120. ÉVFOLYAM 2007. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Dombrády Lóránd
Vörös János a M. Kir. Honvéd Vezérkar élén Magyarország német megszállásának időszakában (1944. április 19 – 1944. október 16.)

Számvéber Norbert
A kontra kontrája. A komáromi páncélos ütközet, 1945. január 6 – 22.

Bonhardt Attila
Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok

Az alapítás éve 1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2006. ÉVI 119. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Gál Éva: A pécsi fegyverművesség történetéhez I/3
Okváth Imre: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962 ..... I/34
Germuska Pál: Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965 ..... I/54
Nagy Levente: Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról II/303
Bene Sándor: Acta Pacis – béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására II/329
F. Molnár Mónika: Buda 1684. évi ostromának „ismeretlen" török ábrázolása a bolognai Marsili-gyűjteményből II/373
Tóth Ferenc: Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában II/389
Lázár Balázs: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején, 1799. július 5 – július 30. ..... II/415
Horváth Miklós: Fejezetek a Magyar Néphadsereg 1956. évi történetéből III/603
Tulipán Éva: A Magyar Néphadsereg 1956-os vesztesége III/714
Szabó Miklós: A Magyar Néphadsereg és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában III/767
Makai Ágnes: A „néppel tüzön-vizen át." 1956-os nemzetőr-dokumentumok III/819
Suba János: A Magyarország határán létesített műszaki zárak felszámolása 1956-ban III/831
Dávid Ferenc: Vágotpuszta, 1956. A „Mecseki Láthatatlanok" nyomában III/840
Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. Kérdések és következmények IV/923

KÖZLEMÉNYEK

Oláh András Pál: A szolnoki vasúti híd elleni 1944. szeptember 5-i amerikai légitámadás ... I/71
Szabó Miklós: Adalékok a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1955. évi történetéhez I/85
Tősér Márton: Bizánci terjeszkedés a X. században – ostromtechnikák elméletben és gyakorlatban II/459
Németh György: A tábornok aki ezredes volt. Gál Sándor (1817–1871) tábornoki kinevezése II/483
J. Újváry Zsuzsanna: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll." A vezekényi csata és Esterházy László halála IV/943
Mészáros Kálmán: Kuruc tábornokok és brigadérosok nyughelyei IV/973

MŰHELY

Miskolczy Ambrus: Elmaradt nyílt vita az utolsó magyar nemesi felkelésről. Kossuth Lajos ismeretlen levele Kisfaludy Sándor nyílt levelének ügyében I/109
Róna-Tas András: Észrevételek Ormos István „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma" című írásához I/120
[Tóth Ferenc:] „A hadsereg szociális nézőpontú tanulmányozásától a hadművészet története felé." Bemutatjuk Jean-Pierre Bois hadtörténészt, a Nantes-i Egyetem professzorát IV/995
[Tóth Ferenc:] Jean-Pierre Bois műveinek bibliográfiája IV/1005
Bois, Jean-Pierre: A katonai kiképzés Franciaországban a XVII. és a XVIII. században IV/1012

VITA

Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások I/121
Ács Tibor: A hadtörténetírás és dilemmái I/134
Pollmann Ferenc: Háború és béke a történelemben I/153
Zachar József: Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról I/157
Székely György: Honvédelem a gyepűtől a kővárig, a könnyűlovastól a páncélos vitézig II/509
Veszprémy László: A középkori hadtörténetírás és forrásai II/517
Ágoston Gábor: Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról II/524
Pálffy Géza: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai II/538

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Varga E. László: A Magyarországon internált lengyel katonák történetéhez. Vitéz Baló Zoltán ezredes visszaemlékezése, 1939–1945 ..... I/165
Bognár Zalán: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogoly-ügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945 ..... I/203
Mészáros Kálmán: Az 1706. április 18-i vezsenyi ütközet kuruc áldozatai II/501
Sudár Balázs: Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel IV/1025
Domokos György: Hadmérnöki vita Szatmárról a XVII. század második felében IV/1059
Sípos Ferenc: Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704 ..... IV/1073

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

Pintér Tamás – Rózsafi János: Csatatérkutatás az Isonzónál. Szegedi 46-osok nyomában San Martino del Carsónál és a Fajti Hribnél I/215

SZEMLE

Bánkúti Imre (összeáll.) – *Dobrossy István* (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből *(Mészáros Kálmán)* I/243
Bencze László: Napóleon bécsi hadjárata, 1809 *(Kemény Krisztián)* I/246
Ács Tibor: A reformkor hadikultúrájáról *(Zachar József)* I/249
Ortner, Christian M.: Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung *(Balla Tibor)* I/252
Száva Tibor Sándor: Erdélyi magyarörmények az első világháború frontjain *(Demény Lajos)* I/255
Csáth Géza: Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek *(Pollmann Ferenc)* I/257
Pinter, Karl Zeno: Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat, secolele IX–XIV – Mittelalterliche Schwerter und Säbel in Siebenbürgen und im Banat, 9–14. Jahrhundert *(Gáll Ervin)* II/561
Kovács Péter: Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk *(Székely Melinda)* II/564
Gavrilović, Slavko: Grada za istoriju vojne granice u XVIII veku. Knjiga II. Banska krajina XVII–XVIII vek *(Babkovity Attila – Varga Szabolcs)* II/567
Bánkúti Imre (kiad.): II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 1707–1710 *(Seres István)* II/570
Balla Antal, Dávid Géza, Fodor Pál, Köpeczi Béla (et. al.): II. Ferenc Rákóczi'nin hayatı Ve Türkiye'deki sürgün günleri – II. Rákóczi Ferenc élete és törökországi emigrációja *(Seres István)* II/572

Adkins, Roy: Trafalgar. The Biography of a Battle *(Illés András)* II/574
Kazinczy István: Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1830–1860). A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese *(Pete László)* II/580
Bowlus, Charles: The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955. The End of the Age of Migrations in the Latin West *(Veszprémy László)* IV/1089
Vitlyanov, Stoyan: The Old-Bulgarian Armament According to Archaeological Data from Pliska, Preslav and Madara *(Gáll Ervin)* IV/1093
Bronstein, Judith: The Hospitallers and the Holy Land: Financing the Latin East, 1187–1274 *(Hunyadi Zsolt)* IV/1097
Hrusztaljov, Denisz Grigorjevics: Rusz: ot nasesztvija do „iga" 30–40 gg. XIII veka *(Pintér János Zsolt)* IV/1099
France, John: Medieval Warfare 1000–1300. The International Library of Essays on Military History *(Veszprémy László)* IV/1101
Imber, Colin: The Crusade of Varna, 1443–45. Crusade Texts in Translation *(Veszprémy László)* IV/1104
Black, Jeremy: Rethinking Military History *(Veszprémy László)* IV/1106
Elek György: „... tsak bujdosás volt életünk..." Karcag város és a Nagykunság a 17. században és a Rákóczi-szabadságharcban *(Seres István)* IV/1108
Szirácsik Éva: „Rákóczy Levelek." Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból *(Bánkúti Imre)* IV/1111
Pál-Antal Sándor: Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. *(Demény Lajos)* IV/1115
Pál-Antal Sándor – Zepeczaner Jenő: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. *(Demény Lajos)* IV/1115
Oláh Lajos – Szabó József János: Fényes szurony, rózsafa a nyele. Nagykunsági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918 *(Pollmann Ferenc)* IV/1119

KRÓNIKA

Tóth Ferenc: Fegyverek és hadikultúrák Közép-Európában a XV–XIX. században. Nemzetközi konferencia, Musée de l'Armée (Párizs), 2006. február 2–4. ..... I/259

BIBLIOGRÁFIA

Rákóczi Rozália: Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia. III. rész I/263
Veszprémy László: Workshops of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group II/583
Rákóczi Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III/857
Andaházi Szeghy Viktor – Landstoff Nándorné – Szabó Jánosné: 1956 hadtörténetének válogatott bibliográfiája, 1996–2006 ..... III/899
Bojtásné Damó Csilla – Bolyósné Ujfalusi Éva: A 2004. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája IV/1121

KÉPEK, VÁZLATOK

Fegyverművesek Pécsett a XVIII. században. Térképvázlat *(Gál Éva)* I/5
A pécsi lakatoscéh pecsétnyomója 1697-es évszámmal Pécs város ún. adóslevelén. Fotó *(Gál Éva)* I/6
Fegyverművesek Pécs belvárosában a XIX–XX. században. Térképvázlat *(Gál Éva)* I/11
Fegyverművesek Pécs külvárosaiban a XIX–XX. században. Térképvázlat *(Gál Éva)* I/12

A Pécsi Napló, 1905. január 1-jei számának hirdetései. Faximile *(Gál Éva)* ... I/14
A pécsi Király utca az 1880-as években. Fotó *(Gál Éva)* ... I/17
A Pécsi Országos Kiállítás, 1907. Fotó *(Gál Éva)* ... I/19
A „Szalay és Richter" cég (1927–1936) cégjelzéses borítékja 1930-ból. Faximile *(Gál Éva)* ... I/26
Célfotó a szolnoki vasúti híd elleni 1944. augusztus 28-i támadásról *(Oláh András Pál)* I/72
Felderítő fotó a támadás után *(Oláh András Pál)* ... I/76
Felderítő fotó a támadás után *(Oláh András Pál)* ... I/77
Célfotó a 456. BG-tól *(Oláh AndrásPál)* ... I/79
A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének 15. sz. parancsa, 1955. március 14. Faximile *(Szabó Miklós)* ... I/90–91
A hadifoglyok katonai leszerelési okmánya. Faximile *(Bognár Zalán)* ... I/213
A délnyugati front 1916–1917. Vázlat *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/218
Vázlatrajz a San Martino del Corso falutól nyugatra elhelyezkedő kavernákról, 1916. március 3. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/221
Az „A" jelű kaverna metszeti rajza. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/221
A szegedi 46. közös gyalogezred állásai, 1916. május 2. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/222
Az 1916. május 8-án felrobbantott olasz állások alá fúrt aknafolyosó vázrajza. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/225
Az 1916. május 8-án San Martino del Carsónál robbantott tölcsér vázrajza. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/227
Az 1916. május 8-án San Martino del Carsónál robbantott tölcsér GPS segítségével azonosított helye térképre vetítve. Vázlat *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/230
Állások a Fajti Hribnél 1917-ben. Vázlat *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/233
A 378-as magaslat elleni 1917. augusztus 22-i ellentámadás vázlata. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/236
A 20-as védelmi szekció egy szakaszának rajza 1917 májusában. Faximile *(Pintér Tamás – Rózsafi János Márton)* ... I/239
A 20-as védelmi szekció maradványainak GPS segítségével készített rajza *(Pintér Tamás – Rózsafi János)* ... I/240
Luigi Ferdinando Marsili gróf lovasképe *(Nagy Levente)* ... II/305
A bolognai San Domenico templom falán lévő Marsili emléktábla. Fotó *(Bene Sándor)* II/330
Marsili: Stato Militare, címlap. Faximile *(Bene Sándor)* ... II/337
A Monarchia Hungarica címlapja a bolognai Marsili-gyűjteményben. Faximile *(Bene Sándor)* ... II/340–341
A Bolognai Tudományos Akadémia emlékérme Luigi Ferdinando Marsili gróf, a kiváló tudóstárs és mecénás emlékére, 1731. Fotó *(Bene Sándor)* ... II/361
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/374
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz 1.1 szelvénye. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/381
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz 1.2 szelvénye. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/382
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz 1.3 szelvénye. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/383
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz 1.4 szelvénye. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/384
A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz 1.5 szelvénye. Faximile *(F. Molnár Mónika)* ... II/385
Kray Pál báró, táborszernagy. Festmény *(Lázár Balázs)* ... II/420
Az észak-itáliai hadszíntér. Vázlat *(Lázár Balázs)* ... II/423

Áttekintő térképlap Mantova második ostromáról *(Lázár Balázs)* II/431
Párhuzamok a Pradella kapu előtt. Térképvázlat *(Lázár Balázs)* II/433
Korabeli térkép a Pradella kapu előtti párhuzamokról és az ostromütegekről *(Lázár Balázs)*. II/435
Mantova városa és erődítései 1799 nyarán. Vázlat *(Lázár Balázs)* II/440
Kray Pál síremléke a Belvárosi Plébániatemplomban. Fotó *(Lázár Balázs)* II/448
Kray Pál táborszernagy szobra a bécsi Heeresgeschichtliches Museum előcsarnokában. Fotó *(Lázár Balázs)* II/449
Theodosiopolis és környéke. Vázlat *(Tősér Márton)* II/465
Melitené és a bizánci határvidék. Vázlat *(Tősér Márton)* II/465
A korai bizánci terjeszkedés. Vázlat *(Tősér Márton)* II/468
Bizánci terjeszkedés Észak-Szíriában. Vázlat *(Tősér Márton)* II/477
Gál Sándor Itáliában készült fényképe *(Németh György)* II/485
Gál Sándor emigrációban használt névjegye *(Németh György)* II/487
Gál Sándor tábornoki kinevezési oklevele. Faximile *(Németh György)* II/493
A Magyar Néphadsereg 1956 nyarán jóváhagyott hadrendje *(Horváth Miklós)* III/605
Feljegyzés Rákosi elvtárs számára, 1956. február 27. Faximile *(Szabó Miklós)* III/775
A Magyar Népköztársaság honvédelmi miniszterének 460. sz. parancsa, 1956 október. Faximile *(Szabó Miklós)* III/803
A Hadtörténelmi Múzeum parancsnokának levele az Állami Pénzverde Vállalat Igazgatóságának a nemzetőr jelvény tárgyában, 1956. december 21. Faximile *(Makai Ágnes)* III/822
Az Állami Pénzverő válaszlevele. Faximile *(Makai Ágnes)* III/823
A nemzetőr jelvény korabeli verőtöve *(Makai Ágnes)* III/824
A nemzetőr jelvény *(Makai Ágnes)* III/825
A Budai Egyetemi Albizottság Igazolványa *(Makai Ágnes)* III/826
Nemzetőrségi Igazolvány *(Makai Ágnes)* III/827
Vágotpuszta. Lelőhelytérkép *(Dávid Ferenc)* III/849
Nándorfehérvár a középkorban. Vázlat *(Kubinyi András)* IV/926
Belgrád az egykori nándorfehérvári vár maradványaival. Fotó *(Kubinyi András)* IV/927
A nagyvezekényi csata *(J. Újváry Zsuzsanna)* IV/952
Jean-Pierre Bois. Fotó *(Tóth Ferenc)* IV/995
A diván efendiszi története Gázi haszan pasáról. A kézirat első oldala. Faximile *(Sudár Balázs)* IV/1032
Holst hadmérnök rajza a szatmári vár lábazatáról *(Domokos György)* IV/1062
Holst hadmérnök rajza a szatmári vár lábazatáról *(Domokos György)* IV/1065
Ssicha hadmérnök rajza a szatmári vár lábazatáról *(Domokos György)* IV/1068

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2006. ÉVI 119. ÉVFOLYAMÁNAK SZERZŐI

Ács Tibor: A hadtörténetírás és dilemmái ... I/134
Ágoston Gábor: Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról ... II/524
Andaházi Szeghy Viktor – Landstoff Nándorné – Szabó Jánosné: 1956 hadtörténetének válogatott bibliográfiája, 1996–2006 ... III/899
Babkovity Attila – Varga Szabolcs: Gavrilović, Slavko: Grada za istoriju vojne granice u XVIII veku. Knjiga II. Banska krajina XVII–XVIII vek ... II/567
Balla Tibor: Ortner, Christian M.: Sturmtruppen. Österreichisch-ungarische Sturmformationen und Jagdkommandos im Ersten Weltkrieg. Kampverfahren, Organisation, Uniformierung und Ausrüstung ... I/252
Bánkúti Imre: Szirácsik Éva: „Rákóczy Levelek." Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból ... IV/1111
Bene Sándor: Acta Pacis – béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására ... II/329
Bognár Zalán: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945 ... I/203
Bois, Jean-Pierre: A katonai kiképzés Franciaországban a XVII. és a XVIII. században IV/1012
Bojtásné Damó Csilla – Bolyósné Ujfalusi Éva: A 2004. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája ... IV/1121
Dávid Ferenc: Vágotpuszta, 1956. A „Mecseki Láthatatlanok" nyomában ... III/840
Demény Lajos: Száva Tibor Sándor: Erdélyi magyarörmények az első világháború frontjain ... I/255
Demény Lajos: Pál-Antal Sándor – Zepeczaner Jenő: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok ... IV/1115
Demény Lajos: Pál-Antal Sándor: Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok IV/1115
Domokos György: Hadmérnöki vita Szatmárról a XVII. század második felében ... IV/1059
Gál Éva: A pécsi fegyverművesség történetéhez ... I/3
Gáll Ervin: Pinter, Karl Zeno: Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat, secolele IX–XIV – Mittelalterliche Schwerter und Säbel in Siebenbürgen und im Banat, 9–14. Jährhundert ... II/561
Gáll Ervin: Vitlyanov, Stoyan: The Old-Bulgarian Armament According to Archaeological Data from Pliska, Preslav and Madara ... IV/1093
Germuska Pál: Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965 ... I/54
Gyáni Gábor: Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások I/121
Horváth Miklós: Fejezetek a Magyar Néphadsereg 1956. évi történetéből ... III/603
Hunyadi Zsolt: Bronstein, Judith: The Hospitallers and the Holy Land: Financing the Latin East, 1187–1274 ... IV/1097
Illés András: Adkins, Roy: Trafalgar. The Biography of a Battle ... II/574
Kemény Krisztián: Bencze László: Napóleon bécsi hadjárata, 1809 ... I/246
Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. Kérdések és következmények ... IV/923
Lázár Balázs: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején, 1799. július 5 – július 30. ... II/415
Makai Ágnes: A „néppel tüzön-vizen át." 1956-os nemzetőr-dokumentumok ... III/819

Mészáros Kálmán: Az 1706. április 18-i vezsenyi ütközet kuruc áldozatai II/501
Mészáros Kálmán: Kuruc tábornokok és brigadérosok nyughelyei IV/973
*Mészáros Kálmán:*Bánkúti Imre (összeáll.) – Dobrossy István (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből I/243
Miskolczy Ambrus: Elmaradt nyílt vita az utolsó magyar nemesi felkelésről. Kossuth Lajos ismeretlen levele Kisfaludy Sándor nyílt levelének ügyében I/109
F. Molnár Mónika: Buda 1684. évi ostromának „ismeretlen" török ábrázolása a bolognai Marsili-gyűjteményből II/373
Nagy Levente: Rebellis barbárok és nagylelkű hősök. Luigi Ferdinando Marsili nézetei a Habsburg és az Oszmán Birodalomról II/303
Németh György: A tábornok aki ezredes volt. Gál Sándor (1817–1871) tábornoki kinevezése II/483
Okváth Imre: A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962 ..... I/34
Oláh András Pál: A szolnoki vasúti híd elleni 1944. szeptember 5-i amerikai légitámadás I/71
Pálffy Géza: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai II/538
Pete László: Kazinczy István: Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1830–1860). A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese II/580
Pintér János Zsolt: Hrusztaljov, Denisz Grigorjevics: Rusz: ot nasesztvija do „iga" 30–40 gg. XIII veka IV/1099
Pintér Tamás – Rózsafi János: Csatatérkutatás az Isonzónál. Szegedi 46-osok nyomában San martino del Carsónál és a Fajti Hribnél I/215
Pollmann Ferenc: Csáth Géza: Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek I/257
Pollmann Ferenc: Háború és béke a történelemben I/153
Pollmann Ferenc: Oláh Lajos – Szabó József János: Fényes szurony, rózsafa a nyele. Nagykunsági katonák az Osztrák–Magyar Monarchiában 1868–1918 ..... IV/1119
Rákóczi Rozália: Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia. III. rész I/263
Rákóczi Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III/857
Róna-Tas András: Észrevételek Ormos István „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma" című írásához I/120
Seres István: Bánkúti Imre (kiad.): II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 1707–1710 ..... II/570
Seres István: Balla Antal, Dávid Géza, Fodor Pál, Köpeczi Béla (et. al.): II. Ferenc Rákóczi'nin hayatı Ve Türkiye'deki sürgün günleri – II. Rákóczi Ferenc élete és törökországi emigrációja II/572
Seres István: Elek György: „... tsak bujdosás volt életünk..." Karcag város és a Nagykunság a 17. században és a Rákóczi-szabadságharcban IV/1108
Sípos Ferenc: Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704 ..... IV/1073
Suba János: A Magyarország határán létesített műszaki zárak felszámolása 1956-ban III/831
Sudár Balázs: Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel IV/1025
Szabó Miklós: A Magyar Néphadsereg és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában III/767
Szabó Miklós: Adalékok a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1955. évi történetéhez I/85
Székely György: Honvédelem a gyepűtől a kővárig, a könnyűlovastól a páncélos vitézig II/509
Székely Melinda: Kovács Péter: Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk II/564
Tóth Ferenc: Fegyverek és hadikultúrák Közép-Európában a XV–XIX. században. Nemzetközi konferencia, Musée de l'Armée (Párizs), 2006. február 2–4. ..... I/259

Tóth Ferenc: Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában II/389
Tóth Ferenc: „A hadsereg szociális nézőpontú tanulmányozásától a hadművészet története felé." Bemutatjuk Jean-Pierre Bois hadtörténészt, a Nantes-i Egyetem professzorát IV/995
Tősér Márton: Bizánci terjeszkedés a X. században – ostromtechnikák elméletben és gyakorlatban II/459
Tulipán Éva: A Magyar Néphadsereg 1956-os vesztesége III/714
J. Újváry Zsuzsanna: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll." A vezekényi csata és Esterházy László halála IV/943
Varga E. László: A Magyarországon internált lengyel katonák történetéhez. Vitéz Baló Zoltán ezredes visszaemlékezése, 1939–1945 ..... I/165
Veszprémy László: A középkori hadtörténetírás és forrásai II/517
Veszprémy László: Workshops of the Partnership for Peace Consortium's Military History Working Group II/583
Veszprémy László: Bowlus, Charles: The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955. The End of the Age of Migrationsin the Latin West IV/1089
Veszprémy László: France, John: Medieval Warfare 1000–1300. The International Library of Essays on Military History IV/1101
Veszprémy László: Imber, Colin: The Crusade of Varna, 1443–45. Crusade Texts in Translation IV/1104
Veszprémy László: Black, Jeremy: Rethinking Military History IV/1106
Zachar József: Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról I/157
Zachar József: Ács Tibor: A reformkor hadikultúrájáról I/249

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

120. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2007. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor őrnagy, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Bonhardt Attila* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, levéltárigazgató, Hadtörténelmi Levéltár; *Csicsely János* grafikus, Hadtörténeti Múzeum; *Dombrády Lóránd,* a hadtudomány doktora; *Germuska Pál,* PhD, intézeti titkár, 1956-os Intézet Közalapítvány; *Illésfalvi Péter* főmuzeológus, a Fotóarchívum vezetője, Hadtörténeti Múzeum; *Kovács Zsolt* PhD hallgató; *Martin Kornél*; *Négyesi Lajos* őrnagy, PhD, egyetemi docens, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Ravasz István* alezredes, PhD, hadtörténész-muzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Sallay Gergely Pál* muzeológus, a Numizmatikai Gyűjtemény vezetője, Hadtörténeti Múzeum; *Suba János* alezredes, PhD, térképtárvezető, Hadtörténelmi Térképtár; *Szabó Mária*, PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet; *Szabó Péter,* a hadtudomány doktora, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet; *Szakály Sándor,* az MTA doktora, tudományos tanácsadó, Semmelweis Egyetem, Testnevelés- és Sporttudományi Kar; *Számvéber Norbert* százados, PhD, levéltárvezető, Hadtörténelmi Levéltár; *Tulipán Éva* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet; *Zachar Péter Krisztián*, PhD, főiskolai adjunktus, Kodolányi János Főiskola (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Ökváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2000,– Ft, negyedévre 500,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND

VÖRÖS JÁNOS A M. KIR. HONVÉD VEZÉRKAR ÉLÉN MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSÁNAK IDŐSZAKÁBAN (1944. ÁPRILIS 19 – 1944. OKTÓBER 16.)

Vörös Jánosnak, a M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökének 1941–1944 közötti katonai és politikai szereplését korabeli naplójából, valamint 1945 utáni, jelentős részben vizsgálati fogságban szóban és írásban tett vallomásaiból követhetjük nyomon. Sajnálatos, hogy naplóbeli bejegyzései többnyire rövid tényközlésekre korlátozódnak. Elhallgat vagy igen szűkre szab fontos, de számára kényelmetlen eseményeket. A történtekről alkotott véleményét, előremutató elképzeléseit, azok által kiváltott emócióit általában nem jegyezte be naplójába. Mintha félt volna, hogy az olyanok kezébe juthat, akikkel nem szívesen osztaná meg gondolatait. Az 1945 utáni, zömében vizsgálati fogságban készített terjedelmes visszaemlékezésében tudatosan elferdíti múltban játszott szerepét, arra törekszik, hogy kihallgatói számára a legjobb képet alakítsa ki magáról. Ezek értékelése ezért csak gondos forráskritikával lehetséges. Sajnálatos, hogy szerepléséről egyéb levéltári és könyvészeti anyag alig található. A kortársak – katonák, politikusok – egyidejű vagy későbbi pro és kontra szóbeli és írásos emlékezéseinek mennyisége 1945 előtti szerepéről csekély, többnyire elfogultnak is nevezhető. Amikor a rendszerváltás előtt egyértelműen elmarasztalt Vörös János szerepét objektíven vizsgálni lehetett, őt ismerő kortársai már kivétel nélkül elhaltak. A történészek Kádár Gyula és Kéri Kálmán róla alkotott elnagyolt véleményét fogadták el meghatározónak. Velük való találkozásaim beszélgetéseim során magam is elmulasztottam, hogy Vörös személyiségéről, az eseményekben játszott árnyaltabb szerepéről faggassam őket.

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a katonapolitika osztályon 1945 novemberében tett vallomásában kifejtett véleménye Vörös János vezérezredesnek, akkori honvédelmi miniszternek a háború alatti szerepéről lesújtó volt. Kihallgatói örömmel hallgatták az elmarasztaló szavakat, hiszen Vörös tudtán kívül már maga is megfigyelésük alatt állt. „Vörös Jánosról személyesen is tudtam, hogy erősen jobboldali beállítottságú volt, és úgy ő, mint öccse, Vörös Géza, amíg közvetlen alárendeltségi viszonyban velem együtt szolgáltak, igyekeztek úgy szóbeli, mint írásbeli munkában is engemet a jobboldali irányzatnak megfelelő tevékenységre átvinni és befolyásolni. Igyekeztek tőlem olyan híreket és benyomásokat távol tartani és jelentéseket visszatartani, amelyek a németekre vonatkozólag hátrányos adatokat tartalmaznak, hogy azokat a főnöknek nem kell bemutatni, mondván, hogy ő úgyis eléggé angolszász beállítottságú. Feltűnő volt nekem, hogy a legbizalmasabb ügyek hamar a jobboldali beállítottságú volt vezetők tudomására jutottak, amiről arra következtethettem, hogy ezeket környezetemből tájékoztathatják és pedig azok, akik mindenről tudtak. Ezek a Vörös fivérek voltak. Valószínűnek tartom, hogy ők rendszeresen tájékoztatták szóban és írásban a történtekről a volt

jobboldali vezető férfiakat. Egy esetben V. Géza egy ügydarabot vétetett másolatba, nyilván azzal a céllal, hogy ezt a fenti módon felhasználja. Kádár ezds. erre közelebbi felvilágosítást tudna adni. Vörös János tudtommal a németekkel a legintimebb kapcsolatot tartotta fenn, Veesenmayerrel szinte baráti viszonyban volt, a Standard Rt-nál üzletileg is együttműködtek, ezen szoros összeköttetésnek tulajdonítható, hogy Vörös János a magyar vezérkar főnöke lett, a németek által történt megszállás alkalmából, holott előtte sokkal érdemesebb és megfelelőbb tábornokok voltak." „A Vörös fivéreket is, miután kiismertem őket, felváltottam és a közelemből elhelyeztem és tapasztalnom kellett ezután, hogy mind a ketten erősen szembefordultak velem, felfogásomat és nézeteimet mindenütt, ahol lehetett, kritizálták."[1]

Szombathelyinek ez a személyes ellenszenven alapuló megnyilvánulása egyik döntő meghatározója volt a Vörös háború alatti szerepéről kialakult képnek. Egy merőben más Vörös Jánost ismerünk meg belőle, mint amilyennek ő magát 1945 előtt és után tudta és láttatni akarta. Hivatalos és magán megnyilvánulásaiban szolgálata során a németekkel közös háborút ellenző és ellene hadakozó katonai vezetőként mutatkozik be. Ezt, a helyzetének alakulását tekintve megérthető törekvését szembesítve az őt németbarátsággal, szélsőjobboldali szimpátiával és az ezekre épített céltudatos karrierista törekvésekkel vádoló, elfogult véleményekkel, valamint a rendelkezésre álló dokumentumokkal, megkíséreljük objektíven bemutatni a kétségkívül karriervágy orientálta, a kudarcot nehezen viselő Vörös János 1944. évi tevékenységét a m. kir. Honvéd Vezérkar élén.

*

Vörös János tábornok[2] 1941 augusztus 1-jéig a 2. gépkocsizódandár parancsnoka volt a keleti fronton. Szereplését felettesei, de ő maga is igen eredményesnek értékelték. Haza is rendelték a magyar 1. hadsereg vezérkari főnöke beosztásba, ahol nem sokáig maradt. Szombathelyi Ferenc a vezérkar főnökévé történő kinevezését követően megbízható emberekkel akarta lecserélni a vezérkar közismert németbarátait. Vörös Jánost 1941. november 1-jétől hadműveleti csoportfőnökévé nevezte ki. László Dezső vezérőrnagyot váltotta fel.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy Szombathelyit rosszul tájékoztatták Vöröst illetően, vagy ekkor még csak annyira volt németbarát, mint a német sikerek hatása alá kerülő tábornoki és tisztikar nagy része. Lehetséges, hogy csak ezt követően, előmeneteléhez tőlük remélve támogatást, alakította meggyőződését és vállalta a közeledést ez az egyre becsvágyóbb katona. Részünkről ebben találjuk meg a megoldást, amit az elkövetkezőkben igyekszünk igazolni.

Alig melegedett meg beosztásában az új hadműveleti csoportfőnök, amikor 1942 januárjában máris megjelent Budapesten Ribbentrop német külügyminiszter, s benyújtotta a tavaszi német offenzívához való magyar hozzájárulás iránti igényét. Őt Keitel vezértábornagy követte. A Szombathelyivel és Bartha Károly honvédelmi miniszterrel folytatott

[1] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁSzTL) V-32000/23. Szombathelyi Ferenc tanúvallomása, 1945. dec. 20.

[2] Vörös János (Csabrendek, 1891. III. 23. – Balatonfüred, 1968. VII. 23.)

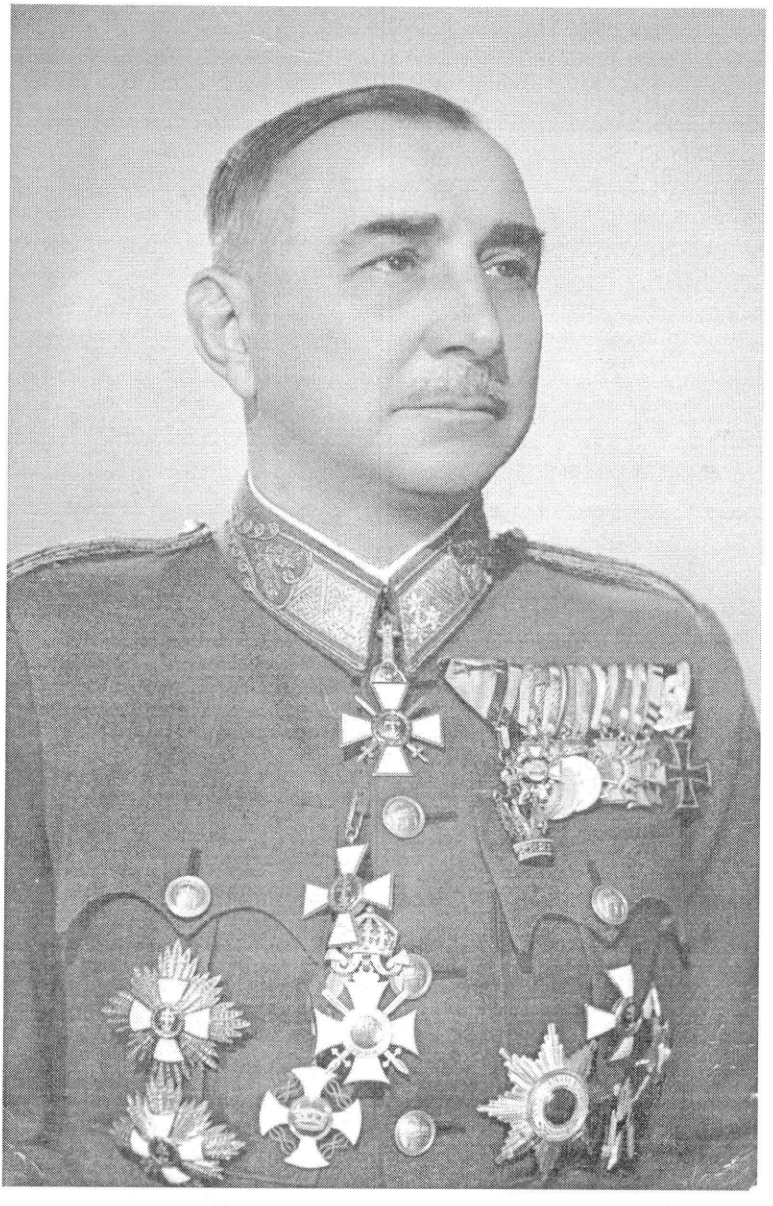

Vörös János vezérezredes, 1944.

(Fotó: Inkey Tibor. -- Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum. Lt. sz.: 103233.)

alkudozás után megegyeztek a magyar 2. hadsereg frontra küldésében. A részletekkel, melyek több történeti munkából ismertek, nem foglalkozunk. Annál inkább Vörösnek a tárgyalások során tanúsított, későbbi vallomásában előadott, állítólagos magatartásával. Vörös hadműveleti csoportfőnöki tevékenységének nincsenek írásos nyomai. Letartóztatásban készült önigazolására vagyunk utalva. Az ebben foglaltak szerint Vörös javasolta a vezérkar főnökének, hogy lehetőleg csak megszálló erőt adjunk, abból is csak egy hadtestet. „Látva a háború céltalanságát, arra törekedtem, hogy minél kevesebb magyar erő vegyen részt a harcban. Azonkívül a magyar hadsereg nem is volt úgy felszerelve, hogy egy korszerű harcban felesleges vérontás nélkül részt vehetett volna."[3] Véleményét különösen Náday István altábornagy (HM I. csoportfőnök) és Németh József vezérőrnagy (kiképzési csoportfőnök) támogatták. Vörös vallomásbeli – utólagos – kiállását nem fogadhatjuk el tényként. Előtte is ismert volt, hogy a német kérést elutasítani nem, legfeljebb mérsékelni lehetett. Javaslatának előadása is értelmetlen lett volna. Azt sem tartjuk valószerűnek, hogy a tárgyalások két napja alatt a megállapodás részleteinek kimunkálásában szerephez jutó két tábornokot megnyerte volna véleménye támogatásához.

Szombathelyi saját eredményének tartotta, hogy csak egy hadseregre sikerült csökkenteni Keitel kívánságát. Aligha fogadta volna el hadműveleti csoportfőnökének érthetetlen okvetetlenkedéseit, melybe a két tábornokot is bevonta. Különben is, a három hónappal korábban még dandárparancsnokként a szovjet ellen harcoló Vörös miért látta volna már ekkor olyan céltalannak a háborút?

Vallomásában – mintegy önmaga igazolásaként is – részletesen végigvezeti a magyar 2. hadsereg egyre kritikusabb helyzetét és bekövetkező vereségét. Hadműveleti irányításába nem volt beleszólása, tanácsait pedig az illetékesek nem fogadták el.

Jól felfogott érdeke viszont, hogy ugyanezen vallomásában ne emlékezzen az 1942 nyarán kibontakozó magyar kormánytörekvéseknek megfelelő katonapolitikáról s ebből a vezérkar hadműveleti csoportfőnökére háruló követelményekről. A honvédség erőinek megőrzése, a veszteségek pótlása és egy, a háború alakulásától függően kötött fegyverszünet során a szomszédos államok – Románia – elleni offenzív védelemre képes ütőerő kialakítása és esetleges hadműveleteinek kidolgozása, minden bizonnyal foglalkoztatta a hadműveleti csoportfőnökséget.

A magyar 2. hadsereg helyzete decemberben kritikussá vált. Vörös későbbi állítása szerint 1942. december 22-én Vásáry József vezérőrnagy (helyesen Vasváry József vk. ezredes a 2. vkf. osztály vezetője) társaságában jelentette Szombathelyinek, hogy a 2. hadsereg helyzete tarthatatlan lesz, mihelyt a vörös hadsereg támadást indít. A déli szárnyon a románok és olaszok visszavonultak, a hadsereg bekerítésnek van kitéve. Védelmének mélysége nincs, így a várható szovjet támadás át fogja törni a vonalat. Javasolta, hogy a hadsereget egy döntő támadás elől ki kell vonni, és az Oskol-ig visszavezetni. Szombathelyi írjon levelet Jány vezérezredesnek, amiben „a fentiekre hívja fel a figyelmét és, hogy ne tartsa magát mindenben a német intézkedésekhez". A helyzettel tisztában lévő Szombathelyi, aki fölösleges kioktatásnak is vehette volna Vörös Vasváry jelenlétében kifejtett buzgólkodását, állítólag azt válaszolta: „hát akkor jön a magyar tragédia." Még megkérdezte, hogy az „Oskolról hová akarok visszafutni a 2. hadsereg-

[3] ÁSzTL V-32000/24. Vörös János vizsgálati fogságban írt visszaemlékezése – 1949. március (a továbbiakban: Vörös vallomása.)

gel. Én erre azt válaszoltam, hogy a Kárpátokra".[4] Ez utóbbi választ aligha lehet minősíteni, nem is fogadhatjuk el megtörténtnek. Vásáry (Vasváry), aki Vörös véleményét volt hivatva jelenlétével alátámasztani, meg sem szólalt?

Nagyot nézhetett Kovács Gyula vezérőrnagy a magyar 2. hadsereg vezérkari főnöke, mikor decemberben kézhez vette Vörös levelét. Ő ugyanis, amikor azt kellett tapasztalnia, hogy a vezérkar főnöke előterjesztését teljesen figyelmen kívül hagyja, levélírásra szánta el magát. Ebben felszólította Kovács vezérőrnagyot, hogy „ne törődjön a németek azon parancsával, hogy a csapatok még akkor is harcoljanak, ha be vannak kerítve, hanem a csapatokat minden bekerítésből vonja ki, mert a magyar csapatok nem alkalmasak arra, hogy bekerített helyzetben is folytassák a harcot."[5] Miért veszélyeztette volna Vörös a maga és a címzett egzisztenciáját azzal, hogy Jányt megkerülve hivatalos levélben parancsának megtagadásra buzdítja Kovácsot. Miért feltételezte, hogy Kovács a hivatalos levél tartalmát elhallgatja parancsnoka elől és vállalja az ebből származó súlyos fegyelemsértést? Mindketten jól tudták, hogy a parancs megtagadása és az arra történő buzdítás milyen következményekkel járhat. Meglepő, hogy Vörös mindezt vizsgálóival egy utólag készült fiktív levéllel el akarta hitetni.

Vörös fenti „hivatalos" levelének még másolata sem található, azonban ugyanekkor egy december 23-án keltezett nem hivatalos levél is készült, melynek másolata viszont 1949-es vallomásához van mellékelve. „Az ide csatolt másik levelem inkább hivatalos jellegű, míg ezen levelem kimondottan magán jellegű, tehát aszerint kezeld azokat" – írta az alig hihetően „kedves kollégám" megszólítású levélben.[6] Miért írt két levelet, ha az utóbbiban is ugyanazt írta? Ezzel a hangvételében visszafogottabb bizalmas magánlevéllel is veszélyeztette Kovács és a saját helyzetét. Egy ilyen magán változat is olyan nézetazonosságon alapuló mély baráti kapcsolatot tételez fel Vörös és Kovács között, aminek létezéséről nem tudunk. Feltételeznünk kell, hogy eleve csak ez az elküldetlen levélmásolat készült. Vörös tisztában volt vele, hogy a már emigrációban élő Kovács Gyulát a Katonapolitikai Osztály kihallgatói nem fogják tanúként beidézni.

A levélben a frontszemléről visszatérő Hennyey Gusztáv altábornagy gyalogsági felügyelőre hivatkozva tájékoztatta a magyar 2. hadsereg vezérkari főnökét. Tekintettel arra, hogy szemléje során Hennyey többször megvitatta a hadsereg súlyos helyzetét Jányval, amiből annak vezérkari főnökét sem zárták ki, ez a tájékoztató felesleges volt. Azzal is tisztában voltak Jányék, mint Hennyeynek elpanaszolták, hogy a hadseregcsoport parancsnoka, Weichs nem tud javítani az általa is ismert nehéz helyzetükön, csak azt ismételgeti, hogy az utolsó emberig tartani kell a frontot, még bekerítés esetén is.[7] (Ekkor még a Hitler kérésére kiadott kormányzói parancs nem ment ki.) Vörös a sorsuk iránt közömbös Szombathelyit is bepanaszolta Kovácsnak „Nagyon jól tudom, hogy Ti a helyzet mérlegelésnél mindent megfontoltok, és a lehető legjobban fogtok cselekedni, de a hds-ért való aggályaimat nem tudom eltitkolni. Ugyanis egy hiányosan felszerelt és ellátott, minden mélység nélküli védelem már magában rejti egy erőteljes orosz hadműveleti támadásnál a kudarc csiráját, azért nekem az az érzésem, hogy esetleges bekerítés-

[4] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[5] Uo.

[6] ÁSzTL V-32000/22.

[7] *Hennyey Gusztáv:* Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Európa – História. Budapest, 1992. 63. o.

ből, ha csak a helyzet megengedi, ki kellene – annak idején vonni a csapatokat. Ez azonban csak az én egyéni véleményem, a Vkf. Úr más véleményen van."[8]

Levelében közölte még Kovácscsal, hogy a jelenlegi döntés szerint május 1-jétől a Hadiakadémia parancsnoka lesz. (1943. június 1-jétől 1944 augusztusáig töltötte be a posztot.) Ez attól függ, László Dezső részére mikor ürül meg a kassai hadtest. Saját magáról közli, hogy új beosztásba kerül. Utódja Vörös Géza lesz.

Kellemes karácsonyi ünnepeket és győzelmes magyar boldog új esztendőt kívánva, őszinte baráti szeretettel zárta levelét, a köztük lévő viszonnyal magyarázva a szolgálatba ütköző őszinteségét.

A Kormányzó teljesítette Hitlernek az utolsó emberig történő ellenállással kapcsolatos kérését. Utasítást adott egy ilyen értelmű parancs kiadására. Erre Vörös – a kormányzói utasítás ellenére – felszólalt, és figyelmeztette Szombathelyit, hogy ez a 2. hadsereg megsemmisülését jelenti. Ismét nem talált meghallgatásra. „Ennek dacára, körülbelül újévkor, tudomásom szerint Szombathelyi vezérezredes, Bajnóczy vezérezredes és Miklós Béla vezérezredesek [altábornagy] fogalmaztak egy hadparancsot, amelyről csak jóval kiadása után értesültem, amelyikben a kormányzó Hitler kérésének megfelelően intézkedett. Ezt a parancsot már azért nem közölték velem, mert tudták, hogy a december 22-i előadásom után milyen nézeteket vallok a végsőkig való kitartás tekintetében. Még több ízben tettem javaslatot a visszavételre, de mikor pletykákból arról értesültem, hogy az én javaslataimnak nagy jelentőséget nem tulajdonítanak, mert én nem a hadműveleti helyzetet és a 2. hadsereg sorsát nézem, hanem a fiam sorára vagyok tekintettel, aki Korotojaknál ütegparancsnok volt, ezért a további harcot feladtam, és biztosra vettem a második hadsereg tragédiáját."[9] Ezek szerint a vezérkar főnöke nem, hogy nem vonta be hadműveleti csoportfőnökét az ominózus parancs megfogalmazásába, hanem a nevezett tábornokokkal együtt azt el is titkolta előle, mivel állítólagos előadásában már a tisztikarnak kifejtette a végsőkig való ellenállásról Horthyval és a katonai vezetőkkel szembeni véleményét. Ez akkora ferdítés, amit még Vörös kihallgatói sem hihettek el. Ilyen, a kormányzóval és a vezérkar főnökével élesen polemizáló előadást is aligha tarthatott. Sértésnek, a bizalmatlanság megnyilvánulásának tartotta volna, ha őt nem vonják be a parancs megfogalmazásába és kiadásába. Ezzel szemben lehetséges, hogy éppen ő volt annak megfogalmazója!?

Vörös vallomásában folytatja időközben már kivégzett főnökének eláztatását: „A vezérkar főnöke a németek parancsa ellenére nem mert tenni semmit, és tétlenül nézte a 2. hadsereg bomlását és pusztulását." Javaslatai továbbra sem találtak meghallgatásra. „A vezérkar főnöke január 17-én délelőtt 11 órakor tartott megbeszélést, amikor is ismét kitértem a javaslataimra, és jelentettem azt is, hogy tanár koromban mindig azt tanítottam, hogy sose nyúljon a vezéri pálca után az a katona, aki nem látja már előzetesen a lelki szemei előtt az események lényegét is lejátszódni. – Szombathelyi, a vezérkar főnöke még mindig bízott abban, hogy a német tartalékok ezt a támadást felfogják. Természetesen erre már kilátás nem is lehetett, mert részint nem állottak tartalékok rendelkezésre, másrészt pedig az eltolási nehézségek és a zord időjárás (–42 fok hideg és nagy hó) a tartalékok tervszerű bevetését nem tették lehetővé. Végeredményben a 2. hadseregnek meg

[8] ÁSzTL V- 32000/22.

[9] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

kellett semmisülnie, hogy a német erőket a Kaukázusból a németek kivonhassák, tehát kimondottan német célért." „Jány vezérezredesnek nem volt elég lelki- és akaratereje ahhoz, hogy a németek parancsa ellenére a csapatokat egy lendülettel visszavette volna. Ezután a hadsereg állandóan érintkezésben az ellenséggel fokozatosan a Kárpátokra vonult vissza."[10] Ha eltekintünk is az utolsó botor megállapítástól, óhatatlanul felmerül a kérdés, Vörösnek a 2. hadsereggel történtekről az 1949-ig kialakított hivatalos értékelés ismeretében írott véleménye mennyiben egyezhetett meg az általa január 17-én előadottakkal és ebből akkor levont javaslataival. Nem akadtunk nyomára. Mindenesetre a Vörös–Szombathelyi vitát és a Kovácsnak küldött leveleket, mint a 2. hadsereggel kapcsolatos 1942–1943-ban hangoztatott véleményét hamisnak tartjuk, azt akkori csoportfőnöki magatartása bizonyítékaként nem tudjuk elfogadni.

Amint ezt a Kovácsnak küldött állítólagos levelében jelezte, 1943. február 1-jétől új beosztásba került. Kinevezése erre a fontos posztra (altábornagyi kinevezésével egyidőben) nem arra vall, hogy Szombathelyi a köztük keletkezett súrlódások miatt szabadulni akart tőle. Inkább a saját értékeinek túlbecsülésére hajlamos Vörös érezhette úgy, hogy Szombathelyi árnyékában nem tud kibontakozni.

Szombathelyi elmarasztalását főként Vörös új beosztásában tapasztalt magatartása válthatta ki, amikor már a honvédelmi miniszter alárendeltségébe került. Nem egyeztethető össze Szombathelyi Vörös iránt táplált ellenszenvével az sem, hogy utódjául fivérét nevezte ki. Az áthelyezések pedig a honvédségben sem meghívásos alapon történtek, mint Vörös beállítani igyekezett: „Nagy Vilmos honvédelmi miniszter meghívott a honvédelmi minisztérium anyagi főcsoportfőnökévé." Beosztásbeli elődje Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagy a miniszter általános helyettese lett.

Az anyagi főcsoportfőnökség a honvédség felszerelésének beszerzésével, gyártásával foglalkozó csoportfőnökségeknek és azok alosztályainak összefogásával, irányításával és ellenőrzésével foglalkozott. Vezetője képviselte a honvédség érdekeit a szövetségesekkel folyó együttműködési, valamint a magyar és érintett külhoni hadiipari és külkereskedelmi cégekkel folytatott tárgyalásokon. Vörös beosztása bizalmi helynek számított. Önállósága, mozgása nagyobb volt előző beosztásánál. Közvetlen kapcsolatot tartott fenn állami és magán szervekkel, tárgyalt gazdasági és ipari vezetőkkel, köztük természetesen németekkel is. Rálátással bírt nemcsak a magyar, de a szövetségesek hadiipari termelésének helyzetére, annak várható alakulására is. Beosztását indokolta, hogy 1936-tól 1940 novemberéig a HM VI (1938-tól Vkf.) 7/ö., a honvédség hírösszeköttetéséért felelős, a híradótechnika rendszeresítésével foglalkozó osztályának vezetője volt.[11]

A háború menetében 1942/43 telétől bekövetkezett változás, továbbá a német ipari létesítmények fokozódó bombázása, kétségessé tették a szövetségesek győzelmét. Vörös azonban – visszaemlékezésével ellentétben – bízott az összeomlás elkerülésében. Hitt a német erőfeszítésekben, a háború menetét meghatározó új fegyverekben. Azokhoz csatlakozott, akik még illúziókat tápláltak a háború végső kimeneteléről. Úgy ítélte meg,

[10] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[11] 1943-ban a magyar hadiipar termelése csúcsot ért el. A kormány hitelekkel ösztönözte a termelési kapacitás növelését. Bővítették és irreális célokat tűztek a közös német–magyar repülőgépgyártás elé, növelték a harc- és gépjárműgyártást, erőfeszítések történtek az acél- és aluminiumgyártás fokozása, olaj és egyéb nyersanyagok kitermelése stb. terén.

hogy egyelőre nincs más lehetőség mint kitartani, fokozni erőfeszítéseinket saját érdekünkben is. Az ország sorsa a tengelytől függ. Vörösst nem foglalkoztatta a háborúból való kiválás gondolata. Vélekedése egyezett a tábornoki és tisztikar zömének véleményével, és ennek hangot is adott. A szövetséges háborúban való kitartást egyértelműen és leghangosabban hirdető tábornokok, tisztek között találta magát, tekintélye volt előttük. Habár véleménye nem állt távol Szombathelyiétől, elhatárolódott tőle, versenytársának tekintette.

Úgy ítélte meg, hogy jó pontokra számíthat minisztériumi hivatalszervező tevékenységével, ami rendcsinálással kezdődött, és túlnőtt a saját főcsoportfőnökségének keretein. „Bevonulásom után láttam, hogy a minisztérium a produktív munka helyett elvész a bürokrácia aktatengerében. Ennek csökkentésére javaslatot dolgoztam ki, s azt Ruszkiczay-Rüdiger Imre vezérezredesen keresztül a honvédelmi miniszternek elő akartam terjeszteni, azonban Ruszkiczay ebben hatáskörének csorbítását látta, miért is a javaslat az ő íróasztala fiókjában elakadt. Ennek volt a következménye, hogy a honv. minisztérium létszáma feleslegesen fel lett duzzasztva, Budapest nagy része honvédelmi iroda volt, az ügyek intézése pedig a bürokrácia tengerében hónapokig tartott."[12]

Vörös tehát saját szakállára azonnal intézkedett. Ruszkiczay-Rüdiger szerepében képzelte magát, aki ebben – nem alap nélkül – hatáskörének csorbítását látta. Aktivitásával, a minisztériumi munkamorálra utaló megállapításokkal azonnal magára irányította a Nagy Vilmossal elégedetlen, annak menesztését kívánó szélsőjobb politikusokkal és pártokkal szimpatizáló minisztériumbeli tisztek érdeklődését. Politizálására azonban az elhárítás is felfigyelt. Szombathelyi 1943 nyarán a kormányzótól egy névjegyzéket kapott a nyilas párthoz tartozó vezérkari tisztekről, amelyet Sombor-Schweinitzer József, a budapesti rendőrfőkapitányság rendészeti osztályának vezetője készített. Szombathelyi maga is meg volt győződve, hogy a felsoroltak – köztük Vörös János és Géza – többsége szélsőjobb szimpatizáns, azonban kételkedett abban, hogy valamelyik párthoz tartoznának, illetve beléptek volna. Mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy a kormányzó elé vezesse a felsorolt tiszteket, „hogy módjában legyen egy katonai kihallgatás keretén belül őket személy szerint is látni és kötelmeik hű teljesítésére, valamint a politikától való tartózkodásra figyelmeztetni".[13] Vörös tévedésektől hemzsegő vallomása szerint az érintettek: Deák Ferenc vezérőrnagy, Vörös János és Géza (vezérőrnagy) altábornagyok, Henkey János vk. ezredes, Bardóczy Ferenc altábornagy (vezérőrnagy), Szlávik József ezredes (Szávay Sándor vk. ezredes), Bán Mihály vk. ezredes, Nádas Lajos vk. ezredes és mások természetesen mindent tagadtak. (Zárójelben az eredeti szövegben szereplő tévedések helyesbítése.) A Szombathelyi elrendelte kutatás nem vezetett eredményre, nem bizonyosodott be, hogy a nyilas vagy más pártnak tagjai lettek volna. Ezt Sombor-Schweinitzer sem tudta bizonyítani. Inkább az érintettek megnyilvánulásai, folyosói vagy kávéházi beszélgetéseik tették gyanússá őket. Szombathelyi kérte Sombor-Schweinitzert, hogy a jövőben ne a kormányzón keresztül, hanem közvetlenül hozza a tudomására a vezérkari tisztekkel kapcsolatos konkrét értesüléseit, hogy politizálás miatt eljárhasson velük szemben. Egy következménye bizonyosan lett az ügynek, az érdekeltek Szombathelyit elsőszámú ellenségüknek tekintették. Nem kétséges milyen irányban keresték a törlesztés lehetőségét.

[12] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[13] Uo.

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter figyelmeztette Szombathelyit, hogy a német követségen gyakran jelennek meg magas rangú és beosztású magyar tisztek. A Standard gyár egyik tisztviselője – Edmund Veesenmayer – politikai vacsorákat rendez, ahol az Imrédy-klikk emberei, valamint gyakran Vörös János, Rátz Jenő és más tábornokok is megjelennek. Rátz nyugállományú tábornokként vesz részt a találkozókon.[14]

Vörös vallomásában ismeretségüket Veesenmayerrel nem cáfolta, de tagadta, hogy 1944 előtt kapcsolatban állt volna vele. Amikor az a Wirtschsftsministerium közegeként a magyar ipar helyzetéről tájékozódott Budapesten, ő hadműveleti vagy HM anyagi főcsoportfőnök volt. Veesenmayer felkereste hivatalában udvariassági látogatásra. Beszélgetésük elsősorban egymás és családjuk hogyléte és az időjárás körül forgott. Ezt követően 1944 tavaszáig, vezérkar főnöki kinevezéséig, nem látta. Ekkor természetesen szorosabb hivatali kapcsolat alakult ki köztük.[15]

Veesenmayer azt vallotta, hogy 1940-ben ismerte meg Vöröst, amikor a Standard gyár felügyelő bizottságának tanácsosaként a gyár itteni leányvállalatait – Standard és Telefongyár – látogatta meg. Ekkor ugyanis mint a 7/ö. vkf. osztály vezetője, Vörös ellenjegyezte a Kereskedelem- és Közlekedési Minisztériummal történt megállapodás alapján telefonra és rádióalkatrészekre Berlinből érkező megrendeléseket. Látogatása Vörösnél elsősorban udvariassági volt, minden politikai jelleg nélkül. Kizárólag gazdasági kérdésekről tárgyaltak. Megérdeklődte tőle, hogy a rendelésekkel meg van-e elégedve.[16]

Ezt követően 1943 nyarán találkozott Vörössel. Ekkor a külügyi hivatal megbízását teljesítette: tanulmányozta a politikai, gazdasági és katonai helyzetet. Vörössel is ezekről a kérdésekről beszélgetett. Kíváncsi volt, mit tart a helyzetről. Vörös véleményére pontosan már nem emlékszik. Mindig tartózkodó volt. Kritikát gyakorolt mind a magyar, mind a német helyzetről, és kritika tárgyává tette Horthyt is. Néhány hibára rámutatott, és megjegyezte, hogy a hadseregparancsnokok a fronton nagyon önállótlanok. Jó katonának látszott. Fenntartásokkal amellett volt, hogy Magyarország még fokozottabban vegyen részt a háborúban.[17]

Vörös főcsoportfőnöki minisztériumi működése a dolgok rendbetételére, a hadiipari termelésnek a szövetségesektől támogatott erőfeszítései fokozására irányult. Úgy látta, hogy a háborúban álló ország politikai és katonai vezetése nem ebben az irányban munkálkodik. A háború elvesztésének félelme kétes kimenetelű megoldások felé viszi a politikát. Ezért a hasonlóképpen gondolkodók élén színvallásra kell bírnia és felrázni a Szombathelyi irányításával elbizonytalanodó katonai vezetést.

Alig féléves munkálkodása eredményeként kötelességének érezte, hogy kifejtse a helyzetről alkotott véleményét és javaslatait. „Azután egy memorandumot dolgoztam ki, amelynek az iparnak a német ipartól való függetlenítése és a magyar hadsereg mielőbbi felszerelése és kiképzése volt a célja, hogy a háború végére vagy legalább a békekötésre egy megfelelően kiképzett, felszerelt és erkölcsileg jól megalapozott hadsereg álljon a külügyminiszter, illetve a magyar kormány rendelkezésére. Ezzel a külügyminiszter szavának szándékosan súlyt adni vagy pedig a hadsereget a háború végén odaállítani, ahol az ország jövőjét meg tudtuk volna alapozni.

[14] *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 628. o.

[15] ÁSzTL 645/1.

[16] ÁSzTL V-32000/23. Veesenmayer vallomása.

[17] Uo.

A memorandumból teljes mérvben kivehető volt a tengelyhatalmak sorsa, amit főként azzal vázoltam, hogy a szövetséges hatalmak ipara sokkal fejlettebb, az egész világ nyersanyaga rendelkezésre áll, bombázásnak kitéve csak csekély mértékben van Angliában, míg az amerikai ipar és a szovjet Ural-környéki ipara teljes biztonságban folytathatta a termelést, főként a harckocsi- és repülőgépgyártást, mert hiszen kétségtelen volt, hogy ez a két fegyver fogja a háború sorsát eldönteni. Ugyanakkor a német ipar naponként bombázásnak volt kitéve, a magyar ipar pedig fejletlenségénél, valamint nyersanyaghiányánál fogva számottevő tényezőt nem jelentett.

A memorandumban kifejezésre juttattam azt is, hogy vajon mit jelenthetett Magyarország számára Kassa bombázása, azt-e, hogy céltalanul ugorjunk a háborúba vagy pedig végre felszereljük a hadseregünket. Természetesen én az utóbbit vallottam."[18]

Semmilyen támpontunk nincs arra nézve, hogy az anyagi főcsoportfőnök, mint a fegyverkezés felelőse, a referátumban foglaltakról annak elküldése előtt tájékoztatta-e Csatay Lajos honvédelmi minisztert vagy általános helyettesét, Ruszkiczay-Rüdiger Imre altábornagyot. (Elképzelhető, hogy Vörös memoranduma elküldésére kihasználta a június 12-én bekövetkező miniszterváltás körüli napok lazaságát, bár Ruszkiczay-Rüdiger zavartalanul betöltötte feladatát.) Ha ezt nem tette, súlyos fegyelemsértést követett el. Nem járt jobban akkor sem, ha magánlevélként küldte el Szombathelyinek irományát. Jól tudta, memorandumokat még a hadseregen kívül sem szoktak postán küldözgetni. Szombathelyi ugyanis hivatalos iratként fogta fel, és küldte meg válaszát a HM anyagi főcsoportfőnökének. Minden bizonnyal Csatayval is közölte a történteket, hiszen Vörös hivatalosan csak miniszterével egyeztetett véleményt képviselhetett a vezérkar főnökénél.

Szombathelyi mindenesetre felháborodva mutatta meg a Vöröstől kapott memorandumot Kádár Gyula vk. ezredesnek, aki szerint ebben Vörös – vallomásával éles ellentétben – azt fejtette ki, hogy „semmi kétség nem lehet, a németek a háborút megnyerik, az átmeneti nehézségeket le fogják küzdeni, az új fegyverek bevetése rövid idő kérdése. Ezzel szemben mély sajnálattal állapította meg, hogy a magyar kormány mind jobban és jobban eltávolodik a németbarátságtól, és nem vesz részt olyan erővel a háborúban, amilyenre képes. Bár tudatában van annak, írta, hogy a vezérkar főnöke a politika irányváltozásáért nem felelős, mégis kötelességszerűen figyelmezteti, hogy a balratolódásért a végén ő is felelni fog. Felkérte a vezérkar főnökét: vesse latba befolyását, hogy a magyar politika ne térjen le a nemzet jövője szempontjából helyes útról."[19]

Szombathelyi dühöngött. „E mögött az emlékirat mögött Rátz Jenő és a németek állnak. Akármit válaszolok, az huszonnégy órán belül a németek kezében van." Megmutatta Kádárnak válasza fogalmazványát is: „Örömmel vettem volna, ha Nagyméltóságod szolgálati állásának ügykörére vonatkozólag adott volna nekem tanácsokat, politikai vonatkozású megállapításai azonban túlesnek hatáskörén." „Ezzel elmehet a németekhez" – füstölgött Kádárnak.[20]

Vörös memoranduma is – más irataival együtt – „szerencsésen" elkallódott. Így a több mint húsz oldalnyi emlékiratának vallomásában olvasható néhány soros, kihallgató-

[18] ÁSzTL V-32000/24. Vörös memorandumának általa készített kihagyásos, rövid, tendenciózus kivonata. Eredetije nincs meg.

[19] *Kádár:* i. m. 630. o.

[20] Uo.

inak szánt összefoglalása nem visz előre bennünket. A Vörös-memorandum elhallgatott tartalmára és hangvételére elsősorban Szombathelyi 1943. június 25-én kelt hétoldalas válaszából következtethetünk vissza. Épp ezért szükségesnek tartjuk részletes ismertetését.[21]

Szombathelyi fontosnak tartotta, hogy válaszában Vöröst beosztásával össze nem egyeztethető politizálásának visszafogására kérje: „A magyar kormányzat vagy államvezetés problémája ma nem az, hogy eltalálja azt, hogy ki győz, hanem az, hogy mi győzzünk. Ahhoz pedig, *hogy mi győzzünk*, erős magyar hadsereg kell. Az államvezetés szempontjából az elhatározás tehát rendkívül egyszerű, ma nem a tengelyhatalmak győzelmére, hanem a magyar győzelemre spekulálunk. Ebből a szempontból, de az előbbi két szempontból is, a magyar államvezetés elhatározása csak egy lehet, hogy *minél erősebb hadsereget teremtsen.* Azt hiszem, hogy ebben *minden magyar egyetért.* Azok is, akik a tengely győzelemben, azok is, akik az angolszász győzelemben hisznek. Ebből a szempontból, de a hadfelszerelés szempontjából is lelkes hitvallása a tengelyhatalmak győzelmét illetőleg teljesen felesleges volt.

Hogy tanulmányának ezen részével mégis foglalkozom, azt azért teszem, mert hitének reális alátámasztása [már mint a tengely győzelmének – D. L.] nem meggyőző, sőt a *reális adottságai,* [kiemelések az eredetiben – D. L.], amelyeket felsorol, azt a hitet kelthetik az olvasóban, hogy a tengelyhatalmak győzelme nagyon is kétséges."[22]

Szombathelyi szükségesnek tartotta, hogy kitérjen Vörösnek a szövetségesek és a tengely küzdelmét befolyásoló tényezőket elemző soraira, mert a Vörös által előadottak kicsengése a tengely győzelme volt. Vörös megállapítsa, miszerint a búvárhajók sikerei növekedőben vannak, nem állja meg a helyét, mert „mindenki által tudott dolog – replikázott Szombathelyi –, hogy a búvárhajóharc sikerei éppen az utóbbi időben rendkívül csökkentek. Ezzel szemben a búvárhajóveszteségek nagyon megnövekedtek. Ebből tehát nem következtethetünk a tengelyhatalmak győzelmére, de elismerem, hogy ez a mély hullám átmeneti lehet."[23]

„Az ellenséges *hadiipar erősebb,* mint a tengelyé... Hogy a meglévő diszparitás nem növekszik-e végzetesen, *az a repülőfölénytől függ* [kiemelések az eredetiben – D. L.]." Ha Vörösnek voltak ezzel kapcsolatos illúziói Szombathelyi igyekezett szétoszlatni azokat: a repülőfölény az ipar erősségétől függ. Attól, hogy „ki mennyi repülőgépet tud gyártani és zavartalanul tudja-e gyártani és gyártását tudja-e még fokozni? Ezen szempontból az angolszász ipar, különösen az amerikai van fölényben, mely látszólag még nem futotta ki formáját, és ezt anélkül teheti, hogy ebben német vagy olasz beavatkozás lényegesen megzavarná, viszont ő a német és olasz gyárakat máris alaposan bombázza. Így az ellenséges ipar pozicionális fölényben lehet vagy ahhoz juthat. Nézetem szerint a repülőfölény szempontjából ez a reális adottság. A továbbiakban azt mondja, hogy a tengely repülőgép gyártását a végletekig kell fokozni, mert a hadiipar szempontjából ez a döntő fegyvernem. Ezt megtoldanám a magam részéről azzal, hogy nemcsak a hadiipar, hanem a háború szempontjából is *döntő fegyvernem* [kiemelések az eredetiben – D. L.]

[21] ÁSzTL V-32000/22. Szombathelyi válaszának másolata mellékelve Vörös memorandumához. Vkf. eln. szsgd. 3674/1943.

[22] Uo.

[23] Uo.

lehet és éppen itt van a baj, ami az előbb mondottakból következik. Tehát a reális adottságok, ha dolgot helyesen nézzük, a tengely győzelmét nem támasztják alá."[24]

Szombathelyi az anyaggazdálkodás terén is keményen bírálta a főcsoportfőnököt. Meglátásai nem vezethetnek megoldáshoz. Tanulmányának 15-ik oldalán azt mondja, hogy „nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a ma világháborújában a technika az, amely dönt a győzelem vagy vereség felett". Ez esetben győzelmünk, de a tengelyhatalmak győzelme nagyon gyenge lábakon állanak, mert a technika terén az angolszász hatalmak látszólag fölényben vannak. Hiába tennének meg technikusaink mindent, hogy „országunk számára kellő időponttól kezdve, az anyagok termelési vonalán, mennyiségi és *minőségi előnyt* biztosítsanak, ez nem lesz lehetséges, mert nagyméltóságod szerint is a külföldtől függünk. Tanulmányának 17-ik oldalán a következőket mondja: »külföldtől való függésünk csak akkor fog megszűnni, ha mindent megteszünk az ország fel nem tárt anyagainak felkutatására és kiaknázására«, ami feltétlenül helyes és szükséges, de a fölényt nem fogja meghozni, mert hogy ismét saját szavaival éljek, a tanulmány 20-ik oldalán azt mondja, *hogy* »hazánk a *nehézipar* fejlesztése tekintetében *igen kedvezőtlen helyzetben van,* mert vasérce kevés és szene nagy olvasztó céljaira nem alkalmas« – már pedig – »a korszerű hadviselés gerincét képező páncélos, repülőanyagát a fejlett *gépjármű, motor és repülőipar szolgáltatja.*« Ez tökéletesen így van, de e tekintetben is a reális adottságok nézetem szerint inkább az angolszász hatalmaknak kedveznek, mint a tengelyhatalmaknak, mert az angol amerikai nehéziparnak úgyszólván csak a német iparral kell megküzdeni, mert az olasz és a többi európai, a tengely szolgálatába beállított iparok, itt azt hiszem nem sokat számítanak. Így tehát , ha reális adottságok szempontjából nézzük Nagyméltóságod tanulmányát, úgy ezek, mint a fenti szemelvények azt mutatják, hitével ellentmondásban vannak, mert nem alkalmasak arra, hogy a tengelyhatalmak győzelmét valószínűsítsék. Így tanulmányának *reális adottsága egyedül a hite marad* [kiemelések az eredetiben – D. L.], mert a győzelem nagyrészt a hit dolga és nem csak a reális adottságoké; mely minden realitással dacolni tud és győzni képes."[25] A kioktatás és hitére, mint megoldásra történő hivatkozás gúnyos felhangja, elég volt, hogy Vörösben elmélyítse Szombathelyi iránti ellenszenvét.

Ezzel pedig a vezérkar főnöke még nem fejezte be. Visszatért a katonapolitikai helyzet Vörös általi megítélésének bírálatához. A tanulmánynak ez a része – írja válaszában – nem meggyőző, el is maradhatott volna, mert a hadfelszereléshez vajmi kevés köze van. Ebben a beállításban a tanulmány ipari része is felesleges, mivel „nem támasztja alá a győzelembe vetett hitét és inkább gazdaságpolitikai és múltat rekriminálo jellege van". Inkább konkrét adatokat és javaslatokat várt volna a haderő felszerelését és az anyagi gazdálkodásunkat illetően, mert itt sok javítani való lenne, amit „nekünk magyar katonáknak kell megoldani". Ellenben a politikai vezetést és a gyáripart „mások hivatottak kötelességszerűen elintézni". Ha megőrizte volna tárgyilagosságát, Szombathelyi aligha írta volna le a következő bántó mondatát: „Sajnos katonai vonatkozásban tanulmánya nagyon keveset nyújt. Nagyvonalú politikai ízű tanulmány, amely a katonai problémák elől kitér, és inkább azok mellé beszél."[26]

---

[24] ÁSzTL V-32000/22.

[25] Uo.

[26] Uo.

Vörös eredeti memoranduma hiányában nem tisztázhatjuk egyértelműen, csak következtethetünk, miért tartotta szükségesnek Szombathelyi, hogy indulattól vezérelt levélben kifejtse véleményét a köztünk és diktatórikus vezetésű szövetséges hatalmak közötti különbözőségről. Lehetséges, hogy Vörös valamiféle katonai kemény kezet ajánlott megoldásként háborús erőfeszítéseink fokozására.

A politika felelős kormány dolga, amihez a honvédelmi miniszter is tartozik. Meg van győződve arról, hogy tagjai okos emberek, legalábbis olyan okosak, mint a katonák. Jó magyar emberek és jóhiszeműek is. „Épp ezért nem vagyok diktatórikus megoldások mellett sem. Különben is anyagi korlátainkat és képességeinket egy diktátor sem tudná áttörni. Reális adottságaink szorító kereteit – melyet Nagyméltóságot is felismert abban, hogy sem megfelelő vasércünk, sem szenünk nincs, ami pedig a nehézipar alapja – nem képes senki áttörni. Minden diktátor légüres térben zakatol, ha a diktatúra előfeltételei nincsenek meg. Elemi és alap előfeltételek nélkül az eredmények biztosan elmaradnak, de zavar és felfordulás az annál biztosabban meglesz.

A külföldi diktatúráknál mindig elfelejtjük azt, hogy a diktatórikus rendszerek eredményének alapja nem a szervezés volt, amit a diktátor csinált, hanem az ipari kapacitás, amelyet nem diktatúra teremtett meg, hanem jóval előtte a Kruppék, a Thiessen-ék és Siemens-ék stb-ik. Azután elfelejtkezünk arról is, hogy a diktatúra nem általános orvosság. Ezt látjuk Olaszország és Németország példáján. Bizonyos belső adottságok a diktatúrát is determinálják. A felelősség kérdése a történelemé, s ennek tisztázása nem a mi dogunk."[27]

Vörös memoranduma Szombathelyit katonai vonatkozásban nem elégítette ki, de a hit szempontjából sem nyugtatta meg, „ezért kénytelen volt a maga hitével előállni". „Magam is *a tengely győzelmében* hiszek. Dacára annak, hogy a tengeralattjáró háború közel sem áll olyan jól, mint Nagyméltóságod írja, de ezt a mélypontot egy átmeneti jelenségnek tekinthetjük, mely a fegyverek versenyében hol az egyik, hol a másik fél hátrányára alakul. Hiszek a tengelyhatalmak győzelmében, dacára annak, hogy a technikai fölény és gépi fölény, valamint éppen a nehézipar feltételei, Nagyméltóságod tanulmánya szerint, nálunk kevésbé vannak meg, illetve korlátozottabbak. *Hiszek a győzelemben azért, mert hiszek az erkölcsi erőkben.* Jól tudom, hogy a háborút nemcsak az anyagi erők döntik el, melyre merkantil hadvezetőség oly sokat épít, hanem az ember, aki a küzdelem előterében áll, és hősiesen vállalja a *nagyobb áldozatot,* melyet *kisebb anyagi készültsége* miatt fizetnie kell. Ez a hősies áldozat kontinentális hadászatunk, illetve a győzelemnek alapja, ma és az volt mindig. Éppen ezért nevezem ezt a hadászatot a hasznos *merkantil* hadászattal szemben *heroikus* hadászatnak. Hitemet úgy formulázhatnám, miután hiszek a heroizmusban, tehát hiszek a tengelyhatalmak győzelmében. A morális világ magasabb törvényei szerint, ahol áldozat és érték egyensúlyban vannak, a tengelyhatalmaknak kell győznie, és kétségtelen, hogy *legyőzhetetlenek* [kiemelések az eredetiben – D. L.]."[28]

Szombathelyi nézete a heroikus hadászaton alapuló győzelemről meglepő lehet azok után, hogy a magyar érdekek realitásokon nyugvó képviseletére figyelmeztette az ettől a politikától távolodó Vöröst. Úgy látszik azonban, hogy a szövetséges partner érzékeny-

[27] ÁSzTL V-32000/22.

[28] Uo.

ségével számolva tanácsosnak vélte, hogy sajátos módon tegyen hitet a közös győzelem mellett. Szinte parodisztikus az eszmefuttatása a heroikus hadászatról, mely a maga morális értékeivel legyőzhetetlenné válhat a lélektelen merkantil hadászattal szemben. Írta ezt annak a Vörös Jánosnak, aki maga is tudta, hogy Szombathelyi felfogása a háború kilátásairól éles ellentétben áll itteni megnyilvánulásával, lehetetlennek tartja a szövetségesek győzelmét, és többedmagával a háborúból való kiválás hogyanján gondolkodik.

Szombathelyi még kifejtette Vörösnek, hogy a maga részérről fölöslegesnek tart és elutasít minden memorandumot. „Én magam részéről az államvezetési tanulmányok írását befejeztem, sőt el sem kezdtem, mert a memorandumszerkesztést túlélt formának, egy régi vezérkari metódus rozsdás rekvizitumának tartom. Ez a dolgokat nem viszi előre, legfeljebb arra való, hogy a szerkesztő a felelősség kérdésében a maga előnyös pozícióját előre kijelölje egy későbbi történelmi bírálat előtt. Már pedig a történelem nem abból fog megbírálni bennünket, hogy mit írtunk, *hanem, hogy mit tettünk* [kiemelések az eredetiben – D. L.]."[29]

Legvégül pedig figyelmeztette Vörös János altábornagyot, legyen tisztában a katona feladataival, melyek változatlanul távol esnek a politizálástól: „Mi katonák maradjunk a magunk mesterségénél. Seperjünk saját portánk előtt. Van itt munka elég. Ezért hagyjuk már abba azt a törekvést, hogy mindig a kormány vagy a kormányelnök dolgát akarjuk elvégezni, mert ez politizálás látszatát kelti. Miután én régen abbahagytam, ezt alantosaimtól is elvárom."[30]

Vörös megsértődött, amikor megkapta Szombathelyi szerinte goromba stílusban írott elutasító válaszát. Elmondása szerint elhatározta, hogy 1944 júliusában nyugdíjba vonul. Addig is három hónap betegszabadságot kért és kapott Csatay honvédelmi minisztertől, akinek a vezérkar főnökéhez benyújtott memorandumról alkotott véleményéről, a kettőjük viszonyára gyakorolt hatásáról mélyen hallgatott. Betegszabadsága ügyében Szombathelyinél is jelentkezett, aki Vörös nagy csalódására szóba sem hozta a memorandumot, mindennemű megjegyzéstől is tartózkodott.[31] Vörös itt szintén elferdíti az igazságot. Valójában felmentették beosztásából, és a nyugállományba helyezés előtt kötelező háromhónapos egészségügyi szabadságra küldték. Helyére anyagi főcsoportfőnökké 1943. augusztus 1-jétől Gyimesy Frigyes altábornagyot nevezték ki.

*

Betegszabadsága leteltével Vörös szerint a kormányzó nem engedte nyugállományba vonulni, hanem arra kérte, hogy vegye át a budapesti I. honvéd hadtest parancsnokságát. Ezek szerint mégsem betegsége okozta szabadságról volt szó. A kormányzó lépésének indítékát nem ismerjük, de német politikai nyomást is feltételezhetünk mögötte. Ő azonban tekintettel a közte és Szombathelyi közötti feszült viszonyra, nem kívánt Budapesten maradni. Egy dunántúli, lehetőleg a székesfehérvári hadtestet kérte. Ez meg is történt. November 1-jétől átvette a székesfehérvári II. honvéd hadtest parancsnokságát Aggteleky Béla altábornagytól, akit Fehérvárról Budapestre helyeztek.

[29] ÁSzTL V-32000/22.

[30] Uo.

[31] *Kádár:* i. m. 630. o. ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

Vörös az 1944 márciusi német megszállásig végezte a hadtestparancsnok mindennapi feladatait. Március közepén hallott ugyan a Wiener-Neustadt területén ismeretlen célból gyülekező német csapatokról, a híradást azonban ő sem vette komolyan. Március 18–19-i szerepe tisztázatlan. Március 18-án szombaton feljött Budapestre. Miért jött? Hivatalos ügyeit intézte, vagy magán programját bonyolította? Állítása szerint a kormányzó útjáról semmit sem tudott, arról csak szombaton az esti órákban értesült. Ezt aligha hihetjük el. Mindenesetre éjjel egy órakor még Budapesten volt, és csak vasárnap akart visszatérni szolgálati helyére. Bajnóczy József vezérezredes, a vezérkar főnökének helyettese, akit névnapját ünneplő társaságból kerítettek elő, ennek tudatában volt. Telefonon utasította, hogy menjen a miniszterelnökségre. Miért a székesfehérvári hadtest parancsnokát és nem Aggteleky Béla altábornagyot, a budapesti I. honvéd hadtest Budapest területén intézkedni képes parancsnokát? Őt könnyű volt előkeríteni. Ha mégsem Bajnóczy hívására érkezett volna, akkor hogyan került a megbeszélésre? A miniszterelnöknél éjszaka nem szokás hívatlanul megjelenni. Jelenléte senkinek sem tűnt fel? Kádár Gyulának sem, aki még epés megjegyzést is tett vele kapcsolatban?

Vörös emlékezete szerint Kállay őt magához hívta. Miért nem a jelenlévő másik két tábornokkal, Beregfy Károly és Naday István vezérezredesekkel együtt? Ismerve fontoskodását, nem csodálkozunk, ha a tényeket elferdítve, ily módon kívánta érzékeltetni saját fontosságát. Vörös szerint a miniszterelnök Bajnóczy jelenlétében közölte vele, hogy a kormányzó német őrizet alatt már Budapest felé tart. Bajnóczy tudtára adta Szombathelyi Linzben feladott táviratát, mely szerint német csapatok vonulnak át Magyarországon, akiket minden ellenállás nélkül kell fogadni. Miért mondott volna Vörösnek átvonulást, mikor a táviratban bevonulásról volt szó? Lehet, hogy ő így akarta hallani? Vörös ekkor megkérdezte, hogy mi az ő teendője. Bajnóczy erre meglepő és alig hihető módon azt válaszolta, a parancs a hadtestnek már ki van adva. Ha visszautazik Fehérvárra ott várja. Abból mindent megtud. Bajnóczy a miniszterelnöki értekezletről intézkedett a parancs továbbításáról? Vörös később megállapította: „A vezetésnek semmi határozott állásfoglalása nem volt. Parancsot kapni nem tudtam."[32] Ezek után azonnal gépkocsiba ült, és a hajnali órákban megérkezett Székesfehérvárra. A parancs már valóban megérkezett, és azt az ügyeletes vezérkari tiszt már továbbította is a helyőrségeknek.

Kállay Miklós nem egészen így emlékezett a nála történtekre. Ő nem Vörösnek, hanem a jelenlévő tábornokoknak tette fel a kérdést, a vezérkar főnökének távollétében az ő utasítására hajlandók-e kiadni parancsot az ellenállásra. Egyöntetűen kinyilvánították, hogy az lehetetlen, mivel Budapest és a nyugati határ között semmilyen jelentős katonai erővel nem rendelkeznek. „Határozott és megismételt kijelentésemre azonban, hogy itt most nem az erőviszonyok mérlegeléséről, hanem az ellenállásról magáról, mint nemzeti függetlenségünk önvédelmi gesztusáról van szó, és eszerint válaszoljanak a kérdésemre, Beregfytől és Vöröstől azt a határozott választ kaptam, hogy ők a kormányzó távollétében és intencióit nem ismerve, a vezérkar főnökének sürgönyéből éppen az ellenkező intenciót olvasva ki, semmi körülmények között nem hajlandók ilyen értelmű parancs kiadására, sőt az alájuk rendelt parancsnokságokat minden ilyesminek a kivitelezésében megakadályozzák, mert esküjük erre kötelezi őket."[33] Náday nem volt ilyen mereven el-

[32] ASzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[33] *Kállay Miklós:* Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. k. Budapest, 1991. II. k. 179. o.

utasító. Hajlandó a miniszterelnök elhatározását magáévá tenni, de csak ha az egész haderő vállalja, mert veszélyesnek tartaná, ha annak egysége megbomlana. Felhívta a figyelmet, hogy egy esetleges ellenállás kudarca lehetetlenné tenne egy későbbit, amit a Kárpátalján és Erdélyben lévő hadosztályokkal sikeresebben indíthatnánk el.[34]

Vörös visszaérkezve állomáshelyére azt tette, ami tőle elvárható volt/vagy lett volna. Vallomásában szinte dicsekszik, hogy ő határozott fellépéssel hatni tudott a hadtest területére érkező német alakulatokra. Cáfolja, hogy a honvédség mindenütt ellenállás nélkül átadta laktanyáit. Ehhez azonban olyan parancsnokok kellettek, mint ő és beosztottjai.

A német csapatok – egy páncéloshadosztály részei – vasárnap délután érkeztek Székesfehérvárra. Kérésükre egy laktanyát és egy szállodát utalt ki részükre. Másnap folytatták útjukat Budapestre. Az volt a benyomása, hogy ténylegesen átvonulásról van szó, mert ezek a katonák fegyelmezetten és rendesen viselkedtek.

„A tüzérségi laktanyát meg akarták szállni a németek, azonban Gulácsy alezredes a laktanyában elhelyezett legénységet és lövegeket felvonultatta, és közölte a laktanya előtt felvonuló német csapatok parancsnokával, hogy a laktanyát nem adja át. Erőszakos fellépés esetén felveszi a harcot. Ezen elhatározását nekem távbeszélőn jelentette, amihez hozzájárultam." „Pl. Magyaróváron az ott állomásozó zlj-at a németek le akarták szerelni, de én az ellenállást rendeltem el, mire a németek a leszereléstől eltekintettek."[35] Több esetet Vörös nem említ, azonban érzékelteti, hogy a német megszállás a hadtest egész területén az alakulatok integritásának megőrzésével történt meg.

Április 21-én azonban SS csapatok érkeztek a városba. Az ezred parancsnoka egy SS alezredes, amikor Vörösnél jelentkezett, már olyan prepotens magatartást tanúsított, hogy ki kellett utasítania. „Az SS csapatok megjelenésével megkezdődött a hadtest területén a rablás, fosztogatás, kilakoltatás. Nyilvánvalóvá vált, hogy itt nem átvonulásról, hanem kimondottan megszállásról van szó. Az incidensek napirenden voltak. A Gestapo is mindenütt elhelyezkedett, miáltal Magyarország szuverenitása teljes mérvben megszűnt."[36]

Vörös szerint a hadtest területén a megszállás tehát gyakorlatilag nagyobb incidens nélkül megtörtént. Április elején a helyzet valamit enyhült. Megszállásról a 19-ét követő napokban aligha beszélt. Csak az SS és Gestapo viselkedése jelentett számára disszonanciát.

Vörös a vezérkar főnöki jelölését megelőző hónapban nem szemlélte tétlenül az eseményeket. Feleleventette kapcsolatát a hadseregvezetésben gyors változtatásokat, mindenekelőtt Szombathelyi menesztését követelő Veesenmayerrel, valamint Hans von Greiffenberg és Kuno Heribert Fütterer tábornokokkal.

Veesenmayer bízott az általa korábbról ismert Vörösben. A vezérkar felváltandó főnöke helyére számukra megbízható ember kellett, akit Vörös személyében találtak meg. Mindenki úgy nyilatkozott, hogy „ő nagyon jó képességű. Ez a főhadiszálláson is ismert volt. A megbízás Berlinből jött von Greinffenberg, Fütterer és az én ajánlatomra."[37] Kritikát szokott gyakorolni, de csak baráti keretek között és katonai vonatkozásban „azok az átkozott politikusok miatt – szokta mondani – mindig a rövidebbet húzzuk". Imrédyvel

[34] *Kállay Miklós:* Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II. k. Budapest, 1991. II. k. 179. o.

[35] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[36] Uo.

[37] ÁSzTL V-32000/23. Veesenmayer kihallgatása 1945. november 14-én.

együtt nyíltak voltak, ha kritizálni kellett. „Mindketten olyan emberek, akikhez nekem személyesen bizalmam volt. Én akartam, hogy Imrédy miniszterelnök legyen, de nem sikerült. Vörös és Imrédy remekül harmonizáltak, sohasem észleltem semmi disszonanciát azokon a megbeszéléseken, amin együtt vettek részt."[38] Voltak ellenségei, elsősorban azok, akiket átugrott. „Annak ellenére, hogy exponáltam magam érte, és ezért a felelősséget is vállaltam, nagyon vigyáztam, hogy óvatos legyek, és ma is az a véleményem, hogy nem játszott szerepet."[39] Vörös megértő és cselekedni kész partnernek mutatkozott. „Fel volt villanyozva, és azt mondta: mindent meg kell tennünk, hogy a háborúban nagyobb tömegekkel vehessünk részt"– emlékezett Veesenmayer.[40]

Otto Winkelmann SS Obergruppenführer, a magyarországi SS és rendőri erők főparancsnoka kihallgatása során elmondta, hogy Vörös János mellett még Vörös Géza és Magyarossy Sándor tábornokok jöttek számításba. Ő az utóbbi (Veesenmayer szerint Ruszkay) mellett lett volna, azonban Veesenmayer Vörös János mellett döntött. Winkelmann Sztójaynál ismerkedett meg személyesen Vörössel, aki jelezte, meg akarja látogatni. Ő erre megjegyezte, hogy a vezérkar főnökét neki illő felkeresnie. Vörös kifejtette neki, hogy rendet akar teremteni. Minden nem megfelelő embert ki fog dobni. „Nem tudtam világosan kiismerni, mert sokat és pathetikusan beszélt. Az volt a nézetem, hogy nem egészen őszinte. Bár természetesen németbarátnak mutatta magát, de azt beszélték róla, hogy régi csapattesténél Székesfehérváron vagy Pécsett úgy nyilatkozott, hogy a magyar vérrel lehető legjobban takarékoskodni kell, mert a Magyarország által megoldandó feladat még ezután következik."[41]Ezt követően Sztójaynál még többször is találkozott Vörössel, mindig hivatalos keretek között. Hosszabb tárgyalásaik nem voltak.

Vörös természetesen alakoskodott, mikor szabadkozott vezérkarfőnöki kinevezése előtt. A kormányzóra erőltetett döntést megelőzően Veesenmayer, majd Greinffenberg már beszéltek vele. Minden további feltétel nélkül elfogadta az általuk felajánlott lehetőséget, bár örömét palástolta előttük. Nem tudott ellenállni a lehetőségnek, holott tisztában volt vele, hogy a német vezetés kiszolgáltatottjává válik. Ennek ellenére meggyőződésévé lett, hogy nemcsak az adott kényszerítő körülmények között lenne alkalmas a vezérkarfőnöki teendők ellátására. Nem akadályozta döntésében, hogy számos rangidős bajtársát megelőzi és ellenükre kell intézkednie. Népszerűtlenné fog válni a hadseregben. Felmérte a rá váró feladatokat. A csapatok zöme már a fronton van. Elkerülhetetlen további csapatok kiküldése. Különben is a Kárpátoknak a szovjet elleni védelméről van szó, aminek megszervezése, irányítása és a közös hadviselésben a magyar érdekek érvényre juttatása a vezérkar főnökének legfőbb feladata. Meg volt győződve, az adott viszonyok között más sem csinálná nála eredményesebben. Ami pedig a háború végkimenetelét illeti, nem ő volt az egyetlen a katonai vezetők között, akik bár látták az elkerülhetetlent, még bíztak a csodában, a végső összeomlás elkerülhetőségében. Ha mégis bekövetkezne, ő képes a nyitásra az angolszászok felé is.

Vörös vezérkarfőnöki kinevezése történetének vizsgálatához két saját forrása is rendelkezésünkre áll. Emlékezete szerint Csatay Lajos április 19-én (sic!) a minisztertanács

[38] ÁSzTL V-32000/23. Veesenmayer kihallgatása 1945. november 14-én.

[39] Uo.

[40] Uo.

[41] Uo.

ülését követően (legelőbb a déli órákban) Székesfehérváron hívta fel telefonon és tájékoztatta, hogy a vezérkar főnökéül van kiszemelve. A németek László Dezsőt javasolták – mondta Csatay –, azonban ehhez a kormányzó nem akart hozzájárulni, így az ő kinevezését fogadták el. Vörös játszotta a meglepettet, és szabadkozott. „Csataynak jelentettem, hogy lehetőleg mást szemeljenek ki a vezérkar főnökévé, mert előttem még több [összesen tíz – D. L.] rangidős tábornok van, és náluk kinevezésem rossz vért fog szülni, Csatay erre azt válaszolta, ő azt elintézi, hogy semmi neheztelés nem lesz."[42]

Csatay váratlan székesfehérvári telefonhívását kétségbe kell vonnunk, mert Vörös ugyanezen idézett visszaemlékezésének következő mondata szerint nem kellett hívni, hiszem már a minisztertanács döntésére várva Budapesten tartózkodott. „A délelőtt folyamán még úgy állt a helyzet, hogy sikerül visszautaznom Székesfehérvárra, és a vezérkar főnökséget nem kell átvennem. Azonban délután 2 óra körül ismét változott a helyzet, és 6 órára a kormányzóhoz voltam rendelve. A kormányzónak ugyancsak jelentettem az aggályaimat, és kértem, hogy lehetőleg tekintsen el a kinevezésemtől. Erre a kormányzó azt mondta, hogy mit csináljon ő ebben a nehéz helyzetben egy megbízhatatlan kormánnyal, ha még a magyar tábornokai is elhagyják. Két és fél órás tárgyalás után végre is nem tudtam kitérni a kormányzó kérése elől, és a vezérkar főnökséget elvállaltam."[43]

Vörös több évvel később érthetően úgy tűntette fel magát, mint akit váratlanul ért a megkeresés, és átgondolva a dolgot, a felmerült aggályoktól terhelten kérte a főméltóságú urat, tekintsen el személyétől. Végül mégis hagyta magát meggyőzni és kisegíteni a szorult helyzetével előhozakodó kormányzót.

A fentiekkel szemben fogadjuk el hitelesnek, amit kinevezésének körülményeiről 1944. április 7-től vezetett naplójában, az eseménnyel egyidőben vetett papírra.[44] A napló szerint Csatay Lajos április 17-én 17^{20} kor hívta fel Székesfehérváron, hogy mielőbb jöjjön Budapestre, mert személyével kapcsolatban tervek merültek fel. Ő ugyan szabadkozott, mert hadtestét nem szeretné elhagyni, de mivel legfelsőbb óhajról volt szó, megállapodtak, hogy másnap – április 18-án – reggel 9^{15}-kor jelentkezik a miniszternél a további részletek megbeszélésére.[45] (Fentebbi idézet vallomása szerint csak 19-én érte a váratlan hívás.)

Másnap, 19-én Csatay kertelés nélkül közölte Vörössel, amit ő amúgy is tudott. A németek óhaja, hogy vállalja el a vezérkar főnökének állását. Azzal az indokolással sikerült rábeszélniük az ellenkező kormányzót, hogy Vöröst múltja úgyis erre az állásra jelöli ki, csak rangviszonyainál fogva később kerülhetett volna rá a sor.[46]

Vörös zavartalanul játszotta szerepét egy olyan játszmában, melyről mindketten tudták, hogy már eldöntetett. Kérte Csatayt, tekintsen el kinevezésétől, mert idegen hatalom nyomására sem a vezérkarfőnöki, sem más állást nem fogad el. Kinevezése a nála idő-

[42] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[43] Uo.

[44] Vörös János m. kir. vezérezredes vezérkari főnök naplója 1944. ápr. 7-től – 1944. okt. 15-ig. Magyar Történelmi Kutató Társaság kiadványa, 1979. (A továbbiakban: Napló.) Tekintettel arra, hogy a napló oldalai nincsenek beszámozva, az egyes bejegyzések keltezését fogjuk megadni.

[45] Napló, 1944. ápr. 17.

[46] Napló, 1944. ápr. 18.

sebb bajtársak elégedetlenségét és tiltakozását váltaná ki, amit szeretne elkerülni. Különben is ragaszkodik a hadtestéhez, ha egy mód van rá, hagyják ott.

Az előzmények ismeretében Csataynak vissza kellett fognia magát, hogy higgadtan közölje Vörössel, hogy a felsorolt indokok egyike sem olyan akadály, mely miatt a vezérkar főnöke állását visszautasíthatja.

A délutáni órákban, miközben már a 18 órakkor kezdődő kormányzói kihallgatásra várt, Vörös tudomásra jutott, hogy tulajdonképpen a kormányzó nem akarja kinevezni, hanem csak időlegesen megbízni. Azonnal kereste a minisztert, azonban csak szárnysegédét, Kéri Kálmán vk. ezredest találta, akivel közölte: „amennyiben kinevezésem ideiglenes megbízatás formájában történik, a Vezérkar Főnöki beosztást semmilyen körülmények között nem fogadom el."[47] Kérte Kérit, hogy ezt a bejelentését azonnal hozza a miniszter tudomására, hogy ő jelenthesse a kormányzónak.

A kormányzói kihallgatáson Vörös korántsem volt olyan szerény és visszafogott, mint ezt később el akarta hitetni, hiszen Veesenmayer támogatásával nyerő helyzetben érezte magát. Mindenesetre a már Csataynak is előadott indokai alapján kérte a kormányzót, hogy tekintsen el kinevezésétől. Nem szeretné, ha úgy tűnne, hogy személye német támogatással került előtérbe. A kormányzó, presztízsét megőrzendő megnyugtatta, hogy Csatay tájékoztatása téves, kinevezése az ő saját óhaja, nem német presszióra történik. A tiszti névsor tanulmányozása során kialakult benyomása és elhatározása eredményeképpen szemelte ki őt. Megismétli tehát legfelsőbb óhaját, illetve parancsát, a beosztást vállalnia kell. Ő először valóban Lakatos Géza vezérezredesre gondolt, de a németek kérték, hogy ő a magyar 1. hadsereg nemrég (IV. 6-án) átvett parancsnokságát tartsa meg, mert a váltás az általa tervezett és folyamatban lévő támadás vezetésében nem kívánt súrlódást okozhatna.

A Horthy valóban Lakatos Géza kinevezését óhajtotta. Április 15-én Lakatos telefon értesítést kapott Budapestről, melynek értelmében a kormányzó még aznap aláírja a legfelsőbb kéziratot a vezérkar főnökévé való kinevezéséről. Lakatosra ez nyomasztólag hatott. Máskor örült volna a kinevezésnek, az adott pillanatban azonban gúzsba kötött katonai helyzetünk miatt nem tartotta időszerűnek. Ezért kérte Csatayt, hogy legalább ő vezethesse a küszöbönálló offenzívát. Kérése nem talált meghallgatásra. Kinevezésének kihirdetését április 17-re tűzték ki. Erre Sztójay mozgósította Veesenmayert. Lakatos csodálkozott, hogy Horthy engedett a német követ kívánságának és nem érvényesítette hadúri jogait. Kinevezte Vörösst, akiről Lakatosnak megjegyezte: „Én ezt az embert nem is ismerem."[48]

Vörös mi mást tehetett a legfelsőbb óhajjal és paranccsal szemben, elfogadta a megbízást. Azonnal tisztázni akart azonban egy feltehető félreértést. Eddig úgy tudta, megbízatása végleges, nem időleges. A beosztással járó felelősséget nem lehet időlegesen vállalni. A kormányzó válasz helyett azonnal utasította a főhadsegédet a legfelsőbb kézirat ilyen irányú megszerkesztésére.

Vörösst meglepte a Honvédség Főparancsnoka szolgálati állás esetleges visszaállításának szándéka. A kormányzó ellensúlynak szánja vele szemben. Ő ebből nem kér. Különösen nem Lakatosból, akit német támogatói takarítottak el az útjából. Nem vitatkozott a

[47] Napló, 1944. ápr. 18.

[48] *Lakatos Géza:* Ahogyan én láttam. Budapest, 1992. 97–99. o.

kormányzóval szándékáról, majd megteszi azt helyette más. Veesenmayernél bizonyosan nem lesz sikere. Mindenesetre szükségesnek találta felvetni minden körülmények között is „azon hatáskör feltétlen biztosítását, amely a jelenlegi viszonyok között felelősségemmel arányban áll".[49] Horthy ezt tudomásul vette.

Vörös szabad kezet kért és kapott az általa szükségesnek tartott változtatások végrehajtásához a tábornoki és a vezérkarban. A kormányzó engedett, holott jól tudta, hogy a tábornoki és tisztikar soraiban Veesenmayer kívánalmainak megfelelő változtatások végrehajtásához nyújt szabad kezet. Ezt követően még hosszan sorolta a kormányzónak követelményeit, melyeket elengedhetetlenül szükségeseknek tartott beosztása ellátásához.

Vörös János kinevezése a vezérkar főnökévé 1944. április 19-vel történt meg. Meglepte, hogy ugyanekkor nem lépett elő vezérezredessé. Kinevezését különösebb ünneplés nélküli baráti ebéd követte a Vadászkürtben, melyen Veesenmayer is részt vett. Később is többször ebédeltek itt közös dolgaikról beszélgetve. Gyakran a katonai attasé is csatlakozott. A téma rendszerint ugyanazon körben forgott közöttük. Ha az OKW sürgetésre hadosztályokat kellett felállítani és mozgósítani, Greiffenberget számottevő fegyverért és felszerelésért ostromolta. A magyar katona nincs modern fegyverekkel felszerelve és kiképezve. Túl jó ahhoz, hogy ágyútölteléknek küldjék ki a frontra. Hírneve a tét. Ugyanazokkal a feltételekkel és fegyverekkel kell harcolnia, mint a németek. Veesenmayer szerint Vörös a német győzelemben már nem bízott, de valamilyen kibontakozásban még reménykedett. Lakatosnak és Csataynak kijelentette, hogy ha a németek segítenek, úgy az északi határt tartani tudjuk, míg délről a nyugati megszállás eljön. Megbízói mindenesetre hatásos lépéseket vártak tőle a front érdekében, aminek ő meg is próbált eleget tenni. Az sem tartotta vissza, ha ennek során szembe került a magyar érdekekért szót emelő kormányzóval, valamint a tábornoki és tisztikar tagjaival. Fungálása során pedig naponta került ilyen helyzetbe.

Amint várható volt, a tábornoki kar jelezte a kinevezés miatti nemtetszését. Ő volt a németek számára a megfelelő ember, a kormányzó nyomásukra cselekedett. Hivatalba lépését követően Csatay szükségesnek tartotta, hogy oldja a Vörös személye körüli feszültséget. Az idősebb tábornokoknak gyűlést tartott, ahol kijelentette, hogy kényszerhelyzet volt, a németek csak Vörös kinevezéséhez járultak hozzá. Azonban védelmében szükségesnek tartotta hangsúlyozni, törököt fogtak benne. Vörös sérelmezte a gyűlésen elhangzottakat, és azonnal tiltakozott Csataynál.

Még kinevezésének napján önmaga igazolására írta naplójába: „Mint az előrelátható volt, a *rangban idősebb tábornokok* [kiemelés az eredetiben – D. L.] közül néhányan megütközéssel vették tudomásul kinevezésemet, azonban nagyobb része megértve a helyzetet, a haza szolgálatát tartotta elsősorban szem előtt és nem a személyemnek való szolgálatot, és ebből kifolyólag Ő Főméltósága döntése ellen nem emelt szót."[50] Évekkel később, vallomásában is visszatért kinevezésének körülményeihez és fogadtatásához. Remélte, el tudja hitetni, hogy kinevezése nem volt német indíttatású. „Ezt a tábornokok egy része úgy értelmezte, hogy én német nyomásra lettem a vezérkar főnökévé kinevezve. Erre én elmentem a Kormányzóhoz, ezt neki jelentettem, és a Kormányzó azt mond-

[49] Napló, 1944. ápr. 18.

[50] Napló, 1944. ápr. 19.

ta, hogy erről szó sincs, mert Lászlót ajánlották Lakatos helyett, akit ő ki akart nevezni, és akire azt mondták, hogy szellemileg nem alkalmas a vezérkar főnökéül."[51]

Hivatalba lépését követően – már április 20-án – első dolga volt munkatársaival áttekinteni a honvédség helyzetét a fronton és hátországban egyaránt. A magyar 1. hadsereg a fronton, további négy gyalog- és a lovashadosztály a mozgósítás állapotában volt. A honvédség általános helyzetében konszolidálódást tapasztalt. „A honvédség erkölcsi állapota a fordulat (megszállás) folytán a hadműveleti területen emelkedett, az 1. hadsereg harcba vetett seregtestei nagyon jól megállják a helyüket. A német haderőhöz való viszony a fronton barátságosabbá vált, ami elsősorban a megszálló csapatoknál érezteti hatását. Az anyaországban a hangulat kissé a változások benyomása alatt áll, így különösen a tisztikarnál még nem kiforrott, azonban a helyzet megszilárdulásának reménye erősen érezteti már kedvező hatását, a hangulat feltétlenül javulóban van."[52]

Ennek ellentmondtak a német rendőri szervek közbelépései, illetve Veesenmayer követelései nyomán a honvédség vezetésében bekövetkezett nyugtalanság. Vörösst kellemetlenül érintette, hogy a németek már hivatalba lépése előtt letartóztatták Ujszászy István vezérőrnagyot (március 28.), Kádár Gyula vk. ezredest (április 7.) és Kern Károly vk. őrnagyot. Óvatos volt, nem kívánta exponálni magát. A történtek miatti intézkedést a kormány ügyének tekintette. „A kormány szabadon bocsátásuk érdekében a szükséges lépéseket megtette. Eddigi tájékozottságom szerint – április 21- én – ellenük kémgyanú és az ellenséggel való szövetkezés vádja merült fel. Állásfoglalásom: amíg a helyzetet nem látom tisztán, nem teszek lépéseket, mert amennyiben nevezettek a magyar tiszti becsülettel és a szövetségi hűséggel ellentétbe kerültek, akkor érdekükben lépéseket eleve nem tehetek. A magyar törvények tekintélyének megóvása érdekében (kiadatás) pedig a szükséges lépéseket a kormánynak kell megtenni, mert ez őt illeti meg."[53]

Sztójay el is érte, hogy az érintetteket kiadják a magyar hadbíróságnak, mely szabadlábra helyezte őket. Veesenmayer azonban újbóli letartóztatásukat követelte. Ez elől Kádár Vörös irodájába menekült, aki tudtára adta, hogy bár a németek nem egyeznek bele szabadlábra helyezésébe, de megelőzi őket, és ő fogja letartóztatni. Ezt megelőzendő Kádár az ifjabb Horthy közbelépésére a várbeli testőrlaktanyába, Lázár tábornok védelme alá menekült. Újszászynak is sikerült csatlakoznia. Kernt azonban letartóztatták a németek.

Vörös tudomásul vette a történteket, és jelentette Horthynak. Egyúttal igyekezett megnyugtatni Greiffenberg tábornokot: „megígértem, hogy a magyar törvények teljes szigorával fogok eljárni. Ezt be is tartom. A per még folyik, a kiszabható büntetés mértéke a főtárgyaláson fog eldőlni."[54] Nem talált kivetnivalót abban, hogy a németek fogságából szabaduló, a magyar érdekeket szem előtt tartó és azok érdekében tevékenykedő magyar hírszerzés és elhárítás vezetőit magyar hadbíróság elé állíttassa. Nem meditált azon, hogy ily módon a szövetségesi együttműködés ellen vétőket milyen paragrafus alapján ítélhetik meg és el.

---

[51] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[52] Napló, 1944. ápr. 21.

[53] Uo.

[54] *Kádár:* i. m. 710. o.

Horthy elképzelése a Hadsereg Főparancsnoka szolgálati állás visszaállításáról rövid életűnek bizonyult. Vörös anélkül szabadult meg egy kellemetlen társparancsnoktól, hogy neki kellett volna személyesen konfrontálódnia a kormányzóval. A biztos célravezető utat választotta. Elég volt bizalmasan tájékoztatnia Veesenmayert, aki nem késlekedett. A „főparancsnoki tisztség és annak Lakatos tábornokkal történő betöltése ellen azonnal közvetett befolyást gyakoroltam, amelynek eredményeként a tervezet megvalósítása elmarad" – jelentette Ribbentropnak április 19-én.[55] Veesenmayer április 21-én szóvá is tette az ügyet Sztójaynak. Ilyen tisztség kreálását és Lakatossal történő betöltését elvi és gyakorlati okokból is el kell utasítania. Sztójay megnyugtatta, hogy ismeri az ügyet, az már nem képezi vita tárgyát.[56]

Április 28-án Vörös kihallgatáson jelent meg Sztójay Döme miniszterelnöknél, akinek előhozta a kérdést. Habár első kormányzói kihallgatásán egy szűkített hatáskörű főparancsnok kinevezéssel még egyetértett – mondta –, azóta azonban az események alakulása folytán (10 nap alatt) az a benyomása alakult ki, hogy ellene „idősebb tábornokok körül csoportosuló ellentábor van kialakulóban, és ez a tábor a Hfp. külön referáda vonalán át, szabad utat akar találni a Főméltóságú Úrhoz. Szilárd meggyőződésem, hogy ez a körülmény pedig nem szolgálná a honvédség érdekeit, különösen a mai nehéz viszonyok közepette, amihez az egységes vezetés elsőrendű kívánalom." Ezért a maga részéről úgy döntött, hogy „a honvédség további bomlasztásának elejét veendő a Hfp. ügykörét is magamnak tartom fenn, ellenkező esetben felajánlom az állásomat".[57] Vörös tehát a legfelső döntésre jogosult kormányzó háta mögött, a miniszterelnöktől kért támogatást. Sztójay egyetértett. Vörös lemondását nem akarja. Sőt, azonnal intézkedett, hogy a vezérkar főnökséggel járó ügykör „zökkenőmentes ellátása céljából" tegye meg a HM a vezérezredesi kinevezésére az előterjesztést. „Ez még 28-án a déli órákban megtörtént." Ez is rövidebb útnak látszott, mint Horthyra várni.

Vörös útja innen legfőbb kihallgatásra a kormányzóhoz vezetett. Előadta neki Keitel vezértábornagynak a lovashadosztály mozgósítása tárgyában hozzá írott levelét. Horthy a levél tartalmával egyetértett, de kiegészítette azzal, hogy a hadosztály kizárólag a magyar 1. hadsereg alárendeltségében alkalmazandó.

Ezt követően a miniszterelnök nevében is jelentette, hogy a „német vezetés a Hfp-i állás felállítását a mai körülmények között feleslegesnek tatja és Lakatos vezérezredest semminemű magasabb beosztásba nem óhajtja".[58] A kormányzó hallgatott, nem volt ellenvetése. Vörös végül arra kérte, hogy többször jelenjen meg a csapatok körében, mert ez erkölcsi erejüket növelné, és egyben cáfolná a híresztelést, hogy a kormányzó fogoly.

Vörös nem pazarolta az idejét. Még a délelőtt folyamán Csatayt is tájékoztatta a hadseregfőparancsnoksággal, valamint kinevezésével kapcsolatos tárgyalásairól. Csatay teljes egyetértéséről biztosította.

Két nappal később (április 30-án) Vörös ismét legfelső kihallgatáson jelent meg, melynek tárgya vezérezredesi kinevezésének megbeszélése és a Hfp. kérdés végleges le-

[55] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. (Összeáll. *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula.*) Budapest, 1968. 828. o. (639. sz.)

[56] Uo. 835. o. (644. sz.)

[57] Napló, 1944. ápr. 28.

[58] Uo.

zárása volt. A kormányzó „a főparancsnoki állás újbóli visszaállításától végleg elállt, és ez irányú előterjesztésemmel teljes mértékben egyetértett." Vörös kinevezésével kapcsolatosan azonban közölte, hogy azt egészen rövid időn belül végre akarja hajtani, azonban előzetesen „néhány rangban idősebb úrral" meg kívánja beszélni.[59]

Vörös a kinevezése körüli huzavona miatt sértetten távozott a kormányzótól. Úgy vélte, hogy a kormányzó így vág vissza hadseregfőparancsnoki elképzelésének megbuktatásáért. Felgyorsítandó az eseményeket, másnap délelőtt személyesen adta át a miniszterelnöknek és a honvédelmi miniszternek lemondólevelét. Elhatározásához azért jutott, mint írja, mert „kinevezésem elhúzódásának okát nem tudtam magamnak megmagyarázni, másrészt a Főméltóságú Úr azon szándéka, hogy kinevezésemet a nálamnál idősebbek közül egynéhánnyal megbeszélni óhajtja, ama helyzet elé állított volna engem, mintha eme idősebb urak járultak volna hozzá kinevezésemhez".[60]

A lemondólevél címzettjei arra kérték, hogy a kormányzó által megjelölt időpontig legyen türelemmel és tekintsen el lemondásától. Mindketten megígérték, hogy eljárnak az ügyben. Csatay már az esti órákban jelentkezett. Elmondta, hogy bár előterjesztésükkel a kormányzó egyetért, a kinevezést azonban csak öt nap múlva óhajtja kiadni. Vörös tehát túllőtt a célon. Mindenesetre nagylelkűen jegyezte be naplójába, „a HM úr kérésére ezen idő alatt az ügyeket tovább viszem". A kormányzó végül 1944. május 10-ével nevezte ki vezérezredessé.

*

A honvédség vezetésében a Veesenmayer által egyre nyomatékosabban követelt változtatásokat, Szombathelyi vélt vagy valós hívei és mások eltávolítását, nem lehetett tovább halogatni. Vörös készen állt a tisztogatás végrehajtására. Itt volt az alkalom, hogy a kormányzóra gyakorolt nyomással neki nem tetsző döntéseket erőszakoljon ki. Megtorolhatja a kinevezésével kapcsolatos kellemetlenkedéseit. Félreállíthat régi és új kellemetlenkedőket, vele szembe helyezkedőket. Kialakíthatja a munkájához szükséges kedvező légkört.

Május 1-jén levélben fordult Csatayhoz, és elpanaszolta neki az őt körülvevő tarthatatlan állapotokat. Megértésére és támogatására számított. „Tudjuk, hogy a nemzet belső életében bizonyos bomlási folyamat van. Ez sajnos a honvédségnél is érezteti hatását... A bomlási folyamat részben a vezérkarban, főleg pedig a tábornoki karban indult meg." A tábornoki kar egyes tagjai, mint például a IX. hadtest parancsnoka (Veress Lajos altábornagy) „a Vkf., HM és Főhadsegéd megkerülésével külön összeköttetések felhasználásával, a neki legmegfelelőbb módon tájékoztatja a Legfelsőbb Hadurat". Az ilyen „gáncsoló körülmények felelősségteljes munkámban teljesen megbénítanak, kezeim bilincsbe vannak verve, az intrika hatalmas hullámokat ver. A passzív rezisztencia kezd lábra kapni, a nemzet érdekeit háttérbe szorító elemek saját önző céljaiknak elérése végett minden eszközt felhasználnak, a nemzet pedig teljes biztonsággal sodródik a megsemmisülés örvénye felé. Amíg az említett elemek a honvédség kötelékéből el nem lesznek bocsátva, a fe-

[59] Napló, 1944. ápr. 30.

[60] Uo. 1944. május 1.

gyelmet és rendet fenntartani nem lehet, s a nemzetnek a jelen viszonyok között még egyedüli erős oszlopa, a honvédség is ki fog dőlni, és ezzel a történelmünket be is fejezzük."[61]

Feszült lehetett a légkör, amikor Vörös május 2-án ismét legfelső kihallgatásra jelentkezett. A tisztogatás nyitányaként javaslatot tett a kormányzónak, hogy Lakatos Géza vezérezredest a magyar 1. hadsereg parancsnokát Beregfy Károly vezérezredessel váltsa fel, és László Dezső altábornagyot nevezze ki a vkf. helyettesévé. A magát kényszerhelyzetben érző kormányzó engedett a német nyomásnak, és a javaslatokhoz hozzájárult. Néhány nappal azelőtt, amikor főparancsnoki kinevezését a kormányzó szóba hozta, a németek még ragaszkodtak a folyamatban lévő hadműveleteket tervező és vezető Lakatoshoz hadserege élén.[62]

Csatay rossz szemmel nézte a tőle támogatást váró Vörösnek a kormányzóval, illetve a tábornoki kar tagjaival romló viszonyát, sértett vádaskodásait. A német vezetés növekvő befolyását a honvédség parancsnoklási viszonyaiba vészesnek tartotta, amiért a túlontúl befolyásolható Vöröst hibáztatta. Május 7-i megbeszélésükön közölte vele, hogy a kormányzónak a túlzottan németbarát László Dezső altábornaggyal kapcsolatban aggályai vannak. Vörös igyekezett megnyugtatni. A hadműveleti ügyek, így a németekkel való tárgyalások is teljes egészében az ő kezében vannak, a helyettes hatásköre lényegében Hfp. ügykörét öleli fel. Kellemetlenebb volt, a bizalmas közlés, hogy a kormányzó Lakatost sem kívánja ejteni. Magasabb beosztást, pl. miniszterhelyettesit, szán neki. A magánügyei miatt szolgálatát elhanyagoló Miklós Béla felváltását is tervezi.[63]

Vörös ennél több támogatást remélt, és felmentésével fenyegetőzve a tervezett személyi változásokról tájékozódni kívánó miniszterelnökhöz fordult. „A fenti tárgyaláson [Csataynál] kialakult benyomásom alapján elhatároztam, hogy a mai napon a Miniszterelnök Úrnál újból felvetem, illetve kérem a felmentésem elintézését. A felmentésem elintézését azért sürgetem, mert a háttérben működő felelőtlen erőkkel szemben a harcot felvenni nem tudom, viszont Ő Főméltóságánál eme erők a személyi kibontakozást nem engedik érvényre juttatni, amíg pedig ezek a kérdések elintézve nincsenek, lényegi munkámat nem tudom megkezdeni."[64]

Amikor Vörös a Csatayval való tárgyalás másnapján Horthynál megjelent, nem említette lemondási szándékát, ellenben figyelmeztette a kormányzót László tábornokkal kapcsolatos korábbi ígéretére. A szaván fogott Horthy hozzájárult László kinevezéséhez a vkf. helyettesévé, s hozzájárult Lakatos leváltásához is.

Vörös szerint a kormányzó kívánsága Ruszkiczay vezérezredes és Magyarossy Sándor altábornagy elmozdítása, illetve Miklós Béla vezérezredes főhadsegéd helyére Vattay Antal altábornagy beosztása.[65]

A kormányzó elnökletével május 10-én tartott titkos koronatanácsnak Vörös volt az előadója. Reá várt, hogy elfogadtassa a német nyomásra történő félreállításokat és áthelyezéseket. Nem mutogathatott Veesenmayerre és Greiffenbergre, hanem saját, a hon-

[61] Napló, 2. sz. melléklet, 1944. máj. 1.

[62] Napló, 1944. máj. 2.

[63] Napló, 1944. máj. 7.

[64] Uo.

[65] Napló, 1944. máj. 8.

védség vezetésének eredményesebbé tétele érdekében szükséges halaszthatatlan követeléseivel kellett előállnia, még ha a német urak sugallta változtatások nem mindegyike találkozott is egyetértésével. Eddig sem volt senki előtt kétséges, hogy Veesenmayer eszköze, megítélése tovább romlott. Számíthatott rá, hogy az eddigi közömbösökből sokan válnak ellenségévé. Az immár többszörösen is kényszerhelyzetbe hozott kormányzó sem fogja keblére ölelni.

A Veesemayer által jelentősnek és sikeresnek tartott koronatanács a következő intézkedéseket hozta: Bajnóczy József vezérezredes nyugállományba került, helyette László Dezső lett Vörös helyettese. Beregfy Károly vezérezredes lett a fronton lévő magyar 1. hadsereg parancsnoka, Lakatos Géza rendelkezési állományba került. Makray Sándor vk. ezredes, a hadsereg vezérkari főnökének helyére pedig a politikailag jobb beállítottságú Bán Mihály vk. ezredes került.

Az V. hadtest parancsnokát Platthy Pál altábornagyot, Szombathelyi hívét, Veesenmayer követelésére leváltották és nyugállományba helyezték. Ugyanezen okból jutott hasonló sorsra Németh József altábornagy, gyalogsági felügyelő is. Alacsonyabb beosztásba került Istóka Dezső vezérőrnagy a HM II. csoportfőnöke. Helyét a megbízható Szávay Sándor vk. ezredes vette át.

Vörös ezt megelőzően május 4-én Kuthy László vk. ezredessel már betöltötte Kádár Gyula helyét. Veesenmayer Vasváry József vezérőrnagyot, Szombathelyi ellenfelét, szerette volna, azonban ő nem vállalta a megbízatást.

Sztójay kérte Vöröstől, hogy Homlok Sándor altábornagy berlini katonai attasé is kerüljön leváltásra, mert benyomása szerint többet árt a magyar ügynek, mint használ. Homlok ennek ellenére 1944. november elejéig volt Berlinben attasé, amikor a német hatóságok internálták.

A honvédség vezetésében német sugallatra végrehajtott változtatásokat követően Vörös megítélése tovább romlott. Eddig sem volt senki előtt kétséges, hogy Veesenmayer eszköze. Tevékenységét, törekvéseit azonban immár a többszörösen is kényszerhelyzetbe hozott kormányzó sem nézte jó szemmel.

Május 23-án Vörös kiadta az átszervezés után kialakult új helyzetnek megfelelő irányelveket tartalmazó vezérkarfőnöki parancsát. A parancsnak csak lelkesítő befejező mondatai álnak rendelkezésünkre, melyben minden parancsnoktól elvárja, hogy „izzó hazaszeretettől áthatott igaz magyar honvédeket neveljenek és ebben *az igazi magyar szellemben töltsék be hivatásukat.* [Kiemelés az eredetiben – D. L.] Biztos vagyok benne, hogy a honvédségünk eme nehéz küzdelemből győztesen fog kikerülni, biztosítva magyar jövőnket az új Európában és biztosítva apáink által az első világháborúban oly tündöklő magasságba emelt magyar fegyverek örök dicsőségét!"[66]

*

A vezérkar főnök előtt hivatalba lépésétől megoldandó feladatként tornyosult a kormányzó kedvenc lovashadosztálya bevetésének az ügye. Greiffenberg április 24-én továbbította az OKW kérését a lovashadosztály mozgósításáról. Vörös készen állt a kérés

[66] Napló, 3. sz. melléklet.

teljesítésére. Neki nem volt kedvence a lovashadosztály, mint Horthynak. Gyanútlanul jelentkezett a kormányzónál a német kéréssel. Ez elől kitérni már csak azért is nehéz – jelentette –, mert a hadosztály alakulatainak nagy része a Tiszától keletre állomásozik, s ez a terület német parancsnokság alatt áll.

Horthy igyekezett kitérni a kérés teljesítése elől, mondván, hogy a hadosztály mozgósításának káros gazdasági következményei lesznek.[67] Vörös ekkor Csatayt és Miklós Béla főhadsegédet hívta segítségül, hogy a német hadvezetés diktálta kényszerhelyzetre tekintettel közösen bírják jobb belátásra a kormányzót. Az eredmény nem is maradt el. Horthy elvben azzal a kikötéssel járult hozzá a hadosztály mozgósításához, hogy a lovakat minél később vonják ki a mezőgazdaságból.

Május 15-én Vörös legfelső kihallgatáson jelentette a lovashadosztály mozgósításának előrehaladását. Beszámolt a 6. és 7. gyaloghadosztály mozgósításával kapcsolatos terveiről is.[68]

Május 21-én Vörös magához kérte Greiffenberget. Kérte tőle a mozgósított lovashadosztály részére szükséges fegyverek és két gépkocsioszlop mielőbbi leszállítását. A kormányzó a hadosztály kiküldését nem ellenzi, de feltétlen ellene van a nagy fogatolt vonatnak, egyrészt mert az sok lovat von ki a termelésből, másrészt nem tudja követni a nagy távolságban szétszórt hadosztályt, aminek a lótáp utánszállítása nagy probléma. Kérte továbbá a német tábornokot, hogy lehetőleg csak egy hadosztály (a 7.) kerüljön mozgósításra. Hangsúlyozta neki, hogy ellenkező esetben a déli veszély elhárítása és a karhatalmi készség is gyengülni fog.[69]

Vörös megunta a HM-nek az OKW-val folytatott, időhúzásra törekvő játékát, holott jól ismerte a mozgósított alakulatok felszerelésének nehézségeit. A miniszterelnökhöz fordult, arra kérve, hasson oda, hogy honvédelmi miniszter a német igényeket úgy intézze, hogy amit a németek követelnek, és meg tudunk adni, azt vonakodás nélkül teljesítsük. Ez magyar érdek is. Minden kérést, ami ezzel ellentétben van, és így nem teljesíthető, azt utasítsunk el.

Május 25-én Greiffenberg átiratban indokolta Vörösnek a lovashadosztál Pripjet-nél való alkalmazását, továbbá javasolta az OKW-nak, hogy csak egy hadosztály kerüljön mozgósításra. Greiffenberg tábornok felkereste Horthyt a kéréssel, de nem járt eredménnyel. Horthy kikötötte, hogy az a Kárpátok előterében, a többi magyar hadosztállyal együtt kerüljön bevetésre és ne a keleti arcvonal északi részén.

Az OKW megunta a lovashadosztály körüli hercehurcát. A frontban keletkezett hiányok betöméséhez csapatokra volt szükség. Május 27-én megérkezett átiratuk, melyben kérték, a lovashadosztály berakását május 28-án 12 óráig kezdjék meg. Rendeljék el továbbá a 7. gyaloghadosztály mozgósítását, hogy szállítása június 10-én megkezdődhessen. Vizsgálják meg egy újabb hadosztály mozgósításának technikai lehetőségét, amennyiben nem lehetséges, legalább a 27. hadosztályt egészítsék ki.[70]

---

[67] Napló, 1944. ápr. 24.

[68] Napló, 1944. máj. 15.

[69] Napló, 1944. máj. 21.

[70] Napló, 1944. máj. 27.

Vörös az üzenet vétele után azonnal a kormányzóhoz sietett. Ő makacsul ragaszkodott korábbi döntéséhez, a kiszállításhoz csak abban az esetben járul hozzá, ha az 1. hadsereg körletébe kerül. További hadosztály kiszállításához határon túlra egyelőre nem járul hozzá. „Egyben kifogásolta a német hadvezetőség parancsoló stílusát, és ama óhajának adott kifejezést, hogy a magyar honvédség igénybevételével kapcsolatos kéréseket nekik más formában kellene megtenni."[71]

A kormányzótól Vörös hivatalos ebédre ment Veesenmayerhez, ahol Greiffenberggel is találkozott. Közölte a német tábornokkal a kormányzó elhatározását. Kérte továbbítsa azt az OKW-hoz.

Május 30-án 10 órakor Vörös Csatayval a 7. gyaloghadosztály mozgósításáról tárgyalt s egyben a sajnálatos tényről, hogy az OKW semmiképpen nem tud lemondani a lovashadosztálynak a tervezett helyen való alkalmazásáról.[72]

Hivatalába érve, 11-kor Greiffenberg tábornok jelent meg Vörösnél az OKW változatlan álláspontjával. Vörös igyekezett befolyásolni a tábornokot, arra kérve, próbáljon hatni az OKW-ra, hogy a kormányzó kívánságát lehetőleg teljesítsék.

Greiffenberg a kormányzóval sem járt jobban, aki felhozta neki mindazon érveket, ami miatt kitart eredeti álláspontja mellett.[73]

Végül Vörös Greiffenberg tudtával kérte Veesenmayert, hogy tekintettel az ügy politikai oldalára, kapcsolódjon be az ügy megoldásába. A helyzetet áttekintő Veesenmayer arra a megállapításra jutott és arra tett javaslatot Ribbentropnak, hogy két újabb magyar hadosztály bevetésének megkönnyítésére való tekintettel, az ügyet méltányosan kell kezelni és egyelőre engedni a kormányzó kívánságának, hogy lovashadosztály a Kárpát-térségben és ne a keleti front északi részén legyen bevetve, mint az OKW kívánta. Greiffenberg járt a kormányzónál, de nem sikerült meggyőznie. Időleges megoldásról van szó, mert „Vörös utalt rá, hogy egyelőre nem lát lehetőséget a kormányzó befolyásolására, de készül arra, hogy néhány hét múlva a lovashadosztályt a Kárpát-térségből egyre inkább észak felé irányítsa át. Sztójay, akivel ismételten beszéltem erről, igen tartózkodóan viselkedett, és kijelentette, pillanatnyilag ő sem tudja a kormányzót véleménye megváltoztatására bírni, pedig ő, Vörös és minden irányadó katonai személyiség elismeri az OKW részéről kívánt bevetés célszerűségét."[74]

Június 6-án sor került Vörös János bemutatkozó látogatására Hitlernél. A látogatást megelőző kihallgatáson a kormányzó lelkére kötötte, hogy Keitelnek adja elő, ragaszkodik a lovashadosztály alkalmazásával kapcsolatos kéréséhez. A hadosztályt a Kárpátokban alkalmazzák, de a 7. gyaloghadosztály se kerüljön messze a határtól.

Vörös Sztójay miniszterelnök és Nádas Lajos vk. ezredes, az 1. vkf. osztály vezetőjének kíséretében különvonaton érkezett június 6-án 10^{30}-kor a főhadiszállásra, ami ez esetben a Klessheim-i kastély volt. Az állomáson Ribbentrop külügyminiszter és Keitel vezértábornagy fogadta őket.

---

[71] Napló, 1944. máj. 27.

[72] Napló, 1944. máj. 30.

[73] Uo.

[74] A Wilhelmstrasse. I. m. 658. o. (676. sz.)

Tizenkettőkor találkoztak Hitlerrel, ahol sor került Vörös bemutatására. A Führer ezután ebédet adott számukra, melyen a magyar urak meglepetésére Göring, Göbbels és Himler is megjelent. Vörösék úgy érezhették, hogy a náci vezetők felvonulása nyomatékot ad látogatásuk fontosságának.

Az ebédet követően Hitler a katonai helyzetről tájékoztatta vendégeit. A középpontban az aznap bekövetkezett invázió volt. Ez nagy feszültség felszabadulását eredményezi – mondta Hitler –, melynek elhárítása után a háború győzelmes befejezése nem késlekedhetik. A keleti arcvonalon megtett minden intézkedést, hogy nagyobb meglepetésnek ne legyen kitéve. A közös ellenség ellen a szövetségeseknek is megfelelő áldozatot kell hozni. Vörös ezt a lovashadosztályra való célzásnak érezte.

Ezt követően kétórás megbeszélésre került sor Keitellel a soron lévő katonai kérdésekről. Ezen megfogalmazódtak a német vezetésnek a közös hadviseléssel kapcsolatos követelései. Közülük csak az általunk fontosabbaknak tartottakat emeljük ki.

A lovashadosztály sorsa eldőlt. Hitler sem értett egyet annak a Kárpátokban történő alkalmazásával. A Pripjetben a német lovassággal együtt a közös szövetségesi célt szolgálná. A 7. gyalogadosztályt pedig kérik mielőbb Stanislau területére kiszállítani. A két hadosztállyal kapcsolatosan „meggyőző" levél készült Horthy részére.

Keitel nem szűkölködött ígéretekben sem, amikor felállítandó magyar seregtestek felszerelési hiányainak kiegészítéséről volt szó. A II. tartalék hadtestet arcvonalban történő alkalmazása esetén épp úgy ellátják nehézfegyverekkel, mint saját csapataikat. Hitelét rontotta, hogy a vezetésnek kedvezőtlen tapasztalatai voltak frontra kiérkező és harcba vetett csapatok fegyverzetének kiegészítéséről.

Keitel ígérte, hogy a rohamtüzérség részére anyagot fognak adni, mivel náluk már minden hadosztály el lesz látva rohamtüzér alakulatokkal. Ezeket a fegyvereket a magyar 1. hadsereg mögé fogják kiszállítani. Érdeklődött a még be nem vetett 1. páncéloshadosztály felszereltségi színtjéről. Kérte ennek felülvizsgálatát és belőle egy gyorscsoport alakítását a 2. páncéloshadosztály veszteségeinek pótlására.

A Dráva-vonal őrizetére elegendőnek tartja a 10. és 13. gyaloghadosztály békealakulatait, amennyiben az utóbbi napokban Tito főhadiszállásának kiemelésével a partizánhelyzet ott lényegesen enyhülni fog.

A hadigazdasági kérdésére térve, Keitel felvetette a közös gyártás bevezetését, amit majd Budapesten kell megtárgyalni. Ameddig ebből kifolyólag bizonyos átmeneti kiesésekkel kell számolni, azt pótolják a saját anyagukból. Külön hangsúlyozta a közös repülőprogram végrehajtásának fontosságát.

A közeljövőben különben sor fog kerülni a honvédség teljes anyagi támogatásra. „Ez az anyagi támogatás lehetővé fogja tenni a tartalék hadosztályok feltöltését, így azokat nem kell utánpótlás céljából felosztani. Ez a támogatás lehetővé fogja tenni a kint küzdő hadsereg anyagi veszteségeinek folyamatos pótlását és ezáltal a magyar gyártásból kikerülő anyaggal az itthoni kiképző hadsereg felállítását."[75]

Vörös és Sztójay megegyeztek hogy, a kormányzótól kérni fogják a lovas- és a 7. gyaloghadosztály alkalmazásáról a Führer kívánságával megegyező döntését. Amikor június

[75] Napló, 1944. jún. 6.

8-án Vörös beszámolt látogatásukról, a kormányzó a vártnál megértőbbnek bizonyult. Magáévá tette Vörösnek a Hitlerrel megegyező javaslatát, és elrendelte a végrehajtást.

Vörös fellélegzett, a közel másfél hónapos ügy végére pontot tehet. Megkönnyebbülése azonban nem tartott sokáig. Másnap egy hajmáskéri fegyverbemutatóról visszatérve Magyarország Kormányzójának Katonai Irodájában azzal a hírrel fogadták, hogy a kormányzó a lovashadosztály kiküldésére vonatkozó elhatározását visszavonta, és a Kárpátokban való alkalmazásához ragaszkodik. Azonnal a kormányzóhoz sietett és elébe tárta döntésének káros politikai következményeit, ő azonban nem engedett.

A vezérkar főnöke tehetetlennek érezte magát kormányzóval szemben. Azonnal felhívta Sztójayt. Tárja ő is a kormányzó elé a helyzetet, ami már nem katonai, hanem politikai kérdés. Nem tudni, sürgős délutáni látogatása során a fenyegetés és zsarolás milyen elegyével sikerült rávennie a kormányzót a hadosztálynak a Führer kívánságának megfelelő alkalmazására. Közölte Vörössel, kiadhatja a szállítási parancsot, ami június 12-én meg is kezdődött.

A kormányzói döntést és a már kiadott intézkedését Vörös sietett Greiffenberg útján Keitel tudtára adni.

*

Vörös meghívást kapott a június 26-i Horthy elnökölte rendkívüli minisztertanácsra. A számára indifferens napirend különösebben nem lephette meg: 1. A nemzet politikai széttagoltságának kérdése. Egy erős párt a kormány mögött. 2. a zsidókérdés megoldása körüli visszásságok. A minisztertanácson történtekre nem találunk utalást a naplóban. Mindenesetre levonhatta a következtetést, hogy a kormányzó és köre arra törekszik, hogy kihasználva a német politikai s főként katonai nyomás lazulását, megkíséreljék egy új kormány létrehozását s ezzel a nemzet saját érdekeink érvényre juttatását. A háború menetének alakulása, a saját erőfeszítések ellenére is szovjet térnyerés a Kárpátok előterében, növekvő háborús részvételünk és veszteségeink, a bombázásokkal a magyar iparnak okozta károk és a lakosság súlyos áldozatai, ezek eredményeként a belső politikai, gazdasági és társadalmi helyzet növekvő zűrzavara, a zsidók deportálása, a német megszálló hatóságok önkényeskedése és beleavatkozása az ország belső ügyeibe, nem volt elválasztható a németeket gátlástalanul kiszolgáló tehetetlen Sztójay-kormánytól. A kormányzó, mint az ország elsőszámú katonai és közjogi vezetője június végén lehetőnek látta, hogy a kormány leváltásával és egy új, lehetőleg katona kormány megbízásával új menetet adjon a magyar politikának, stabilizálja az ország helyzetét, s lépéseket tegyen a háborúból való kihátrálásra. A honvédség meglévő erőit ehhez megfelelő háttért képeznek. Erre biztatták Bethlen István és a németekkel szembefordulást szintén elérkezettnek látó ellenzéki tényezők. Úgy vélte, a háborút elvesztett németek helyzetének alakulása, folytonos vereségeik s ennek nyomán megszálló csapataik zömének kényszerű kivonása az országból erre megteremtették a lehetőséget.

*

Folyamatosan érkeztek a vezérkarhoz a panaszok, hogy egyre nagyobb gondot okoznak a fronton harcoló csapatoknál, de még inkább az ország légterét biztosító magyar légvédelmi és légierőknél a tisztázatlan alárendeltségi viszonyok, melyek akadályozzák

egységeik harctevékenységének irányítását. Különösen Fütterer tábornok önkényes beavatkozásai keltenek zavart. Vörös szükségesnek tartotta leszögezni a hadműveleti csoportfőnök, valamint a légi- és légvédelmi erők parancsnoka előtt, hogy ezen erők parancsnoklás szempontjából minden tekintetben hozzá tartoznak. Megnyugtatta őket, hogy a parancsnoklási viszonyok szabályozására mind földi, mind légvédelmi vonatkozásban, megbeszélést fog tartani az illetékes német szervekkel.[76]

Vörös június 21-én közölte Veesenmayerrel, hogy Fütterrer altábornagy légügyi attasé, a magyarországi német légierők parancsnoka a magyar magasabb vezetés megkerülésével intézkedik a légvédelemmel kapcsolatos ügyekben. Az ide vonatkozó megállapodásokat nem veszi figyelembe. Arra kérte a követet, hasson oda, hogy a magyar vezetés tekintélye mielőbb helyreálljon. Az önkényes német intézkedések, eltekintve attól, hogy a magyar vezetésre sértőek, nem kívánatos hangulatot keltenek a hadsereg s a nép széles rétegeiben is, ami a közös hadviselés kárára van.[77]

Veesenmayer három nappal később megnyugtatta Vöröst, hogy sikerült teljes megegyezést létrehoznia Fütterer és a magyar légvédelmi erők között. Minden igyekezetével odahatott, hogy az együttműködés súrlódásmentes legyen.[78]

Ezt követően Fütterer is megjelent, és félreértésekre hivatkozott, amelyek ritkulni fognak. Veesenmayer támogatását maga mögött tudva, Vörös a korábbiakban szokatlan kemény hangon tudtára adta a német tábornoknak, hogy a magyar szuveneritás megőrzésére mindenképpen súlyt helyez, ehhez állását köti. Fütterer erre megjegyezte, hogy Vörös helyben maradása annyira fontos, hogy más személlyel pótlása szóba se jöhet. Felhívta figyelmét a magyar–német alárendeltségi viszonyok rendezése ügyében június 28-án tartandó értekezletre.[79]

A megszállás szigorúságának lazulása is közrejátszott a két haderő közti parancsnoklási viszonyok tárgyában tartandó értekezlet összehívásában. Az érkező Greiffenberg és Fütterer tábornokokat Vörös azzal fogadta, hogy „minden tekintetben szükség van arra, hogy a magyar katonai vezetés a parancsnoklás terén a teljhatalmat visszakapja. E nélkül a szövetségesek érdekében kifejtendő közös erőfeszítés nem fogja meghozni a kívánt eredményt." Ez megszüntetne minden félreértést, kihangsúlyozná az ország szuverenitását és egyenrangúságát. Fokozná a széles néprétegek bizalmát. „Lényegesen megkönnyítené a Kormányzó Úr, a kormány és nép közötti együttműködést, és eloszlatná a Kormányzó Úr néha felbukkanó aggodalmait."[80]

A vezérkar a parancsnoklási viszonyok javasolt rendezését kifejtő emlékeztetőt bocsátott a két német tábornok és az értekezletnek a kérdésben érintett magyar résztvevői rendelkezésére. Az anyag hangsúlyozta, hogy az országnak az Észak- és Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadműveleti területét képező, a VIII. és IX. hadtest területével megegyező részén a hadseregcsoportoknak alárendelt magyar hadtestparancsnokok intézkednek minden tekintetben. A Magyarország többi részén állomásozó magyar csapatok

[76] Napló, 1944. jún. 20.

[77] Napló, 1944. jún. 21.

[78] Napló, 1944. jún. 24.

[79] Napló, 1944. jún. 26.

[80] Napló, 1944. jún. 27.

minden tekintetben, míg az itt tartózkodó szövetséges csapatok „Einsatzmassig" lennének alárendelve a magyar vezérkar főnökének, míg „Truppendienstlich" a magyarországi német parancsnokságnak. A német csapatok kéréseikkel a magyar vezérkar főnökéhez fordulhatnak.

A nagyobb problémát a légvédelmi erők parancsnoklása képezte. A vadászerők bevetése körül alakult ki vita. A Bécsből irányított vadászirányítás következtében a magyar térség megfelelő védelmet nem kap. A vadászok vagy elkésnek, vagy nem találkoznak az ellenséggel. Javasolták, hogy a német bázisokról bevetett német vadászok a magyar területek légvédelméért felelős magyar vezérkar főnökének legyenek alárendelve, mely ezt a magyar légierők parancsnoka útján gyakorolja.

Fütterer ezúttal is megértőnek mutatkozott. Sajnos azonban elöljáró parancsnokaival szemben nehéz helyzetben van. Mindent el fog követni, hogy az elhárítás a jövőben tökéletesebb legyen és az irányítás Budapestről történjék. Megemlítette, jó lenne ha a magyar vadászgépek száma saját erőből az év végéig duplájára emelkedne. Greiffenberg azzal a feltétellel fogadta el a magyar álláspontot, hogy az természetesen az OKW válaszától függ. Ezt a választ hiába kerestük...

Június 28-án délután Vörös már Horthynál volt, hogy beszámoljon az értekezleten történtekről, valamint arról, hogy a Kárpátokban kialakult fronthelyzetre tekintettel leállíttatta a kormányzóval közös frontlátogatásukat.

A kormányzó szórakozottan hallgatta Vörös beszámolóját, őt jobban izgatták a szélsőjobb mozgolódásáról érkező hírek. Elmondta, hogy az egyik szélsőjobboldali párt – valószínüleg Bakyék – az elmúlt éjjelek egyikén a Gestapo-vezetők részvételével értekezletet tartott. Tárgya, hogy miként lehetne a kormányt a Gestapo vagy az SS segítségével eltávolítani. Az új kormány természetesen a párt tagjaiból alakulna meg. Vörös gondoskodjon a szükséges rendszabályokról, és a felelős karhatalmi parancsnokokat utasítsa a szükséges lépések megtételére.[81]

Vörös igyekezett megnyugtatni. Nem tartja valószínűnek, hogy német szervek Hitler hozzájárulása nélkül ilyen kalandokba bocsátkoznának, de a szükséges intézkedéseket meg fogja tenni. A legerélyesebben fog eljárni, és a lövetésre sem fog külön parancsot kérni. Ettől a felelősségtől megkíméli.

A parancs értelmében még aznap magához rendelte Aggteleky Béla altábornagyot a budapesti I. hadtest parancsnokát és Csipkés Ernő ezredest, a központi karhatalom parancsnokának helyettesét. Tájékoztatta őket a kormányzótól hallottakról. Kifejtette előttük felfogását a belpolitikai helyzetről. A szélsőjobboldali pártok közül a Szálasi vezetése alatt álló pártot „sokkal magasabb erkölcsi alapon állónak" tartja, hogy hasonló módon járjon el. „Sokkal inkább magyar nacionalista alapon áll, sem hogy német rendőri szervekkel együtt gondolna hatalomra jutni. Arra inkább vannak adatok és van valószínűsége, hogy a Baky, Ruszkay stb. vezetése alatt álló párt ilyesmire vetemedhet. A többi kis frakció alig jön tekintetbe."[82]

Elmondta véleményét a német belső helyzetről is: Németországban három jelentős tényező van. „Egyik a hadsereg, mely hozzánk a legközelebb áll, és amellyel csekély ki-

[81] Napló, 1944. jún. 29.

[82] Uo.

vételtől eltekintve együtt tudunk működni. A másik a párt, melynek működése a magyar katonai vezetést közelebbről nem érinti, és mindezektől függetlenül működik a Gestapo, mely legkevésbé áll tiszta erkölcsi alapon. Utóbbi ui. a magyarországi nagy zsidó vagyonok megkaparintása érdekében a vagyonos nagyzsidókat szökni engedte. Természetesen ily módon a nagy részvények zöme német kézre jutott.

Jó véleménye volt a német követről. „Veesenmayer követet jóindulatú, barátságos érzelmű embernek tartom. Németországi látogatásom alkalmával Ribbentrop külügyminiszternek megmondtam, hogy Veesenmayer működése határozottan üdvös a német–magyar együttműködésre. Ezzel egyszersmind azt akartam elérni, hogy a német küm. vegye védelmébe Veesenmayert Himlerrel – a német rendőrség főnökével szemben, mert előbbi a részvényügyben is határozottan a magyar ügy mellett szállott síkra."[83]

Miután a tisztánlátás okán a két urat eligazította, utasította, hogy a legkisebb megmozdulásnál is legkíméletlenebbül járjanak el. Csak így lehet nagyobb bajoknak elejét venni. Bár konkrétumokról egyelőre nincs szó, de szellemileg készüljenek fel, legyenek éberek és a szükséges előgondoskodásokat (csapatok összevonása) tegyék meg.

Szálasi és pártjának kedvező megítélésével kapcsolatban az a kérdés merülhet fel bennünk, csak a pártvezető személye iránti szimpátia vezette, vagy ismerte és megfontolandónak tartotta az általa képviselt nézeteket is. Inkább az előzőt valószínűsítjük. Ő is azok közé tartozhatott, akik régi bajtársukat jó képességű vezérkari tisztnek tartották, aki sajnálatos módon szélsőséges politizálásra adta a fejét. Véleményén akkor sem változtatott, mikor Imrédy és Kunder felkeresték és figyelmeztették, hogy Baky a Nyilaskeresztes Párt részére rendvédő osztagot szervez, melyeket fegyverrel is el akar látni.

Figyelemre méltó Veesenmayer iránt megnyilvánuló szimpátiája. Úgy látszik, a zsidó vagyon ügyében Ribbentropot képviselő német követ barátilag bizalmasan is tájékoztatta őt konfliktusáról Himlerrel.

A vezérkar főnöke kormányzói kihallgatáson értesült Horthynak a kormány menesztésével és az irányítás saját kézbevételével kapcsolatos terveiről. Kellemetlenül érintette az e körül kibontakozó válság. Aligha kerülheti el az ezzel járó beláthatatlan következményeket, hiszen a kormányzó számít az ő közreműködésére.

A kormányzó július 5-én is magához rendelte és újabb puccskísérletről tájékoztatta. Elmondta Vörösnek, hogy szándékában áll a zsidók további kiszállítását megakadályozni, hogy legalább a Budapesten élő zsidók maradjanak vissza. A belügyi szerveket ilyen irányban akarja utasítani.

Vörös igyekezett megnyugtatni. Ő ezúttal sem hallott semmit. Nem is feltételezi, hogy akad magyar ember, aki ilyesmire vetemedik. De ha mégis előfordulna bármilyen megmozdulás, kíméletlenül fog eljárni, s ehhez meg is vannak az eszközei.

Vörös a problémát kínosnak tartotta. „Ebben a kérdésben nagyon óvatosan kell eljárni. Méltányos, hogy régen kikeresztelkedettek, valamint érdemeket szerzettek ne kerüljenek külföldre. Azt azonban elkerülendőnek tartja, hogy a zsidókérdés megoldásának elodázása miatt politikai súrlódások keletkezzenek. Ennek az lehet a következménye, hogy a végrehajtást a németek veszik kézbe, és így a zsidóknak még kegyetlenebb elbánásban lesz részük, még a magyarországi zsidó vagyon is német kézbe jut."[84]

[83] Napló, 1944. júl. 5.

[84] Uo.

A kormányzó azonban közölte: a lemondás és a teljes visszavonulás gondolatával foglalkozik. „Arra is gondolt – mondotta –, hogy összes kormányzati jogait a hadsereg és az azzal összefüggő hadúri jogok kivételével az országgyűlésnek visszaadja."[85]

Vörös igyekezett jobb belátásra bírni. „Az ilyen elhatározást a legerélyesebben elleneztem. Rámutattam arra, hogy az ilyen lépés következménye anarchia lenne, ami előreláthatólag az ország összeomlásához vezetne." „...az államfői hatalmat hadsereg nélkül különösen totális háborúban nem lehet elképzelni. Ez mindenképpen félmegoldás lenne, aminek az ország látná kárát."[86]

A kormányzó végül hagyta magát meggyőzni. Érveimet belátta – jegyezte fel Vörös.

Beszélgetésük befejezéseként a kormányzó a legteljesebb diszkrécióját kérve elmondta Vörösnek, hogy a Sztójay-kormányt tehetetlennek tartja. Politikamentes katona kormány gondolatával foglalkozik, melyben csak a legnélkülözhetetlenebb szakemberek lennének polgáriak.

Másnap (július 6-án) délben Vörösst ismét legfelsőbb kihallgatásra rendelte Őfőméltósága. Időközben olyan értesüléseket kapott, hogy puccsra utaló jeleket lehet tapasztalni. Ezért célszerűnek tartaná, ha Vörös „vidékről megfelelő mennyiségű csapatot" vonna össze Budapest környékén, hogy adott esetben rendelkezésre álljanak.

Vörös nem értett egyet. Jelentette, hogy „az ilyen intézkedés aligha volna eredményes. A legénység nagyrésze aratási szabadságon van, azonkívül az elhelyezés is körülményes. Egyebekben, ha szükség van ilyen lépésre, a csapatokat idejében össze tudom vonni."[87]

A nyugtalanság okait – miként a kormányzónak előadta – a pártoskodásban, az arcvonalak helyzetében, a bombázásokban, továbbá egyes német alakulatok, főleg SS kötelékek helytelen magatartásában látta. Különösen a keleti arcvonal helyzete látszik aggasztónak. A szovjetek a frontot 400 km szélességben és 250 km mélységben áttörték. A hézag elreteszeléséhez aligha áll megfelelő erő rendelkezésre. A közvélemény a visszavonulás miatt aggódik. Hogy az tervszerűen történik, kevesen hiszik el. A nyugati arcvonalról csak az ismert, hogy a hídfő megalkotása sikerült. Mindez sötét színekben tűnteti fel a közvélemény előtt egy esetleges német győzelem esélyeit. A bombázások közül különösen a június 2-i, tetemes épületkárt és áldozatot követelő tett mély hatást mindenkire.

Vörös naplójában, illetve visszaemlékezéseiben is elhallgatja, hogy amikor a kormányzó puccskísérletről beszélt, az a budapesti zsidók deportálásának akarata ellenére történő erőszakos végrehajtására vonatkozott, amihez Bakyék vidékről csendőröket vontak össze. Eltávolításukhoz kérte a honvéd karhatalmi erők – az esztergomi páncélosok – fellépését.

A délelőtt folyamán érdeklődött a karhatalom parancsnokánál, Aggteleky altábornagynál és a csendőrség felügyelőjénél, Faraghó altábornagynál a belső helyzetről. Mindketten nemleges jelentést adtak, tehát nem kell számolni semmiféle megmozdulással. „Természetesen az esztergomi karhatalmi erőket nem rendeltem fel Budapestre."[88]

---

[85] Napló, 1944. júl. 5.

[86] Uo.

[87] Napló, 1944. júl. 6.

[88] Uo.

Vörös megnyugodva távozhatott a kormányzótól. Ezúttal azonban tapasztalnia kellett, hogy legfelsőbb hadurát nem sikerült megnyugtatnia. Megkerülésével intézkedett. Utasította Lázár Károly altábornagyot, a testőrség parancsnokát, aki július 6-án 23-kor riadóztatta a karhatalmat. Az esztergomi részek Budapest É-ot szállták meg. „Mindezeket Lázár altábornagy 7-én reggel lakásomon jelentette azzal, hogy nem akarta éjjeli nyugalmamat zavarni."[89] Az akció, bár Vörös szerint felesleges, de kétségkívül eredményes volt. Veesenmayer július 7-én jelentette Ribbentropnak a zsidók deportálásának budapesti leállítását. „Az erre a célra összevont csendőrség visszatért állomáshelyére."[90]

A történtek felett Vörös nehezen tért napirendre. A kormányzó az ő tudta és akarata ellenére intézkedett. Vannak, akik nagyobb befolyással vannak rá, mint ő. Beigazolva látta a személye körül erősödő bizalmatlanságot. Lemondjon? A legkevésbé a kormányzó bánná, örülne, hogy megszabadul tőle. Nehéz helyzetbe hozná a kormányt és a hadsereget. Nem is gondolkodott rajta, ki lehetne az utóda. Nem mond le.

Különösen nem kívánatos vendég a minisztériumban. Elpanaszolta Csataynak, hogy egyes minisztériumi osztályok olyan késedelmesen és helytelenül intézkednek, amiből arra következtethet, hogy egyenesen szabotálni akarják intézkedéseit. Figyelmeztette Csatayt, hogy az ügyek leggyakrabban helyettesénél Ruszkiczay-Rüdiger Imre vezérezredesnél akadnak el. (Kettőjük ellentéte közismert volt.) Kérte, hogy mielőbb távolítsa el helyettesét, különben a kormányzó segítségét fogja kérni. Csatay megígérte.

Július 7-én 12 órakor a miniszterelnök kibővített értekezletet tartott, melyen a megszokottakon kívül a vezérkar főnöke, a csendőrség felügyelője és az összes pártvezér is részt vett. Sztójay a belső és külső helyzet megvilágítása után a reggeli karhatalmi eseményekre reagálva kifejtette, hogy szilárd meggyőződése szerint nincs az országban egyetlen párt, de talán személy sem, aki ebben a nehéz időkben bármilyen erőszakos cselekedetre ragadtatná magát. Ha a legcsekélyebb megmozdulás is lenne, azt kegyetlenül vérbe fojtja.

Este 19 ókor Vörös ismét Horthynál járt kihallgatáson. Megszólalását megelőzve, szemrehányással a hangjában jelenthette, hogy puccskísérlettől változatlanul nem kell tartani. Horthy az 5-i beszélgetésükre hivatkozva megismételte, hogy katona kormány megalakításán gondolkodik. Levelet szándékozik írni Hitlernek, melyben a Gestapo Magyarországról való eltávolítását fogja kérni. Feltette a kérdést, hogy fegyveresen fel tudnánk-e lépni a Gestapo és a magyarországi SS alakulatok ellen.

Vörös, aki abban a hitben leledzett, hogy a kormányzót el tudta téríteni a németekkel szembeni bármilyen konfliktus gondolatától, jelentette, hogy erőnk kevés a németekkel való szembeszálláshoz. „Az arcvonalak nehéz helyzete mellett a németeknek még mindig van annyi erejük, hogy főleg nehézpáncélosokkal itt az ellenállást letörjék. Ebben az esetben az ország olyan képet mutatna, mint a tatárjárás után. Az ilyen fellépés katonapolitikailag a Kárpát-arcvonal megingását jelentené, így szabaddá válik az út a Dunamedence felé a Szovjet számára. Ez biztos megsemmisülésünket jelentené. Nyomatékosan felhívtam Őfőméltósága figyelmét arra, hogy ilyen fegyveres megoldás gondolatával a mai helyzetben ne foglalkozzék. A Gestapo eltávolítását megfelelő diplomatikus hangnemben, de a magyar álláspont erélyes érvényre juttatásával intézze."[91]

---

[89] Napló, 1944. júl. 6.

[90] A Wilhelmstrasse. I. m. 877. o. (693. sz.)

[91] Napló, 1944. júl. 7.

Az elmondottakat támasztotta alá, hogy a csendőrség budapesti összpontosításának hírére egy Bácskában lévő SS hadosztály további elszállítását beszüntették. Értesülése szerint a német szándékában áll a zsidókérdés radikális megoldására Budapestre egy SS ezredet küldeni. A kormányzó közbevetette, hogy ő 3 SS hadosztály ideszállításáról hallott, amit Vörös a nehéz fronthelyzetben nem talált valószínűnek.

Végül jelentette a Gestapo által elfogott és Vörös által szabadlábra helyezett Ujszászy, Kádár, Kern ügyében elfoglalt álláspontját. „Szabadlábra helyezésük javaslata alapján magyar hadbírák és a kiküldött német közeg teljes egyetértésével történt."[92] Utána Winkelmann szemrehányást tett szabadlábra helyezésük miatt. Erre Poór hadbíró őrnagyot tanukkal Winkelmannhoz küldte, akik bizonyították neki, hogy a szabadlábra helyezés az ő megbízottjának egyetértésével történt. Winkelmann engedni kényszerült ugyan, azonban kijelentette, hogy be kellett volna várni felsőbb német hely döntését.

Emlékeztette Horthyt, hogy mikor a vádlottakat átvette, megígérte, hogy velük szemben a magyar törvények teljes szigorával fog eljárni. Ezt be is tartotta. A per még folyik, a kiszabandó büntetés a főtárgyaláson fog eldőlni. Nem ért egyet Winkelmannal. „Én csakis a magyar törvények szerint járhatok el, ezeket a jövőben sem küldhetem jóváhagyásra Berlinbe."[93]

Az audiencia befejeződött, mikor Horthy közölte, hogy 21 órakor a német követtel maga fog tárgyalni. Vörös beszéljen Greiffenberggel, és magyarázza meg neki, hogy a legutóbbi riadót kizárólag belpolitikai okokból rendelte el, ennek semminemű éle sincs a németek felé.

Másnap (8-án) a kapott utasításnak megfelelően Vörös fogadta Greiffenberget, és közölte vele a kormányzó által elrendelt riadó körülményeit. Megemlítette Winkelmann megjegyzését. Ő katona, aki sem a német párt, sem a német belügyi hatóságok véleményét nem mérlegelheti a három magyar tiszt ügyében. A magyar törvények szerint a legszigorúbban fog eljárni. Az igazságszolgáltatásba sem bel- sem külpolitikai szempontokat nem visz be. Greiffenberg jó katonaként egyetértett álláspontjával. Vörös felvetette neki a szétszórt magyar csapatok egyesítésének kérdését. Greiffenberg a közbejárását helyeztea kilátásba, ha a nagy orosz támadás lezajlik és a helyzet nyugodtabb lesz.

Vörös már napi vendég lett a palotában. Ebből levonta a következtetést, hogy a kormányzó folyamatosan rajta akarja tartani a szemét. Július 11-én azzal fogadta, hogy végleg egy katona kormány kinevezés mellett döntött. Tagjai: Lakatos Géza miniszterelnök, Csatay Lajos honvédelem, Bakay Silárd belügy, Farkas Ferenc vagy Bor Jenő iparügy. A többi tárcát az adminisztratív államtitkárok vennék át.

Levelet írt Hitlernek, amit repülőgépen mielőbb ki akar juttatni. A válasz beérkezte után a jelenlegi kormányt lemondatja, és az új kormányt azonnal hivatalba helyezi. Azzal nem foglalkozik, mi történik, ha Hitler nem járul hozzá az új kormány kinevezéséhez. Az időpontot Vörössel időben közölni fogja, hogy a szükséges karhatalmi intézkedést megtehesse.

Július 14-én Kern Károly vk. őrnagyot a Gestapo ismét letartóztatta. Erre Ujszászyt és Kádárt saját védelmükben Vörös helyeztette letartóztatásba. A németekhez fordult, hogy Kernt is adják ki.

---

[92] Napló, 1944. júl. 7.

[93] Uo.

A kormányzó változatlanul azzal a kérdéssel ostromolta Vöröst, hogy számol-e nagyobb belpolitikai megmozdulással. A kormányzó különben szükségesnek tartotta, hogy ha erre szükség lesz, a csapatokkal ő közvetlenül intézkedhessék. Immár sokadszor bizonygatta, hogy azt kizártnak tartja. Igyekezett megnyugtatni, hogy mindig rendelkezésre áll és intézkedik, ha kell. Ezen kívül itt van az I. hadtest parancsnoka, aki a budapesti karhatalmat közvetlenül irányítja. Mindez Horthy nem győzte meg, mert kifejezetten elrendelte, hogy a megbízható Lázár Károly vezérőrnagy, a testőrség parancsnoka is rendelkezhessen a budapesti karhatalommal.

Vörös hivatalba lépése óta először július 15-én tartott magasabb parancsnoki értekezletet a háború menetéről és várható alakulásáról, ebben a honvédségre háruló feladatokról. A nehezedő háborús helyzetben és frontviszonyok között is törekedni kell a makulátlan tiszti magatartásra és szolgálat példamutató ellátására.[94]

*

Habár megígérte, a kormányzó nem tartotta szükségesnek tájékoztatni Vöröst a kormány lemondatásáról. Sztójaytól július 17-én értesült, hogy már 15-én, amikor ő a parancsnoki értekezletet tartotta, a kormányzó a kormányt már lemondatta. Az új kormány megalakulása várható. Kormányfőnek Lakatos Géza van kiszemelve.

A német vezetést megdöbbentette a kormányzó merészsége. A kormány megbízása előtt, július 17-én Veesenmayer jelentkezett a kormányzónál. Hangsúlyozta, hogy a Führert mennyire meglepte a lépés, mely nem tekinthető csupán belpolitikainak, aminek a kormányzó igyekszik beállítani, hanem súlyos bel- és külpolitikai következményeket von maga után. Nem osztotta véleményét, hogy a hadsereggel betilthatja a pártokat és ezáltal feltétlenül rendet tud teremteni a belpolitikában. Ezzel a lépéssel polgárháborút idézhet fel, mely Magyarországra nézve igen keserűen végződne, a politikai eszmékkel átitatott hadsereg, csendőrség és rendőrség nem fog fegyvert fogni testvéreire. Hogyan viselné a felelősséget a Führer és szövetségesei előtt. Veesenmayer szerint fejtegetései mély hatással voltak a kormányzóra., aki lelkileg összeomlott. Elpanaszolta, hogy Hitler nem fogadta Miklós Bélát, akivel levelet akart küldeni. Így kénytelen volt anélkül dönteni. Mindenesetre intézkedéseit egyelőre visszavonja, és megvárja, míg Hitlerrel egybehangolhatja a dolgokat. Horthy tehát visszakozott, és a kormányt hivatalában való megmaradásra kérte.

---

[94] Részletesebben lásd a Napló 12. sz. mellékletét.

A terjdelmes beszámoló fő témakörei: Fontosnak tartotta a vezérkar főnöke, hogy kinyílvánítsa az egybegyült parancsnokok előtt a magyar vezetés szuverenitásának helyreállását. A helyzet sokkal jobb, mint volt. A továbbiakban a tisztikar uri magatartással, korrekt, gerinces magatartással hasson oda, hogy ez folytatódjék.

A bizalom a vezetésben elsőrendű követelmény. Mindenkinek a maga helyén tiszta és féreérthetetlen, végrehajtható feladatokat kell adni és azok végrehajtását számonkérni.

A belpolitikai helyzet bonyolult. Lehetséges, hogy a belső rend fenntartásához a honvédség itthon lévő erőire szükség lesz. Rémhíreknek senki se üljön fel és főként ne terjesszen.

Nagy terjedelmet szánt a beszámoló a kiképzési feladatokra. A súly a harckiképzésen és a harcos fegyelem megteremtésén kell legyen. Nemkülönben fontos a harceszközök kezelésének súlykolása. Az alakiságot csak a feltétlenül szükséges mértékben és fegyelmezésre kell alkalmazni.

Tisztek ne járjanak politikusokhoz szolgálati vagy magánügyeik kedvező elintézése érdekében. Mindenki becsületes szolgálatteljesítéssel alapozza meg jövőjét.

Szükségesnek tartotta Vörös, hogy magyarázatot fűzzön az Ujszászy-, Kádár- és Kern-ügyhöz.

Veesenmayer javasolta Ribbentropnak, hasson oda, hogy a Führer mielőbb személyes találkozóra hívja meg a kormányzót. „Ezzel időt nyernénk, és lehetőség nyílna, hogy a katonai kormányzat önmagában nem elvetendő gondolatát személyi vonatkozásban céljainknak megfelelően valósítsuk meg."[95]

Ezt követően Vörös Csatayval, aki tudott a történtekről, kihallgatáson jelent meg a kormányzónál. Annak érdeklődésére, hogy mi lenne, ha az itt lévő németek ellen esetleg fegyveresen lépnénk fel, tehát szükség szerint fegyverhasználatra kerülne sor, Vörös – immár Csatay előtt is – megismételte a Horthynak négyszemközt már előadott véleményét: „egy ilyen összeütközés az ország végét jelentené, mert a németeknek még van annyi erejük, hogy itt újból tatárjárást csináljanak a mi gyenge pótalakulatainkkal szemben. Ettől eltekintve összeomlana a keleti arcvonal, beözönlenének a Szovjet haderő, délről a partizánok, tehát csatatérré válna az egész ország területe."[96]

Vörös egy újabb szempont felvonultatásával is igyekezett hatni: „A művelt nyugati államoknak a legjobb szolgálatot tesszük azzal, ha vérrel is, de feltartóztatjuk a bolsevizmust. Ezt még jelenlegi európai ellenfeleink, pl. az angolok is megbecsülik. Arra ne számítsunk, hogy közelebbi ellenfeleink, mint Benes és társai egy esetleges fegyveres beavatkozást jópontként könyvelnének el. Győzelem esetén háborús és politikai céljainkat maradéktalanul érvényesítenénk."[97]

A kormányzó elpanaszolta, hogy a Hitlernek küldött levelének átvételét a németek késleltetik, kiküldeni szándékozott főhadsegédét nem fogadják. Arra, gondol, hogy az új kormányt kinevezi és felesketi minden kérés nélkül. Vörös erre megismételte, ez politikai botrányhoz, majd pedig fegyveres összeütközéshez vezetne.

Csatay nyilvánvalóan nem ülte végig megjegyzés nélkül az elhangzottakat, azonban erről Vörös nem tesz említést naplójában. A kihallgatást követően Vörös a kormányzóval szembeni sikertelenségétől és az esetleges következményektől feldúltan hivatalába sietett, ahol a beszélgetés lényegét rövid értekezleten ismertette helyettesével, László Dezső altábornaggyal, Hankovszky Gyula vezérőrnaggyal, a hadműveleti csoportfőnökkel és Nádas Lajossal vk.ezredessel, az 1.vkf. osztály vezetőjével. Benyomása szerint – mondta nekik – a háttérben egy régi politikai klikk (Bethlen, Rakovszky stb.) működik, mely őfőméltóságának ilyen tanácsokkal szolgál. Csak ez a német vereséggel számoló csoport befolyása teszi érthetővé, hogy őfőméltósága „korábbi javaslataimmal szemben, melyekkel akkor egyetértett, most ilyen ellenkező álláspontot képvisel".[98] A jelenlévő, német szimpátiájukról ismert urak egyetértettek főnökükkel. Elítélték a kiugráson gondolkodó klikk tevékenységét, és „egyértelműleg minden fegyveres összetűzés elkerülése és a németekkel való szövetséges jó viszony mielőbbi helyreállítása mellett voltak".[99]

Július 18-án reggel jelentés érkezett a nyugati határról. Egy határőrizeti szerv szerint ugyanazon körzetben, mint tavasszal, csapatösszevonások történtek, hír szerint a teljes megszállás céljából.

---

[95] A Wilhelmstrasse. I. m. 852–858. o. (699–701. sz.)

[96] Napló, 1944. júl. 17.

[97] Uo.

[98] Uo.

[99] Uo.

Az előző napi események miatt a csapatösszevonásról érkezett jelentésnek hitelt adó Vörös azonnal felhívta a főhadsegédet, majd személyesen tárgyalt a miniszterrel és a miniszterelnökkel. Azt a számára megnyugtató választ kapta, hogy a kormány a helyén van. Őfőméltósága minden olyan intézkedést mellőz, ami a helyzet kiéleződéséhez vezethet.

Vörös egy rozsnyói szemléről tért vissza július 22-én, mikor a miniszterelnök tájékoztatta, hogy a kormányzó levelével Miklós Béla főhadsegéd végre elutazott Hitlerhez. Visszatérése 23-án várható. Miklós Béla Vöröst is tájékoztatta útjáról. Először Ribbentroppal beszélt, aki meglehetősen merev volt. Határozottan a katonai kormány megalakítása ellen foglalt állást. Hitler általánosságokat mondott, s a választ levélben ígérte.

A front helyzete egyre romlott. A német hadvezetés július közepére egy hadosztályt kivont a magyar hadsereg arcvonaláról. Így ellenálló ereje jelentősen meggyengült. Július 19-én Vörös értekezletet tartott közvetlen beosztottjaival. Egyetértésükkel átiratot küldött a honvédelmi miniszterhez is az összes még meglévő erő mozgósításának szükségességéről. Jó lenne, ha ezt július 25-ig végrehajtanák, hogy augusztus 1-jén felvonulásuk megkezdődhessen. Parancsoló szükség mutatkozik, hogy a keleti arcvonalon szétszórt magyar erőket a Kárpátok védelmére összevonjuk. Abból a felelősségből kiindulva, ami a magyar határok védelméből a vezérkar főnökére háramlik, Vörös elrendelte: az 1. vkf. osztály intézzen átiratot Greiffenberg attaséhoz, melyben rámutat, hogy immár két éve halogatják a magyar csapatok egységes magyar parancsnoklás alatti összevonását. Ennek végrehajtását most az események sürgetik. Amennyiben megfelelő intézkedések nem történnek, szükség esetén parancsot fog adni arra, hogy az északon lévő seregtestek minden más német intézkedés ellenére vonuljanak be az 1. hadsereghez. Utasította Berlinben Homlok altábornagyot is, hogy hasonló szellemben lépjen fel a német hadvezetésnél.

Greiffenberg tábornokot rosszul érintették Vörös szándékai. „Elszánta magát és a lemondás gondolatával foglalkozik a magyar csapatok számára a keleti fronton kijelölt állomáshelyek miatt. Erről le akarták beszélni, de eddig eredménytelenül" – jelentette július 21-én Berlinbe.[100] Eljárásával a kormányzó kezére játszott.

Július 23-án Beregfy távbeszélőn jelentette, hogy benyomása szerint az arcvonal északi szárnyán lévő erőket a német hadvezetés nyugati irányba akarja visszavenni. Vörös fentiekben kinyilvánított szándékának megfelelően utasította Beregfyt, hogy ezt minden eszközzel akadályozza meg. Ha kell, parancs ellenére is úgy járjon el, hogy a magyar erők a Kárpát-átjáró védelmét láthassák el. Tájékoztatta Beregfyt, hogy további mozgósítás van folyamatban, a csapatok a Kárpát-arcvonalra kerülnek. Számolhat azzal, hogy még egy hadtestparancsnokságot kap.

A vezérkar főnöke utasításának végrehajtására készülő Beregfy azonnal kiváltotta a német hadvezetés ellenkezését. Greiffenberg nyomban jelentkezett, s Beregfy leváltását kérte. Vörös nem állt ki a parancsát teljesítő hadseregparancsnok mellett. Nem akarta tovább rontani a németekkel amúgy is feszült viszonyt. Hasonló álláspontra helyezkedett a kormányzó is, mert amikor július 26-án jelentette neki Greiffenberg kérését, azt megfontolandónak tartotta. Közölte, hogy Miklós Béla vezérezredes vagy Veress Lajos altábornagy közül fog választani. Üdvözletét küldte Beregfynek, és megnyugtatta, hogy felváltásából semmiféle kára nem fog származni. Azt nem tisztázták, hogy Beregfy utódja

[100] A Wilhelmstrasse. I. m. 888. o. (707. sz.)

milyen álláspontot fog majd képviselni a német vezetésnél a csapatok délre vonását illetően. A németek az intézkedéseikkel szembeni önállóskodó döntéseket aligha fogják tűrni.

A kormányzó megnyugtatására is szolgálhatott Vörös beszámolója, hogy a partizánveszélynek kitett déli határról keletre vont alakulatokat az ország több pontjáról odavezényelt csendőrzászlóaljakkal fogják pótolni.

A parancsnoklás kérdésének rendezését sürgette Heinz Guderian vezérezredes, az OKH vezérkarának főnöke. Ő július 28-án már tényként kezelte Beregfy leváltását és kérte Vöröst, hogy Farkas Ferenc altábornagyot, az ideiglenesen megbízott parancsnokot neveztesse ki a hadsereg parancsnokául. Guderian biztosítani akarta a német vezetést egy új parancsnoknak az egyre súlyosabb fronthelyzetben megnyilvánuló váratlan önálló ötletei ellen. Bonin vk. ezredes irányítása alatt egy német törzset akart az 1. hadseregparancsnokság rendelkezésére bocsátani.[101]

Vörös jelentkezett Horthynál Guderian üzenetével. Guderian már elkésett javaslatával, mert Horthy főhadsegédét, Miklós Béla vezérezredest jelölte ki az 1. hadsereg parancsnokául. Vezérkari főnökéül a VI. hadtest eddigi vezérkari főnökét, Kéri Kálmán vk. ezredest osztotta be.

Vörös jelentette Guderiannak, hogy egyetértésével találkozott a rangidős, tapasztalatokban gazdag főhadsegéd, Miklós Béla vezérezredes kinevezése, aki 1941-ben a gyorshadtestet vezette, és ezért a vaskereszt lovagkeresztjét érdemelte ki. Ami pedig Bonin vk. ezredesnek a beosztását illeti a hadseregparancsnokság mellé, „eltekintve attól, hogy a mai háború vezetői követelményeinek mindenben megfelelő, kiválóan képzett vk. törzstisztekkel és tábornokokkal rendelkezem", kérte ezt megfontolás tárgyává tenni. Eltekintve a vezetés nyelvi nehézségekből származó félreértésektől és súrlódásoktól, nem csekély mértékben esik latba, hogy „az alárendelt csapat Nagyméltóságodnak ezt a szívességét nem nézné abból a magasabb szempontból, melyből ezt mi ítéljük meg s nem a szövetségesek közötti megsegítés egyik megnyilvánulását, hanem azt látná, hogy a magyar parancsnokok nem alkalmasak egységeik vezetésére, az eljárásban az ellenőrzés megnyilvánulását látná, ami az új vezetés teljes kiiktatásához vezetne". Guderian bizonyára belátja, hogy ez „mennyire ártana a vezetés tekintélyének és mily nagy fokban ásná alá a csapat bizalmát a vezetéssel szemben".[102] Egy magyar vkf. minden tekintetben meg fog felelni a bolsevizmus elleni közös háború kívánalmainak. Guderian sietett a válasszal. Tudomásul vette a magyar 1. hadsereg vezetésében bekövetkezett személyi változást. Azonban újból felvetette, hogy vezérkari főnököt akar küldeni a hadseregheZ.

Július 29-én váratlanul megjelent Vörösnél Szálasi Ferenc a Nyilaskeresztes Párt vezetője. Biztosította a vezérkar főnökét, hogy a párt mindenben azon lesz, hogy az ország békéje a mostani nehéz napokban ne boruljon fel. Vörös személyével kapcsolatban – talán éppen a korábbi megnyilvánulásától indíttatva – megjegyezte, hogy talán az egyedüli, akinek „hivatalban maradásához pártkülönbség nélkül mindenki ragaszkodik".[103] Úgy látszik, Szálasi fülébe jutott, és nem felejtette el, hogy Vörös védelmébe vette pártját, mikor június végén a zavartkeltő politikai erők kerültek szóba a kormányzónál.

---

[101] Napló, 1944. júl. 28.

[102] Napló, 19. sz. melléklet.

[103] Napló, 1944. júl. 29.

Augusztus 2-án Vörös a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén ismertette a katonai helyzetet. A háború valamennyi frontjára kiterjedő beszámolóból csak a háború és saját helyzetünk szempontjából döntő fontosságú keleti hadszínteret emeljük ki. Az őszinte és a németekkel szemben bírálattól sem visszariadó elemzés megállapítása szerint az arcvonal egész hosszában hátrafelé lassú mozgásban van. Ez német ellenlökések következtében jelenleg lelassult. Német vélemény szerint a szovjet térnyerést rövidesen megállítják.

A magyar arcvonalra nehezedő nyomás, mióta csapataink a Kárpátok lejtőire vonultak vissza, némileg enyhült. A vezetés benyomása, hogy a három oda felvonulásban lévő seregtesttel előre nyomulásuk megállítható lesz. A Kárpátok átjáróinak biztosítása Vereckétől dél és keleti irányban magyar, míg északi és nyugati irányban német kötelékek kezében van. A magyar vezetés minden erőfeszítése arra irányul, hogy a déli határ biztosítása mellett minden rendelkezésre álló erőt a Kárpátok megerősítésére és megvédésére vessen be. A Főméltóságú Úrnak olyan előterjesztést fog tenni, hogy a Kárpátok védelme teljes egészében magyar védelem alá kerüljön.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Beregfy vezérezredes a magyar 1. hadsereg parancsnoka német kívánságra felváltásra került. Ennek háttere, hogy a hadseregparancsnok intézkedéseinél az itthonról kapott parancsot tartotta szem előtt. Így elérhető volt, hogy IX. német és VII. magyar hadtest a Kárpátok vonalára került vissza és nem német szándékok szerint északra Lemberg felé. További magyar erőknek a Kárpát-vonalra történő, jelenleg is folyamatban lévő átcsoportosítására irányuló törekvéseinket a német vezetés akadályozza. Ebben kizárólag politikai hátteret kell keresnünk, mert az eltelt két év alatt katonailag számos alkalom adódott volna a magyar seregtestek egyesítésére.

Hasonló a helyezet lovashadosztállyal, melynek a Pripjet-mocsaraktól északra egy német lovashadtest keretében történő bevetéséhez a magyar vezetés hozzájárult. A németek azonban ígéretük ellenére, az orosz támadás által előállott kényszerhelyzetben más, nem lovas alakulatokkal együtt dobták harcba, ahol páncélosokkal került szembe. Ennek hatására páncéltörő fegyverekkel való tökéletes felszereltsége ellenére is jórészt felmorzsolódott.

A német vezetéssel történő együttműködés tekintetében le kell szögezni, hogy a honvédség a bolsevizmus elleni közös küzdelemben minden erejével a német haderő mellett áll, és azt őszintén, minden hátsó gondolat nélkül támogatja. Sajnos, német részről gyakran nincs meg a kellő megértés, melyre szükség volna. Sőt bizalmatlanságot tapasztalunk. Így szándékukban van az 1. hadseregheż egy német vezérkari főnököt küldeni, ami ellen minden más októl eltekintve, már csak vezetési szempontból is tiltakoznunk kell. Hasonló a helyzet a seregtestek mellé beosztott magas állományú nemet összekötő törzsek tekintetében is, melyek ellenérzést keltenek.

A kialakult helyzet figyelembe vételével a vezérkar főnöke szükségesnek és indokoltnak látta, hogy „a politikai vezetés a haderőt a Kárpátok megvédésére irányuló erőfeszítéseiben a legvégsőkig támogassa, továbbá, hogy a németekkel előálló súrlódásokat a politikai vonal támogatásával is kiegyenlítsük".[104]

Vörös távoltartotta magát, hogy a háború kimeneteléről jóslásokba bocsátkozzék. Arra azonban rámutatott, hogy „a Vörös Hadsereg még nagy erőfeszítésekre képes, bár embertartalékai kimerülőben vannak. A Szovjetunió belső nehézségei számottevőek, de azok kihatásával a hadműveletek továbbvitele szempontjából csak akkor kell számol-

[104] Napló, 21. sz. melléklet. Helyzetkép 1944. aug. 1.

nunk, ha a nyár folyamán a Vörös Hadsereg támadása elakad." Azt a jelenlévők fantáziájára bízta, hogy mi lesz akkor, ha nem akad el. Reménykeltőnek szánta azt a megállapítását, hogy „a Szovjetunió és az angolszászok közötti kölcsönös bizalmatlanság továbbra is fennáll. Az angolszász részről felvetett Európa ujjá rendezésére vonatkozó terveket a szovjet elgáncsolja és azokat külön akciókkal igyekszik keresztezni."[105]

Az LHT ülés után Vörös a kormányzóhoz sietett, akit részletesen tájékoztatott. Az általános helyzettel kapcsolatban a kormányzó megjegyezte, az a benyomása, hogy a németek nem tudnak ellenállni a szovjet nyomásnak. A Kárpátok védelmével kapcsolatos intézkedéseket Vörösre bízta. De szükség esetén hajlandó a fővezérséget a magyar csapatok felett átvenni.

Vörös nem tesz említést, hogyan reagált Horthynak a német vereségre utaló megjegyzésére. Arról sem, hogy a szövetségeseknek Rakolczai László vk. ezredes berni katonai és légügyi attasé által egy nappal korábban közvetített figyelmeztetéséről szólott-e? Rakolczai szerint igen.

Nem volt kétséges már Vörös előtt sem, hogy a háború elveszett, ha nyílt kimondásától tartózkodott is. A sorozatos német vereségek és visszavonulás, a front helyzetében gyökeres változást ígérő üres ígéretek, a szövetségesek növekvő fölénye élőerőkben és technikában egyaránt, ezen belül a saját pótolhatatlan veszteségeink nyomán egyre kilátástalanabbá váló helyzetünk, véget vetett a németek és számunkra egyaránt kedvező végkifejletben való reménykedésének. Jónak látta, hogy saját nyugati kapcsolatai kiépítésével lépéseket tegyen a várható helyzet kezelésére és önmaga mentésére. A háborúból való kiugráson munkálkodók tevékenységéről, elképzeléseiről tudomása volt. Ők azonban vele szemben bizalmatlanok, nem avatják be terveikbe. Későbbi, vizsgálói számára készített vallomásában természetesen mellőzi a védelmi hadműveletek irányítására irányuló erőfeszítéseit, helyette a háborúból történő kiválás útjának, módjának előkészítőjeként mutatkozik. Már hivatalának átvételét követő tájékozódása során világossá vált számára, hogy német győzelemre semmi esetre sincs kilátás. A kormányzónak jelentette, hogy minden eszközzel keresni fogja a békéhez vezető utat. Elsősorban a szövetséges hatalmak külképviseleteivel szándékozik felvenni az összeköttetést. Horthy ezt megértéssel fogadta. Mindenesetre sem politikusokkal, sem katonákkal nem osztotta meg ezen véleményét, szándékait. Helyette, mint a németek kegyence elszigetelődött. Hivatalának átvétele előtt miért nem látta kilátástalannak a helyzetet? Mikor vallotta ezt be a kormányzónak? Mit szólt ehhez Veesenmayer és stábja, akik előtt ez a véleménye és lépései aligha maradhattak volna titokban?[106]

Vörös kísérlete a nyugati kapcsolatok kiépítésére igencsak óvatos volt, nem haladta meg a tájékozódás szintjét. Magához rendelte Rakolczai László vk. ezredest, a svájci katonai és légügyi attasét, és megbízta a Sztójay-kormány által leépített diplomáciai összeköttetés óvatos felvételével, valamint a fegyverszüneti feltételek iránti tapogatózással. Rakolczai a nyár folyamán jelentette, hogy az angol és amerikai követséggel részint személyesen, részint Bakách-Bessenyei György disszidens követünk útján az érintkezést felvette. A Szovjetunió felé nem terjeszthette ki érdeklődését, mert a Szovjetuniónak Bernben nincs külképviselete.

---

[105] Napló, 21. sz. melléklet. Helyzetkép 1944. aug. 1.

[106] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

Vörösnek a nyugati kapcsolataival és elképzeléseivel kapcsolatos késői vallomása a politikai illúziók világába ragad bennünket. Kerek mesévé forrasztotta össze az 1943–44-ben csodát váró politikusok és katonák által elképzelt kibontakozás légből kapott mozaikdarabjait, melyben magának is szerepet tulajdonított. Feltételezte, hogy vallatói évekkel az eseményeket követően elhiszik az előadottakat s szerepvállalását jó pontként tudják be. „Akkor Rakolczainak utasítást adtam, hogy az amerikai követség útján törekedjék a Szovjetunióval is haladéktalanul felvenni az összeköttetést. A későbbiek során azt jelentette, hogy bár az amerikai katonai attasé egy tábornok útján próbálta a szovjettel is felvenni az összeköttetést, de a tábornok azt válaszolta, hogy célszerűbb lenne a Földközi-tengeri haderők főparancsnoksága útján fegyverszünetet kérni, illetve a fegyverszüneti feltételek után érdeklődni, mert ott mind a három nagyhatalom képviselve van. Ezen idő tájt szó volt arról , hogy 2 angolszász hadosztály a Dunántúlra érkezik, és ők küldenek szemrevételező tisztet. Több hadosztályról nem volt szó. Ezt a tervet nem tartottam helyesnek, mert Budapest környékén és a Dunántúlon több mint 4 hadosztálynyi SS erő volt, így a két légi angolszász hadosztály megsemmisült volna, részemről pedig a tőrbecsalás gyanúja forgott volna fenn. A kormányzónál folyó tárgyalások alkalmával a megbeszélés tárgyát képezte, hogy a keleti arcvonalat nem kellene-e a végsőkig tartani azon célból, hogy közben az angolszászoknak időt engedjünk arra, hogy két légi szállítású hadosztályt Budapestre és környékére szállítsanak, további hadosztályok pedig Triesztben behajóznának [helyesen: kihajóznának – D. L.] és Trieszt területéről nyomulnának elő a Dunántúlra. A Dráva vonala ebből a célból teljesen szabaddá lett téve; eleinte összesen három, később öt zászlóalj védte az egész Dráva-vonalat. A további terv az volt, hogy Lengyelországból hazaszállítandó magyar csapatok ugyancsak a Dunántúlra kerüljenek az angolszász erőkkel való egyesülés céljából. Ez által lehetővé lett volna téve, hogy Magyarország területét a fegyverszünet tartama alatt nyugati civilizációjú angolszász csapatok szállják meg. A felderítés eredménye szerint Afrika északi részein, továbbá Dél-Olaszországban 8-10 angolszász hadosztály volt tartalékban. Ezeknek a beérkezésével számoltam, illetve Rakolczai vk. ezredes svájci katonai attasénk útján kértem az amerikaiakat és az angolokat, hogy ezt a hadműveletet hajtsák végre. A repülőterek helyzetéről Rakolczai tájékozva volt. Később a dalmát szigeteken 1-2 ezrednyi erő partraszállt. Ezt a hadművelet megindulásának tartottam, ami azonban nem történt meg, mert a további folytatása az erők beérkezése elmaradt. Egyben azt a hírt kaptam, hogy az angolszászok máshol vannak elfoglalva fontos feladattal és azoknak magyar területen való megjelenésére számítani nem lehet."[107]

Nemcsak a kormányzó, de a háborúból való kiváláson munkálkodók előtt ismertek voltak a fegyverszünet alapvető feltételei, miként az is, kihez kell fordulni ez ügyben. Ők azonban illúziókban ringatva magukat, ebbe nem akartak belenyugodni. Az sem volt ismeretlen, hogy a nyugati partraszállást követően végleg lekerült a szövetségesek napirendjéről a remélt balkáni hadművelet.

Szólaltassuk meg ezek után a Vörös-féle tájékozódás főszereplőjét, Rakolczai László vk. ezredest, aki 1946 augusztusáig látta el beosztását Bernben. Ezt követően Argentínába emigrált. Rakolczai 1946. január 14-én Vörös Jánosnak a vezérkar főnökének (1946. febr. 21-ig) Bernből küldött összefoglaló jelentést az 1944. évben Svájcban folytatott

[107] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

fegyverszüneti tárgyalásokról. Az őszintének látszó beszámoló olvasásakor nem tekinthetünk el, hogy Rakolczai régi és egyben jelenlegi főnökének az időközben bekövetkezett gyökeres fordulat figyelembevételével és a kapott intuicióknak megfelelően készítette el jelentését.

Rakolczai 1944 áprilisában kapott utasítást, hogy utazzon Budapestre, mert ki van szemelve a 2. vkf. osztály vezetőjéül. Május 1-jén jelentkezett Vörösnél. Jelentette, hogy nem tartja magát alkalmasnak a beosztásra, mert annak idején Kádár Gyula vk. ezredestől kapott utasítás alapján 1944. március 24-én maga is kapcsolatba lépett berni angolszász körökkel. Vörös tudomásul vette bejelentését, és utasította, hogy a kapcsolatot továbbra is tartsa fenn és várja rendelkezéseit. Közölte Rakolczaival, hogy „a háborús helyzetet tekintve nincsenek illúziói, és hogy kinevezését csak azért fogadta el, mert meggyőződése szerint a magyar helyzetet dűlőre kell vinni."[108]

Július 15-én Vörös Rakolczait ismét Budapestre rendelte. Utasította, hogy Bessenyei követtel együttműködve azonnal forduljanak a szövetségesek svájci képviselőihez és tudják meg, hogy Magyarország milyen feltételek mellett kaphatna fegyverszünetet. „Hangsúlyozta [Vörös], hogy eme lépésről Magyarország kormányzója tájékoztatva van, azaz a dolog az ő legteljesebb tudtával és belegyezésével történik. Tájékoztatásul közölte, hogy a legfontosabb szempont az ország pusztulásának megakadályozása. Ebből a célból az egész akciót célszerű lenne egybekötni az angolszász előretöréssel az Adria felől és ejtőernyős seregtestek Magyarországra való lehelyezésével. Közölte, hogy magyar részről tisztán látják bizonyos fokú belpolitikai átalakulások szükségességét. Másrészt alapfeltétel lenne, hogy az ország függetlensége garantáltassék és hogy az ország területén lévő német csapatok azonnali leküzdéséhez, illetve az ország területéről való kiszorításához megfelelő segítséget kapjunk."[109]

Augusztus 1-jén Rakolczai ismét jelentett az amerikai katonai attasétól és Bessenyeitől kapott információk alapján. Nem hatott az újdonság erejével. A szövetségesek tapogatózásunkat bár örömmel fogadták, a leghatározottabban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Magyarországnak fegyverszüneti szándékát egy minden kételyt kizáró fegyverszüneti kérelemmel kellene a szövetségesek tudomására hozni. Közlik azonban, hogy nem lesznek abban a helyzetben, hogy feltételeket fogadjanak el. Nem vállalnak kötelezettségeket sem politikai, sem katonai vonatkozásban. Javasolják a magyar csapatok idegen területről történő azonnali visszavonását. Minél később vonják ki magukat a németekkel közös harcból, annál szörnyűbbek lesznek ennek következményei és annál szigorúbb feltételeket szabnak ki rájuk. Utaltak arra a nyilatkozatra, melyet a szövetséges kormányok május 10-én tettek közé. „Éppen ezért a nemzeteknek most kell eldönteni, hogy ki akarnak-e tartani reménytelen és szerencsétlen politikájuk mellett, amely szembe helyezkedik az elkerülhetetlen szövetséges győzelemmel, míg most még lenne idő ahhoz, hogy ehhez ők is hozzájáruljanak."[110]

Rakolczai szerint az általa közvetítetteket Vörös azonnal jelentette a kormányzónak. Ezután azzal indította útnak augusztus 5-én, hogy szolgálati helyén várja az utasításait,

[108] ÁSzTL V-32000/28.

[109] Uo.

[110] Uo.

amelyek a katonai helyzet, illetőleg a hátországban tartózkodó magyar és német csapatok arányszámának kedvező alakulásától függnek. Rakolczai 1946-os jelentésében megjegyezte, hogy mind a júliusi, mind az augusztusi utazása alatt a németek állandóan figyelték, illetve kísérték. Tájékoztatta-e erről akkor Vöröst? És ő mit szólt hozzá?

E kitérő után térjünk vissza a kárpáti fronthoz. Vörös augusztus 4-én az elmúlt napok eseményeire tekintettel az 1. hadsereg parancsnoka számára – augusztus 1-jétől Miklós Béla vezérezredes – jövőbeni magatartására vonatkozó irányelvet adott ki . Hangsúlyozta, hogy innen már nincs visszavonulás. Minden parancsnok tartson lelkiismeretvizsgálatot, és akik úgy érzik, hogy feladatuknak nem tudnak megfelelni, kérjék leváltásukat. Teremtsék meg a lelki kapcsolatot alárendeltjeikkel, és irtsanak ki minden kishitűséget. A visszafutókkal a legerélyesebb megtorlást kell alkalmazni még utólag is. A védelmet támadó szellemben kell megszervezni. Intézkedett a hadsereg seregtestei eredeti harcerejének visszaállításáról és az ezzel kapcsolatos alakulatösszevonásokról. Ehhez kilátásba helyezte a szükséges személyeket és eszközöket. Szándékáról Greiffenberg tábornokot is tájékoztatta, kérve az egyezményekben meghatározott anyagszállítmányok teljesítését.

A német hadvezetés augusztus első napjaiban megkezdte ukrán–lengyel menekülteknek a Dunántúlra szállítását, akik Sárvár környékén garázdálkodni kezdtek. Vörös tiltakozott a németeknél. Utasítást adott, hogy a menekülteket rakják vissza a vonatba, és több szállítmányt ne engedjenek be. A Dunántúlt a kelet-magyarországi területekről áttelepítendő katonai alakulatoknak, illetve személyeknek kell fenntartani.

A kormányzónak elpanaszolta, hogy intézkedései a menekültügyben éles ellentétbe kerültek a német politikai vezetéssel, de a német katonai körök sem nézik jó szemmel törekvéseit. Úgy látja, a további háborús együttműködés érdekében meg kell válnia állásától.

Meglebegtetett távozásának valódi oka a napirenden lévő kormányváltás volt. A dezignált miniszterelnök Lakatos Géza. Kettejük viszonya feszült. Mielőtt Lakatos ellenségeitől is feltüzelve menesztését kérné, meg akarta szilárdítani pozícióját. Jelenleg szinte nullával egyenlő az esélye, hogy a kormányzó beleegyezik távozásába. Jól számított. Horthy kijelentette, hogy ragaszkodik személyéhez, intézkedéseivel teljesen egyetért. Kívánsága, hogy továbbra is ilyen mederben vezesse az ügyeket. A veszélyektől terhes kormányváltás közben itthon akarta tudni a vezérkar főnökét. Ragaszkodása odáig terjedt, hogy augusztus 11-én nem engedte ki Németországba Guderian vezérezredeshez, akitől a vezérkar főnöke meghívást kapott a függőben lévő kérdések megbeszélése végett. Vörös ezért egészségi állapotára való tekintettel kérte a látogatás augusztus 20. utánra történő elhalasztását. Hogy az állapotára való hivatkozás hitelesebb legyen, lakásán fogadta a legfontosabb ügyek előadóit.

Vörös, miután helyzetét a kormányzóval megerősíttette, a tőle megszokott fellengzősséggel hangoztatta, hogy nem az ő személye, hanem a háború győzelmes befejezése a fontos. Ha a németek részéről nincs meg a bizalom, mást kell helyette állítani. Közben jól tudta, hogy nemcsak a kormányzónak, de a német vezetésnek is gondot jelentene az ő leváltása, ezért eszükbe sem jut.

Vörös azonban további megerősítést is akart. Augusztus 5-én levele írt Sztójay miniszterelnöknek. Neki is elpanaszolta, hogy a németek folyamatosan telepítik a Dunántúlra az ukrán–lengyel menekülteket. A helyre szüksége van honvédségi alakulatok és

magyar személyek szükségessé váló áttelepítésének esetére. A nagyszámú szláv betelepített rontja a közbiztonságot és a rendet, sőt járványok előidézője is lehet. A dél felől jelentkező nyomás hatása alatt aligha marad megfelelő erő ezek megfékezésére és a rend fenntartására.

Kérte, hogy amennyiben a magyar kormányt a németek ilyen irányú parancsa (sic!) köti, akkor az elhelyezés semmi esetre se a Dunántúlon és Budapest 100 km-es körzetében történjék. Az is kívánatos, hogy a befogadás minél rövidebb és előre meghatározott legyen, tehát a német hatóságoknál egy Magyarországon kívül fekvő terület kijelölését kellene szorgalmazni.[111]

Augusztus 14-én válasz érkezett Guderiantól. Eltekintenek attól, hogy a magyar 1. hadsereg német vezérkarfőnököt kapjon. Mindössze egy 10 főből álló összekötő törzset rendszeresítenek a hadsereg-parancsnokságnál, ugyanakkor az összes többi parancsnokságnál az összekötő törzseket leépítik. A lovashadosztályt és a II. tartalék hadtestet hajlandóak visszaszállítani, ha a Visztula védelem megszilárdult. Ha Vöröst egészségi állapota továbbra is akadályozza a kiutazásban, hajlandó helyettesével is tárgyalni.

A kormányzó tudomásul vette Guderian levelét, habár Vattay altábornagy jelentette a Lengyelországban harcoló két seregtesttel kapcsolatban, hogy értesülései szerint azokat a lengyel partizánok ellen akarják bevetni. Ezt a magyar csapatok, tekintettel a két ország háború előtti szoros baráti kapcsolatára, nem szívesen teszik. A lengyelek elleni fellépésnek hiányoznak a lelki alapfeltételei. Vörös utasította Vattayt, hogy ezt közölje a német parancsnokokkal.

A kormányzó utasította Vöröst, hogy Miklós Béla főhadsegéd utódjául Vattay Antal altábornagyot hozza javaslatba, akit közben már személyesen utasított is, hogy új beosztását a jövő héten foglalja el.

Vattay augusztus 23-án érkezett meg, és foglalta el hivatalát. Jelentkezett a vezérkar főnökénél. Nem ismerte Vöröst, személyiségét nem sikerült tisztán látnia, s ez közös munkálkodásuk rövid ideje alatt sem igen változott. Úgy ítélte meg, hogy az nem állott a nyilasok oldalán, inkább a vezérkarral szemben tanúsított gyenge magatartása bizonyult ártalmasnak. Mikor figyelmeztette a vk. osztályok tisztjeinek kétes szerepére, Vörös azt válaszolta, hogy a tisztogatást már megkezdte. Sokat panaszkodott a németekre, akikkel szemben a kormányzó egyetlen támaszának tartotta magát. Nem sok tábornoka volt a honvédségnek, aki Vöröst fenntartások nélkül elfogadta a vezérkar főnökének. Ez alól Vattay sem volt kivétel: „Saját tudására büszke, de állásának nem elég felkészültséggel rendelkező ember volt. Jó szándék megvolt, de hiányzott az igazi akarás, kapkodás – ígéret jellemezte munkáját."[112] Bizonyos fokig megbízott benne. Csatay érdeklődésére, hogy megbízhatónak tartja-e, azt válaszolta „hűségében nincs okom kételkedni, és oly erősen bele van már kapcsolva az ügyekbe, hogy nem lehet már – ha akarna is – kiugrani."[113] Ugyanakkor a legfontosabb ügyekbe nem kapcsolták be. A fegyverszünet előkészületeiről sem Horthy, sem ő nem tájékoztatta. „A kormányzó ellenőrzését azzal igyekezett gyakorolni felette, hogy szinte mindennap referálnia kellett, mert Vörös sok tekintetben a kormányzó feje felett intézkedett."[114]

[111] Napló, 23. sz. melléklet.

[112] Vattay Antal naplója, 1944–1945. Budapest, 1990. 42. o.

[113] Uo.

[114] Uo. 43. o.

Augusztus 22-én végre Vörös elutazott Guderianhoz a főhadiszállásra. Horthy Hitler megnyugtatására üzenetet küldött: „a német legfelső vezetés meg lehet győződve afelől, hogy Magyarország ebben a háborúban semmiféle hátsó gondolattal nem foglalkozik, hűen és becsülettel kitartva harcol szövetségese oldalán. A magyar felelős vezetés semmiféle becstelenséget nem fog elkövetni." [115]

Guderiannal és munkatársaival az augusztus 23-i megbeszélés kizárólag a front helyzetével és a szükséges intézkedésekkel, valamint az ígért német fegyverutánpótlással foglalkozott. Eredménynek számított, hogy Guderian végre hozzájárult a lovashadosztály és a II. tartalék hadtest kivonásához és a Kárpátokba irányításához. Ez lehetővé fogja tenni onnan egy német hadosztály kivonását. Vörös szerint, mindent elértek, amire súlyt helyeztek

Vörös útban hazafelé értesült a román kiugrás híréről. Erdély közvetlen veszélybe került. Szükségessé vált a Kárpátok védelmének dél felé való kiterjesztése s a Székelyföldön a várható eseményekkel kapcsolatos katonai és közigazgatási rendszabályok megtétele. Azonnal intézkedett a póthadsereg további mozgósításáról és részeinek felvonulásáról. Az augusztus 26-i minisztertanácson ismertette a helyzetet és megtett intézkedéseket. Megítélése szerint egyelőre csak román betöréssel kell számolni. Valószínű, hogy az orosz zöm Bulgária felé fordul, hogy a Balkán – kérdést megoldja. Egyes kormánytagok javasolták az azonnali bevonulást Dél-Erdélybe. Vörös ezt elutasította, mivel jelenleg nem állnak rendelkezésre a megfelelő erők.

A kormányzó a feszült helyzetben döntő fontosságúnak tartotta folyamatban lévő kormányváltást. Lakatos - kormány 1944.VIII.29 - én letette az esküt. A német vezetés a 23-át követő kritikus katonai helyzetben nem tudott oly határozottan fellépni, mint a kormányzó júliusi kísérletének meghiusításánál. Jelentkezett Vörösnél Greiffenberger is és tájékoztatta őt a Budapest körül elhelyezett csapatokról. Ez azonban láthatóan nem nyugtatta meg. Tisztában volt vele , miként Vörös is, hogy a kritikus harctéri helyzetben a német hadvezetésnek nem áll módjában, hogy erélyes katonai lépéseket tegyen a kormányváltás megakadályozására. Veesenmayer is hatástalan lépésekkel próbált zavart kelteni. Jobb ötlet nem jutott eszébe, mint a múltja miatt marasztalni el a kormányfő jelöltet. Lakatos Géza, a kommün idején Bőhm népbiztos parancsőrtisztje (helyesen katonai tanácsadója) volt, sőt Gödöllőn Erzébet lakosztályában is lakott. A figyelmes Veesenmayer féltette a jelöltet a nemzeti vonal részéről várható támadásoktól is. Vörös megnyugtatta, hogy annak idején sok tiszt – köztük ő maga is - politikai iskolázottság híján nem volt tisztában a helyzettel. Ellenben kérte Veesenmayert, a kormányzóval szemben ne legyen merev és hasson oda Berlinben is, hogy a nehéz időkben minden súrlódás kikapcsolható legyen.

A frontnak a román kiugrást követően katasztrófális helyzetéről és a szükséges lépésekről a német seregtest parancsnokokkal a helyszínen tárgyaló Guderian vezérezredes az OKH vezérkarának főnöke augusztus 30-án este Budapestre érkezett. A tiszteletére rendezett vacsorán Vörös köszöntötte. Biztosította őt, hogy részünkről nem éri a románhoz hasonló meglepetés.

A másnapi tárgyaláson Vörös magyar szempontból ismertette a helyzetet. A Dunamedence tartása a háború továbbvitelének alapja. Elsőrendű fontosságú a Kárpátok déli

[115] Vattay Antal naplója, 1944–1945. Budapest, 1990. 8. o.

átjáróinak kézbevétele. A románok elleni védelmi tervünk megvan, de megvalósításához segítséget kérünk. Erőink csak egy Torda irányában indított támadást tesznek lehetővé. Guderian helyeselt, de a támadáshoz egyelőre csak 2 SS hadosztályt tud rendelkezése bocsátani.

Guderian látogatást tett Lakatos miniszterelnöknél, aki szintén a Déli-Kárpátok hágóinak megszállását, illetve a már elvesztett átkelési pontok visszafoglalását kérte tőle. Elengedhetetlennek tartotta új német hadosztályoknak a harcokba való bekapcsolódását. Guderian nem szépítgette a helyzetet. Egyelőre vannak problémáik, de megoldják. A Balkánon lévő erők tervszerű átcsoportosítása folyamatban van. Az 1. hadsereg , mind a tábori póthadosztályok részére megígért minden lehető anyagi támogatást. Tárgyaló partnerei még reménykedtek, ő azonban már tudta, hogy a Kárpátok átjáróit nem tudják lezárni az előrenyomuló szovjet csapatok elől.

Guderiant Vattay és Vörös jelenlétében Horthy is fogadta. Mindenekelőtt Hitler üdvözletét tolmácsolta. Rátérve a hadműveleti helyzetre minden igyekezete arra irányult, hogy meggyőzze a kormányzót a tőlük rövidesen várható segítségről. A szemrehányásokkal előálló Horthy megnyugtatására közölte, hogy Varsó környékéről a magyar csapatok (lovashadosztály) hazaszállítása megkezdődött, azonban az a vonatközlekedés körülményessége miatt késik. A Balkánon a helyzetet megszilárdítják. Az „áruló bolgár bandának" majd alapos leckét adnak. A különleges fegyverek 1945 januárban készen lesznek. Ezek nem lesznek a háborút eldöntőek, csak arra alkalmasak, hogy a helyzeten könnyítsenek.

Az ezt követő napokban a vezérkart és főnökét a Dél-Erdély elleni hadművelet előkészítése kötötte le. A LHT szeptember 1-jén határozott a támadás megindításáról. Megállapítás nyert, hogy határsértést nem követünk le. Az a románok már megtették. Ennek ellenére Hennyey külügyminiszternek voltak aggályai. Végül a miniszterelnök döntött. A támadást 5-én meg kell indítani, amit elhalasztottak. Ekkor a német légi felderítés jelentette Kárpátok hágóit már maguk mögött hagyva, Lugos, Temesvár irányában szovjet páncélos alakulatok nyomulnak előre. A hír nyomán szeptember 6-án ismét megbeszélés volt a kormányzónál a miniszterelnök, a külügy - és honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke részvételével. Mi történjen, ha a szovjet csapatok megszállják Dél-Erdélyt és Magyarország ellen vonulnak? Nem nagy meggyőződéssel, de az egyetlen reális megoldásként kimondatott, haladéktalanul a németek segítségét kell kérni. Amennyiben a német segítség elmarad, úgy a Keleti-Kárpátok védelme illuzórikussá válik. Saját erőnkre vagyunk utalva. Ebben az esetben előfordulhat, hogy kedvező feltételek esetén fegyverszünetet kell kérni. A kedvező feltételek mibenlétéről nem esett szó.

Másnap (szept. 7.) az előző megbeszélés folyamányaként a kormányzó nagy koronatanácsot hívott össze a miniszterek részvételével. Célja az erdélyi katonai helyzet megvitatása és ebből kifolyólag a szükséges döntések meghozatala, melyekért a felelősséget maga a kormányzó vállalja. A döntéseket a német követtel még a nap folyamán közölni kell.

Vörös tájékoztatta a jelenlévőket a harcokról és a helyzet várhatóan kedvezőtlen alakulásáról. Ezt követően a kormányzó közölte tekintettel az egyre kilátástalanabb helyzetre fegyverszünetet szándékozik kérni. Lakatos kérte, hogy a kérdést vigye a parlament elé. A kormányzó ezt elutasította. Az 1920. évi I. tc. értelmében jogában áll fegyverszünetet kérni. A csökkent létszámú és németektől megfélemlített képviselők különben sem autentikusak ebben. A felelősséget ő maga vállalja.

A rövid vitát követően Csatay javaslatára megszületett határozat állítsuk ultimátumszerű alternatíva elé a németeket. Bocsássanak 24 órán belül hathatós segítséget a Dél-Alföldet veszélyeztető oroszok elleni harchoz, ami kb. 5 hadosztály (zömében páncélos) azonnali bevetését jelenti, valamint segítsék az itt harcoló magyar hadosztályokat hadianyaggal. Ellenkező esetben Magyarország kénytelen fegyverszünetet kérni a Szovjetuniótól. A döntést a német követtel még a nap folyamán közölni kell.

Vörös is egyetértett a határozattal, azonban annak lebonyolítása 24 óra alatt technikailag lehetetlen. Legfeljebb arról lehet szó, hogy 24 órán belül adjanak választ.

A kormányzó direktívájának megfelelően Lakatos Vörös és Hennyey jelenlétében még aznap este közölte Veesenmayerrel és Greiffenberggel a döntést. Magyarország ereje kevés ahhoz, hogy az orosz támadásnak ellenálljon. „Ha a kért segítséget nem kapjuk meg, akkor az országra a teljes megsemmisülés vár és a felesleges vérontás elkerülésére a harcot be kell szüntetni."[116] A meglepett Veesenmayer másnap estére ígérte a választ. Természetesen, ha erre felsőbb helyről felhatalmazást kap. Meggyőződése, hogy Németország mindent el fog követni a magyar területek megtartása érdekében. A feltett kérdést azonban kicsit ultimátumszerűnek tartja. Nem mulasztotta el, hogy ecsetelje a szovjet megszállás szörnyűségeit. De kétségbe vonta a légi felderítés hitelességét. Greiffenberg a főhadiszállás üzeneteként 3 később 5 seregtest ide irányítását említette.

Az OKW megerősítette. A pontos időpontok és az erők összetételének megjelölése nélkül a kért 5 hadosztályt – egyelőre hármat – napokon belül megadják. Illetékes német helyről azonban azt is tudtára adták a kormánynak, hogy Magyarország bármiféle kiugrási kísérletét az összes rendelkezésre álló erővel meg fogják akadályozni, illetve torolni.

A magyar vezetés áltatta magát. El akarta hinni a német ígéretet, holott jól tudta nincsenek abban a helyzetben, hogy páncélos hadosztályokat vonultassanak fel a magyar alföld védelmére. Hamar bebizonyosodott, a harcoló német csapatok feltöltésére érkező páncélos erősítéseket az ország belsejében állomásoztatják a kiugrási fenyegetés semlegesítésére.

A szeptember 8-án összeült minisztertanács a német segítség, illetve a fegyverszünet kérdésével foglalkozott. A helyzetet értékelő lévő Vörös őrizkedett a fegyverszünet kérdésében való állásfoglalástól, az országnak a bolsevizmus elleni megmentését csak az esetben látta biztosítottnak, ha a háborút a rendelkezésre álló német és magyar erőkkel, még nagyobb terület feladása árán is folytatjuk. A harc közben kiürített területekről a nemzet fenntartása érdekében szükséges elemeket, akikre a bolsevizmus révén feltétlen megsemmisülés várna, mentsük át. „A külkormányzat vegye fel az érintkezést az angolszász hatalmakkal, hogy egy esetleges magyar vagy német összeomlás esetén a Duna-medence területét ne az orosz, hanem angolszász erők szállják meg." A kormány egyetértett.[117]

Felvetette Vörös az Arad térségéből tervezett támadást, amivel a miniszterelnök politikai okokból nem értett egyet, aminek indokait Vörös nem tudta megtalálni. Nem említi naplójában Lakatos másik érvét, amit mind vele, mind pedig az emiatt érdeklődő Heszlényi József altábornaggyal, a támadásra felvonult csapatok parancsnokával közölt. A támadás eredménytelenségre van ítélve, az felesleges veszteségekkel fog járni.

[116] Napló, 1944. szept. 7.

[117] Napló, 1944. szept. 8.; *Lakatos:* i. m. 135. o.

A fegyverszünetről hosszas vita folyt. A sok felszólalás – köztük a koronatanácson még egyetértésüket kifejezőké is - „arra végkövetkeztetésre vezetett: ne hamarkodjuk el a fegyverszünet megindítását. Várjuk meg előbb, beváltják-e ígéretüket a németek, s megérkeznek-e hamarosan a kilátásba helyezett egységek."[118]

Alig fejeződött be a minisztertanács, mikor Horthy Lakatost telefonhoz kérte. Veesenmayer járt nála. Szükségesnek tartotta tudtára adni, hogy Ribbentrop szerint „Németország Magyarországot érdekszférájába tartozónak tekinti, ennélfogva a németek nem adhatják fel Magyarországot".[119]Megemlítette még, mekkora katasztrófa érné az országot, ha kiugranék a háborúból.

Másnap (9-én) Vörös a kormányzónál sürgette az immár többször is elhalasztott támadás megindítását. Hadműveleti szempontból sürgősnek tartotta a Sziget-hegység folyóvölgyeinek és átjáróinak kézbevételét, ahol fel lehet venni a harcot a túlerőben lévő oroszokkal is. Ha harc nélkül jutnak a Temevár–Arad körüli síkságra, páncélos erőikkel a magyar alföldet könnyen lerohanhatják. A támadást még abban az esetben is végre kell hajtani, ha nem sikerül, mert ez azzal az előnnyel jár, hogy a csapatok eredményes felderítést hajtanak végre. Csak ez esetben tud megfelelően intézkedni a Kárpátalján és Erdélyben lévő magyar erők átcsoportosítására, illetve alkalmazására.

A saját óvatosságától béna miniszterelnök változatlanul a támadás elhalasztását kérte. Hogy a felelősséget megossza, nyugállományú magas rangú katonák és külügyi vonatkozásban tájékozott polgári személyek bevonásával megbeszélés összehívását kérte.

Vörös tiltakozott. Akik a mai helyzetben vezetésre hivatottak, egyedül kötelesek vállalni a felelősséget intézkedéseikért. A ő intézkedéseinek alapja a kormányhatározat, mely szerint a bolsevizmus ellen harcot folytatni kell. „Ebben a tekintetben sem tanácsokra, sem javaslatokra szükségem nincs. Mindettől eltekintve az ily értekezlet a felelősség megosztását jelenti, ami a mai nehéz időben időfecsérlést jelent, a határozott vezetés és egyenes akarat kinyilvánítása szempontjából pedig rendkívül káros."[120]

A kormányzó bizalmasaiból álló tíz tagú tanács szeptember 10-én ült össze a várban.[121] Választ várt az egybegyűltektől, hogy a mai konkrét helyzetben folytassuk-e a harcot vagy kérjünk-e fegyverszünetet? Mi a célszerű elhatározás a jövő érdekében? Lakatos ismertette a bel- és külpolitikai helyzetet, valamint egy fegyverszünet feltételezhető kihatásait. Vörös katonai helyzetképet adott. Nem szívesen jelent meg kormányzó őt németek kreálta vezérkarfőnöknek tartó, vele szemben bizalmatlan tanácsadói előtt. Több felszólaló után – köztük Bethlen István – a jelenlévők úgy döntöttek, hogy a fegyverszünetre irányuló lépéseket sürgősen meg kell tenni, „nehogy a kilátástalan harcok során a nemzet elvérezzék, majd pedig a békekötésnél az országot legyőzöttként kezelve feldarabolják".[122]

---

[118] *Lakatos:* i. m. 135. o.

[119] Uo.

[120] Napló, 1944. szept.

[121] A jelen lévők: Röder Vilmos, Sónyi Hugó, Náday István nyugállományú, Csatay Lajos szolgálaton kívüli vezérezredesek, Bethlen István, Károlyi Gyula, Esterházy Móric, Kánya Kálmán, Perényi Zsigmond és Hennyey Gusztáv szolgálaton kívüli vezérezredes, küm.

[122] Napló, 1944. szept. 10.

A történtek után a szeptember 11-i minisztertanács egyetlen témája a fegyverszünet kérdése volt. A vezérkar főnökének tájékoztatása és egyes miniszterek hozzászólását követően a háború folytatása mellett döntöttek. Az előző napi értekezlet ellenkező ajánlatára való tekintettel viszont a kormány elhatározta, hogy lemondását. A kormányzó megrendülten hallgatta és elfogadta Lakatos előterjesztését.

A minisztertanács után Vörös Horthyhoz ment. A fegyverszünet kérdésében a minisztertanácsban előadott véleménye igazolásaként kifejtette a kormányzónak, hogy „az ország egyetlen kézben tartott és irányítható erőtényezője a honvédség, mely tulajdonképpen az ország egységét is jelenti. Fegyverszünet esetén a haderő egy része a további harcot választaná a biztos halál vagy száműzetés helyet. Itt tehát szakadás áll be a honvédségben magában, ami kétségtelenül az egész országot is magával ragadná. Ezen kívül még más olyan indokokat is felsoroltam, melyekről már több ízben szó esett."[123]

Vörös szerint az ő határozott állásfoglalásának hatására döntött úgy Horthy, hogy a kormány lemondását mégsem fogadja el. A nemzetnek a bolsevizmus elleni harcot folytatni kell. Ez a döntés szolgált alapul a német főhadiszálláson megtartandó tárgyalásokhoz.

Hitlerhez a főhadiszállásra teljesen tisztázott politikai állásfoglalással, az állam és a kormányfőnek a nemzet további magatartását illető határozott döntéseivel akart kiutazni. Vörös későbbi kihallgatása során látogatását úgy állította be, hogy a kormányzó döntött, hogy ő menjen ki Hitlerhez. Indoka: ő jobban meg meri mondani a véleményét. Szerinte eredetileg Hitler a miniszterelnököt és a külügyminisztert kérte. Vörös beállítása nem fogadható el. Egyrészt sem a miniszterelnök, sem pedig érintett kormánytagok nem merték volna visszautasítani a meghívást, másrészt Hitler az adott körülmények között nem a bizalmát aligha megnyerő urakkal, hanem a hadi helyzetről vezérkar főnökével akart tárgyalni. A meghívás fontosságára utalt, hogy Hitler repülőgépet küldött Vörösért, aki az ígért hadosztályokat, de legalábbis jelentős erősítést remélt a látogatástól, ami a harc további vállalását segíti.

Hitler a szeptember 12-i találkozón két órát szánt Vörösre. Feltűnőnek találta, hogy Hitler nem a biztos győzelemről, hanem a végsőkig folytatott harcról beszélt. Úgy érezte ki hangvételéből, hogy inkább bízik egy a németek részére elfogadható kompromisszumban, hiszen az angolszászoknak nem lehet érdeke, hogy Európa bolsevizálódjon. Ez utóbbit többször is említette. Feltűnő volt továbbá, hogy eltérően az eddigi magyar tárgyaló felek tapasztalatától az időt nem a magyar viszonyokról részletesen és pontosan tájékozott Hitler egyoldalú előadása töltötte ki, hanem ezúttal Vörösöt is meghallgatta. Kérte, hogy mindenről a legteljesebb őszinteséggel beszéljen.

Hitler első kérdése az volt, hogy a nemzet öngyilkos akar-e lenni, vagy továbbra is védekezni akar. Mert ettől függ további tárgyalásuk, illetve az általuk adandó segítség mértéke. Egyáltalában Magyarország hogyan gondolhat fegyverszünetre? Többször említette kedvenc mondását, hogy egy csónakban ülünk a viharzó tengeren és aki a csónakból kiugrik az menthetetlenül elveszik, míg aki a csónakban marad, még partra juthat. Vörös igyekezett megnyugtatni Hitlert. Erről nem tud semmit, ő katona és politikai ügyekkel nem foglalkozik. Szerinte a nemzet eltökélt szándéka, a bolsevizmus előtt nem teszi le a fegyvert. Különben azon sem csodálkozna, ha ilyesmi lenne folyamatban, mert

[123] Napló, 1944. szept. 11.

„a magyar ember abban a mentalitásban él, hogy inkább eltűr két pofont az ellenségtől, mint egyet a baráttól".[124]

Hitler megnyugtatta, hogy Magyarországot, mint német életteret, minden eszközzel meg fogja védeni. Vörösnek a kijelentés feletti csodálkozására helyesbített. Természetesen az országot, mint független magyar államot tartja a német élettérhez tartozónak. Ha azonban a magyar kormány nem a harc folytatása mellett határozott volna, akkor esetleg ő a Duna vonalát választotta volna ki az ellenállásra, ami azt jelenti, hogy az egész ország hadszíntérré válásával lett volna egyenlő.

Ha harcolni akarnak – folytatta Hitler –, akkor mindazt, amit hadianyagban és csapatban előkészített azonnal rendelkezésre bocsátja. Még aznap hajlandó kiadni a parancsot, hogy a szállítmányok útnak induljanak. Már könnyebben rendelkezésünkre tud állni, mert másoknak már nem kell szállítania. Jóindulata nem is lehet kétséges, mert míg nyugaton 5 zászlóalj is jelentős erőt jelentene, Magyarország számára 5 hadosztályt készítettek elő. A kormányzó régi kérésre reagálva Hitler megígérte a lovashadosztály és a még Lengyelországban lévő tartalék hadosztályok haladéktalan Magyarországra szállítását. A kialakult helyzetben most a balkáni erők zömét is a Vaskapu, Déva, Maros vonal védelmére akarja bevetni. Sőt a helyzet alakulása szerint a Déli-Kárpátok gerincéig tervezi előre fektetni a védelmet. Bár szerette volna a magyaroknak oly kedves Székelyföldet is megvédeni az ideiglenes megszállástól, de nem tehette, mert túl sok erőt emésztett volna fel, amivel most takarékoskodni kell. Ezután fejtegetésekbe kezdett arról, mit jelent a magyar terület megvédése általános hadászati és speciális magyar szempontból.

Politikai szempontból a súlyt a keleti arcvonalra helyezi, változatlanul ez van döntő kihatással a háború kimenetelére. Célzott rá, hogy Magyarország kitartása révén a háború után területileg sem fog rosszul járni.

Anyagi szempontokra térve, rámutatott, hogy a nagy területek feladása révén távolról sem veszített annyit, amennyit híresztelnek, hiszen az ipar túlnyomó zöme német területen van és megfeszített erővel dolgozik.

Vörös ezt követően a kormányzó utasítására megemlítette, hogy időszerű volna az ország megszállott jellegét megszüntetni, a politikai foglyokat visszaadni, a Gestapót és egyéb rendőri szerveket visszavonni, a tapasztalható sok visszaélést megszüntetni. A maga részéről hozzátette, hogy „a mai állapot mennyit árt a közös erőkifejtés szempontjából, mert tápot ad a németellenes izgatásra. A jelenlegi viszonyok megszüntetése azonnal megsemmisítené a németellenes elemek összes érveit."[125]

Hitler türelmesen végighallgatta Vörös, majd kifejtette, hogy erre akkor kerülhet sor, ha meggyőződik arról, hogy a magyar kormány őszintén együttműködik. Ha érvényesül a becsületes és erős akarat az ország vezetésében, ami a háború folytatásához szükséges. Bizalma addig nem lehet teljes, míg politikai vonalon nem találkozik ugyanazzal a megértéssel, mint katonai vonalon. Hadosztályait nem teheti ki a romániaihoz hasonló meglepetéseknek. A mostani kormány működését még nem ismeri. De, ha a németek iránti jóhiszeműségét bebizonyítja, akkor hajlandó az ország szuverenitását helyreállítani.

[124] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[125] Uo.

Vörös nyugtatni igyekezett. Ettől nem kell tartania, mert a magyar kormány nem pártkormány, hanem pártoktól függetlenül éppen azért alakult, hogy a bolsevizmus elleni harcot tovább folytassa.

Vörös még Guderiannal és Himlerrel, majd Keitellel is tárgyalt. Utóbbi üdvözlését is alig fogadta. Ő azonban – mint megtudta – már félre van állítva, mindent Guderian végez. Magyar gyülölete így nem tud érvényesülni. Vöröst Himler megbízhatónak tartotta. Az után érdeklődött, hogy Veesenmayer és Winkelmann milyen viszonyban vannak a magyar hatóságokkal. Vörös szerint Veesenmayer igyekszik mindent békés úton elintézni, míg Winkelmannt a sok politikai fogoly letartóztatása miatt a magyar szuverenitás eltiprójának tartják. Himler Veesenmayert erélytelennek tartotta, és inkább Winkelmann mellett tette le a voksot. Érdeklődött, hogy Vörös véleménye szerint kiket kellene egy tényleg megbízható kormányba behozni. A válasz elől Vörös azzal tért ki, hogy nem ismeri a politikai életet annyira, hogy bárkit is javasolhatna. Ezen nem gondolkozott, s különben sincs megbízása a kormányzó részéről.

Vörös – Vattay szerint – kitűnő hangulatban tért vissza. Az a benyomása, hogy „Németország jelenlegi védelmi harcában nem akarja Magyarországot elejteni és a bolsevizmusnak odadobni, ha becsülettel harcol. Ez esetben minden személyi és anyagi támogatással számolhatunk."[126] A nyilvánosságnak szánt protokoll nyilatkozatokkal szemben Vörös tisztában volt vele Hitler meghívása gesztusnak is értékelhető, ami Hitler szorult helyzetére utalt. Ígérgetéssel és fenyegetéssel akarja megtartani a honvédség még meglévő erőit a magyar területen kialakuló front védelmére. Egy a románhoz hasonló kiugrás kétségbeejtő helyzetbe hozná a német védelmet. Ennek érdekében nem fukarkodott ígéretekben. Azonban, hogy szorult helyzetükben mikor állnak majd rendelkezésre az ígért hadosztályok és hadianyag arról nem szólt. Nem feledkezett meg a fenyegetésről, amennyiben a magyar kormány a harc abbahagyásáról gondolkodna. Egyelőre bizalmatlan a kormánnyal és a magyar háborús hozzáállással szemben, amit csak az őszinte együttműködéssel lehet majd eloszlatni. Addig szó sem lehet a német rendőri szervek visszavonásáról és a magyar szuverenitás visszaállításáról.

A hazaérkező Vörös azonnal tájékoztatta a kormányzót, majd szeptember 14-én a LHT-t is. Előadta Hitlerrel és a többi német vezetővel folytatott tárgyalása lényegét. A tárgyalás eredményétől látszólag feldobva rámutatott, hogy amennyiben becsülettel folytatjuk a harcot, akkor minden támogatással számolhatunk. Helytállásunk attól függ, hogy az orosz milyen erőkkel tör ellenünk. Lelkesedése odáig terjedt, hogy nem átalotta kijelenteni: „Parancsnokaim jelentései szerint a magyar csapatok lelkesedése és harci szelleme még sohasem volt ilyen magas fokon, mint éppen most a legnagyobb veszélyben. Minden törekvésünknek arra kell irányulnia, hogy magatartásunkkal szövetségesünk bizalmát megnyerjük, így újabb csapatokkal és anyaggal megerősödve honvédségünk ellenálló erejét növeljük."[127] Szükségesnek tartotta rámutatni arra a hadműveleti hátrányra, ami az Arad elleni támadás elhalasztásából származott és amely végeredményben a kormányzat habozó politikája rovására írható. A támadás különben előző nap, szeptember 13-án megindult.

[126] Napló, 1944. szept. 12.

[127] Napló, 1944. szept. 14.

A tanács üléséről Vörös naplójában nem jegyezte fel, hogy a jelenlévő és a támadás elhalasztását kezdeményező miniszterelnök miként reagált az őt és kormányát érintő kritikára. Lakatos megállapítása szerint ugyanis Vörös üres katonai ígéretekkel tért haza. Valamint Hitler üzenetével „a Lakatos-kormány iránt a legteljesebb bizalmatlansággal viseltetik."[128] Helyette azt olvashatjuk, hogy Lakatos miniszterelnök amiatt fejezte ki aggodalmát, hogy ha az oroszok a Duklai-horpadásnál betörnek, akkor az egész Kárpát védelem felborul. Vörös megnyugtatta, hogy az átjáró védelmét a németek vállalták. Ennek ellenére a balszárny védelmére a megfelelő intézkedést megtette. Hogy a leírtakon túl a miniszterelnök részéről más kritikai hangok is elhangozhattak akár a látogatás eredményével kapcsolatosan is, arról Vörös indulatos bejegyzéséből is következtethetünk: „Kénytelen voltam rámutatni arra, hogy mint a hadműveletekért felelős vezető mindent megteszek az ország katonai biztonsága érdekében, amit a rendelkezésre álló erők megengednek. Tett intézkedéseimért a felelősséget vállalom az országgal és a saját lelkiismeretemmel szemben is."[129]

A szeptember közepén a vezérkar főnökét a különböző seregtestek és alárendelt csapatok átvezénylése és összpontosítása, a magyar és német parancsnoklási viszonyok rendezése kötötte le. A front helyzete mind a Kárpátokban, de főképpen a déli határok mentén romlott. A megfelelő erők hiánya egyre feszítőbb szükségként jelentkezett.

Szeptember 22-én a magyar 3. hadsereg helyzete a szovjet hadseregnek a Maros és Temes - völgyéből történő előretörése következtében kritikussá vált. Folytatódott a szovjet támadás a Duklai – horpadás ellen is. Egy kétoldalú átkarolás szándéka bontakozott ki, ami a Kárpátokban és Erdélyben harcoló csapatok alkalmazását kétségessé teheti. A beígért német erősítések késtek, ami aligha hatott a meglepetés erejével. Ez arra kényszerítette Vöröst, hogy biztonsági lépéseket tegyen. A magyar 1. hadsereget az Árpád, illetve a Szent László állásba vonta vissza, s az így megtakarított erőket a hadsereg balszárnyára a duklai irány fedezésére tartalékba helyezte. Kérte a magyarországi német hadvezetést, hogy intézkedéseit a vegye tudomásul, hogy a harccsoport parancsnokok között a súrlódások elkerülhetőek legyenek.

Nem kellett sokáig várni Guderian táviratára, melyben arra kérte, hogy a harccsoportok parancsnokai hatáskörébe ne avatkozzon bele. Intézkedéseit vonja vissza.

Vörös szeptember 24-én szokatlanul éles hangú levélben utasította el Guderian kérését. Bosszantotta, hogy miközben a Hitler és Guderian által megígért német hadosztályoknak nyoma sem volt, egyes német parancsnokok panaszt tettek az ország védelmének felelőseként tett kényszerű intézkedéseiért. „Mint Nagyméltóságod előtt is ismeretes. Románia árulása után az ország rendelkezésre álló összes erőt – bár ezek az erők még nem voltak teljesen felszerelve és megszervezve és így nem is voltak teljesen ütőképes állapotban, - azonnal felvonultattam a román határra, sőt ezekkel tád-ra is indultam. Tettem ezt azért, hogy egyrészt a magyar határok védelmét – melyért a Legfelsőbb Hadurral és nemzetemmel szemben én vagyok felelős – biztosítsam, másrészt, hogy a közös hadviselés további tervei számára, mint hű fegyvertárs minél kedvezőbb előfeltételeket teremtsek.

Ezek a műveletek sikerre is vezettek, és amikor Nagyméltóságod, illetve a Führer által beígért segítség alapján német vezetés alatt is megbízható kezekben láttam az ország

[128] *Lakatos:* i. m. 140. o.

[129] Napló, 1944. szept. 14.

megvédésének jövendő sorsát, minden vonakodás nélkül a legnagyobb bizalommal és készséggel rendeltem alá az összes magyar erőket a német vezetésnek. Természetesen nem szűnt meg Legfelsőbb Hadurammal és magyar nemzettel szembeni felelősségem. Mégis biztosíthatom Nagyméltóságodat, hogy sohasem fordultam volna ahhoz a megoldáshoz, hogy a magyarországi hdm-eket vezető német Heeresgruppe-k vezetési tevékenységébe beavatkozzam, ha nem kellett volna látnom, hogy a magyar sorsérdekeket egyre súlyosabban fenyegető hadműveleti helyzet alakulása dacára , a beígért német segítség elmaradt. Nyilvánvaló előttem, hogy ez nem katonai okokból következettbe, hisz a magyar hadseregek zöme is nem teljesen kész állapotban került bevetésre és küzd még ma is. Nem tételezhetem fel tehát, hogy a német segítség elmaradásának az lenne az oka, hogy ide szánt egységek szervezésileg és felszerelésileg még nincsenek egészen készen. Nem gondolhatok mást, mint hogy a német segítség elmaradása bizonnyal német politikai tervek miatt történt. Erre vonatkozó véleményemet német meghatalmazott tbk-al személyesen szóban közöltem.

Legyen meggyőződve Nagyméltóságod, hogy indok nélkül a jövőben sem fogom a német katonai vezetés ügyeibe vagy tevékenységébe beavatkozni, de meg kell értenie Nagyméltóságodnak, hogy ha a koalíciós háborúból kifolyólag a magyar csapatok német vezetés alatt is harcolnak, az ország területének és népének megvédéséért mégiscsak elsősorban én maradok felelős. Éppen ezért a jövőben is előfordulhatnak hasonló jelenségek akkor, ha a német politika a német katonai vezetést megakadályozza abban, hogy a magyar határok megvédésében teljes akarattal és erővel részt vegyen. Mindaddig, amíg a Magyarországon elhelyezett összes német fegyveres erők, elsősorban a két pc.dd. bevetésre nem kerülnek, nem áll módomban sem a vezetésbe való beavatkozástól távol tartani magam, sem pedig a parancsaimat visszavonni."[130]

Guderian válaszában megértéssel kezelte vezetéssel kapcsolatos magyar aggodalmakat, azonban azokat éppen a folyó hadműveletek érdekében teljesíthetetleneknek tartotta. Ígéretet tett a Magyarországon lévő, illetve beérkező alakulatoknak a legveszélyeztetebb arcvonalszakaszokon való bevetésére.

Vörös elsősorban az Örkénytáborban, illetve Esztergomban feltöltésüket befejező, immár harcképes 109. és 110. páncélos dandárok tétlenségét vetette Guderian szemére. Nem volt megalapozatlan az a megállapítása sem, hogy ezt elsősorban politikai okokból teszi a magyar kiugrási kísérlettől tartó bizalmatlan német vezetés. Ők bizonyosan tudták, hogy Náday Isván nyá. vezérezredes szeptember 22-én Olaszországba a casertai amerikai főhadiszállásra repült, hogy ott a fegyverszünetről tárgyaljon. Készülőben volt a Faragho Gábor altábornagy vezetésével hasonló célból szeptember 28-án Moszkvába induló delegáció is. Bizonytalan, hogy minderről mennyit tudott Vörös, aki előtt a kiugrási irodában tevékenykedők titkolóztak. Az utak megszervezésébe nem vonták be.

A szeptember 25-i kihallgatáson tájékoztatta a kormányzót, hogy az ígért német segítség elmaradása miatt az előretörő szovjet erők már az Alföldet veszélyeztetik. A Dunántúlon visszatartott rejtett német csapatok célja nem lehet más, mint a kormány politikai sakkban tartása, a továbbiakban pedig Németország közvetlen védelme, ami természetesen az ország hadszíntérré válását fogja eredményezni. Ajánlotta ennek figye-

[130] Napló, 28. melléklet.

lembe vételét, amennyiben a magyar kormány esetleg az ország sorsát döntően befolyásoló elhatározás előtt áll. A máig előállott politikai helyzetet okvetetlenül tisztázni kell.

A szeptember 27-i LHT ülésen a vezérkar főnöke ismertette a lehangoló katonai helyzetet. Hangsúlyozta, hogy a magyar csapatok azért nem tudtak helytállni, mert leharcoltak, felszerelésük gyenge, a beígért német páncélos erők hiányoztak. Ha nem így lenne még most is az Arad, Belényes területén állnánk.

Ismertette a Guderiannal folytatott üzenetváltását Megismételte a kormányzónak már előadott benyomását, a beérkező német segítség elmaradását, miközben jelentős erők vannak az ország területén, politikai fogásnak minősítheti. „Nincs kizárva, hogy a német vezetésnek esze ágában sincs a magyar területet megvédeni, csak halogatásra akarja felhasználni, ezzel teljes felmorzsolódásnak teszi ki a magyar erőket a Kárpátok és a magyar határ mentén mindaddig, amíg saját országának védelmét a Duna, esetleg a Vértes, Balaton, sőt az osztrák határ mentén megszervezi. A politikai vonal feladata annak tisztázása, hogy nem időszerű- e a német vezetés akarata ellenére a magyar erőket már most a fenyegető átkarolás alól kivonni, még mielőtt nem késő. Így is kérdéses, hogy a németek a Dunántúl területén tartott nagy erőikkel ezt megengedik-e."[131]

Lakatos miniszterelnök helyeselt, szerinte is politikai huzavonáról van szó, aminek hátterét nem képes megérteni. A legnagyobb nyíltsággal beszélt Veesenmayer követtel, akinek a helyzetet és a hangulatot feltárta. Egyben javaslatot tett a kormányzónak, hogy intézzen táviratot Hitlerhez a politikai helyzet és a katonai megítélés tisztázása érdekében.

Több miniszter hozzászólása egyértelművé tette a vélekedést, hogy itt az idő, hogy az ország önállóan cselekedjék. Lakatos miniszterelnök úgy döntött, hogy a kormányzó táviratára Hitler válaszát, továbbá Veesenmayer németországi útjának eredményét megvárják és azután döntenek.

Sem Lakatos, sem pedig a jelenlévők nem mérlegelték, milyen konkrét eredményeket hozhat a Hitlernek küldött kormányzói levél, illetve Veesenmayer berlini útja. Milyen önálló intézkedésekre készül a kormány, amennyiben a remélt válasz nem felel meg a várakozásnak. Önálló védelemről nem lehet szó. Amennyiben a németek legalább 8-10 hadosztállyal legalább időlegesen nem stabilizálják a frontot a további folyamatos visszavonulás elkerülhetetlen. Politikai megoldás csak egy lehetséges: fegyverszünetet kérni a szövetségesektől és szembefordulni a németekkel. Ez utóbbi megoldás távol állt a miniszterelnöktől és kormányától, mely minden fegyverszüneti próbálkozásról előzetesen tárgyalni akart Veesenmayerrel. Náday és Faragho küldetése nem kormánydöntés volt.

A feszült légkört némileg enyhítette a hír, hogy a németek két páncélosdandárukat Szeged, Nagyvárad területére vezényelték.

Vörös a délután folyamán a kormányzóval beszélte meg a helyzetet. A hangulat feszült volt, amin a német páncélos dandároknak a Guderiannal bonyolított üzenetváltás eredményének tulajdonított bevetése sem enyhített. A kormányzó közölte Vörössel, hogy Lakatos sértve érzi magát hozzá intézet egyik katonai vonatkozású átirata miatt és panaszt emelt nála. (Nem tudni milyen átiratról volt szó.) Mivel a délelőtti miniszertanács során a miniszterelnök erről neki nem szólt, méltán ment fejébe a vér. Célszerűnk látná – mondta a kormányzónak –, ha a katonai vezetés is a miniszterelnök kezébe ke-

[131] Napló, 1944. szept. 27.

rülne, ami ez esetben könnyen keresztül vihető. Különben is „a miniszterelnök és közöttem, előttem ismeretlen okból olyan feszült a légkör, hogy további együttműködésünk aligha szolgálja kedvezően a nemzet érekeit. Ezért minden törekvésem arra irányul, hogy helyemet mielőbb átadhassam."[132] A kormányzó ehhez nem járult hozzá, arra kérte, hogy a nehéz helyzetben maradjon a helyén. Tekintsen el attól, mai a szabályzatokban van és a történtekért fejezze ki sajnálkozását a miniszterelnöknek.

Lakatos indulatosan reagált. „Számos lényegbe vágó katonai kérdésnek a vezérkar főnökével való közvetlen lebonyolítását rendkívül megnehezítette kényes viszonyom Vörössel és egy általa provokált személyes ügyem, mely a kormányzó elé került. Az ügy Vörös csúfos vereségével végződött, ünnepélyes formában bocsánatot kellett kérnie. Mégsem javasoltam leváltását. Rövid volt az idő küszöbön álló fegyverszüneti lépésünkig, nem lett volna érdemes egy tájékozatlan utódot beavatnunk. Nem kell bővebben magyaráznom, mennyire megnehezítette egész működésemet Vörös iránt érzett nagyfokú bizalmatlanságom."[133]

Mi volt a kettőjük közötti személyes ügy, Lakatostól sem tudjuk meg. Szolgálaton kívüli státuszát figyelmen kívül hagyva, miniszterelnökként is igyekezett a katonai vezetés dolgába beleszólni. Ez természetesen bosszantotta a vezérkar főnökét és nézeteltérésekhez vezetett. A kormányfő a fegyverszünet előkészítéséből igyekezett kikapcsolni. Németbarátként azonosította a László altábornaggyal és a kiugrás ellen szervezkedőkkel. Vörös, bár saját elhatározásból nem tette volna meg, de a legfelsőbb hadúr kívánságára levelet ír a miniszterelnöknek. Ez azonban nem merítette ki a bocsánatkérésnek Lakatos által ünnepélyesnek nevezett formáját.

Vörös légüres térben érezhette magát. Rá kellett jönnie, hogy senki sem bízik benne. Még a kormányzó sem, akit Vörös október 3-án, mikor a remélt német hadianyag szállítmányokról tájékoztatta, különösen harcias kedvében találta. Nem tisztázható, saját magát biztatta és megerősítést kért, hogy oka van fegyverszünetet kérni, vagy ki akarta kipuhatolni, hogyan reagál Vörös és a vezérkar a kiugrásról terjengő hírekre? „Magyarország hajlandó a harcra, ha a németek is betartják ígéretüket – mondotta. Azt azonban semmi szín alatt nem fogja tűrni, hogy az ország területét és lakosságát falvanként morzsolják fel a támogatás elmaradása miatt. Ha a harcban egyedül maradunk és ők megfelelő katonai segítség helyett belügyi kérdésekkel foglalkoznak, akkor az ország kénytelen további sorsát a saját kezébe venni. Magyarországnak épp úgy joga van külföldön tapogatózni, mint ahogy ők is folytatnak tárgyalásokat Lisszabonban és más helyeken. A kiugrási rémhíreknek nem kell felülni, mert ebben a kérdésben kizárólag a parlament dönt. Ez pedig olyan nyilvánosságot jelent, ami egy puccs lehetőségét teljesen kizárja."[134] Azt, hogy a fegyverszünetről már egy szűk körben döntés született és a kiküldöttek révén a kivitelezése már folyamatban van, nem említette legfőbb katonájának. Az ő és megbízhatatlan vezérkara közreműködésére nem tartott igényt.

Arra kell következtetnünk, hogy Vörösnek csak rész információi lehettek a titokban bonyolított előzetes fegyverszüneti delegáció útjáról. Elképzelhető, hogy beosztottjainak

[132] Napló, 1944. szept. 27.

[133] *Lakatos:* i. m. 155. o.

[134] Napló, 1944. okt. 3.

viszont feltehetően több. El kell utasítanunk későbbi vallomásában mondottakat, miszerint „közben állandóan folyt a munka a fegyverszünet érdekében, a Moszkvában lévő delegációt az itthon hadi helyzetről állandóan tájékoztattam".[135] Hogyan folyt bele a kiugrás irányításába, mikor titkolták előtte? Ez irányú tevékenységéhez a vezérkaron belül ki nyújtott segítséget, hiszen ugyanott arról is tájékoztat, hogy „az átálláshoz való előkészületeknél nagy nehézséget okozott a tisztikar zömének megbízhatatlansága és még a megbízhatókat sem ismertem, mert nem tudtam kivel tudok beszélni a készülő dologról. A tábornoki kar nagy része, a vezérkarnak [közvetlen munkatársai – D. L.] 60-70%-a német beállítottságú volt. A parancsnokok közül csak Veress Lajos és Dálnoki Miklós Béla vezérezredesekkel, tovább Vörös Géza altábornaggyal tudtam a dolog lényegéről tárgyalni. Helyettesem László altábornagy, továbbá szárnysegédem Kapitánffy vezérkari őrnagy, mint később kiderült teljesen a németek bérencei voltak."[136]

Vörös tehát a tábornokok közül csak a hadseregparancsnokokkal tudott a fegyverszünetről beszélni. Velük is csak az október közepi napokban, amikor már késő volt. Addig a kormányzó személyesen, illetve Vattay altábornagy útján az ő és a vezérkar megkerülésével tájékoztatta őket a várható eseményekről.

Vezérkari beosztottjai meg lehettek győződve, hogy Vörös mindenről tájékozott, csak a mindennapi helyzetelemzések és beszélgetések során, mikor a kormánynak a fegyverszünettel kapcsolatos fordulatai napirendre kerülnek, a bizalmas információkat elhallgatja előlük. Nyilván ő is be van avatva a külföldön tárgyaló delegációk tárgyalásaiba is, csak őket nem tájékoztatja. Ezért ők sem világosították fel értesüléseikről és lépéseikről. Vörös csak későn ismerte fel, hogy László Dezső altábornagy, Makkay-Hollóssy vezérkari ezredes, Porzezinszky György vezérkari alezredes, Szávay és Bán vezérkari ezredesek, valamint a hadműveleti osztály vezérkari tisztjeinek bevonásával kiugrás esetére ellenakciót szervez. Kapcsolatban állnak a németekkel és a nyilasokkal. „A megbízható vezérkari tisztek és tábornokok névsorát, amit bizalmi embereim Lajtos Árpád vezérkari őrnagy és András Sándor vezérkari ezredes állítottak össze, csak október 10-e táján kaptam meg, amikor a helyzeten segíteni már nem lehetett."[137]

Vörös a szeptember-október eleji sűrűsödő napokban sem veszítette el hitelét a jól értesült német vezetés előtt. Veesenmayer a német katonai vezetőkkel támadt nézeteltéréseit a közös harc irányításában elkerülhetetlen vitáknak tudta be, melyből úgyis a hadműveletekből döntő részt vállaló német parancsnokok kerülnek ki győztesen. Azonban elbizonytalanodott, ha a kiugrásban játszott szerepére gondolt. Olyan érzése volt, hogy Horthy és környezetének ezzel kapcsolatos tevékenységéről titkolózik. Nem feltételezte, hogy kívül maradt a kormányzó legbelső körén. Találkozásaik alkalmával talányos beszélgetésekre került sor. Vörös kérdéseire kitérő vagy semmitmondó válaszokat adott, melyek nem vitték közelebb szándékainak megismeréséhez.

Vörös önérzetét bántotta ugyan és leplezni igyekezett Veesenmayer előtt a kormányzó és köre bizalmatlanságát, hogy nem avatják be belső titkos ügyeikbe, azonban az általa is egyre inkább elkerülhetetlen fegyverszünet előkészületeiről meglévő hiányos isme-

[135] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[136] Uo.

[137] Uo. Vörös információjának forrása ismeretlen.

retei nem kívánta megosztani vele. Ezért többértelmű válaszokkal igyekezett kitérni a szíves érdeklődés elől. Bizonyos volt, hogy Veesenmayert a magyar források révén a német hírszerző és rendőri szervek kitűnően tájékoztatják. Ezek hírforrásai a nála jól értesültebb magyar besúgók, köztük a kormány egyes tagjai, a nyilasok és más szélsőjobb politikai pártok vezetői, sőt saját vezérkarának vele szemben is bizalmatlan tagjai. Veesenmayer a birtokába jutott értesüléseit az ő révén is be akarta mérni, és egyben felmérni kapcsolatuk esetleges változásait.

A beszélgetéseik során általa elejtett információk inkább társasági pletykák értékével bírtak Veesenmayer számára. Mikor október elején az ifjú Horthy személyéről érdeklődött Vörös óvatosságra intette. Külön úton járó furcsa figura. Katonai körök nem szeretik, nem bíznak benne. Már a kormányzót is figyelmeztette, aki megnyugtatta, de nem eléggé meggyőzően. Amikor Veesenmayer rákérdezett, hogy tárgyal-e az ifjú Horthy nyugati hatalmakkal, Vörös nem tudott választ adni, hanem „furfangosan mosolygott".[138]

Veesenmayert meglepte és elgondolkoztatta Vörösnek egy a magyar vezérkar főnökétől nem várt megnyilvánulása. Szintén az októberi napokban találkoztak, amikor Vörös „tüntető barátsággal" így szólt: „Akkor segítenie kell nekem, hogy Tirolban menedéket találjak, amikor minden összeomlik." Veesenmayer eltöprengett ezen pacifista megjegyzésen. Vajon az eddigieket tényleg belső meggyőződésből csinálta-e. „Én komolyan vettem és sok energiát pazaroltam rá, de még mindig nem vagyok tisztában vele mindig. Az volt a benyomásom, hogy jó magyar és becsületes ember."[139]

Amíg a kormányzó és köre a fegyverszünet előkészítésével, László és a vezérkar pedig annak elhárításával foglalkozott, a mindkét részről megbízhatatlannak tartott, alulinformált Vörös Hans Friessner vezérezredessel a Dél- Hadseregcsoport parancsnokával a front kényszerű megrövidítéséről tárgyalt. Október 9-én azt ígérte, hogy a részben beérkezett, illetve beérkezőben lévő erőkkel, mintegy 5 páncéloshadosztály, a Békéscsaba, Gyula térségéből északi irányban előretörő orosz erőket felszámolják. Az Arad, Temesvár területére történő előretörés már túlhaladott. Az adott viszonyok között azonban a kialakult helyzet a Tisza, Sebes körös vonalában állandósítható annyira, hogy az ettől keletre lévő erők még tervszerűen kivonhatók. Este Friessner már ahhoz kérte Vörös beleegyezését, hogy a magyar és német csapatokat a Kassa–Miskolc–Budapest–Balaton általános vonalba vegyék vissza. Felvetése megtárgyalására Vörös másnap Friessner főhadiszállására, Mátrafüredre utazott. Friessner előző napi ígérete már aktualitását vesztette. Tájékozódott a helyzetről, melyen legfeljebb csak friss német erők bevetésével lehetne változtatni. Vörös erre közbenjárását kérte, hogy a Dunántúlon lévő három SS hadosztályt vessék be, amivel a helyzet lényegesen javítható lenne. „A szükség is azt diktálja, hogy az SS ne a magyar belpolitikai viszonyokkal foglalkozzék, hanem vegyen részt abban a totális erőkifejtésben, melyet a magunk részéről is kifejtünk."[140]

Vörös nem tartotta eredményesnek a Friessnerrel folytatott megbeszélését. A front helyzetének alakulása sürgős intézkedéseket követelt. Táviratot küldött Guderiannak. A Debrecen körül kialakult helyzet már semmiféle hadászati eredményt nem ígér. A még

[138] ÁSzTL V-32000/23.

[139] Uo.

[140] Napló, 1944. okt. 10.

Kelet-Magyarországon lévő magyar és német erőket bekerítés fenyegeti. Kéri azok visszavonását a Tisza–Bodrog vonalra. A visszavétel és a déli határok biztosítására minden rendelkezésére álló erőt Nagyvárad, Szeged és Budapest térségében vessen be. Mivel a helyzet kritikus és elérkezett a huszonnegyedik óra azt kérte, hogy „ a fentiekre vonatkozó intézkedést feltétlenül még ma (X. 12-én) kiadni szíveskedjék."[141] A távirat másolatát Vörös a kormányzónak és a honvédelmi miniszternek is megküldte.

Abban a reményben, hogy a fentiekre vonatkozó német parancsot még aznap kiadják, Vörös intézkedett, hogy a magyar 1. és 2. hadseregek parancsnokai kezdjék meg a csapatok visszavételét. Úgy vezessék csapataikat, mintha már az ez irányú intézkedést az OKH részéről is kiadták volna.

A vezérkar főnökének utasítása a fegyverszünet proklamálása előtt két nappal a frontnak a német csapatokkal összehangolt visszavételre vonatkozott. A fegyverszünet végrehajtásával kapcsolatos intézkedésnek legfeljebb a 10. gyaloghadosztálynak Budapest térségébe történő szállításának elrendelését foghatjuk fel. Vörös ezt Budapest védelmével indokolta.

Alig feltételezhető, hogy őt a front visszavételével kapcsolatos intézkedéseiről tájékoztató Vöröst meglepetésként érte a kormányzó bizalmas közlése: Utassy Lóránd ezredest Horthy parlamenterként Szegedre, az ott parancsnokló orosz tábornokhoz küldte. Útjának indoklása azonban annál meglepőbb volt. Horthy szerint ugyanis Utassy csupán az orosz csapatoknak a magyar lakossággal szembeni atrocitásokra volt hivatva rámutatni. „Kérje az orosz parancsnok közbelépését, s egyben az orosz foglyokkal szemben megfelelő megtorlást helyezzen kilátásba, amennyiben a kérésnek nem tesznek eleget. Ez a beállítás nevetséges és mindkettőjükre nézve méltatlan volt."[142] Vörös rezzenéstelen arccal és szó nélkül fogadta. a bejelentést. Legalább is naplója szerint. (A küldetés célja és eredménye ismert. Csak annyiban foglalkoztunk vele, amennyiben ez Vöröst érintette.)

Vörös levelére Guderian azonnal (X. 12.) válaszolt. Elsősorban a 10. hadosztálynak már folyamatban lévő Budapestre szállítása ellen tiltakozott, azonnali leállítást követelte. Túlzónak tartotta Vörösnek a német hadvezetéssel előzetesen nem egyeztetett utasításait, ily mérvű beavatkozását a hadműveletek irányításába.

Vörös viszontválasza nem késett. A 10. gyaloghadosztály kivonásának és Budapestre szállításának elrendelését Budapest védelmével igazolta. A magyar 3. hadsereget Arad körüli harcokban a szovjet hadsereg szinte legázolta. Páncélos ékeik előtt szabaddá vált az út a védtelen Budapest felé. Csak a Szolnokon hevenyészetten összeállított kisebb egységeknek, leventéknek, nemzetőröknek és főként a térségbe érkező és azonnal feltöltés nélkül harcba lépő és ellentámadó lovashadosztálynak volt köszönhető, hogy nem érték el Budapestet.

Ez arra indította, hogy megerősítse a főváros védelmét. Mivel tartalék erőkkel nem rendelkezett határozott úgy, hogy a magyar 1. hadsereg tartalékát képező 1. hgy.dd-t minimális erőként Budapest védelmére kivonja. Ehhez kikérte a német hadvezetés véleményét, melyre vonatkozólag Greiffenberg útján kapott válaszban nem találkozott ellenvetéssel. Ekkor az 1. magyar hadsereg parancsnoka – Miklós Béla – javaslatot tett, hogy

[141] Napló, 1944. okt. 12., 31. melléklet.

[142] Napló, 1944. okt. 12.

inkább a 10. gyaloghadosztály kerüljön hazaszállításra, mivel a hegyi csapatokat a harc területének terepviszonyai közt jobban tudja használni. Ezek után „nem tudom tehát megérteni, mi lehet Nagyméltóságod indoka, hogy mikor a 10. gyaloghadosztály részei már beraktak, sőt vasúti szállításukat is megkezdték, a szállítás folytatása ellen Nagyméltóságod ismételten tiltakozását jelentette ki."[143]

„Miután sem a Tisza mentén, sem Debrecen térségében korántsem látom a katonai helyzetet annyira megnyugtatónak, hogy ne kelljen bármikor Budapest elleni elg. előretöréssel számolni, – feltétlenül ki kell tartanom amellett, hogy a Budapest védelmére első ütemben a 10.ho. azonnal visszaszállításra kerüljön. Nem vállalhatom ugyanis sem Legfelsőbb Hadurammal, sem a nemzettel szemben a történelmi felelősséget, hogy egy esetleges meglepetésszerű orosz fellépés a fővárost az elg. kezére juttassa, csupán azért, mert a magyar vezérkar főnöke Budapestnek még a legminimálisabb erővel / egy seregtesttel / való biztosítását is elmulasztotta."[144]

Válaszának további részében Vörös megoldást ajánlott Guderiannak. A hadosztály kivonásával a magyar 1. hadsereg kétségkívül meggyengülő arcvonalának pótlására számos olyan német fegyveres alakulat van Budapest környékén és a Dunántúlon, melyek a hadsereg arcvonalának alátámasztására bőven elegendők lennének.

A javaslat hazafias kötelességre hivatkozó indoklása természetesen nem győzte meg, legfeljebb felbosszantotta Guderiant. „Egy esetleges olyan megoldás ellen pedig, hogy inkább a magyar csapatok maradjanak az arcvonalban és német csapatok vegyék át Budapest védelmét, mint történelmi felelősségű magyar vezető férfiúnak azért kell tiltakoznom, mert ha Budapest közvetlen védelmére kerülne sor, akkor mégis csak a magyar haderő becsületbeli kötelessége, hogy hazája fővárosát védelmezze. Kérem Nagyméltóságodat gondolja meg, hogy vajon Berlin hasonló fenyegetett helyzete esetén Nagyméltóságod nem hasonlóképpen cselekednék-e? Méltóztassék tehát megérteni a felelős magyar vezérkar főnökének álláspontját és így a 10.ho. visszaszállítása elé a továbbiakban akadályok gördítésétől eltekinteni szíveskedjék."[145]

Vörös ezután a front megrövidítésre, a magyar 1. és 2. hadseregnek a Tisza–Bodrog vonalra való azonnali visszavételére kérte Guderiant. E nélkül a leharcolt 2. és 3. hadsereg teljes megsemmisülésnek van kitéve. Csak az arcvonal rövidítése ad módot ezek kivonására és ütőképessé tételére. A 10. hadosztály önmagában kevés Budapest védelmére, legfeljebb kisebb orosz ékek ellen lehet eredményes. A debreceni helyzet az 1. és 2. hadsereget teljes bekerítéssel fenyegeti, amit nem vállalhat. Lehet, hogy a német hadvezetés az európai általános hadászati helyzetet jobban áttekinti és ez vezeti lépéseinek megtételében, azonban a magyar vezérkar főnökének elsősorban a magyar érdekeket kell szem előtt tartani, ami megköveteli, hogy a magyar erőket a Tisza vonalon, illetve Duna–Tisza között Budapest védelmére alkalmazza. Ha a még meglévő erőket visszavonni nem tudja, az lehetetlenné teszi nemcsak a Tisza, de a Duna vonalának védelmét is. Ezért a csapatok visszavonásától eltekinteni nem tud, amihez kéri Guderian megértő hozzájárulását.

---

[143] HL Vkf. 1532. Főv. hdm.-44.X.13.

[144] Uo.

[145] Uo.

Vörös egy várható fegyverszünet megkövetelte csapat mozgatásoktól függetlenül, a kényszerítő hadműveleti helyzettől indíttatva javasolta a honvédség meglévő erőinek visszavonását, Budapest védelmének megerősítését. Guderian a fenyegető magyar kiugrás elleni védelmi előkészületektől vezetve természetesen megakadályozta Budapest védelmének megerősítését a 10. gyaloghadosztálytól.

Október 14-én a kormányzó magához kérte Vörös t. Szerinte a debreceni csata már nem alakulhat kedvezően. Ennek következtében a magyar 1. és 2. hadsereg már nem vonható ki tervszerűen. Helyzete már csak fegyverszünettel oldható meg.

A kormányzó tehát még a fegyverszüneti proklamáció előtt egy nappal is csak feltételesen közölte szándékát a vezérkar főnökével. Vörös naplóbeli reagálása nem kevésbé talányos, tájékozatlansága – ha őszinte – szinte hihetetlen: „Ő Főméltósága megjegyzéseiből arra kellett következtetnem, hogy az ellenséggel folytatott tárgyalások nyomán a hadseregparancsnokok olyan utasításokat kaptak közvetlenül Ő Főméltóságától vagy annak környezetétől, melyek egy esetleges fegyverszünet megkötése esetére érvényesek."[146] Nem tudta, hogy nem kaptak használható utasításokat? Személyére nézve lesújtó lehetett.

Vörös mindenesetre felhívta a kormányzó figyelmét két nappal előtti jelentésére. Már kiadta az utasítást a csapatok visszavonására olyan területre, ahol egységes és tervszerű alkalmazásukra még mód van. Ebből nézeteltérései támadtak Guderiannal.

A Vörös naplójában lejegyzett kormányzói kihallgatás csak a kora reggeli vagy a késői éjszakai órákban jöhetett létre, ugyanis a délelőtt folyamán a feszült helyzettől és várható eseményektől magát nem zavartatva, programjának megfelelően, Balatonfüredre ment az oda telepített Hadiakadémiát megszemlélni. A tiszteknek a magyar–német koalíciós háborúról adott helyzetképet, rámutatva a német partner velük szembeni bűneire. Felhívta a figyelmet, hogy a nehéz történelmi időszakban elvárja a tisztikartól, hogy esküjéhez hűen maradéktalanul teljesítse a legfelsőbb hadúr parancsait.

Az ezt követően történteknek, Vörösnek az eseményekben való részvételének leírásában elsősorban a vallomásában előadottakra vagyunk utalva. Ha a 14-i éjszakai kormányzói kihallgatást tényként fogadjuk is el, az ott történteket semmiképp. El kell utasítanunk szerepének utólagosan számára kedvező, de valótlan beállítását. A feltételezés, hogy Horthy bizalmasaként fogadta volna a fegyverszüneti proklamációt megelőző éjszakai órákban hamis.

Vörös szerint ugyanis Balatonfüreden késő délután érte utol a futár, hogy azonnal jelentkezzen a kormányzónál. Vattay visszaemlékezésében ugyan nem említi, hogy Vöröst a kormányzó hivatta volna, ez azonban nem teszi kizárttá. Csak 23 órára érkezett a várba. Vattay főhadsegédnél Ibrányi Mihály altábornagyot, a lovashadosztály parancsnokát találta. Vattay közben tájékoztatta Ibrányit és mint köztudott a Cegléd térségében szétte-lepült hadosztályának másnapi Budapestre vezénylését kérte tőle. Figyelmeztette, hogy a hadosztály mindig hű volt a kormányzóhoz. A további utasításokat a megérkező Vörösre bízta, aki az ő tudomása szerint már beszélt erről Ibrányival.[147]

Vörös emlékezése nem egyezett a Vattayéval. Ő meglepődött, hogy itt találja Ibrányit, aki szerinte „hadosztályának anyagi és személyi kiegészítését" intézte Hor-

[146] Napló, 1944. okt. 14.

[147] *Vattay:* i. m. 86. o.

thynál ebben a késői időpontban. Mindenesetre előzetes tájékoztatás nélkül is kihasználta az alkalmat, hogy a Vattay által előadott feladatról és az átállásról beszéljen vele. Ibrányi közölte vele is, hogy csapatainak Budapestre vonulása egyik napról a másikra nem megy. Ehhez a tisztikar szellemét kellene átállítani Ez még a várható német ellenlépésektől eltekintve is lehetetlen. Vörös elmondása szerint a véletlenen múlt, hogy találkoztak, hiszen programja szerint ekkor az igazak álmát aludta volna Balatonfüreden.

Az ezt követő állítólagos kormányzói kihallgatáson történtekről Vörös vallomásából értesülünk. Itt merőben mást ír, mint az általunk már ismert nalójában.

A kormányzó szerinte ezen a késői éjszakai órán közölte vele, a vezérkar főnökével „hogy megtörtént az előzetes fegyverszünet aláírása. Ezt másnap közölni fogja Veesenmayer követtel, akit amúgy is kénytelen lesz fogadni. Minden Szállasi- féle kinevezésnek ellenáll. Ez utóbbit aligha mondhatta a kormányzó Vörösnek, hiszen még bízott a fegyverszünet sikerében.

A kormányzó ezt megelőzően nem tájékoztatta Vöröst a fegyverszünettel kapcsolatos előkészületekről. Meglepő hogy ezt hirtelen az éjszaka óráiban találta szükségesnek. Csupán utólagos kitalációnak tekinthetjük beszélgetésük következő részét: „Már előzetesen a kormányzónak több ízben javasoltam, hogy hagyjuk el Budapestet, menjünk ki az 1. hadsereghez és a további vezetés onnan történjék. Ez esetben ismét felhívtam erre a kormányzó figyelmét és kértem, hogy 15-én reggel korán induljunk útba, már csak azért is, hogy Veesenmayert ne kelljen fogadni, főként pedig azért, hogy helyszínen a részleteket megbeszélhessük és a tisztikart pedig a jövendő feladatára előkészítsük." Horthy visszautasította vezérkari főnökének állítólagos megkésett ajánlatát: „...ő tengerésztiszt, a süllyedő hajót nem hagyja el és most a legnehezebb órában a nemzetét sem hagyja el. Utólagos kérésemre azt válaszolta, hogy megfontolás tárgyává fogja tenni. Így abban a reményben jöttem el a kormányzótól [kb. 1 órakor – D. L.], hogy talán mégis sikerül elvinni Budapestről és így kitérhet a német követ fogadása elől, egyben mód adódik arra, hogy a döntő pillanatban a magyar csapatok feletti parancsnokságot átvegye."[148]

Amikor évekkel később Vörös ezt a történetet leírta, sem tartotta szükségesnek, hogy számot vessen mindazon nehézségekkel, melyek az általa előadottak teljesítését kizárták volna. Eltekintve attól, hogy már csak az eseményekben való beavatatlansága is lehetetlenné tette, hogy a kormányzónak már korábban ilyen ötletekkel álljon elő, amit most megismételt, jól tudhatta, hogy az adott helyzetben ez már kivihetetlen volt. Arról sem ejt szót Vörös, hogy a front általa elrendelt általános visszavonulása közben hová képzelte el kormányzó főhadiszállását, ahol a csapatok parancsnokságát átvette volna, és a 77 éves öregemberrel milyen úton-módon jutottak volna oda. Hogyan szervezték volna eg az utazást reggelig? Kik lettek volna még kíséretükben, kik biztosították volna őket stb.? Mindez nem zavarta, nem intézkedett, hanem leírása szerint hazasietett és bízva az elutazásban, feleségével azonnal hozzáfogott a csomagoláshoz. Reggel érdeklődésére azt a választ kapta Vattaytól, hogy a kormányzó nem utazik, de 9 órakor jelenjen meg a koronatanácson.

---

[148] ÁSzLT V-32000/24. Vörös vallomása.

Valóban felmerült a gondolat, hogy Horthy szükség esetén hagyja el Budapestet. Vattayék több helységet is szemrevételeztek. Lillafüredre esett a választás és bizonyos előkészületek történtek. A biztosításra a 10. hadosztály került volna visszavonásra. A kormányzó az előkészületekhez hozzájárult. Végül azonban a kormányzó nem volt hajlandó elhagyni Budapestet. Vörös nyilvánvalóan tudott az előkészületekről. Az 1. hadsereg parancsnoksága, mint menedék szóba sem jött. *Vattay:* i. m. 64. o.

Naplójában szó sem esik arról az utólagosan tudomásunkra hozott szándékáról, hogy előzetesen ő is el akart menni Beregszászra, hogy Miklós Bélával és öccsével Vörös Gézával találkozzon és az átállás részleteit megbeszéljék. Vattay azonban leintette, mert a kormányzó a hadseregparancsnokokat már tájékoztatta. Egy nappal előbb még azt jegyezte be naplójába, hogy a kormányzó megjegyzéseiből arra következtetett, hogy a parancsnokok egy fegyverszünet megkötése esetére érvényes utasításokat kaptak.

Október 15-én reggel 9 órakor Vörös is jelen volt a koronatanácson, ahol bemutatta Guderian újabb ultimátumát, melyben 24 órás határidővel követelte, hogy a magyar csapatok visszavételére az OKW tudomása nélkül kiadott parancsot vonják vissza, mert különben retorzióval fog élni. A kialakult vitát a kormány lemondása, majd újbóli megalakulása követte. Ezután a koronatanács újból összeült és hozzájárult a fegyverszünet proklamálásához. Vörös véleményét ezúttal sem kérték ki, ellenben a kormányzó parancsára egy intézkedést kellett kiadjon. (Az intézkedés nincs meg.) Naplója szerint ez arra vonatkozott, hogy a hadseregparancsnokok parlamenterek útján vegyék fel az érintkezést az ellenséggel, hogy a hadseregek tervszerű visszavonulása végrehajtható legyen.

A kormányzó proklamációját 13 óra után csak a rádióból hallotta. A napló ezt követően meglehetősen zavarosan egy Vörös által kiadott parancsról/okról tudósít, amiből végső következtetést levonni nem lehet. „A magyar haderő a ütőkészségének fenntartása érdekében 14,30-kor egy hadparancsot kellett kiadnom, melyben a rádióban elhangzott proklamációt megmagyaráztam. Annak nem teljesen világos szövegéből arra lehetett következtetni, hogy fegyverletételről van szó, ezt pedig minden eszközzel meg kell akadályozni. Ebből kifolyólag úgy intézkedtem a parancs [mellékelve nincs] csak módosítva, tehát a magatartás részletes magyarázatával együtt kerülhet kiadásra. Ez az intézkedés végeredményben nem is került a csapatokhoz. Ehelyett a ....sz. melléklet szerinti parancsot továbbítottam."[149]A parancs mellékelve nincs.

A napló nem vitt bennünket közelebb az események megismerésében. Ismét Vörös vallomásához fordulunk. A koronatanácson a kormányzó bejelentette, hogy fegyverszünetet kért a szövetségesektől, elsősorban a Szovjetuniótól. A kormány ezt tudomásul vette, majd lemondott. Ekkor a kormányzó újból kinevezte a kormányt. Amikor a koronatanácsnak vége lett, a kormányzó előszobájában már hallották a rádióból a proklamációt. „Itt meg kell jegyeznem, hogy bár a proklamáció szerint a kormányzó fegyverszünetet kért, ezt nekem mint vezérkar főnökének ellen kellett volna jegyeznem. Ha a proklamáció idejében a kezembe került volna, akkor abba két súlyosabb hiba nem került volna be. Az egyik, hogy a proklamáció nem közölte a nemzettel, hogy már egy előzetes fegyverszüneti szerződés alá van írva, amelyik szerint biztosítva volt Magyarország függetlensége, a hadseregnek az 1937-es határok mögé kellett visszavonulni és a szövetségesek vonalára átállni, a harcot pedig a németek ellen folytatni. A másik hiányossága a proklamáción az volt, hogy fegyverletételről beszélt, holott az előzetes fegyverszüneti szerződés szerint a csapatoknak a szövetségesek oldalára át kellett volna állni és a harcot együtt a németek ellen azonnal folytatni."[150] Vöröst tehát nem vonták be a proklamáció megszövegezésébe, véleményét nem kérték ki, vele ellen nem ellenjegyeztették. Kritiká-

[149] Napló, 1944. okt. 15.

[150] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

ja teljesen helytálló, azonban jó lenne azonban tudni, hogy a proklamáció elhangzását követően is ilyen letísztult volt már a véleménye, mint évekkel később ?

A proklamációt meghallgatva Vörös megkérdezte Vattaytól, nem tévedésről van-e szó, mikor az fegyverszünetről és nem átállásról szól. Ő nemmel válaszolt és Vörös elé tett egy az 1920.III.l. jelszót tartalmazó fedőparancsot, melynek rejtett tartalma a csapatok átállása volt. Különben a hadsereg-parancsnokok mindent tudnak. Vörösnek kellett intézkednie, hogy kimenjen a hadsereg-parancsnokokhoz. Talán erről a parancsról tett említést naplójában ? Ezt Vörös kiadványozta és Vattay átküldte a hírközpontba. Leadását azonban a hadműveleti osztály tisztjei megakadályozták. Pogány Imre vk. ezredes, akinek Vattay utasítást adott, hogy ellenőrizze a parancs kiadását, rövidesen jelentette, hogy a Vk. 7.ö. vonalai megszakadtak, nem tudták azokat továbbbitani.. Vattay Miklós Bélát telefonon tájékoztatta, de Veress Lajost és Ibrányit nem tudta elérni.[151]

A kormányzó 12 órakor hivatta Veesenmayert és közölte vele elhatározását. A front felbomlása reménytelen helyzetet jelentett a német csapatok számára. A magyar csapatok kiválásával betömhetetlen hézagok keletkezhettek volna. Veesenmayer arra kérte Greiffenberget, hogy azonnal tárgyaljon Vörössel és találjanak egy olyan megoldást, amely nem veszélyezteti a német frontcsapatok helyzetét. Ez meg is történt és 13 – 15 óra között Vörös kiadta az új utasítását, ami feltehetőleg a Lászlóék szerkesztette parancs volt.[152]

Máig nyitott kérdés, kinek az utasítására és milyen parancsot/parancsokat adott ki a vezérkar főnöke? Feltehetően a kormányzói proklamációt annulláló megoldásról/parancsról beszélt Veesenmayer.

Vörös egy következő, értelmezhetetlen parancsának kiadásra már a saját irodájában került sor, helyettesének László altábornagynak és a hadműveleti osztály vezetőjének, Nádas ezredesnek a jelenlétében. Hogy a fegyverszüneti feltételeknek megfelelhessünk a hadsereg-parancsno-koknak utasítást adott: „Az alárendelt csapatok a hadsereg-parancsnokok intézkedései szerint bármely oldalról jövő támadással szemben a harcot folytatják."[153] Ezt annak a tudatában adta ki, hogy a korábbi fedőparancs, valamint a korábbi Vattay említette eligazításuk következtében a hadsereg-parancsnokoknak tisztában kellett lenniük, a harc folytatására milyen parancsot adnak ki.

Ehelyett a parancs helyett azonban a hadműveleti osztály tisztjei, Szörényi-Reisch Emil és Bagaméry vk. századosok László Dezső vezérezredes és Nádas Lajos vk. ezredes utasítására egy egészen más parancsot szerkesztettek. Ezt a proklamációt tévedésnek minősítő és szovjet hadsereg elleni harc folytatására utasító parancsot Vörös tudta és aláírása nélkül nevében továbbították a csapatokhoz. A tiltakozó Csontos Balázs főhadnagyot, a hírközpont vezetőjét kényszerítették. Délután a rádióban is elhangzott a parancs. Vörös is csak rádióból hallotta a nevében kiadott parancsot. Az eredeti szövegezést sürgetésére is csak este 20-21 óra között mutatta meg neki László altábornagy. Vörös idegösszeomlás szélén állva vonta felelősségre. László kérte, hogy írja alá, mert ha ma nem, megteszi holnap. Az ügydarab különben is az irattárba megy, intézkedést nem igényel. A

---

[151] *Vattay:* i. m. 93. o.

[152] ÁSzTL V-32000/23.

[153] Uo.

hadsereg vezérkari főnökök már jelentették a csapatok nem teszik le a fegyvert, hanem tovább harcolnak. Vörös később már nem emlékezett, hogy László erőszakoskodására aláírta-e az ügydarabot vagy sem.

A Vörös nevében kiadott, hevenyészetten fogalmazott aláírás nélküli ominózus parancs, bár évtizedek óta hivatkoznak rá a történészek, nem maradt meg az iratok között, valószínűleg iktatásra sem került. Senki sem látta. Tartalmának lényege hallomásból terjedt el. Elhangzása után valakinek a zsebében maradhatott, majd később a szemétkosárban végezhette. De lehet, hogy tudatosan megsemmisítették.

Amikor a délutáni órákban Vörös fel akarta venni a kapcsolatot Aggteleky altábornaggyal, tudomására hozták, hogy a tábornokot letartóztatták és Hindy vette át az I. hadtest, egyben a karhatalom parancsnoklását. Rádöbbent beosztottjainak és a németeknek rabja lett saját hivatalában

Vörös 17,30-kor még Nádas Lajos vk. ezredessel kihallgatáson jelent meg a kormányzónál. Az ott történtekről Vattaytól értesülünk. A hétfőn reggel Szegedre küldendő parlamenter személyéről volt szó, akit az oroszok vártak a közös hadműveletek ügyében. Nádas tájékoztatta a kormányzót az egyre nehezebben áttekinthető helyzetről. A kormányzó tájékozottságára való tekintettel Nádast jelölte ki: „Te vagy teljesen tájékozva a helyzetről, Te fogsz átmenni az oroszokhoz."[154] Vörös javasolta, hogy ne ő menjen, mert neki szüksége van egy tájékozott emberre. Ő majd gondoskodni fog egy másik vk. tisztről. A kormányzó ebbe beleegyezett. Hamarosan Szent-Miklósy István vk. őrnagy jelentkezett. Az ő útjára már nem került sor.

Ezt követően Vörös nem hagyta el a Színház utcai épületet. Ott töltötte az éjszakát, amikor megjegyezni való esemény nem történt. Nem tudni, hogy ez összefüggésben volt-e a kormányzói kihallgatással. Hasonlóképpen vele maradtak néhányan az eseményektől felizgatott közvetlen beosztottjai közül is.

A hajnali órákban egy SS ezredes jelent meg nála, aki felszólította, hogy további intézkedésig ne hagyja el irodáját. Nagy súlyt fektetnek kihallgatására, amire rövid időn belül sor kerül.

Kívülről harci zaj hallatszott. Megkezdődött a vár „ostroma". Szárnysegédje, Kapitányffy vk. őrnagy ennek rendkívül örült. A helyzet tisztázódni fog. Addig is Vörös parancsait nem volt hajlandó teljesíteni. Vele ellentétben segédtisztjei, Sárközy István és Róna Miklós alezredesek géppisztollyal szerelték fel magukat és jelentették, hogy elhurcolását fegyverrel is meg fogják akadályozni.

Reggel 8 órakor megjelent Vörösnél a helyzetről teljesen tájékozatlan Csatay. Nem a minisztérium épületéből jött, így nem tudta, ott mi történt. Mindenesetre eddig szabadon mozoghatott. Vajon hol tartózkodott ez ideig? Érdeklődött, Vörös mit szándékozik csinálni és mit ajánl neki?

Vörös vallomása szerint – amitől itt sem tekinthetünk el – Csatay feltette a kérdést, nem lenne-e jó valamilyen úton-módon megszökni? Vörös felhívta figyelmét, hogy egyelőre géppisztolyos német katonák őrzik és nem hagyhatja el a helyiséget. Csatay bejöhetett ? Minden esetre sikeres szökés esetén a maga részéről az oroszokhoz szándékozik átmenni. Csatay célszerűbbnek tartotta inkább ha a Svájcba repülnek. Az adott körülmé-

[154] *Vattay:* i. m. 95. o.

nyek között repülőgéphez jútniok szinte a lehetetlenséggel lett volna határos. Vörös azonban ezt utólag másként látta. „Én azt válaszoltam, hogy repülőgépet akár Svájcba, akár Ankarába, akár Londonba [a fronton keresztül?], akár Rómába lehetne valahogyan szerezni és repülhetünk, azonban a reánk háruló feladatot csak az oroszoknál tudjuk megoldani. Tehát, ha nekem alkalmam nyílik a szökésre, feltétlenül az oroszokhoz megyek át."[155]

Ezt követően még a kormány helyzetéről beszélgettek. Csatay elsősorban a kormány tehetetlenségére panaszkodott. Ekkor elbúcsúztak és Csatay minisztériumába ment. Többé nem találkoztak.

Csatay látogatása előtt vagy után, de a reggeli órákban, Vörös telefonált Veesenmayernek, hogy letartóztatták. Ő megnyugtatta, hogy ez csak tévedés lehet. Beszélni fog Greiffenberggel, aki meg fogja tenni a szükséges lépéseket. Ennek eredményeként, bár Beregfy még megfontolás tárgyává tette volna a dolgot, amivel Greiffen-berg nem értett egyet, Vöröst, aki nem is volt letartóztatva, csak házi őrizetben, szabadon engedték.[156] Greiffenberg később jelentette, hogy Vörös Balatonfürede utazott, majd azt, hogy nyomtalanul eltűnt. Veesenmayer erről a későbbiekben: „Vörös számomra több volt, mint csalódás, blamázs volt."[157]

Vörös felesége, aki vele tartózkodott, 16-án délután Bergfytől kérte férje szabadon bocsátását, illetve kihallgatását. Miért nem ő maga ? Beregfy ígéretet tett, hogy ez sürgősen meg fog történni. A fogoly Vörös ekkor magabiztosságát visszanyerve kivette felesége kezéből kagylót és közölte Beregfyvel, hogy súlyos idegállapota miatt erre egyelőre nem alkalmas. „Engedjék először, hogy kipihenjem magam, de nem szuronyok és géppisztolyok között, hanem a Balaton parton, egyébként is 14-én, amikor Balatonfüreden jártam, a Hadiakadémia megszemlélése alkalmával az összes jegyzeteimet ott magam gondosan elrejtettem és azt senki sem találja meg." Beregfy méltánylandónak találta a kérést és azt ígérte, megbeszéli a németekkel. „Célszerűnek találná, hogy jegyzeteim alapján az utolsó 2 hónap történelmét megírjam. Én erre vállalkoztam is és csak azt kértem, hogy addig mehessek a Balaton mellé, míg kipihenhetem maga és a jegyzeteimet összeszedem. Meg kell jegyeznem, hogy Balatonfüreden semminemű előjegyzésem nem volt, a többit pedig 16-án délelőtt, amikor a szobát nem hagyhattam el, elégettem. Így a legfontosabb titkos naplórészleteket is, amelyeket a szárnysegédemmel sem közölhettem."[158] Az eddig leírtak hihetőknek tűnnek, azonban az ezután következőket már valótlannak kell minősítenünk. „Sejtettem azt is, hogy azon saját kezűleg írt, részletes helyzetjelentésem, amelyet a Moszkvában tárgyaló delegációnak küldtünk és amelyik a Magyarországon harcoló összes katonai erők helyzetét tartalmazta, a várban lévő iratokkal együtt a németek kezébe került, ami egyedül is elegendő lett volna ahhoz, hogy a németek kivégezhessenek."[159] Sajnálatos, de kétségbe kell vonnunk, hogy a honvéd vezérkar az ő utasítására helyzetelemzéseket küldött a Moszkvába küldött delegáció tájékoztatására. A vezérkar útjukról és annak céljáról tájékoztatva sem volt.

---

[155] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[156] ÁSzTL V-32000/23.

[157] Uo.

[158] ÁSzTL V-32000/24. Vörös vallomása.

[159] Uo.

Beregfy és a németek közötti tárgyalások eredményeként a késői éjszakai órákban megjelentek Szávay Sándor és Bán Mihály vk. ezredesek és jelentették, hogy a magukkal hozott kötelezvény aláírása után néhány napra lemehet a Balatonra. Habár becsületszóra vállalta, hogy nem szökik meg, a kötelezvényt abban a tudatban írta alá, hogy leendő alkalommal átmegy az oroszokhoz.

Vörös János vezérezredes megszűnt a m.kir.honvéd vezérkar főnöke lenni. Útja Balatonfüreden és Kecskeméten át a szovjet hadsereghez vezetett. Életének és tevékenységének nem kevésbé érdekes szakasza már az új világhoz kapcsolódott. Ennek megírását nem tartottuk feladatunknak, mert erről Ötvös István kitűnő, meggyőző erejű tanulmányából értesülhet az érdeklődő.[160]

Lóránd Dombrády

JÁNOS VÖRÖS, CHIEF OF STAFF OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMED FORCES IN THE PERIOD OF HUNGARY'S GERMAN OCCUPATION, 19 APRIL TO 16 OCTOBER 1944

Summary

János Vörös, Chief of Staff of the Royal Hungarian Armed Forces during Hungary's German occupation in 1944, was appointed to this position by Regent Miklós Horthy, at the request of Ambassador Veesenmayer, the plenipotentiary representative of the Third Reich. Treating the available sources critically, the author of the study follows Vörös's career from 1941 to October 1944, when he went over to the Soviet troops.

Vörös, the commander of the 2nd Motorised Brigade deployed at the Soviet Front, was appointed the head of the Operational Group of the General Staff by Chief of Staff Ferenc Szombathelyi in 1941. In 1943, he became the head of the Department of Supplies in the Ministry of Defence. In the abovementioned positions, he became known for his pro-German feelings and orientation, and at the same time he made approach to a group of Hungarian military leaders related to the extreme right. Concerning his views on himself and the role that Hungary played in the war, he came into conflict with Szombathelyi and retired from his position. Subsequent to his return from his sick-leave in November 1943, he commanded the II Corps and turned out to be an advocate of fighting along with the allies.

After the German occupation of the country, German Ambassador Veesenmayer and German Military Attaché Greiffenberg forced Regent Miklós Horthy to appoint János Vörös, rather than his own nominee Géza Lakatos, the Chief of Staff, which he did on 19 April 1944. Later Vörös was also promoted to the rank of General. His appointment resulted in the aversion of the General Staff, but he was ambitious enough to disregard it and to take the opportunity, despite the expected heavy losses and the danger of utter defeat, i.e. the prospects of fighting on alongside the Germans. As the Chief of Staff, he tried to protect Hungarian interests in the course of the military operations in the foreground of the Carpathians and in Transylvania, striving to retain Hungarian command in spite of German opposition. Afraid of the consequences of Soviet occupation, he rejected a ceasefire and supported the continuation of fighting. He soon realised, however, that the regent

[160] A Vörös János elleni vizsgálatok, 1945–1950 Katonai perek 1945–1958. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 37–69. o.

and his narrow circle turned to the Allies for an armistice, and that he had been left out of the plan, owing to his reputation for having a pro-German attitude. At the same time, his subordinates in the General Staff established relations with the Hungarian Nazis behind his back, and made preparations for resistance in case an armistice was proclaimed. Regent Horthy's declaration on 15 October took him by surprise. He neither had taken part in its wording, nor had he prepared frontline troops for it. His subordinates, on the other hand, ordered the troops in his name, but without his knowledge, to continue fighting. With the permission of the Germans and Minister of Defence Beregfy he travelled to Balatonfüred. Having been afraid of getting arrested, he went over to the Soviets from there.

Lóránd Dombrády

JÁNOS VÖRÖS, CHEF D'ÉTAT-MAJOR DE L'ARMÉE ROYALE HONGROISE
LORS DE L'OCCUPATION ALLEMANDE DE LA HONGRIE
(19 AVRIL 1944 – 16 OCTOBRE 1944)

Résumé

A la demande de Veesenmayer, plénipotentiaire du Reich en Hongrie, János Vörös fut nommé, par le gouverneur Miklós Horthy, chef d'état-major de l'Armée royale hongroise. Par un traitement critique des sources disponibles, l'auteur de l'étude suit le parcours de Vörös de 1941 à octobre 1944, date où Vörös passe aux troupes soviétiques.

En 1941, le général de la 2e brigade motorisée combattant au front soviétique fut nommé, par le chef d'état-major Ferenc Szombathelyi, chef du groupe des opérations militaires de l'état-major. En 1943, il devint le chef du groupe principal des moyens du Ministère de la Défense. Il fut alors connu pour sa germanophilie et ses relations avec des Allemands et devint proche du groupe du commandement militaire qui entretenait des relations avec l'extrême droite. En opposition avec Szombathelyi au sujet de l'appréciation de son propre rôle et de l'engagement de la Hongrie dans la guerre, Vörös quitta son poste. De retour d'un congé de maladie, il devint le commandant du deuxième corps d'armée dès novembre 1944 où il se montra favorable à la lutte armée auprès des Allemands.

Après le début de l'occupation allemande, sous la pression de l'attaché militaire allemand Greiffenberg et de l'ambassadeur Veesenmayer, qui connaissait Vörös et le jugeait crédible, le gouverneur finit par nommer Vörös – à la place de son propre candidat Géza Lakatos – chef d'état major, le 19 avril 1944, puis colonel général. Cette nomination ne plut pas aux officiers généraux. Ambitieux, Vörös passa outre et accepta le poste malgré les lourdes pertes prévisibles dans la lutte aux côtés des Allemands et la défaite finale inévitable. Dans les combats au pied des Carpates et en Transylvanie, il tenta, en sa qualité de chef d'état-major, de faire prévaloir les intérêts hongrois dans les opérations militaires et d'assurer le commandement par les Hongrois et ce, en dépit de l'opposition allemande. Craignant les conséquences de l'occupation soviétique, il préféra poursuivre les combats au lieu de conclure un armistice. Il dut toutefois constater que le gouverneur et son cercle restreint s'adressèrent aux alliés en vue d'un armistice sans associer à la démarche Vörös, le germanophile peu crédible. En même temps, ses subordonnés d'état-major entrèrent en contact avec les croix fléchées à son insu et préparèrent la résistance en cas de proclamation de l'armistice. Vörös fut surpris par la proclamation de Horthy le 15 octobre : il ne participa ni à sa rédaction, ni à la préparation des troupes au front. A son insu, ses subordonnés ordonnèrent aux troupes, en son nom, de poursuivre les combats. Avec l'autorisation des Allemands et de Beregffy, il se rendit à Balatonfüred avant de passer aux Soviétiques par peur d'être arrêté.

Lóránd Dombrády

JÁNOS VÖRÖS AN DER SPITZE DES KÖNIGL. UNGARISCHEN HONVED-GENERALSTABS ZUR ZEIT DER BESETZUNG UNGARNS DURCH DIE DEUTSCHEN (19. APRIL 1944 – 16. OKTOBER 1944)

Resümee

János Vörös war zur Zeit der Besetzung Ungarns durch die Deutschen im Jahre 1944 Chef des königlich ungarischen Honved-Generalstabs, der von Reichsverweser Miklós Horthy auf den Wunsch des Reichsbevollmächtigten und Gesandten Veesenmayer hin ernannt wurde. Der Verfasser der Studie verfolgt den Weg von Vörös unter kritischer Handhabung der zur Verfügung stehenden Dokumente von 1941 bis Oktober 1944, als er zu den sowjetischen Truppen hinüberging.

Der Kommandant der an der sowjetischen Front kämpfenden 2. Kraftfahrzeug-Brigade wurde 1941 vom Chef des Generalstabs, Ferenc Szombathelyi, zum Chef der Operationsabteilung des Generalstabes ernannt. 1943 wurde er Leiter der Abteilung der materiellen Versorgung im Ministerium für Landesverteidigung. In diesen Positionen wurde er für seine Freundschaft und Beziehung zu den Deutschen bekannt; gleichzeitig kam er der Gruppe der Armeeführung nahe, die eine Beziehung zur Extremen Rechten pflegte. Vörös kam bei der Beurteilung und Bewertung seiner eigenen und der Kriegsrolle Ungarns in Widerspruch mit Szombathelyi und verließ daraufhin seinen Posten. Aus seinem Krankenurlaub zurückkehrend wurde er ab November 1944 zum Kommandanten des II. Korps, wo er sich als Anhänger des gemeinsamen Kampfes mit den Alliierten erwies.

Der Reichsverweser ernannte nach der deutschen Besetzung am 19. April 1944 János Vörös – auf Druck des deutschen Gesandten Veesenmayer und des Militärattachés Greiffenberg, die ihn aus früherer Zeit kannten und für verlässlich hielten – anstelle seines eigenen Kandidaten, Géza Lakatos zum Chef des Generalstabs, später dann zum Generaloberst. Die Ernennung von Vörös rief beim Generalstab Missgunst hervor. Der ehrgeizige Vörös setzte sich darüber hinweg und übernahm die ihm zugefallene Möglichkeit trotz der zu erwartenden schweren Verluste des gemeinsamen Kampfes mit dem deutschen Verbündeten und des unabwendbaren endgültigen Zusammenbruchs. Als Chef des Generalstabs versuchte er im Laufe der Kämpfe im Karpatenvorland, später in Siebenbürgen – trotz des deutschen Widerstandes – in den Operationen die ungarischen Interessen geltend zu machen und die ungarische Führung zu gewährleisten. Er selbst sprach sich – aus Angst vor den Folgen der sowjetischen Besetzung – anstelle des unabwendbaren Waffenstillstandes für die Fortsetzung des Kampfes aus. Er musste jedoch rasch erfahren, dass sich der Reichsverweser und sein enger Kreis im Interesse des Waffenstillstandes an die Alliierten wandten, und ihn, den unzuverlässigen Freund der Deutschen nicht darüber informiert hatten. Gleichzeitig knüpften seine Eingeteilten im Generalstab Kontakte zu den Pfeilkreuzlern und bereiteten für den Fall der Proklamierung des Waffenstillstandes einen Widerstand vor. Die Proklamation von Horthy vom 15. Oktober kam für ihn schließlich unerwartet. Vörös nahm an der Formulierung dieser und an der Vorbereitung der Fronttruppen nicht teil. Seine zugeteilten Subalternoffiziere befahlen den Truppen in seinem Namen und ohne sein Wissen die Fortsetzung des Kampfes. Vörös reiste schließlich mit der Erlaubnis der Deutschen und von Beregffy nach Balatonfüred, von wo er – aus Angst vor der Festnahme – zu den Sowjettruppen hinüberging.

Лоранд Домбради

ЯНОШ ВЕРЕШ ВО ГЛАВЕ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ ХОНВЕДСКОЙ АРМИИ В ПЕРИОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ ВЕНГРИИ С 19 АПРЕЛЯ ПО 16 ОКТЯБРЯ 1944 ГОДА

Резюме

Во время немецкой оккупации 1944 года Вереш Янош был назначен регентом Венгрии Хорти Миклошем – по желанию полномочного имперского посла Германии в Венгрии Веезенмайера – начальником Генерального Штаба венгерской королевской хонведской армии. Автор исследования, сохраняя критический подход к имеюбщимся в распоряжении источникам, анализирует военный путь генерала Вереш с 1941 до октября 1944 года, когда Вереш перешел на сторону советских войск. Командуцющего 2-ой мотострелковой бригады, воюющецй на советском фронте, начальник генерального штаба венгерской армии Сомбатхейи Ференц в 1941 году назначает начальником Оперативного Управления Генерального Штаба, затем в 1943 году он становится начальником Главного Управления иптериального обеспечения Министерства Обороны. На этих должностях он стал известным благодаря своим дружественным отношениям и связям с немцами т одновремкенно сближается с группой крайних правых гиаьных рфицепрв армии. Генерал Вереш в оценке своей собственной роли и роли венгерских хонведов занял противоположную Сомбатхейи плозицию и оставляет свой пост. Возвратившись после болезни из отпуска он с ноября 1944 года становится командующим II корпуса, где он проявлят себя сторонником совместных военных действий на стороне союзщников.

После оккупации немцами Венгрии под давлением немецкого военного атташе Грейффенберга т немецкого посла Веезенмайера, который считал надежным венгерского генерала Вереша, регент в конце концов 19 апреля 1944 года вместо генерала Лакатош Геза назначает начальником генерального штаба Вереша Яноша присваивает му воинское звание генерал-полковника. Это назначение вызвало недовольство всего венгерского генералитета. Честолюбивый Вереш сумел преодолеть собственный страх и несмотря на вероятные тяжелые потерит и низбезжный разгром, ожидавшие его в перспективе, принимает это назначение. Будучи начальником Генерального Штаба он в ходе боев, которые велись у подножя Карпат, а затем и в Трансильвании, а также в дальнейших военных операциях, он вопреки сопротивлению немцев пытается осуществлять интересы венгров и обеспечить венгерское управление действиями. Он сам, боясь последствий советской оккупации, вместо заключения неизбежного перемирия стоит за продолжение боев. Вскоре емуц придется понять, что регент Хорти и его узкое окружение в интересах заключения перемирия обращаются к западным союзникам, однако к этим переговорам его – как неблагонадежного друга немцев – уже не привлекают. В то же время его подчиненные в генеральном штабе за его спиной устанавливают связи с фашистами и готовятся к сопротивлению в случае провозглашения перемирия. Провозглашение перемирия Хорти 15 октября 1944 года его заставляют врасплох. Он не участвует в формулировке договора о перемирии, в подготовке войск фронта. Его подчиненные от его имени и без того, чтобы он имел сведения об этом, приказывают войскам продолжать бои. С разрешения немцев и Берегффи он выезжает в Балатонфюред и, опасаясь ареста, переходит на сторону советских войск.

SZÁMVÉBER NORBERT

A KONTRA KONTRÁJA

A komáromi páncélosütközet, 1945. január 6–22.

Szerencsére számos hazai és nemzetközi publikáció foglalkozott már a német csapatok Budapest irányában megindított 1945. januári felmentési kísérleteivel. Ám egyik sem tárgyalja kellő részletességgel[1] a 2. Ukrán Front balszárny-csapatainak azon támadását, amellyel a szovjet hadvezetés a megrekedő „Konrad" hadművelet folytatásának lehetőségétől kívánta megfosztani a németeket a Dunától északra.

E szovjet kísérletből alakult ki ugyanis az a heves páncélosütközet, amely 1945. január 6–22. között közvetett módon, de kihatott a Budapestet védő német–magyar, valamint a fővárost támadó szovjet csapatok helyzetére is. Emiatt az ütközet meggyőződésünk szerint a budapesti csata szerves része.

Hadműveleti helyzet a „Balck" seregcsoport északi szárnyán 1945. január elején

1944. december 20-án a 2. és 3. Ukrán Front csapatai megindították közös, Budapest bekerítésére irányuló hadműveletüket. Ennek keretében a 6. gárda-harckocsihadseregnek a 7. gárdahadsereg jobbszárnyával együttműködve Ipolyság körzetéből kiindulva – biztosítandó a Budapestet bekerítő csapatok jobbszárnyát – támadást kellett indítania Nyitra irányában, és a Garamon átkelve december 25–28. között elfoglalnia a Kostol'any pod Tribečom (Gímeskosztolány)–Nitra (Nyitra)–Verebély vonalat, valamint elérnie a Nyitra folyót. Mindezt annak érdekében, hogy a csapatok a későbbiekben csapást mérhessenek Pozsony felé.[2]

Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front főparancsnokának elgondolása az volt, hogy a front csapásmérő csoportosítása a Duna-kanyartól északra és északnyugatra áttöri a német–magyar védelmet, és siker esetén a támadást északnyugati, nyugati és délnyugati irányban is tovább folytatja. Ez lett volna a „siker kifejlesztése". A 7. gárdahadseregnek – a magyar főváros északkelet-kelet felőli bekerítése mellett – csapatai egy részével el kellett érnie a Zseliz–Magyarszőgyén–Dunamocs terepszakaszt és ezzel a Duna bal partját.

A 6. gárda-harckocsihadsereg azonban kénytelen volt Lévától déli irányba kanyarodni, mivel a német „Balck" seregcsoport[3] LVII. páncéloshadteste (Friedrich Kirchner páncélos tábornok) december 22-én reggel Ipolyszakállas körzetéből Ipolyság általános irányban ellentámadást indított, veszélyeztetve a harckocsihadsereg utánpótlási vonalait.

---

[1] Ennek egyik oka az lehetett, hogy a Felvidék ezen része a második világháború után ismét Csehszlovákiához került, s emiatt a magyar hadtörténészek az itteni harcokat nem tekintették a magyarországi hadműveletek feltétlenül feldolgozandó, szerves részének.

[2] A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. Budapest, 1966. IV. k. 323. o.

[3] A hadműveleti csoportosítást 1944. december 24-én hozták létre a német 6. hadsereg élén lezajlott parancsnokváltás után, Maximilian Fretter-Pico tüzérségi tábornok seregcsoportjának átnevezésével. A német 6. hadsereg és a harcvezetésből kikapcsolt magyar 3. hadsereg csapatai felett Hermann Balck, a páncéloscsapat tábornoka aznap 13 óra 30 perckor vette át a parancsnokságot.

A 7. gárdahadsereg a támadó német 3., 6. és 8. páncéloshadosztályokat[4] önerőből nem tudta visszavetni. Miként M. V. Zaharov vezérezredes, a 2. Ukrán Front törzsfőnöke fogalmazott: „az Ipoly és a Garam közötti viszonylag nem nagy szakaszon nyolc napon át dúlt a német és a szovjet harckocsik közötti párviadal."[5]

A német páncélosok támadásához december 22-től a magyar „Szent László" hadosztály (Szügyi Zoltán ezredes[6]) egységei is csatlakoztak. A szovjetekkel szemben hamarosan elakadó német erők, amelyek előbb az Ipoly, majd a Garam folyó nyugati partjára vonultak vissza, főleg a letkési hídfőt védő magyar csapatok önfeláldozó harcának köszönhetően kerülhették el a súlyosabb veszteségeket.[7]

A „Balck" seregcsoport és a német 8. hadsereg szárnyai között az arcvonalban Lévánál széles rés tátongott. Ha a szovjet csapatok e hézagon keresztül jelentősebb erőkkel támadtak volna, a Dél Hadseregcsoport teljes balszárnyának védelme veszélybe kerül. Ezért hamarosan döntés született arról, hogy a németek Lévánál egy újonnan odavezényelt hadosztállyal próbálják betömni a hézagot. Az erre kiszemelt seregtest a 20. páncéloshadosztály volt, de mire magyar területre ért, a helyzet alapvetően megváltozott.

December 28-án a 7. gárdahadsereg 27. gárda- és 25. gárda-lövészhadteste elérte a Garam folyó vonalát annak torkolatvidékén és Garamszentgyörgynél. A 409. és 53. lövészhadosztály részei át is keltek a folyón Kicsind és Garamkövesd körzetében, birtokba vették Párkányt és Nánát, illetve Kőhídgyarmat elfoglalásáért harcoltak.[8] További előretörésüket a német 6. páncéloshadosztály és a „Szent László" hadosztály egy-egy zászlóalja, valamint a magyar „Bernolák" rohamtüzérosztály[9] Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosai állították meg.

Eközben a német 3. és 8. páncéloshadosztály erői Bénynél nagy nehézségek közepette, de jelentősebb élőerő- vagy anyagi veszteség nélkül,[10] átkeltek a Garamon. Páncélosfelderítőosztályaik[11] még egy rövid ideig tartottak egy kisebb hídfőt a keleti parton, hogy a lemaradt csapattöredékek is partot válthassanak.

---

[4] E három német páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjai (egyenként egy Panther harckocsikkal felszerelt páncélososztály, egy lövészpáncélosokkal ellátott páncélgránátos-zászlóalj és egy önjáró lövegekkel rendelkező páncélos-tüzérosztály) 1944. december végén Székesfehérvár–Mór–Tata körzetében harcoltak, de a Dunától északra küzdő csapatoknak is voltak páncélosaik (elsősorban vadászpáncélosok, rohamlövegek és Panzer IV harckocsik).

[5] *Zaharov, M. V.* (szerk.): A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945. Budapest, 1973. 227. o.

[6] Szügyit 1945. január 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő.

[7] A hadosztály 1944. december 19–27. közötti harcairól lásd *Martin Kornél–Ugron István:* Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1995/3. sz. 78–149. o.

[8] Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban: HL) Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1944/439.

[9] E rögtönzött rohamtüzér-alakulatot a magyar 16. és 24. rohamtüzérosztály összesen 21 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélossal felszerelt részeiből állították össze. Az alakulat, amelynek parancsnoka Bernolák Pál őrnagy volt, 1944. december 23-án került a „Szent László" hadosztály alárendeltségébe. Ehhez lásd: HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 62. sz. melléklet. December 30-ára a rohamtüzérosztálynak 14 páncélosa maradt, de ezekből is csak kettő volt bevethető állapotban. Erre lásd Bundesarchiv–Militärarchiv, Freiburg im Breisgau (a továbbiakban: BA–MA) RH 2 Ost Karte 5255 (Panzer-Lage am 30. Dez. 1944).

[10] Ez nem jelenti azt, hogy a német csapatok a korábbi támadó harccselekmények során ne veszítettek volna harcértékükből. A három páncéloshadosztály összesen hat páncélgránátos-ezredének harcos létszáma egyenként alig több mint 250 fő volt.

[11] E zászlóalj méretű kötelékek alapfeladata nem elsősorban a harc volt, hanem az ellenség elhelyezkedésének, erejének és szándékainak felfedése. Az osztály páncélgépkocsikkal is rendelkezett, amelyek általában két-két

A Párkány és Nána között kialakított szovjet hídfőt a „Balck" seregcsoport fel akarta számolni, mert a németek – jogosan – arra számítottak, hogy onnan kiindulva a 2. Ukrán Front csapatai a jó állapotú utakon gyorsan elérhetik Komáromot és Érsekújvárt.

A Komárom környéki dunai átkelők, a város jól felszerelt folyami kikötője, a forgalmas vasúti és közúti közlekedési csomópont, de mindenek előtt a város körüli kőolajfinomítókból származó üzemanyag-szállítmányok[12] elengedhetetlen feltételei voltak bármiféle német hadműveletnek a Kárpát-medence keleti felében. Ezért utasították a LVII. páncéloshadtestet, amelynek harcálláspontja ekkor Udvardon volt, hogy a 3. páncéloshadosztály zömének, valamint a 8. páncéloshadosztály részeinek ellenlökésével vesse vissza a szovjeteket a Garam keleti partjára.[13]

Hamarosan kiderült, hogy a rendelkezésre álló gyenge erőkkel ez nappal csaknem lehetetlen, mert a szovjet csapatok az Esztergomtól északra és keletre húzódó magaslatok birtokában kiválóan belőhetik a terepet.

Így maradt az éjszakai támadás, amelyet a 3. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja[14] december 29-én 21 órakor indított meg északnyugati irányból Nána felé. A németek elérték a községtől északkeletre lévő Garam-hidat, de a másnap reggelig elhúzódó harcokban – két T–34 harckocsi kilövése ellenére – a helységet nem sikerült visszafoglalni.[15] A német felderítés időközben azonosította a hídfőben harcoló két szovjet lövészhadosztályt, amelyeket már páncélosok is támogattak. A „Kirchner" hadtestcsoport[16] LVII. páncéloshadtestének leharcolt erői 30-án feladták a további hiábavaló próbálkozásokat, és védelemre rendezkedtek be a kialakult arcvonalon.

---

járműből álló páncélos-felderítőosztagokat alkottak, és a terepen nagy sebességgel mozogva, felkutatták az ellenséget. Ezen kívül egy század féllánctalpas páncélgépkocsi (Sd.Kfz. 250/9), két (Sd.Kfz. 250 könnyű lövészpáncélosokkal felszerelt) páncélos-felderítőszázad, egy páncélozott nehézfegyver-század (8 cm-es aknavetők, 7,5 m-es rövid csövű harckocsiágyúk és egy utászszakasz Sd.Kfz. 251 közepes lövészpáncéloson), valamint egy ellátó század tartozott hadrendjükbe. A páncélos-felderítőosztályok főleg mozgóharcban, halogató feladat végrehajtásakor voltak igazán elemükben. Mivel rendszeresített gyalogsági harcoslétszámuk alacsonyabb volt, mint a páncélozott páncélgránátos-zászlóaljaknak, védelemben semmiképpen sem helyettesíthették azokat teljesértékűen.

[12] Ebben az időszakban a magyarországi kőolajfinomítók üzemanyag-termelésének 80 százalékát a német Wehrmacht, 12 százalékát a Magyar Királyi Honvédség, nyolc százalékát pedig a magyar ipar és közlekedés kapta. Lásd ehhez HL Fővezérség meghatalmazott tábornoka hadinaplója, 1944. december 27-én kelt bejegyzés (33. o.). A komáromi olajfinomítók védelmét kezdetben, 1944. december 29-től a frissen beérkező 3. „Totenkopf" SS-páncéloshadosztály 6. SS-páncélgránátos-ezrede biztosította a várostól 10 km-re keletre. 1945. január 1-jén az SS-páncélgránátosokat felváltotta a XVIII/2. és a XVII/16. „Gneisenau" zászlóalj. Az előbbi alakulat öt századdal, egy 2 cm-es légvédelmi gépágyúkkal felszerelt századdal, egy hegyiüteggel és két nehéz tábori tarackkal (összesen 650 katonával) rendelkezett. Az utóbbi zászlóalj létszáma 441 fő volt. Mindkét alakulatnak jelentős szerep jutott a későbbiek során. A XVIII/7. „Gneisenau" zászlóaljat ugyanakkor Érsekújvárra, a 456 fős XVII/14. „Gneisenau" zászlóaljat pedig Nagysurányra vezényelték. A „Gneisenau" alakulatok idősebb katonákból felállított, külön terv alapján, karhatalmi célból szervezett riadócsapatok voltak, amelyek a felállító hadkerület (Wehrkreis) hadrendi számát kapták.

[13] HL Mikrofilmtár Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd (a továbbiakban: KTB/HGr. Süd) Kriegstagebuch vom 28. 12. 1944 (627. tekercs 7211306. felvétel).

[14] A harccsoport a hadosztály 543. páncélvadászosztályának Jagdpanzer IV vadászpáncélosaiból és 3. páncélos-felderítőosztályának lövészpáncélosiból állt a páncélvadászosztály parancsnokának, Medicus őrnagynak a vezetése alatt. A szovjet források 29-én 10 páncélost, 30-án 50 páncélozott harcjárművet említenek. Erről lásd: HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1944/443 és 446-447.

[15] HL KTB/HGr. Süd Morgenmeldung vom 30. 12. 1944 (627. tekercs 7211912. felvétel).

[16] A hadtestcsoportot december 29-én hozták létre Kirchner páncélos tábornok vezetésével, alárendeltségében az LVII. páncéloshadtesttel, a LXXII. hadtesttel, a 357. gyaloghadosztály roncsaiból szervezett

A német LXXII. hadtest (Anton Dostler gyalogsági tábornok) alárendeltségébe tartozó „Szent László" hadosztály leharcolt maradványa – alárendeltségében a 2. honvéd páncéloshadosztály egy Panzer IV harckocsikkal megerősített harccsoportjával – december 31-től még két napon át a Duna és Párkány–Nána vasútállomás között volt védelemben. 1945. január 2-án e magyar erőket felváltotta az északi szomszéd német 3. páncéloshadosztály.

Amint az hamarosan kiderült, ez csak átmeneti állapot volt. A „Balck" seregcsoport ugyanis január 1-jén este a Dunától délre megindította Budapest irányában a „Konrad" fedőnevű ellentámadást. Ennek lendületben tartására újra a Kelet-Dunántúlon akarták összpontosítani a két megosztott páncéloshadosztály erőit, míg a harmadikat a LVII. páncéloshadtest északi szárnya mögött akarták készenlétben tartani.

Így a továbbra is rendkívül gyenge „Szent László" hadosztály, amely ekkor saját tüzérsége és a magyar vadászpáncélosok nélkül Bátorkeszi, Köbölkút és részben Ógyalla körzetében pihent, január 4-én dél körül parancsot kapott, miszerint 5-ére virradó éjjel vegye át a 3. páncéloshadosztály arcvonalát a szovjet 7. gárdahadsereg párkányi hídfőjével szemben.

A magyar seregtest sávhatára délen a Duna, északon pedig Köbölkút dél–Libád dél–Kőhídgyarmat dél–Bajta dél vonalon húzódott. A főellenállási vonal részben ugyanaz volt, amit a csapatok napokkal korábban is védtek (a Duna–Párkány–Nána vasútállomás terepszakasz), de ezt most meghosszabbították Kőhídgyarmatig a település felé vezető vasútvonal mentén, belefoglalva a 119-es, 120-as és 124-es magassági pontokat is.[17]

A magyar védősávot egy déli és egy északi védőkörletre osztották. Délen a „Szent László" hadosztálynak alárendelt két német zászlóalj, a leharcolt 93/II. páncélgránátos-zászlóalj[18] és a „Sachsen" géppuskás zászlóalj[19] foglalt állást, megerősítve négy magyar 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval. Északon Tassonyi Edömér százados parancsnoksága alatt az 1. ejtőernyősezred 368 fős I. zászlóalja és az 1/II. ejtőernyős-zászlóalj maradványai[20] három körvédelmi támpontot alakítottak ki Káptalanpusztán, Párkány–Nána vasútállomásnál és Ebedipusztán, egyenként félszázadnyi erővel és támpontonként három-négy 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval.[21] Az összevont zászlóaljak közös parancsnoka két századdal és az ezredközvetlen alosztályokkal Káptalanpusztától északra, az úgynevezett „Hegyfarok" keleti lejtőin helyezkedett el. E hézagos védelmi vonal jobbszárnyán egy ejtőernyőszázad biztosított (Godó Ferenc főhadnagy).

„Rintelen" csoporttal, a 6. páncélos-felderítőosztállyal és légvédelmi tüzéralakulatokkal. December 31-én az LVII. páncéloshadtest átvette a harcvezetést a LXXII. hadtest korábbi arcvonalszakasza felett is.

[17] HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 95. sz. melléklet.

[18] A csupán mintegy 50 fős harcoslétszámmal rendelkező zászlóalj eredetileg a Budapesten bekerített 13. páncéloshadosztály egyik olyan alakulata volt, amely a gyűrűn kívül rekedt.

[19] Az 1944 őszétől szervezett német hadtestközvetlen géppuskás zászlóaljaknak egyenként három géppuskás századuk (összesen 36 géppuskával) és egy aknavetőszázaduk volt (12 db 8 cm-es aknavetővel). A géppuskás századok 4. szakasza egy 18 db Raketenpanzerbüchse 54 (közkeletű nevén Panzerschreck, azaz páncélrém) kézi páncéltörő rakétavetővel felszerelt páncélromboló szakasz volt.

[20] A Garam és az Ipoly folyók közötti harcok után a zászlóalj mindössze 113 főnyi harcoslétszámmal rendelkezett. Tassonyi százados átvette a parancsnokságot e zászlóalj felett is, a korábbi parancsnokot, Kiss Zoltán századost pedig Pápára küldte.

[21] E páncéltörő ágyúk többségének német kezelőszemélyzete volt, feltételezhetően a 721. önálló páncélvadászosztály állományából.

Az északi védőkörlet tüzérségi támogatását Bobiss-Selmeczy László alezredes parancsnoksága alatt a VIII. gépvontatású közepes tüzérosztály 15 cm-es tábori tarackokkal felszerelt 1. és 2. ütege végezte Káptalanpusztától nyugtra elfoglalt tüzelőállásaiból. Ebbe a csoportosításba várták az 1. közepes aknavetőosztály 1. ütegének 120 mm-es tűzeszközeit is. A déli védőkörletet a német 52/1. és 52/2. könnyű tarackos tüzérüteg, valamint a magyar 76/3. fogatolt közepes tarackos üteg 10,5 cm-es könnyű tábori tarackjai támogatták.

A hadosztály tartaléka Bélán az újoncokkal feltöltött repülőlövész-zászlóalj[22] volt, továbbá az 53. utászzászlóaljból szervezett egyesített század (91 fő), valamint a felderítőzászlóalj egy kerékpáros-szakasza és egy páncélromboló szakasz Muzslán. A magyar 20. rohamtüzérosztály részei[23] (Koltay György főhadnagy) szintén Muzslán álltak készenlétben, akárcsak a hadtesttartalékot képező magyar páncéloscsoport[24] harcjárművei. Január 5-én a „Szent László" hadosztály alárendeltségébe került a német 13. páncélvadászosztály is.[25]

Muzslától északkeletre az LVII. páncéloshadtest egy páncélostámadás feltartóztatására szolgáló zárat létesített a „Hegyfarok" keleti csücskétől délnyugatra, Ebed felé vezető út mentén, nagyjából a 125-ös és 135-ös magassági pontok vonalában. A zárat összesen 20 db 8,8 cm-es légvédelmi löveg, illetve 8,8 cm-es páncéltörő ágyú[26] alkotta.

A „Szent László" hadosztály január 5-én reggelre végrehajtotta a 3. páncéloshadosztály felváltását. A csapatok mozgását meggyorsította, hogy részben német tehergépkocsik szállították őket. A magyar seregtest vezetési törzse a bélai kastélyban alakította ki harcállás pontját, a tágabb törzs pedig Bátorkeszin tartózkodott.

A magyar seregtest bal szomszédja az 1945. január első napjaiban beérkezett német 211. népi-gránátoshadosztály (Johann Heinrich Eckhardt altábornagy) lett, amely a 6. és 8. páncéloshadosztály erőit váltotta a Garam menti arcvonalon. A frissen feltöltött, de

---

[22] A 630 fős zászlóalj zöme mindössze kétheti kiképzést kapott. Parancsnoka Pálfi Sándor százados volt, aki korábban a hadosztály szétvert gránátosezredének I. zászlóalját irányította. A korábbi gránátosezredből és a repülőlövész-ezredből együttesen 24 tiszt és 172 katona jelentette a megmaradt harcoslétszámot.

[23] A rohamtüzérosztály 2. ütege és 1. ütegének részei 1944. december végén kerültek a hadosztály alárendeltségébe. 1945. január 1-jén összesen 11 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosukból hét volt bevethető. Ehhez lásd BA–MA RH 2 Ost Karte 5263 (Panzer-Lage am 1. Jan. 1945).

[24] A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója szerint a páncéloscsoport 1945. január 4-én a 2. honvéd páncéloshadosztály 3/I. harckocsizászlóaljának négy bevethető Panzer IV harckocsijából és a „Bernolák" rohamtüzérosztály részét képező 16. rohamtüzérosztály-részek négy harcképes Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosából állt. Más források szerint a 3/I. harckocsizászlóalj január 5-én valójában 10 hadra fogható Panzer IV harckocsival rendelkezett Korponay Dezső páncélos főhadnagy parancsnoksága alatt. A páncélosokat a kezelők Muzslán a téli álcázás miatt fehérre meszelték. Lásd *Bese Ödön:* Ahogy történt. HL tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, röviden Tgy., 3799. sz. (a továbbiakban: *Bese*) 87. o. A „Bernolák" rohamtüzérosztálynak 1945. január 1-jén 14 páncélosából összesen hat volt bevethető. Ehhez lásd: BA–MA RH 2 Ost Karte 5263 (Panzer-Lage am 1. Jan. 1945). A magyar vadászpáncélosok harcértékét azonban jelentősen csökkentette, hogy sem a „Bernolák", sem pedig a 20. rohamtüzérosztály nem rendelkezett saját javító-karbantartó szolgálattal.

[25] Az alakulat a 13. páncéloshadosztály köteléke volt, de honi újjászervezése miatt elkerülte a budapesti katlant. Az osztálynak 1945. január 1-jén 12 darab (ebből 10 bevethető) 7,5 cm-es gépvontatású páncéltörő lövege mellett 21 (ebből 20 bevethető) Panzer IV L/70 (V) vadászpáncélosa volt.

[26] Ezek valószínűleg a hadseregközvetlen 662. nehéz-páncélvadászosztály eszközei voltak. Az alakulat 14 ilyen lövegéből 1945. január 1-jén hét volt bevethető. E páncélvadászosztály január 4-én került az LVII. páncéloshadtest alárendeltségébe a hadseregközvetlen 721. páncélvadászosztállyal együtt. Utóbbi január 1-jén meglévő 19 darab 7,5 cm-es gépvontatású páncéltörő ágyúja közül 11 volt harcképes.

még nem teljesen kiképzett[27] hadosztály katonáinak és tisztjeinek zöme rendkívül fiatal volt. A hadosztályparancsnok viszont, aki korábban a Vaskereszt lovagkeresztje mellé a tölgyfalomb-ékítményt is kiérdemelte, elöljárói véleménye szerint a legjobb német tábornokok közé tartozott. A seregtest hét zászlójának január 6-án körülbelül 2400 fős harcoslétszáma és nyolc 7,5 cm-es páncéltörő ágyúja volt. A seregtest páncélvadászosztálya egyelőre csak légvédelmi gépágyúkkal rendelkezett.[28]

A LVII. páncéloshadtest északi szárnyán a 357. gyaloghadosztály (Josef Rintelen vezérőrnagy) gyenge harccsoportja helyezkedett el. A csoportosítás két riadózászlóaljból, a 482. pót- és kiképzőzászlóalj 2. századából, valamint a 6. páncéloshadosztály páncélos-felderítőosztályából állt, megerősítve 13 bevethető 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval és négy (ebből kettő harcképes) rohamlöveggel.[29]

A 6. páncéloshadosztály részben már végrehajtott, illetve a 3. páncéloshadosztály január 5-ére tervezett átcsoportosítása után a LVII. páncéloshadtest védelmének valódi kulcsa a „Szent László" hadosztály mögött elhelyezkedő német 8. páncéloshadosztály (Gottfried Fröhlich vezérőrnagy) volt. Szovjet támadás esetén e seregtestnek kellett ellenlökéseivel feltartóztatni a támadó csapatokat.

A hadosztály páncélozott harccsoportját[30] január 4-én este átvezényelték a Duna északi partjára, ám forgalomszabályozási gondok miatt nem érkezett meg időben, ahogy a 13. páncélvadászosztály sem. Január 1-jei adatok szerint a seregtest 42 (ebből bevethető kettő!) Panther és 18 (0) Panzer IV harckocsival, 12 (nyolc) Jagdpanzer IV vadászpáncélossal, kilenc (három) Marder páncélvadásszal és 10 (négy) 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval rendelkezett. Január 5-e körül a vadászpáncélosokon kívül már hat Panther és négy Panzer IV harckocsi, valamint négy Marder páncélvadász volt bevethető állapotban.[31] A három páncélgránátos-zászlóalj, valamint a 8. páncélos-felderítőosztály együttes harcoslétszáma december 30-i adatok szerint – a 98/I. páncélgránátos-zászlóalj nélkül – csupán mintegy 900 fő volt.[32]

Az LVII. páncéloshadtest, amelynek harcálláspontja január 5-én Barsbaracskán volt, a fenti erőkön kívül még néhány hadtestközvetlen alakulattal is rendelkezett. A hadosztályok és az önálló tüzérosztályok tevékenységét a 121. tüzérparancsnokság (Arko 121) irányította. A 662. és 721. önálló páncélvadászosztályon kívül a hadtestet támogatta még a 736. hadseregközvetlen tüzérosztály egy ütege (két 21 cm-es gépvontatású mozsárral)

---

[27] A csapatok kötelékkiképzést még nem hajtottak végre.

[28] Az alakulat vadászpáncélos százada és gépvontatású páncéltörőágyús százada még felállítás alatt állt birodalmi területen.

[29] HL KTB/HGr. Süd Wochenmeldung vom 6. 1. 1945 (628. tekercs 7212271. felvétel).

[30] Ez a Panther harckocsikkal felszerelt 10/I. páncélososztályt, a lövészpáncélosokkal ellátott 98/I. páncélgránátos-zászlóaljat és a 80. páncélos tüzérezred önjáró tarackokkal rendelkező I. osztályát egyesítette. A Panzer IV harckocsikkal felszerelt 10/II. páncélososztály, valamint a Jagdpanzer IV vadászpáncélosokkal és Marder páncélvadászokkal harcoló 43. páncélvadászosztály már korábban is a hadosztály alárendeltségében, a Dunától északra tevékenykedett.

[31] BA–MA RH 2 Ost Karte 5263 (Panzer-Lage am 1. Jan. 1945), valamint *Haupt, Werner:* Die 8. Panzer-Division im Zweiten Weltkrieg. Friedberg, 1987. (a továbbiakban: *Haupt*) 382. o.

[32] A 13 774 német katonát és 668 keleti segédszolgálatost számláló 8. páncéloshadosztály 1945. január 1-jén a fentieken kívül 139 bevethető lövészpáncélossal és páncélgépkocsival, 32 tüzérségi löveggel, 513 géppuskával és négy 8,8 cm-es légvédelmi löveggel rendelkezett.

és a 239. hadseregközvetlen rohamtüzérdandár 3. ütege (öt bevethető rohamlöveggel). A műszaki munkákat a 678. utászezredtörzs, illetve a 36. különleges feladatú utászezredtörzs szervezte a 144. építő utászzászlóalj és az 552. gépkocsizó hidászzászlóalj számára.[33]

A szovjetek Garam-parti hídfőjével szemben elhelyezkedő német–magyar csapatok január 6-án összesen 20 bevethető harckocsival, 48 rohamlöveggel és vadászpáncélossal, illetve 52 (ebből négy önjáró) 7,5 cm-es és 11 darab 8,8 cm-es gépvontatású páncéltörő löveggel rendelkeztek.[34]

Kirchner páncélos tábornok – az LVII. páncéloshadtest parancsnoka – a legtapasztaltabb páncélos katonák egyike volt a német szárazföldi haderőben. Altábornagyként, mint az 1. páncéloshadosztály parancsnoka, már az 1940. évi nyugati hadjáratban kiérdemelte a Vaskereszt lovagkeresztjét. Erőteljes vezetésének köszönhetően csapatai gyorsan átkeltek a Meuse folyón, és áttörték a francia védelmet. Kirchner 1941. november 15-től az LVII. páncéloshadtest élén állt. 1942. február 1-jén a páncéloscsapat tábornokává nevezték ki. Ő irányította 1942 decemberében a „Wintergewitter" (Téli vihar) fedőnevű hadműveletet végrehajtó páncéloshadosztályokat is, amelyek a Sztálingrádban bekerített német 6. hadsereg felmentését kísérelték meg (sikertelenül). Lovagkeresztjéhez a tölgyfalomb-ékítményt 1944 februárjában kapta, mivel 1943. október közepétől hatásosan lassította a szovjet előrenyomulást, s így a német 1. páncéloshadsereg rendezetten vonulhatott vissza Krivoj Rog körzetébe.

1945. január elején a német 6. hadsereg Dunától északra harcoló balszárnyát ismét jelentős veszély fenyegette. Kirchner hamarosan ismét igazolhatta a páncéloshadviselésben való jártasságát.

Szovjet tervek, német sejtések

1945. január 4-én a 2. Ukrán Front balszárnya parancsot kapott a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásától[35] a Komárom–Érsekújvár általános irányban mérendő újabb csapásra. A feladatot a Dunától délre, meglehetősen nehéz helyzetben harcoló 3. Ukrán Fronttal együttműködésben kellett volna végrehajtani. A legfelsőbb szovjet hadvezetés a két frontot arra utasította, hogy semmisítsék meg a Budapest felé törő német csapatokat. Az elképzelések szerint nem csak a 2. Ukrán Front balszárnya, hanem a 3. Ukrán Front erősen támadott jobbszárnya is haladéktalanul ellentámadásba ment volna át, és felszámolta volna az ellenséges csoportosítást. Erre természetesen az adott körülmények között a 3. Ukrán Front erői nem voltak képesek.

A 2. Ukrán Front 6. gárda-harckocsihadserege és 7. gárdahadseregének részei kapták a feladatot, hogy a komáromi folyamátkelőket birtokba véve, azokon keresztül a német „Balck" seregcsoport hátába kerüljenek. A támadást rendkívül rövid, mindössze kétnapos felkészülési idő után, január 6-án kellett megindítani.[36]

---

[33] HL KTB/HGr. Süd Heerestruppenübersicht (Stand vom 6. 1. 1945) (628. tekercs 7212245. felvétel).

[34] A muzslai páncélos zárat alkotó 8,8 cm-es légvédelmi lövegek nélkül. A 8. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja és a 13. páncélvadászosztály még menetben voltak új készenléti állásaik felé.

[35] Oroszul a legfelső szovjet hadvezetési szervet a Sztavka névvel illették.

[36] A hadművelet tervét lásd részletesen: *Малахов, М. М.:* Освобождение Венрии и восточной Австрии. Октябрь 1944 г. – Апрель 1945 г. Москва, 1965. 104–106. o. Magyarul *Malahov, M. M.:* A Balatontól Bécsig (részlet). In: Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Budapest, 1960. (a továbbiakban: *Malahov*) 76–80. o.

A kijelölt erők támadási sávjában Komáromon kívül nagyobb település nem volt. A terep elvileg az összes szárazföldi fegyvernem egyidejű alkalmazását lehetővé tette, és alkalmas volt a harckocsi- és gépesített csapatok gyors manővereire is.

Malinovszkij marsall két hadseregének külön szabott feladatot. A 7. gárdahadsereg (Mihajil Sztyepanovics Sumilov vezérezredes) két hadtestének Madaron keresztül Komárom és Érsekújvár felé kellett támadnia. A lövészerőknek birtokba kellett vennie a komáromi Duna-hidakat, majd január 8-án estig ki kellett jutniuk a Nagysalló–Ógyalla–Komárom terepszakaszra, majd a továbbiakban el kellett foglalniuk Verebélyt, s kijutni a Nyitra folyó vonalára.

Mivel ez a terepszakasz csaknem megegyezett az 1944. december 20-án megindult szovjet támadás számára kijelölt, de el nem ért arcvonallal, megítélésünk szerint a szovjetek „két legyet" szerettek volna „ütni" egy csapással: megvalósítani a decemberi „siker kifejlesztését" és hátba támadni a IV. SS-páncéloshadtestet.

A hadsereg főcsapásának irányában, Kéménd–Nána arcvonalról a 25. gárda-lövészhadtest (Gannij Bekinovics Szafiulin vezérőrnagy) támadott, állományában négy lövészhadosztállyal[37] és a 27. önálló gárda-harckocsidandárral.[38] A csapatoknak január 6-án estig el kellett érniük a Kürt–Bátorkeszi–Dunamocs terepszakaszt, majd a sikert kifejlesztve, Madaron keresztül előretörve el kellett foglalniuk a komáromi átkelőket, és elérni a Nyitra folyót Érsekújvár és Komárom között. Mindehhez a hadtestet a 16. áttörő tüzérhadosztály 49. könnyű tüzérdandárával, a 263. aknavetőezreddel, a 306. gárdaaknavető-(sorozatvető-) tüzérezreddel és egy műszaki zászlóaljjal erősítették meg.

A 25. gárda-lövészhadtest jobbszárnyán, Kozmalovce (Nagykoszmály)–Kéménd arcvonalon a 27. gárda-lövészhadtest (Jevgenyij Sztyepanovics Alehin vezérőrnagy) három lövészhadosztálya[39] készült fel a támadásra, megerősítve a 493. és 290. aknavetőezreddel, valamint a 309. gárdaaknavető- (sorozatvető-) tüzérezreddel. A csapatoknak a német védelmet Farnad–Érsekújvár irányában áttörve, január 6-án estig el kellett érniük a Garamlök–Fakóvezekény–Magyarszőgyén vonalat, majd kijutniuk a Nyitra folyóhoz, és birtokba venni a Kozmalovce–Érsekújvár terepszakaszt.

A 6. gárda-harckocsihadsereg parancsnoka Andrej Grigorjevics Kravcsenko vezérezredes volt. A második világháború kitörésekor Kravcsenko ezredesi rendfokozatban a 61. lövészhadosztály törzsfőnökeként szolgált. Az 1939–1940. évi finn–szovjet „téli" háborúban a 173. gépkocsizó lövészhadosztály állományában gyűjtött közvetlen harci tapasztalatot. Ezután a 16. harckocsihadosztály, majd a 18. gépesített hadtest törzsfőnöke lett. Miután hadteste gyakorlatilag megsemmisült a németekkel vívott harcokban, 1941 szeptemberében a 31. harckocsidandár parancsnokává nevezték ki. 1942 márciusában rövid ideig a 61. hadsereg harckocsi- és gépesített csapatainak parancsnokhelyettese volt,

---

[37] A 25. gárda-lövészhadtest négy hadosztálya (északról dél felé): 6. gárda-légideszanthadosztály, 409., 375. és 53. lövészhadosztály. A szovjetek a háború ezen szakaszában a gárda-légideszanthadosztályokat is hagyományos gyalogságként alkalmazták.

[38] A 27. önálló gárda-harckocsidandár 1945. január 5-én este – állományában 16 bevethető T–34 harckocsival és nyolc SzU–85 önjáró löveggel – a Garam nyugati partján, Köhídgyarmattól 2 km-re délre összpontosult. Lásd: a 7. gárdahadsereg harckocsi- és gépesített csapatai parancsnokának 1945. januári jelentései (másolatuk a szerző birtokában, a továbbiakban: A 7. gd. hds. hk. g. cs. pk.) 005. sz. jelentés, 1945. január 5.

[39] A 27. gárda-lövészhadtest három hadosztálya (északról dél felé): 141., 303., és 243. lövészhadosztály.

majd az 1. harckocsihadtest törzsfőnökeként harcolt tovább. 1942. július 21-én Kravcsenkót vezérőrnaggyá léptették elő. 1942 augusztusában ő lett a 2. harckocsihadtest parancsnoka, de egy hónap múlva már a 4. harckocsihadtest élén kapcsolódott be a sztálingrádi csatába. Miután részt vett a német 6. hadsereg bekerítésében, 1943 januárjában Kravcsenko hadtestének harckocsijai a Voronyezsi Front állományában a magyar 2. hadsereget támadták. A 4. harckocsihadtestet 1943. február 13-án 5. gárda-harckocsihadtestnek nevezték át. A magasabbegység részt vett a harkovi, majd a kurszki csatában is. Kravcsenkót időközben (1943 júniusában) altábornaggyá léptették elő, majd 1944. január 21-én megkapta a 6. harckocsihadsereg parancsnoki beosztását. Kravcsenko hadserege a romániai harcokban tanúsított teljesítménye alapján 1944. szeptember közepén megkapta a „gárda" megkülönböztető elnevezést, parancsnokát pedig vezérezredessé léptették elő.

1945. január 4-én a 6. gárda-harckocsihadtest azt a feladatot kapta, hogy január 5-én estig csapatait összpontosítsa Ipolyszalka–Letkés körzetébe, majd 6-án hajnalban menjen át támadásba a 7. gárdahadsereg főcsapásának irányában. A harckocsihadseregnek január 7-én estig el kellett foglalnia a komáromi dunai átkelőket, majd ki kellett jutnia a IV. SS-páncéloshadtest hátába. Ugyanakkor az erők egy részével birtokba kellett vennie Érsekújvárt, és bevárni a 7. gárdahadsereg lövészcsapatait.

Ezzel összhangban a 9. gárda-gépesítetthadtest (Mihajil Vasziljevics Volkov altábornagy) számára azt a feladatot szabták, hogy a 25. gárda-lövészhadtest 53. lövészhadosztályával együttműködésben éjszakai támadással törje át a német–magyar védelmet Nánától északra, majd Muzslán, Bátorkeszin és Madaron keresztül előretörve vegye birtokba a komáromi vasúti hidat. A harckocsihadsereg támadásának északról való biztosítása érdekében a hadtestnek Bátorkeszi elérése után 46. gárda-harckocsidandárját Érsekújvár felé kellett fordítania. A 9. gárda-gépesítetthadtest saját erői 1945. január 5-én az alábbiak voltak:[40]

Alakulat	*Páncélosok*	*Gyalogság harcos létszáma*	*Tüzérség*
18. gárda-gépesítettdandár (benne a 83. gárda-harckocsiezred)	3 db M4A2 harckocsi 6 db Valentine IX harckocsi 3 db SzU–76 önjáró löveg	620 fő[41]	Nincs adat
30. gárda-gépesítettdandár (benne a 84. gárda-harckocsiezred)	2 db M4A2 harckocsi 2 db Valentine IX harckocsi	45(!) fő[42]	Nincs adat
31. gárda-gépesítettdandár (benne a 85. gárda-harckocsiezred)	14 db M4A2 harckocsi 4 db Valentine IX harckocsi 2 db SzU–76 önjáró löveg	420 fő	Nincs adat

[40] A 9. gárda-gépesítetthadtest hadműveleti naplója az 1945. januári Komárom–Érsekújvár irányú támadásról. (Másolata a szerző birtokában; a továbbiakban: A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója) 3–4. o.

[41] Összehasonlításul: egy teljesen feltöltött, 3781 fős gépesített dandár állományába saját harckocsiezrede mellett három gépkocsizó lövészszázlóalj (egyenként 649 fő), egy aknavetőosztály, egy tüzérosztály, egy légvédelmigéppuskás-század, egy géppisztolyos-század (94 fő), egy felderítőszázad, egy páncéltörőpuskás-század, egy műszaki század és saját hadtáp-csapatok tartoztak. Felszerelését és fegyverzetét 177 golyószóró, 45 géppuska, kilenc légvédelmi nehézgéppuska, 30 darab 82 mm-es és hat 120 mm-es aknavető, 12 darab 76,2 mm-es löveg, 12 darab 45 mm-es páncéltörő ágyú, 99 darab 14,5 mm-es páncéltörő puska, 41 harckocsi, 10 páncélozott szállító jármű, 10 páncélgépkocsi, 360 tehergépkocsi és 94 rádió adó-vevő alkotta.

[42] A harckocsi- és a személyi állományt január 5-ig betagolták a 18. gárda-gépesítettdandárba.

Alakulat	*Páncélosok*	*Gyalogság harcos létszáma*	*Tüzérség*
46. gárda-harckocsidandár	29 db M4A2 harckocsi	91 fő[43]	Nincs adat
14. gárda motorkerékpáros-zászlóalj	3 db M4A2 harckocsi 1 db SzU–76 önjáró löveg	118 fő	–
31. gárda műszaki zászlóalj	–	260 fő	–
15. gárda híradózászlóalj	2 db M4A2 harckocsi	–	–
Hadtest-tüzérség	–	–	Nincs adat
Összesen:	*71 páncélos*	*1554 fő*	–

A hadtestet Kravcsenko vezérezredes egy páncéltörő tüzérdandárral, egy könnyű tüzérezreddel, egy légvédelmi tüzérezreddel és egy műszaki zászlóaljjal erősítette meg.

Az 5. gárda-harckocsihadtest (Mihajil Ivanovics Szaveljev vezérőrnagy) csapatainak Nánától délre éjszakai rohammal át kellett törniük a német–magyar védelmet, majd Búcs, Marcelkeszi[44] és Hetény elfoglalása után birtokba kellett venniük a komáromi közúti hidat. A hadtest 1945. január 5-én az alábbi saját erővel rendelkezett:[45]

Alakulat	*Páncélosok*	*Gyalogság harcos létszáma*	*Tüzérség*[46]
20. gárda-harckocsidandár[47]	–	Nincs adat	Nincs adat
21. gárda-harckocsidandár	43 db T–34/85 harckocsi	146 fő	Nincs adat
22. gárda-harckocsidandár	42 db T–34 harckocsi	86 fő	Nincs adat
6. gárda-gépkocsizó-lövészdandár	–	500 fő 5 db nehézgéppuska 13 db géppuska 35 db golyószóró 26 db pct. puska	7 db 76 mm-es löveg 6 db 45 mm-es pct. ágyú 4 db 120 mm-es aknavető 25 db 82 mm-es aknavető
15. gárda-motorkerékpáros-zászlóalj	4 db harckocsi	Nincs adat	Nincs adat
4. gárda-híradózászlóalj	2 db harckocsi	–	–
391. gárda-páncéltörő-tüzérezred	–	–	12 db 76 mm-es löveg
454. gárda-aknavetőezred	–	–	17 db 120 mm-es aknavető
127. gárda-aknavető-tüzérosztály	–	–	4 db M–13 rakéta-sorozatvető
392. gárda-légvédelmi-tüzérezred	–	–	6 db 37 mm-es gépágyú 10 db 12,7 mm-es géppuska
Összesen:	*91 páncélos*	*732 fő*	–

[43] Minden szovjet harckocsidandár hadrendjében volt egy saját gépkocsizó lövészzászlóalj, elvi állománytáblájában 507 katonával.

[44] Marcelháza és Kurtakeszi 1942-ben Marcelkeszi néven egyesült.

[45] Az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplója, 1945. január 1–31. (Másolata a szerző birtokában; a továbbiakban: Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója) 3. o.

[46] 1945. január 1-jei adatok.

[47] A dandár 1945. január 1-jén meglévő harckocsi-állományát (21 T–34) január 5-ig elosztották a másik két harckocsidandár között.

A hadtestet a 6. gárda-harckocsihadsereg parancsnoka egy könnyű tüzérdandárral, egy tüzérezreddel és egy műszaki zászlóaljjal erősítette meg.

A hadseregközvetlen 4. önálló gárda-motorkerékpárosezred feladata az volt, hogy 10 harckocsijával a Duna északi partja mentén támadjon Komárom irányában, és ezzel fedezze a 6. gárda-harckocsihadsereg balszárnyát déli irányból. A hadseregközvetlen 202. könnyű tüzérdandár és a 34. páncéltörő tüzérdandár (összesen 107 löveggel), valamint a 22. gépkocsizó műszaki dandár és az 57. gárdaaknavető- (sorozatvető-) tüzérezred – mint arról fentebb már szó esett – a két gyorsan mozgó hadtestet támogatta.

A 2. Ukrán Front kijelölt csapatai összesen 202 páncélossal,[48] valamint 719 löveggel és aknavetővel rendelkeztek. A szárazföldi csapatokkal való együttműködésre a 2. és 3. Ukrán Front két légi hadseregének kötelékei is felkészültek.

A szovjet csapatok egyáltalán nem voltak erejük teljében. Az 5. gárda-harckocsihadtest feltöltöttsége például alig haladta meg a 33%-ot, a 9. gárda-gépesítetthadtest pedig előírt harcjárműveinek egyharmadával sem rendelkezett.[49] A két hadtest aktuális harcértékét tekintve január 5-én este inkább egy-egy átlagos német páncéloshadosztálynak felelt meg, mintsem valódi hadtestnek.[50]

Ilyen körülmények között a hadműveleti terv sikere alapvetően a hadműveleti és harcászati meglepetésen, a szünet nélküli harcon (beleértve az éjszakai harccselekmények megvívását is), és főként a gyorsaságon múlott.

A páncélosokkal felszerelt szovjet erők – az ellenséges felderítés megtévesztése céljából – főként éjszaka mozogtak új összpontosítási körleteik felé. Az 5. gárda-harckocsihadtest január 5-ére virradó éjszaka 45 km-es menettel érte el Nána és Párkány körzetét. A 9. gárda-gépesítetthadtest 46. gárda-harckocsidandárja ugyanakkor ezen az éjszakán 80 km-t tett meg új bevetésének helyszínére, de az álcázás érdekében egyelőre a német–magyar peremvonaltól 20 km-re várakozott.[51]

A sötétben való hatékony harckocsitámadásnak az egyik legalapvetőbb feltétele az eredményes tájékozódás volt. A szovjet csapatok megkapták a támadási irány pontos

---

[48] A 6. gárda-harckocsihadsereg két hadtestében összesen 162 harckocsi és hat önjáró löveg volt. A hadseregközvetlen alakulatoknál (51. gárda önjáró tüzérdandár, 49. gárda nehézharckocsi-ezred, 364. gárda nehéz önjáró tüzérezred, 697. és 1458. önjáró tüzérezred, valamint a 4. gárda motorkerékpáros-ezred) összesen (!) további 16 harckocsi és két önjáró löveg állt rendelkezésre, vagyis ezek a kötelékek a támadást még a hadtesteknél is alacsonyabb feltöltöttséggel várták. A harckocsihadsereg 178 páncélosán és 113 motorkerékpárján kívül a hadműveleti csoportosításba tartozott még a 27. önálló gárda-harckocsidandár 16 üzemképes harckocsija és nyolc önjáró lövege is.

[49] Az 1945. január 1-jén érvényes állománytáblák alapján egy teljesen feltöltött harckocsihadtest 207 közepes (T–34 vagy T–34/85) harckocsival, 21 könnyű (SZU–76), 21 közepes (SZU–85/100) és 21 nehéz (ISZU–122/152) önjáró löveggel (összesen 270 páncélossal) rendelkezett. A gépesített hadtest állományába ugyanakkor 183 közepes harckocsi, 21 könnyű (SZU–76), 21 közepes (SZU–85/100) és 21 nehéz (ISZU–122/152) önjáró löveg (összesen 246 páncélos) tartozott. Lásd bővebben: *Zaloga, Steven J. – Ness, Leland S.:* Red Army Handbook 1939–45. Sutton Publishing, 1998. 61–99. o.

[50] Michael Reynolds, a neves brit hadtörténész előszeretettel hasonlítja az 1943–1945 között szervezett szovjet harckocsi- és gépesített hadtesteket egy-egy német páncéloshadosztályhoz, a szovjet harckocsihadseregeket pedig egy német páncéloshadtesthez. Noha ezzel általában – egy teljesen feltöltött szovjet harckocsihadsereg, illetve harckocsi- vagy gépesített hadtest esetében – nem érthetünk egyet, a 6. gárda-harckocsihadsereg 1945. január eleji harcértéke valóban megfelel ennek az összehasonlításnak.

[51] Commanding the Red Army's Sherman Tanks. Lincoln–London, 1996. (a továbbiakban: *Loza*) 66. o. A könyv szerzője a 46. gárda-harckocsidandár egyik zászlóaljparancsnokaként a második világháborúban kiérdemelte a „Szovjetunió Hőse" címet, és három M4A2 harckocsit lőttek ki „alóla".

irányszögét, s ezt követniük kellett bármi áron: „a harckocsizóknak ezt az irányszöget a harckocsitornyok belső falára, a tüzéreknek a tábori és légvédelmi lövegek lövegpajzsára, a deszant-lövészeknek géppisztolyuk fegyvertusára kellett írni."[52]

A 9. gárda-gépesítetthadtest angolszász gyártmányú páncélosai rendelkeztek beépített iránytűvel, ám az 5. gárda-harckocsihadtest T–34 és T–34/85 harckocsijai nem. Ezért az előbbi hadtest parancsot kapott, hogy – a zászlóalj- és a századparancsnoki harckocsikat leszámítva – minden páncélosból szereljék ki az iránytűket, és adják át azokat a harckocsihadtestnek.[53] Más szempontból is volt különbség a két hadtest között: amíg a 9. gárda-gépesítetthadtest fehérre festette[54] harcjárműveit, addig az 5. gárda-harckocsihadtest ezt nem tette meg. Ennek később meglehetősen hátrányos következményei lettek.

A nagyobb lélektani hatás kedvéért a szovjet hadvezetés még a támadást bevezető tüzérségi tűzelőkészítésről is lemondott. Ebben a helyzetben alapvető fontossággal bírt: mégis mire számítanak a német–magyar csapatok?

A „Balck" seregcsoport január 1-jén még úgy vélekedett, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereget feltöltés céljából vélhetőleg kivonják az arcvonalból. Három nappal később, 4-én azonban a német felderítő repülőgépek a Garam keleti partján 300, déli irányban mozgó gépjárművet észleltek. Hamarosan be is azonosították őket, mint a 6. gárda-harckocsihadsereg két menetoszlopban haladó eszközeit.[55]

A németek ekkor még azt gondolták, hogy ezek az erők talán Szobnál átkelnek a Dunán, és a 3. Ukrán Front jobbszárnyának megerősítésére sietnek. Balck páncélos tábornokban azonban kétség ébredt e változat megvalósulását illetően, s aznap két önálló páncélvadászosztályt rendelt alá az LVII. páncéloshadtestnek, hogy az megerősíthesse velük jobbszárnyát. Egyúttal kérvényezte, hogy a német 4. légiflotta összes bevethető repülőgépe másnap az átcsoportosuló 6. gárda-harckocsihadsereget támadja.[56]

Január 5-én az összesített felderítő jelentésekből kirajzolódó német végkövetkeztetés már az volt, hogy egy újabb támadás áll küszöbön, amely a Párkánynál kialakított szovjet hídfőből indul nyugat felé, Komárom irányában, a Dunától délre védekező szovjet csapatok tehermentesítése érdekében. Erről a Dél Hadseregcsoport vezérkari főnöke, Helmuth von Grolman altábornagy, valamint a „Balck" seregcsoport vezérkari főnöke, Heinz Gaedcke vezérőrnagy január 5-én 16 óra 50 perckor beszélt először nyíltan.[57] Tehát – ha az utolsó pillanatban is – a németek mégis felfedezték a szovjetek támadási szándékát, s ez a hadműveleti meglepetést jelentősen csökkentette.

Az LVII. páncéloshadtest arcvonalán a „Szent László" hadosztály erői január 5-én végrehajtották a német csapatok leváltását. Erre az I/I. ejtőernyős-zászlóalj védőszakaszának középen elhelyezkedő 2. század egyik szakaszparancsnoka, Marosújvári Géza tartalékos zászlós így emlékezett:

---

[52] *Loza* 66. o.

[53] Uo. 65. o.

[54] Uo. 67. o.

[55] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 4. 1. 1945 (627. tekercs 7211980. felvétel).

[56] A német légierő másnap a rossz időjárás ellenére összesen 140 bevetésben támadta a Garam folyótól keletre zajló gépjárműforgalmat és a szovjetek által megszállt településeket, de a támadások eredményét a Dél Hadseregcsoport hadinaplója sajnos nem rögzítette.

[57] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 5. 1. 1945 (627. tekercs 7211993. felvétel).

„A német egység, melyet leváltottunk századommal, az Érsekújvár–Párkány vasútvonal mellett, illetve közvetlenül a vasúti töltésre volt beásva. Nagyon szerencsétlenül megválasztott védővonal volt. Századparancsnokomtól, Szakács [József – Sz. N.] főhadnagytól megkaptam szakaszom védősávját, és előrementem az állásokban lévő német egységhez. Késő délután volt már, és alig lehetett látni az esztergomi bazilika kupoláját. Az ég egyébként derült volt és mínusz 7-8 fok hideg. Feltűnően nagy volt a csend, és valami érződött a levegőben. A távolból mély, harckocsimorgásra emlékeztető hangot hallottam.

Megkerestem a sávomban védő német egység parancsnokát, és közöltem vele, hogy mi fogjuk őket leváltani. Kisült, hogy egy német század védi ezt a sávot, és nekem ugyanezt egy szakasszal kell megszállnom. A német századparancsnok harcálláspontja egy vasúti átereszben volt berendezve.

Előttünk hóval borított sík területet láttam, trágyakupacokkal tarkítva. Mögöttünk ugyanez kukoricatáblákkal, majd távolabb a Köbölkút–Muzslai szőlődombok húzódtak, apró présházakkal. A német főhadnagy szerint nyugalom van és nincs semmi komolyabb harctevékenység. Ennek nagyon megörültünk, mert valamennyien nagyon fáradtak voltunk, és alig vártuk már, hogy valahova ledőlhessünk.

Mivel létszámunkhoz viszonyítva széles védősávot kaptunk, a védelmet támpontszerűen szerveztem meg. A leváltás végrehajtása alatt észrevettem, hogy a németek nagyon gyanúsan viselkednek, és lázas gyorsasággal ürítik ki állásaikat. A német főhadnagytól beszélgetés közben megkérdeztem, hogy ő hallja-e Párkány irányából a harckocsik hangjához hasonló hangokat. Megnyugtatott, hogy ez a hang német harckocsiktól ered. Én jóhiszeműen elhittem neki ezt, mert gondoltam, hogy magasabb parancsnokaink megfelelően tájékozódtak, mielőtt kihoztak ide bennünket. Rajparancsnokaimmal pontosan meghatároztuk a „villámgéppuskák" [MG 42 géppuskák – Sz. N.] helyét és a rajok sávjait."[58]

Tassonyi Edömér százados visszaemlékezései szerint a szovjet harckocsi és önjáró lövegek január 5-én este 22 óra körül kezdtek gyülekezni, közvetlenül a német–magyar arcvonal előtt. Az összevont ejtőernyős-zászlóalj parancsnoka haladéktalanul jelentette is a „Szent László" hadosztály vezérkari főnökének – Lajtos Árpád vezérkari őrnagynak –, hogy 60-80 páncélos már beérkezett, s a gyülekezés folytatódik.

Lajtos – aki saját bevallása szerint az este folyamán a készülő harckocsitámadásról több figyelmeztetést is kapott az arcvonalból – enyhén kételkedett Tassonyi jelentésének valóságtartalmában, de ugyanakkor visszaemlékezése szerint elrendelte, hogy erősebb szovjet nyomás esetén minden magyar védőkörlet és támpont visszavonulhat. Nem határozta meg számukra, hogy ezt pontosan milyen irányban tegyék. Egyetlen pontot jelölt csupán meg: minden visszavonuló kötelék Köbölkútra igyekezzék.[59]

Tassonyi ezután még utasította Godó főhadnagyot, a jobbszárnyon elhelyezkedő század parancsnokát, hogy ha megindul a szovjet támadás, gyújtsák fel a közeli szalmakazlakat, majd éjfél körül lefeküdt aludni.[60] Akkor még nem tudta, hogy álma nagyon rövid lesz.

---

[58] Marosújvári Géza: Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei, 1941–1945. HL Tgy. 2904. sz. 6–7. o.

[59] *Lajtos Árpád:* Szent László hadosztály (visszaemlékezés). HL Tgy. 2598. sz. (a továbbiakban: *Lajtos*) 69. o.

[60] Tassonyi Edömér 1982. január 12-én kelt levele Pályi Györgyhöz. In: *Pályi György:* A Szent László hadosztály repülő-lövészezredének története 1944. okt.–1945. dec. (kézirat) HL Tgy.3063. sz. (a továbbiakban: Tassonyi-levél) 1–2. o.

Nem sokkal éjfél után, január 6-án[61] hajnali 3 órakor „ГРОЗА" (Zivatar) jelszóra kezdetét vette a szovjet csapatok támadása, a korábbi terveknek megfelelően tüzérségi tűzelőkészítés nélkül.

Az 5. gárda-harckocsihadtest 21. gárda-harckocsidandárja – megerősítve a 391. gárda páncéltörő tüzérezreddel és a 22. gépkocsizó műszaki dandár egy zászlóaljával – Nána felől Párkány–Nána vasútállomás irányában indított támadást. Hajnali 5 óra körül, a vasútállomástól 200 méterre keletre a páncélosok aknamezőbe ütköztek. Alig keltek át ezen, további 300 méter után a műszaki katonáknak újabb robbanó műszaki záron kellett átjárót nyitni.

A 22. gárda-harckocsidandár (alárendeltségében a 22/3. gépkocsizó műszaki zászlóaljjal) ezzel egy időben Párkány előteréből Ebed felé támadott, amelyet 10 óra tájban foglalt el.[62]

A szovjet támadás megindulása előtt nem sokkal, hajnali 1 óra tájban Korponay főhadnagy Muzslán állomásozó – Panzer IV harckocsikból álló – páncéloscsoportját is riadóztatták, amely hamarosan meg is indult Párkány–Nána vasútállomás felé. A magyar harcjárművek nem az úton, hanem mellette kétoldalt, a terepen szétbontakozva, harcalakzatban haladtak. Parancsnokuk keresztneve után rádió hívójelük „Dezső" volt. Bese Ödön szakaszvezető, a századparancsnoki harckocsi vezetője így emlékezett:

„Tíz harckocsival indultunk, de az egyik kocsink a község [Muzsla – Sz. N.] kijáratánál motorhiba miatt leállt. A rádiója pedig össze volt hangolva a századdal. Amint megyünk a sötétben, mert a hold a hófelhők közé elbújva nem világított, csak annyit láttunk, amikor a szemünk megszokta a sötétséget, amit a hó egy kis világosságot nyújtott. A félhomályban én észrevettem, hogy itt is, ott is kisebb csoportokban vagy egyedül a gyalogság vonul hátra. Nem szóltam, csak figyeltem. Egyszer csak a jobb szélső kocsink jelenti: 'Dezső figyelem! Dezső figyelem! Nána felől egy sötét tömeg közeledik felém. Valószínű harckocsi. Ezért kérdezem: saját ez?' Mert német is lehetett, ezért kérdezte. A főhadnagy úr azt válaszolta, hogy 'nem tudom'. Azután pár perc múlva egy robbanás, és a szembejövő kocsi égett, mint a fáklya. Ekkor látjuk, hogy ez T–34-es. A szélső kocsink pedig jelenti: 'Majdnem nekem jött, kénytelen voltam belelőni'.

A T–34-es minket nehezebben láthatott, mivel a mi kocsijaink a meszeléstől fehérek voltak és beleolvadtak a havas környezetbe. Ellenben az orosz tankok a havon sötét pontokként kivehetően látszottak.

Nos, amint a T–34-es égett és világított, látjuk itt is, ott is T–34-ek és T–43-ak,[63] de nagyon sokan. Nem volt mit tenni, a szokásos módon elkezdtünk lőni, ahogy csak bírtunk. Közben ide-oda helyet változtattunk. Egy T–34-es megfordult és ész nélkül rohant hátra. A kipufogója pedig egyméteres szikracsóvát lövelt ki hátra. Az égő kocsi fényénél távolabb egy fa villogott a fénytől. Mi pedig ismertük az utat, tudtuk, hogy ott balra ka-

[61] Az időjárás reggel párás, ködös volt, rossz látási viszonyokkal. Gyenge hóesés mellett –2 Celsius-fokot mértek. Napközben is tovább hullott a hó, a látási viszonyok nem javultak, a hőmérséklet pedig egy Celsius-fokkal csökkent.

[62] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 5. o.

[63] A németek nyomán a magyar páncélosok is így hívták a T–34 parancsnoki kupolával szerelt változatát és a T–34/85 harckocsit. Ez esetben utóbbiakról van szó.

nyarodik az út. A Marci [a századparancsnoki harckocsi irányzólövésze – Sz. N.] pedig becélozta a villogó fát, és amikor a szikracsóva odaért, kilőtte a menekülő harckocsit.

A következő pillanatban megszólalt a rádió: 'Dezsők! Dezsők! Vigyázzatok, a hátatok mögött T–34-es!' Erre a tornyot gyorsan hátra fordítottuk, és bumm, a hátunk mögött 60 méterre kilőttük az oldalát mutató T–34-et. Akik kiugrottak, szaggatták le magukról a ruhát és hemperegtek a hóban, mert égett rajtuk minden.

Itt a csetepaté tizenöt-húsz percig tartott. Az oroszok meghátráltak. Nem tudták, hogy kik vagyunk, és milyen erőkkel rendelkezünk, hányan vagyunk. Mi kilőttünk úgy tizenöt orosz harckocsit, hármat járó motorral, üzemképes állapotban otthagytak üresen."[64]

A 3/I. harckocsizászlóalj itt bevetett százada az összecsapásban két kilőtt Panzer IV harckocsit veszített. Mivel a szovjetek jelentős túlerőben voltak, a lőszerkészlet viszont csaknem elfogyott, a magyar páncélosok kihasználva a szovjet megingást, visszavonultak. Közvetlenül a Duna északi partja mentén haladtak, hogy elkerüljék az 5. gárda-harckocsihadtest erőit.

Időközben megvirradt. A Muzsla keleti kijáratánál korábban elakadt magyar páncélos rádión figyelmeztette a páncéloscsoportot, hogy a szovjet harckocsik időközben a hátukba kerültek és elvágták a községbe vezető utat. Miután a magyar harckocsi két közeledő T–34-et kilőtt, a szovjet páncélosok vele is végeztek.

Korponay főhadnagy ezután parancsot adott, hogy a páncélosok Muzslát elkerülve, egyenként mozogva érjék el Búcs községet. Két páncélos – egymást nem látva – Karva felé vette az irányt, nyomukban egy őket üldöző T–34 harckocsival. A község házai között – egymásról továbbra sem tudva – mindkét magyar harckocsi lesállást foglalt. A gyanútlanul behatoló szovjet páncélost a közelebbi magyar Panzer IV négy-öt méterről szétlőtte. Ezután a magyar harckocsik a terepen keresztül Búcs felé igyekeztek. Bese Ödön mindezt így látta:

„Már délutánra járt az idő, amikor valahonnan ismét előkerült egy orosz tank. Észrevett, és mivel nem lőttünk rá, üldözni kezdett, de még elég távolról. Én pedig utolértem egy kis cseh kocsiból átalakított tankot, a németek a tornyát lecserélték, erősebb ágyúval szerelték fel. Így lett belőle 11 tonnás kis harckocsi. [65] [...] Valahonnan idekeveredett. Elértünk egy tónak is beillő nagy vízterülethez. Ami a sok őszi esőtől és december eleji hóolvadásból az itt lévő elég nagy mélyedésben összegyűlt. Persze be volt fagyva. Ez a kis harckocsi rászaladt, és vígan átment rajta. Gondoltam, én is megpróbálom [a Panzer IV harckocsival – Sz. N.], hátha elbír a jég, most elég hideg van. Rámentem, egy darabig ment is a dolog, aztán a parttól úgy 20-25 méterre beszakadt alattam a jég. A víz mélysége nem volt nagy, úgy 70-80 cm lehetett, de az alja iszapos volt. Egy darabig, úgy 3-4 métert mentem előre, a kocsi törte maga előtt a jeget, közben éreztem, hogy a lánc mindig nehezebben tud kapaszkodni. [...] Megálltam és lassan megindultam hátra, vigyázva, nehogy a lánc megpörögjön, mert akkor itt rekedünk. A kocsiban lévők kiabáltak: 'ne menj hátra, gyerünk tovább előre!' – nem hallgattam rájuk, lassan sikerült kimásznom. [...]

---

[64] *Bese* 88–89. o.

[65] A magyar századparancsnoki harckocsi feltételezhetően a német 43. páncélvadászosztály egyik Marder páncélvadászát érte utol.

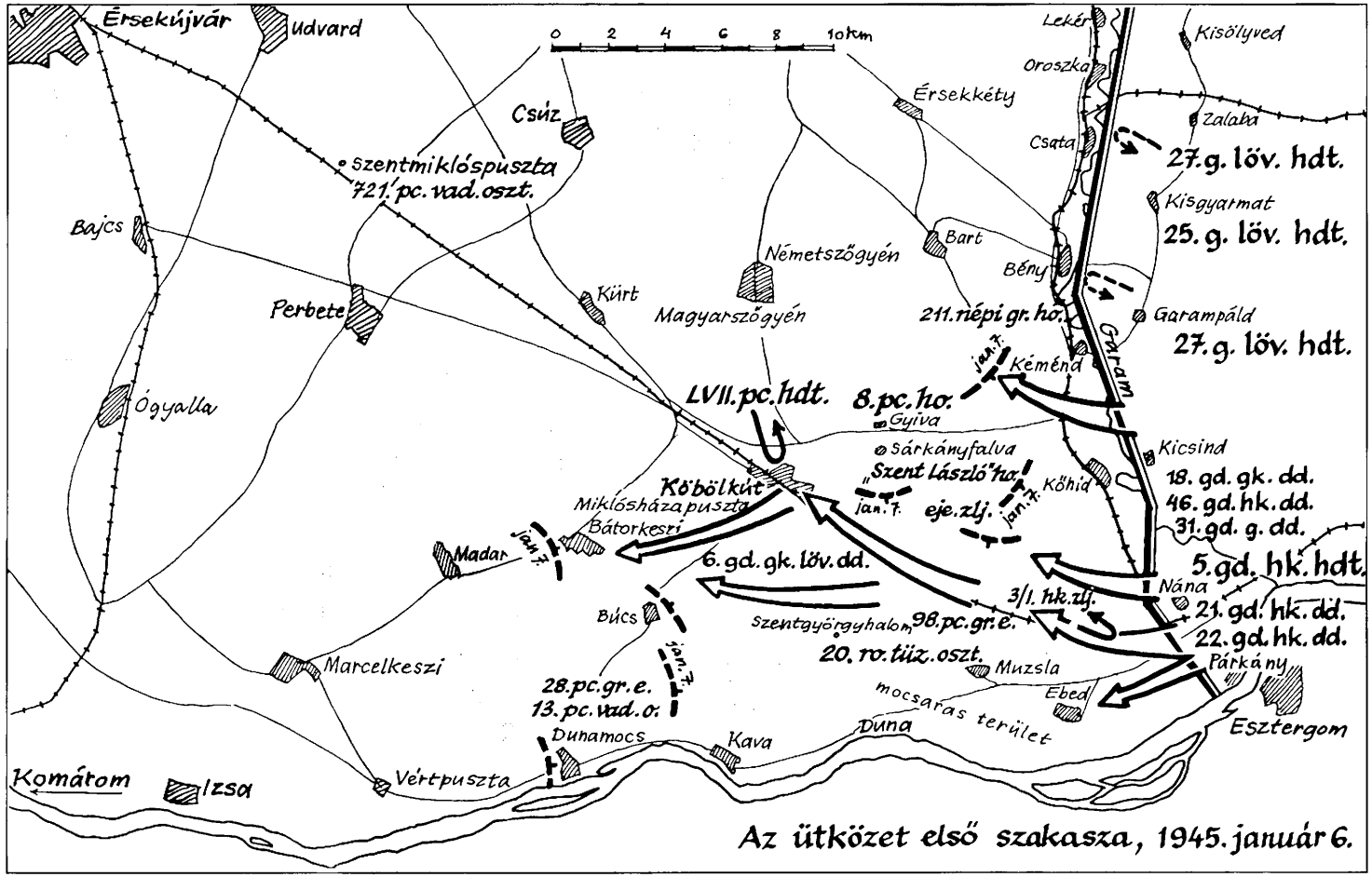

Az ütközet első szakasza, 1945. január 6.

A tó után 300-400 méterre széles vízelvezető árok keresztezte utunkat. A mélysége 3-3,5 m, a szélessége 4 m körül lehetett. A kis harckocsi elakadt, nem tudott tovább menni. Oldalirányban kereste, hol tudna átmenni, mert az árok oldala nagyon meredek volt. A T–34-es beérte, és még arra sem méltatta, hogy kilője, hanem egyenesen nekiment és belelökte az árokba. Utána ő is kereste, hol tudna átmenni. A kis kocsiból pedig kimásztak [a németek – Sz. N.], tüzér szakaszvezető volt a parancsnokuk. Ő meg hátulról a fauszt patronnal (magyarul páncélököl) belelőtt a T–34-esbe. Az pedig szinte szétrobbant. Úgy szétnyílt, mint egy ló vontatta hótúró, mert a fausztól a kocsiban lévő lőszer és üzemanyag azonnal felrobbant, ami szétvetette a tankot. Ezután már zavartalanul folytattuk utunkat."[66]

Hajnali 1 óra 30 perckor a magyar 20. rohamtüzérosztály részeit is riadóztatták. Két Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélos már előző nap 16 órakor elhagyta Muzslát, hogy állást foglaljon az Ebed felé vezető úton. Így most csak Óvári Győző zászlós további három vadászpáncélosa indult el a községből, hogy csatlakozzék hozzájuk. Útközben az egyik harcjármű Muzsla közepén műszaki okok miatt elakadt.[67] A másik két vadászpáncélos Ebed északi előterében elérte társait. A páncélosok lövegei dél felé néztek. Óvári zászlós nem várt harckocsitámadást, így repeszgránátot töltetett be. Az egyik magyar Jagdpanzer 38(t) parancsnoka hamarosan jelentette, hogy járművét kilőtték, és kezelőszemélyzete elhagyta azt. A zászlós vadászpáncélosával kelet felé fordult, és két-három közeledő szovjet harckocsit vett észre. Ekkor a magyar páncélost homlokpáncélzatán áthatoló találat érte, s egy másik lövedék az egyik lánctalpát is letépte. A szovjet páncélosok ezután visszahúzódtak. A magyar kezelők gyalog gyorsan visszavonultak Muzslára. A megmaradt másik két magyar vadászpáncélos saját lábán húzódott vissza a községbe, ahonnan hamarosan Koltay főhadnagy parancsára folytatták a visszavonulást Ógyalla felé.[68]

A szovjet 22. gárda-harckocsidandár 10 óra körül birtokba vette Ebedet, majd részeivel a Muzsláért harcoló 21. gárda-harckocsidandárt támogatta.

Muzslán a magyar 53. utászzászlóaljból szervezett egyesített utászszázad két szakasza a település keleti, egy félszakasz pedig annak északi szélén foglalt védőállást. Reggel 6 órakor a szovjet harckocsik lőni kezdték a községet, mire az utászszakaszok tüzelve visszahúzódtak.

Eközben két T–34 páncélos kelet felől betört a faluba. Az egyik kilőtte a magyar 16. rohamtüzérosztály egy Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosát, ami a falu közepén tüzelőállásba vonulás közben belehátrált egy mély vízelvezető árokba, és emiatt mozgásképtelenné vált. Ezt a szovjet harckocsit azután az utászszázad I. szakaszának parancsnoka, Székely György hadnagy egyetlen páncélöklével kilőtte, a páncélosból kiugráló legénységgel pedig közvetlen közelről, géppisztollyal végzett.

A muzslai harcokban nagy valószínűséggel a „Bernolák" rohamtüzérosztály legalább egy Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosát is kilőtték a szovjetek.[69]

---

[66] *Bese* 90–91. o.

[67] Később nagy valószínűséggel sikerült megjavítani, mert a 20. rohamtüzérosztály egyetlen vadászpáncélost sem hagyott Muzslán.

[68] Palásthy András interjúja Óvári Győzővel 2005. június 28-án. A szerző ezúton is köszöni Palásthy úr szíves segítségét.

[69] Legalábbis erről tanúskodik az a veszteségi jelentés, amelyet a 24. rohamtüzérosztály 1. ütege adott le. Lásd HL HM 22. veszteségi osztály anyaga, 14912/8. ny. v. – 1945. Eszerint az üteg három katonája Muzslán feltehetően kilőtt páncélosában halt hősi halált, másik három pedig eltűnt.

A Muzsla nyugati kijáratához telepített páncéltörő ágyú újabb két T–34-et semmisített meg. A községben előrenyomuló szovjet gyalogságnak nagy veszteségeket okozott a magyar utászszázad géppuskája.[70]

A felzárkózó 6. gárda gépkocsizó lövészdandár 1. zászlóalja északról megkerülte Muzslát, a 2. zászlóalj pedig dél felől támadta a települést. Muzsla 10 óra 30 perc körül szovjet kézbe került, de csak dél körül számolták fel teljesen a védők ellenállását.[71] Szovjet adatok szerint a községért folytatott harcokban a német–magyar csapatok három harckocsit, kilenc „önjáró löveget" (valószínűleg vadászpáncélost), valamint 100 halottat és sebesültet veszítettek.

A visszavonuló német 8. páncéloshadosztály vadászpáncélosokból, páncélvadászokból, lövészpáncélosokból és önjáró tarackokból álló harccsoportjával halogató harcot vívott. Emiatt a 21. gárda-harckocsidandár csak 18 óra körül tudott betörni Bátorkeszire[72] – amely eredetileg a 9. gárda-gépesítetthadtest sávjában feküdt –, majd ötórás harc után elfoglalta a községet.

A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár, mivel nem ütközött szervezett ellenállásba, 17 óra 30 perc körül 1. és 2. zászlóaljával elérte a Búcstól 2 km-re északkeletre lévő 127-es magaslatot, majd maga is előretört a harckocsidandár által támadott Bátorkeszi felé.[73]

A szovjet 22. gárda-harckocsidandár eközben folytatta támadását, de Madartól 1 km-re keletre erős német ágyútűzbe ütközött. Így a dandár megállt, és a 21. gárda-harckocsidandárral közösen felkészült Madar birtokbavételére.[74]

Korponay Dezső főhadnagy Panzer IV harckocsija időközben megérkezett Búcsra, ahol a gyorsan közeledő szovjet csapatok hírére a németek pánikszerű visszavonulásba kezdtek. A Komárom felé vezető kijárat biztosításával a magyar harckocsit bízták meg, ám az meghibásodott lövegtávcsöve és kevés lőszere miatt a harcot nem tudta felvenni a községet megkerülő, és nyugat felől támadó T–34 páncélosokkal. A magyar Panzer IV harckocsit rövid tűzváltás után kilőtték. Kapusi János őrvezető, a töltőlövész elesett és bennégett a harckocsiban, de a többiek ki tudtak menekülni. Ahogy Bese szakaszvezető visszaemlékezett:

„Ezután udvarról udvarra, kerítéseken át kellett végigmenni az egész községen. Mert már az utcákon orosz tankok dübörögtek. Mikor úgy feleúton jártunk, az egyik udvarból 3 német katona, oldalkocsis motorkerékpáron, kirohant és nagy sebességgel igyekezett kijutni a községből. Abban az irányban, amerre mi is tartottunk. Odaértek egy kis patakon átívelő hídhoz, ekkor elkapta őket egy repeszgránát. A motor darabokban repült széjjel velük együtt. [...] Amint kiértünk Búcsról, már várt ránk egy terepjáró tehergépkocsi, amellyel Érsekújvárra mentünk, onnan tovább, Komáromot elkerülve, a medvei hídon átjöttünk a Dunán."[75]

---

[70] HL A m. kir. 53. utászzászlóalj naplója, 1945. január 6.

[71] A magyar 53. utászzászlóalj naplója szerint az egyesített utászszázad katonái csak a „Dunán áthangzó déli harangszókor" vonultak vissza a község körzetéből.

[72] A település 752 házból állt.

[73] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 5. o.

[74] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 5. o.

[75] *Bese* 92–93. o.

A magyar 3/I. harckocsizászlóalj „Korponay" százada tehát a komáromi páncélosütközet első – s egyben számára utolsó – napján legalább 18 szovjet páncélost lőtt ki, és öt saját Panzer IV harckocsit veszített. A megmaradt öt magyar páncélos átkelt a Dunán és csatlakozott a 2. honvéd páncéloshadosztályhoz.[76]

A 9. gárda-gépesítetthadtest erői csupán egy órával az általános támadás megkezdése előtt foglalták el megindulási állásaikat.

A 18. gárda-gépesítettdandár a hadtest jobbszárnyán, a 31. gárda-gépesítettdandár középen, Nána és a Garam folyó közötti észak-déli arcvonalon várta a parancsot. A 46. gárda-harckocsidandár – a 301. önálló páncéltörő tüzérezreddel együttműködésben – Nána északi részén kezdte meg a támadást, és Muzsla vasútállomása felé nyomult előre.

Az élen haladó M4A2 harckocsik Káptalanpusztánál aknamezőbe ütköztek, majd tüzérségi tűzcsapás érte őket. Két páncélos találatot kapott.[77] A dandár előrevetett osztagának[78] parancsnoka, Dimitrij Loza gárdaszázados az éjszakai harc kezdetére így emlékezett:

„Három órakor Nyikolaj Mihno [gárdaalezredes, a 46. gárda-harckocsidandár parancsnoka – Sz. N.] kiadta a parancsot az osztagnak: '200' (vagyis 'támadást megkezdeni'). A harckocsik letompított motorokkal megindultak a peremvonal felé. Az árkászok átvezettek minket saját aknamezőink átjáróin. Pontosan keresztül irányítottak az ellenség robbanó műszak zárján készített keskeny sávon is. Tüzérségünk hallgatott, de készen állt, hogy (adott jelre) tüzet nyisson. Közvetlen légi támogatás alkalmazása a rossz időjárás miatt szóba sem jöhetett. A meglepetésre építettünk.

Az előrevetett osztag oszlopa keskeny arcvonalon morzsolta fel az ellenséget annak első állásában. Mögöttünk a dandár zöme – még mindig menetalakzatban – szétzúzta az ellenséges állást. A harckocsik közötti távköz 20-25 méter volt. Ilyen oszlopalakzatban minden Sherman [M4A2 harckocsi – Sz. N.] csupán egy irányba tüzelhetett, csekély kitéréssel jobbra vagy balra. Előrefelé csak az élen haladó harckocsi rendelkezett teljes irányzási lehetőséggel. Az 'emcsák'[79] géppuskatüzét a harckocsideszant-lövészek géppisztolysorozatai egészítették ki. Ha szükséges volt, a gépkocsizó lövészek gránátokat is dobáltak."[80]

A muzslai vasútállomás felé vezető út mentén felállított hat gépvontatású páncéltörő ágyút a szovjetek tűzzel lefogták. A 46. gárda-harckocsidandár ezután különösebb ellenállás nélkül elfoglalta az állomást, s eközben páncélosai legázoltak egy gépkocsioszlopot.

A Káptalanpuszta és Ebed között, valamint a Bélát és Muzslát összekötő út mentén létesített kétvonalas német páncéltörő retesz Lajtos vezérkari őrnagy visszaemlékezése szerint ellenállás nélkül vonult vissza.[81] Ennek oka a Dél Hadseregcsoport későbbi vizsgálata szerint az volt, hogy amíg a szovjetek páncélosaik számára foszforgránátok al-

[76] Uo. 93. o.

[77] *Loza* 69–70. o. Véleményünk szerint a német páncélelhárító retesz 8,8 cm-es légvédelmi és/vagy páncéltörő ágyúi nyitottak tüzet a szovjet harckocsikra.

[78] Az előrevetett osztag a 46/1. gárda-harckocsizászlóalj (Ivan Ignatyevics Jakuskin gárda-százados) egy harckocsiszázadából, két harckocsideszant-lövészszakaszból és néhány M–17 önjáró légvédelmi nehézgéppuskából (amerikai gyártmányú M5 féllánctalpas szállító járművekre szerelt 12,7 mm-es négycsövű nehézgéppuskából) állt. Lásd *Loza* 67. o.

[79] Az M4A2 harckocsik orosz beceneve az „m" betű és az orosz „négy" szó rövidített összevonásából.

[80] *Loza* 67–68. o.

[81] *Lajtos* 70. o.

kalmazásával jól megvilágították a terepet, addig a német páncéltörő ágyúk és légvédelmi lövegek kezelői semmiféle világítóeszközzel sem rendelkeztek.[82]

A sötétben, kedvezőtlen időjárási körülmények közepette meginduló szovjet páncélosok tehát harcászati szinten meglepték a védőket, s emiatt kezdetben gyakorlatilag semmiféle ellenállásba sem ütköztek.

A harckocsi- és gépesített csapatok ezt kihasználva, a minél gyorsabb előretörés érdekében sok helyen szétbontakozás nélkül, menetből próbálták áttörni a német–magyar csapatok védelmét. A támadás elsősorban a „Szent László" hadosztály arcvonalát, valamint e seregtest és a 211. népi-gránátoshadosztály csatlakozását érte. Hajnalig a szovjet csapatok mély betörést értek el, Muzsla, valamint Ebed keleti széléig nyomultak előre, és birtokba vették a Bélától keletre húzódó „Hegyfarok" déli részét. A „Szent László" hadosztályt szétszórták, csupán az ejtőernyős-zászlóalj harcolt tovább zárt kötelékben.

Tassonyi százados ejtőernyős-zászlóalja reggel 6 óráig kitartott eredeti támpontjaiban, annak ellenére, hogy például Godó főhadnagy jobbszárnyon lerohant századából mindössze 48 fő maradt (a többiek elestek, megsebesültek, szétfutottak vagy fogságba estek). Az ejtőernyős-zászlóalj ekkor körülbelül 1 km-t visszavonult a közeli völgyig, és azt dél felől lezárta. Pálfi százados újoncokból álló repülőlövész-zászlóalja 7 óra után csatlakozott a Bélától keletre lévő szőlődombokon körülbelül 400 x 400 méteres zsákban harcoló ejtőernyősökhöz, akikhez időközben odakeveredett egy aknavető kezelőszemélyzete is 42 aknagránáttal.[83]

Szepesvári Béla főhadnagy, a repülőlövész-zászlóalj 2. századának parancsnoka így ír naplójára alapozott visszaemlékezésében:

„Fél 5-kor megkezdődik életem legcsúnyább napja. Rossz hangulatban, vaksötétben viszem a századot a gyülekezőhelyre. A front dübörög, harckocsik nyikorognak, ágyúk dörögnek, nyomjelző lövedékek cikáznak a fejünk felett. Az ejtősök [értsd: ejtőernyősök – Sz. N.] a Béla község előtti dombokat védik, azokat kell megsegíteni. Pálfi százados úr engem, illetve a 2. századot bízza meg az elővéd feladattal. Kapok egy páncélromboló rajt is.

A vaksötétben a térképet nem tudom használni, csak érzés szerint megyek. Alig indulok meg, bevág egy harckocsiágyú-lövedék. A század elfekszik. Alig tudom felrugdalni őket. Első jele ez a kiképzetlen, harcedzetlen [sic!] csapatnak. De valahogy csak megindulunk. Felérünk a dombra, ott félelmetes látvány tárul elénk.

Jobbra a műúton – ameddig a szem ellát – harckocsik özönlenek. Időnként megvilágítja őket a kilőtt, égő saját és orosz harckocsik fénye. Magyar tüzérek menetelnek hátra. Borzalmas a bizonytalanság. Az orosz harckocsik már a hátunk mögött dübörögnek, de menni kell előre. Megfeszített figyelemmel megyünk tovább. Már világosodik, mikor az ejtőernyős parancsnokot [Tassonyi századost – Sz. N.] elérem. Közben kisül, hogy két szakaszom elmaradt. Jelentkezem egy századosnál, az ejtősök parancsnokánál. Szörnyű nagyok a veszteségeik. Kilőttek páncélököllel nyolc harckocsit,[84] de hiába, ez csepp a tengerben. Visszavonulóban vannak.

---

[82] HL KTB/HGr. Süd Fernschreiben an Armeegruppe Balck Ia Nr. 660/45 geh. (628. tekercs 7212356. felvétel).

[83] Tassonyi-levél, 2–3. o.

[84] A nyolcból három páncélos megsemmisítőjét név szerint is ismerjük. Domonkos József tizedes, az 1. honvéd ejtőernyősezred törzsszázadának katonája hajnali 4 órakor a párkány–nánai útelágazásnál a támadó

Végre megérkezik a zászlóalj is. Röviden tanakodik a két zászlóaljparancsnok, és az ejtősök visszavonulnak, mi pedig ellentámadásba megyünk. Szerencsére megvan a két elmaradt szakaszom. Nekem a hegygerincen kell előremennem.

Alig rendezem a századot, őrült géppisztolytüzet kapunk közvetlen közelről. A századom kezd futni. Itt csak a személyes példa segít. A golyózáporban le sem fekszem, hanem teljes nyugalmat színlelve fedezékbe küldöm az embereket.

Az 1. század támad és elzavarja a muszkákat. Én is felszivárogtatom a népet a hegyre.[85] [...] De az 1. század támadása tovább halad, és szalad a muszka. Én is egyszerre hét golyószóróval nyitom meg a tüzet. Na, de ennek is megjön a böjtje. Rögtön a nyakunkon az akna és a csin-bum.[86] Négyen lapulunk egy gödörben, bevág egy akna a közepébe, egy meghal, egy megsebesül. Nekem csodával határos módon semmi bajom, még légnyomást sem kapok (ekkor kezd elterjedni a században, hogy nem fog a golyó). A sebesültet könyörgésére magam kötözöm be. A legényem is légnyomást kap, hátraküldöm. A hátam mögött katonák szivárognak. Hiába távcsövezem, nem tudom felismerni, kik lehetnek. Nem merek tüzeltetni. Egyszerre a zászlóalj-segédtiszt rohan hozzám: 'Azonnal visszavonulni, be vagyunk kerítve!' Nyugalmat színlelve elrendelem a visszavonulást. Utolsónak maradok, de egy szakaszom már nem tud kijönni a bekerítésből. Majdnem az egész 1. század is ott marad. Hátrébb menve várok még, de senki sem jön már. Libád község felé vezetem a maradék századot.

Libád előtt egy erdőben már vár Pálfi százados. Ott van a zászlóalj maradéka, vagy 500 ember. A százados úr parancsot ad, hogy itt ki kell tartani. Hallom, hogy akik mögöttem maradtak, azokat mind elfogták. Egy zászlós, mikor elfogták, fejbe lőtte magát (talán én is ezt tettem volna)."[87]

A „Szent László" hadosztály szűkebb törzse reggel, már világosban, szovjet harckocsik kereszttüzében, a terepen keresztül, gépkocsin hagyta el a bélai kastélyban kialakított harcálláspontját, s előbb Köbölkútra, majd Magyarszőgyénre mozgott hátra.

A 8. páncéloshadosztály törzse Sárkányfalváról ugyancsak Magyarszőgyénre települt át. Déltájban a magyar hadosztály törzse itt kapott parancsot az LVII. páncéloshadtesttől, hogy vonuljon vissza Ógyallára. Egyúttal Tassonyi századost és katonáit a 8. páncéloshadosztály alárendeltségébe utalták.[88]

A 8. páncéloshadosztály 98. páncélgránátos-ezredének egy zászlóalját, amelyet Muzslán az 5. gárda-harckocsihadtest erői korábban bekerítettek, a délelőtt folyamán a páncélgránátos-ezred (von Knoop alezredes) katonái Köbölkút felől indított ellenlökésükkel felmentették, de Muzsla – mint fentebb említettük – szovjet kézbe került.

---

szovjet harckocsikat bevárta, és egyet közülük 30 méterről páncélököllel kilőtt. Kocsis Imre őrmester, az ezred törzsszázadának másik katonája ugyanott a támadó szovjet harckocsikat bevárva, azok közül kettőt 80 méterről páncélrémmel lőtt ki.

[85] Minden valószínűség szerint ez a 250-es magassági pont (Bélai-hegy) volt.

[86] A szovjet gyalogságot támogató páncéltörő ágyúk közkeletű ragadványneve a német–magyar csapatok körében, mivel a lövedék nagy kezdősebessége miatt a lövés dörejét később hallották, mint a becsapódást.

[87] A Hazáért mindhalálig. Vitéz Szepesvári Béla ny. őrnagy háborús naplója. A szerző saját kiadása, é. n. (a továbbiakban: *Szepesvári*) 86–90. o.

[88] *Lajtos* 70–71. o.

Bélát egy ideig még tartotta a „Szent László" hadosztály újoncokkal feltöltött repülőlövész-zászlóalja, de a szovjet rohamok hamarosan szétverték a védelmét. Szepesvári Béla főhadnagy szavaival:

„A fejünk felett állandóan orosz gépek repkednek. Alig vagyunk páran a horhosban Karácsony hadnaggyal együtt. Gyalogsági ásó hiányában az emberek nem tudják beásni magukat. Szerencsére és csodálatosképpen az oroszok nem aknáznak. Lassan leszáll az este. A balszárny, úgy látom, visszavonul. Németek jönnek a balszárnyat előbbre vinni, de azokat is visszaverik. Jelentem Pálfi százados úrnak, hogy nincs balszárny. Azt mondja, ha nem tudom tartani magam, vonuljak vissza.

Azért is kitartok! És ezzel megkezdődik életem legnehezebb éjszakája. Az aknászaink mögöttem vagy 10 m-ről folyamatosan lövik az oroszokat. Az oroszok beszéde, kiabálása behallatszik hozzám az útról. A horhos körül fehér, havas perem fut végig. Váltással géppisztolyos figyelőket állítok, hogy a peremet figyeljék. Én kezdem. Meresztem a szemem a peremre. Amint egy muszka fej a fehér hóperem felett megjelenik, tüzelek; a fej eltűnik. Ez így megy egész éjjel."[89]

Tassonyi Edömér százados ejtőernyősei ellentámadással Bélát visszafoglalták ugyan, de a déli és délnyugati irányból megindított támadások ellenében megtartani már nem tudták. Ezután az ejtőernyős-zászlóaljat észak felé szorították vissza, amely hátramozgása közben – utcai harcok árán – ismét birtokba vette Libádot, ahová időközben betörtek a szovjetek.

Délelőtt 11 óra tájban a szovjetek újabb rohamot indítottak az ejtőernyősök állásai ellen, de miután ez is összeomlott, aznap már nem próbálkoztak újra. Libád előterében az ejtőernyős-zászlóalj parancsnokánál jelentkezett a német 211. népi-gránátoshadosztály lövészzászlóaljának egy kerékpáros-szakasza, amelyet Tassonyi százados Libádtól 400 métere nyugatra, az erdőszegély lezárására rendelt.[90]

A szovjet tüzérség rakétasorozatvető-tűzzel már korábban felgyújtotta Libád házait, hogy a támadó lövészgyalogság a beálló esti sötétségben is lásson valamit. A magyar ejtőernyősök megpróbálták oltani az égő épületeket.[91]

A szovjet felderítés még 6-án reggel megállapította, hogy a németek Köbölkúton gyalogságot, harckocsikat, vadászpáncélosokat és páncéltörő ágyúkat vontak össze.

A 46. gárda-harckocsidandár parancsnokának utasítására az előrevetett osztag a Köbölkút felé vezető úton nyomult tovább, hogy lekösse a németeket a dandár zömének beérkezéséig. Mihno gárdaalezredes a következő jelentést küldte a hadtest törzsének: „Köbölkútra megyek. A 31. gárda-gépesítettdandár gyalogsága siessen."[92]

A 46. gárda-harckocsidandár Köbölkútra igyekvő páncélosait Balnay Zoltán hadnagy, a 1. honvéd közepes aknavető tüzérosztály 2. ütegének parancsnoka igen közelről látta, s erről egykorú jelentésében így számolt be:

„Az orosz harckocsik észrevették az ezalatt már pánikszerűen visszavonuló német–magyar alakulatokat, s a műutat világító-robbanó lövedékekkel lőtték. Az országos jár-

[89] *Szepesvári* 91. o.

[90] Tassonyi-levél, 3. o.

[91] *Szepesvári* 91. o.

[92] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 7. o.

művek [szekerek – Sz. N.] négyes oszlopban, még az árok területén is, vágtában akarták egymást megelőzni, s így a forgalmat csak meggátolták. Köbölkútra beérve, a házakból kijövő német gépkocsik teljesen eltorlaszolták az utat, s egy országos járművet az árokba szorítottak, összetörve."[93]

A szovjet harckocsik reggel 8 óra tájban érték el a települést, amelyet a német 8. páncéloshadosztály részei védték, egyebek mellett tüzérségi eszközökkel és négy harckocsival (feltehetően a 10/II. páncélososztály Panzer IV harcjárműveivel).

Magyar források szerint 8 óra előtt nem sokkal Köbölkúttól északkeletre, az útkanyarnál lévő erdőnél német páncélosok indultak támadásra. A németek a 46. gárda-harckocsidandár előrevetett osztagának három páncélosát kilőtték (ebből egy meg is semmisült), s ezzel a szovjetek előretörését átmenetileg feltartóztatták. Egy másik magyar tiszt is szemtanúja volt az eseményeknek:

„A Köbölkút–Bátorkeszi–Kisújfalu útelágazáshoz érve az ellenséges tűz erősödött, erre gépkocsiról szálltam és a teljesen eltorlódott utat akartam rendezni, miután a gépkocsikat fedezésbe [sic!] állítottam. Az élkocsi már a Bátorkeszire vezető útszakaszon állott. Kb. egy negyedórai időzés után 8 h körül orosz T–34-esek[94] rohantak be a községbe, hevesen tüzelve. Én ezalatt az utcán voltam, és láttam, hogy az első páncélos átrohanva a vasút mellett kilövődött [sic!], a második átgázolt a tüzérparancsnok[95] Steyer kocsiján, és azt teljesen összelapította. A mellettem álló sebesültszállító kocsit a T–34 teljesen szétlőtte, de pár másodpercen belül a harckocsit egy német katona páncélrémmel kilőtte. Magam részéről egy sebesült egészségügyi katonát vittem le a mellettünk álló ház pincéjébe, ugyanezen idő alatt Karácsony őrvezető egy német tisztet vitt a segélyhelyre. A községen hat orosz harckocsi ment át. Ezek eltűnte után összeszedtem az embereket és a gépkocsikat."[96]

Amikor a szovjet előrevetett osztagot követve a harckocsidandár zöme 20 M4A2 páncélossal a Párkány felé vezető út mentén betört Köbölkút déli és keleti felébe, majd a 301. önálló páncéltörő tüzérezred is beérkezett és tüzelőállást foglalt, a Köbölkutat védő németek soraiban ismét kitört a pánik. A védők Bátorkeszi és Kisújfalu felé menekültek. A szovjetek délelőtt 10 óra körül birtokba vették a települést.[97]

A 46. gárda-harckocsidandár és a páncéltörő tüzérezred Köbölkút délnyugati részén, a vasútállomás körzetében megállt és várta a 31. gárda-gépesítettdandár beérkezését, hogy annak átadva az elfoglalt terepszakaszt, folytathassa a támadást nyugat felé.

A gárda-gépesítettdandár azonban egyelőre nem nyomult előre Köbölkútig az elrendelt menetalakzatban. Ugyanis a 9. gárda-gépesítetthadtest (s egyben a 6. gárda-harckocsihadsereg) jobbszárnya fedezetlen volt. A visszavonuló német–magyar csapatok helyenként elvágták a Nána–Köbölkút utat, amely a hadtest fő utánpótlási útvonalát jelentette. A dandár gyalogsága a hadtesttől azt a parancsot kapta, hogy tisztítsa meg az út környékét.

---

[93] Lásd HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 99. sz. melléklet.

[94] A jelentést író tüzértiszt tévedésből a 46. gárda-harckocsidandár M4A2 harckocsijait nézte T–34-eknek.

[95] A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnoka, Dárday Vilmos tüzér ezredes személygépkocsijáról van szó.

[96] HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 100. sz. melléklet.

[97] Сборник материалов по изучению опыта войны № 21. Москва, 1946. (A továbbiakban: Сборник) 122. o.

A 8. páncéloshadosztály részei időközben úrrá lettek pánikszerű menekülésükön, és ellenlökéseket indítottak a Köbölkút északi és északnyugati felé védő 46. gárda-harckocsidandár és a 301. önálló páncéltörő tüzérezred állásai ellen. A német páncélosok betörtek a településre, és az utcákon folyt a küzdelem. 16 óra tájban végre beérkeztek a 31. gárda-gépesítettdandár páncélosai és gépkocsizó lövészei. Velük együtt a szovjetek kiszorították a németeket Köbölkútról.

Estefelé a 18. gárda-gépesítettdandár is beérkezett, amely átvette a község védelmét. A 46. gárda-harckocsidandár és a 31. gárda-gépesítettdandár így sötétedés után is folytathatta nyugati irányú támadását.[98]

A 46. gárda-harckocsidandár 1. harckocsizászlóaljának két M4A2 páncélosa 7-én hajnalban visszatért Ipolyszalkára, hogy az üzemanyag- és lőszerutánpótlást szállító tehergépkocsikat a dandár után kísérje.[99]

A harckocsihadsereg balszárnyán a 4. gárda motorkerékpáros-ezred időközben elfoglalta Karvát, és támadását Dunamocs[100] felé folytatta, ahová az ezred katonái 6-án 23 óra körül törtek be.[101]

A 6. gárda-harckocsihadsereg január 6-án 23 km mélyen hatolt be a „Balck" seregcsoport LVII. páncéloshadtestének védelmébe. A szovjetek a harcok során 29 ellenséges páncélos kilövését jelentették, további 54-et pedig zsákmányoltak (utóbbiak zömét a Párkány–Nána vasútállomáson álló szerelvényen).[102]

A szovjetek ugyanakkor a „Szent László" hadosztály sávjában mintegy 60 harckocsit veszítettek.[103] Mint a fentiekből kiderül, ezekből legalább 27-et magyar katonák lőttek ki.[104]

A harckocsihadsereg mögött, illetve annak jobbszárnyán hajnalban a 7. gárdahadsereg két lövészhadteste is megkezdte támadását. A 25. gárda-lövészhadtest csapatai a 27. gárda-harckocsidandár támogatásával áttörték a német–magyar csapatok védelmét a Garam folyó nyugati partján Kéménd és a Duna közötti 15 km széles frontszakaszon, és a nap végén egyes irányokban 18 km-t nyomultak előre.

A szovjet lövészgyalogság a harckocsidandárok mögött haladt. A 6. gárda-légideszanthadosztály elfoglalta Kéméndipusztát, a 409. lövészhadosztály pedig Kőhídgyarmatot s a Libádtól keletre lévő erdőt. A 375. lövészhadosztály Béla elfoglalásáért harcolt, az 53. lövészhadosztály megszállta Káptalanpusztát, Párkány–Nána vasútállomást, Ebedet, Muzslát, Kismuzslát, Kengyelesmajort, Csenkét és Szentgyörgyhalmot.

---

[98] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 9–10. o.

[99] *Loza* 70. o.

[100] Karva 220, Dunamocs 392 házból állt.

[101] Сборник, 123. o.

[102] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/24. A zömmel magyar felségjelet viselő páncélosok harcképtelen állapotban elszállításukra vártak, amikor a szovjet csapatok elfoglalták a vasútállomás területét. Azonban a 2. Ukrán Front sem szállította el őket, s emiatt 1945. február 19-én a „Südwind" hadművelet keretében támadó német csapatok hiánytalanul visszaszerezték őket, miután a vasútállomást újra birtokba vették. Ehhez lásd a KTB/HGr. Süd 630. tekercs 7 213813. felvételét.

[103] Lásd HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 101. sz. melléklet.

[104] A szovjet 7. gárdahadsereg jelentései a 2. Ukrán Frontnak, 1945. január 1–31. (Másolata a szerző birtokában.) Az 1945. január 6-án 19 óra 50 perckor leadott jelentés.

A 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadteste tehát a nap végén a Libád–Béla–Sárkányfalva vasútállomás–Karva arcvonalon, a 27. gárda-harckocsidandár Kéménd déli szélén harcolt. Aznap a lövészcsapatokat támogató dandár két T–34 harckocsiját és egy SzU–85 önjáró lövegét kilőtték a német lövegek (a harckocsik kiégtek), két további T–34 felrobbant egy aknamezőn, egy harckocsi és két önjáró löveg pedig műszaki okok miatt vált harcképtelenné.[105]

A 27. gárda-lövészhadtest arcvonalán azonban nem sikerült végrehajtani a kapott feladatot. A 243. lövészhadosztály egyik lövészezrede átkelt a Garam folyón, elfoglalta Garamvezekényt, és harcot folytatott Garamdamásd elfoglalásáért. Ugyanakkor a 303. lövészhadosztály Tőre környékén elfoglalt hídfőállását feladta, mivel azt – szovjet források szerint – két gyalogzászlóalj és 22 páncélos támadta.[106]

A 2. Ukrán Front 5. légi hadserege a komáromi páncélosütközet első napján összesen 221 bevetésben támogatta a támadó szárazföldi csapatokat.[107] A nap első felében a sűrű köd akadályozta a repülőgépek alkalmazását. Délután a bombázó- és csatarepülőgépek főleg Bátorkeszit, Magyarszőgyént és Kisújfalut támadták. A szovjet vadászrepülőgépek kilenc légi harcban 10 lelőtt ellenséges repülőgépet jelentettek.[108]

A német Dél Hadseregcsoport törzse csupán 6 óra 20 perckor kapta kézhez az első híreket a szovjetek megindított támadásról. Tíz perccel később a hadseregcsoport utasította a „Balck" seregcsoportot, hogy a 3. páncéloshadosztály minden olyan alakulatát, amely még a Dunától északra állomásozik, haladéktalanul fordítsa meg és vesse be a szovjet betörés elszigetelésére.

A 211. népi-gránátoshadosztály 211. lövészzászlóalja és a 8. páncélos-felderítőosztály (Sell százados) Sárkányfalváról déli irányban indított ellenlökést. Ezek az erők birtokba vették a Köbölkúttól keletre elterülő 217-es magaslatot, és megtartották annak ellenére, hogy a szovjetek dél és délnyugat felől többször is megrohamozták.

A „Balck" seregcsoport időközben utasította a „Szent László" hadosztály sávjában harcoló magyar páncéloscsoportot, hogy még bevethető 11 Panzer IV és Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosával Ebedről észak felé támadjon. Ugyanekkor a magyar ejtőernyős-zászlóaljnak Béláról keleti irányban kellett volna ellenlökést indítania. Ezekre azonban a szovjet csapatok megkerülő manőverei miatt már nem kerülhetett sor.

Délelőtt 10 óra előtt néhány perccel a „Balck" seregcsoport kérvényezte, hogy a komáromi kőolajfinomítók biztosítására rendelt „Gneisenau" zászlóaljakat Komárom Dunától északra fekvő előterébe vezényelhesse. A hadseregcsoport ezt engedélyezte.

Nem sokkal ezután Heinz Guderian vezérezredes, a német szárazföldi haderő vezérkarának megbízott főnöke, aki éppen a IV. SS-páncéloshadtest harcálláspontján tájékozódott a Dunától északra kialakult helyzetről, rendkívül jelentős, a további hadműveleteket alapvetően befolyásoló döntést hozott. Úgy határozott ugyanis, hogy a már vasúti szállítás alatt lévő 20. páncéloshadosztálynak[109] a korábbi tervektől eltérően nem Léva-

[105] A dandár aznapi személyi vesztesége egy halott és 17 sebesült volt. Lásd A 7. gd. hds. hk. g. cs. pk., 006. sz. jelentés, 1945. január 6.

[106] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/22-23.

[107] Uo. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/24.

[108] *Malahov* 82. o.

[109] A 20. páncéloshadosztály január 5-én indult Kelet-Poroszországból. A Dél Hadseregcsoport a hadosztályt január 6-án 17 órakor arról értesítette, hogy az újabb parancs szerint Bajcs–Udvard–Komját–Tardoskedd–

nál, hanem Érsekújvárnál kell kirakodnia, majd az LVII. páncéloshadtest alárendeltségébe lépnie. Ezzel párhuzamosan Guderian vezérezredes arról is intézkedett, hogy a 3. páncéloshadosztály folytassa tovább átcsoportosulását a Dunától délre.

Von Grolman altábornagy 12 óra 25 perckor kifejtette Gaedcke vezérőrnagynak, hogy véleménye szerint csupán egy korlátozott célú szovjet támadásról van szó, amellyel tűz alatt akarják tartani a Duna déli partján vezető utakat, hogy zavarják a „Konrad" hadműveletben bevetett csapatok utánpótlását. A hadseregcsoport vezérkari főnöke szerint a szovjetek még be sem vetették a 6. gárda-harckocsihadsereg teljes erejét, mivel a 4. gárda-gépesítetthadtestet északabbra még visszatartották. A németek nem tudták, hogy Malinovszkij marsall ez utóbbi hadtestet már front-tartalékba vonta.

Délután a szovjet erők áttörték az a rögtönzött védelmi vonalat, amelyet a németek a Nyergesújfalutól északra lévő erdő keleti szegélyétől észak felé építettek ki. A támadó ék (a német légi felderítés szerint 40 páncélos) már Búcstól 4 km-re keletre járt és Bátorkeszi felé igyekezett.

Az ellentámadásra képtelen 8. páncéloshadosztály nyugat felé visszaszorított 28. páncélgránátos-ezredének részei von Hochberg őrnagy parancsnoksága alatt a „Sachsen" géppuskás zászlóaljjal és a frissen beérkezett 13. páncélvadászosztállyal[110] közösen Süttő észak–Búcs keleti széle vonalon létesítettek újabb védelmi állásokat.

A német–magyar arcvonalon, a Búcs és Köbölkút között tátongó rés mélységében a németek nehéz páncéltörő ágyúkból és légvédelmi lövegekből újabb reteszállást rögtönöztek. Ez azonban nem sokat segített, mert 17 óra körül a szovjet 5. gárda-harckocsihadtest – különösebb gond nélkül – 10 páncélossal betört Búcsra, 14 harckocsival pedig Bátorkeszire.[111]

A 211. népi-gránátoshadosztály jobbszárnyán a szovjet 409. lövészhadosztály hajnalban meginduló 684. lövészezrede kelet felől, 675. lövészezrede délkeleti irányból támadva napközben elfoglalta Kőhídgyarmatot. Az innen északnyugatra lévő útkereszteződésért súlyos harcok folytak.

A 6. gárda-légideszanthadosztály rést talált a népi-gránátosok arcvonalán, és a 27. gárda-harckocsidandár kilenc páncélosával, valamint mintegy 500 katonával északnyugati irányban támadva elfoglalta Kéméndipusztát. A német hadosztály erői azonban a Bénynél és Csatától északra század és zászlóalj erővel[112] átkelő szovjeteket visszavetették a keleti partra.[113]

Érsekújvár körzetében kell gyülekeznie, és egyelőre a „Balck" seregcsoport közvetlen alárendeltségében marad. A 20. páncéloshadosztály megbízott parancsnoka Hermann von Oppeln-Bronikowski ezredes volt, aki 1936-ban a német díjlovagló csapat tagjaként olimpiai bajnok lett, és részt vett egyebek mellett a normandiai harcokban is.

A hadosztály 1945. január 1-jén 48 (ebből 45 bevethető) Panzer IV, 31 (29) Panther és négy (három) Panzer III és két T–34 harckocsival, 19 (16) Jagdpanzer IV vadászpáncélossal, valamint 16 (16) páncélgépkocsival (ebből 13 Pumával) és 278 (255) lövészpáncélossal rendelkezett. Utóbbiak közül 16 darab Sd. Kfz. 251/16 lángszórós változat, 19 pedig Sd. Kfz. 251/17 változat volt 2 cm-es gépágyúval felszerelve. Lásd ehhez BA–MA RH 10/157.

[110] A páncélvadászosztály és a 8. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja nem érkezett meg időben Köbölkúthoz, ahonnan ellenlökést kellett volna indítaniuk, mivel a komáromi közúti hídon harcjárműveik elakadtak.

[111] Vö. Сборник, 123. o.

[112] A később ismertetett harccselekmények könnyebb megértése érdekében itt kívánjuk megjegyezni, hogy a német szárazföldi haderő főparancsnoksága (OKH) még 1942 végén utasított minden alakulatot, törzset és parancsnokságot, hogy az ellenséges támadás létszámát jelentéseikben az alábbiak szerint közölje: 1–50 fő

A 8. páncéloshadosztály aznapi kudarcaiért, az elrendelt ellentámadás elmaradásáért Balck páncélos tábornok a hadosztály parancsnokát, Fröhlich vezérőrnagyot tette felelőssé, s Gaedcke vezérőrnagy útján a hadseregcsoportnál kezdeményezte leváltását. Balck szerint a páncéloshadosztály parancsnoka túl kényelmes volt, és csapatait az elrendelt készenléti állások vonalától a kelleténél nyugatabbra állomásoztatta.[114]

A Dél Hadseregcsoport főparancsnoka, Otto Wöhler gyalogsági tábornok a késő esti órákban úgy döntött, hogy a komáromi hídfőt megerősíti az önálló 208. páncélososztállyal.[115] Ugyanakkor von Grolman altábornagy javaslatára a „Balck" seregcsoport a 8. páncéloshadosztály maradványainak vezetésével, illetve a komáromi hídfő védelmével Emmo von Roden vezérőrnagyot bízta meg, aki egyébként a hadseregcsoport különleges feladatú tábornoka volt.[116]

Az ütközet második szakasza: a szovjet siker kifejlesztése (1945. január 7.)

A 6. gárda-harckocsihadsereg és a 7. gárdahadsereg csapatai január 7-ére[117] virradó éjszaka is folytatták a támadást.

Az 5. gárda-harckocsihadtest 21. gárda- és 22. gárda-harckocsidandárja hajnali 2 órakor elfoglalta Madart, majd folytatva az előrenyomulást, lényeges ellenállás nélkül birtokba vette Szilasházát, s megközelítette Marcelkeszit is.

A hadtest erői hajnali fél hat körül betörtek Heténye, majd 10 óra körül el is foglalták a községet, ahol jelentéseik szerint a harckocsik három vadászpáncélost, két közvetlen irányzásra beállított löveget és egy utánfutós terepjáró gépkocsit semmisítettek meg. A tovább nyomuló 21. gárda-harckocsidandár 10 óra 40 perc táján elérte Gyulamajort.[118]

Gereben Ferenc százados, a 76/3. fogatolt közepes tarackos üteg parancsnoka alosztályával Heténye éjjelezett. Az üteg hajnali 5 óra 30 perckor lett menetkész. A százados a hajnali szovjet betörésről így írt harcjelentésében:

„Közvetlen megindulás után harckocsi kezdte lőni az üteget, majd ellenséges gyalogsági tűzbe is került a keskeny község mindkét oldaláról (jobbról és balról). Ekkor jött

---

támadó → pontos létszám (például „34 fő"), 51–100 fő támadó → „századnyi erő", 101–200 fő támadó → „egy-két századnyi erő", 201–300 fő támadó → „zászlóaljnyi erő", 301–500 fő támadó → „körülbelül két zászlóaljnyi erő", 501–1000 fő támadó → „ezrednyi erő".

[113] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 6. 1. 1945 (627. tekercs 7211999–7212000. felvétel).

[114] Hermann Balck német tábornok visszaemlékezése és naplója a magyarországi harcokról és a fegyverszünetről. HL Tgy. 3085. sz. (a továbbiakban: Balck-napló) 4. o.

[115] A 208. páncélososztály (parancsnoka Bohn százados) 1945. január 1-jén 25 (ebből 21 bevethető) Panzer IV harckocsival és 10 (hét) Panzer IV L/70 (A) vadászpáncélossal rendelkezett. Ez volt az egyetlen olyan jelentősebb alakulat, amelyet a németek a komáromi páncélosütközet alatt a Dunától délre harcoló csoportosításuktól biztosan elvontak.

[116] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 6. 1. 1945 (627. tekercs 7212013. felvétel). Von Roden vezérőrnagy 1943 júliusa óta töltötte be ezt a beosztást, s részt vett egyebek mellett az erdélyi harcokban is. A komáromi páncélosütközet után, 1945 februárjában a Dunántúlon vezetett egy német–magyar harccsoportot. 1945. május 3-án Berlin közelében nyoma veszett (feltehetően elesett).

[117] Reggel erősen havazott és 0 Celsius-fokot mértek. Napközben a hőmérséklet –2 Celsius-fok volt, alacsony felhőalap mellett továbbra is havazott. Az utak a hó és a jég miatt nehezen voltak járhatók.

[118] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 6. o.

előre a tűzlépcsőnél menetelő ütegparancsnokhoz dr. Pőcze Gyula hadapród, hogy az üteg végére a sötétben teljesen felzárkóztak az orosz harckocsik, számos ló ki van lőve [sic!] és a minden oldalról jövő tűzben a legénység szétszaladt a házak közé és az árkokba. Ugyanekkor az üteg éle a község nyugati szélén, az útkanyarnál néhány német harckocsiban[119] megakadt, majd azok egyike a második löveget az út árkába nyomta. Időközben két országos járműnek és az élfélszakasznak sikerült a német harckocsik között átjutni [...]. Mivel az üteg ekkor már német és orosz harckocsik kereszttüzében is állott, a sötétben 4-5 fő került csak elő, ezzel az erővel azonban az árokban lévő löveg kiemelése nem sikerült hosszabb kísérletezés után sem. Ekkor egy német harckocsi kilőve lángba borult az árokban lévő löveg mellett, a német harckocsik megkezdték a visszavonulást, az ott lévő néhány német gyalogos is nyugat felé kezdett szivárogni a községből, amelyben a helyzet már teljesen áttekinthetetlen volt [...]."[120]

A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár, miután rendezte kötelékeit, hajnali 2 órakor elhagyta Bátorkeszit, 4 órakor áthaladt Madar északkeleti részén, 5 órakor elérte Szilasházát, ahol kisebb ellenséges gyalogos erőket szórt szét, majd 7 óra 30 perckor megkezdte a harcot Marcelkeszi északkeleti részén. A dandár 10 óra 40 percig a település teljes területét elfoglalta, majd 14 órakor északkeleti irányból 400 méterre megközelítette a Komáromtól északkeletre lévő vasúti-közúti kereszteződést, ahol német vadászpáncélosok és lövészpáncélosok ellenállásába ütközött. A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár egy zászlóalja 16 óra körül délnyugati felől 300 méterre megközelítette Gyulamajort.

A két harckocsidandár ezzel egy időben támadást indított Komárom felé, ám a hídfő ellen – német adatok szerint 20 harckocsival – megindított támadás végül kudarcba fulladt. A 21. gárda-harckocsidandárt 12 német vadászpáncélos és egy zászlóaljnyi gyalogság ellenlökése érte. Emiatt kénytelen volt visszavonulni a Gyulamajortól 1,5 km-re keletre fekvő 108-as magassági pont körzetébe.

Az ellenlökést végrehajtó német páncélosalakulat nagy valószínűséggel a 208. páncélososztály volt, amely frissen beérkezve a IV. SS-páncéloshadtest alárendeltségéből az LVII. páncéloshadtest 8. páncéloshadosztályának megerősítésére, 12 páncélosával el is érte a Komáromtól északkeletre lévő vasúti-közúti kereszteződést.

A 22. gárda-harckocsidandár négyórás harcot vívott egy másik német páncélozott harccsoporttal, amely 10 vadászpáncélosból, hét harckocsiból, négy lövészpáncélosból és egy gyalogzászlóaljból állt. Ennek során a dandár két harckocsija elérte a Vág-Duna partját is Komáromtól közvetlenül keletre. Ám 15 órakor a német páncélozott harccsoport újabb ellenlökése a szovjet harckocsikat visszavonulásra kényszerítette a Téglagyártól 200 méterre északra fekvő területre.[121]

A 6. gárda-harckocsihadsereg ennek ellenére aznap újabb 25 km-t nyomult előre. Komárom városát meglepetésszerűen érte a szovjet előretörés. Ahogy erről Szénássy Zoltán könyvében beszámol:

„Január 7-én, a kora reggeli órákban, fülsüketítő robbanássorozat lepte meg a város lakosságát. Repülő sehol, de az ég zengett, mintha a pokol kapui nyíltak volna meg. A

[119] Noha a magyar tüzértiszt német harckocsikat említ, a szovjet hadtest egykorú dokumentumában „önjárókról" olvashatunk. A harcjárműfajtára nézve a magunk részéről a szovjet forrást fogadjuk el hitelesebbnek.

[120] HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 98. sz. melléklet.

[121] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 6. o.

komáromiakat még többségében ágyban találta az aknatűz, amely a Vág-Duna irányából csapott a városra. Ekkor kapott találatot többek között a református kollégium is. Általában a városnak a folyó felé néző oldala, utcái szenvedték el a becsapódásokat. Így pl. a Tó utca is, ahol a város egyik illusztris polgára, Banai Tóth Pál polgári iskolai igazgató kapott halálos sebesülést, a házukat ért találat során."[122]

A komáromi hídfő védelmének kulcsa egy kelet felől érkező támadás esetén a Vág-Duna közúti és vasúti hídjának ellenőrzése volt. Ugyanis a folyó a várostól keletre gyakorlatilag egy 90-200 m széles, vízzel feltöltött, jellemzően szabályozatlan medrű „harckocsiárkot" képezett a támadó erők útjában. Áthidalásához körülbelül három-hét hadihídoszlop kellett.[123]

Szükség esetén a védők megszállhatták a város körül a XIX. században befejezett erődrendszert, illetve a Vág-Duna torkolatának keleti partján még fellelhető sáncokat is. A vasúti híd keleti előterét az árvízvédelmi töltés is oltalmazta. Ha a szovjet csapatoknak sikerül is elfoglalni a két hidat, a támadás valódi céljáig, a komáromi Duna-hidakig még át kellett törniük a több mint 4200 épületből álló városon. A dunai vasúti híd Komáromtól kb. 2 km-re délnyugatra, a közúti átkelő pedig a várostól délre volt.

A hídfő védői a német harckocsikon és vadászpáncélosokon kívül 10 páncéltörő ágyút, valamint egy német légvédelmi tüzérosztály 8,8 cm-es lövegeit is alkalmazhatták a támadó szovjet páncélosok feltartóztatására. A támogató gyalogságot a 8. páncéloshadosztály 98/II. páncélgránátos-zászlóalja, a „Sachsen" géppuskás zászlóalj és a 93/II. páncélgránátos-zászlóalj maradéka (összesen mintegy 200-300 harcképes katona) alkotta. Balck tábornok szerint aznap a hídfőben bevetették az egyik német „Gneisenau" zászlóaljat is, amelynek katonái jól teljesítettek.

A védelem parancsnoka von Roden vezérőrnagy volt. A németek a hídfő előtt aznap összesen kilenc szovjet páncélos kilövését jelentették.

A várost azonban nem csak német erők védték. A Komáromban és környékén lábadozó, sebesülésükből már felépült[124] magyar katonákból, illetve még be nem hívott pótartalékosokból riadózászlóaljat szerveztek, amelynek egyik százada 250 fős volt. A zászlóalj vélhetően legalább két századból állt. Egyes adatok szerint az újjászervezett 1. huszárhadosztály egy osztályát is bevetették a hídfőben.[125]

A magyar gyalogság főként a közúti és a vasúti híd keleti előterét védte, először a Téglagyárnál, majd a Vág-Duna árvédelmi gátján beásva magát. A magyar védők parancsnoka – természetesen von Roden vezérőrnagynak alárendelve – a 45 esztendős Ujváry-Menyhárt Antal alezredes volt.[126]

Ez idő tájt Komáromban állomásozott a magyar 7. rohamtüzérosztály[127] egyik ütege is Szőke Endre tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt. A főhadnagy két napra Duna-

---

[122] *Szénássy Zoltán:* Komáromi m. kir. 22. gyalogezred. Komárom, 2000. (a továbbiakban: *Szénássy*) 166. o.

[123] Egy rendszeresített magyar hadihídoszlop 53 m széles víziakadály áthidalására volt alkalmas. Lásd Hazánk katonai földrajza. Összeállította: dr. vitéz *Bokori Ignác* szaksz. alezredes. Budapest, 1943. 39–40. o.

[124] Az állományból sokakat a városban működő m. kir. 520. hadikórházban ápoltak korábban.

[125] *Szénássy* 170. o. A szovjet 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplója január 11-én „a magyar 1. huszár lovashadosztály 3. huszárezredének" részeit is említi a hídfőben.

[126] *Szénássy* 170. o.

[127] A 7. rohamtüzérosztály zöme (két üteg) a bekerített Budapesten harcolt.

szerdahely körzetébe távozott, hogy új szálláskörletet szemrevételezzen az üteg számára. A parancsnokságot ez alatt Végh László tartalékos zászlós vette át. A magyar rohamtüzérüteg ekkor hét-nyolc bevethető StuG. III rohamlöveggel rendelkezett. Német kérésre aznap ez az üteg is bevetésre indult a komáromi hídfő védelmében, s saját veszteség nélkül több szovjet harckocsit is kilőtt. Később a németek e tettükért kitüntettek néhány magyar rohamtüzért.[128] A védelem tüzérségi támogatását elsősorban a német 80. páncélos-tüzérezred II. tüzérosztálya végezte kettő, egyenként négy-négy 10,5 cm-es gépvontatású könnyű tábori tarackkal felszerelt üteggel. Az egyik üteg a Széna téren, a másik a Kis-Ér táján, a Vargha-kertben foglalt tüzelőállást.[129]

Komáromot este is szovjet aknavető- és rakétasorozatvető-tűzcsapások érték.

A 9. gárda-gépesítetthadtest 46. gárda-harckocsidandárjának erői – a német felderítés adatai szerint 15-20 páncélossal, valamint páncélozott szállító járművekkel – még sötétben elérték Perbete délkeleti előterét. Útközben – szovjet források szerint – német lövészpáncélosokba és páncélvadászokba ütköztek, amelyeknek súlyos vesztséget okoztak.[130] A hadtest erői 13 óra tájban foglalták el Perbetét.[131]

A szovjet 31. gárda-gépesítettdandár 85. gárda-harckocsiezrede és két gépkocsizó lövészzászlóalja 11 óra 45 perc körül betört Bajcsra, majd a birtokba vett község[132] körzetéből támadást indított Érsekújvár irányában. Ám rohamukat az ottani hídfő védelme – lényegében két német „Gneisenau" zászlóalj – két harckocsi kilövése mellett visszaverte.

A 8. páncéloshadosztály 8. páncélos-felderítőosztálya – szovjet adatok szerint mintegy 200, lövészpáncélosokon szállított katonával és négy „önjáró löveggel" – támadást indított, visszafoglalta Bátorkeszit, és meg is tartotta a szovjet 18. gárda-gépesítettdandár 83. gárda-harckocsiezredének páncélosai, valamint a deszantlövészek ismételt rohamaival szemben. A szovjet dandár gépkocsizó lövészzászlóaljai ezzel egy időben a 98. páncélgránátos-ezred részei[133] által védett Kisújfalut támadták, de nem jártak sikerrel. A 25. gárda-lövészhadtest 375. lövészhadosztálya azonban hamarosan beérkezett, s jelentősen megnövelte a szovjet rohamok erejét.

A 9. gárda-gépesítettdandár 14. gárda motorkerékpáros zászlóalja a nap végére elérte a Perbetétől keletre fekvő Szentistvánpusztát.[134]

A „Szent László" hadosztály ejtőernyős- és repülőlövész-zászlóaljának Libád és Béla keleti előterében, a 250-es magassági pont (Bélai-hegy) körzetében egész éjszaka kitartó, még harcképes csoportjai ellen a szovjet 25. gárda-lövészhadtest 6. gárda-légideszanthadosztálya (Mihajil Nyikolajevics Szmirnov vezérőrnagy) 7-én reggel 7 óra 30 perc körül újabb támadást indított.

---

[128] Szőke Endre 1981. április 12-én kelt levele a rohamtüzérosztály korábbi parancsnokához, vitéz harasztosi Török Pál századoshoz. (Másolata a szerző birtokában.) 2–3. o.

[129] HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 98. sz. melléklet, valamint *Szénássy* 166. o. A magyar 76/3. fogatolt közepes tarackos üteg megmaradt lövegét január 8-án beállították a német 80/5. ütegbe, de egy nappal később kivonták onnan.

[130] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 10–11. o.

[131] Сборник, 123. o.

[132] A 31. gárda-gépesítettdandár Bajcson jelentős zsákmányolt hadianyag mellett 200 hadifoglyot is ejtett.

[133] A lövészpáncélosokkal felszerelt 98/I. páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka, Paul százados az aznapi harcokban elesett.

[134] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 13. o.

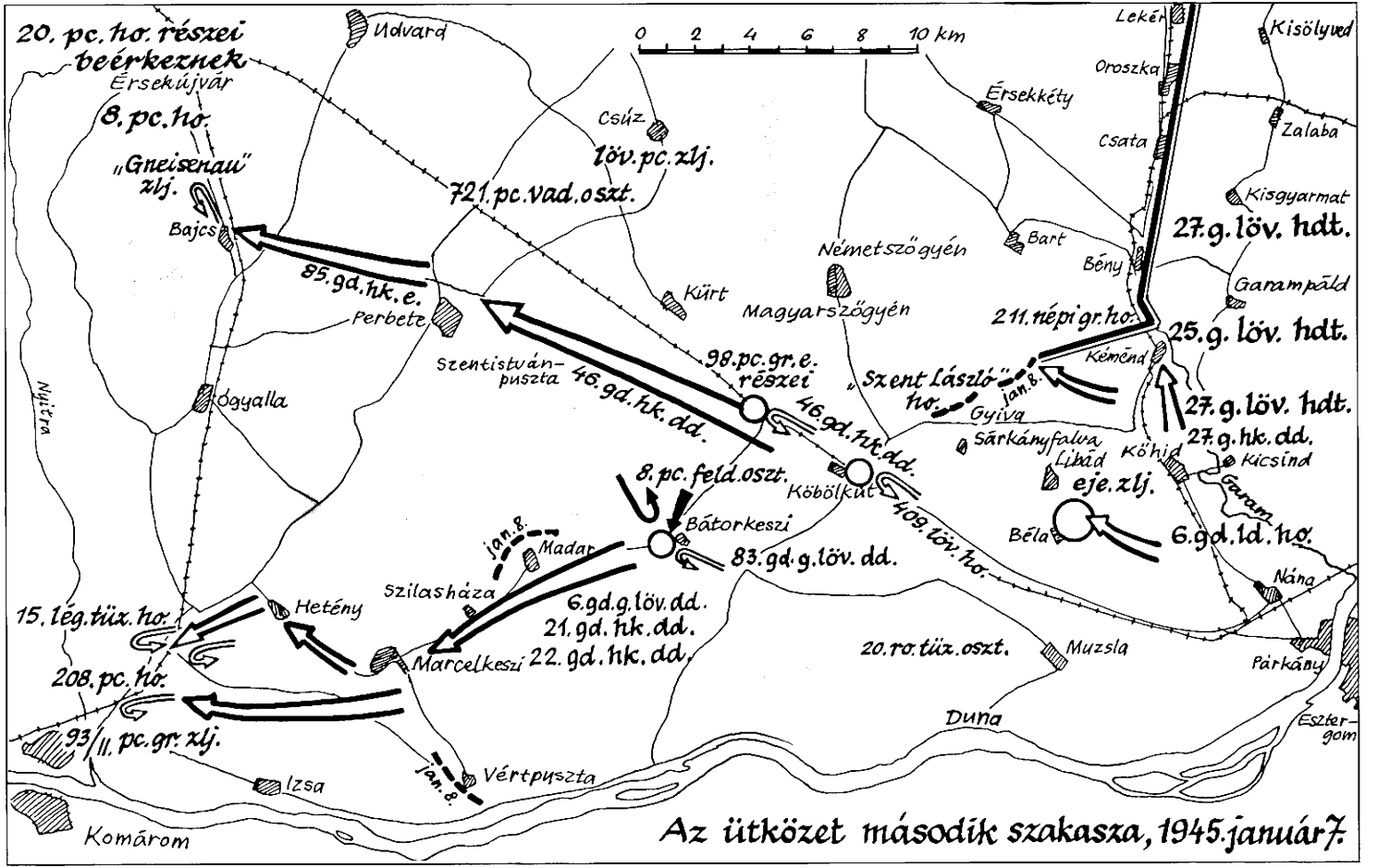
20. pc. ho. részei beérkeznek
Érsekújvár
8. pc. ho.
„Gneisenau" zlj.
Udvard
Csúz
löv. pc. zlj.
721. pc. vad. oszt.
Bajcs
85. gd. hk. e.
Perbete
Kürt
Magyarszőgyén
Németszőgyén
Bart
Bény
Érsekkéty
Oroszka
Csata
Lekér
Kisölyved
Zalaba
Kisgyarmat
27. g. löv. hdt.
Garampáld
211. népi gr. ho.
25. g. löv. hdt.
Kéménd
Gyiva
„Szent László" ho.
jan. 8.
27. g. löv. hdt.
27. g. hk. dd.
Köhid
Kicsind
Sárkányfalva
Libád
eje. zlj.
Béla
6. gd. ld. ho.
Garam
Nána
Párkány
Esztergom
Muzsla
20. ro. tüz. oszt.
Duna
Szentistván-puszta
46. gd. hk. dd.
98. pc. gr. e. részei
46. gd. hk. dd.
Köbölkút
409. löv. ho.
8. pc. feld. oszt.
Bátorkeszi
83. gd. g. löv. dd.
jan. 8.
Madar
Szilasháza
6. gd. g. löv. dd.
21. gd. hk. dd.
22. gd. hk. dd.
Marcelkeszi
Hetény
15. lég. tüz. ho.
208. pc. ho.
93
II. pc. gr. zlj.
Izsa
jan. 8.
Vértpuszta
Komárom
Ógyalla
Nyitra
0 2 4 6 8 10 km
Az ütközet második szakasza, 1945. január 7.

Tassonyi százados Libádon egy maroknyi ejtőernyőssel fedezte a visszavonulást. Amikor a rohamozó szovjet lövészgyalogság 400 méterre megközelítette állásaikat, a hátvédet adó magyar ejtőernyősök meglepetésszerűen tüzet nyitottak, majd kisebb csoportokban – elkerülve a páncélosok járta utakat – maguk is hátraszivárogtak. A német 211. lövészzászlóalj kerékpáros szakasza ezt már 7 óra körül megtette.[135]

A visszavonuló magyar katonák a német 8. páncélos-felderítőosztály két arra járőröző nehéz felderítő páncélgépkocsijának fedezetében Libádról északnyugat felé indultak, de hamarosan szovjet tűzbe kerültek:

„Amikor mi – az első hullámban – kiértünk a faluból, pokoli aknatűzbe kerültünk. Leborultunk a kövesútra, szorosan tapadva a habarcsos, híg sárba, mivel sűrűn becsapódó repesz- és gyújtógránátok még annyi időt se engedtek nekünk, hogy az út árkába vessük magunkat. Itt esett el Sipos szakaszvezető a géppuskásoktól. Hasra vetette magát ő is, amikor hallottuk a lövedékek suhogását. Egy foszforos így találta telibe, combtőből leszakítva mindkét lábát."[136]

A repülőlövész-zászlóalj megmaradt katonái zömmel Magyarszőgyén felé, északnyugati kerülővel igyekeztek hátrafelé. A „Szent László" hadosztály e két zászlóaljának maradványai napokkal később Komárom és Guta körzetében csatlakoztak seregtestükhöz, amelyet ezután a Dunántúlra irányítottak feltöltésre.[137]

Köbölkút német védői a szovjet 409. lövészhadosztály több támadását verték vissza. Úgy tűnt, a németek rögtönzött reteszállásai, ha közöttük résekkel is, de Bátorkeszi, Köbölkút és Kéménd vonalában egyelőre ellenállnak a szovjet rohamoknak.

Késő délután azonban tovább romlott a helyzet. A 211. népi-gránátoshadosztály jobbszárnyát a szovjet 6. gárda légideszant-hadosztály erői visszaszorították a Kéméndi-pusztától 2 km-re nyugatra lévő tanyacsoport és Kéménd északi előtere vonalára. Kéménd a 27. gárda-harckocsidandár által támogatott 14. gárda-lövészezred támadása következtében szovjet kézbe került. A harckocsidandár este kilenc bevethető T–34 harckocsival és kettő SzU–85 önjáró löveggel Libádtól 2 km-re északra harcolt, ahol német páncélosok és gyalogság ellenlökését verte vissza. Aznap a magasabbegység egy harckocsija és egy önjáró lövege került végleg veszteséglistára.[138]

A szovjet csapatok Köbölkúttól északkeletre is betörtek a reteszállásba. Az Érsekújvár és a még kitartó, Bátorkeszin kialakított támpont közötti rést egyrészt a 211. népi-gránátoshadosztály egy rögtönzött lövészpáncélos-zászlóalja ellenőrizte Csúz támaszponttal, másrészt Perbetétől északra, Szentmiklóspuszta és a perbetei vasútállomás közelében lévő kereszteződésnél a 721. önálló páncélvadászosztály gépvontatású 7,5 cm-es páncéltörő ágyúi biztosítottak.

Balck tábornok naplójában megemlíti, hogy a Nyitra mentén a 15. légvédelmi tüzérhadosztály alakulataiból létrehozott újabb páncéltörő reteszállást a német V. légvédelmi tüzérhadtest parancsnoka, Otto-Wilhelm von Renz tábornok – csapatait visszavonva – fel akarta számolni. A tábornok arra hivatkozott, hogy légvédelmi lövegeket a harcászati

---

[135] Tassonyi-levél, 3. o.

[136] *Bárczy János:* Zuhanóugrás. Budapest, 1981. 534–535. o.

[137] *Szepesvári* 91–94. o.

[138] Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk., 007. sz. jelentés, 1945. január 7.

szabályzat szerint tilos a főharcvonalban alkalmazni. Balck tábornok az utolsó pillanatban közbelépett, így a légvédelmi ágyúk tűzereje közrejátszott a szovjet páncélosok előretörésének lefékezésében.[139] A lövegek visszavonásának vádját azonban a légvédelmi tüzérhadosztály első hadműveleti vezérkari tisztje, dr. Schaeben Luftwaffe-százados a háború után határozottan visszautasította.[140]

A 7. gárdahadsereg jobbszárnyán a 25. gárda-lövészhadtest folytatta a támadást, s egységeivel 10-15 km-t nyomult előre. A 6. gárda-légideszanthadosztály elfoglalta Kéméndet, a 409. lövészhadosztály pedig Sárkányfalvát és Köbölkutat. A 375. lövészhadosztály birtokba vette Bátorkeszit és Madart, balszárnya pedig már attól 3 km-re délre járt. Az 53. lövészhadosztály Virth-pusztát szállta meg.[141] A hadtest mindeközben visszaverte a Kéménd északi előterében, valamint a Bátorkeszitől északnyugatra fekvő Antalháza felől – összesen két gyalogzászlóaljnyi erővel és 30 páncélos támogatásával – megindított német ellenlökéseket. A 27. gárda-lövészhadtest a 303. lövészhadosztály egységeivel átkelt a Garamon, Tőrétől 1,5 km-re keletre hídfőállást foglalt és annak kiszélesítéséért harcolt.[142]

Érsekújvár és Komárom között a németek – egyelőre mindössze egy „Gneisenau" zászlóalj erejével – biztosító vonalat létesítettek a Nyitra folyótól 2 km-re keletre. A két város védelmébe bevonták a 8. páncéloshadosztály szétszórt alakulatait is, mivel a seregtestek összekeveredett részeit még mindig nem sikerült rendezni.

A Tőrétől északkeletre átkelt szovjetek ellen a németek ellenlökést indítottak. Nagykálnától délre a szovjetek két zászlóaljnyi erővel átkeltek a Garamon. Betörésüket a németek elszigetelték.

A 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall tisztában volt vele, hogy megerősítés nélkül a Komáromot rohamozó csapatai a kelleténél korábban kifulladnak. Ezért saját tartalékából a 7. gárdahadseregnek átadta a 24. gárda-lövészhadtest törzsét és a 72. gárda-lövészhadosztályt, a 6. gárda-harckocsihadsereg pedig megkapta a 4. gárda-gépesítetthadtest erősen lecsökkent harcértékű egységeit, amelyek 7-én 20 óra 30 perckor Deménd körzetéből már Nána felé meneteltek.[143]

A gárda-gépesítetthadtest azt a feladatot kapta, hogy 14. gárda-gépesítettdandárját Köbölkút már szovjet kézben lévő felében, 36. gárda-harckocsidandárját pedig Muzslától északnyugatra gyülekeztesse, majd január 8-án hajnali 2 órakor indítson támadást Magyarszőgyén és Farnad irányában, számolja fel a 211. népi-gránátoshadosztály védelmét a Garam mentén és a nap végére foglalja el a Kolta–Málas terepszakaszt.[144]

---

[139] Balck-napló, 5. o.

[140] Lásd *Maier, Georg:* Drama zwischen Budapest und Wien. Osnabrück, 1985. 430. o. 126. jegyzetét.

[141] A szovjet 7. gárdahadsereg jelentései a 2. Ukrán Frontnak. 1945. január 1–31. (Másolata a szerző birtokában.) Az 1945. január 7-én 19 óra 50 perckor leadott jelentés.

[142] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/26-27.

[143] Uo. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/27. A hadtest mindössze kettő harcképes dandárral (egy gépesített- és egy harckocsidandárral) rendelkezett, amelyekben 1944. december 30-i adatok szerint csupán 28 üzemképes harckocsi volt. Más források (*Erickson, John:* The Road to Berlin. London, 1983. 743. o.) szerint a hadtest 5600 katonával, 96 löveggel és aknavetővel, ám mindössze 14 páncélossal rendelkezett.

[144] *Malahov* 84. o.

Mint látható, a szovjetek a 4. gárda-gépesítetthadtestet nem nyugati irányban – Komárom vagy Érsekújvár felé – akarták alkalmazni, hanem ezzel kívánták áttörni a németek reteszállását Köbölkút és a Garam között.

A 6. gárda-harckocsihadtest tehát kapott is megerősítő erőket, meg nem is. Pedig ráfért volna az erősítés: német adatok szerint január 6-án és 7-én Kravcsenko vezérezredes hadserege 101 páncélosát veszítette el, nagyrészt páncélököl- és páncélrém-találatok miatt. Német adatok szerint a 8. páncéloshadosztály páncélgránátos gyalogsága egyetlen nap 58 harckocsit és önjáró löveget semmisített meg közelharcban.[145]

Ez főként azért volt lehetséges, mert a gyorsan előretörő szovjet páncélosok csupán kis létszámú biztosító deszantgyalogsággal rendelkeztek, de ennek ellenére erőltették az éjszakai harcot. A ködös időjárás miatt nappal is alacsony volt a látótávolság, ráadásul jellemzően a településen keresztül támadtak, ahol a harcjárműveket könnyebb volt rejtetten megközelíteni, s közelharceszközökkel megsemmisíteni. A 7. gárdahadsereg lövészgyalogsága még a második napon sem érte utol a harckocsi- és gépesített csapatokat.

Aznap befutott a 20. páncéloshadosztály első három vasúti szerelvénye, rajta a hadosztálytörzzsel, a 92. páncélos-híradóosztály és a 20. páncélos-felderítőosztály, valamint az 59. páncélgránátos-ezred részeivel. A hadosztály új gyülekezési körletét az Érsekújvár előterében zajló harcok miatt Bánkeszi–Nagysurány–Nyitra–Mocsonok–Tornócz körzetében jelölték ki. A seregtest vasúti szállítását lengyel területen a partizánok kézifegyvertüze, szlovák területen Žilina (Zsolna, Sillein) körzetében pedig sínrobbantás késleltette.

A 20. páncélos-felderítőosztály már megérkezett kötelékeit a magyar 20. rohamtüzérosztály három bevethető Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosával[146] együtt este már az érsekújvári hídfő s ezzel a 20. páncéloshadosztály kirakodási körzetének biztosítására vetették be.

A harcvezetésben is változások történetek. A LXXII. hadtest törzse ismét az LVII. páncéloshadtest (harcálláspontja Nagysurányon) alárendeltségébe került, amellyel együtt alkották a „Kirchner" hadtestcsoportot. A LXXII. hadtest (harcálláspontja Gután) a 153. tábori kiképzőhadosztályt, az 593. mögöttes seregterület-parancsnokság biztosító erőit, valamint a XVIII/2., XVII/16., XVII/14. és XVIII/7. „Gneisenau" zászlóaljakat vezette. Utóbbiakat a Nyitra menti „Susanne" (Zsuzsanna) állás védelmére utasították.

A Dunától északra megindult szovjet támadás miatt a Dél Hadseregcsoport aznap megvizsgálta annak lehetőségét is, hogy a Budapest felmentésére indított „Konrad" hadműveletet esetleg leállítja, vagy legalábbis kisebb erőkkel folytatja tovább. Végül is erre nem került sor. Wöhler tábornok és vezérkari főnöke, von Grolman altábornagy úgy döntött, hogy a Dunától északra kialakult súlyos helyzetet a Budapest felé támadó erők meggyengítése nélkül, pusztán a már ott harcoló erőkkel kell megszilárdítani addig, amíg a 20. páncéloshadosztály beérkezik, és ellentámadásával felszámolja a szovjetek támadó ékeit.

---

[145] *Wegmann, Günter* (Mitarb.): "Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt..." Osnabrück, 1982. (a továbbiakban: *Wegmann*) 394. o.

[146] E magyar vadászpáncélosok Koltay György főhadnagy parancsnoksága alatt január 7-én napközben Bajcs déli körzetében, Pálpusztánál harcoltak. Ott fedezték a németek visszavonulását Udvardra. Január 9-ig mindhárom harcjármű üzemképtelenné vált, egy Pálpusztán, kettő pedig Udvardon maradt. Lásd erre: HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnoka naplójának 1945. január 9-én kelt bejegyzését és a napló 101. sz. mellékletét.

Délelőtt 10 óra 30 perckor Balck páncélos tábornok tájékoztatta a hadseregcsoportot, hogy a Komárom és Érsekújvár körzetében kialakult súlyos helyzetben seregcsoportja a 208. páncélososztályból, légvédelmi lövegekből, valamint egyéb páncéltörő fegyverekből támadó csoportosítást képez, amellyel a hídfőt támadó szovjeteket támadó harcban kívánja megsemmisíteni. Ez az elképzelés azt is tartalmazta, hogy beérkezése után a 20. páncéloshadosztályt az érsekújvári vasútvonal mentén, Esztergom irányában vetnék be. Balck tábornok egy Esztergomtól nyugatra, a Dunán keresztül északi irányban végrehajtott támadást is felvetett, amellyel elvághatnák a Komáromig jutott szovjetek utánpótlási vonalát.

Erre Wöhler tábornok megerősítette döntését, hogy a Dunától északra kialakult helyzetet a déli támadó csoportosítás meggyengítése nélkül kell stabilizálni. Javasolta, hogy a szovjet utánpótlást a 711. gyaloghadosztály által január 6-án visszafoglalt Esztergom körül települt német tüzérség tüzével zavarják, amely akár a Nánánál létesített Garam-átkelőket is lőhette.

15 óra 20 perckor Guderian vezérezredes a német szárazföldi haderő főparancsnoksága (Oberkommando des Heeres, OKH) képviseletében felvetette, hogy miért nem csoportosítják át Komáromhoz a 6. páncéloshadosztályt. A hadseregcsoport ezt azért nem látta kivitelezhetőnek, mert a hadosztályra a Felsőgalla környéki iparterület biztosításához volt szüksége. Von Grolman altábornagy 19 óra 20 perckor hasonló értelemben válaszolt a vezérezredes ismételten feltett kérdésére. 23 óra 25 perckor Walther Wenck altábornagy, az OKH hadműveleti osztályának vezetője is felhívta von Grolmant. Szerinte az egész „Breith" hadtestcsoportot késedelem nélkül át kellett volna csoportosítani Komáromhoz, mert úgy vélte, a 20. páncéloshadosztály egyedül nem fog eredményt elérni, és félő, hogy a szovjetek Komáromtól északra továbbnyomulnak nyugat felé. Arra, hogy a Zámolynál éppen heves páncélosütközetet vívó hadtestcsoportot milyen erőkkel váltanák fel, Wencknek nem volt javaslata. A Dél Hadseregcsoport vezérkari főnöke megnyugtatta, hogy a komáromi hídfő állásrendszere jól kiépített, és egyelőre semmi sem mutatja a szovjetek azon szándékát, hogy Komáromon túlra törjenek előre.

Este 19 óra előtt néhány perccel Balck tábornok megosztotta a Dél Hadseregcsoport főparancsnokával azon szándékát, hogy a 20. páncéloshadosztállyal Bátorkeszi felől déli irányban, a Dunáig támadva elvágja az áttört szovjet csapatok visszavonulási útját. Ezt a támadást ekkor január 9-ére időzítette. Wöhler tábornoknak csak éjfél előtt sikerült meggyőznie Guderiant a „Breith" hadtestcsoport átcsoportosításának szükségtelenségéről.

Január 8-án hajnali 1 órakor Wöhler tábornok ismét megvitatta a helyzetet Gaedcke vezérőrnaggyal. Utóbbi úgy vélte, hogy Komáromot és Érsekújvárt egyelőre tartani tudják. A „Balck" seregcsoport vezérkari főnöke ugyanakkor megjósolta, hogy a szovjetek hamarosan bevetik a 4. gárda-gépesítetthadtestet is, ám nem nyugati irányban, hanem észak felé, a német reteszállás áttörésére. Ha az ingatag védelem mégis kitart, azzal megőrizhetik az esélyét a 20. páncéloshadosztály későbbi sikeres támadásának. Ekkor már Gaedcke is osztotta az OKH véleményét, miszerint ha a „Breith" hadtestcsoport Zámolynál nem tör át, akkor Komáromhoz kellene átcsoportosítani 100 bevethető páncélosával együtt. Egyúttal viszont azt javasolta, hogy e döntéssel 8-án délig várni kellene.

Január 7-én este a szovjet csapatok számára parancsba adott határidő lejárt. A komáromi közúti és vasúti átkelőt az 5. gárda-harckocsihadtest erői ugyan rendkívül megközelítették, de elfoglalni nem tudták. Északabbra, Érsekújvárnál a 9. gárda-gépesítetthadtest mind-

össze egyetlen gépesített dandárral rohamozta a németek ottani hídfőjét, különösebb eredmény nélkül. A 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadteste jócskán a harckocsi- és gépesített csapatok mögött menetelt, másik hadteste pedig alig 5 km mély hídfője körül vívott súlyos harcokat Tőre körzetében. Ám a németek csupán lélegzetvételnyi időt nyertek, mert a 2. Ukrán Front parancsnoka által átadott tartalékok még csak ezután kerültek bevetésre.

Az ütközet harmadik szakasza:
a szovjet támadás megreked (1945. január 8–9.)

Január 8-án[147] reggel 8 órakor az 5. gárda-harckocsihadtest felújította támadását a komáromi hídfő ellen. A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár – együttműködésben a 21. gárda-harckocsidandárral – délnyugati irányban nyomult előre azzal a feladattal, hogy birtokba vegye a Vág-Dunán átívelő közúti hidat, megszállja Komárom keleti részét és biztosítsa a harckocsik átkelését. A dandár 1. gárda gépkocsizó lövészzászlóalja a műúton haladva elérte a vasúti kereszteződést, amely 1,5 km-re fekszik a Vág-Duna vasúti hídjától. Ott azonban a szovjet lövészek német vadászpáncélosok és lövészpáncélosok ellenállásába ütköztek. A zászlóalj jelentős veszteségeket szenvedett, és előrenyomulása elakadt.

A 6/2. gárda gépkocsizó lövészzászlóalj az 1. zászlóaljtól balra támadott, elérte a vasúti-közúti útkereszteződéstől délkeletre lévő töltést, de a német ellenlökések miatt tovább már nem jutott. A 6/3. gárda gépkocsizó lövészzászlóalj a másik két zászlóalj csatlakozásán támadott, készen arra, hogy kifejlessze a sikert. Aznap azonban nem sok dolga akadt.

A 22. gárda-harckocsidandár Izsa irányában támadott azzal a feladattal, hogy egyesüljön az 53. lövészhadosztály (David Venjaminovics Vasziljevszkij ezredes) erőivel, majd továbbnyomulva nyugat felé, 19 óra körül elérte a 109-es magassági pontot, előrevetett osztaga pedig a komáromi lőtér területét.

A szovjet felderítés szerint az 5. gárda-harckocsihadtesttel szemben a német 13. páncéloshadosztály egy „páncélososztálya" (valójában a 208. páncélososztály), egy „magyar dandár" (valójában a „Szent László" hadosztály) részei, 15 „önjáró löveg" (valójában a 13. páncélvadászosztály vadászpáncélosai), hat lövészpáncélos, három tüzérüteg és két aknavetőüteg tevékenykedett. A szovjet csapatok a komáromi hídfő körül 25-30 német páncélos,[148] valamint ezred erejű gyalogság ellenlökéseit tapasztalták.

---

[147] Reggel felhős volt az idő, a hőmérséklet fagypont körül mozgott. Napközben helyenként esett a hó, alacsony felhőalap mellett enyhén fagyott.

[148] Szovjet források szerint (egyebek mellett *Malahov* 85. o. és Сборник, 63. o.) ezek egyharmada (nyolc harcjármű) Tiger nehézharckocsi volt. Német források ezt közvetlenül nem támasztják alá. Ám *Szénássy* 171. oldalán a következőt olvashatjuk: „Ez azonban az ellentámadásnak csak az első fázisa volt. A második ezután következett, a Tigrisek részéről, melyek a [komáromi – Sz. N.] déli pályaudvaron rakodtak ki. Ez volt a 'Totenkopf', az egyik hírhedt SS elit hadosztály. A Rákóczi utcán dübörögtek végig a hatalmas acélszörnyetegek. Fehérre meszelt testük alig fért el a keskeny utcában."

Tény, hogy a 3. „Totenkopf" SS-páncéloshadosztály Tiger E nehézharckocsijainak harctevékenységéről 1945. január 7–17. között nem maradt fenn olyan adat, ami a komáromi hídfőben való bevetésüket egyértelműen kizárná. (Lásd ehhez *Schneider, Wolfgang:* Tiger im Kampf. Band II. Uelzen, 2001. 227. o., valamint *Vopersal, Wolfgang:* Soldaten, Kämpfer, Kameraden. Marsch und Kämpfe der SS-Totenkopfdivision. Band Vb. Bielefeld, 1991. 547–568. o.) Ugyanakkor az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplója január 12-én is

Kravcsenko vezérezredes a Komárom elleni támadások erejének fokozása érdekében a nap folyamán az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti alárendeltségébe utalta a 9. gárda-gépesítetthadtest 46. gárda-harckocsidandárját (állományában 17 M4A2 harckocsival[149]) és az 57. gárdaaknavető- (sorozatvető-) tüzérezredet. A harckocsidandár Várföldpuszta körzetében, a Vág-Dunától közvetlenül keletre összpontosult.[150] Ám aznap a 46. gárda-harckocsidandár támadása sem járt sikerrel a Komáromtól keletre, a Téglagyár vasúti megálló közelében lévő útkereszteződés ellen. A dandár öt harckocsiját kilőtték (ebből három ki is égett). A 46. gárda-harckocsidandár a németek veszteségét hét harckocsiban és vadászpáncélosban adta meg.[151]

Az 5. gárda-harckocsihadtest két harckocsidandárja egész nap heves harckocsirohamokat indított a komáromi hídfő ellen. A keleti és északkeleti irányból támadó 60-80 páncélos közül a németek saját jelentéseik szerint összesen 32-őt lőttek ki.[152]

A 9. gárda-gépesítetthadtest 31. gárda-gépesítettdandára 20 páncélossal Bajcs körzetéből Érsekújvár felé támadott. Ám a védők Naszvad körzetéből 15 páncélossal és két zászlóaljjal – feltételezhetően a 20. páncéloshadosztály már beérkezett erőinek egy részével – ellenlökést indítottak, visszaverték a szovjeteket, és 10 harcjárművüket megsemmisítették.

A szovjet 31/2. gárda gépkocsizó lövészzászlóalj ekkor Érsekújvártól 3 km-re délre harcolt. A 18. gárda-gépesítettdandár eközben továbbra is Kisújfalut támadta, de eredmény nélkül.

A németek az Udvard és Bátorkeszi közötti arcvonalrés lezárására a 20. páncéloshadosztály páncélos-felderítőosztályát vetették be, amely egyebek mellett 13 Puma nehéz páncélgépkocsival[153] is rendelkezett. Bátorkeszi súlyos helységharc után szovjet kézbe került. A településtől 2 km-re északkeletre fekvő Miklósházapusztát az ide visszavonuló 8. páncélos-felderítőosztály tovább védte.

A 4. gárda-gépesítetthadtest 14. gárda-gépesítettdandárának 2. gépkocsizó lövészzászlóalja hajnali 2 óra 30 perckor elfoglalta megindulási állásait, ahonnan tüzérségi előkészítés után 6 óra 30 perckor támadást indított Köbölkút déli feléből a település északi része és a vasútállomás ellen, valamint a 144-es magassági pont birtokbavételére. A 14/3. gárda gépkocsizó lövészzászlóalj a Párizs-csatorna felé tartott. A Köbölkút északi fele ellen indított szovjet rohamok nem jártak eredménnyel, ezért a 14. gárda-gépesítettdandár zöme Sárkányfalva nyugati része ellen fordult.

---

említ három Tiger harckocsit Madar és Komáromszentpéter körzetében. Később azonban már nem találkozunk ilyen megjegyzéssel, s ez akár a „Konrad 3" hadműveletre való átcsoportosítással is összefügghet.

[149] Ezek szerint a harckocsidandár 29 páncélosából 12 darabot, vagyis üzemképes páncélos-állományának 41%-át már január 6–8. között elveszítette.

[150] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 7. o., HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/31–32.

[151] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 14. o.

[152] A „Balck" seregcsoport 17 óra 40 perckor leadott jelentése szerint a hídfőt napközben 40 szovjet páncélos támadta, amelyekből a védők 14-et lőttek ki. A 32 darabos veszteség feltehetően a 46. gárda-harckocsidandár visszavert támadásakor elszenvedett, illetve a német–magyar repülőcsapatok által okozott veszteségekkel együtt értendő.

[153] A nyolckerekű, dízelüzemű Puma nehéz felderítő páncélgépkocsi főfegyverzete egy hosszú csövű 5 cm-es harckocsiágyú volt, amely a könnyűharckocsik elleni harcra is alkalmassá tette. A löveg 500 m-ig 30 fokos becsapódási szög esetén – lőszertípustól függően – 57–76 mm vastag páncélzatot ütött át.

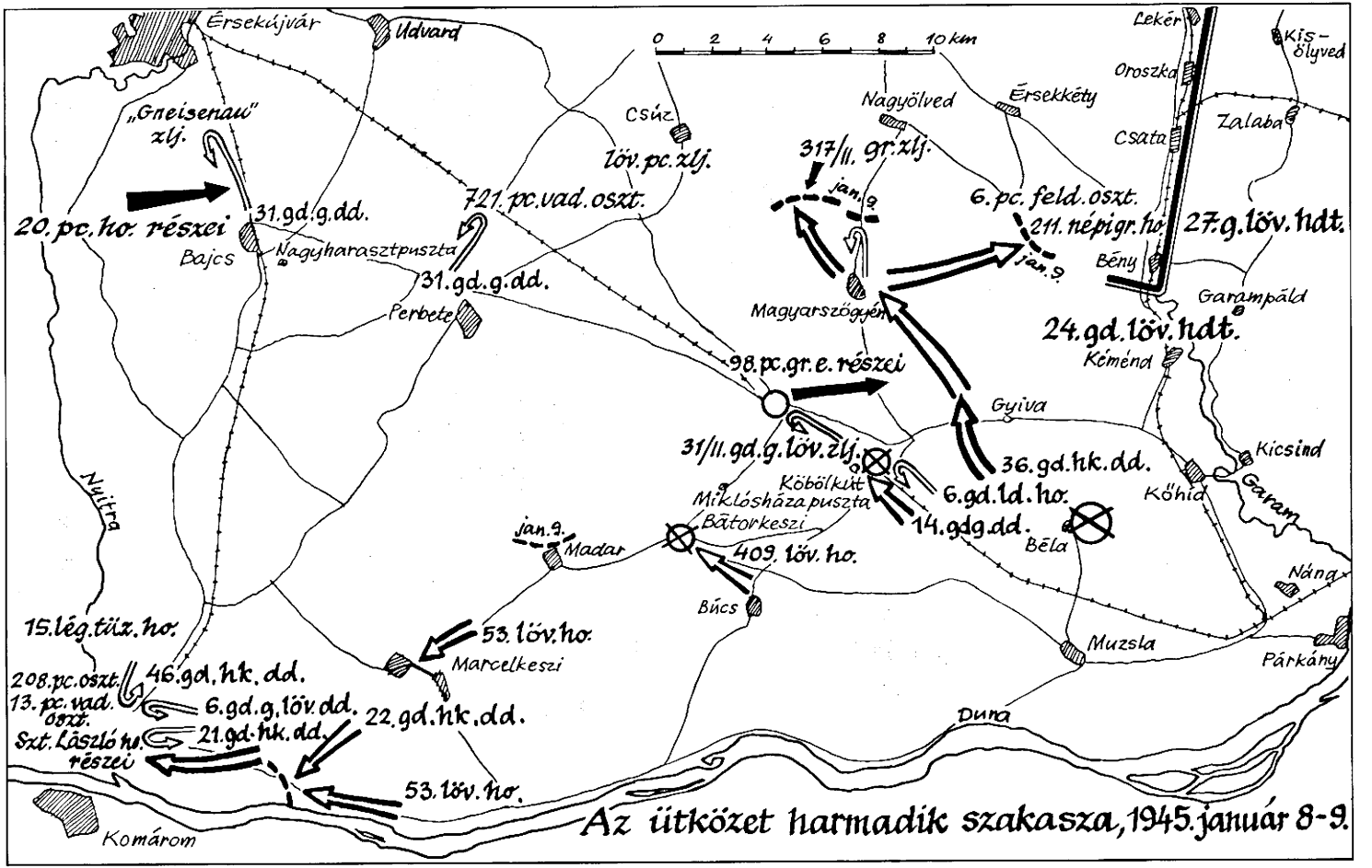

Az ütközet harmadik szakasza, 1945. január 8-9.

A 36. gárda-harckocsidandár reggel 9 órakor lépett harcba, félórás küzdelemben elfoglalta a 212-es magaslatot, majd a 211. népi-gránátoshadosztály részeit üldözve birtokba vette Sárkányfalvát. A dandár átkelt a Párizs-csatornán, majd – német megfigyelés szerint 30 páncélossal – a 14/2. gárda gépkocsizó lövészzászlóalj egy századának támogatásával áttörte a német főharcvonalat Alsómacskás körzetében, s birtokba vette a 177-es magaslatot.

A szovjet csoportosítás ezután tovább támadott, majd 17 és 18 óra között 25 páncélossal[154] – a 6. gárda-légideszanthadosztály két zászlóaljával együttműködve – elfoglalta Magyarszőgyént, majd megrohamozta a községtől északra fekvő 213-as magaslatot. A településért vívott harcokban szovjet adatok szerint a német 144. építő utászzászlóaljat szétverték.

A harcokban a 211. népi-gránátoshadosztály a 36. gárda-harckocsidandár négy páncélosát kilőtte, és a településtől 1,5 km-re észak-északkeletre létesített újabb reteszállást. Este Magyarszőgyéntől délre zászlóalj erejű szovjet gyalogság menetelt nyugati irányban (feltételezhetően a 14. gárda-gépesítettdandár állományából), néhány harckocsival megerősítve.

A 36. gárda-harckocsidandár egy harckocsiszázada saját deszantlövészeivel elfoglalta a 172-es magassági pontot Németszőgyéntől északkeletre, majd 16 óra 30 perc körül megtisztította a német védőktől Bart északi részét. A településért folytatott harcban Jadikin gárdahadnagy harckocsija két páncéltörő ágyút semmisített meg, és 60 főnyi veszteséget okozott a németeknek.[155]

A szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg harcrendjeit január 8-án a német 2. „Immelmann" csatarepülő-ezred (Hans-Ulrich Rudel alezredes) Fw 190 F8, Ju 87 D5 és G2, illetve a 9. csatarepülő-ezred 14. századának (Hans-Hermann Steinkamp főhadnagy) Hs 129 B2[156] repülőgépei, valamint a magyar 102. vadászbombázó-osztály[157] (Lévay Győző százados) 1. századának Fw 190 F8 csatarepülőgépei és a 102. gyorsbombázó-osztály (Martini Albert őrnagy) Me 210 repülőgépei[158] is támadták (összesen mintegy 100 bevetésben).[159] Ugyanakkor a szovjet légierő aznap sem volt jelen a körzetben,[160] így a német–magyar csatarepülőgépeket semmi sem zavarta feladatuk végrehajtásában.

---

[154] Itt harcolt a 27. gárda-harckocsidandár nyolc harckocsija és négy önjáró lövege is. Egy SzU–85 javíthatatlan sérüléseket szenvedett. A dandár három ellenséges löveg, két gépjármű, öt aknavető és 120 katona megsemmisítését jelentette. Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk., 008. sz. jelentés, 1945. január 8.

[155] A 4. gárda-gépesítetthadtest összefoglaló jelentése az 1944. december 31. – 1945. január 16. között vívott harcokról. (Másolata a szerző birtokában; a továbbiakban: A 4. gd. g. hdt. összefoglaló jelentése) 4–5. o.

[156] A szovjet szárazföldi csapatok a Fw 190 és a Ju 87 repülőgépek mellett még Bf 110 repülőgépeket is jelentettek, de minden valószínűség szerint az ugyancsak kétmotoros Hs 129 és magyar Me 210 repülőgépeket ismerték fel tévesen. A Fw 190 F8, valamint a Ju 87 D5 változata csatarepülőgép, a Ju 87 G2 és a Hs 129 B2 pedig páncélvadász-repülőgép volt.

[157] Az osztály kilenc csatarepülőgépének harcát a szintén felszállt osztályparancsnok vezette. Lásd *Lévay Győző:* A m. kir. 101/I. csatarepülő osztály működése, 1944. okt. – 1945. ápr. HL Tgy. 3070. sz. 81. fólió.

[158] A magyar 102. gyorsbombázó-osztály aznap főleg a Köbölkút–Párkány utat támadta, amely a szovjet csapatok fő hadtápútvonala volt. Becze Csaba hadtörténész szíves közlése, amit a szerző ezúton is köszön.

[159] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 7. o., illetve a 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 14. o. A német 4. légiflotta I. repülőhadteste aznap összesen 450 bevetést repült és 27 páncélos megsemmisítését, számos gépjármű kilövését és hét szovjet repülőgép lelövését jelentette. Lásd erről HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 8. 1. 1945 (627. tekercs 7212039. felvétel). A német szárazföldi erők által jelentett páncéloskilövések figyelembevételével aznap a Dunától északra, csatarepülőgépek által kilőtt szovjet páncélosok számát 13 darabra becsüljük.

A déli órákban Komáromtól keletre a német légierő 18 Ju 87 zuhanóbombázó-repülőgépe csapott le a szovjet állásokra:

„A gépek kört alkotva köröztek a kijelölt célpont felett, és mindig csak egy indult támadásra, azaz zuhant rá a Vág-menti szovjet állásokra, tankokra. A célt kb. 100 m mélységben megközelítette, bombáját kioldotta, és hirtelen éles szögben felhúzott, hogy helyt adjon a következőnek. Így köröztek vagy négyszer a Stukák. Amikor aztán sikerült megszabadulniuk bombaterheiktől, még egy tiszteletkört írtak le, és végiggéppuskázták a terepet. Ezután a kör felbomlott, a gépek ismét alakzatot vettek fel, s ahogy jöttek, úgy repültek vissza nyugat felé. A szovjet légvédelem részéről – nyilván nem volt – egyetlen lövés el nem dördült."[161]

A németek légi és földi csapatainak együttműködése azonban nem volt tökéletes, ugyanis egy alkalommal a csatarepülőgépek tévedésből egy saját készenléti állást támadtak. Emiatt a továbbiakban az ultra rövidhullámú rádiókapcsolat mellett a repülőgépeket jelzőlőszer segítségével vezették rá a célra.[162]

A 7. gárdahadsereg aznap a 25. gárda-lövészhadtest alakulataival folytatta támadását, és súlyos harcokat vívott a németek ellenlökéseket végrehajtó gyalogságával és páncélosaival.[163] A hadtest 53. lövészhadosztálya a nap végén megszállta Marcelkeszit és Bokrospusztát. A 6. gárda-légideszanthadosztály a 4. gárda-gépesítetthadtesttel együttműködésben birtokba vette Magyarszőgyént. A hadtest a nap végén harcot folytatott Bart, a 213-as magassági pont és Kisújfalu bevételéért, valamint Madar és Izsa északkeleti részének megtisztításáért.[164]

A 211. népi-gránátoshadosztály garami arcvonaláról a németek a 317. gránátosezred harccsoportját vonták ki, hogy a szovjet betörést ellenlökéssel elszigetelhessék. Ugyanakkor a hadosztálynak rendelték alá Bock százados 6. páncélos-felderítőosztályát is, amely a seregtest jobbszárnyára csoportosult át.[165]

A 20. páncéloshadosztály szállítmányai közül 8-án 21 szerelvény érkezett be. Ezek a hadosztálytörzs, a 20. páncélos-felderítőosztály, a 92. páncélos-híradóosztály, a 92. páncélvadászosztály, a 112. páncélgránátos-ezred, a 21. páncélosezred, a 92. páncélos-tüzérezred és az ellátó alakulatok részeit, valamint az 59. páncélgránátos-ezred zömét hozták.

Noha a Dél Hadseregcsoport törzsén belül aznap ismét felmerült a lehetősége, hogy leállítják a Budapest felmentésére indított hadműveletet, és a csapatokat a komáromi híd-

---

[160] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/32.

[161] *Szénássy* 171. o. A munka szerint ez a légicsapás január 14-én történt, de akkor már a szovjet állások nem a Vág-Duna mentén húzódtak, és bevethető szovjet harckocsik sem voltak a körzetben.

[162] Lásd *Hintze, Rolf:* Hitze, Frost und Pulverdampf – Der Schicksalweg der 20. Panzer-Division. Meerbusch, 1991.[2] (a továbbiakban: *Hitze*) 330. o. A saját csapatokra tévedésből mért német légicsapás más forrásokban is felbukkan. Történt mindez annak ellenére, hogy a repülőcsapatok rádióval felszerelt összekötő tisztje a szárazföldi csapatokkal tartott, és a helyszínen végezte a repülőgépek célra irányítását.

[163] Szovjet adatok szerint a 25. gárda-lövészhadtest Magyarszőgyén körzetében gyalogezrednyi erővel és 15-20 páncélossal, Kisújfalu körzetében pedig gyalogezrednél nagyobb erővel és 25-30 páncélossal csapott össze. A német páncélosok mennyisége nagy valószínűség szerint eltúlzott.

[164] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/30.

[165] Lásd ehhez 1986 Art of War Symposium. From the Vistula to the Oder: Soviet Offensive Operations – October 1944 – March 1945. A Transcript of Proceedings. US Army War College, 1986. (a továbbiakban: 1986 Art of War Symposium) 685. és 687. o. vázlatait.

főbe csoportosítják át, erről végül mégis letettek, mert ez egyet jelentett volna azzal, hogy a fővárosban harcoló védőkről végleg lemondanak.

Végül arról született döntés, hogy a Dunától északra áttört szovjet csapatok ellen a beérkező 20. páncéloshadosztály erőivel, valamint a valamelyest rendezett 8. páncéloshadosztály maradványaival és a 211. népi-gránátoshadosztály egy ezred-harccsoportjával indítanak ellencsapást. Mivel a Garam folyótól közvetlenül nyugatra a szovjet állásokat jelentősen megerősítették harckocsikkal, páncéltörő ágyúkkal és lövészgyalogsággal, a németek a hídfő teljes felszámolása helyett kénytelenek voltak egy „kisebb megoldást" találni. Eszerint egyelőre a komáromi és érsekújvári hídfőkig jutott szovjet támadó ékeket vágnák el az utánpótlástól, majd megsemmisítenék őket. Ezzel elháríthatnák a Komárom melletti kőolajfinomítókat fenyegető közvetlen veszélyt.[166]

A németeket nem érte meglepetésként sem a 4. gárda-gépesítetthadtest bevetése, sem pedig annak északi iránya. Gaedcke vezérőrnagy szükség esetén lehetőséget látott arra, hogy a 3. páncéloshadosztályt és egy lovasdandárt Komáromhoz csoportosítsanak át, hogy azok a 20. páncéloshadosztállyal közösen támadhassanak. A 20. páncéloshadosztály megindulási terepszakaszát azonban Perbete északkeleti előterében jelölték ki, mert az eredeti helyszínen, Bátorkeszinél a szovjetek már erős páncélelhárító körletet építettek ki. Perbetétől a hadosztály délnyugati irányban nyomult volna előre, majd később kelet felé fordult volna.

Január 9-én[167] a szovjet csapatok nagyszámú páncélos és két zászlóaljnyi gyalogság bevetésével északkeleti irányból tovább támadták a komáromi hídfőt.

Bizonytalan, hogy ezt melyik magasabbegység hajtotta végre, mivel az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplója ezen a napon csupán arról számol be, hogy a csapatok rendezték soraikat, lőszert vételeztek, átcsoportosították erőiket és felkészültek a támadás felújítására.[168] Ugyanakkor a 46. gárda-harckocsidandár – a 9. gárda-gépesítetthadtest naplója szerint – aznap csak helyből vezetett tűzzel támogatta az 5. gárda-harckocsihadtest sikertelen támadását.[169] Akárhogy is történt, valamelyik szovjet magasabbegység csak megpróbálkozott egy újabb rohammal, mert a német 208. páncélososztály állásait dél körül először aknavetőkkel, páncéltörő lövegekkel és harckocsiágyúkkal lőtték, majd megindultak a harckocsik. A német páncélososztály – saját veszteség nélkül – négyet kilőtt közülük, és a támadást visszaverte.[170]

A németek aznap is útját állták a szovjetek Komárom elleni rohamainak. Sőt, ellenlökéseket is indítottak (a szovjetek szerint 45 harckocsival és vadászpáncélossal), s eközben összesen hét ellenséges harckocsi kilövését jelentették.

A Dél Hadseregcsoport egyik legsürgetőbb feladata az volt, hogy a hídfő arcvonalát kelet felé kiterjessze, s ezzel megszüntesse a szőnyi és füzítőpusztai kőolajfinomítók veszélyeztetettségét, amelyeket a szovjet csapatok már géppuskával is lőttek.

---

[166] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 8. 1. 1945 (627. tekercs 7212042. felvétel).

[167] Reggel enyhén fagyott, ködös idő volt, helyenként esett a hó. Napközben a hőmérséklet 0 Celsius-fok körül mozgott. Az égbolt felhős volt.

[168] Lásd Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 7. o.

[169] Lásd A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 14. o.

[170] Lásd *Karl Volleth:* Die Kompanie Honstetter. Der Weg der alten 3./Pz. Rgt. 35 nach dem Ausscheiden aus dem Regiment. In: Panzernachrichten. Kameradschaft ehem. Panzer-Regiment 35 e.V. Nr. 45, April 1975.

Az érsekújvári hídfő arcvonalát a németek átlagosan 1 km-rel kitolták. Eközben hét szovjet harckocsit zsákmányoltak (egyet sértetlen állapotban), mert kezelőik üzemanyaghiány következtében elhagyták őket. A szovjet hadianyag-utánpótlás tehát már akadozott.

Perbetéről a szovjet 31. gárda-gépesítettdandár erői páncélos támogatással megindultak a településtől északra lévő vasúti-közúti kereszteződés felé. Miután beleütköztek a német 20. páncélos-felderítőosztály egyik osztagába – amelyet a 21. páncélosezred egyik páncélosszázada is támogatott (szovjet adatok szerint 15 páncélossal) – a szovjetek felhagytak e szándékukkal, s inkább visszavonultak. Eközben Perbetétől 3 km-re északra felrobbantották a közúti hidat. A szovjet dandár műszaki százada ezután elaknásította az utat a németek előtt. Egyes források[171] szerint a 9. gárda-gépesítetthadtest aznap elfoglalta Naszvadot, ám ezt sem további szovjet források, sem pedig német adatok nem támasztják alá.

Bátorkeszi és Köbölkutat a 409. lövészhadosztály erői támadták 25 páncélos támogatásával. A németek elszántan védekeztek, négy harckocsit ki is lőttek, de a támadók elfoglalták mindkét községet. A Kürttől délre vezető utat és Kisújfalut a németek továbbra is védték a szovjet 18. gárda-gépesítettdandár támadásaival szemben (ugyanakkor szovjet források[172] szerint a dandár a nap végére elfoglalta Kisújfalu déli részét).

A 98. páncélgránátos-ezred részei Kisújfaluból támadást indítottak a Németszőgyén déli előteréből nyugat felé nyomuló szovjet gyalogság ellen, amelyet páncélosok is támogattak. Németszőgyénből erős szovjet lövészerők törtek előre északnyugati irányban is, s ezek elérték a 273-as uralgó magaslatot, valamint a településtől 3 km-re északészaknyugatra elterülő erdő szélét. A Garam partjáról átcsoportosított német 317/II. gránátoszászlóaljat a 273-as magaslat visszafoglalására vetették be.

A Németszőgyént és Nagyölvedet összekötő út mentén a 4. gárda-gépesítetthadtest 10 páncélosának támogatásával támadó szovjet 6. gárda-légideszanthadosztály gyalogságát a 211. népi-gránátoshadosztály katonái Németszőgyéntől 1,5 km-re északra állították meg, miután négy harckocsit kilőttek. A szovjetek innen 10-12 német páncélos – feltételezhetően a 8. hadseregtől erősítésként átcsoportosított 286. rohamlövegdandár – ellenlökéséről számoltak be.[173]

A szovjet 7. gárdahadsereg parancsnoka, Sumilov vezérezredes – helyesen – úgy vélte, hogy a 25. gárda-lövészhadtest törzse túl széles arcvonalon vezeti csapatait. Ezért 9-én reggel a 24. gárda-lövészhadtest törzsének (Appolon Jakovlevics Kruze vezérőrnagy) alárendeltségébe utalta a 6. gárda-légideszanthadosztályt, a 27. önálló gárda-harckocsidandárt, valamint az újonnan bevetett 72. gárda-lövészhadosztályt is.

A hadtest feladata az volt, hogy Kéménd körzetéből Barton és Nagyölveden keresztül Érsekújvár felé támadjon, s a nap végére érje el a Kolta–Perbete terepszakaszt. Kruze vezérőrnagy erői azonban 9-én alig jutottak előre, s a nap végén még mindig Nagyölved és Érsekkéty elfoglalásáért harcoltak.[174]

---

[171] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/35.

[172] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 14. o.

[173] A 286. rohamlövegdandár a garami hídfőben – először Kéméndpuszta körzetében – való alkalmazásáról lásd *Kurowski, Franz – Tornau, Gottfried:* Sturmartillerie 1939–1945. Stuttgart, 1978.[2] 257. o. A rohamlövegek az elkövetkező védelmi harcokban több mint 30 szovjet páncélost lőttek. Ezek közül három nehéz önjáró löveg volt. A rohamlövegdandár 1945. január 11-i adatok szerint 25 páncélossal rendelkezett, de ezek közül csak nyolc volt bevethető.

[174] *Malahov* 85–86. o.

A Kéméndipuszta körzetéből előretörő szovjet 24. gárda-lövészhadtest csapatai – 30 páncélos[175] támogatásával – áttörték a német védelmet. A 72. gárda-lövészhadosztály erői 18 óra körül elfoglalták Bart egész területét. A német 317/I. gránátoszászlóalj – sikeres ellenlökése ellenére – csak a községtől 1 km-re északra tudta felfogni a támadást. A Garam mentén a szovjet 243. lövészhadosztály részei az esti órákban behatoltak Bényre is.

Fenti harcokban a 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadteste egyes irányokban 10 km-t nyomult előre. A 409. lövészhadosztály birtokba vette Antalházát, s Kisújfaluért harcolt. A 375. lövészhadosztály megszállta Újgyallát és Komáromszentpétert, az 53. lövészhadosztály pedig Heténytt, Kurtakeszit (Marcelkeszi részét) és Izsát. Utóbbi két hadosztály részei elérték a Nyitra folyót annak Vág-dunai torkolata és Martos 3 km észak közötti terepszakaszon. A hadtest erői befejezték Kisújfalu és Ógyalla vasútállomása, illetve az ettől délre húzódó vasútvonal megtisztítását.[176] A szovjet támadások súlypontja érezhetően a 211. népi-gránátoshadosztály reteszállására helyeződött át. Ám a csekély területnyereséget leszámítva a szovjetek nem értek el átütő sikert.

Napközben a német 20. páncéloshadosztály újabb 15 szerelvénye érkezett be, amelyek a hadosztálytörzs, a 20. páncélos-felderítőosztály, a 92. páncélos-híradóosztály részeit, a 21. páncélosezred kétharmadát, az 59. és 112. páncélgránátos-ezred elemeit, valamint a 92. páncélos-tüzérezred, a 92. páncélos-utászszászlóalj és az ellátó alakulatok részeit szállították.

Balck páncélos tábornok aznap megváltoztatta a 20. páncéloshadosztály támadásának tervét. Az új változat szerint a hadosztály Udvard körzetéből egyelőre dél felé, Komáromszentpéter irányában támad majd. Ezzel párhuzamosan a komáromi hídfő védői északkelet, a nyitrai biztosító vonal erői kelet, az érsekújvári hídfőt tartó csapatok délkelet, a 211. népi-gránátoshadosztály katonái pedig déli irányban indítanak támadást.

Este 19 óra előtt néhány perccel Guderian vezérezredes tolmácsolta Wöhler tábornoknak Hitler azon elképzelését, hogy a 20. páncéloshadosztályt jóval keletebbre, a Garam mentén vessék be, s ezáltal számolják fel a szovjetek teljes hídfőjét a folyótól nyugatra. Wöhlernek erről végül sikerült lebeszélnie Guderiant, azzal érvelve, hogy ebben az esetben a páncéloshadosztálynak kelet felé menet nagyobb távolságot kellett volna menetelnie a szovjet csapatok oldalazó tüzében.

Az ütközet negyedik szakasza: a német erők ellencsapása (1945. január 10–19.)

A „Balck" seregcsoport nem várta meg, amíg a 20. páncéloshadosztályt minden harcoló alakulata beérkezik,[177] hanem a már rendelkezésre álló erőkkel haladéktalanul megindította ellencsapását a 2. Ukrán Front balszárnya ellen. Ezzel kezdetét vette a komáromi páncélosütközet utolsó, de egyben leghosszabb szakasza.

---

[175] Ezeket a páncélosokat valószínűleg a 4. gárda-gépesítetthadtest részei és a 27. önálló gárda-harckocsidandár együttesen vetették be. Utóbbi alakulat aznap egy kiégett T–34 harckocsit és két halottat veszített, de négy géppuska és 80 ellenséges katona megsemmisítését jelentette.

[176] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/34.

[177] Január 10-én napközben újabb 18 (összesen 57) szerelvény futott be. Ezzel a hadosztály összes harcoló alakulata megérkezett.

Január 10-én[178] reggel 7 órakor a 20. páncéloshadosztály három harccsoportja az Udvardtól délre lévő vasúti és közúti kereszteződés körzetéből 30 Panzer IV harckocsival[179] déli irányban indított támadást. A főcsapást mérő középső harccsoport – a 21/I. páncélososztály zöme, egy páncélgránátos-zászlóalj és egy páncélos-utászszázad – lendületes előretöréssel behatolt a szovjet csapatok harcrendjébe, és nyugat felől megkerülve, 12 óra körül visszafoglalta Komáromszentpétert.

Miután a német harccsoport átcsoportosította erőit, délután délkeleti irányban folytatta előrenyomulását és elérte a Madartól 2 km-re északnyugatra lévő terepszakaszt. Aznap e páncélozott harccsoport a szovjet 9. gárda-gépesítetthadtest 22 harckocsijának és önjáró lövegének kilövését jelentette. Ugyanakkor egy bizonytalan jelentés szerint ugyanennek a német harccsoportnak nyolc páncélosa 15 óra körül betört Madar területére is, de a hó a további manőverezést megakadályozta. Ám ezt nem tudta senki megerősíteni vagy cáfolni, mert a jelentések késtek. A pontos helyzetelemzést az is akadályozta, hogy a 20. páncéloshadosztály megbízott parancsnoka, von Oppeln-Bronikowski ezredes nem a támadó páncélozott harccsoportnál tartózkodott, hanem az arcvonal mögött települt hadosztálytörzsnél. Így a helyzetet saját szemével nem láthatta, s nem vezethette csapatait, amikor Komáromszentpéternél délkelet felé fordultak. Oppeln-Bronikowski páncélos tiszttől idegen parancsnoki magatartása miatt magának az LVII. páncéloshadtest parancsnokának, Kirchner tábornoknak kellett a helyszínen tájékozódnia.

A 20. páncéloshadosztály jobb- és balszárnyán támadó harccsoportok napközben nem tudtak lépést tartani a középen támadó páncélozott harccsoporttal. A jobboldali harccsoportot Bajcsnál, a baloldalit Perbeténél a szovjetek megállították. Perbetét egyelőre a 14. gárda motorkerékpáros-zászlóalj, Bajcsot pedig a 31. gárda-gépesítettdandár védte. Emiatt e német erők parancsot kaptak arra, hogy a települések megkerülésével folytassák a támadást dél felé.

Pontosnak értékelhető egykorú szovjet adatok szerint Szentmiklóspuszta és a perbetei vasútállomás felől a 124-es magaslat és Perbete irányában hat német lövészpáncélos és mintegy 400 páncélgránátos nyomult előre. Udvard vasútállomásától Komáromszentpéter felé 20 harckocsiból, 10 lövészpáncélosból és egy páncélgránátos-zászlóaljból álló páncélozott harccsoport támadott. Ugyanakkor a Bajcsot észak felől támadó német harccsoport a szovjetek szerint öt-hat harckocsiból és két század gyalogságból állt.[180]

A Nyitra menti hídfők (Érsekújvár, Naszvad, Imely és Martos) német védői is támadást indítottak keleti és délkeleti irányban. Eközben elérték a Zsitvát, amelynek keleti partján Bagotánál és Bajcsnál hídfőt is foglaltak. Martostól 4 km-re északkeletre, a 126-os magaslatot egyelőre tovább védték a szovjet 25. gárda-lövészhadtest 375. lövészhadosztályának csapatai. Napközben az érsekújvári hídfőben harcoló német erők felett a 153. tábori kiképzőhadosztály parancsnoka, Hermann Winkler vezérőrnagy vette át a parancsnokságot.

A komáromi hídfőből támadó német csapatok előretörése az Ógyallára vezető út mentén 4 km-nyi területnyereség után a szovjet 22. gárda-harckocsidandár 15 óra 40 perc körül indított ellenlökése miatt elakadt. A szovjet harckocsik a németek jobbszárnyát támadták.

---

[178] Az időjárás reggel felhős volt, 0 Celsius-fokot mértek, gyengén havazott. Napközben továbbra is fagypont közeli volt a hőmérséklet, tartósan esett a hó, a látótávolság korlátozott volt. Az utak a hó és a jég miatt nehezen voltak járhatók.

[179] Egyelőre csak a 21/I. páncélososztály került bevetésre.

[180] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 16–17. o.

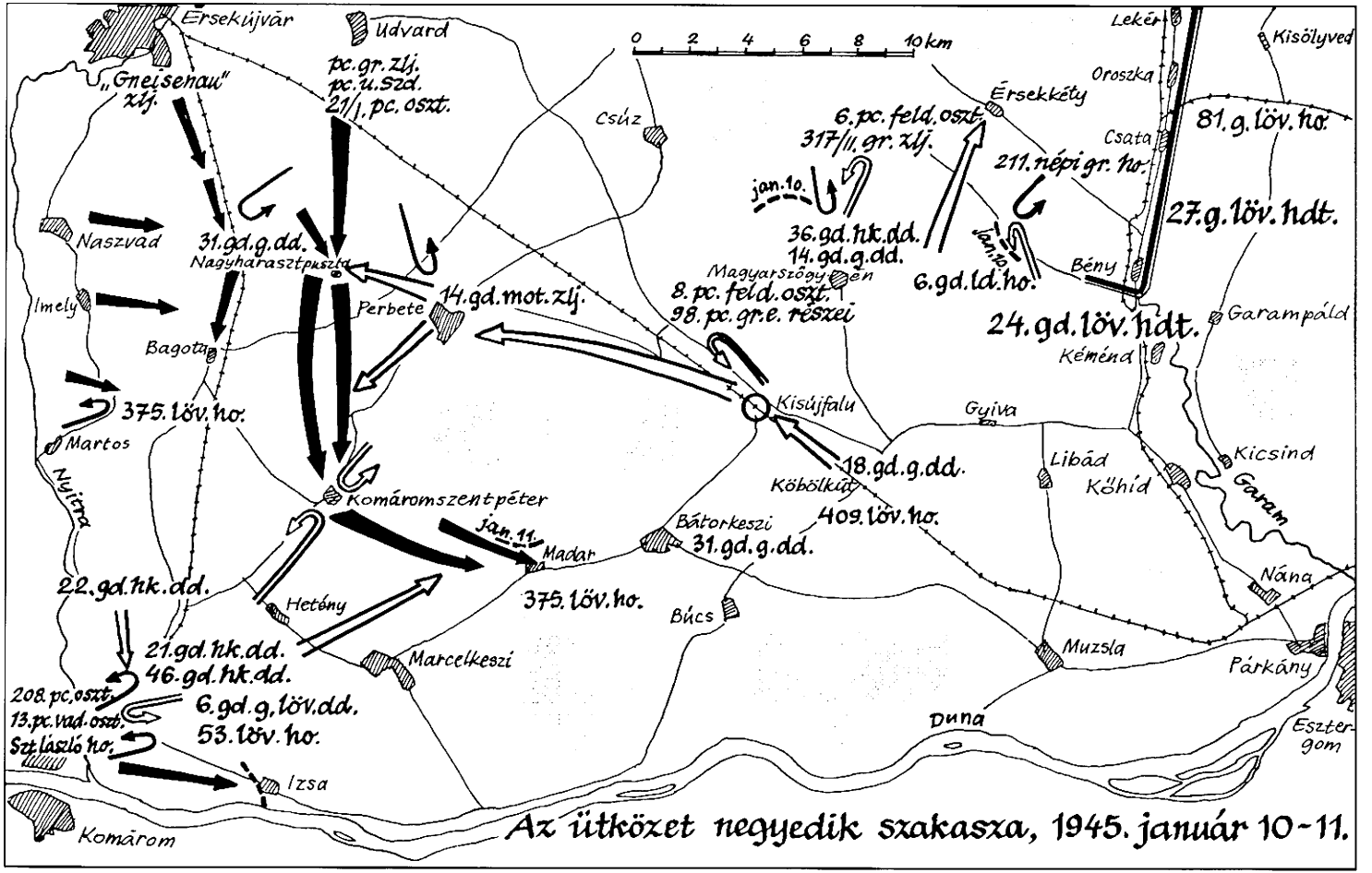

Az ütközet negyedik szakasza, 1945. január 10-11.

Keleti irányból a szovjet 5. gárda-harckocsihadtest erői ugyanakkor reggel 7 óra 30 perc körül – tüzérségi tűzelőkészítés után – újabb támadásokat indítottak a komáromi hídfő ellen. A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár 1. zászlóalja az 53. lövészhadosztály 12. lövészezredének egy zászlóaljával együttműködésben, a 46. gárda-harckocsidandár M4A2 páncélosainak támogatásával a vasúti híd felé nyomult előre. A támadás azonban 30 német harckocsi, vadászpáncélos és lövészpáncélos 12 óra 30 perc körül megindított ellenlökései miatt kudarcba fulladt csakúgy, mint a gépkocsizó dandár másik két zászlóaljának rohama.

A német páncélosok ugyanakkor 16 óráig háromszor is megkísérelték visszafoglalni Gyulamajort és az onnan 200 m-re keletre álló vasúti őrházat, de a szovjetek mindannyiszor visszaverték őket megindulási állásaikba.[181]

A 211. népi-gránátoshadosztály arcvonalán a szovjet 18. gárda-gépesítettdandár csapatai hajnali 5 óra tájban elfoglalták Kisújfalut. A dandár ezután a 9. gárda-gépesítetthadtest parancsnokának utasítására átadta arcvonalszakaszát a 25. gárda-lövészhadtest erőinek, és erőltetett menetben Perbetére vonult, hogy ott észak, kelet és nyugat felé védőállásokat létesítve megerősítse a település védelmét. A 18. gárda-gépesítettdandárnak ezután nyugat felé, Nagyharasztpuszta irányában támadva meg kellett tisztítania a Bajcs felé vezető utat.[182] E szovjet manőver elvágta volna a 20. páncéloshadosztály időközben Komáromszentpétert elért páncélozott harccsoportjának utánpótlási útvonalát.

A német páncélozott harccsoportok időközben érzékeny veszteségeket szenvedtek. Harminc lövészpáncélost kilőttek a szovjetek, vagy műszaki okokból váltak harcképtelenné. Az aknavetőtűztől több német katona is megsebesült, de őket sikerült lövészpáncélosokon hátraszállítani. Ez a módszer azonban nem volt alkalmas arra, hogy az egyre apadó üzemanyagkészleteket is feltöltsék. Ezért a 21. páncélosezred néhány katonája egy zsákmányolt szovjet tehergépkocsival, szovjet téli egyenruhában északi felé átcsúszott a szovjet állásokon. Csak visszatértük után derült ki, hogy a platón szállított hordók legtöbbjében benzin helyett gázolaj van, amit a német páncélosok nem tudtak felhasználni.[183]

A 8. páncéloshadosztály 98. páncélgránátos-ezrede, amely a 211. népi-gránátoshadosztály alárendeltségben harcolt, visszaverte a szovjet 409. lövészhadosztály részeinek egy erős támadását Kürt ellen, majd a visszahúzódó támadókat lövészpáncélosokkal[184] üldözte, amelyek súlyos veszteséget okoztak a szovjet gyalogságnak. A lövészpáncélosok eközben elérték az Antalházától északra fekvő erdőt. A 98. páncélgránátos-ezred törzsének egyik motorkerékpáros futárja, Kurt Schwarm tizedes az aznapi harcokban egyetlen útja során, mindössze egy óra leforgása alatt három szovjet harckocsit és egy páncéltörő ágyút semmisített meg közelharcban (valószínűleg páncélököllel).[185] Teljesítményéért 1945. január 19-én meg is kapta a német Vaskereszt lovagkeresztjét.[186]

Németszőgyéntől 2 km-re északra a 4. gárda-gépesítetthadtest 14. gárda-gépesítettdandára és 36. gárda-harckocsidandára, Bart körzetéből pedig a 24. gárda-lövészhadtest

---

[181] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 7–8. o.

[182] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 17. o.

[183] *Hitze* 330. o.

[184] Szovjet források szerint az ellenlökés négy-hat lövészpáncélossal és egy századnyi gyalogsággal indult.

[185] HL KTB/HGr. Süd Tagesmeldung vom 10. 1. 1945 (628. tekercs 7212955. felvétel)

[186] *Haupt* 386. o.

6. gárda-légideszanthadosztályának erői több heves támadást is indítottak a 211. népi-gránátoshadosztály, illetve az ennek alárendelt 6. páncélos-felderítőosztály reteszállása ellen. Ezeket a védők visszaverték, Nagyölvedtől délre például két zászlóaljnyi gyalogság és 10 páncélos[187] ellenlökésével. Német adatok szerint e harcokban 16 szovjet páncélost lőttek ki. A német hadosztály 211. utászzászlóaljának parancsnoka, Rippe százados is elesett a harcokban.

Aznap a 24. gárda-lövészhadtest sávjában, a Garamtól nyugatra megjelent a 81. gárda-lövészhadosztály is, s a 72. gárda-lövészhadosztállyal közösen, a 27. gárda-harckocsi-dandár kilenc T–34 harckocsijának és négy SzU–85 önjáró lövegének támogatásával Érsekkéty irányában tört előre. A szovjet csapatok 17 óráig 1 km-re megközelítették a települést dél felől, de a harcokban négy harckocsijuk és egy önjáró lövegük megsemmisült. A 27. gárda-harckocsidandárnak estére mindössze három üzemképes páncélosa maradt.[188]

Délután Wöhler gyalogsági tábornok a „Balck" seregcsoporthoz utazott és megbeszéléseket folytatott annak főparancsnokával a kialakult hadműveleti helyzetről. Eközben felmerült, hogy a Dunától északra megindult német ellencsapás sikere, vagyis a Garamtól nyugatra harcoló szovjet erők megsemmisítése érdekében szükségessé válhat nem csak a német 3. lovasdandár, de a beérkezőben lévő 509. nehézpáncélos-osztály Tiger B nehézharckocsijainak bevetése is.[189]

Balck tábornok szerint az aznap megkezdett támadást egyelőre a Karva–Köbölkút vonalig kellett folytatni, ezután a további cél maga a Garam folyó volt. A páncélos tábornok számított arra, hogy a szovjetek Dunamocs és Bátorkeszi között fel fogják tartóztatni a német előrenyomulást, de ezt átcsoportosítással kiküszöbölhetőnek vélte. Von Grolman altábornagy arra felhívta a figyelmet, hogy a Komáromtól keletre termelő kőolajfinomítókat érő szovjet tüzet mielőbb meg kell akadályozni.

Január 11-én[190] tovább folyt a német ellencsapás, bár a Komárom felől kelet és északkelet felé indított támadásokat a Várföldpuszta–Gyulamajor terepszakaszon az 5. gárda-harckocsihadtest, Komáromtól keletre pedig az 53. lövészhadosztály visszaverte.

A harckocsihadtesnek már csak 23 harckocsija maradt. Szaveljev vezérőrnagy napközben intézkedett a csapatok átcsoportosításáról. A 21. gárda-harckocsidandár este már Madar délnyugati előterében harcolt a 20. páncéloshadosztály nyolc harckocsijával és négy lövészpáncélosával. A 22. gárda-harckocsidandár és a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár is átadta arcvonalszakaszát az 53. lövészhadosztálynak, és 20 óra körül Marcelkeszi felé vonult.[191]

---

[187] Nagy valószínűséggel a 286. rohamlövegdandár rohamlövegei és a 20. páncéloshadosztály 92. páncélvadászosztályának – a 211. népi-gránátoshadosztály páncélelhárító képességének növelésére átalárendelt – Jagdpanzer IV vadászpáncélosai.

[188] Lásd 7. gd. hds. hk. g. cs. pk. 010. sz. jelentés, 1945. január 10.

[189] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 10. 1. 1945 (627. tekercs 7212078. felvétel). Erre azonban később mégsem került sor. A 3. lovasdandárt a IV. SS-páncéloshadtest leváltására, az 509. nehézpáncélos-osztályt pedig a „Konrad 3" hadműveletben vetették be.

[190] Reggel a hőmérséklet –3 Celsius-fok volt, s havazott. A friss hó miatt az utakon nehéz volt közlekedni. Napközben 0 Celsius-fokot mértek, olvadt, de havazás és eső váltogatta egymást. Az utak járhatósága nem változott.

[191] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/43.

A harckocsidandárok távozása után a komáromi hídfő előtt, a két híd és a téglagyári vasúti megálló háromszögében mintegy 50-55 kiégett vagy kilőtt szovjet harckocsi maradt.[192]

A szovjet páncélosok távozása Komárom közvetlen közeléből a 2. Ukrán Front parancsnoka által 13 óra körül kiadott parancs következménye volt. Malinovszkij marsall ugyanis ekkor megparancsolta, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereg és a 7. gárdahadsereg erői először a Madar és Komáromszentpéter körzetében támadó német páncélos-csoportosítást semmisítsék meg. A 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadtestének sávjában ennek érdekében bevetették a 2. és a 11. páncéltörő tüzérdandárt is.

A német 8. páncéloshadosztály Komáromnál harcoló erői – 42 bevethető páncélossal[193] – aznap a LXXII. hadtest alárendeltségébe kerültek.

A németek Martostól északkeletre elfoglalták az uralgó 126-os magaslatot, és ezzel felszámolták a szovjetek utolsó állásait is a Zsitvától nyugatra.

A LXXII. hadtest és a 20. páncéloshadosztály[194] részei visszafoglalták a 31. gárda-gépesítettdandártól Bajcsot, a Pálpusztától keletre lévő útelágazást és Bagotát. A kelet felé, Perbete irányában harcolva visszavonuló szovjet dandár útját saját jelentése szerint egy 20 harckocsiból és 12 lövészpáncélosból álló német harccsoport zárta el. Ezek közül a 31. gárda-gépesítettdandár 12 német harckocsival és hat lövészpáncélossal Bagotától északra meg is ütközött.

Perbetéről a szovjetek – eltúlzottnak tűnő[195] német jelentések szerint kétezrednyi gyalogsággal és 40 páncélossal – támadást indítottak délnyugati és nyugati irányban, majd elfoglalták Nagyharasztpusztát és Újgyallát, majd ezután 30 szovjet harckocsi betört Ógyallára is.

Komáromszentpéternél a 20. páncéloshadosztály részei délnyugati és északkeleti irányból, harckocsi-támogatással indított rohamokat vertek vissza, de később a szovjetek mégis betörtek a településre, ahol helységharc vette kezdetét.

A 18. gárda-gépesítettdandár által védett Perbetét szovjet adatok szerint egy 10 harckocsiból, 20 lövészpáncélosból és ezrednyi gyalogságból álló német harccsoport támadta.[196]

A német 21. páncélosezred egyik frissen beérkezett századának harckocsijaival megerősítve a 20. páncéloshadosztály egyik páncélgránátos-zászlóalja északi irányból tört előre, két szovjet harckocsi kilövése után visszafoglalta a szovjet 18. gárda-gépesítettdandártól Nagyharasztpusztát, majd az erős szovjet kötelékek által védett Újgyallát megkerülve elérte Komáromszentpétert. Délután e harccsoport kiegészült a 20. páncélos-felderítőosztállyal és két tüzérosztállyal is. Ezek az alakulatok közös erővel igyekeztek

---

[192] *Szénássy* 170. o.

[193] A seregtest 10. páncélosezredének aznapi bevethető páncélos-állománya mindössze két Panzer IV és öt Panther harckocsi volt. A hadosztálynak alárendelt 208. páncélososztály viszont 24 (ebből 23 bevethető) Panzer IV harckocsival és 11 (hét) Panzer IV L/70 (A) vadászpáncélossal rendelkezett. A 13. páncélvadászosztály 21 Panzer IV L/70 (V) vadászpáncélosából öt maradt bevethető állapotban. Lásd BA–MA RH 2 Ost Karte 5280 (Panzer-Lage am 11. Jan. 1945).

[194] A 20. páncéloshadosztálynak aznap 39 Panzer IV harckocsijából 24, 32 Panther harckocsijából 12 és 19 Jagdpanzer IV vadászpáncélosából 17 volt bevethető. Utóbbiak egy része (öt harcjármű) a 211. népigránátoshadosztály alárendeltségben harcolt. Lásd BA–MA RH 2 Ost Karte 5280 (Panzer-Lage am 11. Jan. 1945).

[195] A 9. gárda-gépesítetthadtestnek aznap már összesen sem volt 40 üzemképes páncélosa. Így ez a Perbetéről támadó 18. gárda-gépesítettdandár esetében még kevésbé valószínű.

[196] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 19. o.

megtisztítani a 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjának utánpótlási útvonalát. A harcokban a páncélos-felderítőosztály parancsnoka, von Hannecken százados is megsebesült.

A páncélozott harccsoport – szovjet adatok szerint 20 harckocsival és 60 lövészpáncélossal – hajnali 2 óra körül Madartól nyugatra erős szovjet páncélelhárító körletbe ütközött. A harccsoport reggel 9 óra tájban – tüzérségi tűzelőkészítés után – támadást indított Madar felé, majd súlyos harcokat vívott a terepszakaszt védő 375. lövészhadosztály erőivel, az ezeket támogató páncéltörő ágyúkkal és a 46. gárda-harckocsidandár M4A2 páncélosaival.

Kora délután, 13 óra körül a németek – szovjet adatok[197] szerint 20 harckocsival, 15 lövészpáncélossal és egy páncélgránátos-zászlóaljjal – betörtek Madarra és elfoglalták a települést. A harcokban a német harccsoport egy szovjet harckocsi és három páncéltörő ágyú kilövését jelentette. A 375. lövészhadosztály parancsnoka, Vaszilij Dmitrijevics Karpuhin vezérőrnagy, aki lebecsülte a támadás erejét, és nem hitt a 46. gárda-harckocsidandár közeledő németekről szóló jelentésének sem, Madarról Bátorkeszire menekült, s ott a 9. gárda-gépesítetthadtest harcálláspontján kért segítséget.

A Komáromszentpétertől délre harcoló 46. gárda-harckocsidandár aznap 12 német páncélos megsemmisítését jelentette. Ebből kettőt a dandár parancsnoka, Mihno gárda-alezredes M4A2 harckocsija lőtt ki. Ugyanakkor a 46/1. gárda-harckocsizászlóalj parancsnoka, Jakuskin gárda-százados[198] a harcokban halálosan megsebesült. A dandár a nap második felében Komáromszentpétert támadta.

A 14. gárda motorkerékpáros zászlóalja megtisztította az Antalháza környéki erdőt a német 98. páncélgránátos-ezred azon részeitől, amelyek előző nap, egy ellenlökés folyamán jutottak odáig. A szovjet zászlóalj három német harckocsi és négy lövészpáncélos megsemmisítését jelentette.

A 9. gárda-gépesítetthadtest parancsnoka, Volkov altábornagy Muzsláról Bátorkeszire rendelte a 30. gárda-gépesítettdandár tartalékban álló leharcolt erőit (mindössze 78 főt, négy löveggel, három 120 mm-es és 10 darab 82 mm-es aknavetővel). Ugyanakkor parancsot adott, hogy csapatai január 12-ére virradó éjszaka hajtsanak végre átcsoportosítást. A 31. gárda-gépesítettdandárnak Marcelkeszi, a 46. gárda-harckocsidandárnak pedig Szilasháza körzetében kellett gyülekeznie egy Komáromszentpéter elleni támadás céljából.[199] A hadtest január 11-én mindehhez már csak 26 üzemképes harckocsival rendelkezett.[200]

A 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadteste erői aznap már heves harcokat vívtak, és a 6. gárda-harckocsihadsereggel együttműködve – saját jelentéseik szerint – megsemmisítették a németek betört páncélozott harccsoportját Komáromszentpéter és Madar körzetében.[201] Ez – mint fentebb szóltunk róla – csak részben volt igaz.

Mivel a harckocsi- és gépesített csapatok a nap folyamán a lövészhadosztályok arcvonala mögé csoportosultak, hogy ellentámadásra alkalmas csoportosítást képezzenek, a szovjet lövészgyalogságra ettől kezdve fokozott ellenséges nyomás nehezedett.

---

[197] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 8. o.

[198] Jakuskin halála után megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

[199] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 19–21. o.

[200] Сборник, 124. o.

[201] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/42.

A szovjetek aznap Újgyallától északra megtalálták a német 112. páncélgránátos-ezred egyik elesett katonájának dokumentumait. A 2. Ukrán Front törzsénél csak ekkor szereztek tudomást arról, hogy az ellencsapást főként a német 20. páncéloshadosztály hajtja végre.

A „Balck" seregcsoport vezérkari főnöke, Gaedcke vezérőrnagy szerint a 20. páncéloshadosztály frissen feltöltött egységei között nem volt megfelelő az összeszokottság. Időként a seregtest híradórendszere is kudarcot vallott, a jelentések valóságtartalma pedig olykor megkérdőjelezhető volt. Ahogy fogalmazott: hadosztály tisztjei egyelőre „nem nőttek fel a feladathoz".[202]

Balck páncélos tábornok úgy vélte, hogy a 20. páncéloshadosztály aznapi sikerének érdeme nem annak parancsnokát illeti, hanem Kirchner tábornokot, aki a legelső vonalból vezette a harcot. Az is meghatározó volt, hogy a németek nem arcból indították a támadást, hanem a szovjet csapatok támadási irányához képest 45 fokos szögben.[203] Így a gyorsan létesített szovjet páncélelhárító körletek nem tudtak teljes mértékben érvényesülni.

A 98. páncélgránátos-ezred részei és a 8. páncélos-felderítőosztály Kürt körzetéből dél és délnyugat felé indítottak támadást, ugyanakkor a település ellen délkeleti irányból indított szovjet század és zászlóalj erejű támadásokat csaknem mind visszaverték. Ám a szovjet 409. lövészhadosztály Szentistvánpusztát mégis elfoglalta.

A 211. népi-gránátoshadosztály hiába indított támadást Németszőgyén és Bart ellen két zászlóaljjal és tíz páncélossal, a szovjetek ellenlökései a németeket megindulási állásaikba vetették vissza. Bartnál a 27. gárda-harckocsidandár két-két üzemképes harckocsija és önjáró lövege is részt vett a német támadások visszaverésében.

A leharcolt 4. gárda-gépesítetthadtest, amelynek aznap összesen 23 üzemképes harckocsija volt, a 72. gárda-lövészhadosztály részeivel reggel 9 órakor támadást indított Németszőgyéntől északra, de előrenyomulásuk fél óra múlva megrekedt, amikor két német páncélos, három lövészpáncélos és kétszázadnyi gyalogság ellenlökést indított.[204]

Délután a szovjet 6. gárda-légideszanthadosztály erői rohamozták meg a német hadosztály állásait zászlóalj és ezred erejű lövészgyalogsággal, valamint erős harckocsitámogatással, de csupán jelentéktelen betörést értek el, miközben elfoglalták Érsekkétyet. A német 211. népi-gránátoshadosztály hat szovjet harckocsi kilövését[205] jelentette. A Csata területére betört szovjeteket a hadosztály erői csaknem teljesen felszámolták. Napközben a 2. Ukrán Front 5. légi hadserege mindössze 38 bevetést repült Komárom északkeleti körzetben. Ezek zöme csata-, illetve vadászrepülő-bevetés volt.[206]

Január 12-én[207] hajnalban a német ellencsapás folytatódott. Komáromtól keletre a német 8. páncéloshadosztálynak alárendelt erők 3 km-t nyomultak előre Izsa irányában. E harcokban az 53. lövészhadosztály súlyos veszteségeket szenvedett.

---

[202] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 1. 1945 (627. tekercs 7212100. felvétel).

[203] Balck-napló, 5. o.

[204] A 4. gd. g. hdt. összefoglaló jelentése, 5. o.

[205] A „Kirchner" hadtestcsoport erői – másnapi helyesbítés szerint – január 11-én összesen nyolc szovjet páncélost lőttek ki, kettőt mozgásképtelenné tettek, egy M4A2 harckocsit és egy korábban elveszített német vadászpáncélost pedig zsákmányoltak.

[206] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/43, valamint HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 11. 1. 1945. (627. tekercs 7212092. felvétel).

[207] Reggel borult, szeles volt az idő, de fagypont feletti hőmérsékletet mértek. Napközben a hőmérséklet 5 Celsius-fokig emelkedett. Helyenként esett az eső, s a látótávolság korlátozott volt.

Az 5. gárda-harckocsihadtest hajnali 2 óra körül nagyjából befejezte az előző nap megkezdett átcsoportosítást. Ekkor a 22. gárda-harckocsidandár (állományában 11 T–34 harckocsival) Búcstól 3 km-re délnyugatra, a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár[208] a 121-es magassági pontnál lévő patak és Szilasháza között, a 21. gárda-harckocsidandár (állományában 10 T–34 harckocsival[209]) Szilasháza északkeleti részén, a 20. gárda-harckocsidandár gyenge erői[210] pedig Búcs északnyugati körzetében készültek fel a további feladatokra. A 9. gárda-gépesítettdandár 46. gárda-harckocsidandárja és 31. gárda-gépesítettdandárja ugyancsak az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti alárendeltségébe került, és Szilasháza északnyugati részén várta a parancsokat.[211]

Szaveljev vezérőrnagy 12-én hajnali 3 órakor kiadott parancsában további támadásra adott utasítást. Madar ellen kapott támadási parancsot a 22. gárda-harckocsidandár (megerősítve a 391. gárda páncéltörő tüzérezreddel), a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár (megerősítve a 454. gárda aknavetőezreddel, az 1426. könnyű tüzérezreddel és a 127. gárdaaknavető-tüzérosztállyal), valamint a 21. gárda-harckocsidandár is. E csapatoknak Madar visszafoglalása után a nap végéig ismét birtokba kellett venni Komáromszentpétert. A 46. gárda-harckocsidandárnak, a 31. gárda-gépesítettdandárnak és a 301. önálló páncéltörő tüzérezrednek először Heténytt, majd a nap végére ugyancsak Komáromszentpétert, annak is délnyugati részét kellett elfoglalnia.

A hadtest tüzértartalékát a 202. könnyű tüzérdandár 870. könnyű tüzérezrede, illetve az 57. gárdaaknavető-tüzérezred alkotta. A 4. gárda-híradózászlóalj és a 20. gárda-harckocsidandár légvédelmi százada Búcs északnyugati részét védte. A csapatoknak reggel 9 óráig kellett felkészülni a támadásra.[212]

A Nyitra folyó torkolatától 2 km-re északra, Gyulatelep és a gátőrház körzetében a szovjet 25. gárda-lövészhadtest 375. lövészhadosztálya zászlóaljnyi erővel megpróbált átkelni a folyó nyugati partjára, de két német „Gneisenau" zászlóalj visszaverte őket. Ezek az erők, illetve a 20. páncéloshadosztály[213] jobbszárnya 20 páncélossal, elfoglalták Ógyalla vasútállomását és Bagotát. A „Gneisenau" zászlóaljak déli irányba fordultak, hogy felvegyék az összeköttetést a Komárom felől támadó 8. páncéloshadosztállyal.

A 20. páncéloshadosztály jobbszárny-harccsoportja hajnali 2 órakor kelet felé folytatta támadását, hogy tehermentesítse a Komáromszentpétert védő németeket. Ugyanis a szovjet csapatok délelőtt 11 órakor megindították újabb támadásukat Madar és Komáromszent-péter ellen. A településeket délnyugatról, délkeletről és északkeletről támadták.

---

[208] A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár aznap 148 lövésszel, 81 géppisztolyos lövésszel, 27 géppuska-irányzóval, 179 tüzérrel, 160 aknavető-kezelővel és 57 páncéltöröpuska-irányzóval rendelkezett.

[209] A 21. gárda-harckocsidandár eredetileg T–34/85 harckocsikkal kezdte meg a hadműveletet január 6-án. Sajnos az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplójából nem derül ki, hogy január 12-ére miként kerültek állományába 76,2 mm-es löveggel szerelt T–34 harckocsik. A magunk részéről azt feltételezzük, hogy miután a dandár saját harckocsiállomonyát teljesen elveszítette, a 22. gárda-harckocsidandárnál megmaradt páncélosmennyiséget elfelezték a két dandár között.

[210] A 20. gárda-harckocsidandár nem rendelkezett páncélosokkal, csupán 32 (!) lövésze, légvédelmi századának négy amerikai eredetű M–17 önjáró négycsövű légvédelmi nehézgéppuskája és egy 82 mm-es aknavetőütege volt.

[211] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 8. o.

[212] Uo. 9–10. o.

[213] A 20. páncéloshadosztály átcsoportosítása (összesen 70 vasúti szerelvénnyel) aznap fejeződött be.

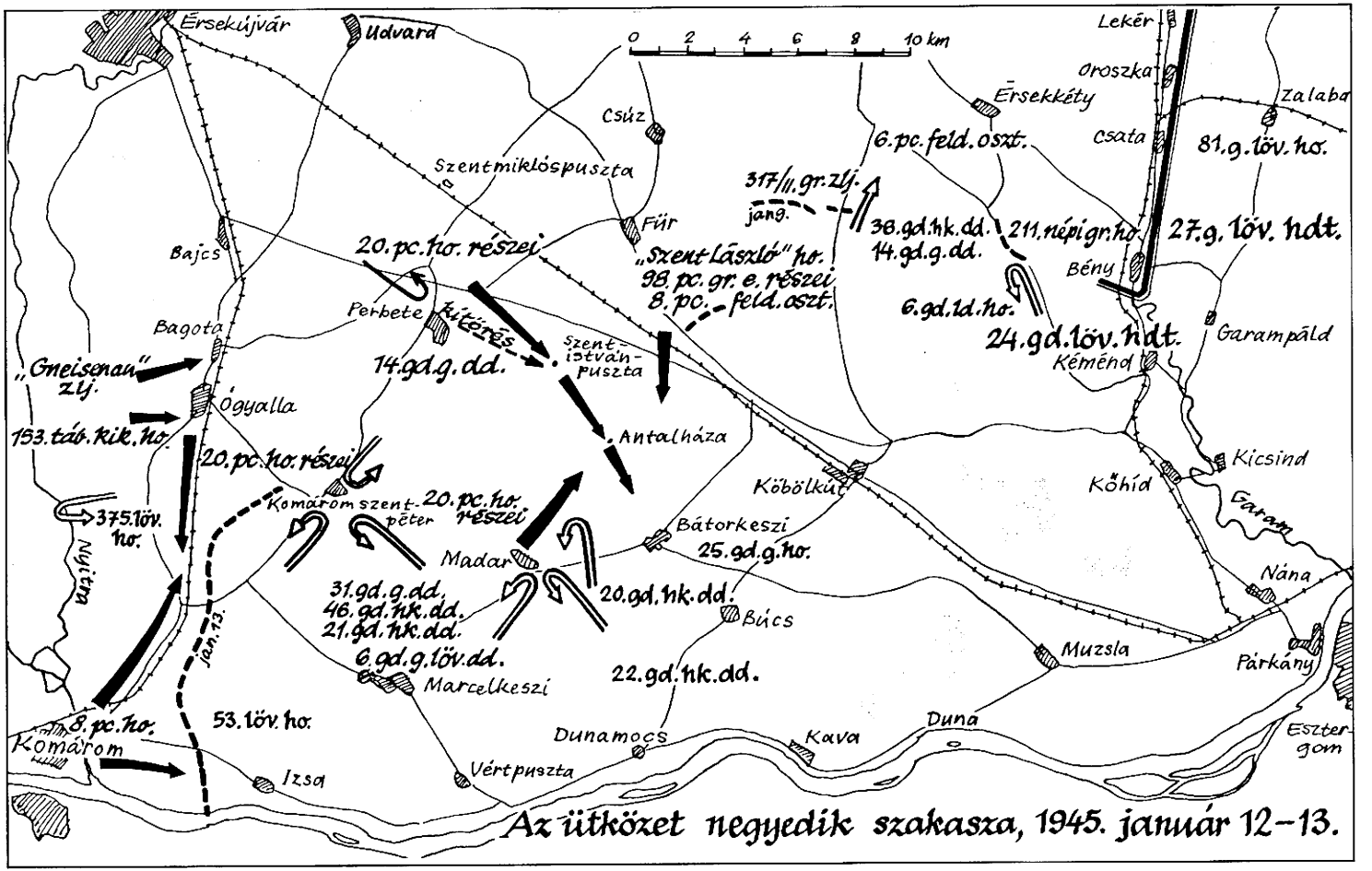
Érsekújvár
Udvard
0 2 4 6 8 10 km
Lekér
Oroszka
Érsekkéty
Zalaba
Csúz
Csata
6.pc.feld.oszt.
81.g.löv.hó.
Szentmiklóspuszta
317/II.gr.zlj.
jang.
Fűr
38.gd.hk.dd.
14.gd.g.dd.
211.népigr.hó.
27.g.löv.hdt.
Bajcs
20.pc.hó. részei
„Szent László" hó.
98.pc.gr.e.részei
8.pc.feld.oszt.
Bény
Perbete
Kútérés
6.gd.ld.hó.
Bagota
Szent-István-puszta
24.gd.löv.hdt.
Garampáld
„Gneisenau" zlj.
14.gd.g.dd.
Kéménd
Ógyalla
153.táb.kik.hó.
Antalháza
20.pc.hó.részei
Köbölkút
Kicsind
Kőhíd
Komárom
szent-péter
20.pc.hó. részei
375.löv. hó.
Bátorkeszi
25.gd.g.hó.
Garam
Madar
Nyitra
31.gd.g.dd.
46.gd.hk.dd.
21.gd.hk.dd.
20.gd.hk.dd.
Nána
Búcs
jan.13.
6.gd.g.löv.dd.
Muzsla
Párkány
Marcelkeszi
22.gd.hk.dd.
8.pc.hó.
53.löv.hó.
Komárom
Dunamocs
Kava
Duna
Esztergom
Izsa
Vértpuszta
Az ütközet negyedik szakasza, 1945. január 12–13.

A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár 1. és 3 zászlóalja az első, 2. zászlóalja pedig a második lépcsőben tört előre a megerősítő tüzéralakulatok tűztámogatásával. A német ellenlökések miatt a támadás 16 óráig csak 250 méterre tudta megközelíteni Madart délnyugati irányból. Este hétkor újabb tüzérségi tüzelőkészítés után a dandár újabb rohamot indított, de ismét csak 100 métert haladt előre, s ezért az elért terepszakaszon átment védelembe.

A 22. gárda-harckocsidandár a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár jobbszárnyán támadott, de Madartól 1,5 km-re délkeletre a 20. páncéloshadosztály egy páncélozott harccsoportjába ütközött, amely három Panther és négy Panzer IV harckocsiból, néhány lövészpáncélosból, két század gyalogságból és egy páncéltörő ágyús századból állt. A szovjet dandár hat harckocsijával felvette a harcot, egy szakaszt (három harckocsival) pedig a 136-os és 216-os magaslatokat megkerülve, Madar északnyugati része ellen indított, hogy a 391. gárda-páncéltörő tüzérezreddel csapást mérjenek a németek utánpótlási vonalára. A 216-os magaslatnál azonban a németek az egyik T–34 harckocsit megsemmisítették. A másik kettőt inkább elhagyták kezelői, és gyalog csatlakoztak a dandár zöméhez. A harckocsidandár ezután védelembe ment át a 6. gárda-gépkocsizó lövészdandárral együtt a 136-os magaslat körzetében.

A 21. gárda-harckocsidandár a gépkocsizó lövészdandár balszárnyán lendült támadásba, de rohama rövid időn belül ugyancsak elakadt. A 46. gárda-harckocsidandár és a 31. gárda-gépesítettdandár erői 13 óra 30 percig déli irányból 1 km-re megközelítették Komárom-szentpétert, de ott 20-25 német harckocsiba és vadászpáncélosba, valamint 30 lövészpáncélosba és erős tüzérségi tűzbe ütköztek, emiatt szintén kénytelenek voltak átmenni védelembe.

Az 5. gárda-harckocsihadtest a január 12-i harcokban összesen 15 német páncélossal és 20 lövészpáncélossal ütközött meg. Ezekben a harcokban a hadtest négy ellenséges harckocsi, két vadászpáncélos, egy géppuska és mintegy 150 katona megsemmisítését jelentette. Saját vesztesége egy megsemmisített és három kilőtt harckocsi, két 120 mm-es aknavető és körülbelül 40 katona volt.[214] A németek ugyanakkor ebben a páncélosösszecsapásban hat szovjet páncélos kilövését jelentették.[215]

A 6. gárda-harckocsihadsereg parancsnoka a Komáromszentpéter körzetében harcoló csapatait saját tartalékából egy 100 mm-es 1944 M. BSz–3 páncéltörő ágyúkkal felszerelt tüzérezreddel erősítette meg.[216]

A 20. páncéloshadosztály Madaron éjszakázó páncélozott harccsoportjának fogytán volt az üzemanyaga, mivel az előző nap Perbetéről Újgyallára támadó szovjet erőknek sikerült elvágni a harccsoport utánpótlási útvonalát. Az éjszaka folyamán a német utánpótlást szállító gépjárművek elakadtak a havas-sáros terepen, mivel a szovjetek által ellenőrzött utakat nem használhatták.

---

[214] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 10. o. Az aznapi harcokban a német 112/II. páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka, Hein őrnagy is megsebesült.

[215] Az LVII. páncéloshadtest január 12-én összesen kilenc szovjet páncélos kilövését jelentette.

[216] *Завизион, Г. Т. – Корнюшин, П. А.:* И на Тихом Океане. Москва, 1967. 149. o. A löveg 1000 méteren belül 60 fokos becsapodási szög esetén 185 mm-es páncélt ütött át. Ez minden német páncélos megsemmisítéséhez elég volt. A típusból összesen 591 darabot gyártottak a második világháborúban. Ebből 1945 januárjában 185 volt a csapatoknál. Egy feltöltött páncéltörő tüzérezred 16 ilyen löveggel rendelkezett.

Miután a páncélozott harccsoport visszaverte a délnyugat és kelet felől páncélostámogatással Madar ellen megindított támadásokat, a 20. páncélos-felderítőosztállyal együtt – az elégtelen üzemanyag-mennyiség ellenére – folytatta előrenyomulását Bátorkeszi felé. A településen a német felderítés csak kisebb erőket észlelt. A németek úgy tervezték, hogy Bátorkeszi bevétele után Dunamocs felé fordulnak.

A 9. gárda-gépesítetthadtest 18. gárda-gépesítettdandára a 20. páncéloshadosztály nyolc–tíz harckocsijának és 12 lövészpáncélosának támadásával szemben megtartotta Perbetét. A 30. gárda-gépesítettdandár aznap Bátorkeszi védelmére készült.[217]

Német adatok szerint a magyar „Szent László" hadosztály egy mindössze 125 főnyi harcoslétszámmal rendelkező harccsoportja még mindig Kürtnél harcolt a német reteszállás védelmében.[218]

Németszőgyéntől északra a 4. gárda-gépesítetthadtest 14. gárda-gépesítettdandára és 36. gárda-harckocsidandára reggel 9 órakor tüzérségi tüzelőkészítés után Kollerpuszta irányában indított támadást, amelyet a 36. gárda-harckocsidandár heves harcban el is foglalt. A németek 11 óra 30 perckor négy páncélossal, három lövészpáncélossal, valamint kétszázadnyi gyalogsággal ellenlökést indítottak, de visszaverték őket. A szovjetek Bartnál is kisebb betörést értek el, de a 211. népi-gránátoshadosztály ellenlökéssel felszámolta azt.

A szovjet csapatok erejük végén jártak. A 24. gárda-lövészhadtest erői 15 órakor védelembe mentek át. A 4. gárda-gépesítetthadtest 17 órakor kapta meg a 6. gárda-harckocsihadsereg erre vonatkozó parancsát.[219] A 211. népi-gránátoshadosztály reteszállása tehát kitartott.

Január 13-án[220] a LXXII. hadtest 153. tábori kiképzőhadosztályának[221] részei és a „Gneisenau" zászlóaljak Ógyalla felől folytatták déli irányú támadásukat. E csapatok gyenge szovjet ellenállás mellett elfoglalták a Komárom–Érsekújvár vasútvonal mentén Kiskonkolyt és Nagykonkolyt, majd a délután folyamán Kolosmajornál egyesültek a 8. páncéloshadosztály[222] Komárom irányából előretörő csapataival. A 28. páncélgránátos-

---

[217] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 21. o.

[218] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 12. 1. 1945 (627. tekercs 7212114. felvétel). Ezt magyar források ugyan nem erősítik meg, de a német OKH helyzettájékoztató térképein január 7. után is Komárom körül szerepelt a hadosztály neve.

[219] A 4. gd. g. hdt. összefoglaló jelentése, 5. o.

[220] Reggel a hőmérséklet 0 Celsius-fok körül alakult, az idő tiszta volt. Napközben helyenként a nap is kisütött.

[221] A 153. tábori kiképzőhadosztály aznap négy saját (két közepesen erős, egy átlagos és egy gyenge) zászlóaljjal, egy altisztképző tanfolyamból szervezett gyenge zászlólajjal (összesen mintegy 1000 fős gyalogsági harcoslétszámmal), egy leharcolt utászzászlóaljjal, a XVIII/7. „Gneisenau" zászlóaljjal (kb. 300 főnyi harcoslétszámmal), a 885. területvédelmi lövészzászlóaljjal (kb. 200 főnyi harcoslétszámmal), egy nehéz páncéltörő ágyúval és a 357. gyaloghadosztálytól alárendelt két könnyű tüzérüteggel rendelkezett.

[222] A 8. páncéloshadosztály csaknem összes saját alakulatát alárendelték a 20. páncéloshadosztálynak. Von Roden vezérőrnagy csapatai a leharcolt 93/II. páncélgránátos- és a „Sachsen" géppuskás-zászlóaljból, a XVII/16. „Gneisenau" zászlóaljból (kb. 100 fős harcoslétszámmal), a XVIII/2. „Gneisenau" zászlóaljból (kb. 400 fős harcoslétszámmal), egy magyar riadózászlóaljból (kb. 300 fős harcoslétszámmal), két bevethető saját Panzer IV és három Panther harckocsiból, a 13. páncélvadászosztály öt harcképes Panzer IV L/70 (V) vadászpáncélosából, a 208. páncélososztály erőiből, a 80/II. páncélos-tüzérosztály két könnyűütegéből, valamint a XVIII/6. „Gneisenau" tüzérosztály egy nehéz- és egy könnyűütegéből álltak. A hadosztály gyalogságának harcoslétszáma mintegy 900 fő volt.

ezred részei a 10. páncélosezred három Panther harckocsijának támogatásával északkelet felé támadtak, s két szovjet nehézharckocsit semmisítettek meg.[223] A 8. páncéloshadosztály főerői Izsától nyugatra harcoltak. Ezzel a németek Érsekújvár és Komárom között újra folytonos arcvonallal rendelkeztek.[224]

Déli 12 órától a szovjet 5. gárda-harckocsihadtest ismét Madart támadta. A német védők – hét páncélos és kétszázadnyi gyalogság – a község felé törő hét szovjet páncélosból saját jelentéseik szerint kettőt kilőttek. Három és fél órás harc után a 22. gárda-harckocsidandár a 136-os magaslattól 500 méterre északra, a 6. gárda-gépkocsizó lövészdandár Madar déli előterében, a 21. gárda-harckocsidandár pedig Mudroňfalvától 1 km-re keletre harcolt. A hadtest aznapi vesztesége öt kilőtt T–34 harckocsi (ebből kettő megsemmisült), hat halott és 19 sebesült volt. A szovjetek két német harckocsi, két vadászpáncélos és négy lövészpáncélos megsemmisítését, valamint 100 főnyi német élőerő-veszteséget jelentettek.

A 46. gárda-harckocsidandár és a 31. gárda-gépesítettdandár erői 16 óra 30 percig elérték Komáromszentpéter délkeleti előterét, de ott német páncélosok és páncélgránátosok további előrenyomulásukat megállították. Egy óra múlva 25 német harckocsi és vadászpáncélos indított ellenlökést, hogy visszaszorítsa a szovjet csapatokat kelet felé. A harcokban a 46. gárda-harckocsidandár három M4A2 harckocsiját kilőtték.[225]

A 20. gárda-harckocsidandár gépkocsizó lövészzászlóaljának 32 géppisztolyos lövésze és négy M–17 önjáró légvédelmi nehézgéppuskája – egyben a hadtest csekély tartaléka – Búcs északnyugati előterében készítette elő védőállásait. A 15. gárda motorkerékpáros zászlóalj Bátorkeszin, a 4. gárda-híradózászlóalj és a 21. gárda műszaki zászlóalj pedig Búcson állomásozott.

A 20. páncéloshadosztály[226] páncélozott harccsoportja 13-ára virradó éjszaka Madartól 2 km-re keletre a szovjet 409. lövészhadosztály heves ellenállásába ütközött, és emiatt kénytelen volt észak felé kerülni. Miután a német harccsoport – szovjet adatok szerint 42 harckocsi és 20 lövészpáncélos – egy harckocsi kilövése után felszámolta Szentistvánpuszta szovjet védelmét, délkelet felé fordult, birtokba vette Antalházát és az attól délre lévő 188-as magassági pontot.

A harcok hevességére jellemző, hogy aznap a 21. páncélosezred parancsnoka, Voß alezredes is megsebesült (a hadosztály három másik tisztje elesett, kilenc pedig megsebesült).

---

[223] *Haupt* 384. o. Ezek a nehézharckocsik valószínűleg a 6. gárda-harckocsihadsereg 49. gárda-nehézharckocsiezredének néhány, még harcképes ISz–2 páncélosa közé tartoztak.

[224] A harcok este Komárom északi részétől mintegy öt-hat km-re folytak.

[225] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 11. o.

[226] A 20. páncéloshadosztály aznap két bevethető Panzer III parancsnoki harckocsival, 28 Panzer IV és 21 Panther harckocsival, két Flak-Panzer IV légvédelmi páncélossal, 14 nehéz páncéltörő ágyúval és 12 Jagdpanzer IV vadászpáncélossal rendelkezett. Utóbbiak közül öt páncélos a 211. népi-gránátoshadosztály alárendeltségében volt. A hadosztály négy saját páncélgránátos-zászlóalja és egy páncélos-felderítőosztálya összesen mintegy 1300 főnyi harcoslétszámot jelentett. A 92. páncélos-utászzászlóaljnak kb. 400 harcoló katonája volt. A 8. páncéloshadosztály alárendelt négy páncélgránátos- és egy páncélos-utászzászlóalja együttesen is csak kb. 400 főnyi harcoslétszámot képviselt. A hadosztály tüzérsége három könnyű- és négy nehézütegből, valamint a 8. páncéloshadosztály három-három Wespe és Hummel önjáró tarackjából, öt 15 cm-es gépvontatású tábori tarackjából és kettő 10 cm-es ágyújából állt.

Egy német páncélgránátos-harccsoport ugyanakkor a Madartól északra lévő erdőn keresztül kelet felé nyomult előre. Ezzel a Perbetét védő szovjet erőket (egyebek mellett a 18. gárda-gépesítettdandárt) elvágták az utánpótlástól. A németek egy lehallgatott szovjet rádióforgalmazásból megtudták, hogy a települést védő erők[227] még az éjszaka megkísérlik a keleti irányú kitörést. A 18. gárda-gépesítettdandár – a 458. gárda-akna-vető-ezreddel és a 388. gárda légvédelmi tüzérezreddel együtt – valóban kitört, és a Bátorkeszi felé vezető úton Antalházáig vonult vissza. A szovjetek a kitörés során mindössze kilenc halottat, 19 sebesültet,[228] egy 45 mm-es löveget és egy páncéltörő tüzérüteget veszítettek.

A 98. páncélgránátos-ezred Kürt körzetéből déli irányban indított támadást annak érdekében, hogy egyesüljön a 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjával, majd közös erővel támadjanak Bátorkeszi felé.

A 211. népi-gránátoshadosztály[229] arcvonalán mindössze egy század erejű szovjet kísérlet indult Németszőgyéntől északra, de ezt a védők visszaverték.

Január 14-én[230] a LXXII. hadtest 8. páncéloshadosztályának alárendelt erők a komáromi hídfőből kelet felé támadva az 53. lövészhadosztály arcvonalán áttörtek egy páncéltörő reteszállást, majd visszafoglalták Izsát és Patpusztát (utóbbit harc nélkül). A szovjet csapatok gyors ütemben távoztak, s kiürítették az Ó-Zsitva és a Duna közötti terepszakaszt. Az őket üldöző 208. páncélososztály az Ó-Zsitva déli partján megállni kényszerült, mert a visszavonulók felrobbantották a hidakat.[231]

A 153. tábori kiképzőhadosztály „Gneisenau" alakulatok egy részével délután északkelet felől visszafoglalta Heténytt, majd kelet felé folytatta előrenyomulását. Marcelkeszitől északnyugatra a szovjet 375. lövészhadosztály megállította a 10 páncélossal és gyalogzászlóaljnyi erővel támadó németeket.

A szovjet 5. gárda-harckocsihadtest törzsének utasítására a csapatok január 14-ére virradó éjszaka tartós védelemre rendezkedtek be a Miklósházapuszta – 163-as magaslat – 216-os magaslat délnyugati lejtője – 136-os magaslat – Madar délkelet 2 km vonalon.

Délután 14 óráig a csapatok megszállták a kijelölt terepszakaszokat. A 21. gárda-harckocsidandár (hét harckocsival és 42 fős harcoslétszámmal) Bátorkeszi északi előterében védett északi és északnyugati arcvonallal. A 22. gárda-harckocsidandár (nyolc harckocsival és 15 főnyi harcoslétszámmal) a 165-os magaslattól 1,5 km-re keletre és a magaslaton készült a további harcokra északi arcvonallal, s azzal a feladattal, hogy ne engedje be a németeket Bátorkeszire.

---

[227] A 18. gárda-gépesítettdandár mellett itt harcolt a 409. lövészhadosztály 675. lövészezredének 1. zászlóalja, 677. lövészezredének 2. zászlóalja, a hadosztály kiképzőszázada, valamint a 375. lövészhadosztály 1243. lövészezrede is.

[228] A sebesültek között volt az 1243. lövészezred parancsnoka, Gyenyiszov ezredes is.

[229] A 211. népi-gránátoshadosztály hat gránátoszászlóalja, egy lövészzászlóalja, leharcolt utászzászlóalja és tábori kiképzőzászlóalja együttes harcoslétszáma mintegy 1300 fő volt. A seregtestnek alárendelt 6. páncélos-felderítőosztály kb. 200 fővel harcolt. A seregtestnek az alárendelt vadászpáncélosokon kívül hét nehéz páncéltörő ágyúja volt harcképes. Saját tüzérsége kilenc könnyű- és két nehézütegből állt.

[230] Reggelre lehűlt az idő, –5 Celsius-fokot mértek. Helyenként köd akadályozta a harctevékenységet. Napközben az égbolt felhőtlen volt, de a pára és a köd megmaradt.

[231] *Karl Volleth:* Die Kompanie Honstetter. Der Weg der alten 3./Pz. Rgt. 35 nach dem Ausscheiden aus dem Regiment. In: Panzernachrichten. Kameradschaft ehem. Panzer-Regiment 35 e.V. Nr. 45, April 1975.

A 6. gárda gépkocsizó lövészdandár 316 katonával,[232] négy 76,2 mm-es löveggel, három 45 mm-es páncéltörő ágyúval, két 120 mm-es és 16 darab 82 mm-es aknavetővel, kilenc 14,5 mm-es páncéltörő puskával, egy Maxim géppuskával, 11 golyószóróval rendezkedett be védelemre. A dandárt megerősítették az 1426. könnyű tüzérezreddel, a 454. gárda-aknavetőezreddel és a 127. gárda-aknavetőtüzérosztállyal. A gépkocsizó lövészdandár védelme a 216-os magaslat – 136-os magassági pont – Madar délkelet 2 km vonalon létesült azzal a feladattal, hogy fedezze a Madar–Bátorkeszi utat.

A 15. gárda motorkerékpáros zászlóalj (állományában négy harckocsival) ugyancsak Bátorkeszit védte. A 20. gárda-harckocsidandár gépkocsizó lövészzászlóaljának 32 géppisztolyos lövésze és légvédelmi századának négy M–17 önjáró légvédelmi nehézgéppuskája, valamint a 4. gárda-híradózászlóalj (állományában két harckocsival) továbbra is Búcson, a 21. gárda műszaki zászlóalj pedig Muzslán állomásozott.[233]

A 20. páncéloshadosztály 14-én reggelig elfoglalta Perbetét és Újgyallát. Eközben jelentése szerint négy szovjet páncélost kilőtt, egyet pedig zsákmányolt. A seregtest páncélozott harccsoportja Bátorkeszitől északnyugatra szétverte a szovjetek páncélelhárító körletét, és 16 szovjet páncéltörő ágyút semmisített meg. A szovjetek ezt a páncéltörő reteszállást a Perbeté-ről kitört 18. gárda-gépesítettdandár visszavonulásának biztosítása érdekében létesítették.

A 20. páncéloshadosztály páncélosai Madar keleti széle – Antalháza délkelet 188-as magaslat – Kürt délkelet vonalon sikeresen felvették a kapcsolatot a 8. páncéloshadosztály 98. páncélgránátos-ezredének harccsoportjával.[234]

A nap második felében 35 német harckocsi és egy zászlóaljnyi páncélgránátos-gyalogság a 165-os magaslat felől Bátorkeszi felé támadott, de a szovjet tüzérség és a harckocsik ellenlökése visszaverte a kísérletet. Szovjet adatok szerint a 20. páncéloshadosztály öt kilőtt harckocsit, két megsemmisített lövészpáncélost és súlyos élőerőveszteséget szenvedett. Egy német páncélgránátos-század és három harckocsi 14 óra 30 perc körül a 216-os magassági pont felől újra próbálkozott, de két harckocsi elveszítése után visszaszorultak megindulási állásukba.[235]

A 8. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportját (benne a 10/I. páncélososztály Panther harckocsijait) még a kora reggeli órákban, Antalházától délkeletre, a 188-as magassági pont területéről – német adatok szerint – 40 szovjet páncélos[236] támadása érte. A 80. páncélos-tüzérezred összpontosított tüze visszaverte a támadást, s a németek egy páncélost kilőttek. A szovjet páncélosok ezután feladták a küzdelmet, és kelet felé vonultak vissza, majd egyenletesen elosztották őket a kijelölt védelmi terepszakaszon.

A 9. gárda-gépesítetthadtest 11 óra 20 perckor, kézhez kapva a védelembe való átmenetre vonatkozó parancsot, 18. gárda-gépesítettdandárjával Kisújfalu északi és nyugati

---

[232] Ebből 89 lövész, 41 géppisztolyos lövész, 12 géppuskás, 35 páncéltörőpuska-irányzó, 139 pedig aknavető- és lövegkezelő volt.

[233] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 11–12. o.

[234] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 14. 1. 1945. (627. tekercs 7212151. felvétel).

[235] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 12. o. Az aznapi jelentős német veszteségeket a 20. páncéloshadosztály csapattörténeti munkája is megerősíti, de sajnos nem számszerűsíti azt. Lásd *Hitze* 330. o.

[236] Ez csak akkor volt lehetséges, ha a 21. gárda-, 22. gárda-, 46. gárda-harckocsidandár és a 31. gárda-gépesítettdandár összes páncélosát itt vetették be.

részét, 31. gárda-gépesítettdandárjával a Köbölkúttól északra fekvő kiserdő nyugati szélét, a 30. gárda-gépesítettdandárral és a 14. gárda motorkerékpáros zászlóaljjal pedig Köbölkutat védte.

A 46. gárda-harckocsidandár összes megmaradt M4A2 harckocsiját átadta a 30. gárda-gépesítettdandár 84. gárda-harckocsiezredének, személyi állománya pedig Ipolykiskeszire menetelt.

A 14. gárda motorkerékpáros zászlóalj felderítő osztaga szovjet adatok szerint kiszorította a németeket Antalházáról, ahol nyolc korábban kilőtt német harckocsit, 11 megsemmisített lövészpáncélost és mintegy 300 német katonát számlált össze.[237]

A „Kirchner" hadtestcsoport immár folyamatos arcvonalon harcolt a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg és a 7. gárdahadsereg erői ellen. A német vonalak mögött rekedt, szétszórt szovjet csapattöredékek felszámolása is megkezdődött. Az LVII. páncélos-hadtest Dunamocs és Madar között biztosítóvonalat akart létrehozni, hogy a komáromi kőolajfinomítók lövetését megakadályozza. Dunamocs viszont még nem volt német kézben, s úgy látszott, hogy a település és Bátorkeszi között újabb szovjet reteszállást építenek ki.

A 211. népi-gránátoshadosztály jobbszárnya aznap a Németszőgyéntől északnyugatra fekvő erdős terepszakasz megtisztításába kezdett.

Napközben a szovjet 5. légi hadsereg 725 bevetést hajtott végre, de ezek döntő többségét nem a komáromi páncélosütközet hadszíntere felett. A szovjetek aznap összesen 40 ellenséges berepülést figyeltek meg a 2. Ukrán Front arcvonalán, és nyolc repülőgép lelövését jelentették két saját veszteség mellett.[238]

Január 15-én[239] az LVII. páncéloshadtest parancsnoka, Kirchner páncélos tábornok korlátozott célú támadásra adott parancsot két páncéloshadosztályának.

A 8. páncéloshadosztály 28. és 98. páncélgránátos-ezredének átcsoportosított részei, valamint a 8. páncélos-felderítőosztály Komáromszentpéter körzetéből – szovjet adatok szerint 30-40 harckocsival és vadászpáncélossal[240] – délkelet felé indítottak támadását. A németek visszafoglalták Szilasházát, betörtek Marcelkeszire, és elérték az utóbbi községtől 2 km-re keletre lévő terepszakaszt.[241] A német páncélosok egy része betört a Vértpusztától 2,5 km-re északra lévő 140-es magassági pont (Basa-hegy) területére, amelyet a szovjet 53. lövészhadosztály részei védtek.

A 22. gárda-harckocsidandár napközben parancsot kapott az 5. gárda-harckocsihadtest parancsnokától, hogy arcvonalszakaszát és meglévő harckocsijait adja át a 21. gárda-harckocsidandárnak, és utána csoportosuljon át Búcsra. Utóbbi magasabb-egység a 391. gárda-páncéltörő tüzérezreddel közösen védőállásokat foglalt a 165-ös magaslattól 1,2 km-re keletre és Bátorkeszi északi előterében.

---

[237] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 24–24/a. o.

[238] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/58-59.

[239] Kora reggel –10, dél körül –2 Celsius-fokot mértek. Az időjárás továbbra is ködös volt.

[240] A 8. páncéloshadosztály aznap négy Panzer II (ebből bevethető egy), 15 (három) Panzer IV, 37 (nyolc) Panther harckocsival, kettő (egy) parancsnoki Panzer III és négy (egy) parancsnoki Panzer IV harckocsival rendelkezett. A műszaki mentésről egy Berge-Panzer III és három (kettő) Berge-Panther gondoskodott. Az alárendelt 208. páncélososztály állományába 20 (16) Panzer IV harckocsi és kilenc (hét) Panzer IV L/70 (V) vadászpáncélos tartozott.

[241] *Haupt* 384. o.

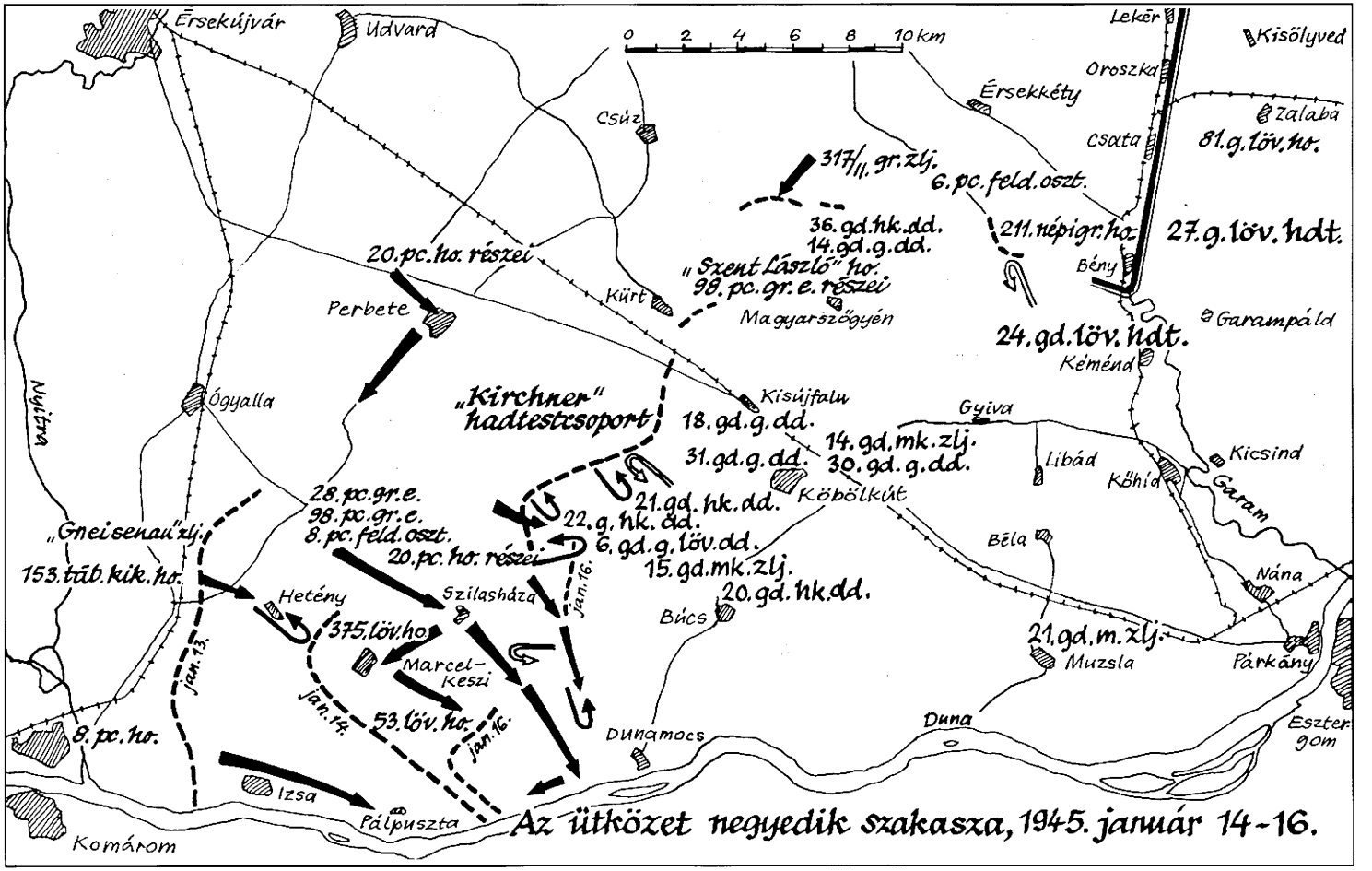
Érsekújvár
Udvard
0 2 4 6 8 10 km
Lekér
Kisölyved
Oroszka
Érsekkéty
Csúz
Csata
Zalaba
81.g.löv.ho.
317/III. gr.zlj.
6.pc.feld.oszt.
36.gd.hk.dd.
14.gd.g.dd.
211.népigr.ho.
27.g.löv.hdt.
20.pc.ho. részei
„Szent László" ho.
98.pc.gr.e.részei
Kürt
Magyarszőgyén
Bény
Garampál
24.gd.löv.hdt.
Perbete
Kéménd
Nyitra
Ógyalla
„Kirchner"
hadtestcsoport
Kisújfalu
18.gd.g.dd.
Gyiva
14.gd.mk.zlj.
31.gd.g.dd.
30.gd.g.dd.
Libád
Kicsind
Köhída
Garam
28.pc.gr.e.
98.pc.gr.e.
8.pc.feld.oszt.
21.gd.hk.dd.
Köbölkút
22.g.hk.dd.
„Gneisenau"zlj.
20.pc.ho. részei
6.gd.g.löv.dd.
Béla
153.tüb.kik.ho.
15.gd.mk.zlj.
Nána
Hetény
Szilasháza
jan.16.
20.gd.hk.dd.
Búcs
375.löv.ho
21.gd.m.zlj.
jan.13.
Marcel-
Keszi
Muzsla
Párkány
jan.14.
53.löv.ho.
jan.16.
Duna
8.pc.ho.
Dunamocs
Eszter-
gom
Izsa
Pálpuszta
Komárom
Az ütközet negyedik szakasza, 1945. január 14-16.

A 20. páncéloshadosztály[242] páncélozott harccsoportja (15 harckocsival és lövészpáncélossal) Madar nyugati előteréből indult meg Bátorkeszi felé, de Madartól 3 km-re délkeletre a 21. gárda-harckocsidandár 15 harckocsijával került harcérintkezésbe.

Napközben a 20. páncéloshadosztály alárendeltségébe került a 8. páncéloshadosztály két páncélgránátos-ezredén és 8. páncélos-felderítőosztályán kívül a 153. tábori kiképzőhadosztály 717/I. gránátoszászlóalja és a XVII/14. „Gneisenau" zászlóalj is.

Délután 14 óra körül a németek másfél zászlóaljnyi erővel és 10-15 páncélossal eredménytelen támadást intéztek a 6. gárda-gépkocsizó lövészdandár állásai ellen. A szovjetek vesztesége mindössze egy halott, két sebesült és három kilőtt gépkocsi volt.

A 112/II. páncélgránátos-zászlóalj Bátorkeszi ellen három-négy harckocsi támogatásával háromszor is támadást indított, de mindannyiszor kudarcot vallott a község északkeleti szélén, a szovjet 391. gárda-páncéltörő tüzérezred által létesített páncélelhárító körlet tüzében.

Az 5. gárda-harckocsihadtest január 15-én összesen három kilőtt és egy megsemmisített német harckocsiról tett jelentést. Aznap beérkezett a hadtest saját 1458. önjáró tüzérezrede is, állományában 18 bevethető SzU–76 önjáró löveggel. A páncélosokat egyelőre Búcsra vezényelték, és ott hadtest-tartalékba kerültek.[243]

Este 20 óra 35 perckor von Grolman altábornagy közölte a „Balck" seregcsoport vezérkari főnökével, hogy – a szovjet csapatok gyors előretörése miatt a Visztula és az Odera között – számoljon a 20. és a 8. páncéloshadosztály kivonásának, és oda való átcsoportosításának lehetőségével. A seregtesteket a 2. páncéloshadseregtől elvont 44. „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátoshadosztállyal, vagyis egy gyalogseregtesttel tervezték felváltani.[244] Ez – a páncélosok zömének távozásával – a német ellencsapás végét jelentette volna.

Január 16-ára[245] virradó éjszaka a 8. páncéloshadosztály alárendeltségében harcoló erők – szovjet források szerint 20 harckocsival és vadászpáncélossal – visszaszorították a 25. gárda-lövészhadtest 375. és 53. lövészhadosztályát a szovjet hadtest jobbszárnyán az Óriáspuszta – 165-ös magaslat – 136-os magassági pont – 121-es magassági pont határolta terepszakaszra, a balszárnyán pedig a 115-ös magassági pont – Vértpuszta vonalra. Reggelre a német csapatok visszafoglalták Vértpusztát is.

Az 53. lövészhadosztály balszárnya mögött, a 125-ös magassági pont – Szentjánospuszta – 120 magassági pont vonalon az 1458. önjáró tüzérezred 18 SzU–76 önjáró lövege foglalt tüzelőállást. Ide vezényelték Bátorkeszitől a 21. gárda-harckocsidandár hét T–34 harckocsiját is. A harcjárművekből harckocsi-önjárólöveg csoportot alakítottak I. K. Osztapenko gárdaalezredes parancsnoksága alatt.

---

[242] A 20. páncéloshadosztály aznap 37 (ebből 25 bevethető) Panzer IV, 34 (22) Panther harckocsival, egy (egy) parancsnoki Panzer III, hat (négy) parancsnoki Panzer IV harckocsival, valamint négy (kettő) Flak-Panzer IV légvédelmi páncélossal rendelkezett. A páncélosok műszaki mentését két Berge-Panzer III és két Berge-Panther végezte.

[243] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 12. o.

[244] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 15. 1. 1945 (627. tekercs 7212161. felvétel).

[245] Napközben –8 Celsius-fokot mértek, az égbolt általában felhőtlen volt, helyenként azonban a pára még korlátozta a látótávolságot.

A 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja – szovjet adatok szerint 20 harckocsival és 10 lövészpáncélossal – reggel 7 óra 30 perckor tüzérségi támogatással támadást indított az 5. gárda-harckocsihadtest 6. gárda gépkocsizó lövészdandára ellen. A németek elfoglalták a 216-os magaslatot és a 136-os magassági pontot, miközben a szovjet lövészeket azok keleti lejtőire szorították vissza.

A páncélozott harccsoport ezután északnyugati irányból kiért a Duna északi partjára. Délelőtt 11 óra 30 perckor két német zászlóalj és 10 harckocsi tüzérségi támogatással Dunamocs felé támadott, és heves harcban hamarosan el is foglalta a település közelében fekvő Szentjánospusztát. Osztapenko gárdaalezredes páncélosai azonban ellenlökést hajtottak végre, s kiszorították onnan a németeket.

A 8. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja – szovjet adatok szerint 35 harckocsival és vadászpáncélossal, valamint 10 lövészpáncélossal – Szilasháza felől ugyancsak elérte a Duna északi partját, majd nyugat felé fordulva elfoglalta Dunaradványt. Este 20 óra 30 perc körül 12 harckocsi a település felől megindult Dunamocs irányában. Másik 10 páncélos és ezrednyi német gyalogság ismét Szentjánospuszta felé nyomult. Az 53. lövészhadosztály részei innen azonnal visszavonultak. Osztapenko gárdaalezredes harckocsijai és önjáró lövegei, amelyeket a német gránátosok lövésztámogatás hiányában csaknem bekerítettek, inkább visszahúzódtak a Dunamocstól 500 méterre északkeletre lévő terepszakaszra.

A 8. páncéloshadosztály alárendeltségben harcoló 208. páncélososztály egyik Panzer IV harckocsiját aznap kilőtték a szovjetek. Egy kezelő elesett, négy megsebesült. Őket két másik harckocsi szállította hátra.[246]

A német Dél Hadseregcsoport hadinaplója és a 20. páncéloshadosztály története arról számol be, hogy aznap Dunamocs is német kézre került, ám a 2. Ukrán Front erről csak egy nappal később tett jelentést.[247]

A nap végén az 5. gárda-harckocsihadtest 6. gárda gépkocsizó lövészdandára Bátorkeszi észak-északnyugat – 136-os magassági pont délkeleti lejtője – Madar délkelet 2 km vonalon harcolt. A 21. gárda-harckocsidandár 10 T–34 harckocsival és a 391. gárda-páncéltörő tüzérezreddel Bátorkeszi északi előterét védte, hét harckocsival és az 1458. önjáró tüzérezreddel pedig Szentjánospuszta és Dunamocs körzetében harcolt.

A szovjet hadtest aznap három kilőtt (ebből egy megsemmisült) SzU–76 önjáró löveget, egy 45 mm-es és két 76,2 mm-es páncéltörő ágyút, egy géppuskát, öt halottat és 16 sebesültet veszített. A németeknek okozott veszteség szovjet jelentés szerint három megsemmisített vadászpáncélos és mintegy 100 katona volt.[248]

A német gyalogság napközben nyugat felől támadva visszafoglalta Marcelkeszit, és kelet felé folytatta előrenyomulását. Ezekben a harcokban a németek 10 tüzérségi löveget és egy páncéltörő ágyút zsákmányoltak.

---

[246] *Karl Volleth:* Die Kompanie Honstetter. Der Weg der alten 3./Pz. Rgt. 35 nach dem Ausscheiden aus dem Regiment. In: Panzernachrichten. Kameradschaft ehem. Panzer-Regiment 35 e.V. Nr. 45, April 1975.

[247] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 16. 1. 1945 (627. tekercs 7212372. felvétel), valamint *Hitze* 331. o., illetve HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/70.

[248] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 13. o.

A szovjetek Madartól 3 km-re délre sikertelen ellenlökést indítottak. Bátorkeszitől nyugatra zászlóalj erővel végrehajtott kísérletüket páncélosok is támogatták, de ez sem járt eredménnyel. Kürttől délre a németek mintegy 2 km-nyi teret nyertek.

A német 4. légiflotta I. repülőhadtestének csata- és vadászrepülőgépei aznap ismét támogatták a „Kirchner" hadtestcsoport támadását. Szovjet jelentések szerint 6-18 repülőgépből álló kötelékek összesen mintegy 100 bevetésben támadták a 7. gárdahadsereg és a 6. gárda-harckocsihadsereg harcrendjét, valamint a Garamon átkelő szovjet csapatokat Kéméndnél és Kőhídgyarmatnál. A szovjet 5. légi hadsereg 532 bevetést hajtott végre. Eközben 22 ellenséges repülőgép lelövését jelentette két saját veszteség mellett.[249]

Délután 14 órakor a „Balck" seregcsoport táviratban kapott parancsot arra, hogy az LVII. páncéloshadtest két páncéloshadosztályát a lehető leggyorsabban leváltsa a 44. „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátoshadosztállyal, majd gyors ütemben elszállítassa a rendkívül nehéz helyzetbe került A Hadseregcsoporthoz.

A gránátoshadosztály napi hat szerelvény indításával számolva legkorábban január 22-én érkezhetett be teljes létszámban. Von Grolman altábornagy 19 óra 30 perckor parancsot adott a „Balck" seregcsoportnak, hogy január 17-én este kezdje meg a 20. páncéloshadosztály kivonását. Elsőként a 92. páncélvadászosztályt, a 92. páncélos-utászzászlóalj részeit és a 92. páncélos-tüzérezred egy osztályát kellett leváltani.[250]

Január 17-én[251] kora reggel a 8. és 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjai folytatták a támadást. A harcjárművek ezúttal Dunamocsról északkelet felé nyomultak előre, de nem jutottak messzire. Noha a német támadás kezdetben jól haladt,[252] a községtől közvetlenül keletre szovjet csapatok ellenlökése állította meg őket, s nagyobb mennyiségű páncélossal is harcérintkezésbe kerültek. Német jelentés szerint 20 szovjet páncélos észak felé megkerülte a páncélozott harccsoportok balszárnyát, és északnyugat felől Dunamocs ellen indított támadást. A manőver azonban kudarcba fulladt, amikor a németek saját páncélosveszteség nélkül 11 szovjet páncélos kilövését jelentették.

A 20. páncéloshadosztály csapattörténete szerint aznap a seregtest 15 szovjet páncélost lőtt ki, közöttük M4A2 harckocsikat is. A németek megfigyelése szerint a szovjet kezelők nem bíztak az amerikai harckocsikban, s nem egyszer akkor is elhagyták harcjárműveiket, ha a találat nem ütötte át a páncélzatot.[253]

Noha a német veszteségek nem voltak súlyosak, aznap a 8. páncélos-felderítőosztály több lövészpáncélosa is harcképtelenné vált, és a 10/I. páncélososztály egyik legeredményesebb tisztje, Loos hadnagy is súlyosan megsebesült.[254]

---

[249] HL Szovjet iratmásolatok gyűjteménye a Budapest körüli harcokról. A 2. Ukrán Front harcjelentései 1945/67.

[250] HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 16. 1. 1945 (628. tekercs 7212378. felvétel).

[251] Napközben a hőmérséklet –9 Celsius-fok volt. Az égboltot vastag felhőréteg borította, és helyenként havazott.

[252] Egy délelőtt 9 óra 25 perckor tett jelentés szerint a két páncélozott harccsoport addigra három harckocsit már kilőtt, 16 páncéltörő ágyút, 14 aknavetőt és 40 géppuskát zsákmányolt. A németek 800 elesett szovjet katona holttestét számolták össze. Lásd HL KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 17. 1. 1945 (628. tekercs 7212387. felvétel). Ez – a harckocsikat leszámítva – véleményünk szerint zömében a rendezetlenül visszavonuló 53. lövészhadosztály vesztesége lehetett.

[253] *Hitze* 331. o.

[254] *Haupt* 384–385. o.

Német adatok szerint a 8. páncéloshadosztálynak alárendelt gyalogság heves harcok után elfoglalt egy majort Dunamocstól 2,5 km-re északnyugatra. A szovjetek 20 harckocsi és önjáró löveg bevetésével vissza akarták foglalni a házcsoportot, de a németek öt páncélos kilövésével ezt megakadályozták.

A szovjetek Bátorkeszitől északnyugatra (továbbá Németszőgyéntől észak-északnyugatra) század és zászlóalj erejű támadásokat indítottak, de a német csapatok visszaverték őket, s egy támogató harckocsijukat kilőtték.[255]

Az 5. gárda-harckocsihadtest hadműveleti naplója aznap sokkal inkább e Bátorkeszi környéki harcok részleteit tárgyalja, mintsem a Dunamocs körüli páncélosösszecsapást. Eszerint a németek – valószínűleg a 20. páncéloshadosztály 112. páncélgránátos-ezredének részei – reggel 9 óra körül tüzérségi és aknavető-tűzelőkészítés után mintegy 150 gyalogossal és négy harckocsival támadták meg a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár jobbszárnyát és a balszomszéd 375. lövészhadosztály 1243. lövészezredének[256] állásait Bátorkeszitől 1 km-re északnyugatra.

A harc következtében az 1243. lövészezred visszavonult a község északnyugati részébe, s a gépkocsizó lövészdandár jobbszárnya is visszaszorult 300 métert. Délelőtt 11 órakor a 6. gárda gépkocsizó lövészdandár a 15. gárda motorkerékpáros zászlóalj két harckocsijával, valamint tüzérségi és aknavető-tűztámogatással ellenlökést indított, és nagyjából visszafoglalta korábbi állásait, s meg is tartotta a német harckocsik 16 óra körül indított újabb kísérletével szemben.

A hadtest balszárnyán folyó harcokról a hadműveleti napló csupán délutántól tudósít, amikor Osztapenko gárda-alezredes harckocsi-önjárólöveg csoportját 16 óra 30 perc körül hét német harckocsi és század erejű gyalogság támadta meg, de a szovjet páncélosok visszaverték őket. Másfél óra múlva a németek Dunamocsról ismét támadtak, s ezúttal Osztapenko páncélosait már vissza is szorították a településtől északra lévő kiserdő és a 125-ös magassági ponttól 1 km-re északkeletre lévő szőlő területére. A magaslat német kézbe került. Aznap Osztapenko gárda-alezredes csoportjában az 1458. önjáró tüzérezrednek hat önjáró lövegét lőtték ki (ebből három kiégett), az élőerő-veszteség 16 fő volt.[257]

A német páncélozott harccsoport ezután Búcs felé folytatta támadását, de 23 óra körül a Dunamocstól északra 2,5 km-re lévő kiserdő északi szélén a harcjárműveket megállította a szovjetek tüzérségi tüze. A védő 5. gárda-harckocsihadtest négy német harckocsi és négy vadászpáncélos megsemmisítését jelentette.[258]

Búcs védelmének megerősítésére a 9. gárda-gépesítetthadtest parancsnoka már korábban intézkedett. Parancsára a 30. gárda-gépesítettdandár és 697. önjáró tüzérezred erőltetett menetben Köbölkútról Búcsra vonult, ahol már 17-én reggel 7 óra körül megszervezték a védelmet déli és nyugati arcvonallal.[259]

---

[255] A Dél Hadseregcsoport hadinaplója egy nappal később, összesítés után január 17-ére 14 kilőtt szovjet páncélost adott meg. Lásd: HL KTB/HGr. Süd Morgenmeldung vom 18. 1. 1945 (628. tekercs 7213011. felvétel). Szovjet források ezen a napon ekkora saját páncélosveszteséget nem említenek.

[256] A hadműveleti napló kétszer is említi aznap a „43. lövészezred"-et. Ez az egység azonban a 106. lövészhadosztály hadrendjébe tartozott, és soha nem harcolt Magyarországon. Sokkal valószínűbb, hogy elírás történt, és a 375. lövészhadosztály 1243. lövészezredére vonatkoznak a bejegyzések.

[257] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 14. o.

[258] Uo.14. o.

[259] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 25. o.

Napközben módosították a „Kirchner" hadtestcsoport belső sávhatárait. A LXXII. hadtest és a 20. páncéloshadosztály között a Komáromszentpéter észak – Madar dél – Búcs észak vonal, a hadosztály és a 211. népi-gránátoshadosztály között pedig a Csúz – Köbölkút sávhatár lépett hatályba.

A szovjet hídfő északi arcvonalán napok óta nem folyt jelentősebb harctevékenység. A 4. gárda-gépesítetthadtest két dandára (megmaradt nyolc T–34/85 harckocsijával) – jobbszárnyukon a 24. gárda-lövészhadtest 72. gárda-lövészhadosztályával, balszárnyukon pedig a 6. gárda légideszant-hadosztállyal – a 27. gárda-harckocsidandár hét üzemképes T–34 harckocsija és két SzU–85 önjáró lövege támogatásával tartották állásaikat, akárcsak a velük szemben álló német 211. népi-gránátoshadosztály.[260]

Január 18-án[261] a „Balck" seregcsoport fő erőkifejtése ismét áthelyeződött a Dunántúlra, ahol megindult a „Konrad 3" hadművelet. Az ostromlott Budapesten a védők feladták Pestet. Ám ez nem jelentette azt, hogy a Dunától északra a németek felhagytak volna a „Kirchner" hadtestcsoport ellencsapásával.

A 8. páncéloshadosztály részei 18-ára virradó éjszaka heves harcokban voltak kénytelenek megtisztítani a Dunamocstól keletre és északkeletre lévő erdős terepszakaszt. Ez elengedhetetlen volt a páncélozott harccsoportok utánpótlási vonalának biztosítása érdekében.

A két páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjai csupán délelőtt 10 óra körül folytatták a támadást. A 8. páncéloshadosztály 15 harckocsival és vadászpáncélossal, 10 lövészpáncélossal és zászlóaljnyi gyalogsággal Bátorkeszi felé indult. A 10. páncélosezred 10 harckocsijával és a 153. tábori kiképzőhadosztály zászlóalj erejű gyalogságával támadó németek súlyos harcokban – az 53. lövészhadosztály részeinek visszaszorítása után – foglalták el a Dunamocstól 3,5 km-re északkeletre fekvő Lukavinipusztát. A szovjet 21. gárda-harckocsidandár hat harckocsija ezután ellenlökést indított három irányból, de kudarcot vallottak és a németek három páncélost kilőttek.

A szovjet harckocsidandár ezután megmaradt 12 T–34 harckocsijával a Dunamocsról Bátorkeszi felé vezető utat és az utóbbi települést védte a 6. gárda gépkocsizó lövészdandárral, a 391. gárda páncéltörő tüzérezreddel és az 1458. önjáró tüzérezred 13 SzU–76 önjáró lövegével közösen. Az aznapi harcokban az 5. gárda-harckocsihadtest összesen hat harckocsiját lőtték ki (ebből négy megsemmisült).[262]

A 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja 35 harckocsival és vadászpáncélossal, valamint 30 lövészpáncélossal és ezred erejű gyalogsággal kelet felé tört előre. A németeknek egy aknamezőn, majd egy rögtönzött harckocsi-árkon is át kellett kelniük.

A páncélozott harccsoport 21 harckocsija és a támogató gyalogság 15 órakor birtokba vette Máriamajort és a 124-es magassági pontot. Ezután a 21. páncélosezred 20 harckocsija – páncélgránátos- és páncélosutász-támogatással – 17 óra körül visszafoglalta az 53. lövészhadosztálytól Karvát, Nagypusztát és Kollerpusztát is. E harcokban a lángszórókkal felszerelt páncélos-utászok és páncélgránátosok lövészpáncélosai mellett egy 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúkkal felszerelt szakasz is részt vett. Az épületekben visszamaradt és elrejtőzött szovjet katonákat – ha szükséges volt – páncélöklökkel „füstölték ki".

---

[260] A 4. gd. g. hdt. összefoglaló jelentése, 3. o.

[261] A hőmérséklet –5 Celsius-fok volt, az égboltot felhők takarták, helyenként gyengén havazott.

[262] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 14. o.

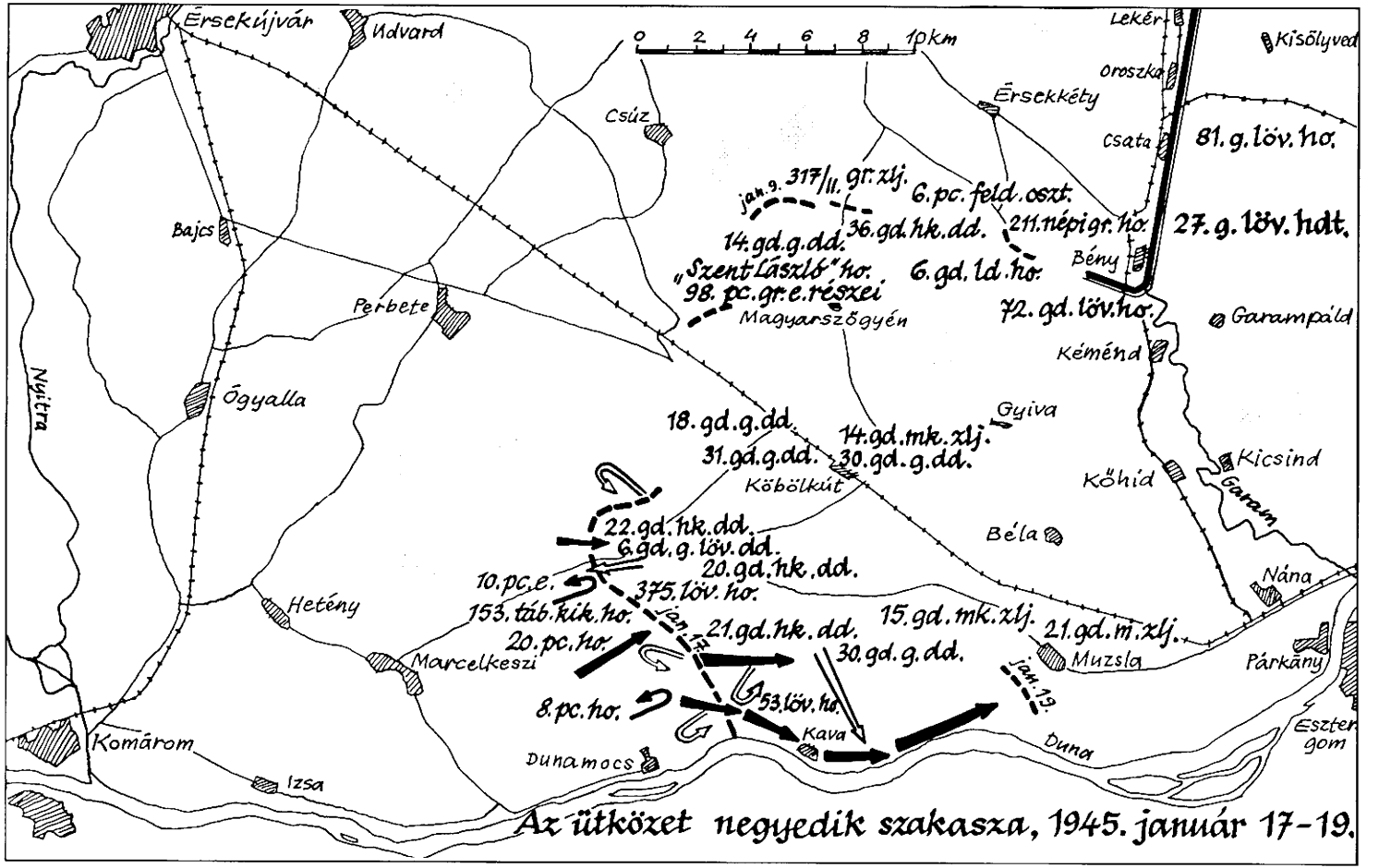
Érsekújvár
Udvard
0 2 4 6 8 10km
Lekér
Kisölyved
Oroszka
Érsekkéty
Csúz
Csata
81. g. löv. hd.
jan. 9. 317/II. gr. zlj.
6. pc. feld. oszt.
36. gd. hk. dd.
211. népi gr. hd.
27. g. löv. hdt.
14. gd. g. dd.
Bajcs
Bény
„Szent László" hd.
6. gd. ld. hd.
98. pc. gr. e. részei
Perbete
Magyarszőgyén
72. gd. löv. hd.
Garampáld
Kéménd
Nyitra
Ógyalla
Gyiva
18. gd. g. dd.
14. gd. mk. zlj.
31. gd. g. dd.
30. gd. g. dd.
Köbölkút
Kicsind
Köhid
Garam
22. gd. hk. dd.
6. gd. g. löv. dd.
Béla
10. pc. e.
20. gd. hk. dd.
375. löv. hd.
Nána
Hetény
153. táb. kik. hd.
jan. 17.
21. gd. hk. dd.
15. gd. mk. zlj.
21. gd. m. zlj.
20. pc. hd.
30. gd. g. dd.
Marcelkeszi
Muzsla
Párkány
jan. 19.
8. pc. hd.
53. löv. hd.
Kava
Komárom
Dunamocs
Duna
Eszter gom
Izsa
Az ütközet negyedik szakasza, 1945. január 17–19.

Német adatok szerint Karva környékén a szovjet védők súlyos élőerő- és hadianyagveszteséget szenvedtek: a támadók egyebek mellett 40 páncéltörő ágyú és 16-18 páncélos kilövéséről tettek jelentést.[263]

A páncélozott harccsoport harcelőőrsei a településtől 5 km-re keletre, a csenkei erdőben tört előre. Nyolc német harckocsi és hat lövészpáncélos ugyanakkor észak felé nyomult előre, de hamarosan beleütköztek a 9. gárda-gépesítetthadtest 30. gárda-gépesítettdandárának[264] hat M4A2 és két Valentine IX harckocsijába és a 697. önjáró tüzérezred 16 SzU–76 önjáró lövegébe. A szovjet páncélosok Búcs déli előterét védték. A 14. gárda motorkerékpáros-zászlóalj a Muzslától nyugatra fekvő Szentgyörgyhalom védelmét kapta feladatul.[265]

Este 19 óra körül a Bart körzetében tartózkodó 27. gárda-harckocsidandár (állományában hét üzemképes T–34 harckocsival és két SzU–85 önjáró löveggel) átcsoportosult Csenke körzetébe, hogy a 25. gárda-lövészhadtest alárendeltségébe lépve segédkezzék a védelembe betört német páncélozott harccsoport felszámolásában.[266]

Aznap öt szerelvénnyel megkezdődött a 20. páncéloshadosztály első elemeinek elszállítása Magyarországról. Elsőként a kikülönített törzs, a 92. páncélos-híradóosztály, a 92. páncélos-utászzászlóalj, a 92. páncélos-tüzérezred részei, valamint az ellátó csapatok távoztak.

Este 21 óra után Balck páncélos tábornok egy telefonbeszélgetés során felvetette von Grolman altábornagynak, hogy a 8. és 20. páncéloshadosztály páncélozott harcjárműveinek kivonását és elszállítását talán fel kellene függeszteni addig, amíg a sikeres előrenyomulásukkal lehetőség kínálkozik a szovjet hídfő jelentős összeszűkítésre. Von Grolman tolmácsolta Balck felvetését az OKH-nak, és Guderian vezérezredes végül Wöhler tábornokon keresztül ezt engedélyezte is. A 20. páncéloshadosztály 295. légvédelmi tüzérosztálya volt a következő elszállítandó alakulat, majd a tervek szerint a páncélgránátos-ezredek következtek.[267]

Aznap a Dél Hadseregcsoport felhívta mindhárom alárendelt hadserege figyelmét a kilőtt szovjet páncélosokkal való eljárással kapcsolatban: „Emlékezetes az a parancs, miszerint minden saját birtokba került kilőtt ellenséges páncélos, amely saját használatra el nem vontatható, vagy pedig már szétlőtték, pótlólag felrobbantandó."[268] Ennek azért volt különleges jelentősége, mert így a szovjetek egy esetleges ellentámadás során a visszafoglalt területen saját kilőtt, de még javítható páncélozott harcjárműveket nem találhattak.

Január 19-én[269] a „Kirchner" hadtestcsoport feloszlott. A LXXII. hadtest kivált a „Balck" seregcsoport alárendeltségéből és a német 8. hadtest alárendeltségébe került. Így a továbbiakban Kirchner tábornok csak az LVII. páncéloshadtest harcát vezette.

---

[263] *Hitze* 331. o.

[264] A 30. gárda-gépesítettdandár teljes harcoslétszáma mindössze 100 fő volt.

[265] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 25. o.

[266] Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk. 018. sz. jelentés, 1945. január 18.

[267] KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 18. 1. 1945 (628. tekercs 7212400. felvétel).

[268] KTB/HGr. Süd Ia 879/45 geh. vom 18. 1. 1945 (628. tekercs 7212649. felvétel).

[269] A legmagasabb nappali hőmérséklet –4 Celsius-fok, felhős idő, délután gyenge hóesés.

A 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja – szovjet adatok szerint 50 harckocsival és vadászpáncélossal, 20 lövészpáncélossal és ezrednyi gyalogsággal – Karva területéről a Duna északi partja mentén tovább tört előre északkeleti irányban, s elérte Csenkét. A szovjet ellenállás egyelőre csak aknavető-, tüzérségi és páncéltörőágyú-tűzre korlátozódott.

Az észak felé kanyarodó német páncélosok már csak 1,5 km-re délnyugatra voltak Muzslától, amikor szovjet páncélelhárító körletbe – valószínűleg a nem sokkal korábban átcsoportosított 34. páncéltörő tüzérdandár állásaiba – ütköztek. Hamarosan páncélosokkal támogatott ellenlökés is érte őket. A Kollerpusztát és Búcsipusztát tartó szovjet 30. gárda-gépesítettdandár és 697. önjáró tüzérezred észak felől behatolt a csenkei erdőbe, s ezzel a német páncélozott harccsoport hátába került. A németeket egészen Karvától 1 km-re keletre szorították vissza.

A 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjának támadása megrekedt. A 30. gárda-gépesítettdandár öt harckocsit veszített, de négy német harckocsi és két vadászpáncélos kilövését, valamint 200 fős német élőerő-veszteséget jelentett.[270]

Muzsla körzetében aznap a 15. gárda motorkerékpáros zászlóalj (négy harckocsival), a 4. gárda híradózászlóalj (két harckocsival) és a 21. gárda műszaki zászlóalj állomásozott. A település délnyugati szélén a 27. gárda-harckocsidandár öt üzemképes harckocsija és két önjáró lövege volt védelemben.

A 8. páncéloshadosztály egyes elemei és a 153. tábori kiképzőhadosztály részei Dunamocs északi előteréből, Lukavinipuszta területéről 12 harckocsival és vadászpáncélossal, valamint két zászlóaljnyi gyalogsággal ugyancsak északkelet felé nyomultak előre és mintegy 3 km-t sikerült megtenniük.

A Búcs felé vezető utat védő szovjet 21. gárda-harckocsidandár[271] két T–34 harckocsija és az 1458. önjáró tüzérezred megpróbálta ugyan visszaszorítani a németeket a frissen elfoglalt terepszakaszukról, de azok tartották új állásaikat. A 21. gárda-harckocsidandár egyik T–34 harckocsiját kilőtték; egy szovjet katona meghalt, egy pedig megsebesült. Az 5. gárda-harckocsihadtest a németek veszteségét két kilőtt harckocsiban, két vadászpáncélosban, három lövészpáncélosban és 100 katonában adta meg.[272]

A 9. gárda-gépesítetthadtest parancsnoka Kisújfalu védelmére csak a 18. gárda-gépesítettdandár 1. gépkocsizó lövészzászlóalját és a 458. gárda aknavetőezredet hagyta hátra, a dandár zömét és a 34. páncéltörő tüzérdandárt aznap Búcsperespuszta és Szentgyörgyhalom körzetébe irányította.[273]A 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja bizonyára ezekbe a szovjet erőkbe ütközött délelőtt Muzslától délnyugatra.

Von Grolman altábornagy még reggel felhívta a „Balck" seregcsoport figyelmét arra, hogy a Muzslától nyugatra húzódó magaslatok ellen tervezett támadásuk azzal a veszéllyel is járhat, hogy a megszilárduló szovjet védelmet nem tudják áttörni, s ekkor a páncélozott harccsoportokat át kell csoportosítani, ami időveszteséget okozna. Ebben az esetben a Bátorkeszitől északnyugatra harcoló 112. páncélgránátos-ezred ide való átcso-

[270] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 26. o.

[271] A 21. gárda-harckocsidandár másik 10 harckocsija Bátorkeszit védte.

[272] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 15. o.

[273] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 26. o.

portosítása is szükségessé vált volna. Ám az ezred bevetéséhez már a hadseregcsoport engedélye kellett! Ennek az volt az oka, hogy a páncéloshadosztályok kivonása és mielőbbi elszállítása az A Hadseregcsoporthoz, immár elsőbbséget élvezett a szovjetek garami hídfőjének felszámolásával szemben.

Kora délután az LVII. páncéloshadtest kérvényezte a 112. páncélgránátos-ezred átcsoportosítását, de ekkor már a „Balck" seregcsoport is úgy látta, hogy a páncélgránátosok bevetése nem változtatna sokat a Dunától északra kialakult hadműveleti helyzeten, és bevetésük „nem éri meg" a késedelmes elszállítás okozta veszélyeket. A németek el akarták kerülni, hogy a 20. páncéloshadosztály feleslegesen veszítsen harcértékéből. A seregcsoport a további támadásról ugyan nem mondott le, ennek végrehajtója már a beérkezőben lévő 44. „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátoshadosztály lett.

Estére azonban a „Balck" seregcsoport belátta, hogy a szovjet hídfő felszámolásához az LVII. páncéloshadtestnek a páncéloshadosztályok elvonása után már nem lesz elegendő ereje. Így a hadtest feladata a továbbiakban az elért terepszakasz védelme, a Duna északi partjának biztosítása, s ezáltal a német I. lovashadtest Lábatlannál létesített fontos utánpótlási útvonalának megóvása volt.[274]

Napközben a 20. páncéloshadosztály újabb hat szerelvénye hagyta el Magyarországot, elszállítva a kikülönített törzs, a 92. páncélos-híradóosztály, a 92. páncélos-utászszázlóalj, a 92. páncélos-tüzérezred, valamint az ellátó csapatok újabb részeit. Aznap már a 92. páncélvadászosztály egyes Jagdpanzer IV vadászpáncélossal felszerelt kötelékei is útra kellhettek, mivel a 211. népi-gránátoshadosztály páncélvadászosztálya időközben megkapta saját 14 Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélosát.[275]

Ugyancsak beérkezett a LVII. páncéloshadtest két páncéloshadosztályának felváltására szánt 44. „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátoshadosztály hat szerelvénye a 44. felderítőosztállyal, valamint a „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátosezred, a 96. tüzérezred és a 46. páncélvadászosztály[276] részeivel.

Balck páncélos tábornok úgy vélte, hogy a két páncéloshadosztály átcsoportosítása után is ragaszkodni kell a szovjetek garami hídfőjének felszámolásához.

Az ütközet ötödik szakasza: a német ellencsapás leszálló ága (1945. január 20–22.)

Január 20-án[277] hajnalban a 20. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportjának helyzete tovább romlott. A szovjetek előző este éjfél körül a 21. gárda-harckocsidandár 10 T–34 páncélosával és a 30. gárda-gépesítettdandárral, valamint a 18. gárda-gépesítettdandár részeivel Búcstól 4 km-re délre támadást indítottak és Karvától nyugatra elérték a Duna északi partja mentén vezető műutat. Emiatt a hadosztály kivonásra kijelölt alakula-

[274] KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 19. 1. 1945 (628. tekercs 7212416. felvétel).

[275] A vadászpáncélosokból január 20-án 11 volt bevethető állapotban.

[276] A 46. páncélvadászosztály január 16-án 12 bevethető Jagdpanzer 38(t) vadászpáncélossal és nyolc Marder II és III páncélvadásszal rendelkezett.

[277] Gyenge fagy, általában borult égbolt, korlátozott látási viszonyok, csak átmeneti napsütés; az utak jegesek és a friss hó miatt részben nehezen járhatók.

tainak leváltását a 8. páncéloshadosztály erői[278] nem hajthatták végre. A 153. tábori kiképzőhadosztály[279] részei reggel csak ellenlökéssel tudták kissé visszavetni a 8. páncéloshadosztály szárnyán betört szovjet erőket.

A 8. páncéloshadosztály még előző nap 23 órakor megkísérelt egy támadást Máriamajorból Kollerpuszta felé 10 harckocsival és zászlóalj erejű gyalogsággal. A kísérletet a 21. gárda-harckocsidandár és a 30. gárda-gépesítettdandár erői – saját jelentéseik szerint két német harckocsi megsemmisítése után – visszaverték.

Aznap 8 óra 30 perckor a hadosztály páncélozott harccsoportja[280] 30 harckocsival, vadászpáncélossal és lövészpáncélossal megismételte a támadást.

A szovjet erők az 1458. önjáró tüzérezred támogatásával ezt is visszaverték, de eközben négy SzU–76 megsemmisült. Az 5. gárda-harckocsihadtest jelentése szerint a németek vesztesége hat-hat vadászpáncélos és lövészpáncélos, négy löveg, két golyószóró és egy géppuska, valamint 130 katona volt.[281]

Mivel nem volt más választásuk, a két német páncéloshadosztály elvágott páncélozott harccsoportjai Karva körzetéből nyugat felé indítottak támadást, szétverték a part menti műutat elzáró szovjet erőket és Dunamocstól északkeletre alakították ki új főharcvonalukat. Karva visszafoglalásával a szovjetek ismét tűz alatt tarthatták a német utánpótlási vonalat Lábatlannál.

A két páncélozott harccsoport innen 60 harckocsival, vadászpáncélossal és lövészpáncélossal indult meg Karva visszafoglalására. A németek erőfeszítései eredménytelenek maradtak. A LVII. páncéloshadtest aznap összesen 10 szovjet páncélos kilövését jelentette.

A 6. gárda-harckocsihadseregnek aznap már csak 43 páncélosa maradt.[282] Ám ezek jelentős hányada nem harckocsi volt, hanem SzU–76 önjáró löveg, amely a németek csaknem minden harckocsijával és vadászpáncélosával szemben jóval gyengébb harcitechnikai mutatókkal bírt.

Este 19 óra körül a 21. gárda-harckocsidandár 10 T–34 harckocsija a 30. gárda-gépesítettdandárral közösen Likavinipuszta és a 108-as magassági pont körzetében ké-

---

[278] A 8. páncéloshadosztály a kb. 300 fős harcoslétszámú saját páncélos-felderítőosztályával rendelkezett, két páncélgránátos-zászlóalja a 20. páncéloshadosztály alárendeltségében harcolt. Von Roden vezérőrnagy ezen kívül a gyenge 93/II. páncélgránátos zászlóaljjal, a leharcolt XVII/14. „Gneisenau" zászlóaljjal, az ugyancsak ereje végén járó „Sachsen" géppuskás zászlóaljjal, a 10. páncélosezred kettő bevethető Panzer IV és hét Panther harckocsijával, a 43. páncélvadászosztály hat harcképes Jagdpanzer IV vadászpáncélosával, a 208. páncélososztály 16 bevethető Panzer IV harckocsijával és Panzer IV L/70 (A) vadászpáncélosával, a 13. páncélvadászosztály hat bevethető Panzer IV L/70 (V) vadászpáncélosával és egy 7,5 cm-es páncéltörő ágyújával, két saját könnyű tüzérüteggel, valamint a 20. páncéloshadosztály és a XVIII/6. „Gneisenau" tüzérosztály egy-egy könnyű és egy-egy nehéz ütegével rendelkezett. A hadosztálynak összesen mintegy 500 főnyi gyalogsági harcos-létszáma volt. A páncélos-állományhoz lásd: BA–MA RH 2 Ost Karte 5316 (Panzer-Lage am 20. Jan. 1945).

[279] A 153. tábori kiképzőhadosztály három gyenge és egy leharcolt saját zászlóaljjal, valamint a leharcolt 885. területvédelmi lövészzászlóaljjal (összesen mintegy 400 fős gyalogsági harcoslétszámmal) rendelkezett. Páncéltörő fegyverzetét mindössze két zsákmányolt szovjet 76,2 mm-es páncéltörő ágyú alkotta. Tüzésége a 357. gyaloghadosztály két könnyű ütegéből állt.

[280] A páncélozott harccsoportot a Panther harckocsikkal felszerelt 10/I. páncélososztály zöme, a 8. páncélos-felderítőosztály, a 43. páncélvadászosztály részei, a 286. légvédelmi tüzérosztály elemei és a 80. páncélos-tüzérosztály néhány lövege alkotta.

[281] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 15. o.

[282] A második világháború története 1939–1945. Tizedik kötet. Budapest, 1981. 264. o.

szenlétben állt, hogy támadást indítson Dunamocs és Szentjánospuszta irányában, majd tovább nyugat felé.[283]

Napközben kiderült, hogy az LVII. páncéloshadest törzsét is átcsoportosítják az A Hadseregcsoporthoz. A csapatok vezetését a Dunától északra hamarosan a IV. páncéloshadtest (Ulrich Kleemann páncélos tábornok) törzse veszi át. Este 19 óra után megérkezett az OKH utasítása: a 20. páncéloshadosztály összes páncélozott harcjárművét – tekintet nélkül a Karva elleni támadásra – azonnal ki kell vonni, és Perbetén keresztül berakodás és elszállítás céljából az érsekújvári pályaudvarra kell irányítani.[284]

A páncélozott harccsoport elvonása nagy érvágást jelentett a LVII. páncéloshadtestnek, mivel – aznapi adatok szerint – 25 bevethető Panzer IV és öt Panther harckocsival[285] gyengítette meg a Dunamocs és Karva körzetében harcoló német erőket.

Amíg a németek fokozatosan kivonták páncélosaikat az ütközetből, addig a szovjetek megmaradt üzemképes harcjárműveiket egyre inkább a lövészcsapatok védelmének megszilárdítására összpontosították. A 27. gárda-harckocsidandár öt bevethető T–34 harckocsija és három SzU–85 önjáró lövege 16 órakor Muzsla és Ebed körzetéből Búcsra csoportosult át, hogy megerősítse az ottani védelmet.[286]

A 20. páncéloshadosztály Bátorkeszi körzetében harcoló 112. páncélgránátos-ezredét 20-ára virradóra leváltotta a „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátosezred II. zászlóalja, amely a 44. felderítőosztállyal együtt a páncéloshadosztály alárendeltségébe lépett. A szovjetek Madartól keletre, Bátorkeszitől északnyugatra és Kürttől délre század erejű előretöréseikkel igyekeztek megzavarni e csapatmozgásokat, de a németek visszaverték őket. A páncélgránátos-ezred zöme a 295. légvédelmi tüzérosztály részeivel – kilenc szerelvényen – még aznap elindult Felső-Szilézia felé.

A 8. páncéloshadosztály harccsoportja arcvonalának északi szakaszát a 153. tábori kiképzőhadosztály erői vették át.[287]

A 211. népi-gránátoshadosztály a 156-os és 238-as magaslatok körzetéből 17 óra 40 perc körül ezred erővel támadva megtisztította a Magyarszőgyéntől 3 km-re nyugat-északnyugatra lévő erdős területet a szovjet 6. gárda légideszant-hadosztály 17. gárda légideszant-lövészezredétől, amely Magyarszőgyénre vezető útra vonult vissza.[288]

Január 21-én[289] 9 óra körül Osztapenko gárdaalezredes harckocsi-önjárólöveg csoportja heves tüzérségi tűzelőkészítés után kiverte a németeket a Dunamocstól 4 km-re északkeletre lévő Szentjánospusztáról. A szovjet páncélosok további előretörése a Duna-parti úton azonban elakadt, ezért védelemre rendezkedtek be a házcsoport északnyugati előterében.

A 8. páncéloshadosztály harccsoportja – szovjet adatok szerint 10 harckocsival és zászlóaljnyi gyalogsággal – hamarosan visszafoglalta Szentjánospusztát. A szovjetek

---

[283] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 15. o.

[284] KTB/HGr. Süd Kriegstagebuch vom 20. 1. 1945 (628. tekercs 7212430. felvétel).

[285] BA–MA RH 2 Ost Karte 5316 (Panzer-Lage am 20. Jan. 1945).

[286] Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk. 020. sz. jelentés, 1945. január 20.

[287] Itt került bevetésre a 176/II. gránátoszászlóalj, a 153. lövészzászlóalj és a 717. gránátosezred riadóalakulatai. A 716/I. és a 717/II. gránátoszászlóalj a Zsitva mentén biztosított.

[288] A 4. gd. g. hdt. összefoglaló jelentése, 4. o.

[289] Továbbra is gyenge fagy, délelőtt köd és pára, helyenként hóesés, délután napsütés és kevés felhő.

heves ellenállást tanúsítottak, de az 1458. önjáró tüzérezred négy SzU–76 önjáró lövegét kilőtték a németek. Délután ismét a szovjetek próbálták meg visszafoglalni a házcsoportot, de amikor a németek új főharcvonala felé tartottak, újabb két önjáró lövegüket érte végzetes találat. Ezért Osztapenko gárdaalezredes csoportja inkább visszahúzódott a 124-es magaslatra.

Időközben a magaslatot Lukavinipuszta felől is 10 német harckocsi, nyolc lövészpáncélos és századnyi gyalogság támadta.

Osztapenko gárdaalezredes csoportja immár két T–34 harckocsira és az 1458. önjáró tüzérezred három SzU–76 önjáró lövegére apadt (a napközben kilőtt hat önjáró lövegből kettő kiégett). Szovjet adatok szerint a németek a harcokban két kilőtt harckocsit, négy löveget, két géppuskát és mintegy 80 katonát veszítettek.

Eközben a 21. gárda-harckocsidandár másik nyolc harckocsija a 391. gárda páncéltörő tüzérezreddel továbbra is Bátorkeszi északnyugati előterét védte, ahová a nap második felében öt megjavított harckocsi érkezett be a karbantartó alakulatoktól. Az immár 13 T–34-ből az 5. gárda-harckocsihadtest parancsnoka hét páncélost Osztapenko gárdaalezredes csoportjához indított útba, a 15. gárda motorkerékpáros-zászlóaljjal pedig (állományában négy harckocsival) a 6. gárda gépkocsizó lövészdandárt erősítette meg.[290]

Noha Karva ismét szovjet kézbe került, az 53. lövészhadosztály Dunamocs körüli korábbi peremvonalát a háromnapos súlyos harcokban mégsem sikerült maradéktalanul visszafoglalni.

E három ütközetnap alatt a 9. gárda-gépesítetthadtest itt bevetett erői 114 halottat és sebesültet, 13 harckocsit, 11 SzU–76 önjáró löveget, két angolszász eredetű páncélozott szállító járművet, egy felderítő páncélgépkocsit és hat vontató gépjárművet, ugyanakkor az 5. gárda-harckocsihadtest 21. gárda-harckocsidandára és 1458. önjáró tüzérezrede pedig 10 harckocsit és öt SzU–76 önjáró löveget veszített. A kilőtt 39 szovjet páncélos zöme ki is égett.[291]

Érdekes adalék, hogy a 9. gárda-gépesítetthadtest már korábban kivont 46. gárda-harckocsdandárának 1. harckocsi-zászlóalját (11 újonnan kapott M4A2 harckocsival) aznap riadóztatták és a Csepel-szigetre, Halásztelek – Tököl – Szigetszentmiklós körzetébe vezényelték. A szovjetek ugyanis attól tartottak, hogy a „Konrad 3" hadművelet keretében támadó IV. SS-páncéloshadtest erői Ercsitől keletre hamarosan átkelnek a Dunán.[292]

A 211. népi-gránátoshadosztály arcvonalán az előző nap megtisztított magaslat – Németszőgyéntől 1,5 km-re északnyugatra – aznap hajnalban ismét szovjet kézbe került.

Aznap a 20. páncéloshadosztály minden alakulatát kivonták a harcokból, és azok vasúti szállítás céljából a berakodó állomásokra meneteltek. A 44. „Hoch- und Deutschmeister" birodalmi gránátoshadosztály parancsnoka, Hans-Günther von Rost altábornagy átvette a harcvezetést a páncélos-seregtest korábbi arcvonalszakasza felett is. A gránátoshadosztálynak már beérkezett a felderítőosztálya, két gránátosezredének zöme, az utászzászlóalja, az aknavető-zászlóalja, tüzérezredének legtöbb alakulata, a páncélvadászosztály részei, valamint a híradóosztály és az ellátó alakulatok egy része is.

---

[290] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 16. o.

[291] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 28. o.

[292] *Loza* 72. o.

Az A Hadseregcsoport egyre romló hadműveleti helyzete miatt Guderian vezérezredes délelőtt 11 óra 25 perckor megsürgette az LVII. páncéloshadtest és két páncéloshadosztály – különösen a páncélosezredek – mielőbbi elszállítását. A páncélosok berakodása átmeneti vasúttechnikai nehézségekbe ütközött, de ezt napközben áthidalták.

Január 22-én[293] a IV. páncéloshadtest törzse átvette a harcvezetést Kirchner tábornok LVII. páncéloshadtestétől, amelynek első szállítmánya aznap el is indult Felső-Szilézia felé.

A 8. páncéloshadosztály harccsoportja is útba indította első négy szerelvényét, rajta egy kikülönített vezetési osztaggal, a 28/I. páncélgránátos-zászlóaljjal és 286. légvédelmi tüzérosztály zömével.

A harccsoport zöme azonban tovább harcolt. Ugyanis a 22-ére virradó éjszaka – éjfél körül – Osztapenko gárdaalezredes csoportja 11 T–34 harckocsival és három SzU–76 önjáró löveggel – a páncélosokon deszant-lövészekkel – áttörte a német főharcvonalat Búcstól délnyugatra, majd betörtek Baloghpusztára, s ezzel elérte Dunamocs északi előterét.

Ezzel párhuzamosan a 27. gárda-harckocsidandár hét bevethető harckocsija és négy önjáró lövege aznap ugyancsak támadott. Délután 17 óráig elérte a 124-es magassági pontot Búcstól 2,5 km-re délnyugatra. A harcokban a dandár egy T–34 harckocsiját kilőtték a németek.[294]

A 6. gárda-harckocsihadsereg reggel összevonta csekély megmaradt erejét, hogy támadását folytatva visszafoglalja Dunamocsot. Ekkor e célra Kravcsenko vezérezredes az alábbi erőkkel rendelkezett:[295]

Alakulat	*Harcos létszám*	*Harckocsi*	*Önjáró löveg*
18. gárda-gépesítettdandár	116 fő	2 db	–
30. gárda-gépesítettdandár	142 fő	2 db	–
14. gárda motorkerékpáros zászlóalj	118 fő	1 db	1 db
697. önjáró tüzérezred	–	–	10 db
21. gárda-harckocsidandár	–	9 db	–
1458. önjáró tüzérezred	–		1 db
Összesen	376 fő	14 db	12 db

Délelőtt a fenti erőkből újabb páncélosok és kis létszámú gépkocsizó gyalogság hatolt be az éjszaka kiharcolt betörésbe. Az 53. és a 93. gárda-lövészhadosztály azonban meg sem mozdult, s a páncélosok által elfoglalt területet nem szállta meg. Emiatt a betörés szárnyain az arcvonal szilárdan német kézben maradt, s ez lehetőséget teremtett a hatékony ellenintézkedésre.

A 208. páncélososztály 25 harckocsija és vadászpáncélosa egy kiválóan végrehajtott ellenlökés során – zászlóaljnyi gyalogság támogatásával – a korábban áttört szovjet páncélosokat megsemmisítette és visszaállította az eredeti arcvonalat.

---

[293] Legmagasabb nappali hőmérséklet –6 Celsius-fok, részben borult égbolt mérsékelt látótávolsággal, részben derült idő.

[294] Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk. 022. sz. jelentés, 1945. január 22.

[295] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 29. o.

A németek a heves harc végeztével 17 páncélos megsemmisítését jelentették. Ebből az 5. gárda-harckocsihadtest részei 11 T–34 harckocsit és két SzU–76 önjáró löveget veszítettek (öt harckocsi és az önjáró lövegek kiégtek). Szovjet adatok szerint a németek vesztesége négy kilőtt harckocsi, öt lövészpáncélos, két nehéz páncélozott személygépkocsi, két löveg, egy géppuska és mintegy 100 katona volt.[296]

A január 22-én Dunamocstól északra megvívott páncélos-összecsapás a komáromi páncélosütközet utolsó mozzanata volt. A 8. páncéloshadosztály még bevetett alakulatait másnap kivonták, és január 26-án a seregtest utolsó szerelvénye is elhagyta Magyarországot.[297]

Január 25-én és 26-án a 6. gárda-harckocsihadsereg legyengült maradványai is távoztak az ütközet színteréről. Miután átadták arcvonalszakaszukat a 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadtestének, a Kravcsenko vezérezredes katonái a 2. Ukrán Front tartalékába kerültek.

Az arcvonal mentén ezután farkasszemet néző német gránátosok és szovjet lövészek állásaik kedvezőbb vonalvezetése érdekében csak kisebb vállalkozásokat hajtottak végre. Az igazi átütő támadó erő az elvonuló páncélosokkal egyelőre távozott a Duna északi partjáról.

Akár szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk annak, hogy a komáromi páncélosütközetben küzdő szovjet 21. gárda-harckocsidandár 10 – időközben megjavított – T–34 harckocsiját január 25-én a 2. Ukrán Front harckocsi- és gépesített csapatainak parancsnoka, A. V. Kurkin vezérezredes parancsára a Budát ostromló szovjet csapatoknak adták át.[298]

Amikor a komáromi páncélosütközet véget ért, a „Konrad 3" hadművelet nyomán kialakult harmadik székesfehérvári páncéloscsata már teljes intenzitásában tombolt. A Dunától északra azonban átmeneti nyugalom állt be, noha a vidéket elborította az elmúlt hetek harcainak minden borzalma. Ahogy ezt egy szemtanú megélte:

„A lakosságot pedig kivezényelték az elesettek temetésére. De temetni nem lehetett a januári télben. Így, mint a hasábfát szokták, ölekbe rakták az elesetteket. Szénné égett emberi testek, emberi testrészek hevertek szanaszét: itt egy kéz, ott egy láb tanúskodott a háború borzalmairól. De a legborzasztóbb látványt a Duna-part nyújtotta. Az egykori [komáromi – Sz. N.] piac terére bevontatták a még használható szovjet tankokat. Az egyikben benne ült a vezetője. Jobb keze a botkormányon, bal kezében egy csomó haj, feje azonban nem volt. Ez a látvány tett pontot – részemről – a januári szovjet támadás végére."[299]

A heves harcok nem csak az arcvonalban jártak nagy pusztítással és szenvedéssel, hanem a front mögött is. A magyar királyi komáromi I. fokú rendőrhatóság 1945. január 23-án készített jelentése Izsa község példáján enged betekintést azokba a megpróbáltatásokba, amelyek a komáromi páncélosütközet idején a szovjet csapatok által megszállt települések polgári lakosságát sújtották:

---

[296] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 17. o.

[297] *Haupt* 386. o.

[298] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 19. o.

[299] Idézi *Szénássy* 171–172. o.

„[...] A harctéri nyomok már az Izsa és érsekújvári országutak kereszteződésénél találhatók, mert attól kezdve egész Izsa községig kilőtt és a német katonai hatóságok által felrobbantott orosz páncélosok és tankok [sic] hevernek az izsai országút mindkét oldalán. A robbantások éppen a mai napon nyertek befejezést és járművünk csak kb. 5 tank felrobbantása után folytathatta útját Izsa községbe.

Az országút mentén Izsa község határában még mindig két szovjet katona hullája fekszik. Célirányos [sic] volna Izsa község elöljáróinak figyelmét felhívni ezek eltemetésére.

A községházán és a községben a hétnapos szovjet megszállás alatti állapotokat átélő segédjegyző, községi bíró és más megbízható emberek előadásából az volt megállapítható, hogy a szovjet hadsereg fegyelme erősen bomlófélben van. Ezen megállapításomat az bizonyítja, hogy a szovjet »officiál«-oknak[300] már semmi tekintélyük nincs, mert a közönséges szovjet katona is felemeli rá a fegyverét, sőt, meg is üti. Szemtanúk állították, hogy a közkatona a szovjet »officiál«-lal birkózik. Ez természetes is, mert a szovjet közkatona »officiál«-jaitól, tisztjeitől látja a legaljasabb dolgok elkövetését, a gazságokban tettestársa a szovjet katona a tisztnek és ez összefűzi őket és a tisztek tekintélyét teljesen lerombolja. A szovjet tiszt nem mer parancsolni ezek szerint a legénységnek, mert fél, hogy esetleg gazságai miatt beárulják.

A magyar nők megbecstelenítése korra való tekintet nélkül itt is megkezdődött és a 7 napos uralom utolsó előtti napján hangoztatták az oroszul tudó tolmácsok előtt, hogy a következő esték valamelyikén a falu összes nőszemélye meg lesz becstelenítve, mert a faluban már kb. 6000 főnyi katonaságuk van. Ezen megbecstelenítésekben jó példát [sic] a községben lévő legmagasabb rangú, 23 éves szovjet őrnagy szolgáltatta, aki egy fiatal nőt becstelenített meg. A nő emiatt panaszra akart menni a legmagasabb rangú községbeli tiszthez, akinek lakhelyét egy másik »officiál« mondotta meg. Amikor a nő férfi hozzátartozójával az őrnagy szobájába lépett, maga előtt látta a megbecstelenítőjét. Viszszafordultak szó nélkül és azután a többi »officiál«-ok nevettek rajta.

A községben az egyik helyen az egyik lakást fosztották ki a szovjet katonák és amikor a tiszt parancsnokukhoz fordultak [a háziak – Sz. N.], látszólag valamit intézkedett és mondott nekik, de amikor tovább mentek, nevetve legyintett egyet a kezével beleegyezésül. Az is megtörtént, hogy egy jelentéktelenebb tárgyra terelte a beszélgetést a tiszt, pld. karórára, s azzal mentette a katonát, hogy szüksége volt rá.

A község földműveléssel foglalkozik túlnyomó részben és panaszok is ilyen természetűek voltak. A községben még található lovakat mind elvitték. Tehenek közül, illetve szarvasmarhából 4-et vágtak le. Disznóból is vittek el, de sokat a rövid időre való tekintettel nem tudtak elvinni. A baromfiállományt azonban nagyon megkopasztották, mert a 7 nap alatt többnyire liba- és tyúkhúst ettek.

Általános vélemény az volt, hogy a szovjet katonaság a dézsmált javakban is dúskálkodik [sic!], pazarolt, rombolt.

Ágyakat, ágyneműket, takarókat szállítottak el a lakosságtól még a rajvonalba[301] [sic!] is és a tüzérség parancsnokai a hidegben ágyban feküdtek és úgy vezényelték a tüzelést.

---

[300] Tiszteknek.

[301] Helyesen: peremvonalba.

Sok helyen bár volt vágott fa, mégsem azzal tüzeltek, hanem bútorokkal. Mivel nem tudták elvinni a bútorokat, inkább összetördelték, széthasogatták, nehogy használhassák [a helyi lakosok – Sz. N.].

A levágott állatok húsait [sic!] nem osztották be rendszeresen, hanem tékozoltak és pazaroltak vele. Így pld. ha levágtak egy szarvasmarhát, akkor nem osztották szét a csapatok között egyenletesen, hanem minden csapat embere ment és levágott belőle egy darabot és ami megmaradt, azt kidobták a trágyára.

A főzésnél is szertelenek voltak. Háromszor, négyszer annyi mennyiséget főztek, mint ami a csapat részére a legnagyobb étvágy mellett is elégséges lett volna, és ami megmaradt, a szemétdombra öntötték ki.

A megszállás 6. napján a családjával körülkerítés folytán a községben ott rekedt vitéz dr. T. Gy.[302] rendőrfőtanácsos urat egy szovjet rendőr főhadnagy hivatta magához, aki 3 órán keresztül [sic!] vallatta minden bántalmazás nélkül. Vitéz dr. T. Gy. és 18 éves fia holmiját is elvitték a szovjet katonák és csak a rajtuk levő ruhát hagyták meg. Az egyik állítólagos szovjet tiszt vitéz dr. T. Gy. rendőrtiszti sapkáját felvéve tetszelegve jelentette ki, hogy az milyen jól áll neki. Rendőrtiszti uniformisát is elvették. Dr. Vitéz T. Gy. felesége és asszony leánya holmiját azonban nem bántották, így többek között a vitéz dr. T.-né perzsa bundáját sem.

Megemlítem még azt, hogy a nőkkel való szemtelenkedés nappal nem történt, hanem csak éjjel mentek a lakásokba, illetve a pincékbe és onnan hurcolták el őket. Az is megtörtént, hogy az anyát férje és gyermekei előtt becstelenítették meg, vagy idegenek előtt is. Természetesen ez mind pisztoly, illetve kézi géppuska[303] terror [sic!] segítségével történt.

Általános vélemény volt az, hogy a szovjet katonák állandóan részegek voltak és a legdurvább és legkomiszabb égetett szeszt, a denaturált szeszt, kölnivizet és votkát [sic!] ittak. Vandalizmusuknak főleg ez volt az oka."[304]

Összegzés

A 17 napos összecsapás-sorozatban a 2. Ukrán Front balszárny-csapatai egyértelmű vereséget szenvedtek. Nem foglalták el a komáromi Duna-átkelőket, és nem kerültek a Budapest felé tartó IV. SS-páncéloshadtest hátába sem.

Noha a szovjetek sem hadműveleti meglepetéssel, sem elegendő lövészgyalogsággal nem rendelkeztek, a harckocsi- és gépesített csapatok jóvoltából az első két napon területnyereségük jelentős volt.

A város közvetlen előterét ért meglepetésszerű támadásról egy egykorú magyar rendőrségi jelentés így számolt be:

„[...] Megjegyezni kívánjuk, hogy január 7-én a szovjet páncélos ékek Komáromot annyira megközelítették, hogy a német és magyar katonaság csak a várostól 1 km-re tudta megállítani. E harcoknak a jelei, illetve nyomai jelenleg is ott vannak, mivel a páncé-

[302] A dokumentum a teljes nevet említi. Mi azonban ezt nem tartottuk szükségesnek.

[303] Helyesen: géppisztoly.

[304] HL M. kir. rendőrség országos felügyelője iratai, 667/1945. Magyar királyi rendőrség komáromi I. fokú rendőrhatósága, 8/1945 biz. sz. jelentése.

losok szétlőtt állapotban az úton szétrobbantva hevernek. A páncélosok között amerikai eredetű 'Schermann' [helyesen Sherman – Sz. N.] páncélosok is voltak, sőt, két ilyen páncélos épségben került a németek kezébe, mivel a töltés [az árvízvédelmi töltés – Sz. N.] árkába csúszott és onnan már kijönni nem tudott. Ez a támadás oly hirtelen történt Komárom előtt, hogy a lakosság a veszélyről csak másnap értesült.

A város térségében állandó légi tevékenység van. Január 21-én az éjjeli órákban szovjet repülőgépekről 46 bombát dobtak Komárom város területére. Az ellenséges repülőtámadások következtében nagyobb kár nem keletkezett.

A városban csak kevés számú katonaságot lehet látni, azok is a harcoló alakulatokhoz tartoznak. A város területén a rendőrség tartja fenn a rendet a lakosság teljes megelégedésére. [...]"[305]

A szovjetek tehát gyorsan teret nyertek nyugati irányban, ám nem boldogultak a 211. népi-gránátoshadosztály reteszállásával – még a 4. gárda-gépesítetthadtest és a 24. gárda-lövészhadtest bevetése után sem.

Emiatt a Vág-Dunáig előre száguldott 6. gárda-harckocsihadsereg csupán egy keskeny, szinte csapdaszerű folyosót szakított magának a német–magyar védelemben, amelyet három oldalról is vízi akadály határolt.

A szovjetek erőiket széttartó irányokban alkalmazták, s ez tovább csökkentette a csapás erejét.

A 7. gárdahadsereg 25. gárda-lövészhadteste rendkívül lassan zárkózott fel a páncélosok mögé. Így a harckocsik és önjáró lövegek gyalogsági támogatás és megfelelő műszaki csapatok nélkül nem tudtak átkelni a Vág-Dunán, és sem Komáromot, sem pedig Érsekújvárt nem tudták elfoglalni.

A szovjetek a német ellencsapással kezdetben ugyan nem boldogultak, de végül sikerült nekik azt lefékezni, majd meg is állítani. Érdekes, hogy a szovjet erők a védelmi harcokban – a tüzércsapatok hatékony támogatásával – egyre fogyatkozó erőkkel is nagyobb kitartást tanúsítottak, mint a kezdetben több mint háromszoros páncélosfölényben végrehajtott támadásuk során.

Ez nem vonatkozik a 7. gárdahadsereg lövészgyalogságára, amely – kevés kivételtől eltekintve – támadásban és védelemben egyaránt gyengén teljesített. Ennek minden bizonnyal fegyelmi okai is voltak, mint arra a fentebb idézet magyar tapasztalatok is rávilágítanak. Ugyanakkor a lövészek fokozottan rá voltak utalva a tüzérség támogatására, mert hatékony kézi páncéltörő eszköz hiányában[306] harcrendjük igen érzékeny volt a német páncélosok támadására.

A kedvezőtlen időjárás miatt a szovjet csatarepülőgépek támogatása sem érvényesülhetett kellőképpen.

Noha az ütközet végére a szovjetek által birtokba vett területek mintegy fele a kezükön maradt, ám a kissé kibővített párkányi hídfőért súlyos veszteségekkel fizettek.

---

[305] HL M. kir. rendőrség országos felügyelője iratai, 667/5/1945. M. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltsége, 1945. január 31-én kelt 7/1945. pol.rend.biz. sz. jelentés 14. o.

[306] A szovjet csapatoknál rendszeresített RPG–43 kumulatív töltetű páncélrobbantó kézigránátot mintegy 20 méterre dobhatták és 75 mm vastag páncél átégetésére volt alkalmas. A németek egyszer használatos Panzerfaustja ugyanakkor 60-100 méterről a 200 mm-es, az újratölthető Panzerschreck pedig 180 méter távolságból a 160 mm vastag páncélt is átégette.

Érdekes jelenség, hogy a szovjet erők a legsúlyosabb páncélos-veszteségeket az ütközet első három és utolsó négy napján szenvedték el.

A 6. gárda-harckocsihadsereg gyakorlatilag megsemmisült (igaz, hogy január 6-án sem volt már ereje teljében).

A 9. gárda-gépesítetthadtest saját adatai szerint a harcokban 723 halottat és sebesültet, 63 harckocsit és önjáró löveget, két páncélgépkocsit, 35 gépkocsit, 14 löveget, három aknavetőt és két rakéta-sorozatvetőt veszített.[307] Ez személyi állomány tekintetében a január 6-i gyalogsági harcoslétszámhoz képest 46,5 százalékos veszteséget jelent. Páncélos-állományát még súlyosabb csapás érte, mivel páncélozott harcjárműveinek csaknem 89 százalékát kilőtték a németek.

Az 5. gárda-harckocsidandár 91 harckocsival kezdte meg a támadást, és ütközet közben 23 páncélost (18 önjáró löveget és öt kijavított harckocsit) kapott utánpótlásként. Január 22-én este mégis mindössze négy harckocsija és önjáró lövege volt bevethető.[308] Ezek alapján a hadtest 110 páncélost veszített, ami 120(!) százalékos harci veszteséget jelent. Mivel a ki nem égett, még javítható harckocsik és önjáró lövegek zöme a németek által visszafoglalt területen maradt, azok Kravcsenko vezérezredes csapatai számára ugyancsak végleg elvesztek.

A 4. gárda-gépesítetthadtestnek nyolc harckocsija maradt az ütközet végére, tehát a harcokban legalább 20 páncélost veszített. A 27. önálló gárda-harckocsidandár 10 T–34 harckocsit és három SzU–85 önjáró löveget (kezdeti üzemképes állományának 51 százalékát) volt kénytelen végleges veszteségként elkönyvelni.[309]

A 6. gárda-harckocsihadsereg hadseregközvetlen harckocsi- és önjáró tüzér alakulatainak veszteségéről nem rendelkezünk megbízható adatokkal, de joggal feltételezhetjük, hogy a súlyos harcokban ezek a kötelékek is elveszítették páncélos-állományuk zömét.

A szovjet erők 202 páncélossal kezdték meg a támadást január 6-án, majd ütközet közben bevetették a 4. gárda-gépesítetthadtest mintegy 30 harckocsiját, valamint az 1458. és a 697. önjáró tüzérezred összesen 34 önjáró lövegét. Az ütközetben tehát összesen legkevesebb 266 szovjet páncélos bevetésével számolhatunk.

Ebből a mennyiségből – mint fentebb említettük – január 20-ára 43 üzemképes harckocsi és önjáró löveg maradt, a Dunamocs körüli háromnapos összecsapás végén pedig a 6. gárda-harckocsihadseregnek legfeljebb 24 páncélosa maradt bevethető. Szovjet adatok szerint a harckocsihadsereg január 6-13. között átlagosan(!) csak 72 harckocsival és önjáró löveggel vett részt a harcokban.[310] Ez megítélésünk szerint az első két nap igen súlyos páncélos-veszteségeinek egyenes következménye volt.

Fentiek alapján a szovjetek a komáromi páncélosütközetben legalább 240 páncélosukat veszítették el.[311] Ez a bevetett teljes szovjet páncélos-mennyiség 90 (!) százaléka. Nem minden harcképtelenné vált páncélos semmisült meg ugyan, de ha a keleti hadszín-

---

[307] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 34. o.

[308] Az 5. gd. hk. hdt. hadműveleti naplója, 17. o.

[309] Lásd: 7. gd. hds. hk. g. cs. pk. 005. sz. jelentés, 1945. január 5. valamint 022. sz. jelentés, 1945. január 22.

[310] *Minaszjan, M. M.*: Délkelet-Európa népeinek felszabadítása (részlet). In: Hazánk felszabadulása. Budapest, 1970. (a továbbiakban: *Minaszjan*) 95. o.

[311] A 6. gárda-harckocsihadsereg azonban nem volt sokáig harcképtelen. 1945. február 21-én Kravcsenko vezérezredes csapatainak ismét 224 harckocsija és önjáró lövege volt.

térre jellemző 75 százalékos megsemmisülési átlaggal[312] számolunk, ez akkor is 180 kiégett páncélost jelent (a németek kezébe került, még javítható harcjárműveken kívül).

A szovjet csapatok élőerő-veszteségét pontos adatok hiányában egyelőre csak becsülni tudjuk. Ha abból indulunk ki, hogy a többi bevetett magasabbegység (egy harckocsi- és egy gépesített-hadtest, valamint hét lövészhadosztály[313]) legalább akkora veszteségeket szenvedett, mint a nem különösebben feltöltött 9. gárda-gépesítetthadtest, akkor megközelítőleg 7200 szovjet halottat és sebesültet kapunk. Mivel az 53. lövészhadosztály minden bizonnyal a 9. gárda-gépesítetthadtestnél jóval súlyosabb veszteségeket szenvedett – és a szovjet hadtest-, valamint hadsereg-közvetlen alakulatok ez idáig ismeretlen veszteségét, valamint a hadifogságba esett szovjet katonákat még bele sem számítottuk – ezt a 7200 fős véres veszteséget csupán a becslés alsó határának tartjuk.

A németek – kezdetben jelentős magyar támogatással – anélkül akadályozták meg a szovjeteket hadműveleti céljaik elérésében, hogy a Dunától délre harcoló páncélos-csoportosításukat jelentősebb mértékben meggyengítették volna.

A német védelem folyamatosan felőrölte a szovjet harckocsik és önjáró lövegek mennyiségi fölényét. Így az ellencsapás megindításakor, január 10-én és 11-én bevethető harcjárművek tekintetében már enyhe német páncélos-fölény keletkezett:[314]

Időpont	*Szovjet csapatok*			*Német – magyar csapatok*		
	Harckocsi	*Önjáró löveg*	*Összesen*	*Harckocsi*	*Vadászpáncélos*	*Összesen*
1945. január 6.	186	16	202	20	48	68
1945. január 11.	72	0	72	66	37[315]	103
1945. január 20.	43		43	90		90

A német páncélosok zömét a hosszú csövű 7,5 cm-es ágyúval ellátott Panzer IV harckocsik adták. Ez a típus egyenértékű volt a szovjetek által bevetett T–34 harckocsikkal, de a T–34/85 változattal szemben már kissé alárendelt szerepet játszott. Ugyanakkor a német Panther harckocsik és a Panzer IV L/70 vadászpáncélosok olyan 7,5 cm-es löveggel voltak felszerelve, amely tűzerejét tekintve meghaladta a szovjet T–34/85 harckocsi 85 mm-es főfegyverzetének hasonló adatait is.

Szovjet oldalon a jellemző harckocsiágyú-űrméret egyébként a 76,2 mm volt, mivel a bevetett szovjet páncélosok alig több mint egyharmada volt csak T–34/85 típusú. Az angolszász eredetű harckocsik és a SzU–76 önjáró lövegek ugyanakkor a T–34 változatainál nagyságrendekkel szerényebb harci képességekkel rendelkeztek.

Kirchner tábornok gyalogságként kizárólag csak olyan népi-gránátos-, tábori kiképző- és riadóalakulatokat vethetett be, amelyek kiképzés, harci tapasztalat és fegyverzet

[312] Szovjet adatok elemzése szerint a harcban megsérült páncélosok 10 százalékát kijavíthatják a csapatok, 15 százaléka a hátországban, gyári körülmények közepette javítható, ám a kilőtt harckocsik és önjáró lövegek 75 százaléka javíthatatlan sérüléseket szenved. Lásd *Winchester, Charles:* Ostfront. Hitler's War on Russia 1941–45. Oxford, 1998. 89. o.

[313] A 72. gárda-, 81. gárda- és a 93. gárda-lövészhadosztály menet közben kapcsolódott be az ütközetbe. A Garam és a Nyitra között bevetett szovjet lövészhadosztályok mennyiségére lásd Minaszjan i.m. 95. o.

[314] Csak a bevethető páncélosok. Német oldalon nem vettük figyelembe a Panzer II könnyűharckocsikat és a Marder páncélvadászokat. Az adatok forrásait lásd a törzsszövegben.

[315] Ebből nyolc rohamlöveg volt a 286. rohamlövegdandár állományában.

terén nem tartoztak az első rangú, harcedzett egységek közé. E csapatok a harcban mégis megálltak helyüket. Az alárendelt rohamlövegek és vadászpáncélosok által támogatott 211. népi-gránátoshadosztály kitartott három szovjet lövészhadosztály, két gárda-harckocsi- és egy gárda-gépesítettdandár támadásával szemben is. Igaz, eközben e német seregtest több mint 1500 katonát veszített.

A 8. páncéloshadosztály rövid megingás – és parancsnoka leváltása – után kiválóan harcolt. Páncélgránátos-gyalogsága a szovjet áttörés idején számos harckocsit semmisített meg páncélöklökkel és páncélrémmel, s ezzel jelentősen hozzájárult a támadás lefékezéséhez.

A 208. páncélososztály és a 13. páncélvadászosztály mindvégig hatékonyan támogatta a 8. páncéloshadosztály legyengült csapatait.

A frissen feltöltött és villámgyorsan magyar területre átcsoportosított 20. páncéloshadosztály ellencsapása ugyancsak sikeresnek értékelhető. Ugyanakkor a 21. páncélosezred még nem tudta kellőképpen integrálni soraiba a feltöltéskor kapott újoncokat, s ez a páncélosok harctevékenységét többször határozatlanná tette.

A német–magyar veszteségekről szerencsére a 9. gárda-gépesítetthadtest hadműveleti naplója is tartalmaz összesített adatokat. Eszerint a „Kirchner" hadtestcsoport német–magyar csapatai a január 6-22. közötti harcokban mintegy 4200 halott és sebesült katonát, 973 hadifoglyot, 83 kilőtt harckocsit, vadászpáncélost, páncélvadászt és önjáró tarackot, 69 lövészpáncélost, négy önjáró légvédelmi gépágyút, 82 gépkocsit, két repülőgépet, 62 tüzérségi, légvédelmi, valamint páncéltörő löveget, öt aknavetőt és 70 géppuskát veszítettek.[316] Ez meglehetősen korrekt adatsornak tűnik. Főként akkor, ha összehasonlítjuk a német Dél Hadseregcsoport saját élőerő-veszteségi adataival:[317]

Csapattest	*Tiszt*			*Altiszt és legénység*			*Összesen*
	elesett	*megsebesült*	*eltűnt*	*elesett*	*megsebesült*	*eltűnt*	
8. pc.ho.	3	9	9	112	573	73	779[318]
20. pc.ho.	3	26	–	134	634	25	822
153. táb. kik. ho.	–	3	–	159	697	48	907
211. népi gr.ho.	4	33	5	250	1074	191	1557
Összesen	10	71	14	655	2978	337	4065

[316] A 9. gd. g. hdt. hadműveleti naplója, 33. o. A dokumentum nem említi, hogy ez az adatsor csak az e hadtest által okozott német–magyar veszteségeket takarná. Egyébként is: a 9. gárda-gépesítetthadtest erői az ütközet 3. napjától január 22-ig részben az 5. gárda-harckocsihadtest alárendeltségében, a 25. gárda-lövészhadtest hadosztályaival közös arcvonalon harcoltak. Emiatt az okozott veszteségekről beérkező jelentések minden bizonnyal hadtest- és hadsereg-szinten „összekeveredtek". Emiatt a 9. gárda-gépesítetthadtest adatsora véleményünk szerint óhatatlanul is összesített.

Egy másik szovjet egykorú, de a harcok után keletkezett forrás ugyanakkor a német–magyar veszteséget 10 ezer katonában, 191 páncélosban és 133 lövegben adja meg. Ekkora arányú veszteséget azonban a német–magyar levéltári források nem támasztanak alá. Nem zárható ki, hogy a kudarc miatt a szovjetek saját elszenvedett veszteségeiket vetítették rá ellenfeleikre.

[317] HL KTB/HGr. Süd Anlagen (629. tekercs 7213786-7213788. felvétel).

[318] A 8. páncéloshadosztály csapattörténete (*Haupt* 386. o.) ennél jóval nagyobb veszteséget ad meg. Elesett nyolc tiszt, 48 altiszt és 164 fő legénység; megsebesült 16 tiszt, 89 altiszt és 494 fő legénység; eltűnt kilenc tiszt, 21 altiszt és 228 fő legénység. Ez összesen 1077 fős veszteséget jelent (a betegek nélkül). Nincs kizárva azonban, hogy ez – a szerző közlése ellenére – nem a komáromi páncélosütközet időszakára vonatkozik, hanem a teljes januári veszteség, a későbbi Ratibor és Olmütz környéki harcok veszteségével együtt.

A fenti létszámban azonban még sem a magyar csapatok, sem a német önálló alakulatok és „Gneisenau" zászlóaljak élőerő-vesztesége nincs benne.

A Komáromnál bevetett magyar riadózászlóalj egyik százada például visszaemlékezések szerint 180 fős veszteséget szenvedett.[319] Így indokoltnak látszik, hogy a fenti szovjet adatokat meglehetősen pontosnak fogadjuk el.

A komáromi páncélosütközetben bevetett német–magyar csapatok – beleértve a harcokba később bekapcsolódó 20. páncéloshadosztály és a 208. páncélososztály állományát is – 1945. január 1-jei adatok szerint összesen 290 harckocsival, vadászpáncélossal és rohamlöveggel rendelkeztek (ám ennek csak töredéke volt bevethető állapotban!).

Tassonyi Edömér százados (később őrnagy) az ütközet első két napján összesen 32 elveszített német–magyar páncélost említ visszaemlékezésében, német forrásokra hivatkozva.[320]

Mint az a fentebb ismertetett szovjet jelentésből kiderül, a német–magyar csapatok 17 nap alatt 83 páncélosukat veszítették el (a teljes állomány 28,6 százalékát).

Ezek jelentős része azonban csak harcképtelenné vált, de még javítható volt. Mivel a harctér az ütközet végén nagyrészt német kézben maradt, a karbantartó csapatok a ki nem égett páncélosokat elvontathatták és megjavíthatták.

Ennek ellenére a magyar 20. rohamtüzérosztálynak hét, a „Bernolák" rohamtüzérosztálynak négy Jagdpanzer 38 (t) vadászpáncélosa[321], a 3. honvéd harckocsiezrednek pedig öt Panzer IV harckocsija semmisült meg a harcokban vagy lett szovjet zsákmány (zömmel január 6-án).

A két német páncéloshadosztály egyenként körülbelül 8-10 kijavíthatatlan Panzer III, Panzer IV, illetve Panther harckocsit veszített. A 208. páncélososztálynak hét harckocsit és vadászpáncélost, a 13. páncélvadászosztálynak pedig öt végleg elveszített vadászpáncélost kellett törölnie az állományból.[322] Összesen tehát 16 magyar és mintegy 32 német páncélos veszett el végleg a harcokban. Ez a bevetett páncélos-mennyiség 16,5 százaléka.

A veszteségek összesítése után láthatjuk, hogy a felek élőerő-vesztesége között nincs nagy különbség. A páncélos-veszteségek terén azonban nagyságrendi eltérést figyelhetünk meg. Megállapítható, hogy a szovjet harckocsi- és gépesített csapatok igencsak megsínylették a Komárom irányában indított támadást.

A komáromi páncélosütközetben	*Szovjet csapatok*	*Német–magyar csapatok*	*Veszteség aránya*
Élőerő-veszteség	kb. 7200 fő	kb. 5100 fő	1,4 : 1
Páncélos-veszteség (javítható és végleges együtt)	min. 240 db	83 db	2,9 : 1

[319] *Szénássy* 169. o. A fennmaradt hivatalos veszteségi adatok azonban ezt nem erősítik meg.

[320] Tassonyi-levél, 4. o. Ezt a szovjet levéltári adatok is alátámasztják: a csapatok január 6-án 29, másnap pedig három ellenséges páncélos kilövését jelentették.

[321] Vö. BA–MA RH 2 Ost Karte 5263 (Panzer-Lage am 1. Jan. 1945) és HL A „Szent László" hadosztály tüzérparancsnokának naplója, 108. sz. mellékletet.

[322] Vö. BA–MA RH 2 Ost Karte 5263 (Panzer-Lage am 1. Jan. 1945) és RH 2 Ost Karte 5316 (Panzer-Lage am 20. Jan. 1945).

A komáromi páncélosütközet természetesen nem vetekedhet a kurszki páncéloscsata grandiózus méreteivel, de még a magyar Alföldön megvívott páncéloscsata jelentősége vagy a „Konrad" 3 hadműveletben alkalmazott páncélozott harcjárművek mennyisége mögött is jócskán elmarad.

Ez az ütközet nem volt jelentősebb vagy hevesebb, mint a hozzá hasonló több tucat – zömében mind a mai napig kevéssé feltárt – kisebb-nagyobb „névtelen" páncélos-összecsapás, amelyet a német és szovjet csapatok 1943 nyara és 1945 tavasza között a keleti hadszíntéren megvívtak. Ám a komáromi páncélosütközetet a magyar főváros birtoklása érdekében, magyar földön vívták, s ezért hazánk hadtörténetének szerves részét képezi.

Norbert Számvéber

IMPEDING A COUNTERATTACK

The Tank Battle of Komárom, 6–22 January 1945

Summary

Several Hungarian and international publications have dealt with the rescue campaigns launched by the German troops in January 1945 in the direction of Budapest. None of those, however, has discussed in detail the attack of the left-flank troops of the Soviet 2nd Ukrainian Front that was meant to prevent the Germans from continuing their previously stuck "Operation *Konrad*" north of the Danube River.

It was the abovementioned Soviet attempt that resulted in a fierce tank battle between 6 and 22 January 1945, which indirectly influenced the situation of both the German and Hungarian defenders of Budapest and the Soviet troops that held the Hungarian capital under siege.

The Soviet 6th Guards Tank Army and 7th Guards Army aimed to capture Komárom (today Komárno, Slovakia) and Érsekújvár (today Nové Zámky, Slovakia), and then to cross the Danube and outflank the German Army Group "Balck", which launched an attack in the direction of Budapest. Supported by the minor forces of the Hungarian "*Szent László*" Division, the Germans managed to prevent the Soviets from taking the two towns and then, subsequent to the arrival of the German 20th Panzer Division, they launched a counterattack against the Soviet troops.

By the end of the 17-day battle, which inflicted heavy losses on both sides, the Soviet operational aims had failed, although they were able to retain a minor bridgehead west of the Garam River.

On the basis of German, Hungarian and previously unknown Soviet archival documents, period diaries and memoirs, the author outlines the story of the tank battle of Komárom that took place between 6 and 22 January 1945.

Norbert Számvéber

LE CONTRE DU CONTRE

La bataille blindée de Komárom, 6–22 janvier 1945

Résumé

Les tentatives de désenclavement engagées par les troupes allemandes, en janvier 1945, dans la direction de Budapest ont déjà fait l'objet de nombreuses publications nationales et internationales. Toutefois aucune d'entre elles n'entre vraiment dans les détails de l'attaque des troupes soviétiques, issues de l'aile gauche du 2e front ukrainien, qui visait à empêcher les Allemands de pouvoir poursuivre l'opération militaire « Konrad » au nord du Danube.

Il a résulté de cette tentative soviétique la bataille blindée violente qui a indirectement influé, entre les 6 et 22 janvier 1945, sur la situation des troupes allemandes et hongroises défendant Budapest, ainsi que sur celle des troupes soviétiques attaquantes.

La 6e armée blindée de la garde et la 7e armée de la garde soviétiques voulaient occuper Komárom et Érsekújvár avant d'attaquer par derrière, via les lieux de passage sur le Danube, le groupe d'armées allemand « Balck » qui attaquait dans la direction de Budapest. Les Allemands – avec l'appui des faibles forces de la division hongroise Saint Ladislas – ont réussi à empêcher la prise de ces deux villes par les Soviétiques et à mener une contre-attaque après l'arrivée de la 20e division blindée allemande.

A l'issue de la bataille de 17 jours au cours de laquelle les parties ont subi beaucoup de pertes, même si les troupes soviétiques ont conservé une tête de pont de moindre importance à l'ouest de la rivière Garam, leurs opérations militaires se sont soldées par un échec.

L'auteur esquisse l'histoire de la bataille blindée de Komárom (6–22 janvier 1945) sur la base de documents d'archives allemands, hongrois et soviétiques jusqu'alors quasi-inconnus, ainsi que de journaux et de mémoires d'époque.

Norbert Számvéber

DAS KONTRA DES KONTRAS

Die Panzerschlacht bei Komárom, 6–22. Januar 1945

Resümee

Zahlreiche ungarische und internationale Publikationen haben sich bereits mit den Befreiungsversuchen beschäftigt, den die deutschen Truppen im Januar 1945 in Richtung Budapest eingeleitet hatten. Keine dieser legt jedoch denjenigen Angriff der Linksflügel-Truppen der sowjetischen 2. Ukrainischen Front detailliert genug dar, mit dem die sowjetische Kriegsführung versucht hatte, die Deutschen nördlich der Donau der Möglichkeit der Fortsetzung der stockenden Operation „Konrad" zu berauben.

Aus diesem sowjetischen Versuch ging nämlich diejenige schwere Panzerschlacht hervor, die zwischen dem 6. und dem 22. Januar 1945 in indirekter Weise, aber doch Auswirkungen auf die Situation der Budapest verteidigenden deutsch-ungarischen, sowie der die Hauptstadt angreifenden sowjetischen Truppen hatte.

Die sowjetische 6. Garden-Panzerarmee und die 7. Gardenarmee wollten Komárom (Komorn) und Érsekújvár (Neuhäusel) in Besitz nehmen, und dann über die Übergänge auf der Donau der Armeegruppe „Balck", die in Richtung Budapest angriff, in den Rücken fallen. Die Deutschen konnten – mit der Unterstützung der schwachen Kräfte der ungarischen Division Szent László – die sowjetische Besetzung der beiden Städte verhindern, und führten nach Eintreffen der deutschen 20. Panzerdivision einen Gegenschlag gegen die sowjetischen Verbände aus.

Am Ende der Schlacht, die für beide Seiten sehr verlustreich war und 17 Tage lang dauerte, blieben die sowjetischen Truppen zwar im Besitz eines kleineren Brückenkopfes westlich des Flusses Gran, aber die Ziele ihrer Kriegsoperationen scheiterten.

Der Verfasser zeigt die Geschichte der Panzerschlacht von Komárom zwischen dem 6. und 22. Januar 1945 mit Hilfe deutscher, ungarischer und bisher fast völlig unbekannter sowjetischer Archivdokumente, sowie auf Grund zeitgenössischer Tagebücher und Erinnerungen auf.

Норберт Самвебер

КОНТРА КОНТРЫ

Танковая битва при Комароме. 6-12 января 1945 года.

Резюме

Целый ряд отечественны и международных публикаций уже проводили анализ попытки спасти немецкие войска в наступлении, начатом в январе 1945 года, в направлении Будапешта. Но ни в одной из этих работ н рассматривается с необходимыми подробностями то наступление советских войск левого фланга 2 Украинского Фронта, начатое советским военным руководством в целях лишения немцев возможности продолжать операцию „Конрад", застрявшую и желавшую продвигаться к северу от Дуная.

Из этой советской попытки выросла та ожесточенная танковая битва, которая в период с 6 по 22 января 1945 года хотя и опомсредованно, но повлияла на положение немецко-авенгерских войск, а также наступавших на Будапешт советских войск.

6 советская гвардейская танковая армия и 7 гвардейская армия хотели овладеть городами Комаром и Эршекуйвар, а затем прохзодя через броды по реке Дунай, атаковать с тыла немецкую армейскую группу „Балк" наступавшую в направлении Будапешта, Немцы, поддерживаемые слабыми силами венгерской дивизии Святого Ласло, сумели воспрепятствовать овладению советскими войсками двух вышеназванных городов, а затем после того, как приабыла немецуая 20-ая танковая дивизия нанесли контрудар по советским вооруженным силам.

В конце 17-тидневной, проходившей с тяжелыми потерями для обеих сторон, советские войска, хотя и сумели сохранить нбольшой вонный плацдарм к западу от Гарама, но целей своей операцией нк достигли.

Автор статьи на основании иматериалов немецких, венгерских, а также до сих пор остававшихся неизвестными документов, дневников и воспоминаний того времени описыват историю комаромской танковой битвы в период 6-22 января 1945 года.

Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században

A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga

Szerkesztette *Pritz Pál,*
Sipos Balázs és *Zeidler Miklós* közreműködésével

Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006
(A Magyar Történelmi Társulat kiadványai)
ISBN 978-963-9223-14-1

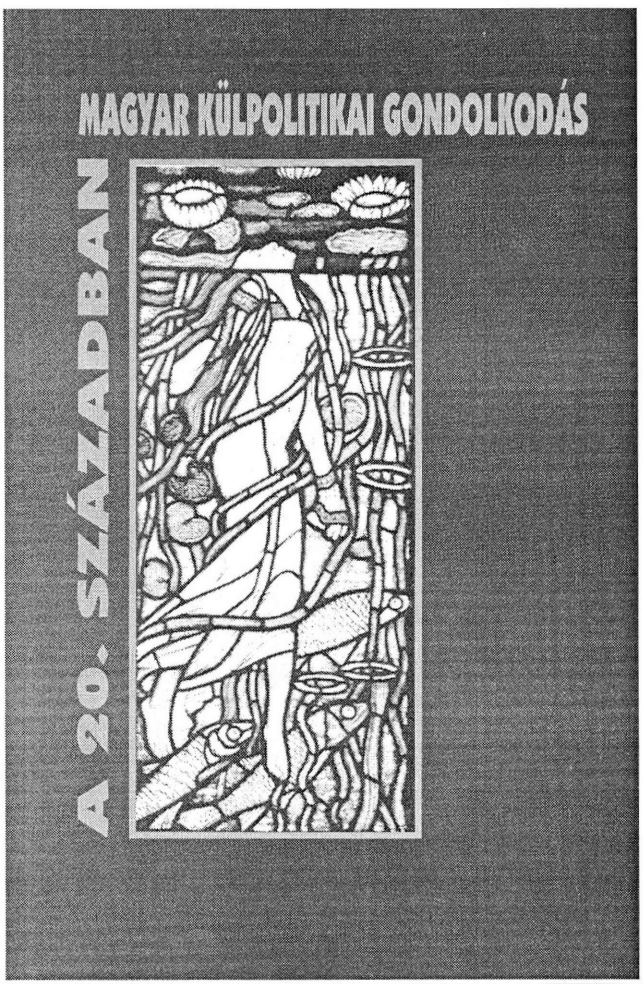

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ MÁRIA

HONVÉD NEVELŐINTÉZETEK KETTŐS IRÁNYÍTÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A trianoni békeszerződés Magyarországra vonatkozó katonai határozatai csak egyetlen tisztképző intézmény fenntartását tették lehetővé: az 1922-től négyéves főiskolává váló Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiáét.[1] Ezzel Magyarországon is életbe lépett, és az 1920-as, 1930-as években érvényben is maradt a teljes akadémiai képzés rendszere. A hadapródiskolák megszűntek; katonatisztet csak főiskolai szintű akadémián képezhettek.[2]

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában Magyarország területén létesített közös és honvéd hadapród- és reáliskolák maradványaiból 1921-ben két alsó és két felső évfolyamos, négyéves reáliskolai fiúinternátust hoztak létre. Sopronban és Kőszegen egy-egy alreál, Budapesten és Pécsett egy-egy főreál kezdte meg működését, Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézet elnevezéssel. 1922-től az iskolák felvették egy-egy magyar történelmi személyiség nevét. Ettől kezdve a sopronit „Rákóczi Ferenc," a kőszegit „Hunyadi Mátyás," a budapestit „Bocskai István," a pécsit „Zrínyi Miklós" M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézetnek nevezték. Ezek az internátus jellegű négy-, később nyolcosztályos középiskolák a két világháború között katonai jellegük leplezésére kényszerültek, 1937-ig csak rejtve létezhettek.[3] 1922-ben hivatalosan a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) kizárólagos felügyelete alá kerültek.[4] Tantervük a magyar állami középiskolák akkori három típusa közül a reáliskolákéval teljesen megegyezett, növendékeik a civil reáliskolák tanrendje alapján, civil tankönyvekből tanultak.[5]

---

[1] L.: 1922:X. tc. a magyar királyi honvéd tisztképzésről. In *Rada Tibor:* A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a Testvérintézetek Összefoglalt Története (1830–1945) I. k., Calgary–Budapest, 1998. 182–186. o.

[2] Illetve tartalékos tisztekből válhattak még hivatásos tisztek.

[3] 1931-ben a budapesti intézet megszűnt, a másik három (1928-tól fokozatosan) az 1931–1932. tanévre egyaránt nyolcosztályos reáliskolává alakult. Nevükben a „Magyar Királyi" előre került, pl. M. Kir. „Hunyadi Mátyás" Reáliskolai Nevelőintézet. Az Utasítást l.: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) eln. 9. 106.803–1931. 1937-ben elnevezésük kiegészült a „Honvéd" jelzővel, pl. M. Kir. "Rákóczi Ferenc" Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet. 1939-től nevük ismét változott, pl. Pécsi M. Kir. „Zrínyi Miklós" Honvéd Főreáliskola. A növendékek létszáma 300 fő volt iskolánként. A három reáliskolai nevelőintézet 1941-ig működött, utolsó évfolyamuk 1943-ban érettségizett.

[4] Az 15837/eln. 9.–1922. sz. Körrendelet a nevelőintézetek vezetését az 1922:IV. tc. rendelkezéseinek megfelelően minden tekintetben a VKM ügykörébe utalta. L.: Az 1921:XLIV. tc. alapján szervezett nevelőintézetek átadása a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium igazgatásába. In 1922. évi *Rendeleti Közlöny.* Szabályrendeletek, 37. sz. 291. o.

[5] A korabeli nyolcosztályos középiskola három típusa (1924-től): 1.) humán gimnázium (kötelező latin és görög nyelvtanulással), 2.) reálgimnázium (a reáltárgyak kiemelt súlyával, kötelező latinnal), 3.) reáliskola (a reáltárgyak kiemelt súlyával, kötelező latin helyett egy nyugati nyelv tanításával). – A középiskolák mindössze 1/6-a volt reáliskola.

KATONAI TANINTÉZETEK MAGYARORSZÁGON 1914-BEN
KASSA
Cs. és Kir. Gyalogsági
Hadapródiskola
POZSONY
Cs. és Kir. Katonai
Főreáliskola
KISMARTON
Cs. és Kir. Katonai
Főreáliskola
SOPRON
M. Kir. Honvéd
Főreáliskola
KŐSZEG
Cs. és Kir. Katonai
Alreáliskola
BUDAPEST
1. M. Kir. Honvéd
Ludovika Akadémia
2. Cs. és Kir. Gyalogsági
Hadapródiskola
NAGYVÁRAD
M. Kir. Honvéd
Hadapródiskola
MAROSVÁSÁRHELY
Cs. és Kir. Katonai
Alreáliskola
PÉCS
M. Kir. Honvéd
Hadapródiskola
NAGYSZEBEN
Cs. és Kir. Gyalogsági
Hadapródiskola
TEMESVÁR
Cs. és Kir. Gyalogsági
Hadapródiskola

A honvéd reáliskolai nevelőintézetek 1922-től valójában kettős irányítással rendelkeztek: a VKM és a Honvédelmi Minisztérium (HM) egyaránt felügyelte őket. Dualizmuskori elődeikhez hasonlóan, rejtetten ugyan, de továbbra is a katonai akadémia előkészítő iskolái maradtak. Végzett növendékeik felvételi nélkül folytathatták (ki)képzésüket a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémián. A honvédség hagyományainak megfelelően belőlük került ki az akadémikus tisztjelöltek 50 %-a.[6]

A honvéd középiskolák rejtését vállaló VKM nem csak „fedőszerve" lett a reáliskolai nevelőintézeteknek. A katonai középiskolákra több évtizede kiterjeszteni óhajtott irányítási és felügyeleti jogát a lehető legkomolyabban véve, kényesen ügyelt a közműveltségi ismeretek megfelelő mennyiségét és lehető legmagasabb színvonalát biztosító közoktatási előírások következetes betartatására.

Kényszerű kettős irányításuk következtében a két világháború közötti honvéd reáliskolák a magyar tisztképzés történetének kivételes fejezetévé váltak. Bár erről növendékeik mit sem tudtak, falaikon belül ütköztek – a magyar katonai oktatás történetében először tetten érhetően, s keveredtek sajátos szimbiózisban – a korszakban már jelentősen eltérő katonai és polgári oktatási/nevelési elvek és értékek.

A tisztikar és a középosztály

A tisztképző és nevelőintézetek felvételi szabályai nem változtak a dualizmus időszakához képest.[7] Az állami és a katonai vezetés törekvéseinek megfelelően továbbra is a középosztály szegényebb fiainak tisztté válását segítették elő: kisebb részben alapítványi, nagyobb részt államköltséges helyekkel, ingyenes tanítás biztosításával. Az iskolák maguk is gyakran hangoztatták értesítőik hasábjain[8] és a két minisztériumnak küldött jelentéseikben, hogy tanulóik zöme viszonylag homogén közegből, „anyagilag szegény hivatalnokcsaládból származik."[9]

Az érettségi Magyarországon a század elején kezdett az iskolázottságot alapkövetelményként számon tartó középosztályi státusz feltételévé válni. Az érettségizettek számának fokozatos növekedése, vagyis elsősorban presztízsérdekek késztették a gyermekeiket

[6] A dualizmus időszakában természetesen nem csak a Ludovikán, hanem a közös katonai akadémiákon is (felvételi nélkül) folytathatták tanulmányaikat a soproni honvéd főreálban végzettek. Az alreálok végzős növendékei pedig tovább léphettek a főreálon kívül a hadapródiskolákba is.

[7] Az intézetek növendékeinek felvételét az 1921:XLIV. tc. 5. és 6. § alapján az évente kiadott Pályázati Hirdetmény szabályozta. A felvételi feltételeket évről évre közzé tették az iskolák évkönyvei is.

[8] A rejtett katonai középiskolák a civil iskolák mintájára, a VKM javaslatára az 1922–1923-as tanévtől értesítőket (évkönyveket) jelentettek meg. (A tablók is a VKM hatására honosodtak meg, még a Ludovika Akadémián is.)

[9] HL HM eln. 9. 526 926–1930. – A reáliskolai nevelőintézetek növendékei 80–90 százalékban a középosztályból és közvetlenül a középosztály alatt elhelyezkedő középrétegekből rekrutálódtak. Az apák többsége az állami vagy megyei adminisztrációban, illetve a haderőben dolgozott, vagy értelmiségi, kiskereskedő, kisiparos, magánalkalmazott volt. Az 1922/23. évi kőszegi Értesítő következő sorai jól példázzák (a kor és) a katonaiskolák idealizált középosztály-felfogását: „Legértékesebb növendékeinket a középosztály azon családjaiból újoncozzuk, hol a nemes tradíciók még mindig élnek. Ahol az Istenbe vetett hit mellett a haza nem üres fogalom, frigy egy egész életre szól, a becsület értékesebb kincs a vagyonnál, onnan kapjuk jellem és megbízhatóság tekintetében a legértékesebb növendékeinket, kiért a hazának valóban érdemes áldozatokat hozni." A Hunyadi Mátyás M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 1922–1923. 9. o.

1899

1.) A gimnázium általános óraterve

Fsz.	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	össz
1.	Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2.	Magyar nyelv	5	5	4	4	3	3	3	3	30
3.	Latin nyelv	6	6	6	6	6	5	5	4	44
4.	Görög nyelv	-	-	-	-	5	5	5	4	19
5.	Görög helyett választható tárgyak	-	-	-	-	5	5	5	4	19
6.	Német nyelv	-	-	4	3	3	3	3	3	19
7.	Történet	-	-	3	3	3	3	3	3	18
8.	Földrajz	3	3	2	-	-	-	-	-	8
9.	Természetrajz	2	2	-	3	3	3	-	-	18
10.	Természettan	-	-	-	-	-	-	4	4	8
11.	Mathematika	4	4	3	3	3	4	3	2	26
12.	Rajzoló geometria	3	3	2	2	-	-	-	-	10
13.	Filozófiai propedeutika	-	-	-	-	-	-	-	3	3
14.	Szépírás	1	1	-	-	-	-	-	-	2
15.	Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
	Összesen:	28	28	28	28	30	30	30	30	232

2.) A reáliskola általános óraterve

Fsz.	Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	össz
1.	Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2.	Magyar nyelv	5	5	3	3	3	3	3	3	28
3.	Német nyelv	5	5	3	3	3	2	2	2	25
4.	Francia nyelv	-	-	5	5	4	3	3	4	24
5.	Történet	-	-	2	3	3	3	3	3	17
6.	Földrajz	3	3	2	-	-	-	-	-	8
7.	Természetrajz (állat és növ.)	2	2	-	-	3	3	-	-	10
8.	Chemia és ásványtan	-	-	-	-	3	3	2	-	8
9.	Természettan	-	-	2	2	-	-	4	4	12
10.	Mathematika	4	4	3	4	5	4	4	3	31
11.	Rajzoló és ábrázoló geomet.	4	4	2	2	-	3	3	2	20
12.	Szabadkézi rajz	-	-	2	2	2	2	2	2	12
13.	Filozófiai propedeutika	-	-	-	-	-	-	-	3	3
14.	Szépírás	1	1	-	-	-	-	-	-	2
15.	Testgyakorlás	2	2	2	2	2	2	2	2	16
	Összesen:	28	28	28	28	30	30	30	30	232

Jóború - Mészáros - Tóth - Vág: Neveléstörténet. ELTE BTK Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 39. o. nyomán

katonai tanintézetekbe íratók szülőket arra, hogy már a háborút megelőző évtizedben határozottan igényeljék fiaik számára az érettségi bizonyítványt.

Az érettségi bevezetésétől a hadvezetés sokáig ódzkodott. A jogosítvány ára ugyanis a középiskolai szintű katonai tanintézetek kizárólagos HM-irányításáról történő lemondás lett volna, mivel a magyarországi érettségiket 1883-tól minden iskolatípusban a VKM felügyelte. A közoktatás által meghatározott, a HM addigi gyakorlatától alapvetően eltérő feltételekhez tartozott például, hogy érettségi tárgyat csak szakegyetemen diplomázott tanár oktathatott.[10] A civil normák és követelmények elfogadása, a katonai oktatás területén a kizárólagos katonai irányítás (az elzárkózás) feladása a katonák részéről még a húszas években is komoly ellenállásba ütközött.

A közoktatás képviselői már a század elejétől határozottan sürgették „a kétrendbeli iskolák" összehangolását, katonai részről a polgári iránynak tett engedmények árán, de kompromisszum útján – annak tudatában, hogy e pedagógiai koalíció, „ez a fúzió az elvek különbözőségénél fogva" sohasem lehet teljes, bármekkora lenne is a lelkesedés „a katonai és civil kultúra testvéregyesüléséért".[11]

A polgári iskolai tanárok közül sokan osztották Laurentzi Vilmos véleményét, aki 1910-ben, az Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűlésén a felületes ismeretek, az érzelmi tudatformálás veszélyeire figyelmeztetett. „A folyton zúgó, lelket elfárasztó hazafias frázisok" hatásának következménye lehet – intett –, hogy az ifjak „túlhevített hazafiságuk" következtében „Áldozatul esnek a mindenáron és könnyűszerrel szerepelni vágyás hiú, egészségtelen indulatának, könnyű eszközeivé válnak szélsőséges pártpolitikai tendenciák előmozdításának, mivel nélkülözik a tárgyi ismereteket, a helyes ítélőképességet."[12]

A század első évtizedének végén már a katonai tanügyi vezetők is elismerték az „elméleti tantárgyak terén tapasztalható hiányosságokat," és célként jelölték meg a polgári iskolák általános műveltségadó szintjéhez történő felzárkózást.[13] De az e céllal alkotott

---

[10] Érettségi tárgy a magyar, a történelem, a matematika, esetleg a német, a francia volt. A katonai tanintézetek nem szabták tiszttanáraik számára követelményként a szakegyetemi végzettséget. A katonatanárok sokszor a tanítás megkezdése előtt pár nappal tudták meg, melyik tárgyat is fogják oktatni, és gyakran előfordult, hogy néhány hónap, esetleg egy-két hét után elvezényelték őket az intézetekből. A kőszegi alreáliskola dualizmuskori 43 éve alatt, pl. a 178 fő oktató és egyéb beosztású tiszt 68,5 %-a szolgált 3 évnél kevesebbet az intézetben. A 10 évnél tovább szolgálók között egyáltalán nem volt oktató/nevelő. V. ö. *Nagy László:* A kőszegi katonai nevelőintézet története 1853–1945. ELTE egyetemi doktori értekezés, 1982. 63–64. o.

[11] *Kemény Ferenc:* Elmélkedés a katonai oktatásügy reformjáról. (Első rész.) *Hadsereg,* 1910. VII. évf., 17. sz. (szept. 30.) 255. o. Véleménye szerint a tanári oklevéllel rendelkező tartalékos tiszteknek kellene tanítaniuk a katonai középiskolákban. Uo. 256. o. A katonai és polgári oktatás különbségéről l. még *Kemény Ferenc:* Elmélkedés a katonai oktatásügy reformjáról. (Második rész.) *Hadsereg,* 1910. VII. évf., 18–19. sz. (okt. 19.) 267–271. o. és *Ő:* Összehasonlító aphorismák a katonai és polgári nevelés köréből. Budapest, 1888. – A honvéd iskolákat a civil iskolákhoz képest kezdetektől tantervi zsúfoltság jellemezte. A polgári középiskolákban 32, a soproni főreálban 40, a hadapródiskolákban pedig 47 volt a kötelező heti óraszám az 1900-as évek első évtizedében.

[12] *Dr. Laurenzi Vilmos:* A történelem modern tanítása. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny,* XLIV. évf. (1910–1911.) 6–8. sz. (1910. okt. 13.), 121–135. o. Budapest, 1911. 130. o. A korszak pragmatikus, érzelmeket mozgósítani akaró történelemtanításának kritikája fokozottan érvényes volt a katonai tanintézetek hazafias történelmi nevelésére, tudatformálására.

[13] Az egyértelmű hiányosságok a közműveltségi ismeretek tanítása terén először 1904-ben tudatosultak a katonai vezetés számára is, amikor a hadapródiskolákat megpróbálták egyenjogúsítani a polgári jellegű középiskolákkal. 1907-ben a HM külön rendelettel próbálta meg kiküszöbölni az elméleti tantárgyak körül tapasztal-

reformtervek is leszögezték: a tisztképző és nevelő intézetekben a hivatásra nevelés, a „sui generis" katonai feladattal adekvát testi és jellembeli tulajdonságok kialakítása, vagyis a jellemképzés, az erkölcsi nevelés az elsőrendű feladat.[14]

A közoktatás képviselői, ezzel szemben hangoztatták: az oktatás középső fokán mindenütt a közművelődési ismereteké a prioritás, s ez alól a reáliskolai nevelőintézetek sem lehetnek kivételek.

A középosztályi státusz egyre emelkedő iskolázottsági követelményei tehát – összefüggésben a tisztikar közszolgálati réteghez (a kor felfogása szerint a társadalmi elithez) tartozásával – egyre inkább ellentétbe kerültek a katonai képzés és nevelés hagyományos, elsősorban a hivatásra nevelést szem előtt tartó, a civil pedagógiai iránytól eltérő felfogásával és gyakorlatával.[15]

A reáliskolai nevelőintézetek érettségi jogosítványát a teljes akadémiai képzés újonnan bevezetett rendszere, a Ludovika főiskolává válása a két világháború közti korszakban minden addigi vitát lezáróan, egyértelműen megkövetelte.[16]

Bár a teljes akadémiai képzés rendszerének bevezetése felvetődött már a háború előtti két magyar tisztképzési reformterv vitája során is (1907, 1917), a magyar katonai felső vezetés tagjai – ezt már most hangsúlyoznunk kell – a húszas évek elején elrendelt, a tisztképzés és nevelés terén az elzárkózás feladását eredményező változásokat az 1930-as évek végén, a háborúra készülés lázában még részben sem a modernizáció szükségességének, hanem kizárólag a trianoni békediktátum kényszerének tulajdonították.

A kettős irányítás következményei

A rejtés miatti kettős irányítás a katonai jelleg háttérbe szorulását, a közoktatás kivételes térnyerését eredményezte a honvéd nevelőintézetekben, a húszas években. A VKM és a HM kényszerű együttműködése természetesen nem ment súrlódásmentesen.

A VKM „pedagógiai vezetésre vonatkozó" illetékességi körét részben az 1883:XXX. tc., részben egy, a HM-mel 1921-ben kötött titkos megállapodás szabályozta, amelynek értelmében a közoktatási tankerületek főigazgatói bármikor látogatást tehettek a reáliskolai nevelőintézetekben, s (gyakorlatilag) az 1930-as évek elejéig ellenőrizhették – az egyébként a HM által alkalmazott – szaktanárok délelőtti tanóráit, értekezleteket tarthattak, beleszólhattak a közműveltségi tárgyakat oktató tanárok minősítésébe, alakíthatták

---

ható a hiányosságokat. L.: HL HM eln. 11. 40.204–1907. – 1907-től 1911-ig Schnetzer Ferenc vk. őrnagy vezényletével reformsorozat indult az elméleti tantárgyak színvonalának javítása érdekében. Tengelyükben a tanárkérdés állt. 1908-ban elrendelték, hogy a közműveltségi tárgyakat tanító tisztek 8, a katonai tárgyakat oktatók pedig 4 évig maradhassanak az intézetekben. V. ö. HL HM eln. 9. 5156–1908. és *Magyar Katonai Közlöny* 1908/2. sz. (A magyar királyi honvéd nevelőintézetekről) 336–339. o.

[14] A cs. és kir. korszakban a tömeghadseregek kiképzési tapasztalataiból eredeztethető „osztrákosított" porosz nevelési elvek érvényesültek. Erős akaratú, szívós egyéniségeket kívántak nevelni, akiket feltétlen engedelmesség és vasfegyelem jellemez.

[15] Az ún. úri vagy történelmi középosztály elitjéhez már csak a diplomások és a köztisztviselői háttérrel rendelkezők számítottak. A katonatisztek azért nem, mert hiányzott a humán végzettségük.

[16] A magyar honvédiskolák közül elsőként az akkor egyetlen főreáliskolában, a soproniban vezették be az érettségit 1917-ben. Ehhez jelentősen hozzájárult, hogy a főreál tiszttanári karában a háború alatt többségbe kerültek az egyetemi diplomával rendelkező tartalékos tisztek.

1924.

I. A gimnázium általános óraterve.

	Hittan	Magyar	Latin	Görög	Német	Történelem	Földrajz	Természetrajz	Fizika	Mennyiségtan	Filozófia	Rajz	Testgyakorlás	Osztályonként együttvéve
I.	2	5	6	—	—	—	3	2	—	6	—	2	2	28
II.	2	4	6	—	3	—	3	2	—	4	—	2	2	28
III.	2	4	6	—	3	3	2	—	2	4	—	2	2	30
IV.	2	3	6	—	4	2	1	4	—	4	—	2	2	30
V.	2	3	6	6	3	3	—	2	—	3	—	—	2	30
VI.	2	3	5	6	3	3	—	3	—	3	—	—	2	30
VII.	2	3	5	5	2	3	1	—	4	3	—	—	2	30
VIII.	2	3	5	5	2	3	—	—	4	2	2	—	2	30
A nyolc osztályban együttvéve	16	28	45	22	20	17	10	13	10	29	2	8	16	Összesen 236

II. A reálgimnázium általános óraterve.

	Hittan	Magyar	Latin	Német	Francia, v. angol, v. olasz	Történelem	Földrajz	Természetrajz	Fizika	Mennyiségtan	Filozófia	Rajz	Testgyakorlás	Osztályonként együttvéve
I.	2	5	6	—	—	—	3	2	—	6	—	2	2	28
II.	2	4	6	3	—	—	3	2	—	4	—	2	2	28
III.	2	4	6	3	—	3	2	—	2	4	—	2	2	30
IV.	2	3	6	4	—	2	1	4	—	4	—	2	2	30
V.	2	3	5	3	5	3	—	3	—	3	—	1	2	30
VI.	2	3	4	3	5	3	1	3	—	3	—	1	2	30
VII.	2	3	4	2	4	3	2	—	4	3	—	1	2	30
VIII.	2	3	4	2	4	3	—	—	4	3	2	1	2	30
A nyolc osztályban együttvéve	16	28	41	20	18	17	12	14	10	30	2	12	16	Összesen 236

III. A ccáriskola általános óraterve.

	Hittan	Magyar	Német	Francia, v. angol, v. olasz	Történelem	Földrajz	Természetrajz	Kémia	Fizika	Mennyiségtan	Kalkulus és ábrázoló geometria	Filozófia	Rajz	Testgyakorlás	Osztályonként együttvéve
I.	2	5	5	—	—	3	2	—	—	4	3	—	2	2	28
II.	2	5	5	—	—	3	2	—	—	5	2	—	2	2	28
III.	2	3	3	5	3	2	—	—	3	3	2	—	2	2	30
IV.	2	3	4	5	2	1	—	3	—	4	2	—	2	2	30
V.	2	3	3	4	3	—	3	2	—	4	2	—	2	2	30
VI.	2	3	3	4	3	—	2	2	—	4	2	—	2	2	30
VII.	2	3	2	3	3	1	3	—	4	3	2	—	2	2	30
VIII.	2	3	2	3	3	2	—	—	4	3	2	2	2	2	30
Nyolc osztályban együttvéve	16	28	27	24	17	12	13	7	11	30	17	2	16	16	Összesen 236[1]

Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye.
Budapest, 1927. 103-104. o. nyomán

az iskolák szellemiségét.[17] A VKM több éves „jó akaratú irányítása" erős hatást gyakorolt az iskolák tanári karára, a Honvédelmi Minisztériumban a katonai oktatásért felelős tisztek értékrendjére, mentalitására. S mivel a reáliskolai nevelőintézeteket és a Ludovika Akadémiát egyaránt a HM 9. (tisztképzési és nevelési) osztálya felügyelte, kihatott még a katonai akadémiára is.

A rejtett katonai középiskolákba bevezetett VKM-intézkedések közül minden bizonnyal a tanári kar egy részének egyetemre vezénylése ütközött a legerősebb ellenállásba. Az „újítás," azaz a csapattisztekkel egyenrangú, állandó tanári állománycsoport létrehozása, csak nehezen volt elfogadtatható. A Monarchia időszakában képzett tisztek ugyanis a csapatoktól távol került tanári állományt nem tekintették igazi katonaembernek, inkább „puhány, tanártípusnak," s ezért a csapattisztektől külsőleg, elnevezésben is megkülönböztetendőnek tartották őket. Az új állománycsoportot létrehozni kívánók a hagyományos felfogással szemben azzal érveltek, hogy „nevelő- és képzőintézeteink leendő csapattisztikarunk kiképzésére és nevelésére vannak hivatva, óvakodni kell attól, hogy ezen állománycsoportot elpolgárosítsuk vagy külsőségekkel lekicsinyeljük, s így önérzetüket csökkentsük, mert akkor lemondhatunk arról is, hogy a csapattisztek legkiválóbbjai jelentkezzenek tanárnak."[18]

A nehezen megszületett új nevelőtanári állománycsoportba végül okleveles tanári végzettséggel, 4–5 év gyakorlat után kérhették magukat a jelentkező törzstisztek, illetve kivételesen olyan, nem érettségi tárgyat tanító, öt év gyakorlattal rendelkező tiszttanárok is átkerülhettek ebbe a kategóriába, akiket minden elöljárójuk egybehangzóan javasolt.[19]

Az értelmiségi munkanélküliség, a korszak tanártúlkínálata is elősegítette, hogy a harmincas évek elejére volt csapattisztekből és „beöltöztetett" tartalékos tisztekből szakmailag és pedagógiailag jól képzett tanárgárdával rendelkezzenek a VKM elvárásainak megfelelően lassan elit iskoláknak számító rejtett katonai tanintézetek.[20] Az egyetemre vezényelt csapattiszteket az első években „rendhez és fegyelemhez szokott" szerzetes tanárokkal pótolták.[21] Még a harmincas évek elején is több paptanár tanított a reáliskolai nevelőintézetekben. A szerzetestanárok mellett kivételesen, egy-egy éves szerződéssel, alkalmaztak polgári (természetesen kizárólag férfi) tanárokat is.

---

[17] Az 1883:XXX. tc. értelmében érettségi tárgyakat csak szakegyetemen oklevelet szerzett pedagógusok taníthattak. Az érettségit adó iskolákban a VKM gyakorolta a felügyeleti jogot; az érettségi elnököket is a VKM nevezte ki; kötelező utasításait, tanterveit szigorúan be kellett tartani. A VKM és a HM közötti titkos megállapodásról l. HL HM eln. 9. 76.680–1922. Jegyzőkönyv Dr. Pintér Jenő, budapesti tankerületi kir. főigazgató a m. kir. budapesti reáliskolai nevelőintézetben végzett látogatásainak tapasztalatairól. 7–8. o.

[18] HL HM eln. 9. 70.671–1920. – A bölcsészkar elvégzését a tiszttanárok számára az elvárt latin tudás is nehezítette.

[19] HL HM eln. 9. 11.047–1921. Szolgálati utasítás magyar kir. katonatanárok számára. A K-9. Szervi Határozvány részeként adták ki, majd újították meg 1931-ben. L. HL HM eln. 9. 109.226–1931. A nevelőtanárok a katonaállományú honvéd tisztviselők csoportjába tartoztak. Magát az állománycsoportot az 1920-as Szolgálati Szabályzat I. részének az 58. sz. Rendeleti Közlönnyel (Szabályrendeletek) 1920. okt. 23-án kiadott első melléklete létesítette.

[20] 1920-ban a tantestületek 20 tanárából kb. csak ötnek volt megfelelő végzettsége. Az állás nélküli diplomás tanárok számát ugyanakkor jelentősen megnövelték az elcsatolt területekről beáramlók.

[21] Alkalmazásukat már 1919-ben elrendelték. HL HM eln. 9. 16.215–1919. – 1938-ig tanítottak szerzetes tanárok az intézetekben. 1938 után csak az intézeti lelkészek maradtak, és attól kezdve már csak hit- és erkölcstant oktattak.

A M. Kir. „Bocskai István" Katonai Főreáliskola növendékei (1926?)
(Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum, Lt. sz. 79.488.)

A VKM és a HM együttműködése, a kétféle nevelési irány összehangolása tehát nem volt felhőtlen. A „civil beavatkozást" nehezen fogadták el a haderőben.[22] A kényszerszimbiózistól azonban a húszas években még nem lehetett szabadulni. A trianoni diktátum súlya alatt, az irredenta közhangulattal és revíziós vággyal áthatott, harmadára csökkent országban, közvetlenül a háború utáni években a katonai szempontok, a haderőfejlesztés szóba sem kerülhettek. Helyettük – mint ahogy a régió más országaiban is – „a szellemi és erkölcsi túlsúly növelésének" programja kínálkozott. „A magyar hazát ma nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti naggyá" – fogalmazta meg a kultuszkormányzat az erőgyűjtés időszakának reális programját.[23] Az 1920-as években Klebelsberg Kuno gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931) „kultúrfölény" koncepciója szervesen egészítette ki Bethlen István gróf, miniszterelnök (1921–1931) gazdasági és politikai konszolidációját.[24] „Szeretném a köztudatba átvinni – érvelt 1925-ben költségvetési beszédében a katonacsaládból származó miniszter –, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen a honvédelmi tárca is."[25]

---

[22] Az évtized elején sok nehézséget okozott a HM illetékeseinek, hogy a VKM megakadályozta a tanári oklevéllel nem rendelkezők részvételét az érettségiken. Kivételt csak az intézetek parancsnokaival tettek. L. pl.: HL HM eln. 9. 60.248–1922. és HL HM eln. 9. 49.975–1922.

[23] Tudomány, politika, kultúra. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai 1917–1932. (Szerk.: *Glatz Ferenc.*) Budapest, 1990. 189. o.

[24] Klebelsberg Kuno a kultúrfölény gondolatával, „a szellemi és erkölcsi túlsúly növelésével" kívánta igazolni a magyar szupremácia, a történelmi Magyarország legalább részbeni visszaállításának igényét. Kultúrpolitikája mind a népoktatás, mind a magaskultúra terén jelentős eredményeket hozott.

[25] *Gróf Klebelsberg Kuno* beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Budapest, 1927. 516. o. A Klebelsberg által kidolgozott „neonacionalizmus" koncepciójában részben egy magasan kvalifikált, de a nem-

Ha a honvédség vezetői nem is hitték, hogy a műveltségbeli fölény felér a fegyverek erejével, az intellektuális ismeretek gyarapodását tudomásul vették, a magasabb általános műveltségi igényt beépítették a katonai nevelésbe. Az 1920-as években nem adódott más választásuk. A kultúrfölény ideológiájával megerősödött közoktatás hatékonyan érvényre juttatta „civil" irányelveit az elzárkózni nem tudó honvéd nevelőintézetekben is.

A VKM illetékessége ugyanakkor csak a tanórákra korlátozódott, a katonai nevelésbe továbbra sem avatkozott be. Az internátus jellegű intézetek a rejtés időszakában is megőrizhették katonai szervezetüket. Minden évfolyam egy-egy osztály volt délelőtt, de délutánra kettő vagy több szakasszá, egy századdá alakult át. Három (a harmincas években két) növendékszázad alkotott egy zászlóaljat. Az osztályfőnök csapattisztek (szakaszparancsnokok) vezették a húszas években cserkésztevékenységnek álcázott gyakorlatokat. Minden magasabb osztályú növendék feljebbvalónak számított az alsóbb osztályok növendékei számára és megillette a „növendék úr" megszólítás. A legfelső évfolyamosok az alsóbb évfolyamoknál növendéki szakasz-, raj- és háló-(terem) parancsnoki funkciókat tölthettek be.

A VKM a korszak végéig kizárólag a közműveltségi ismeretek, a humán műveltség színvonalának emeléséhez ragaszkodott. Értesítőik tanúsága szerint a rejtett katonai nevelőintézetek – a többi magyar középiskolához hasonlóan –, az 1924-es oktatási törvénynek megfelelően, tancéljuknak fogadták el az ifjúság magasabb általános műveltséghez juttatását, felsőbb tudományos képzésre előkészítését, de mindig hozzáfűzték: „az ismeretek közlésének segítségével az oktatás célja a jellem képzésének előmozdítása."[26] A katonai vezetés és a nevelésben részt vállaló csapattisztek a jellemképzés, a hivatástudat-formálás adekvát eszközének a testi, lelki fegyelmet, kötelességtudást és a győzelembe vetett hitet alakító erkölcsi nevelést tekintették.[27]

A nemzeti eszme, a revízió gondolata hatotta át és határozta meg a húszas, harmincas évek köz- és katonai gondolkodását egyaránt. A hadseregeket dinamizáló nacionalizmus az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében, de még az annak „magyar nemzeti tagozatát" képező honvédségben sem játszhatott szerepet, nem kaphatott nyílt hangot. Trianon után a katonai nevelési értékek is átitatódnak „magyar tartalommal," megtöltődtek hazafias szellemmel. A katonai gondolkodás központi eszméjévé is a revízió vált, de az előző korszakbeli ideálok is alapvető eszmények maradtak: a legfőbb hadúr iránti rendíthetetlen hűség, a választott hivatás rajongásig menő szeretete, az áldozatkészség, a kötelességteljesítés, a jellemszilárdság, a mély becsületérzés, a bajtársiasság és a lovagias gondolkodásmód.[28]

A civil–katonai együttműködést, a hadsereg társadalomba integrálását a két világháború közötti korszakban jelentősen megkönnyítette, hogy a közgondolkodás jóval több ponton érintkezett a katonai gondolkodással, a civil nevelési értékek a katonai nevelési értékekkel, mint a korábbi időszakban. A konzervatív keresztény–nemzeti ideológia és a

---

zeti és revíziós programtól áthatott értelmiségi elit képzése, részben a lakosság egésze konzervatív, keresztény és nacionalista alapozású kulturális szintjének emelése valósult meg. A kormány, a gazdasági nehézségek ellenére, a húszas években a kultusztárca rendelkezésére bocsátotta a költségvetés kb. 10 %-át.

[26] L. pl. Bocskai István M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője. 1925–1926. 5. o.

[27] *Eszenyi József:* A Magyar Királyi Honvédség altiszti kara. Budapest, 1994. 99. o.

[28] *Hidvéghy Sándor:* A kőszegi császári és királyi katonai alreáliskola története. Kőszeg, 1937. Berkovich Brúnó ezredparancsnok előszava, 3. o.

katonai erkölcs (katonai gondolkodás) között meglévő inherens hasonlóság közelítette egymáshoz a társadalom és a katonaság értékrendjét és normarendszerét. Az államcélként megfogalmazódó revízió biztosította a honvédség számára a legitimitást; a rejtés, a „közös sors, a közös cél" minden területen kikényszerítette a civil és a katonai szféra szorosabb együttműködését.[29] A paramilitáris szervezetek a katonás értékeket áramoltatták a civil iskolákba, a hagyományos katonaerények pedig – a nemzeti erők összefogása érdekében és következtében – kiegészültek a társadalomba történő beilleszkedést, a legénység motiválását segítő tiszti tulajdonságokkal, köztük mindenekelőtt a társadalom elitje számára előírt összetettebb, magasabb szintű műveltséggel.

A polgári értékrendhez közelebb álló művelt tiszt ideálját, a közoktatás törekvésén túl, pontosabban azzal összhangban, a hivatásfeladatok kiegészülése hívta életre. A két világháború között, a cs. és kir. korszakhoz képest, nagyobb hangsúlyt kapott a legénységgel történő egyéni foglalkozás, az alárendeltek szociokulturális ismereteket is igénylő motiválni tudása. A katonai vezetők a drillnél jóval hatékonyabbnak találták a főként a hazaszeretetre alapozott erkölcsi nevelés meggyőződéses fegyelemalakító erejét. A csapatpedagógia azt tanította, hogy „sokkal könnyebben, jobban, rövidebb idő alatt lehet kiképezni azt a honvédet, akinek kötelességtudása megértésen, engedelmessége meggyőződésen alapul, és mindenkor megbízhatóbb, mint az olyan, akit csupán a büntetéstől való félelem szorít engedelmességre, és az erkölcsi nevelésre fordított idő busásan meghozza kamatait a kiképzés más ágaiban is."[30]

A két világháború közti korszak tisztjének „legszebb erénye a meggyőződéses fegyelmet alakítani tudó izzó hazaszeretet, az erős nemzeti elkötelezettség lett."[31] A hadsereggel főként a hazafias nemzeti nevelés terén „együtt mozgó" civil szféra örömmel nyugtázta: „a most nevelkedő tiszt nemcsak alapos szakképzettségű katona, hanem a magyar nemzet szellemi életébe beilleszkedő művelt ember is akar lenni."[32] A honvédség, a honvédtiszt szerepköre tehát az 1930-as évekre kibővült. A magyar tiszt immár nemcsak nemzetvédő, hanem –az erkölcsi erő szerepének kiemelésével összefüggésben – nemzetnevelő is lett; legfontosabb békefeladata pedig a „korszerű" nemzeti eszme ápolása.[33]

A polgári iskolák is az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiájának kialakítására törekedtek, és a revans szellemét sugározták. A tantervekben minden nemzeti tárgy (történelem, magyar, földrajz) egy tengely körül forgott: a „Nagy-Magyarország" körül. A propaganda minden eszköze azt sulykolta, hogy „az egyén nem önmagáért van, hanem az egyén feletti nemzetért."[34]

---

[29] A civil és katonai szféra együttmozgását bizonyítja, hogy a hazai konzervativizmus legszínvonalasabb fóruma, a *Magyar Szemle* 1927 és 1944 között megjelent 1560 írásából 10 %-ot tesznek ki a katonai tárgyú írások. A katonai-nemzetvédelmi tematika a két világháború között sokoldalúan jelent meg a civil nyilvánosság előtt. 1924-ben 68 rendes és 13 levelező taggal megalakult a Katona Írók Köre, amelybe polgári írók is tartoztak, köztük Harsányi Zsolt, Vályi-Nagy Géza, Zilahy Lajos.

[30] *Násfay Gábor:* Életünk a katonai hivatás szolgálatában, *Ludovikás Levente,* 1938. 15. o. – „Az évszázadok csiszolta drill"természetesen ezután sem szorult ki a kiképzésből.

[31] Uo. 11. o.

[32] *Napkelet,* 1925. 2. sz. 34. o.

[33] L. *Csathó Egon* akadémikus: A csapattiszt nemzetnevelési feladatai. *Ludovikás Levente,* 1940. 25–27. o.

[34] Kornis Gyula 1921-ben a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége nevében mondott szavait idézi *Unger Mátyás:* A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. 2. kiad. Budapest, 1979. 93–94. o.

A katonaiskolák nemzeti szellemű, hazafias nevelését harcos irredentizmus jellemezte már a békés revíziót hirdető húszas években is. Egy pillanatra sem mondtak le a harcias érzék fejlesztéséről, a heroikus életérzés kialakításáról.[35] A honvédség mindvégig az integritás lázában égett, s mindent megtett, hogy a nemzetet küzdőszellemben nevelje. A tiszti sarjadékokat a korszak végéig következetesen arra nevelték, hogy adandó alkalommal visszaszerezzék a régi határokat. „A nemzet nem nyugodhatik addig, míg az elrabolt területek idegen kézen vannak. A jövőben minden gondolatnak és érzésnek ide kell irányulnia" – szögezték le már a húszas évek elején a honvédelmi minisztériumi rendeletek és utasítások.[36]

A honvédség egységes erkölcsi felfogását kialakító erkölcsi nevelésnek kettős feladatot tulajdonítottak. Egyrészt: a harc céljának megértetését, s az azon alapuló hősiesség kialakítását, másrészt a kimondottan katonai szempontból fontos erkölcsi tulajdonságok kiformálását.[37] A katonai nevelőintézetek a két világháború közötti időszakban is kötelességteljesítésre, fegyelmezettségre, úri gondolkodásra és modorra, bajtársiasságra és összetartásra, igazságérzetre, felelősségvállalásra neveltek, „egészséges becsvágy" kialakítására törekedtek.[38] Ezeket a célokat szoktatással, a kemény katonai rend és fegyelem állandó fenntartásával, a tanárok példamutatásával, feszes napirenddel, testneveléssel és edzéssel, a civil tantárgyak lehetőség szerinti katonai szellemű átszínesítésével és rendkívüli, valamint internátusi tantárgyak oktatásával valósították meg. Az internátusi tárgyak közül a húszas években illemtanórának nevezett hivatásra nevelés állt az első helyen. A zártrendi kiképzés során megszerzett biztonság kiegészült a fellépésben, társaságban szükséges viselkedés elsajátításából adódó biztonsággal. Az „ép test," a fizikai állóképesség, a tartás megalapozását segítette elő az intézeti sportélet, az évente megrendezésre kerülő, katonaiskolák közötti sportversenyek.

A korszak első évtizedében cserkésztevékenységnek álcázott katonai gyakorlati foglalkozások mellett délutánonként a VKM által bevezetett szavaló-, olvasó-, önképző-, sport-, zeneköri és énekkari foglalkozások feszítették tovább az amúgy is „katonás" napirendet.[39] A civil reáliskolai tanterv szerint folyó délelőtti tanórák szintén a délutánok folyamán egészültek ki rendkívüli (választható) tanórákkal és internátusi (kötelező) foglalkozásokkal. A már említett legfontosabb „hivatásra nevelés"-órákon kívül, amelyek a gyakorlati foglalkozásokhoz hasonlóan az osztályfőnök-csapattisztek vezetésével folytak, internátusi tárgynak számított az egészségügyi ismeretek oktatása, a gyorsírás, a levelezés, a tánc és a vívás.

---

[35] V. ö. *Perjés Géza:* A ludovikásokról. *Hitel,* 1991. 6–7. sz., 99–123. o.

[36] HL HM eln. 9. 560.172 – 1920. Wiblinger Jakab ezredes ugyanebben a rendeletében utasította a növendékeket a napilapokban és folyóiratokban megjelenő irredenta költemények és dalok gyűjtésére és betanulására. L. még HL HM eln. 9. 451.871–1920., 90.419–1920. és 9008–1920.

[37] Részletesebben l.: *Eszenyi József:* i. m. 72. o.

[38] V. ö. Oktatási utasítás a m. kir. honvéd nevelő- és képzőintézetek részére. Budapest, 1918. 6. o. Ezeket a katonai nevelési értékeket a korábbi utasítások és a korszak katonapedagógiai írásai is rendre megfogalmazták. „Jellemszilárdság, becsületesség, kötelesség, fegyelem" váltak a korszak katonai beszédeinek vezényszavaivá. L. pl. Shvoy István gy. tábornok, a M. Kir. Honvédség főparancsnokának beszéde az 1936-os tisztavatáson. Idézi: *Ludovikás Levente,* 1936. sz., 68. o.

[39] A napirend katonaiskolai hagyomány volt, a dualizmuskorihoz képest alig változott. A 6 órai vagy fél hetes ébresztő, torna, tisztálkodás, reggeli után 13 óráig folyt a tanítás (1935-ig 50 perces órákban). Az ebéd után kötelező levegőzés után kezdődtek a délutáni foglalkozások. Kb. másfél–két óra jutott az ismétlésre, felkészülésre. A nap, takarodóval, 9 órakor ért véget.

Az intézeti együttélés és elzártság következtében rendkívül erős közösségi érzés és bajtársiasság alakult ki a növendékekben. Az internátusi rend és fegyelem arra tanította őket, hogy törvények uralkodnak felettük, amiket tisztelniük kell, egyéni érdekeiket a közösség érdekeinek kell alárendelniük. „Nincs privátum, míg a haza érdeke úgy kívánja."[40] A honvéd reáliskolai nevelőintézetek gondosan felépített szemlélet- és tudatformáló hatása olyan gondolati és elsősorban érzelmi alapanyaggal látta el a tíz–tizennégy éves koruktól többnyire nyolc, legkevesebb négy évig e fiúinternátusokban nevelkedőket, amelyek egész életükre irányadóak maradtak. Az iskolák zártsága, fegyelme, hierarchikus rendje biztosította, hogy csak a hivatalos politika által támogatott, a hadsereg hagyományainak megfelelő szellemi környezettel érintkezzenek; a középosztályi származást preferáló felvételi feltételek pedig elősegítették, hogy a szülői ház se sugározzon eltérő szellemiséget, és az iskolákba a növendékek már otthonról hasonló értékrenddel érkezzenek.[41]

A húszas évek végére a rejtett katonaiskolák „kinőtték" a Monarchiától örökölt, poroszos fogantatású laktanyaszellemet, amit Ottlik Géza oly hitelesen örökített meg Iskola a határon c. könyvében.[42] Az altisztek helyébe a kor pedagógiai irodalmát, polgári nevelési irányait, tanterveit is ismerő nevelőtisztek kerültek.

Ahogy a bethleni konszolidáció erősödött, az intézetek is erősödtek és gyarapodtak anyagiakban, ellátottságban, épületekben, színvonalban. Költségvetési adataik bizonyítják, hogy a katonaiskolákra a két világháború között a lehetőségekhez mérten sokat áldoztak. Öt katonai nevelőintézet részére (az ötödik a Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet[43] volt) kb. félakkora összeget irányoztak elő, mint 55 állami középiskola és 6 internátus költségeire. Egy nevelőintézet átlagos költsége hatszor akkora volt, mint egy állami középiskoláé.[44]

A katonai jelleg erősödése a harmincas években

A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság távozása (1927) után, a harmincas évek elején, még titokban ugyan, de kezdetét vehette a haderőfejlesztés. Önérzetének fokozatos visszaszerzésével a honvédelmi vezetés határozott lépéseket tett tanintézetei kizárólagos irányításának visszaszerzésére is. Bár a rejtés látszatát továbbra is fenn kellett tar-

[40] *Vass Miklós:* Nevelés és nemzeti eszme. In: Zrínyi Miklós M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője 1924–1925. 5. o. A korszak civil és katonai irodalmában sokszor ismételt szlogen.

[41] Az intézetek zártságának előnyeit pontosan látta a korszak kiemelkedő katonapedagógusa, Saád Ferenc is. „Kihasználtuk az iskola társadalmi nevelő hatását. Nevelőink együtt éltek osztályukkal. Ellenőriztük a növendékek olvasmányait és igyekeztünk minden eszközzel lenyesegetni a korszellem káros kinövéseit. Gondunk volt arra, hogy a növendékek értesüljenek a napi eseményekről, de távol tartottuk intézetünktől lázas korunk minden zavaró jelszavát. Mindig hangsúlyoztuk, hogy intézetünk nevelőintézet. Itt nem csupán a tantárgyakon keresztül lehet alakítani az ifjúság lelkét, de nevel maga a templomian tiszta környezet és az intézeti élet minden megnyilvánulása is." A Zrínyi Miklós M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője 1937–1938. 24. o.

[42] Budapest, 1959. Szép vallomás található a katonaiskolai nevelés későbbi „hasznáról" *Székely János:* Nyugati hadtest című könyvében is. Budapest, 1982. 219–224. o.

[43] Katonatisztek árva, félárva, ill. szegény lányainak taníttatását segítendő hozták létre, és szintén a HM 9. tisztképzési és nevelésügyi osztályának irányítása alá tartozott. A lányokat különböző (női) polgári foglalkozásokra képezték ki, de a korszakban kivételes módon igazgatónőjüket és nőtanáraikat ugyanolyan katonai rendfokozattal ruházták fel, mint a fiúinternátusok parancsnokait és tiszttanárait. Erről *Závodi Szilvia:* A Soproni Magyar Királyi „Zrínyi Ilona" Honvédtiszti Leánynevelő Intézet. In a *Hadtörténeti Múzeum Értesítője,* 8. sz., Budapest, 2005. 53–75. o.

[44] HL HM eln. 9. 120.781–1931.

tani, megkezdődött a reáliskolai nevelőintézetekben a VKM által meghonosított szellem és szokások likvidálása, a katonai jelleg hangsúlyozása. „A tisztikarban nem szabad kialakulni engedni oly felfogást, amely a polgári középiskolai tanári mivoltot helyezi előtérbe[45] – szögezték le egymás után a HM-rendelkezések. – A katonai tanintézetek tanári kara elsősorban tiszt (tisztviselő) és az egymás közötti viszonyban a honvédség minden más területén meglévő alá-és fölérendeltség fenntartása mellett a szokásos bajtársi (és nem kollegiális) viszonynak kell uralkodnia." Más tekintetben is „téves és rossz felfogásnak" minősítették a polgári tanügyi hatást. Végül 1932-ben elrendelték: „az intézményparancsnokok nem vehetnek részt a polgári középiskolák igazgatói, a tisztikar a tanári értekezletein. A tankerületi főigazgatók és szakfelügyelők szemlejellegű ellenőrzése megszűnik. Ezek a szervek az intézmények személyzetével és növendékeivel a továbbiakban nem rendelkezhetnek, értekezleteket nem tarthatnak."[46]

A tankerületi főigazgatók 1883-tól deklarált azon jogát, hogy az érettségiket ellenőrizhessék továbbra sem tudták megszüntetni, de az intézetek képzési programjába, a tanmenetbe, a pedagógiai vezetésbe, a tanárok minősítésébe ettől kezdve már nem szólhattak bele; az intézmények működésével kapcsolatos észrevételeiket, kifogásaikat a tanári karokkal többé nem közölhették.

1932-től a katonai nevelőintézetek irányítója pedagógiai vezetés tekintetében is a HM tisztképzési és nevelésügyi osztálya lett. Vezetőjének mindenben ki kellett kérnie a honvédség főparancsnoka mellé rendelt, tábornoki rendfokozatú tisztképzési és nevelésügyi szemlélő véleményét.[47] A HM az iskolák belső életébe és ügymenetébe a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak többé nem engedélyezett beleszólást.

Mindezek az adminisztratív intézkedések azonban nem tudták gyorsan megváltoztatni a reáliskolai nevelőintézetekben éppen ezekre az évekre megszilárdult, az 1920-as években a VKM kezdeményezésével és bábáskodásával formálódó szellemiséget. A szellemi, gondolkodásbeli átrendeződés mindig fáziseltolódással megy végbe. Itt a folyamatot még lassította, hogy az iskolák rejtését, polgári jellegének látszatát, civil tantervét továbbra is fenn kellett tartani. A polgári tanügyi hatóságokkal – bármennyire törekedtek is rá – teljesen nem lehetett megszűntetni az érintkezést. Irányelveikhez, utasításaikhoz, ha csökkenő mértékben is, de a korszak végéig alkalmazkodni kellett. A parancsnokok cseréjét a katonai tradícióknak megfelelően ugyan felgyorsították a harmincas évek közepétől, az addig szokásos 5–6 év helyett két-három évig hagyva őket az intézetek élén, de a húszas években egyetemi oklevelet szerzett törzstisztekből álló tanári kar az intézetek állandó magja maradt; szemléletük, növendékeihez való hozzáállásuk, tanítási módszereik, követelményeik alapvetően a későbbiek során sem változtak.[48]

---

[45] HL HM eln. 9. 115.163–1932.

[46] Uo.

[47] 1929-től a 9. osztály vezetőin és a tankerületi főigazgatókon kívül a szemlélők is rendszeresen, legalább évente kétszer látogatták az intézeteket. A honvéd reáliskolában minden évben látogatást tett egy-egy katolikus és protestáns egyházi személyiség, legtöbbször püspök. Horthy Miklós kormányzó 1922-ben a pécsi és a kőszegi, 1931-ben ismét a kőszegi intézetet látogatta meg. 1932-ben Pécsett látogatást tett Albert királyi herceg, Hóman Bálint kultuszminiszter, Kállay Miklós földművelésügyi miniszter és Fabinyi Tihamér kereskedelmi miniszter. Hóman Bálintot elkísérte Szili Kálmán (VKM) és Varga Imre (pénzügyi) államtitkár, Szapáry Lajos gróf főispán, Nedtvich Andor polgármester és Fischer Béla alispán is.

[48] Az „állandó tanárok" sorából kiemelkedett a már említett Saád Ferenc (Pécs) és Mathia Károly (Kőszeg), a korszak katonapedagógiai szakirodalmának megteremtői. Saád Ferenc a harmincas évek elején, Mathia Károly az évtized végén a Ludovika Akadémia tanára volt.

A katonai jelleg erősödésével az 1930-as évek elejétől a gyakorlati képzés vált hangsúlyosabbá. Az egyik legfontosabb elméleti-gyakorlati tárggyá a lövéstan, a lőkiképzés és a fegyverismeret lett, amit oktatni, gyakoroltatni, természetesen, továbbra is csak a délutáni, internátusi órák keretében lehetett. A gyakorlást éleslövészettel fejezték be, az alsóbb évfolyamok légpuskával, a felsőbb évfolyamok hadi fegyverrel lőttek. A harcászati feladatot az úgynevezett csatárkiképzés keretében raj-, szakasz-, század- és zászlóaljkötelelékben hajtották végre. Gyakorolták a harcbiztosítás, a parancsnoki munka fortélyait, a térképolvasás, térképkidolgozás alapfeladatait. Volt kerékpáros kiképzés és – ahol lehetett – síoktatás is. 1933-tól a változásokat külsőségekben is kifejezve megszűnt a cserkészruha, katonás egyenruhát rendszeresítettek, és a tiszttanárokat ismét rendfokozatuknak megfelelően szólították.

A reáliskolai nevelőintézetek katonai jellegüket nyíltan 1937 februárjától vállalták. Ettől kezdve, ahogy már utaltunk rá, a „honvéd" szót nevükben is szerepeltették.[49]

Az Országos Közoktatási Tanács jelentése a katonai nevelésről és a reáliskolai nevelőintézetekről

A szellemi erők háborúra készítésének részeként 1936-tól (a Honvéd Vezérkar 1940-re valószínűsített egy európai háborút) megkezdődött a katonai nevelés és tudatformálás társadalmi méretű népszerűsítése.

Magyarország akkori miniszterelnöke, Gömbös Gyula (1932–1936) – aki 1905-ben hadapródiskolát végzett Pécsett, és a harmincas évek elején két fiát is a kőszegi reáliskolai nevelőintézetbe íratta – 1936 tavaszán felkérte a magyar közoktatás legfelsőbb szervét, az Országos Közoktatási Tanács (OKT) elnökségét,[50] látogassák végig a katonai képző- és nevelőintézeteket, és tapasztalataikról adjanak számot. A katonai nevelés társadalmi népszerűsítését célzó jelentés elkészítését az elnökség tagjai közül a magyar közoktatás kiemelkedő személyisége, Kornis Gyula[51] vállalta fel.[52]

A jelentés első része a katonai nevelés ideális képét, az eszményi tisztet, mint katonaeszményt mutatja be, második része pedig a reáliskolai nevelőintézetekben tett látogatások tapasztalatait, tanulságait összegzi.[53] Kornis interpretációja szerint a magyar tisztet mindenekelőtt mély hivatástudat jellemzi, mely „a nemzet nagy vezérgondolatából, történelmi aspirációinak legbensőbb értékélményéből" táplálkozik, és nem más, mint „an-

[49] Pl. a soproni intézet a M. Kir. Rákóczi Ferenc Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet elnevezést kapta. Ennek értelmében változott a többi iskola elnevezése is.

[50] Teleki Pált, Kornis Gyulát, Szili Kálmánt és Tasnády Nagy Andrást.

[51] Piarista pap, filozófus, pedagógus, kultúrpolitikus. 1927 és 1931 között az Országos Közoktatási Tanács ügyvezető alelnöke. 1925-től 1938-ig a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke. 1935–1936-ban a budapesti bölcsészettudományi kar rektora. 1927 és 1931 között államtitkárként a közoktatás egyik irányítója.

[52] HL HM Tanulmánygyűjtemény 2603. „Kornis Gyula jelentése a katonai iskolákban tett látogatásairól." A katonai körökben később sokat hivatkozott Kornis-jelentés Janus-arcú, összetett dokumentum. Célja a katonai nevelés népszerűsítése, de szerzője úgy dicséri a katonaiskolákat, hogy a civil pedagógusok azért érezhessék benne a közoktatás szemszögéből megfogalmazott kritikát is. Mindenki kihallhatja belőle azt, amit szeretne, dicséretet és kritikát is egyszerre.

[53] Ápr. 27-én a kőszegi, ápr. 28-án a soproni reálnevelő intézetet és a Zrínyi Ilona leánynevelő intézetet, máj. 5-én a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia I. főcsoportját, máj. 6-án II. főcsoportját, máj. 7-én a Hadiiskolát látogatták meg.

nak mindenekfelett való érzése, hogy valamennyi tiszt, mint láncszem felelős a nemzet fennmaradásáért vagy pusztulásáért."[54]A többi katonai erény ebből a mélyen átélt hivatástudatból már magától sarjad ki, és a katonai szellem, a „magyar fajszerű katonai virtus" a tiszteken keresztül kiárad a legénységre, az egész nemzetre.[55] A jelentés fő motívuma annak kiemelése és tudatosítása, hogy Trianon, a revízió motiváló ereje csökkentette a katonai nevelésben a civil pedagógia és a közvélemény számára nehezen elfogadható drill szerepét.

A magát jelentése bevezetőjében „szakpedagógusnak" tituláló Kornis Gyula jól ismerte a katonai nevelés irányelveit. Hangsúlyozta, az erős hivatástudat kialakítása elsősorban jellemképzés. Nem „sápadt doktriner intellektualizmus, hanem érzületformálás, az értelemnél sokkal mélyebb érzelmek nevelése: ezek közül is nem az »én-érzelem,« hanem a »mi-érzelem,« a katonai testületi szellem, a kollektív tudat kialakítása."[56] Elérendő célja pedig a „nemzeti ideológia vérré válása," „a nemzeti közösség sorsát megfordítani hivatott feladatba történő beleélés" kialakítása.[57]

Az egyéniséget féltő polgári pedagógia megnyugtatására – és népszerűsítése esetén erre feltétlenül szükség volt – Kornis a kor katonai nevelésének legnagyobb erényeként azt hangsúlyozta, hogy összhangba tudta hozni a kollektivizmust és az individualizmust, a feltétlen engedelmességet és a harcászatban is mindjobban szükséges autonóm cselekvést, önálló gondolkodást. „Mindehhez rendkívül sokoldalú nevelés szükséges" – szögezte le ugyanakkor 19 oldalas jelentése katonai nevelést méltató záró fejezetében. – „A legmagasabb szakmai műveltséget széles hátterű általános műveltségnek kell kiegészítenie... A katonai nevelés nem lehet pusztán szaktechnikai nevelés, hanem ki kell terjednie az ország gazdasági, társadalmi, közigazgatási, politikai, statisztikai, pénzügyi, néppszichológiai stb. viszonyaira."[58]

Bár Kornis, vállalt feladatának megfelelően, végkicsengésében rendkívül pozitívan értékeli a katonai nevelést, a reáliskolai nevelőintézetekre vonatkozó megállapításai tartalmazzák mindazt a civil szemszögű kritikát is, amelyet a közoktatás katonaiskolákkal érintkező szakemberei a közelmúlt együttműködése során rendre megfogalmaztak. Figyelmeztet például az általános és szakműveltség együttes adásából következő túlterhelés veszélyére – a túlterhelés szót alá is húzva. Az OKT volt alelnökének benyomása szerint a növendékek reggeltől estig agyonfoglalkoztatottak, gyors egymás után következő élményeik nem rakódhatnak mélyre, nem marad idejük feldolgozásukra. Ez fásulttá teheti őket.[59] Kornis határozott elégedetlenségét fejezte ki az OKT elnöksége nevében a történelem- és filozófiaórák színvonalát illetően, kifogásolta a parancsnokok – a harmincas évek elején a katonai hagyományoknak megfelelően ismét – meggyorsított cseréjét, a könyvtárakban a civil pedagógiai irodalom hézagait.[60]

---

[54] *Kornis:* i. m. 3. o.

[55] A katonaeszményt – vélhetően központi utasításra – 1935–1936-ban az Értesítők is megfogalmazták. L. pl. *Dr. Saád Ferenc:* Fiamat katonásan szeretném nevelni. In: M. Kir. Zrínyi Miklós Reáliskola Értesítője, 1935/36. 7–11. o. – *Mathia Károly:* Katonai nevelés – jellemnevelés. In: M. Kir. Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője, 5–10. o.

[56] *Kornis:* i. m. 4. o.

[57] Uo. 3. o.

[58] Uo. 5. o.

[59] Uo. 13. o.

[60] Uo. 15. o.

Mind a hivatástudat-formálás, mind a tanulmányi eredmények, mind a fegyelem terén tapasztalt jó színvonal három alapvető feltételét a jelentés a felvételi szelekcióban, az internátus-jellegben, és a viszonylag csekély osztálylétszámban jelölte meg.[61] „A polgári középiskolákban folyó nagy tömegnevelés felületességével szemben, amely a tanulók óriási létszámából és az iskolákban töltött viszonylag csekély időből következik, katonai nevelőintézeteink összehasonlítatlanul magasabb fokon állnak, mert valóban ismerik kívül belül valamennyi növendéküket, ezek fejlődési menetét és tempóját. Ezért lehetséges itt sokkal mélyebb nevelési hatások kiváltása."[62]

Kornis rendkívül jellegzetesnek mutatta be az iskolák személyiségformáló légkörét. Első benyomásai a legifjabbakról azt sugallták: „A katonai atmoszféra hatása már kis korukban mind Kőszegen, mind Sopronban szemmel láthatóan beleorganizálódik idegrendszerükbe, s egészen más magatartásúvá formálja őket, mint amilyen a civil középiskolai társaik testi, szellemi habitusa. A katonai hivatás kezdettől fogva rájuk nyomja bélyegét."[63] Dicsérte a tanulmányi eredményeket, különösen a reáltárgyakét, külön kiemelve a testi nevelést. Az alsóévesek földrajztudását, térképismeretét még a földrajztudós Teleki Pál is elismeréssel nyugtázta.[64]

A növendékekkel történő beszélgetésekből (a civil pedagógusokat, a közvéleményt megnyugtatandó) is azt a tanulságot vonta le, hogy „a komoly fegyelem nem gátolja az egyéniség egészséges kivirágzását."[65] A hazafias nevelés, „az össztársadalmi feladattal," a revízióval való azonosulás elősegítette, hogy a feltétlen engedelmesség követelményét összeegyeztessék az önállósággal, az egyéni kezdeményezéssel. A növendékek úgy tanultak meg parancsot teljesíteni, hogy közben megőrizték döntési képességüket.

A Kornis-jelentés szerint az OKT a reáliskolák belső életét és a bennük megnyilvánuló szellemet egyértelműen elismerően értékelte. „Katonai nevelésünk szervezete és működése a tervszerű felsőbb irányítás alatt rövid idő folyamán a fejlődésnek hatalmas útját tette meg."[66] – szögezte le. Bár a tervszerű felsőbb irányítást a pedagógus/kultúrpolitikus Kornis Gyula minden valószínűséggel a két minisztérium együttes tevékenységére értette, a honvédség felső vezetése a katonai nevelés értő és elismerő dokumentumának tekintette az OKT jelentését, és a későbbiek során többször hivatkozott rá.

1937 májusában Kornis jelentésének első részét, Katonás nevelés címen elnöki megnyitóként felolvasta a Magyar Pedagógiai Társaság évi közgyűlésén, majd az itt elhangzott előadást megjelentette a Magyar Pedagógiai Szemle 1937. évi 5–6. számában is.[67]

---

[61] A 30–35 fős osztálylétszámok valóban kisebbek voltak a civil középiskolák 40-en felüli létszámainál. A nevelők aránya még ennél is jobb volt: a honvéd reáliskolai nevelőintézetekben 6–8 növendékre jutott egy-egy nevelő.

[62] *Kornis:* i. m. 8. o.

[63] *Kornis:* i. m. 7. o.

[64] Uo. Teleki Pál jelentése. A Kornis-jelentéshez csatoltan megtalálható az OKT-elnökség többi tagjának rövid véleménye is a katonai intézményekben tapasztaltakról.

[65] *Kornis:* i. m. 11. o.

[66] Uo. 18. o.

[67] Uo. 3–9. o. A katonás nevelés című tanulmány és az elnöki megnyitó is a következő Zrínyi-idézettel zárult: „Végy példát a darvakról és a vadludakról. Nem teszik szárnyok alá fejüket, és nem alusznak, míg strázsát nem állítanak; gondold meg: ellenséged sem aluszik, hanem vigyáz és gondolkodik a te károdra."

Az Országos Közoktatási Tanács elismerő értékelésének ismeretében, 1937 őszén katonai vezető körökben nem kis visszatetszést keltett a VKM levélben küldött javaslata,[68] mely arra szólította fel a reáliskolai nevelőintézeteket, hogy az 1934. évi oktatási törvény (XI. tc.) kötelező érvényére tekintettel alakuljanak át humán jellegű gimnáziumokká, és vegyék át az egységes középiskola éppen 1937-re elkészült tantervét.[69]

A rejtés kényszerétől éppen szabaduló, megnövekedett szerepe és önbizalma miatt a civil közoktatástól teljesen elszakadni készülő, a régi tisztképzési rendszer visszaállítására 17 éve váró katonai vezetés felháborodva fogadta a javaslatot, de az érettségiről (s ezzel a VKM is számolt) – középosztályhoz tartozási igénye, a katonai akadémia főiskola jellege miatt – nem mondhatott le. A honvédség vezetőinek felháborodását csak fokozta, hogy az egységes gimnázium legtöbb óraszámban tanított tárgya a – katonaiskolákban csaknem sohasem oktatott és a leendő tisztek számára valóban szükségtelen – latin nyelv volt.[70]

A reáliskolai nevelőintézetek átalakításának nehézségei a harmincas évek végén

A húszas években a VKM által meghonosított, a harmincas évek elejétől a reáliskolai nevelőintézetekből kizárásra ítélt szellemiség az egységes középiskola bevezetésével újabb erősítést nyert. És éppen akkor, amikor a M. Kir. Honvédség vezetői a rejtés megszűnésének biztos tudatában[71] arra a meggyőződésre jutottak, végképp ideje megszabadulni tőle. A Monarchia tisztképző intézeteiben nevelkedett katonai vezetők – a közelgő háborúra tekintettel – a hiányzó alantos tisztek rohamléptekben történő pótlását, az erre a feladatra megfelelő hadapródiskolák visszaállítását, a nevelőintézetekben közel két évtizedig háttérbe szorított szakszempontok érvényre juttatását, gyakorlatibb képzés bevezetését sürgették.

A társadalom elitjéhez tartozó tisztikar magas általános műveltségi színvonalához makacsul ragaszkodó VKM azonban az egységes középiskola bevezetésével és kötelezővé tételével még a harmincas évek végén is sikeresen megakadályozta a hadapródiskolák „jól bevált" típusának visszaállítását.[72]

A VKM csapdája természetesen arra ösztönözte a katonai vezetést, hogy még inkább igyekezzék szabadulni a gyengesége idején ráerőltetett civil kontrolltól.[73]

---

[68] HL HM eln. 9. 35.959–1937. A tízoldalas levelet Kemenes Illés, az Országos Közoktatási Tanács elnöke, budapestvidéki tankerületi kir. főigazgató fogalmazta.

[69] A polgári iskolák neveléscentrikussá tételét szorgalmazó Hóman Bálint kultuszminisztersége időszakában (1932–1941) született egységes középiskola „a nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiséget" kívánta egységes műveltséggel felvértezni. A polgári reáliskolák 1937-re már megszűntek.

[70] Az 1868. évi átszervezés során Pechmann altábornagy bevezettette az akadémia első és második évfolyamában, de 1874-ben eltörölték. Német katonai akadémiákon a XIX. század utolsó évtizedeiben még kötelező tárgy volt.

[71] A magyar fegyverkezési egyenjogúságot a bledi konferencián 1938 augusztusában ismerték el.

[72] A 30-as évek végén Európában már csak Lengyelországban volt hadapródiskola.

[73] „Általános műveltséggel egy kérdést sem lehet megoldani, de minden kérdést el lehet gáncsolni." – Tiltakozott, pl. Szombathelyi Ferenc, a Ludovika I. főcsoportjának parancsnoka 1938-ban „a magát a Szervi Határozványokba is belopó civil »főiskolai« szellem" ellen. – „Kultúrfölény a mi jelszavunk nem lehet. A népek nagy érdekeinek eldöntésénél nem a kultúrfölény, hanem a nép fegyveres ereje az, ami döntően esik latba.

Röder Vilmos honvédelmi miniszter a reáliskolai nevelőintézetek tantervének módosítása tárgyában 1937 októberében értekezletet hívott össze a Honvédelmi Minisztériumba.[74] A meghívottaknak, a képző- és nevelőintézetek parancsnokainak 30 perces előadásban kellett ismertetniük a maguk és tanári karuk elképzeléseit.[75] A hozzászólások az akkori tiszti mentalitás széles skálájának tanúbizonyságai. Voltak, akik a katonai jelleg erősítése mellett szálltak síkra és volt, aki – ha óvatosan is – annak adott hangot, hogy maradjon meg az iskolák tanterveiben az általános műveltségadó jelleg dominanciája. Azt egyöntetűen kívánatosnak tartották, hogy a reáliskolai nevelőintézetek átmeneti helyzete, „melyben sem teljes értékű középiskolák, sem pedig megfelelő célú katonai iskolák,"[76] szűnjön meg.

Az akadémiaparancsnokok az akadémiák nézőpontjából fejtették ki tágabb, a tisztképzés egészére vonatkozó elképzeléseiket. A Szombathelyi Ferenc vezérkari ezredes, a Ludovika I. főcsoportjának parancsnoka által felvázolt modell például – mutatis mutandis – a dualizmuskori tisztképzési rendszer felélesztését szorgalmazta.[77] A két világháború közti tisztképzés rendszerét hosszúnak, drágának és a gyakorlati élet szempontjából merevnek tartotta. „Ez a kiképzés túl magas az alantostiszti szolgálat szempontjából és emellett mindenki számára igényeket teremt a törzstiszti rendfokozat elérésére." Az alacsonyabb fokú képzés visszaállítását javasolta, mert szerinte a tiszti tömeg képzésére az alantos tiszt a megfelelő, hiszen rájuk van a legnagyobb számban szükség, és ezt a tömegszükségletet olcsóbban és gyorsabban kellene és lehetne is kielégíteni. A középiskolának olyan típusát javasolta tehát, mely a felsőbb évfolyamokon kiemelt óraszámban katonai tantárgyakat oktat; a tehetségesek számára ugródeszka a magasabb képzéshez, a tehetségtelenebbeket pedig kibocsátja az életbe. Az alsóbb fokú képzés befejeztével, aki akar, érettségit tehetne, „különben pedig mint karpaszományos altiszt kerülne a csapathoz és egy év múlva, megfelelő szolgálat után neveznék ki zászlósnak."[78]

Javaslata értelmében a három reáliskolai nevelőintézet közül az egyiket alreállá (négyéves latintanítással), a másikat négyéves főreállá, a harmadikat ötéves hadapródiskolává kellene alakítani. Az akadémiai képzést három évre kellene csökkenteni, a csapatszolgálatot pedig a nyári hónapokra tenni.

Schindler Szilárd tábornok, a Ludovika II. főcsoportjának parancsnoka egyenesen azt indítványozta, hogy szüntessék meg a reáliskolai nevelőintézeteket.[79] A műszaki akadémia tapasztalataira hivatkozva úgy látta, a tehetségesebb és nagyobb tudású tisztjelölteket addig is a gimnáziumokból toborozták. A nevelőintézetek megszüntetésére vonatkozó kategorikus javaslatát azonban az értekezlet résztvevői közül senki sem támogatta.

Illik, hogy legalább a katonai intézetekben ez az egyszerű helyes felismerés legyen irányadó." V. ö. HL HM eln. 9. 51.636–1938. A Ludovika Akadémia 1937–1938. évi jelentése. 3–4. o.

[74] HL HM eln. 9. 35.959–1937. A kétnapos értekezletről készült jegyzőkönyvet lásd: HL HM 49.699–1937.

[75] A kőszegi intézet parancsnoka Berkovich Brúnó, a pécsié Csatáry József a sopronié Röder Jenő ezredes volt.

[76] HL HM eln. 9. 49.669–1937. A M. Kir. Rákóczi Ferenc Honvéd Reáliskolai Nevelőintézet parancsnokságának írásban megküldött javaslata

[77] Uo. A M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia I. főcsoportja parancsnokának előadása 1937 okt. 22-én.

[78] Uo.

[79] Uo. A Ludovika II. főcsoportja parancsnokának előadása a m. kir. reáliskolai nevelőintézetek tantervének módosításával kapcsolatban.

Nemcsak azért, mert a katonai körök éppen arra készülődtek, hogy a rejtés időszakában átmentett iskolákat végre igazi rendeltetésüknek megfelelően használhassák, de azért sem, mert a kor katonapedagógiai felfogásával azonosulva az értekezlet többi résztvevője azt vallotta: az eredményes hivatásra nevelést maximum 14 éves kortól el kell kezdeni. Schindler tábornok kategorikus javaslatát annak ellenére nem támogatták, hogy mindannyian tudták, nyomós érvként szól mellette, hogy az akadémiai kiképzést az 1937-ben már 60 %-ban civil középiskolákból felvettek miatt mindenképpen elölről kellett kezdeni.

A legélénkebb vitát a katonatiszti általános műveltség jellegére, főként a latintanítás bevezetésére vonatkozó VKM-érvek váltották ki. Azzal mindenki egyetértett, hogy a háború előestéje „végképp nem kedvez a régi korok kedvenc játékszerével történő foglalatoskodásnak."[80] A latin, a humanisztikus műveltség „puhává tesz," bizonyíték rá a magyar értelmiségi elit, mely a klasszikus műveltség hatására pacifistává, antimilitaristává vált, és lenézi a katonákat.

Teljes volt az egyetértés az értekezlet résztvevői között az alsó évfolyamokra vonatkozóan is. Feleslegesek – szögezték le. Káros a tízéves gyermekek kiszakítása a családból. Végül, kompromisszumos megoldásként, úgy határoztak: ha szociális okok miatt mégis maradna egy alreál, ott lehet latin, mert a VKM latin melletti érvei közül azt, hogy elősegítené a szelektálást, az alkalmatlanok más pályára irányítását, elfogadhatónak találták.[81]

Végezetül, az elhangzottakat összegző diplomatikus javaslatában Náray Antal vezérkari alezredes, a 9. osztály vezetője, az 1934:XI. tc. kötelező érvényével alátámasztott, az általános műveltségi szint megtartásához ragaszkodó alternatíva mellett tette le a voksot.[82] A kőszegi intézet 1938-tól visszaalakult alreállá, négyéves latintanítással, a pécsi és a soproni intézetek pedig, tantervükben alig változva, mint magyar királyi főreáliskolák funkcionáltak tovább 1941-ig, amikor – a marosvásárhelyi és nagyváradi katonaiskolákkal kiegészülve – ötéves fegyvernemi hadapródiskolákká alakultak.[83] (Mindkét esetben az egységes gimnázium helyi tantervű tagozataiként!) Az 1934. évi oktatási törvény 23. §-a – mint kiskapu – ugyanis lehetővé tette, hogy csak az első négy osztályban legyen kötelező a latin, heti hat órában, a felső évfolyamokon maradhatott a két nyugati

[80] Csatáry József kifejezése. Egyedül a kőszegi intézet parancsnoka, Berkovich Brúnó ezredes tartotta kívánatosnak, hogy a magyar értelmiség részeként a katonatiszt is rendelkezzen klasszikus műveltséggel.

[81] Az alsó évfolyamokon történő latintanítás elfogadásában az is közrejátszott, hogy az értekezlet résztvevői katonai képzésük megkezdése előtt általában valamilyen gimnázium első négy osztályában szintén tanultak latinul.

[82] Náray Antal a magyar tisztikar azon tagjai közé tartozott, akik látták a humanista műveltség szélsőségeket, felületességet kizáró hasznát is. „Kétségen kívül alapvető elvként kell elfogadni azt, hogy először az embert kell kialakítani, és csak azután lehet szakemberré átformálni. Először ki kell fejleszteni benne a nemes erkölcsökkel telített lelket, amely kincs birtokában az élet minden viharával szemben sikerrel állja meg a helyét és csak azután állítható az így kialakított ember valamilyen feladat megoldása elé" – fogalmazta meg az értekezlet utóiratában, érvelve ezzel a polgári tanterv, az iskolák reálokként történő meghagyása és az érettségi mellett. V. ö. HL HM eln. 9. 49.699–1937.

[83] HL HM eln. 9. 428.397–1938. L. még HM eln. 9. 46.471–1938. K-3 utasítás honvéd reáliskolák számára. – HL HM eln. 1/a. 31.683–1939. A pécsi és a soproni, hagyományainak megfelelően, Zrínyi Miklós, ill. Rákóczi Ferenc gyalogsági hadapródiskola lett. A fegyvernemi hadapródiskolákat a kormányzó. április 1-jén kelt 1705. KI sz. rendelete hívta életre. Budapesten a M. Kir. Görgei Artúr Honvéd Műszaki, Kassán (nem egészen egy évig) a M. Kir. Honvéd Repülő, Marosvásárhelyen a M. Kir. Csaba királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi, Nagyváradon a M. Kir. Gábor Áron Tüzérségi Hadapródiskola kezdte meg működését.

19.000/eln. 9-1937. sz. melléklet

A honvéd reáliskolai nevelőintézetek reformjához.
áttekintő táblázat.

1, Az okt. 22-23 értekezlet eredménye.
Mit javasolnak a pk-k.

	alsótagozat	felsőtagozat
Sopron int. pk.	megszüntetését	középiskola
Kőszegi -"-	legyen középiskola	középiskola
Pécsi -"-	legyen külön tanterve	külön tanterv
L.A.I. főcsop. pk.	megszüntetését	külön tanterv
L.A.II. -"-	megszüntetését	megszüntetését

2, Mit kellene a katona-középiskolában tanítani?

a, Helló alapismeret, pontos és a logikus gondolkodásra szoktatás végett valamint az erkölcsi nevelés eléréséhez ugyanazokat a tantárgyakat, mint a civil középiskolában, és

b, gyakorlati kiképzést nem sokkal nagyobb mérvben mint a civil középiskolában (katonai előképzést)

3, A középiskola előnyei.

a, Az érettségi biztosítja általános és növendéki munkájának komoly voltát.

b, az érettségi alapfeltétel a bat akadémia főiskolai jellegéhez.

c, érettségivel tisztek egyetemi tanulmányokat folytathatnak.

4, Latin tanulás előnyei.

a, A klasszikus eredeti alkotmányok nevelőhatása.

b, fegyelmezett logikus gondolkodásra szoktatást.

c, grammatikai alapismeret adása.

d, felismerhetők latin kifejezések elsajátítása.

5, Latin nyelv hátrányai.

a, Holt nyelv.

b, a tanuló szellemi megterhelése.

c, felső tagozatú tananyag a katonai pályához kevés haszonnal jár.

6, Alreáltagozat hátrányai.

a, Nagyon sok fontos, élő növendék a szellemi kiművelésben tananyagbeli csökkentésben részesülne.

b, a gyermeki korban megszokott bátorsági érzés fásultsága eredményez.

c, a kötelességes nevelés az alsóbb körökben kisszámban nem jó.

d, az Vasfolyamban (érettebb korban) megkezdett katonai nevelés több eredményt jelent.

7, Alreáltagozat előnye.

Tanárok és iskolán kívüli helyiségekben szolgáló tisztek azonos munkaerejének nevelése, mindkettő egyaránt megfelelő.

A fentiek figyelembevételével.

A, Döntésre javaslat:

1, Új elnevezés: honvéd középiskola.

2, Kőszeg csak alsótagozat, civil középiskolai tanterv (latinnal) azonos célzattal, és minimális katonai neveléssel.

3, Felsőtagozatba csak érdemesek lépjenek fel.

4, Pécs és Sopron csak felsőtagozat. 1934. XI. 23. §. szerinti helyi tanterv. (részletek csak a középiskola teljes tantervének ismerete után állapíthatók meg)

B, A végrehajtás munkarendje a döntés alapján.

1, Legfelsőbb hozzájárulás kieszközlése az új szervi hat. kiadásával.

2, Rendeletileg szabályozni az átmenet ütemeit.

3, Új Szolgálati Utasítás kiadása.

4, Részletes tanterv megállapítás V.K.M.-el egyetértőleg.

1937. III/11. Tenay s.k.

V.k. a hiteles másolatért

nyelv, és a helyi tantervnek megfelelően a reáltárgyak (elsősorban a matematika és ábrázoló geometria) kiemelt óraszáma.

A hadapródiskolákban a helyi tantervnek megfelelően a katonai tárgyak kaptak kiemelt szerepet, de az érettségi tárgyak óraszáma sem csökkenhetett. Az 1941-től induló hadapródiskolák tantárgystruktúrája sokban eltért a reáliskolai nevelőintézetekétől. Rendkívül zsúfolt tanterveik ékes bizonyságai annak, hogy a VKM direktíváitól még a háború alatt sem lehetett szabadulni. Az általános műveltségi tárgyak színvonaltartásának egyedüli biztosítéka – a katonai tárgyak rendkívül nagy óraszáma mellett – a reáliskolákból a hadapródiskolákba került, immár sokéves tapasztalattal rendelkező, művelt tisztek képzésére elkötelezett tanári kar maradt.

A honvéd reáliskolai nevelőintézetek két világháború közti története tehát a magyar katonai középiskolák, a tiszti előképzés kivételes fejezete. Keretükben valósult meg „a kétrendbeli iskolák" már a XX. század elején, a közoktatás részéről kezdeményezett „összehangolása" a civil- és katonatársadalom közelebb kerülésének időszakában, méghozzá úgy, ahogy a civilek szerették volna: a polgári iránynak tett engedmények árán. A sajátos helyzetű katonai nevelőintézetek színvonal terén közelítettek a legjobb polgári középiskolák szintjéhez; a revízióra készülő társadalom pedig jobban megismerte és elfogadta a katonai nevelést, a katonapedagógia értékrendjét, specifikumait. A rejtett katonaiskolák egyetemet végzett tiszttanárai elkötelezett híveivé váltak a művelt tiszt eszményének, s tovább vitték elkötelezettségüket az immár egyértelműen katonai jellegű, de ötéves és érettségit adó, a VKM direktíváitól teljesen elszakadni még a háború alatt sem tudó fegyvernemi hadapródiskolákba is, amelyek a korszak tisztképző és nevelő intézeteinek bár torzóban maradt, de mindenképpen új fejezetei.

Mária Szabó

HUNGARIAN MILITARY SCHOOLS UNDER DUAL CONTROL IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

On the strength of the directives of the Peace Treaty of Trianon, Hungary was allowed to maintain only one military college, the Royal Hungarian Ludovika Academy, which was turned into a four-year college in 1922. The cadet schools and military secondary schools that operated in Hungary during the period of the Austro–Hungarian Monarchy provided the basis for the establishment of four boys' boarding schools in 1921. These military secondary schools, which first offered four, and then later eight years of education, had to conceal their military character until 1937. From 1922, these schools were supervised by the Ministry of Religion and Public Education, but in fact they came under dual control, as they were directed by both the Ministry of Religion and Public Education and the Ministry of Defence. Owing to their dual supervision that often provoked conflicts, the Hungarian military secondary schools represented a special chapter in the history of Hungarian officer training. The considerable differences between the principles and values of military and civil education were manifest in these schools and provided grounds for both conflicts and compromise.

Due to the dual control, the military character was pushed into the background and public education gained ground in the military schools in the 1920s. Taking its right of supervision seriously, the Ministry of Religion and Public Education did its best to improve the general knowledge of the boarders who were to join the officer corps and thus to be members of the social elite. Even if military leaders did not believe that intellectual superiority could replace the force of arms, they accepted the academic progress. The mission of the educated officer of the period was re-evaluated: in order to restore the borders of Greater Hungary, the officer of the 1930s had to act as both the defender and the educator of the nation; one of his most important tasks was to motivate his soldiers effectively through "promoting the idea of the modern nation."

From the early 1930s, the military leaders took firm measures to regain exclusive control over the military schools, but not even during the Second World War were they able to reduce the number of subjects that established general knowledge, owing to the insistence on belonging to the middle class and, in relation to that, on the passing of the final exam.

Mária Szabó

LA DOUBLE ADMINISTRATION DES ÉCOLES MILITAIRES «HONVEDS» ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

Résumé

Conformément aux décisions du Traité de Trianon, la Hongrie ne put conserver qu'un seul établissement de formation d'officiers, l'Académie militaire royale hongroise Ludovika qui devint une école supérieure de quatre ans dès 1922. A partir des restes des écoles militaires et des écoles secondaires des sciences qui fonctionnaient sous la Monarchie austro-hongroise furent créés, en 1921, quatre internats pour garçons dits établissements d'éducation spécialisés en sciences. Ces écoles honveds de quatre puis de huit ans durent dissimuler leur caractère militaire jusqu'en 1937. Dès 1922, elles furent administrées par le Ministère des Cultes et de l'Éducation (VKM), mais en réalité, leur administration fut double: outre le VKM, elles furent également placées sous la surveillance du Ministère de la Défense. En raison de cette double administration non sans frictions, ces écoles secondaires honveds constituent un chapitre particulier dans l'histoire de la formation

d'officiers hongrois. C'est là que les principes et les valeurs de l'éducation civile et militaire, fort différents les uns des autres, se heurtèrent et cohabitèrent dans une étrange symbiose pour la première fois.

Dans les années 1920, cette double administration favorisa l'éducation publique en reléguant le caractère militaire au second plan dans les écoles secondaires honveds. Le VKM prit au sérieux son droit de surveillance et mit tout en œuvre pour augmenter le niveau de culture générale des élèves souhaitant appartenir au corps d'officiers, membres de l'élite sociale. Même si l'administration militaire ne croyait pas que la culture vaille autant que la force armée, ils prirent acte de la croissance des connaissances intellectuelles. Les missions des officiers cultivés de l'époque furent élargies: en rapport avec le révisionnisme d'État, l'officier des années 1930 devint aussi un éducateur dont une des principales missions consista à «cultiver l'idée nationale moderne» susceptible de motiver efficacement ses soldats.

A partir du début des années 1930, l'administration militaire fut décidée à récupérer la direction exclusive de ces écoles, mais, même pendant la guerre, elle n'arriva pas à réduire le nombre d'heures de cours des matières de culture générale, parce que les intéressés tenaient au baccalauréat et aussi à leur appartenance aux classes moyennes.

Mária Szabó

DIE DOPPELTE LEITUNG DER HONVED-MILITÄRSCHULEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Resümee

Die Beschlüsse des Friedensvertrages von Trianon bezüglich Ungarn machten die Aufrechterhaltung lediglich einer Institution zur Offiziersausbildung möglich: die der Königl. Ung. Honved-Ludovika-Akademie, die ab 1922 zu einer Hochschule mit acht Semestern wurde. Aus den Überresten der gemeinsamen und der Honved-Kadetten- und -Realschulen, die in der Zeit der Österreich-Ungarischen Monarchie auf dem Gebiet des Landes funktioniert hatten, wurden 1921 vier Knabeninternate, sogenannte Realschul-Erziehungsanstalten geschaffen. Diese vier-, später achtklassigen Honved-Mittelschulen mussten ihren militärischen Charakter bis zum Jahre 1937 geheim halten. Ab 1922 wurde ihre Leitung vom Ministerium für Religionswesen und öffentliche Bildung (VKM) übernommen, jedoch verfügten sie in Wahrheit über eine doppelte Leitung: sie wurden sowohl vom VKM, als auch vom Ministerium für Landesverteidigung beaufsichtigt. Infolge dieser doppelten Führung, die nicht frei von Reibereien war, entwickelten sich die Honved-Mittelschulen zu einem ganz besonderen Kapitel der Geschichte der ungarischen Offiziersbildung. Die in bedeutendem Maße abweichenden militärischen und bürgerlichen Bildungs-/Erziehungsprinzipien und -Werte vermengten sich in einer eigentümlichen Symbiose und trafen das erste Mal innerhalb dieser Mauern aufeinander.

Die doppelte Leitung führte in den 1920er Jahren dazu, dass der militärische Charakter in den Hintergrund gedrängt wurde und die öffentliche Bildung immer mehr Raum gewann. Das VKM nahm sein Aufsichtsrecht ernst und tat alles dafür, um die Allgemeinbildung der in Richtung des – zur Elite der Gesellschaft gehörenden – Offizierskorps strebenden Zöglinge auf das höchstmögliche Niveau zu heben. Auch, wenn die Führungspersonen der Honved-Armee nicht wirklich daran glaubten, dass die Bildungsüberlegenheit der Kraft der Waffen gleichkommt, nahmen sie die Vermehrung der intellektuellen Kenntnisse zur Kenntnis. Die beruflichen Aufgaben der gebildeten Offiziere der Zeit wurden ergänzt; in Zusammenhang mit dem revisionistischen Staatsziel wurden die Offiziere in den 1930er Jahren nicht mehr nur zu Verteidigern der Nation, sondern auch zu Erziehern der Nation. Eine ihrer wichtigsten Aufgaben war die „Pflege der zeitgemäßen nationalen Idee", die ihre Soldaten effektiv motivieren konnte.

Ab Beginn der 1930er Jahre unternahm die militärische Führung entschiedene Schritte, um die Ausschließlichkeit in der Leitung ihrer Lehranstalten zurück zu gewinnen. Es gelang ihr jedoch nicht einmal während des Krieges, die Stundenzahl derjenigen Fächer, die die Allgemeinbildung begründeten, zu reduzieren – einerseits infolge des Anspruches der Zugehörigkeit zur Mittelklasse, andererseits, in Zusammenhang damit, infolge des Festhaltens an der Reifeprüfung.

Мария Сабо

ДВОЙСТВЕННОЕ РУКОВОДСТВО ХОНВЕДСКИМИ ВОЕННЫМИ УЧИЛИЩАМИ В ПЕРИОД МЕЖДУ ДВУХ МИРОВЫХ ВОЙН

Резюме

Касающиеся Венгрии решения заключенного в Трианоне мирного договора позволяли иметь в стране только одно единс твенное военное учебное заведение для подготовки офицерского состава – Венгерскую Королевскую Гонведскую Академию Людовика, ставшую с 1922 года четырехлетним высшим военным училищем. Из останков функционировавших на территории страны в период Австро–Венгеркой Монархии совместного и гонведского пажеского и реального училищ в 1921 году было создано четыре интерната для мальчиков – так называемые реальные учебно-воспитательные заведения. Эти школы, вначале работавшие как четырехклассные, а затем восьмиклассные учебные заведения, до 1937 года вынуждены были скрывать свой военный характер. С 1922 года руководство ими взяло на себя Министерство Религии и Всеобщего Образования – в венгерском сокращении VKM. На самом же деле военно-учебные заведения имели двойственное руководство: они инспектировались как Министерством Религии и Всеобщего Образования, так и Министерством Обороны. Вследствие двойственного, и не лишенного противоречий управления гонведские средние школы вписали особую главу в историю подготовки венгерских офицеров. Внутри их стен во-первых сталкивались и смешивались в своеобразный симбиоз существенно различавшиеся принципы и ценности военного и гражданского обучения и воспитания. Это двойственное руководство привело к оттеснению на задний план военного характера обучения в 1920 годах в гонведких средних учебных заведениях. Министерство Религии и Всеобщего Образования, принимая всерьез свое инспекторское право, приложило все усилия для того, чтобы поднять на возможно самый высокий уровень общее образовани курсантов, стремившихся занять место в офицерском составе, принадлежавшем к элите общества. Хотя гонведские военоначальники и не верили, что превосходство в культуре и образовании стоит не менее, чем сила оружия, они смирились и приняли к сведению повышение интеллектуальных знаний кандидатов в офицеры. Связанные с воинским призванием служебные задачи образованных офицеров эпохи расширились: в связи с ревизионисткими государственными целями офицер в 1930 годах стал уже не только защитником, но и воспитателем нации. Одной из наиболее важных его задач было „воспитание и укрепление современной национальной идеи".

Начиная с 1930 годов, военное руководство предприняло решительные шаги по заполучению исключительно в свои руки руководства военно-учебными заведениями, но число учебных часов, предназначенных для обоснования общей образованности офицеров, – исходя из претензии принадлежности к среднему классу и в связи с этим и требования обладания аттестатом зрелости, не удалось сократить даже и в годы войны.

Seres István

Thököly Imre és Törökország

İstván Seres

İmre Thököly ve Türkiye

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006
Magyar–Török Baráti Társaság • Macar–Türk Dostluk Derneği

SALLAY GERGELY PÁL

JAPÁN-MAGYAR KATONADIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK 1938–1944*

Jelen tanulmány célja a japán–magyar katonadiplomáciai kapcsolatok szempontjából jelentős, 1938–1944 közötti időszak eseményeinek bemutatása az eddigi kutatási eredmények tükrében. Külön hangsúlyt kapnak a két ország közötti, katonai vonatkozású kitüntetés-adományozási adatok, amelyek elsőrangú forrásai a két ország között a második világháború időszakában fennálló katonai kapcsolatoknak, részletes közlésüket ezért is tartjuk fontosnak. Vizsgálódásunk kezdő dátuma 1938, aminek magyarázata alább olvasható; a kronológiai végpontként meghatározott 1944-es esztendő japán–magyar katonadiplomáciai eseményeiről ugyanakkor nagyon kevés ismerettel rendelkezünk, s csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a japán diplomaták az év derekán hagyták el Magyarországot (ezért zárjuk 1944-gyel az értekezést). Jóllehet a téma még további kutatást igényel, a tanulmány megjelentetését mégis időszerűnek tartjuk, hiszen ebben a témakörben eddig nem jelent meg szakpublikáció, s a magyar közgyűjteményekben hozzáférhető elsődleges források tanulmányozása már megtörtént.

*

1938 mérföldkő a japán–magyar kapcsolatok történetében, hiszen hazánkban akkor létesült először japán követség. Az első világháború kitöréséig ugyanis a távol-keleti ország Osztrák–Magyar Monarchiába akkreditált nagykövete Bécsben látta el hivatali teendőit, majd 1914. július 24-én Japán megszakította a diplomáciai viszonyt Ausztria–Magyarországgal, s az első hivatalos kapcsolat csak mintegy nyolc évvel később jött újra létre a szigetország és a Monarchia két – immár különálló – állama között. Honda Kumataró bécsi japán császári követet – aki 1922. február 9-én nyújtotta át megbízólevelét – és hivatali utódait Magyarországon is akkreditálták, s a japán követek egészen 1938 májusáig az osztrák fővárosból intézték a hazájuk és Magyarország viszonylatában felmerülő ügyeket.[1] A fentiekhez hasonlóan a bécsi japán követséghez beosztott katonai attasék Budapesten is akkreditálva voltak. Közülük az első – Osima Hirosi[2] tüzér őrnagy, később tábornokként berlini japán nagykövet – 1923. június 17-én kapta meg kinevezését e posztra.[3]

---

* Bár a témára vonatkozó magyarországi levéltári forrásanyag töredékes, célunk a rendelkezésre álló levéltári és könyvészeti források alapján vázolni Japán és Magyarország 1938–1944 közötti katonadiplomáciai kapcsolatait, a hangsúlyt egy különleges és meglepően jól dokumentált részterületre, a kitüntetésügyre helyezve.

[1] *Nagy Iván:* Magyarország kapcsolatai a 2600 éves Japánnal. II., bővített kiadás. A Magyar–Nippon Társaság kiadása, 1943. 10. o.

[2] Osima Hirosi (1886–1975) altábornagy és diplomata. 1923–1925 között bécsi és budapesti, 1934–1938 között berlini japán katonai attasé. 1938–1939, majd 1941–1945 között berlini japán nagykövet. A második világháború után háborús bűnösként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1955-ben szabadult. Kodansha Encyclopedia of Japan. Tokió, 1983. 6. k. 125. o.

[3] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 62. (Külügyminisztériumi levéltár. Protokoll osztály.) 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 8374/1923–Küm.

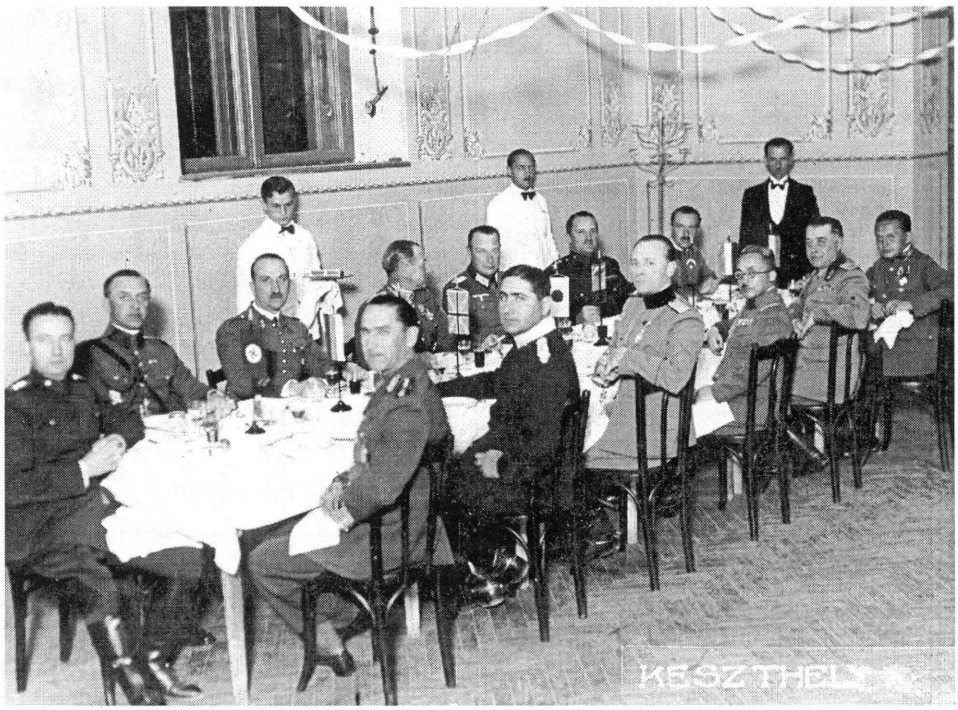

Magyarországra akkreditált katonai attasék találkozója Keszthelyen 1938-ban. A háttal ülő sorban jobbról a harmadik Vakamacu Tadakazu vezérkari ezredes, budapesti japán katonai attasé. (Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum. Lt. sz.: 33.590.)

1938-ban azonban fölöslegessé vált a magas szintű japán diplomáciai testület fenntartása Bécsben, hiszen az Anschluss után a követi hatáskört Japán berlini követe töltötte be a Harmadik Birodalomba bekebelezett Ausztria viszonylatában is. Így tehát az 1938. június 17-ével a magyar királyi kormányhoz akkreditált új japán követ, Macumija Hadzsime[4] júliusban megérkezett hazánkba és elfoglalta budapesti állomáshelyét.[5] Ezzel összhangban az 1937. július 30-án a bécsi japán követségre katonai attasévá kinevezett Vakamacu Tadakazu[6] vezérkari alezredes 1938 júniusában – már ezredesként – Budapestre helyezte át székhelyét.[7] Ezt a lépést Vakamacu ezredes, illetve hivatali elődje, Szaigo Jugo[8] százados (később őrnagy) már korábban szorgalmazta a japán kormányzat

[4] MOL K 589. (A kormányzó kabinetirodája, II. Külpolitikai vonatkozású iratok I. A diplomáciai képviselet változásaival kapcsolatos levelezés) 16. 11-12. l.

[5] MOL K 63. Külügyminisztériumi levéltár 114. cs. 1938. 15/7. 12. l., 2. o.

[6] MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 11.025/2/1937–Küm.; Vakamacu Tadakazu (1893–?) altábornagy. 1937. augusztusa és 1939 júliusa között bécsi és budapesti japán katonai attasé, 1939–1945 között csapatparancsnoki és vezérkari beosztásokban szolgált, 1945-ben hadügyminiszter-helyettes. www.generals.dk.

[7] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) HM 1938. Elnöki B. oszt. 23.579.

[8] Szaigo Jugo (1903–?) őrnagy. 1937 január és július között Budapesten is akkreditált bécsi japán katonai attasé. MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 15.603/1936-Küm., 314/1937–Küm.

Vakamacu Tadakazu vezérkari ezredes, budapesti japán katonai attasé Esztergom-táborban, a m. kir. 2. honvéd gyalogezred szakasz-harcgyakorlatán, 1939. június 17. (Rainer Pál gyűjteményéből.)

„erős ellenállása" dacára.[9] Úgy tűnik azonban, hogy a magyar katonai vezetés – a japán elvárásokhoz képest – nem értékelte eléggé ezt a változást, így amikor Vakamacu ezredes a japán hadügyminiszter és vezérkari főnök nevében, s azok szerencsekívánatainak átadása céljából 1939. február 28-án, Magyarországnak az Antikomintern Paktumhoz történő csatlakozása alkalmából, már harmadszor tette tiszteletét a m. kir. honvédelmi miniszternél és a Honvéd Vezérkar Főnökénél anélkül, hogy a magyar katonai vezetők ezt – Japánba akkreditált magyar katonai attasé híján – távirati úton viszonozták volna, Vakamacu „sejtetni engedte, hogy a tokiói érzékenység mellett egy ily előzékeny gesztusnak viszonzás nélkül hagyása a katonai attachénak Magyarországról való visszahívását eredményezhetné."[10]

Bartha Károly honvédelmi miniszter végül a március 10-i japán katonai ünnep alkalmából táviratot intézett Itagaki japán hadügyminiszterhez.[11] Nem tudni, hogy a japán jókívánságok megfelelő formában való viszonzásának nehézkessége mennyiben befolyásolta a tokiói döntést, tény azonban, hogy Vakamacu ezredes utódja, Kavabe Torasiro[12] vezérőr-

[9] HL HM 1939. Elnöki B. osztály 12.090.

[10] HL HM 1939. Elnöki B. osztály 12.090.

[11] HL HM 1939. Elnöki B. osztály 12.090.

[12] Kavabe Torasiro (1890–1960) altábornagy. 1932–1934 között moszkvai, 1938–1940 között berlini, 1939–1940 között budapesti japán katonai attasé, 1934–1938, illetve 1940–1945 között csapatparancsnoki és vezérkari beosztásokban szolgált, 1945-ben a japán császári vezérkar főnökének helyettese. www.generals.dk.

nagy, aki berlini katonai attaséként kezdte meg működését 1938 októberében, csak e pozíciója *mellett* teljesített szolgálatot a magyar fővárosban is akkreditált katonai attaséként 1939. augusztus elejétől segédjével, Takaszaki Maszao[13] őrnaggyal együtt,[14] ami egyértelmű visszalépésnek tekinthető a japán–magyar katonadiplomáciában.

Az ideálisnak nem nevezhető helyzet ugyanakkor viszonylag hamar, 1939 végén pozitív irányba változott, amiben az is szerepet játszhatott, hogy az év szeptemberében Ghika György vezetésével Tokióban magyar követséget állítottak fel.[15] (A távol-keleti magyar külképviselet létrehozása ellenére a tárgyalt korszakban mindvégig nem került sor tokiói magyar katonai attasé kinevezésére.) Bartha Károly honvédelmi miniszter 1939. december 12-i előterjesztésében arról számolt be a kormányzónak, hogy a „japán követség közlése szerint kormánya budapesti székhellyel katonai attasét szándékozik kinevezni (Masao Takasaki őrgy.), aki eddig mint a Budapesten is akkreditált berlini japán katonai attasé segédje működött. Magyarországi akkreditálásával berlini beosztása megszűnik."[16] Horthy Miklós még az év december 22-én megadta előzetes hozzájárulását Takaszaki Maszao őrnagynak a budapesti japán követséghez katonai attaséi minőségben leendő kinevezéséhez.[17]

Takaszaki őrnagy kinevezése folytán megszünt Kavabe Torasiro tábornok Budapesten akkreditált japán katonai attaséi beosztása, ezért 1940. január 12-én búcsúkihallgatáson jelent meg a kormányzónál, aki ez alkalommal a Magyar Érdemrend[18] középkeresztjét a csillaggal nyújtotta át neki.[19] (Ugyanezt a magas kitüntetést kapta szolgálataiért Vakamacu tábornok, a korábbi katonai attasé is 1939-ben.[20])

Takaszaki Maszao őrnagy mindössze néhány hónapig (1940 januárjától 1940 áprilisáig) látta el beosztásából eredő szolgálati teendőit, ám ezalatt „minden alkalmat megragadott, hogy Magyarország iránt érzett rokonszenvének kifejezést adjon. Nemcsak szorosan budapesti accreditálásával összefüggő és legkülönbözőbb ügyekben igyekezett Magyarország érdekét szolgálni, hanem főként a távol-keleti hírszerzés terén értékes szolgálatokat tett. Felismerve azt, hogy budapesti székhellyel hathatósabban munkálkodhatik a magyar-japán katonai kapcsolatok szorosabbá tételén, személyesen arra törekedett, hogy Berlinből még mint adjoint Budapestre kiküldessék és ennek folytán bizonyos fokig az ő érdemének tekintendő, hogy [...] távozása után Japán egy külön katonai attachét és adjoint [sic!] küld Magyarországra."[21] A fentiekre, illetve az egyre fejlődő japán–magyar

---

[13] Takaszaki Maszao (1904–?) őrnagy. 1939 áprilistól a berlini, augusztustól egyben a budapesti japán katonai attasé segédje, 1940 január–április között budapesti japán katonai attasé. MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 23.629/1939–Küm.

[14] MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 22.377/2/1939–Küm.

[15] *Külügyi Közlöny,* 1939. 7. sz. 58. o.; *Magyar Nemzet,* 1939. IX. 19. 6. o.

[16] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1939. 71. d. 6261/ K. I.–1939.

[17] Uo.

[18] Az 1923. június 19-én alapított Magyar Érdemkereszt (1935-től Magyar Érdemrend) polgári és katonai érdemek elismerésére szolgáló, magyar és külföldi állampolgárok részére egyaránt adományozható általános érdemrend volt. 1939-től, harctéri érdemekért, hadidíszítménnyel is el lehetett nyerni. V. ö. *Makai Ágnes – Héri Vera:* Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002. 224. o.

[19] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 2726.

[20] Magyarország tiszti cím- és névtára. IL. évf. Budapest, 1942. 713. o.

[21] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 11.021. Pro domo.

katonadiplomáciai kapcsolatokra tekintettel Takaszaki őrnagyot – rövid magyarországi szolgálati ideje ellenére – a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével való kitüntetésre hozták javaslatba.[22] Kitüntetését április 12-i búcsúkihallgatásán a kormányzó személyesen nyújtotta át neki.[23] Az attasé ilyen rövid idő utáni leváltása „a legkevésbbé [sic!] sem udvariatlanság akar lenni" – világított rá a budapesti japán követség első titkára a külügyminisztériumban – annak oka „kizárólag a jelenlegi háborús viszony Kínával, ahová [...] rövid időn belül el fog kelleni utaznia."[24]

Takaszaki Maszao őrnagy volt az, aki a japán hadvezetőség nevében 1940 elején hadianyagokat és fegyvereket ajánlott Magyarországnak megvételre. A felkínált áruk között puskák, pisztolyok, páncéltörő ágyúk, gyalogsági lövegek, légvédelmi ágyúk, a hozzájuk tartozó lőszerek, illetve repülőgépek és repülőbombák szerepeltek. A katonai attasé jelezte, hogy a felajánlott anyag a legkorszerűbb modellekből áll, amelyeket Japán meglehetősen olcsón tudna Magyarországnak szállítani. Takaszaki azt is közölte, hogy a japánok – saját költségükön – szívesen meghívnának egy magyar szakküldöttséget az anyag megtekintésére, kipróbálására és az esetleges tárgyalások lebonyolítására. A fizetési feltételekre irányuló érdeklődésre az attasé tájékoztatta a magyar felet, hogy ellenszolgáltatásként a japán hadvezetőség amerikai dollárt, angol fontot vagy hadianyag gyártására alkalmas nyersanyagot fogad el. Ilyen feltételek mellett a magyar Honvédelmi Minisztériumban nem tartották elfogadhatónak az ajánlatot.[25]

Budapesti tartózkodása idején Takaszaki őrnagy szerepet kapott egy japán-magyar „rendjelcsere," azaz viszonossági alapon történő kitüntetés-adományozás előkészítésében is, aminek gondolatát a japán fél vetette fel Magyarországnak az Antikomintern Paktumhoz való 1939. február 24-i csatlakozása kapcsán. A „rendjelcsere" magyar oldalán többek között vitéz Faragho Gábor és Ujszászy István vezérkari ezredes, Szentpály-Juhász Egon és Hiday Kornél alezredes, valamint Szentpétery György vezérkari százados neve szerepelt. „A japán részről benyújtott javaslatban vitéz Faraghó Gábor a Szent Kincsrend[26] III. osztályával (középkereszt), Ujszászy István, Szentpály-Juhász Egon a »Rising Sun« rend[27] IV. (tiszti kereszt) osztályával, Szentpétery György pedig a Szent Kincsrend V. (lovagkereszt) osztályával leendő kitüntetésre van előterjesztve."[28] Érdemes megjegyezni, hogy az elismerésre kiszemelt magyar katonatisztek mindannyian a hírszerzés és elhárítás, illetve a külfölddel való kapcsolattartás terén tevékenykedtek. Vitéz Faragho Gábor vezérkari ezredes 1938. április 1. és 1940. március 1. között a m. kir

[22] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 11.021. Pro domo.

[23] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 26.820. Pro domo.

[24] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 11.008.

[25] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 3495.

[26] A nyolc osztályra tagolt japán Szent Kincs Rendet a császár 1888. január 4-én alapította kimagasló polgári és katonai érdemek jutalmazására. Adományozhatóságát 1919-ben nőkre is kiterjesztették. A Rend története során egyes osztályait meglehetősen gyakran adományozták külföldiek számára. *Peterson, James W.:* Orders and Medals of Japan and Associated States. San Ramon, 2000. 34. o.

[27] Japán első nemzeti kitüntetését, a nyolc osztályra tagolt Felkelő Nap Rendet 1875. április 10-én alapították. Általános érdemrend japán és külföldi állampolgárok kitüntetésére, mind katonai, mind polgári érdemekért. Az elsősorban a japán és külföldi uralkodóházak és arisztokrácia tagjainak adományozható különleges fokozatát, a Felkelő Nap Rend paulownia virágokkal ékesített nagyszalagját a császár 1888. január 4-én alapította. *Peterson:* i. m. 12–13., 22. o.

[28] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 13.938. Pro domo.

Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztályának,[29] Ujszászy István vezérkari ezredes 1939. május 1. és 1942. augusztus 1. között a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályának volt a vezetője.[30] Szentpály-Juhász Egon alezredes 1939. szeptember 1-től a m. kir Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztályának helyettes osztályvezetőjeként, majd 1940. március 1-jétől a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályán 1940. november 1-ig volt a Katonai attasé alcsoport vezetője.[31] Hiday Kornél alezredes a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztálya Nyilvántartó alcsoportjának orosz referense volt.[32] Szentpétery György vezérkari százados 1939. szeptember 1. és 1940. február 15. között, a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályához beosztva, a Központi offenzív alcsoport, illetve a Nyilvántartó alcsoport vezetője volt.[33]

Mielőtt azonban a kiválasztott tisztek megkapták rendjeleiket, érdekes események zajlottak a kulisszák mögött, amelyek az európai és a japán gondolkodásmód, illetve szokások közötti különbségekről is árulkodnak. A tervezett kitüntetés-adományozással kapcsolatban a magyar fél „felhívta a budapesti japán követség figyelmét arra a tényre, hogy az általánosan érvényben levő nemzetközi szokás szerint ezredeseknek és alezredeseknek középkereszt jár és kérte a javaslatnak eszerinti módosítását."[34]

Válaszul „a budapesti japán követségnek első titkára [...] közölte, hogy Tokióból kapott utasítás értelmében nem áll módjában a kért változtatásokat megtenni a kitüntetési javaslaton, tekintettel arra, hogy a japán kitüntetési szabályzatok szerint alezredeseknek a IV. osztály (tiszti kereszt) jár, magasabb kitüntetési fokozatra fel nem terjeszthetők. Ujszászy István ezredest azért hozták szintén IV. osztályra javaslatba, mert nevezett az egyezmény megkötésekor még alezredesi rangban volt. A japán követség nevezett tagja közölte egyúttal, hogy a [...] javasolt vitéz Németh Imre vk. ezredest ez alkalommal nem áll módjukban kitüntetésre javaslatba hozni."[35] Vitéz Németh Imre vezérkari ezredes, akinek kitüntetését a m. kir. Honvédelmi Minisztérium indítványozta, 1938. február 1. és 1940. december 24. között a minisztérium Elnökségének vezetője volt.[36] Nevét azonban (egyelőre) hiába vetették fel magyar oldalon, mivel „japán részről a dolgot letárgyaltnak tekintik, újabb propozíciók megtétele tehát kilátástalannak látszik."[37]

---

[29] *Szakály Sándor:* A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2003. (A továbbiakban *Szakály* 2003.) 93. o. A M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztálya a külföldi államokkal kapcsolatos katonai ügyeket és a katonai attasék ügyeit irányította.

[30] *Szakály* 2003. 355. o. A m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztálya a hírszerző tevékenységet, az elhárítást, a külfölddel kapcsolatos ügyeket és (1942-ig) a propagandatevékenységet ellenőrizte és irányította a honvédségben.

[31] HL HM Igazoló bizottsági iratok, 9593.

[32] *Böll Gábor:* A VKF-2 szervezettörténete az újabb kutatások tükrében. In *Okváth Imre* (szerk.): Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában. Budapest, 2001. 95. o.

[33] HL HM Igazoló bizottsági iratok 9597.; *Böll:* i. m. 82., 95. o.

[34] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 13.938.

[35] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 13.938.

[36] *Szakály* 2003. 254. o. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöksége elvi és politikai ügyekkel, hírszerzéssel, kémvédelemmel és sajtóügyekkel foglalkozott.

[37] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 13.938.

A fentiek ellenére a magyarok – esetleges módosítások reményében – tovább folytatták a tárgyalást, mire a japán katonai attasé, Takaszaki őrnagy 1940 márciusában kilátásba helyezte, hogy igyekezni fog Ujszászy ezredesnek a Szent Kincs Rend III. osztálya (középkeresztje) adományozását kieszközölni. Azonban „nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a »Rising Sun« rend japánoknál rendkívüli kitüntetés, amit csak haditettek elismeréséül szoktak adni, úgy, hogy a japánok felfogása szerint a »Rising Sun« rend tiszti keresztje nagyobb erkölcsi értékű, mint a Szent Kincs rend magasabb osztálya." Takaszaki arra is ígéretet tett, hogy vitéz Németh Imre ezredes kitüntetésére „a közeljövőben, és pedig attaché felváltáskor újabb javaslatot fog tenni."[38]

Hogy az attasé közreműködése eredményes volt, azt bizonyítja, hogy 1940 szeptemberében Ujszászy István vezérkari ezredes a Szent Kincs Rend III. osztálya, Hiday Kornél és Szentpály-Juhász Egon alezredes a Felkelő Nap Rend IV. osztálya, Szentpétery György vezérkari százados pedig a Szent Kincs Rend V. osztálya viselhetésének engedélyezését kérte a honvédelmi miniszter útján a kormányzótól.[39] (Németh Imre japán kitüntetésének részleteit lásd lentebb.)

Takaszaki Maszao őrnagy utódjául a japán kormány Josinaka Vataro[40] vezérkari ezredest delegálta a budapesti japán követséghez. Az új katonai attasé kinevezéséhez Horthy Miklós 1940. március 5-én adta meg előzetes hozzájárulását.[41] Egy későbbi kitüntetési felterjesztésből megtudjuk, hogy amikor Josinaka vezérkari ezredes „az ankarai japán nagykövetségnél mint katonai attaché szolgálatot teljesített, őszinte magyarbarát érzelmeitől vezérelve, minden tekintetben a leghathatósabb támasza volt akkori, ottani katonai attachénknak [vitéz Németh Imre ezredesnek]. Ezen időben szerzett érdemeiért a Mér [Magyar Érdemrend] középkeresztjével lett kitüntetve."[42] E kitüntetését 1939-ben kapta meg.[43] Josinaka vezérkari ezredest 1941. március 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő.[44]

Ugyancsak 1940 márciusában került budapesti beosztásába Nisi Hiszasi őrnagy, a katonai attasé segédje.[45] Nisi őrnagy egy évig, 1941 áprilisáig volt Josinaka tábornok segédje, majd áthelyezték Berlinbe a német szárazföldi haderő főparancsnokságára (Oberkommando des Heeres), ahol a japán összekötő törzs hírszerző tisztjeként működött.[46]

Utódja a budapesti japán katonai attaséhelyettesi poszton Nakamura Kenicsi[47] őrnagy lett, akit 1941. március 25-én neveztek ki a budapesti japán követséghez.[48] Nisi őrnagyot

---

[38] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 13.938.

[39] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 55.612.

[40] Josinaka Vataro (?–?) altábornagy. 1937–1938 között vezérkari beosztásban szolgált, 1939–1940 között ankarai, 1940–1942 között budapesti és belgrádi katonai attasé, 1942–1945 között vezérkari és csapatparancsnoki beosztásokban szolgált. www.generals.dk

[41] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1940. 72. d. 973/K. I.–1940.

[42] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 40.576.

[43] Magyarország tiszti cím- és névtára. IL. évf. Budapest, 1942. 719. o.

[44] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 15.858.

[45] MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 20.997/2/1940–Küm.

[46] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 23.858.; HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[47] Nakamura Kenicsi (1906–?) 1940. augusztus 1-jével őrnagy. 1940. május 4. és 1941. március 21. között a Vichy-i, 1941 áprilistól a budapesti japán katonai attasé segédje. HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 23.858.

[48] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 23.858.

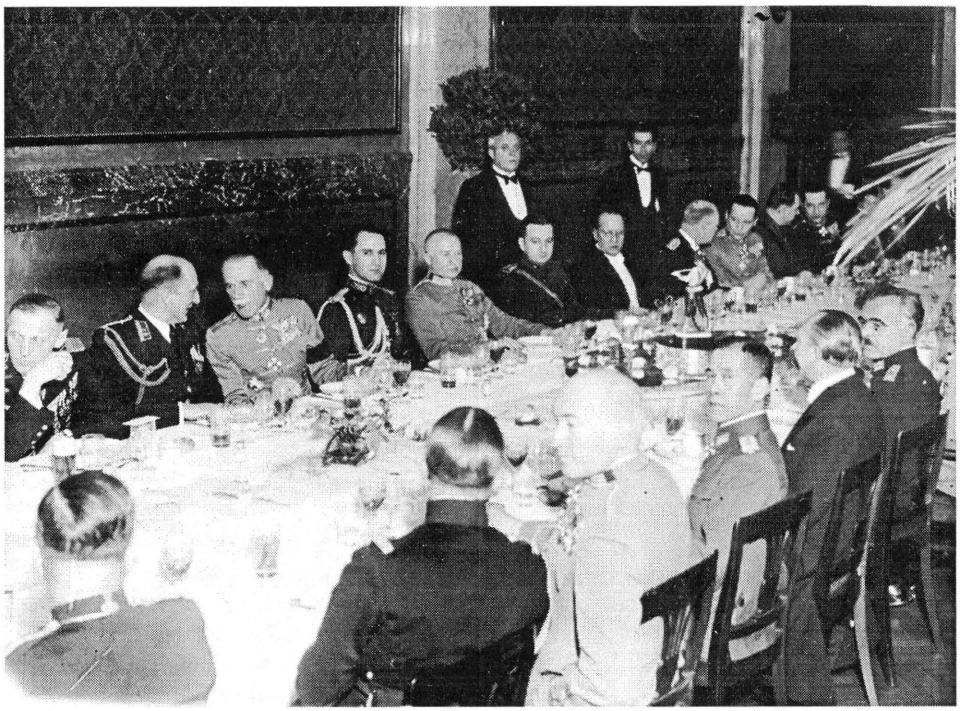

Magyarországon akkreditált katonai attasék találkozója 1940-ben (?). A háttal ülő sorban jobbról a harmadik Josinaka Vataro vezérkari ezredes, budapesti japán katonai attasé. (Fekete Ferenc gyűjteményéből.)

budapesti szolgálattételéért 1941-ben a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki,[49] míg későbbi tevékenységéért – már alezredesként – megkapta az 1943-ban kifejezetten külföldiek elismerésére alapított Magyar Szent Korona Rend[50] középkeresztjét hadidíszítménnyel és kardokkal.[51]

Josinaka tábornok és Nisi őrnagy neve egy további magyar kitüntetéssel kapcsolatban is felmerült. 1941 júliusában a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki B. osztálya – a honvédelmi miniszter és a Honvéd Vezérkar Főnöke hozzájárulásával – a kormányzó jóváhagyását kérte ahhoz, hogy az Erdélyi Emlékérmet a német, olasz, japán és bolgár katonai és légügyi attasék, illetve segédeik, valamint egyes német tisztek és beosztottjaik is megkaphassák.[52] Az indoklás szerint az attasék és segédeik azért jöttek tekintetbe az

[49] Magyarország tiszti cím- és névtára. 51. évf. Budapest, 1944. 792. o.

[50] A Magyar Szent Korona Rendről *Felszeghy Ferenc – Rátvay Imre – Petrichevich György – Ambrózy György* (szerk. biz.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, é. n. [1943.] 462–464 o.; *Pandula, Attila:* Zur Geschichte des Ordens der Ungarischen Heiligen Krone. *Orden und Ehrenzeichen,* 42. sz. 2006. április. 5–14. o.

[51] HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[52] A témáról bővebben *Pandula Attila:* Egy elmaradt „Erdélyi Emlékérem"-adományozás. *Turul,* 2003/3–4. 85–89. o.

Osima Hirosi tábornok, berlini japán nagykövet Budapestre érkezik, 1942 április. A képen látható három japán személy balról jobbra: Okubo Tositaka budapesti japán követ, Josinaka Vataro vezérőrnagy, budapesti japán katonai attasé és Osima tábornok. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár. Lt. sz. 62.6098.)

érem adományozására, mert Kelet-Magyarország és Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása alkalmával „hathatós közreműködést" fejtettek ki, illetve mert részt vettek Horthy 1940. szeptember 15-i ünnepélyes kolozsvári bevonulásán. A javasolt külföldi tisztek listáján két japán név szerepelt: Josinaka Vataro tábornok, budapesti japán katonai attaséé, valamint segédjéé, Nisi Hiszasi őrnagyé. A kormányzó nem járult hozzá az emlékérem odaítéléséhez külföldiek számára.[53]

Josinaka Vataro katonai attasé budapesti szolgálati ideje alatt számos jelentős esemény történt a japán–magyar diplomáciában. Ilyen volt például Osima Hirosi tábornok, berlini japán nagykövet 1941 júliusi magyarországi látogatása.[54] A korábban Budapesten is akkreditált japán katonai attasét Horthy Miklós Kenderesen fogadta, Bárdossy László miniszterelnök pedig a fővárosban adott villásreggelit a magas rangú vendég tiszteletére. A déjeuner-n megjelent többek között Okubo Tositaka budapesti japán követ, Josinaka Vataro tábornok és Nakamura Kenicsi őrnagy, valamint Banzai Kazujosi[55] tábornok berlini japán katonai attasé és Nisi Hiszasi őrnagy, korábbi budapesti japán katonai attasé-

[53] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 43.611.

[54] MOL K 62. 25. cím, 8. cs. Japán. 1. rész. 22.377/1941–Küm.

[55] Banzai Kazujosi (1892–1946) altábornagy. 1935–1938 között csapatparancsnoki beosztásokban, 1938–1940 között japán katonai oktatási intézményekben teljesített szolgálatot, 1940–1943 között berlini japán katonai attasé, 1943–1945 között csapatparancsnoki beosztásokban szolgált. www.generals.dk

helyettes, a német szárazföldi haderő főparancsnokságára beosztott japán hírszerző tiszt.[56] Osima tábornoknak a kormányzó Kenderesen tett látogatása alkalmával személyesen nyújtotta át a Magyar Érdemrend nagykeresztjét.[57] Osimának egyébiránt – bár korábban katonai attaséként szolgált Budapesten – ez volt az első magyar kitüntetése, mivel Magyarországon a katonai attasék az 1930-as évek elejéig visszahívásuk alkalmából nem részesültek rendjeladományban.[58]

Katonadiplomáciai szempontból ugyancsak jelentős esemény volt Szaszamoto Sundzsi tartalékos főhadnagy beosztása a keleti hadszíntéren tevékenykedő m. kir. honvéd haditudósító századhoz. A japán tiszt 1942 nyári „vendégszerepléséről" számos fényképfelvétel készült, sőt a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 6. osztálya[59] „a szovjet elleni hadműveletek alkalmával, a m. kir. honvédség csapataival szoros együttműködésben, az ellenség előtt kifejtett kimagasló teljesítményéért" a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos lovagkeresztjével való kitüntetésre is javasolta. A tiszteletbeli magyar haditudósító számára a kormányzó végül 1942. szeptember 24-i legfelsőbb elhatározásával a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét „csak" hadiszalagon, kardok nélkül adományozta.[60] Ismereteink szerint ez volt az egyetlen olyan eset, amikor japán katona a Magyar Érdemrend valamely fokozatát hadiékítménnyel kapta meg.

Az 1940–1942 közötti időszakra vonatkozóan még az alábbi japán tisztek (és tisztviselők) kitüntetési ügyeiről számolhatunk be. Dr. Deseő László ezredes, moszkvai magyar katonai attasé[61] 1940 májusában a Magyar Érdemrend középkeresztjével való kitüntetésre javasolta Doi Akio vezérkari ezredes, moszkvai japán katonai attasét. A m. kir. Honvéd Vezérkar Főnökéhez felterjesztett kitüntetési javaslatában erre nézve a következő indoklást találjuk: „Doy [sic!] ezredes sok beosztottjával együtt melegen támogatott. Moszkvába való visszaérkezésem után felkeresett, s kormányának utasítására a legmesszebbmenő támogatását ajánlotta fel, s tényleg az összes attachék közül engem segített legjobban. Nevezett két évet töltött orosz csapatszolgálatban, annyival megbízhatóbbak voltak hírei és ítéletei. Helsinkiben tartózkodásom alatt is többször személyesen felkeresett híreivel." A kitüntetés adományozásával kapcsolatban a m. kir. külügyminiszter esetleges észrevételeit kérő honvédelmi miniszteri kiadvány ehhez még hozzáteszi: „Kiváló értesüléseivel [ti. Doi Akio ezredes] nagyban megkönnyítette moszkvai katonai attachénk sokszor nehéz helyzetét és ezáltal a magyar ügynek igen értékes és elismerésreméltó szolgálatokat tett." A japán ezredes kitüntetéséhez 1940 októberében Horthy Miklós is megadta előzetes hozzájárulását, a tiszti cím- és névtárban a Magyar Érdemrenddel kitüntetett külföldiek között azonban nem szerepel Doi Akio neve.[62]

---

[56] Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár. Lt. sz.: 62.6095.

[57] *Pester Lloyd Morgenblatt,* 1941. július 27. 7. o.

[58] MOL K 62. 26. cím, 8. cs. Japán. 2. rész. 9082/1/1929–Küm.

[59] A m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 6. osztálya (1942–1945 között) a propagandatevékenységet ellenőrizte és irányította a honvédségben, s ennek részeként hatáskörébe tartozott a haditudósító századok szervezése, irányítása, a tőlük beérkezett anyag kiértékelése, feldolgozása és nyilvánosságra hozása.

[60] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1942. 76. d. 729/K/K. I.–1942.

[61] Dr. nemes Deseő László (1893–1948) ezredes, később vezérőrnagy. 1935 december és 1939 április között moszkvai, 1939 április és december között helsinki, majd 1939 december és 1940 július között ismét moszkvai magyar katonai attasé. *Szakály* 2003. 83. o.

[62] HL HM 1940. Elnöki B. oszt. 28.362.

A magyar haditudósító századhoz beosztott Szaszamoto Sundzsi tartalékos főhadnagy Rakovszky György vezérőrnaggyal, a III. hadtest parancsnokával a keleti hadszíntéren, 1942. június 27. (Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum. Lt. sz. 51.860.)

1942 áprilisában a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályának „X" (rejtjelfejtő) alcsoportja magyar kitüntetésre hozta javaslatba a budapesti japán katonai attasé mellé beosztott Szakurai Nobuta alezredest, valamint Hakata Csoszaemon, Horiucsi Ki és Inaba Akira japán császári vezérkari tisztviselőt, ez utóbbiak rendfokozata – a felterjesztés szerint – főhadnagyinak felelt meg. „Nevezettek 1940 augusztus hó kezdete óta rejtjel megfejtés terén az X. alcsoporttal Budapesten együttműködnek és több mint másfél éves együttműködésük alatt e téren az országnak [...] kiválóan hasznos és értékes szolgálatokat tettek," olvasható a felterjesztésben. Szakurai alezredest ezért a Magyar Érdemrend tisztikeresztjével, a három tisztviselőt pedig a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével való kitüntetésre javasolta a m. kir. honvédelmi miniszter. Miután a kitüntetések tekintetében külpolitikai szempontból sem merült fel észrevétel, azokhoz júniusban a kormányzó is megadta előzetes hozzájárulását. Miután azonban a m. kir. külügyminiszter útján a budapesti japán katonai attasé tudomást szerzett a kitüntetési javaslatról, „kifejezésre juttatta, hogy a fentemlített [sic!] japán tisztviselők, ha egyetemi végzettségük is van, mégis csak altiszti rangban vannak és ezért nem jöhetnek tekintetbe a Mér [Magyar Érdemrend] lovagkeresztjével való kitüntetésre. Ezenkívül saját szempontból nem tartja kívánatosnak, hogy a hozzá beosztottak közül három kiemelve magyar kitüntetésben részesüljön és ezért Szakurai vk. alezredes kitüntetésével egyetért és egyúttal kéri a három tisztviselő kitüntetési javaslatát visszavonni." Amint láthatjuk, a japánok kitünte-

tési politikájában fentebb már tapasztalt szigorú elvek itt is érvényre jutottak. De személyes érdekek is! A japán katonai attasé ugyanis egyúttal kérte, hogy a javasolt tisztviselők helyett Nakamura őrnagyot, az ő segédjét terjesszék fel magyar kitüntetésre, „de erre nézve közöltetett vele, hogy ez nevezett[nek] csak két évi itteni működése után lesz lehetséges, vagy pedig abban az esetben, ha Budapestről elhelyeztetnék."[63] A javasolt személyek közül tehát egyedül Szakurai Nobuta alezredes kitüntetése „kapott zöld utat" – a Magyar Érdemrend tisztikeresztjének adományozását a tiszti cím- és névtár erősíti meg.[64]

1942 novemberében a stockholmi japán katonai attasét terjesztették fel magyar kitüntetésre. „Onodera Makoto japán vk. ezredes, aki 1941. év elejétől Stockholmban mint japán császári katonai attaché működik, a m. kir. Honvédség kirendelt szerveit mindenkor feladatuk teljesítésében a leghathatósabban és legönzetlenebbül támogatta. [...] oly fontos útbaigazításokkal és tanácsokkal szolgált, melyek szerveinknek a jövőben is feladatuk eredményes végrehajtása szempontjából rendkívül hasznosak. Magyarbarát érzelmei és mindenkor nyilvánított szolgálatkészsége, valamint a már eddig is magyar szempontból szerzett kiváló érdemei, kívánatossá teszik, hogy [...] látható magyar kitüntetésben részesüljön. A fentiekben felsorolt érdemeiért a Mér [Magyar Érdemrend] középkeresztjével való kitüntetésre jönne tekintetbe."

A felterjesztésből kiderül továbbá, hogy Onodera ezredes magyar kitüntetését a stockholmi magyar katonai hírszerző szerv már korábban kezdeményezte, ám annak idején az indítvány „a külföldiek részére alakítandó magyar érdemrend alapításáig asserválni javasoltatott." Az eredeti előterjesztés idején tehát már tervezték a Magyar Szent Korona Rend megalapítását, s annak valamely fokozatával szándékoztak a stockholmi japán katonai attasét is kitüntetni. A javaslattevő stockholmi magyar szerv azonban 1942 végén „a magyar érdekek szempontjából" feltétlen szükségesnek vélte Onodera ezredes mielőbbi kitüntetését, ezért az előterjesztésre ismét sor került. Horthy Miklós 1942. december 22-én előzetesen hozzájárult a stockholmi japán katonai attasé részére a Magyar Érdemrend középkeresztjének adományozásához.[65] Kitüntetése a tiszti cím- és névtárban már 1943-as évszám alatt szerepel.[66]

Közben további magyar tisztek kaptak japán kitüntetést. A kormányzó 1941. december 19-i legfelsőbb elhatározásával engedélyezte, hogy vitéz Faragho Gábor vezérőrnagy a japán Szent Kincs Rend III. osztályát elfogadhassa és viselhesse.[67] Faragho Gábor nevével már a japán-magyar „rendjelcsere" értelmében elsőként kitüntetésre javasolt magyar tisztek nevei között találkozhattunk, ám akkor nem kapta meg a kilátásba helyezett III. osztályú Szent Kincs Rendet, hiszen, amint láthattuk, az akkori budapesti japán katonai attasé végül kieszközölte, hogy azt a kitüntetést Ujszászy István vezérkari ezredes kapja meg.

Mivel japán részről az 1940-es adományozás alkalmával meghatározott számú és fajtájú kitüntetés volt előirányozva, Faragho Gábor akkor kimaradt a „rendjelosztásból," s kitüntetésére csak több mint egy évvel később került sor. Bár az adományozás pontos dá-

[63] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 22.161.

[64] Magyarország tiszti cím- és névtára. 50. évf. Budapest, 1943. 775. o.

[65] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 71.050.

[66] Magyarország tiszti cím- és névtára. 51. évf. Budapest, 1944. 787. o.

[67] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1941. 74. d. 449/K/K. I.–1941.

tumát nem ismerjük, valószínűleg 1941 őszén történt, amikor Faragho vezérőrnagy a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnökségének volt a vezetője.[68] Japán kitüntetése ma a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményében van.[69]

1942. június 20-i legfelsőbb elhatározásával Horthy Miklós újabb magyar tiszteknek engedélyezte japán rendjelek elfogadását és viselését: vitéz Németh Imre és Ujszászy István vezérőrnagy a III. osztályú Felkelő Nap Rend, nemes Petrikovits István ezredes pedig a III. osztályú Szent Kincs Rend jelvényeit fogadhatta el és viselhette. Az elhatározást közlő 1942. július 14-i Honvédségi Közlönyben tévesen vitéz nemes dési Bajnóczy József vezérezredes neve mellett is a japán Felkelő Nap Rend III. osztálya szerepel, levéltári forrásokból azonban kiderül, hogy ő valójában az első világháború emlékére kiadott Tiroli Tartományi Emlékérem elfogadására és viselésére kapott engedélyt.[70] Németh Imre az adományozás idején a m. kir. I. honvéd hadtesthez beosztott tábornok,[71] Ujszászy István a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályának, Petrikovits István a 2. osztály „X" (rejtjelfejtő) alcsoportjának vezetője volt.[72] Ujszászynak – mint láthattuk – ez már a második japán kitüntetése volt, s mindkettőt ugyanabban a beosztásában kapta.

Az alábbiakban kiemelünk néhány érdekes epizódot Josinaka Vataro budapesti japán katonai attasé működésének időszakából a japán–magyar katonadiplomáciai kapcsolatok területéről. 1941. február 10-én Josinaka vezérkari ezredes és Nisi őrnagy látogatást tett a Ludovika Akadémián.[73] 1941. október 3-án Imaoka japán állatorvos őrnagy tekintette meg a bábolnai ménesgazdaságot Nakamura őrnagy katonai attaséhelyettes kíséretében.[74] 1941 őszén a budapesti japán katonai attasé azzal a kéréssel fordult a m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztálya Attasé alcsoportjához, hogy „a háború folyamán forgalomba került valamennyi háborús röplap, háborús falragasz és propaganda kiadvány két-két példányát Japánba való továbbítás céljából" szerezzék be számára. A kérést az osztály – Különleges alcsoportja útján – rövid időn belül teljesítette.[75]

A korszak élénk japán–magyar katonai és kulturális kapcsolatait tükröző esemény volt a Magyar Tűzharcos Szövetség és a Magyar–Nippon Társaság által szervezett magyar–japán bajtársi ünnepség 1942. április 19-én Budapesten, amelyen – Az Őrszem című altiszti folyóirat tudósítása szerint – „a budapesti japán császári követség és a Budapesten élő japán kolónia tagjai teljes létszámban megjelentek." A lap beszámolójában a találkozó kapcsán a következőket olvashatjuk: „A japán nemzet több ízben tanújelét adta a magyarokkal szemben érzett őszinte rokonszenvének és megbecsülésének. A világháború folyamán orosz hadifogságba került magyar frontharcosok, akik a keletszibériai hadifogoly táborokban érintkezésbe jutottak a felkelő nap országának hős katonáival, még ma is őszinte elismeréssel és hálás szívvel gondolnak arra a testvéri segíteni akarásra,

---

[68] Vitéz Faragho Gábor vezérőrnagy 1941. szeptember 1. és 1942. november 15. között volt a m. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnökség vezetője. *Szakály* 2003. 93. o.

[69] HM HIM Hadtörténeti Múzeum. Lt. sz: 75.697.1./É.

[70] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1942. 75. d. 627/K/K. I.–1942.

[71] *Szakály* 2003. 254. o.

[72] *Böll:* i. m. 97. o.

[73] *Ludovikás évkönyv,* XIX. évf., 1941 december. 100. o.; HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 8497.

[74] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 68.645.

[75] HL HM 1941. Elnöki B. oszt. 67.845.

amellyel a japán katonák a magyar hadifoglyok sorsán segíteni igyekeztek. A szibériai hadifoglyok nagy része a japánok támogatásával tudott hazájába visszatérni. Ennek az elgondolásnak a jegyében határozta el a Magyar Tűzharcos Szövetség, hogy a japán tűzharcos bajtársak részére magyar bajtársi lobogót adományoz. A lobogó ünnepélyes átadása megható bajtársi ünnepség keretében zajlott le."[76] Az ünnepélyen leventezenekar játszotta a japán és magyar himnuszt, s bemutatásra került a „Japán őrjárat" című japán háborús film is.[77] (Április 25-én Békéscsabán, a Magyar–Nippon Társaság és a Magyar Vöröskereszt helyi fiókja által szervezett japán esten a honvédzenekar játszotta a japán és magyar himnuszt, illetve különféle japán és magyar indulókat.[78])

Érdekességként megemlíthetjük, hogy a japán katonai attasék irodája a tárgyalt időszakban a követségtől eltérő helyen, a II. kerületi Nagyajtai utca 1/b. szám alatt volt, amely ház lakói egyébként – a Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztálya Defenzív (kémelhárító) alosztályának közlése szerint – „megbízható, rendes, magyar állampolgárok" voltak, valamint a házban egy japán tisztviselő is lakott. A japán katonai attasé irodája egyúttal lakásul szolgált az ottani feladatokat ellátó magyar mindenesnek is.[79]

Josinaka vezérőrnagy családjával együtt két és fél évet töltött Magyarországon. Szolgálati tevékenységének magyar szemszögből való értékelésére lássunk két korabeli példát. Az egyik a katonai sajtóból származik: „Mindazok, akiknek alkalmuk volt személyesen megismerni, tudják, hogy a tábornok milyen őszinte, igaz barátja Magyarországnak és ittléte alatt sokat munkálkodott a két testvérország [sic!] közötti barátság kimélyítésén."[80] A másik idézet a magyar katonai vezetés hivatalos álláspontját tükrözi:

„Mióta Yoshinaka vezérőrnagy Budapesten mint japán katonai attaché működik, hű maradt az Ankarában tanúsított elveihez és minden egyes alkalmat megragadott, hogy a Magyarország iránti barátságának kifejezést adhasson. A m. kir. honv. vezérkar vele hivatalosan érintkező közegeinek mindenkor a legnagyobb készséggel rendelkezésére állt és [...] a legnagyobb tapintattal működve mindenkor hathatós támasznak volt tekinthető. Egy katonai attasé szolgálati tevékenységének minden ágában magyar szempontból tekintve oly eredményteljes tevékenységet fejtett ki, mely érdemessé teszi arra, hogy [...] újból látható magyar kitüntetésben részesíttessék."[81]

Josinaka tábornok fent említett érdemeinek magyar rendjel adományozása általi újabb elismerése 1942 nyarán vált időszerűvé, amikor szóba került, hogy a katonai attasét hamarosan felmentik beosztásából és visszahívják hazájába. Visszautazásának időpontját csupán az tette bizonytalanná, hogy meg kellett várnia, amíg a szovjet hatóságok kiadják az átutazási vízumot az ő és családja részére. (Japán és a Szovjetunió között a semleges viszony egészen 1945 augusztusáig fennállt.) Az attasé a vízum kézhezvételétől számított 10 nap múlva szándékozott családjával együtt útnak indulni Törökországon keresztül Japánba. Ennek érdekében meg is tette a szükséges intézkedéseket az ankarai japán

[76] *Az Őrszem*, 1942. május 20. 4. o.

[77] *Nagy Iván:* i. m. 139. o.

[78] *Nagy Iván:* i. m. 139–140. o.

[79] HL HM 1941. Elnöki B. osztály 38.527.

[80] *Magyar Katonaújság*, 1942. december 12. 2. o.

[81] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 40.576.

nagykövetségnél. Az ottani japán katonai attasé arról tájékoztatta, hogy az átutazó vízum kiadására a tapasztalatok szerint körülbelül három hetet kell várni. Természetesen felmerült annak a lehetősége is, hogy a keleti fronton zajló hadműveletek miatt az utazás nem válik lehetővé. Ez esetben Josinaka tábornok továbbra is megmaradt volna budapesti japán katonai attaséi beosztásában.[82]

Josinaka Vataro végül 1942. november 23-án jelentette be, hogy megkapta a szovjet vízumot, s hogy december elején el kell hagynia Magyarországot. Mivel az attasé távozása július óta várható volt, és kitüntetési ügye is elő volt készítve, a kormányzó már két nap múlva búcsúkihallgatáson fogadta a japán tábornokot, akinek ez alkalommal személyesen nyújtotta át a Magyar Érdemrend három évvel korábban adományozott középkeresztjéhez a csillagot. A kitüntetési eljárás hivatalos lefolytatására utólag került sor.[83] Ez lehet az oka annak, hogy a tiszti cím- és névtárban 1943-as évszám alatt szerepel Josinaka tábornok újbóli kitüntetése.[84] A távozó katonai attasé búcsúteája november 30-án volt a Gellért-szállóban, számos előkelő személy részvételével.[85]

Josinaka tábornok 1942 december eleji távozása után az attaséi teendőket ideiglenesen segédje, Nakamura Kenicsi őrnagy látta el.[86] Josinaka Vataro utódjául a japán császári kormány Hajasi Tahei[87] ezredest jelölte ki. Kinevezéséhez Horthy Miklós 1943. január 11-én adta meg előzetes hozzájárulását.[88] Az új attasé tiszteletére 1943. február 25-én a Duna-palotában adtak díszebédet.[89]

1943 tavaszának kiemelkedő kulturális eseménye volt a Haditudósító kiállítás május 2-i ünnepélyes megnyitása a pesti Vigadóban. Ez alkalommal a magyar közélet előkelőségein és a honvédség illusztris képviselőin kívül megjelentek a Budapesten akkreditált diplomáciai kar tagjai is, köztük Hajasi Tahei ezredes budapesti japán katonai attasé, valamint segédje, Nakamura Kenicsi őrnagy. Egy akkor készült fényképfelvétel tanúsága szerint a megnyitón a két japán diplomata nagy érdeklődéssel tekintette meg a magyar haditudósító alakulatok keleti hadszíntéren készített fotóit és alkotásait.[90]

Ugyancsak az 1943-as esztendő krónikájához tartozik, hogy japán katonai küldöttségek látogatást tettek magyar hadiipari üzemekben. 1943 júniusában a Gamma műveket és a Ganz-gyárat látogatták meg japán tisztek és mérnökök.[91]

1943. március 28-án Kóbor Frigyes vezérkari őrnagy helsinki magyar katonai attasé magyar hadikitüntetésre javasolta Onoucsi Hirosi vezérkari ezredes, helsinki japán kato-

---

[82] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 40.576. Pro domo.

[83] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 42.878.

[84] **Magyarország tiszti cím- és névtára.** 51. évf. Budapest, 1944. 781. o.

[85] *Magyar Katonaújság,* 1942. december 12. 2. o.

[86] HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 40.576. Pro domo.

[87] Hajasi Tahei (1900–?) ezredes. 1939-től a japán hadiakadémia tanára, 1943 januártól budapesti japán katonai attasé. HL HM 1942. Elnöki B. oszt. 74.141.; 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[88] HL Legfelsőbb elhatározások I. 41. 1942–1943. 77. d. 140/K. I.–1943.

[89] HL HM 1943. Elnöki B. oszt. 16.267.

[90] *Magyar Katonaújság,* 1943. április 24. 3. o., 1943. május 8. 3. o.; Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár. Lt. sz.: 62.4363.

[91] HL HM Elnöki B. oszt. 1943. 33.312. és 34.202.

Hajasi Tahei ezredes, budapesti japán katonai attasé és helyettese, Nakamura Kenicsi őrnagy a Haditudósító kiállítás megnyitóján a Pesti Vigadóban, 1943. május 2. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár. Lt. sz. 62.4363.)

nai attasét. A szűkszavú felterjesztés a következő indoklást tartalmazza: „Jelentem, hogy huzamos idő óta hírszerzés tekintetében a legszorosabb együttműködésben dolgozom itteni japán kollégámmal. Hírközlései folytatólagosak és nagyon értékesek." A m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztályának címzett javaslat a japán ezredesnek a Magyar Szent Korona Rend hadidíszítményes és kardos középkeresztjével való kitüntetését indítványozta, amit Horthy Miklós 1943. július 24-i legfelsőbb elhatározásával hagyott jóvá.[92]

Hajasi ezredesnek és Nakamura őrnagynak a kormányzó 1944. március 24-én a Magyar Szent Korona Rend hadidíszítménnyel és kardokkal ékesített közép-, illetve tisztikeresztjét adományozta.[93] A Magyar Szent Korona Renddel az eddigiekben említett japán személyeken kívül még Numata Eidzsi vezérőrnagy Vichy-i japán katonai attasét tüntették ki, aki a Rend hadidíszítményes, kardos középkeresztjét a csillaggal kapta – az adományozás idejét és apropóját nem ismerjük.[94]

---

[92] HL HM 1943. Elnöki B. oszt. 25.492.; HL HM 1943. Elnöki B. oszt. 39.371.; HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[93] HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[94] HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

Részletes információval nem rendelkezünk, azonban tudunk egy további magyar tiszt japán kitüntetéséről. Az erre vonatkozó forrás szerint vitéz Hollós Lajos alezredes a japán Felkelő Nap Rend IV. osztályának volt a tulajdonosa.[95] Hollós Lajos a Honvéd Vezérkar Főnöke 2. osztálya Offenzív (hírszerző) alosztálya rádiós csoportjának volt a vezetője.[96]

*

Amint a fentiekből is kiviláglik, Japán és Magyarország hadereje a második világháború időszakában elsődlegesen a katonai hírszerzés és kémelhárítás terén működött együtt, amely Japánnak kétségkívül a Szovjetunióval kapcsolatos értesülések megszerzése miatt volt fontos. Ezen az együttműködésen kívül a korszakban sor került számos olyan katonai vonatkozású eseményre, amelyekre két ország diplomáciai érintkezésének tipikus megnyilvánulásaiként tekinthetünk (például katonai attasék hadgyakorlatokon való részvétele), s így japán–magyar szempontból különösebb jelentőségük nincs; s voltak olyanok is, amelyeknek csak propagandaszerepét lehet kiemelni (például japán tiszt beosztása a keleti fronton működő magyar haditudósítókhoz).

[95] HL HM 6776. cs. Eln. 8. e. oszt. Szám nélküli iratok, 1944.

[96] *Böll:* i. m. 82. o

Gergely Pál Sallay

THE MILITARY ASPECTS OF JAPANESE-HUNGARIAN DIPLOMATIC RELATIONS, 1938–1944

Summary

On the strength of recent research results, the author aims at introducing the military aspects of the Japanese-Hungarian diplomatic relations between 1938 and 1944. 1938 was a milestone in the history of Japanese-Hungarian relations, as that was the first time that a Japanese Embassy was established in Hungary. Before the First World War, the Far Eastern country's ambassadors to the Austro-Hungarian Monarchy lived and worked in Vienna. On 24 July 1914, Japan broke off diplomatic relations with Austria-Hungary, and official relationships were re-established only eight years later, by that time between Japan and the two separate states of the one-time Austro-Hungarian Monarchy. The Imperial Japanese ambassador to Vienna, who presented his credentials on 9 February 1922, and his successors were accredited to Hungary, too. Up to May 1938, the Japanese ambassadors managed the affairs between their country and Hungary from the Austrian capital. Likewise, the military attachés assigned to the Japanese Embassy in Vienna were also accredited to Budapest. The first of them was appointed to this post on 17 June 1923. As a result of Austria's annexation by the Third Reich in 1938, however, it became unnecessary to maintain a high-level Japanese diplomatic mission in Vienna, since the Japanese ambassador to Berlin represented his country in relation to Austria, too. Thus, a new Japanese ambassador was accredited to the Royal Hungarian government on 17 June 1938, who arrived in Hungary in July to fill his position in Budapest. In parallel with this, the military attaché appointed to the Japanese Embassy in Vienna was transferred to the Hungarian capital in June 1938. For lack of knowledge, it is only rendered possible that the Japanese diplomats left Hungary in the middle of 1944, this year being the closing date of the study.

During the Second World War, the Japanese and Hungarian armed forces cooperated in the fields of military intelligence and counterintelligence primarily, which was certainly in the interest of Japan because of the obtainable information concerning the Soviet Union. Besides this cooperation, there were several military-related events in the period, which can be considered as the typical manifestation of two countries' diplomatic relations (for example the participation of military attachés at army exercises), and there were others, which served propaganda purposes (such as detailing a Japanese officer to the Hungarian war correspondents on the Eastern Front).

Gergely Pál Sallay

RELATIONS DE DIPLOMATIE MILITAIRE ENTRE LE JAPON ET LA HONGRIE, 1938–1944

Résumé

Le but de l'étude est de présenter, selon les résultats de recherches, l'évolution des relations de diplomatie militaire entre le Japon et la Hongrie durant la période 1938–1944. En raison de l'ouverture de la première ambassade du Japon en Hongrie, 1938 fut une année cruciale dans l'histoire des relations hungaro-japonaises. Jusqu'à l'éclatement de la Première Guerre mondiale, l'ambassadeur du Japon accrédité à la Monarchie Austro-hongroise remplit ses fonctions à Vienne. Le 24 juillet 1914, le Japon rompit ses relations diplomatiques avec l'Autriche-Hongrie. Ce n'est que huit ans plus tard que les relations officielles reprirent entre le pays insulaire et les deux États successeurs – désormais indépendants – de la Monarchie. L'ambassadeur de l'Empire du Japon à

Vienne – qui remit ses lettres de créance le 9 février 1922 –, ainsi que ses successeurs furent également accrédités en Hongrie. Aussi les ambassadeurs du Japon traitèrent-ils les affaires hungaro-japonaises depuis la capitale autrichienne jusqu'en mai 1938. De même, les attachés militaires de l'Ambassade du Japon à Vienne furent aussi accrédités à Budapest. Le premier d'entre eux reçut sa nomination le 17 juin 1923. Toutefois, dès 1938, il devint inutile de maintenir un corps diplomatique de haut niveau à Vienne, car à l'issue de l'Anschluss, c'est l'ambassadeur du Japon à Berlin qui remplit les fonctions d'ambassadeur aussi pour l'Autriche annexée par le Troisième Reich. Ainsi le nouvel ambassadeur du Japon, accrédité au gouvernement royal hongrois le 17 juin 1938, arriva-t-il en Hongrie en juillet pour occuper son poste à Budapest. Parallèlement, le siège de l'attaché militaire nommé à l'Ambassade du Japon à Vienne fut transféré à Budapest en juin 1938. Faute d'informations suffisantes, nous ne pouvons que supposer que les diplomates japonais ont quitté la Hongrie en 1944, dernière année traitée par cette étude.

La collaboration des forces armées du Japon et de la Hongrie concerna principalement les renseignements militaires et le contre-espionnage. Ce dernier fut important pour le Japon en raison des informations obtenues sur l'Union soviétique. En plus de cette collaboration, de nombreux événements à caractère militaire eurent lieu durant cette période : certains furent des représentations typiques des rapports diplomatiques entre deux pays (notamment la présence d'attachés militaires lors d'exercices militaires), alors que d'autres jouèrent plutôt un rôle dans la propagande (notamment l'affectation d'un officier japonais auprès de correspondants de guerre hongrois en service au front de l'Est).

Gergely Pál Sallay

JAPANISCH-UNGARISCHE MILITÄR-DIPLOMATISCHE BEZIEHUNGEN, 1938–1944

Resümee

Das Ziel der Studie ist die Vorstellung der Ereignisse der japanisch-ungarischen militärdiplomatischen Beziehungen zwischen 1938-1944 im Spiegel der bisherigen Forschungsergebnisse. Das Jahr 1938 ist ein Meilenstein in der Geschichte der japanisch-ungarischen Beziehungen, da in diesem Jahr erstmals eine japanische Gesandtschaft in Ungarn errichtet wurde. Bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges hatte der in der Monarchie Österreich-Ungarn akkreditierte Botschafter des fernöstlichen Landes seine Amtstätigkeiten in Wien verrichtet. Am 24. Juli 1914 brach Japan seine diplomatischen Beziehungen mit Österreich-Ungarn ab, und die erste offizielle Beziehung zwischen dem Inselstaat und den beiden – nunmehr separaten – Nachfolgestaaten der Monarchie kam erst erneut etwa acht Jahre später zustande. Der japanische kaiserliche Gesandte in Wien – der sein Akkreditiv am 9. Februar 1922 überreichte – und seine Amtsnachfolger wurden auch in Ungarn akkreditiert, und die japanischen Gesandten erledigten die Angelegenheiten bezüglich ihrer Heimat und Ungarn bis zum Mai 1938 aus der österreichischen Hauptstadt. In ähnlicher Weise waren die bei der japanischen Gesandtschaft in Wien eingeteilten Militärattachés auch in Budapest akkreditiert. Der erste von ihnen wurde am 17. Juni 1923 für diesen Posten ernannt. Im Jahre 1938 wurde jedoch die Aufrechterhaltung des hohen japanischen diplomatischen Gremiums in Wien überflüssig, da die Gesandtschaft nach dem Anschluss auch bezüglich des ans Dritte Reich angeschlossenen Österreichs in den Wirkungskreis des japanischen Gesandten in Berlin gehörte. So kam also der mit dem 17. Juni 1938 zur königlich ungarischen Regierung akkreditierte neue japanische Gesandte im Juli in Ungarn an und übernahm seinen Posten in Budapest. In Einklang damit verlegte der an die japanische Gesandtschaft in Wien ernannte Militärattaché seinen Sitz im Juni 1938 nach Budapest. Mangels diesbezüglicher Kenntnisse können wir nur vermuten, dass die japanischen Diplomaten Ungarn Mitte 1944 verließen, deshalb schließen wir die Abhandlung mit diesem Jahr ab.

Die Streitkräfte Japans und Ungarns arbeiteten zur Zeit des Zweiten Weltkrieges in erster Linie auf dem Gebiet des Militärnachrichtendienstes und der Spionageabwehr zusammen. Dies war Japan zweifelsohne deshalb wichtig, um Informationen im Bezug auf die Sowjetunion besorgen zu können. Außer dieser Zusammenarbeit gab es in dieser Zeit zahlreiche Ereignisse mit Militärbezug, die wir als typische Erscheinungsformen des diplomatischen Kontaktes der beiden Länder ansehen können (zum Beispiel die Teilnahme der Militärattachés an Manövern). Zudem gab es auch Ereignisse, hinsichtlich derer wir die Propaganda-Rolle hervorheben können (zum Beispiel die Einteilung eines japanischen Offiziers zu den ungarischen Kriegsberichterstattern, die an der Ostfront tätig waren).

Гергей Пал Шаллаи

ЯПОНСКО-ВЕНГЕРСКИЕ ВОЕННО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД С 1938 ПО 1944 ГГ.

Резюме

Целью настоящего исслдования является показ событий в рамках японо-венгерских военно-дипломатических отношний в зеркале достигнутых до сих пор результатов исследований. 1938 год являтся важной вехой в истории японо-венгрских отношений, ибо в этом году было впервые открыто японское посольство в Венгрии. Ибо до начала првой мировой войны официальные дипломатичские связи осуществлялись через посла Японии, аккредитированного в Австро-Венгерской Монархии, затем 24 июля 1914 года Япония прервала дипломатические отношения с Австро-Венгрией, и затем первые официальные дипломатические сношения между дальневосточной страной-островом и двумя уже совсем отдельными самостоятельными государствами, возникшими из Австро-Венгерской Молнархии, была установлены уже восемь лет позже. Посол японского императора в Вене, передавший свою доверительную грамоту 9 февраля 1922 года, и официально преемствующие государства Венгрии были также аккредитованы, а также и все официалные дела, возникавшие в их отношениях. Японские послы вплоть до мая 1938 года из австрийской столицы регулировали все дипломатические сношения между двумя странами. Аналогично этому, работавшие в составе японского посолства в Вене, были также аккредитованы в Будапеште. Первый из них был назначен на этот пост 17 июня 1923 года. Однако в 1938 году стало излишним содержать в Вене японский дипломатический корпус такого высокого уровня. Ибо после Аншлусса полномочия посла исполнял посол Японии в Берлине и в отношении Австрии, которая была присоединена к Германской Третьей Империи,

Таким образом аккрдитованный 17 июня 1938 года к венгрскому королевскому правительству новый японский посол прибыл в Венгрию и занял свою резиденцию в Будапеште. В согласовании с этим военный атташе, наначенный в японское посольство в Вене, в июне 1938 года переместил также свою резиденцию в Будапешт. За отсутствием точных сведений мы можем лишь предполагать, что японские дипломаты в середине 1944 года оставили Венгрию, поэтому на этом году мы прервем наше изложение.

Вооруженные силы Японии и Венгрии в период второй мировой войны сотрудничали прежде всего в области разведки и контрразведки, что было, несомненно, весьма важно для Японии в целях получения сведений, связанных с Советским Союзщом.. Помимо сотрудничества в этой области в этот период имел место ряд таких событий военного плана, которые могут быть рассматриваемы как типичные проявления дивпломатических сношений обеих стран (например, участие военных атташе на военных учниях). Но были также и такие события, где следует выделить роль пропаганды (например, назначение японского офицера к венгерским военным корреспондентам, работавшим на восточном фронте).

BONHARDT ATTILA

KISBARNAKI FARKAS FERENC ÉS A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK*

Az utóbbi hónapokban heves indulatokat váltott ki egy egykori tábornok, kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes (1892–1980) rehabilitálásának kérdése. Az üggyel kapcsolatban a sajtóban és az elektronikus médiában számos igazság, féligazság és téves állítás jelent meg, illetve hangzott el. Írásomban a levéltárakban található adatok alapján szeretném bemutatni, mi áll róla a korbeli dokumentumokban, hogyan vélekedtek felőle kortársai, személyes és politikai ellenfelei, végül, miként ír önmaga saját tevékenységéről, cselekedeteiről.

A név helyes írása

Mindenekelőtt nevének írását kell tisztáznunk. Az írott sajtóban ugyanis vezetéknevét szinte kivétel nélkül kettős névként „Kisbarnaki Farkas"-ként emlegették, sőt volt, hogy – talán a rövidség kedvéért – egyszerűen „Kisbarnaki"-nak nevezték. Farkas Ferenc dunántúli nemesi famíliából származott. A család 1510-től számított nemességét és a kisbarnaki[1] nemesi előnév jogos használatát a Magyar Országos Levéltár 1936-ban igazolta, és ettől kezdve hivatalosan a vitéz nemes kisbarnaki Farkas Ferenc nevet használta.[2]

Katonai pályafutás 1943-ig

Farkas Ferenc Kismarton szabad királyi város főjegyzője, majd rendőrkapitánya öt gyermeke közül harmadikként látta meg a napvilágot 1892-ben. A négy polgári elvégzése után az Eszterházy-alapítvány segítségével 1906-ban felvételt nyert a soproni honvéd főreáliskolába. A főreál elvégzése után az ambiciózus fiatalember magánszorgalomból érettségi vizsgát tett, mielőtt a Ludovika Akadémián folytatta volna katonai tanulmányait.[3]

A Ludovikán „két sáv, két gombos" volt, azaz jeles előmenetelű. Tanárai „igen derék, törekvő akadémikusként" jellemezték.[4] 1912. augusztus 18-án avatták hadnaggyá a soproni 18. honvéd gyalogezredhez.

Az első világháború kezdetén lépett elő főhadnaggyá. Ezredével század-, zászlóaljparancsnokként, majd ezred segédtisztként végigharcolta a világháborút. Megfordult az orosz, a román, az olasz fronton. 1917. június 1-jével századossá nevezték ki. Az összeomlás az osztrák–magyar haderő nyugati hadszíntérre küldött „expedíciós seregtesténél"

---

* A Hadtörténeti Intézet és Múzeumban a katonai rehabilitációról 2006. december 13-án rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetekkel kiegészített változata.

[1] Kisbarnak = Barnakpuszta település Veszprém/Zala vármegyében.

[2] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Katonai anyakönyvi lapok (a továbbiakban: AKVI); HL Personália, Farkas Ferenc önéletrajz (a továbbiakban: Önéletrajz).

[3] Önéletrajz; HL Ludovika Akadémia, felvételi kérelmek 1909–1912.

[4] HL Ludovika 1911/1912 III. B. osztálykönyv.

Verdun alatt érte. Innen tért haza ezredével Sopronba. A háború alatt kétszer sebesült meg, és két „kardos" kitüntetést szerzett.[5]

A Tanácsköztársaság idején a Teleki-féle bécsi Antibolsevista Comitéval és Lehár Antal csoportjával tartotta a kapcsolatot. Ezért Szombathelyen letartoztatták, és bíróság elé akarták állítani, de közben megbukott a Tanácsköztársaság, így kiszabadult.

1919 és 1921 között a szombathelyi katonai parancsnokságon teljesített szolgálatot. Itt kapcsolódott be az 1919 után újjáéledő magyar cserkészmozgalomba.[6] Katonai tevékenysége mellett nyolc évig irányította a szombathelyi cserkészkerület munkáját. 1928-ban a Magyar Cserkész Szövetség elnökségének tagja, majd a szövetség társelnöke lett. Több hazai és nemzetközi táborozáson vett részt. Közeli ismeretségbe került külföldi és hazai cserkészvezetőkkel, így a Magyar Cserkészszövetség vezetőjével, gróf Teleki Pállal.[7]

Kiváló minősítése alapján Farkas Ferenc 1921-ben felvételt nyert a legrangosabb magyar katonai tanintézetbe, a vezérkari tiszteket képző Hadiakadémiára, amelynek sikeres elvégzése után átkerült a vezérkari tisztek állománycsoportjába. Továbbra is Szombathelyen szolgált, most már vezérkari beosztásban.

1928-ban világháborús érdemei alapján felvételt nyert a Vitézi Rendbe. Ugyanebben az évben, a vezérkari törzstiszti sikeres vizsga letétele után őrnaggyá léptették elő és felhelyezték Budapestre a HM Kiképzési csoport állományába. 1930-ban a Hadiakadémia vagy ahogy akkor leplezési célból mondták, a Tiszti Szabályzatismertető Tanfolyam harcászat tanára lett.[8]

1933-ban Gödöllőn rendezték meg a cserkészek IV. Világjamboree-ját. A rendezvény megszervezésével Farkas Ferencet bízták meg. A nemzetközi tábor, amelyen 30 000 cserkész, ebből 15 000 külföldi vett részt, hatalmas szervezői és erkölcsi sikert hozott a magyar cserkészet számára. A főszervező munkáját Lord Baden Powell külön oklevéllel és az Ezüst Farkas Rend adományozásával ismerte el. A Magyar Cserkészszövetség Fehér Szarvas Renddel tüntette ki. A magyar állam pedig a Magyar Érdemrend tiszti keresztjével honorálta az országnak is dicsőséget hozó teljesítményt.[9] Ugyanebben az évben vezérkari alezredessé léptették elő.

1935-ben felállították Honvédelmi Minisztérium I/d. osztályát. Az osztály ügyköre a HM és a társminisztériumok között felmerülő szervezési kérdések elvi és gyakorlati elintézése volt. Az osztály vezetésével Farkas Ferenc alezredest bízták meg. 1936. november 1-jével ezredessé léptették elő és az Országos Levéltár igazolása alapján a „kisbarnaki" előnevet is viselhette. Szolgálatából adódóan a magyar közélet számos vezető személyiségével ismerkedhetett meg.

---

[5] Önéletrajz; HL I.világháborús tiszti kitüntetési javaslatok; Vitézek Albuma.

[6] A cserkészmozgalmat 1907-ben lord Robert Baden-Powell alapította, amelyből már az első világháború előtt világméretű ifjúsági mozgalom lett. Alapvető célja az ifjúság testi, lelki és szellemi nevelése, hogy tagjai felnőtté válva a társadalom hasznos, cselekvőképes részévé váljanak. Magyarországon a cserkészmozgalom az 1910-es években kezdte meg hódítását. A Magyar Cserkészszövetség 1912-ben alakult meg. A szövetség, miután a Tanácsköztársaság alatt betiltották, 1919 szeptemberében alakult újjá. A Trianon utáni években a cserkészmozgalom, mint a haderőn kívüli kiképzés és a hazafias nevelés egyik lehetséges eszköze a honvédelmi tárca szemében különösen felértékelődött.

[7] *Szakály Sándor:* Mikor lett kisbaranki Farkas Ferenc főcserkész? *Magyar Nemzet,* 1989. jan. 10.; Önéletrajz.

[8] HL AKVI 426/1892.

[9] HL AKVI 426/1892; Önéletrajz.

Az 1938-as év igen jelenetős volt kisbarnaki Farkas Ferenc életében. Mint az 1933-as jamboree és az 1936-os budapesti Grand Prix megszervezésében tapasztalatokkal rendelkező szervezési szakembert megbízták a Budapesten rendezendő Eucharisztikus Kongresszus rendezvényeinek lebonyolításával. Feladatát a legnagyobb sikerrel oldotta meg, amelyért mind a Szentszék, mind a kormányzó, mind a kormány legmagasabb elismerését fejezte ki. A pápai Pius Rend mellett a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki. A kitüntetési javaslat indoklása így hangzott: „A honvédelmi minisztérium osztályvezetői állásának csorbítatlan ellátása mellett ½ évig minden szabadidejét a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus forgalmi és anyagi természetű kérdéseinek megszervezésére fordította. Tökéletesen megszervezte a lakás, élelmezés, egészségügy, irányítás, belforgalom, szállítás és tömegmozgatás kérdéseit. Ennek köszönhető a kongresszusra összegyűlt több százezres tömegmozgatások zökkenőmentes, fegyelmezett, és minden incidens nélküli lebonyolítása."[10]

Jó szervezőképessége és beosztásából adódó átfogó ismeretei miatt Imrédy Béla miniszterelnöki államtitkárnak akarta meghívni kormányába, amit Farkas Ferenc nem fogadott el.[11]

Mivel a Legfelső Honvédelmi Tanács[12] felállításával a HM I/d. osztályának létjogosultsága megszűnt, kisbarnaki Farkas Ferencet 1938. augusztus 1-jével a Ludovika Akadémia Szombathelyi Ferenc távozásával megürült parancsnoki helyére nevezték ki. A szokásos négy helyett öt évet töltött a Ludovikán. Parancsnokságának idejére esett a M. Kir. Honvédség hivatalos visszatérése az általános védkötelezettségre, ami nagyarányú mennyiségi és minőségi fejlesztéssel járt együtt. Ez megmutatkozott a tisztképzésben is. A nagyobb létszámú évfolyamok mellett új fegyvernemek, újabb fegyverek oktatását is be kellett vezetni, emellett gyorsítani kellett a kiképzés ütemét. Parancsnoksága idején kétszer fordult elő, hogy egy évben két évfolyamot is avattak. Mindezeket a feladatokat is sikerrel oldotta meg az 1940. szeptember 1-jével tábornokká kinevezett kisbarnaki Farkas Ferenc.

A Ludovika parancsnoki teendőinek ellátása mellett Teleki Pál halála után átvette a Magyar Cserkészszövetség vezetését is. Mint főcserkészt 1943. augusztus 10-vel kinevezték az Országos Közoktatási Tanács tagjává.[13]

1942. február 1-jén altábornaggyá léptették elő, így rangviszonyánál fogva hadtestparancsnoki kinevezésre is sorra került, de a Ludovika parancsnoksága alóli felmentése csak az 1943-as tanév végével történt meg. Új beosztásként szóba került a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári beosztása, amelynek feladata a különböző minisztériumok tevékenységének összehangolása az ország minél jobb hadrafoghatósága érdekében. Tehát ez inkább politikai állás volt. Végül kívánsága szerint katonai vonalra került, és a debreceni VI. hadtest parancsnokává nevezték ki 1943. augusztus 21-ével.[14]

---

[10] HL Honvédelmi Minisztérium 1938. eln. 8.e. oszt. Farkas Ferenc.

[11] Önéletrajz; HL Tanulmányok, visszaemlékezések gyüjteménye (a továbbiakban: Tgy) 3778 Farkas Ferenc: Vázlatok a Tatár-hágó visszanéz c. könyvhöz.

[12] Legfelső Honvédelmi Tanács: a legmagasabb szintű honvédelmi és országmozgósítási politikai döntéshozó testület. Elnöke a kormányfő, tagjai a külügy-, belügy- és pénzügyminiszter, a tárgyalás anyagában érdekelt miniszter, valamint a hagyományos katonai vezetés: a honvédelmi miniszter, a vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka. Tevékenysége 1928 és 1938 között titokban folyt, majd az ország fegyverkezési egyenjogúsításával nyílttá vált. Működésének megszervezésére létrehoztak egy vezértitkárságot, amelynek vezetője egy vezérkari törzstiszt vagy tábornok volt. A vezértitkárság feladatát korábban ellátó HM I/d. osztályt megszüntették.

[13] HL AKVI 426/1892.

[14] HL Tgy. 3778.; Önéletrajz; HL AKVI 426/1892.

1943-ig a mindvégig kiváló minősítésű kisbarnaki Farkas Ferenc szép, de hagyományosnak mondható katonai karriert futott be. Ambiciózus egyénisége, beosztásai, a cserkészetben betöltött funkciója és közszereplései révén sokkal több társadalmi és politikai kapcsolattal rendelkezett Magyarországon és külföldön, mint legtöbb tábornoktársa. Neve is jóval ismertebb volt civil körökben, mint más tábornokoké. Horthy megbízott benne, örömét fejezte ki, hogy „az ő területén, Kenderesen" Farkas Ferenc lett a hadtestparancsnok, az általa nem kedvelt Beregfy (Berger) Károly után.[15] A közvélemény mint Teleki Pál közvetlen munkatársát, a magyar cserkészet vezetőjét inkább anglofilnek, mint túlzottan németbarátnak tartotta.

1944. március 19.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása a debreceni hadtest parancsnokaként teljesen váratlanul és felkészületlenül érte. Minthogy a németek a Tisza vonala mentén kettévágták az országot, Budapesttel mind a személyi, mind a távirati, mind a telefonösszeköttetés megszakadt. A debreceni repülőteret egy német ejtőernyős különítmény szállta meg, amelynek zsidóellenes atrocitásait a hadtest parancsnoka erőteljes karhatalmi fellépéssel fékezte meg. A hírzárlat miatt abban hiszemben, hogy a kormányzó és a kormány a németek foglya, kisbarnaki Farkas Ferenc elrendelte csapatai mozgósítását. Felvette a kapcsolatot az erdélyi IX. hadtest rangidős parancsnokával, dálnoki Veress Lajos altábornaggyal, akivel március 26-án Nagyváradon megállapodtak, hogy „ha az ország érdeke megköveteli" felveszik a kapcsolatot a Kárpátok felé közeledő Vörös Hadsereggel és evvel együtt fordulnak a „magyar nemzeti érdekeket megsértő németek ellen". Farkas Ferenc Veress altábornagy utasítására átvette a parancsnokságot az 1. magyar hadsereg Kárpátalján gyülekező mozgósított részei felett is. Március 28-án azonban a németek feloldották a Tisza-zárat, az összeköttetés helyreállt Budapesttel. Kiderült, hogy a kormányzó megegyezett a német megszállókkal. „Így Farkas szemében megszűnt az az ok, ami miatt az előző nap még megvolt benne az a készség arra, hogy a németekkel szembeszálljon." Pár nap múlva a vezérkar főnöke tábornoki értekezletet tartott, ahol nyílt megrovásban részesítette azokat a tábornokokat, „akik az elmúlt zavaros napokban meggondolatlanságokra akarták magukat ragadtatni".[16]

A VI. hadtestparancsnoksággal a fronton

1944. április 8–10-én Farkas Ferenc utasítást kapott a debreceni VI. hadtestparancsnokság mozgósítására és arra, hogy a parancsnokság lépjen a Kárpátok előterébe felvonult 1. magyar hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe. Kisbarnaki Farkas Ferenc személyére nézve április 15-én jelentkezett az 1. hadsereg parancsnokánál, akitől azt a parancsot kapta, hogy kiérkező törzsével vegye át a hadsereg déli szárnyán álló seregtestek (1. és 2. hegyi dandár, a visszavonulóban lévő 201. megszálló hadosztály, valamint a fel-

[15] Farkas Ferenc visszaemlékezése az 1943. 10. 28-i kormányzói fogadásra HL Tgy. 3778.

[16] HL Personália Farkas Ferenc, Farkas Ferenc 1945. novemberi levele Vörös János honvédelmi miniszterhez (a továbbiakban: 1945-ös levél); HL Tgy. 3778.; Budapest Főváros Levéltára Budapesti Büntető Törvényszék B-18164/1949 Farkas Ferenc pere (a továbbiakban: Farkas-per) Simonffy-Tóth Ernő vallomása, dálnoki Veress Lajos vallomása.

vonuló 25. és 27. hadosztályok) feletti parancsnokságot. Az áprilisi előrenyomulás kisebb csatározásai után a VI. hadtestparancsnokság frontszakasza meglehetősen csendes volt. Ez többek között annak is volt köszönhető, hogy megállapodásra jutott az ukrán nemzeti partizánokkal (UPA), amely szerint egymást nem támadják, és közösen küzdenek a szovjet partizánok és csapatok ellen.[17] Farkas altábornagynak annál több súrlódása volt a hadseregparancsnokkal, Beregfy vezérezredessel, akivel eszmei és személyi ellentétben állt.[18] „Minden ilyen súrlódásról kimerítő jelentést küldött Miklós Béla vezérezredesnek, a kormányzó akkori szárnysegédének azt remélve, hogy a szárnysegéd útján közte és a kormányzó között a kapcsolat a távolság ellenére is megmarad."[19]

Úgy látszik, a kapcsolat valóban nem szakadt meg, mert július 11-én a kormányzó a vezérkar főnöke útján, tehát a szolgálati út megkerülésével Budapestre rendelte, amit Beregfy vezérezredes rendkívül rossz néven vett. A kormányzói kihallgatáson Horthy közölte kisbarnaki Farkas altábornaggyal, hogy nincs megelégedve a németbarát Sztójay-kormánnyal, ezért elhatározta, hogy egy „becsületes katonakormányt" alakít Lakatos Géza vezérezredes vezetésével. Farkas Ferencet a kultuszminiszteri tárca vezetésére kérte fel. „Jó Ludovika-parancsnok voltál és jó főcserkész, így kiválóan alkalmas vagy kultuszminiszternek" – indokolta a kormányzó elhatározását. Farkas Ferenc megköszönve a kitüntető bizalmat, de tekintettel a várható szovjet offenzívára, kérte, hogy a kormányzó tekintsen el ettől a megbízatástól. Horthy azonban nem akart engedni, de ahhoz hozzájárult, hogy az ügyek átadása és csapataitól való elbúcsúzás céljából visszatérjen a frontra. Hazarendelése táviratban történik majd.

Mivel a megbeszélés titkos volt, amelyről Beregfy nem tudhatott, Farkas Ferenc azt jelentette a hadseregparancsnoknak, hogy a kormányzó az ezeréves határokat közvetlenül védő VI. hadtest helyzetéről kért jelentést. Beregfy vezérezredes ezt természetesen nem hitte el, úgy vélte, hogy a megbeszélések ellene irányultak.

A harctéri események azonban keresztülhúzták a kormányzói elképzelést. A várt szovjet támadás július 13-án megindult, és a VII. hadtestnél áttörte az 1. magyar hadsereg arcvonalát. A németek Beregfy vezérezredes leváltását követelték. Mint rangidős tábornoknak, Farkas altábornagynak kellett ideiglenesen átvennie az 1. hadsereg vezetését, és parancsot kapott arra, hogy Beregfyt azonnal küldje Budapestre. A későbbi események jobb megértése céljából most adjuk át a szót egy pillanatra Farkas Ferencnek: „Annak ellenére, hogy a parancsot a lehető legtapintatosabban és alázattal hajtottam végre, kétség nem fért hozzá, hogy Beregfy ebben az összeomlott helyzetben szívesen megfojtott volna.

Amikor jelentettem a hadsereg vezetésének átvételét, megjegyeztem, hogy a jó Isten ne adja, hogy én valaha is Beregfyvel fölé- és alárendeltségi helyzetbe kerüljek, mire Vörös János azonnal megnyugtatott, hogy ilyesmi már nem lesz lehetséges, mert Beregfy befejezte pályafutását. Vörös János azonban tévedett."[20]

---

[17] Hadteste hadtápterületeinek biztosítására a lakossággal szemben tett intézkedéseiről és az ukrán nemzeti partizánokkal történt megegyezésről lásd bővebben *Farkas Ferenc:* A Tatár-hágó visszanéz. Buenos Aires, 1952. 54–62. o., HL Tgy 3777.

[18] 1945-ös levél; Farkas-per Lakatos Géza és Simnffy-Tóth Ernő vallomása.

[19] Farkas-per Simonffy-Tóth Ernő vallomása.

[20] HL Tgy. 3778.

Kisbarnaki Farkas Ferencnek jó szervezőkészségével sikerült az áttörés okozta pánikon úrrá lennie. Ezt többek között avval érte el, hogy az érvényben lévő szolgálati szabályzat alapján fegyvert használtatott a pánikszerűen visszaözönlők ellen, mielőtt ezek a még harcoló csapatokat is magukkal rántották volna.[21] A menekülők felfogására záróosztagokat állított fel. Az arcvonalat visszavette a Kárpátok gerincére, a Tatár-hágó megtartásával lehetővé tette, hogy a Delatyn–Körösmező útvonalon visszavonulók, mintegy 192 km hosszú – főleg gépkocsizó vonatból álló – oszlopa akadálytalanul átkeljen a hágón, miközben biztosította a Tatár-hágót védő VI. hadtest ellátását is.[22]

Teljesítményéért a Magyar Érdemrend hadidíszítményes csillaggal díszített középkereszjét adományozták neki.[23]

A szép kitüntetés sem tudta azonban feledtetni csalódottságát, amikor annak ellenére, hogy soron volt a hadseregparancsnoki kinevezésre, és úgy érezte, hogy ki is érdemelte azt, nem őt, hanem dálnoki Miklós Béla vezérezredest, a kormányzó korábbi főhadsegédét nevezték ki az 1. magyar hadsereg parancsnokává.[24]

Románia háborúból való kiugrása után átmenetileg hadműveleti szünet állt be az 1. hadsereg, így a VI. hadtest arcvonalán. Ezt a viszonylagos fegyvernyugvást kihasználva a kormányzó és dálnoki Veress Lajos kérésére kisbarnaki Farkas Ferenc lehetővé tette, hogy báró Atzél Ede és társai a VI. hadtest arcvonalán szeptember 16-án átlépjék a frontot abból a célból, hogy puhatolózzanak, szovjet részről milyen fogadtatásban részesülne egy esetleges magyar fegyverszüneti küldöttség. A csoport a szovjet válasszal szintén itt tért vissza. Ezzel megtörtént a fegyverszüneti tárgyalások első gyakorlati lépése.[25]

1944. október

Október 12-én délelőtt kisbarnaki Farkas altábornagy parancsot kapott a Fővezérségtől, hogy Budapest védelmének előkészítésére egy vezérkari tiszt és egy segédtiszt kíséretében azonnal induljon a fővárosba, és tegye meg az intézkedéseket a VI. hadtest csapatainak kivonására. A vezérkar főnöke telefonon külön közölte, hogy feladata Budapest védelme és a nagy hídfő megszervezése lesz. Farkas Ferenc október 13-án indult gépkocsin Villányi Endre vk. alezredes és Pottyondy Gusztáv százados segédtiszt kíséretében Budapestre. Visszaemlékezése szerint, bár dálnoki Miklós Béla, az 1. hadsereg parancsnoka tudta, hogy fegyverszünet készül, búcsúzáskor nem szólt erről egy szót sem.

---

[21] Szolgálati Szabályzat a M. Kir. Honvédség számara A-32 (1931.) 529–530. o.: VI. hadicikk (1) Gyávaság büntettét követi el az a honvédegyén .... B) aki ellenségeskedés alkalmával személyes veszélytől való félemében magát elrejtőzéssel, megfutamodással, fegyvernek, lőszernek elhányásával, színleléssel vagy más módon szolgálatának kötelességszerű teljesítése alól kivonni törekszik... (2) Agyonlövéssel végrehajtandó halál a büntetése ... b) az 1. bekezdés b) alpontja esetében annak, aki a cselekményt előnyomulás, támadás, harc vagy visszavonulás alatt követte el és cselekményéből hátrány származott.

[22] *Farkas Ferenc:* A Tatár-hágó visszanéz. HL Tgy. 3777.

[23] *Honvédelmi Közlöny*, 49/1944.

[24] HL Tgy. 3778.

[25] 1945-ös levél; Farkas-per Simonffy-Tóth Ernő vallomása, dálnoki Veress Lajos vallomása. Dálnoki Veress vezérezredes szerint az erdélyi származású Atzél Edét, akit személyesen is ismert, azért küldte kisbarnaki Farkashoz, mert Erdélyben az ő csapataival szemben nem szovjetek, hanem románok álltak.

Budapestre érve, október 14-én délelőtt felkereste a vezérkart, ahol a vezérkar főnökének távollétében nem tudtak érdemleges felvilágosítás adni a budapesti hídfővel kapcsolatban. Az I. hadtestparancsnokságon is csak a védőállás kijelölt vonalát ismerhette meg, és megtudta, hogy a hídfő egyes részein munkaszolgálatos századok dolgoznak.

Farkas altábornagy visszaemlékezése szerint még aznap délben fogadta a kormányzó, aki közölte vele, hogy a németek a háborút elvesztették, ezért fegyverszünetet kért az oroszoktól. Ezt másnap 11-kor jelenti be a koronatanácson, ahol a Lakatos-kormány lemondásával számol. Kérte Farkas Ferencet, hogy vegye át a hídfő parancsnokságát, ott minél több erőt gyűjtsön össze, és másnap, október 15-én délelőtt 11-kor jelenjen meg nála.[26]

Délután 18 h-ra Vattay altábornagy főhadsegéd kérette a Várba, ahol Ambrózy Gyula kabinetfőnök társaságában a „Főméltóságú Úr" nevében közölte, hogy számolnak a Lakatos-kormány lemondásával, ebben az esetben a kormányzó kisbarnaki Farkas Ferencet kívánja egy új kormány megalakításával megbízni, ezért másnap 11-kor jelenjen meg a kormányzóságon. Farkas vonakodására kijelentették, hogy ez a kormányzó kifejezett kívánsága, mire ő vállalta a feladatot. Arra a kérdésére, hogy milyen kormányról lenne szó, kik lennének a kormány tagjai, a kormányzó megbízottai nem tudtak választ adni.[27]

Bár az volt az érzése, hogy a dolog nincsen rendesen megszervezve és bizonyos kapkodás folyik, hiszen a kormányzó a déli kihallgatáson még egy szóval sem említette az esetleges felkérést, másnap, október 15-én kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy megjelent a kormányzóságon, ahol az ismert körülmények közt lefolyt a koronatanács ülése, amelyen az újjáalakult Lakatos-kormány vállalta a további ügyvezetést. Így Farkas altábornagyra mint miniszterelnökre nem volt szükség. Vörös Jánossal hagyta el a Királyi Várat, majd visszatért a Ludovika Akadémián berendezett törzsszállására, ahol kezdtek gyülekezni a VI. hadtest törzsének gépkocsin beérkezett részei. A hadtest vasúti szállítással érkező csapatai azonban általa ismeretlen helyen tartózkodtak.[28]

Ilyen körülmények között hangzott el a kormányzói proklamáció anélkül, hogy legalább azok a tisztek, akiknek a kiugrás végrehajtásában fontos szerepet szántak, pontos tájékoztatást kaptak volna, és anélkül, hogy a fegyverszünet biztosítására Budapestre rendelt csapatok megérkeztek volna.

Farkas Ferenc tehát október 15-én nem lapított, mint egy riportban elhangzott, hanem – mint a M. Kir. Honvédség sok ezer tisztje és tábornoka – felkészületlenül, csapataitól elszakítva csak legszűkebb törzse körében, megzavarodottan szemlélte a rohanó eseményeket.

Az ezután következő eseményeket az utókor 60 év távlatából a történések hátterének és a következmények ismeretében már egyértelműen értékelheti. Hiszen már röviddel a háború után nyilvánvalóvá vált, milyen törvénytelen úton történt a nyilasok hatalomátvétele. Azonban a kormányzói proklamáció, majd a vezérkar főnökének a harc további folytatására felszólító szózata után a következő napokban az alábbi közleményeket olvashatta az újságokban a teljesen megzavarodott, vezetés nélkül maradt tisztikar.

„A magyar nemzethez intézet október 15-i kiáltványomat ezennel semmisnek nyilvánítom, és megismétlem a magyar vezérkar főnökének a csapatokhoz intézett parancsát,

[26] HL Tgy. 3778.

[27] HL Tgy. 3778.; Farkas-per Vattay Antal vallomása, Ambrózy Gyula vallomása

[28] HL Tgy. 3778.

amely a harc elszánt folytatását rendelte el. A súlyos hadi helyzet megköveteli, hogy a honvéd hadsereg dicsőséges hírnevéhez méltóan védje hazáját. A jó isten vezérelje a honvédséget és Magyarországot a jobb jövő útjára. Horthy Miklós"[29]

„A magyar törvényhozás két háza Nagyméltóságú Elnökéhez!

A magyar országgyűlésnek kormányzói üdvözletemet!

A magyar történelem súlyos és nehéz órájában ezennel kinyilatkoztatom azt az elhatározásomat, hogy a hadvezetés eredményes folytatása és a nemzet belső egysége és összefogása érdekében kormányzói tisztemről lemondok. Egyidejűleg Szálasi Ferencet a nemzeti összefogás kormányának megalakításával megbízom. Horthy"[30]

A hatalomra került nyilas vezetés kisbarnaki Farkas Ferencet a kormányzó hívének tartotta. Az új honvédelmi miniszter – Farkas régi eszmei és elvi ellensége – Beregfy Károly bizalmatlanul kezelte. Megvonták hídfőparancsnoki megbízatását, vezérkari főnökét letartoztatták, törzsét szétszórták, a VI. hadtestparancsnokságot feloszlatták.[31] Farkas Ferenc megalázottnak érezte magát. Katonai karrierjének válsága mellett súlyos egyéni gyász érte. Megtudta, hogy fia, ifj. kisbarnaki Farkas Ferenc páncélos hadnagy 1944. október 8-án a szentesi hídfőben hősi halált halt.

Elhelyezési kormánybiztosság

Korabeli dokumentum eddig nem került elő arról, hogy önként jelentkezett-e szolgálattételre az új honvédelmi miniszternél, vagy az új hatalomnak volt-e szüksége szervező képességére. Tény, hogy 1944. október 23-án kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagyot a 3722/1944 M. E. rendelettel országos elhelyezési kormánybiztossá nevezték ki. Ez az állás tulajdonképpen a Lakatos-kormány alatt felállított kiürítési kormánybiztosi pozíció átnevezése volt.[32] Feladata, hogy a vezérkar főnöke által megállapított hadműveleti kiürítés általános irányelveinek figyelembevételével elkészítse a terveket a kiürítés esetén eltávozó közhivatalok, közérdekű intézmények, személyek és az elszállításra kerülő állatok elhelyezésére, kijelölje számukra a felvevőterületeket, gondoskodjék a kijelölt felvevő területeken a szükséges férőhelyekről és a szállítóeszközökről, a közszállítási (közellátási) szervek segítségével szervezze meg a felvevő területen elhelyezett személyek és állatok ellátását.[33]

Tehát nem a kormánybiztos rendelte el a hadműveletek által veszélyeztetett intézmények, személyek, állatok kiürítését, hanem az illetékes minisztériumok döntésének lebonyolítását intézte. Ez a hivatalnoki feladat – akár önként jelentkezett, akár kötelezték rá – nem elégítette ki a nem rég még hadsereg-parancsnokságra vágyó kisbarnaki Farkas Fe-

[29] Horthy Miklós 1944. október 16-i kiáltványa. Megjelent a *Pesti Hírlap* 1944. október 18-i számában.

[30] Horthy Miklós 1944. október 16-i kiáltványa. Megjelent a *Pesti Hírlap* 1944. október 18-i számában; az október 17-i *Budapesti Közlöny*ben pedig megjelent a 3667/M. E. számú kormányrendelet, amelyben Szálasi kinevezett miniszterelnökként bejelentette, hogy a lemondott kormányzó hozzájárult ahhoz, hogy az államfői hatalom kérdésének törvényes rendezéséig a kormányzói jogkört is a kijelölt miniszterelnök gyakorolja.

[31] 1945-ös levél; Farkas-per, Simonffy-Tóth Ernő vallomása.

[32] *Budapesti Közlöny,* 1944. okt. 24.

[33] *Budapesti Közlöny,* 1944. szept. 8-i szám, 3210/1944 M. E. rendelet a hadműveleti kiürítés végrehajtása, valamint asz ezzel kapcsolatos kérdések rendezése tárgyában.

rencet. Fia halála feletti megrendülésére hivatkozva szeretett volna felmentést kérni alóla, de Beregfy – legalábbis Farkas Ferenc állítása szerint – szabotázs és lefokozás említése mellett kötelezte a munkára, amit végül is elvállalt.[34] Későbbi visszaemlékezése szerint állását bajba jutott ismerősei segítése mellett arra akarta kihasználni, hogy a polgári lakosság felesleges kiürítését megakadályozza. Ezt erősíti meg Simonffy-Tóth Ernő vallomása, amely szerint 1944 novemberében Farkas Ferenc egy plakátot mutatott neki, amely Budapest polgári lakosságának kiürítéséről intézkedett Beregfy aláírással, s amelynek kiplakatírozását Farkas Ferenc tudatosan elszabotálta.[35] Akár így történt, akár nem, 1945. január 8-ával az országos elhelyezési kormánybiztos állása alól felmentették, és vezetői tartalékba helyezték.[36]

Vezérezredesi kinevezés

1944. október 31-én a kormányzói jogkörrel ideiglenesen felhatalmazott m. kir. miniszterelnök, Szálasi Ferenc vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagyot 1944. november 1-jei ranggal vezérezredessé léptette elő. Ugyanezzel a rendelettel még 6 vezérezredest, 17 altábornagyot és 20 vezérőrnagyot neveztek ki.[37] Köztük volt az újvidéki razzia miatti felelősségre vonás elől Németországba szökött Feketehalmy-Czeydner Ferenc és Grassy József, voltak közöttük olyanok, akik a nyilas hatalomátvételben játszott szerepükért kapták a rangot és olyanok is, akik renden és soron következtek az előléptetésre. Sajnos az előléptetések indoklását tartalmazó felterjesztés eddig még nem került elő, így nem tudjuk, hogy az előléptetettek közül ki melyik kategóriába tartozott.

Érdekes adalékkal szolgál Farkas Ferenc 1944. október 16. utáni magatartására a Magyar Fronttal kapcsolatban álló Simonffy-Tóth Ernő vallomása. Eszerint Simonffy-Tóth őrnagy felvetette, hogy március 19-i magatartása alapján próbálják meg megnyerni Farkas Ferencet a csírázó ellenállás katonai részének vezetésére. November 5. körül fel is keresték kisbarnaki Farkas Ferencet kérve, hogy álljon a katonai ellenállási mozgalom élére, ő azonban nem merte vállalni a feladatot.[38]

---

[34] 1945-ös levelében arra hivatkozik, hogy a súlyos harctéri helyzet miatt rendes szervezési munkáról már szó sem lehetett. Csupán egy rendelkezést adott ki, amelyben a központi szervek dunántúli elhelyezését biztosította. Ezt támasztja alá a Hadilevéltár kitelepítéséről szóló összefoglaló intézkedéssel kapcsolatban 1944. november 14-én kiadott intézkedés, amely szerint a levéltár a HM 5361/M. 1. a.-1944 számú rendeletére az Elhelyezési Kormánybiztosság által kijelölt Balatonfüred, Arács, Csopak felvevő területre települ ki. HL Hadilevéltár 896/kt-1994. Állítása szerint kiürítéssel, zsidó ügyekkel és Németországba való kitelepítéssel nem foglalkozott. Kádár Gábor és Vági Zoltán kutatásai szerint az elkobzott zsidó vagyont szállító „aranyvonatot" már a nyilas hatalomátvétel előtt Zircre irányították, ahová 1944. október 14-én érkezett meg. A nyilas hatalomátvétel után a BM XI. osztálya és annak vezetője, Toldy Árpád csendőr ezredes kapta meg a zsidóvagyon feletti ellenőrzés jogát. Az aranyvonat 1945. március 30-án Toldy Árpád parancsára hagyta el az országot. A Magyar Nemzeti Bank aranykészletét és az egyéb, az MNB-ben letétbe helyezett értékeket szállító vonat a Reményi-Schneller pénzügyminiszter és Hans Constantin Boden birodalmi gazdasági megbízott által 1945. január 15-án az MNB Németországba telepítéséről aláírt egyezmény alapján 1945. január 17-én indult Németországba. Mindkét esemény azután történt, hogy Faraks Ferencet felmentették az elhelyezési kormánybiztosi állás alól.

[35] Farkas-per, Simonffy-Tóth Ernő vallomása.

[36] HL AKVI 426/1892.

[37] HL 87.120/eln. 8. e.-1944.

[38] Farkas-per, Simonffy-Tóth Ernő vallomása; 1945-ös levelében Farkas Ferenc is úgy emlékszik az esetre, hogy Kiss János előtt őt kérték fel a katonai ellenállás megszervezésére. Arra, hogy miért nem vállalta, nem tér ki.

Sopronkőhida, 1945. január–február

1945 januárjában kezdődött a sopronkőhidai fegyházban az úgynevezett Horthy-klikk, azaz a kiugrási kísérletben részt vett tábornokok és törzstisztek (dálnoki Veress Lajos vezérezredes, Hardy Kálmán altábornagy, Kuthy László és Utassy Loránt ezredesek) pere a Vezérkar Főnökének bírósága[39] előtt. Mivel az egyik vádlott vezérezredes volt és a katonai perrendtartás szerint a katonai törvényszék két kijelölt – nem jogász – tagjának legalább olyan rendfokozatban kell lennie, mint a vádlottnak, Beregfy mint a bíróság katonai elöljárója a törvényszék egyik tagjának kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredest jelölte ki. A bíróság elnöke a rangban idősebb Justy Emil vezérezredes lett. Kisbarnaki Farkas Ferenc a haditörvényszék tagjának tehát nem önként jelentkezett, nem is felkérték rá, hanem kirendelték.[40] Amikor a feladat alóli mentesítését kérte „a miniszter szokott szadista modorával, gúnyos örömmel utasította el, mondván: a szabályzat szerint két vezérezredest kell kirendelni és más nincs."[41] Későbbi állítása szerint bírósági tagként célja újabb tanúk megidézésével a tárgyalás elhúzása, mentő tanúk kérésével és a terhelő tanúk távoltartásával a tárgyalás befolyásolása volt.[42]

Nem tudni, mennyi volt abban Farkas Ferenc szerepe, hogy a tárgyalásra tanúként megidézték a német fogságban lévő Vattay Antal főhadsegédet és Lázár Károly testőrtábornokot. Csak a tanúk megérkezése után, 1945. január 22-én kezdődött a tárgyalás, amelyet a tanúk kihallgatása után február 9-ig elnapoltak. A februári tárgyaláson valamennyi vádlott parancs teljesítésére hivatkozva tagadta bűnösségét, kivéve Hardy Kálmánt, aki ellen tárgyi bizonyíték volt.[43] Végül a február 13-ára virradó éjjel hozott ítéletben Hardy Kálmánt halálra ítélték, Veress Lajos 15 évet kapott, Utassyt és Kuthyt felmentették. Az ítélethozatal után a bíróság kegyelmi tanáccsá alakult át és Hardy Kálmán ítéletének 15 évi fegyházra való módosítását javasolta. Itt érvényesült igazán a mondás: aki időt nyer életet nyer. Az ítéletet felterjesztették az illetékes parancsnok, Beregfy elé, de Hardy ügye a háború végéig nem emelkedett jogerőre. Másnap az erede-

[39] A Vezérkar Főnökének bíróságát az 1939. évi II. tc. alapján hozták létre, és háború idején az államellenes, azaz hűtlenségi bűncselekményekben való ítélkezésre volt hivatott. A nyilas uralom alatt Dominch Vilmos hadbíró őrnagy vezette. Ítéletei ellen fellebbezésnek helye nem volt, az ítéleteket a Vezérkar Főnöke hagyta jóvá, és ő gyakorolta a kegyelmezési jogot is. A nyilas hatalomátvétel után a bíróság kettős alárendeltségbe került. A tényleges honvédek ügyében továbbra is a Vezérkar Főnöke szerepelt mint illetékes parancsnok. A polgári egyének ügyében (ideértve a nyugdíjas honvédeket is) a nyilas Kovarcz Emil miniszter mellé beosztott tábornok, Syposs János vezérőrnagy gyakorolta az illetékes parancsnoki jogkört. A bíróság elnevezése is kétféle volt: egyrészt „m. kir. Vezérkar Főnökének bírósága III.", másrészt „A nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott m. kir. tárca nélküli miniszter mellé beosztott tábornok bírósága." (Később a nyilas uralom vége felé a bíróság elnevezése „m. kir. Honvéd Főparancsnokság Bírósága" névre változott.)

[40] 1945-ös levél; Vattay Antal szerint Farkas Ferenc a hadifogságban azt mondta neki, hogy a nyilasok avval presszionálták a hadbíróság elvállalására, hogy ellenkező esetben Aczél Edének a fronton való átcsempészéséért őt is a vádlottak padjára ültetik (Farkas-per, Vattay Antal vallomása). Azt, hogy az Aczél-ügy miatt a nyilasok le akarták tartóztatatni, Farkas Ferenc is említi a Vörös Jánoshoz írt levélben (1945-ös levél).

[41] 1945-ös levél.

[42] 1945-ös levél; Farkas-per, Lakatos Géza vallomása.

[43] A tárgyi bizonyíték egy, a munkásságot általános sztrájkra felszólító levél volt, amelyet 1944. október 15-én Hardy közreműködésével Szakasits Árpád akart átjuttatni a Dunán Pestre, de a levelet Hardy vezérkari főnöke átadta a Gestaponak. Hardy ügyvédje tanácsára a nyilvánvalóan bizonyítható állításokat nem tagadta. Mint később belátta, ez helytelen taktika volt, mert politikai ügyekben általában a vádlott tagadása nem befolyásolja negatívabban a bíróságot, mint a beismerő vallomás. *Hardy Kálmán:* Az Adriától Amerikáig. Kézirat.

tileg tanúként megidézett Vattay Antal és Lázár Károly pere kezdődött ugyanazon összetételű bíróság előtt, amely Vattayt felmentette, Lázár ügyét pedig elkülönítette, de ítélet végül nem született.[44] Későbbi vallomások szerint Farkas Ferenc hallgatagon viselkedett, nem befolyásolta a tárgyalás menetét. A bíróság, amelynek tevékenységében törvényszéki tagként részt vett, végül négy felmentést, egy 15 éves fegyházra vonatkozó és egy halálos ítéletet hozott, amelyet kegyelemre terjesztett fel. Úgy látszik, hogy elöljárói Farkas Ferenc bírósági tevékenységével nem voltak megelégedve, mert 1945. március 27-ével nyugdíjazták.[45] Ezzel befejeződött katonai pályafutása, de az ezt követő időkből is maradtak fenn reá vonatkozó levéltári források.

Nyugdíjasként 1945 márciusában elhagyta az országot és Németországban élő öccséhez költözött.

Lefokozás és az 1945-ös levél

Bár már nyugdíjas volt, nyugati kapcsolataira hivatkozva 1945. április 18-án mégis őt kérték fel a Németországba települt Honvédelmi Minisztérium részéről, hogy az amerikai csapatoknál jelentkezve tárgyaljon a honvédségnek a nyugati hatalmak előtti fegyverletételéről. A tárgyalások után ő maga kérte, hogy vigyék a többi magyar tábornokhoz a normandiai Foucarville-i tábornoki hadifogolytáborba.

Itt értesült róla, hogy Magyarországon mintegy 100 tiszttársával együtt háborús bűnökkel vádolva az akkori honvédelmi miniszter, Vörös János közigazgatási úton lefokozta és kicsapta a honvédség kötelékéből.[46] Mivel a hazatérés gondolatával foglalkozott, levelet írt a honvédelmi miniszternek, amelyben tisztázni kívánta 1944. október 15. utáni tevékenységét. Levelét elküldte, amely meg is érkezett a címzetthez. Ő azonban végül is úgy döntött, hogy nem tér haza.

Emigrációban és a per

1946 tavaszán megkezdte a nyugaton – elsősorban a németországi menekülttáborokban – élő magyarok szervezését, akiknek hamarosan egyik szellemi vezetője lett. 1947 augusztusában a bajorországi Altöttingben egy rövid ideig fennálló nyugati magyar ellenkormány miniszterelnökének is megválasztották.[47] Az általa szervezett Magyar Szabadság Mozgalom, amelynek végső célja a hazatérés és a korábbi társadalmi rend visszaállítása volt, a nyugati hírszerző szervek támogatását is élvezte. Kisbarnaki Farkas Ferenc, mint a Nemzetek Antibolsevista Tömbjének társelnöke és katonai szárnyának vezetője, heves nemzetközi propagandát folytatott a Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó „népi demokráciák" ellen.[48] Nevét nemcsak az emigráció, hanem egykori főcser-

[44] *Hardy*: i. m.; *Almásy Pál:* Soporkőhidai napló; 1945-ös levél.

[45] Önéletrajz.

[46] A kicsapásra a 667/1945. sz. M. E rendelet alapján került sor. *Honvédségi Közlöny,* 18/1945. okt. 1.

[47] *Farkas Ferenc:* Az altöttingi országgyűlés története 1947/49. Mikes Kiadó, München, 1969.

[48] Önéletrajz.

készként és az eucharisztikus kongresszus szervezőjeként a fennálló rendszer hazai ellenzéke is jól ismerte. Félő volt, hogy szervezkedése itthon is követőkre talál. Ezért a Népügyészség meglehetősen későn – 1948 őszén – de annál nagyobb „sürgősséggel és fontossággal" elrendelte kisbarnaki Farkas Ferenc háborús tevékenysége ügyében a nyomozást.

A vizsgálatot végző rendőr hadnagy a HM Katonapolitikai Csoportfőnökségén is eljárt az ügyben, de sajnálattal jelentette, hogy „terheltre és általában kifejtett fasiszta tevékenységére nézve nem sok adat van a birtokukban". Jelentésében azt is megjegyezte, hogy a Főnökségen lévő iratokba betekintést nyerni nem engedték, arra hivatkozva, hogy az adatok még nyers, feldolgozatlan állapotban vannak. Azt azonban látta, hogy „a birtokukban van egy terjedelmes levél, amelyet terhelt 1945-ben vagy 1946-ban írt saját kezűleg, és ezen kívül még különböző adatok vannak birtokukban", amelyet nem hajlandók vele közölni.[49]

Itt a kisbarnaki Farkas Ferenc által Vörös János honvédelmi miniszternek írt levélről van szó, amelyben 1944-es tevékenysége mentő körülményeit sorolja fel. Így e fontos enyhítő bizonyíték hiányában, jobbára a sopronkőhidai tárgyalás vádlottjai és néhány, a VI. hadtestparancsnoksághoz beosztott tiszt vallomása alapján, a vádlott távollétében indult meg az eljárás. A peranyaghoz a népügyész kérésére több, a Magyar Szabadság Mozgalommal kapcsolatos cikket is csatoltak, amelyekkel az ügyész „terheltnek a felszabadulás utáni hazaáruló tevékenységét kívánta bizonyítani, valamint terhelt megrögzötten fasiszta beállítottságát, amik nyomatékos súlyosbító körülményként mérlegelendők a büntetés kiszabásánál".

Az ügyész az 1949. február 5-én benyújtott vádiratában azzal vádolta kisbarnaki Farkas Ferencet hogy:

– a nyilas hatalomátvétel után érintkezésbe lépett Beregfy nyilas honvédelmi miniszterrel, és felajánlotta neki szolgálatait;

– október 24-én elfogadta az elhelyezési kormánybiztosi állást és ezzel a magyar nemzeti vagyon jelentős részét német kézre juttatta;

– érdemei elismeréseként 1944. november 1-jén vezérezredessé léptették elő;

– 1945 január–februárban tagja volt annak a bíróságnak, amely Sopronkőhidán a kormányzó proklamációját elősegítő személyek felett ítélkezett, s többek között Hardy Kálmánt halára, dálnoki Veress Lajost 15 évi fegyházra és Kuthy Lászlót lefokozásra ítélte.

A vádirat szerint a terhelt ezen cselekményeivel a nyilas hatalomnak segítséget nyújtott a hatalom megtartásához, ezenkívül a nyilas közigazgatásban életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt.[50]

A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. március 30-án hozott ítéletében valamennyi vádpontban bűnösnek mondta ki, és távollétében életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte

[49] Farkas-per, Márkus László r. hdgy. jelentése 1948. nov. 27.

[50] Farkas-per, vádirat, a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. rendelet 11.§. háborús bűnös az (1) ...(4.) aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt (vezető állás alatt miniszteri, államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregparancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni). Evvel gyakorlatilag háborús bűnösként lehetett vádolni mindenkit, aki 1944. október 15. után állásban volt, tekintet nélkül arra, hogy tevékenysége során követett-e el törvényellenes, az ország érdekét valóban sértő dolgokat, vagy sem.

kisbarnaki Farkas Ferencet, anélkül, hogy az első három vádpontban foglaltakkal kapcsolatban a közlönyökben megjelent rendelkezéseken kívül egyéb körülményt megvizsgáltak volna. A negyedik vádpont esetében az egykori vádlottak vallomására alapozták az ítéletet, ám kisbarnaki Farkas Ferencnek a haditörvényszék tagjául való kirendelése körülményeit nem kutatták. Érdekes módon sem az ominózus bírósági tanács elnöke, Justy Emil vezérezredes, sem a Kiss Jánosékat halálra ítélő bírósági tanács elnöke, Vargyassy Gyula altábornagy ellen, akik az emigrációban nem folytattak politikai tevékenységet, nem indítottak népbírósági eljárást. Evvel szemben kisbarnaki Farkas Ferenc ítéletében a bíróság hangsúlyozta, hogy „a vádlott még a vesztett háború után sem ébredt tudtára nemzetrontó tevékenységének, és nyugaton továbbra is a magyar dolgozó nép ellen dolgozik, és annak nehéz munkával és önmegtagadással elért eredményeit, a demokratikus Népköztársaságot kívánja magatartásával további fejlődésében gátolni és megsemmisíteni."[51]

A fentiekből úgy tűnik, hogy Farkas Ferencet nemcsak az 1944 októbere utáni cselekedeteiért akarták elítélni, hanem politikai okokból szerették volna elsősorban a hazai közvélemény előtt háborús bűnösként diszkvalifikálni.

A magyar titkosszolgálatok lejáratő akciói

Ezzel azonban még mindig nem ér véget a kisbarnaki Farkas Ferencre vonatkozó levéltári dokumentumok sora. 1955-ben, amikor a nyugati magyar emigrációt megosztó politikai viták[52] kezdtek nyugvópontra jutni, és Farkas Ferenc tekintélye ismét növekedni kezdett, hirtelen előkerült a Vörös Jánoshoz 1945-ben írt levél. A magyar tikosszolgálatoknál felmerült az ötlet, hogy egy Külügyminisztérium nevében írandó levélben közlik vele, hogy az 1945-ös írásában foglaltak bizonyítják, hogy 1944-ben is a haza érdekében cselekedett, és kérik, jöjjön haza, hogy tisztázhassa magát az őt ért vádak alól. Az elképzelés az volt, ha hazajön, megteszik a szükséges intézkedéseket. Ha nem jön haza, és nem teszi közzé az emigráns lapokban a Magyar Külügyminisztérium megkeresését, akkor ők teszik ezt meg, hogy lejárassák a nyugati magyarság és a vele együttműködő külföldi antikommunista szervezetek előtt.

Erre a műveletre végül – talán az 1956-os események miatt – nem került sor. 1958-ban azonban kisbarnaki Farkas Ferenc lejáratása céljából egy módosított akciót indítottak el. Az eredeti 1945-ös levél fotómásolatait egy 1956-os emigráns nevében Londonban feladták különböző magyar emigránsszervezetek és az ezeket támogató külföldi szervek címére, azzal a kísérőszöveggel, hogy az eredeti levél, amelyben Farkas Ferenc arról ír, hogy hajlandó lett volna együttműködni a Vörös Hadsereggel, a Hadtörténelmi Levéltárból került elő az 1956-os események alatt. A levél főleg nyilas és szélsőjobboldali körökben felháborodást keltett, az emigrációs sajtóban polemizálást indított el, de különösebb hatást nem ért el.[53]

Kisbarnaki Farkas Ferencet József főherceg halála után, 1962-ben az emigrációban működő Vitézi Rend főkapitányává választották ugyan, de az emigrációval foglakozó magyar titkosszolgálatok figyelme már a fiatalabb generáció felé fordult, így a 60-as évek végétől már nem bővültek a reá vonatkozó akták a magyar levéltárakban.

---

[51] Farkas-per ítélet.

[52] *Farkas Ferenc:* Válaszom egy évek óta tartó hajszára. HL Personalia Gömbös Ernő.

[53] ÁBTL Farkas Ferenc.

Attila Bonhardt

FERENC KISBARNAKI FARKAS AND THE AVAILABLE ARCHIVAL SOURCES

Summary

The issue of the military rehabilitation of the late General Ferenc Kisbarnaki Farkas (1892-1980) led to hot debates in Hungary during the past few months. Based on the accessible archival sources, the author introduces Ferenc Kisbarnaki Farkas, as reflected by various documents, such as the opinions of his contemporaries, his personal and political enemies; as well as his own comments on his activity.

Ferenc Kisbarnaki Farkas fought in the First World War, later served in the Ministry of Defence, commanded the Royal Hungarian "*Ludovika*" Military College, and he also took an active part in the Hungarian scouting movement alongside Pál Teleki, giving evidence of his outstanding organising skills. As a close colleague of Pál Teleki, and the head of Hungarian scouting, the public considered him more of an Anglophile than a person with expressly pro-German feelings. The Hungarian Nazis that came to power in October 1944, treated him distrustfully as the supporter of Regent Miklós Horthy, and did not let him join the fighting troops of the Royal Hungarian Army. On 23 October 1944, he was appointed the government commissioner for national placement. He asked to be released from that position, but Minister of Defence Károly Beregfy declined his request.

On 31 October 1944, Prime Minister (and interim head of state) Ferenc Szálasi promoted Lieutenant General Ferenc Kisbarnaki Farkas to the rank of general. In January 1945, he was ordered to be a member of the military court in the case of the so-called "Horthy clique", i.e. the generals and officers (General Lajos Veress von Dálnok, Lieutenant General Kálmán Hardy, Colonel László Kuthy and Colonel Loránt Utassy) that took part in the attempt to break away from the German alliance. It seems that his superiors were not satisfied with his judicial activity, as he was discharged from the army with the date of 27 March 1945. As a retired general, he left the country in March 1945 and moved to his younger brother in Germany.

In spite of the above, the People's Prosecution ordered an investigation into the wartime activity of Ferenc Kisbarnaki Farkas. Although this took place relatively late, in the autumn of 1948, it was labelled "urgent and important." On 30 March 1950, the Criminal Court of Budapest returned a verdict of guilty, and sentenced Kisbarnaki Farkasto life imprisonment in his absence on the plea that he assisted the Hungarian Nazis in retaining the power and that he accepted a leading position in the public administration under the Hungarian Nazis, without having been threatened to be killed.

On the strength of the documents, it seems that it was not only Ferenc Kisbarnaki Farkas's activities in late 1944–early 1945 that led to his sentence. He was also meant to be discredited in the opinion of the Hungarian public for political reasons, primarily owing to his organisational work among the Hungarian emigrants in the West after 1945. Specifically, in August 1947, Ferenc Kisbarnaki Farkas became prime minister of the short-lived Hungarian government-in-exile in Altöttingen, Bavaria. Furthermore, as the co-president and military leader of the International Anti-Bolshevik Block, he pursued violent propaganda against the Soviet Union and the "people's democracies" in the Soviet sphere of interest.

Attila Bonhardt

FERENC KISBARNAKI FARKAS ET LES DOCUMENTS D'ARCHIVES DISPONIBLES

Résumé

Ces derniers mois, la question de la réhabilitation militaire de l'ancien général et colonel général Ferenc Kisbarnaki Farkas (1892–1980) a suscité de vifs débats en Hongrie. Sur la base de documents d'archives, l'étude présente ce qui est écrit sur ce personnage dans les documents d'époque, ce que pensaient de lui ses contemporains, ses adversaires personnels et politiques et pour finir, comment il écrit lui-même sur ses propres actes et son activité.

Combattant de la Première Guerre mondiale, excellent organisateur au Ministère de la Défense, puis à la tête de l'Académie militaire Ludovika et parallèlement aussi dans le mouvement scout auprès de Pál Teleki dont il était un collaborateur proche, Ferenc Kisbarnaki Farkas était plutôt considéré à l'époque comme anglophile et non pas excessivement germanophile. Comme il était partisan du gouverneur, les croix fléchées arrivées au pouvoir en octobre 1944 ne lui faisaient pas confiance et ne l'ont pas laissé rejoindre les troupes qui combattaient au front. Le 23 octobre 1944, il a été nommé haut-commissaire national au cantonnement. Il a demandé à être dispensé de cette mission, mais le ministre de la défense Károly Beregfy a rejeté sa demande.

Le 31 octobre 1944, le général de division Ferenc Kisbarnaki Farkas a été promu colonel général, à compter du 1er novembre 1944, par Ferenc Szálasi, premier ministre royal hongrois, investi temporairement des pouvoirs du gouverneur. En janvier 1945, il a été désigné membre de la cour martiale qui jugeait les généraux et les officiers généraux du «clan Horthy» ayant pris part à la tentative de demander l'armistice. (colonel général Lajos Veress dálnoki, général de division Kálmán Hardy, colonels László Kuthy et Loránt Utassy). Il semble que ses supérieurs n'étaient pas satisfaits du juge Ferenc Farkas, car il a été mis à la retraite le 27 mars 1945. C'est en sa qualité de retraité qu'il a quitté la Hongrie, en mars 1945, en vue de s'installer chez son petit frère qui vivait en Allemagne.

En dépit de ce fait, le Parquet populaire a ordonné – assez tardivement, en automne 1948 – une enquête «urgente et prioritaire» sur les activités de guerre de Ferenc Kisbarnaki Farkas. Dans son jugement prononcé le 30 mars 1950, le Tribunal correctionnel de Budapest l'a déclaré coupable. Il a été condamné par contumace à perpétuité pour avoir aidé les croix fléchées à conserver le pouvoir et accepté un poste à haute responsabilité sans subir une menace mettant sa vie en danger.

Sur la base des documents, il semble que ce n'est pas seulement pour ses actes d'après octobre 1944 qu'on voulait juger Ferenc Kisbarnaki Farkas, mais il s'agissait plutôt de le discréditer devant l'opinion publique hongroise pour des raisons politiques, notamment pour son rôle joué après 1945 dans l'organisation des Hongrois en émigration. En effet, en août 1947, Ferenc Kisbarnaki Farkas a été le premier ministre d'un contre-gouvernement hongrois de courte durée qui siégeait à Altötting en Bavière. En tant que coprésident du Bloc antibolchevique des Nations et chef de son aile militaire, Kisbarnaki Farkas menait une propagande internationale violente contre l'Union soviétique et les «démocraties populaires» relevant de sa sphère d'influence.

Attila Bonhardt

FERENC KISBARNAKI FARKAS UND DIE ZUR VERFÜGUNG STEHENDEN ARCHIVDOKUMENTE

Resümee

In den letzten Monaten gab es in Ungarn große Aufregung in der Frage der Militärrehabilitierung des ehemaligen Generals, Generaloberst Ferenc Kisbarnaki Farkas (1892–1980). Die Studie stellt auf Grund der in den Archiven auffindbaren Daten vor, was über ihn in den zeitgenössischen Dokumenten steht, welcher Meinung seine Zeitgenossen, persönlichen und politischen Gegner über ihn waren, und schließlich wie er über seine eigene Tätigkeit, seine Handlungen schreibt.

Die zeitgenössische öffentliche Meinung hielt Ferenc Kisbarnaki Farkas, der schon im Ersten Weltkrieg gekämpft hatte, später im Ministerium für Landesverteidigung und als Leiter der Militärakademie Ludovika, sowie – parallel dazu – als Mitarbeiter von Pál Teleki in der ungarischen Pfadfinderbewegung seine hervorragenden organisatorischen Fähigkeiten bewies, eher für anglophil, als für eine, den Deutschen gegenüber allzu gut gesinnte Person. Die im Oktober 1944 an die Macht gekommene Pfeilkreuzlerführung behandelte ihn als Anhänger des Reichsverwesers misstrauisch und ließ ihn nicht zu den kämpfenden Armeeverbänden. Am 23. Oktober 1944 wurde er zum landeweiten Regierungsbeauftragten für Stationierung ernannt. Er bat um die Befreiung von dieser Aufgabe, sein Gesuch wurde jedoch vom Minister für Landesverteidigung, Károly Beregfy, abgewiesen.

Am 31. Oktober 1944 wurde Feldmarschall-Leutnant Ferenc Kisbarnaki Farkas vom königl. ungarischen Ministerpräsidenten Ferenc Szálasi, der vorübergehend den Wirkungskreis des Reichsverwesers innehatte, mit dem 1. November 1944 zum Generalobersten befördert. Im Januar 1945 wurde er zum Mitglied des Militärtribunals berufen, das im Prozess der sogenannten Horthy-Clique, also derjenigen Generäle und Stabsoffiziere aufgestellt wurde, die am sogenannten Absprungversuch teilgenommen hatten (Generaloberst Lajos Veress von Dálnok, Feldmarschall-Leutnant Kálmán Hardy, Oberst László Kuthy und Oberst Loránt Utassy). Allem Anschein nach waren die Vorgesetzten von Ferenc Farkas mit seiner Gerichtstätigkeit nicht zufrieden, da er mit dem 27. März 1945 pensioniert wurde. Als Rentner verließ er im März 1945 das Land und zog zu seinem in Deutschland lebenden jüngeren Bruder.

Trotzdem ordnete die Volksstaatsanwaltschaft – ziemlich spät, im Herbst 1948, aber mit einer umso größeren „Dringlichkeit und Wichtigkeit" – Ermittlungen in der Sache der Kriegstätigkeit von Ferenc Kisbarnaki Farkas an. In seinem Urteil vom 30. März 1950 wurde er vom Straftribunal von Budapest für schuldig befunden und in seiner Abwesenheit zu einer lebenslänglichen Freiheitsstrafe verurteilt. Der Begründung zufolge habe er der Pfeilkreuzlermacht dabei geholfen, die Macht beizubehalten und habe zudem eine führende Position in der Verwaltung der Pfeilkreuzler übernommen, ohne dass eine Zwangsnotwendigkeit sein Leben bedroht hätte.

Auf Grund der Dokumente scheint es so, als ob man Ferenc Kisbarnaki Farkas nicht nur für seine Handlungen nach dem Oktober 1944 hätte verurteilen wollen, sondern aus politischen Gründen auch vor der öffentlichen Meinung Ungarns hätte disqualifizieren wollen, und zwar in erster Linie für seine Rolle, die er in der Organisierung von in westlicher Emigration lebenden Ungarn nach 1945 gespielt hatte. Ferenc Kisbarnaki Farkas wurde nämlich im August 1947 im bayerischen Altötting für kurze Zeit zum Ministerpräsidenten der bestehenden westlichen ungarischen Gegenregierung und führte als Mitvorsitzender des Antibolschewistischen Blocks der Nationen, dessen militärischen Flügel er sogar leitete, eine agile internationale Propaganda gegen die Sowjetunion und die „Volksdemokratien", die in ihre Interessenssphäre gehörten.

Аттила Бонхардт

ФЕРЕНЦ КИШБАРНАКИ ФАРКАШ И ИМЕЮЩИСЯ В РАСПОРЯЖЕНИИ АРХИВНЫЕ ДРОКУМЕНТЫ

Резюме

В последние месяцы в Венгрии вызвал бурные страсти вопрос о военной реабилитации генерал-полковника Ференца Кишбарнаки Фаркаш (1892 – 1980 гг.)В настоящей статье на основании имеющихся в архиве данных показывается, какие сведения имеются о нем в локументах того времени, какого мнения были о нем его современники, его личные и политические противники и в конце концов, излагается, что он сам пишет о своей деятельности и своих поступках.

Ференц Кишбарнаки Фаркаш воевал уже в первую мировую войну, затем работал в Министерстве Обороны Венгрии, затем был назначен во главе Военной Академии Людовика и параллельно с этим засвидетельствовал свои отличные организаторские способности – как сотрудника Пала Телеки– в венгерском молодежном черкесском движении. Общественное мнение того времени считало его – как непомсредственного сотрудника Пала Телеки– скорее англофилом, чекм другом немцев. Фашистское руководство, пришедшее к власти в октябре 1944 года, относилось к нему с недоверием как к стороннику регента и не разрешало ему командовать боевыми частями Хонведской армии. 23 октября 1944 года он был назначен уполномосченным правительства по дислокации. Генерал просил освободить его от этого назначения, но министр обороны Венгрии Карой Берегфи отклонил его прошение.

31 октября 1944 года временно исполнявший обязанности регента премьер Венгерского королевства Ференц Салаши отдал приказ о присвоении генерал-лейтенанту Ференцу Кишбарнаки Фаркаш с 1 ноября 1944 года воинского звания генерал-полковника , а в январе 1945 года он был назначен членом военного трибунала в суде над так называемой кликой Хорти (далнокский генерал-полковник Лайош Вереш, генерал-лейтенант Кальман Харди, полковники Ласло Кути и Лорант Уташи). Очевидно, что вышестоящее начальство не было удовлетворено деятельностью Ференца Кишбарнаки Фаркаш в военном трибунале, так как с 27 марта 1945 года он был уволен в отставку. Выйдя в отставку, он в марте 1945 года оставил страну переехал к своему младшему брату в Германию.

Несмотря на это Народная Прокуратура – весьма поздно, осенью 1948 года, но с тем большей „срочностью и важностью" отдала приказ о проведении расследования по делу деятельности кишбарнакского Ференца Кишбарнаки Фаркаш в период войны. Будапештский Уголовный Трибунал в своем приговоре, вынесенном 30 марта 1950 года, объявил Ференца Кишбарнаки Фаркаш виновным и в его отсутствии приговорил его к пожизненному заключению с тем обоснованием, что вышеназванный оказал помощь фашистской власти в удержании своего господства, и кроме того за то, что он занимал ведущую должность в фашистской администрации безо всякого на то принуждения, которое грозило бы его жизни.

На основании этих документов очевидно, что генерала Кишбарнаки Фаркаш хотели осудить не только за его деятельность после октября 1944 года, но по политическим причинам хотели дискредитировать его перед отечественным общественнгым мнением, прежде всего за ту роль, которую он играл в кругу венгерских эмигрантов, проживавших на Западе. Ибо в августе 1947 года Ференц Кишбарнаки Фаркаш был премьнером существовавшего короткое время венгерского контр-правительства, и как сопредседатель Антибольшевистс кого Блока Наций и руководитель его военного крыла занимался горячей международной пропагандой против Советского Союза и стран „народной демократии", входивших в его сферу интересов.

Von der Revolution zur Reaktion

Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49

Bearbeitet von
Róbert Hermann, Thomas Kletečka,
Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi.
Herausgegeben von Christoph Tepperberg und
Iolán Szijj mit Unterstützung der
Aktion Österreich-Ungarn.

Budapest – Wien 2005

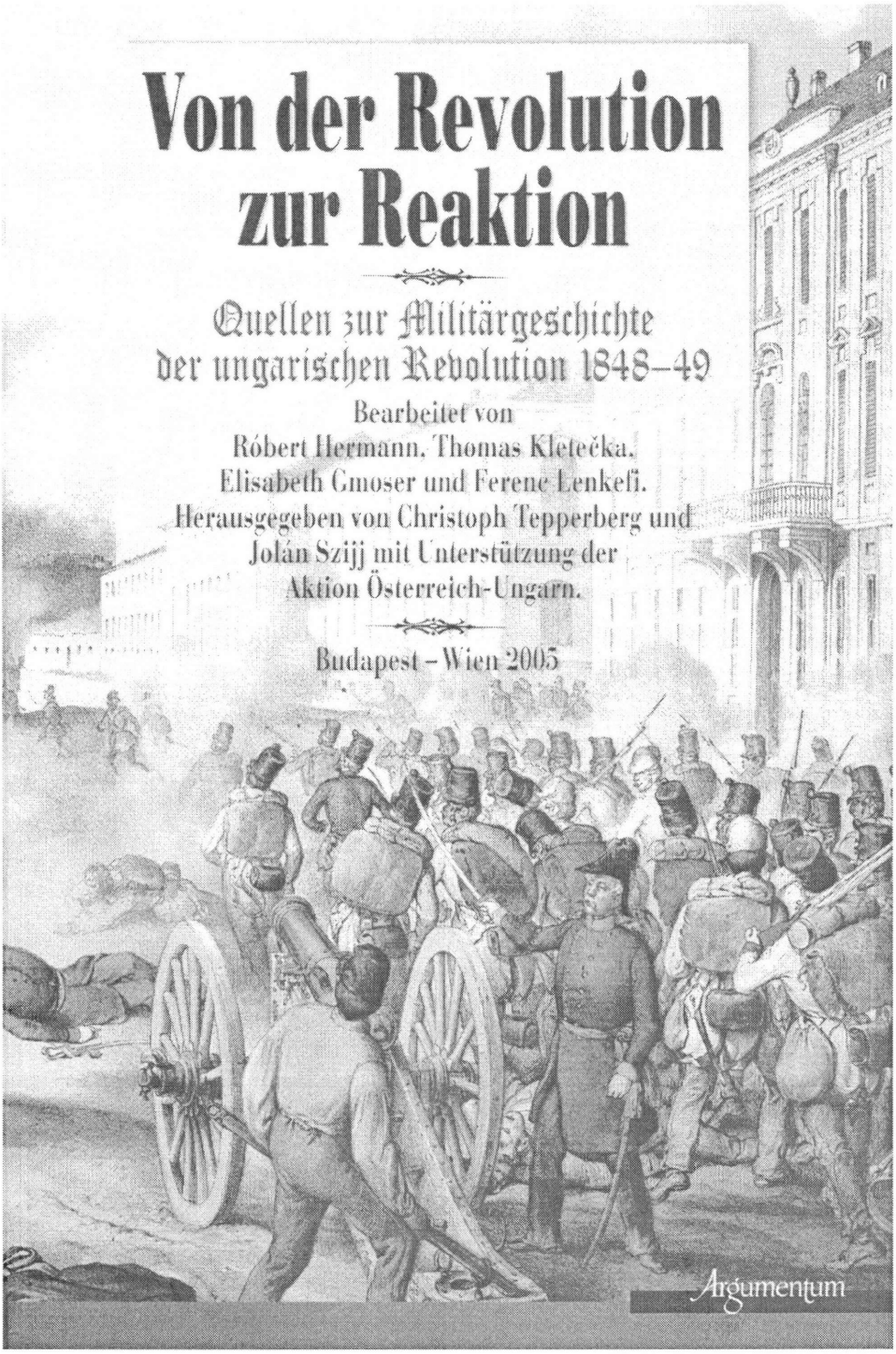

Argumentum

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

HADTÖRTÉNELMI PÉLDÁK FELHASZNÁLÁSA A KATONAI OKTATÁSBAN

A katonai intelligencia egyik fontos eleme a hadtörténelem, hiszen a katonától joggal várhatjuk el, hogy ismerje a hadügy, a háborúk, a haditechnika és a hadseregek történetét. Ez a folyamatosan bővíthető lexikális tudás egyaránt hasznos lehet a szerződéses katonától a tábornokig minden állománykategóriának. Van azonban a hadtörténelemnek egy másik dimenziója, ahol a hadtörténelmi eseményekben a műveleti tapasztalatokat keressük, annak érdekében, hogy tanulságot és példát adjon a jelen kor harcaihoz. Itt már differenciálódik a tiszthelyettes és a törzstiszt érdeklődése, hiszen mindenki azokat az ötleteket keresi, melyek a beosztásával járó feladatok megoldásához jelentenek segítséget.[1]

Békében fel lehet készíteni a katonát a harcra, azonban a valós háborús körülményeket nem tudjuk megteremteni. A háború igazi arcát csak a résztvevők szemén keresztül láthatjuk, ami szintén a hadtörténelem része. A békehadseregek katonáira éles helyzetben addig ismeretlen hatások özöne zúdul. Le kell győzni a félelmet a haláltól és az ellenségtől, elő kell hívni és alkalmazni a kiképzésen megtanultakat. Lényegében alkalmazkodni kell a háborús körülményekhez. Az első rutin megszerzése után a döntéshozóknál – a felkészültségüktől függően – információhiányos állapot alakulhat ki. Amikor már képesek vezetni az alárendelteket, rájönnek, hogy az addig száraznak, sokszor unalmasnak ható harcvezetési szabályok gyakorlati alkalmazása korántsem egyszerű. A szabály ugyanis a letisztult tapasztalat, amit bonyolult környezeti hatások között kell alkalmazni. A harc azután kitermeli a jó parancsnokot, aki nem csak ismeri a szabályokat, hanem megfelelő tapasztalatokkal és rutinnal rendelkezik a helyzetnek megfelelő alkalmazáshoz.[2] Ebben a folyamatban nagy szerepe van a tapasztalatnak, ami nem csak a sajátunk, hanem másoké is lehet, akik hasonló feladatot látnak vagy láttak el. Ezzel elérkeztünk a hadtörténelem szerepéhez. A kezdeti tapasztalathiányos állapotban nagy jelentősége lehet a hadtörténelemnek, amely az adott feladathoz hasonló esetek hadtörténelmi tapasztalatait tárja fel és ismerteti.[3]

---

[1] Jelen tanulmányt nem azzal a céllal írtam, hogy a hadtörténelem hasznosságáról értekezzem. A hadművészeti irodalom tanulsága szerint a sikeres hadvezérek mindig felismerték a fontosságát. Frontinustól Guderianig a hadtudósok nemzedékei merítettek a harcok történetéből a háborúk sikeres megvívását elősegítő tapasztalatokat. Azt, hogy a XXI. század katonája sem nélkülözheti a hadtörténelem példát, a legjobban az FM 100-5-ös USA szabályzat példázza, melyben az egyes pontok érvényességét hadtörténelmi példák támasztják alá. FM 100-5 Hadműveletek. Magyar Honvédség Vezérkara, Budapest, 1997.

[2] Perjés Géza részletesen foglalkozik a kérdéssel, amikor a Clausewitz által leírt katonai géniusz fogalmát értelmezi. *Perjés Géza:* Clausewitz. Budapest, 1983. 384–385. o.

[3] Clausewitz „példáknak" nevezi a hadtörténelmi eseteket. Négy esetet különböztet meg amikor a példákat felhasználjuk: először egy elv lényegének megvilágítása céljából, másodszor egy elv alkalmazására, harmadszor egy jelenség létének bizonyítására, negyedszer pedig több példa ismertetéséből tanulságok levonására. A hadtörténelmi esetek feldolgozása hadijáték formában, a második esethez sorolható. Clausewitz ezt írja: „a példa módot

Az emberi tevékenység elsősorban tapasztalati úton fejlődik. Érvényes ez a harctevékenységre is. Az egyik tanárom mondta, hogy a harcászati utasítás kötése azért vörös, mivel vérrel írták. A jó szabályzat mindig a sikeres harcok kikristályosodott tapasztalatait foglalja magában, de ahhoz, hogy alkotó módon tudjuk használni a szabályokat, ismernünk kell a körülményeket, amik a szabályokat megteremtették. Persze életszerűtlen lenne célul tűzni, hogy az alegységparancsnok ismerje a korábbi háborúk minden hasonló beosztású parancsnokának tevékenységét, de az elvárható, hogy a történész katona tárjon fel jellegzetes példákat, melyek jól példázzák egy-egy szabály alkalmazását. A fentiekben megfogalmazott gondolatokat évezredek óta ismerik vagy felismerik a katonai vezetők, így rendelkezésünkre állnak azok a kipróbált eljárások is, melyek lehetővé teszik a hadtörténelmi tapasztalatok hatékony megismertetését.

Tantermi körülmények között[4] a legegyszerűbb módszer a választott esemény narratív bemutatása, a lényeges momentumok kiemelésével és a tanulságok értelmezésével. A gyakorlatban ez egy előadás, melynek elengedhetetlen kelléke az esemény helyszínéről készült vázlat. A hallgatóság szempontjából nem mellékes, hogy minél gazdagabb szemléltetéssel tudjuk érthetőbbé tenni az előadásunkat. A jó szemléltetés érthetőbbé teszi az elmondottakat, de soha nem vonja el a figyelmet a témáról. Filmrészletekkel, animációkkal általában bemutathatjuk a harc és a helyszín jellegzetességeit. Az elmúlt évek filmtermésében találkozhatunk katonai események történeti hűséggel való feldolgozásával is. Ezzel hatékony eszközt kapunk a kezünkbe, hiszen a film alkotói sok esetben törekedtek az események valósághű megjelenítésére. Szerencsés esetben a filmben megjelenített eseményről rendelkezésre állnak jelentések, elemzések, térképvázlatok, és így már össze lehet állítani a foglalkozás anyagát. Csak film alapján nem lehet oktatni, hiszen az nem a valóság, hanem magában rejti a rendező szubjektív látásmódját, és a történetet sok esetben a lehetőségeknek és a kedvező képi megjelenítésnek megfelelően megváltoztatják. Éppen ezért az előkészítés során a rendelkezésre álló dokumentumok segítségével el kell végeznünk a film forráskritikai elemzését, és a kritikus részeket vagy kihagyjuk, vagy határozottan felhívjuk rájuk a hallgatók figyelmét. Tulajdonképpen a dokumentumfilmek, oktatófilmek szintén képesek betölteni ezt a feladatot, azonban ezeknek lényegesen kisebb a költségvetése mint egy mozifilmnek, így látványelemekben is szegényesebbek.

---

nyújt arra, hogy azokat a csekélyebb körülményeket is tárgyaljuk, melyek a gondolat általános kifejezésével együttesen felölelhetők nem voltak; hisz ép ebben áll a különbség az elmélet és a tapasztalat között." *Clausewitz Károly:* A háborúról. (Ford. *Hazai Samu.*) 2. kiad. Budapest, 1917. 133. o.

[4] Fontosnak tartom megjegyezni, hogy jelen írásomban csak a tantermi foglalkozásokon alkalmazható módszerekkel foglalkozom. Elsősorban azért, mivel a katonai felsőoktatás hadtörténelemre fordítható óraszámai erre adnak leginkább lehetőséget. Míg egy tantermi hadijáték akár egy 45 perces foglalkozás keretében is sikeresen levezethető, addig egy terepfoglalkozás legalább egy teljes napot igényel, de ezt még növeli az előzetes felkészülés és az utazás a helyszínre. Mivel a tantermi hadijáték során egy-egy döntési helyzet megoldása a feladat, így nélkülözhető a terep részletes ismerete és a helyszínen szerzett benyomások sokasága.

A terepfoglalkozásoknak szintén jól kidolgozott módszertana és irodalma van. Számomra az egyik legszimpatikusabb módszer a „staff ride" melynek során a résztvevők előzetesen tanulmányozzák az összecsapásról rendelkezésre álló dokumentumokat, majd a terepen a harc szempontjából fontos álláspontokról rekonstruálják az eseményeket. Esetenként ezt korabeli egyenruhákat és fegyvereket viselve teszik. Persze ezt korábban nálunk is gyakorolták hadtörténelmi utazás megnevezéssel. Egy későbbi tanulmányban tervezem a terepfoglalkozások módszereinek feldolgozását is.

A foglalkozáson először a dokumentumok, vázlatok alapján bemutatjuk és elemezzük az esemény egyes mozzanatait, majd megnézzük és értelmezzük a film egyes részleteit. Akkor jó a film, ha képes a szereplő szemszögéből láttatni az eseményeket. A megelőző elemzés során a hallgatók átfogó képet szereznek az eseményről, a film pedig megmutatja, hogy mennyit érzékel ebből a résztvevő. A térkép vagy vázlat alkalmatlan arra, hogy érzékeltesse azt, amikor a harc során térben és időben váltakozva érkeznek jelzések, és a parancsnoknak az egész harcmezőt uralni kell. A vázlat mivel felülnézetből mutatja az eseményeket, nem képes érzékeltetni a térbeli észlelés korlátait.

A hallgatók feladatmegoldó képességét fejleszti a hadijáték. A hadtörténelmi példáknak csak kis része alkalmas arra, hogy ebben a formában dolgozzuk fel, hiszen a résztvevőknek döntéseket kell hozni a foglalkozás adta körülmények között. Ehhez olyan példát kell választanunk:

– ahol a parancsnok tevékenysége megfelel a hallgatók képzettségi szintjének és a képzés céljának (tiszti hallgatóknál a század-zászlóalj szint a kívánatos, míg ugyanezen feladatok a vezérkari hallgatóknál nem fejlesztenek);

– adjon lehetőséget feladat beillesztésére (ahol a rendelkezésre álló adatok alapján csak egy megoldás van, vagy éppen ellenkezőleg, túl sok, az nem alkalmas hadijátéknak);

– jól felismerhetően mutasson be egy vagy több szabályzat szerinti harctevékenységet (az olyan esetek, ahol a véletlen vagy csak ritkán jelentkező körülmények játszanak szerepet, hadijátéknak nem alkalmasak, de egy rövid előadást megérnek, válasszunk olyan példát, ami átlagos viszonyok között előadódhat).

A hadijáték során előáll az a sajátos eset, amikor a történész nem utasítja el a „mi lett volna ha...?" kérdést, ellenkezőleg, maga teszi fel. A feladat ugyanis az, hogy a foglalkozás résztvevői az alaphelyzet ismeretében meghozzák a saját elhatározásukat. Ez lehetőséget ad a helyzet és a döntések alapos elemzésére, aminek kedvező esetben csak az idő szokott gátat vetni. A nap fénypontja azután, amikor a megoldásokat összevetjük a valósággal. Kiderül, hogy lényegtelennek látszó körülmények, a résztvevők akaratlan hibái milyen jelentős hatást gyakorolhatnak az eseményekre.

A foglalkozás előkészítése során a rendelkezésre álló források alapján részletesen rekonstruálnunk kell az eseményt. Bármilyen érdekesnek is tűnik az esemény, ha elégtelenek a források, nem alkalmas arra, hogy a hadijáték alapja legyen. Ezen kívül a helyszínt is rekonstruálnunk kell, korabeli térképek, vázlatok, fényképek alapján. A tantermi foglalkozás keretei között a terepet vázlat formájában lehet megjeleníteni. Ennek megfelelően a feladat az adott tevékenység megtervezésére irányulhat. A harc dinamikáját nem érdemes vázlatról gyakorolni, mivel a felülnézeti kép áttekinthetőségét meg sem közelíti a terepen mozgó ember látótere.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Kossuth Lajos Hadtudományi Kar katonai vezetőképzésben részt vevő hallgatóinál tartott tantermi óráimon három hadtörténelmi esetet dolgoztattam fel hadijáték formában. A foglalkozások anyagának elkészítésénél az alábbi körülményeket kellett figyelembe vennem.

A hadtörténelem oktatás 3 szemeszterben, összesen 90 órában folyik. Ez alatt az ókortól a helyi háborúkig jutunk az egyetemes és a magyar hadtörténetben. Ez eleve jelzi, hogy egy hadijátékra legfeljebb egy órát fordíthatok, amiből az első 45 percben az esemény történeti hátterét vázolom fel. A hadijáték órán először kiosztom a vázlatokat és

a feladatlapot. Ezt követően ismertetem az alaphelyzetet és a feladat megoldásához szükséges adatokat. A hallgatók általában 10-15 percet kapnak az elhatározásuk meghozatalára, amiben a feladatlap kérdései segítik őket. Ezután sorban mindegyikük ismerteti az elhatározását. Sokszor már ekkor felhívom a figyelmüket a hibákra vagy a jó gondolatokra, de a hallgatótársaik is véleményt mondhatnak. Végül az elhangzottak összegzéseként kialakítunk egy közös elhatározást. Ezt követi „hidegzuhanyként"a valós esemény ismertetése. Tanulságos szembesülni a feladatmegoldások és az egykori parancsnok elhatározása közötti különbségekkel és hasonlóságokkal, valamint a valóságos körülmények és a véletlen hatásaival. Az óra végén összegzem a hadtörténeti példa tanulságait.

A választott példának kis kötelékek tevékenységét kell bemutatni, ami megfelel a hallgatók harcászati ismereteinek. Ez jelentősen megnehezíti a kiválasztást, mivel olyan példát kell találnunk, ahol szakasz, század esetleg zászlóalj szintű harccsoport önálló feladatot hajt végre, és a parancsnok önálló döntéseket hoz. Ezen túl az eset olyan legyen, hogy lehetőséget adjon a hallgatóknak a kapott feladatnak az alaphelyzet és az erőviszonyok leírása, valamint egy terepvázlat segítségével való megoldására. Ehhez persze nagyon alapos leírással kell rendelkeznünk, ami kis kötelékek tevékenységénél elég ritkán teljesül, ezért esetenként az elfogadottnál nagyobb mértékben kell visszaemlékezésekre hagyatkoznunk. Ezzel együtt előnyben kell részesítenünk a levéltári forrásokkal dokumentált eseteket. A választásom végül az alábbi három példára esett.

1916. március 19-én végrehajtott vállalkozás a Mrzli Vrh-en[5]

1916 márciusában a tolmeini hídfő védelmének kulcsa a Mrzli Vrh volt. A hegy keleti oldalán egy katlan oldalát követve húzódott a magyar állás, markáns töréssel a 854-es magassági pont közelében. A magassági ponttól egy gerinc ereszkedett a völgy felé, melyen az olaszok egy árkot hajtottak előre, azzal a szándékkal, hogy beékelődjenek a védelembe. Paduschitzky Alfréd százados, a 3. hegyidandár kötelékében harcoló 46/III. zászlóalj századparancsnoka a téli időszakban javaslatot terjesztett elő az olasz árok elfoglalására. A feladatot a 46/III. cs. és kir. zászlóalj 11. és 12. százada hajtotta végre 4-4 szakasszal. Az olasz árkot század erő védte, azonban az 1100-as magassági pont körzetében jelentősebb olasz erők tartózkodtak, melyek harcbalépésével számolni kellett.

Az előkészítés során létraszerű rohamhidakat készítettek deszkákból a drótakadályok leküzdésére. Az állomány felszerelését kiegészítették hólepellel, nagyobb mennyiségű kézigránáttal, drótvágó ollóval, világító eszközökkel és az elfoglalt állás megerősítéséhez műszaki anyagokkal (szögesdrót, deszka, homokzsák). A vállalkozást közvetlenül támogatta egy aknavetőosztag, melynek tüze egy célpontra tervezhető, az ereje nem megosztható.

Az önkéntesekből szervezett járőrt az ellenség elől rejtve, egy hátsó terepszakaszon több napig gyakoroltatták az akadályrendszer leküzdésében, árokharcban, kézigránát használatban.

Március 19-én felhős, ködös idő volt, 1-2 °C hőmérséklettel. A hegyet hó borította. 07^{15}-kor nyugodott le a telihold és csak 08^{01}-kor kelt fel a nap.

[5] A vállalkozást részletesen leírja Paduschitzky Alfréd emlékiratában. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény. A 3. he.dd. anyagai pedig tartalmazzák a támadás tervét és a harcjelentéseket. Kriegsarchiv Wien, NFA 3. Geb. Brig. 2131., 2136. doboz.

A hallgatók feladata megtervezni az olasz árok elfoglalását. Ezen belül:

– a rendelkezésre álló 2 század (4-4 szakasz) elosztását;

– az egyes csoportok feladatát;

– a támadás időrendjét.

Az eredeti vállalkozásban az aknavető szakaszt az 1100-as magassági ponton (mp) lévő olasz erők lefogására tervezték.

A támadó csoport március 19-én 04^{30}-kor foglalta el a megindulási helyzetet. A dandárparancsnokság 04^{15}-re harcálláspontot telepített az 1108-as mp-re és kiépítette a vezetékes összeköttetést a 46/III. zászlóaljparancsnokkal.

$04^{(X)}$-kor egy járőr (1 altiszt, 5 fő legénység) átjárót nyitott az olasz drótakadályon, anélkül, hogy az ellenség észlelte volna. 04^{15}-re jutottak át. $05^{(X)}$-kor a 12. század Révész hadnagy vezetésével az átjárón keresztül megrohamozta az árkot, és rövid szuronyharc után az erdő nyugati csücskéig elfoglalta. Ezalatt a 11. század két szakasza Tarján hadnagy parancsnoksága alatt a balszárnyon szétbontakozva előrenyomult, és csatlakozott a 12. századhoz. Ezzel egyidőben a saját tüzérség előkészített tüze megakadályozta, hogy az ellenség a 1100 mp irányából átkarolja a 12. századot.

05^{20}-kor a katlan oldalában, a 854 mp-tól keletre szétbontakozott a 11. század két szakasza Reuter alezredes vezetésével, és frontális támadást indított az árok déli része ellen, azonban az árok előtt rohamot fúvatott. Ennek hatására az ellenség felébredt, de rövid harc után az árkot elfoglalta és a 46/III. zászlóalj géppuskás osztaga az árok délkeleti végében foglalt állást. A Reuter-csoport 15 sebesültet vesztett, ezzel szemben a 12. századnak csak egy sebesültje volt.

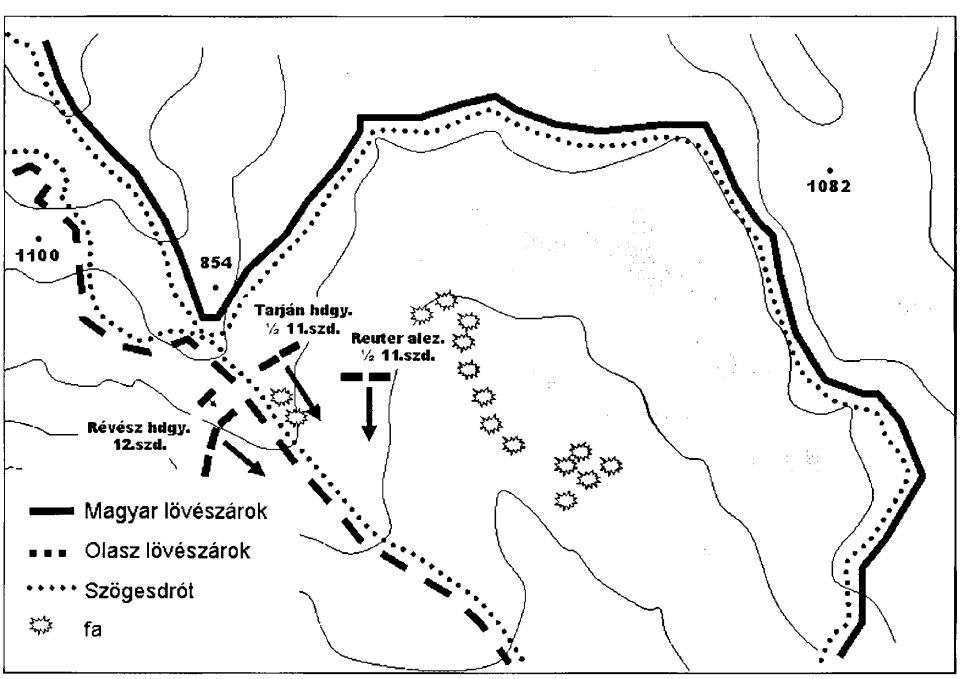

A hallgatók általában jól oldják meg a feladatot. Felismerik, hogy az árokkal párhuzamosan kell támadni. Tipikus hiba, hogy az aknavetőszakasz tüzét a támadó csoport támogatására tervezik. További gyakran előforduló probléma, hogy túl későre tervezik a vállalkozás megindítását, és az egyes részfeladatok végrehajtására kevés időt hagynak. Az olasz árok déli részének elzárására tervezett kötelék szintén gyakran hiányzik a megoldásokból.

Bár a hallgatók többsége az eredeti vállalkozáshoz hasonló változatot dolgozott ki, készült egészen sablonos megoldás is, mely szerint a két század a katlan oldalában szétbontakozva, az aknavetőszakasz támogatása mellett arcból megrohamozza az árkot. Ez sem rossz, hiszen a világháborúban találunk számos példát erre is. Azonban éppen ezért hasznos a fenti példa feldolgozása, mivel tudatosítja a hallgatókban, hogy a sablonos megoldások nem helyettesíthetik a parancsnoki gondolkodást.

A balassagyarmati „csehkiverés"

1919 januárjában a Károlyi-kormány beleegyezett, hogy az északi demarkációs vonalat délebbre tolják, és így cseh megszállás alá került Balassagyarmat. A várost egy megerősített század szállta meg. A magyar katonaság – nagyjából század erő – a várostól délre, Magyarnádorban állomásozott. Miután a város polgárságát több sérelem érte, felkeresték a magyar parancsnokságot, és megállapodtak abban, hogy közös erővel visszafoglalják a várost. A „csehkiverés" dokumentumanyagát a Nógrádi Levéltár vaskos kötetben[6] jelentette meg, mely alapján az esemény részletesen rekonstruálható. A nagy parancsnoki döntési szabadság és az, hogy század szintű erők vettek részt a harcban, ideális hadijáték alapanyaggá teszi az esetet.

A cseh légiós század ereje 130 puskából és 4 géppuskából állt. A főerők a honvédlaktanyát szállták meg, egy szakasz egy géppuskával a vasútállomáson volt elhelyezve, egy-egy raj pedig a város nyugati, déli és keleti kijáratát őrizte. A magyar erőket a cs. és kir. 38. kecskeméti gyalogezred karhatalmi százada (3 tiszt, 130 fő legénység [3 szakasz = 9 raj] 110 puska, 1 géppuska – ebből 12 katona Gáthy hadnagy parancsnoksága alatt Szügyön –), a 16. honvéd gyalogezred pótzászlóalj különítménye (15 tiszt, 30 fő legénység, 25 puska, 1 géppuska), a 13. huszárezred különítménye (8 fő huszár, 8 ló, 8 karabély) és a balassagyarmati polgárok csoportja (70-80 fő puskákkal) alkotta.

A hallgatók feladata, hogy hozzanak elhatározást a támadás végrehajtására. Ebben az alábbi kérdésekre kell kitérniük:

– az indulás időpontja Magyarnádorból, ha lovaskocsikkal hozzák őket Balassagyarmat határáig, ahol a felfegyverzett polgárok várják őket;

– a támadás célpontjai, az erők elosztása az egyes célpontokra és a támadó csoportok feladata;

– a támadás kezdetének időpontja és az együttműködés módja;

– a vasútállomás és a laktanya elfoglalásának részletes terve.

[6] *Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád:* Civitas fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés" korának forrásai és irodalma. Balassagyarmat, 2000. (Nagy Iván könyvek 10.)

Ez utóbbihoz az objektumok korabeli és a jelenlegi állapotáról készített fényképekkel illusztrált tájékoztatót tartok, és részletes vázlatokon bemutatom az alaprajzukat.

A hallgatók kapnak egy vázlatot a városról, melyen föltüntetem a cseh erők elhelyezkedését, valamint további két vázlatot a vasútállomásról és a laktanyáról. Megkapják a szembenálló erők felsorolását és a feladatokat írásban.

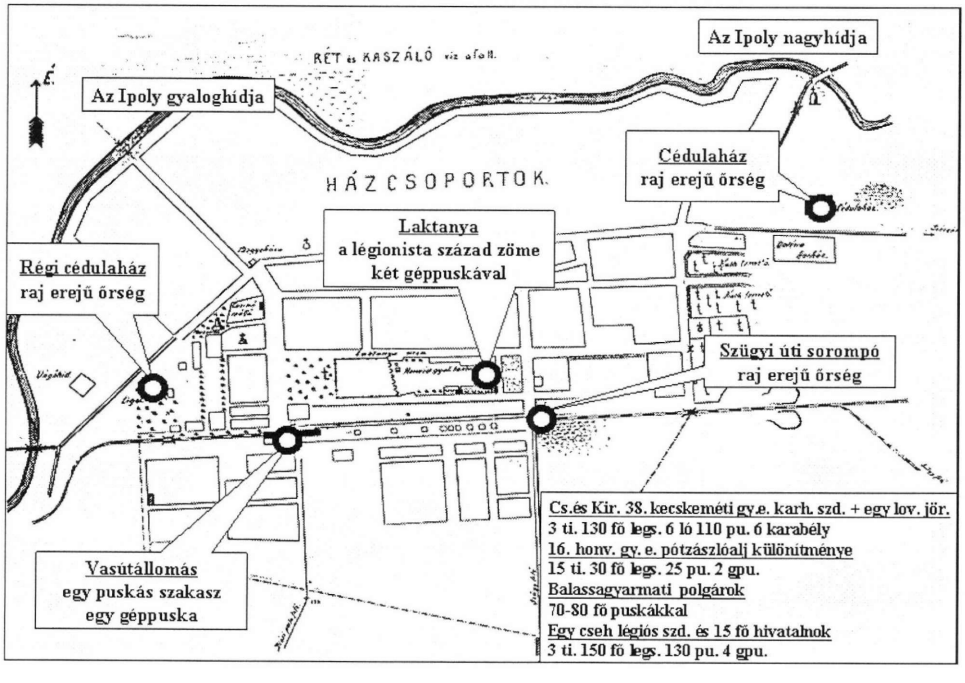

A támadást végrehajtó erők csoportosítása a következők szerint alakult 1919-ben: a laktanyát hátulról, az udvar felől támadta a 38-asok 1. és 2. szakasza 1 géppuskával. Az 1. szakasz 3 rajjal betört az épületbe, az 1. raj az emeletre a főlépcsőn, a 2. raj az emeletre a melléklépcsőn jutott fel, a 3. raj a földszinten lévő helyiségeket foglalta el. A 2. szakasz rajvonalban a hátsó udvaron bontakozott szét a géppuskával a golyófogónál. A 2. szakasz egy raja kapott feladatot a város nyugati kijáratát őrző cseh raj kiiktatására, majd az Ipoly kishídjának elfoglalására.

A 3. szakasz támadta az állomást – két raj az épületet rohamozta, egy raj pedig a város kijáratát őrző rajt tette harcképtelenné, majd a fűtőházat támadta.

16-osok első csoportja 12 fővel és egy géppuskával szemből támadta a laktanyát. A második csoport 12 fővel szintén részt vett a támadásban. A harmadik 12 fős csoport a város keleti kijáratát szerezte meg, majd megszállta az Ipoly nagyhídját. A lovasság a támadás jelére a nagyhídhoz vágtatott, és elfoglalta azt a 16-osok harmadik csoportjával.

A felfegyverzett polgárok együtt meneteltek a 38-asokkal a város széléig, itt elváltak és a sínek mentén nyugat felé biztosítottak.

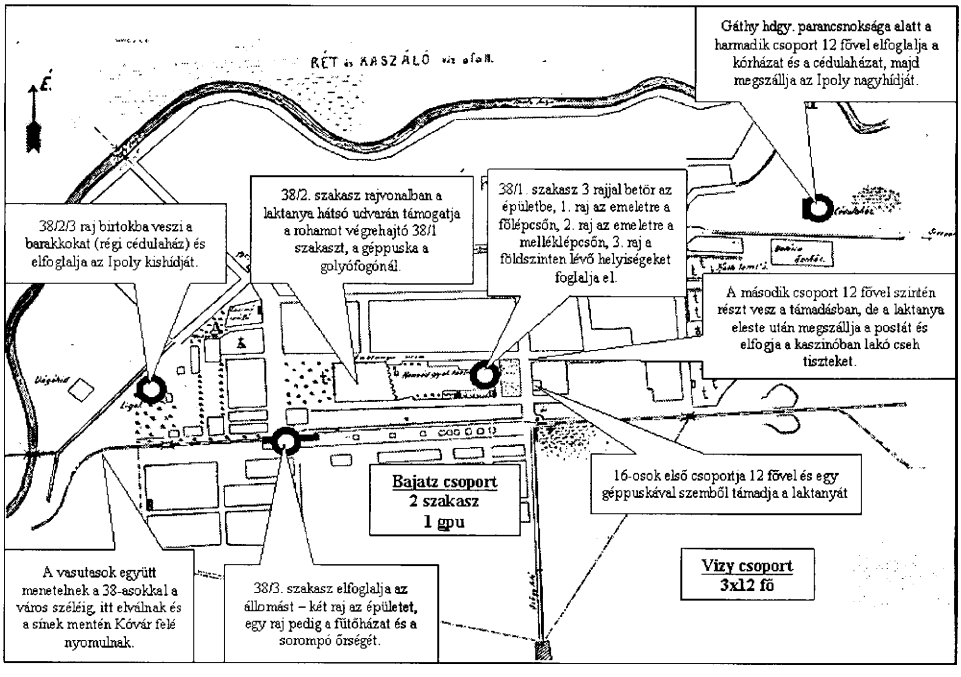

Ez volt a terv és nagyjából az, amit a hallgatók feladatmegoldásának tartalmaznia kell. Miután elkészültek a megoldások, elemezzük őket, összevetve az eredeti elgondolással. Azonban ez csak az elmélet. A foglalkozás hátralévő részében ismertetem a támadás lefolyását. A csehkiverés az egyik legjobb példája annak, hogy a valóság még a jó elgondolás végrehajtása elé is váratlan események sorát gördíti.

A Szügyre küldött lovasjárőr nem találta meg az állomást, így az oszlopnak itt meg kellett állni. Balassagyarmat határában egy hangosan beszélgető csoportra lettek figyel-

mesek, akik hangos ovációval fogadták a katonákat. Ez volt a vasutasok mintegy 40 fős csoportja, akik a hidegre tekintettel alaposan bepálinkáztak.

A 2. szakasz 3. raja nem a régi cédulaházat, hanem a vasutas tévedése folytán Dr. Vass Zoltán házát rohanta meg. Míg itt lövöldöztek, a csehek megszöktek a régi cédulaházból.

Gáthy Elemér csoportja megközelítette a cédulaházat, de amikor a kürtjelre rohamra indultak, a csehek erős puskatűzzel fogadták őket. Gáthy hadnagy az ablakhoz kúszott és belőtt. Egy cseh katona meghalt, a többiek pedig kegyelemért könyörögtek. A foglyokat a hadnagy Susiczky Ignác pincéjébe zárta és a kulcsot magához vette.

A csehek az állomást három csoportban védték. Egy-egy csoport a peronon és az emeleten géppuskával, egy harmadik pedig a raktárakban. A peronról gyorsan visszavonultak, de a raktárakból kijöttek, és a szerelvények alá húzódva lövöldöztek. A cseh állomásfőnök a raktárak felé néző emeleti géppuskánál állt. Végül a csehek a peron üvegtetejére kiugrálva próbáltak menekülni. Az egyik magyar vasutas a lövöldözés alatt az asztalok alatt bujkált, majd beszaladt a pénztárba, mire az egyik magyar katona utána lőtt.

A laktanyát az udvar felől megrohamozó két rohamcsoport közül az egyik a főlépcsőn, a másik pedig az oldallépcsőn tört az emeletre. Ezzel egyidőben a csehek a főlépcsőn rohantak lefelé, élen Lauka Augusztin főhadnaggyal. Az emeleti fordulóban találkozott a két csoport, ahol Lauka mellbe lőtte Czakó Balázs honvédet, mire a mögötte jövő szakaszvezető le akarta szúrni a cseh tisztet, de önkéntelenül elsütötte a puskáját, és így fejbe lőtte. A csehek erre az emeleti helyiségekbe menekültek. Mikor a főlépcsőn rohamozók felértek, meglátták a másik csoportot, azt hitték, hogy oldalba támadták őket, mire visszavonultak. A másik csoport ezt látva azt hitte, hogy visszavonulás van, és ők is követték őket. A két csoport a kapualjba szorult.

A szemből támadó csoportnak 200 métert kellett kúszni mivel a kutyák ugatni kezdtek. Ezután fél órát várakoztak a hidegben, mivel eddig tartott a hátsó kapu kidrótozása. A laktanya előtt cseh őrszem állt. A kürtjelre a csoport parancsnoka a katonához rohant, kicsavarta a kezéből a fegyverét, majd a katonáival megpróbálta bedönteni a kaput. Bentről erős robbanások és ordítozás hallatszott. Amikor végre sikerült benyomni a kaput, az ide szorult 38-asokkal találták szembe magukat. Amikor a homlokzat felőli géppuska tüzet nyitott, a 38-asok kirohantak a kapualjból és magukkal rántották a 16-osokat is, mert azt hitték, hogy a csehek lőnek rájuk hátulról, ezért menekültek ki az épületből. Egyedül a 38-asok egyik katonája maradt vissza a lépcsőnél lövöldözve. Amikor látta, hogy a többiek visszavonultak, ő is elment. A kitóduló katonák látványára a géppuskások is elmenekültek.

A menekülők a laktanya délkeleti sarkához húzódtak. Innen Vizy Zsigmond a közeli árokba, majd a kb. 80 méterre lévő másik árokba parancsolata őket. Miután a laktanyát ostromló csoport visszavonult, híre jött, hogy a támadás a város másik részén sikerrel járt. Ide hoztak az állomásról hat cseh katonát és vasutast. Az egyiket beküldték parlamenternek. A cseh vasutas hangos „csehszki" kiabálással ment a laktanya felé. Közben a legénység azzal szórakozott, hogy mellé lövöldözött, és azon röhögött, hogyan ugrál a rémült cseh. A csehek beleegyeztek, hogy megadják magukat, és kitűzték a fehér zászlót. A vasutas csehül mondta Bajatz Rudolfnak, hogy a cseh parancsnok egy járőrt beenged és előttük leteszik a fegyvert. Bajatz ezt elmondta a legénységnek magyarul is. Erre a mieink felugrottak és az épület felé rohantak. A csehek tüzet nyitottak. A katonák nagy

része szétfutott, jórészt csak a tisztek maradtak a helyükön. Ekkor ismét parlamentert küldtek, aki elmondta a magyar katonák helyzetét, mire a cseh parancsnok visszaüzent, hogy már nem akarja megadni magát.

A legénység az eseményektől és a hidegtől demoralizálódva rendetlen visszavonulásba kezdett Szügy felé. Itt Vizy és Bajatz gyülekeztette őket, és vissza akartak térni Balassagyarmatra. Erre a katonák kijelentették, hogy fáradtak és nem harcolnak tovább.

A golyófogónál felállított géppuska és 6 fős legénysége a reggeli órákban lőtte a laktanyát. Először a gimnáziumból – itt a diákok is segítettek a felállításnál –, majd amikor a csehek belőtték az állást, az Andrássy utcáról, utóbb a vágóhíd környékéről. A géppuskát egész napra visszatartotta a városban Dobó József gimnáziumi tanár, tartalékos főhadnagy.

A városban maradt még további 15 katona, akik a polgárokhoz csatlakoztak. A katonák visszavonulása után, két cseh vasúti hivatalnok előbújt a rejtekhelyéről és pisztollyal kényszeríttették az egyik pályamunkást, hogy hajtányon vigye őket Losoncra. Hibás váltóállítás miatt a szügyi állomáson csellengő katonák közé futottak be. Azok döbbenten nézték őket, és azt hitték, hogy a csehek megtámadták az állomást. A két vasúti hivatalnok közben arra kényszeríttette a pályamunkást, hogy kihajtson az állomásról. Amikor a katonák magukhoz tértek, leadtak egy-két lövést de célt tévesztettek.

A várost végül az iglói géppuskások különítménye foglalta el. Az osztag – 5 tiszt, 17 katona, 4 géppuska – 13^{30}-kor érkezett a város határába. A csehek a laktanyából lőtték a vonatot, ezért a kórház felől hatoltak a városba. Rajvonalban haladtak a laktanya felé, majd az oda vezető utcák torkolatában állították fel a géppuskákat. Végül két osztagot alakítottak, és elhatározták, hogy elölről és hátulról egyszerre támadják meg a laktanyát. Kattauer Rudolf a városházán maradt. Rajnay Vilmos százados a laktanya háta felől – Koricsánszky hadnagy az állomásról biztosított – Kondor főhadnagy a homlokzat felől a vasúti átjárótól rohamozott. Várták az alkonyatot, hogy sötétben nyissanak tüzet. Kacsóh hadnagy és Németh tiszthelyettes a laktanya kapujához kúszott és azt benyomta. Ekkor egy cseh géppuskával találták szemközt magukat, amit váratlan rohammal elfoglaltak. Ekkor az egész osztag berohant a kapualjba, és közelharcot vívott a csehekkel. Közben a parancsnokok a városházáról telefonon tárgyaltak a csehekkel. Azok végül jelezték, hogy megadják magukat.

A hallgatók által kidolgozott megoldások gyakran sok hasonlóságot mutatnak az eredeti tervekkel, ha a számvetésükben figyelembe veszik a fontos célpontokat és az azok megtámadásához szükséges erőket. Hibaként jelentkezik, hogy nem gondolnak a Szügyre kihelyezett őrség csatlakozásának megszervezésére. Általában nem támogatom azokat a változatokat, ahol a 38-as és a 16-os alegységeket megbontva és újraszervezve tervezik. Gyakori hiba szűk időszámvetés is.

Előfordult sablonos megoldás is, melyben a rendelkezésre álló erők hajnalban szétbontakoztak a város szélén, és frontális támadást indítottak a géppuskák támogatásával. Egy másik változatban a békeműveletek hatása jelentkezett, ugyanis a hallgató szándékosan nem zárta le az Ipoly hídjait, hogy a kiszorított cseh erők lehetőséget kapjanak a gyors visszavonulásra.

Az esetről csak egy visszaemlékezést találtam a Rongyos gárda harcait bemutató kötetben,[7] azonban ez tartalmazza a szükséges részleteket. 1921 augusztusának utolsó napjaiban két osztrák milicista század vonult Alhó felé négyes oszlopban. Előttük zenekar, valamint 300 méterre 4 kerékpáros terepkutató haladt. A felkelők puskákkal, kézigránátokkal és egy géppuskával felfegyverzett 38 fős csoportja elhatározta, hogy lest állít az úton. A csoportban 6 fő töltött be különböző parancsnoki beosztást.

A hallgatók feladata, megtervezni a lesállást, és a kiadott vázlaton jelölni az erők és a géppuska elhelyezését. A kiadott terepvázlaton jól látható, hogy az út a Lappincs hídjától folyamatosan emelkedve erdőben, majd a dombtetőre érve nyílt terepen fut, azonban a falu előtt kanyart vesz, és elhalad egy bozótos mellett. A hallgatóknak fel kell ismerni, hogy itt kínálkozik a legkedvezőbb lehetőség a terepkutatók elfogására. A 6 fő parancsnoki beosztású említése jelzi, hogy eredetileg ennyi alcsoportra osztották az erőket. A lesállás megtervezésénél fontos szempont, hogy amennyiben az út két oldalán, egymással szemben van egy-egy alcsoport, akkor nem használhatnak puskát, csak kézigránátot. A géppuska nagyobb lőtávolságát úgy tudják kihasználni, ha az útkanyarból végiglövik az utat (a valóságban is így történt). További hasznos taktikai fogás, hogy a két tűzcsoport jobb- és balszárnyán egy-egy mozgó oldalvédet helyeztek el, melyek közül az egyik feladata volt a terepkutatók kiiktatása.

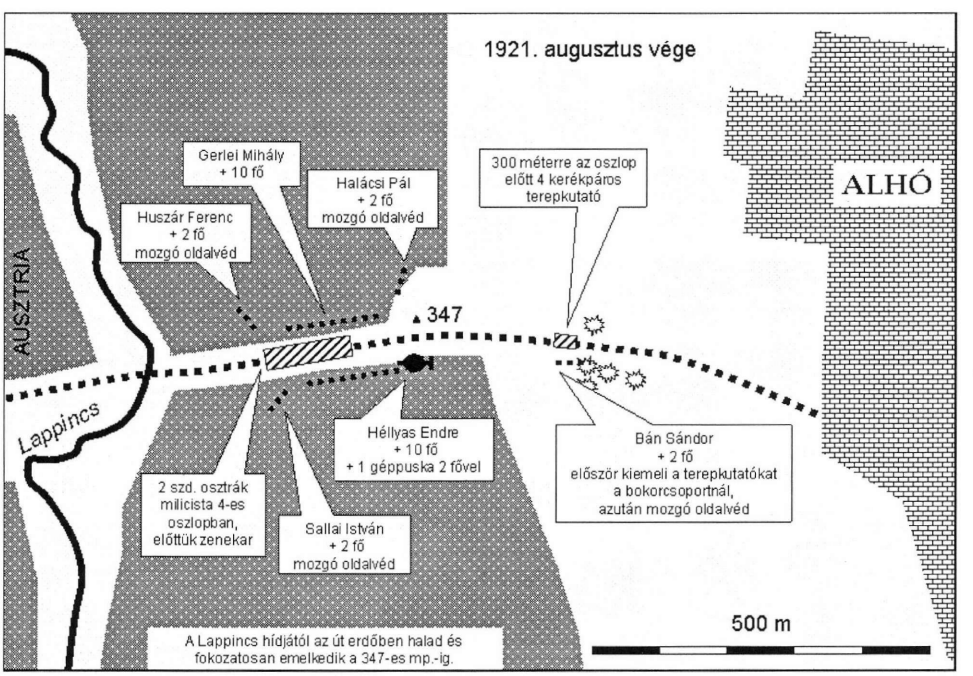

[7] A Rongyos Gárda harcai. 1919–1939. (Szerk és az utószót írta *Bálint István János.*) Budapest, 1999. 90–97. o.

A foglalkozások általános tapasztalata, hogy a hallgatók elsősorban puska és géppuska alkalmazására építik a lesállást. A kézigránátot csak kiegészítő fegyvernek tartják. Ennek megfelelően a lesállást legtöbbször csak az út egyik oldalára tervezik vagy a hídhoz. A mozgó oldalvédek alkalmazását nem ismerik. A géppuskát az esetek többségében az útkanyarba helyezik, és a terepkutatók elfogását is a bozótoshoz tervezik.

Tapasztalatok

A hadtörténelem tanítás jelentős részben azt célozza, hogy a hallgatók elsajátítsanak jelentős részben lexikális ismereteket. Általánosan minden megtörtént katonai esemény a hadtörténelem részévé válik, és a hadtörténelem ismerete a gyakorlatban ezek ismeretét jelenti. Ezen kívül további jelentős lexikális ismeretanyagot képez a haditechnika, hadszervezet, katonaföldrajz, erődítészet stb. Az előadásokon és a tankönyvekből megszerzett ismeretek ellenőrzése során az adatok visszakérdezése nem mellőzhető, azonban a gondolkodás képességét először a különböző összefüggések felismerése igényli.

Mivel a hadtörténelem fontos és jelentős részét képezi a történelemnek, nem lehet egyedül a katonák privilégiuma. Hadtörténelmi ismeretterjesztő könyvek, filmek sokasága készül a nagyközönségnek és a különböző számítógépes stratégiai- és akciójátékokban bárki lehet hadvezér vagy harcos. Egyre több civil felsőoktatási intézmény hirdet hadtörténelmi kurzusokat, ahol az egyszerű lexikális ismereteken túl a hallgatók eljutnak a különböző összefüggések felismeréséig.

A katonai felsőoktatásban azonban ennél többről van szó. A hadtörténelem a katonai tapasztalatok tárháza. A jövő parancsnokai az életben kipróbált tapasztalatokat ismerhetik meg belőlük. A hadtörténelmi esettanulmány feladatának megoldása a lexikális ismereteken, az összefüggések meglátásán túl, kreativitást is követel. A parancsnok szerepében a hadtörténelmi és a katonai szaktantárgyak alapos ismeretére van szükség.

GERMUSKA PÁL

KUTATÁS-FEJLESZTÉS ÉS NYUGATI LICENCEK A MAGYAR HADIIPARBAN AZ 1970-ES, 1980-AS ÉVEKBEN*

Törpék az óriások között és a haditermelés lépcsőfokai

Számos kutató érdeklődik aziránt, hogy egy kis ország miként lehet versenyképes a nemzetközi porondon. Ezeknek az országoknak a legfőbb hátránya a szűk belső piac, amely együtt jár a korlátozott termelési lehetőségekkel és a kapacitások gazdaságtalan nagyságrendjével. Hasonló problémák figyelhetők meg a hadiiparukban is. Nem véletlen, hogy a belga és a magyar hadiipar jellegzetességeit összehasonlító kötetben a következő sokatmondó címet adták az egyik fejezetnek: Törpék az óriások között.[1] A rendkívül költséges és bonyolult fegyverzetrendszerek előállítására, a modern hadsereg teljes körű ellátására és felszerelésére csak a nagyhatalmak teljes vertikumot és minden fegyvernemet átfogó hadiipara képes. A középhatalmak, illetve a kisebb országok iparának teljesítőképessége természetesen ennél sokkal korlátozottabb. Ám hogyan mérhető ez a teljesítőképesség?

A szakirodalmat áttekintve több megközelítéssel is találkozhatunk. Ian Anthony például a kelet-közép-európai hadiiparok 1989/90 utáni átalakulásának vizsgálatakor abból indult ki, hogy a hadiipar mindenhol vertikális hierarchiába tagozódik, amely legalább hat szintből áll. Fentről lefelé haladva ezek a következők:

– integrált fegyverzet és információs rendszerek,
– főbb fegyverzet-platformok,
– teljes fegyver- és információs egységek,
– alrendszerek,
– alkatrészek,
– alapanyagok.[2]

Nyilvánvalóan minden szint eléréséhez egyre magasabb technológiai felkészültségre és tudományos kutatói háttérre van szükség. Keith Krause viszont „Fegyverek és az állam: fegyvergyártási és -kereskedelmi minták" című könyvében egy igen részletesen tagozott struktúrát dolgozott ki az ipar képességeinek rangsorolására. A „haditermelés lépcsőfokainak" nevezte rendszerét, amelyben tizenegy fokozatot különített el:

– egyszerű karbantartási feladatok elvégzése;

* A tanulmánnyal kapcsolatos kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Ösztöndíja, valamint az OTKA T 049465 sz. pályázat támogatásával végeztem. A dolgozat kibővített változata a Technology and Rethinking European Borders címmel Lappeenrantában, Finnországban 2006. május 24–28. között rendezett konferencián „Knowledge without Borders: Western Licences and Know-how in the Hungarian Defence Industry" címmel megtartott előadásomnak.

[1] *Struys – Mampaey – Balázsy* 2000. 7. o.

[2] *Anthony* 1994. 13–14. o.

– alapvető nagyjavítási munkák elvégzése;

– importált alkatrészek összeszerelése, egyszerűbb licencterméke gyártása;

– alkatrészek és alapanyagok helyi gyártása;

– kevéssé bonyolult fegyverek végszerelése, helyi alkatrész-beszállítókkal;

– gyártási együttműködés vagy kevéssé bonyolult fegyverek licencgyártása;

– korlátozott kutatás-fejlesztési hozzájárulás a licencben gyártott termékhez;

– kevéssé bonyolult fegyverek korlátozott önálló termelése, néhány fejlettebb fegyver önálló termelése;

– önálló kutatás-fejlesztési tevékenység kevéssé bonyolult fegyvereknél;

– önálló kutatás-fejlesztési tevékenység bonyolultabb fegyvereknél külföldi beszállítókkal;

– teljesen önálló kutatás-fejlesztés és termelés minden fegyverzet terén.[3]

A fejlődő országok hadiiparát vizsgálva azonban például Jurgen Brauer erőteljesen bírálta a Krause-féle rangsorolást. Főként azt hangsúlyozta, hogy mindenképpen különbséget kell tenni a platformnak és magának a fegyvernek a termelése között. (Miközben számos ország képes például hordozójárművek gyártására, addig fegyverzetrendszerek és irányító egységek önálló konstrukciójára nincsenek felkészülve.) A „lépcsőfokok" kifejezés ugyanakkor feltételezi azt is, hogy minden ország az első fokozatnál kezdjen és megcélozza a legfelsőt, a legszélesebb önállóságot. Ehelyett Brauer arra hívja fel a figyelmet, hogy számos ország képes megválasztani a belépési pontot, amely ráadásul a különféle fegyverfajtáknál és haderőnemeknél is igen eltérő lehet.[4]

A magyar hadiiparról szóló alábbi esettanulmány lényegében Brauer álláspontját támasztja alá. Ugyanakkor mégsem tartom elvetendőnek vagy teljesen inadekvátnak Krause rangsorolását, mert az támpontot nyújt egy-egy ország technológiai fejlettségének mérésére.

A magyar hadiipar képességei

A modern magyar hadiipar alapjait az Osztrák–Magyar Monarchia idején rakták le, állami tulajdonú fegyvergyárak (például MÁVAG) biztosították a császári és királyi hadsereg ellátását. A Magyarországot feldaraboló 1920-as trianoni békeszerződés 35 ezer főben maximálta a hadsereg létszámát, és korlátozta, illetve betiltotta a fegyverek és hadianyagok gyártását. Csak az 1920–1930-as évek fordulóján kezdte meg az állam az addig tetszhalott hadiipar újjáélesztését: új állami honvédelmi ipari részvénytársaságokat hoztak létre, és új gyárakat is alapítottak.

Az önálló magyar haditechnikai fejlesztő intézet 1920-ban jött létre, először Technikai Kísérleti Intézet álnéven, majd 1930-tól nyílt katonai intézményként Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet néven működött. Az 1930-as években több magánvállalat is bekapcsolódott a katonai fejlesztésekbe, illetve a haditermelésbe. Az 1930-as évek

[3] *Krause* 1992. 171. o.

[4] *Brauer* 1998. 4., 14. o.

második feléből, illetve már a háború időszakából több magyar szabadalmat érdemes megemlíteni, amelyet rendszeresítettek a honi haderőnél: légvédelmi lőelemképző (Gamma Finommechanikai Művek), terepjáró páncélozott jármű és teherautó (Weiss Manfréd Művek), Király-féle géppisztolyok (Danuvia Fegyver- és Lőszergyár), radarok (Standard Elektronikai Rt. és Egyesült Izzó Rt.) stb. A harckocsigyártás és a löveggyártás területén viszont csak licencek vásárlásával tudott előrelépni a magyar ipar: a svéd Landsverk L–60 könnyű harckocsi és L–62 harckocsi-vadász licencének honosításával, az olasz Ansaldo miniharckocsijának, illetve a cseh Škoda Művek T–21 harckocsijának megvásárlásával; valamint a svéd Bofors 40mm-es légvédelmi lövegének licencével.[5]

A második világháborút követően – Közép-Kelet-Európa más országaihoz hasonlóan – a gazdaság és a társadalom szovjetizálása együtt járt a technológia szovjetizálásával is. A magyar iparban az 1950-es évek elején a korábban használt nyugati DIN szabvány helyett az orosz-szovjet GOSZT (Állami Össz-szövetségi Szabvány) szabványrendszert vezették be. Ez az első években különösen sok gondot okozott a szovjet licencek honosításánál, az ott előírt technológiai előírások betartásánál. A sztálini utasítások alapján, a szovjet tanácsadók segédletével zajló hadsereg- és hadiipar-fejlesztés egy gigantikus standardizálási programként is felfogható: minden szocialista országban szinte azonos struktúrában épültek ki a tömeghadseregek, egyazon fegyverzettel és ruházattal szerelték fel a közép-kelet-európai országok haderejét, és azonos technológiával létesültek az új hadiüzemek. A csatlós országok hadiipara szinte teljes egészében a szovjet licenctermékek gyártására állt át. Az új magyarországi hadiüzemekben ennek jegyében nem létesültek konstrukciós irodák sem, hiszen a kész gyártási dokumentációkat a Honvédelmi Minisztériumtól (HM) és a Haditechnikai Intézettől (HTI) kapták. Az új vállalatoknál helyi tervező és fejlesztő irodákat csak 1953 után hoztak létre, amikor szinte teljesen polgári cikkekre állították át termelésüket.[6]

Az 1950-es években a szovjet licencek átvétele, különösen a katonai területen, nem opcionális továbbfejlődési lehetőség volt, hanem kötelező feladat – attól függetlenül, hogy technológiailag előre lépést jelent-e a honosítása vagy sem. Így a cél sem a licenctermék optimalizálása volt, hanem a szovjet gyártmány tökéletes lemásolása. Talán ez lehetett a fő oka annak, hogy 1944-hez képest 1952-re hiába nőtt három és félszeresére a HTI létszáma, magyar fejlesztésű eszköz csak nagy ritkán került rendszeresítésre és sorozatgyártásba. (Utóbbiaknál előfordultak nyugati licenc alapján gyártott részegységek is, mint például a Csepel teherautókba szerelt Steyr-dízelmotor.)

A hazai fejlesztőkedvre az sem hatott ösztönzőleg, hogy olyan esetekben sem lehetett gyártásba venni a magyar fejlesztésű terméket, ha az bizonyítottan jobb minőségű volt, mint a licencátadásra felkínált szovjet termék. Erre látványos példa volt a HTI-ben az 1950-es évek elején kifejlesztett, 1953-tól a Finommechanikai Műveknél (FMV) gyártásba is vett „LRB–T1" típusú légvédelmi tűzvezető lokátor. 1953-ban összehasonlító vizsgálatokhoz Görögországon keresztül behoztak (becsempésztek) egy eredeti amerikai SCR–584-es lokátort. A szovjet szakemberek részvételével végzett vizsgálatoknál a ma-

[5] A két világháború közötti haditechnikai fejlesztésekről *Hajdú–Sárhidai,* 2005. 38–84. o. A hadianyaggyártásról és a hadiiparról *Dombrády* 2003.

[6] Az 1953-as konverziós programról lásd *Germuska* 2006.

gyar lokátor kitűnően vizsgázott. Politikai indokok alapján sorozatgyártásba végül mégis az amerikai SCR szovjet „klónját", a magyar LRB–T1-esnél (7,5 tonna) 9 tonnával nehezebb SZON–4-es (16,5 tonna) tűzvezető lokátort kellett venni, a magyar fejlesztési dokumentációt pedig még meg is semmisítették.[7]

Az 1950-es évek második felében gyökeresen átszervezték a magyar katonai-haditechnikai kutatás-fejlesztést. A HTI – korábbi létszámának harmadával – témavezetői, irányítói szerepet kapott, a licenc továbbfejlesztést és kutatás-fejlesztést pedig decentralizálták: az iparvállalatok és civil kutatóintézetek végezték a kutatómunkát. Az 1960-as években a katonai gépjárművek (a felderítő úszó gépkocsi – FUG, valamint a lövészcsapatok számára a páncélozott szállító harcjármű – PSZH), a híradó berendezések, a vegyvédelmi és egyéb műszerek területén történtek eredményes hazai fejlesztések.[8] A mérnökök azonban hiába kísérleteztek a szovjet licenc alapján készülő eszközök egy-egy részének korszerűsítésével vagy a gyártási folyamat egyszerűsítését célzó újításokkal, ezeket a licencadó a legtöbb esetben nem engedte sorozatgyártásba venni. A változtatásokkal szembeni legfőbb szovjet érv az volt, hogy ezzel megszűnne a Varsói Szerződés minden tagállamára kötelezően kiterjedő csereszabatosság.

Az 1970-es évekre így sajátos feszültség és érdekellentét alakult ki a szovjet technológiaimport és a magyar kutatás-fejlesztés között. Bár a hazai fejlesztés tetemes anyagi kockázattal járt, erőteljesebben fejlődhetett a gyártási kultúra, és megkötések nélkül lehetett exportálni a terméket. (Az előnyök és hátrányok összevetését lásd az alábbi táblázatban.)

*A licenchonosítás és a hazai kutatás-fejlesztés előnyeinek és hátrányainak összevetése**

Szovjet licenc honosítása		*Hazai kutatás-fejlesztés*	
Előnyei	*Hátrányai*	*Előnyei*	*Hátrányai*
Bonyolult folyamat a bevezetése, de a fejlesztés nem jár kockázattal.	A gyártási kultúrát meghatározza a licenc műszaki színvonala.	A gyártási kultúra erőteljesebben fejlődik.	Jelentős kockázattal jár.
Az eszköz gyorsan rendszerbe illeszthető.	Nem szocialista exporthoz a licencadó engedélye szükséges.	Az exportszabadság biztosított.	Számos esetben rendszerbe állítási nehézségek.
A gazdaságos termelési sorozatnagyságot garantálják a táboron belüli szállítások.			Gazdaságos termelési sorozatnagyságot csak nemzetközi együttműködéssel lehet elérni.

* Forrás: *Kalló* (1984.) 103. o.

[7] *Hajdú – Sárhidai* 2005. 109. o.

[8] Ezekről a fejlesztésekről lásd részletesen *Hajdú – Sárhidai* 2005. 122–140. o.

A magyar hadiipar számára a kitörési pontot a fejlődő világba irányuló export jelentette, amelynek az első szállításai 1967-től kezdődtek.[9] A magyar katonai kivitel az 1973-as arab–izraeli háborút követően indult igazán gyors növekedésnek: 1974-ben megduplázódott, 1975-ben pedig megháromszorozódott 1973-hoz képest. Így 1971–1975 között mintegy 91 millió amerikai dollár értékű fegyverzetet értékesítettünk Iraknak, Szíriának és Egyiptomnak. Az arab országok kezdetben szinte minden haditechnikára vevők voltak, az 1970-es évek második felében azonban egyre inkább a korszerű kommunikációs berendezéseket, valamint rádiófelderítő, -lehallgató és zavaró rendszereket igényelték volna.[10] Ugyanakkor a Szovjetunió a legkorszerűbb eszközöket nem kívánta a térségben viszontlátni, így nem engedélyezte azok eladását. Magyarországnak viszont – részben az olajárrobbanás, részben a növekvő tőkés importja miatt – égetően szüksége volt dollár- és más „keményvaluta" bevételre; ezért muszáj volt piacképes termékkel előállni. Egy út maradt tehát nyitva: akár nyugati technológiai segítséggel speciális szegmensekben önálló fejlesztésbe fogni és azt megpróbálni értékesíteni.

Kémkedés vagy licencvásárlás

Az 1970-es években a két szuperhatalom közötti ellentét enyhülése és az ezzel összefüggő Helsinki-folyamat jótékonyan hatott a kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatokra is.[11] Intenzíven nőtt az árucsere-forgalom, könnyebb volt legálisan új, fejlettebb technológiához jutni. A szocialista országok a nyugati licencek segítségével igyekeztek átugrani egy fejlődési fokozatot, sokéves saját fejlesztés helyett egy még korszerűnek számító gyártmány és know-how megvásárlásával csökkenteni a lemaradást. A nyugati cégeknek ez ugyancsak jó üzlet volt, mert többnyire kifutó termékeken és gépsorokon tudtak jó áron továbbadni, évekig licencdíjat szedtek, és természetesen új piacokat szereztek. (Az ekkor kialakuló üzleti kapcsolatok tartósságára mi sem jellemzőbb, mint hogy 1989/90 után számos licencadó nyugati cég felvásárolta-megvásárolta egykori magyar licencpartnerét.)

A Szovjetunió afganisztáni bevonulása nyomán, az 1980-as évek elején kibontakozó „minihidegháború" azonban derékba törte a kelet-nyugati kereskedelem fejlődését. Moszkva egyenesen a nyugati kapcsolatok befagyasztását követelte a Varsói Szerződés tagállamaitól, ami különösen Magyarországot érintette súlyosan: gazdasága életben tartásához nélkülözhetetlenek voltak a német, francia és amerikai hitelek, valamint a nyugati importtermékek.[12]

A krízisre a nyugat is a sorok szorosra zárásával válaszolt. Ronald Reagen amerikai elnök hivatalba lépése pillanatától szorgalmazta a Szovjetunióval szembeni határozott fellépést, hogy politikai, gazdasági, katonai, ideológiai és morális téren egyaránt megrendítsék a birodalmat.[13] A kezdetben látványos retorikai elemekben megnyilvánuló

[9] A Közel-Keletre irányuló magyar fegyverexport kezdeteiről lásd *Germuska* 2003.

[10] Külkereskedelmi Minisztérium (KKM): Jelentés a Honvédelmi Bizottság részére. 1976. július. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-A-16-aa Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztálya (OT ÁSZF) 128. d.

[11] A kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatokról a hidegháború korszakában lásd *Eloranta – Ojala* 2005.

[12] Lásd *Békés* 2004.

[13] Lásd *Dobson* 2003.

„küzdelmet" különösen azután váltották fel határozott kormányzati lépések, hogy a francia titkosszolgálattól amerikai kézbe került az ún. „Farewell-dosszié". Ebből világosan kiderült, hogy a KGB I. Főcsoportfőnöksége már 1970-ben létrehozta a „T-csoportfőnökséget" a nyugati kutatás-fejlesztési programok elemzésére. A „T-csoportfőnökség" végrehajtó szerve, az ún. „X-vonal" önálló apparátust épített ki – a többi szocialista hírszerző szervezet aktív közreműködésével – az ipari és tudományos kémkedésre. Az egyik első amerikai ellenlépés a Technológia Transzfer Hírszerző Központ felállítása volt a CIA-n belül, amelynek fő feladatául azt szabták, hogy ellenőrizze az amerikai kutatás-fejlesztést, megelőzze és megállítsa a fejlett nyugati technológiák keletre áramlását. 1983 januárjában az amerikai elnök kiadta a 75. sz., „Az Egyesült Államok viszonya a Szovjetunióhoz" címet viselő Nemzetbiztonsági Direktívát (NSDD), amely ismét felhívta a figyelmet a technológiák ellenőrzésének és a tudományos veszteségek megelőzésének fontosságára.[14]

A szigorítások miatt erőteljesen szűkültek a technológiatranszfer legális csatornái.[15] Erre természetesen a közép-kelet-európai hírszerző szolgálatok további erőteljes aktivizálódása volt a válasz. Arról azonban, hogy valójában milyen mértékben kapcsolódtak be a hírszerzők a technológialopásba és -csempészetbe, ma sem állnak rendelkezésre dokumentumok. Németországban, ahol az egykori kelet-német Stasi szinte minden irata hozzáférhető, Kristie Macrakis fel tudott dolgozni néhány esetet az 1980-as évekből.[16] A technológiacsempészet azért kényes kérdés máig Közép-Kelet-Európa országaiban, mert nyilvánvalóan a szovjet katonai hírszerzéssel (GRU) összehangoltan dolgoztak a szolgálatok, amit manapság sokan hazafiatlan cselekedetnek minősítenek. Másrészről mind az akkori keleti hírszerzők, mind nyugati segítőik ma is aktív szerepet játszanak a gazdasági és politikai élet különböző színterein. Mindezek figyelembe vételével Magyarországon sem kutathatók a katonai hírszerzés aktái. Az 1980-as évekről a Katonai Felderítő Hivatal mai honlapján a következők olvashatók: a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnöksége tevékenységét „... a Varsói Szerződés tagországaival együttműködve végezte, a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségei alapján fokozta a hadműveleti, harcászati és a rádióelektronikai felderítést. A hazai műszaki tudományos élet biztosította lehetőségekre alapozva korszerű rádióelektronikai berendezéseket fejlesztett ki, kezdeményezője volt a rádióelektronikai felderítés elméleti és gyakorlati tennivalói továbbfejlesztésének. Ezek a saját fejlesztésű berendezések fokozatosan haszonnal értékesíthető exportcikké váltak."[17] Valamilyen formában tehát a magyar hírszerzés is érintett volt az ügyben, részletek azonban még hosszú évekig aligha látnak napvilágot.

[14] „Farewell" a kódneve volt annak a KGB ezredesnek, aki a több ezer oldalnyi iratot kiszivárogtatta a szovjet „X-vonal" projektről. Lásd részletesen *Weiss*.

[15] A technológiatranszferrel foglalkozó irodalom bőséges összefoglalását lásd: *Seely* 2003. Néhány kutató az ipari kémkedést a technológiatranszfer egy speciális eseteként interpretálja. Lásd *Macdonald* 1993.

[16] *Macrakis* 2000.; *Macrakis* 2004.

[17] www.kfh.hu

Az általános áttekintés után lássunk néhány konkrét példát az 1970–1980-as évekből. A következő rész négy hadiipari cég példáján keresztül próbálja bemutatni, hogy a magyar vállalatok hogyan igyekeztek nyugati licencek vagy know-how vásárlásával, illetve önálló fejlesztéssel csökkenteni a technológiai lemaradást. A három rövid esettanulmányból az első egy Svédországtól vásárolt üzem furcsa hányattatásairól szól. A második egy műszeripari és egy híradástechnikai cég sikeres licenchonosítását írja le, amely hosszabb távú kelet-nyugati együttműködést eredményezett. A harmadik esetben a vállalat jelentős saját fejlesztésbe fogott, és speciális termékével komoly sikereket ért el a fejlődő országok piacán. (Itt kell megjegyezni, hogy a hatályos magyar levéltári törvény szerint általánosságban 1980-ig váltak kutathatóvá a korábbi szigorúan titkos iratok. Ennél később keletkezett dokumentumok csak abban az esetben hozzáférhetők, ha azok egyedi, iratonkénti felülvizsgálaton estek át, és visszaminősítették őket. Emiatt csak a harmadik esetnél lehetett nyomon követni a kapcsolatok 1980 utáni alakulását.)

TNT-üzem Svédországból

Az 1970-es évek dinamikus hadiipari konjunktúrából kimaradt a magyar robbanóanyag-ipar, amelynek egyes üzemei addigra 30–40 éves technológiával termeltek. Az alacsony kapacitáskihasználás miatt a rekonstrukciót hosszú évekig halogatták, ám így egyre drágábbá vált a felújítás.

A legrosszabb helyzetben az Észak-Magyarországi Vegyiművek (ÉMV, Sajóbábony) volt, amelynél az 1970-es évek végére a felügyeletet gyakorló Nehézipari Minisztérium (NIM) már a TNT-gyár bezárását fontolgatta a súlyos biztonsági hiányosságok miatt. A felújításra régóta szükség lett volna: már 1971 szeptemberében egy robbanóanyag-ipari szakemberekből álló bizottság 210 millió Ft értékű beruházást tartott szükségesnek az ÉMV-nél, ahol egy zárt technológiájú svéd gyárberendezés megvásárlását javasolták a TNT-üzem korszerűsítése érdekében.[18] Úgy tűnik, az illetékesek drágállották beruházást, mert a IV. ötéves terv (1971–1975) során sem született döntés annak megkezdéséről. A NIM 1977-ben ismételten a svéd gyárberendezést kívánta volna megvásárolni, ám a Hadiipari Állandó Kormánybizottság ragaszkodott a szocialista blokkon belüli beszerzéshez. Egy jugoszláv cégtől is kértek ajánlatot, ám azok végül nem vállalkoztak szállításra. Így ismét csak a Bofors ajánlata maradt.[19]

A Vegyipari Tervező Vállalat által 1978 júniusában elkészített beruházási programban már tényként számoltak a Bofors-Chematur technológiájának megvásárlásával,[20] s

[18] Jelentés. 1971. szeptember 5. MOL XIX-F-17-v 35. d.

[19] Feljegyzés Szekér Gyula elvtárs részére. A hadiipari termelés fejlesztésnek irányelvei c. anyag véleményezése. 1979. július 4. MOL XIX-A-2-ma 31. d.

[20] A Chematurt a Bofors alapította 1970-ben a vállalaton belüli szerkezetátalakítási és diverzifikációs program jegyében (*Fransson,* 1996. 259., 262. o.). A Nobel-Chematur robbanóanyagok, szerveskémiai anyagok, gyógyszerek és műanyagok gyártása mellett komplex gyárberendezések eladásával is foglalkozott. Ezen információkért itt szeretnék köszönetet mondani Niklas Stenlåsnak, a stockholmi Royal Institute of Technology munkatársának.

ennek alapján készítették el az új TNT-üzem teljes tervdokumentációját.[21] A Honvédelmi Bizottság 1979. február 22-én hagyta jóvá az ÉMV új, 7200 tonna/év kapacitású TNT-üzemének beruházását. A határozat 4 millió dollár értékű tőkés importkeretet engedélyezett – ez volt a svéd gyárberendezés ára.[22]

A sajóbábonyi gyár rekonstrukciója 1979 júniusában vált végképp elkerülhetetlenné: egy súlyos üzemi baleset következtében, 13 ember halálát okozva, felrobbant az egész TNT-üzem.[23] Az ekkor már 580 millió forintra rúgó beruházás 1980–1982-ben sikeresen lezajlott. Hiába vásárolták azonban a piacon hozzáférhető legkisebb kapacitású gyártósort az üzem számára, a hazai kb. 800 tonnás éves felhasználás mellett még ez is túlméretezettnek bizonyult. Miután az exportálási kísérletek is kudarcba fulladtak, az üzemet hidegtartalékba helyezték, és soha többé nem indították újra.

Önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy a svéd hadiipari nagyvállalat hogyan vállalkozhatott egy komplett üzem építésére a keleti blokkban. Magyarázatul szolgálhat, hogy az ÉMV termelésének alig 5–10%-át tették ki a katonai lőporok és a TNT, a többi mind civil termék volt: intermedierek és műanyagok. Másrészről – amint az Frisenette-Fich és szerzőtársai „Svéd fegyverexport és migráció" című tanulmányából kiderül – a Bofors nem volt köteles otthon sem engedélyt kérni a civil felhasználású lőporok és robbanóanyagok kiviteléhez. Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy a Bofors (illetve leányvállalata, a Nobel Kemi/Chematur, vagy ahogyan akkor hívták: AB Bofors Nobelkrut) nem volt ismeretlen szereplő a keleti blokkban, hiszen több száz tonnányi katonai robbanóanyagot adott el Iránnak 1981–1984 között – Ausztria és az NDK közbeiktatásával.[24]

Modernizáció licencek segítségével

A marginalizálódó magyar hadivegyiparnál lényegesen fontosabb szerepet játszott a műszer- és híradástechnikai ipar. 1978-ban, amikor elkezdték előkészíteni a következő ötéves tervet, az előzetes tárgyalások alapján kiderült: a katonai híradástechnika termelésének két, két és félszeresére növekedésével lehet számolni 1990-ig. Ezeket a gyártókapacitásokat tehát erőteljesen fejleszteni kellett. Ekkor fogalmazódott meg először az is, hogy a katonai híradástechnika fejlesztésébe polgári kutató-fejlesztő intézeteket is be kell vonni.[25]

Habár a hazai katonai híradástechnika termelésének döntő részét a szovjet licenc alapján gyártott eszközök tették ki, az ágazatot felügyelő Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM) más együttműködési lehetőségeket is keresett. A szovjet licencengedélyek mind hosszadalmasabb beszerzése ugyanis akadályává vált a magyar híradástechnikai export növelésének, ráadásul a harmadik világba irányuló szállítások alkatrész igénye már nem volt biztosítható a szocialista országokból. További cél volt a hazai gyártóka-

[21] Beruházási program az ÉMV gyártelepén létesítésre kerülő TNT-üzemhez. 1978. június 15. MOL XIX-A-16-aa 10. d.

[22] Honvédelmi Bizottság 9/299/1979. sz. határozata. MOL XIX-A-16-aa 133. d.

[23] Az ÉMV folyamatos rendszerű TNT üzemének beruházási engedélyokirata. MOL XIX-A-16-aa 14. d.

[24] *Frisenette-Fich et al.* 2003. 21. o.

[25] A Magyar Népköztársaság hosszú távú hadiipari koncepciójának kidolgozásával kapcsolatos teendők. 1978. április 12. MOL XIX-A-16-aa 9. d.

pacitások technológiai kultúrájának jelentős javítása, ehhez pedig nyugati licencek beszerzése tűnt a leghatékonyabb módnak. A KGM a piac feltérképezését követően a belga Manual for Manufacture Belge de Lampes et de Materiel Electronique's (MBLE)[26] cégben találta meg a lehetséges partnert, amellyel katonai rádió gyártási licencének átadására szerződtek. Az MBLE a BDR–510 típusú, NATO-szabványú rövidhullámú rádiójának teljes know-howját kínálta mintegy 493 ezer dollárért. A berendezés az előzetes vizsgálatokon megbízhatóbbnak bizonyult, mint a Videotonnál már sorozatban előállított szovjet R–130M típusú rádió, a belga termék gyártási normaidő szükséglete pedig a hatoda volt (1245 órával szemben 200 munkaóra) a szovjetének. Az MBLE ráadásul kilátásba helyezte a következő generációs BRD–600 know-howjának átadását 1980–1981-re. A Videoton 1979–1984 között mintegy 2000 darabot kívánt gyártani a belga licenc alapján, s azokat tőkés piacokra exportálni.[27] Az együttműködés további sorsáról egyelőre nem hozzáférhetők információk, ám a Videoton az 1980-as években az egyik legdinamikusabban fejlődő magyar vállalattá nőtte ki magát. 1987-re a Videoton vált a legnagyobb hazai hadiipari vállalattá és a harmadik legnagyobb magyar exportőrré.[28]

A műszeripar bizonyos területein ugyancsak tetemes volt a lemaradás a fejlett világhoz képest. Például a katonai gépjárművek és repülőgépek műszereinek gyártására és fejlesztésére létrehozott Közlekedési Mérőműszerek Gyára, amely 1967-től a Ganz Műszeripari Művek (GMM) alvállalata volt, civil fejlesztési programokba is bekapcsolódott (Ikarusz buszok, illetve a lengyel FSM cégnél a licenc-Fiatok gyártásába). Ám az 1970-es évek közepére kiderült, hogy a GMM műszerei mind megbízhatóság, mind élettartam és esztétikai kivitel szempontjából elavultak. Ezért több neves európai műszergyártó cég berendezéseit megvásárolták és elemezték. Ennek alapján – a gyár adottságait és megrendelőik igényeit figyelembe véve – a nyugat-német VDO Adolf Schindling AG-t (VDO)[29] választották, amely hajlandónak is mutatkozott licenc és know-how átadására. A GMM 1975-ben több műszertípus licencét megvásárolta. A licencszerződés alapján a KGST-tagországokba, Jugoszláviába és Finnországba szállíthatott a magyar gyártó. A műszerekből 1977-ben készült el a nullszéria, és sorozatgyártásukat 1978-tól tudták megkezdeni, 1980-tól pedig a teljes megvásárolt műszercsaládot sorozatban gyártották. 1976-tól mintegy 50 magyar szakember 11 alkalommal a németországi gyárban tanulmányozta a gyártási technológiát. 1978-ban a nyugat-német partner hosszas magyarországi helyszíni szemlével ellenőrizte a sorozatgyártás megkezdését, valamint próbadarabok NSZK-beli bevizsgálásával kísérte figyelemmel a minőség alakulását. Ezt követően engedélyezte a „Licenc–VDO" felirat elhelyezését a GMM által gyártott sebesség-, fordulatszám-, légnyomás-, elektromostöltöttség- és üzemanyagmérő műszereken. A nyu-

[26] Az MBLE a Philips 100%-os tulajdonú leányvállalata volt, amelyben 1990-ben 40%-os részesedést szerzett a francia hadiipari cég, a Thomson–CSF. A Thomson–CSF France 1991 végén teljesen megvásárolta a belga céget, amelynek neve ekkortól Thomson–CSF Electronics Belgium. *Struys – Mampaey – Balázsy* 2000. 120–121. o.

[27] Soltész István kohó- és gépipari miniszter levele Benkei András belügyminiszterhez tőkés eredetű haditechnikai licenc beszerzésének engedélyezése tárgyában. 1978. június 14. Belügyminisztérium Központi Irattára, Miniszteri közvetlen iratok, 1978/110.

[28] *Struys – Mampaey – Balázsy* 2000. 30. o.

[29] A VDO jogelődjét 1847-ben a Siemens vállalat alapította. A cég 1923-ban kezdett sebességmérő műszereket gyártani. A VDO márkanevet 1929-től használták. A VDO rövid történetét lásd: http://www.siemens-vdo.com/aboutus/keyinformation/history/history.htm

gati együttműködés során szerzett tapasztalatokat is felhasználva 1980-tól kooperációs partnerként beszállítója lett a csehszlovák ZTS Martinnak, amely szovjet licenc alapján kezdte gyártani a „Tatran" nevű harcjárművet.[30]

Önálló kutatás-fejlesztés

Az 1970-es évek végére egyértelművé vált mind a magyar hadiipari vállalatok, mind az irányító hatóságok számára, hogy a kutatás-fejlesztési erőfeszítéseket néhány ígéretes területre kell koncentrálni: a rádiófelderítési eszközökre, a nukleáris, vegyi felderítő és elektro-optikai műszerekre, a vegyvédelmi és egészségügyi anyagokra, valamint a gépjármű-felépítményekre. A fejlődő világbeli megrendelők is az egyedi eszközök és berendezések helyett inkább komplex rendszereket kívántak vásárolni. Ezért szükségessé vált a háttéripar bővítése is a hordozójárművek, a gépjármű-felépítmények és konténerek területén.[31]

A híradástechnikai kísérleti fejlesztés egyik hazai meghatározó cége, az 1950-ben alapított Mechanikai Laboratórium Kísérleti Vállalat (röviden: Mechlabor) az 1970-es években került a figyelem középpontjába. A vállalat a KGST-együttműködés keretében 1965-ben kapta feladatul a rövidhullámú és ultrarövid-hullámú rádióállomások és rádió iránymérők, a professzionális stúdiómagnetofonok, front- és hadsereg rádióvevők fejlesztését.[32] Ezt követően a Mechlabornál másfél évtized alatt kitűnő fejlesztő mérnöki gárdát sikerült összekovácsolni, amely az FMV szakértőivel közösen kifejlesztette az első magyar rádiózavaró rendszereket. Ezekből 1978–1979-ben mintegy 9,7 millió dollár értékben szállított Jugoszláviának és Iraknak. A hetvenes évek végén a Mechlabornál a gyártmányfejlesztési és műszaki szervezési intézkedések már arra irányultak, hogy a fejlesztéssel párhuzamosan lehessen indítani a gyártást is.[33]

1980 júliusában egy korábban elképzelhetetlen nagyságrendű megrendelést nyert el a Mechlabor. A Technika Külkereskedelmi Vállalat (TKV) közreműködésével egy 13,4 millió dollár értékű szerződést kötött az indiai hadsereggel – az „Erdő" fedőnevű rádiózavaró rendszer, az „Inda" fedőnevű rádió felderítő és lehallgató állomás, valamint a „Fenyő" fedőnevű rádió felderítő és lehallgató állomás eladásáról. A Mechlabor fő kooperációs partnerei az FMV, a Híradótechnika Vállalat, a Labor Műszeripari Művek és a Távközlési Kutatóintézet voltak. (Az üzlet teljes értéke 33,7 millió dollárra rúgott.[34]) A következő két évben Szíriával és Líbiával is sikerült aláírni egy-egy jelentős értékű szerződést. A megrendelők igényeinek kielégítéséhez a szocialista viszonyok között megszokottnál sokkal feszítettebb tempóban kellett dolgoznia a vállalatnak. Nemcsak, hogy a fejlesztőrészlegről rögtön gyártásba kerültek az eszközök, hanem a beszállítóktól érkező részegységeknél számos alkalommal „ráfejlesztéssel" kellett megoldani az illeszkedési

[30] *Kovács* 1984. 117–120. o.

[31] OT ÁSZF: Előterjesztés az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága részére. Javaslat a hadiipari termelés fejlesztési koncepciója irányelveire. 1979. augusztus. MOL M-KS 288. f. 15. cs. 385. ő .e.

[32] *Gács* 1985. 17–18. o.

[33] Uo. 34–35. o.

[34] Mechanikai Laboratórium Vállalat: Tájékoztató az indiai szerződésekről. 1980. október 13. Budapest Fővárosi Levéltár (BFL) XXIX. 220/a TÜK 13. d.

problémákat. Ekkor jutottak el odáig, hogy a civil, akadémiai kutatóintézetekkel és az egyetemekkel az addigi informális kapcsolatokat formalizálják, azokat aktívan bevonják a fejlesztőmunkába.[35] 1982-től egy új partner is bekapcsolódott a fejlesztésekbe: a HM Elektronikai Igazgatósága (HM EI).[36] A kiemelkedő kutatás-fejlesztési munkának köszönhetően a következő évtized közepére – a magyar hadiiparban egyedülálló módon – a Mechlabor értékesítésének 90%-át a saját fejlesztésű eszközök tették ki.[37]

A magas hozzáadott szellemi érték ellenére a Mechlabor is rá volt szorulva a nyugati technológiaimportra. A fejlesztéshez szükséges speciális műszerek többsége és számos alkatrész ugyanis csak nyugatról volt beszerezhető. Emiatt a vállalat dollár elszámolású külkereskedelmi egyenlege – a tekintélyes harmadik világbeli szállítások ellenére – negatív szaldójú volt például 1980-ban is. Az exportált berendezések tőkés eredetű anyag- és alkatrésztartalma 14–77% között mozgott, átlagosan 25%-ot tett ki.[38] A Mechlabor ezért erőfeszítéseket tett a tőkés importalkatrészek legalább részleges kiváltására, ám a teljesen rugalmatlan szocialista partnerekkel ez alig volt megoldható. Így két év alatt mindössze 17,7%-ra sikerült mérsékelni az átlagos nyugati alkatrészhányadot.[39]

A vállalat az 1980-as években szinte mindvégig képes volt fenntartani expanzióját. Az aktív piaci magatartás jelzi, hogy a Mechlabor 1987-ben a TKV-val és a HM EI-vel egy Elektronikai Marketing Együttműködést hozott létre, amely a különféle szakvásárokon propagálta a vállalat speciális termékeit. A Mechlabor és kooperációs partnerei még 1987–88-ban is nyerni tudtak az indiai tenderen a Thomson, a Racal, a Telefunken előtt.[40]

A látványos sikerek mögött azonban ellentmondások is meghúzódtak, amint az kiderül egy, a Mechlabor négyéves gazdálkodását vizsgáló 1989-es minisztériumi ellenőrzésből. Az 1985–1988-as időszakot tekintve ugyanis a nyereség döntő részét (79%) továbbra is a rubelviszonylatú export adta, 21%-os nyereségrátával. A tőkés piacon a vállalat 4 év alatt hiába ért el mintegy 36,5 millió dollár árbevételt, az állami exportdotáció nélkül (102 millió Ft) ügyletei veszteségesek lettek volna. (Másrészről viszont egy 125 millió forintos egyszeri kiadás rontotta a mérleget: Líbia pótlólag teherautókra szereltette a leszállított rendszereket, a pótmunkát viszont nem volt hajlandó kifizetni.) A negatív nyugati külkereskedelmi szaldóhoz jelentősen hozzájárulhatott, hogy e 4 év alatt a vállalat mintegy 21 millió dollárnyi anyagot, alkatrészt és műszert importált a termelé-

---

[35] Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) Fegyveres Szervek Főosztálya: Népi ellenőri jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalatnál végrehajtott vizsgálatról. A védelmi célú kutatások-fejlesztések kezdeményezésének és azok hasznosításának vizsgálata. 1983. március 4. BFL XXIX. 220/a TÜK 14. d.

[36] A HM EI fő profilja ekkoriban a hazai iparvállalatoknál kifejlesztett alapeszközökre épülő rádiófelderítő és -zavarórendszerek tervezése, speciális hardver- és szoftverelemek fejlesztése, rendszerintegrálás, katonai minősítés, oktatás, kiképzés és szaktanácsadás volt. www.hmei.hu

[37] Ipari Minisztérium Közgazdasági Főosztály Ellenőrzési Osztálya: Jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalat átfogó felügyeleti ellenőrzéséről. 1989. október. BFL XXIX. 220/a TÜK 14. d.

[38] KNEB Fegyveres Szervek Főosztálya: Népi ellenőri jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalatnál folytatott vizsgálatról. 1980. március 28. BFL XXIX. 220/a TÜK 13. d.

[39] KNEB Fegyveres Szervek Főosztálya: Népi ellenőri jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalatnál végrehajtott vizsgálatról. A védelmi célú kutatások-fejlesztések kezdeményezésének és azok hasznosításának vizsgálata. 1983. március 4. BFL XXIX. 220/a TÜK 14. d.

[40] Ipari Minisztérium Közgazdasági Főosztály Ellenőrzési Osztálya: Jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalat átfogó felügyeleti ellenőrzéséről. 1989. október.

séhez. Az expanzióhoz ráadásul közel 1 milliárd forint (kb. 20 millió dollár) értékű beruházást végeztek el 1982 és 1989 között, ami civil vállalatok számára elérhetetlen beruházási hányadot jelentett ekkoriban. Az árbevétel növekedés ugyanakkor jelentősen elmaradt a beruházási volumentől: az 1982-es 1,16 milliárd forintról 1988-ra a tervezett 2,3 milliárd helyett csak 1,6 milliárdra nőtt. Jelentős nagyságrendű licenc, illetve know-how vásárlására az 1980-as években nem került sor a vállalatnál. Ugyanakkor az import-technológiától való szoros függést mutatja, hogy az említett beruházási összeg mintegy 45%-át a modern nyugati berendezések és műszerek tették ki.[41] A termékfejlesztési és exportsiker tehát nem járt együtt feltétlenül a gazdasági hatékonysággal és nyereségességgel.

Konklúziók

A három esettanulmányból többféle tanulság szűrhető le. Bizonyos hazai iparágakban (esetünkben a robbanóanyag-iparban) hiába jelent meg korszerű technológia, az önmagában nem garantálhatta az üzleti sikert. A szűk belső felvevőpiac és az export elmaradása végzetes kapacitáskihasználási problémákhoz és végül a kvázi gyárbezáráshoz vezetett (még ha azt „hidegtartaléknak" is nevezték). A második esetnél a nyugati licenceket körültekintően választották ki, azok adaptálása jelentősen javította a magyar vállalatok technológiai színvonalát, újfajta gyártási kultúrát és technológia fegyelmet honosítottak meg. A harmadik esetnél az önálló kutatás-fejlesztés igen komoly, nemzetközileg is versenyképes eredményeket tudott felmutatni. A magyar és a szocialista országok háttéripara (főként alkatrész-, illetve műszer-berendezésgyártói) azonban nem volt képes sem minőségben, sem mennyiségben, sem pedig rugalmasságban eleget tenni a követelményeknek. A „nagy ugrás" tehát csak félig volt sikeres: egy fejlesztőműhely hiába produkált kiemelkedő teljesítményt, a gyártásban és értékesítésben a tervgazdálkodás működési zavarai erőteljesen kiütköztek.

A kényszerűen exportorientált magyar hadiiparnak (s lényegében az egész magyar gazdaságnak) a nyugati vállalatokkal való szakmai együttműködés és a nyugati alkatrészek-részegységek behozatala volt az egyetlen kitörési lehetőség a statikus KGST-együttműködésből. Az is megjegyzendő ugyanakkor, hogy nem egy vállalatnál a tőkés exporthoz képest már másodlagosan kezelt KGST-szállítások biztosították a stabil jövedelmezőséget és nyereséget.

Az önálló kutatás-fejlesztés és a nyugati technológiatranszfer segítségével a magyar hadiipar képest volt a bevezetőben emlegetett technológia létrán feljebb lépni, még ha csak nagyon szűk szegmensekben is. A Krause-féle rendszer szerint az 1950–1960-as években a magyar hadiipar az 5–6. szinten állt, és néhány vállalata jutott el az 1970–1980-as években a 7–8. szintre. Az Anthony-féle rangsorolás alapján talán a Mechlabor jutott el a 3. szintig, a haditechnikai vállalatok többsége azonban továbbra is a 4–6. szinten maradt meg. Egy kicsi ország kicsi hadiipara tehát megfelelő belső ösztönzéssel és támogatással, valamint külső technológiai segítséggel képes lehet(ett) beleszólni a nagyok rivalizálásába, és egy kis helyet szoríthat(ott) magának néhány speciális területen.

[41] Ipari Minisztérium Közgazdasági Főosztály Ellenőrzési Osztálya: Jelentés a Mechanikai Laboratórium Vállalat átfogó felügyeleti ellenőrzéséről. 1989 október.

Anthony 1994.	*Anthony, Ian* (Ed.): The Future of the Defence Industries in Central and Eastern Europe. Oxford, 1994. Oxford University Press–SIPRI (SIPRI Research Report No. 7)
Békés 2004.	*Békés Csaba:* Hungarian Foreign Policy in the Soviet Alliance System, 1968–1989. Foreign Policy Review [Budapest], Vol. 3, No. 1 (2004), 87–127. o.
Brauer 1998.	*Brauer, Jurgen:* The Arms Industry in Developing Nations: History and Post-Cold War Assessment. Paper presented on Military Expenditures in Developing and Emerging Nations. Middlesex University London, March 13–14, 1998. http://www.aug.edu/-sbajmb/paper-london.PDF
Dobson 2003.	*Dobson, Alan:* The Reagan Administration, Economic Warfare and the Closing Down of the Cold War. Paper for the Conference East-West Trade and the Cold War. 20–23. November 2003, Jyväskylä, University of Jyväskylä, Finland. http://www.cc.jyu.-i/pete/eastwestpapers.html
Dombrády 2003.	*Dombrády Lóránd:* A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, 2003.
Eloranta – Ojala 2005.	*Eloranta, Jari – Ojala, Jari* (Eds.): East-West Trade and the Cold War. Jyväskylä, 2005. University of Jyväskylä (Jyväskylä Studies in Humanities 36)
Fransson 1996.	*Fransson, Stig A.:* Bofors 350 år. Stockholm, 1996. Probus. (Västerås : Ekblad)
Frisenette-Fich et al. 2003.	*Frisenette-Fich, Carolina – Mezey, Anna – Suter, Brigitte – Miran, Shilan:* Swedish Arms Trade and Migration. A Connection? Malmö Högskola/University. IMER 21–40. Project Work, Spring 2003. Supervisor: Philip Muus. www.svenskafreds.se/vapenexport/texter/vt2003Migration.pdf
Gács 1985.	*Gács Ferenc* (összeáll.): A Mechanikai Laboratórium története. Kézirat. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg Különgyűjtemény.
Germuska 2003.	*Germuska Pál:* A közel-keleti haditechnikai export kezdetei. In: *Rainer M. János, Standeisky Éva* (szerk.): Évkönyv 2003. XI. Budapest, 2003. 1956-os Intézet. 79–91. o.
Germuska 2006.	*Germuska Pál:* The First Conversion Project of the Cold War. The Hungarian Defence Industry in 1953–1955. Kézirat. Előadásként elhangzott a 6th Conference of the Partnership for Peace Consortium Military History Working Group „Exiting War: Post Conflict Military Operations" című konferenciáján, 2006. április 3–7., Pozsony.
Hajdú – Sárhidai 2005.	*Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula:* A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a HM Technológiai Hivatalig, 1920–2005. Budapest, 2005. HM Technológiai Hivatal.
Kalló 1984.	*Kalló Péter* mérnök alezredes: Az exportra törő hazai haditechnikai műszaki fejlesztés tapasztalatai. Honvédelem, 1984/3. 103–110. o.

Kovács 1984. *Kovács István* (összeáll.): A magyar műszeripar hadiipari tevékenységének története, 1935–1980. Kézirat. 1984. Magyar Műszeripari Egyesülés. MOL XXIX-F-204-e 6. d.

Krause 1992. *Krause, Keith:* Arms and State: Patterns of Military Production and Trade. Cambridge, 1992.

Macdonald 1993. *Macdonald, Stuart:* Nothing is Either Good or Bad: Industrial Espionage and Technology Transfer. International Journal of Technology Management, 8 (1/2) 1993. 95–105. o.

Macrakis 2000. *Macrakis, Kristie:* The Case of Agent Gorbachev – East Germany Acquired Technology and the Old-fashined Way: By Stealing it. American Scientist, 88 (6) (Nov.-Dec. 2000) 534–544. o.

Macrakis 2004. *Macrakis, Kristie:* „Does Effective Espionage Lead to Success in Science and Technology?" Lessons from the East German Ministry for State Security. Intelligence and National Security, 19, no. 1 (Spring 2004): 52–77. o.

Seely 2003. *Seely, Bruce E.:* Historical Patterns in the Scholarship of Technology Transfer. Comparative Technology Transfer and Society, vol. 1. no. 1. (April 2003) 7–48. o.

Struys – Mampaey – Balázsy 2000. *Struys, Wally – Mampaey, Luc – Balázsy, Sándor:* The Hungarian and Belgian Defence Industries: A Bilateral Study. Brussels, 2000, European Commission Directorate-General Research. (COST Action A10 – Defence restructuring and conversion)

Weiss *Weiss, Gus W.:* The Farewell Dossier. Duping the Soviets. http://-www.odci.gov/csi/studies/96unclass/farewell.htm

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ILLÉSFALVI PÉTER – SZABÓ PÉTER

A SOPRONI 7. ÖNÁLLÓ HUSZÁRSZÁZAD HARCTÉRI NAPLÓI, 1942–1943

A magyar királyi csapatlovassági alakulatok a Piave (1918), majd a Dnyeper (1941) után a Don mentén is kivették részüket a folyamvédelmi küzdelmekből a huszadik század nagy háborúiban. Ezen hosszabb-rövidebb tevékenységük természetesen olykor párosult fegyvernemükhöz illő felderítő vállalkozásokkal is, de javarészt védőárkokba kényszerülve, karabéllyal, golyószóróval és kézigránáttal kellett szembeszállniuk az erőfölényben levő ellenséges csapatokkal. Mindezen helyzetek még a fegyvernem híveit is elgondolkoztatták, vajon van-e még létjogosultsága lovasságnak a modern harceszközök (harckocsik, rohamlövegek, repülők) világában, s vajon lehet-e valahogy igazítani azt az új hadműveleti, harcászati alkalmazási módokhoz, eljárásokhoz? Hogy a válasz erre mennyire nem volt egyértelmű, azt a 2. hadsereg önálló huszárszázadainak eredményes harctevékenységei, részsikerei bizonyítják.

A magyar történelem tragikus sorsú 2. hadseregét – a Barbarossa-terv meghiúsulása, s az előző év telén elszenvedett pótolhatatlan német veszteségek okán – határozott német követelésre kellett bevetni a Wehrmacht 1942 kora nyarára tervezett második nagyobb szabású keleti hadszíntéri offenzívájánál. A 207 ezer fős 2. hadsereg három hadtestbe vont kilenc könnyű hadosztállyal, egy páncéloshadosztállyal és egy jelképes repülő kötelékkel vonult el a hadműveleti területre. Kötelékéhez összesen három hadtestközvetlen s kilenc hadosztályközvetlen önálló huszárszázad, illetve 18 gyalogezred-közvetlen huszárszakasz és 3 huszárüteg tartozott. Nehéz és veszteséges frontszolgálatuk alatt sokféle, gyakran harcértéküket figyelmen kívül hagyó, irreális feladatot hárítottak rájuk.[1] Az 1. lovasdandár 1941. évi harcaival ellentétben itt több ízben vívtak súlyos gyalogsági harcokat a túlerőben lévő szovjet reguláris és partizán csapatok ellen.

A 2. hadsereg kötelékében a keleti hadszíntérre kikerült önálló huszárszázadok a századtörzsből, négy szakaszból, egy-egy távbeszélő és nehézpuskás rajból, a lőszerlépcsőből, valamint a századvonatból[2] álltak. Személyi állományukat 6 tiszt, 2 tiszthelyettes és 269 huszár alkotta. A századparancsnokok szinte kivétel nélkül az Örkénytáborban működő

[1] A lovas fegyvernem szerepét, feladatait illetően az 1927-ben és 1939-ben megjelent Harcászati Szabályzatban az alábbiakat olvashatjuk: „A lovasság mozgékony, gyors és tűzerős fegyvernem. Hivatása: a harchoz kedvező előfeltételek teremtése, közreműködés a döntésben, a döntés után a siker kíméletlen kiaknázása, vagy a balsiker ellensúlyozása és a felderítés. A lovasság feladatait úgy szabjuk meg, hogy jellemző tulajdonságai: a nagy mozgékonysággal párosult tűzerő, az utaktól való függetlenség, mindig érvényesüljenek. A lovasságot nem szabad oly körülmények között, melyekben különleges képességei nem érvényesülnek, pusztán és alkalmazást kereső türelmetlenségből vagy kényszerből feláldozni. Mert lóanyaga miatt érzékeny, gyorsan elhasználódik és nehezen pótolható, tehát alkalmi fegyvernem, és rendszerint csak rövid ideig tartó feladatok végrehajtására alkalmazható."

[2] A vonat a korabeli katonai terminológia szerint magába foglalta a fogatolt vagy gépi szállítóeszközöket, málhásállatokat, valamint a hozzátartozó személyzetet. A huszárszázadok esetében a századvonat szállította mindazon anyagi eszközöket (lőszer, élelmezési és egészségügyi anyag), melyekre az alakulatoknak ütközetek, menetek és elhelyezések során szükségük lehetett. *Berger Károly:* A vezetés kézikönyve. (Budapest, 1930.)

Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola[3] tanári karából kerültek ki. A 2. hadsereggel 36 hivatásos és 3 továbbszolgáló, próbaszolgálatos huszártiszt vonult el, a hátországban – mint hadiszolgálatra alkalmas – 179, illetve 8 hasonló státusú huszártiszt állt rendelkezésre.[4] Az egyes huszáralakulatok tisztikarában – a Don menti hadszíntéren – ismert és jelentős politikai személyiségek, illetve azok fiai is láttak el frontszolgálatot. Közöttük volt Imrédy Béla miniszterelnök, tartalékos százados,[5] aki 1942. augusztus 18-tól szeptember közepéig a 19. önálló huszárszázad parancsnoki tisztét töltötte be, Gömbös Gyula százados,[6] Gömbös Gyula miniszterelnök[7] idősebb fia, aki mint a 22. önálló huszárszázad arcvonalmögötti tisztje[8] 1943. január 15-én hősi halált halt, illetve Kállay András hadnagy,[9] Kállay Miklós miniszterelnök[10] fia, aki néhány hétig szintén a 22. önálló huszárszázadban szolgált.

Az önálló huszárszázadok fegyverzetébe – a legénység által használt karabélyokon kívül – 12 golyószóró és 2 nehézpuska tartozott, melyekhez kiegészítésképpen a hadszíntérre történő elvonulás előtt minden egyes huszárszakasz és huszárszázadtörzs egy-egy német 9 mm-es 40 M. Schmeisser géppisztolyt is kapott. A hadtestközvetlen egyenként 150 fős huszárütegeket egyformán 4 db 8 cm-es 5/8 M. tábori ágyúkkal látták el.

A 2. hadsereg alakulatainak 1942. február végén elrendelt lépcsőzetes mozgósítása szinte valamennyi hadtestközvetlen önálló huszárszázadot érintette. Az egyes huszáralakulatok – személyi állományuknak nemcsak a saját illetékességi területükről való kiegészítése, illetve a hiányzó felszerelés, fegyverzet s a nagyszámú lóanyag elhúzódó rendelkezésre bocsátása miatt – csak 1942. április, május folyamán érték el menetkész állapotukat. A lóállomány közel háromnegyedét ún. vállalkozó lovakból[11] biztosították, amelyek közül harctéri alkalmazásuk során – martörések és lesántulások miatt – soktól kellett megválni idő előtt.

---

[3] A Budapesten, majd Örkénytáborban működött iskola mind az elméletben, mind a gyakorlatban olyan tiszteket képezett ki a lovasság, a tüzérség és a vonatcsapat számára, hogy azok a lovaglás és a hajtás művészetének tanítására képessé és hivatottá váljanak. A kiképzés időtartama kezdetben három, majd két év volt. Az iskola keretében, de a kiképzéstől és a gyakorlástól függetlenül díjlovagló és díjugrató csoportok is tevékenykedtek, melyek rendeltetése a nemzetközi mérkőzéseken, olimpiákon részt vevő tisztek és lovak felkészítése volt.

[4] Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium Elnöki (a továbbiakban: HL HM Eln.) 8. 1942/39965.

[5] Imrédy Béla, dr. vitéz ómoraviczai (Budapest, 1891. december 29. – Budapest, 1946. február 28.) közgazdász, pénzügyi szakember, politikus, tartalékos huszárszázados. 1938. május 14-től 1939. február 16-ig Magyarország miniszterelnöke. Több miniszteri tárca korábbi és későbbi birtokosa. Mint háborús bűnöst végezték ki.

[6] Gömbös Gyula, vitéz jákfai (Bécs, 1918. október 20. – Kolbinó [Oroszország], 1943. január 15.) huszár százados.

[7] Gömbös Gyula, vitéz jákfai (Murga, 1886. december 26. – München, 1936. október 6.) hivatásos katonatiszt, vezérkari százados. A tényleges szolgálatból történt kiválása után politikus. 1932. október 1-jétől 1936. október 6-ig Magyarország miniszterelnöke.

[8] Az arcvonalmögötti tiszt általában a századparancsnokot segítette és helyettesítette a parancsnoki teendők ellátásában. Feladatai közé tartozott a századtörzs, a tartalék, a vezetéklovak irányításának, valamint a lőszer- és anyagutánpótlás, a lóellátás és patkolás munkájának ellenőrzése, illetve vezetése is.

[9] Kállay András, nagykállói (Nagykálló, 1919. december 24. – Einbeck [Németország], 1995. október 14.) huszárhadnagy, 1944. január 1-jétől huszárfőhadnagy. Alakulatának a Donhoz való felvonulása alatt baleset következtében sebesülés érte. Felépülése után 1942 decemberéig mint parancsőrtiszt az 1. tábori páncéloshadosztálynál teljesített frontszolgálatot. 1944 februárjától mint testőrfőhadnagyot áthelyezték a lovas testőrséghez. A budai Vár őrségének 1944. október 16-i német megtámadása során fogságba esett, s Mauthausenbe, majd Dachauba hurcolták. 1945. május elején az amerikai csapatok szabadították ki.

[10] Kállay Miklós, nagykállói (Nyíregyháza, 1887. január 23. – New York, 1967. január 14.) földbirtokos, politikus. 1942. március 9-től 1944. március 22-ig Magyarország miniszterelnöke, 1943. július 24-ig külügyminisztere is.

[11] Kiképzett huszárlovak, melyeket az egyes lovassági alakulatok a környékbeli gazdáknak adtak ki használatra. Évente ellenőrizték állapotukat, s amennyiben azt minden esetben kifogástalannak találták, a ló öt év elteltével a gazda tulajdonává válhatott.

A mozgósított, s a helyőrségekhez közeli falvakba kihelyezett huszáralakulatokra elvonulásuk előtt számos feladat várt. Ekkor történt meg többek között a személyi állomány szervezetszerű besorolása, felszerelése, szükséges fegyverkiképzése, néhány lőgyakorlat, a lovas és gyalogsági harckiképzés fontosabb elemeinek, valamint a lovaglásnak begyakorlása, lovak patkolása, nyereghez és a lovasokhoz szoktatása is.

A keleti hadszíntérre elvonuló önálló huszárszázadok kiszállítása – a 2. hadsereg szakaszos, három lépcsőben lebonyolított kiszállításához igazodva – rendszerint a hadtest-, a könnyű hadosztály- és a gyalogezred-közvetlen alakulatokkal együtt történt. Elsőként 1942. április 17-én a komáromi 6. önálló huszárszázad vonult el, utolsóként pedig július 5-én a kassai 22.-et búcsúztatták.[12]

A hadműveleti területre kiszállított csapatlovassági alakulatok jelentős részét 1942 tavaszán, illetve kora nyarán a hadműveleti terület hátsó körzeteiben tevékenykedő kisebb-nagyobb partizáncsoportok ellen vetették be. Leginkább a 6. önálló huszárszázad kapott ilyen jellegű feladatokat, melynek során a komáromi seregtest többi alakulatával együtt javarészt a Kurszktól délnyugatra levő Szeregyina Buda, Himelj, illetve Jampol helységeken átvezető utánpótlási útvonalakat biztosította, s a gyalogsági nehézfegyverekkel és néha lövegekkel is rendelkező partizánerők leküzdésében működött közre. A partizáncsoportok mesteri elrejtőzése, észrevétlen visszavonulása miatt javarészt eredménytelen és nagy menetteljesítményeket igénylő vállalkozások leginkább a lóállományt viselték meg. A 6. könnyű hadosztály 1942. június 1-jei helyzetjelentésében közölt adatok is ezt támasztják alá: „Az eddigi összes lóveszteség (elhullott, kiirtva, leadva) 187 db ló. A hadosztály lovai igen gyenge állapotban vannak és leromlott állapotuk miatt a mirigykór is fellépett [...] Jelenleg 120 beteg, 11 ragályos beteg ló van a hadosztálynál."[13]

Kurszktól délnyugatra a 7., 9., illetve a IV. hadtestközvetlen 17. önálló huszárszázad harcolt még partizáncsoportok ellen, a Kurszk és a Don közötti térségben pedig a 19., 20. és a VII. hadtestközvetlen 22. önálló huszárszázad is feladatul kapta partizáncsoportok, illetve kisebb elszigetelt szovjet reguláris csapatok megsemmisítését. A 13. önálló huszárszázad a megszálló feladatokat ellátó magyar 105. könnyű hadosztály 32. gyalogezredét támogatva július 19-én Gluhov, majd azt követően néhány kerékpáros szakasszal s kocsizó géppuskás századdal „gyorscsoportot" alkotva Putyivl és Burin körzetének erdős, mocsaras területeit fésülte át partizáncsoportok felkutatása, illetve megsemmisítése céljából.

A partizánok elleni kisebb-nagyobb bevetések mellett a kezdeti időszakban még bizonyos utókiképzést is folytattak a huszárszázadoknál. Az arcvonalmögötti területeken leginkább néhány gyalogos kiképzéshez kapcsolódó elemet (kézigránátdobás, védelemre való berendezkedés, géppisztollyal és karabéllyal végrehajtott lövészet, harcalakzatok felvétele) gyakoroltak a századok. Az egészséges és a beteg lovak jártatása, legeltetése és ápolása általában egyik nap sem maradt el.

A német Dél Hadseregcsoport június 28-án meginduló Operation Blau fedőnevű támadó hadműveletében a 2. hadsereg huszárszázadai közül a 7., a 9. és a III. hadtestközvetlen 2. önálló huszárszázad vett részt. A rajtuk kívül két kerékpáros zászlóaljjal, egy légvédelmi üteggel és a német 611. páncélvadászosztállyal megerősített gyors kötelék Major Ottó ezredes[14] parancsnoksága alatt Tim városát déli irányból, Manturovon át

[12] *Új Komárommegyei Hírlap*, 1942. április 18; HL HM Eln. 6/k. 1942/50270.

[13] HL 2. hadsereg iratanyaga. 5. fasc. 28. számú naplómelléklet.

[14] Major Ottó (Zalaszentadorján, 1895. november 1. – ?) ezredes. 1942. április 15. és október 25. között a 2. hadsereg hadműveleti területén a nagykanizsai 9. könnyű hadosztály 47. gyalogezredének parancsnoka volt.

megkerülve Sztarij Oszkolig, majd a Don folyóig gyalogsági csapattestek előtt tört előre. Feladatát teljesítve a 2. hadsereg támadó alakulatai közül elsőként ért ki július 7-én a Don jobb partjához.

Az első súlyos veszteségek az 1942 nyári, kora őszi Don menti hídfőcsaták alatt érték az önálló huszárszázadokat. A folyón átkelt s a part menti mocsaras, erdős területeken befészkelt ellenséges harccsoportok felderítését, illetve – megfelelő gyalogsági tartalék hiányában – gyakran az előretolt védőállások védelmét bízták ezen csapattestekre.

A 2. hadsereg parancsnoksága augusztus 6-tól Gyevica helységnél, illetve a Gyevica és a Potudany folyók torkolatának mocsaras vidékén több huszárszázadot is bevetett. A 6., 7. és a III. hadtestközvetlen 2. önálló huszárszázad nemcsak felderítő, hanem gyalogsági támadást biztosító feladatokat is kapott. Augusztus 15-én hajnalban a Don és Potudany folyók mocsaras zugának ellenség által megszállt részén észrevétlenül átkelt szovjet csapatokon Mosztiscsjénél rajtaütő 7. önálló huszárszázad e sikeres vállalkozásával jelentős mértékben hozzájárult az 1. páncéloshadosztály Korotojak bevételére indított támadásának eredményességéhez.[15] A 20. önálló huszárszázad augusztus 10-i sztorozsevojei harctevékenysége hasonlóképpen sikeres volt. A kezdetben tartalékot képező alakulat a gyalogzászlóaljak visszavonulását követően támadó feladatot kapott, s a szovjet csapatok által bekerített 53/III. zászlóalj kitörését is elő kellett segítenie. Mindezen harccselekményekre dr. Soldos Béla tartalékos főhadnagy,[16] a rimaszombati önálló huszárszázad szakaszparancsnoka az alábbiakban emlékezett vissza: „A 20. huszárszázad Szilágyi Dezső százados[17] parancsnoksága alatt, mint hadosztálytartalék augusztus 10-én délelőtt Veselij Hutorban várt parancsra. Akkor már nagyban ment a visszaözönlés. Kovács Károly vezérőrnagy[18] és törzskara mellettünk állt és parancsot adott személyesen Szilágyinak. »Huszárok lóra!« Megállítani és feltartóztatni a visszavonulókat! Szilágyi parancsára századunk lóra szállt és ügetésben megindult, mintha gyakorlótéren lettünk volna. Szakaszok négyszögben az előírt távolságra egymástól, középen a századtörzs. A parancsokat trombitajelre kaptuk. Négyszögben csatárcsoport. Nagy aknatűzben halad-

[15] A m. kir. 7. könnyű hadosztály huszárszázad harctéri működésének vázlatos összefoglalása. 1942. április 26. – 1943. január 26. (Másolata a szerzők birtokában.)

[16] Soldos Béla dr. (Rimaszombat, 1912. január 7. – Rozsnyó, 1993. augusztus 6.) tartalékos huszárfőhadnagy. 1942. július 1-jén a rimaszombati 20. önálló huszárszázad II. szakaszának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Miután közvetlen elöljárója, Szilágyi Dezső huszár százados 1943. január 2-án a salgótarjáni 53/III. zászlóalj felett átvette a parancsnokságot, január 15-i sebesüléséig ő látta el alakulata vezetését. Felépülését követően egy sebesültcsoportot biztosító vegyes szakasz parancsnokaként sikerült kijutni egységével a szovjet csapatok bekerítéséből. Budapest ostroma során 1945. január 11-én mint egy karhatalmi csoport parancsnoka szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 22-én tért vissza.

[17] Szilágyi Dezső, horogszegi (Mátészalka, 1905. április 11. – Hopevell [USA], 1983. július 18.) huszár százados, 1943. május 1-jétől huszár őrnagy. 1942 tavaszán önként jelentkezett harctéri szolgálatra. A rimaszombati 20. önálló huszárszázad élén, mely alakulatnak az 1940. szeptemberi erdélyi bevonulás alatt is parancsnoka volt, július 1-jén vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. január 2-án – Várnagy Károly őrnagy hátországban tartózkodása miatt – átvette az 53/III. zászlóalj parancsnokságát. Saját, illetve átvett alakulatával, valamint a komáromi 6. önálló huszárszázaddal egy harccsoportot képezve küzdötte végig a III. hadtest 1943. január 16. és 26. közötti körvédelmi harcait, illetve viszontagságos visszavonulását. A harctérről hazatérve előbb Örkénytáborban szolgált, majd a marosvásárhelyi „Csaba királyfi" Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola oktatója, később lovasalosztályának parancsnoka volt.

[18] Kovács Károly (Homokszentgyörgy, 1889. május 26. – Eger, 1975. július 25.) vezérőrnagy. 1942 júliusától a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén az egri 20. könnyű hadosztály parancsnoki teendőit látta el. Seregteste balul végződött Don menti tűzkeresztségét követően, 1942. augusztus 10-én idegösszeroppanással kórházba került, majd a hátországba szállították.

tunk vágtában. Egy horhosban Szilágyi »Tűzharchoz lóról!«-t vezényelt, majd szuronyt fel és gyalog támadtunk tovább a hírhedt sztorozsevojei szélmalmok felé. A Zmeskáll-szakasz[19] kézitusába keveredett, és megsemmisített egy orosz géppuskaállást. Leghamarabb a Bárczay-szakasz[20] akadt el a nagy akna- és géppuskatűzben. [...] Szerencsére az orosz nem hajtott végre ellentámadást, így sikerült rendeződni, helyben maradni és felvenni az összeköttetést a hadosztállyal."[21]

A Kosztyenkinél átkelt szovjet csapatok visszavetésében a 9. önálló huszárszázad is jelentős szerepet játszott. Augusztus 9-én – 22 km-es lóháton végrehajtott menet után – gyalogosan csatlakozott a Böszörményi Géza alezredes[22] vezette ellentámadáshoz, melyet a nagykanizsai 47/I. zászlóalj parancsnokának korai sebesülése miatt végül is saját parancsnoka – Némethy Bertalan százados[23] – irányításával, közel- és kézigránátharcot folytatva hajtott végre. Vállalkozása ugyan csupán részsikert eredményezett, az ellenséges csapatokat nem sikerült a folyón túlra visszavetni, de a nap folyamán számos szovjet gyalogsági nehézfegyvert s lőszert zsákmányolt, és 42 foglyot ejtett.

A Don menti hídfőcsaták alatt a leggyorsabban bekövetkezett és legsúlyosabb veszteségek a 19. önálló huszárszázadot érték. A század védőállása – néhány száz méterre a Dontól – két kilométer szélességben húzódott. Előtte áttekinthetetlen fás, bokros terület, ahonnan horhosok, lefelé keskenyedő völgyek vezettek le a folyóhoz, melynek víztükre nem volt teljes mértékben betekinthető. A védőállást csak támpontszerűen lehetett megszállni. A tüzelőállások és figyelőhelyek kiépítése és rejtése – a gyakori ellenséges gyalogsági és tüzérségi tűz miatt – csak éjjel történhetett. A 12 golyószórós rajból 11 került védőállásba. A rajok a golyószóró körül csoportosulva, 60-80 m szélességben helyezkedtek el, köztük – ahogy a négy szakasz között is – 80-100 m hézagok maradtak. A század a hézagok közt nappal figyeléssel, éjjel két fős összekötő járőrrel próbálta az ellenség átszivárgását felfedezni és megakadályozni. A századparancsnoki harcállásponton készenlétben levő tartalékot a századtörzs és a fennmaradt raj képezte, megerősítéseként pedig

[19] Zmeskáll Aladár, domanoveczi és lestinei (Liptószentmiklós, 1921. június 13. – Olszanica, 1944. július 25.) tartalékos huszár zászlós. 1942. július 1-jétől a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén mint a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka teljesített frontszolgálatot. 1943. január 14-én alakulata ellenlökése során, Veszelij Hutornál könnyebb sebesülés érte. Újabb harctéri szolgálata 1944 áprilisában vette kezdetét, amikor a 20. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként részt vett az 1. hadsereg galíciai hadműveletében. Aknaszilánk-sebesülés következtében halt hősi halált.

[20] Bárczay Tibor, bárczai (Borsod, 1911. augusztus 31. – Arlington [Washington], 1999. május 17.) tartalékos huszár hadnagy, 1943. május 1-jétől tartalékos huszár főhadnagy. 1942 júliusától mint a 20. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. január 13/14-én Sztorozsevojénál lábsarok fagyás következtében megsebesült. A Prónay-különítmény kötelékében részt vett Budapest védelmi harcaiban, s Buda 1945. február 13-i elestét követően szovjet fogságba esett.

[21] Részletek dr. Soldos Bélának Szabó Péterhez írt 1991. december 28-i leveléből (a szerzők birtokában).

[22] Böszörményi Géza (Mezőbánd, 1899. február 27. – Torda, 1944. szeptember 19.) alezredes, 1944. január 1-jétől ezredes. A 2. hadsereg hadműveleti területén 1942. május elejétől augusztus 10-i sebesüléséig a 9. könnyű hadosztály 47/I. zászlóaljának parancsnoka volt. A tordai csatában mint a nagyváradi 25. gyalogezred parancsnoka hősi halált halt.

[23] Némethy Bertalan, vitéz nemes (Győr, 1911. február 24. – Sarasota [USA], 2002. január 8.) huszár százados. 1936. szeptember 1-jétől mint hallgató, majd a díjugrató csoport tagja, később mint tanár az örkénytábori Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola állományába tartozott. 1942. május elejétől a 9. önálló huszárszázad parancsnokaként a 2. hadsereg kötelékében a keleti hadszíntéren frontszolgálatot teljesített. 1943. január 27-én alakulata védelmi és elhárító harcai során megsérült. 1944. augusztus 28-án mint lovaglótanárt tartósan a Ludovika Akadémiára vezényelték. A szovjet csapatok előretörése miatt tanintézete előbb német, majd dán területre sodródott a háború utolsó hónapjaiban.

egy gyalogos géppuskás szakasz is tartózkodott a század védőkörletében. A lóról szállt huszárok vezetéklovait az ellenséges tüzérség hatótávolságán túl, 6-8 km-re a védőállástól helyezték el, melyről az arcvonalmögötti tiszt gondoskodott. Általában igyekeztek rejtett és mélyített lóállásokat kiépíteni számukra.

Az augusztus 17-ről és 18-ra forduló éjjelen a Scsucsjétól északra védelmi állásba rendelt alakulat Tolnay-Knefély Tibor tartalékos főhadnagy[24] vezette szakasza ellen egy átkelt megerősített ellenséges szakasz intézett heves támadást. Az állásokat megrohanó s azokban a védőkkel közelharcot folytató szovjet harccsoport a géppuska és az egyik golyószóró elnémítása után már-már sikeresnek könyvelte el vállalkozást, mikor Czupy Jenő alezredes,[25] századparancsnok a századtörzshöz tartozó másfél rajnyi huszárjával (kocsisok, szakácsok, sebesültvivők stb.) oldalba támadta s visszavetette a támadókat. A súlyos elhárító harcban 21-en estek el, s 71-en – köztük Czupy alezredes és Tolnay-Knefély tartalékos főhadnagy – sebesültek meg a századból. A 19. huszárszázad parancsnokságát ezt követően Imrédy Béla tartalékos százados, volt miniszterelnök vette át, de tüdőgyulladása miatt egy hét után távoznia kellett a harctérről.

1942. szeptember második felétől a huszárszázadok – leginkább, amelyek a Don jobb partján képzett szovjet hídfőkhöz voltak közel – lovaiktól megfosztva a 2. hadsereg irreálisan hosszú, 200 km-es arcvonalának kitöltése miatt védelmi állást foglaltak el. Védőkörleteik kiterjedése esetenként a 8 km-t is meghaladta. Igyekeztek körvédelemre berendezkedni. Megbízhatóan ilyen széles sávot lezárni nem lehetett. Ennélfogva – ahogy a gyalogos alakulatok is – csupán folyammegfigyelésre lehettek képesek. Kisebb szovjet erők gyakorta átszivárogtak a vonalaikon.

A tél közeledtével a századoknak mindinkább meg kellett válni lóállományuktól, hiszen a szálas takarmány és lótáp hiány miatt legyengült négylábú társakra az arcvonal közelében a biztos pusztulás várt. A 2. hadsereg kb. 60 000-es lóállományának közel 80%-a került hátra az arcvonaltól 100-150 km-rel távolabbra létesített ún. „lóátteleltető állomásokra". A 9. önálló huszárszázadnak például a 249 darabból álló lóállományából 152-től kellett megválnia. A hadtest-, illetve hadosztályközvetlen huszárszázadok személyi állománya – a kerékpáros zászlóaljakéhoz hasonlóan – az 1942. november végétől megalakuló síalakulatok állományát képezte. Ezen alakulatok zászlóalj és század kötelékben szerveződtek, felszerelésük a németektől kapott, illetve saját erőből rögtönzött anyagokból állt. A parancsnoki kereteket november elején finn oktatók képezték ki, a legénység harc- és síkiképzése csak ezt követően kezdődhetett meg. A szovjet hadműveletekig rendelkezésre állt pár hetet és a legénységnek a sílécekkel való első találkozását tekintve ezen kiképzés nem lehetett eredményes.

A kerékpáros és huszáralakulatok személyi állományából felállított s a hadtestek tartalékát, ún. „villámcsoportjait" képező sízászlóaljak az 1943. január 12. és 14. között megin-

[24] Tolnay-Knefély Tibor (Budapest, 1912. augusztus 29. – Budapest, 1986. szeptember 15.) tartalékos huszár főhadnagy. 1942. június 17-től mint a 19. önálló huszárszázad I. szakaszparancsnoka vett részt a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. Augusztus 17-én Scsucsjénél megsebesült. Felgyógyulását követően 1943. március 31-én leszerelték, s a háború utolsó éveiben csak hátországi, illetve arcvonalmögötti szolgálatot látott el.

[25] Czupy Jenő (Pécs, 1898. november 17. – Pécs, 1962. február 6.) huszár alezredes, 1943. május 1-jétől huszárezredes. Mint a rimaszombati VII. önálló huszárszázad által felállított s 1942. június 17-től a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén bevetett 19. önálló huszárszázad parancsnoka teljesített frontszolgálatot. A Scsucsjéhez közeli augusztus 17-i sebesülése után több hadikórházban ápolták, majd 1943. január 20-tól hét hónapig a pécsi „Zrínyi Miklós" Gyalogsági Hadapródiskola parancsnok-helyettesi teendőit látta el. Utolsó beosztásában az 1945. május 8.-i fegyverszünetig a Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia tanára volt.

dult szovjet hadműveletek során a harcok legfrekventáltabb helyein kerültek bevetésre. A szovjet csapatok előretörésének megfékezésére, olykor ellentámadásra rendelt alakulatokat komoly veszteségek érték az egyenlőtlen küzdelemben. Eklatáns példa rá a VII. hadtest villámcsoportjába beosztott 22. önálló huszárszázad esete, mely alakulat személyi állománya – tisztikarával együtt – szinte teljes egészében megsemmisült az 1943. január 15. és 20. közötti Potudany menti kolbinoi, majd az Osztrogozsszk előtti védelmi harcokban.

Az 1943. januári és február eleji hadműveletek, illetve a visszavonulás alatt a gyalogos csapattestekhez hasonlóan a síalakulatokká átszervezett huszárszázadok is súlyos veszteségeket szenvedtek. Helytállásukról, több napig tartó sikeres elhárító harcaikról számos fennmaradt korabeli harctudósításban olvashatunk. Jelentősebb haditetteik közül kiemelkedik az alábbiakban sajtó alá rendezett harctéri naplókban is ismertetett 7. önálló huszárszázad 1943. január 14-i és 15-i harctevékenysége, mely során a huszáralakulat – mint utóvéd – eredményesen fedezte a saját csapatok, illetve a január 13-án szétvert német 700. páncélos-csoport visszavonulását. A 20., illetve a 10. önálló huszárszázad 1943. januári tevékenységéhez egy-egy részsikert eredményező ellentámadás kapcsolódik. Az előbbi január 14-én Veszelij Hutor irányába indított támadásával kimentette a Sztorozsevojében bekerített 14. gyalogezredbeli csapatok egy részét, az utóbbi pedig január 15-én reggel Kolomejcevot foglalta vissza rövid időre. 2. hadseregbeli önálló huszárszázadok harcoltak ezen kívül január 17. és 20. között Osztrogozsszk (13. önálló huszárszázad), január 16. és 26. között Kocsatovka (6. és 20. önálló huszárszázadok), illetve január 17. és 19. között Prokudinszkij (9. önálló huszárszázad) védelmében is. A súlyos veszteségeket szenvedett huszárszázadok közül a 20. önálló huszárszázad 112 fővel, a 23. 121 fővel, a 9. pedig 63 fővel tért vissza a 2. hadsereg töredékének 1943. április végi, május eleji hazaszállításakor a hátországba. Nyolc tartalékos és négy hivatásos huszártiszt halt hősi halált a 2. hadsereg egy éves keleti hadszíntéri hadműveletei során.

Az alábbiakban a soproni 7. önálló huszárszázad 1942/43. évi keleti hadszíntéri tevékenységét, sorsát követjük nyomon. Ezen alakulat mindvégig a 2. hadsereg Don menti arcvonalának legfrekventáltabb szakasza mögött, az uriv–sztorozsevojei ellenséges hídfőállás előtt, illetve szomszédságában helyezkedett el. Érintőlegesen részese volt az 1942 nyári, kora őszi hídfőcsatáknak, illetve az 1943. januári szovjet hadműveletek reménytelen és kétségbeesett feltartóztatási kísérleteinek.

A 7. önálló huszárszázadot felállító ún. békealakulat, a III. önálló huszárszázad csak 1939. október 1-jétől állomásozott Sopronban. Keszthelyről csak akkor települt át a „hűség városába", amikor a 3. huszárezred itt honos csapattestei új helyőrségükbe, Munkácsra költöztek át. A lovassági alakulat a Baross út melletti lovassági laktanyában nyert elhelyezést. A különféle harcászati gyakorlatok végrehajtása céljából a soproni Bécsi-dombra vonult ki. Többek között a kézigránát-hajítást és az azt követő rálovaglást is itt gyakorolta. Éleslövészetére – a gyalogos alakulatokéhoz hasonlóan – a harkai nagylőtéren került sor.[26]

A 2. hadseregnek a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratanyagában – egy rövid vázlatos összefoglaló jelentésen kívül – csupán egy korabeli harctudósítás található, amely a 7. önálló huszárszázad Don menti harcait ismerteti. Ezen, közvetlenül az események után, még a hadműveleti területen szerkesztett s a Honvéd Vezérkar főnökének felterjesztett jelentés is csak az alakulat 1943. január 1. és február 28. közötti harccselekményeit tárgyalja. A két korabeli (illetve utólag rekonstruált) és általunk sajtó alá rendezett

[26] *Sarkady Sándor – Szabó Péter:* Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. 15–16. o.

harctéri napló egymást időrendben kiegészítve, valamint párhuzamosan is a soproni önálló huszárszázad teljes krónikáját mutatja be.

A két napló több szempontból különbözik egymástól. A hosszabbik, de szövegében tömörebb, egyes szám harmadik személyben íródott összeállítás feltehetően a huszárszázad parancsnokságán akár „hivatalos megbízásból" is készülhetett. Szerzőjét nem ismerjük, Hertelendy Dezső tartalékos huszárzászlós[27] hagyatékából került elő. A másik harctéri napló egy személyes, erősen szubjektív írás. Tapody Lajos tartalékos huszár hadnagy – 1942/43-ban huszár törzsőrmester – személyes sorsán, véghezvitt haditettein keresztül ismerhetjük meg az 1942 decembere és 1943 áprilisa között általa átélt eseményeket.

Tapody Lajos 1901-ben Szank községben egy kilencgyermekes földműves családban született. Az állami népiskola négy osztályát Móricgáton végezte, majd a családi gazdaságban tevékenykedett. Bátyjai már javában az első világháború hadszínterein küzdöttek, amikor az ifjú legény – be sem várva a hadköteles kort – önként vonult be katonának.

Mivel a két világháború közötti időszak első felében a sorkötelezettség csak 21 éves kortól kezdődött, ezért hivatalosan csak 1922. január 24-én avatták fel, s ezen év március 22-én Kecskeméten, az 1/II. huszárosztálynál vették állományba. A tisztesiskolát, majd Jutason a m. kir. „Kinizsi Pál" Csapataltisztképző Iskolát „kiváló" szinten teljesítette, ennélfogva 1926-tól már hivatásos őrmesteri rendfokozatban szolgált szakaszparancsnokként, anyagi tiszthelyetteseként, állományvezetőként. Közben magánúton Izsákon a négy polgári osztályt is elvégezte. Egy írnok tiszthelyettesi tanfolyamot is abszolvált, továbbá több cikket publikált a *Honvéd Altiszti Folyóirat*ban.

1939. február 1-jén elkerült az általa rajongásig szeretett huszárezredtől. Előbb a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei katonai parancsnokságnál, azután Kecskeméten, a 13., végül pedig a zombori 28. honvéd kiegészítő parancsnokságnál szolgált, mindenütt nyilvántartó tiszthelyetteseként. Bár munkájával elöljárói a legmesszebbmenőkig meg voltak elégedve, s minősítési lapjain szinte mindig az „összegyéniségénél fogva kiváló altiszt" bejegyzés szerepelt, őt az irodai beosztás nem elégítette ki, ezért önként jelentkezett a harctérre.

Állományteste 1942. november 1-jével a soproni III. önálló huszárszázad lett, mely hamarosan útba indította hadműveleti területre, az általa felállított 7. önálló huszárszázadához, ahol az I. szakaszparancsnoki beosztást december elején vette át. Főtörzsőrmesteri rendfokozatban végigküzdötte a Don menti harcokat, s az ellenség előtt, a vállalkozások során tanúsított vitéz magatartásáért a Magyar Bronz Vitézségi Érmet egyszer, a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmet kétszer kapta meg. Legnagyobb elismerés azonban az volt számára, hogy a Don folyótól való visszavonulás során sorozatosan végrehajtott, kimagaslóan hősies, önfeláldozásig menő fegyvertényekért a legmagasabb legénységi kitüntetést, a Magyar Arany Vitézségi Érmet is megkapta, mint a Magyar királyi Honvédség 28. tagja.

A hadműveleti területről visszatérve letette a nyilvántartó tisztviselői vizsgát, s 1943. október 30-i ranggal szakszolgálatos (nyilvántartó) gyakornoki rendfokozatba (zászlós) nevezték ki. Eleinte a zombori 145. bevonulási központnál teljesített szolgálatot, majd mint

[27] Hertelendy Dezső, hertelendi és vindornyalaki (Pacsa, 1920. február 6. – Toronto, 1996. június 1.) hadapród huszár őrmester, 1942. december 1-jétől tartalékos huszár zászlós. 1942. április 27-től a 7. önálló huszárszázad törzséhez beosztott tisztként, majd alakulata szakaszparancsnokaként vett részt a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. Újabb frontszolgálata 1944. június 20-án vette kezdetét, mikor a 7. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként elvonult az 1. hadsereg galíciai hadműveleti területére. 1944. július 24-én Ottyniánál megsebesült, majd szeptember 15-én Munkács és Ungvár között szovjet hadifogságba esett. 1948. szeptember 26-án tért vissza a keleti lágervilágból.

nyilvántartó tisztviselő átkerült a kecskeméti 13. tábori tüzérosztályhoz, ahol 1944. november 1-jén segédtisztviselővé (hadnagy) nevezték ki. A már a Kárpátokban harcoló tüzérosztály törzspótütegénél egészen 1945. január 15-ig töltött be nyilvántartói, illetve segédtiszti beosztásokat.

Ezt követően – ismét saját kérésére – visszahelyezték eredeti fegyverneméhez, és a Huszár és Kerékpáros Kiképző és Felszerelő Központ[28] állományában kapott századparancsnoki beosztást. 1945. március 10-én a Nemzetvezető kimagasló harctéri érdemeiért huszár csapattiszttté minősítette át, így rendfokozati megszólítása segédtisztviselőből hadnagyra változott. Alakulatával a Német Birodalomba kellett kitelepülnie, ahol 1945. május 11-én a szovjet hadsereg fogságába esett.

Magyarországra 1947. július 16-án tért vissza. Két nap múlva jelentkezett az új honvédségbe, ahol nem tartottak rá igényt, és igazolása után, 1948. január 1-jén nyugállományba helyezték. Nyugdíját hamarosan megvonták, így a polgári életben kellett munkalehetőséget találnia. Kezdetben alkalmi fizikai munkákból próbálta eltartani feleségét és két gyermekét. Dolgozott a kecskeméti közellátási vállalatnál, majd 1951-től órabéresként az Útfenntartó Vállalatnál. Tanult szakmája az útmesteri volt, s 1954-ben építésvezetői vizsgát tett. 1967-ben mint művezető a Mélyépítő Vállalattól ment nyugdíjba.

Nyugdíjas korában családjának élt, a saját maga által telepített szőlőben foglalatoskodott, szabadidejében rejtvényt fejtett, és sokat olvasott. Régi bajtársaival, feljebbvalóival a legnehezebb időkben is tartotta a kapcsolatot. A régi 7-es huszárok emléknapjára, minden év május első vasárnapján összegyűltek, s amíg élt, ezen rendezvényeket egyetlen alkalommal sem hagyta ki. Beteg sohasem volt, a halál 1984-ben Kecskeméten érte.

A harctéren, katonai szolgálata idején szorgalmasan jegyzetelt, s ezen jegyzetek a csodával határos módon megmaradtak. Ki tudja milyen okból, először az 1943 nyara és 1945 tavasza közötti időszak emlékeit vetette papírra, mégpedig fogságba esését követően azonnal. Ezen írását postacímmel ellátva a Magyarországon át kelet felé dübörgő fogolyszerelvényből dobta ki, de haza a családhoz soha nem került. Ez volt a napló II. kötete, mely így bizonyára örökre elveszett. A többi papírszeletet azonban ruhájába varrva, így-úgy rejtegetve, haza tudta hozni a „szovjet paradicsomból". 1947-ben rendezte és tisztázta. Ezen két kötet maradt fenn az utókorra, s ezekből a kedves olvasó most az I. részt, a doni harcokról szólót olvashatja. Tapody Lajos egyik leánya, dr. Tapody Éva bocsátotta rendelkezésünkre. Köszönet érte!

*

A két naplót – talán szokatlan módon – nem egymás után, külön-külön, hanem a kronológiát követve, egymásba illesztve tesszük közzé, mert így az események mellett pontosan nyomon lehet követni azt is, hogy azokat miként látták, élték át a század katonái. A két napló megkülönböztetése céljából a századparancsnokságon szerkesztett szöveget normál betűkkel, Tapody Lajosét pedig dőlt betűkkel közöljük. A naplók szövegében előforduló orosz helységneveket a magyar helyesírás szabályainak megfelelően alakítottuk át, s a rövidítéseket mindenütt feloldottuk.

[28] Fenti szervezet a huszár, illetve a kerékpáros csapattestek személyi és anyagi feltöltését irányította. E célból kezdetben az alakulatok visszamaradó különítményeinek emberanyagát és lovait használta fel. A későbbiek során ezen – 1944 szeptemberében – megalakult központoknál gyülekezett a leharcolt huszárezredek, önálló huszárszázadok és kerékpáros csapattestek megmaradt s még hadrafogható állománya is. A lovassági kiképzést a központnál a központi lovas iskola alatt működő huszár tanszázad végezte.

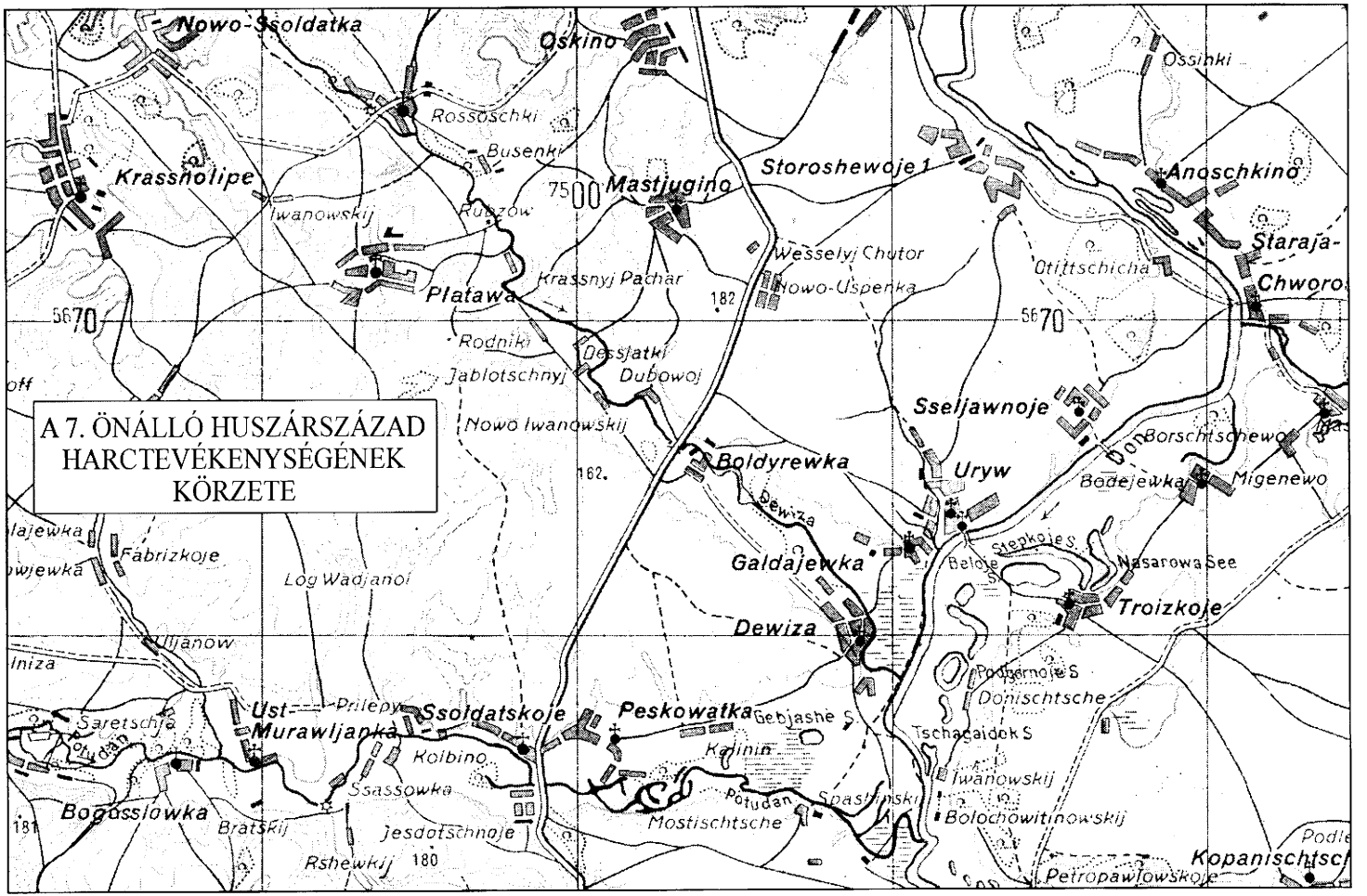

A 7. ÖNÁLLÓ HUSZÁRSZÁZAD HARCTEVÉKENYSÉGÉNEK KÖRZETE

1942. április 20.

Az április hónap 18-án megkapott berakási parancs szerint a század e nap délutánján végrehajtotta a berakást. Az I. szakasz Zichy főhadnagy[29] parancsnoksága alatt, mint a második szállítmány visszamaradt. Berakás alatt érkezett parancs szerint Flandorffer zászlós[30] és Szentkirályi hadnagy[31] szakaszparancsnokok felmentettek, s helyettük szakaszaikat a két önként jelentkezett Putzer Sándor[32] és Hertelendy Dezső hadapród őrmesterek vették át. Elvonult mint első szállítmány egy 110 tengelyes szerelvényen öt tiszt, 212 fő legénység, 230 ló, 17 jármű, 17 napi útravaló készlettel:

Parancsnoklási viszonyok:

századparancsnok: Szabó Ferenc alezredes[33]
arcvonalmögötti tiszt: Versényi Tibor százados[34]
szakaszparancsnok: gróf Zichy Mihály főhadnagy
szakaszparancsnok: Bálint Jenő szakaszvezető[35]
szakaszparancsnok: Bacza Béla zászlós[36]

---

[29] Zichy Mihály, gróf zichi és vásonkeői (Budapest, 1917. július 6. – Calgary, 1982. április 30.) huszár, 1942. január 1-jétől testőr főhadnagy. 1942. április 27-től mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka, majd arcvonalmögötti tisztje a 2. hadsereg oroszországi hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. Az 1944. október 15-i háborúból való kiugrási kísérlet kudarcát követően október 21-ig német fogságban volt, majd november 3-tól az I. önálló huszárosztály beosztott tisztjeként részt vett a főváros környéki harcokban. A Szent László hadosztály felderítő osztálya huszárszázadának parancsnokságát átvéve 1944. december 28-án Párkánynál a szovjet hadifogságot választotta.

[30] Flandorffer Andor, lovag kőmáli (Zalaegerszeg, 1912. december 24. – Bogota [Venezuela], 1986.) tartalékos huszár zászlós, 1943. január 1-jétől tartalékos huszár hadnagy. 1942. április 27-től mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg oroszországi hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. Július 17-én a Don mentén sebesülés érte.

[31] Szentkirályi Elemér, vitéz érszentkirályi (Graz, 1909. március 26. – Budapest, 1993. március 7.) tartalékos huszár hadnagy, 1943. január 1-jével tartalékos huszár főhadnagy. A keleti hadszíntérre elvonuló 7. önálló huszárszázadhoz 1942. április 8-án hívták be hadiszolgálatra, de miután polgári foglalkozásában meghagyták, mentesült ez alól.

[32] Putzer Sándor (Darázsfalva, 1919. – ?) hadapród huszár őrmester, majd 1943-tól tartalékos huszár zászlós. 1942. április 27-től mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg oroszországi hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. Július 11-én a Don mentén sebesülés érte. Újabb harctéri szolgálata 1944. június 20-án vette kezdetét, amikor a 7. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként elvonult az 1. hadsereg galíciai hadszínterére.

[33] Szabó Ferenc (Budapest, 1895. május 13. – ?) huszár alezredes, 1942. október 1-jétől huszár ezredes. 1940. VIII. 1-jén vette át a soproni III. önálló huszárszázad parancsnokságát. 1942. április 27-től mint a 7. önálló huszárszázad parancsnoka a keleti hadszíntéren frontszolgálatot teljesített. 1942. november 15-én a 4. huszárezred állományába helyezték át. 1943. május 15-től az ódalmand-süttvényi csikótelep parancsnoki teendőit látta el.

[34] Versényi Tibor (Kolozsvár, 1910. május 4. – Budapest, 1956. október 27.) huszár százados. A soproni III. önálló huszárszázadhoz mint arcvonalmögötti tiszt 1940. október 1-jén került. 1942. április 27-től 1943. március 19-ig mint a 7. önálló huszárszázad arcvonalmögötti tisztje, majd századparancsnoka a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. augusztus 1-jétől előbb a III., majd az I. hadtest parancsnokának segédtisztje volt. 1944. október 8-án parancsnokával, Bakay Szilárd altábornaggyal együtt a németek elrabolták, s 1945. június 1-jéig a mauthauseni koncentrációs tábor rabja volt. 1956. október 25-én géppisztolysorozattól súlyosan megsebesült, s két nap múlva meghalt.

[35] Bálint Jenő (Felsőzsid, 1914. május 9. – ?) továbbszolgáló szakaszvezető. 1942. augusztus 15-én Gyevicánál bal felső karján lövéstől megsebesült. Állományteste a 3. önálló híradószázad volt.

[36] Bacza Béla (Garabonc, 1917. február 20. – Ufalej [Szovjetunió], 1945. november 24.) tartalékos huszár zászlós, 1945. február 21-től hivatásos huszár hadnagy. 1942. április 27-től mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka, majd a későbbiekben arcvonalmögötti tisztje a 2. hadsereg hadműveleti területén frontszol-

szakaszparancsnok: Putzer Sándor hadapród őrmester
századtörzshöz egyelőre beosztva: Hertelendy Dezső hadapród őrmester
szolgálatvezető: Vincze Sándor főtörzsőrmester
satkoló mester: Vécsei József törzsőrmester
a szerelvény indult Sopron-Déli pályaudvarról 23 h 30 I.-kor
menetvonal: Győr–Komárom.

1942. április 21.
Vasúti szállítás: Komárom–Érsekújvár, majd április 21-e délutáni órákban a szlovák határ átlépése után Gány–Szered–Lipótvár–Pöstyén–Vágújhely–Trencsén–Zsolna. Az éj folyamán Csacánál átléptük a határt.[37]

1942. április 22.
Vasúti szállítás: Oderberg–Petrowitz–Csybiz. Zabrzeg–Tislon–Kattowitz–Idavenko.

1942. április 23.
Vasúti szállítás: Lukow–Brest-Litovsk.

1942. április 24.
Vasúti szállítás: Minszk–Portcsep–Krasznij.

1942. április 25.
Vasúti szállítás: Brjanszk – Vigonicsi.

1942. április 26.
Vasúti szállítás: Orel–Kurszk. 23 h 30 I-kor kivagonírozás, hajnalban indulás északra a partizánok ellen.

1942. április 27.
Medvegyicán beszállásolás, tehergépkocsival az anyag kiszállítása Kurszkból.

1942. április 28.
Indulás 10 h-kor Fatyezsre, hová 14 h-ra érkezünk be. Elszállásolunk.

1942. április 29.
A további parancsig kitartás Fatyezsen. Szállásrendezés. Délután fegyelmező.

1942. április 30.
Fatyezsen kitartás. Délelőtt járatás,[38] utána szállásszemle. Délután oktatás, fegyelmező, málhák rendbehozatala.

1942. május 1.
Fatyezsen kitartás. Reggel lovak második lépfene oltása, utána legénységi fürdés. Reggel 8 h-kor Hertelendy hadapród parancsnoksága [alatt – a szerzők] egy rajerejű[39] járőr[40] elindul Fatyezs-

---

gálatot teljesített. 1944. június 20-tól ismét hadibeosztást kapott, ezúttal az 1. hadsereg galíciai harcai során mint a 7. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnoka vett részt. A súlyos harcok közepette hadifogságba esett, s az ufaleji hadifogolytáborban halt meg.

[37] Értsd: egyfelől a szlovák–német birodalmi határt, másfelől az egykori ezeréves határt.

[38] A járatás valamennyi lovakkal rendelkező katonai alakulat állandó napirendi pontja volt, mely során az állatok minimális napi mozgásigényét elégítették ki.

[39] A legkisebb katonai kötelék, kb. 8-12 fő. 3-4 raj egy szakaszt, 3-4 szakasz egy századot alkotott.

[40] A csapattest egészéből kikülönített kisebb osztag, mely rendeltetése szerint lehetett felderítő-, harc-, műszaki-, tábori vagy csapatcsendőr-, vonalbiztosító-, forgalomszabályozó- stb. járőr.

ből 10 km-re, tolmács fedezetként. Este 22 h 30 l-kor vonul be. Egy orosz rádiót találtak, azonban útközben elveszítették. Eredmény hét elveszett patkó és három nyomott ló.

1942. május 2.

Déli 12 h-kor a század útba indul Vetrenkára a partizánakció lefolytatására. Nehéz a közlekedés a nagy sár miatt. A vonatot[41] négyes fogattal vontattuk be a faluba. Itt éjjelezés. Szállásolás nagyon rossz, lovak 50%-a szabad ég alatt.

1942. május 3.

Hajnali 3 h-kor indulás a partizánok ellen. Nagy a sár, út járhatatlan, csak lépésben lehet menetelni. Jusku Turi-ban Sárdy alezredes,[42] 4/III. zászlóaljparancsnok eligazítást ad. Század menetvonala Kvapilvka–Redogosztal–Pokrovki–Troicki–Konovalikov–Vivkse–Belji Nemed–Jusku Turi. Vonat Vetrenkán maradt. Parancs értelmében a század két csoportban átfésüli a fent jelzett falvakat, eredmény 100%-ban negatív. 17 órai nyeregben lét után és kb. 60 km-es út után 19 h-ra bevonulunk Vetrenkára miután megtekintettük Jusku Turiban 7 partizán kivégzését. Kb. 20 patkó veszett el. (...)

1942. május 12.

Kitartás Motor St. M. T. C. helységben. Lóápolás, szerelvény ápolás. Délelőtt 9 h-kor érkezett be Putzer hadapród járőre, mely 10-én indult útnak.

1942. május 13.

Kitartás Motor St. M. T. C. helységben. Készülődés az esti indulásra. Kapott parancs értelmében a század este 19 h-kor tovább menetel Komarevo községbe, ahova 22 h-kor érkezik be és elszállásol.

1942. május 14.

Kitartás Komarevo községben. Szállások rendezése, lóápolás, fegyverzet és szerelvény tisztogatás. Délután 15 h-kor géppisztoly-iskola[43] és lövészet egy német altiszt oktatása mellett. 17 h-kor szállásszemle, tartják a szakaszparancsnokok. 19 h 30 l-kor a századból a III. és IV. szakasz leváltja a német megszálló csapatot. A III. szakasz az északkeleti, a IV. szakasz a délnyugati erődövezetet szállja meg.

1942. május 15.

Kitartás Komarevo községben, mely a század jelenlegi alkalmazásának körlete. Nappal csak figyelők maradnak az erődítményekben, a szakasz többi része bevonul reggel a szálláskörletbe és részt vesz a napi foglalkozáson. Este ismét elfoglalja védelmi állását. Délelőtt járatás, lóápolás, délután német kézigránát-iskola[44] és kézigránátdobás, ködgránáttal[45] kis gyakorlat bemutatása.

1942. május 16.

Délelőtt járatás, lóápolás, délután fegyelmező, s géppisztolylövészet. 19 h 30 l-kor az I. és II. szakasz váltja a III. és IV. szakaszt a védőállásban.

---

[41] Személy- vagy anyagszállításra oszlopokba foglalt fogatolt vagy géperőhajtású szállítóeszközök, málhásállatok, vágóállatok a hozzájuk tartozó személyzettel. Feladata szerint lehet csapat- vagy seregvonat. A csapatvonat általában azon szükségleteket szállítja, melyek ütközetben, menetben és elhelyezésben kellenek. Összeköti a csapatot a seregvonattal és intézetekkel. A seregvonat feladata az utánszállítás, a szolgálati ágak szállítási szükségleteinek kielégítése, vonatlegénység, szállítóeszközök és lovak pótlása, lovak gyógykezelése, lófelszerelés, vonat- és patkolóanyag pótlása, javítása. A fenti szövegrészben fogatolt csapatvonatról van szó.

[42] Személyére vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

[43] A német 9 mm-es MP 40 típusú géppisztoly használatának a helyszínen történő elsajátítására szolgált.

[44] Kiképzés 1924 M nyeles (támadó) kézigránát használatára.

[45] A saját csapatok álcázására, illetve az ellenség megtévesztésére vagy vakítására alkalmazták. A robbanás után fejlődő füstköd élettanilag hatástalan volt.

1942. május 17.
Délelőtt jártatás, lóápolás és a németektől kiürített szállások elfoglalása. Délután kézigránátiskola, kézigránátdobás (német) és géppisztolylövészet, utána fél óra fegyelmező.

1942. május 18.
Délelőtt jártatás, lóápolás. Délután kézigránátdobás, karbantartás, lövészet, raj- és szakaszharcgyakorlatok.

1942. május 19.
Délelőtt jártatás, lóápolás, szerelvényápolás. Délután raj és szakasz harcalakzatok gyakorlása, karabélylövészet, oktatás. 19 h-kor a IV. szakaszt a védőállásban leváltja a 4. gyalogezred lovasszakasz.

1942. május 20.
Délelőtt kivonulás lóháton. Raj harcalakzatainak gyakorlása. Beteg lovak jártatása. Lóápolás. Délután gyalogkiképzés. A III. szakaszt 20 h-kor leváltja az I. szakasz a védőállásban.

1942. május 21.
Délelőtt kivonulás lóháton. Raj harcalakzatainak gyakorlása. Beteglovak jártatása, legeltetés. Délután gyalogkiképzés. Az I. szakaszt leváltja a II. szakasz a védőállásban 20 h-kor.

1942. május 22.
Délelőtt lovaskiképzés, raj harcalakzatainak sulykolása, tűzharchoz lóról, lóápolás. Délután gyalogkiképzés, II. szakaszt leváltja a III. szakasz a védőállásban 20 h-kor.

1942. május 23.
Délelőtt lovaskiképzés, lóápolás, szerelvényápolás. Délután gyalogkiképzés, lövészet. 20 h-kor leváltja a III. szakaszt a IV. szakasz a védőállásban.

1942. május 24.
Pünkösd vasárnap. Lóápolás, szerelvény- és fegyverzetápolás. Délután pihenő. 20 h-kor a IV. szakaszt leváltja az I. szakasz.

1942. május 25.
Lovaskivonulás. Magatartás repülő- és páncélostámadás esetén gyakorlása. Délután három járőr indul a könnyű hadosztály-parancsnokság parancsa szerint útszemrevételezés céljából. Lóápolás, szerelvény-, s fegyverzetápolás. II. szakasz leváltja az I. szakaszt a védőkörletben.

1942. május 26.
Délelőtt gyalogkivonulás, szakasz védelemre való berendezkedésének gyakorlása (mellvéd, lövészteknő). Lópihenő. Délután lóápolás, 17 h-kor lóvizsga. 20 h-kor a II. szakaszt leváltja a III. szakasz a védőkörletben.

1942. május 27.
Délelőtt lovaskivonulás, lóápolás. Délután gyalogkivonulás, gáz-iskola.[46] 20 h-kor a III. szakaszt leváltja a IV. szakasz a védőkörletben.

1942. május 28.
Délelőtt lovaskivonulás, biztosított menet,[47] összetartás,[48] jelek.[49] Járőr gyakorlása, lóápolás, szerelvényápolás. Délután fegyelmező, fegyverzetápolás, fegyvervizsga. Az I. szakasz leváltja a IV. szakaszt a védőkörletben.

[46] Egyéni gázvédelmi eszközök használatának gyakorlása.

1942. május 29.
Délelőtt lópihenő, lószemle. Délután gyalogkivonulás, erődmegszállás gyakorlása. Az I. szakaszt leváltja a II. szakasz 20 h-kor a védőállásban.

1942. május 30.
Délelőtt lovaskivonulás, szakasz harcrendi alakzatok gyakorlása, tűzharchoz lóról, gyalogtámadás. Lóápolás. 4 h 30 I-kor egy orosz repülő kényszerleszállást hajt végre a körletünk melletti tarlón. Bálint Jenő továbbszolgáló szakaszvezető öntevékenyen lóra ül és üldözőbe veszi a gépből kiszállt és futásban menekülő pilótát. A pilóta pisztollyal tüzel a szakaszvezetőre, aki lóról száll és géppisztollyal viszonozza a tüzet, miközben agyonlövi. Délután a könnyű hadosztály-parancsnokságtól vett parancs alapján a század 17 h-kor indul Binino községbe, hol a további parancsig készenlétben marad.

1942. május 31.
Kitartás Binino községben. Délután állandó készenlét, a kapott parancs értelmében nyergelve.

1942. június 1.
Kitartás Binino községben. Délután kapott parancs értelmében 18 h 30 I-kor a század eltolódik Afanaszjevka községbe, hol tűzharchoz lóról száll és gyalog előremegy Honok községbe, hol éjjelez.

1942. június 2.
Kitartás Honok községben, hol a század alkalmazásra vár.

1942. június 3.
Kitartás Honok községben. Hajnalban a század repülőtámadást kap, a bombák azonban 200 méterrel távolabb esnek a földre, így semmi különös nem történt. Délután a vett parancs értelmében 18 h-kor a század visszaindul a vezetéklovaihoz,[50] lóra száll és visszajön Binino községbe, hol beszállásol.

1942. június 4.
Kitartás Binino községben. Lóápolás, legeltetés. Délután kapott parancs értelmében a század 21 h-kor Afanaszjevka községbe eltolódik, hol másnap reggelig riadókészültségben várja a további parancsot.

1942. június 5.
Kitartás Afanaszjevka községben. Lóápolás, belrend, légvédelmi óvóhelyek építése. Délután legeltetés, fegyelmező gyakorlatok.

1942. június 6.
Kitartás Afanaszjevka községben. Szerelvény-, fegyverzetápolás, lóápolás. Délután legénységnek tisztálkodás. A század vonatának hátrahagyott része beérkezik.

1942. június 7.
Kitartás Afanaszjevkán. Lóápolás, szerelékápolás, szállásrend. Délután pihenő, parancskihirdetés után fegyelmező.

---

[47] A csapatok hadműveleti területen történő mozgási formája. A zöm biztosítását elő-, oldal- és utóvéd végezte, melyet közelbiztosító járőrök egészítettek ki. Feladatuk a saját erőknek a közvetlen ellenséges rajtaütésektől való megóvása volt. E célból gyakran lovaskötelékeket is alkalmaztak.

[48] Bizonyos helyzetekben a harccselekményt (harcparancsot) közvetlenül megelőző vagy éppen azt követő állapot, mely a személyi állomány együtt tartását jelentette.

[49] Parancsadást, hírközlést szolgáló jelzések oktatása, melyek történhettek világítópisztollyal, kar-, kürt-, zászló- és sípjelekkel.

[50] Lóról szállva alkalmazott kötelék lovai, melyek részére a harcterület mögött külön vezetékló-állást létesítettek.

1942. június 8.
Jártatás, lóápolás. Délután gázálarc karbahelyezés.

1942. június 9.
Jártatás, lóápolás. Szakaszonként 15 fő pihen, kik éjjel új védőállás kiépítésén dolgoznak.

1942. június 10.
Jártatás, lóápolás. Szakaszonként 15 fő pihen, kik éjjel új védőállás kiépítésén dolgoznak. Első munkanap, mivel a június 9-i kirendelés elmaradt.

1942. június 11.
Jártatás, lóápolás. Gutrovo községben a lógyűjtő-állomásra a század négy lovat ad le. Délután 15 fő hátsó védőállás kiépítésére kirendelve. Éjjel dolgoznak, nappal pihennek.

1942. június 12.
Délelőtt jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután gázriadó gyakorlása, lóápolás, szerelék és fegyverzet tisztogatása. 15 fő munkára kirendelve, mint június 11-én.

1942. június 13.
Délelőtt jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután pihenő. 15 fő munkára kirendelve.

1942. június 14.
Délelőtt jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután a legénységnek általános tisztálkodás. 15 fő munkára kirendelve.

1942. június 15.
Délelőtt jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután szereléktisztogatás. 15 fő munkára kirendelve.

1942. június 16.
Délelőtt lópihenő, lóápolás. Délután páncélromboló járőrkiképzés.[51] 15 fő munkára kirendelve.

1942. június 17.
Jártatás, lóápolás. Délután szerelvényápolás. Védőállás kiépítése befejeződött.

1942. június 18.
Kormányzó Úr születésnapja. 8 h-kor szentmise, egész nap pihenő.

1942. június 19.
Jártatás, lóápolás. Délután fegyverzet- és szerelékápolás. Felszerelési hiányosságok javítása. Parancskihirdetés után fegyelmező.

1942. június 20.
Jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután a legénységnek általános tisztálkodás.

1942. június 21.
8 h-kor szentmise, utána rohamjárőr bemutató gyakorlat. Délután pihenő.

1942. június 22.
Előzetes készenléti helyzet, kitartás, várva a parancsot az indulásra. Este 22 h-kor erős légitámadás érte szálláskörletünket, Afanaszjevka községet. A bombák becsapódási helye az emberek és

[51] Páncélozott harcjárművek leküzdése kötegelt kézigránáttal, gyúlékony folyadékot tartalmazó, üvegbúrával ellátott lánggránáttal és harckocsiaknákkal. 1942/43-ban a Magyar királyi Honvédség még nem rendelkezett vállról indítható kézi páncéltörő eszközökkel.

lovak szállásától 50-100 méterre volt. Egy lovunk (a Rubin nevű ló) az I. szakaszból a jobb lapockáján szilánksérülést kapott. Emberben sebesülés nem történt. Légitámadás egy óra hosszat tartott.

1942. június 23.
Tovább kitartás Afanaszjevkán. Délelőtt jártatás, legeltetés. Délután lóápolás, legénységnek mosás.

1942. június 24.
Jártatás, lóápolás, legeltetés. Délután pihenő, parancskihirdetés után szakaszonként fegyelmező.

1942. június 25.
Kivonulás a gyakorlótérre. Szakasz támadásának önálló viszonyban gyakorlása, majd megállások biztosítása. Délután lóápolás, 17 h-kor lóvizsga, utána fegyvervizsga.

1942. június 26.
Jártatás, legeltetés, lóápolás. Délután egy óra lóápolás, utána legénységnek általános tisztálkodás.

1942. június 27.
Kivonulás a gyakorlótérre. Század támadásának gyakorlása, legeltetés. Délután lóápolás, tankelhárító kézigránát iskolázása, fegyelmező.

1942. június 28.
Kapott parancs szerint a század 9 h-kor indul a Pahonok község mellett a 264,1 magassági pontnál levő erdőbe, hol kitart és alkalmazásra vár.

1942. június 29.
Kitartás a Pahonok melletti erdőben.

1942. június 30.
Kapott parancs értelmében a század megindul mint a Major-csoport vonatfedezete és előrenyomul.

1942. július 1.
A század menetel menetvonalán és folytatja az előnyomulást. Gnyilinszkije Dvori községben éjjel kitart, hajnalban folytatja tovább az előnyomulást.

1942. július 2.
A század tovább előnyomul, éjszaka a vonatbiztosítást látja el. Szabó alezredes hadosztályparancsnoki személyi tartaléknak bevonul.

1942. július 3.
Szaszenoje községnél a század kiválik a Major-csoportból és bevonul a 7. könnyű hadosztályhoz. Kapott parancs szerint a 7. könnyű hadosztály jobb sávhatárát biztosítja. Osztanyino község nyugati szegélyén Flandorffer szakasz, Mocsagi nyugati szegélyén Bacza szakasz. A század Panki községben éjjelez, ahova a két szakasz hajnali 1 h-ra bevonul.

1942. július 4.
Hajnali 3 h-kor két járőr indul. Bacza-szakasz Panki–Averino–Stretenka–Lukjanovka–Verhnye Atamanszkoje–Guring menetvonalon, Vincze főtörzsőrmester az I. szakasszal Panki–Averino–Stretenka–Lukjanovka–Kazackaja. Averino községben Bacza-szakasz lovaséle tüzet kapott, lóról szállt és a harcot felvette a házakból lövöldöző orosz katonákkal. A harcban a szakasz még egy raja vett részt. 20 halottat és 20 foglyot ejtett, majd a felderítést az előírt menetvonalán tovább folytatta. Stretenka községben két orosz harckocsi megtámadta a járőröket géppuska- és aknavetőtűzzel. A járőrök szétugrottak és visszavágtáztak. Veszteség 13 fő és 6 ló. A két járőr visszavonult

Pankiba, onnan pedig Kutniholovka községbe bevonult a századhoz. A század a hadosztálypa-rancsnok[52] utóbb érkezett parancsa folytán nem kapott felderítő feladatot, hanem a zömmel Hutor Mihajlovkán beszállásolt. Egy felderítőosztag ment előre, hogy a járőröket a hadosztályparancs-noktól később jött új menetvonalra irányítsa. Ez akadt el a harckocsik miatt.

1942. július 5.

A század tovább előnyomul a 7. könnyű hadosztály élén, délután Nyikolajevka községben be-szállásol és éjjelez. Nyitrai Kálmán tizedes[53] szállás-szemrevételezés közben tüdőlövést kapott, kórházba szállították.

1942. július 6.

Kapott parancs szerint a század ismét a Major-csoporthoz osztatott be, hajnali 3 h-kor indul és előnyomul Sztarij Oszkolon keresztül Osztrjanka községbe, hol beszállásol. A századhoz beosztott tehergépkocsi felvételezés céljából lemaradt, majd később indult a század után. Obrukovka köze-lében az erdőn áthaladó úton a tehergépkocsit kétoldali partizántűz érte. A tehergépkocsi sze-mélyzete kiugrott és a harcot felvette, melynek következtében Baskay Barnabás karpaszományos sza-kaszvezető[54] golyótól találva hősi halált halt, Kalmár János őrvezető,[55] Horváth Lajos honvéd[56] és a gépkocsivezető megsebesültek. A gépkocsinál épen maradt három fő közül kettőt, mint őrséget újból megtámadták éjszaka, a két honvéd Kántor Gyula[57] és Horváth József[58] elmenekültek, és a gépkocsit a partizánok kifosztották.

1942. július 7.

A század folytatja az előnyomulást Parnicsnij községbe. A század Ivanovkán lehagyott nagy vonata követi a századot, és Tyim község északi részétől 6 km-re a vonat egyik járműve aknára ment, miáltal fel is robbant. Landzsár János honvéd,[59] mint kocsis súlyosan, Németh Antal hon-véd[60] kevésbé súlyosan sebesült meg. Landzsár honvéd kórházba szállítás közben meghalt. Egyik kocsiló súlyosan sebesülve elszaladt. Megtalálni nem lehetett.

1942. július 8.

A század kitart Parnicsnij községben.

1942. július 9.

A század Parnicsnij községben kitart és várja a védőállás elfoglalására a parancsot.

---

[52] Mező Endre, vitéz (Hajdúböszörmény, 1889. augusztus 14. – Budapest, 1959. december 29.) vezérőr-nagy. A soproni 7. gyalogdandár élére 1941. január 1-jén került, miután 21. gyalogezred-parancsnoki teendői alól felmentették. A 2. hadsereg hadműveleti területén kis megszakítással 1942. október 9-ig volt az immáron 7. könnyű hadosztály parancsnoka. Hazatérte után, 1943. december 1-jei nyugállományba vonulásáig a VI. hadtest beosztott tábornokaként teljesített szolgálatot.

[53] Nyitrai Kálmán (Mindszentkála, 1914. november 20. – ?) tizedes. A veszteségi lajstrom szerint Lubja-novka községben sebesült meg.

[54] Baskay Barnabás (Debrecen, 1912. augusztus 4. – Obuhovka, 1942. július 6.) karpaszományos szakasz-vezető. Fej- és szívlövés következtében halt hősi halált. Obuhovkán temették el.

[55] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[56] Horváth Lajos (Ikervár, 1912. május 28. – ?) honvéd. 1942. július 6-án Obuhovkánál a bal lábszáron szi-lánksérülést szenvedett.

[57] Kántor Gyula (Hidashollós, 1912. december 6. – ?) honvéd. Második hadműveleti alkalmazása során, mint a 7. felderítő osztály katonája, 1944. július 26-án eltűnt Rosulna-nál.

[58] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[59] Landzsár János (Háromfa, 1914. február 1. – Tim, 1942. július 7.) honvéd. Aknarobbanás következtében halt hősi halált. Tim városában temették el.

[60] Németh Antal honvédet 1942. július 6-án Ruskinon aknarobbanás következtében szilánksérülés érte, és légnyomást szenvedett.

1942. július 10.
Kitartás Parnicsnij községben.

1942. július 11.
Kapott parancs értelmében a század Bolgyirevka községbe menetel, hol a 7. könnyű hadosztályhoz bevonul.

1942. július 12.
A század egyelőre Bolgyirevka községben állomásozik. Kapott parancs szerint összekötő járőrszolgálattal biztosít a 4. gyalogezred és a 35. gyalogezred közötti hézagban: Uriv nyugati kijárata, 160,2 háromszögelési pont, 160. magassági pont, 172,7 háromszögelési pont, Novo Uszpenka keleti bejárata menetvonal területén. Járőrök délelőtt-délutáni felváltással, szakaszonként szolgálati számuk szerint látják el a szolgálatot. Szabó alezredes bevonult.

1942. július 13.
Járőrszolgálat, mint július 12-én.

1942. július 14.
Járőrszolgálat, mint július 12-én.

1942. július 15.
Járőrszolgálat, mint július 12-én. I. szakasztól egy raj a 7. könnyű hadosztályhoz kirendelve, mint fogolykísérők.

1942. július 16.
Járőrszolgálat, mint július 12-én. II. szakasztól egy raj fogolykísérőként a 7. könnyű hadosztályhoz kirendelve.

1942. július 17.
Járőrszolgálat, mint július 12-én. Délelőtt Flandorffer zászlós látja el a járőrszolgálatot. A menetvonalán a 160. magassági pontnál partizántüzet kap, bal alkarján megsebesül. A járőr a terepet átkutatja, de sehol senkit nem talál.

1942. július 18.
Járőrszolgálat, mint július 12-én.

1942. július 19.
A 4. és 35. gyalogezreddel előnyomulnak a Don folyóig, járőrség véget ér, már elől voltak.

1942. július 20.
Kapott parancs szerint a század Uriv és Sztorozsevoje községek közötti horhos két oldalát partizánveszély miatt átfésüli. Sztorozsevoje nyugati szegélyétől 1 km-re a III. szakasz és a századtörzs partizántüzet kapott, melynek következtében Takács Géza tizedes[61] III. szakasz 1. rajparancsnok bal kézfején több lövéstől találva megsebesült, egy ló könnyebben sebesül, Béna nevű 2192 pataszámú kincstári hátasló pedig fejlövést kap és kimúl. Átfésülés eredménye 38 fő partizán, melyből a helyszínen 25 fő harc közben agyonlövetett. A század vonatához tartozó Citromhéj nevű 451 pataszámú kocsiló betegség közben elhullik.

1942. július 21.
Partizánharc utáni nap, a század pihen. A vállalkozásból sok nyomott és törött lovunk maradt vissza. Szabó alezredes elmegy 4. gyalogezred-parancsnoknak.

[61] Takács Géza (Alsópáhok, 1915. március 15. – ?) tizedes. 1942. július 20-án Sztorozsevojénál a bal kézfején lövési sebesülések érték.

1942. július 22.
Kapott parancs értelmében az I. és III. szakasz Peskovatka és Szoldatszkoje területéről a polgári lakosságot kiüríti.

1942. július 23.
Az összegyűjtött lakosságot az I. szakasz Plotavára kíséri, ahol a IV. szakasszal találkozik, mely Bolgyirevkáról kíséri szintén a lakosságot oda. A III. szakasz Szoldatszkoje községből bevonul a századhoz.

1942. július 24.
Az I. és IV. szakasz az összegyűjtött lakosságot Plotaváról Rogovatoje községbe kíséri, hol a hadtápzászlóalj[62] kirendeltségnek adja át.

1942. július 25.
A század itthon maradt része létszámegyeztetést és a beteglovak ápolását végzi.

1942. július 26.
A III. szakasztól július 25-én útba indított fogolykísérő raj bevonul.

1942. július 27.
Jártatás, beteglovak kezelése, ápolása, takarmányfelderítés.

1942. július 28.
Kapott parancs szerint a század a Bolgyirevka–Szoldatszkoje műút mentén partizánvadászatot hajt végre. Zichy főhadnagy parancsnoksága alatt egy lovasszakasz (30 lovas), Bacza zászlós parancsnoksága alatt egy gyalogszakasz (30 fő). A szolgálatképtelen lovak nagy száma miatt ment gyalog a szakasz. Partizán nem találtatott. A két szakasz 12 h-ra bevonul. Délután előkészület a másnapi lószemlére.

1942. július 29.
9 h-kor lószemle. Varga Jenő állatorvos őrnagy[63] megszemléli a lovakat egészségügyi és erőállapot szempontjából. Délután Versényi százados és Bacza zászlós védőállást szemrevételeznek Gyevica község déli szegélyén. Cukorsüveg nevű ló elhullott.

1942. július 30.
Nagy zászlós[64] parancsnoksága alatt a polgári lakosság bevonásával a század a kijelölt körletben aratási munkálatokat foganatosít. Délután 14 h-kor a Gyevica–Potudany közötti sávban két szakasz (II. és a III. szakasz) lezár a műút mentén azon feladattal, hogy megakadályozza két megszökött orosz kémnek átjutását a Don folyón.

1942. július 31.
Lóápolás, beteg lovak gondozása, kezelése. Aratás folytatása. Bacza zászlós parancsnoksága alatt két szakasz 12 járművel anyaggyűjtést végez Szoldatszkoje községben. A tereplezáró két szakasz 18 h-kor bevonul, a szökevényeket nem találták.

---

[62] Feltehetően a budapesti 101. hadtápzászlóaljról van szó. A hadtápzászlóaljak feladata a hadműveleti terület közigazgatási feladatainak ellátása volt, parancsnokságát minden esetben csendőr törzstiszt vezette.

[63] Varga Jenő dr. (Pápa, 1899. április 15. – Göd, 1970. január 9.) állatorvos őrnagy, 1944. január 1-jétől alezredes. Mint a 7. könnyű hadosztály vezető állatorvosa 1942. április 17. és 1943. január 23. között vett részt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. Újabb frontszolgálata 1944. június 19-én vette kezdetét, amikor a 7. gyaloghadosztály vezető állatorvosaként szeptember 13-ig a galíciai, illetve a kárpátoki hadműveleti területén tartózkodott.

[64] Nagy Mihály, felsőbüki (Egyházashetye, 1915. október 8. – Poughkeepsie [USA], 1992. április 24.) tartalékos huszár zászlós, 1943. január 1-jétől tartalékos huszár hadnagy. 1942. június 20-tól mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka részt vett a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben.

1942. augusztus 1.
Aratás folytatása, anyaggyűjtés. Bacza zászlós 12 fő gyalogrésszel Peskovatka és Kalinyin községekben és azok környékén terepátfésülést hajt végre. Kalinyin községben a járőr egy partizánt talált, kit harcban agyonlőtt.

1942. augusztus 2.
Lóápolás, beteglovak kezelése, gondozása. Aratás, anyaggyűjtés folytatása.

1942. augusztus 3.
Lóápolás, szükségszerű patkolás, beteg lovak ápolása, kezelése. Aratás, anyaggyűjtés folytatása.

1942. augusztus 4.
Anyaggyűjtés két szakasszal Szoldatszkoje és Peskovatka községekben. Bálint-szakasz partizánkutatást hajt végre Skorickoje és Gajkov községek területén. Zichy Mihály főhadnagy betegség folytán kórházba megy hátra.

1942. augusztus 5.
Reggel 5 h-kor indul a század Kalinyin és Peskovatka községekhez és azok környékére partizánkutatásra, s egyben a még ott levő polgári lakosságot kitelepíti. A feladat befejezése után a század délután 16 h-kor bevonul szálláskörletébe.

1942. augusztus 6.
A század reggel 4 h-kor riadóparancsot kap. A riadó végrehajtása után készenléti helyzetben kitart, majd 6 h 45 I-kor kapott parancs folytán eltolódik Novo Uszpenka községbe, hol alkalmazásra vár. Délután 17 h 30 I-kor parancsot kap a század, hogy Sztorozsevoje délkelet, erdőszegély, 195,6 magassági pontra menjen és ott várja a bevetési parancsot. Mielőtt a század célját elérte volna 22 h-kor parancsot kap Novo Uszpenkára való bevonulására, ahonnan szálláskörletébe irányítják.

1942. augusztus 7.
A század parancs folytán reggel 3 h-kor indul Szoldatszkoje községbe, hol esetleges ellenséges betörés esetére felvételi állást foglal Szoldatszkoje híd–Peskovatka kelet–Kalinyin észak vonalában.

1942. augusztus 8.
10 h-kor vett parancs szerint a század eltolódik Kalinyin északon lévő 158.0 háromszögelési pontra, majd onnan szálláskörletébe, hol további riadókészültségben marad. Délután 18 h 30 I-kor a század két szakaszát (I. és II. szakaszt) Bolgyirevka nyugat és a Gyevica folyó közti sávban bevetik. A század többi része szálláskörletében marad tovább készenlétben. Virágos nevű 680 patászámú ló kimerülés, szívgyengeség miatt az állatorvos által kiírtatott.

1942. augusztus 9.
A század parancsot kap hajnali 4 h 30 I-kor Bolgyirevka kelet 158,0 magassági pontra való eltolódására, hova előremenve lóról száll és bevetésre vár. Délután 17 h-kor egy beszivárgást tisztáz, majd eltolódik Gyevica délre, hol a 4/I. zászlóaljnak alárendelve védőállást foglal. Éjszaka védőállását építi ki.

1942. augusztus 10.
Bálint-szakasz a III. szakasz felváltásaként és a gyalogszázad[65] megerősítéseként a Don partján tábori őrs[66] szolgálatot lát el. A század védőállásban Gyevica délen. A III. szakasz Zéberer parancsnok alatt tábori őrs szolgálatot ad külön a Don partján. A nap csendesen, esemény nélkül telt el.

---

[65] A 4/I. gyalogzászlóalj valamelyik századáról van szó.

[66] Táborozó zöm, vagy a főellenállási vonal biztosítását szolgáló, legelöl lévő raj-, vagy szakaszerejű osztag. Feladata a figyelés, leplezés erősebb tábori őrsök esetében pedig fontosabb támpontok megvédése volt.

1942. augusztus 11.

A Don–Potudany háromszög felderítésére három kerékpáros szakasz[67] és a Hertelendy-szakasz lesz kiküldve. A már sötétben indult kerékpáros szakaszok századtól beosztott vezetője a sötétben eltévedt, bevonul. Szántó József őrvezető hajnalban a kerékpárosok otthagyott géppuskáját öntevékenyen visszahozza. Bálint-szakasz a Don–Gyevica háromszögben terepfésülést hajt végre a III. szakasszal. Gyevica nevű 553 pataszámú ló ellenséges repülőtámadás alkalmával elhullott. Éjjel aknavetőtűz következtében két ló megsebesült.

1942. augusztus 12.

A szálláskörlet erős aknavetőtűz alatt, minek következtében két ló megsebesült. Délután 14 h-kor kapott parancs szerint a század megkezdi a Don és a Potudany összefoglalása alkotta mocsaras és áthatolhatatlan háromszög felderítését. Ehhez előgyülekezik a Németh-század[68] védőállásaihoz. A felerészt futóárkos, felerészt nyílt odavezető út megfigyelt aknavetőtűz alatt áll. Bálint Jenő szakaszvezető, a kijelölt járőr parancsnoka súlyosnak ígérkező légnyomást kap, elveszti eszméletét. Visszavíve orvosi segítséggel egy óra múlva magához tért, és futásban utolérve a századot újra átveszi raját. Az állás előtt nyílt, aknavetőtűz alatt álló területen a járőrök 16 h-ra átgyülekeznek, miközben Horváth Ferenc III.[69] és Hőbe Gyula[70] honvédek aknaszilánktól megsebesülnek, majd a sötétségben kitartva a felderítést virradatkor folytatják. Jelentéseik folyamatosan és állandóan érkeznek be. Hajnali 1 h 30 I-kor erős ellenséges tüzet kap a terep fésülésre kiküldött II. és III. szakasz, miért is visszavonul. A szálláskörlet erős aknavetőtűz alatt, minek következtében két ló megsebesül. Délután 14 h-kor a század tűzharchoz lóról szállva a Don–Gyevica háromszögben terepfésülést hajt végre. Előregyülekezés közben Oláh honvéd[71] szilánksérülést szenved. Sötétség beálltával a járőrök előregyülekeznek a kiindulási helyzetükig.

1942. augusztus 13.

Hertelendy hadapród járőre eléri a Potudanyt, és szemközti uralgó magaslatról intézett rendkívül erős gyalogsági nehézpuska[72] és tüzérségi tűz alatt, többszörösen váltott figyelőhelyekről másnap estig végzi megfigyeléseit és küldi jelentéseit. Putzer hadapród járőre gyenge és szórványos tűzrajtaütések mellett szintén eléri a Potudanyt, ott tűzharcot vív körülbelül egy szakasznyi ellenséggel, több halottat ejt, a többit elűzi. Egy aknavetőt zsákmányol, és felderíti és megsemmisíti az ide kihelyezett ellenség nagyobb lőszerkészletét. Ekkor az ott lappangó túlerejű ellenség a járőrt körülzárja. A járőr golyószóróval és kézigránáttal átvágja a gyűrűt, és az ellenséggel állandó érintkezésben, harcolva és megkapaszkodva küldi hátra jelentéseit. Kántor Antal[73] és Dömötör Antal[74] őrvezetők hősiesen és önfeláldozóan harcolva elesnek, Wagner József,[75] Kupó Ernő,[76] Tóth József

---

[67] Feltehetően a VI. kerékpáros zászlóalj valamely századának szakaszairól van szó.

[68] Németh János (Naszód, 1914. március 29. – ?) főhadnagy (1944. január 1-jétől százados) 4/I. puskásszázadának védőállásairól van szó a naplóban. A soproni csapattest parancsnoka 1942. április 23-án vonult el alakulatával a keleti hadszíntérre. Frontszolgálata alatt rövid ideig a 4/I. zászlóalj parancsnoki teendőit is ellátta. 1944. szeptember 10-től a Pitvarosnál történt szeptember 28-i sebesüléséig mint a 8. tábori póthadosztály 12/I. tábori pótzászlóaljának parancsnoka vett részt a magyarországi harcokban.

[69] Horváth Ferenc (Vasszécsény, 1912. – ?) honvéd. 1942. augusztus 12-én a Potudany torkolatától északnyugatra a felsőtestén aknaszilánktól sebesült meg.

[70] Hőbe Gyula (Rábabogyoszló, 1908. október 8. – Kurszk, 1942. augusztus 27.) honvéd. 1942. augusztus 12-én Gyevicánál szinte az egész testén aknagránáttól sebesült meg, melybe augusztus 27-én a 105. számú kórházvonatban belehalt. A kurszki Hősök Temetőjében temették el.

[71] Feltehetően Oláh Ferenc (Szakony, 1909. december 3. – ?) honvédról van szó. 1943. január 14-én eltűnt Bolgyirevkán.

[72] Mivel a szovjet hadseregben „nehézpuska" néven gyalogsági fegyvert nem rendszeresítettek, ennélfogva csak a 14,5 mm-es páncéltörő puskáról lehetett szó.

[73] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[74] Dömötör Antal (másutt Alajos) (Karmacs, 1915. július 18. – Potudany, 1942. augusztus 13.) őrvezető. Lövés következtében halt hősi halált a Potudany folyótól 1 km-re északnyugatra.

[75] Wagner József (Fertőrákos, 1910. október 18. – ?) honvéd. 1942. augusztus 13-án a Potudany torkolatától északnyugatra a bal felkarján lövéstől sebesült meg, s vállcsonttörést is szenvedett.

II,[77] Liebhauser Ádám[78] honvédek és Markovics István őrvezető[79] megsebesülnek, Zéberer Lajos szakaszvezető,[80] a 3. járőr parancsnoka megsebesült, miután a járőre rögtön a megindulás után ellenséges tüzet kapott. A járőr parancsnokságát a szomszéd járőr után Pető Bálint szakaszvezető öntevékenyen átveszi. Az ellenséges tűzzel nem törődve felderít majdnem a Potudanyig, ott rendkívül erős ellenséges tűztől követve állandó ellenséggel való harcérintkezésben a járőrt sértetlenül visszahozza, és szintén a másik járőr magasságában megkapaszkodik. Mindhárom járőr estig kitart, amikor is bevonulásukra felsőbb parancs érkezik.

1942. augusztus 14.

Század pihen. 18 h-kor egy járőr Nagy zászlós parancsnoksága alatt a Hertelendy járőr helyére megy, hogy ott állófigyelést folytasson. Az esti órákban a Székely-század útján távbeszélőn érkezik a feladat, melynek értelmében vállalkozás hajtandó végre a másnap a Potudany túlsó partján áthaladó páncéloshadosztály támadásának kiegészítéseképpen, Mosztiscse község magasságából, erős tűzrajtaütéssel az ellenség oldalára. Virradatra a század megerősítve egy géppuskás-szakaszszal észrevétlenül legyülekezik az elrendelt helyre és a parancsolt meglepetésszerű rajtaütést a támadás megindulásakor végrehajtja, s mindaddig folytatja, míg a támadás rajta áthalad.

1942. augusztus 15.

A század hajnali 4 h-tól 7 h-ig a támadás folytán a parti nádasokon átszivárgó és a szomszéd uralkodó dombról tüzelő ellenséggel tűzharcot vív, majd a túlparti saját csapatokkal az érintkezést többszörösen felvéve estig a környező területet tisztogatja át, a géppuskákkal és a nehézpuskákkal pedig a távolodó ellenséges tűzgépeket üldözi tüzével. Bálint Jenő szakaszvezető, Lőrinc Rafael tizedes,[81] Szabó József őrvezető,[82] Rába Ferenc őrvezető[83] és Horváth Kálmán honvéd[84] megsebesülnek.

1942. augusztus 16.

A század biztosítja egy beérkező zászlóaljnak a mocsárháromszög megtisztítását célzó támadását, majd este 20 h-kor a 13. könnyű hadosztály lovasszázadának Mosztiscsére való beérkezése után parancsra bevonul. Elhullottak Címtár nevű 705 pataszámú és Nekodám nevű 111 pataszámú lovak légibombaszilánk sérülése következtében.

---

[76] Kupó Ernő (Nemesszentandrás, 1913. november 30. – ?) honvéd. 1942. augusztus 14-én a Potudany torkolatától északnyugatra könnyebb sebesülést szenvedett.

[77] Tóth József (Szepetk, 1910. – ?) honvéd. 1942. augusztus 14-én a Potudany torkolatától északnyugatra a lábszárán sebesült meg.

[78] Liebhauser Ádám (Bátaszék, 1914. október 10. – ?) honvéd. 1942. augusztus 14-én a Potudany torkolatától északnyugatra súlyos haslövés érte.

[79] Markovits István (Horvátnádalja, 1912. június 11. – ?) őrvezető. 1942. augusztus 14-én a Potudany torkolatától északnyugatra a bal lábán aknaszilánk sérülést szenvedett.

[80] Zéberer Lajos (Sopron, 1914. május 14. – ?) tizedes, címzetes szakaszvezető. 1942. augusztus 13-án a Potudany folyó torkolatától északnyugatra jobb oldali haslövés érte. A 7. felderítő osztály huszárszázadának kötelékében részt vett a galíciai és a kárpátoki harcokban is, 1944. november 21-én Bodzásújlakon betegség miatt került seregteste egészségügyi oszlopához.

[81] Lőrincz Rafael (Felsőpáhok, 1913. április 12. – ?) őrvezető, címzetes tizedes. 1942. augusztus 15-én a Potudany torkolatától északnyugatra jobb combján lövési sérülést szenvedett.

[82] Szabó József (Monostorapáti, 1915. december 16. – ?) honvéd, címzetes őrvezető. 1942. augusztus 15-én a jobb kézfején könnyebb sérülés érte.

[83] Rába Ferenc (Zalaszántó, 1923. június 8. – Pohovka, 1944. július 26.) honvéd, címzetes őrvezető. 1942. augusztus 15-én a Potudany torkolatától északnyugatra aknasérülést szenvedett. A 7. felderítő osztály huszárszázadának kötelékében részt vett az 1. hadsereg galíciai hadműveletében is, s a magyar arcvonal 1944. július 23-i áttörését követő elhárító harcok során hősi halált halt.

[84] Horváth Kálmán (Lesenceistvánd, 1913. – Sliwki, 1944. július 28.) honvéd. 1942. augusztus 15-én a Potudany torkolatától északnyugatra aknagránáttól sérülést szenvedett. A 7. felderítő osztály huszárszázadának kötelékében részt vett az 1. hadsereg galíciai hadműveletében is, s a magyar arcvonal 1944. július 23-i áttörését követő elhárító harcok során hősi halált halt.

1942. augusztus 17.
A századnak egész nap pihenő. Ezen idő felhasználva tetvetlenítésre és a fegyverzet rendbehozatalára.

1942. augusztus 18.
Lóápolás, lóvizsga, utána szakasz, ember és lólétszám kiegyenlítése és rendszerezése. Tetvetlenítés, embertisztálkodás. Elhullott Cemester nevű 803 pataszámú ló bombaszilánk okozta fejsérülés következtében.

1942. augusztus 19.
Lóápolás, lovak rendezése, felszerelési hiányok megállapítása. Bombaszilánk okozta sérülés következtében kiírtatott: Csapat nevű 13 pataszámú, Bocsánat nevű 3680 pataszámú, Civódó nevű 924 pataszámú lovak.

1942. augusztus 20.
Kapott parancs szerint a század eltolódik Kalinyin községbe, hol beszállásol és kitart, mint a Grassy-csoport[85] tartaléka.

1942. augusztus 21.
Lóápolás, lovak átvasalása, beteg lovak kezelése, takarmány-felderítés. Délután gázálarcok mosása, egy óra fegyelmező.

1942. augusztus 22.
Lóápolás, patkolás folytatása. Az elmúlt harcokban különösen bátor honvédek cigarettával és dohánnyal való jutalmazása. Három polgári egyén bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz. Délután fegyelmező.

1942. augusztus 23.
A 13. könnyű hadosztálytól kapott parancs szerint a polgári lakosság által végzett aratási munkálatok felügyeletére 16 fő kirendelve Peskovatka templomhoz. A Don folyón átszökött egy férfi és két nő bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz. Felesleges felszerelési cikkek (nyergek, zsákok stb.) leadása a 7. élelmező oszlophoz.

1942. augusztus 24.
Lóápolás, beteglovak ápolása, kezelése. Patkolás befejezve anyaghiány miatt. Legénységnek általános tisztálkodás, fegyverzet, ruházat, felszerelés karba helyezése. Délután parancs, utána fegyelmező gyakorlat.

1942. augusztus 25.
Lóápolás, beteg lovak ápolása, kezelése. Legénységnek tisztálkodás. Délután fegyverzet és szerelék ápolása. Két fogoly bekísérése Kolbinóra.

1942. augusztus 26.
Lóápolás, beteg lovak ápolása, kezelése. Legénységnek tetvetlenítés, ruhaégetés. Egy fogoly és egy magyar katonaszökevény bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz, Kolbinóra.

1942. augusztus 27
Reggel 8 h-kor lovak bejártatása, utána lóápolás. Délután lóápolás és szerelvényápolás, fegyelmező és parancskihirdetés.

---

[85] A Grassy József (Szöllös, 1894. december 31. – Újvidék, 1946. november 4.) vezérőrnagy, hadosztályparancsnok által vezetett harccsoport a Donhoz részben kiérkezett 13. könnyű hadosztály 7. gyalogezredét és a 13/I. tábori tüzérosztályát foglalta magába. A kecskeméti seregtest többi része még több napi gyalogmenetre volt Osztrogozsszk városától.

1942. augusztus 28.
Jártatás, lóápolás. Fogolykísérés Kolbinóra. Délután fegyelmező. 18 h-kor Zichy főhadnagy a kórházból (Sztarij Oszkol) a századhoz bevonul.

1942. augusztus 29.
Jártatás, lóápolás, szerelékápolás. Beteg lovak 20 h-kor bevonulnak Bolgyirevkáról. A század leváltja a falu biztosítására a kerékpáros század (VI. kerékpáros zászlóalj) által felállított tábori őrsöket, s a továbbiakban a biztosítást látja el.

1942. augusztus 30.
Lópihenő, lóápolás. Zsidó munkásszázadhoz egy golyószórós raj kirendelve.

1942. augusztus 31.
Jártatás 7 h-kor, utána lóápolás. Délután szerelékápolás, felszerelés ellenőrzés, fegyelmező, parancskihirdetés. Három fogoly bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz. Zsidó munkásszázadhoz biztosításul egy golyószórós járőr (parancsnok, 5 fő) estétől hajnalig kirendelve Takács ezredes[86] úrhoz Kolbinóba.

1942. szeptember 1.
Jártatás, lóápolás. A 29. számú hadseregparancs 4. pontja alapján a századhoz áthelyezett gróf Zichy Endre tartalékos hadnagy[87] bevonul.

1942. szeptember 2.
Jártatás, lóápolás, két fogoly bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz.

1942. szeptember 3.
Jártatás, lóápolás, szereléktisztogatás. Délután a 935/7. könnyű hadosztály I. a. 42. IX. 2. számú rendelet alapján az elszállásolási hely körvédőképes megerősítési munkálatainak megkezdése, illetve helyesbítése, tökéletesítése.

1942. szeptember 4.
Jártatás, lóápolás. Erődítési munkálatok folytatása. A 398/13. könnyű hadosztály I. a. 42. IX. 3. számú rendelet szerint a század a 7. könnyű hadosztály-parancsnokság alárendeltségébe lép, de továbbra is marad Takács Elemér ezredes parancsnoksága alatt álló Takács-csoportban. Két fogoly bekísérése a 13. könnyű hadosztályhoz. Putzer Sándor hadapród őrmester vakbéloperáció céljából a hátországba lesz irányítva.

1942. szeptember 5.
Jártatás, lóápolás. Erődítési munkálatok folytatása és befejezése. Szakaszok ember- és lólétszámainak rendezése, beteg ló szakasz felosztása. Délután a szűkebb elszállásolási körlet körvédelmének végleges beállítása. Próbariadó oktatólagosan.

1942. szeptember 6.
Az elszállásolási körlet reteszállásának kiépítése és a kész erődítések javítása. Délután pihenő.

---

[86] Takách Elemér (1889. szeptember 13. – Szombathely, 1945. március) ezredes. 1942. augusztus 15. és október 10., illetve november 17. és december 9. között a 2. hadsereg hadműveleti területén a 7. könnyű hadosztály 35. gyalogezredének parancsnoki teendőit látta el. A köztes több mint egy hónap alatt a 7. könnyű hadosztály ideiglenesen megbízott parancsnoka volt.

[87] Zichy Endre, gróf zichi és vásonkeői (Sajóvámos, 1899. május 9. – Johannesburg [Dél-Afrikai Köztársaság], 1980. április 15.) tartalékos huszár hadnagy, 1944. január 1-jétől tartalékos huszár főhadnagy. Mint a 7. önálló huszárszázad tiszti személyi pótlásként kivezényelt szakaszparancsnoka 1942. szeptember 1-jétől teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg hadműveleti területén.

1942. szeptember 7.
Jártatás, lóápolás. 9 h-kor felszerelés ellenőrzés. Hertelendy hadapród őrmester szemrevételezi a század által járőrökkel lezárandó Gyevica dél és a Potudany mocsara közti hézag helyét. Este szürkületkor Nagy zászlós látja el a járőrszolgálatot.

1942. szeptember 8.
Jártatás, lóápolás. Gróf Zichy Endre zászlós járőre beindul. Délután fagyűjtés. 17 h-kor riadógyakorlat, fegyelmező, parancskihirdetés.

1942. szeptember 9.
Jártatás, lóápolás, szereléktisztogatás. Délután fagyűjtés, riadógyakorlat, fegyelmező.

1942. szeptember 10.
Jártatás, lóápolás. Járőrmenetek számára menetvonal szemrevételezés. Riadógyakorlat. Nagy zászlós R. K. K.-ért Plotavára megy.

1942. szeptember 11.
Lópihenő, szerelék és fegyverzet takarítása. Két összekötő járőr indul a 13. lovasszázadhoz az összeköttetés felvételére.

1942. szeptember 12.
Jártatás, lóápolás. Körvédelem tökéletesítése, riadógyakorlatok. Este 20 h-kor kapott parancs szerint a század előkészül a másnapi menethez.

1942. szeptember 13.
Kapott parancs szerint a század 3 h-kor indul Kalinyin községből Novo Ivanovszkij községbe, hol beszállásol és kitart, mint hadosztályparancsnoki tartalék.

1942. szeptember 14.
Kitartás Novo Ivanovszkij községben. Szállások rendezése, lovak elhelyezésének tökéletesítése. Legénységnek Harcos Högl törzsőrmester a magyar virtusról előadást tart világháborús tapasztalatai alapján.

1942. szeptember 15.
Lóápolás, szerelék és fegyverzet rendbehozása, mélyített lóállások építése, szállásvédelem kiépítése.

1942. szeptember 16.
Lóápolás, beteg lovak kezelése, ápolása. Lóállások rejtésének tökéletesítése. Varga Jenő állatorvos őrnagy a lovakat megszemléli.

1942. szeptember 17.
Lóápolás, körletrendezés. Téli lóállások továbbépítése. 12 h-kor szállásszemle.

1942. szeptember 18.
Kapott parancs szerint a század 3 h-kor indul Novo Ivanovszkij községből Kalinyin községbe. Régi szállásán berendezkedik. A IV. szakasz a falu északkeleti szegélyét lezárja és biztosítja a hadosztály sávhatárának jobb szárnyán. Vitéz Mező Endre vezérőrnagy, hadosztályparancsnok a század elszállásolási körletébe érkezik, s a biztosításra intézkedik.

1942. szeptember 19.
Lóápolás. Téli elhelyezési körlet szemrevételezése, s az előkészületi munkálatok megkezdése. Élő Ferenc őrvezető[88] aknaszilánk sérülés következtében hősi halált halt. A III. szakasz leváltja a védőállásban a IV. szakaszt.

[88] Élő Ferenc (Csorna, 1911. június 6. – Kalinyin, 1942. szeptember 19.) őrvezető. Hősi halált halt. Bolgyirevkában temették el.

1942. szeptember 20.
Lóápolás. Legénységnek tisztálkodás, fehérneműmosás. A II. szakasz védőállásban.

1942. szeptember 21.
Lóápolás. Téli ló- és emberszállások építése, a végleges elosztás rögzítése. 12 h-kor Vécsey Béla alezredes[89] az érdekelt parancsnokokkal szemrevételezi a kiépítendő téli védőállást és kijelöli.

1942. szeptember 22.
Lóápolás. A század a részére kiutalt sávban a Potudanytól Kalinyin községig a munkálatokat megkezdi. A munkálatok miatt a század Kalinyin keleten csak két tábori őrssel biztosít. Továbbiakban a szakaszok szolgálati számuk szerinti sorrendben látják el a tábori őrs szolgálatot.

1942. szeptember 23.
A század a téli szálláskörletébe vonul, a lovak egyelőre még a szabadban maradnak. A század összlegénysége a szolgálaton kívül állásépítési munkán.

1942. szeptember 24.
Jártatás, utána az egész század a belszolgálat kivételével védőállás építő munkán. Peskovatkán a század téli szállását előkészítő munkálatok megkezdése.

1942. szeptember 25.
Jártatás. Század legénysége belszolgálat kivételével védőállást épít. Vitéz Mező Endre vezérőrnagy a munkálatokat megszemléli.

1942. szeptember 26.
Védőállás továbbépítése. Belszolgálat kivételével a század legénysége két részben, egy nappali és egy éjjeli részleggel hajtja végre a munkálatokat. Zsidó századtól egy szakasz.

1942. szeptember 27.
Védőállás építése, erődítési munkálatok.

1942. szeptember 28.
Védőállás építése szeptember 26-i beosztás szerint. Gróf Zichy Mihály főhadnagy kórházba megy.

1942. szeptember 29.
Védőállás építése szeptember 26-i beosztás szerint. A munkálatokra a századhoz beosztott a VI. kerékpáros zászlóaljtól 100 fő, melyből 50 fő nappal, 50 fő éjjel végzi a munkálatokat.

1942. szeptember 30.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 1.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 2.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint. Zsidó század két szakasszal vesz részt a munkálatokban.

---

[89] Vécsey Béla (Moszkva, 1894. augusztus 10. – Tatabánya, 1971. február 17.) alezredes. 1942 júniusában mint a VII. hadtest anyagi összekötő törzstisztje került ki a Donhoz, s augusztus 24-ig látta el ezt a beosztást. Ezt követően október 10-ig a 35/I. zászlóalj, majd kisebb megszakítással 1943. március 8-ig a 35. gyalogezred parancsnoka volt. 1944. március 25-től újból harctéri szolgálatot látott el, június 12-ig mint a 25. gyaloghadosztály műszaki parancsnoka, majd sebesüléséből felépülve 1944. november 21. és 1945. május 5. között mint az 1. páncélgránátos hadosztály műszaki előadója, illetve vonatparancsnoka.

1942. október 3.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint. A századhoz a védőállási munkálataihoz bevonult és élelmezésileg is átadatott október 11-ig a 103/1. tábori vegyes munkásszázad. Parancsnok által kiállított szolgálati jegy alapján a nevezett századtól 31 fő.

1942. október 4.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 5.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 6.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 7.
Védőállás építése szeptember 29-i elosztás szerint.

1942. október 8.
Védőállások építésének folytatása. Kerékpárosok nem vesznek részt a munkálatokban, zsidó századtól egy szakasz.

1942. október 9.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 10.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 11.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 12.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 13.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 14.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 15.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 16.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 17.
Védőállás építése mint október 8-án. A II. és III. szakasz átköltözik Peskovatkára a század téli szálláshelyére.

1942. október 18.
Védőállás építése mint október 8-án. Az I. és IV. szakasz lovait átviszi téli szálláshelyére, Peskovatkára. A századtörzs a továbbiakban Kalinyinban marad.

1942. október 19.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 20.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 21.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 22.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 24.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 25.
Védőállás építése mint október 8-án. Délután 17 h-kor Markóczy Alfonz őrnagy[90] a század parancsnokságát átvévén a századhoz bevonult.

1942. október 26.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 27.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 28.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 29.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. október 30.
Védőállás építése mint október 8-án. Dr. Szecsődy István zászlós[91] személyi pótlásul a hátországból a századhoz bevonult.

1942. október 31.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 1.
Védőállás építése mint október 8-án. Markóczy Alfonz őrnagy felsőbb intézkedés folytán Németországba gáztanfolyamra útba indult.

---

[90] Markóczy Alfonz (Nagyszeben, 1899. november 10. – Budapest, 1975. január 31.) huszár alezredes. 1942. október 1-jétől 1943. október 1-jéig a soproni III. önálló huszárszázad parancsnoki teendőit látta el, közben 1942. október 25. és 1943. június 1. között hadibeosztásában a 2. hadsereg-parancsnokság gázvédelmi előadójaként, illetve egy hétig a 7. önálló huszárszázad parancsnokaként teljesített frontszolgálatot. 1943. október 1-jétől 1944. december 15-ig a hátországban, illetve 1944. június 22. és október 10. között a hadszíntéren a soproni 7. felderítő osztály parancsnoka volt. A háború utolsó hónapjaiban a 24. Lókiképző és Felszerelő Központ parancsnokaként tevékenykedett.

[91] Szecsődy István dr. (Arad, 1902. november 5. – Budapest, 1987. május 13.) tartalékos huszár zászlós, 1943. május 4-től tartalékos huszár hadnagy. 1942. október 30. és 1943. április 12. között mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1944. május 1-jén a 2. huszárezred nehézfegyverszázadába kellett bevonulnia, 1944. szeptember 16-tól pedig Szentesen lónyilvántartó tisztként tevékenykedett. 1944. december 6. és 1945. február 6. között az SS 25. (1 .magyar) „Hunyadi" fegyveres gránátoshadosztály szakaszparancsnoka volt.

1942. november 2.
Védőállás építése mint október 8-án. Dr. Szecsődy zászlós parancsnoksága alatt felderítő járőr indul a Don-Potudany mocsár háromszögbe.

1942. november 3.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 4.
Védőállás építése mint október 8-án. A század védőkörletét és az építési munkálatokat a XXIV. német páncéloshadtest parancsnoka[92] megszemléli a 7. könnyű hadosztály parancsnoka és a 4. gyalogezred parancsnoka[93] kíséretében. A látottak felett a legteljesebb elismerését fejezte ki.

1942. november 5.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 6.
Védőállás építése mint október 8-án. Dr. Szecsődy zászlós járőre bevonul. Veszteség nem volt.

1942. november 7.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 8.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 9.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 10.
Védőállás építése mint október 8-án.

1942. november 11.
Védőállás építése mint október 8-án. Az új hadosztályparancsnok, vitéz Szabó László vezérőrnagy[94] a század védőkörletét megszemléli.

---

[92] Knobelsdorf, Otto von (Berlin, 1886. március 31. – Hannover, 1966. október 21.) német páncélos tábornok. Langermann-Erlencamp, Willibald von (Karlsruhe, 1890. március 29. – Sztorozsevoje, 1942. október 3.) német páncélos tábornok elestét követően vette át a magyar arcvonalon tevékenykedő német alakulatok vezetésével megbízott német XXIV. páncéloshadtest-parancsnokságot. Előtte, 1942. július 1-jétől a róla elnevezett hadtest parancsnoka volt, 1942. december 1. és 1943. október 9. között pedig a XXXXVIII. páncéloshadtestet irányította.

[93] Csoknyai Pál (Egyházasrádóc, 1892. október 15. – Felsőőr [Oberwart], 1961. augusztus 7.) alezredes, 1942. október 1-jétől ezredes. 1942. április 24-én mint a 4/I. zászlóalj parancsnoka vonult el a keleti hadszíntérre, s a Don menti hadműveleti területen december 6-ig több ízben bízták meg időlegesen a 4. és a 35. gyalogezred parancsnokságával. Ezt követően 1943. január 19-ig a 4. gyalogezredet, majd március 10-i hazatértéig a 7. könnyű hadosztályt irányította. 1944. szeptember 25-től a hazai hadszíntereken kapott hadibeosztásokat. Előbb a 24. tábori pótgyalogezred parancsnoka, 1944. november 16. és 1945. április 19. között a 20. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoka, majd a háború végéig a 25. gyaloghadosztály létszám feletti beosztottja volt.

[94] Szabó László, vitéz (Budapest, 1895. október 7. – Buenos Aires, 1947.) vezérőrnagy, 1944. július 1-jétől szolgálaton kívüli viszonyban altábornagy. 1932. június 15-től 1942. október 1-jéig a római magyar katonai attasé volt, de 1942 májusától a kormányzóhelyettes mellett teljesített szolgálatot. Ő kísérte vissza Horthy István földi maradványait hazai földre. Előtte 1942. augusztus 8. és 20. között a 6. könnyű hadosztály ideiglenesen megbízott parancsnoka volt, utána 1942. november 18-tól 1943. január 18-ig a 7. könnyű hadosztályt vezette. Míg vesegyulladása súlyosra nem fordult, mindvégig seregteste közelében volt, s irányította védelmi harcait.

1942. november 12.
Védőállás építése, tökéletesítése. A 4/II. zászlóaljtól 40 fő gyalogos beosztva a századhoz a mocsár rész munkálataihoz.

1942. november 13.
Védőállás építése mint november 12-én.

1942. november 14.
Védőállás építése mint november 12-én. Putzer hadapród őrmester gyalogsági tanfolyamra vezényelve.

1942. november 15.
Védőállás építése mint november 12-én.

1942. november 16.
Védőállás építése mint november 12-én.

1942. november 17.
Védőállás építése mint november 12-én.

1942. november 18.
Védőállás építő munkálatai. A 4/II. zászlóaljtól eddig a századhoz beosztott 40 fő gyalogos kivonva a munkából, s pótlásként 48 fő zsidó munkást bocsátatott a század rendelkezésére.

1942. november 19.
Védőállás építése mint november 18-án.

1942. november 20.
Védőállás építése mint november 18-án.

1942. november 21.
Védőállás építése. 28 fő zsidó kivonva a munkálatokból az ezredparancsnokság parancsára.

1942. november 22.
Védőállás építése a századnál rendelkezésre álló munkaerővel és 20 fő zsidó beosztva a kalinyini munkásszázadtól.

1942. november 23.
Védőállás építése mint november 22-én. Dr. Szecsődy zászlós járőrével felderít a Don–Potutany mocsárháromszögben.

1942. november 24.
Védőállás építése mint november 22-én. Táncos Lajos honvéd[95] saját kezével vetett véget életének.

1942. november 25.
Védőállás építése mint november 22-én.

1942. november 26.
Védőállás építése mint november 22-én. Dr. Szecsődy zászlós járőrével felderít, s e járőrhöz csatlakozva gróf Zichy Endre hadnagy szemrevételez. Veszteség nem volt.

[95] Táncos Lajos (Mikosszéplak, 1920. augusztus 21. – Peskovatka, 1942. november 27.) honvéd. Mellbe lőtte magát. Prilepiben temették el.

1942. november 27.
Védőállás építése mint november 22-én.

1942. november 28.
Védőállás építése mint november 22-én.

1942. november 29.
Védőállás építése mint november 22-én.

1942. november 30.
Védőállás építése mint november 22-én.

1942. december 1.
Védőállás építése mint november 22-én. A századhoz 20 fő zsidó munkás a munkálatokból kivonva.

1942. december 2.
Védőállás építése mint december 1-jén.

1942. december 3.
Védőállás építése mint december 1-jén.

1942. december 4.
Védőállás építése mint december 1-jén.

1942. december 5.
Védőállás építése mint december 1-jén. Hadosztályparancs értelmében a század felével a harcelőörs[96] vonal támpontját felváltja, másik felével a 4/III. zászlóalj 9. századának védőkörletét veszi át.
Délfelől vészhírek érkeznek. A gyenge idegzetű olaszokat áttörte az orosz tömeg. Sztálingrádnál a beérkezett töménytelen amerikai hadianyag mind aggasztóbbá teszi a német helyzetet.
Elhagyva régi [Don menti – a szerzők] *állásait, délre húzódik a német sereg. A megüresedő vonalszakaszokat magyarok veszik át. Már 160 km hosszú vonalon őrködik a vörös rém ellen küzdő 2. magyar hadsereg. Legfelsőbb Hadurunk névnapja, Miklós-nap előestéjén, 1942. december 5-én éjjel 23 órakor indult útnak a 7. könnyű hadosztály huszárszázad, hogy a Don–Potudany összefolyásánál álló 35. gyalogezred egy részét leváltsa, hogy az is déli irányban tolódhasson el. A század zöme a Don folyón túli Doniscse és Nikolajevszkij községekkel szemben, a „Virágos domb"-on foglalt állást. A század I. szakasza, a rohamszakasz*[97] *pedig előretolt állásba került, harcelőőrs szolgálatba. A leváltás és elhelyezkedés simán ment, s úgy hajnali 4 órára ért véget.*

1942. december 6.
A század az új védőállásban berendezkedik. Különös esemény nem történt.
Az éj folyamán elfoglalt védőállásunkból előre, hátra és oldalt tájékozódás. Ellenséggel való megütközés szigorúan tiltva. Fősúly az éber figyelésen! A kötelesség hű teljesítésére int Osztás János[98] *honvéd* [*1918. VIII. 18.] *síremlékéből kiemelkedő fakeresztje, amely előtt minden huszár sorra tisztelgésre emelte a kezét, valahányszor arra vitt az útja.*

---

[96] Az ellenséggel való közvetlen harcérintkezés során a saját csapatok biztosítását harcelőőrsök végezték. Feladatuk a nyugtalanítások, meglepetések kiküszöbölése, az ellenség megtévesztése, támadó szándékának felismerése és jelentése volt.

[97] Nincs tudomásunk arról, hogy az önálló huszárszázadok, nevezetesen 7. önálló huszárszázad I. szakaszát hivatalosan rohamszakasszá szervezték, vagy nevezték volna át a harctéren. Feltehetően saját, önkényes átkeresztelésről van szó.

[98] Osztás János (másutt István) (Padóc, 1918. augusztus 18. – Gyevica, 1942. augusztus 19.) honvéd. A ceglédi 7/II. zászlóalj kötelékébe tartozott. Aknarobbanás következtében halt hősi halált. Gyevicában temették el.

1942. december 7.

A század december 5-i elosztás szerint harcelőőrsbe a dr. Szecsődy zászlós, Gyevica déli védőállásába Nagy zászlós parancsnoksága alatt. Különös esemény nem történt.

Mint 6-án.

1942. december 8.

A század a hadosztálytól harcászatilag a 35. gyalogezred alá rendelve.

A hadosztály-parancsnokságtól parancs érkezett, amely szerint a két drót között az ellenségre való felderítést be kell vezetni[99] *és azt harc nélkül folytatni. Minthogy pedig mi vagyunk az előőrs, természetesen mi vezetjük be a járőrözést is. Hajnali 2 órakor két huszár bajtársammal, térdig érő hóban, 35°-os hidegben, csak az orosz sztyeppéken átélhető szélviharban vágtunk neki az állásunk előtt elterülő zsombékos, nádas, bozótos területnek, ahol egyebektől eltekintve már magában is kellemetlen volt, hogy lépten-nyomon hóval borított, megfagyott orosz hullák kerültek lábunk alá. Úgy másfélórai vánszorgás után sikerült megállapítani, hogy orosz részről a bozótos területen, egészen közel a mi védőállásunkhoz, három, eddig még fel nem derített újabb bunker van, melyekkel vezetőségünk idáig nem számolt.*

Minthogy harcba bocsátkozást a kapott parancs értelmében kerülnünk kellett, munkámmal meg voltam elégedve. Visszajövet közben azért még benéztünk az állásaink előtt kb. 300 m-re heverő két orosz gépkocsironcsba, melyeket a nyár folyamán lőttek ki. A kiégett gépkocsikban rengeteg eldobált cigarettacsikket találtunk, ami arra engedett következtetni, hogy ott oroszok szoktak tartózkodni. Kimbauer Nándor,[100] *Papp Sándor*[101] *szakaszvezető és Nácsa Sándor*[102] *huszár bajtársammal beleültem tehát a gépkocsironcsba. Értéktárgyaink, irataink és egy-egy, az otthoniak részére megcímzett levelezőlap átadása után másik négy bajtársunkat az aknamező megkerülésével visszaküldtem a drótakadályokon túl lévő előőrsünkhöz azzal a paranccsal, hogy Bálint Jenő szakaszvezetőnek a rohamszakasz parancsnokságát távollétem tartamára átadom. Mindhárom golyószórót helyezze tüzelőállásba és kísérjék figyelemmel, hogy velünk mi fog történni. Amennyiben szükségesnek látja, kellő időben adjon tűztámogatást. Ha baj érne bennünket, úgy századparancsnokunknak jelentse azt, a négy megcímzett lapon pedig küldjön haza értesítést Magyarországra.*

A négy huszár megindult és csakhamar eltűnt a sötétben, mi pedig suttogva vártuk a fejleményeket. A hajnali szürkületkor két alak közeledett rejtekhelyünk felé. Velük nem lesz baj – latolgattam, négy kettő ellen biztos siker a javunkra, de nem tudom mi jön utánuk. A közeledő alakokat azonban nem követte senki. Amikor hozzánk értek, előugrottunk és lövésre tartott fegyverekkel megadásra szólítottuk fel őket. Azok védekezés helyett az ismert orosz gyávasággal tüstént megadták magukat. Jól tippeltünk, mert mint elmondották, a roncsoknál hosszú idő óta lestek ránk anélkül, hogy mi azt sejtettük volna. Ennek a két muszkának is az lett volna a feladata, hogy virradattól a sötétség beállta ig maradjanak a gépkocsironcsban és figyeljék a magyar vonal tényked ését.

Mire kivilágosodott már állásainkban voltunk a foglyokkal. A huszárokból kiütközött a magyar vendégszeretet: cigarettával, rummal kínálták őket. Bár a hajnali felderítés eredményéről Tóth József[103] *tizedes lett volna köteles visszatérésünk után azonnal részletes jelentést tenni századparancsnokunknak, a két oroszt magam vittem fel hozzá a fővédelmi vonalba.*[104] *A hadosztályparancsnokságon igen örültek a két oroszn ak. De azt, hogy három olyan bunker volna a két drót között, amiről eddig nem tudtak, azt kétségbe vonták. Sőt, a vezérkari főnök azzal szúrta oldalba századparancsnokomat, hogy: „Mi az, már Tapody is valótlant jelent?" Századparancsnokom an-*

---

[99] Értsd: meg kell kezdeni a felderítést.

[100] Kimbauer Nándor (Sopron, 1913. – ?) tartalékos tizedes.

[101] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[102] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[103] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[104] Helyesen: főellenállási vonal. A védőkörletbe rendelt csapatokat a főellenállási övben helyezték el, itt állították fel fegyvereiket. A főellenállási vonal ezen övnek az ellenség felé legközelebb eső, nem mindig teljesen összefüggő vonala. A németek a „Hauptkampflinie" (főharcvonal) megnevezést használták, amely szerencsésebb elnevezés volt, hiszen a harccselekmények esetében nem feltétlenül csupán védelemről volt szó.

nak tudatában, hogy én szavamat mindig alá is tudom támasztani, meghívta őt nevemben és ígérte neki, hogy estére Tapody személyesen be fogja mutatni, amit reggel jelentett.

1942. december 9.

A század december 8-i elosztás szerint. A harcelőőrsbe dr. Szecsődy zászlós. Tapody főtörzsőrmester egy-egy járőre a senki földjén felderítést végzett.

Este 22 órakor hívattak a fővédelmi vonalba. Ott Létz József vezérkari százados,[105] *a hadosztály vezérkari főnöke várt rám. Mint afféle vezérkari tiszt szokta, meglehetős fölényesen fogadott és minden bevezetés nélkül arra kérdezett rá, hogy a múlt éjjel mit csináltam, mit tapasztaltam stb. Amit tapasztaltam – mondtam neki – azt már írásban jelentettem, állításaimról való tanúskodásul pedig parancsnokom ma délelőtt két eleven oroszt vitt be a hadosztály-parancsnokságra. Ezután kért, hogy saját szavaimmal tájékoztassam tapasztalataimról. Miután elmondottam neki az éjjeli eseményeket, még azon óhaját juttatta kifejezésre, hogy saját szemeivel szeretné látni azt az újonnan felderített három bunkert. „Éjfél után 3 órakor hét főből álló járőrrel át fogok menni, hogy az orosz vonalban széjjel nézzünk. Szakaszomat és magamat is megtisztelve érezném, hogyha ezt a járőrmenetet százados úr jelenlétével kitüntetné." – volt a válaszom.*

1942. év december 10-én éjfél után 3 óra 10 perckor hagytuk el előőrs állásainkat. Térdig érő hóban, csikorgó hidegben vágtunk neki a kilátástalan útnak. Libasorban, egymás nyomába lépve jött utánam hét huszár bajtársam és a vezérkari százados a drótakadályon keresztül nyitott rejtek átjárón és a drótok előtt elterülő aknamezőn. Némán, macskaléptekkel lehetett csak menni, mert a hó messzire hallhatóan csikorgott. Az aknamező elhagyása után kb. 400 m-re leültem a hóba, hét bajtársam pedig körém ült, mégpedig valamennyien arccal kifelé, hogy a megbeszélés ideje alatt is folyamatosan figyelhessenek. A vezérkari tiszt nem szólt bele a dolgunkba, némán, mondhatnám megilletődve hallgatott. Majd a kis pihenő és megbeszélés után folytattuk hosszú menetünket. Amikor a jobb szélső bunker elé értünk, hat bajtársam tüzelőállást vett fel, Búzás József[106] *huszár, a vezérkari tiszt és én pedig hason kúszva közelítettünk az előttünk lévő bunker előtt hevenyészve kihúzott drótig. Innen már jól látható volt a bunker előtt lévő árokban álló kettős őrszem feje, valamint a bunkerből kicsapódó szikrák is. Miután a vezérkari százados beismerte, hogy mindezeket látja, visszakúsztunk az életünk fölött őrködő hat harcostársunkhoz.*

Ugyanazon eljárással mutattam be a középső bunkert is, mint a jobb szélsőt. Végére maradt a bal szélső bunker, de itt már csak két huszárt hagytunk szemben tüzelőállásban, akik most előrekúsztak egészen a drót elé, hogy lássák a didergő orosz őrszemeket is. Ezen újabb művelet végrehajtásához egy kis megbeszélést is tartottunk, amikor is a vezérkari tisztnek azt ajánlottam, hogy most maradjon a szemben lesállásba állított két huszárnál. Ő azonban mindenképpen az én részlegemnél akart tartózkodni. Öt huszár, a vezérkari tiszt és én lassan, nagyobbrészt kúszva, nagy félkört leírva megkerültük az orosz bal szélső bunkert. Két huszár a két őrt kapta el, Sepa[107] *és Búzás huszárok, Papp szakaszvezető, a vezérkari tiszt és én pedig az erődbe rontottunk be, ahol az alvókat meglepve, puskalövés nélkül kilenc foglyot ejtettünk. Így 11 orosszal igyekeztünk csendben eltűnni, de a középső erőd őrszemei észrevettek bennünket. Már túl voltunk ugyan a drótakadályokon, amikor lövöldözni kezdtek, s a foglyok közül kettő megpróbált megszökni. A huszárok azonban helyben hagyták őket, hogy utána nyugodtabban lettek. Utánunk nem jött senki. A lövések csakhamar elhallgattak, két huszárom is csatlakozott.*

Létz századosnak szava nem volt, annyira meg volt illetődve. A fővédelmi vonalba megérkezve századparancsnokom előtt kért bocsánatot tegnapi kételkedéséért. Századparancsnokomnak pedig ezt mondotta: „Tapody Lajos úgy megmászatott a hóban, hogy ezentúl inkább mindent elhiszek neki, de ilyen kirándulásra vele többet el nem megyek." Ez a járőrmenet híressé lett az egész 2. hadseregnél, mert Létz vezérkari százados fennen hirdette élményét, de ismert volt a hadosztályunkkal kapcsolatot tartó német csapatoknál is. Létz vezérkari százados megígérte, hogy hazajö-

---

[105] Létz József (1910. július 26. – Ilovszkoje, 1943. január 19.) vezérkari százados. 1942. április 21-től hősi haláláig mint a 7. könnyű hadosztály vezérkari főnöke a 2. hadsereg hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített.

[106] Búzás József (Cserkút, 1920. – ?) honvéd. 1943 elején bal lábán szilánk- és fagyássérülést szenvedett.

[107] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

vet őrködni fog sorsom felett, de sajnos a háború másképp hozta: 1943. január 14-én Kolbino védelmében ő is hősi halált halt.

Ennek a hajnalnak eseménye még, hogy virradatkor az elhagyott orosz harckocsironcsokhoz most is jött két orosz figyelőszolgálatra. Ezeket is sikerült elkapni. Elmondták, hogy parancsnokuk az előző napi kettőről azt hitte, hogy megszöktek, s azért küldte oda még őket is. Több már nem jött, pedig nagyon vártuk őket, hisz' oly könnyű fogásnak számítottak!

1942. december 10.

A század december 8-i elosztás szerint. A harcelőőrsben dr. Szecsődy zászlós és Tapody főtörzsőrmester ismét a senki földjén járőrözött.

Este 21 óra körül hóropogást észleltünk az ellenség felől. Elhatároztam, hogy rajtaütök a cirkáló orosz járőrön. Az ellenség azonban nem velem szemben operált, hanem Mosztiscse felé, a 37. gyalogezred részei felé húzódott. Mi nyolcan készültünk fel és mentünk ki a két vonal közé azzal a szándékkal, hogy valami módon törbe csaljuk a cirkáló orosz járőrt. Nekünk, annak ellenére, hogy nem hozzánk jöttek, így kellett cselekednünk, hiszen ha már egyszer beléjük csíptünk, tegyünk úgy még egyszer! Már csak azért is, mert az előző éjszaka történtek miatt revansot sejtettem az oroszok részéről.

A drótokat és aknamezőt elhagyva, a 37-esekhez tartozó Ködmön József főhadnagy[108] *százada felől erős lövöldözés és harci zaj hallatszott. Én úgy igyekeztem irányítani a dolgot, hogy a visszajövő orosz járőrbe belepuskázhassunk. Gondoltam, ha nem is lesz különösebb eredmény, de legalább félnek majd arrafelé mászkálni. Tervünk Isten segítségével fényesen bevált. A sötétben, becslés szerint úgy 30-40 főből álló orosz csoport birkamódra összebújva rohant visszafelé. A 37-esek még mindig lőtték őket, noha a sötétség és az egyre növekvő távolság miatt a találati valószínűség már nulla volt. Parancsom ekkor: „Kézigránátot fogj! Lövésemre egymás után hármat dobj!" 40 méter távolságra lehettek tőlünk, amikor meghúztam géppisztolyom elsütő-billentyűjét, amire gyors egymásutánban robbant 3x7, azaz 21 kézigránát a felénk haladó oroszok között. A futásban lévő csapatból csak hárman maradtak sértetlenül. Ennek a három muszkának az volt a szerencséje, hogy jóval a tömeg előtt jöve magukkal hoztak két magyar bakát. Mivel a lövések és a kézigránátok a tömegben pusztítottak, így nekik és a magyaroknak bántódásuk nem esett.*

Az egyik magyar sebesült volt: őt az oroszok puskatussal ütötték le őrhelyén. Sebesülése azonban nem kívánt kórházi kezelést, házilag ki lehetett gyógyítani. Itt 32 orosz – köztük egy halott főhadnagy – került a kezünkbe. A halottakat és súlyos sebesülteket az egészségesekkel és könnyű sebesültekkel vitettük el. Hát, ez sem volt rossz fogás, azt el kell ismerje, de el is ismerte mindenki! Mint később kiderült, a gyalogságnál néhány orosz átbújt a dróton és elkapta a szolgálatát hanyagul teljesítő két őrszemet, akiket mi most visszaszereztünk. Nem mondom, a két bakának megmondtam a becsületes nevét, mielőtt visszaengedtem volna őket Ködmön József főhadnagy úrhoz! Azt hiszem, hogy ő sem terjesztette fel kitüntetésre őket, s gyalogos bajtársaik sem alhattak azontúl nyugodtan, ha tudták, hogy ez a két gyászmagyar áll őrt.

Ezen tényekedésemért a III. hadtest vezérkari főnöke, Sárkány vezérkari ezredes[109] *parancsára sürgönyileg terjesztettek fel Magyar Arany Vitézségi Éremmel való kitüntetésre, de hála a huszárokat annyira gyűlölő bakáknak, csak ezüstöt kaptam. (Megelégedve azért végül is meg voltam, mert később azért az arany is kifutott.)*

1942. december 11.

A századot a hadosztályparancs értelmében a 3. számú harcelőőrsben a 13. könnyű hadosztály 16 h-kor leváltja. Előzőleg hajnali 3 h-kor dr. Szecsődy zászlós és Tapody főtörzsőrmester parancsnoksága alatt a járőrök az akadályoktól 50 m-re ellenséges járőrökkel tűzharcban álltak. Két

---

[108] Ködmön József (Kürtös, 1908. május 1. – Mosztiscse, 1943. január 14.) főhadnagy. A 13. könnyű hadosztály 31. gyalogezredének 37/I. zászlóaljában az 1. puskásszázadot vezette alakulata keleti hadszíntéri harcai során. 1942. szeptember 29-én megsebesült, 1943. január 14-én hősi halált halt.

[109] Sárkány Jenő, vitéz (Budapest, 1899. szeptember 22. – Ivanovka, 1943. február 3.) vezérkari ezredes. 1942 szeptemberétől 1943. február 1-jéig a keleti hadszíntéren a III. hadtest vezérkari főnöke volt. A fogságba esés elől az öngyilkosságba menekült.

jajkiáltást hallottak, az ellenség a sötétben visszavonult. 15 h-kor Versényi százados és Zichy hadnagy ugyanott a járőrökkel kutatott, de nyomon kívül semmit sem talált.

Éjjel 0 órakor járőrszolgálatra indulunk. Ellenséggel nem találkoztunk. Eredmény: csak a fáradtság.

1942. december 12.

A század részben Kalinyinban, részben ettől északra levő állásban. Különös esemény nem történt.

Századparancsnokom egy igen derék, mindenre kiterjedő figyelmű, rendkívül erélyes, kötelességtudó ember. Neve Versényi Tibor, kora 33 év. Hibája, hogy szemüveget visel, és sötétben igen rosszul lát. De jó katonai tulajdonságai mégsem hagyják őt nyugton. Ma reggel, amikor felmentem hozzá a fővédelmi vonalba, a szokásos kedvességgel fogadott, és tőle telhetőleg mindennel ellátott. Beszélgetés közben célzott arra, hogy egy járőrmeneten szeretne részt venni. Megragadtam tehát az alkalmat és indítványoztam, hogy azt még ma hajtsuk végre. Lehet, hogy ő későbbi időben akarta, de kis gondolkozás után mégis azt felelte, hogy jó lesz ma is.

23 óra 20 perc volt, amikor „Isten nevével utánam!" vezényszavamra csikorgó hidegben nekiindultunk a kilátástalan útnak. Azt, hogy baj lesz, már előre tudtam, mert bizonyos voltam benne, hogy Versényi előbb-utóbb fel fog majd bukni egy, a hó alatt csonttá fagyottan heverő orosz hullában. Itt a Don–Potudany szögletben igen sok orosz aludta örök álmát a hó alatt. Ősszel itt hevesen támadtak, és rendesen ki is lettek nyírva. A hullákat összeszedni lehetőségük azonban nem volt, s így azokat a hó temette el.

Jól sejtettem, mert alig hagytuk el az aknamezőt, Versényi máris felbukott. Körtvélyesi[110] *őrvezető kötelessége volt őt vezetni, de a hó alá ő sem láthatott. Versényi nagyon szokott dühöngeni, ha baj éri, de most ő is csendben maradt – jegyezte meg Körtvélyesi. Kb. másfél órai cammogás után még mindig nincs ellenség, amiért is elhatároztam, hogy tartunk egy kis pihenőt. Leültem a hóba, huszáraim pedig nekem háttal, körülöttem kucorodtak le. Versényi és Körtvélyesi azonban állva maradtak, mintha ők külön háztartást vezetnének.*

Czipszer[111] *tizedes súgja, hogy balról hónyikorgást hall. Parancsnokomnak leüljt intek, s figyelünk visszafojtott lélegzettel. A léptek nyikorgása mind közelebbről hallatszik, s az alakok már-már kivehetők a sötétben. „Lövésemre kézigránátot dob mindenki! Széthúzódni!" – volt a parancsom. A huszárok hason kúszva húzódtak szét annyira, amennyire szükséges volt. Körtvélyesinek súgtam még, hogy ügyes legyen. Versényi közvetlen mellettem feküdt. Megfogtam a kezét. Remegett. Megértettem őt. Rosszul lát és így nem is érezhette magát egész embernek. 60-80 méter távolság volt az, ahonnan már megállapítható volt, hogy úgy 30-an lehetnek az oroszok. Megérintettem Versényi vállát. „Kapitány úr! Bátraké a szerencse!" Felelni már nem jutott ideje, mert abban a pillanatban meghúztam a géppisztolyom elsütőbillentyűjét, a huszárok pedig kidobták kézigránátjaikat. Versényi is szót fogadott: ő is kidobta a nála levő két kézigránátot. Körtvélyesi is többet tett, mint kívántam tőle. Ő géppisztolyából is küldött egy sorozatot. Az oroszok anélkül megfutamodtak ugyan, hogy egyet is felénk lőttek volna, de 13-an ott maradtak a rajtaütés színhelyén halottan és súlyosan megsebesülve.*

Versényi szerint ez a járőrvállalkozás élete legszebb élményei közé tartozik. Csak nagyon idegesítette, hogy az oroszok úgyszólván már a nyakunkon voltak, és mi mégsem lőttünk. Mint mondta, pusztán az irántam érzett nagyrabecsülése gátolta abban, hogy parancsom ellenére már jóval előbb ki nem dobta kézigránátjait.

1942. december 13.

A század a december 12-i elosztás szerint. Különös esemény nem történt.

Hadosztályparancsnoki intézkedésre szakaszomat leváltották az előőrsből. Úgy volt, hogy tisztálkodásra egy hét pihenőt kapunk. Nagyon ránk fért volna, hogy kialudjuk magunkat és ruháinkat kimossuk, kivasaljuk, mert férgek is kezdtek holmijainkban mutatkozni.

Egy-egy járőrmenetben csak hat-nyolcadmagammal vettem részt. A 35 főből álló szakasz többi része bent maradt a bunkerben. De ki lett volna az a hitvány magyar, aki aludni tudott volna akkor, mikor bajtársainak élete minden percben veszélyben forgott? Hát ilyen huszár nálunk nem

[110] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[111] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

volt! Nem jött ott álom a szemére senkinek. Ha pedig azt állítom, hogy az otthon maradottak értünk aggódva nagyobb izgalmat álltak ki, akkor a valót mondom. Az, aki ilyenben nem vett részt, vagy ha részt is vett, de nem olyan környezetben, ahol a bajtársiasság annyira a magaslatán állott, mint az ennél a harcban és fagyban összeforrott 35 huszárnál volt, az nem is tudhatja, hogy mit jelent az egy igazi férfiból lett katonának, amikor bajtársait egy-egy veszélyes vállalkozás után szerencsésen viszontláthatja. Aki nem látta, hogy ilyenkor mily boldogan ölelték keblükre az érkezőket a várakozók, aki nem volt szemtanúja, hogy milyen mélységes fájdalom vett erőt ezen a lelkes kis együttesen, ha valaki közülük kidőlt, annál nem is csoda, ha nem tud igazán szeretni, ha nem tudja a jó katona által annyira megbecsültet, az Istent, a Hazát és a bajtársat értékelni és védelmezni. Erre a fennkölt gondolkodásra azonban a fiúnak született gyermeket Édesanyjának, tanítójának, később parancsnokának mind szóval, mind jó példával kell nevelni.

1942. december 14.

A század 2 h 30 I.-tól 7 h-ig riadókészenlétben, mivel a harcelőőrsöt támadás érte. Különben a december 12-i elosztás szerint.

1942. december 15.

Orkonyi Attila zászlós[112] parancsnoksága alatt 32 fő a puskásszázadtól bevonult, este Peskovatkán helyezkedik el. Más különös esemény nem történt.

3 órakor riadó! Ahonnan minket 13-án leváltottak, oda az éjszaka betört az orosz és többen áldozatul estek az előőrs tagjai közül. Nem voltak eléggé éberek a gyalogosok. Azt persze nem tudom, mi lett volna akkor, ha most is mi állottuk volna ott az őrséget, de hinni merem, hogy amint máskor annyiszor megtettük, most is túljártunk volna a támadók eszén.

Befejeztük tehát az egyhetesnek vélt pihenőt egy nap alatt, és nekivágtunk, hogy leváltsuk a megrendített gyalogos harcelőőrsöt. Adjon a Mindenható örök békét az életüket vesztett gyalogos bajtársaknak. Eddig csak Osztás János honvéd – aki itt alussza örök álmát védőkörletünkben – kicsordult vére intett bennünket a kötelesség hű teljesítésére, de most a mellé sorakozott 37-es gyalogosok[113] véres emléke is bosszúra hív, annál is inkább, mert itt fekszik közöttük Csányi Mihály[114] honvéd, unokaöcsém, aki nyitott szemét az örök álomban is rajtam tartja és kéri, követeli tőlem, hogy küldjek utána szolgát a másvilágra.

1942. december 16.

A század a december 12-i elosztás szerint, más esemény nem történt.

A leváltás végrehajtása után védelmi vonalunkban láthatatlanságra törekedtünk. Nem volt szabad mutatkozni senkinek. Egész éjjel feszült figyelemmel vártuk az oroszt, de nem mozdult.

1942. december 17.

Nagy és Orkonyi zászlósok délelőtt 8 h 30 I-kor a harcelőőrsök mögött lévő bokrosból géppuskatüzet kaptak. Ezen területet 30 fős járőrrel átkutatták, de egy elhagyott nádkunyhón kívül semmit sem találtak. Bálint Jenő őrmester gyakorlat közben kézigránáttól megsebesült.

Lövésekre sem válaszolva a legnagyobb csendben várakoztunk. Magam is egész éjjel az őrszemeknél tartózkodom. Szinte éreztem, hogy ma már valaminek történnie kell. Az alvást meg sem mertem kísérelni.

---

[112] Orkonyi Attila dr. (Bagota, 1918. – ?) tartalékos huszárzászlós. 1942. november 10-től – december 15-től az arcvonalban – mint a 7. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka részt vett a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. Újabb frontszolgálata 1944. június 12-én vette kezdetét, mikor a 2/5. lovasszázad szakaszparancsnokaként az 1. lovashadosztály kötelékében ismét a keleti hadszíntérre került ki. 1944. július 15-én Porzeczénél nyoma veszett (hősi halált halt?).

[113] A 13. könnyű hadosztály 31. gyalogezredébe tartozó kecskeméti 37/I., illetve kiskunfélegyházi 37/III. zászlóaljbeli honvédek.

[114] Csányi Mihály (Alsómonostor, 1919. szeptember 19. – Uriv, 1942. december 13.) honvéd. A kecskeméti 37/I. zászlóalj kötelékébe tartozott. Fejlövés következtében hősi halált halt. Prilepiben temették el.

Hajnal 3 óra körül a középső kettős őrszem jelentette, hogy a drót előtt mozgást észlel. Figyeltem, s magam is ugyanezt tapasztaltam. Egyik őrszemet[115] *elküldtem, hogy csöndben riassza a rajokat. Parancsom, hogy mindenki a részére kijelölt lőrésen figyeljen és várja az eseményeket, illetve első lövésemet. Az oroszok művészien csinálták az átjárót és bújtak át a drótok alatt, de igen lassan mozogtak. Annyira észrevétlenül kúsztak lépésről-lépésre előre, hogy hiába voltam hozzájuk egészen közel, egyértelműen felismerni őket csak közvetlen közelről lehetett. Szerintem hat muszka volt már belül a dróton, amiben nem is tévedtem, mert az ütközet után valóban hat hulla maradt az árkunk előtt.*

Az első alattomos orvtámadó már úgy 6-8 méterre volt, amikor elhatároztam, hogy cselekszem. Az előttem szinte észrevétlenül kúszó fenevadat egy rövid géppisztolysorozattal végiglőttem úgy, hogy a lövések az elején be, a hátulján pedig kimentek, s jajszó nélkül ott ki is adta a páráját. A jobb dobók kézigránátot dobtak. A többi huszárok pedig lőttek, hogy percek leforgása alatt a dróton belül hat, azon kívül pedig nyolc halottat vagy mozdulni képtelen súlyos sebesültet hagyott az orvtámadásra felkészült, alattomos vörös rém. A vállalkozók többi része elszaladt anélkül, hogy egy puskalövést leadott volna. Olyan nagy háborúban, amilyet most vívunk, nem nyom túl nagyot a latban az a 14 istenétől megfosztott, emberi mivoltából kivetkőztetett orosz, de ha minden orvtámadásukra ilyen pofont kaptak volna, akkor előbb-utóbb behúzódnak penészes odújukba, s nem jutottak volna el Közép-Európába. Az eredménynek nagyon örült a hadosztályparancsnok. Jutalmunk pedig az lett, hogy erről a helyről mindaddig le nem váltottak bennünket, amíg a téli nagy visszavonulás be nem következett.

1942. december 18.

A század december 17-i elosztásban. A járőrséggel Hertelendy zászlós által szemrevételeztetett. A Gyevica déli állás harcálláspontja körül 10 tüzérségi lövés és akna esett a délelőtt folyamán. Kalinyintól északra 3 tüzérségi becsapódás.

1942. december 18. és 22. között csak a védőállásban voltunk. Járőrvállalkozás nem volt. A mozgás korlátozását a hadosztály maga követelte. Egyébként pedig ezen a héten olyan nagy olvadás volt, hogy a terepen járni csak vízben lehetett, amely az árkainkba is befolyt.

1942. december 19.

A század a december 17-i elosztásban, más esemény nem történt.

1942. december 20.

A század a december 17-i elosztásban. A Kalinyintól délre levő állásokat a 31. gyalogezred veszi át.

1942. december 21.

A század védőkörletét a IV. hadtest parancsnoka[116] megszemléli. Más esemény nem történt.

1942. december 22.

A század védőkörletére két akna esett. A század a december 19-i elosztásban. Más esemény nem történt.

1942. december 23.

A század a hadosztályparancs értelmében a mai naptól fogva a 35. gyalogezred alá tartozik. Délután úgy a védőállásban, mint Peskovatkán és Kalinyinban karácsonyi ünnepeket rendeznek.

A honvédelmi minisztériumból rendelet érkezett, amely szerint a honvéd tisztikarba való végleges átminősítésemet megelőzően vizsgát kell tennem. A rendelet szerint azonnal be kell vonulnom

---

[115] A szövegből kiderül, hogy a naplóíró nincs tisztában a fogalom pontos jelentésével. Az őrszem ugyanis mindig két főt jelent, egy fő csak felállított őr lehet. Kettős őrszem alatt kell valójában őrszemet értenünk, s Tapody értelemszerűen nem az egyik őrszemet küldte el, hanem az őrszem egyik tagját.

[116] Heszlényi József, vitéz (Igló, 1890. július 24. – Zwetl [Ausztria], 1945. június 2.) altábornagy, 1944. november 1-től vezérezredes. A 2. hadsereg hadműveleti területén 1942. december 6-án vette át a IV. hadtest parancsnoki teendőit, s a harctérről visszatérve 1944. szeptember 19-ig töltötte be ezt a tisztséget. Ezt követően a magyarországi hadműveletek alatt a háború végéig a 3. hadsereg parancsnoka volt.

hátországi alakulathoz Magyarországra. Az iratot századparancsnokom átolvasás végett beküldte hozzám az előőrsbe. Az iktatóbélyegző jobb oldalán írás szerepelt: „A rohamszakasz parancsnokságát átveszi gróf Zichy Endre hadnagy. Versényi százados."

Mindez nagyon gondolkodóba ejtett. Nem tudtam, mit tegyek. Álmom, a honvéd tisztikarba való végleges átvételem lehetősége forgott most kockán. Nem tudhattam, hogy nem teszik-e félre ügyemet örökre, ha most a felkínált alkalmat elutasítom. Másrészt sajnáltam otthagyni szakaszomat. De még inkább erőt vett rajtam a határozatlanság, amikor láttam, hogy leváltásom hírére hűséges harcostársaimon is lehangoltság vett erőt.

Este, úgy 17 óra körül érkezett meg gróf Zichy Endre hadnagy legényével, hogy engem és legényemet leváltsanak. Zichy nem tartozott a nyúlszívű emberek közé, de azért megkönnyebbült és derűsebb arcot vágott, amikor elolvasta jelentéstömbömbe írt, Versényi századoshoz címzett alábbi kérésemet:

„Százados Uram! Gróf Zichy Endre hadnagy úrnak a szakaszparancsnokságot nem adom át, hanem legényével együtt visszaküldöm őt százados úr rendelkezésére a fővédelmi vonalba.

Tudom, jól tudom, hogy 20 évi küzdelmes katonai pályafutásom megkoronázását, a honvéd hivatásos tisztikarba való átminősítésem lehetőségét teszem jelen cselekedetemmel kockára. Azzal is tisztában vagyok, hogy ennek a nagy háborúnak eldöntésére személyem befolyással nem lehet. De azon 35 magyar huszár bajtársam lelkétől az enyém mégsem tud elszakadni, akikkel a sok megpróbáltatásban eggyé forrtam. Úgy érzem, hűtlen lennék mindenkihez, akiket eddig szerettem, s mindenhez amit eddig becsültem, ha most egyéni érdekemet előbbre tartva innen elmennék. Érzem, hogy az itthagyandó 35 huszár lélekben megcsaltnak érezné magát mindannyiszor, ahányszor eszükbe jutna, hogy én otthon lebzselek szép Magyarországon. A vizsgáztató bizottság elé készséggel állok azonnal is, de innen azért elmenni – magamra nézve – becstelenségnek tartanám.

Kérem százados urat, méltóztasson az ironnal leírt, s mellékelt kérvényt a századírnokkal legépeltetni és pártoló véleményével kiegészíteni. Én aláírás végett reggel 8 órára százados úrnál jelentkezem."

A visszatartásom iránt írásban benyújtott kérvényem szövege ez volt:

„M. kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak
/: 8/e. osztály :/
Budapest

A folyó évi XI. 25-én 160492/8/e – 1942. szám alatt kelt HM rendelet kapcsán kérem a harctéri szolgálatban való további meghagyásomat.

Jelentem, hogy hosszú katonai szolgálatom alatt a katonai szolgálat minden ágában oly fokú gyakorlati és elméleti tapasztalatra tettem szert, hogy minden megelőző próbaszolgálat nélkül is vizsgára bocsáthatónak érzem magamat.

Tábori posta 270/17 – 1942. XII. 23-án.

Tapody Lajos főtörzsőrmester."

Versényi az a katona, aki fölfelé nem szeret akadékoskodni, hanem végrehajtja azt, amit kívánnak tőle. Most azonban szó nélkül aláírta és elküldte a kérvényemet. Felelet nem jött soha, de a kérelmet helyben hagyták.

1942. december 24.

A század a december 23-i elosztásban. A védőkörletre 3 akna esett. Tisztes iskolába vezényelendők pótlására 12 fő beérkezett a pótszázadtól.

Tudomásomra jutott, hogy tábori papjaink délután a fővédelmi vonalban meglátogatják a harcosokat. Kértem parancsnokomat, hogy ha már mi úgy elöl is vagyunk a főcsapat szemeként kitolva, mégis legyenek arra tekintettel, hogy ezek a fiúk mind dunántúli katolikus emberek, s magam is meleg barátságban élek a Jóistennel. Küldjék le tehát hozzánk is a római katolikus papot. Szende Ernő[117] *tábori lelkész le is jött. Úgy 20 óra körül lehetett az idő, amikor bunkerenként tett látogatását befejezte.*

[117] Szende Ernő (Lajoskomárom, 1912. március 8. – ?) próbaszolgálatos tábori lelkész, 1944. július 1-jétől hivatásos tábori főlelkész. Mint a soproni 4. gyalogezred evangélikus tábori lelkésze 1942. november 15-től

Éppen megköszöntem neki amiért egy kis lelki vigasszal hozzánk is ellátogatott, amikor az árokban őrszemet álló hat huszár közül az egyik riadót jelzett. Minden huszár fegyvert ragadott és a részére kijelölt lőréshez igyekezett. Én a páterrel kezet fogtam és kértem őt a gyors elvonulásra, de másként történt. A páter azon óhaját juttatta kifejezésre, hogy meg szeretné várni ennek a riadónak a fejleményét. Jó – válaszoltam, de tudja-e kezelni a karabélyt? Tudom – felelte. Kezében a szuronyos karabéllyal velem jött. Lőni, szúrni nem akart, illetve csak akkor tette volna meg, ha életét közvetlen veszély fenyegeti. Ő csak mint a Jóisten küldötte volt velünk.

Nem került sor arra, hogy a 4. gyalogezred tábori lelkésze, Szende Ernő önvédelmi harcot vívjon a kezébe nyomott huszár karabéllyal. Mindent elintézett az a 35 huszár, akikhez egy órával előbb elhozta az Istent ide, ebbe az előretolt harcelőőrs állásba. Arra a csettenésre, amikor az első orosz drótunkat elvágta, három golyószóró, hét géppisztoly és 10 karabély ontotta a tüzet, a szakasz legjobb 16 gránátdobója pedig az árok elé kiugrálva úgy szórták közéjük kézigránátjaikat, hogy orosz részről alig dördült el néhány fegyver. Az egész kis ellenlökés tarthatott 10-15 percig, és az orosz máris ott hagyott a drótok között és előtt mintegy 30-40 halottat vagy magával tehetetlen súlyos sebesültet. A többi pedig futni volt kénytelen anélkül, hogy a papi kísérettel vezetett huszárok közül csak egynek is baja történt volna.

Órákon keresztül üvöltöttek a magukkal tehetetlen, súlyosan sebesült muszkák a drótokon túl, vagy éppen azok közé keveredve, míg úgy éjfél tájra már elhallgattak. Ekkorra már ugyanis ha el nem is vérzett, de megfagyott mindegyik. Azon célból, hogy a jajgatók közül egyet is behozzunk, a dróton túlmenni nem volt tanácsos, mert ott a bozótokban leselkedhetett az orosz. Az átjáró kapu pedig jóval odébb volt jobbra, hogy cirka 200 métert oldalt kellett volna mozogni az esetleg ott leselkedő ellenség előtt. Így tehát maradtak, ahogyan a huszárfegyver intézte sorsukat.

[...] Szerencsére a már tegnap megérkezett hideget most hóvihar követte, s úgy betakarta őket, hogy reggelre már csak négyet lehetett látni: kettő fel volt akadva dróton, kettőnek pedig a felhúzott térde emelkedett ki a hóból.

Erről az eseményről sem parancsnokomnak, sem a hadosztályparancsnokságnak ezen az estén nem küldtem külön jelentést. Szende páter volt az, aki végignézte, s ő volt az is, a fővédelmi vonalban gazdámmal közölte, hogy mi történt. [...] Bevonult Kolbinóba a hadosztályparancsnokságra és ott részletesen tájékoztatta vitéz Szabó László vezérőrnagy urat az előtte lejátszódó eseményekről.

1942. december 25.

A század az előző napi elosztásban. A védőkörletre két tüzérségi becsapódás. Rohamjárőr gyakorlatok folynak.

Hadosztályparancsnokom, vitéz Szabó László vezérőrnagy úr este 17 órakor meglátogatott, harcos bajtársaimmal elbeszélgetett. Minden huszárnak hozott 100-100 cigarettát, 2-2 deci rumot és 30-30 deka szalonnát. Engem a szolgálatból levált Versényi százados. Hadosztályparancsnokom autóval Kolbinóba visz, ahol meleg fürdő várt. Fürdés után finom vacsorát kaptam hazai borral, s hajnalig elbeszélgettünk. A hadosztály vezérkari tiszt[118] *úgyszólván minden szavamat feljegyezte. Nem tudom mi sült volna ki ebből a jegyzetből, ha később ő is életét nem adta volna a szent ügyért.*

A meleg fürdő, jó vacsora és a bor kissé megpuhított. Álmos voltam nagyon. Észre vették az urak is, de fel is mentettek. Azt mondotta a vezérőrnagy úr: „Nem baj Lajosom! Ásítozzál, de beszélj és igyál!"

Hajnali 3 órakor vittek vissza gépkocsival szakaszomhoz, ahová elkísért vitéz Szabó László vezérőrnagy úr, Létz József vezérkari százados és Szende páter. Kaptam két liter bort és egy liter konyakot karácsonyi ajándék címén. Ezt Versényivel testvériesen megfeleztem; úgy is illett, mivel távollétem alatt önzetlenül vállalta helyettesítésemet.

---

vett részt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. Harctéri szolgálata 1943. június 9-től folytatódott, s november 8-ig a galíciai területen megszálló feladatot ellátó 121. könnyű hadosztály protestáns vezető lelkésze volt. A második világháború utolsó heteiben, 1945. április 3. és 15. között az SS 26. (2. magyar) „Hungária" fegyveres-gránátoshadosztály megbízott vezető lelkészi tisztét látta el.

[118] Feltehetően a 7. könnyű hadosztály vezérkari főnökére gondolhatott a naplóíró. A megfogalmazás azonban pontatlan, mivel egy könnyű hadosztály-parancsnokság állományában több vezérkari tiszt is teljesített szolgálatot.

1942. december 26.
A század a december 23-i elosztásban. Semmi esemény nem történt. Rohamjárőr gyakorlatok folynak.
Nem történt semmi. Ellenség részéről volt ugyan vak lövöldözés, de ez eseménynek nem számíthatott.

1942. december 27.
A század a december 23-i elosztásban. 20 mázsa szénát és 25 mázsa szalmát felvételezett. A rohamjárőr gyakorlatok folynak.
1942. december 27–31. Arra való hivatkozással, hogy már igen sok borsot törtünk a velünk szemben álló, túlerővel rendelkező ellenség orra alá, korlátozták a két drót között elterülő senki földjére irányuló járőrözést. Huszár bajtársaim azonban – előttem akkor még ismeretlen oknál fogva – folyton járőrözni akartak. Nem tudtam mi van velük, hogy folyton hajtanak. A férfiúi bátorságom megóvása érdekében azonban mennem kellett, ha tetszett, ha nem. Századparancsnokom is kénytelen volt a járőrmeneteket engedélyezni, mert a század harci hírnevét ez a szakasz tartotta fent. Annyira szorgalmazták a járőrözést, hogy egy éjszaka kétszer is kihajtottak. Ők könnyebben voltak, mert 35 emberből egy menetben csak hétnek kellett részt venni, de nekem mindig talpalnom kellett, mert ők menni akartak, de mindig csak velem. Ezeken az éjszakákon rettenetes hidegek voltak. Járőrmeneteim pedig annyira balul sikerültek, hogy oroszra nem találtunk. A nekivadult szakasz azonban kitartóan hajtott járőrbe.
Szilveszter éjszakáján ellenálltam, s nem mentem, mondván, hogy holnap megyek, de ma akármi is lesz, ünnepelek. Ezen az éjszakán annál is inkább nem volt kedvem menni, mert Bor Ferenc[119] *(civilben szitakötő mester) őrvezető már tegnap hátrament egy csomó cigarettával a vonal mögötti falvakba, s a lakosságtól vásárolt 10 tyúkot és négy kakast, amiből remek szilveszteri vacsorát varázsolt. Emellé ezen az estén legális úton is kaptunk fél-fél liter bort. Nekem Witzmann Ferenc*[120] *karpaszományos őrmester, a felvételezőnk, még külön szerzett két liter bort és egy hét decis üveg pezsgőt. Gazdag szilveszter volt ez, de ki is tartottam ama elhatározásom mellett, hogy ma nem mozdulunk!*
Lehet, hogy igazam volt, hogy nem mentem, mert minden harcosban bent volt a fél liter borocska és bizony olyankor már könnyebben elhamarkodja az ember a dolgát, ha esetleg ellenségre bukkan. Rengeteg ember fizetett már életével azért, mert harcban ittas állapotban volt.

1942. december 28.
A század az előző napi elosztásban. Állások műszaki berendezésének javítása. Önként jelentkezők gyorslövésben és kézigránáttal való dobásban történő kiképzése.

1942. december 29.
A század az előző napi elosztásban. A műszaki berendezések javítása tovább folyik. Az önként jelentkezők kiképzése folytatva. Az állások mögé két tüzérségi lövedék csapódott be.

1942. december 30.
A század az előző napi elosztásban. A műszaki berendezések javítása tovább folyik. Az önként jelentkezők kiképzése tovább folyik. Más esemény nem történt.

1942. december 31.
A század az előző napi elosztásban. Az állásban a műszaki berendezések javítása folytatva. Az önként jelentkezők kiképzése folytatva. Peskovatkán 19 h-kor az I. és IV. szakasz háza leégett, a felszerelés nagy része bent égett.

1943.

1943. január 1.
A század az előző állásban (4/III. zászlóalj védőkörlete) véd. Műszaki munkálatokat hajt végre és az árkokból a havat takarítja el.

---

[119] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[120] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

Este 21 órakor minden bevezetés nélkül kezembe nyomott Vidák István[121] *őrvezető egy kis papírt, amire hét név volt felírva. Kérdésemre, hogy mi ez, azt jelentette, hogy az éjszakai vállalkozásra az a hét ember jön, akinek a neve a cédulára fel van írva. Parancsoljam meg az indulás időpontját. Nem tagadom, kényszerítve éreztem magamat, de nem árultam el, hogy nincs kedvemre a menet. Parancsoltam: „Indulás 23 órakor! De készüljön fel egy másik járőr is, akikkel – ha baj nem ér az első járőrmenetben bennünket – hajnali 4 órakor indulok! A hajnali járőr neveit is kérem ide." Mindkét járőrmenet szerencsésen lezajlott, de eredmény nélkül.*

1943. január 2.

A század előző állásában véd, a műszaki berendezések megerősítésén dolgozik. Éjjel 23 h 30 I-ra fogolyvallomás alapján nagyobb orosz támadással számol, mely azonban nem következett be. Mosztiscse felé 21 körül erős saját zárótűz, mely kb. 5-6 percig tartott, utána csend lett.

24 órai indulással hajtottunk végre egy járőrmenetet, de eredmény csak a fáradtság volt. A helyzet ugyanis az volt már, hogy a sorozatos megzavarás után az oroszok kiürítették előőrs vonalukat és hátrahúzódtak fővédelmi vonalukba. Ott pedig oly hatalmas drótsövény volt kihúzva és mellé még tele magas hófúvással, hogy azon csendben átjutni lehetetlen volt, ők pedig nem mertek kijönni a két vonal között elterülő Don jegére és senki földjére.

1943. január 3.

A század az előző védőkörletben véd és műszaki megerősítéseken dolgozik. Hertelendy Dezső zászlós 29 fővel és 90 lóval 8 napos gyalogmenetben útba indult a lóátteleltető állomásra. Délután folyamán orosz részről 8 nehéz tűzgép lövedéke csapódott be a század védőkörletébe, s a harckocsi elhárító árok építésén dolgozók közül Papp Sándor tizedest egy szilánk az orrán gyengén megsebesítette. Papp szolgálatképes maradt.

1943. január 3–4. Este, úgy 20 óra körül, mikor már a hátulról behozott meleg ételt elfogyasztottuk, nyírfa dorongokból összeállított ágyamon heverésztem, Papp Sándor szakaszvezető kérdezte, hogy mikor megyünk járőrbe? Parancsom: „Éjjel két órakor indulás hét fővel. Megbeszélés 1 óra 30-kor a jobb szélső bunkerban!"

Papp elment, s magamra maradván ráértem gondolkozni. Ekkor határoztam el, hogy történjék bármi, de ma addig vissza nem jövök, amíg valamit nem cselekszünk. Éjjel 2 óra öt perc volt, amikor nekivágtunk a senki földjének. Csikorgó hideg, s mellé szörnyű szélvihar. Úgy másfél órás bolyongás után leültem. Mellettem Tóth tizedes volt. Jobbra és balra 200-200 méterre 3-3 huszár. A szörnyű hideg miatt 8-10 perc múlva újból nekivágtunk kilátástalan utunknak. Vagy 20 percet bandukolhattunk már megint a bozótos Don-part vidéken, amikor tőlünk balra, de már inkább a hátunk mögé maradva, a hóból előugrott mintegy 14-15 orosz, és rohant felénk a szokásos ordítás kíséretében. Szerencsére ugyanabban a pillanatban, még minket, a veszélyben levőket is megelőzve a tőlünk jobbra, velünk párhuzamosan mintegy 200-250 méterre előrehaladó Kimbauer-csoport megnyitotta a tüzet, s három géppisztollyal középörkölt a felénk rohanó orosz csoportnak. Csakhamar pánik ütött ki a bennünket élve elkapni igyekvő oroszok között, mert mi Tóthtal megadás helyett kézigránátot dobtunk közéjük, s aki a robbanások után még bírt, az menekült is. Most azonban a baloldalt előrehaladó csoport is megnyitotta a tüzet. Végezetül négy halott, négy sebesült és három egészséges orosz a kezünkbe került. Az oroszok bemondása szerint 16-an voltak, tehát ötnek sikerült elmenekülni. A halottak között volt maga a járőrparancsnok, a főhadnagyuk is. A négy sebesült valahogy bevánszorgott a saját lábán. A négy halottat a három egészséges orosz és huszáraim hozták be. Mikor állásainkhoz visszatértünk a négy halottat a bunkerunk elé tettük le, a többit pedig betereltük a bunkerba, hogy ott kikérdezzük őket.

Első lépés volt, hogy kaptak egy-egy kupica rumot és egy-egy cigarettát, s közben folyt a sebesültek bekötözése. Én Sepa huszár tolmácsolása mellett egy orosszal tárgyaltam, a többi addig hátrább állott, illetve velük a kíváncsi huszárok foglalatoskodtak. Mikor az előttem álló orosz a felhörpintett rum áraként mindent kiadott magából amit tudott, akkor egy másikat szólítottam elő. Ez előrébb lép ugyan, de közben a nadrágját húzogatja magára. Nem tudtam miért öltözik a muszka, hát megnéztem, mi történik ott hátul. Nagy meglepődésemre a többi is a nadrágjával bíbelődik. Nem tudtam, miért

[121] Vidák István (Kastélyosdombó, 1920. augusztus 15. – Bolgyirevka, 1943. január 12.) őrvezető. Szívlövés következtében hősi halált halt.

csinálják. Nem is kérdezősködtem, de éreztem, hogy itt valami olyan történt, amit én nem szoktam alkalmazni. Amikor a kikérdezés megtörtént és a foglyokat a fővédelmi vonalba való hátrakísérés végett a bunker elé rendeltem, azt tapasztaltam, hogy a bunker előtt fekvő négy halott orosznak is meg van oldva a fölső és alsó nadrágja. Megkérdeztem, hogy ugyan mire jó ez, de mivel kielégítő választ nem kaptam, nem forszíroztam tovább a dolgot. Nem beszéltem róla többet, pedig foglalkoztatta a fantáziámat.

A három egészséges orosz gyalogszánon húzta a négy halottat maga után fel a fővédelmi vonalba, a négy sebesült pedig ballagott a szán után. Elmentem a szomorú menet után magam is, hogy gazdámnak beszámoljak az éjszakai eseményekről. Ő ilyenkor szerette, hogyha személyesen is elmondtam a történteket, nemcsak írásban. Meg hát ilyenkor kinézett pár kupica rum is, ami most jól is jött, mert az enyémet odaadtam a muszka foglyoknak.

Mikor visszaértem az előőrsbe, már úgy 8 óra lehetett. Illés János[122] *őrvezető egy kis hazai süteménnyel és kolbásszal kedveskedett, s utána jó meleg feketekávé is került, rummal fűszerezve. Amit kaptam, azt elfogadtam és elfogyasztottam. Így cselekedni ennél a lelkileg eggyé olvadt társaságnál kötelező volt. Fennhéjázó, pöffeszkedő alaknak kiáltott volna ki ez a személyemhez oly meleg szívvel ragaszkodó 35 huszár, ha csak egyszer is visszautasítottam volna a nagyrabecsülésük jeleként felajánlott hazai falatot. Befejeztem a reggelizést, meglátogattam a másik két bunker lakóit, s utána lepihentem. Nyírfa rönkökből készült fekhelyemen hevertem már, mikor Tóth tizedes odakuporodott fejemhez és halkan mondotta: „Most tessék rám figyelni, nagyon érdekeset fogok mondani. De azt, hogy megmondtam, senkinek nem szabad kettőnkön kívül tudni! Az a hír terjedt el ugyanis, hogy mi női zászlóaljjal állunk szemben. Ezért kellett járőrbe menni, ha volt rá szükség, ha nem. A szakasz, mikor hírét vette, hogy velünk szemben nők állnak, elhatározta, hogy bármi is történjék, de női orosz katonát fog. Megmondani azonban nem mertük, mert féltünk, hogy úgy majd nem tetszik velünk jönni. Most, hogy az éjjel kézre került az a 11 orosz, elhatároztam, hogy megmondom a valót. Ezért volt az, hogy minden orosszal letolattuk a nadrágját, hogy megtudjuk nő-e, vagy férfi."*

Nem mondom élmény volt ez is, de sok hideget ki kellett állnom és sok fáradtságot voltam kénytelen elviselni, mire a miértjét megtudtam. Nem is bosszantott, sőt, örömmel könyveltem el szívemben, hogy még mindig van életkedv ezekben a hajszolt emberekben.

1943. január 5.

A század előző állásában véd és műszaki megerősítéseket hajt végre. Mékli Lajos őrmester[123] 27 fő és 84 lóval 8 napos gyalogmenetben útba indult a lóátteleltető állomásra. Rohamraj részére kézigránátdobás.

1943. január 4–11. Békésen vagyunk, kiemelkedőbb események nélkül. Nagy olvadások vannak. Járőrmenetek nincsenek. Itt-ott ágyúdörrenés és utána újra hosszú csend. Vihar előtti csend volt ez.

1943. január 6.

A század előző állásaiban véd és folytatja az állás műszaki megerősítéseit, a védőállástól jobbra levő 11 üres bunkerben pedig megtévesztést célzó fűtést végez. 14–15 h között a védőkörlet területén 6 darab ellenséges lövedék csapódott be, embersérülés nem történt.

1943. január 7.

A század előző állásaiban véd és műszaki megerősítéseket végez (harckocsi elhárító hófalat emel), s a védőállástól jobbra levő üres (11) bunkerben megtévesztést célzó fűtést eszközöl.

1943. január 8.

A század előző állásaiban véd és éjjel folytatja az állás műszaki megerősítését, hófalat emel, a védőállástól jobbra levő üres bunkerekben pedig az ellenséget megtévesztő fűtést végez.

1943. január 9.

A század előző állásaiban véd, éjjel pedig folytatja a műszaki megerősítést, harckocsit elhárító hófalat épít. A golyószórós rajok villaállványt készítenek a golyószórós fészkek helyén légvédelmi

[122] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[123] Mékli Lajos (Sopronbánfalva, 1912. – ?) továbbszolgáló szakaszvezető, később őrmester.

tüzelőállásra. 16 h-kor az önként vállalkozókból 16 fő lövészetet hajt végre sötétben. 21 h-kor bombavetők repültek be, egy repülő a Bondor-körletre[124] bombát dobott.

1943. január 10.

A század előző állásaiban véd, éjjel harckocsi elhárítást célzó hófalat épít. 23 h-kor az önként vállalkozók közül 19 fő lövészetet hajt végre.

1943. január 11.

A század előző állásaiban véd, éjjel harckocsit elhárító hófalat emel. 0 h 15 I-kor egy ellenséges repülő a védőkörlet felett kelet-nyugati irányba átrepült, s a körleten kívül „Sztálin-gyertyát"[125] dobott.

1943. január 12.

10 h 30 I-kor riadó. Kalinyinből a századtörzs állásba megy. 12 h-kor a század eltolódásra parancsot kap. 16 h-kor Kalinyinből elindul Bolgyirevkára, beérkezik 20 h-kor, onnan éjfélkor Bolgyirevkától északra (bunker-harcálláspont) védelembe megy. Ellentámadásra oda az éj folyamán német harckocsik beérkeznek. 11 h-kor Tapody főtörzsőrmester alatt 7 fős járőr a Jaryw-Riegel-re[126] és egy 155-ös magassági pontra kimegy, felveszi a Koppány-csoporttal az érintkezést, attól keletre orosz felderítő egységek közé behatol, ahonnan ellenséges tüzet kap.

A m. kir. Honvédség 2. hadseregének fekete napja. Reggel 8 óra körül óriási pergőtüzet zúdított vonalunkra az orosz. Úgy három órás ágyúbömbölés után pedig megindult a harckocsik és a rengeteg ember rohama. A roham a 4. és 35. gyalogezred és a mi állásaink ellen irányult. A 35-ösök és mi fényesen visszavertük a megismétlődő rohamot, de a 4. gyalogezred 2. századánál sikerült betörniük. A betöréstől jobbra és balra pedig felgöngyölítettek egy nagy részt. A gyalogság megingott és az így ütött résen mélyen behatoltak Bolgyirevka felé. E napon minket a 4. gyalogezred megsegítésére rendeltek Bolgyirevkára. Úgy 15 óra lehetett, amikor védőállásomat átadtam Ködmön József 37. gyalogezredbeli főhadnagynak. Osztás János, Csányi Mihály és a múlt év december 15-én éjjel mellékük sorakozott bajtársak síremléke fölött még elmondtam rövid imámat, s búcsúztam tőlük is örökre. Búcsúim végén, keresztvetés közben látni véltem, hogy az előttem sorakozó nyírfa keresztek – amelyek az alattuk örök álmot alvó magyar férfiak becsületét, a magyar hűséget, a magyar hit örök szimbólumát hirdetik [...] – megmozdultak. Tisztelegtem, s tovább mentem. Ekkor már harcostársaim is indulásra készen egybegyűltek, és véglegesen elhagytuk azt a helyet, ahol hat kemény hét leforgása alatt Isten segítségével oly ragyogó sikereket ért el ez a keresztény szellemben élő, Istent, hazát védő 35 huszár; hogyha katona valaha álmodott ragyogó fegyvertényekről, hírnévről, becsületességről és dicsőségről, az csak ilyenről álmodhatott, felemelőbbről nem.

24 óra volt, amikor századunk beért Bolgyirevkára. Érkezésünk után azonnal járőrbe küldtek Uriv felé a Jaryw-on[127] át. Itt egy ügyetlen ember, Nagy Mihály[128] nevű tartalékos hadnagy által adott rossz tájékoztatás folytán rossz irányba mentünk, hogy végül nem a kapott feladatomat oldottam meg, hanem tévelygésemben egész más, a felső vezetés részére felbecsülhetetlen értékű feladatot hajtottunk végre.

---

[124] A 7. könnyű hadosztály 35/I. zászlóalja 2. puskásszázadának Gyevica falu szélén kialakított védőkörlete. Az alakulat parancsnoki teendőit 1942. október elejétől Bondor Vilmos (Hosszúfalu, 1915. szeptember 6. – ?) hadnagy, 1943. augusztus 1-jétől főhadnagy látta el. Kitűnt az 1943. januári védelmi és elhárító harcokban. A magyarországi hadműveletekben 1944. augusztus végétől mint századparancsnok a 8. tábori póthadosztály 12. tábori pótgyalogezrede kötelékében vett részt.

[125] A szovjet hadseregben éjjeli harcok során terület-megvilágításra alkalmazott, repülőgépről ledobott, rendkívül erős fényű, ejtőernyőn aláereszkedő világító patron német és magyar katonák általi nem hivatalos elnevezése.

[126] Az uriv–sztorozsevojei szovjet hídfőállás előtt, a Peskovatka–Bolgyirevka–Novo Uszpenka–Arhangelszkoje vonalban húzódó, védőárkokkal, óvóhelyekkel többé kevésbé kiépített hátsó védőállás korabeli elnevezése.

[127] A Donba ömlő kis patak német elnevezése.

[128] Személyére vonatkozóan adatokkal nem rendelkezünk.

Mikor rájöttem, hogy nem jó irányba jöttünk, már beértünk abba a vonalba, ahonnan a 4. gyalogezredet délben kiverték. Az itt látottak alapján védelmére kelek a 4. gyalogezred 2. századának és jobb- és balszomszéd századainak, akik a betörés gyújtópontjában voltak. Isten és ember előtt állítani merem, hogy ezek a századok nem adták olcsón a magyar becsületet. A 4-esek árka ugyan az orosz tüzérség által tönkre volt lőve, de az árok előtt húzott drótsövény előtt és között rengeteg muszka hevert. Köztük még sokan éltek, de a vadállat nem szedte össze súlyos sebesültjeit. Ezek reggelre mind ott fagytak meg, noha sokan felgyógyulhattak volna, ha segítséget kaptak volna.

Később megtudtam, hogy volt is miből halottat és sebesültet csinálni, mert csak erre az egy ezredre öt hadosztály támadott, ami testvérek között is minden magyarra 10 orosz. Visszafelé jövet több orosz csoportot ugrasztottunk szét, a reggelre tervezett ellentámadáshoz pedig fontos adatokat szereztünk.

1943. január 13.

A század járőreivel a bunker-harcálláspontot biztosítja. Ellentámadás indul 6 h 45 I-kor. A század 10 főnyi járőrt küld Novo Uszpenka felé felderítésre és a horhosokba esetleg beszivárgó ellenség elreteszelésére. A század 2-5 főnyi járőrével a bunker-harcálláspontot körben biztosítja. 12 h-kor parancsot kap az eltolódásra Bolgyirevkára. Ott a gyümölcsösben (Bolgyirevka északkeleti része, az ún. „rohadt sarok") felveszi és rendezi a gyalogságot, ideiglenes védőállást foglal, s az erős ellenséges tűzben kitart. A század Bolgyirevka körül az erős ellenséges tüzérségi és páncélos tűzben 15 h-ig tart ki. Akkor rendezve utolsónak hagyja el Bolgyirevkát. A század vesztesége egy halott (Vidák) és egy sebesült (Buzás?) A visszavonuló német páncélosokkal Novo Ivanovszkijig megy. Ott Versényi százados a német páncélosok parancsnokával az együttműködést megbeszéli, és sündisznóállást foglal Jablocsnojén. Novo Ivanovszkij időközben – az Orkonyi-járőr felderítése nyomán – orosz kézre került. A Tapody-járőr északra derít fel.

Az éjszakai járőrszolgálatból való visszatérés után századunk, a 4. gyalogezred egy zászlóalja, Koppány őrnagy[129] *százászlóalja és Oemichen német alezredes páncélos zászlóalja*[130] *Bolgyirevkától északkeletre ellentámadást hajtott végre. A támadás szépen haladt előre, s már-már azt hittük, hogy miénk a győzelem. Úgy 11 óra körül már a bolgyirevka–urivi úton a 158-as magassági pontot is elhagyta századunk, s a német páncélosok is lépést tartottak velünk. Sajnos balról a 4-esek és a Koppány-zászlóalj támadása elakadt. A 160-as dombvonulaton erős páncélos-csoport tört rájuk, ami megrendítette az arcvonalat. A német páncélos-csoport gyenge volt a nagy tömegben előretörő orosz T–34*[131]*-esekhez képest. Repülőink a sűrű köd miatt fel sem tudtak szállni. Minden, ami rossz volt, az hozzánk csatlakozott. Elhagyott bennünket az Isten. Ő is a sötétben bujkáló oroszt segítette. Ködöt is teremtett neki, hogy az alatt lapulhasson, a mi repülőink pedig tehetetlenül távol maradjanak tőlünk.*

12 óra körül felszakadt a köd. Nagy csapat orosz foglyot hajtottak a 4-esek Bolgyirevka felé. Német és orosz páncélosok égtek Uriv előtt a 160-as és 158-as dombokon. Menekülésszerű visszavonulás Urivtól északnyugatra a patak nyugat felé húzódó völgyében. Szélvészszerűen száguldott a hír, hogy óriási erővel támad az orosz. Délután 1 óra körül érkezett a szomorú parancs, hogy visszavonulás Bolgyirevka északkeletre. Századunk ügyesen, zavarodás nélkül leszakadt az ellenségről és visszavonult. Bolgyirevka északkeleti részét valami oknál fogva rothadt saroknak hívták.

---

[129] Koppány Béla (Budapest, 1901. október 12. – ?) őrnagy. A 2. hadsereg hadműveleti területére, a 4. gyalogezredhez 1942. szeptember 29-én került ki. 1943. január elejétől a III. hadtest – sí-, géppuskás-, tüzér- és utász alakulatokból álló – ún. villámcsoportjának parancsnoka volt. Ezen harccsoport felállítása azon célból történt, hogy amennyiben az arcvonalat nagyobb ellenséges támadás éri, gyorsan mozgatható és bevethető tartalékerőt jelentsen. Január 28-án lábfagyással kórházba szállították.

[130] Az 1943. január 19-én meghalt Oemichen német páncélos alezredes által irányított és a Cramer-hadtest részét képező 700. páncélos-csoport állományába 1943. január 3-án 27 darab Pz. 38 (t) harckocsi és 9 darab hosszú csövű 75 mm-es rohamlöveg tartozott. 1943. január 13-án délelőtt a Bolgyirevkától északra levő magaslaton a szovjet 150. harckocsidandár túlerejű támadása következtében szinte teljes egészében megsemmisült, csak 4 harckocsija és 2-3 lövege tudott megmenekülni.

[131] A T–34/76 típusváltozatról van szó. Szovjet közepes harckocsi, tömege 30 tonna, páncélzatának vastagsága 15-52 mm. Legnagyobb sebessége úton meghaladta az 50 km/h-t, kezelőszemélyzete 4 fő. Fő fegyverzetét egy 76,2 mm-es harckocsiágyú jelentette, melyet két 7,62 mm-es géppuska egészített ki. Ezen típus a szovjet harckocsicsapatok gerincét képezte a második világháborúban.

Ennek a rothadt saroknak az árkaiban foglaltunk mi védőállást. De itt volt már a segítségünkre érkező 7. gyalogezredbeli zászlóalj is Bagi Vilmos százados[132] *parancsnoksága alatt. Itt ellenséget még nem láttunk, csak erős tüzérségi tűzben voltunk, amikor parancs érkezett újabb visszavonulásra. Elvonult a német páncéloscsoport, elvonultak a Bagi- és Koppány-zászlóaljak és a 4-esek egy része és végül pedig elvonult a mi századunk is a Gyevica-patak völgyében Dubovoj felé. Szakaszom pedig azt a parancsot kapta, hogy újabb parancs érkezéséig ott marad és védi Bolgyirevkát. Szakaszunk velem együtt 36 fő, két szán és négy ló, hét géppisztoly, három golyószóró, 26 karabély, hat láda kézigránát, 30 darab tányérakna. Kézifegyverekhez és tűzgépekhez lőszer bőségesen.*

Gyengének találtam ugyan szakaszomat ott, ahonnan már olyan nagy erő visszavonulni volt kénytelen, de egy szemrebbenéssel sem árultam el bajtársaimnak, hogy lelkileg küszködöm. Századparancsnokom utolsónak indult a század után. Mielőtt elhagyott bennünket, harsány hangon kiabálta fáradt, szomorú szakaszomnak: „Fiúk! Most vigyázzatok! Ne hagyjátok cserben a huszár nevet! Vigyázzatok magatokra és parancsnokotokra, de mindenek felett a huszárbecsületre! Tirajtatok a hadosztály és a velünk küzdő német páncélosok szeme!"

Tudtam, hogy egy magasabb cél érdekében fel vagyunk áldozva. Látható volt Versényin is, hiszen a szemembe se mert nézni. Pedig ez a Versényi milyen nyílt, becsületes ember.

Igen? Rajtunk a hadosztály szeme? Hát legyen rajtunk! S ezzel lelkemben helyére ugrott a rugó. Nem éreztem magam elhagyatottnak. Erőt és megbecsülést éreztem magam körül. Hogy valamit mondjak, harsány hangon kérdeztem: „Mi a rohamszakasz jelszava? Bátraké a szerencse!" – jött vissza a felelet. „Isten adja, úgy legyen!" – válaszoltam, és ezzel meg is voltak beszélve az elkövetkezendők részletei. Tudtam azt, hogy most kezdődik a mi háborúnk. Tudtam, hogy azért van a rohamszakasz, hogyha kell, állja is a helyét. Tudtam, hogy az az ember, aki sokat beszél, keveset cselekszik. Nem találtam most sem indokoltnak a sok beszédet, de annál keményebben felkészültem a cselekvésre, mert hát rajtunk a hadosztály szeme!

Elment a főcsapat Dubovoj felé, de megjött az orosz Uriv felől. Négy darab T–34-es bújt elő a 158-as domb mögül és teljes lendülettel nekiiramodott az általunk védett Bolgyirevkának. Rövid idő múlva követte őket az orosz gyalogság is. A páncélosok gyorsan befutottak, de szerencsére a gyalogosok csak lassan tudtak cammogni a nagy hóban. Két páncélos ránk jött, kettő pedig befutott a községbe. Robbantó részlegem Vidák István őrvezető irányítása mellett a ránk jövő kettőt tányéraknával oly gyorsan harcképtelenné tette, hogy azok meg sem tudtak mukkanni. Majd pedig a községben bolyongó másik kettőt vették üldözőbe és sikeresen aláhúzták mindkettőnek az aknát. Így most már négy orosz páncélos hevert tehetetlenül, letépett hernyótalppal védőkörletünkben és személyzetük is búcsút vett örökre az élettől. A hozzánk futó két harckocsi az árokban lévő szakaszt akarta letaposni, de ráfizetett.

Amíg Vidák és társai bent a községben az oda berohanó két páncélossal viaskodtak, mi az árokban láthatatlanságra törekedve vártuk a lassan cammogó gyalogosokat. Csak akkor nyitottuk meg a tüzet, amikor már kb. 200 méterre megközelítettek bennünket. De ekkor oly hatásos tüzet zúdított ez a lelkes kis csapat, hogy a közeledő muszka azonnal futni kezdett. A huszárok tovább lőttek, így a nagy hóban menekülő oroszok el is hullottak.

E kis csetepaté közben a tőlünk északra húzódó völgyből a 4. gyalogezred egyik zászlóaljához tartozó legénység, tisztjeit elhagyva, különösebb cél nélkül futott hátra. De felmenni a dombra nyilván nem mertek, és így a mi balszárnyunk mellett akartak elhúzni. A jó Isten adta talán a gondolatot, hogy ezeket a megriadt, eszeveszetten menekülő embereket felfogjam.

– Hová futnak? – kérdeztem tőlük.

– Nem tudjuk kérem, de jön az orosz és hátra kell menni, mert bekerít bennünket!

– Nem igaz! Nem jön! Hanem nézzenek oda – mutattam a domboldalban fekvő orosz halottakra és a dombtetőn futó oroszokra. Azok ott hátra futnak, ezek itten mind halottak, vagy járni képtelen súlyosan sebesültek. Hát mire ez a nagy izgalom? Mindannyian visszamegyünk, ha kell, de most még nincs itt az ideje. A huszárok vonalában tüzelőállás! – volt a parancsom.

Szívták bakapajtásék a fogukat, de később megjött a kedvük.

---

[132] Bagi Vilmos (Szelevény, 1915. január 25. – Márianosztra, 1960. április 6.) százados. A 2. hadsereg keleti hadszíntéri harcai során 1942. június 22-től október 3-ig a kecskeméti 7/I. zászlóalj géppuskásszázadát, majd 1943. január 13-i sebesüléséig a 7/I. zászlóaljat vezette.

Alig rendezkedett be az első, máris megjelent egy még nagyobb csoport ugyanabból az irányból, de ezek is tisztjeik nélkül. Panaszkodtak, hogy elhagyták őket tisztjeik. Most azt sem tudják, merre kell menniük. „Sebaj fiúk! – mondtam nekik. Itt vagyok én, ne búsuljatok! Nézzetek oda! Ott hevernek már a felrobbantott orosz páncélosok. S nézzétek! Ami a domboldalon fekete, azt mind huszárkéz szögezte oda. De hiszen itt vannak már ezredtársaitok is. Tüzelőállásba indulj!"

Nem sokat kellett türelmetlenkedni a gyalogosoknak, mert újból előbújt három páncélos és most már rengeteg orosz gyalogos. A páncélosok sorsát robbantó részlegemre bíztam. Nem csalódtam, mert felrobbantották mind a hármat, személyzetét pedig felkoncolták maradék nélkül. Többet, ragyogóbbat ettől a részlegtől nem kívánhattam. Áldja meg a jó Isten mindnyájukat, és áldja meg az anyákat, akik a hazának adták őket.

Emitt azonban nehezen ment. A most már cirka 350 főre szaporodott gyalogosom nagyon félt. Türelmetlenkedtek, hogy ott tódul előttünk már 300 méterre az orosz és mi csak hallgatunk. Megjegyzések hangzottak el jobbról is, balról is. Folyton azon duruzsolt ez a hitét vesztett, megriadt tömeg, hogy elfognak bennünket a muszkák. A huszárok rendületlenül lelkesítették őket. Magam folyton azt hajtogattam: „Mindenki válasszon ki már előre magának egy oroszt, és hogyha tüzet vezénylek, azt lője le. Célzatlan lövést le ne adjon senki, mert az nem ér semmit. Vakvilágba való lövöldözés gyávaságot árul el. Életbiztosítást kötsz, amikor célzottan lősz!" Ilyen lelki előkészítés után adtam ki a vezényszót: „Minden magyar nyugodtan célozza meg a kiválasztott oroszát és lője le! Tűz!" Eldördültek a fegyverek, zakatoltak a golyószórók, pattogtak a géppisztolyok. A meglepett oroszok levágódtak a hóba, de a heves tűzben nem sokat tudtak tenni. Mintegy 15 perces küzdelem után az orosz vonal futni kezdett. Bakáim közül sokan kiugrottak az árokból és utánuk iramodtak. „Vissza! Vissza az árokba! – vezényeltem. Ne mozdulj, csak célzottan, nyugodtan lőj tovább, de mindig jól célozz!" Ide-oda kellett futkosnom az árokparton, hogy a rend és a harci kedv fennmaradjon. „Célba! Célba! Mindig célba lőj!" Ezt ismételgettem egész idő alatt. 28-30 fokos hideg lehetett ekkor, de csurgott rólam a víz. De az eredmény meg is lett! Megszámlálhatatlan hulla maradt vissza a Gyevica-patak völgyében és a 158-as domb nyugati oldalán. Robbantó részlegünk munkájának koronája, a hét darab páncélos roncsa pedig ott hevert a rothadt sarokban. Szerencsénk volt, hogy a 158-as és 160-as dombok közötti völgybe, ahonnan a 4-esek visszaözönlöttek, az oroszok nem mentek le, s így nekünk csak egyfelől kellett védekeznünk. Közben még egy 4-es csoport beérkezett az Uriv-patak déli nyúlványa felől, majd követte azt kilenc árva magyar, akiknek fehér hólepeljük egy színben volt már posztóruhájukkal. Törődött, piszkos, elfásult, szomorú kilenc ember volt ez. Látszott rajtuk, hogy ezek harcoltak, ott ült arcukon a vesztett csata minden keserűsége. [...] Tudomásukra hoztam, hogy bajtársaik is velünk vannak, és felhívtam őket a csoportunkhoz való csatlakozásra. Megmutattam nekik az előttünk elterülő domb oldalát borító orosz halottakat, s hozzáfűztem, hogy nekünk eddig még halottunk sincs.

Az orosz gyalogság eltűnt, itt-ott ágyúlövedék csapódik be, de árkunkat mindig elkerüli. Inkább a falut keresi. Jól is teszi, mert ott nincsen egy magyar se. Úgy 15 óra 30 perc körül volt az idő, amikor lovas hírvivő érkezett a következő írásbeli paranccsal: „A 7. könnyű hadosztály utóvédosztag parancsnokának, álláspontján. Az esetleg felfogott gyalogságot csoportokra tagolva küldje Dubovojba. 16 óráig jelenlegi álláspontján tartson ki, s utána vonuljon be ugyancsak Dubovojba. Versényi százados."

Mikor a parancsot elolvastam, aláírtam az átvételi elismervényt, odaadtam a hírvivőnek és így szóltam hozzá: „Nézzen oda a domboldalra, olvassa meg a felrobbantott páncélosokat, az hét darab, s nézze a felfogott gyalogságot. Ezt végeztük, ezt jelentse a kapitány úrnak! Isten vele! Induljon!"

A gyalogosok közt négy tisztest kerestem, mivel azok parancsnoksága alatt négy csoportban szándékoztam őket Dubovojba küldeni. Ekkor egy magyaros bajuszú, szép szál fiú ugrott ki elém az árokból, s tisztelgett: „Ófalvi Kosztka Vilmos százados[133] *vagyok, az itt levő gyalogosok zászlóaljparancsnoka." Hozzá képest kicsi rendfokozatom volt. Meg kellet volna lepődjek, de nem tettem. Mintha semmi sem történt volna, megmondtam nevemet, rendfokozatomat, s elnézését kértem, hogy eddig személyét nem vettem figyelembe. De valóság, hogy nem tudtam, hogy ő is ott van, mert a gyalogosok azt mondták, hogy régen megszökött a tisztikaruk.*

---

[133] Kosztka Vilmos, ófalvi (Budapest, 1912. június 5. – Sopron, 1996. november 12.) százados. 1942. április 24. és 1943. április 1. között mint a soproni 4/I. zászlóalj géppuskás századának parancsnoka vett részt a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. Harctéri szolgálata alatt két rövidebb-hosszabb időszakban – 1943 januárjában is – zászlóaljparancsnokát helyettesítette.

Ekkor derült ki, hogy az utolsónak beérkező kilenc ember a zászlóalj tisztikara. Tehát nem a tisztek hagyták el a legénységüket, hanem a legénység a tisztjeit. De amellett még előttem és szakaszom előtt azokat, minthogy azt állították, hogy a tisztek szöktek meg, befeketíteni is igyekeztek. És ha a kilenc leharcolt tiszt hozzám be nem érkezett volna, ma is a legénység állítását hinném. Holott a valóság az, hogy a tisztek harcoltak hűtlen legénységük helyett is. Merthogy harcoltak, azt elárulta küllemük. De a legbeszédesebb bizonyíték az volt, hogy csak kilencen voltak, holott egy gyalogzászlóalj tisztikara, még így a háború viszontagságai által megtépve is cirka 25 főből kellett volna, hogy álljon. Ott maradtak hát szegények a becsület mezején, míg legénységük előttem becstelennek igyekezett őket kikiáltani. Kosztka megköszönte, hogy felfogtam embereit és elvonult velük. E naptól fogva tudom, ha egy katona azt állítja, hogy őt tisztje cserben hagyta, akkor annak fordítottja a valóság.

Csodákat művelhet egy ember, [...] de beleszól dolgába a sors is. Ez történt most is. Nem tudtuk simán, veszteség nélkül megúszni [...] a bolgyirevkai küzdelmet. Az orosz állandóan erős ágyútűz alatt tartotta a községet, s egy lövedéknek áldozatául esett a hősök hőse, a T–34-esek réme, Vidák István őrvezető, aki 10 perc alatt kilehelte lelkét. Az egyik lőszeres szán súlyosan sebesült két lovát agyon kellett lövetnem.

Hazaszeretetre, hűségre és a szent kötelesség önfeláldozásig menő teljesítésére intenek Vidák István őrvezető utolsó szavai, melyek a habzó véren át szűrődtek ki ajkai közül: „Körtvélyesi őrvezető! Átadom a rohamszakasz robbantó részleg parancsnokságát!" [...] Ha a jó Isten valóban rendelkezik egy másik világ felett, akkor Vidák őrvezető a másik világon kapta meg az Istenért, Hazáért életét feláldozó hősnek kijáró jutalmat. Mi, itt maradók, katonaszívünk sugallatát követve bámulatunkat, tiszteletünket és hódolatunkat fejezhetjük ki a távozónak. Csak gondolatban kereshetjük fel az áldott anyát, aki világra hozta a hőst, akit most Egek Ura táborába szólított. [...] Isten vezéreljen Vidák István őrvezető! Vonulj be új helyedre, s pihenj meg! [...] Te megtetted ezen a világon, amit lehetett! Te már nyugodtan bevonulhatsz a békésebb világba, de ott jelentsed a jó Istennek, hogy a magyar nemzetről ne feledkezzen meg!

A hős holttestét Plotavára küldtem, ahol Szende Ernő, a 4. gyalogezred tábori lelkésze temette el.

Bolgyirevkáról menet; századunkat már nem találtam Dubovojban. Égett ott már minden, ami számításba vehető volt. Csak az elvonult csapatok által letaposott hónyomokból és a szovjetek közeledésétől remegő orosz lakosságtól tudtam meg, hogy merre kell mennem.

Este, úgy 18 órakor Novo Ivanovszkij községben értük utol századunkat, de innen azonnal tovább meneteltünk Jablocsnij községbe. Itt már német alárendeltségben voltunk. A csoport körvédelemre rendezkedett be. Szakaszomat a község külterületére rendelték járőrözésre. Éjfél után orosz páncélosok jelentek meg a község nyugati szegélyén. Először nem is sejtettük, hogy oroszok, hiszen hogyan is jöhetnének nyugat felől! Szurok sötét volt. Az orosz nem látott, s ez volt a szerencsénk. Közvetlen a harckocsik mellett voltunk, de a kilétüket még mindig nem tudtuk. Hol mentek, hol megálltak, míg végül is az egyikből kijött két ember és gyalog kezdett előre tapogatódzni. Ekkor már gyanús volt a helyzet, s negyedmagammal rárohantam a két gyalogemberre. Oroszok voltak. Két huszár bekísérte őket a községbe, mi pedig tehetetlenül néztük a mellettünk morgó harckocsikat. Nem tudtunk tenni semmit, mert a legnagyobb hatású robbanóeszközünk a kézigránát volt. Az viszont hozzávetőlegesen csak annyit jelentene a harckocsinak, mintha nekem a fejemhez vágnak egy érett barackot. Tehát néztük őket tovább. Végre aztán magától megoldódott a dolog. A harckocsik elindultak a község felé. A mieink nem lőnek, holott a két fogollyal már régen ott kell legyenek a huszárok. Azt viszont tudtam, hogy a községben van 10 darab rohamlöveg és vagy ugyanannyi német harckocsi. Kínunkban kézigránátokat dobáltunk az orosz harckocsik oldalához, amik ugyan semmi kárt nem tettek, de a tájékozatlan oroszok gyorsan megfordultak és elpucoltak. Egyiknek a hirtelen fordulatnál valami szerkezeti hibája történhetett, mert az ott maradt, személyzete pedig gyalog futott el.

Századparancsnokom és a németek ránk fogták ugyan, hogy az egy harckocsit mi tettük tönkre és felfelé is úgy jelentették, de ezt nem tudtam elhinni, mert a kézigránátnak nincs olyan hatása, hogy egy ilyen otromba alkotmánynak ártani tudna. Azt azonban állítom, ha mi nem ügyeskedtünk volna, nagy baj lehetett volna a dologból. Oemichen alezredes, a német páncélosok parancsnoka, nagyon meg volt elégedve szakaszom tevékenységével, s ettől fogva már személyes ismerősök lettünk. Azt azonban, hogy „Tapody", sohasem tudta kimondani, hanem együttlétünk egész ideje alatt csak „Ludwig" volt részére a nevem.

1943. január 14.

Hajnalban a páncélosok a huszárszázaddal Plotavára mennek, s előtte az útkereszteződésnél utána felfejlődnek. Szecsődy zászlós két szakasszal Rubcovojban biztosít észak felé. Délben az egész század és a páncélosok Rubcovojra mennek, s ott sündisznóállást foglalnak. Elfogott orosz főhadnagy szerint északra a domb mögött a 25. orosz hadosztály gyülekezik. 4 h-kor riadó, a Plotava felé vezető úton ellenséges harckocsik és azokat zárt rendben követő ellenséges gyalogság tűnik fel. A huszárszázad a harckocsikon ezek leküzdésére Plotava nyugati része felé vesz irányt. Az emelkedőn a páncélvadászok elakadnak, s az előre menő egység kétfelé szakad. A huszárszázad gyalog Plotava északnyugati szélső házainál gyülekezik, onnan felderítéssel megállapítja, hogy az utat 3 orosz harckocsi lefogta. A visszajövő német páncélos egységgel (Borneman) az áttörést előrelendíti Plotava délnyugati részére. A páncélos egység a horhos mély havában elakad. Ellenséges gyalogsági tűzben a század a horhoson át délnyugatra az ellenséges gyűrűből kikerül, s a műút elérése után Kraszno Lipjére megy. (...) A huszárokat Peskovatka és Kalinyin között járőröknek osztották be. Sebestyén őrmester gyalogsági és tüzér beosztott honvédekkel 4 löveggel Peskovatka északi részén. 8 h 30 I-kor egy harckocsi és két gépkocsi (lövészekkel) jelenik meg. A harckocsit visszavonulásra késztetik, a két gépkocsit kilövik. A III. hadtest (Sárkány vezérkari ezredes) a századtól soron kívüli kitüntetési beadványt kér. 30 fok körüli hidegek.

Egész nap Plotava községtől keletre, Krasznij Pahar községtől délre a 32-es pont körül védtünk, különösebb esemény nélkül. Este azonban váratlan irányból Plotavát orosz páncélos támadás érte. Részünkre kiút csak Plotaván keresztül volt. Választani kellett tehát vagy a gyáva megadást, vagy a férfiasabbat, az ellenségen való átharcolást. Ezen a napon szakaszom nem önállóan működött; kötelékben sodródtunk a tömeggel. Plotava be volt kerítve, már a nyugati szélén is oroszok voltak, de a sötétség és zűrzavar segített rajtunk: rövid harckocsi és kézifegyver lövöldözés után sikerült kihúzni a községből. A rendes úton már orosz páncélosok álltak, és csak a terepen lehetett mozogni.

Itt történt, hogy egy nagy német tehergépkocsi és egy harckocsi összeborult az egyik horhosban és Tomsics Flórián[134] *huszár közéjük szorult. Nem volt rajta Tomsicson a harckocsi vagy a gépkocsi, de amint a dombról csúszva maga előtt tolta a harckocsi a havat, azzal együtt odanyomta Tomsicsot a már fekvő tehergépkocsihoz. Szerinte az összeeséskor el is vesztette eszméletét és csak később, mikor magához tért és nem bírt kiszabadulni, kezdett el kiabálni segítségért.*

Mikor már kint voltunk a gyűrűből, és ki-ki a maga módján hálát adott Istenének, hogy megmentette, Tomsics akkor kezdett kiabálni segítség után. De egészen leleményes volt, mert nevemet kiabálta, s kért, hogy menjek vissza. Jól elhaladtunk már. Innen-onnan lő már csak a muszka, de a segélyért fohászkodó magyar mind elkeseredettebben kiabál. Hát mi legyen most? Szörnyű, az élettel pazarló cselekedet volt visszamenni. Biztos halál, ha az orosz észrevesz. Hiszen itt menekül cirka 300 katona, hát hogy mernék visszamenni azok közé, akik elől ezek menekülnek? Igen ám, de ott volt a szívem és a becsületem, és mindkettő azt mondta: ne tovább előre! Vissza, gyorsan vissza a kétségbeesettért! Meg kell őt menteni, ő is magyar! [...]

Mindenkinek tudnia kell, akinek lesz türelme ezt a kis katonanaplót elolvasni, hogy nagyon kikaptam századparancsnokomtól és Oemichen német alezredestől, amiért egyedül visszamenve kitettem magamat a felkoncolás lehetőségének. De tudja meg azt is, hogyha azért a kétségbeesetten kiabáló huszárért vissza nem mentem volna, akkor bajtársaim gyávának bélyegeztek volna. Mert nemcsak én hallottam ám a nevemre szóló segélykiáltásokat, hanem sok más is a magyar és német harcosok közül. Természetesen akkor nem volt idő a fontolgatásra hanem – „Bátraké a szerencse!" – nekilendültem és sikerrel is jártam.

Tomsics mindaddig kiabált, amíg oda nem értem. De ezt jól is tette, mert a sötétben csak így találtam rá. Csak a feje és egyik karja volt ki a hóból. Én is ideges voltam, és szó nélkül megkaptam kintlevő karját, de megharapta a kezemet! Hát szégyen ide, vagy oda, én bizony ráütöttem a szájára és mondtam még valami huszárosat mellé, majd újból hozzáfogtam a munkának. Első húzásra nem jön. Másodikra megmozdult, hogy a másik karja is kijött ráakasztott géppisztolyával együtt. Lehet, hogy a géppisztoly is gátolta, hogy eddig nem bírta előhúzni másik karját. Harmadik rántásra kint volt az ember. De az a rémült teremtés úgy elfutott, hogy nem is szólt hozzám egy szót

[134] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

sem. Hinni merem, hogy itt kezemre játszotta a szerencsét, hiszen így csak egyedül bolyongtam az orosz vonalon át, mert ha többen lettünk volna, úgy inkább észrevettek volna. [...] Tomsiccsal az esetről sohasem beszéltem, mert pár nap múlva ő megsebesült és kórházba került. Már odahaza, jellemtulajdonságaimat igen kiemelve, levélben köszönte meg, hogy életét megmentettem. Vas megyei fiú volt. Nős, négy gyermekük van.

Ezen az éjjelen Kraszno Lipje községet értük el. Szakaszomnak útközben még fel kellett deríteni Ivanovka községet, ami minden különösebb nehézség nélkül ment végbe. Ellenség nem volt benne. Az orosz gyűrűből való kiharcolás közben a század vesztesége dr. Szecsődy István zászlós és 13 huszár. Az én szakaszomból Kamper András[135] *őrvezető tűnt el. Hogy elestek, fogságba kerültek, vagy más irányba vágták-e ki magukat, még nem tudhatjuk.*

1943. január 15.

Kraszno Lipjén éjféltől 2 h-ig pihenő. 3 h-kor a század a raktárak robbantásakor Repjevkára megy. Ott fedezi a pánikot, s az orosz támadásra halogatva utolsónak hagyja el a helységet. Rádióparancs: „vonuljon vissza a hadosztály területére." A századparancsnok Drakinón át Rosszosra megy. Onnan a gépkocsival a hadosztályhoz, Sztarij Oszkolba megy, s jelentkezik a hadosztályparancsnokságon.

Harcaink egyik legnehezebb napja. Ebbe a községbe századunk úgy 11 óra körül ért be, mint a hadosztály utóvédje. Beérkezéstől számítva kétórai pihenőt kaptunk. Még fedél alá se kerültünk, amikor a község keleti kijárata felől egy hatalmas dörrenés remegtette meg a házakat. Ezt követően, mint valami felrúgott hangyaboly, mozgott a falu. Rohant és menekült a községben lévő 4. és 35. gyalogezred, de magával ragadta a mi századunk három szakaszát is, úgyhogy a pánik végén csak Versényi százados a hírvivőivel, egy tüzér százados és az én szakaszom maradt a községben, a többi a nagy zűrzavarban – tulajdonképpen ok nélkül – elfutott. De ez az eszét vesztett futás oly gyorsan pergett le, hogy gondolkozni sem volt idő. A mi századunk egy keletről nyugatnak húzódó széles utcán lévő négy házban kapta pihenőhelyét. Az én szakaszom az utca bal oldalán, a II., III. és IV. szakaszok pedig a jobb oldalán telepedett meg. És ez volt az egyik oka, hogy el nem ragadott bennünket a tömeg. A másik ok pedig az volt, hogy nem hittem el, hogy riadó van, azaz Versényi százados úr parancsára vártam, minthogy a községbe való beérkezéskor azt mondta, hogy ő szervezi meg a védelmet. Vártam tehát az utcán ácsorogva parancsnokomra, és néztem a futó tömeget. Istenem! Mi lenne, ha ennek az oktalanul futó tömegnek szíve helyére betehetném Vidák István őrvezető szívét?! Amint ott a futókat nézve tűnődöm az emberi gyengeségen, hozzám lép egy 35. gyalogezredbeli hadnagy és megkérdi, hogy miért ácsorgom ott?

– Itt a helyem. – válaszoltam.

– Riadó van! – üvölt rám a gyalogos csapatcsendőr hadnagy.

– Engem még nem riasztott senki. – mondtam.

– Gazember! Itt akar maradni! Át akar szökni az ellenséghez! – ordított rám dühösen, majd jól mellbe vágott a puskatussal. Ami azután következett azt nem teszi ki „barátom" az ablakába. Szerencséjére azonban gazdám is előkerült, és ő vette ki a kezemből. Ekkor tudta meg, hogy kibe kötött bele. Bocsánatot is kért, de én elutasítottam, mondván, hogy én gyáva, futó emberrel nem foghatok kezet! Ezután még párszor láttam ezt az alakot, de szóba sem álltam vele soha. Mindig arra gondoltam, hogy ez az embereknek az a típusa, akire szoknyát kellene adni és katonák helyett pulykák közé kellene küldeni a gyáva kutyát, aki oly mohón forszírozta akkor a menekülést.

Szegény gazdám és a tüzér százados a védelem megszervezésén dolgozott, s ezen munkálata közben érte a pánik. Én tőle vártam a parancsot, ő hozzám jött érdeklődni, hogy mi van. Most megismétlődött a 13-i bolgyirevkai szereplésünk. A tömeg elfutott. Századparancsnokom parancsa: „A rohamszakasz a községben tartson ki! (Hát mi más is lehetett volna, mikor csak mi voltunk ott, senki más?) Én a menekülőket megpróbálom felfogni és Drakinónál harchoz rendezni!" Tiszteleg, szánra ül és hajtat mint a szélvész az eszét vesztett tömeg után.

Eközben a fiúk felmelegítették jéggé fagyott kenyerüket és konzervet, s hozzáláttak az evéshez – háromnapos küzdelem után először. Nekem hűséges harcostársam, Papp Sándor szakaszvezető nyomott a kezembe két szelet meleg kenyeret kibélelve forró konzervvel,[136] *s biztatott, hogy gyorsan egyem meg, mert jó meleg.*

---

[135] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[136] Értsd: konzervhússal.

Az első nagy dörrenés egy híd felrobbantása volt. Ez okozta a pánikot is. Ellenséget senki sem látott. Pedig a körvédelem a gyalogság részéről fel volt már állítva. Jelen pillanatban délkeleti irányból, a 163,9-es és 194,8-as magassági pontok között elterülő mocsaras részről tüzérségi és aknatüzet zúdít az ellenség a községre.

Faltam a konzervvel bélelt kenyeremet, majd elindultam a szomszéd ház felé, ahonnan már délkeleti irányban a terep áttekinthető. Úristen! Cirka 500 méter mélységben, 150 méter kiterjedésben orosz gyalogosok sítalpakon törnek előre Repjevka felé. De az él már itt is van a nyakunkon 300-500 méterre. „Riadó! Tüzelőállás a házak mellett vonalban!" Rohant a szakasz, mintha egy lelke lett volna. Magam már lőttem is az élt. Csakhamar beavatkozott a három golyószóró is. Szerencsére a meleg szobában a befagyott tűzgépek kiengedtek, s így mind működött. Három golyószóró, hét géppisztoly és 19 karabély ontotta a tüzet. Amikor pedig már dobótávolságig beérkeztek, akkor a jobb dobók kézigránátot dobtak. Az orosz a kézigránátok robbanására megtorpant, ami újabb lelket öntött a huszárokba.

Dolgozott mindenki úgy, ahogy azt el lehet képzelni. De kellett is dolgozni, mert itt valóban az életünkért harcoltunk. Volt pár orosz, aki befutott a vonalunkba, de ezeket is kiirtották a huszárok. Szántó István[137] *őrvezető beigazolta, hogy egyedül öt muszkát szúrt le. Egy ilyen beszivárgó orosz, anélkül, hogy közeledését észrevettem volna, hátulról tomporomba szúrta szuronyát, de szerencsére szőrmebundám és egyéb vastag téli öltözetem felfogta a szúrást, így a szurony csak pár centiméternyire hatolt be az izomba. A fő pedig az volt, hogy mielőtt másodszor döfhetett volna, Szántó őrvezető átszúrta a torkát. Ez volt Szántó ötödik orosza.*

Most azt hittem, minden elvész. Valami szörnyű ordítással tört elő az orosz. Jó csak az volt benne, hogy részegek voltak, és fej nélkül cselekedtek. Láttam, miként korbácsolták őket tisztjeik előre. Egy pár ilyen hajcsárt sikerült is leterítenem. De hiába volt a hajcsárok szorgalma is, mert kézigránát-távolságból mindig visszafutott az ordító tömeg. Nekünk pedig az volt bőven; a lőszeres szánokról a két kocsis hordta szaporán.

A harc javában dúlt még, amikor kétszer is motoros hírvivő érkezett, hogy vonuljak vissza. A harci zajban képtelen lettem volna embereimet összeszedni, így a visszavonulást nem kíséreltem meg. Hiába volt az orosz túlerő, hiába volt minden erőlködés. Minden megtört a hűséggel, jósággal és becsülettel felvértezett magyar huszárok fegyverei előtt. Cselhez fordult tehát az orosz. Szerdjuki és Buturki között délnyugatról akarták elvágni visszavonulási utunkat, de erre kutyául ráfizettek. Ugyanis nyugat felé történő futásuk közben hat orosz repülő – nyilván velünk összetévesztve – jól megbombázta és géppuskázta őket. Majd pedig a hat orosz gép után három német is rájuk támadott. Így tehát három részről lettek megnyírva, s ettől a társaságtól már nem kellett félni.

Éppen összeszedni készültem embereimet, amikor – most már harmadszorra – odarobogott a motorkerékpáros német őrmester Dorn Nándor[138] *szakaszvezetővel és jelentik: – Oemichen alezredes úr parancsára azonnal tessék visszavonulni, mert ha nem, az alezredes úr leváltja a főtörzsőrmester urat!*

– Igen, visszavonulok, de nézzenek oda – mutattam az előttünk elterülő, hóval fedett területre –, azt mind a mi fegyvereink intézték, s ha ezek után is kifogása van ellenünk a németnek, hát váltasson le!

A német őrmester arca örömtől ragyogott, és becsülgette, hogy vajon hány halott lehet a hóban. 200-ra becsülte a német az orosz hullák számát, majd begyújtott és elmentek.

Később tudtam meg, hogy a Repjevkánál ránk törő ellenség két századnyi orosz sítalpas lövész volt.

Félve vezényeltem gyülekezőt. Féltem, mert most fog kiderülni, hányan maradtunk. Vidák és Kamper már hiányzott a 36-ból, így reggel 34-en voltunk. Ebből két fő a lőszeres szánoknál volt. Maradt küzdő 32 fő, s ennek a 32 főnek kellene most összejönni.

– Kimbauer! Olvassad hányan vagyunk! – mondtam neki.

23 fő alázatosan jelentkezett. Remegtem. Féltem, hogy már nem jön több.

– Most 27-en vagyunk – szól valamivel később Kimbauer.

Istenem, csak megkerülne még a hiányzó 5 fő!

– Ott jönnek négyen! – kiált fel Szita Jenő,[139] *a keszthelyi kovács!*

Édes Jóistenem! Hát így vigyáztál ránk? Így őrködtél felettünk? Így óvtad fiaidat?

---

[137] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[138] Dorn Nándor (Sopron, 1912. – ?) tartalékos tizedes.

[139] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

– Ki hiányzik fiúk? – kérdezem.

Nézegetik egymást az emberek, de nem felel senki. Az röpködött az agyamban, vajon ki az, akit oda kellett adnom a 200-at kitevő muszkáért, amikor felkiált Szántó őrvezető:

– Ott jön még valaki!

– A Füstös[140] *huszár – szólt bele Kimbauer.*

Szólásra erőm már nem volt. Menetet intettem. Elfordultam. Gyermek voltam, sírás vett erőt rajtam. Nem tudtam magamon segíteni. Gyorsan, nagyokat lépkedtem, nehogy valaki belelásson megfagyott arcomba és meglássa rajta a koszorút, amit könnyeim rajzoltak. Nem mondom, nem voltak azok szégyellni való könnyek, mert a testvéri szeretet könnyei voltak, de mégsem szabad hogy meglássák ezek a mögöttem egy emberként mozgó hősök, hogy sír az, aki őket annyiszor rohamra vezette.

Igen! Az én Jóistenem megsegített bennünket. Erősek voltunk, az ütközetet megnyertük. Mindannyiunkat megtartott, csak engem alázott meg. Tőlem könnyeket követelt a győzelemért és Általa megmentett bajtársaimért. Így adta tudtomra, hogy velünk van, fölöttünk őrködik. Felhívott, hogy jóságában, segítségében bízni soha meg ne szűnjek.

Amikor Repjevkát elhagytuk és biztonságban éreztem magunkat, megállítottam embereimet. Szembe néztem velük. A 30 fokos hidegben négy nap, négy éjjel, fedél nélkül talpon volt már ekkor ez az utóvédsorsra ítélt, ellenség prédájául odavetett kis csapat. Hűséges szemeik mélyen bent ültek éhségtől, fáradtságtól, álmosságtól megviselt arcukban. Ahogy a nap beleragyogott arcukba, úgy néztek ki, mintha mindannyian óriáskeretű fekete szemüveget viseltek volna. Ott állt a két lőszeres szán is, lovaik mellett a két kocsis, akik míg mi harcoltunk, gondoskodtak a lőszerpótlásról. 33 fáradt, becsületes szempár meredt rám várva, hogy csak egyet is szóljak hozzájuk. Vigyázzállást vettem fel, kihúztam magamat úgy, ahogy a szörnyű fáradtságtól összezsugorodott izmaim engedték. Tisztelegtem az emberfeletti küzdelmet hősiesen megvívó katonáimnak. Felemelkedett a 33 fáradt kéz is, s csak az enyémmel egy időben hagyta el a huszársapkák szélét. Aztán beszéltem:

– Fiaim! Megnéztétek-e legalább, hogy milyen eredménnyel végeztük feladatunkat?

– Jól megnéztük – volt a felelet.

– Fiaim! Férfiasan viselkedtetek! Ragyogóan harcoltatok! Mindenki egyformán kivette a részét. Az, hogy mindannyian élünk azért van, mert támogattuk egymást. Édesanyánk, az önvédelmi harcát vívó Magyarország nevében köszönöm Nektek! Külön elismeréssel adózom a két kocsisnak, Födő[141] *és Szabó*[142] *huszároknak, akik önkéntes elhatározásból, életük kockáztatásával is pótolták a lőszert, de főleg a kézigránátot, hogy abban a harc egész ideje alatt hiány nem volt. Tudja mindenki, hogy az orosz támadás a kézigránátokon tört meg. Viszont ahhoz a két kocsis ügyessége kellett, hogy a kézigránát el ne fogyjon. Födő és Szabó huszárok! Ennek az ütközetnek a megvívásában Titeket ugyanannyinak tartalak, mint magamat!*

Ezután számba vettük a sérüléseket. Én kaptam egy szuronyöfést, amit itt a szabad ég alatt hóval kimosott és bekötözött Peresztegi[143] *őrvezető. Több bajtársam ruhája át volt lőve. Füstös huszár hóköpenyének bal alsó része volt lelőve. Ezt egy tűzgép kaphatta el, de neki nem volt baja. Nekem a nyakamban lógó irhakesztyűmön volt 11 lyuk; ezt is egy jól irányított tűzgép találhatta el. Hát ez a nap igazán katonaszerencsében bővelkedő napja volt a 7. könnyű hadosztály huszászázad rohamszakaszának!*

Amikor itt az Isten ege alatt, a csillogó orosz hóban megbeszéltük az előbbieket, kicsit megpihentünk. Volt a szánon két kulacs rumom, azt lenyeltük 34-en, testvériesen elosztva, s utána elindult az árván hagyott csoport. Meneteltünk századunk után, de a folyton ismétlődő, váratlan események zűrzavarában csak 10 nap keserves küzdelmei után, 24-én este 20 órakor értük őket utol Sztarij Oszkolban. Századparancsnokom azt hitte, már nem is élünk. Pedig éltünk és szerettük volna beérni századunkat. De útközben felettes hadosztály-parancsnokságunktól és a IV. hadtest-

---

[140] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[141] Födő Ferenc (Ördöghegy, 1907. február 19. – ?) huszár. Második frontszolgálata során 1944. július 24-én, az 1. hadsereg galíciai hadműveleti területén, Grabicznál, mint a 7. felderítő osztály katonája aknagránátszilánk-sebesülést szenvedett.

[142] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[143] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

parancsnokságtól olyan feladatokat kaptam, amiről a századparancsnokom nem tudott. Ezeknek a háládatlanabbnál háládatlanabb feladatoknak végrehajtásában telt el az a 10 nap, mire csatlakozhattam századunkhoz. Mind a 7. hadosztálynál, mind a IV. hadtestnél tudták, hogy szakaszom január 12-e óta nem volt fedél alatt. Tudták, hogy főtt ételt 12-e óta nem kaptunk. Tudták, hogy az időjárás ezeken a napokon –25–42 fok között váltakozott. Azt is jól tudták, hogy a szakasz 12-e óta minden éjjelt és nappalt térdig érő hóban menetelve, egyik községből a másikba járőrözve, vagy legjobb esetben erdőben megpihenve töltött. Továbbá azt is tudták, hogy parancsnokomat a másik három szakasszal hová rendelték. Mégsem tették meg, hogy kikülönítésünket, utóvédsorsra ítélésünket, az ellenség prédájára való visszahagyásunkat vele is közöljék. Tájékozatlanságában ő pedig azt hitte, hogy Repjevkánál mégiscsak felfalt bennünket az orosz tömeg. Töprengett, tehetetlenül emésztette magát, amiért akkor otthagyott bennünket a község védelmére.

Egy, csak egy ember volt, aki így árvaságunkban is törődött velünk. Ez pedig Oemichen német páncélos alezredes volt. Ő mindig megtalálta a módját, hogy találkozzunk. De sohasem jött üres kézzel: legalább egy kis tömény italt mindig hozott. Főtt étellel persze ő sem tudott szolgálni. Nem is kértem soha mást, csak lőszert. Legyen bármi – mondtam magamban –, de ez a német soha ne tudja meg, hogy kitaszítottnak érzem magamat. Sajnos ez az ember is megfagyott 19-én Dimitrijevkánál, s e naptól már csak parancsokat kaptam, semmi mást.

Repjevkáról Drakinóra mentünk, mert ott véltem csatlakozni századunkhoz. Már nem voltak ott, de a hadosztály-parancsnokság minket ott fogott a község védelmére. Itt a község keleti kijáratánál, az országúton voltunk tábori őrs szolgálatban másnap 10 óráig – különösebb baj nélkül.

1943. január 16.

Pihenő, szervezés. A század a hadosztály gyorstartaléka. Elhelyezés Sztarij Oszkolban.

Tokap, Viszljanka és Preobrazsenyka községek felderítésére rendeltek. Éjjelezés a Rogovatoje–Rosszos országúton, 96,7-es háromszögelési pontnál az erdőben, tábori őrs szolgálatban. Ellenség nem jött. Harcostársaim mind egészségesek.

1943. január 17.

Nagy Mihály zászlós és Orkonyi Attila zászlós felderítésre gépkocsikkal Szoldatszkojéra, illetve Rogovatojéra megy. Nagy Mihály zászlós Szoldatszkojén ellenséges sícsapat tüzébe kerül. Utóbbira Rogovatojén egy ellenséges páncélos tüzel.

Reggel 9 órakor Rogovatoje délkeletre kellett bevonulnom. A községben a 35. gyalogezred védett. Nyomban indítottak Viktorovka község, illetve házcsoport felderítésére, a Potudany folyó három felé ágazásához. Velünk egy időben érkezett egy 60 főből álló orosz járőr is. Ezekkel felvettük a harcot. Hat halottja maradt ott az orosznak és öt került fogságunkba. A többi Kljucsi felé visszavonult. Részünkről egy fő a veszteség. A Plotavánál megmentett Tomsics Flórián huszár megsebesült: nyaklövést kapott. Bekötözés után a hadosztály vezérkari főnöke vitte hátra személyautóval. Most már csak 33-an vagyunk. Éjjelezés Rogovatoje északkeleten, a Potudany kettéágazásánál. Feladat: az ott összehajló három út és a Potudany völgyének lezárása. Ellenség nem mutatkozott.

1943. január 18.

A század Danzinger német tüzér alezredes[144] csoportjához nyer beosztást. 20 fő tüzér és Gyurkovics főhadnagy[145] alatt egy géppuskás hadtápszakasz kerül Versényi százados parancsnoksága alá. Mint gyorstartalék hét gépkocsival rendelkezik, gépkocsikon tűzfegyverek elosztva. Riadókészültség.

Malinova és Osztrjanka felderítése. Ellenséget egyik községben sem találtunk. Most Osztrjanka keleti szegélyén tábori őrs szolgálatban éjjelezünk. Esemény: a reggeli szürkületkor északkelet fe-

---

[144] Danzinger (Denzinger) német tüzéralezredes egy hadtestközvetlen nehéztüzér-csoport parancsnoka volt, mely 1942. december 31-én a 2. hadsereg IV. hadtestének északi arcvonalszakasza mögött alakult. Alárendeltségébe a magyar IV/2. gépvontatású közepes tarackos üteg, a szintén magyar 151. és 152. gépvontatású 30,5 cm-es nehéz mozsár ütegek és a német 861/2. gépvontatású 21 cm-es nehéz mozsár üteg tartozott. A nehézmozsár-ütegek már a magyar arcvonal 1943. január 12-i áttörését követően szovjet kézre kerültek. A német tüzéralezredes személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[145] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

lől orosz járőr tört be a községbe. Visszalöktük őket: nyolc orosz fogságba esett, öt orosz pedig elesett. A nyolc fogoly és a halottak is magyar egyenruhában voltak. Ezért tudtak bennünket megtéveszteni. Ezért sikerült nekik a betörés is. Ezen cselekedetük miatt élnem kellett volna a hadijoggal, mely az ilyen esetekre a helyszínen való agyonlövést is lehetővé teszi. Ezt azonban mégsem tettem, hanem az egyenruhánkat bitorló nyolc foglyot kihallgatás végett bekísértettem azzal a kérelemmel, hogy a kihallgatás megtörténte után egy szálig irtsák ki őket, mivel bizonyára ők is kiirtották a rajtuk lévő magyar egyenruhák hajdani viselőit.

Ebben az ütközetben tőlünk megsebesült a bal lábára **Búzás József** *huszár, és én is kaptam kézigránát szilánkot a hátamba. Őt is a hadosztálynak adtam át kórházba szállítás végett, s tudtommal a vezérkari főnök saját személygépkocsiján küldte őt a tábori kórházba.*

12-e óta most már négy emberemet vesztettem el. 36-ról lefogytunk 32-re. Sajnáltam azt a négy jó katonámat. Vigasztaltak ugyan, hogy nem olcsón adtam oda őket, de mégsem tudtam belenyugodni. Jó, Tomsics és Buzás majd meggyógyulnak, még Vidák is bevonult a Hadak Útján Isten táborához, de arra, hogy – mint később megtudtuk – Kamper őrvezetőt két törött lábával otthagytuk a fagyos hóban, valami szörnyű, szívet tépő volt visszagondolni.

1943. január 19.

További riadókészültség. Hadosztályparancsnok Csoknyai ezredes.

Visszavonulás Dimitrijevka délkeletre, a 82-es magassági ponttól 1 km-re nyugatra lévő erdős dombnyúlványra. Ott tábori őrs szolgálat. Feladat: osztrjanka–rogovatojei út ellenőrzése és Osztrjanka község szemmel tartása. Itt jó dolgunk volt. A hegy horhosaiban, a fák között tüzelhettünk. Nem kellett félni, hogy az ellenség észrevesz bennünket. Hát volt is nagy szalonnasütés, konzervmelegítés és fekete főzés. Körbe raktak tüzet a harcosok, és úgy, a kör közepén tartózkodva melegedtek, és hát bizony horkolt is némelyik. Itt én is aludtam vagy két óra hosszat. Nem is akartam innen elmenni. Ellenség egyáltalán nem mutatkozott.

1943. január 20.

Körletáthelyezés a 109. ellátó oszlophoz, lőszer- és élelmiszervételezés. 6 h-kor Vinkó Ferenc zászlós[146] alatt járőr megy a Siebert-csoporthoz[147] érintkezés-felvételre.

10 órakor történt meg kilenc kínos nap után először, hogy leváltottak. Egy szakasz gyalogos érkezett egy hadnagy vezetésével. Írott parancsot hozott, amely szerint én W. Borovaja Potudanyra menetelek, onnan pedig gépkocsin századunk után szállítanak bennünket. Nagyon fáradt voltam, örültem a bevonulásnak. Hittem gazdám bölcsességében. Tudtam, hogy kapunk legalább 24 órás pihenőt, ha nem is többet. És tudtam, hogy a föld alól is meleg ételt varázsol örömében, ha megérkezünk. Meg-meg sajdult a szívem, amikor az elveszett négy huszárom eszembe jutott. De talán csak megérti majd, hogy nem tehettem egyebet. Nem kapkodhattam el a felénk röpködő lövedékeket. A magam szuronysebére nem is gondoltam, pedig fájt és a bal lágyékmirigyeim is feldagadtak már a láztól. Meg azért is ki fogok kapni, hogy miért nem vonultam be előbb. Bizonyosan azt fogja fejemhez vágni, hogy ha Repjevkát az első visszavonulási parancsra feladom, akkor nem szakadok így le, és azzal kikerülhettem volna ezt a nagy huzavonát.

Ilyen gondolatok között bandukoltam fáradt szakaszom előtt, mikor a Rogovatoje–Dimitrijevka útkeresztezésnél, 138,8-as magassági pontnál a következő írásbeli parancsot kaptam: „A délre,

---

[146] Vinkó (később Szemerédy) Ferenc (Budapest, 1915. február 20. – Budapest, 1992. szeptember 2.) tartalékos huszár zászlós, később tartalékos huszár hadnagy. 1943. január 8. és február 12. között mint a komáromi 22. gyalogezred lovasszakaszának parancsnoka a 2. hadsereg hadműveleti területén frontszolgálatot látott el. 1943. január 25-én Sztarij Oszkol városában sebesülés érte. 1944. augusztus 1-jétől az érsekújvári 6. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként újból harctéri szolgálatot teljesített, s szeptember 24-én a Kárpátokban az 526-os magaslaton könyöklövéssel megsebesült.

[147] Siebert német altábornagy csoportja a Don menti arcvonalon 1943. január 15-én alakult. Több német gyalog- és sízászlóaljat, illetve tüzérosztályt, valamint a magyar III. hadtestet foglalta magába. Az urivi harcok során visszavonulásra kényszerült 7. könnyű hadosztály nem tartozott a kötelékébe. Feladata volt biztosítani a német 2. hadsereg voronyezsi hídfőjében lévő alakulatainak kivonását, biztonságos elszakadását és visszavonulását. Siebert, Friedrich (Ludwigshafen, 1888. augusztus 7. – Würzburg, 1950.) altábornagy a fenti beosztását megelőzően 1942. október 10-től a keleti hadszíntéren a német 2. hadsereg 57. gyaloghadosztályának parancsnoka volt.

Sztaro Nyikolajevszkaja felé húzódó erdőparcellából ellenséget jelentettek. Derítse fel az erdőt és az eredményt hozzám Logvinovkára jelentse! 7. könnyű hadosztály vezérkari főnök." Szívemben tele keserűséggel felolvastam a parancsot katonáimnak is, hogy tudják, milyen parancsot kaptam. A két lőszeres szánt továbbküldtem a Borovaja Potudany partjára, Logvinovka alá. 29 oroszlánommal pedig nekivágtam a cirka 500 méter szélességű és három kilométer hosszúságú erdőnek. Hogy átfogjuk az egész erdőt, „Csatárlánc!"-ot vezényeltem 20 méteres távközökkel. Nem volt már kedvem különösebb megbeszélést tartani. Az a földrengető igazságtalanság, amit fölöttes parancsnokságom 15-e óta velünk elkövetett, már-már a kedélyemre ment. Agyoncsigázott, minden elismerést megérdemlő, derék harcostársaimra már rá se mertem nézni. Szívfacsaró volt látni, hogy napról-napra miként mentek össze ezek a derék emberek.

Mentünk tehát előre anélkül, hogy valaki is megmukkant volna. Én azon gondolkoztam, hogy társaim egyszer majd, vagy talán már most is engem okolnak a sok szenvedésért. Azt, hogy háborúban vagyok, nem pedig nászúton, a magam részéről számításba vettem, és a fáradalmakat ennek megfelelően is viseltem. Csak az nem fért a fejembe, hogy ha már annyira ki is használnak, hát miért nem adnak már a kilenc napos talpalás után legalább egy éjszakai pihenőt vagy egy csajka főtt ételt?

Így, tele keserűséggel, kezemben lövésre tartott géppisztolyommal vonszoltam magamat a térdig érő hóban, sűrű, fiatal fenyvesben, amikor rémületemre az egyik fenyőlomb mögül, előttem 4-5 méterre egy orosz géppisztolycső meredt rám. Jóistenem azonban itt is vigyázott rám. Rémületem ellenére is adott annyi lelkierőt, hogy a célzó oroszra rákiáltottam: „Dole pusku!"[148] *Az orosz leeresztette a géppisztolyát. Most újból rászóltam az oroszra: „Dajtye pusku!"*[149] *Erre ő mondott valamit, ismét célba kapta géppisztolyát, de én voltam a gyorsabb: megelőztem a lövésben. Bal karját törte és két vállát találta sorozatom. Ő is kihúzott 5-6 lövést, de azok már elém, a hóba vágódtak, mert törött karja leejtette a géppisztolycső végét.*

Tizenegyed magával volt a megsebesített orosz főhadnagy az erdőben. Valamennyien foglyul estek és a 4. gyalogezrednek adtuk le őket az erdő teljes területének átvizsgálása után. Mi pedig Borovaja Potudany helyett Logvinovkára, a hadosztályparancsnoksághoz vonultunk be, és a község keleti részén éjjeleztünk tábori őrs szolgálatban. A bevonulásból, illetőleg a századunkhoz való szállításból nem lett semmi, megint megcsaltak bennünket.

1943. január 21.

14 h-kor riadó.

Borovaja Potudany községen keresztül Arhangelszkoje nevű községbe rendeltek, ahová úgy 11 óra körül érkeztünk be. Innen azonnal kelet felé irányítottak a Sztaro Nyikolajevszkaja felé vezető útra, a 226,2 háromszögelési ponthoz, ahol a két út összefutását kellett lezárnunk.

1943. január 22.

Terv a fegyveresek Csernyankára való áthelyezésére. A hadosztály marad.

Fenti helyen hajnali öt órakor megjelent egy cirka 50 főből álló orosz járőr. Ezeket sikerült csapdába csalni és tűzrajtaütéssel, valamint kézigránátokkal megsemmisíteni. Négy sebesült oroszt fogtunk el. Ezeket Sepa huszárral kikérdeztük, majd sürgősen beküldtem őket Arhangelszkojébe a hadosztályparancsnoksághoz. A rajtaütés helyén 31 orosz maradt halottan, vagy járni sem tudó sebesülten; a többi elfutott. Szörnyű hideg volt. Félóra elteltével minden halott és sebesült csonttá fagyott.

Reggel, úgy 9 óra körül meglátogatott a IV. hadtest vezérkari főnöke,[150] *s ismételten ígéretet tett leváltásunkra. Ez azonban most is ígéret maradt. Az esti alkonyat beálltával berendeltek bennünket Arhangelszkoje keleti szélére, s itt voltunk harcelőőrsben 23-án reggelig, de ellenség nem jött. A huszárok mind egészségesek.*

---

[148] Le a puskát!

[149] Add ide a puskát!

[150] Nádas Lajos (Pécs, 1902. március 4. – Cleveland, 1968. december 5.) vezérkari ezredes. 1942. december 6. és 1943. május 1. között mint a IV. hadtest vezérkari főnöke részt vett a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. Ezt követően 1945. március 5-ig a Vezérkar Főnöke 1. (hadműveleti) osztályát vezette.

1943. január 23.

Délután a Vinkó-járőr bevonul. 5 h-kor a Hertelendy-járőr Novo Melovojéra indul. Feladata: érintkezés felvétele a 696. ezreddel.

10 órakor leváltott egy gyalogos szakasz. A hadosztály vezérkari főnök parancsot adott, hogy meneteljünk Sztarij Oszkolba, s ott jelentkezzek századparancsnokomnál a 217-es eligazító állomáson. Nekilendültünk hát az útnak, de szép reményeink most is szertefoszlottak. Most egy ismeretlen vezérkari őrnagy állított le, és egy Kocsatovka nevű község felderítésére küldött. Sohasem láttam ezt az örmény kinézésű embert, ezért kértem, hogy igazolja magát és adja írásba a parancsot. Ezt meg is tette: a velünk, illetve hadosztályunkkal egyesülő 6. hadosztály vezérkari főnöke[151] *volt, és most már ő látta el nálunk is a vezérkari főnöki teendőket, mert szegény Létz vezérkari százados ...-nál* [olvashatatlan településnév – a szerzők] *elesett és így hadosztályunk vezérkari főnök nélkül maradt.*

Átvettem az írásbeli parancsot. Nem kérdeztem a vezérkari őrnagytól semmit. Tisztelegtem és indultam. Igyekeztem nem elárulni, de a vezérkari őrnagy, úgy látszik, leolvasta arcomról a keserűséget, mert megállított és ezeket mondta: „A főtörzsőrmester úr engem még nem ismer. Én sem láttam még Önt soha, csak most. De ismerem. Az Ön neve fogalom a 2. hadsereg vezérkarában. Tudom, hogy igazságtalan, amit most Ön és derék huszárai ellen teszek. De higgye el, hogy harccsoportunk szakaszparancsnokai közül most már csak az Ön személye és derék huszárai azok, akikre építeni merek. Kérem, vegye ezt szó szerint és közölje szakaszával is. Isten vezérelje Önöket!"

Az előlegezett elismerést külön közölni nem kellett, mert ott álltak a fiúk körülöttem és legalább a fele hallotta. Nekivágtunk tehát és lassan vonszolgattuk magunkat Kocsatovka felé. Fáradt volt mindenki. Hogy is ne lettünk volna azok, hiszen ha nem is mentünk, akkor is csak toporogni lehetett, mert különben megfagytunk volna. Délután három óra lehetett, amikor Kocsatovkára értünk. A község üres. Utcáin mozgás nem észlelhető. „Jól van, ezt is könnyen elintéztük" – mondom a fiúknak. Azon gondolkoztam, visszamenjek-e azonnal a vezérkari őrnagy által parancsolt községbe jelentéstételre, vagy megpihenjek itt, ebben a községben? Közel voltunk már Sztarij Oszkolhoz, és sajnáltam visszafelé menni. De mégis arra határoztam el magamat, hogy máris indulok. A község északi kijáratánál szándékoztam egy félórás pihenőt tartani.

Már meneteltünk észak felé, amikor az egyik ház udvarából kibújt öt német, akik lelkendezve integettek, és németül kiabálva, sítalpakon igyekeztek felénk. Amikor úgy 150 méterre értek, gyorsan levágódtak és tüzelni kezdtek. Igen! Jó volt a trükk, de mi is ismertük már az orosz ravaszságot. Kimbauer szakaszvezető még azt is észrevette, hogy ezek csak ugatták a német nyelvet. Tehát résen álltunk, s még csak meg sem tudtak mukkanni, mire Kimbauer csak úgy állva kilőtt golyószórójából egy tárat, de ugyanebben a pillanatban lőtt Füstös huszár is. Két „német" ottmaradt, három futni kezdett, de ezeket is lelőtték a fiúk. A három futó közül egy szörnyet halt, kettő láblövést kapott. Német ruhába bújt oroszok voltak. Az egyiket ki tudtuk még hallgatni, a másik azonban igen nyöszörgött, mert mindkét lábát roncsolta egy jól célzott golyószóró-sorozat. Természetesen itt is érvényesítettük az álruhába öltözöttekre vonatkozó hadijogot.[152] *Több oroszt a községben nem találtunk. A kikérdezett sebesült is azt állította, hogy öten voltak. De ők nem katonák, hanem partizánok. Hát én a legjobb tudomásom szerint azt az öt partizánt láttam egész életemben.*

Hajnali három órakor találtam meg az örmény kinézetű vezérkari őrnagyot, aki jelentésem megtétele után írott paranccsal indított útba Sztarij Oszkolba, a 217-es eligazító állomásra.

1943. január 24.

Délelőtt a Hertelendy-járőr bevonul. Aldrian vezérőrnagy,[153] Sztarij Oszkol parancsnoka dicséretét küldi Versényi századosnak e bizonytalan helyzetben is pontosan végzett járőrözésekért.

---

[151] Szőke Endre (Besztercebánya, 1905. augusztus 5. – Budapest, 1983. december 14.) vezérkari őrnagy, 1944. augusztus 1-jétől vezérkari alezredes. A 2. hadsereg keleti hadműveleti területén 1942. október 15-től a 6., majd 1943. február 17-től a 6., 7. és 9. könnyű hadosztályok maradványainak egyesítését követően az újonnan megalakított, s ezen felállásában rövid ideig működő 7. könnyű hadosztály vezérkari főnöke volt. 1944. február 1. és szeptember 23. között Magyarország szófiai katonai attaséja.

[152] Értsd: agyonlőtték őket. A nemzetközi hadijog lehetővé tette a harctéren elfogott, álruhába öltözött fegyveresek azonnali felkoncolását.

[153] Aldrian, Eduard, (Pola, 1888. április 26. – Graz, 1955. október 1.) vezérőrnagy, 1943. június 1-jétől altábornagy. A német 2. hadsereg kötelékében 1942. február 8. és március 1., illetve július 20. és szeptember 15. között a 95.

Reggel 6 órától, egész napos menet után este 20 órakor jelentkeztem századparancsnokomnál. Versényi hűséges katona volt. Szakaszomért valósággal rajongott. Személyem szent és sérthetetlen volt előtte. Most, amikor váratlanul beléptem szobájába, szinte dadogott, nem talált szavakat. Mindent szeretett volna tudni és mindent nekem adni, ami körülötte volt. Megölelt, elengedett, majd újra magához ölelt és vége nem akart szakadni a [érthetetlen szó].

Amint a fűtött szoba enyhe levegője megcsapott, én is kábult lettem. Nem is tudtam jól kiértékelni gazdám boldogságát. Azt tudom, hogy ezeket kérdezte tőlem:

– Hány embered fagyott meg? Hány embered esett el? Repjevkánál miért nem vonultatok be? Mit ettetek távolléted óta?

– Meg nem fagyott senki! El nem esett senki! Repjevkából a harmadik felhívásra elindultam, hogy bevonuljak Drakinóra százados úrhoz, de már nem találtam meg. Az első két visszavonulási parancsot azért nem teljesítettem, mert azok akkor érkeztek, amikor a csata a leghevesebben dúlt. Összeszedni a harc hevében úgysem tudtam volna szakaszomat, de a gyülekezés alatt úgyis felkoncolt volna bennünket egy szálig az orosz tömeg. [...] Az eredményt Dorn szakaszvezetővel és a német őrmesterrel, akik a halottakat személyesen is látták, megüzentem. Vissza a 7. hadosztály, a IV. hadtest, 6. hadosztály és Oemichen német alezredes úr parancsaira maradtam. Minden esetben írott parancsot kértem, amiket százados úrnak át is adok!

S letettem elé a mozzanatról mozzanatra sorba szedett írott parancsokat. Majd folytattam:

– Ezek a parancsnokságok nekem ismételten ígéretet tettek, hogy százados urat értesítik kikülönítésünkről, és én úgy tudtam, hogy az meg is történt!

– Nem értesített senki! Ez ideig azt hittem, hogy elvesztetek! – volt a válasz.

– Meleg ételt 12-e óta nem ettünk. Kenyeret, szalonnát, konzervet, az elhagyott katonai raktárakból szereztünk, ezekből táplálkoztunk, de leginkább hidegen fogyasztottuk, mert az ellenség elől való rejtőzés miatt tüzet rakni csak ritkán lehetett. Megsebesült Tomsics Flórián huszár nyaklövéssel és Búzás József huszár a ballábára. Magam két ízben sebesültem. [...] Mindkét sebesültet elküldtem a hadosztály segélyhelyre időben, megmaradásuk bizonyosra vehető.

Versényi kemény katona volt. De jelentésem most belemarkolt a szívébe. Könnyei kicsordultak. Szólni nem volt képes. Tisztelegtem és elmentem szakaszomhoz, akiket a század szolgálatvezetője már három orosz házban el is szállásolt. Sőt, már egy-egy csajka babgulyást be is töröltek bajtársaim. Az én ételem is ott gőzölgött már a padlón, ahová Bálint betessékelt. Mert hát nehogy azt higgye ám a magyar, hogy az orosz polgár házában asztal is van. Nem, nem. Náluk az asztal olyan ritkább házibútor, mint nálunk a zongora.

Nem mondom, eléggé családias volt ez a lakás. Az orosz család, mi huszárok 11-en, két malac, egy borjú és három tyúk volt bent. A kisborjú egészen megnyerő volt. Beillett volna magyar borjúnak is. Szép kis tarka ruhácskája volt, és leereszkedően nyalogatta a huszár bácsik bableveses csajkáját. Az a bolondos Szántó őrvezető nem is állta meg szó nélkül:

– Tessék csak odanézni – mondta –, az első rajnak már mosogatólánya is van.

– Igen, hát ilyen a városi élet – válaszoltam.

Bablevesemnek felénél tarthattam, amikor Bálint őrmester belép és rötyögve jelenti, hogy a százados úr parancsára a rohamszakasznak kétnapos pihenő!

– Ez már aztán beszéd Jenő fiam! De aztán alvás közben is gondoljál majd ránk!

Azt mindenesetre jól cselekszi ez az orosz néni, hogy kakast nem tart ehhez a három tyúkhoz, mert így legalább lehet nyugodtan aludni. A fiúk egy része már aludt. Én is gyorsan levetkőztem. Isteni érzés volt levetni a csizmát 14 nap után. Ahhoz, hogy a 15-én és 18-án kapott sebet megnézessem és újra köttessem, már nem volt lelkierőm. Gyorsan lefeküdtem és máris aludtam.

Már húzhattam [a lóbőrt] *vagy két órát, amikor a századparancsnokom egyik hírvivője, Zab*[154] *huszár felrázott és jelentette, hogy szakaszparancsnokig bezárólag minden csapattisztnek jelentkezni kell a német parancsnokságon, a tiszti szállóban. Az a sunyi Papp szakaszvezető félálomból odaszólt:*

– Ne kétnapos pihenő, ne!

Fájt, hogy fel kellett kelnem, de mosolyogni voltam kénytelen Papp mondásán.

---

gyaloghadosztályt irányította, 1942. október 19-től december 14-ig a 88. gyaloghadosztály vezetésével bízták meg, majd 1943. január 18-tól február 19-ig egy neve alatt megalakult hadosztály-harccsoport megbízott parancsnoka volt.

[154] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

Gazdám és a másik három szakaszparancsnok már vártak, s együtt mentünk. Volt a teremben már vagy 90 német és cirka 30 magyar tiszt. De itt volt rémem, az örményképű magyar vezérkari őrnagy is. S volt két tábornok is. Aldrian német tábornok állt most a csoport elé. Mellette állott a német vezérkari főnök, az örményképű és még egy vezérkari alezredes. A két magyar tábornok Ginszkey Oszkár[155] *a 6. és vitéz Szabó László, a 7. hadosztály parancsnoka volt, de ők csak hallgattak, nem szóltak bele semmibe.*

Aldrian tiszteleg és beszél német nyelven:

– Van Sztarij Oszkoltól északkeletre, kb. 13 kilométerre egy Kurszkaja nevű község. Az ottani sztaroszta[156] *fia idejött és jelentette, hogy ott már orosz katonaság van, és a lakosság közül, a német- vagy magyarbarátok közül már többet agyonlőttek, vagy felakasztottak. Eddig külön-külön két magyar és két német járőrt küldtem ki a község felderítésére különböző időben, de a négy járőrből egy sem tért vissza. Most kérek egy olyan önként jelentkező urat, aki elmegy, de megígéri, hogy hírt is hoz Kurszkajából. Amennyiben önként jelentkező nem lenne, úgy tisztekből fogok egy 20 főből álló járőrt összeállítani, és élükön magam megyek Kurszkajába, de meg kell tudni, mi van ott!*

Ezt a német beszédet az örményképű vezérkari őrnagy magyarra lefordította. Aldrian a német tisztekhez fordult, de nem jelentkezett senki. Most hozzánk, magyarokhoz fordult, de itt sem lépett elő senki. Versényi kérő szemmel nézett rám. Nem szólt ugyan semmit, de mégis megéreztem, hogy a kérő tekintet mögött a huszárbecsület megóvásának gondolata rejtőzik. Néma volt a szoba, hallgatott mindenki. „Rajtatok a hadosztály szeme!" – rázott meg Versényi fülemen átsuhanó bolgyirevkai hangja. Rossz érzés volt. Nem bírtam állni a rám tapadó tekintetet. Előléptem.

– Szegény! Megint jelentkezett! – sóhajtotta valaki a magyar urak közül.

Aldrian nevemet kérdezte, a vezérkari tiszt pedig feljegyezte. Most az örményképű magyar vezérkari őrnagy lép Aldrian elé és németül jelenti, hogy én szakaszommal most érkeztem 11 napos vállalkozásból. Magam is, embereim is letörtek. Talán mégsem kellene elküldeni. Most Aldrian hozzám fordult és ezeket mondotta:

– Tudomásom van róla, hogy Ön az áttörés óta csak ma este került szakaszával fedél alá. Ezért nincs lelkierőm éppen egy ilyen veszélyes, fárasztó feladat megoldására, most, a beérkezése után elküldeni.

Ezt az örményképű magyar vezérkari őrnagy szó szerint magyarra fordította, s maga részéről még hozzá is tette, hogy vannak itt olyanok, akik már egy hete itt pihennek Sztarij Oszkolban, menjenek el azok. Igen ám, de akkor már a fáradtságot nem éreztem. Felülkerekedett testemben, lelkemben a katona. Serkentett az önérzet. Hiszen ez a jólelkű vezérkari őrnagy tegnap azt mondotta ott az országúton, mikor Kocsatovkára küldött, hogy a „Tapody" név már fogalom a harcoló 2. hadsereg vezérkarában. Hát csak azért is elmegyek!

Mintha én lennék a teremben ácsorgók közül a legpihentebb, kihúztam magam [...], hadd lássák a németek, hogy magyar huszár áll a tábornokuk előtt, s beszéltem:

– Őrnagy úr! Alázatosan kérem megmondani a tábornok úrnak, hogy tisztában vagyok felőle, hogy senki nem tudhatja, miként végződik a most vállalt feladatom. Tábornok úr se és őrnagy úr se érezzen lelkiismeret-furdalást emiatt! Engem nem a tábornok úr és nem őrnagy úr, hanem a megtámadott Magyarország küld Kurszkajába! [...] Kérem a térképet és indulok.

A vezérkari őrnagy fordította, a tábornok hallgatott, majd elbocsátotta az odarendelteket. Térképet vett elő, és az örményképű őrnaggyal nézegették. Én pedig álltam az asztal mellett; egy kéz nehezedett a bal vállamra: vitéz Szabó László vezérőrnagy keze volt. Ő állt mögöttem Versényivel. Halkan, hogy a térképet tanulmányozókat ne zavarja, mondotta:

– Édes fiam! Amit most tettél, azt tudtam előre, hogy Te megteszed! Nagyon vigyázz, baj ne érjen! Sajnos, én már nem tudhatom meg, hogy mit végzel, mert az éjjel vesevérzéssel kórházba visznek. De ha Isten megtart bennünket, bármi ügyed is legyen az életben, első utad mindig hozzám legyen. Tudok eddigi mellőzéseidről, és tervem mindazt megelégedésedre kárpótolni. Addig is, amíg érdemeidről Arany Vitézségi Érmed tanúskodnék, köszönöm neked mindazt a fáradtságodat, ami-

---

[155] Ginszkey Oszkár (Oravicabánya, 1890. augusztus 11. – Budapest, 1944. március 7.) vezérőrnagy. A 2. hadsereg Don menti arcvonalán 1942. december 6-tól vette át a komáromi 6. könnyű hadosztály parancsnokságát. 1943. február 15-től az egyesített 6., 7. és 9. könnyű hadosztálybeli részek egységes vezetésével bízták meg.

[156] Orosz községi elöljáró.

vel a hadosztályom harci hírnevét emelni igyekezted, és külön köszönöm amit ma tettél, hogy a magyar tisztek becsületét a németek előtt nemhogy megmentetted, hanem azon emeltél! Vigyázz életedre! A Jóisten legyen veled!

Most a tábornok odaszólított a térképhez. Megmagyarázta merre kell mennem, s megígértette velem, hogy hírt hozok Kurszkajából. A részletekre az örményképű vezérkari őrnagy intézkedett. Az ekkor már 32 főre apadt szakaszomból huszad magammal indultam útnak. Visszamaradt a két kocsis és 10 [fő] *a harcosokból. Ezek a nagyon legyengültek, nősök, több családú*[157] *apák voltak. De azért ennek a 12 huszárnak is volt feladata. Ők tettek fogadalmat arra, hogyha az elvonuló 20 ember nem térne vissza, értesítik ezek hozzátartozóit. Erre a célra minden távozó átadott néhány megcímzett tábori lapot annak, akire ügyét bízta.*

Éjfél volt, amikor 10 szánnal – amelybe egy-egy kis orosz póniló volt befogva és minden lovat egy-egy gyalogos vezetett – elindultunk Kurszkaja felderítésére. Kb. 8 kilométert mentünk szánon, mire egy erdőhöz értünk. A térkép szerint ezen az erdőn túl volt a felderítendő Kurszkaja. Innen – nehogy az erdőből meglephessék – a szánokat két huszárral visszaküldtem az erdő szélétől kb. 1 kilométer távolságra abba az irányba, ahonnan jöttünk. Ott kellett nekik ránk várakozni. Mi pedig 18-an nekivágtunk az erdőnek. Nem tagadom, Aldrian német tábornok azon kijelentése, hogy előttünk már ebben a községben négy járőr eltűnt, foglalkoztatta a fantáziámat. Nagyon óvatos voltam, mert nem tudhattam, hogy mivel állunk szemben. De feladatomat mindenképpen meg akartam oldani. Meg is csinálom – gondoltam magamban. Mert hát mit is szólna az édesanyám, ha valamiként fülébe jutna, hogy fia nem teljesítette a kötelességét úgy, ahogy azt esküvel fogadta? Lassan mentünk. Út nem volt. Az erdőben térdig ért a hó. Vígasztalt, hogy emberi nyomokra sehol sem találtunk.

Talán egy órahosszat botorkáltunk már az erdőben, amikor eszembe jutott megnézni, hogy jó irányba haladunk-e? Villanylámpámmal megvilágítottam egy vastag fa oldalát. Jót mutatott, mert a mohos, megrepedezett oldaltól jobbra, 90 fokban mozogtunk. Megnéztem az iránytűt, az is azt bizonyítja, hogy keletnek tartunk. A sötétben két huszárt karon fogtam és ezt parancsoltam nekik:

– Ti ketten itt maradtok! Feladatotok hírt vinni Sztarij Oszkolba százados úrhoz, ha minket baj érne!

Bor őrvezető és Füstös huszár volt ez a vaktában kiválasztott két harcos. Nem volt lemaradni kedvük, de tudták, hogy ilyenkor nem alkuszom, s nem is szóltak semmit. Most 16-an voltunk, s úgy botorkáltunk az erdőben minden támpont nélkül. Amikor már azt éreztem, hogy – ha csak el nem tévedtem – ott kell legyünk a község előtt, leültem pihenni, hitsorsosaim pedig körém telepedtek.

Most még egyszer elsuttogtam, hogy mit akarok:

– Én elöl megyek, utánam Papp, utána Kimbauer, majd a többiek hat-hat lépésre egymás mögött! Mindenki az előtte haladó nyomába lépjen, hogy a fagyos hó ne nyikorogjon! A csoport végén jön Tóth tizedes, neki a feladata bajba jutás esetén hírt vinni Sztarij Oszkolba! Mindenki lövésre készen tartsa a fegyverét! Azonkívül legyen egy-egy kézigránát a bal kézben, hogyha közvetlen közelből tűzzel rajtunk ütnének – ami itt az erdőben könnyen lehetséges – azonnal dobással felelhessünk!

Most tehát hírvivéssel 10 gyalogos és öt huszár volt megbízva. Csak tud ebből a 15 emberből valamelyik hírt vinni?! E feladatom végeztével szinte mosolyogtam rajta, hogy milyen körültekintéssel szerveztem az óvintézkedést. De most már így a jó. De különben is, ha a katona eredményt is akar és élni is szeret, akkor nem lehet csak úgy hűbelebalázs módjára nekimenni az ismeretlennek.

Az utolsó pihenőhelytől 200 méter távolságot haladhattunk előre, amikor azt észleltük, hogy időnként valami úgy odahurzsolódik[158] *valamihez. Minden lépés után füleltem. De még csak sejtettem, hogy sítalpon ácsorgó ember csoszoghat a havon. Hős bajtársam, Papp szakaszvezető most hátulról meghúzta a köpenyemet. Ő is úgy vélte, hogy ott sítalpon csoszog valaki. Igen, én is azt hiszem, hogy úgy van. Bátraké a szerencse! Előre!*

Visszafojtott lélegzettel való lassú, igen hosszúnak tűnő menet után végre kibontakozott előttünk egy orosz viskó körvonala. De [a] *csoszogás is közelebbről hallatszott. Azt azonban ki tudtuk máris fülelni, hogy az a valaki nem az előttünk álló háznál köszörül. Megállj! Új intézkedés:*

– Papp, Kimbauer, Szántó velem jön! A többi ott, ahol éppen van, leül, fülel és vár!

---

[157] Értsd: több gyermekes.

[158] Értsd: odadörzsölődik.

Sokat beszélni nem kellett. Hiszen az effajta műveletekben már szakaszom minden tagja nagyapa volt.

– Itt előttünk sível csoszogó ember van! Ezt lerohanjuk és elkapjuk!

Lassan, lépésről-lépésre mozogtunk. Végre elértük az első faházat; most már mi is fal mellett voltunk. Lestünk, füleltünk, mindenki okos akart lenni. A közvetlen[ül] *következő ház volt az, ahonnan a csoszogás hallatszott. Az alak a ház egyik végéről a másikra járkált és úgy figyelt. Most már tudtuk ki ő. Csak azt nem tudtuk, hogy el tudjuk-e kapni anélkül, hogy előlármázná a többit. Mi akkor tudtunk láthatatlanul mozogni, amikor az orosz a ház déli végéről az északi felé sétált. A szél felőle fújt és a sí eléggé súrlódott. Egy kis fadorong ketrec féle mögött voltunk már, a csoszogó oroszhoz cirka 10 méterre, amikor észrevettük, hogy egy másik alak a ház falához támaszkodva mozdulatlanul áll. Ez az álló alak kétségbeejtő volt, mert nem tudtuk kivenni, hogy céloz-e már ránk, vagy csak figyel, vagy alszik. Sok idő nem volt a gondolkozásra. Háttal fordult felénk a mozgó.*

– Én és Kimbauer az állóra, ti ketten a mozgóra! Indulj!

És már kezünkben is volt a két muszka. Itt meg kell említenem, hogy abból a szempontból is tapintatosnak kellett lenni, hogy nem saját emberünkről van-e szó. Mert ezen a felszakadt, összekuszálódott arcvonalon sohasem tudhattuk, hogy ki hol van.

Az elkapott két sítalpas ember orosz gyalogos volt a 179. szibériai lövészezredtől. Az udvaron járó-kelő orosznál simán ment minden, ő szépen megadta magát, de az álló aludt, s amint álmából felriadt, üvölteni kezdett. Rátenyereltem a szájára, Kimbauer az én kezemre, de hiába nyomtuk bele ketten is vissza a szót, csak nyámmogott. Végül is Papp nem állhatta már és bedöfte szuronyát a hóna a alá. Akkor aztán elhallgatott, de páráját is kiadta. A halott muszkát a szélső ház kertjében letettük egy kis szalmakupac mellé és rálöktük a szalmarakás tetejét, az elevennel pedig igyekeztünk minél előbb és minél gyorsabban eltűnni. Most már nem cammogtunk, hanem közrekapva a muszkát, jól kiléptünk. Nem jutott eszébe senkinek a fáradtsága; ment mindenki, mintha nyári vakáción volnánk.

Istenem! Mire is képes a Te gyermeked! És ezt az erőt mind Tőled kapjuk! Engedd meg én jó Istenem, hogy hálás lehessek jóságodért. Köszönöm Neked, hogy ma és az elmúlt nehéz napokban mellettünk voltál, védtél, oltalmaztál bennünket és a halál villogó kardját elhárítottad fejünk fölül. Légy áldott érte én jó Istenem! Légy áldott Seregek Ura, Istene!

Az erdő szegélyén várakozó huszárok is csatlakoztak. Igyekeztünk visszafelé azon a csapáson, ahol jöttünk. Könnyebb volt valóban a mozgás, mert odafelé már jól letapostuk a havat. Elértük Bort és Füstöst is. Ők már nagyon vártak. Semmi mozgást nem észleltek az erdőben. Sepa huszár ruszin fiú volt, ő beszélt legjobban közülünk oroszul. Most tehát őt vettem elő és segítségével beszéltem a fogoly orosszal. A muszka azt vallotta, hogy ők 84-en jöttek a községbe és mindannyian ott is vannak ma is. Amióta ideérkeztek, őket senki sem zavarta. A községbe sem magyar, sem német járőr nem érkezett. Hát ha ez a muszka igazat mond, akkor az Aldrian tábornok úr által az este említett két német és két magyar járőr él. Csak eltévedhettek a szerencsétlenek, és mint csellengőket hozzácsapták valamelyik harcoló alakulathoz. Az volt abban az időben a szokás, hogy ha egy kisebb csoport kellőképpen igazolni nem tudta, hogy milyen feladattal van kikülönítve, a nagyobb egyszerűen magába olvasztotta. Gyűjtési lázban szenvedtek mind a németek, mind a magyarok.

Most már tudtuk, hogy körülbelül mi lehet Kurszkajában. Nekünk más feladatunk nem is volt csak az. Harcba bocsátkozni felesleges lett volna már, amikor ott volt az élő orosz, aki egy pohár rumért eladta volna a lelkét is. 5 óra 20 perc volt az idő, amikor befejeztük a fogoly orosz kikérdezését, s elindultunk nyugat felé. Elértük a szánokat. Náluk sem volt semmi baj, csak emberek és lovak egyaránt nagyon fáztak. Amilyen iramban csak győzték a kis pónik, úgy hajtottunk befelé Sztarij Oszkolba. Az első szán vezető emberének volt valami drótféléből összetákolt hajtószárféléje, a többi lovacska csak úgy ösztönszerűen, vezetés nélkül kocogott egymás után. Fáztak ők is. Én a hátsó szánon ültem, mert hát innen láthattam mindenkit.

A város előtt voltunk már úgy 3 kilométer távolságra, amikor egy gyalogos főhadnagy leállította az élt, s vele a beérkezés sorrendjében leállt minden szán. Mire a mi kis sárgánk felzárkózott, már Szabó István[159] *tizedes hátrajött a főhadnagytól kapott azon paranccsal, hogy tovább nem mehetünk. Beolvadunk a századába és támpontszerűen megszálljuk a vidéket. Dühös lettem, s futásban előre rohantam. Az első szán előtt ácsorgó tömegre kiáltottam:*

[159] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

– Keresem azt a gyalogos főhadnagyot, aki felderítő különítményemet fel akarja tartóztatni!

– Én vagyok az – lépett elém egy kis, esetlen kinézésű ember.

– Kicsoda Ön? – üvöltöttem rá.

– Piroska Kálmán[160] *tartalékos főhadnagy vagyok az 52. gyalogezredtől.*

– Mikor hagyta el Sztarij Oszkolt a főhadnagy úr?

– Ma 4 órakor.

– Ott volt az esti értekezleten a városparancsnokságon?

– Igen, ott voltam.

– Hát akkor miért nem jelentkezett Kurszkaja felderítésére? És miért csak most henceg, amikor mi már feladatunk végrehajtása után visszatérőben vagyunk? Főhadnagy úr is lehetne ebben a helyzetben, ha az este jelentkezni mert volna a felderítés végrehajtására!

Megdöbbenve állt előttem a kis ember és hebegve mondogatta, hogy nem is tudta, hogy ez a kurszkajai különítmény. És bocsánatot kér stb., stb.

– Ne kérjen tőlem bocsánatot. Úgysem fogok kezet. [...]

Tisztelegtem, s menetet vezényeltem. Azt a jelenetet a kis baka, azt hiszem sohasem fogja otthon elmondani.

7 óra 20 perckor jelentkeztem Sztarij Oszkolban Aldrian tábornok vezérkari tisztjénél és az összekötő szolgálatot végző örményképű magyar vezérkari őrnagynál. Ott állt mellettem a fogoly muszka is. Elmondottam mindazt, amit megtudtam. Átadtam az oroszt és távoztam. Jelentésem nyomán Ilkey nevű tüzér ezredest[161] *rendelték ki négy századdal Kurszkajába. Ő bekerítette a falut és puskalövés nélkül elfogták a bent lakmározó 82 oroszt. Az én egy oroszom igazat mondott, mert ő itt van, egy a szalma alatt alussza már örök álmát, 82 főt pedig az Ilkey-csoport hozott be.*

Gazdámnál nem tudtam jelentkezni, mert utánam őt is kirendelték a bent levő három szakasszal Novo-Kladovoje községbe. Ő szegény nem végzett olyan jól, mint mi. Közülük megsebesült Vinkó zászlós és négy huszár. Orosz kézre került Rábai Rudolf[162] *szakaszvezető és három huszár. Elesett Czipszer István*[163] *tizedes és két huszár. Ők délután négykor vonultak be Sztarij Oszkolba.*

1943. január 25.

18 h-kor parancs két felderítőjárőr szervezésére Kurszkaja II.-re és Novo Kladovojéra. Kurszkaja II.-ben a lakosság bemondása szerint 15-80 főnyi ellenséges sícsapat van. A két felderítőjárőr megalakul. 22 h-kor riadó. Új parancs, melynek lényege:

a., 30 fő málhásan derítsen fel Kurszkaja II.-ben.

b., 60 fő Novo Kladovojéra, ahonnan 30 fő azonnal induljon Luszinovón át Kurszkaja I.-re. A támadás déli irányból indul ki Kurszkaja II.-re. Egy rész a század menetvonaláról, ez Nagy zászlós támadása. A 30-30 fő az ellenség kicsúszását akadályozza meg.

Novo Kladovojéra érve a Vinkó-csoport azonnal indul Luszinovóra, hogy 6-7 h között a parancsolt támadáshoz idejében a helyén legyen. A faluban 3 kisőrs felállítása után a részletes átkutatás indul meg, mikor a falu keleti pár óvóhelyén és bokrosában rejtőző 40-50 fős ellenséges géppisztolyos a keleti őrsöt kiemeli a parancsnokságon megmaradó 14 főjével. Az oldalba és hátba száguldó síelőket bekeríti, ugyanakkor jelenti az északi őrs, hogy 30 fő két szánnal északról közeledik a faluhoz. A század harcolói egyesülnek és közvetlenül a falutól nyugatra levő dombon felvételi állást vesznek fel, erős biztosítással. Rögtön jelentik a biztosítást végző figyelők, hogy a 3-4-es csoporthoz más ellenséges erők igyekeznek a század hátába. A század ennek ellenére újra a faluba hatol be az ellenséget alaposan felderítve. A támadás helyéig előrejutva tovább indul a felderített rejtekhelyek felé, amikor feltűnik kb. 3 km-re a Luszinovóról visszatérő Vinkó-csoport, mely Luszinovó-Kurszkaja I.-et eredményesen felderítette. Az ígért támadás elindítására hiába várva a pa-

[160] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Elképzelhető, hogy a név téves.

[161] Ilkey Győző (Gyönk, 1894. július 29. – ?) ezredes. 1943. január 5-től mint a soproni 7. tábori tüzérezred parancsnoka teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén. A hadszíntérről történt 1943. április 12-i hazatérését követően 1944. április 15-ig töltötte be ezt a tisztséget, majd a Vezérkar Főnöke 7/m. osztály beosztott tisztje volt.

[162] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[163] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

rancs szerint bevonulóban van. 2500 méterre 3 oldalról éri támadás. A 85 főnyi csoport géppuskatűzbe jutva magát a déli erdőbe kivonja, ahova az ellenség követi.

A falu széléről heves tüzet kapott század teljes gyorsasággal az erdő végződéséhez sietett, hogy a Vinkó-csoportot üldöző ellenséget itt meglephesse és a csapatot felvehesse. A falun áthaladva a század délkeleti iránnyal új lesállást vesz fel, a II. szakaszt magához veszi, az ellenséggel a harcérintkezést felveszi, az azonban a Vinkó-csoporttól messze lemaradva nem támad, inkább a század hátába igyekszik járőrözni. A század ezek után az erdőt és újra a falut kutatja át. A századparancsnok mindezeket a hadosztályparancsnoknak jelenti, s az onnan jött bevonulási parancs után Sztarij Oszkolba megy. A másnap reggel a német parancsnokságnak tett jelentés eredménye ismételt köszönet és dicséret, valamint négy Vaskeresztre való beadatás.

Az erőszakos felderítés vesztesége.

Hősi halottak, s eltűntek: Rábai Rudolf szakaszvezető, Czipszer István tizedes, Rezes Gábor őrvezető,[164] Csonka Gyula őrvezető. Vass Gyula honvéd, Benkő Kálmán honvéd, Cili István honvéd, Major István őrvezető, Rácz őrvezető, Gyurits István honvéd.

Megsebesültek: Vinkó Ferenc zászlós, Bolla őrvezető, Horváth Sándor honvéd, Vörös András honvéd.[165]

Pihenő. Este 21 órakor Aldrian tábornok tiszti megbeszélést tartott. Annak végén a magyar összekötő tiszt átadott neki egy papírszeletet. Aldrian a nevemet szólította és a papírról német nyelven olvasott fel, az örményképű magyar vezérkari őrnagy pedig magyarra fordította. Méltatta a visszavonulás alatti utóvédharcaimat. Kiemelte Kurszkaja község felderítéséért felmutatott áldozatkészségemet. Követendő példaként állított a német és magyar tisztek elé. Az utolsó mondata ez volt: „A magyar huszár nem tagadta meg nevét, a magyar huszár ma is az, ami régen volt!" Beszéde végén magához ölelt, megcsókolta megfagyott, fekete arcomat, és feltűzte mellemre a Vaskeresztet. Abból a magyar csoportból pedig, ahonnan tegnap, annak dacára, hogy mindenki tudta, hogy 12-e óta fedél alatt sem szakaszom, sem én nem voltam, a felderítés végrehajtására rajtam kívül jelentkező nem akadt, most ez a hang ütötte meg fülemet: „Olcsón kapott Vaskeresztet, még csak rá sem lőttek!" Lehet, hogy ugyanaz volt, aki tegnap este ezt mondta: „Szegény! Megint jelentkezett!"

Való igaz. Én állítom, hogy nem lőttek rám. De az is való igaz, hogy én agyaltam ki, hogy feladatomat anélkül oldjam meg, hogy ottlétünket eláruljuk. És az is valóság, hogy a felderítés végrehajtására módjában volt mindenkinek jelentkezni. Sőt, a becsület is úgy kívánta volna, hogy engem – a régen felkoncoltnak hittet – ne engedjenek el, de akkor nem tettek semmit. Tűrték, bírta lelkiismeretük, hogy agyoncsigázott embereimet még most is nekihajtsam egy kilátástalan kimenetelű éjszakai felderítésnek, holott ők 4-5 nap óta már Sztarij Oszkolban lebzseltek, mi pedig az idő alatt is éjjel-nappal az Isten szabad ege alatt harcban álltunk az ellenséggel.

1943. január 12-től 24-ig szakaszom fedél alatt nem volt. Mostohák, kitaszítottak, utóvédsorsra ítéltek, idegen parancsnokok kényére-kedvére odadobottak, feláldozottak voltunk. De az élni akarási ösztön erőt adott. Ebben a szomorú helyzetben is megtaláltuk a módját, hogy emberek maradjunk. Aki 12-étől kíséri harcleírásomat, azt hinné, hogy mi 13 napig nem aludtunk. Pedig aludtunk. Két lőszeres szánunk volt, s mindkettőre magyar országos jármű[166] *felsőrész volt szerelve. A szánok elülső és hátsó végére raktuk a lőszert, a közepét pedig szénával és pokrócokkal béleltük ki. Ebben a két fészekben aludt – az ütközetek kivételével – 15-e óta háromórás váltásokkal 3-3 huszár. Vastagon betakartuk őket pokrócokkal, s ahol mód volt rá, lábukhoz meleg téglát raktunk. Nem mondom, nem volt könnyű az orosz faházak körül téglát találni, de hála a „bölcs" orosz vezetőségnek, itten a templomok mindenki prédájára, félig lerombolt állapotban vannak, s így az egyik község árván maradt, megtépázott templomából mi is elvittünk vagy 20 darab téglát. Igen! Isten házának felszentelt bordái voltak azok, de jót is tettek: nem engedték lábát fagyni a huszároknak.*

---

[164] Rezes Gábor (Sármellék, 1913. január 20. – 1943. január) őrvezető. A háború utáni holttá nyilvánításakor halála vélelmezett időpontjául 1943. február 15-ét jelölték meg.

[165] Vörös András (Szentgotthárd, 1917. június 12. – ?) honvéd, 1944-ben tartalékos tizedes. A 7. felderítő osztály huszárszázadának kötelékében részt vett az 1. hadsereg galíciai hadműveletében is. 1944. július 26-án Pochowkánál aknagránáttól a jobb lapockáján megsebesült. A 7. önálló huszárszázad többi felsorolt elesett, eltűnt, illetve megsebesült huszárjáról nem rendelkezünk adatokkal, a korabeli veszteségnyilvántartásokban nem szerepelnek.

[166] Lovasszekér.

1943. január 26.
Pihenő. Aludtunk és aludtunk rendületlenül.

1943. január 27.
11 h-ra a század hadosztályparancsra a német körletparancsnokság külön hálájával érdemei jutalmazásául Sztarij Oszkolt elhagyja. A német parancsnokság az erőszakos felderítőjárőrt egy tehergépkocsin szállácsinálókkal naponta előreküldi. 20 h-kor a század beérkezik Krasznij Hutorba.
Csend van. Megmosakodtunk, megborotválkoztunk. Én a repjevkai rohamban kapott sebemmel elmentem a tábori kórházba. Kimosta az orvos, és csak ragtapasszal ragasztotta be. Már nem fájt.

1943. január 28.
6 h-kor indulás. 13 h beérkezés Osztanyinóba. Út: 15-ös műút. Irány Korovino. 25 fok körüli hideg.
Orosz élcsapatok szemtelenkedtek be Sztarij Oszkolba. Ezeket visszaverte, azaz megsemmisítette a magyar és német védőcsapat.

1943. január 29.
6 h-kor indulás. 16 h beérkezés Szubotinóba. Manturovo üres, az előző nap a csapatok riadóra elvonultak. Útirány: Korovinón át (ott személyirányítás) Oboján, majd Szudzsa, Szumi, Romni.
A magyar királyi 2. honvéd hadsereg-parancsnokság a német védőcsoport parancsnoksággal egyetértésben, századunkat a visszavonulás utóvédharcaiban teljesített kimagasló vitézségéért a további harcokból kivonta és hátrarendelte. Délután 14 óra 30 perckor hagytuk el Sztarij Oszkolt és Krasznij Hutorra mentünk. [Itt a dátum szerinti naplóvezetés megszakad – a szerzők.]
Ettől fogva komoly harcban már nem vettünk részt. Voltak légitámadások és partizán csipkelődések, de ezeket a múlthoz hasonlítani, vagy háborúnak mondani nem lehet. Nem is tárgyalom. Menet, pihenő és menet volt hátrafelé Nokancev–Gyanin–Krupcsenszk–Baraminszk–Sonseva–Szumi–Romni–Osztanyino–Subajino–Krasznikovo–Fancsjevka-Noszovka (itt Kamper András őrvezető, aki január 14-én éjjel a Plotava-i rohamban eltűnt, viszontagságos hányódás után utolért bennünket)–Nyezsin–Kijev–Korosztenyen keresztül Juszefovka községbe.
Juszefovkán megszálló szolgálatot végeztünk. Ez a munka a békegyakorlattal sem vette fel a versenyt. Vártuk a partizánokat, de nem szólt hozzánk a kutya sem. Istenem! De jó is lehetett megszálló csapatnál szolgálni! Sajnos, nekem itt, a megszállás fényes ideje alatt is beborult. Nekünk, mint önálló századnak, GH-nk[167] *volt. Igen ám, de a Sztarij Oszkol-i harcokban elesett a GH altisztünk és felvételező tisztesünk is. Január 10-e óta zsoldfizetés nem volt, a kassza ki sem volt nyitva. De hogy is lett volna kinyitva, mikor szegény Rábai Rudi magával vitte a kulcsot, amikor Novo Kladovojénál bevonult a másvilágra?*
Április 10-én adta gazdám a parancsot, hogy törjem fel a kasszát. Fel is törtük. Fillérig stimmelt.
– Inkább ne stimmelne, csak a kis Rudi jönne vissza – mondtam.
De hiába sápítoztam, valakinek ezt is meg kellett csinálni. Versényi pedig nyugodtan akart aludni, tehát rám bízta a kasszát. A munkálatok végzésére mellém rendelte Barcza László[168] *karpaszományos őrmestert, Szabó Dénes*[169] *szakaszvezetőt és Varga Sándor*[170] *tizedest. Egyik sem volt közülük számvivő soha az életben. Becsület a szakaszvezetőben és a tizedesben annál több. A karpaszományos őrmester mintaképe volt a begyepesedett fejű, tanult,* [de mégis] *buta falusi úriembernek. Lustasága pedig túlszárnyalta a bivalyét is. Ezt az amúgy jóravaló embert csak felvételezni küldtem el. Ott jól használható volt, mert a hasát nagyon szerette. A zsoldnévjegyzéket felfektettük és kifizettük április 20-ig a zsoldot előre és vissza január 20-ig.*
Postára adtuk az elesettek, sebesültek és eltűntek hozzátartozóinak is a századtól kiválásuk napjáig őket megillető járandóságukat. Szakaszparancsnoki beosztásom mellett nyakamon maradt

[167] Gazdasági Hivatal.

[168] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

[169] Szabó Dénes (Keszthely, 1912. június 16. – ?) tartalékos tizedes, címzetes szakaszvezető. Részt vett az 1. hadsereg 1944. évi hadműveletében is, s mint a 7. felderítő osztály huszárszázadának tisztese 1944. július 26-án eltűnt a galíciai Rosulna községnél.

[170] Személyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

továbbra is ez a beosztás. Hazaérkezésünk[171] *után én számoltam fel a század ügyeit. Szombathelyre, a III. hadtestparancsnoksághoz rendeltek be e célból, ahogy egy betű hiba nélkül elszámoltam* [...] *visszamenőleg is. Mikor négynapos távollét után Szombathelyről bevonultam Sopronba és jelentettem gazdámnak az elszámolás eredményét, ezt mondta:*

– Látod Lajoskám! Ezért bíztalak meg téged a pénz kezeléssel, mert itt is jó hírnevet akartam biztosítani a századnak!

1943. január 30.
8 h-kor indulás. 17 h beérkezés Uskonkára. Hófúvás. Innen tehergépkocsin Junakovkára.

1943. január 31.
4 h-kor indulás. 15 h beérkezés Hutor Csernyeckijére.

1943. február 1.
5 h-kor indulás. 15 h beérkezés Komofelkára.

1943. február 2.
6 h-kor indulás. 15 h beérkezés Junakovkára. Hófúvás.

1943. február 3.
6 h-kor indulás. 13 h beérkezés Szteckovkára. Hófúvás. Hadosztályparancs: új menetcél Romni.

1943. február 4.
Pihenő Szteckovkán.

1943. február 5.
4 h-kor indulás. 11 h Szimonovkán.

1943. február 6.
6 h-kor indulás. 10 h Granino.

1943. február 7.
Pihenő Graninon. Hófúvás.

1943. február 8.
5 h-kor indulás. 11 h Koszmiszkovka.

1943. február 9.
6 h-kor indulás. 12 h Nedrigajlov.

1943. február 10.
6 h-kor indulás Romnin át. 18 h beérkezés Kropivinojére, a század elhelyezési körletébe. Romni-Kropivinoje: terepút.

1943. február 11.
Kropivinojén rendezés, két szakasz (I. és II.), s a törzs felállítása. Szoba-szállásrend, vételezés.

1943. február 12.
Hadosztályparancs a további menetre. Mikolás százados[172] beérkezése.

---

[171] A 7. önálló huszárszázad 1943. április 12-én visszatért állományának létszámáról nem rendelkezünk pontos adatokkal.

[172] Mikolás Dezső (Szilsárkány, 1912. június 20. – Pécs, 1992. január 31.) huszár százados. 1939. január 23-tól 1943. október 1-jéig Sopronban a III. önálló huszárszázad beosztott tisztje, végül visszamaradó különít-

1943. február 13.
4 h-kor indulás. 15 h beérkezés Beresovkára. Hófúvás, 30 km még a műút.

1943. február 14.
Pihenő Beresovkán. 11 h-kor szent mise. Jó idő. Tisztálkodás.

1943. február 15.
4 h-kor indulás a műúton Pribeki felé. Beérkezés Borsnára 14 h-kor.

1943. február 16.
4 h-kor indulás Borsnáról. A század elszállásol Aleskinón.

1943. február 17.
6 h-kor indulás Aleskinóból. 14 h Krupicspolje.

1943. február 18.
Pihenő, tisztálkodás, rendeződés.

1943. február 19.
Új hadosztályparancsnok Ginszkey vezérőrnagy, vezérkari főnök Szőke őrnagy. A század teljesítményéért dicséretet mond.

1943. február 20.
Versényi százados szemlét tart.

1943. február 21.
9 h 30 I-kor szemle. 11 h-kor Istentisztelet.

1943. február 22.
6 h-kor indulás két lépcsőben, 15 h-kor beérkezés, szállás csinálók lóháton.

1943. február 23.
6 h-kor indulás, 14 h-kor beérkezés Filadojovkára.

1943. február 24.
6 h-kor indulás. 16 h-kor beérkezés Noszovkára. Beérkezés után azonnal Szecsődy zászlós a II. szakasszal Podgajnojére megy partizán-felderítésre. Jelentés: negatív.

1943. február 25.
Riadókészültség. 2 h-kor riadó. Nagy és Orkonyi zászlósok alatt I. és II. szakasz tehergépkocsin, s az I. mozdonyon, a II. szakasz gyalog az állomástól Sztavok magasságában a partizánoktól kisiklatott német szerelvény védelmére megy. Biztosítása az ott levő 60-80 német folytán felesleges. A II. szakasz reggel Sztavokot átkutatja, majd bevonul. A mozdony (I. szakasz) éjjel tüzet kap. Sztavok üres.

1943. február 26.
Tiszti megbeszélés a hadosztályparancsnokságon.

---

ményének parancsnoka volt. Ezen idő alatt 1943. február 12. és április 12. között a 7. önálló huszárszázad parancsnokaként a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. október 1-től a 7. felderítő osztály huszárszázadának parancsnoki teendőit látta el. 1944. június 1-jétől október 10-ig alakulata élén a galíciai, majd a kárpátoki hadszíntéren ismét harctéri szolgálatot teljesített. A háború utolsó hónapjaiban a 9. újoncképző huszárszázad parancsnoka volt.

1943. február 27.
Belrend. Somorjay százados[173] és Hídvégi hadnagy[174] a 6. huszárszázaddal bevonul. Vonata, lóüdültetői Nirnsee zászlós[175] parancsnoksága alatt előzőleg Versényi százados parancsnoksága alatt a 7. huszárszázaddal szomszédos körletben szállásol el.

1943. február 28.
13 h-tól vasútbiztosító szolgálat. Noszovka vasútállomástól Nyezsin felé és Sztavok felé Szecsődy és Hertelendy zászlósok két-két szakasszal az éj folyamán a vonalat.

1943. március 1.
Délután tüzetes orvosi vizsga. 14 h-kor a II. szakasz 1. raja gépkocsin vezérkari tisztek utazását biztosítja. Bevonul másnap.

1943. március 2.
Rendezés, felkészülés indulásra.

1943. március 3.
További rendezés, tisztálkodás.

1943. március 4.
6 h-kor indulás Noszovkáról, 17 h beérkezés Borovicsire.

1943. március 5.
8 h-kor indulás, 16 h-kor beérkezés Bobrik vasútállomásra.

1943. március 6.
7 h-kor összekötő járőrök Tomasovkára (Nagy zászlós), Budnyára (Hertelendy zászlós).

1943. március 7.
14 h 30 l-kor riadó a menetre. Indulás 16 h-kor délnyugati irányba, 20-25 km-re éjjelezés, lovak szabadban.

1943. március 8.
8 h-kor indulás Brovarin át, éjjeli menettel, a Dnyeper-hídon, Kijeven keresztül.

1943. március 9.
7 h-kor beérkezés Benicsire 60-65 km menet után. 15 h-kor indulás, 20 h-kor beérkezés Petruskire, a zsitomiri műúttól délre.

---

[173] Somorjay Miklós (Szombathely, 1909. augusztus 23. – Budapest, 2004.) huszár százados. 1942. április 17-től 1943. május 1-jéig mint a komáromi 6. önálló huszárszázad parancsnoka a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. Kitűnt az 1943 januári tizenegy napos kocsatovkai védelmi harcokban. 1944. szeptember 1-jén újból harctéri beosztást kapott, mint az I/II. tábori huszár pótosztály, majd mint a 2/II. huszárosztály segédtisztje a dél-erdélyi és az alföldi hadműveletekben vett részt. 1945. május 8. és 1947. október 4. között szovjet fogságban volt.

[174] Hídvégi László (Budapest, 1910. március 24. – Mosonmagyaróvár, 1976. július 19.) tartalékos huszár hadnagy. 1942. április 17-től 1943. május 1-jéig mint a 6. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka, majd arcvonalmögötti tisztje a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. január 15-én Rosszoskinál megsebesült. 1944. december 5-től a debreceni 16. felderítő osztály huszárszázadának szakaszparancsnokaként a felvidéki harcokban is részt vett.

[175] Nirnsee Ferenc, dr. (Ajka, 1916. április 19. – Veszprém, 1985. november 23.) tartalékos huszár hadnagy. 1942. április 17-től 1943. május 1-jéig mint a 6. önálló huszárszázad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített.

1943. március 10.
Belrend, kimerült lovak leadása.

1943. március 11.
Rendezés, pihenő, tisztálkodás.

1943. március 12.
14 h-kor a gyalogrész Petropavlovszkajára, a vonatrész és vezetéklovak Gorenicsibe. Előbbivel Versényi százados, utóbbival Mikolás százados, mint a parancsnok. Ugyanitt a 6. huszárszázad. 12 h-kor vezetéklovak Gorenicsiből Petropavlovszkajára.

1943. március 13.
6 h-kor Versényi Tibor százados a századparancsnokságot átadva Kijevből útba indul. A petropavlovszkajai résszel Mikolás százados, berakás Csvatoszkinón, járművek, vezeték lovak Volenszki-Poston. Vonatrész Hídvégi hadnagy (6. huszárszázad) parancsnoksága alatt Gorenicsiben marad. Közlekedési zavarok miatt a szerelvény nem indul, ló és járműszerelvény kisiklás miatt a nyílt pályán vesztegel.

1943. március 14.
8 h-kor a szerelvény elindul. Goronicsiben 15 h-kor parancskihirdetésen Versényi százados búcsúparancsának felolvasása.

1943. január 29-től részletes naplót nem vezettem. Mindig századkötelékben voltam. Külön feladattal nem volt szakaszom megbízva. Mint már előbb leírtam, főtevékenységem a század adminisztrációs ügyeinek intézésében domborodott ki. Most, utólag már sajnálom, hogy nem vezettem [a naplót] hazatérésünk utolsó napjáig, naponként részletezve. Akkor a harcok megszűnésével részben elkényelmesedtem, részben pedig olyan üresnek, egyhangú[nak] tűntek fel a [...] menettel töltött napok, hogy nem találtam bennük feljegyezni valót.

Hazaszállításhoz Koroszteny állomásán vagonírozták be bennünket. Lembergen [át] *jöttünk Lavocsne határállomásra. Itt a vonatunkat ketté szakították. Fele Lavocsne állomáson maradt, másik felét Volócra tolták be. Egy napig fürdés, tisztálkodás volt és másnap indultunk tovább.*

A mi állomásunkon, azaz Volóc községben templom is volt. A szokásos déli harangszó [most] *újdonság volt. Egy éve már, hogy ezek a dunántúli huszárok ilyent nem halhattak. Ezek a huszárok mind harcedzett, kemény katonák, dicső múlttal rendelkező, hőstettekben gazdag férfiak voltak, akik megtámadott magyar hazájuk önvédelmi harcában hűségükről, kitartásukról és áldozatkészségükről megannyiszor bizonyságot tettek. Lám csak, a büszke huszárok, a hős harcosok, akik eddig magukhoz voltak a legkeményebbek, akik végig tudták verekedni az elmúlt kínos esztendőt, akik étlen-szomjan, álmatlanul, szörnyű hidegben megannyiszor visszacsaptak az üldöző orosz óriásra* [...], *azok most a felszentelt harang Istenhez hívogató hangjára vagonjaikban és vagonjaik mellett, leemelt sapkával, összekulcsolt kézzel, térdre ereszkedve küldik hálaadó imáikat Istenüknek életükért és kérnek Tőle új, mosolygó lelket az elvadult helyett. Óh, édes Jóistenem! Micsoda szép így most ez az én kedves rohamszakaszom!* [...]

Versényi református ember. Nem üldözte ugyan a vallást, de maga részéről közömbösen kezelte. De most érezte, hogy valami benne is történt. [...] *Lányos, szép arca márvánnyá meredt, sapkáját leemelte és állt némán a vagon mellett megilletődve, mint odaöntött szobor. Én is levettem sapkámat. Jóistenem! Bocsáss meg nekünk, amiért oly sokszor megszegtük 5. parancsolatodat! Hogy oly sokszor öltünk. Tisztíts meg bennünket, adj nekünk új, tiszta lelket! Hiszen csak a miénket, édes hazánkat, amit Te adtál nekünk, azt védelmeztük. Te mindent tudsz. Te akkor is velünk voltál, s hallottad, amikor leemelt rohamsisakkal, Feléd nyújtott kézzel, képeddel díszített,*[176] *megszentelt zászlónk alatt kimondtuk a férfiszót, hogy: „Isten minket úgy segéljen!" Csak ezt az előtted tett fogadalmunkat igyekeztünk betartani az istentelenek állatias pusztító tömegével szemben. Áldj meg*

[176] A rendszeresített csapatzászlókon nem Isten-ábrázolás, hanem Magyarország patrónája, a Boldogságos Szűz volt látható.

bennünket! Maradj velünk! Mi nem az emberek, hanem az istentelenség ellen vívtunk keresztes háborút, hogy itthon szüleink, családunk, testvéreink, szeretteink békességben élhessenek.

Nem panaszkodom Uram! Nem voltál az idegenben sem mostoha hozzánk. Csatákban, rohamokban, szenvedésekben mindig velünk voltál. Fogadj bennünket fiaidnak most is! Vigyél minket hazánkba, a Duna mentére, s ott ölelj magadhoz szeretettel bennünket! Ámen.

*

Minden tiszteletet megérdemlő, vitéz szakaszomtól az 1943. év júliusában Sopronban vettem búcsút. További sorsukat nem tudom. Azt sem tudom, én neveltem-e belőlük oroszlánokat, vagy ők tettek-e engem a harc fiává? De azt tudom, hogy bizonyos vonatkozásban rokonok, testvérek voltunk. Ez pedig az erős akarat, hajlíthatatlanság, kötelességérzet, bátorság és a kiállás örök szép erénye volt. Ezért hiszem és állítom, hogyha minden magyar, minden német és minden olasz katona így teljesítette volna kötelességét, mint azt a magyar királyi 7. honvéd könnyű hadosztály huszárszázad rohamszakasza cselekedte, akkor a második világháború befejezése méltó lett volna a kezdetéhez.

Tapody

SUBA JÁNOS

NAGYOBB HONVÉDSÉGI ÉPÍTKEZÉSEK HELYZETE 1943. JANUÁR 31-ÉN

A Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében található egy térképvázlat, amely a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium 11. osztályának munkája, címe: „Nagyobb honvédségi építkezések helyzete 1943. jan. 31-én". A térképvázlatnál nincs feltüntetve semmi iratszám, ennek ellenére nem valószínű, hogy egyedi darab volna, valószínű, hogy felterjesztésének kísérő ügyiratdarabja és a borítóíve elveszett, ezért kerülhetett a Térképtár gyűjteményébe 1966-ban a B XV c 405 jelzetszámon.

A térképvázlat összefoglaló jelleggel tartalmaz minden, az ország területén 1943-ban tervezés alatt álló, vagy folyó honvédségi építkezést.[1] Az építkezéseket a minisztérium 11. osztály felügyelte.[2]

Maga a vázlat két összeragasztott papírból áll. Az egyik lap a térképvázlat, amely Magyarországot ábrázolja, nagysága 100×75 cm, a másik (87×75 cm nagyságú) lapon, 11 táblázatban, a vázlaton szereplő települések neve mellett lévő sorszámok és jelkulcsi elemek magyarázata található, kiegészítve az építkezés előrehaladásának jellemzésével és a ráfordítható pénzösszeg nagyságával. A térképvázlat méretaránya 1: 330 000, ez méretarány a másolópapír mérete miatt alakult ki. A vázlaton az országhatár, a Duna, Tisza és a Balaton szerepel.

Az 1943-ban folyamatban lévő, illetve tervezett – 127 tételben felsorolt, 320 000 000 pengő összértékű – építkezéseket három jelkulcsi elem (kör, négyzet, háromszög) 3–4 féle variációja jelöli. Az építkezések időrendben, a hadsereg-átszervezési és fejlesztési prioritások, illetve az épülő objektumok jellege szerinti csoportosításban állnak a táblázatokban.

Az első csoportot az 1941–1942-ben beindított különféle, nagyobb építkezések alkotják. Az e táblázatban felsorolt 23 katonai objektum – a teljes felsorolás 18 %-a – összköltsége a táblázat szerint több mint 45 000 000 pengő. A legtöbb pénzt felemésztő beruházások az összesen 28 000 000 pengőbe kerülő laktanya-építkezések és -fejlesztések voltak. Az Erdélyben felállításra kerülő határvadász zászlóaljak számára készülő/tervezett öt új laktanya felépítésének költsége az összes laktanyák építésére fordított összeg 78 % -a, 22 000 000 pengő volt. A három erdélyi és egy felvidéki laktanya bővítése is több mint 5 000 000 pengőbe került.

---

[1] Az építkezések jobb megértését elősegíti a *Csima János* szerkesztésében 1961-ben megjelent Adalékok a Horthy hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945) című összeállítás két melléklete: a M. Kir. Honvédség békehadrendje (légierő nélkül). HM 43 000/eln. 1./a.–1943., illetve a M. Kir. Honvédség csapatainak területi elhelyezkedése (légierő nélkül). Melléklet a HM 43 000/eln. 1./a.–1943. rendelethez.

[2] A Honvédelmi Minisztérium 11. osztálya a honvédség kezelésében lévő összes kincstári tulajdont képező elhelyezési szükségletek építésétre, átalakítására és karbantartására, valamint építésére vonatkozó összes magasépítési (műszaki) munkálatokat irányította és felügyelte. A 11. osztály ügykörének változásait l.: *Spáczay Hedvig:* A Honvédelmi Minisztérium szervezeti változásai a Horthy-korszakban 1919–1945. *Levéltári Szemle,* 1971. 1–3. sz., 41–47. o.

Az építkezések másik nagy csoportját a szintén Erdélyben felállításra került három központi lőszerraktár befejezése, és még egynek, az érmihályfalvainak, a megkezdése jelentette. Ez a fennmaradó összeg 39 %-át emésztette fel.

A harmadik legnagyobb beruházás a különböző intézetek és tanfolyamépületek bővítése volt, több mint 5 000 000 pengő összértékben. Nagy jelentőségű volt a budakeszi tüdősebészeti pavilon és a 10 sz. kórház fejlesztése, amelyre 4 700 000 pengőt költöttek. Az épületek 65 %-a (tizenöt objektum) a kimutatás szerint 10–90 %-os készültségi állapotban volt, négyet már „vállalatba adtak" (tehát az építkezés már megkezdődött), három előkészítés alatt állt, egy pedig még versenytárgyalás alatt volt.

A következő táblázat, az 1942 októberi átszervezés kapcsán, a különböző helyőrségekben felmerült laktanyabővítéseket, új laktanyák építését, kórházi ágyak szaporítást foglalja magába. A táblázatban szereplő negyvenkét objektum a lista összes tételeinek 33 %-a. Az építkezésekre fordított pénz 11 %-kal emelkedett, meghaladta az 53 000 000 pengőt. Ennek az összegnek több mint felét, 28 000 000-t, tizenkilenc különböző laktanya bővítésére szánták. Két új laktanyát terveztek építeni, egyet Szegeden az V. gépvontatású vonatosztálynak, egyet pedig Aknaszlatinán.

A pénzösszeg 10 %-át kisebb, meg nem nevezett objektumok bővítésére, átalakítására, karbantartására és berendezések beszerzésre fordították. Majdnem 7 500 000 pengőt, az éves költségnek 14 %-át az Erdélyben felállításra kerülő 12 erődszázad számára szánt új laktanya építésére fordították, a tervezés már folyamatban volt.

A miskolci és a kolozsvári helyőrségi kórház bővítésének tervezését is megkezdték, közel 3 000 000 pengő értékben. Külön ki kell emelni a váci központi híradó iskola építését, amelyre az előkészületek már megtörténtek. Ez a beruházás több mint hat és fél millióba került, vagyis 12 %-kal részesedett az évi építési hitelkeretből. Tovább folyt a központi lőszerraktárak bővítése, és megkezdődtek a tokaji árkásztábor építési előkészületei is. A beruházások intenzitását jelzi, hogy mintegy felük még tervezés alatt volt, egyről versenytárgyalás folyt, egyet már vállalatba adtak, a többi az előkészítés valamely stádiumában volt.

A harmadik táblázat az 1942 októberi – a hadsereg motorizációjának szintjét jelentősen emelő – szervezés után építésre kerülő gépkocsiszínek, javítóműhelyek, szertárak és benzinkutak építését foglalja össze. A tíz felsorolt építési feladat 8 800 000 pengőbe került. Ezen összeg közel egynegyedét a különböző helyőrségekben, illetve három barakklaktanyában gépkocsiszínek építésére fordították, amelyek építése már megkezdődött. Majdnem ennyit fordítottak az esztergomtábori páncélos hadosztály vonatműhelyének felépítésére. Bővítették a mátyásföldi gépkocsiszertárt és a debreceni vonatlaktanyát is. Különböző helyőrségekben 55 benzinkutat építettek.

A következő táblázatokban tematikusan foglalták össze az 1943. évi építkezéseket. A D táblázatban az 1943. évi vegyes építkezések szerepelnek. Felsorolásuk a lista egynegyedét teszi ki, 21 tételben több mint 31 000 000 pengő beruházást jelentettek. Az építkezések 58 %-a (mintegy 18 000 000 P értékben) a különböző laktanyák bővítésére, karbantartását takarta. A fennmaradó összeg fele-fele arányban oszlott el a raktárak és szertárak kapacitásának bővítése, illetve a katonai iskolák fejlesztése között. A szertárak közül a budapesti egészségügyi szertár építkezése volt a legnagyobb, 5 000 000 pengő

értékben. A hadapródiskolák fejlesztésére több mint 6 000 000 pengőt különítettek el. A kijelölt építkezések mind előkészítés alatt voltak.

Az első tematikus táblázat a kiképző- és gyakorlótáborok építkezéseit tartalmazza. 1942-ben 3 500 000, 1943-ban viszont 9 300 000 millió pengőt költöttek, vagyis több mint 260 %-kal nőtt meg a gyakorlótáborok fejlesztésére szolgáló pénzösszeg. A honvédség harcszerű kiképzését, a fegyvernemi és az összfegyvernemi együttműködés begyakorlását ugyanis a hadtest-gyakorlótáborokban végezték a csapatok. 1943-ban csak a hadtest-gyakorlótáborok fejlesztésére 2 4000 000 pengőt költöttek. Ebbe beletartozott a II. hadtest új gyakorlótáborának kiépítése Pákozdon. Az e célra rendelkezésre álló pénzösszeg 46 %-át a fegyvernemi – gyalogos, páncélos, lovas, híradós – kiképzőiskolák fejlesztésére fordították. A különböző (légvédelmi, tábori) tüzér kiképzőtáborok és lőiskolák fejlesztése is tovább folytatódott. A bajai műszaki tábor kiépítését 1943-ban befejezték.

A levente vízitáborok kiépítését is elkezdték. Erre a célra 1943-ban 2 300 000 pengőt fordítottak. A különböző helyőrségekbe tervezett és a hadműveleti területen kiszállítandó hordozható barakkok gyártására több mint 11 000 000 pengőt különítettek el, ez 361 darab különböző típusú barakk gyártására volt elegendő.

A háborús szükségletek címszó alatt különböző helyeken tervezett légvédelmi és légoltalmi építkezésekre több mint 8 000 000 pengőt fordítottak. A Debrecenbe tervezett 2000 ágyas sebesültelosztó állomás befejezésére is kikülönítettek pénzt. Ebben a táblázatban szerepel két olyan objektum építése is, amelyek nem az ország területén találhatók: a Kárpátokban lévő Lavocne és Sianki településeken elkezdett elkülönítő állomás befejezéséről van szó.

Az utolsó táblázatban három, összesen 300 m^3-es üzemanyag-tároló építése szerepel, több mint 4 000 000 pengő értékben.

A táblázatokat eredeti helyesírással és rövidítésekkel adjuk közre.

A.) Különféle építkezések

1941.-es és 42. évben megindított nagyobb munkák

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1	laktanya	Budapest	Gk. tanoszt. Zách u. legs. férőhelyek	500 000	előkészítés alatt
	2	laktanya	Budapest	I. gk. von. o. Szds. u. telepen lgs. férőhelyek	477 000	előkészítés alatt
	3	laktanya	Győrszabadhegy[3]	II. és III. üteg	650 000	Vállalatba adva
	4	laktanya	Kassa[4]	VIII. von. o. Bem Apó lakt. legs. férőhelyek	550 000	előkészítés alatt
	5	laktanya	Borgóprund[5] 33. hv. zlj	Hv. zlj. lakt.	7 450 000	10 % kész
	6	laktanya	Gyergyótölgyes[6] 21. hv. zlj.	Hv. zlj. lakt.	4 900 000	90 % kész
	7	laktanya	Rotunda[7] 2/2. hv.szd.	Hv. zlj. lakt.	1 700 000	75 % kész
	8	laktanya	Borsa[8] 2. hv. zlj.	Hv. zlj. lakt.	5 970 000	75 % kész
	9	laktanya	Bélbor[9] 21/2. hv. szd.	Hv. zlj. lakt.	1 023 000	50 % kész
	10	laktanya	Marosvásárhely[10] IX. lgv. tü. o.	„Tank" lakt. bef.	1 200 000	90 % kész
	11	laktanya	Tasnád[11] XII. Kmsz. zlj.	Lakt. befejezése	1 900 000	20 % kész
	12		Margitta[12] 103. n. tü. o.	Lakt. befejezése	2 100 000	20 % kész
	13	kórház	Budapest	10. sz. kórház fejlesztése II.és III. ütem	1 700 000	Elkészül 1943. évi VI/1.-ig

[3] Ma Győr VI. kerülete.

[4] Abaúj-Torna vármegye, ma Szlovákia, Košice.

[5] Beszterce-Naszód vármegye, Besztercei felső járás, ma Románia, Prundu Birgiului.

[6] Csík vármegye, Gyergyótölgyesi járás, ma Románia, Tulghes.

[7] Borsához tartozó területrész.

[8] Máramaros vármegye, Visói járás, ma Ukrajna, Borsa.

[9] Csík vármegye, Gyergyótölgyesi járás, ma Románia, Bilbor.

[10] Maros-Torda vármegye, ma Románia, Tirgu Mures.

[11] Szilágy vármegye, Tasnádi járás, ma Románia, Tasnad.

[12] Bihar vármegye, Margittai járás, ma Románia, Marghita.

Jel	Folyó-szám	Rendel-tetés	Állomáshely	Szükséglet	Összeg	Megjegyzés
	14	kórház	Budakeszi	Tüdősebészeti pavilon	3 000 000	Vállalatba adva
	15	Lőszer-raktár	Gyergyó-szentmiklós[13]	Lőszerraktár építés	1 300 000	90 % kész
	16	Lőszer-raktár	Szászrégen[14]	Lőszerraktár építés	1 100 000	90 % kész
	17	Lőszer-raktár	Csíkszereda[15]	Lőszerraktár építés	1 100 000	90 % kész
	18	Lőszer-raktár	Érmihályfalva[16]	Új. közp. lőszer-rakt. építés	3 200 000	Versenytárgyalás alatt
	19	Intézetek	Budapest	Térk. Int. bővítése	400 000	80 % kész
	20	Tan-folyam	Budapest	Hír. tanf. épület	850 00	Vállalatba adva
	21	Tan-folyam	Budapest	Tü. szert. tanfolyam és pság-i épület	2 159 000	Vállalatba adva
	22	épületek	Budapest	Orsz. Közp. Igv. isk. épület	1 500 000	60 % kész
	23		Hajmáskér	Bővítés	480 000	80 % kész

B.) 1942. okt. szervezés: laktanyák, kórházak, lőszerraktárak

Jel	Folyó-szám	Rendel-tetés	Állomáshely	Szükséglet	Összeg	Megjegyzés
	1		Aszód e. lov. zlj.	tü. lakt. bővítése	2 804 000	Vállalatba adva
	2		Jászberény 1/II. hk. zlj.	kp. lakt. bővítése	3 630 000	Tervek kész
	3		Vác	közp. hir. iskola	6 523 000	Előkészítés alatt
	4		különböző heő.-ben	I. hdt. hatáskörében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	3 000 000	Előkészítés alatt
	5		Székesfehérvár 103. Igv. tü. o.	Zámoly úti lakt. bővítése	855 000	Vállalatba adva
	6		Komárom II.u. zlj.	U. vizi és szárazföldi gy. tér és Újvár bővítése	602 000	Előkészítés alatt

[13] Csík vármegye, ma Románia, Gheorgheni.

[14] Maros-Torda vármegye, ma Románia, Rhegin.

[15] Csík vármegye, ma Románia, Miercurea Ciuc.

[16] Bihar vármegye, Érmihályfalvai járás, ma Románia, Valea-Lui-Mihai.

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	7		különböző heő.-ben	II. hdt. hatás-körében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	448 000	Előkészítés alatt
	8		különböző heő.-ben	III. hdt. hatáskö-rében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	389 000	Előkészítés alatt
	9		Pécs IV. gk. von.o.	legs. férőhelyek szaporítása és berendezése.	590 000	Előkészítés alatt
	10		Cegléd 36/I. hk. zlj., 52. pc. gá. zlj	Hu. és pc. laktanyák bővítése	2 160 000	Versenytárgyalás alatt
	11		Kecskemét 36/II. hk. zlj.	Új. gv. lakt. bővítése	5 318 000	Vállalatba adva
	12		Nagykőrös 6. gv. tü. oszt.	tü. lakt. bővítés	329 000	Tervezés alatt
	13		Szeged V. gk. von. o.	V. gk. von. o. részére új lakt.	2 449 500	Vállalatba adva
	14		Szabadka[17] 2/II. hu. zlj.	új hir. lakt. bővítése	1 092 500	Előkészítés alatt
	15		Zenta[18] 1. lov. hk. zlj.	kincstári lakt. bővítése	460 000	Tervezés alatt
	16		különböző heő.-ben	V. hdt. hatáskö-rében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	490 200	Előkészítés alatt
	17		Debrecen	Heő.-ben férő-hely szaporítás	1 610 000	Előkészítés alatt
	18		Szolnok	Heő.-ben férő-hely szaporítás	850 000	Előkészítés alatt
	19		Miskolc 104. lgv. tü. o.	Heő.-ben férő-hely szaporítás	500 000	Előkészítés alatt
	20		Rétság 2/I. hk. zlj.	lakt.bővítés	1 578 500	Vállalatba adva
	21		Tokaj VII. u. zlj.	árk. tábor fej-lesztése	800 000	Előkészítés alatt
	22		Huszt [19] VIII. u. zlj.	férőhely szaporí-tás és fejlesztés	730 000	Előkészítés alatt
	23		Aknaszlatina[20] 4. hgy. tü. ü.	Új laktanya építése	840 000	Tervezés alatt

[17] Bács-Bodrog vármegye, ma Szerbia, Subotica.

[18] Bács-Bodrog vármegye, ma Szerbia, Senta.

[19] Máramaros vármegye, Huszti járás, ma Ukrajna, Chust.

[20] Máramaros vármegye, Máramarosi járás, ma Ukrajna, Szolotvina.

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	24		Majszin[21]	2/2. erődsz. lakt.	635 000	Tervezés alatt
	25		Óradna[22]	33/3. erődsz. lakt.	825 000	Tervezés alatt
	26		különböző hő.-ben	VIII. hdt. hatás-körében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	761 000	Előkészítés alatt
	27		Csíkszereda[23]	2. Székely hgy. hu. szd. részére új laktanya	2 710 000	Tervezés alatt
	28		Marosborgó[24]	33/1. erőd szd. részére új lakt.	1 014 000	Tervezés alatt
	29		Nagyilva[25]	33/a. erőd szd. részére új lakt	1 062 000	Tervezés alatt
	30		Békás[26]	21/1. erőd szd. részére új lakt	829 000	Tervezés alatt
	31		Maroshévíz[27]	21/2. erőd szd. részére új lakt	964 000	Tervezés alatt
	32		Borszék[28]	21/3. erőd szd. részére új lakt	176 000	Tervezés alatt
	33		Tölgyes[29]	21/4. erőd szd. részére új lakt	154 000	Tervezés alatt
	34		Úz[30]	32/1. erőd szd. részére új lakt	1 046 000	Tervezés alatt
	35		Gyimes[31]	32/2. erőd szd. részére új lakt	256 000	Tervezés alatt
	36		Ojtoz[32]	24/1. erőd szd. részére új lakt	222 000	Tervezés alatt
	37		Tusnádfürdő[33]	59/1. erőd szd. részére új lakt	243 000	Tervezés alatt

[21] Máramaros vármegye, Felsővisói járás, ma Románia, Moisei.

[22] Beszterce-naszód vármegye, Óradnai járás, ma Románia, Rodna.

[23] Csík vármegye, ma Románia, Miercurea Ciuc.

[24] Beszterce-Naszód vármegye, Besztercei felső járás, ma Románia, Muresenii Birgau-Lui.

[25] Beszterce-Naszód vármegye, Óradnai járás, ma Románia, Ilva Mare.

[26] Gyergyóbékás, Csík vármegye, Gyergyótölgyesi járás, ma Románia, Bicazul-Ardelean.

[27] Maros-Torda vármegye, Régeni felső járás, ma Románia, Toplita.

[28] Csík vármegye, Gyergyótölgyesi járás, ma Románia, Borsec.

[29] Gyergyótölgyes, Csík vármegye, Gyergyótölgyesi járás, ma Románia, Thulges.

[30] Úzvölgy Csíkszentmárton része, Csík vármegye, Csíkmártoni járás, ma Románia, Sinmartin.

[31] Gyimesi szoros, Csík vármegye, ma Románia, Pasul Ghimes.

[32] Háromszék vármegye, Kézdi járás, ma Románia, Oituz.

[33] Csík vármegye, Csíkszentmártoni járás, ma Románia, Baile Tusnad.

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	38		különböző heő.-ben	IX. hdt. hatáskörében. bőv. átal. karb. és beren. tárgyak	1 054 000	Tervezés alatt
	39		Pécs	Heő. kórház 50 ággyal való bővítés	538 5000	Tervezés alatt
	40		Miskolc	Heő. kórház bővítés	301 000	Tervezés alatt
	41		Kolozsvár[34]	Heő. kórház 100 ággyal való bővítés	1 351 000	Tervezés alatt
	42		Központi lőszerraktárak	Fejlesztés, legs. férőhelyek szaporítása	867 500	Előkészítés alatt

C.) 1942. okt. szervezés: gépkocsi színek, javító műhelyek, szertárak, benzinkutak

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Budapest	Ludovika Akadémia	360 000	10 % kész
	2		Párkány[35] 1/I. hk. zlj.	Barak lakt. 150 gk-ra új szín	375 000	Vállalatba adva
	3		Ipolyság[36] II. lgv. tü. o.	Barak lakt. 120 gk-ra új szín	300 000	Vállalatba adva
	4		Kassa VIII. lgv. tü. o.	Sátortábor 150 gk-ra új szín	375 000	Vállalatba adva
	5		Különböző heő.-ekben	Gk.színek	1 080 000	Nagyobbrészt vállalatba adva
	6		Esztergomtábor 1. pc. gk. von. műh	1. pc. ho. vo. műhely	2 200 000	Tervezés alatt
	7		Mátyásföld	Gk. szertár bővítése lgs. férőhelyek	1 000 000	Nagyobbrészt vállalatba adva
	8		Debrecen	VI. gk. von. o. Károly úti lakt. legs. férőhelyek és gk. színek	1 625 000	Vállalatba adva

[34] Kolozs vármegye, ma Románia, Cluj.

[35] Esztergom vármegye, Párkányi járás, ma Szlovákia, Parkan.

[36] Hont vármegye, Ipolysági járás, ma Szlovákia, Sahy.

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	9		Különböző heő.-ekben	Férőhelyek szaporítása, átalakítás, műhelyépítés	724 000	Nagyobbrészt elkészült
	10		Különböző heő.-ekben	55. db. össz. 950 000 l. ürtartalmú benzinkút	777 000	Versenytárgyalás alatt

D.) 1943. évi különféle építkezések

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Budapest	Károly fhg. laktanya bővítése	7 500 000	Tervezés alatt
	2		Budapest	Gk. tanezred lakt. építésének I. üteme	6 500 000	Előkészítés alatt
	3		Várpalota	Mátyásvár lakt. karbantartás	150 000	Előkészítés alatt
	4		Hajmáskér	Tü. és gk. jav. műh. tanoncai részére legs. épület	500 000	Előkészítés alatt
	5		Sárbogárd	Gyság.-i lakt. karbantartás	200 000	Előkészítés alatt
	6		VIII. hdt.	Hv. laktanyák tetőszerkezetének átépítése	600 000	Részben vállalatban adva
	7		Nagyvárad[37]	Laktanyák hiányosságainak megszüntetése	200 000	Előkészítés alatt
	8		I–IX. hdt.	Honv. épületek karbantartása	1 430 000	Előkészítés alatt
	9		Bp., Pécs, Sopron Nagyvárad, Marosvásárhely	Hadapród iskolák 1943. évi fejlesztése. 1942. évi kiegészítő munkái	6 300 000	Előkészítés és tervezés alatt
	10		különböző heő.-ekben	Nevelőintézetek 1943. évi beruh. jell. karb.	350 000	Előkészítés alatt

[37] Bihar vármegye, ma Románia, Oradea.

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	11		I–IX. hdt.	Lövöldék építése és karbahelyezése	500 000	Előkészítés alatt
	12		IX. hadt.	Székely hv. alakulatok rakt. többletszükséglet	1 000 000	Előkészítés alatt
	13		Mátyásföld[38]	Kp. raktár és műhelyépítés	100 000	Versenytárgyalás alatt
	14		I–IX. hdt.	Patkolóműhelyek építése és karbahelyezése	100 000	Előkészítés alatt
	15		Budapest	Különböző honv. alakulatoknál hiányok pótlása	377 000	Előkészítés alatt
	16		Székesfehérvár	2. sz. élm. rakt. bővítése és karbahelyezése	150 000	Előkészítés alatt
	17		Győr	III. u. zlj. részére raktár építése	350 000	Előkészítés alatt
	18		Máramaros-sziget[39]	Élm. fiókraktár újjáép. I. üteme	100 000	Előkészítés alatt
	19		Budapest	Ezredes u. gk. szín emeletráépítés	160 000	Előkészítés alatt
	20		Budapest	Eü. anyagszertár építése	5 000 000	Előkészítés alatt
	21		Budapest	Timót u. tü. szertár részére löveggyártó műhely építése	600 000	Előkészítés alatt

E.) Táborépítkezések

1942

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Bajai mű.-i tábor	I. ütemben: elhelyezés	1 000 000	Tervezés alatt
	2		Eszterháza-i lgv. tü táb. és lőiskola	I. ütemben: elhelyezés	1 000 000	Vállalatba adva

[38] Ma Budapest XVI. kerülete.

[39] Máramaros vármegye, ma Románia, Sighetu.

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	3		Bőszénfa-i IV. hdt. gyak. táb.	Területszerzés	1 500 000	Előkészítés alatt

1943

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Pákozd II. hdt. gyak. táb.	Új tábor	800 000	Előkészítés alatt
	2		Tapoloca-Újdörögd III. hdt. gyak. táb.	Fejlesztés	100 000	Előkészítés alatt
	3		Bőszénfa-i IV. hdt. gyak. táb.	Fejlesztés	400 000	Előkészítés alatt
	4		Bócsa-Orgovány V. hadt. gyak. táb.	Fejlesztés	100 000	Előkészítés alatt
	5		Hajduhadház-i VI. hdt. gyak. táb.	Fejlesztés	1 000 000	Előkészítés alatt
	6		Várpalota-i gyal. közp. isk.	Fejlesztés	1 000 000	Előkészítés alatt
	7		Esztergom táb. pc. lőiskola	Fejlesztés	1 300 000	Részben vállalatba adva
	8		Örkénytábor-i lov. közp. isk.	Fejlesztés	1 000 000	Előkészítés alatt
	9		Baja-i mű. táb.	III.ütem	1 000 000	Előkészítés alatt
	10		Hajmáskér-i tü. kik. táb. és lőiskola	Fejlesztés	500 000	Előkészítés alatt
	11		Eszterháza-i lgv. tü. táb. és lőiskola	Fejlesztés	500 000	Előkészítés alatt
	12		Vác-i hir. közp. isk.	Fejlesztés, berendezés	1 000 000	Előkészítés alatt
	13		Jutas-i [40] csap. thtts. iskola	Berendezés, fejlesztés	500 000	Előkészítés alatt
	14		IX. hdt-nél sí táborok	Fejlesztés	100 000	Előkészítés alatt

[40] Ma Veszprém része.

F.) Levente vízitáborok

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Mosonmagyaróvár, Szatmárnémeti,[41] Mohács	vízitábor	1 500 000	Vállalatba adva
	2		Szentendre	vízitábor	800 000	Tervezés alatt

G.) Hordozható barakok

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		különféle heő.-be és hadműveleti területre	vasvázas tipus 263 db.	7 916 300	Ebből leszállítva 1943. jan. hó végéig 6 db.
	2			Sorg tipus 46 db.	1 600 000	Ebből leszállítva 1943. jan. hó végéig 16 db.
	3			Kisérleti barak 2 db.	105 000	Leszállítva
	4		Kmof	50 db Sorg tipus	2 000 000	Megrendelés előtt

H.) Háborús szükségletek

Jel	*Folyószám*	*Rendeltetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Debrecen	Sebesült elosztó állomás 2000 ágy	900 000	90 % kész
	2		Különféle állomáshelyeken	Lgv. és légo. építkezések	8 134 000	Előkészítve
	3		Lavocne[42]	Elkülönítő állomás	500 000	Folyamatban
	4		Sianki[43]	Elkülönítő állomás	700 000	Folyamatban
	5		Különféle állomáshelyeken	Lőszerrak. legs. férőhelyeinek kiegészítése	5 000 000	Folyamatban

[41] Szatmár vármegye, ma Románia, Satu-Mare.

[42] Lengyelország.

[43] Lengyelország.

I.) Üzemanyagtárolók

Jel	*Folyó-szám*	*Rendel-tetés*	*Állomáshely*	*Szükséglet*	*Összeg*	*Megjegyzés*
	1		Révkörtvélyes[44]	550 m^3 ürt. üza. tároló		Versenytárgyalás
	2		Nagykároly[45]	550 m^3 ürt. üza. tároló	337 000	előtt
	3		Vetés[46]	2000 m^3 ürt. üza. tároló	3 768 000	Versenytárgyalás előtt

[44] Szolnok-Doboka vármegye, Nagyilondai járás, ma Románia, Perii-Vadulu.

[45] Szatmár vármegye, ma Románia, Carei.

[46] Szatmár vármegye, Szatmárnémeti járás, ma Románia, Vetis.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS
A 2007. ÉVI PERJÉS GÉZA-DÍJ ADOMÁNYOZÁSÁRA

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
a korábbi évek gyakorlatának megfelelően,
2007-ben is át kívánja nyújtani

A PERJÉS GÉZA-DÍJAT,

a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékérmet
és a díjjal járó publikációs támogatást,

ezért, a díj odaítélését elősegítendő, pályázatot hirdet
a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó
ajánlásokra.

Az ajánlások olyan fiatal, 40 év alatti, magyar, vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó fiatal történészek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás benyújtásának pillanatában még nem töltötték be 40. életévüket, elérték a kandidátusi, vagy a PhD fokozatot, és olyan munkássággal, legalább egy monografikus alkotással már rendelkeznek, ami igazolhatja tehetségüket.

Kérjük, hogy az ajánlásokhoz mellékeljék a támogatott jelölt szakmai életrajzát, publikációs listáját, a legjobbnak ítélt tanulmányokat és monográfiákat is. Indokolt esetben még kéziratban lévő művel is lehet pályázni.

A kuratórium fenntartja magának a jogot, hogy a díjat
csak elvárható színvonalú pályázatok beérkezése esetén adja ki.

Dr. Urbán Aladár,
az Alapítvány Kuratóriumának elnöke

Határidő: 2007. május 21.

Cím:
A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
Dr. Veszprémy László titkár. Budapest, 1014, Kapisztrán tér 2-4.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MARTIN KORNÉL

A GIMNÁZIUMTÓL A LUDOVIKÁIG

Egyre fárasztóbb az olvasás így 84 felé. Gyengül a látás, romlik a percepciós képesség. Nem ritkán újra át kell futnom egy-egy mondatot, bekezdést, hogy megértsem. Hát még az írás! Ahhoz már ösztönzőre van szükség. „Senex est laudator temporis acti" mondja Horatius.[1] Így hatottak rám – mint huszárlóra a trombitaszó – vitéz Szabó Aladár egykori honvéd karpaszományos őrvezető, tartalékos tiszti iskolai bajtársam emlékező sorai.[2]

Bár távolról sem dicsérni szeretném, vénségemre, a laudációra kevéssé méltó elmúlt időket, de – mit tagadjam – éppen a viszontagságok szelídülnek több, mint fél évszázad múltával anekdotákká, és jobbára kitörölhetetlen emlékekké. A memória persze szelektál, amit gyakorta felfelidéztünk, megmarad, a többi kiesik. Ami marad, az a visszaemlékezések természetéből eredően – nolens–volens[3] – szubjektív, és egyben önigazolás is. Még szomorúbb, hogy kontrollra alig van lehetőség. A „szilágysomlyóiak" közül már csak ketten élünk,[4] a „rimaszombatiak" közül még Tókay Laci és Szentpétery Miklós.

A címnek, noha analogonja, nincsen köze Kádár Gyula korszakos, nagy ívű munkájához.[5] A következőkben mindössze egyfajta alulnézetről, voltaképp a polgári életből a hivatásos katonatiszti pályához vezető főiskolára jutáshoz megkövetelt egy éves csapatszolgálatról – és az oda vezető útról – lesz szó, a sajátos humorú Szabó Aladár-emlékezés pedig beszédes példát nyújthat a megmaradt emlékek egymást kiegészítő egybevetéséhez.

Mitől lesz az ember katona?

1941. október 11., Keleti pályaudvar. A 424-es mozdony feldohog. Szinte látom – mint annyiszor a balatonmáriafürdői állomáson –, amint megpördíti kerekeit, hogy azután méltóságteljesen húzzon kifelé, ezúttal a nagyváradi személyvonattal. A zsúfolt harmadosztályú kocsiban ketten ülünk egymás mellett Pistával. Vadonatúj katonaládánkra pillantva még nehezebb visszafojtanom a belső remegést: mibe vágtam bele, hova visz a vonat, mi lesz a végállomás?

Pista kedélyes, mint mindig, de látom, ő sem éppen nyugodt. Gyerekkorunk óta barátom – az első elemi iskolai osztályok közös lutheránus hittanóráján ismerkedtünk meg hat évesen. Barátságunk azóta tart s most, a sors különös véletlene folytán, együtt indulunk addigi életünk legnagyobb, sorsfordító kalandjára. „Alea iacta est" ismételgetem magamban a caesari közhelyet, mi-

---

[1] Az öregember az elmúlt idők dicsérője.

[2] A Dél-Afrikában elhunyt szerző fia által a Hadtörténelmi Intézetnek megküldött írásba dr. Bonhardt Attila alezredes, igazgató helyettes úr nyújtott betekintést. Bíztatását, támogatását saját emlékeim papírra vetésére, és értékes szakkiegészítéseit e helyt is szívből köszönöm. Őszinte köszönetem illeti Csákváry Ferenc főszerkesztő urat, a közlési lehetőség felkínálásáért és a sajtó alá rendezésért, dr. Stefániay Vilmos mérnök urat pedig a szöveg számítógépes feldolgozásában nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért.

[3] Akarva–akaratlanul.

[4] A kéziratot 2006 Húsvétján fejeztem be. Wels Pista barátom 2007. február 6-án elhúnyt.

[5] *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. A szerző a M. kir. Honvédség vezérkari ezredese volt. Írásában az úgynevezett Horthy-hadseregben befutott katonai pályájára emlékezik vissza. Visszaemlékezése az első olyan munka, amely a két világháború közötti időszakról és Magyarország második világháborús részvételéről, volt horthysta katonatiszt tollából, Magyarországon könyv formájában megjelenhetett.

közben arra gondolok, hogy volt-e értelme a hatévi latintanulásnak, és vajon lesz-e valamikor is haszna? – De hiszen most nem ez a fontos! A Hazát akarom, akarjuk szolgálni!

Mitől lesz az ember katona? – Nos ez a slamposnak tűnő kérdő mondat voltaképp két konkrét kérdést takar. Az első: ugyan mi indít egy konszolidált családi körülmények között felnevelkedett 18 éves budapesti – budai – fiatalt arra, hogy ilyen pályát válasszon; a második: mi mindenen kell keresztül mennie, átesnie, hogy katonává váljék.

Életem kilencedik évtizedében, fogyó emlékeim között kutatva, erre próbálok válaszolni.

Hosszú út a bevonulásig

A budai, Attila úti Verbőczy István Reálgimnázium (ma Petőfi Sándor Gimnázium) a tanulmányi versenyek eredményét tekintve a legjobb állami iskolának számított. Az oktatásra, nevelésre (akkor még ez utóbbira is súlyt helyeztek, a fegyelemről nem is beszélve) rányomta bélyegét a megcsonkított, megnyomorított ország állapota. A „Trianoni nemzedék" tagjai voltunk – a kitűnő Eszenyi-könyv címét idézve[6] – mi, civil iskolások is, valamennyien. Ezt bizonyították egyebek közt az ócska, véséssel teli padok, a csonka haza kénes barnaszenétől bűzlő Meidinger kályhák, a lépésmarta lépcsők, a szegénységet leginkább eláruló állapotú mosdókról, vécékről nem is szólva. A kincstár nyomorát mutatta, hogy a fővárosi és egyházi iskolák jobb karban voltak, mint az államiak. Mindezek ellenére a kezdetben irgalmatlanul hosszúnak tűnő nyolc tanév viharos gyorsasággal telt el. Kiváló tanárainknak köszönhetően máig idézgetem a magyar költészet legjavát, értetlenül szemlélve a memoriter manapság divatos üldözését. A Sorbonne-t végzett dr. Tóth Géza matézis és fizika órái, dr. Stimakovits László „szájbarágós" történelemoktatása és remek – ingyenes – külön művészettörténeti előadásai, dr. Várady Zoltán magyar tanítása, dr. Simon László latinórái mind-mind élményszámba mentek. A vasszigorú Várady óráin pisszenés sem hallatszott. Szvengáli[7]-nézése még szuggesztívabbá tette. Egyszer egy renitenskedőre imigyen szólt rá: „Mondd, meg vagy te bolondulva? Ki akarsz kezdeni velem?" Igazgatóhelyetteseként Bárány Tamás koszorús írónkat (egy évvel járt fölöttem) fegyelmi vétség miatt ő távolította el az iskolából. Mindezt azért említem, hogy rámutassak, a rend, fegyelem nem állt távol tőlünk. Igen ám, de fegyelmet követelő tanáraink mögött ott rejtőzött a tekintélyt parancsoló, fölényes tudás! Ez aztán bizony nem mindig volt jelen (hogy finom legyek) a katonaságnál. No, de nem kívánok előre szaladni.

Várady dr. élményszerű magyarázatai során ismerkedtünk meg egyebek közt Taine „milieu elméletével." (H. Taine XIX. századi francia tudós, író, műtörténettanár műelméletében a hegeli dialektikával egyesítette a természettudományos gondolkodást. Tézisei szerint az alkotás maga három fejlődéstörténeti tényező eredője, ezek: a race [ma genomnak mondanánk], a milieu [a közvetlen környezet] és a moment [a történelmi események]). A tézisek – úgy vélem – általánosíthatók. Az ember – az egyén – habitusát, külső, belső lényét a három tényező szuperpozíciójából adódó bonyolult kölcsönhatás szabja meg, egyúttal magában hordva a változás lehetőségét, vagy éppen kényszerét is. Nos, minderről tengernyi példát látva győződhetett meg élete során generációm minden gondolkodó tanúja – kezdve saját magán.

No, de nem erről és nem is a mindannyiunk lényét leginkább formáló középiskoláról kívánok részletesen írni, csupán néhány, a kort olyannyira jellemző megjegyzést hadd tegyek még, elöljáróban.

A nyolcadik gimnáziumi osztályt lezáró tradicionális, szuverén ballagás (ma talán már az óvodások is ballagnak) egy szál virággal a kézben, a Gaudeamus mellett pentatonikus magyar népdalokat (Elindultam szép hazámból, Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek, Ahol én elmegyek) és az elmaradhatatlan Ballag már a vén diák-ot énekelve, áhítatos szerénységgel folyt le, holott a gimnáziumi végzettség és az azt betetőző érettségi annak idején – még 1941-ben is – afféle határkő

[6] *Eszenyi László:* Trianoni nemzedék. Budapest, 1998. Az egykori m. kir. vezérkari tiszt önéletírásában a honvédség tisztikara azon, fiatalabb nemzedékének sorsát, életszemléletét mutatja be, melynek neveltetésére és pályafutására döntően rányomta bélyegét a trianoni békediktátum.

[7] *Gerald du Maurier:* Trilby című regényének (1894) főszereplője; hipnotizőr.

volt. Aki maturált, „úriembernek" számított, nyitva állt előtte az áhított tisztviselői pálya megannyi változata és persze az egyetemek. Ez utóbbiakhoz általában elég volt a jeles, vagy jó érettségi, felvételi vizsga csak a Ludovikához és a kapcsolt intézetekhez kellett. Mi az utolsó éveit értük meg ennek a „boldog békeidőkre" (amint a Monarchia éveit emlegették) sokban emlékeztető, bár összehasonlíthatatlanul szegényebb kornak; ámbár egyre inkább éreztük, hogy recseg-ropog körülöttünk a világ, ez eleinte inkább némi reménnyel töltött el, hiszen úgy tűnt, lazul Trianon béklyója. A legszörnyűbb hagymázos álmokat sokszorosan felülmúló eljövendő évtizedekről sejtelmünk sem volt, nem is lehetett. Annak latolgatása pedig, hogy mindezeken keresztül hova jutottunk, kívül esik írásom tárgykörén.

Nos, a kitűnő bizonyítványokat nem osztogatták olyan könnyen, mint manapság, jó, ha osztályonként néhány akadt. A mi 41 fős osztályunk kivételnek számított, valóságos agytröszt gyűlt benne össze kilenc kitüntetéssel és egy jelesen érettségizettel, ebből öten voltunk lutheránusok (az osztály 14 evangélikusából). Szervezési okból a lutheránusok az A osztályba, a kálvinisták (reformátusok) a B osztályba kerültek. Katolikusok és izraeliták mindkét osztályban voltak, elosztva.

A hazafias nevelés nyolc éven át magától értetődő volt számunkra, hiszen már a négyosztályos elemi iskolában is megismertük hazánk keserű sorsát. Ez a szellem a gimnáziumban nem csak a történelem és a magyar, hanem a többi tantárgy oktatását is áthatotta. Az első tanítási óra elején felállva mondtuk el a Papp-Váry Elemérné költötte, nemzeti imádságnak számító Magyar Hiszekegy első versszakát:

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen.

Ha német óra volt az első, akkor németül:

Ich glaube an einen Gott,
Ich glaube an ein Vaterland,
Ich glaube an eine ewige göttliche Gerechtigkeit,
Ich glaube an die Auferstehung Ungarns, Amen

A napi politika csak lassan szivárgott be a gimnázium falai közé, a világpolitikai események felgyorsulásával, majd a hazánkat egyre inkább érintő sorsdöntő események egymásutánjában.

1934 nyarán – még csak az első gimnáziumi osztályon voltam túl – a balatonmáriafürdői vasútállomáson az újságárus, „mulya" Pista „Hinderbung (sic!) meghalt" kiáltozással kínálta a legfrissebb napilapokat. „A megvénült tannenbergi győző nem tudta megállítani Hitlert, most már ki fogja megállítani?" – tűnődött fennhangon sok vihart megélt Apám. Ez a felejthetetlen epizód hatással volt egész későbbi beállítottságomra. Amint ma jól ismert, a német elnök, Hindenburg parvenünek tartotta a „Böhmischer Gefreiter"-nek titulált, de bizony parlamenti választás útján hatalomra került kancellárt, aki hamarosan elnökké is avanzsált, majd „vezér és kancellár" címmel ruházta fel magát a nemzetiszocialista forradalom élén.

Miközben Hitler a gyalázatos 1919-es Versailles-i békeszerződés korlátait kezdte döntögetni, Mussolini – az első európai jobboldali diktátor – 1934–35-ben elfoglalta Abesszíniát. (1944. december 29-én – amikor hadifoglyokként Nagymaroson keresztül hajtottak ruszki őreink – pillantottam meg először a „halál a fasizmusra" feliratot. – Mi a fenét akarnak ezek Mussolinitól? – vetődött fel bennem a kérdés a „fasces," az egykori római hatalmi jelkép, a szíjjal összefogott bárdos vesszőnyaláb olasz változata, a fascio után elnevezett fascista mozgalom szokatlan, fonetikus írásmódja láttán. Ezt a szovjet által a nácizmusra használt megjelölést – talán, hogy még véletlenül se emlékeztessen a szocializmussal fennállt rokonságára – később a nyugat is átvette, akár a „vastapsot.")

Az Olaszországgal szembeni népszövetségi szankciókban hazánk Itália mellé állt, Ausztriával együtt hármas gazdasági egyezményt is kötöttünk. Mindez már a felsejlő hitleri német „Drang" ellen is irányult. Bennünket, diákokat ebből egyelőre csak a kölcsönös államfői látogatások érintettek, a Hunyadi János úton felsorakoztatva, hosszas várakozás után (ízelítő a katonaságból) vidáman integettünk a kormányzó urunkkal és az olasz királlyal a várba hajtó díszes hintónak.

Hitler egymást követő lépései egyrészt sokakban reményt ébresztettek, hogy talán mi is megszabadulhatunk Trianon és a kisantant béklyójától, másrészt aggódva figyeltük a diktátor Ausztria felé kinyújtott kezét. Az 1934-es náci puccskísérlet és Dollfuss kancellár meggyilkolása intő jel volt. Ausztria után lehet, hogy mi következünk – mondta Apám. Az „Anschluss" 1938 márciusában osztrák üdvrivalgás közepette zajlott, Ausztriából Ostmark lett. A lelkesedést hamar követte a kijózanodás, amit legjobban egy – emlékezetemben megmaradt – verstöredékkel jellemezhetek:

Wir hatten ein Kaiser aus Gottesgnaden
jetzt ist da ein Führer aus Berchtesgaden,
„Ein Volk, ein Reich ein Führer"
und weniger essen, als früher.[8]

Meg kell jegyeznem, hogy Ausztriában már az Anschluss előtt is alacsonyabb volt az átlagos életnívó, mint csonka hazánkban – bármennyire hihetetlenül is hangzik ma ez. (1937 nyarán egy hónapot diákként Grazban töltve személyesen is tapasztalhattam: ott ismertem meg, egyebek közt – vaj híján – a margarint és gyümölcsként a rebarbarakompótot.)

Nos, mi egyelőre megúsztuk a dolgot, de hírek érkeztek arról, hogy Ausztriában is megkezdődött a zsidóüldözés. Egyre markánsabban körvonalazódott idehaza a már említett tragikus kettősség, amely hazánk további sorsát, voltaképp a katasztrófával végződő kényszerpályát jellemzi: rettegés a nácizmustól, de remény Trianon revíziójára. Mi, diákok, ezt persze még nem nagyon éreztük. Tanulmányi kirándulás keretében átlátogattunk az egykori Léka, a burgenlandi Lockenhaus várába, és nevetve, szörnyülködve láttuk az árusoknál a horogkeresztes jelvényeket, karszalagokat.

Közben 1938 májusában Hitler flottaparádéra hívta meg Horthyt. Csak a második világháború után tudtuk meg, hogy egy Csehszlovákia elleni támadásba kívánta beugratni. A kormányzó – megfelelő haderő hiányára hivatkozva – bölcsen ellenállt. Alighanem ez volt az első – de nem az utolsó – lépése, amit Hitler – Ferenc József egykori szárnysegédével és a Monarchia admirális-flottaparancsnokával szembeni „Minderwertigkeitsgefühl"-jével[9] tetézve – soha nem bocsátott meg.

Hitler így azután egyedül készült Csehszlovákia megtámadására a szudétanémetek felszabadításának ürügyén. Chamberlain angol miniszterelnök békéltetési politikája, az 1938 szeptember végi négyhatalmi „müncheni egyezmény" alapján, egyelőre elhárította a világháborús veszélyt. (Megint csak a háború után vált ismertté, hogy a Wehrmacht a tárgyalások meghiúsulása esetére puccsal készült Hitler ellen.)

Ha a nyugat bölcs politikusai sem látták, hogy a gyalázatos Versailles-i béke revízióját egy paranoiás őrült hajtja végre, ugyan hogy lett volna ez a Trianonban még alávalóbban megcsonkított, megalázott szegény hazánktól – vezetőitől, népétől – elvárható? Felsejlett a revízió lehetősége, mindenekelőtt – aktuálisan – a Felvidéket tekintve. Az ifjúság megmozdult. Sok gimnazista is csatlakozott az egyetemisták tüntetéseihez. Az egyiken, hatodikosként, magam is részt vettem. Néhány skandált szöveg megragadt emlékezetemben. Az egyikben az említett kettősség mutatkozott meg:

Piros, fehér, zöld, Pozsony magyar föld! / Piros fehér barna, Hitler le van szarva!

Egy másik rigmust az akkor divatos társas tánc a Lambeth walk dallamára énekelték:

Tisó nem tud tisálni, / Hacha nem tud hachálni,
Jaross nem jar / És Stern Samu sem goj. Haj! [10]

---

[8] „Volt császárunk Isten kegyelméből, / Most van vezérünk Berchtesgadenből. / »Egy nép, egy ország, egy vezér,« / Csak a kaja kevesebb, mint elébb."

[9] Kisebbrendűségi érzés.

[10] Tisó páter szlovák pártelnök, később Szlovákia elnöke. Háborús bűnösként kivégzik. Hacha a müncheni egyezmény utáni csehszlovák elnök, majd „Quislingként" a Cseh–Morva Protektorátus elnöke. 1945 után háborús bűnökkel vádolva börtönben hal meg. Jaross Andor felvidéki magyar politikus, később imrédista. Hábo-

Komolyra fordítva a szót: 1938 november elején, a müncheni egyezmény nyomán létrehozott német–olasz döntőbizottság – Anglia és Franciaország egyetértő távolmaradása mellett – az „első bécsi döntésben" közel 12 000 km^2-nyi területet juttatott vissza hazánknak, egymilliónál több, csaknem 90 %-ban magyar lakóssal, elsőként törve át ezzel a kisantant béklyóját. A csehszlovákokkal a határvonalról folyó alkudozást Teleki Pál vezette, kínos pontossággal ügyelve arra, hogy csak magyar többségű helységek, városok jussanak birtokunkba. A bevonulás csodálatos napjai következtek – megmaradt filmek és sokak, köztük Márai, írásai tanúsítják –, még ha ma már tudjuk is, hogy ezzel kerültünk az első történelmi csapdába.

A tárgyilagosság ugyanekkor azt kívánja, hogy megemlékezzem egy akkori felejthetetlen ügyről. Az első világháborút lezáró békeszerződésekben létrehozott és meggazdagodó Csehszlovákiában bizonyos fajta polgári demokrácia volt, ami jól megfért a magyar kisebbség elnyomásával. Az 1938 őszén felszabadult magyarok, abban a hitben, hogy végre ők is megszólalhatnak, kifogásolták az új hazai adminisztráció egyes lépéseit, meg például azt is, hogy a cukor ára emelkedett. Erre Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke leteremtette – „Beneš által inaugurált szellemmel" vádolta – őket. Az országos felháborodást kiváltó incidensre a felvidéki származású pap-költő Mécs László versben válaszolt. A költeményt kitűztük az osztály ajtajára. Tanáraink sorra elolvasták, senki nem kifogásolta. Szövegét írásom végén mellékelem.[11] Ma persze – az elszakított területeken élő honfitársainkkal az élen – kiegyeznénk ehhez hasonlatos nehézségekkel...

Látszólag kissé messze kanyarodtam írásom céljától, valójában a Felvidék magyarlakta részének visszacsatolása volt első, a nemzeti érzést eufórikussá fokozó esemény számomra és bizonyára többünk számára is, aminek hatására felvillant bennünk, hogy a hazát kellene szolgálni. Persze még csak hatodikosok voltunk, messze volt még az elhatározás és a döntés.

Szondi Lipót sorsanalízisében rámutat, hogy nem vagyunk a végzet kiszolgáltatottjai, döntéseinkért – amíg van szabad akaratunk – magunk vagyunk felelősek. Igen ám, de az elhatározás sok apró tárolt–kódolt élmény kölcsönhatására alakul ki – hogy a miliőelméletre visszautaljak. Évtizedekkel később, kutatóintézetben, sok „tojásfejű" között dolgozva döbbentem rá, hogy még a zsenik is menynyire ösztönéletet élnek. Az ősi vegetatív (autonóm) idegrendszer, latens indítékok hatására, gyakran pillanatok alatt dönt, a fejlődéstörténetileg sokkalta fiatalabb gondolkodás – az ész, a logika – csak arra szolgál, hogy a nem egyszer hibás, spontán döntést utólag – képességeinkhez mért színvonalon és meggyőző erővel – megindokoljuk, megmagyarázzuk. (Ebben, ugye, a politikusok járnak az élen.)

Telt múlt az idő, de a „Draufgänger"[12] Hitler nem pihent. 1939 márciusában annektálta a még megmaradt Csehországot Cseh–Morva Protektorátusként. (Szlovákia 1939. március 14-én Hitler-hű államként önállósult). Itt óhatatlanul szembe kerülünk a történészek által elítélt, de nem mindig elvetett „mi lett volna, ha?" kérdésfeltevéssel. Hogyan alakul a világ, Európa és benne hazánk sorsa, ha ez az ember azon a ponton megáll? A nyugati hatalmak előtti hitelét ugyan már végképp elvesztette, de a megnövekedett, megerősödött Németország – figyelemmel a németek közismert fegyelmére, munkabírására és szervezőképességére (N. B. mára mindezek alaposan megkoptak) – még csodákra lett volna képes, hiszen a Nyugat nem akart háborút. A felemelkedés lendülete a Versailles-i nyomorból pedig még tartott.

1966–67-es majna-frankfurti tanulmányutam során az ottani fizikai-kémiai intézet igazgatójától, Hartmann professzortól hallottam egy felejthetetlen mondatot: „Wir Deutschen wurden mit unserem schlechten Schicksal noch immer fertig – mit dem guten noch nie!"[13] A háborút követő „Wirtschaftswunder," a német gazdasági csoda után az Európai Unió létrehozásában oroszlánrészt vállaló, ugyanakkor az NDK-ból újraegyesített keleti tartományok – „Mitteldeutschland" – átgondolatlan, sok százmilliárd márkás szanálása nyomán ma gazdaságilag vergődő hatalmas ország sorsa is igazolja a látnoki szavakat.

---

rús bűnösként végzik ki. Stern Samu vezető személyiség volt az izraelita hitközségben. További sorsát nem ismerem.

[11] Egyébként hasonló gondokról tesznek említést a közelmúltban megjelent „Erdély a hadak útján" című kötet szerzői, Illésfalvi Péter, Szabó Péter és Számvéber Norbert. *Magyar Nemzet*, 2006. I. 14. 34.o.)

[12] Rámenős.

[13] „Mi, németek, rossz sorsunkon eddig még mindig úrrá lettünk – a jón még soha."

Nos, az előbbi „mi lett volna ha?" spekuláció lezárásaként két megjegyzés még ide kívánkozik. Az első: nem tudható, hogy a kezdetben amerikai kölcsönökkel felpumpált és látszatjólétet teremtő hitleri német gazdaság milyen állapotban volt – mennyire volt eladósodva – 1938-ban. A második és talán még fontosabb: a diktatúra s a diktátor természetéből fakad, hogy képtelen megállni; a nemzet jogos sérelmeire épülő lelkesítő politika Németországban egyre kevésbé tudta elfedni a növekvő drillt, a „gleichschaltolást"[14] – benne a kíméletlen zsidóüldözéssel. Mi lehetett mindebből a kiút? További sikerek: hódítás, és ha másképp nem megy, akkor a háború!

Cseh–Morvaország német annektálására visszatérve, szegény hazánknak, mit tagadjuk – jól jött az újabb német lépés. 1939. március 15-én alkalom adódott a Kárpátalja – további 12 000 km^2 ősi magyar terület – visszafoglalására Szlovákiától, amit a németek, ha nem is támogattak, de eltűrtek. (Csak utólag garantálták Szlovákia határait.) Ezzel – kijutva az ezeréves határra – közös lengyel–magyar és szovjet–magyar határszakasz is kialakult.

A hetedik osztályba léptünk a gimnáziumban, amikor Hitler – mivel a lengyelek nem engedtek zsarolásának – 1939. szeptember 1-jén, hamis ürüggyel, megtámadta Lengyelországot, megindítva ezzel a második világháborút. Az azonnali angol–francia hadüzenetre a diktátor – úgy tűnt – egy pillanatra megrettent: a rádióban közvetített beszédében szokatlanul visszafogottan ecsetelte, hogy felveszi a szürke katonazubbonyt. A Blitzkrieg – a lengyel hadsereg lerohanása három hét alatt – bámulatba ejtette a világot, s miközben a világ álmélkodott, a Szovjetunió csendben megszállta Lengyelország keleti felét. A Molotov–Ribbentrop paktumról akkor nem sokat hallottunk, titkos záradékáról végképp semmit. A német atrocitások híre azonban a Kárpátokon át hozzánk menekülő lengyel katonák révén hamarosan elterjedt, az is, hogy a zsidókat sárga csillag viselésére kötelezik.

A Szovjetunió – miközben megtámadta Finnországot (és a világ tétlen csodálkozása közepette hatalmas erőfölénye ellenére is csak kínnal-keservvel győzte le1939–40 telén) felénk egyelőre barátságos arcát mutatta, sőt később – 1941 tavaszán – ünnepélyesen visszaadta az 1849-ben zsákmányolt magyar zászlókat (az, hogy Rákosi kiadása is vele járt, nem volt publikus) – majd a Budapesti Nemzetközi Vásáron önálló pavilont nyitott.

A német hadsereg félévi „Sitzkrieg"[15] után 1940 április elején Dániát megszállva, fél kézzel elfoglalta Norvégiát (először ütközve meg az angolokkal), majd május 10-én megtámadta és páncélosaival két hét alatt lerohanta a franciaországi angol–francia haderőt. A Mannstein tervezte „Sichelschnitt"[16] hadművelet hadtörténelmi jelentőségű. Hitler azonban egyúttal elkövette első kapitális hibáját – no persze a háború megindításán túl –: Dunkerque előtt leállította páncélosait, és a bekerített briteknek a német légitámadások ellenére is sikerült mintegy 300 000 katonát áthajózniuk a csatornán.

Mindez, bármennyire nagyszabású volt is, távol esett tőlünk. Sokkal nagyobb izgalmat váltott ki a tanév végén, hogy a Szovjetunió igényt tart Besszarábiára és Észak-Bukovinára. Talán mi is reménykedhetünk a legfájóbb trianoni veszteség, Erdély visszatértében? Már a holt-dunaág Leventе strandján élveztük a vakációt június végén, amikor meghallottuk a szovjet csapatok bevonulását a két román tartományba. A minisztertanács ülésezett, a honvédelmi tanács részleges mozgósítást rendelt el.

A honvédség felfegyverzése az 1938. évi győri „Darányi" program, közel egymilliárd pengő[17] keretében, fokozódó ütemben folyt. A később hasznavehetetlennek bizonyult olasz Ansaldók[18] mellett büszkén gyönyörködhettünk – egyebek közt – az új Toldi[19] könnyű harckocsikban.

---

[14] Egyenlősítést, uniformizálódást.

[15] Ülőháború.

[16] „Sarlóvágás."

[17] Apámtól tudtam, hogy a magyar aranypengő 28 akkori dollárcentet, illetve 77 Reichspfenniget ért!

[18] Az Ansaldo 3,2 tonnás, kétszemélyes harcjármű, az 1930-as évek kedvelt harckocsi-fajtájának, a kis harckocsinak jellegzetes képviselője. A torony nélküli, mindössze egy ikergéppuskával felszerelt, személygépkocsi nagyságú páncélosból 150-et kapott a honvédség 1935–36-ban. A kis harckocsik a második világháború kezdetére elavult fegyverfajtának számítottak. A honvédség Ansaldóit az 1941 nyarán elszenvedett súlyos veszteségek után kivonták a hadrendből. Megmaradt példányait kiképzési célokra alkalmazták.

A tengelyhatalmak[20] óva intették hazánkat Románia megtámadásától. Majd – román kérésre – a második bécsi döntés keretében, 1940. augusztus 30-án, visszacsatolták Észak-Erdélyt a Partiummal és a Székelyfölddel együtt –, összesen 43 000 km^2-t, két és félmillió, több mint felerészben magyar lakossal. Lelkesedésünk határtalan volt. A filmhíradóban látott szeptemberi diadalmenet, a virágeső, a fogadások a kolozsvári ünnepléssel az élen, mind-mind szívszorító, felejthetetlen élményem azóta is. Énekeltük az Erdélyi indulót, mit sem hallottunk a katonai bevonulás temérdek nehézségéről.

Keservesek voltak viszont hazánk számára a náci Németország által kikövetelt koncessziók: egyfelől különleges kedvezmények a hazai német kisebbségnek, másfelől – ami még súlyosabb – a zsidótörvények egymás utáni kikényszerítése. Az elsőként említett keretében egyebek közt német nyelvű oktatási kényszer szerepelt – az érintettek tiltakozása ellenére –, a Volksbund propagálásával pedig sikerült megszédíteni a hazai németség egy részét, akik még nem sejtették, hogy fiataljaik útja hamarosan a Waffen-SS-be vezet. A második kapcsán néhány mondatban ki kell térnem a később katasztrófába torkolló, máig ható sorskérdésre.

A nácizmus hatására a harmincas évek második felétől hazánkban is egyre erősödő „nemzetiszocialista" mozgalmakat, mindenekelőtt a Szálasi-féle nyilaskeresztes „hungaristákat" Horthy és kormányai féken tudták tartani. Az erősödő német befolyás és a hazai szélsőjobb nyomásának együttes hatása azonban a magyar zsidóságot korlátozó törvényekbe torkollott. Az 1939-es úgynevezett második zsidótörvény már kemény anyagi és erkölcsi diszkriminációval sújtotta a hazain kívül a visszatért területek mindenkor magyar érzelmű zsidóságát is.

Gimnáziumi osztályunkban öt izraelita és néhány áttért társunkkal semmilyen konfliktusunk nem volt. Még az évődéseket is igyekeztünk kerülni. Vallási viták, a történelemórák nyomán, inkább a katolikusok és lutheránusok közt akadtak. Nyílt antiszemitizmusra sem a diákok, sem a tanárok részéről nem emlékszem. A későbbi üldöztetés ellen – noha elborzadva hallottuk – nem tudtunk mit tenni, a háború sodrában segíteni is csak nagyon keveset lehetett. Az érintettek helyzetét, lelkiállapotát pedig igazán csak évtized múltán – a kommunista diktatúrában – tudtam átérezni, különösen, hogy közülük hárman odavesztek.

Az országban erősödő német propagandával szemben az osztály elitje volt a hangadó, a jeles tanulók, élükön Klaniczay Tiborral (a későbbi Eötvös kollégistával, majd egyetemi tanárral és a MTA rendes tagjával). Szekfűt, Illyést („Mi a magyar"), sőt – horribile dictu – Szabó Dezsőt olvastuk. A 7-es cserkészcsapat tagjai HÖK (Honvédcserkész Őrsvezetői Kar) táborozáson vettek részt, hatásukra csak pentatonikus magyar népdalokat énekeltünk. A náci befolyás ellensúlyozásának szellemében már Brahms magyar táncai is „sváb zenének"(!) minősültek.

A hetedik osztályban légoltalmi-gázvédelmi, a nyolcadikban honvédelmi – levente – oktatás vette kezdetét. Vezetője Angyal Károly tartalékos zászlós volt. A kezdet kezdetén a jelentkezést gyakoroltuk. Minthogy addigi életemben csak tánciskolába jártam, a „végeztem" vezényszóra jobbra hajtottam végre a hátraarcot. Az oktató visszarendelt és persze kigúnyolt. Egy másik alkalommal a Szabadság téri országzászlót koszorúztuk meg. Oszlopban, párosan vonult fel a nyolcadik osztály, a járdáról sokan megbámultak minket. Jóleső érzés volt, kihúztam magamat. Évek múltán nem egyszer gondoltam rá, vajon mennyiben járulhatott hozzá a gúny miatt érzett dac, majd a masírozás sugallta összetartozást, erőt kiváltó érzés későbbi, végzetes elhatározásomhoz?

Igazából gimnáziumi éveim során mindvégig az áhított orvosi pálya lebegett előttem, fordulatot 1941 hozott. Két legjobb barátom, a már említett Wels Pista és a kelenföldi evangélikus lelkész

---

[19] A Toldi az első, Magyarországon sorozatban gyártott harckocsi. A 6,8 tonnás páncélos gyártási jogát 1938-ban vették meg Svédországtól. A háromfős, szép vonalvezetésű harckocsi rendszeresítésekor még megfelelt a kor színvonalának, 1940-re azonban, amikor az első példányokat átadták, 5–13 mm-es páncélzata, valamint egy 20 mm-es nehézpuskából és egy géppuskából álló fegyverzete harckocsi-feladatok ellátására gyengének bizonyult. Összesen 190 db készült belőle, s a háború végéig rendszerben maradt. Bár 80 példányának páncélzatát megerősítették és fő fegyverét 40 mm-es ágyúra cserélték, továbbra is csak felderítő feladatokra volt alkalmas.

[20] Németország és Olaszország. Ma talán kevesen tudják már, hogy az „Achse," a Berlin–Róma tengely elnevezés a korán elhunyt magyar miniszterelnöktől, Gömbös Gyulától ered, akit az ellenzéki humor nemzeti radikális programja kapcsán „Gömböliniként" emlegetett.

fia, Szántó János, gimnáziumi osztálytársam tavasszal elárulta, hogy megpályázza a Ludovikát. Ha sikerül, négy év után m. kir. hadnagyként – kész emberként – szolgálhatják a trianoni ájultságából magához tért, gyarapodott hazát. Jómagam, mint a legtöbb fiatal, mindenekelőtt önállóságra vágytam. Szűk volt a családi ház. Igaz, hogy a katonaság kemény megkötöttség, de a szolgálatot letéve szabad ember vagyok, megbecsült pályán. Ma bizony már nehéz elképzelni, mekkora tekintélye volt egy aktív tisztnek. Ahogy félig tréfásan mondták – visszautalva a császári-királyi időkre – udvarképesnek számított. Ezzel szemben unokanővérem közel negyven éves, gyakorló orvos férje borús képet festett pályájáról. „Cselédkönyvesként," sokévi nélkülözés, kiszolgáltatottság után, harmincas évei közepén vált csak partiképessé. Ugyanakkor a honvédségtől háromévi csapatszolgálat után, főhadnagyi rangban, tisztes jövedelemmel lehetett jelentkezni az orvosi egyetemre. Nos, hogy a felsorolt tényezők – szüleim egyetértő támogatása mellett – milyen súllyal estek latba végső elhatározásomban, döntésemben, meg nem mondhatom. Csupán azért részleteztem, hogy ha ezek a sorok mai fiatalok kezébe kerülnének, láthassák: a pályaválasztás mindenkor kínnal, gyötrelemmel járt, az én esetemben pedig, négy kemény, keserves esztendő viszontagságai után, a semmibe vezetett, és még örülhettem, hogy egyáltalán életben maradtam. Egy régi német bölcsesség szerint: „Was uns nicht umbringt, macht uns stärker." – Amibe nem pusztulunk bele, attól erősebbek leszünk. – Nos, ez volt, ez lett – tömören – a hozadék.

Visszatérve a második világháború időközben lezajlott eseményeihez: Hitler 1940 június végén – a „revanche" betetőzéseként – a hírhedt Compiègne-i vasúti kocsiban íratta alá a franciákkal a fegyverletételt, de – felkészültség híján – elmulasztotta a szigetország inváziójá. Helyette, Göringre hallgatva, újabb döntő hibaként, légi háborúba kezdett Nagy-Britannia ellen. Minderről persze vajmi keveset tudtunk, csak akkor kaptuk fel a fejünket, amikor meghallottuk, hogy a britek 1940 augusztus végén megbombázták Berlint. (A diktátor bedőlt a csalnek, elrendelte London és más nagyvárosok bombázását a repülőterek helyett, s ezzel a Luftwaffe el is vesztette a RAF ellenében a légi háborút.)

Churchill tengeri blokádot hirdetett, mire Hitler a korlátlan tengeralattjáró háborúval válaszolt. A hírek elsüllyesztett „bruttó regisztertonnákkal" voltak tele.

Mussolini is megkezdte baklövései sorozatát, hadserege 1940 őszén betört Líbiából Egyiptomba, majd – tízszeres túleredje ellenére – vereséget szenvedett. Októberben pedig a már megszállt Albániából támadta meg Görögországot, de onnan is hamarosan csúfosan visszaszorult.

Mindeközben – 1940 őszétől – a magyar politika a megnövekedett ország stabilizálásán fáradozott. Novemberben csatlakoztunk a szeptemberi német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Szlovákia, Románia hasonlóan járt el. Decemberben Belgrádban magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést írtunk alá, 1941 elején Jugoszlávia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

Nagyjából ez idő tájt határoztam el, hogy megpályázom a Ludovikát. Derült égből villámcsapásként érkezett a hír 1941. március 27-én – egy nappal 18. születésnapom után –, hogy a Belgrádban lezajlott baloldali puccs miatt Hitler meg fogja szállni Jugoszláviát. Itt következett hazánk számára az a történelmi pillanat, amit a történészek máig vitatnak, óhatatlanul ismét szembekerülve a történelmietlen „mi lett volna, ha" kérdéssel. Talán nem tekinthető blaszfémiának, ha az elkövetkezett sorsdöntő eseménysort – benne Teleki Pál tragikus öngyilkosságával – egy korabeli keserű viccel jellemzem.

Kérdés: mennyi időbe telik a német csapatok Jugoszlávia elleni felvonulása Magyarországon keresztül, ha honvédségünk ellenáll és mennyibe akkor, ha átengedjük őket. Felelet: első esetben egy napba, a második esetben két napba.– Hogyhogy? – A második változat az ünneplő beszédek miatt nyúlik hosszabbra.

Komolyra fordítva a szót: lehet-e kétsége bárkinek is afelől, hogy az első eset következményeként már akkor náci-nyilas uralom alá kerül az ország és a háború végére a magyar zsidóság még sokkal nagyobb veszteséget szenved, a magyar baloldalnak pedig írmagja sem marad? Ennek fejében a béketárgyaláson, talán, a győztesek oldalára kerülhettünk volna, Csehszlovákiával együtt. Jó lenne, ha egyszer végiggondolnák mindezt azok, akik ma leghangosabban kárhoztatják az akkori döntés felelőseit, élen Horthyval.

Az események ismertek. Bár a honvédség csak Jugoszlávia összeomlása nyomán kezdte meg a hadműveleteket, kizárólag Bácska, a baranyai háromszög és Muraköz visszafoglalásra, a magyar

lakosság védelmére, a brit lépés – a diplomáciai viszony megszakítása hazánkkal – kódolta a háború elvesztése esetére az újabb Trianont.

Vegyes érzelmeink ellenére érdeklődéssel szemléltük a Gellért téren a korlát mellől a rakparton végeláthatatlan sorban, tehergépkocsikon vonuló német csapatokat. Nem nagyon tetszett, de részemről – amint a bevezetőben jellemeztem – a kocka el volt vetve: talán tudok, tudunk majd gyarapodott szegény hazánknak segíteni. A büszke, kitűnően érettségizett ifjú még nem érezte mérhetetlen jelentéktelenségét – ahhoz előbb be kellett vonulnia.

Hitler még 1941 februárban legtehetségesebb hadvezérét, Rommelt küldte páncélos hadtestével Afrikába a megvert, megfogyott olasz hadsereg megsegítésére. Rommel kezdeti, váltakozó eredményű küzdelmek után páncélosaival sikert sikerre halmozott, és április elején elérte az egyiptomi határt.

A magyar fiatalság nagy részét érdekelte, izgatta a motorizáció – hazánkban akkor még személygépkocsikhoz is kevesen jutottak, és a Franciaországi majd afrikai német győzelmek nyomán egyre jobban imponáltak a harckocsik. Nem csoda hát, hogy ludovikás pályázatunkban mindhárman a páncélos fegyvernemhez – a később a lovasságot (huszárokat) és a kerékpárosokat, valamint a gépkocsizó lövészeket is magába foglaló gyors fegyvernem páncélos csapatneméhez – jelentkeztünk első helyen. S persze bekövetkezett a már említett – később sokaknál látott, tapasztalt – jelenség: spontán döntésünket „megideologizáltuk". Mikor józanabb civilek arra intettek, hogy a harckocsiban meg is lehet halni, kifejtettük, hogy mennyivel jobb az, mint a repülőhalál, hiszen ott át kell élni a zuhanást, a tengeralattjáróban a fulladást, míg a kilőtt harckocsiban egy pillanat alatt a másvilágra kerülünk. Az már csak a sors keserű fintora, hogy 1944. augusztus 20-án avatott páncélos osztályunk hat hősi halottjából (októbertől márciusig, 30 %) egyiket sem harckocsiban érte a halál – ámbár kettőnek a sorsa, akik a budai kitörésben részt vettek, máig ismeretlen. Még első hősi halott osztálytársunk, ifj. vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc, „Cini" is kimászott kilőtt Toldijából, és közelharcban, szovjet géppisztolysorozat végzett vele.

Mi hárman pedig, barátok – a végzet játékaként –, túléltük a háborút.

No, de attól még messze vagyunk. Míg az orvosi egyetemre zeneszóval sétálhattam volna be, az akadémiára kétszeri felvételi vizsga vezetett. Később hallottam, hogy a Honvédelmi Minisztérium elégedetlenkedett, mert a régebbi öt-hatszorossal szemben csak háromszoros volt a túljelentkezés és nem tudtak eléggé válogatni. A protekció persze szerepet játszhatott, mindenkinek volt valamilyen összeköttetése, legalábbis az információ szintjén, de az a fajta vesztegetéses, korrupciós vircsaft, amire ma oly gyakran fény derül, abban az időben csupán Romániából volt – hallomásból – ismert.

Június volt. Túlestünk az érettségin, szigorú tanáraink vidáman poharaztak velünk a banketten. Úgy éreztük, miénk a világ! Pista már lent, balatoni nyaralójukban, én a Levente strandon süttettem – jó előre – magam, amikor bombaként robbant a hír: Németország megtámadta a Szovjetuniót.

1941. június 22-ét írtunk. Az első sokkot követő közvéleményre élénken emlékszem. A győztes nyugati hadjárat, a sikeres balkáni és a diadalmas afrikai hadműveletek után a német páncélosokat – a finn háború nyomán „agyaglábú óriásnak" ítélt – szovjet sem tudja majd megállítani. Még öt szibériai telet túlélt, borúlátó apám is csak annyit mondott: ha a németeknek a tél beállta előtt sikerül döntést elérniük, akkor győztek.

A kérdés az volt, mit tesz hazánk? Olaszország, Románia azonnal, Szlovákia, Horvátország, Finnország egy–két napra rá hadüzenettel csatlakozott a németekhez. A máig tisztázatlan eredetű kassai bombázás, egy kárpátaljai szovjet repülőtámadás, de legfőképp a visszatért fél Erdély féltése a Hitler-kedvenc, náci Antonescu vezette, stréber Romániától, hazánkat is belerántotta a Führer végzetes hadjáratába: öt nappal később Bárdossy László miniszterelnök bejelentette a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval.

Ugyan ki sejtette akkor, hogy Hitler már a „déli kalandok" – a balkáni hadművelet, majd Kréta elfoglalása és Rommel dicsőséges afrikai harcai – során az ember- és anyagveszteségeken túl legfőképpen pótolhatatlan időveszteséget szenvedett. Ma úgy vélem, ez az előzmény önmagában is elegendő volt ahhoz, hogy náci Németország elveszítse a háborút.

Mi hárman – amennyire visszaemlékszem – vállrándítással intéztük el a dolgot. Egy pillanatra ugyan felvillant bennem a horatiusi mondat: „Post equitem sedet atra cura" – a lovas mögött ott ül a sötét gond, de még sok-sok mindent kellett végigélnem, hogy ez az aprócska érzés elhatalmasodjék rajtam. Az előttünk álló év csupán afféle bevezető volt.

Még egy boldog nyár, felejthetetlen hónap: Balatonmária, vitorlázás, és szerelem... Szerelem.

Augusztus végén aztán lelkesen készültünk az első felvételire. A vizsgatárgyak közt szereplő ábrázoló geometriára külön tanárt fogadtunk. A felvételi vizsgán néhány további gimnáziumi tárgy – így a matematika, magyar nyelv, főleg helyesírás – mellett a fizikai alkalmasság számított. Orvosi vizsgán fogyatékosságként egyedül a rövidlátást fogadták el – 4 dioptriáig. Úszni, kerékpározni, bizonyos időn belül futni kellett. Némi szertornát is megköveteltek. Emlékszem, hogy a nyújtón a támaszba lendülés sikerült.

Mindez persze még értékesebbé tette az eredményt: Mindhárman megfeleltünk és páncélos alakulathoz kaptunk behívót – mégpedig János a 3/I. harckocsizászlóaljhoz, Munkácsra, mi pedig Pistával a 4/I. harckocsizászlóaljhoz, Szilágysomlyóra Csak jóval később derült ki, hogy szerencsénket az akkor elhatározott, de hamarosan visszafogott páncélos fegyvernemi fejlesztésnek köszönhettük.

„Aksjelöltek" csapatszolgálata

A magyar hivatásos honvédtisztképzés főiskoláira, a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémiára és társintézetébe a M. Kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémiára a negyvenes években két irányból lehetett bejutni, nevezetesen: a reáliskolának megfelelő, de katonai előképzést is nyújtó honvéd középiskolai nevelőintézetek egyikét elvégezve közvetlenül, illetve polgári középiskolai érettségi, akadémiai előfelvételi, egy éves tényleges karpaszományos legénységi szolgálat (benne a tartalékos tiszti iskola I. évfolyamának sikeres elvégzése), majd egy második felvételi vizsga sikeres letétele után. Kivételt az 1942. december 6-án felavatott – 1940-ben bevonult – évfolyam képezett, akik közt – a haderő sürgőssé vált bővítése érdekében – fentieken felül a tényleges idejüket leszolgált tartalékos zászlósok is pályázhattak, s kerültek be az akadémiákra, későbbi ranghelyesbítéssel. A hároméves képzést – már a 42 decemberben avatottak esetében is kurtítva – 1943-ban két évre vonták össze, így került sor az 1943. augusztus 20-i, majd – esetünkben – az 1944. augusztus 20-i avatásra.

A tartalékostiszt-képzés az általános hadkötelezettség keretében történt, így már csak apáink emlegették a Monarchiából eredő anakronisztikus „önkéntes" jelzőt. Ebből annyi maradt, hogy a középiskolát eredményesen elvégzett (az érettségi nem volt követelmény) „sorozottak," majd alkalmasság esetén 20 évesen behívottak zubbonyuk ujján – megkülönböztetésül – karpaszományt viseltek, laktanyán kívül kamgarn zubbonyt, fekete pantallót, cúgos cipőt viselhettek, piszkos munkától mentesítve voltak, és két évi szolgálat, valamint a tartalékos tiszti iskola két évfolyamának elvégzése után tisztjelölti – zászlósi – előléptetésre számíthattak. Az akadémikus-jelöltek – röviden „aksjelöltek" – számára – akikre egyébként valóban illett az önkéntes jelző – ebből volt egy év előírva.

Nos, mindezekről – a nagyváradi vonaton – összesen annyit tudtunk, hogy 1941. október 13-án be kell vonulnunk a szilágysomlyói laktanyába, az egy éves katonai („csapat-") szolgálat megkezdésére.

Váradon unokabátyámnál, a M. kir. Posta vezetőjénél éjszakáztunk, majd másnap zsúfolt, öcska vonaton, tekervényes úton érkeztünk meg a Kraszna-parti kisvárosba s kötöttünk ki egyetlen szállodájában.

13-án reggel – baljós szám – még utoljára elegáns civilként, a helyi taxira – konflisra – pakoltuk a katonaládánkat, és elhajtattunk a város szélén épült laktanyához. Impozáns háromemeletes épület volt, sártenger közepette. Találtunk egy bejáratot „10. század" felirattal. Ez állt a behívónkon is, hát ládával a kézben odamásztunk a sárban, de az őr nem engedett be. Jó kezdés! Az előkerült őrparancsnok legorombított és a távolabbi főkapuhoz utasított. (Ezt az első letolást, egyelőre csak finoman, „b" nélkül, még számtalan követte.) Tovább tapicskáltunk a sárban nehéz ládáinkkal, majd a főbejáraton át felkísértek a III. emeletre. Bevonultunk.

Már papírra vetettem ezt a fejezetet, amikor váratlanul sikerült – 1970-ben elhunyt anyám holmijai között – rábukkannom egykori, szüleimnek írt leveleimre. Így most már a bőség zavarával küzdve, helyenként néhány idézettel egészíthettem ki a már leírtakat.

„A laktanyában már nagy tömeg volt. Bevezettek egy kiürített hálóterembe és két csoportra osztottak, mert a laktanyában van a 6/1. tüzérosztály is. Rengeteg volt az egyszerű földműves, akik csupa rongy ruhában jöttek, sőt volt kb. 20 oláh is, akik részben bocskorban, részben mezítláb érkeztek."

A karpaszományosokat különválasztották. Orvosi vizsga következett, sokadszor – megfeleltünk. A harckocsizászlóalj parancsnoka, dr. vitéz Balsay László őrnagy rövid üdvözlőbeszédet intézett a bevonultakhoz, s máris a „századkörletben" találtuk magunkat. Egy Hegyi Aladár nevű karpaszományos tizedes (később hadapród őrmester) beavatott a külön művészetet jelentő ágyazás és polcrend titkaiba. Délután beöltöztünk.

Az egyenruházatot a honvédségnél négy kategóriába sorolták: új, hadi használható, gyakorló, selejt. Katonatörténetekben közhelynek számít, hogy a raktárban mindenki pokrócára odadobtak egy-egy darabot – rohamsisakot, csajkát, kulacsot, kenyérzsákot, zubbonyt, nadrágot, bakancsot, sapkát, köpenyt, váltás fehérneműt, kapcát – persze „gyakorló" minőségben –, aztán cserélgettünk. Aki nem talált megfelelőt, kérhetett másikat, de azt hamar megtanultuk, hogy nem jó feltűnni, nem jó, ha – szakzsargonban szólva – „kiszúrják" az embert.

Külön tanulmányt érdemelt a nadrág. A bürcsösnadrágnak, vagy gyalogbürcsnek csúfolt találmány a régi hadsereg bricseszét és lábszártekercsét váltotta fel – utóbbi szabályos feltekeréséről rémeket meséltek öreg tisztesek. Az új kreáció egybeszabott alsó része a lábszáron három gombbal záródott és, a különböző vádliátmérők következtében, még megfelelő nadrágnagyság esetén is többnyire vagy szűk, vagy bő volt. Magam azzal kezdhettem, hogy átvarrtam a gombokat – de még néhány hiányzó zubbony- és köpenygombot is pótolnom kellett. Ki tudja, miért nem lehetett pantallót rendszeresíteni. Irigykedve néztük az utászokat, árkászokat bokapánttal összefogott, hosszú nadrágjukban, pláne ha még rövid szárú csizmájuk is volt, amit – ugye – nem kellett fűzögetni. A cipőfűző helyetti bakancsszíj el is szakadt, pótlásán a kantinos keresett. Bakancsunk fordított bőrből készült, és ha valaki történetesen újhoz jutott, hetekbe telt, amíg simára, fényesre tudta pucolni. A tükörfényt adó, vízben, nyálban oldódó suvikszot („Lulu" fénymázat) hadbiztosi rendelet tiltotta. Megkeményítette, szárította bőrt, a vizet átengedte, fekete tócsát hagyott maga után. Igen ám, de a bőrápoló Schmoll pasztától nem lett elég fényes a bakancs, márpedig az követelmény volt, így aztán köptünk és suvikszoltunk, megnyitva ezzel a „kincstári" ostobaságok sorát. Köpenyként – helyi specialitásként – a csehektől megmaradt, zöld csalánszövetből készült, rossz szabású szörnyűséget viseltünk – később meg is gyűlt vele a bajom.

Persze vidáman tettük túl magunkat mindezen. Lelkesedésünkből még bőven futotta, pláne, hogy a karpoknak vadonatúj kimenő ruhát ígértek néhány hét után. Civil ruhánkat csomagban hazaküldtük, valamint a ládánk tartalmának jó részét is, mivel kiderült, hogy a „ládarend" is követelmény, a ládán kívül pedig semmi nem tartható.

A századkörlet legénységi hálótermében mintegy negyven, újabban rendszeresített stabil „Árkay" ágy várt bennünket, kettesével csoportosítva. A matracként szolgáló szalmazsákról hamarosan kiderült, hogy nincs sarkosra tömve. Szalma persze volt, így mindjárt ebbe is bele kellett tanulnunk. Az aksjelöltek, rajparancsnokukkal a terem végén kaptak helyet, magam Pistával párban. Fejünk fölött polc az összehajtott köpenynek, rohamsisaknak. Katonaládánkat – köznapiasan „kuffer" volt a neve – az ágyvég alá kellett tolni, „elvágólag." Meleget – később – egy hatalmas fafűtéses cserépkályha szolgáltatott – no meg a testünk. A hideg vizes mosdó és a piszoár a terem végéből, a melléklépcsőházból nyílt. A vizet az udvaron lévő artézi kútból motorral pumpálták fel naponta egy-két órára, de a harmadik emeletre nem mindig jutott. A meleg vizet elfelejthettük. Vécét a románok az új épületbe csak a tisztek és tiszthelyettesek számára terveztek, így „komolyabb ügyek" tekintetében az udvaron létesített, mintegy 40 férőhelyes, nyitott reterátra kellett járnunk. A gerendákon kucorogva szokatlan látványt nyújtott a szélesen elterülő ürülék a tetején mászkáló, eladdig ismeretlen, termetes nyüvekkel, az illatról nem is szólva. (N. B. századparancsnokunk később megengedte a karpoknak a kulccsal zárt tiszti vécé használatát.)

A konyha szintén az épületen kívülre szorult, és persze étkezőről szó sem volt, így mindvégig, hóban, fagyban is ott álltunk az udvaron sorban a „gulyáságyúk" előtt, kezünkben az alumínium „evőcsészével" (a csajka kincstári neve). Hogy mi került bele, arra még visszatérek.

Első rajparancsnokul egy Kiss nevű szakaszvezetőt kaptunk. Istentelenül káromkodott, de alapjában véve jóindulatúan igyekezett bevezetni bennünket az újoncéletet megkönnyítő sok apró „finomságba," néha még uraknak is szólított minket. A káromkodás egyébként a tisztesek, tiszthelyettesek részéről természetesnek tűnt, paradox módon nemegyszer szinte feloldotta a konfliktusokat, és könnyebben viseltük, mint a rideg, rosszindulatú kib..., szóval kitolásokat.

Századparancsnokunk, Zánk Géza százados, jóvágású, elegáns katona volt. Első „hegyi beszédét" (a mindenkori elöljárók részéről elhangzott megszámlálhatatlan szónoklat gyűjtőneve, amiket békésen hallgattunk, mert legalább addig sem kellett mást csinálni) a következőkkel fejezte be: „mert jó ember a magyar ember, csak két hibája van, hazudik és káromkodik – az i... b... meg!"

A század karpaszományosai között, a hadkötelezettségnek megfelelően, civilből behívottak is voltak köztünk az első hetekben, így Bozóti Lajos negyedéves jogász, de az eleinte szétszórt aksjelölteket később a 10. századnál vonták össze, a többi karpot a 11., illetve 12. századhoz helyezték át. (Akkor ismerkedtünk meg a vérbeli antimilitarista Lalival, akit mindjárt megkedveltünk, később a karpiskolán is találkoztunk, majd a háború és kilenc év Gulág után futott össze ismét velünk s a barátságunk elhunytáig tartott.)

Két erdélyi fiú is került az aksjelöltek közé, történetesen névsorunk elejére: Dabóczy Jenő és Faller Tibor. Mi többiek – Ferenczy Pál, Herendi Ödön, Kappel Tibor, jómagam, Valnicsek Lóránt, Wels István – valamennyien anyaországiak, Herendi kivételével budapestiek voltunk.

Mikor az első esték egyikén lemerészkedtünk a kantinba, egy Orbach nevű szakaszvezető pohárral a kezében teli torokból énekelte hogy „Budán, este tíz óra után, csak a szellő a Dunán s a szívünk muzsikál," majd hozzánk fordult: „Nem volt kár otthagyni a szép civil életet?" Amikor később nemegyszer elővett a honvágy, mindig visszagondoltam erre a jelenetre. (Szentségtörés volna részemről bármilyen analógiát keresni a Nagyságos Fejedelemmel, néha mégis eszembe jutott bölcs cigányának mondása, amikor ura 1711-ben búcsút intett hazájának,: „Itthagyod a vagyont, keresed a nincsent.") De hiszen, ha most helytállunk, szép jövő vár, és a hazának szüksége van ránk...!

Alakulatunk számozása kapcsán szólnom kell néhány szót a honvédség páncélosairól. A trianoni békediktátum miatt a páncélosok szervezése „bújtatva," a rendőrújonc-iskolában, a RUISK-ban kezdődött. Onnan eredt a sötétkék paroli, amit büszkén viseltünk, akár a huszárok a világoskéket, hogy azután a kerékpárosokkal és gépkocsizó lövészekkel „gyors fegyvernemmé" olvasztva valamennyien a középkéket kapjuk.

A magyar páncélos alakulatok mind részt vettek a Gyorshadtest 1941 nyári és őszi ukrajnai hadműveleteiben. Eközben a hátországban megtervezték a harckocsialakulatok fejlesztésének újabb ütemét, ami éppen bevonulásunkkor, 1941 októberében lépett életbe. Eszerint a Gyorshadtest kötelékén belül megalakult a 2. páncéloshadosztály-parancsnokság, amelynek alárendeltségébe a 2. harckocsidandár és a 2. gépkocsizó lövészdandár került. A harckocsidandár fő erejét az 1. harckocsiezred 1/I. (Rimaszombat), 2/I. (Rétság), 3/I. (Munkács) és 4/I. (Szilágysomlyó) hadrendi számot viselő harckocsizászlóaljai alkották. A zászlóaljak számozása a páncélos erők további fejlesztésének tervét tükrözte, mely szerint a később felállításra kerülő 2., 3. és 4. harckocsiezred magját a fenti zászlóaljak képezték volna. A két, már meglévő gépkocsizó dandár állományába tartozó 9. és 11. harckocsizászlóalj 31. (Jászberény) és 32. (Nyírbátor) önálló harckocsizászlóalj elnevezéssel megmaradt a dandárok kötelékében. Az újonnan felállított harckocsizászlóaljakat a gyártásból folyamatosan kikerülő új harckocsikkal kívánták felszerelni. Személyi állományukat a megszűnő kerékpáros zászlóaljak legénységéből, illetve a régi harckocsiszázadok új alakulatok közt szétosztott, tapasztalt személyzetéből töltötték fel. Így a mi 4/I. zászlóaljunk a – később soha meg nem alakított – 4. harckocsiezred I. zászlóalja lett volna, habár a századok számozása – 10., 11., 12. –, e logikának ellentmondva, mégis egy ezredre utalt.

Zászlóaljunk magját a szegedi 13. kerékpáros zászlóalj pótkerete (újabb nevén vmk. – „visszamaradó különítmény"), valamint a jászberényi, de a frontról egyenesen Szilágysomlyóra visszatért „Kárpáti" harckocsiszázad képezte. (A századparancsnok, a harcedzett, kitüntetett Kárpáti

Tibor százados, más beosztást kapott.) Jó néhányan csak október végén jöttek meg – ehhez járultak még a behívott újoncok.

A tisztikarból – csak a fiatalok, a szakaszparancsnokok közül emlékszem néhányra, így mindenekelőtt 10. századbeli elöljárónkra, Záhonyi Andrásra. Őt Láng Tiborral együtt 1941. augusztus 20-án avatták, páncélosként. Ugyancsak 1941-ben avatott, de kerékpáros volt vitéz Gérecz Ödön (az 1956-os forradalom és szabadságharcban hősi halált halt költő, Gérecz Attila bátyja), valamint Tóth Sándor, a 11., illetve 12. századnál. Volt a zászlóaljnál még egy továbbszolgáló (tartalékos zászlósból aktivált) Vince nevű hadnagy is.

Október 26-i második levelemben már részletesen beszámoltam szüleimnek újoncéletünkről, a napirendről: 6.00 ébresztő, 6.30 csukló (reggeli torna) – időjárástól függetlenül – az udvaron, 7.00 mosdás (már, ha van víz a mosdóban) 7.30 reggeli, 8.00 sorakozó az udvaron, majd kiképzés a szakaszparancsnokunk vezetésével 11.00-ig. 11. 30 ebéd, 12.00–14.00 között pihenő (cipő- és ruhatisztítás, gombfelvarrás, stb.), 14.00–17.00 között kiképzés, 17.00 parancskihirdetés, levélkiosztás, 17.30 vacsora 18.00-tól 21.00-ig elméletileg pihenő, de a gyakorlatban már 18.00-tól fegyvertisztítás, majd ágyazás, mosdás. 20.45-kor mindenkinek ágyban a helye. Az eleinte terhes időbeosztást hamarosan megszoktuk. Hadnagy urunk, szakaszparancsnokunk – amint írtam – „a lehető legrendesebb ember" volt. Nekünk, karpoknak bevallotta, hogy a héthetes gyalogsági (újonc) kiképzés anyagát egy hét alatt meg tudnánk tanulni, de ő csak annyit segíthet, hogy egy rajba tesz bennünket. A rossz idő esetén tartott elméleti kiképzést – pl. Magyarország földrajzát – bizony untuk. A században 20 analfabéta volt.

Emlékszem, hogy a legtöbb gond a behívott románokkal (oláh parasztokkal) akadt. Annak ellenére, hogy a páncélosok úgynevezett „védett alakulatnak" minősültek, mégis hozzánk kerültek, talán mert magyar nevűek voltak – pl. Pap, Haragos – noha egy szót sem tudtak magyarul. Ki volt adva, hogy türelmesen, emberségesen kell bánni velük, Faller Tibor, aki perfektül beszélt románul, szorgalmasan fordított a kiképzés során – ettől persze még unalmasabb volt az egész. A rajparancsnok tisztesek vért izzadtak a nagy udvariaskodásban, a románok jó része mégis heteken belül megszökött. Hamarosan elfogták őket és büntetőszázadba kerültek. Valószínű, hogy attól sem váltak jó magyarokká.

A karpaszományos raj persze könnyedén lett első a kiképzésben a században. Elsajátítottuk a „zárt rend" alakiságait, azon belül a díszlépéshez vezető „tagozott menetet". Mindez ma nem létezik, az ütem is túl lassú, nem is csoda, hogy a mai díszmenet csak árnyéka a réginek. Megtanultuk és begyakoroltuk a puskafogásokat, és megismertük a puskát – az első világháborúból itt maradt, karabéllyá kurtított, az új, hegyes lőszer miatt felfúrt töltényűrű, 9 mm-es Mannlichert. (A szintén rendszeresített forgó zárdugattyús Mauser puskákhoz csak az Akadémián jutottunk – amikor igazából már a géppisztolyt, meg az automata puskát, vagy gépkarabélyt, a Sturmgewehrt kellett volna forszírozni. Szegény megcsonkított, kirabolt hazánk honvédsége – bármint erőlködött is a kormány – soha nem tudta hátrányát behozni.)

A Kárpáti-század teljes harckocsianyaga a fronton maradt, így állományunkat egy darab Toldi jelentette, egyelőre csak bemutatására került sor. Mondanom sem kell, hogy nagyon tetszett, hiszen akkor még fogalmunk sem volt a német, vagy az orosz, majd amerikai harckocsianyagról.

A legénységet csoportokra osztották – leendő motorkerékpárosokra, személy-, tehergépkocsi- és harckocsivezetőkre, harckocsilövészekre és rádiósokra. A karpaszományosokat később, a karpiskolán, az összes ágazatra kiképezték. Egyelőre a gyalogos kiképzés folyt. Részt vettünk éjjeli gyakorlaton: éjjeli látást, harcot, rakétákat mutattak be.

Záhonyi hadnagy néha külön is foglalkozott velünk, aksjelölt karpokkal. Remek ember volt, mindent megtett értünk, csak szeretettel emlékezem vissza rá. Ő testesítette meg azt a fiatal páncélos tiszti ideált, aki – bevonulásom utáni lelkesedésemben – magam is szerettem volna lenni. Sok mindent kellett az elkövetkező 52 hónap katonaidőmben megérnem, megtapasztalnom, elviselnem, hogy ezt az idealizmust és kezdeti lelkesedést kiölje belőlem; helyét, míg csak az egyenruhát végleg le nem vethettem, a katonai becsület és kötelességteljesítés belső kényszere foglalta el.

De még csak a legelején tartottunk. Kézigránátdobást gyakoroltunk. Pista jeleskedett, a legjobb volt köztünk. Sikerén felbuzdulva kedélyeskedni próbált az amúgy – szolgálaton kívül – közvetlen Záhonyival. A hadnagy (akadémiai becenevei: Mongúz, Gurgula) a szemét forgatta és kicsit racsosolva rámordult: „Ne röhögjön Wels, mert kihallgatásra vágom!" Szerencsére egyikük se gondol-

ta, vette komolyan. Másnap zimankós, szeles havas esős idő volt. Nincs kivonulás, a lovardában lesz oktatás, rendelkezett a hadnagy. Jó egy évvel később, az akadémiai páncélos század irodájában rábukkantam egy fenyítésre. Záhonyi kapott két nap „szigorítottat" mert lázadozott, hogy kegyetlen rossz időben ki kell vonulniuk. Úgy látszik, a fenyítés nem használt. Ez volt Záhonyi András!

Nos, a „kihallgatás" – ha már szóba került. Aki nem tudná: naponta reggel a századparancsnok tartotta. Négy témaköre volt: jelentés, kérelem, panasz, rendelés. Minthogy a „vonalban" felálló kihallgatás afféle mustrát is jelentett, mindenki igyekezett lehetőség szerint elkerülni. A szolgálatba lépők és az azt leadók kezdték, de jelenteni kellett az értékposta – csomag – megérkezését is. A kérelmek főként rendkívüli szabadságra vagy eltávozásra (hét végén, max. 48 óra) vonatkoztak. Ezt már érdemes volt megfontolni, megéri-e a kockázatot. Arra, hogy valaki is panaszt tett volna katonaidőm alatt, nem emlékszem. Azt azonban hamarosan tudomásunkra hozták, hogy többnyire a panaszost is megfenyítik, valamelyik elöljárónk pedig egyszer kifejtette: ahol a legénység panaszkodik, ott laza a fegyelem!

A „rendelés" valamelyik elöljáró, vagy éppen feljebbvaló által függelem-, vagy fegyelemsértés miatti odarendelést jelentett. Olyankor legföljebb a fegyelmi fenyítés mértéke lehetett kérdéses, ami leggyakrabban 30 nap laktanyafogságot, súlyosabb esetben 1–2 nap „szigorított" fogságot jelentett. Utóbbi esetben a delikvens a kiképzésen részt vett, az estét–éjszakát azonban a fogdában kellett töltenie, nadrágszíj és bakancsfűző nélkül.

A raj- és szobaparancsnokok is rendelkeztek a büntetések megannyi legális, vagy illegális változatával, a kimenőelvonástól kezdve. Pista barátom idézett fel egy ilyen esetet: takarodó 9 órakor volt, de szobaparancsnokunk, Missz Lajos szakaszvezető, szeretett korán lefeküdni, így 1/2 9-kor ágyba parancsolta a népet. Már éppen elszenderedtünk, amikor egy honvéd jelent meg a küszöbön, hátán egy ajtószárnnyal, és bánatosan ordította: „Így jár, aki nem csukja be maga mögött az ajtót!" Kiderült, hogy egy tisztes kíséretében az egész épületet végig kellett kutyagolnia.

Hogy valami vidámabbról is beszámoljak, a takarodó után következett az esti mese. Igazi népi mesélőnk volt, egy Kónya nevű, ízes beszédű hajdúsági újonc, szépen „ao-zott". A mesék mindössze annyiban változtak, hogy hol szegény árva parasztlány, hol királykisasszony volt a főszereplő, de a beteljesüléshez – az újoncok hiányérzetének megfelelően – mindig az a kulcsmondat vezetett, hogy az illető nőszemély „igen nagy baszaós vaót!" Szép volt, jó volt az ilyet hallgatni és elképzelni, bár álmainkban királykisasszony helyett legfeljebb a „pollutio nocturnával" találkozhattunk.

Bevonulásunk után, nem olyan hamar, mint az utóbbi évtizedek honvédségében dívott, csak négy hét múlva kaptuk meg az első kimenőt – vasárnap kettőtől nyolcig – de nem a lányok után, hanem a cukrászdába siettünk, ahol megtömtük a bendőnket kitűnő süteményekkel. A zsebünk persze bánta, de bizony, amíg csak pénzünkből futotta, mindig ott kötöttünk ki. A tulajdonos január elején, amikor a karpiskola előtt búcsúlátogatást tettünk nála, hálából a sok fogyasztásért finom áfonyalikőrrel kínált bennünket. A kasszírnő csúnya és öreg volt, csak egy karpról – nem aks. jelöltről – tudtam, aki ráfanyalodott és, úgy mondta, jobb híján még elégedett is volt vele.

A honvédség egyébként ügyelt a nemi egészségünkre, kimenő alkalmával mindig be kellett mutatni a felső zubbonyzsebben a „Vétó" nevű csodaszert – cseppentős fiolát egy töltényszerű tokban. Hogy mennyire nyújtott hatásos védelmet, azt nem tudom, egy bizonyos, hogy óvszert a kincstár nem osztogatott – azt hiszem nem egy kislány bánta.

A Kárpáti-század két hadapród őrmestere is szolgált a 10. századnál, Elek Jenő és Gyila Barnabás. Barna, akit valamilyen, rajta kívülálló okból nem vettek fel a Ludovikára, már bevonulásunkkor ott volt, megkedveltük, de sajnos nem elöljárónkként. Elek Jenő később jött meg a frontról és hamarosan bronz vitézségi éremmel tüntették ki. Az első hivatalos díszmenetet ebből az alkalomból tiszteletére hajtotta végre a század.

Néhány nap múlva furcsa epizód tanúi lehettünk. A már említett zupás hadnagy, Vince, (Vincze?) valamilyen alakiságot kifogásolva visszarendelte maga elé Elek Jenőt, s mert nem tartotta elég fürgének, „palam et publice"[21] futást parancsolt számára. Jenő kissé korpulens ember volt és csak tessék-lássék kocogott, mi azonban így is döbbenten szemléltük, hogy egy nemrég kitüntetett frontharcos hadapród őrmestert így meg lehet alázni, még hozzá a legénység előtt. Később

[21] A nagy nyilvánosság előtt.

nem egyszer tapasztaltuk, hogy a zupások „pápábbak a pápánál". Különösen megmutatkozott ez a Ludovikára 1940-ben, a már említett tiszthiány miatt az évfolyam bővítésére zászlósként felvett, majd 1942. december 6-án felavatott harmadéveseinknél. (Ilyen volt a gépkocsizó lövészként végzett Maléter Pál is.)

A Toldijával több bevetésen részt vett Elek Jenőtől hallottuk az első igazi fronttörténeteket, és azt, hogy az 1941 nyarán–őszén visszavonuló szovjet csapatok milyen kemény ellenállást tanúsítottak, holott akkor a T–34-eseknek – legalább is a gyorshadtest arcvonalán – még nyoma sem volt.

A szombat délután a takarítást jelentette, de az október 25-i különös gondosságot követelt a másnapi zászlóaljparancsnoki szemle miatt. A körlettakarítást a legénység végezte, mi többnyire a századirodán kaptunk egyre szaporodó papírmunkát. A továbbiakban október 26-i levelemből idézek:

„Ma reggel irtó hajsza volt, mert mindenki ideges volt a szemle miatt és ¾ 8-kor jött a parancs, hogy templomba kell menni. Rettentő rohanás kezdődött és az őrmesterek annyit káromkodtak, hogy nem sok értelme volt a templomnak. Pláne, mert 4 km-t kellett gyalogolni formálisan bokáig érő sárban. A templomból természetesen elkéstünk, de kedvünkért a lelkész újra kezdte a prédikációt. (Református templomban voltunk, egész szép.) Utána visszarohantunk és lemostuk az átázott és csupa sár bakancsokat. A szobát a tisztesek közben gyönyörűen rendbe hozták. 10-kor, amikorra a szemle be volt ígérve már ragyogó képpel álltunk a gyönyörűen rendbe tett ágyak előtt. Az őrnagy úr természetesen késett, így 11.30 volt, mire a szobánkba érkezett. Néhány piszkos lábat és rendetlen ládát kivéve meg volt elégedve a szobarenddel, úgyhogy mindenki boldog volt. A szemle után a százados úr beszélt hozzánk és a románokhoz. Utána a szakaszvezető úr beszélt és ezután végre lemehettünk ebédelni."

Mindezzel ízelítőt kaptunk a katonaságtól elválaszthatatlan, egyben elkerülhetetlen három sajátságból, az esetenkénti kapkodásból, a sorban állva véget nem érő várakozásból és a már említett hegyi beszédekből.

Nos, itt az ideje, hogy beszámoljak az eleinte lefitymált, majd – étvágyunk, éhségünk növekedésével – egyre fontosabbá váló kincstári étkeztetésről. Csak később tudtuk meg, hogy az újonckiképzés alatt még „feljavított" kosztot kaptunk! Meg kellett barátkoznunk a komiszkenyérrel. Valamilyen, eladdig nem ismert, savanykás ízű készítmény volt, és mindig másnapos. Kiss szaki elmagyarázta, hogy a friss kenyér ártalmas, mert a honvéd egyszerre befalja, és emiatt nem marad az étkezésekhez, másrészt nagyokat ereget tőle (persze nem ilyen szépen mondta), amivel rontja a körlet levegőjét. Másfél kilót kaptunk két napra – eleinte sokalltuk, bezzeg később! Reggelire fél liter cukros pótkávé („Franck") járt, tejet, vajat bevonulásunk óta nem láttunk. Ebédre lebbencs-, bab-, vagy lencseleves, utána elrághatatlan marhahús és főzelék, vagy krumpli volt a menü; hétfőn és pénteken főtt tészta. A vacsorára valamilyen levest kaptunk, néha húscafatokkal. Vasárnap ehetőbb volt a hús (disznóhús), de a köret hasonló, a vacsorát – darab kolbászt, vagy túrót – már délben kiadták. A „gumihúsokat" Pista összegyűjtötte és estig elrágogatta. Levelem szerint: „Pista minden nagyobb fáradság nélkül megeszik két adagot és az összes karp maradékát, úgy hogy nagy étvágyát még itt is csodálják."

Az ételért, mint említettem, az udvaron álltunk sorba, majd felmásztunk vele a harmadik emeletre – addigra legalább nem égette el a szánkat. A csajkát viszont csak az udvaron lehetett elmosni, amire hamarosan akadt is a legénységből jelentkező, 10 napra 1 pengőért. Ez közel 1 kg cukor árának felelt meg, amit különben akkor már csak jegyre adtak. Mindnyájunknak egyre jobban hiányzott az édesség, a kantinban csak drága és silány csokoládéféleségeket árultak, így azután mind gyakrabban írtuk a könyörgő leveleket haza, csomagokért. Az érkező édességeket megállapodás szerint elosztottuk egymás között, de szégyenkezve emlékszem vissza, hogy egyszer a Pista unokatestvérétől érkező cipősdoboznyi almás pitét szépen eltitkoltuk és takarodó után a sötétben egy óra alatt felfaltuk.

Egy bizonyos: napról napra éhesebbek lettünk, jöhetett hát a cigaretta, a legjobb éhségcsillapító. Először még Királyt, szopókás úri „staubot" vettünk a kantinban, de hamarosan – mire megkaptuk az első zsoldot – következett a „koporsószeg," a Honvéd. Két pengő volt a zsold 10 naponként, mindvégig; hiába lettünk később tisztesek – őrvezetők, majd tizedesek –, rangunk előtt ott állt a „c." azaz „címzetes" rövidítés, amivel maradt a rendfokozat nélküli honvédeknek járó zsold, nehogy romlásba döntsük a kincstárat.

A két pengőért éppen egy „stangli" (100 db) Honvédet kaptunk, el is füstöltük tíz nap alatt. Volt ugyanis a cigarettának az éhség csillapításán felül még egy varázsa. Gyakorlat során szakaszparancsnokunk, Záhonyi hadnagy úr szájából egyszerre csak elhangzott a bűvös mondat: „Tíz perc pihenő, rá lehet gyújtani." Milyen más volt puszta álldogálás helyett elővenni a staubot, rágyújtani, majd az első slukkot mélyen leszívni, s a füsttel kisóhajtani az újoncélet éppen aktuális keserveit!

Volt még egy remek narkotikum, a nóta. A tisztesektől, „öreg legényektől" (egy évet már leszolgált rendfokozat nélküli honvédektől) hamar megtanultuk a leginkább énekelt katonanótákat a „menetelőket." Csak példaképp: Hideg szél fúj édesanyám, Gólya,gólya, hosszú lábú gólya, Erdő, erdő, de szép kerek erdő, Nyitva van a százados úr ablaka, Már minálunk babám, Megüzenem a somlyói bírónak, stb. Valósággal bömböltük nótáinkat, hogy végre valahára mi is ordíthassunk torkunk szakadtából, ne csak velünk üvöltözzenek.

A hideg beálltával lábunkat – az öreg legénység tanácsára – bekötöttük a lepedővel, a két pokróc elég volt. A legénység a fehérneműjében aludt, én az apámtól kapott gyapjú jéger ingben és alsóban. Rosszabb volt a helyzet kivonulásnál, lábamat, fülemet egyaránt megcsípte a fagy. Akkor kezdtem megutálni a telet, pedig a java – a karpiskolán – még hátra volt.

Rádió nem létezett, villany is csak bizonyos napszakokban volt. Újságot bevonulásunk óta nem láttunk, szóban sem tájékoztattak, következésképpen a külvilág – a politika, a háború – jószerével megszűnt számunkra. Kimenőre ugyanolyan posztóruhát és bakancsot kaptunk, amilyet egyébként viseltünk, de újat. Kimenőruhát („extrát") nem adtak. Fürdeni a laktanyában nem lehetett, hiányzott a zuhany, és állítólag a városban sem volt fürdő. Egyelőre hétvégi hideg vizes lemosásokkal csökkentettük az elhatalmasodó bakaszagot. Apám kérdésére, hogy mennyi pénzre lenne rendszeresen szükségem, részleteztem a kiadásaimat: fehérnemű mosatás heti 1 pengő, levelezés havi 2 pengő, csajkamosatás, szabóműhely (nagyobb szakadások javítása), kantin (bakancsszíj, suviksz, édesség) mindez együtt havi 25–30 pengő. Az új kimenőruha adjusztálása külön 30 pengőbe került. (Bankcégjegyző apám havi fizetése nem érte el az 1000 pengőt)

Ezen felül persze meg kellett a már említett kamgarn zubbonyt és a fekete, piros csíkos pantallót csináltatni, hozzá „cúgos" cipőt beszerezni, no meg egy jobb formájú sapkát, így a haza – ma úgy mondanám mazochista – szolgálata távolról sem volt ingyenes apám számára.

A gyalogsági kiképzés egyre nagyobb lendülettel folyt. Az elmélet nem jelentett gondot, no de a gyakorlat! November 16-i levelem szerint: „Most folyton a csatárkiképzéssel foglalkozunk, és sokszor kúszunk és szökellünk több száz métert a sárban. Délutánra természetesen tisztán kell menni a foglakozásra. Este aztán elölről kezdhetjük az egészet. Az ilyen szerelvénytisztítás sokszor napi két órát vesz igénybe. Emellett puskával vonulunk ki és lövünk is (vaktölténnyel) úgyhogy a puskát is minden nap »ki kell húzni« és tisztítani. Egyikünk zsírral zárta le a csövet, és lövés előtt elfelejtette kitisztítani. A következő szemlénél a zászlóalj fegyvermester »csődudort« állapított meg: kihallgatás, fenyítés."

Időnként az ebédosztásnál is fegyelmeztek. Pista emlékezete szerint Szuromi tizedes – aki éppen ügyeletesként vezényelt – úgy találta, hogy fáradtan mozog a század. „Fáradtak? – No akkor: Ülj le!" – A nadrágunk a locs-pocsban úgy átázott, hogy másnap reggelig sem száradt meg az ágyban.

A megkezdődött híradós–rádiós kiképzés – az aksjelöltek számára Hegyi hadapród őrmester tartotta – igazi pihenésnek számított. A szóbeli parancstovábbítással kezdtük. A hadapród a karp libasor első tagjának fülébe súgott egy mondatot, amit tovább kellett súgni. A nyolcadik tag szövege már alig hasonlított az eredetire. Karinthy „műfordítás" karcolata jutott eszembe.

Megtanultuk a morze-ábécét és szorgalmasan gyakoroltuk is. Néhány, jelekből felvett szövegem ma is megvan, de tudományunkat a gyakorlatban soha nem használtuk. Ma már csak egy-két betűnek a tanulást megkönnyítő kódszövegére emlékszem. pl. az „a" (agár = ti-tá), a „k" (kártevő = tá-ti-tá), és ugyan, ki felejtette volna el a „p" betűt (= ti-tá-tá-ti), hiszen később, a Marmon kormányánál vidáman nyomtuk e jelet a dudán, ha csinos hölgyet pillantottunk meg. Sapienti sat.

Megismerkedtünk a Toldiban lévő „R 4" rádióval. Persze annak idején a XX. század csodájáról, a rázásbiztos, miniatűr tranzisztorról még nem is álmodtunk (Valamikor az ötvenes évek elején láttam a Híradástechnikai Kutató Intézetben az első „Shokley" cikket.) A kis koffernyi kényes, elektroncsöves készülék lehangolása külön tudomány volt („füttymélypont," „koppanás"). Megismertük a gégemikrofont. A harckocsirádiókról mégsem ezek jutnak az eszembe, hanem felsőévesünk, vitéz Mérey Zsolt, a páncélos induló szövegének szerzője, az 1943. augusztus. 20-án avatot-

tak páncélos évfolyamának „híradó akadémikusa" (a morzéból eredően „Nyenyere" volt a beceneve). 1944 nyarán az 1. hadsereg harcai során a Kárpátok előterében került „közepes" Turánjával[22] bevetésre. A Turánban a parancsnok a mikrofonvezetékbe épített választókapcsoló révén a harckocsivezetővel és a környező kocsikkal egyaránt tudott beszélni – felváltva. „Peremvonalon állj!" – hallatszott a környező harckocsikban a parancsa, amit a hibás kapcsolóállás folytán a saját vezetője nem hallhatott. A fedezetlen helyzetbe gördült Turánt egy T–34-es kilőtte: kigyulladt és a benne ülők szénné égtek. A T–34-est Zsolt osztálytársa, Kemény György lőtte ki „nehéz" Turánjával.[23] A még a tordai csatában is vitézkedő Gyurka – évfolyama legeredményesebb harckocsiparancsnoka – túlélte a háborút, s hosszú szenvedés után nemrég hunyt el.

Gépkocsi-, elsősorban tehergépkocsi-vezetői kiképzésre számunkra csak a karpiskolában kerül sor, de motortani és harckocsi-szerkezeti alapismereteket már az újonckiképzés keretében oktatott Záhonyi hadnagy úr. A benzinmotor működésén felül megtanultuk egyebek közt – dióhéjban –, hogy a 8,5 tonnás Toldi „L 60-as" svéd licenc, 155 lóerős német Büssing NAG nyolchengeres benzinmotorral. A sikló bronzcsapágyak miatt hatalmas fordulatszámmérő díszelgett a vezető jobb oldalán (a leggyakoribb hiba, a csapágyolvadás megelőzésére – mérsékelt eredménnyel). Bámulva hallottunk a torziós rugózás kényelméről – bár ki még nem próbálhattuk – és nem gondoltuk, hogy ez a másik fő hibaforrás. A gyakori rugótöréseket –a csapágyolvadáshoz hasonlóan – csak műhelyben lehetett javítani. Megismerkedtünk a Toldi – bizony csak a puskalövedék ellen védő – 13, illetve 6 mm-es páncélzatával és fegyverzetével is. Utóbbira, valamint a további motortani ismeretekre a karpiskola keretében még visszatérek.

Közben betört az igazi tél. Zászlóaljparancsnokunk egy díszmenetnél látta, hogy didergünk, így kesztyűket osztatott ki és elrendelte a fűtést. Ezzel a hálótermeket sikerült valamivel 10 fok fölé melegíteni. „Szombaton a mosdóban" – írtam – „legfeljebb 4–5 fok meleg lehetett s a heti nagy mosdásnál csak úgy gőzölgött a testünk, de nem fáztunk. Mindent meg lehet szokni. Ez vonatkozik az egész katonaságra is."

Legnehezebb mégis az igazságtalanságok eltűrése volt: „Sajnos, a második szakaszban lévő analfabéták és románok még most, a kiképzés negyedik hetében sem tudnak lépést tartani(!) Emiatt azután az első szakaszt – ahol az intelligensebb emberek vannak – is büntetik. A büntetés eleinte néhány száz méter futás volt, újabban azonban nagyon divatba jöttek a testhelyzetek (Ülj le! Feküdj! stb.) Ez nem bántja az embert, legföljebb az, hogy ártatlanul bűnhődik." (Alig néhány év múlva a deportálásokban, a malenki robotban, majd a GULAG-ban, a hazánkat sújtó békeszerződésben, a jóvátételekben, az újra megszállt területek lakosságának legyilkolásában, az ország kirablásában, a különféle ki- és áttelepítésekben a sokszorta és összehasonlíthatatlanul súlyosabb, eleve igazságtalan kollektív büntetések sokkal változatosabb formáival ismerkedhettünk meg.)

Mi egyelőre minivilágunk, az újonckiképzés keretében edződtünk, és hátra volt még a fekete leves. A Jászberényből hozzánk vezényelt kiképző keretből tizenkét tisztest visszavezényeltek, köztük rajparancsnokunkat, Kiss szakaszvezetőt is. Kiss szaki Jutast végzett, zubbonya ujján ott

---

[22] A „közepes" Turán a magyar harckocsizó csapatok fegyverzetének gerincét képező 18,2 tonnás harckocsi, melynek licencét Magyarország 1940-ben vásárolta meg a Skoda-gyártól, mivel a Wehrmacht nem tartott rá igényt. A bonyolult futóműves, szegecselt páncélzatú, konzervatív vonalvezetésű, még kiforratlan harcjárművet, jobb lehetőség hiányában, azért vásárolták meg, hogy megkezdhessék a magyar páncélos csapatok felszerelését egy harckocsi-feladatok ellátására is alkalmas harcjárművel. 1942 őszére azonban, amikor az első Turánok a csapatokhoz kerültek, bebizonyosodott, hogy a beépített 40 mm-es ágyú elégtelen a korszerű szovjet harckocsik elleni harcra. Ennek ellenére 1944-ig 285 példányt adtak át az ötfős harckocsi úgynevezett „közepes" változatából, melynek személyzete a lövegen kívül még két géppuskát is kezelt.

[23] Mivel a fronttapasztalatok azt bizonyították, hogy a 40 mm-es harckocsiágyú elégtelen a modern szovjet harckocsik elleni harcra, a hadvezetés nagyobb teljesítményű, 75 mm-es löveg beépítését követelte a már gyártás alatt álló Turán harckocsikba. Azonban, hogy az átadás folyamatos legyen, az előírás szerint az alvázon és a toronygyűrű méretén nem lehetett változtatni. Emiatt csak rövid csövű, ezért kis kezdősebességű, harckocsik elleni harcra kevésbé alkalmas löveg beépítésére kerülhetett sor. A nagyobb ágyú és a nagyobb torony miatt a harcjármű tömege 19,2 tonnára nőtt. Bár ez a harckocsi – méretei, páncélzata (13–50 mm) és teljesítménye alapján – a közepes harckocsik kategóriájába tartozott, Magyarországon – tekintettel 75 mm-es lövegére – nehéz harckocsinak nevezték. A magyar harckocsigyártás 1944 nyarán történt leállásáig a megrendelt 222 db „nehéz" Turánból mintegy 180-at adtak át.

díszelgett a vastag ezüst háromszög. A Markóczy János ezredes parancsnokolta „Kinizsi Pál" altisztképző iskolát végzettek kitűnően képzett, általában szigorú, de igazságos tiszthelyetteseknek bizonyultak, szemben a továbbszolgáló tisztesek nagy részével. Utóbbiak a honvédség fejlesztése során, két éves sorkatonai szolgálat után, többnyire tisztesiskolát végzett őrvezetőként „írtak alá" leszerelés helyett továbbszolgálatot ami azután hamarosan előléptetéssel is járt.

Nos egy ilyen személyt hozott a végzet a karpaszományos raj nyakára Mészáros Vendel továbbszolgáló őrvezető képében. Máig nem tudom, hogy századparancsnokunk jobb híján büntetett-e vele bennünket, aksjelölteket, vagy nevelő célzattal – hadd ismerjük meg a katonaság árnyoldalát – esetleg sikerült őt félrevezetni. Mészáros ugyanis jellegzetes „biciklista" típus volt, fölfelé hajlongott, lefelé taposott. Mint lassanként kiderült, valamilyen parádés kocsisból vált a huszároknál letöltött tényleges ideje után továbbszolgáló őrvezetővé és rajparancsnokként elöljárónkká(!) Adott öltözékére, egyben mérhetetlenül öntelt volt. Ez hamarosan kiderült különféle katonai sikereiről előadott történeteiből, legalábbis eleinte, amikor még beszélő viszonyban voltunk. Többször tett célzást rá, hogy a huszároknál milyen jókat ivott a kantinban az „önkéntesekkel," és alighanem sértésnek vette, hogy közöttünk ilyesmire nem talált partnert. Rögtön látszott a szeme állásából az is, hogy velem nem szimpatizál – talán az okulárém ingerelte – és alig várta a pillanatot, hogy belém köthessen. Meg is tette hamarosan, történetesen az egyik reggeli sorakozó alkalmával, amikor a szokottnál is jobban hajtottak bennünket, s talán ezért, a katonaládámat nem toltam vissza „elvágólag" az ágy alá. Bevonulás után magához rendelt és imígyen szólott: „Martyin (sic) karpaszományos, írgya le nekem harmincszor, hogy a ládát nem szabad a szoba közepén hagyni. Végeztem". Fővetés, hátra arc, leírtam. Nem telt bele tíz perc és jelentkeztem a teljesített büntető feladattal. Ránézett a papírra és feldúltan kérdezte: „Ez magának már le volt írva?" Jelentettem, hogy nem volt. Addigra az őrvezető feje már lilában játszott. Közölte, hogy ezentúl minden fegyelmezetlenséget kihallgatásra rendeléssel fog megtorolni.

A „rendelést" ugyan megúsztam a hátralévő hetekben, de Mészáros érezhette, hogy nevetségessé vált, amiért kifejezetten gyűlölt engem – én meg utáltam őt. Néhányszor, amikor felrótt valamit a rajnak, súlyosbító körülményként nem mulasztotta el, hogy hozzá ne tegye: „pedig magik inteligencsek, éreccségijük van és mégis." Később, amikor már nem volt rajparancsnokunk, még mocskolódott egy bajtársamnak velem kapcsolatban, a hátam mögött. Akkor mérlegeltem, hogy panaszt teszek ellene, de a bajtársam, Faller, nem lelkesedett az ötletért és nekem sem volt kedvem a kockázatos kihallgatáshoz. Még egy jellegzetes eset, amit levélben is megírtam haza. Hadnagy urunk a karpok körletét rendetlennek találta és ezért elvonta a november 30-i, hétvégi kimenőnket. Később elengedte a büntetést – hiába, arany szíve volt – igen ám, de Mészáros (akkor már továbbszolgáló tizedes) mégsem engedélyezte a rajnak a kimenőt, mondván, hogy szégyent hoztunk rá. Ezért-e, vagy nem, hétfőtől már a másik szobába nevezték ki szobaparancsnoknak.

Ezzel az alakkal kapcsolatban jutott először eszembe, hogy micsoda marhaság volt a honvédségnél az „alázatosan jelentem" forma, a monarchiából itt maradt „Ich melde gehorsamst" szolgai fordítása. Egy ilyen tahónak alázatoskodni? Csak sokkal később, a „népi demokrácia" évtizedeiben gondoltam rá hogy ennek az epizódnak is megvolt a maga haszna. Megtanultam, hogy adott kényszerhelyzetben, „bunkókkal" szemben, be kell fognom a számat. Amint kutatóintézeti főnököm, a felejthetetlen Millner professzor mondta: „Mit ér a harag, hatalom nélkül." Azt pedig már Bismarck óta tudjuk, hogy „Gedanken sind zollfrei," gondolataink vámmentesek. A szintén a monarchiából származó másik mondás „Maul halten und weiter dienen" – pofát befogni, tovább szolgálni – pedig még nem is csupán a katonaságra igaz.

Nos, azért szenteltem ennek a figurának ennyi helyet, mert olyan embertípusról van szó, amelynek első példányával ott kerültem szembe és azt gondolom, mindenkinek megvolt életében a maga „Mészárosa."

November 22-én bált rendeztek Szilágysomlyón. Csak aki – az eddig elmondottak alapján – valamennyire is át tudja érezni, mit jelentett számunkra az addig elszenvedett hét hét, az értheti meg igazán a levelemből idézett esemény jelentőségét. „Pista okos volt és még egy héttel a bál előtt írt haza, így el tudták neki küldeni az extra pantallót és cipőt. Én sajnos csak szerdán kezdtem gondolkozni a dolgon, amikor már az egész laktanya a bálról beszélt Szombaton mi karpok mind a nyolcan odaálltunk kihallgatásra és kértünk »kimaradást« reggel ötig. – Megkaptuk. – Irtó boldog volt az egész társaság. Kívülem csak egynek nem volt itt az extra ruhája! Mi ketten gyalog-

bürcsben megvacsoráztunk egy vendéglőben, hazajöttünk és fájó szívvel lefeküdtünk. – A többiek kitűnően mulattak. A tiszti étkezdében vacsoráztak, majd a hadnagyokkal együtt táncoltak reggelig. Pista mindjárt szerzett egy csomó lányismerőst is." Az igazsághoz hozzátartozik – amit persze nem írtam meg a levélben –, hogy még bevonulásom előtt tett ígéretem kötött valakihez, noha már egyre inkább éreztem az első és felejthetetlen kapcsolat irrealitását.

A gyalogsági kiképzés – amint írtam – „hál'istennek" a vége felé járt. Hétfőn éleslövészet, kedden egész napos – 30 km-es – menetgyakorlat, szerdán szakkiképzés, csütörtökön éles kézigránát dobás, pénteken ismétlés és az eskü gyakorlása volt a program.

A szombaton – december 6-án, a Kormányzó úr neve napján – lezajlott esküt a Hadtörténeti Intézetben fellelhető néhány fénykép is őrzi. Az oszlopban felsorakozott századok és a tüzérosztály előtt egy Toldi, egy Ansaldo és motorkerékpárok, valamint egy löveg jelképezi a két fegyvernemet.

A hibátlanul sikerült eskütétel után – a szöveget már jól ismertük, hiszen a sikeres felvételi vizsga után is feleskettek bennünket – extra ebéd következett, még egy pohár bort is kaptunk. Este a zászlóalj karpaszományosai rendezésében – persze tiszti felügyelet mellett – Mikulás-ünnepség zajlott le, ahol Balsay őrnagy úr is megjelent, no és a városka notabilitásai, hölgykoszorúval övezve. Valamilyen színdarab mellett karpaszományos jazz-zenekar és énekkar is szerepelt. Az énekkart egy Dárday István nevű, szimpatikus és hozzáértő erdélyi tanító szervezte. Pistával mindketten az erősségei voltunk. Az Erdélyi induló és öt magyar – pentatonikus – népdal mellett Gérecz hadnagy úr – nem túl kellemes főrendezőnk – óhajára a „hideg szobor vagy, meg sem értenél" vallomást tartalmazó Dankó Pista-nótát is el kellett fújnunk egy, a nézőtéren helyet foglaló ismeretlen hölgynek adresszálva. (Sajnos hatásosságának mértékéről a hadnagy úr nem számolt be.)

Másnap hallottuk a hírt, hogy Japán a hawaii Pearl Harbourban „megsemmisítette" az Egyesült Államok flottáját. Nem sejtettük, hogy az Ázsiában évtizede agresszív szigetország akkor követte el egyetlen, de döntő stratégiai hibáját: a Szovjetunió helyett az Egyesült Államokat támadta meg, s ezzel el is vesztette a háborút, a végén még atombombákkal súlyosbítva. (Jól ismert, hogy miután Hitler – szintén egyik legnagyobb baklövéseként – nem tartott igényt japán segítségre a szovjet ellen – Japán „megnemtámadási szerződést" kötött a Szovjetunióval.)

Minket, beszűkült minivilágunkban, az elkövetkező napokban már csak egy dolog érdekelt: mikor és mennyi lesz a karácsonyi szabadság. Magam a december 20-tól 28-ig tartó első turnusba kerültem, Pista a december 28-tól január 6-ig tartó másodikba, de egy sikeres eltávozási kérelemmel ügyesen kombinálva már 26-án hazaért. Ráadásul addigra megérkezett őrvezetői előléptetése is, így unokabátyja eljegyzésén már csillaggal paroliján jelent meg, én meg „krumplivirág" nélkül szégyenkeztem.

Emellett felszámoltam hamvába holt kapcsolatomat: az eltelt alig két és fél hónap – de micsoda idő – elég volt a kijózanodáshoz.

Kevesebb idealizmussal, bőséges tapasztalattal vonultam be szabadságról, s alig vártam az útba indítást a tartalékos tiszti iskolára, Rimaszombatba.

Karpaszományos iskola

A tartalékos tisztképzésre hivatott tanfolyam az év végi találgatások – Rétság, Munkács, Esztergom(tábor) – után végül is Rimaszombatban alakult meg „Első harckocsi ezred tartalékos tiszti iskola" néven, mindkét évfolyam, az őrvezetővé előléptetett első és a hadapród őrmesteri rendfokozatú második évfolyam számára.

Ide, becenevén a „Batyi"-ba – az 1938-as „hazatérés" utáni megnevezése szerint Horthy Miklós laktanyába vonult be a már említett négy harckocsizászlóalj iskolára vezényelt karpaszományos állománya 1942. január 7-én. Az 1/I. helyben volt, így csak épületet váltottak, annál szokatlanabb volt számunkra, nem kevésbé a 2/I. zászlóaljbeli rétságiak és a 3/I.-es munkácsiak számára is a két–két kettős barakkból álló épületegyüttes – középen budival és hideg vizes mosdóval –, ahol elszállásoltak.

A laktanya területe négyzet alakú volt – éjszakai őrségben jó negyedórába telt egyszer körüljárni –, barakkegyüttesünk a bejárattól jobbra helyezkedett el. A kerítés felé még kisebb futballpályányi szabad hely maradt, alkalmas terep a fegyelmező gyakorlatokra. A sarokban egy halom, a

gyorshadtest által kilőtt-zsákmányolt, elavult szovjet harckocsi és egyéb roncs állt – megtévesztő módon szemléltetve a Vörös Hadsereg fegyverzetét (talán örültek is, hogy megszabadultak tőle). A németek 1941 decemberi, Moszkva előtti vereségéről mi csak „szűrve" értesültünk és bizakodással bámultuk a romhalmazt. Az első évfolyam – társaságunk, vagyis a karpok – az egyik ikerbarakkba került. Az aksjelölteket hamarosan az egyik hálóterembe, illetve a mellette lévő tanterembe gyűjtötték, és máris belekerültünk a „darálóba". Első – január 17-i – levelemből idézek:

„Sajnos csak most tudtam hozzájutni az íráshoz, u.i. elképzelhetetlenül kevés a szabadidőnk. – Sajnos még mindig a gyalogsági kiképzést nyúzzuk. Farkasordító hidegek vannak, tegnapelőtt -30 fok C. volt, egy csomó fiúnak elfagyott lába, füle. Én hál'istennek eléggé megedződtem, csak át vagyok fázva, u.i. »napos« vagyok és virrasztanom kellett a folyosón, ahol nincs túl nagy hőség. Jánossal és Pistával egy szobában vagyunk. Borzasztó vizes, egész éjjel hullik a »csapadék« a plafonról, úgy hogy nem lehet kint hagyni semmit, mert csurom víz lesz. Természetesen két pokróccal és köpennyel takaródzunk. – Az élelmezés se valami príma, öreg katonák azt állítják, hogy sehol nem olyan rossz a koszt, mint itt. Az a szerencse, hogy mindig lehet a kantinban meleg tejet kapni. Állandóan azt isszuk. – Mindezeket nem panaszképpen írom, csak, hogy körülbelül sejtsétek, milyen állapotok vannak itt. Én bizony úgy beletörődtem, mintha világ életemben nedves és fűtetlen barakkban laktam volna. Az a lényeg, hogy az ember a jókedvét soha se veszítse el. Pista is ezt az elvet vallja. Hármunk közül János a legkevésbé víg. Keveset beszél, akkor is szidja a katonaságot és ábrándozik magában." – Óh, ha sejtette volna János barátunk, hogy hadnagyként front, három év szovjet hadifogság, majd koncepciós per és három év börtön vár még rá – előtte a katonapolitikai osztály (a „Hadik") kínzókamráival.

Január 27-i levelem további részletekkel szolgál a megindult oktatásról is: „... nagyon kevés a ráérő időnk. – A komoly tanulás már a múlt hét elején megkezdődött. Naponta hét óránk van, délelőtt 4, délután 3. Kimenő szerdán, szombaton és vasárnap, kimaradással éjfélig. A többi napokon kötelező ismétlés 6–9 h-ig. Hetenként 39 óránk van, közel 20 tantárggyal. Sajnos ezekről nem sokat szabad írni. Mindenesetre tanulunk már autót vezetni, sajnos azonban csak ritkán kerül az emberre a sor."

Az iskola tehergépkocsi-állománya három Ford-Marmonból[24] és egy kölni Fordból[25] állt. A laktanya középső, négyzet alakú udvarán azokon kezdtük a gyakorlást. Szinkron sebességváltóról persze szó sem volt, duplán kellett kuplungolni, a visszakapcsolásnál gázfröccsel bonyolítva. Aki elrontotta az – a sebességváltó éktelenül recsegő fogaskerekei hallatán – számíthatott az oktató tisztes szitkozódására. Az országúti vezetési gyakorlatokra még kitérek. Folytatva január 17-i levelemet: „A tanítás részben mondhatni »egyetemi,« részben »középiskolai« módon folyik. Nem nagyon feleltetnek, inkább előre meghatározott (kis)előadásokat kell tartani és (röp-)dolgozatokat kell írni. – A szabadba hál'istennek csak ritkán megyünk, azonban a tanteremben sincs túl meleg. A társaságon már kezd kiütni a sok fázás, némelyek ingerlékenyek, mások lebetegedtek. Nekem csak a két (különösen a jobb) lábfejem fagyott meg, szégyenszemre a tanteremben. Nem nagyon izgat, mert csak melegben fáj, itt meg meleg soha sincs. Kint most is -15 fok C. van." A tanterem, mint említettem, a barakk-hálóterem melletti helyiség volt, mindkettő alápincézetlen, betonpadlós.

Levelemben két könyv beszerzését is kértem, nevezetesen a Zachár Sándor vezérkari őrnagy szerkesztette, legalább 1939-es kiadású Katonai Zseblexikont, és Molnár Gyula gépkocsizó őrnagy Gépkocsi Alapismeretek című tankönyvét. (Az utóbbi ma is megvan.) Három könyvet – Szolg. Szab., Harc Szab, E-1,[26] – az iskola közösen rendelt meg (10 pengős kiadás). A később beszerzett

---

[24] A kölni Ford-gyárban előállított 2,5 tonnás tehergépkocsi, melyből 1938-ban 1185 darabot vásároltak a honvédség számára. Hogy az eredetileg csak hátsókerék-meghajtású járművek terepjáró képességét növeljék, megvásárolták két amerikai, Marmon és Herrington szabadalmát, amelynek révén meg lehetett hajtani a gépkocsi első kerekeit is. A meghajtó berendezést a csepeli Weiss Manfréd-gyár gyártotta és szerelte be a gépkocsikba.

[25] Az amerikai 2,5 tonnás Ford tehergépkocsinak a kölni Ford-gyárban gyártott változata. Az amerikai gyártású kocsikból 1000, a német eredetűekből 785 darabot rendeltek 1937-ben a honvédség számára.

[26] Szolgálati Szabályzat, Harcászati Szabályzat. E-1. 1. rész: Harcászati elvek, 2. rész: Alaki határozványok és műszaki adatok.

E-2-t[27] ugyancsak máig őrzöm. (A többit, valamint az akadémiai könyvek, jegyzetek nagy részét az ötvenes évek „csengőfrászos" idején – János barátom letartóztatása után – megsemmisítettem.)

A tantermi és hálótermi fűtésre egy-egy ócska kályha lett volna hivatott, de a tüzelő kevés volt, így az iskolaparancsnok Gyertyaszentelő körül, a vasárnappal egybekötve, háromnapos „szénszünetet" rendelt el. Persze boldogan utaztunk haza, hogy azután újult erővel álljuk a további fagyot.

Eddigi két levelemben nincs szó tisztikarunkról, így ideje – emlékezetemre hagyatkozva – erre is kitérnem. Az iskolaparancsnok Marzsó Lóránt százados nem végzett Ludovikát, de őspáncélos volt, a RUISK egykori tagja. Jóvágású, vérbeli tisztet ismertünk meg személyében, harcászati előadásait remek történetekkel fűszerezte. Sokat emlegette a rendőrség keretében töltött időket, így azt is, hogy a harmincas évek elején lezajlott munkástüntetésekre kivezényelve mi mindent kellett – katonatisztnek szokatlan módon – eltűrniük. Dobálták, köpködték őket és nem lehetett – amint mesélte – „ki kardom a rántom"-mal válaszolni.

Ennek kapcsán érdemes megemlíteni azt a – ma talán már kevesek által ismert – tényt, hogy a Horthy-hadsereg egyenruhás tisztjének – becsülete védelmében – szigorúan korlátozott fegyverhasználati joga volt. Bármennyire anakronisztikusnak is tűnik ma, de kétségtelen, hogy olyasfajta provokációkról, amelyek elkerülése érdekében, amint azt egy parancsnok elmondta, az elmúlt évtizedekben nem egy tiszt inkább polgári ruhában járt laktanyán–akadémián kívül, annak idején nem lehetett hallani...

A Ludovika jogismereti tantárgyának keretében „betéve" kellett tudnunk az erre vonatkozó paragrafust: „Nem számítható be a cselekmény annak az egyenruhát viselő tisztnek, tisztjelöltnek, aki a becsülete ellen, más személy jelenlétében intézett jogtalan támadás folytatásának megakadályozása céljából az őt megillető fegyvert azonnal használja, feltéve, hogy a kívánt célt másképp el nem érhette és a fegyverhasználatban az elkerülhetetlen szükségességet nem lépte túl." A jogban valamennyire járatosak láthatják a fegyverhasználat szigorú korlátait.

Szóba kerültek Marzsó százados előadásain a jelentésformák is. Felhívta a figyelmet, hogy nem elég a szöveget a legénységgel bemagoltatni, hanem meg kell magyarázni az egyszerű embereknek, hogy mi mit jelent. Példaként előadta, hogy a huszárszázadnál – ez is volt a laktanyában – az ügyeletes őrvezető ekképp jelentett a vizsgáló elöljárónak: „Százados úr alázatosan jelentem, az éj folyamán semmi különös esemény nem történt" – eddig a jelentésformula, majd így folytatta – „csak egy ló megdöglött."

Sajnos, a közszeretetben álló Marzsó Lóránt március közepén elhagyott bennünket, úgy hírlett törzstiszti tanfolyamra ment. Még kétszer találkoztam vele: vizsgabiztosunk volt a májusi tehergépkocsi-vezetői, majd 1943 nyarán, az Akadémián, a személygépkocsi-vezetői vizsgán. Háború után a budapesti francia követségen talált munkát gépkocsivezetőként. Az ötvenes években koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték.

A kiképzést, oktatást dr. Alkay Ferenc főhadnagy – később százados – fogta össze. Sajátságos figura, szerintem pályát tévesztett ember volt. Szívesen kérkedett jogi ismereteivel. A „tartalékos" karpok közt is volt egy jogvégzett, dr. Merényi Lóránt. Alkay szónoki kérdésére: „mi erősebb a jognál?" nem tudott válaszolni. A százados büszkén vágta ki: „az igazság!" Valahol – talán Sikorszki Vértes Béla vezérkari százados német nyelvű, 1985-ben Bregenzben kelt emlékirataiban – olvastam, hogy Alkay vele egy időben vett részt vezérkari felvételi vizsgán és bár előzőleg brillírozott hatalmas lexikális tudásával, mégsem jutott be a Hadiakadémiára.

Kissé félszeg járású, ferde vállú ember volt, de mindenáron szeretett volna kemény katonának látszani. Húszfokos hidegben kivonulást rendelt el, velünk tartott és levétette a fülvédőket. Miután „jó" példával járt elől, úgy elfagyott a füle, hogy még májusban is fülvédővel takarta sebeit. Váratlan körletvizsgán még váratlanabbul minősített. Ötöst kaptam, mert – felszólítására – meg tudtam mutatni a bekenőkefémet. (A honvédségnél már akkor 0-tól 5-ig értékeltek, közbensőként +, vagy – jelöléssel, amikor a gimnáziumban még 1-es volt a jeles és 4-es az elégtelen, köztük tört számokkal.) Kappel Tibinek természetes hullámos haja volt. Alkay ránézett és közölte: „kolnizott" haj, „pincs" (egyes.). A százados úrral később a csapatnál is összefutottunk. Erre és tragikus baleseté re még visszatérek.

[27] Szolgálati Szabályzat, Harcászati Szabályzat. E-2: Csapatgyakorlati Utasítás a M. kir. Honvédség részére.

A gépkocsi- és harckocsi-szerkezettant, motortant lébényi Chapó Gyula hadnagy oktatta. Számunkra ő testesítette meg az iskolán a „reménybeli fiatal ludovikás tiszt" ideálját. Magas, jó felépítésű, jól öltözött, bár kissé merev mozgású és beszédű férfi volt. Ez utóbbiakat eleinte szolgálati manírnak véltük, később kiderült, hogy ez sajátossága. Jól felkészült jó előadó volt, igényes tanár, a „zárthelyiket" szigorúan osztályozta. A későbbi, országúti gépkocsi vezetési gyakorlatokat is ő szervezte, vezette – általában az első Marmon nyitott vezetőfülkéjében állt. Ha valaki a sebváltót recsegtette, vagy egyéb hibát vétett, annak csontos kezével nagyokat ütött a fejére. Magam ezt a „rítust" szerencsésen megúsztam, de például Bozóti Lali 50 év múltán is emlegette.

A gyalogos kiképzést Füleki József hadnagy vezette. Tiszttársai „Dübönek" becézték. Alacsony, bulldogképű, zupás tiszt volt, „égbenyúló" Bocskai-sapkát és sajátságos, csatos fekete csizmát hordott. Ordított, káromkodott időnként megbicsakló tenorján, de alapjában kedélyesnek, jóindulatúnak mondhattuk. (1944. december 23-án a fronton is összefutottunk egy pillanatra, ő a visszavonuló 2. páncélos hadosztály egyik, embereit vesztett századának volt a parancsnoka, én a Szent László felderítő osztály páncélos szakaszának.)

A fegyvertant vitéz Reök Attila hadnagy oktatta. A nevén kívül nincs emlékem róla, csupán az, hogy a Toldi Gebauer géppuskáját bekötött szemmel is tudni kellett szétszedni és összerakni, s alkatrészeit ma is fújom: „cső, csőtoldalék, gázhenger, zár, zárfeszítő, kivető, tok, tokfedél az adogatószerkezettel." A 20 mm-es nehézpuskára viszont alig emlékszem, holott később még oktattam is.

A Kárpáti-század hadapródjai már riogattak Bátkai törzsőrmesterrel, persze hogy megkaptuk az iskolán szolgálatvezetőnek. A palócosan beszélő barna cigány – Bagó névről magyarosított – hírhedt karp-gyűlölő volt. Egy sorakozó alkalmával véleményét a következő tömör kijelentésben összegezte: „Urák máguk a lófászt!" S még mondja valaki, hogy akkor rasszizmus volt!

Szerencsére a zártrendi oktatásban, kiképzésben nem vett részt, ez Sípos őrmester „Vigyí" feladata volt, akit különben „osztályfőnökünkké" is kineveztek. Sajátos módon vezényelt vigyázzt, onnan volt a beceneve. A kackiás bajszú, kissé öntelt jutasi tiszthelyettes gúnyosan mosolygós képpel lökött ki velünk. Amint február 22-i levelemben írtam: „ezzel alaposan bevásároltunk. A »szobarend« egészen félelmetes, annyit nyúznak vele." Sípos egyik rögeszméje a sarkosra tömött szalmazsák volt De ez még hagyján zártrendi perverzitásaihoz képest. Tíz fokos hidegben, hóban „kesztyűt le" után vagy húsz „feküdj"-öt vezényelt, s mindezt a „fekete nadrág-piros csík" mondókával fűszerezte. Egy pszichológus becsvágyával figyelt, jellemzett bennünket. Magam, vég nélküli sorakozóinknál, sokszor el-elgondolkodtam azon, vajon mi értelme van az egésznek és menynyivel hasznosabban tudnám tölteni az időt. Úgy látszik, ez kiülhetett a képemre, mert Sípos elnevezett „az ábrándos Martin Kornél"-nak.

A zártrendi – fegyelmező – gyakorlatokat többnyire az „A" osztállyal – a „tartalékos" karpokkal – együtt végeztük. Persze őket is figyelte Vigyí. A legsajátosabb viszonyt éppen Szabó Aladárral alakította ki. Máig nem tudom, hogy a saját maga, vagy a társaság szórakoztatására, de folyvást belekötött és büntetésként a kerítés melletti fára mászatta fel. (Mint látható, nem csak Petschauer Attilának – 1936-os olimpiai vívóbajnokunknak – jutott ki később ez a megalázó fenyítésforma munkaszolgálatosként a keleti fronton, hanem a tiszti városmányos „karpaszományos őrvezető úrnak" is.) Igazán tiszteltük Alit, hogy mindezt mosolygós képpel viselte-végezte el, és annak tulajdonítottuk, hogy papnak készült. Akkor ért igazán meglepetés, amikor hátrahagyott soraiból kiderült, hogy tényleg nem haragudott Síposra. Számomra hasonló vegzatúra megbocsáthatatlan sértést jelentett volna. (A XX. század vége felé divatos túszszedő akciók egyike során, illetve után vált ismertté egy meglepő új jelenség, a „Stockholm-szindróma:" a kiszabadult túszok a nyomozás, majd bírósági tárgyalás során a túszszedők partnereivé, védő tanúivá váltak.) – Jellegzetes emlékem még, hogy vasárnaponként Sípos fényképezőgéppel az oldalán ment kimenőre, és néhány – nem aksjelölt – „nyali" kísérte. Megvetéssel szemléltük őket. Félreértések elkerülése végett: Ali nem volt köztük!

Volt még néhány tiszthelyettes: Jasper őrmester, a másik karpaszományos szakasz osztályfőnöke, Nutter őrmester, a „műmester" (gépkocsi- és harckocsi-karbantartó) és még egy őrmester, szolgálatvezető helyettes, akinek nevére nem emlékszem, de még szó lesz róla.

Hálótermi „szobaparancsnokunk" Tihanyi szakaszvezető volt. Az intelligencia nem bántotta, de – ami ennél fontosabb volt számunkra – a rosszindulat sem. „Ars poeticáját" tömören foglalta össze, mindjárt az elején: „Engem is b...nak, én is b...om magukat." Amúgy el volt magában, a

kályha melletti ágyával. Egy ízben pentatonikus népdalokat énekeltünk a magunk és kicsit talán az ő – amint véltük, az ősi nép romlatlan falusi gyermeke – szórakoztatására is. Váratlanul megszólalt: „Nem tuggyák a tangó-bolerót?"

Igazán a hálóteremben éreztük jól magunkat, pláne ha már a takaró alá bújtunk. Dupla alsóruhában, zokniban, sőt fülvédőben aludtunk, de volt köztünk olyan is, aki húsvétig nem vetette le a nadrágját. Emeletes ágyakban aludtunk, egy fentit sikerült foglalnom, ott melegebb volt ugyan, de a jéghideg plafon kondenzvize a fejemre csöpögött. A bakancsom viszont reggelre deres lett a betonpadlón. Január 27-i levelem szerint: „az ágy az egyetlen jó meleg hely, tehát mindig sietünk ágyba bújni. Mikor mindenki ágyban van, akkor a legemelkedettebb a hangulat. Vég nélküli viccek hangzanak el, éneklünk, mesélünk, szóval mindenki a legjobban érzi magát."

Az aksjelölteket a „B" osztályban gyűjtötték össze, ahhoz tartozott a tanterem melletti hálótermünk. A reggeli mosdás úgyszólván lehetetlen volt: alig, hogy összekaptuk magunkat, mehettünk csuklózni. Este azután egy lavórban melegítettünk a kályhán vizet. Egy kályha, egy lavór, kb. 30 fő. Így bizony gyakorlattá vált az „egyszer átjátszott" sőt „kétszer átjátszott" mosdóvíz. Szerencsére a városban létezett a „Zöldkereszt" nevű intézmény, ahol szerény díjazás ellenében kádban (!) megfürödhetünk. Idő és pénzkímélés okán ott is bevezettük az átjátszott vizet. – Mindenesetre tetvesek nem lettünk, azt csak a hadifogságban ismertem meg.

Nos, végre hadd emlékezzem meg néhány mondat erejéig a négy zászlóaljból verbuvált aksjelölt társaságról, a „B" osztályról. Ma is fel-felködlik bennem a kép, amint az első napon az előtérben, zászlóaljak szerinti csoportokban ismerőst keresve egymást méregettük, s tettetett jókedvvel, vontatottan szóba elegyedtünk. Nem így egy zömök, mokány fiú, aki kedves közvetlenséggel hol ehhez, hol ahhoz fordult. A neveket persze nem ismerte, ezért mindenkit a lenyűgözően barátságos „Te, apa!" megszólítással illetett. Így ismertem meg Tókai László rétsági aksjelöltet, Laci Apát. 64 év távlatából bízvást mondhatom, a legigazibb katonát.

Sajnos a teljes aksjelölt létszámról nem maradt feljegyzésem, közel harmincan lehettünk. Végül is az akadémiára – amint azt később még részletezem – húszan nyertünk felvételt. Az osztályterem nem csak az előadások, hanem – míg meg nem dermedt a kezünk – a levélírás helyszíne is volt, no meg az étkezésé, mert persze az eleinte ígért étteremből semmi nem lett. De a csajka legalább melegítette a kezünket. Vacsora után – ha tiszta volt a levegő – itt is énekeltünk pikáns, vagy obszcén nótákat, dalokat. („Nóta" alatt a honvédségnél a menetelőket értettük, hiszen erre a vezényszóra kezdtünk énekelni. Néhány ilyen nóta címe: Már minálunk babám, Őrmester úr fekete subája, Őrmester úr fasza gyerek, Őrmester úr fényes kardja. Dalok: Van nekem egy órám, igen drága kincs, Jeremiás próféta kiment a pusztába. Szövegrészleteket csak külön kérdésre ismertethetek). A fő mókamester egy Dani nevű karp volt. Sajnos nem jutott be az akadémiára.

Kezdtünk belerázódni a karpiskola viszonyaiba, bár a koszt egyre nyomorúságosabb lett. Amint február 9-i levelemben írtam: „Pénteken a mákos tészta miatt formális verekedés volt, úgyhogy már szó sincs tantermi étkezésről." Ez persze főleg az ebédre és a kedvenc ételekre állt. A vacsorára kapott főtt burizst már békésebben tömtük magunkba. A hazai csomagok természetesen rengeteget segítettek, úgyszólván életmentőek voltak. Minden levelemben kunyeráltam, főleg édességet, meg időnként pénzt is, mert „az étkezés félelmetes összegeket emészt fel, de a hangulatunk hál'istennek kitűnő."

Extra ruhánk külön, száraz raktárban volt elhelyezve. Kimenőkor kötelező lévén, bonyolult volt mindig kikérni. Különböző elöljáróink sokszor el is vonták büntetésből kimenőnket, így a heti három alkalom inkább csak papíron létezett. Pénzünk amúgy sem maradt duhajkodásra, hiszen a koszt-feljavítás elvitte. Így még kísértésbe sem eshettünk, hogy vendéglőben italozzunk, a „tiltott" helyiségekről pedig – amilyenek minden városban voltak a honvédség tagjai számára – legföljebb csak hallhattunk.

Egy ízben bál volt a Három rózsához címzett étterem emeleti nagytermében. Elhunyt nagyapámat gyászolva nem táncoltam – hamvába holt szerelmemet amúgy sem hevertem még ki – de Pistának, Jánosnak sikerült ismeretséget szereznie. Egyetlen emlékem a bálról, a csárdás: a fal mellől nézve aggódva éreztem, hogy a padló a nagy tömeg ütemes dobogására egyre jobban leng – a táncolók ezt persze nem vették észre –; szerencsére a tánc időben abba- s így a katasztrófa elmaradt.

A moziba járást ugyancsak az anyagiak korlátozták. Bár otthon szenvedélyes mozilátogató voltam, itt a látott egyetlen film, a „Szűts Mara házassága" felejthetetlen élményem maradt (Óh, Heller Farkas határhaszon elmélete: egy kifli – sok kifli .)

Szakmai előadáson egyszer vettünk részt, ugyancsak a moziteremben. Resch Rudolf páncélos alezredes ismertette Rommel és „kísértethadosztálya" (Gespensterdivision) diadalmas afrikai hadjáratát; El Alamein – mármint a brit erőfölény és a Montgomery vezette visszacsapás és áttörés – még messze volt. Elragadtatással hallgattuk beszámolóját a „28 tonnásokról" – bár Chapó másnap közölte, hogy a később Pz–IV-ként ismertté vált harckocsik valójában 23 tonnát nyomtak. Nem szólt az előadó a 8,8-as légvédelmi ágyúk („Acht-achter") páncélosok elleni, elsöprő sikerű alkalmazásáról sem, pedig még George Marshall, az Egyesült Államok vezérkari főnöke is a Wehrmacht legeredményesebb fegyvereként emlékezik meg róluk háború után megjelent művében (Report – Így győztünk).

Belerázódtunk hát a karpiskola mindennapjaiba, de a sors hamarosan gondoskodott róla, hogy elmenjen a maradék jókedvünk. Március vége felé megérkezett az új iskolaparancsnok Barthalos Zoltán százados személyében. És – minő balszerencse – mindjárt útjába akadtam. Hogy elölről kezdjem, csomagot kaptam, aminek átvételét minden alkalommal kihallgatáson kellett jelenteni „értékpostámat hiánytalanul megkaptam" szöveggel, a tetejében (egy vezetési gyakorlatról lemaradva) napos is voltam, tehát a szolgálat átadását is jelentenem kellett. Barthalost megelőzte félelmetes híre és amikor első hegyi beszédét intézte hozzánk, láttuk, hogy szinte jampecosan sokat ad az öltözékére. Baby-Browning pisztolytáskáját félig a fenekére tolta, köpenyét többnyire kihajtva viselte – ami csak a tábornokoknak dukált. Csizmája tükörfényes volt. Mindezt látva úgy gondoltam, hogy egy számmal kisebb, amúgy is ronda cseh köpenyemben mégsem állhatok oda elé, elkértem hát Jánostól vadonatúj – igaz egy számmal nagyobb – magyar köpenyét.

Na itt következem el a döntő hibát. A továbbiakat – noha ma is élénken élnek emlékezetemben – március 20-i levelemből idézem: „Ez volt az első kihallgatás amit ő tartott és én álltam a sor élén, így mindjárt belém kötött. Lelógott egy szál cérna a köpeny válláról és a makkgombról is kilógott két szál." (Tükör híján nem mindent vett észre az ember.) Persze mindjárt elkezdett ordítani: »Szolgálatvezető, ha legközelebb ilyen embert kihallgatásra enged, magát is becsukatom vele együtt« – aztán felém fordult: »Most csak magát csukom be, meg fogom fenyíteni.« Az egész kihallgatáson szörnyű dühös volt és két embert mindjárt a kihallgatásról bevitetett a fogdába."

Nehéz ma ecsetelni, vagy átérezni azt a lelkiállapotot, amibe kerültem. Egy kicsit „Nyilas Misinek" éreztem magam. Én jó akartam lenni és ez az eredmény? A dolog végül is szerencsésen csengett le, mert a két lépéssel hátrább álló szolgálatvezető – kivételesen Bátkai helyettese, egy őrmester volt éppen – úgy meg volt rémülve, hogy megfeledkezett rólam, és így szépen elaludt az egész. Persze azonnal írtam haza, nehogy megint csomagot küldjenek, inkább koplalok. Hetekig drukkoltam, hiszen közeledett a húsvéti szabadság és nagyobb csapást nehezen tudtam volna elképzelni, minthogy azt elvonják.

Jászberényi katonáktól még megtudtunk Barthalosról egyet-mást, például, hogy a fronton a szállása ajtajától a budiig kideszkáztatta az utat, nehogy sáros legyen a csizmája. A jászberényi zászlóalj gyorshadtestbeli szereplését olvasva – a Hadtörténeti Intézet könyvtárában megtalálható – pedig kiderül, hogy a harcokban sokkal inkább a Kárpáti-század jeleskedett.

Tovább folytatva március 20-i levelemet: „Természetesen az iskolaparancsnok-változás az egész szellemet megváltoztatta az iskolán. A tiszteket és altiszteket is nyomják, azok persze minket nyomnak. És minthogy alánk már nincs rendelve senki, mi isszuk meg a levét. – Ez a katonaság! – Folyton szoba- és szerelvényvizsgák vannak, és nem csak ½ 5-től 5-ig, tehát parancskihirdetés előtt van fegyelmező, hanem délben ½ 12-től 12-ig is. Mindez egyáltalán nem izgat, csak nevetünk, de ha az embernek elveszik a szabadságát, az már kellemetlenebb dolog."

Apám, aki természeténél – állóképességénél, önfegyelménél, bátorságánál – fogva békében, háborúban, fogságban egyaránt a tartalékos tiszt mintaképe volt (nyomába sem jöhettem), időszerűnek látta, hogy egykori tapasztalataiból, életbölcseletéből átadjon valamit. Németül beszélt és levelezett velem, hogy a nyelvet megtanuljam – haló poraiban is áldom érte – így a levelet fordításban közlöm.

„Kedves leveledet örömmel vettük. Mellékelten küldöm a kért 10 pengőt. Nem küldöm express a levelet, mert az feltűnő és emellett nincs lopás ellen biztosítva. Egy közönséges levél sem veszik el normális körülmények között. Reméljük, ez is odaérkezik. – Írod, hogy a századosod nagyon szigorú. Tulajdonképpen a katonaságnál ez a normális és csodálkoztam eddig, hogy ilyen könnyen úsztátok meg. Egy dologra feltétlenül figyelmeztetni szeretnélek: Te aktív tiszt akarsz lenni. Ezért figyelj meg mindent, a legpontosabban. Amit jónak találsz, azt majd annak idején ugyanúgy csináld, amit azonban rossznak, igazságtalannak és ügyetlennek tartasz, azt, ha hatalmadban áll, javítsd ki. Sok katonád hálás lesz ezért és jó szolgálatot teszel vele hazádnak. Mert a katonai szellem egészen másképp alakul a laktanyában, ha mindenki, bár szigort, de igazságosságot és tisztességet talál. – (Otthoni hírek, majd születésnapi jókívánságok.) *A Mindenható adjon neked jó egészséget, bátor kedélyt és szorgalmat. Soha nem csüggedni! És ha húsvétra nem tudsz hazajönni, akkor sem kell kétségbe esned. Fogat összeszorítani és bátran tovább szolgálni. Az embernek hozzá kell edződnie az élethez. A csüggedést és jajgatást hagyjuk a vénasszonyokra."*

Mondanom sem kell, hogy Apám sorai, intelmei mindig erőt adtak. Egyébként – ma már szégyellem leírni – egész katonaidőm, mintegy 52 hónap alatt egyetlen személyre szóló fenyítésem nem volt. Kollektív büntetés persze bőségesen akadt, de az inkább megkeményítette az embert.

Még március 21-én írtam egy, a tanulmányi előmenetelünket tárgyaló konferenciáról. Eredményeképp néhány bajtársunkat visszavezényelték csapatához, de – ha jól emlékszem – aksjelölt nem volt köztük.

A húsvéti szabadság is rendben lezajlott, következő levelem egy héttel visszaérkezésem után, április 14-én kelt: „A múlt hét folyamán még tantermi foglakozás volt, állandóan térképeket rajzoltunk. – Tegnap és ma megkezdődött a gyakorlati kiképzés, s ezt be is vezették két nagy gyalogsági gyakorlattal. Első nap mint támadó, második nap mint védő szerepeltünk és mindkét nap gyalogoltunk vagy tíz km-t." A továbbiakban leírtam, hogy miközben a távol lévő gyakorlótérre gépkocsival szállítottak, egy ág vágódott a szemöldökömnek és noha ledöntött, a szemem nem sérült meg. „Az iskolán nagy előléptetések voltak. Barthalos szds. úr őrnagy, Alkay fhdgy úr pedig százados lett. Most jóformán ő itt élet-halál ura, tekintettel arra, hogy az őrnagy úr nem sokat érintkezik velünk."

A rosszhiszeműséget kerülve – „jobb Pesten, mint Rimaszombaton" – voltaképp örültünk, hogy iskolaparancsnokunkat egyre ritkábban látjuk. Valamilyen pozitív emléket keresgélve megint csak anekdotába illő történet jut eszembe. Minthogy a jelentkezésekben–jelentésekben kötelező „alázatosan" jelző kissé hosszú volt, sokan lerövidítették. No, több sem kellett Barthalosnak. Minthogy ezzel kapcsolatos kifogásával nem akart leereszkedni hozzánk, a végrehajtást kiadta a szolgálatvezetőnek. Bátkai sorakoztatta a népet és közölte velünk: „Őrnágy úr páráncsá: »Álássan« jelentem nincs, az megszűnt. Ezentúl »Álá-záto-san jelentem ván«" – közben majd kitört a nyelve, mi meg nehezen tudtuk visszafojtani a röhögést.

Közben megjött a tavasz és gyakorlati kiképzésünk egyre inkább a terepen folyt, többnyire a dimbes-dombos Pokorágyon, amint Füleki nevezte a „Zergebaszta Felvidéken". Hadnagyunk éppen a harckocsirádiós üzenetek lehallgathatóságáról beszélt, és hogy ezért virágnyelven kell kommunikálnunk. Például, ha géppuskalőszerre van szükségünk, akkor valahogy így kérjük: „Sípos őrmester hozzon nekem apró kecskeszart, hogy legyen mivel játszanom!" Sípos, aki mint osztályfőnök és vezénylő tiszthelyettes, velünk tartott, nevét hallva felébredt álmodozásából és elrikkantotta magát: „parancs!" Itt már nem lehetett visszafojtani a nevetést – Sípos nem kis bosszúságára.

Éleslövészetre is sor került – puskával – de harckocsiról szó sem volt a terepen. Csak a laktanyában álló két Toldiba bújhattunk és tanulhattuk meg alkatrészeit töviről hegyire, mint pl. „a teherhárító gombos karjának rugós lövőkéje" és hasonló nyalánkságokat. A fegyverek – géppuska és nehézpuska – kezelését főleg kiszerelve gyakoroltuk be. A terepgyakorlatokon a három kezelő – elől a harckocsivezető, mögötte a parancsnok, és lövész párban – gyalog futkározott. Hogy ennek a harckocsik kímélése, vagy üzemanyaghiány volt az oka, meg nem mondhatom.

Füleki a maga módján tette a dolgát, a karpiskola végére meg is kedveltük. Neki is voltak kiválasztottjai, akikkel szívesen évődött. Bozóti Lalit például – talán valamilyen ifjúkori emlék nyomán – „gyermekgyógyásznak" nevezte el. Ide illik még egy jellegzetes „Füleki"-történet, ami a fentebb már említett, 1944. december 23-i szomorú fronttalálkozónk alkalmával esett meg. Megemlítettem Dübőnek, hogy V-t augusztusban hadnaggyá avatták. Volt ugyanis egy felettébb kato-

nátlan, amolyan balfácán aksjelölt bajtársunk, akire Füleki egy terepgyakorlaton – türelmét vesztve – így ordított rá: „Ide hallgasson V., ha magából hadnagy lesz akkor én telesz...om a csákómat és a maga fejére borítom!" Dübő rám bámult, majd – tőle szokatlanul – halkan szólalt meg: „El is veszítjük a háborút." De nem ezért, főhadnagy úr, replikáztam neki, katonaszerencsét kívánva.

Rimaszombathoz visszatérve, hamarosan eldőlt, hogy az iskola Nyergesújfalura települ át, kihelyezésre–gyakorlatra. Ez valamikor május elején meg is történt. Az iskolában helyeztek el bennünket, szalmazsákok a padlón. Számunkra a legfontosabb változást az jelentette, hogy hétvégeken eltávozásra mehettünk Budapestre! Jánossal már első alkalommal elhoztuk hazulról a kerékpárunkat, Pista is szerzett kölcsön biciklit, úgy tekertünk haza. Jellemző akkori állóképességünkre, hogy a 60 km-es távolság meg se kottyant. Visszafelé személypoggyászként vittük a bringákat vonaton Dorogig, csak onnan kellett megtenni a néhány kilométert.

Parancsnokunk, Barthalos őrnagy úr mind kevesebbet zavart, de aki rapszodikus megjelenései során – kihallgatáson, váratlan ellenőrzésen – útjába akadt, az többnyire megbánta. Kiképzésünk főleg a már szokott gyalogos és kvázi-páncélos terepgyakorlatokból állt. Közben kaptunk ugyan még két Toldit és néhányszor be is indították őket, harckocsivezetésre azonban csak az Akadémián került sor. A sekély dunaparton gázoló Toldikat – ahol mosásukra is sor került – két fénykép is megörökíti. – Élmény volt látogatásunk a közeli Esztergom-táborban a frontra készülő 30. harckocsiezrednél, mert megtekinthettünk egy Pz–IV-et.[28] Elképedtünk rajta, hogy a tornyot külön motor forgatja. Üdítő változatosságot életünkben a tehergépkocsi vizsgára előkészítő „vezetési gyakorlatok" jelentettek, azokat Chapó kirándulássá szervezte. Egy máig emlékezetes, kellemetlen incidens mégis éppen ehhez kötődik.

Misére voltunk kivezényelve, a mélyen hívő Chapó vezetésével. Mi, protestánsok is áhítattal vettünk részt a szertartáson, de Úrfelmutatáskor nem térdeltünk le. Chapó a körletbe visszaérve sorakoztatott és alaposan lehordott bennünket fegyelmezetlenségünkért. Ez még nem lett volna baj, de – hiába hivatkoztunk protestáns voltunkra – kizárt a másnapi vezetési gyakorlatból. Helyette a négy lutheránusnak – Kappel Tibinek, Jánosnak, Pistának és nekem – egész napon át a tagozott menetet és a díszlépést kellett gyakorolnunk az iskolaudvaron. Még az sem vigasztalt, ha arra gondoltam, hogy mennyivel olcsóbban úsztuk meg, mint gályarabságot szenvedett őseink.

Május 19-én, hétfőn vizsgáztunk forgalmi szabályzatból (ma KRESZ-nek hívják), pénteken szerkezettanból, szombaton vezetésből. A karpiskolát, az előzetes hírekkel ellentétben – hogy viszszamegyünk Rimaszombatba vizsgázni – május végén hirtelen bezárták. Alkay – 10 napos nősülési szabadságáról visszatérve – eredményt hirdetett.

Csak a rangsor elejére emlékszem – igazán nem panaszkodhattunk. Iskolaelső Kappel Tibi lett, utána dr. Merényi Lóránt, jómagam, Tókai Apa, János, Bozóti Lali, Pista volt a sorrend. Búcsúünnepségről nincs emlékem, kaptuk a menetlevelet és mehettünk vissza Szilágysomlyóra.

Újra a csapatnál

Szilágysomlyóra visszaérkezve eredményünket kihallgatáson jelentettük Zánk százados úrnak. Nagyság szerint álltunk, engem megdicsért, Kappel Tibivel pedig kezet fogott, úgy gratulált. Valamennyien kaptunk 10 nap jutalomszabadságot, két csoportban.

Újonckiképző hadnagyunk a közszeretetben állt Záhonyi András páncélos tanfolyamon volt, egy „zupás," Parragh hadnagy helyettesítette. (A legénység következetesen Parlagnak hívta). Per-

[28] A második világháborúban a legnagyobb számban használt német harckocsitípus. Különböző változataiból 1936–1945 között 10 000 db készült. A 22,3 tonnás, ötfős harcjármű 75 mm-es, rövid csövű ágyújával 1942-ig a legnagyobb tűzerejű német harckocsi volt. A szovjet T-34 és KV harckocsik megjelenésével 1942 márciusától nagy teljesítményű, hosszú csövű páncéltörő ágyúval szerelték fel. 1942 tavaszán a frontra induló magyar 2. hadsereg páncélos hadosztálya 22 db, a Pz.IV.F1 sorozatba tartozó, rövid csövű ágyúval felfegyverzett páncélost kapott 108 db 10,5 tonnás, 37 mm-es ágyúval felszerelt PzKpfw 38(t) harckocsi mellett. Lövegük kalibere miatt a honvédségnél a PzKpfw 38(t)-t a közepes, a Pz–IV-et a nehéz harckocsik közé sorolták, ami annál is inkább érthető, mert Magyarország 1942 tavaszán csak a 8,5 tonnás, 20 mm-es nehézpuskával felfegyverzett Toldi könnyű harckocsikkal rendelkezett.

sze mindjárt érdeklődtem, hogy milyen ember, van-e olyan remek, mint Záhonyi. Erre egy Kurfis nevű tizedes közölte: „Záhonyi, az egy gatyás pali". (Kívülállók kedvéért: a „gatyás" nem az alsóneműre utal, hanem a gatyázó [kicsinyes, szőröző] rövidített változata.). Amint június 22-i levelemben írtam: a hét egy napján gyalogsági kiképzés folyt, a többi napokon a rádiós csoporthoz voltunk beosztva. A kiképzés nem bizonyult túl szigorúnak, félhivatalos hírek szerint július elején az egész zászlóalj kihelyezésre kerül Esztergom-táborba."

A rádiós csoportot egy továbbszolgáló próbaszolgálatos zászlós vezette. A „Lobi" (a zászlósok „lobogós" becenevéből kurtítva) reggelenként összeállította a csoportot, majd rádiókkal a hátunkon kivonultunk a somlyói Magura oldalán húzódó dús füvű rétre. Ott lehangoltuk az egymástól kellő távolságban elhelyezett készülékeket, néhány mondatot váltottunk, utána jókat aludtunk délig. (Végre gyakorlatban is megismerhettem a honvédségről szóló gonosz, destruktív mondás tartalmát: „Fő feladat a tétlen semmittevés, úgy, hogy lázas tevékenységnek látsszék".)

Az élelmezés még a karpiskolainál is silányabb volt. Az újonckiképzés heti két-háromszori főtt tésztájáról már csak álmodhattunk. A krumplit is elfelejthettük. Amint július 3-i levelemben írtam: „Rendszerint szárított zöldségfőzelék van, amibe minden bele van aprítva, amit egy növényevő állat csak megeszik". Felködlik előttem egy – talán kelkáposzta – főzelék emléke is, amit keserű humorral „zabosbükkönynek" neveztünk el. A már csak mutatóba kapott gumihúsokat magam is kéjjel rágogattam. Persze a honvéd élelmezés legjava akkor már a keleti arcvonalra kivonuló 2. hadsereg után ment, hogy a féltékenyen őrzött raktárakban az 1943 januári áttörés után felgyújtásra, vagy az ellenség kezébe kerüljön. Nekünk minderről – a szovjet elleni háború tényleges állásáról és a 2. hadsereg nácik által kikényszerített irreális feladatairól – fogalmunk sem volt, nem is lehetett. Végül az akkor már csemegének számító komiszkenyérhez vásárolt drága tehén-, vagy bivalytej (litere 40–50 fillér), no meg a „hazai" mentett meg bennünket az éhezéstől.

Június végén megérkezett előléptetésünk: „már egy hete tizedesek vagyunk, csak a szerencsétlen Valnicseket nem léptették elő.

Zánk százados úr is »leminősített« bennünket. Mindnyájunkat dicsért, csak kit jobban, kit még jobban. Tehát most már három lépcső megvan a Ludovikához, az első felvételi, a tiszti iskola és a csapatparancsnoki minősítés. Így már csak a második felvételi hiányzik, ami remélem menni fog."

„A foglalkozás még könnyebb, mint eddig. A század fele Péter–Pál óta aratási szabadságon van 2–3 hétre, ha visszajönnek, váltanak. Mi karpok kijártunk egy raktárba, ahol – iszonyú felfordulásban – mintegy 500 kerékpárt kellett a hozzátartozó szerelvénnyel lajstromozni, így írhattunk napokig." Sokat dolgoztunk a századirodán is, még a százados úr is egészen megbarátkozott velünk. Nemegyszer – miközben a század munkán volt –időt adott a felvételire történő készülésre, sőt rendelkezésünkre bocsátotta a század könyvtárát is. A Ludovikáról megkapott „második felvételi vizsga anyagból" láthatóan bizony ránk fért a készülés, tanulás. „Mindebből láthatjátok, hogy príma életünk van – írtam – amit azt hiszem a Ludovikán még vissza fogunk sírni." – Látnoki szavak!

A legénységgel kitűnő volt a kapcsolatunk, élveztük a sarzsinknak kijáró tiszteletet és kölcsönös segítségnyújtás alakult ki köztünk. Két embert is megmentettem az egyébként megérdemelt fenyítéstől. Sajnos az aksjelöltek között is akadtak ketten, akiknek a honvédek macerálásában telt örömük, mondván, hogy csak kitolással lehet nevelni. Ezen aztán jól összevesztünk.

Június 28-án, vasárnap, honvédnap volt. Soraim szerint: „ennek nem mindig a honvédek örülnek legjobban, mert sisakba és posztóba kellett öltözni és úgy díszelegni az árnyékban is 30 fokos hűvösben. Igaz, hogy feljavított ebéd volt, még egy nagy lekváros buktát és 2 dl bort is kaptunk."

Két fiatal páncélos hadnagy is érkezett a zászlóaljhoz a két hónappal előrehozott, június 18-i avatásból: Marschalkó Béla és Korbuly István. „Egyelőre meg vannak illetődve" –írtam. Hozzá kell tenni, hogy Zánk százados urunk – meglepő módon – a beosztott tisztjeivel keményebben bánt, mint a század legénységével.

Visszaérkezésünk óta keringett a hír a zászlóalj esztergomi kihelyezéséről. Végül is augusztus elején bevagonírozták és némi viszontagságok után – a pilisvörösvári alagútban elakadt a vonat, még egy mozdonyra volt szükség – kirakodtunk és beköltöztünk a kőtábor melletti kenyérmezői barakktáborba. A poloskairtó szagú barakkok hemzsegtek az élősdiektől, reggelre kelve valamennyien vakarództunk, egyik őrmesternek még a szeme is bedagadt. Földre terített szalmazsákokon alud-

tunk, egymás hegyén hátán, és talán még kedélyessé is vált volna az egész, ha meg nem érkezik két régi „kedves" ismerősünk, Alkay százados úr és Bátkai főtörzs. (Ő is még az iskolán lépett elő).

A nyitány frappáns volt. Nem sokszor lógtam életemben a reggeli csuklóról, de hétfőn – a budapesti eltávozás után – valahogy nem volt kedvünk Pistával a szabadgyakorlatokhoz, így elvonultunk a „rötyibe." Mondanom sem kell, hogy még el sem fáradhattunk a guggolásban, máris megjelent Bátkai. Az, hogy mégis csuklóznunk kellett, hagyján de persze beárult Alkaynak, aki egyébként mindjárt a kiképzés vezetője lett.

Meleg nyári napon vonult ki a század a közeli Strázsa hegy oldalán elterülő rétre. Alkay persze mindjárt magához rendelt bennünket és zord képpel közölte: „Kharpaszományosok, fogjanak nhekem nagy hirtelen harminc darab thöcskét!"

Nem volt nehéz dolgunk, mert a virágos réten sűrűn ugrándoztak a szöcskék, így sapkánkkal eredményesen vadászva hamarosan teljesítettük a feladatot. A szöcskéket – dohányzók lévén – két gyufásdobozba gyűjtöttük és máris haptákba állhattunk „Százados úr alázatosan jelentem 34 darab szöcske és egy fekete tücsök." Akkor láttam Alkayt először és utoljára mosolyogni.

„Shorakoztassa őket!" hangzott a további parancs. Minthogy a szöcskék nem hallgattak vezényszavamra – egy-kettő mindjárt el is ugrott – kénytelen voltam őket a tábori széken ülő Alkay lába előtt térdelve, egyenként agyonnyomni. A százados úr szerencsére hamarosan megunta a műveletet kísérő recsegést és kegyelemben elbocsátott bennünket. Ez volt az utolsó emlékem erről a szerencsétlen, pályát tévesztett, jobb sorsra érdemes emberről. Balvégzetéről Szabó Ali is megemlékezik írása végén, de pontatlan adatai miatt csupán az általam ismertekre támaszkodom.

A 4/I. harckocsizászlóalj nem tért többé vissza Szilágysomlyóra, hanem Kiskunhalasra helyezték, ahol számozása 3/III-ra változott. Ott került sor egy „éles" gyakorlat keretében a harckocsi elleni közeltámadás elhárítására. Alkay – résztvevőként – Toldiba ülve egy kibiztosított kézigránátot olyan ügyetlenül próbált kidobni, hogy az visszaesett, felrobbant és megölte. Hogy a tragédia még nagyobb legyen, a mellette ülő Simonkay Nándor, 1942. december 6-i avatású páncélos hadnagy a robbanás következtében elvesztette szeme világát. Nándi a háború után Ausztriában gyógymaszszőrként kereste kenyerét. Valamikor a nyolcvanas években hunyt el.

Augusztusi heteinkre, például a három páncélos karpiskola rövid közös gyakorlatára, alig emlékszem. Szeptember 1-jén 30 nap vezénylési szabadságot kaptunk, így búcsút mondtunk a 4/I. harckocsizászlóaljnak. A Budapest felé tartó vonaton még egyszer hatalmas nótázást rendeztünk, majd elváltunk a szeptemberi második akadémiai felvételi vizsgáig.

A létszámokat tekintve – a 8 fő 4/I-es aksjelöltön kívül – egyedüli konkrét adatom az, hogy hányan jutottunk be az akadémiára. Szabó Aladár írásában az „összevont tiszti iskola" létszámaként 168 főt ír. Ha ez az adat pontos, akkor benne kell, hogy szerepeljenek a – hadapród őrmesteri rangban lévő – másodévesek is. Róluk azért nem írtam, mert alig volt kapcsolatunk, legfeljebb néhány harcgyakorlaton vettek velünk együtt részt. (Említést érdemel, hogy a mi „tartalékos" társainkat már nem léptették elő egy év leteltével hadapród őrmesterré, hanem csak hadapród szakaszvezetővé.)

Arról sincs adatom, hogy hány aksjelöltet hívtak be a második felvételi vizsgára. Ezen – a mi karpiskolánkból – húszan feleltek meg, köztük a nyolc 4/I-es. Ha feltételezzük, hogy mindegyik zászlóaljnál nagyjából ekkora volt a létszám, akkor legalább tíz főt vissza kellett, hogy küldjenek a csapathoz.

A további bonyodalmak még ez után következtek. A páncélos csapatnem 1941-ben tervbe vett nagyarányú fejlesztését 1942 őszére alaposan visszafogták. Ennek okát csak találgathattuk (a háború elhúzódása, a támadó csapat helyett a védekezők, a légvédelmi tüzérség, a vadászgépek fejlesztése, fegyverkezési gondok). Tény, hogy – az előző évi közel 70 fővel szemben – csupán 22 főt vettek fel elsőéves páncélosnak. A keret felét a honvéd nevelőintézetekben végzettek számára biztosították, Így a csapattól érkezett eredményesen vizsgázóknak 11 hely maradt. Igen ám, de Jászberényben és Kassán is volt páncélos tartalékos tiszti iskola, aksjelöltekkel. Ezek – feltehetően a második felvételi vizsga rangsorán – 6 helyet nyertek el, a rimaszombatiak pedig ötöt. A további 15 fő „megfelelt"-nek – és bizonyára még a másik két tiszti iskoláról is voltak ilyenek – felajánlottak helyeket a gépkocsizó lövész és gyalogos osztályokban, ideértve a hegyivadászokat, valamint a csendőröket is.

Mindezek alapján az 1. harckocsiezred tartalékos tiszti iskolából a második felvételi vizsgán megfelelt és így az akadémiára felvett húsz fő beosztása – névsorban – az alábbiak szerint alakult.

Az akadémiai páncélos századhoz került:

Ignáczy Dezső	3/I. harckocsizászlóalj
Kappel Tibor	4/I. harckocsizászlóalj
Martin Kornél	4/I. harckocsizászlóalj
Rosta Ödön	1/I. harckocsizászlóalj
Tókai László	2/I. harckocsizászlóalj

Az akadémiai gépkocsizó lövész századhoz került:

Szántó János	3/1. harckocsizászlóalj
v. Umbrai Ferenc	2/I. harckocsizászlóalj

Az akadémiai gyalogzászlóaljhoz került:

Dabóczy Jenő	4/I. harckocsizászlóalj (hegyivadász)
Duliskovich Sándor	3/I. harckocsizászlóalj (hegyivadász)
Faller(Oltványi) Tibor	4/1. harckocsizászlóalj
Ferenczy Pál	4/I. harckocsizászlóalj (hegyivadász)
Herendi Ödön	4/I. harckocsizászlóalj (csendőr)
Mészöly György	1/I. harckocsizászlóalj (nem avatták)
Pekáry György	1/I. harckocsizászlóalj
v. Skultéty Zoltán	1/I. harckocsizászlóalj
Szentpétery Miklós	3/I. harckocsizászlóalj
Tóth János	1/I. harckocsizászlóalj
Valnicsek (Vasadi)Lóránt	4/I. harckocsizászlóalj
Wels István	4/I. harckocsizászlóalj (csendőr).

Különleges eset Kevey Andrásé. (2/I.) Bandi megfelelt a felvételin, de nem akarta elfogadni, hogy más fegyvernemhez kerüljön. Így visszament a csapathoz, majd 1943 nyarán felvették páncélosnak és 1944 novemberében avatták.

Végül is az 1. harckocsiezred tartalékos tiszti iskola 1942-es aksjelöltjei közül 1944. augusztus 20-án 18 főt avattak hadnaggyá a Ludovika Akadémián.[29]

Befejezésül – szubjektív szemléletű, kritikai hangvételű írásommal együtt is – vallom, hogy a felvázolt egy esztendő alatt *katonákká* váltunk!

Szegény, szerencsétlen hazánktól több nem telt, és ha voltak is itt és másutt bőven gondok, vallom, hogy a háború Magyarország számára nem ezért veszett el.

[29] Történetük a *Pénzes János* szerkesztésében Ausztráliában, Melbourne-ben, 1990-ben megjelent „Emlékek útját járva: 1942–1944" című kötetben olvasható.

A bányafüttyös válasza[30]

Boldogság bánya volt Nagy Magyarország
s hogy beomlott a felvidéki tárna
sötétben éltek magyar szívek orcák,
a mélyben testvérekként tömörültek
s a bányafüttyösök napfényt fütyültek.

Húsz napja még csak, hogy napfényre jöttünk,
s kegyelmes úr a magyar parlamentben
ön leckéztetve pálcát tört fölöttünk,
elhagyta ajkát a szörnyű badarság,
hogy magyarságunk csak Benes magyarság.

Ha temetésen kántor torka zengi
búcsúztatóját s félliterszám önti
a könnyet benne, nem tudhatja senki,
hogy mennyi benne hát a tiszta részvét.
A könnyekért mindég megkapja pénzét.

Kegyelmes úr, az ön magyar mivolta
kétségtelen, de nem tudjuk lemérni!
Míg magyarságát tósztokba dalolta,
barokkos cím és ranguszály kísérte
és bársonyszék is csurrant-csöppent érte.

Mi magyarságunk, melyet úgy leintett,
mint a feltámadt Krisztus igazsága,
mezítelen világít: sebeinket
tapogathatja halk kegyelmes ujja.
Rajtunk a Benes szenny is allelujája!

Magyarságunkat csak kálváriával,
könnyektől áradt folyók zsoltárával,
cseh börtönökkel, júdások hadával
anyák húszévi jajjával lehet csak
megmérni, aki mást mond az fecseg csak.

Kegyelmes úr, pohárköszöntők hőse
ezt üzeni a Felvidék regőse:
mint frontharcost harctéri fecsegések,
az ön magyarkodása minket untat
és felidézi golgotás utunkat!

[30] *Mécs László* összes versei. Budapest, 1943. 678.o.

TISZTI ISKOLA

Vitéz Szabó Aladár írása

A tiszti iskola bemutatása, oktatók

1942. január 7-én bevonultunk a tisztiiskolára. Ott voltak a mieink, az I/I. zászlóaljtól, ott voltak a jászberényiek, ott voltak a rétságiak és ott voltak a szilágysomlyóiak Erdélyből.

És cakli-pakli – voltunk 168-an az összevont tiszti iskolán, Rimaszombatban. Az iskolaparancsnok Barthalos Zoltán őrnagy, a kiképzők parancsnoka Alkay főhadnagy úr volt, aki húsvétkor lett százados. Vitéz Reök Attila főhadnagy és Chapó Gyula hadnagy – volt a két fő tiszt, továbbá Füleki József, az is hadnagy. Chapó két méter magas, stramm ember volt, Füleki meg alacsony. A két oktató őrmester közül az egyiket Síposnak hívták, a keresztnevét már nem tudom, nagyon jóvágású, kackiás, magyar bajuszos ember volt. Hogy miért lettem én a „kedvence", nem tudom. Mindig belém kötött! Ha a puskát így tartottam: „Nem jó, úgy kell!"

„Igenis" – feleltem, de már jött is a következő parancs: „Fel a fára!" Egy fa volt összesen, én azt a fát annyiszor megmásztam, hogy az nem igaz. Nem volt nagy fa. Felugrottam, elértem. De Sípos őrmester sosem hagyta ki: „– Szabó!" „– Parancs!" „– Fel a fára!!" És megint mentem..

És volt még egy másik. Annak az volt a mondása, hogy „Úgy állnak az urak, kérem, mint a gólyák!" Sokat nevettünk rajta. Ezek voltak az oktatók.

Az első tiszti iskola marha nehéz volt. Volt olyan nap, hogy reggel ébresztő 5 órakor, takarodó fél 6-kor – ez azt jelentette, le kellett vetkőzni, lefeküdni – ébresztő 6 órakor, és ezt csináltuk este 9-ig! Huszonötször, vagy hányszor levetkőzni–felöltözni–sorakozni, levetkőzni–felöltözni–sorakozni. Volt, hogy menetöltözetben, szerelőruhában, mit tudom én miben, kellett körbeszaladni a laktanyán. Ezt egész nap csináltuk. Néha a menetöltözetre föl kellett tenni a derékszíjra a tölténytáskákat, mindegyikbe járt valami húsz töltény. Ez maga volt vagy öt kiló, a puska négy és fél kiló, a hátizsákba bele kellett tenni két pokrócot, egy tartalék fehérneműt; bukósisak, másik sisak, sapka, 6 zsebkendő – cakli-pakli 36 kiló volt az egész. És megnézték, hogy ott van-e!

Bagó főtörzsőrmester

A tiszti iskolán nagyon érdekes karakter volt egy főtörzsőrmester, a szolgálatvezető. Őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester, alhadnagy – ezek voltak az altisztek a magyar hadseregben. Bagónak hívták – cigány volt különben. Húsz éve szolgált, és olyan katonás katona volt, hogy öröm volt nézni! Már majdnem elérte a legnagyobb altiszti rangot. Csuda pofa volt! Nem egyszer gyakoroltatta este hat órától este 9-ig a riadót. „– Takarodó:" lefeküdtünk, „– Riadó:" fel! Egy ilyen alkalomkor Nagy Árpád nevezetű bajtársunkra, aki egy kicsit lassabb gondolkozású ember volt, az öreg Bagó ráordított: „Magát meg az oláh hadseregtől szalajtották?! Hogy néz maga ki?!" Mert nem tetszett az öregnek a köpenye állása!

Nem voltak ezek rossz emberek, csak keménykötésűek, és el nem néztek semmit! Egyszer, már késő este, névsorolvasás következett. Alkay százados parancsolta, Bagó meg elkezdte: „– Alkay!" Persze a százados nem jelentkezett. Amikor még egyszer ordított egy nagyot, a százados rászólt: „– Az én vagyok!". Bagó erre: „– Szá'dos úr, alá'ssan bocsánatot kérek!"

Pokorágy

Még Rimaszombatban voltunk, a hegyek alján. Volt ott egy domb, oldalában a lőtér. Úgy hívták, hogy Pokorágy, a várostól vagy 6–8 kilométerre esett. Egyszer kivittek bennünket oda. Tél volt, esett a havas eső, nem volt ott a világon semmi, csak a fedelek, ahonnan lőni kellett. Reggelit, ebédet, vacsorát mindig hoztak, de vagy két napig ott voltunk, éjszaka se feküdtünk le. Mindenki

dögfáradt volt, egész éjjel nem aludtunk. Amikor ránk került sor, akkor lőni kellett tizet, vagy mit tudom én mennyit, egy óra múlva pedig, amikor megint ránk került a sor, újra. Valami huszonöt fekpad volt. Végül, hála Istennek, nagy boldogan indulunk haza!

Úgy félúton járhattunk Pokorágy és a város között, egyszer csak jött egy katonai autó, Mercedes, és kiszállt belőle Alkay százados úr. Csizmában, bundában volt és otthon aludt, mi meg nem aludtunk semmit. Elkezdett ordítani, hogy „– Állítsa meg!" Egy őrmester megállította a jónépet, Alkay pedig: „– Ezek akarnak tisztek lenni?! !" És ordított, mint a fene. „– Fordítsa meg, menjenek vissza két kilométert!" Mindenkiben az volt, hogy „Uram, hát sose érünk haza!?" –, de hát a parancs az parancs.

„– Vigyázz, hátra arc! Menet utánam!" És szépen mentünk visszafelé. Erre volt a laktanya, mi meg arra mentünk. Aztán megfordítottak, mentünk megint hazafele. Egy kilométer után Alkay megint kiszállt, és kezdte elölről!

Amikor nagy keservesen megérkeztünk a laktanyába, fél óra múlva sorakozó, tiszta ruhában, tiszta fegyverrel, és így tovább. Nagyon megcsavarták ott a jónépet, de senkit ki nem dobtak. Aki a tiszti iskolára ment, az mind kibírta, mert nem volt mese! Összeszorított foggal, de végig kellett csinálni. Később, Oroszországban, sokat segített.

Negyvenkettő januárjában különösen hideg volt. A magyar 2. doni hadsereg is nagyon hideg telet kapott kint Oroszországban, nálunk is az volt, Rimaszombatban. Úgy borotválkoztunk például, hogy hoztak három gyertyát, és egy csajkát. A három gyertyát meggyújtottuk, valaki – rongygyal – tartotta a csajkát, amíg tűrhető lett a víz, akkor mindenki kapott belőle egy pohárra valót, annyival borotválkoztunk. Különben mosakodni jeges vízben kellett, mert nem volt más!

Tiszti iskolai tantárgyak

Rimaszombatban elméleti és gyakorlati kiképzés egyaránt kaptunk, volt harckocsi szerkezettan, lőelmélet, szolgálati szabályzat, gépjármű szerkezettan, utána motorkerékpár szerkezettan, és így tovább. Olyan jó kiképzést adtak, hogy például Balázs Viktor („Viki") autójavító műhelyt nyitott, amikor vége lett a háborúnak. Engem nem érdekelt, én más iránt érdeklődtem. Volt hadseregszervezés, gépkocsi szerkezettan, ez utóbbit tanította Chapó, a fegyver- és lőszerismeretet Reök Attila. A parancsnok, Alkay, nem tanított semmit.

Ott mutatták be az akkor még aránylag újnak számító különböző járműveket, persze, a harckocsikat is. Mivel a páncélosoknál volt harckocsi, teherautó, személyautó, motorbicikli, hát igyekeztek mindenkit kitanítani arra, hogy valamit mindegyikhez értsen! Füleki hadnagy úr mondta, nem tehetjük azt, amit egy híres színésznő valamelyik filmben, amikor bedöglött a kocsija az Andrássy úton: kiszállt, és otthagyta azzal, hogy majd küld egy szerelőt! „– A harcra indulás előtt, jön valaki, hogy nem indul a motorja. Nem tudja mi baja, és maguk sem. Így ez nem megy! Ezért kell tanulni" – mondta.

Vezetési gyakorlat

Kisütötték, hogy a vezetési gyakorlatra két megoldás van: vagy felkelünk korán reggel, és elmegyünk az ország különböző részeibe vezetési gyakorlat ürügyén, vagy pedig felkelünk rendes időben, és itt, a gyakorlótéren vezetünk körbe-körbe!

Mindenki ordított, hogy „– Fölkelünk mi korán!"

Így hát aztán az lett a rendszer, hogy hetente egyszer–kétszer, amikor vezetési gyakorlat volt, fél kettőkor, vagy fél háromkor elindultunk Rimaszombatból Sopronba, Veszprémbe, Pécsre, mindenfelé. Egy valaki vezette a teherautót, négyen–öten ültek hátul, és minden 5–10 kilométer után cseréltek. Valamilyen gyalogsági, vagy nem tudom milyen laktanyában megálltunk, elmentünk várost nézni, ebédet kaptunk, visszaültünk és mentünk haza.

Egy ilyen alkalommal fordult elő – Sopronból jöttünk visszafele –, hogy egy belógó ágat kikerülendő Kalocsai bajtársunk félrerántotta a kormányt, a teherautó meg imbolyogni kezdett az úttesten mindenfelé. Persze az oktató ordított vele, mint a fene!

Ezen az első tiszti iskolán csak Toldi harckocsink volt.

Chapó családjának Lébényben volt nemesi birtoka, ahova egyszer meghívta az egész tiszti iskolát! Jöttünk vezetési gyakorlatról vissza, és bementünk hozzájuk. Meg volt terítve minden asztal, és szépen megteáztunk!

Motorkerékpáros baj

Nyergesújfalun voltuk éppen, amikor, többek közt, motorkerékpár-vizsgát is kellett szerezni.

Ott ment a bécsi műút, Nyergestől egy kicsit arrébb meg volt egy gyár, ahová mellékút vezetett, de az is ugyanolyan széles volt, mint a bécsi műút. Mivel ott nem volt forgalom, oda mentünk gyakorolni, ott is vizsgáztunk vezetésből, ami annyiból állt, hogy nyolcast kellett leírni. Ha bedöglött, azaz lefulladt a motor, már ki is hajítottak, szóval ügyeskedni kellett. Deák Lulu ráült egy 525-ös fekvőhengeres BMW-re. Ha azon meghúztad a gázt, ment ám! Hát meghúzta, de úgy, hogy a motor ment, ő meg maradt, és a karja bánta, úgy hogy hívták a mentőket, és vitték a kórházba.

Valamikor 1942 májusában átköltözött a tiszti iskola Nyergesújfalura. Elvben Esztergomtáborban kellett volna lennie, de akkor ott volt még a 30. ezred, az ideiglenesen felállított 1. tábori páncélos hadosztály részeként. Valószínűleg ezért volt a páncélos tiszti iskola Nyergesújfalúban.

Az őrnagy úr váratlanul érkezik

A tiszti iskolán történt Nyergesen, hogy vasárnap déltől hétfőn délig én voltam szolgálatban. Pestről 9 órakor indult egy vonat, ami fél egy –egy óra tájban ért Esztergomba. 30–35 kilométer volt az út addig, Nyergesig csak egy vagy két megállót kellett menni. Nem tudom mi volt, a vonat késett, vagy mi, de 11-kor még nem jött meg. Éjszaka, tizenegy – fél tizenkettő fele érkezett meg Barthalos őrnagy úr. Jelentkeztem nála. A 168 ember négy nagy szobában volt elhelyezve a földön, szalmazsákokon, ágyak nem voltak. Jelentkeztem tehát, és mondtam, hogy én vagyok az ügyeletes. „– Igen" – mondta– , „megnézzük a szobákat!" Kirázott a hideg! Mondtam is magamban „Uram Isten, mit csináljak? Mert ha 5–10 ember hiányzik, akkor felköltök valakit, hogy menjen át a másik szobába, szóval ki lehet »driblizni« a dolgot, de ha 120–130 hiányzik a 160-ból, akkor mit sem tehetek." Itt aludt kettő, ott három, ott meg tíz, és így tovább. Elkezdett ordítani, hogy mit képzelek, és kihallgatásra rendelt.

A hétfő reggeli kihallgatáson szinte mindenki ott volt, az őrnagy úr pedig elkezdte, hogy ő majd megtanít minket! Érdekes, mindig mindenki kész volt arra, hogy bennünket tanítson!

„– Menetöltözet, ébresztőtől takarodóig, egy hétig!" Ha bármi kifogás lesz, meg fogja hosszabbítani. Így aztán reggel 5 órakor szépen fölkeltünk, és este 9 óráig 36 kilóval megterhelve ettünk, mentünk mindenhová – vécére is. Keserves egy hét volt!

Kúszás!

Füleki hadnagy úr, mint említettem, alacsony ember volt, Máday Sanyi meg a legnagyobb a században, vagy két méter tíz, deltás vállakkal. Szokása szerint Füleki hadnagy úr ráordított Mádaira, hogy: „– Kitiprom a bélét!" Mádai meg lenézett rá, és szelíden válaszolt „– Igenis, főhadnagy úr!"

Két iskola volt Nyergesújfalun, az egyik a falu egyik szélén, a másik a másikon. Mi nótaszóval mentünk – a magyar hadseregben az volt a divat. A parancsnok megfordult, „– Nóta!" , amire el kellett kezdeni a nótát a negyedik lépésre! Az iskolának hosszú drótkerítése volt, a gyerekek meg rohantak a kerítéshez a nótaszóra, a tanító néni is jött. Akkor a hadnagy úr, hogy alacsony létére mégis kinézzen valahogy, elkiáltotta magát: „– Kúszás! Vonalamig előre!" Levágtuk magunkat a földre és kúsztunk, ő meg nagy daliásan odaköszönt a tanító néninek! Persze, hogy magasabb volt nálunk. Kúsztunk legalább egy kilométert, de ez is „katonadolog" volt, nem haragudott érte senki.

Miért nem jöttek gratulálni?

Balázs Viktor debreceni egyetemi hallgató volt, úgy mint én, vagy három évet végzett. Vele történt meg a következő eset. Egyik hadapródunk, Baranyai Endre hadapród őrmester, pont szolgálatban volt, amikor kijött a zászlósi kinevezése (egyébként nem szerettük). Nos, Baranyai zászlós úr bejött a szobába, négy karpaszományos itt, négy ott, én a belső helyen. Az egyik oldalon kezdte, hozta a napost:

„– Majd én megtanítom magukat, hogy a zászlósi előléptetésemre nem jöttek gratulálni!"

„– Napos!"

„– Parancs!"

„– Egy csajka vizet ennek!" (A csajka másfél liter volt, az első nagy keservesen valahogy legyűrte.)

„– Napos!"

„– Parancs!"

„– Másikat!"

És így tovább. A negyedik pont Balázs Viki lett volna, ám ő azt mondta, hogy nem csinálja! Az újdonsült zászlós erre elordította magát, hogy letartoztatja, de mindhiába.

„– Nem bánom – mondta Viki –, de másfél liter vizet én nem tudok meginni! Holnap azonban szívesen iszom egy pohár sört a zászlós úr egészségére!" Erre abbahagyta Baranyai, rám már nem is került sor.

Az első tiszti iskola vége

Negyvenkettő május valahanyadikán feloszlatták a tiszti iskolát. Végeztünk, mindenki megkapta a menetlevelet az irodától, hogy bevonuljunk a csapathoz. Nekünk nem kellett messze menni mert időközben a mi csapatunk, az 1/I. zászlóalj, már átköltözött Párkány-Nánára. Ez Nyergesújfalutól lehetett olyan 20 kilométerre, szóval, jött a katonai teherautó, felpakoltunk, mentünk, kész. Mindenki visszament a csapatához. Chapó visszament Jászberénybe, a szilágysomlyóiak elmentek haza Erdélybe és így tovább, mi is visszamentünk a zászlóaljhoz.

SZEMLE

VON DER REVOLUTION ZUR REAKTION

Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49

A bevezető tanulmányt írta, a forrásokat összegyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser és Lenkefi Ferenc közreműködésével

Szerkesztette Christoph Tepperberg és Szijj Jolán
az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány támogatásával

(Argumentum Könyvkiadó, Budapest – Bécs, 2005. 878 o.)

A közel ezeroldalas kötet hosszú idő óta az első kézzelfogható kísérlet, hogy osztrák és magyar történészek egymással karöltve kezdjenek közös múltunkkal foglalkozó részletes bemutatás kidolgozásába. A dolog szépségét csak tovább növeli, hogy nem „a boldog békeidők" korszakából (a folyamatosan feldolgozás alatt levő közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek idejéből) választottak témát rendkívüli vállalkozásukhoz, hanem a közös múlt (mindkét fél számára) egyik legfájóbb és a legeltérőbb megközelítési módokra lehetőséget adó időszakát, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc röpke másfél évét dolgozták fel.

A monumentálisnak mondható kötet egyfelől egy rendkívül érdekes tanulmányban összegzi történetírásunk legújabb nézőpontját az eseményekkel kapcsolatban, másfelől pedig a kötetet összeállítók közlik a tanulmány mondanivalóját alátámasztó legalapvetőbb forrásokat is a korszakból. Ezzel a vállalkozás folytatja a Hadtörténelmi Levéltár által – a 150. évfordulóra – már 1998-ban megkezdett forráskiadási koncepciót, mely szerint minél szélesebb kutatói, olvasói és érdeklődői körrel kell megismertetni magukat az eredeti iratokat. (Lásd: *Saját kezébe, ott, ahol ... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból.* Szerk. Farkas Gyöngyi) Jelen német nyelvű forráskiadvány azonban, megelőlegezve recenzensi véleményünket, messze túlmutat a korábbi magyar vállalkozás keretein, és így joggal mondhatjuk, hogy nagymértékben megkönnyíti a korszak kutatóinak további munkáját és hiánypótló vállalkozásként számos újabb, elmélyült vizsgálódás kiindulópontjává válhat.

A kötet jelentőségére való tekintettel e helyütt pár gondolat erejéig érdemes megemlékeznünk keletkezéstörténetéről, illetve szerzőiről is. A kötet ötlete – a már említett 1998-as forráskiadványból kiindulva – a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegsarchiv vezetőinek elszántságából született, melyet az Aktion Österreich–Ungarn alapítvány is támogatott. Így a kiadás főleg a két igazgató, Szijj Jolán és Christoph Tepperberg érdeme.

A forráskiadvány törzsanyaga valójában két szaktekintély munkáját dicséri, ugyanis a források kiválasztása, a tudományos igényességgel, ugyanakkor olvasmányosan megírt bevezető tanulmány és a rendkívül részletes irodalomjegyzék Hermann Róbert és Thomas Kletečka tollából származik, akik hosszú évtizedes szaktapasztalattal rendelkeznek a történeti források publikálása terén. Munkájukat Bécsben Elisabeth Gmoser, míg Budapesten Lenkefi Ferenc segítette a források átírása, feldolgozása és kiadásra előkészítése során.

A közel ötven oldalas bevezető tanulmány nem csak a magyar forradalom és szabadságharc szemszögéből vizsgálja a forrásállagokat, hanem sokkal szélesebb látókörbe ágyazva, az egész birodalomra kitekintve igyekszik felvázolni a végbement eseményeket. Külön érdekességet ad a tanulmánynak, hogy a Habsburg-birodalombeli forradalmak kirobbanását megelőző reformkorszak (illetve Vormärz) bizonyos engedékenységét a birodalom rendkívül rossz pénzügyi helyzetére vezeti vissza. A szerzők szerint Karl Friedrich von Kübeck báró pénzügyi tervei magukba foglalták a

rendeknek adandó különböző engedményeket is, melyek az adott pillanatban „a politikai rendszerrel szemben gyakorolt kemény kritikának" voltak tekinthetők. Sőt, új fénybe helyezve Metternich eddigi karakterét, a szerzők elképzelhetőnek tartják, hogy a pillanatnyi helyzet megoldása érdekében hajlandó lett volna a rendi ellenzéknek tényleges engedményeket tenni, mint azt a március 12-én szentesített legfelső kézirat is mutatja. Azonban akkor már késő volt. „Kitört a vihar," mely a császárvárosban véres küzdelmek során, míg a magyar fővárosban a jól ismert úton és módon hozta meg a politikai fordulatot. A szerzők ugyanakkor rávilágítanak, hogy a pesti forradalom önmagában „kevés lett volna a változások keresztülviteléhez. Az eredmények rendszerbe foglalásához szükség volt a Bécsbe utazó országgyűlési delegáció sikerére," melyet természetesen elősegítettek a birodalom minden részéből érkező hírek. Az áprilisi törvények részletes ismertetését követően egy roppant érdekes problémára világít rá a tanulmány, bemutatja a birodalmi egység és a birodalmat alkotó egyes országrészek önállóságának tisztázatlan kérdéseit. Itt nem csak a létrejövő független magyar kormányzat törvényileg le nem fektetett kompetenciáiból adódó vitákra (hadügy, pénzügy, unió Erdéllyel, a horvát kérdés, külpolitika) térnek ki a szerzők, de tárgyalják Lombardia és Velence kérdését, valamint a Habsburg Birodalom egységétől elválaszthatatlan német kérdést is. Az utóbbi, a magyar irodalomban kevésbé feldolgozott kérdéskörrel kapcsolatban igen fontos a tanulmány János főherceg szerepével és indirekt módon a Frankfurti Nemzetgyűléssel kapcsolatos megállapítása: „...egy nem felelős kormányzó megválasztásával, aki ráadásul még osztrák herceg, egyértelműen támogatta a nagynémet elképzelést és elutasította a radikálisan demokratikus tendenciákat." A német egység frankfurti elképzelések szerinti megvalósítása, a nagynémet megoldás (mely magába foglalta volna a kelet-porosz tartományokat és Schleswiget is), azonban elfogadhatatlannak mutatkozott Bécs számára, „Mivel az osztrák császári állam azon területei, melyek nem voltak részei a Német Szövetségnek (Deutscher Bund), az új német birodalmon kívül maradtak volna, ez rövidebbhosszabb távon a Habsburg Birodalom szétHullását jelenthette volna." Ebből a részben paradox alaphelyzetből érthető meg a bécsi kormányzat német kérdéssel kapcsolatos politikája. (A recenzens ugyanakkor e helyütt hiányolta a magyar külpolitikai törekvések felvillantását, a Budapest és Frankfurt között eleinte fennálló kiemelkedő viszonyra történő utalásokat, valamint azt, miként is foglalt állást a magyar kormányzat a nagynémet elképzelésekkel kapcsolatban.)

A tanulmány második része a fegyveres konfliktus kitörésével és eseményeivel foglalkozik – melynek német nyelvű összegzését nagymértékben megkönnyítette Hermann Róbert erre vonatkozó korábbi kiterjedt történetírói munkássága. Az itt tárgyalásra kerülő kérdések közül érdemes kiemelni azt a „semleges, külső szemlélő" típusú megközelítést, melyet a szerzők mindvégig alkalmaznak, a pozitivista történetírás hagyományait feleleventve –, nemzeti és érzelmi hovatartozás nélkül – a tények előtérbe állításával mutatják be a történteket. A recenzens itt csak az események gyors egymásutániságát és ismételten a főhadszíntérre történő koncentrálódást tudja kifogásolni, miszerint nem kerül részletesebben bemutatásra a horvát sereg felvonulása, a pákozdi és schwechati összecsapás, az erdélyi és felvidéki események, valamint Windischgrätz herceg tábornagy téli hadjáratának mozzanatai. (Épp a közölt rengeteg forrásanyag tekintetében éreztük volna szükségét bővebb – egy-két mondaton túlmenő – tárgyalásnak, hiszen a dokumentumok megértését is segíthette volna, ha többet megtudunk a tanulmányból, minthogy „Miután a kérdés rendezése a fegyveres konfliktus irányába mutatott, Alfred von Windischgrätz herceget szemelték ki a konfrontáció végrehajtására. Windischgrätz 1848. december közepén kezdte meg hadműveleteit és már 1849. január 5-én bevonult Budapestre.")

Az 1848 őszi-téli események igen szűkszavú taglalásával ellentétben „A fordulat, avagy a magyar csoda" alcím alatt bemutatásra kerülő 1849 eleji események már sokkal több információval szolgálnak – a történések lezajlásában nem túlzottan járatos érdeklődők számára is. Nem csak a főparancsnok és a bécsi kormányzat konfliktusáról értesül az olvasó az elfoglalt területek berendezkedésével kapcsolatban, megismerheti a magyar hadseregben végbemenő fejleményeket, a tisztikar felbomlásának veszélyét, Görgei ezzel összefüggő váci nyilatkozatát, a Debrecenben berendezkedő magyar kormányzat elképzeléseit

és a tényleges hadügyi lépéseket az egyes seregtesteknél. Ugyancsak – a korlátozott keretek között – részletesen ismerhetjük meg a sikeres magyar tavaszi hadjárat nyomán kibontakozó bécsi kormányzati kritikát és Windischgrätz leváltásának körülményeit.

Ezt követően a szerzők a cári intervenció kérdését taglalják, ebben is kiemelt figyelmet fordítanak Felix Schwarzenberg herceg miniszterelnök szerepének, aki – a források és a szerzők szerint – titokban, a teljes kabinet megkerülésével folytatta tárgyalásait. „Így miniszterkollégái még abban a szakaszban is, amikor már nem az volt a kérdés, hogy lesz-e, hanem hogy mikor és milyen körülmények között következik be az orosz intervenció, ellenezték ezt a beavatkozást." Igaz, eredménytelenül, hisz a szerzők is rámutatnak, hogy a kérdés, részben az új főparancsnok, Ludwig von Welden báró altábornagy sürgetésére, részben Ferenc József és Schwarzenberg háttértárgyalásai nyomán, már rég eldőlt, amikor a miniszterelnök „lakonikus rövidséggel" tájékoztatta a kabinetet a segélykérésről. A várható orosz intervenció ellenére Weldent felmentették, mint ismert, helyére Julius von Haynau báró került. Az azonban már kevésbé ismert, hogy a katonai vezetés rendezésével párhuzamosan sor került a civil közigazgatás átalakítására is. Alexander Bach belügyminiszter nyomására (az erdélyi szász) Carl von Geringer bárót nevezték ki miniszteri biztosként az ország élére, valamint hogy Bach és köre kidolgozta az ún. „eljátszási elméletet" (Verwirkungstheorie), mely szerint a későbbiekben szó sem lehet bárminemű magyar önállóságról. Törekvéseik célja az volt, hogy „a hagyományos magyar alkotmányos rendet megszüntessék, a magyar ókonzervatívok gondolatait és befolyását kiküszöböljék és a közigazgatást teljes egészében a hadsereg, valamint a császári kabinet felügyelete alá helyezzék."

A szerzők ezen fejtegetései – noha a történetírás számos ismert momentumára támaszkodnak – összességében mégis korszerű és új szintézisét adják az eseményeknek. Ugyanezt mondhatjuk el a Kossuth által keresztülvitt trónfosztást követő események részletes tárgyalásáról is, melyek során ismételten széles látókörbe ágyazva, az egész birodalomra kitekintve olvashatunk a magyar külpolitikai törekvésekről, az olmützi oktrojált alkotmányról, a magyar-román közeledésről. Érdekes, hogy noha a források hadtörténelmi szempontok alapján kerültek kiválogatásra, a tanulmány e helyütt ismét „sántít," hiszen úgy tűnik belőle, mintha a magyar nyári hadjárat eseményei mindössze a főparancsnokság körüli különböző hercehurcákra korlátozódtak volna, és igazából sem a szembenálló felek erejével, sem a különböző csapatmozgásokkal nem ismerkedhetünk meg. Annál fontosabb és érdekesebb a világosi fegyverletétel előzményeinek részletes taglalása, majd pedig a tanulmányt záró kitekintés, „Arad: a leszámolás" cím alatt.

A bevezető tanulmányt majd ötven oldalas (!) szakmai irodalomjegyzék zárja, melyben megtalálhatók a szabadságharc történetére vonatkozó legfontosabb (elsősorban) magyar, német és angol nyelvű munkák, így segítséget nyújthat a korszak kutatóinak az elmélyültebb vizsgálódáshoz. Ugyanilyen funkciót tulajdoníthatunk a számos forrásközlésből hiányzó alapos „glosszáriumnak" és rövidítésjegyzéknek, melyben a szerzők a forrásokban előforduló idegen nyelvű, vagy mára már elavult kifejezéseket, fordulatokat, valamint az egyes korabeli (illetve általuk alkalmazott) rövidítéseket gyűjtötték egybe.

Az ezt követő források szinte teljes egészében lefedik a szabadságharc eseményeit, az első dokumentum 1848. május 7-éről datálódik, míg az utolsó, 384. irat (!) 1849. szeptember 27-ével, Komárom kapitulációjának előkészítésével zárja a kötetet. A források feldolgozása, jegyzetelése a legszigorúbb forráskritikai elemzést is kiállja. Az egyetlen felróható (?) hiányosság, hogy a szerzők nem követték nyomon az egyes források sorsát, így nem jelzik, hogy mely esetekben van szó másod-, harmadközlésről, illetve, hogy a korábban már megjelent dokumentumok hol láttak napvilágot. (Mindez persze érthető, ha figyelembe vesszük a közölt források számát, és azt a szinte megszámlálhatatlan forráskiadványt, mely a forradalom és szabadságharc korszakával foglalkozik.) A források igazából – érthető módon – szeptember hónaptól kezdődően szaporodnak meg, az azt megelőző időszakból csak néhány jelentés és stratégiai terv szerepel a közlések között. Ugyanakkor az 1848 szeptember és december közötti időszakra mindösszesen 50 forrás vonatkozik, ami, az összforrásszámot tekintetbe véve, számunkra kevésnek tűnt, ám ezek a beszámolók és jelentések alapjaiban végigkövetik az erdé-

lyi, délvidéki, felvidéki, valamint a főhadszíntéren végbemenő történéseket. Az 1849-es esztendőre válogatott források a főbb események mellett a korszak kutatói számára apróbb részjelentések halmazát és megszámlálhatatlan, a további kutatásokat elősegítő, kiegészítő forrást tartalmaznak.

Az apróbb kritikai észrevételeket teljes mértékben ellensúlyozza az a hihetetlen apparátus, mellyel a kötet zárul. Forráskiadványok esetében is ritkán találkozni ily aprólékosan, szakmai odafigyeléssel és a források iránti „szeretettel" összeállított regiszterekkel. Nem csak egyszerű személy- és helységnévmutatót állítottak össze a kötet szerzői (szerkesztői), de ezt kiegészíti egy igen alapos tárgymutató (olyan címszavakkal, mint pl. pénzügyek, betegségek, kitüntetések, kormányzat [külön osztrák, magyar], hajók, ellátmány, stb.), valamint ezen túlmenően egy mutató az egyes katonai szervekről, hadseregekről, kötelékekről és csapattestekről. Ez utóbbi az, amely minden további kutató munkáját roppant mértékben megkönnyítheti, hisz immár ki-ki könnyűszerrel megkeresheti a feldolgozandó témájában előforduló egyes (gyalogos, lovas, tüzér-, népfelkelő-, nemzetőr-, műszaki, kisegítő- önkéntes) egységekre vonatkozó forrásokat!

A kötet végül 16 korabeli ábrázolás reprodukciójával zárul, melyekről azonban a rajtuk látható események kivételével nem tudhat meg semmit sem az olvasó.

A recenzens e helyütt – szakmai elfogultsága és kiolthatatlan érdeklődése következtében – szívesen olvasott volna a közétett források lelőhelyéhez hasonlóan a képek eredetéről, szerzőségéről és fellelhetőségéről is néhány sort.

Összegezve mindazt, mit elmondtunk, ismételten csak gratulálni tudunk a kötet alapötletéhez, a kiválogatott források széles skálájához, a feldolgozás kiemelkedő szakmaiságához és a külalakjában is igényes munka elkészítéséhez. Utóbbi megállapítás egyúttal a kötetet gondozó kiadót is dicséri.

Zachar Péter Krisztián

JOCHEN OLTMER (HRSG.)

KRIEGSGEFANGENE IM EUROPA DES ERSTEN WELTKRIEGES

(Verlag Ferdinand Schöningh Gmbh., Paderborn – München – Wien – Zürich, 2006. 309 o.)

A mai kor embere számára szinte elképzelhetetlen, hogy hónapokra, sőt akár évekre megfosszák szabadságától és egy idegen országban hadifogolyként raboskodjon, meglehetősen sanyarú körülmények között várva sorsának jobbra fordulását, bízva az éppen zajló háború, illetőleg hadjárat mielőbbi befejeződésében és reménykedve a hőn áhított hazatérésben.

Az utóbbi időben a történészek körében igen elterjedt kifejezéssel „a XX. század őskatasztrófájának" nevezett első világháborúban az óvatos becslések szerint is nyolc–kilencmillió katona esett az egymással szemben álló hadviselő felek fogságába. A világégésben részt vett államok számára ennek a hatalmas embertömegnek a tömeges internálása korábban ismeretlen mértékben vetett fel katonai, szervezeti, biztonságpolitikai kérdéseket. A különböző kül- és belpolitikai érdekek érvényesítéséhez az idegen katonák fogva tartása új eszközt kínált. A foglyok kényszermunkásokként történő alkalmazása a munkaerőhiányban szenvedő hadigazdaságoknak további, új perspektívákat nyitott. A világháború befejezése nem jelentette egyben a probléma megoldását is. Az utolsó német, osztrák, magyar, orosz hadifoglyok például csak 1922-ben tértek vissza régi, vagy időközben már új határok közé szorított hazájukba.

A német nyelvű tanulmánykötet szerzői és szerkesztői az első világégés alatti hadifogság különböző nézőpontokból történő vizsgálatát tűzték ki célul. A könyvben három nagy témakör köré csoportosítva találunk írásműveket.

Az előszó után *Jochen Oltmer* bevezető tanulmányát olvashatjuk, amelyben a hadifogság szerepét és annak tapasztalatait foglalja

össze az első világháborús Európában. A szerző az 1914–1918 közötti kényszerű raboskodás katonai és katonapolitikai, kül- és nemzetiségi-politikai, bel-, és biztonságpolitikai, valamint gazdaság-, és munkaerő-politikai aspektusait foglalja össze tényszerűen, egyben historiográfiai áttekintést is ad a témáról.

Annette Becker rövid esszéjében az első világégés során hadifogságba esett katonák helyzetének abszurd voltát mutatja be.

Az első nagy témaegység a hadifogságot az európai államok problémájaként állítja a középpontba.

Hannes Leidinger és *Verena Moritz* tanulmánya az Osztrák–Magyar Monarchiában 1914–1918 között hadifogságban tartottakról szól. Az auktorok bemutatják az 1914-es háborús év őszének szűkölködését, az ellenséges katonák elszállásolásának problémáit, írnak a „jobb hadifogság" mítoszáról, számba veszik a dunai birodalom területén létesült fontosabb hadifogolytáborokat, az osztrák-magyar bürokrácia gyengéit, a fogvatartók gazdasági megfontolásait. Ismertetik, hogy az 1917-es két orosz forradalom milyen hatást gyakorolt a foglyokra. Megtudhatjuk, hogy az 1918-as évben a Monarchia és értelemszerűen a hadifoglyok ellátása mennyire hiányossá vált, majd részletezik a hadifoglyok elhúzódó hazatérésének lefolyását.

Jochen Oltmer összefoglaló táblázatok segítségével ismerteti meg az olvasóval az első világégés idején német hadifogságba esettek számát és nemzetiségét. Tudomást szerezhetünk arról, hogy a német gazdaság mely ágazataiban foglalkoztatták őket (pl. az iparban, a mezőgazdaságban, a hadicélú építkezéseken stb.). Külön foglalkozik a foglyok közhasznú munkára (általában mezőgazdasági kultivációs munkák, csatornaépítés, folyószabályozás) fogásával, akik 1915-re már nélkülözhetetlen munkaerővé váltak a császári Németország számára, majd 1916–1918 között munkaerő-tartalékot képeztek a hátországban. Végezetül összefoglalja az általa korábban megfogalmazottakat.

Georg Wurzer tanulmányából kiderül, hányan estek orosz hadifogságba a központi hatalmak katonái közül, milyen jogi hátteret biztosított a cári birodalom a fogság igazgatásához. Bemutatja a fogságba esett katona útját a hadifogolytáborig, a tábori életfeltételeket és az ott kialakult járványokat, a hadifoglyok munkára fogását, foglalkoztatásának különböző módjait, a fogva tartottak táborokon belüli saját szervezeteit. Kitér a foglyok szexualitáshoz való viszonyára, olvashatunk a velük való bánásmódról az Ideiglenes Kormány és a bolsevikok uralma idején. A szerző az összefoglalásban elsősorban a távol raboskodók által átéltek sokszínűségét hangsúlyozza.

Panikos Panayi bemutatja a britek első világégés alatti hadifogoly-politikájának alakulását, végigköveti a túlnyomó többségükben német katonák közül kikerült fogva tartottak számának változását a háború idején, a fogolytáborok megszervezésének folyamatát. Felsorolja, milyen típusú lágerek léteztek, leírja, hogyan látták el az ott tartottak jogainak védelmét, milyen ellátásban részesültek a központi hatalmak egykori katonái, valamint megtudhatjuk azt is, hogy a gazdaság milyen területein foglalkoztatták őket.

Bernard Delpal írásművében tájékoztatja az olvasót arról, hogy Franciaországban az 1914–1918 közötti időintervallumban földrajzilag hová kerültek az idegen hadifoglyok, a különböző táborokat hogyan igazgatták, milyen munkákra vették igénybe őket. A szerző ír a soraikban természetszerűleg előfordult szökési kísérletekről és azok megtorlásáról, a különböző humanitárius akciókról, főleg a Vöröskereszt tevékenységéről. Megismertet az 1918. november 11-i fegyverszünet után francia területen maradt német hadifoglyok sorsával, megemlíti a hadifogság jogi vonatkozásait és felveti a felelősség kérdését, végezetül kitér a német hadifoglyok 1920-ig elhúzódó hazaszállítására.

A második nagy témakör tanulmányai a humanizmust és a nacionalizmust, mint a hadifogoly-politika aspektusait veszik górcső alá.

Reinhard Nachtigal az osztrák-magyar hadifoglyokkal szemben megnyilvánuló orosz nemzetiségi politikát vizsgálja részletesen közleményében. A dunai birodalom kilenc millió mozgósított katonájából összesen 2 800 000 fő esett (90 %-ban orosz) fogságba, akiknek a fele szláv nemzetiségű volt. A szerző vizsgálata tárgyává teszi az orosz nemzetiségi politikában követett gyakorlatot a háború korai szakaszában a szláv és más népcsoporthoz tartozó foglyokkal szemben. Beszél a privilégiumok rendszerének létrehozásáról, pl. arról, hogy a szlávok valamivel jobb ellátást kaptak. Részleteket tudhatunk meg a fogva tartottak között lezajlott, az anyaországuk elleni harcra történt toborzási kísérletekről, amelynek egyetlen

eredménye az úgynevezett Csehszlovák Légió felállítása volt. Végül megvonja az orosz nemzetiségi politika mérlegét, amely, szerinte, új paradigma a hadifogoly-politikában.

Giovanna Procacci az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban kényszerűségből tartózkodó, összesen mintegy 600 000 főnyi olasz hadifogolyról írt tanulmányában úgy véli, közülük 100 000-en haltak meg a hadifogságban. Kitér arra, miért volt magas soraikban a halandóság. Elemzi az olasz világháborús politikai célokat, Luigi Cadorna vezérkari főnök hadvezetésének gyengéit, ír a hadifogságba esett olaszok saját katonai vezetésük részéről történt segítésének problémájáról. Részletesen bemutatja az olasz hadifoglyok mindennapi életfeltételeit a központi hatalmak (túlnyomórészt Ausztria-Magyarország) hadifogoly-lágereiben, kitér az 1918 őszén lezajlott hazatérésükre.

Uta Hinz a nemzetközi Vöröskereszt és a hadifogoly-segélyezés első világháborús gyakorlatáról írt esszéjével szerepel a kötetben. Áttekinti a hadifoglyok segítésének történelmi fejlődését és annak a XIX. század második felétől kialakult nemzetközi jogi alapjait. Bemutatja a segélyezés 1914–1918 közötti szervezeti fejlődését és hálózatának kialakítását. Elemzi és példákkal támasztja alá a nemzetközi Vöröskereszt kezdeményezéseit, sikereit és a humanitárius beavatkozások határait a háború ideje alatt. Összefoglalásképpen kitekintést ad a világégés utáni időszakra és levonja a tanulságokat.

A harmadik nagy témaegység a hadifoglyok hazatelepítését és a világháború utáni időszak tapasztalatait foglalja össze.

A *Reinhard Nachtigal* által írt első tanulmány a központi hatalmak hadifoglyainak a forradalmi Oroszországból történt hazatelepítését, hazaszállítását tárgyalja az 1918–1922 közötti időszakban. Bemutatja az első időszakban –1917 december és 1918 június között – lezajlott ún. „vad" hazatérést –, majd a következő, 1918 júliusa és 1918 októbere közötti, már a központi hatalmak visszafogadó missziói által szabályozott mozgásokat.

Kitér az 1919-es orosz polgárháború és az intervenció időszakának stagnáló állapotára, továbbá a Vöröskereszt-missziók által 1920-ban újra megindított hazatelepítésre. Ír a későn hazatérőkről és az 1921 után Oroszországban maradottakról, végül az összefoglalásban a hazatérést, ezt az újfajta tömegjelenséget nemzetközi jogi problémaként fogalmazza meg.

Jochen Oltmer tanulmányában az 1918–1922 közötti években Németországban élő hadifoglyok helyzetét vázolja fel. Ismerteti az antant szövetségesek által az 1918. november 11-i fegyverszünetben megfogalmazott hazaszállítási követeléseket. Bemutatja, hogy az orosz hadifoglyokra milyen hatást gyakorolt az 1918–1919-ben követett német antibolsevik politika. Részleteket tudhatunk meg a hadifoglyok 1919–1920 során mezőgazdasági munkaerőként történt alkalmazásáról, továbbá a hazatérés vagy a maradás dilemmájáról.

Odon Abbal a két világháború közötti francia társadalom és az egykori hadifoglyok problémáját veszi górcső alá tanulmányában. Áttekinti a hadifogság utolsó napjait, ír a hazatérés által okozott sokkról, az emlékezés jogáról, a kártalanításért folytatott hosszas harcról. Részletesen felsorolja, mik voltak a kártalanítás kudarcba fulladásának okai, végezetül a hadifogság témakörének francia irodalmi feldolgozásáról tudhatunk meg többet.

A nemzetközileg ismert és az egyes témákban szaktekintélynek örvendő szerzők alapos összefoglaló tanulmányait felvonultató kötet feltétlenül számot tarthat a történész kollégák, valamint a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Értékét főként az adja, hogy a mű íróinak számos kérdést először sikerült megnyugtatóan tisztázniuk a világégés ideje alatt mindkét oldalon hadifogságba esett katonák számával, életkörülményeivel, hadigazdasági alkalmazásával, háború utáni sorsával kapcsolatban.

Örvendetes tény, hogy a téma magyar vonatkozásairól az utóbbi néhány évtizedben több, elsősorban az orosz vagy olasz hadifogságba esett katonák sorsát összefoglaló szakmunka és visszaemlékezés látott napvilágot, amelyek száma a jövőben remélhetőleg növekedni fog.

Balla Tibor

ANDREAS BIRKEN – HANS-HENNING GERLACH

ATLAS UND LEXIKON ZUM ERSTEN WELTKRIEG. BAND I–II.

(Philatek Verlag, Königsbronn, 2005. 114 és 120 o.)

Manapság egyre fontosabb és nagyobb jelentőségű a világban zajló hadiesemények, hadjáratok térbeli elhelyezése, pontos földrajzi körülhatárolása. Elég, ha csak az európai fül számára meglehetősen idegenül csengő afganisztáni, iraki, közel-keleti, kaukázusi földrajzi nevekre gondolunk, amelyek szinte nap mint nap felbukkannak a médiák tudósításaiban. A XX. század kiemelkedő hadtörténeti eseményeit, többek között a két világháború menetét, fontosabb csatáinak, hadjáratainak lezajlását, a frontvonalak változását szintén érdemes nyomon követni atlaszok, térképek segítségével, hiszen így érthetőbbé válhat példának okáért az egyes hadvezérek döntéseinek háttere, jobban áttekinthetjük az egyik vagy másik hadviselő fél által meghódított terület kiterjedését.

A német szerzőpáros által összeállított munka első kötete az első világháború történéseit tematikus atlasz formájában tárja az olvasó elé. A művet első világháborús világtérkép nyitja, amelyen jól kivehető, hogy a különböző államok közül, melyek tartoztak az egyik vagy másik nagy szövetségi rendszerhez (antant, Központi Hatalmak), illetve maradtak semlegesek. A következő ábrán feltüntetik a német hadtestek békeállomáshelyeit, továbbá bemutatják Németország és a szövetséges Osztrák–Magyar Monarchia felvonulását 1914 nyarán, az ellenségeskedések megindulásakor. A világégés fő hadszínterének végig a főként Franciaország és Belgium területén húzódó nyugati front számított, ezért magától értetődő módon a mű írói is elsősorban az ott zajló események bemutatására összpontosították figyelmüket, azt nagy részletességgel, összesen harmincoldalnyi terjedelemben tárgyalják. Az orosz vagy keleti front eseményei tizenegy oldalon kerülnek bemutatásra, együtt az osztrák–magyar hadműveletekkel, kiemelve a német szempontból fontosnak tartott történéseket, pl. a tannenbergi, valamint a Mazúriában 1914 szeptemberében és 1915 februárjában lezajlott csatákat.

A mellékhadszíntérnek számító balkáni, olasz és török frontokon, valamint az Európán kívül, Afrikában és a Távol-Keleten zajlott események, hadműveletek is megelevenednek az atlasz lapjainak segítségével, azoknak azonban a mű készítői kevesebb figyelmet szenteltek. A balkáni front eseményei mindössze nyolc oldal terjedelmet kaptak, amiben már a Románia elleni 1916-os hadműveletek is benne foglaltatnak. Az olasz hadszíntéren zajlott harcokat mindössze öt oldalon mutatja be az atlasz (jellemző módon ott csak 1917 október végén jelentek meg nagyobb tömegben a német csapatok), a török front eseményei szintén öt, a tengereken zajlott háború hatoldalnyi helyre szorult. A volt német gyarmatokon lefolyt események valamint a háború utáni Európa területi változásainak bemutatására egyaránt három oldalt szenteltek.

Több különleges, más művekben eddig nem, vagy csak részleteiben látható, kétségtelenül rendkívül hasznos tartalmú és érdekes térkép, ábra is bekerült a kötetbe: így például a török hadsereg iraki és kaukázusi fronton végbement harcai; a kínai Csingtau német hadikikötő 1914 őszi japán ostroma, ahol az SMS KAISERIN ELISABETH osztrák–magyar cirkáló több mint 300 haditengerésze a németekkel együtt küzdött és esett japán hadifogságba; a belgiumi Antwerpen 1914 október elején, németek által történt elfoglalása; az 1917 novemberi Cambrai-i tankcsata történései.

Ha meg kellene fogalmaznunk, hogy menynyiben tér el a mű első kötete a korábban, főleg a két világháború között megjelent, a felhasznált irodalomjegyzékben is szereplő különböző tematikájú hadtörténeti atlaszoktól, vázlatkönyvektől, vezérkari munkák mellékleteitől, a katonai akadémiák, tanintézetek számára készült oktatási segédletektől, akkor a következő választ adhatnánk: elsősorban modern szemléletében, kiállításában, adatgazdagságában és megbízhatóságában. Utóbbira kiváló példa, hogy a feliratként előforduló magyar személyneveket (pl. az orosz fronton hadsereget vezénylő Tersztyánszky Károly, illetve Kövess Hermann tábornokokét) mindenütt helyesen írják. Az atlasz azt nyújtja az olvasónak, ami a célja: áttekint, tájékoztat, orientál, további kutatásokra, böngészésre

ösztönöz, valamint bemutatja hol is jártak német csapatok az első világháborúban.

A kötet többek között ráirányítja a figyelmünket arra is, mennyire fontos és szinte nélkülözhetetlen napjainkban a különféle számítógépes programok alkalmazása a térképek, vázlatok, ábrák és könyvek elkészítése során.

A számítógép segítségével készített színes térképek és ábrák segítségével könnyedén tájékozódhatunk a Központi Hatalmak és az antant szemben álló erőinek frontvonalait illetően. A jól bevált szokásnak és a hagyományoknak megfelelően a német hadseregeket, csapattesteket kékkel, az antant-csapatokat pirossal jelölik.

Birken és Gerlach kevesebb hangsúlyt helyeztek az osztrák–magyar szövetséges harcainak bemutatására, így pl. a tannenbergi csata és gorlicei áttörés fontosabb, mint az 1914 őszi galíciai harcok ábrázolása; az osztrák–magyar hadiflotta adriai tényekedéséről, pl. az 1917. május 15-én lezajlott otrantói csatáról szó sem esik, ennyi elfogultság azonban a részükről talán még megengedhető.

A könyv használatát megkönnyíti, hogy a jelmagyarázatok segítségével az alkalmazott rövidítések könnyen feloldhatók. Nagy erénye a műnek, hogy a földrajzi neveket általában helyesen tüntetik fel, bár a magyar földrajzi nevek írásmódja néhol kívánni valót hagy maga után. A munka első kötetét részletes helységnévjegyzék és tárgymutató egészíti ki.

A második kötet igen sommásan (mintegy három oldalon) foglalja össze az első világháború kitörésének okait. A világégés előzményeit az 1866-os porosz-osztrák háborútól kezdődően táblázat segítségével vázolja fel, egy ábra a hadkötelezettség kor- és a haderőnemek szerinti megoszlását részletezi Németországban és Ausztria–Magyarországon. Egy-egy ábra segítségével megismerhetjük a német hadtest, illetve hadosztály béke- és háborús állományát, valamint az egész német szárazföldi haderő szervezeti felépítését, létszámát, a német gyaloghadosztály és a német gyalogszázad menetoszlopának tagolódását. Megtudhatjuk, hogyan állt fel a német tüzérosztály tüzelőállásban, milyen lövegtípusokkal rendelkezett a német tüzérség, továbbá milyen fegyverek, anyagok, eszközök felett rendelkezett a német utásztelep az 1916-os Verdun elleni támadás során.

A következő táblázat segítségével megismerhetjük a német császári hadiflotta hajóinak nevét és vízkiszorítását, egy további összeveti a Központi és az antant-hatalmak szemben álló szárazföldi és tengeri erőviszonyait, egy másikból a főbb hadviselő országok hadseregeiben, illetőleg haditengerészeténél használatos rangokat követheti nyomon az olvasó. Megismerkedhetünk a brit, a francia, a török, az osztrák–magyar fegyveres erő béke-, és az 1914-es mozgósítás utáni, valamint Ausztria–Magyarország hadiflottájának mobilizálás utáni hadrendjével. Az olvasó megtudhatja a német ezredek hadseregen belüli hagyományos elnevezéseit, egy táblázat a nyugati front 1917-ben lezajlott néhány nagyobb csatájában szemben álló brit, francia és német lövegek számát veti össze. Egy táblázat a német tengeralattjárók által elsüllyesztett kereskedelmi és hadihajók tonnatartalmát részletezi, egy másik a nyugati fronton mindkét oldalon elszenvedett repülőveszteségeket taglalja, egy pedig a világháborúban részt vett országok teljes emberveszteségét veszi számba.

Néhány számítógépes grafika, szerkezeti rajz a különböző német, illetve brit lövegeket (pl. a híres német 42 cm-es „Dicke Bertha" mozsarat), a német gyalogság fő fegyverét képező 98 M Mauser-puskát, az 1914–1918 között használt német és brit géppuskákat, harckocsikat, repülőgépeket, továbbá a DREADNOUGHT brit csatahajót és az U-139 német tengeralattjárót mutatja be.

A második kötet lexikon-részében a világégés csatahelyeiről, ismertebb földrajzi és személyneveiről, szervezeti, hadászati és harcászati alapfogalmakról, a szembenálló felek által gyakorta használt fegyverekről, a leggyakrabban adományozott kitüntetésekről, hadiszállító cégekről találunk egy-egy rövid, néhány soros magyarázó szócikket mintegy hatvan oldal terjedelemben, amelyekhez néhány korabeli fénykép, dokumentum, számítógéppel készült táblázat, magyarázó ábra járul illusztrációként.

Fel kell hívnunk a figyelmet a mű második kötetének hiányosságaira is. A szerzők mindössze két, 1990 után megjelent német nyelvű szakirodalmat használtak fel a kötet összeállításakor. A szövegben kisebb tárgyi tévedésekre is rábukkanhatunk, pl. osztrák-magyar részről nem 7 800 000, hanem közel 9 000 000 ember vett részt a világháborúban, a gyalogsági tábornok, lovassági tábornok és táborszernagy azonos rangosztályt képezett a Monarchia haderejében, a könyv írói azonban

helytelenül csak a lovassági tábornokot és a táborszernagyot tüntetik fel a rangok ismertetésénél. A lexikonból hiányoznak a dunai birodalom első világháborús szereplésére vonatkozó tárgyszavak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy feltétlenül hiánypótló, mindenki által jól használható, az eddig megjelent hasonló jellegű angolszász munkákhoz képest szemléletében és tárgyilagosságában többet nyújtó ismeretterjesztő mű született, amely, bár elsősorban nem a szakmai közönségnek íródott, történészek számára is hasznos lehet. A középiskolai és a felsőoktatásban viszont kiválóan hasznosítható: az 1914-es mozgósítástól a háborút lezáró békerendszerig ad átfogó képet a világháborúról – német szempontból.

A könyv használhatóságát és eladhatóságát még inkább növelte volna, ha a szerzők CD-ROM mellékleten is hozzáférhetővé teszik a térképeket és a lexikont, így a kötetben bemutatott csaták, események, személy- és helynevek, adatok könnyen visszakereshetők lennének.

Ez a munka is felhívja a figyelmet arra, milyen nagy szükség volna egy kifejezetten az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadműveleteit hadszínterenként részletesen tárgyaló, az elfoglalt területek nagyságának változását, a frontok alakulását, a magyar kiegészítésű csapattestek szereplését részletekbe menően, *magyar nyelven és magyar szempontból* is bemutató, sok kiegészítő információt nyújtó atlasz, térképgyűjtemény megjelentetésére: nagy segítséget jelenthetne a kutatóknak, a hallgatóknak és a tanulóknak, valamint a hazánk hadtörténelme iránt érdeklődő olvasóknak a világháború történései közötti eligazodásban.

Balla Tibor

ALEXANDER GRUJOV

PUSKAPOROS TAVASZ

(Balkani, Szófia, 2005, 358 o.)

A történészek számára az első és a második világháború egyformán fontos. A közérdeklődés azonban nem követi – sosem követte – a szakmát (s nem is biztos, hogy követnie kellene). Az első világháborút messze sodorta az idő, a figyelem lassan elfordult felőle. A történelem aktuálisabb témákat vetett fel, így az 1956-os forradalmat és szabadságharcot vagy a kommunista-szocialista éra közelmúltját. A második világháború iránti érdeklődés ezzel együtt is napjainkig élénk.

A XX. század közepén az emberiséget sújtó hatéves világégés szakirodalma több termet megtölt. Az e tárgyban megjelent műveket négy fő csoportba lehet sorolni, annak ellenére, hogy „tiszta" csoportok sosem léteztek, s akkor még nem szóltunk az alcsoportokról és az átmenetet képező alkotásokról.

A legtöbb történész bizonyos szempontok szerint sorrendbe állítja a fő csoportokat, ám nyilvánvaló, hogy bármely besorolás bírálható. Nem is biztos, hogy szükség van sorrendre: mind a négy fő kategóriának megvan a maga helye és elvitathatatlan szerepe a történelemtudományban.

A rendelkezésre álló adatokat minél nagyobb mennyiségben, különféle elvek alapján csoportosító, ám megítéléseket nem szükségszerűen adó, s folyamatokat kevéssé felvázoló összefoglalók sorába tartozik például a „Magyarország a második világháborúban" című lexikon, amely ábécérendben foglalja össze a korszakra vonatkozó ismereteket, még a lexikonoktól is szokatlan adatgazdagságban. A rendszerváltozás után ez volt az első olyan munka, amely objektívan igyekezett megközelíteni és bemutatni a Magyarország területén 1944–1945-ben harcolt idegen haderőket és tevékenységüket, köztük – nem utolsósorban – az 1945 késő telén–kora tavaszán a Dél-Dunántúlon harcolt, egyidejűleg katonai megszálló hatóságként is működő bolgár 1. hadsereget.

Megvan a maga helye a memoár-irodalomnak is, amelynek közös jellemzője a részletes leírás, ám a memoárok adatai nem min-

den esetben helytállóak, miként értékeléseik sem mindenkor azok, és – tisztelet a kivételnek – legtöbbször egyoldalúak. Két szempontból is egyoldalúak, részint kiragadják az általuk bemutatott eseménysort az általános összefüggésekből, ha viszont magasabb szintű kitekintést adnak (például az állami vagy a katonai vezetés döntéshozatali folyamatairól), akkor azok következtetéseikben nem mindig tükrözik a történeti valóságot. Másrészt nem minden esetben mutatják be a szemben álló fél tevékenységét, ami nélkül egy-egy eseménysor nem teljesen érthető vagy ítélhető meg.

Az általános (már amennyiben ez a legjobb kategória e fő csoport megjelölésére) munkák alapvetően az átfogó kép nyújtását, az összefüggések feltérképezését és boncolgatását, a folyamatok bemutatását, az elemzéseket, az összehasonlításokat stb. vállalják fel. Ez természetesen nem zárja ki, hogy elmerüljenek bizonyos részletekben, ám ez egyáltalán nem nevezhető mindennapos gyakorlatnak. Az e kategóriába tartozó, 1989 előtti művek használhatóságát a leginkább az korlátozza, hogy minél korábban keletkeztek, annál erősebben közvetítették a rendszer által elvárt politikai megítéléseket – nem egyszer a szakmai anyag terjedelmének, tartalmának vagy minőségének rovására. Bizonyos részeik ennek ellenére a mai napig alkalmasak az ismeretközlésre.

A friss kiadású általános művek, többkevesebb sikerrel, igyekeznek megszabadulni a régebbi beidegződésektől. Új összefüggéseket feltárva mutatják be a folyamatokat, illetve Magyarország helyének és szerepének alakulását a második világháború Európájában. Erre – éppen a korábbi általános munkák ideológiai töltete nyomán keletkezett hatások kiiktatása végett – igen nagy szüksége van a hazai történelemtudománynak. Arra azonban a legtöbb esetben továbbra sem alkalmasak, hogy az Olvasó (más könyvek nélkül) részleteiben is elmélyedhessen az általa megismerni kívánt eseményekben.

Az általánosként aposztrofált munkák közös jellemzője, hogy „felülnézetben" közelítenek a vizsgált témához. A legfelső, legáltalánosabb szint (politikai és katonai vezetés, katonapolitika, hadászat) elemzésétől haladnak a részletek irányába.

Ennek éppen ellentettjét képezik a szakirodalom negyedik csoportjába tartozó, úgynevezett „alulnézetben" író munkák. Ezek aprólékos kutatások után, precízen leírják a legapróbb részleteket, azok alapján tárják fel az fel összefüggéseket, és haladnak az általános, illetve a felsőbb szintek felé.

A „felülnézeti" szemléletmóddal író szerzők előbb foglalkoznak nemzetközi és állami szintű jelenségekkel, folyamatokkal, döntésekkel, majd a hadseregeken, hadtesteken, hadosztályokon, ezredeken keresztül jutnak el a zászlóaljakig, századokig, egyes esetekben az emberekig, ha eljutnak egyáltalán idáig.

Az „alulnézetiek" az egyes katonától, a szakasztól, a századtól indulnak, s az egyre magasabb szintű parancsnokságokon keresztül érik el az államvezetés szintjét, ha egyáltalán elérik. A két szemlélet között nincs értékrendi különbség, a „felülnézet" nem magasabb rendű az „alulnézetnél" és fordítva. Sőt: csak egymást kiegészítve, csak együtt alkothatnak egységes hadtörténelmet.

A negyedik kategóriába tartozó munkák jellemzője a részletesség és az igen nagy adatgazdagság. Általában egy adott történelmi eseményre vagy eseménysorozatra koncentrálnak, törekedve annak minél teljesebb feltárására és bemutatására. Használatuk ezáltal a (had)történészek számára elengedhetetlen. A korábbi művek megjelenésük idején hiánypótló jelleggel bírtak, ám kiadásuk óta adataik több-kevesebb részét meghaladták az új kutatások. Enyhes túlzással ezt a jelenséget akár a történetírás „22-es csapdájának" is nevezhetnénk. Jellegükből adódóan az e csoportba tartozó művek tartalmazzák a legtöbb tényszerű adatot és (számszerűségét tekintve) ezek mögött áll a legtöbb „kutatási történés", ennélfogva – feltételezve a tudományos igényességet – ezeket lehet a legnagyobb energiaráfordítással és időbefektetésével megalkotni. Ám éppen a bennük leírt adatok mennyiségéből következik, hogy esetükben fordulhat elő a leghamarabb és a legtöbbször egyes konkrét tényeik új tudományos eredményekkel való meghaladása. Igen nagy szükség van tehát arra, hogy rendre újabb és újabb „alulnézeti" munkák szülessenek.

A negyedik kategória új generációját képezik azok a rendszerváltozást követően megjelent, igen részletes „alulnézeti" művek, amelyek már szemléletükben is megújultak, s a különféle ideológiák követése helyett a történettudomány XIX. századi „hőskorának" pozitivizmusára törekednek. Ezek közé tartozik Alexander Grujov munkája.

A bolgár származású, Magyarországon élő filológus és történész kettős vállalkozásra adta fejét. Egyfelől összefoglalja a bolgár 1. hadsereg magyarországi tevékenységét a háború utolsó fél esztendejében, másfelől összegyűjti a hazánk területén eltemetett bolgár katonákat. Tulajdonképpen nem is lehetne „tisztán" kategorizálni művét, hiszen az első rész inkább „felülnézeti", a második viszont egyértelműen „alulnézeti". E kettősség azonban nem gyengéje, hanem egyenesen erőssége a munkának, hiszen majdnem egyedülálló, hogy egy kötetben a hadműveletek és harcok bemutatását a hősi halottak számbavétele követi. Hadsereg és kegyelet. Ma már egyre inkább összetartozó fogalmak. A katonaélet elválaszthatatlan része a katonahalál, kivált háborús időszakban. A katonát pedig, ahol érte a katonavég, megilleti a végtisztesség.

Úttörőnek persze nem igazán lehetne nevezni Alexander Grujov könyvét, hiszen a közelmúlt éveiben kézbe vehetett már az olvasó hasonlóan a katonaélet minden területére, így a hősi sírok sorsára is kiterjedő monográfiákat és összeállításokat. A teljesség igénye nélkül talán elegendő, ha dr. Szabó Péter, dr. Bús János vagy Puskás Béla munkásságára gondolunk, vagy kézbe vesszük a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2004-ben és 2005-ben megjelentetett két testvér-emlékkönyvét a XX. századi világháború két fegyveres szakaszáról, az 1914–1918 közötti Nagy Háborúról és az 1939–1945 közötti Totális Háborúról. Még címük is egymásba kapcsolódik: „Boldogtalan hadiidők...", illetve „...És újfent hadiidők".

Az első fejezet – igen hasznos módon – rövid historiográfiai áttekintéssel kezdődik. Igaz, ez a Magyarországon megjelent munkákra korlátozódik, ámbár az a Szerző fogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy ismeri a téma Bulgáriában kiadott szakirodalmát is. Amellett azonban a recenziót készítő hadtörténész már nem mehet el szó nélkül, hogy a hazai összeállítás a könyvekre korlátozódik. Nem is igazán az a probléma, hogy egy „alulnézeti" műből hiányoznak a magyar nyelvű tanulmányok, sokkal inkább az, hogy ha a Szerző átolvassa azokat is, a bolgár 1. hadsereg hadműveleteit és harcait bemutató fejezet részletgazdagabbá sikeredhetett volna. Kérdés persze, hogy egyáltalán kitűzött-e maga elé ilyen célt. Meglehet, hogy nem, hiszen könyvének elsődleges célja – s az a fő részek közötti terjedelmi arányokban is megmutatkozik – a bolgár hősi halottak névjegyzékének és temetkezési helyének összeállítása volt.

Az első rész a bolgár hadseregnek a szovjet haderő kötelékébe való besorolásával indít. Ez igen dicséretes, miután a legtöbb – hazai – szakmunka bolgár csapatokra vonatkozó leírásai azok Magyarországra történő belépésével kezdődnek. Ám éppen ennek okán szerencsés lett volna, ha a Szerző rövid áttekintés ad a politikai döntéshozó folyamatokról is, hiszen Bulgária 1944 augusztus végéig még a német szövetségi rendszerhez tartozott.

A szovjet direktívák leírását a bolgár 1. hadsereg hadrendjének bemutatása követi. A Szerző a gyalogságot illetően ezred-szintig „megy le", a többi fegyvernem vonatkozásában zászlóalj–század-szintig, megadva az egyes csapattestek elhelyezkedését is az arcvonalban, vagy amögött. Félreértésekre adhat azonban alapot, hogy a hadsereg kiteljesedett, „végső" struktúráját adja meg, s nem feltétlen következetességgel követi a hadrendben időközben bekövetkezett változtatásokat. Ennek legkiugróbb példája, hogy a két hadtestparancsnokság felsorolásakor elfelejti megemlíteni: a bolgár 1. hadsereg Magyarország területére történt belépésekor kétlépcsős seregtest-szintű vezetési struktúrával bírt, a hadosztályok közvetlenül a hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe tartoztak, az irányítási rendszer csak 1945. február 17-től vált háromlépcsőssé, amikor a hadsereg-parancsnokság és a hadosztály-parancsnokságok közé beépítettek két hadtestparancsnokságot. Márpedig a bolgár 1. hadsereg 1944. december 31. és 1945. január 18. között vette át a számára kijelölt arcvonalszakaszt hazánk területén. Igaz, a mellékletek között szereplő hadrendi táblázat megadja, hogy a február 17-i állapotot rögzíti, ám az sem utal az eredendően kétlépcsős hierarchiára.

A hadműveletek és harcok leírását színesítik a visszaemlékezések, amelyeket a Szerző beledolgozott a törzsanyagba. Ugyancsak értékes betéteket jelentenek a táblázatok, példának okáért az a kimutatás, amelyet a siklósi járás községeiben a harcok következtében elszenvedett anyagi károkról (a házak rongálódásáról) állított össze a járási főszolgabíró. Ezek beillesztése egyben annak is ékes bizonyítéka, hogy a Szerző kutatásai során nem állt meg a nagyvárosi levéltárak és könyvtárak csendes termeinél, hanem a fáradtságot

nem kímélve, végigjárta az egykori csatatereket, „feltúrta" a helytörténeti gyűjtemények anyagait, megkereste és megszólaltatta az események szemtanúit. Mindez természetesen óriási erénye a munkának, ám generál egy – nem feltétlenül kiküszöbölhető – problémát is. A történések leírása minduntalan megszakad, s az olvasó, aki egy adott eseménysort szeretne végigkövetni, folyamatos olvasás helyett gyakori lapozgatásra kényszerül.

S ha már a hadműveletek és a harcok bemutatásánál tartunk, talán nem érdektelen hiányolnunk a fejezetből a bolgár csapatokkal szemben álló magyar és német seregtesteket, ha nem is részletes harctevékenységükben, de legalább megemlítésükben. Bizonyos történések megértése és helyesebb értékelése múlhat azon, hogy ki ki ellen, milyen harci teljesítmény felmutatására képes, hiszen az egymásnak akaszkodó felek erőviszonya, feltöltöttsége, ellátottsága vagy éppen harci morálja alapvető meghatározója a végkimenetelnek.

További erénye a kötetnek, hogy foglalkozik a magyar–bolgár viszony kérdéskörével is – az „egyszerű ember" szintjén. Rendre leírja, hogy a bolgár katonák nem tekintették ellenségnek a magyar bakákat és a lakosságot, s ez a hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmódban, valamint a bolgár katonai közigazgatási közegek és a magyar polgárok napi kapcsolatában egyértelműen kimutatható. Mindezt idézetekkel támasztja alá. Felületesen átolvasva a könyvet ez a cselekmény „mellékszálának" volna tekinthető, ám ha jobban belegondolunk, sokkal inkább az egyik legfontosabb tartalmi eleme a monográfia mondanivalójának. Bizonyítja ugyanis, hogy két sokat szenvedett nemzet fiai akkor is képesek voltak az emberi szóra, amikor körülöttük a háború tüzes forgószele süvített, s noha a politika a „fejük felett" elintézte, hogy a frontvonal két, ellenséges oldalára kerüljenek, mégis emberek tudtak maradni az embertelenségben, nem váltak egymás ellenségeivé.

Sőt, a végletekig és a „totális" jelzőig elmérgesedett utolsó háborús fél esztendőben a magyar lakosság olyasminek lehetett átélője, amire addig legfeljebb a magyar haderő által megszállt orosz és ukrán területeken adódott példa, ám a magyarországi hadszíntéren példa nélküli volt: a bolgár katonák a harcok szünetében, az arcvonal mögött fegyver helyett szerszámot ragadtak és segítettek az idényjellegű mezőgazdasági munkák elvégzésében. Ennek pedig nem csupán gesztusértéke volt – az is –, hiszen a legmunkaképesebb férfilakosság katonai szolgálatát a frontokon töltve nem térhetett haza e munkálatok idejére, márpedig ha nincs vetés, aratás sem lesz.

Az első részben – a már említett kegyeleti kérdéseken túl – további járulékos elemeit ismerhetjük meg a hadműveleteknek és harcoknak. A Szerző bemutatja azon körzetek aknamentesítését, amelyek a bolgár 1. hadsereg ún. hadműveleti területébe estek. Azt pedig tényszerűen tudjuk, hogy miután a hadakozás ott három hónapra az első világháborúra oly jellemző állásharcokat idézte, a legtöbb aknát (gyalogságit és harckocsi ellenit egyaránt) éppen a Dél-Dunántúlon rakták le a harcoló felek.

Az olvasó megismerheti továbbá azt az időszakot is, ami a háború, pontosabban a harci cselekmények befejeződése és a bolgár csapatok Magyarországról történt kivonása között telt el, amikor is a bolgár katonai parancsnokságok segítettek például a polgári közigazgatás újjászervezésében, s – a hazánk területén megfordult idegen haderők közül egyedülálló módon – mindent megtettek, hogy még hazatérésük előtt szabadon bocsáthassák a magyar hadifoglyokat.

Az első fejezet bemutatásánál nem szabad elfeledkezni a munka egyik alapvető pozitívumáról: a kétnyelvűségről. Nem lett volna rossz, ha a második fő rész sem csak bolgár, hanem magyar nyelven is olvasható, ám egyfelől a személynevek felsorolása imígyen is követhető, másfelől az elsőnél sokkal terjedelmesebb második fejezet kétnyelvűsége erősen „megdobta" volna a könyv kiadásának költségeit. Ennélfogva ez nem igazán ront a kötet elvitathatatlan értékein.

A második fő rész bemutatásánál a recenzens sokkal többet nem mondhat el, mint dicsérő szavakat a Szerző kitartásáról, pontosságáról, rendszerező képességéről, illetve elrebegheti imáját, hogy a hősi halált halt magyar katonákról is mihamarabb állna bár rendelkezésre hasonló veszteségi lajstrom... Persze azt is tudja, hogy a fennmaradt és rendelkezésre álló korabeli dokumentumok hiányossága okán ma már sokkal inkább objektív oka van annak, hogy ilyen, a teljességre törekvő lista magyar vonatkozásban eleddig nem készült, pontosabban nem készülhetett. Marad a meglévő, erősen hiányos összeállítások folyamatos kiegészítése és pontosítása,

amelynek során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai sok esetben egyetlen katona azonosításába is szinte már hihetetlen energiát fektetnek bele.

Vitathatatlan érdeme a munkának, hogy a Szerző bemutatja a bolgár katonasírok és katonai emlékhelyek életét azok létesítésétől napjainkig, ideértve egyes temetők összevonását vagy a siklósi, majd harkányi múzeum tündöklését és hányattatását. Kibontakoznak annak körvonalai is, hogy a mindenkori politikai kurzus miként befolyásolta azok sorsát, nem feltétlenül helyeselhetően, hiszen egyfelől a hősi halott egyszerű katonákon, akik személyükben nem tehetők felelőssé a háborúért, s nem tettek mást, mint szemtől szembe harcoltak, nem etikus „elverni a port" a felelős döntéshozók helyett, másfelől a kiállítóhelyek a múlt bemutatását szolgálják, s lehet és kell is azok objektivitására törekedni, ám a történelemben mesterséges fehér foltokat teremteni a társdalom eljövendő generációival szemben elkövetett vétek. Szokatlan dolog idézetet illeszteni egy recenzióba, ám a filozófus George Santayana szavai ide kívánkoznak: „Aki nem tud emlékezni a múltra, arra van átkozva, hogy megismételje azt."

Egy könyvismertetés elengedhetetlen elengedhetetlen része a bírálat. A hadtörténész Alexander Grujov művének bemutatása során legszívesebben eltekintene ettől, hiszen a munkát kifejezetten értékesnek, hasznosnak tekinti, s közben nem győzi dicsérni értékeit. A követelményeknek azonban kénytelen eleget tenni, még ha – okkal – visszafogottan is.

A fentebb már említett hiányosságokon túlmenően, a hadműveleteket és a harcokat térkép és hadszíntérleírás nélkül legfeljebb azok képesek követni, akik maguk is részesei voltak azoknak, illetve akik az adott térségben laknak. A kötetben ilyeneket azonban hiába keres az olvasó.

A Szerző kiválóan beszéli és használja a magyar nyelvet, s könyvében – eléggé nem dicsérhetően – néha olyan irodalmi szófordulatokat alkalmaz, amelyek még született magyar szerzőktől is szokatlanok. Ezzel együtt sem lett volna felesleges a kéziratot egy magyar nyelvi lektorral átolvastatni, ami egyébként a legtöbb magyar író kéziratára is ráfér(ne), így semmiképpen sem e kötet szerzőjének személyes bírálata ez, sokkal inkább a kiadóé. Ugyanez mondható el egy hadtörténész lektor „szolgálatainak" igénybe vételére is. Ez esetben elkerülhető lett volna, hogy példának okáért az „Első Bolgár Hadsereg" vagy a „31. Szilisztrai gyalogezred" nagy kezdőbetűkkel, a „magyar II. hadsereg" arab helyett római hadrendi számmal írattassék, illetve hogy a hadosztály-tüzérezred „hadosztályi tüzérezred" formában szerepeljen.

A rezenzens tudja, hogy „a tökéletes könyvet még nem találták fel," így be is rekeszti kifogásainak sorát – többet amúgy sem nagyon találna Alexander Grujov minden szempontból kiváló alkotásában, amelyet őszintén ajánl a szakemberek (kutatók, történészek, hadisírgondozók), tanárok, diákok, és minden érdeklődő figyelmébe.

Ravasz István

STARK TAMÁS

MAGYAR FOGLYOK A SZOVJETUNIÓBAN

Kisebbségkutatás Könyvek

(Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 259 o.)

Magyarország második világháborús embervesztesége kutatásának egyik legismertebb hazai szakembere Stark Tamás, aki immáron több mint két évtizede keresi a választ a kérdésre: vajon hányan váltak az egykori/akkori Magyarország lakosai közül – felekezeti hovatartozásra, nemzetiségre, életkorra, nemre való tekintet nélkül – a második világháború áldozataivá.

A téma kutatását a rendelkezésre álló – illetve nem álló – források nem igazán könnyítik/könnyítették meg, hiszen a legtöbb esetben

a különböző településeken 1945 után felvett statisztikai adatok, korabeli veszteségi kimutatások, emlékezések egybeeséseit és nem egy esetben azok ellentmondásait is fel kell oldani. Ez úgy tűnik, hogy a nehézségek ellenére is a legtöbb esetben sikerült Stark Tamásnak. Kutatási módszerére jellemző a források iránti tisztelet, de egyben a kritika is, az alaposság és a legapróbb jelzés, anyag felderítése iránti igény.

Legújabb munkájában a második világháborús emberveszteséghez szorosan köthető témát dolgozta fel, nevezetesen azt, hogy vajon hányan, mikor, honnét és miért kerültek fogolynak a Szovjetunióba a második világháború évei alatt és annak befejeztét követően?

Stark Tamás könyvében – ahogy a címben is olvashatjuk – következetesen foglyokról ír s teszi azt, megítélésem szerint, helyesen. Stark ugyanis jól érzékelte és jelezte egyúttal, hogy a valamikori Szovjetunióba került magyarok, illetve magyar állampolgárok – a megkülönböztetés azért is lényeges, mert utóbbiak között jelentős számban voltak németek és más nemzetiségűek is – jelentős része nem katonaként, az akkori magyar királyi honvédség tagjaként került fogságba és lett hadifogoly, hanem polgári személyként került a szovjet hatóságok „jóvoltából" a távoli világba.

Hogy ez miért következhetett be, s miért nevezhetnénk az elhurcoltakat akár „modernkori rabszolgáknak?" Úgy vélem, azért, mert az akkori Szovjetunió politikai vezetése, illetve annak egyik meghatározó személyisége már 1943-ban tett olyan kijelentést, amelyből lehetett következtetni a később bekövetkezettekre.

Vjacseszlav Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa 1943. június 7-én a moszkvai brit nagykövethez, Sir A. C. Kerrhez írott levelében így fogalmazott: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, a felelősséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is."

Molotov véleménye a későbbiek során akár megvalósult „kormányprogramnak" is tekinthető. Az akkori Magyarország területére 1944 augusztusának közepén benyomuló szovjet Vörös Hadsereg csapatai azonnal megkezdték a magyar, illetve magyar állampolgárságú lakosság tömegeinek különböző munkára való felhasználását – részben lakóhelyüktől nem túl távollévő területeken – és a hadifogságba esett katonák mellett megindult a civilek „összegyűjtése és elhurcolása" is.

Az első ilyen cselekményekre Észak-Erdélyben és főleg a kárpátaljai területeken került sor. Utóbbi esetben nem kevés politikai szándék is szerepet játszott/játszhatott a lépések megtételében, hiszen a területre – amely a trianoni békediktátum következtében a létrejövő Csehszlovák államhoz került, majd 1939. március 18-a után ismét Magyarország részét képezte – a sztálini Szovjetunió (is) igényt tartott, s mint kiderült „az ott élők döntő többsége a Szovjetunióhoz való csatlakozás híve volt." (Az 1945 tavaszán már éledező benesi csehszlovák adminisztráció Kárpátalján megjelent képviselői rövid és eredménytelen kísérlet után befejezték tevékenységüket, feladták a kilátástalannak tűnő „harcot.")

A Szovjetunió által megfogalmazott cél egyébként egyértelmű volt: mindazoknak, akik a Szovjetunióba kerülnek, a lerombolt ország helyreállításában kell „közreműködniük." Út-, vasút- és hídépítés, bányaművelés, mezőgazdasági munka és minden elképzelhető tevékenység várt az elhurcoltakra. A hadifogságba kerültek és az elhurcoltak száma természetesen nagyon nehezen határozható meg, de Stark Tamás és más kutatók is úgy vélik, hogy a Szovjetunióba került magyarok, illetve Magyarországról elhurcolt személyek száma összességében elérheti a hétszázezret, s közülük mintegy kétszázötvenezerre tehető a szülőföldjükre soha vissza nem tértek száma. Azaz ennyien veszítették életüket a fogolytáborokba történő szállítás során, a kényszermunkában, a fogságban.

Stark Tamás – amint azt fentebb már jeleztem– foglyokról és nem hadifoglyokról, illetve nem csak hadifoglyokról ír, s teszi ezt szerintem helyesen. Azért is fontos hangsúlyozni ezt, mert különbséget kell tenni a hadierő kötelékében szolgáltak, és a harcok következtében hadifogságba kerültek, és az elhurcoltak között, akik közül nem kevesen már elfogásukkor, illetve a Szovjetunióba történt szállításuk után, hadbírósági ítéletek következtében, elítéltekké is váltak. Ők lettek azok az elfogott, elhurcolt személyek, akik csak az 1950-es évek közepén térhettek vissza a Szovjetunióból ahol a döntő többségüket háborús bűnösként ítélték el a különböző

szovjet bíróságok és Magyarországra történt visszatérésük után még nem kevés szenvedés, megaláztatás várt rájuk.

Stark Tamás könyve kapcsán szólni kell arról is, hogy a szerző a fogságba kerülés különböző körülményeiről ugyanúgy beszámol, mint a különböző gyűjtő- és fogolytáborok belső életéről, a munkáról, az „ellátásról," a szovjetunióbeli tapasztalatokról. Nagyon helyesen – és az olvasó számár érthetően – vázolja fel a szovjet táborrendszert és tesz különbséget a különböző típusú táborok között. Az olvasó így megtudhatja, hogy nem minden tábor – pontosan a többségük nem – képezte a GULAG részét, de a tábori körülmények többnyire mégis azonosak voltak.

Az emlékezésekből, melyek közül nagyon sokat felhasznált munkájában a szerző, néha egy-egy emberibb pillanat is kiderül, őrről és őrzöttről egyaránt, de képet kaphatunk a mindennapok apró „örömeiről" is, amelyek nem egy esetben a túlélés reményét villantották fel a foglyok számára.

Úgy vélem, a könyv igazi értéke, hogy tudományos munka mivolta ellenére is, illetve azzal együtt, emléket állít azoknak a százezreknek, akik a második világháború áldozataiként szovjet fogságot kellett, hogy elszenvedjenek és azoknak is, akiknek az élete a szovjet táborok világában ért véget. Valamennyiük emlékének a megőrzése kötelességünk és nagyon fontos, hogy sorsuk alakulása, életük, szenvedésük mindannyiunk előtt ismert legyen. Ehhez segít hozzá bennünket Stark Tamás kitűnő könyve, amely a magyar történetírás egyik értékes alkotása és fontos, hogy megjelent!

Szakály Sándor

RAVASZ ISTVÁN (SZERK.)

EMLÉKEK A HADAK ÚTJA MENTÉN

Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2006, 304 p.)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum immár negyedik esztendeje bocsát útjára olyan kiadványokat, amelyek legnagyobbrészt munkatársai tollából születtek. A sorozat – most már bátran használhatjuk ezt a szót – első kötete a 2003. november 16-án, az intézmény 85. születésnapjára kiadott, annak történetét bemutató kötet volt, amit 2004-ben az 1914–1918-as Nagy Háborúról megjelentetett, majd 2005-ben az 1939–1945 közötti Totális Háborút feldolgozó kiadvány követett. S most, ismét csak a születésnapra időzítve, íme itt van a legújabb emlékkönyv.

A sorozat főszerkesztője, Dr. Holló József altábornagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, illetve a 2., 3., és e mostani kötet szerkesztője, dr. Ravasz István alezredes, a Hadtörténeti Múzeum tudományos titkára, a Hadisírgondozó Iroda korábbi vezetője mind 2004-ben, mind 2005-ben tudta, hogy nem állhat meg a világháborúkat feldolgozó emlékkönyvek kiadásával, hiszen nem csak a honvédek helytállása érdemli meg a bemutatást, de hősi halált halt bajtársaik emlékének megőrzése és ápolása is. A 2006-ban útjára bocsátott könyv mintáját egy 1938-as kiadvány képezte, amely a hősi emlékművek és a katonasírok közé kalauzolja el olvasóit.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 88. születésnapjára megjelenő kötet apropóját az adja, hogy a második világháborút követő hat évtizedben sorra jelentek meg a tudományos publikációk, elemzések, monográfiák, ám nem kerültek kiadásra az első világháborút követő két évtizedre oly jellemző emlékkönyvek. A most megjelenő emlékkönyv célja – e koncepció jegyében – tudományos ismeretterjesztő jelleggel a hősi halált halt vagy a háború következtében életüket vesztett magyar katonák emléke ébren tartásának bemutatása. S ez legalább olyan fontos, mint maguknak a háborúknak a feldolgozása. A kegyelet küldetés, amely hidat képez múlt és jövő, háború és béke, gyűlölet és megbékélés között. Miként

Pierre Teilhard de Chardin tanította: „Látni annyit tesz, hogy többnek lenni. A látás és a jóság fontosabb a bölcsességnél, s ennek felismerése már maga is bölcsesség."

Az emlékkönyv azonban még ennél is többet közvetít. Többet, hiszen – éppen a kölcsönös megbékélés és egymásra találás jegyében – más nemzetek Magyarország területén végső nyugalomra lelt katonái emlékének ápolását is bemutatja. S az érdekességek felvillantásával átfogó képet ad a katonai hagyományőrzésről is, amely egyre inkább elválaszthatatlan a kegyeleti tevékenységtől. S ha mindezzel a szerzői gárda tett valamit a hősi kultusz ápolásáért és annak átörökítéséért a következő generációknak, már érdemes volt belefogni a vállalkozásba.

Sajnos, Magyarország és a magyar nemzet embervesztesége a XX. század világháborúiban kiemelkedően magasnak bizonyult, így egyetlen kötetbe lehetetlen volna mindent beszorítani. S nem is biztos, hogy kellene: 2007. november 16-ára tehát, ha Isten is így akarja, következik a mostani emlékkönyv testvérkötete. Ami böngészés közben esetleg hiányérzetet okoz a Tisztelt Olvasóban, azt bizton keresheti majd a következő emlékkönyvben. Csupán egyetlen példát hadd említsünk: a magyar katonák központi temetőit a távoli Don-kanyarban és hadifogoly-emlékhelyeit a végtelen orosz területeken.

Az intézmény önerejéből megjelentetett emlékkönyv négy fő részből áll. Az első általános áttekintést nyújt e nemes küldetés kialakulásáról és fejlődéséről, a második rész a hazánk területén, a harmadik külországokban mutatja be a katonai vonatkozású emlékműveket és a katonasírokat, illetve az azokhoz kapcsolódó kultuszt, a negyedik pedig a hagyományőrzés területére kalauzol.

A kötet – miként a sorozat előző tagjai is – a főigazgató, Dr. Holló József altábornagy beköszöntőjével és bevezető tanulmányával indul. Ez utóbbi annak kifejtése, amit minden jóérzésű embernek magáévá kell tennie, itt Magyarországon és szerte a nagyvilágban egyaránt: a hősi halottak és a katonaáldozatok már nem ellenségek.

Az I. fejezet a hazai hadisírgondozás, a hősi emlékművek, a Hősök Emlékünnepe, illetve a katonai kegyelet és a katonai temetési rend történetét foglalja össze; áttekintést ad Magyarország veszteségéről és a hadifogságról a világháborúkban, a magyar veszteségi nyilvántartás, valamint a hadigondozás rendszeréről. Igaz, a veszteségekről és a hadifogságról a sorozat előző két kötetében is szó esett, ám egyfelől felvillantásuk nélkül egy kegyeleti jellegű emlékkönyv nem lehetne kerek egész, másfelől ez az a témakör, amelyről – többek között éppen a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, illetve a Nemzeti Kegyeleti és Emlékhely Bizottság kutatásai eredményeképp – egyetlen év alatt is újabb és újabb adatok kerülnek napvilágra.

Az olvasó az I. fejezetben nyerhet betekintést a katonai kegyelet szigillisztikájába, a Katolikus Tábori Püspökség, a Protestáns Tábori Püspökség és a Tábori Rabbinátus kegyeleti szolgálatába. Itt olvasható továbbá még két igen érdekes tanulmány és egy visszaemlékezés. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum két munkatársa megkísérli körüljárni a kérdést, hogy vajon megállapítható-e teljes bizonyossággal: ki volt a XX. század első, világháborús hősi halottja (mert hogy több adat szerint is bizony magyar katona volt). Egy külső szakértő a humanitás problematikáját boncolja a háborúban, a visszaemlékezést pedig egy olyan ember írta, aki – fiatal koránál fogva – nem volt ugyan katona, ám elvitték „málenkij robotra", s végül éveket töltött hadifogságban.

A II. fejezet temetőkről, emlékhelyekről, emlékművekről, egyéni sorsokról ad számot. Mindez természetesen válogatás, hiszen ha minden bekerült volna a kötetbe, amiről Magyarország területén – teljes joggal – írni lehetne, akkor most egy forgathatatlanul vastag emlékkönyv húzná le az olvasó kezét. A temetők közül találkozhatunk a szolnoki, a szombathelyi és a kaposvári katonatemetővel, valamint az ostffyasszonyfai hadifogoly-temetővel. Az emlékhelyek sorában ott áll a kaposvári hősök temploma, amely egyedülálló Hazánkban, továbbá Tapolca és Salgótarján emlékhelyei. Ez utóbbi szerzője egy – a tanulmány készítésekor még – elsős gimnazista, ami önmagában is figyelemre méltó, hiszen írása tanúsága a történelmi távlatnak: van, aki saját élményei alapján, érzelmektől sem mentesen emlékezik a múltra, ám a jövő reményteli történészpalántái számára ugyanazok az események már „csupán kutatási terepet" jelentenek, amelyekről objektív írást igyekeznek alkotni. S hogy kinek van igaza? A történelmi távlat dönti majd el.

Az előbbi csoportba tartozik a magyarországi második világháborús hadifogolytábor-

emlékhelyeket bemutató tanulmány, majd következnek az emlékművek Debrecenben, Makón és környékén, valamint Délnyugat-Zalában. Az egyéni sorsokból három példán keresztül kap ízelítőt az olvasó: találkozhat egy repülőtiszt két utolsó útjával, egy hosszú ideig ismeretlen katonasír azonosításával a hidegpataki erdészháznál, továbbá a határőr hősök emlékezetével.

A III. fejezet Nyugat-Galícia, Olaszország, Szlovénia, Kárpátalja, a Felvidék, Erdély és a Délvidék tájaira kalauzolja az olvasót. Az egyes tanulmányok a lengyelországi első világháborús katonatemetőket, az olasz hadszíntéren lévő magyar és a magyarországi olasz temetőket mutatják be, valamint a magyar katonai emlékhelyeket a szlovén hegyekben, a kuruc kor emlékeit és a vereckei ezredéves emlékművet Ukrajnában, a magyar emlékhelyeket a Garam és az Ipoly alsó folyásánál, a hadisírok gondozását a Szlovák Köztársaságban, a magyar katonai emlékeket Erdélyországban, valamint a délvidéki első világháborús magyar katonatemetőket és -szobrokat – és mindezek hányatott sorsát.

Ebben a fejezetben is olvashatók olyan tanulmányok, amelyek – tematikai okból – ide soroltattak ugyan, ám elütnek a fejezetben szereplő írások általános hangvételétől. A „Jó lenne már egy kis béke..." egy, az olasz fronton hősi halált halt magyar tartalékos tiszt életét és sorsát mutatja be levelezésének tükrében. Külön jelenik meg egy nemzetközi kegyeleti megemlékezés története Szlovéniában, a magyar haditengerészek emlékezete, s végül, de nem utolsó sorban a magánszféra részvétele a kegyeleti tevékenységben.

A IV. fejezetben szó esik a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szerepéről a katonai hagyományőrzésben, majd egy korszakokon átívelő tanulmánysorozat következik a magyarországi katonai hagyományőrzés és a kegyelet kapcsolatáról: a török világ, a kuruc-kor, a napóleoni háborúk időszaka, az 1848–1849-as forradalom és szabadságharc, a „jó öreg" monarchia kora után a két világháború katonai hagyományőrzése zárja a sort. „Csemegeként" a fejezet végére került egy olyan tanulmány, amely egy alföldi gyalogezred emlékhelyeit és az ahhoz kapcsolódó katonai hagyományőrzést mutatja be.

A kötet szöveges része utószó helyett Viszszaváróval zárul, hiszen – miként említettük – a sorozatszerkesztő, s szerkesztő és a szerzői gárda feltett szándéka az emlékkönyv-sorozat folytatása. Legvégül következnek a színes mellékletek, 32 oldalon.

Az egyes fejezetek alcímei – miként a könyvsorozat előző két tagjánál is – versidézetek. Olyan kiragadott sorok, amelyek mintegy rezüméjét adják az adott fejezetet alkotó tanulmányok összesített tartalmának, vagy inkább mondanivalójának. Talán nem érdektelen néhány szót szólni e versek alkotójáról is.

Ravasz István 1938-ban látta meg a napvilágot Makón. A család a második világháború utolsó esztendejében Salgótarjánban telepedett meg. István ott végezte középiskolai tanulmányait, a Madách Imre Gimnáziumban. Az irodalmat kedvelő fiú gondolatait, érzelmeit rímekbe faragta. Szűkebb pátriájában már gyerekemberként ismertté vált. S miről is írhatott egy gimnazista? Szerelemről, leányokról, barátokról, erdők-mezők illatáról, a kócos szél csókjáról a gallyakon. Néhány versében azonban a ború is feltűnt: abban a bizonyos utolsó háborús esztendőben két kishúga vált az esztelen pusztítás áldozatává...

Érettségi után felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, s szeptemberben már mint magyar–történelem szakos diák költözött az Eötvös Kollégiumba. Élte volna az egyetemisták életét, ám közbeszólt a történelem, 1956. Mint oly sokan, ő is belevetette magát a forradalom forgatagába, sorra születtek az események hevében fogant költeményei. A család azonban úgy döntött, hogy hazahívja őt. Két gyermeküket már elvesztették, s ez az érv Istvánra is hatott: október végén hazaköltözött, de türelmetlenül várta, mikor mehet vissza Budapestre, hogy folytathassa tanulmányait. A sors azonban közbeszólt.

December 8-án Salgótarjánban a helyi munkástanácsok szervezésében tüntetés kezdődött, s a tömeg a megyei rendőr-főkapitányság és a megyei tanács épülete elé vonult. Szerencsétlen véletlen, hogy a szenet éppen aznap reggel szállították a rendőr-főkapitánysággal éppen szemben lakó családnak: István és bátyja, Dezső szórta be a kicsiny pinceablakon. A tüntetőkre leadott sortűz egyik lövedéke éppen szíven találta Istvánt. Élt 18 és fél évet, írt 180 verset.

Noha nem vett részt a tüntetésben, s a sortűz vétlen áldozata volt, irodalmi munkásságáról évtizedeken át hallgatni kellett – hiszen megénekelte a forradalmat. Verseskötetét, Levél címmel, 1999-ben jelentette meg a Ba-

golyvár Könyvkiadó. 2002-ben halálának helyén emléktáblát avattak, az egykori Alma Mater, a Madách Imre Gimnázium pedig 2001-ben felújíttatta sírkövét a városi temetőben, és útjára indította az azóta évente megrendezésre kerülő Ravasz István szavalóversenyt, melyen a költő unokaöccse, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum emlékkönyveinek szerkesztője is tagja a zsűrinek. Innen hát az idézetek; közülük talán a második fejezet előtt álló adja vissza a legjobban a most kiadott emlékkönyv mondanivalóját:

„Mert csönd maradt csak, hallgatag magány,
s ha jön talán tavasz a tél után:
számomra nincs már szerelem..."

Négyesi Lajos

KRÓNIKA

KOVÁCS ZSOLT

JEAN BÉRENGER ELŐADÁSA TURENNE MARSALLRÓL A HADTÖRTÉNETI INTÉZETBEN

Jean Bérenger 2006. szeptember 21-én a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Tóth Ágoston termében a XVII. század nagy francia hadvezéréről, Turenne marsallról tartott előadást. Az előadáson magyar történészek mellett megjelentek tanítványai és a francia nagykövetség munkatársai is. Díszletül az asztalra kitett műve szolgált: A Habsburg Birodalom története, 1279–1918.

A neves francia történész előadása során a következőket mondta el: Turenne marsall (Henri de la Tour d'Auvergne, vicomte de) 1611. szeptember 11-én Sedanban született, és 1675. július 27-én, Baden mellett halt meg. Ágyúgolyó végzett vele a Montecuccolival vívott harcban. Az ancien régime egyik legnagyobb hadvezére, Napóleon előfutára volt; XIV. Lajos Saint-Denis-ben temettette el, Napóleon átvitette az Invalidusokba. Arisztokrata, karrierista katona volt, udvari főnemes és külhoni herceg. (A „külhoni herceg" titulus a királyi hercegek és a hercegek között helyezkedett el.) Ősi nemesi családból származott, apja IV. Henrik bajtársa, a hugenotta Henri de Bouillon marsall volt, aki előnyös házasságával tovább növelte birtokait. Apja első felesége, Charlotte de la Marck halála után megörökölte Sedan és Bouillon hercegségét, majd házasságot kötött Nassaui-Óraniai Erzsébettel, I. Óraniai Vilmos leányával. E házasságból született Henri de la Tour d'Auvergne, a későbbi híres hadvezér, aki, Óraniai Vilmos unokája lévén, számos protestáns családdal került rokonságba Mivel már 11 éves korában árvaságra jutott, és második fiúként csak szerény birtokokat örökölt, egyházi pályára nem léphetett, csak a katonai karrier maradt előtte nyitva. Halálakor azonban már gazdag embernek volt mondható: mintegy kétmillió livre vagyonra tett szert királyi kegydíjak és különböző pénzügyi tranzakciók révén. (Ez az összeg megfelel XIV. Lajos miniszterei átlagos vagyonának, de elenyésző például Richelieu negyvenmilliójához képest – Mazarin-nak még ennél is több volt, szinte felbecsülhetetlen.)

Turenne nevelését apja Sedanban egy kálvinistára és egy szileziai származású protestáns humanista nevelőre bízta. Tizennégy éves korában lépett be a hadseregbe. Párizs egyik legnevesebb katonai akadémiájára került, ahol alapos gyakorlati és elméleti képzésben részesült (vívás, lovaglás, matematikai, nyelvi ismeretek stb.). Először nagybátyja alatt, Hollandiában is teljesített katonai szolgálatot. 25 évesen XIII. Lajos kinevezte vezénylő ezredesnek, 1633-ban pedig egy ezredet adott a parancsnoksága alá Piemontban. Ezzel végleg a francia király szolgálata mellett döntött, noha holland rokonsága révén Hollandiában is komoly katonai karriert futhatott volna be. Erős volt benne a karriervágy. Bár hithű protestáns volt, La Vallette kardinális közvetítésével gyorsan Richelieu bíboros közvetlen környezetébe került. 1643-ban már marsalli kinevezést kapott. Kinevezésében komoly szerepet játszott barátja, Mazarin: hiába áskálódott ellene bátyja, a bíboros közbenjárására és Ausztriai Anna segítségével megkapta a régóta vágyott marsallbotot.

Gyakorlatilag az összes hadszíntéren megfordult, sohasem sebesült meg, a legyőzhetetlenség mítosza lengte körül; csak egyetlen egyszer érte sérülés, de az halálosnak bizonyult (egy Koch nevű tüzér lőtte meg). Katonáival közvetlen viszonyra törekedett, élelmezésüket pl. személyesen intézte. Tisztjei előmenetelére és képzésére külön odafigyelt. A veteránok is hamar elfogadták, katonái szinte apjukként tekintettek rá, noha szigorú fegyelmet tartott, és sokat követelt tőlük. Szabadságra csak nagyon ritkán ment.

Óvatos hadvezér volt, bizonytalan küzdelmekbe nem bocsátkozott. Condé herceghez hasonlóan a manőverekben hitt, az ostromháborút nem szerette. A hadrend felállításában Gusztáv Adolf követőjének számított. A gya-

logságot a középre helyezte, két oldalról páncélos nehézlovassággal erősítette meg. Nem törekedett az ellenséges hadsereg megsemmisítésére, de a menekülő ellenséget igyekezett a végsőkig legyengíteni, hogy tárgyalásra kényszeríthesse. Montecuccolival ellentétben csak kevés katonaelméleti munkát hagyott hátra. Fennmaradt viszont levelezése és megőrződtek – talán holland neveltetése következtében száraz stílusban írt – memoárjai. Művelt férfiú volt, jól tudott latinul, az ókori katonai szakírók műveit is jól ismerte.

Igazán a harmincéves háború végén esett át a tűzkeresztségen. 1643-ban a németországi francia csapatok főparancsnoki tisztét töltötte be. Hadserege a német hadszíntéren főleg weimari zsoldosokból, kisebb részben francia alakulatokból állt. 1644-ben Condé herceggel együtt elfoglalta Philippsburgot, a rajnai átkelés fontos stratégiai pontját. (Sajnos mára az erődből már semmi nem maradt.) 1645-ben, ugyancsak Condéval és a szász-weimari herceggel győzelmet aratott Nördlingennél. 1646-ban nagyszabású tervet nyújtott be Mazarinnak: a svédekkel együtt el szándékozta foglalni Bajorországot, a különbéke reményében a bajor választót le akarta választani szövetségeseitől. Mazarinnek azonban nem tetszett az ötlet, és Turenne-t a Németalföldre indította a spanyolok ellen, a bajor Miksa pedig tovább folytatta hadmozdulatait. 1648-ban a svéd Vrangellel döntő hadjáratot indított, amely Bajorországban győzelemmel zárult, az országot teljesen elfoglalták. Turenne Bécset is el akarta foglalni, de 1648. október 21-én megkötötték III. Ferdinánddal a münsteri békeszerződést, amely komoly francia sikernek volt tekinthető. A spanyolok azonban tovább folytatták a háborút.

A Fronde alatt Turenne elhagyta a király szolgálatát, és csatlakozott a lázadókhoz, 1651-ben azonban kibékült Ausztriai Annával és Mazarin-nal, és újra a Bourbonok rendíthetetlen híve lett. (A Fronde idején egyértelműen egyéni érdekeit helyezte előtérbe a király érdekeivel szemben.)

A francia-spanyol háborút végül Turenne fejezte be a franciák számára kedvező módon, az ellenségeskedést IV. Fülöppel az 1659-es pireneusi béke zárta le. A háború alatt minden hadszíntéren megfordult: a Németalföldön, Itáliában, Katalóniában, Mazarin-t még egy szövetségi szerződés megkötésére is rávette Cromwellel. A spanyolok elleni háború során, 1658-ban, a „dűnék csatájában"megverte a spanyolokhoz átállt Condét. Részt vett a devolúciós háború küzdelmeiben is.

Az 1672–1679-es hollandiai háború idején már 61 éves volt. 1675-ben, élete utolsó háborújában, Badenhez közel, egy ágyúgolyó oltotta ki az életét.

Turenne nem csak a század egyik legnagyobb hadvezére volt, hanem politikusként is jelentős szerepet töltött be. 1660-ban külön titulust kreáltak neki. Főmarsall, ún. „szupermarsall" lett és vezérkari főnök. A könnyűlovasság főezredese is volt. Miniszteri posztot is betöltött, a királyi tanácsban is helyet kapott, külügyi tárgyalásokon vehetett részt. Mazarin őt szánta utódának, ezt meg is ígérte neki, XIV. Lajos azonban Mazarin halála után nem nevezett ki többé első minisztert, ennek ellenére a királyi tanácsüléseken, ahol az állam legfontosabb katonai és külügyi döntéseit meghozták, Turenne rendszeresen helyet kapott. Családi és baráti kapcsolatai miatt különleges külügyi feladatokat is megoldott: külügyi szakértőnek tekintették. Barátai közé számíthatta a yorki herceget is, a későbbi II. Jakab angol királyt.

1651-ben, negyvenévesen nősült, Charlotte la Force-t vette feleségül, ám gyermekük nem született. Unokaöccsei örököltek utána, később mindkettőjükből marsall lett. Idős korában Turenne áttért a katolikus hitre, amivel hatalmas felzúdulást keltett protestáns körökben, amelyek pedig vezető szerepet szántak neki. Vélhetőleg nem karriervágyból térhetett át, hiszen elég későn szánta el magát erre a lépésre: áttérését hosszú elmélkedés előzte meg. Elhunyta nagyon sok embert felkavart, még maga XIV. Lajos király is meghatódott halála hírének hallatán, ami pedig nem volt rá jellemző. Párizsi lakóhelyén is gyászolták az emberek (a Marais negyedben lakott).

Turenne halála után azonban a király szakított a marsall által képviselt stratégiával. Offenzíva helyett, Louvois egyetértésével, a defenzív stratégiát és az ostromháborúkat részesítette előnyben.

Előadása végén Jean Bérenger válaszolt a hallgatói kérdésekre. Elmondta, hogy Franciaország különösen az északi határ mentén volt sebezhető, amelyhez Párizs igen közel fekszik. Vauban marsall hármas erődrendszere azonban jól védte ezt a határszakaszt. Ez az erődrendszer a mai napig látható. Egy másik kérdésre válaszolva kifejtette, hogy a francia

főtisztek között, Turenne-hez hasonlóan, számosan voltak protestánsok. Megtudhatta továbbá a hallgatóság, hogy XIV. Lajos kísérletet tett egy törzskar létrehozására, melynek révén adminisztratív módon irányíthatta volna az egész hadsereget. Ez utóbbival kapcsolatban még kutatások folynak.

Jean Bérenger előadása nagyon sok érdekességet tartalmazott a XVII. századi francia történelemmel foglalkozók számára.

Sajnálatos, hogy előadását viszonylag kevesen tisztelték meg, pedig személyében olyan történészről van szó, aki kiemelkedően érdeklődik Magyarország történelme iránt is. (Magyarországgal foglalkozó művei: Parlament et vie parlamentaire en Hongrie 1608–1918; a Sorbonne Documents sorozatban megjelentek a magyar diéták sérelmei 1655-től 1681-ig. 1975-ben az osztrák abszolutizmus pénzügyi politikájáról írt monográfiát. 1990-ben látott napvilágot a Habsburg Birodalom története, 1279–1918 című kötete, 2000-ben pedig a Tolerancia vagy vallásbéke Közép-Európában? (1415–1792) című munkája. Legújabb műve I. Lipóttal foglalkozik, az Osztrák hatalom meglapítója címmel.)

TULIPÁN ÉVA

HADVISELÉS A KÖZPONTI SZEKTORBAN, 1948–1968

Nemzetközi konferencia, Münster, 2007. március 22–23.

A hágai Holland Hadtörténeti Intézet és a potsdami Hadtörténeti Kutatóintézet együttműködésével, a Holland Tanulmányok Központja, a münsteri Westfälische Wilhelms-Universität, a NATO münsteri HQ 1 (Német/-Holland) Hadteste és Münster városa támogatásával megrendezett konferenciának a vesztfáliai német egyetemváros biztosított helyszínt.

A konferencia programjában a volt szovjet blokk országai közül – Németország mellett – az Orosz Föderáció képviseltette magát két előadással, a résztvevők pedig főként a szervező országokból és az angolszász nyelvterületről érkeztek. Noha a tanácskozás programjában a tematikai felosztás mellett – hadműveleti tervezés, hírszerzés, logisztikai tervezés és előkészítés, a nagyhatalmak viszonya a középső szektorhoz, a NATO Északi Hadseregcsoportja és a kettéosztott Németország helyzete a két szemben álló katonai szövetségben – hangsúllyal szerepelt a megosztott Európa mindkét térfelének hadtörténete, a korabeli NATO és a volt Varsói Szerződés (VSZ) katonai szövetségei történetének bemutatása a tárgyalt korszakra vonatkozóan. Ez akkor is igaz, ha a konferencia során végig érezhető volt – az előadók hangsúlyozták is –, hogy a Varsói Szerződés történetében (a nyugati katonai szövetséghez viszonyítva) számtalan feldolgozatlan, vagy kevéssé feldolgozott terület mutatkozik, az átfogó vizsgálathoz nemzetközi összefogás szükséges, amelyben kívánatos volna valamennyi volt VSZ tagország részvétele.

Az alábbiakban a tanácskozáson elhangzott gondolatokat és az előadók által jelzett, vagy az igen aktív hallgatói részvétellel zajló viták során felmerült kérdéseket, problémákat szeretném röviden összefoglalni. „A központi szektor, mint hadszíntér" címmel tartott nyitó előadásában *Lawrence S. Kaplan,* a kenti Állami Egyetem és a Georgetown Egyetem nagy tekintélyű professzora Európa katona megosztottságának állandósulását, annak a brüsszeli egyezménytől (1948) a NATO megalakulásán (1949) és Nyugat-Németország felvételén (1955) keresztül a VSZ megalakulásáig (1955) tartó lépéseit foglalta össze, valamint a létrejött két katonai blokk közötti valódi konfliktushelyzeteket tekintette át. Ez utóbbiak közé sorolta az első berlini válságot és a prágai tavasz eseményeit. A legforróbb krízishelyzetként a kubai rakétaválságot emelte ki, amely megmutatta, hogy az atomfegyver nem vethető be, mivel alkalmazása használójára is veszélyt jelentene.

A konferencia hozadékait összefoglaló előadásában *Gregory W. Pedlow,* a Szövetséges Haderők Európai Főparancsnoksága (SHAPE)

Történeti Hivatalának vezetője visszatért erre a problémára, kiemelve, hogy a kubai válság után a NATO egyre inkább úgy látta: „a nukleáris háború megnyerhetetlen," és a 60-as évek második felére kikristályosodó „rugalmas reagálás" keretében egyre inkább a hagyományos hadviselés eszközeire helyeződött a hangsúly. Ugyanakkor a nukleáris egyensúly fenntartását, elrettentés céljából, továbbra is létfontosságúnak tekintették.

Donald C. Carter, az Egyesült Államok Hadserege Hadtörténeti Központjának munkatársa az 1960-as évek közepétől az atomfegyverrel szemben az amerikai hadseregben is érezhető növekvő szkepticizmus okát a második világháborúban a felső katonai vezetésben szolgáló generáció nyugdíjba vonulásában látta: a következő generáció már óvatosabban közelített a kérdéshez, amelyet a nyugatnémetek is örömmel fogadtak. A nyugatnémetek kezdettől fogva ellenérzésekkel viseltettek az atomfegyverek alkalmazása iránt, mivel egy esetleges háború, nagy valószínűséggel, éppen a német területeken zajlott volna. A konferencia több előadója egyetértett abban, hogy a fegyverkezési verseny paradox módon éppen az atomfegyverek alkalmazhatatlanságának felismerése *után* kezdődött. Mint *Gregory W. Pedlow* hangsúlyozta, a hidegháború „az a háború volt, amely szerencsés módon soha nem történt meg", ám amelynek fenyegetését mindkét fél halálos komolysággal átérezte.

A távollévő *Viktor A. Gavrilov,* a moszkvai Hadtörténeti Intézet Külföldi Hadtörténeti Részlegének vezetője a konferenciára eljuttatott előadásában annak a nézetének adott hangot, hogy az Egyesült Államok csak azért nem indított háborút Európában, mert a Szovjetunió erős csapatokat állomásoztatott Közép-Európában.

Jan Hoffenaar, a Holland Hadtörténeti Intézet munkatársa a VSZ hírszerzéséről szóló előadásában kiemelte: a keleti szövetségben az a meggyőződés uralkodott, hogy a háború az „imperialisták" támadásával kezdődik majd. 1963-ra a STASI kiderítette, hogy a NATO taktikát váltott (a már említett rugalmas reagálás keretében), amit a VSZ gyengeségként értékelt.

Matthias Uhl, a moszkvai Német Történeti Intézet fiatal munkatársa nagyszerű előadásában bemutatta, hogyan tolódott el a hangsúly a szovjet katonai tervezésben és felfogásban az 1950–60-as évek folyamán a területvédelemtől a totális nukleáris háborúra készülés irányába. 1957-ben Zsukov kelet-berlini titkos beszédében úgy vélte, hogy egy offenzíva esetén a szovjet csapatok a támadás második napján elérik a La Manche csatornát. Még az 1961-es „Burja" hadműveleti tervben is az áll, hogy a csapatoknak öt napon belül át kell kelniük a Rajnán (Bonn és Mannheim között), „a villám-hadművelet garantálhatja a győzelmet," ezért meglepetésszerű támadást kell végrehajtani, két nap leforgása alatt.

Kérdésként merült fel a vitában: a VSZ tagjai és a Szovjetunió valóban hittek-e abban, hogy a NATO fog először támadást intézni államaik ellen. Több hozzászóló ezt a korszak egyik kulcskérdésének minősítette, a választ azonban korántsem ítélték könnyen eldönthetőnek. *Torsten Diedrich,* a potsdami Hadtörténeti Kutatóintézet munkatársa szerint az agresszív NATO-kép egyik funkciója az volt, hogy annak segítségével lehessen egyben tartani a VSZ szövetségét.

A kutató emellett csatlakozott *Matthias Uhl* álláspontjához, rámutatva, hogy az 1960-as évek előrehaladtával egyre inkább támadó felfogású haditervek készültek a VSZ keretében. Ennek megfelelően a keleti blokk legjelentősebb logisztikai hálózata a kelet-német területeken épült ki, ahol az úthálózatra és távközlési eszközökre fordított beruházások 70 %-át háborús célokra fordították.

A megosztott Németország történetét tárgyaló rész vitájában a konferencia legdrámaibb kérdése fogalmazódott meg: vajon milyen szerepe volt a nemzeti érzelmeknek a hidegháború időszakában, megtámadta volna-e az egyik Németország a másikat, és ha igen, engedelmeskedtek volna-e a hadsereg tagjai. A potsdami intézet két munkatársa – a nyugatnémet történelmet kutató *Helmut R. Hammerich,* és a keletnémet területekkel foglalkozó *Thorsten Diedrich* – véleménye megegyezett az igenlő válaszban: a katonákat úgy képezték ki, hogy ne kérdőjelezzék meg az adott parancsot. Ugyanakkor ebből a szempontból különösen örvendetes, hogy a németeknek sohasem kellett a valóságban mérlegelniük e döntés súlyát.

A másik oldalról közelítve a kérdést, több előadás során – többek között VSZ döntéseinek erőteljes központosítottsága kapcsán – felvetődött, hogy a Szovjetunió és szövetségesei valóban képesek lettek volna-e villámtámadást végrehajtani a nyugat-európai terü-

letek ellen. *Richard J. Aldrich,* a Nottinghami Egyetem professzora szerint a NATO hírszerzése és ennek következtében a Nyugat meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió és a VSZ tagországok képesek végrehajtani egy esetleges gyors támadást. Ezt erősítették meg 1956, 1968 és különösen az izraeli Yom kippur-háború (1973) eseményei: az utóbbinál az egyiptomi–szíriai mozgósítás mechanizmusa a VSZ rendszeréhez hasonlóan működött, és igen gyors támadás kivitelezésére volt képes.

A program során, „pihenésképpen," a résztvevők megtekintették a münsteri városházának azt a termét, amelyben a közép-európai régió fejlődési irányát évszázadokra meghatározó 1648-as vesztfáliai békét kihirdették.

A gyönyörű, gótikus terem története szimbolikusan kapcsolódik a konferencia témájához, hiszen a vesztfáliai béke, más korszakban, más vonatkozásokban, de Közép-Európa megosztottságát eredményezte – tovább erősítette a Német-Római Császárság széttagoltságát – csakúgy, mint a hidegháború évei.

Tisztelettel kérjük,
hogy adója egy százalékával
támogassa

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot
Adószámunk:
15701202-2-51

vagy

a Magyar Hadi Történetírást Támogató
Közhasznú Alapítványt
Adószámunk:
18071339-1-41

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND — Vörös János a M. Kir. Honvéd Vezérkar élén Magyarország német megszállásának időszakában (1944. április 19 – – 1944. október 16.) ... 3

SZÁMVÉBER NORBERT — A kontra kontrája. A komáromi páncélosütközet, 1945. január 6 – 22. ... 73

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ MÁRIA — Honvéd nevelőintézetek kettős irányítása a két világháború között ... 157

SALLAY GERGELY PÁL — Japán–magyar katonadiplomáciai kapcsolatok, 1938–1944 ... 183

BONHARDT ATTILA — Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok ... 203

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS — Hadtörténelmi példák felhasználása a katonai oktatásban ... 221

GERMUSKA PÁL — Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban az 1970-es, 1980-as években ... 233

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ILLÉSFALVI PÉTER – – SZABÓ PÉTER — A soproni 7. önálló huszárszázad harctéri naplói, 1942–1943 ... 247

SUBA JÁNOS — Nagyobb honvédségi építkezések helyzete 1943. január 31-én ... 315

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

MARTIN KORNÉL — A gimnáziumtól a Ludovikáig ... 329

SZEMLE

* * * — Von der Revolution zur Reaktion – Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49 *(Zachar Péter Krisztián)* ... 363

JOCHEN OLTMER (HRSG.) — Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges *(Balla Tibor)* ... 366

ANDREAS BIRKEN – – HANS-HENNING GERLACH — Atlas und Lexikon zum Ersten Weltkrieg. Band I-II. *(Balla Tibor)* ... 369

ALEXANDER GRUJOV — Puskaporos tavasz *(Ravasz István)* ... 371

STARK TAMÁS — Magyar foglyok a Szovjetunióban *(Szakály Sándor)* ... 375

RAVASZ ISTVÁN (SZERK.) — Emlékek a Hadak útja mentén, avagy hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés *(Négyesi Lajos)* ... 377

KRÓNIKA

KOVÁCS ZSOLT — Jean Bérenger előadása Turenne marsallról a Hadtörténeti Intézetben ... 381

TULIPÁN ÉVA — Hadviselés a központi szektorban, 1948–1968. Nemzetközi konferencia, Münster, 2007. március 22–23 ... 383

CONTENTS

STUDIES

LÓRÁND DOMBRÁDY — János Vörös, Chief of Staff of the Royal Hungarian Armed Forces in the Period of Hungary's German Occupation, 19 April to 16 October 1944 ... 3

NORBERT SZÁMVÉBER — Impeding a Counterattack. The Tank Battle of Komárom, 6–22 January 1945 ... 73

PUBLICATIONS

MÁRIA SZABÓ — Hungarian Military Schools under Dual Control in the Interwar Period ... 157

GERGELY PÁL SALLAY — The Military Aspects of Japanese-Hungarian Diplomatic Relations, 1938–1944 ... 183

ATTILA BONHARDT — Ferenc Kisbarnaki Farkas and the Available Archival Sources ... 203

WORKSHOP

LAJOS NÉGYESI — Quoting Military Historical Examples in Military Education ... 221

PÁL GERMUSKA — Development of Research and Western Licences in Hungarian Munitions Industry in the 1970s and 1980s ... 233

HISTORICAL SOURCES

PÉTER ILLÉSFALVI – – PÉTER SZABÓ — The Dispatches of the 7th "Sopron" Independent Hussar Squadron, 1942–1943 ... 247

JÁNOS SUBA — The State of Major Military Building Operations on 31 January 1943 ... 315

MEMOIRS

KORNÉL MARTIN — From the Grammar School to the Military College ... 329

REVIEW

* * * — Von der Revolution zur Reaktion – Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49 *(PéterKrisztián Zachar)* ... 363

JOCHEN OLTMER (ED.) — Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges *(Tibor Balla)* ... 366

ANDREAS BIRKEN – HANS--HENNING GERLACH — Atlas und Lexikon zum Ersten Weltkrieg. Band I–II. *(Tibor Balla)* ... 369

ALEXANDER GRUJOV — A Tense Spring *(István Ravasz)* ... 371

TAMÁS STARK — Hungarian Prisoners in the Soviet Union *(Sándor Szakály)* ... 375

ISTVÁN RAVASZ (ED.) — Memories along the Triumphal Way – Military History, Tribute and Traditions *(Lajos Négyesi)* ... 377

CHRONICLE

ZSOLT KOVÁCS — A Lecture by Jean Bérenger on Marshal Turenne in the Institute of Military History ... 381

ÉVA TULIPÁN — Warfare in the Central Sector, 1948–1968. International Conference, Münster, 22–23 March 2007 ... 383

TABLE DES MATIERES

ETUDES

LÓRÁND DOMBRÁDY — János Vörös, chef d'état-major de l'armée royale hongroise lors de l'occupation allemande de la Hongrie (19 avril 1944 – – 16 octobre 1944) 3

NORBERT SZÁMVÉBER — Le contre du contre. La bataille blindée de Komárom, 6–22 janvier 1945 73

PUBLICATIONS

MÁRIA SZABÓ — La double administration des écoles militaires «honveds» entre les deux guerres mondiales 157

GERGELY PÁL SALLAY — Relations de diplomatie militaire entre le Japon et la Hongrie, 1938–1944 183

ATTILA BONHARDT — Ferenc Kisbarnaki Farkas et les documents d'archives disponibles 203

ATELIER

LAJOS NÉGYESI — Exploitation d'exemples d'histoire militaire dans l'enseignement militaire 221

PÁL GERMUSKA — Recherche et développement et des licences occidentales dans l'industrie militaire hongroise au cours des années 1970 et 1980 233

PUBLICATIONS DE SOURCE

PÉTER ILLÉSFALVI – –PÉTER SZABÓ — Les journaux de guerre de la 7e compagnie indépendante de hussards de Sopron, 1942–1943 247

JÁNOS SUBA — État des principales constructions militaires le 31 janvier 1943 315

MEMOIRES

KORNÉL MARTIN — Du lycée à l'Académie militaire Ludovika 329

REVUE

* * * — Von der Revolution zur Reaktion – Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49 *(Péter Krisztián Zachar)* 363

JOCHEN OLTMER (HRSG.) — Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges *(Tibor Balla)* 366

ANDREAS BIRKEN – HANS- -HENNING GERLACH — Atlas und Lexikon zum Ersten Weltkrieg. Band I–II. *(Tibor Balla)* ... 369

ALEXANDER GRUJOV — Printemps explosif *(István Ravasz)* 371

TAMÁS STARK — Prisonniers hongrois dans l'Union soviétique *(Sándor Szakály)* 375

ISTVÁN RAVASZ (RED.) — Mémoires sur la route des Armées ou bien Histoire militaire, recueillement et le respect des traditions *(Lajos Négyesi)* 377

CHRONIQUE

ZSOLT KOVÁCS — Conférence de Jean Bérenger sur le maréchal Turenne à l'Institut d'Histoire militaire 381

ÉVA TULIPÁN — La guerre dans le secteur central, 1948–1968. International conférence, Münster, 22–23 mars 2007 383

INHALT

STUDIEN

LÓRÁND DOMBRÁDY — János Vörös an der Spitze des königl. ung. Honved-Generalstabs zur Zeit der Besetzung Ungarns durch die Deutschen, 19. April 1944 – 16. Oktober 1944 3

NORBERT SZÁMVÉBER — Das Kontra des Kontras. Die Panzerschlacht bei Komárom, 6 – 22. Januar 1945 73

MITTEILUNGEN

MÁRIA SZABÓ — Die doppelte Leitung der Honved-Militärschulen in der Zwischenkriegszeit 157

GERGELY PÁL SALLAY — Japanisch-ungarische militär-diplomatische Beziehungen, 1938–1944 183

ATTILA BONHARDT — Ferenc Kisbarnaki Farkas und die zur Verfügung stehenden Archivdokumente 203

WERKSTATT

LAJOS NÉGYESI — Die Verwendung von militärhistorischen Beispielen in der Militärausbildung 221

PÁL GERMUSKA — Forschung und Entwicklung, sowie westliche Lizenzen in der ungarischen Kriegsindustrie in den 1970er und 1980er Jahren 233

QUELLENPUBLIKATIONEN

PÉTER ILLÉSFALVI – – PÉTER SZABÓ JÁNOS SUBA — Die Tagebücher der 7. selbständigen Husarenkompanie von Sopron vom Kriegsschauplatz, 1942–1943 247
Die Situation größerer Bauarbeiten bei der Honved-Armee am 31. Januar 1943 315

ERINNERUNGEN

KORNÉL MARTIN — Vom Gymnasium bis zum Ludoviceum 329

RUNDSCHAU

* * * — Von der Revolution zur Reaktion – Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49 *(Péter Krisztián Zachar)* 363

JOCHEN OLTMER (HRSG.) — Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges *(Tibor Balla)* 366

ANDREAS BIRKEN – HANS-HENNING GERLACH — Atlas und Lexikon zum Ersten Weltkrieg. Band I–II. *(Tibor Balla)* 369

ALEXANDER GRUJOW — Schießpulver-Frühling *(István Ravasz)* 371

TAMÁS STARK — Ungarische Gefangene in der Sowjetunion *(Sándor Szakály)* 375

ISTVÁN RAVASZ (RED.) — Erinnerungen entlang des Kriegspfades, oder Militärgeschichte, Pietät und Traditionspflege *(Lajos Négyesi)* 377

CHRONIK

ZSOLT KOVÁCS — Der Vortrag von Jean Bérenger über Marschall Turenne im Institut für Militärgeschichte 381

ÉVA TULIPÁN — Kriegführung im Zentralsektor, 1948–1968. Internationale Konferenz, Münster, 22–23 März, 2007 383

СОДЕРЖАНИЕ

	СТАТЬИ	
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Янош Вереш во главе Генерального Штаба Венгерской королевской хонведской Армии в период немецкой оккупации Венгрии (с 19 апреля по 16 октября 1944 года)	3
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Контра контры. Танковая битва при Комароме. 6–12 января 1945 года	73
	СООБЩЕНИЯ	
МАРИЯ САБО	Двойственное руководство хонведскими военными училищами в период между двух мировых войн	157
ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	Японско-венгерские военно-дипломатически отношения в период с 1938 по 1944 гг.	183
АТТИЛА БОНХАРДТ	Ференц Кишбарнаки Фаркаш и имеющиеся в распоряжении архивные дрокументы	203
	МАСТЕРСКАЯ	
ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ	Использование военно-исторических примеров в военном обучении	221
ПАЛ ГЕРМУШКА	Исследования, развитие и западные лицензии в венгерской военной промышленности, 1973–1983 гг.	233
	ИСТОЧНИКИ	
ПЕТЕР ИЛЛЕШФАЛВИ – – ПЕТЕР САБО	Дневники с полей сражений шопронской 7 отдельной гусарской роты, 1942–1943 гг.	247
ЯНОШ ШУБА	Состояние строительства более крупных военных объектов на 31 января 1943 года	315
	МЕМУАРЫ	
КОРНЕЛЬ МАРТИН	От гимназии до Людовики	329
	ОБЗОР	
* * *	Von der Revolution zur Reaktion – Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. *(Петер Кристиан Захар)*	363
JOCHEN OLTMER (HRSG.)	Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges *(Тибор Балла)*	366
ANDREAS BIRKEN – HANS--HENNING GERLACH	Atlas und Lexikon zum Ersten Weltkrieg. Band I–II. *(Тибор Балла)*	369
АЛЕКСАНДЕР ГРУЙОВ	Весна с запахом пороха *(Иштван Равас)*	371
ТАМАШ ШТАРК	Венгерские военнопленные в Советском Союзе (*Шандор Сакай)*	375
ИШТВАН РАВАС (РЕД.)	Память вдоль путей прохождения войск. Военная история, отдание почестей погибшим и сохранение традиций. *(Лайош Недьеши)*	377
	ХРОНИКА	
ЖОЛЬТ КОВАЧ	Доклад Жана Беренгера о маршале Тюренн в Военно-Историческом Институте Венгрии	381
ЕВА ТУЛИПАН	Ведение войны в центральном секторе, 1948–1968. Интернациональная конференция, Мюнстер, 22–23 марта 2007 г.	383

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr. 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 500,– Ft

E számunk tartalmából

„Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a katonapolitika osztályon 1945 novemberében tett vallomásában kifejtett véleménye Vörös János vezérezredesnek, akkori honvédelmi miniszternek a háború alatti szerepéről lesújtó volt. Kihallgatói örömmel hallgatták az elmarasztaló szavakat, hiszen Vörös tudtán kívül már maga is megfigyelésük alatt állt...

Szombathelyinek ez a személyes ellenszenven alapuló megnyilvánulása egyik döntő meghatározója volt a Vörös háború alatti szerepéről kialakult képnek. Egy merőben más Vörös Jánost ismerünk meg belőle, mint amilyennek ő magát 1945 előtt és után tudta és láttatni akarta... Szembesítve az őt németbarátsággal, szélsőjobboldali szimpátiával és az ezekre épített céltudatos karrierista törekvésekkel vádoló, elfogult véleményekkel, valamint a rendelkezésre álló dokumentumokkal, megkíséreljük objektíven bemutatni a kétségkívül karriervágy orientálta, a kudarcot nehezen viselő Vörös János 1944. évi tevékenységét a M. Kir. Honvéd Vezérkar élén."

(Dombrády Lóránd: Vörös János a M. Kir. Honvéd Vezérkar élén Magyarország német megszállásának időszakában, 1944. április 19 – 1944. október 16.)

„Amikor a komáromi páncélosütközet véget ért, a »Konrad 3« hadművelet nyomán kialakult harmadik székesfehérvári páncéloscsata már teljes intenzitásában tombolt. A Dunától északra azonban átmeneti nyugalom állt be, noha a vidéket elborította az elmúlt hetek harcainak minden borzalma. Ahogy ezt egy szemtanú megélte:

»A lakosságot pedig kivezényelték az elesettek temetésére. De temetni nem lehetett a januári télben. Így, mint a hasábfát szokták, ölekbe rakták az elesetteket. Szénné égett emberi testek, emberi testrészek hevertek szanaszét: itt egy kéz, ott egy láb tanúskodott a háború borzalmairól... Ez a látvány tett pontot – részemről – a januári szovjet támadás végére.«"

(Számvéber Norbert: A kontra kontrája. A komáromi páncélosütközet, 1945. január 6–22.)

„Az utóbbi hónapokban heves indulatokat váltott ki egy egykori tábornok, kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes (1892–1980) rehabilitálásának kérdése. Az üggyel kapcsolatban a sajtóban és az elektronikus médiában számos igazság, féligazság és téves állítás jelent meg, illetve hangzott el. Írásomban a levéltárakban található adatok alapján szeretném bemutatni, mi áll róla a korbeli dokumentumokban, hogyan vélekedtek felőle kortársai, személyes és politikai ellenfelei, végül, miként ír önmaga saját tevékenységéről, cselekedeteiről."

(Bonhardt Attila: Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok)

120. ÉVFOLYAM 2007. JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Gáll Erwin
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi sír- és szórvány-fegyverleleteinek elemzése

B. Szabó János
Az Árpád-kor csatái a steppei népek hadviselésének tükrében

Antonín Kalous
Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége

Vita a hadtörténet-írásról

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

120. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2007. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán PhD, levéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, egyetemi oktató, Szegedi Tudományegyetem; *B. Szabó János* PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Csicsely János* grafikus, Hadtörténeti Múzeum; *Gáll Erwin* régész, a Román Tudományos Akadémia „Vasile Pârvan" Régészeti Intézetének munkatársa (Bukarest); *Gyáni Gábor* a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tudományos tanácsadó, MTA Történettudományi Intézet; *Halmágyi Miklós* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Hermann Róbert* PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Kalous, Antonín,* PhD, egyetemi adjunktus, Katedra Historie, Filozofická Fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc; *Kiss Atilla* ásatási technikus, Tolna Megyei Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd; *Kondacs Julianna* egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Marton Szabolcs* PhD, ösztöndíjas kutató, Történeti Segédtudományok Tanszéke, Szegedi Tudományegyetem; *R. Várkonyi Ágnes* akadémikus; *Szabados György* PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár Magyar Medievisztikai Kutatócsoport; *Töll László* őrnagy, főmuzeológus, fegyvertörténész, Hadtörténeti Múzeum; *Tősér Márton* PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Varga Szabolcs* főiskolai adjunktus, Pécsi Hittudományi Főiskola; *Veszprémy László* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet igazgatója

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2000,– Ft, negyedévre 500,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

GÁLL ERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG X–XI. SZÁZADI SÍR- ÉS SZÓRVÁNY-FEGYVERLELETEINEK ELEMZÉSE

Bóna István emlékére

A régészetileg feltárt vagy feltárható sír az elhalt személy vagy személyek földi maradványainak foglalata, a sírban talált mellékletek összessége azonban egyértelműen az eltávozottnak a gyászolók általi ábrázolása, bemutatása.[1] Egyértelmű, hogy a gyászoló család vagy csoport, közösség a legjobb fényben, legnagyobb dicsőségében akarja/akarta „bemutatni" a hozzátartozóját, miközben utolsó útjára kíséri/kísérte. Következésképpen a halott mellett talált „mellékletcsomag" elsősorban a gyászolók gazdasági potenciálját, jómódját, presztízsét, befolyását hivatott inkább jelezni és nem feltétlenül az elhunyt személy társadalmi pozícióját/helyzetét, avagy rangját. Természetesen tagadhatatlan, hogy szoros kapcsolat állhatott fenn e két helyzet között, de ez korántsem volt és maradt törvényszerű a napjainkig is.

Ugyanakkor, ami egyértelműen meghatározza a mellékletek sírba helyezését, az – a család, a közösség és ezáltal az egyén fontosságának fitogtatása mellett – a személy felvállalt és elfogadott nemisége (gender), amit nem feltétlenül kell/lehet kapcsolatba hozni az elhunyt biológiai nemiségével. Ehhez kapcsolható még természetesen az illető életkora is.

Az első pillantásra a honfoglalás kori temetők sírjaiba temetettek nemiségét (és nem nemét, vagyis biológiai szexualitását) klasszikusan a fegyveres férfiak, illetve az ékszeres nők csoportjába sorolhatnánk. Azonban ez távolról sincs így, hiszen a viseleti elemeket, de még a fegyvereket sem lehet csak a férfi vagy a női nemiség specifikumának tartani. Ahogyan Sam Lucy is megjegyezte a Kelet-Yorkshire területén feltárt kora középkori angolszász temetkezésekről, a fegyveres férfi- és ékszeres női sírok mellett nagyon magas az úgynevezett „semleges," avagy melléklet nélküli sírok aránya.[2] A honfoglaláskor kutatása még nagyon távol van attól, hogy el tudja dönteni, tárgyalt korszakunkban mennyire és hogyan nyilvánult meg a nemi, illetve más típusú (etnikai, vagy vallási) identitás, de említhetjük akár az egyéb, pl. mesterséghez kapcsolódó identitásokat is, a harcosoktól, a kovácsokig.

Tagadhatatlan azonban, hogy a halotti szimbolikában, természetesen, a nőiesség inkább az ékszerek révén fejeződik ki, ellentétben a férfinemmel, amely a kora középkorban elsősorban a harc révén szerezte (és a középkor folyamán tartotta) meg presztízsét,

[1] Erről l. *Härke*, 2000.; *Parker Pearson*, 2000.

[2] *Lucy*, 1997. 150–168. o.

rangját és státusát, ezáltal a férfitemetkezésekben egyértelműen jelenik meg e státus megszerzésének tárgya, a fegyver.

Hogyan értékelhetők viszont például olyan sírok, amelyekből férfiak által használt tárgyak kerültek elő, ám az antropológiai vizsgálatok eredményeképpen kiderült, hogy női sírokról van szó? A későbbiekben erre bővebben is kitérünk.

A kutatástörténetről

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi fegyverleleteinek nagy része sírlelet, sőt elképzelhető, hogy a szórványleletek zöme is az volt. Ennek az anyagnak a monografikus feldolgozására a mai napig nem került sor. Magyar szakemberek, általában, már a XIX. század végétől[3] érintették a régiónkban előkerült fegyverleleteket, és a bukaresti Heitel R. Radu is foglalkozott néhány fegyver tanulmányozásával (a bukaresti intézetből leltári szám nélkül előkerült „normann" lándzsával,[4] illetve a Gyulafehérvári Múzeum Cserni-gyűjteményéből előkerült karoling karddal[5]); más dolgozatok keretében is több fegyvert közöltek,[6] azonban mindmáig nem készült összegző dolgozat a X–XI. század fegyverleleteiről.

A módszerről

Kutatásunk első és alapvető célkitűzése a tárgyak direkt vizsgálata volt, és az azokból összeállítható tipológia elkészítése, s csak másodsorban a fotók, illetve a jó vagy rossz, többé- kevésbé szubjektív rajzok felhasználása. Magyarán nem rajz-, hanem tárgytipológiát próbáltunk kidolgozni. Mondanunk sem kell, hogy e cél maradéktalan megvalósítása több szempontból is nehézségekbe ütközött, mert bár jelentős számú ismert tárggyal foglalkoztunk, ám különféle okok miatt sokukat nem sikerült közvetlenül tanulmányoznunk, és csak a nagyon szubjektív rajzokat használhattuk.

A kérdés megközelítése során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a IX. század végi, 895–96-os magyar honfoglalás után (természetesen ez a dátum régészetileg nem abszolutizálható) a fegyverek két csoportját kellene, legalábbis elméletileg, elkülönítenünk, amennyiben pontosan/pontosabban tudnánk keltezni:

I. az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság „premagyar," tehát a magyar honfoglalás előtti népességének fegyverzetét, illetve

II. az új hódítók, a magyar honfoglalók fegyverzetét.

A IX. században élt népesség fegyvereit azonban, ellentétben a honfoglalókéval, a temetkezésekből szinte egyáltalán nem ismerjük, csupán néhány szórványként előkerült példányról, illetve egyetlen temetőleletről van tudomásunk.

---

[3] *Nagy*, 1906. 129–135. o.; *Cs. Sebestyén*, 1932, 167–255. o.; *Kovács L.*, 1971. 81–108. o.; *Kovács L.*, 1980.; *Kovács L.*, 1994–95. 153–189. o.

[4] Amit a bukaresti régész csak feltételesen sorolt az erdélyi leletanyaghoz. Valószínűbb, hogy inkább az aldunai gyűjtőterületről került elő. *Heitel*, 1991. 245–248. o.

[5] A gyulafehérvári kardot később Pinter meggyőző érvelés során a IX. századi régészeti emlékek közé sorolta. *Heitel*, 1994–95. 430–431. o., 18. tábla, a, b.

[6] *Pinter*, 1999.

A fegyverzet általános jellegzetességei

A támadó fegyvereket fő jellegzetességeik szerint, illetve használatuk jellegéből fakadóan, többféle szempont alapján csoportosíthatjuk:

1. távolsági támadó fegyverek: íj, parittya, nyílpuska, bumeráng;

2. közelharcban használt támadó fegyverek: szablya, kard, lándzsa, balta.

Megemlítjük azonban, hogy egyes fegyverek, mint például a dárda, átmenetinek tarthatóak a távolsági és közelharci fegyverek között, hiszen bár közelharcban is használhatóak voltak, elsősorban mégis távolsági fegyverként tartják őket számon.

A támadó fegyvereket más szempont szerint is csoportosíthatjuk:

1. Több komponensből szerkesztett fegyverek. Ezek elsősorban távolsági fegyverek: íj és nyílvessző, parittya és lövedéke, nyílpuska és nyílvesszője, pisztoly vagy puska és golyója (valamint a modern fegyverek számtalan változata).

2. Egyetlen komponensből álló fegyverek. Ezek közé sorolhatóak olyan távolsági fegyverek, mint a bumeráng és a dárda, de főleg a közelharc fegyverei, a szablya, a kard, a lándzsa és a balta.

A X–XI. században a felsorolt fegyverkategóriáknál jóval kevesebb volt használatban. Távolsági fegyverként az íj, valamint az ehhez kapcsolódó nyílcsúcs ismert. A közelharci fegyvereknek ennél jóval szélesebb skáláját ismerték: szórványként, illetve temetkezésekből a szablya, a kard, a lándzsa, a hajítódárda és a különböző balták nagyon sokféle típusa és változata került elő.

IX. századi fegyverleletek

A fenti szempontok alapján a IX. századi Erdélyben két kultúrhatás fegyverzetét tudjuk elkülöníteni: a nyugati (karoling és morva hatásra utaló) fegyvereket, mint amilyen a szárnyas lándzsa, illetve a déli, balkáni jellegű fegyverzetet, például a lándzsás baltát.

Mind az első, mind a második kategóriát egy-egy példány képviseli. A frank szárnyas lándzsa Szászváros környékéről kerülhetett múzeumba,[7] míg a déli hatást az Acél (Ecel) község területén véletlenül talált balta mutatja.[8] Keltezésük azonban nagyon is kétséges: mindkét fegyver származhat az úgynevezett „premagyar" korszakból, de akár a már magyar korszaknak elkönyvelt X. századból is, legalábbis annak első feléből.[9]

A szárnyas lándzsának már az elnevezése is egyértelműen bizonyítja nyugati eredetét, (párhuzamai főleg a mai Magyarország dunántúli részeiről ismertek[10]), az acéli lándzsahegyű balta viszont egyértelműen a déli hatás jele.[11] Jelenleg tehát úgy tűnik, hogy ez a fegyvertípus dél felől érkezett az Erdélyi-medencébe.

---

[7] *Pinter*, 1998. 145–154.

[8] *Blăjan – Stoicovici*, 1980. 179–180. o., 1., 2. kép., 1.

[9] A nyugati hatást tükröző fegyveres leletekhez négy, különböző lelőhelyről előkerült sarkantyú is tartozhat. Legutóbbi összefoglalásuk, lényegesebb új eredmény nélkül, azonban annál több légből kapott ötlettel: *Madgearu*, 1994. 153–163. o.

[10] *Kovács L.*, 1971. 96–98. o., 9. ábra.

[11] Földrajzilag a legközelebbi párhuzama Bukarest-Văcăreşti telep szórványlelete, amelyet a kerámia és a

IX–X. századra keltezhető tegezleletet, amely egyáltalán nem idegen a magyarság hagyatékából sem, ismerünk a maroskarnai „A" temető 2. sírjából.[12] A temető későbbre keltezésében nagyon fontos szerepet játszik e 2. sír leletanyaga. A temetőrész közlői szerint a sír magyar honfoglalás kori „más etnikumú" harcosé, és ezt a véleményt osztotta mindeddig R. R. Heitel is, továbbá e sorok szerzője.[13] A sírban talált teljes lócsontváz, egy további ló- és egy szarvasmarha-koponya, illetve kecske-, illetve juhcsontok együttes jelenléte azonban a honfoglalás kori temetkezésekre egyáltalán nem jellemző.[14] Nagyon vitatható a sírból előkerült három líra alakú csat datálása is, amelyek alapján a sírt a X. századra keltezték, hiszen tudomásunk szerint eddig a Kárpát-medencében IX. századi környezetben ilyen lelet nem ismert. Révész László tanulmánya alapján már több mint egy évtizede elfogadott, főleg a magyar régészetben,[15] hogy a líra alakú csatot a Kárpát-medencében a X. századtól a XII. századig használták.[16] A maroskarnai sírban talált csatok X. századi datálása abból a logikus következtetésből fakadt, hogy eddig egyetlen bulgáriai párhuzamokkal rendelkező temetőből sem ismert hasonló csattípus (Csombord, Szászváros-X/8, Szászsebes), ellentétben a klasszikus X. századi kultúrára jellemző leletanyaggal, amelyben többször is előfordulnak hasonlók.[17] A kutatás jelen állása szerint úgy véljük, e csattípus a honfoglalók közvetítésével kerülhetett az Erdélyi-medencébe, azonban a maroskarnai sír kapcsán nem kizárható a balkáni út sem, ugyanis elképzelhető, hogy ott már a IX. században megjelent és használt volt. Jelentős tipológiai különbségekre hívja fel a figyelmet a sír kengyelpárja is.[18] Ezekből az adatokból kiindulva véleményünk szerint e sír, akárcsak a maroskarnai „A" temető többi sírja, a IX. század második felére, illetve a X. század elejére keltezhető bolgár uralom emléke, mely uralom régészeti szempontból a magyar honfoglalás utáni katonai–politikai helyzetben tűnt el.

---

dragoslaveni depólelet, valamint a radovanui lelet párhuzamai alapján egyesek a X., mások a IX. századra datáltak. Hasonló lándzsásbalta-típusokat ismerünk bizonytalan bulgáriai lelőhelyekről Preszlavcskóból, illetve egy ismeretlen bulgáriai lelőhelyről, amelyeket Yotov a szaltovói kultúrából eredeztet. *Blăjan – Stoicovici,* 1980. 179–181. o.; *Canache – Curta,* 1994. 191. o.; *Yotov,* 2004. 101., 107. o., 17., 52. tábla, 637., 643. tárgy.

[12] A maroskarnai 8 síros sírmező temetkezési szokásainak és régészeti leletanyaga egy részének azonosságig menő párhuzamai ismertek az alduna-völgyi protobolgár, még pogány népesség hagyatékából, amelyet ott a VIII–X. századra datálnak. *Anghel – Ciugudeanu,* 1987. 194–195. o.

[13] *Anghel – Ciugudeanu,* 1987. 194–195. o.; *Heitel,* 1994–95. 412. o.; *Gáll,* 2001. 1–2. o.

[14] Kecske- és juhcsontokat ismerünk a temető többi sírjából is, teljes szarvasmarha-temetés pedig ismert a gyulafehérvári II. temető egyik sírjából, valamint dokumentált a platonești nagy, több száz síros temetőből is. Köszönetet szeretnék mondani Ciugudeanu Horiának ezen információkért. Lovas temetkezéseket ismerünk még bolgár területekről, valamint a havasalföldi Platonești temetőjéből. *Luca – Mândescu,* 2001. 85. o.

[15] Ehhez kapcsolódik pl. a román Harhoiu Radu szellemes, de teljesen irreális feltételezése, éspedig hogy a líra alakú csatok elterjedése az Al-Duna térségében a magyarok politikai-katonai tevékenységének köszönhető. *Harhoiu,* 1972. 424–425. o.; *Révész,* 1989. 534. o.

[16] Példa erre a XII. századi leletkörnyezetű homoródaróci lelet: *Bóna,* 1988. 225., 227. o.; *Dumitrache,* 1979. 9. ábra, 6.

[17] Gyulafehérvár, Brândușel u. 16. sír, Kolozsvár, Zápolya u. 1., 11. sír, Kolozsvár, Pata u. 25. sír.

[18] A négyszögletes fülekkel ellátott kengyel nyakkal csatlakozik a szárakhoz. A talpalóján kiugró, ráforrasztott dudor látható, ami valószínűleg sarkantyúként szolgálhatott; a honfoglaláskori leletanyagban eleddig ismeretlen. Ugyanakkor a nagyméretű, vaskos kengyel egyértelművé teszi hogy nehéz lovasság használhatta. Sajnos, súlyméret nem áll a rendelkezésünkre. *Anghel – Ciugudeanu,* 1987. 4. tábla, 14., 16.; Catalogul expoziției. Alba-Iulia, 2002, 45–46. kép.

A X. század első felétől[19] a régészeti összkép teljesen megváltozik. A teljes Kárpát-medencét elfoglaló magyarság temetkezési szokásai között, a férfi státus egyik szimbólumaként (akárcsak folyamatosan a népvándorláskor idején), kiemelkedő szerepet játszott a fegyverek sírba tétele, ami minden bizonnyal függvénye lehetett a X. századi magyarság eszmerendszerének, gondolkodásmódjának, túlvilág-képzeteinek. Noha mindezekről vajmi keveset tudunk, mégis e temetkezési gyakorlatnak köszönhető, hogy bár a kutatások állása és a temetőfeltárások színvonala nagyon sok kívánnivalót hagy maga után, e pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban jelentős mennyiségű X–XI. századra datálható fegyver-, sír- és szórványleletet tarthatunk számon. *(A fegyverekről összeállított statisztikákat l. a Függelék I–IV. és IX. táblázatában.)*[20]

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült fegyverleletek elemzése során 52 lelőhelyről előkerült 147 sírt, illetve szórvány-fegyverleletet vizsgáltunk meg különböző szemszögből és módszerrel. Sajnos, pontos felmérést jelenleg nem készíthetünk az előkerült fegyverekről, hiszen olyan lelőhelyekről, mint Déva–Mikro 15, Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utca, Öthalom–Die Schanzen, Szászváros–Dealul Pemilor, a fegyverek mennyisége pontosan nem ismert, ezért a közölt vagy általunk ismert számok feltételesen kezelendők. Így az említett lelőhelyeken előkerült fegyverleletek mennyiségére utaló táblázatok *(Függelék, II–III. táblázat)* csak viszonylagos tájékoztatással szolgálhatnak.

Statisztikánk szerint 31 lelőhely 1844 sírjából 126-ba raktak valamilyen fegyvert, ami 6,83 %-ot jelent. Tehát a X–XI. századi Erdélyi-medence, Partium és Bánság temetkezőhelyein a fegyveres temetkezéseket távolról sem lehet jellegzetességnek tekinteni. Mielőtt azonban általánosabb következtetéseket vonnánk le, két nagyon fontos tényt tekintetbe kell vennünk: 1. külön csoportokba kellene sorolni a X., illetve a XI. századi temetőket (ha lehetséges); 2. feltételesen kell kezelni a gyulafehérvári Mentőállomásról (1300 sírból 36 fegyveres sír) és Öthalomról (242 sírból 1 fegyveres sír) származó információkat. E két nagy, közöletlen temetőt éppen ezért kihagytuk, a valóban rendelkezésre álló temetőket pedig időrendi sorrendbe állítottuk:

1. csoport, X. századi temetők: 22 temető 220 sírja közül 67-ből származik fegyver (30,45 %);
2. csoport, X–XI. századi temetők: 144 sír közül 21-ből került elő fegyver (14,53 %);
3. csoport: a biztosan XI. századra keltezhető temetőkből, az öthalmit kivéve, csak Vajdahunyad 57 síros temetőrészletéből ismert egy nyílcsúcs.

A fegyveres temetkezések tehát, a kereszténység térnyerésének hatására, egyértelműen csökkenő tendenciát mutatnak a X–XI. századi Erdélyi-medence, Partium és Bánság területén. Ezt a tendenciát figyelhetjük meg a pogány szokásnak tekintett lovas temetkezések esetében is. Összesítve tehát: a 421 biztos adatból 89 tekinthető fegyveres temet-

[19] Továbbra is kérdés marad a honfoglalás dinamikája, szakaszai, illetve a szakaszok időrendi elkülönítése az Erdélyi-medencében.

[20] Erre a legjobb példa, hogy a hasonló intenzitással, de sokkal gondosabban kutatott Havasalföldön és Olténiában alig ismert fegyverlelet, ahogyan a romániai Moldvában is.

kezésnek a X–XI. században, ami 21,14 %-ot jelent, vagyis minden ötödik sírból ismerünk valamilyen fegyverleletet *(Függelék, IX. táblázat, A–B).*

A 42 lelőhelyen összesen 18 szórványleletet regisztráltak, mégpedig hét esetben kardot, két esetben baltát, illetve hét alkalommal 12 szórvány nyílcsúcs került elő, egyszer pedig, Óbesenyő IV. halomnál, 6 szórvány nyílcsúcs, amelyek azonban, valószínűleg, egy feldúlt sír mellékletei voltak. A többi esetben a szórvány nyílcsúcsok egy-egy példányban maradtak meg, tehát eldönthetetlen, hogy sírmellékletekből származtak-e. Ugyanez érvényes a szórvány kard- és baltaleletekre is.

Következő lépésként a fegyvertípusok megoszlásának felmérését végeztük el. A legnagyobb mennyiségben a sírokból a nyílcsúcsok kerültek elő: 24 lelőhely sírjaiból biztosan 198 nyílcsúcsról tudunk. Tizenhét lelőhely 43 sírjából ismerünk tegezrészeket, 6 lelőhely 11 sírjából pedig íjat (ide sorolandó a gyulafehérvári 9. sír is, amelyből, ismereteim szerint, íjcsont került elő). Szablya 7 lelőhely 14 sírjából származik, kard ellenben csupán 3 (három lelőhely egy-egy sírjából). Öt balta 5 lelőhely sírjaiból ismert (mindegyik lelőhely esetében 1 darab), 2 lándzsa pedig ugyancsak 2 sír leletanyagához tartozott.

Megállapítható tehát, hogy 4 fegyverkategória (íj, tegez, szablya, lándzsa) csak sírból került elő, illetve hogy 3 kategória (kard, balta, nyílcsúcs) szórványleletként és sírleletként egyaránt ismert. Elgondolkodtató, hogy a kardok esetében a szórványleletek száma több mint kétszeresen haladja meg a sírleletekét *(Függelék, I. és III. táblázat).*

A X–XI. század fegyverleletei között eddig csak támadó fegyvereket ismerünk, védőfegyverek az erdélyi, partiumi és bánsági gyűjtőterületről nem kerültek elő (ahogyan más régészeti lelőhelyről sem a majdani Magyar Királyság területéről), róluk csak írott forrásokból ismerünk adatokat. Habár vannak adatok bőrpikkelyes páncélzatról, illetve bőrpajzsról, régészeti nyomuk egyáltalán nem maradt, valószínűleg nem is kerültek a sírokba. Egyetlen forrás említ sisakot, kettő pajzsot, és csak egyetlen emlékezik meg a magyarok páncélzatáról.[21] Következtetésképpen e dolgozat csak a támadó fegyverzettel kíván és tud foglalkozni.

A fegyverek elemzése

Az íj

Az íjasmesterek többhónapos munkával, a majdani használó erejéhez, magasságához igazodva alkották meg az íjat, mely leeresztett állapotában fordított „C" alakú. A készítők ilyen formájú, többnyire juharfaágat választottak az íjkarokhoz, vagy két, külön részből állították össze és csapolták azokat a merev markolat két felére. Az íjkarok oldalára halenyvvel ovális csontlemezeket ragasztottak, irdalt végeik tanúsága szerint oda is kötözték őket. A merev szarvak 35°-os szögben csatlakoznak a rugalmas karokhoz. Az íj átlagos húrhossza 110–115 cm, lőtávolsága 200–250 m vagy 330 öl volt. A X–XI. századi íjak, egyedi eltéréseik ellenére, lényegében ugyanahhoz a típushoz tartoznak (az egyetlen kivétel a Hódmezővásárhely–nagyszigeti lelet).

[21] *Kovács L.*, 2002. 311. o.

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területe 8 lelőhelyének 20 sírjából került elő íjmaradvány, ami a jelenlegi adatbázishoz képest is nagyon kevés, valószínű tehát, hogy nem minden tegezes és nyílcsúcsos sírba raktak íjat. Feltárt sírból ismert olyan eset is, amikor csak a markolatra ragasztottak csontlemezeket, végkarokon hiányoznak a csontlapok – feltehető, hogy fával helyettesítették azokat. Valószínű, hogy sok esetben nemcsak az íjkar-végcsontokat, hanem a markolatot is fával pótolták.

A felajzott, vagy leeresztett állapotban sírba tett íjak száma minden bizonnyal jóval nagyobb lehetett még a rosszul kutatott Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban is. Az ismert adatok csekély száma nem feltétlenül csak a kutatás felületességének következménye, hiszen, ahogyan már előbb kifejtettük, valószínűleg nem minden esetben ragasztottak csontlapokat az íjkarokra és a markolatra, a fa pedig nyomtalanul elkorhadt a földben. Teljes íjgarnitúrát a leltárkönyv alapján a gyulafehérvári Mentőállomás XX. kutatóárkának 13/1983. sz. sírjából ismerünk (6 darab íjcsont), a VIII. kutatóárok 36/1982. sz. sírjából pedig a visszacsapó íj 7 (?) markolat- és íjkar-végcsontja dokumentált. Majdnem teljes garnitúra a vejtei 3. sír íjászfelszerelése: a 188 centiméteres csontváz mellett előkerült a leeresztett íj 5 csontlapja (4 íjkar-végcsont és 1 markolatlemez).

A csont-oldallapok méreteiről sajnos hiányosan – 14 leletből mindössze 5 esetben – vannak csak adataink.

A markolatcsontokról az aradi, gyulavarsándi, nagylaki és vejtei leletekből ismerünk adatokat. A gyulavarsándi lelet két markolatcsontja 13,1 és 13,3 cm, a nagylaki egyetlen, töredékes markolatcsont 12 cm hosszú (eredeti hossza valószínűleg 15 cm körül lehetett), a vejtei lelet hossza pedig 13,1 cm. A gyulavarsándi markolatcsont-pár szélessége 3 és 3,2 cm, a nagylakié 3,1 cm, a vejtei markolatcsontoké pedig 2,7 cm. Súlyuk 8,6 és 8,4 g, a gyulavarsándi és a nagylaki daraboké 8,3 g. További adatokat szolgáltathatnának a kolozsvári és gyulafehérvári sírok, azonban azok egyelőre nem hozzáférhetők a szakma számára.

Az íjkar-végcsontokról is csak néhány esetben van adatunk. Teljes készletről csak a vejtei temetőből tudunk: a négy íjkar-végcsont hossza 21,3 cm, 20,5 cm, 22,3 cm és 17,2 cm. Egy, szórványként, a kolozsvári temetőből is ismert, a hossza meglepően kicsi, mindössze 8,8 cm, szélessége 2,2 cm; a vejtei íjkar-végcsontoké 2–2,4 cm, 1,8–2,3 cm, 1,9–2,5 cm és 2–2,6 cm.

Síri helyzetükről sem tudunk nagyon sokat. Az aradi 10. sírban, a csontváz jobb lábától lejjebb, a zabla környezetéből került elő íjcsont. A gyulavarsándi 7. sírban a jobb medencecsont mellett feküdt a két markolatcsont. Egyik esetben sem lehet megállapítani azonban, hogy az íjat leeresztett, vagy felajzott állapotban rakták-e az elhunyt keze ügyébe. Többet árul el a vejtei 3. sírban levő íjcsontok helyzete. A csontváz bal lábszárcsontja mellett, a tegez felett voltak a leeresztett állapotot sejtető íjcsontok, a négy íjkar-végcsont és egy markolatcsont. A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az íjak ugyanahhoz a klasszikus típushoz tartozhattak, amelynek több száz párhuzama van a Kárpát-medencében.

Egyetlen esetben díszítették a markolat-, illetve végcsontokat. A gyulafehérvári Mentőállomás IX. kutatóárka 3/1982. sz. sírjából pontkörös díszítésű markolatcsont-pár került elő, ez olyan díszítés, amely az erdélyi, partiumi és bánsági leletanyagban korszakunkból csak a nagylaki csont tegezdíszítőről ismert.

Az íjcsontos sírok egy része viszonylag „gazdagabb"[22] mellékletanyaggal rendelkezett. Kiemelkedő mellékletekkel egyértelműen az aradi 10., valamint a kolozsvári Pata utcai 25. sír halottja rendelkezett, azonban a többieknek is egészen jelentős mellékletanyaga volt.[23]

Az íjtegezfüggesztő veret (?)

A kolozsvári Zápolya utcai 10. sírból, a csontváz két combja közül került elő a lekerekített, felső részén ovális, trapéz alakú, ezüst függesztő fül, néhány centiméteres bőrdarabkával, felületén indadíszítéssel. László Gyula szerint a szablya felfüggesztésében játszhatott szerepet, Bóna István tarsolyfüggesztőként értékelte, Révész László pedig, az 1996-os karosi temetők közlésében, íjtegezfüggesztőnek határozta meg, és további 12 hasonló jellegű tárgyról állapította meg, hogy az íjtegez felszereléséhez tartoznak.[24] A sírrajz és a sírról készült fénykép alapján, véleményünk szerint, a tárgy meghatározása nem lehetséges. Kérdés, hogy ha tarsoly függesztő verete lett volna, akkor miért nem kovával és csiholóval együtt került elő. Íjtegezfüggesztőként azért lehet nehezen elképzelni, mert a karosi leletek alapján két vagy három függesztővel kellene számolnunk, és talán az is fontos, hogy íjcsont a sírból nem ismert.

A tárgy, amelyet sajnos nem sikerült meglelnünk a Kolozsvári Nemzeti Múzeumban, további kérdéseket is felvet: csak keleten fellelhető párhuzamai alapján a magyar migráció bizonyítéka, vagy pedig kereskedelmi termék – kitűnő keleti párhuzamát Kijev környékéről, Tabaevkáról ismerjük, de a kolozsvári példányhoz nagyon közeli darabot közöl Yotov is Bulgáriából, úgy hogy a tárgy kereskedelmi jellege egyáltalán nem

[22] Nem használtuk a „rangos" jelzőt, mivel egy személy társadalomban betöltött pozícióját nagyon nehezen lehetne megítélni sírmellékletei alapján. Tagadhatatlanul létezhetett kapcsolat egy sír mellékletének gazdagsága és a benne nyugvó egyén társadalomban betöltött szerepe között, azonban e szerep szociológiai megítélése régészetileg gyakorlatilag lehetetlen. Egy közösség vezetőjét egy temetőn belül talán (?) meg lehet határozni (természetesen ez is függ például a temető sírjainak számarányától is), több térség gazdag sírjainak hierarchikus rendbe sorolása, összehasonlítása azonban nagyon veszélyes próbálkozás, politikai-katonai, vagy társadalmi rendszerek rekonstrukcióját pedig, legalábbis jelenleg, még csak megpróbálni is fölösleges munka lenne. Ezért is használtuk a „gazdag" jelzőt, hiszen ezzel csak a mellékletek mennyiségére, illetve a technikai minőségére utaltunk.

[23] Az aradi sírból poncolásos technikával díszített, ezüstszerelékes szablya ismert, lovas temetkezés mellékleteivel (kengyelek, zabla és hevedercsat). „Gazdagabb" mellékletekkel rendelkezik a kolozsvári temető 25. sírja: szablya (melynek élébe ezüsthuzalt kalapáltak), veretes tarsoly, nyílcsúcsok, favödör vaspántja, egyetlen körte alakú kengyel, valamint vas-zabla. A gyulafehérvári XX. kutatóárok 8/1983. sz. sírjából vasveretes tegez részei és nyílcsúcsok ismeretesek, továbbá küllős szíjelosztó karika, csiholó, vascsat és gombok 3 íjcsont társaságában; az 1983-as XX kutatóárok 13. sírjából 2 nyílcsúcs, 6 íjcsont, illetve vasveretes tegez részei kerültek elő, továbbá csontveret (?), csontból készült csat, kés, csiholó, kova és két egyszerű (ismeretlen anyagú) hajkarika. Harci és lovas eszközök ismertek a kolozsvári Zápolya utcai 4. és a nagylaki „A" sírból is. A kolozsvári 4. sírból ezüst hajkarikák, ólomgombok, ruhát díszítő lemezkék származnak, valamint vasszablya, tegez és nyílcsúcsok, csiholó, kés, kova és fenőkő. A halott feje alá „kőpárnát" helyeztek, a koponya fölül ló-lábcsont került elő. Ahogyan máshol is rámutattunk, a 4. sírt nem szabad a lovas temetkezés példájaként értékelni. A nagylaki sírban csontfedeles, háromosztatú, bronz szíjelosztós vastegez volt, továbbá nyílcsúcsok, kengyelvasak, zabla, hevedercsat, csiholó és kés. Hasonló leletanyaggal rendelkezik a vejtei íjcsontos 3. sír is: tegez, nyílcsúcsok, zabla, hevedercsat, kengyelek. Még szerényebb mellékletű a gyulavarsándi 7. sír: csak a fa-vas tegezből megmaradt függesztő fülek maradtak meg, nyílcsúcsok nélkül. Kérdés, hogy ez az ásatást minősíti-e, vagy pedig nyílcsúcs nélkül helyezték a tegezt a sírba. Mivel azonban a 33., 38., 51. és 53. sírokban nyílcsúcsokat dokumentáltak, nem kizárható, hogy csak a tegezt tették a sírba. *Gáll*, 2004–2005. 390. o., 437. sz. jegyzet.

[24] *Bóna*, 1988. 11. ábra, 36., 40. kép.; *László*, 1945. 3–15. o.; *Révész*, 1996. 160. o.

kizárható.[25] Fontosnak tartjuk azonban megemlíteni, hogy a temető több sírjából előkerült tárgyaknak vannak keleti párhuzamai.[26] Ennek alapján talán nem kizárt, hogy migrációval kell számolnunk, azaz a sírokban nyugvók azon közösségek tagjai lehettek, akik a Kárpát-medencét, illetve a szűkebb környezetet, Kolozsvár környékét birtokba vették.

Nyílcsúcsok (Függelék, V–VII. táblázat; I. tábla)

A honfoglalás kori sírokban talált nyílcsúcsokat Cs. Sebestyén Károly gyűjtötte össze, csoportosította és osztályozta a mai napig használhatóan: 6 alaptípust különböztetett meg (A–F típusok), az első három típus esetében pedig változatokat különített el.[27] Meggyőzően értekezett a nyílvessző anyagáról, súlyáról, keresztmetszetéről, a nyílvessző részeinek morfológiájáról, a készítés módjáról, illetve annak törvényeiről. Szerinte minél nagyobb a nyílcsúcs és a vessző súlya közötti különbség, vagyis minél könnyebb a vessző és súlyosabb a nyílcsúcs, annál biztosabb és gyorsabb a nyílvessző repülése. A nyílvesszőnek egyenesnek kell lennie, ezért Cs. Sebestyén szerint csak nádat (Phragmites vulgaris) használhattak, amit – általunk nem ismert módszerrel – megerősítettek. A nyílcsúcsot gyantával, vagy viasszal ragasztották a nád csövébe, amit kívül, a szeg teljes hosszában, erősen körültekertek. A tollazatot halenyvvel rögzítették a vessző végétől kb. 8 centiméterre. A tollak végei szintén hánccsszalagokkal voltak körbetekerve és fontos volt a tollazat megfelelő méretezése is, mivel a túl nagy, vagy túl erős tollazat is csökkentette volna a nyílvessző sebességét). A nyílvesszőnek körülbelül 60-70 cm hosszúnak kellett lennie, a nád átmérője legalább 0,8–1 cm volt.

Az utóbbi évek kutatásai más tényeket (is) megerősítettek. A nyílveszőket nem nádból, hanem fából készítették. Kovács László szerint nyár-, nyír-, fűzfavesszőkből, Mesterházy Károly pedig néprajzi analógiákkal is alátámasztotta ezeket az érveket.[28]

---

[25] *Orlov*, 1984. 6. tábla, 27.; *Yotov*, 2004. XXVI. tábla, 396.

[26] A négyszögletes, öntött, aranyozott ezüst lószerszámveret pontos párhuzamát nem sikerült fellelnem a szakirodalomban. A négy öntött, szív alakú, három mezőre osztott bronz lószerszámveret közeli tipológiai párhuzamának tekinthetők a karosi II. temető szórványleletei (*Révész*, 1996.a. 110.tábla, 19–20.), valamint ugyancsak szórványtárgyak Naszvadról (*Tocik*, 1968. XXV. tábla, 6–9.). A csörgős szügyelőt már sokkal jobban tudjuk dokumentálni. Párhuzamait ismerjük a keleti lelőhelyekről is, de hasonló funkciójú tárgyak származnak jó néhány lelőhelyről a Kárpát-medencében is. A csörgős veretek használata keleti eredetű. Keleti lelőhelyű tárgyakat ismerünk a kijevi Desjatinaja temetőből, Tabaevkából, Csernyigovból, Gaevkából, Szesztoviciből stb., de kimutathatóak a szaltovói kultúra területéről is. Kárpát-medencei lelőhelyek összegyűjtését Révész Lászlónak köszönhetjük. Csak keleti párhuzama ismert a 11. sírból előkerült szíjvégnek Felső-Aleiből, az Altáj északnyugati részén feltárt 1. sz. kurgánból; Mogilnikov, lószerszám részeként, a VIII–IX. századra keltezte. A 11. sírból származó csonthenger díszítése Mesterházy Károly szerint a szamarrai kapcsolatokra világít rá, de motívumai a szeghalmi és a sárrétudvari zablapálcák díszítéseként is ismertek. A 8 szórványleletből rekonstruált sír gyöngysor díszítésű csüngője a Kárpát-medencei párhuzamát nem ismerem. Véleményem szerint ezek keletről idekerült tárgyak, valószínűleg a honfoglalók első nemzedéke viselhette őket, bár természetesen vegyültek az új divat elemeivel. Ennek ellenére a keleti kereskedelmi kapcsolatok lehetősége később, a X. században is felvetődhet. A kolozsvári temetőben előkerült tárgyak azonban a Kárpát-medencében is csak kis számarányban jelennek meg, tehát e lelőhely éppen a keleti párhuzamok koncentrációjával tűnik ki és marad elgondolkodtató. *Darnay*, 1905. 69–70. o., 5. tábla; *Karger*, 1958. Tab. 14.; K. K., 1996.; *Kovács I.*, 1942. VI. tábla, 3/a.; *Mogilnikov*, 2001. 7 kép. II., 8. kép. 9–11.; *Mesterházy*, 1997. 7. ábra.1–2.; *Orlov*, 1984. ab. 2–3.; *Pletnyova*, 1981. 36. tábla, 16.; *Révész*, 1996.a. 72. o., 210 jegyzet.

[27] A–1–5, B–5, C–4. *Cs. Sebestyén*, 1932. 13. kép.

[28] *Kovács L.*, 2004. 311. o.; *Mesterházy*, 1994. 322. o.

Statisztikai adatok az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült nyílcsúcsokról (Függelék, IV. táblázat)

A régészeti kutatás jelen állása szerint a ma Romániához tartozó Bánságból, az Erdélyi-medencéből és a Partiumból 40 X–XI. századi lelőhelyről került elő nyílcsúcs. Tizennyolc lelőhelyről valamennyi nyílcsúcstípus, illetve típusváltozat pontosan meghatározható (61 példány), 10 lelőhelyről pedig, különböző arányban, a típusváltozatok egy része (112 példány).[29] Összességében 28 lelőhelyről 175 tipológiailag besorolható nyílcsúcsot ismerünk. Számukat gyarapítja az e lelőhelyekről származó további 28 példány, amelyeket, különböző okok miatt, nem sikerült tipológiai szempontból besorolni.

További 10 lelőhelyről csak a nyílcsúcsok számáról vannak adataink, típusuk ismeretlen, ez még 21 nyílcsúcsot jelent. Megemlítjük, hogy egy lelőhely esetében sem a nyílcsúcsok típusa, sem száma nem ismert.

Ismeretlen számú nyílcsúcsot tartalmazó temetkezések egész sorát ismerjük, amelyek sajnos közöletlenek (Déva–Mikro 15–2–6. (?) sír; Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utcai sír nyílcsúcsos melléklete; Marosgombás–Magura sírjai; a szászvárosi 33 nyílcsúcsos sír; Nagykomlós–Posztszállás).

E pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban 282 nyílcsúcsot regisztrálhatunk, e szám azonban jóval nagyobb is lehet. Feltételezésünk szerint körülbelül 500 nyílcsúcsról volna szó, ha teljes információ állna a rendelkezésünkre a gyulafehérvári, a kolozsvári Pata utcai, az öthalmi, a szászvárosi és a dévai temetők leletanyagáról, amelyek nyílcsúcsait csak az ismert típusok vagy a leltárkönyvből kimásolt, de tipológiailag meg nem határozott példányok esetében vettük számba az elemzésnél. Más szóval csak statisztikailag tudjuk követni az erdélyi, partiumi és bánsági leletanyag nagy részét (ha 500-zal számolunk, amit előbb megokoltunk, akkor valamivel több, mint fele áll a rendelkezésünkre).

A nyílcsúcsok helyzete a sírban

A rendelkezésre álló dokumentáció alapján a nyílcsúcsok sírban való elhelyezkedését 20 helyzetben rögzíthettük:

– a bal láb vége mellett (1 eset)
– a bal váll alatt (1 eset)
– a bal térd mellett (2 eset)
– a bal medence felső része mellől (1 eset)
– a bal medencén (1 eset)
– a bal lábszára mellől (1 eset)
– a bal felkar felső végén – bal vállnál (5 eset)
– a csontváz fölött, bal felől (1 eset)
– a csontváz bal felén (2 eset)
– a medence bal felének végénél, a combcsont kezdeténél (5 eset)
– a jobb vállon/mellett (4 eset)

[29] Ilyen statisztikát eddig nem készítettek Romániában, tehát a hibalehetőség fennáll.

– a medence jobb felének végénél, a combcsont kezdeténél (4 eset)
– a csontváz jobb keze alatt (1 eset)
– a csontváz jobb keze mellett (1 eset)
– a jobb térd mellett (1 eset)
– a combok között (1 eset)
– a lábfejek végénél egy példány (1 eset)
– a csontváz lábszárainál (1 eset)
– a csontváz medencéjén (2 eset)
– a medence mellett (1 eset).

Ebből az összegzésből egyértelműen kiderül, hogy a legtöbb alkalommal a tegezt a nyílvesszőkkel (vagy csak a nyílvesszőt/nyílvesszőket) főleg a halott bal felére rakták. Harminchét esetből 10 olyan helyzetet sikerült megállapítani, amikor a halott bal felére rakták a nyílveszőket, ez pontosan 20 esetet jelent, a dokumentált helyzetek 54,05 %-át. A halott jobb oldalára helyezett nyílcsúcsok 5 helypozícióját sikerült rögzíteni, amely összesen 12 esetet jelent, 32,43 %-ot. A többi 5 rögzített helyzet 6 esetet tartalmaz.

Érdekes lehet – anélkül, hogy ebből törvényszerűséget szándékoznánk kiolvasni –, hogy a több nyílvesszőt tartalmazó tegezt általában a halott a bal oldalára rakták (Kolozsvár–Zápolya utca 4., 10. sír, Kolozsvár–Pata utca, 25. sír, Kőröstarján–Csordásdomb, 21. sír, Marosgombás–Magura hegy, 4. sír, Nagyszalonta–Halom domb, 2. sír, Sikló–2., 12. sír, Szászváros–Dealul Pemilor X/2–6. sír, Vejte, 3. sír). Ezt azonban nem lehet általánosnak tekinteni, hiszen az óbesenyői III. halom és a IV. halom 2. sírjából 4, a VIII., Balthazar Walter halmán feltárt sírból 6, a siklói 10. sírból 8, a szászvárosi Dealul Pemilor 18. 26. sírjaiból tegezben tárolt több nyílcsúcs is előkerült, amelyeket a halott jobb oldalára tettek.

A nyílcsúcsok sírokban való előfordulásának számaránya (Függelék, V. táblázat)

Annak, hogy a nyílcsúcsok milyen számban fordultak elő a sírokban, László Gyula rangjelző szerepet tulajdonított, Dienes István pedig a hitvilággal hozta kapcsolatba őket: szerinte az elhunytnak a túlvilág különböző rétegein való áthatoláshoz volt szüksége 1–7 nyílvesszőre. 1996-os munkájában Révész László is elfogadja, hogy sírokba helyezett nyílcsúcsok számát hitvilági okok szabták meg.[30]

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területén feltárt sírokban a nyílcsúcsok száma 1-től 9-ig terjed. Sokszor (20 esetben) csak egyetlen példány került elő, ami kétségeket támaszt arra nézve, hogy fegyverként kell-e értékelnünk őket. Jelentős a két (14 eset), valamint az 5 nyílcsúcsos sírok száma is (10 eset).

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, néhány lelőhely esetében egyáltalán nem biztos, hogy valóságos lenne az eredetileg sírba rakott nyílcsúcsok száma, hiszen a lelőhelyet sokszor nem régész tárta fel. Ennek ellenére az esetek nagy többsége alapján egyértelmű, hogy az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság honfoglalás kori sírjaiba 1–9

[30] *Dienes*, 1957. 29–31 o.; *Dienes*, 1975. 96. o.; *Dienes*, 1978. 38–39. o.; *Dienes*, 1979. 88–89. o.; *László*, 1944. 132. o.; *Révész*, 1996. 169. o.

nyílcsúcsot raktak. Úgy tűnik, a páros és páratlan számoknak, László Gyula és Dienes István feltételezésével szemben, nem volt jelentősége.

Az elemzésbe nem tudtunk bevonni olyan lelőhelyeket, ahonnan biztosan több nyílcsúcs került elő, ám a pontos számukat nem ismerjük. (Marosgombás 1., 3–4. sír). Ehhez kapcsolódik, hogy más, véletlenszerűen előkerült sírok esetében sem biztos a bennük talált nyílcsúcsok száma (pl. a nagylaki „A" sír). Vannak esetek, amikor csak néhány nyíltüske utal a nyílcsúcsok egykori jelenlétére (a kolozsvári 1. és 6. sír). A nyílcsúcsok számát növelik a közöletlen gyulafehérvári mentőállomási, kolozsvári Pata utcai, a dévai, a szászvárosi és a nagykomlósi temetőkből, illetve a magányos sírokból előkerült nyílcsúcsok, amelyeknek számáról szintén nincsenek adataink. Két lelőhelyről három nyílcsúcsot nem vettem fel az elemzésbe: a Szalacs–vidahegyi 6. sír és a szászvárosi Dealul Pemilor 2. és 7. sírjának egy-egy példánya sérülést, vagy halált okozó tárgyként került a sírba.

Összességében egyértelműnek tűnik, hogy a nyílcsúcsok száma alapján nehezen lehet valamilyen rendszerre gondolni, nem csak ezeken a lelőhelyeken, hanem más kárpát-medencei temetőkben is. A korábban említett régészekkel ellentétben úgy véljük, hogy alapjában két tendenciát lehet megfigyelni a sírokban mellékletként szereplő nyílcsúcsokkal kapcsolatban:

1. több fegyverrel általában több, de alapjában meghatározatlan számú nyílvesszőt volt szokás a tegezben, vagy tegez nélkül a sírba helyezni;

2. kevesebb fegyverrel, vagy „fegyvertelenül" útnak indított halott esetében általában csak 1–2 nyílcsúcsot találunk a sírban.

A fentiekben bemutatott adatbázis csak egy kutatási stádium szegényes bizonyítéka, amiből nehezen lehetne következtetésekre jutni. Pontos adatunk van 24 lelőhely 72 objektumáról, ez 248 nyílcsúcsot jelent. E pillanatban távol vagyunk attól, hogy magyarázatot találjunk a sírokba tett nyílvesszők számára, s e téren a jövőben is csak pontos statisztikai megfigyelések alapján érhetünk el eredményeket.

A nyílcsúcsok típusai és altípusai (Függelék, VI. táblázat)

Az eddigi kutatások során a magyar régészet képviselői a Cs. Sebestyén Károly által megállapított tipológiát, illetve a kiegészített tipológiát használják (Kovács László nyílcsúcs-tipológiájáról van szó) az erdélyi, bánsági és partiumi leletanyag esetében is. Eszerint 9 nyílcsúcstípus, illetve ezek különböző változatai különíthetők el. Felsorolásra kerültek a különböző okok miatt besorolhatatlan típusú nyílcsúcsok is:

1.a. rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú nyílcsúcsok
1.b. rövid, ívelt vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs
1.c. a rövid vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcsok speciális változata: gyújtónyíl
2.a. hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcsok
2.b. hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid alakú nyílcsúcsok
2.c. hosszú vágóélű, deltoid alakú, köpűs nyílcsúcsok
3.a. rombusz alakú, egyszerű nyílcsúcsok
3.b. rombusz alakú, domborúan ívelt élű nyílcsúcsok
3.c. rombusz alakú, alul ívelt szélű nyílcsúcsok

4. levél alakú nyílcsúcsok
5. fecskefarkú nyílcsúcs
6. háromélű nyílcsúcsok
7. szakállas nyílcsúcsok
8. „páncéltörő," vagy vadász nyílcsúcs
9. véső alakú nyílcsúcs.

Megemlítjük, hogy sok darabot állapota miatt nem lehet besorolni, illetve még többről pedig egyszerűen nem tudunk, mivel számos lelőhely a mai napig közöletlen.

A 158, tipológiailag besorolható nyílcsúcs összetétele változatos; egy készleten belül nem csak típusok, de méret szerint is nagy eltérést mutatnak. Olyan temetkezés, amelyből csak azonos nyílcsúcstípus került volna elő, csupán a kolozsvári Pata utcai 20. sír (két rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs), illetve a marosgombási 5–9. (?) sír (7 egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs).

Az előbbi kimutatásból is egyértelműen kiderült, hogy a rövid vágóélű deltoid és a rombusz alakú nyílcsúcstípusok, illetve változataik kerültek elő a legnagyobb számban, ezek lehettek a legkedveltebbek. *(l. a Függelék VI. táblázatát).* A gyújtónyílnak nevezett típusból mindössze két példány került elő (Kolozsvár–Zápolya u., 4. és 10. sír). Szeretnénk kiemelni, hogy a Cs. Sebestyén Károly által kidolgozott tipológia a 2. típus „c" változatát nem tartalmazta (a mi leletanyagunkban is nagyon szerényen szerepel, csak Temesvárról és Zilahról került elő egy-egy példány). Cs. Sebestyén Károly szerint a 4. típushoz sorolt levél alakú nyílcsúcs a rombusz alakúak egyik változata, lelőhelyeinkről összesen 14 példánya ismert. A többi nyílcsúcstípus nagyon kis mennyiségben került elő az erdélyi, partiumi és bánsági lelőhelyekről. Az „Y" alakú, úgynevezett fecskefarkú típus 5 lelőhely sírjaiból ismert, sajnos azonban csak 1 példányát közölték; 1 példányt pedig (a magyarpécskai 1898–1902 közötti ásatás anyagából) először itt közlünk.[31] A páncéltörőnek nevezett nyolcadik típus (amely a bihari 1. sír példánya esetében háromélű, a többi körkörös keresztmetszetű) került elő még nagyobb mennyiségben, a többi típushoz (szakállas, háromélű, véső alakú) már csak 1 vagy 2 darab sorolható.

Megfigyeléseink teljesen egyeznek a Kárpát-medence más régióiban tett észrevételekkel, ami hasonló hadászati elemekre enged következtetni. A leggyakoribbak a rövid vágóélű és a rombusz alakú nyílcsúcsok, azonban jelentős számban kerültek elő a hosszú vágóélű példányok is. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a tipológiailag ez utóbbiakhoz sorolható gyújtónyílcsúcsok más régiók esetében kisebb százalékarányban jelentkeznek. Hasonlóan kis számban ismertek az úgynevezett páncéltörő, a fecskefarkú, illetve a háromélű és a szakállas nyílcsúcsok is. Ez azt jelzi, hogy e típusok vagy lassan kiszorulnak a hadászatból (6. és 7. típus), vagy más, valószínűleg elsősorban vadászati rendeltetésük miatt nem voltak igazán elterjedtek (5. típus). Meglepő a véső alakú, 9. típusú nyílcsúcs nagyon kis mennyisége.

[31] Közöletlen. Aradi Megyei Múzeum. Leltári szám: 12572.

Sajnos a mai napig senki sem készített statisztikát a Kárpát-medence nyílcsúcstípusairól, ezért nincs lehetőségünk arra, hogy érdemi összehasonlítást végezhessünk más régiókkal. Meg kell említenünk végül: több alkalommal is előfordult, hogy a nyílcsúcsot lándzsahegynek nézték. Szerintünk ez történt a dévai és nagyőszi leletekkel is, amelyeket mindkét esetben lándzsaként regisztráltak.[32]

Különleges esetek

Két esetkategóriát sorolunk ide:

1. A nyílcsúcs nem mellékletként került a sírba, hanem halált/sebesülést okozó tárgyként. Néhány alkalommal rögzítettek is ilyen esetet. A Szalacs–vidahegyi 6. sír halottját a hátgerincébe lőtt nyíllal némították el örökre, a szászvárosi Dealul Pemilor 2. sírjában feltárt, koponya és jobb kar nélküli csontváz esetében a bal térdbe lőtt nyilat regisztráltak. Ugyanennek a temetőnek a 7. sírjában a csontváz bordái között találtak egy nyílcsúcsot. Kérdéses a vejtei 6. sírban talált nyílcsúcs helyzetének értékelése, mivel az ásatási naplóba azt jegyezték be, hogy „vas nyílcsúcs a mell bal oldalában," a rajzon azonban nem a bal oldalában, hanem a mell bal oldalán látszik.

2. Női sírból előkerült nyílcsúcs melléklet. A maroskarnai „B" temető 4. sírjában négy darabból álló nyílcsúcsköteget találtak egy 15–20 éves leány medencéjén, akinek ruházatát egy gomb is díszítette. Ez az eset, amikor nők sírjaiból kerülnek elő fegyverek, nem példa nélküli a X–XI. századi temetkezések palettáján: a sándorfalvai X. századi temető egyik női sírjában szintén találtak nyílcsúcsot;[33] a jelenséget a melléklet óvó-védő szerepével szokás magyarázni. Felvetődik azonban a kérdés, hogy nem beszélhetünk-e esetleg a felvállalt nemiség reprezentációjáról a melléklet sokszor hangoztatott óvó-védő szerepével szemben? Más koraközépkori példák is erre hívhatják fel a figyelmet: pl. a West-Heslertonban feltárt temetőben három fegyveres női sír is ismert.[34] (Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a mai Ukrajna és a Kaukázus területén[35] számos fegyveres női temetkezésről tudunk már a Kr. e. V. századtól, amelyekről ókori források is tudósítanak.)

Néhány esetben az előbbiek fordítottja is megfigyelhető: a zempléni Malomdombon feltárt magányos fiatal férfi sírjából öt, kifejezetten csak a női sírokra jellemző ezüst hajfonatkorong került elő.[36] Hasonló példák Sewerby (Nagy-Britannia) koraközépkori temetőjében is előfordulnak: ott három felékszerezett férfi sírja került elő, kifejezetten női jellegű mellékletekkel.[37]

Tovább folytatva gondolatmenetünket: a nő = ékszer felfogással ellentétben állhat példaként a Kál Legelő 42. sírja, illetve annak mellékletanyaga. A 9–10 éves kisfiú (és nem kislány!) sírjából a koponya környékéről egy öntött, bronz fülbevaló került elő.[38]

---

[32] *Popa,* 1988. 59. o.

[33] *Fodor,* 1985. 17–33. o.

[34] *Parker Pearson,* 1999. 97. o.

[35] Taylor feltételezése szerint negyven körüli a fegyveres női sírok száma Scythiában, és 20 % körüli az arányuk Sauromatiában az összes fegyveres temetkezések tekintetében. *Taylor,* 1996. 202. o.

[36] *Budinský-Krička – Fettich,* 1973. 18., 21–22. o., Abb. 13., 1–5, Abb. 45., 1–5.

[37] *Parker Pearson,* 1999. 97.

[38] *Füredi,* 2003. 336. o., 30. jegyzet.

Talán nem lenne hiábavaló tovább kutatni, hogy mennyire lehet a tárgyakat (bármik legyen is azok) csak női vagy csak férfi sírok jellemzőiként számba venni.[39] Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk Parker Pearson szavait, amelyek talán újabb kutatási irányként jelenhetnek meg a magyar honfoglalás kori kutatásban (is): „A recent reappraisal of certain supposedly female Anglo-Saxon burials from different parts of England has also led to identification of a possible third gender of men-women, akin to the North-American *berdache*."[40] Ezek olyan szociológiai és szociálpszichológiai kérdések, amelyekre a rendelkezésünkre álló régészeti leletanyag nem ad választ.

Mindenképpen meg kell említeni viszont, hogy például a szarmata nők társadalmi státusa teljesen különbözött a görög nőkétől, tudjuk hogy – görög társnőikkel ellentétben – sokszor részt vettek a harcokban is, és ez, ahogyan fentebb említettük, egyértelműen és félreérthetetlenül megmutatkozott a temetkezéseikben is. Biológiailag nők voltak, társadalmi tekintetben azonban férfiak (is). A legtöbb tárgy esetében tehát kettőségről lehet beszélni, mindkét nem használta/használhatta azokat. Arról viszont, hogy ez milyen jellegű identitást takart, egyelőre erről senki nem értekezett Magyarországon a honfoglalás kori szakirodalomban. Pillanatnyilag úgy látszik, nem kétséges, hogy a honfoglalás kori halotti szimbolikában a sírokba rakott fegyverkészletek legfőképpen a férfisírok jellemzői, ám nem feltétlenül a férfitemetkezések törvényszerű, kötelező mellékletei. Ezt a fentebb említett példák jól igazolják, és újabb gondolkodásra, a régebbi tételek talán radikális átgondolására sarkallnak.

A nyílcsúcsok leletasszociációja (Függelék, VII. táblázat)

A nyílcsúcsos mellékletű sírokban néha megőrződtek a nyílvesszőket tároló tegez vasmaradványai is. Bár feltehető, hogy a több mint 1 nyílcsúcsot tartalmazó sírokban eredetileg tegez is társult a nyílvesszőkhöz, mégis csak 20 sírban maradtak meg a tegez maradványai. Ugyancsak valószínű, hogy minden tegezes-nyílcsúcsos mellékletű sírba raktak íjat is, ám csupán hét esetet sikerült regisztrálni, ahonnan a nyílcsúcsokkal együtt az íj megmaradt csont oldallapjai is előkerültek. Természetesen jóval több esetről lehetnének adataink, ha közölve volna a kolozsvári Pata utcai temető, illetve nem csak töredékes információink volnának a Mentőállomás temetőjéről. Nyolc esetben szablya és nyílcsúcs is volt ugyanazon sírban. (Összesen tizenhárom esetben ismerünk szablyát, ám néhány esetben vagy feldúlták a sírt – Arad–Csálya –, vagy közöletlen az ásatás, és nem vizsgálhattuk meg a szablyát tartalmazó sír egész leletanyagát.) Talán sokatmondó tény, hogy egyetlen esetben tudunk nyílcsúcsos mellékletű sírokban kardról, és ugyancsak elég ritkán kerülnek elő a balták különböző típusai: 1 sírból baltás szekerce, 2 sírból egyszerű balta és 1 sírból fokos balta.

[39] Egy napjainkban divatos jelenségre mindenképpen fel szeretném hívni a szociológus kollégák figyelmét: érdekes lenne elvégezni (ha nem végeztek volna, bár ilyesmiről nincs tudomásom) egy olyan kutatást, amely felmérné, hogy napjainkban a nők, illetve férfiak hány százaléka visel a nemiségével a felfogás szerint ellentétes ékszert, ruhaneműt, illetve, hogy e magatartásformát milyen hatások determinálják: csak a divat, avagy más jelenségek is, mint pl. a másik nemmel való azonosulás szándéka, mely mintegy „ugródeszka" (is) lehet a valódi vagy jelképes homoszexualitás felé? Hasonló kérdések fogalmazódhatnak meg a honfoglalás kori temetők férfi identitást jelképező mellékletű, azonban női sírok egyedeinek identitásával kapcsolatban is.

[40] *Parker Pearson*, 1997. 98. o.

A másik jelentős számban előforduló tárgykategória a lovas temetkezések emlékeként számon tartott lószerszám: 20 sírban körte alakú kengyel/kengyelpár, 7 sírban trapéz alakú kengyel, 1 sírban tipológiailag eddig be nem sorolt kengyel, 19 sírban egyszerű zabla, 1-ben csont oldalpálcás zabla, 1-ben egytagú zabla, 10 sírban hevedercsat, 4 sírban pedig szíjelosztó.

A viselet emlékei csak csekély mértékben lelhetők fel a sírok leletanyagában. Tizenhét alkalommal egyszerű alakú hajkarikát, egy alkalommal „S" végű hajkarikát, ugyancsak egy alkalommal körte alakú hajkarikát regisztráltak. Ruhát díszítő pitykék két esetben kerültek elő, három alkalommal pedig ruhára varrt lemezkéket, illetve, egy sírban, ruhaveretet találtak. Három alkalommal került elő gyöngy, illetve 1 sírból csörgő, ami azonban lehetett a lószerszám része is. Gomb nyolc sírban volt.

A társadalmi rangjelzőként értékelt övet díszítő veretek két esetben ismertek nyílcsúcsos mellékletű sírból, hét esetben maradt fenn övet jelző vas- vagy bronzcsat. Sokkal jelentősebb mennyiségben jelentkeznek a viselet másik fontos részeként számon tartott karperecek, főleg huzalkarperecek, ilyeneket 10 nyílcsúcsos mellékletű sírból regisztráltak. Három sírból került elő (régebben a X. század első kétharmadára datált) szalagkarperec, 1 sírból pödrött végű szalagkarperec, 1 sírból valószínűleg balkáni eredetű, gombos végű huzalkarperec, 1 sírból sodrott karperec, és ugyancsak 1 sírból fonott karperec. Ritkábbak, de nem hiányoznak a gyűrűk különböző típusai sem: 1 sírban négygömbös, kőbetétes gyűrű, 2 sírban szalaggyűrű, 1 sírban huzalgyűrű, 1 sírban sugaras fejes gyűrű, illetve 1 sírban spirális sodrású fejes gyűrű volt. Egy sírban nadrág díszítésére alkalmas ezüst lemezpántokat találtak, 1-ben pedig lábbelire való díszítő vereteket leltek.

A nyílcsúcsos mellékletű sírok másik tárgykategóriáját a különböző vaseszközök teszik ki. Leggyakoribb melléklet a fegyverként is használható kés, amely 10 sírból ismert. Kilenc sírból csiholó-, 7-ből kova-, 4-ből fenőkő, 1 sírból pedig ár került elő. Rangjelző tárgynak tartott, rendeltetése szerint a tűzkészséget tároló veretes tarsoly, illetve tarsolylemez egy-egy sírból ismert. Nyílcsúcsos mellékletű sírból (kolozsvári 10. sír) származik a Révész László által íjtegezfüggesztőnek ítélt ezüsttárgy. A temetkezési szertartás rituális elemei közé tartozhatott a sírba tett vasabroncsos vödör (1 sírból ismert),[41] illetve egy alkalommal regisztráltak nyílcsúcsos sírból vasalt koporsóra utaló koporsószöget.

Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a nyílcsúcsos–fegyveres sírok legjelentősebb mellékletegyüttesét a különböző típusú lovastemetkezések emlékét őrző lószerszám-maradványok képezik; a X–XI. századi nyílcsúcsos sírokban ezeket regisztrálták a legnagyobb számban (62 lószerszám). Más fegyverkategóriák (40 különféle fegyver) kisebb számban fordulnak elő. Jelentős mennyiségben maradtak fenn különféle eszközök (33 lelet), illetve a végtagok díszítésére szolgáló karperecek, lábperecek és gyűrűk (22 példány).

A nyíltegez (Függelék, II. tábla)

A honfoglaláskor legfontosabb fegyverének, az íjnak egyik fontos tartozéka a nyílvesszőket tároló tegez, amely a temetkezések egyik klasszikus, megszokott lelete.[42] A

[41] Itt szeretnénk kiemelni, hogy a 102 280 km^2 gyűjtőterületről a mai napig egyetlen esetben sem ismerünk nyílcsúcsos sírból agyagedényt, tehát e két tárgykategória átfedése, úgy látszik, ismeretlen.

[42] Pontos összegzés nem készült a X–XI. századi Kárpát-medence vonatkozásában, de körülbelül 1000 kö-

bőrből, fából és vasból készített tegez rekonstrukciójára már több mint egy évszázada is történt kísérlet, ennek ellenére mind a mai napig vannak megválaszolatlan kérdések (alakja, zárhatósága stb.).

A tegez rekonstrukciójához a kutatástörténet számos képviselője hozzájárult.[43] Kidolgozását a keleti példák bevonásával és felhasználásával Zichy Istvánnak köszönhetjük, később ismereteinket sok részletkérdésben jelentősen bővítette Cs. Sebestyén Károly, László Gyula, Dienes István, Révész László és Mesterházy Károly.[44]

A felső végén félkör, alul ugyancsak félkörös vagy ovális keresztmetszetű nyíltartó bőrből vagy nyírfakéregből készült. Alját deszkalap alkotta, amit gyakran vaspánttal erősítettek meg, ehhez szegelték a bőr vagy nyírfakéreg oldalfalat. A tegezfenék vastagsága, a benne talált szegecsek alapján, 2–3 cm lehetett. A fenéklap két oldalához falécet illesztettek, amit elsősorban a felső harmadán, de az alsó harmadán is, vaspálcák erősítettek.[45] E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt; a nyakpánt fölött a fedél felé futó vaspálcák kifelé ívelődnek. A tegez fedele Révész László szerint ferdén állott, és a tegez elülső oldala felé lejtett, Mesterházy Károly szerint viszont nincsenek adatok ilyen jellegű rekonstrukcióhoz, és szerinte a tegezfedél párhuzamos volt a fenékkel. A vaspálcákat, derékszögben, szeggel rögzítették a fedéldeszka oldalához. A négyzet alakú (???) szájnyílást vas- vagy csontlapok szegélyezték.

A tegez a honfoglalás kori harcosok jobb oldalán csüngött le, függesztő szíjai két, a vaspálcák meghajlításával kialakított vagy kisebb, speciális függesztő fülhöz kapcsolódtak. Felfüggesztésében különféle típusú függesztő karikák játszottak szerepet, melyek főleg vasból, de több esetben bronzból, vagy éppen ezüstből készültek.

A nyílvesszők tárolására szolgáló tok rekonstrukcióját az erdélyi leletek alapján, a leletek dokumentálatlansága miatt, nem tudjuk elvégezni. A kolozsvári Zápolya u. 4., 6. és 10. sír tegezleletén, a nagyszalontai két és a vejtei három síron kívül egyetlen leletünk sem jól dokumentált, vagy pedig közöletlen (például mindössze egy alkalommal mérték le a tegez szélességét, illetve hosszát). Amit el tudunk végezni, és el is kell végezni, az a tegezleletek különböző részeinek összegyűjtése és rendszerezése.

Statisztikai adatok az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült X–XI. századi tegezekről, és néhány tegez síri helyzetének meghatározása

Az eddig rendelkezésre álló tegezleletek a 103 000 km^2 gyűjtőterület 19 temetőjének 50 sírjából ismertek, a tegezek helyzetének pontosabb bemutatása azonban csak néhány esetben lehetséges. Mint már több alkalommal is említettük, a leletanyag egy része közö-

rüli nyíltegezes mellékletű sír kerülhetett elő.

[43] Nyáry Albert, Jósa András. Nagy Géza, a fegyverek iránti érdeklődéséről ismert régész ismerte fel a tegezt a pilinyi leletek esetében. Jelentős hozzájárulás a kérdéshez: Hampel József, Kada Elek, Kisléghi Nagy Gyula. *Kada*, 1912. 324. o.; *Jósa*, 1900. 216–221. o.; *Hampel*, 1907. 39–43. o.; *Kisléghi Nagy*, 1904. 419–420. o.; *Nagy*, 1890. 294. o.; *Nagy*, 1893. 320–322. o.

[44] *Cs. Sebestyén*, 1932. 206-222. o.; *Dienes*, 1965. 144. o.; *Dienes*, 1975. 20. kép.; *László*, 1940. 51–59. o.; *Mesterházy*, 1994. 320–334. o.; *Révész*, 1985. 35–53. o.; *Zichy*, 1917. 152–165. o.

[45] Révész László szerint nincsen olyan adat, aminek alapján arra lehetne gondolni, hogy a vaspálcák megszakítás nélkül futottak volna végig a tegez oldalán az aljától a nyakpántig, mint ahogyan azt Bakay Kornél rekonstruálta. *Révész*, 1985. 38. o.

letlen (Gyulafehérvár–Mentőállomás, Kolozsvár–Pata utca, Szászváros–X/2., Nagylak, 1–18. sír), más esetekben feldúlt sírból kerültek a tegezleletek a múzeumba (Arad–Csálya, Nagylak, „A" sír, stb.).

A tegezleletek legtöbbször a nyílcsúcsokkal együtt fordulnak elő, mivel e tárgyak természetes helye a tegez, ez azonban nem feltétlenül törvényszerű, hiszen vannak esetek, amikor a tegez síron belüli helyzete nem egyezik a nyílcsúcsokéval. Jelenleg a kolozsvári Zápolya utcai 4., 6. és 10. sírban, a nagyszalontai 2. sírban és a vejtei 4. sírban talált tegezek helyzetének pontosabb bemutatására van lehetőség.

A kolozsvári Zápolya utcai 4. sz. sírban a tegez vasmaradványait a bal sípcsont közepétől a könyökig lehetett követni. A tegez részei a belső oldalon mélyebben helyezkedtek el, mint a külső oldalon. A bal comb forgója fölött volt a szegecses nyakpánt, alatta pedig a tegezfüggesztő veret, vagy szíjelosztó.[46] A tegez vasalását körülbelül 60 centiméter hosszúságban sikerült megfigyelni. A tegez vasalásához tartozó vaspálcák összesen 250–260 centiméter hosszúságúak, ebből Kovács István arra következtetett, hogy e merevítő pálcák legalább 4 sort alkottak. Ugyancsak Kovácsnak sikerült megfigyelnie egy visszahajló gombot, amelynek pompás példáját a Kolozsvári Múzeum restaurált anyagában sikerült azonosítani. Lejjebb, a térden sikerült felismerni a tegez fenékpántját (?). A tegez keresztmetszete hengeres lehetett, a fenékrésznél kiszélesedett. A tegezhez három karika tartozott, amelyek a belső oldalon kerültek elő. A fenéklemezt nem sikerült megfigyelni; vasalása nem lehetett, csak egyszerű szegecsekkel illeszthették össze az oldalfalakkal.

A 6. sírban a jobb oldali medencecsonttól 10 centiméterrel lejjebb, a sípcsont végéig lehetett követni a tegez nyomait. A kolozsvári régész szerint ugyanolyan hosszúságban feküdtek a tegez vasrészei, mint a 4-es sírban. E darab az előbbihez képest egyértelműen eltérő szerkezetű volt, nyakpánt és függesztő fül nélkül, volt azonban fenékrögzítő pántja, ami alapján Kovács 18 cm fenékátmérőt számolt.

Egyszerű szerkezetű, fából készített, vas függesztő fülekkel, illetve merevítővel ellátott példány volt a kolozsvári Zápolya utcai 10. sír tegeze *(Függelék, VII. tábla).* Vas maradványai a halott mellett a bal oldalon, a combnyaknál kerültek elő, illetve lejjebb, a combcsont közepénél.

Tegez körvonalait ábrázolja a nagyszalontai sírlelet rajza is, ez esetben azonban, sajnos, nem került sor pontosabb dokumentációra. Egyértelmű, hogy a vastegez a bal felkartól húzódott medencecsont bal oldaláig. A tegezkarikán és talán az egyik akasztófülön kívül azonban nem tudjuk pontosan meghatározni a maradványok sírban való helyzetét. Lakatos Attila közlése alapján a tegezrészek közül csak néhány darabot (egy akasztófület, tegezvasalások töredékeit és az általa hibásan gyűrűnek minősített tegezkarikát) sikerült azonosítani a Nagyváradi Múzeumban.[47]

A vejtei 3. sírban a csontváz bal kezétől egészen a bal lábfejéig sikerült nyomon követni a nyíltegez nyomait. Sajnos azonban a sírleírás nem készült elég aprólékosan, és ami talán sokkal fontosabb lett volna, nem készült el a tegez 1:1 arányú rajza sem. Annyi biztos azonban, hogy a tegez felső részénél négyzet alakú, vasból készült, domborított,

[46] Sajnos a tárgyat nem találtuk meg a Kolozsvári Múzeumban, a rajz alapján nem lehet eldönteni, hogy elrozsdásodott szíjelosztó, vagy függesztőveret volt-e.

[47] *Lakatos,* 2005. 2. tábla; *Gáll,* 2004–2005. Plate. 30.

oxidált vaslemez került elő két szegecslyukkal, amelyek a tegez szájnyílásánál játszhattak szerepet. Az 5,5 cm hosszú és 4,4 cm széles vaslemez esetében elgondolkodtató, hogy az esetek többségénél szélesebb, illetve hogy csak a hosszanti oldalainál domború egy kissé. Egyelőre fedéllemeznek tartjuk. Ugyancsak itt helyezkedett el a három hegyesebb vaspálca, amelyeket a közlésben nyílcsúcsnak határoztunk meg. A merevítő pálcák a tegez két oldalán helyezkedtek el. Valahol fent, a tegez nyakánál került elő a lemezes szíjelosztó (a dokumentációban annyi áll csupán, hogy a tegez részei között). Ugyancsak sajnálatos, hogy bár a rajzon nagyon jól látható a tegez gallérja, vagyis nyakpántja, a Temesvári Múzeum leletanyagai között már nem sikerült fellelni őket *(Függelék, VIII. tábla).*

Sírokban megmaradt tegezszerkezetek rendszerezése[48]

Ha rekonstrukcióval nem is próbálkozhatunk, a magyarországi kutatás eredményeit felhasználva megkíséreltük Erdély, a Partium és a Bánság tegezleleteinek összegyűjtését, illetve rendszerezését. Ezek a következők:

1. akasztó fül (három típusban)
2. (csont és vas) tegezfedél
3. merevítő pálcák akasztó füllel
4. vasalása

5.1–3. (küllős, háromosztatú és egyszerű) szíjelosztó karika

6. nyakpánt
7. fenékabroncs (-pánt)
8. pontkörös csont tegezdísz.

A tegezes sírok leletasszociációja

A sírleletekből előkerült tegezek asszociációs skálája elsősorban más (távolsági, illetve közelharci) fegyverkategóriákkal jelentős. Az esetek nagy többségében (egyetlen kivétel a feldúlt Arad–csályai sír) a tegezből nyílcsúcsok kerültek elő, négy esetben a tegezes sírokból íjcsont-lemezek is ismertek.[49] Szép számmal kerültek elő szablyák (8 eset), kard ellenben csak egyetlen esetben (Déva–Mikro, 4. sír). A közelharc fegyvereként ismert balták ugyancsak kis számban ismertek a tegezes sírokból (2 eset).

A tegezes mellékletű sírok majdnem kötelező mellékletei a lószerszámok: kengyelek, zablák és hevedercsatok.[50] Tizenkilenc esetben ismert kengyel/kengyelpár,[51] 14 esetben

[48] Nem tudtuk besorolni ebbe a rendszerbe a gyulafehérvári Mentőállomáson, a kolozsvári Pata utcai és szászvárosi temetők közöletlen leletanyagát.

[49] Feltételezések szerint azonban minden nyíltegezt és nyílcsúcsot tartalmazó sírba berakták az íjat is.

[50] A legtöbb nyíltegezt tartalmazó sírból ismert a lovas temetkezés valamelyik típusa: Arad–Csálya; Bihar–Somlyóhegy 6., 7., 8 sír; Déva–Mikro 7. sír; Kolozsvár–Pata u. 25. sír; Kolozsvár–Zápolya u. 1., 6., 10. sír; Nagyszalonta–Halom domb 2. sír; Nagylak „A" sír; Óbesenyő–Dragomir halma 4. sír; Óbesenyő–IV. halom 1. sír; Sikló–Gropoaie 2., 10., 12. sír; Szászváros–Dealul Pemilor 18., 26. sír; Vejte 3. sír. Kevesebb a kivétel: Kolozsvár–Zápolya u. 4 sír; Óbesenyő–III. halom 1. sír; Temesvár–Csóka erdő „B" és „G" sír.

[51] A Kolozsvár–Pata utcai 25., a Kolozsvár–Zápolya utcai 1. és a Szászváros–Dealul Pemilor 26. sírban egyetlen kengyel került elő.

zabla, 7 esetben csak hevedercsat és 4 alkalommal lószerszám szíjelosztója. Eszközök kisebb mennyiségben kerültek elő tegezes sírból: csiholó és kova alig három sírból, kés hatból, fenőkő egyből. Néhány esetben rangjelzőnek tartott veretes öv, veretes tarsoly és vas tarsolylemez (?)[52] is származik tegezes sírból (veretes öv 3 eset, veretes tarsoly 1 eset, vas tarsolylemez 1 eset).

A viseleti elemeket a tegezes sírokban a hajkarikák, karperecek, gyöngyök, pitykék, ruhalemezek, gombok, gyűrűk, csörgők, lábbeliveretek és csatok képviselik. Mind a 10 tegezes sírból ugyanazok a sima, egyszerű típusú hajkarikák kerültek elő, ami alapján egyértelműen megállapítható, hogy a fegyveres férfiak körében közkedvelt divattermék lehetett. Szép számmal képviseltetik magukat a csatok, hiszen 8 esetben volt a sír mellékletei között ez a tárgykategória. Majdnem ugyanennyiszer, 5 esetben kerültek elő gombok, gyűrűk viszont csak két sírból (az egyik az Arad–csályai temetkezésből, amelyből gyűjtőterületünk egyetlen aranyozott bronzszerelékes szablyája származik). Mindkét gyűrű a keleti eredetűnek tartott, négygömbös fejű típushoz sorolható, ami a mellékletekben gazdagabb fegyveres férfisírok gyakran előforduló lelete.[53]

Gyöngy, ruhalemezke, lábbeliveret, csörgő, veretes lábbeli csak néhány esetben került elő tegezes sírból (2 sírból ismert gyöngy, 1–1 sírból ruhalemezke, csörgő, lábbeliveret). Karperecet hat alkalommal helyeztek tegezes sírba, mégpedig két esetben szalagkarperecet, négy sírba huzalkarperecet; a maroskarnai 11. sírból a huzalkarperec mellett egy gombos végű, egyértelműen balkáni kultúrkapcsolatokra mutató karperec is előkerült.[54]

A rituális elemek közé sorolható vaspántos favödör maradványai egyetlen alkalommal, a kolozsvári Pata utcai temetőben őrződtek meg. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy kerámia tegezes sírból (és semmilyen más fegyveres sírból) mindmáig nem ismert az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről.

A szablya (Függelék, III. tábla)

Időrendi keltezés szempontjából az egyik legvitatottabb fegyverkategória a közelharc legfontosabb fegyvere, a szablya. A X. századi szablyákról, annak ellenére, hogy nagy érdeklődésnek örvendenek a szakemberek körében, egyetlen kimerítő elemzés sem jelent meg mind a mai napig.[55] Szablyával vívott harcról ugyanakkor nagyon sok régész és történész értekezett az utóbbi évszázadban, és néhányuknak jelentős észrevételekkel sikerült bővítenie ismereteinket. A legkomplexebb elemzést a szablya és a kard használatáról, az egyik vagy a másik előnyéről/hátrányáról Bakay Kornél tollából ismerjük, akinek számításai alapján a kard csapásereje 2,38-szorosa a szablyáéhoz képest.[56] A szablyák

[52] Veretes tarsoly: Kolozsvár–Pata u. 25. sír. Vas (?) tarsolylemez: Szászváros–Dealul-Pemilor 18. sír.

[53] Ezen kívül gazdag férfisírok: Karos–II. temető, 11 sír, Karos–II. temető, 52 sír. *Révész L.*, 1996.17–18., 17–20., 21. tábla; 1–3., 26–28., 78–90. tábla. Mindkét sírban az aranyozott ezüstszerelékes szablyát tarthatjuk vezérleletnek. Más négygömbös fejű gyűrűs sírokban is majdnem klasszikus lelet a szablya (Biharkeresztes–Vasútállomás 1. sír, Tiszabezdéd 8. sír), illetve a veretes öv (Szakony 1., 6. sír, Vereb).

[54] Ilyen karperecek kerültek elő a marosgombási 2. női, illetve zilahi 1. gyermeksírból (méretük – 3,5 cm – egyértelműen erre utal).

[55] Kivételt jelent Kovács László munkássága, aki behatóan foglalkozott a szablyákkal, azonban dolgozata sajnálatosan a mai napig nem jelent meg. (*Kovács L.*, 1980.)

[56] *Tóth*, 1930.; *Kovács I.*, 1941. 129–131. o.; *Bakay*, 1965. 19–20. o.

kialakulásának, használatának kutatástörténetét Kovács László számos kiadott és kiadatlan művében részletezte.[57] Ezekben összegyűjtötte a honfoglalás kori szablyák példányait, megvizsgálta kialakulási helyüket, és pontosította azt a felismerést is, hogy a későavar és honfoglaláskori szablyák között nincsen szerkezeti és „genetikai" kapcsolat. Elvégezte tipológiai felosztásukat, és kísérletet tett a szablya–kard fegyverváltás idejének meghatározására is. 1996-ban megjelent tudománytörténeti jelentőségű könyvében Révész László szolgáltatott újabb adatokat a szablyák gazdag szakirodalmához. Új észrevételei elsősorban az általa közölt karosi szablyákra vonatkoznak.[58]

Az enyhén ívelt, 2–3 cm széles, fokélre köszörült, kb. 80 cm hosszú és 500 grammos szablya markolata 20 fokos szögben megtörik. A fokélt a végén mindkét oldalán kikösörülik, így a fegyver kb. az utolsó negyedén kétélű. A szablya, e könnyűlovasság által használt fegyver esetében nem a csapás, hanem az irányítás volt a fontos, illetve a csukló gyors és ügyes használata, harmonikusan együtt a kar és a felsőtest mozgásával. A szablyával a lovas metsz, illetve hasít. Az ívelt, felülről lefelé történő lendítéssel a szablya éle, ellenkező mozdulatnál, a visszarántásnál, a fokél veszélyeztethette az ellenfelet.[59]

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium szablyaleleteinek elemzése[60]

A nyolc lelőhely 13 szablyapéldánya közül a legdíszesebb egyértelműen az aradi szablyatöredék.[61] A töredékes vasszablyát kéregöntéssel készített vörösréz- és bronzszerelékekkel díszítették. A fegyver ellipszis keresztmetszetű, bronz markolatgombját és a markolat ívét követő rézlemezt egész felületén palmettaminta, a markolatgombot palmettacsokor díszíti. A középen lévő két levél közepe párhuzamos vonalakkal csíkozott, a levelek erezetét gomb zárja. A mintázat háttere kerek poncolással kitöltött. A markolat ívét követő lemezt végtelenbe szövődő palmettaminta díszíti. A levelek végei csigavonalba csavarodnak, egyik szélük vonalkázott. A mintázat háttere kerek poncolt. A mintázatos markolatgomb hossza 8 cm, súlya 17 g. A markolaton öntött bronz keresztvas ült, amelynek mintázata ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban. Az öntött, csónak alakú keresztvas felülete árkolásokkal díszített. A gerinc által kettéosztott mezejét bordás min-

[57] *Kovács L.*, 1980. 74–78. o.; *Kovács L.*, 1990. 35–36. o.

[58] Révész megjegyzéseket fűzött a szablyák szociológiai jelentőségéről is: „a vezérek közvetlen védelmét ellátó testőrök" voltak azok az egyének, akiknek sírjából szablya került elő. Az arany-, ezüst-, bronzszerelékes szablyák tulajdonosai pedig maguk a vezérek voltak: Révész ásatása során statisztikailag megfigyelhette a karosi temetőben, hogy ez a két tárgykategória csak nagyon kevés esetben kerül elő együtt (és akkor is a leggazdagabb sírokból). *Révész L.*, 1996. 184. o.

[59] *Kovács I.*, 1941. 129–131. o.; *Szőllősy*, 2001. 279. o.

[60] Szeretnénk néhány adatot pontosítani: a Déva–Mikro 15 temetőrészben levő szablya valójában kard volt. Horedt tévedését átvette Kovács László és Révész László is. A kézdivásárhelyi szablya valójában egy IV–V. századi „Kurzschwert". A kőröstarjáni szablyának sem volt semmi köze e fegyvertípushoz, a nyereghez tartozhatott. Köszönettel tartozom Bordi Zsigmond Lórándnak és Lakatos Attilának ezekért az információkért.

[61] Itt mindenképpen pontosítani szeretném a Bóna István által az Erdély történetében említett két szablyát. Az Arad–Csálya lelőhelyről egyetlen szablya került elő, a pengéjének alsó fele azonban „in situ" maradt a sírban. Ebből, valamint a sírrajzból következtetett a budapesti professzor arra, hogy két szablyáról van szó. Nem zárhatók ki a román kollégák nemegyszer beugrató meséi sem: pl. ugyancsak Bóna Istvánnal közölte Rusu Mircea, hogy a dévai temetőből aranygyűrű került elő, holott a kérdéses darab valójában csupán egy pentagrammás, ezüstfejes gyűrű. Egyértelmű tehát, hogy a román régészektől származó információkkal óvatosan kell bánni.

ták díszítik, összesen 4×6. A minták tanulmányozása során, az árkok aszimmetrikus volta alapján úgy tűnik, hogy kézzel vésték őket, bár öntőminta használata sem kizárt.[62] A keresztvas előoldala közepét négyzet alakú gúla díszíti, négy lapján vésett mintával, amelyből a felületet két részre osztó gerinc ágazik ki.[63]

A bihari Somlyóhegy 8. sírjának keresztvas nélküli példánya majdnem teljes hosszúságában megmaradt. Az ívelt szablya hossza 90 cm,[64] az él szélessége 3,6 cm.

Sajnos nincsenek adataink a kolozsvári Pata utcai 4. és 22. sír szablyájáról. Többet tudunk a 25. sír szablyájának díszítéséről, amelyet személyesen is láthattunk. A megtört markolatú, gömbös végű, csónak alakú keresztvasú szablya pengéjébe ezüst szálakat kalapáltak.[65] A fegyver jelenlegi állapotáról azonban nincsenek információink, állítólag ez a díszítés már nem látható a fegyver korrodáltsága miatt.

A Zápolya utcai 1., kirabolt sírból csak az ívelt markolat töredéke, illetve félovális függesztő füle maradt meg, pántok nélkül, sajnos eléggé rossz állapotban, amit még jobban súlyosbít szakszerűtlen restaurálása.

Sajnos, a 4. sír szablyája is töredékesen maradt fenn, illetve már vizsgálni sem lehet. A régi, 1918 előtti leltárkönyvből azonban nagyon fontos és érdekes információk jutottak birtokunkba. Idézzük a leltárkönyvet: „IV. 9698.a–b.: szablya keresztvasának töredékei, ezüst berakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredékei."[66] Kovács István említi a lemezeket, melyeket azonban szablyahüvely-borítóként értékel. Az ezüst berakásról azonban nem tesz említést. Mindazonáltal tudjuk, hogy a híres kolozsvári régész és numizmata több mint harminc évvel később közölte a temetőt, ennek következtében ezeken az adatokon könnyen túlléphetett.[67] A szablya hossza 80 cm, az él szélessége 3 cm, markolatának hossza 7 cm. Sajnos, több adatot nem sikerült felvennünk.

Jóval több információnk van a 6. sírban talált szablya méreteiről. A szablya hosszúsága 77,5 cm, markolathossza 7 cm, az él szélessége 3,3 cm, a kiszélesedésénél – a tövénél – pedig 3,8 cm. A fokél 21 cm. A keresztvas hossza 10,5 cm, szélessége 1,8 cm, a lapított gombok átmérője 2,7 cm. A szablya szerelékéhez tartozott a 2,8 cm magas, felülről lefelé 2,2 cm-től 2,7 cm-ig fokozatosan, ferdén kiszélesedő keskeny, vas markolatgomb, valamint a 4,2 cm-es, kétpántos függesztő fül a bal alkarcsont belső oldaláról. A fegyver a Kovács által felismert, 77 cm hosszúságban követhető hüvellyel együtt volt a sírban a jobb felkar- és alkarcsont fölött 5 cm-rel.

A 10. sír szablyája ugyancsak 77, 5 cm hosszú. A kecses markolatvas hossza keresztvassal együtt 8,9 cm, nélküle 7 cm. A markolat felső részén megmaradt a markolatgombot felerősítő vasszeg. A markolat szélessége 1 cm a felső részén, majd 1,5 cm-re széle-

[62] Horváth Ciprián közlése nyomán a X. századi magyar szállásterületről mintegy 20 bronzellenzős szablyát ismerünk. Köszönet az információkért.

[63] A Kárpát-medencében csak néhány helyről került elő nemesfém szerelékes szablya. Három alkalommal aranyból (Geszteréd, Rakamaz, Zemplén,), 6 alkalommal ezüstből (Karos–II. temető, 11., 50., 52. sír; III. temető, 11. sír; Tarcal, 1. sír, és Tiszasüly), 1 alkalommal pedig bronzból (Arad–Csálya, X. sír) készültek a szablyák szerelékei. Ezüstből öntött keresztvas Orosházáról ismert.

[64] A Bakay Kornél által említett szablyák átlagosan 80 cm hosszúak, valójában 76–95 cm között mozognak.

[65] *Heitel*, 1994–95. 415. o.

[66] Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum. Régi leltárkönyv.

[67] Fontos tény hogy a leltárkönyvben ezeket az adatokat már az ásatás évében regisztrálták.

sedik ki. A 8,8 cm hosszúságú keresztvas 0,9–1,5 cm széles, a végén levő gömbök átmérője pedig 1,5 cm. A keresztvas hátsó felén máig megmaradtak a halott ruhájának kenderből (?) szőtt részei, főleg a jobb oldali keresztvas-gombon. A penge szélessége 3,6 cm, a keresztvas alatt fokozatosan 3,1 cm-ig keskenyedik. Restaurálatlan, fokélét nem sikerült megfigyelni, a fahüvely részei azonban nagyon jól látszanak a fegyver felületén.

A László Gyula ásatásából származó 9., 10. és 11. sír leltározatlan leletanyagának átnézésekor akadtunk rá a 11. sír[68] szablyatöredékének keresztvasgombjára, átmérője 1,5 cm.

1944 decemberében három sírt dúltak fel a kolozsvári Kalevala utcában. Két sírból szablya töredékei kerültek elő, a harmadikból kerámia. Egy volt Kalevala utcai lakos 2006 decemberi elbeszélése alapján az egyik sírban ló részei is voltak, határozottan emlékezett egy lókoponyára. A két előkerült szablya közül az egyik majdnem ép, a másik példányból azonban csak az alsó, hüvelyes rész maradt meg.

Az első szablya markolatából csak egy kis rész őrződött meg. Hossza 54 cm, markolatának hossza 3 cm, a penge szélessége 2,9 – 2, 6 – 2,5 cm, a letört végénél 1,7 cm.[69] A második példányból összesen 24 cm maradt meg, szélessége a hüvellyel együtt 3,2 cm.[70]

Majdnem egyenes pengéjű a Marosgombás–magurai 1. sírból előkerült szablya. A 76 cm hosszúságú, viszonylag kis méretű szablya pengéje 3 és 2,4 cm, markolata pedig 1,2 cm széles. Sikerült megőrizni a csónak alakú, egyik végén jól megmaradt, lapított gömbös végű, 9,9 cm hosszú és 1,8 cm legnagyobb szélességű keresztvasat. A markolat, sajnos, csak töredékesen maradt fenn; valószínű, hogy a szablya eredeti hosszúsága körülbelül 80 cm lett volna. A markolat alapján egyértelműen látszik, hogy az él felé megtört, a penge azonban majdnem egyenes. Fokélét, sajnos, nem sikerült rögzítenünk.[71] A marosgombási fegyver pengeszélessége 2,4–3 cm – a kardoké 5–6 cm között váltakozott. Ehhez tartozik az a tény is, hogy a Marosgombás–magurai szablya egyélű, ami nagy ritkaság a X. századi kardoknál.[72] Tehát a Marosgombás–magurai fegyvert csakis szablyának lehet és szabad értékelni. Majdnem egyenes pengeformájának nagyon közeli párhuzama a szobi csont keresztvasú szablya.[73]

Úgy tűnik, e példánytól teljesen különbözik a maroskarnai szablyatöredék. A Horedt által ábrázolt töredék mára teljesen széthullott, ezért egyáltalán nem sikerült megvizsgálnunk. Ha a Horedt által közölt rajznak köze van a realitáshoz, akkor egyértelműen erősen ívelt élű szablyáról van szó, amilyent például Sárbogárd–Tinódról, vagy Demecserről ismerünk.[74]

---

[68] A leletanyagban találtunk olyan tárgyakat, amelyek biztosan a 9. sír anyagához tartoznak (nagy karikájú zabla), illetve a 10. sír tárgyait (aranyozott bronzpitykék), de főleg biztosan a 11. sír leletanyagát (kengyel, zabla, tegez részei, nyílcsúcstüskék, veretek stb.). Itt találtuk meg a szablya keresztvasának a letörött gombját is. Ez tehát vagy a 9., de szerintünk inkább a 11. sír szablya maradványa. Meg kell jegyezni, hogy a László Gyula által 1942-ben feltárt sírok közül kettő (a 9. és 11. sír) ki volt rabolva.

[69] Kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum. Régi Ltsz.: VI. 6157. Uj ltsz.: 39918.

[70] Kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum. Régi ltsz.: VI. 6158.b. Uj ltsz.: 39919.

A Függelék II. táblázatában 6 lelőhely 12 szablyája szerepel, a III. táblázatban szintén 12 szablya. A kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum raktárában és régi leltárkönyvében folytatott vizsgálódások eredményeképpen a II. táblázat adatát *7 lelőhely 14 szablyájára*, a III. táblázat adatát pedig *14 szablyára* módosítjuk.

[71] Ennek alapján feltételezte helytelenül Heitel, hogy szablyamarkolatú kardról van szó. *Heitel*, 1994–95. 423. o.

[72] Egyetlen kivétel a kajárpéci egyélű kard. *Kovács L.*, 1992. 159–171. o.

[73] *Bakay*, 1978. 56. o.; *Török*, 1956. 1. kép, 2.

[74] A Kolozsvári Román Régészeti Intézet raktárában azonban – sajnálatosan – már teljesen széttöredezett állapotban. Leltározatlan. Sárbogárd: *Nagy*, 1896. 349. o., I. tábla, 3.

Sajnos, hasonló állapotban ismert a siklói fegyver töredéke is.[75] A Dörner Egon ásatása során előkerült fegyvert a helyszínen nem dokumentálták megfelelően, ezért mára már eldönthetetlen, hogy az Aradi Múzeumban levő, vizsgálhatatlan töredékek egyáltalán szablya töredékei, vagy sem (az él keresztmetszetét sem lehet megállapítani).

Következtetésképpen tehát elmondhatjuk, hogy a hét lelőhelyről előkerült tizenhárom szablyalelet közül egynek, a siklói 3. sír szablyájának besorolását fenntartásokkal kell kezelni. A felsorolt leletanyagból az szűrhető le, hogy a szablyák méretei széles skálán mozognak. Az Erdélyi-medencében előkerült példányok (már amelyik mérhető volt) egyértelműen a kisebb méretű szablyák csoportjába sorolhatóak. A keresztvas és a markolat hosszából kiindulva ehhez a csoporthoz sorolható az aradi példány is, amely ugyancsak kb. 70–80 cm közötti hosszúságú lehetett. A hosszabb, masszívabb példányokhoz sorolható a bihari 8. sír szablyája, amely 90 centiméter hosszúságával a karosi ásatásokon feltárt sírok szablyáihoz hasonlít.

A szablyák görbületének meghatározását néhány példányon sikerült elvégezni. Ennek alapján három csoportba sorolhatjuk őket:

1. Majdnem egyenes ívű szablyák: a kolozsvári Zápolya utcai 4. sír, a marosgombási 1. sír, valamint feltételesen az aradi szablyatöredék.

2. Ívelt pengéjű szablyák: a Bihar–somlyóhegyi 8. sír,[76] a kolozsvári Pata utcai 25. sír, illetve a Zápolya utcai 6. és 10. sír példányai. A 6. sírból származó szablya ívelése 12 mm, a 10. temetkezés példányáé pedig 14 mm.

3. Erősen ívelt pengéjű szablya: a maroskarnai „B" temető 11. sírja – kb. 20 mm.

A szablyák szerelékeinek típusai

Az Erdélyi-medencében és a Partiumban előkerült szablyák, illetve szablyaszerelékek tipológiai besorolását Kovács László végezte el. Azóta 3 újabb szablyalelet csak a közöletlen kolozsvári Pata–Szántó utcai temetőből került elő. Ugyanakkor a vizsgált területünkről előkerült szablyák legtöbb esetben hiányosan őrződtek meg, legtöbb esetben főként szerelék nélkül: két alkalommal maradt meg a markolatgomb, 5 esetben a keresztvas, 3 sírban a függesztő fülek töredékei, illetve egy esetben a koptató.

I. A markolatgombok típusai:

Kovács 1. típus: vaslemezből összeszegecselt hengeres kupakok, ovális metszetű, henger alakú, a végük felé keskenyedő és lekerekítetten záródó kupakok, amelyeket 1–2 szegeccsel erősítettek fel a markolat végére: Kolozsvár–Zápolya u. 6 sír.

Kovács 2. típus: körte alakú markolatgombok, amelyeknek ellipszis metszetű testéből a markolat közepének két nyúlványa indul ki: Arad–Csálya, X. sír.[77]

II. Markolatlemez: Arad–Csálya, X. sír.

---

[75] *Rusu – Dörner*, 1962. 707. o.

[76] Sajnos, a bihari szablyára nem sikerült rábukkanunk, ezért az ívének lemérését csak a rajz alapján végezhettük el.

[77] Aradtól nem messze, kb. 60 kilométeres távolságra a Maros völgyében, Kiszomborról került elő egy hasonló díszítésű, de nem poncolt markolatgombos szablya. Köszönetünket szeretnénk kifejezni Langó Péternek ezért az információért.

III. Keresztvastípusok:

Kovács 1.A típus: vasból kovácsolt, csónak alakú keresztvasak. Esetek: Kolozsvár–Pata u. 25 sír; Kolozsvár–Zápolya u. 6., 10., 11 sír; Marosgombás–Magura, 1. sír. Ahogy előbb említettem, a kolozsvári 4. sír szablyakeresztvasát ezüst berakással díszítették, a többi adat nélkül.

A keresztvasat záró gömbszerű végződések is különféle típusokba sorolhatók:

Gömb: Kolozsvár–Pata u. 25. sír; Kolozsvár–Zápolya u. 10., 11. sír.

Lapított gömb: Kolozsvár–Zápolya u. 6. sír; Marosgombás–Magura, 1. sír.

Kovács 1.B típus: bronzból öntött, csónak alakú keresztvas. Eset: Arad–Csálya, X. sír. A keresztvas végét gömb zárja.

IV. Szablyaszerelékek:

A hüvely: két gyalult deszkából készülhetett, melyeket az összeerősítésük után vászonnal, majd bőrrel vontak be, amit a fémszerelékek felszerelése követett. A szablyát az öv bal oldalán a két függesztő szíjra úgy akasztották fel, hogy a markolat majdnem vízszintes helyzetbe került.

A függesztő fülek: ezeken húzták át a függesztő szíjakat; vagy közvetlenül rajtuk keresztül, vagy pedig a lemezes függesztő fül hátoldalán egy falapocskára rögzítettek egy hurkos fejű szegecskét, amelyen a szíj keresztülfutott. Típusok:

„D" alakú, pántos függesztő fül: néhány esetben csak a töredékeik alapján tudunk következtetni meglétére: valószínűleg ilyen jellegű függesztő füle volt az aradi szablyának. Függesztő fül része volt a Zápolya utca 1. sírjának megmaradt D alakú töredéke, illetve biztosan ebbe a kategóriába kell sorolni a kolozsvári Zápolya utca 6. sír függesztőjét is. László Gyula 1945-ös 10-es sírrajzán is egy ilyen jellegű tárgy látható, azonban ezt már nem sikerült azonosítanunk a Kolozsvári Múzeumban (a hüvely fából készült részei viszont nagyon jól kivehetőek a restaurálatlan szablyán). Úgy tűnik tehát, hogy vizsgált régióinkban egyetlen ilyen típusú szablyaszerelék ismert.[78]

Szablyakoptatók: a helyzet még siralmasabb. A kevés példány alapján a használatuk semmiképpen sem lehetett általános. A sírba a szablyákat az általunk megvizsgált minden esetben hüvellyel együtt helyezték,[79] ám csak a 4. sír szablyája végén őrződött meg a koptató, amely Kovács szablyakoptató-tipológiájának 2., lapított, ovális metszetű, henger alakú, alul legömbölyítetten záruló típusához sorolható.

A szablyák helyzete a sírokban

Amiképpen nincs kidolgozva a Kárpát-medence területének X. századi szablyatipológiája, a szablyák síron belüli helyzetének rendszerezését sem végezte el egyelőre sen-

[78] Kovács László 1980-ban összegyűjtötte és 3 típusba sorolta a szablyaszerelékeket. A 2. és 3. típust mindösszesze 7 eset képviselte, 5 csak a Kárpát-medencében (2. típus: Bodrogszerdahely, 3. sír; Szabolcsveresmart, 4. sír; Szolyva; Tiszaeszlár; 3. típus: bécsi szablya, Zemjanszkaja Olesa). Felhívjuk a figyelmet, hogy a Kovács által említett „Y" alakú szablya-függesztőfül tegezről is ismert, a kolozsvári Zápolya utcai 4. sírból.

[79] Arad–Csálya; Kolozsvár–Pata utca, 25. sír; Kolozsvár–Zápolya utca, 6., 10. sír; Marosgombás, 1. sír.

ki. Természetesen e dolgozatnak (regionális jellege miatt) sem lehetnek ilyen céljai, azonban reméljük, hogy példánkat más régiók hasonló rendszerezése követi.

A sírba mellékletként helyezett szablyák 6 pozícióját tudtuk elkülöníteni:

1. helyzet: a jobb combcsonton (Kolozsvár–Pata u. 4. és 25. sír)[80]

2. helyzet: a jobb vállközép belső oldalától a jobb térdig (Kolozsvár–Zápolya u. 4. sír)[81]

3. helyzet: a csontváz felsőtestének bal felén (Kolozsvár–Zápolya u. 10. sír) *(Függelék, VII. tábla)*[82]

4. helyzet: a bal lábon (Kolozsvár–Zápolya u. 6. sír)[83]

5. helyzet: pontosan nem dokumentált – „a tetem jobb oldalán" – (Marosgombás–Magura, 4. sír)

6. helyzet: töredékes szablya részei a két térd között (Maroskarna, „B" temető, 11 sír).

Tehát, amint látjuk, rendszert vagy törvényszerűséget a szablyák síron belüli helyzetét illetően valószínűleg nem lehet feltételezni. Továbbra is a szakirodalom egyik fontos adóssága marad azonban, hogy a Kárpát-medence szablyaleleteinek síron belüli helyzetét rendszerezze.

A szablyás sírokban nyugvók társadalomban betöltött szerepéről

A szablyamellékletet tartalmazó sírok halottai társadalmi szerepének megítélése az elmúlt években nagyon váltakozó görbét írt le. A '90-es évek közepén megjelent honfoglalási kiállítási katalógus, illetve Révész László könyvének a szablyákkal foglalkozó része „testőrökként" mutatta be a szablyamelléklettel elhantolt egyéneket azokban a temetőkben, amelyekben nagy százalékarányban ismertek fegyveres sírok.[84] Akkor úgy tűnt, ez az elmélet nagy „karriert" fut be, ma azonban már inkább az egyén gazdasági helyzetének jelképeként értékelik a sírokba helyezett különböző tárgyakat, illetve a múlt évtizedben oly sokszor hangoztatott „rangjelző tárgyak" összefoglaló megnevezés is kezd kiszorulni a szakirodalomból. E sorok szerzője talán az annyiszor bevált arany középutat tartja a leghelyesebbnek, vagyis létezhetett valamilyen kapcsolatrendszer a tárgyak és az egyén társadalmi helyzetének szimbolizálása között. Az érveink a következők:

I. Az övveretes sírok chorológiai elterjedése a Kárpát-medencében jóval általánosabb a szablyás sírokénál. A szablyás sírok inkább egyes területegységekről mutathatóak ki nagyobb számban, más vidékeken ritkábbak.

II. E sorok írója 34 övveretes sírt ismer (a sort nyilván tovább lehet bővíteni), amelyek nem tartalmaznak fegyvert, nehezen hihető tehát, hogy az eltemetettek kapcsolatban álltak volna a katonai hierarchiával, inkább talán gazdasági-társadalmi helyzetük jelképe lehetett díszes övük.

III. Embertani elemzések alapján a következő észrevételt tehetjük: a kenézlői és a karosi temetők feltárását követő antropológiai vizsgálatok rávilágítottak néhány jelen-

[80] Megemlítjük, hogy a temetőből ismert három szablyás sír közül a 22. sír szablyahelyzete nem ismert.

[81] *Kovács I.*, 1942. II. tábla, 1.

[82] *László*, 1945. I. tábla,

[83] *Kovács I.*, 1942. IV. tábla, 2.

[84] Ez elsősorban a Felső-Tisza vidékén feltárt sírokra érvényes. *Révész*, 1996.; K. K., 1996. 46. o.

ségre: a csak szablyát viselők maturusok vagy senilisek. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk a karosi II. temető 5., 6. és 20. halottját, akik senilisek, a 41. sír maturusát, valamint a 36. sírt. Ez utóbbi sír halottjának életkori sajátosságait nem is ismerjük, azonban infantilis aligha lehetett. A kenézlői II. temető esetében is a szablyások maturusok vagy senilisek lehettek.[85]

A jelenséget másik oldaláról szemlélve érdekes részeredményekhez juthatunk. A csak veretes övet viselő egyének esetében sokkal változatosabb életkori sajátosságokat figyelhetünk meg. A karosi II. temető 2. és 35. sírjában, valamint a kenézlői II. temető 6/31. sírjában a veretes övet viselők még csak gyerekek. A karosi II. temető 14. sírjában juvenil nyugodott (veretes öv, íj, nyílvesszők voltak a mellékletei). Hasonló jellegű fegyvereket kapott a veretes öv mellé a kenézlői II. temető 20/45. sírjának egyéne, aki fiatal férfiként van feltüntetve.[86] Hasonlóan fiatal fiú veretekkel díszes övű sírját ismerjük Verebről is.[87] A kérdést azonban jelentősen árnyalja, hogy a nemrég feltárt knaddendorfi ifjú mellékletei között a veretes övvel együtt nemesfém szerelékes szablya is előkerült (14 éves), tehát egyértelműen törvényszerűnek ezt sem lehet tekinteni.

Tagadhatatlan tehát, hogy ez a majdnem rendszernek nevezhető jelenség valamit mégis kifejez. A Révész által feltételezett „testőri" (katonai) státus elmélet, amelyet a szablya fejezhetett ki, nem elképzelhetetlen a Felső-Tisza vidékén, avagy akár a Kolozsvár környékén levő temetők esetében, ám más vidéken előkerült szablyaleleteket valószínűleg másként kell értékelni, és a válaszadás egyelőre nem lehetséges. Hogy katonai rangot, illetve társadalmi pozíciót jeleztek, esetleg mindkettőt, és hogy e kettő mennyire függött össze, nem tudjuk, mint ahogyan azt sem fogjuk megtudni soha, hogy mennyiben állja meg a helyét László Gyula feltételezése, mely szerint a veretes öv a társadalmi rang jelképe lett volna a sírban, a szablya pedig valamilyen katonai méltóság jelképe. Nagyon keveset tudunk a X. századi magyar társadalomról,[88] még kevesebbet arról, hogy egy tárgy egyszer miért került a sírba, máskor miért nem.

A társadalmi élet megnyilvánulásai, közöttük a halottas szokások, nagyon sokoldalúak lehettek (most is azok!), változékonyak, és természetesen egyértelműen függtek a közösségek (családok) vagyoni helyzetétől, ezért egyértelmű, hogy általános törvényszerűséget a X–XI. századi Kárpát-medence temetkezési szokásaira lehetetlen ráerőszakolni (talán ezért is kerülhetett szablya a sírba pl. az Erdélyi-medencében, és esetleg más okok miatt a Dunántúlon).

Időrendi kérdések.
Kísérlet a szablya használatának és mellékletül adásának keltezésére

Ismert kultúrtörténeti tény, hogy a Kárpát-medencében a későavarkor után, a X. században megjelenő magyarsággal tűnik fel ismét a szablya. Ebből kifolyólag nem a fegyver elterjedése időrendjének alsó, hanem felső határának a meghatározása volt és marad

[85] Karos: *Révész*, 1996.; Kenézlő: *Fettich*, 1931.78–118. o.

[86] *Fettich*, 1931. 78–112. o.

[87] *Érdy*, 1858. 14–27. o.

[88] Az írott források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés létezett. Ez alapján beszélhetünk „kin/role ranking society"-ről. *Berreman*, 1981. 10. o.

a kutatás fő feladata. Ebben az esetben pedig gyakorlatilag kétfelé ágazik a kérdéskör: 1) meddig volt használatban ez a könnyűlovasság által használt fegyver, illetve 2) kimutatható-e jelenléte (más fegyverekkel párhuzamosan) régészetileg a temetkezési szokások változásával, amely a XI. századtól/században összefügg a kereszténység elterjedésével?

Az első kérdésre talán csak az írott források adhatják meg a választ, hiszen a spiritualista és gazdasági-politikai hierarchia szempontjából egalitariánus túlvilágképet hirdető kereszténység[89] mellékletadás szempontjából csak puritán temetkezési szokásokat engedett meg, amelynek következménye az eltérő „pogány" világszemlélet legfontosabb bizonyítékaként tartható sírmellékletek kiszorulása és eltűnése.

Régészeti módszerekkel csak a második kérdésre tudunk valamilyen szinten választ adni. Azonban ha a szablya használata az egész X. században fennmaradt, a XI. század folyamán viszont a kereszténység általánosan „száműzte" a rituáléból a fegyvereket, köztük természetesen a szablyát is, akkor értelmetlenség minden szablyás temetkezést kivételesen a X. század első felére, a kardokat meg a másik felére/felétől keltezni (Ha valaki szablyát használt, akkor azt is kaphatta a túlvilágra, és ez a kard esetében is így történt/történhetett.). Itt említjük meg azt a Kárpát-medencében megfigyelt tényt is, hogy néhány lelőhelyről ismert mindkét fegyverkategória, a szablya és a kard együttes jelenléte.

Szablyás temetkezéseink keltezése a vizsgált három régióban is éppen ezeket a megfigyeléseket támasztja alá, ugyanis a rendelkezésre álló szablyaleleteket a sírok leletaszszociációja, illetve a temetők többi sírjai mellékleteinek tipokronológiája alapján elég tág időkeretek közé tudjuk keltezni. Más szóval egyértelmű, hogy az Erdélyi-medencében és a Partiumban sem lehet csak a X. század első felére keltezhető szablyákról beszélni.

A rendelkezésre álló adatok alapján három kulturális, időrendi és földrajzi csoportra tudjuk szétválasztani az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság leleteit:

1. Az Észak-Partium és Észak-Erdély temetőinek szablyaleletei: Bihar–Somlyóhegy 8. sír; Kolozsvár–Pata utca 4., 22., 25. sír; Kolozsvár–Zápolya utca 1., 4., 6., 10., 11. sír. Ezek az eddigi elfogadott tárgy-tipokronológia alapján a X. század első kétharmadára keltezhetők. Ugyanitt több tárgy párhuzamát keleti lelőhelyekről ismerjük,[90] mindazonáltal megemlítendő, hogy a kolozsvári temetőkből 3 pár szőlőfürtcsüngős fülbevaló is-

[89] A keresztény túlvilágképpel és temetkezéssel kapcsolatban *Rush*, 1941.

[90] Bihar–Somlyóhegy 8. sír: veretes öv, csat, 2/a típusú hajkarikák, nyílcsúcsok, tegez, zabla, kengyelek, hevedercsat, szíjelosztó, gomb. Kolozsvár–Pata utca 4. sír: vasszablya, díszítetlen Čerdin-típusú övveretek, nagy szíjvég; 22. sír: vasszablyán kívül egyéb adatunk nincs; 25. sír: szablyán kívül ismert íjcsont, nyílcsúcsok, veretes tarsoly fémveretei: tarsolyzáró veret négyszögű, palmettaábrázolással, szív alakú veret, más ezüst- és bronzveretek, favödör vaspántja (elveszett), 1 darab körte alakú kengyel, vas csikózabla. Kolozsvár–Zápolya utca 1. sír: líra alakú csatok, veretes öv, tipológiailag eddig besorolatlan kengyel, tegezrészek; 4. sír: hajkarikák, ruhaszalag-töredékek, tegezrészek, nyílcsúcsok; 6. sír: hajkarikák, tegezrészek, nyílcsúcsok, körte alakú kengyelek; 10. sír: pitykék, csat, tegez, nyílcsúcsok, tarsolyveret, körte alakú kengyelek, zabla, hevedercsat. A legarchaikusabb tárgyak köréhez a Čerdin-típusú övveretek, a tarsolyveretek, illetve a csak a keleti lelőhelyekről ismert pontos párhuzammal rendelkező tarsolyfüggesztő sorolhatóak. Csak Felső-Tisza vidéki párhuzamai vannak a 11. sír kengyelének (Rakamaz, „A" sír, Beregszász, 2. sír), és egészen „nemzetközi" analógiái az 1. sír övveretének, amelynek azonos mintaszerkezetű párhuzamai ismertek Szeredről, Kenézlőről, de Bulgáriából és Tatárföldről is. Nem látszik lehetetlennek, hogy ezeket a század első negyedére keltezhetjük. A kolozsvári Zápolya utcai temetőben egyértelműen a 2–5. sírokból álló csoport a későbbi, amelyekből szőlőfürt-csüngős fülbevalók kerültek elő (5. sír), a szablyás sírból (4. sír) a morva és a karantán szlávoknál, illetve Bulgáriában (?) általános szokást utánzó, fej alá tett kő ismert. Mindezek alapján ezek a temetkezések a század közepe felé, esetleg a század második felére keltezhetők.

mert, ami mindkét lelőhely esetében arra int, hogy a használatuk jóval huzamosabb idejű volt, megérhette akár a század második felét is. Ezeket a lelőhelyeket a század első kétharmadára keltezhetjük, illetve a szablyás sírok legkorábbi rétegéhez sorolhatjuk.

2. A Közép-Erdélyi-medence és a Maros alsó szakaszának szablyaleletei: Marosgombás,1 sír; Maroskarna, „B" temető, 11. sír.[91] A síregyüttesek leletasszociációja mindkét temető(rész) esetében a század második felére, a maroskarnai temetőrész kronológiája inkább a század vége felé utal.[92] A gombási szablya formájának nagyon közeli párhuzama a már említett és biztosan a század második felére keltezhető szobi, majdnem egyenes markolatú és élű szablya. Hasonló keltezést sugall (ha hihetünk Horedt rajzának) a maroskarnai erősen ívelt példány, amely inkább a későbbi, X–XI. században használtakkal mutat rokonságot.

3. A Maros alsó szakaszának egyetlen lelőhelye, ahol szablya és kard együtt fordul elő:[93] Arad–Csálya, X. sír és a karoling kard szórvány töredéke. A homokbányából előkerült, poncolásos díszítésű markolatgomb, úgy tűnik, egy későbbi időszakra keltezi a csályai lelőhelyet, az aradi szablyalelettel együtt.[94] Feltételezésünk szerint a század második harmadában húzhatjuk meg ennek a temetkezésnek az időrendi sávját.[95] Bálint Csanád meggyőző érvelése alapján le kellene számolni azzal a felfogással, hogy a szép, poncolt ötvösleleteknek törvényszerűen korainak is kell lenniök.[96]

Rá kell, hogy mutassunk: a Bánságból mindeddig egyetlen szablyalelet sem ismert, e jelenségre egyelőre nem sikerült meggyőző választ találnunk.

Úgy tűnik tehát, hogy a szablya sírba helyezése, valamint (gyakorlati) használata átíveli az egész X. századot, legalábbis vizsgált területünkön (bár elmondható olyan lelőhelyekről is, mint pl. Szob), és több mint valószínű, hogy a XI. században is használatban maradt.

---

[91] Marosgombás–Magura, 1. sír: nyílcsúcsok. Maroskarna „B" temető, 11. sír: hajkarika, karperecek, nyílcsúcsok, tegez.

[92] Nagyon egyértelmű a maroskarnai temető esetében. Az 1. sírból fejes gyűrűről, sodrott karperecekről, fülbevalóról tudunk, az 5. sírból nagy keresztmetszetű huzalkarperecek, hajkarikák kerültek elő, a 12. sírból sodrott fejű gyűrű, 12 darab fehér színű mészkőgyöngy, a 13. sírbólból huzalkarperec, a 14. sírból vaskos huzalkarperecek (28,5 és 31,9 g), a 15. sírból pedig nyílcsúcs, kés és egy 14,6 g-os karperec. E leletekhez hozzásorolhatjuk a 11. sír leletanyagát is. A tárgyak tipokronológiája egyértelműen arra utal (fejes gyűrű, sodrott karperecek, szőlőfürt-csüngős fülbevalók, súlyos, vaskos, öntött huzalkarperecek), hogy ezeket a temetéseket a század második felében – végén végezték. Köszönjük Ioan Stanciu, kolozsvári régésznek a karperecek súlyának meghatározásában nyújtott segítséget.

[93] Hasonló esetek a Kárpát-medencében: Napkor–Vásárosnaményi út, Nyíregyháza–Pereshalom, Tiszacsoma.

[94] Moráviába valószínűleg valamikor a IX. században, bizánci hatásra került ez a technika, a magyarok pedig egyesek szerint (Horváth Ciprián véleményét idézem) közvetve a morváktól vették át, vagy pedig (és ennek nagyobb a valószínűsége) a Bizánci Birodalomból. Meggyőző érvelése alapján e pillanatban Bálint Csanád elmélete egyértelműnek tűnik: „késő római eredetű ötvöseljárás." Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ez nagyon egyszerű technika, átvételéhez nem kellett különösebb szakismeret. *Bálint,* 2004. 192., 194–195. o.; Horváth Cipriánnak köszönjük szóbeli közlését.

[95] Fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy nem messze, Kiszombor határában, Langó Péter nemesfémszerelékes szablyával együtt trapéz alakú, gombos kengyelt tárt fel. A szablya markolatgombja azonban nem poncolásos díszítésű. Az információkat Horváth Cipriánnak köszönhetem.

[96] Bálint Csanád megfigyelése alapján, a keleti szállásterületeken nem ismert ez az eljárás. Ismert viszont Kijev környékén, de ott későbbre, a X. század közepére keltezhető. A Kárpát-medencei példányokon levő poncolásos minták feldolgozása, ismereteim szerint, eddig még nem történt meg. A kérdés csak az, hogy ötvöstechnikai szempontból mennyire bonyolult eljárásról van szó?

Anélkül hogy a „gemischte argumentation" ingoványos talajára térnénk, mindenképpen meg kell említeni, hogy bizánci írott forrásokból több szablyás illusztráció ismert, közülük a legfontosabb egy Nikephoros Phokast (963–969) ábrázoló kép, ahol a császár körte alakú markolatgombos szablyával jelenik meg, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a szablyák használatával számolnunk kell a század második felében, sőt a következő század első felében is. Ugyanennyire fontos az 1018-as Bolgárölő II. menologiájából (?) származó kép, amelyen ugyancsak szablyás harcosok tűnnek fel.[97] A Bulgáriából előkerült és nemrég közölt szablyaleletek is erre utalnak, habár pontosabb belső időrendet objektív okok miatt Yotovnak nem sikerült kidolgoznia. Ezeknek a leleteknek nagy része szórvány, azonban megállapításaiból egyértelműen az derül ki, hogy a „magyar típusú" szablyát a IX–X. században vették át a bolgárok a sztyepp harcosaitól, és használták is, amíg a kard ki nem szorította.[98]

A kard (Függelék, VIII. táblázat, 1–2. térkép; IV–V. tábla)

A közelharcban használt, más alkalmazást igénylő fegyver a kétélű kard. A majdnem 1 kilogrammos kard közel egy méter hosszúságú, 4,5–6 centiméter széles, kétélű, egyenes penge jellemzi. Mindkét oldalán vércsatorna fut, ami – elnevezésével ellentétben – csupán azt a célt szolgálta, hogy az adott keresztmetszetű penge erősebb és egyben könnyebb legyen. A pengén gyakran felismerhető a mintás kovácsolás (Malomfalva). A markolatvas a pengével egy darabból kovácsolt és a penge középtengelyének irányát követi. Erre húzták fel az egyenes, szélesedő vagy pedig lehajló keresztvasat (más szóval ellenzőt), amely felülnézetben csónak alakú volt. A markolatvas végét visszahajlították, ílymódon rögzítették a nagyméretű, ellensúlyként is szolgáló markolatgombot a markolatra. A markolatgombok és a keresztvasak folyamatos alakváltozáson estek át a korszakon belül, ezért több nemzetközi tipológia is készült róluk. E munkák a kardkomponensek tipológiai szétválasztásával kísérleteztek.[99]

A penge formáját követő kardhüvelyt fából faragták ki, majd vászonnal és bőrrel vonták be. Ezután erősítették rá a pántos függesztő füleket, a végére pedig a sérüléstől óvó, rendszerint bronzból öntött kardkoptatót.

Az Erdélyi-medencében előkerült kardleletek vagy kardszerelékek teljes összegyűjtése és monografikus feldolgozása annak ellenére nem történt meg a mai napig, hogy több, a régió területét tárgyaló tanulmány, szintézis is próbálta összegyűjteni és értékelni a leleteket.[100]

---

[97] *Yotov*, 2004. 24–25. kép.

[98] Yotov szerint Kelet–Közép-Európában mintegy 300 szablyalelet ismert. A bolgár régész monográfiájában 16 szablyát gyűjtött össze (amelyeknek 48 darabját sikerült elemeznie), tehát egyértelműen megállapítható, hogy a szablya sírba tétele statisztikailag távol áll a honfoglaláskori sírok statisztikai adataitól. A szablyaleleteket a VIII–XI. század közé keltezte, eredetükkel kapcsolatban pedig a következő figyelemre méltó megállapítást tette: „The known whole sabres and parts for them are definitely connected to tradition in the Bulgarian army, but it's apt to draw attention to the fact, that the closest parallels are among Hungarian artifacts from the time of their migration from the Eurasian steppes to the middle Danube.". Legalább ennyire találóak a befejező szavai is: „The adoption of the innovations was not only a fashion, but also natural acceptance every kind of armament, granting a succes in battle." *Yotov*, 2004. 61., 208., 209. o.

[99] *Petersen*, 1919.; *Geibig*, 1991.

[100] *Bóna*, 1988. 194–207. o.; *Heitel*, 1994–95. 413., 418., 429. o.; *Pinter*, 1999.

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium kard-, illetve kardszerelék-lelőhelyei, a kardok leírása és sírbeli helyzetük meghatározása

1. A „biharinak" nevezett kardot Horedt közölte 1968-ban. Az „S" típushoz sorolt, valójában X. típusú kard a XIX. század hatvanas éveiben került elő, állítólag kengyel- és edénymelléklettel ellátott sírból. A kard relatív időrendi besorolása egyáltalán nem kétséges, a lelőhelyé annál inkább, amint Horedt is megemlíti: „eventual din Biharea."[101] Töredékei: a) a felső rész töredéke, 31 cm; b) a markolat, hossza a markolatgombbal együtt 13,3 cm; c) markolatgomb, magassága 3,6 cm, szélessége 7 cm, vastagsága alul 2,4 cm, felül 0,5 cm; d) keresztvas, hossza 12 cm, magassága 2 cm; e) penge, hossza 16 cm, szélessége 4,6–4,7 cm, vastagsága 1,8 cm. Vércsatornát nem sikerült megfigyelni a kard töredékén.

2. A Déva–Mikro 15–7. sz. sír kardja 1976-ban került elő Ioan Andriţoiu mentőásatása során.[102] Hossza 89,2 cm, a penge hossza 76,2 cm, a (töredékes) penge szélessége 4,5 cm, valójában 5 cm körüli. A markolat hossza (a markolatgomb nélkül) 10 cm, legnagyobb szélessége 2,4 cm, amely lassan keskenyedik, a markolatgomb csatlakozásánál 0,5 cm. A négyzet keresztmetszetű keresztvas hossza 16,2 cm, szélessége 8,5 cm, a markolatgomb magassága 3,6 cm, vastagsága 2,9 cm.

3. A dézsi keresztvas 1905-ben került elő szórványként a város környékéről.[103] Sajnos a kard többi alkotórésze nélkül került az akkori Kolozsvári Múzeumba. A keresztvas felületének nagy részét ezüst lemezzel díszítették, a két végébe horizontális, függőleges és „<" alakzatban ezüstszálakat kalapáltak, amelyek nagyrészt kihullottak. Hossza 10,7 cm, magassága 1,5 cm, szélessége középen 2,8 cm, súlya: 188,5 g.

4. A Gyulafehérvárt 1943-ban előkerült bronzkoptató öntött, felső része mindkét oldalán letörött. A nyújtott, féloválisan tárgy alsó részén tömör gömböcske ül. Szájának jobb és bal fele karéjos, tömören öntött, széles borda szegélyezi, a borda alján gyöngysor fut végig. Alsó felét palmetta díszíti, mely kiemelkedik a tárgy síkjából. Roska is megemlíti, hogy a lelet erősen kopott, tehát használat után kerülhetett sírba (ha egyáltalán sírba került). Szélessége középen 9,8 cm, magassága a két oldalán 9,1 cm, a szájszéleknél 4,9 cm, súlya: 62,4 g.

5. A Keglevichházán előkerült kard ugyancsak szórványdarab.[104]

6. A „malomfalvainak" nevezett szórvány kard a XIX. században került múzeumba, és 1968-ban vitték a Bukaresti Román Nemzeti Múzeumba. Vlassa meggyőző érvelése alapján módosítjuk a tárgy lelőhelyét: a kétélű kard valójában Malomszegről került elő,[105] tehát Malomfalvát törölni kell a lelőhelytérképről.[106] A penge legnagyobb, alsó részén, kb. 2/3-án, megfigyelhetők a hüvely nyomai. Ez a példány is töredékes, az ellensúlyt képviselő markolatgomb nincsen meg. A markolat lapos, felülnézetben a keresztvas csónak alakú. A kard pengéjének egy része letörött, a markolat egy része is hiányzik.

---

[101] „Talán Biharból." *Horedt*, 1968. 427. o.

[102] Dévai Dák és Római Civilizáció Múzeum. Lt. sz.: 27.101.

[103] Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum, kiállítás.

[104] A nagyszentmiklósi Bartók Béla Emlékmúzeum, kiállítás. A közeljövőben külön tanulmányban közöljük.

[105] Így jegyezte be Ferenczi Sándor is, aki aligha tévesztett össze egy *települést* egy másik település *dűlőjével!*

[106] Csak Horedt autoritása „helyezte" át legalább 100 kilométerre keletre.

A penge mindkét részén jól megfigyelhető a kor kardjaira jellemző vércsatorna. A penge egyik felén, a vércsatornában, a markolattól 7 centiméterre, bronz damaszkolás figyelhető meg I-S-I, (fordított) S és I-I betűkből. A penge másik oldali vércsatornájában 12 pontkörös berakás látszik, a felső három, valamint lefelé az utolsó előtti esetében a pontokhoz berakásos vonal csatlakozik. Egyes berakásos körök közepén pont látható. A kard hossza 68,3 cm, a penge hossza 58,4 cm, a markolat hossza 9,8 cm, a penge szélessége 5,8 cm, a vércsatorna szélessége: 2,2–2,3 cm, a keresztvas hossza 9,5 cm, magassága 3 cm.

7. Eddig úgy tudtuk, hogy a marosgombási temetőből két szablya került elő. Valójában azonban az 1905-ös ásatás során egy kétélű kard került a múzeumba. Töredékesen maradt meg, ennek ellenére a penge mindkét oldalán jól megfigyelhető a vércsatorna. Megmaradt hossza 65,3 cm, a markolatvas hossza 8,5 cm, szélessége 2,5 cm a keresztvasnál, 1,3 cm a végén. Keresztvasa és markolatgombja nem őrződött meg. A penge szélessége a keresztvas helyénél 4,9 cm, lejjebb azonban csak 4,5 cm. A vércsatorna szélessége 1,7 cm.[107]

8. Nagykomlós falu határában került elő az a – Temesvári Múzeumban a leltári anyag ellenőrzésekor szórványként bejegyzett – kard, amelyet a XIV. századi pallosok közé soroltak be. Töredékesen maradt meg, ennek ellenére a penge mindkét oldalán jól megfigyelhető a vércsatorna. Hosszúsága 80 cm, szélessége 4,6 cm, a markolat vastagsága 2,8 cm, a vércsatorna szélessége 1 cm.[108]

9. A Sepiszentgyörgy–eprestetői Csutak homokbányából 1943-ban előkerült temetkezés leletei között ismert egy azóta is vitatott kétélű kard. Székely leírása alapján a Ny–K irányban tájolt váz mellől, 50 cm mélységből került elő egy kard, egy lándzsacsúcs, valamint vasdarabok.[109] Csutak Vilmos elbeszélése alapján lókoponya és lólábszárcsontok is voltak a sírban. A kétélű, egyenes vaskard ellenzője öntött bronzból készült, előoldala díszített, két oldalán egy-egy árkolt borda emelkedik ki, a keresztvas két vége pedig kiugrik a tárgy síkjából. Az egyenes, lekerekített végű markolat felületének két pontján egy-egy szegecs volt megfigyelhető. Az eredeti fényképen jól látszik a korszak kardpengéinek egyik fő jellemzője, a vércsatorna.[110] A kard hossza 81,5 cm, ebből 75,5 cm a penge hosszúsága. A penge szélessége a markolatánál 5 cm, a végénél kihegyesedik. A keresztvas hossza 11,5 cm. Sajnos, a páratlanul ritka kard a második világháborúban, tudomásunk szerint, megsemmisült.

10. A vetési kard a volt termelőszövetkezet területéről került elő. A 90,8 cm-es kard markolatvasa 8,5 cm hosszú és a keresztvastól a markolatgomb felé fokozatosan keskenyedik: a keresztvas fölött 2,6 cm széles, a gomb alatt 1,6 cm. A markolatvashoz tartozik még 1 cm, amely a keresztvas alatt van. A markolatgomb magassága 2,5 cm, szélessége 4,7 cm, vastagsága 2 cm. A kard keresztvasa egyenes, négyzetes keresztmetszetű. Hosz-

[107] A függelék II. táblázatában 10 lelőhely 11 kardja szerepel, a III. táblázatban pedig 11 kard. A nagyenyedi Megyei Múzeum raktárában és régi leltárkönyvében folytatott vizsgálódások eredményeképpen a II. táblázat adatát *11 lelőhely 11 kardjára*, a III. táblázat adatát pedig *12 kardra* módosítjuk.

[108] Temesvári Bánsági Múzeum. Lt. sz.: 6716.

[109] Az igazsághoz tartozik, hogy 1948-ban Székely vasdarabokról írt, 1994-ben azonban már nyílcsúcsokként említik őket. Ugyanakkor, mivel a kard bronz ellenzőjét az egyik munkás szolgáltatta vissza, valószínűleg más mellékletek is tartoztak a sírhoz. Őrzési helye egyelőre ismeretlen. *Székely*, 1948. 61–63. o.

[110] Ennek alapján Bordi Zsigmod felvetése – Székely Zoltán 1948-as datálásának feleleventése – remélhetőleg végleg lekerült a napirendről.

sza 12,9 cm, vastagsága 1,2×1,3 cm. A penge 79,1 cm, szélessége a penge hosszának mintegy ¾ részén 5 cm, az utolsó 25 cm-en viszont fokozatosan hegyesedik, a végén már 1,9 cm. A vércsatorna 1,3 cm szélességben figyelhető meg a keresztvas alatt, majd fokozatosan szűkül, és a kard hegyétől 4,75 cm-re tűnik el.[111]

11. A Zsombolyáról előkerült karoling kardot Bóna István említi,[112] adatát azonban sem a temesvári és nagyszentmiklósi múzeumban, sem a bukaresti Román Nemzeti Múzeumban nem sikerült ellenőrizni.

Kérdéses leletek

1. Arad–Csályán a jól ismert síron kívül, a homokbányából, egy „karoling" kardnak mondott fegyver 62 cm hosszú és 4,6 cm legnagyobb szélességű töredéke került elő. A lelet körülményeiről csak annyit tudni, hogy a munkások adták át Dörner Egonnak, az Aradi Múzeum régészének. Fenntartással sorolható a X–XI. századi kardok csoportjához, három okból is: a) nem látszik a kardtöredéken a X–XI. századi kardokra jellemző vércsatorna; b) a megmaradt penge túl keskeny; c) a jellegzetes tompa hegy helyett a penge kihegyesedik. Az igazság kedvéért azonban megemlítjük, Bulgária utolsó kardleletei is mutatják, hogy ismertek vércsatorna nélküli példányok is.

2. A nagyernyei szórványlelet 1918-ban került a Kolozsvári Múzeumba. Méretei, valamint hosszú markolatvasa alapján kormeghatározása nem egyértelmű. Hosszúsága 53 cm, markolatának hossza 13 cm, a penge szélessége 4,3–4 cm, a hegye felé szűkül. Markolatának szélessége 2–0,7 cm, vastagsága 0,4–0,5 cm, a keresztvas hossza: 8,3 cm, szélessége: 2,2 cm, vastagsága 1 cm.

3. A Nagyősz-téglagyári többsíros temetőből 1911 előtt állítólag karoling/normann kard került elő. A leletet nem sikerült ellenőrizni egyik bánsági múzeumban sem, tehát fenntartással kezelhető.[113]

4. Szakálházáról, lószerszámokkal együtt, állítólag egy kard és a koptatója is előkerült. A Hampel József által említett leleteket nem sikerült azonosítanunk a Temesvári Múzeumban.[114]

Tizenöt lelőhelyről összesen 15 kard, illetve kardszerelék került elő. Sajnálatos azonban, hogy mindössze egyetlen lelet származik biztosan X–XI. századra keltezett temetőből, és az is közöletlen (Déva–Mikro 15–7. sz. sír). Valószínűleg egynek volt eddig köze X. századi temetőhöz (Arad–Csálya), ám a jellegzetességei alapján talán más korszakhoz sorolható. Az említett adatok alapján úgy véljük, ehhez a korszakhoz sorolható a sepsiszentgyörgyi Eprestetőn feltárt sír. A többi lelet közül a lehetséges bihari Földvár területén előkerült kardot tarthatjuk biztosan X. századi sírleletnek. Tehát temetkezésből összesen, biztosan 3 kard ismert, az aradi lelet korszakunkhoz való tartozása kétséges. Biztosan e korszakhoz sorolható néhány szórvány (Dézs, Gyulafehérvár, Keglevichháza, Malomszeg, Nagykomlós falu határa, Vetés); kérdéses a nagyernyei szórvány, illetve a temetőleletként regisztrált leletek (Nagyősz, Szakálháza). Fenntartásokkal kezelhető a

[111] Szatmárnémeti Megyei Múzeum. Lt. sz.: 2404.

[112] *Bóna*, 1988. 207. o.

[113] *Kühn*, 1911. 182–183. o.

[114] *Hampel*, 1907. 138. o.

zsombolyai kardlelet is, mivel két kutató körutunk után sem sikerült azonosítanunk egyetlen múzeumban sem.[115]

Tehát 14 leletből összesen 3-at lehet sírleletnek tekinteni, és talán még az aradi sorolható ebbe a kategóriába.

A kardok morfológiai részeiről és szerelékeiről
(az elemzésbe a bizonytalan korú vizsgálható kardokat is bevontuk)

A kardok részeit és a szerelékeket funkcióik alapján öt csoportba sorolhatjuk:

1. Markolatgombok

A 15 lelőhelyről összesen mintegy 5 markolatgomb ismert, ám csak a bihari, dévai és vetési darabok méretei ismertek; a dévai és a bihari markolatgombok jóval nagyobbak (szélesebbek és magasabbak), mint a vetési példány. Formájuk és a méretük alapján az 5 markolatgombot a következő – Geibig-féle – kombinációs típusokba sorolhatjuk:

10. kombinációs típus (kétrészes, háromosztású): Nagykomlós, Keglevichháza;

12. kombinációs típus, I. változat (félkör alakú, széles): Bihar–Vár;

16. kombinációs típus, I. változat (lencse alakú, az előbbi későbbi változata):Déva–Mikro, 15–4. sír;

12. kombinációs típus, II. változat (kisméretű, félkör alakú): Vetés.

2. Markolatok

A 14 leletből 7 markolat vizsgálható (Bihar, Déva, Malomfalva, Nagyernye, Nagykomlós falu határa, Sepsiszentgyörgy, Vetés); a penge felé kiszélesedő, téglalap keresztmetszetű példányok. A vége mindegyiknek szögletes, egyetlen kivétel a sepsiszentgyörgyi lelet, amelynek a vége lekerekített.

3. Keresztvasak

Nagy változatosság jellemzi őket. 7 csoportba sorolhatók, az előállítási anyaguk pedig elsősorban vas („a–f" csoport), illetve bronz („g" csoport). Az utolsó két csoportba sorolt leletek az eddigi kutatások alapján egyedülállóak, és a hatodik, „f" csoportba sorolt nagyernyei kard X–XI. századi keltezése erősen kérdéses.

a) domború testű, a végein kiszélesedő, felülnézetben csónak alakú keresztvas (10. kombinációs típus): Dézs, Keglevichháza, Nagykomlós falu határa;

b) domború testű, felülnézetben csónak alakú keresztvas (Geibig-féle 11. kombinációs típus): Malomfalva;

c) domború testű, hosszúkás, felülnézetben csónak alakú keresztvas (12. kombinációs típus, I. változat): Bihar–Vár;

d) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is ugyancsak négyszögletes testű, nagyméretű keresztvas (16. kombinációs típus, I. változat): Déva–Mikro 15-7. sír;

e) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is négyszögletes testű, közepes méretű keresztvas (12. kombinációs típus, II. változat): Vetés;

f) domború testű, felülnézetben rombusz alakú keresztvas: Nagyernye;

[115] Nagyon óvatosan az a kérdés is feltehető, hogy nem esett-e Bóna professzor dezinformáció áldozatául, ugyanis összetéveszthette a nagykomlósi karddal, amelyet sikerült azonosítanunk a Temesvári Múzeumban.

g) bordázott, árkolt bronz keresztvas, felülnézetből majdnem rombusz alakú, kör alakú nyílással és a végén a kard keresztvasának síkjából kiemelkedő bordák: Sepsiszentgyörgy–Eprestető.

4. A penge

A kardpengék szélessége alapján három mérettani csoportot különítünk el:

1.) 4,5–4,9 cm: Arad–Csálya, Nagykomlós falu határa;

2.) 5,0–5,5 cm: Déva, Sepsiszentgyörgy–Eprestető, Vetés;

3.) 5,6–6,2 cm (2. pengetípus /a változat): Malomszeg.

5. A penge hosszúsága alapján három mérettani csoportot különíthetünk el, sajnos azonban a leletek nagy része csak töredékesen maradt meg:

1.) 70–75 cm: Sepsiszentgyörgy;

2.) 76–80 cm: Déva;

3.) 80,5 cm: Vetés.

A penge vércsatornája 6 példányon volt dokumentálható (Déva–Mikro 15–4. sz. sír, Keglevichháza, Malomfalva, Nagykomlós, Sepsiszentgyörgy–Eprestető, Vetés). A vércsatorna szélességét csak a dévai, malomfalvai, nagykomlósi, vetési leleten sikerült rögzíteni, általában 1–3 cm között mozognak.

E jellegzetességeket tekintetbe véve (pengehosszúság, -szélesség, vércsatorna szélessége) a rendelkezésre álló pengék egy részét sikerült besorolnunk a Geibig által elkülönített csoportokba:

– Geibig 2/A: Malomfalva;

– Geibig 2/B: Déva–Mikro, 15–3. sír;

– Geibig 2–6: Vetés.

6. A penge hegyének alakja szerint két csoportot különíthetünk el:

1.) Tompa, lekerekedő hegy: Bihar–Vár; Déva–Mikro 15–7. sz. sír; Keglevichháza, Vetés.

2.) Majdnem derékszögben kihegyesedő vég: Sepsiszentgyörgy–Eprestető.

7. Koptató: Gyulafehérvár, szórvány.

A kardok tipológiája és kronológiája (Függelék, VIII. táblázat)

Az elemzésünk során a Petersen-féle tipológiát az elemzés komplex, mindenre kiterjedő módja miatt Geibig rendszerezésével helyettesítettük, ugyanis tipológiai választékossága és változatossága talán pontosabb keltezést biztosítana a jövőben a temetőleletek körében. Sajnos, ahogyan az időrendi táblázatból is kitűnik, a szórványleletek pontosabb időrendi besorolása nem lehetséges. Az egyetlen biztos dévai kardleletet tartalmazó sírt a temetkezési szokások alapján (szimbolikus lovas temetkezés), a mellékletei és a többi sír leletanyaga eddig elfogadott relatív kronológiája alapján a X. század végére, a XI. század elejére keltezhetjük (trapéz alakú kengyelek, huzalkarperec, ezüst hajkarika, tegez, nyílcsúcsok, illetve fejes pentagrammos gyűrű, balta, körte alakú kengyelek, nyílcsúcsok, íjcsont). A bihari kardleletet tartalmazó – valószínűleg feldúlt – sírt pedig biztosan a X. századra keltezhetjük, ha hinni lehet, hogy a sírból lovas temetkezés emlékei, illetve

edény maradványai is ismertek. Ezekben az esetekben a kardok nemzetközi tipológiája nem segít, hiszen mind a Geibig 12. csoport, mind a 16. kombinációs típus I. változatait körülbelül két évszázadra lehet datálni. Ugyanilyen bizonytalanság jellemzi a többi, a szórványleletek csoportjába sorolható dézsi, keglevichházi, malomfalvi, nagykomlósi kardleletet, amelyeket a X. századra, illetve a XI. század elejére lehet keltezni. Ezen kívül a keresztvas, a markolatgomb, a pengehosszúság, -szélesség, a vércsatorna hosszúsága és szélesség alapján egyértelműen a XI. század végétől keltezhető a vetési szórványleletet, amelyet Pinter és Cosma a X. század második felére datált.

Talán valamivel pontosabb lehet a bizánci kultúrkörbe sorolható leletek besorolása. A sajátosan öntött keresztvasú, vércsatornás sepsiszentgyörgyi kard a X. századra keltezhető. A keresztvas bordázása megfigyelhető egy bulgáriai lelőhelyű kardon is, amelyet Yotov a X. századra datált.[116] Ezt a keltezést erősítheti az a tény is, hogy a sepsiszentgyörgyi sírból, lovas temetkezés emlékeként, lócsontok kerültek elő.

Párhuzamok alapján a X. század végére – a XI. század elejére keltezhető a gyulafehérvári bronzkoptató.

Ezek a nemzetközi tipológiai adatok egyértelműen arra figyelmeztetnek, hogy adataink távolról sem egyértelműek, illetve arra, hogy csakis a század második felétől datáljuk ezeket a kétélű, gyalogság által is használható fegyvereket.

A szablya–kard fegyverváltás, avagy használati párhuzamosság

A szablya időrendben kard előtti használata elméletének legpontosabb kidolgozása Kovács László munkája. Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt ezekkel a következtetésekkel fejezte be a munkáját: „Véleményem szerint e fegyverek beszerzésére és használatára 955 után került sor, s tulajdonosaik egy rétege, a köznépi temetőkbe hantolt pogány vitézek, sírjainak ásásával az 1010/1020-as évek tájékán hagyhattak fel".[117] Ez a gondolat, illetve következtetés, ha nem is éppen ebben a formában, de jelen volt a honfoglalás kori régészet néhány jeles képviselője következtetéseiben, a különbség csupán abban rejlett, hogy későbbre, Géza nagyfejedelem, illetve Szent István király államalapítása időszakára keltezték a kardokat, illetve a kardos sírokat (László Gyula és Bakay Kornél[118]). Bóna István volt az egyetlen magyar régész, aki elutasította,[119] illetve fenntartással kezelte[120] a kardos sírok Géza és István időszakához köthetőségét, valamint a feltétlenül 955 utánra tehető szablya–kard cserét. Meg kell említeni Fettich Nándor véleményét is, aki a kétélű kardok általános használatát már a keleti szállásokon gyanította.[121]

Másfél évtized alatt a Kovács László tanulmányában összefoglalt következtetéseket a román régészet képviselői is átvették.[122] A dolgozatunk jellege távol áll attól, hogy az

[116] *Yotov*, 2004. 18. kép.

[117] *Kovács L.*, 1990. 49. o.

[118] *László*, 1939. 232. o.; *Bakay*, 1965. 35. o.

[119] *Bóna*, 1988. 196–197. o.

[120] *Kovács L.*, 1990. 5. jegyzet.

[121] *Fettich*, 1938. 510. o.

[122] Bóna István 5. jegyzetben olvasható fenntartását azonban már senki nem említi. Erre a legjobb példát az erdélyi román régészet képviselői szolgáltatják, akik fenntartás nélkül építették bele dolgozataikba a szablya–kard csere elméletét. *Heitel*, 1994–95. 389–439. o.; *Cosma*, 2001. 499–564. o.

egész Kárpát-medencét átívelő jelenségeket taglaljunk, azonban néhány elgondolkodtató adatot megemlítenénk, amelyet tudomásunk szerint senki nem vett figyelembe, és amelyek egy esetleg nem magyar etnikumú, de a kalandozásokban részt vevő és kardot használó, más nyelvű és kultúrájú, de időrendileg párhuzamosan helyben élt népesség létének lehetőségére hívják fel a figyelmet, vagyis a kard párhuzamos használatát vetíthetik előre.

Külföldi írott és régészeti adatok:

A sankt galleni történetből arról értesülünk, hogy a templom tetejéről lezuhant harcosokat elégették, ám ezt a rítust a Kárpát-medencében a szlávok gyakorolták. Az ilyen jellegű temetkezés a tipikusan lóval temetkező honfoglalók körében ismeretlen.

Meg kell említenünk ezen kívül egy honfoglalás korinak értékelt harcos Aspres-les-Corps-i, É–D tájolású, kőpakolásos sírját.

Kárpát-medencei régészeti, nyelvészeti és írott adatok és kérdések:

É–D tájolásúak voltak a szeghalmi sírok is (ha hihetünk Darnaynak), amelyek közül a 2. sírban a váz jobb oldalán egyenes, kétélű kard került elő, körte alakú kengyelekkel és csont oldalpálcás zablával.[123] Keltezése a X. századon belül bizonytalan, a kard alapján a sírt a század második felére datálták.

A kardos sírok egy részét teljesen mechanikusan datálták későbbre, néhányuk esetében a X. század első felére való keltezés is elképzelhető (a H, X, Y, U típusok, illetve az 5., 11. és 12. kombinációs típusok már a IX. században használatban voltak). Jó néhány esetben a kard alapján keltezték (hat S, egy T, egy T-1, egy egyélű X típusú kard és két koptató) a leletet a század második felére. A kajárpéci sírleletet az övveretek alapján a század első felére datálták, de több felvidéki sírlelet esetében inkább valószínű a IX. század, vagy a X. század első felére való keltezés lehetősége, mintsem a X. század második felére való datálás (Szered–II. temető, Ógyalla). Ennek alapján a szórvány kardokat is mechanikusan csak a század második felétől keltezik.

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban lényeges ellentét van a szablyák és kardok előkerülésének jellege között. A 7 lelőhelyről előkerült 14 szablya csakis sírleletből ismert, két temetőrészből pedig 8 darab, ellentétben a kardos lelőhelyekkel, amelyek elsősorban szórványként kerültek elő, és egyetlen esetben sem volt egy lelőhelyen több egy példánynál.

Ez a sor bővíthető olyan temetők listájával, amelyekben a kardos mellékletű sírok mellett szablyás sírok is ismertek: Ágcsernyő–Nagyréti domb (1 szablya, 1 kard); Nap-

[123] A X–XI. századi kőfoglalatos temetkezési szokásról, illetve ennek nagyon szoros al-dunai párhuzamairól hosszan értekeztünk egy megjelenés alatt álló cikkünkben. Ugyancsak ott részletesen foglalkoztunk az úgynevezett fordított tájolású temetkezések lehetséges al-dunai kultúrkapcsolatairól. Az É–D tájolású sírok jelenléte az Al-Duna vidékének temetőiben nagy százalékban dokumentálható (pl. Histria, Capul Viilor temetőből 14 sír volt É–D tájolású; csoportban tömörülnek az É–D tájolású sírok Izvoru temetőjében is, valamint az Obărşia Nouă-n feltárt birituális temető sírjai egy részének is fő tájolása volt. Nem ritka a Sultana 134. csontvázas sírjai között sem. Jelentős százalékban képviseltetik magukat az É–D tájolású sírok a bulgáriai temetőkben is. Devnja 1. számú temetőjében az 53 csontvázas temetkezés közül 40 sír volt ilyen irányú. Várna 17 csontvázas temetkezése 100 %-ban É–D tájolású). Kárpát-medencei X. századi párhuzamai főleg Erdélyben (Gyulafehérvár–Mentőállomás, Gyulafehérvár–Brânduşei utca), a Tisza vidékén (Szegvár–Szőlőkalja), a Tiszántúlon (Kismajtény, Szeghalom), a Bánságban (Újvár–Gomila) ismertek. E jelenségnek mielőbb kutatási témává kellene válnia. Gyulafehérvár–Brânduşei utca, Újvár–Gomila: *Gáll,* 2004–2005. 351–359. o., Plate 6–15., 34–35. Aspres les Corps: *Schulze-Dörrlamm,* 1984. 473. o.; Szeghalom: *Darnay,* 1905. 67. o.; Szegvár: *Lőrinczy,* 1985. 155. o., 6. kép.

kor (1 szablya, 2 kard), Nyíregyháza–Pereshalom (1 kard, 1 szablya), Tiszacsoma (1 szablya, 1 szablyamarkolatú kard, 1 kard); Újfehértó–Micskepuszta (1 szablya, 1 kard).

A kardos sírokban, a szablyás sírokkal ellentétben, jó néhány esetben megfigyelhető a korábbi korszakból is jelentős számban ismert edény-/vödörmelléklet. Szablyás sírok feltárása során mindössze két esetben találtak vödördarabokat, edénymellékletet mindezidáig nem[124] (Bihar–Vár, 1862; Kecel, 2. sír; Kiskunfélegyháza–Külsőgalambos; Pintér tanya; Komáromszentpéter, 61. sír; Ógyalla, 37. sír; Székesfehérvár–Rádiótelep, „A" sír[125]).

Honfoglalás kori, de egyértelműen más kultúrkapcsolatokkal rendelkező népesség temetőit olyan peremterületekről lehet kimutatni, mint az Erdélyi-medence, illetve a Felvidék.[126] A helynévanyag alapján nyelvészeti kutatások is kimutatták szláv ajkú népesség jelenlétét.[127]

Egy kalandozáskori vezér, Bogát (Bugat) neve alapján joggal gondolhatunk (bogat = gazdag)[128] arra, hogy szláv főnökökkel együtt szláv kontingensek is részt vehettek a nyugati kalandozásokban.

Valószínű, hogy a szablyát használó honfoglaló magyarok később, a X. század közepe tájától tértek át a kard használatára, azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a portyázásokban más elemek is részt vettek, olyan harcosok, akiknek származása különbözött a sztyeppei kultúrhorizont egyéneiétől, a 896-os honfoglalás után csatlakozhattak a honfoglalókhoz, és kardot használtak. E szempontból talán nem tűnik értelmetlennek a gepida akulturizációs folyamatot idézni a korai avar korból, amikor talán hasonló folyamatokról beszélhetünk.[129]

Fenti gondolatainkkal arra szerettük volna felhívni a figyelmet, hogy a kutatásokat más irányból is el kellene kezdeni, talán a kulturális antropológia és az etnológia bevonásával, illetve módszereik alkalmazásával. Néhány évvel ezelőtt Kristó Gyula azt írta, hogy a szlávokat Szőke Béla elmélete kiszorította a X. századból.[130] Ugyanakkor az erdélyi temetkezési szokások és leletanyag ismeretében kijelenthetjük, hogy régészetileg

---

[124] Zemplén; Kolozsvár–Pata utca, 25. sír.

[125] *Bakay*, 1965. 9. sz., 29.; *Balogh*, 2002. 1., 2. kép. 1.; *Horedt*, 1968. 422–428. o.; *Reiholcová*, 1976. 191–234. o.; *Kovács L.*, 1995. 291–308. o.; *Točík*, 1968.

[126] Gyulafehérvár–Mentőállomás, –Császár forrása, –Brănduşei utca, –Római Fürdők. E temetők temetkezési szokásainak részletes bemutatása, illetve lehetséges kulturális párhuzamai: *Gáll*, 2004–2005. 351–360., 392–393. o. A Felvidékről a legjobb példa a nagy csekeji temető, ahová egyértelműen temetkezett a IX. századi kultúrhagyományokkal rendelkező szláv közösség, amellyel a X. században összeolvadt a beköltöző honfoglaló magyarság.

[127] *Kniezsa*, 1938. 367–472. o.

[128] Teljesen azonosan, e formában őrződött meg a középkorban nagyon erős szláv hatás alatt állt román nyelvben is. Dicţionarul explicativ al limbii române, Bucuresti, 1980. 95. o.

[129] Nem hasztalan ugyanakkor Walter Pohl szavait is idézni: „There were individuals who were Avars and Lombards in a fuller sense than others who claimed to be it as well; and one could easily be Lombard *and* Gepid, or Avar *and* Slav at the same time". Éppen e változó politikai-katonai viszonyok miatt is találó Patrick Geary tanulmányának címét idézni: „Ethnic identity as a situational construct..." *Geary*, 1983. 15. o.; *Pohl*, 1991. 41. o.

[130] Körülbelül eddig tudunk egyetérteni Kristó professzorral. Véleményünk szerint a honfoglaló magyarság, ahogyan Takács Miklós, fogalmazott „szláv nyelvű népcsoportokat *is* talált a Kárpát-medencében". Kristó professzor azon feltételezését viszont, hogy a X. századi Kárpát-medencében szláv többség létezett volna, nem tudjuk elfogadni, és azt a régészeti anyag sem támogatja. *Kristó*, 1980. 347., 376–377. o.; *Kristó*, 1995. 164. o.

igenis ki lehet mutatni más kultúrkapcsolatokkal rendelkező népességet is a X. századi magyar szállásterületről, illetve ami minket közelebbről érdekel, az Erdélyi-medence egyes területeiről.[131]

Szláv vagy más népesség kontingenseinek jelenléte a magyar kalandozás kori hadseregben, éppen az előbbi időszak hun és avar példáit ismerve, egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen ismeretes, hogy jelentős germán, illetve gepida és szláv erők vettek részt a hunok, és később az avarok által irányított expedíciókban. És éppen ezért nem meglepő a kétélű kard a X. századi Kárpát-medencei emlékanyagban a század elejétől kezdve, és talán nem helytelen, ha a kétélű kardok vertikális időrendi skálájának bővítését javasoljuk a X. századi Kárpát-medencei leletanyagon belül!

Balták (Függelék, 1. térkép; VI. tábla)

A közelharcban használt balták változatos típusait ismerjük az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről. Sírokból és szórványleletekből egyaránt előkerültek, néhány esetben biztosra lehet állítani sírmelléklet-voltukat. A baltáknak eddig 13 vagy 14 példánya ismert a gyűjtőterületünkről. Legtöbbjük két típushoz (egyszerű és fokos balta) tartozik, illetve egy–egy példány két másik típushoz sorolható.[132]

A balták helyzete a sírban és szerepük

Annak ellenére, hogy több mint egy tucat X. századi baltatípust ismerünk (közülük négy közölt), sírbeli helyzetükről csak a közöletlen darabok esetében van tudomásunk. A többi darab vagy szórványlelet, vagy közöletlen.[133] Előfordult, hogy a XIX–XX. század fordulóján lelkes amatőrök az ásatások során nem jegyezték fel pontosan a tárgyak síron belüli pontos helyzetét, vagy pedig a szakszerűtlen ásatásnak köszönhetően nem készült pontos dokumentáció a mellékletek elhelyezkedéséről.[134]

Két sírból ismerjük a balta helyzetét. A kolozsvári Pata utcai 15. sz. sírból a jobb combcsont mellől került elő egy egyszerű balta, egy hajkarika, huzalgyűrű, két gyöngy, vaskés, csiholóvas és fenőkő társaságában. A szászvárosi Dealul Pemilor X2–18. sz. sírban a balta a tegezzel együtt a halott jobb oldalán feküdt.

---

[131] Ennek a koncepciónak esett áldozatul a XX. század egyik legnagyobb magyar történésze, Szűcs Jenő is, aki így fogalmaz egyik alapművében: „A régészet idevonható eredményei szintén meglepő *etnikai homogenitásról* vallanak. Amennyire rétegzett szociális tekintetben a Kárpát-medencét megszálló magyarság temetkezési rítusa és leletanyaga, annyira egységes szokásrendszerről és formanyelvről tanúskodik...." (kiemelés tőlem – G. E.). *Szűcs*, 1997. 388. o.

[132] Balták: Kolozsvár–Pata u., 16. sír; Marosgombás, 3. sír; Óbesenyő–Dragomir halma, 4. sír; Szászváros–Dealul Pemilor, 18. sír. Baltás szekerce: Bihar–Somlyóhegy, 4. sír. Fokosbalta: Déva–Mikro 15-1. sír; Gyulafehérvár–Apor palota, Gyulafehérvár–Mentőállomás (3 vagy 4 sírból); Temesvár–Csóka erdő, „B" sír. Fokosbárd: Felsőnyárló falu határa. *Herepey*, 1896. 426–427. o., 19. kép; *Tănase – Bejan – Gáll – Kalciov*, 2005.; Cronica Cercetărilor Arheologice, 2002.; *Karácsonyi*, 1903. 67. o., 6. ábra, 3. (Ioana Hica és Ţuţuianu D. szíves közlése.) *Heitel*, 1994–95. 413., 418. o.; *Rădulescu – Gáll*, 2001. Abb. 18. 3.

[133] Szórványlelet: Felsőnyárló, Gyulafehérvár–Apor palota. Közöletlen: Déva–Mikro 15-1. sír; Gyulafehérvár–Mentőállomás.

[134] Pl. Gombás, 3. sír: „bal oldalánál egy szekerce:" *Herepey*, 1896. 426–427. o., 19. ábra; Temesvár–Csóka erdő, „B" temető: *Rădulescu – Gáll*, 2001. 155–193. o.

Több esetben felmerült a gondolat, hogy a balta esetleg nem fegyverként, hanem bajelhárítóként kerülhetett a sírba, tehát gyakorlati funkciója mellett eszmei/hitvilági tartalmat is kapott. E sorok szerzője szerint talán ilyen szerepe lehetett az óbesenyei Dragomir halom V. sírjában talált baltának, mivel feltárója, Constantin Kalciov, egyetlen mellékletként regisztrálta.

A balták méretei, típusai, területi és időbeli elterjedése

Az ismereteink szerinti 13 vagy 14 példányból pontos adatunk csak a Bihar–somlyóhegyi, a felsőnyárlói, az óbesenyei, a temesvári és a gyulafehérvári példányról van.

a) Az egyszerű balták csoportjából két példány méreteiről vannak adataink. Az óbesenyői hossza 11,3 cm, köpűje kerek és 4,5 cm széles. Élének legnagyobb szélessége 5,4 cm, legkeskenyebb része, a baltatest közepén, 2,2 cm. Jóval nagyobb a gombási 3. sír baltája: hossza 15 cm, nyakának vastagsága 2 cm, szélessége 2,4 és 4,5 cm; lyukszélessége 3 cm.

E baltatípus időrendi behatárolására még csak kísérletet sem lehet tenni, hiszen időben és térben általánosan elterjedt fegyver- és eszköztípusról van szó.

b) Két fokosbaltáról vannak adataink (Gyulafehérvár–Mentőállomás, XXXIII. kutatóárok, 1. sír, 1983; Temesvár–Csóka erdő, „B" sír). Mindkét balta hossza 14 cm. Egyéb adatokat csak a temesvári példányról ismerünk: pengeszélessége 2,7 cm, köpűátmérője: 1,8 cm, fokszélessége 1,5 cm.

A balták foka négyzet keresztmetszetű, a temesvári darabé a végénél, jól láthatóan, kalapács formában kiszélesedik. A temesvári példány ívelt. A fokosbalták egy másik változatával ellentétben a fok végén nincs rombusz alakú gomb, a kiszélesített fokvég lapos. A rendelkezésre álló tipológiai táblázat alapján a temesvári példányt jelenleg nem lehet pontosan besorolni, a gyulafehérvári viszont (a három közül az egyetlen) egyértelműen a Kovács IV. típus B. változatába tartozik.

A szkíták által használt fokosbalta széles körben ismert volt a steppei népek körében. A Szaltovó-majaki kultúra területén is használták, példányai egészen a Kaukázusig és az Al-Duna völgyéig megtalálhatóak.[135] A Kárpát-medencében a népvándorlás korában a második avar hullámmal jelent meg, majd később a honfoglaló magyar sírokban ismét feltűnt. Az e fegyvertípussal foglalkozó Kovács László 23 lelőhelyet gyűjtött össze.[136] Az utolsó évtizedben további balták kerültek elő,[137] velük, valamint az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeiről származó példányokkal együtt 33 fokosbaltát ismerünk.

Az Erdélyi-medencében előkerült példányokat időrendi szempontból nehezen lehet pontosan besorolni, hiszen a dévai és a gyulafehérvári leletek (három darab) közöletlenek. Időrend szempontjából – a dévai temetőrészből ismert kard, trapéz alakú, gombos kengyelvas (7. sír), valamint négyszirmú virágdíszítéses, szélesített fejű pentagrammos

[135] *Pletnyova*, 1967. 137–139. o.; *Schulze-Dörrlamm*, 1988. 21 tábla.; *Yotov*, 2004.

[136] *Kovács L.*, 1980. 74–78. o.

[137] Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrányból, Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló, árkoshalomi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból, a Kiskunfélegyháza–külsőgalambosi 2. sírból. *Révész L.*, 1996. 32, 34–35. o., 108. tábla, 1., 113. tábla, 8., 117. tábla, 7.; K. K., 1996. 147. o.; *M. Nepper*, 2002. 47. tábla, 2.; *Balogh*, 2003. 2. kép, 6.

pántgyűrű (3. sír) alapján – a X. század második felére – a XI. század első felére keltezhetjük. Körülbelül így datálható a Temesvár–Csóka erdei temető „B" sírja baltája is, amely egy csoportban volt több, rombusz keresztmetszetű karpereces női sírral. Az eddig elfogadott tipokronológia alapján ezek a karperecek a X. század végétől kezdve voltak használatosak,[138] tehát a balta is valamikor a század közepén, második felében, avagy akár a XI. században kerülhetett a földbe. A magyar szakemberek szerint e baltatípus az egész X. században fellelhető; viszonylag a kisméretű darabok, valószínűleg a könnyűlovassághoz kapcsolhatók.

c) Fokosbárd (Felsőnyárló falu határában került elő, szórványként). A háromszög alakú fok nyúlványa függőlegesen ívelt, négyzet alakú élbe fut bele. Köpűje nyújtott, a köpűből kinyúló rövid fok kalapácsfejhez hasonlóan kiszélesedik. Éle 13,9 cm, a bárd teljes hossza 21,8 cm, a köpű átmérője 3×3,3 cm, magassága 5,5 cm. A fok szélessége 2,8 cm, magassága 2 cm. Kovács László baltatipológiai táblázatába nem illeszthető be, térben legközelebbi párhuzama a sajnos ugyancsak szórványként előkerült Tăvădăreşti-i lelet (Bákó megye [jud. Bacău], Románia), valamint egy másik az Al-Duna vidékéről, Bulgáriából.[139] Mindkettőt a X–XI. századra keltezték; példányunkat egyelőre mi sem tudjuk másképpen datálni.

d) Baltás szekerce (Bihar–Somlyóhegy 4. sírjából). A szekerce 18,5 cm hosszú, éle 9 cm, foka 3,5 cm széles. Néhány példány tartozik e típushoz. Révész László szerint[140] időrendi szempontból a X. század elején a Kárpát-medencében megtelepedő magyar elemmel jelenik meg, és főleg a Felső-Tisza vidékén feltárt temetőkből ismert. A bihari példányt a sírban talált mellékletek, illetve a temetőrész többi sírjainak leletei alapján a X. század első felére lehet keltezni.

Lándzsa – dárda

A X–XI. századi magyar temetkezések nagyon ritka melléklete a lándzsa. A hegyes vascsúccsal ellátott szúrófegyver különböző elnevezései ismertek a szakirodalomban,[141] példányait először Hampel József gyűjtötte össze.[142] Azóta, ahogy Kovács László rámutatott, elsősorban olyan leletek kerültek az 1962-es leletkataszterbe, amelyek legtöbb alkalommal nem is a szóban forgó korszakhoz köthetőek. A Kovács által összeállított 1980-as leletkataszter szerint 16 lelőhelyről 18 lándzsa került elő,[143] és az azóta eltelt negyedszázad is csak alig módosította a listát. Kárpát-medencei lelőhelyről előkerült egy pika a csekeji temetőből, illetve egy „normann" lándzsa a kistokaji 67. sírból.[144]

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült leletek gyakorlatilag az Erdélyi-medence délkeleti részére korlátozódnak, kivételt csak a bizonytalan, inkább

[138] *Szőke*, 1962. 94–95. o.; *Giesler*, 1981.120–121. o., 53. tábla.

[139] *Teodor*, 1980. 95. o., 30. kép, 4.; *Yotov*, 2004. LII. tábla, 428., 430.

[140] Révész László e fegyvertípus kutatástörténetéről is széles kitekintést nyújt. *Révész*, 1996. 175., 178. o.

[141] Minderről kimerítően értekezett *Kovács L.*, 1971. 81–108. o.

[142] *Hampel*, 1905. 179–183. o.

[143] *Kovács L.*, 1980. 2–6. o.

[144] *K. Végh*, 1993. 21. kép, 1.

avarnak mondható óbesenyei lelet, illetve az Eresztevény–zádogostetői[145] és a Sepsiszentgyörgy–eprestetői[146] példány képez.

Az eresztevényi lándzsáról egyetlen fénykép maradt, méretei, arányai, sajnos, ismeretlenek.[147] Tipológiailag az úgynevezett „normann lándzsák" köréhez tartozik, melyek fő jellegzetessége a levélhez való hasonló formájú csúcs, amit kiszélesedő köpű követ. A Kárpát-medencéből alig néhány hasonló lelet került elő, vizsgált területünktől távol: hasonló típusú lándzsákat ismerünk Törtelről, a Duna medréből Budapestről, illetve a kistokaji Gerendai dűlő 67. sírjából.[148] Hasonló leletre hívta fel a figyelmet Heitel R. R., aki a bukaresti Román Régészeti Intézet raktárából közölt egy mintás, berakásos lándzsacsúcsot, amelynek tökéletes párhuzamát Bulgária északkeleti részéből ismerjük, nem azonosított lelőhelyről,[149] és az eresztevényi darabbal együtt normann importpéldányokként, illetve utángyártás termékeiként határozta meg őket. A Székelyföld déli felén előkerült leletek[150] és a Yotov fegyvertipológiai munkája V. kötetében közölt nagyszámú lándzsalelet[151] azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy az eresztevényi lándzsát akár az al-dunai kultúrkörbe is lehet sorolni, bár az állítólag a lándzsával együtt a sírból előkerült, trapéz alakú, aszimmetrikus kengyel, tudomásunk szerint, még Yotov hatalmas leletközlése után is ismeretlen az Al-Duna vidékén. Kovács László tanulmánya alapján e példány a X. század végére, illetve a következő század első felére keltezhető.[152]

A sepsiszentgyörgyi lelet időrendi és kulturális besorolása hasonlóan bizonytalan. A rossz minőségű fotó alapján nem lehetséges pontos elemzést végezni. 14 cm hosszú és 2 cm-es köpűvel rendelkező tárgyat utóbb Heitel R. R. dárdának gondolta.[153]

A gyűjtőterületünkről előkerült nagyőszi lándzsacsúcs-lelet is fenntartásokkal kezelhető.[154] A csak leírásban szerepelt darab elveszett; nem kizárt, hogy mint sok más esetben, Kühn nyílcsúcsot nézett lándzsacsúcsnak.

Hasonlóan bizonytalanul lehet keltezni az óbesenyői Hunca Mare halom magányos sírjától 3 méter távolságban, több lelettel együtt előkerült, fényképe alapján talán pikának meghatározható maradványt. Jellege alapján ítélve inkább avar korinak látszik, és semmi sem bizonyítja, hogy a honfoglalás kori magányos (?) sírhoz tartozott volna.[155]

---

[145] *László,* 1943.82. o., 214. jegyzet.

[146] *Székely,* 1945. Tab. I. 6.

[147] *László,* 1943. 82 o., XV. tábla, 3–4.

[148] *Kovács L.* 1971-ben a magyar kultúrkörhöz sorolta e lándzsákat.

[149] *Yotov,* 2003. 20. kép.

[150] Biztosan al-dunai lelethorizontot képvisel a Székely Zoltán által feltárt több település kerámiaanyaga.

[151] *Yotov,* 2004. 80. tábla.

[152] Az eresztevényi lándzsát, oroszországi példák alapján is, hazai gyártmánynak tartja. *Kovács L.,* 1971. 98. o.

[153] A leletet nem sikerült azonosítani a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, ugyanis a szovjetek a múzeum leletanyagát szállító vonatot 1944-ben lebombázták. *Heitel,* 1994–95. 437. o.

[154] *Kühn,* 1911. 182–183. o.

[155] A további félreértések elkerülése végett közlöm Kisléghi Nagy Gyula eredeti szövegét, amelyre a naplóiban akadtunk rá Daniela Tănase-val: „Tovább folytatva az ásatást csakhamar ismét leletekre bukkantunk: a halom csúcspontjától északnyugatnak, 3 m távolságban, 60 cm mélységben egy köpűs vaslándzsa csúcs került elő, vízszintes fekvésben, hegyével nyugatnak fordítva, innen tovább keletnek, némely apró igen korhadt csontrészlet és 2 darab kisebb vaslemez, valamint más apróságok. Sem emberi, sem lócsontok ehelyütt nem fordultak elő (sem bármi más jel, amelyekből esetleg feldúlt sírra következtettem volna), amint is nyilvánvaló-

A sírmellékletként talált lándzsák ilyen kis számát a magyar régészet képviselői, néprajzi párhuzamok alapján, azzal magyarázták, hogy e fegyvert nem a sírba tették, hanem az elhunyt vitéz hantjába szúrták.[156] A meggyőzőnek látszó érvelést egy dolog homályosítja csak el: miért kerültek akkor sírba az említett példányok? Hasonló jelenség a Kárpát-medence legkeletibb részén és Moldva–Havasalföld területén is előfordul: a IV. századi, óriási sírszámú temetőkből százalékarányban alig ismert fegyveres (férfi) sír. A Marosszentanna–csernyahovi kultúra esetében a régészet idegen kulturális elemek feltűnésével magyarázta e jelenséget, ezért, kellő óvatossággal, mi is feltehetjük a kérdést: nem lehetséges-e vizsgált területünkön is a magyarság kultúrájától idegen elemként értékelni ezeket a temetkezéseket?

Következtetések

A fegyverek földrajzi elterjedése (Függelék, 1–2. térkép)

Hét fegyverkategória közül öt egyenletesen szóródik a három régió területén. Kivételt a két lándzsalelet képez, amely Székelyföld déli részén került elő, Erdély délkeleti felében. A szablya és a kard földrajzi elterjedése esetében fontos megfigyeléseket tehetünk.

A szablya, ahogyan már említettük, csak sírból került elő, szórványként eddig nem ismert a három régióból. A 12 szablyalelet közül 8 két temetőrészből származik, sőt a Zápolya utcai temetőben 11 sírból 5 került elő, ami százalékarányban meghaladja az összes eddig ismert Kárpát-medencei példát. A szablyák földrajzi elterjedését vizsgálva az Erdélyi-medencében északról dél felé haladva számarányban csökkenő tendenciát figyelhetünk meg. A medence földrajzilag utolsó déli lelete a maroskarnai szablya, a Marostól keletre egyetlen lelőhely sem ismert, illetve csak a Maros alsó szakaszán, Aradon került elő egy példány. A Partiumban összesen 3 szablyalelet ismert, míg a Marostól délre fekvő Bánságból egyetlen egy sem került elő. Ez a megfigyelés azonban a Kárpát-medence összterületére is érvényes: a medence északi részétől dél felé haladva is ugyanezt a számbelileg csökkenő tendenciát figyelhetjük meg a szablyák temetőnkénti arányát illetően.

---

vá vált előttem, hogy szórvány lelettel van dolgunk, mégis lehetséges, hogy feldúlt sírral van dolgunk. A halom ezen második pontján lelt tárgyakat részletesen a következőkben ismertetem:

1. Lándzsacsúcs, köpűs, egész hossza 23 cm. A köpű szájának külső átmérője 3,5 cm, a köpűs rész hossza 8,8 cm, mely tölcsérszerűen szélesedik lefelé és a száj fölött (2,5 cm távolságban), átjáró szögecsnek nyoma látható, a szárnyas rész fölfelé szélesbül...legnagyobb szélessége 3,1 cm, majd hosszú hegyes csúcsba megy át. Egyik oldalán végig erős farostnyomok.

2. Hossznégyszögű vaslemez, méretei 6,5×3,8 cm, szélein néhány kerek lyukacskával. Talán ruhára volt felvarrva mint páncél. (?)

3. Hasonló lemeztöredék, melynek egyik oldalán finom szövet lenyomata jól látható.

4. Késnek a töredéke: 4 darab.

Lemezes karika: külső átmérője 2 cm, talán a fenti késhez tartozott. / Vascsatnak a részletei. / Valamely vékony ezüst pléh dísznek (gömb) 3 töredéke?? / Kis csonka szíjvég (sárga fémből), kidomborodó dísszel, melynek mivolta homályos. / Szíjra való megerősítéshez szolgáló sárga fém részletek, 3 darab. / Vasrészecskék zöld foltokkal, 3 db. / Egy emberi és két darab állati fog."

Ezekről a leletekről gyengébb minőségű fotó: *Kisléghi Nagy*, 1911. 322. o.

[156] *Kovács L.*, 1971. 81–108. o.; *Kovács L.*, 1982. 58–85. o.

Teljesen más jellegű a kardok földrajzi szóródása. Ennek a fegyverkategóriának a földrajzi elterjedése jóval szélesebb területeket foglal magába. Jelen van az Erdélyi-medencében a Szamos és a Maros vidékén, de ismert Székelyföld déli feléhez tartozó Sepsiszentgyörgyről is. Előkerült a Partium területéről, illetve a Marostól délre eső Bánság régiójából is. Földrajzi szóródása egyértelműen jóval általánosabb, nagyobb területet ölel fel kutatott régióinkban, mint a szablya. Ugyanakkor meg kell mondani, hogy kard-koncentrációt, lelőhelyek esetében, nem ismerünk. Talán úgy is feltehető a kérdés, hogy vajon ez a földrajzi elterjedés időrendi, vagy kulturális eltéréseket takar-e?

A Kárpát-medencében lelőhelyenként két kardos sírnál több sose került elő, ellentétben a szablyás sírokkal, amelyeknek egyes temetőkben jelentős koncentrációját figyelhetjük meg. Ezt a jelenséget egyáltalán nem tudjuk magyarázni, tehát egyértelmű, hogy a kérdések csak szaporodnak, anélkül, hogy bármelyikre is megnyugtató választ találnánk.

Időrendi következtetések (Függelék, IX. táblázat)

A fegyverek időrendi besorolásának lehetőségét nagymértékben befolyásolja a kutatások állása, a leletek előkerülésének jellege, illetve közlésük. Ahogyan kiderült, a leletek egy része a mai napig közöletlen, amiből törvényszerűen következik, hogy konkrét adatokkal nem rendelkezünk róluk, illetve a helyszínen sem sikerült megvizsgálnunk őket. Ennek ellenére a fegyverek kronológiai besorolását háromféle szempont alapján próbáltuk elvégezni:

A fegyverek tipokronológiai elemzése

A fegyveres sírokban előkerült többi melléklettel való asszociálás révén próbáltuk meghatározni az illető objektum megásásának idejét, és ezzel a fegyverek sírba kerülésének időrendjét.

A fegyveres sírokat tartalmazó temetők belső időrendi kronológiája alapján a fegyveres sírokat/sírcsoportokat pontosabb időrendi keretekbe próbáltuk illeszteni. Sajnos azonban az kutatások részleges volta, illetve a temetők közöletlensége miatt a kronológiai szempontból nagyon sokszor perdöntő horizontál stratigráfiai elemzést nem lehet elvégezni.

Az elemzés alapján a sír- és szórványleletekből ismert fegyverek hat időrendi csoportját sikerült meghatároznunk, illetve elkülönítettünk egy (hetedik) csoportot, amelyet nem lehet pontosan keltezni:

I. csoport: a X. század első kétharmada: Arad–Csálya, X. sír; Bihar–Somlyóhegy, 1., 2., 4–8. sír; Kolozsvár–Pata utca, Kolozsvár–Zápolya utca, 1., 4., 6., 10. és 11. sír; Sikló, 2., 3., 10. és 12. sír; Nagykomlós falu északi határa; Nagykomlós–Posztszállás; Óbesenyő–Balthazar Anton földje, VIII. Halom.

II. csoport: a X. században belül pontosan nem keltezhető: Bihar–Vár; Dézs; Zsombolya; Gyulafehérvár–Apor palota; Keglevichháza; Malomszeg; Nagykomlós falu határa; Nagyősz; Sepsiszentgyörgy–Eprestető.

III. csoport: a X. század második fele: Csák, Gherghianu, 1. sír; Marosgombás, 1., 3., 4. és 5–9.(?) sír; Nagyszalonta–Halom domb, 2. sír; Óbesenyő–Hunca Mare, VI.

Halom; Vejte, 3. és 6. sír; Nagylak, „A" sír; Szászváros–Dealul Pemilor, 2., 6., 7., 18., 26., 29. és 30. sír; Kőröstarján, 21. és 28. sír; Óbesenyő–IV. halom, 1–2. sír.

IV. csoport: a X. század vége – XI. század eleje: Déva–Mikro 15–1–7. sír; Erestevény–Zádogostető; Felsőnyárló; Gyulafehérvár–szórvány (koptató); Gyulavarsánd–Laposhalom, 7. és 33. sír; Maroskarna „B" temető, 2., 4., 11. és 15. sír; Óbesenyő–Dragomir halma, 4. sír; Temesvár–Csóka erdő, „A," „B," „C," „E," „F," „G" sír.

V. csoport: a XI. század első kétharmada: Gyulavarsánd–Laposhalom, 51–53. sír; Vajdahunyad, Kincseshegy, 2. sír.

VI. csoport: a XI. század vége – XII. század eleje: Vetés; Öthalom.

VII. csoport: a X–XI. századon belül nem lehet keltezni: Magyardécs; Csáklya; Vajasd; Nyírmező; Hari; Mácsé.

A fegyverleletek mennyisége a sírleletekben időrendi szempontból határozottan csökkenő tendenciát mutat, (ld. a *Függelékben a IX. A–B. táblázatot*). Ez egyértelműen a spiritualista és egalitarista túlvilágképet szorgalmazó kereszténység térhódításával hozható kapcsolatba, ennek ellenére úgy véljük, a sírokba rakott fegyverek jóval nagyobb százalékarányban kerülhettek még a XI. században is a földbe, mint azt ma gondoljuk (például a varsándi temetőtérkép alapján az 51–53. sírokat csakis a XI. századhoz sorolhatjuk). E munkahipotézist azonban csak a jövendőbeli kutatások bizonyíthatják, vagy cáfolhatják meg.

RÖVIDÍTÉSEK

AASzeg	Acta Antiqua et Archaelogica (Szeged)
ActaArchHung	Acta Archaelogica Academiae Scientarium Hungaricae (Budapest)
Alba Regia	Alba Regia (Székesfehérvár)
AMN	Acta Musei Napocensis (Kolozsvár/Cluj-Napoca)
AP	Archaeologia Polona (Warsawa/Varsó)
Apulum	Apulum – Anuarul Muzeului Național din Alba Iulia (Gyulafehérvár/Alba Iulia)
ArchÉrt	Archaelogiai Értesitő (Budapest)
ArhMed	Arheologia Medievală (Cluj-Napoca)
ArchSlovFont	Archaelogia Slovaca Fontes (Bratislava)
ASlCat	Archaelogica Slovaca Catalogi (Pozsony/Bratislava)
BMMK	Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)

CA	Cercetări Arheologice (Bucureşti)
CommArchHung	Communicationes Archaelogicae Hungariae (Budapest)
Dacia N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (Bucureşti)
DolgSzeg	Dolgozatok (Szeged)
DuDolg	Dunántúli Dolgozatok (Székesfehérvár)
FolArch	Folia Archaelogica (Budapest)
HOMÉ	Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HK	Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
HÚ	Hadak Útján XII. „Régiók és kistájak a népvándorlás korában". A népvándorlás kor fiatal kutatói konferenciájának előadásai (Simontornya, 2001. szeptember 3–5.). Szerk. Gaál A., WMMK, 2001.
JAA	Journal of Anthropological Archaeology (New York)
JRGZ	Jahrbuch Römisch-Germanische Zentralmuseums (Mainz)
Közl.	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
MCA	Materiale şi cercetări arheologice (Bucureşti)
MIA	Materiali i iszledovanija po Arheologii CCCP (Moszkva)
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
Mousaios	Anuarul Muzeului din Buzău (Buzău)
MTA Évk.	A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve (Budapest)
NéprÉrt	Néprajzi Értesítő (Budapest)
PZ	Prehistorische Zeitschrift (Berlin)
RA	Rossijskaja Archeologija (Moszkva)
RégTan.	Régészeti Tanulmányok (Budapest)
Sargetia	Acta Musei Devensis (Déva)
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche (Bucureşti)
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie (Bucureşti)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Pozsony/Bratislava)
StCom	Studia Comitatensia (Szentendre)
Századok	A Magyar Történelmi Társulat folyóirata (Budapest)
Sz. I. E.	Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938.
Turán	(Budapest)

IRODALOM

Anghel – Ciugudeanu, 1987. *Anghel, Gheorghe – Ciugudeanu, Horia:* Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba). Apulum XXIV. 1987. 179–196. o.

Bakay, 1965. *Bakay Kornél:* Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez (Archäologische Studien zu Fragen der ungarischen Staatsgründung). DuDolg 1. 1965.

Bakay, 1978. *Bakay Kornél):*Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). StCom 6. 1978.

Balogh, 2002. *Balogh Csilla:* 10. századi sírok Kiskunfélegyháza környékéről. (Gräber aus dem 10. Jahrhundert in der Umgebung von Kiskunfélegyháza.) MFMÉ Stud. Arch. IX. 2003., 283–293. o.

Bálint, 2004. *Bálint Csanád:* A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. Varia ArchHung 16a. Budapest, 2004.

Berreman, 1981. *Berreman, G. D.:* Social Inequality: A Cross Cultural Analysis. In: *Berreman, G. D.:* Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches. New York, 1981. 3–40. o.

Blăjan – Stoicovici, 1980. *Blăjan, Mihai – Stoicovici, Eugen:* Toporul de luptă din secolul X. e. n., descoperit la Aţel (jud. Sibiu). Apulum 18. 1980. 179–193. o.

Bóna, 1988. *Bóna István:* A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében. In: Erdély története. I. Budapest, 1986. 194–237. o.

Budinský-Krička – Fettich, 1973. *Budinský-Krička, Vojtech – Fettich Nándor:* Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. ArchSlovFont 2. 1973.

Canache – Curta, 1994. *Canache, Adrian – Curta, Florin:* Depozite de unelte şi arme medievale timpurii de pe teritoriul României, Mousaios 4. 1994. 179–221. o.

Cosma, 2001. *Cosma, Călin:* Gräberfelder, einzelgräber und Grabfunde unsicheren Characters aus dem 9.–10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens. Studia Archaeologica et Historia Nicolao Gudea Dicata. 2001. 499–564. o.

Cs. Sebestyén, 1932. *Cs. Sebestyén Károly:* „A sagittis Hungarorum." A magyarok íja és nyila. DolgSzeg 8. 1932. 167–255. o.

Darnay, 1905. *Darnay Károly:* Szeghalmi ásatásokról, ArchÉrt 25. 1905. 66–70. o.

Dienes, 1957. *Dienes István:* A bashalmi (Szabolcs–Szathmár m.) honfoglalás kori temető. ArchÉrt 84. 1957. 24–37. o.

Dienes, 1965. *Dienes István:* A honfoglaló magyarok. In: Orosháza története és néprajza. I. Szerk.: *Nagy Gyula.* Orosháza, 1965.

Dienes, 1975. *Dienes István:* A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. (Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube). In: Uráli népek. Szerk.: *Hajdú Péter.* Budapest, 1975. 77–108. o.

Dienes, 1978. *Dienes István:* A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyságai. Mítosz és történelem. Szerk.: *Hoppál Mihály – Istvánovits Mihály.* Előmunkálatok a magyarság néprajzához. 3. Budapest, 1978. 28–39. o.

Dienes, 1979. *Dienes István:* Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur zeit des Landeseroberung. Alba Regia 17. 1979. 81–90. o.

Dumitrache, 1979. *Dumitrache, Maria:* Cetatea săsească din Drăuşeni, jud. Braşov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977. (La forteresse villageoise de Drăuşeni, dép. de Braşov, ensemble d'architecture medievale. Recherches archéologiques 1973–1977), CA 3. 1979. 155–198. o.

Érdy, 1858. *Érdy János:* A verebi pogánysír. MTA Évk. 9. 1858. 14–27. o.

Fettich, 1931. *Fettich Nándor:* Adatok a honfoglaláskor archaeologiájához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit.) ArchÉrt 45. 1931. 48–112. o.

Fettich, 1938. *Fettich Nándor:* A prágai Szt István kard régészeti megvilágításban. (Archäologische Aspekte des Pragaer Hl.-Stephan–Schwertes.) Sz. I. E. 3., 1938. 473–516. o.

Fodor, 1985. *Fodor István:* Honfoglalás kori temető Sándorfalván, AASzeg 5. 1985. 17–33. o.

Füredi, 2003. *Füredi Ágnes:* Honfoglalás kori temető Kálon (Cemetery in Kál from the Age of the Hungarian Conquest). BMMK 24–25. 2003. 331–352. o.

Gáll, 2001. *Gáll Erwin:* Sistemul cronologic al descoperirilor funerare din secolul X în Bazinul Transilvan. Apulum XXXVIII. 2001. 2., 1–14. o.

Gáll, 2004–2005. *Gáll Erwin:*Analysis and Comparison of Burial Customs in the 10–11th Century in the Transylvanian Basin, Crişana and Banat. Dacia N. S., 48–49. 2004–2005. 334–454. o.

Geary, 1983. *Geary, Patrick:* Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Medieval Ages. Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien, 113., 1983. 15–26. o.

Geibig, 1991. *Geibig, Alfred:* Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Neumünster, 1991.

Giesler, 1981. *Giesler, Joachim:* Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo–Brdo. (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.), PZ 56. 1991. 3–181. o.

Hampel, 1905. *Hampel József:* Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III., Braunschweig, 1905.

Hampel, 1907. *Hampel József:* Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.

Harhoiu, 1972. *Harhoiu, Radu:* O cataramă în formă de liră descoperită la Târgşor. SCIV 23. 1972. 3. 417–425. o.

Härke, 2000. *Härke, H.:* Social Analysis of Mortuary Evidence in German Protohistoric Archaeology. JAA New York, 19. 2000.

Heitel, 1991. *Heitel, Robert Radu:* Un vârf de lance din colecţia Institului de Arheologie (Bucureşti). (Eine Speerspitze aus der Sammlung der Archäologische Institut als Bukarest). SCIVA 42. 1991. 3–4., 245–248. o.

Heitel, 1994–95. *Heitel, Robert Radu:* Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien. Dacia N. S., 1994–95. 38–39., 389–439. o.

Herepey, 1896. *Herepey Ádám:* A gombási népvándorláskori sírokról. ArchÉrt 16. 1896. 426–430. o.

Horedt, 1968. *Horedt, Kurt:* Interpretări arheologice. AMN 5. 1968. 419–428. o.

Jósa, 1900. *Jósa András:* Emlékek a honfoglalás korából. ArchÉrt 20. 1900. 214–224. o.

Kada, 1912. *Kada Elek:* Kecskemét vidékéről való leletek a honfoglalási korból. ArchÉrt 32. 1912. 323–329. o.

Karácsonyi, 1903. *Karácsonyi János:* A bihari honfoglalás kori lovassírról. ArchÉrt 23. 1903. 66–67., 405–412. o.

Karger, 1958. *Karger, M. K.:* Drevnij Kiev. I–II. Moscova–Leningrad, 1958.

K. K. 1996. Őseinket felhozád. Kiállítási Katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk.: *Fodor István.* Budapest, 1996.

Kisléghi Nagy, 1904. *Kisléghi Nagy Gyula:* Lovas halomsírokról Torontál megyében, ArchÉrt 24. 1904. 417–421. o.

Kisléghi Nagy, 1911. *Kisléghi Nagy Gyula:* Torontál megye őstörténete. (Die Urgeschichte des Komitats Torontál.) In: *Borovszky Samu:* Torontál vármegye. (Das Komitat Torontál.) Budapest, 1911. 321–322. o.

Kniezsa, 1938. *Kniezsa István:* Magyarország népei a XI. században. Sz. I. E. 1938. 378–454. o.

Kovács I., 1941. *Kovács István:* Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des ungarischem Säbels der Landnahmezeit.), Közl. 1. 1941. 129–131. o.

Kovács I., 1942. *Kovács István:* A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár–Zápolya Gasse), Közl. 2. 1942. 85–118. o.

Kovács L., 1995. *Kovács László:* Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori „A" sír és kardja.) In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: *Koszta László.* Szeged, 1995. 291– 308. o.

Kovács L. 1971. *Kovács László:* A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük (Die Lanzen der Landnehmen den Ungarn und ihre Lanzenbestattung), Alba Regia 11. 1971. 81–108. o.

Kovács L. 1980. *Kovács László:* Vooruženie vengrov obretatelej rodinji: sabli, boevie topory, kopjia. (Kandidátusi disszertáció kézirata), Moszkva, 1980.

Kovács L., 1982. *Kovács László:* A honfoglaló magyar lándzsás sírjelölés és néprajzi megfelelői. Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 10. Budapest, 1982. 58–85. o.

Kovács L. 1990. *Kovács László:* Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos sírok 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez (Säbel–Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10.–11. Jh.). ArchÉrt 117. 1990. 39–49. o.

Kovács L. 1992. — *Kovács László*: Honfoglaló magyar leletek a kajárpéc–gyüri kavicsbányában, CommArchHung 1992. 159–171. o.

Kovács L. 1994–95. — *Kovács László:* A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. (Adattár). (Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs. (Katalog). CommArchHung 1994. 153–189. o.

Kovács L. 2002. — *Kovács László:* A honfoglaló magyarok bőrpáncéljáról (About the Leather Armour of the Conquering Hungarians). HK 115. 2002. 2, 311–334. o.

Kovács L. 2004. — *Kovács László:* Viselet, fegyverek. In *Kristó Gyula:* Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2004. 284–392. o.

Kristó, 1980. — *Kristó Gyula:* Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. H. n., 1980.

Kristó, 1995. — *Kristó Gyula:* A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995.

K. Végh, 1993. — *K. Végh Katalin:* A kistokaji honfoglalás kori temető. (Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj.) HOMÉ 30–31., 1993. 53–103. o.

Kühn, 1911. — *Kühn Lajos:* Középkori temetőről Nagyőszön. ArchÉrt 31. 1911. 182–183. o.

Lakatos, 2005. — *Lakatos Attila:* Honfoglaláskori sírok Nagyszalonta–Halom dombról. (Salonta, Románia) (Gräber aus der ungarischen Landnahmenzeit in Nagyszalonta–Halom domb.) (Salonta, Rumänien), CommArchHung, 2005, 183–193.

László, 1939. — *László Gyula:* A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. FolArch 1–2. 1939. 231–233. o.

László, 1940. — *László Gyula:* Adatok a kunok tegezéről. NéprÉrt 1940. 51–59. o.

László, 1943. — *László Gyula:* A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.

László, 1944. — *László Gyula:* A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944.

László, 1945. — *László Gyula:* Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. Kolozsvár, 1945.

Lőrinczy, 1985. — *Lőrinczy Gábor:* Szegvár–Szőlőkalja X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár–Szőlőkalja aus dem 10. Jh.) CommArchHung 1985. 141–161. o.

Luca – Măndescu, 2001. — *Luca, Cristian – Măndescu, Dragos:* Rituri şi ritualuri funerare în spaţiul extracarpatic în secolele VIII–X. Brăila, 2001.

Lucy, 1997. — *Lucy, Samuel:* Housewives, Warriors and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials. In *Moore, J. – Scott, E.* (Ed.): Invisible People and Processes Writing Gender and Childhood into European Archaeology. Leicester, 1997.

Madgearu, 1994. — *Madgearu, Alexandru:* Pinteni daţi în secolele VII–IX., descoperiţi în jumătatea de sud a Transilvaniei. Mousaios 4. 1994. 153–163. o.

Mesterházy, 1994. — *Mesterházy Károly:* Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál, *Századok* 128. 1994. 320–324. o.

Mesterházy, 1997. *Mesterházy Károly:* Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. ActaArchHung 49. 1997. 385–419. o.

Mogilnikov, 2002. *Mogilnikov, V. A.:* Kurgani s soprovoditelnimi zahoronenijami čučel konec v severo-zapadni predgorja Altaia. (Barrows Accompanied by Stuffed Horses' Burials in North-Western Altai Piedmont.) RA 1. 2002. 122–136. o.

Nagy, 1890. *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. ArchÉrt 10. 1890. 289–301., 403–416. o.

Nagy, 1893. *Nagy Géza:* A régi kunok temetkezése. ArchÉrt 13. 1893. 313–323. o.

Nagy, 1896. *Nagy Géza:* Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. ArchÉrt 16. 1896. 344–365. o.

Nagy, 1906. *Nagy Géza:* Karoling kori kard. ArchÉrt 26. 1906. 129–135. o.

M. Nepper, 2002. *M. Nepper Ibolya:* Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. Budapest–Debrecen, 2002.

Orlov, 1984. *Orlov R. S.:* Sredneprovskaja tradicija hudožestvennoj metaloobrabotki v X–XI vv. In: Kultura i iskusstvo srednevekovogo goroda. Moszkva, 1984. 32–52. o

Parker Pearson, 2000. *Parker Pearson, Michael:* The Archaeology of Death and Burial. Texas A&M University, Anthropology, Series 3. Texas, A&M University Press, 2000.

Petersen, 1919. *Petersen, Jan:* Die norske Vikingesverd. Kristiania, 1919.

Pinter, 1994–96. *Pinter, Karl Zeno:* Spada medievală din mormantul de călăreț de la Deva. Consideratii tipologice si cronologice. (Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich Deva.). Sargetia 1994–96. 235–245. o.

Pinter, 1998. *Pinter, Karl Zeno:* Im Miereschtal entdeckte Bewaffungsstücke und Teile militärischer Ausrüstung karolingischer Herkunft, ArhMed 2. 1998. 145–154. o.

Pinter, 1999. *Pinter, Karl Zeno:* Sabia şi spada medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX–XIV). Reşiţa, 1999.

Pletnyova, 1967. *Pletnyova, Svetlana Aleksandrovna:* Ot kočevij k gorodam. MIA 142. 1967.

Pletnyova, 1981. *Pletnyova, Svetlana Aleksandrovna:* Saltovo-majakskaja kultura. In: Stepi Evrazii v epohu srednevekov'ja. Szerk.: *Pletnyova, S. A.* Moszkva, 1981. 62–75. o.

Pohl, 1991. *Pohl Walter:* Conception of Ethnicity in Early Medieval Studies, AP, 29, 1991, 39-49.

Popa, 1988. *Popa Radu:* La începuturile evului mediu. Ţara Haţegului. 1988.

Rădulescu – Gáll, 2001. *Rădulescu, Alexandru – Gáll Ervin:* Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár(Timişoara)–Csóka erdő (Romania). ActaArchHung 52. 2001. 155–193. o.

Reiholcová, 1976. *Reiholcová, Maria:* Pohrebisko z. 10–11. storocia v Hurbanove-Bohatej. SlovArch 24. 1976. 191–234. o.

Révész, 1985. *Révész László:* Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. AASzeg V. 1985. 35–47. o.

Révész, 1989. — *Révész László:* Líra alakú csatok a Kárpát-medencében (Lyraförmigen Schnallen im Karpatenbecken). HOMÉ 27. 1989. 513–541. o.

Révész, 1996. — *Révész László:* A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.). Miskolc, 1996.

Rush, 1941. — *Rush, Alfred:* Death and Burial in Christian Antiquity. Washington, 1941.

Rusu – Dörner, 1962. — *Rusu, Mircea – Dörner Egon:* Săpătura de salvare de la Şiclău, r. Criş, reg. Crişana. MCA VIII. 1962. 705–712. o.

Schulze, 1984. — *Schulze, Mechtild:* Das ungarische Kriegergräbern Aspres-les-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber. JRGZ 31. 1984. 473–516. o.

Schulze-Dörrlamm, 1988. — *Schulze-Dörrlamm, Mechtild:* Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. JRGZ 35. 1988. (1991.) 373–478. o.

Székely, 1945. — *Székely Zoltán:* Adatok a Székelyföld népvándorlás korához. Sepsiszentgyörgy, 1945.

Székely, 1948. — *Székely Zoltán:* Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig. Sepsiszentgyörgy, 1948.

Szőke, 1962. — *Szőke Béla:* A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan 1. Budapest, 1962.

Szőllősy, 2001. — *Szőllősy Gábor:* Mi célt szolgált a szablya fokéle? Kísérleti megközelítések. HÚ XII. 2001. 275–280. o.

Szűcs, 1997. — *Szűcs Jenő:* A magyar nemzeti tudat kialakulása. Budapest, 1997.

Tănase – Bejan –Gáll – – Kalciov, 2004. — *Tănase, Daniela – Bejan, Adrian – Gáll Erwin – Kalciov, Gheorghe:* Dudeştii Vechi-Movila lui Dragomir-fragment de necropolă din secolul al X-lea, ArhMed V. 2004. 27–43. o.

Taylor, 1996. — *Taylor, Thomas:* The Prehistory of Sex: Four Million Years of Human Sexual Culture. London, 1996.

Točik, 1968. — *Točik, Anton:* Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. ASlCat 3. 1968.

Tóth, 1930. — *Tóth Zoltán:* Attila's Schwert. Budapest, 1930.

Török, 1956. — *Török Gyula:* A szobi Vendelin földek X–XI. századi temetője (Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin" de Szob), FolArch 8. 1956. 130–136. o.

Yotov, 2003. — *Yotov Valeri:* Vikinitite na Balkanite – Vikings on the Balkans. Varna, 2003.

Yotov, 2004. — *Yotov Valeri:* Vbopbazsenieto i sznarjazsenieto. Ot bîlgarszkoto szrednovekovie (VII–XI vek). H. n., 2004.

Zichy, 1917. — *Zichy István:* A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. Turán 1917. 152–165. o.

I.A. táblázat. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeinek sír- és fegyvermennyisége

Lelőhelyek	*A temető sírjainak száma*	*Fegyveres sírok száma*	*Fegyverek mennyisége*	*Nyílcsúcsok*	*Tegez*	*Íj*	*Szablya*	*Kard*	*Balta*	*Lándzsa*	*Fegyveres sírok (%)*
Zsombolya	◊		1					1			
Öthalom	242	1	1	1							0,41
Óbesenyő –IV.	◊		6	6							
Gyulafehérvár–Mentőállomás	1300	24*	65	54	5	3			3		1,84*
Iriny	◊		1	1							
Szalacs	12	1	1	1							8,33
Magyarpécska	◊		4	4							
?	◊?		3	2	1						

◊ Szórvány.

* Közöletlen temetők fegyveres sírjai; a fegyverek mennyisége relatívan kezelendő. A számozás megfelel a térképeken látható számozásnak

1.B. táblázat

Lelőhely	*A temetők sírjainak száma*	*Fegyveres sírok száma*	*Fegyverek mennyisége*	*Nyílcsúcsok*	*Tegez v. szerelékei*	*Íj*	*Szablya*	*Kard v. szerelékei*	*Balta*	*Lándzsa*	*Fegyveres sírok (%)*
1. Arad–Csálya	1	1	4		1	1	1	1◊			100
2. Bihar–Vár	1?	1?	1					1◊			100
3. Bihar–Somlyóhegy	8	7	23	18	3		1		1		87
4. Csák	3	1	3	3							33,33
5. Déva–Mikro 15	7	3	12	8	1	1		1	1		42,85
6. Déva déli része	◊		1	1?							
7. Dézs	◊		1					1◊			
8. Eresztevény	◊		1							1◊	
9. Felsőnyárló	◊		1						1◊		
10. Gyulafehérvár–Apor palota	◊		1						1◊		
11. Gyulafehérvár város területe	◊		1					1◊			
12. Gyulavarsánd –Laposhalom	54	6	13	10	2	1					11,11
13. Hodony	18	1	3	3							5,55
14. Keglevich-háza	◊		1					1◊			
15. Kolozsvár–Pata utca	26	19	20 (ismert)	nem ismert	12	5	3				73,07
16. Kolozsvár–Zápolya utca	11	6	31	19	5	2	5				54,54
17. Köröstarján	12	1	4	4							8,33
18. Malomszeg	◊		1					1◊			
19. Magyarpécska	◊		3	3							
20. Maroskarna „B”	15	4	10	8	1		1				26,66
21. Marosgombás	12	4	15	13			1		1		33,33
22. Nagykomlós–1	1	1	5	5							100
23. Nagykomlós–2	1	1	számuk nem ismert								100

Lelőhely	A temetők sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez v. szerelékei	Íj	Szablya	Kard v. szerelékei	Balta	Lándzsa	Fegyveres sírok (%)
24. Nagykomlós–3	◊		1					1◊			
25. Nagyősz	◊		1	1?							
26. Nagyszalonta	2	1	10	9	1						50
27. Óbesenyő–Dragomirhalma	24	3	4	2	1				1		12,5
28. Óbesenyő–III. halom	1	1	5	4	1						100
29. Óbesenyő–IV. halom	2	1	5	4	1						50
30. Óbesenyő–VI. halom	1	1	3	3							100
31. Óbesenyő-VIII. halom	1	1	7	6	1						100
32. Sikló	12	4	25	21	3		1				33,33
33. Sepsiszentgyörgy	1	1	2					1		1	100
34. Szászváros–Dealul Pemilor X2	13 (62)	7	14 (+ismeretlen sz. nyílcsúcs)	9	4				1		11,29
35. Temesvár–Csóka erdő	40	7	35	33	2						17,5
36. Vajdahunyad –Kincseshegy	57	1	1	1							1,75
37. Vejte	7	2	8	6	1	1					28,75
38. Nagylak	3	1	4	2	1	1					33,33
39. Vetés	◊		1					1◊			
40. Magyardécs	◊		1	1◊							
41. Csáklya	◊		1	1◊							
42. Vajasd	◊		1	1◊							
43. Nyírmező	◊		1	1◊							
44. Hari	◊		1	1◊							
45. Mácsé	◊		1	1◊							
46. Öthalom	242	1*	*	1*							0,41
47. Óbesenyő–IV. halom	◊		6	6							

Lelőhely	*A temetők sírjainak száma*	*Fegyveres sírok száma*	*Fegyverek mennyisége*	*Nyílcsúcsok*	*Tegez v. szerelékei*	*Íj*	*Szablya*	*Kard v. szerelékei*	*Balta*	*Lándzsa*	*Fegyveres sírok (%)*
48. Gyulafehérvár –Mentőállomás	1298	36*	70*	54*	5*	8*			3		2,77
49. Iriny	◊			1◊							
50. Szalacs	12	1	1	1							8,33
51. Zsombolya	◊		1					1◊			

◊ Szórvány.

* Közöletlen temetők fegyveres sírjai; a fegyverek mennyisége relatívan kezelendő. A számozás megfelel a térképeken látható számozásnak

II. táblázat. Fegyverkategóriák lelőhelyeinek és számának mennyiségi összehasonlítása

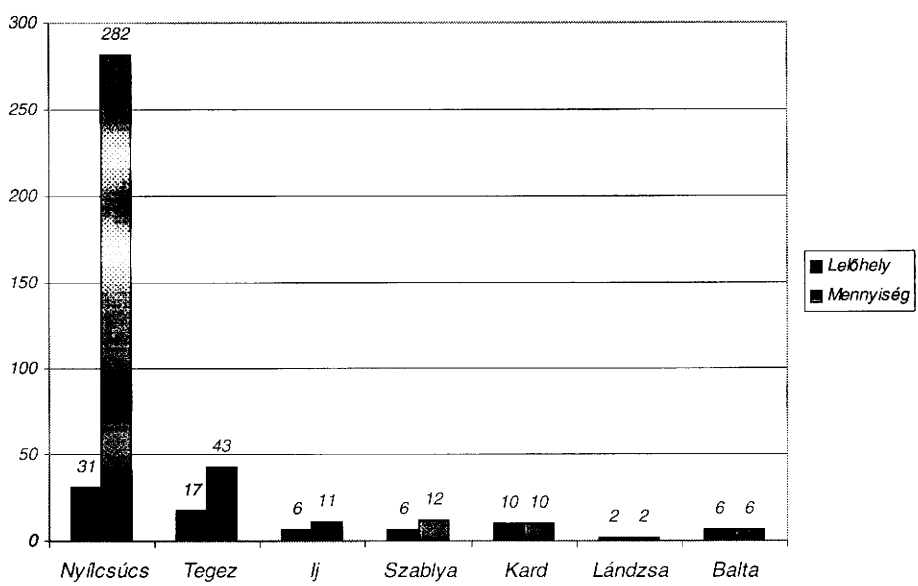

III. táblázat. Fegyverkategóriák szórvány- és sírleletekben levő mennyisége

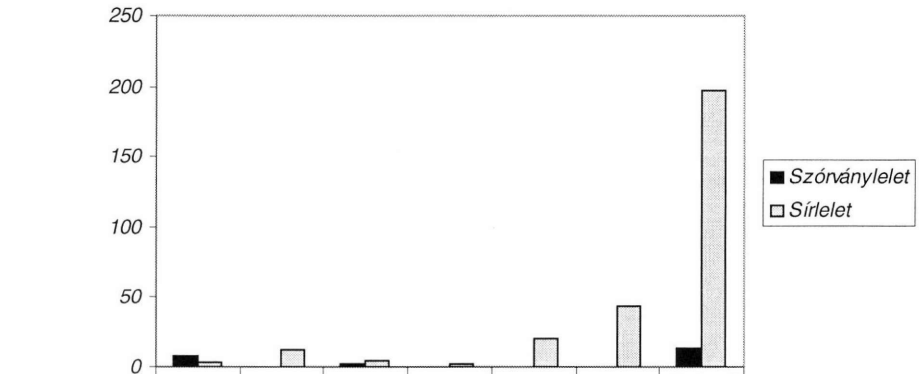

	Kard	Szablya	Balta	Lándzsa	Íj	Tegez	Nyílcsúcs
Szórványlelet	8	0	2	0	0	0	13
Sírlelet	3	12	4	2	20	43	198

IV. táblázat

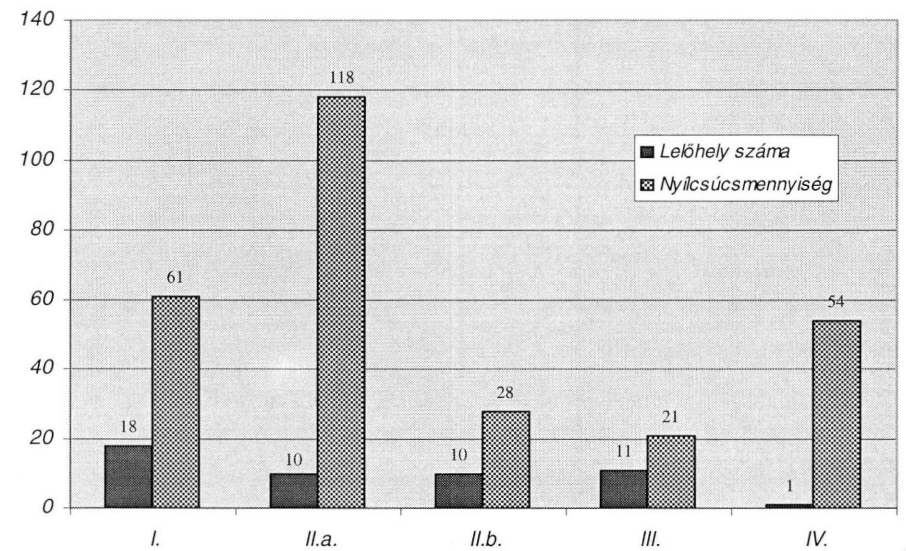

Jelmagyarázat:

I. Lelőhelyek – 100 %-os nyílcsúcs-tipológiai besorolással
II. a. Lelőhelyek – nyílcsúcs-tipológiai besorolással
II. b. Azonos lelőhelyek – nyílcsúcs-tipológiai besorolás lehetősége nélkül
III. Besorolatlan nyílcsúcsok lelőhelyei és számának mennyisége
IV. Gyulafehérvár-Mentőállomás

V. táblázat

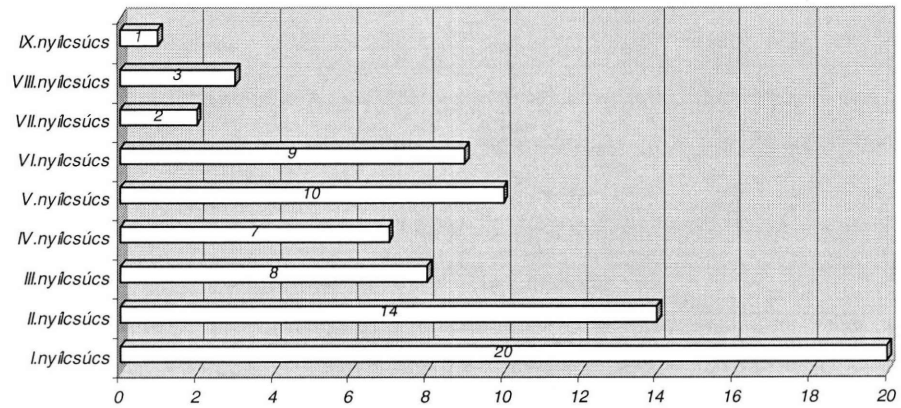

VI. táblázat. Nyílcsúcstípusok és altípusok mennyisége

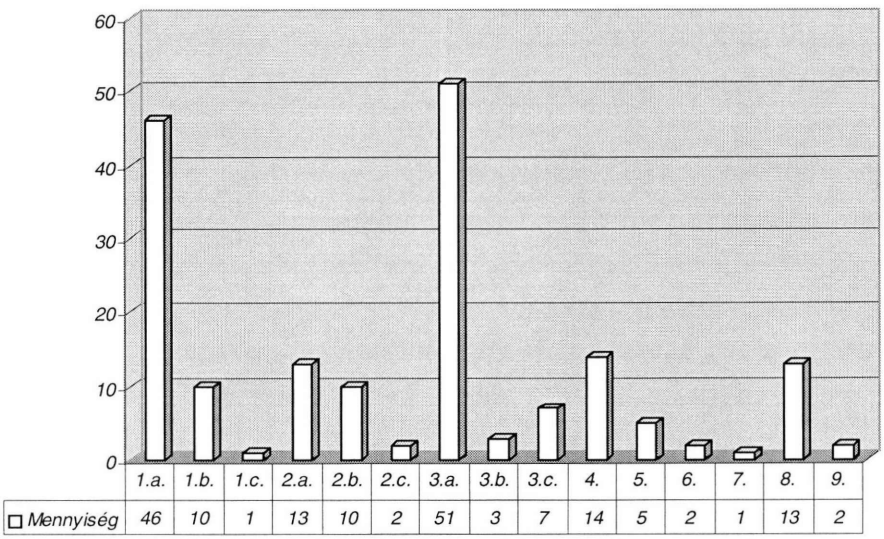

	1.a.	1.b.	1.c.	2.a.	2.b.	2.c.	3.a.	3.b.	3.c.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Mennyiség	46	10	1	13	10	2	51	3	7	14	5	2	1	13	2

Jelmagyarázat:

1.a. Rövid vágóélű, egyszerű nyílcsúcs
1.b. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs
1.c. Rövid vágóélű gyújtónyílcsúcs
2.a. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcsok
2.b. Hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcsok
2.c. Hosszú vágóélű, köpűs deltoid nyílcsúcsok
3.a. Rombusz alakú egyszerű nyílcsúcsok
3.b. Rombusz alakú domború nyílcsúcsok
3.c. Rombusz alakú, alsó részükön ívelt nyílcsúcsok
4. Levél alakú nyílcsúcsok
5. Y vagy fecskefarkú nyílcsúcs
6. Háromélű nyílcsúcsok
7. Szakállas nyílcsúcsok
8. „Páncéltörő" vagy vadász nyílcsúcs
9. Véső alakú nyílcsúcs

VII. táblázat: Nyílcsúcsos sírokban előforduló tárgykategóriák mennyisége

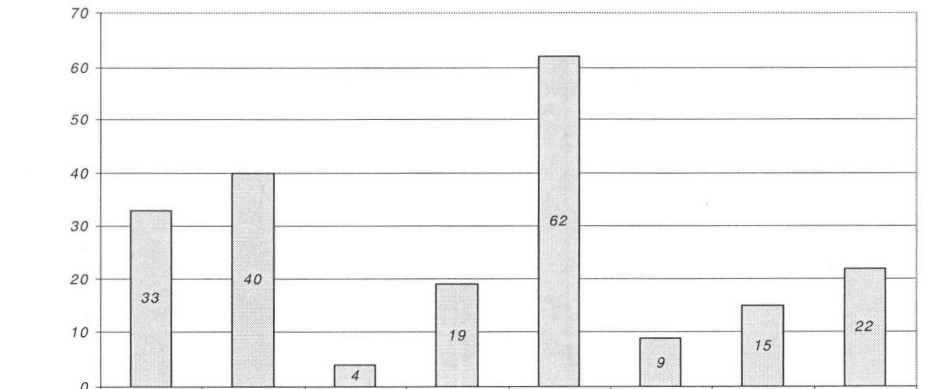

	Eszközök	Fegyver	Függők	Hajviselet	Lószerszám	Öv	Ruházat	Végtagok diszítése
Esetszám	33	40	4	19	62	9	15	22

VIII. táblázat. Kardleletek méreteinek összehasonlító és tipológiai táblázata

Lelőhelyek	*Kardméretek*							*Geibig rendszere*	*Pengeméretek*				*Geibig rendszere*	*Keltezés*
	1.	*2.*	*3.*	*4.*	*5.*	*6.*	*7.*		*1.*	*2.*	*3.*	*4.*		
Bihar	7	3,6	2,4	12	2	9,7	2–3,2	12. kt., 1. változat	-	4,7	-	-	2–5. csoport	X–XII. sz.
Déva-7	8,5	3,6	2,9	16,2	2	10	0,5–2,4	16. kt., 1 változat	76,2	5	-	-	2/b. csoport	X. sz. 2. fele – – XII. század
Dézs	-	-	-	10,7	2,8	-	-	10. kt.	-	-	-	-	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Keglevichháza	-	-	-	-	-	-	-	10. kt.	-	-	-	-	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Malomfalva	-	-	-	9,5	3	9,8	1,8–3,0	11. kt.	>	5,8	>	2,2–2,3	2/a. csoport	X. sz. – – XI. sz. 1 fele
Nagykomlós	-	-	-	-	-	-	-	10. kt.	>	4,6	-	1	-	X. sz. – – XI. sz. 1. fele
Vetés	4,7	2,5	2,0	12,9	1,2×1,3	8,5	1,6–2,6	12. kt., 2. változat	80,1	5	75,7	1,3	7. csoport	XI. sz. vége– – XII. sz. közepe
Zsombolya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	?

A kard felső részének méretei:

1. A markolatgomb szélessége (cm)
2. A markolatgomb magassága (cm)
3. A markolatgomb vastagsága (cm)
4. A keresztvas hosszúsága (cm)
5. A keresztvas szélessége (cm)
6. A markolatvas hosszúsága (cm)
7. A markolatvas szélessége (cm)

A penge méretei:

1. A penge hosszúsága (cm)
2. A penge szélessége (cm)
3. A penge vércsatornájának hosszúsága (cm)
4. A penge vércsatornájának szélessége (cm)

> A penge töredékes volta miatt hosszúsága nem állapítható meg.

IX. táblázat. Összehasonlító táblázatok a fegyveres síros temetők, a sírok száma és a fegyveres sírok időrendje tekintetében

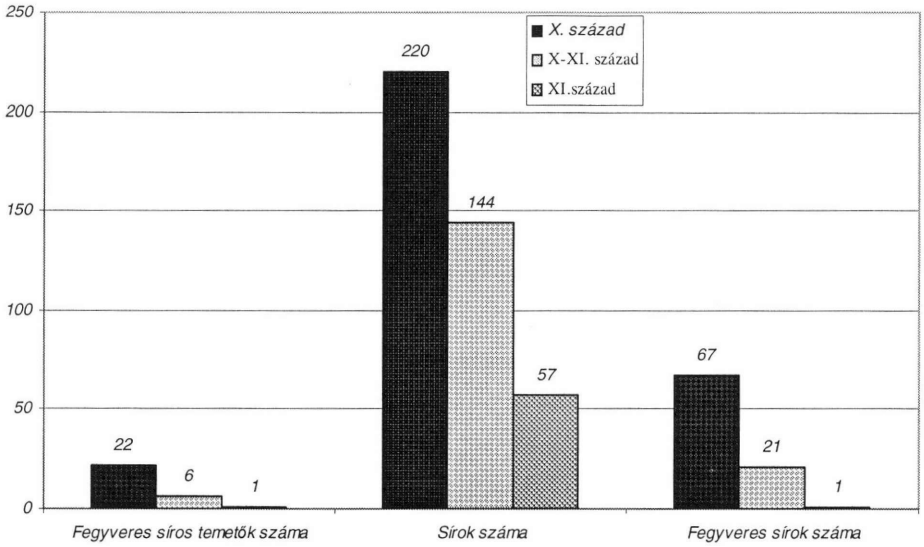

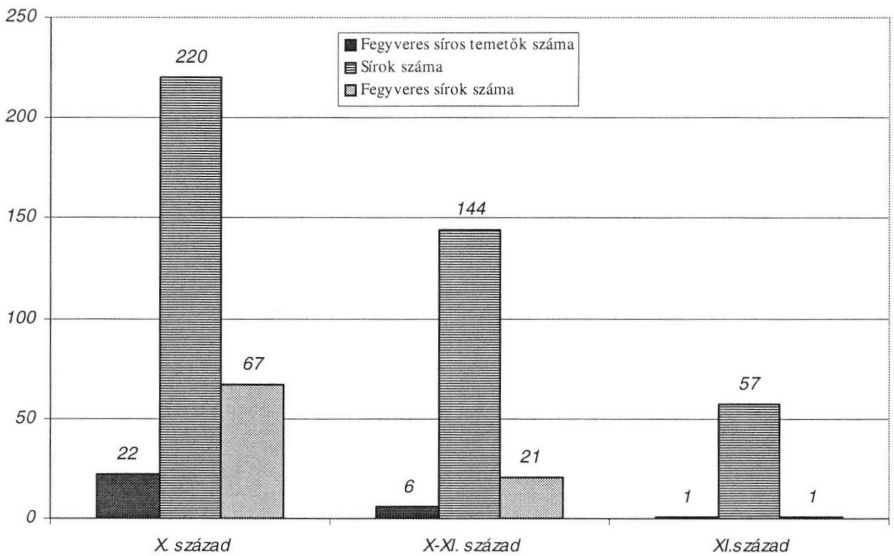

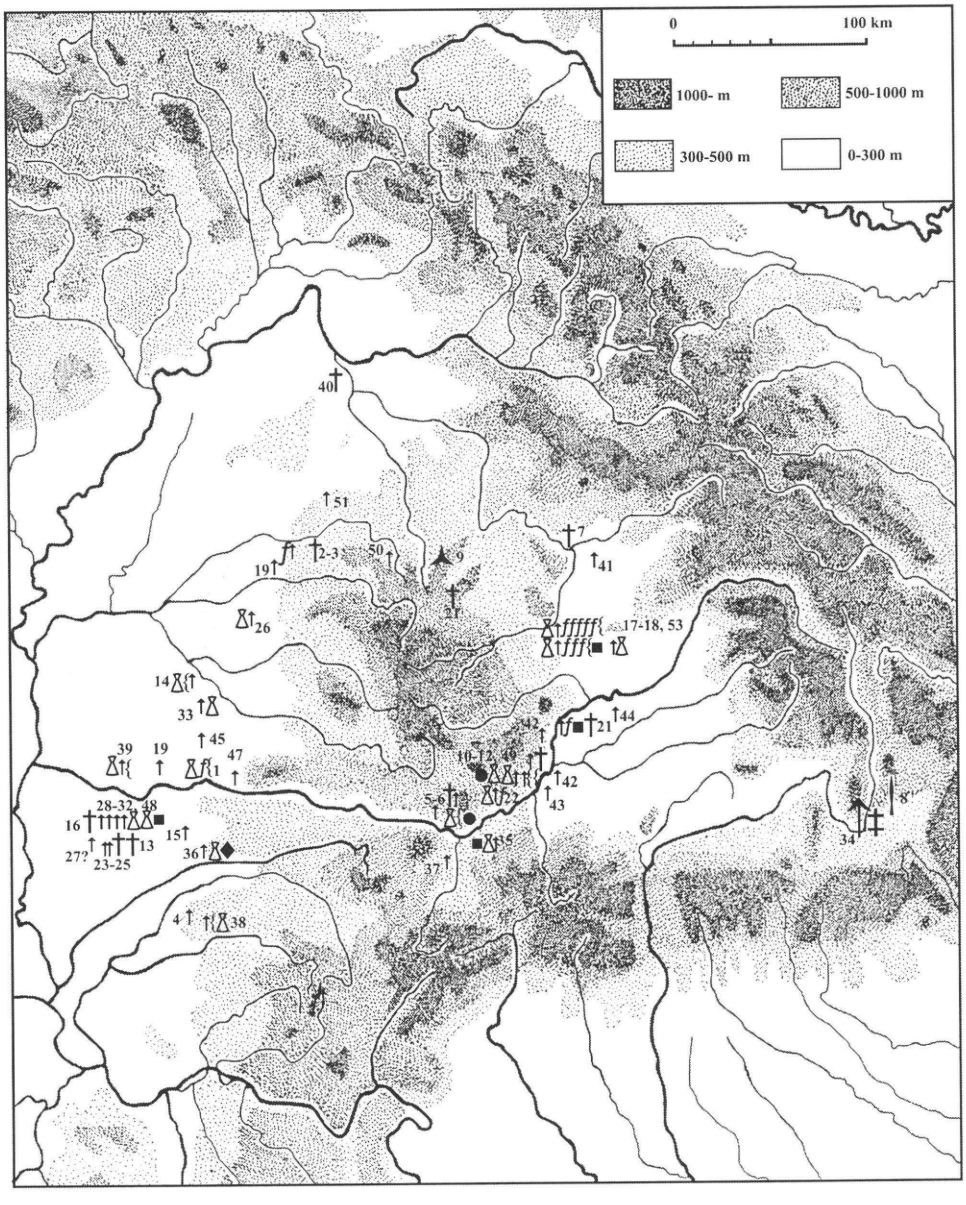

1. térkép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság fegyverleletei

↑ - Nyílcsúcs
⧖ - Nyíltegez
{ - Íj részei
ƒ - Szablya
† - Kard
‡ - Bizánci kard
■ -Egyszerű balta
● - Fokosbalta-I
◆ - Fokosbalta-II
⅄ - Fokosbárd
| - Normann lándzsa
↑ - Dárda ?

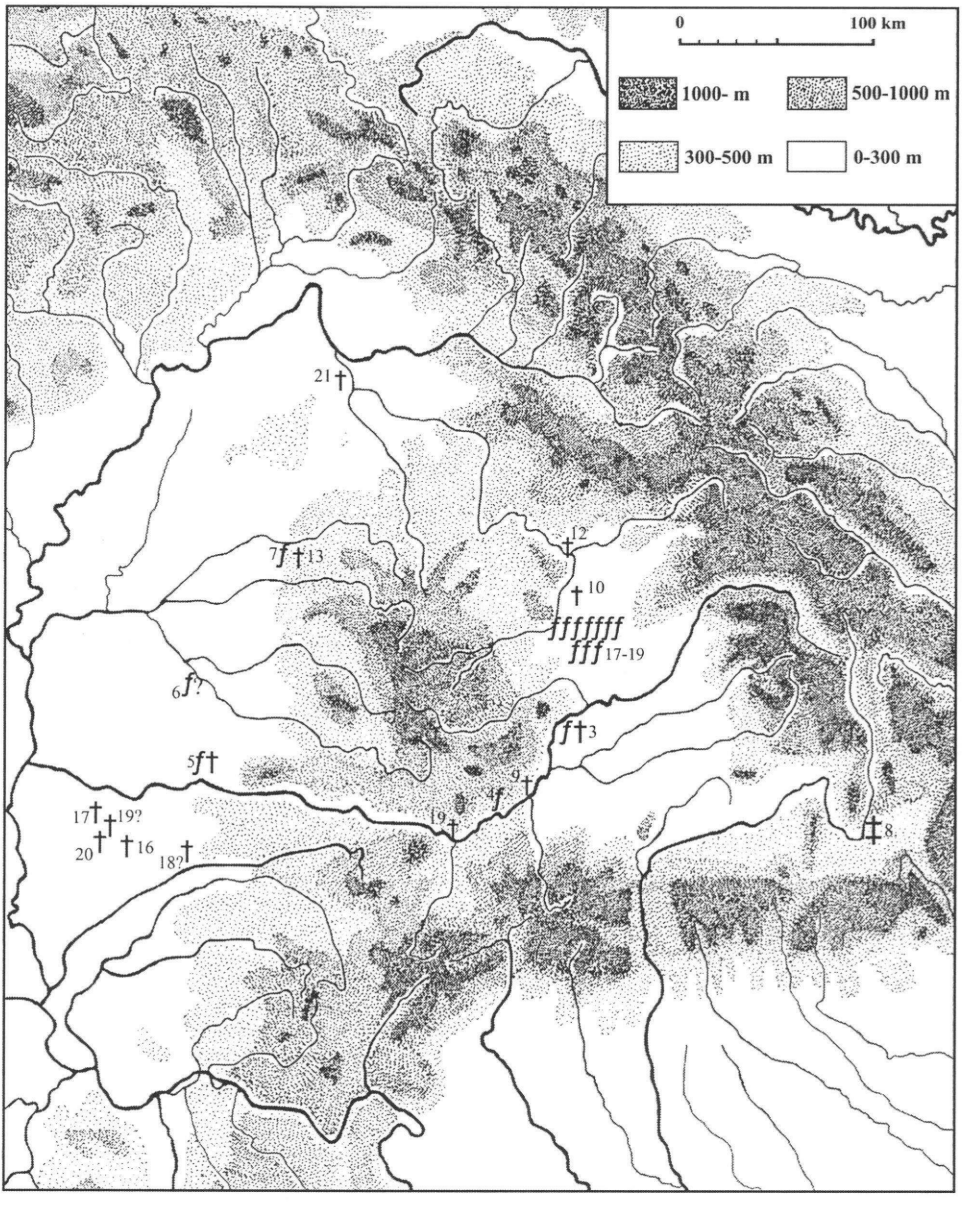

2. térkép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság íjcsont- és tegezleletei

f - Szablya † - Karoling kard ‡ - Bizánci eredetű kard

I. tábla. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság
X–XI. századi nyílcsúcstípusai

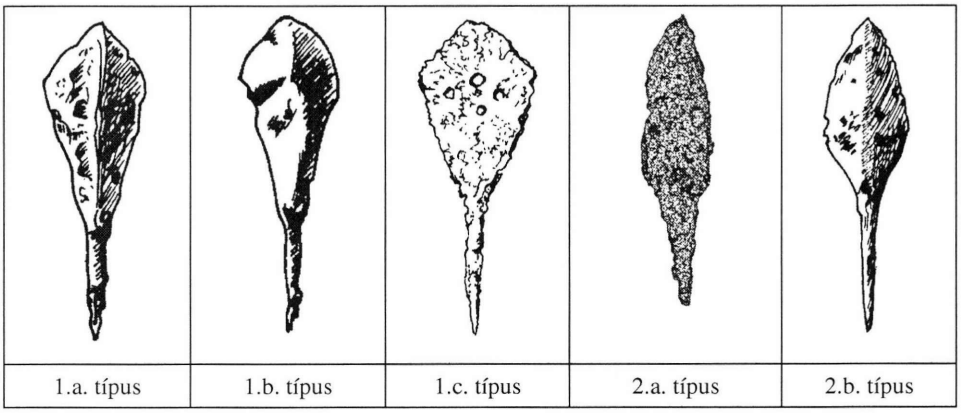

1.a. típus | 1.b. típus | 1.c. típus | 2.a. típus | 2.b. típus

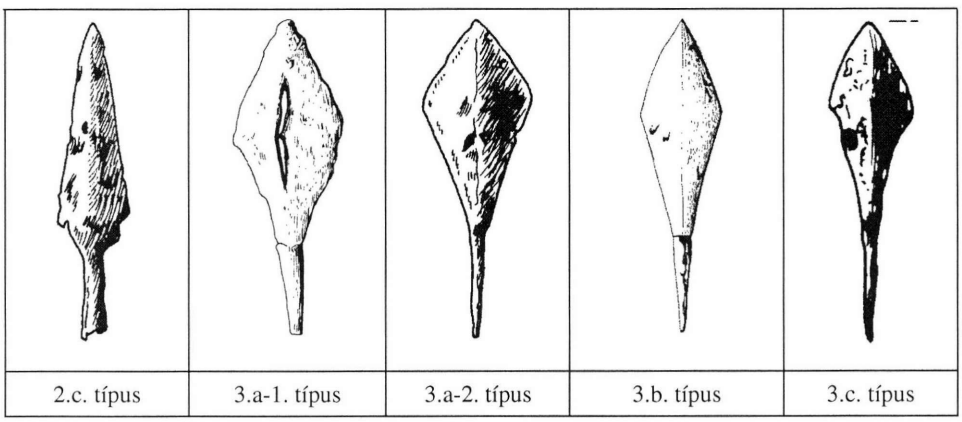

2.c. típus | 3.a-1. típus | 3.a-2. típus | 3.b. típus | 3.c. típus

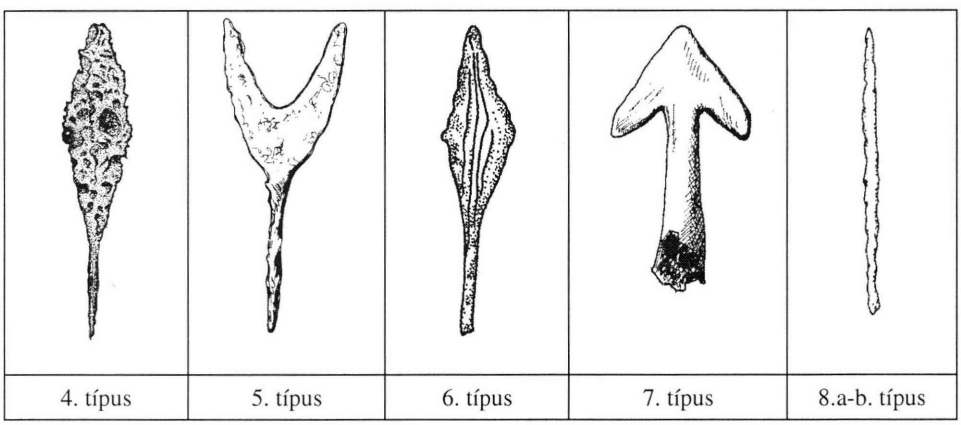

4. típus | 5. típus | 6. típus | 7. típus | 8.a-b. típus

II. tábla. Tegezrészek az Erdélyi-medencében, a Bánságban és a Partiumban

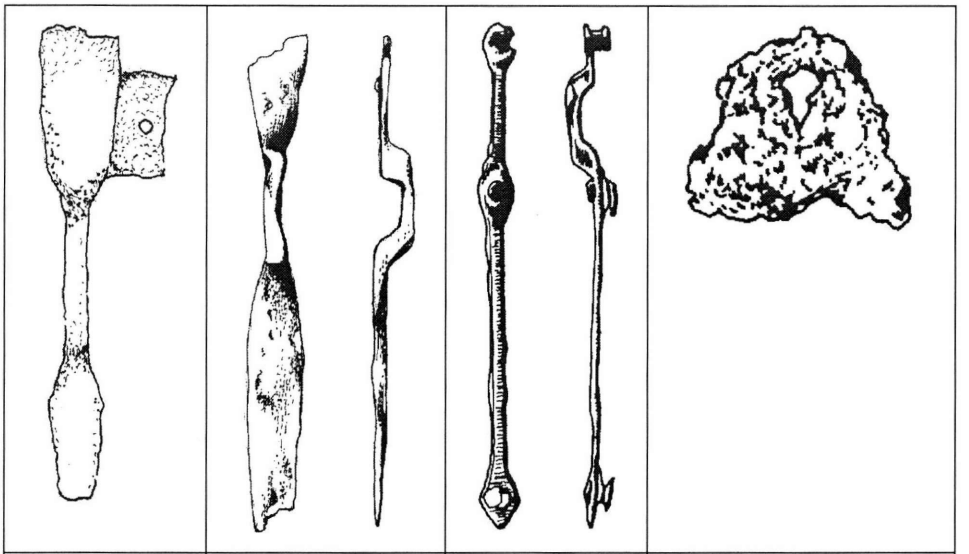

1.A. típus	1.B. típus	1.B. típus	1.C. típus

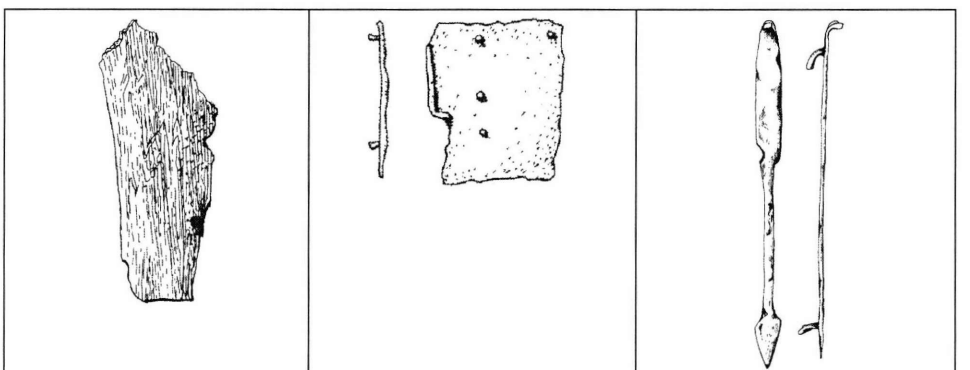

2.A. Tegezfedél	2.B. Tegezfedél	3. Tegezvasazat

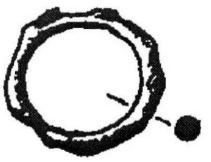

5.1. típus

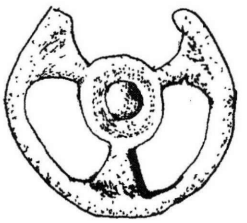

5.2.1. típus

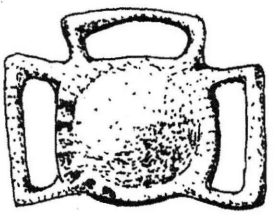

5.2.2. típus

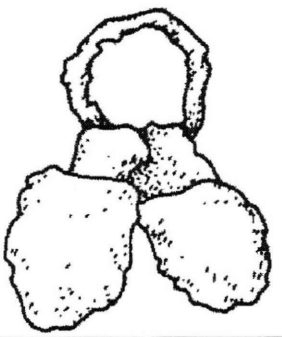

5.2.3. típus

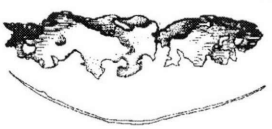

6. Tegez nyakpántja

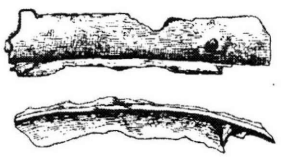

7. Tegez fenékabroncspántja

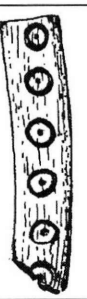

8. Csont tegezdísz

III. tábla. Szablyaszerelékek és szablyatípusok

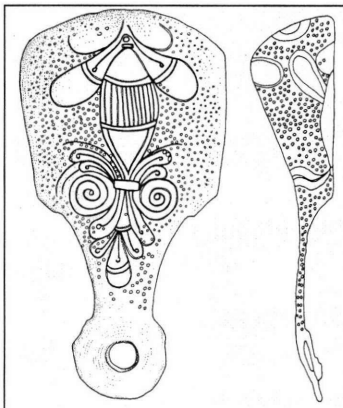

Markolatgomb

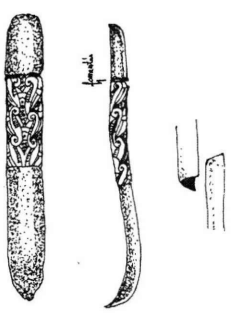

Markolatlemez

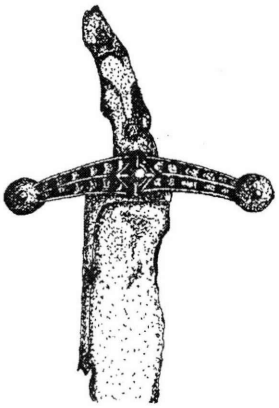

Bronz ellenzős szablya

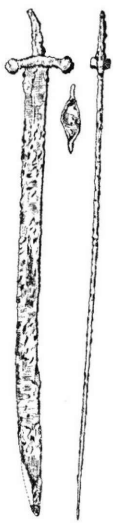

I. szablyaváltozat

II. szablyaváltozat

III. szablyaváltozat

IV. tábla. Kardok tipológiai besorolása J. Petersen és Al. Geibig rendszerének ötvözése alapján

Markolat-gombok	?	?			?
Markolatok		?			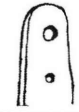
Keresztvasak	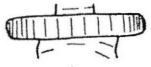	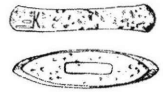		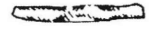	
Él kereszt metszete		?			
Él hegye	?	?			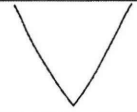
Kardtípus	H.	S.	Geibig XIII-3.	?	Bizánci kard?

V. tábla. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság kardleleteinek időrendi rendszere

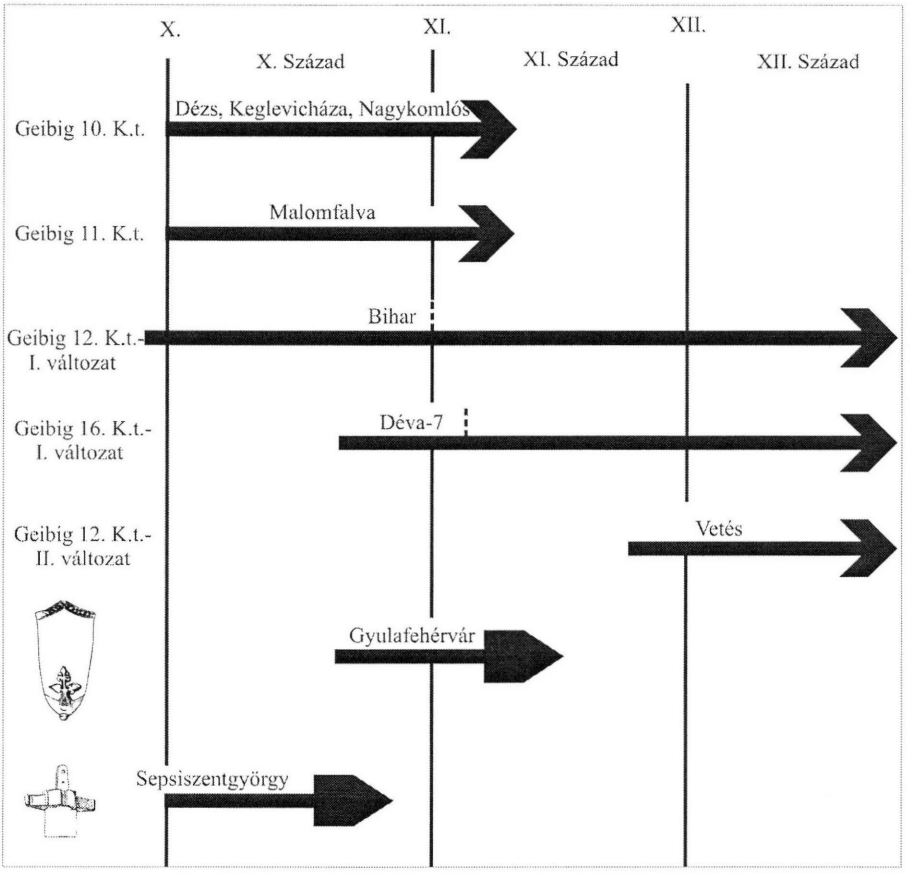

Kardok Geibig tipológiai rendszerének időrendje alapján

Balkáni kultúrkapcsolatokkal rendelkező kardok, kardszerelékek időrendi skálájának mutatója

Temetői, illetve sírleletek alapján besorolt kardleletek felső időrendi határa

VI. tábla. Baltatípusok az Erdélyi-medencében,
a Partiumban és a Bánságban

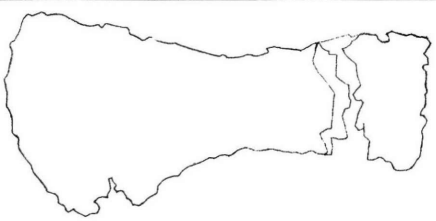

Kovács VI.C. (balta)
(4 példány)

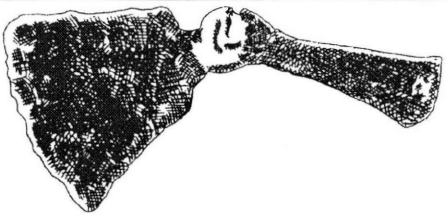

Kovács I.A. (baltás szekerce)
(1 példány)

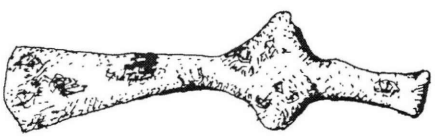

Besorolatlan típus (fokosbalta)
(5 példány)

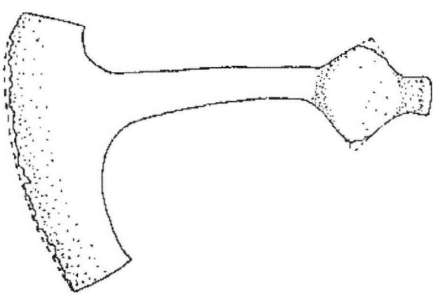

Besorolatlan típus (fokosbárd)
(1 példány)

VII. tábla.
Kolozsvár–Zápolya utca, 10. sír.

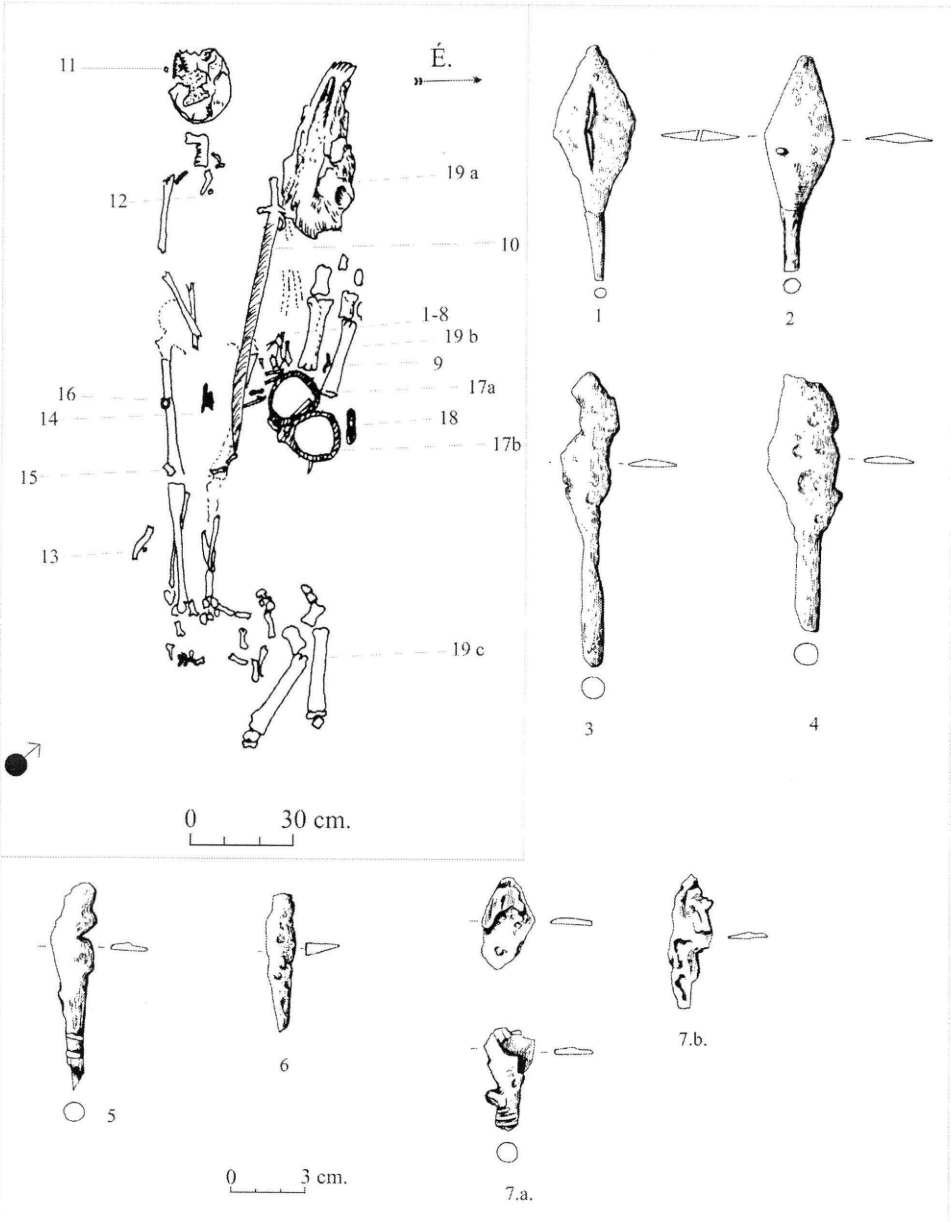

1-8. Nyílcsúcsok; 9. Tegez részei; 10. Szablya; 11-13. Ingveretek; 14. Tarsoly- vagy íjtegez veret; 15. Csat; 16. Tegezszíjelosztó; 17a-b. Kengyelek; 18. Zabla; 19. Lócsontok

VIII. tábla.
Vejte, 3. sír.

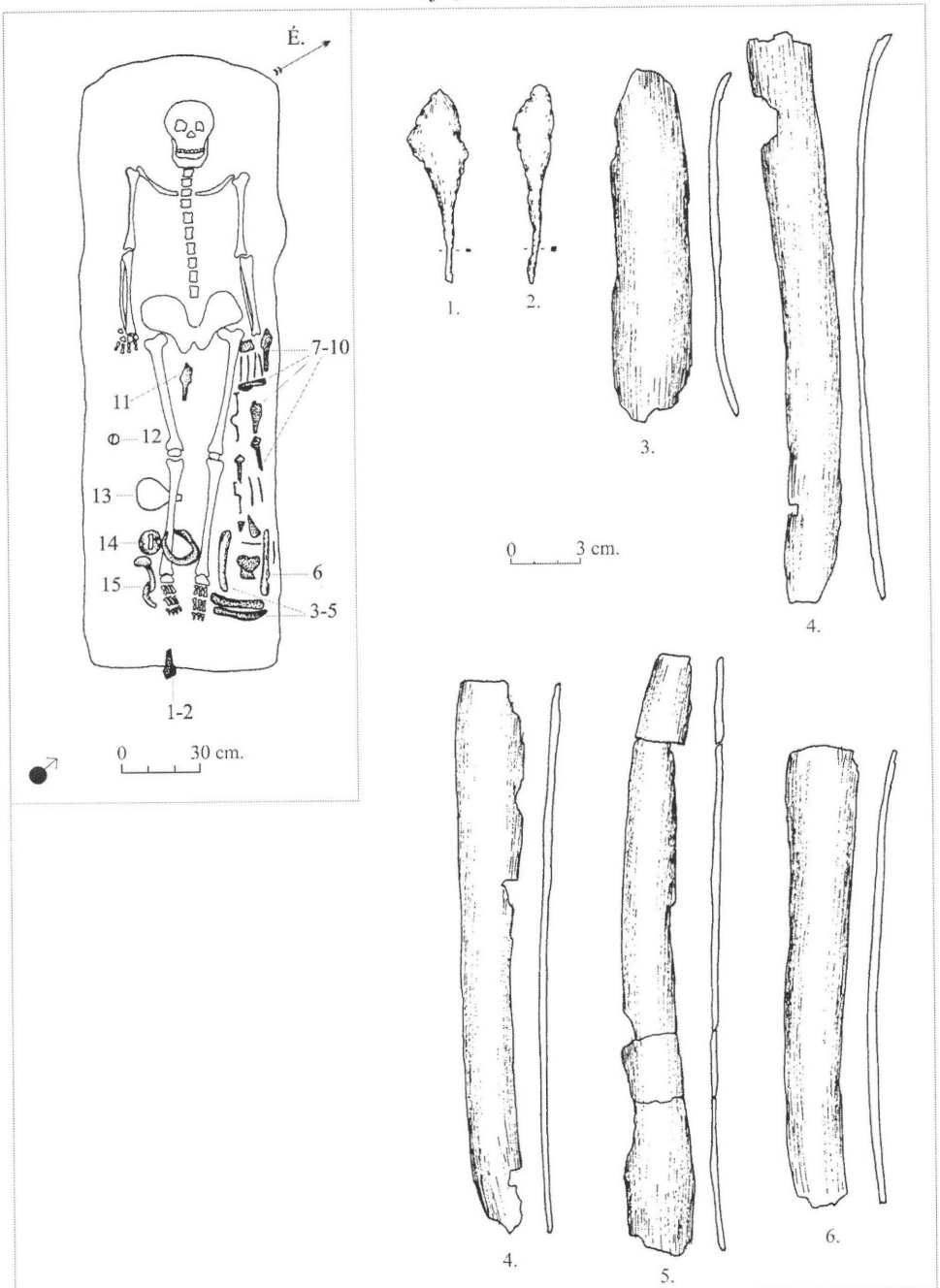

1-2. Nyílcsúcsok; 3-6. Íjcsontok; 7-11. Tegez és részei; 12. Hevedercsat;
13-15. Kengyelek és zabla; 16. Nyílcsúcsok

Erwin Gáll

AN ANALYSIS OF THE GRAVE AND STRAY WEAPON FINDS OF THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT FROM THE 10TH–11TH CENTURIES

Summary

The majority of the weapon finds of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat dating from the 10th-11th centuries had been found in graves, and it is probable that the bulk of the stray finds had come from graves, too. Hungarian experts dealt with the weapon finds of the region already from the late 19th century, and R. Radu Heitel from Bucharest also examined certain weapons, but no dissertation has summarised the weapon finds of the 10th–11th centuries yet.

The author's primary aim is to analyse the objects directly and to introduce a typology on that basis. When approaching the subject, the author started from the hypothesis that the weapons dating from the period that followed the Hungarian conquest of the Carpathian Basin in the late 9th century, should at least theoretically be divided into two groups, if it was possible to date them (more) accurately:

I. The arms of the "Pre-Hungarian" people of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, i.e. the inhabitants that populated the region before the Hungarian conquest.

II. The arms of the new conquerors, i.e. Hungarians.

The weapons of the 9th century inhabitants, as opposed to those of the Hungarian conquerors, are hardly known from burial sites; only a few items came to light in stray finds and there is only one record of finds from a burial ground.

The burial of weapons with the dead was one of the most significant burial customs of the Hungarians who populated the entire Carpathian Basin, and it served as a status symbol of males, similarly to the time of the great migrations. Owing to these burial traditions, a great number of weapon, grave and stray finds are known to exist in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, dating from the 10th–11th centuries.

An interesting aspect should be mentioned here: in the 4th grave of cemetery "B" in Maroskarna, a bundle of four arrowheads was found on the pelvis of a girl aged 15 to 20. The case is not unprecedented in the range of burials of the 10th–11th centuries: an arrowhead was found in a woman's grave in the 10th century cemetery of Sándorfalva, too. The phenomenon is usually explained by the protective role of the grave goods. The question, however, should be raised whether it was a representation of conscious sexual attitude, rather than the traditionally declared protective role of the grave goods?

One of the most debated categories of arms from the point of view of chronological dating is that of the sabre, the most significant close combat weapon. Although very popular among experts, no thorough analysis has yet been published about the sabres of the 10th century.

The great quantity of sabres found in the region of Kolozsvár suggests that sites with a strong concentration of sabres indicate the one-time existence of military centres. On the strength of archaeological records, sabres were used until the late 10th century; consequently they were used in parallel with swords. The double-edged sword was another close combat weapon with a different kind of deployment. Pommels and crossbars went through a continuous metamorphosis during the period, which is being discussed by several international typological works. These works made attempts to introduce typologies concerning the components of swords.

The author emphasises that swords have been mechanically dated from the second half of the 10th century by Hungarian, Romanian and Saxon colleagues, based on the axiom that swords were first used by the Hungarians after the defeat of the Battle of Augsburg.

Axes are likewise various from the point of view of typology. According to some widespread beliefs, axes had not been put in the graves as weapons, but as preventive objects. In other words, a religious meaning was attached to the practical function.

Lances are extremely rarely found as grave goods, which has been explained by the representatives of archaeology on the strength of ethnographical parallels as follows: these weapons had

not been laid, but stuck into the graves of the late warriors. The argument seems to be convincing, but it raises another question: why had a small number of lances been put in the graves? Similar phenomena have been detected in the easternmost part of the Carpathian Basin, as well as the area of Moldavia-Walachia. In the case of the Marosszentanna–Tshernyakhow culture, archaeologists have explained it with the appearance of elements of alien cultures. Concerning the present study's field of research, an analogous question could be asked with the greatest possible care: should these burials be considered as alien elements in the Hungarian culture?

Conclusions

Five out of seven categories of weapons are evenly distributed in the territory of the three regions. The two lance finds, which came to light in the southeastern part of Transylvania, represent an exception. Regarding the geographical span of the sites where sabres and swords have been found, the author makes important observations.

Sabres have only been found in graves, and not in stray finds in the three regions. 8 of the 15 sabre finds have come from cemeteries. As for the geographical position of the sites, sabre finds are on the decline when proceeding from the north to the south of the Transylvanian Basin. Only 3 sabre finds are known to exist in the Partium, while no sabre has been found in the Banat, south of the Maros River. The same observation can be applied to the whole of the Carpathian Basin: when proceeding from the north to the south of the region, a decreasing tendency can be seen concerning the number of sabres found in cemeteries.

The geographical location of the sword finds is completely different. This category of weapons is more widespread geographically. Swords are present in the Transylvanian Basin, in the region of the Szamos and Maros rivers, and they have been found in Sepsiszentgyörgy in South-Eastern Transylvania, too. They have come to light in the Partium, as well as the region of the Banat, south of the Maros River. Swords can be found more generally in a geographical sense than sabres. Nevertheless, there are no sites with large concentrations of swords. The question is whether the geographical variety indicates chronological or cultural differences?

The chronological categorisation of the weapons is influenced considerably by the state of research and the character of the finds. On the strength of the analysis, the weapons from grave and stray finds can be divided into six chronological groups, and a separate group consists of finds that cannot be dated.

As Christianity gained ground, the burial of weapons with the dead was on the decline in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat in the 10th–11th centuries, but the author claims that the number of weapons that were buried with their former owners in the 11th century was much higher than is thought today. The same tendency applies to burials with horses, which was considered as a pagan custom.

Erwin Gáll

ANALYSE DES TROUVAILLES SÉPULCRALES ET D'ARMES ÉPARSES DES 10^{E} ET 11^{E} SIÈCLES DANS LE BASSIN TRANSYLVANIEN, LE PARTIUM ET LE BANAT

Résumé

La plupart des trouvailles d'armes des 10e et 11e siècles du Bassin transylvanien, du Partium et du Banat sont des trouvailles sépulcrales, et on peut même envisager que la majorité des trouvailles éparses étaient également des trouvailles sépulcrales. Des spécialistes hongrois ont déjà parlé, dès la fin du 19e siècle, des trouvailles d'armes découvertes dans notre région et R. Radu Heitel de Bucarest étudiait aussi quelques armes, mais les trouvailles d'armes des 10e et 11e siècles n'ont pas encore fait l'objet d'une étude de synthèse.

L'objectif fondamental de notre recherche consistait à examiner directement les objets et à en établir la typologie. Nous sommes partis de l'hypothèse selon laquelle les armes d'après l'arrivée des Magyars en Hongrie en 895–896 pourraient théoriquement être divisées en deux catégories à condition de les dater de manière (plus) précise:

I. L'armement de la population « prémagyar » d'avant l'arrivée des Magyars en Hongrie dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat.

II. L'armement des nouveaux conquérants, c'est-à-dire celui des Hongrois à la conquête de leur pays.

Toutefois, nous ignorons l'armement de la population du 9e siècle, nous n'avons connaissance que de quelques découvertes éparses et d'une seule trouvaille de cimetière.

Symbole du statut de l'homme, le dépôt d'armes dans les tombes fut l'une des plus importantes coutumes funèbres des Magyars en train d'occuper tout le territoire du Bassin des Carpates (et aussi durant la migration des peuples). Cette pratique funèbre nous permet d'avoir, dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat, de nombreuses trouvailles d'armes, sépulcrales et éparses datant des 10 et 11e siècles.

Nous tenons à souligner un aspect important: dans la tombe 4 du cimetière « B » de Maroskarna, un lot de quatre pointes de flèche a été trouvé sur le bassin d'une fille de 15 à 20 ans, ce qui n'est pas sans précédent aux 10 et 11e siècles: une pointe de flèche a été découverte aussi dans une tombe féminine du cimetière du 10e siècle de Sándorfalva ; ce phénomène est expliqué par le rôle protecteur-défenseur de l'objet. La question qui se pose toutefois est de savoir s'il ne s'agit pas plutôt de la représentation d'une sexualité assumée?

Le sabre hongrois, arme principale du combat au corps à corps, est l'une des catégories d'armes les plus difficiles à dater. Jusqu'au jour d'aujourd'hui, aucune analyse approfondie n'a été publiée sur les sabres hongrois du 10e siècle et ce, malgré l'intérêt des spécialistes.

Le nombre important de sabres hongrois découverts aux alentours de Kolozsvár laisse supposer l'existence de centres militaires à ces lieux. Selon nos données archéologiques, les sabres hongrois datent de la fin du 10e siècle, ils étaient donc utilisés parallèlement aux sabres. Une autre arme utilisée pour le combat au corps à corps est l'épée. La forme des pommeaux et des croisillons ne cessait de changer à cette époque. De ce fait, plusieurs typologie internationales ont été établies qui cherchaient à distinguer typologiquement les composantes de ces armes.

Cette étude aurait voulu souligner que les sabres ont été automatiquement datés d'après la deuxième moitié du 10e siècle par les confrères hongrois, roumains et saxons sur la base de l'axiome selon lequel nous aurions emprunté les sabres après la bataille perdue à Augsbourg.

Les dolabres sont aussi variées du point de vue typologique. Plusieurs fois il a été évoqué l'idée que la dolabre n'avait pas été déposée dans la tombe comme une arme, mais comme un objet contre le mal. Ainsi, en plus de sa fonction pratique, elle a aussi acquis une substance religieuse.

Les lances sont très rares dans les tombes. Les archéologues hongrois expliquent cela par des analogies ethnographiques : cette arme n'aurait pas été déposée dans la tombe, mais plantée dans le tumulus du soldat défunt. Cette argumentation apparemment convaincante n'explique cependant pas pourquoi les objets mentionnés ont été tout de même déposés dans les tombes. Le phénomène similaire s'est également produit dans la partie la plus orientale du Bassin des Carpates et en Moldavie-Valachie. Dans le cas de la culture de Marosszentanna–Tcherniakhov, l'archéologie a expliqué le phénomène par l'interférence d'éléments culturels étrangers. Tout en restant prudents, nous pouvons alors poser la question: Ne serait-il pas possible de considérer ces tombes comme des éléments étrangers à la culture hongroise?

Conclusions

Parmi les sept catégories d'armes, cinq sont homogènement réparties sur le territoire des trois régions. Les deux trouvailles de lance, découvertes dans le sud de la Terre des Szeklers, dans la partie sud-est de la Transylvanie, sont des exceptions. La diffusion géographique du sabre hongrois et du sabre se prête à des observations importantes.

Dans les trois régions, des sabres hongrois n'ont été trouvés qu'en tombe, mais pas comme trouvailles éparses. Sur 15 trouvailles de sabre hongrois, 8 ont été découvertes dans deux parties de cimetière. En examinant la diffusion géographique des sabres hongrois, on constate leur diminution en nombre en allant du nord au sud du Bassin transylvanien. Dans le Partium, seules 3 trou-

vailles de sabre hongrois sont connues, alors qu'aucune n'a été découverte dans le Banat situé au sud de la Maros. Cette observation est toutefois aussi valable pour l'ensemble du territoire du Bassin des Carpates où on constate la même diminution en nombre des sabres hongrois découverts en cimetière en allant du nord au sud.

La répartition géographique des sabres est complètement différente. La diffusion géographique de cette catégorie d'armes concerne des zones beaucoup plus étendues. Elle est présente dans le Bassin transylvanien, dans la région de Szamos et de Maros, mais aussi à Sepsiszentgyörgy, situé dans la partie sud de la terre des Szeklers, dans le Partium et aussi le Banat. Cette arme était beaucoup plus répandue. Cependant, pour les sabres, on ne connaît pas de concentration de trouvailles. La question est de savoir si cette diffusion géographique cache des différences chronologiques ou culturelles.

L'établissement de la chronologie des armes est fortement tributaire de l'état des recherches et du mode de découverte des armes. Sur la base de l'analyse, nous avons réussi à distinguer chronologiquement six groupes d'armes issues de trouvailles sépulcrales et éparses, et aussi un autre groupe impossible à dater d'une manière précise.

Du fait de la diffusion du christianisme, le nombre d'enterrements d'armes a baissé aux 10e et 11e siècle dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat. Nous estimons toutefois qu'il y a eu même au 11e siècle beaucoup plus d'armes enterrées que nous le supposons aujourd'hui. La même tendance peut être observée dans le cas des enterrements des chevaux, considérés comme une coutume païenne.

Erwin Gáll

ANALYSE DER GRAB- UND SPORADISCHEN WAFFENFUNDE DES SIEBENBÜRGER BECKENS, DES PARTIUMS UND DES BANATS

Resümee

Der Großteil der Waffenfunde des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats aus dem 10–11. Jahrhundert sind Grabfunde; es ist sogar möglich, dass auch der überwiegende Teil der sporadischen Funde Grabfunde waren. Ungarische Fachleute berührten die in unserer Region aufgetauchten Waffenfunde bereits ab dem Ende des 19. Jahrhunderts an und auch Heitel R. Radu aus Bukarest studierte einige Waffen. Eine zusammenfassende Arbeit über die Waffenfunde des 10–11. Jahrhunderts gibt es jedoch bis zum heutigen Tage nicht.

Die erste und grundsätzliche Zielsetzung unserer Forschung war die direkte Untersuchung der Gegenstände und die Erstellung der aus diesen zusammenstellbaren Typologie.

Bei der Annäherung an die Frage gingen wir von der Annahme aus, dass wir am Ende des 9. Jahrhunderts, nach der ungarischen Landnahme 895–896 – zumindest theoretisch – zwei Gruppen von Waffen unterscheiden müssten, falls wir sie genau/genauer datieren könnten:

I. die Rüstung der prä-ungarischen Bevölkerung des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats, also der Bevölkerung vor der ungarischen Landnahme, bzw.

II. die Rüstung der neuen Eroberer, der ungarischen Landnehmer.

Die Bewaffnung der Bevölkerung, die im 9. Jahrhundert lebte, kennen wir jedoch – entgegen der Rüstung der Landnehmer – aus den Beerdigungen überhaupt nicht; wir haben lediglich Kenntnis von einigen sporadisch aufgetauchten Exemplaren, bzw. von einem einzigen Friedhoffund.

Unter den Beerdigungsbräuchen des Ungartums, das das gesamte Karpatenbecken besiedelte, spielte als ein Symbol des Mannesstatus' (wie auch ständig zur Zeit der Völkerwanderungen) das Ablegen der Waffen in die Gräber eine herausragende Rolle. Dieser Beerdigungspraktik ist es zu verdanken, dass im Siebenbürger Becken, im Partium und im Banat eine bedeutende Menge an Waffen-, Grab- und sporadischen Funden verzeichnet werden kann, die auf das 10–11. Jahrhundert datiert werden können.

Wir müssen auf jeden Fall einen interessanten Aspekt erwähnen: im 4. Grab des Friedhofs „B" von Maroskarna (Stumpach) wurde auf dem Becken eines 15–20-jährigen Mädchens ein Pfeilspitzenbündel aus 4 Stücken gefunden. Dieser Fall ist auf der Palette der Beerdigungen des 10–11. Jahrhunderts keinesfalls beispiellos: in einem Frauengrab des Friedhofs von Sándorfalva aus dem 10. Jahrhundert wurde ebenfalls eine Pfeilspitze gefunden; diese Erscheinung wird im Allgemeinen mit der beschützenden, verteidigenden Rolle der Grabbeilage begründet. Es stellt sich jedoch die Frage, ob wir nicht eher über die Repräsentation der auf sich genommenen Geschlechtlichkeit anstelle der der beschützenden, verteidigenden Rolle der Grabbeilage sprechen könnten?

Aus der Sicht der chronologischen Datierung ist der Säbel, die wichtigste Waffe des Nahkampfes, eine der umstrittensten Waffenkategorien. Über die Säbel des 10. Jahrhunderts ist bis zum heutigen Tage keine einzige ausführliche Analyse erschienen, obwohl sich diese im Kreis der Fachleute äußerster Beliebtheit erfreuen.

Die bedeutende Menge der in der Umgebung von Kolozsvár (Klausenburg) aufgetauchten Säbel weist darauf hin, dass die sich auf Grund der Fundorte konzentrierenden Säbel aller Wahrscheinlichkeit nach auf die Existenz von Militärzentren hindeuten könnten. Auf Grund unserer archäologischen Daten reicht die Datierung der Säbel bis zum Ende des 10. Jahrhunderts zurück – sie wurden also parallel mit den Schwertern verwendet. Eine ebenfalls im Nahkampf verwendete Waffe, die einer anderen Anwendung bedurfte, ist das zweischneidige Schwert. Die Form der Griffknöpfe und Parierstangen änderte sich im Laufe des Zeitalters ständig, deshalb wurden mehrere internationale Typologien über sie erstellt. Diese Arbeiten versuchten die Schwertkomponenten typologisch zu differenzieren.

In unserer Arbeit wollten wir hervorheben, dass die Schwerter von den ungarischen, rumänischen und sächsischen Kollegen ganz mechanisch ab der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts datiert worden waren, wobei sie auf das Axiom aufbauten, dass wir die Schwerter nach der Niederlage in der Schlacht von Augsburg übernommen hätten.

Ähnlich mannigfaltig sind aus typologischer Sicht die Äxte. Im mehreren Fällen kam der Gedanke auf, dass die Axt vielleicht nicht als Waffe, sondern als Abwendung von Unheil ins Grab gelegt worden war, das heißt, dass sie neben ihrer praktischen Funktion auch einen Glaubensinhalt erhalten hatte.

Nur äußerst selten findet man in den Gräbern Lanzen. Die geringe Zahl an Lanzen, die als Grabbeilagen gefunden wurden, erklärten die Vertreter der ungarischen Archäologie damit, dass diese Waffe nicht ins Grab gelegt, sondern in den Grabhügel des verstorbenen Kriegers gestochen worden war. Die überzeugend scheinende Argumentation wird nur durch eine Sache getrübt: warum sind dann die genannten Exemplare in die Gräber gelegt worden? Eine ähnliche Erscheinung gibt es auch im östlichsten Teil des Karpatenbeckens und auf dem Gebiet von Moldau und der Walachei. Im Falle der Kultur von Marosszentanna-Csernyahov erklärte die Archäologie diese Erscheinung mit dem Aufkommen fremder kultureller Elemente, deshalb können auch wir die Frage behutsam aufwerfen: ist es nicht auch auf dem von uns untersuchten Gebiet möglich, diese Begräbnisse als von der ungarischen Kultur fremdes Element zu werten?

Schlussfolgerungen:

Von den sieben Waffenkategorien verteilen sich fünf gleichmäßig auf das Gebiet der drei Regionen. Ausnahmen bilden die beiden Lanzenfunde, die im südlichen Teil des Seklerlandes, in der südöstlichen Hälfte von Siebenbürgen zum Vorschein kamen. Im Falle der geografischen Verbreitung des Säbels und des Schwertes können wir wichtige Beobachtungen machen.

Säbel kamen bisher nur aus Gräbern zum Vorschein; als sporadische Funde sind sie in den drei Regionen bisher nicht bekannt. Von den 15 Säbelfunden stammen 8 aus zwei Friedhofsteilen. Untersuchen wir die geografische Verbreitung der Säbel in Richtung Nord-Süd im Siebenbürger Becken, so können wir, was das Zahlenverhältnis betrifft, eine sinkende Tendenz beobachten. Im Partium sind insgesamt 3 Säbelfunde bekannt, während aus dem südlich des Flusses Mieresch gelegenen Banat kein einziger Fund zum Vorschein kam. Diese Beobachtung gilt jedoch auch für das gesamte Gebiet des Karpatenbeckens: gehen wir vom nördlichen in Richtung des südlichen Teils des Beckens, können wir bezüglich des Säbelverhältnisses nach Friedhöfen dieselbe, zahlenmäßig sinkende Tendenz beobachten.

Ganz anders verhält es sich bei der geografischen Streuung der Schwerter. Die geografische Verbreitung dieser Waffenkategorie beinhaltet viel weitere Gebiete. Sie ist im Siebenbürger Becken auf dem Gebiet der Flüsse Szamos und Mieresch, aber auch Sepsiszentgyörgy (Sankt Georgen) bekannt, das zum südlichen Teil des Seklerlandes gehört. Sie ist auch aus dem Gebiet des Partiums, bzw. aus der Region des Banats südlich des Flusses Mieresch aufgetaucht. Ihre geografische Streuung ist viel allgemeiner. Gleichzeitig kennen wir im Falle der Fundorte keine Schwertkonzentration. Es stellt sich die Frage, ob sich hinter dieser geografischen Verbreitung chronologische oder kulturelle Abweichungen verbergen?

Die Möglichkeit der chronologischen Einordnung der Waffen wird in bedeutendem Maße durch den Stand der Forschung, den Charakter des Auftauchens der Funde beeinflusst. Auf Grund der Analyse konnten wir sechs Gruppen der aus den Grab- und sporadischen Funden bekannten Waffen unterscheiden, bzw. wir haben eine Gruppe definiert, die nicht genau datiert werden kann.

Die bewaffneten Beerdigungen zeigen auf dem Gebiet des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats im 10-11. Jahrhundert infolge des Raumgewinns des Christentums eine sinkende Tendenz. Trotzdem nehmen wir an, dass Waffen auch noch im 11. Jahrhundert viel öfter ins Grab gelegt worden waren, als wir das heute denken. Diese Tendenz lässt sich auch im Falle der Beerdigungen mit Pferden beobachten, die als heidnischer Brauch angesehen werden.

Эрвин Галл

АНАЛИЗ СПОРАДИЧЕСКИХ НАХОДОК ОРУЖИЯ И МОГИЛ ТРАНСИЛЬВАНСКОГО БАССЕЙНА, ПАРЦИУМА И БАНАТА, X–XI ВЕКОВ

Резюме

Большая часть находок оружия была обнаружена в могилах в Парциуме и Банате X–XI веков, и можно представить, что большинство спорадических находок было также найдено в могилах. Венгерские специалисты уже с начала XIX века соприкасались с находками оружия, обнаруженными в этих регионах, и бухарестский исследователь Р. Рада Хейтел также занимался изучением некоторого оружия, однако до сего времени не было издано обобщающей работы о находках оружия X–XI веков.

Первой и основной целеустановкой нашего исследования было непосредственное исследование этих находок и создание типологии найденных предметов.

При подходе к изучению этого вопроса мы исходили из того предположения, что две группы оружия, относимого к эпохе обретения родины венграми в конце IX века (895–896 гг.) следовало бы, по крайней мере, теоретически, разделить на две группы, при условии, если мы сможем его точно (или более точно) датировать, а именно:

1) Оружие Трансильванского бассейна – „премазавод" Парциума и Баната, то есть вооружение народов Парциума и Баната, живших до обретения венграми своей родины.

2) Вооружение новых завоевателей – венгерских пришельцев, обретателей родины.

Вооружние народов, живших в IX веке, в противоположность с пришедшими венграми, из могильных раскопок для нас почти вообще не известно, мы имеем сведения всего лишь о нескольких спорадических экземплярах, точнее, у нас есть сведения всего лишь об одной могильной находке.

Из обычаев захоронений венгров, поселившихся на всем Карпатском бассейне, одним из символов захоронения мужчин было захороние вместе с умершим его оружия.(игравшее важную роль в период переселения народов). Благодаря этому обычаю захоронения мы можем говорить о том, что в Трансильванском бассейне было обнаружено значительное количество оружия, погребальных предметов и прочих спорадических находок.

Во всяком случае необходимо упомянуть один интересный аспект: в могиле номер 4 кладбища „B" в Марошкарна, на надгробии девушки возраста 15–20 лет была найдена связка наконечников стрел, состоящая из 4 штук, Этот случай не являтся одиночным на палетте захоронений X–XI века. В одной из женских могил кладбища X века в селении Шандорфалва был обнаружен наконечник стрелы, это явление принято объяснять охранной–спасительной ролью, присущей оружию. Однако возникает вопрос, не следует ли говорить о наличии скорее полового характера, чем об охранно-спасательном значении.

С точки зрения хронологического датировыания одной из наиболее спорных категорий является сабля – самое важное оружие ближнего (рукопашного) боя. О саблях X столетия – несмотря на их огромную популярность в кругу специалистов, до сего времени не вышло еще ни одного глубокого аналитического исследования.

Значительное количество саблей, обнаруженных в окрестностях глорода Коложвар, свидетельствует о том, что по всей вероятности, там располагались центры захоронний, ибо сабли концентрировались обычно в центрах захоронений. На основании наших архивных данных сабли датируются концом X столетия, их применяют наряду с мечами. Обоюдоострые мечи, использовавшиеся в ближнем бою, – оружие, требующее другого применения. Головки рукояток и траверсы подвергаются нпрерывному видоизменению в рассматриваемый период, поэтому для них было составлено несколько международных типологий.В этих работах делаются попытки типологического разделения компонентов мечей.

В своей работе мы хотели бы сделать акцент на то, что венгерские, румынские и саксонские коллеги датировали мечи абсолютно автоматически, начиная со второй половины X века, основываясь на той аксиоме, что мечи (шашки) были переняты после аугсбургского поражения.

Также разнообразными с точки зрения типологии являются и топоры. Неоднократно выдвигалась мысль о том, что топор мог оказаться в могиле скорее не как оружие, а лишь в целях предотвращения беды, то есть наряду с практической функцией получил также и суверенную функцию.

Весьма редко встречаются в захоронениях копья. Небольшое количество копьев, найденных в захоронениях, венгерские археологи на основании археологических параллелей объясняют тем, что это оружие складывали не в могилу, а в надгробие на могиле усопшего рыцаря. Эту кажущуюся убедительной аргументацию сбивает с толку только один вопрос: почему оказались в могиле упомянутые предметы? Аналогичное явление происходит также в самой восточной части Карпатского бассейна и Молдавской Валахии. В случае черняховской культуры селения Марошсентанна археологи объясняли это явление появлением элементов чужеродной культуры, поэтому и мы, с должной осторожностью сможем поставить вопрос: не возможно ли на исследуемой нашей территории расценивать эти захоронения как элементы, чуждые венгерской культуре?

Выводы:

Из семи категорий вооружений пятеро равномерно распределяются на территории трех регионов. Исключение составлют две находки копий, обнаруженных в южной части Секейцских земель, в Юго-восточной половине Трансильвании. Мы могли сделать важные наблюдения относительно географического распространения сабли и меча.

Сабля была обнаружекна в могиле в качестве лишь спорадической находки, она неизвестна в трех регионах. Из 15 находок саблей 8 происходит из двух мест захоронений. Рассматривая географическое распространение саблей, продвигаясь по Трансильвании с севера к югу, можно наблюдать тенденцию понижния их в численности. В Парциуме известно всего лишь три находки сабли, тогда как в Банате, расположенном к югу от Мароша, нет ни одной находки. Это наблюдение однако действительно и для всей территории Карпатского бассейна. Продвигаясь по бассейну с севера на юг, можно наблюдать ту же самую тенденцию численного сокращения касательно доли захоронений сабель по кладбищам.

Совершенно другой характер носит географическое распределение мечей. Гографическое распространние этой категории оружия включает в себя более широкие территории. Они присутствуют в Трансильванском бассейне, в районах рек Самош и Марош, известны также и в Сепсисентдьерде, принадлежащем к южной половине Секейских земель. Обнару-

жены были также на территории Парциума, а также в районе Баната к югу от реки Марош. Географичское расположение этой категории оружия яаляется однозначно более общераспространенным. В то же время концентрация мечей в различных находках нам не известна. Остается вопросом, кроются ли за этим географическим распространением хронологические или культурные отклонения?

На возможность хронологической категоризации оружия в большой мере влияет характер обнаружения находок. На основании аналитических исследований удалось различить шесть хронологических групп вооружения, известного по могильным и спорадическим находкам. Кроме того удалось выделить группу вооружений, которую еще невозможно однозначно датировать.

Захоронения вместе с оружием под влиянием распространения христианства единозначно показывают сокращающуюся тенденцию на территории Трансильванского бассейна Парциума и Баната в X–XI веке. Несмотря на это мы полагаем, что уложенное в могилу оружие могло быть в процентном отношении гораздо больше, чем мы это подозреваем. Эту же тенденцию мы наблюдаем и в случаях захоронения вместе с всадником лошадей, что считается языческим обычаем.

SZABADOS GYÖRGY

A RÉGI MAGYAR TAKTIKA ÁRPÁD-KORI ÍROTT KÚTFŐKBEN

A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig

Az Árpád-kori hadtörténet, ezen belül a steppei eredetű könnyűlovas íjász haditaktika továbbélése régóta foglalkoztatja a hazai kutatást.[1] Úgy látszik, ez az érdeklődés 1990 óta örvendetesen megélénkült, ami a szakirodalmi termésre is jótékony hatást gyakorolt: mindezt egyfelől régebbi munkák átdolgozásában és újrakiadásában, másfelől pedig az újonnan, nem egyszer új szempontok szerint született elemzésekben lehet lemérni.[2] Mindazonáltal a régi magyar harci műveltségről valamit is mondó írott kútfők elemzésekor eddig nem jutott kellő érvényre a szerzők tárgyszemléletét, valamint hadtudományi jártasságát (illetve járatlanságát) tekintő szempont. Pedig az eleink hadviseléséről alkotott (vagy alkotható) mozaikszerű kép több középkori szerző megnyilvánulásából bontakozik ki. Fontos, hogy ezek a nagyobb részt latinul, kisebb részben görögül írt, s túlnyomó többségben idegen földön készült feljegyzések nem hadtudományos képzettségű emberek tollából születtek; pontosan szólva ilyen műveltség nem mutatható ki róluk. Egyetlen biztos kivétel VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) volt, akinek értekezése, a *Taktika* a korai magyar hadviselés tudatos forrása.[3] Nem véletlenül, hiszen a Keletrómai Birodalom vezetése megbízható és naprakész ismeretekkel kellett, hogy rendelkezzék az íjfeszítő népekről: északi és keleti határain rendre ilyen kultúrájú törzsek, törzsszövetségek, nomádállamok éltek. Háborús szokásaikat részint maga kárán, a betörések szenvedő alanyaként tapasztalta ki, részint diplomáciai megfontolásból ismerte meg, hogy adandó alkalommal a maga javára fordíthassa erejüket, akár egymás ellenében is kijátszhassa őket. A több évszázados állami-műveltségbeli folytonosság pedig nem engedte az így szerzett ismereteket feledésbe merülni, hanem az időszerű tudnivalók régi hagyományra épültek, nem kellett folyton újratanulni őket. E körülmények között jött létre a *Taktika* is, amelynek oly jól ismert részleteit a továbbiakhoz érdemes tömören felidézni. Leó szerint a magyarok fő erénye, hogy ügyesen kilesik a kedvező alkalmat, és az ellenséget nem nyers erőfölénnyel, hanem csel és váratlan rajtaütés által győzik le. Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, a harcba tömör elrendezésű ezredekben vonulnak. A főseregen kívül van tartalék erejük, ezzel törbe csalják elővigyázatlan ellenségeiket. Távolharcban, lesállásban, bekerítésben, színlelt meghátrálásban és

[1] *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. A magyar nemzeti ezeréves küzdelmeinek katonai története. I. Budapest, 1895. (*Rónai Horváth*, 1895.) *Borosy András:* A XI–XIV. századi magyar lovasságról. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam 9 (1962). 2. sz. (*Borosy*, 1962.) 119–174. o.

[2] *B. Szabó János:* Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggésének kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001). 1. sz. (*B. Szabó*, 2001.) 81–83. o.

[3] Tény, hogy a különböző hadvezéri jelentésekből összeállított, és a Maurikios császár (582–602) személyéhez kötött *Strategikon* című katonai kézikönyv szövegét messzemenően kiaknázó harcászati útmutatót írt VI. Leó, de Moravcsik Gyula részletes elemzés során úgy foglalt állást, hogy az általa megrajzolt kép magyar vonatkozásban hitelesnek tekintendő, azzal a fenntartással, hogy a kép, amit ad, inkább tipikus, mint egyéni. *Moravcsik Gyula:* Bölcs Leó Taktikája, mint magyar történeti forrás. *Századok*, 85 (1951). 334–353. o. A VI–VII. század fordulóján írt Strategikonról újabban lásd *Szádeczky-Kardoss Samu:* Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Budapest, 1998. (ATF) 80. o.

visszafordulásban, szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket. Az üldözést tekintve kitartóak és kíméletlenek.[4] E jellemzés erősen egybecseng egy térben-időben egyaránt távol keletkezett leírással. Sima Qian a nyugati Han-dinasztia császári udvarának főtörténésze a Kr. e. II–I. század fordulóján így mutatta be az ázsiai hunok taktikáját: „Távoli harchoz az íjat, míg közelharchoz a rövid dárdát és a kardot használják. Ha a harcban sikereik vannak, előrenyomulnak, ha nem, visszahúzódnak. Nem tartják szégyennek a megfutamodást. Ha úgy vélik, fölényben vannak, igyekeznek azt kihasználni, és nem törődnek azzal, hogy viselkedésük illetlen vagy igazságtalan [...] Ügyesen tudják csalétekcsapatokkal kelepcébe csalni és elpusztítani az ellenfelet. Ha megpillantják az ellenséget, lecsapnak rá, mint portyára éhes madárcsapat, de ha megszorítják őket, szétrebbennek, és eltűnnek, mint a köd."[5] A hatalmas kulturális távolság miatt bizton kizárható mindenfajta szövegkapcsolat; annál értékesebbek azok a párhuzamok, amelyek nem csak a szemlélt – ázsiai hun és európai magyar – taktikák, hanem a szemlélők között is fennállnak. Sima Qian és Bölcs Leó mind egy-egy letelepült birodalom – a kínai és a bizánci – folyamatos hagyományán, meg-megújuló hadi és politikai tapasztalatain alapuló felvértezettséggel szólhattak a nomádokról: a végeláthatatlan eurázsiai steppe átellenes végein tudatos, elméleti igényű elemzések születtek.

Ehhez képest a X. század Nyugat-Európája teljes politikai széttagoltságban élt, amiért is a magyar támadások ellenszerét saját súlyos veszteségei árán kellett kimunkálnia akár egy erős állami egység létrehozásával (ami csak a század derekára sikerült a szász dinasztiának), akár a taktikájukról szerzett ismeretek terjesztésével. Ez utóbbi lehetőséggel azonban nem éltek. Az a két egyházi férfiú Regino és Liutprand, aki értékelhető leírást közölt eleink harci mesterségéről, nem fordult meg csatatéren; akik meg győzelmet arattak a magyarok felett, mint Arnulf bajor herceg (907–937) 913-ban, I. (Madarász) Henrik német király (919–936) 933-ban, avagy fia, I. (Nagy) Ottó német király, majd császár (936–973) 955-ben, azok nem készítettek összegzést harci tapasztalataikról az utókor okulására. Ugyanakkor a X. század elején alkotó Regino prümi, majd trieri apát és a nála két nemzedékkel fiatalabb Liutprand cremonai püspök kitételei a fegyverforgatásban járatlan emberek szemléletét tükrözik, akik katonák elmondásaira támaszkodtak. Adatközlőiket viszont figyelmesen hallgathatták, mivel az általuk feljegyzettek egybecsengenek Bölcs Leó szavaival.[6] E két keresztény híradás mellé állítható a X. század közepén élt muszlim történetíró, Maszúdi okfejtése, amely a Bizáncon aratott 934. évi magyar–besenyő győzelmet elemzi. Miután érzékletesen ecseteli a görög hadrend előtt malomkerékszerűen forgó besenyő íjász lovasosztagok támadását, a bizánciak megfutamítását a magyar főerő nyílzáporának, s az azt követő, rendezett állapotban véghezvitt lovasrohamnak, sőt kardokkal vívott kézitusának tulajdonítja.[7]

Bölcs Leó, Regino Liutprand és Maszúdi egyaránt azokról a magyarokról szólt, akik még kizárólag vegytiszta lovasnomád taktikájukkal tűntek fel Európa-szerte. Közismert,

[4] *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984. (ÁMTBF) 19. o.

[5] *Sima Qian:* A hunok legkorábbi története. (Ford. *Du Yaxiong* és *Horváth Izabella.*) Budapest, 2002. 17–19., 41–43. o. A kínai történetírás atyjaként tisztelt szerző Kr. e. 145 és 90 között élt. Életéről, a „Shi Ji Történelmi Feljegyzések" értékéről lásd Du Yaxiong bevezetőjét uo. 5–11. o.

[6] *Kristó Gyula* (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995. (HKÍF) 198., 215–216. o.

[7] Uo. 55–56. o.

hogy az 1000 utáni korszak mily gyökeres változásokat hozott Magyarországon az élet minden területén. Ez alól a hadviselés mestersége sem volt kivétel, de a változások ideje, mértéke ma is vita tárgya. A fenti bevezető után a steppei harcmód Árpád-kori továbbéléséről alkotott képet kívánom árnyalni, képzettségemnek megfelelően az írott kútfők alapján, tiszteletben tartva más megközelítésmódok (kiváltképp a régészet) létjogosultságát is.

Borosy András részletes historiográfiai áttekintésében bemutatta, hogy az 1914 előtti történeti és régészeti kutatás egységes álláspontja alapján a XI–XIV. századi magyar lovas taktika, bár némi nyugati hatás érződött rajta, de a könnyűlovas íjász hadviselésre épült, és ha a magyar haderő súlyos vereséget szenvedett, akkor ez a kártékonynak minősített lovagi harcmodor számlájára volt írandó.[8] Ennek teljes tagadását jelentette Tóth Zoltán elmélete. Szerinte a XII. századra a régi fegyverzet és taktika kihalt, a nyugat elhatalmasodását tapasztalni, a magyar sereg portyázó könnyűlovassága jórészt besenyőkből állt.[9] E végletes álláspontot a két világháború közötti hadtörténészek, Markó Árpád, Doberdói Breit (Bánlaky) József, nem fogadták el, hanem közbülső nézetet képviseltek; Borosy András az ellentétek feloldására a nagy tömegű, de kis harcértékű átmeneti típusú lovasság elméletét terjesztette el.[10] Részben vele is vitatkozva, azonban sok újszerű felvetéssel közölte gondolatait B. Szabó János a XI–XIV. századi magyar hadviselésről, a fegyverzet és a taktika összefüggéseiről. Szempontjaival illő és méltó részletesen foglalkozni; attól függetlenül, hogy tanulmányából számomra érthetetlenül teljességgel mellőzi Doberdói Breit József nagy munkáját, amely pedig a legrészletesebb magyar hadtörténelmi szintézis.

B. Szabó János szerint egy nép esetében nem az egyes fegyvertípusok ismeretéből, hanem alkalmazásuk gyakoriságából, valamint együttes használatuk módja alapján érdemes következtetni arra, hogy a vizsgált nép csapatai milyen harcmódot követtek. Rámutat arra, hogy amíg a hazai krónikák számos helyen említenek páncélos vitézeket (értelemszerűen jórészt a király környezetében), addig az idegen szerzők szinte egyöntetűen könnyűlovas íjászoknak írják le a magyar harcosokat. Kiemelkedő szerepet tulajdonít a csataleírásoknak, bennük látja a taktikarekonstrukció lehetőségeit. Úgy véli, hogy a magyar hadtörténetben a X. század eleje és a XIV. század vége között csupán 14 olyan csata akad, amelynek lefolyása az írott kútfőkből legalább hozzávetőlegesen kiolvasható. Ezek: Augsburg 910, Merseburg 933, azonosíthatatlan helyen Bizánc ellen 934, Augsburg 955, Ménfő 1044, Przemyśl 1099, Olsava 1116, Lajta 1146, Zimony 1167, Muhi 1241, Kroisenbrunn (Morvamező) 1260, Dürnkrut (Morvamező) 1278, Nápoly 1349 s Nikápoly 1396.[11] Bár tény, hogy a B. Szabó János által választott időszakba nem esik bele a IX. század végén, pontosabban a 899. szeptember 24-én aratott brentai diadal, de ezt kár volt mellőzni. Gombos Ferenc Albin jóvoltából ugyanis a mai középkortudomány számára a legapróbb részleteibe menően ismert az itáliai hadjárat minden mozzanata, benne a Brenta folyó melletti összecsapásban alkalmazott lesvetés, ami hatalmas

[8] *Borosy*, 1962. 131–133. o.

[9] *Tóth Zoltán:* A hadakozó nép. In: *Domanovszky Sándor* (szerk.): Magyar művelődéstörténet I. Ősműveltség és középkori kultúra. Budapest, é. n. [1939.] 275–276. o. Tóth Zoltán további, ide vonatkozó műveinek bibliográfiai adatait lásd *Borosy*, 1962. 134. o.

[10] *Borosy*, 1962. 134., 137–151. o.

[11] *B. Szabó János:* Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggésének kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114 (2001). 1. sz. (*B. Szabó*, 2001.) 81–83. o.

magyar győzelmet hozott a mintegy háromszoros túlerőben lévő I. Berengár itáliai király (888–924) serege fölött.[12] A X. századi példák közül viszont egy másik fontos hadi esemény maradt ki, a 907. július 4-én és 5-én Pozsonynál vívott győztes csata az országra támadó keleti frankok ellen, a Kárpát-medence magyar birtokbavételét megpecsételő, sorsdöntő jelentőségű fegyvertény.[13] 2003-ra Négyesi Lajos elkészítette a pozsonyi csata korszerű feldolgozását.[14] Itt a ránk maradt korabeli feljegyzések szűkszavúságát Aventinus (Johannes Turmair) bőven mért humanista előadásával ellensúlyozza, és joggal, hiszen a késő-középkori szerkesztésű *Annalium Boiorum* régi, azóta elveszett forrásokat használt fel. Négyesi szerint a magyarok ekkor a hagyományos lestaktika mesteri alkalmazásának köszönhették sikerüket, amelynek során a sereg egyik része heves arctámadás után színlelt visszavonulással ingerelte üldözésre a bajorokat, akiket aztán a két másik elrejtett, erős csapat oldalba támadott.[15] A pozsonyi csata egyik kevéssé méltatott vonatkozása, amely a X. század hadi krónikáját is érinti, hogy ezután csak 123 év múlva, 1030-ban érte birodalmi nagyságrendű germán támadás Magyarországot. A 900-as évek hadjáratait hangzatos, ám kissé felületes XIX. századi kedélyességgel „kalandozás" néven tartja számon az utókor. Ezek lefolyását, a taktikai elemek esetenkénti alkalmazását a hadtörténeti figyelem folyamatos érdeklődése kíséri.[16] A rákövetkező Árpád-királyság nagyobb csatái mellett azon kisebb hadi események, ütközetek lefolyására is tekintenünk kell, amelyekről a taktikára utaló leírás maradt fenn, és amelyeken a Magyar Nagyfejedelemség hadviselési hagyatéka (vagy legalább annak egy-egy eleme, mozzanata) ismerszik meg.

A legkorábbi példa I. (Szent) István király (1000–1038) államszervező harcaihoz vezet bennünket. 1028 körül Ajtony és Csanád döntő mérkőzésekor a nagyobbik Gellért-legenda leírása alapján Kristó Gyula felvetette, hogy a királyi sereg Tiszáig történt visszavonulását az ősi magyar taktika ihlette.[17] A két ellenséges tábor, Oroszlános (Csanád) és Nagyősz (Ajtony) mintegy 40 km távolsága ugyanis önmagában teszi valószínűtlenné, hogy ezt egyetlen éjszaka alatt tegyék meg Csanád előző napi ütközetben megfáradt katonái. Sajnos

[12] *Gombos F. Albin:* A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 28 (1927). 429–519. o. Tanulságos e helyt felidézni Doberdói Breit József véleményét a brentai csata politikai következményeiről, ami csattanós választ ad Bölcs Leónak a magyarok megbízhatatlanságát ecsetelő kitételére. „Az a tény, hogy a magyar hadak Olaszországot 20 éven át – 900-tól 921-ig – békében hagyták, legjobb bizonyítéka a magyarok szótartásának és minden kétségen felül álló megbízhatóságának. Ez a legjobb jele annak, hogy a magyar fejedelmek és vezérek a megkötött egyességeket becsületesen betartották." *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. II. Rész. Külföldi kalandozások a vezérek korában. Budapest, 1929. (*Doberdói Breit,* 1929a.) 42. o. (Örvendetes tény, hogy Doberdói Breit József munkája 2001 folyamán CD-ROM formában új kiadást ért.) A szerző nézete annyi módosításra szorul, hogy magyarok 900–921 között többször is jártak Itália földjén, de mindig I. Berengár – pénzen vett – szövetségében harcoltak, sose ellene. Újabban lásd *Bóna István:* A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000. (*Bóna,* 2000.) 43–44. o.

[13] *Bóna,* 2000. 34. o.; *Kristó Gyula:* Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003. (*Kristó, 2003.*) 25., 31. o. (A könyv első változata 1986-ban jelent meg.)

[14] *Négyesi Lajos:* A pozsonyi csata. (907. július 4.) In: *Hermann Róbert* (szerk.): Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Budapest, 2003. (*Négyesi,* 2003.) 11–25. o.

[15] A régi adatok humanista köntösbe öltöztető előadása erős kritikát igényel. HKÍF 267. o.; *Négyesi,* 2003. 16. o.

[16] A különböző időben írt, különböző felfogású összegzések közül lásd *Doberdói Breit,* 1929a.; *Bóna,* 2000. 36–65. o.; *Kristó, 2003.* 26–58. o.; *Veszprémy László:* Korai hadtörténetünk. In: *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest, 2000. (*Veszprémy,* 2000.) 12–14. o.

[17] *Kristó, 2003.* 69. o.

az összecsapásról egyedül a nagyobbik Gellért-legenda szól részletesen, ám e hagiográfiai mű jellegénél fogva, valamint hogy csak a XIV. század végén nyerte el mai formáját, vajmi csekély hadtörténeti értéket képvisel. Szövegéből csupán a királyi had elrejtőzése a kökényéri csalitosban, továbbá a felderítő szolgálat mindkét oldalról tapasztalható élénksége hasznosítható; ez utóbbi Bölcs Leó azon állításával cseng egybe, miszerint a türkök törzsei fürkészők.[18] Csakhogy a kémek alkalmazása nem kizárólagos steppei sajátosság.

Valamivel több taktikai mozzanat maradt ránk II. Konrád német császár (1024–1039) magyarországi hadjárata kapcsán. Wipo, az uralkodó udvari történetírója miután meglepő tárgyilagossággal a bajorok hibájából eredezteti a magyar–német ellenségeskedést, arról szól, hogy István király több betöréssel zaklatta Bajorországot, ezt bosszulta meg Konrád császár, amikor 1030 nyarán Magyarországra rontott. Wipo ezután természeti akadályokról tudósít, amelyek Konrádot visszafordulásra kényszerítették; Reichenaui Hermann világkrónikájából kiderül, hogy csak a Rábáig jutott el a német sereg.[19] A sikeres válaszcsapást megörökítő *Altaichi Évkönyvek*ben újabb adalékok olvashatóak: „Visszatért [Konrád] Magyarországról katonaság és minden eredmény nélkül azért, mert a sereget az éhínség gyötörte; a magyarok Bécset is elfoglalták."[20] A „felperzselt föld" védelmi taktikája a megszállt területről nyerhető utánpótlást lehetetlenítette el, a Bécs megvételéig követhető magyar ellentámadás pedig arra vall, hogy az akkori Bécs igen szerényen erődített város lehetett, ha úgyszólván lendületből szállták meg István király harcosai. Innen tehát az ellátás tönkretétele, a gyors ellentámadási képesség emelendő ki.[21]

---

[18] *Kristó Gyula* (szerk.): Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged, 1999. (ÁKÍF) 413–414. o.; ÁMTBF 18. o.

[19] ÁKÍF 181., 221. o.

[20] ÁKÍF 239. o. Az Altaichi Évkönyvek kötetben szereplő részletének fordítása Makk Ferenctől való. Az 1030-ban végbement magyar támadásról tudósító altaichi évkönyves bejegyzés újraértelmezését kínálja Herwig Wolfram. A „Chonradus imperator [...] Rediit autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, inde quod exercitus fame periclitabatur, et Vienni ab Ungris capiebatur" (Oefele, SS. Rer. Germ. 18.) kitétel szerinte nem Bécs magyar elfoglalásaként értelmezendő, hanem úgy, hogy a kiéhezett sereget Bécsnél vagy Bécsben a magyarok foglyul ejtették. Felveti, hogy a „Vienni" forma nem alany-, hanem helyhatározói esetet tükröz, amely alanyesetben „Viennis" lenne. *Wolfram, Herwig:* II. Konrád magyarpolitikája. In: *Veszprémy László* (szerk.): Szent István és az államalapítás. Budapest, 2002. 514. o. Okfejtése, bár logikus, de nem meggyőző. Nem számol a tulajdonnevek bizonytalan ortográfiájával, továbbá a város itt előforduló nevét nem veti össze a Salzburgi Évkönyvek „Wenia" változatával, holott egy korábbi írásában ő maga is egyértelműen Bécs jelentésben értelmezi! *Wolfram, Herwig:* Magyarok, frankok, bajorok. *História,* 2001. 5–6. sz. 12. o. Az annales 881-nél az alábbi kitételt közli: „Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite." Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Tomus XXX/2. Lipsiae, 1934. (MGH. SS.) 742. o. Heinrich Bresslau lábjegyzetben ismerteti azt, hogy a Salzburgi Évkönyvek „Wenia" és az Altaichi Évkönyvek 1030-as „Vienni" helynevének azonosítása felől megoszlanak a vélemények. Lásd uo.

[21] Az 1030. évi események védelmi szempontú összegzését lásd *Szabados György:* A magyar honvédelem a német háborúk idején 1030–1052. In: *Frisnyák Sándor – Csihák György* (szerk.): Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920). Nyíregyháza–Zürich, 2004. (*Szabados,* 2004.) 37. o. Régebbi hadtörténetírásunk szerint ez alkalommal is a nomád taktikával kell számolnunk, „István fegyverbe szólította a magyar nemzetet, de nem ment Konrád elé, hanem a régi szittya hadviselési mód szerint a vidéket, melyen a német sereg átvonult, kiköltöztetvén és elpusztíttatván, az ellenséget már evvel visszaűzte. A német seregben ugyanis csakhamar az éhség jelentkezett..." *Rónai Horváth,* 1895. 33. o. Az 1030–1031. év harcainak legrészletesebb feldolgozását lásd *Gombos F. Albin:* Szent István háborúja II. Konrád német-római császárral 1030-ban. In: *Serédi Jusztinián* (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II. Budapest, 1938. (SZIE) 109–132. o.

A XI. század derekán állandósultak a magyar–német háborúk.[22] Elbeszélő kútfőinkről, amelyek mind gyakrabban villantanak fel a csatákból egy-egy taktikai mozzanatot, itt annyit szükséges megjegyezni, hogy végső soron két egyenlő értékű szempont ütközik, ki-ki a maga elfogultságát hordozva. A német véleményt az eseményekkel egykorú *Altaichi Évkönyvek* képviselik, a magyar álláspontot a *XIV. századi krónikaszerkesztmény* tárja elénk, ám az ide vonatkozó fejezetek egy önálló formában fent nem maradt, a XI. század második felében írott gestából származnak.[23] Aba Sámuel király (1041–1044) 1042. évi félsikerű hadjárata jellegét tekintve a 900-as éveket idézi. Érdekes, hogy az *Altaichi Évkönyvek* a magyar támadók erdő rejtette, titkos felvonulását a szlávok szokásával rokonítja, különösebb indoklás nélkül.[24] Az 1043. esztendő csak a határvédelmi tényezőket tekintve rendelkezik fontosabb forrástani hozadékkal, a mesterséges torlaszok első említésével.[25]

1044. július 5-én III. Henrik német uralkodó (1039–1056) Négyesi Lajos legújabb helymeghatározása szerint a mai Ménfő és Gyirmót között csapott össze Aba túlerőben lévő seregével.[26] A csata előzménye és lefolyása korai hadtörténetünk legalaposabban kielemzett, sokat vitatott eseményei közé tartozik. Rónai Horváth Jenő úgy vélte, Aba helyesen tette, hogy nem szorította be nagyszámú seregét a Rába, Rábca, Hanság közötti szűk térre.[27] Vele szemben Doberdói Breit József hibául rótta fel Aba király Győrig történt visszavonulását, mondván, nem volt szerencsés a ménfői csatatér kiválasztása, mivel az nem lévén vizenyős, mocsaras, semmilyen hátrányt nem jelentett a németek számára. Később egyenesen úgy ítélt, hogy a csata intő például szolgálhatott arra, hogy a németekkel nyílt csatába bocsátkozni nem ajánlatos, ellenben István király 1030. évi sikeres védekezése Konrád ellen megmutatta a módot, mint lehet legjobban kifogni a hatalmas túlerővel fellépő németeken.[28] Ez a párhuzam nem állja meg a helyét. Az *Altaichi Évkönyvek* írója hangsúlyozta, hogy Henrik a birodalmat sújtó éhínség, tehát az ellátási gondok miatt csupán kis létszámú sereggel indult útnak. A magyarokról ezt írta: „a távolban fegyveresek megszámlálhatatlan hadrendjei tűntek fel, amelyek – mintha erdő nőtt volna ki – a felettébb tágas mezőt elborították. Arra készültek, hogy a mi kis seregünket mindenfelől bekerítik, így közülünk senki sem lesz képes – még futással sem –

[22] A köztörténeti háttérről lásd *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996. (*Makk,* 1996.) 72–97. o.

[23] A krónikakutatás izgalmas területe az ősgesta, avagy őskrónika keletkezési ideje, ezen belül külön fejezetet képez az Altaichi Évkönyvekkel fennálló szövegkapcsolata. Az alapvető vélekedéseket – további szakirodalom megjelölésével – lásd *Domanovszky Sándor:* Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906. 129–130. o.; *Hóman Bálint:* A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. (*Hóman,* 1925.) 93–107. o.; *Horváth János:* Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. (*Horváth,* 1954.) 305–315. o.; *Gerics József:* Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest, 1961. 46–84. o.; Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993. 184–188. o.; *Kristó Gyula:* A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig. Budapest, 1994. 114. o.; *Veszprémy László:* Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok,* 138 (2004). 325–347. o.

[24] ÁKÍF 244. o.

[25] ÁKÍF 249., 386. o.; *Szabados,* 2004. 38–39. o. A korábbi szakirodalommal.

[26] *Négyesi Lajos:* A ménfői csata. *Hadtörténelmi Közlemények,* 107 (1994). 3. sz. 144. o.

[27] *Rónai Horváth,* 1895. 37–38. o.

[28] *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. III. Rész. A királyság megalapítása. Harcok az ország függetlenségéért (972–1074). Budapest, 1929. (*Doberdói Breit,* 1929b.) 53–59., 80. o.

elkerülni a halált."[29] A magyar király tehát helyesen járt el, amikor széles síkon akarta érvényesíteni létszámfölényét, valamint a lovas íjászok lőerejét. Két tényezővel azonban ő sem számolhatott. „De íme, heves forgószél támadt a mieink oldalán és hatalmas port zúdított ellenfeleink szemébe."[30] Valóban kellemetlen lehetett az erőteljes nyugati szél ellenében helyt állni, hát még nyilazni! Azonban a fenti néhány sor – az *Altaichi Évkönyvek* ideillő szavaival élve – porhintés. A kemény, véres küzdelem végső fordulatát a *XIV. századi krónikaszerkesztmény*, avagy (némi leegyszerűsítéssel) a *Képes Krónika* hagyományozta ránk. „S mint mondják, Aba királyé lett volna a győzelem, ha néhány, Péter királlyal barátságban maradt magyar földre nem veti zászlóit, és el nem fut."[31] Vagyis Aba Sámuel vereségét árulás okozta. A mellette maradt titkos ellenzék időzített megfutamodása a nagy sereglétszámot Aba hátrányára fordította, amennyiben csapategységeik tömege fokozta a zavar látszatát. A csatára következő hónapok során a *Képes Krónika* elmondása szerint könnyűlovas íjász gyepűőrök rendszeres járőrszolgálata működött, a nagypolitika zűrzavara dacára:[32] „A tetemek bűze miatt ezen a vidéken két hónapig ember jószerivel át nem haladhatott; az íjászok megölték őket."[33] 1044-ből tehát két különböző minőségű, de egymással összefüggő helyzetben is elénk tűnnek a magyar könnyűlovas íjászok: a csatában, illetve a járvány elleni védekezés során, tekintettel arra, hogy az öldöklés nyáridőn folyt.

A magyar–német háborúk újabb szakasza I. András királyságára (1046–1060) esett. 1050-re III. Henrik megerősíttette Hainburgot. „Amint ezt meghallotta az ellenség, veszélyt sejtve benne, szeptember 22-én rátört várunkra. És az egyik barakkban (sátorban) kétszáznál is több nyílvesszőt gyűjtöttek össze, ám egyik sem sebzett közülük embert."[34] A jámbor altaichi annalista a lovasnomád múltból őrzött harcmód egyik jellegzetes megnyilvánulását írta körül, anélkül, hogy különösebben tudatában lett volna ennek: e kétszáznál is több nyílvessző által átjárt *„tabernaculum"* szélvészgyors lovasroham fergeteges nyílzáporának tárgyi emlékeit őrizte meg. A különleges gyorsaság bizonyítéka, hogy egyetlen sem csapódott emberi testbe, vagyis célzás nélkül, lóhátról kilőtt sortűz érte a barakkot (sátrat).

1051-ben hatalmas birodalmi hadsereg élén, több irányból támadt III. Henrik. „András király és Béla herceg az összes gabonakazlat és szénaboglyát felégettette, a lakosokat minden állatukkal együtt messze elvezette azokról a vidékekről, amelyeken a császár készült átvonulni. Így amikor a császár behatolt Magyarországra, és a felégetett vidékekre ért, sem katonáinak, sem lovainak nem talált élelmet..." – szólt a magyar krónika a „felperzselt föld" hadművelet sikeréről.[35] Ismételten hangsúlyozom: ezt a fegyverténytet csak úgy lehet értékén megbecsülni, ha számításba vesszük, hogy a váratlan betörési útirány

[29] ÁKÍF 250–251. o.

[30] Uo. 253. o.

[31] *Szentpétery, Emericus* (ed.): Scriptores Rerum Hungaricarum I. Budapestini, 1937. (SS. Rer. Hung. I.) 331. o.; Képes Krónika. (Ford. *Bellus Ibolya.*) Budapest, 1986. (KK) 103. o.

[32] *Szabados*, 2004. 42. o.

[33] SS. Rer. Hung. I. 332–333. o.

[34] *Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I. Budapestini, 1937. (CFHH I.) 100. o. A „tabernaculum" eredeti „sátor" fordítását lásd *Doberdói Breit*, 1929b. 67. o.

[35] SS. Rer. Hung. I. 347. o.

miatt (a fősereg a Zala és a Zselic patak forrásai felől vonult fel, míg a hadtáp a Dunán úszott le) András és Béla azt sem tudta előre eltervezni, honnan kell kiüríteni a lakosságot! Ezt a gyors döntést csak egy mozgékony társadalom hajthatta végre ily jó eredménnyel, vagyis a korabeli magyarság életszemléletében az állandó területhez való kötöttség igen kevéssé érvényesült.[36] Az éhező németek hadjárata az ország belsejében feneklett meg. Ott „a magyarok és a besenyők minden egyes éjszaka keményen sanyargatták, mérgezett nyilakkal öldösték őket, sátraik közé kötelet feszítettek, így sok embert elraboltak [...] a teutonok a rájuk záporozó, az őket elemésztő nyílesőtől félve földbe ásták magukat, és maguk fölé borítván pajzsaikat, az élők a halottakkal egy sírba feküdtek."[37] A *Képes Krónika* itt a Vértes-hegység mondáját közli, amely a vértjüket eldobáló menekülők kudarcáról nevezi el a hegyet. Négyesi Lajos találó párhuzamot vont a 907-ben Pozsonynál és az 1051-ben a Kelet-Dunántúlon egyaránt sikerrel érvényesített harcmodor lélektani elemei (az ellenség bekerítése, folyamatos zaklatása) közé.[38] 1050 és 1051 együttes tanulsága egy fontos forrástani körülmény figyelembe vételével vonható le: az *Altaichi Évkönyvek* és *a XIV. századi krónikaszerkesztmény* szövege e ponton már teljesen szétvált egymástól. Az előbbinél előforduló, Hainburg környékén nyílfelhőt felbocsátó lovasságról nem emlékezik meg a hazai írott hagyomány; a Vértes környéki magyar és besenyő íjász portyázókat pedig érthető módon a német évkönyv mellőzi, csupán a magyarok ellen viselt háború haszontalanságát, a magyar földön járt emberek és lovak sanyarú sorsát siratja.[39] A könnyűlovas magyar íjászok feltűnése ilyenformán egy-egy független híradatnak köszönhető.

1068-tól a változatosság kedvéért keletről fenyegetett veszély. A Magyar Királyságot fennállása során először steppei eredetű nép támadta meg. Ma már egyértelmű, hogy a *Képes Krónika* kunjain (102. fejezet) valójában úzok értendők.[40] A Moldva felől betörő, fosztogató úzokat az észak-erdélyi Kerlésnél semmisítette meg a magyar sereg. A krónika kifejezetten hangsúlyozza az úzok íjászatra épülő küzdelmét, magyar részről viszont csak Géza hercegnél tünteti fel az íj használatát: „Géza herceg, minthogy mindig körültekintő volt, az enyhébb emelkedőn felhágva nyilakkal rontott a kunokra [úzokra]."[41] A kerlési csata szempontunkból értékelhető jelentősége az, hogy a Magyar Királyság és egy támadó nomád sereg küzdelméből az előbbi került ki győztesen.

I. (Szent) László királysága alatt (1077–1095) két keleti betörés érte Magyarországot. Előbb 1085-ben Kutesk úz harcosai, majd 1091-ben Kapolcs vezér hadai dúlták, fosztogatták az erdélyi és az alföldi részeket. László mindkétszer személyesen vezette győzelemre seregét, sőt a Kapolcs halálán felbőszült nomádok bosszúhadjáratát be sem várta,

---

[36] *Szabados,* 2004. 45. o.

[37] SS. Rer. Hung. I. 348–349. o.; Bellus Ibolya fordítása alapján. KK 117–118. o.

[38] *Négyesi,* 2003. 21. o.

[39] CFHH. I. 100. o.; vö. SS. Rer. Hung. I. 347–351. o.

[40] SS. Rer. Hung. I. 366. o. A szakirodalomban először Kossányi Béla ismerte fel, hogy e „kunok" neve úzokat takar, legújabban Kiss Attila mutatta ki e nézet helyességét. *Kossányi Béla:* Az úzok és a kománok történetéhez a XI–XII. században. *Századok,* 58 (1924). 519–537. o.; *Kiss Attila:* A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában. *Belvedere Meridionale,* 16 (2004). 7–8. sz. 3–8. o. Részletes elemzését lásd *Uő:* Úzok a Képes Krónikában. A nyugati úz (oguz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században. Lásd ugyanebben a számban, a Közlemények rovatban. Itt köszönöm meg Kiss Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta kéziratát.

[41] SS. Rer. Hung. I. 368. o.

hanem az Al-Duna mellé vonult, ott csatát kezdeményezett, és az első összecsapásban leterítette az ellenség vezérét, Ákost.[42] Nem tudni, hogy e katonai események alatt a magyarok milyen taktikához folyamodtak,[43] de az biztos, hogy a XI. század második felében elég alkalmuk nyílt a steppei hadviselést kívülről, az ellenfél nézőpontjából szemlélni, az ide vonatkozó ismereteket eleven tudásként alkalmazni. A sikeres honvédelmet tekintve kitűnő eredménnyel. Mindezt a soron következő háború helyes értékeléséhez nélkülözhetetlen észben tartani.

Könyves Kálmán király (1095–1116) 1099 folyamán az orosz belviszályba avatkozott fegyveresen. Ekkor történt, hogy az ellenséget segítő Bonjak kun vezér Przemyśl mellett tőrbe csalta a magyarokat az alábbi módon. Előhadul Altunapát küldte, aki az első arcvonalat lőtte nyíllal, majd megfutott. Azok meg utána rontottak, s amint elhaladtak Bonjak előtt, ez oldalba küldte szekercéseit, Altunopa pedig visszafordult. Nem engedték vissza a magyarokat, hanem több felől reájuk rontva tömegbe szorították őket, „mint ahogy a sólyom öldökli a gerléket".[44] A balvégzetű csata lefolyását az *Orosz Évkönyvek* lapjain lehet olvasni. A *Képes Krónika* rövidebben szól a vereségről, viszont egy ízig-vérig keleties üldözési jelenetet is megörökít: „Az egyik kun, Monoch nevezetű kemények üldözőbe vette a magyarokat. Őt a király legjobb harcosa Máté támadta meg, hogy elfogja. De amaz menekülés közben hátrafelé nyilazva átlőtte Máté lábát, s ha sok bajtársa összeillesztett pajzsokkal nem védte volna meg, a haláltól meg nem szabadult volna."[45] Világosan látszik a steppei harcművészet sikeresen alkalmazott eszköztára; amelynek ekkor a magyarok vallották kárát. A vereség első értékelője, Rónai Horváth Jenő mértéktartóan ítélt: „Kétségtelen dolog, hogy a magyar sereg egy kisebb kún sereggel szemben, mely által magát meglepni, saját harcmódja szerint kijátszani engedé, csúfos vereséget szenvedett."[46] Az orosz kútfő közlője Hodinka Antal azonban ennél jóval messzebbre merészkedett. „Becsapódni és nem ismerni két külön dolog" – utasította el Rónai Horváth felfogását, s határozottan kijelentette, hogy a magyarok ekkorra elfelejtették régi eleik taktikáját.[47] Ez a nézet szinte kötelező érvényre jutott a későbbi szakirodalomban. Igaz, akadt olyan vélemény, miszerint ez Szent László nyolc évvel korábbi győzelmeinek fényében érthetetlen, de Hodinka elméletét – Doberdói Breit József kivéte-

[42] SS. Rer. Hung. I. 408–414. o.

[43] 1091 nyarán, Kapolcs betörése idején László Szlavóniában hadakozott. A támadás hírére amilyen gyorsan csak tudott, hazatért, és a Temes folyó vidékén, Pogányosnál zúzta szét az ellenséget. Doberdói Breit József itt egy káprázatos gyorsaságú hadmozgást vázolt. László király menetteljesítménye a horvátországi Likától Temesvár környékéig az alábbiak szerint alakulhatott: 1. szakasz. (Lika–Zágráb–Varasd–Vaska) 335 km; 2. szakasz: onnan a legrövidebb út Pogányosig újabb 400 km. Nem tudni, a 735 km utat pontosan mennyi idő alatt tette meg; napi 30 km menetteljesítményt számolva s hozzáértve a pihenőket, 25–30 nap kellett hozzá. Július végén még Velebitnél járt, de augusztus egyik (utolsó?) szombatján, Temesvár környékén aratott diadalt. Ezt így értékelte: „Legalább a vezérek korabeli portyázások alatt sem a magyar lovas, sem a magyar ló nem tudta azt, hogy mit is jelent a fáradtság, és nem valószínű, hogy László lovassága sokkal mögötte maradt volna dicső elődjének." *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. IV. Rész. A hódító hadjáratok és a keleti háborúk időszaka (1077–1235). Budapest, 1929. (*Doberdói Breit,* 1929c.) 15–16. o. Merész elmélete ellenőrzést igényel.

[44] *Hodinka Antal:* Az Orosz Évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 61. o.

[45] SS. Rer. Hung. I. 425. o. (A krónika idézett szöveghelyét a magam fordításában közlöm.)

[46] Rónai Horváth, 1895. 63–64. o.

[47] *Hodinka Antal:* Kálmán királyunk 1099-iki peremysli csatája. *Hadtörténelmi Közlemények,* 14 (1913). 344. o.

lével – a közelmúltig mind elfogadták.[48] Végre 2001-ben B. Szabó János komoly érveket hozott fel Hodinka állítása ellen. Szerinte a steppei lovas népek hadviselése az egymás elleni harcok során formálódott ki, így a színlelt megfutamodást és a lesvetést egymáson alkalmazták először. Ha a módszert ismerő ellenfél minden alkalommal meg tudta volna különböztetni a színlelt és a tényleges megfutást, akkor ez hamar kikopott volna a gyakorlatból. A 933. és a 970. év vereségeiből még senki nem következtetett arra, hogy addigra a magyarok és a besenyők elfeledték eredeti taktikájukat.[49] Számtalan esetet lehetne felhozni e vélemény erősítésére, ahol ugyanazon harci kultúra hordozói csaptak össze, és nem győzhetett mind a két fél: akár a VI. század közepéről a türköktől vereséget szenvedő, nyugatra vándorló avarokét (Theophylactus Simocatta);[50] akár az 1230-as évekből a keleten maradt magyarokét, akik elmondták Julianusnak, hogy ők korábban vereséget mértek a tatárokra (Ricardus); akár szintén az 1230-as évekből Kuthen kun vezér esetét, aki ugyan két alkalommal győzedelmeskedett a tatárok felett, de harmadjára készületlenségében meglepték, és menekülésre kényszerítették (Rogerius).[51] A párhuzamok helyett azonban érdemesebb a magyar példatárat folytatni.

Az 1100-as évek első feléből két, harminc év különbséggel megvívott csatát köt össze sajátságosan a hazai írott emlékezet ítéletmondása. A *Képes Krónika* 153. fejezete részletesen szól II. István király (1116–1131) uralkodása elején az Olsava folyó mentén zajlott csatájáról. Lesújtó véleménnyel van az előhad teljesítményéről. „Az igen hitvány besenyők és székelyek seb nélkül menekültek a király táboráig." II. Géza (1141–1162) 1146. évben a Lajta és Fischa folyó közén lefolyt harcának felütése sem fest vidámabban. „A gaz besenyők és a hitvány székelyek mind egyszerre futamodtak meg, akár a juhok a farkasok elől, holott szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak." (165. fejezet.[52]) A XII. századi gestaíró tehát harminc év tárgyalásán belül két ízben is elveri a port a királyi sereg előtt járó könnyűlovas íjászokon. Szigorú bírálata érthető lenne akkor, ha mindkét futás kedvezőtlen fordulatot hozott volna. Azonban ez korántsem így történt. A két összecsapás kimenetelének megállapítása előtt egy újabb közös vonást kell hangsúlyozni, ezúttal a forrásadottság területén. Szerencsére mindkét esetben ismeretes a szembenálló felek álláspontja, méghozzá oly bőséggel, amellyel utoljára csak a ménfői csata megörökítői emlékeztek tárgyukról.

1116. május 13-án II. István véres csatát vívott Vladiszláv cseh herceggel az Olsava folyó mellett. A *XIV. századi krónikaszerkesztmény*ből az derül ki, hogy a király eredetileg tárgyalni indult a magyar–cseh határra, de egy Solt nevezetű ember álnok fondorkodásával egymásnak ugrasztotta a feleket. Az akkor 15 éves István íjászokat vezényelt a cseh táborhoz, anélkül, hogy fővezéreivel tanácskozott volna. Erre a csehek megszalasztották a besenyő és székely elővédet, sőt még II. Istvánt is menekülésre kényszerítették,

[48] Doberdói Breit József, aki szintén elismeri a nomád taktika győzelmét, joggal hiányolja a források közléséből a Kálmán oldalán történő orosz közbeavatkozást. *Doberdói Breit,* 1929c. 39–40. o. A Hodinkát követő álláspontot lásd *Berkó–Gyalókay–Markó–Pilch,* 1933. 45. o.; *Borosy András:* Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihaláláig. In: Liptay Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete I. Budapest, 1984. (*Borosy,* 1984.) 39. o.; *Kristó, 2003.* 94. o.

[49] *B. Szabó,* 2001. 92–93. o.

[50] ATF 14. o.

[51] SS. Rer. Hung. II. Budapestini, 1938. 541., 553. o.

[52] SS. Rer. Hung. I. 436., 456. o. (A krónika idézett szöveghelyét a magam fordításában közlöm.)

majd nekiláttak a királyi tábor módszeres dúlásának. A vereséget Janus nádorispán fordította győzelemre, aki meglepte és lekaszabolta a fosztogatókat. Ezután követet küldött a király után, hogy mielőbb hírt adjon a kedvező fordulatról.[53] Az idős cseh krónikaíró, Cosmas prágai dékán,[54] szinte teljesen más képet festett a történtekről. A cseh herceg észlelte, hogy a magyarok három, hospesekből álló hadegysége kijött a túlparton lévő táborukból. Úgy vélte, harcra készülődnek, ezért fegyverbe szólította övéit, majd átkelt a folyón. Az összecsapásban hamar alulmaradt, s megfutamodott. A hadiszerencsét alvezérei fordították a csehek javára azzal, hogy egy emelkedőt megkerülve hátulról törtek a mit sem sejtő király táborára. Istvánt is csak Lőrinc érsek tudta kimenekíteni a végveszélyből. A herceget megfutamító *„hospes"* lovasok időközben visszatértek, de látván övéik futását, ők is visszavonultak. A menekülő magyarok pedig üldöző ellenségnek nézték őket, emiatt nagy zavar támadt, és sokan a Vág folyóba vesztek.[55] A két fél szemmel láthatóan a maga igazát magyarázza; a leírások közös eleme, hogy a győztes vert helyzetből fordít, mindenesetre a magyar király elmenekül. Hadtörténetírásunk általában Prágai Cosmas hitelét becsüli többre, ekképp az olsavai csatát magyar vereségként könyveli el.[56] Kordé Zoltán, aki hasonlóképpen foglalt állást, részletesen elemezte a küzdelem lefolyását. Szerinte a kortárs cseh krónikás elmondása azért hitelesebb, mivel „a magyar kútfő szemmel látható szépítő törekvésével szemben" az *Annales Gradicenses* is megerősíti Cosmas tudósítását a csehek győzelméről; ráadásul a krónikakompozíció ezen kitétele csak néhány évtizeddel az esemény után keletkezett.[57] A kétféle elfogultság vitájában perdöntő lehet egy pártatlan forrás. Lássuk, mennyire pártatlan ez az évkönyv! A tágabb szövegösszefüggést szemléltetendő az alábbi olvasható 1116-hoz jegyezve: „Háború volt a csehek és a magyarok között, azonban a csehek hátat fordítva a morváknak hatalmas öldöklés közepette leverték a magyarokat. Ez idő tájt hunyt el Kálmán király."[58] Azáltal, hogy az események sorrendjét felborítva Könyves Kálmán halála elé illeszti a háborúskodást, az *Annales Gradicenses* eleve gyanússá válik; ilyen hibát csupán kései bejegyzéssel lehet véteni. Ráadásul az évkönyv kritikai kiadásából kiderül, hogy a IX. század vége és az 1140 közötti időszakhoz Prágai Cosmas volt az annalista elsődleges forrása,[59] vagyis ez a cseh-morva évkönyv nem az eseményektől független terület és

---

[53] SS. Rer. Hung. I. 436–437. o.

[54] Cosmas 1045–1125 között élt, és még halála évében is írta krónikáját, vagyis az események idős, de tevékeny tanúja volt. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Hrsg. *Bertold Bretholz.*) Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II. Berolini, 1923. VII–IX. o. (Einleitung.)

[55] CFHH I. 807. o.

[56] *Rónai Horváth,* 1895. 69. o.; *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Budapest, 1899. (*Pauler,* 1899.) 229. o.; *Doberdói Breit,* 1929c. 65. o.; *Hóman Bálint:* Magyar történet I. 1935. 365. o.; *Makk,* 1996. 166. o.; *Kristó, 2003.* 97. o.

[57] *Kordé Zoltán:* A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. *Acta Historica,* Szeged, XCII (1991). 18. o.

[58] CFHH I. 136. o. (Az évkönyv idézett szöveghelyét a magam fordításában közlöm.)

[59] A morvaországi Hradisban található Szent István monostorban írt, s 1145-ig vezetett kódexet 1150 körül szállították át Opatovice Szent Lőrincről elnevezett monostorába. *Wilhelm Wattenbach:* Annales Gradenses et Opatowicenses (Praefatio). MGH SS. (Edidit *Georgius Heinrichus Pertz.*) Tomus XVII. Hannoverae, 1861. 643–644. o. Bár tény, hogy az 1116-os bejegyzésre vonatkozó mondathoz ezt a bizonytalan megjegyzést fűzte Wattenbach, de bővebben nem indokolta, miért vélekedett így: „Ipsum illud cum Ungaris praelium intelligi arbitror, et hanc sententiam non e Cosmae Chronico, sed aliunde petitam existimo." Uo. 649. o. Az évkönyv több tárgyi, időbeli tévesztéseinek kritikáját lásd uo. Mindazonáltal a főszövegnél csak annyi oldaljegyzet áll, hogy „Cosm. III, 42."

lakosság írásterméke! A külső szemlélő elfogulatlan álláspontja híján helyénvaló inkább bizonytalan kimenetelűnek tartani az összecsapást. Sőt, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy II. István az Álmos-ági gestafolytatás egyik fekete báránya volt, akinek vélt vagy valós hibáit előszeretettel ostorozó klerikus a király hadi tetteinek megítélésekor sem mutatott kíméletet. Kimerítően ecseteli például a magyarok nagy veszteségeit, amelyeket az 1128. évben, egy bizánci támadás során szenvedtek el.[60] Tehát a magyar dinasztián belüli ágváltás (1131) utáni erőteljes történetírói átértékelés kizár mindenfajta II. István-párti elfogultságot, múltszépítő törekvést, vagyis kizárólag e szempont alapján magyar győzelem valószínűsíthető az Olsava mentén. A székelyek és besenyők futamodása mellett akad még egy taktikai elem a hazai krónikában, ami a steppei ihletésű harcászatra emlékeztet: amint Janus nádor meghallotta, mit művel az ellenség, „csendben és óvatosan fegyverbe állította övéit, azzal támadást intézett a tábort dúló csehek ellen."[61] A meglepetésszerű győztes roham sokkalta életszerűbb, mint Cosmas története a menekülő magyarokról, akik cseh katonáknak nézik a tőlük olyannyira elütő fegyverzetű könnyűlovas íjászokat!

1146. szeptember 11-én a Lajta és a Fischa folyó közén II. Géza tekintélyes létszámú serege megütközött II. („Jasomirgott") Henrik bajor herceg és osztrák őrgróf (1156-tól osztrák herceg) fegyvereseivel. Ennek előzménye, hogy az akkor mintegy 16 esztendős magyar király hamar megelégelte Könyves Kálmán állítólagos fiának áskálódását, és különösen zokon vette a trónkövetelő Borisznak nyújtott birodalmi segítséget, ami miatt Pozsony rövid időre idegen fennhatóság alá került. A Lajta mentén vívott csatáról két, vitathatatlanul elfogult, ugyanakkor az eseményekkel lényegében egykorú történetíró tudósít. A magyar álláspontot változatlanul az Álmos-ág névtelen udvari gestaírója képviselte, a német véleményt pedig Ottó freisingi püspök gestája tartotta fenn. Ottóról érdemes megjegyezni azt, hogy az Ausztriát kézben tartó Babenberg-családból származott, egyszersmind I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1152–1190) anyai nagybátyja volt; ebből egyenesen következik erős német-osztrák kötődése, amit a császári és az őrgrófi/hercegi családdal fennálló közeli vérrokonság igen szorosra font. Magyar oldalon ilyen befolyásoló tényezőről nem tudunk. A *Képes Krónika* először az ifjú magyar király karddal való felövezéséről emlékezik meg, majd úgy kezdi a Lajta menti csata bemutatását, hogy az a jó németföldi kémszolgálattal, meg a magyar erők számbeli fölényével a 102 évvel azelőtt, Ménfőnél történteket idézi fel. Szerencsére a fejlemények a ménfőitől eltérően kedvezőbb fordulatot vettek. A gőgösen támadó németek elől ugyan „elmenekültek" a „hitvány" besenyők és a „gaz" székelyek, de a Belus bán vezette második arcvonal érzékeny veszteségeket okozva áttörte a teuton hadsort, végül a király válogatott vitézei élén kézitusába bocsátkozott.[62] Freisingi Ottó is feljegyezte a magyar uralkodó felövezését, aztán a hadrend felállításakor a két előretolt íjász különítmény feladataként a németek távoltartását jelöli meg, majd tőlük élesen megkülönböztetve Belus bán egyenes csatasoráról szól. Elismeri, hogy míg Henrik kémei nem jeleskedtek, a magyarok hírvivői annál jobban teljesítették küldetésüket. Neheztel az őrgróf seregvezéri fegyelmezetlensége miatt, ami a hadrend fel-

[60] SS. Rer. Hung. I. 439–442. A Karasó patak melletti vérontásról a győztesek két történetírója, Ioannes Kinnamos és Niketas Choniates egyaránt megemlékezik V. ö. ÁMTBF 196–197., 268.

[61] SS. Rer. Hung. I. 436. o.

[62] Uo. 455–456. o. Vö. a ménfői csata krónikás emlékezetével. Uo. 331. o.

bomlását okozta. Igaz, a szétzilált sorokban támadó németeknek azt a dicsőséget tulajdonítja, hogy az egy-egy ispán vezette két íjász elő-csapatot majdnem teljesen megsemmisítette, de a báni és a királyi csatasor fegyelmezett helytállását, végezetül övéi vereségét s menekülését nem tagadhatja el. A *Gesta Friderici I. Imperatoris* szövegének itt több megfontolásból is kijár a történetkritika. Az I. könyv 31–33. fejezete csapongó tárgykezelésével indulatos írói magatartásról árulkodik. A Magyarország földjének és népének leírását adó 32. fejezet becsmérlő kitételei még tovább rontják a történetmondó hitelét.[63] A csata közben elért sovány német részgyőzelmet, tudniillik az íjászok felmorzsolását pedig könnyen cáfolhatjuk, hiszen ha a német lovasság zilált sorokban támadott, úgy a könnyűlovas élővédet kisebb hatékonysággal tudta volna elsöpörni, mint tette azt a Száva mellett 21 év múltán Dénes ispán a maga fegyelmezett vérteseivel. Ottó tehát itt (is) erősen túloz. Ehhez képest a magyar krónika csataképe kidolgozott részleteivel hiteles szemtanúk elmondásait tükrözi, éppen csak – amint a X. század nyugati íróinál már utaltam rá – most sem ők vezették a pergamenen szántó írótollat. Mindezek fényében viszont új értelmet nyer a 165. krónikafejezet eddig mellőzött kitétele. A szövegösszefüggés kedvéért érdemes a csata egy mozzanatát újra, bővebben felidézni. „A gaz besenyők és a hitvány székelyek mind egyszerre futamodtak meg, akár a juhok a farkasok elől, holott szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak. És akkor, még mielőtt a magyarok összecsaptak volna, néhány magyar csapat is megrémült a teutonok dühétől."[64] Vagyis a színlelt megfutamodásban részt vettek a magyar hadsereg magyar etnikumú egységei is! Anélkül, hogy a gestaíró feddése elérte volna őket. Az 1100-as évek derekának krónikásától így nem volt idegen a sérelmek etnikai jellegű indoklása,[65] és itt a hazai kútfő hadászati értékét tovább csökkenti a *„furor Teutonicorum"* toposz használata, meg a németek viselkedését az eretnekekéhez hasonlító moralizálás.[66] Összegezve az 1116. és 1146. esztendő hadi eseményeit, megállapítható, hogy a besenyők és a székelyek egyrészt azért kaptak igazságtalan elmarasztalást, mert idegen etnikumként tartattak számon, másrészt – és főleg – amiatt, mert a nyugatias-egyházias műveltségű történetíró teljesen más világban élt, másfajta tudást hordozott, mint a steppéről hozott harci hagyatékot ápoló magyar hadvezetés. Ami egy feltételezhetően (1116) és egy bizonyosan győztes csata (1146) esetében különösen feltűnő. A régi taktika megnyilvánulásait a tudatlan szemlélő látószögén keresztül szűrve közvetítette, ilyenformán hangsúlyozatlanul, felismerés nélkül hagyva azt a tényt, hogy a katonai segédnépeken kívül a „magyar" magyarok körében is fel-felbukkan egy-egy archaikus nyom. Ilyen volt János nádor csendben előkészített, váratlan, sikeres ellentámadása (1116), egyes magyar hadegységek cselvetésszerű megfutása a székely, besenyő lovassággal együtt, valamint az

[63] CFHH III. Budapestini, 1938. 1766–1768. o.

[64] CFHH III. Budapestini, 1938. 456. o. (A krónika idézett szöveghelyét a magam fordításában közlöm.)

[65] *Makk,* 1974. 258–259. o.

[66] A „furor Teutonicorum" kitétel kialakulására, nyugat-európai és magyarországi elterjedésére lásd *Kristó Gyula:* A magyar nemzet megszületése. Szeged, 1997. 179–183. o. Kristó ekkor korábbi nézetekkel vitatkozva úgy véli, hogy a „furor Teutonicorum" kifejezést először a XIII. század elején alkotott Gesta Hungarorum Christianorum szerzője írta le. Mivel azonban a „furor Teutonicus" kitétel a Kr. u. I. századi Lucanus Pharsaliájából származik, s e mű a Szent László-kori pannonhalmi összeírás tanúsága alapján megvolt a kolostor könyvtárában, ezért nem zárható ki az a korábbi magyarázat, amely szerint innen kerülhetett a XII. századi magyar történeti irodalomba. Veszprémy László hívta fel a figyelmemet arra, hogy az itáliaiak Lucanus nélkül is okkal illették ezen „antik" jelzővel a németeket, Barbarossa Frigyes 1100-as évek derekán vezetett pusztító hadjárataira emlékezve, s hogy e minősítés nem véletlenül ekkortól vált gyakorivá. Szíves tájékoztatását ezúton köszönöm.

a tény, hogy Freisingi Ottó az 1146-os csatában a magyar előhad két külön (besenyő és székely) *comes* vezérlete alatt harcoló íjászszárnyáról beszél. Mivel az ispán a király által odaállított főrangú világi tisztségviselő volt, ez további érv a XII. századi magyarság körében eleven hagyományként ható régi taktika mellett, hiszen az alvezérek – az eredmény által is igazoltan – ismerték saját katonáik harci képzettségét. A székelyek és besenyők élére állított vezető ispáni mivoltából következően nem közülük való és velük egyazon „nemzetiségű" (etnikumú) személy, hanem a királyi akarat által föléjük kinevezett ember volt.[67]

II. Géza az Árpád-ház egyik legharciasabb uralkodója volt. 1148 és 1152 között orosz földön, 1149 és 1155 között kisebb megszakításokkal Bizánc ellen hadakozott, vagyis több éven keresztül kétfrontos háborúban állt Magyarország.[68] Sajnos krónikáinkon egyre inkább eluralkodott a szűkszavúság, ilyenformán megint egyedül idegen kútfőkre hagyatkozhatunk. A Bizánc ellen viselt háborúk közül először 1150-ből maradt fenn a régi magyar haditaktika szempontjából értékelhető tudósítás. 1150-ben Géza jelentékeny fegyveres segítséget küldött a raskai szerbeknek. Ioannes Kinnamos bizánci történetíró szerint Bágyon ispán vezérletével magyar, besenyő és mohamedán káliz lovasok érkeztek II. Uros nagyzsupánhoz. Az al-dunai hadmozdulatok kapcsán Kinnamos megemlíti, hogy „miközben meneteltek, az ellenség lesben álló emberei rejtekhelyükről előugorva a rómaiak balszárnyára támadtak. A császár azonban felismerte, hogy csak kevesen vannak, nem méltatta őket arra sem, hogy megforduljon, mert célegyenest haladva folytatta az üldözést, abban a reményben, hogy talán sikerül kézre keríteni a főzsupánt, vagy azt a bátorságban kitűnő férfit [Bágyont], aki addig a napig vezette a paionokat. A lesben állók anélkül, hogy valami említésre méltó dolgot tettek volna, megint szétoszlottak."[69] Mánuel császár kortársa és történetírója itt az 1116-ban, az Olsava mentén seb nélkül megfutamodó besenyők és székelyek taktikáját idézi emlékezetünkbe. A király által küldött segédcsapatok jelentékeny része besenyőkből és kálizokból állt, ebből kizárásos alapon csak lovasnomád módra kivitelezett lesvetés következik, de a seregben bőven akadtak *„hun"* és *„paion"* névvel felruházott magyarok is. Hogy ők felszereltségüket tekintve inkább a besenyők és kálizok könnyűlovasságához hasonlítottak (vagy legalább egy részük biztosan, mint 1146 őszén), és inkább az övékéhez hasonló természetű hadműveletekben vettek részt, azt Kinnamos előadása támogatja, amellyel a magyarokat határozottan elkülöníti a *„vértes dalmaták"* (vagyis a nehézfegyverzetű szerbek) tömegétől.[70] Az érem másik oldalán Bágyon ispán és Mánuel császár párviadala áll. A magyar vezér helytállásáról önkéntelen tisztelettel emlékezik Ioannes Kinnamos és fiatalabb kortársa, Niketas Choniates.[71]

---

[67] A székely és besenyő elővédről ítélkező régebbi szakirodalmat lásd *Hóman Bálint:* A székelyek eredete. (1921) In: *Uő:* A történelem útja. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2002. 154. o.; *Györffy György:* A székelyek eredete és településük története. In: *Uő:* A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990. 13. o. (A tanulmány 1941-ben született.) Ezt a hadtörténeti kérdést, historiográfiai vonzataival együtt, közlés előtt álló írásomban elemzem. *Szabados György:* A XII. századi magyar hadtörténet forrásproblémáiból. *Aetas,* 2007. (Sajtó alatt.)

[68] *Makk,* 1996. 186–190. o.

[69] ÁMTBF 202. o. (Az idézett gyűjteményben olvasható fordítások Moravcsik Gyulától valók.) A XII. század közepén megszaporodnak a kálizokról szóló adatok. Kinnamos éppen a Tara menti csatával kapcsolatban írja le a káliz és besenyő jelenlétet. Ez arra mutat, hogy a káliz és besenyő egyaránt katonai segédnépnek számított. Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 45–46. o.

[70] ÁMTBF 201. o.

[71] Uo. 203–204., 269. o.

II. Géza korából még egy ízben lehet feltételezni a magyarok színlelt futását: 1154-ben Basileos Tzintzilukes alvezér fegyelmezetlenül meggyorsította egysége menetét, s a császártól elszakadva „miután egyes előőrsökre bukkant, és ezeket megszalasztotta, a hunok osztagának közepébe tört be [...] amikor aztán megtudták [a magyarok], hogy a császár hátul jön, a sereget pedig Basileios vezeti, felbátorodtak, és megfordulva szembeszálltak a rómaiakkal." Ioannes Kinnamos a bizánci vitézség buzgó ecsetelése dacára kénytelen elismerni övéi vereségét. Niketas Choniates nyíltan szól Basileos kudarcáról. „A harcban a paionok kerekedtek felül, és ő a seregnek több mint a felét elvesztette, mert megfutott az ellenség elől, azok pedig sokáig üldözték őket."[72] Az írói sallangot lehántva az valószínűsíthető, hogy a magyar sereg színlelt futással magára vonta Basileos seregét, majd elsöprő erejű ellentámadása valóságos futásra kényszerítette a bizánci vezért és vert hadának maradványait.

13 évvel később, 1167. július 8-án Zimonynál, a Száva és az Al-Duna összefolyásánál véres összecsapásban mérte össze erejét Magyarország és Bizánc. Most is kizárólag görög tükörben szemlélhetjük az eseményeket, ám minthogy Kinnamos és Choniates több ízben is kiegészíti egymást, sőt ellentétes értesüléseket közöl, ez mindenképpen jót tesz az árnyaltabb képalkotásnak. A magyar hadvezér Dénes ispán volt, a bizánciakkal szemben már kipróbált katona. Három fegyvernem alkotta mintegy 15 ezer fős seregét: páncélos nehézlovasság, íjász könnyűlovasság s a szintén könnyebb fegyverzetű gyalogság. Harminchat ispán a vármegyei (várispánsági) osztagokat vitte csatába, a Magyar Királyság fegyveres erejének mintegy felét. A hadsereg összetételéről, továbbá a haditervről egy elfogott magyar tájékoztatta a görögöket. Andronikos Kontostephanos császári hadvezér fordítva rendezte el hadait. Az első csatasorba a besenyő–perzsa könnyűlovasságot, a másodikba a nehézfegyverzetű gyalogosokat, valamint a perzsa íjászokat vezényelte. A harmadik arcvonalba főseregét, benne a harcedzett császári testőrcsapatot, továbbá a hosszúlándzsás itáliai, szerb zsoldosokat sorolta, s maga is itt foglalt helyet (Kinnamos). A szárnyaktól kissé távol tartalék erőket állított fel (Choniates). A görög terv szerint az előretolt lovas íjászok a jól bevált steppei gyakorlat szerint nyilazással, színlelt megfutással kellett, hogy megbontsák Dénes páncélos előhadának zárt alakzatát. A magyar főparancsnok azonban nem ment lépre, ehelyett iszonyatos erővel, fegyelmezetten nyomult előre, s így az ellenséges könnyűlovasok színlelt megfutamodását valódivá változtatta: azok ész nélkül menekültek a Száváig (Kinnamos). A szárnytámadás eldöntetlen maradt. Mindkét oldalon a jobbszárny diadalmaskodott, így az összecsapás tengelye délkelet-északnyugat felé fordult. Védtelenné vált a bizánci főserég a magyar páncélos tömb előtt, amelynek nyomában ott közeledett Dénes derékhada. Kontostephanos belátta, hogy a középre húzódó jobbszárnyat felmorzsolja a királyi hadrend, s a küzdelem egész súlya őreá hárul, ha nem zárkózik fel. Így amidőn a fővezérek seregtestei egymásnak roppantak, már nem volt semmiféle tagolódás: két hatalmas tömb csapott össze. Kezdetét vette az általános közelharc (Kinnamos). „Mozgó és pikkelyeit meresztő sárkányként hullámzottak a hadseregek. Dénes azonban, mint egy fal, rendíthetetlenül nyomult előre, és Kontostephanos meg a körötte felsorakozottak felé feszítette lándzsáját. Amikor a rómaiak felvették a harcot, dárdákat hajigáltak egymásra, s egy ideig támadások, ellentámadások váltakoztak. Hanem amint a dárdák összetörtek és a dárdanye-

[72] ÁMTBF 212–213., 272–273. o.

lek halmazaiból gát keletkezett a seregek között, hosszú kardjaikat rántották ki, úgy csaptak össze újra és küzdöttek tovább." A csatát a bizánci vasbuzogány döntötte el. A törött lándzsák, kicsorbult kardok után ez maradt az egyetlen használható fegyver (Choniates).[73]

A zimonyi csata sok szempontból tanulságos; e helyt az alkalmazott taktikai elemeket tekintem át. A hadtörténetírást jó ideje foglalkoztatja, hogy Dénes miért állította fel az eladdig bevált gyakorlathoz képest fordítva a magyar fegyvernemeket. A vereségből visszavetített vélemények általában a nyugati taktikai gondolat híveként marasztalják el, továbbá azért, mert amíg a bizánciak kombinálni tudták a különböző minőségű seregrészek harcát, addig Dénes nem használta fel kellő módon seregének könnyebb fegyverzetű harcosait.[74] A megítélést nem könnyíti meg, hogy mindkét görög történetíró hallgat a magyar könnyűlovas íjászalakulatok harc közben kifejtett tevékenységéről, Kinnamos is csupán jelenlétük tényét rögzíti. Ioannes Kinnamos másutt feltűnő hibát vét, és hadászatban való járatlanságáról tesz tanúbizonyságot, amikor leszögezi: az a magyarok szokása, hogy válogatott harcosaik töltik be az élvonalat.[75] Ez a magyar hadi taktika tökéletes félreismeréséből adódik, legfeljebb az egyszeri 1167-ben érvényes fordított hadrend általánosságba vetítése. Pedig azt, hogy mikor milyen páncélos haderő állt az Árpádok rendelkezésére, a külkapcsolatok pillanatnyi alakulása határozta meg. III. István ebből a szempontból kedvező helyzetben volt, mert ügyes politikával erős német szövetségesre tett szert, amit 1166 folyamán osztrák házasságával vont szorosabbra; ennek kedvező hozadékát, esetünkben a nehézfegyverzetű zsoldosok utánpótlását a csatamezőkön is kamatoztatta.[76] 1167 júliusában Zimonynál egy kétségkívül ízig-vérig nyugatias újítás szintén feltűnt a magyar seregben, ez pedig a szekér vontatta zászlóskocsi, ami értelemszerűen csak olyan sereg számára válhatott hasznossá, amelyben a nehézlovasság és gyalogság kombinált alkalmazására került sor, hiszen a gyorsan mozgó, cselt vető könnyűlovasoknak nem volt szüksége erre a szilárd taktikai igazodási pontra.[77] Dénes hadvezéri intézkedéseit Choniates egy helytelen közlése alapján is érte bírálat. Szerinte „fogalma sem volt arról, hogy az adott helyzetben mit kell tennie, ezért a parancsnoksága alatt álló sereget nem osztotta jobb- és balszárnyra, nem különítette osztagokra és szakaszokra, hanem egy akkora hadat egyetlen egységbe gyúrva-tömörítve, ahogyan volt, és feltornyosítva, mint fekete felhőt, úgy közeledett durva elbizakodottsággal eltelten." Ezzel szemben Kinnamos világosan említi a szárnyak küzdelmét.[78] Choniates, vagy inkább hírközlője bizonnyal a páncélos lovasságot nézte egész hadrendnek. Mivel a Száva menti csata alkalmából a steppei lovasnomád hadviselés elemei kizárólag bizánci oldalon bukkannak fel, érinteni kell a basileus ide vonatkozó tapasztalatait. John Birkenmeier, a té-

[73] ÁMTBF 242–245., 286–291. o.

[74] *Doberdói Breit,* 1929c. 161. o.; *Borosy,* 1984. 40. o.

[75] ÁMTBF 243. o.

[76] *Makk,* 1996. 199–203. o.; *Paul Stephenson:* Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge, 2000. 261. o.

[77] *Veszprémy László:* Az 1167-es magyar zászlóskocsiról (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdetei. *Történelmi Szemle,* 37 (1995). 2. sz. 209. o.

[78] ÁMTBF 289. o. Vö. Uo. 244. o. A tagolatlan magyar hadrend téves elmélete Choniates alapján az újabb szakirodalomban is megjelenik. *B. Szabó,* 2001. 86–87. o.; *John Haldon:* The Byzantine wars. Battles and campaigns of the Byzantine era. Stroud, 2001. 138–139. o.

ma jelenkori monográfusa hangsúlyozza, hogy a Komnenosok a hazai erők mozgósítása mellett mindig is támaszkodtak a zsoldosokra.[79] Az Ikoniumi Szultánság ellen viselt hadjárat során Mánuel császár személyesen találkozhatott a steppei hadviseléssel, a második keresztes hadjárat átvonulása alkalmából (1147) a legújabb nyugat-európai harci gyakorlatból kapott ízelítőt, ha tetszett neki, ha nem.[80] Besenyő, kun, perzsa lovas íjászokat akármikor felfogadhatott, és gyakran egészítette ki velük haderejét. A pusztai segédcsapatok harcértéke változó volt: Brindisinél (1156) megfelelő, Zimony mellett értékelhetetlen (1167), a Maiander folyó partján viszont kiváló, csatadöntő jelentőségű (1177).[81] Összességében véve elmondható, hogy a Száva partján megütköző magyar és bizánci hadsereg felállása hasonlított egymásra, hiszen mindkét oldalt egyaránt erősítették a keleti taktika szerint hadakozó íjász lovasok, illetve a nyugatit képviselő nehézpáncélosok. Dénes fegyelmezett előrenyomulásával (akárcsak I. Henrik német király 933-ban) elhárította az ellenség színlelt megfutamodásában rejlő veszélyt, ilyenformán a nomád hadviselési mód ismeretéről nem a támadó-alkalmazó, hanem a védekező-elhárító szerepkörben tett ékes tanúbizonyságot. Ebbéli érdeme akkor is letagadhatatlan, ha később a forgandó hadiszerencse elpártolt tőle.

Hosszú szünet után először 1233-ban látjuk viszont a magyarság steppei eredetű harci tudásának elemeit. Ekkor „a magyarok betörtek Stájerországba, és tűzzel, meg fosztogatással dúlták. A stájerek összegyűltek, és vezér nélkül kezdték el őket üldözni. A magyarok hosszan csalogatták őket határaikról, cselt vetettek, megfordultak, majd előről és hátulról támadtak rájuk." (*Continuatio Sancrucensis*)[82]

A XIII. század tárgyalásakor megkerülhetetlen a tatárjárás, és az 1241. április 11-én történt, gyászos kimenetelű muhi csata említése. 1241 tavaszán az eurázsiai steppe valaha volt egyik legnagyobb hadserege zúdult Közép-Európára. Az 1241–1242. év hazai fejleményeiről bőséges szakirodalom értekezik, különös tekintettel a muhi vereség taglalására.[83] Ebből annyi tartozik tárgyunkhoz, hogy az újabb kutatás több elemében is igazolta a magyar hadvezetők intézkedéssorozatát. Négyesi Lajos elismeréssel adózik Kálmán herceg április 10-én éjszaka indított támadásának, amellyel meglepte és szétverte a tábortűznél melegedő tatár előőrsöt. Kálmán ugyanis ekkor a könnyűlovas steppei harcmód hagyományosan gyenge pontját, az íj sötétben való használhatatlanságát, s a támadási kedv ebből fakadó hiányát használta ki. Batu a magyarok váratlan táborverése és a herceg éjszakai támadása miatt többször volt kénytelen módosítani elgondolását. Négyesi meggyőzően érvel amellett, hogy a muhi csatavesztés nem egy eleve elrendelt vereség volt, hanem a magyar felderítés hiányossága és a legfelső vezetés alkalmatlansá-

[79] *John W. Birkenmeier:* The Development of the Komnenian Army 1081–1180. Leiden–Boston–Köln, 2002. (*Birkenmeier,* 2002.) 139. o.

[80] *Birkenmeier,* 2002. 103–108. o.

[81] *Birkenmeier,* 2002. 123. A Száva menti csata elemzését lásd uo. 119–121. o.

[82] CFHH I. 776. o. (Az évkönyv szöveghelyét a magam fordításában közlöm.) Kristó Gyula szerint „A régi haditaktikára emlékeztető módon a visszavonulók egyszerre megfordultak; az ellenség szembetalálta magát az eladdig menekülőkkel, ráadásul a lesben álló magyarok minden oldalról közrefogták a stájereket, akiknek túlnyomó többsége ott veszett." *Kristó, 2003.* 143. o. Sajnálatos módon Hodinka Antal téves nézeteinek kritikátlan átvétele miatt önellentmondásba keveredett, hiszen ha a magyarok 1099-re elfelejthették eleik hadi örökségét, honnan juthatott eszükbe 1233-ra? Vö. Uo. 95. o.

[83] Nem célom a könyvtárnyi szakirodalom felvonultatása. A legújabb gyűjteményes kötet alapos bibliográfiai tájékoztatót is nyújt. *Nagy Balázs* (szerk.): Tatárjárás. Budapest, 2003.

ga okozta azt.[84] A tatárok ellen a siker reményében bevethető eszközök, taktikák megítélésekor Veszprémy László szerint a magyarok igyekezete arra irányult, hogy elkerüljék a nyílt mezei megmérkőzést, ahol az erőhátrány egykettőre kiütközött volna. A Kalka menti ütközetre (1223) utalva helyénvaló védekezési módként értékeli a magyar szekértábor felállítását, amely főleg a gyors és meglepetésszerű átkaroló hadmozdulatokra képes könnyűlovassággal szemben volt indokolt és tanácsos.[85] Kálmán herceg példája ezek alapján Dénes ispánét idézi fel, amennyiben a nomád steppei hadviselés ismeretéről szintén nem annak alkalmazójaként, hanem megelőző-elhárító szerepben tanúskodott. Sajnos a legfőbb döntéshozó IV. Béla király (1235–1270) szerény katonai képessége eltagadhatatlan volt. Erre tesz egy finom megjegyzést a magyar krónikás: „békeszerető férfiú volt ugyanis, hanem a hadvezetésben és a csatákban egyáltalán nem volt szerencsés."[86]

Ez a történetírói értékelés éppenséggel nem az 1241 tavaszán, hanem az 1260 nyarán elszenvedett magyar vereséget összegzi. A Kroissenbrunn közelében vívott első morvamezei csata egyik megelőző hadművelete ugyanakkor olyan magyar győzelemről tanúskodik, amely a keletről hozott harcászati hagyaték ékes példája. Erről csak külső, de szerencsére jól értesült forrásból, Ottokar von Steier *Osztrák Rímes Krónika* című alkotása alapján tájékozódhatunk. István ifjabb király – a későbbi V. István (1270–1272) – nagyszámú lovasságával, mintegy 10 000 fővel átkelt a Morva folyón, ahol egy 500 fős válogatott nehézlovasokból álló csapat szállt vele szembe. István serege színleg hátrált, cselt vetett az osztrákoknak, majd az Ameis völgyében körülzárta és lemészárolta őket.[87] A Kroissenbrunn-nál felvonuló magyar haderő nagy etnikai tarkaságot mutatott. Másik kútfőnk, a cseh *Annales Ottakariani* a kun, magyar és székely, a különféle szláv, oláh, böszörmény és izmaelita katonák mellett ortodox hitű görög, bolgár és orosz harcosokat, eretnek bosnyákokat sorol.[88] Ottokar von Steier kitér az ameisthali ütközet győzteseinek népi hovatartozására: a kunokat és a magyarokat *„Valben"* és *„Unger"* néven különbözteti meg.[89] Az ifjabb király csapata az Ameis folyó völgye után Morvamezőn szintén egy nomád módra harcoló különítményként tűnt ki, amint a cseh páncélosokat erős nyílzáporral fogadta.[90] Más kérdés, hogy II. Ottokár cseh király (1253–1278) győzelmét ezzel nem akadályozhatta meg.

1278. augusztus 26-án a második morvamezei csatában a német–magyar szövetséges haderő győzelmet aratott a cseh király felett; II. Ottokár maga is halálát lelte a harcmezőn. Doberdói Breit József értékelése szerint ezt a döntő harcot a szövetségesek jól át-

[84] *Négyesi Lajos:* A muhi csata. 1241. április 11. Hadtörténelmi Közlemények, 110 (1997). 2. sz. 296–310. o.

[85] *Veszprémy,* 2000. 38. o.

[86] SS. Rer. Hung. I. 469. o.

[87] CFHH III. 1792. o.; *Kristó, 2003.* 178. o.

[88] CFHH I. 165. o.

[89] Uo. III. 1792. o. Kevéssel alább, a morvamezei csatában magyar oldalon résztvevők között megemlíti a székely (Zokel") és az oláh („Walachen") segéderöket is. Uo. 1763. o. Érdekes, hogy a Magyarországról való nomádokra egy korábbi író, az 1213/1214 körül elhunyt Lübecki Arnold is a „Valwen" kifejezést használja. Ezt a Chronica Slavorum kritikai kiadása így oldja fel: „Intellegendae sunt copiae Emmerici regis de Ungaria, natione Cumani et Petschenegae." MGH SS. (Edidit *Georgius Heinrichus Pertz.*) Tomus XXI. Hannoverae, 1869. Itt Imre király (1196–1204) németföldre küldött lovas segédcsapatairól esett szó.

[90] *Doberdói Breit József:* A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). Budapest, 1930. (*Doberdói Breit,* 1930.) 49. o.

gondolt terv szerint vezették és irányították, amely figyelembe vette a sereget alkotó fegyverzet, felszerelés és harcmód tekintetében két, egymástól elütő rész, a magyar és a német-osztrák jellemző sajátosságait. Így azokat nem egyszerre, hanem egymás után, ahogyan az egyéni szokásaiknak leginkább megfelelt, vetette latba. Ennek folyománya lett, hogy a csata nem mutat kerekded, egységes képet, hanem valószínű lefolyását a részletharcok sorozatából kell összeállítanunk.[91] Ezt az alapvetően helytálló elemzést annyiban kell pontosítani, hogy a keleti és nyugati jelleg kettőssége nem a németek és a magyarok közötti különbségben, hanem a magyar hadseregen belül mutatkozott meg. Sőt az *Osztrák Rímes Krónika* előadásából az is kiderül, hogy az íjász, könnyűlovas egységeket nem lehet kizárólag a kun etnikumhoz kötni. „A kunok elhatározták, hogy felverik az ellenséget, s közben kikémlelik, milyen is a csehek hada [...] a kunok elbántak az őrséggel, amely nem sokáig tudott nekik ellenállni, amint nyilazva és kardjukat suhogtatva rárontottak a csehekre..." A kunok vitán felül nomád harci jellegéhez alább hasonló képet kapunk a „magyar" magyarokról. „Az ifjú László királyt aztán távolabb vitték az ütközettől, el a mezőről, fel egy hegyre, ahonnan látott és hallott mindent, ami a tágas mezőn lejátszódott. Így szokták ezt a magyarok [...] ők ugyanis csak könnyű vértezetű, gyors paripákon tudnak lovagolni, s ha kergetni kezdik őket, ostorral biztatják gyors futásra lovaikat." Az érem másik oldalán az idősebb trencséni Csák Máté és Gutkeled István országbíró tündökölt, akik Ottokar von Steier őszinte csodálatát kiváltva „olyan fürgeséggel forgolódtak a csatában, mintha csak Franciahonban tanulták volna a harc fortélyait. S ha akadna bárki, aki azt vetné a szemükre, hogy nem kitartók és állhatatosak fegyverben, a hőség és a csata pora közepette, bizony azt kellene mondania, hogy tudnak sváb módra harcolni, ha megfelelően felszerelik magukat lóval és páncéllal."[92] Visszautalva az *Osztrák Rímes Krónika* könnyűfegyverzetű lovasként bemutatott magyarjaira és kunjaira, kétségtelen, hogy a kun etnikum a magyar vezetés által biztosított erő kisebb részét alkothatta. Veszprémy László becslése szerint a teljes segélyhad 7–8000 fő lehetett, ebből 2–3000 kun. A későbbi magyar királyi oklevelek alapján Veszprémy rámutatott arra, hogy elsősorban nyugat- és észak-magyarországi, a csatatérhez közelebb lakó nemesek szálltak táborba, vagyis nem volt országos mozgósítás.[93]

IV. (Kun) László király (1272–1290) kunokhoz fűződő ellentmondásos viszonya jól ismert. Ennek egyik jellemző fejezete a vitatott időben és helyen végbement Hód-tavi csata. Az eseményeket megörökítő kétféle hazai előadás, Kézai Simon gestája és a *Képes Krónika* közül csak ez utóbbi tár elénk érdemi részleteket. A kunok vereségében fontos tényezőként tünteti fel a hirtelen támadt esőt, az íjak elázását.[94] Bár Czimer Károly nyíltan

[91] *Doberdói Breit,* 1930. 180–181. o.

[92] *Kristó Gyula* (szerk.): Kun László emlékezete. Szeged, 1994. 103., 107–108. o. Az Osztrák Rímes Krónika részletét Valaczkai László fordította.

[93] *Veszprémy László:* A morvamezei csata. (1278. augusztus 26.) In: *Hermann Róbert* (szerk.): Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Budapest, 2003. 34. o.

[94] A Képes Krónika 1282-re teszi a csata lefolyását. SS. Rer. Hung. I. 471–472. o. Szabó Károly és Pauler Gyula ezzel szemben 1280 mellett foglal állást. *Szabó Károly:* Kun László 1272–1290. Budapest, 1886. 99–100. o.; *Pauler,* 1899. II. 372. o. Az 1280-at valószínűsítő újabb véleményt lásd *Blazovich László:* IV. László harca a kunok ellen. *Századok,* 111 (1977). 941–945. o. Az eddig idézett szerzők mind a mai Hódmezővásárhely környékére helyezik csatát. Ezzel szemben Czimer Károly az összecsapás helyszínéül Erdélyt jelöli meg, és visszatér a krónikás 1282-höz. *Czimer Károly:* Az 1282. évi hódi csata helye és lefolyása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 30 (1929). 385–416. o. (*Czimer,* 1929.) Újabban Zsoldos Attila arra az eredményre jutott, hogy

megvallja, hogy a csatáról taktikai elbeszélés vagy leírás nem maradt fenn, az oklevelekből nyomon követhető, a viadalban a királyi seregvezérek személyéből és méltóságából következtetve színes harci tablót vázol fel. Eszerint a kunok ellen zömében könnyűlovasok, kisebb részben páncélosok alkotta haderő vonult ki. A magyar élővédet könnyűlovas székelyek és keresztény besenyők képezték, akik kun ellenségeikkel megegyező módon harcoltak.[95] Ám kútfőadat híján a mégoly logikus elemzés sem emelkedhet a bizonyosság szintjére.

A következő eset különlegességét az adja, hogy a könnyűlovas íjász haditaktikát egy Nyugat-Magyarországon honos és birtokos, német eredetű főúri család vitte sikerre, ráadásul nem országos jelentőségű háborúban, hanem csupán helyi érdekű összetűzésben. 1285 őszén az állandósult magyar–osztrák határvillongások során német lovagok törtek be; ellenük Héder nembeli Kőszegi Iván vonult fel Borostyánkőnél, három testvérének és nyugat-magyarországi birtokosok katonáival. Az *Osztrák Rímes Krónika* bő elbeszélése szerint amint a német sereg hallotta, hogy jönnek a magyarok, a végbeli osztrák, stájer urak, akik tudták, mi a magyar nyíl, azt tanácsolták, vonuljanak vissza, mert a magyarokkal nem lehet úgy harcolni, mintha francia lovagok volnának. Hol futni, hol támadni kell, amint az alkalom kívánja. De a svábok szégyennek tartották a hátrálást, s abban bíztak, hogy a nyíltól védi őket nehézfegyverzetük. A kun módra kiáltozó magyar lovasok gyors összecsapás után hamar színlelt futásba kezdtek, szétrebbentek. A svábok álltak egy tömegben, osztrák, stájer közöttük. Iván megparancsolta, hogy ezekhez senki ne közelítsen, hanem csak vegyék körül őket, lőjenek messziről embert, lovat, amíg ki nem merülnek, és meg nem adják magukat. Amint a német támadott, kitértek előle, majd másfelől lőttek. Öt órája tartott a harc; repült a németekre a nyíl, a dárda, ember és ló egyre hullott. Csak egy mód maradt már, hogy megmentsék életüket; kimerülten megadták magukat.[96]

Az utolsó Árpád-kori példa III. András király (1290–1301) korából való. 1298 nyarán a magyar uralkodó Habsburg Albert és Nassaui Adolf német főhatalomért vívott küzdelmébe avatkozott be segédcsapatok küldésével, ellenségből lett szövetségese, Albert oldalán. Július 2-án a göllheimi csatában Albert vegyes fegyverzetű hadserege élén döntő győzelmet aratott, Adolf pedig hősi halált halt.[97] Ennyiben tehát a Göllheimnél történtek a második morvamezei (dürnkruti) csatát idézik fel. Két német kútfő is értékes adatokat közöl a magyarok viseletéről és fegyverzetéről. „Ausztria hercege [Albert] a fejedelmek hívására előrenyomult, emberek végeláthatatlan sokaságával, magyarokkal és kunokkal, akik mind nyíllal és íjjal szoktak harcolni. Voltak vele osztrákok is, ők vasfegyvereket használtak." (*Chronicon Colmariense.*) „Ausztria hercege [...] hatszáz magyart hozott magával segítségül, akik íjukkal gyorsan tudtak hátrafelé nyilazni, s minden vértezet nélkül lovagoltak. Hosszú hajukat asszonyok módjára befonva viselték, hosszú

az Alföldön vívott csata 1282. szeptember 17-e és október 21-e közé keltezhető. *Zsoldos Attila:* Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténeti vázlata.) *Történelmi Szemle,* 39 (1997). 96. o.

[95] *Czimer,* 1929. 412–413. o. Az ezt követő véleményt lásd *Berkó–Gyalókay–Markó–Pilch,* 1933. 72. o.

[96] CFHH III. 1830–1835. o. A lényeg szerinti tömörítést Pauler Gyula prózai fordítása alapján végeztem. *Pauler,* 1899. II. 390–391. o. Ottokar von Steier csataleírása erősen emlékeztet Bölcs Leó taktikaelemzésének alábbi részletére: „jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban, és a szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket." ÁMTBF 20. o.

[97] *Wertner Mór:* Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. (1298. július 2.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 16 (1915). 59–84. o.

szakállukat pedig akár, mint a német lovagrend tagjai. E magyarok, úgymond, oly bátrak és gyorsak voltak, hogy nem volt az a folyó, amelyen át ne tudtak volna kelni, akár úszva, akár lóháton úsztatva." (Ellenhardus.)[98] Az Árpád-kor alkonyáról, idegen, nyugati krónikások szemszögéből felsejlő kép láttán olybá tűnik a magyarok fegyverzete és kinézete, mintha a X. században megállt volna felettük az idő. Ellenhard hosszú, befont hajú magyarjai pedig már jóval tágabb, steppei léptékű viselettörténeti párhuzamba állíthatók egy időben, térben és nyelvezetben egyaránt távoli előzménnyel. Hitvalló Theophanes az 558 elejére tehető, konstantinápolyi avar követjárásról így nyilatkozott: „bejött Bizáncba azoknak, akiket avaroknak mondanak, a furcsa népe, s összefutott az egész város megnézésükre, mert soha ilyen népet még nem láttak. Hátul nagyon hosszú volt a hajuk szalagokkal megkötve és befonva." (*Chronographia.*)[99] Visszatérve 1298-ba, szerencsére nem csupán a fegyverzetről, viseletről van adatunk, hanem az ennek megfelelő harcmódról is. III. András 1299-ben kelt, Pós István és fiai javára kiállított kiváltságlevele egyebek mellett a göllheimi helytállásra is utal. „Az említett István urával, tudniillik Demeter mesterrel elérkezve Strasbourg városa körül a Rajna folyó mellé és onnan előrenyomulva szeretett atyánkkal, Albert úrral, római királlyal és Demeter mesterrel indult hűséges familiárisaink társaságában az ellenségre, Adolf volt római királynak és népének cselt vetve, ellenük csodálatosan s dicsőségesen harcoltak."[100]

Az írott kútfők alapján 399 éves időszakon belül 28 csatát találtam, amelyen lemérhető a steppei eredetű magyar könnyűlovas íjász haditaktika Árpád-kori megléte. Mivel ez idő alatt eleink több ízben kerültek szembe ugyanezen nomád harcmódot alkalmazó ellenséggel, ezért azokat az eseteket is számításba vettem, ahol a magyar fél nem a támadó, hanem az elhárító szerepét jelölte ki magának (avagy arra kényszerült), hiszen egy adott taktika ismeretét nem csupán annak követése, hanem az a szerint vetett csel elkerülése is bizonyítja. Összefoglalásul a következő 28 eset sorolandó fel: Brenta 899, Pozsony 907, Augsburg 910, Merseburg 933, ismeretlen helyen Bizánc ellen 934, Augsburg 955, Arkadiupolis 970, Oroszlános 1028, Rába vonala és Bécs 1030, Aba Sámuel németföldi hadjárata 1042, Ménfő 1044, Hainburg 1050, Vértes 1051, Kerlés 1068, Al-Duna 1091, Przemyśl 1099, Olsava folyó 1116, Lajta-Fischa folyó köze 1146, Al-Duna 1150, Al-Duna 1154, Zimony 1167, Stájerország 1233, Muhi 1241, Ameis folyó völgye és Morvamező 1260, Morvamező 1278, Hód-tó 1282, Borostyánkő 1285, Göllheim 1298. A fenti 28 példa a forrásadatokkal bizonyítható (kivételes esetekben az okkal valószínűsíthető) harci cselekményeket jelenti, már ami a lovasnomád taktika ismeretének tetten érhetőségét illeti. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy ez a mozaikszerű kép túlnyomórészt idegen földön, egymástól függetlenül készült feljegyzésekből áll össze, amely általában nem hadtudományos képzettségű emberek értesülését és szemléletét tükrözi. A 899 és 1298 között történt 28 harci eseményből 7 jut a Magyar Nagyfejedelemség, 21 a nyugati keresztény monarchiák közé illeszkedett Magyar Királyság korára. Jóllehet az általam feltérképezett csaták száma és megoszlása egyaránt függ a

[98] CFHH I. 546. o., II. 877. o. Az Ellenhardnál olvasható „armatura" kifejezés a szövegösszefüggés alapján itt inkább vértezetet, mint fegyverzetet jelent.

[99] Szádeczky-Kardoss Samu fordítása. ATF 18. o. Az avarok hajviseletéről más források is csodálkozva szóltak. Lásd uo.

[100] *Kristó Gyula* (szerk.): Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szeged, 2000. 182. o. (89. sz.)

háborúk gyakoriságától és a forrásadottságtól, de az Árpád-kori hadtörténet eme sajátos szempont szerint összerendezett fejezeteinek sora egy valamit mindenképpen bizonyít: eleink steppéről hozott könnyűlovas íjász hadviselése élő hagyomány maradt a keresztény királyság századai alatt, és nem kellett azt a Magyarországra folyamatosan beköltöző nomádoktól – besenyőktől, úzoktól, kunoktól és egyéb népelemektől, akár törzstöredékektől – minduntalan újratanulni.[101]

Ez a szándékoltan egyoldalú (hiszen a nomád hagyaték oldala volt e dolgozat tárgya) ábra természetszerűleg csak a másik oldallal, a nyugati eredetű újításokkal együtt állhat össze az Árpád-kort valóban jellemző összképpé. Az ősi magyar harci műveltség 1301 utáni nyomai is megérdemelnének egy teljességre törekvő feltérképezést.[102] Az eddig ismert példák alapján viszont a könnyű-, nehéz- és az átmeneti típusú lovasság fogalma,[103] további, több szempontú elemzést igényel. Ehhez talán Négyesi Lajos dolgozatából lehetne kiindulni, amelynek fontos mondanivalója szerint a könnyű- és a nehézlovas elkülönítése nem a harcos felszerelésének tömegére, hanem a háborúban alkalmazott eljárás minőségére vonatkozik, elválasztva a nagy manőverszabadságú, nagy tűzerejű, támadó jellegű portyázó lovasságot az alapvetően védelmi jellegű, területbiztosító, közelharcra berendezkedett helytálló lovasságtól.[104] A könnyűlovas taktika tanulmányozásakor azonban a mégoly értékes régészeti, steppetörténeti, hadtudományi megközelítésmódok és analógiák sem feledhetik azt a tényt, hogy a magyar az egyetlen nép, amelyik nomádállami szervezetét nyugat-európai mintájú, letelepült államisággal váltotta fel. Ilyenformán a keletről hozott taktika nyugati környezetben nyomon követhető továbbélése egyedülálló világtörténelmi jelenség.

[101] A XIII. századi példák elősorolásakor így szándékosan nem tértem ki a kunok tömeges beköltözésére, akikről számarányuknál és belső szervezettségüknél fogva egyáltalán feltételezni lehetne azt, hogy a könnyűlovas íjász elővéd feladatkörét képesek lehettek volna önmagukban is betölteni. Forrásaink a székelyek és a besenyők, majd a kunok társaságában rendre említenek magyar etnikumhoz sorolt magyarokat, általában főhangsúlyos helyen.

[102] *B. Szabó,* 2001. 82–83. o.; *Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 214–215. o.

[103] Lásd *B. Szabó,* 2001.; *Borosy András:* Megjegyzések B. Szabó János Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről című tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114 (2001) 2–3. sz. 444–447. o.

[104] *Négyesi Lajos:* Gondolatok a lovasság csapatnemeiről. (A könnyű- és nehézlovasság problematikája.) *Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba* (szerk.): Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája. Szeged, 375–378. o.

György Szabados

THE ANCIENT HUNGARIAN TACTICS IN THE WRITTEN SOURCES OF THE AGE OF THE ÁRPÁD DYNASTY.

Traces and Manifestations of the Warfare of the Steppes until the Late 13th Century

Summary

Hungarian military historians have long been interested in the supposed continuation of the strategy rooted in the warfare of the steppes, which was based on mounted archers. Nevertheless, the sources giving account of the ancient Hungarian tactics have not yet been thoroughly analysed from the point of view of their authors' objectivity and experience in military science. The mosaic-like picture of our ancestors' strategy was painted by several authors, though. It is significant that these records, mostly written abroad, had not been composed by people with education in military science, or at least that kind of knowledge is not available about them. A notable exception is Byzantine Emperor Leo VI, whose dissertation titled *Tactics* is a careful source of ancient Hungarian strategy, which is no mere chance, as those in charge of the Byzantine Empire had to obtain authentic and up-to-date information on the nomadic peoples that lived on the northern and eastern borders of the realm.

The author of the study considers the written sources according to the abovementioned criteria. The study discusses the great battles of the age of the Árpád dynasty, as well as those less significant military events and actions that are mentioned in any description where tactics are being dealt with, along with those engagements that recall (at least elements of) the strategy of the Hungarian Principality. During the period that is being discussed, Hungarians often faced opponents that applied the same nomadic strategy as they did. Therefore, the author also analyses the occasions when the Hungarian troops chose (or had no other option but to choose) the defensive instead of the offensive role. After all, being familiar with the tactics does not only lie in the ability to employ them, but to avoid the traps, too.

From the period between 899 and 1298, the author takes 28 examples as the manifestation of the warfare of the steppes in the age of the Árpád dynasty. Out of the 28 military events, 7 took place during the era of the Hungarian Principality, while 21 happened during the period of the Kingdom of Hungary, the newly established western-type Christian monarchy. This particular systematisation of the military history of the age of the Árpád dynasty demonstrates the following fact: the strategy rooted in the warfare of the steppes, based on mounted archers, had remained a living tradition during the centuries of the Christian monarchy, and Hungarians did not need to learn it again and again from the nomadic peoples that kept on immigrating into Hungary. Since Hungarians are the only people who were able to change their nomadic state organisation into western-type statehood, the continuation of their eastern-type tactics in a western environment is a unique phenomenon in world history.

György Szabados

LA TACTIQUE ANCIENNE HONGROISE DANS LES SOURCES ÉCRITES DE L'ÉPOQUE D'ÁRPÁD.

Les traces et la représentation de la culture militaire de la steppe jusqu'à la fin du 13e siècle

Résumé

La recherche nationale s'intéresse depuis longtemps à la survie, à l'époque d'Árpád, de la tactique de cavalerie légère d'archers issue de la steppe. Toutefois lors de l'analyse des sources écrites relatives à la culture militaires ancienne hongroise, la manière de voir et la compétence (l'incompétence) en matière de stratégie de ces auteurs n'ont pas été mises en avant. Pourtant l'image que nous avons sur la stratégie de nos ancêtres se compose, comme une mosaïque, d'écrits de plusieurs auteurs. Il faut souligner que ces observations, nées à l'étranger pour la plupart, ont été rédigées par des non-spécialistes en art militaire, en tout cas leurs, connaissances en la matière ne peuvent être prouvées. Il existe une seule exception certaine, l'empereur byzantin Léon VI dont l'ouvrage intitulé Tactique est une source authentique de la stratégie ancienne hongroise. Ce n'est pas un hasard, puisque le commandement de l'Empire byzantin devait disposer d'informations crédibles et tenues à jour sur les peuples archers: ses frontières nord et est étaient en général peuplées par des tribus, des alliances de tribus et des États nomades archers.

L'étude examine les enseignements à tirer des sources écrites selon les critères esquissés ci-dessus. Outre les batailles importantes de l'époque d'Árpád, elle tient également compte des batailles et des événements militaires moins importants pour la tactique desquels des sources ont été conservées et qui révèlent des éléments de la stratégie du Grand-duché de Hongrie. Comme à cette époque nos ancêtres ont été plusieurs fois confrontés à un ennemi appliquant la même tactique nomade, l'étude traite également les cas où les Hongrois n'étaient pas les attaquants, mais ont choisi (où étaient contraints) le rôle défensif, parce que connaître une tactique revient aussi à pouvoir déjouer les stratagèmes issus de cette même tactique.

Sont examinés dans la période de 899 à 1298, 28 exemples de la manifestation de la tactique de la steppe à l'époque d'Árpád: 7 sur ces 28 événements militaires ont eu lieu à l'époque du Grand-duché de Hongrie et 21 à l'époque du Royaume de Hongrie intégré dans les monarchies chrétiennes occidentales. Même si le nombre et la répartition des batailles répertoriées dépendent à la fois de la fréquence des guerres et des sources disponibles, mais ces chapitres de l'histoire militaire de l'époque d'Árpád prouvent clairement une chose: la tactique de cavalerie légère d'archers issue de la steppe a été conservée par les Hongrois durant les siècles du royaume chrétien. Par conséquent, on ne devait pas l'emprunter aux éléments de peuples nomades qui arrivaient régulièrement en Hongrie. Étant donné que le peuple hongrois fut le seul à transformer son organisation nomade en un État de type occidental, la survie de la tactique issue de l'Est dans un environnement occidental est un phénomène unique dans l'histoire universelle.

György Szabados

DIE ALTE UNGARISCHE TAKTIK IN GESCHRIEBENEN QUELLEN DER ARPADENZEIT

Die Spuren und die Darstellung der Kämpfe mit Steppenursprung bis zum Ende des 13. Jahrhunderts

Resümee

Das Weiterleben der Bogenschützen-Kriegstaktik mit leichten Kavalleristen Steppenursprungs in der Arpadenzeit beschäftigt die heimische Forschung schon seit langer Zeit. Trotzdem kam bei der Analyse der geschriebenen Quellen, die etwas bezüglich der alten ungarischen Kampfbildung aussagten, derjenige Aspekt nicht entsprechend zum Tragen, der die Gegenstandsansicht, sowie die militärgeschichtliche Bewandertheit (Unkenntnis) der Verfasser in Betracht zieht. Dabei wird das mosaikartige Bild, das über die Kriegsführung unserer Vorfahren geschaffen werden kann, von mehreren Verfassern dargestellt. Es ist wichtig zu erwähnen, dass diese mehrheitlich ausländischen Aufzeichnungen nicht aus der Feder von Personen mit militärwissenschaftlicher Bildung stammen, bzw. dass solch eine Bildung in ihrem Falle nicht nachgewiesen werden kann. Die einzige sichere Ausnahme war der byzantinische Kaiser Leo VI., dessen Abhandlung mit dem Titel *Taktik* eine bewusste Quelle der frühen ungarischen Kriegsführung ist. Nicht zufällig, da die Führung des Oströmischen Reiches über verlässliche und aktuelle Informationen von den Bogenschützen-Völkern verfügen musste: an den nördlichen und östlichen Grenzen des Reiches lebten ständig Stämme, Stammesverbände und Nomadenstaaten mit solch einer Kultur.

Die Studie folgt den Lehren der geschriebenen Quellen auf Grund der oben dargelegten Aspekte. Neben den größeren Schlachten der Arpadenzeit beachtet sie auch den Ablauf derjenigen kleineren Kriegsereignisse und Gefechte, über die ein Hinweis auf die Taktik erhalten geblieben ist, und bezüglich derer das Kriegsführungserbe des Großfürstentums Ungarn (oder zumindest ein bestimmtes Element oder Moment) zu erkennen ist. Da unsere Vorfahren in dieser Zeit mehrfach einem Feind gegenüberstanden, der dieselbe Nomadenkriegsart anwandte, zieht die Studie auch diejenigen Fälle in Betracht, in denen die ungarische Partei nicht eine angreifende, sondern eine abwehrende Rolle übernahm (sich selbst diese Rolle gab, oder in diese Rolle gezwungen wurde), da die Kenntnis einer bestimmten Taktik nicht nur durch das Befolgen dieser, sondern auch durch die Vermeidung der gemäß dieser angewandten List nachgewiesen wird.

In der Zeit zwischen 899 und 1298 untersucht die Studie 28 Beispiele hinsichtlich der Manifestation der Steppentaktik in der Arpadenzeit. Von diesen 28 Kriegsereignissen entfallen 7 auf die Zeit des Großfürstentums Ungarn, 21 auf die Zeit des Königreichs Ungarn, das sich unter die westlichen Monarchien eingliederte. Obwohl die Zahl und Verteilung der aufgedeckten Schlachten von der Häufigkeit der Kriege und der Quellengegebenheiten abhängt, beweist die Reihe der Kapitel der Militärgeschichte der Arpadenzeit, die auf Grund dieses besonderen Aspektes geordnet wurden, eines ganz gewiss: die Kriegsführung der Ungarn mit den Bogenschützen der leichten Kavalleristen, die sie von der Steppe mitgebracht hatten, blieb während der Jahrhunderte des christlichen Königreichs eine lebendige Tradition, die von den ständig nach Ungarn ziehenden Nomadenvolkselementen nicht immer neu erlernt werden musste. Da das ungarische Volk das einzige ist, das seine Nomadenstaatsorganisation mit einer sesshaften Staatlichkeit nach westeuropäischem Vorbild ablöste, ist das Weiterleben der aus dem Osten mitgebrachten Taktik im westlichen Umfeld, das nachvollzogen werden kann, eine einmalige Erscheinung in der Weltgeschichte.

Дьердь Сабадош

СТАРАЯ ВЕНГЕРСКАЯ ТАКТИКА В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ ЭПОХИ АРПАДА

Следы боевой выучки, проходившей в степи, и изображение ее до конца XIII столетия.

Резюме

Долгая жизнь боевой тактики лучников легкой кавалерии эпохи Арпада, имевшей степное происхождение, уже долгое время занимает умы отечественных исслледователей. При всем при этом при анализе письменных источников, свидетельствовших о старой венгерской боевой выучке, не был отражен аспект подхода исследователей к предмету, а также их опыт (или неопытность) в военно–научных исследованиях В то же время мозаичная картина, которая может быть создана об образе ведения боевых действий нашими пркедками, развертывается на основании работ многих исследователей. Важно однако, что большинство этих описаний происходят не от руки людей с военно–научным образованием, вернее, такое образование не проявляется в их трудах, и большинство авторов были заграничного происхождения. Единственным определенным исключнием был византийский император Лео, труд которого под названием *Тактика* стал сознательным источником, из которого мы узнаем о ведении боевых действий венграми того времени. Это не случайно, ибо руководство Восточной Римской империи должно было располагать надежными и актуальными сведниями о народах, вооруженных луками, так как на северных и восточных границах империи жили племена и племенные союзы, а также государства–номады, обладавшие именно такой культурой.

В настоящей работе прослеживаются уроки письменных источников согласно вышеизложенным аспектам. Наряду с анализом более крупных сражений эпохи Арпада автор исследует ход более мелких военных событий и сражений, о тактике которых сохранились некоторые описания, и по которым можно познакомиться с наследством военного искусства Венгерского Великого Княжества (или по крайней мере с одним из ее элементов или этапов). Так как в этот период наши предшественники неоднократно вступали в противостояние с противником, применявшим те же самые приемы кочевых народов при ведении боевых действий. Поэтому исследователь останавливается также и на тех видах боевых действий, когда венгры определяли для себя не наступательную тактику, а в случае, если они были вынуждены, использовали тактику отражения или следовали определенной тактике противника, дабы избежать засады, ловушки.

Автор рассматривает 28 примеров из периода 899 до 1298 годов, в которых проявилась степная тактика венгров эпохи Арпада. Из этих 28 событий 7 приходятся на период Венгерского Великого Княжества, 21 – на период существования Венгерского Королевства, коруженного на манер западных христианских монархий. Хотя число и распределение выявленных битв в одинаковой мере зависит от частоты войн и наличия достоверных источников, ряд разделов исследований, построенных согласно этому своеобразному аспекту истории эжпохи Арпада, во всяком случае подтверждает, что ведение боевых действий с помощью легких кавалеристов–лучников, вооруженных стрелами, вынесенных из степей во время кочевых походов венгров в период существования христианских королевств, и это венгры не должны были заново усваивать от кочевых народов, постоянно поселявшихзся в их окружении и нападавших на Венгрию. Венгры были единственным народом, который сменил кочевую государственную организацию на западно–европейскую, поселившись в Карпатском бассейне. Поэтому его боевая тактика, принесенная с востока, могла быть прослеживаема в западном окружении. Ее сушествование явилось уникальным явлнием в мировой истории.

B. SZABÓ JÁNOS

AZ ÁRPÁD-KOR CSATÁI A STEPPEI NÉPEK HADVISELÉSÉNEK TÜKRÉBEN

„Vén elme, fiatal erő veri meg a hadat"
(Az úttörő magyar turkológus,
Thúry József emlékére)

Bevezetés

A XI–XIV. századi magyar hadsereg fegyverzetének és taktikájának összefüggéseivel foglalkozó első tanulmányom 2001-ben jelent meg e folyóirat hasábjain.[1] Azóta számos jószándékú észrevétel, baráti tanács érkezett hozzám a témával kapcsolatban, s ezek közül a kiváló középkorkutató hadtörténész, Borosy András dicsérő szavakkal kísért kritikai megjegyzésének volt a legnagyobb jelentősége számomra, ami a historiográfia terén mutatkozó némely hiányosságomon túl, arra is rávilágított, hogy a középkori magyar lovasság érdemi vizsgálatát és kategorizálási problémáit az addiginál is tágabb történeti és földrajzi környezetbe ágyazva kellene helyezni.[2] A hangsúly már abban a tanulmányban is a lovasság nyílt csatákban való alkalmazására esett, mert úgy vélem, hogy ha nem is ezek a „legtipikusabb" középkori háborús cselekmények,[3] mégis ezeknek a legjobbak a forrásadottságai a vizsgált korszakban, és ezekben a harci cselekményekben mutatkozik meg szinte sűrített formában a résztvevők hadikultúrája – beleértve ebbe a rendelkezésre álló erők összetételét, minőségét és a szembenálló felek vezéreinek gondolkodásmódját is.

Az egyes csatákkal kapcsolatos észrevételeimet mégis szinte kizárólag a XI–XIII. századi hadieseményekre korlátoztam. A fegyverzet és taktika összefüggései vizsgálatakor a IX–X. századi csatákra azért nem került sor, mivel ezek esetében úgy tűnt a szakirodalomban „kétség sem merült fel aziránt, hogy a magyar seregek a hagyományos könnyűfegyverzetben küzdöttek". Ennek a szemléletnek a jegyében határoltam el a IX–X. századot, a „kalandozó" hadjáratok időszakát a későbbi korszaktól, anélkül, hogy tüzetesebb vizsgálat alá vetettem volna az akkor és később vívott csaták különbségeit vagy hasonlóságait. Ennek az volt az oka, hogy más kutatókhoz hasonlóan magam is azt feltételeztem, hogy „a magyar vezérek a X. századi gyakorlattal és a steppei nomádok szokásaival ellentétben az ismert nagyobb csatákban már nem alkalmazták önállóan a könnyűlovasságot döntő csapásmérő erőként". Az elmúlt években azonban több kutató eredményei is e megállapítás újragondolására késztettek. Egyfelől Négyesi Lajos több X. századi hadiesemény rekonst-

[1] *B. Szabó János:* Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114 (2001). 75–98. o.

[2] *Borosy András:* Megjegyzések B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről c. tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114 (2001). 2–3. sz. 445–447. o., különösen a magyar hadseregen belül a kunok szerepét hangsúlyozó részek.

[3] A magyar irodalomban erről: *Veszprémy László:* Hadügy a középkor Nyugat-Európában. *Társadalom és honvédelem,* 4 (2000). 108. o.; *Veszprémy László:* A középkori hadtörténetírás és forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119 (2006). 520–521. o.

rukcióját is felvázolta, s eközben logikusan tovább gondolta a X. századi magyar fegyverzet és taktika összefüggéseire vonatkozó – mára már hagyományosnak nevezhető – nézeteket.[4] Rekonstrukciói alapját így az a következtetés képezte, hogy mivel a nyugat-európai ellenfeleikkel szemben a magyarok nem rendelkeztek a közelharc zárt rendben történő megvívásához szükséges felszerelésessel, taktikájukban ezt a hiányosságot minden esetben a steppei hadviselésben kulcsszerepet játszó megtévesztéssel, meglepetésszerű támadással egyenlítették ki, azaz tulajdonképpen nem is feltételezhetjük, hogy képesek és hajlandók lettek volna egy adott helyszínen, a nyugat-európai hadművészetben szokásos módon az ellenséggel szemtől szemben nyílt csatákat vívni. Másfelől megismertem Russel Mitchel amerikai fegyvertörténész kísérleteinek eredményeit, melyekben a nyilazás hatásait vizsgálta sodronyingekre,[5] s ezek – valamint az idevágó szakirodalom – alapján úgy vélem teljes mértékben át kell gondolni a védőfelszerelés, a páncélok jelentőségét a steppei – és így a honfoglalás-kori magyar hadviselésben is, ennek messzire mutató következményeivel együtt.[6]

A magyar honfoglalás egyik legfontosabb eseménye, a 907. évi bresalauspurc-i csata 1100 évfordulója jó alkalmat ad a régi elképzelések felülvizsgálatára, a középkori magyar hadviselésről kialakult összkép további árnyalására. A tanulmány első részében – anélkül, hogy a teljességre kívánnék törekedni a lehetséges források áttekintésében – néhány esetleírás és „elméleti" összefoglaló alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy a középkorban, pontosabban a XIV. század előtt vívtak-e nyílt csatákat a steppei népek, és ha igen, miként. A tanulmány második részében pedig ezek tanúságai alapján – amennyiben vannak ilyenek – fogom megvizsgálni, hogy fel lehet-e esetleg fedezni az Árpád-kor jól ismert, sokat tárgyalt csatái esetében is hasonló metódusokat.[7]

I. Vívott-e nyílt csatákat a steppei népek lovassága?

1. Egy taktikai „kakukktojás"?
A magyarok és besenyők csatája a bizánciakkal

A magyarok legtöbb X. századi csatájáról csak igen kevés forrás áll rendelkezésünkre, s ezek alapján nem is nagyon lehet kétségbe vonni Négyesi és mások következtetésének helyességét. Akad azonban egy részletesebb leírás is az egyik eseményről, al-

[4] *Négyesi Lajos:* A pozsonyi csata. In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténelem nagy csatái. (Szerk. *Hermann Róbert.*) Budapest, 2003. 17–24. o.; *Uő:* Az augsburgi csata. *Hadtörténelmi Közlemények,* 116 (2003). 223–229. o. A rekontrukciók elméleti hátteréről: *Negyesi Lajos:* Gondolatok a lovasság csapatnemeiről. (A könnyű- és nehézlovasság problematikája.) In: Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. (Szerk. *Bende Lívia – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba.*) Szeged, 2000. 375–378. o.; Négyesi csatarekonstrukcióinak régészeti megalapozottságára igen jó példa: *Mesterházy Károly:* Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok,* 28 (1994). 330. o.

[5] *Mitchell, Russel:* Archery and Mail: Experimental Archaeology and the Value of Historical Context. Kézirat. A vizsgálatok még Magyarországon kezdődtek el Hidán Csabával közösen. Vö. *Hidán Csaba:* Különböző nyilzási módok és a Szent László-legenda íjászábrázolásai. *Studai Caroliensia,* 7 (2006). 443–444. o.

[6] Ezt a feladatot egy most készülő tanulmányban készülök elvégezni.

[7] E helyen szeretnék köszönetet mondani Balogh Lászlónak, Dormán Emesének, Fodor Pálnak, Ivanics Máriának, Regős Andreának, Sudár Balázsnak és Veszprémy Lászlónak akik segítették munkámat és ismeretlenül is Peter B. Goldennek, akinek War and Warfare in the Pre-Cingissid Western Steppes of Eurasia című tanulmánya adta a döntő lökést e cikk megírásához.

Maszúdí *Aranymezők* című művében, amelynek hitelessége ugyan nem minden tekintetben megkérdőjelezhetetlen, ám a korszakkal foglalkozó hazai történészek körében manapság mégis általánosan elfogadott forrásként szerepel, ha a X. századi magyarok taktikájáról esik szó.[8]

Eszerint a Hidzsra 320. éve után – vagy épp abban az esztendőben – , azaz 932-ben a Fekete-tengertől északra élő négy török nép, amelyek közé az író a Kárpát-medecében letelepült magyarokat is besorolta, háborúba keveredett a Bizánci Birodalommal, s együttes erővel ostrom alá vették a bizánciak – máig nem teljesen megnyugtató módon beazonosított – W.l.n.d.r. városát.[9] I. Romanosz Lekapénosz császár (920–944) azonban erős felmentő sereget küldött a városhoz. A seregben nagyszámban voltak kereszténnyé lett arabok is (akik arab módra lándzsával voltak felszerelve), akiket az ostromlók tárgyalások útján igyekeztek elvonni a bizánciak pártjáról. Mivel ez a kísérlet sikertelenül végződött, a „két fél menten harcba bocsátkozott. A kikeresztelkedettek s a rum-ok a törökökkel szemben előnyben voltak, mert kétszer annyian voltak, mint a törökök. Az éjszakát csatasoraikban töltötték, a négy török király haditanácsot tartott. Ekkor a baganak királya azt mondta nekik: »Ruházzátok rám holnap a főparancsnokságot!« Ebbe bele is egyeztek.

Amint reggel lett, a jobbszárnyon több lovascsapatot helyezett el, amely mindegyike ezer embert számlált; ugyanígy a balszárnyon is. Miután a (had)nép csatasorba állt, a lovascsapatok a jobbszárny felől előretörve a rum centrumára nyílzáport zúdítottak, s a balszárny felé húzódtak, viszont a balszárny lovas osztagai a rum centrumát elborítva, azok helyét foglalták el, akik a jobbszárnyról távoztak. A nyilazás szünet nélkül tartott, mialatt a lovascsapatok szünet nélkül következtek egymás után, mint a malomkerék. A törökök centruma, nemkülönben jobb- és balszárnya mozdulatlan maradt. [...][10]

A kikeresztelkedettek s a rum-ok soraikban elharapózó zavar, s a feléjük zúduló folytonos nyílzápor láttán, soraikban megzavarodva a (török had) nép ellen támadást intéztek, miközben a törökök mozdulatlan csatasorába ütköztek. A lovascsapatok utat engedtek nekik, mire a törökök mind egyszerre hatalmas nyílzáporral fogadták őket. Ez a nyílzápor okozta a rum-ok megfutamodását. A nyilazás után ugyanis a törökök támadásukkal megszerezték a győzelmet, mert csatarendben állva nem zavarodtak össze. Miközben a lovascsapatok jobb és balfelől száguldoztak, a (török had)nép kardját vette elő; a látóhatár elsötétült, a lovak egyre jobban nyerítettek."[11]

---

[8] Holott sem az időpontot, sem a helyszínt nem sikerült véglegesen tisztázni – és a bizánci források is hallgatnak az eseményről.

[9] Több interpretáció is létezik, legújabban Zimonyi István és Hansgerd Göcknejan jó okkal Bulgarophygon városa mellett tették le a voksukat. *Zimonyi István:* Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. Budapest, 2005. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) 181. o.

[10] Az itt következő kimaradt részlet a fordításokban az előzőekben már leírt eljárás ismétlésének, értelmezésének tünik. Czeglédy Károly több ponton is eltérő módon fordította ezt a szövegrészletet Kmoskó Mihálytól, s itt a legnagyobb az eltérés. (HKÍF)

[11] *Kmoskó*, 2000/2. 183–184. o. „összecsapott a két sereg, és a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak kerültek előnyösebb helyzetbe, minthogy kétszer annyian voltak, mint a turkok. A seregek éjjel is csatarendben maradtak, a négy király pedig haditanácsot tartott. A besenyők királya ezt mondta: »Bízzátok rá a vezetést holnap korán reggel!« Ebbe bele is egyeztek.

Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovast számlált, ugyanígy a bal szárny mellé is. Mikor azután felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny

A X. században élt, bagdadi születésű, muszlim földrajztudós művében található szöveg több, figyelemre méltó információt is tartalmaz a kelet-európai steppén élő, általa töröknek tartott besenyő és magyar nép taktikájáról.

1. A csatára azért került sor, mert meg akarták akadályozni az általuk – valamilyen módon – ostromlott város felmentését.

2. Csata előtt szabályos csatarendben, centrumra, szárnyakra és a szárnyakon kisebb osztagokra tagolva sorakoztak fel a bizánciakkal szemben.

3. Amíg gyorsan mozgó osztagaik nyilazása az ellenfél sorainak ritkításával, annak morálját rombolta, fő erőik az ellenfél számára elérhető távolságban nyugodtan várakoztak.

4. Amikor a bizánciak végül rendezetlenül támadásra indultak, az elöljáró osztagok félrehúzódtak, s utat adtak nekik a fősereg felé, így a bizánciak rohamát már a fősereg nyílzápora állította meg.

5. Ezután két oldalról rátámadtak a megzavarodott ellenfélre, és kardot használva közelharcba bocsátkoztak vele és megsemmisítették azt.

Ez a közismert, sokat idézet szöveg tehát elég világosan leír egy, különösebb fortélyok, hadicselek nélkül, szemtől-szemben megvívott nyílt csatát, amelyben a csatatéren manőverező íjászlovasság ügyes alkalmazása és a fősereg koncentrált nyílzápora hozta meg a sikert. Az, hogy ez az esemény ebben a formában megtörtént-e valaha, számomra korántsem egyértelmű, annyi azonban bizonyos, hogy leírója legalábbis elképzelhetőnek tartotta ezt, s leírásából az derül ki, hogy nem feltételezte, hogy az általa töröknek nevezett népek a fegyverzetük miatt lettek volna hátrányban egy ilyen összecsapásban.

2. A közép-ázsiai törökök taktikája

Al-Maszudi valószínűleg a felek között közvetítő muszlim kereskedők révén szerzett tudomást a bizánciakkal vívott csatáról, a török népek harci szokásaira vonatkozóan azonban emellett is bőséges ismeretanyag állt rendelkezésére. A terjeszkedő muszlim kalifátus már a VII. században, Perzsia meghódítása után háborúba keveredett a Közép-Ázsiát uraló török fejedelemségekkel, s a harcok évszázadokon keresztül folytak, míg a térség népei meg nem tértek az Iszlám népei közé. A harcok első időszakáról a kor nagy történetírója, al-Tabarí közölt páratlanul érdekes információkat az „Évkönyvek" című munkájában, amelyere al-Maszúdí is hivatkozott művében.

A nagy, nyílt csatákat többnyire nélkülöző harcok közepette Kr. u. 737-ben igen fontos összecsapásra került sor Juzjan-nál a türges törzs feje, a magát a nyugati türk

lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a türk jobbszárny, középhad és balszárny azonban nem mozdult. [...]

Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor. rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az addig mozdulatlanul álló türk [fő-]sereget rohanták meg. A [turk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a türkök ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet. Az ő soraik ugyanis rendezett állapotban maradtak és nem bomlottak fel. A lovasosztagok jobbról és balról száguldoztak. Előkerültek a kardok is. Elsötétült a láthatár, és sűrűn hangzott a lovasok kiáltása."

kagánok utódának tekintő Szulu Csor és a muszlim hódítók között. A türges kagánt egy eredményes vállalkozása után olyankor sikerült meglepnie a muszlimok vezérének, Aszad bin Abdullahnak, amikor csapatai nagy részét már elbocsátotta maga mellől. Az ellenség váratlan megjelenése ellenére a kagán még fel tudta állítani saját csapatait a harchoz: a csapatok zöméből két szárnyat formált, míg maga és 400 fős testőrsége egy dombon foglalt állást lófarkas zászlójával és jelző dobjaival. Bár az arab túlerő diadalmaskodott, a törökök mindaddig nem szüntették be a harcot, amíg a kagán zászlaja nem került az ellenség kezére. Szulu Csornak ugyan végül sikerült elmenekülni, de az arabok diadala így is jelentős volt: a kagán jelvényei mellett kezükre került a kagán felesége, valamint harcosainak 4000 páncélöltözéke is.[12]

Idővel a közép-ázsiai török népek – legalábbis névleg – az iszlám odaadó híveivé szegődtek, s a XI. században egy, az oguz törökökből kivált népcsoport, a Szeldzsuk dinasztia vezetésével rövid időre sikeresen újraegyesítették az iszlám kalifátus területeinek nagy részét.[13] A keresztes hadjáratok vitézeinek e birodalom rész-, illetve utódállamaival gyűlt meg leginkább a bajuk, ahol a seregek magját szinte mindenütt steppei törökből kiállított ún. gulám katonaság adta.[14] A „szaracénok" elleni harcot sokáig szinte egységes egészként kezelő nyugati történetírásban valósággal forradalmi változást hozott R. C. Smail 1956-ban megjelent monográfiája,[15] aki elsőként igyekezett alaposan leírni a törökök igen szofisztikált hadviselési metódusait. A kisázsiai Szeldzsukok kivételével a többi közel-keleti államban kisebbségben lévő törökök, a steppei népekre jellemzőnek tartott színlelt megfutamodások és rajtaütések mellett a ritkább nyílt összecsapásokban előszeretettel alkalmazták a „frankok" átkarolására a – az európai szakirodalomban az oszmán törökök révén elhíresült – félhold alakú csatarendet.[16]

A nyugat-európai keresztesek mellett a bizánciak is számos keserű leckét kaptak a szeldzsukoktól, akiknek jellegzetes egyedi harcmodoráról Anna Komnéna is megemlékezett: „Nagyon hosszú tapasztalatból tudta [I. Alexiosz császár], hogy a török csatasor különbözik más népek csatasorától. A jobb-, a balszárny és a centrum külön csapatokat alkottak, olyan sorokkal, amelyek – úgymond – el voltak vágva egymástól. Hogyha baloldalon vagy jobboldalon támadtak, akkor a közép is akcióba lépett, s a sereg maradéka hátul olyan forgószélszerű támadást csinált, ami a csata elfogadott hagyományát teljesen összezavarta."[17]

Az iszlám idővel a közép-ázsiai pusztákon maradó török népek között is meggyökeresedett, s a X. században létrejött a térségben a török népek első muszlim hatalma, a karahanidák állama.[18] Itt készült el a XI. században Mahmúd Kásgárí hatalmas lexikog-

---

[12] *Esin, Emel:* Tabari's Report ont he Warfare with the Turgis and Testimony of Eight Century Central Asian Art. *Central Asiatic Journal,* XVII (1973). 141–144. o.

[13] *Cahen, Claude:* The Turkish Invasion; the Selchukids. In: A History of the Crusades. II. (Ed. *Setton, Kenneth Meyer.*) Philadelphia. 1955. 135–176. o.; *Vásáry István:* A régi Belső-Ázsia története. Budapest, 2003. 112–118. o.

[14] *Pipes, Daniel:* Slave Soldiers and Islam. The Genesis of a Military System. New Haven, 1981.; *Beckwith, Cristopher I.:* Aspects of the Early History of the Central Asian Guard Corps in Islam. *Archivum Eurasiae Medii Aevi,* 4 (1984). 29–43. o.

[15] *Smail, R. C.:* Crusading Warfare, 1097–1193. Cambridge, 1995 (first published 1956).

[16] *Smail:* i. m. 79. o.

[17] *Anna Comnena:* The Alexiad. (Translated *Sewter, E. R. A.*) Hammondsworth, 1982. iii. o.; vö. http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad15.html (Letöltve 2007. március 7.)

[18] *Vásáry István:* A régi Belső-Ázsia története. Budapest, 2003. 107–112. o.

ráfia műve A török nyelv könyve (*Dívánu lugáti't-turk*), melynek egyes szócikkei a karahanida hadsereg manővereit is említik, s a színlelt visszavonuláson alapuló *„fiastyúk-csatarend"* (*ülker cserig*) mellett megemlékezik a jobb- vagy balszárnyon végrehajtott, „veseütés" (*bögürle*) nevű átkaroló manőverről, amelynek célja az, hogy a támadók az ellenfél arcvonala mögött törjenek be az ellenséges csatarendbe.[19]

Ugyancsak a XI. században készült Júszuf Hássz Hádzsib Balaszagúní török nyelvű királytükre, A boldogságra vezető tudás (*Kutadgu Bilig*),[20] mely hosszasan értekezik az ideális hadvezér tulajdonságairól, és egyes részletei a hadviselésre vonatkozó stratégiai és taktikai passzusokat is tartalmaznak.[21] Az általános hadelméleti tanácsokon és a hadicselek javallásán túl igen egyszerű, ámde bölcs – és a magyar hadtörténet tekintetében is figyelemre méltó – tanácsokat tartalmaz a mű a csaták megvívásával kapcsolatban is: „Ha az ellenséges had számos, a tiéd pedig kevés, ne siess megütközni, előbb készítsd el jól magadat. Ha van alkalom a kiegyezésre, egyezkedj; ha pedig nincs, küzdj meg. [...] Ha hadad mozgására nincs alkalmas tered, küldj egy követet s azalatt tégy egy kanyarulatot. Fékezd szóval az embereidet, ne készülj az ütközetre. Ha pedig nem lehet, s az ellenség közeledik és meg akar ütközni: akkor már tovább ne vonakodjál, fogadd el az ütközetet és harcolj vitézül."[22]

„Néhány egység maradjon leshelyen. Szálljanak le a lóról az íjászok, veled együtt az első sorban. A ősz és a határozott katonák legyenek legelöl, mert őket már megedzette a csata és engedelmesek. Az alacsonyabb rangú, fiatal emberek nagyon szerethetik a csatát, de amint hátat fordítasz nekik, a lelkesedésük alábbhagy. Ezért rakjál megbízható embereket az elővédbe, hátra és néhányat a szárnyakra, balra és jobbra is."[23]

A vizsgált korszak végén, a XII. és XIII. század fordulóján keletkezett az Afganisztánt és India északi részét uraló Gúrida szultánok szolgálatában álló Fahru'd-dín Mubáraksah: *Adabu'l-harb va's-sadzsaa* című hadtudományi műve,[24] melyben főként a régebbi irodalomra támaszkodva külön-külön tárgyalja a „rúmiak" azaz a bizánciak, a jemeni arabok, a perzsák, az indiaiak és a törökök csatarendjét is. Ez a mű megkülönbözteti a törökök csatarendjét – melyet a leírás szerint egymás mellett álló csapatokból állt össze – a régi szaszanida perzsa csatarendtől, amely viszont szárnyakra és centrumra tagozódott.[25] A szöveg között azonban található néhány sematikus vázlat is, amely mintha épp fordított helyzetet mutatna: a perzsa csatarend élén a lovasság van egy nagy homorú ívben elrendezve, ami mögött főként a gyalogság csoportjai kapnak helyet, míg a

---

[19] *al-Kásgárí, Mahmud:* Compendium of the Turkic dialects. (Ed. and transl. By *Dankoff, R.–Kelly, J.*) Duxbury, Massachusetts, 1982–1985. 1. k. 128. o., 2. k. 319. o.

[20] *Yusuf Khass Hajib:* Wisdom of Royal Glory. (Kutadgu Bilig) A Turko-Islamic Mirror for Princes. (Translated , with an Introduction and Notes by *Robert Dankoff.*) Chicago–London, 1983. (Publications of the Center for Middle Eastern Studies, 16.) 114–123. o.

[21] Idevágó részleteinek szemelvényes magyar fordítása: *Thúry József:* A régi magyar és török hadviselés című írásából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888). 570–571. o.; *Uő:* Zrínyi Miklós hadtudományi elveinek forrásai. *Uo.*, 3. (1890). 36–58. o. – az angol fordítás bővebb és némileg el is tér Thúry szövegétől.

[22] *Thúry*, 1890. 48. o.

[23] *Yusuf Khass Hajib:* i. m. 117–118. o.

[24] Le traitè iranien de l'art militaire Adab al-Harb wa-š-Šaga'a du xiii siècle. (Ed. *Zajackowsky, Ananiasz.*) Warsaw, 1969.

[25] *Zajackowsky:* i. m. 148. o.; angol frodítása *Martinez, Arsenio P.:* Some Notes on the Il-Xānid Army. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 6. (1986). 130. o.

„kagán", azaz valószínűleg a karahanida uralkodók csatarendjében[26] kilenc csoportot különböztet meg. Az élen a két szárny lovassága és gyalogsága, középütt pedig a „szívben", az emír és a vezír áll a fegyvertárral.[27] A két szárny mögött a bal oldalon a szintén gyalogságból és lovasságból álló oldalbiztosító alakulat, a jobb oldali mögött pedig az átkaroló, támadó csoport – kettejük között pedig a hárem és a lábasjószágok kaptak helyet. Leghátul pedig még három – katonai szempontból kisebb jelentőségű – csoport a nyájakkal, a foglyokkal és a betegekkel.[28]

3. A kelet-európai steppe népeinek taktikája a bizánci hadelméleti irodalomban

A kutató igen szerencsés helyzetben van, mert az állítólagos 934. évi csatában részt vevő bizánciak ebben az időszakban nem csak saját hadművészetüket dokumentálták nagyon gondosan, hanem ellenfeleik harci szokásait is, amelyekből a hasznosíthatónak vélt elemeket átemelték saját rendszerükbe.

A steppei népek hatását már világosan tükröző VII. század eleji ún. Maurikiosz-féle *Taktika* két olyan bizánci lovassági manővert is tartalmaz, amelyek elnevezésük szerint a steppei népekhez köthetők. A bizánciak talán az alánoktól vehették át a lovasság két részre osztását, a védők (*defensorok*) és támadók (*cursorok*) rendszerét is,[29] ám a saját harcrendjüktől eltérő módon ezek az eltérő funkciójú csapatok az „alán-csatarendben" egyetlen vonalban sorakoztak fel, amelyben a „defensorok" egységei széles távközöket hagynak a „cursosorkanak" – az ilyen csapattestek a bizánci lovasságban jelentős részben íjakkal voltak felszerelve –, akik az első támadás után visszahúzódtak ide, és vagy a „defensorokkal" együtt indultak döntő rohamra, vagy a térközökben nagy ívben megkerülik saját egységeiket és másodszorra az ellenfél szárnyát támadják.[30]

Bár a leírás alapján nem lehet teljes pontossággal rekonstruálni a folyamat pontos menetét, úgy tűnik, hogy a fentebb leírt besenyő-magyar taktika elveit – az íjászok ismételt támadásai s az ellenség megingatása után döntő roham a várakozó seregzömmel együtt – ebben is felismerhetjük.[31]

---

[26] Nicolle a kínai példákkal való hasonlóság okán ezt a csatarendet a kara-kitajokhoz köti – de meglátásom szerint a közel- és közép-keleti térségben fellehető példák, így például al-Tabarí leírásával mutatkozó egyezések miatt egyáltalán nem kell feltétlenül Kínából eredeztetni.

[27] Nicolle két helyen kétféleképpen értelmezi a középső ábrát: egyszer a vezér és kísérte a „fegyvertárral" (*Nicolle, David:* The Armies of Islam 7th-11th century. London, 1982. [Man-At-Arms, 125.] 5. o.), másszor pedig pusztán páncélos lovasságként (*Uő:* Armies of the Muslim Conquest. London, 1993. [Man-At-Arms 255.] 11. o.)

[28] Bár e vázlat nem ad konkrét útmutatást e csatarend „használatához", de az egyes csoportok elnevezéséből és egymáshoz viszonyított helyzetükből arra lehet következtetni, hogy nyílt csata és nem a színlelt megfutamodás vagy más cselvetés alkalmával használatos rendet mutat be.

[29] Das Strategikon des Maurikios. (Ed. *Dennis, Georg T.*) Wien, 1981. (Corpus fontium historiae Byzantinae , 17.) 118–119. o.

[30] „Ezt moirákra osztják fel, melyek kettő vagy négyszáz lábra állnak fel egymástól. A támadó csapatok – mint egy üldözés során – galopban haladnak előre, majd pedig visszafordulnak, és becsúsznak a fő vonal üres helyeire. Ott aztán megfordulnak, és – a védőkkel együtt – nekimennek az ellenségnek. Egy másik manőver során az üres helyeken a támadó seregek megfordulnak és úgy támadnak az egység két szárnya ellen, hogy az eredeti »relatív« pozíciójukat megtartják." *Dennis:* i. m. 218–219. o.

[31] *Dennis:* i. m. 219. o.

Emellett volt még egy sajátos – külön népvándorláskori vagy későbbi népnévhez nem kötött – „szkíta" lovassági gyakorlat is: „A szkíta gyakorlat sajátossága, hogy a zászlóaljak [az eredeti görög szövegben turma] megkülönböztetés nélkül szerepelnek, más szóval az iménti értelmében nem különülnek támadókra (*cursores*) és védelmezőkre (*defensores*). Egyetlen csatarendbe kell rendezni őket s nem három, hanem csak két ezredre [az eredeti görög szövegben *moirára* – ez esetben inkább csapattest értelemben] bontani. A hadosztály [az eredeti görög szövegben *meros* – ez esetben inkább csatarend értelemben] két szárnya mintegy bekerítésre mozdul és egymás felé hajlik, majd egy megfelelő területet körülfog: a jobbszárny kívül, a balszárny belül kerül, körvonalban haladnak el egymás mellett, közben egymással ellentétes irányban hajtanak."[32]

Az előző fejezetben feltűnő elemek kombinációja tükröződik ebben a leírásban: két részre osztott csatarend, amely az ellenség átkarolására és bekerítésére törekszik.

Emellett a „sajátnak" tartott, bizánci csatarendek leírásaiban további olyan elemekre lehet bukkani, melyek – már Darkó Jenő szerint is – szintén a steppei népek taktikájának adaptációjáról tanúskodnak, s nyilvánvalóan rokon vonásokat mutatnak a „kagán" fentebb ismertetett csatarendjével: a jobbszárnyon túl külön egy átkarolásra alkalmazott csapat, míg a bal oldalon egy ugyanilyen ellenséges manőver ellen biztosító oldalvéd kapott helyet.[33] Míg az ellenféllel szemben felállított csapatok között a X. században már nem különböztettek meg „defensorokat" és „cursorokat", az oldalvéd és az átkaroló csapatok a X. századi hadelméleti irodalomban is felbukkannak még.[34]

A saját csapatok által alkalmazott csatarendek mellett bőséges leírást ad a *Taktika* a bizánciak által ekkoriban igen jól megismert avarok és türkök csatarendjéről is – mely, mint az közismert, Bölcs Leó *Taktikájában* apró változtatásokkal a magyarok és bolgárok csatarendje szerepel: „Csupán a türkök és avarok fordít gondot hadirendre s így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják az ember ember elleni harcokat [...] A harcban nem, mint a rómaiak és a perzsák, három hadosztályban [...] állítják fel a sereget, hanem különböző ezredekben [...], tömören összekötve egymással az ezredeket, hogy valahogy egyetlen csatasornak látszódjék. A derékhadon kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek lesbe állni [...] vagy szorongatott csapatrész megsegítésére tartogatnak [...] A rendek mélységét nem egyformán alakítják, hanem ahogy jön, inkább a mélységre fordítva gondot, és az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik. A távolharcban, a lesállásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és az ék alakú,[35] azaz szétszóródó harci alakzatokban lelik kedvüket."[36] A mű írója fontosnak tartotta külön kiemelni a türkök és avarok csatarendjének tagoltságát is: „ezt szem előtt

[32] *Dennis:* i. m. 218–219. o.; magyar fordítása: *Szádeczky-Kardoss Samu:* Az avar történelem forrásai I. Szeged, 1992. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 5.) 82. o.

[33] *Darkó Jenő* elfogult túlzásoktól sem mentes elemzése: Turáni hatások a görög–római hadügy fejlődésében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 35. (1934). 31–32. o.

[34] Legutóbb erről *Tősér Márton:* A dorostoloni hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115 (2002). 340–341. o.

[35] Az ék formáció ugyan nem tűnik magától értetődően „szétszóródó" harci alakzatnak, de az ókori görög taktikai írók számon tartották ennek „szkíta" eredetét. *Darkó:* i. m. 18–19. o. Lehetséges, hogy az író olyan kisebb csoportokat értett ék alatt, amelyek tagjai szorosan összetartva mozogtak, és együtt hatoltak be az ellenség soraiba. Lásd a 33. jegyzetet.

[36] *Dennis:* i. m. 363–365. o., *Szádeczky-Karodoss:* i. m. 83. o.; A Bölcs Leó-féle későbbi verzió: *Morvacsik Gyula:* Az Árpád-kor magyar történelem bizánci forrásai. Budapest, 1988. 20. o. Bár ezek az „alakzatok" egymással is kombinálható manővereket jelenthettek, külön-külön is értelmezhetőek.

tartva rendezték már a régiek a szükséghez képest különféle csapatokba vagyis hadosztályokba és ezredekbe a katonaságot, mint ahogyan manapság az avarok és türkök teszik; ők ezt a fajta (tagolt) alakzatot betartják és ebből kifolyólag rövidesen helyrehozzák a harcok folyamán soraikban előforduló részleges meghátrálásokat. Mert nem egyetlen csatarendbe rendeződnek, mint a rómaiak és a perzsák, akik így annyi tízezer lovas harci döntését egyetlen kockára teszik fel; ellenkezőleg ők (az avarok és türkök) hátrafelé leválasztva külön második, sőt megesik, hogy harmadik csatarendet is képeznek, ha különösen nagy létszámúak."[37]

E hadtudományi kézikönyvek steppei szereplői közül sem az avarok (pl. 587/588-ban Hadrianopolisnál, 592-ben a Balkán-hegységben, 599-ben a Duna mentén), sem a bulgárok nem kerülték el a nyílt, sőt kézitusába torkolló csatákat, s ezekben többször (így 813-ban Versinikiánál, 917-ben pedig Acheloosnál) a bizánciak maradtak alul.[38] Ha ezután a magyar kalandozások alkalmával nem is túl gyakran került sor hasonló esetekre, a XI. század közepétől a besenyők folyamatos támadásai ismét jó néhány nyílt csatához vezettek a Balkánon.[39]

4. A mongolok taktikája a XIII. században

A XIII. században egy új steppei lovasnép, a mongolok hadereje tűnt fel a középkeleti és kelet-európai térségben. Elképesztő gyorsasággal kiépülő birodalmuk titkát kémlelte minden potenciális ellenfelük, így – bár saját maguk nem örökítették meg taktikájukat elméleti írásokban –, több fennmaradt külföldi követjelentés is tartalmaz taktikájukról leírásokat. A nyugati világban ezek közül Plano Carpini 1247-es beszámolója a legismertebb. Bár ő is leszögezte, hogy a mongolok „ha elkerülhetik – nem szívlelik a nyílt összecsapást", azért beszámolt róla, hogy az általuk alkalmazott különféle cselvetések és a „pszichológiai hadviselés" gazdag kelléktára mellett, „mikor ellenben megütközni készülnek, az összes harcsorokat pontos csatarendbe állítják. A vezérek, illetőleg a hadsereg vezetői nem bocsátkoznak harcba, hanem messze, az ellenséges sereggel szemközt állnak fel [...] Az ellenfél élvonalával szembe foglyokból és velük hadakozó idegen népekből csapatokat küldenek, esetleg néhány tatár [azaz mongol] is velük tart. Az erősebb harcosokból alakult csapatokat messze elküldik jobbra és balra, hogy az ellenfél ne lássa; eképpen bekerítik és közrefogják az ellenséget, s így mindenfelől megindítják a harcot. [...] S ha az ellenfél történetesen keményen küzdene, utat hagynak neki a menekülésre."[40] Emellett a ferences barát azt is megemlítette a mongolok elleni hadviseléshez adott tanácsai között, hogy ha némelyek nem volnának kellőképpen felvértezve „azok haladjanak a többiek mögött, mint a tatárok teszik",[41] azaz szerinte a mongolok a legjobban felszerelt harcosaikat állították a csapatok élére.

---

[37] *Dennis:* i. m. 110–113. o.; *Szádeczky-Kardoss:* i. m. 81. o.

[38] Az avarokkal vívott csatákra: *Szádeczky-Kardoss:* i. m. 70., 94., 132–133. o. A bolgárok elleni harcokra: *Haldon, John:* The Byzantine Wars. Battles and Campagnes of the Byzantine era. Stroud, 2001. 76–78., 87–88. o.

[39] *Gyóni Mátyás:* A paristrioni „államalakulatok" etnikai jellege. In: A. Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. 89–177. o.

[40] *Plano Carpini:* Kezdődik az általunk tatároknak nevezett mongolok históriája. In: Julianus barát és Napkelet felfedezése. (Vál., a bevez. és a jegyzeteket írta *Györffy György.*) Budapest, 1986. 134–135. o.

[41] *Carpini:* i. m. 148. o.

Carpini beszámolójánál jóval kevésbé ismert a kínai Szung-dinasztia követének tíz évvel korábbi jelentése, amely – bár több ponton egyezik az előbbivel – mégis sokkal artifikáltabb, s számos kevéssé ismert részlet is feltűnik benne, ezért érdemesnek tűnik hosszabban idézni belőle:

„Erősségük a mezei harcban rejlik. Ha nem érzik előnyben magukat, nem nyomulnak előre. Az ellenség mozgásából felismerik, az mennyire erős vagy gyenge. Száz lovas már körül tud fogni egy tízezres hadsereget, és ezer lovas kirajzva el tud özönleni egy területet és el tud foglalni száz li-t [50–60 km]. Ha arról van szó, hogy erős ellenállást kell megtörniük és át kell hatolniuk az ellenséges arcvonalon, teljes egészében a támadóékre hagyatkoznak. Általában tíz esetből mindössze háromszor fordul elő, hogy a páncélosokat engedjék előre. Ha behatolnak az ellenség sorai közé, hármas-ötös vagy négyes-ötös csoportokban tartanak össze. Sohasem állnak össze nagyobb csapatokká, amelyeket az ellenség körülfoghatna. Általánosságban a gyalogosan előnyben részesítik a zárt harcrendet, a lovon pedig az oldott rendet. Ha az ellenség oldott rendben harcol, ők is lazítanak a csatarendjükön, ha az kötött rendben harcol, ők is összezárnak. Ami a gyors lovastámadásaikat illeti – akár közelről, akár távolról, akár kevesen, akár sokan, akár összezártan vagy szétszórtan, felbukkanva vagy eltűnve – úgy jönnek, mintha az ég szakadna le, és úgy mennek, mint a villámlás. Úgy nevezik ezt, hogy »katonák mint hollóraj«, vagy »csillagszórás taktika«. Amikor a zárt rendből kirajzanak, megnézik, merre mutat a vezér lovaglóostora, az oldott rendből a visszazáráshoz pedig a dob hangjára hallgatnak. Ezek náluk a jelek. A közelből egy szempillantás alatt ezer li-re [nagyon messzire] eltávolodnak. Ha éjszakára gyülekeznek, füstjelekre figyelnek a távolban, és ebből ismerik fel, hova tartoznak. A harchoz éppenséggel jó nekik a legkeményebb hideg: ha nincs hó, köveket dörzsölgetnek és imádkoznak az éghez. [Az ilyen varázsköveket esővarázslathoz használták. A hóból ez esetben valószínűleg ivóvizet nyertek.]

A győzelmek

Ha le akarnak győzni egy ellenséget, felkapaszkodnak egy közeli magaslatra, és onnan kémlelnek a távolba. Először ellenőrzik a vidéket, és felmérik, milyen az ellenség helyzete. Külön súlyt fektetnek arra, hogy zűrzavart okozzanak az ellenségnél és azt kihasználják. Éppen ezért, amikor az élővédek érintkezésbe lépnek egymással, egy csapatnyi lovas rögtön megtámadja az ellenség arcvonalát. Ha az már az első összecsapásnál meginog, az ellenség létszámára való tekintet nélkül azonnali előrenyomulásba kezdenek, olyanba, amilyet még százezer emberrel sem tudna feltartóztatni. Ha nem inog meg az ellenfél, az első egység két oldalra kitér, és a következő egység ismétli meg a rohamot. Ha még másodjára sem tudnak behatolni az ellenséges sorok közé, előretör a hátsó egység is. Mialatt előrenyomulnak, próbálják húzni az időt, és kidolgozni egy tervet, aminek alapján csapataik a jobb- és balszárnyról bekerítik és hátba támadják az ellenfelet. Ha a csapatok minden oldalról összezártak, az utoljára találkozók dobbal jelet adnak, mire egy szempillantás alatt minden oldalról egyesült erővel lecsapnak.

Ezen a taktikán kívül van még néhány másik is. Például: egy egység kerek pajzsokkal a karján lóról szállva, gyalogosan lő. Ha az ellenséget eltalálja az első nyílzápor, szét fog futni két oldalra, és ha szétfut, zűrzavar keletkezik. Ezt aztán kihasználják a tatárok, és a lehető leggyorsabban behatolnak az ellenség sorai közé. Ha az ellenség kedvező alkalmat talál arra, hogy a gyalogos csapatokat a lovassággal letiporja, a gyalogosok mögötti lovascsapatok törnek előre, ellentámadásba lendülnek, és megfutamítják az ellenséget.

Ha az ellenség valahogy erősebben elsáncolja magát, és összes taktikájuk csődöt mond, felheccelt marhacsordákat és vadlovakat hajtanak feléje, zűrzavart okozva ezzel. Ezek után csak ritkán fordul elő, hogy ha nem győzik le az ellenség sorait.

Ha az ellenség lándzsaerdőt [a spanyollovas kínai megfelelőjét] fordít fejéjük, hogy a lovakat távol tartsa, és rohamukat megtörje, akkor a lovasok bekerítik és messziről figyelik őket. Időről időre nyílzáport zúdítanak rájuk, ami felőrli és megingatja az ellenséget.. Ha már hosszabb ideje tart ez a szembenállás, az ellenfélnek ki kell mozdulnia táplálékért, vagy hiány keletkezik tűzifában és vízben. Nem marad más választása, kockáztatnia kell, és akkor a tatár csapatok támadásba lendülnek és térdre kényszerítik őket."[42]

Míg az Európa elleni mongol hadjáratok ismert nagy csatáiban a mongol sereg viselkedését látszólag könnyűszerrel be lehet skatulyázni a „steppei nomád" fogalmához szorosan hozzárendelt színlelt visszavonulás (Kalka, 1223, Wahlstatt/Liegnitz/Legnica, 1241) vagy váratlan rajtaütés (Muhi, 1241) kategóriájába,[43] más térségekben az események sokkal árnyaltabb képet sugallnak. A mongol hadsereg működéséről ugyanis – különösen a muszlim világban – igen nagy tömegű forrásanyag maradt fenn, így a mongolok és az egyiptomi mamelukok összecsapásairól vagy az egyes mongol utódállamok egymás elleni hadakozásairól „esettanulmányok" meglepő sokasága készült az elmúlt évtizedekben.[44] Ebben a térségben a szembenálló felek hadainak összetétele (mindkét fél nagyméretű lovasseregeket mozgatott a harctéren), felszerelése (az íj használatának kitüntetett szerepe mindkét oldalon), gondolkodásmódja (a mongolokkal a jelentős részben kelet-európai steppékről származó kunokból és cserkeszekből álló egyiptomi sereg vette fel a harcot), azaz hadikultúrájuk nagymértékű hasonlatosságokat mutatott, hogy minden eltérés dacára is[45] nyugodtan kizárható a „másik" fél taktikájának olyan fokú idegenszerűsége, mint amit az európai és az európán kívüli hadseregek esetében feltételezhetnek a kutatók. Ezért is tűnik fontosnak kiemelni, hogy az Egyiptomot uraló mamelukok és a Perzsiában megtelepedő mongolok évtizedekig tartó viszálya rendre nagy, nyílt csatákban csúcsosodott ki: Ain-Dzsalut (1260), Homsz (1260), Abulujsztan (1276), Homsz (1281), Vádi al-Haznadár – Homsz mellett (1299).[46] Ezekben természetesen nagy szerep

---

[42] *Haenisch, Erich–Yao Ts'ung-wu– Olbricht, Peter–Pinks, Elisabeth:* Meng-ta pei-lu und hei-ta shih-leh. Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen 1221 und 1237. Wiesbaden, 1980. 187–191. o. (A mongol hadviselésről szóló egész fejezet magyar fordítása már megjelenés alatt van: *B. Szabó János:* Tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.)

[43] S analógiaként lehet őket használni más steppei népek hadicselekkel megnyert csatáihoz, lásd például *Bóna István:* A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993. 10–11. o.; *Uő:* A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000. (História Könyvtár, Monográfiák, 12.) 31–32. o.

[44] Például az 1260-as ain-dzsaluti csatáról – a téma korábbi, bőséges irodalmának ismertetésével *Smith, John Masson Jr.:* Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure? *Harvard Journal of Asiatic Studies,* 44 (1984). 307–345. o.; vö. *Amitai-Reuven, Preiss:* Ayn Jalut Revisited. In: Medieval Warfare, 1000–1300. (Ed. *France, John.*) Aldershot, 2006. (The International Library of Essays on Military History) 363–391. o.; Ugyanerről és az 1270-es herati csatáról *Marintez:* i. m.; vö. *Biran, Michal:* The Battle of Herat (1270): A Case of Inter-Mongol Warfare. In: Warfare in Inner Asian History (500–1800). (Ed. *Cosmo, Nicola di.*) Leyden, 2002. 175–219. o.; Kubiláj és Kajdu 1301. évi nagy összecsapásáról *Biran, Michal:* Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia. Richmond, 1997. 52–54. o.

[45] John Masson Smith Jr. és Reuven Amitai-Preiss nézetkülömbségeiről e tekintetben: *Smith, John Masson Jr.:* Nomads on Ponies vs. Slaves on Horses. *Journal of the American Oriental Society,* 118 (1998). 54–62. o.

[46] *Amitai-Preiss, Reuven:* Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260–1281, Cambridge, 1995.; *Uő:* Whither the Ilkhanid Army? Ghazan's first Campaign into Syria (1299–1300) In: Warfare in Inner Asian History (500–1800). (Ed. *Cosmo, Nicola di.*) Leyden, 2002. 221–264. o. Nem volt ez másként korábban

jutott a lovasság manővereinek, a fentebb ismertetett szárnytámadásoknak, átkaroló manővereknek, de ezek az összecsapások ennek ellenére nyílt csaták voltak, melyeket főként nem a „steppei nomádoknál" – sokak által – elengedhetetlennek tartott hadicselek döntöttek el. Ugyanakkor több ízben feltűntek olyan jelenségek, például a kínai követjelentésben említett lóról szállt íjászok alkalmazása, melyet a sztereotíp „steppei lovasíjász" kép nem tartalmaz, holott a mongolok 1230-ban Dzsalálu'd-dín Mangubertí hvárezmi sah, majd 1276-ban Abulujsztannál és 1299-ben Vádi al-Haznadár a mamelukok ellenében is alkalmazták ezt a módszert.[47]

II. A „kalandozások" és a keresztény királyság korának csatáiról

Mikor legyen csata? – Arkadiopolisz (970), Ménfő (1044), Lajta-folyó (1146)

Ma már egyre szélesebb körben elfogadott állítás, hogy nemcsak a steppéken, hanem a középkori Nyugat-Európában és Bizáncban is egyformán kerülendőnek tartották a mindent egy lapra feltevő, kockázatos nyílt csatákat,[48] s úgy tűnik sikerült megszabadulnunk attól az igen széles körben elterjedt, ámde téves XIX. századi eredetű hiedelemtől, hogy a háborúk célja mindenkor és minden körülmények között a csaták megvívása volt.[49] Felmerülhet tehát némi kétkedés aziránybán is, hogy vajon a nyugati típusú nehézlovasság számának feltételezett növekedése arányosan növelte volna a magyar hadvezérek hajlandóságát a nyílt csaták vállalására, vagy hogy egy csata felvállalása pusztán egyes hadvezérek, Belos bán, Dénes ispán vagy épp IV. Béla egyszemélyes döntéséből, téves vagy helyes helyzetértékeléséből következett, így talán néhány – katonai szemszögből nyugodtan triviálisnak mondható – szempont is érdekessé válhat, ami a magyar hadtörténetírás hagyományos sémáiba eddig többnyire nem került be.

Idegen földön – legalábbis elméletileg – többnyire nagyobb lehetőség volt a kockázatos csaták előli kitérésre, mint a településterület védelmében, hiszen a könnyen manőverező magyar lovascsapatok még a 933. évi merseburgi kelepcéből is képesek voltak megszabadulni, amikor felismerték, hogy a szászok csapdát állítottak nekik.[50] (Aligha véletlen viszont, hogy több alkalommal is hazatérés közben érték sikeres támadások a zsákmánnyal megrakott, immár nehezebben mozgó magyar hadakat.[51]) Szinte kivételes-

---

sem: Gücsülük kara-kitáj uralkodó hadát 1216-ban a fővárosa, Balaszagun melett vívott csatában verték meg (*Biran,* 2005. 83. o.), a hvárezmi hadsereggel pedig 1216/1218-ban a kipcsak steppén, 1220-ban az iráni Daulatábádnál, illetve 1221-ben az Indus-folyó mellett mérték össze fegyvereiket. Ez utóbbi talán Dzsingisz kán leghíresebb nyílt csatája a nyugati világban.

[47] *Amitai-Preiss,* 1995. 171–174., 223–224. o.; *Amitai-Preiss,* 2002. 254. o.

[48] A csaták alárendelt szerepéhez a nyugat-európai hadviselésben *Gillingham, John:* Richard I and Scienece of Warfare. In: Anglo-Norman Warfare: Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare. (Ed. *Strickland, Matthew.*) Rochester, 1992. 194–207. o. A bizánciak „csatakerülő" hadművészeti elveiről és ezek megvalósulásáról *Tősér Márton:* Az arkadiopoliszi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közlemények,* 117 (2004). 599–603. o.

[49] Melynek egyik jó példája a kiváló katona, *Hazay Samu* tanulmánya: A X. századbeli magyar hadügyről. *Hadtörténelmi Közlemények,* I (1888). 549–561. o.

[50] *Veszprémy László*: Megjegyzések a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények,* új folyam, 34 (1987). 315–317. o.

[51] *B. Szabó János:* Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó" hadjáratok kutatásába. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyveresek. Budapest, 2004. (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 21.) 132. o.

nek tekinthető, hogy a már említett, 934-ben (?) bizánciak ellen vívott csatára és a 955. évi augsburgi vereségre is egy-egy megerősített város ostroma miatt került sor.

Ám ha időnként sor is került egy-egy nagyobb nyílt összecsapásra, akkor is – a *Kudatgu Bilig*ben is megfogalmazott – egyszerű és ésszerű elvek érvényesültek: például túlerőben lévő sereggel – akár a feltételezhető minőségi különbségek dacára is – nyilván szívesebben vállaltak csatát. 970-ben Arkadiopolisnál szinte bizonyos, hogy a magyarok és szövetségeseik, a ruszok, bolgárok és besenyők hadai komoly túlerőben voltak a bizánciak seregéhez képest.[52] A magyar krónikák szerint 1044-ben Aba Sámuel Ménfőnél azért is vállalt csatát a gyalogságát hátrahagyó Ottó seregével, „mert néhány bajor közölte vele, hogy a császár csak kevés emberrel jött ellene".[53] A magyar túlerő Aba saját csapatainak árulása nélkül talán meg is hoza volna a várt eredményt, hiszen az *Altaichi Évkönyvek* szerzője is igen érzékletesen írt a nyomasztóan népes magyar csapatokról „amelyek – mintha erdő nőtt volna ki – a feletteb tágas mezőt elborították".[54] A túlerő fontos motiváció lehetett az 1146. évi Lajta-menti csata kezdeményezésekor, ahol a magyar krónika szerint épp azért kereste a magyar sereg osztrák területen a csatát, mert „egy Guncel nevű tolmács, aki mind a két nyelvet jól ismerte, hírül adta a királynak, hogy közeledik a teutonok serege. És azt mondta, ez a legjobb alkalom, hogy a király rájuk rontson, mert kevesen vannak, és nem jött el mindenki, akit segítségül hívtak."[55]

A másik fontos tényező, ami egy nyílt csata felvállalására sarkallhatta a magyar vezéreket, az az ellenfél átkelése egy folyón, ami igen komoly gondokat okozhatott a támadónak, s óhatatlanul erői megosztásához, rendjének lazulásához vezetett. Nemcsak a mongolok használták ki tehát 1223-ban a Kalkánál a folyót, mint „seregmegosztó" és zavarkeltő tényezőt, hanem – különösen a folyókra támaszkodó nyugati és déli határ védelmében – a magyarok is több ízben: 1044-ben Ménfőnél a Rábán, 1128-ban Haramnál és 1165-ben Zimonynál a Dunán, 1271-ben pedig előbb Moson környékén a Dunán, majd a Lajtán, végül pedig a Rábcán átkelő ellenséget támadták meg.[56]

Mindenképpen „nyugatiak"-e a keresztény királyság hadvezéreinek taktikai mintái? – Zimony (1167), Muhi (1241)

A zimonyi csata az első hadiesemény, mely esetében a régebbi kutatók zöme szinte egyöntetűen arra az álláspontra jutott, az ősi magyar taktika „elhagyása" okozta a magyarok kudarcát. E vélekedések szerint az 1167-es csata alkalmával Choniates és Kinnamos által leírt magyar csatarend ellentmond mindannak, amit az „ősi" magyar lo-

[52] Ez lehet az egyik oka annak, hogy miért is mehettek bele különösebb habozás nélkül a bizánciakkal vívott nyílt csatába a besenyők törbecsalása után. Vö. *Tősér Márton:* Az arkadiopoliszi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közelmények,* 117 (2004). 603–605. o.

[53] Képes Krónika. (Ford. *Bellus Ibolya.*) Budapest, 1986. (Pro Memoria) 103. o.

[54] Az államalapítás korának írott forrásai. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1999. 250–251. o. A csatáról szóló legújabb, igen részletes tanulmány: *Négyesi Lajos:* A ménfői csata. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1994. 136–146. o.

[55] Képes Krónika, 206. o.

[56] Az 1271. évi harcokra: *Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 150. o.; vö. *Kristó Gyula:* Háború és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003. 184. o. A déli határon a Duna olyan széles természetes akadályt képezett, hogy ott már egy hídfő kiépítését is a siker reményében akadályozhatták a magyarok. (*B. Szabó János–Somogyi Győző:* Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században. Budapest, 1999. 66., 83. o.

vassági taktikáról tudni lehet: „Azok felálltak, ittak, majd gyorsan fegyvereik után nyúlva a megszokott módon csatarendbe álltak. Mert mindig az a szokásuk, hogy válogatott harcosaik töltik be az élvonalat. A császár, aki ezt már régen tudta, ezért megparancsolta Andronikosnak, hogy fordítva állítsa fel a csatasort."[57] A magyar vezérnek „fogalma sem volt arról, hogy az adott helyzetben mit is kell tenni, ezért a parancsnoksága alatt levő sereget nem osztotta jobb- és balszárnyakra, nem különítette osztagokra és szakaszokra, hanem egy akkora hadat egyetlen egységbe gyúrva, tömörítve, ahogyan volt [...] úgy közeledett [...] Maga az ellenséges sereg valójában ijesztő és félelmetes látvány volt: csupa lovas és dárdás. Nem csupán az emberek viseltek lábig érő teljes fegyverzetet, hanem még a lovakon is homlokszíjakat és szügykötőket lehetett látni, és homlok- és szügyvédők borították őket."[58]

Az, hogy a bizánci szemtanuknak nem volt betekintése a magyar csatarend belső szerkezetébe, így azt miért írták le homogén „masszának", már Pauler Gyula és az ő nyomán Darkó Jenő is meg tudta magyarázni az avarokról, türkökről, magyarokról, bulgárokról író bizánci taktikák nyomán.[59] Ha azonban abból indulunk ki – mint az már szinte hagyományosan szokás –, hogy a steppei taktika csak és kizárólag könnyűfegyverzetű lovasíjászokra épült, ezeket a sorokat valóban nem lehet másként értelmezni, mint idegen harcosok és valami idegen metódus megjelenését a magyar taktikában. Csakhogy számot kell vetnünk azzal is, hogy a középkorban számos steppei nép, az avar, a türk, a kazár, a kitan, a dzsürcsi, a mongol rendszeresen alkalmazott könnyű- és nehézlovasságot egyszerre a harctéren,[60] s ilyen esetben – mint azt Plano Carpini leírásában és a kínai követjelentésben is láthattuk –, a mongolok vagy a dzsürcsi Csin-dinasztia XII. századi alapítója, a hazai szakirodalomban kevéssé ismert Akuta is időnként a jól védett, páncélos harcosokat állították az élvonalba.[61] Így, bár a nehézlovasság ilyen módon való felhasználása talán nem tartozott a leggyakrabban alkalmazott csatarendek közé a steppei népek körében, mégsem tarthatjuk kizárólag „nyugati" sajátosságnak.

A zimonyi csatához hasonlóan a muhi csata esetében is többek többször is felrótták, hogy a magyarok nagy mértékben eltértek őseik hagyományaitól.[62] Néhány kutató még a Spalatói Tamás leírásában kulcsfontosságú szekérvár létezését is kétségbe vonta, mások pedig nem győzték kárhoztatni ezt a „nyugati" újdonságot, mely állítólag lehetetlenné tette az oly nagyra értékelt hagyományos magyar lovasharcászat kibontakozását a csatában.[63] Mivel Veszprémy László – Köhler nyomán – már meggyőzően igazolta, hogy a

[57] *Moravcsik:* i. m. 243. o.

[58] Uo. 289. o

[59] *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 2. kiadás. 1. k. Budapest, 1899. 315. o.; *Darkó Jenő:* A magyar huszárság eredete. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1937. 153. o.

[60] *Hidán Csaba:* Mit jelent a könnyű-, és mit jelent a nehézlovas? Terminológiai problémák az „eurázsiai nomád" lovassággal kapcsolatban. Társadalom és honvédelem, 4 (2000). 7–20. o.; *Wittfogel, Karl A. – Feng Chia-sheng:* History of Chinese Society. Liao (907–1125). *Transactions of the American Philosophical Society,* New Series 36 (1946). 531. o.

[61] A dzsürcsi lovasság taktikájáról *Martin, Desmond:* The Mongol Army. *Journal of the Royal Asiatic Society,* 75 (1943). 69. o. 2. j. Ennek okairól készülő tanulmányomban fogok bővebb magyarázatot adni.

[62] *Pauler Gyula:* Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1 (1888). 501–526. o.; *Bárczay Oszkár:* Két hadiesemény a XIII. századból. *Uo.,* 6 (1893). 485–490. o.; *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). Budapest, 1896. 470., 472. o.

[63] A kérdés irodalmának alapos áttekintése Borosy András: Történetírók a tatárjárásról. *Hadtörténelmi Közlemények,* (1991) 3–20. o.; A régi megközelítés végiggondolatlan pontjairól: *B. Szabó,* 2001. 87–90. o.

szekérvár használata meglehetősen széles körben el volt terjedve Európában, alkalmazását valóban gondolhatnánk valamiféle „nyugati" hatásnak.[64]

Ám még ez esetben is adódnak „steppei" párhuzamok. Az avarok Singidunum városának védelmére építettek szerkérvárat 595-ben,[65] a kalandozó magyarok esetében pedig a 924. évi Saint Galleni portya leírásában találni igen fontos részleteket. A híres kolostor kifosztása után ugyanis egy felbukkanó ellenséges csapat miatt a magyarok egybegyűltek és zsákmányukkal egy harcra alkalmasabb mezőre vonultak, ahol „a csatasort – a körülményekhez képest – serényen felállítva, a kocsikat és az egyéb málhát körben elhelyezve egymást váltva őrködtek az éj folyamán."[66] Ez esetben tehát a vonuló csapat szekerekkel megerősített táborba húzódott éjszakára, hogy megakadályozzon egy váratlan rajtaütést – épp abból okból, ami miatt IV. Béla katonái is tették ezt a Sajónál.

A szekerekkel körbevett tábor – a közhiedelemmel ellentétben – remek megerősített állásként szolgálhatott nyílt csatákban is a steppei íjászlovasság számára. A besenyők a XI. század közepén például kifejezetten előszeretettel küzdöttek szekérvárra támaszkodva: „Ahogy a besenyők várták a bizánciak támadását – miközben kocsijaik falként vették körbe őket –, némely bizánci oszlop sebesen és kiabálva rohant a barbár tábor felé. A nyilazó barbárok, a nyilak által okozott sebesülésekkel pánikba ejtették ellenségeik [a bizánciak] lovait, és rákényszerítették a bizánciakat, hogy megszégyenülve elmeneküljenek. [...] Egy másik összecsapás is történt, amikor a bizánciak hasonló vereséget könyveltek el: a bizánciak elmenekültek, a besenyők pedig kitartóan üldözték őket."[67]

A besenyők később 1087-ben, 1091-ben I. Alexiosz, végül pedig 1122-ben II. János császár ellen is hasonló taktikával harcoltak. A hozzájuk hasonló módon főként lovon küzdő, ám közelharcban valószínűleg fölényben lévő bizánciak így nem tudták egykönnyen elérni a hevenyészett védővonal mögül rájuk nyilazó harcosokat – II. János is csak a gyalogos varang gárda bevetésével tudta áttörni a szekerek vonalát.[68] Védelmi harcaikban az oroszok ellenében a kunok is alkalmaztak szekérvárakat, s ennek a rögtönzött védelmi eszköznek a használata még a XIV. században is teljesen szokványos dolog volt az Európában felbukkanó kisázsiai törököknél is.[69] (Egyes kései példákból az is kiderül, hogy a szekérvár korántsem korlátozta minden esetben a mozgékony lovasság hatékony alkalmazását.[70])

---

[64] *Veszprémy László:* Új szempontok a tatárjárás történetéhez. In: Mohács. (Szerk. *Nagy Balázs.*) Budapest, 2003. (Nemzet és Emlékezet.) 390. o.; A szekérvár – már Salamon Ferenc által is felvetett – nyugati eredetet már Thúry József vitatta. *Thúry,* 1888. 591. o.

[65] *Szádeczky-Kardoss:* i. m. 109. o.

[66] Ekkehard krónikája: A honfoglalás korának írott forrásai. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1995. 251. o.

[67] Michael Attaliates történeti műve e részletének angol fordítása: *Kaegi, Walter Emil:* The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia. *Speculum,* 1964. 103. o.

[68] *Anna Komnene:* Alexias. http://www.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad07.html. és http://www.-fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad08.html. (Letöltve 2007. március 5-én); *Kinnamos, John:* The Deeds of John and Manuel Comnenus. (Trans. *Brand, M. Charles.*) New York, 1976. 15–16. o.; *Somogyi Győző:* Idegen népelemek a Komnénosz-kor bizánci hadseregében. Kézirat.

[69] *Oikonomides, Nicolas:* The Turks in Europe (1305) and Serbs in Asia Minor (1313) In: The Ottoman Emirate: 1300–1389. (Ed. *Zachariadou, Elizabeth.*) 1993. 164. o.; *Razin, Evgenij A.:* A hadművészet története. II. k. Budapest, 1961. 98. o.

[70] Például a XVI. századi lengyel hadművészetben: *B. Szabó János:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom". II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118 (2005). 591. o.

Mindezen túl a steppei hadviselésre vonatkozó források akár még azt a feltevést is megengedik, hogy Muhinál nem egyszerűen egy hevenyészett szekérvár oltalmazta a magyar tábort: Spalatói Tamás szövege szerint ugyanis a magyarok nemcsak szekerekkel, hanem pajzsaikkal is körbevették sátraikat.[71] A perzsa Gardízí leírása szerint a X. századi kazárok is pajzsokkal vették körül a táborukat, melyeket az egyes katonák felszereléséhez tartozó cövekekhez rögzítettek, s az így összeállított pajzsfalat igen gyorsan, kevesebb, mint egy óra alatt fel lehetett állítani.[72] Némileg hasonló módon, pajzsokból összeállított tábori erődítményt még az oszmán-törökök is alkalmaztak a XV. században.[73]

A muhi csatáról kialakult sztereotíp kép ismeretében talán mégis az a legmeghökkentőbb, hogy maguk a mongolok is használtak bizonyos esetekben ideiglenes tábori erődítményt a csatáikban. Amikor 1272-ben a Közel-Kelet meghódításán fáradozó mongol hadsereg egyik seregteste az Eufrátesz felső folyása mentén található al-Bira (a mai Törökország területén található Birecik) várát ostromolta, egy 5000 fős mongol különítmény lóról szállva a folyó egyetlen közeli gázlójával szemben felépített – mongolul sibenek nevezett – paliszáddal megerősített állásba vette be magát, hogy így akadályozza meg a vár felmentésére induló, túlerőben lévő egyiptomi mameluk hadsereg átkelését az Eufráteszen.[74]

Elképzelhető-e a folyamatosság? – Brenta-folyó (899), Augsburg (955), Kroisenbrunn (1260), Dürnkrut (1278)

Az ellenség közelségében egy folyón való átkelést viszont speciális „steppei" manőverként szokás leírni, melyet csak és kizárólag a nomádok könnyűlovassága volt képes végrehajtani. Az jóval kevésbé közismert, hogy az ilyen manőverek természetesen igen komoly veszélyeket hordoztak a támadó fél számára is, mint azt az 1260. július 12-én lezajlott kroisenbrunni – más néven morvamezei csata – is bizonyítja. Ezúttal a körülmények a Morva folyó két partján felsorakozó cseh–osztrák és magyar sereg számára egyaránt kedvezőtlennek tűnhettek. Az eseményt tárgyaló krónikákban olvasható több tíz-, sőt százezres létszámadatok alapján arra gondolhatunk, mindkét fél igen jelentős haddal

[71] „Composuerunt ergo se quasi in quodam artissimo stabulo cuncti, circumponentes currus et clipeos undique quasi pro munimneto castrorum" *Gombos F. Albin:* Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regnum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCI. Budapest, 1937–1938. 2234. o.; „Úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsaikat, mintegy a tábor védelméül." Tatárjárás, 54. o.

[72] Gardízí első magyar fordítása A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. (Reprint: 1995.) 157–158. o.; *Martinez, Arsian P.:* Gardizi's Two Cahpters on the Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevii,* 2 (1982). 154–155. o.; *Göckenjan, Hansgerd–Zimonyi, István:* Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter: die Gayhani-Tradition (Ibn Rusta, Gardizi, Hudud al-`Alam, al-Bakri und al-Marwazi). Wiesbaden, 2001. 168. o. Talán hasonló ideiglenes hun tábori erődítményről számolt be a catalunumi csata kapcsán Jordanes is. *Iordanes:* Getica. (Közreadja *Kiss Magdolna.*) Budapest, 2004. 83–84. o., lásd: *Golden, Peter B.:* War and Warfare in the Pre-Cingissid Western Steppes of Eurasia. In: Warfare in Inner Asian History (500–1800). (Ed. *Cosmo, Nicola di.*) Leyden, 2002. 138. o.

[73] *Mihajlović, Konstanin:* Memoirs of a Janissary. (Transl. by *Stolz, Benjamin.*) Ann Harbor, 1975. 165. o. Elképzelhető, hogy hasonló védelmi berendezést még az 1526. évi mohácsi csatában is használtak az oszmánok. Vö. *B. Szabó János:* A mohácsi csata. Budapest, 2006. 130. o.

[74] *Amitai–Preiss,* 1995. 129–131. o.

készült a Közép-Európa feletti dominanciáért folyó végső küzdelemre: a cseh király, Ottokár hadai, ha létszámukban nem feltétlenül múlták is felül IV. Béla hadait, a csatadöntő erőnek tartott nehézlovasság szempontjából szinte biztosan fölényben voltak a jobbára könnyűlovas csapatokat felvonultató magyarokkal szemben.[75] Tekintettel azonban arra, hogy a cseh–osztrák félnek élelmezési nehézségei támadtak, nagyon is elképzelhető, hogy azoknak a krónikásoknak az adatai álltak közelebb a valósághoz, akik szerint abszolút értelemben is létszámfölényben voltak IV. Béla seregével szemben.[76] Ráadásul a két sereget elválasztó folyó mindkét fél számára komoly akadályt jelenthetett, és a korábban szétszórtan gyülekező csapatok elleni váratlan támadás – korábban már jól bevált – lehetősége Ottokár csapatainak összevonása után már nem állt fenn.[77] A patthelyzetet a cseh király korántsem önzetlen ajánlata oldotta fel: július 12–13-ra fegyverszünetet ajánlott a magyaroknak, hogy azok nyugodtan átkelhessenek csapataikkal a Morván, s ebbe némi habozás – és állítólag a kunok vezéreivel folytatott tanácskozás – után IV. Béla bele is ment.[78] Ezután következett be a középkori magyar hadtörténet egyik legjelentősebb és legmeghökkentőbb kudarca: a trónörökös, István herceg vezetésével a folyón éjszaka átkelő magyar előhad a fegyverszünettel mit sem törődve harcba bocsátkozott az ellenséggel, s mielőtt a teljes magyar sereg átkelhetett volna a Morván, a csata lényegében már el is veszett.[79]

Erről a csatáról – tudtommal – eleddig nem készült egyetlen modern magyar, cseh vagy osztrák feldolgozás sem, még a Babenberg-örökségért folytatott harcot nagy részletességgel feldolgozó Szende László is elkerülte részletes elemzését, holott katonai szempontból rendkívül izgalmas kérdéssel, szinte már rejtéllyel állunk szemben.

Az egyik lehetséges – és a magyar hadtörténetírásban szokványosnak mondható magyarázat erre –, hogy pusztán egy véletlen incidens sodorta volna a végzetes küzdelembe a szemben álló feleket.[80] Ehhez társul időnként az a feltételezés is, hogy a IV. Béla korában már olyannyira áthatotta volna valamiféle furcsán értelmezett „lovagi szellem" a magyar hadvezetést,[81] hogy pusztán emiatt egy számára nyilvánvalóan előnytelen állás-

---

[75] *Szende László:* Harc a Babenberg örökségért (1246–1261). *Sic itur ad astra,* 11 (1999). 290–294. o.

[76] Az élelemzési problémákról: *Ottokár von Steiern:* Reimchronik. In: *Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae III. Budapestini, 1938. 1793. o. Ottokár 1260 nyarán addig szokatlan erejű erőket vonhatott össze, hiszen korábban egyetlen nagyobb csatára sem került sor, annak ellenére, hogy a magyar és kun könnyűlovasság IV. Béla lengyel és halicsi szövetségeivel rendszeresen dúlta az ellenséges határmenti területeket. *Szende:* i. m. 269–287. o.

[77] *Szűcs:* i. m. 87. o.; *Szende:* i. m. 294–296. o.

[78] *Ottokár von Steiern:* Reimchronik. i. m. 1794–1795. o.

[79] *Kristó Gyula:* Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003. 178–179. o.

[80] Rónai Horváth Jenő azon az alapon vetett el minden más lehetőséget, hogy „a felek közül a magyar volt az, kinek a harc megkezdése érdeke ellen vala, mert hiszen a sereg még átkelő félben tehát harcászatilag a legkedvezőtlenebb helyzetben volt; az átkelés megzavarása a magyar seregre, mely erejét a küzdő térre vonni nem volt képes, csak végzetes lehetett." Magyar Hadi Krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. 1. k. A honfoglalástól a mohácsi csatáig. Budapest, 1895. 134. o. Ezzel szemben például Négyesi Lajosban felmerült az a gondolat, hogy Ottokár tulajdonképpen a „színelt megfutamodás" egy módosított verziójával csalta lépre a magyarokat. *Négyesi Lajos:* A morvamezei csaták. A publikálatlan kézirathoz Négyesi Lajos szívessége folytán jutottam hozzá.

[81] Jellemző módon *Doberdói Bánlaky (Breit) József* ennek az eseménynek az értékelésekor sem jutott el oda, hogy bármi célszerűséget vagy értelmet keressen a magyar fél cselekedeteiben. A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). Budapest, 1930. 49–50. o.

ban kívánt csatába szállni, ám ez a vélekedés a körülmények és a fejlemények ismertében igen sok fenntartással kezelendő.[82]

Az ugyan jobban belátható lenne, hogy a „lovagi szemlélettel" talán jobban áthatott csehek és osztrákok számára mi lehetett az alku előnyös oldala: amellett, hogy a magyar sereg – hátában a folyóval – kedvezőtlenebb pozícióba került, a csata előtt Ottokár is nagyobb területen tudta szétosztani, nagyobb területről tudta élelmezni szűkölködő csapatait. Mindezzel IV. Béla és vezérei is tisztában lehettek, sőt erre a körülményre akár tervet is építhettek: a szétszóródótt, gyanútlan ellenségre még készületlen állapotában kell a vízi akadályt könnyedén leküzdő könnylovassággal megsemmisítő csapást mérni.

Bár mindez természetesen csak egy a lehetséges magyarázatok közül, az, hogy Ottokár király a pápához írt levelében pontosan eszerint adta elő az események menetét, némileg növeli a valószínűségét: a magyarok előhada már 11-éről 12-ére virradó éjszaka átkelt a folyón, s 12-én – mint a fentebb ismertetett adatokból kiderült a steppei hadviselésben igencsak elterjedt – félkör alakú csatarendben váratlan támadást intézett Ottokár stájerekből álló utóvédje ellen. A király riadóztatta távolabb tartózkodó csapatait is, s személyesen sietett a megtámadottak segítségére.[83]

Bár a cseh király beavatkozása után kibontakozó harc részleteiről nem rendelkezünk túl sok információval, azt a felvetést, hogy az ekkor kibontakozó harc legfontosabb momentuma az lett volna, hogy a kunok és magyarok sűrűn záporozó nyilai nem tudtak kárt tenni a támadó cseh és osztrák nehézlovasságban, nyugodtan elvethetjük, hiszen tizennyolc évvel később a magyarok és kunok ugyanilyen fegyverekkel igen komoly károkat tudtak okozni a cseheknek a második morvamezei csatában.[84] Az azonban bizonyos, hogy az átkelt magyar seregrész egyik legfontosabb parancsnoka, István herceg igen szorult helyzetbe került, talán meg is sebesült,[85] a vezér eltűnése pedig könnyen okozhat pánikot a seregben – ami ezúttal be is következett. A megfutamodók összekeveredtek a folyón át a segítségükre igyekvőkkel, a kavarodásban sokan a vízbe vesztek, s végül az egész magyar sereg – állítólag a folyón való átkelés közben sokezres veszteségeket szenvedve – a még érintetlen csapatokkal együtt, táborát hátrahagyva megfutott.

Noha egy ilyen eset sosem vet túl jó fényt az előzetes megállapodást megszegő félre, a siker sok mindenért kárpótolhat: amint azt a 899. évi brentai diadal is megmutatta, akár háromszoros túlerőben lévő, megállapodásra nem hajló ellenséggel szemben is komoly eredményt lehetett elérni. Ez esetben csupán a Gombos F. Albin által példaadó gondos-

---

[82] Hiszen a királyi haditanácsban helyet kaptak a kunok vezérei is, s a trónörökös, a későbbi V. István is, aki épp 1260 júniusában adott leckét Ottokár vitézeinek a „steppei" hadviselésből. A magyarországi lovagi kultúra korlátairól: *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Budapest, 1988.

[83] Ottokár cseh király levele IV. Sándor pápához az Annales Ottakariani-ban. In: *Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I. Budapestini, 1937. 166. o.; *Doberdói Bánlaky (Breit) József* – aki szintén az akaratlan incidens hipotézise mellett állt ki – csupán egy felderítő csapat akciójából vezeti le az összecsapást, noha ez a „felderítő csapat" szerinte, miután „a csehek elsáncolt táborára akadt, talán, hogy abba mélyebb betekintést nyerjen, a csoport parancsnoka több irányból jövő koncentrikus támadást rendelt el a sibenbrunni tábor ellen" A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). Budapest, 1930. 48–49. o. Ha hihetőnek tartjuk Ottokár állítását, akkor ez fegyvernyugvás idején aligha nevezhető természetes viselkedésnek – különösen nem a XIX. század katonai iskoláiból kikerült, első világháborús veterán számára.

[84] *Kristó:* i. m. 179. o.; vö. *Kristó:* i. m. 192. o.

[85] *Szende:* i. m. 297. o.

sággal elemzett esemény[86] – mely oly sok a magyar vitézséget és hadi rátermettséget, sőt zsenialitást ecsetelő leírást ihletett meg – egy apró momentuma érdemel figyelmet: Liudprand beszámolója szerint ugyanis a sikeres magyar támadás a Brenta folyón keresztül azért is hatott a meglepetés erejével „mert a keresztények a béketárgyalások alatt a hosszas várakozást elunták és szétszéledve evéshez láttak".[87] Amint az a fentiekből remélhetőleg kitűnt, az a lehetőség, hogy efféle „pogány módra", tárgyalások látszatával altassák el az ellenfél éberségét, az 1260. évi morvamezei csata esetében is fennáll.

Tizennyolc évvel később majdnem ugyanazon a helyen a magyar hadak nyílt csatában látványos revansot vettek Ottakáron a korábbi kudarcért. Az 1278-as morvamezei csata Közép-Európa egyik legjobban dokumentált középkori hadieseménye, a rá vonatkozó főbb német, osztrák és cseh forrásokat mintaszerűen vizsgálta meg Andreas Kusternig osztrák kutató.[88] Figyelemre méltó azonban, hogy az általa már 1982-ben közölt rövid csataleírás ennek ellenére lényegében Köhler tábornok XIX. századi művén nyugszik, mely szerint a magyar csapatok Habsburg Rudolf több lépcsős csatarendjének első lépcsőjében kaptak volna helyet – épp úgy, ahogyan II. Frigyes is oda állította könnyűlovasságát az 1237. évi cortenuovai csatában, ahol császár oldalán az ifjú Habsburg Rudolf is harcolt. (Magyarországon utoljára 1890-ben publikált ehhez hasonló leírást Köhler nyomán Soós Elemér.[89]) Ennek az elképzelésnek az ellentmondásaira már 1893-ban felhívta a figyelmet Bárczay Oszkár, aki az eltérő látásmódú forrásokat, valamint Köhler és vitapartnereinek álláspontját is figyelembe véve úgy próbálta meg Köhler hipotézésinek gyönge pontját[90] kiküszöbölni, hogy a csatában részt vevő egész magyar hadat Rudolf jobbszárnyára helyezte, ami után lehetővé vált, hogy IV. László magyar és kun harcosai szinte külön csatát vívjanak a valószínűleg velük szembe állított csehekkel és morvákkal.[91] Amennyiben elfogadjuk ezt a feltevést – márpedig a források anomáliának magyarázatára ennél jobb megoldást a kutatók eddig nem tudtak felmutatni –, ez esetben nyugodtan ki is zárhatjuk a szövetséges hadak más részeit a vizsgálódások köréből.[92]

---

[86] *Gombos F. Albin:* A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 28 (1927). 464–471 o.

[87] Liudprand történeti munkái. (Ford. *Jurkovich Emil–Gombos F. Albin.*) Budapest, 1908. 52. o.

[88] *Kusternig, Andreas:* Erzählende Quellen des Mittelalters: die Problematik mittelalterlicher Historiographie am Beispiel der Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen 1278. Wien, 1982. Ehhez hasonló módszerességgel ebből a korszakból jószerével egyetlen magyar vonatkozású hadiesemény középkori forrásait sem dolgozta fel soha senki! Vö. *Zsoldos Attila:* Árpád-kori hadtörténetírásunk mai állása. Új eredmények, régi adósságok. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2000. 420. o.

[89] *Kusternig:* i. m. 14–15. o.; *Köhler, Gustav:* Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegfürung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Husitenkriegen. Breslau, 1889. 3. k. 324. o.; *Sóós Elemér:* Az 1278. évi morvamezei csata. *Hadtörténelmi Közlemények,* 3 (1890). 459–477. o. Így *Pálóczi Horvát András* már mint a hazai véleményektől eltérő álláspontot ismertette Kusternig leírását. Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 61–62. o.

[90] Tudniillik azt, hogy az első lépcsőben feltételezett magyarok harcairól lényegében nem írnak a különféle német seregtestek összecsapását megörökítő szövegek, holott eszerint a magyaroknak épp ezek között kellett volna tevékenykednie a csatában.

[91] *Bárczay Oszkár*: Két hadiesemény a XIII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények,* 6 (1893). 491–497., 672–674. o.

[92] Az ő nyomán kisebb nagyobb változásokkal ez az elképzelés került be szinte minden fontosabb hadtörténeti összefoglaló munkába. Lásd: *Doberdói Bánlaky (Breit) József:* A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). Budapest, 1930. 150–153. o.; *Borosy András:* A magyar királyság hadügye és háborúi a tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig (1242–1301.) In: Magyarország hadtör-

A magyar hadsereget három csoportra osztották: az elsőt Csák Máté nádor, a másodikat Gutkeled István országbíró vezette, míg a harmadik csapat az ifjú király, IV. László körül csoportosult.[93] Bár az újabb irodalomban az az elfogadott álláspont, hogy az első két seregtest egymás mögött állt volna a csatarendben, valójában ehhez a források semmiféle fogódzót nem adnak, így épp ilyen valószínű feltételezés lehet az is – ahogyan erre egykor Soós és Bárczay is utalt[94] – hogy egyetlen vonalban álltak egymás mellett, azaz tulajdonképpen a szövetségesek balszárnyán álló magyar sereg két „szárnyát" is alkothatták.

Tőlük távolabb foglalt helyet IV. László és kísérete, amit hagyományosan a király ifjú korával szokás magyarázni, holott II. Géza sem volt idősebb, amikor 1146-ban a Lajta-menti csatában átesett a „tűzkeresztségen". Annál figyelemre méltóbb, hogy mindkét csatában hasonló volt a két ifjú király pozíciója: a derékhadtól távolabb foglaltak állást kíséretükkel – míg az ellenfél vezére az osztrák herceg és a cseh király a csatasorokban harcolt. A Rímes Krónika szerint „így szokták ezt a magyarok, s nyíltan meg is mondják, hogy királyuk túlontúl becses számukra, semhogy személyesen vegyen részt a harcban: Ők ugyanis könnyű vértezetű, gyors paripákon tudnak lovagolni, s ha kergetni kezdik őket, ostorral biztatják gyors futásra lovaikat. Minthogy azonban a szerencse forgandó, erre nem bízzák magukat."[95] Amellett, hogy ez a részlet egyértelmű utalást tartalmaz a magyarok manőverező könnyűlovasságon alapuló taktikájára, azt is elárulja, hogy a magyar sereg fővezérének „harcálláspontja" úgy lett kiválasztva egy hegyen, hogy IV. László „látott és hallott mindent, ami a tágas mezőn lejátszódott"[96] – pontosan úgy, ahogyan az egy csapatait háttérből irányító steppei hadvezér esetében is történt volna.[97]

Bár a Rímes Krónika nyomán a legtöbb új összefoglalás fontosnak tartja hangsúlyozni a magyar nehézlovasság, különösen pedig a két seregtest „sváb-módon" harcoló vezéreinek szerepét, nem árt emlékeztetni arra, hogy ezek a vezérek a *Liber Certarum Historiarum* szerint épp azért lettek felkérve a feladatra, mert kiválóan értették az íjászlovasság harcának minden csínját-bínját.[98] A csata egyetlen magyar krónikásának, IV. László feltehetően jól értesült udvari papjának, Kézai Simonnak a tudósítása pedig azt támasztja alá, hogy a magyaroknál ennek még mindig elég nagy jelentőséget tulajdonítottak: „László király pedig [...] a cseh sereg közelébe vonult és minden oldalról körbezárta.[99] Azután a lovaikat és őket magukat a király magyarjai és kunjai nyilaikkal sebeket

---

ténete. (Főszerk. *Liptai Ervin.*) 1. k. Budapest, 1985. 54–55. o.; *Kristó:* i. m. 190–192. o.; *Veszprémy László:* In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténelem nagy csatái. (Szerk. *Hermann Róbert.*) Budapest, 2003. 32–33. o.

[93] A három magyar csapatról: Annales Sancti Rudberti Salisburgenses. In: *Kusternig:* i. m. 54–55. o. A csapatok vezéreiről: *Ottokar von Steiern:* Reimchronik. (Ford. *Valaczkai László.*) In: Kun László emlékezete. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 5.) 105–106. o.

[94] *Soós:* i. m. 469–470.; *Bárczay:* i. m. 673. o.

[95] *Ottokar von Steiern:* Reimchronik. (Ford. *Valaczkai László.*) i. m. 107. o.

[96] Uo.

[97] „A vezérek, illetőleg a hadsereg vezetői nem bocsátkoznak harcba, hanem messze, az ellenséges sereggel szemközt állnak fel" *Carpini:* i. m. 134. o.

[98] *Kusternig:* i. m. 146–147. o.

[99] Az Annales Ottakariani a magyarok megnevezése nélkül arról tudósít, hogy a cseh sereget a félhold alakú csatarendben támadta az ellenség és be is bekerítette (*Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I. Budapestini, 1937. 168. o.; német fordítása: *Kusternig:* i. m. 167. o.), s ezt a szövegrészletet *Bánlaky (Breit) József* Kézai szövegének párhuzamaként a magyar had tevékenységének leírásaként

osztva úgy tönkreverték, hogy Milota, Ottokár hadseregének a fővezére, akiben a seregnek a zöme különösképpen bízott, mivel nem volt képes ellenállni a magyarok támadásának és nyilainak[100], övéivel együtt megfutamodott."[101] Úgy tűnik, hogy a fő vonalaiban az 1146-os és az 1278-as csata némiképp hasonlóan alakult: a magyaroknak mindkét esetben sikerült feltartóztatni az ellenséges támadást – talán épp eközben került sor a sokat idézett közelharcra, ahol az egyik seregvezér, Csák Máté is életveszélybe került mikor leesett lováról –, s olyannyira megtörni az ellenfél harci morálját, hogy az meg is futamodott.[102]

Ezúttal azonban nem volt szükség a királyi kíséret beavatkozására, viszont sor került még egy igen fontos eseményre: a magyar seregben küzdő kunok harc közben megtámadták és kifosztották a cseh tábort.

Kézai nem határozza meg ennek az eseménynek a pontos időpontját, csupán annyit ír, hogy „ezen csatározások közben",[103] azaz még a cseh sereggel folytatott harc alatt került sor erre a támadásra. Ezt erősíti meg a Rímes Krónika is, ami szerint „nem is várták ki a csata végét, sem pedig a gyülekezőt, s míg a két király serege a csata idején foggalkörömmel összeakaszkodott, és egymásba keveredett, a kunok nem tudták megállni, hogy mindenfelől meg ne rohanják a két sereg sátrait".[104] Ha a magyar vezérekről – ismételten valamiféle „lovagiasság" okán – esetleg nem is állítja a szakirodalom, hogy szántszándékkal, jó előre az ellenfél hátába küldték volna a kunok egy csapatát,[105] a kun vezérekről bizton feltételezhetjük, hogy – akárcsak a magyarok 955-ben Augsburgnál – nagyon is hajlottak a csekély ellenállás és dús zsákmány reményében egy ilyen nagyszabású átkaroló hadműveletre, amelynek mindemellett igen komoly szerep juthatott Ottokár harcban álló seregeinek bomlasztásában is.[106]

értelmezte. A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihaltáig (1242–1300). Budapest, 1930. 156–157. o. 245. j. Andreas Kusternig azonban úgy vélekedik, hogy ez esetben a szöveg írója valószínűleg Ottokár király 1260. évi levelét használta fel az újabb esemény leírásához. *Kusternig:* i. m. 172. o.

[100] Fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban korántsem csak a mai terminológiával könnyűfegyverzetű lovasként leírható magyar harcosok használtak íjat! *Borosy András:* Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* új folyam, 32. (1985). 525., 230. o.; *Szűcs:* i. m. 22. o.

[101] Kézai Simon krónikája. (Ford. *Bollók János.*) In: Kun László emlékezete. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 5.) 94–95. o.

[102] Az osztrák sereg támadásának elakadásáról és megfutamodásáról: *Freisingi Otto:* I. Frigyes császár tettei. (Ford. *Gombos F. Albin.*) Budapest, 1913. (Középkori krónikások XV–XVI.) 110. o. A cseh támadás visszaveréséről és a magyar vezér veszedelméről: *Bárczay:* i. m. 674. o. 1. j.; *Doberdói Bánlaky (Breit):* i. m. 155. o.; *Veszprémy,* 2003. 35. o.

[103] *Kézai:* i. m. 95. o.

[104] *Ottokar von Steiern:* Reimchronik. (Ford. *Valaczkai László.*) i. m. 109. o.

[105] Vö. Annales Sancti Rudberti Salisburgensis. In: *Kusternig:* i. m. 54–55. o.

[106] 955-ben Augsburgnál Ottó például kénytelen volt megbontani felvonulásban lévő csatarendjét, hogy szembeszálljon a hátába került magyar erőkkel. A honfoglalás korának írott forrásai. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) 225–226. o. A tizenöt éves háború harcaiban szerzett tapasztalatok birtokában lévő Istvánffy Miklós történész azt állította, hogy a magyar sereg futását a tábor elestének híre váltotta ki Mohácsnál. Mohács. (Szerk. *B. Szabó János.*) Budapest, 2006. 185–186. o.

Összegzés

A magyar hadtörténetírás alapjait a XIX. század végén rakták le igen kiváló kutatók, s az akkoriban megfogalmazott – s úgy tűnik mindmáig iránymutató – állításaikat természetesen az akkor rendelkezésükre álló forrásanyag alapján tették meg. Ebben – képzettségüknek megfelelően – túlnyomó többségben voltak az európai latin és görög nyelvű források, míg a sok szempontból „gyermekcipőben" járó orientalisztika korántsem tudott ezekkel azonos tömegű és értékű forrásanyagot párba állítani a „ritkának" számító keleti nyelvekben többnyire járatlan hazai történészek számára.[107] Ez az aránytalanság jellemezte a XX. század hadtörténeti szemléletét messzemenően befolyásoló nemzetközi hírű nagy német és angol összefoglalásokat is.[108] Azóta nemcsak a nyugat-európai „lovagi" hadviselésre vonatkozó szemlélet formálódott át gyökeresen a nyugati szakirodalomban,[109] hanem az Ázsiára vonatkozó és fordításokban nagy világnyelveken is hozzáférhető tudásanyag is igen jelentősen bővült, sőt az elmúlt bő huszonöt évben szinte robbanásszerű áttörés következett be az ázsiai témájú publikációk terén. Mindezen változások hozadékai azonban néhány kutató munkái kivételével lassan tudatosulnak a hagyományosan középkorász irányultságú hazai hadtörténeti szakirodalomban.[110]

Jelen tanulmány célja épp az volt, hogy az Árpád-kor hadtörténetének egy szeletét áttekintve rávilágítson arra, hogy a rég meggyökeresedett vélemények asszociációs háttere jelentősen bővíthető, s így a nagyon hiányos és nem is kifejezetten dokumentációs célzattal készült forrásanyag utalásai nem kevésbé megalapozott, ámde a korábbiakkal akár szöges ellentétben álló vélemények megfogalmazására is módot adhatnak – például az Árpád-kor csatái esetében. Mivel a források töredékessége miatt minden ilyen értelmezés végeredményét túlnyomó részben az értelmezés mögött álló asszociációs háttér szabja meg, bár a különféle hipotézisek igazolására nyilván nincs minden kétséget kizáró mód, mindebből remélhetőleg kitűnik, hogy önmagában sem egy „nyugati" sem egy „keleti" nézőpontot nem tekinthetünk relevánsabbnak a másiknál.

Végezetül szeretném kiemelni a jelentőségét annak, hogy amíg a hazai hadtörténetírás nem rendelkezik olyan letisztult képpel – mint például amilyet John France készített a keresztes hadjáratokon részt vevő nyugat-európai hadakról és a velük szemben álló közel-keleti muszlim erők lényegi különbségeiről[111] –, nagyon nehéz érdemi megállapítá-

---

[107] E tekinteben volt igen figyelemre méltó a kiváló turkológus, Thúry József munkássága, aki a oszmán hódítás korára vonatkozó páratlanul értékes – nyomtatásban vagy modern török nyelven túlnyomó részben még ma sem olvasható – krónikarészletek lefordítása mellett kísérletet tett a középkori és koraújkori magyar hadtörténet egyes kérdéseink új megvilágításába helyezésére is, ámde ez a kísérlete, az európai hadtudományban való járatlanságra miatt kudarcra volt ítélve.

[108] *Oman, Charles:* The Art of War in the Middle Ages. London, 1885.; *Uő:* A History of the Art of War in the, Middle Ages. A.D. 378–1485; Vol. I–II. London, 1898. 2. ed. 1924.; *Delbrück, Hans:* Gesichte der Kriegskunst.1–4. Bands. Berlin, 1923.

[109] Kiváló példa erre a John France által összeállított 2006-ban megjelent tanulmánykötet, mely az elmúlt fél évszázad nagy jelentőségű, szemléletformáló írásaiból lett összeállítva. *France:* i. m.

[110] Ahol egyelőre még *Jan-Frans Verbruggen* a lovagi hadviselés korszerűbb megközelítését tartalmazó 1954-ben hollandul, több mint húsz évre rá pedig angolul publikált kiemelkedő fontosságú könyvének nyomait sem mindig lehet felfedezni. The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. New York–Oxford–Amsterdam, 1976. Az elmúlt években ezt az új szemléletet elsősorban Veszprémy László sok szempontból úttörő jellegű írásai képviselik hazánkban.

[111] *John France:* Crusading Warfare and Its Adaptation to Eastern Conditions int he Twelfth Century. In: In: Medieval Warfare, 1000–1300. (Ed. *France, John.*) Aldershot, 2006. (The International Library of Essays on Military History) 50–55. o.

sokat tenni arról, hogy mit is jelentett a középkori Magyarországon a hadviselésben a „nyugati" vagy „lovagi" és „keleti" vagy „steppei" elem, amit pedig oly gyakran állítottak szembe egymással – holott a népvándorlás korában a steppei hatások igencsak elérték Nyugat-Európát is, s ennek maradandó nyomai egyre határozottabban kirajzolódnak.[112]

Ma már ugyanis elég világosan látszik, hogy – a lovagokkal szemben pozitívan elfogult források ellenére –, a középkorban a nyugat-európai taktika feladata nem pusztán a nehézlovasság hatékony alkalmazása, hanem a lovasság és annak létszámát időnként hétszeresen is meghaladó gyalogság koordinációja volt. Így Magyarországon – ahol a gyalogság szerepéről szinte teljességgel hallgatnak az Árpád-kori források – sem lehet a nyugati taktika adaptációját pusztán a nehézlovasság térnyerésével leírni, amikor az Árpádoknak és vezéreiknek még a keresztény királyság korában is a nyugati gyalogság „helyét" betöltő könnyűlovasság és a feltehetően kis létszámú nehézlovasság tevékenységét kellett összehangolnia.[113] Emiatt is kérdéses a nyugat-európai taktika szélesebb körű alkalmazása, ha annak egyik alappilére, a gyalogság társadalmi okokból csak a XV. századra nyert értékelhető szerepet a magyar hadikultúrában, miközben rendre megfeledkezünk arról, hogy a könnyű- és nehézlovasság együttműködésére – egyszerűen a hasonló seregszerkezet okán – már a honfoglalást jóval megelőzően születtek megoldások a steppei népek hadikultúrájában. Jelen munka egyik legfontosabb célja épp az volt, hogy ilyen új szempontok felvetésével járuljon hozzá egy új és az eddigieknél remélhetőleg átfogóbb összkép kialakításához az Árpád-kori hadviselésről.

[112] A teljesség igénye nélkül: *Bacharch, Bernard S.:* A History of the Alans in the West from their first appearance in the sources of classical antiquity through the early middle ages. Minneapolis, 1973.; Nickel, Helmuth: Wer waren Köng Artus' Ritter. Über die gesichtliche Grundlag der Artussagen. Waffen und Kostümkunde: *Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen- und Kostümkunde,* XVII (1975). 1–23. o.; *Littleton, C. Scott –Malcor, Linda A.:* From Scythia to Camelot: A Radical Reinterpretation of the Legends of King Arthur, the Knights of the Round Table, and the Holy Grail. New York, 2000. (Magyar változata: Szkítiától Camelotig, Nyíregyháza, 2005.) Az Arthur legenda iráni eredetéhez és az iráni népek európai történetéhez, hatásaihoz még: *Makkay János László:* A sárkány és a kincsek. *Századok,* 130 (1996). 733–822. o.; *Veszprémy László:* A színlelt visszavonulás középkori megítéléséről. In: Unger Mátyás emlékkönyv. (Szerk. *E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László.*) Budapest, 1991. 1–5. o. S mennyivel meglepőbb fejleményeket hozhat mindez, mint amit Tóth Zoltán remélt, amikor azt állította: „a középkori Európa haditörténetének ismerői viszont meglepődve kell, hogy konstatálják: íme a Nyugat a Száváig ért" *Tóth Z.,* 1934. 130. o.

[113] Az ebben rejlő lehetőségek sokféleségét, rugalmasságát vázoltam fel 2001-es tanulmányomban, amely lényegében független a nehézlovasság „nyugati" vagy „keleti" jellegétől, amit jelen tanulmányban a steppei népek történetéből vett új analógiák is megerősítenek.

János B. Szabó

THE BATTLES OF THE AGE OF THE ÁRPÁD DYNASTY REFLECTED IN THE WARFARE OF THE PEOPLES OF THE STEPPES

Summary

Founded on archaeological reasoning, an idea has taken root in Hungarian military historiography: when discussing the military events of the 9th and 10th centuries, it is held that the Hungarian armies of the conquest era and the age of "adventures" tried their best to avoid fighting open battles. This belief suggests that the warfare of the peoples of the steppes was exclusively based on the tactic of ambush and open battles did not take place at all. According to this interpretation, the situation only changed after the military reforms of the reign of the Árpád dynasty, when the western type heavy cavalry took control of the battlefields.

In the first part of the study, the author cites examples from the historical and military literature of the Byzantine and Muslim world, aiming to demonstrate that the "tactical repertory" of the peoples of the steppes included the concept of the open battle and that of the order of battle, although these were of little importance. In this aspect, the sources on the warfare of the 13th century Mongols are exceptionally rich. Therefore, it does not tally with the facts to say that the warfare of the peoples of the steppes was entirely based on machinations and ambush.

The second part of the study examines the possibility of finding elements of the warfare of the steppes in the events of the age of the Árpád dynasty, and tries to find out whether there was a continuity of any sort in strategy between the 9th–10th centuries and the 11th–13th centuries. Even though the data are insufficient, it has become clear in the course of the analysis that Hungarians, in accordance with general tactical rules, were willing to get engaged in open battles in certain cases, such as the occurrence of numerical superiority or being defended by a river. The strategy based on the manoeuvres of the masses of mounted archers; the order of battle arranged according to the model of the warfare of the steppes; and the place and role of the warlord all demonstrate that there are many parallels between certain events of the 13th century, the battles of the peoples of the steppes, and the military actions of the age of "adventures."

Consequently, the establishment of the Christian kingdom was not necessarily followed by such significant changes to the Hungarian strategy as was previously suggested by Hungarian historiography. The more and more widely available eastern sources, however, provide a picture more detailed than ever on the "eastern" characteristics of the warfare of the age of the Árpád dynasty.

János B. Szabó

LES BATAILLES DE L'ÉPOQUE D'ÁRPÁD À LA LUMIÈRE DE LA TACTIQUE DES PEUPLES DE LA STEPPE

Résumé

L'historiographie hongroise a de plus en plus tendance à considérer, au sujet des événements militaires des 9e et 10e siècles, que les armées hongroises de l'époque de leur arrivée en Hongrie et de celle des « incursions » ont tout fait pour éviter les batailles ouvertes. Cela laisse penser que la tactique des peuples de la steppe résidait exclusivement en attaque surprise et en embuscade sans assumer des batailles ouvertes et que cette situation n'aurait changé qu'après les réformes militaires de l'époque d'Árpád qui ont conduit à la domination, sur les champs de bataille, de la cavalerie lourde de type occidental.

La première partie de l'étude souhaite souligner, sur la base d'exemples tirés de la littérature historique et de théorie militaire du monde byzantin et musulman, que la bataille ouverte et l'ordre de bataille y afférent faisaient parfois partie de la « panoplie de tactique » des peuples de la steppe. Les sources relatives aux batailles des Mongoles du 13e siècle sont particulièrement riches. Il n'est donc pas vrai que la tactique des peuples de la steppe se bornait aux stratagèmes et aux attaques surprise.

La deuxième partie de l'étude examine si les éléments de la tactique de la steppe apparaissent dans les événements de l'époque d'Árpád et si on peut supposer une continuité entre les 9e et 10e et les 11e à 13e siècles. Malgré les données fragmentées, l'analyse montre clairement que dans certains cas, les Hongrois se lançaient volontiers dans des batailles ouvertes en raison notamment des nécessités d'art militaire (en cas de supériorité numérique ou de défense derrière une rivière). La tactique basée sur une foule d'archers de cavalerie manœuvrant, l'ordre de bataille à l'instar de celui de la steppe, la place et le rôle du chef démontrent que certains événements du 13e siècle peuvent encore être mis en parallèle avec les batailles des peuples de la steppe, donc aussi avec les événements militaires de l'époque des « incursions ».

Par conséquent, la fondation du royaume chrétien apportait moins de changements dans la tactique hongroise que supposait l'historiographie avant. En revanche, les sources orientales de plus en plus accessibles permettent d'avoir une image beaucoup plus exhaustive sur les caractéristiques « orientaux » de la tactique de l'époque d'Árpád.

János B. Szabó

DIE SCHLACHTEN DER ARPADENZEIT IM SPIEGEL DER KRIEGSFÜHRUNG DER STEPPENVÖLKER

Resümee

Bei der Behandlung der Kriegsereignisse des 9–10. Jahrhunderts fasst diejenige, auf ein System der archäologischen Argumente aufbauende Vorstellung in der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung Wurzeln, nach welcher die ungarischen Heere der Zeit der Landnahme und der „Streifzüge" auf jeden Fall offenen Schlachten aus dem Weg gingen. Auf Grund dessen erscheint es so, als ob in der Kriegsführung der Steppenvölker ausschließlich die Methode des Überfalls, des Anfalls aus dem Hinterhalte, usw. angewandt würde, und wir überhaupt nicht auch mit offenen Schlachten rechnen könnten. Diese Situation hätte sich nach dieser Ansicht infolge der Militärreformen in der Arpadenzeit verändert, als die Schlachten entscheidende schwere Kavallerie westlichen Typs die Macht auf dem Schlachtfeld übernahm.

Der erste Teil der Studie will mit Beispielen aus der historischen und kriegstheoretischen Literatur der byzantinischen und muslimischen Welt aufzeigen, dass im „taktischen Repertoire" der Steppenvölker – wenn auch nicht allzu oft – die offene Schlacht, bzw. die Kriegsordnung dieser vorkam. In dieser Hinsicht ist das Quellenmaterial der Schlachten der Mongolen im 13. Jahrhundert besonders reich. Es entspricht also nicht der Wahrheit, dass in der Kriegsführung der Steppenvölker lediglich der Hinterhalt und der Überfall vorkamen.

Der zweite Teil der Studie untersucht, ob die Elemente der Steppenkriegsführung in den Ereignissen der Arpadenzeit zu entdecken seien, bzw. ob hinsichtlich der Taktik irgendeine Stetigkeit im 9-10. und 11-13. Jahrhundert anzunehmen wäre. Im Laufe der Untersuchung wurde trotz der sporadischen Daten klar, dass die Ungarn in bestimmten Fällen – zum Beispiel im Falle von Übermacht, oder in der Verteidigung hinter Flüssen – infolge der Gesetzmäßigkeiten der Kriegskunst eher größere offene Schlachten auf sich nahmen, Die auf manövrierenden berittenen Bogenschützen-Massen basierende Taktik, die den Steppenmustern entsprechend gegliederte Kampfordnung und der Platz, die Rolle des Anführers weisen alle darauf hin, dass einzelne Ereignisse

des 13. Jahrhunderts noch mit den Kämpfen der Steppenvölker, so auch mit den Kriegsereignissen der Zeit der „Streifzüge" in Verbindung gebracht werden können.

Das heißt, das Zustandekommen des christlichen Königreichs bedeutete nicht unbedingt eine derart große Veränderung in der Kriegsführung der Ungarn, wie noch von der früheren Geschichtsschreibung angenommen. Auf Grund der immer besser zugänglichen östlichen Quellen können wir uns jedoch ein immer gründlicheres Bild von den „östlichen" Eigenheiten der Kriegsführung der Arpadenzeit bilden.

Янош Б. Сабо

БИТВЫ ЭПОХИ АРПАДОВ В ЗЕРКАЛЕ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ СТЕПНЫМИ НАРОДАМИ.

Резюме

При рассмотрении военных событий IX–X века в венгерской историографии все более укореняется взгляд, опирающийся на археологическую систему аргументов, согласно которому венгерские армии эпохи обретения родины и „набегов" старались любой ценой избежать открытых сражений. На основании этого может показаться, что степные народы в своих военных действиях применяли исключительно тактику внезапного налета, атаки из засады и т.п. и вообще не предусматривали открытых сражений. И это положение, предположительно, изменилось только после военных реформ эпохи Арпада, когда на поле боя главенствующая роль перешла на сторону тяжелой ковалерии западного типа, игравшей решающую роль в сражении.

Первая часть статьи, приводя исторические примеры из византийской и мусульманской военной литературы, намерена осветить тот факт, когда, хотя и не слишком часто, но тем не менее фигурировали в „тактическом репертуаре" степных народов открытый бой и служащий этой цели боевой порядок. Особенно богатым в этом отношении является материал источников битв с монголами 13–го века. Таким обазом не соответствует дейстивительности представление о том, что лишь внезапные атаки и введение в заблуждение противника играли основную роль в боевых действиях степных народов.

Вторая часть статьи рассматривает вопрос о том, можно ли обнаружить элементы ведения боевых действий степных народов в военных событиях эпохи Арпада или можно ли предполагать какую–либо последовательность в тактике боевых действий эпохи IX–X и XI–XIII веков. Несмотря на имеющиеся незначительные данные в ходе исследований становится очевидным. что в силу закономерностей военного искусства в некоторых случаях, например, при наличии превосходства сил противника или в обороне, расположенной за рекой, венгры охотно вступали в более открытые сражения. Тактика, основанная на массах ковалеристов–лучников, боевой порядок, расчлененный соответственно характеру расчленения местности, место и роль вождя – военного предводителя – все указывает на то, что отдельные военные события XIII века еще имеют свои параллели с битвами степных народов, то есть с военными событиями эпохи „военного авантюризма".

То есть становление христианского королевства также не означало безусловно таких перемен в ведении боевых действий венграми, как это ранее предполагала историография, в то же время, благодаря восточным источникам, становящимся все более доступными нам, мы сможем создать все более обоснованную картину о „восточных" особенностях ведения боевых действий в эпоху Арпада.

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON

PORTYÁZÓ HARCOK A BIZÁNCI HATÁROKON A X. SZÁZADBAN

A bizánci birodalom kiterjedt határvidékein – mind Anatóliában, mind a Balkánon – ritkán szünetelt a harc. Ha a nyílt, háborús időszakok, hódító hadjáratok nem is voltak mindig soron, a portyázó hadműveletek lényegében állandóak folytak. Ezek során többféle harctevékenységi forma volt jellemző: a portyák, ellenportyák során a terep adottságainak – hegyszorosok, erdőségek, folyóátkelők – kihasználásával lesvetésre, rajtaütésre, kelepcébe csalásra törekedtek. A határvidéken a támadások miatt meg kellett szervezni az őrállomásokat, a figyelőszolgálatot, melyekre a helyi parancsnokoknak kell felügyelniük. Az őrszemeket a terep sajátosságait jól ismerő, jó erőben lévő helybeliek közül választották ki, ők tartották szemmel az utakat, ösvényeket (15 napos váltásokban), melyeken az ellenség mozoghatott. Az ellenség területéről is igyekeztek híreket szerezni kémek, illetve kereskedők révén,[1] mégpedig minél többfélét: a támadók haderejéről, fegyvernemi megoszlásukról, megpróbálták kifürkészni az általuk használni kívánt útvonalakat, célterületeket.[2] Ha a portyázók bizánci területre törtek, a helyi parancsnokoknak meg kellett szervezni, hogy lovas különítmények járjanak a nyomukban és zaklassák őket, közben pedig össze kellett gyűjteni a thema vagy több thema erőit. Mire az ellenség visszafelé igyekezett, a gyalogságot már a hegyvidéki átjáróhoz csoportosították és elzárták azokat. Ott aztán elbánhattak velük, visszaszerezhették a foglyokat és a rablott zsákmányt.[3] Ha a thema csapatai nem tudták feltartóztatni az ellenséget, akkor is követniük őket, figyelemmel kellett kísérni a mozdulatait, a lakosságot pedig erődökbe vagy menedékekbe kellett költöztetni az útjukból.[4]

A De velitatione, nagyságuk és időzítésük szerint, háromféle portyát különböztet meg. Az első az egyszerű portya: kisebb lovas csapatok gyors támadása, mely során álta-

[1] A De velitatione bellica 151–153., 163. o. szerint. In *Dennis, George T.:* Three Byzantine Military Treatises. Washington, DC. 1985. 144–239. o., (a továbbiakban: DV). A XI. században élt Kekaumenos is arra hívta fel a figyelmet, hogy a strategos éber legyen, hűséges és ügyes felderítőkkel – chonsarioi – kémlelje ki az ellenség erejét, hadicseleit; felderítők nélkül nem lehet végeznie semmit, illetve hogy 8, 9, 10 vagy több fős felderítő csoportok (synodikoi) menjenek ellenséges területre nyelvet fogni, akiket bőkezűen jutalmazzon meg, ha elvégzik feladatukat. In Vademecum des byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von *Hans-Georg Beck.* Graz – Wien – Köln, 1956. 32–33. o. (a továbbiakban: *Kekaumenos*). A De velitatione a kisázsiai határvidék tapasztalatait foglalja össze, Kekaumenos pedig a balkáni végeken élt.

[2] DV 151–153., 163–165. o.

[3] DV 157–153., 165–167. o. *Kekaumenos* 51–52. o. is hasonló eljárást ír le – ha nem lehet szembeszállni az ellenséggel, nem szégyen kitérni előle, kövessék és hátulról vagy oldalról támadják, az ellenség nem mer majd szétbontakozva fosztogatni a vidéken, vagy ha mégis, részenként lehet szétverni őket – így a sereg és a tartomány épségét is megőrizhetik, nyílt csata vállalásával viszont mindkettőt veszélybe sodorják.

[4] DV 165–167., 169–173., 175–183., 187–189., 211–213., 221–223. o. A kisázsiai határvidék erődítésekben gazdag terület volt, de ezek nem hatalmi központok, hanem a lakosság menedékei voltak: erődített települések (kastra), erődök (phruria), erődített menedékek (kataphygia) és természetes erősségek (ochyromata).

lában éjjel vágtatnak, hogy kifosszanak néhány falut. Amint az őrszemek észlelik őket, riasztják a helyi parancsnokokat, akik aztán rajtuk üthetnek, míg szétszóródva rabolnak, vagy visszavonulásra kényszerítik őket.[5] A másik a nagy, nyári portyázó hadjárat, melyre augusztusban gyűlnek össze az arabok Aleppóban és Antiochia körül. Ilyenkor a strategos már jó előre köteles hírekről gondoskodni felderítők révén vagy éppen az arabok határ menti erődjeinek parancsnokaival kiépített kapcsolatai révén.[6] Ezután a támadókat kövessék nyomon és tartsák megfigyelés alatt, portyázó különítményeiket zaklassák vagy rajtaütésekkel semmisítsék meg. A vidéket ürítsék ki, hogy az ellenség ellátása minél nehezebb legyen, menet közben is zaklassák a támadókat, főleg ellátó különítményeiket, táborkijelölőiket, de az egész sereg megtámadására csak akkor vállalkozzanak, amikor a hegyvidéki átjárókon keresztül hazafelé igyekeznek, foglyokkal, zsákmánnyal megterhelve, fáradtan.[7] A harmadik típus a váratlan, meglepetésszerű támadás, mely elől még nem telepítették ki a lakosságot és a strategos is csak saját kisszámú emberére számíthat, mivel a váratlanság miatt a bizánci erők összegyűjtése késik. Ilyenkor, amilyen sietve csak lehet, ürítsék ki az érintett vidéket, a strategos pedig kevés lovasával indítson elterelő támadásokat, hitesse el az arab portyázókkal, hogy csatára készül, így nem tudnak szétrajzani a vidék fosztogatására és ezalatt a lakosságot menedékbe juttathatják.[8]

Ez a fajta hadakozás nyilván nagy terhet rótt a lakosságra,[9] mely a településszerkezetben is nyomot hagyott – a települések jelentős része vagy erődített volt, vagy hegyvidék közelében, magasabb pontokra koncentrálódott. A X. században a bizánci Leó diakónus is megjegyezte Kappadokia lakóiról, hogy régebben „barlanglakóknak" hívták őket, mivel barlangokban, hasadékokban, üregekben laktak.[10] A mohamedán források is megemlékeznek erről: a szintén a X. század második felében író Ibn Hauqal szerint kevés gazdag városuk van, területük nagyrészt hegyvidék, várak és erődök, barlangtelepülések, sziklába vájt, vagy föld alá épített települések jellemzik.[11] Egy szintén kortárs, névtelen perzsa geográfus pedig így ir: „Egykor régen sok város volt Rum-ban, mára azonban kevés maradt belőlük. A vidékek többsége népes és kellemes, és mindegyiknek van egy hatalmas erődítménye a hit harcosainak rajtaütései miatt. Minden faluhoz tartozik egy vár, amelyben a lakosok menedéket keresnek.[12]

---

[5] DV 161–163. o.

[6] DV 151–153., 163–165. o. *Kekaumenos* 56. o. szerint is hasznos, ha az ellenséges határmenti főnökkel (toparches) ajándékot küldve barátságot színlel a strategos, de a területén élő barátok révén ismerje ki szándékait.

[7] DV 165–167., 169–173., 175–183. o. (követés, figyelés, zaklatás, rajtaütések), 189–191. o. (a táborkijelölők megtámadása), 155–159., 231–233., 235–239. o. (a hegyszorosok, nehéz terep megszállása a támadók útjában és ottani megtámadásuk).

[8] DV 187–189. o.

[9] Ennek jele az is, hogy egy X. századi adóügyi érekezés szerint az ellenséges támadások miatt a megművelt földek elnéptelenedhettek. Ilyenkor a földművelés és adózás mielőbbi folytatásának biztosítására a kormányzat teljes adómentességet (sympatheia) biztosított az érintett területre megszabott ideig. L. *Brand, Charles M.*: Two Byzantine Treatises on Taxation. *Traditio* XXV/1969. 45., 49., 53–54. o.

[10] Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen" und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959, bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von *Franz Loretto*. Graz – Wien – Köln, 1961. 39. o. (A továbbiakban *Leó diakónus.*)

[11] Configuration de la terre (Kitab sūrat al-ard). Introduction et traduction avec index par *J. H. Kramers* et *Gaston Wiet*. 1. tom. Beyrouth – Paris, 1964. 194–195. o. (A továbbiakban *Ibn Hauqal.)*

[12] Hudūd al-Ālam. The Regions of the World. A Persian Geography 372. A. H. – 982. A. D. Translated and

Az arabok portyáiról maradt fenn muszlim forrás is, amely a támadások időzítése alapján osztályoz: „Azt mondjuk tehát, hogy a végek tapasztalt népének tudomása szerint a legtöbb buzgóságra akkor van szükség, ha úgynevezett tavaszi portyázásra kerül sor, Ayār (május) hó tizedike után kezdődőleg, miután az emberek állataikat a tavaszi legelőre kihajtották, s a lovak jó erőben vannak. E portyázásban harminc napot töltenek, mégpedig az Ayār hátralevő és Hazīrān (június) tíz első napján. Ilyenkor a Rūm országban elegendő füvet találnak, így a lovak mintha második tavaszi legelőre mennének. Azután hazatérnek és huszonöt napig vesztegelnek, mégpedig Hazīrān hátralevő részében és Tammūz (július) öt első napján, míg lovak [ismét] meg nem erősödnek és hátuk kövér nem lesz, mire a nyári portyázásra verődnek össze. A portyázás Tammūz tizedikén veszi kezdetét és visszatérésük idejéig hatvan napon át tart. Ami a téli portyázást illeti [...], mindnyájan azt mondják, hogy ha nem lehet kitérni előle, nem szabad messzire kiterjednie, s az ellenséges földre [sem kell] mélyen benyomulni, mindössze húsz napig szabad tartania, hogy a hátán mindenki magával vihesse a lovának szükséges eleséget, és hogy a portyázásnak Sabāt (február) vége felé kell megtörténnie, s a portyázóknak legföljebb Adār (március) végéig szabad (ellenséges földön) időzniük, ez idő tájt ugyanis az ellenséget bátorság és a lovak dolgában a lehető leggyöngébb állapotban lelik és lábasjószágaikat a legnagyobb számban találják. Erre egymással versenyt futva térnek haza és lovaikat tavaszi legelőre hajtják ki."[13]

A muszlim portyázó seregek több népből tevődtek össze: gyalogságuk főleg dajlamiakból állt, akik pajzzsal, lándzsával, bárddal voltak felszerelve. Lovasságuk szintén több nemzetiségű volt, az arabok mellett kurdok, törökök és másféle népek is képviseltették magukat. A felszerelés alapján legtöbben könnyűlovasnak számítottak, de voltak – főleg az elit katonaságnak számító gulámok – akik nehezebb fegyverzettel rendelkeztek. Bölcs Leó szerint gyalogságuk is lovasítva vonult portyára, a lovasok felszerelése íj, kard, lándzsa, pajzs és bárd, illetve páncéling, mellvért, sisak, láb- és karvért volt.[14] Ibn Hauqal szerint Banu Habib kiválóan felszerelte seregét: emberei telivér lovon ültek, páncélingük, mellvértjük, kiváló kardjuk és lándzsájuk volt.[15] A csapatok zömét a X. század közepén a beduinok adták, akik könnyebb felszereléssel rendelkeztek, főleg lándzsát és pajzsot használtak, taktikájukat főleg lovaik gyorsaságára alapozták: gyors támadásaikat hirtelen visszafordulással váltogatták – a csatározás volt az erősségük.[16] A bizánci határ-

---

explained by *Vladimir Minorsky*. Oxford, 1937. 157. o. – A magyarra fordított idézetet l. *Brown, Peter*: Az európai kereszténység kialakulása 200–1000. Fordította *Pálosfalvi Tamás*. Budapest, 1999. 229. o. További példák még Ibn Hordādbehnél (*Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi írók I/1. Szerkesztette *Zimonyi István*. Budapest, 1997. 111–113. o.) és Masudinál (*Kmoskó Mihály:* Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi írók I/2. Szerkesztette *Zimonyi István* Budapest, 2000. 216. o.). A bizánci határvidék „kisháborúinak" elemzéséhez jól használható *Sir Charles Oman:* A History of the Art of War in the Middle Ages. Vol. I. 378–1278. A. D. London, 1991. 200–217. o.; *Mark Whittow:* The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025. London 1996. 175–181. o.; *John Haldon:* The Byzantine Wars. Battles and Campaings of the Byzantine Era. Stroud, 2001. 89–91. o.

[13] *Kmoskó* I/1. 165–166. o. A nyári portya arab neve sā'ifah, a télié sātiyah. *Haldon, John F. Kennedy-Hugh:* The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands. *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 1980/19. 113. o.

[14] A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezredéves emlékére. Szerk. *Pauler Gyula és Szilágyi Sándor*. Budapest 1900. (A továbbiakban: Taktika XVIII.) 60–61. o.

[15] *Ibn Hauqal* 205. o.

[16] *McGeer, Eric:* Sowing the Dragon's Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century. Washington D. C., 1995. 233–246. o.; *Degener, Gesine:* Das Emirat der Banū 'Uqail. Eine Untersuchung zum Zerfall des 'abbasidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds. Dissertation. Göttingen, 1987. 148–152. o.

vidéki csapatok felszerelése hasonló volt ellenfeleikéhez: páncéling, pikkely- vagy lemezpáncél, fegyverzetük lándzsa, íj, kard volt.[17]

A X. század közepén a portyák az arab–bizánci határvidék hegyi átjáróin keresztül bonyolódtak le: Seleukia themánál a tengerparton, a Taurus-hegység Kilikiával határos szakaszán (Anatolikon, Kappadokia és Lykandos themák), Germanikeia vidékein (Adata, Kaisun, Danutha, Melitene és Kaludia), továbbá az Eufráteszen túli területeken, melyek Romanopolisig a Chanzeti nevű vidékkel és az ellenséges területekkel határosak.[18]

A bizánciak a X. század közepére jelentős sikereket érték az arabokkal szemben a keleti határokon: 934-ben bevették Melitenét, 939-re Arsamosatát, 944-re megnyitották a Bitlis-hágót, 949-ben Theodosiopolis került a kezükre. Ezzel lényegében felszámolták a felső-mezopotámiai végeket, az arab végvidék középső szakaszát.[19] Az arab birodalomban a politikai zavarok miatt a végek lényegében csak magukra számíthattak. Amikor viszont a hamdanida Szaif ad-Daula (Sayf al-Dawla) 944 őszén bevonult Aleppóba, változás történt az erőviszonyokban. 949-re, miután megegyezett az egyiptomi ihsídidákkal, a terület addigi névleges uraival, és az ellenálló beduin törzseket is részben leverte, részben megegyezett velük, biztosította uralmát Aleppóban. Így hatalma kiterjedt a Bizánccal szomszédos vidékekre, melyek népe tőle várta helyzete jobbra fordulását. A beduinok jól használhatók voltak a szent háború megújításaként indított portyákban: a végeken újult erővel lángoltak fel a harcok.

Darb al-Kankarūn

Szaif ad-Daula 950. szeptember 1-én tarsosi csapatokkal kiegészített seregével betört a bizánci területre, elérte Tzamandost, majd felégette Siricha és Charsianon külvárosát. Tovább haladva Batn al-Luqān-ban megverte a bizánciakat és sok foglyot ejtett.[20] Az emír ezután vissza indult, de közben már elzárták előtte a hegyszorosokat, melyeken át hazatérhetett volna. A Darb al-Kankarūn-szorosban (Maqta' al-anfār-nak is nevezték) már várták a bizánciak, és bár harcolva bejutott a szorosba, végül kivágott fákkal elzárták az útját és sziklákat gurítottak a muszlimokra.[21] A rend felborult, mindenki menekült, ahogy tudott, a zsákmányt és a foglyokat a bizánciak visszaszerezték, az emír is csak nehezen tudott megmenekülni, szerencséjére nem üldözték.[22] Már Bölcs Leó is hasonló ke-

---

[17] *McGeer* 211–214. o.

[18] DV 231. o. *Ibn Hauqal* 191–192. o. ismertet egy északi, nem Kilikiából induló arab portyázó útvonalat Maiyafariqin-ből Hisn Ziyadon át Melitene vidékére.

[19] *Kmoskó* I/1. 161–162. o. ismerteti ezeket, köztük az akkor már elveszett Melitenét, viszont a 162–163. oldalon az al-Bakri végeket is, melyek már a bizánci terjeszkedés miatt jöttek létre. Ibn Hauqal szerint a Banu Habib, miután átállt a bizánciakhoz, a muszlim területek ellen indított portyákat, melyek során elfoglalták Hisn Ziyad-ot, évente rendszeresen támadták a felső-mezopotámiai városokat (Ras al-Aint, Maiyafariqint, Arzant) és elpusztították a vidéket; a területen uralkodó felfordulásról érkezett hírek bátorították fel a császárt Antiochia, Missisa, Aleppó és Tarsus megszerzésére – *Ibn Hauqal* 206. o.

[20] *Vasiliev, Alexandre A:* Byzance et les Arabes. Vol. II. (867–959.) Part 2.: Extraits des sources arabes. Bruxelles, 1950. 124. o. (a továbbiakban: *Vasiliev).* Ibn Zafir szerint a domestikost, Bardas Phokast győzte itt le.

[21] *Vasiliev* 242. o. Dahabi szerint.

[22] *Vasiliev* 96. o. Yahya ibn Said szerint 339. ǧumada II-ben (950. nov. 15 – dec. 13.) volt az összecsapás, 124. o. Ibn Zafir szerint kettős csapda volt : először a Maqta al-Anfar-szorosban ütközött bizánci erőkbe Szaif

lepcét írt le az arab portyázók ellen, ha azok a „Tauruson innen" portyáznának: „... rájuk kell rontanod e hegység keskeny szorosaiban, kivált ha a fáradtan hazájukba iparkodnak vissza, s esetleg marhát és jószágot, valamint martalékot visznek magukkal. Ilyenkor a nyíllövőknek és parittyásoknak bizonyos magaslatokat kell megszállaniok, s lövöldözni rájuk, ugyanakkor a lovasság által is támadásokat kell intézni ellenök, vagy, ha a szükség úgy kívánja [...] akár lesvetések, akár más műveletek segítségével, t. i. vagy a hegyoldalról legörgetett sziklák, vagy az út fatörzsekkel való eltorlaszolása és járhatatlanná tétele által" elbánhatnak a támadókkal.[23] Az ütközet jó példája a „csatározó háború" előírásainak is: mikor az ellenség már visszafelé igyekszik országába, a gyalogságot vonják össze a hegyszorosokhoz, hogy megszállják az utakat. Mikor az arabok kétnapi járásra vannak az átjáróktól, a bizánci hadvezér, miután egy jó strategost hagyott a támadók mögött, hogy az foglalkozhasson portyázóikkal, lovasaival csatlakozzon az ott [a hegyszorosokban] álló gyalogsághoz. Szállják meg a magaslatokat, biztosítsák az utakat, ahol lehetséges, a gyalogság mellé lovasokat is állítsanak. Az ellenség nem tud majd átjutni, ha megpróbálja, leverik és menekülőre veszi, hogy más útvonalon hazajuthasson. Futásának látványa olyan örömmel tölti el az embereket, hogy azt szavakkal le sem lehet írni. Ha éjszaka próbálnának átjutni, még könnyebb lesz elbánni velük, mert az még jobban kifárasztja őket. Éjjel a hátvédjüket (saka) támadja meg a gyalogság, majd a lovasság is kapcsolódjon be a harcba és az út két oldaláról könnyűcsapatok és lovasok is – így biztosan nem tudnak majd ellenállni és megsemmisítik őket az üldözés során.[24]

A marasi csata (953)

A vereség után Szaif ad-Daula nem fogadta el a bizánciak fegyverszüneti ajánlatát és a következő évben újabb portyát vezetett ellenük. 952-ben újjáépítette Maras (Germanikeia, ma Kahramanmaras) erődjét és megverte az azt megakadályozni próbáló domes-

---

ad Daula, majd a Barada folyó mentén haladt tovább, de az al-Sirr magaslatnál ismét bizánciak zárták el az útját, ezért, egyik vezetőjét követve, kitért egy oldalsó útra, ám okt. 25–26. éjjelén csapatai menekülni kezdtek; 241–242. o. Dahabi szerint az út elzárása után a bizánciak az emír csapatai közé ékelődtek és először az utóvédet verték szét. Erre az emír felégette felszerelését, elvágatta a teherhordó állatok lábszárát és kevés emberével kivágta magát a csapdából. Az ütközetet említi még Miskawayh (The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century. Ed., tr. and elucidated by *H.F. Amedroz* and *D. S. Margoliouth.* Vol. V. Oxford, 1921. 129. o. [a továbbiakban: *Miskawayh*]) és Barhebraeus is (The Chronography of Gregory Abū'l Faraj 1225–1286 the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus. Vol. I. English tr. *Ernest A. Wallis Budge.* London, 1932. 150. o. [a továbbiakban: *Barhebraeus*]). A bizánci Skylitzes is leír egy hasonló összecsapást, de egy későbbi, 957-es eseménnyel összekötve (Byzanz wieder ein Weltreich. Das Zeitalter der Makedonischen Dynastie. Teil.1. Ende des Bilderstreites und Makedonischen Renaissance [Anfang 9. bis Mitte 10. Jahrhundert]. Nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von *Hans Thurn.* Graz – Wien – Köln, 1983. I. 281. o. [a továbbiakban: *Skylitzes I.*]).

[23] Taktika XVIII. 69. o.

[24] DV 231–233. o. A helynevek azonosításához l. Tabula Imperii Byzantini 2. *Friedrich Hild – Marcell Restle:* Kappadokien (Kappadokia, Charsianon Sebasteia und Lykandos). Wien, 1981. (a továbbiakban: TIB 2.) 300. o. Tzamandos: ma Kuşkalesi, Kayseri-től 64 km-re keletre, uo. 281. o. Siricha: ma Çukur, Kayseri-től 49 km-re északkeletre, uo. 163. o. Charsianon: pontosan nem azonosított, Kayseri és a Kizilimark közötti területen, uo. 88. o. Batn al-Luqān: valószínűleg a Lykos folyóhoz (Kelkit) köthető, mivel mellette volt Dazimon, a gyülekezőtábor (aplekton) is, uo. 168. o. Darb al Kankarūn: a Ceyhan (Pyramos) felső folyásánál, valahol Engizektől délre.

tikost. 953-ban Melitene (Eskimalatya) vidékére vezetett nyári portyát, Sozopetra (Zibatra, Doğanşehir) és Arka (Akçadağ) bevétele után fel is égette a várost, majd dél felé indult visszafelé, azonban a Marwān- (vagy Mauzār-) szorosban Konstantinos Phokas csapatai állták el az útját.[25] Az emír előreküldött dajlami gyalogsága fogságba esett és harcolva sem sikerült átjutnia, így visszafordult és útvonalat változtatott.[26] Az Eufrátesz egyik gázlóján átkelt Anzitenébe (Batn Hinzit, Chanzeti), melynek lakói nem őrködtek, így ott is nagy pusztítást végzett, majd hazaindult. Samosatába (Samsat) érve megtudta, hogy Bardas Phokas betört Szíriába és Aleppó környékén fosztogat, erre utána indult. Dulukban (Dülük) hírét vette, hogy a domestikos már hazafelé tart foglyaival és zsákmányával. Maras környékén érte utol a bizánci sereget, melyet meg is futamított, bár állítólag csak 600 lovasa volt vele. Visszaszerezte a foglyokat és a zsákmányt, a bizánciak nagy veszteségeket szenvedtek, elesett többek között Leon Maleinos patrikios, Konstantinos Phokas pedig fogságba esett.[27]

Az ütközet lefolyása azt mutatja, hogy a hegyvidéken, elnyúló oszlopban vonuló bizánciak éppoly sebezhetőek voltak, mint – az előző példánál láthattuk – az arab portyázók. A De velitatione foglalkozik az imént elmondott esethez kapcsolható lehetőségekkel is: arra figyelmeztet ugyanis, hogy ha a visszautat elzárják a támadók elől, azok megpróbálnak majd másik utat találni.[28] Ez a Mauzār-szorosban lezajlott összecsapás után sikerült is az emírnek: az őrszolgálat hanyagsága miatt betörhetett Anzitenébe. Az értekezés felhívja a figyelmet arra is, hogy az „örmény themák" (mint pl. Anzitene) határain, ahol az örmények végzik az őrszolgálatot, a régi szabályzatokat kell életben tartani, mivel az örmények gyakorta gyengén és gondatlanul látják el szolgálatukat. Jobb, ha inkább fizetett őröket alkalmaznak, akiket havonta váltanak – de még így sem biztos az őrszolgálat rendes ellátása, „hiszen végül is örmények."[29] Bár e sorok az ortodox Bizánc gyanakvását mutatják a monofizita örmények iránt, ez esetben bizonyos, hogy éberebb őrszolgálat megkímélhette volna a területet a támadástól és a hamdanida csapatokra is újabb vereséget mérhettek volna a Mauzār-szorosban elért részsiker után. A szíriai bizánci betörés is egy „csatározó háborús" javaslat megvalósítását mutatja: ha az ellenség bizánci területen portázik, ellentámadást lehet indítani annak földjére. Ha a támadók nagyon óvatosan járnak el, vagy a saját csapatok nem képesek csatát vállalni, egy strategos maradjon hátra a csatározások irányítására, egy másik gyalogos–lovas had pedig keljen át az ellenség földjére. Ott aztán pusztítson, égessen addig, amíg a portyázók, erről értesülve, akár vezérüket is kényszerítve, vissza nem sietnek országuk védelmére. Az értekezés korábbi példákat is közöl ehhez: egyszer Kilikia összes hadinépe lerohanta Anatolikon themát és ostrom alá vették Mistheia (Beyşehir) városát. Bölcs Leó császár a főparancsnokot, Nikephoros Phokast (a későbbi császár nagyapját) a tagmák és themák

[25] *Vasiliev* 64., 181. o. A Darb al Mauzār nem azonosított szoros valahol Malatyától délre, a Yeşilyurt–Çelikhan–Adiyaman vonalon. TIB 2. 168. o.

[26] *Vasiliev* 127. o.

[27] *Vasiliev* 96., 126–127., 181. o.; *Skylitzes* I. 132. o. is említi Konstantinos Phokas fogságát, aki Seleukia strategosa volt. Uo. 130. o.

[28] DV 233. o., továbbá a 156. o. arra is felhívja a figyelmet, hogy a portyázók, ha előre értesültek érkezésükről és elzárták előlük a fő útvonalat, megpróbálhatnak más, kisebb utakon – atrapoi, ahogy a határvidéken nevezik – át betörni, ezért azokat is biztosítani kell.

[29] DV 153. o.

Bizánc keleti határvidéke
a X. század közepén
Dazimon
Iris-f.
Lykos-f.
Siricha
Bathys Ryax
Sebasteia
Halys-f.
? Charsianon
Kaisarea
KAPPADOKIA
ANATOLIKON
Tzamandos
Saros-f.
Kilikiai kapuk
MESOPOTAMIA
Seleukia
Tarsus
Adana
Anazarbos
Lykandos
Darb al-Kankarun
Arka
Maras
Melitene
Pyramos-f.
Massisa
Hadath
Sozopetra
? Kaludia
? Darb al-Marwan
ANZITENE
Asvan
Tall Bitriq
Charpete
Dadim
Huri
Arsamosata
Theodosiopolis
Kaisun
Raban
Hisn Mansur
Duluk
Samosata
Arqanin
Sumnin-tó
Arsanios-f.
Mahrunah
Antiochia
DIYAR BAKR
Manzikert
Laodikeia
Orontes-f.
Aleppo
Sarug
Edessa
Amida
Maiyafariqin
Arzan
Van-tó
Harran
Tigris-f.
Saizar
Hama
Eufrátesz
Nisibis
Tripoli
Homs

csapataival elküldte, hogy törjön be Kilikiába. Anatolikon és Opsikion strategosa maradt hátra, hogy oltalmazza a várost és a vidéket. Nikephoros a Maurianos-úton át betört Adana vidékére, nagy zsákmányt szerzett, sok foglyot ejtett, a város hátramaradt őrségét megverte, a környéket letarolta. A tengerig és a Kydnos- (Tarsus Çay) folyóig folytatta a dúlást, majd a zsákmányolt nyájakkal és foglyokkal együtt a Karydion-úton át sértetlenül hazatért. Az arab sereg közben értesült a bizánci támadásról, felhagyott az ostrommal és hazafelé indult, hogy megvédje Kilikiát, de elkésett, így végül sehol sem ért el semmit. Egy másik példa szerint amikor a tarsosiak a „rómaiak" földjét dúlták, Anatolikon és Kappadokia strategosa egy másik úton betörve sok kárt okozott országukban. Egy másik esetben Lykandos és a határvidéki themák parancsnoka, ahányszor csak „Ali, Hamdan fia" (Szaif ad-Daula) betört Bizáncba, mindig beütött Aleppó és Antiochia vidékére, nagy dúlást tett ott, továbbá elfogta Ali férfi rokonait, híres vezéreit, sok harcosát és erődjét is kézre kerítette.[30] Bardas Phokas is nyilván hasonló meggondolásból tört be Szíriába, de Szaif ad-Daula időben visszatért és rajtaütött.

Tavaszi portya Anzitenében (956)

A harcok továbbra sem csitultak: 954. október 30-án a hamdanida emír tönkreverte a domestikos seregét, amikor az megpróbálta megakadályozni Hadath (Adata) erődjének újjáépítését; ugyanott a bizánciak 955-ben ismét kudarcot vallottak. Mesopotamia strategosa, Ioannes Tzimiskes gyakran betört Diyār Bakr-ba, amiért is Szaif ad-Daula úgy döntött, Anzitene területére támad. 956. április 28-án indult el Aleppóból Harrán irányába, keleti irányú vonulásával minden bizonnyal azt a hitet szándékozta kelteni a bizánciakban, hogy Diyār Bakr védelmére igyekszik. Ehelyett azonban Arqanin-ba (Erkne, Ergani) ment, majd május 10-én belépett a határthema területére, mire a strategos, aki Amida (Diyarbakir) elleni portyát tervezett, visszahúzódott. Szaif ad-Daula a Simsat (vagy Sumnin) tó (ma Hazar Gölü) mellett táborozott le, lovassága onnen kiindulva kezdte feldúlni a vidéket. Másnap az Arsanias-folyó (Murat Su) felé indult tovább és Hisn Ziyad mellett táborozott (az antik Ziata, örményeknek Charberd, görögösen Charpete, ma Harput, Elaziğ-tól északra), és a következő napon a folyó bal partján, a kormányzó székhelyével szemben fekvő Asvan-hoz vonult. Május 12-én lovassága egy részét átküldte a folyón, hogy zsákmányt és foglyokat gyűjtsenek. Közben a magával hozott, szétszedett csónakokkal és tutajokkal gyalogosaival is átkelt, felégette Tall Bitrīq-et és egy másik várost, és miután feldúlta a környéket, zsákmánnyal megrakodva tért vissza táborába. Ez a folyón túli portya nyilván meglepte a bizánciakat, hiszen az abban az évszakban még igen hideg vizű folyón való átkelés, ráadásul a tartományi székhelynél, igen merész húzás volt. Május 15-én az emír tábort bontott, felégette Huri városát és az útba eső falvakat, majd tovább vonult és 18–20-án ostrom alá vette Dadim erődjét. Május 21-én azonban, megtudva, hogy a bizánciak nagy erőket gyűjtenek, hogy elzárják előtte a hazautat, felhagyott az ostrommal. Megint a Sumnin-tó mellett vert tá-

[30] DV 219–221. o. az utóbbi valószínűleg Leon Phokas volt, legalábbis róla tudjuk, hogy 956-ban elfogta az emír rokonát, Abu l-Asa'ir-t. *Vasiliev* 97. o., *Skylitzes* I. 280–281. o. is említi „Apolasair" elfogását, akit Konstantinápolyban bemutattak a diadalmenetben A DV 223/1. lj. szerint az első példát Bölcs Leó Taktikája kétszer is említi (XI, 25.; XVII, 83.).

bort, aztán 22-én Baqsaya-szorosnál megverte a bizánci védőket, akik állítólag 4000 embert veszítettek, köztük Balantes patrikiost és más főtiszteket, valamint sok öszvért, málhásjószágot, ékszert, brokátot zsákmányolt. Ez az átjáró az Ergani-hágótól keletebbre, az Arsamosatától délre eső hegyekben van, vagyis sikerült elkerülnie a bizánci védők nagyobb csoportosítását, áttört, és május 23-án hazaérkezett Amidába.[31] Ez a hadjárat jól mutatja a bevezetésben leírt tavaszi portya szoros menetrendjét – az emír sikere a meglepetésen és a gyorsaságon múlt, ami a portyázó harcokban döntő fontosságú volt. De ugyanúgy megerősíti a korábban az éber őrségről a felderítés fontosságáról írottakat és a hegyszorosok bezárásának, az útvonalak ellenőrzésének fontosságát. Végül pedig rámutat arra, hogy a szerencse változékonysága mennyire befolyásolhatta a hadműveleteket. Szaif ad-Daula nyári portyát is indított, melynek során feldúlta Charsianont és Sirichát, megfutamította a domestikost és több értékes foglyot szerzett.[32]

Adrassos (960)

Az eddigi harcokból látható, hogy a bizánciaknak nem sok babér termett, de az öreg főparancsnok – valószínűleg 955-ben történt – leváltása után fia, Nikephoros Phokas hozzálátott, hogy átszervezze a birodalom haderejét. Ennek ugyan nem lehetett azonnali eredménye, de 957-től a hadiszerencse mintha kezdett volna elpártolni a hamdanida emírtől. 957 júniusában a domestikos elfoglalta és lerombolta Hadat erődjét, majd augusztusban megvesztegették Szaif ad-Daula gulámjait, hogy fogják el vezérüket, ha hadjáratra vonul. A dolog kitudódott, az arabok és dajlamiak lerohanták az elit katonaságot, 180-at megöltek, 200-as megcsonkítottak közülük. Ezután a nyári hadjárat elmaradt, a következő évben a pedig a bizánciak ismét növelték a nyomást a hamdanida emírség területén: Diyār Bakr-ban dúltak, elfoglalták és lerombolták Samosatát, majd Rabān mellett megverték Szaif ad-Daulát. 959-ben is folytatódtak a portyázások, de nagyobb eredmények nélkül.[33]

Az új császár, II. Romanos (959–963) trónra lépése után elhatározta, hogy sereget küld Kréta szigetére, melynek élére Nikephoros Phokast állította. Az expedíciós erők jelenős részét Anatóliából vonták ki, ahol emiatt a védelem meggyengült. Szaif ad-Daula ennek kihasználására tekintélyes portyázó haddal tört be a bizánci végekre. Nagy zsákmányt és sok foglyot szerzett, feldúlta Charsianont, a védők nem tudták feltartóztatni. A császár Leon Phokast küldte Kisázsiába, ahol Konstantinos Maleinos, Kappadokia strategosa[34] és mások csapatai is csatlakoztak hozzá. A domestikos serege saját megítélése szerint is túl kicsi és gyenge volt ahhoz, hogy nyílt csatát vállaljon a túlerejű – állítólag harmincezer fős arab se-

[31] *Vasilev* 97., 127–128., 182–183. o. A hadjárat elemzéséhez l. még: *Howard-Johnston, James D.*: Byzantine Anzitene. In: Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia. Ed. *Mitchell, Stephen.* (British Archaeological Reports, International Series 156.) Oxford, 1983. 243–145., 239–290. o.

[32] *Vasilev* 183. o. szerint a foglyok között volt Leon strategos, Ibn Guzal, Makedonia strategosa, és egy újabb Balantes-családbéli férfi. A domestikosszal együtt Chaldia strategosát, „B.r.kil"-t is megfutamította, aki alighanem Bardas Sklerosszal azonos. *Seibt,Werner:* Die Skleroi: Eine prosopographische-sigillographische Studie. Wien, 1976. 30. o.

[33] *Miskawayh* 183–185. o.; *Vasiliev* 97–98., 183–184. o.

[34] A DV 149. o. utóbbit, Bardas és Nikephoros Phokas mellett, a csatározó taktika eredményes alkalmazójaként említi.

reggel.[35] Ezért úgy döntött, inkább lesbe áll a hegyekben, hogy a kifelé vezető úton támadjon rájuk, nehéz terepen. Beszédet intézett katonáihoz, figyelmeztette őket, hogy nem merészségre, hanem gondos tervezésre és fortélyokra van szükség a nagyszámú ellenség legyőzéséhez: kockázatos vállalkozásokkal csak saját pusztulásukba rohannának, míg átgondolt halogatással életeket menthetnek. Így hát nem a nyílt síkon fognak támadni, hanem a meredek hegyekben várakoznak, mert a váratlan rohamok megtörik majd az ellenség elbizakodottságát.[36] Ennek megfelelően lesbe állította embereit az út menti hegyoldalon (barlangokban, hasadékokban) és a hegyek aljában lévő bozótos, erdős részeken. Az emír serege valóban ezen az úton közlekedett zsákmánnyal és foglyokkal megrakodva, bár a tarsosi csapatok egy másik úton tértek vissza sikeresen. Szaif ad-Daulának is azt javasolták, hogy tartson velük, de ő önfejűen ment tovább a bizánciak által megszállt szoros felé.[37] A csapatok rendezetten haladtak, de minél jobban összeszűkült az út, annál jobban megbomlottak a soraik és mindenki úgy igyekezett előre jutni, ahogy tudott. Leon Phokas ekkor adta ki a jelet a rohamra, s a pihenten támadó bizánciak a 960. november 8-án lezajlott csatában lemészárolták az elcsigázott arabokat. Szaif ad-Daula alig 300 emberével tudott elmenekülni, a többiek elestek vagy fogságba kerültek, a bizánciak visszaszerezték a foglyokat és a zsákmányt, és az emír lovait, fegyvereit és páncélját is megszerezték. Az emír Massisán keresztül tért vissza Aleppóba, melynek kádija, Abu'l Husain is elesett, akárcsak többen mások a környezetéből. Leó diakónus szerint még a 990-es évek elején is (amikor történeti munkáját írta) halmokban álltak a csontok a csatatéren. Skylitzes szerint annyi foglyot ejtettek a bizánciak, hogy megteltek velük a városi és falusi birtokok.[38] Az ütközet előtti beszéd, mellyel Leon Phokas a csapatait buzdította, párhuzamba állítható a De velitatione egyik szemelvényével: ha a leshelyen készülődnek a katonák, a hadvezér buzdítsa őket, hogy rendületlenül álljanak, mutassák meg erejüket az ellenségnek, hogy lássa, olyan férfiakkal áll szemben, akik inkább lesújtanak, mintsem hogy lesújtassanak; értesse meg, hogy az ellenség sem sebezhetetlen, továbbá mutasson rá arra is, hogy a terep, melyen harcolni fognak, számukra kedvező.[39] Ez az összecsapás a marasi csatánál leírt kelepce megvalósításának is jó példája.

---

[35] A létszámról l. Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche Continuateur de Sa'id ibn Bitriq. Ed. et tr. *I. Kratchkovsky* et *A. Vasiliev*. Patrologia Orientalis 18. Paris, 1924. (a továbbiakban: PO 18.) 781. o.; *Miskawayh* 196. o.; *Barhebraeus* 166. o.

[36] *Leó diakónus* 25–27. o.

[37] *Miskawayh* 196. o. Ugyanerről l. még *Leonhardt, Karl:* Kaiser Nicephorus II. Phokas und die Hamdaniden 960–969. Halle, 1887. 13. o., 2. lj. Az ilyesmi nem vezet jóra, mutatott rá *Kekaumenos* 57–58. o. is – ha ellenséges országba törnek be, a visszaútra másik átjárót válasszanak, mert az ellenség igyekszik majd lezárni a hágókat, hogy majd ott verje szét a sereget. Felderítőkkel, kémekkel derítsék fel az utakat és visszafelé másfelé haladjanak, mint amerről jöttek, de ha ez nem lehetséges, akkor már a hadjárat kezdetén szállják meg az átjárókat, hogy biztonságban térhessenek vissza a portya után.

[38] *Leó diakónus* 28. o. szerint az emír úgy menekült meg, hogy aranyat szórt szét az üldöző bizánci katonák elé, akik inkább annak összegyűjtésével bajlódtak. Theophanes folytatása szerint viszont egy hitehagyott szolgája mentette meg azzal, hogy saját lovát adta át neki. L. Žizneopisania vizantijskih carej. Prodolžatel Feofana. Izd. Podg. A. N. Lubarskij. Sankt-Peterburg, 1992. (a továbbiakban: *Theophanes folytatója)* 197–198. o.; *John Scylitzes:* A Synopsis of Histories (811–1057. A. D.) A provisional translation by *John Wortley*. Winnipeg, 2000. (a továbbiakban: *Skylitzes* II.) 137. o.; *Miskawayh* 195–196. o. szerint az emír csak 300 emberével tudott elmenekülni. *Barhebraeus* 166–167. o.; PO 18. 781–782. o; *Leonhardt* 12–13. o.

[39] DV 231. o. A TIB 2. 218–219. o. szerint a csata helyszíne nem azonosítható, valahol Kilikia és Kappadokia határvidékén lehetett.

Az augsburgi vereség (955) lezárta a nyugati kalandozásokat, azonban Bizánc ellen még újabb portyák indultak a következő években. Túl sok eredményt már nem hoztak ezek a vállalkozások, de a bizánci forrásokban fennmaradt leírások alapján újabb példákat láthatunk a csatározó háborús módszerekre. Ezekről szerencsére jó magyar fordítás is rendelkezésre áll. A 959-es hadjárat leírása a következő: „Amikor a türkök szent húsvét ünnepén hadjáratot indítottak a rómaiak ellen, s a fővárosig száguldottak, minden thrák lelket zsákmányukká tettek és sok prédát szereztek, a császár tüstént küldve küldte Pothos Argyrost, a patrikiost és az őrségek domestikosát osztagával, valamint a Bukellarioi, az Opsikion és a Thrakesion hadvezérével, hogy menjenek, ahogy csak a lábuk bírja. Ezek [...] éjszaka rájuk törtek, levágták és leverték őket, zsákmányt és foglyokat szerezve. Azok pedig a nagy veszteség és vereség miatt megszégyenülve visszatértek saját földjükre."[40] Egy újabb, 961-re datált magyar hadjárat leírása is figyelemre méltó, melynek során a bizánciak parancsnoka a keleti harcok veteránja, Leon Phokas volt: „[...] amikor azon időben egy skytha sereg átkelt a Dunán (hunoknak nevezik a népet), minthogy Leon hadvezér nem volt képes egyenlő erővel összecsapni velük, mert a sereg megszámlálhatatlan tömegével kérkedett, míg ő maga csekély és nem harcképes katonacsapatot hozott magával, elhatározta, hogy se önmagát, se az őt követőket nem sodorja előre látható veszélybe, hanem inkább rejtve támad rá a skythákra és valami nemes és bátor tettet követve el, hírt és dicsőséget szerez magának. Miután tehát az erdőkön át titkon odalopódzott, a hunok táborát a távolból megszemlélte és tömegüket pontosan megbecsülte, éjnek éjszakáján háromfelé osztott sereggel rátört a skythákra és a hirtelen támadással a legrövidebb idő alatt olyan öldöklést vitt végbe, hogy a megszámlálhatatlan tömegből nem sokan menekültek meg."[41] A szemelvények azt mutatják, hogy itt a bizánciak Bölcs Leó Taktikájának türkök elleni előírásait alkalmazták: „Hátrányos nekik a fegyveres kézitusa is és az éjjeli támadások [...]"[42] Az éjszakai rajtaütés rendkívül hatékony módszer volt minden korban, és a De velitatione javaslatai között is szerepelt, mint a keleti határvidéken portyázó arabok elleni módszer: ha a visszavonuló portyázók letáboroznak, a gyalogságot három részre osztva támadják meg őket. Egyik részük a hátulról, a többiek balról és jobbról törjenek rájuk, a hazafelé vezető utat pedig hagyják sza-

[40] Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: ÁKMTBF) 69., 70–71. o. Egyébként megtalálható: *Theophanes folytatása* 192. o.

[41] ÁKMTBF 72. o., és *Leó diakónus* 24–25. o. A datálásban van némi bizonytalanság: Leó diakónus a csatát az adrassosi előtt írja le (960. november 8.) ahová a hadvezér, mint a Nyugat domestikosa, Európából érkezett, vagyis az összecsapás inkább 960 tavaszára valószínűsíthető (a magyarok tavasszal, húsvét táján szokták bizánci kalandozásaikat megkezdeni, l. ÁKMTBF 61., 64., 68., 69., 70. o.). Viszont az eseményekhez közelebb alkotó *Theophanes folytatója* 198. o. (ÁKMTBF 69. o.) Adrassos és Kréta 961. márciusi visszafoglalása közé helyez egy „türk" hadjáratot, amit Marianos Argyros, Thrakia és Makedonia strategosa, a Nyugat főparancsnoka vert vissza, sok foglyot ejtve. Nem világos, hogy a két esemény azonos-e, mint ahogy az sem, hogy ki volt a Nyugat főparancsnoka abban az időszakban. Az is zavaró még, hogy Leó diakónusnál és az előző hadjáratnál is éjszakai rajtaütésről van szó és talán összekeveredett a két esemény leírása. Viszont Leon Phokast még II. Romanos nevezte ki trónra lépése után (959) a Nyugat domestikosává, bátyját; Nikephorost pedig a Keletévé (*Theophanes folytatója* 195. o.).

[42] ÁKMTBF 21. o. A De velitatione szerzője, aki valószínűleg a Phokas-család szolgálatában álló tiszt lehetett, maga is hivatkozik a „néhai és legbölcsebb Leó császár" taktikájára: DV 219. o.

badon. Így, amikor a támadás megindul és fölfedezik, hogy az út szabad, mindannyian csak a megmenekülésre és hazajutásra gondolva, rohanvást menekülnek majd.[43] Föl lehet még idézni Leon Phokas csata előtti felderítésével kapcsolatban azt a részt, mely az ellenséges hadsereg megfigyeléséről és felbecsüléséről szól. Eszerint a strategos küldjön csapatot az ellenséges portyázók szemmel tartására. Ezek parancsnoka magaslatról figyelje a füstöt és a felvert port és azokból becsülje fel menetvonalukat és valószínű táborhelyüket. Ha a táborhelyet megtalálják, jelentsék a strategosnak, aki seregével, naplemente után, (sötét köpennyel a páncél felett, fegyverrel a kézben), a közelükbe húzódhat. Éjjel aztán egy vagy két helyről, két–három embert biztonságos magaslatra küldve, szemmel tarthatják a tábort. Négy, egyenként négy lovasból álló megfigyelő csoportot is előre kell vonni a tábor közelébe, éjszaka egyszer vagy kétszer váltsák fel őket, és ellenőrizzék is tevékenységüket. Amikor a portyázók elindulnak, e csoportok húzódjanak vissza, de ne túl messzire, és jelentsék a strategosnak, hogy mikor, melyik úton indultak el.[44] Azután a négyfős egységek húzódjanak egész közel a táborhoz (előtte informálódjanak az előző napi figyelőktől), hogy hallják az emberek hangját és a lovak nyerítését. Ketten az előző váltásból is tartsanak velük, hogy fel tudják becsülni, menynyien hagyták el a tábort. A biztonság kedvéért küldjenek ki nyolc tapasztalt, az utakat jól ismerő lovast is, hogy a tábortól mintegy fél mérföldre gondosan szemléljék meg az utakat. A nyomokból fel tudják mérni, hogy hányan hagyták el a tábort, erről tájékoztassák a követő csoport parancsnokát (turmarchest), aki a strategost értesíti, az pedig ezután, a többi parancsnokkal egyeztetve, megtámadhatja a tábort, ha elég erősnek ítéli a saját seregét.[45] Ez ismét rámutat arra, hogy az efféle hadműveleteknél mennyire fontos volt a gondos felderítés, hiszen a ritkán lakott hegyvidéken könnyen elveszíthették az ellenség nyomát, valamint arra is, hogy mennyire fontos volt a helyszínt, a terepet jól ismerő, tapasztalt emberek vezetőként alkalmazása.[46]

Kisebb portyák, váltakozó sikerrel, még a 960-as évek második felében is indultak. 968-ban egy kétszáz fős csapat Konstantinápoly közelében foglyokat ejtett, de Liudprand tanúsága szerint[47] „a visszaúton vigyázatlanul keltek át egy szoroson, negyvenet elfogtak" közülük. Itt is az anatóliai határvidékkel kapcsolatos példáknál látott rajtaütésről van szó.[48]

A hegyvidéki terep tehát nem csak Kisázsiában, hanem a Balkánon is komoly akadályt jelentett a hadakozó feleknek. Még az olyan harcos császár, mint II. Nikephoros is visszariadt a sűrű növényzettel borított, sziklás bolgár vidéktől, ahol „minden részről

[43] DV 235. o.

[44] DV 165–167. o.

[45] DV 191–195. o.

[46] Az arkadiopolisi csata is ide tartozik (*Leó diakónus* 101–104. o.; ÁKMTBF 86–89. o.), mint a színlelt menekülés alkalmazása, korábban már írtam róla. *Tősér Márton*: Az arkadiopolisi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közlemények* 117/2 (2004) 595–608. o.

[47] *Peter Classen – Cremonai Liudprand:* A Nyugat és Bizánc a 8–10 században. Budapest, 2005. 541. o.

[48] A magyarok utolsó balkáni kalandozó hadjáratairól l. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: *Székely György*, szerk.: *Bartha Antal*. I k., Budapest, 1984. 710–712. o.; *Kristó Gyula:* Az Árpád kor háborúi. Budapest, 1986. 44–45. o.; *B. Szabó János – Somogyi Győző:* Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században. Budapest, 1999. 33–34. o.

bajra baj áradt," nehogy a rendetlenségbe jutott bizánci seregek, mint már korábban többször is, odavesszenek.[49] A X. század végére azonban, II. Basileios hadjáratai során, mégis meg kellett tanulniuk az itteni harc módjait, hogy Sámuel cár csapatait legyőzhessék. Gyakran törtek be a bolgár területekre, de az ellenfeleik sem maradtak adósok: ezt a hosszan elhúzódó háborút is a kölcsönös, portyázó hadműveletek jellemezték.

A Spercheios-folyó (997)

A bolgár támadások fő célpontja Thessalonike (Szaloniki) városa volt, ahol az örmény származású Gregorios Taronites töltötte be a kormányzó (dux) hivatalát. Sámuel cár egy kisebb haderővel a város alá vonult, csapatai nagyobb részét viszont távolabb állította lesbe. A dux fiát, Asotiost küldte ki, hogy derítse fel a bolgárok erőit, mielőtt ő maga is kivonulna ellenük. Asotios meg is futamította a bolgárok előőrsét, de azután kelepcébe rohant és fogságba esett. Apja a megmentésére sietett, de szintén a lesben álló bolgárok közé futott és elesett. Halála híréről értesülve a császár régi bizalmasát, Nikephoros Uranost nevezte ki Thessalonikébe a Nyugat főparancsnokának.[50] Szolgálati helyére érkezvén a magistros értesült róla, hogy Sámuel cár, előző győzelmén fellelkesülve, átkelt a Tempe-völgyön és a Peneios-folyón, feldúlta Thessaliát, Boiotiát, Attikát és a Peloponnesosra is betört.[51] Uranos erre az Olymposon át Larissába ment, ahol hátrahagyta a poggyászát. Így könnyebben vonult át Thessalián és az Apidanos-folyón, és erőltetett menetben a Spercheios-folyó túlpartján rátalált a bolgár seregre. Mivel a folyó a bőséges esőzések miatt áradásban volt, az összecsapás lehetetlennek tűnt, de a főparancsnoknak sikerült alkalmas gázlót találnia, éjszaka seregével átkelt a túlpartra és lerohanta Sámuel alvó seregét. A bolgárok nagyobb része odaveszett, Sámuel és fia is sebesülten feküdt a holtak között, és csak éjszaka sikerült az Etoliai-hegyekbe jutniuk, majd Pindoson át hazatérniük. A bizánci foglyokat kiszabadították, a táborban hatalmas zsákmányt szereztek, végül Nikephoros Uranos csapataival együtt hazatért Thessalonikébe.[52]

Az esemény jól jellemzi a balkáni portyázó hadviselést, de a bizánci katonai értekezések előírásainak párhuzamaként is jól használható. Így az előírás, hogy a hadsereg ne cipeljen magával túl sok nem harcoló személyzetet, málhásállatot és a szükségesnél több poggyászt, különösképpen érvényes a bolgárok földjén, ahol szűkek az utak, az erdős szorosok pedig nehezen járhatók. Az ilyesmi nagyon lelassítja a sereget: egyórás út akár négyórásra nyúlhat, a mély vagy mocsaras partú folyóknál, hidaknál elhúzódik az átke-

---

[49] *Leó diakónus* 62–63. o. az Íliász XVI. 111-et idézte.

[50] Des Stephanos von Taron armenische Geschichte. Aus dem altarmenischen übersetzt von *Heinrich Gelzer* und *August Burckhardt*. Leipzig, 1907. 198. o. szerint 991-ben (örmény időszámítás szerint 440-ben) a császár elfoglalta Weriay – Berroia (Veria) városát és Taron fejedelmének fiát, Grigort hagyta ott csapatokkal.

[51] The Life of Saint Nikon. Text, Translation and Commentary by *Denis F. Sullivan*. Brooklin, Massachussetts, 1987. 141–143. o. szerint a Korinthosi-földszorost Basileios Apokaukos védte.

[52] *Skylitzes* II. 183–184. o.; Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche Continuateur de Sa'id ibn Bitriq. Ed. et. tr. *I. Kratchkovsky* et *A. Vasilev*. Patrologia Orientalis 23. Paris, 1932.(a továbbiakban: PO 23.) 446. o. szerint a győzelem után a főparancsnok 1000 fejet és 12 000 foglyot vitt Konstantinápolyba, vagyis inkább elfogták, mint lemészárolták a bolgárokat. A bizánci győzelemnek nyugaton is híre ment, Leon, Synada püspöke szerint egész Itáliában, sőt még „Galliában és Hispániában" is hallottak róla: The correspondence of Leo Metropolitan of Synada and Syncellus. Edited and Tr.*Vinson, Martha Pollard*. Washingon D. C., 1985. 23., 102. o.

lés, és az élelem is gyorsabban elfogy.[53] A fosztogatástól ugyan általában tiltották a katonákat, ugyanakkor a táborban megszerezhető zsákmány ösztönzőként is szolgált számukra – és a katonai szövegek ekként is utalnak rá. Ha ellenséges portyázók táborára támadnak, éjszaka, több irányból tegyék, hadvezérük buzdítsa a könnyűfegyverzetűeket, hogy bátran vegyenek részt a közelharcban és a táborba betörve lovakat, öszvéreket és más értékes dolgokat zsákmányoljanak. Ha sikerrel járnak, a zsákmány iránti vágyukban a többi szektorban támadó bajtársaik is halálmegvetően harcolnak majd, és győznek is.[54]

A Vardar-folyó (1002)

Sámuel cárnak, mint a következő esemény is mutatja, nem volt szerencséje a megáradt folyókkal. II. Basileios, miután békét kötött keleten a fátimida kalifával, újból a bolgárok ellen fordult. 1002-ben „hadjáratra indult Vidin ellen, s nyolc teljes hónapon át elidőzvén az ostrommal, erővel bevette a várost. Amíg az ostrom miatt ott táborozott, Sámuel gyors meneteléssel váratlanul rátört Adrianupolisra, éppen Nagyboldogasszony ünnepén s a vásár napján, melyet népszokás szerint évenként szoktak tartani, s váratlan rohammal elfoglalta, s nagy zsákmányt szerezve visszatért saját területére. A császár, miután Vidint nagyon jól megerősítette, veszteség nélkül visszatért a császárvárosba, útközben pusztítván és feldúlván az útjába eső bolgár erődöket. Skoplje városához közeledve rábukkant Sámuelre, aki az Axeios folyó – melyet ma Vardarnak hívnak – túlsó partján táborozott. Bízván a folyó áradásában, hogy amikor ilyen, nem lehet átkelni rajta, ott tanyázott nyugodtan. Miután azonban az egyik katona talált egy gázlót, s a császárt átvezette rajta, Sámuel a váratlan támadástól megrémülve elmenekült, úgy, hogy hátra sem nézett, sátra és egész tábora kézre került. Skoplje városát is átadta a császárnak a Sámuel által parancsnokul odarendelt Romanos [...] Innen átkelve a császár Pernikoshoz érkezett [...] Mikor felismerte, hogy az erődítmény nem vehető be ostrommal [...] Philippupolishoz vonult, onnan pedig tovább indulva Konstantinápolyba ment."[55] Sámuel cár tehát a hosszan elnyúló ostromot kihasználva hajtotta végre rajtaütését a bizánci területen, aztán viszont, túlságosan bízva egy természeti akadályban, maga is egy nem várt támadás áldozata lett. Az alapos felderítés és biztosítás fontosságát is megerősíti az esemény leírása, hiszen a bolgárok, ha felderítőket küldtek volna szét a folyó mentén, felfedezhették volna a bizánciak átkelését és visszaverhették volna őket, vagy legalábbis rendezetten vonulhattak volna vissza. A bizánciak, mint mindenkor, ebben az időben is

[53] *Dennis* 287–289. o. A szóban forgó értekezés a De re militari (246–325. o.), mely valószínűleg II. Basileios császár számára készült a 990-es évek elején, mikor a bolgár háború megindult. (A továbbiakban: DRM.)

[54] DV 181., 237. o.

[55] ÁKMTBF 90–91. o. (*Skylitzes* II. 185–186. o.) Adrianupolis = Edirne, Philippupolis = Plovdiv. A leírás kissé problematikus: ha az ostrom nyolc hónapig tartott akkor nem sok idő maradt másféle harctevékenységre. Lehet, hogy inkább Vodena (ma Edessa) 1001-nél említett ostromáról van itt szó. ÁKMTBF 89. o.: Bodina/Vodena ostromát Thessalonikéből kiindulva könnyebben meg lehetett oldani, Vidin viszont nagyon messze esik Konstantinápolytól. Az biztos, hogy a császár bármelyik helyről kiindulva keresztezhette a bolgárok útvonalát, de ha Vidinről van szó, nyolc hónap után már nagyon elnyúlt volna a hadjárat, ami elég komoly logisztikai problémákat okozhatott; ha pedig 1001-ről átnyúlt 1002-re, akkor a telelés problémája is felvetődik. (Nagyboldogasszony ünnepe augusztus 15. – vagyis az ostrom még az előző évben elkezdődött). Ebben az esetben viszont megint csak könnyebb lett volna a Thesszalonikéhez közelebbi Vodenát ostromló sereget ellátni. *McGeer* 345. o. Vodenát ír.

nagy hangsúlyt fektettek a vezetők (dukatores) tevékenységére, akik ellenséges területen tájékoztatással szolgálhattak arról, hogy a menet során szűk úthoz, hídhoz vagy gázlóhoz érkeznek. Így a parancsnok már előző este rendelkezhetett az átkelés rendjéről és az élen haladó lovasok mellé egy ezred (taxiarchia) gyalogságot is állíthatott, hogy azok biztosítsák a gázló túloldalát. Így az átkelést is meghatározott rendben hajthatták végre.[56] Fontos volt, hogy a vezetők tapasztalt és okos emberek legyenek, akikről tisztességesen kell gondoskodni, mert nélkülük semmit sem lehet elérni. Ne csak az utakat ismerjék – azt a legegyszerűbb paraszt is tudja – de a hegyszorosokon is vezessék át a sereget, mérjék fel és ismerjék a táborhelyek közötti távolságokat, a megfelelő táborhelyeket (bőséges vízellátással). Ismerjék részletesen az ellenséges terület topográfiáját. Legyen még a seregnél sok „chosarioi, akiket keleten trapezitai-nek hívnak," akik állandóan járják az országot, hogy foglyokat szerezzenek, akiktől az ellenség terveit megtudhatják. „A domestikosnak és a végeken lévő hadvezéreknek nemcsak a bolgárok ellen lehet kémeket alkalmazniuk, hanem a többi szomszédos nép ellen is, így Besenyőországban, Turkiában, és Oroszországban is, hogy azok szándékaiból semmi se legyen ismeretlen számukra."[57] A folyóátkelés, a vizes területek mozgást korlátozó hatását nyugaton is kihasználták a kalandozó magyarok ellen 938-ban a szászok, de a Lech-mező utáni visszavonulás során is a folyóátkelőknél lezajlott támadások morzsolták fel a magyar sereget.

A Kleidion-hágó (1014)

II. Basileios 1014-es hadjárata a bolgárok ellen szoros értelemben véve nem volt igazán portyázó hadművelet, de sok jellemzője miatt indokolt itt tárgyalni. „A császár nem mulasztotta el, hogy minden évben betörjön Bulgáriába, feldúlván és pusztítván mindent, ami az útjába akadt. Sámuel nem tudta megvetni a lábát a szabad terepen, sem nyílt csatát [nem tudott] vívni a császárral, hanem mindenfelől szorongatva és erejét vesztve elhatározza, hogy árkokkal és védművekkel zárja el előle az utat Bulgáriába. Tudván, hogy a császár mindig az úgynevezett Kiaba Longonon és a Kleidionon szokott keresztül vonulni, úgy dönt, hogy ezen a nehéz terepen falat emel, s a császár útját elzárja. Nagy szélességben felépítve tehát a falat és válogatott emberekből álló őrséget helyezve oda,

---

[56] DRM 285–287. o.

[57] DRM 291–293. o. A kémekről szóló rész: ÁKMTBF 73. o. A vezetők a táborban a császár sátra közelében legyenek elszállásolva másokkal együtt, akik bírják a bizalmát (DRM 253. o.) Az említett chosarios kifejezés görög katonai műszó, „portyázó, felderítő, katona, előörs" jelentéssel – Kekaumenosnál chonsarios alakban. A szó egy korabeli bolgár szó görög átírásából (chonsa) származik, mely azonban rablással, fosztogatással kapcsolatos. Ez a kifejezés délszláv közvetítéssel terjedt észak felé: a XIII. században Szerbiában a husar alak a chosariosból származik, de a gusar, gursar, kursar alakok már a latin cursarius szóval állnak kapcsolatban. A XV. századi Magyarországon is megjelenik a kifejezés, leginkább „rác rabló" értelemben, de Mátyás király már a könnyűlovasokat jelölte vele – *Gáldi László* szerint talán lehetett az udvarában olyan görögös műveltségű humanista, aki ismerte a chosarios eredeti katonai jelentését, így teremtve meg a huszár terminust: *Huszár* szavunk bizánci kapcsolatai. *Magyar Nyelv* XXV. (1939) 5–6. sz., 160–166. o. Továbbá még *Moravcsik Gyula*: A magyar szókincs görög elemei. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1942. 264–275. o (273. o.); A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. kötet. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. Budapest 1970. 174–175. o. A magyar huszárság bizánci és balkáni előzményeiről bővebben szól majd *B. Szabó János* Új szempontok a magyarországi huszárság 1526 előtti történetéhez. A magyarországi könnyűlovasság átalakulása a XV. században című tanulmányában (várhatóan a *Hadtörténelmi Közlemények* jövő évi 2. számában).

Vidin
Duna
Dorostolon
Pliska
Preszláv
Fekete-tenger
Pernik
Szófia
Skoplje
Philippopolis
Dyrrakion
Prilep
Strumica
Melnik
Adrianopolis
Ohrid
Vardas-f.
Kleidion-hágó
Mosynopolis
Arkadiopolis
Pelagonia
Vodena
Konstantinápoly
Thessalonike
Berroia
Larissa
Égei-tenger
Jón-tenger
Spercheios-f.
A Bizánci Birodalom
balkáni határvidéke
a X. században

várja a császárt. Amikor ez megérkezik, s megkísérli az áttörést, mivel a védők bátran ellenálltak és föntről eltalálván és megsebesítvén a támadókat, megsemmisítették őket, már-már lemond az áttörésről. Nikephoros Xiphias, Philippupolis akkori strategosa, aki együtt küzdött a császárral, azt tanácsolja neki, hogy maradjon továbbra is ott és szünet nélkül támadja az akadályt, míg ő maga, úgymond, elvonul és megkísérli, hátha valami eredményes és hasznos tettet hajthatna végre. Maga mellé véve embereit, elindul és megkerül egy igen magas hegyet, amely Kleidiontól délre emelkedik, s Balasitzának hívják. Ösvényeken és járatlan utakon áthaladva [...] július 29-én egyszer csak csatakiáltással és harci zajjal megjelenik hátulról a bolgárok fölött. Nem számítván erre, azok futásnak erednek. A császár is áttör az elhagyott falon és üldözőbe veszi őket. Sokan elesnek, de még többen fogságba esnek közülük, miközben Sámuelnek alig sikerül elmenekülnie a veszélyből fia segítségével, aki bátran visszaverte a rá támadókat, lóra ültette és elvezette őt a Prilapon nevű erődbe."[58] A császár az elfogott, állítólag 15 000 bolgárt megvakíttatta és Sámuelhez küldte, aki a menetet meglátva szívrohamot kapott és október 6-án meghalt.[59]

A hadjáratnak azonban ezzel még nem volt vége: Theophylaktos Botaneiates, Thessalonike kormányzója még korábban sikeresen visszavert egy bolgár támadást. A zsákmányt és a foglyokat a Kleidiont ostromló császárhoz küldte, aki annak bevétele után a Strumbitza (alighanem Strumica) közelében lévő Matrukis erődjét vette be. Ezután utasította Botaneiatest, hogy keljen át a hegyeken és égesse fel az úttorlaszokat, így tisztítsa meg számára a Thessalonikébe vezető utat. A dux el is végezte a feladatot, de a bolgárok, akik végig figyelték, mikor visszafelé igyekezett a császárhoz, kelepcét állítottak neki egy hosszú szorosban, ahol aztán felülről köveket és lövedékeket zúdítva rájuk, a sereg nagy részét, vezérével együtt megsemmisítették. A rossz hírre II. Basileios felhagyott a további előrenyomulással és miután kapitulációra bírta Melnikos (Melnik) erődjét, visszavonult Mosynopolisba (Komotinitől nyugatra). Ott értesült Sámuel haláláról október 24-én, mire azonnal Thessalonikébe vonult, ahonnan Pelagoniába (Bitola) nyomult előre, majd kiküldött csapatai elfoglalták Prilapost és Stypeiont (a Crna és a Vardar összefolyásánál, valószínűleg az antik Stobi). Azután tutajokon és felfújt bőrtömlőkön átkelt a Tzernas (Crna) folyón, ahonnan Vodenába ment, majd 1015. január 9-én visszatért Thessalonikébe.[60]

A hadjárat első részéről Kekaumenos is megemlékezett, amikor arról írt, hogy ha az ellenség erődítménybe húzódik, biztosan gyenge a hadereje. Felderítőket (chonsarioi) kell tehát kiküldeni, hogy átjárót találjanak az ellenséghez, ha az megvan, a katonák egy része alkalmas vezetővel vonuljon a megfelelő helyre, ahonnan éjjel tűz-, nappal füstjelet adjon. Amint az ellenséggel szemben maradt csapatok vezére észreveszi azok megingását, azonnal támadjon – így fogta el a bíborbanszületett Basileios császár Samuel 14 000 bolgárját Zagoriánál.[61] A bizánciak tevékenysége ismét példát ad értekezéseik előírásainak alkalmazásáról a hegyszorosok biztosításáról vagy megszerzéséről. A nehéz

[58] ÁKMTBF 91–92. o.; *Skylitzes* II. 187. o. A Balasitza – ma Belasica – hegység a görög–macedón–bolgár határon, Prilapon = Prilep. Kleidion: Petrics és Strumica között.

[59] *Skylitzes* II. 187. o.

[60] *Skylitzes* II. 188. o.

[61] *Kekaumenos* 45–46. o. A bolgárok létszáma sem itt, sem Skylitzesnél nem megbízható.

terepet lehetőleg előre szállják meg gyalogosokkal, akik mellé tapasztalt vezetőket osztanak be és a terepet jobban ismerő nyugati csapatokat. Ha biztosították az utat, megindulhat a menet, de a lovasok előtt két taxiarchia vonuljon bárddal és más eszközökkel felszerelve, hogy megtisztítsák az utat. Ha az út szűkül, annak biztosítására hagyjanak hátra gyalogosokat, amíg a sereg át nem vonul, a biztosító egységek nem hagyhatják el a helyüket.[62] Amennyiben az ellenség már megszállta az útba eső szorost, jobb, ha inkább egy másik, akadálymentes hágót választanak, még ha 3–4 napnyira van is. De ha nem lehet, erős gyalogos egységeket küldjenek két oldalról az utat megszálló csapatok oldalába és hátába és tisztítsák meg az átjárót. Visszatérőben is legyenek óvatosak, mert az ellenség olyankor már igyekszik megszállni az utakat.[63] Az átkeléshez használt bőröket Bíborbanszületett Konstantin is említi, hogy minden egyes bandonnak rendelkeznie kellett ilyenekkel.[64] A bizánciak rugalmasságát – vagy legalábbis a császár elszántságát – mutatja az, hogy a Sámuel halálhírére még téli hadjáratra is vállalkoztak, alighanem azért, hogy kihasználják az uralkodóváltást. [65] Ez utóbbi végül is nem ért eredményt, a bolgár háború, további kemény harcokkal, 1018-ig elhúzódott.

*

A 960-as években Nikephoros Phokas fokozatosan felőrölte az aleppói hamdanida emírség erejét, így Bizánc megszerezte Észak-Szíriát Tripoli előteréig. Ezzel azonban újfajta határvidéki problémával kellett szembenézniük: a beduinok támadásaival, akik a szárazabb belső területeken éltek és gyakran fosztogatták a földművelő vidékeket. Szaif ad-Daula kordában tartotta őket, de halála (967) után utódainak tekintélye, az emírség területével együtt, jócskán megfogyatkozott. Aleppó lényegében egyfajta ütközőterületté vált Bizánc, a Fatimida kalifátus és a beduinok között, és Antiochia környékét védte a nomádok portyáitól. Előfordulhatott viszont olyan nagyarányú megmozdulás is, amely már a bizánci helytartók csapatainak igénybevételét indokolta – főleg, ha a helyi muszlim lakosságot is lázadásra bírták. Ilyen problémával kellett szembenéznie Nikephoros Uranosnak, aki 999 óta Antiochia kormányzója volt. 1005-ben egy al-Asfar nevű dervis fellázította a beduinokat és a muszlim parasztokat a határvidékeken, és betört Šaizarba (Sezer), ahol 999 óta bizánci szolgálatban örmény katonaság állt.[66] Ezután egy kisebb bizánci csapatot megfutamítottak, majd Antiochia felé vonult, de Mahrunah mellett Pegasios (Bigas) patrikios vereséget mért rá. A felkelők ezután az Eufráteszen túlra hú-

[62] DRM 293–295. o.

[63] DRM 295–303. o.

[64] *Constantine Porphyrogenitus:* Three Treatises on Imperial Military Expeditions. Ed., English Tr. and Commentary by *John F Haldon.* Wien, 1990. 136–137. o. A bőrtömlők felhasználása a folyóátkelésnél gyakran előfordul a nomád népeknél is, l. *Felföldi Szabolcs:* A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténteti Konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9–10. Szerk. *Balogh László, Keller László.* Budapest 2004. 83—84. o.

[65] Fourteen Byzantine Rulers.The Chronographia of Michael Psellus. Tr. with an Introduction by *E. R. A. Sewter.* New Haven, 1966. 46. o. szerint a császár nem tavasz elejétől nyár végéig vonult hadjáratra, hanem addig, míg el nem érte célját. *Whittow* 387–388. o. is kétségbe vonja az 1014-es hadjárat döntő bizánci győzelemként értékelését.

[66] PO 23. 457–458., 466. o.

zódtak a jól megerődített Kafar Azunba. Uranos utánuk vonult a csapataival, huszonnyolc napi ostrom után elfoglalta a várost. Nagy zsákmányt és állítólag 12 000 foglyot ejtett, al-Asfar azonban elmenekült. Közben viszont a Banu Numair és a Banu Kilab beduin törzsek is összegyűltek és Waththab ibn Ğa'far, Saruğ (Sürüç) urának vezetésével a bizánciak ellen vonultak. A magistros azonban legyőzte őket és tovább üldözte al-Asfart, akitől Waththab már megszabadult volna, de attól tartott, hogy ha átadja a bizánciaknak, a muszlimok ellene kelnének fel. Végül Aleppó ura közvetített a két fél között azzal a kikötéssel, hogy városa fellegvárában zárja el al-Asfart élete végéig. 1007 április–május folyamán ez meg is történt, így helyreállt a nyugalom a szíriai határvidéken.[67]

Mint látható, itt nem is a terep, vagy az éghajlat volt az, ami leginkább kiszámíthatatlanná tette a harcok kimenetelét, hanem az, hogy muszlim közegben kellett folytatni a hadműveleteket. A helyi beduin lakosság felingerlése a „hitetlenek" ellen könnyen megnövelte a potenciális ellenfelek számát, akiket viszont a pusztaságban nehéz lett volna üldözni – ilyesmire korábban Szaif ad-Daula jórészt szintén beduinokból álló serege kiválóan megfelelt. A bizánciak nehézkesebbek voltak az ilyen feladatokra, de a beduinok számára menedéket nyújtó települések, mezőgazdasági területek feldúlását meg tudták oldani. Az ilyen megtorló hadműveletek viszont könnyen felkorbácsolhatták a muszlimok Bizánc-ellenes érzéseit, ami kiszélesíthette a konfliktust, ahogy ebben az esetben is történt. Nikephoros Uranos saját Taktikájában[68] is figyelmeztet arra, hogy ha a bizánciak ostrom alá vesznek egy erődöt, annak élelemhiánytól sújtott lakói Szíria belső területéről kérnek majd segítséget az igazhívőktől, ecsetelve milyen káruk származna a „szaracénoknak" abból, ha elesne. Erre testvéreik a hitük védelmére adományokat gyűjtenek, főleg pénzt, hogy élelmet tudjanak küldeni az ostromlottaknak.[69] Látható, hogy Kafar Azun esetében jóval több is történt, hiszen a beduinok nagyobb katonai erőt tudtak összegyűjteni, mikor híre ment a bizánci támadásnak. A katonai erő felhasználhatósága viszont korlátozott volt, hiszen a bizánciak nem tudták a sivatagba is üldözni a beduinokat – így a „hamis Mahdit" végül csak egyezkedés útján lehetett kiiktatni.[70]

A portyázó háború a X. századi bizánci határokon is mozgékony, könnyűfegyverzetű csapatok tevékenységéről szólt. Ennek során a portyázók rendszeresen törtek be az ellenséges területre, de nem csak zsákmányszerzés végett, hanem információkért, vagy megelőző céllal, hogy a felvonulási terület feldúlásával előzzék meg az esedékes támadást. Az ilyen „kisháború" alapelvei az események alapján könnyen meghatározhatók: kémkedés vagy felderítés útján híreket kell szerezni az ellenfél terveiről, előkészületeiről. A támadókat folyamatosan szemmel kell tartani, ezért már a határvidéki átjáróknál őrszolgálatot kell fenntartani, illetve a saját területen portyázó csapatokat éjjel-nappal figyelni kell lovas felderítőkkel. A portyázók nyomában kell járni, még ha kisebb erőkkel is, hogy a vidék feldúlását megakadályozzák, a lakosságot pedig a riasztáskor menedékekbe

---

[67] PO 23. 466–467. o.; *Skylitzes* II. 185. o. is megemlékezik a numerita és az ataphita arabok dúlásáról, akiket végül két vagy három csata után békére szorítottak.

[68] *McGeer* 88–163. o.

[69] *McGeer* 155. o.

[70] Az események elemzéséhez l. még: *Cappel, Andrew J.:* The Byzantine Response to the 'Arab (10th–11th Centuries) *Byzantinische Forschungen* 20 (1994) 113–132. o. (119–120. o.); *Felix, Wolfgang:* Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert. Wien, 1981. 50–54. o.

kell juttatni. Mivel ez a „kisháború" nem a reguláris taktika alapján működött, a csapatok fegyelme is ingatagabb volt, nyilván ezért is törekedtek elsősorban a lesvetésre, rajtaütésre, nem pedig nyílt csatára. Ezek végrehajtásához az ellenség mozgásának folyamatos figyelése mellett a kiváló helyismeret volt szükséges, mind az anatóliai, mind a balkáni határvidéken, hiszen a portyázó seregekkel a legkönnyebben azok visszatérésekor, a hegyszorosokban felállított kelepcékben lehetett elbánni. Fordított esetben mindennek a bizánciak is ki voltak téve ellenséges területen, így felderítőik, vezetőik szerepe még inkább felértékelődött, hiszen a terep – hegyvidék, folyók, mocsarak, stb. – komoly befolyást gyakorolt a harcok menetére.

Márton Tősér

RAIDS ON THE BORDERS OF THE BYZANTINE EMPIRE IN THE 10TH CENTURY

Summary

The author discusses the armed conflicts on the eastern (Anatolian) and western (Balkan) borders of the Byzantine Empire in the 10th century. The theoretical background to the subject is provided by *De velitatione* from the 10th century, *Strategikon* by Kekaumenos from the 11th century, and descriptions from Byzantine, Arab and Syrian sources. The first chapter deals with the raids of Saif ad-Daula, Emir of Aleppo, between 950 and 960, with the primary aim of demonstrating the regulations of *De velitatione* concerning the laying of traps in mountain passes. Subsequently, on the basis of the same source, the study gives account of how the last Hungarian campaigns were repelled in the 960s. After that, certain details of the fights against the Bulgarians at the turn of the 10th and 11th centuries are being introduced, pointing to the importance of traps, as well as protection on the march in forested and mountainous terrain. To interpret these engagements, certain selections are quoted by the author from *Tactics* by Nikephoros Uranos. Finally, through an example from the early 11th century, the study illustrates the difficulties of fighting against the Bedouins on the new Syrian border of the Empire. The abovementioned events are very demonstrative of the warfare of the 10th century and the Middle Ages in general. Campaigns were launched with the primary aim of looting and destroying the enemy's territory, instead of fighting open battles or conquering the land. The engagements, mostly the results of ambushes, were fought by mobile troops with light armour. Consequently, reconnaissance and protection on the march were extremely important.

Márton Tősér

INCURSIONS MILITAIRES AUX FRONTIÈRES BYZANTINES AU 10^{E} SIÈCLE

Résumé

L'étude traite les combats frontaliers du 10e siècle aux confins orientaux (Anatolie) et occidentaux (Balkans) de Byzance sur la base de De velitatione du 10e siècle et de Strategikon de Kekaumenos du 11e siècle ainsi que de descriptions des sources byzantines, arabes et syriennes. La première partie examine les incursions de l'émir d'Alep Sayf al-Daula menées entre 950 et 960, en présentant surtout les embuscades montées dans des gorges selon les consignes de De velitatione. Ce sera suivi de la présentation de la manière de parer aux dernières incursions hongroises lancées dans les années 960, selon les recommandations de ce même essai. Viendront après, quelques événements des combats menés contre les Bulgares au tournant des 10e et 11e siècles qui illustrent, outre l'importance des embuscades, celle de la couverture de la marche. La présentation d'extraits de la Tactique de Nicéphore Ouranos permettra d'interpréter ces combats. Pour finir, l'étude présentera, à travers un exemple du début du 11e siècle, les difficultés de lutter contre les bédouins dans les nouvelles régions frontalières syriennes de l'empire. Ces événements illustrent bien la stratégie du 10e siècle (mais aussi médiévale). Les campagnes visaient surtout à piller et à dévaster le territoire ennemi et non pas à le conquérir ou à s'impliquer dans une bataille ouverte. Il s'agit donc des actions menées par des unités légères mobiles sous forme d'attaque surprise et d'embuscade. Ainsi la reconnaissance et la couverture de la marche ont une importance primordiale.

Márton Tősér

STREIFZUGKÄMPFE AN DER BYZANTINISCHEN GRENZE IM 10. JAHRHUNDERT

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit den Kämpfen im 10. Jahrhundert in den östlichen (anatolischen) und westlichen (balkanischen) Gebieten an der Grenze von Byzanz. Die theoretische Grundlage hierzu liefern die Werke De velitatione aus dem 10. Jahrhundert und Strategikon von Kekaumenos aus dem 11. Jahrhundert, sowie die Beschreibungen der byzantinischen, arabischen und syrischen Quellen. Der erste Teil beschäftigt sich mit den Streifzügen des Emirs von Saleppo, Saif ad-Daula, zwischen 950 und 960 und stellt in erster Linie die Vorschriften des Werkes De velitatione mit der Vorstellung der in den Gebirgspässen aufgestellten Fallen vor. Danach folgt die Beschreibung der Abwehr der in den 960er Jahren eingeleiteten letzten ungarischen Feldzüge auf Grund der Vorschläge derselben Abhandlung. Im Anschluss daran folgen einige Ereignisse der an der Wende des 10-11. Jahrhunderts gegen die Bulgaren geführten Kämpfe, die neben den Fallen auch auf die Wichtigkeit der Marschsicherung im waldig-gebirgigen Gelände hinweisen. Die Studie stellt an dieser Stelle einzelne Auszüge der Taktik von Nikepheros Uranos zur Interpretierung der Kämpfe vor. Schließlich stellt sie mit einem Beispiel vom Anfang des 11. Jahrhunderts die Schwierigkeiten des Kampfes gegen die Beduinen im neuen, syrischen Grenzgebiet des Reiches vor. Diese Ereignisse legen die Kriegsführung im 10. Jahrhundert (aber auch im Mittelalter allgemein) gut dar. Die Feldzüge richteten sich in erster Linie auf die Plünderung und Verwüstung der gegnerischen Gebiete, nicht so sehr auf offene Schlachten oder Eroberungen. Es ging hierbei um Tätigkeiten mit beweglichen, leichten Truppen; der Kampf erfolgte zumeist in Form von Anfällen aus dem Hinterhalte und von Überfällen. Deshalb war die Wichtigkeit der Aufklärung, genauso, wie der Marschsicherung besonders groß.

Янош Б. Сабо

БИТВЫ ЭПОХИ АРПАДОВ В ЗЕРКАЛЕ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ СТЕПНЫМИ НАРОДАМИ.

Резюме

Статья посвящена боям в пограничных провинциях X столетия в оконечных западных (балканских) и восточных (анатолийских) провинциях Византийской империи. Теоретической основой для этого служит труд De velitatione X века и Strategikon Кекауменоса XI века, а также описания, которые содержатся в византийских, арабских, сирийских источниках. Первая часть работы исследует рейдовые походы эмира Алеппо Саиф ад Даула в период 950–960 гг. И прежде всего дает обзор предписаний De velitatione, показывая западни, которые устраивались в горных ущельях. Затем следует описание отражений последних венгерских походов на основании предписаний тех же самых рекомендаций. Затем следует описание боев, которые велись против болгар, и некоторых событий, указывавших на важность обеспечния марша на горно–лесистой местности, где устанавливались ловушки. В целях осмысливания излагаемого автор дает отдельные описания и выдержки из Тактики Никифороса Ураноса. И в заключение приводит в виде иллюстраций примеры борьбы с бедуинами периода начала XI века в новых сирийских пограничных провинциях империи, показывая трудности проводившихся там боев. Эти события хорошо иллюстрируют ведение военных действий в X веке (да и вообще в средневековье). Боевые походы были направлены прежде всего на ограбление и разорение территорий противника, а не на ведение открытого сражения или завоевание территории. Речь идет в первую очередь о боевых действиях подвижных, легких войск, которые велись в форме устройства засады, застижения противника врасплох. Именно поэтому высоко подчеркивается роль разведки, а также обеспечение марша.

KISS ATILLA

ÚZOK A KÉPES KRÓNIKÁBAN

A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században

Bevezetés, kutatástörténet

Munkámban a kelet-európai steppén rövid ideig tartózkodó úznak vagy torknak nevezett török nyelvű nomád nép és a XI. századi Magyar Királyság kapcsolatairól lesz szó. Az úz törzsek a közép-ázsiai oguzok azon maradványai, akik nem vonultak le délre, iráni területekre, hanem a kelet-európai steppén maradtak, majd a kunok nyomására nyugati vándorlásra kényszerültek. Ezek az oguz töredékek a bizánci történetíróknál *Οὔζοι*, azaz úz, az orosz évkönyvekben *Торк* néven jelentek meg, a muszlim kútfőkben megnevezésük: *ġuzz*. A latin nyelvű magyar forrásokban *Nigri Co(u)mani*ként szerepelnek. Steppetörténeti és forráskritikai okok miatt a *Képes Krónika* két, magyar területek elleni nomád támadást taglaló helye is összefüggésbe hozható az úz törzsekkel.[1] Az úz–magyar kapcsolatok tényét elfogadta a kutatás, ennek ellenére a szakirodalomban ez nem gyökeresedett meg. A Magyar Királyságba történt két XI. századi nomád beütés alkalmából már régebben felmerült az úzok neve; ugyanekkor a nomád támadók etnikai hovatartozását a XIX. század vége óta vitatják: besenyők, úzok, kunok,[2] esetleg vegyes hadsereg is szóba jöhet. A középkori magyar történelem ezen két eseményének steppei hátterét megvizsgálva arra keresem a választ: melyik néphez tartozhattak azok a nomádok, akik 1068-ban Osul, 1085-ben Kutesk vezetésével Magyarország területére törtek.

Az 1068-ban lezajlott kerlési csata nomádjainak kilétét illetően négy nézőpont különböztethető meg: Marczali Henrik annak az elképzelésnek adott hangot, hogy a kerlési csata nomádjai kunok voltak; Marczali még nem választotta ketté a kunok, illetve az úzok népét.[3] Az orosz őskrónika (a továbbiakban: PVL[4]) értesítéseit alapul véve úgy gondolta, hogy mivel 1055 és 1061 között a moldvai síkság területét a besenyők kiürítették, Bizánc felé vándoroltak, s letelepedtek az orosz fejedelemségek határain, így a támadók a kelet-európai steppén megjelenő kunokkal azonosíthatók.[5] Más nézetet vallott Pauler Gyula. Művében rámutatott, hogy az 1068-as nomád betörés nem köthető a ku-

[1] A Képes Krónika közkeletű elnevezésen a XIV. századi krónikakompozíciót értem, amelynek vonatkozó fejezetei vélhetőleg a XI–XII. század fordulóján keletkeztek. A krónikaszerkesztés időrétegeiről lásd pl. *Hóman*, 1925. 69–75., 106. o.

[2] A dolgozatban tárgyalt három törzsszövetség elnevezése eltérő a muszlim, az orosz és a bizánci forrásokban. Ezért a továbbiakban a nagyjából hasonlóan nevezett besenyőket besenyőnek, a guzz/tork/úz elnevezésű törzscsoportot úznak, a kipcsak/polovec/komán/kun név alatt megjelenő népet kunnak fogom nevezni.

[3] Marquart kimutatta, hogy az a korábbi vélekedés, miszerint az *Οὔζοι* és *Κομανοι* népnevek ugyanarra a népre vonatkoznak, téves; a népnevek alatt két nép, a szeldzsük kiválás után a steppén maradt oguzok (úzok), ill. az arab-perzsa forrásokban kipcsaknak, a szláv kútfőkben polovecnek, a bizánci leírásokban kománoknak (kumánoknak) nevezett kunok értendőek. *Marquart*, 1911. 38. o. Vö. *Kossányi*, 1924. 519. o.

[4] A PVL a legrégibb orosz évkönyv, amely különböző krónika-gyűjtemények révén maradt ránk. A mű első variánsa valamivel a XI. század közepe előtt keletkezett, majd több kiegészítés és átdolgozás után a XII. század elejére három redakció is született. SZÖM 1988. 208–209. o.; *Font*, 1996. 119–129. o.

[5] *Marczali*, 1995. 78–79. o.

nokhoz, mert azok ebben az időpontban még nem érhették el a Magyar Királyság területét, emiatt az esemény hátterében a besenyőket kell sejtenünk. Azonban Marczalihoz hasonlóan Pauler sem választotta szét a kunokat és az úzokat,[6] így okfejtése, miszerint a kunok 1068-ban nem érhették el a Kárpátokat, csak a kunokra igaz, a szintén kunnak tartott úzokra nem. Pauler további érvelése arra alapozódott, hogy a DAI[7] Moldva területére helyezi a besenyők Γύλα törzsét, és a *Képes Krónika* a Magyar Királyság ellen irányuló támadást északkeletről mondja el, a nomádok pedig Gyula vezér harcosai.[8] A harmadik vélemény Kossányi Béla nevéhez köthető. Kossányi a PVL adataira, valamint bizánci kútfőkre támaszkodva elsőként jutott arra a következtetésre, hogy az 1068-ban Kerlésnél csatát vesztett nomádok az úzok voltak. Érvelése szerint a besenyők 1060–1070 körüli szállásterületei Havasalföld és Bizánc al-dunai határtartományánál voltak, északabbi területeken csak az úzokkal egy időben jelentkeznek, ezért valószínűleg az ő kötelékükben kerülhettek oda, nem önálló néptörzsként;[9] a kunok pedig ekkor az orosz fejedelemségek keleti határai, illetve a Dnyeper közötti területen nomadizáltak. Az úzokat a két nép közé, a nyugati orosz fejedelemségek és Havasalföld közé helyezi. Mivel a moldvai síkság, ahonnan a támadás kiindult, az úzok kezében volt, és a *Képes Krónika* nem besenyőket, hanem a *cuni*kat említi meg támadóként (amely elnevezés kapcsolatba hozható az úzok *Képes Krónika*-beli *fekete kun* megnevezésével), a kerlési csata nomádjaiban az úzokat kell látnunk.[10] A negyedik nézőpontot Györffy György neve fémjelzi. Előbb Paulert követve, besenyő támadás mellett érvelt,[11] később módosította nézetét, és konszenzusteremtő alapon vegyes besenyő–úz hadsereget tételezett fel. 1984-ben megjelent vélekedése a kerlési csatával kapcsolatban besenyők támadását valószínűsíti, akik kötelékében a maradék úz elemek is megtalálhatók voltak.[12]

---

[6] *Pauler,* 1985. 432. o., 236. jegyzet.

[7] VII. (Bíborbanszületett) Konstantin által a X. század közepén szerkesztett, később *De Administrando Imperio* (DAI) néven ismerté vált diplomáciai kézikönyv. A bazileusz régebbi bizánci krónikák, földrajzi és asztrológiai munkák, császári oklevelek adatait, valamint bizánci és külföldi követek beszámolóit, jelentéseit is felhasználta művéhez. SZŐM 1988. 152. o.

[8] *Pauler,* 1985. 433. o., 236. jegyzet. Pauler elképzelését Györffy György fejlesztette tovább, koncepcióját a dolgozat részletesen tárgyalni fogja.

[9] Az oguz törzsek között élő, azoknak meghódolt besenyőkről Konsztantín császár is említést tesz, művének 37. fejezetében: „Tudnivaló, hogy abban az időben, amikor a besenyőket kiűzték tulajdon földjükről, némelyek közülük önszántukból és saját elhatározásukból ott maradtak, az említett úzokkal összeköltöztek s mostanáig közöttük vannak..." DAI 169. o. Megemlékezik róluk utazásáról írt beszámolójában Ibn Fadlān is, vö. *Togan,* 1939. 33. o. A Kāšgarī által felsorolt 22 oguz törzs 19. törzse a bečenek. *Pritsak,* 1975. 215. o.; *Golden,* 1992. 208. o. Besenyők valószínűleg a XI. század második felében is kerülhettek úz fennhatóság alá, miután a besenyők törzsei letelepedtek az orosz fejedelemségek, de főleg Bizánc határain, valamint szétforgácsolódtak az úzok elleni harcokban.

[10] *Kossányi,* 1924. 529., 531. o. Kossányi nézetét a szakirodalom egy része elfogadta: *Makkai,* 1936. 35. o.; *Hóman,* 1941. 277. o.; *Gyóni,* 1942. 71–75. o.; *Székely,* 1964. 68. o.; *Mezey,* 1971. 194. o.; *Pálóczi Horváth,* 1988. 138–139. o.; *Uő:* 1989. 105. o.; *Golden,* 1990. 276. o.; *Uő:* 1992. 269. o.; *Rásonyi,* 2000. 310. o.; *Uő:* 2004. 272–273. o.

[11] *Györffy,* 1948. 169. o.

[12] *Györffy,* 1984. 877. o.; *Uő:* 1990. 116., 211–212. o. Györffy úz alárendeltségű vegyes, besenyő–úz sereget feltételező gondolata széles körben elterjedt; a kerlési csatával kapcsolatban elfogadta: *Kristó,* 1986. 63. o.; *Spinei,* 1986. 90. o.; *Makk,* 1993. 84. o.; *Uő:* 1994.; *Tóth,* 1994.; *Hatházi,* 1996. 41. o.; *Kristó,* 1999. 73. o. Az 1085-ben Magyarországra törő nomádokkal kapcsolatban elfogadta Györffy véleményét: *Kristó,* 1986. 68. o; *Makk,* 1993. 103. o.; *Hatházi,* 1996. 41. o.; *Kristó,* 1999. 74. o.

Az 1085-ben magyar területet ellen támadó nomád had kilétét illetően szintén négy vélemény alakult ki; Marczali Kutesk nomádjaiban szintén a dél-orosz steppe kun törzseit kereste.[13] Pauler szerint ugyanakkor 1091-ig, a Magyarország elleni nomád támadások mindegyikének hátterében a besenyő törzseket kell látnunk.[14] Gyóni Mátyás kitűnő tanulmánya adta a harmadik nézetet. Anna Komnena *Alexias* című munkájának archaikus népnév használatának elemzése révén, valamint a forrás 1087. évi eseményeit a *Képes Krónika* 1085-re tehető nomád betörésével összevetve rámutatott, hogy a második, 1085-ös Kutesk és Salamon vezette „kun" betörés szintén az úzokhoz köthető.[15] Györffy György ennek ellenére úgy foglalt állást, hogy az 1085-ben támadó „kunok" besenyő–úz sereg volt.[16]

A Magyar Királyság ellen intézett 1068-as és 1085-ös nomád betöréseket tehát a szakirodalom egyaránt kötötte a besenyőkhöz, az úzokhoz és a kunokhoz, s Györffy felvetette közös besenyő–úz vállalkozás lehetőségét is, általában úz alárendeltséget feltételezve. A kunokkal, mint lehetséges támadókkal, a kutatás a kerlési csatával kapcsolatban Pauler óta nem számol, viszont a besenyőkkel és az úzokkal (esetleg vegyesen) mind 1068, mind 1085 támadóit megpróbálták azonosítani.

Népmozgások a kelet-európai steppén a XI. században

1. Besenyő törzsek a dél-orosz steppén a XI. században

A besenyők szállásterülete a X. században az orosz fejedelemségekkel szomszédos Don-Dnyeszter vidékére helyeződött át. 915-ben jelennek meg először a besenyők orosz területen,[17] majd a bolgár hatalom gyengülése miatt rövidesen elözönlötték az Al-Duna vidékét is. A X. században és a XI. század első felében, mint megtámadottak és mint támadók gyakran keveredtek harcokba az orosz fejedelmekkel.[18] Azonban egyrészt a folyamatos harcok, másrészt keleti szomszédjaiknak a X. század vége felé újból reájuk nehezedő nyomása megosztotta, szétforgácsolta erejüket, és új vándorlásra kényszerítve őket, megdöntötte a Don és az Al-Duna vonala közötti síkságon korábban kivívott uralmukat.[19] A besenyők 1015-ben is intéztek támadást a Rusz ellen,[20] ezután 1036-ban egyesült utoljára a besenyők népe Kijev ellen nagyobb, a törzsek jelentékeny erejét

[13] *Marczali,* 1995. 136. o. Marczali nézetét 1085-tel kapcsolatban elfogadta: *Mezey,* 1971. 194. o.; *Rásonyi,* 2004. 267. o.; *Spinei,* 1986. 93–94. o.; *Kapitánffy,* 2003. 163. o.

[14] *Pauler,* 1985. 433. o., 236. jegyzet.

[15] *Gyóni,* 1942. 71–75. o. A Gyóni által felvetett 1085-ös úz–magyar érintkezés gondolatát is részben elfogadta a szakirodalom: *Székely,* 1964. 68. o.; *Pálóczi,* 1988. 140. o.

[16] Vö. *Györffy,* 1948. 170. o.; *Uő:* 1984. 928. o.; *Uő:* 1990. 212. o.

[17] Vö. RPC 71. o.

[18] Így pl. Igor 916–920 között folytatott harcokat a besenyőkkel (RPC 71. o.), 944-ben a besenyők szövetségben a Russzal Bizánc ellen indítottak hadjáratot (RPC 72. o.). A besenyők az orosz források szerint először 968-ban támadták meg a Ruszt (RPC 85. o.), 972 tavaszán pedig Kurja, besenyő vezér a Dnyeszternél megtámadta Szvjatoszláv fejedelmet és hadát; a harcban a fejedelem életét vesztette (RPC 90. o.). 988–992 között a Rusz több vereséget mért a besenyőkre (RPC 119. o.).

[19] *Kossányi,* 1924. 520. o.

[20] Vö. RPC 124. o.

igénybe vevő vállalkozásra.[21] A továbbvándorlásban elszakadt, visszamaradt kisebb töredékeikről, akik a régi szálláshelyeiket elözönlő népek uralma alá kerültek, még több mint egy évszázad múlva is szólnak az orosz évkönyvek, nagyobb tömegben azonban ez időponttól kezdve orosz területen már nem mutatkoznak, bár a Dnyeper környékét a bizánci források szerint végleg csak a század közepén hagyták el.[22]

A besenyők Al-Duna felé tartó folyamatos vonulását jól mutatják a középgörög kútfők. A migráció oka az úz törzsek nyomása volt.[23] Az első besenyő beáramlás a Bizánci Birodalom területére, az Al-Duna jobb partjára, 1025/27-ben zajlott le; a besenyők ekkor a Balkán-félsziget középső részét dúlták fel,[24] majd egyre fokozódó intenzitással támadtak 1032/33-ban,[25] 1034[26] és 1035-ben,[27] majd 1036-ban.[28] 1048/49-ben két besenyő törzs, Kegen vezetésével fellázadt a Tyrach vezette besenyő törzsekkel szemben, s Bizánc engedélyével átkeltek az Al-Dunán, s letelepedtek a Paristrionban.[29] Vezetőik megkeresztelkedtek, és határőri feladatokat vállaltak. Később Tyrach besenyői is átvándoroltak a Duna jobb partjára, és a Serdica és Niš környéki síkságon telepedtek meg.[30] Spinei, Psellus híradására hivatkozva, a besenyők vándorlását 1048-ig az úzok fokozódó nyomásának tulajdonítja.[31] Az úzok a besenyőket a Duna feletti tavakig és mocsarakig űzték,[32] ahonnan tovább már csak Bizánc határtartományába lehetett menekülni. Amikor az úzok népe eljutott az Al-Dunáig, a besenyő törzsek zöme addigra már annak déli vonala mögé húzódott; a bizánci uralkodók ugyanis a XI. század közepe táján, felhasználva a

---

[21] Vö. RPC 136. o..; *Diaconu*, 1970. 51. o.; *Golden*, 1990. 274. o.

[22] *Kossányi*, 1924. 520. o.

[23] *Pritsak*, 1975. 230. o.; *Golden*, 1990. 274. o.

[24] Erről tudósít: Kedrenos és Zonaras. *Elian-Tanaşoca*, 1975. 148–149., 218–221. o. A besenyők II. Bazileosz uralkodása alatt (976–1025) megvetették lábukat a Duna mentén, s ugyanazt a veszélyt jelentették Bizánc számára, mint előttük a bolgárok; ettől kezdve a Balkán-félsziget nem lehetett biztonságban az invázióktól. *Bréhier*, 1999. 231. o.

[25] Vö. Zonaras tudósítását *Elian-Tanaşoca*, 1975. 220–221. o.; *Bréhier*, 1999. 231. o.

[26] Vö. Kedrenos és Zonaras adatait *Elian-Tanaşoca*, 1975. 148–149., 220–221. o.; *Obolensky*, 1999. 261. o.

[27] Vö. Kedrenos információit *Elian-Tanaşoca*, 1975. 148–149. o.

[28] Ekkor Dobrudzsába törtek be, vö. Kedrenos és Zonaras tudósítását *Elian-Tanaşoca*, 1975. 148–151., 220–221. o. A besenyő betörésekről lásd még: *Gyóni*, 1942. 12. o.; *Diaconu*, 1975. 237. o.; *Spinei*, 1986. 88. o.; *Györffy*, 1990. 113. o.; *Bréhier*, 1999. 231. o.; *Stephenson*, 2000. 81. o.

[29] Paristrion, azaz a Dunamellék, amely területet a bizánci források Paradanuvionnak, ill. Paradunavisnak is neveztek, a Bizánci Birodalom határtartománya volt, az Al-Dunától délre, a mai Dobrudzsa területén. *Gyóni*, 1942. 14. o.

[30] *Obolensky*, 1999. 261. o.; *Stephenson*, 2000. 89–90. o. Egyes kutatók a fenti eseményeket korábbra datálják, így pl. Golden, aki munkájában 1045/46 vagy Stephenson, aki Tyrach átkelését az Al-Dunán 1047 telére teszi. *Stephenson*, 2000. 95. o. Tyrach besenyői bizánci szolgálatba léptek, Bithüniába küldték őket, de fellázadtak, a Szófiai-síkságon telepedtek meg és egyesültek a bulgáriai besenyőkkel (1049). Tyrach besenyői három császári hadra is vereséget mértek, s bár Adrianupoliszt nem tudták bevenni, és Thrákiát is ki kellett üríteniük, a dunai bolgár területeket megszállva tartották. 1053-ban kötött békét Bizánc a besenyőkkel, akik zöme bolgárföldön maradt. *Bréhier*, 1999. 241–242. o. Kegen és Tyrach konfliktusáról és a XI. század közepi, Bizánci területre történő nagy besenyő betelepülésről adatokat közöl: Kekaumenos, Attaleiates, Kedrenos, Zonaras. *Elian-Tanaşoca*, 1975. 22–23., 66–67., 150–157., 220–223. o. A szakirodalomhoz lásd: *Diaconu*, 1970. 51., 56–61. o.; *Diaconu*, 1975. 238. o.; *Pritsak*, 1975. 231. o.; *Spinei*, 1986. 88. o.; *Györffy*, 1990. 103., 107., 113. o.

[31] Psellust idézi: *Spinei*, 1986. 88. o., 36. jegyzet.

[32] *Ferenţ*, 1981. 18. o.; *Spinei*, 1986. 87. o. Erről szintén tájékoztat Skylitzes és Kedrenos, idézi: *Spinei*, 1986. 87. o., 34. jegyzet.

besenyő törzsek között kitört belső villongásokat, tömegesen telepítették le őket a Balkán lejtőin és a Duna déli partvidékén.[33] Azonban a betörő nomádok elleni védekezés célzatával letelepített besenyők nem tudták feltartóztatni az újabb offenzívákat,[34] ráadásul, mivel nem adták fel nomád életmódjukat, maguk is folytattak rabló hadjáratokat a birodalom területén belül.[35]

Újabb besenyő átkelés történt 1059-ben; Selte besenyő vezér kihasználva egy magyar–bizánci konfliktust,[36] betört a Dunamellékre.[37] Anna Komnena is tudósít erről az eseményről,[38] aki azt írja, hogy miután a magyarok felmondták a békét Bizánccal, ezt meghallva a besenyők átlépték az Al-Dunát. Ennek oka pedig az úzok „engesztelhetetlen ellenségeskedése" volt.[39] Az úzok az 1060-ban elszenvedett vereség után továbbhúzódtak nyugatnak, mert egy időre eltűntek az orosz források látóköréből;[40] ekkor szállásterületük Moldva lehetett, amit a besenyők az úzok elől Bizánc felé húzódva minden bizonnyal kiürítettek.[41]

Anna Komnena híradása alapján „valamiféle szkíta nép, mivel a szauromaták napnap után fosztogatták, felkerekedvén hazulról leereszkedett a Dunához."[42] Ez a besenyő vándorlás az 1084. év elejére keltezhető. Az orosz forrásokban 1080-tól kezdve a kijevi és perejaszlávi úzokkal együtt megint elkezdik emlegetni a besenyőket is. Ezeket feltehetőleg az úzok hozták magukkal az orosz határszélekre. A szauromaták az úzokat takarják,[43] a „valamiféle szkíta nép" pedig egy besenyő töredéket, amely az úzoktól elszakadva levándorolt a Dunához, s egyezséget kötve a paristrioni besenyőkkel letelepedett a

---

[33] A besenyők zöme a Bizánci Birodalomban bolgár területeken telepedett meg. *Pritsak*, 1975. 231. o.; *Bréhier*, 1999. 282. o.

[34] A besenyők pacifikálására törekvő bizánci diplomácia kudarcát mutatja, hogy más besenyő kontingensek továbbra is nyomást gyakoroltak a Birodalom al-dunai frontjára, s thrákiai inváziói az 1050-es években is folytatódtak. *Obolensky*, 1999. 261. o.

[35] *Kossányi*, 1924. 523. o.

[36] Isaakios Komnénos császár uralkodása alatt (1057–1059) egy határincidens alkalmával I. András seregével betört Bizáncba, de a konfliktus gyors békekötéssel ért véget. Valószínűleg a bizánci területről kiinduló besenyő törzsek által kezdeményezett határmenti összecsapások vezettek el András hadjáratához. *Makk*, 1998. 140–141. o. Olyan elképzelés is felmerült, hogy az 1059-es besenyő támadás eredetileg a Magyar Királyság déli területeinek elfoglalására irányult, amely törekvést I. András ügyes diplomáciával Bizánc ellen fordított. *Györffy*, 1984. 861. o.

[37] *Diaconu*, 1975. 238–239. o.; *Ferenţ*, 1981. 19–20. o.

[38] Vö. *Reinsch*, 1996. 127–128. o.; *Moravcsik*, 1984. 103. o. Anna Komnena forrása itt Psellus volt, akinek a munkájában található népneveket átvette. Ezért lehet az, hogy az *Alexias*ban úzokat jelentő sauromata népnév itt besenyőket takar (vö. ByzTurc II. 230. o.), az úzok pedig geta néven vannak említve (vö. ByzTurc II. 105. o.). *Gyóni*, 1942. 78. o. Skylitzes Continuatus Attaliatesből merítve szintén leírja az eseményt, de művében az aktuális népneveket használja (magyarok, besenyők). *Gyóni*, 1942. 79. o. Skylitzes Continuatus és Attaleiates adatai mellett (*Elian-Tanaşoca*, 1975. 58–59., 68–69. o.) az eseményről tudósít még Zonaras. *Elian-Tanaşoca*, 1975. 222–225. o.

[39] *Gyóni*, 1942. 76–77. o.

[40] Vö. RPC 143. o.

[41] *Kossányi*, 1924. 532–533. o.

[42] Vö. *Reinsch*, 1996. 229–230. o.

[43] Anna Komnena tudósítása (vö. *Reinsch*, 1996. 229–230. o.), idézi: *Gyóni*, 1942. 5. o. Victor Spinei a forrásban szereplő szauromata elnevezést a kunokra vonatkoztatja, tévesen; a hadjáratot pedig 1086-ra helyezi. *Spinei*, 1986. 90. o.

Duna jobb partjára.[44] Moldvában, a XI. század végén újra megjelentek a besenyők. Tekintve, hogy megjelenésük körülbelül egybeesik a torkok újbóli feltűnésével és figyelembe véve az orosz pusztaságok akkori megszállásának viszonyait, minden valószínűség amellett szól, hogy a besenyők e raját a torkok hozták magukkal az orosz határszélekre, és így abban a besenyőknek az úzok uralma alá került töredékeit kell keresnünk.[45]

2. Úz törzsek a dél-orosz steppén a XI. században

Az úz törzsek szállásterülete a X. században, a besenyők elüldözése után, a Szir-darja középső folyásától nyugaton egészen a Volgáig, északon pedig az Irtis, Tobol, Isim folyók középső folyásának vidékéig ért; ezt a vidéket a muszlim források a X. században Oguz-steppének nevezték. Nagyrészt a mai Kazak-steppe területe ez.[46]

A XI. századra az úzok egyre akadálytalanabbul kelhettek át a Donon, sőt azon túl is. Az állandó úz hullámok feltehetően a kunok nyomására indultak el, a kunok pedig szintén kényszerből mozdultak ki északibb lakóhelyeikről. Mindezen népmozgások hátterében a kitaj törzsek északnyugati terjeszkedése állott Belső-Ázsiában. Az 1030-as évekre, az úzok nyugatabbra űzésével, már a kunok lettek az egész Kazak-steppe urai: az Oguz-steppe kifejezést ekkor váltja fel a Kipcsak-steppe, a Dast-i Kipcsak terminus.[47] Ennek a nagy népeltolódásnak a következtében a steppén maradt úz törzsek a kunok elől, a besenyőket maguk előtt hajtva, egyre nyugatabbra vándoroltak a dél-orosz területeken. Erről az eurázsiai népmozgásról Marvazí, muszlim történetíró jegyzett fel értékes adatokat arab nyelvű munkájában,[48] valamint Edesszai Máté, örmény történetíró 1050/51-gyel kapcsolatban.[49] A tudósítások értelmében a kunok megjelentek Európa keleti határain, akiknek terjeszkedése nyugatabbra szorította a Kazak-steppén nomadizáló úzokat, azok pedig az orosz területekkel szomszédságban élő besenyőket.[50]

---

[44] *Gyóni*, 1942. 76. o.

[45] *Kossányi*, 1924. 529. o.

[46] *Vásáry*, 2003. 153. o.

[47] A muszlim kútfőkben az úzok elnevezése guzz, amely a török oguz népnévből származik. *Göckenjan*, 2000. A kunok elnevezése többnyire kipcsak. *Györffy*, 1948. 159. o.

[48] *Saraf al-Zamán Táhir Marvazí:* Tabái al-hajaván. A szerzőről és művéről vö. SZŐM 1988. 231. o. Marvazí tudósítása a népeltolódásról így szól, Minorsky, angol fordításából magyarra ültetve: „Van egy fajtájuk, amelyet qún-nak hívnak. Ők Qitáy [Észak-Kína] országból jöttek [ti. az iszlám területére], mert féltek a qitáy khántól. Nesztoriánus keresztények [voltak?]. Legelőik szűkössége miatt hagyták el régi központjaikat [ez nem egyezik az előbb mondottakkal]. Közülük való volt Ikindzsi ibn Qocsgár, a khwárezmi [mohamedán terület az Amu-darja torkolatának vidékén] uralkodó [meghalt 1097]. A qúnokat a qáyok követték, akik számosabban és erősebbek voltak és kiűzték őket ezekről [melyik?] a legelőkről. Erre ők [ti. a qúnok] a sárí-k [olv.: szárí-k, mint a perzsa fordítás] területére mentek. A sárík népe továbbvonult a türkmenek [mohamedán karlukok és oguzok] területére, akik pedig a guzzok [a. m. török oguz, magyar úz] területének keleti részeit foglalták el. A guzzok a besenyők területére vonultak, az Örmény-tenger [Fekete-tenger] mellé." *Czeglédy Károly* fordítása 1949. 43–44. o. Hozza a magyar fordítást még: *Györffy*, 1990. 209. o.; *Keller*, 2001. 139–140. o.; *Vásáry*, 2003. 155. o., az angol fordítást: *Senga*, 1996. 134. o.

[49] Edesszai Máté, örmény történetíró (1050–1051) lényegében ugyanezt az eseményt mondja el, annyiban másként, hogy a kígyók népe űzte el a fakókat (örményül khartesk), akik viszont az oguzokat és besenyőket késztették továbbhaladásra. *Vásáry*, 2003. 155. o. Az értesítés, Marquart német fordításából, magyarra ültetve: „...a kígyók népe előnyomult, és leverte a fakókat (khartes), és a fakók felvonultak, és leverték az úzokat és a besenyőket." *Györffy György* fordítása 1990. 205. o., 66. jegyzet.

[50] *Golden*, 1972. 81. o.; *Vásáry*, 2003. 155. o.

Ekkor tehát, a XI. század első felében, az orosz fejedelemségek keleti határszélein új, a besenyőknél hatalmasabb ellenség jelent meg, akiket az orosz évkönyvek *tork* néven emlegetnek. A torkokat, azaz úzokat már régebbről ismerték az oroszok; 985-ben amikor azok még a Volga vidékén laktak, szövetségükben hadakozott Volodimir a volgai bolgárok ellen.[51] Az úzok először 1054-ben kerültek közvetlen kapcsolatba és konfliktusba a Russzal; ekkor Voin mellett, a Dnyeper keleti partján megtámadták Vszevolod perejaszlavi fejedelmet, tehát addigra elérték a Dnyeper vonalát, sőt azon túl is terjeszkedtek.[52] Ennek lehet betudni a besenyő törzsek fenntebb már említett újabb hullámát Bizánc területére 1059-ben. Az úzok ebben az időben tehát a besenyőktől északra, gyakorlatilag „felettük" helyezkedtek el. Besenyőkről beszélni ekkor a moldvai területeken csak úz alárendeltségben lehet. Miután az úzok megszállták a Dnyeper vidéki steppét, a korábbi besenyő területeket, melyek az orosz fejedelemségek érdekkörébe tartoztak, hamarosan közös védekezésre kényszerítették a veszélyeztetett területek fejedelmeit. 1060-ban ezek a fejedelmek, Izjaszláv, Szvjatoszláv és Vszevolod, hatalmas sereget gyűjtöttek, vízen és szárazföldön egyaránt megindultak az úzok ellen, és vereséget mértek azokra, akik között ráadásul járvány ütötte fel a fejét; mindezek természetes következménye lett az úzok újabb vándorlása.[53]

Engedve a kunok nyomásának az úzok az 1060-as évek elején továbbhúzódtak a Balkán-félsziget felé, maguk előtt űzve a besenyőket. Az úz törzsek szálláshelye ez idő tájt az orosz fejedelemségek déli- délnyugati és a Bizánci Birodalom északi határszélei között, a Bug és a Szeret vidékén lehetett. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy az orosz évkönyvek 1060-tól kezdve 1080-ig nem említik az úzokat, viszont a bizánci forrásokból tudjuk, hogy az Al-Dunát az úzok hadai 1064/65 telén lépték át először.[54] Az úzok 1064-ben átkelve az Al-Dunán, leverték a bolgár és bizánci erők ellenállását, s elárasztották a Dunamelléket, pusztították Thrákiát és a görög területeket, és Makedóniát fenyegették.[55] Az ellenük felvonuló bizánci erőkkel azonban már nem tudtak megküzdeni, mert a besenyők és a bolgárok hátba támadták őket, ráadásul újabb ragály tizedelte soraikat. Ennek következtében befejezték hadjáratukat; egy részük a basileus szolgálatba szegődött, másik részük pedig kiürítve a megszállt bizánci területeket, észak felé húzódva, a már régebbről ismert orosz fejedelemségek délkeleti határain telepedett meg, határőri szolgálatot vállalva.[56]

---

[51] Vö. RPC 96. o.

[52] Vö. RPC 143. o.; *Kossányi*, 1924. 520. o.; *Golden*, 1972. 83. o. Az úzok a Dnyeper mentén olyan területeken tűnnek fel, ahol Kedrenos tanúsága szerint az úzok és besenyők közötti harcok zajlottak le (nyílván a Dnyepertől nyugatra). Idézi: *Kossányi*, 1924. 522–523. o.

[53] Vö. RPC 143. o.; *Kossányi*, 1924. 520–521. o.; *Golden*, 1972. 83. o.; *Spinei*, 1986. 91. o.

[54] *Kossányi*, 1924. 523. o.; *Gyóni*, 1942. 13. o.

[55] Az úzok bizánci hadjáratához vö. *Diaconu*, 1970. 79. o.; *Diaconu*, 1975. 239. o.; *Bréhier*, 1999. 257–258. o.; *Obolensky*, 1999. 261–262. o.; *Ostrogorsky*, 2001. 301. o.

[56] *Kossányi*, 1924. 524. o.; *Golden*, 1972. 83. o. Az úzok Bizánc elleni 1064-es támadásáról megemlékezik Psellus Chronographiajában, vö. *Sewter*, 1966. 332. o., 2. jegyzet. A betörésről beszámol még: Attaliates (*Elian-Tanaşoca*, 1975. 68–71. o.), s az ő nyomán Skylitzes (uo, 60–63. o.), Zonaras (uo. 224–227. o.) és Glykas (uo. 166–167. o.), vö. *Kossányi*, 1924. 524. o., 2. jegyzet. A betöréshez vö. *Diaconu*, 1970. 79–81., 83. o.; Diaconu, 1975. 239. o.; *Ferenţ*, 1981. 20. o.; *Spinei*, 1986. 92–93. o.; *Savvides*, 1993. 150. o.; *Stephenson*, 2000. 95. o. Felmerült olyan elgondolás is, hogy a birodalomra törő úzokkal szemben a Duma menti bizánci themák katonai parancsnokai szövetkeztek Géza herceggel, akinek dukátusa közvetlenül érintkezett a görög

Figyelembe véve azt, hogy a Bizánci Birodalomban az úz törzseknek valószínűleg nem nagy töredéke maradt vissza,[57] a „myrmidonok" fejedelméhez, azaz perejaszlávi vagy kijevi orosz fejedelemhez ment úzok még mindig igen nagyszámúak lehettek. A befogadott úzokat az orosz fejedelmek széttelepítették határaiknál.[58] Szállásaik túlnyomó részét a kijevi és a perejaszlávi fejedelemségek területére tették át; a Ros folyó mellett szélesen elterülő Porose-nak elnevezett határvidéktől kezdve Torcseszk,[59] Perejaszláv és több más, egymástól távol eső város mellett húzódtak telepeik, védelmi övként véve körül a steppe felől a két fejedelemséget.[60] A letelepítés pontos idejét nem ismerjük, de mivel már 1080-ban a Vszevolod ellen támadó úzokat az orosz évkönyvek „perejaszlaviaknak" mondják,[61] befogadásukat ezen időpont előtti évekre kell tennünk.[62] A következő, úzokkal kapcsolatos tudósítás a már fenntebb említett 1084-re datálható besenyő exodus.[63] Az esemény leírása tehát 1084-re is azt a földrajzi helyzetet mutatja, hogy az úzok a besenyők „felett" helyezkednek el, utóbbiakat a Duna vonala mögé vándorlásra kényszerítve. 1086/87 telén Tzelgu besenyő vezér vezetésével egy 80 000 fős vegyes, besenyő–úz–magyar sereg (élükön Salamon, trónfosztott magyar királlyal) harcol a bizánci erőkkel. A nomádokra a bizánciak vereséget mérnek.[64] Ennek az eseménynek előzménye Salamon, trónfosztott magyar király és Kutesk „kun vezér" beütése Erdélybe, 1085-ben. Miután László király serege legyőzte a támadókat, azok levonultak a Dunához, és „betörtek Bulgáriába és Görögország határára".[65] Ezt a két eseményt később taglaljuk.

3. Kun törzsek a dél-orosz steppén a XI. században

A Marvazí által leírt népvándorlás következményeképp az úz törzsek nyomában 1055 folyamán a kunok tűntek fel az orosz fejedelemségek keleti határszélein. Ekkor még sikerült Vszevolodnak Bolush nevű vezérükkel békét kötnie.[66] Azonban 1061-ben már harcba bocsátkoztak a perejeszlaviakkal, s az Iskal vezette kun sereg győzelmet aratott Vszevolod serege felett. Az évkönyvek szerint ez volt az első alkalom, hogy a kunok megtámadták a Ruszt.[67] 1068-ban hadaik három orosz fejedelmet győztek le, aminek kö-

határtartományokkal. Azonban nincs forrás, amely arról tudósítana, hogy 1064-ben a magyar herceg és a bizánci hadvezérek az úzok ellen katonai szövetséget kötöttek volna. *Makk*, 1998. 146. o.

[57] Az a felfogás, hogy az 1064. évi balkáni betöréskor az úzok „egész népe" elpusztult volna, túlzott. A támadó nomádok veszteségeinek eltúlzása a hivatalos bizánci történetírásban sokszor a tőlük elszenvedett megszégyenítő vereségek szépítgetésére szolgál. *Gyóni*, 1942. 70–71. o.

[58] *Kossányi*, 1924. 524–525. o.

[59] Torcseszk = Tork-város, Golden fordításában *Golden*, 1990. 277. o.

[60] Vö. RPC 168. o.

[61] Vö. RPC 180. o.

[62] *Kossányi*, 1924. 525. o.

[63] A Magyar Királyság elleni 1068-as nomád támadás törzseit keresték az úzokban is. Azt a kérdést, hogy ez az esemény betagolható-e az úzok XI. századi történetébe, a dolgozat későbbi fejezetében próbáljuk megválaszolni.

[64] Lásd Anna Komnena (*Reinsch*, 1996. 234. o.), vö. *Moravcsik*, 1984. 103–105. o.

[65] Vö. SRH I. 408–409. o.

[66] Vö. RPC 143. o.

[67] Vö. RPC 143. o.

vetkeztében Csernyigov területét árasztották el, ám itt még ez év folyamán Snovesk mellett nagy vereséget szenvedtek Szvjatoszlav fejedelemtől.[68] Kossányi az orosz adatokból arra következtetett, hogy az 1060-as években a kunok állandóan északabbra eső orosz területeket támadtak meg, mint azt megelőzőleg az úzok, és csak az évtized végén kanyarodtak le délre, ezek korábbi lakóhelyeire, a Dnyeper környékére. 1071-ben már a kijevi fejedelemség délnyugati határszéleinél, Rastovec és Nejatin mellett harcoltak csapataik.[69] Minthogy az úzok e nép elől menekülve minden valószínűség szerint ez idő tájt ürítették ki addigi szálláshelyeiket, az egykori úz területet elérő kunok számára újabb előnyomulásra nyílott lehetőség délen a Balkán-félsziget, nyugaton pedig a Kárpátok felé. Szövetségben a Bizánc ellen lázongó besenyőkkel, a kunok 1078-ban csakugyan már Drinápolyt ostromolják.[70] Ettől kezdve 1087-ig nem értesítenek minket a bizánci kútfők kunok megjelenéséről az Al-Dunától délre. 1087-ben a besenyők hívására jelentek meg kunok bizánci területen, de segédcsapataik későn érkeztek meg a dristrai csatába, ezért a zsákmány egy részére vonatkozó igényüket a besenyők elutasították. A kunok emiatt a besenyőkre támadtak, s egy ideig az Ozolimne-tó partjaira szorították őket, de élelemhiány miatt kénytelenek voltak hazavonulni.[71] 1089-ben újra feltűntek a bizánci határoknál, a basileus engedélyét kérve a besenyők elleni támadáshoz, azonban a császári diplomácia, tartva a kunok haderejétől, ekkor még hazatérésre tudta bírni őket. 1091-ben azonban már Alexios császár szövetséget köt a besenyők ellen Togortak és Maniak kun vezérekkel, akik 40 000 fős haddal érkeznek az Al-Dunához. Segítségükkel sikerül Bizáncnak 1091. április 29-én, a lebunioni csatában szétzúzni a besenyőket. A csata után a kunok visszatértek a Dunától északra eső területekre.[72] Ezután 1095-ben jelennek meg, mint támadók az Al-Dunánál, de a csata után a betörő nomádok hazamenekültek.[73] Elérve az Al-Dunát, a XI. század végén, a dél-oroszországi, moldvai és havasalföldi síkságot a kunoknak a Don és Volga melletti szállásaiból előnyomult hadai vonták hatalmuk alá. Seregeik Bizáncon kívül a Magyar Királyság,[74] a délnyugati orosz fejedelemségek s azon túl, Lengyelország területére is betörtek. Lendületes előretörésük azonban a XII. század elején megakadt, ami az orosz fejedelmek támadó hadjáratainak volt betudható.[75]

---

[68] Vö. RPC 146–149. o.

[69] Vö. RPC 150. o.; *Kossányi*, 1924. 526. o.; *Ferenţ*, 1981. 28–29. o.

[70] *Kossányi*, 1924. 526–527. o.; *Ferenţ*, 1981. 31. o. A kunok első rövid balkáni szereplése 1078-ban, Nikephoros Botaneiates uralkodása első évében történt, Basilakios dyrrhachioni dux lázadása idején. Míg a császári csapatok a lázadás leverésével Thesszalonikiben voltak elfoglalva, távollétüket felhasználva a besenyők erős kumán segítséggel rátámadtak Adrianupolisra. A császári sereg gyors odaérkezésére azonban a nomádok elmenekültek „s többet nem merészelték megtámadni a római határokat"; beszéli el a történteket Attaliates és Skylitzes continuatus. Idézi: *Gyóni*, 1942. 67. o. Vö. *Spinei*, 1986. 93. o.

[71] *Gyóni*, 1942. 67. o.

[72] *Bréhier*, 1999. 284. o.; *Obolensky*, 1999. 263. o.

[73] *Gyóni*, 1942. 68. o.; *Ferenţ*, 1981. 36–37., 41–42. o.

[74] A Magyar Királyság ellen intézett kun támadásokra vö. SRH I. 410. o. Ekkor, 1091-ben, Krul fia, Kapolcs tört be Magyarországba. László király a Tisza mentét feldúló és az Al-Duna felé kivonuló kunokat a temesi részeknél, a Pogáncs folyónál érte el, és hadukat szétverte; ezután 1092-ben, Ákos kun vezér előre bejelentett bosszuló hadát az Al-Dunánál várva legyőzte. *Györffy*, 1990. 118. o. Kézai nem említi kivonatos munkájában az eseményeket. Említi viszont a Thuróczy krónika; az eseményhez írt jegyzetben Bellus Ibolya Ákos támadását, feltételesen, 1091 augusztusára datálja. *Bellus*, 2001. 358. o., 440. jegyzet.

[75] *Kossányi*, 1924. 527. o.

Összességében az orosz és bizánci források alapján megállapíthatjuk, hogy 1060-1065 között a besenyők szállásterületei Havasalföldön és a Bizánci Birodalom északi területein voltak; az úzoké a nyugati orosz fejedelemségek és Bizánc északi határai között, a kunoké pedig az orosz fejedelemségek keleti határainál; 1070 körül pedig a besenyőké ugyanott, az úzoké szintén, de egy kisebb töredékük visszamaradt a Bizánci Birodalomban, a kunok pedig tovább terjeszkedve átlépték a Dnyeper vonalát.[76]

A kerlési csata Kézai Gesta Hungarorumában

1068-ban nomád sereg tört be a Magyar Királyság területére Moldvából. Az eseményekről csak magyar források révén van ismeretünk, azonban ezek is ellentmondásosak; a *Képes Krónika* a nomádokat *cuni* néven ismeri, Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában viszont a betörőket *bessi*nek nevezi. A két forma egyúttal két történeti konstrukciót vet fel: a *cuni* alatt a kutatás úzokat keresett, a *bessi* viszont értelemszerűen a besenyőkre vonatkoztatható. Kézai forráshelyének egy új értelmezésével magyarázatot adhatunk arra, hogy melyik nomád nép ütközött meg a magyar erőkkel Kerlésnél, 1068-ban.

A *Gesta* Hungarorumról már Domanovszky Sándor kimutatta, hogy az I. Andrástól V. Istvánig vezetett rész nem Kézai alkotása, hanem a bővebb krónikák által fenntartott ősforrás (ősgesta) kivonata. A Kézai Simontól mára fennmaradt, erősen rövidített elbeszélés és a bővebb szövegek közötti nagy hasonlóság (a terjedelmi differenciák ellenére) kétségtelenül bizonyítja, hogy a szövegek eredete közös. Az Anjou-kori krónikák az ősgesta szövegét bővebben és helyesebben őrizték meg, mint Kézai, aki mindig kevesebbet vett át a forrásból amazoknál, s azok egyes helyeit félre is magyarázza.[77]

A magyar gesta- és krónikaszerkesztés a XI. század második fele óta tartó folyamat, kezdete I. András (1046–1060) és Kálmán (1095–1116) kora közé keltezhető,[78] de egy újabb vélemény az ősgesta születését arra az időre teszi, amikor Salamon király, illetve Géza és László herceg egyetértésben kormányozta az országot (1063–1072), ilyenformán a korai mű időhatárát nagyjából a kerlési csatánál vonja meg.[79] Azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy az 1068-as kerlési csatáról maradt fenn korabeli magyar történetírói lejegyzés, amely tovább hagyományozódott az Árpád- majd Anjou-kori krónikaszerkesztésbe.

Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában a következőket olvashatjuk a kerlési ütközetről: 63. „Géza után pedig László uralkodott harminc évig és három hónapig. Váradon nyugszik. Mármost az ő idejében Erdély földjén, azon a hegyen, melyet Kerlésnek hívnak, a besenyőket, a magyarok ádáz ellenségeit, akik Magyarország fosztogatása után menekülőben voltak, utolérték, és ugyanezen László király, valamint a magyarok úgy szétverték őket, hogy – a hagyomány szerint – egy sem maradt meg belőlük."[80] A *Képes*

[76] Vö. *Kossányi*, 1924. 531. o.

[77] *Domanovszky*, 1906. 115., 125–126. o.

[78] Uo. 129–130. o.; *Hóman*, 1925. 86., 105–106. o.; *Gerics*, 1961. 46–84. o.; *Györffy*, 1993. 184–188. o.; *Kristó*, 1994. 114., 123–130. o.

[79] *Szovák*, 2004. 244. o.

[80] 63. „Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod requiescit. Istius igitur temporibus in VII Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse..." SRH I. 180. o. Vö. *Bollók*, 1999. 116. o.

Krónika ugyancsak említi nomádok betörését Erdélybe, azzal a különbséggel, hogy sokkal több információt árul el az eseménnyel kapcsolatban: 102. „Ezek után pedig a pogány kunok a Meszes kapu felső vidéke felől, áttörve a gyepüket, betörtek Magyarországra, és a Nyírség egész területét egészen Bihar váráig kegyetlenül kifosztották, majd férfiaknak és nőknek, valamint különböző állatoknak végtelen sokaságát hurcolva magukkal, gyanútlanul átkeltek a Lápos patakon és a Szamos folyón, s visszatérőben voltak. Így Salamon király és Géza herceg a fivérével, Lászlóval együtt seregüket összegyűjtve, roppant sietséggel igyekeztek, s mielőtt még a kunok áthágtak volna a hegyeken, a Meszes kapun átkeltek Doboka városába. Ott csaknem egy egész héten át vártak a kunok érkezésére."[81]

A krónika további szövegéből kiderül, hogy a támadó kunokat Osul hadnagy vezette, aki Gyula kun vezér embere volt, s a nomád erők megütköztek a magyar sereggel Kerlés hegyénél, és vereséget szenvedtek.[82] A korunkra jutott kivonatos Kézai-szöveg egyszer említ csak magyar terület elleni nomád támadást, László király uralkodása alatt: ekkor besenyők törtek az ország határaira, akiket Szent László Kerlés mellett legyőzött.[83] Kézai Simon adata nem pontos; a krónikakompozíció részletes információi szerint az esemény 1068-ban történt, Salamon uralkodása alatt, az összecsapásban László herceg „csak" részt vett.[84] Ugyancsak pontatlan László uralkodási éveinek száma; nem harminc évig és három hónapig, hanem csak tizennyolc évig regnált. Kézai szűkszavú közlésében a konkrétum csupán a helyszín, Kerlés, László király személye és hogy a támadók besenyők voltak. Sem a támadók vezérét, Osult, sem Gyula vezért nem említi. Kézai megbízhatósága amiatt is megkérdőjeleződik, hogy az eseményt nem jól datálja, és semmilyen más nomád támadásról nem tud. Az igazi probléma viszont a forrás népmegnevezésével kapcsolatban merül fel. A gestában ugyanis a besenyők neve *bessi*.[85] Ez az alak XI. századi formát mutat.[86]

Szegfű László rámutatott arra, hogy Kézai információi visszavezethetőek az István-, illetve László-legendákra is. Három István szentéletrajz maradt fenn; a kisebbik, a nagyobbik és a Hartvik-féle. Eltekintve keletkezésük történetétől, számunkra ezekből a forrásokból csak annyi a lényeges, hogy mindegyik egységesen elbeszéli a besenyők támadását magyar területre.[87] A nagyobbik István életrajz és a Hartvik püspök által készített legendaszerkesztmény is megőrizte a népnév eredeti, XI. századi *bessi* alakját.[88] László szentté avatása (1192) körüli időben készült legendájának szerzője ismerte az István le-

[81] 102. „Post hec autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruperunt in Hungariam totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant.(...) Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratra suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime acceleraverunt, ut per portam Meses transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt..." SRH I. 366. o. Vö. *Bollók*, 2004. 68–69. o.

[82] Vö. SRH I. 366–369. o.; *Bollók*, 2004. 69–70. o.

[83] Szemben a jóval részletesebb információkat közlő *Képes Krónikával*, amely László hercegsége és uralkodása alatt négy nomád támadásról tudósít; 1068, 1071, 1085 (nem datálja), 1091-ben. SRH I. 366–369., 369–375., 408–409., 412–414. o.

[84] Vö. SRH I. 366–369. o.

[85] Vö. SRH I. 182. o.

[86] *Györffy*, 1990. 115. o.

[87] *Szegfű*, 1977. 27. o. Vö. SRH II. 389., 398., 423. o.; *Kurcz*, 1983. 19., 30., 44. o.

[88] Vö. SRH I. 398., 423. o.

gendákat, és felhasználta az ebben talált információkat a magyarok nomád ellenségeiről; ezért ír a kútfő Magyarország elleni besenyő támadásról, azzal toldva meg az adatot, hogy a besenyők foglyul ejtett nőket és férfiakat hurcoltak el,[89] akik ellen László hadba vonul. László valóban harcolt nomád betörők ellen, ezeket a támadókat azonban a *Képes Krónika cuni*nak s nem besenyőnek mondja. Az orosz és a bizánci kútfők alapján pedig a kelet-európai steppe nyugati részét, Moldva területét, már a kunok ellenőrizték az 1080-as évek végétől, ezelőtt pedig úz fennhatóság alatt állott.[90] A szentéletrajz szerzője tehát László nomádok elleni harcát az István legendákban foglaltakhoz hasonlóan formálta meg. Ezeknek az információknak az ismeretében állt össze Kézai leírása László király harcáról a besenyőkkel, melyet a gesta szerint „az ő idejében" vívtak Kerlésnél.[91]

Kézai Simon eljárása tehát a következőképpen magyarázható: az István és a László-legendák ismeretében összedolgozta kivonatos információit a később a *Képes Krónikában* megjelenő, annak XI. századra vonatkozó értesítésével, amely a kerlési csatáról számol be. Amint azt láttuk, ennek a leírásnak az alapja egy az eseményekkel egykorú híradás, amelyet egy korai (XI. századi) gestaszerkesztő foglalt írásba.[92] Kézai, ismervén a László szentéletrajzában megfogalmazott nomád támadást, amelynek írója átvette az István legendából a besenyő beütés emlékét, összekapcsolta a régebbi gestából fennmaradt értesítéssel, mely szerint László Salamon királlyal és fivérével, Géza herceggel Erdélyben, a keleti gyepün, Kerlés hegyénél győzelmet aratott a Magyarországot fosztogató nomádok felett. Hogy a besenyők említése Kézai művében nem más, mint a nomád támadók megnevezésének átvétele az István legendából, jól mutatja az 1282–1285 között készült munkában felbukkanó anakronisztikus, XI. századi *bessi* névalak, amely a besenyők korabeli elnevezése volt.[93] A László-legenda ismeretében Lászlóhoz tudta kapcsolni az István legendából oda is bekerült besenyő támadást, amelyet egyeztetett a kerlési csatáról szóló információival, ahol László a magyar sereg egyik vezére volt. Így született meg az a forrásadat, amely alapján a korábbi kutatás 1068 kapcsán besenyő betörés mellett érvelt.

Az 1068. évi nomád betörés Erdélybe

A támadás iránya pontosan meghatározható; a Meszes-kapun át, az erdélyi Meszes-hegységen, Zilah mellett átvezető határvédelmi célt szolgáló kapu felől jött.[94] A nomádok tehát keleti irányból támadtak magyar területre. A kérdéssel legtöbbet Györffy György foglalkozott; Györffy nem tudta megcáfolni Kossányi Béla geográfiai következ-

[89] Vö. SRH II. 520. o. A forrás a besenyő népnév XII. századi *bisseni* alakját mutatja.

[90] *Kossányi*, 1924. 526., 532–533. o.

[91] *Szegfű*, 1977. 27–28. o.

[92] Ugyan Szegfű László felvetette, hogy a kerlési csata leírása csak egy, a László legendából vett, legendás elem magyarországi lokalizálására való törekvés, arra alapozva, hogy a nomád katonai stratégiának ellentmondó az, hogy a támadók egy hegytetőn foglalnak állást (*Szegfű*, 1977. 23. o.), a gyepük mellett, a Kárpátokban, elképzelhető egy ilyen földrajzi adottságú területen való, kényszerű, ütközet. Magát a csata tényét, és 1068-ra való datálását a szakirodalom nem kérdőjelezte meg, a Képes Krónika részletes leírása nyomán azt elfogadta, és csak a betörő nomádok etnikumában nem jutott konszenzusra.

[93] Vö. SRH I. 182. o.

[94] Vö. *Bellus*, 2001. 355. o., 353. jegyzet.

tetéseit, földrajzi lokalizációit is elfogadta,[95] mégis annak a véleményének adott hangot, hogy az 1068-as beütés Erdélybe a besenyőkhöz köthető.[96] Érvei a besenyők feltételezett 1068-as vállalkozásának bizonyítására a következők voltak: 1. A nomádok Osul nevű kapitánya *Gyula* vezér alattvalója volt; itt hivatkozik a DAI azon adatára, amely szerint *Jula* a Moldvában lakó besenyő törzs fejének méltóságneve volt.[97] 2. Az eseménnyel kapcsolatban más latin nyelvű magyar források (*Pozsonyi Évkönyvek*, Kézai) besenyőket említenek. 3. Az 1068-as beütést nem köthető egyértelműen az úzok törzseihez, mert adatok híján nem lehet biztosan eldönteni, hogy Moldvában ez időben laktak-e besenyő néprészek vagy sem (Kossányi szerint ez a terület 1068-ban úz fennhatóság alatt állott, a Havasalföldön élő besenyők innen nem törhettek be).[98] 4. Az úzok 1064-ben, tehát a tárgyalt támadás előtt négy évvel betörtek és átköltöztek a Bizánci Birodalomba. 5. Kossányi azon érve, hogy a *Képes Krónika* tudatosan különbözteti meg az 1068-as, északkeleti betörés *cuni*jait az 1071-es, dél-keleti támadás *bissen*ijeitől nem perdöntő, mert krónikáink más esetben is nevezik a besenyőket „kunnak."[99]

Az 1. és a 3. érv gyakorlatilag ugyanarra a problémára vonatkozik: számolhatunk-e 1068-ban moldvai besenyő jelenléttel? Az orosz és a bizánci kútfők híradásaiból, valamint Kossányi következtetéseiből világos, hogy az 1060–1070-es években Moldvát az úz törzsek tartották kézben; semmilyen adat nincsen arra, hogy besenyők ebben az időben élhettek a kérdéses területen, ezért önálló besenyő töredékekkel számolni 1068-ban Moldvában nem lehet, esetleg csak úz fennhatóság alatt, törzseik közé integrálva.[100] A *Képes Krónika* valóban azt írja, hogy az 1068-as betörést Erdélybe „Gyula kun vezér Osul nevű hadnagya" vezette. Györffy, Pauler után, a krónika Gyula nevét azonosította a DAI-ban említett besenyő törzs Γύλα nevével, amely Moldva területén helyezkedett el,[101] s így feltételezte moldvai besenyők meglétét 1068-ban.[102] Azonban már Marczali felhívta arra a kutatás figyelmét, hogy a Magyar Királyság keleti határánál jelentkező nomád népek nyelve hasonló lehetett, így a név nem biztos, hogy csak a besenyőknél volt meg,[103] ráadásul a régi magyar nyelvből is ismeretes,[104] ezért bizonyító ereje cse-

[95] Györffy Kossányi dolgozatára hivatkozva azt írja, hogy az úzok „az 1060-as években a Dnyeper és a Kárpátok között elterülő vidéket lakták". *Györffy*, 1993. 90. o.

[96] *Györffy*, 1948. 169. o. Későbbi munkáiban már „úzokkal kiegészült besenyő sereg" művének tartja Osul támadását. Ezzel egyfajta konszenzust teremtett a kérdés kutatásában. *Györffy*, 1984. 877. o.

[97] A DAI szerint a besenyők harmadik tartományának neve Γύλα, fejedelme *Κουρχούται* (Korkutaj), a titulatúrát nem közli. DAI 166–167. o., 37. fejezet.

[98] Később már Györffy is elismerte, hogy a Γυλα törzs, amelyet ő a kerlési csata (1068) nomád besenyőinek törzsének tartott, a XI. század közepéig tarthatta kézben Moldvát, amelyet ezután az úz törzsek szálltak meg. ÁMTF IV. 114. o.

[99] *Györffy*, 1990. 115–116., 211., 213. o.

[100] Az úzok megjelenésével az orosz határokon (1054), majd távozásuk és ismételt feltűnésük között (1060–1080) között az orosz évkönyvek nem említik a besenyőket (RPC 143–168. o.); bizánci források is arról számolnak be, hogy a XI. század közepén az úzok nyomására a besenyők az Al-Duna északi partjáig vándorolnak le, s onnan telepednek át bizánci területekre. A Képes Krónika ráadásul azt közli, hogy miután a támadók felprédálták a Nyírséget „átkeltek a Lápos-patakon és a Szamos folyón, s visszatérőben voltak"; tehát a betörő nomádok úzok uralta területre tértek vissza.

[101] Vö. DAI 167. o.

[102] *Györffy*, 1948. 169. o.

[103] A név megvolt a bolgároknál és a kazároknál is, s adatolható a mai török nyelvekből is. *Németh*, 1922. 4. o.

[104] Vö. *Györffy*, 1990. 175–176. o.

kély.[105] A besenyők nyolcas törzsszervezete 1068-ra már biztosan felbomlott. Bizánci forrásokból tudjuk, hogy a besenyőknek a XI. század közepe körül 13 törzsük van.[106] Az úz nyomás elől történő folyamatos nyugatabbra húzódás, az állandó harc a ruszokkal és a bizánciakkal, illetve a belviszály teljesen megváltoztatta a besenyő törzsek elhelyezkedését, de még nagyságát, számát is. Emiatt ez a *Képes Krónikából* vett érv a besenyők 1068-as moldvai megléte mellett nem lehet perdöntő,[107] s Györffy későbbi, konszenzusos álláspontja is javítandó: ha besenyő töredékek éltek is ekkor Moldvában, azoknak nem voltak az itt élő úz törzsek alárendelve, hanem éppen fordítva; a területen vagy kizárólag úzok, vagy jórészt úzok és hozzájuk csatlakozott besenyő töredékek éltek.

A 2. és 5. érv szintén ugyanarra a problémára vonatkozik: egzakt-e a magyar források népnév használata, ismerik-e a magyar kútfők a támadók etnikumát? Kézai és a *Pozsonyi Évkönyvek* adataira hivatkozva, melyek az 1068-as kerlési csatával kapcsolatban besenyőkről beszélnek,[108] Györffy a betörés nomádjaiként a besenyőket határozza meg. Továbbá hozzáfűzi, hogy a *Képes Krónika* által *cuni*nak nevezett támadók nevéből nem lehet következtetni a nomádok etnikumára, mert ez a kitétel nem tekinthető meghatározott tartalmú népnévnek;[109] általános értelemben nomádot jelent, s a besenyőket is illették ezzel a névvel.[110] A *Képes Krónika* azonban határozottan *cuni*nak nevezi az 1068-as események leírásában a betörőket, akikkel szemben az 1071-es, délkeleti irányú támadás nomádjait besenyőnek nevezi,[111] tehát világosan meg akarja különböztetni a szerző a két nomád támadást.[112] Györffy György sem tagadja, hogy a *cuni* név úzokat is jelölhetett; a

[105] *Marczali,* 1995. 83. o., 1. jegyzet.

[106] Vö. Skylitzes, Kedrenos, idézi: *Spinei,* 1986. 87. o., 32. jegyzet. Györffynek ez az érve már csak azért sem áll a legszilárdabb alapokon, mert Konsztantín adatait a nyolc besenyő törzs, illetve fejedelmeik nevéről 895 körüli feljegyzés alapján közölte, s ezt Györffy a XI. század második felére vonatkoztatta. *Györffy,* 1990. 199. o.

[107] Van azonban egy kútfőnk, ami talán megmagyarázhatja a Gyula név felbukkanását a *Képes Krónikában.* Querfurti Brúnó, II. Henrik német-római császárhoz 1008 decemberében írt levelében beszámol arról a missziós utazásról, amelyet 1007 és 1008 fordulóján tett a besenyők között. A szövegből világosan kitetszik, hogy Brúnó a besenyőkről szóló értesüléseit még útja előtt, Magyarországon szerezhette; forrása nem ismert, de könnyen lehet, hogy a magyar királyi udvarból került ki. *Galamb,* 2001. 181–182. o. A besenyő törzsszervezettel kapcsolatban Brúnó négy „rész"-ről beszél; ezek, mivel nem említi a Dnyeperen való átkelését, feltehetően a Dnyepertől nyugatra lévő négy besenyő törzs lehet, ami között a Γύλα törzs is volt ebben az időben. Brúnó magyar informátorai talán tudhattak ezekről a besenyő törzsekről, így a Gyuláról is, s talán ez hagyományozódott tovább a XI. század második felére, s alkalmazták az ezen a területen felbukkanó nomádokra.

[108] Vö. SRH I. 182. o. (Kézai Simon); illetve SRH I. 126. o. (Annales Posonienses). A Pozsonyi Évkönyvek 1068-nál mondja el az 1071-es eseményeket, s 1071-nél az 1068-ban történteket. Kézai mellett ez a másik kútfő, amely 1068-ra vonatkozóan a besenyőket említi, de ennek megbízhatósága az 1068-as betörésre kétséges; egyrészt az egész annalest pontatlanság jellemzi, másrészt az 1071-es évnél biztosan tudnak más magyar források besenyőkről, s a felcserélt 1068-as és 1071-es adatok révén a besenyők neve is átkerülhetett egyik esemény dátumáról a másikéra.

[109] Ez alapján viszont nem kevésbé kérdéses, hogy a Képes Krónika vonatkozó fejezetének *Gyula* nevéből szabad-e besenyőkre következtetni?

[110] *Györffy,* 1948. 169. o.

[111] SRH I. 366–369. o.

[112] Ha mindkét támadást a besenyő törzsekhez kötjük, amely elgondolást a steppetörténeti háttér nem támogat, továbbra is nyitva marad a kérdés, hogy az eseménnyel majdnem egykorú, 1071-es, délkeleti irányú nomád beütésnél a Képes Krónika miért használja világosan a támadókra a besenyő elnevezést, hiszen akkor 1068-nál sincs semmi ok arra, hogy ne ezt a terminust alkalmazza a krónika szerzője. Ráadásul a besenyő támadás elbeszélését következetesen úgy kezdi a krónika, hogy „...a kunok bejövetelét követő harmadik évben a besenyők Bolgárfehérváron át érkezve átúsztattak a Száva folyón..." *Bollók,* 2004. 70. o. Már Marczali is felhívta a figyelmet arra, hogy a Képes Krónika adatainak hitelét nagyban emeli az a tény, hogy világosan megkülönbözteti az 1068-as észak-keleti irányú támadás *cuni*jait az 1071-es dél-keleti irányú beütés *bissen*ijeitől. *Marczali,* 1995. 83. o., 1. jegyzet.

besenyők és az úzok elenyészése után a kifejezés áttevődött a dél-orosz steppét uraló kunokra,[113] sőt maga is az úzokkal azonosította a *Képes Krónika*-beli „fekete kunok"-kat, és elfogadta, hogy a terminus felbukkanása a hazai elbeszélő kútfőkben XI. századi állapotokat tükröz. Ugyanakkor nem cáfolja Kossányi ugyanezen a névhasználaton alapuló magyarázatát arra vonatkozólag, hogy az úzokat hívhatták cuninak, s hogy az 1068-as beütés nomádjainak népneve tudatosan rájuk értendő.[114] Az események leírását csak kivonatosan közlő Kézai-szöveg adatai pedig tévesek, aminek, mint láttuk, nincs forrásértéke a kerlési csatával kapcsolatban a támadó nomádokra vonatkozólag, kivált hogy Kossányi orosz és bizánci forrásokra épülő geográfiai érvei s az ezekből következő megállapításai érintetlenek maradnak. Összességében megállapíthatjuk: a kerlési csatáról a legrészletesebb információt közlő *Képes Krónika* tudósítása alapján az 1068-ban Erdélyre törő nomádok etnikuma nem a besenyők között keresendő, viszont nehézség nélkül kapcsolatba hozható az úzokkal.

Györffy 4. érve, hogy az úz törzsek zöme a Bizánc elleni 1064/1065. évi támadásuk után elpusztult, vagy az Al-Duna jobb partján, a Birodalomban maradt, nem helytálló, ez csak a bizánci auktorok oly jellemző túlzása a nomádoktól elszenvedett vereségek szépítésére.[115] Az sem valószínű, hogy az orosz fejedelmek valamilyen gyér számú úz töredékből szervezték meg azt a határőrséget, amelynek telepei, védelmi övként véve körül a steppe felől a kijevi és a perejaszlávi fejedelemséget, a Ros folyó mellett szélesen elterülő határvidéktől kezdve Torcseszk, Perejaszláv és több más, egymástól távol eső város mellett húzódtak.[116] Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a magyarokkal 1068-ban Kerlésnél csatát vívó nomádok úzok voltak.

A Kutesk vezette 1085. évi nomád támadás

A Magyar Királyság ellen 1085-ben intézett nomád támadásról külföldi források nem emlékeznek meg. Latin nyelvű elbeszélő kútfőink közül az eseményt legrészletesebben a *Képes Krónika* taglalja, amely így számol be az eseményekről: 134. „Később azután, Szent István király és Boldog Imre hitvalló testének a felemelésekor Salamont kiengedte a börtönből. Salamon néhány napig a király mellett maradt, majd végül elszökve a kunok fejedelméhez ment, akit Kutesknek hívtak. Megesküdött neki, hogy Erdély tartományát örökjogon neki adja, és feleségül veszi a lányát, ha segítségére jön László ellen. Erre Kutesk fejedelem a hiú reménytől elcsábulva a kunok nagy sokaságával rárámadt Magyarországra, és egészen Ung és Borsova várispánságokig hatolt. László király, hallva ezt, rájuk rontott a kunokra, s azok összetörtek színe előtt, és sok ezer kun kardélre hányva hullott el. Salamon király pedig Kuteskkel együtt futásnak eredve úgy menekült meg, mint a tépett tollú szárcsa a sas karmai közül. [...] Salamon király pedig a kun haramiákkal Bulgária és Görögország határvidékeire támadt, ahol a görög császár seregétől nyomorult vereséget szenvedtek, s csak nagyon kevesen menekültek meg közülük."[117]

---

[113] *Györffy*, 1948. 173–174. o.

[114] Vö. *Kossányi*, 1924. 534–537. o.

[115] Vö. *Gyóni*, 1942. 70–71. o.

[116] Vö. *Kossányi*, 1924. 525. o.

[117] 134. „Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in elevatione corporis sancti regis Stephani et Beati Emerici confessoris astitit regi paucis diebus, et tandem fugiens adiit ducem Cunorum, qui vocabatur Kutesk.

A *Képes Krónika* ezen értesítését Gyóni szerint 1085-re datálhatjuk; a forrás szövege szerint Salamon 1083. augusztus 20-án, István király és Imre herceg szentté avatásakor kiszabadult visegrádi rabságából. Egy ideig még László környezetében tartózkodott, majd onnan elszökve Kutesk *kun* vezérhez ment. Más források szerint először Regensburgba ment feleségéhez, illetve IV. Henrikhez, de miután innen nem kapott támogatást, Kuteskhez fordult segítségért, cserébe felajánlva Erdély földjét, amennyiben megsegíti László ellen, s újra el tudja foglalni a magyar trónt.[118] Tehát 1085-ben Salamon és nomád szövetségesei Magyarországra rontottak, ugyanazon az úton nyomultak be, mint az 1068-ban az országra törő nomádok, északkeleti irányból, s a két elnevezés is megegyező a két eseménnyel kapcsolatban. László vereséget mért Salamon híveire és nomád szövetségeseire. A csatából Salamon és Kutesk elmenekült. Krónikáink ehhez az elbeszéléshez kapcsolva még elmondják, hogy Salamon ezután *kun* rablósereggel behatolt Bulgáriába és Görögország határaira, de súlyos vereséget szenvedett a görög császár hadseregétől.

Erről Anna Komnena is megemlékezett; *Alexias* című művében a következőkről ad hírt: „A tavasz feltűntével Tzelgu áthaladva a Duna felett elterülő völgyeken (ez a Tzelgu a skytha sereg fővezére volt), magával hozva egy körülbelül 80 000 főből álló vegyes hadsereget, mely sauromatákból és skythákból állott, s a dák hadseregből is nem kevés embert, akiknek vezére az úgynevezett Solomon volt, a Chariupolis táján fekvő városokat fosztogatta."[119] Gyóni megállapította, hogy az elbeszélésben „a Duna felett elterülő völgyek" a Balkán-hegység völgyszorosait jelentik. Mivel nincs megemlítve, hogy Tzelgu a Duna bal partjáról kelt volna át a folyón, csak az, hogy áthatolt a Balkán-hegység szorosain, kiindulópontja biztosan a Paristrion volt. Mivel pedig Tzelgu a „skytha hadsereg" fővezéreként szerepel, akinek serege a skythákon kívül sauromatákból és dákokból (azaz magyarokból) állott – vezetője Salamon (Solomon) volt[120] – a paristrioni skythák, azaz besenyők[121] egyik vezérének kell tekintenünk, mert a szakaszban a szkíta névnek csak a többi előfordulásai vonatkoznak gyűjtőnévszerűen a besenyőkre, sauromatákra és a magyarokra együttesen, valószínűleg ezek is azért, mert a sereg többsége besenyőkből állt.[122] Gyóni Mátyás kimutatta, hogy Anna Komnena népnév használatában a sauromata elnevezés az úzokra vonatkozik;[123] mivel a Magyarországról Bizánc területére törő nomád seregben a forrás nem említi a kunokat, így Kutesk népével sem azonosíthatóak. Gyóni kutatásainak ismeretében Györffy párhuzamba állította a *Képes Krónika* híradását Anna Komnena leírásával, s an-

---

Cui iuravit, quod Transsiluanam provinciam proprietario sibi traderet et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret. Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum invadens Hungariam devenit usque in provinciam castrorum Vng et Borsua. Quo auditio rex Ladizlaus irruit super eos et contriti sunt a fatie eius ceciderunt que 'in ore gladii' multa milia Cunorum. [...] At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci valde evaserunt." SRH I. 408–409. o. Vö. *Bollók*, 2004. 88–89. o.

[118] Vö. *Györffy*, 1990. 118. o.

[119] *Gyóni*, 1942. 71–72. o. Vö. Anna Komnena: Alexias; német fordítása: *Reinsch*, 1996. 234. o. A hadjárat az 1087. évre tehető, vö. uo. 234. o., 1. jegyzet. Salamon halálát külföldi krónikák ugyancsak 1087-re datálják, mégpedig az egyik szerint a görög császár elleni balkáni vállalkozásban. *Bernoldus monachus S. Blasii*, idézi: *Gyóni*, 1942. 73. o., 1. jegyzet.

[120] Vö. *Reinsch*, 1996. 234. o.; *Gyóni*, 1942. 71–72. o.

[121] Vö. *Gyóni*, 1942. 50–65. o.; *Reinsch*, 1996. 234. o.

[122] *Gyóni*, 1942. 72. o.

[123] *Gyóni*, 1942. 65–70. o. Vö. ByzTurc II. 230. o.

nak a nézetének adott hangot, hogy mivel a Salamonnal harcolókat a krónika *cuni*nak nevezi, akik a Lászlótól elszenvedett vereség után Bulgáriába és a görög területek határára támadtak, Anna Komnena pedig a Bizánc elleni 1087. évi támadással kapcsolatban Salamon magyarjain kívül besenyőket és úzokat említ, a Magyar Királyság ellen támadó, Salamonnal szövetségben harcoló cunik besenyők és úzok voltak.[124] Később tovább fejlesztette nézetét, és az Anna Komnena által említett Tzelgut Cselgünek magyarosítva azonosította Kuteskkel, akit „úz maradékok felett is uralkodó besenyő vezér"-nek tartott.[125] Aktuális álláspontja szerint tehát mind 1068-ban, mind 1085-ben besenyők törtek Moldvából Magyarországra. Soraikban megtalálható volt az 1065 után az orosz fejedelemségek felé vándorolt úzok egy leszakadt csoportja is; a *Képes Krónika* Gyula vezére és Kutesk is, akit Györffy a bizánci források Tzelgujával azonosított, a moldvai besenyők vezetői voltak. Ők az úzok és a kunok előrenyomulása alatt továbbra is helyben maradtak, és a DAI-ban említett Γύλα törzzsel azonosíthatók.[126] Az a körülmény, hogy Anna Komnena nem említi Tzelgu Dunán való átkelést, valószínűleg azt is jelenti, hogy a sereg a Paristrionból indult támadásra és nem egy északibb területről érkezett a Balkánra. Tzelgu és skythäinak egyéni előfordulása az *Alexias*ban arra utal, hogy a paristrioni besenyők serege támadt Bizáncra, amely valamivel előtte kiegészült a Salamon vezette magyar és cuni egységekkel, s így egy 80 000 fős, vegyes „skytha–sauromata–dák" sereg élén vívott csatát a császári erőkkel. Ide kapcsolódik Györffynek az az ötlete, hogy Kutesk és Tzelgu ugyanaz a személy. Ezt a feltevést sem a forrás, sem a történeti háttér nem támogatja. Ha feltesszük a két név azonosságát, ami egyébként teljesen önkényes, alapot nélkülöző elgondolás, abból az is következik, hogy a besenyők és az úzok, valamint Salamon magyarjai együtt érkeztek Bizánc határaira. Azonban egy ekkora létszámú, zömében besenyő sereg jelenléte Moldvában történetileg is kizárható; ekkor már nem éltek önálló s ekkora nagyságú törzseik a moldvai síkon (már 1068-ban sem lehettek, ha egyáltalán voltak, besenyők túl nagy számban a Magyarországra támadó nomád seregben). Túlnyomó részük a XI. század fordulóján a Dunánál szállt meg, annak is főleg a déli partján, Bizánc határtartományában, a Paristrionban. Itt viszont 1074-től 1091-ig folyamatosan jelen voltak, és fegyveres harcban álltak a Birodalommal.[127] Így Györffy érvelése, amely szerint Kutesk és Tzelgu ugyanaz a személy, nem meggyőző. Azt sem lehet feltenni, hogy az 1087-es vállalkozás előtt Tzelgu úzai már a Paristrionban lettek volna; az *Alexias* ugyanis nem közöl semmilyen adatot, ami arra utalhatna, hogy úz részek éltek a Dunamelléken, a besenyőkkel együtt, azaz: ezeknek az úz töredékeknek ide érkezniük kellett. Anna Komnena hat helyen emlékezik meg az úzokról, akiket, egy alkalom kivételével, következetesen sauromataknak nevez:

Elsőnek a besenyők 1059-es bizánci betörésekor említi az úzokat; az esemény Moravcsik Gyula fordításában így hangzik: (III/8. 6.) „Amikor a dákok vezérei nem akarták figyelembe venni a rómaiakkal régtől fogva fennálló békeszerződést, hanem azt hitszegően megsértették, s ez a sauromaták tudomására jutott, akiket a régiek myseknek neveztek, ezek sem akartak határaikon belül nyugton maradni. A sauromaták korábban azon a vidéken laktak, amelyet a Duna választ el a római birodalomtól, de most nagy

[124] *Györffy*, 1948. 170. o.

[125] *Györffy*, 1984. 928. o.; *Györffy*, 1990. 118., 212. o.

[126] *Györffy*, 1990. 115–116., 118., 211–212. o.

[127] Vö. *Gyóni*, 1942. 88–90. o., 3. pont.

tömegben felkerekedve átköltöztek a mi területünkre. Oka pedig ennek az átköltözésnek a geták kiengesztelhetetlen ellenséges érzülete volt, akik szomszédjaik voltak, s ezeket fosztogatták."[128] Ez az egyetlen hely, ahol a bizánci hercegnő az úzokat nem *sauromata*knak nevezi, mint a másik öt helyen, hanem *geta*nak. A történtekről megemlékezik Attaleiates is. Nem említi az úzokat, csak a magyarokat és a besenyőket, akiket sauromatának és skythának nevez. A skythákat azonosítja a besenyőkkel. Attaleiates adatait átvette Skylitzes folytatója, aki a tényleges népneveket használja: besenyők és magyarok. Nem szól viszont arról, hogy ezek a besenyők az úzok nyomására lépték át a Dunát. Psellos ugyanekkor elmondja, hogy a besenyőket – akikről csak annyit közöl, hogy a régi nevük *mysos* – a *geták* üldözték el, s így kényszerültek átlépni a Dunát. Ebből a három tudósításból formálta meg Anna Komnena saját szövegét; szokás szerint a népeket archaikus nevekkel ruházta fel: a magyarok neve helyébe az általa jelölésükre rendszeresen használt Δᾶχες nevet tette, a besenyők jelölésére pedig, noha egyébként skythának szokta őket nevezni, önkéntelenül is a *sauromatát* használta itt, mert az ott volt szeme előtt Attaleiates szövegében, csak ott a magyarokat jelölte. Viszont átvette Psellosnak azt a megállapítását, hogy a besenyőket régen *Μυσοί*nak nevezték és ugyanígy készen átvette tőle a besenyőket az átköltözésre kényszerítő *Γέται* nép nevét is, mely az úzokat takarja.[129] Anna Komnena első helyén, ahol úzokat említ, mint olyan nép van bemutatva, amely a besenyőket arra kényszeríti, hogy átlépve a Dunát, a birodalom területére költözzenek. Az úzok ekkor, 1059-ben még valahol a dél-orosz steppe nyugati peremén nomadizálhattak.

A következő említés az *Alexias* VI/ 14. 1. részében található. Ekkor egy újabb besenyő vándorlás előidézőiként jelennek meg az úzok. A történés Gyóni Mátyás fordításában így szól: „...Valamiféle skytha nép, mivel a sauromaták nap-nap után fosztogatták, felkerekedvén hazulról leereszkedett a Dunához. Mivel pedig kénytelenek voltak egyezségre lépni azokkal, akik a Duna vidékén laktak, mindnyájuk közös elhatározása folytán megbeszélést kezdtek azok főembereivel [...] Miután tehát megegyeztek velük, azután már nyugodtan átkelve a Dunán fosztogatták a mellette elterülő vidéket úgyannyira, hogy néhány kisebb várost is elfoglaltak."[130] Gyóni Mátyás bizonyította be, hogy ez a „valamiféle skytha nép" egy besenyő töredék lehetett, s mivel az esemény 1084-re datálható, amikor besenyőkkel már nem számolhatunk azon a területen, ahonnan úzok tudják őket elüldözni, feltételezi, hogy ezek a besenyők az úzok által magukkal vitt töredékek lehettek, akik az orosz fejedelemségek határain megtelepedő úzok kötelékeiből elszakadva az Al-Dunához menekülnek, majd tárgyalások után a helyi besenyők közé telepednek be.[131] Az úzok Anna Komnenának ebben az értesítésében úgy jelennek meg, mint 1059-ben: besenyőket vándorlásra késztető, azokat a Duna vonala felé nyomó törzsek.

Az *Alexias*ban úgy is feltűnnek az úzok, mint a császári erők zsoldosai. Erről az *Alexias* V/7. 3. fejezetében történik említés. Itt szó esik egy bizonyos *Uzas*ról, aki nevét származása révén kapta.[132] Ez az Uzas a császár egyik nomád segédcsapatának a vezetője, aki vitézül harcol Alexios császár oldalán annak normann-háborújában.[133]

[128] *Moravcsik*, 1984. 103. o. Vö. *Reinsch*, 1996. 127–128. o.

[129] *Gyóni*, 1942. 78–80. o.

[130] Uo. 5–6. o. Vö. *Reinsch*, 1996. 229–230. o.

[131] *Gyóni*, 1942. 76. o.

[132] Vö. *Reinsch*, 1996. 184. o. Az esemény 1083-ra datálható. *Gyóni*, 1942. 66. o.

[133] *Gyóni*, 1942. 66. o.

Anna Komnena művének VII/3. 6. és a X/4. 10. fejezetből kiderül (4. és 5. említés), hogy *Uzas* a sauromaták közül való volt.[134] Az *Alexias*nak ezek a részei világosan mutatják, hogy az úzok archaizáló neve a sauromata, mivel Uzas, aki nevét származása révén kapta, a sauromaták közé tartozott.[135] Ettől csak a fent említett egy esetben tért el a hercegnő, ekkor azonban információit más források összeollózásából szerezte. A 3–5. paszszus alapján az úzok ekkor, mint a császári sereg kiegészítő elemei jelennek meg, akik vezére, Uzas, a császár egyik katonai parancsnoka, aki kitűnik vitézségével. Végül az úzok hatodik említése a már előzőekben tárgyalt helyen, 1087-nél áll, ahol mint Tzelgu katonái jelennek meg, s a besenyőkkel és magyarokkal együtt támadnak a birodalomra.

Az úzok 1087 előttre vonatkoztatható előfordulásai közül tehát egy sem beszél arról, hogy átkeltek volna a Dunán, azaz: nem tudjuk kimutatni olyan úz elemek meglétét a Dunamelléken, amelyek 1087-ben helyből, a Paristrionból támadtak volna Tzelguval és Salamonnal Bizáncra. Az *Alexias*ban megjelenő besenyők a Paristrionban élhettek, hozzájuk csatlakoztak később úzok, s velük együtt magyarok, Salamon vezetésével. Róluk a *Képes Krónika* is megemlékezik, s a Salamonnal tartó nomádokat *cuni*nak nevezi. Ezeket az *Alexias* alapján úzoknak kell tartanunk, de erre utal az 1068-as Osul-féle betörés népmegnevezése is, ami feltehetőleg ugyancsak az úzokhoz köthető.

A magyar források tanúságai a kerlési csatáról (1068) és Kutesk nomádjairól (1085)

Mivel a korszak történeti háttere nem igazolja a kunok jelenlétét, és a besenyőkét sem erősíti meg, viszont jól illeszkedik az úz törzsek történetéhez, érdemes felvetni, hogyan értelmezhetőek a magyar források információi a két betöréssel kapcsolatban. A *Képes Krónika* a két eseményre vonatkozóan ugyanazokat a koordinátákat és népneveket használja mindkét esetben: a nomád *cuni*k kelet – északkelet felől törtek Magyarországra. A támadások kiindulópontja 1068-ban és 1085-ben is a moldvai síkság, illetve annak északi része, volt; ez a terület a kerlési csata idején úz fennhatóság alatt állott, 1085-ben pedig felvonulási terepe volt az orosz fejedelemségek délnyugati határain nomadizáló úzoknak.

A kutatás elfogadta, hogy a kunok megjelenéséig a „kun" névnek nem volt etnikai tartalma, általános értelemben a nomádokra vonatkoztatták, így az úz törzseket is illethette. A *Képes Krónika* az 1068-ban és 1085-ben lezajlott összecsapások között megemlékezik egy Nándorfehérvár melletti besenyő beütésről 1071-ben. A krónika itt világosan besenyőkről beszél, akik a „kunok" betörése után három évvel támadtak a magyar határokra. Bár ez az általánosan 'nomád' jelentésű megnevezés vonatkoztatható a besenyőkre, ebben az esetben ez kizárható; nincs okunk arra gondolni, hogy azokat a – nevükön nevezett! – besenyőket, akik jelenlétével a magyar déli végeken tisztában vannak 1071-ben, 1068-ban vonatkozóan a *cuni* elnevezés mögött kellene felfedeznünk. Nem támogatja ezt sem az események steppetörténeti háttere, de a krónika szövege sem, ami világosan elkülöníti a két elnevezést egymástól. Már korábban is kiemelték, hogy a nomád

[134] Vö. *Reinsch,* 1996. 242., 332. o. Az első említés az 1087-es dristrai csatához, a második az 1095-ös Avrilevo melletti csatához köthető. *Gyóni,* 1942. 66–67. o.

[135] *Gyóni,* 1942. 66–69. o.

betörések ilyen megkülönböztetése („kunok" keleti, besenyők déli irányú támadásai) nagyban emeli a krónika adatainak hitelét.

Hogy a *cuni* megnevezés vonatkozhat-e az úzokra, arra van adatunk. A *Képes Krónikában* a hunok, majd a magyarok bejövetele kapcsán Kelet-Európa történeti képe a XI. század fordulóját tükrözi. A *Képes Krónika* szerint a besenyők a fehér kunok és fekete kunok földjén jöttek keresztül.[136] A kutatás azonosította a népnevek etnikai értékét, amely alapján, az egyértelmű besenyő mellett, a fehér kun a kunokat, a fekete kun pedig az úzokat jelentette.[137] Azt már Kossányi Béla felvetette, hogy az úzokra alkalmazott 'fekete kun', valamint az orosz forrásokban említett, zömében úzokból álló határőrség 'fekete süveges' neve között talán van párhuzam.[138] Kossányi mellett Györffy is észrevette, hogy a *cuman* népnév használatát magyar forrásban a *cuni* megnevezés előzte meg. Ezeket a *cuni* alakokat a XIII. századi másolók javították át az akkori szóhasználatnak megfelelően *cuman*ira. Györffy annak a véleményének is hangot adott, hogy a XI. század második és a XII. század első felében a keleti nomád szomszédaink sajátos magyar neve besenyő, fekete komán és fehér komán lehetett.[139] Azonban a *cumani/co(u)mani* alakok későbbi átírásai lehetnek a *cuni* népnévnek, így az eredeti alakok az úzok és a kunok földje kapcsán talán *Cunorum alborum terras* és *nigrorum Cunorum terras* lehetett. Moldva területe Thuróczy krónikájának 12. fejezete szerint *Fekete Kumánia*val azonos.[140] Összeségében megállapíthatjuk, hogy az a steppetörténeti háttér, amely arra mutat, hogy a korai Magyar Királyság a XI. század második felében két alkalommal is megütközött az ország keleti gyepűin az úz törzsekkel, összhangban áll a *Képes Krónika* adataival.

Összefoglalás
Úz–magyar érintkezések és az úz törzsek története a XI. században

A kunok nyomására az 1030–1040-es évekre az oguz törzsek nyugati részei kiszorultak a Kazak-steppéről, szállásterületük Kelet-Európába tevődött át. 1054-ben kerültek először szembe az úz törzsek a Russzal, de 1060-ban az egyesült orosz erők vereséget mértek hadaikra, aminek következtében az úz törzsek szállásterületei Moldvába tevődtek át. 1060 után az orosz forrásokban torknak nevezett úzokat egy ideig nem említik a szláv kútfők. Legközelebb 1064-ben, bizánci forrásokból hallunk róluk. Törzseik átkeltek a befagyott Al-Dunán, vereséget mértek a bolgár erőkre és a besenyő határőrökre, s a belsőbb bizánci területeket veszélyeztették. A hadjárat a sereg soraiban kitört halálos járvány s a legyőzött besenyők és bolgárok ellentámadása miatt ütközet nélkül ért véget; az úzok zöme visszatért az Al-Dunától északra elterülő szállásaikra. A birodalom területén maradt úzok a császári seregben szolgáltak tovább. Egységeik feltűntek Bizánc nagyobb

[136] SRH I. 257. o. Erről Kézai is beszámol, vö. uo. 148. o.

[137] *Györffy*, 1993. 90. o.

[138] *Kossányi*, 1924. 534–535. o.

[139] *Györffy*, 1948. 173. o.

[140] Vö. *Bellus*, 2001. 32. o. Ferenţ szerint Kumánia keleti felét, amely az Ural és a Dnyeper között terült el, *Fehér Kumánia*nak, míg a Dnyepertől a Kárpátokig és a Dunáig terjedő nyugati részt *Fekete Kumánianak* nevezték. *Ferenţ*, 1981. 67–68. o.

szabású katonai vállalkozásaiban: 1071-ben Manzikertnél, 1083-ban I. Alexios normann háborújában, 1087-ben a lázadó paristrioni besenyőkkel szemben a dristrai csatában és 1095-ben a kunokkal vívott avrilevoi ütközetben.

1065 után az úzok Moldva területére húzódtak vissza, mert, bár tudjuk bizánci és orosz híradásokból is, hogy az úzok az orosz fejedelemségek délnyugati határain telepedtek meg, mint határőrök, 1080-ig nem tűnnek fel az orosz évkönyvekben. Minden jel arra mutat, hogy ezek a Moldvában ideiglenesen megszállt úzok törtek a Magyar Királyság területére 1068-ban, akiket Salamon király és a hercegek a kerlési csatában legyőztek. Önálló besenyő törzseket Moldva területén 1068 körül nem lehet kimutatni, az esetlegesen erre utaló hazai kútfők értesítése nem megbízható, más magyar források, valamint az orosz és bizánci híradások pedig egyenesen olyan történeti hátteret mutatnak, mely úzok betörésére enged következtetni. Az úz hadak visszatértek moldvai szállásaikra. Az orosz őskrónika 1080-tól tudósít ismét az úzokról, akik a perejaszlávi és a kijevi fejedelemségek délnyugati határainál kaptak szállásterületet, ennek fejében határőri feladatokat láttak el a kunoktól veszélyeztetett fejedelemségek limesein (ugyanúgy, mint Bizáncban a besenyők). A frissen letelepedett úzok közül 1085-ben kiváltak bizonyos elemek, akik Kutesk vezetésével Magyarországra törtek Salamonnal szövetségben, hogy Lászlótól a trónt Salamon visszaszerezhesse. A *Képes Krónika* szerint Kutesk és úzai jutalmul Erdélyt kapták volna meg szállásul, feltehetőleg a kunok nyomasztó terjeszkedése elől. A magyar területre irányuló nomád beütések közül ez az egyetlen, amely nem zsákmányoló jellegű volt; ekkor a nomád úz törzsek utolsó töredékei próbáltak meg „hont foglalni", azonban Szent László legyőzte a betörőket, akik Bizánc határáig menekültek. Salamon katonáival és úz íjászaival a Paristrionba menekült a besenyőkhöz, akik már 1074 óta harcban álltak a birodalommal. Így indulhatott el ezután az 1086/87-i tél végén, kora tavasszal a Paristrionból Tzelgu, besenyő fővezér egy olyan vegyes hadsereggel, melyben ott voltak a saját besenyőin kívül Salamon magyarjai („dákok") és a vele kapcsolatba került úzok („sauromaták"). A nomád had vereséget szenvedett a császár seregétől a dristrai ütközetben.

Ezzel a csatával a nomád úzok történetének utolsó szakasza is lezárult. Ezután már csak mint katonai segédnépek vettek részt a bizánci és az orosz uralkodók seregeiben, s talán a magyar királyi erőkbe is beolvasztva, mert önállóan ugyan nem említenek források úz katonai segédnépeket magyar királyi hadakban, de az úzokhoz köthető helynevek magyar nyelvterületen is felbukkantak, s mint meghódolt nomád nép töredékei, kezdetben minden bizonnyal katonai szolgálatot láthattak el.

ÁMTF IV.	*Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. k. Budapest, 1998.
Bellus, 2001.	*Thuróczy János:* A magyarok krónikája. (Ford. *Bellus Ibolya* 1–129; 186–262. fejezetek). Budapest, 2001.
Bollók, 1999.	*Kézai Simon:* Gesta Hungarorum. (Ford. *Bollók János.*) Budapest, 1999.
Bollók, 2004.	Képes Krónika. (Ford. *Bollók János.*) Budapest, 2004.
Bréhier, 1999.	*Louis Bréhier:* Bizánc tündöklése és hanyatlása. 2. jav. kiad. Budapest, 1999.
ByzTurc	*Moravcsik Gyula:* Byzantinoturcica. I–II. k. Berlin, 1958.
Czeglédy, 1949.	*Czeglédy Károly:* A kunok eredetéről. *Magyar Nyelv,* 49 (1945). 43–50. o.
DAI	De Administrando Imperio. A Birodalom Kormányzásáról. (Ford. *Moravcsik Gyula.*) Budapest, 1950.
Diaconu, 1970.	*Petre Diaconu:* Les Petchénègues au Bas Danube. Bucureşti, 1970.
Diaconu, 1975.	*Petre Diaconu:* The Petchenegs on the Lower Danube. In: Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania. Bucureşti, 1975.
Domanovszky, 1906.	*Domanovszky Sándor:* Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906.
Elian – Tanaşoca, 1975.	Izvoarele Istoriei României III, Scriitori Bizantini (sec. XI–XIV). (Publicate de: *Alexandru Elian* şi *Nicolae-Şerban Tanaşoca.*) Bucureşti, 1975.
Ferenţ, 1981.	*Ioan Ferenţ:* A kunok és püspökségük. (Ford. *Domokos Pál Péter.*) Budapest, 1981.
Font, 1996.	*Font Márta:* Az óorosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In: A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel. II. (Főszerk. *Györffy György,* szerk. *Kovács László, Veszprémy László.*) Budapest, 1996.
Galamb, 2001.	*Galamb György:* Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez. In: A Kárpát-medence és a steppe. MŐK 14. (Szerk. *Márton Alfréd.*) Budapest, 2001. 181–185. o.
Gerics, 1961.	*Gerics József:* Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest, 1961.
Golden, 1972.	*Peter B. Golden: Migrations of the Oğuz.* Archivum Ottomanicum 4, 45-84.
Golden 1990.	*Peter B. Golden:* The Peoples of the south Russian steppes. In: The Cambridge history of Early Inner Asia, 275-277. (Edited by *Denis Sinor.*) Cambridge, 1990.

Golden, 1992. — *Peter B. Golden:* An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Wiesbaden, 1992.

Göckenjan, 2000. — *Hansgerd Göckenjan:* Uzen. In: Lexikon des Mittelalters.

Gyóni, 1942. — *Gyóni Mátyás:* A paristrioni „államalakulatok" etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnéne Alexiasában. Magyar Történettudományi Intézet. Budapest, 1942.

Györffy, 1948. — *Györffy György:* A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. *Antiquitas Hungarica*, II (1948). 1–2. sz. 158–176. o.

Györffy, 1984. — *Györffy György:* Az új társadalmi rend válsága, trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1241-ig. (Főszerk. *Székely György*, szerk. *Bartha Antal.*) I/1. k. Budapest, 1984. 835–888. o.; *Uő:* A magyar állam megszilárdulása. In: uo. 893–1006. o.

Györffy, 1990. — *Györffy György:* A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.

Györffy, 1993. — *Györffy György:* Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993.

Hatházi, 1996. — *Hatházi Gábor:* Besenyők és kunok a Mezőföldön. In: Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. (Szerk. *Havassy Péter.*) Gyula, 1996.

HKÍF — A honfoglalás korának írott forrásai. (Főszerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1995.

Hóman, 1925. — *Hóman Bálint:* A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.

Hóman, 1941. — *Hóman Bálint:* Magyar Történet. Őstörténet-törzsszervezet-keresztény királyság. I. k. Budapest, 1941.

Kapitánffy, 2003. — *Kapitánffy István:* Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban. Budapest, 2003.

Keller, 2001. — *Keller László:* Qïpčaq, kuman, kun. Megjegyzéssek a polovecek önelnevezéséhez. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. MŐK 15. (Szerk. *Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs.*) Budapest, 2001. 138–147. o.

Kmoskó, 2000. — *Kmoskó Mihály:* Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/2. MŐK 13. (Szerk. *Zimonyi István.*) Budapest, 2000.

KMTL — Korai magyar történeti lexikon, 9–14. század. (Főszerk. *Kristó Gyula*, szerk. *Engel Pál, Makk Ferenc.*) Budapest, 1994.

Kossányi, 1924. — *Kossányi Béla:* Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. *Századok*, 58 (1924). 519–537. o.

Kristó, 1986. — *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.

Kristó, 1994. — *Kristó Gyula:* A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig. Budapest, 1994.

Kristó, 1999. — *Kristó Gyula:* A 11. század története. H. n., 1999.

Kurcz, 1983. — *Kurcz Ágnes:* Szent István király legendái; Szent László király legendája. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, 1983. 16–54., 95–103. o.

Makk, 1993. *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993.

Makk, 1994. *Makk Ferenc:* Kerlési csata. In: KMTL

Makk, 1998. *Makk Ferenc:* A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged, 1998.

Makkai, 1936. *Makkai László:* A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen, 1936.

Marczali, 1852. *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). In: A magyar nemzet története. (Szerk. *Szilágyi Sándor.*) 3. k. Budapest, 1852.

Marquart, 1911. *J. Marquart:* Über das Volkstum der Komanen. Osttürkische Dialektstudien. Berlin, 1911.

Mezey, 1971. Képes Krónika. (Ford. *Geréb László*, jegyzetek: *Mezey László.*) Budapest, 1971.

Moravcsik, 1984. *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984.

Németh, 1922. *Németh Gyula:* A besenyők ismeretéhez. *Magyar Nyelv*, 18 (1922). 3–10. o.

Obolensky, 1999. *Dimitri Obolensky:* A bizánci nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453. Budapest, 1999.

Ostrogorsky, 2001. *Georg Ostrogorsky:* A bizánci állam története. Budapest, 2001.

Pauler, 1852. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. k. Szeged, 1852.

Pálóczi Horváth, 1988. *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarrá lett keleti népek. (Szerk. *Szombathy Viktor, László Gyula.*) Pécs, 1988.

Pálóczi Horváth, 1989. *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989.

Pálóczi Horváth, 1996. *Pálóczi Horváth András:* Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. (Szerk. *Havassy Péter.*) Gyula, 1996.

Pritsak, 1975. *Omeljan Pritsak:* The Pečenegs: A case of social and economic transformations. AEMAe I. 211–237. o.

PVL The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text. (Translated and edited by *Samuel Hazzard Cross* and *Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor.*) Massachusetts, 1953.

Rásonyi, 2000. *László Rásonyi:* Turcs Non-islamisés en Occident. (Pétchénègues, Ouzes et Qiptchaqs et Rapports avec le Hongrois). In: History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period. (Edited by *Hans Robert Roemer.*) Berlin, 2000. 303–332. o.

Rásonyi, 2004. *Rásonyi László:* Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. 2., jav. kiad. Budapest, 2004.

Reinsch, 1996. *Anna Komnena:* Alexias. (Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von *Dieter Roderich Reinsch.*) Köln, 1996.

Savvides, 1993. *G. C. Savvides:* Byzantines and the Oghuz (Ghuzz). In: Byzantium and its Neighbours from the mid 9th till the 12th Centuries. (Ed. *Vavřinek.*) Praga, *Byzantinoslavica,* 54 (1993). 1. sz. 147–155. o.

Senga, 1996. *Senga Toru:* Tatárok, sárga ujgurok, komának. Tanulmányok a magyarság korai keleti kapcsolatainak hátteréről. PhD-értekezés. Budakeszi, 1996. 104–175. o.

Sewter, 1966. Fourteen Byzantine Rulers. The Chronographia of Michael Psellus. (Translated, with an introduction, by *E. R. A. Sewter.*) H. n., 1966.

Spinei, 1986. *Victor Spinei:* Moldavia in the 11th – 14th centuries. H. n., 1986.

SRH Scriptores Rerum Hungaricarum. (Ed. *Emericus Szentpétery.*) Budapestiensis, 1999.

Stephenson, 2000. *Paul Stephenson:* Byzantium's a Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900–1204. Cambridge, 2000.

Szegfű, 1977. *Szegfű László:* A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablás epizódjának nyomozása. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis,* 1977. 23–31. o.

Szovák, 2004. Képes Krónika. (Utószó: *Szovák Kornél.*) Budapest, 2004.

SZŐM 1988. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I:2. (Szerk. *Hajdú Péter– Kristó Gyula– Róna-Tas András.*) Kézirat. Budapest, 1988.

Togan, 1939. *A. Z. V. Togan:* Ibn Fadlān's Reisebericht. Leipzig, 1939.

Tóth, 1994. *Tóth Sándor:* Besenyő-magyar kapcsolatok. In: KMTL

Vásáry, 2003. *Vásáry István:* A régi Belső-Ázsia története. MŐK 19. (Szerk. *Zimonyi István.*) Budapest, 2003.

Atilla Kiss

THE UZ PEOPLE IN THE ILLUMINATED CHRONICLE

The Western Oguz (Uz) Tribes and the Kingdom of Hungary in the 11th Century

Summary

The study deals with the relations between the Uz tribes and the newly established Kingdom of Hungary. Based on Old Slavic and Byzantine sources on the history of the steppes, as well as Hungarian sources written in Latin about the history of the Kingdom of Hungary in the 11th century, the author claims that the Uz tribes, besides the Pechenegs and the Cumans, also played a role in the eastern affairs of the early Hungarian state.

It has been suggested for a long time that the attacks against Hungarian territories in 1068 and 1085 were carried out by the Uz tribes, but the Pechenegs and the Cumans have also been suspected of involvement and no consensus was reached on the identity of the attacking nomads. Summing up the history of previous research, the author holds that the people of Osul and Kutesk had been from the Uz tribes. Studying the history of the nomads of the Eastern European steppes in the 11th century, the Pechenegs, the Uz people and the Cumans can be geographically localised. The author considers the conclusions, compares them to the Hungarian narrative sources written in Latin, taking a critical look at the differences between the various Hungarian data, and states that the Uz tribes got into contact with the Hungarian state in the second half of the 11th century. On the strength of the sources, the Uz tribes confronted the armed forces of the Kingdom of Hungary on two occasions during their Eastern European migration in the 11th century. In 1068, they were led by Osul and faced the Hungarian troops at Kerlés; in 1085, led by Uz chieftain Kutesk, they crossed the eastern marches to support former Hungarian king Solomon against King Ladislas. Both attacks were launched from the Moldavian plains.

In conformity with the history of the steppes and according to the conclusions of the study, the attacks against the Kingdom of Hungary in 1068 and 1085 can be integrated into the 11th-century history of the Uz tribes. Certain geographical names in the Carpathian Basin provide evidence for the theory, as some have retained the name of the Uz people, while others, due to their age and characteristics, can be related to the remains of the Uz tribes in Hungary.

Atilla Kiss

LES OGOUZ DANS LA CHRONIQUE ILLUSTRÉE

Les tribus ogouz occidentaux et le Royaume de Hongrie au 11e siècle

Résumé

L'étude traite les contacts entre les tribus ogouz et le Royaume de Hongrie naissant. Les conclusions tirées de l'histoire de la steppe esquissée par des sources vieux slaves et byzantines mises en parallèle avec les sources hongroises en latin relatives à l'histoire du Royaume de Hongrie du 11e siècle montrent qu'outre les Petchenègues et les Coumans, les tribus ogouz ont également joué un rôle dans les relations orientales de l'État hongrois naissant du 11e siècle.

Cela fait longtemps que la recherche a soulevé l'idée selon laquelle les attaques entre 1068 et 1085 contre le territoire des Hongrois auraient été menées par les tribus ogouz. N'ayant pas trouvé de consensus sur l'identité des nomades, la littérature spécialisée a aussi attribué ces attaques aux

tribus petchenègues et coumans. En faisant la synthèse des recherches précédentes, l'étude cherche à prouver que les peuples d'Osul et de Kutesk appartenaient aux tribus ogouz. En examinant l'histoire des nomades de la steppe d'Europe orientale au 11e siècle, on arrive à déterminer la position géographique des Petchenègues, des Ogouz et des Coumans. Les conclusions qu'on peut en tirer et leur confrontation aux informations des sources narratives hongroises en latin et aux résultats de l'analyse critique des divergences trouvées dans celles-ci prouvent que les tribus ogouz ont eu des contacts avec l'État hongrois dans la deuxième moitié du 11e siècle. Il y a notamment eu deux conflits armés au 11e siècle entre les tribus ogouz en migration en Europe orientale et le Royaume de Hongrie. En 1068, les Ogouz commandés par Osul ont combattu les forces hongroises à Kerlés. En 1085, lorsqu'ils ont percé la marche orientale, le chef de tribu Kutesk était l'allié du roi hongrois Salamon contre saint Ladislas. Les deux attaques sont parties de la plaine moldave.

Du point de vue de l'histoire de la steppe, les attaques de 1068 et de 1085 contre le Royaume de Hongrie s'intègrent dans l'histoire des tribus ogouz du 11e siècle. Les noms de localités dans le Bassin des Carpates ayant conservé le nom du peuple ogouz, ainsi que les noms géographiques liés, par leur ancienneté et leurs caractéristiques, aux fractions ogouz de Hongrie sont des preuves toujours vivantes des relations hungaro-ogouz.

Atilla Kiss

USEN IN DER KÉPES KRÓNIKA (BILDERCHRONIK)

Die westlichen Ogus- (Us)-Stämme und das Königreich Ungarn im 11. Jahrhundert

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit dem Kontakt zwischen den Us-Stämmen und dem frühen Königreich Ungarn. Die Konsequenzen, die aus dem durch die altslawischen und byzantinischen Quellen aufgezeigten steppengeschichtlichen Hintergrund gezogen werden können, weisen – parallel mit den Daten der lateinischsprachigen ungarischen Quellen bezüglich der Geschichte des Königreichs Ungarn im 11. Jahrhundert – darauf hin, dass bei den östlichen Kontakten des frühen ungarischen Staates neben den Petschenegen und den Kumanen auch die Us-Stämme eine Rolle spielten.

Die Forschung warf bereits vor langer Zeit auf, dass die Angriffe gegen die ungarischen Gebiete in den Jahren 1068 und 1085 mit den Us-Stämmen in Verbindung gebracht werden können. Die Fachliteratur kam aber bezüglich der Identität der Nomaden zu keinem Konsens – die Angriffe wurden auch den petschenegischen und kumanischen Stämmen zugeordnet. Die Studie sucht – die Geschichte der bisherigen Forschungen zusammenfassend – das Volk von Osul und Kutesk in den Us-Stämmen. Überblicken wir die Geschichte der Nomaden der osteuropäischen Steppe des 11. Jahrhunderts, so kann die geografische Anordnung der Petschenegen, Usen und Kumanen aufgezeigt werden. Die aus diesem Überblick gezogenen Konsequenzen weisen – den Nachrichten aus den lateinischsprachigen ungarischen erzählenden Quellen, bzw. den Ergebnissen der kritischen Untersuchung der Abweichungen in den ungarischen Daten gegenüber – nach, dass die Us-Stämme in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts mit dem ungarischen Staat in Kontakt gekommen sind. Auf Grund dessen kamen die Usen im Laufe ihrer osteuropäischen Wanderung gleich zweimal in bewaffneten Konflikt mit dem Königreich Ungarn: das erste Mal im Jahre 1068 unter der Führung von Osul, als sie bei Kerlés auf die ungarischen Kräfte trafen; das zweite Mal brachen sie 1085 durch die Ostgrenzen. Zu dieser Zeit war der Us-Stammesfürst Kutesk der Verbündete des ungarischen Königs Salamon gegen Ladislaus den Heiligen. Der Ausgangspunkt beider Angriffe war die Ebene von Moldau.

Aus steppengeschichtlichem Aspekt können die Angriffe der Jahre 1068 und 1085 gegen das Königreich Ungarn gemäß den Ergebnissen der Studie in die Geschichte der Us-Stämme im 11. Jahrhundert eingegliedert werden. Die bis heute lebendigen Beweise der ungarisch-usischen Beziehungen sind diejenigen Ortsnamen im Karpatenbecken, die den Volksnamen Us bewahrt haben, sowie diejenigen geografischen Bezeichnungen, die infolge ihres Alters und ihrer Eigenheiten mit den Us-Fragmenten in Ungarn in Beziehung gebracht werden können.

Атилла Киши

ОГУЗЫ (УЗЫ) В ИЛЛЮСТРИРОВАННОЙ ЛЕТОПИСИ

Западные племена огузов (узов) и Венгерское Королевство в XI столетии

Резюме

В статье рассматриваются соприкосновения племен узов и раннего Венгерского Королевства. Автор исследует выводы, которые можно сделать на фоне истории степных народов, содержащейся в древнеславянских и византийских источниках, проводя параллель с данными венгерских источников на латинском языке, касающихся истории Венгерского Королевства 11–го века. Эти данные показывают, что в восточных связях раннего венгерского государства наряду с печенегами и куманами играли роль также и племена узов.

Исследователи уже давно ставили вопрос о том, что нападения на территории венгров в период 1068 и 1085 годов могут быть связаны с племенами узов, но специальная исследовательская литература не смогла прийти к согласованию относительно происхождения кочевников. Нападения кочевников обычно связывались с племенами печенегов и куманов. Настоящая статья, подводя итоги истории проведенных до сего времени исследований, изыскивает народ Озула и Кутеска среди племен узов.

Проводя обзор истории кочевых народов восточной Европы 11–го века, можно установить географическое расположение печенегов, узов и куманов. На основании сделанных из этого выводов при сопоставлении венгерских источников на латинском языке и результатов критических исследований отклонений, имеющих место в венгерских данных, можно достоверно утверждать, что во второй половине 11–го века узы во время их странствий по восточной Европе вступали в контакты с венгерским государством. На основании этого узы в период этих странствий в 11–ом веке дважды вступали в вооруженное столкновение с Венгерским Королевством, в первый раз в 1068 году под руководством Ошула они вступили в бой с венгерскими силами у Керлеша, и во аторой раз в 1085 году они совершили прорыв через восточные пастбища, когда Кутеск, глава племени узов, был союзником венгерского короля Саламона в противовес Святому Ласло. Исходным пунктом обоих наступлений была Молдавская равнина.

С точки зрения истории степи, согласно результатам исследования в историю племен узов 11–го века могут быть включены наступления против Венгерского Королевства 1058 и 1058 годов. Живущие до сего времени свидетельства связей венгров и узов географические названия некоторых селений в Карпатском бассейне, которые сохраняют название народов „узы" вернее, те геогрфические названия, которые исходя из хронологических данных и их специфики, могут быть связаны с остатками народа узов, живших в Венгрии.

MŰHELY

MARTON SZABOLCS

GONDOLATOK KÖZÉPKORI KATONASÁGUNK SZESZESITAL-ELLÁTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A hadtörténetírásnak régi kutatási területe az egykori seregek utánpótlásának és ellátásának felderítése. Mégis igen keveset tudunk a középkori magyar hadsereg, valamint a várkatonaság ellátásáról. A *Hadtörténelmi Közlemények* korábban több katonai rendtartást, ellátáslistát is közölt a koraújkorból,[1] de a középkori élelmezésről alig valamit. Kutatásaim során jó néhány hasznosítható adatot találtam az itthoni katonaság itallal való ellátására, jelen helyen azonban csak egymástól távol eső részleteket tudok megvizsgálni a magyar középkori hadi italellátás, elsősorban is a szeszesital-ellátás történetéből.

Kiindulópontként leszögezhetjük, hogy a katonaságot nem csak étellel, hanem megfelelő mennyiségű itallal is el kell(ett) látni, hogy a nehézségeket elviselje, netán legyen bátorsága harcolni. Ezen a gondolaton továbbhaladva kijelenthetjük azt is, hogy Magyarország éghajlati viszonyai úgy régen, mint manapság is rendkívül szerencsések a szőlőtermesztéshez, borkészítéshez. Emiatt joggal feltételezhetjük, hogy a bor volt az elsődleges itala a magyar (magyarországi) katonáknak, és később a német jelenlét fokozta fel a sörkészítést 1541-től kezdve.[2]

A kumisz

Időrendben haladva, a honfoglalókkal kapcsolatban érdemes kitérnünk a kumiszra, amelyről korábban többen úgy vélték, hogy a harcosok jellemző itala volt. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy a magyarok szinte egyáltalán nem ittak kumiszt, hosszú hadjáratokra, kalandozásokra pedig biztosan nem vittek magukkal. Elméletem szerint ugyanis a kietlen belső-ázsiai puszták felől nyugat felé tartó nomádok fokozatosan egyre kellemesebb éghajlatot, illetőleg egyre jobb italokat találtak, és emiatt gyors italváltás következett be náluk. Így történt a hunoknál, az avaroknál, majd a kunoknál is. Ez megerősítést nyer a magyarok esetében is. Julianus barát részletes leírásából (1235–1236) tudjuk, hogy a Magna Hungáriában maradt magyarok kizárólagos itala még a kumisz volt: „Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak."[3]

A honfoglalással kapcsolatban kevés írott forrás áll rendelkezésünkre, és e kevésből is csak VI. (Bölcs) Leó (886–912) *Taktika* című művét lehet felhasználni ezen a helyen:

---

[1] A teljesség igénye nélkül említhetjük pl. *Borovszky Samu:* Hadi articulusok 1734-ből. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 569–574. o.; *Gagyi Jenő:* Élelmiszerek a vajdahunyadi várban 1682-ben. uo. 1912. 112. o.; *Geöcze István:* Hadi élelmezés az 1664-ik évi hadjáratban. uo. 1893. 728–729. o.

[2] Néhány idevágó adatot közöl *Kirsch János – Szabó Lóránd – Tóth-Zsiga László* (szerk.): A magyar élelmiszeripar története. Budapest, 1986. 41–45., 68–69. o.

[3] Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései. (Vál., bev. és jegyz. *Györffy György.*) Budapest, 1965. 43. o. (Juliánus jelentése) A kancatejet itt feltehetően az erjesztett kumisszal azonosíthatjuk.

„Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint pedig sokaság látszatának keltése végett."[4]

A bizánci császárról, Leóról tudjuk, hogy a gyakorlatban szerzett harci tapasztalatokat a nomádok hadviseléséről,[5] így az ő műve különösen fontos számunkra. Az is bizonyos, hogy Leó a Maurikiosz császárnak tulajdonított *Stratégikon*ból vette át műve nagy részét, így például a magyarokról (türkökről) írt fejezeteit is. Darkó Jenő mutatott rá arra, hogy a *Startégikon*hoz képest Leó császár a fenti idézetet kibővítette, ugyanis az eredetiben csak a „részint táplálékul" kifejezés szerepelt, míg Leónál már a „részint táplálékul és tejivás végett" fordulat szerepel. Feltehetőleg személyesen is látta, hogy a harcosok nem csak eszik a lóhúst, hanem a lovak tejét is isszák.[6]

Milyen következtetéseket lehet ebből levonni? Pusztán a fenti idézetből csak annyit, hogy a honfoglaló magyarok katonai akcióik során megitták a lótejet (is). Hogy ezt megerjesztették-e, arról nem szól a forrásunk. Nem tartom valószínűnek, hogy a hadműveletek közben ezzel foglalatoskodtak, mivel a kumisz megerjedése napokig eltart, és készítéséhez megfelelő hőfok, kavargatás kell. Azt is nehéz feltételezni, hogy a harcosok fejenként jó pár bőrtömlőnyi különböző erjedési stádiumban levő kumisszal lovagoltak volna, hiszen kellett a hely a zsákmánynak is... Sokkal valószínűbb, hogy adott esetben akár egyfajta félig kész (félig kierjedt) kumiszt fogyasztottak, illetve sokkal inkább más szeszesitalokat zsákmányoltak.[7] Meg kell jegyezni azt is, hogy katonai szempontból a magasabb alkoholfokú italok a hasznosabbak, elvégre annál tovább állnak el megromlás nélkül, illetve annál magasabb arányban lehet vízzel keverni őket úgy, hogy még mindig megtartja fertőtlenítő hatását az alkohol. Emiatt az alacsony alkoholfokú kumisz nem lehetett szerencsés a borral/sörrel rendelkező, hadakozó magyarok között. Végül kérdés, hogy a honfoglaló magyarságnál mennyire volt jellemző a tejallergia. A belső-ázsiai népeknél például gyakori volt ez az allergiafajta, tehát paradox módon ezeknek a 'tejevő' népeknek fel kellett dolgozniuk a tejet, hogy el is fogyaszthassák azt.[8]

Bölcs Leó fentebb idézett kijelentésével kapcsolatban ráadásul újabban komoly kételyek merültek fel. Arról van szó, hogy bebizonyosodott: a kalandozó magyarok hadivállalkozásaikat elsősorban mének hátán folytatták le, és még így is jelentős számú tartalék

---

[4] *Györffy György* (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest, 1975. 110. o. *Taktika* XVIII. fejezet, 55. szakasz.

[5] *Darkó Jenő:* Bölcs Leó Taktikájának hitelessége. Budapest, 1915. (a továbbiakban: *Darkó*) 72. o.; *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984. 19. o. Moravcsik szerint 904 után készült a *Taktika*, tehát már a honfoglalás után.

[6] *Darkó* 100. o.; *Kristó Gyula* (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon. Budapest, 1994. (a továbbiakban: KMTL) 405–406. o., VI. Leó szócikk (Szádeczky-Kardoss Samu).

[7] Ez történt például a Sankt Gallen-i kaland során is (lásd később), amikor a magyarok azért nem verték csapra az ott talált borokat, mert már bővében voltak ilyen zsákmánynak a szekereiken. *Kovács László:* Ami a zsákmányból megmaradt. In: *Veszprémy László* (szerk.): Honfoglaló őseink. Budapest, 1996. 109–110. o. Személy szerint valószínűnek tartom, hogy szekereket a különösen sikeres portyákon zsákmányoltak, a szekerekhez értő rabszolgákkal együtt, és csak a visszafelé haladáskor használták e lassú szerkezeteket.

[8] A laktóz-allergia jellemző a belső-ázsiai és a mongoloid népekre (a magyarok egy része ma is szenved ettől). *Csapó János – Csapóné Kiss Zsuzsanna:* Tej és tejtermékek az emberi táplálkozásban. Kaposvár, 1998. 246. o.: „Afrika, Ázsia és Dél-Amerika, valamint néhány más etnikai csoportnál a felnőtt lakosság döntő része, hazánkban pedig 14%-a szenved laktóz malabszorpcióban." Abban az esetben azonban, ha a tejfehérjét kicsapatják (megsavanyítják), a tej kumisz, joghurt vagy aludttej formájában már nekik is fogyasztható. *Kiszely István:* A magyar nép őstörténete. Budapest, 2001. 183. o.

ló kellett a málha szállításához. Egyszerűen nem lehetséges, hogy ilyen nagy lótömeg mellett még kanca- és csikóménesek is kövessék a magyarokat. Hadi helyzetben emiatt teljesen lelassult volna a haladásuk, holott tudjuk, hogy a gyorsaság volt egyik fő fegyverük. Sokkal valószínűbb, hogy a kancák és a csikók csak akkor követték nagy tömegben a harcosokat, amikor legelőváltás történt, például konkrétan a honfoglaláskor.[9] A *Taktika* hitelét ez egyáltalán nem ássa alá, hiszen a bizánciak honfoglaláskor is láthatták a magyarokat, s Bölcs Leó bizonyára ezt ábrázolta.

Ekként az egyetlen magyar kumiszivásra vonatkozó forrásunk általánossága vált bizonytalanná. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy eleink ne ismerték volna az erjesztett lótejet vagy akár annak készítését, csupán azt, hogy aligha volt a hadakozó magyarok jellegzetes itala; a katonai akciók során történő lótejivás, ha előfordult, véleményem szerint kényszermegoldás lehetett (harci helyzetben sok mindent megeszik-iszik az ember, amit otthon, a békés mindennapokban nem fogyaszt).

Van még egy kumiszra vonatkoztatott forrásunk, éspedig Szent Gellért püspök *Deliberatio*-ja (1044–1046 között íródott). Ő akként fogalmazott korának bizonyos főembereiről, hogy azok „nem értenek máshoz, csak a lovak vizeletéhez".[10] Ezt a helyet azután roppant szárnyaló fantáziával kapcsolatba lehet hozni a kumisszal, ha a lovak vizeletét erjesztett kancatejként értelmezzük.[11] A szöveg azonban semmi másról nem szól, mint arról, hogy a magyarok még mindig mennyire éltek-haltak a lovaikért, és ezt a tulajdonságukat figurázta ki Gellért.

Forrásként értékelhető valamelyest még Thietmár (975–1018) közlése is, aki Géza fejedelem (972–997) feleségéről (Saroltról?) azt írta, hogy úgy ülte meg a lovat és úgy ivott, mint egy katona.[12] Ez az ivásról szóló rész azonban a borivásra vonatkozhat, hiszen a kumisz ismeretlen ital volt nyugaton, és emiatt feltehetően feljegyezte volna a német püspök. Thietmár szavai tehát sokkal inkább arra szolgálnak bizonyítékul, hogy a X. század második felében már 'európai italt' ittak a magyarok.

Roppant érdekes az is, hogy a Kárpát-medencébe beköltöztek besenyők, majd kunok, a kumisz fogyasztásának még sincs egyetlen említése sem Magyarországon. Illetve egy 1268-ra datált hamis oklevél a királyi szerviensek közé emelt név szerint felsorolt úrbéres tárnokokat, „qui vulgariter *kurmis tarnuc* dicuntur" (kiemelés tőlem – M. Sz.).[13] Ezt

---

[9] *Vörös István:* A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: *Veszprémy László* (szerk.): Honfoglaló őseink. i. m. 130–134. o. Vörös arra is felhívta a figyelmet, hogy az 55. szakasz fordítása rosszul sikerült. Szerinte helyesen: „Követi őket az *állatok* [kiemelés tőlem – M. Sz.] sokasága; csikó és kanca-ménesek; részint élelem és tejivás végett, részint, hogy sokaság látszatát keltsék." Így máris más az idézet feloldása! Ezzel már tényleg nem lehet hadi helyzetre vonatkoztatni a szakaszt, csakis a honfoglalásra.

[10] *Karácsonyi János:* Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Budapest, 1887. 213. o.; újabb kiadása: Deliberatio Gerardi Moresanae Aecclesiae Episcopi Supra Hymnum Trium Puerorum. (Ed. et transl. *Béla Karácsonyi* et *László Szegfű.*) Szeged 1999. 586. o. VIII. 147r: „... qui nihil sapiunt nisi lotium equ[u]orum."

[11] *Kristó Gyula:* Honfoglalás és társadalom. Budapest, 1996. 29. o.

[12] *Csoma Zsigmond:* Szent István szőlei és borai. In: *Csoma Zsigmond és Balogh István* (szerk.): Millenniumi szőlős-boroskönyv. Budapest, 2000. 23–24. o. Itt található a fenti eszmefuttatás. Thietmárt közli például *Kristó Gyula* (szerk.): Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged, 1999. 113. o. (Thoroczkay Gábor fordítása). Bár szimpatikus a fenti gondolat, de azt meg kell jegyezni, hogy az *argumentum ex silencio* önmagában még nem bizonyító erejű.

[13] *Ortutay Gyula* (főszerk.): Magyar néprajzi lexikon. Budapest, 1980. III. k. 352. o., kumisz szócikk (Kisbán Eszter). Megjegyzendő, hogy a szócikk hibásan idézi a latin szöveget. A pontos szövegkiadás helye

az említést azonban – jóllehet történt rá kísérlet[14] – nem lehet az erjesztett lótejjel kapcsolatba hozni, részint az oklevél nyilvánvalóan hamis volta,[15] részint pedig amiatt, mert a *kurmis* a fenti szövegben nem főnév, hanem valamiféle jelzője a *turnacu*-nak.

Annál is érdekesebb a kumisz hiánya a forrásokban, mert a pogány kultúrához tartozó lóhúsevésnek még a XIII. században is van írott és régészeti forrása a Kárpát-medencében![16] Elgondolkodtató az is, hogy a nőstény ló *kanca* neve szláv jövevényszó, holott a lótartás többi szava török és finnugor eredetű.[17]

Összességében az írott források alapján nagyon nehéz feladat megítélni a honfoglaló magyarok kumiszfogyasztását, bár Bölcs Leó nyomán biztosra lehet venni, hogy valamilyen fokig ismerték ezt az italt (is). A korábbi párhuzamok alapján azt kell mondanunk, hogy a honfoglalás korában még valószínűleg fogyasztottak kumiszt, azonban nagyon hamar háttérbe kellett, hogy szoruljon, mert az új környezet immár más szeszesitalfajták készítésének is kedvezett. Emiatt nem szerepel az írott forrásokban a kumisz, fogyasztásáról akár csak az avarok, a magyarok is néhány generáció alatt lemondtak.

A sör

A kalandozó magyarok kumiszfogyasztásánál sokkal biztosabbnak tűnik, hogy bort és sört ittak a hadjáratokon. A következő részben már késő középkori adatokkal foglalkozom, éspedig főként a sörös adatokkal. Munkahipotézisként azt fogalmaztam meg magamban, hogy a bor volt a legfontosabb itala a magyar hadászatnak, és ezt kívánom kiegészíteni más adatokkal.

Jerney János: Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Pest, 1854. 81. o. Egyébként maga Jerney a *kurmis*-t a kumisszal azonosította, de nem lótejnek tartotta, hanem sörszerű italnak.

[14] *Bevilaqua-Borsody Béla:* A magyar serfőzés története. Budapest, 1931. (a továbbiakban: *Bevilaqua*) I. k. 66. o.

[15] Az oklevél szerepelteti például a Bethlen családot is a tárnokok között, holott a Bethlen család csak a XIV. században alakult ki. Révai Nagy Lexikona. Budapest, 1910. III. 240. o., Bethlen-család szócikk. Hasonlóan zavaró pusztán a fenti rövid idézetet ismerve is, hogy a tárnokokat soha nem szokták jelzővel ellátni (tehát megjelölni, hogy pontosan miért is lennének felelősek). *Szamota István – Zolnai Gyula:* Magyar oklevélszótár. Budapest, 1906. 962. o., tárnok szócikk. Szamota sok tárnok személynevet és helynevet sorol fel, ám ezek között egy helyen sincs részletezve, hogy minek is a tárnoka lett volna az illető. Valószínűleg ez a tisztség teljesen általános jellegű volt. Erre vonatkozóan lásd még *Benkő Lóránd* (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. k. Budapest, 1976. 856. o., tárnok szócikk: „tárnok a királyi ingóság őrzője, a begyűjtött termények gondozója stb."; KMTL 662. o., tárnok szócikk (Petrovics István).

[16] *Kristó Gyula:* Sírhelyekre utaló adatok korai okleveleinkben. *Acta Historica,* LXXI (1981). 26–27. o.; *Matolcsi János:* Állattartás őseink korában. Budapest, 1982. 252–253. o.; *Paládi-Kovács Attila:* A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993. 103. o. Vata pogánylázadása során (1046) a felkelők lóhúst ettek, azonban ennél sokkal fontosabb az, hogy Sarud-Pócstöltés XII–XIII. század fordulóján élt lakóinak kivételesen nagy (45,4%!) volt a lóhúsfogyasztása a csontleletek felaprózottsága szerint. Kristó Gyula állapította meg, hogy egy általa vizsgált oklevélben egy bizonyos Iván lovag a halotti torára három lovat adományozott a családjának (XIII. század eleje). Ez vajon a keresztény hit lassú terjedésének vagy egy újabb pogánylázadásnak lehetett a jele? Természetesen egyiknek sem, inkább csak a lóhúsevés nem tudott kikopni szokásainkból.

[17] *Müller Róbert:* A középkor agrotechnikája. In: *Bende Lívia – Lőrinczy Gábor* (szerk.): A középkori magyar agrárium. Ópusztaszer, 2000. 28. o. 'Kanca' szavunk a XIII. században került a magyarba egy közelebbről meg nem határozható szláv nyelvből. *Benkő Lóránd* (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. k. Budapest, 1971. 341. o. Feltevésem szerint, ha a kancatej és a kumisz annyira fontos lett volna eleink életében, akkor a kanca nevének ősi finnugor vagy török elnevezése is megmaradt volna.

1270-ben V. István király részletes kiváltságot adott 10 házhelynyi (*mansio*) őrnek Monorosd-on (Őrimagyarosd), Vas megyében. Ebben leírja, hogy a szabadságjogokért cserébe minden egyes mansiónak többek között 1 köböl sört kell adnia évente a király várába (Monyorósd?).[18] Tehát itt például a sör is jelentős lehetett a várnépek élelmezésében.

1413-ban Árva várának kapitányát gyanúsítják azzal, hogy hat Rozombergh-i (rózsahegyi) polgárnak valamennyi malátáját és gabonáját elvitte, továbbá hat hordó márciusi sört is elszállíttatott a házukból.[19] Árva vára persze egészen északon volt, így azután bort nehezen zsákmányolhatott volna a helybeliektől a várkapitány.

Estei Hippolit püspök egri sáfárkönyve is érdekes adalékokkal szolgál. Ennek az Itáliából érkezett püspöknek a számadáskönyve megemlékezik arról, hogy a püspök sört küldetett Eger várába.[20] A számadáskönyv tanúsága szerint Maklár falu a nagyobb ünnepeken több évben szintén sörrel kedveskedett püspökének.[21] Ráadásul a borterméséről egykor híres – Eger melletti – (Nagy)tállya ugyancsak sört küldött a püspöknek! Feltehetően mindez régi magyar szokásra utal, hiszen nem valószínű, hogy az olasz püspök rajongott volna a sörért.

Estei Hippolit sáfárkönyvénél is érdekesebb az egri püspökség Rangoni Gábor püspök (1475–1486) megbízásából készült 1476. évi birtokösszeírása. Ebből nagyon meglepő részletekről értesülünk. Kiderül ugyanis, hogy az egri vár élelmezésére milyen sok sört kellett adnia a püspökség településeinek. Eger város lakosságának például karácsonykor 32 köböl sört kellett adnia. Felnémet településnek (ma Egerhez tartozik) pünkösdkor 6 köböl sört, Mária Magdaléna ünnepén (júl. 22.) 32 köböl sört, karácsonykor megint 32 köböllel, míg a feltámadás napján (húsvétvasárnap) még 6 köböl sört kellett beszolgáltatnia. Cigléd település (ma szintén Eger része) pünkösdkor 4 köböl sört tartozott adni, Nagytállya (Heves vm.) karácsonykor 32 köböl, húsvétkor 6 köböl, pünkösdkor újabb 6 köböl sört kellett, hogy adjon. Nagymaklár település (Heves vm.) húsvétkor és karácsonykor 12-12 köböl sört tartozott beszolgáltatni.[22] Eger várához hasonlóan Szarvaskő is püspöki kézben volt, és ennek katonaságát is jórészt sörrel élelmezték. Így Baktha településnek karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és Szt. Márton napján (nov. 11.) portánként (*sessio*) 4-4 köböl sört kellett beszolgáltatnia. Kelezen településnek szintén a fenti ünnepeken portánként 6-6 köböl sört kellett a vár fenntartására adnia.[23]

---

[18] *Hans Wagner* (főszerk.): Urkundenbuch des Burgerlandes. I. Graz–Köln, 1955. 380. o. (1270)

[19] *Mályusz Elemér – Borsa Iván* (szerk.) Zsigmondkori oklevéltár. IV. k. Budapest, 1994. 204. o. (1413. júl. 11. Turóci konvent.) A regeszta kiadója tévesen méhsernek tartotta a márciusi sört. A márciusi sör valójában márciusban főzött, erősen komlózott, sok malátából készült magas alkoholtartalmú sör volt, hogy a meleg nyári hónapokban se romoljon meg.

[20] Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. (Közzéteszi *E. Kovács Péter.*) Eger, 1992. 173. o. (1505. év. Eger „Item misit cervisiam ad castrum emit fl. III d. XX.")

[21] Uo. 64. o. (1501. nov. 11. Census Sancti Martini „... Machlar pro cervisia dedit fl. unum et pro cena d. 16"); 168. o. (1503. dec. 25. Census nativitatis Domini „[Maklár falu] Pro cervisia dedit unum fl. cum medio. ... [Thalya – Tállya falu] Pro cervisia dedit fl. unum medio, de aliis feci gratiam..."); 332. o. (1508. márc. 30-án Eger városa „... emi [...] cervisiam pro purgatione dicti sepulcri [Christi] d. d. 25")

[22] Dl. 37 008. Az egri püspökség javainak összeírása 1476-ban (egri uradalom). 1v., 3r-v., 4v., 6v., 7r., 8r-v., 9r. (MOL mikrofilm D 166). A sörön kívül Ciglédnek, Nagytállyának, Nagymaklárnak és Kismaklárnak borötödöt (tized+kilenced) is kellett adniuk, de nem kimondottan a vár ellátása érdekében. Jól látszik a fentebbi lábjegyzetből, hogy a XVI. század elejére a sörjáradékokat pénzjáradékra változtatták.

[23] Uo. Szarvaskő váráról 23v–24r., 25r-v. (MOL mikrofilm D 167).

A bizonytalan mennyiségű bor mellett Eger esetében a sört pontosan meg lehet határozni (leszámítva persze a köböllel kapcsolatos becslést). Az 1476-os évben az összeírás szerint 180 köböl, vagyis kb. 1800 liter sör jutott a várszemélyzetnek (kb. napi 5 liter).[24] Ez a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető elégnek az ismeretlen létszámú várnép számára, de nem tudjuk, hogy a borbevételekből mennyit fordítottak a katonák ellátására. Szarvaskő vár sörélelmezését megbecsülni sem tudjuk, ugyanakkor a kisebb vár esetében feltételezhetjük, hogy arányában több sör jutott a várnép szomjának oltására, így kisebb borbevétel-kiesést jelentett a püspökség számára.

Mivel az 1500-as évek elején a sörajándék már jobbára pénzjáradékká alakult át, 1476-ban viszont még jóval kiterjedtebben élt a szokás, így ezt a söradományozást mindenképpen régebbi eredetű szokásnak tartom az egri és szarvaskői vár esetében.

A Brassó melletti Törcsvár sörös kiadásairól is tudunk, 1508-ban például 8 edény sört vettek és szállítottak fel a várba.[25] Ehhez képest változás, hogy 1525-től már csak malátát vásároltak,[26] tehát 1508 és 1525 között valószínűleg felépíthették saját sörfőzdéjüket.

A gyulai várban 1525-ben sör és márc (a méhser egy fajtája) elkészítésére 13 köböl gabonát adott ki a gyulai várnagy.[27] Ez a jelentéktelen adat rámutat arra, hogy a márc megnevezésű ital még a XVI. század elején is létezett. Azért is érdekes ez a forráshelyünk, mert ez az egyetlen, ami minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy katonáink méhsert is kaptak ellátmányul.

Az alföldi várnál maradva, feltehető, hogy a középkor végére ennek is megépült a saját sörfőzdéje, ahol jóféle komlózott árpasört ihattak a katonák.[28] 1526 vagy 1527 tavaszán ugyanis a gyulai várnagy 3 forintot és 88 denárt adott ki komlóra és árpára, melyekből sört főznek majd a várkatonáknak és munkásoknak a Húsvét előtti nagyböjtre készülve.[29] A sörfőzde elhelyezkedéséről soha nem értesülünk (sem Gyulán, sem máshol), de valószínűleg a várban volt a legbiztonságosabb helyen, így ott rendezhették be.

A Felvidéken keresgélve az adatokat, megállapíthatjuk, hogy 1455-ben a muszinai vár összedőlt falain dolgozó munkásoknak kért bártfai sört az ottani várkapitány.[30] 1472-

[24] *Bogdán István:* Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. (a továbbiakban: *Bogdán*) 218–235. o., Köböl – cubulus – Köbel. A szerző által gyűjtött adatok szerint a köböl középértéke 6-30 liter között változott, ugyanis a források többségében 10-17 liter közé esett a köböl nagysága (48%), míg 37%-ban 6-10 liter közé. A többi esetekben ezeket jelentősen meghaladó köböllel számoltak. Végeredményben 10 literrel kalkuláltam, de ennél jóval nagyobb is lehetett.

[25] Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt [Brassó] in Siebenbürgen. (Ed. *Julius Gross.*) I. k. Brassó, 1886. (a továbbiakban: QGST) 129. o. (1508. okt. 7. „Item pro 8 urnis cerevisiarum et vectura illarum ad castrum flor. 1 asp 33.") Emellett egyébként nagymennyiségű bort szállítottak szintén a várba.

[26] Uo. I. k. 627., 678–679. o.

[27] *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára (1313-1800). Bp. 1938. 106. o. 127. A gyulai váruradalom 1524–1527-es számadáskönyve. 1525–1526. évből: „Ad cervisiam et marcz expositi cub. XIII..." Az a tény, hogy gabonát adtak ezen italokért, nem bizonyítja, hogy a márcot gabonából is készítették, ugyanis a számadáskönyvben pár sorral feljebb például egy adománylevél lemásolásáért is gabonával fizettek.

[28] Uo. 86. o. 1524. dec. 19. Pozsony. Ahorn János gyulai udvarbíró tájékoztatta urát terveiről. Többek között egy sörfőzdét (*ein Präuhaus*) is akart építeni a gyulai uradalomban.

[29] Uo. 105. o. A gyulai uradalom 1524–1527-es számadáskönyve. A következő bejegyzés pontos ideje nem határozható meg, 1526 vagy 1527 nagyböjti időszaka előtt íródott: „Humulos ad cervisiam et ordeum ad idem in Quadragesima propter multas gentes castrib [sic!] et laboratores continuos emere fl. III d LXXXVIII..."

[30] *Iványi Béla:* Bártfa szabad királyi város levéltára. I. k. Budapest, 1910. (a továbbiakban: *Iványi*) 127. o. Tudjuk, hogy a muszinai vár katonasága is kizárólag sörrel élt, éspedig bártfai sörrel. Erről tanúskodik már egy

ben a diósgyőri várban székelő Zbugyai István ispán egyenesen jó sörfőzőt kért Bártfa városától. Holott akkoriban még Miskolc és Diósgyőr környékén kiterjedt szőlők voltak.[31] Bártfa vára felső kapujának (és a hozzá tartozó bástyának) az őrségét kizárólag az ottani sörfőzőcéh tagjai adták,[32] tehát könnyű elképzelnünk, hogy saját sörükkel élelmezték a többi hadfit is. Erre alább majd látunk konkrét adatot is.

Ennyi példa alapján talán megkockáztathatjuk azt a felvetést, hogy sok várunkban a bornál olcsóbb sört fogyaszthatták nagy mennyiségben.[33] Ezt támasztja alá több magyarországi adatsor is. Ránk maradt például a tiszaluci vám bevételeiről és felhasználásáról 1516–1520 között vezetett számadáskönyv, amelynek az 1518-as évi kimutatása a legrészletesebb. Itt látszik, hogy a közeli ónodi vár (Borsod vm.) őrségének élelmezésére mennyit fordítottak a vámjövedelemből. Kiderül, hogy abban az évben csak sört vásároltak a várszemélyzetnek. A legnagyobb összeget ráadásul a sör tette ki az élelmezési kiadások közül![34] Összesen 113 hordó sört vásároltak a körülbelül 20 főre rúgó őrségnek. A várban időnként különböző mesteremberek is tartózkodtak, tehát inkább 22 emberrel számolhatunk átlagban.[35] Ezek szerint több mint 5 hordó sör jutott évente egy vitézre. Ha

---

1453-as oklevél is, amelyben Johannes de Wyelepole főesperes (!), muszinai várkapitány nehezményezi, hogy a bártfaiak nem adják meg a szokásos fizetséget, illetve malátát. Lásd *Stanisław A. Sroka:* Dokumenty Polskie z Archiwów Dawnego Królestwa Węgier. (1451–1480) II. Krakkó, 2000. 18–19. o. (Ó-Szandec, 1453. október 11.) A 'malátaadó' egyértelműen arra mutat, hogy a várban főzhették ki a sört. Vö. uo. 30. o. (Muszina, 1455. április 24.) Ugyanakkor olyan oklevelünk is van, melyben a muszinai várnagy szekeret küldött Bártfára, hogy 1 hordó bort és 1 hordó jó sört hozasson a járandóságon felül. Uo. 113. o. (Muszina, 1467. febr. 27.) Tehát valamennyi bor is jutott a szokásos söradag mellett a várba. Kész sört is fuvaroztak rendszeresen Muszinára, lásd uo. 118. o. (Muszina, 1467. június 27.)

[31] *Iványi* 287. o. (1472. szept. 3. Diósgyőr); *Feyér Piroska:* A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest, 1981. 35–36. o.; *Bessenyei József:* Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században (források). Miskolc, 1997. 70–89. o. (1563. aug. 22. Pozsony) A Bessenyei által leközölt oklevél a magyar kamara által a fellelhető diplomák alapján véleményezte a diósgyőri biztosoknak a királyhoz intézett állásfoglalását. Eközben kiderül, hogy a várban és az uradalomban sok bor volt, és a szőlő fontos növénynek számított, de még az ónodi borokat is ide szállították. Mindennek ellenére 1472-ben igényt tartottak bártfai sörfőzőre, ami a sör fontosságát mutatja.

[32] A számadásokból kiderül, hogy a bártfai sörfőzőcéhnek komoly katonai feladatai is voltak. 1500-ban például kizárólag fegyverekre kaptak 7 Ft-ot, 1501-ben 10 Ft-ot, míg 1502-ben 6 Ft 36 denárt. Lásd Df. 216 578. Bártfa város számadáskönyve 1502–1508 között. 1502. évi számadások 37. o.; uo. 1508. év 50. o. A bártfai felsőkaput egyedül a sörfőzőknek volt kötelessége felügyelni, ők abban az évben 8 Ft-ot költöttek erre. Rajtuk kívül önkénteskénti a hordókészítők, a vargák és a cserzővargák is 8 Ft-ot költöttek ugyanerre a kapura. Tehát a sörfőzők egymagukban a fenntartási (védelmi) költség felét adták, de nekik ez kötelező is volt, míg a többiek önkéntesek voltak. (Az alsó kaput a többi céh tartotta fenn összesen 8 Ft-ból, tehát ez kisebb forgalmú lehetett. Voltak még a városfalon keresztül egyéb gyalogjáratok is, ezekre összesen 2 Ft-ot költött a város.)

[33] A régebbi szakirodalom ezt még tagadja. Lásd *Könyöki József:* A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 1905. 159. o.

[34] *Iványi Béla:* A tiszaluczi vám bevételei és azok felhasználása 1516–1520-ig. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle,* 1906. 26–34., 36. o. (6 hordó sör 1 Ft, 9 hordó sör 1 Ft 50 d., 12 hordó sör 2 Ft volt.) Érdekes, hogy 1517-ben nem tudunk sörös kiadásról (uo. 36. o.), 1520-ban viszont szintén csak sört vásároltak (uo. 48–49. o.). 1518-ban a 113 hordó sör összesen 18 Ft 50 denárba került, a következő legnagyobb tétel a marhahús volt 15 Ft 74 denárral. Nagy kérdés, hogy itt a sör pintje vajon 1 denárba került-e? Mert ha igen, akkor aránytalanul kicsi fejadag jönne ki (0,4 dl/nap/fő).

[35] Uo. 36–37. o. Mivel így is a sör volt a legnagyobb élelmezési kiadás, értelemszerűen nem vehettek drágább bort. 1517-ben az 1 pint bor ára 6 denár volt (uo. 37. o. – ez magas érték), míg 1518-ban 1 hordó sör ára volt 14-16 denár, 1520-ban pedig 14-20 denár. Ez bor-sör árkülönbség drasztikus lehetett! Véleményem szerint a vár számára teljesen önköltségi áron adták el a sört (talán valamiféle máslást), így pintenként az 1 denárt sem érte el az ára, tehát a 14-20 denárba kerülő hordónyi sör, talán kétszer annyi pint űrtartalmú lehetett, mint ahány denárt ért. Így a 0,8 liter/fő/nap söradag pontosan kijön. Mindez persze csak feltételezés. Mellesleg is-

a hordókat darabonként 1 akósnak számoljuk, akkor is 280 liter sör jutott fejenként egy évre, azaz legalább napi 0,8 liter. Mivel a feltételezett legalsó értékkel számoltam, ennél talán magasabb lehetett a napi söradag (akár a többszöröse is elképzelhető lenne). Az ónodi sörvásárlásnak annyi érdekessége van még, hogy a nyári hónapokban is vettek sört, tehát nyáron is tudtak sört főzni a közelben (az árban nincs szignifikáns különbség). Az ónodi jelentős sörfogyasztáson annál kevésbé kell csodálkoznunk, mivel a vár megbízott vezetőjét 1517-ben Clemens Brasium-nak hívták.[36] Az 1518-as ónodi italfogyasztási adatot nem változtatja meg, csupán árnyalja, hogy Mária Magdaléna napján 'prémiumként' egy hordó bort is kapott a várnép.[37] Az ónodi várnépek söröztetése mellett tudomásul kell venni azt is, hogy a borkocsmárlásból visszamaradt borokat is a várban tárolták,[38] valószínűleg azért, hogy esetleges ostrom esetén biztosan legyen szeszesitala a védőknek.

Tudjuk azt is, hogy Ónodhoz hasonlóan Besztercén is sörrel élelmezték a zsoldosokat. Itt az 1521-es zsoldjegyzék maradt ránk, és ebből kiderül, hogy 1486-tól folyamatosan Sigismundus úr volt a városi sörfőzőmester, mert a város 1521-ben még mindig neki fizetett ki 4 Ft-ot innivalóra.[39]

Feltételezhetjük, hogy a füzéri várban is régtől kezdve jórészt sörön éltek a katonák. Konkrét adatunk csak 1567-ből van először itt működő sörfőzőről (Lengyel Szaniszló braxator), és 1623-tól maradtak ránk itteni számadáskönyvek, melyek szerint a katonák lőrét vagy sört kaptak italul. Ha nem lőrét, akkor naponta 2-6 légely (Simon Zoltán szerint 20-60 icce) sört vittek fel a várba. A sört a vár alatti nevelőházban főzték (a vár egy kiemelkedő hegycsúcson van). A sörfőzőmester a vár személyzetéhez tartozott. Pápay Tamás porkolábnak és a két virrasztónak (illetve a várbeli sütőasszonynak is) 1625-ben szerződés szerint napi 2-2 icce sör járt.[40] Tehát naponta majdnem 2 liter sört kaptak a várbeliek. Ezt erősíti meg az is, hogy a napi 20-60 icce sört kb. 10-14 ember kapta,[41] ugyanis csupán ekkora volt a vár személyzete 1623-ban. Ezek azért érdekes adatok, mert látni (és összehasonlítani) engedik az elfogyasztott sörmennyiséget. Fontosságuk továb-

---

merjük az 1518-as itteni borárakat is, mikor egy közepes hordó (*media vasa*) bor ára 6 Ft-ba került (az 1517-es adat alapján 100 pintes lehetett a hordó). Nem csoda, ha az összes bort kikocsmárolták, és sörrel itatták a katonákat. Lásd Dl. 26 189. Az ónodi várbirtokok borainak bevételregisztruma 1518-ban.

[36] Dl. 26 182. Az ónodi vár Szt. Mihály napi regisztruma 1517-ben a várföldek cenzusairól. A cenzust pénzben fizették a különféle falvakban lakó jobbágyok, így nem tudunk jelentősebb élelmiszerterhekről (a vár felé pedig élelmiszerjárandóságról). Sajnos az sem derül ki, hogy Clemens Brasium sörfőzői minőségében dolgozott-e, és a vár számára főzött-e sört, mindenesetre a fenti számolásokból látszik, hogy tisztességtelen haszonra nem tehetett szert, mert önköltségi áron került a sör a várba.

[37] Dl. 26 216. Az emődi borkilenced (Ónod birtoka) felhasználásának regisztruma 1518-ban. 11. o.

[38] Dl 26 225. Ónod várának 1520. évi bevételei és kiadásai. 2. o. 7 Ft értékű kimaradt bort és 12 kishordónyi bort (4 Ft értékben) tároltak a várban.

[39] MOL 309. tekercs (mikrofilm). Beszterce város hadikiadásai. 350. o. 1521. évi zsoldjegyzék (kapcsolódó kiadások).; 1486-ban a város csak a sör szállítására (kereskedelem) 7 forintot és 70 denárt költött, Sigismundus Braxator-nak pedig 27 Ft 14 denárt utaltak ki sörfőzésre, míg 1487-ben összesen 35 Ft 61 denárt. Innen tudjuk a zsoldjegyzék kiadáslistáján szereplő italfelelős Sigismundus-t beazonosítani. Df. 283 324. Beszterce város számadásai. 1–3. o. (1486–1487. évek.)

[40] *Simon Zoltán:* A füzéri vár a 16–17. században. Miskolc, 2000. (a továbbiakban: *Simon*) 132. o.; *Bogdán* 197. o. 1 füzéri icce 1600-ban és 1606-ban 0,9568 liter volt.

[41] *Simon* 126–127. o. A 14 fős várszemélyzetbe tartozott bele 2-2 juhász és béres is, akik feltehetően nem is a vár közelében teljesítettek szolgálatot. Tehát a 10 várbeli embernek mindig kijárt legalább 20 icce sör.

bá abban áll, hogy Füzér környékén 1264 óta ismert a Komlós-patak nevű vízfolyás, és Komlós nevű falu is tartozott a váruradalomhoz.[42] Mindez valószínűvé teszi, hogy az itteni sörrel élés története a XIII. századig visszanyúlhatott.

A várkatonaság italait illetően azt állapíthatjuk meg, hogy még a jellemző (híres) szőlősterületeken sem kizárólag a bor dominált (lásd Eger vagy Diósgyőr fent bemutatott példáját). Ez alól feltehetően csak a horvát vidékek voltak kivételek, ahol egyáltalán nem tudunk a sör felbukkanásáról. Például a horvátországi Velika vár 1491. márciusi leltára szerint a várban csak bor volt, abból viszont mindjárt 15 hordóval.[43] Brinye várban 1489-ben szintén csak bort tároltak.[44] A mediterrán jellegű országban valószínűleg abszolút a bor dominált, ezt bizonyítja az 1490-es szlavón várfelülvizsgáló jegyzék is. 5 szomszédos várban kivétel nélkül csak bort lehetett az italok között fellelni.[45] Jajca várában 1507-ben szintén csak bor volt fellelhető.[46]

A sör viszonylagos kedveltségét az adhatta, hogy a borhoz képest Magyarország nagyobb részén olcsó volt. A bor ráadásul jól eladható kereskedelmi cikknek számított, míg a sört nem lehetett messzire szállítani, és emiatt drágán sem lehetett árulni. Néhány szerencsés középkorvégi adatunk bizonyítja ezt. Brassó elöljárósága 1520-ban a havasalföldi vajdának 66 oktáva sört küldött – bor helyett kivételesen – ajándékként 1 forint értékben.[47] A pozsonyi italárakkal kapcsolatban a legelső évünk, amikor összehasonlítást tehetünk a bor és a sör árára 1477. Ekkor az óbor (*vierdig wein*) pintje 10 denár volt, a söré 12 denár (a bor csökkenésekor 12-12 denár mindkettő). 1478-ban 1 kandl (3 fél pint) sör és bor egyaránt 21 denár volt, illetőleg 1 kandl óbor pintje 16 denár, míg a söré 12 denár volt. 1513-ban a sörnek és a bornak is 8-10 denár volt pintje. A bor pintje 1515-ben 6 denár, a söré 8-10 denár volt. 1518-ban a bor pintje 6-10 denár, a prágai sör ára 8

---

[42] *Ortvay Tivadar:* Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Budapest, 1882. 448–449. o.; *Wenzel Gusztáv:* Árpád-kori új okmánytár. VIII. (reprint) Pápa, 2001. 257. o. (1270. év.) Ez az oklevél tud Kumlovs nevű földről is, illetve Kumlovs patakról is (*riuum Kumlovs*). *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890. I. k. 211. o.; *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1978. I. k. 144. o. Komlós falu a már említett Komlós-patak mellett feküdt.

[43] *Szendrei János:* A velikai vár fölszerelésének jegyzéke 1491. márczius 9. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 553. o. („Vasa vini XV")

[44] *Szendrei János:* Brinye vár javainak és hadiszereinek jegyzéke 1489. november 27-éről. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1888. Az üres borosedényeken kívül „due barile vini ad unum pondus".

[45] *Kubinyi András:* Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Hausner Gábor* (szerk.): Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. (a továbbiakban: *Kubinyi*) 447–448. o. Bozsjákó várban 9 hordó bor, Lipovec várban 20 hordó bor, Vivodina castellumban 1 nagy hordó bor, Nagy-Sztenyicsnyák várban 1 nagy hordó és 4 hordó (összesen 398 köböl) bor, Mutnica várban 1 közepes hordó és 1 hordó bor volt. Dl. 26 235.

[46] *Kubinyi* 446. o.; *Thallóczy Lajos:* Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Budapest, 1915. 203. o. 1507. márc. 8-án (?) a várleltár szerint 3 hordó bor volt a várban, az egyikből 1 tenyér hiányzott, a másikban egyharmad volt, a harmadikban meg csak egy tenyérnyi. Mindez annyit mutathat, hogy fokozott lehetett a borfogyasztás, nem kellett félni, hogy sokáig „darabban marad" (és megromlik) a bor.

[47] QGST I. 279. o. (1520. aug. 25. „Item eidem domino waywoda Transalpinensi pro 66 octavis cerevisiae dono missis flor. 1.") Mivel 1 oktáva sör csak háromnegyed asperbe került, így az oktávának igen kis mennyiségnek kell lennie. Ezt erősíti meg *Bogdán* 236–237., 244. o. Szerinte az oktáva (oktály) egynyolcad vödör nagyságú, tehát 1 kupa (eitel), ami valószínűleg 1,37 liternek felelt meg Erdélyben. Eszerint a havasalföldi vajda 90 liter sört kaphatott. – Fontos látnunk, hogy ez a ¾-ed asperes érték (1,5 denár) volt az egyik legalacsonyabb általunk ismert sörár a Kárpát-medencében. Bártfa város környékéről ismerünk még 1 denár/pint értéket (lásd a 49. lábjegyzetet), Pozsonyból ellenben 8-12 denár/pint sörértékeink vannak. Lásd a 48. lábjegyzetet. Az ugyanebben a számadáskönyvben szereplő 4 denáros borár talán közepesnek számított.

denár/pint volt.[48] A Nyugat-magyarországi feljegyzésekben nem is találunk katonaságra vonatkozó sörös adatokat eme viszonylagos sördrágaság miatt. A Felvidéken viszont az 1450 körülire datált bártfai zsoldfizetési táblázat segít eligazodnunk, amely megadja a zsoldosok számára kiszabott árakat, így még az italok árát is. Itt 1 pint sör 1 denárba került, 1 pint méhser 2 denárba, ugyanakkor 1 pint budai bor 4 denárt kóstált (feltehetően azért, mert távoli 'luxuscikknek' számított).[49] Bártfán kívül még Sopronból ismerünk egy 1526. évi árlimitációt.[50]

Úgy tűnik, hogy a sör – olcsósága miatt – nem csak a várkatonaságnak volt rendszeres itala, hanem mindenféle zsoldoscsapatnak is. Érdekes adat lehet Bártfa város 1442-ik évi sörvásárlása a csehek (cseh zsoldosok?) számára, akik valószínűleg a városban vagy a közelében táboroztak. 2 nap leforgása alatt 201 kamarai forintért és 83 denárért vettek sört a katonáknak, összesen minimum 23 teljes hordóval. Két hónapra rá 283 forintot költött a város újra sörre, feltehetően ugyanezen csehek részére.[51] A Bártfa melletti Eperjes 1521-ben Nándorfehérvár felmentésére 33 fős csapatot küldött. A katonák 2 hónapi zsoldot, különböző élelmiszereket és 1 hordó sört kaptak az útra.[52]

Bártfán a 'hazai' zsoldosoknak is leginkább sört adtak italul. Sok erről szóló itteni adatunk mellett szép példája ennek az 1442-es számadás, amelyből pontosan látszik, hogy a 24 név szerint ismert bártfai zsoldosnak júniustól augusztusig 1650 denár értékű sört adtak, és más italfélét egyáltalán nem.[53] Ez naponta kb. 1 pintet, vagyis durván 1,5 liter sört jelenthetett. Úgy érzem, hogy ennél kevesebbet – vagyis fejenként 1 denárnál kevesebbet költeni zsoldos italára – nem lehetett, de nem is lett volna ildomos 1 pintnél szűkebb adaggal tikkasztani őket. Az ónodi adatsor is arra mutat, hogy a 0,8 literes napi

---

[48] Pozsony város számadáskönyvei. (MOL mikrofilm C 390) 1477. évi szk. 116–117., 119., 125. o.; C 399 1513. évi szk. 65–66., 71–72. o., 1515. évi szk. 65. o.; C 400 1518. évi szk. 45–46., 57. o.; *Bogdán* 246. o. A bécsi pint 1,65 liter, a budai pint 1,69 liter volt (utóbbit használták pl. Eger környékén és a Szepességben).

[49] *Vladimír Segeš:* A zsoldosok fegyelmezése és élelmezése a középkorban. Hadi szabályzat Bártfáról és Znaimból. In: *Csukovits Enikő – Lengyel Tünde* (szerk.): Bártfától Pozsonyig. Budapest, 2005. 248. o. A szabályzatot teljes egészében magyar fordításban közli. Egyébként véleményem szerint pontosan a méhser és a bor felsorolása miatt valószínűsíthető, hogy a szabályzat átvétel eredménye (királyi rendelet?), és nem bártfai szellemi termék, hiszen Bártfán kizárólag sörrel élelmezték a zsoldosaikat. Valószínű, hogy a szabályzat 1450 körülire datálása nem helytálló, valamivel korábbra vagy jelentősen későbbre kellene kelteznünk. Ezt mutatja az is, hogy az 1510–1520-as években egy másik árjegyzéket is ismerünk Bártfáról, ahol a budai bor pintje 3 denár, a söré továbbra is 1 denár volt, de a méhser nem szerepelt. Lásd Df. 217 925. Bártfa város árjegyzéke új pénzben. (Utóbbi kitétel miatt lehet az 1510–1520-as év fordulója környékére datálni.) 1502-ben is 1 denár volt a sör pintje errefelé. Df. 216 579 Bártfa város számadáskönyve 1502-ből. 605r. o.: „pro II 4a pyr donokser Czur [a sört eladó neve] XVI g" 1 pint sör tehát valóban 1 guldenbe/denárba került.

[50] *Kubinyi* 453. o.; *Házi Jenő:* Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1929. I/7. 186–188. o. II. Lajos 1526. június 1-jei mozgósítási parancsa, melyhez árlimitációt is küldött, hogy aszerint szerezzék be az élelmiszereket. Itt a bor budai pintje 3 denár, a söré 1 denár volt.

[51] *Fejérpataky László:* Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885. (a továbbiakban: *Fejérpataky*) 557–558., 561b. o. (1442. szeptember 9. és november 9-i kiadások.)

[52] *Kubinyi* 451. o. 33 emberre 1 hordó sör nagyon kevésnek tűnik. Alant láthatjuk, hogy kb. 1,5 literes napi sörfogyasztással kell fejenként számolnunk, tehát az eperjesi söröshordónak sok akósnak kellett lennie.

[53] *Fejérpataky* 554a. o. Mivel az 1450 táján készült zsoldosélelmezési jegyzék szerint 1 denár volt 1 pint sör, vagyis ha 1650 denáron 1650 pintet kaptak a zsoldosok, akkor fejenként majdnem 69 pintet. A bejegyzések alapján június 7-én kapták meg ezt az adagot, és legközelebb augusztus 14-én kaptak újra sört. *Fejérpataky* 556a. o. (Közben más tételként szerepelnek kassai/cseh zsoldosok is, ők is kaptak sört, de nem szabad összekeverni a két kompániát.) A fenti adat szerint tehát kb. napi 1 pint sör járt a bártfai zsoldosoknak, ami nem túl hatalmas adag lehetett (Segeš alapján 1,69 liter).

sörmennyiség a legalsó kiszámolható érték volt, valószínűleg ott is inkább fejenként a napi 1,5 liter körüli sörporció lehetett az elfogadható.

A későközépkori napi katonai söradagot tehát már láthattuk (0,8–1,5 l). Ehhez képest érdekes lehet a boradag kérdése. Ezt számadáskönyvekből nem sikerült kiszámítanom, ellenben ismerünk egy 1524-es osztrák hadjárattervezetet, melyben a bormennyiséggel is számoltak.[54] Itt 1 fertály bort számítottak naponta fejenként, ami Kubinyi András szerint 0,4143 liter volt (tehát a sörminimum fele). A fertály valóban körülbelül ekkora lehetett,[55] ellenben véleményem szerint ez a mennyiség egy optimista tervezet része volt. Nem tudom elképzelni, hogy míg az észak-magyarországi zsoldosok napi kb. 1,5 liter sört kaptak, addig a szlavóniai katonák csupán 4 deci borral megelégedtek volna hadjárat, tehát valós életveszély közben.[56] Lehetséges, hogy a tervezők számítottak rekvirálásra, zsákmányszerzésre, ezért a feltűnően alacsony napi adag.

A sörellátás és az 1524-es napi fejenkénti fertálynyi bor tervezett ellátása arra enged következtetni, hogy a katonák italporciójára naponta 1 denárnyi összeget kalkuláltak. Amennyiben valóban a napi 1 denáros kiadás a reális a katonák itallal ellátásánál, úgy borból az 1 denárnyi csak egy fertályra vagy annál alig többre lehetett elég. Véleményem szerint a zsoldosok borellátására az 1 denár nem volt elég naponta, a hadvezérnek itt más kiegészítő megoldásokat is találni kellett (vagy a katonák találtak a maguk számára, jobbára a lakosság rovására).

Érdekes gondolat lehet, hogy a régi római hadseregben italul leggyakrabban ecetet (*acetum*) adtak bor helyett. Emiatt a Birodalom északi és nyugati felében széles körben elterjedt volt a sör. Több katonai táborban találtak helyi sörfőzésre utaló nyomokat.[57] Ez vajon arra mutat, hogy a katonák jobban bíztak a maguk főzte sörben? A középkorban volt-e ilyen megfontolás a sörfőzés mögött? Elvégre a várkatonák pár nap alatt készen lettek egy-egy főzet sörrel, így folyamatosan tudták biztosítani maguknak a megfelelő minőségű söritalt a ki tudja milyen borral szemben.

Az egyszerű katonák számára szánt igencsak mértékletes italmennyiség annál is kontrasztosabb, mert nem csupán a közkatonák italfogyasztására van adatunk. 1521-ből két magyar főúr tábori étrendjét is ismerjük, amibe természetesen a bor is beletartozott (a sör

---

[54] *Kubinyi* 448–449. o.; *Thallóczy Lajos – Hodinka Antal:* Magyarország melléktartományainak oklevéltára. I. k. Budapest, 1903. 351. o. (1524. jún. 16. Laibach) Zrínyi Miklós tervezete egy török elleni támadásra 10.000 emberrel. Fejenként naponta 1 viertl (fertály) borral számolt italellátmányul.

[55] *Bogdán* 174–175. o. A fertály egy ritka középkori mértékegység, nagyságának megállapítása a szövegkörnyezettől függ, itt tehát bizonyosan a pint negyedrészét kell értenünk rajta.

[56] Sajnos csak nem túl közeli adataim vannak a középkori katonai italfogyasztás nagyságára nézve. A késő középkorban Délnyugat-Európában a lakosság italfogyasztása évi átlag 210-509 liter között mozgott. *Lynn A. Martin:* Alcohol, Sex and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe. 2001. 29–30. o. A bizánci katonaság (*buccellarii*) napi borfejadagja Maurikiosz császár (582–602) idején napi 2 sextarius volt, vagyis napi kb. 1,1 liter. Lásd *Roman Wine:* Windows on a Lifestyle. (http://masca.museum.upenn.edu/roman_wineii/-index.html). A XVII. század második felében Monteccucoli számításai szerint a magyar hadszíntéren a katonáknak fejenként évi kb. 3 hl sört kellett biztosítani (napi kb. 0,8 l fejenként). Ez nagyon alacsony érték. Perjés Géza megállapítása szerint a 30 éves háborút követően a fejadagok látványosan csökkentek egész Európában. *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében. Budapest, 1963. 46. o.

[57] *Adrian Goldsworthy:* A római hadsereg története. Budapest, 2004. 97., 99. o.

nem).[58] Kanizsai László és Szécsi Tamás főurak 1521. szept. 22. és okt. 2. között a táborban csak bort ittak, de a kíséretük is. Az urak nagyrészt a többi úrral tanácskoztak, és ezért csak öt nap ettek-ittak saját tábori háztartásukban. Az 5 napból egyszer csupán 1 denárt költöttek borra (rosszmájúan feltételezhetnénk, hogy másnaposak voltak?). A többi 4 napon 160 denárnyi bort ittak meg ketten. A fenti árszabások szerint, ha feltételezzük, hogy a táborban drágább is volt az élet, mint más magyarországi vidékeken, akkor sem igen számolhatunk 4 denárnál többet a bor pintjére.[59] Eszerint tehát az otthon töltött 4 napban napi 40 pint bort ittak meg ketten, tehát fejenként napi 5 pintet. Amennyiben számításom helyes, ez 7-8 liter bor volt személyenként! Mai szemmel ez elfogyaszthatatlan mennyiségű bornak tűnik, ezért nem állíthatom, hogy számításaim helytállóak.

Egy rövid gondolat erejéig ki kell térnünk arra is, hogy a magyarok a kortársak szerint iszákosak voltak.[60] Igaz, hogy elsősorban a főurakról tudunk ilyen információkat felsorolni,[61] de ha egy sereg vezére rossz példát mutat, akkor feltehető, hogy a sereg is elzüllik. Magyar katonák részegeskedéséről az első forrásunk Anonymus.[62] A dolog érdekessége, hogy a magyarok szerint viszont a németek voltak az iszákosak. Erről tanúskodik a *Képes krónika* rövid bejegyzése 1052-ből. Miután I. András legyőzte a németeket, könyörületességből küldött a kiéheztetett csapatoknak „bort fölös mennyiségben. A németek közül sokan az ételek mértéktelen fogyasztása következtében és a tömérdek italtól lerészegedve és elázva ott lelték halálukat."[63] Ez a történet egyértelműen egy népi legendára mehet vissza. Hasonlóan érdekes az 1465. január 7-én keletkezett oklevél, amelyben Szapolyai István, a Felső Részek kapitánya beszámolt egy bártfai zsoldoscsapat pusztulásáról.[64] A csapat az újévben Remete faluban több napon át dáridózott,

---

[58] *Kubinyi András:* Főúri étrend tábori körülmények között 1521-ben. In: *Fodor Pál – Pállfy Géza – Tóth István György* (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Budapest, 2002. 256., 259. o.

[59] A számadások nem jeleznek különösebb minőségi borokat, tehát a közönséges borárakkal számolhatunk.

[60] *Fenyvesi László:* Katonahistóriák Mátyás király koráből. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *Fenyvesi*) 95. o. 1458 nyarán, a Budán tartózkodó velencei követ így fogalmazott: „Ez a nemzet bor nélkül nem bír harcolni."

[61] Báthori István nádorral kapcsolatban lásd *Szerémi György:* Magyarország romlásáról. (Ford. *Juhász László.*) Budapest, 1961. 65. o. A Dózsa-féle parasztfelkelés alatt, Nagylak ostrománál „Báthori István még ágyában feküdt a szerémi bor bőséges ivásától, s így a többiek is." *Balogh István:* Velenczei diplomaták Magyarországról. Szeged, 1929. (a továbbiakban: *Balogh*) 58. o. Francesco Massaro jelentése 1523-ból. „Azután itt van a nádor [Báthori István], ... aki reggeltől estig s estétől reggelig folyton részeg... Azután itt van az erdélyi vajda [Szapolyai János], ... nagy ellensége a nádornak is, bár egész napon át eszik és iszik vele." Ismert részeges volt még Szatmári György erdélyi püspök, aki „Szívesen ázik el, szokása ez a magyaroknak, akik igen gyakran lesznek részegek. Utána négy órát alszanak ebéd után, hogy a bor hatását eltüntessék. Itt nem szégyen részegnek lenni, mert itt reggel dolgoznak és nem ebéd után." Uo. 31. o. Aluise Bon jelentése 1519-ből. A magyarok részegségéről még lásd *Kárpáti Endre:* A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából. Budaspest, 1979. 25–29., 41–42. o.; *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Budapest, 1949. 191–192. o.

[62] *Anonymus:* A magyarok cselekedetei. (Ford., jegyz. *Veszprémy László.*) Budapest, 1999. 26. o. 22. caput. Anonymus leírásában gyakori, hogy egy-egy honfoglalás során elért hadisiker után Árpád és előkelői áldomást tartanak és mulatoznak. Az egyik helyen egyenesen így fogalmaz: „Amikor mindezt jelentették Árpád fejedelemnek és főembereinek, azok annyira megörültek, hogy pogányok módjára áldomást tartottak, s az örömhír hozóit különféle adományokkal jutalmazták. Árpád fejedelem és előkelői pedig örömükben egy álló héten át ünnepelve lakomáztak, és mivel az örömünnep alkalmat kínált rá, majd naponta lerészegedtek." A fenti idézetet semmiképpen nem tarthatjuk fikciónak, Anonymus akár saját korában is láthatta/hallhatta, hogy milyen élet folyt a katonai táborban az előkelők köreiben.

[63] Képes krónika. (Ford. *Bollók János.*) Budapest, 2004. 61. o.

[64] *Fenyvesi* 95–96. o.; *Iványi* I. k. 240. o. A középkori szomszédaink között Csehországban már 1039-ben tiltani kellett a részegséget. Lásd *Gabriela Basařová, Ivo Hlavaček:* České pivo. Prága, 1999. 16. o.

mígnem cseh hegyirablók rajta nem ütöttek az ittas társaságon. Feltételezhetjük, hogy a bártfai zsoldosok között elsősorban német, szlovák és lengyel nemzetiségűek lehettek, akik – a magyarokhoz hasonlóan – nem vetették meg a jóféle italokat. Természetesen nem csak a magyar, német, szlovák katonák szerettek iszogatni, s hadjáratok idején bizonyos, hogy jobban kellett az italból meríthető bátorság.

Végezetül még egyetlen (hadi) italos momentumra hívnám fel a figyelmet a Mohács előtti Magyarországon. Az 1522-es országgyűlés ugyanis rendkívüli hadiadót vetett ki, többek között az italokra (!) is.[65] Az esetleges előzményekről szólva meg kell említenem, hogy a lengyel királyságban 1519-től kezdődően adóztatták a sörfogyasztást, állítólag minden üveg (?) után 1 tallért kellett fizetni a kincstárnak.[66] A magyarországi végeredményről csak sejtéseink lehetnek, de az mindenképpen tény, hogy ily módon maguk az italok és az italgyártás részt vállaltak a török elleni fegyverkezésben. Hogy a rendelkezés mennyire ért célt, arra álljon itt Lőcse város példája. A lőcsei Hain Gáspár krónikájából tudjuk, hogy 1521. november 19-én a lőcseiek rendben befizették az 1521-es rákosi országgyűlésen kivetett rendkívüli adót (a dolog érdekessége, hogy tudtunkkal legelőször 1522-ben vetettek ki ilyen adót). Ismeretes, hogy a város tulajdonképpen alkudozott az adószedőkkel, de a fentiek szellemében azért nagyjából rendesen fizetett.[67] Kiderült az is, hogy az adószedők 1522. június 19-én megint csak rendkívüli adót követeltek, sőt itt már a befizetett összeg is feljegyzésre került. Összesen 209 Ft adót fizetett be a város, amelyből 40 forintot a sörfőzők miatt kellett fizetnie, 3 Ft 50 denárt pedig a 70 hordó sörük miatt.[68] Ezek szerint csak a sör és a sörfőzés adta a hadiadó 21%-át Lőcsén! Tudom, hogy egyetlen adatból nem lehet általánosítani, de annyi mindenképpen látszik, hogy az italok adója jócskán feltölthette a kiürült kincstárat.

Utolsó gondolatként meg kell azt említenünk, hogy sörfőzéskor a lé hőmérsékletének nem szabadna soha elérnie a 100 Celsius fokot (tehát önmagában ettől nem fertőtlenít), azonban a felhasznált komlónak köszönhetően mégis antibakteriális szerepe van. A XVII–XVIII. században ennek már biztosan tudatában voltak a Magyarországon működő keresztény hadvezérek,[69] de lehet, hogy már a XV–XVI. századtól ismert volt ez az információ, így talán a katonák egészségének védelmében is történt a várbeli sörfőzdék megépítése (Gyula, Törcsvár). Várvédelemnél rossz ivóvíz esetén kimondottan életet menthetett a sörfőzés lehetősége. Azt már csak sörisszaként tehetjük hozzá, hogy az ostrom nehéz perceiben kellemesebb lehetett pincehideg sört kortyolni, mint száraz kenyeret rágcsálni.

---

[65] Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. (Ford., jegyzetek: *Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen.* Magyarázatok: *Márkus Dezső.*) Budapest, 1899. I. k. 789. o. Az 1522. évi budai (rákosi?) dekrétum nagy része a rendkívüli adóról szólt. A 2. cikkely például részletes boradót, a 3. cikkely ellenben söradót rendelt el: „Továbbá a serfőzők fizessenek mesterségeik után egyenkint egy forintot, továbbá minden egész edény [vasa] sör után tíz-tíz denárt, a közepes nagyságú vagy kis edények után pedig 5 denárt." Egy edény borért egyébként 1 forintot (tehát tízszer annyit) kellett befizetni az államkincstárba. Feltehetően mert eleve drágább (és elterjedtebb) volt, nagyobb adót reméltek behajtani a borból.

[66] *Balogh* 35–36. o. (Aluise Bon velencei követ jelentése 1519-ből.)

[67] Hain Gáspár lőcsei krónikája. (Kiad. *Bal Jeromos, Förster Jenő* és *Kauffmann Aurél.*) Lőcse, 1910–13. 21. o.

[68] Uo. 21–23. o. Az adatokból, illetve a törvényhozásból kiderül az is, hogy a sörfőzők bár számosan lehettek (Lőcsén éppen 40-en), mégsem tartoztak bele a kézműves kategóriába, azaz feltehetően nem éltek még céhes rendszerben. A 70 hordó sörért valójában 7 Ft-ot kellett volna fizetniük, ebből is látszik, hogy az adóbehajtókkal lehetett alkudni.

[69] *Bevilaqua* 465–466. o.

HALMÁGYI MIKLÓS

KÖZÉPKORI CSATAKIÁLTÁSOK

Amikor középkori történetírók lejegyezték egy-egy csata történetét, gyakran azt is ránk hagyták, milyen kiáltásokat hallattak a vitézek, amikor harcba indultak. Ezzel igen életszerűvé tették a harci jeleneteket. Némely csatakiáltás azonban gondolkodóba ejtheti az olvasót. Miért használták éppen azt a szót csatakiáltásként, ami a forrásban szerepel? Egyáltalán, mi volt a szerepe a csatakiáltásoknak? Ha ezekre a kérdésekre megpróbálunk választ találni, jobban megérthetjük a korabeli harcosok, hadvezérek gondolkodását, világképét.

A harci kiáltásokkal a vitézek egyrészt ellenfelükben igyekeztek rémületet kelteni, másrészt saját félelmüket leplezték. A kiáltozva rohamozó katona kilépett önmagából, önkívületi állapotba került, és félelem nélkül rohant neki az ellenséges fegyvereknek. Amennyiben a harcosok nem artikulálatlanul ordítanak, hanem egy meghatározott szót ütemesen kiáltanak, a közösen kiáltott szó alkalmas arra, hogy összefogja a csapatot. Ez különösen fontos volt abban az esetben, ha különböző nyelvet beszélő harcosok küzdöttek ugyanazon az oldalon. Emellett a közösen használt szó arra is alkalmas, hogy megkülönböztesse őket az ellenségtől. Így jelszóként is működött.[1] Látni fogjuk, hogy a harcosok gyakran rövid imádsággal az ajkukon indultak a küzdelembe. Így a csatakiáltásnak bizonyos esetekben megvolt a vallásos, segélykérő szerepe is.

Már Bibliában is találkozunk csatakiáltással. A Bírák könyvében Gedeon éjszaka készül megtámadni a midiániták táborát. A támadás előtt kitanítja vitézeit, hogy ezt kiáltsák: *Az Úrért, és Gedeonért!* A kiáltás tehát vallásos tartalmú. Ezzel együtt jár a nemzeti jelleg is, hisz az Úr Izrael Istene volt. Az Úr neve mellett ott szerepel a vezér neve is.[2]

---

[1] *Stefan K. Kuczyński*: Zawołanie bojowe króla polskiego. (A lengyel király csatakiáltása. Köszönet Slawek Zabagłonak, aki lefordította nekem a cikket.) *Zapiski Historyczne*, 1985. 211–219. itt: 211. o. *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Budapest, 1897. 7/III. In: DvD könyvtár IV. A csatákban használatos jelzésekről az V. században élt római szerző, Vegetius is írt. Három hadi jelet (*signa militaria*) különböztet meg: csatakiáltást (*signum vocale sive clamor*), hangszeres jelzést (*signum semivocale*), és zászlójelet (*signum mutum sive visibile*). *Kuczyński*: i. m. 211. o. Később a kiáltás összekapcsolódott a zászlón látható jelképpel. Lásd *Carl Erdman*: Entstehung des Kreuzzugsgedankens. Darmstadt, 1972. (1935) 83–84. o. A csatakiáltások a címerekre is rákerültek. Nem tévesztendők össze a címertanban szintén használatos jelmondatokkal, mottókkal (*devise, Wahlspruch*). A csatakiáltás a címerpajzsot díszítő sisak, pajzs, oromdísz mögötti szalagra került, a devise pedig a pajzs alatti szalagra. A devise a címer viselőjének jellemére, cselekedetére utal. A csatakiáltást leginkább Franciaországban volt szokás összekapcsolni a címerrel, Magyarországon és Németországban nem volt szokásos. (Lásd *Bárczay*: i. m.) Dolgozatomban a csatakiáltásnak elsősorban nem a címertani vonatkozásával foglalkozom, hanem azzal, hogy csatákról szóló szövegekben hogyan jelentek meg ezek a kiáltások, azoknak mi a jelentésük, mi volt a szerepük. Bőséges gyűjteményt állított össze *J. Dielitz*: Die Wahl- und Denksprüche, Feldgeschreie, Losungen, Schlacht- und Volksrufe. Frankfurt, 1884. (1963) Ez azonban nemcsak a csatamezőn használt kiáltásokat tartalmazza, hanem egyéb jelmondatokat, mondásokat is. Ezeket ábácérendben közli német fordítással és a mondás használójának megadásával. A mondások eredetét azonban csak ritkán magyarázza, forrásokat sem ad külön- külön az előfordulásukról. Szép gyűjteményt olvashatunk a Wikipedia oldalán, http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_cry A bevezető szöveg után az egyes csatakiáltásokhoz rövid magyarázatot is kapunk, többnyire források nélkül. Hasznos oldal még a http://www.heraldica.org/topics/warcry.htm itt is olvasható tartalmas bevezető, majd az egyes csatakiáltások mellett a használójukat is feltünteti a szerző. Forrásokat többnyire nem hoz. (Belépés 2006. nov. 23.)

[2] Bírák, 7. 16–22. Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 2000. A Biblia másik csatakiáltással kapcsolatos emlékezetes része a Jerikó elfoglalásáról szóló elbeszélés. Amikor Iz-

Hasonló jelenetet találunk egy középkori szent történetében, az V. századi Germanus püspök életrajzában. Germanus Auxerre püspöke volt. Püspöktársai 429-ben Britanniába küldték, hogy ott a pelágionista eretnekséget felszámolja. Miután szócsatában legyőzte a pelágionistákat, szász és pikt támadás érte a briteket. Germanus szervezte meg a védelmet. Az ellenség húsvét táján közeledett. Germanus megparancsolta embereinek, hogy kiáltsák utána, amit ő mond. A püspök ezután háromszor kiáltotta: *Alleluja*! A sereg utána kiáltotta. A kiáltást visszhangozták a hegyek, az ellenség pedig megrémült, és megfutamodott. A szöveg kiemeli, hogy a britek megvetették a fegyverek segedelmét, és inkább az isteni segítségben bíztak. Azt is kiemeli, hogy vér nélkül arattak győzelmet. Mindez emlékeztet a bibliai Gedeon győzelmére. Germanus csatakiáltását, az alleluját megmagyarázza, hogy húsvét táján kerültek szembe az ellenséggel: ez az imádság húsvéti időszakban hangzik fel különösen gyakran.[3]

Tisztán vallásos tartalmú a *Kyrie eleison* csatakiáltás is. A görög szókapcsolat jelentése: *Uram, irgalmazz*. A Bibliában több helyen előfordul, először a IV. századból van rá adat, hogy a keleti keresztény szertartásban is elhangzott. Nyugaton az V. század vége óta imádkozza az Egyház, a szentmisébe is bekerült.[4] Tudomásom szerint először a IX. századból van rá adat, hogy csata előtti imádságként is használták. Egy ófelnémet vers, a Lajos-ének számol be róla, hogy a normannok megtámadták a frank területeket. III. Lajos, nyugati frank király ellenük vonult, és *Kyrrieeleison*t énekelt a csata előtt. Serege vele énekelte ugyanezt, és legyőzték a normannokat. A csatát 881-ben vívták Saucourtnál, Észak-Franciaországban.[5]

A *Kyrie eleison* következő előfordulása már jóval ismertebb a magyar olvasó számára. A merseburgi csata leírója, Liudprand örökítette meg, hogy a csata elején a keresztények részéről a kyrie eleison hangzott fel, míg a magyarok a *turpis et diabolica húi húi frequenter auditur* („az ocsmány és ördögi hui, hui-t hallatták gyakran").[6] Felmerült az a gondolat, hogy őseink nemcsak egyszerű indulatszóként hallatták a huj-huj kiáltást, hanem ez is egyfajta imádság volt, mint ellenfeleik részéről a *Kyrie eleison*. Rokonnépek *kaj-kaj* kiáltásokkal hívják segítségül az ősök szellemét.[7]

---

rael fiai körbevonultak Jerikó falai körül a frigyládával, felharsantak a kürtök és a harcosok csatakiáltásban törtek ki. Az elbeszélésben azonban nem szerepel a kiáltás szövege. Józsue, 6. 1–20. A vezér neve jelenik meg Debora és Bárák énekében: Kelj föl, kelj föl Debora... Bátorság, rajta Bárák! Bírák, 5. 12.

[3] Vita Germani Episcopi Autissiodorensis auctore Constantio. MGH SS. rer. Merov. Passiones vitaque sanctorum aevi Merovingici (7.) Tomus VII. (*B. Krvsch, W. Levison.*) Hannoveae et Lipsiae, 1920. 263–265. o. www.dmgh.de (Belépés 2006. nov. 28.); *John Morris:* The age of Arthur. I. London, 1977. 62. o.; *Peter Salway*: Roman Britain. Oxford, New York, 1984. 465–467., 470. o. Az alleluja héber eredetű szó, jelentése: dicsérjétek az Urat. Magyar Katolikus Lexikon. 1. k. Budapest, 1993. 176. o.

[4] Magyar Katolikus Lexikon. 7 k. Budapest, 2002. 584. o.; Theologische Realenzyklopädie. Berlin, New York, 1983. 11. k. Formeln, Liturgische III.

[5] *W. Braune, K. Helm*: Althochdeutsches Lesebuch. Tübingen, 1965. 137. o. Az ófelnémet szöveget német fordítással lásd még: http://www.nd.edu/~gantho/anth1-163/Ludwigslied36-39.html (Belépés 2006. nov. 25.); *Erdmann*: i. m. 83. o.; *W. Haubrichs*: Ludwigslied. Lexikon des Mittelalters, V. München, Zürich, 1991. 2204. o. A *Kyrie eleison* imát a forrásokban megadott formában idézem.

[6] *Liudprand*: Antapodosis. II. 30. MGH Tomus V. Sciptores (in Folio) SS. Annales, chronica et historiae aevi Saxonici. (3.) Scriptorum Tomvs III. (Ed. *G. H. Pertz.)* Hannoverae, 1839. 294. o. www.dmgh.de (Belépés 2006. dec. 11.) A *Kyrie eleison* forráshelyet megemlíti: *Erdmann*: i. m. 83. o. 88. jegyzet.

[7] *Pais Dezső*: Haj-huj-kaját. In: Kodály emlékkönyv. Budapest, 1957. 133–158. o. Egyéb irodalmakat sorol még föl *Zolnay László*: A magyar muzsika régi századaiból. Budapest, 1977. 40–42. o.

Merseburgi Thietmar krónikájában többször találkozunk a *Kyrie eleison* imádsággal.[8] A merseburgi krónikás elmeséli, hogy a pogány liuticsok megostromolták Brandenburg várát. A király (III. Ottó) felmentő sereget küldött a vár megsegítésére, a sereget azonban szétszórták a liuticsok, és csak kevesen jutottak be a várba. A király ezután új sereget gyűjtött, és maga sietett a vár felmentésére. Ahogy a liuticsok az újabb sereget meglátták, elmenekültek. A védők kitörés közben örömükben *kirieleison*-t kiáltottak, a felmentő sereg pedig válaszolt nekik.[9] Úgy tűnik, ebben a csatában a *Kyrie eleison* nemcsak segélykérő imádságként és harci kiáltásként működött, hanem egymásnak jelezni is tudtak így az egymástól távol levő csapatok.

Az előző három példában pogányokkal szembeni harcban használták a keresztények a *Kyrie eleison* kiáltást. Thietmarnál olyan esetről is olvashatunk, amikor keresztények keresztények elleni csatában kiáltották a *Kyrie eleison*t. Schweinfuri Henrik 1003-ban föllázadt királya, II. Henrik ellen. A király megostromolta a lázadó várait, közben Schweinfurti Henrik kívülről nyugtalanította a királyi csapatokat. Egy paraszt azonban elárulta, hol van a lázadó gróf tábora. A király csapatai megközelítették a tábort, majd, amikor észrevették a sátrakat, fennhangon *kirieleison*-t kiáltottak, hogy barátaikat összegyűjtsék. Az ellenség erre megfutamodott.[10] A csatakiáltással tehát ebben a rajtaütésnél is jeleztek egymásnak a harcosok.

Magyarországon is elhangzott a *Kyrie eleison* csatakiáltás. Szent Gellért nagyobbik legendájában olvashatjuk, hogy mielőtt Csanád vezér serege Ajtony ellen indult, így kiáltottak: *Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, Pater noster.*[11]

Volt egy másik magyarországi ütközet is, mely kapcsolatban van a *Kyrie eleison* imádsággal. Arról az 1068-ban vívott csatáról van szó, melyben Salamon király Szent Lászlóval és Géza herceggel együtt legyőzte a nomád betolakodókat. Először Kézai Simon jegyezte föl, hogy Szent László és a magyarok legyőzték a *besenyőket* egy hegyen, amit *Kyrioleis*nek hívnak.[12] A XIV. századi krónikaszerkesztmény már *kunok*at említ,[13] és leírja, hogy a kunok egy meredek hegyre menekültek a magyarok elől, amit a lakosok *Kyrieeleis*nek neveznek.[14] Hogy miért hívták így a hegyet, azt a szöveg nem magyarázza meg.[15] A hegy mellett fekszik a Kerlés nevű település. A helység a trianoni békeszerző-

[8] A forráshelyet megemlíti *Erdmann*: i. m. 83. o. 88. jegyzetben.

[9] *Thietmar von Merseburg*: Chronik. (Neu übertragen und erläutert v. *Werner Trillmich*.) Darmstadt, 1974.

[10] *Thietmar*, V. 34.

[11] Legenda S. Gerardi episcopi. II. (Ed.: *Emericus Madzsar*.) In: Scriptores Rerum Hungaricarum. (SRH) (Ed. *Emericus Szentpétery*.) II. Budapest, 1938. 491. o. Pesty Frigyes szerint „nincs tudomásunk" róla, hogy „magyar részen használtatott volna" a *Kyrie eleison*. *Pesty Frigyes*: Magyarországi helynevek. *Századok*, 1868. 113. o.

[12] „...in monte, qui Kyrioleis dicitur." Simonis de Keza Gesta Hungarorum. (Ed. *Alexander Domanovszky*.) SRH I. 182. o.

[13] Újabb kutatás szerint azok a nomádok, akikkel a magyarok ebben a csatában megütköztek, az úzok voltak. *Kiss Attila*: A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában. *Belvedere Meridionale*. 2004/XVI. 7–8. sz. 3–8. o.

[14] „Est enim ascensus gravissimus montis illius, qui ab incolis vocatur Kyrieleys." SRH I. 367. o.

[15] Bonfini szerint: „Montem accole Cyrihylem appellant, quia sylvarum quasi dominus esse videntur." *Antonius de Bonfini*: Rerum ungarorum decades. (Ed. *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász*.) Lipsiae, 1936. Decas II. Lib. III. 117. (58. o.) Más szövegváltozatok Cherhelem, Erdcihely alakokat hoznak. Lásd uo. Annotaciones criticae, 256. Magyar ford.: „A magyarok Kerlésnek nevezik azt a hegyet, mintha az erdők ura volna." *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. (Ford. *Kulcsár Péter*.) Budapest, 1995. 294. o.

désig Szolnok-Doboka vármegyében feküdt, ma Beszterce-Naszód megyében van. A Földrajzi nevek etimológiai szótára elfogadja, hogy Kerlés neve a *Kyrie eleison*-ból származik, és szláv közvetítéssel került a magyarba.[16] Azt azonban nem magyarázza meg, mért kaphatta ez a hely erről az imádságról a nevét. Láthattuk, hogy a Kyrie eleison ebben a korban népszerű csatakiáltás volt. Véleményem szerint elképzelhető, hogy Salamon, László és Géza csatájában is felharsanhatott a *Kyrie eleison*, és a győzelem után erről a csatakiáltásról kapta a nevét az említett hegy és a település.[17]

IV. Henrik német király szászok elleni háborújában is elhangzott a *Kyrie eleison*, de nem csatakiáltásként, hanem győzelmi énekként. Brúnó, a szász háború krónikása leírja, hogy Henrik katonái már győztesnek hitték magukat Hohenmölsennél, a Grona mocsarainál vívott csatában, és elkezdték énekelni a *Kyrieleison*t. Ekkor ütött rajtuk Nordheimi Ottó, a szászok vezére, és szétszórta őket.[18]

Egy csehországi forrásban is találunk érdekes adatot a csatával kapcsolatos *Kyrie eleison* imádságra. A Prágai Kozma művét folytató Visegrádi Kanonok elbeszéli Sobieslav cseh fejedelem csatáját, amit 1120-ban vívott a morva Ottó herceg és szövetségese, Supplinburgi Lotár német király ellen. A csata közben a papok a *Kyrieeleison*t imádkozták.[19]

Egy későbbi magyar, illetve cseh vonatkozású ütközetben is felhangzott egy olyan csatakiáltás, mely ugyanazt jelenti, mint a *Kyrie eleison*. 1278-ban a morvamezei csatában Habsburg Rudolf megütközött II. Otakár cseh királlyal. Rudolfot IV. László is támogatta magyar és kun csapataival. Az Osztrák rímes krónika így írja le a csehek kiáltását: *die Bêheim ouch riefen sô: / Gospodina pomyloydo*! A *Gospodina pomyloydo*

---

[16] http://hu.wikipedia.org/wiki/Kerl%C3%A9s 2007.05.28.19.09; Lásd még: *Gyulay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Arcanum CD-ROM. Budapest, 2006

Kyrie eleison cseh forrásban: krles. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I. k. Budapest, 1978.

[17] A szöveg persze úgy is értelmezhető, hogy a hegyet már a csata idejében is *Kyrie eleison*nak hívták. Lásd: *Pesty Frigyes*: Magyarországi helynevek. *Századok*, 1868. 111–114. o. Pesty szerint a „a honfoglalást megelőző időben vagy annak első korában adták szláv népek" annak a helynek a Kerlés nevet. Szegfü László szerint a krónika csatajelenete hiteltelen, hiszen a lovasnomád vezér nem vezette volna seregét egy hegy tetejére, ahol nem tudták volna alkalmazni a lovasnomád taktikát. *Szegfü László*: A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablási epizódjának nyomozása. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Kiadványai*. 1977. 23–31. o. Kiss Attila szerint azonban a „gyepű mellett, a Kárpátokban" elképzelhető egy ilyen terepen kényszerből megvívott csata. *Kiss:* i. m. 8. o. 14. j. Spalatói Tamás említ egy dalmáciai hegyet, amit szintén kyrieleisonnak hívtak. *Thomas Archidiaconus*: Historia Salonitana. Zagrabiae, 1894. XVIII. 61. o. Köszönet Veszprémy Lászlónak, aki az adatra felhívta a figyelmemet.

[18] Brunos Buch vom Sachsenkrieg. (*H. E. Lohmann.*) MGH Kritische Studientexte 2. Leipzig 1937. (Übersetzt v. *W. Wattenbach.*) Leipzig, 1893. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung. CD-ROM. Berlin, 1999. 122. fejezet.

A Grona mocsarainál vívott csatát (1080) *Pesty* is említi: i. m. 113. o. Szerinte a *Kyrie eleison* a „németekre is átragadt". Ez így nem lehet helyes, hisz a korábbi példákból láttuk, hogy a *Kyrie eleison* csatakiáltás korábban a nyugati frankoknál és a németeknél is megvolt.

[19] *Canonicus Wissegradensis:* Continuatio Cosmae. (Herausgegeben v. *R. Köpke.*) MGH Sriptores IX. Hannover, 1851. 132–148. o. Kanonikus von Wyssehrad. Fortsetzung des Cosmas v. Prag. (Übersetzt v. *G. Grandaur.*) Leipzig, 1895. 3–47. o. In: Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung. CD-ROM Berlin, 1999. 1126. év. Egyiküket látomásban látta Szent Vencelt a fehér lován a lándzsa csúcsán, amint az övéiért harcolt. Sobieslav csatájával (1126) kapcsolatos *Kyrie eleisont Pesty Frigyes* is említi: i. m. 113. o. Pesty arról is ír, hogy amikor a csehek és morvák 1158-ban itáliai hadjáratra készültek, szintén Kyrie eleisont kiáltottak: i. m. 112. o. Erre magam nem találtam forrást.

ugyanazt jelenti, mint a Kyrie eleison, vagyis: Uram, irgalmazz![20] Ez az imádság tehát évszázadok múlva is népszerű maradt a csaták előtt.[21]

Ugyancsak az Osztrák rímes krónika jegyezte föl a bázeli püspök csata előtti verses imáját: *Sant Marî, mouter und meit, / all unser nôt si dîr gecleit!* („Szűz Mária, Isten anyja, légy szószólónk minden bajunkban!")[22]

Erről az ütközetről egy másik forrás, a Continuatio Vindobonensis is beszámol. Eszerint a csatában a németek, a magyarok, sőt a kunok is Krisztus nevét kiáltották.[23] Ez volt tehát az a jelszó, mely a különböző nyelvű vitézeket összefogta. A morvamezei csatában másféle, nem tisztán vallásos tartalmú csatakiáltások is felharsantak, ezekből majd később hozok példát.

Nemcsak a kereszténveknek, de a pogányoknak is megvoltak a vallási jellegű harci kiáltásaik. Brémai Ádámnál olvashatjuk, hogy a svédek, ha a csatában megszorultak, isteneik nevét kiáltották, hogy segítségül hívják őket. A keresztények Istenét is segítségül hívták, és azt tapasztalták, hogy Ő erősebb, mint a többiek, akikben gyakran megcsalatkoztak.[24]

Még mindig a vallásos csatakiáltásoknál maradva, lássuk a keresztes hadjáratok néhány jelszavát! Boemund, az első keresztes hadjárat nagy alakja éppen egy várost ostromolt, amikor hírét vette, hogy sereg indult a Szentföld visszafoglalására. Boemund izgatottan kérdezte: milyen jelet viselnek, és mi a jelszavuk? Azt a választ kapta, hogy Krisztus jelét viselik ruhájuk jobb vállán vagy a két válluk között, a csatában pedig egy torokból kiáltják: *Deus le volt! Deus le volt! Deus le volt!* Vagyis: „Isten akarja!" A forrás egy másik helyen Antiochia ostromát beszéli el. Az egyik torony parancsnoka felajánlotta Boemundnak, hogy beengedi őt a városba. Boemund megbeszéli a dolgot vitézeivel: „Másszatok fel a létrán Antióchiába, amit tüstént birtokba veszünk, ha Isten is úgy akarja." Először csak kevés embert küldött a toronyba. Később maga is megindult serege többi részével. Amikor a tornyot már megszállva tartók észrevették a közeledő erősítést, kitört belőlük a kiáltás: *Isten akarja!* A közeledő lovagok pedig ugyanezzel a kiáltással válaszoltak nekik. Behatoltak a városba, és elfoglalták Antiochiát.[25]

---

[20] Ottokars Österreichische Reimschronik. Teil 1. (Ed. *Joseph Seemüller.*) MGH Scriptores, Deutsche Chroniken. 5. 1. (Ed. *J. Seemüller.*) Hannover, 1890 214. o. 16151–16152. sor. www.dmgh.de (Belépés 2006. nov. 25.) Csata leírása magyarul *Valaczkai László* prózai fordításában: Kun László emlékezete. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Szeged, 1994. 107. o. (99–111.)

[21] A *Kyrie eleison* népszerű röpima volt a középkorban. Thietmar krónikájában ezt imádkozza Civakodó Henrik, amikor haldoklik (IV. 20.), erre tanítja a hittérítő a szlávokat (II. 17.). Prágai Kozma krónikájában *Kyrie eleison*t kiáltanak, amikor a püspököt vagy a fejedelmet beiktatják. Lásd *Pesty:* i. m. 112. o. A példák még szaporíthatóak.

[22] Österreichische Reimschronik. 214. 16149–16151. sor. Magyarul: Kun László emlékezete. i. m. 107. o.

[23] Continuatio Vindobonensis. (Ed. *G. H. Pertz.*) MGH Sriptorum tomus IX. Hannoverae, 1851. 709. o. www.dmgh.de Sciprores; Sriptores (in Folio) (SS); 9. 709. o. (Belépés 2007. febr. 15.) A csata leírása magyarul *Lázár István Dávid* fordításában: Kun László emlékezete. i. m. 96. o. (96–99.)

[24] Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificem. Ex recensione Lappenbergii. MGH. Scriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoverae, 1876.; Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. (Übersetzt v. *J. M. Lappenberg.*) Leipzig, 1888. IV. 22. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. CD- Rom.

[25] Névtelen krónikás: A frankok és a többi jeruzsálemi zarándokok tettei. In: Az első és a második keresztes háború korának forrásai. Budapest, 1999. (Ford. *Veszprémy László.*) I. 4. 21–22. o.; VIII. 20. 66–70. o.

1105-ben, amikor Balduin jeruzsálemi király serege a ramlahi csatába indult, a pátriárka azt tanácsolta, hogy a csatában a következőt kiáltsák: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat!* A kiáltás Krisztus győzelmére utal. Az ő segítségével remélhettek diadalt a keresztes lovagok is.[26]

1456-ban, a nándorfehérvári harcokban a keresztények *Jézus* nevét kiáltották. Kapisztrán Szent János tanította őket erre. Kapisztrán obszerváns ferences volt, az obszervánsok pedig nagy hangsúlyt fektettek Jézus nevének tiszteletére. Táblára írták a Megváltó nevének rövidítését, az IHS-t, és fölmutatták a népnek, az emberek pedig tiszteletüket nyilvánították.[27] Kapisztrán előtt is egy ilyen zászlót vittek Magyarországon, sőt, az agg hitszónok botjába is Jézus neve volt belevésve.[28] A július 14-i vízi csata előtt Kapisztrán arra kérte a kereszteseket, hogy „folytonosan hangoztassák vízen úgy, mint szárazon és hívják segítségül Jézus szent nevét". A *Jézus* csatakiáltás nem csupán kegyes célt szolgált, hanem arra is jó volt, hogy a kavarodásban felismerjék egymást a keresztény harcosok. Kapisztrán a kereszt zászlóját lobogtatta a partról a harcolók felé, közben Jézus nevét kiáltva. Láthatjuk tehát, hogy a zászló és a csatakiáltás itt is összekapcsolódik.[29] A július 22-i döntő csatában ismét fontos szerepet kapott ez a kiáltás. Kapisztrán serege ezen a napon megtámadta a szultán táborát. A szultán lovassága visszaszorította őket, így azonban fedezetlenül hagyták az ágyúikat. Hunyadi felismerte a helyzetet, kitört a várból, elfoglalta az ágyúkat, és a török sereget kezdte velük lövetni. Az esetet szinte csodaként írja le Giovanni Tagliacozzo, Kapisztrán ferences társa. Elbeszélésében Kapisztrán és a keresztesek Jézus nevét kiáltva törnek előre, és egymás után foglalják el a török ágyúvonalakat. Amikor jön a török ellentámadás, Kapisztrán rendületlenül áll egy dombon szembenézve az ellenséggel, és Jézus nevét kiáltja. A rohamozó törökök erre megzavarodnak, és nem tudják elérni a szentet. Tagliacozzo szerint a törökök úgy emlékeztek vissza a történtekre, hogy folyó ólom hullott rájuk az égből.[30]

A következő példában a fohászszerű csatakiáltás jelszóként is szerepet kapott. Thuróczy János krónikájában olvashatunk egy XV. századi úrnak, Péterfia Miklósnak harcairól. Miklós egy alkalommal éjszaka ütött rajta a török seregen. Állatokat terelt maga előtt, és harcosaival nagy zajt csapott. Nehogy a katonái egymást üssék, megparancsolta nekik, hogy a csatában ezt kiáltsák: *Isten, Szent Mihály!* A törökök is próbálták utánozni a magyarok jelszavát, de csak annyit jegyeztek meg, hogy *Mihály*.[31] Ez az eset is példa arra, hogy a segélykérő csatakiáltás egyben jelszóként is működött.

---

[26] Foucher de Chartres. Idézi *Rütten, Raimund*: Symbol und Mythus im altfranzösischen Rolandslied. Braunschweig, 1970. 52. o.

[27] *Kulcsár Péter*: Kapisztrán János. Budapest, 1987. 51–53. o.

[28] Tagliakocius János levele Kapisztráni Szt. János csodás győzelméről. www.zmne.hu/kulso/hke/1456/tag/7.jpg 46. o. (36. f. Belépés 2006. nov. 23.) *Kulcsár:* i. m. a következő forrást jelöli meg: Kapisztráni Sz. János csodás győzelme Nándorfehérvárnál 1456. július hó 22-én. Tagliakocius János... levele nyomán latinból ford. *Krämer Bonifác*. Kolozsvár, 1907.

[29] *Kulcsár:* i. m. 192. o.; *Tagliacozzo:* i. m. 20–21. o.

[30] Uo. 54–55. o. Tagliacozzo beszámolóját jellemzi, hogy csodaszerűen adja elő az ostrom történetét. Több csodálatos, istenítéletszerű jelenetet is előad. Azt sem hallgatja el azonban, hogy a Kapisztrán ellen támadó törököket az elfoglalt ágyúkból és a várból egyaránt lőtték a keresztények. A nándorfehérvári csatában a *Jézus* kiáltást Thuróczy is említi: *Johannes de Thurocz*. Chronica hungarorum. I. Budapest, 1985. (Ed. *Iulius Kristó, Elisabeth Galántai.*) 250. cap. 270. o.; *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Budapest, 2001. A vonatozó részt ford. *Bellus Ibolya*. 250. f. 310. o.

[31] *Johannes de Thurocz*. 213. cap. 226–227. o.; *Thuróczy:* i. m. 213. f. 256–258. o.

Az eddig felsorolt középkori csatakiáltások tisztán vallásos tartalmúak voltak. Többnyire keresztény jellegű fohászokra hoztam példát, melyek a kereszténységhez való tartozást fejezték ki. A felsorolt esetek többségében pogányok elleni harcban használták őket a keresztények (bár előfordult keresztények közti harcban is). Most lássunk példát olyan jelszavakra, melyek a vallásos tartalom mellett egy szűkebb közösséghez, kolostorhoz, országhoz való tartozást is kifejeztek.

Fleury-i Aimon Szent Benedek monostorának történetéről írt a X. század elején. Elbeszél egy csatát, melyben Szent Benedek javait védelmezték. A monostor prépostja Benedek nevét kiáltotta, ugyanezt tették a harcosok is. A völgyek és az erdők Benedek nevétől visszhangoztak. Hasonló esetet olvashatunk Fleury-i Andrásnál és a *Miracula sanctae Fidis*ben is. Szent Benedek segítségül hívása a monostorhoz való tartozást is kifejezte.[32]

A Roland-énekben többször fölhangzik Nagy Károly csatakiáltása, a *munjoie!* Más szövegekben is előfordul ez a kifejezés, mint francia csatakiáltás.[33] A szót így fordítják: örömhegy.[34] A jelszó előfordul *Montjoie Saint Denis*, azaz „Szent Dénes Örömhegye" formában is.[35] Több elmélet is született a csatakiáltás magyarázatára. Van, aki a zarándoklatokkal hozza kapcsolatba. A zarándokok követ vittek magukkal, amit céljukat elérve, a zarándokhelyen leraktak. Így a lerakott kövekből halmok keletkeztek. Szent Dénes sírjánál is ilyen domb keletkezett, ebből származna a *Montjoie Saint Denis, Szent Dénes Örömhegye* kiáltás. Más zarándokhelyek mellet is keletkeztek ilyen halmok. Más magyarázat szerint nem kell konkrét heggyel összekapcsolni ezt a csatakiáltást, hiszen a *hegy* a Bibliában és a középkori szövegekben Isten közelségét, az üdvösséget jelképezi.[36] Rütten szerint az *Örömhegy!* kiáltás a Golgotára, illetve a mennyei Jeruzsálemre utal. A hősköltemény szerint Károly kardjának, a Joiuse-nek markolatában volt egy darab abból a lándzsából, amivel Krisztus oldalát megnyitották. A *munjoie* szó a kard nevével, Joiuse-zel mutat rokonságot. Károly kardja győzhetetlen fegyver, a *munjoie* kiáltás ennek a győzelembe vetett biztos hitnek a kifejeződése. Roland és emberei hétszer kiáltják a *munjoie*-t, mielőtt meghalnak. Károly serege szintén hétszer hallatja ezt a kiáltást, amikor elpusztítják a szaracénokat. A hősi énekben Roland a szenvedő, Károly pedig az utolsó ítéletre jövő Krisztust jelképezheti.[37]

---

[32] *Erdmann*: i. m. 83. o.

[33] K. Heisig a X. sz. végétől a XII. sz. első negyedéig 8 említésről tud, melyek előtagjukban a *mons* (hegy) elemet tartalmazzák. *Karl Hesig*: Munjoie. In: *Romanistisches Jahrbuch*. IV (1951). 292–314., itt 296. o. Forrása: *Kurt Löffel*: Beiträge zur Geschichte von monjoie, nebst einem Anhang über die Sitte des Steinwerfens und der Bildung von Steinhaufen. Phil. Diss. Tübingen 1934. 5–6. o.

[34] *Ordericus Vitalis*, 1135 k. alkotó normann szerző szerint a frankok zászlaja *meum gaudium* (az én örömöm) volt. Más források azonban a *mons* (hegy) előtagot használták (lásd a 30. jegyzetet). Ordericus tehát rosszul fordította latinra a francia jelszót. *Heisig:* i. m. 296–297. o.

[35] *Dielitz*: i. m. 195. o.

[36] *Bárczai*: i. m.; *Heisig*: i. m. 298–314. o. Heisig szerint az üdvösség hegyének földi emlékeztetői a zarándokúton levő halmok.

[37] *Rütten, Raimund*: Symbol und Mythus im altfranzösischen Rolandslied. 51–54. o. Érdemes megjegyezni, hogy Jeruzsálem közelében is volt egy hegy, amit Örömhegynek neveztek. A Jeruzsálem felé igyekvő zarándokok innen láthatták meg először a szent várost. *Rütten*: i. m. 54. o. 86. j. 1108 k. keletkezett térkép, Mappae Mundi (Kiad. *Konrad Miller.*)

A *munjoie* csatakiáltás egyéb előfordulásai közül egyet tudok megemlíteni. Ez Villani János krónikájában fordul elő. A firenzei történetíró elbeszéli, hogyan győzte le Anjou Károly Hohenstauf Manfrédot, II. Frigyes császár fiát, és hogyan foglalta el tőle Dél-Itáliát. A döntő csatára 1266-ban, Beneventum mellett került sor. Az ütközet előtt mindkét király kiadta seregének a jelszót: Károly jelszava volt a *Mongioia cavalieri*, Manfrédé a *Soavoia cavalieri*.[38] A *monjoie, lovagok* csatakiáltás a Roland-énekből ismerős vallási-nemzeti jellegű jelszó. A németek jelszava, „svábok, lovagok" az azonos népcsoportbeliek együvé tartozást fejezi ki.

Térjünk még vissza rövid időre a Roland-énekhez! A hőskölteményben szerepel, hogy Károly zászlótartója korábban Szent Péter nevét kiáltotta, azután tért át „Róma helyett" a *munjoie*-ra. Rütten értelmezése szerint ez azt fejezi ki, hogy Károly azelőtt hűbéri függésben volt a római egyház fejétől. Az új név arra utal, hogy Károly fölszabadult Szent Péter utódjának, a pápának felsőbbsége alól. Róma, vagyis a földi egyház beteljesítette hivatását. A feladatát Károly veszi át, a feltámadott Krisztus jelképeként, hogy megalapítsa Isten országát, a mennyei Jeruzsálemet.[39]

Találtam olyan forrásokat is, melyek megörökítik a *Szent Péter* csatakiáltást. Fentebb már idéztem Brúnótól, aki a szász háború történetét a szászok szemszögéből megírta. A szászok VII. Gergely pápa oldalán küzdöttek IV. Henrik király ellen. Brúnó feljegyezte, hogy az egyik szász Szent Péter nevét kiáltotta ellensége felé, mert ez volt a szászok csatakiáltása. Henrik embere azonban az apostol nevét becsmérelve megölte a szász harcost. Egy másik szász ezután őt ölte meg, Henriket szidalmazva.[40] Matild, toszkánai őrgrófnő csapatai szintén Szent Pétert hívták segítségül, amikor a pápa oldalán harcoltak.[41]

A kasztíliaiak országuk híres pártfogóját, Szent Jakabot hívták segítségül csata előtt. A legendás clavijoi ütközetben megjelent Szent Jakab, és fehér lovon sietett Ramirez király segítségére a mórok elleni küzdelemben. Így született a *Santiago* (*Szent Jakab*) csatakiáltás, és ezért lett Jakab mellékneve *Matamoros* (Mórölő).[42] A spanyolok hősi énekében, a Cid-ben is szerepel, hogy a mórok Mohamed, a keresztények pedig Santiago kiáltást hallatnak a csatában.[43]

Magyar vonatkozású forrásokban is találunk hasonló példákat. Nálunk László király volt az a harcos szent, akit a csatákban segítségül hívtak. A Névtelen Minorita gesztájában olvashatjuk, hogy Nagy Lajos király idejében a székelyek és a magyarok győzelmet arattak a tatárok fölött. Egy tatár fogoly szerint „nem csupán a székelyek és a magyarok támadtak rájuk, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak." Más foglyok szerint a székelyek előtt egy koronás lovag járt, aki bárdjával lesújtotta a tatárokat, a lovag fölött

---

[38] Villani János krónikája. Hetedik könyv, 9. 84. o. In: A három Villani. (Ford., bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: *Rácz Miklós.*) Budapest, 1909.

[39] *Rütten:* i. m. 54–55. o.

[40] *Bruno:* i. m. 97. fejezet. Lásd *Erdmann:* i. m. 178. o.

[41] Donizonis vita Mathildis lib. II. 350–353. itt: 364. o. MGH Sriptores (in Folio) SS Historiae aevi Salici (12) (Ed. *G. H. Pertz.*) Hannoverae, 1856. 387. o. www.dmgh.de (Belépés 2006. dec. 8.) Lásd még *Erdmann:* i. m. 178. o.

[42] *James Hall*: Dictionary of Subjects and Symbols in Art. 1979. A clavijoi csatáról szóló oklevél hitelét kétségbevonni látszik *Erdmann*: i. m. 255. o.

[43] Ének Cidről. Közékori spanyol epikus költemény. (Ford. *Csaba Károly.*) Budapest, 2002. 29. o. 731. sor.

pedig egy koronás úrnő lebegett. A magyarok és a székelyek tehát segítségül hívták Szent Lászlót, valószínű, hogy csatakiáltás formájában.[44] Ugyancsak a Névtelen Minorita jegyezte föl a következő történetet: 1355-ben Nagy Lajos vitézei az osztrák herceget segítették a lázadó svábokkal szemben. A magyarok ebben a csatában így fohászkodtak: „Szent királyok, segítsetek bennünket!"[45] A csata magyar győzelemmel végződött. Szent királyok alatt itt nyilván Szent Istvánt és Szent Lászlót kell értenünk. Egy harmadik csatáról is van tudomásom, melyben a magyarok Szent László segítségét kérték. Ez a kenyérmezei ütközet volt (1479). Az összecsapásról készült egy szász beszámoló. Eszerint akkor ez volt a magyarok csatakiáltása: „Isten és Szent László nevében!"[46]

A fentiekben helyi kötöttségeket mutató vallási jellegű csatakiáltásokat vizsgáltam. Lássunk most példákat a tisztán világi jellegűekre.

Jusztiniánosz bizánci császár uralmát 532-ben nagy felkelés rázta meg. A kocsiversenyek két nagy szurkolótábora, a kékek és a zöldek fogtak össze ellene. Az esemény lejegyzője, Prokópiosz szerint a lázadók egymásnak adták a jelszót: *Nika!* Vagyis: „Győzz!" A felkelést Jusztiniánosz hadvezérének, Belizárnak sikerült vérbe fojtania.[47]

Van példa arra, hogy a harcosok vezérük, királyuk nevét hangoztatják a csatában. A százéves háború korában a kasztíliai trónviszályba egyaránt beavatkoztak az angolok és a franciák. Az angolok I. Pétert támogatták, a franciák Péter féltestvérét, Trastámarai Henriket. 1369-ben, a montieli ütközetben a spanyolok Henrik nevét kiáltották (*Castille au roy Henry*), a franciák Szűz Mária és vezérük, Bertrand du Guesclin nevét (*Nostre Dame Guesclin*). A csatát Bertrand nyerte meg.[48]

A vallási csatakiáltások kapcsán már írtam a morvamezei ütközetről. Ebben a küzdelemben világi csatakiáltások is felhangoztak. A Continuatio Vindobonensis szerint a csatába vonuló csehek azt kiáltották: *Prága, Prága!* Emlékezzünk vissza, ez volt az a forrás, mely szerint Rudolf király népe Krisztus nevét kiáltotta a harcban. Ez a forrás nem említi meg a csehek csata előtti könyörgését, a *Gospodina poyloydót*. Úgy tűnik tehát, hogy a szerző érzékeltetni akarta Rudolf seregének vallásos, Otokár seregének világias szellemét. Az Osztrák rímes krónika versbe szedve más csatakiáltásokat is följegyez: *'hie*

---

[44] Chronicon Dubnicense. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Quinquae-ecclesiis. 1884. 143–167. o. (Historiae hungaricae fontes domestici., I.Scriptores, III.) 151–152. o.; Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. (Ford., az utószót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula.*) Budapest, 2000. 50–51. o.

[45] *Sancti reges adiuuate nos!* Chronicon Dubnicense. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Quinquae-ecclesiis. 1884. 143–167. o. (Historiae hungaricae fontes domestici., I.Scriptores, III.) 167. o.; Geszta Lajos királyról: 63. o. Köszönet Marton Szabolcsnak, aki erre az adatra felhívta a figyelmemet.

[46] *Szakály Ferenc, Fodor Pál*: A kenyérmezei csata (1479. okt. 13.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 2. sz. 347. o. Még néhány példa helyi szentek segítségül hívására, csatahely nélkül: angoloké Szent György, bretonoké: Saint Yves, Anjou hercegeié: Saint Maurice. *Kuczyński:* i. m. 213. o. Forrásait lásd a 48. jegyzetben.

[47] Procopii Caesarensis Opera omnia. (Ed. *J. Haury.*) I–III. Leipzig, 1905–1913. I. 24. o. Idézi: Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. (Szerk. *Sz. Jónás Ilona.*) Budapest, 1999. 23. o.

[48] *Kuczyński*: i. m. 213. o. Itt említek még néhány földrajzi jellegű csatakiáltást, melyekhez nem tudok csatahelyet társítani: flandriaiaknál *Flandre* (*Flandre au lion*), brabantiaknál *Brabant*, Hainaut grófjáé *Hainaut au noble comte*, Guyenne hercegéé *Guienne au puissant duc*, az arragónoké *Monsterrat*, a burgundoké az *Avalon*, bretonoké *Malo, Malo*. Kuczyński forrásai: *Du Cange*: Glossarium mediae et infimae latinitatis, Editio nova v. 10, Niort 1887.; *C. F. Menestrier*: Les recherches du blason, II.: De l'usage des armoiries. Paris, 1673.; *L. Gautier*: La chevalerie III. Paris 1895.; *M. Pastoureau*. Traité d'héraldique, Paris 1979. Du Guesclinhez lásd *Ph. Contamine* szócikkét. Lexikon des Mittelalters, 3. München, Zürich, 1986. 1140–1141. o.

Rome! Was der Tiutschen krîe / sô rufen die Bêheim dâ/ 'Budewezze Brôhâ!'.[49] A németek tehát *Rómát* kiáltottak, a csehek pedig *Budweis! Prága!* kiáltást hallattak. A Róma kiáltásnak vallásos tartalma lehetett, hiszen Róma a katolikus egyház központja.[50]

A lengyel és litván történelemben is előfordult, hogy városuk nevét kiáltották a csatában. Amikor 1331-ben a lengyelek megütköztek a Német Lovagrend vitézeivel, a lengyelek *Cracow* kiáltást hallattak. 1410-ben, a grünwaldi csatában Ulászló király parancsba adta, hogy a lengyelek és litvánok *Kraków*, illetve *Wilno* jelszavakat használják, hogy felismerhessék egymást a csatában.[51]

A németeknél is van példa arra, hogy családjuk, városuk nevét kiáltják a harcba vonulók. A XII. századi Német Birodalmat gyakran tette zavarossá a Welfek és Hohenstaufok harca. A Hohenstaufok fészke Waiblingen vára volt, az ő csatakiáltásuk ennek megfelelően így hangzott: *Hie Weiblingen!*, a Welfeké: *Hie Welf!*[52]

A magyaroknak is volt olyan csatakiáltásuk, mely magába foglalta az ország nevét. Nagy Lajos királyról dicsérő éneket szerzett egy Peter Suchenwirt nevű költő. Versében szó esik Lajos csatakiáltásáról: *Hurta, Hurta Ungerlant, / Dein chrey den pesten ist bechant* („Hurrá, hurrá Magyarország, nevedet a legjobbak ismerik"). Ez a forrás nem ütközet elbeszélése kapcsán említi a csatakiáltást, hanem címerrel kapcsolatban. Suchenwirt Lajos király címerét is leírja versében.[53] Az ausztriai költő műve tudomásom szerint az első magyar vonatkozású említése a *hurrá* kiáltásnak.[54]

Magyarország neve csatakiáltásként egy XV. század második feléből való francia versben is elő kell, hogy forduljon.[55] A francia költő nyolcsoros versekben dicsér keresztény uralkodókat, és megadja támadó, illetve védekező csatakiáltásukat.[56] Támadásnál többnyire saját országuk nevét használták: így a lengyel király csatakiáltása *Poulaine*. Védekezésnél Szűz Máriát (Vierge Marie), Miasszonyunkat (Notre Dame) hívták segít-

---

[49] Österreichische Reimchronik. 213. 16074–16076. www.dmgh.de (Belépés 2007. febr. 15.)

[50] Az Österreichische Reimschronik egyéb harci kiáltást is tartalmaz. A magyarok és kunok üldözéskor ezt kiabálják: *slahâ slach, vâhâ vâ!* Österreichische Reimschronik. 226. o. 17110. sor. www.dmgh.de (Belépés 2007. febr. 15.) Magyarul: *Üsd vágd, kapd el!* Lásd Kun László emlékezete. 109. o.

[51] *Kuczyński*: i. m. 213. o. Az 1331-es csata forrása: Monumenta Poloniae Historica, t. 3. Warszava, 1961. 210. o. A grünwaldi csatához: Cronica conflictus Wladislai Regis Poloniae Anno Christi 1410. (*Z. Celichowski.*) Posnań, 1911. 22. o.

[52] Forrás nélkül hozza *Dielitz*: i. m. 131. o.

[53] *Bleyer Jakab*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. *Századok*, 1899. 788–812. o., itt: 810. o. A vers Bleyer szerint 1356 után keletkezhetett, hisz az utolsó esemény, amelyről megemlékezik, Treviso 1356-os ostroma. Zolnay művében 1377-es évszámmal szerepel a költemény: i. m. 41. o.

[54] Mai formájában először 1807-ben jelent meg (Hurra!!). Valószínűleg a német *hurren*, rohan ige felszólító módjából származik. Számos nép katonái, tengerészei használják. Származtatják török, tatár, sőt magyar nyelvből is. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (Főszerk. *Benkő Lóránd.*) II. k. Budapest, 1970.; *Tóth Béla*: Szájrul szájra. Budapest, 1901[2] (2002 reprint) 5. o. Az oroszok hurráját (Urra) tatárból származtatja *Dielitz*: i. m. 138. o.

[55] A verseket tartalmazó kézirat a párizsi Bibliotheque Nationale kézirattárában van, az MS n[0] 24315 bejegyzési szám alatt. A fennmaradt kézirat XVI. századi munka, a versek tartalmuk, formájuk, nyelvezetük alapján a XV. század második feléből valók. *Kuczyński*: i. m. 214. o.

[56] Az említett uralkodók: a német császár, valamint Franciaország, Aragónia, Ciprus, Frízföld, Spanyolország, Szicília, Csehország, Lengyelország, Portugália, Norvégia, Magyarország, Skócia, Navarra, Dánia, Írország és Mallorca királyai. *Kuczyński:* i. m. 215. o.

ségül.[57] Szicília és Magyarország esetében a költő kiemelte a töröktől való fenyegetettséget. A versek valószínűleg egy címeres könyv, *Az Arany Gyapjú Címerkönyve* függelékeként készültek. A címerkönyv ugyanis nem tünteti fel a nagyurak csatakiáltásait, a francia királyét kivéve.[58]

Térjünk most vissza a harcok, hadjáratok forrásaihoz! Thuróczy János krónikájában találunk egy érdekes magyar harci kiáltást. Thuróczy leírja, hogy Albert király hadjáratba indult a török ellen. A magyarok azonban megunták a hosszú táborozást, sokan szenvedtek közülük vérhasban, ezért „régi szokásuk szerint farkast kiáltva" elvonultak. Mit jelenthet ez a kifejezés: *lupum proclamare*, farkast kiáltani? Thuróczy szerint ez régi szokás, korábbi források azonban nem szólnak ilyesmiről. A krónika kritikai kiadása a Nesztor-évkönyvre hivatkozik. Az orosz évkönyvek szerint Könyves Kálmán beavatkozott az orosz fejedelmek viszályába, és hadjáratot vezetett Psemyślhöz Szvjatopolk kijevi fejedelem megsegítésére. Ellenfelük, Igorevič Dávid kun segítséget hozott. A kun vezér, Bonjak éjszaka kiment a mezőre, és üvölteni kezdett, mint a farkas. Az igazi farkasok felelni kezdtek neki. A kun vezér ezután biztosra vette, hogy másnap legyőzik a magyarokat. Így is lett. Kálmán seregét legyőzték, és a csatában két magyar püspök is odaveszett. Fessler Ignác Aurél valószínűnek tartja, hogy a magyarok a kunok *Farkas! Farkas!* diadalordítása alatt menekültek. Fessler szerint talán innen eredhet az a mondás, hogy *farkast kiált*.[59]

Menekülésre buzdító magyar kiáltást az Österreichische Reimschronik is közöl. A stájerek 1258-ban elkergették Gutkeled István szlavón bánt, akit IV. Béla korábban Stájerország kapitányává tett. A menekülő magyarok kiáltásáról ezt írja a krónika: *si spilten iruele / fusto, mingele.* Körülbelül így adható vissza: „Iramodj el, fussatok mind el."[60] Az 1300 körül alkotó Seifried Hebling szintén feljegyzett menekülésre buzdító magyar kiáltást. 1250-ben IV. Béla csapatai Ausztriába törtek. Preussel Wernhard megtámadta a magyarokat. Wernhard csatakiáltását hallva a magyarok ezt kiáltották: *fugat fush mingrel! /Hie kumt wuhart krel.* Vagyis: „Fuss mind el, itt jön Wurhárt király."[61]

A törököknél is találunk példát világi csatakiáltásra. A pápa Mátyás király egyik követétől hallotta, hogy a törökök *Róma* kiáltással indultak harcba, jelezvén, hogy oda tar-

---

[57] Kivéve Szicília királyát, aki megfordította a sorrendet: támadásnál Nostre Dame, védekezésnél Cecille (Szicília) a kiáltása. A franciáknál Notre Dame Montjoie a támadó kiáltás, és Szent Dénest hívták védekezéskor. Anglia támadó kiáltása Saint Georges, Aragóniáé Montserrat; Kuczyński sajnos csak a lengyel királyról szóló verset idézi, a többiekről így a magyar királyról szóló versről is általánosságban szól, a magyar csatakiáltásról is csak általánosságban ír: „a többi király, úgy mint a lengyel, támadásban az országuk vagy, mint Spanyolország és Navarra királyai, az országrész és város nevét (Castille, Sarragose) kiáltják". *Kuczyński*:i. m. 215–216. o.

[58] Uo. 217–218. o.

[59] *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. I. (Ed. *Elisabeth Galántai, Iulius Kristó.*) Budapest. 1985. 222. cap. 234. o. II. Commentarii 2. (Composuit *Elemér Mályusz*, adiuvante *Juliu Kristó.*) Budapest, 1988. 222. cap. 296. o. Magyarul: *Thuróczy*: 222. f. 266–267. o. A csatajelenetet Pauler Gyula is előadja: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. k. Budapest, 1899.[2] 203–235. o. *Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 56–63. o.; *Zolnay*: i. m. 42. o.

[60] Österreichische Reimschronik. 75. o. 5625–5626. sor. Hivatkozást, fordítást lásd Ó-magyar olvasókönyv. (Szerk. *Jakubovich Emil, Pais Dezső.*) Pécs, 1929. 280. o. *Losonczi Zoltán*: Egy német krónika magyar szavai. *Magyar Nyelvőr,* 1915. 255–262. o. Az adatért köszönet Marton Szabolcsnak.

[61] Joseph Seemüller, Seifried Hebling. Halle a. S. 1886. 169. o. XV. fej. 355–356. sor. Idézi, fordítja: Ó-magyar olvasókönyv. i. m. 280–281. o. Az adatért köszönet Marton Szabolcsnak.

tanak. A szultán Konstantinápoly bevétele után a Római Birodalom örökösének tekintette magát, és törekedett annak helyreállítására.[62]

Középkori csatakiáltásokról szóló áttekintésem természetesen korántsem teljes. A sor bővíthető, számos esetben pedig további pontosításra szorul. Az általam ismert csatakiáltásokat igyekeztem rendszerbe foglalni. Hoztam példát tisztán vallásos jellegű jelszavakra, vallásos jellegű, de helyi kötöttséget is mutató kiáltásokra, végül tisztán világi jellegű csatakiáltásokra is. Az áttekintés talán segít abban, hogy jobban megértsük, mi mozgatta a harcba indulókat.

[62] *Szakály Ferenc-Fodor Pál*: i. m. 335.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

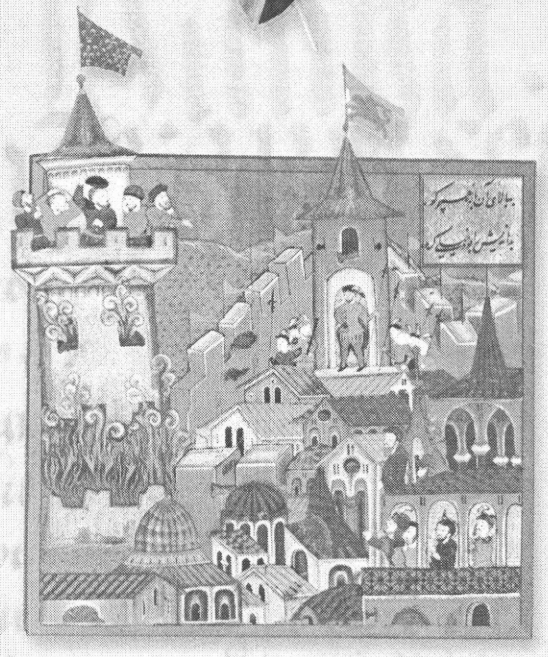

Kubinyi András

Nándorfehérvártól Mohácsig

A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete

Argumentum

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ANTONÍN KALOUS

ELFELEDETT FORRÁSOK A MOHÁCSI CSATÁRÓL

Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége[1]

Burgio bárója, Giovanni Antonio Buglio pápai nuncius jelentései jól ismertek, és széles körben hasznosították azokat az 1520-as évek közép-európai történelme tanulmányozása szempontjából. Leggyakrabban Magyarországon hivatkoznak rájuk, mivel azokat, igaz, szövegbeli kihagyásokkal, Augustin Theiner magyar történeti forrásgyűjteményében, a *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia* sorozat második kötetében, majd „minden kihagyás nélkül" Fraknói Vilmos a *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* második sorozatának második kötetében megjelentette.[2] Ez utóbbi kiadás Lorenzo Campeggi kardinális, a *Germania*-beli pápai legátus (aki a német területek mellett Közép-Európában, különösen a magyar és cseh királyi udvarban volt aktív), valamint Antonio Burgio, a lengyel földön is tevékenykedő *Ungaria*-beli pápai nuncius elküldött leveleinek gyűjteménye. A levelek igen jó állapotban maradtak fenn a Vatikáni Levéltárban, a *Germania*-beli *nuntiaturae* sorozat két gyűjteményében.[3] A *Monumenta Vaticana* kiadásának levelei közül csak néhány származik a Vatikáni Levéltár más gyűjteményeiből, így Campeggi kardinális három levele a *Litterae principum*-ból került közlésre.[4] Burgio minden jelentését a *nuntiatura* gyűjteményéből adták ki. 1992-ben Henryk Damian Wojtyska Burgio leveleinek újabb kiadását rendezte sajtó alá a lengyel *Acta Nuntiaturae Poloniae* sorozatában, kiegészítve azokat Burgionak a témához kapcsolódó további leveleivel. Igaz, a levelek szövegbeli kihagyásokkal, csak a lengyel vonatkozású részekkel jelentek meg, s mind a *nuntiatura* anyagából származnak. Fraknói Vilmos Burgionak csak egy levelét nem jelentette meg a *Monumenta Vaticaná*ban, mégpedig azt, amelyet a nuncius I. Zsigmond lengyel királynak küldött 1525. november 7-én, s amit ma is Lengyelországban őriznek.[5] Így Burgio Rómába küldött leveleit illetően a lengyel kötet sem tartalmaz újdonságot.

---

[1] A tanulmány megírását a cseh állami ösztöndíj tette lehetővé: „Grantová agentura České republiky, nr. 404/07/P275, Husité a Turci: Papežští legáti a papežská diplomacie v českých zemích v pohusitské době (1450–1526)". A Český historický ústav v Římě (Istituto Storico Ceco di Roma) 2006-ban és 2007-ben támogatta római tartózkodásámat, amikor ezekkel a forrásokkal dolgoztam.

[2] *Augustinus Theiner:* Vetera Monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia II. Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII., 1352–1526. Roma, 1860. 676–802. o.; *Fraknói Vilmos:* Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia II/1. Budapest, 1884 (reprint 2001).

[3] Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, Germania, vols. 53, 55. Campeggi-re vonatkozóan lásd *Stephan Skalweit:* Campeggi, Lorenzo. In: Dizionario biografico degli italiani. 17. k. Roma, 1974. 454–462 o.; Burgio-ra lásd *Gerhard Rill – Giuseppe Scichilone:* Burgio, Giovanni Antonio Buglio barone di. In: Dizionario biografico degli italiani. 15. k. Roma, 1972. 413–417 o.; *Henricus Damianus Wojtyska:* Acta Nuntiaturae Polonae II. Zacharias Ferreri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553). Roma, 1992. XII–XIV. o.

[4] A XIII., XIV., XXV. sz. levelek.

[5] *Wojtyska, H. D.:* Acta. II. i. m. 151–224. o.

Burgio Közép-Európából Rómába küldött levelei azonban nem csak ebben a kötetben, a *nuntiatura* 55. kötetében hagyományozódtak. Fennmaradt ugyanis a Vatikáni Könyvtárban egy kézirat, amely nagyszámú, szorosan össze nem tartozó szöveget és levelet tartalmaz.[6] Ez a gyűjtemény a közép-európai pápai diplomaták tevékenységének lehet az eredménye, amennyire az tartalmukból és datálásukból megállapítható. A kéziratot Lorenzo Campeggi állíthatta össze, amint arra már František Palacký is gondolt,[7] vagy éppen Antonio Burgio, mivel néhány szöveg kétségkívül az ő tevékenységéhez köthető. A gyűjteményt vagy a Rómába küldött jelentésekből szerkesztették, vagy a szövegeket még Burgio saját, napi használatára gyűjthette egybe az iratokat magyarországi tartózkodása idején. A kézirat számos szövege tartalmaz cseh és magyar vonatokozást, amilyenek például az utraquisták (kelyhesek) és a római egyház egyesítésének kísérletére vonatkozó anyagok[8] vagy a magyarországi országgyűlések dokumentumai és törvénycikkelyei. Az 1525. évi rákosi országgyűlés törvénycikkelyeit három változatban hozza, a korábbi országgyűlésre tett utalással, valamint az 1526-ban, Szent György napján tartott diéta cikkelyeit, amelyek különböznek a Magyar Törvénytárban kiadottaktól.[9]

Ezek után szeretném az olvasó figyelmét a kézirat egy olyan jellegzetességére felhívni, ami a közép-európai hadtörténelemhez és a mohácsi csatához kapcsolódik.[10] Antonio Burgio jelentéseit nemcsak azért idézték olyan sokat, mert a magyar politikai életre és az országgyűlésekre fontos forrásaink, hanem sokkal inkább mert a török háborúkra, a hírhedtté vált mohácsi csata előzményeire s magára a csatára szolgáltatnak alapvető ismereteket. Antonio Burgio küldött jelentést Rómába – rendszerint Jacobo Sadoletonak, VII. Kelemen pápa titkárának – a magyar királyság hadseregéről, a Rómából Magyarországra

---

[6] Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Vat. lat. 3924. Sajnos, nem maradt időm az egész kézirat részletes áttanulmányozására. A cseh és magyar vonatkozású szövegek főleg a kézirat második részében találhatók.

[7] *Franz Palacky:* Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837. Prag, 1838. 66. o.

[8] Erről önálló tanulmányt szándékozom készíteni, rövid szövegkiadással. Az előzményekre lásd *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római szent-székkel II. 1418–1526. A konstanczi zsinattól a mohácsi vészig. Budapest, 1902. 355–361 o.; *Balogh István:* Szalkay László, esztergomi érsek († 1526). Kassa, 1942. 47–52 o.; *Anna Skýbová:* Česká šlechta a jednání o povolení kompaktát r. 1525. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica,* 1 (1976). 93–107. o.; *Winfried Eberhard:* Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530. München–Wien, 1981. 182–193. o.

[9] BAV, Vat. lat. 3924. fol. 360r–363v. „1524. Articuli in conventu generali pro festo Nativitatis sacratissime Virginis Marie editi 1524 et in dieta similiter generali pro dominica Iubilate in campo Rakos celebrata, et in dieta similiter generali in Hathwan pro festo sancti Joannis Baptiste cum regia maiestate et dominis consiliariis reformati 1525"; 375r–380v. „1524. 1525. Articuli in conventu generali pro festo Nativitatis sacratissime Virginis Marie editi 1524. Et in dieta similiter generali pro dominica Jubilate in campo Rakos celebrata reformati 1525"; 384r–390v. „1525. Articuli in conventu et dieta generali pro festo Nativitatis beati Joannis Baptiste in oppido Hathwan appellato celebrata per universos dominos prelatos et barones ac regni nobiles editi et per regiam maiestatem approbati atque confirmati anno domini 1525"; 406r–411r. „1526. Articuli in dieta sancti Georgii martiris nunc preterita formati". Vö. Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Ed. *Nagy Gyula* (1000–1301), *Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen* (1301–1526). Budapest, 1899. 828–852. o. Burgionak az országgyűléseken való tevékenységére lásd *Kubinyi András:* A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. *Jogtörténelmi Szemle,* 2006. 2. sz. 6. o.; *Fraknói V.:* Relationes. i. m. 51. sz. 188–195. o.; az 1526-os országgyűlésről s az utolsó törvénycikkelyek problémájáról lásd *Fraknói V.:* Relationes. i. m. 94–97. sz. 367–380. o. Sajnos maradéktalan egybevetésükre nem maradt időm, de Banyó Péter szíves információja szerint Döry Ferenc ismerte a szóban forgó kéziratot.

[10] A csatára vonatkozó irodalom legújabb bibliográfiája *B. Szabó János:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom" I. *Hadtörténelmi Közlemények,* 117 (2004). 443–480. o.; II. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118 (2005). 573–632. o., valamint a szerző által szerkesztett kézikönyv, amit a cikk megírásához még nem tudtam használni: Mohács. (Szerk. *B. Szabó János.*) Budapest, 2006. 636 o. (Nemzet és emlékezet)

küldött segélyek felhasználásáról, a török csapatok előrenyomulásáról stb. Ezeket a témával, a mohácsi ütközettel és a Mohács előtti korszak magyar belpolitikájával foglalkozó történészek mindmáig hasznosítják. Jelen írásomban nem kívánom összefoglalni a Burgio kiadott leveleiből összegyűjthető információkat, hanem inkább az említett kéziratban a témára vonatkozó további forrásokat venném számba. Ezek között van néhány szöveg, ami közvetlenül a csatára vonatkozik, illetve a magyar sereg állapotát írja le.

Mohácsra vonatkozóan a kéziratban lista olvasható a csatában részvettekről, az elesettekről, a túlélőkről, és azokról, akik nem is vettek részt a csatában.[11] Ilyen listák eddig is ismeretesek voltak, például Brodarics István *Historia verissimá*jában.[12] A két lista egyébként majdnem azonos, a kézirat listája a Brodaricsnál említett 35 névből kilencet elhagy, de számos további érdekes hírt közöl. Az elesettek közé sorolja Bánffy Lőrincet, akiről maga Brodarics nem is tesz említést, s további három személyt. Fekete Mihályt (*Michael Fekethew*) és Majténvi Bertalant (*Bartolomeus Maytini*) Brodarics úgy említi, mint *redemptus*okat, vagyis akiket kiváltottak a fogságból. A másik listában azonban azok között említik őket, akiket megöltek, egy további személlyel Bakics Manojlóval (*Annone, frater Pauli Bakyth*) együtt. Ketten közülük – Fekete és Bakics –*captus*okként vannak említve, így a két lista nem feltétlenül mond ellent egymásnak. Egy további új név is feltűnik: Budai Tóth László (*secretarius regius unus, Ladislaus Thot Budensis*), akinek pályafutása ismert volt Bónis György számára, s újabban további részleteket tárt fel róla Kubinyi András.[13] Ehhez hasonló összehasonlítás a lista további részével kapcsolatban nem tehető, mert Brodarics nem sorolta fel a csatában részvetteket és a túlélőket, valamint a távolmaradókról sem adott névsort. Ugyanakkor mindkét lista felsorolja a jelentősebb veszteségeket, 600 vagy több nemes (Brodaricsnál 500); 6000 lovas (Brodaricsnál 3 000 vagy 4 000); 12 000 gyalogos a kapitányaikkal együtt (Brodaricsnál 12 000vagy 13 000). A kézirat tovább folytatja a veszteségeket, miközben Brodarics csak annyit említ, hogy az ellenség megszerezte az ágyúkat: megemlít 15 000 igás lovat, 5000 szekeret, 85 nagyobb ágyút és 600 szakállas puskát (*barbati Pragenses*) és 150 teherszállító sajkát.[14] Ehhez még hozzáteszi a Székesfehérvár közelében megölt 5000 parasztot, valamint az egész 1526-os török hadjárat alatt meghalt vagy fogságba esett 150 000 személyt. Egy majdnem a jelen listával megegyező forrást kiadtak korábban az *Acta Tomiciana*-ban,[15] noha eltérések is vannak közöttük, amikre a figyelmet a Függelékben hívom fel. A különbségek a nevekben (mivel az *Acta* néhány nevet elhagy), valamint a számadatokban találhatók. Az a tény, hogy egy-egy ilyen lista Lengyelországban és a Vatikánban maradt fenn, azt igazolja, hogy Magyarországról küldtek ki ilyen listákat a szövetséges udvarokba.

---

[11] 1. sz dokumnetum. Néhány, itt már javított tévedéssel kiadtam a listát: Die Schlacht bei Mohács: böhmische und vatikanische Quellen. In: Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin (Szerk.: *Martina Fuchs – Réthelyi Orsolya.*) Münster, 2007. 100–109. o. (sajtó alatt)

[12] *Stephanus Brodericus:* De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima. Ed. *Kulcsár Péter.* Budapest, 1985. 56–57. o.

[13] *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 325., 328. o.; *Kubinyi András:* A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. *GESTA: Miskolci történész folyóirat,* 6 (2006). 14–16. o.

[14] A további forrásokra lásd *B. Szabó János:* A mohácsi csata. i. m. I. 454. o.

[15] Acta Tomiciana.VIII. k. 1526. (Ed. *Stephanus Gorski.*) Posnaniae, 1876. 228–230. o.

Egy másik, a *Vaticanus latinus 3924*-be kötött szöveg a mohácsi csata időpontjánál több mint egy hónappal korábban keletkezett. Azt a pillanatot örökítette meg, amikor a magyar király 1526. július 20-án elhagyta a királyi palotát.[16] A szöveg először is megad néhány számadatot, 4000 lovast és 3000 gyalogost. Minden tíz gyalogoshoz járt egy utánpótlással megrakott szekér, amelyek azonban erődként, szekérvárként is szolgálhattak (a szöveg e megjegyzése a huszita hadviselésben megszokott használatukra utal). A szöveg írója továbbá megadta a még úton lévők számát, akiknek a főserehez való csatlakozására Budán vagy Tolnán számítottak. Felsorolja a gyalogság különböző típusait, s ismét leírja a szekerekkel védekezésben alkalmazandó harceljárást. A legérdekesebb az, ami azután következik, vagyis Lajos király szertartásos indulása a palotából egy órával dél előtt, 11 órakor, 1526. július 20-án. A király díszes aranyos ruhájában ült gazdagon feldíszített lován, amihez a szerszámot és felszerelést a királyné adta. Amikor elérték a Szent Zsigmond templomot, a király leszállt a lováról, és a templomban a főoltár előtt imádkozott, majd elhagyta Budát.

Az indulást nem csak leírja a szerző, hanem le is rajzolja: a király középen foglalt helyet, előtte haladt a könnyű- (2500 fő) és a nehézlovasság (600 fő) kapitányaikkal. (A szöveg szerint a gyalogság haladt az élen, 600 cseh, morva és sziléziai – akiket nem mutat a rajz.) A király előtt ment Sárkány Ambrus (*Sarkan*), Brodarics István (*Cancellier*) és egy további báró, az uralkodót a testőrség ötven gyalogosa vett körül (mindnyájan fehér és vörös csíkos ruhában). A királyt követte Thurzó Elek (*Turso*), egy további báró (*il signor Barone*) és Szalkai László (*e. Strigonien.*). Az *il Signor Barone* Báthori István lehet, aki az ország első főuraként, nádoraként részt vett a csatában,[17] másik javaslatom maga Antonio Burgio lenne, noha ő magát levelében nem említi a király kíséretében.[18] Elhelyezkedése a király és a királyi kincstartó, Thurzó Elek, valamint az esztergomi érsek, Szalkai László között rendkívül jelentőségére utal. E három személyt követte a királyi zászló. A király környezetének négy apródja következett, majd ismét a nehézlovasság (600 fő) vonult. A szárnyakon különböző gyalogos egységek haladtak: puskások (*scopietieri, scopetieri*), gyalogosok nagy, cseh típusú hosszú pajzzsal, pavézekkel (*targhoni longi et grossi; targoni grandi quanto uno huom[o]*), nehézfegyverzetű jól felszerelt gyalogosok lándzsával, pikával (*armati benissimi con meze piche, longo ferro; armati con meza picha*)[19] és a különböző lövegekkel felszerelt tüzérség.

E forrás rendkívül érdekes, mert megjeleníti előttünk a királyi sereg indulási elrendezését és szertartását. Érdekes a templom szerepe is, hiszen a király nem a nyilvánosság elől elzárt magánkápolnájában imádkozik, hanem egy reprezentatív, királyi alapítású templomban. Rendkívül érdekes a sereg szerkezete, ami persze a vonulás és a menet viszontagságai közben bizonyosan felbomlott.

---

[16] Lásd a 2. sz. dokumentumot.

[17] Lásd pl. Werbőczynél Decreta regni Mediaevalis Hungariae V. Tripartitum. Ed. *Bak János M. – Banyó Péter – Martyn Rady*. Idyllwild – Budapest, 2005. 176. o. (pars I. tit. 94.)

[18] Lásd *Fraknói Vilmos:* Relationes. i. m. 115. sz. 424–425. o. Továbbá levelében Burgio a király kíséretében álló katonákról eltérő adatokat hoz, ami kétségessé is teszi feltételezhető szerzőségét a rajzot illetően: „Il Re hebbe in compagnia sua circa dua milia et cincocento fanti, dui cento homini darmi et circa mille cavalli legieri."

[19] Itt köszönöm meg B. Szabó János értékes megjegyzéseit a forrás értelmezését illetően.

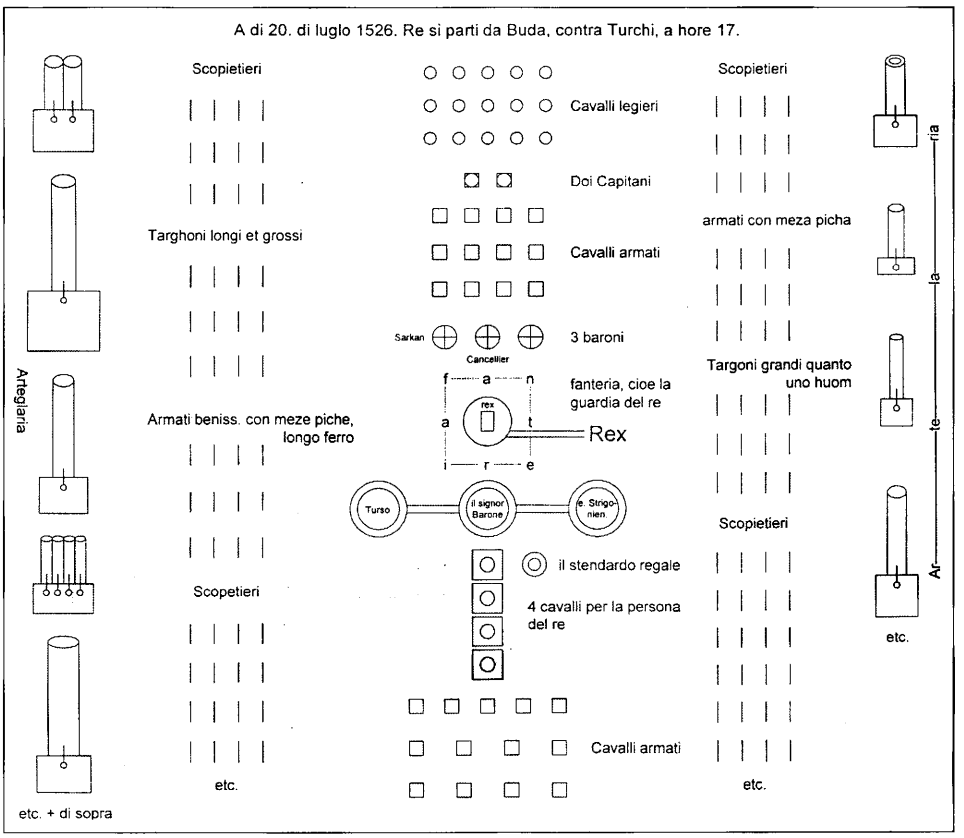

A hadtörténész számára szívmelengető a különböző alakú és számú ágyúcsövekkel jelzett ágyúpark leírása. Ez akár a budai ágyúöntés elemzéséhez is hasznos forrás lehet. A kézirat tartalmaz továbbá egy levelet, ami még inkább megvilágítja a budai ágyúöntő műhely tevékenységét.[20] Sajnos, ez nem datált, de tudjuk, hogy azt eredetileg *Johannes Mauthier, regie maiestatis bombardarius* küldte egy olyan valakinek, akit *magnificentia vestrá*nak nevez. A levél tartalma arra utal, hogy a műhelyt újra alapították, vagy tevékenységét legalábbis megújították. A *bombardarius* számba veszi mindazokat a feltételeket, amik szükségesek lennének egy új műhely számára, mind szakemberekben, mind pedig anyagban. A *bombardarius* megemlíti *Marcus Croacus*-t, a *magister agazonum*ot és *Cristophorus Woyttyt*. Három Jagelló-kori fölovászmestert ismerünk név szerint: guti Ország Lászlót (1484–1492), csáktornyai Ernuszt Jánost (1493–1506) és Bátori Györgyöt (1506–1526).[21] *Marcus Croacus* azonban nincsen közöttük, ám talán azonos kamicsáczi Horváth Márkkal, akit királyi kamarásként (1492–1496) és a budai vár kapitányaként (1505–1506) írnak le, majd udvarnokként 1491 és 1500 között. Budai várkapi-

[20] 3. sz. dokumentum.

[21] *Fógel József:* II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 61. o.; *Hóman Bálint – Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. k. Budapest, 1936. 528. o. lásd még az 1. sz. dokumentumot.

tányságát követően szlavón bánként, végül pedig 1509-ben egykoriként (*condam*) emlegetik, feltételezhetően halála miatt.[22] Ha a fölovászmestert helyesen azonosítjuk kamicsáczi Horváth Márkkal, akkor a levél természetesen a régmúltra vonatkozik (*habuerunt*). A másik említett személy azonosítása még körülményesebb. Woyth Kristófra való utalást csak egyet találtam, aki fejérbányai (Banská Belá, ma Szlovákia) polgárként lép elénk 1504-ben.[23] Ha azonosításaink megállják a helyüket, a két említés korban közel áll egymáshoz, és olyan valakikre utalnak, akik a század első évtizedében kerülhettek kapcsolatba a budai ágyúöntéssel.

Magának a levélnek a kései datálásához az nyújt támpontot, hogy említés történik benne az új és régi pénzekről, ami a nem hadtörténészek számára is érdekessé teszi. A pénzverés reformját 1521-ben hajtották végre, így levelünk ennél későbbi lehet. Figyelemre méltó szövegünkben a régi és új dénárok váltásának (egy régiért három újat) aránya. A numizmatikai szakirodalom ezzel ellentétben úgy tudja, hogy egy régi dénár csak két újjal volt egyenértékű.[24] Ez felelt meg a hivatalos árfolyamnak, ami még 1525. október elsején is érvényben volt, amikor Báthori István kifizette katonáit. Nem hivatalosan az árfolyam az 1:5 – 1:6 arányt is elérhette.[25] Forrásunk is ezt támasztja alá, s a *moneta nova* iránti bizalmatlanság mögött ez a magasabb váltási kulcs állhatott. Ez a megfigyelés persze még nem vezet levelünk egyértelmű datálásához, de a 3:1 arányról az 1526:34. törvénycikkből értesülünk, amikor már megszüntették a *moneta nova* verését és azt beváltották a *moneta bonára*.[26] A terminus post quem kétségkívül 1521, de a levél Burgio által Rómába küldésének ténye egy későbbi, 1525–1526-os keltezést is elképzelhetővé tesz. Persze, ha további kontrollforrásokat lehetne bevonni, például az említett *magister bombardarius Johannes Mauthier* személyét, az tovább pontosíthatná a keltezést.

Azt a feltételezést, hogy a kéziratot Lorenzo Campeggi kardinális állította össze, megerősíthetik az említett levél utolsó sorai: mint mondtuk, Johannes Mauthier írta alá, de Burgio útján (*„di vostra signoria reverendissima servitore, lo barone del Burgio"* [fol. 341v.]) került a kardinálishoz: Egy hasonló, a kardinálist megszólító sor olvasható a sereg leírásának elején: *„Reverendissimo monsignore mio, supplico vostra signoria reverendissima..."* (fol. 257r.). A *„reverendissimus"* a kardinálisok szokásos címe, s ebben az esetben nyugodtan köthetjük Campeggihez, aki azután kapott meg egy levelet Burgiotól, hogy az Rómába visszatért.[27] Ez alapján az összes szöveget Burgio, a pápai nuncius küld-

[22] *Fógel J.:* II. Ulászló. i. m. 57–58., 64., 66., 68. o. (Kamicsáczi Horvát Márk vagy kamicsáczi Mislenovits Horvát Márk). Corpus Juris Hungarici. i. m. 654. o. 1500:21. tc. (Marco Horváth, de Kamichácz). 1508 első felében halt meg: DI 46830., DI 46865. (Az eredetiket nem állt módomban ellenőrizni, lásd még a köv. jegyzetet.)

[23] A MOL Mohács előtti gyűjteményeihez készült levéltári segédletek, CD Arcanum Adatbázis, 2000; az erdeti oklevelet nem láttam: DI 86724.; 1504. március 15.

[24] *Gyöngyössy Márton:* Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 57. o.; *Soós Ferenc:* Magyarország kincstartói 1340–1540. Budapest, 1999. 62. o.

[25] *Kubinyi András:* Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagiellonian Period (1490–1526). In: Fight against the Turk in Central Europe in the First Half of the 16th Century (Szerk. *Zombori István.*) Budapest, 2004. 124. o.

[26] *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Budapest, 1998. 377. o.; lásd Corpus Juris Hungarici. i. m. 850. o. 1526:34. tc.; egy-egy beváltás még 1525-ben: Corpus Juris Hungarici. i. m. 832. o. 1525:20. tc. Nagyon köszönöm Kubinyi Andrásnak, aki felhívta a figyelmemet a moneta nova megszüntetésére, és a levél keltét maga is a megszüntetése utánra tenné.

[27] *Fraknói V.:* Relationes. i. m. 108. sz. 411–412. o. Más levelekben Jacobo Sadoleto-t a *„vostra signoria"* és néha *„vostra signoria reverendissima"* címmel illetik, azaz e levelek akár neki is íródhattak.

hette Rómába Campeggio kardinálisnak, aki azokat azután összegyűjtötte és egybekötve megőrizte ebben, a pápai kúria használatára szánt kéziratban.

A kézirat egyébként nem maradt ismeretlen a történészek előtt. Amint már említettem, használták a magyar jogtörténészek, de nemcsak ők. Így például említi Miskolczy István, aki a Mohács előtti keresztes haditervek tárgyalásakor hivatkozik rá. Hasonlóképpen Artner Edgár is megnevezi kéziratunkat a mohácsi csata forrásai között, s utal a csatában elesettek listájára.[28] A kéziratot először valószínűleg a cseh történész, František Palacký forgatta, aki 1837-ben ment kutatóútra Rómába,[29] s eredményeit egy év múlva *Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837 zur Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte* című könyvében adta ki. Ebben a művében írta le a *Vaticanus latinus 3924*-es kéziratot, értékelte a benne található szövegeket, felhívta a figyelmet a csatában elesettek nevét őrző listára, és kiadta a Budáról elinduló II. Lajos hadseregének leírását. A rajzot azonban nem közölte.[30] A fentiek ismeretében meglepő, hogy a mohácsi csatával foglalkozó hadtörténeti szakirodalom egyáltalán nem hasznosította e forrást.

Végül akad még egy további forrás, nevezetesen a bíborosi konzisztóriumban történt megbeszélések feljegyzései, amelyek kiegészítik Antonio Burgio jelentéseit. A *Liber rerum consistorialium reverendissimi domini vicecancellarii tempore Clementis VII pontificis maximi expeditarum*ot a Vatikáni Levéltár őrizte meg, s mint az *Acta vicecancellarii* harmadik kötete tartlamazza az 1523 és 1531 közötti feljegyzéseket.[31] Természetesen olvashatók benne a kardinálisok 1526-os esztendőben folytatott tárgyalásaira vonatkozó feljegyzések. Megemlítik a török előrenyomulást, a magyar válaszlépéseket, magát a csatát s a csata utáni eseményeket, az új királyok megválasztását Cseh- és Magyarországon (a Szapolyai János és Ferdinánd közötti hatalmi harc viszontagságaival együtt) stb. – mindent Antonio Burgio vagy a velencei kiküldöttek jelentései alapján. Ebből derül ki az is, hogy a csatára vonatkozó hírek 1526. szeptember 19-én értek Rómába. Egy másik jelentés is hasonló csatornákon jutott el a kardinálisokhoz, s tárgyalták azt meg október 17-én. Ez említi meg azt a rendkívüli eseményt, hogy a még Budán tartózkodó szultán követeket küldött Mária királynéhoz, hogy részvétét nyilvánítsák férje elvesztésért. Ez első pillantásra furcsának tűnhet, de valószínűleg a korabeli udvari szokások és kultúra része volt. Másrészről Szulejmán szultán talán valóban bánkódott II. Lajos halála miatt, hiszen az meghiúsította egy vazallus királyság kialakítására vonatkozó szándékát, ami egyúttal levette volna róla a kormányzás felelősségét.[32] Burgio jelen-

[28] *Miskolczy István:* Keresztes-hadjárat terve a mohácsi vész előtt. In: Mohácsi emlékkönyv 1526. (Szerk. *Lukinich Imre.*) Budapest, [1926]. 59., 62. o.; *Artner Edgár:* Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években (1521–1526). Uo. 123. o.

[29] Római tartózkodására lásd Palacký naplóját: *V. J. Nováček* (ed.): Františka Palackého Korespondence a zápisky. I. Autobiografie a zápisky do roku 1863. Praha, 1898. 190–208. o.

[30] *Palacký, F.:* Literarische Reise. i. m. 66., 120–122. o. Lásd még *Palacký, Franz:* Geschichte von Böhmen. V/2. Prag, 1867. 574–575. o.

[31] 4. sz. dokumentum. A kézirat lelőhelye: Archivio Segreto Vaticano, Arch. Concist., Acta Vicecanc., vol. 3 másolata megtalálható: BAV Barb. lat. 2868. A mohácsi csatára vonatkozó híradásokat az utóbbi kéziratból kiadta *Bedřich Jenšovský:* Knihovna Barberini a český výzkum v Římě. *Zprávy českého zemského archivu,* 6 (1924). 23. o.

[32] *Halil Inalcik:* The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London, 1973. 35. o.; *uő:* Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica,* 2 (1954). 107. o.

tései között olyan híreket is találunk, amelyeket Lajos király állandó követe, Francesco Marsupini révén jutottak el a kúriába, aki 1517-től működött Rómában a magyar és cseh király szolgálatában.[33]

E források témájuknál fogva marginálisnak tűnnek, s nem befolyásolják az 1526-os év eseményeit s különösen a mohácsi csatát illető értékelésünket, mégis bepillantást engednek a mohácshoz vezető útra, a megelőző eseményekre s részben a következményekre is.[34]

[33] 4. sz. dokumentum, fol. 121r. Lásd *Kubinyi András:* Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). In: Magyarország és a Szentszék. Kapcsolatának ezer éve. (Szerk. *Zombori István.*) Budapest, 1996. 126., 129. o. (=*Kubinyi András:* Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 116., 119. o.)

[34] Itt szeretnék köszönetet mindani Réthelyi Orsolyának a szakirodalom megszerzésében nyújtott segítségért; Arany Krisztinának az olasz szöveg (harmadik dokumentum) olvasatáért; Szende Katalinnak és Kubinyi Andrásnak a szöveg egészét érintő észrevételeiért és Veszprémy Lászlónak a fordításért és a latin szöveg átolvasásért.

1.[35]

Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3924. fol. 252r–253v.

[fol. 252r] Qui in bello perierunt

Dominus Ladislaus Zalkanies, archiepiscopus Strigoniensis, primas regni

Dominus Paulus Thomori, archiepiscopus Colocensis, generalis capitaneus

Dominus Franciscus Perini, episcopus Varadiensis, filius palatini defuncti

Dominus Philippus More, episcopus Quinqueecclesiensis

Dominus Blasius Paxii, episcopus Jauriensis

Dominus Franciscus Chaholii, episcopus Chanadiensis

Dominus Georgius de Palyna, doctor, episcopus Boznensis

Ex episcopis ex prelatis evaserunt

Domini Zagrabiensis, Vaciensis, Nitriensis, Sirimiensis, qui et cancellarius, item episcopus Segniensis

Non interfuerunt

Domini Agriensis, Transilvaniensis, Tininiensis

Ex secularibus perierunt

Georgius, comes Scepusiensis, frater vayvode Transsilvaniensi, capitaneus generalis collega domini Colocensi

Joannes Dragffy, judex curie regie, quod secundum est post palatinatum in regno offitium

[fol. 252v] Barones:

Ambrosius Sarkan, comes Zaladiensis

Franciscus Orzagh, comes et[36]

Petrus Korlathkewii, magister curie regie

Andreas Trepka, magister curie regie

Antonius Palochii, comes

Gabriel Perini, comes

Mathias Zlinii, comes de Frangepanibus

Franciscus Hampo

Sigismundus Banffy

Thomas Zeechii, comes

Laurentius Banffy

Joannes Batthiany, cubicularius

---

[35] A dokumentumok itt következő jegyzeteiben a normál (álló) betűs részek kifejezetten a közölt szövegekre vonatkoznak (kihagyások, beszúrt, margóra írt szavak az eredetiben). A dőlt betűs részek az egyéb hivatkozások, illetve magyarázatok elkülönítésére szolgálnak.

[36] *Linea om. Acta Tom.*

Simon Horwath, magister pincernarum

Nicolaus Tharchay, capitaneus, cubicularius

Georgius Orlowchych, capitaneus Segnensis

Joannes Paxii, comes Tholnensis

Franciscus Balassa, comes

Michael Fekethew, cubicularius, captus[37]

Bartolomeus Maytini, cubicularius prefectus[38]

Annone[39] captus, frater Pauli Bakyth[40]

Stephanus Aczel, castellanus Posoniensis

[fol. 253r] Primores ex nobilibus cum cubicularibus et aulicis regiis circiter VI^{C}, si non plures[41]

Secretarius regius unus, Ladislaus Thot Budensis[42]

Equitis quot milia perierunt, vix possumus adhuc coniicere, debent esse ad VI milia[43]

Peditum XII millia[44] cum suis capitaneis

Equorum currulium circiter XV millia

Curruum quinque milia

Tormenta maiora bellica LXXXV

Minora, que nos barbatos Pragenses appellamus, VI^{C} [45]

Naves onerarie H^{C} [46]

Interfecta prope Strigonium rusticorum V millia

Partim capti, partim interfecti per Hungariam in diversis locis usque ad H^{C} millia[47]

Ex secularibus dominibus redierunt

Barones:

Stephanus Bathor, palatinus

Franciscus de Batthiani, banus Croatie

Petrus Perini, comes Themesiensis

Andreas de Bathor, comes

---

[37] *Sub titulo* Capti *Acta Tom.*

[38] *Sub titulo* Capti *Acta Tom.*

[39] *Manojló (?) Bakics*

[40] Annone captus *om. Acta Tom.; additur* Franciscus Czaki *Acta Tom.*

[41] Circiter quingenti *Acta Tom.*

[42] Ladislaus Toth Budensis *om. Acta Tom.*

[43] Ad milia quatuor *Acta Tom.*

[44] Decem milia *Acta Tom.*

[45] Quingenta *Acta Tom.*

[46] *Palacký legit 200, ego lego 150. Vide Palacky, F.: Literarische Reise c. d. p. 66.;* ducente *Acta Tom.*

[47] *Palacký legit 200 000, ego lego 150 000. Vide Palacky, F.: Literarische Reise c. d. p. 66.;* ad ducenta milia *Acta Tom.*

Ladislaus More, magister dapiferorum
Emericus Orzagh, magister cubicularium, comes
Joannes Banffy, comes
[fol. 253v] Petrus Erdelii
Joannes Thazii
Gaspar Raskaii

Non interfuerunt prelio ex secularibus
Dominus vayvoda Transilvaniensis
Georgius de Bathor, magister agazonum regalium, valitudinarius
Sigismundus de Lewa, comes et baro, valitudinarius[48]
Michael Orzagh, valitudinarius
Gaspar Somii
Gaspar Horwath, magister dapiferorum
Joannes Hampo,[49] relictus ad custodiam Sclavonie
Ex comitibus Croatie nullus interfuit preter Mathiam Zlinii supradictum, quia tarde venerant
Despotus Rascie, deputatus ad custodiam Posege

2.

Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3924. fol. 257r–v.

[*Figura della partita del Re de Buda contro il Turco dell Anno MDXXVI et delle genti et provisioni che ha seco*]

Erano in tutto circa 4000 cavalli nel ordine sopradetto, e fantaria circa 3000 o poco piu, et ogni 10 fante ha il suo carro di victuaglia, delli quali fanno castra fortissima, et serronsi dentro come in uno castello etc., e ogni cinquanta fante hanno la loro bandiera, o puoi ce la bandiera principale in mezo.

Fra questi fanti furono 1000 di Nostro Signore benissimo inordine, e 1000 sono venuti a Strigonia pur di sua Santita, e 2000 saspectamo ognhora di Pollonia.

Questa e la gente, con la quale la Maiesta del Re si e partita da Buda, e andra sino a Tholna, che e a meza via verso Bellgrado, dove ha ordinata sua Maiesta vengha tuttol regno: sono in ordine sino a questo di 50 mila cavalli, li quali tutti saranno con sua

[48] *Linea om. Acta Tom.*
[49] Czapo *vel* Gappo *Acta Tom.*

Maiesta a Tholna, come loro e comesso fra X di e di Bohemia e altri stati pertinenti alla corona ungarica venghono anchora circa XVI mila fanti ben armati.

Lordine della fantaria e questo.

Piglono quelli thargoni grossi e fanno uno mezo tondo chinati un poco, e drietto a questi sono gli armati darme bianche con una meza picha, e sono circa 30 (o ver 40)[50] huomini, li quali strecti in sieme, fanno una cosa fortissima, et drietto a costoro sono scopetieri tutti, opt: et di mille fanti fanno 3 battiglioni o quatro al piu, et e una cosa fortissima.

Dipuoi hanno carra assai, e con quelli sono circundati, e fanno como uno muro dintorno[51], dimodo et cavallo nisuno, ne puo saltare ne entrare. Et tutti sono congioncti in sieme quei carri, e fra carra ponghono lartaglaria grossa, la quale batte per fianchi et dogni banda done voglino, et e cosa mirabile a videre, come in uno subito hanno fatti questo loro campare, che in uno medemo tempo, fanno uno muro delli carra, et lo sqadrone della gente inanti.

Sara gente assai e fortissima, purche sia a tempo in sieme.

Intendo che fra XV di sara qua tutta.

Reverendissimo monsignore mio, supplico vostra signoria reverendissima mi perdoni, sio sono presomptuoso, o ver men discreto, in mandar questa cosa, la quale se essa non gli piacera, sia per non scripta, e a quella humilliamente mi racomando.

[fol. 257v] A di 20 di luglo 1526. Re si parti da Buda contra Turchi, a hore 17.

[*in hoc loco additur imago exercitus regii*]

A di 20. di luglo 1526. a hore 17. o incirca, la Maiesta del Re si parti da castello tutto armato con uno saghio di tela doro leonato di sopra.[52] Rachamato per tutto in su liste doro; la fede, e cossi tuttol fornimento del cavallo richissimamente fatto, donatogli dalla Regina; e quando fu alla chiesa di sant Sigismondo, smonto, e fece al quanto oratione inante laltare grande, e di puoi usci da Buda con questo ordine:

1° ordine Primo circa 600 fanti Bohemi, Moravi e Slesi.

2 ordine Cavalli leggieri bellissimi, fortissimi, circa 2500.

3 ordine Cavalli armati fin al ginochio bene con la loro lancia, vestiti di leonato e verde una parte circa 600 cioe saghioni sopra larme.

4 ordine Baroni, nobili, signori alcuni.

5 ordine Re, armato sino in terra, circumdato da 50 fanti Tedesci vestiti di leonato rosso e biancho, con certaltri Ungari, e questa e la guardia.

ordine 6 Il stendardo regale.

[50] *In margine, ms.*

[51] Dintorno dintorno *ms.*

[52] Di sopra *in margine, ms.*

ordine 7 Quatro cavalli, con 4 ragazzi, mai viddi la piu bella cosa di coperte di cavalli, tutti armati, pertinenti alla persona dela Maiesta del Re.

ordine 8 Cavalli armati darme bianche in sagioni di piu divise, circa 600.

ordine 9 La fantaria da lato con la sua arteglaria e dipuoi sequendo con

10 ordine carra circa 800 di victuaglia, che sono ripari loro dove stanno fermi, con le loro donne et mashariche.

3.

Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3924. fol. 341r-v.

Magnifice domine, michi graciose. Ex quo in Consilio Regio decretum est, ut officio magistri bombardarum seu ingeniorum fungi debeam. Primo opto uno mense fl. L in veteri moneta, vel III novos denarios pro uno antiquo computandos. Preterea duas vestes, unam videlicet estivalem et alteram hiemalem.

Item quatuor fabris, cuilibet uno mense fl. VIII in antiqua moneta, vel III denarios pro uno veteri computandos. Magistro tamen fabrorum denarios vigintiquinque plus dare cogor.

Item duobus famulis artis seratorie cuilibet uno mense eciam fl. VIII in veteri moneta, vel III denarios novos pro uno antiquo computandos. Magistro vero XXV denarios ultra.

Item quatuor famulis artis carpentarie,[53] cuilibet uno mense fl. VIII in antiqua moneta, vel III denarios pro uno veteri. Magistro quoque vigintiquinque denarios plus.

Item duobus famulis artis curriparie,[54] uni per unum mensem fl. VIII in veteri moneta, vel tres novos denarios pro uno antiquo computandos. Magistro vero vigintiquinque denarios ultra.

Item magnificencia vestra oportet bombardas et ingenia fundi facere.

Item primo quatuor khorthwu.

Item nulla bombardarum, que foris seu sub dio iacent, ad campum vel rupcionem murorum valet.

Item pro una chiiga fl. XXII in veteri moneta.

Item pro uno fune ad eandem chiigam fl. XII in antiqua moneta.

Item unum follem pro flor. X in veteri moneta.

Item uni fusori de uno centenario fundendo dantur fl. III in antiqua moneta.

Item ante incepcionem laborum opto ad duos menses salarium.

Item cogor cuilibet famulorum tam artis fabrilis, quam aliis famulis ante incepcionem laborum ad duos menses salarium dare et eciam expensa huc Budam versus solvere.

---

[53] Carpentar. *ms*

[54] Curripar. *ms* (*pro duo famuli-currifices*)

Supplico igitur magnificencie vestre, dignetur pecuniam pro carbonibus, lignis, aqua, que ad hoc pertinent, dare et quod ipsi dominus Marcus Croacus magister agazonum ac Cristophorus Woytty omnia instrumenta, que iidem sub potestate, seu manibus eorum habuerunt, mihi ad manus meas dentur. Ne ipsi famuli, cum huc Budam venerint, ociosi vadant, quia eque accipiunt mercedem, quum non laborant, ac si laborarent, et ut eo commodius labores continuare possim.

[fol. 341v] Preterea supplico eidem magnificencie vestre, quatinus eadem apud regiam maiestatem instare dignetur mihique subsidio adesse, ut sua maiestas servicia mea per certos annos maiestati sue exhibita et usque modo insoluta, persolvenda dignetur. Nam fere ob multa debita in extremam paupertatem deveni, quod erga eandem perpetue inservire et promereri studebo.

Est magnificencie vestre
obsequiosus
Johannes Mauthier, regie
maiestatis bombardarius

Cum questa dispesa se porriuntur preparare un quar.o, sei carette di artellaria, di qui a quar.o, sej mesi pensi vostra signoria como va il resto.

di vostra signoria reverendissima
servitore
lo barone del Burgio

4.

Archivio Segreto Vaticano, Arch. Concist., Acta Vicecanc., vol. 3.

[fol. 109r] [20. Aprilis 1526][55]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis Cibo diaconus legit litteras serenissimi regis Ungarię ad sanctissimum d. n. et sacrum collegium scriptas sub datum[56] (*sic*), quibus significabat adventum magni Turci et magna manu Ungariam invasuri, quod omnibus molestum fuit, et presertim sanctissimo d. n., qui consuluit reverendissimos dominos, quid agendum videretur in tam gravi negotii, et discussa materia fuit conclusum, ut mitteretur aliqua pecuniarum summa ad ipsum regem, eum hortando, ut armo non

[55] *Sunt in principio omnium conscriptionum haec verba:* Rome die [*datum*] MDXXVI fuit consistorium [*nonnumquam additur:* in Castello sancti Angeli] et expedita fuerunt infrascripta.

[56] *Inter 24. Marcii et 13. Aprilis. Vide Artner Edgár: „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája." Collectanea Vaticana Hungariae I/1. Budapest – Roma, 2004 (=CVH I/1). nr. 136, 137, pp. 176–179.*

deficiat, quoniam sedes apostolica pro eius defensione, quicquid poterit, expositura est vocarenturque oratores omnium principum christianorum eisque notificaretur, quo in periculo res Ungarica versetur, ut suis principibus notum faciant et imminenti periculo providere possint.

[fol. 111r] [7. Maii 1526]

Sanctissimus d. n. fecit verbum de imminenti periculo rerum Ungaricarum ob adventum exercitus Turcharum versus illud regnum, et proposuit nonnulla valde necessaria pro conservatione illius regni et totius christiane religionis. Deinde fuerunt lecte littere[57] regis Ungarie ad sanctissimum d. n. et sacrum collegium reverendissimorum dominorum per reverendissimum dominum cardinalem Cibo diaconum cardinalem, quibus continebatur huiusmodi adventum exercitus Turcarum ad invadendum et occupandum regnum Ungarię et quod iter arripiebat per viam Sirenni.[58]

[fol. 112r] [16. Maii 1526]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis Cibo diaconus legit litteras[59] nuntii apostolici apud regem Ungarie existentis, quibus significabat adventum Turcarum ad invadendam Ungariam, et quod dicti Ungari sunt parati dare argentum ecclesiarum pro defensione et quod episcopus Colocen. est declaratus generalis capitaneus exercitus Ungarorum.

Item prefatus reverendissimus cardinalis legit litteras communitatis Ragusine, quibus significabatur idem de adventu Turcarum contra Ungariam confirmando ea omnia, que scripta sunt per alios.

[fol. 114r] [1. Junii 1526]

De adventu Turcarum in Ungariam

Reverendissimus dominus Jano. cardinalis Cibo prior diaconorum legit litteras[60] nuntii apostolici apud regem Ungarię moram trahentis, quibus significabat adventum Turcarum in Ungariam, et quod vayvola (*sic*) provintie Transalpine[61] iverat obviam magno Turco.

[fol. 115r] [13. Junii 1526]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis Cibo prior diaconorum legit litteras[62] nuntii apostolici directas sanctissimo d. n. sub datum Bude XXIIII Maii 1526, quibus significabat comminationem magni Turci versus prefatum regnum Ungarie, et quod rex et omnes domini et populi cum omnibus eorum bonis et personis volunt resistere Turcis pro defensione dicti regni agentes gracias pro subsidio per sanctissimum d. n. misso, affirmantes, quod regnum illud semper fuit et est sub protectione sedis apostolicę.

---

[57] *Fortasse CVH I/1. nr. 137, pp. 178–179. 13. Aprilis.*

[58] *Via ad Sirmium (Srijem, Szerémség).*

[59] *Fraknói V.: Relationes i. m. (=MVH II/1) nr. 94, pp. 367–370. 25. Aprilis.*

[60] *MVH II/1. nr. 95, pp. 370–372. 9. Maii.*

[61] *Pro vayvodae Valachiae.*

[62] *MVH II/1. nr. 99, pp. 382–387.*

[fol. 115v] [18. Junii 1526]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis Cibo legit litteras[63] nuntii Ungarie sub datum Bude ultima mensis Maii MDXXVI, quibus significabat magnum Turcham esse in castris cum tricentis milibus armatorum, et Ungariam versus venire volebat et cum Ungaris et aliis, qui cum eo pugnant, pugnare volebant, pugnare intendebat.

[fol. 116v] [25. Junii 1526]

De rebus Ungarię

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[64] nuntii Ungarie sub datum 5 Iunii significantes tyramnum Turcarum ad Ungariam cum magno exercitu venientem, et quod omnes contribuere pro subventione regni Ungarię.

[fol. 117v] [4. Julii 1526]

De rebus Turcarum

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[65] nuntii Ungarię et civitatis Sibinicen. ac archiepiscopi Colocen., quibus significabant statum rerum Turcarum, significantes Boemos dataros quinque millia peditum, pro defensione huiusmodi, et dictus nuntius facturus erat nomine sancte sedis apostolice quattuor millia peditum.

[fol. 118v] [13. Julii 1526]

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[66] nuntii Ungarice sub datum Bude XVIII Iunii 1526, quibus significabat Turcarum tyramnum venientem personaliter contra Ungariam, et quod Tartari veniunt contra Poloniam.

[fol. 119r] [20. Julii 1526]

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[67] nuntii Ungarie sub datum prima Iulii, quibus significabat adventum Turcarum prope Belgradum, et quod aque destruxerunt pontem factum super flumen Savi a Turcis.

[fol. 119v] [27. Julii 1526]

De Turcis

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[68] nuntii Ungarie et reverendi domini archiepiscopi Colocen. sub datum Budę decima mensis Julii, quibus significabat, quod magnus Turchus est intra Belgradum cum magno exercitu, et quod pars exercitus est citra flumen Savii.

[fol. 120r] [8. Augusti 1526]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[69] nuntii apostolici apud regem Ungarie, quibus significabat Turcarum tyramnum communi omnium extimatione

[63] *MVH II/1. nr. 101, pp. 388–391.*

[64] *MVH II/1. nr. 102, pp. 391–393.*

[65] *MVH II/1. nr. 103, pp. 394–398. 13. Iunii.*

[66] *MVH II/1. nr. 104, pp. 398–401.*

[67] *Deest in MVH II/1.*

[68] *MVH II/1. nr. 111, pp. 414–417.*

[69] *Fortasse MVH II/1. nr. 117, pp. 431–433. 31. Iulii.*

non totum regnum, sed partem hac estate invasurum. Pechvaradim oppidum iam obsedisse, quoniam presidia militum ex pecuniis sanctissimi d. n. non dum conducta et quod principes rursus decreverant scribendum esse principibus christianis, ut collabenti regno succurrant.

[fol. 120v] [17. Augusti 1526]

De rebus Ungaricis

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[70] domini archiepiscopi Colocen. et reverendi nuntii Ungarie, quibus significabant Magnum Turcam cepisse expugnare regnum Ungarie.

Necnon legit alias litteras christianissimi Francorum regis ad sacrum collegium scriptas, quibus promittebat se facturum quicquid in se erat contra infideles et perseveraturum in liga cum sanctissimo d. n. et aliis principibus christianis, et erga sanctam matrem ecclesiam filialem obedientiam promittebat ponendo magnam spem in prudentia et bonitate sanctissimi d. n.

[fol. 121r] [24. Augusti 1526]

De rebus Ungarie

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis legit litteras[71] regis Ungarie ac etiam nuntii apostolici, quibus significabant ipsum Turcam et eius exercitum iam oppugnare Ungariam, et dominus Franciscus Masurpinus[72] orator regis addidit Turcarum tirannum iam cepisse castrum Petri Varadini et multa loca, adeo quod acquisivit unam provintiam spatio centum miliaria inter flumina Savi et Dragi, et idem etiam scripsit nuntius.

[*sequuntur duo consistoria sine rebus Ungaricis*]

[fol. 122v] [19. Septembris 1526][73]

Littere serenissimi ducis Venetiarum de conflictu facto in Ungaria

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis diaconus legit litteras illustrissimi ducis Venetiarum ad magnificum Dominicum Venereum[74] oratorem suum apud sanctissimum d. n. scriptas, quibus significabat se ex multorum litteris percepisse die XXVIIII mensis Augusti 1526 magnum conflictum fuisse factum inter Turcarum tyramnum et Ungaros, adeo magnum, quod Ungari cum suo rege debellati fuerant. In damnum maximum christiane fidei et periculum, quod dii advertant pro earum misericordia et dubitabatur de admissione totius regni Ungarie, quod temporibus retroactis fuerat propugnaculum firmissimum pro fide christiana contra hanc immanem gentem, et de morte prefati regis Ungarie dubitabatur.

Tunc sanctissimus d. n. lectis litteris cepit deplorare conditionem nostrorum temporum, dixitque nullum presentaneum remedium his tantis malis fore, quam si fieret pax et concordia inter principes christianos et propterea sua sanctitas decreverat personam suam exponere, ut decet optimum pastorem pro grege suo, et ire cum non nullis triremibus barchinonam versus cesaream maiestatem non dubitabatque illam maiestatem

[70] *MVH II/1. nr. 120, pp. 436. 5. Augusti.*

[71] *MVH II/1. nr. 122, pp. 437–438. 6. Augusti et CVH I/1. nr. 143, pp. 187–188. 5. Augusti.*

[72] *Francesco Marsupini, orator Ludovici regis Romae ab an. 1517.*

[73] *E codice Barb. lat. 2868 edidit Jenšovský, B.: Knihovna c. d. p. 23.*

[74] *Domenico Venier, orator Venetiarum Romae an. 1526.*

omnia facturam esse, que ad honorem Dei optimi maximi et totius christianitatis essent profutura, quoniam semper cognoverat ipsam maiestatem summa religione prudentia perditam esse, et ita de consilio fratrum huiusmodi profectionem decrevit, quam certis de causis impresentiarum publicavi prohibuit.

[fol. 123r] [28. Septembris 1526][75]

De regno Ungarię

Sanctissimus dominus noster fecit verbum de amissione et iactura facta de regno Ungarię, quod Turcarum tyramnus armis occupaverat, deflens huiusmodi tempora, ostendens nisi per reges christianos, quibus opes sunt, provideatur, maiora damna christiane fidei ventura, deplorando calamitates, devastationes, que secute sunt in illo regno, hortando reverendissimos dominos, ut vellent in tantis malis ei consilio et auxilio adesse, affirmans pro fide Christi nihil pretermissurum etiam si vitam ipsam exponere deberet, ut tanti omnino periculo et calamitati succurratur, his dictis reverendissimi domini libenti animo se obtulerant sue sanctitati, et ea omnia facere, et quecunque onera subire, prout videbitur expedire non parcentes laboribus neque expensis, dictumque fuit per aliquos reverendissimos dominos, ut sua sanctitas omnes ingenii nervos ad id ipsum tenderet, ut pax et concordia inter principes componeretur, et interim providere, ne quid res publica christiana pateretur. Ipsique reverendissimi obtulerunt se personaliter cum eodem sanctissimo d. n. et aliis principibus christianis ad bellum contra Turcas proficisci.

[fol. 124r] [28. Septembris 1526]

Primo non sine lachrimis

Sanctissimus d. n. fecit verbum de iactura regni Ungarie, quod Turcharum rex Maometanus armis occupaverat dubitabatque, nisi reges christiani expergisserentur maiore futura memorando calamitates devastationes ruynas civitatum et locorum illius infelicis et miseri regni, hortando reverendissimos dominos, ut vellent in tantis malis rebus et urgentissimisque periculis ei consilio et promittens pro fide christiana nihil pretermissurum auxilio adesse et prefati reverendissimi libenti animo se obtulerant, etiam si vitam ipsam exponere deberet, ut subveniati tante sue sanctitatis et ea omnia facere et subire, pro ut videret sue sanctitati et inter alias fuit dictum, ut primo et ante omnia, quod tractanda erat, pax et concordia inter christianos principes et interim providere, nequid res publica christiana pateretur ipsique reverendissimi obtulerunt se personaliter cum eodem sanctissimo d. n. et aliis principibus christianis ad bellum contra ipsos Turcas proficisci, et nullis rebus parcere pro fide religione christiana.

[fol. 125r] [1. Octobris 1526]

De amissione regni Ungarię

Sanctissimus d. n. significavit se habuisse litteras de amissione regni Ungarię et quod regina Ungarie fugiens manus hostium imminentium non potuit habere receptum in civitate sua Posnanien.[76] adeo, quod fuit coacta recipere se ad civitatem Viennen.

De rebus Ungarie

Reverendissimus dominus cardinalis Cibo diaconus legit nonnullas litteras scriptas ad sanctissimum d. n. de morte regis Ungarię et multorum dominorum, et quod fuit con-

[75] *E codice Barb. lat. 2868 edidit Jenšovský, B.: Knihovna c. d., p. 23.*

[76] *Sic ms.; recte* Possonien.

flictus ultra Dragum flumen, et debellatis Ungaris magnus Turchus posuit sedem suam in civitate Bude circha flumen Danubii.

[fol. 127r] [17. Octobris 1526]

De rebus Turcarum

Reverendissimus cardinalis Cibo prior diaconorum legit litteras ex Venetiis scriptas magnifico domino Dominico Venereo oratori illustrissimi dominii Venetorum, quibus significabat tyramnum Turcarum misisse oratores suos ad reginam Ungarię existentem apud Possonium ad condolendum de morte regis Ungarię eius mariti.

Legit etiam exemplum litterarum dicti magni Turci senatui Veneto scriptas, quibus significabat victoriam habitam contra Ungaros et ipsi senatui congratulabatur.

[fol. 130v] [16. Novembris 1526]

De electione archiducis in regem Boemię

Fuit factum verbum de rebus Turcarum in Ungaria et Syria *(sic)*, et de electione regis Boemię in personam Ferdinandi archiducis Austrie ob mortem, que secuta est regis Ungarie in conflictum contra Turcas, qui erat rex Ungarie et Boemię.

[fol. 136r] [7. Januarii 1527]

Littere illustrissimi domini Jo[anni]. vayvode ad sanctissimum d. n. de electione de se in regem

Reverendissimus dominus cardinalis de Cesis diaconus legit litteras illustrissimi domini Johannis vayvode, qui se pro regem Ungarię gerebat, sub datum decima sexta novembris in oppido *(sic)* ad sanctissimum d. n. scriptas, quibus significbat electionem de se factam in regem Ungarię per barones et primatos illius Regni, promittens filialem observantiam erga hanc sanctam sedem et sanctissimum d. n. Condolens mortem serenissimi domini Ludovici olim regis Ungarie in bello contra Turchas defuncti, pro cuius qui corpus prefati regis magna diligentia anima decrete sunt a sanctissimo d. n. quesitum et repertum humaneum, honorifice curavit exequie in capella more solito.

Protestatio nomine archiducis

Reverendissimus dominus cardinalis Sanctorum Quattuor[77] protector serenissimi domini Ferdinandi Austrie archiducis electi regis Boemię fuit protestatus, quod non fieret aliquid in periuditium prefati archiducis, cum ipse archidux sit electus et ipse in regem Ungarię, et pretendat ad eum regnum ipsum pertinere pleno sare, et sanctissimus d. n. admisit dictam protestationem. Cum sua sanctitas non intendat preiudicatur iuribus alicuius prout in dicta responsione eidem domino Jo[anni]. vayvode fienda aparere poterit.

[fol. 137v] [24. Januarii 1527]

Sanctissimus d. n. fecit verbum de nuntio apostolico destinando ad regem Ungarię, ut moris est, et fuit conclusum, ut mitteretur.

[77] *Lorenzo Pucci, aeque protector regni Poloniae ab an. 1514 (vide Wojtyska, H. D.: Acta II. c. d., nr. 32, p. 278–279).*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

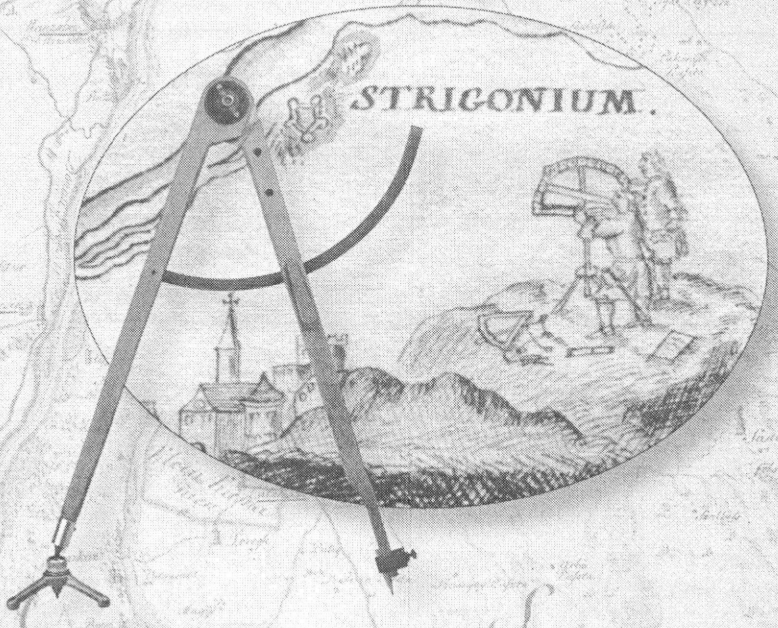

Jankó Annamária

Magyarország katonai felmérései 1763–1950

Argumentum

VITA

R. VÁRKONYI ÁGNES

TÖRTÉNETÍRÁS, KRTIKA ÉS EMLÉKEZET*

Posztmodern célkeresztben a mohácsi csata – mondhatnám hatásvadászó változatban megfogalmazva, de erre nincs szükség, mert Gyáni Gábor vitaindító előadása izgalmas, fontos kérdésekkel foglalkozik. Ismeretes, hogy Hayden White-nak a posztmodern történetszemlélet alapelveit az előzmények után összefoglaló műve, a *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* 1973. évi megjelenése idején nagy feltűnést keltett a kutató, a gyakorló történészek kritikái miatt is.[1] Azóta fellendült az episztemológiai irodalom, és nyilvánvaló Keith Jetkins megállapítása: a posztmodernizmus nehéz közeg.[2] Alapelve, hogy a történelem nem más, mint a múlt tényei alapján a történészek diskurzusaiban kialakított narratívum, következésképpen a történelem nem azonos a múlttal, kevéssé érvényesül a hagyományos vagy a különböző modern irányzatok jegyében dolgozó történetírói gyakorlatban. Ezért is jelentős fejlemény, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* kerekasztal beszélgetését a hadtörténetírás elméleti kérdéseiről a posztmodern szemlélet avatott legjobb magyarországi szakértője, a XX. század kutatója a középkor és a kora újkor határán történt esemény, a mohácsi csata történeti leírásai elemzésével indította. Három jelentős írást vetett mikroszkopikus vizsgálat alá. Brodarics István (1470 k.–1539), a kortárs és a két XX. századi történetíró, Szakály Ferenc (1942–1999) és Perjés Géza (1917–2003) leírásait a mohácsi csatáról abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyiben igazolják a teória érvényességét. „A csata eseménye szolgál elméleti tépelődésünk empirikus bizonyító (!) anyagául." Kérdései nagyon is időszerűek, átfogó jellegükkel messze túlmutatnak a hagyományosan értelmezett hadtörténeten. Vajon a történeti esemény a forrásokból egyáltalán megismerhető-e? Elbeszélhető-e egy esemény vagy eseménysor „hitelt érdemlő módon"?[3]

Valójában a „kihívás" a történettudomány ismeretelméleti alapkérdését rejti magában. Kísérletnek sem mindennapi, hogy ez az általános történetelméleti kérdés posztmodern interpretációban, a mohácsi csata ürügyén került annyi korábbi vizsgálat, kétely, elemzés után ismét mérlegre.[4]

---

*A „Történetírás – hadtörténetírás. Paradigmák, utak és módszerek" címmel a Hadtörténeti Intézet 2005. október 7-én megrendezett vitaülésén elhangzott hozzászólás bővített, dokumentált változata.

[1] A vita áttekintése Gyáni Gábor vitacikkében jelzett irodalom. Különösen *Gyáni Gábor:* Történelem: tény vagy fikció? In: *Uő:* Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. 48–70. o. Továbbá: *Deák Ágnes:* A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról. *Aetas,* 1994/3. sz. 155–161. o. Sajnálom, hogy a vitán Deák Ágnes nem volt itt.

[2] *Keith Jenkins:* Rethinking History. Routledge, London–New York, 1994. 59. o.; *Uő:* On 'What is History? From Carr and Elton to Rorty and White. London, 1995.

[3] *Gyáni Gábor:* Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119 (2006). 121. o.

[4] A mohácsi csata történetének historiográfiája: Mohács. (Szerk. *B. Szabó János.*) Budapest, 2006.

Mint hozzászólásra meghívott kutató elöljáróban illő hangsúlyoznom, hogy nem vagyok a mohácsi csata korának szakértője, és hadtörténésznek sem nevezném magamat. Messze állok attól is, hogy otthonos legyek a posztmodern problematikában. Bár már csak a kutatótörténész létállapotával járó természetes kíváncsisága, kalandvágya ösztönzésére is, nagy érdeklődéssel olvasom a posztmodern történetelméleti írásokat és a körülötte zajló hazai és külföldi irodalmat. Annál is inkább, mert rengeteg XVII–XVIII. századi s historiográfiai szöveg ment át és megy át rendszeresen a kezemen, következésként állandóan szembesülök szemléleti és módszertani kérdésekkel. Közismert, mégsem árt, ha utalok rá, hogy a posztmodern csak az egyike a történetírás megújításával foglalkozó irányzatoknak. Hayden White és követői, elveinek továbbfejlesztői sok, más modern történetszemléletben ugyancsak eleven kérdést is felvetnek, s vitáik is kölcsönösen hatnak egymásra. Végül: a XX. század történésznemzedékei folyamatosan élték meg, ahogy történelemmé váltak a tegnapok, térségünkben különösen gyorsított felvételben pergette elénk újabb és újabb arculatát a múlt, s alig követhető heves intenzitással rendeződtek át a szellemi csataterek. Amit Benedetto Croce valahogy úgy fogalmazott meg, hogy minden történelem XX. századi történelem is. A forrásismeret bonyolult követelményével már egyetemista koromban, főleg Hajnal István előadásain találkozhattam, majd mint kezdő kutató szembesültem, amikor egy évvel megjelenése után, az akkori elzárt világunkban csodával határos módon, kezembe került E. H. Carr 1961-ben megjelent műve, és lelkes, de kevés sikert arató ismertetést írtam róla.[5] Ezek a körülmények eleve meghatározzák, hogy a vitaindító előadás ismeretelméleti kérdését az általános történetkutatói gyakorlat szempontjából látom időszerűnek és továbbgondolásra érdemesnek.

A történetírás

A történetírás és a múlt viszonyát vizsgálva aligha mellőzhető az a kettős dinamizmus, amire újabban Paul Ricoeur is utalt, s amely a háborúk megismeréséről a legrégibb időktől kezdve szakadatlanul tárja elénk a tanúságtevők szövegeit. Egyrészt a történetírás belső fejlődése, másrészt a történetírót alakító kor, felhalmozódott forrás- és emlékanyagával és tapasztalataival. Indokolt, hogy Gyáni Gábor vizsgálati terepül „a csata eseményé"-t választotta. Annak ellenére, hogy a kora újkorban a csaták hosszabb vagy rövidebb távú folyamatokba, stratégiai és taktikai elgondolásokba illeszkednek. Viszont végigtekintve a csata-történetek hosszú láncolatán, némileg érthető, hogy a történetírás elméleti kérdéseivel foglalkozó szerzők miért vették példáikat gyakran a harcmezők véres eseményeiből. Valószínű, hogy a csaták történetének újabban tapasztalható tudományos reneszánsza nincs összefüggésben az elszaporodott számítógépes csatajátékokkal, viszont a töretlen társadalmi érdeklődés aligha mellőzhető.

A kérdés, hogy elbeszélhető-e egy csata hiteles története, nem új. Lehet, hogy valóban a posztmodern nyomán „vált igazán tudatossá a szaktörténészek körében", de megfordítva is érvényesnek tűnhet. Bármely közösséget úgyszólván az idők kezdetétől foglalkoztatnak csatái, de aligha van történeti esemény, amely győztesnek és vesztesnek egyaránt ravasz

[5] *R. Várkonyi Ágnes:* E. H.Carr: What is History? (London, 1961). *Világtörténet,* 1964. 2–3. sz. 113–116. o. Vö. *Tóth Árpád:* Mi a történelemelmélet? E. H.Carr: Mi a történelem. *Aetas,* 1995. 1–2. sz. 308. o., 3. jegyzet.

csapdákat vetve a megismerés, értelmezés nehezebb feladatai elé állította volna az utókort. A kérdést pedig eleve nemleges válasz hangsúlyával is fel lehet tenni, s ily módon egérutat kínálunk a történeti kutatások nehézségeivel megküzdeni rest vagy képtelen szerzőknek, s szabad teret a minden szakmai kontrolt mellőző fantazmagóriáknak.

Kézenfekvő lett volna abban a ma is nyitott vitában, hogy a történetírás faktuális vagy fikcionális diskurzus, a Roger Chartier kérdéseire válaszoló Hayden White kijelentését idézni: „Az elbeszélő történetírásban a történésznek annak érdekében, hogy a »tényeket« az »elbeszélés«elemévé alakítsa", Napóleont úgy teszi meg a történet szereplőjévé, hogy eljátszatja vele azt a szerepet, amit az elbeszélés funkciójában neki szánt.[6] Annál is inkább, mert azonnal kiderül: már Tolsztoj is hasonlót állapított meg a *Háború és béke* lapjain: a történészek eljátszatták Napóleonnal a nagy hadvezér, a nagy politikus, a száz- és százezrek csodált császára szerepét. A borogyinói csata előtti napon a terepszemléhez „nem kellett az a lángésznek nevezett, különös felsőbbrendű képesség, amellyel annyira szeretik felruházni Napoleont; de a történészek, akik később leírták ezt az eseményt, és azok az emberek, akik akkor körülvették Napóleont, és maga Napóleon is másként gondolkozott."[7] S ezzel a nagy csaták nagy hadvezére révén bent is lennénk a kérdés sodrában. Ehelyett kitérőre kényszerülünk.

A vitaindító előadás a történelmi források valóságtartalmával kapcsolatos problémákat Marc Bloch több mint félévszázaddal ezelőtti írásából kiragadott részleteket idézve illusztrálja. Bizonyára nem gondolt rá a szerző, hogy ezzel akaratlanul téves látszatot kelt. Mintha az *Annales* egyik alapítója lenne a posztmodern szemlélet elődje. Csakhogy erről szó sincs! Ezek az idézetek, visszahelyezve Bloch eredeti gondolatmenetébe, a megelőző és következő részekkel együtt azt fejezik ki, hogyan kezelhetők a források és az emlékezések, amelyek felszínes, formális felhasználásának veszélyeit a posztmodern teoretikusok is indokoltan hangsúlyozták. Viszont cáfolja a posztmodern szerintem végletes tételét, hogy a múlt valósága nem ismerhető meg, mert a történelem nem más, mint hogy a történészek elmondják az ilyen-olyan források tartalmát, anélkül hogy tudnák, miről is szólnak. Konkrétabban: a vitaindítóban idézett mondatok és szövegrészek Marc Bloch művének *Forráskritika* fejezetéből vannak kiragadva, ahol a szerző *A hazugság és tévedés nyomában* címmel hoz fel sokféle és nagyon árnyaltan elemzett példát különböző dokumentumokból. Mégpedig azért, hogy utána bemutassa a módszereket a töredékes emlékezések, tévedések, megtévesztések, hamisítások, „suttyomban végrehajtott módosítások" kiszűrésére, hatástalanítására.

A „tanúbizonyságok kritikája", amelyet Bloch azóta is felülmúlhatatlan módon „kifinomult művészetnek", „racionális művészetnek" nevez, éppen a különböző források valóságtartalmának ellenőrző vizsgálatait mutatja be. Többek között azt, hogy például Mabillon (1632–1707) hogyan alapozta meg kritikai követelményeivel a korszerű oklevéltant.[8] Marc Bloch idézett írása a történetírók évszázados küzdelmét foglalja össze, hogy feltörjék a források zárait és eljussanak azok eredeti, hiteles tartalmához. Hosszú ez az út, és a győzűnyi sikerek állomásai között a forráskritikai munkát tengernyi melléfogás, kudarc és tévedés kísérte.

---

[6] *Roger Chartier:* Quatre questions à Hayden White. *Storia della Storiografia,* 24 (1993). 133–142. o.; vö. *Hayden White:* A történelem terhe. (Összeáll. *Braun Róbert.* Ford. *Berényi Gábor, Braun Róbert.*) Budapest, 1997. 11. o.

[7] *Tolsztoj:* Háború és béke. (Ford. *Makkai Imre.*) Budapest, 1954. II. k. 194. o.

[8] *Marc Bloch:* A történész mestersége. Budapest, 1996. 61. skk., különösen 80–81. o.

Az előzmények pontosabb számbavételére figyelmeztet, hogy John Keegan idézett véleménye sem új a csataleírásokban gyakori heroikus, irodalmias stílus elítéléséről. Látens módon vagy nyilvánvalóan egyidős a történeti emlékezet s a történetírás történetével.

Idézek egy jeles gondolkozót: „...mindenki történetírónak csapott fel, mióta elkezdődtek a mostani események: a háború a barbárok ellen... úgy látszik, igaz a mondás, hogy 'a háború minden dolog atyja', ha ennyi történetírót nemzett egycsapásra." De sokan a történetírást nem tudják megkülönböztetni a költészettől, beleviszik a költészet kellékeit. „A kitalált mesét, a magasztalást és az ezzel járó túlzásokat. Olyan ez mintha egy tagbaszakadt, tölgyfatestű atlétát pongyolába dugnánk, s rúzzsal, púderral, meg a hetairák többi szerével kennénk be arcát." Részlet Lukianosz *Hogyan kell történelmet írni* című művéből, a Kr. u . 162–166. évekből.[9]

Nagyot ugorva az időben, egy más jellegű heroizálást is szükséges megemlíteni. A kora újkor óriási változásokat hozott a történeti dokumentumok és a történetírás világában is. Világképváltás, reneszánsz, reformáció, nyomdászat, iskolahálózat mindmeganynyi új területet nyitott. Átalakultak a tér és az idő relációi, az államrendszerek, az értékrendek, a háborúk, a személyiség és a közösségek önértékei. Egyedül a hadügyi forradalomnak nevezett fejlemény új forráscsoportok arzenálját hozta létre: a csatákról közvetlen és közvetett módon hadiparancsok, hadműveleti naplók, jelentések, tereprajzok, térképek, haditudósítások, mustrajegyzékek, seregszemlék, fegyverek, élelemraktárkészlet-leltárak, a túlélők, a tábori orvosok írásai, műszerei és a hadiszállítók elszámolásai tájékoztatnak. Kiképzés, ellátás, számvetés, szállítás nagyüzeme lett a háború, hadügyi intézményeivel, hivatalaival együtt, és a hadvezéreket a technika akkori nagy vívmányával, „perspectivával", azaz látcsővel ábrázolják a metszetek. A hadviselés magas szintű tudománnyá fejlődött, kialakította szakágazatait és szakirodalmát. Zrínyi Miklós és Rajmondo Montecuccoli a korszak elméletileg is felkészült hadvezérei voltak, és a közöttük lévő ellentétet – amint Perjés Géza kimutatta – tévesen magyarázta a XIX. századi hadtörténetírás a „metodizmussal," egy nem is létező elmélettel.[10] Gyakran nem a csatatereken fordul a kocka, hanem a képzettség, a felkészültség, az élelemhiány, a járvány, a diplomácia, a közvélemény s a béketárgyalások és ezer más körülmény döntötte el a győzelem és vereség esélyét. A forrásanyag hatalmas mennyiségű lett, tartalmában hihetetlenül változatossá, minőségében egyenetlenné, sérülékennyé és nehezen kezelhetővé vált. Az archívumok, gyűjtemények, könyvtárak és titkos diplomáciai irategyüttesek önmagukban a valóság részei, miként a tárgyak, a pénzek, az épületek, festmények, műszerek és a gyorsan elavuló fegyverek is.[11] Igaz, így néma tanúságtevők. Megszólaltatói a történetírók, nem független individuumok. Munkájukat különböző politikai horizontok határozzák meg.

---

[9] *Lukianosz:* Hogyan kell történelmet írni? (Ford. *Kapitánffy István.*) In: Lukianosz összes művei. I. k. Budapest, 1974. (Bibliotheca Classica.) 590–591., 594. o.

[10] *Hausner Gábor:* Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei. In:Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 2005. 247–259. o.– *Perjés Géza:* A „metodizmus" és a Zrínyi–Montecuccoli vita. *Századok,* 95 (1961). 4–5. sz. 507–535. o. és 96 (1962). 1–2. sz. 25–45. o.

[11] Az évszázad újdonsága, az uralkodói és a főúri udvarok gyűjteményei, a múzeumok a XVII. században már az ókori régiségekkel együtt őrzik a nemrég még divatos páncélokat és fegyvereket. Vö. *R.Várkonyi Ágnes:* A múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 6. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2004. 19–20. o.

1663-ban Ferdinando Porcia herceg, I. Lipót császár Titkos Tanácsának elnöke, a szó szoros értelmében megvette Gualdo Prioratót, a francia szolgálatban álló történetírót. Priorato mindent megkapott: palotai szállást, magas honoráriumot, hatlovas udvari hintót, külön díjat és ajándékot, hogy ne kövessen el indiszkréciót. És ami különösen lényeges: anyaggyűjtők, fordítók, térképmetszők dolgoztak a keze alá. Megvalósult a cél: 1670–1674-ben elhagyta a nyomdát a császár története, „a könyv végére csatolt minden említésre került iratot, levelet és szerződést", s mérnökök készítették el a várostromok, csaták, térképek méretarányos metszeteit. A korabeli dokumentumtömeg azt hivatott tanúsítani, hogy I. Lipót, az ifjú uralkodó rázta fel, szervezte meg Európát a török elleni háborúra, az ő műve az 1663–1664. évi magyarországi nemzetközi török háború, bár harcteret később sem látott soha, ő a háború hőse, halhatatlan.[12] Létrejött ennek az eljárásnak elméleti igazolása is. 1667-ben Rajmondo Montecuccoli a szentgotthárdi csatát megvívó császári főparancsnok, a kor elméletileg is képzett hadvezére, ekkor már a Haditanács elnöke fejtette ki a magyarországi török háborút leíró műve bevezetőjében a történetírásról elveit. A kiélezett politikai helyzetben, 1704-ben külön is kiadott *Memorialé*ban hangsúlyozta, hogy történelmet csak a hatalom megtestesítői és a bizalmát élvezők írhatnak, mert ők jutnak hozzá az eredeti forrásokhoz. Akik a hatalmon kívül vannak, nem ismerhetik, ami valójában történt. Ezek a botcsinálta históriaszerzők, a megfizetett újságírók és azok, akik a hatalommal ellentétes véleményt fejtenek ki. Tanulságos egymás mellé tenni a szentgotthárdi csata osztrák, francia, német, magyar, török korabeli értelmezéseit. A vita változatai közül csak a szélsőséges eljárást említem: a háború történetében Zrínyi Miklós jelentőségét hangsúlyozó és győztes hadjáratát leíró Johann Heinrich Andtler 1665-ben valószínűleg Marseillesben megjelent röpiratát Bécsben nyilvánosan elégettették.[13] Montecuccoli egyetlen hatalmat abszolutizál, miközben más hatalmak, más érdekkörök elvárásában más oldalról világítják meg ugyanazt az eseménysort, s a politika eszközévé lett történetírás a hadieseményekről értelmezésében természetszerűleg eltérő álláspontokat alakít ki. Hasonló eljárással él általában a XVII–XVIII. századi udvari történetírás az uralkodók, hadvezérek, államférfiak adorálásában. XIV. Lajos udvari történetíróit Henry Thomas Buckle kegyetlen kritikával illette. A hirtelen fellendülő emlékirat-irodalomban, a pamfletek és nyomtatott hírlevelek lapjain a kritika ontja az ellentétes dokumentumokat és a vitriolba mártott tollal írt véleményeket. Ily módon virágzanak az ellentétes narrációk, nyilvánosan vitatják egymás leírásait, és nézeteket meghatározó erővel lép színre a megélt eseményeket történelemmé formáló teátrumon a közvélemény.[14]

Eközben folyik a gyötrelmes munka, hogy új utakat vágjanak a múlt megismeréséhez. Mabillon és társai, meghaladva a humanisták forrásvizsgálati eljárásait a független és a tudomány szuverenitását követelő szintre emelték a dokumentumok kritikáját. De ez csupán a jéghegy csúcsa volt. Távol áll tőlünk az akárcsak vázlatos historiográfiai eszmefuttatás, csupán annak érzékeltetésére, hogy a történetírók évszázadok óta nem azok a

[12] *Benedetto Croce:* Il pensiero Italiano nel seicento. *Critica,* XXIV (1926). 205–206. o. – *Bene Sándor:* „Ő Császári Felségének kedve telik benne..." (Egy birodalmi historia és társszerzői.) *Filológiai Közlöny,* XXXIX (1993). 49–56.; *Uő:* Theatrum politicum. Budapest, 1999. 312–314. o.; *Galeazzo Gualdo Priorato:* Historia di Leopoldo Cesare. Wien, I–III. k. 1670–1674. Vö. *R. Várkonyi Ágnes:* Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975. (Gyorsuló idő) és *Uő:* Magyarország keresztútjain. Budapest, 1978. 213. o.

[13] *Bene,* 1999. 279–289. o.

[14] *G. Etényi Nóra:* Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.

naiv széplelkek, akiknek Hayden White vélte őket,[15] magyarországi példák közül említek néhányat. Mindjárt a század első évtizedében Pázmány figyelmeztet, hogy a várnai csata nem azért veszett el, mert a „bűnös népet" megbüntette az Isten, hanem mert a török erősebb volt. Ugyancsak Pázmány ösztönözte Istvánffy Miklóst, hogy a humanisták retorikával, mesékkel áthatott történetei helyett írja meg a lefutott század igaz történetét. Nadányi János *Florus Hungaricus* című, 1663-ban latinul és angolul megjelent Magyarország története témánk összefüggésében két értékítéletével lehet különösen fontos. Az egyik, amit a történetírásról általában írt. Elítélte a hatalomnak hízelgő vagy a magyarok eredetéről meséket író szerzőket. Szerinte a legfőbb követelmény, hogy a történetíró ne legyen részrehajló. A másik jellemző értékítélete, a háborúról kifejtett felfogása. Ebben a század kiemelkedő művét, a háborúk és a csaták résztvevőinek viselkedési kultúráját a nemzetközi jog szintjére emelő Hugo Grotius *De jure belli ac pacis* (1625) elveit követte, amely a vizsgálat fénykörébe vonta a katonákat, a sebesülteket, rokkantakat, foglyokat és a polgári lakosságot. A holland tudós még az erdőket is védené a tűzfegyverek pusztításától. Vagyis a múlt szélesebb és összetettebb területét ragadta meg.

Az udvari történetírás, az államtörténetek és egyháztörténetek különös hozadéka volt, hogy hatalmas anyaggyűjteményeivel akaratlanul is ösztönözte a dokumentumok megbecsülését, és mintegy megteremtette önmaga ellenőrzését és kritikai alapját. A dokumentumgyűjteményekkel lett nyilvánvaló, hogy a múlt tanulmányozása nem tűri az országhatárokat, s a sérülékeny forrásanyag, ha az egyik országban el is vész, a másikban sok esetben fellelhető. Így például a lengyel Stanislaw Górski (1497 ?–1572) kanonok gyűjteménye, az Acta Tomiciana nélkül Mohács koráról is kevesebb információval rendelkeznénk. Mindennek különösen nagy jelentősége lett abban a korban, amikor a letűnt század háborúi, a harmincéves háború és a törököt kiűző háborúk túlélői, különböző nemzetek fiai egymással versengve támogatták az írókat, hogy tömjénező művekben lássák viszont önmagukat, halhatatlan tetteikkel szembesüljenek sokszorosított metszeteken is: elesett katonák testén taposva fuldokolnak a lőporfüstben herculesi pózokban, ágyúk, kardok, pisztolyok és hadizászlók „harci csendéletté" rendezett keretében. A spanyol örökösödési háború és az északi háború után Európa megcsendesedvén, a nagy csaták narrációiban szemtanúkat szólaltatnak meg, és ellenőrizhetetlen anekdoták kezdik meg hosszú életüket. Magyarországon 1711 után Kolinovics Gábor, gróf Esterházy József országbíró titkára a Duna–Vág–Garam térségében a falvak lakóit beszélteti végig a szabadságharc eseményeiről, s e korai oral history kritika nélkül épül majd be a történetírói művekbe.

Voltaire rendkívül népszerű könyvében, az *Histoire de Charles XII.* lapjain (1731) a csataleírások még hagyományos elbeszélések, akár azt írja meg, hogy Narvánál miként győzött le az ifjú svéd király nyolcezer katonájával nyolcvanezer oroszt, vagy azt, amint a poltavai csatában mindent elvesztett, sebe elgennyedt, és török földre menekült. A forrásokban a nyelvi, képi, művészi megformálások bonyolult összefüggéseire és ellentmondásaira a XVI–XVIII. századi történeti dokumentumok, iratgyűjtemények, tananyagok, irodalmi művek, naplók, példatárak, önéletírások, tézislapok, metszetek, festmények figyelmeztetnek.[16]

---

[15] „... a 19. századi történészek vajmi kevéssé különböztek azoktól a szépíróktól, akik a tudományág bevett megjelenítésekor az ellentéteikként szerepeltek." „A 19. század közepe óta a legtöbb történész egyfajta szándékos módszertani naivitást tettet. Ez a naivitás eredetileg jó célt szolgált..." *White*, 1997. 18., 26–27. o.

[16] *Voltaire:* XII. Károly svéd király története nyolc könyvben. (Ford. *Justus Pál.*) Budapest, 1965. 40–46., 121–153. o. Csupán néhány típusra hívhatom fel a figyelmet: *Galavics Géza:* Kössünk kardot a pogány ellen.

A források tömege, az új korszak látókörének kitágulása, a tudományok fejlődése és a professzionális történetírás kialakulása a XIX. században együtt járt a régi történetírás kritikáján kívül új forráskezelési eljárásokkal, a megismerés új módszereivel és a múlt értelmezéséről kialakított új elvekkel. A napóleoni háborúk, majd a forradalmak és szabadságharcok különösen felfokozták az érdeklődést a hadiesemények és az azokban részt vett emberek iránt. Ez az érdeklődés a professzionális történettudomány kialakulása és nagyobb történetszemléleti irányzatok keretei között öltött formát. A felvilágosodásból tovább fejlődött szaktudományi igényesség, a francia romantika, a pozitivizmus néven ismert társadalomtudományi szemlélet és a kisajátított romantika, majd a historizmus eltérően kezelte a forrásokat, és eltérően jelölte ki a csaták helyét is a történeti folyamatban.

Az e szemléletek jegyében írók nagyon különböző értelmezésekre jutottak a lábjegyzetekben idézett tengernyi forrásból, s a valamennyit átitató is különböző tartalmakkal telítődik. Leegyszerűsítve: a romantika jegyében a háborúk a múlt büszkeségei, az elvesztett csaták elesettjei felmagasztalt hősök, és mindig vannak bűnbakok. Ez a fajta hadtörténet szinte kisajátította a politikai történetet. Bizonyos, hogy a posztromantika végletekig vitte a csatatörténeteket, és a század végére a múlt harcterein emberfeletti hősök és ördögi árulók szobrai között bolyongtak a történetírók. Az általános történet lapjait jobbára a hadiesemények töltötték ki, háttérbe szorítva a politikai történet diplomáciában, intézményekben, (béke)tárgyalásokban és elméleti munkákban kifejezésre jutó eseményeit. A pozitivista szemlélet viszont úgy értelmezte a történelmi folyamatot, hogy a fejlődés nem a csatatereken át, hanem a szántóföldek, a kereskedő utak s a tudományok, műszerek laboratóriumai között vezet, a változások, a fejlődés „csatáit" a felfedezők, feltalálók és a diplomaták, meg az ügyes mesteremberek döntik el. John Stuart Mill és Herbert Spencer hívei akárcsak egy kardról is tudni akarták származását, az acél minőségét, a gyártás eljárásait, a műhelyek tulajdonviszonyait, és hitték, hogy a természettudományokhoz hasonló objektív ismeretekhez jutnak a múltról. Miközben a romantikusok többnyire költői látomásokba foglalták a kardot, változatos képekkel írták le, hogyan villogott a csata fogatagában, és aki jól forgatta, egyetlen suhintással levágta az ellenség fejét.[17] Kicsit kiélezetten fogalmazva: a romantikusok lételeme a harc és a háború, a pozitivisták a háborúkkal egyenrangú szintre emelték a béketárgyalásokat, és mellőzték a történelmet csinálónak vélt héroszokat. Ezzel szemben beemelték a történeti anyagba a régészeti leleteket, az anyagi kultúra emlékeit, az adott kor műveltséganyagát, a hadtudomány elméleti műveivel együtt. Ez az éles harc a magyar történelem értelmezéséről érvényre jutott a kiegyezés korának iskolai tankönyvei, képzőművészeti alkotásai s a társadalom különböző rétegei történeti érdeklődését is szolgáló kiállítások, látványosságok széles területén.[18]

Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.; *Borián Elréd:* Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma, 2004. (Pannonhalmi füzetek, 50.); *Kerny Terézia:* Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál (1550–1630). In: *Szilágyi Csaba* (szerk): A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Budapest, 2006. 424 skk.

[17] Hogy ez egyrészt milyen képtelenség, másrészt a törökök honnan vették ezt szokást, arra B. Szabó János hívta fel legutóbb a figyelmet: „A harc hevében [...] nem lehetett könnyű dolog levágni egy fejet [...] a kísérleti régészet és az orvostudomány megállapításai szerint..." *B. Szabó János:* A mohácsi csata. Budapest, 2006. 175–176. o.

[18] *Sinkó Katalin:* „A Historia a mi erős várunk." Millenniumi kiállítás mint Gesamstkunstwerk. In: A historizmus művészete Magyarországon. (Szerk. Zádor Anna.) Budapest, 1993. 134–135. o.

Külön elemzést érdemelne, hogy a XIX. század második felében a magyar történelmi festészetben hogyan jelenik meg a katonai történet mellett vagy ellenében a civil történelem, olyan művek, mint „Bethlen Gábor tudósai között" vagy „Zrínyi Ilona bírái előtt" s a „Rákóczi induló" különböző felfogású mester műve, közös talán annyi, hogy miként Madarász Viktor hiába nyerte el a párizsi Salon aranyérmét, itthon ugyanúgy nem értették meg, mint Dósa Elek festményét vagy Holló Simon művét, az évtizedeken át 1898–1918 között több kíséret során kiküzdött korszerű Rákóczi-élményt.

Különösen fontos a források felhasználásában és a múlt építőköveinek tekintett tényeknek felfogásában kimutatható felfogásbeli különbség a romantikusok és a pozitivizmusra jellemző társadalomtörténeti felfogás hívei között. Az előbbiek inkább elszigetelt adatokkal dolgoztak, és nagyon nagy gondot fordítottak a külsőségekre, a pozitivisták az adatok halmazából állították össze az ún. „tényeket". Igaz, hogy vulgáris művelői szorgalmasan rakták egymás mellé az adatokat, és a szemlélet vértezetében dolgozók is sokszor elmerültek a részletekben, a jelenségek felszínén maradtak, de hozzájárultak, hogy a hadtörténet külön szaktudománnyá alakult, külön folyóiratokkal, miként Magyarországon is a kicsit megkésetten indult *Hadtörténelmi Közlemények* nagyon sok pozitivista tudós írásának adott helyet.[19]

Messzire vezetne, ha összevetnénk a különböző történetszemléleti irányzatok viszonyát a forrásokhoz. Már csak azért is, mert nagyrészt a források és történetszemlélet kölcsönhatásán fordul meg az értelmezések minősége a múlt eseményeiről. Gyáni Gábor már 2003-ban megállapította: a mohácsi csata az értelmezés függvénye.[20] Ez önmagában aligha vitatható. A történetíró mindig értelmez. Értelmez, amikor a forrásokat kiválasztja, minősíti, kritikával megvizsgálja, belehelyezi az adott történelmi kontextusba, és kibontja a benne rejlő jelentést, tartalmat, üzenetet. A hangsúly az értelmezés fogalmi meghatározásán van. Tekinthető úgy, mint a történelemről nyilatkozó merőben szubjektív, önhatalmúlag kiválasztott jelenség alapján kialakított véleményalkotása, esetleg érzelmei vezérelte felfogásának kreációja. A történészek többsége azonban kora tudományos elvárásai alapján összegyűjt minden lehetséges forrást, s ellenőrző szűrésekkel jut el egyfajta értelmezéshez. Előfordult, hogy a történetíró a maga elvei szerint hozott létre korabelinek álcázott dokumentumot, majd ennek a hamisított forrásnak bizonyító erőt tulajdonítva beépítette azt a históriai narrációjába, s hatásos, jól hangzó értelmezéssel manipulálta a múltja ismeretére vágyó tömegeket. Ezzel szemben más történetíró a hamisított forrásokat elvetette, és a korfölötti szférákba emelt történelmi személyiségeket visszahelyezte a korabeli társadalmi, kulturális valóságba. A csaták eseményeit egyfelől a historizmus jegyében saját koruk elképzeléseit visszavetítve értelmezték. Másfelől a pozitivisták mereven ragaszkodtak a hadiparancsok, létszámok, fegyverek, kémjelentések összevetéséből leszűrhető értelmezéshez, és boldogan hittek a történelem törvényszerű menetében. Mivel úgy vélték, hogy a természettudományok egzaktságához hasonló felismerésekre juthatnak, ez meghatározta a folyamatok átfogó megértésére törekvő

[19] Ez nem zárta ki, hogy Thaly Kálmán több csatatörténete és a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének közleményei a *Hadörténelmi Közlemények*ben láttak napvilágot.

[20] *Gyáni Gábor:* A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés. In: *Bódy Zsombor – Ö. Kovács József* (szerk): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, 20003. 25. o.

értelmezéseiket is.[21] Mégis az értelmezésnek ezek a változatai viszonylag egyszerűek. Legtöbbször azonban egy eseményről több egymásnak ellentmondó forrás között kell a történetírónak eligazodnia. Az ónodi országgyűlésen 1707. június 6-án Turóc vármegye két követére rátámadtak, az egyiket ott helyben megölték, a másikat halálosan megsebesítették, s ezt a nagy nyilvánosság előtt lezajlott eseményt a ma ismert hat napló vagy naplószerű feljegyzés, egykorú emlékezés különbözőképpen írja le. Ugyancsak nehéz a történetíró helyzete, ha a múlt folyamataiban szemlélt jelenségek ellentmondásait kell megértenie, vagy akár háború, hadjárat mozzanatairól eltérően tájékoztató dokumentumok tartalmát próbálja mérlegelni. Ellentmondásos jelenségek esetében csakis az értelmezés adhat feloldást vagy magyarázatot.[22] Erre azonban a XIX. századi történettudomány eszköztára elégtelennek bizonyult.

Az értelmezés nehézségeit, új lehetőségeit és felelősségét teljes tudatossággal a XX. századi gondolkodók mérték fel. Mindez együtt járt a régi történetírás heves kritikájával.

White úgy látja, hogy „a modern irodalom jelentős része megkísérli felszabadítani a nyugati embert a történeti tudat zsarnoksága alól",[23] és a XX. századi irodalom tekintélyes alkotóit vonultatja fel a történetírók bírálatára. Rövid áttekintésünkben mi is írót és költőt idézünk. Annál is inkább, mert Tolsztoj főleg a borogyinói csatáról írva fejtette ki történetszemléleti megjegyzéseit a *Háború és béke* lapjain. A regény leszűrt esszenciája a háború filozófiája. Cselekményét megszakítják a kor történetszemléleti kérdéseiről elmélkedő fejezetek. Ezek azért is érdekesek mert már a XX. századi történettudomány későbbi gondjait előlegezték. Tekintet nélkül arra, hogy a romantika, a historizmus vagy a pozitivista irányzatok jegyében írtak, Tolsztoj hevesen bírálta a francia és az orosz történészeket. Jól ismerte a pozitivista Henry Thomas Buckle-t, és elutasította a napóleoni háborúkban a küzdő felek öntömjénező elbeszéléseit, hangsúlyozva, hogy azok utólagos csinálmányok. „A történelmi eseményekben az úgynevezett nagy emberek csupán címkék, csupán nevet adnak az eseményeknek; ezeknek, akárcsak a címkéknek, épp a legkevesebb közük van magukhoz az eseményekhez." Olyan kérdésekkel foglalkozik Tolsztoj, hogy miért és miként robban ki a háború, hogyan élik át a csatát a hadvezérek, a szárnysegédek, s akik nem tudják, mi történik és akik félnek. Hogyan éli át a tüzér, akinek elfogyott a muníciója, a sebesült a véres holtak között s a rongyos sátor alatt amputáló orvos. Mi a viszony a hadvezéri célok és a valóság között. A nyolc órán át tartó borogyinói csata eseményeit minduntalan megszakítva, Tolsztoj elutasította a hivatásos történetírók véleményeit, bebizonyítva, hogy elbeszéléseik a bekövetkezett események utáni konstrukciók, ily módon halmozott tévedések, mert a már megtörtént tényekhez konvencionális nézeteikből szerkesztettek virtuális valóságot és áradoztak a két hadvezér előrelátásáról és zsenialitásáról.[24] Miközben ami bekövetkezett, az hogy Napóleon bevonult a lakósaitól elhagyott Moszkvába és a város leégett, Kutuzov és Napóleon akaratától

[21] Jellemző példája ennek Thaly Kálmán *Esztergom megvételéről* című balladájában az 1706. évi ostrom színpadi jelenetet idéző romantikus leírásának összevetése egy korabeli, Esztergom ostromával foglalkozó latin verssel továbbá az eredeti katonai forrásokkal és ostromtechnikával: *Perjés Géza:* Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1957. 313–324. o.

[22] Vö. *Varga János:* A királyi serviens. *Levéltári Közlemények,* 77 (2006). Pótfüzet, 94. o.

[23] *White,* 1997. 47. o.

[24] *Tolsztoj:* Háború és béke. II. k. 11. o.

egyaránt független esemény volt. Értelmetlenségével példázza Babits Mihály a múltból a holnapokba csak romokat átmentő jelen absztrahált élményét: „...így győztünk mi, szomjas, gyűrt Napóleonok [...] szívünk reszket, mintha minden alkonyatban / egy hasztalan meghódított Moszkva égne."[25]

E futólagos áttekintés is jelzi, hogy a posztmodern alapelve, amely szerint a történelem a múlt értelmezése, a történetírás és más társadalomtudományok körében régóta ismert probléma, és súlyos kérdéseket vetett fel. De a kérdés mégsem ilyen egyszerű.

A forráskritika

A forráskritika kínálkozott leginkább célravezetőnek a tudományukra adó történészek számára, hogy új utat találjanak a múlt valóságához a XX. század relativizmusa és váltólázas viszonyai között, amikor máról holnapra hitelüket vesztik a régi történetírói iskolák, és szemük előtt alakul át gyökeresen a háború. Sokkal bonyolultabb lett a múlt.

Olvasva Tolsztoj fejegetését, az a benyomásunk, hogy az már előlegezett válasz a vitaindító előadás címére is: *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története?* A válasz úgy szól, hogy nem. Nem, mert előre nem látható módon változtak a csapattestek, a csoportok helyzetei, a hadiparancsokat nem hajtották végre, mert nem lehetett, mire egy kialakult pozíció alapján a parancsnok kiadta a rendelkezést, az a pozíció már nem létezett. Nem írható le a csata, mert természetéből következik, hogy nincs hiteles, mértékadó szemtanú. Mert senki nem láthatja át az egészet, mert pillanatról pillanatra minden változik, mert az ágyúk füstje mindent eltakar, és kiszámíthatatlan, kit ér a golyó. És főleg, mert Tolsztoj akarva akaratlanul a múlt addig feltáratlan rétegeit bolygatta meg. Hogyan működik a félelem? Miért tör ki és miért nem tör ki a pánik? Melyik valós és melyik téves a sűrűn röpködő hírek közül, és melyik hogyan hat? Nem tudhatták, milyen az ágyúgolyók szaggatta terep, és hol a határa a katonák fizikai és pszichikai teherbírásának. Hogyan hat az emberek teljesítőképességére az időjárás? 1812-ben a nyár viharos, a csata előestéjén orkán tombolt, jégeső esett. Hiteles történet azért nem beszélhető el, mert nincs hiteles történet. Még a csaták vén rókájának tekinthető Napóleon sem tudta, valójában mi történik. Ellentétben az utólagos történészi értelmezésekkel, Tolsztoj szerint a borogyinói csata kaotikus és kusza öntörvényű mozgások halmaza. S a legfontosabb, amire a csatát vizsgálva rálátást nyújt: a tudat világa. A háborút viselő lakósok, a hadjáratokban, a harcmezőkön az emberek érzésvilága, látásmódja, emlékezete, döntési kultúrája. Mit jelent a személyiség számára, amikor a francia műveltségű orosz arisztokrácia találkozik a franciákkal, mint ellenséggel. A franciák pedig elérve a célt, Moszkvát, nem gyújtogatnak, mégis rajtuk múlt, hogy a város leégett, mert eltávozott belőle a gazda. Olyan mélyreható kérésekről van szó pusztán a borgyinói csata kapcsán, amelyeket igazságtalanság lenne számon kérni az amerikai történelem mentalitásában gyökerező posztmodern elmélettől.

---

[25] Olyan az életünk... *Babits Mihály* Összes versei. A Versenyt az esztendőkkel! 1928–1933 ciklusból, 315. o. A verset Babits kurziválta, ami azt jelentette, hogy számára különösen fontos. Babits Tolsztoj nagy tisztelője volt. Kelevéz Ágnes szives közlése.

A XX. század folyamán kísérletek sokasága figyelhető meg, hogy a múlt értelmezését minél közelebb vigyék a valósághoz, vagy ráhangolják a vélt vagy a részleteiben ismert valóságra, az egészében megismerhetetlen, eltűnt valóságból minél többet tudjanak megragadni.

Carr ezt úgy fogalmazta meg, hogy a boldog ártatlanság kora valamikor a XIX. század fordulóján lejárt. Gadamer például már Droysen 1882. évi kijelentését idézi arról, hogy a történész nem kísérletezhet, mint a természettudós, neki nincs más eszköze, mint a kutatás: „mi csak kutatni, csakis kutatni tudunk."[26] A kutatás fogalmát Gadamer ismeretlenbe hatolásként magyarázza, és Dilthey korai műveiben is a múlt mélyebb megragadásának, a tudatvilág megértésének új módszerei feltűnését vizsgálja.

Rendkívül érdekes, hogy a hadtörténetírásról mintha teljesen megfeledkezett volna a Magyarországon a nemzeti színek köntösében megjelenő szellemtörténet programadó kötete. *A magyar történetírás új útjai* a hadtörténetnek nem szentel külön fejezetet a társadalomtudományok szakágazatai között, és Szekfű Gyula *Politikai történetírás* című fejezetében egy félmondatnál több nem jut hadieseményre. A világháborút lezáró békekötések után a múlt egészen más területeire irányult a figyelem. Érdemben egyetlen csatáról esik szó a szellemtörténet elméletét tárgyaló tanulmányban. Hóman Bálint *A történelem útja* címmel kifejtve, hogy mikor van szükség a jelenségek új értelmezésére, bemutató példának a mohácsi csatát választotta. Új források, új módszerek, új szempontok, új szemlélet, beillesztése az egyetemes fejlődésbe egészen új megvilágításba helyezheti a csatát, de nem változtat az alapvető tényeken, hogy megtörtént, a magyar haderő megsemmisült, és meghalt a király. Értékelését a történetírói szubjektum, egyéni beleélő képessége s a szellemi tényezők integráló jellege határozza meg.[27]

Babits bírálata a *Nyugat*ban jelent meg. Szinte a posztmodernhez hasonló retorikával bírálta a régi történetírást: „A régiek »oknyomozó története« naiv regény és fikció volt. Ki hitt már a *sine ira et studio* tárgyilagosságában?" A pozitivisták törvényeket kereső hitében? „A tudomány fulladozott a tények céltalan halmozásában, mint az Anatole France tudósa a cédulái alatt." Megállapította, hogy a szellemtörténeti módszer első jelentkezésében nagy öröm volt és üdvös reakció." Programjában viszont az egyéni és szubjektív természetű intuiciót már kevéssé látja összeegyeztethetőnek a tudománnyal. Hasonló módon a beleélés, az átélés és az interpretáció módszerében is veszélyeket lát. „Szubjektív és egyéni: nem sok ez? Szubjektív és egyéni nagyon közel vannak az önkényeshez; s a tudomány csak mégsem lehet önkényes? Nem vettek a tanár urak túlságosan komolyan bennünket könnyen és feleletlenül beszélő írókat?"[28]

Hayden White magyarul kicsit megkésve ismert művében a szövegek kezelése miatt hasonlította a történészeket a költőkhöz: „éppoly szabadok szövegeik készítésénél, mint a költők vagy más szépírók." [29] Általánosító értelemben a vád igazságtalan, mert éppen a szellemtörténet térhódításának idején bontakozott ki a források felhasználásának új kritikai irányzata. Magyarországon ezt a két világháború között a hadtudomány, hadtörténet

[26] *E. H. Carr:* Mi a történelem? (Ford. *Bérczes Tibor.*) Budapest, 1993. 19. o.; *Hans-Georg Gadamer:* Igazság és módszer. Második, jav. kiadás. (Ford. *Bonyhai Gábor.*) Budapest, 2003. 249. o.

[27] *Hóman Bálint:* A történelem útja. In: A magyar történetírás új útjai. Budapest, 1931. 47. o.

[28] *Babits Mihály:* Szellemtörténet. (*Nyugat,* 1931.) In: *Uő:* Esszék, tanulmánok. 2. k. Budapest, 1978. 310. o.

[29] *White,* 1997. 8. o.

terén Markó Árpád (1885–1966) művelte magas fokon.[30] Katonai képzettsége magas szintű humán műveltséggel párosult, és a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatói sorában az elsők közé tartozott, akik a bécsi levéltárak anyagát szabadon felhasználhatta. Csataleírásainak időtálló jellege különleges hadtörténeti és történettudományi felkészültségében rejlik. A Wiener Neustadt-i Katonai Akadémián hadtörténetírást Felix von Helle-től tanult, és felnőtt fejjel mint benevolus auditor a Pázmány Péter Tudományegyetemen Szentpétery Imre, Szekfű Gyula, Domanovszky Endre és mások óráit látogatta.[31]

A modern forráskritikához gyökeres fordulat, több szigorú forráskezelési eljárás vezetett. Magyarországon több nehézséget kellett áthidalni. Közép-Európa keleti felében a régi és ifjú nemzetek szent doluszából tévhitek, mítoszok, hiedelmek torlódtak egymásra. Mivel Mohács óta az írásos dokumentumok is a háborúk áldozatai, az iratokat rejtegetik, elássák, szétszórják, felgyújtják, szétlövik, menekítik bőrzsákokban, hordókban, ponyvás szekereken vagy vagon aljára forrasztott bádogdobozban, s előfordul, hogy fontos dokumentumok csak távoli országok gyűjteményeiben maradtak meg, esetleg tengeren túlra vetődtek, a kutatóknak súlyos nehézségekkel kell megküzdeniük. A levéltárak nálunk csak a XIX. században és meglehetősen óvatosan nyitották meg rozsdás ajtaikat, és azóta is sokszor bezárultak a bizalmatlanságok, kirekesztések, félelmek miatt.

Le kellett számolni a tények fetisizálásával. A tények nem pulton heverő halak, inkább olyanok, mint a végtelen óceánban úszkáló halak, és attól függ, hogy mi akad a történész horgára, hogy hol halászik és milyen felszereléssel, mert a történész olyan tényekre talál, amilyeneket keres – írja Carr, és *A történész és a tények* hosszú fejtegetésének végén leszögezi: „a kutatás a tények nélkül gyökértelen és meddő", de „a történész és a történeti tények kölcsönösen feltételezik egymást". A történész tényekhez való viszonyában „sem engedelmes rabszolga, sem teljhatalmú gazda" nem lehet.[32] Kidolgozták a hatékonyabb kapcsolatokat a történettudomány és olyan különböző tudományágak között, mint a művészettörténet, néprajz, statisztika, pszichológia, régészet, orvostörténet, irodalomtörténet és így tovább. Feleleventették a pozitivisták összehasonlító, rekonstrukciós, analitikus módszereit, és kibővítették a képalkotások absztrakcióit felbontó, a szövegek látens tartalmát feltáró módszerekkel. A koraújkor igényesebb kutatója ma már nem jut messzire a szimbólumok, a toposzok használatának ismerete vagy az ikonológia, hermeneutika nélkül. Kialakították a jelen és a múlt kapcsolatának új megközelítését, a történelmi idő-fogalmak kategóriáit, az értékrendek változási mechanizmusának feltárási lehetőségeit. Ezek lassan törtek utat. Fékezte érvényesülésüket, hogy a hatalom és a különböző tekintélyek korán felismerték: ezek a modern törekvések a történetíró önállóságát, tudományos függetlenségét, felelősségét segítették elő. Régen beidegződött hiedelmeket döntöttek meg. Jellemző, hogy a hamisított kuruc balladák kritikájával fél ország

[30] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. (S. a. r. *Mészáros Kálmán.*) Budapest, 2003. – Az életrajzi összefoglaló megállapítása „A gyökeres változásokat hozó új rendszerben Markó Árpád szinte teljesen magára maradt..." (*Mészáros Kálmán:* Bevezetés. 7. o.) kiegészítést kíván: Az MTA Történettudományi Intézet több munkatársa, Benda Kálmán, Jászay Gabriella és mások, akikkel szoros baráti kapcsolatban volt, segítette munkáját és az Intézet is, a lehetőség szerint, minden támogatást megadott, s ő maga is önzetlenül segítette a fiatal kutatókat, s nagyon jó munkatársi viszonyba került velük.

[31] *Tóth Gyula:* Markó Árpád honvédezredes II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. *Magyar Könyvgyűjtő,* 2000. május 21–23. o.; *Uő:* Markó Árpád. *Századok,* 134 (2000). 3. sz. 701–716. o.

[32] *E. H. Carr,* 1993. 22., 27–28. o.

szállt szembe, jóhiszemű, de felkészületlen történelemkedvelők gyűjtöttek adatokat a szép versek védelmében, és a vita, amely közvetlenül az első világháború előtt robbant ki, túlélte a második világháborút és még az 1950-es években is elevenen élt.

Jobban ismerjük a XX. század szörnyű közegét, mint hogy részleteznem kellene. Sok szó esett már a kirekesztések, személyi kultuszok, tömeghisztériák, ideológiák, tudományon kívüli tekintélyek és a sajtó hatalmáról, amely 1914 nyarán *A száműzött Rákóczi* vitában szinte ledöntötte a tudományt.

Marc Bloch éppen a történetírás tudományos alapjait kikezdő támadások és a leegyszerűsítő sémák ellenében szögezte le, hogy tisztázni kell, mi várható a történettudománytól, s hogyan van létjogosultsága, mint tudománynak. Ennek kapcsán dolgozta ki a források kezelésének magas igényű követelményeit. Alapvető megállapítása: „A történelem nemcsak olyan tudomány, amely mozgásban van, előre. Hanem olyan is, amely még gyermekkorát éli. [...] a történelem igen régi az elbeszélés embrionális formájában, hosszú időn át fikciókkal borítva, még hosszabb időn át a legközvetlenebbül megragadható eseményekre korlátozottan. De mint elemző vállalkozás annál ifjabb. Most igyekszik végre a felületi tények alá hatolni, a legendák és a retorika csábításai után elvetni a tudóskodó rutin és a józan észnek álcázott empirizmus ma különösen veszélyes kábítószerét."[33]

Ezek után Bloch sokoldalúan foglalkozik a felületi tények kritikájával. Mulatságos és jólismert eljárások bemutatásával elveti azok álláspontját, akik úgy gondolkoznak „hogy a tények, ha hozzánk közelebbiek, éppen emiatt semmiféle igazán elfogulatlan vizsgálat tárgyai nem lehetnek, pusztán meg szeretnék óvni a szűz Kliót a túl forró érintésektől." Külön fejezetet szentel a forráskritikai módszerek, a kritikai logika és a bonyolult eljárások követelményeinek. Oldalakon át vizsgálja a tévedések változatait. Kifejti, hogy a tévedések sem hiábavalók, mert megtanítottak, hogy mélyebben elemezzünk, jobban körülhatároljuk a problémákat és „kevésbé olcsón gondolkozzunk".[34] Adott néhány ötletet, hogy pontosabban behatároljuk és jobban megértsük például a mohácsi csata legfontosabb forrásának tekintett munkát, a túlélő Brodarics István művét.

A korszerű történetírás alapvető követelménye, hogy a korabeli szövegeket lehetőleg „vegytisztán" használjuk. Minden tudományos véleményalkotásban az alfa és az omega, hogy tisztában legyünk a felhasználandó dokumentum műfajával, a lehetőség szerint ismerjük a szöveg provenienciáját, létrejöttének idejét, körülményeit, kifejezési formáit, s megtisztítsuk az évszázados tévedések és hanyagságok rárakódott rétegeitől. Ez a munka a történetírás elsődleges követelménye, nem más mint mesterség, s csak ezután beszélhetünk a történetírás további követelményeiről: a tudományról és arról a kívánalomról, amely a mű megformálásában, arányaiban, szerkezetében, gondolati vonalvezetésének meggyőző erejében és nem utolsó sorban nyelvezetében jutva kifejezésre, már a művészet kategóriájába tartozik. Hayden White a két utóbbit tulajdonítja a történetírásnak,

---

[33] *Marc Bloch:* Apologie pour l'histoire ou métier d'historien. Paris, 1961. Cahiers des Annales 3. IX. 10–15. Vö. *Uő:* A történelem védelmében. Válogatott művek. (Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: *Kosáry Domokos.* Ford. *Kosáry Domokos, Makkai László, Pataki Pál.*) Budapest, 1974. 52–53. o. és *Uő:* A történész mestersége. Történetelméleti írások. (Ford. *Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál.* Utószó: *Benda Gyula.*) Budapest, 1996. 17. o.

[34] *Bloch,* 1974. 53–55.; *Bloch,* 1996. 18., 61–97. o.

Szekfű Gyula az első feltétellel foglalkozott sokat, mert éppen ennek a hiányában látta a közönség történeti érzékenységét megrontó tragikus következményeket. Ha a híd építője nem ismeri a statikát, a híd látványosan összeomlik, ha a történelemről szakmai felkészültség nélkül nyilatkozik a jószándékú szerző, akkor is bekövetkezik az összeomlás, csak kevésbé látványosan, s amikor már nyilvánvaló lesz, hogy a társadalom soha nem létezett történelmet hurcol magával, és öncsalások áldozata lett, annak helyrehozása rendkívül nehéz.

Tehát tudnunk kell, mielőtt egy szöveg tartalmáról bármit is mondunk, ki, mikor, milyen céllal és kiknek írta a szöveget. Milyen műveltségi szinten, milyen eszközöket, eljárásokat, fogalmakat, toposzokat használt, hogy szándékát érvényesítse. Milyen fogásokkal operál, hogy olvasóit, hallgatóit, bíráit, társait tájékoztassa, meggyőzze, mozgósítsa, esetleg félrevezesse.

Brodarics *De conflictu Hungarorum cum Sulymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima* című munkáját (továbbiakban *Historia verissima)* Gyáni Gábor a többször utánnyomásban kiadott 1903. évi Szentpétery Imre fordításban használta, amely a kritikai kiadást készítő Kulcsár Péter szerint hiányos latin szöveg alapján készült.[35] Ez még nem különösebb tévedés forrása. Az sem, hogy az író személyiségével, képzettségével, hivatalával nem foglalkozik. Komoly problémát okoz azonban, hogy a *Historia verissima* műfaját „krónika"-nak, „emlékező krónika"-nak definiálja, amely bizonyos pontokon „eltolódik a történetírói beszéd irányába". Krónikája „valójában a Mohács körüli események fictiós elbeszélése". „Irodalmi köntösben megírt elbeszélés." Majd Brodaricsot korabeli szemtanúnak és „krónikás"-nak mondja.[36] A huszadik század kiváló szakértőjének XVI. századi műről vélt hiányos vagy téves információja hibául aligha róható fel. Igaz meríthetett volna mélyebben a szakirodalomból. Annál inkább illeti elismerés, hogy így is ráérzett a szöveg problémáira.

Brodarics műve történeti feldolgozásával a magyar tudományt nem kis adósság terheli. Műfajáról különböző vélemények élnek. Bartoniek Emma történetírói munkának minősíti, Kardos Tibor polemikus műnek. Klaniczay szerint: „történeti emlékirat", „szigorú történetírás, de egyúttal személyes emlékezés". Kulcsár Péter a humanista történetírás kiváló ismerője, nagyléptékű áttekintésében hangsúlyozza, hogy Brodarics nagyobb irodalmi alkotást nem hagyott maga után, de „a levélírás mestere volt. Az a levele, melyben I. Zsigmond lengyel királynak a mohácsi eseményekről számol be, a magyar történetírás nagyjai közé emeli őt, és iskolát teremtett." Szakály Ferenc „beszámoló"-nak nevezi Brodarics művét, Perjés Géza: „közlés"-nek, „leírás"-nak, „krónika"-nak, „irodalmi mű"-nek. Kubinyi András „a csata egyik legfontosabb forrásá"-nak mondja, amit a szemtanú kancellár írt.[37] Abban minden szerző véleménye megegyezik, hogy Brodarics műve rendkívül fontos forrás, s ha műfaját különbözően határozzák is meg, egyértelműen írói

[35] *Brodarics István:* Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről. In: Humanista történetírók. (A válogatás, szöveggondozás, és a jegyzetek *Kulcsár Péter* munkája.) Budapest, 1977. 1087. o.

[36] *Gyáni,* 2006. 124–125., 129. o.

[37] *Bartoniek Emma:* Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. (S. a. r. *Ritoók Zsigmondné.*) Budapest, 1975. 8–23. o.; *Kulcsár Péter:* Humanista történetírók. i. m. 1086., 1175. o.; *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. Budapest, 1975. 131. o.; *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979. 286. kko., 453. o.; *Kubinyi András:* A mohácsi csata és előzményei. *Századok,* 115 (1981). 1. sz. 67. o.

alkotásnak tekintik, és tisztában vannak a szöveg hitelességének kérdéseivel. Azzal, hogy miként a korabeli humanista írások általában, van amiben jól tájékoztató tanúságtevő, és van, amiben nem megbízható. Máshová teszi a hangsúlyokat, mint ahogyan az utókor elvárná.

Közelebb jutunk a mű igazságtartalmához és megértéséhez, ha pontosabban is megkíséreljük körülhatárolni keletkezési idejét és célját. Brodarics nem „egy évvel az események után" és nem általában vágott neki emlékei megírásának, ahogy Gyáni véli.[38] A *Historia verissima* 1527. április 18-án már elhagyta Krakkóban a Vietoris nyomdát. Számításba véve az akkori közlekedést, a távolságokat és a nyomdai munkák idejét, a kéziratnak márciusra, a csata után kevesebb mint fél évre, készen kellett lennie.[39] Ismeretes, hogy Brodarics nem ekkor foglalta össze először a csata történetét, egy héttel a csata után, szeptember 6-án, miután a csatatérről menekülve a megkésetten érkező csehek elfogták, majd kiszabadult, és pusztán csizmában és köpenyben Pozsonyba megérkezett, néhány zaklatott mondatban papírra vetette az eseményeket a lengyel alkancellár és a przemysli püspök számára. A *Historia verissimát*, nem önszántából, hanem I. Zsigmond lengyel király megbízásából írta.[40] Úgy tűnik, nem akármilyen alkalomra, a mohácsi csatavesztést követő legfontosabb nemzetközi diplomáciai eseményre, az Olmützben megtartott hármas találkozóra kellett a műnek megjelennie.

Az olmützi tanácskozáson a két választott magyar király békés megegyezését javasló Zsigmond lengyel király kancellárja, Krzysztof Szydłowiecki mediációjával V. Károly császár, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd megbízottai vettek részt. Azzal a céllal, hogy a két magyar király között megegyezést hozzanak létre, elkerüljék a polgárháborút és ösztönözzék Európa erőinek összefogását a török ellen.[41] Hosszas előkészítés után a megegyezési tárgyalás feltételeit 1527. április 14-én írták alá, és Szapolyai április 17-én kelt nyilatkozatával fogadta el. A találkozón az ugyancsak meghívott Erazmus személyesen nem jelenhetett meg, a *Querela Pacis* című röpiratot küldte el. [42] Brodarics, a diplomata és kancellár műve tehát minden bizonnyal az olmützi diplomáciai konferencia alkalmával a nyilvánosságnak szólt. Az *Előszó az olvasóhoz* a politikai, döntést hozó közönséget szólítja meg. Ma úgy is mondhatnánk: a mű piacra készült. Több feladatnak kellett megfelelnie.

Azért ír – közli Brodarics – mert az eseményeket „másképp mesélik, mint megtörténtek", a „mieinket vádolják", gúnyolják, „még meg is köveztetünk". Azt állítják, hogy el-

---

[38] *Gyáni,* 2006. 128. o.

[39] Sárffy Ferenc győri várparancsnok 1526. december 14-én Győrből keltezett levelében értesítette, hogy megtalálták a király testét. In: Mohács emlékezete. (Szerk *Katona Tamás.*) Budapest, 1976. 96–97. o. A *Historia verissima* csak ezután készülhetett el.

[40] Brodarics részletes életrajzával és szakirodalommal: *Bartoniek,* 1975. 8–23. o.

[41] „...A mindenható Isten szerelmére teremtsen békét a keresztények között. Ragadjanak fegyvert a jövő tavaszon (!) az ellenség ellen, feltétlenül, feltétlenül. Ha ez nem történik meg, mi teljesen elpusztulunk. Biztos azonban, hogy a többi keresztény sem marad meg." Brodarics levele VII. Kelemen pápához, Pozsony, 1526. október 4. Kapitánffy István fordítása. In: Mohács emlékezete. (Szerk. *Katona Tamás.*) Budapest, 1976. 33–34. o.

[42] A béketárgyalás anyaga: MTA Könyvtár Kézirattár, MS 4945. – *Bárdossy László:* Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1943. 51. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* V. Károly Magyarországon. In: *Uő:* Europica varietas- Hungarica varietas. Budapest, 1992. 13., 17–19. o.; *Zombori István:* Jagelló–Habsburg berendezési kísérlet Krzysztof Szydłowiecki naplója alapján. In: Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. (S. a. r. *Zombori István.*) Budapest, 2004. 225. o.

árulták a királyt, sőt egy híres történetíró „nemzetünk ellen annyi rágalmat összehord, hogy én szégyellem magam – írja Brodarics –, amiért ő ennyire ostobán számára ismeretlen dolgot merészkedett nyilvánosság elé tárni."[43] Csakhogy a „híres történetírót" nem nevezi meg. Nem más volt az, mint Cuspinianus (Spieshaymer Johannes 1473–1529) Miksa császár kiváló diplomatája, aki Budán is többször járt. Cuspinianus a csata után ugyanis röplapot adott ki, amelyben Czettrich Ulrich, I. Lajos király kamarása közlése alapján írta le a csata rövid történetét, és megvádolta a magyarokat, hogy királyukat elhagyták.[44]

Az olmützi tanácskozás alkalma indokolta, és Brodarics diplomáciai alkatából is következhetett, hogy nem nyíltan szállt vitába Cuspinianusszal, sőt rendkívül visszafogottan közölte a maga helyreigazító véleményét.[45] Megegyezést kellett szolgálnia, s ennek értette a módját. Brodarics kancellár a páduai egyetemen végzett, több külföldi humanistával is kapcsolatot tartott, Erazmusszal levelezett, és diplomáciai küldetésekben régen otthonosan mozgott Krakkó, Bécs, Párizs, Róma hatalmi köreiben. Az alkalomra utal az *Előszó az olvasóhoz* soraiban is: a polgárháborúk és testvérharcok miatt érte az országot annyi veszteség.

Érthető Szakály és Perjés, valamint Gyáni hiányérzete, hogy a mohácsi csata, ha nem is egyetlen, de legfontosabb szemtanúja, aki azt vallja, hogy „leírtuk a dolgokat valóság szerint, ahogy történni láttuk", sőt más résztvevők tanúságtételét is felhasználta, végül is az összecsapás ismertetését képtelenül rövidre fogta. A nem nagyon terjedelmes, Kulcsár Péter kiadásában mintegy 38 oldalas mű mindössze három oldalt szentelt a csata leírásának, s ebből is egy oldalt elvett Lajos király eltűnésének taglalása,[46] miközben részletesen ismerteti például a Magyarország különböző helyein föllelhető római romokat.[47] Igaz, hogy humanista szokás, de miért éppen az országot vészhelyzetbe taszított háború „rövid" leírását kell megterhelni a hajózható folyók, az átkelők aprólékos felsorolásával, és azzal, hogy hány mérföld hosszú a Balaton? Miért ebben az írásban kell ecsetelni az arany-, ezüst- és rézbányák gazdagságát, azt, hogy Erdély bővelkedik kősóban és kitűnő lovakban? Kit érdekelhet a török támadás árnyékában, hogy a Duna és a Tisza köze „marhatartásra elsőrendűen alkalmas"? A Szerémség „boldog és termékeny táj," bora a „legdicséretesebb", az éghajlat „hihetetlenül kellemes", s bővelkedik mindenben, amire az emberiségnek szüksége van. Mindennek azonban a római romok részletes ecsetelésével együtt megvan a funkciója.

A *Historia verissima* arról is szól, hogy a csatát vesztett és további oszmán támadásnak kitett Magyarország Európa része. A Duna Európa legnagyobb folyója, az ország természeti kincseiben „legyen szabad igazán szólnunk – Európa összes tartománya fölött bővelkedik." A székelyek, a „vad és harcias nemzet" társadalmi statusa „sem nemes sem paraszt, [...] a svájciakhoz hasonlóan valamennyien egyenlő jogokat élveznek." Őrültség hagyni, hogy „Európának azt a darabját" véres polgárháború borítsa el, vagy az oszmánok hajtsák hatalmukba. Érdemes érte harcba szállni Európa hatalmainak.

---

[43] *Brodarics*, 1977. 289–290., 324. o.

[44] *Ankwic-Kleehoven:* Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus Gelehrnter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Gratz–Köln, 1959.

[45] *Bartoniek*, 1975. 14–15. o.

[46] *Brodarics*, 1977. 289–318., 321–324. o.

[47] Helyesen hangsúlyozza szűkszavúságát a csata tény- és tárgyszerű bemutatásában: *Gyáni*, 2006. 124. o.

Brodarics tudta, hogy Magyarország természeti adottságai az adott korban különösen értékesnek számítottak. Figyelemre méltó, hogy miközben az ország a két király alatt már keleti és nyugati királyságra tört, és a déli része az Oszmán Birodalom hatalmi szférájába tartozott, tehát már meg volt osztva, Brodarics mégis egységesnek írta le, ezzel is az olmützi tanácskozás tervezett célját szolgálva. Önmagát úgy minősítette, mint előkelő kormányzati személyiséget, akit külföldön jól ismernek. Elmondta, hogy kancellár, a királyi pecsét őre, méltányolja a pápa és a római főpapság is. Hangsúlyozta, hogy nemzetközileg hiteles személyiség.

A szöveg második szintje a török támadás kivédésének előkészületeiről szól. Többször ismétli: „levél megy", „levél megy a szokottnál szigorúbban írva", „levél sürgeti", „levelek mennek mindenfelé". Gyorsfutárok vitték a leveleket az európai uralkodóknak, a pápának, V. Károly császárnak. A pápa oklevele szerint megkapták az engedélyt, hogy az üres kincstár feltöltésére hozzányúljanak az egyházi vagyon egy részéhez, és beszedhették az egyházi ezüst felét. Csakis a kancelláriai gyakorlatban élő lehet ily módon és ennyire jól tájékozott. Nem más, mint gyakorlott diplomata jelezheti ennyire tapintatosan, hogy mi is követtünk el hibát, mulasztásokat, de ti, közelebbi és távolabbi szomszédok, ugyancsak felelősek vagytok, hiszen jeleztük nektek a veszélyt, kértük hogy segítsetek. Jellemző, ahogy Zsigmond lengyel királyt felmenti: békét kötött az oszmánokkal, hogy majd, ha esetleg bekövetkezik a baj, segíthessen. Tudósít a hírekről, és az eposzok seregszemléjére emlékeztet, ahogy a csapatok gyülekezését leírja.

Mohács szakértői egyetértően hangsúlyozzák, hogy Brodarics művén belül a szűkre fogott csataleírás a személyes élmény erejével áthatott irodalmi alkotás. Ennek ellenére vagy ezzel együtt nagyon is érződik a szerző alkalomra szabott szándéka. A csata főhőse a király, az ő szavait közli szó szerint, kiemeli jelenlétének hatását a harcosokra, gondoskodásukat védelméről és a páratlan pillanatot, a sisakfeladás és arca elsápadását megörökítve a kereszténységért életét kockáztató személyiség karizmatikus jegyeit erősíti meg. Majd a támadás és meghátrálás mozgalmas eseményei leírását megállítja: „ebben a pillanatban a király nem látszott a mi sorunkban ...." S hogy ezután mi történt vele, arról különböző véleményeket közöl, amelyeket, mint hangsúlyozza, sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tud. A király személyiségének és védelmének hangsúlyozásán kívül külön gondot fordít rá, hogy tudassa, mindent megtettek, nehogy bekerítsék őket.[48]

Korai lenne Brodarics nagyszabású művét további beható elemzés és részleteinek mélyrehatóbb kibontása nélkül diplomáciai emlékiratnak nevezni. Ilyen irányba mutat azonban két további körülmény. Mindkettő az emlékezet kritériumait és változatait is magában foglalja.

Az emlékezet

Az emlékezet legizgalmasabb kérdéséről, a megélt események szelektálásáról, a felejtés és megőrzés bonyolult kölcsönhatásáról keveset tudunk. Hogyan működik a társadalom közös emlékezete? Az egyéni élmények elviselhetetlenségének feloldása, távolságtartása, lényegének absztrahált elraktározása? Brodarics művében van egy néhány soros

[48] Vö. *B. Szabó:* A mohácsi csata. i. m.

különös részlet. Tudomásom szerint eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Brodarics részletesen leírja az iszonyatos veszteségeket. Leírja, hogy a csatateret elborították a halottak, és az utolsókat lehelő sebesültek, „a csatát követő éjjel és nappal" az ellenség beszáguldozta a környező vidéket, égetett, pusztított és senkinek sem kegyelmezett. Ebbe, a különben minden vesztett csatára jellemző motívumokat mesteri fokozással közlő részbe, vágott be egy különös jelenetet: „Megtörtént többek között, amiről azelőtt aligha hallottunk, hogy a szerencsétlen anyák élő kisgyermekeiket, nehogy a sírás árulójuk legyen, a földbe ásták, ahol aztán – anyjuk onnan elmenekülvén – levegő nélkül nyomorultul megfulladtak."[49]

Kritikai feltárására nincs most terünk. Hangsúlyozást érdemel azonban, hogy a leírás szimbolikus jelentést hordoz. Hasonlókkal már gyakran találkozunk. A török hadjáratról tudósító német újságok fametszetein az oszmán harcosok csecsemőket hánynak kardélre, hasítanak ketté, darabolnak fel. Oláh Miklós azt írja Erazmusnak, hogy Mehmed bég, Nándorfehérvár kapitánya betörve Mátyus földjére, Thurzó Elek birtokán „ötszáz kisgyereket részben karddal lemészárolt, részben földhöz csapdosott...." Pieter Breughel pedig Alba herceg németalföldi betörését a betlehemi gyermekgyilkosság jeleneteivel fogalmazza meg. Rubens *A háború és béke* című festményén ábrázol egy anyát ölében halott csecsemővel, s meg is magyarázza, hogy ezzel mit kívánt kifejezni.[50] A példák bővíthetők, de talán ennyi is bizonyítja, hogy a gyermeket megölő idegen katona, az elpusztuló gyermek, a halott csecsemő képzete szimbolikusan azt a jelentést rejti magában, hogy a háború megöli a jövőt. Brodarics az anyjuk elásta és elhagyott, megfulladt, elpusztult kisgyermekek példájával évszázados tapasztalatot fejezett ki az egyetemes emlékezet absztrakciós nyelvezetén. Ezek az ábrázolások, képes beszédek az európai közös emlékezet részei voltak. Hayden White és követői főleg a XIX–XX. századi nemzeti emlékezeteket vizsgálják. Hasonló figyelmet érdemel Európa közös emlékezete, évezredes kultúrájában rejlő szövete, az összetartó szálak, mindaz a közös érték, amire a jövő felépíthető.

Rendkívül érdekes, hogy a *Historia verissima* lapjain milyen országos történeti emlék és hogyan kerül megemlítésre. Látszólag, felületesen szemlélve nem jelentős. A szkithiai származás, a kereszténység felvétele, a török elleni harcokban a pajzs és a bástya szerep, Mátyás uralkodása a sztereotípiák szintjén marad. Kivétel azonban Hunyadi János nándorfehérvári győzelme. Belgrád „a török ellenséggel vívott oly sok nevezetes csatáról híres, melynek ostromától – midőn már-már elesett – Hunyady János, Mátyás király apja, Magyarország kormányzója, Kapisztráni János baráttal együtt Murádot [helyesen: Mohamedet] a törökök akkori császárát nevünk fényes dicsőségére elűzte."[51] Európa-szerte élt az emlékezetben ez a győzelem, felidézése egy vesztes csata következményei feltartóztatására összehívott tanácskozás alkalmával természetes írói fogás.

Minden emlékezésre egyaránt jellemző azonban, hogy mit hagy ki, mi marad el, mit vet a nem-értékek temetőjébe és mit szorít esetleg a tudatküszöb alá. És miért. Egyetlen példát idézek röviden. Bethlen Miklós *Önéletírásá*ban az 1666. évi magyarországi útjá-

[49] *Brodarics*, 1977. 326. o.

[50] Oláh Miklós Erazmusnak, Augsburg, 1530. október 13. In: Janus Pannonius, magyarországi humanisták. (Vál., a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta *Klaniczay Tibor.*) Budapest, 1982. 701. o.

[51] *Brodarics*, 1977. 300. o.

ról annyit említ, hogy oka volt „titkos követség Apafi fejedelemtől", de milyen ügyben, arról egyetlen szót sem ír. Csakhogy előkerültek a Murányból a fejedelemnek és apjának, a kancellárnak küldött levelei, ezekből és más egykorú forrásokból kiderült, hogy a Wesselényi-szervezkedésnek nevezett politikai vállalkozás fontos tanácskozásai zajlottak. Ezeken főbenjáró döntésekről volt szó, és Bethlen is beszédet mondott. Felmérték a nemzetközi erőviszonyokat, tárgyaltak a Habsburg központi kormányzattal, döntöttek, hogy külön megállapodást kötnek a törökkel a portyázásokkal folyó rablások és hódoltatások kivédésére, és többek között megállapodtak, hol legyen a Királyi Magyarország és Erdély határa, ha „a török iga alól megszabadulnak".[52] Mindezt nem feledékenységből hallgatta el Bethlen Miklós. Bécsi fogságában 1708 után az *Önéletírásán* dolgozó, a hatvanas évei második felében járó Bethlen emlékezete kitűnő. Mégis azt írja erről az időről, 1666-ról, hogy nem csináltak mást, mint szörnyű ivászat, muzsika, tánc, vadászat tobzódásában életek, a többiekkel együtt végigrészegeskedte az ott töltött időt, udvarolt és mulatott reggeltől estig. A gyanútlan kutató, ha szó szerint veszi, képtelen és durva tévedés áldozata lesz. Nemcsak lemond a valóság megközelítésének több lépéséről, hanem kreál egy nemlétezett történelmet. További változatos példák ismertetését mellőzve, csupán annyit jegyzek meg, hogy a tudatos elhallgatás is a bonyolult múlt egyik fontos valóság-része. Régi igazság: nemcsak az a fontos, ami történt, hanem az is, ahogy az emberek átélték azt.

Ezek után Brodarics művének emlékezésregiszterét áttekintve, érdemes rá felfigyelni, hogy miről nem írt a terjedelmes országjellemzésben és az előzményeket tágasan részletező oldalakon. Nincs szó az 1514. évi parasztfelkelésről s annak szociális következményeiről. Nincs nyoma a reformációnak, mintha a hitújítás meg sem érintette volna Magyarországot. 1522 szeptemberében a török elleni háborút szorgalmazó Adorján pápát felkereső magyar diplomáciai követséget Brodarics vezette, és elragadtatással számolt be a Szentszék törökellenes terveiről, és arról, hogy a pápa százezer aranyat ajánlott fel. Nyomát is hiába keressük. S ami a leginkább különös: az 1523. október 15 – december 16. között Bécsújhelyen és Pozsonyban zajló nemzetközi konferenciára még csak nem is utal. Annak ellenére, hogy a konferenciáról és a közben tartott titkos megbeszélésekről részletes naplót vezető humanistával, Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárral Brodarics jó kapcsolatban volt. A páratlanul gazdag információkat tartalmazó napló szerint már akkor nyilvánvaló volt, hogy a szultán Magyarország ellen készül hadjáratot indítani, s az ország gyenge, és szervezetlen ahhoz, hogy kivédje. A királyról közölt kép lesújtó: „erkölcseit tekintve megromlott", erőtlen, meggondolatlanul osztogat adományokat, lakosztályába bárki beléphet, és „mindenki, a sok belépő előtt is mezítelen testtel mutatkozik. Asztalánál nincs semmi rend..." A tanácskozásokon megpróbálták leküzdeni az európai hatalmak érdekellentéteit, kidolgozták a belső reformokat, eltervezték az ország védelmének megújítását, és számba vették, mennyi katonát, fegyvert és pénzt ajánlottak fel a külső országok.[53] Brodarics, minderről tudhatott, de nem ír róla, vagy másként ír róla. Lengyelország például a tanácskozás szerint azért kényszerült békére a

[52] Bethlen Miklós Önéletírása. (S. a. r. *V. Windisch Éva.*) Budapest, 1955. 217–216. o. – Bethlen Miklós levele Bethlen Jánosnak, Apafi Mihály fejedelemnek, Teleki Mihálynak 1666. július 8 – augusztus 18. között. In: Bethlen Miklós levelei. (Összegyújt., s. a. r. *Jankovics József.*) Budapest, 1987. I. k. 136–148. o.

[53] Szydłowiecki napló, 22. passim, 257. o.

törökkel, mert a tatárok és az oroszok fenyegették, és nem azért, hogy amint majd három év múlva Brodarics írta, segítséget nyújthasson, ha Lajos király bajba jut. Aligha estek ki az okos és képzett kancellár emlékezetéből a három évvel azelőtt történtek. De a *Historia verissimát* az alkalomnak megfelelően kellett megírnia!

Az olmützi tanácskozás valóságát egy világ választja el bécsújhelyi–pozsonyi konferenciák ugyancsak bonyolult valóságától. A közelmúlt és a csata előtti múlt valóságaiból a megváltozott viszonyok követelményének megfelelően válogatott Brodarics. A reneszánsz nagy felismerésének, a jövő megtervezhetőségének tudatában, ez természetes. Úgy vélem, hogy a *Historia verissimá*ban rejlő információk valóságtartalmához akkor jutunk közelebb, ha a művet elsősorban annak tekintjük, aminek írója szánta, a csatavesztés után kialakult helyzet alakítása érdekében. Ezzel magyarázható, hogy kihagy több olyan mozzanatot, amit ismerhetett.

A háborúk történetének megvannak a korszakonként is változó általános és speciális meghatározói. Civilizációs szint, hatalmi hierarchia, demográfiai, technikai viszonyok, jogrend, mindmegannyi tényező alakítja évszázadonként eltérően a csaták jellegét. Műfajuk, minőségük tekintetében eltérők az esemény szóbeli és tárgyi emlékei, írásos és képi dokumentumai. Eszerint a mohácsi csata, eltekintve a rárakódott érzelmi, politikai rétegektől, önmagában is különleges. Kormeghatározó nagy változások metszéspontján zajlott, a középkor végén és a kora újkor kezdetén, átmeneti korban. Már „háromszáz ágyú" hírét mérlegelik, és még a „kitűnő íjászokat" dicsérik. Két különböző értékrendet, kultúrát, harceljárást megtestesítő hatalom vívott csatát már a tűzfegyverek alkalmazásával. Már a nagy jövőre tekintő képi hírközlés tudósított róla, és fél évtized multán készült emlékérme még a középkori krónikák csataábrázolásának hagyományát követte. Több szinten zajló történések torlódtak össze és hozták létre a jelenségek konglomerátumát. Érthető, hogy a mohácsi csatát történetírók, hadtörténészek sora „írta le", „beszélte el" különböző módon, eltérő hangsúllyal. Régen és újabban is.[54] Ha mélyebben megfigyeljük a későbbi történetírók munkáját, nyilvánvaló, hogy nem hagyatkoznak egyedül Brodarics néhány oldalnyi szövegére. Már Istvánffy Miklós (1538–1615) is számba vette az életben maradottakat, és felhasználta több szemtanú kisebb-nagyobb közlését. Utána a következő történésznemzedékek pedig újabb dokumentumokat és módszereket vontak be vizsgálataikba. Az utóbbi időben az évtizedeken át zajlott Mohács-vitában számos magyar és külföldi szakértő fejtette ki véleményét. A kor tudományos színvonalán beemeltek a vizsgálatba korszerű kritikával kezelt török forrásokat, közvetett információkkal szolgáló dokumentumokat, és új kritikai szempontokat és elméleti meggondolásokat érvényesítettek. Ezek aligha mellőzhetők. Különben nehéz elkerülni a bizonyítandóval bizonyítás tévedését.

Nem feledkezhetünk meg róla, hogy a csaták eseményének feldolgozásában évtizedek óta új szemlélet és új módszer érvényesül. Előzményei a messzi múltból intenek felénk. Például minden bizonnyal Felix von Helle, a Wiener Neustadt-i Katonai Akadémia tanára volt az első, aki az 1903–1906. években a léghajóból kitekintő látásmódját kívánta meg a csata feldolgozójától. Repüljön magasan a küzdő felelek fölé, hogy egyaránt belásson mindkét táborba, és követni tudja a harc különböző fordulatait. A magyar diák,

[54] Az eltérő hangsúlyra jellemző *Katona István:* A kalocsai érseki egyház története. (Ford. *Takács József*, a fordítást ellenőrizte és sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta *Thoroczkay Gábor*, szerkesztette *Romsics Imre*.) Kalocsa, 2001. 291–295. o.

Markó Árpád itt sajátította el a képességet, hogy majd az 1920-as, 1930-as években rekonstruált csataleírásokban részrehajlás nélkül mérlegeljen a császári haderő és Rákóczi hadserege között, a körző objektivitásával értelmezze a taktikai és a stratégiai veszteség és győzelem fogalmát, a pánik hatását és helyzetelemző térképekkel segítsen közelebb jutni a csata mozgalmas változásában rejlő valóságához. Már messzemenően számol a pszichológiai tényezőkkel, még akkor is, ha nem tudja megragadni. Szembenéz a magyar hadtörténetben akkor már gyakran visszatérő jelenség, egy csapatnak a szándékos vagy vétlen távolmaradása kérdésével. Leszögezi, hogy például Szapolyai semmiképpen nem tudott volna idejében a király mohácsi táborába érkezni, távol maradása nem oka a vereségnek. Viszont a koroncói csatából Károlyi „elmaradásánál nehéz mentő körülményt találni". Pszichológiai okát azonban nem sikerült megismernie.[55]

Forrásanyag hiányában Markó Árpád újszerű csata értelmezéseiben még kevéssé foglalkozhatott a résztvevők, tisztek és közkatonák emlékeivel. A csaták névtelenjeinek tanúságtételeit közlő források értékelhető nagy számban csak 1955-ben jelentek meg.[56] A nemzetközi szakirodalomban kibontakozó, új szempontokat érvényesítő csatarekonstrukciók, értelmezések, leírások egyrészt alulnézetben, másrészt nagyobb folyamatok összefüggésében értelmezik az ismert vagy kevéssé ismert csatákat. Lehetőleg minden forrást, híradást, emlékezést összegyűjtenek, átfogják a résztvevők minden rétegét, tudásukat, gesztusaikat, érzelemvilágukat. Tudni akarják, hogy mit láthattak, és mit hallhattak a lőporfüstös csatatereken az eget-földet megrázó, fülrepesztő hangorkánban. És milyen folyamatok része a csata.

Georges Duby, amikor 1972-ben elvállalta, hogy megírja a bouvines-i csata (1214. július 27.) történetét, meglepte és felháborította barátait. Úgy vélték, hogy visszatér az *Annales*nál kigúnyolt történetíráshoz, az eseményt elmondó történetíráshoz. Duby azonban ugyanúgy új utat vágott a csata megírhatóságával, mint Marc Bloch a források kritikájával. A résztvevők élményeit igyekezett megragadni. „Megpróbáltam megismerni azoknak a fiatal legényeknek és azoknak az érett, néha már alig mozgó férfiaknak a magatartását, akik üvöltve, szomjúságtól gyötörten, az eltaposott kalászok porától vakon, eszeveszett módon forgolódtak ezen a nyári napon nehéz páncéljukban. Milyen volt a felszerelésük? Milyen mozdulatokat tettek, amikor fegyvereiket kezelték, amikor lovukat irányították? Még tudatukba is megpróbáltam behatolni. Mire játszottak? Melyik volt az a pillanat, amikor az összecsapás kezdetén a harcot ünneppé tevő öröm átváltott az erőszak elkeseredettségébe, dühödt, elvakult vágyba, hogy lerombolják, és összeszedjék a felbomlás zűrzavarának törmelékeit? Féltek-e a lovagok? És mitől? Melyik mitikus hős merészségét akarták utánozni? Valójában mit értettek vitézségen, hűségen? Meddig terjedt számukra a becsület?"[57]

---

[55] *Tóth Gyula,* 2000/1. 21. o. – *Markó Árpád:* A nagyszombati csata (1704. december 28.) és *Uő:* A koroncói csata (1704. június 13.) In: *Markó.* 2000. 110 skk., 89–90. o.

[56] „Nagyszombatnál lött harcnak alkalmatosságával súlyos rabságba esvén... Fél kezemet ellőtték... Öt nagy sebeket szenvedtem... Fél szememet kilőtték... Még ma is a golyóbis a fejemben vagyon Magamon esett három lövés, három vágás, derekamon pallosszúrás... Holtestek közt három napig vérben feküdtem." Kuruc vitézek folyamodványai 1704–1710. (Szerk. *Esze Tamás.*) Budapest, 1955. Vö. *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Harmadik kiadás, Budapest, 2004. 325. o.

[57] *George Duby:* Le Dimanche de Bouvines. Paris, 1973.; *Uő:* L'Histoire continue. Paris, 1991. A magyar fordítást használtam: *Uő:* Folytonos történelem. (Ford. *ifj. Benda Kálmán.*) Budapest, 2000. 110–111., 136. o.

Peter Englund, az Uppsalai Egyetem harmincegy éves doktorandusza hasonló igénnyel írta meg 1988-ban doktori disszertációját, mint Duby, de tőle úgy látom, teljesen függetlenül. Az 1709. július 8-án XII. Károly svéd király és I.Péter orosz cár összecsapása a kora újkor döntő jelentőségű eseménye. A hadviselés gyökeresen más, mint a középkorban volt, a forrásadottságok kedvezőek. A harcosok több tízezres tömegeit mozgatták, különböző anyanyelvű katonák együttesének kellett volna a lehetetlen megvalósítását erőszakoló XII. Károly tervét végrehajtani, hogy kilenc év győzelemsorozata után eljusson Moszkváig. *A The Battle of Poltava The Birth of the Russian Empire* azt követi nyomon, hogy a közember hogyan éli meg a döntő jelentőségű és rengeteg áldozatot követelő csatát. Lépésről lépésre kíséri a csatához vezető hadjáratot, és a csata mozzanatait. A katonák, az altisztek viselkedését ragadja meg különböző helyzetekben. Előzőleg a hosszú és szokatlanul kemény télben már kimerült, éhező harcosok fizikai és lelki megpróbáltatásait tárja fel öldöklés közben, ágyútűzben, ahogy menekülnek, ahogy átélik a fogságba esést.[58]

Oliver Chaline 2000-ben napvilágot látott könyve a fehérhegyi csatáról (1620. november 8.) teljes komplexitásában ragadja meg a Csehországot tragédiába döntő és a harmincéves háborút elindító csatát, előzményeivel, váratlan fordulataival és következményeivel együtt. A *La bataille de la Montagne blanche:8 novembre 1620: un mystique chez les guerriers*[59] a csata eseményét felbontja több valóságszintre. Az egyik szint a harctéren küzdők fizikai élményei, az egymásnak feszülő testek, a mozdulatok, a gesztusok, a hanghatások, a golyózápor, a leküzdhetetlen félelem, az erőszak, a sebek. A másik szint a lelkivilág, a katolikus megújulás nagy személyisége, Domokos atya szerepe és hatása: tudatosítja a csata vallásos értelmét, s a végletekig képes fokozni a győzelembe vetett hitet. Az erőszak és az öldöklés szétdúlják az emberi kapcsolatokat, a csata extázisa közös élményben oldja fel az erőszak elviselhetetlenségét. A csata eseményének harmadik szintje az emlékezések, elbeszélések, történetírások világa.

Hasonló irányba mutat a höchstädt-blenheimi csata (1704. augusztus 13.) évfordulója alakalmából rendezett kiállítás és tanulmánykötet. Hogy a csata eldöntötte a spanyol örökösödési háborúban szembenálló felek, a Bourbon- és a Habsburg-dinasztia hatalmi esélyeit, azt már a közel egykorú leírások érzékeltették. De miért tartott még utána hét évig a háború, hogyan látták a vesztes franciák s a győztes nagykoalalíció hadvezérei, Savoyai Jenő herceg és Duke of Marlborough közül kié a döntő érdem, az évszázadokig elhúzódó nyílt és látens viták tárgya volt. Most a mindkét oldalon hatalmas emberáldozatot követelő csata értelmezésében az egységben látás igénye és hatásának felmérése érvényesült.[60]

Valamennyi leírásban és értelmezésben közös az a mélyebbre ható felismerés, hogy vizsgálataikkal tágasabb kérdésköröket is megközelítettek. A bouvines-i csata leírása a feudális hadviselést és a lovagok értékrendszerét foglalja magában, a fehérhegyi csatatörténet a katolikus reformról, a protestánsokról és az erőszak eddig számba nem vett

---

[58] *Peter Englund:* The Battle of Poltava The Birth of the Russian Empire. London, 1992.

[59] *Oliver Chaline:* La bataille de la Montagne blanche: 8 novembre 1620: un mystique chez les guerriers. Paris, 2000.

[60] Brennpunkt Europas 1704. Die Schlacht von Höchstädt. The Battle of Blenheim. Begleitbuch zur Ausstellung in Schloss Höchstädt an der Dunau. (Hrsg. *Johannes Erichsen* und *Katharina Heinemann.*) Ostfildern, 2004.

természetéről mond újat, a poltavai csata minden addig ismertnél részletesebb narrációja olyan jelenségekről is tájékoztat, hogy a XVIII. század elején hol lehetett a nagyléptékű hadjárat és az emberi teljesítőképesség határa, s hogyan született az orosz nagyhatalom. A höchstädt-blenheimi csata következményeivel az általános európai hatalmi erőegyensúly Közép-Európával szorosan összefüggő kérdéseit is exponálta.

Ha töredékesen és szétszórtan is, a mohácsi csatáról is rendelkezünk egyéni élményekben gazdag és távolabbi összefüggésekre utaló forrásokkal. Például egy cseh úr, aki azt állítja, hogy jelen volt a mohácsi síkon, 1526 novemberében keltezett levelében ír élményeiről. Igaz, leírását megtűzdelte novellisztikus elemekkel és alig hihetően elhangzott párbeszédekkel is, a borzalmakra hegyezte ki az átélt eseményeket, hiszen beszámolóját a Santa Clara-kolostor főnöknőjének küldte, de olyan mozzanatokat is leír, amelyekben Fehérhegynél vagy Poltavánál is részük volt a harcoló katonáknak: „az ágyúkkal azután a király seregébe lőttek. Micsoda zűrzavar támadt, itt egy fej repült, ott egy kar, amott egy kettétépett ló..."[61]

A mohácsi csata újabb történeti feldolgozói sem hagyatkoznak egyedül Brodaricsra, a fellelhető források köre kevéssé bővült ki, az oszmán források kritikus felhasználása viszont több eredménnyel járt, s a különböző módszereket együtt alkalmazzák a pszichológiai szempontokkal.[62] Nagyobb problémakörökre keresik a választ. Milyen állapotban volt a középkori magyar állam, társadalmi szerkezete mennyiben volt működőképes, hogyan csapott össze két értékrend, két mentalitás, miként volt éppen változóban az ország, milyen következménnyel járt Európa megosztottsága, a keresztény egység elmúlása, és mi a magyar politikai és katonai vezetés felelőssége? Az egyik, a csatatér határain messze túlmutató kérdést Kubinyi András tette fel: „elkerülhető volt e a mohácsi katasztrófa? A kérdésre egyszerű igennel vagy nemmel nem válaszolhatunk..."[63] A másikkal Fodor Pál foglalkozott: Szulejmán világuralmi tetteiben miért vallott mégis kudarcot: a társadalmak nem roppannak össze „az államok vagy a politikai hatalmak bukása után, hanem ellenállnak", s Európa nagy anyagi és politikai tartalékokkal rendelkezett.[64]

Ha ezek a mohácsi csatát elemző munkák nem lennének meggyőzőek, az újszerű csatafeldolgozások eleve cáfolják Hayden White kijelentését, hogy a történészek azt vallják „a történelem tanulmányozásához nincs szükség sem külön módszertanra, sem sajátos szellemi vértezetre."[65] Annál is inkább, mert Gyáni Gábor vitaindító előadása befejező részében elismeréssel méltatja, sőt például állítja Dubynek a csata eseményét elmondó „helyénvalóbb megismerési módszerét" és azért „különösen gyümölcsöző... egy ilyesfajta történészi érzékenység és eljárásmód", mert nagyobb problémát is felvet.[66] Ez a nagyobb probléma a történelmi folyamat kérdéskörébe tartozik.

---

[61] Mohács, 2006. 124. o. Vö: *B. Szabó,* 2006. 153. o.

[62] Jellemző B. Szabó János észrevétele, hogy a magyar katonaság itt hallott először egyszerre háromszáz ágyút. *B. Szabó,* 2006. Továbbá *Uő:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom". *Hadtörténelmi Közlemények,* 117 (2004). 2. sz. és 118. (2005). 3. sz.

[63] *Kubinyi,* 1981. 107. o.

[64] *Fodor Pál:* A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években. In: *Uő:* A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán török történelemről. Budapest, 2001. 391. o. és Mohács, 2006. 407. o.

[65] *Hayden White:* The Burden of History. *History and Theory,* 5 (1966). 111–134. o. *Uő:* A történelem terhe. In: *White,* 1997. 49. o.

[66] *Gyáni,* 2006. 133. o.

Amit a vitaindító tanulmány egyértelműen jelez, hogy Perjés Géza és Szakály Ferenc tanulmányaiban a csata története elenyésző terjedelmű, az egyértelműen abból következik, hogy a Mohács-kérdést mindketten a csata eseményeinél nagyobb horderejű kérdésnek fogták fel. Azzal a legélesebben vitázók is egyetértenek, hogy a mohácsi csata láncszem a hosszú folyamatban. Előzményei nélkül nem érthető. Következményeiből kiszakítva értelmetlen. Elnyeli a históriai tömegsír, ahová a vesztes és a nyertes csatákat hullatja az idő. Ismerjünk jobban vagy kevésbé bármely csatát, csak tágasabb összefüggésében értelmezhető, miként Duby, Englund, Chaline modern felfogással, újszerűen vizsgált csatatörténetei is egyértelműen bizonyítják. A posztmodern felfogás alapvető ellentmondása, hogy a történelmi jelenségeket környezetükből kimetszve, elszigetelt fejleményeknek tekintik. Hayden White a *The Burden of History* 1966-ban napvilágot látott és hozzánk magyar fordításban csak három évtizedes késéssel, 1997-ben elérkezett tanulmányában fogalmazta ezt meg. Gondolatmenetének ismertetése helyett a végkonklúzióját idézhetjük: „A történész senkinek sem tesz jó szolgálatot azzal, hogy tetszetős folyamatosságot konstruál a jelen és az azt megelőző világ között. Ellenkezőleg, a történelemtől azt igényeljük, hogy minden korábbinál inkább a diszkontinuitásra tanítson bennünket, mert sorsunk a diszkontinuitás, a rombolás és a káosz."[67] Önmagában a mohácsi csata emlékezetének egész problematikája alaposan megkérdőjelezi ezt a tételt.

Mohács több mint egy vesztes csata eseménye. Mohács Európa univerzális élménye, ha akár csak V. Károly császárnak a magyar rendekhez írott Lajos királyt elsirató levelét vagy a csatavesztés következményeinek absztrahált képi ábrázolásait, vagy a térségben több évszázadon át stabilizáló tényezőnek számító középkori Magyar Királyság összeomlásának minden szomszédos országot is mélyen érintő következményeit vesszük figyelembe. Mohács csehek, németek, horvátok, szlovákok, szerbek, velenceiek, franciák, spanyolok, németalföldiek közös története. Mária királyné, Mohács özvegye, amint a Budapest Történeti Múzeum kiállítás címében nevezte,[68] udvari kultúrája ugyanúgy őrizte emlékezetét, mint a három részre széttört Magyarország. Az egymást váltó generációk tudatvilágában nem holt hagyomány, hanem az akkori jelenük tettein töprengő, élő emlékezet. A XVII. század közepén a csata emlékérme főúri gyűjtemények kultusztárgya, Jusztus Lipsius, a kor egyik legfontosabb államelméleti művének magyarra fordítója ajánlását évnapjával datálja, 1652-ben a vezekényi csata után az évszámokat átrendezve 1526-ra, a reneszánsz számmisztikájával úgy értelmezik, hogy elérkezett következményei felszámolásának, a török visszaszorításának ideje. Az 1658–1664. között, Zrínyi és a Rajnai Liga elnökének, János Fülöp mainzi érseknek közös erőfeszítésével megszervezett nemzetközi törökelleni háborút Mohácsot is idéző irodalmi művek kísérték, s az akkori veszteség jóvátehetésének reményét fejezték ki. A reformkor hajnalán Széchenyi tettekre ösztönözve utasítja el a csatavesztésre hivatkozó retséget: „ha Mohácsnál valóban meghalt már nemzetünk, akkor feküdjünk mi is szép elszánással – melyhez egyébiránt semmi sem kell, mint apátia, vis inertiae és restség – nemzeti sírgödrünkbe...", s 1838 tavaszán Kemény Zsigmond *A mohácsi veszedelem okairól* írva a megosztottságban a belviszályban látta a polgári átalakulás és állami integritás kihívásaira válaszoló

[67] *White*. 1997. 67. o.

[68] *Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Speckner Enikő, Végh András* (szerk.): Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 2005.

ország legnagyobb veszélyét. A XX. század Ady „Nekünk Mohács kell" kétértelmű Kasszandra jóslatával indul, az első világháború után az *Iskola a határon* kadettjai a győztes nagyhatalmak elmúlása s a vereséget túlélők megünneplésére hajóznak le a Dunán, majd a Donnál, a 2. hadsereg helyzettérképe fölött elhangzik: „kérem ez egy második Mohács."[69] Hogy a folyamatos emlékezet csak néhány típusát említsem.

Mennyiben köthető Mohács emlékezetének ez a még sok példával kiegészíthető, de mégis laza, viszont évszázadokon áthúzódó láncolata a történetíráshoz és az iskolai történelemtanításhoz? Mennyiben táplálta a korszakonként változó műfajával a szépirodalom? Az emlékezet felszínén nyilván erősen. Mint traumatikus közösségi élmény, mint ki nem beszélt, meg nem értett, mert feldolgozatlan esemény az emlékezet más szféráiban élt nemzedékeken át. Kerülhetett volna a felejtés temetőjébe is. Az emlékezet működéséről ma még keveset tudunk. „Hogy van az, hogy az ember agya bizonyos dolgokra emlékezik, és bizonyos dolgokra nem ... Ha újra kezdeném kutatói pályámat, akkor mai eszemmel agykutató lennék" – jelentette ki nemrég Keszthelyi Lajos biofizikus.[70] Hogyan alakulnak ki az emlékezet változatai? Ha a kultúra tapasztalatokat halmoz fel, raktároz el, akkor az emlékezetet a kultúra kettős közege köti meg, hordozza és kelti életre. Sőt hat a történeti tudat világában.

Az 1950-es hidegháborús években a mohácsi síkon tankcsapdákat és lövészárkokat ástak, hogy itt vívják meg a fenyegető harmadik világháború döntő csatáját az akkori Jugoszláviával. Felszínre hányt csontok. A helybeliek felébredt emlékezettel elérték, 1959-1960-ban megkezdődhettek végre a régészeti ásatások, és feltárult összesen öt tömegsír mintegy hatszáz-hétszáz elesett forró csontjaival.[71] 1976-ban létrejött a Mohácsi Történelmi Emlékhely sírkertje.[72] Erről egy virtuális emlékeztetőt építettek fel azon a nagyszabású nemzetközi kiállításon, amelyet 1993-ban Magyarországi Máriának nevezett királyné, I. Lajos özvegyének emlékére Utrechtben rendeztek.[73] A világ minden tájáról összesereglett látogatók áradata itt a virtuális emlékhely körül összetorlódott és hosszan állt. Nyilván semmit vagy alig valamit tudhattak Magyarország történetéről. A látvány asszociációs ereje foghatta meg őket. Az installáció. Meztelen kardokkal határolt térség közepén magas fekete obeliszken a mohácsi tömegsírok fotója: fehér csontok, lábszárak, bordák, csigolyák, koponyák, karok és az eget ostromló kezek látványa lenyűgözően hatott. Mohács emlékezetének ez a metamorfózisa a búcsúzó XX. század közös világélményét fejezhette ki, a különböző nyelvű, kultúrájú és eltérő múltat megélt látogatók számára: soha többet erőszakot, pusztulást, háborút, és soha többet tömegsírokat!

---

[69] *Horn Ildikó:* Rákóczi László pályája (1633–1664). Doktori disszertáció, Budapest, 1989. 95. o. – *Kemény Zsigmond:* A mohácsi veszedelem okairól. (Az előszót és a jegyzeteket írta *Szigethy Gábor.*) Budapest, 1983. Hol vannak a katonák? Szemelvények Sára Sándor doni dokumnetumfilmjeiből és korabeli hadiokmányokból. *Új Horizont,* 2005. 142. o.

[70] Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezés a régi Eötvös Collégiumra. (Szerk. *Kelevéz Ágnes.* A riporter *Ruttkay Zsófia.*) Budapest, 2007. 251–252. o.

[71] *B. Szabó,* 2006. 174–175. o.

[72] *Gyáni Gábor:* Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In: *Uő:* Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. 90–91. o.

[73] *Bob van den Boogert, Jacqueline Kerkhoff* (Red.): Maria Koningin tussen keizers en kunstenaars van Hongarije 1505–1558. Rijksmuseum Het Catharijneconvent Utercht ‚Noordbrabants Museum, 's- Herogenbosch. 1993.

Az emlékezet, emlékezés metamorfózisai gyorsan változó világunkból is következnek. Folyamatosságát mi más bizonyítaná, mint hogy Gyáni Gábor sem most foglalkozott először a mohácsi csatával. 1999-ben a mohácsi emlékhelyet elemezte.[74] Vitaindító előadása akarva akaratlanul az emlékezet működésének újragondolására adhat ösztönzést, s további vizsgálatokra a nagyon is aktuális történetszemléleti kérdésre. A csata „tanúságtevőjének", Brodaricsnak és a két halott történetírónak kiragadott, és óhatatlanul leegyszerűsítve értelmezett írása nem elegendő bizonyíték a bevezetőben előlegezett feltevésre.

A teljesebb forrásanyag és a maradéktalanul számba vett szakirodalom alapján is korai lenne lezárni a múlt sokoldalú, sohasem teljes, de mindig is új meglepetésekkel szolgáló megismerésének lehetőségeit. Hayden White értelmezésében „a történelem terhe" lenne a magyar történelem is? Ennek jegyében hagy idézzek ismét költőt. Először olvasva *A történelem terhét*, Babits szavai jutottak eszembe. *Az esti kérdés*ből a múltról „melynek emléke teher is, de kincs is."

A csaták szerencsére nem játszhatók el újra, mint a természettudományos kísérletek, de a múlt eseményeit jobban megközelítő, alaposabban megértő módszerek és vizsgálatok ígérete eleve benne rejlik ebben a nagyon fontos vitaindító előadásban.

*

Írásomat, amint papírra vetettem, azonnal elküldtem Gyáni Gábornak, mivel úgy vélem, ha valakit kritikával illetünk, de az illető csak a kinyomtatott szövegből értesül róla, etikátlan eljárás, olyan mintha a hátába döfné a bíráló a kést. Gyáni ugyancsak közölte velem válaszát, amit módomban volt figyelembe venni, és így kölcsönösen tisztázó véleménycserére nyílt lehetőség. Remélem, további konstruktív párbeszéd alakul ki ebben a lényegbevágó, elméleti témakörben.

[74] *Gyáni G.*: Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. i. m. 90–91. o.

HERMANN RÓBERT

MEGÍRHATÓ-E AZ 1848–49-ES CSATÁK TÖRTÉNETE, AVAGY AZ 1848–49-ES HADTÖRTÉNETÍRÁS PROBLÉMÁI

Előzetes megjegyzések Mohács kapcsán

Gyáni Gábor vitaindítójában a mohácsi csata két, kiváló szakembertől, Szakály Ferenctől és Perjés Gézától származó leírásai kapcsán veti fel a kérdést, hogy megírható-e hitelesen egy csata története? A nagy elméleti jártasságról s a legújabb nemzetközi szakirodalomban való tájékozottságról tanúskodó tanulmányt olvasva először némileg elszomorodtam. Elsősorban azért, mert nem korrekt eljárás két olyan historikuson köszörülni a nyelvünket, akik már nem tudnak válaszolni; már csak azért sem, mert a mohácsi csatáról az utóbbi években két újabb, új szempontokat felvető rekonstrukció is született Négyesi Lajos, illetve B. Szabó János tollából.[1]

Elszomorodtam azért is, mert Perjés csatarekonstrukciójáról a Gyáni által felhozott kifogások zömét már olvastam Barta Gábor, Kubinyi András, Marosi Endre és Szakály Ferenc cikkeiben – ugyanakkor a vitaindítóban egyetlen hivatkozás sincs ezekre az írásokra. Nota bene, sem Szakály, sem Perjés nem egyetlen szemtanúi beszámoló alapján írta meg a maga csatarekonstrukcióját, hiszen használták a török kútfőket is; és Istvánffy Miklós és Heltai Gáspár munkái, valamint a Verancsics Antal hagyatékában fennmaradt „Memoria rerum" is megőrzött néhány, nyilvánvalóan szemtanúktól származó információt – még ha maguk a szerzők nem is voltak szemtanúi az eseményeknek.[2] Hozzáteendő, hogy akadnak még, Brodarics Istvánénál ugyan szűkszavúbb szemtanúi beszámolók, s nagy valószínűséggel mind a XVIII–XIX. századi forráspublikációkban, mind a Mohács utáni időszak kiadatlan iratanyagában is lehetne még találni ezt-azt a csatáról.

Nem tartom szerencsésnek a Gyáni által felhozott példát azért sem, mert a mohácsi csatával kapcsolatos megválaszolatan/megválaszolhatatlan kérdések felsorolása nem alkalmas arra, hogy rajtuk demonstráljuk általában a hadtörténeti (s bármilyen más) események elmondásának nehézségeit vagy lehetetlenségét. Nem akarom itt megismételni mindazt, amit Veszprémy László hozzászólása fejteget[3], de kétségtelen, hogy a XVI. század közepétől még a nyugati államok történetéhez képest igen forráshiányos magyar történelemben is sokkal nagyobb mennyiségű kútfő áll rendelkezésünkre egy-egy esemény elmondásához, mint korábban; s például a mezőkeresztesi, a szentgotthárdi vagy a zentai csata történetének megírásánál (a nagyobb várostromokat nem s említve) sokkal több a szemtanúi beszámoló, mint Mohács esetében. A XVIII. századi dinasztikus, a francia forradalmi és napóleoni háborúk vagy akár saját kutatási korszakom, az 1848–49-es magyar szabadságharc esetében pedig a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó

[1] *Négyesi Lajos:* A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1994. 4. sz. 62–79. o.; *B. Szabó János:* A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom." I. rész uo. 2004. 2. sz. 443–474. o., II. rész uo. 2005. 3. sz. 573–624. o.

[2] Mohács emlékezete. (Szerk. *Kiss Károly* és *Katona Tamás.*) Budapest, 1976., 1979.

[3] *Veszprémy László:* A középkori hadtörténetírás és forrásai. HK 2006. 2. sz. 517–523. o.

kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt – noha ettől függetlenül még maradnak nehezen megválaszolható kérdések. Hozzászólásomban két kérdéskört kívánok körüljárni. Egyrészt azt, hogy mennyire korszerű vagy nem korszerű 1848–49-es hadtörténetírásunk, s milyen irányokba tágítható ki annak horizontja: azaz, mit kellene még megírni? Másrészt a szabadságharc tizenegy csatájának kapcsán bemutatni azt, hogy milyen eséllyel dolgozható fel, írható meg ezek „hiteles" története.

1848–49 és a magyar hadtörténetírás

Az 1848–49-es nemzetközi és magyar historiográfia a kezdetekben erőteljesen hadtörténeti színezetű vagy kimondottan hadtörténeti jellegű volt. Az eseményekkel egyidőben német és francia földön vagy az angolszász világban megjelent feldolgozások – nyilván a magyar társadalmi és politikai viszonyokban való tájékozatlanság miatt is – elsősorban a hadieseményekre koncentráltak, hiszen ezekről jutottak el nyugatra főleg a cs. kir. és orosz, majd időnként a magyar hadijelentések is. Az észak-itáliai háború befejezését, majd az orosz beavatkozást és a német forradalmak leverését követően az érdeklődés érthetően megnőtt, s bizton mondhatjuk, hogy Görgei kapitulációjának 1849 augusztusában legalább olyan hírértéke volt a nyugati sajtóban, mint az ezzel nagyjából egy időben megkötött milánói békének; s hogy Komárom védelme és kapitulációja ugyanolyan nevezetes eseménysor volt a nyugati közvélemény szemében, mint Velencéé. Az 1850-es években – nagyjából a krími háború megindulásáig – mai szemmel nézve szinte hihetetlennek tűnő érdeklődés élt a nyugati világban a magyar eseményekkel kapcsolatban – elég, ha az ez időben megjelent több tucat német, angol és francia kiadványra vagy arra a tényre utalunk, hogy mind Klapka, mind Görgei emlékiratai négy-négy idegen nyelvű kiadásban láttak napvilágot.[4]

Az első komoly összefoglalókat a győztesek írták. 1850-ben Julius von Haynau táborszernagy, a cs. kir. hadsereg parancsnoka íratta meg az általa vezetett nyári hadjárat történetét vezérkari főnökével, Wilhelm Ramming ezredessel. Valamivel később az 1848–49-es téli és tavaszi hadjárat feldolgozása is elkészült. Ennek megrendelője Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy, 1848 októberétől április közepéig az Itálián kívüli cs. kir. hadsereg fővezére, írója Johann Nobili altábornagy, Windisch-Grätz vezérkari főnöke volt. A munka igen részletesen foglalkozott a cs. kir. csapatok 1848–49 téli sikereivel, s a tavaszi magyar győzelmekről csak futólag, afféle sajnálatos függelékként emlékezett meg. A Windisch-Grätz és Haynau között fővezérként működő Ludwig Welden táborszernagy maga írta meg emlékirataiban másfél hónapos ténykedésének történetét. Az erdélyi hadjárat történetét szintén egy résztvevő, August von Heydte őrnagy készítette el, igaz, csak az 1860-as évek elején. Ezeknek egy komoly közös előnyük volt: a feldolgo-

[4] Erről az irodalomról a legalaposabban *Kosáry Domokos* tájékoztat: A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994. I. k. passim. (a továbbiakban *Kosáry* I–II.) A szabadságharc hadtörténeti irodalmáról lásd még *Borus József:* 1849 hadtörténelmi irodalmának néhány kérdése. HK 1955. 3–4. sz. 167–203. o.; némileg átdolgozva *Borus József:* Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975. (a továbbiakban: *Borus,* 1975.) 11–41. o.; valamint két korábbi tanulmányomat: Eredmények és feladatok 1848–49. hadtörténetének kutatásában. A *Történelmi Szemle* 1998. 3–4. számában megjelent írás újraközlése. In: *Glatz Ferenc* (szerk.): Közgyűlési előadások 1998. I. Budapest, 1999. 97–111. o.; Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas,* 1999. 1–2. sz. 62–85. o.

zások írói a saját és a zsákmányolt magyar iratanyag alapján készítették el művüket, sőt, több tucat magyar okmányt is közzétettek.[5] Emellett részben használták azokat az utólagos hadműveleti naplókat, összefoglalókat, amelyeket fogoly magyar honvédtisztek készítettek az aradi várbörtönben.[6]

1850–1851-ben megjelentek a hivatalos orosz összefoglalók is az 1849. nyári hadjárat történetéről.[7] A két egykori szövetséges némileg össze is veszett azon, hogy kit mekkora rész illet a sikerből. Az osztrákok érthető módon igyekeztek minél kisebb jelentőséget tulajdonítani az orosz hadsereg szerepének; az oroszok pedig, szintén érthető módon, azt hangsúlyozták, hogy nélkülük a cs. kir. hadsereg soha nem nyerte volna meg a háborút.[8]

Az első magyar „történeti" összefoglalót maga Kossuth írta: a Vidinből a nyugati magyar diplomáciai ügynökökhöz intézett körlevelében foglalta össze a szabadságharc végnapjainak történetét – természetesen a maga szemszögéből.[9] A magyar emigránsok részéről természetes igény volt, hogy az európai és amerikai közvélemény az ő előadásukban ismerje meg a magyarországi események történetét. (Többek között ez magyarázza Kossuth a vidini levél gyors közzétételét is, noha maguk az emigránsok sem értettek vele mindenben egyet.) A „magyar kérdés" egészen 1852-ig napirenden volt: előbb a magyar és lengyel emigránsok kiadatása körüli vita fenyegetett nemzetközi konfliktussal, majd a magyarországi megtorlás keltett komoly hullámokat, 1851-ben Kossuth Törökországból történt távozása, 1851–1852-ben angliai és amerikai útja foglalkoztatta a közvéleményt.

Az emigrációban ugyan két szakmabéli történész is ott volt (Horváth Mihály és Szalay László), azonban az első komoly összefoglalókat mégsem ők írták. A szabadságharc erdélyi eseményeinek történetét Czetz János vezérőrnagy, az erdélyi hadsereg egykori vezérkari főnöke, majd főparancsnok-helyettese írta meg. Czetz csupán a hivatalos *Közlöny* egyes tudósításit használta, ezért munkája nem mentes a téves adatoktól.[10]

---

[5] [*Wilhelm Ramming*]: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850.; [*Johann Nobili*]: Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.; *Ludwig Freiherr von Welden:* Episoden aus meinem Leben. Gratz, 1853.; [*August von Heydte*]: Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen.; *Uő:* Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem österreichischen Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. I–II. Leipzig, 1863.

[6] Ezekre lásd *Hermann Róbert:* A drávai hadtest hadműveleti naplója.. In: *Molnár András* (szerk.): Hadtörténelmi tanulmányok. *Zalai Gyűjtemény,* 36/I. Zalaegerszeg, 1995. 165–173. o. (a továbbiakban: *Hermann,* 1995.) Egy részüket magyar fordításban közli: Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. I–II. k.

[7] *J. Tolstoy:* Relation des opérations de l'armée russe en Hongrie, Paris, 1850.; *H[einrich] v[on] N[eidhardt]*: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. I–III.

[8] [*Wilhelm Ramming*]: Ein österreichischer Commentar zu der russischen Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges. Pesth, 1851.

[9] Közli *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848–1849-ből. (S. a. r. *Katona Tamás.*) Budapest, 1987., 1994. 508–529. o.

[10] *Johann Czetz:* Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850. Megbízhatatlan magyar fordítását lásd *Czetz János:* Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. (Ford. *Komáromi Iván.*) Pest, 1868.

Klapka György vezérőrnagy, volt helyettes hadügyminiszter, Komárom védője szintén 1850-ben jelentette meg emlékiratai első változatát, amely a függetlenségi harcot, tehát az 1849 április–október közötti periódust tárgyalja. A nagy népszerűségre szert tett munka négy nyelven (angolul, németül, olaszul és dánul) is megjelent. Klapka műve valóban emlékirat, s csak néhány ponton terjeszkedik túl saját szerepének elmondásán. Komoly erénye volt, hogy több tucat, Klapka birtokában lévő okmányt közölt; a nemzetközi közvélemény meggyőzésére pedig a függelékben Magyarország közjogi állására vonatkozó törvényeket, királyi rendeleteket stb. tett közzé.[11]

Klapkában ekkor fogalmazódott meg a gondolat, hogy meg kellene írni a forradalom és szabadságharc összefoglaló történetét is. Mivel önmagában nem érzett ehhez elegendő képességet, az emigráció több más tagját is mozgósítani akarta, így Vukovics Sebő főkormánybiztost és igazságügy-minisztert, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztert, Spelletich Bódog képviselőt és kormánybiztost, valamint Teleki Lászlót, a magyar kormányzat volt párizsi ügynökét. Amikor azonban kiderült, hogy Vukovics s Horváth már egy nagyobb munkán dolgoznak, Klapka végül is úgy döntött, hogy megmarad a szabadságharc katonai történeténél. Az újabb művet Czetcel közösen írták meg, s ennek időhatárai 1848 tavaszától 1849. május közepéig, a tavaszi hadjárat végéig terjedtek. Klapka a magyarországi, Czetz az erdélyi részeket írta. A mű ugyan inkább hadtörténeti feldolgozás, azonban érinti a szabadságharc politikai történetét is. Ez a munka is megfelel az emigráció általános szemléletének: a nemzetiségi mozgalmak interpretációja, Görgei szerepének bemutatása mind ezt jelzik. Ugyanakkor komoly erénye volt, hogy az osztrák hivatalos összefoglaló munkák megjelenése után szakmailag viszonylag megbízható feldolgozását adta a hadieseményeknek. A folytatás azonban elmaradt. Valószínűleg ebben szerepe lehetett annak is, hogy ekkortájt tucatjával jelentek meg a külföldi olvasóközönség ízléséhez jobban illő feldolgozások, de talán a készülő más összefoglalókról érkező hírek is ebbe az irányba befolyásolták Klapkát. Mindenesetre ezután még évekig foglalkozott az újabb összefoglaló megírásának gondolatával, s ehhez több volt bajtársától is szerzett visszaemlékezéseket és adatokat.[12]

Görgei Artúr tábornok, egy ideig a magyar hadsereg fővezére, a Szemere-kormány hadügyminisztere 1849 augusztusában a cár követelésére kegyelmet kapott, s a cs. kir. hatóságok a karintiai Klagenfurtba internálták. Itt kezdett hozzá 1849 novemberében emlékiratai megírásához, amelyek 1852. áprilisában Lipcsében jelentek meg. Görgei ekkor már – Kossuth és az emigránsok többségének jóvoltából – a magyar szabadságharc kinevezett árulója volt. Így aztán nem csoda, hogy emlékiratában volt fegyvertársait nemigen kímélte. Ugyanakkor nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot, a munka egészében a magyar küzdelem jogossága és indokoltsága mellett foglalt állást, bírálta az osztrák kormányzat és a császári udvar politikáját, a fegyverletételt követő megtorlást, s nevetségessé tette Jellačićot és Windisch-Grätzet. A munka valóban csupán emlékirat, ám olyan adatokat tar-

[11] *George Klapka:* Memoirs of the War of Independence in Hungary. London, 1850. vol. I–II.; Memoiren von Georg Klapka von April bis Oktober 1849. Leipzig, 1850. Az emlékiratokra lásd *Lengyel Tamás:* Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.

[12] *Georg Klapka:* Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1851. I–II. k.; *Kosáry Domokos:* Klapka György és Duka Tivadar. In: *Glatz Ferenc* (szerk.): A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Budapest, 1993. 319–322. o.; *Hermann Róbert:* Duka Tivadar visszaemlékezése. *Fons,* 1997. 2. sz. 149–178. o.

talmaz, amelyek mindmáig a szabadságharc hadtörténetének nélkülözhetetlen forrásává teszik. A kötet – hasonlóan a vidini levélhez és Klapka első emlékiratához – igen komoly nyilvánosságot kapott, hiszen egy-egy német, olasz és svéd, valamint két angol kiadásban jelent meg. Magyar fordítása először 1911-ben, majd 1988-ban látott napvilágot.[13]

A későbbi összefoglaló munkák hadtörténeti részeinek forrásbázisát lényegében ezek a munkák, azaz a hivatalos osztrák és orosz összefoglalók, Klapka, Czetz és Görgei és az alacsonyabb rendfokozatú résztvevők[14] művei alkották. (Természetesen a későbbi szerzők ezek mellett tucatnyi – főleg magyar és lengyel – visszaemlékezés adatait is használták.) Érvényes ez Irányi Dániel volt képviselő és kormánybiztos és a magyarbarát francia publicista, Charles-Louis Chassin 1859–1860-ban megjelent kétkötetes, francia nyelvű összefoglalójára csakúgy,[15] mint Wilhelm Rüstow svájci hadtörténész 1860-ban megjelent munkájára. Ez utóbbi ironikus tárgyalásmódja révén üdítően különbözik mind a győztesek, mind a vesztesek heroizáló jellegű beszámolóitól.[16] Klapkához hasonlóan jó néhány kortárs (köztük Mészáros Lázár hadügyminiszter, Puky Miklós és Ludvigh János kormánybiztosok) kéziratos visszaemlékezéseit is felhasználta Horváth Mihály 1865-ben megjelent összefoglalójához; de a hadtörténeti részek vázát továbbra is a már említett összefoglalók és emlékiratok alkották.[17]

Az 1880-as években született meg a szabadságharc katonai történetének egy újabb feldolgozása Gelich Rikhárd volt honvéd vezérkari őrnagy tollából. Gelich feldolgozása tényanyagát tekintve nemigen haladja meg Horváth Mihály vagy Rüstow munkáit, azonban igyekezett hasznosítani az 1860–1880-as években megjelent emlékiratokat és feldolgozásokat, illetve egyfajta hadszervezet történetet is adott. Hasonlóan Rüstowhoz, az egyes hadjáratok történetéről összefoglaló hadműveleti elemzést is nyújtott. Szemtanúként tucatnyi fontos részletet közölt a magyar hadügyi igazgatás működéséről is.[18]

---

[13] *Arthur Görgei:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1852. Band I–II.; *Uő:* My Life and Acts in Hungary in the Years 1848 and 1849. London, 1852. Vol. I–II.; *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. (S. a. r. *Katona Tamás.*) Budapest, 1988. I–II. k. (a továbbiakban: *Görgey Artúr* I–II.) Születésére lásd *Kosáry* I. 306–316. o. Fogadtatására lásd *Hermann Róbert:* Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció *Aetas,* 1996. 2–3. sz. 40–65. o.

[14] Ezek közül kiemelendő *Franz Kocziczka:* Die Winter-Campagne des Grafen Schlik'schen Armeekorps 1848–49. Olmütz, 1850.; *K. M. Pataky:* Bem in Siebenbürgen. Zur Geschichte des ungarischen Krieges 1848 und 1849. Leipzig, 1850.; *Theophil Lapinski:* Der Feldzug des ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849. Hamburg, 1850.; *Szillányi Péter:* Komorn im Jahre 1849 mit besonderem Hinblick auf die Operationen der ungarischen Armee an der oberen Donau und Waag. Leipzig, 1851.; *Sigismund Thaly:* The Fortress of Komárom (Comorn) during the War of Independence. In Hungary during the War of Independence in Hungary in 1848–1849. (Translated by *William Rushton.*) With a Plan of the Fortress. London, 1852.

[15] Irányi és Chassin munkájára lásd *Csorba Csilla:* 1848–49 megítélése Irányi D. – Ch.-L. Chassin: Histoire Politique De La Revolution De Hongrie című könyvében. In: *Csorba Csilla* és *Gerő András* (szerk.): Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből. Budapest, 1978. és *Spira György* bevezetőjét *Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin:* A magyar forradalom politikai története 1847–1849. (Ford. *Szoboszlai Margit.*) Budapest, 1989. I–II. k., újabb közlése A magyar negyvennyolc számkivetettségben született első önéletrajza. In: Vad tűzzel. Budapest, 2000. 383–411. o.

[16] *Wilhelm Rüstow:* Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Zürich, 1860. I–II. k. Pontatlan magyar fordítása: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. I. k. (Ford. *Vértesi Arnold.*) II. k. (Ford. *Áldor Imre.*) Pest, 1866.

[17] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 1. kiad. Genf, 1865.; 2. kiad. Budapest, 1871. és é. n. I–III. k. (A munkának két második kiadása van, a két szöveg megegyezik, a lapszámozás nem). Horváth munkájára lásd *Márki Sándor:* Horváth Mihály. Budapest, 1917. 271–284. o., Magyar Országos Levéltár R 216. Vukovics Sebő iratai. Horváth Mihály levelei. és *Kosáry* I. 364–369. o.

[18] *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. Budapest, é. n. [1882–1889.] I–III. k.

Görgey István, Görgei Artúr öccse 1885-ben kezdte meg háromkötetes munkájának közzétételét. E munka, amely egyszerre volt emlékirat, vitairat, történeti feldolgozás és forráspublikáció, bevallott célja Görgei Artúr történeti szerepének tisztázása volt. Az igen bő lére eresztett, néhol akríbiába hajló feldolgozás azonban máig a feldunai hadsereg történetének fontos forrása.[19]

Az első olyan tudományos feldolgozások, amelyeket már nem résztvevők vagy kortársak írtak, csak a század végén jelentek meg. A politika és a hadtörténeti fejezetek közötti egyensúly jellemzi Márki Sándor összefoglalóját a millenniumi magyar történeti összefoglalóban.[20] Breit József vezérkari százados egy tényanyagában minden korábbinál gazdagabb munkát írt a szabadságharc katonai történetéről, amely a bevezető fejezet után szinte teljesen nélkülözi a politikatörténeti fejtegetéseket.[21] Egyetlen hadszíntér, a Délvidék 1848–49-es történetét írta meg a nyomtatott forrásanyag hasznosítása és a terep ismerete alapján Olchváry Ödön.[22] A szabadságharc egyik legvitézebb alakulatának, a 3. honvédzászlóaljnak a krónikáját – az „oral history" módszerével, azaz a résztvevőket is kikérdezve – Hegyesi Márton írta meg.[23] Főleg a saját birtokában lévő forrásanyag alapján kezdte meg az erdélyi hadjárat és más hadtörténeti témák szakszerű feldolgozását Gyalókay Jenő, hivatásos katona, egy 1849-es honvédszázados fia.[24] A katonai folyóiratokban megjelent egyéb tanulmányok lényegében a korábbi cs. kir. és magyar összefoglalók alapján elemezték az eseményeket.[25] Komoly hadtörténeti forrásanyagot dolgoztak fel és közöltek a megye- és várostörténeti összefoglalók is.[26]

---

[19] *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888. I–III. k. (a továbbiakban: *Görgey István* I–III.)

[20] *Márki Sándor:* Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. In: *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története X. k. Budapest, 1898. 9–394. o.

[21] *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 1. kiad. Budapest, 1897.; 2. kiad. Budapest, 1930. I–III. k. A két kiadás között – az 1910–1920-as évek gazdag történeti termése ellenére – szinte csak tördelésbeli különbségek vannak.

[22] *Olchváry Ödön:* A magyar függetlenségi harcz 1848–1849-ben a Délvidéken. Budapest, 1901.

[23] *Hegyesi Márton:* Az 1848–49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898.

[24] *Gyalókay Jenő:* A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.). *Századok,* 1915. 274–287. o.; Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. jún. 19–20). *Történelmi Szemle,* 1915. 71–114. o.; A nagyszebeni hadosztály felbomlása. HK 1916. 150–187. o.; Görgey mint hadvezér. *Századok,* 1916. 444–476. o.; Bem moldvaországi hadműveletei. *Történelmi Szemle,* 1918. 237–253. o.

[25] *Csicsery:* A podheringi ütközet 1849. évi április hó 22-én. *Ludovika Akadémia Közlönye* (a továbbiakban: LAK), 1897. 925–929. o.; *Gabányi János:* Görgey hadtestének művelete 1849. január -tól február 5-ig. LAK 1902. 949–968. o.; *Homolya:* A tavaszi támadóhadjárat [sic!] 1849-ben. LAK 1906. 825–860. o.; *Szandai Sréter István:* Görgey Vág-menti hadműveletei 1849. június hóban. *Magyar Katonai Közlöny* (a továbbiakban: MKK), 1910. 1–15. o.

[26] *Szentkatolnai Bakk Endre:* Az 1848–49iki szabadságharcz alatti események Vizaknán. Budapest, 1880.; *Reizner János:* A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.; *Hegyesi Márton:* Biharvármegye 1848-49-ben. Nagyvárad, 1885.; *Iványi István:* Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Szabadka, 1886.; *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887.; *Thim József:* Délmagyarország önvédelmi harcza 1848–1849-ben. Zombor, 1887.; *Újhegyi Béla:* Budavár keletkezése és hadtörténelmi múltja. Adalékul a hazai történelemhez. Temesvár, 1892.; *Szávay Gyula:* Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896. I. k.; *Szilágyi Farkas:* Alsófehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898.; *Oláh György:* Békésvármegye 1848–1849. Gyula, 1892. I–II.; *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harcza 1848–49. Kolozsvár, 1896.; *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.; *Herendi József:* A Jászkun-kerületek a szabadságharcz alatt 1848- és 1849-ben. Cegléd, 1901.; *Tragor Ignác:* Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. (Reprint kiadás. uo., 1998. S. a. r. *Zomborka Márta.* Az

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása a történetírás számára is új helyzetet teremtett. Természetes társadalmi és politikai igénnyé vált a Monarchia s vele a régi Magyarország felbomlásához vezető út történeti állomásainak és okainak bemutatása. A felbomlás kevés pozitív következménye közé tartozott, hogy ennek megteremtődtek a legalapvetőbb szakmai feltételei: azaz, a történészek végre hozzájuthattak a Monarchia levéltáraiban lévő legújabb kori magyar iratanyaghoz, így az 1848–49-es iratokhoz is. Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek köszönhetően a történészek ennek az anyagnak a feldolgozásához megfelelő anyagi és politikai segítséget is kaptak. A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megindult a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* (Fontes Historiae Hungariae Aevi Recentioris) című forráskiadvány-sorozat, amelynek megjelent kötetei tekintélyes részben a XIX. századra, ezen belül 1848–49-re vonatkozó iratokat és emlékiratokat adtak közre, sokszor monográfiának beillő bevezető tanulmányokkal, illetőleg külön kötetben megjelenő feldolgozásokkal.[27]

A sorozat köteteinek összeállítói és szerzői között voltak szaktörténészek, de kívülállók is. Így a szerb kérdésre vonatkozó kötetet Thim József működvelő történész,[28] a szlovák mozgalomra vonatkozót és Beniczky Lajos emlékiratait Steier Lajos, egy autodidakta újságíró rendezte sajtó alá.[29] Steier vállalta magára az 1848–49-es hadműveleti iratanyag, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki iroda irataink feldolgozását. *A szabadságharc revideált története* című négykötetes munka azonban kevesebbet ad, mint amit a cím ígér: lényegében a Görgei – Kossuth kapcsolat levéltári forrásokon alapuló feldolgozását adja. Steier azonban ezt a problémát belehelyezte a katonai és politikai vezetés közötti viszonyrendszerbe, s egyben – az osztrák iratanyag alapján – az ellenfél politikai és katonai terveiről is újszerű képet adott.[30]

A hadtörténészek szisztematikusan dolgozták fel a megnyílt új forrásanyagot. Gyalókay Jenő megírta az 1849. téli erdélyi orosz intervenció, majd az 1849. nyári erdélyi hadjárat történetét.[31] Egy szerzői munkaközösség a Ludovika Katonai Akadémia tansegédleteként feldolgozta az 1849. téli és tavaszi hadjárat történetét. (Igaz, e kötet katonásan olvashatatlanná is sikeredett.[32]) Önálló munkák születtek a magyarországi olasz légió történetéről, a

---

utószót írta *Horváth M. Ferenc*; a továbbiakban: *Tragor*); *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. 2. bővített kiad. Zalaegerszeg, 1906.

[27] *Glatz Ferenc:* Történetíró és politika. Miskolczy, Steier, Thim és Szekfű az államról és nemzetről. Budapest, 1980.; Ujváry Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kunó és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996.

[28] *Thim József:* A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. I. k. Budapest, 1940. II–III. k. Budapest, 1930.

[29] *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I–II. k. Budapest, 1937.; *Uő:* Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest, 1924.

[30] Az egyes kötetek: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n.; Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, é. n.; Haynau és Paskievics. Budapest, é. n. I–II. k.

[31] Bem. MKK 1922. 485–517. o.; Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849). *Hadtörténelem,* 1922. 193-221. o.; A háromszéki hadjárat 1849. július 16–24. HK 1922–1923. 56–114. o.; Jellachich hadműveleti tervei 1849 május havában. uo., 1924. 60–89. o.; Kossuth mint hadtudományi író. MKK 1925. 265–274. o.; A debreceni ütközetről (1849. augusztus 2.) HK 1927. 48–82. o.; Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31. – március 28.) Budapest, 1931.; A segesvári ütközet (1849. július 31.) HK 1932. 187–235. o.; A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. uo., 1937. 1–96. o.; Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, é. n.

[32] A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Budapest, 1925.

külföldön szolgáló huszárok 1848–49-es hazaszökéséről, a fegyvergyártás történetéről.[33] Egy-két hasznos életrajzi összefoglaló munka is kikerült a történészek műhelyéből.[34] Egy pályázat eredményeként két kiváló tanulmány is készült az 1848–49-es tüzérségről,[35] de a sort folytatni lehetne a *Hadtörténelmi Közlemények*, a *Magyar Katonai Közlöny* és a *Magyar Katonai Szemle* tucatnyi más cikkével is.[36] Újabb, korszerű, az immáron rendelkezésre álló levéltári anyagot hasznosító hadtörténeti összefoglaló munka azonban nem született.[37] (Voltaképpen más, köztörténeti összefoglaló sem, hiszen Szekfű Gyulának a *Magyar Történet*-ben írott 1848–49-es fejezete tényanyagát tekintve meglehetősen szerényre sikeredett.) A különböző népszerű fegyvernemtörténetek, illetve hadtörténeti összefoglalók gyakran inkább hőstettek gyűjteményeként, mint tényleges történeti munkaként funkcionáltak.[38]

A XIX. századi magyar történetírásban a szabadságharc hadtörténete szinte 1848–49 minden más aspektusánál nagyobb hangsúlyt kapott; 1919–1944 között kezdett helyreállni a had- és a politikatörténet egyensúlya. 1948, a kommunista hatalomátvétel után viszont ez a téma háttérbe szorult. A kevés számú pozitív kivétel között érdemes megemlíteni Kovács Endrének Bemről s Varga Jánosnak az 1848. őszi népfelkelő- és gerillaharcokról írott munkáját.[39] Kevésbé sikerült pl. a Guyon Richárdról írott népszerű összefoglaló vagy a Damjanichot forradalmár hadvezérként bemutató tanulmány.[40]

---

[33] *Berkó István:* Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. HK 1926. 443–479. o., önálló kiadványként: Budapest, 1929.; *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Budapest, 1941.; *Bakó Imre:* A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848–49-ben. Budapest, 1942.

[34] *Pethő Sándor:* Görgey Artur. A hadműveleteket leírta *Julier Ferenc.* Budapest, é. n.; *Villányi András:* Bayer ezredes. Budapest, 1937.; *Irmédi-Molnár László:* Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A *Térképészeti Közlöny* 8. számú különfüzete. Budapest, 1938.; *Vidos Géza:* Nemescsói Török Ignác tábornok. Székesfehérvár, 1941.

[35] *Szöllősy Sándor:* Az 1848-49-i magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: MKSZ), 1935. III. k. 199–223. o.; *Kassay Bertalan:* Az 1848–49-i magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. MKSZ 1935. IV. k. 209–230. o.

[36] *Berkó István:* Görgei visszavonulása a bányavárosokra 1849 januárjában. MKK 1923. 78–92. és 159–170. o.; *Berkó István:* Az 1848–49-i magyar hadsereg létszáma. MKSZ 1929. 791–801. o.; *Tövisházy-Ferjentsik Ottó:* A magyar vezérkar (táborkar) 1848–49-ben. MKSZ 1937. IV. k. 200–209. o.; *Vidos Géza:* A szabadságharc Radetzky-huszárai. MKSZ 1935. IV. k. 208–219. o.; *Uő:* Székesfehérvár nemzetőrei az 1848-49. évi szabadságharcban. MKSZ, 1943/IV. k. 165-164. o.; uő.: A szabadságharc Erneszt-gyalogosai. MKSZ 1944. II. k. 4. füzet. 114–125. o.; *Godányi Ernő:* Jellachich tudósítása az 1849. júl. 14-i hegyesi ütközetről. HK 1924. 220–243. o.; *Rubint Dezső:* A váci ütközet 1849. április 10. HK 1925. 70–90. o.; *Hajnal István:* A lengyel légió utolsó napjai Magyarországon (1849). HK 1925. 91–99. o.; *Rédvay István:* Az 1849. április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége. HK 1934. 66–81. o.; *Dessewffy Sándor:* A Nádor-huszárok szökése Csehországból 1848-ban. (S. a. r. *Dessewffy Sándor.*) HK 1943. 73–98. o.

[37] *Berkó István – Gyalókay Jenő – Markó Árpád – Pilch Jenő:* A magyar katona vitézségének ezer éve. Budapest, é. n. vonatkozó fejezete (II. k. 223–333. o.) sem tekinthető annak.

[38] *Rédvay István:* Az 1848-49. évi szabadságharc. In: *Ajtay Endre – Péczely László – Reé László* (szerk.): A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Budapest, 1936. 137–153. o.; *Rédvay István:* Az 1848–49. évi szabadságharc gyalogsága. In: *Doromby József – Reé László* (szerk.): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Budapest, é. n. 100–121. o.; *Reé László:* A magyar tüzérség 1715-től 1914-ig. In: *Felszeghy Ferenc – Reé László* (szerk.): A magyar tüzér. A magyar tüzérség története Budapest, é. n. [1938.] 70–91. o.; *Vidos Géza:* A magyar tábori műszaki szolgálat hadtörténelmi fejlődése a világháború kitöréséig. In: *Jacobi Ágost* (szerk.): Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938. 25–27. o.

[39] *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. (a továbbiban: *Varga,* 1953.); *Kovács Endre:* Bem József. Budapest, 1955. Ez utóbbi némileg átdolgozva később újra megjelent. *Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. (a továbbiakban: *Kovács,* 1954., ill. *Kovács,* 1979.)

[40] *Nagy Kálmán:* Damjanich, a forradalmi hadvezér. HK 1954. 3–4. sz. 207–261. o.; *Márkus László:* Guyon Richárd. Budapest, 1955.

Kossuth születésének 150. évfordulójára készülve, indult meg Kossuth 1848–49-es műveinek kiadása. Noha a kommentárok és a válogatás néhol tükrözi a korszak történelemszemléletét, az 1951–1957 között megjelent öt kötet azóta is a magyar történettudomány egyik legfontosabb forráskiadványa.[41] Barta István a kötetek „mellékтermékeként" több fontos, hadtörténeti kérdéseket is érintő tanulmányt írt Kossuth alföldi toborzóútjairól, a magyar és a bécsi forradalom kapcsolatáról, Csány László kormánybiztosi tevékenységéről, az 1849. január 2-i haditanácsról.[42] Az 1952-ben megjelent Kossuth-emlékkönyvben egy tanulmány foglalkozott kimondottan hadtörténeti kérdésekkel, a korra jellemző szemlélet jegyében.[43]

A marxista szemléletű szintézis megírását az új történésznemzedék egyik tagja, Spira György vállalta magára. A kézirat első változata 1955-re készült el, ám a teljes szöveg csak 1959-ben látott napvilágot. A tényanyagát és tematikáját tekintve minden korábbinál gazdagabb munkát azonban olyan ideológiai alapú elfogultság jellemzi, amely manapság már szinte használhatatlanná teszi. Különösen nyomon követhető ez a hadtörténeti fejezeteknél, ahol a tényeket a koncepcióhoz igazítva, tökéletesen hamis képes fest pl. Görgei ténykedéséről. A munka hivatkozásai közül csak a Marx-, Engels-, Lenin- és Mao-citátumok visszakereshetők, a többi egyáltalán nem. A szerző későbbi összefoglaló munkái – a nagy klasszikusok idézeteitől megfosztva – lényegében ugyanezt a képet tükrözik.[44] A hadtörténet háttérbe szorulását beszédesen mutatja az a tény, hogy a szabadságharc hanyatlásának és bukásának kezdetévé Spiránál az 1849. évi tavaszi hadjárat vált – azon egyszerű oknál fogva, mert ez egybeesett a Madarász László vezette radikálisoknak a politikai vezetésből történő kiszorításával.

Az 1956 utáni időszakban hosszú időn át egyetlen kimondottan hadtörténeti jellegű monográfia született: Borus József Dembiński fővezérségéről írott munkája.[45] Szintén Borus írt egy rövid hadtörténeti összefoglalót a szabadságharcról.[46] Nem annyira had-, sokkal inkább politikatörténeti megközelítés jellemezte a magyar marxista történetírás reprezentatív képviselőinek a Görgei-kérdéssel kapcsolatos írásait is.[47]

---

[41] Kossuth Lajos összes munkái. XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1951.; XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban (S. a. r. *Sinkovics István.*) Budapest, 1957.; XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1952–1953. (a továbbiakban: KLÖM XIII–XIV.); XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1955.

[42] A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. *Századok,* 1951. 443–485. o.; Kossuth alföldi toborzóútja 1848 őszén. *Századok,* 1952. 149–166. o.; Kossuth és Csány. *Századok,* 1952. 593–687. o.; Die Anführer des ungarischen Freiheitskampfes und die Wiener Oktoberrevolution. *Acta Historica Academiae Scientiarium Hungariae,* 1 (1953). 325–386. o.; Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK 1955. 2. sz. 66–100. o.

[43] *Balázs József – Borus József – Nagy Kálmán:* Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. (Szerk. *I. Tóth Zoltán.*) Budapest, 1952. I. k. 287–408. o.

[44] *Spira György:* A magyar forradalom 1848–49-ben. Budapest, 1959.; Magyarország története III. (Szerk. *Mérei Gyula* és *Spira György.*) Budapest, 1975.; Polgári forradalom (1848–1849). In: *Kovács Endre* (főszerk.) – *Katus László* (szerk.): Magyarország története 1848–1890. Budapest, 1979. 6/1. k.

[45] *Borus,* 1975.

[46] *Borus József:* A szabadságharc honvédserege és hadműveletei 1848–1849. In: *Borus József – Andrássy Antal:* Örökség. Kaposvár, 1974.

[47] *Pach Zsigmond Pál:* Görgey, Világos után. (Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából). In: *Uő:* Történetszemlélet és történettudomány. Budapest, 1977. 354–391. o. (első megjelenése *Századok,* 1957. 198–226. o.); *Varga János:* A Görgey-kérdéshez. *Valóság,* 1960. 3. sz. 94–104. o.; *Uő:* Az áruló. *Történelmi Szemle,* 1964. 596–614. o.;

A forradalom és szabadságharc 125. évfordulója, 1973 historiográfiai jelentőségű fordulóponttá vált az 1848–49-es hadtörténetírásban. Ebben az évben jelent meg ugyanis Urbán Aladár 1965-ben megvédett kandidátusi értekezése.[48] A munka szűkebb hadtörténeti szempontból azért volt fontos, mert tisztázta a nemzetőrség megszervezésének különböző szakaszait, az egyes nemzetőrségi kategóriák közötti különbségeket, illetve bemutatta azt a folyamatot, ahogyan a Batthyány-kormány az 1848:22. törvénycikk felhasználásával megteremtette a magyar állam önálló, reguláris fegyveres erejének magvát, az első tíz honvédzászlóaljat. Ezzel pedig olyan rendet teremtett a magyar hadseregszervezés addigi történeti irodalmában, amely biztos kiindulópontot jelenthetett a szervezéstörténet további, mind helyi szintű, mind országos feldolgozásához. Urbán kötetét több évtizedes kutatómunka előzte meg, s máig is olyan kézikönyv, amelynek egyetlen alapvető megállapítását sem kellett az eddigi kutatások során módosítani. Ezenkívül az a paradox helyzet állt elő, hogy mivel a nemzetőrség és honvédség megszervezésének történetének megírásakor csak csekély és meglehetősen ellentmondásos helytörténeti irodalomra támaszkodhatott, ez az összegző igényű munka szolgált a továbbiakban kiindulópontul a hiányzó helytörténeti kutatások elvégzéséhez.

A munkának azonban volt egy általános, köztörténeti jelentősége is. Bebizonyította ugyanis, hogy a Batthyány-kormány – az 1948 utáni történetírás által sugallt állásponttal szemben – nem megalkuvó politikusok gyülekezete volt (kivéve a mindent tisztán látó Kossuthot), hanem olyan kormány, amely már 1848 tavaszán felismerte a polgári átalakulás vívmányait fenyegető veszélyeket, s a törvényadta lehetőségeket felhasználva, megteremtette az önvédelmi harc feltételeit. Ez a megállapítás pedig a Batthyány-kormány, illetve maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos tevékenységének gyökeres újraértékeléséhez vezetett a politikatörténeti irodalomban is.

A következő fordulópontnak 1979-et tekinthetjük. Ebben az évben látott először napvilágot Katona Tamás kétkötetes forrásgyűjteménye, *Az aradi vértanúk*. A közzétett anyag egy része addig sem volt teljesen ismeretlen a történetírás előtt, azonban vagy ekkorra már szinte hozzáférhetetlen kiadványokban, vagy/és megbízhatatlan szövegközlésekben lehetett csak olvasni őket. A vértanúk teljes peranyagának, börtönből írott leveleinek, napló- és emlékiratanyagának, illetve a kiegészítő forrásoknak a közzététele ráirányította a figyelmet arra, hogy voltaképpen milyen keveset is tudunk az aradi vértanúkról, s általában, a szabadságharc katonáiról. A kötet előszava pedig olyan történeti kérdésekben foglalt állást, mint a komáromi vagy szegedi összpontosítás vitája, illetve az oroszok vagy az osztrákok előtti fegyverletétel. Ez utóbbi esetében Katona Tamás meggyőzően bizonyította, hogy ellentétben Andics Erzsébet állításával, 1849 augusztusában a Haynau előtti fegyverletétel véresebb megtorláshoz vezetett volna, mint az oroszok előtti kapituláció.

A kötet megjelenése egyben egy hosszabb sorozat kezdetét jelezte. Katona Tamás az elkövetkező tíz évben saját sajtó alá rendezésében vagy az általa szerkesztett Bibliotheca Historica című sorozatban további nyolc 1848–49-es kötetet tett közzé. Modern és megbízható kiadásban került a nagyközönség elé Klapka György, Görgei Artúr és Vukovics

---

Andics Erzsébet: 1849 augusztus. (Ismeretlen adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól) *Századok*, 1965. 3. sz. 425–454. o. (újabb kiadása: 1849 augusztus. Ismeretlen adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól. In: *Uő:* 1848–1849. Tanulmányok. Budapest, 1968. 361–402. o.)

[48] A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Sebő emlékirata, Paszkevics magyarországi hadjáratának orosz összefoglalója, a magyarországi orosz intervencióra vonatkozó 12 emlékirat, az ozorai diadalra és Buda visszavételére vonatkozó irat-, illetve visszaemlékezés-anyag, John Andrew Blackwell angol ügynök magyarországi jelentéseinek gyűjteménye. Szintén ő tette közé először Kossuth 1849. szeptember 12-i vidini levelének hiteles szövegét.[49]

Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanyagukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgei emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgei – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmességet a kormánynak. Katona tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar fősereg Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. fősereg Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölénnyel rendelkezett. (A budai ostrom indokoltságát megkérdőjelező történészek ezzel az érvvel azóta is képtelenek szembenézni.[50])

A negyvennyolcas hadtörténeti kutatások újabb mérföldkövének 1983 tekinthető. Ebben az évben jelent meg Bona Gábor kötete, amely nemcsak teljességre törekvő adattárat adott a szabadságharc felső katonai vezetéséről, hanem egyben igen alapos bevezető tanulmányban mutatta be ennek az elitnek a kialakulását, a szabadságharc egyes szakaszaiban játszott szerepét, valamint az elit szociológiai összetételét.[51] Bona kötete hatásosan cáfolja mind a honvédsereg tisztikarát a katonai ellenforradalom bázisaként bemutató, mind azt a, Nemeskürty István által képviselt nézetet, mintha a tisztikar tömegeit a hivatásos katonaforradalmárok alkották volna.[52] 1988-ban megjelent a szabadságharc hadseregének százados karát bemutató kötet, a 150. évfordulóra pedig megjelent a főhadnagyi és hadnagyi kategória tagjait bemutató három kötet.[53]

Historiográfiai jelentőségű volt Bona azon összefoglalója is, amelyet a *Magyarország hadtörténete* I. kötetében írt 1848–49-ről. Egyrészt azért, mert a szabadságharcról az utolsó részletes hadtörténeti összefoglaló 1930-ban jelent meg (az is Breit József XIX. század vé-

---

[49] *Görgey István:* 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. Budapest, 1980.; Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. Budapest, 1982.; *Alekszandr Petrovics Scserbatov:* Paszkevics Magyarországon. (Ford. *Gerencsér Zsigmond.* S.a. r. *Katona Tamás.*) Budapest, 1984.; *Klapka György:* Emlékeimből. Budapest, 1986.; *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848–1849-ből. Budapest, 1987.; A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (S. a. r. *Rosonczy Ildikó* és *Katona Tamás.* Ford. *Rosonczy Ildikó* és *Gerencsér Zsigmond.*) Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Rosonczy–Katona*); *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Budapest, 1988. I–II. k.; *Katona Tamás* (szerk.): Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r. *Hermann Róbert, Pelyach István* és Tirts Tamás.) Budapest, 1989.; *Haraszti-Taylor Éva – Urbán Aladár* (szerk.): Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetései 1843–1851. (Ford. *Katona Ágnes.*) Budapest, 1989.

[50] *Spira György:* A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Spira,* 1998.) 515–516. o.

[51] Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest, 1983. 2., átd., bőv. kiad. Budapest, 1987.; Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átd., bőv. kiad. Budapest, 2000.

[52] *Nemeskürty István:* „Kik érted haltak, szent Világszabadság". Budapest, 1977. – A kötetről *Bona* írt igen alapos bírálatot. Új legenda születik. Kritikai észrevételek Nemeskürty István 48-as könyvéről. *Századok,* 1979. 693–707. o. Ld. még Spira György: Amikor a szobordöntő szobrokat emel. (n: Jottányit se a negyvennyolcból ! Bp., 1989. 399-407. o.– Ugyanakkor az is jellemző tény, hogy Nemeskürty könyvének egyetlen újabb kiadásában sem vett tudomást Bona köteteiről; igaz, a szakirodalom más eredményeiről sem.

[53] Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998., 1999.

gi összefoglaló munkájának némileg átdolgozott változata volt); másrészt azért, mert Bona szakított a szabadságharc történetét a belpolitikai események alapján kronologizáló szemlélettel, s visszatért a hadtörténeti periodizációhoz. A korábbi évtizedek Bemet egyoldalúan istenítő, Görgeitől pedig még a katonai tehetséget is megtagadó szemléletével szemben Bona kiegyenlített értékelését adta mindkettőjük ténykedésének, s lehetővé tette egy tényekre támaszkodó Görgei-értékelés megfogalmazását. A munka a nemzetközi események kontextusába helyezte a szabadságharc hadtörténetét, emellett nem elégedett meg csupán a hadieseményekkel felvázolásával, hanem kitért a hadszervezés, a hadseregellátás kérdéseire is.

1994-ben, a Kossuth-évfordulón a legfontosabb megjelent munka Kosáry Domokosnak a Görgey-kérdésről írott könyve volt, amely gyakorlatilag a szabadságharc hadtörténeti historiográfiájának is egyfajta összefoglalóját adja. Kosáry monográfiája azért is fontos, mert lényegében megírta a Görgey-életrajznak a korábbi életrajzi munkákból hiányzó, 1867–1916 közötti fejezeteit is.[54]

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján lépett színre az az új hadtörténész-generáció, amely Urbán Aladár, Katona Tamás és Bona Gábor munkái által kijelölt irányban kezdte meg a szabadságharc hadtörténetének feldolgozását. Tagjainak többsége (Hajagos József, Kedves Gyula, Pelyach István, Zakar Péter és jelen sorok írója) Katona és Urbán tanítványa volt, de ide tartozik Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója, a katonai felsőoktatásból érkezett Csikány Tamás és a Zsámbéki Katolikus Főiskolán tanító ifj. Rabár Ferenc is. Az elmúlt évek során ennek a nemzedéknek kialakultak az állandó fórumai, így a minden év április végén Komáromban, illetve októberben Gyöngyösön rendezett konferenciák. Az előbbiek Komárom történetének ürügyén Klapka 1848–49-es pályájáról, a katonai elit tagjairól, a kormánybiztosokról, az emigrációról, a szabadságharc műszaki szolgálatáról, az erődharcászat kérdéseiről szóltak. Az utóbbiak a megtorlás témaköre ürügyén az egyes vértanúk pályáját, illetve Heves megye 1848–49-es történetét tárgyalták, de ide sorolható a Hatvanban 1996-ban rendezett konferencia a tavaszi hadjárat történetéről, illetve Cibakházán 1997-ben rendezett konferencia a Tiszántúl védelmének kérdéseiről. E nemzedék munkásságát a *Hadtörténelmi Közlemények,* az *Aetas* és a *Fons* 1848–49-es tanulmányain kívül immár hat tanulmánykötet jelzi.[55]

Urbán Aladár és Bona Gábor mellett többnyire e nemzedék tagjai írták a szabadságharc történetét bemutató népszerű összefoglaló, illetve az évfordulóra megjelent hadtörténeti összefoglaló fejezeteit is.[56]

---

[54] *Kosáry* I–II.

[55] *Kiss Vendel* (szerk.): Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Komárom, 1994. (a továbbiakban: *Kiss,* 1994.); *Horváth László* (szerk.): A tavaszi hadjárat. Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Hatvan, 1996. (a továbbiakban: *Horváth,* 1996.); „Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utóélete" című tudományos ülésszak. Vaja, 1996.; *Horváth László* (szerk.): Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Írták *Csikány Tamás, Hajagos József, Hermann Róbert, Zakar Péter.* Gyöngyös, 1998. (a továbbiakban: *Horváth,* 1998.); Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). (Szerk. *Bene János.*) Nyíregyháza, 1998.; Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Válogatás a Komáromi Napok történész-konferenciáinak előadásaiból 1993–2001. (Szerk. *Kiss Vendel.*) Komárom, 2003. Közös munkának tekinthető az *Életünk* huszár-, illetve a 150. évfordulóra megjelenő vár- és erődszáma (1994. 10–11., 1998. különszám).

[56] 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. (Szerk. az előszót és a kronológiát írta Hermann Róbert. Írták: Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter.) Budapest, 1996.; *Bona Gábor* (szerk.): A szabadságharc katonai története. (Írták *Bencze László, Bona Gábor, Csikány Tamás, Hermann Róbert* és *Kedves Gyula.*) Budapest, 1998.

Méltatlan és igazságtalan dolog lenne azonban, ha elfeledkeznénk az előttünk járó nemzedék más tagjainak érdemeiről. Annál is inkább, mert a további kutatások irányát csak úgy jelölhetjük ki, ha számot vetünk a már rendelkezésünkre álló eredményekkel. A továbbiakban ezért a hadtörténetírás egyes részterületeinek eredményeit tekintjük át röviden.

Komoly kutatásokon alapszik, s főleg egyenruha-történeti szempontból nehezen meghaladható Barcy Zoltán és Somogyi Győző *hadsereg-történeti* összefoglalója, bár egyáltalán nem teszi fölöslegessé egy tényleges hadseregtörténet elkészítését.[57] A *fegyvernemek* közül Kedves Gyulának köszönhetően korszerű összefoglalóval rendelkezünk a lovasságról[58] és Csikány Tamás jóvoltából monografikus feldolgozással a tüzérségről.[59] Hiányzik viszont a harmadik fő fegyvernem, a gyalogság történetének, fegyverzetének, harcászati eljárásainak feldolgozása. A *csapatnemek* közül Kedves Gyula már említett kötetével megírta a huszárság történetét (merthogy a szabadságharc lovasságának 90%-a ebből a csapatnemből került ki). A gyalogság csapatnemei közül szinte mindegyik története feldolgozásra vár, a tüzérségnél pedig fontos lenne pl. a röppentyűütegek tényked̈ésének feltárására.[60] Hasonlóképpen hiányzik a műszaki alakulatok történetének feldolgozása is.[61]

Sokkal jobban állunk a „vegyes" műfajú *külföldi légiók* történetével. A német légió tényked̈ését Bőhm Jakab írta meg.[62] A lengyel légió történetét Wlodzimierz Mus után a magyar, a lengyel és részben az osztrák levéltári anyag hasznosításával Kovács István készítette el kandidátusi értekezésében.[63] Az olasz légió történetéről Berkó István 1926-os tanulmánya, illetve 1929-es kötete után előbb jelen sorok írója írt az újabban előkerült levéltári anyagra támaszkodva egy tanulmányt,[64] majd Pete László dolgozta fel azt kandidátusi értekezésében, a magyar és olasz levéltári anyag, közte több általa felfedezett kéziratos visszaemlékezés alapján.[65] Valamennyi légió történetét megírta Katrin Sitzler

---

[57] A szabadságharc hadserege. Budapest, 1987.

[58] *Kedves Gyula:* A szabadságharc hadserege I. A lovasság. 1. kiad. Budapest, 1992. 2. kiad. Budapest, 1998.

[59] *Csikány Tamás:* Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. Budapest, 2000. (Csikány ezt megelőzően több tanulmányt publikált a szabadságharc tüzérségéről, ezek azonban beépültek kandidátusi értekezésébe.)

[60] Lásd *Ács Tibor:* Rakétavita a Magyar Tudományos Akadémián 1847-ben. In: Haditechnika-történeti és katonaorvoslás-történeti konferencia. (Szerk. *Varga A. József.*) Budapest, 2000. 47–71. o. A tanulmány címénél jóval többet ad, hiszen a szabadságharc alatti röppentyűkísérletekről, ill. a honvédsereg röppentyűs egységeinek tevékenységéről is képet nyújt.

[61] Erről az utolsó összefoglaló még a két világháború között jelent meg. *Vidos Géza:* A honvédsereg műszaki szolgálata 1848–49-ben. MKSZ 1939. IV. k. 212–229. o.

[62] Die Deutsche Legion im ungarischen Freiheitskampf 1848–1849. *Zeitschrift für Militärgeschichte,* 6 (1967). 81–96. o.; A német légió szervezése és tevékenysége az 1848–1849. évi magyar szabadságharcban. HK 1970. 2. sz. 194–215. o.

[63] A légió. Budapest, 1989.; Mindvégig veletek voltunk. Budapest, 1998. A korábbi munkák közül kiemelendő *Wlodzimierz Mus:* Lengyel légió szervezése Magyarországon 1848. november – 1849. március. HK 1978. 3. sz. 339–362. o.

[64] Az olasz légió a magyar szabadságharcban. In: *Orosz István – Pölöskei Ferenc – Dobszay Tamás* (szerk.): Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Emlékkönyv Szabad György 70. születésnapjára. Budapest, 1995. 341–354. o.

[65] *Pete László:* Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999.; *Uő:* Il colonello Monti e la Legione italiana nella lotta per la libertà ungherese. (Traduzione di *Katalin Mellace.*) O. O. u. D. [Roma, 2003.] Pete tette közzé a légió történetének egyik legfontosabb elbeszélő forrását is: *Gustavo*

magyar kiadásra méltó munkájában.[66] (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a német légió 1849. július-augusztusi története máig is homályos.)

Az *alakulattörténetek* közül Urbán Aladár említett munkájában és ehhez kapcsolódó résztanulmányaiban feldolgozta az első tíz honvédzászlóalj szervezéstörténetét és 1848 őszéig terjedő hadi krónikáját.[67] Petőfi honvédszázadosi tényked̈ése alapján lényegében felvázolta a 28. zászlóalj szervezéstörténetét is.[68] Süli Attila az erdélyi honvédzászlóaljak szervezéséről írt rövid összefoglalót.[69] Teljes történeti összefoglalóval csupán a három (7., 47., 56.) zalai zászlóaljról, a 10., 28., 43. és 48. (részben) szabolcsi, a 44. és 45. Vas megyei zászlóaljakról, valamint a hadi tanfolyami hallgatókból és a Csanád megyei önkéntes csapatból alakult 90. honvédzászlóaljról rendelkezünk, s van egy szervezéstörténeti összefoglalónk a hevesi 26. zászlóaljról.[70] Rövid összefoglalót ismerünk a nógrádi alakulatokról is.[71] A többi, mintegy 160 honvédzászlóalj esetében legfeljebb emlékiratok vagy naplók állnak a rendelkezésünkre.[72] Süli Attila az erdélyi hadszervezet egyik sajátos alakulattípusának, az ún. határvédzászlóaljaknak a történetét írta meg.[73] Nagyobbrészt a kiadott forrásokat és a szakirodalmat hasznosítja az a két összefoglaló, amelyek a jászkun alakulatok 1848–49-es történetét tárgyalják.[74]

A magyarországi nemzetőrség szervezéstörténetét Urbán Aladár már említett munkájából ismerjük; az erdélyiéről Süli Attila írt rövid összefoglalót.[75] Az egyes települések és megyék nemzetőri alakulatai közül önálló kötetben jelent meg Székesfehérvár és Sopron városok, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegye nemzetőrségének története. Ez utóbbi egyben a fennmaradt névsorokat is tartalmazza, s azt mutatja, hogy a nemzetőrség

---

Massoneri: Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról. (Ford. *Száraz Orsolya.* A jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket fordította *Pete László.*) Máriabesnyő – Gödöllő, 2006. Studia Militaria Hungarica 1. (a továbbiakban: *Massoneri.*)

[66] Solidarität und Söldnertum. Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848–1849. Osnabrück, 1980.

[67] Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. k. Budapest, 1963. 403–447. o.; A győri 5. honvédzászlóalj toborzása 1848-ban. *Arrabona,* 11. Győr, 1969. 163–176. o.

[68] *Urbán Aladár:* Petőfi Sándor honvédszázados. HK 1972. 4. sz. 622–647. o. Újabb kiadása: *Uő:* A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 38–407. o.

[69] *Süli Attila:* A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. *Fons,* XI (2004). 1. sz. 39–77. o.

[70] *Molnár András* (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992. (7., 47. és 56. honvédzászlóalj); Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849). (Szerk. *Bene János.*) Nyíregyháza, 1998. (10., 28., 43. és 48. honvédzászlóalj); *Hermann Róbert:* A 44. és 45. honvédzászlóaljak története. Vas Megyei Levéltári Füzetek, 9. Előadások Vas megye történetéről. III. (Szerk. *Tilcsik György.*) Szombathely, 2000. 377–412. o.; *Ács Tibor:* Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849). Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 22. Budapest, 2001.; *Hajagos József:* A Heves vármegyei 26. honvédzászlóalj története 1848–1849-ben. In: Horváth, 1996. 103–143. o.

[71] *Bona Gábor:* Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XI. k. Történelem. Salgótarján, 1985. 35-59. o.

[72] Ezek nagyjából 1948-ig terjedő listája megtalálható *I. Tóth Zoltán:* Magyar történeti bibliográfia. III. k. Budapest, 1950.

[73] *Süli Attila:* A székely határvédzászlóaljak története. HK 2005. 1–2. sz. 121–136. o.

[74] *Rédei István:* Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban. Jászsági Füzetek 18. Jászberény, 1989.; *Babucs Zoltán:* Jászkun alakulatok az 1848/49-es magyar függetlenségi háborúban. Jászsági Füzetek 21. Jászberény, 1995.

[75] *Süli Attila:* A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. HK 2000. 3. sz. 605–630. o. Vö. *Nagy Sándor:* Az erdélyi nemzetőrség és a székelyek. Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén című írásához. HK 2000. 4. sz. 890–892. o.

történetének feldolgozásában micsoda remek történeti statisztikai lehetőségek rejlenek.[76] Emellett tucatnyi hosszabb-rövidebb tanulmány tárgyalja az egyes törvényhatóságok nemzetőrségének 1848–49. évi történetét.[77] A szervezettörténeti áttekintések mellett igen fontosak a nemzetőrség tábori szolgálatát tárgyaló tanulmányok.[78]

A nemzetőrséggel gyakran összetévesztett önkéntes mozgó nemzetőrség esetében a szolnoki és a pápai tábor történetéről rendelkezünk részletes feldolgozással, a váci és az aradi táborról pedig rövidebb áttekintéssel.[79] Ugyanakkor nagyobbrészt hiányzik az egyes alakulatok történetének részletes bemutatása.[80] Az önkéntes mozgó nemzetőrség regularizálásának történetét és problémáit Kedves Gyula dolgozta fel.[81]

---

[76] *Magony Imre:* Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár, 1998.; *Ifj. Sarkady Sándor:* A soproni nemzetőrség 1848-ban. Sopron, 1998.; 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. (Összeáll., bev. és jegyzetekkel ellátta *P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan* és *Szabó Jolán.*) A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 6. Eger, 1999.

[77] Az egyes vidéki nemzetőrségek történetére azóta megjelent irodalomból kiemelendők a következők: *Kopasz Gábor:* A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–1849-ben. Baranyai Helytörténetírás, 1973. (Szerk. *Szita László.*) Pécs, 1973. 51–90. o.; *Molnár András:* A kőszegi nemzetőrség 1848 márciusától decemberéig. *Vasi Szemle,* 1987. 2. sz. 182–209. o.; *Uő:* A pápai nemzetőrség 1848 tavaszán. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. Veszprém, 1987. 477-490. o.; *Bene János:* A nemzetőrség és a honvédség szervezése a kisvárdai járásban 1848–49-ben. Kisvárda, 1990. (A Rétközi Múzeum Füzetei 9.); *Ifj. Gyüszi László:* A nemzetőrség szervezése Tatán és környékén, valamint részvételük az önvédelmi harcban (1848 március – 1848 december). In: „Felszedek utamban minden fegyveres népet". (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) (Szerk. *L. Balogh Béni.*) Tatabánya, 2003. (Castrum Könyvek 10. a továbbiakban: *L. Balogh*) 150–170. o.; *Kiss Vendel:* A komáromi nemzetőrség 1848-ban. uo. 171–192. o.; *Ortutay András:* Esztergomi nemzetőrök 1848-ban. uo. 193–203. o.; *Bagu Balázs – Szakáll Mihály:* A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest, 1994. (Kárpátaljai Magyar Könyvek. 42.); *Molnár András:* Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. In: *Molnár András* (szerk.): Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) 143–163 o.; *Csikány Tamás:* Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtisztje, honvédszázados. In: *Horváth,* 1998. 7–21. o.; *Pájer Imre:* Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban. *Soproni Szemle,* 1999. 3. sz. 213–224. o.; *Uő:* A rábaközi lovas nemzetőrség. *Soproni Szemle,* 2000. 3. sz. 275–282. o.; *Sági Ferenc:* A Répce-vidék nemzetőrségének szervezése és kimozdítása. Adalékok a Sopron megyei nemzetőrség történetéhez – 1. rész. *Soproni Szemle,* 1999. 3. sz. 225–240. o.; *Spira,* 1998. (passim)

[78] *Kopasz Gábor:* A veszprémi nemzetőrök szerepe 1848-ban a baranyai Dráva-vonal védelmében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 5. k. Veszprém, 1966. 259–272. o.; *Simon V. Péter – Tilcsik György:* A Vas megyei mozgóvá tett nemzetőrség és levelezőkönyve 1848. július–szeptember. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 1983–1984. 269-333. o.; *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében. HK 1985. 4. sz. 786-800. o.; *Hajagos József:* Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. In: *Horváth László* (szerk.): Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1995. 95-120. o.

[79] *Urbán Aladár:* A váci nemzetőrtábor. In: *Gyarmati György – Németh Péter Mikola* (szerk.): Madách Kör Tár I. A metropolis árnyékában. Vác, 1992. 69–74. o.; *Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András:* A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve". HK 1998. 1. sz. 216–281. o.; *Hermann Róbert:* Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1996. 103–146. o.; *Uő:* Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27 – szeptember 25. (október 4.) HK 1997. 1. sz. 114–175. o.; *Csikány Tamás:* Arad az 1848/49-es szabadságharcban. In: *Benkő Elek – Czigány István – Domokos György – Csikány Tamás – Dan Demşea:* Az aradi vár története. Budapest, 1998. 100–107. o. (a továbbiakban: *Csikány,* 1998.)

[80] Kivételként említhető *Schmall Lajos:* A pesti csatárok. In: *Uő:* Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Budapest, 1899. II. k. 123–142. o.; *Molnár András:* A zalai 47. honvédzászlóalj felállítása 1848 őszén. Zalai Gyűjtemény, 26. k. Zalaegerszeg, 1987. 113-128. o.; *Hermann Róbert:* A 47. honvédzászlóalj története. In: *Molnár András* (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992. 115–192. o.; *Péterné Fehér Mária:* „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban". Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. In: Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. (Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona.*) Kecskemét, 2002. (a továbbiakban: *Székelyné,* 2002.) 79–130. o.

[81] *Kedves Gyula:* Az önkéntes mozgó nemzetőrség. In: Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltatok egy árva hon volt..." Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tu-

A népfelkelés intézményéről, sikereiről és kudarcairól Varga János és Barta István munkái óta alig született értékelhető feldolgozás. A kivételek közé tartozik Süli Attila két tanulmánya.[82] Az egyes szabadcsapatok közül Urbán Aladár megírta a Hunyadi- és Zrínyi-szabadcsapatok szervezéstörténetét.[83] Jelen sorok írója a Hatvani-szabadcsapat, illetve Vasvári Pál Rákóczi-szabadcsapatának ténykedését, Székelyné Kőrösi Ilona a kecskeméti szabadcsapat, Süli Attila pedig Dobsa Lajos szabadcsapatának történetét dolgozta fel.[84]

Szinte egyáltalán nem rendelkezünk lovassági és tüzérségi alakulattörténetekkel. Az előbbiek esetében kivételként Csikány Tamásnak a 16. (Károlyi) huszárezredről szóló tanulmánya, Kedves Gyulának a komáromi várőrség lovasságáról szóló összefoglalója, valamint Somogyi Győzőnek az 5. (Radetzky) huszárezredről írott esszéje említhető.[85] Ezeknek az alakulattörténeteknek a megírását az is megnehezíti, hogy a szabadságharc egyes lovasezredeinek jelentős részét több hadszíntéren is alkalmazták, tehát gyakorlatilag a teljes hadtörténeti forrásanyag átvizsgálásával írható csak meg pl. az 5., 6., 7., 8., 13., 14., 16., 17. huszárezredek története. A tüzérségnél a párhuzamos számozás, illetve az átszámozások okoznak problémát. A tüzéralakulatok közül Csikány Tamás írta meg az V., majd IX. lovasüteg krónikáját, valamint az utóbb regularizálódott aradi nemzetőri tüzérség történetét.[86]

Szinte teljes egészében hiányoznak a *hadtest- és hadseregtörténetek*. A feldolgozáshoz legjobb alapokkal az I. (felső-magyarországi, majd felső-tiszai hadtest), az V. (aradi és temesvári ostromsereg), a VI. (erdélyi hadsereg) és a VII. (feldunai) hadtestek esetében rendelkezünk. Az I. hadtest történetének első szakaszát Dér Dezső írta meg, s megkezdődött a hadtest iratanyagának kiadása is.[87] Csikány Tamás feldolgozta Arad és Temesvár ostromá-

---

dományos tanácskozás előadásai. (Szerk. *Csurgai Horváth József* és *Demeter Zsófia.*) Székesfehérvár, 2000. 155–172. o. (a továbbiakban: *Csurgai Horváth – Demeter*) Lásd még *Kedves Gyula:* „Szabolcs a hazáért". A 48. honvéd zászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban. Budapest, 2002.

[82] *Süli Attila:* Korponay János ezredes és a Tisza-menti népfelkelés 1849 nyarán. In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. (Szerk. *Langó Péter.*) Jászfényszaru, 2000. 239–256. o.; *Uő:* A Jászkun-kerületek népfelkeléseinek szerepe az 1848–1849-es szabadságharcban. In: Bács-Kiskun megye múltjából. XVIII. Kecskemét, 2003. 139–154. o.

[83] Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. HK 1988. 4. sz. 638–665. o.; Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. uo. 1991. 1. sz. 77–109. o.

[84] *Hermann Róbert:* Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadcsapatvezér és a magyar-román megbékélés meghiúsulása. Budapest, 1999.; *Uő:* Történetíróból katona – Vasvári Pál utolsó éve. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2005. 269–289. o.; *Székelyné Kőrösi Ilona:* Muraközy János és Kecskemét város szabadcsapata. In: *Székelyné,* 2002. 177–216. o.; *Süli Attila:* Dobsa Lajos a forradalomban és szabadságharcban. In: Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezete. A IX. Honvéd Emléknap előadásai. (Szerk. *Halmágyi Pál.*) Makó, 2003. (A Makói Múzeum Füzetei 102.) 12–22. o.

[85] *Csikány Tamás:* A 16. (Károlyi) huszárezred története. In: *Székelyné,* 2002. 131–162. o.; *Kedves Gyula:* A lovasság szerepe Komárom védelmében az 1848–49-es szabadságharc alatt. In: *L. Balogh* 58–76. o.; *Somogyi Győző:* Radetzky és a Radetzky-huszárok. *Életünk,* 1994. 10–11. sz. 925–944. o.

[86] Az V. (később IX.) honvéd lovasüteg története 1848–1849-ben. HK 1999. 2. sz. 277–300. o.; Az aradi nemzetőr-tüzérség 1848-ban. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. (Szerk. *Erdődy Gábor* és *Hermann Róbert.*) Budapest, 2002. 249–261. o

[87] *Dér Dezső:* A felső-tiszai hadtest működése és annak problematikája 1848. decemberétől 1849. január elejéig. In: *Őry Gábor* (szerk.): Függetlenség és modern Magyarország 1848/49. A Magyar Történészhallgatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Budapest, 2000. 24–50. o.; *Uő:* Az északi mozgó hadtest létrejötte. Szervezési problémák és katonai kudarcok 1848–49. fordulóján. *Aetas,* 2001. 2. sz. 104–133. o.; *Uő:* A felső-tiszai hadtest. Az újjászervezés nehézségei és az első győzelmek 1849 januárjában. HK 2002. 3. sz. 703–736. o.; Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.) (S. a. r. *Dér Dezső* és *Hajagos József.*) A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger, 2002.; Az 1848–49-es I. magyar hadtest ira-

nak történetét, s ezzel nagyjából megírta az V. hadtest hadi krónikáját.[88] A VI. és a VII. hadtest esetében a Bem- és Görgei-irodalomnak köszönhetően legalább a kronológiai vázzal rendelkezünk. Némileg idesorolható az 1849 nyarán hadtestté fejlődő 15. Kmety-hadosztály is, amelynek dunántúli hadjáratáról négy önálló tanulmánnyal és fennmaradt dokumentumanyag nagy részét közlő két önálló kötettel is rendelkezünk.[89] Pedig a levéltári adottságok meglehetősen kedvezőek a II., III., VIII. és IX. hadtestek esetében is. A III. és VIII. hadtestnek több parancs-, illetve levelezőkönyve is fennmaradt, a IX. hadtest anyagának jelentős részét a Magyar Országos Levéltár Dembiński- és Wysocki-iratai tartalmazzák.[90]

Az életrajzi irodalom terén komoly gazdagodást hozott a Magyar Honvédség Módszertani, majd Oktatási, Kulturális és Anyagellátó Központjának „Várkapitányok, Hadvezérek, Generálisok" című füzetsorozata, amelyben megjelent Czetz János (Petri Edit), Leiningen-Westerburg Károly (Bencze László), Klapka György (Hermann Róbert), Mészáros Lázár (Ács Tibor), Psotta Móric (Csikány Tamás) életrajza.[91] Az életrajzi munkák közül említést érdemel Kedves Gyula igen színvonalas Czetz- és Répásy-életrajza,[92] Szarka Lajos Gaál Miklósról, Fleisz János Nagysándor Józsefről készített biográfiája,[93] s jelen sorok írója némi szerénytelenséggel ide sorolja saját Poeltenberg- és Gáspár-életrajzát is.[94] Nem teljes életrajzot, „csupán" 1848–49-es pályaképet ad Pusztaszeri László monográfiája Görgei-ről,[95] illetve Spira Györgyé Hrabovszky Jánosról.[96] Pásztor Emil és Pribelszky János Kazinczy Lajos honvéd ezredes, Merényi-Metzger Gábor Lenkey János pályáját dolgozta fel.[97] Hajagos József írta meg Knezić Károly, Török Ignác és Dessewffy Arisztid életrajzait.[98] Több, főleg Ács

---

tai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek). (A bev. írta, az iratokat válogatta és s. a. r. *Dér Dezső, Hajagos József* és *Hermann Róbert.*) A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10. Eger, 2004.

[88] *Csikány Tamás:* Temesvár ostroma 1849-ben. HK 1996. 1. sz. 44–88. o.; *Csikány,* 1998. 106–150. o.

[89] *Markó Árpád – Balázs József:* A csornai ütközet 1849. június 13. HK 1960. 1. sz. 201–209. o.; *Király Iván:* Az 1849. június 13-án lezajlott csornai ütközet krónikája. H. és é. n.; *Huszár János:* Kmety tábornok 1849-es dunántúli hadjárata. Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok. V. Veszprém, 1978. 37–60. o.; *Andrássy Antal:* Felderítő és információs jelentések a Kmety-hadosztálynál 1849 nyarán. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei. IV/12. Kaposvár, 1981. 217–242. o.; *Hermann Róbert:* A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999.; *Uő:* Az ihászi ütközet emlékkönyve 1849–1999. Pápa, 1999.

[90] MOL R 23. Henryk Dembiński iratai. Uo. R 221. Józef Wysocki iratai.

[91] A sorozatban Csikány Tamás tollából elkészült Vetter Antal életrajza is, ez azonban már nem jelent meg. Vö. Csikány Tamás: *Vetter Antal a táborkar élén.* In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2005. 135–150. o.

[92] Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka. Budapest, 1996.; Répásy Mihály, a szabadságharc huszártábornoka. Kemecse, 2007.

[93] *Szarka Lajos:* A tábornok bére. Keszthely, 1997.; *Fleisz János:* A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849). Nagyvárad, 2004.

[94] Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete. Budapest, 1997.; Gáspár András honvédtábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2006.

[95] Görgey Artúr a szabadságharcban. Budapest, 1984.

[96] *Spira György:* Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig. Újvidék, 2001.

[97] *Pásztor Emil:* A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.; *Pribelszky János:* Kazinczy Lajos a szabadságharcban. HK 1992. 2. sz.; *Merényi-Metzger Gábor:* A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete. HK 1994. 3. sz. 88–120. o.

[98] *Hajagos József:* Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka.; *Uő:* Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. (Török Ignác szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytár). In: *Horváth,* 1998. 23–60. és 125–194. o.; *Hajagos József:* Knezić Károly aradi vértanú. 1848–1849. In: Archivum. A Heves Megyei Levéltári Közleményei. XV. k. Eger, 1998. 157–185. o.

Tibor nevéhez köthető tanulmány révén összeállt egy csaknem teljesnek mondható pályakép Mészáros Lázár hadügyminiszterről is.[99] A beosztott tisztek némelyikéről is születtek tanulmányok vagy kismonográfiák.[100]

A *hadműveletek és összecsapások* feldolgozása területén feltétlenül kiemelendő a 150. évfordulóra Bona Gábor szerkesztésében megjelent, a szabadságharc katonai történetét összefoglaló kötet, amely a legújabb kutatási eredményeket összegzi.[101] Csikány Tamás egy forráskiadványhoz írott nagyívű bevezető tanulmányban, majd egy önálló kiadványban foglalta össze 1848–49 hadtörténetét.[102] Jelen sorok írója előbb egy összefoglaló munkát írt a szabadságharc hadtörténetéről, majd pedig a szabadságharc 11 csatájának és 28 fontos ütközetének történetét dolgozta fel.[103]

Komplex hadtörténeti elemzésre törekedett jelen sorok írója Perczel Mór 1848. őszi zalai hadműveleteiről írott munkájában.[104] Igen érdekes és értékes Zakar Péter Krisztián feldolgozása Simunich 1848. őszi északnyugat-magyarországi hadjáratáról,[105] Kedves Gyula összefoglalója a tavaszi hadjáratról,[106] illetve Lázár Balázsé Aulich Lajos tábornok 1849 áprilisi Pest előtti ténykedéséről.[107] Csupán az emlékirat- és a szakirodalmat hasznosítja a Vág menti hadjárat történetének újabb összefoglalása.[108]

---

[99] *Nemeskürty István:* Mészáros Lázár akadémiai székfoglaló előadása, 1845. HK 1977. 601–610. o. és *Uő:* Tűnődések történelemről, irodalomról. Esszék. Budapest, 1985. 99–119. o.; *Ács Tibor:* Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. HK 1979. 4. sz. 623–639. o.; *Uő:* Széchenyi István és Mészáros Lázár. *Kortárs*, 1988. 11. sz. 91–98. o.; *Uő:* Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben, 1796–1837. HK 1986. 4. sz. 659–692. o.; *Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa:* Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 34–43. o.; *Hermann Róbert:* Hogyan került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba? HK 1996. 2. sz. 114–117. o.; *Urbán Aladár:* Mészáros Lázár seregvezéri jelentései a bácskai táborból, 1848. augusztus 27 – szeptember 28. HK 1998. 3. sz. 700–727. o.; *Csorba László:* Mészáros Lázár az emigrációban. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. (Szerk. *Erdődy Gábor* és *Hermann Róbert.*) Budapest, 2002. 299–305. o.

[100] *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. HK 1974. 3. sz. 463–493. o.; *Bona Gábor:* Elfelejtett honvédsír Geszten. [Dipold Antal] *Békési Élet*, 1983. 4. sz. 444–452. o.; *Horváth Béla:* Hertelendi Miklós az 1848–49-es magyar szabadságharcban. *Vasi Szemle*, 1984. 2. sz. 246–263. o.; Németh Csaba: Mjk József huszárőrnagy hagyatéka. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. Békéscsaba, 1999. 317-326. o.; *Jakus Lajos:* Az 1848–49es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete. Vác, 2004. (Grisza Ágost élete); *Kazinczy István:* Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1842–1860). A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese. H. n. [Körösladány,] 2005.; *Dinyés László:* Virágh Gedeon. 1848/49-es huszártiszt, az utolsó aradi rab élete. Arad, 2005.

[101] A szabadságharc katonai története. (Szerk. *Bona Gábor.*) Budapest, 1998.; The Hungarian Revolution and War of Independence, 1848–1849. A Military History. (Ed. *Gábor Bona.*) Columbia University Press, New York, 1999.

[102] *Csikány Tamás:* A szabadságharc foglalata. In: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. (Szerk. *Farkas Gyöngyi.* Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab.* A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás.*) Budapest, 1998. 9–17.; *Uő:* Magyarország hadügye 1848–1849. A Magyar Honvédség 150 éve I. Budapest, 1998.

[103] *Hermann Róbert:* 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.; *Uő:* Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Nagy Csaták. Budapest, 2004.

[104] Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalaegerszeg, 1995.

[105] *Zachar Péter Krisztián:* A Simunich-dandár szerepe 1848 őszén és kora telén Felső-Magyarországon. *Kút.* AZ Elte BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványai. 2005. 2. sz. 3–42. o.

[106] *Kedves Gyula:* A tavaszi hadjárat. In: *Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián:* 1848/49-ről százötven év távlatából. Siklós, 1999. (Siklósi Füzetek) 61–78. o.

[107] *Lázár Balázs:* A Pest alatti harcok 1849. április 10. és 21. között. HK 2002. 3. sz. 740–783. o.

[108] *Lelovics Tihamér:* A peredi csata története. A zsigárdi csata. A királyrévi csata. AZ Print. Érsekújvár, 1999.

A haditervek közül Kedves Gyula az 1849. áprilisi gödöllői, jómagam pedig a komáromi hadművelet tervét, illetve a komáromi és szegedi koncentrációra vonatkozó vitát dolgoztam fel.[109] Az egyes csaták és ütközetek feldolgozásánál is némi haladás mutatkozik. Az elbeszélő források és a szabályzatok összevetésének gyümölcsöző eredményét mutatja Csikány Tamásnak az 1849. július 2-i komáromi csatáról írott könyve.[110] Új szakmai eredményeket hozott Kedves Gyula feldolgozása az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés, illetve Csikány Tamásé az 1849. április 2-i hatvani ütközet történetéről,[111] s jómagam némi szerénytelenséggel ide sorolom a nagykanizsai, a salamonfa-horpácsi, a móri, a piski, az abrudbányai, a csornai és az ihászi ütközetekről szóló tanulmányaimat.[112] Schwechattal Zakar Péter Krisztián és jómagam több tanulmányban is foglalkoztunk.[113] A kishegyesi ütközetről egy jó szakirodalmi összefoglalóval rendelkezünk,[114] s a debreceni ütközetről is született egy, az újabban kiadott orosz emlékiratokat is feldolgozó tanulmány.[115]

Az eseménytörténeti résztanulmányok közül fontosak Rabár Ferenc Lipótvár és Eszék,[116] illetve Csikány Tamás Arad és Temesvár ostromáról írott tanulmányai. Csikány új, katonai szakmai eredményeket hozott, amikor a korabeli ostromszabályok figyelembevételével készítette el elemzését.[117] Több évtizedes késéssel jelent meg Aggházy Kamill munkája Buda visszavételéről; bár sok tekintetben még így is korszerűbb szemléletű, mint a legújabb Budapest-történeti összefoglaló vonatkozó fejezete.[118] Bagu Balázs és Fakász Mihály Munkács történetéről, jómagam Gyulafehérvár ostromáról írtam egy rö-

---

[109] *Kedves Gyula:* A gödöllői hadművelet terve. In: *Horváth,* 1996. 33–48. o.; *Hermann Róbert:* Egy „végzetes" döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7–29. *Századok,* 1999. 2. sz. 253–312. o.; *Uő:* Az 1849. június 24-i, 26-i és 29-i minisztertanácsok. Komárom vagy Szeged? In: „Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utóélete" című tudományos ülésszak. Vaja, 1996. 3–28. o.

[110] *Csikány Tamás:* Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. H. n. [Budapest], 2003.

[111] *Kedves Gyula:* A szabadságharc utolsó győztes csatája (az 1849. aug. 3-i komáromi kitörés). In: *Kiss Vendel,* 1994.103–110. o.; *Csikány Tamás:* A hatvani ütközet. In: *Horváth,* 1996. 49–64. o.

[112] Nagykanizsa felszabadítása 1848 októberében. Zalai Múzeum 7. Nagykanizsa, 1997. 129–140. o.; *Hermann Róbert:* Újabb adatok és szempontok Kőszeg „kapitulációjának" kérdéséhez (A Todorović-hadoszlop átvonulása Moson, Sopron és Vas megyén 1848 októberében). In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. (Szerk. *Bariska István* és *Söptei Imre.*) Kőszeg, 2000. 193–236. o.; Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet. *Aetas,* 2001. 2. sz. 80–103. o.; A piski ütközet (1849. február 9.). In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. (Szerk. *Hermann Róbert.*) Budapest, 2003. 170–190. o. Abrubányára lásd a 84., Csornára és Ihászira a 89. jegyzetet.

[113] *Hermann Róbert:* Görgei Artúr a Lajtánál, 1848 október 7. – november 1. *Történelmi Szemle,* 1992. 3–4. sz.; *Uő:* Az eldöntő döntetlen – a schwechati csata 1848. október 30-án. In: *Molnár Sándor* (szerk.): A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében. Vaja, 2000. 5–43. o.; *Zachar Péter Krisztián:* A schwechati ütközet újabb források tükrében. In: *Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián:* 1848/49-ről százötven év távlatából. Siklós, 1999. (Siklósi Füzetek) 35–60. o.

[114] *Virág Gábor:* A hegyesi csata: legenda és valóság. *Üzenet,* 1994. 5–6. sz. 287–327. o. Rövidebb változatát közli *Bosnyák István* (szerk.): Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén. Újvidék, 2000. 168–200. o.

[115] *Szani Ferenc:* Gondolatok az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetről. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények,* 1998. 2–3. sz. 5–26. o.

[116] *Rabár Ferenc:* Lipótvár ostroma 1848–1849-ben. HK 1988. 362–383. o.; *Uő:* Az eszéki vár 1848 őszén. HK 1995. 3. sz. 45–75. o.; *Uő:* Az eszéki vár feladása 1849-ben. HK 1998. 1. sz. 127–169. o.

[117] Lásd a 88. jegyzetet.

[118] *Aggházy Kamill:* Budavár bevétele 1849-ben. I–II. k. Budapest Történetének Forrásai. (S. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta *Hermann Róbert, Czaga Viktória, Kreutzer Andrea, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya.*) Budapest, 2001. Vö. *Spira,* 1998.

vid összefoglalót.[119] A műszaki munkálatok történetével kapcsolatban kiemelendők Hajagos József, illetve Csikány Tamás munkái.[120]

A magyarországi és bécsi levéltári anyag áttekintése viszont azt bizonyítja, hogy szinte nincs olyan eseménye és eseménysora 1848–49 szűkebb értelemben vett katonai krónikájának, amelyről ne lehetne újat, többet és mást mondani, mint korábban. Talán csak Gyalókay Jenő két világháború között írott, az erdélyi hadjárat történetét feldolgozó tanulmányai képeznek kivételt, bár egy-egy újabb magyar forrás előkerülése itt is kiigazíthatja a részleteket.

A *hadtörténeti források* kiadásánál hasonlóan komolyak az adósságok. Az *iratkiadások* közül – Katona Tamás fentebb említett kötetein kívül – feltétlenül említést érdemel az a munka, amelyet a Hadtörténelmi Levéltár jelentetett meg a 150. évfordulóra.[121] A kötet 326 dokumentumot tartalmaz, részben eredetiben, részben magyar fordításban. (Örömünket legfeljebb az időnkénti félredatálások, félrefordítások és rosszul azonosított személynevek mérsékelik.) Ezt felhasználva készült, nagyobbrészt azonban teljesen új anyagot közöl az osztrák és magyar történészek és levéltárosok közös munkájaként napvilágot látott, közel négyszáz osztrák és magyar hadműveleti iratot tartalmazó dokumentumgyűjtemény.[122]

A Batthyány-kormány hadügyi politikájának nélkülözhetetlen forrásmunkája Urbán Aladár kétkötetes dokumentumgyűjteménye.[123] Jómagam tettem közzé Csány László kormánybiztosi iratainak két kötetét.[124] Helytörténeti jellegű forráskiadványokban jelent meg a nagykanizsai, a budaméri, a szikszói, a kassai, a bodrogkeresztúri, a tarcali, a tokaji, a két cibakházi, a hatvani, a tápióbicskei és turai, a csornai, az ihászi és a győri ütközetek félig-meddig teljes dokumentációja.[125]

---

[119] *Bagu Balázs – Fakász Mihály:* Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/49-ben. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. (Szerk. *Takács Péter.*) Erdélytörténeti Alapítvány. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti Könyvek 2.) 127–148. o.; *Hermann Róbert:* Gyulafehérvár ostroma 1849-ben. *Életünk,* 1998. 1848-49-es különszám. 562–572. o.

[120] *Hajagos József:* Hídfő a semmibe. – A párkányi és esztergomi erődítési munkálatok 1849 júniusában. In: Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 8. (Szerk. *Fülöp Éva* és *Kisné Cseh Julianna.*) Tata, 2001. 229–245. o.; *Csikány Tamás:* Török Ignác ezredes jelentése a komáromi sáncokról. *Levéltári Közlemények,* 76 (2005) 1. sz. 189–202. o.

[121] Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. (Szerk. *Farkas Gyöngyi.* Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab.* A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás.*) Budapest, 1998. (a továbbiakban *Bőhm–Farkas–Csikány*).

[122] Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi.* Herausgegeben von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Szijj.* Wien – Budapest, 2005. (a továbbiakban: Von der Revolution.)

[123] Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. (A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár.*) Budapest, 1999. I–II. k.

[124] Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. (S. a. r. *Hermann Róbert.*) Zalaegerszeg, 1998. I–II. k. (Zalai Gyűjtemény 44.)

[125] Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. (I. kötet: megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig.) (S. a. r. *Dér Dezső* és *Hajagos József.*) Eger, 2002. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.); Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. (A januári újjászervezés és az első sikerek). (A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte *Dér Dezső, Hajagos József* és *Hermann Róbert.*) Eger, 2004. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10.); *Csikány Tamás:* A cibakházi híd 1849. A cibakházi hídért 1849. január-márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.; *Csikány Tamás – Hermann Róbert:* Okmánytár a hatvani ütközet történetéhez. In: *Horváth,* 1996. 145–164. o.; *Hermann Róbert:* Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.; *Hermann Róbert – Molnár András:* Nagykanizsa és környéke

A hadtörténetírás rész- és határterületei közül kiemelendők még a hadszervezet- és intézménytörténeti összefoglaló munkák. Itt külön érdemes szólnunk F. Kiss Erzsébetnek az 1848–1849. évi minisztériumokat bemutató munkájáról,[126] Urbán Aladárnak az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezését,[127] Zakar Péter Görgei hadügyminiszterségét tárgyaló,[128] Ács Tibornak az 1848-as magyar vezérkarról szóló tanulmányáról.[129] Az egyéb katonai szervezetek történeti összefoglalói közül feltétlenül kiemelendő Zakar Péternek a tábori lelkészet történetéről írott összefoglalója és a hozzá csatolt személyi adattár,[130] Fekete Miklós tanulmánya Kossuth katonai irodájáról,[131] Bőhm Jakabnak a magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszi tényekedését feldolgozó két tanulmánya,[132] Ács Tibornak a Magyar Hadi Főtanodáról szóló monográfiája[133] vagy legújabban Őry Gábornak a katonai igazságszolgáltatás rendszerét bemutató tanulmánya.[134]

Maradandó eredmények születtek a segédtudományi feldolgozások terén; itt elég, ha csak Makai Ágnes kiváló kitüntetés-történeti összefoglalójára utalunk.[135]

Hozott-e bármi újat a hadtörténetírás 1848–49 történetének felidézésében? Mi az, amit ma másképp látunk, mint 30-35 évvel korábban? Egészében azt mondhatjuk, hogy a hadtörténet talán kezdi visszanyerni tényleges súlyát 1848–49 történetírásán belül. Ezt mutatják a legújabb történeti összefoglalók, egyebek közt az új egyetemi tankönyv Gergely András által írott fejezete is; jóllehet, a kötet irodalomjegyzékében nem találunk egyetlen hadtörténeti munkát sem.[136]

A részleteket tekintve komoly hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk. Így például Urbán Aladárnak köszönhetően, ma már tudjuk, hogy Batthyány Lajosnak milyen egyedülállóan fontos szerep jutott az 1848. szeptemberi horvát invázió megállításában, s

---

1848–1849-ben. Okmánytár. Nagykanizsa, 2000. I–II. k.; *Hermann Róbert – Kucza Péter:* 1848-1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. – A tápióbicskei ütközet. Nagykáta, 2002. (a továbbiakban *Hermann – Kucza.*)

[126] *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.

[127] *Urbán Aladár:* Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése. 1848. április-december. HK 1976. 1. sz. 42–71. o.

[128] *Zakar Péter:* A hadügyminiszter Görgei. HK 1992. 4. sz. 74–97. o.

[129] *Ács Tibor:* Az első honvéd vezérkar létrejötte és működése 1848-ban. Honvéd Vezérkar Tudományszervező Főosztály. Budapest, 1999.

[130] *Zakar Péter:* A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.

[131] *Fekete Miklós:* Kossuth katonai irodája. Egy soknevű hivatal tevékenysége 1848 szeptemberétől 1849 augusztusáig. HK 1978. 3. sz. 385–402. o.

[132] *Bőhm Jakab:* A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (1848. április 16 – 1848. május 23.) HK 1983. 1. sz. 43–71. o.; *Uő:* A magyarországi főhadparancsnokság 1848 tavaszán (1848. március 15 – 1848. április 16.) HK 1976. 2. sz. 241–289. o.

[133] *Ács Tibor:* A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi története. Fejezetek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem történetéből. I. Budapest, 2000. Vö. Uő: A magyar tisztképzés 1848–1849-ben. In: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. (Szerk. *Lengyel Ferenc* és *Szántó Mihály.*) Budapest, 1996. 52-68. o.

[134] *Őry Gábor:* A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és működése 1848–1849-ben. HK 1998. 1. sz. 77–111. o.

[135] *Makai Ágnes:* „Hű vitézségért". Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001. (Historia Militaris 2.)

[136] *Gergely András:* A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849). In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 1998. 247-291. o.; 2., bőv. és átdolgozott kiadás uo., 2005. 236-278. o. Újabb kiadása *Gergely András:* Magyarország 1848–49-ben. In: *Uő:* 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Budapest, 2001. 189–254. o.

hogy a pákozdi siker nem az Országos Honvédelmi Bizottmány, hanem Batthyány szervezőmunkájának eredménye volt.[137] Magával Pákozddal kapcsolatban viszont úgy tűnik, hogy inkább taktikai döntetlenről, mint a hadjárat sorsát eldöntő győzelemről beszélhetünk. Az osztrák források bevonása után nem látszik tarthatónak az a korábbi állítás, amely szerint a fegyverszünetet Jellačić kezdeményezte volna; a fegyverszüneti egyezmény szövegének vizsgálata pedig azt mutatja, hogy Jellačić – ellentétben a propagandisztikus okokból hangoztatott magyar állítással szemben – nem szegte meg az egyezményt, amikor elvonult Győr irányába.

Urbán Aladár irányította rá a figyelmet arra, hogy Jellačić visszavonulása valóban taktikai jellegű volt, mert a bán október elején támadni akart, s ebben a bécsi forradalom akadályozta meg.[138] A létszámviszonyok vizsgálata révén derült ki, hogy Jellačić üldözésének és a horvát hadsereg megsemmisítésének már 1848. október elején sem voltak komoly esélyei, s hogy Schwechatot a magyar szabadságharc egyik legszerencsésebb csatájának kell tartanunk, mert kevésen múlt, hogy a magyar főserég katasztrofális vereséget szenvedjen.[139]

Az újabb hadtörténeti irodalom szerint 1849. január elején Görgei felvidéki hadjárata komoly szerepet játszott a cs. kir. főserég támadásának leállításában, mert Windisch-Grätz emiatt nem mert elmozdulni Pestről; amikor pedig Görgei az őt üldöző cs. kir. csapatok gyűrűjébe került volna, a többi magyar hadtest, főleg Perczel akciói rémítették meg Windisch-Grätzet annyira, hogy visszarendelje a Görgeit üldöző csapatokat.[140]

A tavaszi hadjárat sikerét korábban lebecsülő nézetekkel szemben ma úgy látjuk, hogy a Görgei vezette főserég az ellenséges főerők kiszorításával többet ért el, mint azt az adott erőviszonyok mellett várni lehetett volna. Annál is inkább, mert Kossuth a tavaszi hadjárat második szakaszában számított a Bem vezette, Erdélyből kirendelt csapatok Pest alatti megjelenésére, s mint közismert, erre nem került sor. A létszámát és tüzérségét tekintve erősebb ellenfél támadó hadjárattal történő kiszorítása olyan teljesítmény volt, amely ellentmondott a korabeli stratégiai szabályoknak. A tavaszi hadjárat azon korábbi interpretációja, amely szerint az ellenséget „csak" kiszorítani sikerült, megsemmisíteni nem, már csak azért is furcsa, mert e nézet képviselői Bem hasonlóképpen summázható erdélyi hadjáratáról felsőfokokban szóltak.

A katonai és politikai vezetés, a hadsereg és a politika viszonyáról az újabb kutatások révén szintén más képpel rendelkezünk. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Görgei sokat emlegetett váci nyilatkozatának politikai állásfoglalása semmiben sem különbözött Kossuth akkori nézeteitől; hogy a feldunai hadtest nem az ellenséggel való megegyezésre ajánlkozott fel a nyilatkozatban, hanem éppen ellenkezőleg, az áprilisi törvények esetleges feladása ellen tiltakozott.[141]

---

[137] *Urbán Aladár:* Pákozd, 1848. Budapest, 1984.; *Uő:* Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.

[138] *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében. HK 1985. 4. sz. 786–800. o.

[139] Lásd erre a 113. jegyzetet.

[140] *Borus,* 1975.; *Hermann Róbert:* A feldunai hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi téli hadjárat időszakában. *Századok,* 1997. 5. sz. 1101–1156. o.

[141] *Hermann Róbert:* Görgei Artúr váci nyilatkozata. HK 1988. 2. sz. 247–294. o.

Dembiński leváltásával kapcsolatban azt hangsúlyozhatjuk, hogy a korábban tiszafüredi zendülésként emlegetett esemény során a katonai vezetés Szemere Bertalannak, a politikai vezetés táborban tartózkodó képviselőjének révén hajtotta végre az alkalmatlan fővezér eltávolítását, tehát betartotta a polgári államokra vonatkozó normákat.[142] A hadsereg és a Függetlenségi Nyilatkozat viszonya kapcsán pedig kitűnt, hogy a feldunai hadseregben nem volt olyan erős az ellenzők tábora, mint azt korábban két utólag hamisított memorandum alapján sejtettük. Buda ostromáról és Görgei komáromi „engedetlenségéről" már szóltunk.[143]

A szőlősi (tévesen világosi) fegyverletétellel kapcsolatban említést érdemel, hogy egy újabban előkerült minisztertanácsi határozatból kiderült, miszerint a magyar kormány már a temesvári vereség hírének vétele előtt számolt azzal az eshetőséggel, hogy ha a döntő csata magyar vereséget hoz, és az oroszok sem alkudozni, sem az osztrákok felé közvetíteni nem hajlandók, a magyar hadsereg az oroszok előtt teszi le a fegyverét. Ez pedig azért fontos, mert a világosi fegyverletétellel kapcsolatban utólag éppen e minisztertanács résztvevői által megfogalmazott *erkölcsi* kifogások erkölcsi alapját teszi kétségessé.[144]

Az adósságok

Az elvégzendő feladatok egy részére már utaltunk, de ezeken kívül is akad még mit tenni. Különösen jelentősek az adósságok a forráskiadás terén. Csak a Hadtörténelmi Levéltár 1848–49-es gyűjteménye legalább 25 000 dokumentumot őriz, s ehhez jönnek az Abszolutizmuskori iratok között található további iratok; a Magyar Országos Levéltár, illetve az osztrák Kriegsarchiv 1848–49-es katonai jellegű dokumentumainak száma pedig százezres nagyságrendű. (Arról pedig még becsléseink sincsenek, mekkora saját és zsákmányolt anyagot őrizhetnek az orosz levéltárak.[145]) Fontos lenne legalább a legfontosabb fővezéri és hadsereg-parancsnoki iratsorozatok (Bem, Dembiński, Görgei, Vetter, Mészáros, Klapka) kiadása.

Az egyéb, elbeszélő források kiadásánál is van még törlesztenivalónk. Talán elég annyit említeni, hogy a szabadságharc 31 végig szolgáló tábornokának közel fele hagyott hátra emlékiratokat, s ezek közül mindössze ötnek van megbízható kiadása (Görgei, Klapka, Wysocki, Leiningen-Westerburg, Schweidel); a hat altábornagy közül öten írták meg emlékirataikat, s ezek közül négy vagy kiadatlan, vagy csak megbízhatatlan, illetve csonka kiadásban hozzáférhető (Mészáros, Vetter, Bem, Dembiński). A különböző fővárosi közgyűjtemények (főleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Magyar

---

[142] *Hermann Róbert*: A tiszafüredi fővezérváltás. In: Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848-49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből.(Szerk. Füvessy Anikó.) Szolnok, 2000. 31-104. o.

[143] *Hermann Róbert:* Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai. (Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogadtatásának történetéhez). *Magyar Tudomány*, 1993. 11. sz. 1403–1411. o.

[144] *Hermann Róbert:* Minisztertanács, Arad, 1849. augusztus 10. A világosi fegyverletétel előtörténetéhez. *História*, 1988. 2–3. sz. 52–54. o.

[145] Sajnálatos módon erről egy nemrég megjelent, igen ígéretesnek tűnő kiadványból sem tudunk tájékozódni. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. (Szerk. *Vadász Sándor.*) Budapest, 2001. Lásd erre *Rosonczy Ildikó:* „Újdonságok" az 1849-es orosz beavatkozásról, avagy hogyan nem szabad történelmet írni? *Kortárs*, 2001. 10. sz. 41–55. o.; *Hermann Róbert:* Egy elszalasztott lehetőség. Vadász Sándor és Józsa Antal könyvéről. HK 2001. 2–3. sz. 455–468. o.

Országos Levélár) legalább száz kiadatlan honvédtiszti visszaemlékezést őriznek; s akkor még nem beszéltünk a vidéki levéltárak feltáratlan anyagáról.

Fontos lenne feltárni a tisztikar tagjainak 1848 előtti pályáját. Maguknak a sematizmusoknak az elemzése (ki kivel szolgált együtt, kit ismert) vagy a különböző típusú minősítéseknek (Conduite-Liste, National- und Dienstbeschreibung) feldolgozása is igen tanulságos lehet. Az egyéb forrásanyag (levelezések, naplók, visszaemlékezések) amúgy meglehetősen szegényes, bár az egyes családi levéltárak még itt is sok tanulságos anyagot tartalmazhatnak.

Általában elmondható, hogy a forradalom és szabadságharc társadalomtörténeti vetületeinek feldolgozásában az egész történettudománynak komoly adósságai vannak. Így még mindig keveset tudunk az önkéntesség társadalmi motivációiról, az egyes társadalmi csoportoknak a forradalomhoz, illetve a szabadságharchoz való viszonyáról; mindmáig nem tudjuk sem megerősíteni, sem megcáfolni a parasztság különböző rétegeinek vélt magatartásáról alkotott, többnyire marxista elméleti konstrukciókat. Nincs kiegyensúlyozott feldolgozás a honvédseregben szolgáló nem magyaroknak a szabadságharchoz való viszonyáról,[146] holott például a hadügyminisztérium, illetve az egyes hadtestek irat-anyagában lévő szökevényi beadványok elemzése révén kiderülhetne, hogy a besorozott szlovákok, románok, délszlávok nagyobb, kisebb vagy azonos mértékben szöktek-e, mint a magyar vagy német nevet viselők. Ugyanígy mindmáig mitikusan magas számok vannak forgalomban – Bernstein Béla munkájának köszönhetően – a szabadságharc hadseregében szolgáló zsidó,[147] Steier Lajos egy téves adatértelmezése miatt pedig a szlovák katonák számáról.[148]

Hasonlóképpen újabb feldolgozásra vár a magyar (katonai) emigráció története, hiszen jelenlegi tudásanyagunk jelentős része Ács Tivadar megbízhatatlan munkáiból származik. Ács ugyan lelkes kutatója volt az emigráció történetének, de adatai között nem volt képes szelektálni, a krími, az itáliai vagy az észak-amerikai háborúk történetéről pedig hiányos és pontatlan ismeretei voltak csupán.[149] Az 1945 utáni történetírók közül Lukács Lajos ugyan több kötetben is foglalkozott a magyar emigrációval, s neki köszönhetjük az itáliai magyar légió történetének feldolgozását, a legionisták személyi adattárával; ám a magyar katonai emigráció működésének többi színteréről még mindig volna mit mondani a kutatásnak.[150] Itt egyébként nem is annyira a hadtörténészeknek, in-

---

[146] A kísérlet szintjén érdemes az említésre *Magyar Sándor:* „Magyarbarát" románok 1848–1849-ben. In: *Őry Gábor* (szerk.): Függetlenség és modern Magyarország 1848/49. A Magyar Történészhallgatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Budapest, 2000. 87–110. o.

[147] *Bernstein Béla:* A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. (S. a. r. *Kiss József.*) Budapest, 1998. (Múlt és Jövő Könyvek) Reálisabb becslést közöl, jelezve a további kutatások fontosságát *Bona Gábor:* Az 1848-49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei. *Múlt és Jövő. Zsidó kulturális folyóirat.* 1998/1. 59-60. o.

[148] A szabadságharc hadseregében szolgáló 40 000 szlovákról szóló adat úgy keletkezett, hogy Steier kivetítette a 170 000 főnyi honvédseregre a szlovák lakosság teljes népességen belüli arányszámát. *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Budapest, 1937. I. k. 276. és 464. o.

[149] *Ács Tivadar:* A genovai lázadás. Budapest, 1958.; *Uő:* A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. In: Magyarok és a Risorgimento. (Szerk. *Szász Károlyné Gillemot Katalin.*) Budapest, 1961.; *Uő:* Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861–1865. Budapest, 1964.

[150] *Lukács Lajos:* Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben. Budapest, 1962.; *Uő:* Garibaldival a szabadságért. Dunyov István élete és működése. 1816–1889. Budapest, 1968.; *Uő:* A magyar garibaldisták útja. Budapest, 1971.; *Uő:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei. Budapest, 1986. (Hoz-

kább a köztörténet művelőinek vagy a turkológusoknak, hispaniológusoknak, illetve amerikanistáknak volna tennivalójuk.[151]

Fontos lenne a katonai és politikai vezetés kapcsolatának monografikus elemzése. E tekintetben különösen izgalmas forrásanyagot rejtenek a különböző kormánybiztosi jelentések. Különösen érdekes lenne olyan témák elemzése, mint a hadsereg és a nemzetiségi kérdés viszonya[152], a katonák beavatkozása a politikai és a politikusok beavatkozása a katonai vezetés illetékességi körébe.[153]

A hivatal- és intézménytörténet területén szükség lenne a táborkar (vezérkar), a hadseregellátást végző szervezetek (intendantúra), a katonai közigazgatás (főhadparancsnokságok, hadmegyék, újonctelepek) ténykedésének bemutatására. Ezekhez kapcsolódnak olyan kérdések, mint a hadseregellátás, illetve a katonai egészségügy rendszere. Varga Endre, Zétény Győző, Antal Lajos, F. Kiss Erzsébet munkáiból általában ismerjük az egészségügyi ellátás történetét, azonban a katonai forrásanyag elemzése további tanulságokat rejt magában.[154] Hogyan volt képes az egészségügyi szolgálat lépést tartani például az 1849 tavaszán igen gyorsan előretörő magyar főseregggel? Milyen volt a gyógyulási esélye egy kórházba került sebesültnek vagy más betegnek? A kórházi kimutatások elemzése azért is fontos lenne, mert belőlük a korabeli férfilakosság egy jól körülhatárolható csoportjának népegészségügyi helyzetéről is érdemi adatokhoz juthatunk.

A hadseregellátásnál fontos kérdés, hogy a magyar társadalom, az állam- és a megyei apparátus miként volt képes folyamatosan biztosítani a honvédsereg élelmiszer-, ruházati és szállítási szükségleteit, s hogy a nemzeti közbizalmon kívül kevés tényleges fedezettel rendelkező Kossuth-bankók révén hogyan lehetett finanszírozni a küzdelmet. Noha a gazdaságtörténeti, ezen belül főleg a pénzügyi viszonyokat tárgyaló összefoglalók jelen-

---

záteendő, hogy Lukács olyannyira benne élt az anyagában, hogy időnként ugyanezt feltételezte olvasóiról, ezért az eseménytörténeti részletekkel időnként nem különösebben bíbelődött.)

[151] A pozitív példák közé tartozik *Anderle Ádám:* A modern argentin hadsereg létrejöttének kérdéséhez: Czetz János. HK 1970. 2. sz. 225–232.; *Uő:* A 48-as magyar emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója. *Századok,* 1973. 3. sz. 687–709. o.; *Lukács Lajos:* A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–1862-ben. HK 1994. 1. sz. 76–89. o.; *Csorba György:* Az 1848–1849-es törökországi magyar emigráció. HK 1999. 2. sz. 352–396. o.; *Csorba György:* Az 1850. évi aleppói zavargások és a magyar emigránsok szerepe. In: Orientalista nap 2004. (Szerk. *Birtalan Ágnes* és *Yamaji Masanori.*) Budapest, 2004. 30–39. o.; *Arbanász Ildikó – Csorba György:* Kmety György emlékirata Karsz erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről. HK 2005. 1–2. sz. 295–328. o.

[152] Erre ld. pld. *Hermann Róbert:* Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március – június. In: A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. (Szerk. *Kiss Gábor Ferenc* és *Zakar Péter*) Belvedere Kiskönyvtár 15. Szeged, 2003. 9–49. o.

[153] E tekintetben a Bemre és Görgeire vonatkozó irodalomban található a legtöbb adat. Összefoglaló jellegű tanulmány *Hermann Róbert:* Hadsereg és politika 1848–1849-ben. In: *Király Béla – Veszprémy László* (szerk.:) A magyar hadtörténelem évszázadai. Budapest, 2003. 159–182. o. Érdekes esettanulmány *Pelyach István:* Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma" 1849 januárjában). *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica,* Tomus LXXXVII. Szeged, 1989. 3–20. o.

[154] *Varga Endre:* Az 1848–49. évi hadsereg egészségügyi szervezete. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád nyolcvanadik fordulójának ünnepére., 1933. október 7. Budapest, 1933. 564–590. o.; *Zétény Győző* [– *Antal Lajos*]: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.; *Fábiánné Kiss Erzsébet:* A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848–1849-ben. *Századok,* 1976. 2. sz. 294-325. o.; *Szállási Árpád:* Az 1848/49-es szabadságharc egészségügyi ellátása. *Limes,* 1993. 1. sz.; *Kapronczay Károly*: A szabadságharc egészségügye. *Valóság*, 1998. 3. sz. 15–23. o. Reprezentatív válogatás az elmúlt évtizedek irodalmából: Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Piliscsaba – Budapest, 2000. I–II. k. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.)

tős számú erre vonatkozó adatot tartalmaznak, magáról a hadseregellátás rendszeréről összesen három tanulmány áll rendelkezésünkre,[155] de a – főleg a hadianyaggyártással kapcsolatos – résztanulmányok száma sem ad okot elégedettségre.[156] Ebben az esetben inkább a forrásanyag bősége az, ami zavarba ejt, hiszen a magyar hadügyminisztérium iratanyagának közel fele ilyen ügyekkel foglalkozik.

Szükség lenne az újoncállítás és hadkiegészítés történetének újabb feldolgozására is.[157] Mi a magyarázata annak, hogy 1848. december végére több mint százezer főt számlált a honvédsereg? Igaz-e az az állítás, hogy 1849. késő tavaszán és kora nyarán az osztrák államapparátus gyorsabban állította ki újoncait, mint a magyar, s ha igen, mi volt ennek az oka? A levéltári anyagból ugyanis úgy tűnik, hogy az újoncállítás üteme ezúttal sem volt lassúbb, mint 1848 őszén vagy telén, azonban a hadfelszerelés nem volt képes lépést tartani az újonclétszám növekedésével.

Szinte semmilyen ismeretünk nincs a két fél hírszerzésének működéséről, sikereiről és kudarcairól.[158] Hogyan lehetséges, hogy a korábbi ügynöki rendszer révén Magyarországon biztos pozíciókkal rendelkező cs. kir. hadsereg hírszerzése olyan rosszul működött? Az eddig előkerült osztrák hírszerzői jelentések elemzése arra mutat, hogy a cs. kir. hadseregnek nem voltak magas állású informátorai a magyar katonai igazgatásban; aki nem értett egyet az üggyel, az általában megtalálta az átállás módját.

Nemzetközi szempontból is érdekes lenne a hadifogolykérdés kezelésének bemutatása.[159] A magyar fél nem sorozhatta be a hadifoglyokat (legfeljebb a lengyelek és olaszok esetében voltak kísérletek arra, hogy beléptessék őket a magyar oldalon harcoló légiókba), s kénytelen volt őrizni vagy (ahogy az 1848 őszén ejtett horvát hadifoglyok egy részével történt) egyszerűen hazaengedni őket.

A cs. kir. hadsereg által ejtett hadifoglyok tekintélyes része sorozóbizottság elé került, s főleg az itáliai cs. kir. hadsereg számára szükséges pótlást e forrás is biztosította. Ugyanakkor az oroszok által ejtett hadifoglyok őrzése sok kívánnivalót hagyott maga

---

[155] *Berkó István:* Az 1848/49. évi magyar hadsereg ellátása. MKSZ 1939. III. k. 213–229. o.; *Balázs József – Borus József – Nagy Kálmán:* Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, 1952. I. k. 287–408. o.; *Csikány Tamás:* A honvédsereg ellátása és utánpótlása. In: A szabadságharc katonai története. (Szerk. *Bona Gábor.*) Budapest, 1998. 80–101. o.

[156] *Farkas Lajos – Radó Géza:* Kossuth és a szabadságharc hadiipara. *Századok,* 1952. 688–730. o.; *Hermann Róbert:* Hadseregellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában. In: *E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László* (szerk.): Unger Mátyás Emlékkönyv. Budapest, 1991. 241–256. o.; *Csikány Tamás:* A tüzérségi lőszerutánpótlás rendszere és problémái 1848–1849-ben. HK 1993. 3. sz. 46–68. o.; *Fleisz János:* Nagyvárad, a szabadságharc hadiiparának központja. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. (Szerk. *Takács Péter.*) Erdélytörténeti Alapítvány. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti Könyvek 2.) 93–110. o.; *Rácz Attila:* A Magyar Állami Országos Fegyvergyár termelése 1848 márciusától 1849 áprilisáig. *Fons,* XI (2004). 1. sz. 3–38. o.

[157] Az utolsó ilyen jellegű összefoglaló *Berkó István:* Az 1848-49. évi szabadságharc hadkiegészítése. HK 1957. 1–2. sz. 205–225. o.

[158] Az utolsó összefoglaló munka Az 1848/49-i magyar szabadságharc kémei. In: *Pilch Jenő* (szerk.): A hírszerzés és kémkedés története. Budapest, é. n. [1936.] I. k. 209–247. o. V. ö. *Hermann Róbert*: Katonai hírszerzés 1848-49-ben – képzelet és valóság. Vitacikk. *Új Honvédségi Szemle*, 1997. 11. sz. 132–136. o.

[159] Az utolsó, nagyobbrészt az irodalom és a visszaemlékezések alapján dolgozó munka *Gyalókay Jenő:* A világháború előtti korszakok. In: Hadifogoly magyarok története. (Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő* és *Zilahy Lajos.*) Budapest, é. n. [1931.] I. k. 22–39. o. Maga a hadifogoly-problematika az utóbbi időszakban főleg „a barguzini Petőfi"-ről szóló vitákban került elő.

után; ezzel is magyarázható, hogy a Szőlősnél kapitulált honvédek közel 40%-a eltűnt, mire két hét múlva átadták őket az osztrákoknak. Igazából arról sincsenek pontos adataink, hogy a fegyverletételeket követően összesen hány volt honvédet soroztak be a cs. kir. hadseregbe. A szakirodalomban általában 40-50 000 főről esik szó, ami akár igaz is lehet. Egyelőre csak annyit tudunk bizonyosan, hogy a honvédsereg soraiban szolgáló cs. kir. sorezredi, s főleg a huszárezredi katonákat újra besorozták, ami már önmagában 10–15 000 fő lehetett; s szintén nagy számban sorozták be a honvédsereg azon tisztjeit, akik korábban nem szolgáltak a cs. kir. hadseregben.[160]

A délvidéki és az erdélyi hadszíntéren a nemzetiségi felkelők és a magyar csapatok által ejtett hadifoglyok sorsa sokkal rosszabb volt: nem volt ritka a hadifoglyok megkínzása, legyilkolása vagy kivégzése sem.

Ez vezet át a következő kérdéskörhöz, a háborús atrocitásokéhoz. A magyar történetírásban és történeti publicisztikában főleg az 1849–1918 közötti időszakban kaptak komoly hangsúlyt a nemzetiségi fölkelők által a polgári lakosság ellen elkövetett háborús bűntettek. Ugyanakkor mind a román, mind a szerb történetírás és publicisztika hasonló tettek elkövetését veti a magyarok szemére is. Tudjuk, hogy a háború elvadít(hat)ja a katonát, főleg, ha olyan ellenféllel kerül szembe, aki maga sem tartja be a lovagiasság szabályait, s ha jogos megtorlásként éli meg azt, amit a másik fél sérelmére elkövet. A Szenttamás, Temerin, Járek, Debeljács, Zalatna, Kisenyed, Nagyenyed, Zenta, Abrudbánya és más magyarlakta települések feldúlása során elkövetett atrocitások viszonylag jól ismertek, de történetírásunk sokkal szemérmesebben kezelte azokat a kegyetlenkedéseket és kivégzéseket, amelyek a délvidéki és az erdélyi hadszíntéren működő honvéd- és szabadcsapatok tevékenységéhez fűződnek. Tudjuk, e hadszíntéren a nemzetiségi felkelők és a polgári lakosság gyakran „közös halmazt" alkottak, de így is megdöbbentő olvasni a szerb hadifoglyok lelövésével dicsekvő fiatal honvéd levelét[161] vagy egy román asszony és gyermeke meggyilkolásáról szóló emlékiratot.[162]

Komoly adósságaink vannak a katonai sajtó történetének feldolgozásával kapcsolatban is. A Rákóczi-szabadságharc rövid életű *Mercurius Veridicus*a után 1848–49-ben beszélhetünk először önálló katonai sajtóról; a már címükben is katonás *Honvéd*, *Hadi Lap* és társaik mellett voltak olyan kimondottan katonai profilú lapok, mint a *Komáromi Értesítő*, majd a *Komáromi Lapok*. Sőt, elmondható, hogy 1848 őszétől a politikai lapok többségében is egyre komolyabb teret kaptak a tábori tudósítások, s ezek gyakran a korabeli levelekkel, naplókkal vagy hadijelentésekkel egyenértékű forrásai a katonai eseményeknek. A negyvennyolcas sajtóról Kosáry Domokos tollából kitűnő összefoglalóval rendelkezünk, Kemény G. Gábor a hadi lapok politikai arculatát vázolta fel kismonográfiájában.[163] Ugyanakkor hiányzik e lapok katonai szakmai elemzése,[164] a politikai lapok-

[160] A besorozott honvédek tapasztalatai felől közelít a kérdéshez *Dobák András:* „Azt hittük, hogy a győzelem urai leszünk, s íme, lealáztatás szolgáivá lettünk". A besorozott honvédek élete a cs. kir. hadseregben, 1849–1851. *Levéltári Közlemények*, 69 (1998). 1–2. sz. 157–193. o.

[161] „Csata mezejéről írom pár soraim". Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. (S. a. r. *Pető Vilmos* és *Öllős László.*) Budapest, 1989. 44–45. és 66. o. (a továbbiakban *Büttner.*)

[162] Péch József 50. honvédzászlóaljbeli honvéd visszaemlékezése. Másolata birtokomban. Péch elbeszélését megerősíti *Massoneri* 328. o. is.

[163] *Kosáry Domokos:* A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848–1849. In: *Kosáry Domokos – Németh G. Béla* (szerk.): A magyar sajtó története, 1849–1867. II/1. k. Budapest, 1985. (a továbbiakban: *Kosáry,*

ban megjelent haditudósítások értékelése vagy a sajtónak az önvédelmi, majd függetlenségi harc katonai szakmai és katonapolitikai kérdéseiben nyilvánított véleménye elemzése. Ez volt a magyar sajtó történetében az első időszak, amikor a sajtószabadság elvei és gyakorlata összeütközésbe került a katonai titokvédelem követelményeivel, s ez éppen a hadi lapok esetében mutatkozott meg a legegyértelműbben.[165]

Az elmúlt évtizedekben két tanulmány is foglalkozott az ún. Kossuth-címer kérdésével.[166] Ugyanakkor a forradalom és szabadságharc polgári és katonai szerveinek pecséthasználatáról nincs összefoglalónk, holott a pecsétek jelentős része megvan a Magyar Nemzeti Múzeumban, az iratokból pedig a pecsétek használatának időhatárai is megállapíthatók. Ugyanígy szükség lenne egy újabb zászlótörténeti összefoglalóra, részint az újonnan előkerült tárgyi, részint pedig a irat- és emlékiratanyag feldolgozásával.[167]

Hiányzik a nemzetőrség 1848 ősze utáni történetének feldolgozása is. Pedig jó lenne tudni, hogy ez a nagy létszámú rendvédelmi szervezet milyen szerepet játszott az 1848. késő őszi és téli hadműveletekben. Hogyan szerepelt 1849 telén és tavaszán a magyar kézen lévő területeken, meddig alkalmazták katonai célokra? A cs. kir. megszállás alól felszabadított területeken újjászervezték-e, s ha igen, milyen sikerrel?[168] Mennyiben volt azonos a népfelkelés a mozgósított nemzetőrséggel?

A statisztikailag elemezhető források közül fontos lenne a harcrendek és más létszámkimutatások, valamint a veszteségadatok összegyűjtése és elemzése. Amíg egy hadműveletben részt vevő erők nagyságát és összetételét nem ismerjük, addig nem lehet róluk érvényes mondanivalónk. Amíg nem ismerjük a veszteségek nagyságát és arányát, nem tudjuk megítélni az egyes hadseregek teljesítményét sem. Furcsa módon, 1848–49 hadviselői közül pontos adatokkal csak az oroszok veszteségeiről rendelkezhetünk, az osztrák és magyar veszteségekről homlokegyenest ellenkező, időnként 100%-os eltérést tartalmazó adataink vannak.[169]

1985.); *Kemény G. Gábor:* Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Benne: Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája. (Összeáll. *Busa Margit.*) Budapest, 1957. Az újabb irodalomból kiemelendő *Rákóczy Rozália:* Volt-e a Hadi Lapnak tüzérségi melléklapja 1849-ben? HK 1989. 2. sz. 200–207. o. [Csiki Gyutacs]

[164] A kevés kivétel közé tartozik *Ács Tibor:* A Honvédelmi Szövétnek, az első magyar hadtudományi folyóirat. HK 1975. 4. sz. 689–720. o.

[165] Mind a *Komáromi Értesítő*, mind a *Komáromi Lapok* esetében megtörtént a lap időleges szüneteltetése. *Hajagos József:* Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. (Török Ignác szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytár). In: *Horváth,* 1998. 185–186. o. A kolozsvári *Honvéd* Bem Vécseyt bíráló hadijelentésének közzétételével szerzett kínos pillanatokat a magyar politikai vezetésnek. *Dienes András:* Petőfi a szabadságharcban. Budapest, 1958. 143–145. és 152–165. o.; A *Marczius Tizenötödike* 1849. júliusi betiltásának alapjául is egy olyan rendelet szolgált, amely a titokvédelem követelményeit volt hivatva érvényesíteni. *Kosáry,* 1985. 272–278. o.

[166] *Spira György:* Az úgynevezett Kossuth-címerről. In: Vad tűzzel. Budapest, 2000. 538–551. o. (első megjelenése 1990.); *Bertényi Iván:* Az ún. Kossuth-címer 1848/49-ben. *Századok,* 1999. 2. sz. 373–382. o.

[167] Kumorovitz L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. I. HK 1954. 3–4. sz. 18–60. o. II. uo. 1956. 1. sz. 78–119. o.; *Kerekes Zoltán:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. I. rész. HK 1971. 4. sz. 611–648. o., II. rész. 1972. 2. sz. 286–335. o., III. rész 1972. 4. sz. 648–684. o.; *Györkei Jenő – Cs. Kottra Györgyi:* Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Budapest, 2000.

[168] Budapesttel kapcsolatban lásd *Spira,* 1998. 572–575. o. Székesfehérvárra lásd *Vízi László Tamás:* Polgárőrség és nemzetőrség. Városvédelem Székesfehérváron a XIX. század első felében. In: *Csurgai Horváth – Demeter* 80–81. o.

[169] *Heinrich von Neidhardt* 135. o.; *Rudolf Kiszling:* Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. (Mit Beiträgen von *M. Ehnl, G. Hubka* und *E. Steinitz.*) Wien, 1948. II. k. 283., 295. o.

Az emlékiratok és naplók, illetve például a parancskönyvek elemzése révén végre arra is választ kaphatunk, hogy mit csináltak a katonák a táborban, amikor éppen nem harcoltak (azaz idejük 99%-ában)? Még az is elképzelhető, hogy volt olyan alakulat, amely fennállása során egyetlen egyszer sem került tűzbe. Az életmód- és mentalitástörténeti megközelítésben rejlő lehetőségekre éppen a 150. évfordulón adott jó példát Benda Gyula a Krasznay Péter honvédhadnagy emlékiratát közzétevő kötet bevezetőjében.[170] Ugyanakkor nem hallgathatjuk el afeletti aggodalmunkat, hogy egyre-másra jelennek meg a negyvennyolcas emlékiratokat és naplókat csupán „narratívaként", nem pedig forrásként kezelő kiadások: azaz jó esetben van hozzájuk remek név- és helynévmutató, idegen és régies szavak és kifejezések szótára; de egy fia jegyzetet nem találunk arról, hogy az emlékíró memóriája mikor bicsaklott meg, hogyan tévesztett össze két ütközetet, két azonos nevű honvédtisztet stb. Elrettentő példaként említhetjük például Noszlopy Antal emlékiratainak kiadását, amelynek irodalomjegyzékéből éppen csak a Noszlopy Gáspár pályáját több tanulmányban és önálló monográfiában feldolgozó Andrássy Antal munkái hiányoznak.[171]

Nagyon fontos ugyanakkor az események katonai szakmai szemmel történő elemzése is. Egy-egy emlékirat vagy hadijelentés ugyanis a korabeli szabályzatok, harcászati eljárások ismeretében egészen másként fest, mintha ezek ismerete nélkül próbáljuk értelmezni őket. Ezért is lenne fontos az, hogy a szabadságharc (és más korszakok) hadtörténetével megfelelő köztörténeti ismeretekkel rendelkező katonák is foglalkozzanak; s hogy a hadtörténeti kérdésekről író „civileknek" is legyen bizonyos alapvető katonai ismeretük. Önmagukban ugyanis sem a forrásismeret, sem a katonai képzettség nem elegendő ahhoz, hogy hadtörténeti kérdésekben véleményt nyilvánítsunk.

Végül is, mennyire korszerű vagy korszerűtlen 1848–49-cel foglalkozó történetírásunk? Kétségtelen, hogy az eleddig megjelent munkák többsége erősen deskriptív jellegű, s kevés az elméleti megközelítésű írás. Látnunk kell viszont, hogy a sajátos történelmi körülmények, így az iratanyag kései megnyílása, az 1948–1973 közötti időszak politikájának a kutatásra (is) gyakorolt direkt hatásai miatt a magyar hadtörténetírás komoly késésben volt (és mindmáig van is) például a napóleoni háborúkkal foglalkozó francia történetíráshoz vagy általában véve az osztrák hadtörténetíráshoz képest. Ez utóbbinál ugyanis nem kell 1848–49-es ezredtörténeteket írni, mert már megvannak, nem kell alakulattörténeti kézikönyvet írni, mert rendelkezésünkre áll „a" Wrede; vannak fegyver- és csapatnemtörténetek stb.

Ám ha a jelenlegi osztrák hadtörténetírás produktumaival vetjük össze a miénket, nincs szégyenkezni valónk. 1848–49-ről Rudolf Kiszling és társai 1948-as összefoglalója óta nem született érdemi hadtörténeti összefoglaló, az újabb Radetzky-irodalom jó esetben Oskar Regele monográfiáját reprodukálja,[172] s a magyar hadszíntérrel foglalkozó 1945 utáni osztrák résztanulmányok megszámlálásához is elegendők két kezünk ujjai. Amit irigyelhetünk, az a tágabb értelemben vett osztrák (azaz Habsburg-birodalmi) hadtörténettel foglalkozók nagyszámú fóruma.

---

[170] „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...." Visszaemlékezések 1830–1861. Budapest, 1998. (Negyvennyolcas Idők I. A továbbiakban: *Krasznay.*)

[171] *Noszlopy Antal:* Önéletrajz. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága..." Emlékiratok. (Vál. és s. a. r. *Forrai Ibolya.*) Néprajzi Múzeum. Budapest, 1999. (Negyvennyolcas Idők II.)

[172] *Oskar Regele:* Feldmarschall Radetzky. Leben – Leistung – Erbe. Wien und München, 1957.

Ami pedig az elmaradást illeti, ez bizonyos tekintetben előnnyé is formálható. Az említett ezredtörténetek, fegyver- és csapatnem-történeti kézikönyvek többsége derék, megbízható k. (und) k. szellemben íródott, a magasabb történetírói koncepció, bármifajta interdiszciplináris megközelítés hiányzik belőlük: igazi, katonásan beszűkült pozitivista munkák. Egy magyar honvédzászlóalj történetének megírásánál csaknem minden esetben megvan az alapkutatás öröme, hiszen a kiadatlan források mennyisége jóval felülmúlja a kiadottakét; a kutató az egyenlőtlen forráseloszlás miatt nem elégedhet meg az iratokból kialakuló kép megrajzolásával, hanem egyéb forrásokat (sajtótudósítások, naplók, emlékiratok, szabályzatok) kénytelen mozgósítani. Az alakulat összetételének rekonstruálásánál beleütközik a társadalomtörténeti problémákba; a szervezéstörténetnél kénytelen foglalkozni a politikai és katonai hatóságok ambivalens kapcsolatával, a felszerelésnél a kor gazdaságtörténetével és így tovább.

Tizenegy csata – a feldolgozás lehetőségei

Az újkori csaták és ütközetek történetét – főleg, ha azokat nyugati típusú hadseregek vívták – látszólag könnyű megírni. Csupán elő kell vennünk a két fél hadijelentéseit, a résztvevők naplóit és emlékiratait, meg kell néznünk a térképet (esetleg magát a terepet), s már készen is vagyunk.

1848–49 magyarországi összecsapásai esetében a helyzet nem ilyen egyszerű. A két fél forrásanyaga ugyanis más jellegű. Magyar oldalon viszonylag kevés a korabeli hivatalos irat, mivel a hadügyminisztérium táborkari (vezérkari) osztályának iratanyaga, ahová a hadijelentések többsége került, nagyobbrészt elkallódott vagy megsemmisült, s az egyes hadtestek és hadseregek ilyen jellegű iratanyaga is nagyon hiányos. (A feldunai, majd VII. hadtest fennmaradt iktatókönyvében több tucat harcjelentésről találunk bejegyzést, s ezek közül alig egy-kettő maradt fenn.[173]) Így korabeli harctudósításokat az egyéb iratanyagokban (haditörvényszéki vizsgálatok, kitüntetési előterjesztések stb. mellékleteiként) lehet találni. A cs. kir. oldalon viszont éppen a hivatalos jelentések dominálnak. (Nyilván az oroszoknál is, de ezt egyelőre nem volt módunk megvizsgálni.) Ugyanakkor magyar oldalon sokkal több a háború személyes oldalát megvilágító napló és emlékirat; ezekből napjainkig kerülnek elő újabb és újabb darabok a levéltárak vagy a családi gyűjtemények mélyéről.

Az összecsapások jelentős részéről egy fia magyar hadijelentés sem maradt fenn, s még a meglévők jelentős része is tökéletesen használhatatlan, mert a „felvonultunk, előrenyomultunk, megütköztünk, küzdöttünk, győztünk / vesztettünk – az összecsapásban kitűntek, kitüntetésre, előléptetésre méltók / a vereségért felelősek, ünnepélyesen fenékbe rúgandók" séma szerint írhatók le; azaz éppen az összecsapások részleteiről nem árulnak el konkrétumokat. A cs. kir. hadijelentések pedig néha olyan szárazak és emészthetetlenek, hogy még a vereség ténye sem derül ki belőlük. (Üdítő kivétel csupán a futással végződő ütközetek, mint példának okáért az 1849. február 5-i branyiszkói, a február 18-i kompolti, a március 5-i szolnoki, az április 19-i nagysallói vagy a június 13-i

[173] MOL P 295. A Görgey-család levéltára. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igtatókönyve [sic!].

csornai összecsapások esetében található.) A jelentések többségében a „csapataink megfutamították a lázadókat, mert azok túlereje dacára vitézebbek voltak náluk"; illetve „a csapataink minden vitézsége sem volt elegendő ahhoz, hogy a túlerejű lázadókat megfutamítsák" sémákat figyelhetjük meg.

Az esetek zömében a két fél hadijelentései ettől függetlenül találkoznak, azaz nagyjából megállapítható belőlük legalább az, hogy ki győzött és ki veszített, vannak azonban ellenkező példák is. Így az 1848. december 18-i mosoni, az 1849. január 3-i tétényi, a január 23-i tarcali és 24-i bodrogkeresztúri ütközetet mindkét fél a saját győzelmének tartja. Az 1849. február 9-i piski ütközet cs. kir. hadijelentéseiben elsikkad a vereség ténye, az 1849. április 4-i tápióbicskei ütközet magyar jelentéseiből pedig egy nehezen megszerzett győzelem képe bontakozik ki, holott az ütközet elején két cs. kir. dandár futamított meg egy teljes magyar hadtestet, s az ellenség meglehetős rendben vonult vissza a másik magyar hadtest beavatkozása után is. A július 25-i zsolcai ütközetet az orosz források csak egy bizonyos pontig mondják el, s kimarad belőlük az összecsapást végül is eldöntő magyar gyalogsági rajtaütés.

A hadműveletek és csaták elemzésénél a korábbi történetírás két csapdába szokott beleesni. 1918 előtt – a levéltári anyag híján – készpénznek vette az emlékiratok állításait; ezt követően viszont – néhány kivétellel – szinte kiejtette azokat forrásai köréből. Holott a hadijelentések legalább annyi torzítást tartalmaznak, mint az emlékiratok és naplók, s ez utóbbiak gyakran pontosabban őrizték meg a csaták és ütközetek részleteit, mint a teleológiai jellegű hadijelentések. Az ilyen jellegű források bevonása révén sokkal pontosabb és élettelibb kép adható egy-egy összecsapásról, mint a száraz katonai elemzés.

Az események megírásánál ugyanezen adottságok miatt a magyar forrásanyag sokkal alkalmasabb a John Keagan által „divatba hozott", a „csata arcát", a „közkatonák háborúját", azaz a személyes tapasztalatokat előtérbe helyező megközelítésekre. Elég ha arra utalunk, hogy egyes alakulatokról 4-5 napló vagy emlékirat is fennmaradt,[174] s miután egy nehézlovassági roham felfogása, egy gyalogsági közelharc, egy várostrom vagy egy tüzérségi párbaj élményei nagyjából azonosak lehettek, ezek az emlékiratok és naplók páratlanul értékes és e tekintetben mindmáig kellően ki nem aknázott forrásai a háborús pszichózis és a mindennapok történetének.

A szabadságharc folyamán a két (az orosz beavatkozás után három) fél összesen 11 csatát vívott egymással, s ebből ötben a magyar, hatban a cs. kir. és orosz erők mondhatták sikeresebbnek magukat. Az eredmények persze mindenütt eltérőek voltak. A 11 csatából ötben a védekező fél visszaverte a támadót (Pákozd, Schwechat, Pered, Komárom, 1849. július 2. és 11.). Négy esetben a támadó fél kényszerítette visszavonulásra a védekezőt (Kápolna, Isaszeg, Vác, 1849. július 15-17., Újszeged–Szőreg). Egy esetben klaszszikus döntetlenről beszélhetünk, noha az egyik fél ekkor is elhagyta a csatamezőt; igaz, ez is volt a célja (Komárom, 1849. április 26.). Fejvesztett futással csupán az utolsó, a temesvári csata ért véget; hozzáteendő persze, hogy ezt nem annyira a cs. kir. hadsereg harctéri működése, sokkal inkább a csapatok egy hete tartó visszavonulása, elégtelen ellátása és a felső vezetés hibái okozták.

[174] Így pl. a 7. honvédzászlóaljról hat, a 11., a 15. és a 25 honvédzászlóaljról három-három, a 48. honvédzászlóaljról hat, az 50. honvédzászlóaljról négy napló, ill. visszaemlékezés ismert.

Hogyan is állunk jelenleg ezeknek az összecsapásoknak a feldolgozásával?

Az elsőről, az 1848. szeptember 29-i pákozd-sukorói csatáról látszólag mindent tudunk. Emlékszünk rá, hosszú időn keresztül ez volt a Néphadsereg, majd a Fegyveres Erők Napja (mintha a rendőröknek és munkásőröknek bármi közük lett volna hozzá). Első pillantásra jó helyzetben vagyunk, hiszen fennmaradt Jellačić diszpozíciója,[175] mind a magyar fővezér, Móga János,[176] mind Jellačić bán több hadijelentése,[177] s van egy-két horvát és magyar részjelentésünk, néhány magyar kormánybiztosi jelentésünk és sajtóbeszámolónk is.[178] A két hadijelentés azonban nagyobbrészt csak a többi forrás tükrében értelmezhető, mert olyan általánosságokat mond el, amelyek révén legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy az egyik fél támadott, s a másik visszaverte a támadást; majd pedig fegyverszünetet kötöttek.

A XIX. századi összefoglalók többsége a nem szemtanú Klapka alapján írt a csatáról, jó esetben felhasznált egy-két ezredtörténetet és emlékiratot. Az 1945 utáni magyar történetírás örömmel fedezte fel a VII. hadtest hadműveleti naplóját, s az újabb összefoglalók már ennek a sokkal részletesebb leírását használták.[179] Erről azonban időközben kiderült, hogy nem korabeli, azaz nem 1848-ban, hanem 1850-ben született. Így az eddigi csataleírások többsége ingatag lábakon állt.[180] Nem használták a magyar szerzők Joseph Neustaedter tábornok francia nyelvű emlékiratát, noha ez még 1942-ben megjelent.[181] Pákozd tehát továbbra is feldolgozatlan, s az újabb csatarekonstrukciót az is lehetővé teszi, hogy időközben újabb források is előkerültek, így például két cs. kir. tiszt korabeli naplója is megjelent.[182] A forrásanyag további érdemi bővülésére lehet számítani a horvát gyűjteményekből is, bár a horvát történészek eleddig nemigen jeleskedtek a horvát–magyar konfliktus katonai eseményeinek elemzésében.[183]

Az 1848. október 30-i schwechati csatával jobb a helyzet, noha a XIX. századi összefoglalók rekonstrukcióiról itt is nagyjából az mondható el, amit Pákozdnál már elmondtunk. Pákozddal ellentétben, itt mindkét részről megvan a diszpozíció. Osztrák részről tucatnyi hadijelentés maradt ránk,[184] magyar részről nincs összefoglalónk, csupán az

[175] Közli Von der Revolution 37–38. o.

[176] Magyar fordításban közli *Bőhm–Farkas–Csikány* 23–24. o. Német eredetiben lásd Von der Revolution 38–40. o.

[177] *Spira György:* Jellačić regéi Pákozdról. HK 1995. 1. sz. 62–87. o. Újabb közlése *Uő:* Egy nagy meseköltő műveiből: Jellačić regéi Pákozdról. In: Vad tűzzel. Budapest, 2000.; Von der Revolution 44–45. o.

[178] Lásd KLÖM XIII. 54–56. o. A csatára vonatkozó beszámolókból bőséges válogatást ad *Demeter Zsófia:* A pákozdi győzelem. A Szent István Király Múzeum Közleményei B/48. Székesfehérvár, 1998.; néhány újabb forrást közöl *Hermann Róbert:* Pákozdi kérdőjelek. In: *Csurgai Horváth–Demeter* 144–148. o.

[179] Így pl. *Varga János,* 1953. 134–141. o.; *Jenei Károly:* A pákozdi csata. *Fejér Megyei Szemle,* 1966. 5–27. o.

[180] *Hermann,* 1995. 174–195. o.

[181] *Joseph Neustaedter:* Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848. Bibliothéque de L'Institut Français de Zagreb. Première Série Zagreb, 1942. Tome II. 106–112. o. A szöveg újabban horvát fordításban, Damir Karbić sajtó alá rendezésében is megjelent.

[182] *Ferdinand Hauptmann:* Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz, 1975. II. k. 27–38. és 222–225. o.

[183] Lásd még *Hermann,* 2000. 123–154. o.

[184] Ezek közül Jellačićét közli Von der Revolution 63–64. o. A többit lásd Kriegsarchiv, Alte Feldakten, Cernierung Wiens 1848.

egyik dandár részjelentése áll rendelkezésünkre (igaz, ez mindjárt három példányban).[185] Ezen némileg javít az, hogy mind a csatában jelenlévő Kossuth, mind Pulszky Ferenc, mind Csány László kormánybiztos megírták a maguk beszámolóit,[186] s viszonylag nagy számban ismerünk magyar magánleveleket is az összecsapásról. Jellačić seregéből három tiszt naplója áll rendelkezésünkre, a magyar oldalon van néhány sajtótudósításunk is. Elég nagy számban maradtak fenn magyar emlékiratok (köztük a kulcsszerepet játszó Görgei Artúré), s szinte minden dandár harcairól van a pákozdihoz hasonló utólagos hadműveleti naplónk. A korabeli források csalfaságára mutat ugyanakkor az a tény, hogy a magyar diszpozícióhoz mellékelt harcrend nem a tényleges állapotokat tükrözi, azaz a felsorolt alakulatok nem mindig abban a dandárban harcoltak, amelyikben a harcrend szerint kellett volna.[187]

Az 1849. február 26–27-i kápolnai csatáról közel félszáz cs. kir. összefoglaló és részjelentés áll rendelkezésünkre. A magyar hadügyminisztérium anyagában közel egy tucatnyi magyar hadijelentés található a csatáról. Ellentétben Pákozddal és Scwechattal, a sajtóanyag itt már nemigen használható, mindezért viszont némileg kárpótol a nagy számú emlékirat. (Görgei, Klapka, Teofil Lapiński, Bátori Sulcz Bódog, Máriássy János, Mihálka Endre, Zámbelly Lajos, Pongrácz István, Bulla György, Garzó Imre, Balogh Gábor, Krasznay Péter, Dékány Rafael stb.) A csata korábbi feldolgozásai közül Wilhelm Rüstow a Nobili-féle Winterfeldzugon, Klapka és Görgei emlékiratain kívül egy-két rövidebb emlékiratot használt. Miután 1874-ben előbb németül, majd magyar fordításban is megjelent az Alfons F. Danzer által állítólag Dembiński emlékiratai alapján összeállított kötet, a további feldolgozások előszeretettel nyúltak ehhez a munkához.[188]

Csakhogy – mint ezt Borus József bebizonyította – a kötetnek édeskevés köze van Dembiński emlékirataihoz: miután Danzer az eredeti, francia nyelvű kéziratot nemigen tudta elolvasni (ez azóta sem nagyon sikerült senkinek), költött egy szöveget az általa valahogy mégis megfejtett részek, valamint Dembiński 1849. márciusi igazoló irata és az altábornagy iratgyűjteménye alapján. A következmények katasztrofálisak voltak, hiszen magyar részről Gelich, Breit és Görgey István, osztrák részről pedig Josef Alexander Helfert, majd Rudolf Kiszling is Danzer szövegét használták, ami ebben a formában teljesen megbízhatatlan. (Modern párhuzammal élve, úgy működött, mint egy agresszív számítógépes vírus: mindent végigfertőzött, amihez használták.)

A csata előzményeit, lefolyását és következményeit kiterjedt bécsi levéltári kutatások és a hazai forrásanyag egy része alapján Borus József írta meg kandidátusi értekezésében. A munkának éppen ezért az „osztrák része" az erősebb: a magyar oldalról Dembiński igazoló jelentésén, a különböző emlékiratokon és csekély számú iraton kívül a már említett utólagos hadműveleti naplókat használta.[189] A kötet megjelenése óta azon-

[185] Közli [*Gyalókay Jenő*]: Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez. HK 1929. 223–225. o.

[186] Ezeket közli KLÖM XIII. 312–314., 317. és 329. o.

[187] Schwechatra lásd a 113. jegyzetet.

[188] Dembiński in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals, hg. *Alphons F. Danzer.* Wien 1873. Band I–II. (a továbbiakban: *Alphons F. Danzer*), magyar fordításban *Danzer F. Alfonsz:* Dembinski Magyarországon. Budapest, 1874. (a továbbiakban: *Danzer F. Alfonsz.*)

[189] *Borus,* 1975.

ban magyar oldalon a forrásanyag érdemi bővülésére került sor. Egyrészt előkerült Dembiński emlékiratainak egy tisztázati példánya, azaz végre megtudhatjuk, mi is van pontosan ebben a forrásban. Hazakerültek Klapka György iratai, köztük Dembiński Klapkához intézett rendeletei.[190] Megjelent jó néhány olyan emlékirat, amelyeket Borus nem használt.[191] Emellett előkerült több olyan, még kéziratban lévő emlékirat és napló, amelyek szintén pontosíthatják az általa megalkotott képet.

Az 1849. április 6-i isaszegi csatáról magyar oldalról megvan valamennyi hadtestparancsnok jelentése, osztrák oldalról pedig valamennyi hadosztály és dandár, sőt, több alakulat harcjelentése is.[192] A magyar emlékiratok száma legalább húszra tehető. A XIX. századi szerzők közül Rüstow, Gelich és Breit nagyjából a Kápolnánál felsorolt forrásokat használták. A két világháború között megjelent Ludovikás tansegédlet egyik legjobb része éppen az isaszegi csata feldolgozása (Folkusházy Lajos ny. vezérkari ezredes munkája). A szerző az emlékiratokon és korábbi feldolgozásokon kívül komoly iratanyagot hasznosított. Láthatólag igen alapos kutatást végzett az osztrák Kriegsarchiv „Alte Feldakten" elnevezésű gyűjteményének magyar és cs. kir. hadműveleti iratanyagában; úgy tűnik azonban, hogy nem lelte meg sem a Schlik-, sem a Jellačić-hadtest részjelentéseit, s nem volt teljes a kiadott magyar emlékiratanyag feltárása sem.[193] Azaz, Isaszegről is van még mit írni, hiszen a tucatnyi azóta megjelent emlékiraton[194] kívül jócskán akad még kéziratos anyag (így például a már többször említett utólagos hadműveleti naplók) a különböző közgyűjteményekben.

Az 1849. április 26-i komáromi csata feldolgozásával a hadtörténetírás máig is adós. Holott, magyar részről itt is fennmaradt Damjanich, Klapka, Nagysándor József, Knezić Károly, Dipold Antal alezredes jelentése, s a cs. kir. oldalon a megszokott bőségben találunk beszámolókat.[195] Meglehetősen nagy számú emlékirat (Görgei, Klapka, Józef Wysocki, Bobik Gusztáv, Szinnyei József, Krivácsy József, Rényi Rezső, Szalkay Gergely stb.) is tudósít a csata lefolyásáról, némi nehézséget csupán az okoz, hogy például a komáromi várőrségből kikülönített csapatok harcáról alig van leírás. Rüstow, Gelich és Breit megelégedtek Görgei, Klapka, Welden és Franz Kocziczka adatainak felhasználásával, s az említett Ludovikás tansegédletben a csatát leíró Walla Ferenc sem igen erőltette meg magát: még a rendelkezésre álló iratanyagot sem kutatta. Ennek beszédes pél-

[190] MOL R 295. Klapka György iratai. 1. csomó, 3. tétel, 1849. február–márciusi fasc.

[191] A teljesség igénye nélkül: *Karsa Ferenc:* Szabadságharcos napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. évben történt események". (S. a. r. *Bona Gábor.*) Budapest, 1993. (a továbbiakban: *Karsa*); *Máriássy János:* Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. (S. a. r. *Sugár István.*) ebben: Máriássy János olmützi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra. (S. a. r. *Hermann Róbert.*) Budapest, 1999.; *Balogh Gábor:* Honvéd emlékeim. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága..." Emlékiratok. (Vál. és s. a. r. *Forrai Ibolya.*) Néprajzi Múzeum. Budapest, 1999. (Negyvennyolcas Idők II. a továbbiakban: *Balogh*); Krasznay Péter; Mihálka Endre naplója. In: *Takács Péter* (szerk.): „de víg élet, s mily gyöngy élet...a honvédélet". Mihálka Endre, Borcsik Salamon, Thóbiás Dani emlékiratai 1848/49-ből. (S. a. r. *Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter.*) Nyíregyháza, 2002. (a továbbiakban: *Mihálka*) 23–175. o.; Kecskemétiek a szabadságharcban III. Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. (Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona.*) Kecskemét, 2004. (a továbbiakban: *Dékány.*)

[192] A magyar jelentések közül Damjanichét és Klapkáét közli *Hermann–Kucza* 73. és 75–76. o.; valamennyi jelentést és egy cs. kir. jelentést közöl Von der Revolution 306–311., 328–331. és 368–370. o.

[193] Vö. még *Rédvay István:* Az isaszegi csata, 1849. április 6. In: *Lukinich Imre – Markó Árpád* (szerk.): Sorsdöntő csaták Marathontól a második világháborúig. Budapest, é. n. II. k.170–181. o.

[194] Karsa Ferenc; Balogh Gábor; Krasznay Péter; Mihálka Endre; Büttner Emil; Dékány Rafael.

[195] A magyar jelentések közül kettőt, a cs. kir. jelentések közül egyet közöl Von der Revolution 359–366. o.

dája, hogy Klapka harcintézkedését az általa a Nationalkrieg...-ben közzétett költött, nem pedig a meglévő eredeti diszpozíció alapján közölte.[196]

Az 1849. június 20–21-i peredi csatánál megvan a magyar diszpozíció, valamint Görgei néhány intézkedése is.[197] Osztrák részről jól követhetők a csata előtti intézkedések is.[198] A csata első napja iratszinten viszonylag jobban dokumentált, hiszen Asbóth Lajos ezredes, a II. hadtest parancsnoka utóbb két jelentést is írt róla;[199] s az általa vezetett II. hadtest soraiból az övén kívül is vagy egy tucatnyi résztvevő emlékiratát ismerjük. A második napról magyar részről a III. hadtesttől maradt fenn két jelentés, illetve megvan a VIII. hadtest kikülönített csapatainak összefoglaló harcjelentése is.[200] Görgei, Klapka, Szillányi Péter viszonylag nagy terjedelemben foglalkoznak emlékirataikban az eseményekkel, s korrekt Wilhelm Rammingnak az osztrák iratanyag alapján készült hivatalos összefoglalója is. Az orosz csapatok ténykedéséről Heinrich von Neidhardt és Ivan Oreusz összefoglalóiból alkothatunk képet, a magyarul kiadott orosz emlékiratok között csupán egy meglehetősen regényes memoárt találunk a csatáról.[201] Rüstow, Gelich, Görgey István és Breit főleg Klapka, Görgei, Ramming Neidhardt és Asbóth munkáit használták, s a forrásanyag azóta inkább csak a magyar emlékiratokkal bővült. Az Aradon készült utólagos hadműveleti naplók közül több is foglalkozik a történtekkel. Miután a csatában az orosz Panyutyin-hadosztály is részt vett, nyilván ennek iratanyagában is lehetnek ismeretlen adatok a csata második napjáról, jelenleg csupán Panyutyin hivatalos jelentése ismert.[202]

Az 1849. július 2-i komáromi csata Csikány Tamás monográfiájának köszönhetően a legjobban feldolgozott összecsapás a szabadságharc csatái közül.[203] Itt magyar részről az utólagos, elbeszélő források dominálnak. Nem ismert az aznapra kiadott magyar diszpozíció, a csata napjáról Görgei két, Kászonyi Józsefhez, a II. hadtest parancsnokához intézett cédulája, s Héya József százados Görgei sebesüléséről szóló beszámolója ismert, a magyar hadijelentés pedig alig tartalmaz konkrétumot.[204] A magyar emlékiratok (Görgei, Klapka, Szillányi, Prágay János, Görgey István, Krasznay Péter, Balogh Gábor, Mihálka Endre, Zámbory Emil, Podmaniczky Frigyes, Arthur von Seher-Thoss) nagy terjedelem-

---

[196] HL 1848–49. 24/200. Ugyanígy tett *Kecskés László:* Komárom, az erődök városa. Budapest, 1986. 186–189. o. is.

[197] A diszpozíciót közli Von der Revolution 456–457. o., Görgei intézkedéseit lásd uo. 467–468. o., magyar fordításban *Görgey István* II. 544–546. és 548–549. o.

[198] Lásd Von der Revolution 466–467., 474–475. és 477–478. o.

[199] Ezek egyikét közli Von der Revolution 570–573. o., a másikat lásd MOL H 2. Kormányzóelnökség iratai. 1849:8995.

[200] Közl őket Von der Revolution 493–499. o.

[201] *A. Alekszejenko:* Egy öreg harcos emlékei. In: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (S. a. r. *Rosonczy Ildikó* és *Katona Tamás.* Ford. *Rosonczy Ildikó* és *Gerencsér Zsigmond.*) Budapest, 1988. 380-388.

[202] Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49; presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 242–246. o. (a továbbiakban: Correspondence.)

[203] *Csikány Tamás:* Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. Hely nélkül, 2003.

[204] A két cédulát magyar fordításban közli *Görgey István* III. 14. o. Héya jelentését közli *Hermann Róbert:* Merénylet a fővezér ellen? Görgei sebesülése. HK 1995. 1. sz. 97. o. A hivatalos jelentést közli Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. (S. a. r. *Hermann Róbert.*) Budapest, 2001. (Millenniumi Magyar Történelem) 450–452. o.

ben foglalkoznak a csatával, s rengeteg alacsonyabb beosztású tiszt vagy legénységi állományú személy visszaemlékezése ismert. A cs. kir. oldalról ismét óriási mennyiségű hadijelentés áll rendelkezésünkre, megvan a diszpozíció s az annak alapján született részintézkedések is.[205] Az oroszok részéről ugyanazokkal a forrásokkal dolgozhatunk, mint Perednél.

Sokkal kevésbé feldolgozott a következő, július 11-én Komáromnál vívott csata története. Holott itt megvan mindkét fél diszpozíciója, a megszokottan nagy mennyiségű cs. kir. hadijelentés mellett.[206] Magyar részről csupán a VIII. hadtest hadműveleti naplója s Klapka egy rövidke jelentése ismert. Az osztrák iratanyagot Ramming munkája hasznosította, s Rüstow, Gelich és Breit főleg ennek, illetve Klapka és Szillányi emlékiratának alapján írták a maguk összefoglalóit.[207] Itt a további magyar emlékiratok rejtenek újabb részleteket, annál is inkább, mert ebben a csatában már az I. hadtest csapatai is részt vettek, s az ezek soraiból kerülő emlékírók (így például Máriássy János ezredes, aki két változatban is megírta a történteket; Szalkay Gergely, Teophil Lapiński, Molnár György, Egressy Ákos) még módosíthatják eddigi ismereteinket (ha magát a végeredményt nem is.) Az oroszok részéről ugyanazokkal a forrásokkal dolgozhatunk, mint a peredi és a július 2-i komáromi csata esetében.

Viszonylag jól feldolgozott az 1849. július 15–17-i váci csata története, ebben azonban a (had)történészek érdeme a legkevesebb. A csata történetét ugyanis a korban felkutatható viszonylag teljes forrásanyag (így Oreusz összefoglalója és orosz emlékiratok) alapján a XX. század elején írta meg Vác lelkes helytörténésze, Tragor Ignác. Miután Tragor váci volt, a terepet is igen jól ismerte.[208] Elődei, Rüstow, Gelich és Breit főleg Görgei emlékirata, Neidhardt és Ramming összrefoglalói alapján dolgoztak; Görgey István is csupán saját emlékeivel és Rochlitz Kálmán emlékiratával bővítette a listát.[209] A forrásadottságok itt is egyenlőtlenek: magyar részről ismert a két diszpozíció, nincs viszont egyetlen hivatalos jelentés sem;[210] orosz részről ismert a hivatalos hadijelentés.[211] Mindkét oldalról nagy számban rendelkezünk emlékiratokkal, ezek között magyar részről jó néhány kiadatlan beszámolóval is. Az orosz hadműveleti iratokban itt is jónéhány érdekes részlet rejtőzhet; tartalmukról legfeljebb Neidhardt és Oreusz munkáiból lehet fogalmunk. Az 1980-as években magyar fordításban megjelent orosz emlékiratok között olyanokat is találunk, amelyeket Tragor még nem használhatott.[212] Így itt is elmondható, hogy szükség lenne egy új, modern feldolgozásra.[213]

---

[205] A hivatalos jelentést közli Von der Revolution 529–531. o.

[206] A magyar diszpozíciót és a hadijelentést közli Von der Revolution 545–548. és 551. o.; Haynau hivatalos jelentését és egy Bechtoldhoz intézett rendeletét lásd uo. 548–550. o.

[207] Ugyanez mondható el *Kecskés* 193–194. o. csataleírásáról is.

[208] *Tragor* 199–300., 411–461. o.

[209] *Görgey István* III. 148–177. o.

[210] A július 14-it magyar fordításban közli *Görgey István* III. 152–153. o.; *Tragor* 411–412. o.; a július 16-it lásd Von der Revolution 559. o.

[211] Correspondence 295–297. o.

[212] *Rosonczy–Katona* passim.

[213] Népszerű összefoglaló *Katona Tamás:* Az 1849. július 15–17-i váci csata. In: *Gyarmati György – Németh Péter Mikola* (szerk.): Madách Kör Tár I. A metropolis árnyékában. Vác, 1992. 97–104. o.

Az 1849. augusztus 3–5. közötti újszeged–szőregi harcokról a már unalomig ismételten nagy számú cs. kir. intézkedésen és jelentésen kívül magyar részről inkább csak diszpozíciók, mint jelentések állnak a rendelkezésünkre.[214] Ugyanakkor igen nagy számú emlékirat számol be a történtekről (Dembiński, Mészáros Lázár, Lázár Vilmos, Matolay Etele, Jakab Elek, Koós Ferenc, Bartha Mór, Nagy Iván stb.), s az utólagos hadműveleti naplók közül kettő is foglalkozik az eseményekkel. Miután a nyári hadjáratról nem készült olyan magyar összefoglaló, mint Klapka és Czetz 1851-es munkája az őszi, téli és tavaszi hadjáratról, hosszú időn át csupán Ramming munkája képezte a csatáról szóló leírások alapforrását.[215] A Danzer-féle Dembiński-emlékirat aztán itt is alaposan megzavarta a képet, mint ez Gelich és Breit munkáin, de még az újabb helytörténeti irodalmon is látszik.[216] Veress D. Csabának a szegedi várról írott munkájában is csak néhány osztrák ezredtörténettel bővült a felhasznált irodalom listája.[217] Volna tehát mit írni erről a csatáról is, annál is inkább, mert időközben két orosz emlékirat is megjelent, s a korábbi szerzők által nem használt magyar emlékiratok száma is kibővült.[218]

Az 1849. augusztus 9-én Kisbecskerek és Temesvár között vívott döntő csatáról hat magyar hadijelentést ismerünk, ezek közül azonban kettő egyértelműen hamisítvány, a többiek közül pedig egyedül Vécsey Károly vezérőrnagyé tartalmaz érdemi adatokat a történtekről.[219] A csata napjáról ezen kívül csupán Kmety György vezérőrnagy két jelentése, valamint Vécsey Károly vezérőrnagy napiparancsa ismert.[220] A csata historiográfiájáról itt is az mondható el, ami az újszeged–szőregiéről: korai magyar feldolgozás hiányában Ramming volt az alapvető forrás a Danzer-féle kötet megjelenéséig, s Gelich és Breit is csak ezzel, illetve Mészáros emlékirataival egészítették ki a korábbi feldolgozásokat. Az újabb magyar feldolgozások is ezeket használják.[221] Holott a magyar oldalról itt is vagy két tucatnyi emlékirat és napló (Perczel Miklós, Szász Károly, Búsbach Péter, László Károly, Nagy Iván, Lázár Vilmos, Matolai Etele, Jakab Elek, Koós Ferenc, Bartha Mór, Potemkin Ödön, Végh Bertalan, Pataki Mihály, Pataky Antal, Major István, Szabó György, Kovács István) áll rendelkezésünkre, köztük egy Aradon készült utólagos hadműveleti napló; valamint Klapka hagyatékában is maradt fenn egy-két, az 1850-es években írott beszámoló.

---

[214] Lásd Von der Revolution 635–641. és 654–655. o.

[215] Gyakorlatilag csak ezt használta a csatáról készült egyetlen önálló tanulmány is. *Boxichevich Lajos:* A szőregi csata 1849. augusztus 5-én. LAK 1897. 825–842. o.

[216] *Szántó Imre:* Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XI.) Szeged, 1987. 147–150. o. Valamivel rövidebb változatát lásd *Farkas József* (szerk.): Szeged története 2. 1686–1849. Szeged, 1985. Az emlékiratokból (köztük Danzerből) szemezget Szeged. 1849. július 11. – augusztus 5. Három hét a szabadságharc történetéből. (Szerk. *Vass László.*) Reprostudio. Szeged, 1998.

[217] *Veress D. Csaba:* A szegedi vár. Budapest, 1986. 165–172. o. Hozzáteendő, hogy Veress D. Csaba nem használta a Danzer-féle Dembiński-emlékiratkiadást.

[218] A magyarországi hadjárat; Vlagyimir Zelenyeckij, a Dibics-Zabalkajszkij gróf gyalogezredének őrnagya: A szegedi csata. Egy szemtanú elbeszélése. (Ford. és közli *Fenyvesi István.*) *Szegedi Műhely.* 1991. 1–4. sz. 123–130. o.; *Rosonczy–Katona* 403–405. o.

[219] Bem jelentését lásd MOL R 90. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. No. 573. A hadijelentések feldolgozását lásd *Hermann Róbert:* A második Mohács. Bem tábornok jelentése az 1849. augusztus 9-i temesvári csatáról. Megjelenés alatt a Sahin-Tóth Péter emlékkönyvben. Guyon jelentését közli *Görgey István* III. 496. o. Magyar fordításban közli *Görgey Artúr* II. k. 484. o.; Vécsey jelentését közli *Görgey István* III. 567–568. o. Dembińskiét német fordításban közli *Alphons F. Danzer* II. 217. o. Magyar fordításban lásd *Danzer F. Alfonsz* 385–386. o.; *Görgey István* III. 453. o.

[220] Kmety egyik jelentését magyar fordításban közli *Görgey István* III. 439. o.

[221] *Kovács Endre,* 1954. 619–629. o.; *Kovács Endre,* 1979. 336–347. o.

Végigtekintve a 11 csatán (és a sort folytathatnánk a több tucatnyi ütközettel), azt látjuk, hogy hadtörténetírásunknak bizony, jócskán vannak még adósságai, s csak a nyomtatásban megjelent források bevonásával is új rekonstrukciók alkothatók mindegyikről. Azaz, itt is igaz a közhely: a múltnak ugyan vége van, de nincs lezárva. Nincs olyan esemény, amelyről ne lehetne újabb források és újabb szempontok alapján mást mondani, mint az elődeink tették.

E csaták esetében már csak azért is szükség van az újabb és újabb rekonstrukciókra, mert a fent már többször említett tényezők: az eltérő forrásadottságok, a magyar emlékiratok nagy száma s állandó bővülése miatt lehetőségünk van arra, hogy ezekről az összecsapásokról az eddigieknél kiegyensúlyozottabb képet, a magyar nézőpontot is (vagy az eddigieknél jobban) érvényesítő feldolgozásokat alkossunk. Nyilván ettől még nem fogjuk megnyerni a szabadságharcot (ahogy az újabb és újabb tanulmányok ellenére Mohácsnál továbbra is vesztésre állunk), de pontosabb képünk lesz az okokról és a folyamatokról. Úgy vélem, a csatatörténet (s általában az eseménytörténet) írása nem reménytelen dolog, csupán tudnunk kell megtalálni és megszólaltatni a forrásokat.

A végső kérdés persze az, van-e értelme magának a hadtörténetírásnak? Mondhatunk persze olyan jól hangzó általánosságokat, hogy múlt nélkül nincs jövő, meg hogy aki nem ismeri a múltját, arra van ítélve, hogy újra átélje azt; meg hogy nincs ép nemzeti tudat a múlt ismerete nélkül. Ám ezek voltaképpen tekintélyelvű kijelentések. Ugyanakkor mégiscsak azt látjuk, hogy a hadtörténeti összefoglalók és részmunkák, legyen szó csatakrónikákról, harckocsi- vagy fegyverleírásokról, légi győzelmek vagy tengeri ütközetek bemutatásáról hihetetlen mennyiségben jelennek meg és fogynak szerte a világon, s itthon is. Ha a (had)történetírás a jelenlegi menedzserszemlélet alapján nem is „hasznos" tevékenység, kétségkívül létező társadalmi igényt elégít ki.

Mégis, mi a jó abban, hogy – némi pacifista malíciával szólva – egykor volt mészárlások történetét idézzük fel? A kérdés azonban kibővíthető az egész történetírásra, annak minden irányzatára: mire jó egykor volt diplomáciai manőverek, tárgyalások, kereskedelmi ügyletek, szokások, babonák, ünnepségek, elmúlt életek felidézése? Egyik sem „hasznos" tevékenység, legfeljebb vannak köztük divatosabbak, elegánsabbak, a trendbe jobban beleillők, s vannak olyanok, amelyek módszertanilag jobban kötődnek a hagyományos történetírói eszköztárhoz. A történetírói divatok azonban meglehetősen múlékonyak, s közülük azok, amelyek nem hoznak módszertani vagy tematikai újdonságot, a süllyesztőben szokták végezni. Nem véletlen, hogy a leggyorsabban mindig a korszellemnek és a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók avulnak el. Elméleti tanulmányok írásához nem kell beülni a levéltárba, lassan már a könyvtárakba sem, ott van az internet. De ha a múlt egy konkrét eseményéről, nem pedig csupán a múlt értelmezéséről (vagy a szakmai köldöknézegetés egyik válfajaként a múltértelmezések értelmezéséről) akarunk újat mondani, akkor nem takaríthatjuk meg magunknak a fáradságot: meg kell próbálni új forrásokat találni, vagy a régieket új módon megszólaltatni.

GYÁNI GÁBOR

A CSATATÖRTÉNETTŐL A TÖRTÉNELEM TERHÉIG

Köszönet illeti R. Várkonyi Ágnest, hogy kitartó figyelemben részesítette a csata történetírói ábrázolhatóságát firtató írásomat. A hazai történészek közül, mondhatni, elsőként ő foglalkozott ily behatóan valamelyik elméleti írásommal. A vitacikkem megjelenését követően közzé tett „hozzászólások" szerzői ugyanis még távoli utalást sem tettek annak létére. Annak ellenére is örömömnek adok hangot, hogy R. Várkonyi Ágnes végül adós maradt annak igazolásával, miszerint: „A csata tanúságtevőjének és a két halott történetírónak kiragadott, és óhatatlanul leegyszerűsítve értelmezett írása nem elegendő bizonyíték a bevezetőben előlegezett feltevésre."

Nem tudom, milyen „a bevezetésben előlegezett feltevést" tulajdonít nekem a szerző, tekintve hogy egynél több tézist fogalmazok meg azon a bizonyos helyen, a vitapartnerem azonban egyikükre sem utal: arra gondol vajon, amelyik a történeti tudás közvetített voltát, vagy arra, amelyik a történetírói beszéd konstruktív természetét, netán arra, amelyik a történetírás formája és tartalma közti szoros összefüggést érinti? Mindez homályban marad, és annyi derül ki csupán, hogy Hayden White-ot követve egyesek, beleértve jelen sorok szerzőjét is, a történelmet diskurzusnak minősítik, és határozott különbséget tesznek múlt és történelem között. Ez után pedig nyomban kérdéssé lesz: „vajon a történeti esemény a forrásokból egyáltalán megismerhető-e?"

R. Várkonyi Ágnes maga sem ad választ erre az utóbbi kérdésére, s annyit állapít meg csupán: „A teljesebb forrásanyag és a maradéktalanul számba vett szakirodalom alapján is korai lenne lezárni a múlt sokoldalú, sohasem teljes, de mindig is új meglepetésekkel szolgáló megismerésének lehetőségeit." A válasz bizonytalanságban hagy azt illetően, hogy (1) milyen episztemológiai álláspontot képvisel valójában a szerző; (2) mit szól ahhoz, amit cikkemben – korántsem Hayden White nyomdokain haladva – a csata (és nem az esemény mint olyan) történetírói elbeszélhetőségéről előterjesztettem. Ez utóbbit illetően hosszadalmas elemzésnek vetettem alá két, de különösen egy történész beszéd- és írásmódját, hogy megtudjam: „elbeszélhető-e egy esemény vagy események bonyolult és kusza sora hitelt érdemlő módon a tanúbizonyságok evidenciáira hagyatkozva".[1] Az elemzés eredményeként végül arra jutottam: (1) egy csata, még kivételesen jó forrásadottságok feltételei mellett sem ábrázolható „úgy, ahogy volt", ami fokozottan igaz a kifejezetten rosszul dokumentált mohácsi ütközetre; (2) minden történészi ábrázolatnak nélkülözhetetlen eleme a képes beszéd, a retorika, ami olykor stratégiai szerepet tölt be a csata hiányosan rekonstruálható lefolyását elbeszélendő; (3) az utóbbi gondjaival szembesülő, ugyanakkor a kerek és teljes történet elmondására felhatalmazott, sőt arra kötelezett történész eltérő elbeszélői módszerek közt választ, amikor meg kívánja oldani korántsem könnyű feladatát; (4) nem tűnik igazán szerencsés eljárásnak, ha a kínálkozó módszerek közül az erős, sőt a túlzottan normatív történetírói utat választja, mivel a történész vélt vagy valóságos tudása ez esetben

[1] *Gyáni Gábor:* Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119 (2006). 1. sz. 121. o.

a múlt tanúságtétele(i) fölé kerekedik, hogy elnyomja a tanúságtevő(k) források közvetítésével megnyilatkozó valamikori tapasztalatát.[2]

Nem kívánom cikkem gondolatmenetét (és bizonyító anyagát) feleleveníteni, ezért pusztán csak jelzem: a mohácsi esettanulmány arra és nem többre szolgált, hogy kétségeket ébresszek a csataesemény tanúbizonyságokra alapozott hiteles elbeszélhetősége iránt. Fő érvem, hogy az ennyire kusza és drámai eseménysornak nincs, nem lehet olyan korabeli megfigyelője, akinek megfigyelőként (ilyen-olyan résztvevőként) szerzett tapasztalatai az egészre és minden egyes fontos részletre – mint „hiteles tanúnak" – egyformán kiterjedhetne. Ennek történetírói belátását a John Keegan által meghonosított hadtörténetírói műfaj, „a csata arca" tovább erősítheti. (Mellékesen szólva: R. Várkonyi Ágnes pozitív példaként szól az általam is idézett Duby Bouvines-i csatatörténeti könyvéről, valamint három Keegan-epigon munkájáról. De hiszen ezek nem épp arra szolgálnak megfelelő bizonyítékkal, hogy egy csata egyedül csak partikuláris nézőpontokból írható le, nincs tehát *egyetlen* megírásra váró történet, legföljebb különbözőképpen elmondható történetek léteznek?).

További következtetésként szűrtem le azt is, hogy a társadalomtudományos, tehát a modellalkotó történetírás csatatörténeti kamatoztathatósága viszonylag csekély, az eredményessége pedig erősen vitatható. Ez volt (lett volna) Perjés-kritikám fő hozadéka.

Végül: egy csata „hiteles" sztorija nem választható el a csata résztvevőinek ama tapasztalatától, melyet az eseményt illető elbeszéléseik öntenek végső formába. Az, hogy mi mit jelent és minek mi a jelentősége, állítottam írásomban, az eseményről szóló (utólagos) elbeszélések és a befogadásuk során, kettőjük együttes eredményeként kristályosodik majd ki. Ezért is javasoltam, hogy ne Brodarics ellenében, hanem sokkal inkább Brodarics tapasztalatai tükrében láttassuk végre, mi történt 1526 késő nyarán a mohácsi síkon.

R. Várkonyi Ágnes mérhetetlenül sok történelmi ismeretet birtokában szól hozzá szerény előadásomhoz: írásában sokat olvashatunk háborúkról, a hadtörténetírás történetéről, Tolsztoj történelemfelfogásáról, továbbá Mohács emlékezetéről és persze Brodaricsról. Egyetlen szót sem szentel azonban a fent említett problémáknak, holott cikkem gondolatmenetének ezek alkották a fő gerincét. Ezért is értetlenkedem, hogy miként juthatott a szerző arra a következtetésre, miszerint nem szolgáltattam „elegendő bizonyítékot" állítólagos feltevéseimre. Az ezen állítását alátámasztó érvek hiányában azonban nincs mivel vitatkoznom.

Megragadta viszont a figyelmemet írásának néhány apró mozzanata, melyek végig kísérik argumentációját. Az első Hayden White gyakori emlegetésével áll kapcsolatban. Némileg érthetetlen számomra az amerikai teoretikus gyakori szerepeltetése, mivel (1) cikkemben egyetlen szó sem esik White-ról; (2) továbbá érvelésemben közvetlenül nem is támaszkodtam sem az általa kifejtett tropológiai elméletre, sem a történetírói beszéd és a múltbeli valóság közti diszkontinuitás általa vallott gondolatára. Hogy került tehát a csizma az asztalra? Mielőtt a kérdésre térnék, szóba szeretnék hozni egynémely filológiai apróságot.

[2] Egy forrás történész általi „elnyomása" különösen az esetben fordul elő, amikor a forrás adatai ellentmondanak a historikus múltat illető elképzeléseinek. Ilyenkor hamisítást, hazugságot, tévedést vagy feledékenységet stb. varr a történész a tanú és írásos bizonyítéka nyakába. A problémát hosszan elemzi és értékeli: *Richard J. Evans:* Lying about Hitler. History, Holocaust, and the David Irving Trial. New York, 2002. 249. o. és passim.

Kilenc alkalommal említi R. Várkonyi Ágnes White-ot, és persze gyakran idéz is tőle; ehhez képest ritkán, kétszer jelöli meg csupán egyértelmű módon az idézetek (utalások) forrását. Ily okból nem tudjuk, hogy miképp idézheti White-tól a Napóleon történetírói szerepeltetésére vonatkozó kijelentést, hiszen forrásként Roger Chartier *Négy kérdés Hayden White-hoz* című írását tünteti fel, amiben azonban nem szerepel a White-nak tulajdonított mondat. Sőt, White e kritikára adott válaszában[3] sem olvasható a kijelentés. Hasonló filológiai pontatlanság továbbá, hogy Deák Ágnes írását tünteti fel egy állítólag White-tól származó idézet forráshelyeként (a történészek „éppoly szabadok szövegeik készítésénél, mint a költők vagy más szépírók"), holott ilyen idézet nem szerepel az írás 155. oldalán; ami helyénvaló is, hiszen a szerző sem itt, sem cikke más helyén egyáltalán nem foglalkozik White elméletével.

A további White idézetekhez, sajnos, olykor még helytelen forrásmegjelölés sem tartozik, ezért homály övezi, hogy honnan veszi őket a szerző. Ez a helyzet azzal az idézettel is, melyben arról beszél White, hogy a modern irodalom célja a nyugati ember felszabadítása a történelmi tudat uralma alól. Két alkalommal jelöli meg csupán R. Várkonyi Ágnes az idézetek forráshelyét, mindkét esetben White korai, *A történelem terhe* című tanulmányáról van szó. Kár, hogy ezúttal viszont végzetesen félreérti az esszéből kimetszett gondolattöredéket.

Vélhetően azért bírálja R. Várkonyi Ágnes White idézett megállapítását, miszerint a történészek azt vallják, hogy a „történelem tanulmányozásához nincs szükség sem külön módszertanra, sem sajátos szellemi vértezetre", mert úgy véli, a kijelentés a történetírás nem kifejezetten tudományos volta melletti érvként szolgál White kezében. Holott a tágabb szövegösszefüggésből kiderül, hogy a tudományos megismerés szakszerűsödését kárhoztatja ezúttal White, azt ami miatt fel sem merül a historikusokban az az igény, „hogy hogyan kellene tanulmányozni a múltat".[4] Hadd világítsam meg e gondolatot egy másvalakitől származó idézettel: „A filozófia viszonyát az ún. pozitív tudományokhoz az alábbi képletbe sűríthetjük: a filozófia épp azokat a kérdéseket veti fel, amelyeket a szaktudományos módszer a siker érdekében megkerül. Ez tehát aligha jelent mást, mint hogy a tudomány többek közt épp annak köszönheti sikerét, hogy bizonyos kérdések felvetéséről lemond."[5] Ez a fajta lemondás, White szerint, azzal a szomorú eredménnyel jár, hogy a történelem mint szaktudomány elveszti a tágabb közösségi célokkal és szándékokkal fennállót szoros összhangját, következésképpen nem veheti ki többé a részét a jelennek a történelem terhe alól történő felszabadításából.[6]

Pontatlan jelentést tulajdonít R. Várkonyi Ágnes White egy másik, szintén ugyanebből az írásból vett megfogalmazásának is, amely a valóságreferencia és a történetírói megismerés közti törés (diszkontinuitás) felfogását taglalja. Úgy értékeli ugyanis, hogy White és a hozzá hasonló posztmodernek „a történelmi jelenségeket környezetükből kimetszve, elszigetelt fejleményeknek tekintik". White azonban, tegyük világossá, nem

[3] Vö. *Hayden White:* Előszó. In: Uő: *A történelem terhe.* Budapest, 1997. 7–23. o. Ez utóbbi írásra R. Várkonyi Ágnes nem utal.

[4] *White:* A történelem terhe. i. m. 49. o.

[5] Carl Friedrich von Weizsäckert idézi *Arno Anzenbacher:* Bevezetés a filozófiába. Budapest, 1993. 25. o.

[6] A Nietzsche-i eredetre valló emez elgondolását alaposabban is kifejtette White egyéb írásaiban, vö. A történelmi értelmezés politikája: szaktudománnyá válás és a fenséges kiszorítása. In: *Uő:* i. m. 205–278. o.

dekontextualizál, mint a genealógiai történelem-írás koncepcióját meghirdető Foucault, hanem szembeállítja egymással a kutatást és az írást. Teszi ezt abból a sajátos felfogásból kiindulva, hogy „a narratíva formálja meg azt az eseménytömeget, amely elsődleges referenseként szolgál". De, fűzi hozzá: „Ez nem azt jelenti, hogy a történelmi beszédet nem helyes úgy értékelnünk, hogy megnézzük külön-külön tény-(egyedi egzisztenciális) kijelentéseinek igazságértékét, s disztributíve az ilyen kijelentések teljes sorának logikai összeférhetőségét. Mert ha a történeti beszéd ily módon nem értékelhető, minden jogalapját elveszítené arra, hogy sajátosan valóságos események ábrázolásának és magyarázatának tartsuk". Ez azonban arra elég csupán, hogy megalapozza egy történeti elbeszélés krónikaszerűségét, önmagában viszont kevés ahhoz, hogy megalkossuk a cselekményesítés eszközét mozgásba hozó kiérlelt történeti narratívát.[7]

Mindezt látva nyomban elesik, amit R. Várkonyi Ágnes írása különböző pontjain White (és követői?) szemére vet; így a következő megállapítása is. „Hayden White és követői főleg a XIX–XX. századi nemzeti emlékezeteket vizsgálják." Ez utóbbi kijelentés azért nem állja meg a helyét, mert a referens és a megismerés közti diszkontinuitásról szóló White-i tézis semmilyen teret sem hagy az emlékezeti aktusnak.

„A mohácsi csata emlékezetének egész problematikája – veti R. Várkonyi Ágnes White szemére – megkérdőjelezi ezt a tételt." Csakhogy: a vele ezúttal implicite szembeszegezett hermeneutikai koncepció (hagyománytörténet és a kölcsönösen egybeolvadó horizontok problémája) akkor helyezheti csupán hatályon kívül a diszkontinuus történelem episztemológiai feltevését, ha bizonyíthatóan fennáll Mohács hagyománytörténeti folytonossága. Ez a feltevés azonban legalábbis kétséges, ráadásul R. Várkonyi Ágnes sem szolgál meggyőző bizonyítékokkal az ellenkezőjéről. Felsorakoztat ugyan – meglehetősen önkényesen válogatva – néhány elszórt epizódot a fennmaradt hagyománytöredékekből, a gondolatmenet végén azonban maga is elismeri, hogy „laza, viszont évszázadokon áthúzódó láncolat" elemeire bukkant csupán a vizsgálódások során. Ez bizony kevés ahhoz, hogy olyan merész kijelentésre ragadtathassa magát, miszerint Mohács „az egymást váltó generációk tudatvilágában nem holt hagyomány, hanem az akkori jelenük tettein töprengő, élő emlékezet" volt.

Ma ellenben úgy tűnik, komoly törésvonalak kísérték a Mohács-emlékezet hosszabb történeti útját: elsőként a nagyjából a XVIII. századig datálható hosszabb felejtési periódust azonosíthatjuk, erre következett a Mohács-hagyomány XIX. század eleji, kivált reformkori felfedezése (kitalálása), aminek egy újabb tragédia, Világos adott egyértelmű nyomatékot (jelentőséget és a ma ismert jelentést). A nemzeti múlt tragikus cselekményesíthetősége szempontjából (hogy ezúttal valóban white-i fogalmakkal éljünk) Trianon sokkja volt végül az igazán döntő fejlemény a Mohács-hagyomány ily értelmű további fenntartásában. Mohács éppúgy példázza tehát a hagyománytörténet relatív folytonosságát, mint az esemény ténybeliségének utólagos és ismétlődő megkonstruáltságát. Ezért is rögzítheti a művészettörténész, nemegyszer épp Mohács képi ábrázolása kapcsán, ama megfigyelését, hogy: „Bármennyire is jelentős a Nádasdy Mausoleum ábrázolásának továbbélése, ismételt felhasználásuk és átdolgozásaik a XVIII–XIX. században, korántsem bizonyíthatják a magyar történelmi tudat évszázado-kon átívelő kontinuitásának meglé-

[7] *Hayden White:* Az elbeszélés kérdése a mai történelemelméletben. In: *Uő:* i. m. 183. o.

tét."[8] S éppily jogon jelentheti ki az irodalomtörténész, hogy: „A XVI. században a latin nyelvű történetírás által rögzített Mohács-kép, feltételezésem szerint, a XVII. század során kulturális emlékként az emlékező közösségek eltérő befogadásaiban némiképp szétkomponálódik. Mivel... a latin nyelvű történetírói diskurzus egyeduralma... véget ér, számomra érthető a Mohács-élmény »inflálódása«".[9] Hiszen a XVII. század erdélyi emlékírói/történészei számára mintha már nem is létezne Mohács.[10]

S végül még valami: úgy emel szót R. Várkonyi Ágnes Mohács hermeneutikai megközelítésmódja mellett, hogy eközben félreérti Gadamer és az általa egy bizonyos gondolati összefüggésben idézett Droysen hermeneutikai álláspontját. A hangsúly ez esetben ugyanis nem azon van, hogy a történésznek – a természettudóstól eltérően – nincs más eszköze, mint kutatni, „csakis kutatni"; hiszen mi egyebet csinál a természettudós is. Gadamer valójában azt állítja: „Droysen formulája a történeti megismerés számára úgy hangzik, hogy »kutatva megérteni«". Majd így folytatja: „a történeti kutatás [Droysen szerint] csak úgy tud megismerni, hogy megkérdez másokat: a hagyományt, mindig újat, újból és újból. [...] A hagyományt szüntelenül kutatva sikerül végül újból és újból a megértés."[11] Megértés és magyarázat áll ily módon szemben egymással, legalábbis a hermeneutika idézett álláspontja értelmében.

Fordítsuk végül figyelmünket a történelmi tanúságtétel, különösképpen Brodarics mint korabeli tanú kérdésére. R. Várkonyi Ágnes furcsállja, hogy Marc Bloch megállapításait hívom segítségül a történelmi tanúságtételek viszonylagosságát bizonyítandó. Hiszen, „ezzel akaratlanul téves látszatot kelt [a szerző]. Mintha az *Annales* egyik alapítója lenne a posztmodern szemlélet elődje." Megvallom, erre a hamis látszatkeltésre egyáltalán nem gondoltam, hiszen magam is úgy tartom, hogy „a tény annyi, mint konstrukció" formulája nem a posztmodern találmánya. Ezt, úgy tűnik, vitapartnerem is hasonlóképpen gondolja, hiszen egyetértően idézi Carr tényfogalmát vagy Lukianosz történelemírást illető megfogalmazását.[12] Ami pedig magát Blochot illeti, így adtam hangot egy máshol megjelent írásomban ezzel kapcsolatos véleményemnek. „Marc Blochtól sem állt nagyon távol a megbízható történelmi tanúbizonyság fogalmával szembeni indokolt pesszimizmus. [...] Ugyanakkor fenntartotta, hogy a minden magyarázattól mentes tények bizonyosságán túl elengedhetetlenül szükségesek további biztos tények is, mert a történelem különben csak hozzávetőleges megjegyzések sorozatából állna. Az *Annales* tradícióját tovább éltető mentalitástörténet azonban jócskán túllépett ezen az álláspontón."[13] Nem tekintem tehát Blochot a posztmodern előfutárának, sőt. Viszont: mindenki figyelmébe ajánlom azt a történészi óvatosságot, amely Blochot a múltbeli tanúbizonyságok autenticitásával kapcsolatban mindig vezette.

---

[8] *Sinkó Katalin:* Elfeledett történeti képeink. In: *Boros Géza* (szerk.): Az emlékezésről... Kiállítás és szimpozion. Budapest, 2000. 83. o.

[9] *Tóth Zsombor:* The Making of... hogyan készül(t) Mohács? In: *Uő:* A történelmem terhe. Kolozsvár, 2006. 22. o.

[10] Uo. 37–41. o.

[11] *Hans-Georg Gadamer:* Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Budapest, 1984. 160. és 161. o.

[12] A történetírói megismerést korábban is övező szkepticizmus történeti bemutatásához vö. *Beverley Southgate:* History: What and Why? Ancient, Modern, and Postmodern Perspectives. London, 2001.

[13] *Gyáni Gábor:* A megtapasztalt és elbeszélt múlt. In: *Uő:* Relatív történelem. Budapest, 2007. 192. o.

Mely óvatosságot, Brodarics kapcsán, különösen találónak és idézésre érdemesnek találtam. De mire képesít vajon Brodarics, az egyetlen mohácsi csatakrónika szerzője, mint tanúságtevő? R. Várkonyi Ágnes kifogásolja a Brodarics írásművét illető műfaji meghatározásomat. A szerinte a *Historia verissima* műfajába tartozó munka megítélésekor „hiányos és téves információkat" adtam közre, bár „huszadik századi szakértő" lévén, teszi hozzá, „hibául aligha róható fel [ez nekem]. Igaz, meríthetett volna mélyebben [a szerző] a szakirodalomból."

Megteszi viszont ő ezt helyettem is, de – az igazat megvallva – ennek nyomán sem lettem sokkal okosabb Brodarics művének műfaji kérdésében. Hiszen az egyik hivatkozott szakértő történetírói munkának, egy további történeti emlékiratnak, másvalaki pedig krónikának és irodalmi műnek nevezi Brodarics írását. Akadnak azután olyan szakértők is, akik egész egyszerűen elkerülik a műfaji meghatározást, és vagy azt mondják róla, hogy polemikus mű, esetleg hogy beszámoló, vagy olyasmi, amit a levélírás korabeli mestere hagyott hátra számunkra. Ha ennyi derül ki csupán a szakértők értekezéseiből, talán nem vesztettem túl sokat, ha elhanyagoltam tanulmányozásukat. R. Várkonyi Ágnes maga is arra a viszonylag sovány eredményre jut ennek kapcsán, hogy: „ha műfaját különbözőképpen határozzák is meg, egyértelműen írói alkotásnak tekintik, és tisztában vannak a szöveg hitelességének kérdéseivel."

Ez ténylegesen egybevág azzal, amit én magam is állítottam a kérdésről, nevezetesen hogy: „Brodarics krónikája valójában a Mohács körüli események fikciós elbeszélését adja kezünkbe"; szövege közelebbi alapjául pedig az szolgál, hogy „maga is harcoló résztvevője volt" a csatának.[14]

Az egészből annyi fontos csupán számomra (és ezért is mellőzhettem a szakértők alaposabb faggatását), hogy miféle történetírói beszéd alapját képezheti egyáltalán ez a jó, nem egy év, hanem csak hét hónap (de nem fél évnél is rövidebb idő, mint vitapartnerem állítja!) távlatából rögzített, irodalmias elbeszélő krónika (már ahogy White definiálja e műfajt). Az eredmény, amire jutni véltem, abban foglalható össze, hogy Brodarics történelmi forrásként semmiképp sem kezelhető úgy, mint valamely jellegzetes levéltári iratfajta, hiszen szövegében sok a célzatosság, az elbeszélői „önkény" és a retorika; önmagában aligha képezheti tehát a „hiteles" történeti rekonstrukció kiindulópontját.

Viszont: a megértést (és nem a magyarázatot) előtérbe helyező történészi érzékenység és érdeklődés számára éppen ez okból elsőrendű forrásként jön vagy jöhetne számba. Ezért is ítéltem elégtelennek Brodarics szövegének azt a fajta történészi felhasználási módját, amely ténybeli beszámolónak, nem pedig retorikai műnek tekintette azt. Holott súlyos kétségek merülnek fel azt illetően, hogy ezen csataleírás „a megtörtént esemény fotografikus hűséggel visszaadott képe" lenne és nem „egy olyan érthető módon elfogult olvasat, amely a középkori magyar birodalom, de főként a kereszténység védőbástyájának vitéz népéhez, hősi múltjához méltó tragédiát rajzol meg".[15]

Ez utóbbi gondolat fényében nem tűnik talán teljesen indokolatlannak Mohács imigyen továbbadott emlékezetét a történelem (magyar) terheként posztulálni, hogy igenlően válaszoljak R. Várkonyi Ágnesnek cikke végén feltett kérdésére. A bukás allegóriája-

[14] *Gyáni:* i. m. (2006). 124., 125. o.

[15] *Tóth:* i. m. 16. o.

ként történelmi önszemléletünkben piedesztálra emelt Mohács-tudat ugyanis tényleg teherként nehezedik a mindenkori jelenre, mivel a benne megnyilatkozó „történeti érzék tétlenné és múltba révedővé [teszi] szolgálóit". Akkor nem lesz teher többé Mohács emléke, ha „ez az érzék éppen szünetel, akkor lesz a történelmi lázban szenvedő lény aktívvá, hogy azon nyomban, mihelyt az akciónak vége, saját tettét felboncolja, analitikus vizsgálódással továbbhatásában megakadályozza, s végül merő »történelemmé« hámozza".[16]

[16] *Friedrich Nietzsche:* A történelem hasznáról és káráról. Budapest, 1989. 75. o.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Hermann Róbert

Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei

Argumentum

SZEMLE

ADRIAN IONIŢĂ

SPAŢIUL DINTRE CARPAŢII MERIDIONALI ŞI DUNĂREA INFERIOARĂ ÎN SECOLELE XI–XIII

(Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005, 166 o., 56 tábla)

Adrian Ioniţă könyve, ahogyan a bevezetőben Serban Papacostea is megjegyzi, hatalmas kutatási űrt hivatott betölteni, ugyanis mindeddig egyetlen dolgozat sem tűzte ki céljául a déli Kárpátok és az Al-Duna közötti térség, a mai Olténia és Munténia területe tárgyalását politikai, katonai és régészeti szempontból. A néhai Havaselvéről, a Havasalföldről van szó – a középkori forrásokban neve: *Ungrovlahia* –, nyugatról a Temes és a Cserna, keletről a Putna, a Milkov és a Szeret folyó, északon a Déli Kárpátok bércei, illetve délen a Duna határolja. A területet két részre osztja az Erdélyben fakadó Olt, nyugati részét régebben Kis-Valachiának, a keleti felét pedig Nagy-Valachiának hívták. Ez utóbbi valójában a keleti steppevidék legnyugatibb nyúlványa. A régió legfontosabb, általában szláv eredetű nevet viselő folyóvizei a Motru, a Desnăţui, a Zsil, a Gilort, az Olteţ, a Dâmboviţa, az Argeş, a Prahova, a Buzău és a Ialomiţa.

A hétfejezetes mű több alfejezetből áll, melyek a források ismertetésétől, történelmi és a régészeti kutatások értékelésétől egészen az utóbbiakból levont történeti és régészeti következtetésekig ölelik fel a vizsgált területtel kapcsolatos kérdéseket.

Az I. fejezet három alfejezetből áll, melyek a forrásokat, a történészi és régészeti kutatásokat tárgyalják. A harmadik alfejezetében azonban, véleményünk szerint, módszertanilag és a jobb átláthatóság érdekében külön kellett volna elemezni az ásatások és közlések dinamikáját, illetve a kutatások alapján levont következtetéseket. Sajnálatos a grafikai illusztráció hiánya, ami átláthatóbbá tette volna ezt az alfejezetet.

Több kommentárt szükséges fűznünk a II. fejezethez. Ugyan a mű címe szerint Ioniţă a XI–XIII. század katonai, politikai, illetve komplex régészeti elemzését tűzte ki céljául, azonban a régió politikai fejlődését célzó fejezet gyakorlatilag a X. század közepétől kezdődik, és egészen „*Ungrovlahia*" fejedelemségének megalapításáig, vagyis a XIV. század első feléig tárgyalja az eseményeket. A szerző érdeme hogy, ha hallgatólagosan is, de utalt a besenyő és a kun politikai-katonai uralom létére. Vitathatónak ítéljük azonban az általa használt terminológiát, amikor sommásan magyarokról, illetve bolgárokról ír, a szövegkörnyezetből ugyanis egyértelműen kiderül, hogy a magyar *hadseregre* gondolt a szerző, illetve a magyar *államra*, tehát nem etnikai, hanem politikai realitásra gondol. Szerencsésebb lett volna Magyar Királyság és a Bolgár Cárság terminusokat használni, hiszen a magyar és bolgár középkori hadsereg távolról sem volt kizárólag magyar, vagy bolgár etnikumú.

A III. fejezet a haditechnikai jellegzetességekkel foglalkozik, ezen belül pedig a védelmet biztosító erődítményekkel. Ioniţă érdeme hogy nem esett a régebbi román szakirodalom csapdájába, és az Erdélyben még nemrégen is Gelou várának minősített XI. századi, vagy későbbi várakból nem vizionált koraközépkori román várakat. Adataink alapján eddig kétfajta várat ismerünk a mai Havaselvéről: a föld-fa vártípust (egyetlen példa erre Severin vára, amelyet Ioniţă a magyar bánság 1233-as létrehozásával hoz kapcsolatba), illetve a kővárakat. Az utóbbi típushoz több vár is tartozik, a Severinben feltárt vár valószínűleg a II. Bolgár Cárság korához kapcsolható, míg a grădeţi vár a leletanyag alapján a XIII–XIV. századra keltezhető. Hasonlóan datálható a giurgui és a copăceni kővár. Severinben a földvárra kővárat építettek, amit a szerző a stratigráfiai megfigyelések és az írott források alapján 1247 utánra keltez. Ugyan nem a kor-

szakhoz tartozik, ám mindenképpen a szerző érdeme hogy a sloni várral kapcsolatban nyíltan kiáll a román régészet által nem nagyon kedvelt tény mellett „...egyetlen lehetőséget vehetünk számban ebben az esetben, a Bolgár Cárságot..." Hiányoljuk azonban hogy az erdélyi, bánsági és partiumi, illetve a moldvai várakra nem tért ki. Gyanítjuk, igencsak nagy lett volna a különbség e területek várai között. Egyértelmű hogy az erdélyi várak a magyar államalapításhoz köthetők, ami kétségkívül megcáfolná a román „klasszikusokat". Ahogyan említettük, az első föld-fa várat a szerző csak az 1233-as magyar hódítással tudja magyarázni, tehát éppen két évszázad hiátus van az Erdély és a Havasalföld területén feltárt várak között.

A IV. fejezet jóval több katonai-politikai, illetve kultúrtörténeti következtetést tartalmaz, ám a régészeti kutatások ismertetése több mint pontatlan, ugyanis 16 lelőhelyről összesen 21 temetkezést ismerünk. Azt sem értjük, hogy miért sorolta külön csoportba a lovas sírokat és a sírcsoportokat, ugyanis az első csoport valójában rituális jellegzetesség, a második pedig temetőtípus. Kifogásolható az is, hogy nem foglalkozik behatóbban a temetkezési szokásokkal, azok kultúrkapcsolataival, illetve lehetséges etnokulturális jellegzetességeivel. Hiányzik továbbá a lovas temetkezések tipologizálása, a csontvázak tájolása kérdéskörének tárgyalása, nem tudjuk meg, hogy például mennyi kerámiás, vagy obulusos sírral van dolgunk a vizsgált időszakban. Mindenképpen meg kell említenünk, hogy a Dâmboviţa felső folyásánál, az erdélyi Barcaságtól nem messze fekvő Cetăţeni lelőhely XII. századi II. Vatatzes (1222–1254) érmével keltezett kőpakolásos sírból a csontváz melléről egy cserépedény, és benne tyúkcsont került elő, ami egyértelműen meglévő pogány szokásra utal a XII. század közepén–második felében! Hasonló kőpakolásos sírok nagy számban ismertek a X–XI. századi Erdélyből, például Gyulafehérvárról, és kétségkívül a szláv kultúrkörrel hozhatók kapcsolatba: a szokás az egész szlávok lakta Kelet- és Közép-Európában elterjedt volt. Nem érthetünk egyet Ioniţával abban sem, hogy a „keresztény temetkezések ismérve a ló részeinek hiánya" volna, ugyanis akkor hogyan kell értékelünk olyan temetkezéseket, amelyekből ugyan hiányoznak a ló részei, ám a szomszédos sírok kétségkívül pogány rítusúak?

A mű legjelentősebb része egyértelműen a hét részre osztott V. fejezet. Az első rész a kerámiával, foglalkozik ezen belül a telepekről és a várakból előkerült kerámiát próbálja rendszerezni. Sikeresebb az ékszerek kategorizálása, melyek néhány esetben kiváló párhuzamokat szolgáltatnak az erdélyi leletanyag vizsgálatához. Ilyen eset például a zimnicelei ezüstözött bronz fülbevaló, amelynek majdnem pontos párhuzamát ismerjük a X. századi Erdélyből és a Nagyalföldről. A fülbevalókat öt csoportba rendezte, a XIII. századtól keltezhető diadémokat három típusba sorolta. Hasonlóan jó elemzést nyújt a nyakban viselt keresztekről, a gyöngyökről és csüngőkről, illetve a karperecekről és gyűrűkről. Érdekességképpen mindenképpen meg kell említeni, hogy a X–XI: században oly igen közkedvelt és nagy mennyiségben fennmaradt nyakperecet eddig Munténia területéről nem ismerünk. Külön alfejezet foglalkozik a gombokkal és a csatokkal. Meglepő hogy a szerző a líra alakú csatok elemzésénél és rendszerezésénél nem használja sem Révész László, sem az elterjedésüket egészen Kínáig kimutató Mechtild Schulze-Dörrlamm tanulmányait. Egyértelmű, hogy e csatok a vizsgált területen a X. századtól egészen a XIII–XIV. századig kimutathatók, ám Ioniţă nem követi Radu Harhoiu szellemes feltételezését, aki a târgşori, líra alakú csatokat a magyar kalandozásokkal hozza kapcsolatba. E csoporthoz sorolta a hajtűket is, amelyeket inkább ékszernek, mint ruhakiegészítőnek kell tekintenünk. A negyedik alfejezetben, rendeltetésük jellege szerint, a fegyvereket csoportosította két kategóriába: távolsági (íj, nyílcsúcsok) és a közelharci (kard, szablya) fegyvereket különböztet meg. Néhány észrevételt kell tennünk ezzel az utóbbi kategóriával kapcsolatban. A platoneşti temető 299. sírjából máig nem tudjuk, hogy szablya vagy kard került-e elő, ugyanis a temető közöletlen, a Bukarest–Tei tónál előkerült sír esetében pedig nem ismert hogy szablya, vagy tőr volt-e a mellékletek között, a román régészet pedig folyamatosan összekeveri e két fegyvernemet. A sír megmaradt leletanyaga (fokosbalta, körte alakú kengyel, nagykarikás csikózabla, részleges lovas temetkezés) azonban kísértetiesen hasonlít a honfoglaló magyar leletanyagra, ezért inkább tűnik elfogadhatónak Sebastian Morintz által említett szablya. A platoneşti 299. sír fegyvere esetében, a keletre tájolt csontváz alapján, a ma-

gunk részéről inkább kardot valószínűsítünk. A liscoteancai lelőhelyen előkerült és a szablyákhoz sorolt tárgy valójában tőr, vagy nagyobb kés, ugyanis a markolata párhuzamban van a penge élével, ami kizárja a szablya lehetőségét. Érthetetlen az is hogy a lószerszámokat egy csoportba sorolja a páncélzattal, illetve a fegyverzeten levő hüvelyvégekkel, mely utóbbiakat a szablyákkal, illetve a kardokkal együtt kellett volna tárgyalnia. A fejezet hatodik és hetedik alfejezete a használati eszközöket és az egyéb tárgyakat elemzi, mint például a rézüstöket (melyeket azonban inkább a kerámia mellett kellett volna említenie). Ioniță külön fejezetet szentel a pénzérmeknek, és három időrendi csoportba (971–1092, 1092–1204, 1204–1310) osztja azokat. Itt is megfigyelhetjük, hogy túllépi a címben megadott időrendi határokat, tehát valójában nem XI–XIII. századi, hanem X–XIV. századi leletanyagot elemez.

Az utolsó, VII. fejezetben foglaltak „Régészeti-történeti következtetések" cím alatt a szerző észrevételeit tartalmazzák a X–XIV. századot felölelő időszakról.

Végezetül néhány észrevétel. Egyértelmű hogy a mű címében a XI. század helyett a X. század második felét kellett volna megjelölni, illetve a XIV. századot; a Bukarest–Tei tó melletti lelőhely, leletanyagának jellegzetességei alapján, a X. század első felére–közepére keltezhető, amiképpen talán más lelőhelyek is, mint például Tangâru. A grafikus illusztrációk hiánya nehezen érthetővé teszi a művet, hasonlatosképpen a konkrét kronológiai rendszer kidolgozását is hiányoljuk. Nem tudjuk, milyen lovas temetkezést tud a XII. századra keltezni, ezért azt sem értjük, miért írja, hogy „...amikor a nomád és pogány temetkezések eltűnnek, akkor jelennek meg a keresztény temetkezések." Ez utóbbi állítás igaz volta több okból is nehezen mutatható ki az adott leletanyagon, elsősorban azért mert XII. századra keltezhető lovas sír nincsen. Arra sem kapunk választ, hogy ha a XIII. század előtt nincs keresztény temető, akkor hol van a nomádokon kívüli más eredetű népesség a Havasalföldön, például a románság, illetve a szlávság? Úgy tűnik, Ioniță legszívesebben visszavezényelné a nomádokat keletre vagy elvezényelné délre, mivel egyáltalán nem említi a szerepüket a román fejedelemségek létrehozásában és kialakításában, pedig a kunok szerepe eléggé nyilvánvaló például a havasalföldi fejedelemség megalapításában, nem is beszélve arról, hogy maga a dinasztia és vezetői, Baszaráb, illetve Totmir, egyértelműen kun származásúak; ezt már olyan történészek is vallják és vállalják, mint például Neagu Djuvara. Ioniță itt nem részrehajlónak tűnik a szemünkben, hanem óvatosnak és egyszerűen nem érinti ezt a kérdéskört.

E hiányosságok ellenére jelentős és fontos mű Adrian Ioniță könyve. Nem csak azért, mert rendszerezte a korszak leletanyagát, s ezáltal gyakorlatilag e területet is bevonta a kutatás vérkeringésébe, hanem azért is, mert ha nem is harcosan ugyan, de szembefordult a „hagyományos" román régészeti iskola Driduféle kultúra-terminológiájával, illetve nem titkolja véleményét, hogy a címben jelzett területet egy időben a Bolgár Cárság birtokolta. Remélhetőleg Adrian Ioniță tovább folytatja e korszak kutatását és újabb munkáiban, merészebb következtetéseivel, kellemes meglepetést szerez majd számunkra, a tudomány számára. Ez sokunk közös kívánsága.

Gáll Ervin

B. SZABÓ JÁNOS

A MOHÁCSI CSATA

*(**Kiadó**, Budapest, 2006. **000** o..)*

2006-ban ünnepelte Magyarország a nándorfehérvári diadal jubileumát, és ez az évszám egyúttal a mohácsi csata 480. évfordulóját is jelentette. Ennek ellenére nem égett lázban az ország, és néhány megemlékezést, tudományos emlékülést leszámítva a történésztársadalom is kevés érdeklődést mutatott a magyar történelem e sorsfordító eseményei iránt. Ennek oka többek között az lehetett, hogy ma már a magyar társadalmat – és így a könyvkiadókat – sem érdeklik oly mértékben saját múltjának történései, mint akár harminc éve, amikor a Nemeskürty István által elindított „Mohács diskurzusban" nem csupán a szakma jeles képviselői vettek részt, hanem a legkülönfélébb folyóiratok levelezési rovataiban is rengeteg hozzászólás jelent meg, amelyekben egyszerű laikusok fejtették ki véleményüket a mohácsi vereség okairól. A felfokozott érdeklődés hátterében nem csupán a középkori Magyar Királyág bukását jelentő csata, hanem annak „leple alatt" az egész magyar történelem tragikus sorsfordulóinak, így Trianonnak a kibeszéletlensége is kitapintható volt, ami megszabta a diskurzus kereteit. A leggyakrabban feltett kérdés az volt, hogy ki a felelős a tragédiá(k)ért, és az erre adott különböző válaszok, vélemények alapján ki-ki vérmérséklete és habitusa szerint Nemeskürty István, Perjés Géza vagy éppen Szakály Ferenc mellé tette le a voksát. Mai szemmel szinte érthetetlen az az érdeklődés, amely a tudományosnak induló vitát országszerte végigkísérte, hiszen a társadalom széles rétegeit megmozgató diszkussziók mára teljesen más dimenziókba kerültek át, és erősen tematizáltá is váltak, ráadásul bennük sokkal inkább a XIX. század végének nagy port felverő témái kerültek újra napirendre (nemzeteredet, nacionalizmus, antiszemitizmus). Ezeket a vitákat azonban már nem a tudományos közélet generálja, így az esetlegesen megnyilatkozó kutatók véleményeit sem hallgatják meg; valójában a tudományos és a társadalmi közéletet foglalkoztató kérdések szétválásának vagyunk tanúi. Ez viszont a magyar társadalom „szellemi pauperizálódását" és – ellenkező hatásként – a magyar tudományos élet öncélúvá válását eredményezheti, ami veszélyes folyamat. Ez ellen íródott B. Szabó János Mohácsról szóló könyve, amely méltán lehet népszerű a történészek mellett a történelmi kérdések iránt (még) fogékony olvasóközönség körében is.

A Mohácsról írott kismonográfiát a szerző több éves kutatómunkája előzte meg, amelyeknek részeredményeit különböző szaklapok hasábjain kitűnő tanulmányokban foglalta össze. B. Szabó szerkesztette az Osiris Kiadó gondozásában megjelenő Mohács című impozáns kötetet is (ismertetését l. ugyanebben a rovatban a következő cím alatt), amelyben az érdeklődők remek fordításokban olvashatják a csatáról szóló legfontosabb forrásokat, képet kaphatnak a csata későbbi irodalmi leképeződéséről, és nem utolsósorban a fentebb említett „Mohács-vita" mára klasszikussá érett szakmai terméséből is találhatnak kedvükre valót. Ezek a komoly előtanulmányok alapozták meg a szerzőnek a mohácsi csatáról készült összefoglalását.

B. Szabó János hadtörténész, ezért elsősorban e részdiszciplína eszköztárát vonultatja fel művében, és nem a diplomácia, politika- vagy gazdaságtörténet oldaláról közelíti meg a kérdést, bár az ilyen jellegű kutatások eredményeit is hasznosítja. Ezzel a nézőpontjával valójában be is száll a Mohács-diskurzusba, mert az eddigi megállapításokhoz képest több esetben eltérő véleményt fogalmaz meg. Annak ellenére teszi ezt a szerző, hogy saját bevallása szerint nem az elődök (Nemeskürty, Perjés, Szakály) kritizálása a célja. Ezt a legtöbb esetben sikerült is elkerülnie, és ennek köszönhetően is olvasmányos, szellemes és tanulságos elemzést kapunk a mohácsi csatához vezető út okairól. Annak ellenére tud újat mondani a szerző, hogy a neves „antecessor", Perjés Géza is hadtörténész volt, és ő is elsősorban a mozgósítás, a logisztika, a stratégia és a taktika mikéntjeire kereste a választ Mohácsról szóló műveiben. B. Szabó egy ed-

dig kevés figyelmet kapott oldalról indítja gondolatmenetét, a korabeli európai analógiák hasznosíthatóságára hívja fel a figyelmet, bemutatva, hogy Angliában, Itáliában, Franciaországban (stb.) hogyan épültek fel az uralkodók hadseregei, milyen törvényszerűségek működtek a kor hadművészetében. A kismonográfia szerkezeti felépítésének másik nagy előnye, hogy a középiskolai tankönyvekben máig visszaköszönő sztereotípiák tarthatatlanságát bizonyítva vezeti el az olvasót a mohácsi csatatérre, sőt azon is túl. A „mátyási aranykor", a Jagelló-kori hanyatlás, a fekete sereg szétverése, a parasztok lefegyverzése, Szapolyai árulása, az „országrontó" nemesség mind-mind visszatérő képei a Mohácsról folytatott közbeszédnek, történjék az iskolai tanulmányi versenyen, a publicisztikában, vagy bárhol máshol. Ha semmi mást nem tett volna könyvében B. Szabó, csak ezeket az állításokat cáfolja meg közérthetően, olvasmányos stílusban, már akkor is megérte volna megjelentetni, ő azonban ennél is tovább ment.

Az első fejezetéből kiderül, hogyan vélekedtek a kortársak a csatáról, és miképpen nőtt a vereség olyan traumává a századok folyamán, hogy Mohács a romantika korára a „nemzeti nagylétünk" nagy temetőjévé vált, és máig a legnagyobb sorsfordulók közé soroljuk. A forrásokból kiderül, hogy a korabeli közvéleményt teljesen megdöbbentette a hír, senki nem volt felkészülve arra, hogy ilyen rövid idő alatt összeomlik a magyar állam. Ebben közrejátszott az is, hogy a korabeli Európa egyik legerősebb keresztény királyságának vélt Magyarországon évtizedekig béke honolt, így nem derült ki a védelem sebezhetősége, valamint az Oszmán Birodalom keleti lekötöttsége is azt a hamis látszatot keltette, hogy Buda egyenrangú ellenfele a szultánnak. Így látszólag előzmények nélkül történt a katasztrofális vereség, amelyre még „ráerősített" a Mátyás király katonai sikereire való emlékezés, még hangsúlyosabbá téve a különbséget a Jagelló-kori állam és Hunyadi Mátyás uralma között. A humanista történetírók is ezt a felfogást tették magukévá, hiszen ők Antonio Bonfini rendkívül pozitív Mátyás képét vették alapul munkáik megírása során, ezzel teremtve meg a máig élő kultusz alapjait a nagy király alakja körül. Ehhez az idilli korhoz hasonlította Szerémi György és Brodarics István is saját korának viszonyait, és ebből születtek meg a Jagelló kort egyöntetűen negatív színben feltüntető munkák, amelyek nélkülözhetetlen alapját képezték a XIX. században megszülető történetírásnak. Ezért egészen a legutóbbi időkig konszenzus volt a különböző történeti iskolák között abban, hogy a Mohács előtti évtizedeket a hanyatlás korának tekintették. Az 1980-as években, az oszmanisztikai kutatások eredményei kezdték el megváltoztatni ezt a dogmává merevedett tételt, és rámutattak arra, hogy az erőviszonyok a XVI. század elején jelentős mértékben megváltoztak az Oszmán Birodalom javára, és emiatt Magyarország a siker reményében nem vehette fel egyedül a harcot a hódítókkal. Ezt a képet egészítették ki a magyar középkorászok, akik egyre gyakrabban adnak hangot annak a meggyőződésüknek, hogy a Jagellókor nem tekinthető egyértelmű hanyatlásnak a magyar történelemben. B. Szabó érdeme, hogy könyvének bevezetőjében az új kutatási eredmények tükrében rámutat: az Oszmán Birodalom a háborúra rendezkedett be, és éppen ez adta a stabilitását. További nagy előnye a könyvnek, hogy nyugat-európai adatokat és párhuzamokat hoz, amelyek általában kimaradnak a magyar összefoglaló munkákból. Ezekből megtudjuk például azt is, hogy 1494-ben az Itália meghódítására induló francia sereg létszáma 30 000 fő volt, és ennek ismeretében jobban tudjuk értékelni a magyar hadvezetés erőfeszítéseit, amivel elérték, hogy 25-27 000 fő gyűlt össze Mohácsnál.

A Mohács vita egyik sarkalatos kérdése az volt, hogy miért indított hadjáratot Magyarország ellen 1521-ben az új szultán, I. Szulejmán. Az egyik vélemény az volt, hogy a Budára küldött török követtel történő méltánytalan bánásmód, az ő hosszú ideig való késleltetése volt a hadjárat meghirdetésének egyik oka. Ebben a kérdésben is új adalékkal szolgál B. Szabó, aki rámutat arra, hogy 1520-ban II. Lajos magyar király az összes keresztény uralkodó nevében tárgyalt a békéről, és a távoli uralkodók megkérdezése bizony hosszadalmas feladat volt. A helyzetet bonyolította, hogy V. Károly császárrá választásával új viszonyok voltak megszületőben, ami ugyancsak késleltette a tárgyalásokat Budán. Ezek is hozzájárulhattak a török követ hosszas marasztalásához, ám ez a korabeli diplomáciában bevett szokás volt, ezért ezt az okot inkább csak ürügynek lehet tekinteni.

A könyv 25. oldalától kezdve olvashatunk a két hadsereg felépítésében levő különbsé-

gekről, a mozgósítási gyakorlatról. Nagyon érdekes kérdést feszeget a szerző, amikor a folyami hajóhadak fontosságáról beszél. A korabeli szállítási lehetőségek miatt egy hadjárat sikere a vízi utánpótlás megszervezésének sikerén múlott, így a Nándorfehérvár eleste körüli években valóságos hajóépítési láz bontakozott ki a két fél között, hiszen a Duna és a Száva birtoklását csak ezekkel lehetett biztosítani. A magyar állam pénzügyi krízise miatt 1526-ra eldőlt a „fegyverkezési verseny," mert a többségükben szerb sajkások fizetetlenségük miatt nem tudták teljesíteni védelmi feladataikat, így a két nagy folyam különösebb erőfeszítés nélkül jutott az oszmán hadsereg birtokába. Ezzel lehetővé vált a nagy létszámú szultáni hadseregnek a Duna mentén való felvonulása.

A támadókat segítette az eltérő mozgósításokban rejlő fáziseltolódás is. A támadó fél már decemberben tudta, hogy hol fog mozgósítani, ezért képes volt felhalmozni az előző évi termésből, a védekező azonban csak május körül értesült a fenyegetésről (jó esetben, hiszen 1526-ban csak augusztus közepére dőlt el, hogy nem Szlavónia, hanem Buda lesz a támadás célja), és akkor már csak az azévi bevételre és terményre volt támaszkodhatott. Általában a hagyományosan április végén tartott magyar országgyűléseken rendelték el a mozgósítást, és az akkor kivetett hadiadó a legjobb esetben is csak június végére folyt be a kincstárba, amikor a szultáni hadsereg már Belgrádnál járt. Legalább ennyire fontos kérdés volt az aratás ideje, mert csak utána lehetett annyi gabonát felhalmozni, amiből egy nagy létszámú, rengeteg lóval felvonuló hadsereget több héten keresztül élelmezni lehet. Emiatt a magyar hadsereg korábban sem volt képes augusztus vége előtt összegyűlni, és katonai sikereit inkább ősszel és télen aratta. Sajnos a szerző nem említette meg az aratást, mint a mozgósítást befolyásoló tényezőt, pedig ezzel komolyan alátámaszthatta volna gondolatmenetét. Hasonlóképpen kimaradt az e témában publikáló Kubinyi András nevének megemlítése, pedig tanulmánya talán a rendkívül válogatottra sikerült bibliográfiába is befért volna, hiszen tényleg az eltérő mozgósításban rejlett a csata egyik kulcsa. A szerző nagyon helyesen igazította ki azt a tévedést, hogy a fekete sereg feloszlatása és a mohácsi csata között közvetlen összefüggés lett volna. A hadsereg gazdaságra gyakorolt hatásának elemzése azonban talán megért volna néhány mondatot. A magyar gazdaság a XVI. század elején valójában hadigazdaság volt, ahol a katonaság jelentette az egyik legnagyobb piacot. Mátyás életében azért Ausztriában és a Cseh királyságban folytak a háborúk, mert a rendkívül drága zsoldosok ott tudtak megfelelő mennyiségű zsákmányt rabolni. Azonban a fizetésükkel óriási mennyiségű nemesfém is kiáramlott az országból, ami pedig gazdasági zavarokat idézett elő. 1494 után a határokon belül állomásozó katonaság itthon költötte el a fizetését, ezzel piacképző erővé vált, és a magyar gazdaság fellendülése ennek is köszönhető. Ebből is kitűnik, hogy a gazdaság és a hadügy akkor (is) nagyon szorosan összefüggött, és az előbbi negligálása az elemzések során nem tett jót a műnek. Sajnos több esetben kiérződik a megfogalmazásban a hadtörténészi megfellebbezhetetlenség, amely ront az egyébként kitűnő stíluson és logikus érvelésen.

Nagyon „erős" fejezete a könyvnek, a 37. oldalon kezdődő „Kinek a dolga az ország védelme" című rész. Ebben a nagyon bonyolult kérdéskörben érthetően, világosan igazít el bennünket a szerző. A XV–XVI. század fordulóján Magyarország védelme két pilléren nyugodott: az egyik az állandó katonaság volt, mely az ország vezető tisztségviselőinek, (nádor, erdélyi vajda, székely ispán, horvát-dalmát-szlavón bán) bandériumaiban teljesített szolgálatot. Létszáma az 1498:XXI. tc. értelmében összesen 2600 volt, ami európai viszonylatban is számottevőnek számított. Mellette állandó határvédelmi katonaság is szolgált a végvárakban, összesen közel 8000 fő, közülük 5000 lovas zsoldért, akinek éves költsége minimum 130 000 forintot tett ki. Mellettük különböző katonaparaszti rétegek (vojnikok) szolgáltak, legtöbbször adókedvezmény fejében, létszámukra csak becsléseink lehetnek. A királyi katonaság mellett földesúri csapatokról beszélhetünk még. Ők részben az állami hadiadóból, részben saját birtokuk jövedelmeiből tartották fenn bandériumaikat. Horvátországban ettől eltérően oldották meg a határvédelmet, mert ott Mátyás uralma óta a horvát urak saját bandériumuk fenntartására, külön szerződés alapján, zsoldot kaptak. A horvát hadszíntér eltérőségének bemutatása azonban kimaradt a fejezetből. Kortárs itáliai megfigyelők szerint a főpapi, főúri és megyei bandériumok 18–20 000 főt

számláltak, ehhez jöttek még a külföldi szolgálatra nem kötelezhető erdélyi székelyek. Ennyit azonban soha nem tudtak ténylegesen kiállítani, és a különböző kontingensek harcértéke is erősen eltért egymástól. A hosszú békeévek alatt csak ritkán került sor mozgósításra, emiatt a bandériumoknak nem volt tapasztalata, csak azoknak, amelyek folyamatosan a déli határon teljesítettek szolgálatot. A szerző ezzel annak ellenére ismétli meg Szakálynak a bandériumokról alkotott véleményét, hogy néhány oldallal korábban még erősen kritizálta azt. Sajnos néhol hasonló módon folytat „árnyékbokszot" a szerző, amire a mű mondanivalója miatt nem lenne szükség.

B. Szabó az 1521. évi hadjáratot is bemutatja, és több esetben figyelemre méltó megállapításokat tesz. Könnyen elfelejtjük azt a tényt, hogy Nándorfehérvárt heroikus küzdelemben a többségében szerb lakosság védte mindhalálig, és a rácok a Szerémségből is inkább elmenekültek, mintsem hogy oszmán fennhatóság alatt kelljen élniük. Nagyon jó vázlatát adja a szerző a Mohács körüli évek külpolitikai eseményeinek, és ezzel világosan elmagyarázza, miért került a Magyar Királyság olyan légüres térbe, hogy senkitől nem remélhetett komolyabb katonai segítséget, és miért nem tudott koalícióra lépni természetes szövetségeseivel.

„Lajos király országai" címmel ugyancsak tartalmas összegzést nyújt B. Szabó II. Lajosnak a többi királysághoz fűződő viszonyáról, és ezek közül különösen a cseh rendekkel való kapcsolata szolgál több újdonsággal. Néhány apró kiegészítéssel csak a szlavóniai és horvátországi események leírása során élhetünk. Ismereteink szerint 1526 előtt Ferdinánd nem küldött katonai segítséget Szlavóniába, és kettős hatalom sem alakult ki a tartományban a Mohácsot megelőző hónapokban. Ezzel szemben Horvátországba 1522 óta rendszeresen érkeztek ausztriai segélycsapatok, és a támogatás miatt a horvát nemesség néhány év alatt elkötelezett híve lett Ferdinánd főhercegnek. Ennek ellenére közöttük sem alakult ki a Magyar Királyságtól való elszakadásnak az igénye, bár ennek lehetőségét – inkább a politikai nyomásgyakorlás eszközeként – többször meglebegtették a budai udvar előtt. 1526 nyarán azért sem volt esedékes a kérdés, mert a Ferdinánd által küldött segélyhadak zsoldjára szánt pénz már májusban elfogyott, és a főherceg a horvát segélykérő levelek ellenére sem tudott több támogatást nyújtani, ami komoly ellenérzést szült a horvát rendekben.

A 71. oldaltól kezdődik a „seregkatalógus" – B. Szabó számba vette a két fél haderejét. Ennek köszönhetően ismét leszámolhatunk a 150, vagy 300 000 fős szultán hadakról tett kijelentésekkel, mert ő körülbelül 70 000 főre, és 800 különféle hajóra taksálja a támadó sereg létszámát. Adatforgácsokból, aprólékos munkával szedte össze a magyar hadsereg különböző kontingenseit is, és ezzel a lehető legrészletesebb leírását adja a Mohácsnál összegyűlt keresztény csapatoknak. A körülbelül 27 000 főnyi hadsereg a magyar történelem addigi legnagyobb ármádiája volt, ugyanennyi katona vett részt az európai történelem menetét alapjaiban meghatározó paviai csatában, és ennél többet sem Velence, sem a Német-Római Birodalom nem tudott kiállítani a korban. Helyesen mutat rá a szerző, hogy ezen adatok ismeretében kell értékelnünk a magyar sereg létszámát.

A magyar hadsereg vezérének kiválasztása során is eloszlat egy mítoszt a szerző. A korban ugyanis teljesen természetes volt, hogy erre a posztra külföldről kerestek tapasztalt katonát. A kor európai hadvezérei az itáliai háborúban tanultak bele a hadvezetés művészetébe, a magyar nemesség azonban nem vett részt ezekben a harcokban, sőt a békeévek alatt erősen demilitarizálódott. B. Szabó itt elkövet egy szerencsétlen kiszólást, miszerint „régen" az egyházi vezetők katonai parancsnokok is voltak, míg a XV. században egy katonai táborba sem tették be a lábukat. Ennél a kép mindenesetre árnyaltabb, példának okáért Beriszló Péter veszprémi püspök komoly sikereket ért el a délvidéki hadszíntéren, és Erdődy Simon zágrábi püspökről is feljegyezte Sanuto velencei követ, hogy fiatal korában aktívan részt vett a határ menti harcokban.

A könyv egyik központi kérdése a csatatér kiválasztásának tudatossága. Ennek boncolgatása annak ellenére jogos, hogy ma sem jutott nyugvópontra a vita: hol is zajlott le valójában az ütközet. A korábbi szerzőknél is fontos volt e téma vizsgálata. Perjés erre alapozva vonta le azt a következtetést, hogy a magyar hadvezetésnek volt haditerve, míg Szakály éppen a helyszín okán marasztalta el Tomoriékat. B. Szabó szerint a magyar hadvezetésnek volt elképzelése arról, hogy mit szeretne tenni a győzelem érdekében, és érvei meggyőzőnek tűnnek. A jelenleg „hivatalban le-

vő" csatatérhez képest ő délebbre teszi a csata helyszínét, a Majs melletti lankákon feltételezi az oszmán arcvonalat. Az ottani domborzati viszonyok közepette hadászatilag indokolt volt a Brodarics alapján rekonstruált csatarend, még ha valójában az oszmánok nyomasztó fölényben voltak is.

A szerző abban látja a magyar hadvezetés legnagyobb mulasztását, hogy feladta a Dráva vonalát, mert „1526-ban elég lett volna a magyaroknak a réveket szemmel tartani, s amíg lehet, Eszék várát őrizni." Ahhoz azonban, hogy az átkelést meg tudják akadályozni, a Dráva déli oldalán is hídfővel kellett rendelkeznie a magyar hadvezetésnek. Erre azonban csak akkor lett volna reális esélye, ha ott komoly erődítményre tud támaszkodni. Az eddig előkerült forrásanyag alapján azonban egy 1472-ben kiadott oklevél említésén kívül nem tudunk arról, hogy Eszéken vár lett volna. Ebben is a castellum kifejezés szerepel, ami még valószínűtlenebbé teszi, hogy 1526-ban bármilyen erősség létezett volna a Dráva-parti településen. Ez újfent megerősíti azt a tényt, hogy a magyar hadvezetés igyekezett maximálisan kihasználni egyébként rendkívül behatárolt lehetőségeit, és fel kell mentenünk azt a szerző által megfogalmazott vád alól, miszerint a magyaroknak Eszéknél kellett volna csatát vállalniuk.

A csata lefolyásáról élvezetes, stílusos leírást nyújt a szerző, és hasonlóképpen adja vissza Lajos király halálának körülményeit. Zárásképpen körbejárja azokat a közkeletű kérdéseket, hogy Szapolyai János miért késett a csatából, mekkora lehetett a Horvátország felől érkező Frangepán Kristóf hadserege, és az elemzésből kiderül, hogy Szapolyai nem tudatosan késett el, és a horvát alakulat sem tudta volna megváltoztatni a harc kimenetelét. Összességében megállapíthatjuk, hogy B. Szabó János kismonográfiájának köszönhetően 2006-ban a mohácsi csata évfordulójára mégiscsak született komoly tudományos eredmény, amelynek mindenképpen helye van a mára klasszikussá nemesedett, Perjés Géza és Szakály Ferenc nevével fémjelzett munkák mellett.

Varga Szabolcs

B. SZABÓ JÁNOS (SZERK.)

MOHÁCS

(Nemzet és emlékezet)

Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 636 o.

Az Osiris Kiadó „Nemzet és emlékezet" sorozatában jelent meg a Mohácsi csata problémakörét körüljáró kötet. Aki azt hinné, hogy egy csata történetének szakirodalma nem tehet ki egy vaskos kötetet, nagyot téved. A magyar köztudatban és közgondolkozásban a Mohácsi csata illetve a mohácsi vész fogalma megkülönböztetett helyet foglal el, és korszakról korszakra átértékelődik. Nem véletlen, hogy már Lázár deák 1528-as térképén apró figurák jelzik a csata helyét.

A kötet szerencsére több, mint egy ütközet bemutatása. A hadtörténelem egyáltalán nem azonosítható a csaták történetével, hiszen könnyen belátható módon a kor hadszervezete, haditechnikája, mozgósítási gyakorlata, vezetési rendszere, taktikája és stratégiája, a politikai célok azok, amely koordináták között a csatákat elhelyezni és értelmezni lehet. Egyébként a csataleírás önálló irodalmi műfajjá a XIX. században vált, s joggal mondhatjuk, nem a szakma, hanem a könyvkiadók és a közönség érdeklődése nyomán az iskolát Edward Shepherd Creasy műve, a „Fifteen Decisive Battles of the World" (1851) teremtette meg, amely negyven év alatt 38 kiadást élt meg. Nyugodtan állíthatjuk, hogy e műfajban Brodarics is maradandót alkotott, hiszen a legtöbb

közel egykorú forrás, s a hadtörténeti elemzések kivétel nélkül az ő Krakkóban, 1527-ben megjelent „bestsellerjét" követik, s leírása annyira hatásos, hogy forrásértékén a történészek a mai napig vitatkoznak.

A kötet „Források" című fejezetében először a keresztény kútfők következnek: Antonio de Burgio pápai követ és II. Lajos magyar király levelei, s válogatás a kor vonatkozó diplomáciai levelezéséből. Külön alfejezetben kapnak helyet az első beszámolók a csatáról (G. da Burgio, Frangepán Kristóf, Bebek János, Werbőczy István, Brodarics István, Mária királyné, Ferdinánd osztrák főherceg, Antonio Boemo, Victor Barbagio és Zacaria Valaresso, Johannes Verzelius, valamint névtelenek levelei, a pápai konzisztórium jegyzőkönyve, spanyol államtanácsi és lengyel kancelláriai iratok.

A csatáról alkotott képünket azonban sokkal inkább a csatára visszatekintő források határozták meg, így Brodarics Igaz története, Sperfogel Konrád lőcsei városi tanácsos naplója és sok későbbi írás Paolo Gioviótól Szerémi Györgyön át Istvánffy Miklósig. Érthető okokból alapvetően fontosak az oszmán források is, amelyek régóta gondos magyar fordításban is hozzáférhetőek: a budai hadjárat állomásainak leírása, Szulejmán szultán győzelmi jelentései, Kemálpasazáde Mohácsnáméja, Ferdi „Szulejmán szultán története", Lutfi pasa „Oszmán-ház története", Dzselálzáde Musztafa „Országok osztályai" című műve, Kjátib Mohammed Záim „Történetek gyűjteménye", illetve ezek értelemszerűen vonatkozó részletei. Négy tanulmány csak a mohácsi csatatér, illetve a tömegsírok helyének régészeti kutatásával foglalkozik.

Nem kevésbé izgalmas „A tudományos emlékezet" című fejezet, hiszen itt olvashatók egymás mellett azok a történészi interpretációk, amelyek máig meghatározzák képünket, s vitáinkat a csatáról, s részben a „szulejmáni ajánlat" kérdéséről, (Gyalókay Jenő, Perjés Géza, Kubinyi András, Fodor Pál, E. Kovács Péter, Feridun M. Emecen). A török szerző írásának érdekessége, hogy a függelékben, a hadjáratban részvevő oszmán államférfiak és vezérek listája mellett Fodor Pál fordításában olvasható egy nem ismert defter, amely a portai zsoldosok/janicsárok fegyver- és hadianyaglistáját tartalmazza az ütközet előtt. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a janicsárok számára 4000 puskát (amiből ezer kiváló minőségű), 60 szakállast, valamint 3 millió golyót hoztak, továbbá 200 golyóöntő formát, ami a török erőfölényt immár adatolható formában is bizonyítja. Az interpretációk ütköztetéséről Gyáni Gábor tolláből olvasható a Hadtörténelmi Közlemények 2006-os évfolyamában egy provokatív írás, amiről most, a forrásokkal és elemzésekkel a kézben, bárki tovább gondolkodhat.

Az olvasó számára nem kevésbé izgalmas a „Közéleti és népi emlékezet" című fejezet, hiszen ebben található meg a csatának a politikai és közéleti emlékezetben, ünnepeken, elmélkedésekben tetten érhető utóélete. A válogatás 1526-tól egészen napjainkig ad találó szemelvényeket arról, hogy a gondolkodók (és kevésbé gondolkodók) miként próbáltak támpontot találni koruk aktuális problémáira, saját politikai terveikhez a csata képének felidézésével. A névsor ismét impozáns Luther Mártontól, Pázmány Péteren, Evlia Cselebin, Batsányi Jánoson, Kölcsey Ferencen, Vörösmarty Mihályon, Eötvös Józsefen, Ady Endrén át Ortutay Gyuláig.

A magyarországi historiográfia sajátos, de rendkívül fontos, a medievisztikán messze túlmutató jelentőségű fejezete volt az 1960-as és 1970-es évek Mohács-vitája, amelyet Nemeskürty István „Ez történt Mohács után" c. könyve indított el, megszólaltatva a korabeli értelmiséget, Gyurkó Lászlót, Perjés Gézát, Szakály Ferencet, Klaniczay Gábort, Beke Katát vagy Vekerdy Lászlót. A kötetbe, mely így is impozáns vastagságúvá hízott, értelemszerűen nem kerülhetett be mindenki, aki a mohácsi témakörben érintetté vált. Bizton állítható, hogy a szerkesztő átgondolt válogatása és szöveggondozása eredményeként érdeklődők széles körének, nem utolsósorban a közép- és felsőoktatásban tanítók és tanulók számára ajánlható rendkívül hasznos és gondolatébresztő munkává kerekedett. A kötetet a sorozat gyakorlatának megfelelően bőséges, válogatott, számos új, esetleg elfelejtett szakirodalmi tételt felvonultató húszoldalas bibliográfia zárja.

A csata kimenetelét illetően nincsen vita a történészek között, de hogy mi idézte elő, hogyan folyt le az ütközet, mennyire voltak elkerülhetetlenek a bekövetkezett következmények – nos erről még évszázadokig folytatódik a vita.

Amit biztosan tudunk, az annyi, hogy Szent János fejevételének napján a délután két

órától sötétedésig tartó csatában gyakorlatilag az egész magyar hadsereg megsemmisült. Elesett a király, 28 főúr és nagybirtokos, 7 főpap, vagy 500 nemes, 10 000 gyalogos és 4 000 lovas. A csata következményeként pedig elbukott a középkori magyar állam és kezdetét vette a súlyos következményeit mindmáig éreztető török hódítás.

Veszprémy László

VÉGH FERENC

BIRODALMAK HATÁRÁN – A BALATON PARTJÁN

Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században

(Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2007. 349 o.)

A közösségformálás egyik igen fontos eszköze a közös múlt emlékeinek megismertetése, s az így kialakult hagyományok ápolása. Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi egy–másfél évtizedben megszaporodtak azok a munkák, amelyekben legtöbb esetben lelkes amatőrök (például volt általános iskolai történelemtanárok) egy-egy város, vagy – egyre gyakrabban – község, falu történetének feldolgozását tűzték ki maguk elé célul. Sajnos emiatt, kiegészítve Benda Gyula 1986-ban megjelent sorait, nem csupán a helytörténetírás presztízse igen alacsony ma is, de – tisztelet a kivételnek – jórészt színvonaluk sem üti meg a kívánt vagy elvárható szintet. Magasan kiemelkedik azonban e munkák közül Végh Ferenc Keszthely XVI–XVII. századi történetéről megjelent monográfiája, mert bár ez esetben is a lokálpatriotizmus vezetett el az alapos kutatáshoz, eredménye azonban magas színvonalú történeti értekezés lett, mely megérdemelten kiadásra is került és a PhD fokozat megszerzését eredményezte.

A Szerző olyan időszak megírására vállalkozott, amelyet a helytörténeti művek jó része pár oldalban foglal csak össze, a téma feldolgozásának módja és ezek eredményei pedig messze túlmutatnak Keszthely koraújkori történetének bemutatásán.

Végh Ferenc először is bevezetőjében rövid áttekintést ad mindazokról a munkákról, amelyek ezidáig Keszthely történetével foglalkoznak. Külön alfejezetet szentel az általa feldolgozott forrásoknak. Így képet alkothatunk arról, hogy a téma pontos bemutatásához a központi szervek levéltáraitól, az egyházi és vármegyei iratokon át egészen a különböző családi levéltárakig milyen széles körben folytatta kutatásait. A bevezetés utolsó alfejezetében a Szerző bemutatja, hogy hogyan építette fel értekezése szerkezetét.

A monográfia első része a keszthelyi prezidiális mezőváros vagy végvárváros török kori eseménytörténetét foglalja össze. Az 1600-ig a gersei Pethő család birtokai közé számító oppidum a XVI. század közepén vált az oszmánellenes végvárrendszer egyik elemévé. Veszprém 1552. június 1-jei elestével a még formálódó győri végvidék egyik meghatározó, királyi katonaság által megszállt tagja veszett el. Ifjabb Pethő János áldozatvállalásának és kivételes felelősségérzetének köszönhetően az immár határzónába került mezőváros központjában még 1548-ban üresen hagyott, kőből épült ferences kolostort őrhellyé alakították. Az őrséget a család magánkatonasága adta, a Dunántúl más földesúri erősségeihez (Szigliget, Csobánc, Devecser, Hegyesd) hasonlóan, amelyeket a felügyeletükkel megbízott nádor, illetve országos (1563-tól kerületi) főkapitányok hadiadóból kiállított katonasága egészített ki alkalmanként.

Keszthely végvárrendszerben betöltött szerepe Szigetvár 1566. évi elestével változott meg, mutat rá a Szerző, hiszen a kanizsai végvidék megszervezésével megbízott tarkői Tahy Ferenc még az abban az esztendőben megtartott várszemléjén a kolostor-őrhely

megerődítését javasolta, amelyhez még a téli időszakban hozzá is kezdtek. A végvár életének következő fontos eseményként azt emelte ki Végh Ferenc, amikor a földesúri magánkatonaság mellett a Balaton déli partján lévő Fonyód eleste után (1575) királyi zsoldon tartott helyőrség is szolgálatba állt itt.

A tizenötéves háború időszakában Keszthely királyi őrsége két és félszeresére emelkedett, mivel Győr 1594-es elestét követően a végvidék erősségei közül – Csobánccal és Szigligettel egyetemben – csak e vár maradt keresztény kézen. Az itt szolgáló katonák pedig az újonnan, ad hoc jelleggel kialakított Óvár–Sárvár végvidék irányítása alá tartoztak, egészen 1598-ig, amikor is a régi főkapitányi központot visszafoglalták az oszmánoktól.

A XVII. század Habsburg-ellenes mozgalmai sem hagyták érintetlenül Keszthelyt. A Bocskai-felkelés idején kétszer is meghódolt a végvár Némethy Gergely serege előtt. Az első alkalommal az őrség kapitánya, Perneszy György is a felkelők oldalára állt, egy rövid időre. Néhány hónappal később az uralkodó által utódának kinevezett, a Pethő családdal szintén rokonságban álló Bakács Sándor katonáinak többsége esküdött fel ismét Bocskai hűségére.

A Szerző külön alfejezetben emeli ki, hogy a bécsi békét követően az őrség nem akarta beengedni az újra kapitánnyá kinevezett Bakácsot és katonáit a végvárváros védművei közé. Így azok Szigligeten állomásoztak, mindaddig, amíg 1609 augusztusának elején szabályos ostrommal térdre nem kényszerítették őket.

A Bethlen Gábor vezette Habsburg-ellenes harcok közül az elsőben vett részt a keszthelyi őrség. Bakács, a végvárváros kapitánya, az erdélyi fejedelem és választott magyar király táborába állt, egyrészt Batthyány II. Ferenc példáját követve, másrészt megelőzendő Pethő Gáspárt abban, hogy Bethlennél kieszközölje a maga számára a keszthelyi kapitányi címet. Az őrséget pedig a zsoldfizetés ígérete csábította a fejedelem hűségére, mivel 11 év óta (!) nem kapták meg járandóságukat. A nikolsburgi béke (1622 január) megkötése után a királyi biztosok átvették a dunántúli erősségeket, ám ezért kemény feltételeket szabtak Bethlen volt katonái: általános amnesztiát, zsoldosztást és -emelést követeltek, és garanciát, hogy az uralkodó nem rendel idegen katonaságot a végházakba.

Ez utóbbi feltétel nem teljesült, hiszen a vesztfáliai békét követően a császári zsoldban maradt 19 ezred egy részét a Magyar Királyság területén helyezték el. 1651 februárjában az egyik regiment német katonáit Keszthelyen szállásolták el, míg 1662 augusztusában Pio ezred három százada állomásozott a prezídiumban. A Szerző felhívja a figyelmet arra a különös helyzetre is, hogy bár Keszthely végvár szervezetileg a győri főkapitányság balatoni várkörzetének tagja volt, földrajzi helyzetéből fakadóan a Kanizsa ellen vetett főkapitányság kiskomáromi várkörzetével alkotott harcászati egységet a XVII. században.

Kara Musztafa Bécs ellen vezetett hadjárata idején, 1683 júliusában Keszthely főkapitánya, Bakács III. Sándor Thököly Imre oldalára állt. A kahlenbergi csata után azonban a balatoni várak alig egy hét leforgása alatt újra gazdát cseréltek, a sorsát a „kuruc királyhoz" kötő Bakács pedig valószínűleg a „Felföldön" halt meg, valamikor 1684 márciusát megelőzően. A felszabadító háborúban a keszthelyi őrség katonái részt vettek Buda visszafoglalásában, s aktív szerepet játszottak a Kanizsa körül kialakított blokád fenntartásában is.

Az eseménytörténeti „kötelező ujjgyakorlatot" követően a monográfia második része több olyan fejezetből áll össze, amelyek széles spektrumon tárják fel a XVII. századi Keszthely végvárváros belső viszonyait. Végh Ferenc munkájának ez a legérdekesebb és legfontosabb egysége, mint ahogyan ezt Ő maga is mind a bevezetésben, mind pedig az összefoglalásban hangsúlyozza.

A Szerző először is tisztázza, hogy kik kerülhettek a keszthelyi királyi őrség élére. Megállapítja, hogy kapitányi, illetve főkapitányi tisztségbe törvényszerűen a tóparti mezőváros birtokos családjaiból kerültek, tehát a részbirtokos famíliák között, mintegy házon belül, dőlt el a végház első emberének személye.

Végh Ferenc a helyőrség élére kinevezést nyert személyek tisztségnév-terminológia differenciáltságra is magyarázattal szolgál. Szerinte a kapitányi és főkapitányi tisztség látszólag rendszertelen alkalmazása mögött financiális okok álltak, amennyiben utóbbi esetében a kinevezett a személyére kapott zsold mellett rendelkezett a közvetlenül alá rendelt 10 lovas, egy zászlótartó és trombitás hópénzével, illetve a táplálásukra szolgáló asztalpénzzel is.

A Szerző definiálja a prezidiális mezővá-

ros fogalmát, megkülönböztetve ezt a településtípust a magánföldesúri katonasággal védett mezővárosoktól (pl. Sümeg) és az erődvárosoktól (pl. Győr vagy Komárom). Ez, a végvárrendszer első vonalában lévő, királyi helyőrségű végvárral rendelkező, döntően fegyveresek lakta, fallal övezett mezőváros ebbe a kategóriába tartozott, számuk a Magyar Királyság területén két tucatra tehető. E településtípus megjelenésének okát Végh Ferenc a harmincéves háború idején kialakult új hadászati helyzetben látja. A királyi fizetésű katonaság kivonásával és nyugati hadszíntérre csoportosításával megváltozott körülmények között a végvárrendszer képtelen volt ellátni feladatát.

A végházak birtokosai ön- és közérdekből fegyvereseik számának öntevékeny növelésébe kezdtek. Megjelentek a földesuruktól fegyveres szolgálatukért cserében teljes vagy részleges úrbérmentességet élvező libertinusok vagy szabadosok, akik beköltözésükkel fokozatosan átformálták az oppidum arculatát, társadalomszerkezetét. Ezt az állítást több szempontból is alátámasztja a Szerző: a XVII–XVIII. század fordulójára Keszthely népessége hozzávetőlegesen 3 000 főnyi lehetett, amelynek 75 százalékát a fegyveresek és hozzátartozóak tehették ki. Másrészt, Zala vármegye prezídiumaira jellemző módon, a jobbágy-zsellér lakosság és a katonáskodók térben a XVII. században Keszthelyen is elkülönültek egymástól. Az előbbiek a végvárváros palánkkal körülhatárolt területén, az utóbbiak a Polgár- vagy Külsővárosban éltek. A két településrész, ahogy erre Végh Ferenc rámutat, jogilag is elkülönült egymástól, hiszen a prezídium önkormányzati testületében többségbe kerültek fegyverforgatók, akiknek mindennapjait két seregbíró irányította a kollegialitás elve alapján. Ezzel szemben az 1623-ra már bizonyíthatóan önállósult Polgár- vagy Külsőváros élére továbbra is főbírót választottak. Utóbbi település csak 1925-ben egyesült újra Keszthellyel. Figyelemre méltó, hogy a jobbágyok lakta település a népes keszthelyi helyőrség árnyékában sem tudta magát kivonni az oszmán adóztatás alól.

A magánföldesúri végvárak tartományai történetének feltárására a magyar történettudomány mind a mai napig kevés figyelmet fordított. A Szerző Keszthely példáján keresztül először azokat a pragmatikus szempontokat veszi számba, amelyek miatt egy vár nem került királyi kezelésbe. Ilyen volt először is a nagy uradalom hiánya, ami lehetetlenné tette a helyőrség zsoldjának biztosítását. Az átvétellel a kamara lemondott volna mindazokról a csapatnemekről (szabadosok, kapuőrök), amelyeket a vár birtokosai a királyi katonaság megjelenése után is kötelesek voltak kiállítani. A birtokosok közül kinevezett kapitány viszont, a központi kormányszervek reményei szerint, a vártartományból származó (saját) bevételekből is áldozhatott a királyi őrség zsoldjára.

A XVII. század első felében még 8 település tartozott a keszthelyi uradalomhoz, ám a század folyamán ez a szám fokozatosan csökkent, s felük teljesen eltűnt. Ez azonban nem járt együtt hasonló nagyságú termény-, pénz- és munkajáradék-csökkenéssel, mutat rá Végh Ferenc, mivel a jobbágy- és zsellérnépesség jelentős hányada a megmaradt településeken tömörült. Nagy terhet rótt vállukra az oszmán adóztatás. Terheiken maguk a magyar földesurak is igyekeztek csökkenteni azáltal, hogy kedvezményben részesítették az ott élőket. Példa erre Keszthely Polgárváros esete.

Egy végvár esetében természetesen megkerülhetetlen annak bemutatása, hogy milyen katonaság alkotta őrségét. A Szerző sem tesz másképpen, amikor bemutatja ezt az igen színes világot. Először a győri végvidék – Győr, Veszprém és Pápa után – negyedik legnépesebb végháza királyi fizetésű őrségének fegyvernemenkénti összetételét veszi górcső alá. Eszerint az 1626-ban szolgáló 202 főből 100 gyalogosként, ugyanannyi lovasként volt lajstromba véve, e létszámot egy német nemzetiségű tüzér és a seregdeák egészítette ki. Javadalmazásukról az Udvari Kamarának kellett gondoskodnia, ám – mint ahogyan a 1620-as év példája is mutatja – a várt, pénzben és posztóban fizetendő zsold esetenként akár egy évtizedet is késhetett. Szervezetük és a különböző tisztségnevek használata, a XVI. századi német katonaságéhoz hasonlóan, még közel sem volt egységes.

Külön alfejezetben foglalkozik Végh Ferenc a szolgálati viszony kérdésével, amely nagyon érdekes következtetések levonásához vezet. Egyrészt a gyakran ismétlődő vezetéknevek arra utalnak, hogy egyfajta „katonadinasztiák" alakultak ki. Másrészt a mai viszonyok ismeretében meglepő módon a katonák jelentős hányada 50. évének betöltése után is aktív szolgálatban maradt.

A királyi katonaság létszámát meghaladóan, úrbérmentesség fejében, fegyveres szabadosok is szolgáltak Keszthelyen a XVII. században. A Szerző rámutat, hogy a végvárváros részbirtokosai nem jobbágyaikat tették szabadossá, hanem a Balaton-felvidéken nagy számban élő szabad hajdúk letelepítésére törekedtek, akik a helyi szőlőgazdálkodásba kapcsolódtak be.

A keszthelyi portákon örökjogon osztozó családok még két, létszámában azonban elenyésző, katonatípust tartottak szolgálatukban a végvárvárosban: a kapuőröket és a szervitorokat.

A keszthelyi mezővárosi társadalom többségét kitevő katonakommuna ellátatlansága miatt maga is nyitott volt a polgári életforma felé, hiszen tagjai a település határában, sőt néha azon túl is szántókat, szőlősöket fogtak művelés alá, ipart űztek és kereskedtek, állapítja meg Végh Ferenc. Megszerzett ingatlanaik mentesültek a földesúri pénz-, termény- és munkajáradék, valamint az állami adók alól is. Az egyházi gabona- és bordézsma megfizetése elvben kötelező lett volna, az azonban a – kuriózumnak számító módon zömében katolikus – katonaság ellenállásán meghiúsult. A földművelésben Keszthely esetében a szabadosok jártak az élen, mivel csak az biztosította megélhetésüket. Az iratos katonák közel harmada vett részt az őstermelésben, számukra a megélhetés biztosításának másik lehetőségét az ún. haszonvételek (borkimérés, mészárszék, halászat) részleges kisajátítása adta. Mindezen kiváltságaikról a XVIII. században csak fokról-fokra mondtak le az immáron ismét mezővárossá lett település polgárai.

Fontos kérdés, hogy hogyan élt együtt a végvárváros közössége a török időkben. A Szerző megállapítja, hogy a felső-magyarországi szabad királyi és bányavárosokkal ellentétben Keszthely esetében a katonakommuna a XVII. század első harmadában könnyedén és zökkenőmentesen befogadást nyert a tóparti mezőváros társadalmába: az iratos katonák jelentős hányada az eleve magas lélekszámú település tagjaiból rekrutálódott. Emellett gyakran beházasodtak a helyi polgár vagy nemes családokba is.

A magam részéről több szempontból is nagyon értékesnek és fontosnak tartom ezt a munkát. Egyrészt Végh Ferenc, imponálóan széles forrásbázisra alapozva olyan, kevéssé ismert témakört mutat be, amely árnyalja eddigi ismereteinket a XVI–XVII. század magyar történelméről. Megállapításai messze túlmutatnak a keszthelyi végvárváros történetének keretein. Másrészt, érzésem szerint, a Szerző számára a hadtörténelmi megközelítés csak ugródeszka ahhoz, hogy bemutathassa Keszthely történetét társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, építészettörténeti, illetve egyháztörténeti aspektusból is. Hatalmas ívet húz úgy, hogy munkájának logikája sehol sem törik meg. Harmadrészt, az olvasót segítendő nem csupán az 1701. évi lakosság-összeírást adja közre, hanem diagrammokat, térképeket, képeket és családfákat is közöl monográfiájának mellékletében.

Bagi Zoltán

SZABADOS GYÖRGY

A MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEIRŐL

Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században

(Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 246 o.)

Szabados Györgynek, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja tudományos főmunkatársának 2006 karácsonyán jelent meg első könyve. Ebben a középkori krónikásoktól a XVIII. században élt, a magyar őstörténetet (hun–avar–magyar folytonosság) és középkort elsőként magasabb szinten vizsgáló jezsuita történetíróinkig

követhetjük nyomon a korai történetírásunkat. Komplex medievisztikai–historiográfiai megközelítésmóddal rendelkező munkája hiánypótló, hiszen egy könyvben olvashatunk a krónikáról, illetve azok „felhasználóiról." Végigkövethetjük, ahogy az évszázadok folyamán előkerült történeti források, krónikák, geszták (melyek a mai napig a magyar középkorkutatás alapforrásai) változtattak az adott korszak történelemfelfogásán.

A könyv öt nagyobb fejezetre, ezen belül alfejezetekre oszlik, valamint bevezető és összegző részt is tartalmaz. A középkori előzményeket áttekintő első fejezet az őshagyomány írásba foglalásának körülményeit vizsgálja. A szerző sorra veszi az első magyar történet keletkezési idejéről, műfajáról vallott nézeteket. A krónikás hagyományt a két XIV. századi krónikacsalád bővebb szövege, a Budai és a Képes Krónika, valamint Thuróczy János 1488-ban kiadott krónikája alapján mutatja be. E fejezetben felhasznál egy históriás éneket –honfoglalási epikánk legrégebbi fennmaradt emlékét – az „Ének Pannónia megvételéről" című, Csáti Demeternek tulajdonított munkát, mely Árpád és népe bejövetelét taglalja magyar nyelven. A szerző e históriás ének és a krónikák között mellérendeltségi viszonyt állapít meg.

A második fejezetben a humanista történetírók (Bonfini, Ransanus) munkái alapján folytatja témájának elemzését. Segítségükkel sikerült áthidalnia a középkor és az újkor közötti választóvonalat, a mohácsi csatát követő változásokat. Hangsúlyozza, hogy bár mindketten a középkorban alkottak, tudatformáló hatásukat 1526 után fejtették ki. Értékelése szerint Bonfini újító szemléletű összefoglalása sok újat hozott számunkra; külhoni adatokat bőségesen használt, valamint nála lehet először olvasni a pannóniai avarokról. Terjedelmes műve, amelynek tényanyagára a XVI. és XVII. század történeti műveltsége épült, szakított a krónikák hagyományával. Hibájaként róható fel azonban, hogy a folyamatos előadás közben a belső tagolás, a sarkalatos fordulópontok ismertetése, az időrend háttérbe szorult. Benczédi Székely István 1559-ben, Krakkóban magyarul megjelent Világkrónikájának (mely, mint műfaj, hiányzott a középkori Magyarországról) hazai vonatkozású részeiben Thuróczy János és a Budai Krónika elemeit ismeri fel. Gregoriantzi Pál zágrábi, majd győri püspök Székely Istvánnal egy időben írta latin nyelvű munkáját, melyben a hazájára vonatkozó, általa legfontosabbnak vélt történeti és földrajzi tárgyú tudnivalókat ismerteti; áttekinthetősége, belső tagolása minden addigi munkáénál világosabb. Szabados György kimutatta, hogy rá és a korszak másik, szintén latin nyelven író históriására a Képes Krónika családjába tartozó kódexek ismeretei hatottak. Bakschay Ábrahám királykronológiájában, Heltai Gáspár magyar nyelvű Bonfini-kivonatában szintén középkori stílusjegyek ismerhetők fel.

A harmadik fejezetben a XVII. század kétirányú fejlődését mutatja be a szerző. Kétirányú, mivel akkor a magyar és a magyarországi történetírás fogalma részben elkülönült. A Magyarországon tevékenykedőket Thuróczy és Bonfini befolyásolta, közülük mindössze Révai Péter koronaőr és Petthő Gergely mutatott érdeklődést a teljes magyar múlt iránt. Révai Péterben az első Szent Korona-kutatót tisztelhetjük, ez írói tevékenységére is kihatott, ő írta meg ugyanis a korona történetét, és elsőként ő tagolta évszázadok szerint a monarchia életét. A Magyar Királyság szent istváni alapja nagy hangsúlyt kap nála. Petthő Gergely nem újdonságra, hanem népszerű összegzésre törekedett. Fontos kiemelni, hogy mindezt magyar nyelven tette. Az ő nevéhez fűződik a ma is használt politikatörténeti korszakhatárok kijelölése 1301-nél és 1526-nál. Munkáját Zrínyi Miklós rendezte sajtó alá, akinek felfogásáról a Mátyás király életéről való elmélkedései adnak képet. Szabados György rámutat Zrínyi gondolatfűzésének egyediségére, mivel a hun királyt rajta kívül senki sem tartotta folyamatos állami életünk megalapítójának. A XVII. századi magyar historiográfia másik irányú fejlődését a külföldön élő Inchofer Menyhért, Ambrózy János, Nadányi János és Otrokócsi Fóris Ferenc képviselte. A Rómában élő jezsuita szerzetes, Inchofer Menyhért, átvéve az ellenreformációs történetírás vezető alakja, Caesar Baronius anyagkezelését, az új minőségű műveltséget alapozta meg egyháztörténeti évkönyvével. Az újító, hun–avar–magyar hármas tagolású őstörténet-szemléletet pedig Otrokocsi Fóris Ferenc munkája alapján mutatja be.

A negyedik és ötödik fejezet annyiban függ össze, hogy jórészt a XVIII. században élt jezsuita történetírókkal foglalkozik. Az ötödik fejezet külön tárgyalja Pray György és Katona István munkásságát. Jézus társaságá-

nak tagjai az egész világon megtalálhatók voltak, ami nem is csoda, hiszen a rend alapítását (1540) követő néhány éven belül megfordultak mind az Újvilágban, mind Belső-Ázsiában. Xavéri Ferenc példának okáért már 1541-ben az Indiákon, 1549-től pedig Ázsiában végzett missziós tevékenységet. (Róla nincs szó a könyvben.) Elismerést érdemel e rend, mert nem csak azzal törődött, hogy a pogányokat megtérítse, hanem az adott területen levő tudásanyagot felhalmozta, feldolgozta, ily módon a kutatókat újabb és újabb információkhoz juttatta. Nem csak kéziratos változatban, nyomtatott formában is eljutott a tudásanyag Európába. Ennek jelentőségét főleg Pray György munkásságán méri le Szabados. Előtte azonban fontos megállapítást tesz, mely szerint a XVIII. századi jezsuita történetírás kétirányú volt. Egyfelől Hevenesi Gábor, a bécsi Pázmáneum rektora forrásgyűjtésre buzdító programnyilatkozatával meghatározta a XVIII. századi jezsuita történetírást. A korszak másik iránya a rekatolizált Otrokocsi Fóris Ferenchez fűződik, aki még reformátusként olyan tudásra tett szert, amit átadhatott a nagyszombati jezsuita kollégium tanulóinak. Őstörténeti érdeklődését átörökítette hallgatóira, így az Inchofer és Hevenesi által meghatározott egyházi-politikai vonal mellett a magyarok eredetével foglalkozó könyvek is készültek. Ezek a kutatók már felhasználták elődeik munkáit, példaszerűen, pontosan hivatkozásokkal gazdagították műveiket. A magyar őstörténet kutatói mellett (Földvári Mihály) Timon Sámuel volt az, aki egyszerre írt a pogány és a keresztény korról. A IX–X. század kutatását Kéri Borgia Ferenc és egy antwerpeni jezsuita, Johannes Stiltingus lendítette fel. Kéri Borgia a Keletrómai Császárságról szóló összefoglalásával lerakta a magyar bizantinológia alapjait. Stiltingus az első, mai értelemben vett tudományos igényű feldolgozást készítette Szent Istvánról és a keresztény magyar államszervezés koráról. Ez azért fontos, mivel történelmünk jelképes kezdőalakjai közül István ismertségben ekkor érte utol Attilát. Az evangélikus Bél Mátyás azonban azzal, hogy felfedezte és sajtó alá rendezte Anonymus Gesta Hungarorumát, szintén sokat hozzátett a nézetek módosulásához, Attila mellé ugyanis Álmos és Árpád is „felzárkózott".

Az utolsó fejezet, mint fentebb említettem, összefügg a negyedikkel annyiban, hogy a hazai kritikai történettudomány megalapítója, Pray György és Katona István szintén a Jézus Társaság tagja volt. Pray a források ütköztetésével, bírálásával próbálta egyértelművé tenni előadását; a hunok, az avarok és a magyarok történetét már elkülönítve kutatta. Szemléletére nagy hatással volt a belső-ázsiai jezsuita misszió során gyűjtött történeti tudásanyag. Abban, hogy ki volt az első fejedelem (VII. Konstantin bizánci császár szerint Árpád, Anonymusnál Álmos) a bizánci adatot fogadta el. Ezzel szemben a másik nagy tudós Katona István Álmos mellett foglalt állást fő művében, a 42 kötetből álló *Historia Critica*ban, mely a honfoglalástól 1810-ig követi nyomon történelmünket. Szabados hangsúlyozza, hogy Pray forrásokat ütköztető stílusával szemben Katona előszeretettel idézett, illetve egyeztette az egyes kútfőket. Katona nevéhez fűződik első uralkodóházunk, az Árpád-ház elnevezés is, ezzel tudatosította, hogy történelmünk nem Szent Istvánnal kezdődött. Az elnevezés azért különös, mivel Katona István amellett foglalt állást, hogy Álmos volt első fejedelmünk. Mint magyarázatából kiderül, azért adta mégis az Árpád elnevezést, mivel az ő hatalma nagyobb volt. Kettejük közül mind kortársai, mind a későbbi szakirodalom Pray György írói magatartását értékelte többre. Hóman Bálint a kritikai történetírás megalapítójának tartja Prayt, míg Katona Istvánról többen meg is feledkeznek. Kitűnő alkalom lesz a 2011-es év arra, hogy megemlékezzünk e két, kitűnő történetírónkról, ugyanis akkor lesz Katona István halálának 200. Pray György *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* című műve megjelenésének pedig 250. évfordulója.

A könyv felépítése jól tagolt, átlátható. Az idézett szövegrészletek dőlt betűs szedésük miatt azonnal felismerhetők, az eredeti latin szöveg lábjegyzetbe foglalása az ellenőrzés miatt szintén fontos. Érezhető a szerző magyar szakos végzettsége is, hiszen munkájához felhasználta a régi és a XIX. századi magyar irodalom témájához szervesen illeszkedő műveit is. Ezeket összehasonlítja a történelmi munkákkal. Kritikai megjegyzésként azonban itt kell megjegyeznem, hogy ha már felhasználta a korabeli költők verseit, prózáit, úgy hiányolom Álmos halálának helyszínét Titel környékére tevő, és arról megemlékező, XV. században élt Laskai Osvát Szent István-beszédét. Csáti Demeterről is szól ugyanott, de

más szövegkörnyezetben. Csáti Demeter kapcsán az még megjegyzendő, hogy a neki tulajdonított históriás énekkel egy újabb tanulmány is foglalkozik, ami elkerülte a szerző figyelmét. Ezeket leszámítva a felhasznált irodalom bőséges.

A borítóra került festmény választása jó, szépen illik a könyvhöz, a témához.

Szabados György a „Magyar történelem kezdeteiről" című kötetéhez alapos munkával összegyűjtötte a forrásokat, a szakirodalmat áttekintette, a felmerülő tudományos problémákat jól összefoglalta. A könyv világosan megfogalmazott, logikus felépítésű, igen értékes munka.

Kondacs Julianna

KRÓNIKA

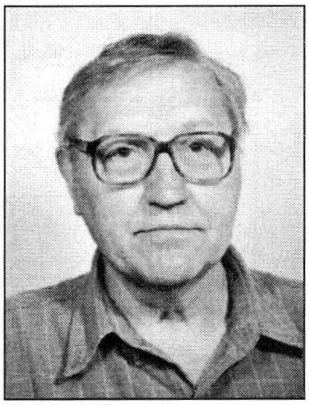

In Memoriam Temesváry Ferenc
1931–2006

RENDHAGYÓ NEKROLÓG EGY FEGYVERTÖRTÉNÉSZ EMLÉKÉRE

Már látom is, ahogy a fejedet csóválva dohogsz az égi fegyvertárban: Minek ez a nekrológ Lacikám? Teljesen felesleges időpocsékolás... Talán igazad van, Feri bácsi, de egyrészt parancsra írom – most kinevetsz –, másrészt az az érzésem, ha valaki idekanyarítana egy hivatalos pátosszal teli, érdemektől zsúfolt, ám érzelemmentes iromány életutadról, azt nagyon nem szeretnéd – és én sem!

Rég volt első találkozásunk, tizenhat éve... Kezdő debreceni segédmuzeológusként egy didergős októberi napon ismeretlenül kerestelek meg, kicsit félve, hiszen a régi szakmabeliek szerint: „A Feri mindig nagyon elfoglalt, és soha nincs ideje!"

Most is előttem van, ahogy kiballagsz a portára és a roppant udvarias kölcsönös bemutatkozás után mély komolysággal megkérded: „Mi az, amiben segítségedre lehetek?"

Akkor, és ott, fiatalemberként megéreztem, hogy ez nem üres kérdés, és ezzel kezdődött a barátságunk. Nem, nem a „nagy öreg" által nyújthatott segítség lehetősége fogott meg. Egy letűnt világra emlékeztettél, nagyapáim rég volt, komoly, szertartásos, kifinomult világára, ahol még a szavaknak és gesztusoknak is súlya volt, nem csak a tetteknek. Fájósan borongós érzéssel tölt el távozásod, mert magaddal vitted ennek az összetört világnak egyik utolsó tükörcserepét és én nem tudok többet belenézni, hogy jobb kedvvel, erőt nyerve hajtsam saját taposómalmomat.

Vagy nem erről kéne írnom egy nekrológban? Hát igen, itt kellene méltatnom kiállításaidat, könyveidet, elismeréseidet – sok volt mindegyikből –, de Te máris ingerült vagy, ezt nem szereted „A tömjénezést hagyd el Laci!" – húzod össze a szemed –, „csináltam, amit szerettem!"

Igaz is, minek? Aki múzeumban dolgozik, vagy fegyverekkel, hadtörténettel foglakozik, mind ismeri a nevedet és igényesen alkotott könyveidet. És valljuk be, mi, a múzeumi világ „fegyveresei" még sokáig fogunk élni alapos írásaidból... Alapos? Most én mosolygok, hiszen nincs az a szó, ami kifejezhetné elképesztő, már zavarba ejtő precizitásodat, amivel a Rád bízott műtárgyakat kezelted, vagy inkább dédelgetted.

Ó, igen, ennek lett az eredménye a legendává vált nemzeti múzeumbéli fegyvertár, melynek egyedülálló rendjét, nyilvántartását megszemlélni kötelező, rituális zarándoklattá vált a muzeológia szakos hallgatók számára. Ahol még a nyilvántartó kartonok nyilvántartásának tematikus mutatójára is rácsodálkozhatott a múzeumőr paránta. „Tessék kérem, ez az etalon!" – hangzik még ma is fülembe tanárunk szózata, és akkor csak az járt a fejemben, vajon hány év munkájába került ez.

Ezt Tőled is megkérdeztem jó pár évvel ezelőtt, és érdekes, némiképp kesernyésen ironizáló választ kaptam: „Tudod, mindig olyan könyveket szerettem volna írni, mint a Tóth Zoltán... De aztán... a gyűjtemény vagy a levéltár... Talán egy nálam szorgalmasabb és tehetségesebb embernek ment volna..."

Egy nálad szorgalmasabb és tehetségesebb ember? Szorgalmad már életedben olyan legendás volt a Nemzetiben, hogy egyik öreg kollégád így nyilatkozott: „Képzeld, a Feri annyit volt bent a Múzeumban, hogy azt sem tudtuk, megnősült!"

Tehetség? Nos, aki olvasta tanulmányaidat, az tudja, hogy ennek sem voltál híján, s nem a tehetséged hiánya miatt nem írtad meg azt a bizonyos fegyvertörténeti alapvetést. Elsősorban múzeumőrnek tekintetted magad, akinek elsőrendű kötelessége, hogy a rábízott anyagot az utolsó darabig rendben tartsa, és azt kutathatóvá tegye mások számára is. És ennek maradéktalanul eleget is tettél, hűen ahhoz, amit minden alkalommal elmondtál nekem: a legfőbb kötelességünk az, hogy az anyagot publikáljuk a nyilvánosság számára.

Most, amikor már saját kutatásaimat végzem, és kétségbeesetten próbálom összeszedni a megfelelő forrásokat és hivatkozásokat, most tudom értékelni, hogy mennyire igazad van.

Akikkel csupán szakmai kapcsolatba kerültél, talán csak a szigorú, néha távolságtartó, de a végtelenségig tisztességes tudósembert ismerték meg Benned. Akiket barátaidnak tartottál, azok jól tudták, hogy a hidegen csillogó, kék szempár mögött jó kedélyű, nagylelkű, a művészeteket értő, és azokért rajongó, elbűvölően anekdotázó társasági ember rejtőzik.

Szorgalmas életed hagyatéka megtölti ugyan könyvespolcainkat, beszélgetéseink hiányát azonban már semmi nem pótolhatja.

Töll László

TARTALOM

TANULMÁNYOK

GÁLL ERWIN — Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X–XI. századi sír- és szórvány-fegyverleleteinek elemzése 395

SZABADOS GYÖRGY — A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig 475

B. SZABÓ JÁNOS — Az Árpád-kor csatái a steppei népek hadviselésének tükrében 501

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON — Portyázó harcok a bizánci határokon a X. században 527

KISS ATILLA — Úzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században 549

MŰHELY

MARTON SZABOLCS — Gondolatok középkori katonaságunk szeszesital-ellátásával kapcsolatban 577

HALMÁGYI MIKLÓS — Középkori csatakiáltások 590

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ANTONÍN KALOUS — Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége 603

VITA

R. VÁRKONYI ÁGNES — Történetírás, kritika és emlékezet 623

HERMANN RÓBERT — Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái 649

GYÁNI GÁBOR — A csatatörténettől a történelem terhéig 687

SZEMLE

ADRIAN IONIȚĂ — Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII *(Gáll Erwin)* 695

B. SZABÓ JÁNOS — A mohácsi csata *(Varga Szabolcs)* 698

B. SZABÓ JÁNOS (SZERK.) — Mohács. (Nemzet és emlékezet) *(Veszprémy László)* 702

VÉGH FERENC — Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században *(Bagi Zoltán)* 704

SZABADOS GYÖRGY — A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században *(Kondacs Julianna)* 707

KRÓNIKA

TÖLL LÁSZLÓ — In Memoriam Temesváry Ferenc 711

CONTENTS

STUDIES

ERWIN GÁLL — An Analysis of the Grave- and Stray Weapon Finds of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat from the 10th–11th Centuries 395

GYÖRGY SZABADOS — The Ancient Hungarian Tactics in the Written Sources of the Age of the Árpád Dynasty. Traces and Manifestations of the Warfare of the Steppes until the Late 13th Century 475

JÁNOS B. SZABÓ — The Battles of the Age of the Árpád Dynasty Reflected in the Warfare of the Peoples of the Steppes 501

PUBLICATIONS

MÁRTON TŐSÉR — Raids on the Borders of the Byzantine Empire in the 10th Century 527

ATILLA KISS — The Uz People in the Illuminated Chronicle. The Western Oguz (Uz) Tribes and the Kingdom of Hungary in the 11th Century 549

WORKSHOP

SZABOLCS MARTON — On the Supply of Alcoholic Drinks to the Mediaeval Hungarian Soldier 577

MIKLÓS HALMÁGYI — Medieval Battle Cries 590

HISTORICAL SOURCES

ANTONÍN KALOUS — Forgotten Sources on the Battle of Mohács. The Reports of Papal Legate Antonio Burgio and Their Military Historical Significance 603

DISPUTE

ÁGNES R. VÁRKONYI — Historiography, Criticism and Memory 623

RÓBERT HERMANN — Can One Write the History of the Battles of 1848–1849, or the Problems of Military Historians Dealing with 1848–1849 649

GÁBOR GYÁNI — From the History of Battles to the Burden of History 687

REWIEV

ADRIAN IONIȚĂ — Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII *(Erwin Gáll)* 695

JÁNOS B. SZABÓ — The Battle of Mohács *(Szabolcs Varga)* 698

JÁNOS B. SZABÓ (ED.) — Mohács (Nation and Recollection) *(László Veszprémy)* 702

FERENC VÉGH — On the Border of Empires – On the Shores of Lake Balaton. Keszthely, the Border Castle and City in the 16th–17th Centuries *(Zoltán Bagi)* 704

GYÖRGY SZABADOS — On the Origins of Hungarian History. Changes to the Observation of the Past from the 15th to the 18th Century *(Julianna Kondacs)* 707

CHRONICLE

LÁSZLÓ TÖLL — In Memoriam Ferenc Temesváry 711

TABLE DES MATIERES

ETUDES

ERWIN GÁLL — Analyse des trouvailles sépulcrales et d'armes éparses des 10e et 11e siècles dans le Bassin transylvanien, le Partium et le Banat 395

GYÖRGY SZABADOS — La tactique ancienne hongroise dans les sources écrites de l'époque d'Árpád. Les traces et la représentation de la culture militaire de la steppe jusqu'à la fin du 13e siècle 475

JÁNOS B. SZABÓ — Les batailles de l'époque d'Árpád à la lumière de la tactique des peuples de la steppe 501

PUBLICATIONS

MÁRTON TŐSÉR — Incursions militaires aux frontières byzantines au 10e siècle 527

ATILLA KISS — Les Ogouz dans la Chronique illustrée. Les tribus ogouz occidentaux et le Royaume de Hongrie au 11e siècle 549

ATELIER

SZABOLCS MARTON — Réflexions sur l'approvisionnement en boisson alcoolisée de notre armée médiévale 577

MIKLÓS HALMÁGYI — Cris de guerre médiévaux 590

PUBLICATIONS DE SOURCE

ANTONÍN KALOUS — Sources oubliées relatives à la bataille de Mohács. Les rapport d'Antonio Burgio, nonce du pape et leur importance d'histoire militaire 603

DÉBAT

ÁGNES R. VÁRKONYI — Historiographie, critique et mémoire 623

RÓBERT HERMANN — Peut-on écrire l'histoire des batailles de 1848–49 ou bien les problèmes de l'historiographie relative à 1848–1849 649

GÁBOR GYÁNI — De l'histoire des batailles au poids de l'histoire 687

REVUE

ADRIAN IONIŢĂ — Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII *(Erwin Gáll)* 695

JÁNOS B. SZABÓ — La bataille de Mohács *(Szabolcs Varga)* 698

JÁNOS B. SZABÓ (ED.) — Mohács. (Nation et mémoire) *(László Veszprémy)* 702

FERENC VÉGH — Aux frontières d'empires – au bord du lac Balaton. Keszthely, ville fortifiée des confins aux 16e et 17e siècles. *(Zoltán Bagi)* 704

GYÖRGY SZABADOS — Sur les débuts de l'histoire des Magyars. Évolution de la manière de voir les temps anciens du 15e au 17e siècle *(Julianna Kondacs)* 707

CHRONIQUE

LÁSZLÓ TÖLL — In Memoriam Ferenc Temesváry 711

INHALT

STUDIEN

ERWIN GÁLL — Analyse der Grab- und sporadischen Waffenfunde des Siebenbürger Beckens, des Partiums und des Banats 395

GYÖRGY SZABADOS — Die alte ungarische Taktik in geschriebenen Quellen der Arpadenzeit. Die Spuren und die Darstellung der Kämpfe mit Steppenursprung bis zum Ende des 13. Jahrhunderts 475

JÁNOS B. SZABÓ — Die Schlachten der Arpadenzeit im Spiegel der Kriegsführung der Steppenvölker 501

MITTEILUNGEN

MÁRTON TŐSÉR — Streifzugkämpfe an der byzantinischen Grenze im 10. Jahrhundert 527

ATILLA KISS — Usen in der Képes Krónika (Bilderchronik). Die westlichen Ogus- (Us)-Stämme und das Königreich Ungarn im 11. Jahrhundert 549

WERKSTATT

SZABOLCS MARTON — Gedanken im Zusammenhang mit der Versorgung unseres mittelalterlichen Soldatentums mit alkoholischen Getränken 577

MIKLÓS HALMÁGYI — Schlachtrufe im Mittelalter 590

QUELLENPUBLIKATIONEN

ANTONÍN KALOUS — Vergessene Quellen der Schlacht bei Mohács. Die Berichte des päpstlichen Nuntius Antonio Burgio und deren militärgeschichtliche Bedeutung 603

DISKUSSION

ÁGNES R. VÁRKONYI — Geschichtsschreibung, Kritik und Gedenken 623

RÓBERT HERMANN — Kann die Geschichte der Schlachten von 1848–49 geschrieben werden, oder die Probleme der Geschichtsschreibung von 1848–49 649

GÁBOR GYÁNI — Von der Schlachtengeschichte bis zur Last der Geschichte 687

RUNDSCHAU

ADRIAN IONIȚĂ — Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII *(Erwin Gáll)* 695

JÁNOS B. SZABÓ — Die Schlacht bei Mohács *(Szabolcs Varga)* 698

JÁNOS B. SZABÓ (RED.) — Mohács. (Naion und Gedenken) *(László Veszprémy)* 702

FERENC VÉGH — An der Grenze von Reichen – am Ufer des Balatons. Die Grenzburgstadt Keszthely im 16-17. Jahrhundert *(Zoltán Bagi)* 704

GYÖRGY SZABADOS — Über die Anfänge der ungarischen Geschichte. Die Akzentveränderungen der Vorzeit-Ansichten im 15–18. Jahrhundert *(Julianna Kondacs)* 707

CHRONIK

LÁSZLÓ TÖLL — In Memoriam Ferenc Temesváry 711

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭРВИН ГАЛЛ — Анализ спорадических находок оружия и могил Трансильванского бассейна, Парциума и Баната X–XI веков 395

ДЬЕРДЬ САБАДОШ — Старая венгерская тактика в письменных источниках эпохи Арпада. Следы боевой выучки, проходившей в степи, и изображение ее до конца XIII столетия 475

ЯНОШ Б. САБО — Битвы эпохи Арпадов в зеркале ведения боевых действий степными народами 501

СООБЩЕНИЯ

МАРТОН ТОШЕР — Рейдовые бои на границах Византии в X веке 527

АТИЛЛА КИШШ — Огузы (узы) в Иллюстрированной Летописи. Западные племена огузов (узов) и Венгерское Королевство в XI столетии 549

МАСТЕРСКАЯ

САБОЛЬЧ МАРТОН — Размышления в связи со снабжнием нашего средневекового воинства спиртными напитками 577

МИКЛОШ ХАЛМАДЬИ — Средневековые воинские призывы 590

ИСТОЧНИКИ

АНТОНИН КАЛОУШ — Позабытые источники, связанные с битвой при Мохаче. Донесения нунция Папы Антонио Бурджио и их военно-историческое значенипе 603

ДИСКУССИЯ

АГНЕШ Р. ВАРКОНЬИ — Историография, хроника и память 623

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Может ли быть написана история битв 1848–1849 годов? Проблемы военной историографии 1848–1849 гг. 649

ГАБОР ДЬАНИ — От истории битвы до бремени истории 687

ОБЗОР

ADRIAN IONIŢĂ — Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII *(Эрвин Галл)* 695

ЯНОШ Б. САБО — Битва при Мохаче *(Сабольч Варга)* 698

ЯНОШ Б. САБО (РЕД.) — Мохач. (Нация и память) *(Ласло Веспреми)* 702

ФЕРЕНЦ ВЕГ — На границе империй – на берегу озера Балатон. Оконечная крепость Кестхей в XVI–XVII веках *(Зольтан Баги)* 704

ДЬЕРДЬ САБАДОШ — О началах венгерской истории. Смены акцентов в аспекте предшествующего времени в XV–XVIII веках *(Юлианна Кондач)* 707

ХРОНИКА

ЛАСЛО ТЁЛЛ — В память Ференца Темешвари 711

„A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”

Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr, 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холлю, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 500,– Ft

E számunk tartalmából

„Jelen tanulmány célja épp az volt, hogy az Árpád-kor hadtörténetének egy szeletét áttekintve rávilágítson arra, hogy a rég meggyökeresedett vélemények asszociációs háttere jelentősen bővíthető, s így a nagyon hiányos és nem is kifejezetten dokumentációs célzattal készült forrásanyag utalásai nem kevésbé megalapozott, ámde a korábbiakkal akár szöges ellentétben álló vélemények megfogalmazására is módot adhatnak – például az Árpád-kor csatái esetében. Mivel a források töredékessége miatt minden ilyen értelmezés végeredményét túlnyomó részben az értelmezés mögött álló asszociációs háttér szabja meg, bár a különféle hipotézisek igazolására nyilván nincs minden kétséget kizáró mód, mindebből remélhetőleg kitűnik, hogy önmagában sem egy „nyugati" sem egy „keleti" nézőpontot nem tekinthetünk relevánsabbnak a másiknál..."

(B. Szabó János: Az Árpád-kor csatái a steppei népek hadviselésének tükrében.)

„Posztmodern célkeresztben a mohácsi csata – mondhatnám hatásvadászó változatban megfogalmazva, de erre nincs szükség, mert Gyáni Gábor vitaindító előadása izgalmas, fontos kérdésekkel foglalkozik. Ismeretes, hogy Hayden White-nak a posztmodern történetszemlélet alapelveit az előzmények után összefoglaló műve, a *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* 1973. évi megjelenése idején nagy feltűnést keltett a kutató, a gyakorló történészek kritikái miatt is. Azóta fellendült az episztemológiai irodalom, és nyilvánvaló Keith Jetkins megállapítása: a posztmodernizmus nehéz közeg. Alapelve, hogy a történelem nem más, mint a múlt tényei alapján a történészek diskurzusaiban kialakított narratívum, következésképpen a történelem nem azonos a múlttal, kevéssé érvényesül a hagyományos vagy a különböző modern irányzatok jegyében dolgozó történetírói gyakorlatban. Ezért is jelentős fejlemény, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* kerekasztal beszélgetését a hadtörténetírás elméleti kérdéseiről a posztmodern szemlélet avatott legjobb magyarországi szakértője, a XX. század kutatója a középkor és a kora újkor határán történt esemény, a mohácsi csata történeti leírásai elemzésével indította...

A teljesebb forrásanyag és a maradéktalanul számba vett szakirodalom alapján is korai lenne lezárni a múlt sokoldalú, sohasem teljes, de mindig is új meglepetésekkel szolgáló megismerésének lehetőségeit. Hayden White értelmezésében „a történelem terhe" lenne a magyar történelem is? Ennek jegyében hagy idézzek ismét költőt. Először olvasva *A történelem terhé*t, Babits szavai jutottak eszembe. *Az esti kérdés*ből a múltról, „melynek emléke teher is, de kincs is."

(R. Várkonyi Ágnes: Történetírás, kritika és emlékezet.)

9 770017 654008 07002

120. ÉVFOLYAM 2007. SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

AZ ELSŐ FELELŐS MAGYAR KORMÁNY MINISZTERELNÖKE, BATTHYÁNY LAJOS GRÓF SZÜLETÉSE KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap és az Oktatási és Kulturális Minisztérium
támogatásával jelent meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

2007 Batthyány emlékév

120. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2007. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora, egyetemi magántanár, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Andaházi Szeghy Viktor* PhD ösztöndíjas (ELTE, BTK), a Hadtörténelmi Könyvtár vezetője; *Babucsné Tóth Orsolya* muzeológus, a Plakát- és Aprónyomtatványtár vezetője, Hadtörténeti Múzeum; *Balla Tibor* alezredes, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Csikány Tamás* alezredes, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Csorba György* PhD hallgató (ELTE, BTK); *Hausner Gábor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője; *Hermann Róbert* PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Kreutzer Andrea* PhD, főmuzeológus, a Könyvgyűjtemény vezetője, Hadtörténeti Múzeum; *Molnár András* PhD, levéltárigazgató, Zala Megyei Levéltár; *Pászti László* PhD hallgató (ZMNE), könyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár; *Pete László* egyetemi oktató, Debreceni Egyetem, Olasz Tanszék; *Seres István* PhD, MTA-ELTE Közép-ázsiai Kutatócsoport; *Solymosi József* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Szoleczky Emese* PhD, főmuzeológus, a Kéziratos Emlékanyaggyűjtemény vezetője, Hadtörténeti Múzeum; *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, Professor Emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2000,– Ft, negyedévre 500,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF SZÜLETÉSÉNEK KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

ÁCS TIBOR

BATTHYÁNY LAJOS, A HUSZÁRTISZT

„Attól sem kell tartanod, hogy a katonaéletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket. Ó nem, mert hiszen Isten után Neked erős, egészséges testalkatot köszönhetek és meglátod majd, hogy állhatatos lelket is, amely bizonyára mindenkor, békében éppúgy, mint háborúban, a helyén lesz, hogy neked, családunknak és saját magamnak becsületére váljék."

Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele édesanyjához

Az 1807. február 10-én született Batthyány Lajos gróf katonai pályaképe, hadügyi és honvédelmi munkálkodása, a tudományos kutatás és feldolgozás elmúlt közel három évtizedes értékes eredményei dacára csak nehezen ivódik be a történeti köztudatba.[1] Az évfordulóra megjelent ismeretterjesztő publikációikban és internetes közleményekben sok bizonytalanságot találunk születése időpontjával, magánéletével, gyermek-és ifjúkorával kapcsolatban.[2] Az is tagadhatatlan, hogy Batthyány Lajos gróf bonyolult személyiségét, életútját és tetteit nem könnyű elhelyezni a történeti jellemábrázolás szokványos sémáiban. Jelen írásunkkal arra vállalkozunk, hogy születésének 200. évfordulóján a legújabb kutatási eredményekre támaszkodva bemutassuk életének fontos állomását, közel ötesztendei katonai pályafutását, s megpróbáljuk fölrajzolni a huszártiszt Batthyány lehetőleg hiteles portréját.[3]

A gyermek- és ifjúkori életút és a katonai pályaválasztás néhány főbb jellemzője

A magyar történelemben évszázadokon keresztül kiemelkedő politikai és katonai szerepet játszó főnemesi Batthyány család grófi (zsigmondi) ágának sarja, Batthyány Lajos gróf, Napóleon hatalmának csúcspontján, a tilsiti békekötés esztendejében látta meg a napvilágot.[4] A Pozsonyban 1807. február 10-én született gyermeket másnap keresztelték meg a város Szent Márton-székesegyházában.[5]

---

[1] Lásd részletesen a Batthyány-kutatást új alapokra helyező Urbán Aladár nagy ívű áttekintését: *Urbán Aladár:* Gróf Batthyány Lajos emlékezete. *Aetas*, 2000. 1–2. sz. 132–158. o.

[2] A Sulinet oldalain például születése dátumaként 1807. február 14-e szerepel. Majd ez olvasható: „A fiatal gróf, már egészen fiatal korában a katonai pályát választotta, de már húsz évesen, 1827-ben kilépett a hadseregből és önálló független életet kezdett élni. Átvette birtokainak irányítását, miközben jogi tanulmányaiból vizsgát tett a zágrábi akadémián."

[3] Ezt már az elmúlt negyedszázadban is többször megtettük, lásd alábbi írásainkat: Batthány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5 – 1831. április 30.). *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1984. 4. sz.716–752. o.; Az ifjú Batthyány. *Életünk*, 1987. 3. sz. 270–279. o.; Batthyány Lajos katona élete – „Védelme alatt minden fejlődik". In: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba, 2005. 278–310. o.; Batthyány ismeretlen katonaportréja. *Új Honvédségi Szemle*, 2007. 3. sz. 77–108. o.

[4] A Batthyány családról lásd: *Zimányi Vera:* A Batthyány család hagyományai. *Századok*, 1982. 6. sz. 1153–1158. o.; *Nagy Zoltán* (szerk.): A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005.

Édesapja, a szeszélyes természetű kilépett tiszt (a 48. magyar sorgyalogezredben 1798-ban zászlós, majd főhadnagy) németújvári Batthyány József Sándor gróf (1777–1812) Ikervár, Szalónak, Tótmorác és Dobra Vas megyei uradalmak és egyéb birtokok ura, jól gazdálkodva gyarapította vagyonát.[6] Édesanyja, a szép lomniczai Skerlecz Borbála (17??–1834) rangos hivatalokat viselő, de elszegényedett nemesi család leánya volt. A szülök 1804-ben házasodtak össze, 1805-ben született meg leányuk, Amália és őt követően egyetlen fiuk, Lajos.[7] Mivel a házastársaknak nem sikerült kiegyensúlyozottá tenni a családi életüket, 1807-től közös megegyezéssel különváltak. A grófné két kisgyermekével Ikervárról Bécsbe költözött. Lajos kisgyermekkori élményeire a családi problémák, a félárvaság mellett nagy hatással volt a háború is, melyben számos Batthyány rokon tisztként vett részt.

Batthyány József Sándor gróf 1811. április 7-én Ikervárott kelt végrendeletében minden ősi és szerzett javait fiára, Lajosra hagyta oly formában, hogy a vagyont nagykorúságáig Vas vármegye első alispánja felügyelete alatt kezeljék. Alig egy évre rá, 1812. július 13-án a gróf Ikervárott meghalt. A grófné, férje ügyvédjével kijátszva a végrendeletet, megszerezte a gyámságot, az örökség feletti korlátlan rendelkezés jogát, de ezzel elvetette a fiával való későbbi családi viszály magját. Fia birtokai jövedelmének nagy részét ugyanis saját fényűző és költekező nagyvilági életének fedezésére fordította,[8] különösen az 1814 októberétől 1815 júniusáig tartó úgynevezett „Bécsi kongresszus" alatt, amikor a város naponta a fényes ünnepségek és mulatságok színhelye volt.

A kisgyermek Batthyány Lajost érzékenyen érintette a korai apátlanság és a szülői szeretet hiánya. Az utazni és szórakozni szerető anyát a vagyon feletti birtoklási vágy korán elidegenítette fiától, akit 1815-ben, nyolcéves korában Vinzenz Pleban tanár bécsi magán nevelőintézetébe adott, hogy gondos oktatásban és nevelésben részesüljön. Ebben

---

október 27–29. Körmend–Szombathely, 2006. Vö. *Molnár András:* Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996. 17–19., 184–185. o.; *Uő:* Batthyány Lajos életútja. In: Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. (Szerk. *Körmöczi Katalin.*) Budapest, 1998. 8–9. o.; Batthyány Lajos. (Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Erdődy Gábor.*) Budapest, 1998. 9–10., 256–262. o.

[5] A születés időpontjául 1807. február 10-ét fogadom el, mivel maga Batthyány is ezt a napot tekintette annak. 1831. március 22-i, katonai szolgálatból való kilépési kérelmében ezt írta: *„Nagykorúságommal 1831. február 10-én..."* KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. Fol. 4.

[6] *Hold, Alexander:* Geschichte des k. k. 48. Linien-Infanterie-Regimentes von zweiten Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875. Beilage Nr. 13. Officiers-Standes –Tabelle bei der Regiments-Errichtung 1798. (rangsorban 3. a 18 zászlósból); *Wucherer, Carl:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 48.(Fortsetzung) vom Jahre 1784–1897. Graz, 1897.; Rangsliste für das Jahr 1798. (A 19 zászlós között 4. „Josef Graf Batthyány") 375. o. Sajnos az 1799–1804-es ranglistákban már nem szerepel, áthelyezték, majd leszerelt. *Molnár András:* „Egy honvéd feljegyzései" Batthyány Lajos grófról. *Levéltári Szemle,* 1993. 1. sz. 49–62. o.

[7] Lásd Batthyány családjára, gyermek- és ifjúkorára részletesen: *Ács Tibor:* Batthány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5 – 1831. április 30.). i. m. 717–720. o.; *Molnár:* i. m. 1996. 16–19. o.

[8] Az apai örökségért az anya, özvegy Batthyány grófné és fia között folyó per anyagában Batthyány Lajos gyermek és ifjúkorára, valamint katonáskodására a Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML) értékes okmányokat őriz a „Vas vármegye nemesi közgyülésének iratai 1694/1828. sz. 242 folio" fondjában. A magyar, latin és német nyelvű eredeti és hitelesített másolatú iratok között találhatók az udvari kancellária leiratai, a megyegyűlések jegyzőkönyveinek kivonatai, Batthyány és anyja folyamodványai, nyilatkozatai, levelei, igazolásai, a megye és a 9. huszárezred levelezése, az ügyet vizsgáló bizottságnak az 1829. november 16-i megyei közgyűlés elé vitt terjedelmes jelentése. A jelentést 14690/1829 számmal, mellékleteit – melybe az összes iratot besorolták – AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, II, KK, LL betűkkel, a mellékletek iratait számok vagy számok és betük kombinációjával jelölték. Ezen kívül az összes iratot, keletkezésük időpontjától és előző számuktól függetlenül a közös 14690/1829-es számmal is jelölték.

a nevelő- és tanintézetben élve, kitűnő tanároktól részesült a kis gróf szellemi és testi képzésben, sajátította el az elemi iskolai tantárgyakat, tanult nyelveket, előkelő társaival, többek között olyan főnemesi sarjakkal, mint Saurau, Santa Amara és Thun grófok.[9]

A félárva gyermek elvégezte az alsófokú iskola osztályait, majd 1817-től magántanulóként a bécsi egyetem gimnáziumának első és második grammatikai osztályát.[10] Meg kell említeni, hogy ebben az időben két rokona is a ugyanezen gimnázium tanulója volt, a vele egyidős gróf Batthyányi Kázmér az első grammatikai osztály, s annak négy évvel idősebb bátyja, Gusztáv az első humán (humaniora) osztály hallgatója.[11] A kiváló értelmi képességű és felfogású, de nagyon önérzetes Lajosnak 1819 tavaszára elege lett a szeretetnélküli, rideg nevelőintézeti életből, és követelésére az anyja Ikervárra küldte, ahol néhány hónapig a hazai környezetben élt.

Batthyány 1819-tól 1821-ig Győrben, a bencés gimnáziumban tanult, s kiválóan végezte a harmadik és negyedik grammatikai osztályt. Ezen idő alatt a Zichy-palotában lakott, a négy évvel idősebb Deák Ferenc, a királyi jogakadémia hallgatója társaságában, a jeles tudós, Fejér György, Dunántúli Tankerületi főigazgató felügyelete és Érdy (Luczenbacher) János történész házitanítóskodása alatt. A Fejérrel, Luczenbacherrel és Deákkal való személyes ismeretség pozitív hatással lehetett Batthyány személyiségének alakulására és műveltségének fejlődésére.[12]

Ez után először Friedrich Klinkovström bécsi felsőfokú tan- és nevelőintézetének növendéke lett, ahol a tanítása és ellátása évi 500 forintba került, majd dr. Nikolaus Möller tanár keze alá került (évi 800 forintért), akiknek segítségével 1821 és 1826 között befejezte a bécsi tudományegyetem gimnáziuma kétéves bölcsészeti tanfolyamát, és megkezdte felsőfokú jogi tanulmányait.[13] A katonáskodás gondolatával is foglalkozó ifjú Batthyány ekkor kötött bensőséges barátságot filozófiatanárával, dr. J. B. Freibergerrel, valamint dr. Andreas Hugo Neurohr orvossal és más fiatal polgári értelmiségiekkel.[14] Ám amikor a külföldön tartózkodó özvegy grófnő értesült polgári értelmiségiekkel való egyre erősödő barátságáról, élesen kikelt ez ellen.

Gyermek és ifjúkorából két jellemzés maradt fenn. Igaz mindkettő 1828-ból származik, az édesanyának a fiával folytatott éles vagyoni vitája idejéből, és a grófnőnek kedveznek a sötétebb színekkel megrajzolt jellemzések.

---

[9] *Balogh Gyula:* Gróf Batthyány Lajos ifjúsága. *Vasárnapi Újság.* 1887. szeptember 4. (36. sz.) 591. o.

[10] Lásd *Szögi László:* Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein I. 1790–1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 1. k. Budapest–Szeged, 1994. 55–56., 89. o.; Archiv der Universität Wien. Cod. M. 11. (Matricula Universität Wien) 1799–1833.: 1818. (315. fol.), 1821. (366. fol.). Köszönöm Szögi László hasznos útmutatását és a Batthyány adatait tartalmazó matrikulalapok másolatainak elkészítésében nyújtott segítségét.

[11] *Szögi:* i. m. 87. o.

[12] A győri Czuczor Gergely Gimnázium évkönyve. 1626–1976. (Szerk. *Bánhegyi Miksa.*) Győr, 1977. 71–72. o.; A győri Czuczor Gergely Gimnázium Irattára. 1819–1821. évi anyakönyvek. Informatio... 1819–20. sem. I., 1820. sem. II., 1820–21. sem. I., 1821. sem. II.; Conscriptio 1819–20., 1821. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. Hálával tartozom Csóka Gáspár igazgató úrnak az eredeti anyakönyvek másolatának megküldéséért.

[13] Lásd a 9. lábjegyzetet. VaML Friedrich Klinkovström 1828. november 11-én Bécsben kelt bizonyítványa Batthyány Lajosról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 20. 12. g. 2. o.; VaML Dr. Möller 1824. április 20-i levele özv. Batthyány grófnéhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 23. 12. u. 2. o.

[14] VaML Dr. Möller 1828. december 5-én Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2. o.

A nevelőintézet tanárának özvegye, Anna Pleban így jellemezte a 8-12 éves Batthyány Lajost: „A gróf jó növésű és alkatú, gyengéd gyermek volt. Szellemi tehetségei kitűnőek, – gyorsan fogott fel mindent, de rendkívül izgékony, élénk és heves véralkatú. Szenvedélyessége mintegy heves szélvész tiport el útjából virágot, gyümölcsöt egyaránt. A komikus vidámság bizonyos neme volt az előjele az ilyen kitöréseknek, amely csakhamar haragba ment át és dühöngésben végződött."[15]

Nikolaus Möller, a filozófia (bölcsészet) doktora, akinek a segítségével bécsi egyetemi felsőfokú tanulmányait folytatta, ezt írta a 17-19 éves fiatalemberről: „A gróf makacs, önfejű, és szeszélyes volt, a házi békét gyakran megzavarta; tanulmányaiban hanyagságot tanúsított, s szívesen foglalkozott haszontalan időtöltéssel. Csak mulatságok-nak élt, s a pénzt, amit édesanyja ruhára adott neki, elszórta, és a szabóval, cipésszel hitelre dolgoztatott. Adósságokat csinált, melyek nem voltak arányban a rendelkezésére álló jövedelmével. A bölcsészeti tanfolyam befejezésével jogi tanulmányokba kezdett, de azokat elhanyagolta."[16]

A jóvágású és erős testi felépítésű, kiváló tehetségű, több nyelvet beszélő, egészséges, de rendkívül heves vérmérsékletű, olykor makacs ifjú gróf, a bécsi egyetem joghallgatója volt, amikor huszadik évébe lépve megkezdte önálló felnőtt életmódját. Mivel az egyik legelőkelőbb főnemesi család nagy vagyona egyetlen örökösének számított, költségesebb életvitele folytatásához pénzügyi igényei megnövekedtek, de az anya azokat nem volt hajlandó fedezni olyan mértékben, ahogy azt az apai végrendelet előírta. Az ifjú grófot bánthatta, hogy a számára megállapított évi 10 000 forint járadékból az anyja csak kisebb összeget, 1200 forintot, azaz havi 100 forintot utalt ki neki.

Batthyány 1826 tavaszára lelkileg válságba került, mindenekelőtt azért, mert viszályba keveredett az éppen Bécsben tartózkodó, törekvéseit korlátozó anyjával, valamint összeugrott tanárával is egyetemi jogi tanulmányainak és életformájának problémái miatt. Az ifjú Batthyány életrevalóságát, személyiségének pozitív tulajdonságjegyeit bizonyítja, hogy ebből a nem egyszerű konfliktusból – igaz, nem kis vívódás árán – megtalálta a maga számára legcélszerűbb kivezető utat. Előkelő társadalmi rangjának megfelelően a válságából való kilábalást a katonatiszti pályában vélte megtalálni. Döntésében több indíték játszott szerepet. Először is a családi hagyományok, a neves katonaelődök és hadvezérek példája és jelszavuk: „Hűséggel és bátorsággal" (Fidelitate et Fortitudine).[17] De közrejátszhatott az a körülmény is, hogy egy évtizeddel a napóleoni háborúk után az arisztokrata körökben még nagy volt a vonzása a tiszti egyenruhának. Befolyásolhatta döntését az is, hogy, egyik rokona, a nála négy évvel idősebb németújvári Batthyány Gusztáv gróf már a 4. ulánusezred főhadnagya volt. Nem kizárt az sem, hogy az ifjú gróf elhatározásában szerepet játszott a látszólag független, de mégis szoros diszciplínai kötöttségekkel járó tiszti élet.

---

[15] VaML Vinzenz Pleban özvegyének 1828. november 10-én Bécsben Batthyány Lajos grófról készített bizonyítványa. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 19. 12. p. 2. o.

[16] VaML Dr. Möller 1828. december 5-én Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2. o. Valamint lásd még: VaML Dr. Möller 1825. június 10-i levele özv. Batthyány grófnéhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. a. 12. v. 2. o.; VaML Dr. Möller 1826. február 21-i levele özv. Batthyány grófnéhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. b. 12. w. 2. o.

[17] *Molnár:* i. m. 1996. 16–17. o.

Az ifjú gróf Bécsben, 1826. március 29-i levelében jelentette be édesanyjának, özvegy Batthyány grófnénak, hogy katonatiszt kíván lenni.[18] Indítékait világosan kifejtette. A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Nem rettentik vissza a tiszti szolgálat nehézségei sem. Önkritikusan beismeri, hogy az életmódját befolyásoló „körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik". Kiemeli a magyar történelemben, az ország védelmében a hadsereg szerepét. A haza katonai szolgálatát, a katonáskodást úgy jellemzi, mint, amely „az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak... melyek védelme alatt minden, fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!"

Édesanyját emlékezteti arra is, hogy katonai pályaválasztása „nem hirtelen fellángolás... mert már évekkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jóságodban, ismételten bátorkodom azt ezúttal is eléd terjeszteni". Biztosítja anyját, mivel erős, egészséges testalkatú és állhatatos lelkű, háborúban és békében családja és a maga nevéért becsülettel fog helytállni. Sőt megfogadja neki, miszerint: „Attól sem kell tartanod, hogy a katonaéletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket."

Megígéri azt is, hogy folytatja majd jogi tanulmányait és a hátralévő záróvizsgákat eredményesen le fogja tenni az egyik királyi jogakadémián, mint írja: „Ha majd ezredemmel oly városban leszek, ahol alkalmat találok, szabad óráimat bizonyára a tanulmányaimnak szentelem. Mindenekelőtt azt ígérem meg neked, hogy a hazai jogot nem fogom elhanyagolni, hanem naponként foglalkozom vele néhány órán át, hogy egykor furfangos ügyvédek kezeibe ne kerüljek."

A grófnőt azonban a szépen megfogalmazott érvek nem győzték meg. Ezért fia 1826. április 2-án újabb levelében erősítette meg, hogy szándéka a katonai pályára lépésre végleges, mint írta: „Hozd meg ezt az áldozatot számomra. Én azt mondom áldozat, de belátom, számodra milyen riasztó karrieremet kockára tenni." Kéri az anyai jóváhagyást, hogy régi ígéretét valóra váltva „elmenjen katonának".[19]

Az anya és fiú kapcsolatára jellemző, hogy noha mindketten Bécsben éltek, ezt az életbevágó kérdést nem személyes beszélgetés útján, hanem levelezéssel akarták megoldani. Ez is arra mutat, hogy anya és fia viszonya megromlott, elvesztette közvetlenségét és hideggé vált. Az újabb levél sem érte el azonban a kellő hatást, mert a grófnő továbbra is ellenezte fia pályaválasztását. Ezért az ifjú gróf, tervének megvalósításához, családja jó ismerősétől, Laval Nugent gróf altábornagytól, a velencei hadosztály parancsnokától, gróf Batthyány Vincétől, a magyar kancellária tanácsosától és más rokonaitól kért támogatást.

Nugent megkísérelte a fiatal Batthyányt lebeszélni törekvéséről azzal az érvvel, hogy ő a család egyetlen fiúgyermeke, ezért ne legyen katona, hanem inkább fejezze be jogi tanulmányait. Batthyány azonban meggyőzte Nugentet, hogy katonaként is befejezheti a jogi tanulmányokat. Ezek után az altábornagy vállalta, hogy kérését pártfogolja és be-

[18] VaML Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. a. 12. o. A levél teljes szövegének magyar fordítását már többször közreadtuk, először a HK 1984. 4. sz. 721–722. oldalán, legutóbb az *Új Honvédségi Szemle*, 2007. 3. sz. 81–82. oldalán.

[19] VaML Batthyány Lajos 1826. április 2-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. b. 12. o.

szélni fog családjával. Batthyány Lajos katonáskodásának ügyében összeült a családi tanács. Az anya Nugent altábornagy rábeszélésére Batthyány Vince gróf és más rokonok előtt beleegyezését adta, hogy Lajos fia kadét legyen, azzal a kikötéssel, hogy közben folytatnia kell jogi tanulmányait, és abból le kell vizsgáznia Magyarországon. Azt is feltételül szabta, olyan magyar ezredben legyen kadét, amely Nugent parancsnoksága alá tartozik, hogy a tábornok személyesen felügyelhessen fiára, és a magyar nyelvet is gyakorolhassa. Az altábornagy tanácsára az anya fia havi 100 forint zsebpénzét 60 forintra csökkentette, nehogy – mint Nugent mondta – egy kadét jövedelme felülmúlja egy százados havi fizetését, amely 77 és142 forint között mozgott. Batthyány Lajos a feltételeket elfogadta, és így megnyílt előtte az út az óhajtott tiszti pálya előtt.[20]

Batthyány Nugent altábornagy és az özvegy Batthyánynéval baráti kapcsolatot tartó Estei József Károly Ferenc főherceg, modenai herceg és Estei Ferdinánd Károly főherceg, magyarországi főhadparancsnok támogatásával a császári-királyi hadsereg egyik legrégebbi alakulatához, a nagy katonai hagyományokkal rendelkező, akkor Páduában állomásozó 32. magyar sorgyalogezredhez került saját költségén szolgáló kadétnak. Szolgálatát megkezdendő, augusztus elején Nugent altábornaggyal utazott Itáliába. Az ekkor kiállított törzslapja „Növedék" rovatába ezt vezették be: „1826. augusztus 5-én a herceg Esterházy 32. gyalogezredbe, ezredkadétként 27 forint és 23 krajcárt felszerelési pénz letétele ellenében, létszámba vették."[21]

A császári-királyi hadsereg és tisztikara testületi szelleme

A Mária Terézia uralkodása alatt, 1741-ben a porosz háború idején létrehozott 32. magyar sorgyalogezred a XVIII–XIX. századi háborúkban nevezetes hadi tettekkel tűnt ki. Az ezred 95 esztendei béke és háborús működése alatt, a változó és megújuló szabályzatok, toborzás, szervezet, fegyelem, ellátás, fegyverzet, kiképzés, harcmód hatására alakultak ki azok az írott és íratlan tradíciók és az a csapat- és testületi szellem, amely meghatározó és kötelező volt az alakulat minden tisztje, tisztjelöltje, altisztje és közkatonája számára.

Az összmonarchikus gondolat követelményeinek megfelelően felépített császári-királyi hadseregben és ezredeiben, így a 32. magyar sorgyalogezredben is, a dinasztiához való hűséget állandóan erősítő tevékenység egyik leghatásosabb eszköze volt a múltra való emlékezés, a hagyományok ápolása. A hadseregben és az ezredekben, a harcban kitűnt személyek nevei, a hadi tettek nem vesztek el a történelemi feledés homályában. Tisztelettel megőrizték azokat és szájról szájra adták tovább az ezredhez került újoncnak. A hadtörténeti múlt dicsősége az utódokra szállt, és bensőséges érzelmi szálak tartották fenn a múlt és a jelen közötti élő katonai kapcsolatot. Az átöröklődő hagyományok fő szimbóluma a háborúban és békében megőrzött zászló volt, melynek becsülete összefor-

[20] VaML Gróf Laval Nugent altábornagy 1828. november 15-i nyilatkozata Batthyány Lajosról gróf Reviczky Ádám kancellárnak. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 24. 12. y. 2. o.

[21] Gróf Batthyány Lajos nyilvántartólapja. KA, Wien. 9. Hus. Reg. Grundbuch. Abgang. 2. Classe. 1. Heft. 4. Seite. Érdemes megemlíteni, hogy a 32. magyar sorgyalogezred történetét tárgyaló, a dualizmus és a Horthy-rendszer alatt megjelent kiadványok nem szólnak Batthyány Lajos gróf ezredbeli szolgálatáról. Lásd *Szabó M. Ferenc:* A császári és királyi 32. sz. magy. sorgyalogezred fennállása első évszázadának története. Budapest, 1886. és *Varga Sándor:* Budapest volt házi ezredének a cs. és kir. 32. gyalogezrednek története 1741–1918. Budapest, 1929. című munkákat.

rott a katona, a tiszt egyéni becsületével. Az ezred közel egy évszázados, sok ütközetet átélt zászlója (a kétfejűsasos lobogó), a hozzá fűződő katonai emlékek és ceremóniák révén ereklyeszámba ment, és azt a legénység és a tisztikar őszinte tisztelettel övezte.[22]

Az udvar szilárd meggyőződése az volt, és ennek érdekében minden eszközt és energiát felhasznált, hogy birodalma történelmi hivatását csak a monarchia képére formált egységes hadsereg tudja biztosítani. A XIX. század első felében a császári-királyi hadsereg ideális megtestesítőjévé vált az összbirodalom gondolatának. Ez szemmel láthatóan is kifejezésre jutott az ezredek elhelyezésében és a csapatok tisztikarának nemzetiség szerinti összetételében. A magyar ezredek többségét a birodalom idegen országaiba és tartományaiba helyezték, Magyarországon pedig nem magyar alakulatok állomásoztak. Az egyes csapatok legénységi állománya általában egy nemzetiségből került ki, a tisztikar összetétele azonban vegyes volt. Az ezredekben a birodalom nemzetiségei (magyar, osztrák, olasz, lengyel, horvát, cseh tisztek) mellett különböző külföldi, délnémet, hannoveri, angol, francia és más születésű tisztek is éltek, szolgáltak. A legfelsőbb katonai vezetés tudta azt, hogy a hadseregben erőteljesen fellépő nemzeti érzések szétfeszítenék az összetartó kapcsokat. Ezért még idejében gondoskodtak külön hadsereg testületi szellem kialakításáról. Az „esprit de corps"-ot tervszerűen erősítették. A testületi szellem életéhez a rendszeres táplálékot nem egy adott nemzetből merítette, hanem gyökereivel a Habsburg-dinasztiába kapaszkodott és annak megbízható eszköze volt. E testület uralkodó színe nem a nemzeti volt, hanem az uralkodóház fekete-sárga színe.

A tisztikar ennek a császári-királyi hadseregnek megmerevedett és zárt hatalmi körében élte mindennapjait. A tisztjelölt vagy az ifjú tiszt attól a pillanattól fogva, amikor ennek a testületnek tagja lett, magába szívta annak sajátos történelmi levegőjét és olyan szuggesztív befolyás alá került, melytől nehezen tudta magát távol tartani vagy később kiszabadítani. A parancsnokok mellett, az idősebb tisztek legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy a polgári életből a soraikba került fiatalabb kadétok vagy tisztek érzésvilágát átformálják a közös testületi szellem jegyében. A szellemi és lelki átnevelést tüstént megkezdték, amely időben és fontosságban még a katonai kiképzést is megelőzte. Szépszóval és a katonai fegyelem eszközeinek segítségével igyekeztek az ifjú egyéniségét a hadsereg féltékenyen őrzött, évszázados szellemiségébe belekényszeríteni. Az ifjú tiszt vagy meghajolt ez előtt a magasabb rendű akarat előtt, és készséggel beleolvadt a nagy katonai szervezetbe, vagy előbb-utóbb szakítania kellett a katonaélettel, a tiszti pályával. A tanult ifjak 18-20 éves korukban önként jelentkeztek a katonatiszti szolgálatra, olyan életkorban, amikor a hadsereg még a maga képére formálhatta a tisztjelölteket. Az

[22] A Habsburg uralkodói (császári) 1804-es, 1806-os, az 1815-ös és 1836-os címerváltozásokat a cs. kir. hadsereg zászlói is követték. A gyalogságnál és a lovasságnál az ezredzászlók fehér selyemből készültek, a zászlólap egyik oldalán az osztrák császári közép-, illetve kiscímerrel, a másik oldalán az aranysugarakkal övezett egész alakos Szűz Mária ábrázolással. Az ezredzászlók szabad széleit fekete-arany-vörös-ezüst lángnyelvek szegélyezték. A gyalogságnál a zászlóaljzászlók, illetve a lovasságnál az osztályzászlók sárga színűek voltak, a zászlólap mindkét oldalán a császári címerrel. A sárga zászlókat fekete-sárga-vörös-fehér lángnyelvek vették körül. A zászlók négyszögletesek voltak. A gyalogsági zászlók rúdját spirálvonalban, a lovasságiakét pedig hosszában fekete-sárga-vörös-fehér színűre festették. A levél alakú, lapos, sárgaréz zászlócsúcs mindkét oldalára az uralkodó névjelét vésték (F1). A Hadtörténeti Múzeumban található a 32. gyalogezred 1837. M. fehér ezredzászlója és két sárga zászlóaljzászló. Nincsenek meg ellenben a 9. huszárezred korabeli ezred- és osztályzászlói. Lásd *Kerekes Zoltán:* Az országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 1. Budapest, 1971. 72–160. o.

új katonai környezethez való szellemi és testi átidomítást, az ifjú kadét gépies nevelését elősegítette, hogy a katonai vezetők nagy hangsúlyt helyzetek a hadsereg és ezredei belső életének patriarchális színezetű berendezésére. Különböző intézmények, különösen a bajtársiasság kultusza határozott irányt adtak a tisztikar magánéletének. A tisztek társas érintkezését szigorú szabályok határozták meg. Szolgálaton kívül csak az előkelő osztályok és körök tagjaival érintkezhettek. Mivel a tiszt számára a családalapítás szigorú feltételekhez volt kötve, a tisztek többségének az ezred jelentette a családi otthont. Minden tiszt, már tisztjelölt korától akarva vagy akaratlanul, lelkileg összeolvadt az idegen nemzetiségű társaival és a hosszú szolgálati idő alatt keletkezett baráti szálak révén hozzánőtt az ezredéhez. A társasági élet formaságai mellett a tisztet szigorú erkölcsi szabályok is kötelezték. A tiszti becsület fenntartásán és erősítésén különös gonddal őrködtek az ezredtulajdonosok, parancsnokok, törzs- és főtisztek. A tiszti minősítésekben a parancsnokoknak válaszolni kellett minden tiszt és tisztjelölt esetében többek között a következő kérdésekre: beosztottja iszákos-e, kártyás-e, adósságcsináló-e vagy kötekedő természetű-e?

A tisztikar szigorúan zárt és felügyelet alatt álló élete, az uralkodóhoz való hűségre és a politikamentességre nevelése következtében csak nehezen eresztett gyökeret a tisztekben az igazi nemzettudat. A hazaszeretet fogalma ismert volt előttük, de többségükben más tartalmat nyert: a tisztikar nagy részénél a hazaszeret az uralkodóhoz és a birodalomhoz való hűséget és ragaszkodást jelentette. A Magyarországhoz és a nemzethez való tartozás érzése a tisztek jelentős részének tudatában másodrangú helyet foglalt el. Természetesen nem kis számban voltak olyan törzs- és főtisztek, különösen a fiatalabb századosok, főhadnagyok, alhadnagyok és kadétok között, akik tudatában erősen munkálkodott a nemzeti érzés, az új iránti vágy. A magyarországi származású fiatalabb tisztek közül kerültek ki azok, akik kevesebb előítélettel és mélyebb átérzéssel megértették a nemzeti haladás és reformok szükségességét, az európai történelmi és társadalmi fejlődés irányát.

Kadéti szolgálata a herceg Esterházy 32. magyar sorgyalogezredben, 1826. augusztus 5. – 1827. április 19.

A pesti hadkiegészítésű sorgyalogezred névadó ezredtulajdonosa Esterházy Miklós herceg táborszernagy, ezredparancsnoka Stephan August von Auenfels ezredes volt. Az ezred békeszervezete 3 zászlóaljból (2 gránátos- és 18 lövészszázadból, századonként 198 főből), és ha létszáma fel volt töltve (rendszerint nem) 3693 főből állt. Batthyány Lajos kadéti pályafutásának első három hónapja alatt az ezredtörzshöz volt beosztva, ahol a 25 kadéttársán kívül megismerte a zömében magyarországi származású tisztikart (1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 14 százados, 6 alszázados, 21 főhadnagy, 21 alhadnagy, 17 zászlós, 1-1 ezredkáplár, hadbíró, ezredorvos, számvevőtiszt) és szellemét. De századnál is teljesített szolgálatot, és elsajátította a különböző altiszti, őrvezetői, a tizedesi és az őrmesteri kötelességeket.[23]

[23] Dienst-Reglement für die K. K. Infanterie. Erster Theil. Wien, 1807. (a továbbiakban: Dienst-R. I.) 8., 171. o.; Zweiter Theil. Wien, 1806. 6., 338 o., 3 függelék (a továbbiakban: Dienst-R. II.); Szolgálati Szaballat a Cs. Kir. Gyalogság számára, mellyet kivonatban... szerkesztve magyarított *Virág József.* Sopron, 1836. 119 o.; Oktató Szaballat, a Császári, és Cs. Királyi gyalogság számára. Fordította... *Virág József.* Sopron, 1835. VI, 128 o., 2 tábl.

A gyalogság ezredeiben 1763-ban rendszeresítették a kadéti (hadapródi) intézményt. A kadétokból (hadapródokból) került ki a tisztikar nagy része, mert a bécsújhelyi katonai akadémia és a bécsi mérnökakadémia megközelítőleg sem tudta kielégíteni a hadsereg tisztszükségletét.

Háromféle kadét (hadapród) volt. A bécsújhelyi katonai akadémiáról és a bécsi mérnökakadémiáról kikerülteket nevezték zászlós kadétnak (*fahnen Kadett*) vagy zászlós hadapródnak. Ezredenként 2 fő volt belőlük, havi díjat kaptak, és a tisztekhez hasonló egyenruhát és felszerelést viseltek. A császári vagy rendes kadét (*kaiser Kadett* vagy *ordinari Kadett*), illetve császárhadapród az lehetett, aki a katonai akadémiát gyenge eredménnyel végezte el, vagy hivatásos tiszt fia volt, de egyelőre még nem bizonyult méltónak a zászlós hadapródi rangra. Az előírásoknak megfelelően az ezredtulajdonos választotta és nevezte ki őket az olyan rátermett ifjak közül, akik biztosan képesek voltak ellátni az altiszti beosztást és szolgálatot, és idővel tisztekké válhattak. Ezredenként 6 volt belőlük, és egyenruhájuk az őrmesterekéhez hasonlított. Az ezredtulajdonosok 1766-tól kezdve rendes kadétnak csak tisztek fiait vették fel. A cs. kir. kadétok az ezredtörzsbe voltak beosztva, de a századoknál szolgáltak, ahol gyakorolták, elsajátították a szabályzat előírásainak megfelelően az altiszti rendfokozattal járó elméleti és gyakorlati szolgálati kötelmeket. Ez után léptették elő őket a következő rendfokozatba. A rendes kadét zsoldja és előírt ellátmánya az altiszti rangnak felelt meg, kivéve, ha az ezredparancsnok másképp nem intézkedett. A gyalog- és lovasezredeknél ezredhadapródnak, magánkadétnak (*privát Kadett*), későbbi elnevezéssel *ex propriis Gemener*-nek azokat a műveltebb, katonai szolgálatra alkalmas fiatalembereket nevezték, akiktől remélhető volt, hogy idővel ügyes altisztek és jó főtisztek lesznek. Felszerelési költségeiket saját maguk fedezték, és hozzátartozóiktól havonként pénzsegélyt kaptak. Számuk nem volt korlátozva. Minden magánkadét beosztásából előléphetett altisztté, hordhatta ruházatát és felszerelését. Ám először közlegény, majd őrvezető vagy alkáplár lett, majd példamutató katonás magatartása és ismeretei alapján léptethették elő tizedesi és őrmesteri rendfokozatba és szolgálhatott ilyen beosztásokban századoknál. Ha a magánkadétok elnyerték az altiszti rangot és beosztást, akkor a cs. kir. kadétokhoz hasonlóan elláthatták zászlósként az általános- és helyőrségi főőrséget. Az ezredkadétok helyzete általában mindenben hasonló volt a cs. kir. rendes kadétokéhoz.

A szolgálat szabályzat előírásaiból és a herceg Esterházy 32. magyar sorgyalogezred 1826. évi minősítési táblázata adataiból kitűnik, hogy a császári-királyi rendes és az ezredkadétoknak nem volt könnyű katonaéletük. Létszámuk még évközben is állandóan változott, amit a katonai sematizmus is bizonyít.[24] A 32. magyar sorgyalogezred 6 rendes és 19 ezredkadétjáról a minősítési jegyzék 1826. október 31-én Páduában készült. A listát az ezredparancsnok, Stephan August von Auenfels ezredes, az ezredparancsnok-helyettes Johann Kissling alezredes, a zászlóaljparancsnokok, Pisztory János és Friedrich Drever őrnagyok írták alá. A kadétok közötti rangsorban Batthyány a 25., vagyis az utolsó helyen szerepel.

[24] Militär-Schematizmus, 1826. Wien. 159. o.; Militär-Schematizmus, 1827. Wien. 159. o. Batthyány Lajos neve az 1826. évi katonai sematizmusban még nem szerepelt, de az 1827. éviben, a 32. magyar sorgyalogezred ezredkadétjait felsoroló névsorban a 8. helyen olvasható „Batthyany, Ludwig Gr." A rangsorban az előkelő nyolcadikként nem szolgálati ideje alapján szerepel, hanem azért, mert az ezredkadétok nevét abc sorrendben közli a sematizmus.

Érdekes képet kapunk arról, hogy az ifjú Batthány Lajos grófnak kik voltak kadéttársai és milyen tisztjelölti környezetben élt több mint 8 hónapig, ha megvizsgáljuk az 1826-ban készült minősítési jegyzék adatait.[25]

A rangidős cs. kir. rendes kadét, a 29 éves Johann von Breitschwerdt, már őrmester, tiszt gyermekeként született a bánáti Lúgoson 1797-ben. A bécsújhelyi katonai akadémián 1816. október 16-án lett cs. kir. rendes kadét és ebben a rangban az ezredben már 10 évet és 27 napot szolgált. A közepes tehetségű, németül jól és magyarul valamit beszélő hadfi tiszti előléptetését javasolják. Az ifjú Batthyány Lajos grófnak a további öt cs. kir. rendes kadéttársa is mind tiszt gyermeke volt. A születés ideje szerint 1797-ben 1 fő, 1801-ben 1 fő, 1803-ban 2 fő és 1805-ben 2 fő született, vagyis 21-29 évesek voltak. Születési hely szerint 3 fő Magyarországról, 2 fő Szlavóniából, 1 fő pedig Erdélyből származott. Kadétként szolgált 1 fő 1816-tól, 1 fő 1819-től, 1 fő 1821-től, 2 fő 1822-től és 1fő 1824-től. Többségük tehát 5-10 éve ette a tisztjelöltek kenyerét. A kadétok 2-4 nyelven beszéltek, magyarul öten tudtak, egy nem beszélte a nyelvet. Mindenkit javasoltak tiszti előléptetésre, bár azt, noha több évet töltöttek már szolgálatban, nem siették el.

A rendes kadétok mellett az újonc Batthyánynak be kellett illeszkednie a 19 saját költségű (magán) ezredkadét érdekes képet mutató társaságába és rangsorába is. Ennek élén a 29 éves Plachy András ezredkadét tizedes, mint őrmester állt, aki nemes fiaként született 1797-ben, a magyarországi Legénden. Az ezredben 12 éve 8 hónapja és 5 napja szolgáló, havi járadékot is kapó hadfi 1814. február 25-én lett ezredkadét (közlegény) és 1821. március 26-án tizedes. A németül, magyarul, latinul és franciául jól, valamit olaszul is beszélő, de szerényebb tehetségű hadapród jó katonai ismeretekkel és tulajdonságokkal rendelkezett, és helytállva vett részt az 1814. és 1815. évi hadjáratokban. De tiszti előléptetésre mégsem javasolták. A 19 saját költségű ezredkadétból 13 volt nemes gyermeke, közülük egyedül Batthyány Lajos volt gróf, tiszt gyermeke 4, egyéb származású 2 fő volt. Születés ideje szerint 1797-ben 1, 1799-ben 1, 1802-ben 2, 1803-ban 2, 1805-ben 3, 1806-ban 4, 1807-ben 4, 1809-ben 2 fő látta meg a napvilágot. A hadfiak között tehát 17 évestől 29 éves korig minden korosztály képviselve volt. Születési hely szerint magyarországi 14, horvátországi 3, ausztriai 1, szlavóniai 1 fő. Szolgálatuk kezdete is eltérő volt, 1814-től 1, 1816-tól 1, 1819-től 3, 1820-tól 2, 1821-től 1, 1822-től 1, 1823-tól 3, 1824-től 2, 1825-től 4 és 1826-tól 1 fő. Ebből látszik, hogy a kadétok már 1 évtől 12 évig szolgáltak az ezredben, a legkevesebb idővel az ifjú gróf rendelkezett. Magyarul 17 fő beszélt közülük.[26]

---

[25] KA, Wien. Fürst Esterházy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826. Fasc. 117/I.

[26] Az 1826-os minősítési jegyzékben 6 rendes és 19 ezredkadét szerepel. A rangidős cs. kir. rendes kadétot, Johann von Breitschwerdtet a 25 éves Johann Holzbecher von Adalsehre követi a sorban, a harmadik az 1803-ban a szlavóniai Podgradja-ban, tisztfiaként született Stephan Filich cs. kir. kadét altizedes, őt követi az 1803-ban tisztfiaként született Theodor Wúkottich, majd az 1805-ben a magyarországi Tarcalban, tisztfiaként született, 21 éves Ortmayer Izidor, végül báró Baumgarten Adolf cs. kir. rendes kadét altizedes.

A saját költségű (magán) ezredkadét-rangsor élén Plachy András ezredkadét tizedes, mint őrmester áll, a második a 27 éves Jankovics Ferenc ezredkadét őrmester, a harmadik a 23 éves Kostner Ferenc, őket követi Kovács Vilmos, Somogyi Dants Ferenc, Sebők István, Thomas Rukovina von Liebstadt, Horaúsz János, Szentiványi István, Vécsei Czigler Károly, Körösken János, Leopold Rukovina, Gedeon Miklós, Friebeisz Lajos, Dragon Grubiczy Ferenc, Kálnai Bernyam János, Marcus Pavkovic, végül Batthyány Lajos gróf. KA, Wien. Fürst Esterházy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig.

Az sajnos nem ismert, hogy az ifjú gróf a kadétok közül kivel került barátságba. Valószínűleg tűnik, hogy jogi tanulmányaihoz kereste azokkal a társaival, így az 1802-ben, nemes gyermekeként született, hat nyelvet ismerő, tiszti előléptetésre javasolt Sebők István ezredkadét őrmesterrel és a németül, latinul és magyarul tudó, sokoldalú Kálnai Bernyam Jánossal a kapcsolatot, akik korábban szintén jogot tanultak és már eminensen abszolváltak.

Alig három hónapi kiképzés után a herceg Esterházy 32. magyar sorgyalogezred újonc ezredkadétjának 1826. évi minősítésében ez olvasható: „Rendfokozat: *ezredkadét.* Előlépett: *1826. augusztus 5.* Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos.* Nőtlen vagy nős: *nőtlen.* Születési év: *1807.* Születési hely: Pozsony, Magyarország. Nemes vagy tiszti gyermek: –. Alapítványt élvez: –. Mikor és minek vonult be: *1826. augusztus 5-én, ezredkadétnak.* Szolgálat. Őfelsége szolgálatában: Ebben az ezredben, év, hó, nap: *ezredkadét 2 hónap 27 nap.* Más ezredben, karban: *nem.* Összesen: *2 hónap 27 nap.* Megszökött-e: *nem.* Vásárolt rendfokozatot: *nem.* Egészségi állapota: *jó.* Jelleme: *kissé változó.* Természetes tehetsége: sokoldalú. Nyelveket beszél: magyarul, németül, latinul, olaszul és franciául jól, keveset angolul. Tud-e írni és olvasni: *az első öt nyelven jól.* Felkészültsége. Gyakorlaton: *jó.* Felszerelésben: *jó.* Nevelésben: *nincs tapasztalata.* Ismeretei. Műszaki tudományokból: *némi.* Más tudományokból: matematika, *földrajz, egyetemes történelem és jog.* Milyen hadjáratban vett részt: *egyikben sem.* Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált.* Ezredben: *tekintélye van.* Viselkedése. Szorgalmas és alkalmas: *igen.* Jó gazda: *igen.* Vannak hibái: *nincsenek.* Különben a szolgálatban: *a legjobb akarat mellett még oktatásra van szüksége.* Megérdemli az előléptetést: *mindenképpen.*"[27]

Batthyány személyiségének szinte minden lényeges jellemzőjét megrajzolta, és képességeit és ismereteit is reálisan bemutatta minősítése. Elöljárói megelégedésére magatartásával kitűnt a kötelességek és feladatok ellátásában, a tiszti rendfokozathoz szükséges legfontosabb kiképzési, harcászati és szolgálati alapismeretek elsajátításában. A minősítési jegyzékben szereplő adatokból világosan kivehető, hogy a 24 rendes és ezredhadapród társa között nem volt az ifjú grófhoz hasonló előkelő származással, vagyonnal, képességekkel és tehetséggel rendelkező tisztjelölt. Az viszont tény, hogy kadéttársai több szolgálati idővel, katonai ismerettel, gyakorlati tapasztalattal rendelkeztek, és többségük a hosszú évek során jócskán belekóstolt a katonaélet örömeibe és keserűségeibe. Látta azt is, hogy sok kadét hiába szolgál az ezredben 5-10 éve, és hiába rendelkezik a tiszti előléptetéshez szükséges katonai elméleti és gyakorlati ismeretekkel, mégsem léptetik elő őket zászlósnak vagy alhadnagynak. Ez a felismerés vezette arra, hogy néhány hónap elteltével kérje áthelyezését gyalogezredéből egy huszárezredbe.

Az anya – aki minden lépését ellenőriztette az ezred egyik tisztjével, Range hadnaggyal – elégedett volt fia katonai szolgálatban tanúsított előmenetelével és az 1826 decemberében Zágrábban letett eredményes jogi vizsgájával,[28] mert 1827. január 20-án

ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826.. Fasc. 117/I. Vö. Militär-Schematizmus, 1826. Wien. 159. o.; Militär-Schematizmus, 1827. Wien. 159. o.

[27] KA Wien. Fürst Esterhazy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826.. Fasc. 117/I.

[28] Szabadidejében Batthyány, ígéretéhez híven, Jurinisch tanár felügyelete alatt folytatta jogi tanulmányait, és sikeres vizsgát tett a zágrábi királyi jogakadémián. Tanulmányainak és vizsgájának költségei 1690 forintba kerültek. VaML Elszámolás gróf Batthyány Lajos kiadásairól özv. Batthyány grófnénak. Német nyelvű. Hitelesített másolat 14690/1829. GG. Nr. 5. 12. e.

ajándékot küldött neki, amit Batthyány Lajos 27-én Páduából írt levelében köszönt meg. Ebben a levelében arra kérte anyját, hogy vesse latba befolyását Ferdinand d'Este főherceg, magyarországi főhadparancsnoknál és Johann Frimont báró, lombard-velencei főhadparancsnoknál, annak érdekében, hogy helyezzék őt át a hadsereg elitfegyvernemével, a lovassághoz, a könnyűlovasság magyar csapatnemének, a huszárságnak egyik ezredébe. Egy huszárezrednél, mint írta, gyorsan elérheti a tiszti rendfokozatot, „amely a lovasságnál nyitva áll, a gyalogságnál azonban évekre zárva van". Beszámolt arról is, hogy Nugent tábornok már tudomására adta, hogy a lovassághoz történő áthelyezése elé nem gördít akadályt. Bizonygatja, hogy számára az „anyai szereteted a legfontosabb és örömömet az sem rontja el, hogy Range hadnaggyal felügyeltetsz engem". Közli azt is, hogy a leveléhez mellékelt borítékban van ezredparancsnoka, Stephan August von Auenfels ezredes válasza, a grófnő hozzá intézett levelére, megjegyezve: „Remélem örülni, fogsz neki."[29] Az ezredes, a törzs- és főtisztek és a saját benyomásai alapján írta meg pozitív véleményét az ifjú grófról Batthyány grófnőnek.

Az áthelyezésre azonban még várnia kellett, mivel a nápolyi királyságban keletkezett feszültségek és az itáliai nemzeti mozgalmak hatására az ezredét 1827 februárjában beosztották az itáliai cs. kir. hadsereg hadikészültségbe helyezett csapatai közé, és több századát áthelyezték a Po folyó túlsó partjára, ahonnan csak márciusban tértek vissza páduai helyőrségükbe.[30]

A 32. magyar sorgyalogezredben az ifjú Batthyány 8 hónapot és 16 napot szolgált, mint ezredkadét. Ez idő alatt elsajátította a tiszti beosztáshoz szükséges legfontosabb katonai alapismereteket, megismerte a gyalogsági fegyvernemet, különösen az alegység – szakasz, század – mindennapi életét, kiképzését és harceljárásait. Részt vett zászlóalj- és ezredgyakorlaton, és belekóstolt a szinte háborús állapotot jelentő hadikészültségbe, megszerezte a többi fegyvernemi és csapatnemi ismeretek minimumát is. Megfelelő alapokkal rendelkezett a tiszti rendfokozathoz.

Özvegy Batthyányné, Skerlecz Borbála kérésére Ferdinand d'Este főherceg és Johann Frimont báró elintézték, hogy gróf Batthyány Lajos kadétot 1827. április 19-én a 32. sorgyalogezredből áthelyezték a Vicenza térségében települt 9. huszárezred állományába, és másnap, 1827. április 20-án előléptették alhadnagynak.

Első évi alhadnagyi szolgálata és „változatos" élete a báró Frimont 9. huszárezredben, 1827. április – 1828. április

A cs. kir. hadsereg elitfegyverneme, a lovasság nehéz- és könnyűlovasságra tagolódott. A nehézlovasság két csapatnemből, a 8 vértesezredből és a 6 dragonyosezredből állt, feladatuk a csataeldöntő roham, az ellenséges harcrend áttörése volt. A könnyűlovasság három csapatneme, a magyar nemzeti csapatnemnek tekintett 12 huszárezred, a főleg lengyelekből álló 4 ulánusezred és a birodalom minden részéből származó 7 köny-

[29] VaML Batthyány Lajos 1827. január 25-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. c. 12. r.

[30] *Seeliger, Emil:* Geschichte der kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32., für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900. 220. o.

nyűlovas, cheveaux-légers (svalizsér) ezred a felderítésben, az előőrsi szolgálatban, a rajtaütés és portyázásban játszott fontos szerepet. A lovas fegyvernem magyar csapatneme volt a legmozgékonyabb. A huszárságnak minden lovas vállalkozásban részt kellett vennie. A huszárstratégia és harcászat feladatkörébe tartozott a hatásfokozó, meglepő és fergeteges lovasroham, a csataelőkészítő felderítés, a biztosítás, a leplezés, az ellenség hírszerzésének megbénítása, a megvert ellenség üldözése, a portyázás és lesvetés, a kisháborús harcmód művészi alkalmazása.[31]

A magyar huszárság a XVIII–XIX. századi háborúkban élte aranykorát, és méltán szerzett haditetteivel világhírnevet. A napóleoni háborúk befejezése után az irigyelt fényes huszáréletet 1816-tól 1848-ig a szürke hétköznapok követték a huszárezredekben. Ám a több mint három évtizedes békekorszak dacára, amikor a katonai tevékenység a huszárok monoton kiképzésére és huszárlovak dresszírozására, az egyhangú helyőrségi szolgálatokra, a menetekre, áttelepülésekre, a beszállásokra, a hadgyakorlatokra és díszszemlékre, a kevés ünnepnapra szorítkozott, a huszárélet mégis vonzó maradt a fiatalemberek számára.

Az 1688-ban, gróf Czobor Ádám tábornok alapította 9. huszárezred az állandó cs. kir. hadsereg legrégebbi huszárezrede volt. Ez a huszáralakulat 1689-tól kezdve neves ezredtulajdonosok és ezredparancsnokok vezényletével harcolt a Habsburg Birodalom minden nagy és kisháborújában, a török háborúkban, az osztrák örökösödési és hétéves háborúban, a francia háborúkban.[32] Az uralkodó 1806. május 9-én nevezte ki ezredtulajdonosnak a magyarnak tekintett Johann Frimont bárót (később gróf, 1813-tól lovassági tábornok), aki 1776-tól szolgált a hadseregben, és egyik legbátrabb és legtehetségesebb parancsnoka volt.[33]

A 9. huszárezred 4 osztályból (a törzs és osztályonként két századból, századonként 218 főből), az ezredesi, az alezredesi, az első és második őrnagyi osztályból állt, békében mintegy 1340–1792 fővel (háborúban 2400 fővel). 85%-ban magyarországi származású tisztikara 51 tisztet, 4 törzsbeosztottat és 8 tisztjelöltet számlált (1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 7 első lovasszázados, 8 másod lovasszázados, 17 főhadnagy, 15 alhadnagy, 8 kadét, a törzsben 1-1 ezredkáplár, hadbíró, orvos, számvevőtiszt).[34]

Batthyány Lajos egy nagyon összetartó katonai csapatszellemű és kiváló kvalitású huszártiszti közösségbe, mondhatni huszárakadémiára, került, melynek törzs- és főtiszti állományának többsége magyar volt az 1828. évi minősítési jegyzék szerint.[35] A négy

---

[31] Lásd a cs. kir. hadsereg lovassága magyar huszárságáról részletesen: *Thürheim, Andreas:* Die Reiter-Regimentes der k. k. österreichischen Armee. Von einem ehemaligen Cavallerie-Offizier. Die Hussaren. II. Band. Wien, 1866.; *Teuber, Oscar – Ottenfeld, Rudolf:* Die österreichesche Armee von 1700 bis 1867. II. Band. Wien, 1895.; A magyar huszár. A magyar lovas katona ezer évének története. (Szerk. *Ajtay Endre, Péczey László.*) Budapest, 1936. (a továbbiakban: A magyar huszár. 1936.); *Nagyrévi-Neppel György:* Huszárok. Budapest, 1973.; *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest, 1984.; *Ságvári György – Somogyi Győző:* Nagy huszárkönyv. Budapest, 1999.; *A magyar huszár.* (Szerk. *Zachar József.*) Budapest, 2000.

[32] Lásd részletesen *Ernst, Georg:* Geschichte des k. k. neunten Hussaren-Regiments Fürst Franz Liechtenstein. Wien, 1862.; Geschichte des K. u. K. Husaren-regimentes Graf Nádasdy Nr. 9. 1688–1903. Sopron, 1903.; *Sz. G.:* Az Erdődy-huszárok az 1788-iki török hadjáratban. HK, 1910. 457–460. o.; *Türheim:* i. m. 223–244. o.

[33] Életrajza lásd *Ernst, Georg:* i. m. 122–127. o.; *Gyalókay Jenő:* Adatok Palotai Frimont János gróf élettörténetéhez. HK, 1915. 213–218. o.; *Uő:* Frimont János gróf sírja. HK, 1913. 615–617. o.

[34] Militär-Schematizmus, 1827. Wien, 313–314. o.

[35] KA, Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. 129/828. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/l. A lista 1828. október 23-án készült Vicenzában.

Kapitány a báró Frimont 9. huszárezredből

törzstiszt – az ezredparancsnok Anton Callot báró ezredes, helyettese gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, az első őrnagy, Adolf Klein és a második őrnagy, harcvári Herbay Miklós – közül az ezredparancsnok-helyettes alezredes és a 2. osztályparancsnok őrnagy biztosan magyar volt. Az ezred tisztikarában két év múlva, az 1830. esztendő végére már némileg csökkent a magyarok száma a nyugállományba helyezések miatt. Akkor a 8 első lovasszázados magyar, a második lovasszázadosok közül 5 magyar, 2 osztrák, 1 würtembergi volt. A 16 főhadnagyból 10 magyar, 2 erdélyi, 1-1 cseh, horvát, lombard, itáliai (római). A 17 alhadnagyból 8 magyar, 3-3 osztrák, cseh, 1-1 angol, ír, szlavóniai.

Az ifjú alhadnagyot az Adolph Klein őrnagy parancsnoksága alatt álló első őrnagyi osztály 2. századába osztották be, amely Trevisóban állomásozott. A kutatásnak még eddig nem sikerült feltárnia, hogy kik voltak századának tisztjei, ám az tény, hogy Batthyány ismerte báró Majthényi István első lovasszázadost, Bertalan József másod lovasszázadost, Pándy Samu főhadnagyot (később másod lovasszázados), Friedrich József alhadnagyot (később főhadnagy), Dick György alhadnagyot (később főhadnagy), Beretvás Ferenc alhadnagyot, Gáspár András őrmestert (1831-től alhadnagy).[36] Kezdetben problémát okozott neki, hogy bár származásban és vagyonilag felette állt az ezredbeli tiszttársai többségének, két lovát elöljárói, az osztály és századparancsnoka lovas szolgálatra alkalmatlannak nyilvánította. Az ifjú gróf ezért joggal számított arra, hogy édesanyja pénzügyileg fedezi a költségeket, hogy jobb lovakat vásárolhasson huszártiszti szolgálata ellátására.

1827 májusában Batthyány alhadnagyot szabadságolták, hogy felszerelje magát.[37] Fényes huszáralhadnagyi egyenruhája, fegyverzete, felszerelése és lovai 7125 forintba kerültek. A huszárezredek tagjai hagyományosan magyar szabású zsinóros dolmányt, nadrágot, csizmát és félvállra vetett vagy begombolt prémes mentét viseltek. A 9. huszárezred megkülönböztető színe a fekete csákó, a sötétzöld dolmány és mente, a karmazsinpiros (haragosvörös) nadrág volt.

Batthyány alhadnaggyá történt kinevezése után anyja a havi 60 forintos járadékát ismét 100 forintra emelte.[38] Az anya a család egyik barátját, báró Carl Mergen vezérőrnagy, kőszegi dandárparancsnokot kérte meg arra, hogy vegyen a fia számára egy lovassági szolgálatra alkalmas lovat. Mergen a báró Vincent könnyűlovas ezred egyik tisztjétől 75 arany dukátért (700 forintért) akart Batthyány számára lovat vásárolni. Batthyány grófné Skerlecz Borbála meg volt elégedve a tábornok választásával. Lajos gróf azonban ezt a lovat nem fogadta el, hanem a jeles lószakértőtől, Ferdinand Fechtig (1775–1831) bárótól vett lovakat.[39] Az anya tiltakozása ellenére a határozott, fiatal Batthyány Fechtig

[36] A rangidős első lovasszázados az 53 éves Sóky Tóth István, a második keselökői Majthényi István báró, őket követi Szombathelyi András, Asbóth Antal, Stettina András, Rauta András, Batsa József és Krieger Károly. Az 1828. évi minősítési listából ismert a nyolc másod lovasszázados neve is: Berzovics Péter, Wasmann Sámuel, Bertalan József, Rövid Gábor, Spinitzhoffer József, kis-eölbey Eölbey Ferenc, Némethy Pál, Kovács Ferenc. A tisztikar 1827–1831 közötti listáját lásd: *Enst, Georg:* i. m. 303–307. o. Ekkor szolgált az ezredben tizedesként, majd 1830. július 16-ától őrmesterként Gáspár András későbbi honvéd tábornok is, lásd *Hermann Róbert:* Gáspár András honvéd tábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005. 12–14. o.

[37] A magyar huszár. 1936. 124–127., 138–139. o.; *Ságvári – Somogyi:* i. m. 101–104., 111. o.

[38] Lásd Nugent altábornagy idézett, 1828. november 15-i nyilatkozatát.

[39] Báró Carl Mergen vezérőrnagy 1828. december 13-i nyilatkozata Batthyány Lajos lóvásárlásáról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 25. 12. z. 2.

báró, büntető-főtörvényszéki elnöktől két lovat vásárolt 700 aranyért (3150 forint). Ezt a lóvásárlást azért hajtotta végre az ifjú gróf, mert állítása szerint az el nem fogadott lovat úgy akarták a számára megvenni, hogy ő azt ne is lássa, ne próbálja ki, és így teljesen ismeretlenül küldték volna utána, ezredéhez.

Batthyány immár felszerelve, a nyarat és az őszt a századnál töltötte Itáliában, amely nagy befolyást gyakorolt rá szépségével és kultúrájával. Szabadidejében visszahúzódva élt, önképzéssel gyarapította ismereteit. Az ifjú alhadnagy részt vett a kiképzésben és a gyakorlatokon, az ezred őszi hadgyakorlatán és az előírt évi szemléjén. Ebben az időben megismerte a lóval való bánásmódot, az egyes és kötelék huszárkiképzést, a lovasharcászat legfontosabb eljárásait, a lovasalakzatokat és a huszáralegységek vezetését. Elsajátította és a gyakorlatban alkalmazta a huszárezrednek, mint katonai szervezetnek a béke és háborús működését meghatározó különféle szolgálati, kiképzési, harcászati és más szabályzatait és előírásait.[40] Alakulatának minden – ezred, osztály, század – hierarchiaszintjén a katonai működést és a beosztottak élete megszervezését és irányítását kinevezett, megfelelő jog- és hatáskörrel felruházott, felelős törzs- és főtiszti rendfokozatú személy látta el. Minden beosztás, minden rang meghatározott jogokkal és kötelességekkel járt.[41] A század szolgálati szabályzat részletesen előírta a század összes különböző rangú huszárjának a szolgálati kötelességeit.[42] Ifjú Batthyány alhadnagyi rendfokozatú jogkörét, mint a lovasságnál a tiszti pálya első tiszti rangot, a század szolgálati szabályzat 8. paragrafusa részletezte.[43]

Az évszázados huszárhadviselés gyakorlata alapján hadtudományi művek tárgyalták és katonai szabályzatok rögzítették, hogy a huszártiszteknek a sikeres harctevékenység végrehajtásához a következő tulajdonságokkal és képességekkel kell rendelkeznie: 1.) termékeny képzelőerő a szándék, a fortély és a lelemény vonatkozásában; 2.) éles elme, amely képes a harcmező, a hadi vállalkozás minden körülményével számot vetni; 3.) rettenthetetlen szív minden váratlan veszéllyel szemben; 4.) magabiztos, mindig határozott magatartás, amelyet sohasem gyengít a szorongás egyetlen jele sem; 5.) szerencsés emlékezőtehetség, hogy mindenkit nevén szólíthasson; 6.) éber, erős és fáradhatatlan természet, hogy mindenhol jelen legyen, és mindenkibe lelket öntsön; 7.) helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és a menet közben észrevett tárgyakból fakadó hasznosságot és haszontalanságokat, továbbá az akadályokat és a veszélyeket; 8.) olyan érzelemvilág, amely erősíti az egész csapattest tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását.

Batthyány az 1827. évi őszi hadgyakorlat befejezése után szabadságot kért, amelyet 1827 novemberétől 1828 márciusáig Bécsben és Pozsonyban töltött el. Bécsben 1827 végén régi polgári barátai társaságába járt. Anyja ekkor megfenyegette, ha nem szakít velük és nem a főúri körökből keres barátokat, akkor írni fog ezredparancsnokának, hogy rossz környezetbe keveredett. Batthyány későbbi állítása szerint anyja tudatosan szorgalmazta az előkelő arisztokrata ifjakkal való kapcsolatát, abban bízva, hogy a költséges

[40] Lásd részletesen: Dienst-Reglement für die K. K. Cavallerie. 1–2. Theil. Wien, 1807–1808.; Exercier-Reglement für die kaiserliche-königliche Cavallerie. Wien, 1806. 136 o., 46 t.

[41] Lásd Dienst- Reglement für die K. K. Cavallerie. 1. Theil. Erstes haupstück. Escadrons-Reglement. Zwetes haupstück. Regiments-Reglement. Wien, 1807. 316 o.

[42] Uo. 1–45. o.

[43] Uo. 29–32. o.

szórakozások nyomán bekövetkezik a kor fiatal mágnásai szokásos ballépése: az adósságcsinálás. Ha ez megtörténik, akkor könnyen bizonyíthatja fiának könnyelműségét, a birtokok kezelésére való alkalmatlanságát, az anyai gyámság szükségességét.

Batthyány, ennek ellenére, hallgatva az anyai sugalmazásra, idejét a továbbiakban a fiatal mágnásokkal töltötte. Felhagyott szerény magatartásával és főúri életmódot kezdett folytatni. A nagy lábon élő társaságban azonban hamar rá kellett jönnie arra, hogy havi 100 forintja nem elég a költséges életvitelhez, és úgy érezte, ezzel az összeggel nem tud grófi és huszártiszti rangjához méltó életet élni. Elkeseredését növelte az a tudat, hogy az atyai végrendelet értelmében már évi 12 000 forint járadékot, vagyis havi 1000 forintot kellene kapnia. Az anya ugyan ösztönözte, hogy éljen nagyvilági életet, de annak költségeit nem volt hajlandó fedezni.

A Bécsben és Pozsonyban élő arisztokrácia társasági életét a pompa, a fényűzés jellemezte. Különösen Pozsony mutatott mozgalmas és szórakoztató képet a fiatal Batthyány számára. „Pozsony vormärzbeli farsangjai vígságtól voltak hangosak, jókedvtől gyöngyözőek, s elevenségben vetekedtek a bécsiekkel... A Redoute-ban és a Pálffy-teremben voltak étkező- és játékhelyiségek, ahol a vendégek nem takarékoskodtak, ha megéheztek vagy megszomjaztak."[44]

Batthyány gróf 1828. január és február havát mágnás tisztismerőseivel átszórakozta Pozsonyban. Mivel anyja a nagyvilági élethez nem adott pénzt, jöttek az uzsorások, akik számára a szorult anyagi helyzetben levő ifjú gróf „gazdag zsákmányt" jelentett. Először Mayer Henrik nagykanizsai kereskedő jelentkezett, aki Forgách Ferenc gróf 50 000 forintos adóslevelét és 1000 forint készpénzt kínált neki, ha több, összesen 44 000 forintról szóló adóslevelet ír alá. Az adósleveleken azonban nem Mayer, hanem a sohasem látott Tuboly József volt hitelezőül megnevezve. Az első 12 900 forintról szóló váltót 1828. január 12-én írta alá a megszorult és meggondolatlan fiatal Batthyány.[45]

Másnap, január 13-án, a pozsonyi Redoute-ban 15 lovastiszt ismerősét és barátját pazarul vendégül látva, elverte minden pénzét.[46] Ezek után jelent meg a színen a másik uzsorás, a frankfurti Leopold Stein bankár megbízottja, aki Festetich Albert gróf 100 000 forintos adóslevelét kínálta megvételre olyképpen, hogy még 10 000 forint készpénzt is kap. Batthyány Festetich adósleveléért két 50 000 forintos adóslevelet állított ki, és adóssága Steinnél hamarosan 200 000 forintra szaporodott.[47] A jogilag elméletileg képzett, de a gyakorlati pénzügyekben tapasztalatlan fiatal gróf, akinek mindenképpen készpénzre volt szüksége, óvatlanul lépre ment, és a minden hájjal megkent uzsorásoknak sikerült kicsalniuk kötelezvényeit.[48]

Ebben az időben régi barátja, dr. Neurohr, sikertelenül próbálta visszatartani a ballépésektől a meggondolatlan ifjú tisztet. Ezért Pozsonyból Lesnovska grófnőnek írt 1828. február 12-i és 18-i levelében leírta, hogy a fiatal gróf nagy lábon él, pénzügyei zavaro-

---

[44] *Sas Andor:* A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig. 1818–1848. Bratislava, 1973. 90–93. o.

[45] VaML Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

[46] VaML Dr. Neurohr 1828. február 12-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. gg. Nr. 4. 12. d.

[47] VaML Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. g.

[48] Uo. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h. Lásd még *Molnár András:* Batthyány Lajos gróf hamisított adóslevele. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (a továbbiakban: Vasi HHK), 1995. 4. sz. 58–66. o.

sak, szórakozásai egészségére is károsak. Tudatja, hogy Batthyány Mayer és Stein uzsorásoktól jelentős összegeket vett fel, vagyonát lekötötte, és noha kiskorú, elfogadta, ha adósságait nem fizeti vissza, az osztrák törvények alapján járjanak el vele szemben. A fiatal grófot ő nem tudja megakadályozni könnyelmű cselekedeteiben.[49]

Lesnovska grófnő a leveleket átadta az anyának, aki nem az általa előidézett körülményeket hibáztatta fia kilengéseiért, hanem dr. Neurohrt tartotta rossz szellemének. Ezt megtudván Neurohr 1828. február 28-án újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amelyben kifejti, hogy nem érti, miért tünteti fel őt rossz fényben Batthyány grófné, amikor négy esztendőn keresztül nevelte fiatal barátját, harcolva annak rossz tulajdonságai ellen. A jelenlegi válságos helyzetét éppen az anyai keménység és hidegség idézte elő. A fiatal grófban nagyon sok jó van, de mint minden ember, hajlik a könnyelműség felé is. Ő korábban és most is mindent megtett annak érdekében, hogy Batthyány Lajos viselkedésében a józanság kerekedjen felül.[50]

Ám Batthyány grófné, Skerlecz Borbála véleménye dr. Neurohrról nem változott, és a bécsi rendőrigazgatóságnál feljelentette, mint fia rossz útra térítőjét. Az anya a kezében levő leveleket is átadta a rendőrségnek, hogy dr. Neurohrral és a fiával szembeni eljárás alapjául szolgáljanak. Dr. Neurohr nem értette meg, hogy jó szándéka ellenére miért kívánja Batthyány grófné, a bíróság elé állítani őket. Skerlecz Borbála azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem fiát, gróf Batthyány Lajos alhadnagyot, a katonai hatóságoknál is feljelentette.[51]

Konfliktusa anyjával és negatív hatása az 1828. évi szolgálatára és minősítésére

Az anyai feljelentésekről mit sem tudó Batthyány, viharos szabadsága leteltével, 1828 áprilisában bevonult a Trevisóban állomásozó századához. Alig kezdte el a szolgálatát, amikor megtudta, hogy anyja panaszt emelt ellene drága lóvásárlása és adósságai miatt, ami felháborította ifjú alhadnagyot.

Az ezredparancsnok, báró Anton Collet ezredes, május első napjaiban vizsgálatot rendelt el az anyai panasz ügyében. Az alhadnagy először szóban, kihallgatáson jelentette a lóvásárlás történetét, de a parancsnok utasította, hogy készítsen írásos igazoló jelentést. Batthyány 1828. május 9-i jelentésében kifejtette, miért volt szükséges Samhar és Massan nevű két lovának 3150 forintért (700 aranyért) való megvásárlása Fechtig bárótól. Egyúttal beismerte azt a hibáját, hogy drágán vette a lovakat, de hivatkozva adott tiszti szavára, azt is jelezte, hogy ez vásárlás tanulságul szolgál számára a jövőt illetően, aminek hangot adott az alábbi szövegű hivatalos nyilatkozatban:

[49] VaML Dr. Neurohr 1828. február 18-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. 2. 12. k.

[50] VaML Dr. Neurohr 1828. február 28-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. 12. o. 2.

[51] VaML Dr. Neurohr 1828. október 18-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m. és 1829. január 22-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. M. 12. d. 3.

„Báró Frimont 9. huszárezred Batthyány alhadnagy az 1. őrnagyi osztály 2. századából.

Alázatos nyilatkozat

a tekintetes cs. kir. ezredparancsnoksághoz

Alulírott alázatosan jelentem a tekintetes ezredparancsnokságnak, hogy Fechtig bárótól vettem ugyan két lovat, és ez az ügylet úgy történt, amint azt már egyszer az ezredparancsnoknak szóban jelentettem. A két ló neve nem Hassan és Messan, hanem Samhar és Massan, s azokat nem, mint ahogyan tévesen híresztelve volt, drága 17 000 forintért, hanem az ettől nagyon is eltérő 3150 forintért, vagyis 700 darab aranyért vettem. A két nevezett ló nem csak hogy még most is a birtokomban van, de azokat egyáltalán nincs szándékomban visszaadni, mert úgy hiszem, hogy egy tiszt adott szavát soha vissza nem vonhatja. Megengedem ugyan, hogy a két lovat kissé drágán vettem, de ez a jövőre nézve nekem zsinórmértékül fog szolgálni.

A jelentésemet a tekintetes ezredparancsnokságnak ezennel felterjesztem.

Treviso, 1828. május 9.

Gróf Batthyány Lajos alhadnagy

Vidi Klein őrnagy"[52]

A feljelentések nyomán tehát megkezdődött az évekig elhúzódó elkeseredett jogvita özvegy Batthyány grófnő, az édesanya és fia, gróf Batthyány Lajos között. Skerlecz Borbála elérkezettnek látta az időt, fia könnyelmű és felelőtlen életmódjára hivatkozva kiforgatni őt örökölt birtokaiból. Az ifjú gróf az otthoni hírekből, öreg jószágigazgatójának bizalmas beszámolóiból már tudott édesanyja adósságcsinálásairól és rossz gazdálkodásáról, birtokainak romló állapotáról, vagyonának rohamos fogyásáról. A fiatal alhadnagy, akinek személyiségjegyeit már kezdték áthatni a huszártiszti jellemtulajdonságok, ekkor határozta el, hogy nem hagyja, hogy egy ballépése ürügyén elvesszen öröksége, az ősi családi birtok. Igazát először az ezredparancsnokság előtt bizonyította be, majd mindent megtett annak érdekében, hogy a tisztázza magát a tiszti karrierjét is hátrányosan befolyásoló, az őt kétes hírbe hozó anyai vádak alól a polgári, a vármegyei és udvari hatóságok, valamint a nyilvánosság előtt.

Batthyány – katonai elöljáróin keresztül – először a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához fordult segítségért az anyai vádak ügyében, az apai végrendelet törvényes végrehajtása, és mint egyetlen jogos örökös vagyonának megvédése érdekében.

A gróf Reviczky Ádám udvari kancellárnak benyújtott 1828. május 28-i, német eredetiben megmaradt emlékirat igen értékes adatokat tartalmaz az ifjú helyzetéről, tiszti pályafutásának alakulásáról, személyiségének jellemzőiről, az anyjával való kapcsolatáról, és sokat segít abban is, hogy megértsük a későbbi Batthyányt. Ezért adjuk közre az emlékirat szövegét teljes terjedelmében:

„Nagyméltóságú Uram!

Gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, a báró Frimont 9. huszárezredből Trevisóban, alázatos emlékirata az adósságok miatt ellene indított vizsgálat tárgyában.

[52] VaML Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 9-i nyilatkozata a 9. huszárezred parancsnokságához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m.

Nagyméltóságú Uram!

A kitűnő bizalom, mely Nagyméltóságodat minden oldalról övezi, arra ösztönöz engem is, hogy az adósságok miatt ellenem indított vizsgálatban a következő kijelentést tegyem.

Az anyám iránt való tisztelet és kímélet visszatartott eddig azon lépéstől, melynek célja nem egyéb, minthogy megismertessem eltévedésem történetét, s megmentsem nevem becsületét, amely anyám támadásai által sérelmet szenvedett. Az a világos, szellemes szem, mellyel nagyméltóságod a földi dolgokat tekinti, teljesen meggyőz engem arról, hogy kellő és méltányos megvilágításban fogja látni helyzetét a védtelen árvának, akit vagyonából megcsonkítva, a nagyközönség előtt kegyetlen módon rossz hírbe állítottak. Szükséges azonban, hogy a múlt némely eseményeire visszatérjek.

Atyám jó volt, noha nagyon heves, hirtelen haragú, de anyám olyan természettel bírt, hogy házaséletük boldog nem lehetett, s néhány év múlva különváltak. Különválásuk után anyám két gyermekével Bécsben élt, korlátozva és visszavonultan. Midőn azonban ezelőtt mintegy 15 évvel édesapám meghalt és végrendeletében összes vagyonát rám hagyta, számomra a megyei hatóságot gyámul rendelte, nővéremnek kiházasításul 100 000 forintot, özvegyének évi 12 000 forintot állapított meg. Ekkor anyám azonnal Ikervárra, boldogult atyám halálozási helyére sietett, kieszközölte a végrendelet megsemmisítését, amihez mi gyerekek még akkor mit sem szólhattunk, a hagyatékot a feletem való gyámkodással együtt hatalmába kerítette, s oly keveset gondolt az én javaimra, hogy olyan esetekben, mikor a jószágkormányzó, egy szüleim házánál megöregedett szolga, az évi jövedelmekből atyám adósságait törlesztgette, emiatt őt mindig korholta.

Noha engem csupa elővigyázatból többnyire Bécsben neveltetett, mégsem volt az megakadályozható, hogy a dolgokról egyet-mást meg ne halljak. Már akkor is félt ettől, mielőtt megtörtént volna. Attól a szerencsétlen pillanattól pedig megszűnt anya lenni. Gyanakodás és bizalmatlanság szállta meg a lelkét, a szívélyességnek nyoma sem maradt. Ő bennem már inkább csak az atyát vagy annak örökösét látta.

Így nőttem fel otthon nélkül – mert anyám mindig távol tartott magától –, szülők nélkül, legtöbbnyire fizetett álbarátoktól körülvéve, kik meg voltak bízva, hogy minden szavamat drágán adják el édesanyámnak. Midőn eszmélni kezdtem, merevsége, hajthatatlansága, hidegsége annál inkább feltűnt, mivel több ízben tanúja voltam, mily bensőséges szeretettel dédelgették más szülők az intézetben velem levő gyermekeiket. Minden igyekezetem ellenére, hogy megnyerjem – mely igyekezetemben részint saját hajlamaimat, részint nevelőim és barátaim tanácsát követtem –, nem voltam képes őt megváltoztatni. Mindig úgy viselkedett velem szemben, hogy már puszta látásával is minden vidám gondolatom elhalt.

Eközben egyre közelgett az az idő, mikor engem szerencsétlenségbe kellett taszítani. Az a következetesség, mellyel ezen dolgoztak, és a sietség, mellyel minden ballépésemet felhasználtak, minden kétséget kizár arról, hogy romlásomat nem szándékosan idézték volna elő. A műveletet azzal kezdték meg, hogy először egészen jól bántak velem, havonként 100 forint zsebpénzt kaptam csak a szórakozási célokra, mert élelem, lakás, tanítás, szolgálat stb. után házigazdáim külön fizetést kaptak. Bíztattak arra, nyilvánítsam ki, hogy katona szeretnék lenni, kezemre jártak, és én Itáliába mentem az Esterházy gyalogezredbe kadétnak. Ettől fogva egészen másként bántak velem. Mindent elkövettek, hogy elkeserítsenek. Fájó volt a hideg búcsúzás, midőn elutaztam. Bántó a hír arról az örömlakomáról, melyet anyám, elutazásom napján az Augarten asztalainál rendezett.

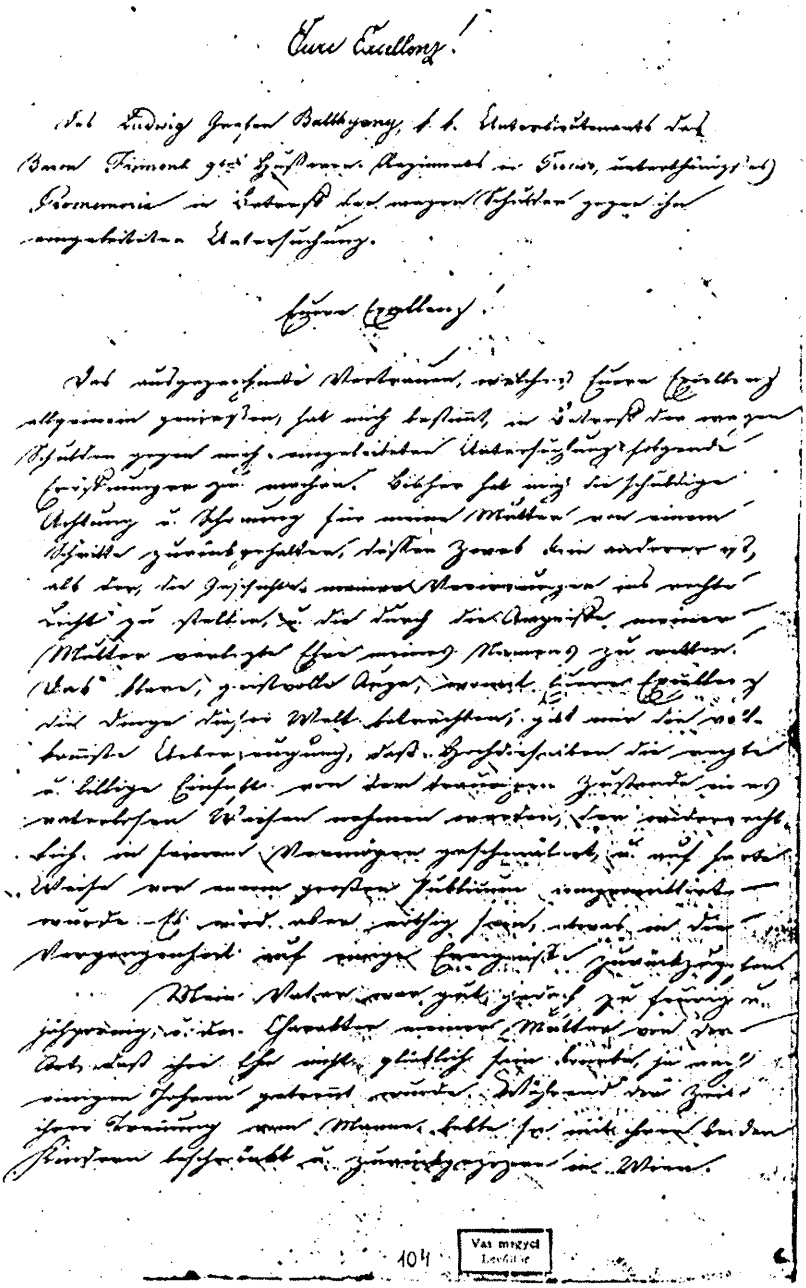

Batthyány emlékirata Reviczky Ádám gróf, udvari kancellárhoz

Fellázító az a tilalom, hogy semmiért se forduljak hozzá írásban, mert levelemet felbontatlanul küldi vissza; s végül havi járadékomnak azonnali leszállítása, mert Bécsben 100 forintot kaptam, Itáliában csak 60 forintot adtak, amiből még a rendes kiadásaimat is fedeznem kellett, holott azokat azelőtt külön fedezték. Abban a hitben voltak, hogy ez az abszurditás majd megfoszt hidegvérűségemtől és belevisz abba a kelepcébe, amelybe utóbb beleestem, s amit magamnak megbocsátani soha sem fogok.

Erkölcsi magaviseletemről Bécsben november és december hónapokban, valamint korábbi viselkedésemről az ezrednél Páduában, később Vicenzában, bizonyára mindenki csak a legkedvezőbb bizonyítványt állíthatja ki. Mégis, dacára annak, hogy mindig csendben és visszavonultan éltem, s magamat mindazoktól a mulatságoktól, melyeket a velem hasonló származású személyek felkeresni szoktak, visszatartottam, anyám velem mégis mindig elégedetlen volt. Miután semmi olyat, ami jogosan korholható lett volna, szememre vetni nem tudtak, azt rótták fel legfőbb bűnömül, hogy polgári származású ifjakkal társalkodom, kiket én tudományos képzettségük, erkölcsi tisztaságuk miatt szeretek és becsülök, s kik engemet mindig csak a jóra ösztönöztek. Mivel ezredbeli bajtársaim – kik közül a legtöbb születésre és vagyonra nézve alattam áll – három, de legalább is 2 jó lóval rendelkeznek, az én 2 lovamat elöljáróim alkalmatlannak nyilvánították, ezért azt hittem, hogy jobb lovakra én is joggal számíthatok. Úgy akarták ugyan, hogy egy 700 forintos lovat küldenek utánam oly módon, hogy azt még csak meg se nézzem. Éppen olyan gúnyosan válaszolt anyám akkor is, amikor arra kértem, hogy havi díjamat emelje fel, mely, mióta tiszt vagyok, 100 forintból áll. A megtagadásnál is jobban fájt az a mód, mellyel kérésemet elutasította. Eközben nem szűnt meg, hogy az eddigi barátaimmal való társalgást úgy tüntesse fel, mint amely az én tisztességemre nézve nagyon ártalmas, és nyomatékosan sürgetett, hogy hozzám hasonló születésű ifjakkal társalkodjam. Sőt annyira ment, hogy azzal fenyegetett, ha kívánságának nem teszek eleget, akkor írni fog Vicenzába ezredesemnek és kérni fogja megbüntetésemet engedetlenségemért. Hogy tehát anyám akaratának végül is eleget tegyek és ezáltal kéréseim teljesítésére őt is fogékonyabbá tegyem, legutóbbi bécsi tartózkodásom alatt előkelő ifjak társaságát kerestem fel, akik szívesen is láttak maguk között. De ez is mind hiába volt. Ekkorra már türelmem, mellyel egy ideig lehetett ugyan visszaélni, teljesen elhagyott, s mivel új előkelő barátaim egyik mulatságból a másikba hívtak, keserűségemben elköltöttem azt a kevés pénzt, amely birtokomban volt, és elfogadtam az egy idő óta mindig körülöttem őgyelgő haszonleső alkuszok ajánlatát, akikkel, úgy látszik, csupán felületesen ismerkedtem meg.

Fellázított az a gondolat, hogy anyám az atyai végrendelet intézkedéseinek törvényellenes megakadályozásával jogaimban és megillető jövedelmeimből annyira megrövidít, hogy részvét és anyai szeretet nélkül, győzelemittasan, a nagyvilág veszedelmei közé lökött.

A benső felháborodásomnak ebben az állapotában ismét megjelentek a zsidók ajánlataikkal, s fáradhatatlanok voltak abban, hogy engem egy pénzügyi művelet veszélytelenségéről meggyőzzenek. Én beleegyeztem, de alighogy megtörtént, legnagyobb fájdalmamra beláttam, hogy belekerültem a hálóba, melyet anyám már évek óta kivetett ellenem, és hogy most már kíméletlen hatalmába kerültem. Midőn nyugtalanságom a legnagyobb fokra emelkedett, magamhoz kérettem Freibergert és felfedtem neki mindent, ami történt, és sürgősen kértem őt az általam kötött ügylet megsemmisítésére, még abban az esetben is, ha ez némi veszteséggel volna összekötve. És ez a derék férfi ismét igaz és buzgó barátnak bizonyította magát.

Anyám panaszainak jogossága a Bécsben megtartott vizsgálatból sokkal világosabban fog Nagyméltóságod előtt állni, hogysem azt itt nekem részletezni kellene. Mivel anyám volt az, aki ellenem először nyilvánosan vádlóként lépett fel, kötelességemnek tartottam, hogy magamat ez ügyben illetékes bíráim előtt igazoljam.

Végül alázatosan kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen fontos és egész életemre kiható ügyben engemet elnézésére és kegyes pártfogására méltóztatni kegyeskedjék.

Legnagyobb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak,

legalázatosabb szolgája Gróf Batthyány Lajos cs. kir. alhadnagy

Treviso, 1828. május 28-án."[53]

Sokféleképpen lehetne magyarázni Batthyánynak ezt az életét és ballépését felvázoló önvallomását. A számos ok közül valószínűleg a legfontosabbak a pszichológiai indítékok és azon belül az elkeseredés mindent elsöprő nagy vihara, amely a huszonkettedik évébe lépő ifjú lelkében kitört. Világosan kivehetők írásából az erős túlzások is, különösen abban a megállapításában, hogy édesanyja erőltette, hogy fia a katonai pályát válassza. Az emlékiratból is kitűnik, hogy jellemének alakulására negatív hatást gyakorolt a szeretet hiánya és az anyai ridegség. Ennek következtében alakultak ki olyan tulajdonságai, amelyek alapján később úgy jellemzik, hogy visszahúzódó és büszke, gőgös és akaratos.

Batthyány úgy gondolta, hogy emlékiratával objektívabb megvilágításba helyezi ballépését, és így az udvari körök, a kancellária nem egyedül az anyai vádak alapján ítélik meg magatartását és jogát az apai örökségre. A helyzet azonban nem minden vonatkozásban alakult várakozásának megfelelően. Batthyány egyre kevesebb figyelmet tudott fordítani szolgálatára, mivel anyjával való viszonya egyre feszültebbé vált. Skerlecz Borbála, látva fia nagykorúsága közelségét – 1831. február 10. –, mindjobban a maga számára akarta kihasználni annak birtokait. 1828 júliusában (vagy augusztus első felében) Batthyány tudomást szerzett arról, hogy anyja az ősi ikervári uradalmat október 15-ével tizenkét esztendőre évi 22 000 pengőforintért bérbe akarja adni Franz Ferdinand d'Este modenai főhercegnek.[54] Ez azt jelentette volna, hogy az uradalom nagykorúsága után tíz évvel került volna vissza, valószínűleg erősen elhasznált állapotban.

Skerlecz Borbálának ezzel a lépésével elkeseredett harc kezdődött anya és fiú között, melynek tétje Lajos öröksége volt.[55] A vagyonért folyó küzdelemben, a maguk jogának igazában, nem kímélték egymást, mindkét fél részéről elhangzottak súlyos személyeskedő szemrehányások és kölcsönös vádaskodások. Az anyai szándék megakadályozására a fiú folyamodványt intézett a legfelsőbb helyre azért, hogy javai az anyai kezelésből Vas vármegye első alispánja vagy árvaválasztmánya kezelésébe kerüljenek. A Magyar Királyi Udvari Kancellária 1828. szeptember 5-i átiratában a folyamodványt megküldte a vármegyének azzal a rendelkezéssel, hogy az apai végrendelet alapján tisztázza a vitát és

[53] VaML Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 28-i emlékirata gróf Reviczky Ádám udvari kancellárhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. j. l.

[54] VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála és Franz Ferdinand d'Este főherceg, modenai herceg közötti szerződés szövege. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 6. 12. f.

[55] Lásd részletesen *Tilcsik György:* Források és adatok a Batthyány Lajos és édesanyja közötti vita lezárásához. *Vasi HHK*, 1996. 3. sz. 47–65. o.

rendezze az anya és fia közötti viszályt.[56] A vármegye 1828. szeptember 15-én úgy határozott, hogy egy négyfős bizottság útján „a folyamodó ifjú Gróf Úr, és panaszlott Édesannya között elő forduló nehézségeket kellemetes úton elintézni törekedjenek". Ha ez nem sikerülne, akkor terjesszenek a vármegye elé döntésre érett javaslatot.[57] Batthyány a határozatról értesülve 1828. október 1-jei levelében kérte a vármegyét, hogy míg az ügyet ki nem vizsgálták, tiltsák el anyját attól, hogy az örökségét adóságokkal megterhelhesse. Mivel jelenleg is arra törekszik, hogy „az ikervári uradalmat, minden javaimnak felét, 12 esztendőkre kiárrendállja, arra nevezetes summákat felvevén, sorsomat súlyosbítsa, s így engemet annak birtokából nem csak időre, de talán örökre is ki penderítsen" és így „engemet minden javaimnak birtokából kivetköztettvén, földönfutóvá tegyen".[58] A vármegye kisgyűlése helyt adott a kérelmének és az anyát eltiltotta a „fiára néző javak sérelmére szolgáló elidegenítésektől".[59]

Özvegy Batthyányné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-án maga is folyamodvánnyal fordult az Udvari Kancelláriához. Bejelenti, hogy vádat kíván emelni fia megkárosítói ellen, akik bevitték a 200 000 forint adósságba, illetve több mint 80 000 forintot csaltak ki tőle. Kijelenti: ő figyelmeztette a fiát, hogy adósságait nem tudja kifizetni, ne is terheljék meg vele, mivel, mint kiskorú vette fel azokat, és gyámját nem lehet kötelezni a fizetésre. Kérte, hogy fia ellen rendeljenek el vagyonzárt.[60] A folyamodványt az Udvari Kancellária 1828. október 2-i átiratában szintén megküldte Vas vármegyének kivizsgálásra.[61]

Az anyjával való pereskedés hátrányosan hatott Batthyány katonai előmenetelére. Ezt bizonyítják az 1828 októberében készült minősítésének alábbi megállapításai:

„Rendfokozata: *alhadnagy.* Előlépett: *1827. április 20.* Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos.* Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy a nélkül: *nőtlen.* Születési év: *1807.* Születési hely és ország: *Pozsony Magyarországon.* Szolgálat. Hol szolgált: Ebben az ezredben év hó nap: alhadnagy *1 év 6 hónap 10 nap.* Más ezredben, karban: *herceg Esterházy 32. sorgyalogezredben kadét 8 hónap 16 nap. Összesen: 2 év 2 hónap 26 nap.* Más hatalmat: *nem.* Vásárolt rendfokozatot: *nem.* Foglalkozása: nemes és diák. Anyagi támogatása: *megfelelő.* Egészségi állapota: *jó.* Jelleme: *jó, derűs, de nagyon könnyelmű.* Nyelvismerete: *német, magyar, latin jó, francia, olasz, közepes, angol némi.* Felkészültsége. Gyakorlaton: *még elég gyenge.* Felszerelésben: *jó.* Nevelésben: *még nagyon gyenge.* Ismeretei. Műszaki tudományból: *némi.* Más tudományokból: *magyar jog, egyetemes történelem, földrajz.* Lovaglása: *még kissé gyenge.* Lóismerete: *nincsen.* Milyen hadjáratban vett részt: *egyben sem.* Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált.* Civilekkel: *nyugodt.* Ezredben: *udvarias.* Alárendeltjeivel: *jó, de még túlságosan elnéző.* Viselkedése.

---

[56] VaML Az udvari kancellária 1828. szeptember 5-i 12286/1616. számú leirata Batthyány folyamodványa ügyében Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat: 14690/1929. 1694. 58. K. 11. f.

[57] VaML Vas vármegye végzése. Kivonat az 1828. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. AA. 2.

[58] VaML Gróf Batthyány Lajos 1828. október 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. CC. 4.

[59] VaML Kivonat Vas vármegye 1828. október 1-jei közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. CC. 4.

[60] VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-i folyamodványa az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1929. CC. 5.

[61] VaML Az udvari kancellária 1828. október 2-i 13581/1807. számú leirata Skerlecz Borbála panaszáról fia ellen, Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. CC. 1856.

Szorgalmas és alkalmas: *igen.* Jó gazda: *nem és emiatt már figyelmeztették.* Hibái. Italozik: *nem.* Játékos: *nem.* Adósságot csinál: *igen, és emiatt ugyancsak figyelmeztették.* Kötekedő: *nem.* Különben a szolgálatban: *kevéssé lehet használni.* Megérdemli az előléptetést: *még nem.* Hányszor és milyen okból mellőzték: *sohasem.*" [62]

A jellemzést 1828. október 23-án Vicenzában készítették Batthyányról, aki a 9. huszárezred 17 alhadnagya között a minősítési listán a rangsorban a 13. helyen szerepelt. A minősítési listát báró Anton Callot ezredes, ezredparancsnok, gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Adolph Klein őrnagy és harcvári Herbay Miklós őrnagy, osztályparancsnokok írták alá. Az 1828. évi katonai sematizmusban a 9. huszárezredből felsorolt alhadnagyok között a 14. helyen olvasható „Batthyany, Ludw. Gr." neve.[63]

Közben az örökség és a vádaskodások ügyének vizsgálatát Vas vármegye megkezdte, és 1828. október 12-én kérte a 9. huszárezred parancsnokát, hogy személyes meghallgatás céljából engedje szabadságra gróf Batthyány Lajos alhadnagyot.[64] Ezt szerette volna Batthyány gróf is, aki 1828. november 3-i levelében két kéréssel fordult a vármegyéhez. Egyrészt bejelenti azt, hogy tudomása van arról, miszerint az anyja tékozlással vádolta meg a trón előtt, és az újságokban hirdetésben közzétette, mint olyan kiskorú tékozlót, akinek zavaros pénzügyeiért nem vállal felelősséget, adósságait nem fizeti ki. A becsületét sértő anyai vádakra, a királyi rendeletnek megfelelően, kész személyes meghallgatással felvilágosítást adni és tisztázni magát a megye előtt. De mivel „én pedig Olaszországban katonáskodván, az Ezred Commandójának engedelme nélkül haza nem jöhetnék;azért a Tekintetes Ns. Vármegyének könyörgök, hogy T. Báró Frimont Lovas ezrede Commandójánál, mint az árváknak fő gyámattya, három hónapokra leendő haza bocsájtásomat eszközleni kegyessen méltoztasson".[65]

Másrészt tájékoztatja a vármegyét, hogy noha anyjának minden eladást megtiltottak, az november elején mégis eladta 140 mázsa gyapjúját. Kérte, hogy a gyapjú árát helyezzék bírói zár alá, anyját pedig tiltsák el a további eladásoktól. A megyei kisgyűlés megbízta a vizsgáló bizottságot, hogy békés megegyezéssel rendezze az anya és fia közötti áldatlan ügyet, és javaslatát terjessze elő. A királyi rendelet szerint az ifjú gróf személyes meghallgatására, kérelmének megfelelően eszközölje ki szabadságát a Lombard-Velencei főhadparancsnokságtól.[66] Az 1828. december 15-i megyei közgyűlésen kérik a Magyar Királyi Udvari Kancelláriát, hogy segítse elő az ügy tisztázása érdekében gróf Batthyány Lajos alhadnagy három havi szabadságra engedését.[67]

---

[62] KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/I.. Német nyelvű. Eredeti tisztázat.

[63] Militär-Schematizmus, 1828. Wien. 315. o.

[64] VaML Vas vármegye 1828. október 12-i levele a 9. huszárezredhez. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. CC. ad. 5. b.

[65] VaML Gróf Batthyány Lajos 1882. november 3-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. CC. 40. 7.

[66] VaML Kivonat Vas vármegye 1828. november 3-i kisgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. BB. 41. b.

[67] VaML Kivonat Vas vármegye 1828. december 15-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 42. 8.

Batthyány 1828. december 23-án újabb kérelemmel fordult Vas vármegyéhez, amelyben kifejti, hogy az atyai végrendelet szerint birtokai saját kezű irányításáért a trónhoz benyújtott folyamodványára, többszöri sürgetés ellenére, anyja csak a most folyó megyei közgyűlés utolsó napjaiban nyújtotta be második nyilatkozatát ügyvédje útján. Ezért ő még nem tud megfelelő választ adni az üggyel foglalkozó bizottságnak. Bejelenti még, hogy anyja továbbra is elad minden terményt, és birtokait mindenből kiüríti, a vármegyének, mint gyámjának ezt meg kell akadályoznia. Kéri, az ügyet a kisgyűlés tárgyalja meg és javaslatát terjessze fel Őfelsége elé.[68]

A huszár alhadnagy 1829. évi mozgalmas szolgálati élete és vagyoni vitája

Batthyány, mivel szabadságkérése nem teljesült, 1829. február 3-án ismét levéllel fordult a vármegyéhez. Bejelentve, hogy „magam ezen engedelemadás végett folyamodásomat meg tenni akarom, és ennek megnyerésére a Tekintetes Nemes Vármegyének, mint fő gyámatyámnak bizonylevele arrul, hogy hazajövetelem szükséges volna". Ezenkívül tájékoztatja a megyét, hogy „a Conduit Listék csak hivatalos kérésekre szokták kiadatni, és édesanyám (fájdalommal kell ezen szót ki mondanom) nemcsak vagyonomnak veszedelmét, hanem utolsó, a tekintetes küldöttségnek beadott nyilatkoztatásában morális characteremnek is a világ előtt megfeketítését vette czélba. Méltoztasson a Nemes Ezred Commandóját Conduit Listámnak megküldése végett megkérni, hogy így Anyámnak méltatlan vádjaira megfelelhessek, és így sorsomnak elintézését hamaritani lehessen"[69] A vármegye úgy döntött, hogy kiadja a támogatólevelet és megkéri a minősítési listát.

A vármegye 1829. február 6-án küldte el levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Tájékoztatják Callot ezredest, hogy „özvegy Gróf Batthyányné született Skerlecz Borbála asszony Őfelsége előtt említett édesfiát súlyosan vádolván, minthogy ezen tények (vádak) megvizsgálása végett hozzánk lévén leküldve. A vizsgálatnak tellyesítésére kiküldött Bizottság azon véleményt adta, hogy említett Gróf Úrnak személyes hazajövetele s itt léte az elöl adottak megbizonyittására, mint az anyai vádaktul való tisztázása nagyon szükséges volna, azért annak személyes meghallgatása". Kérik, engedélyezzenek Batthyánynak három hónap szabadságot, és „mivel hogy említett Gróf Úrnak erkölcsi charaktere ellen vádak tétetnek, azon Gróf Úrnak kívánságára annak magaviseletéről szóló Conduit Listát nékie kiadni szíveskedjenek".[70]

Vas vármegye levelére az ezredparancsnok 1829. március 2-án válaszolt. Ekkor már a 9. huszárezred megkapta az Udvari Haditanács parancsát arra, hogy Itáliából Stájerországba kell áttelepülnie. Az ezred személyi állománya – így Batthyány alhadnagy is –, mivel minden századnál sok a kiképzetlen újonc (*regruta*) és a fiatal, betanítatlan katonaló (*remonda*), teljesen le volt kötve az áttelepülés előkészítésével és a menetre való felkészüléssel. Ezért érthető, hogy a szolgálat érdekeire hivatkozva, alakulata díszlokáci-

[68] VaML Gróf Batthyány Lajos 1828. december 23-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 43. 8.¼.

[69] VaML Gróf Batthyány Lajos 1829. február 3-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 46. 8. 1/8.

[70] VaML Vas vármegye 1829. február 3-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. DD.

ójának végrehajtása előtt Callot ezredes nem engedélyezte a szabadságot gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, de igen előzékenynek mutatkozott a vármegye kéréseivel kapcsolatban. A vármegyének írt levélből kitűnik, hogy az ezredparancsnok az anyával szemben Batthyány iránt érzett nagyobb szimpátiát. Ennek a katonai dokumentumnak nagy értéke nem csak abban rejlik, hogy gróf Batthyány Lajos alhadnagy ügyével foglalkozik, hanem, hogy felvillantja az alakulat életét, és jelzi a korabeli magyar nyelv állapotát is az alakulatnál; íme szövege:

„Tekintetes Nemes Vass Vármegye Rendjeihez!

Amidőn a Tekintetes Nemes Vármegyének a folyó esztendő januárus 3-dikán költ, a Báro Frimont 9-dik Huszár Ezered kormányához intézett írása bizonyíttatnék – annak minden pontjaira a szükséges tudosíttás ezennel által küldetik.

A fő hadi Tanács parancsolattya következésében ezen Ezered Stiriában, mint jövendőbeli békességi helyeztetésében fog masschirozni. Ezen környülállás a lovasságnál minden Tisztnek jelenlétét szükségessé teszi, annyival is inkább, hogy az Ezered száma meg neveltetődvén – minden századnál számos Recruták és Remontok vannak, akiknek taníttatása és a reájok való felvigyázat nevezetesen a Marsch alatt nagyon szükséges és a szolgálatnak egy legnevezetesebb tárgya. Amidőn egy fiatal tisztnek most legjobb alkalmassága van ezt az ágat is a szolgálatnak megtanulni. Felsőbb Rendeléseknél fogva – a legfontosabb okok nélkül, a szabadsággal való botsáttás keményen megtiltatik, minthogy a szabadság ideje inkább csak télen által lévén – az már elmúlt.

Ha mindazon által a Nemes Vármegye némely tárgyaknak felvilágosítását ohajtaná, s más olyan kérdésekre, melyeket írásba lehetne tenni feleletet kívánna, az Ezered kormánya kész minden olyan szükséges felvilágositást, magyarázatot vagy más megkívántató feleletet a Hadnagy Gróf Batyáni által írásban tétetni, hogyha pedig éppen szükséges volna – mindeneket az Ezered törvényes útján felvétetni s eligazíttani.

A Nemes Vármegye kívánsága szerint a nevezett Hadnagy Urnak Condeute Listajat egésszen ki adni ugyan nem lehet, mivel az csak a felsőbb katonai rendekhez szokott küldetni, de az iderekesztett lapon annak legnevezetesebb, s talán leginkább tudni szükséges pontjai láthatók.

A mint már fennt is említtetett, az Ezered a f. holnap 15-dikén innét elindulván, mintegy április közepéig Styriaban fog érkezni; ha azért a Nemes Vármegye a Hadnagy Grof Batyany szabadsággal való hazabotsáttatását elkerülhetetlen szükségesnek tartaná, ne terheltessen a végett egy hiteles bizonyító levelet az Ezered kormányának Gratzban küldeni, melynek következésében azután az ott lévő Styriai General Commandóhoz a szabadság megnyerése végett folyamodni lehetne.

Vicenza Martius 2-dikán

1829 Baró Callot Ezeredes Kapitány"[71]

Az ezred tisztikara becsületének megóvása vezeti Callot ezredest akkor, amikor kész a katonai szabályok megengedte előírásokon túlmenően felvilágosítást adni Batthyány alhadnagyról. De ha ez nem elég, akkor Batthyány is megadhatja írásban a vármegyének

[71] VaML A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 493.

a szükséges magyarázatot. Azt javasolja, hogy a szabadságot az alakulat áttelepülése után az ezredparancsnokságon keresztül a stájerországi főhadparancsnokságtól kérjék. Még arra is hajlandó, hogy Batthyány alhadnagy – hadnagynak nevezik, pedig a hadseregben ekkor még ilyen rendfokozat nincs bevezetve – 1828. évi Conduite Liste-jének legfontosabb megállapításait, a magatartásában bekövetkezett pozitív változásokat is közölje. Ez a magyar nyelven készült minősítési kivonat így hangzik:

„Németujvári, a Báró Frimont 9-dik Huszár Ezredben szolgáló alhadnagy Gróf Batyány Lajos, 22 Esztendős, holnaponkét 100 f. c. pénz Zulágja van, jó és tartós egességü, jó víg kedvü, de még kevéssé könyelmü. Sok természeti talentuma van. A polgársággal tisztességes, az Ezredben szerény és kellemes magaviseletű. A szolgálatban szorgalmatos és jó maga alkalmaztatása. Nem igen különösen jó gazda ugyan, s azért meg is intetődött, de úgy látszik, hogy azon intések otta magát jobban hátra tartoztattya. – A mint az Ezrednek felsőbb helyről értesítésére esett Bécsben adosságokat tett volt, azért az Ezered kormánya meg is intette; tulajdon vallomása szerint a mostoha kedvetlen környülállások kénszeritették az adosság tételre. Különben sem az előtt, sem most az Ezeredben semmi adossága tudva nintsen, sem valami aféle panasz ide bé nem jelentödött.

Vicenza, Martius 2-dikán 1829.

Baró Callot
Ezeredes Kapitány"[72]

A 9. huszárezred parancsnokának levele és a mellékelt minősítés 1829. március 12-én érkezett meg Szombathelyre, és azt a vármegye március 16-i közgyűlésén ismertették.

Ekkor már egy napja, március 15-ével, a 9. huszárezred megkezdte menetét az itáliai Vicenzából a stájerországi Ehrenhausenba. Egy hónap alatt, április közepére az ezred elérte a kijelölt új helyőrségek körzetét: az ezredtörzs Ehrenhausenba, az ezredesi osztály 1. százada Murekbauba, 2. százada Lichtendorfba, az alezredesi osztály Pettauba, az 1. őrnagyi osztály Feldbachba és Fähringbe, a 2. őrnagyi osztály Luttenbergbe és Wernseebe települt.[73] Batthyány századának új helyőrsége tehát a magyar határ melletti Fähring lett. Így nagyon közel került mind birtokaihoz, mind az örökségével foglalkozó Vas vármegye székhelyéhez, Szombathelyhez, mind pedig a Bécsben székelő Udvari Kancelláriához.

A megye 1829. április 10-én készítette el, és 22-én küldte el újabb levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Ebben megköszönik a magyar nyelvű levelet, a mellékelt minősítési kivonatot, és ismételten kérik a parancsnokot, hogy segítse elő, hogy a gráci főhadparancsnokság engedélyezze Batthyány Lajos szabadságát. Erre azért van szükség, hogy az anya és fiú közötti viszályt rendezhessék. A megye kérését az ezredparancsnok pártolólag terjesztette föl a főhadparancsnokságra.[74]

Batthyány júniusban megkapta a kért háromhavi szabadságot, amire nagy szüksége volt, hogy ne csak levelezés és jogi képviselője útján, hanem személyesen is foglalkoz-

[72] VaML A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 493.

[73] *Ernst, Georg:* i. m. 170. o.

[74] VaML Vas vármegye1829. április 10-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. DD. 492. 47. 8. 3/4.

zon örökségével. A felek közötti feszültség nem csökkent. Skerlecz Borbála panasszal fordult az Udvari Kancelláriához, hogy kiskorú fia el akarja zálogosítani az őrszigeti birtokot, noha arra még nem jogosult. Az 1829. június 1-jei megyei kisgyűlés megtárgyalta a kancellária leiratát és megbízta a kijelölt bizottságot az ügy kivizsgálásával.[75] A kancellária az ügyben július 3-án újabb leiratot küldött, amelyet a szeptember 1-jei kisgyűlésben ismertettek.[76]

Ebben az időben Batthyány gróf is újabb kérelemmel fordult a megyéhez, amelyben azt panaszolja, hogy anyjának ügyvédje, Ajkai Pál, már három hónapja átvette azokat az iratokat tanulmányozásra, amelyek az őfelségéhez beadott kérelmére adandó válaszhoz szükségesek, és még nem adta vissza azokat. Így akadályozza, hogy a megyei bizottság jelentését elkészíthesse. Ez az ügyvédi huzavona szánt szándékkal azért történik, hogy anyja továbbra is törvénytelenül kisajátíthassa a jövedelmeit. „Mesterkedései a birtokbul való tökéletes kijátszásra" irányulnak. Az anyja ügyvédje a késést azzal menti, hogy arra hivatkozik, az akták több hónapig voltak az ifjú grófnál, aki viszont azt kéri, vegyék figyelembe, hogy a családi archívum az anyja kezében van, amiért ő a szükséges iratokat nagyon nehezen tudta beszerezni. Kérte a megyét, intézkedjen az iratok visszaadására, hogy a legközelebbi kisgyűlésből ügyét a felséges trón elé terjeszthessék.[77]

Az 1829. szeptember 1-jei megyei közgyűlés ismét részletesen tárgyalta a Batthyány-örökség ügyét, és úgy határozott, hogy a megoldást sürgető királyi rendeletek végrehajtására a kijelölt bizottságnak a felek adják be nyilatkozataikat. Az özvegy grófné, Skerlecz Borbála számára október 15-ét, Batthyány Lajos gróf számára október 25-ét jelölték ki a beadás napjául.[78] A nyilatkozatokat mindketten határidőre benyújtották. Az anya eredeti és hitelesített másolatú okmányokkal tűzdelte meg nyilatkozatát, amelyben továbbra is kitart állítólagos törvényes jogai mellett.[79] A fiú is igen részletes nyilatkozatban fejti ki álláspontját a végrendelet végrehajtásáról és ajánlatát az anyjával való megegyezésre.[80]

A Batthyány örökségi ügy kivizsgálására kiküldött négy fős megyei bizottság 1829. november 16-ra elkészített egy körültekintő jelentést, melyhez számos dokumentumot csatolt, és azt a megyei közgyűlés elé terjesztette.[81] Vas megye 1829. november 16-i közgyűlése megtárgyalta a jelentést, és megállapította, hogy az apai végrendelet végrehajtásából származó problémák megoldására és a két fél folyamodványainak kivizsgálá-

[75] VaML Kivonat Vas vármegye 1829. június 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. EE. 1205. 48. 9.

[76] VaML Az udvari kancellária 1829. július 1-jei 7751/1029. számú leirata az anya és fiú ügyében. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. EE. 1713. 49. 10.

[77] VaML Gróf Batthyány Lajos 1829. szeptember 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. EE. ad. 11. a.

[78] VaML Kivonat Vas vármegye 1829. szeptember 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. JJ. 50. 11.

[79] VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1829. októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. 12. a.

[80] VaML Gróf Batthyány Lajos októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. a. 1.

[81] VaML Az ügyet vizsgáló megyei bizottság 1829. november 16-i jelentése. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 2133. 12. A jelentés mellékletei az AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, JJ, KK, és LL jelzetű iratok.

sára a kiküldött bizottság munkáját elvégezte. A hivatalos jelentését, a felek nyilatkozatait és a csatolt dokumentumokat benyújtotta, olyan javaslattal, hogy rendeljék el azok felterjesztését Őfelsége elé. A közgyűlés az örökösödési és vagyoni vitában lényegében a grófnőt marasztalta el.

Ezt azzal indokolták, hogy az atyai végrendelet előírásainak végrehajtását „a panaszlott özvegy Gróffné hatalmasan akadálozván és atóll fogva azt eltitkolván", a birtokok 17 évi jövedelmét önkényesen nem a javak szaporítására és gyermekei nevelésére, hanem „magános haszontalan czéllyaira forditotta". Ezért a közgyűlés „a panaszlott özvegy Gróffné ellen a törvényes zárt elrendelni" javasolta őfelségének, és hogy a végrendeletnek megfelelően gyámul Niczky János első alispánt nevezzék ki.[82] Batthyány Lajossal kapcsolatban, mivel „a pazarlásra való hajlandóságának jeleit már az által is kimutatta, hogy csekély summa pénzért és némelly veszendő obligátiokért az uzsorai zsidoknak Bécsben nevezetes summa pénzt kötelezett", a zárt kiterjeszteni szükséges.[83]

A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a határozatot az összes iratokkal jóváhagyásra felterjesztik az Udvari Kancellárián keresztül a király elé.[84] A megye döntése – annak dacára, hogy a törvényes zár Batthyányra is kiterjedt – minden szempontból kedvező volt, mivel az anyát pazarlás és gondatlan gazdálkodás, valamint a végrendelet kijátszása címén marasztalták el.

Az Udvari Kancellária 1829. december 4-i leiratában azonban nem fogadta el a vármegye javaslatát, és a törvényes zárt, mint korait, az anya, özvegy Batthyány grófné kérésére feloldotta. A Kancellária 1829. december 28-i leiratában, mivel nem látta bizonyítottnak a grófné pazarló gazdálkodását, gróf Batthyány Lajost igényeivel, keresetével a rendes per útjára, a bírósághoz utasította. De kívánatosnak tartotta, hogy a vagyoni vita a felek békés megegyezésével érjen véget. Ennek megteremtésére hívta fel Vas vármegyét, meghagyva, míg az nem jön létre, az özvegynek a birtokok minden nemű megterhelését zárral való fenyegetés mellett tiltsa le.[85]

Gróf Batthyány Lajos alhadnagy tehát 1829 júniusától novemberéig idejének nagy részét kénytelen volt örökségének és érdekeinek megvédésére fordítani, ami nem kis lelki megrázkódtatásokkal járt. Novembertől az ifjú tiszt bevonulva ezredéhez, már századánál teljesítve szolgálati feladatait, szerzett tudomást a közgyűlés határozatáról és a kancelláriai leiratairól. Ilyen kedélyállapotban vett részt százada mindennapi életében és hajtotta végre a menetet az új helyőrségébe. Mivel a 9. huszárezred elhelyezési körülményei nagyon kedvezőtlenek voltak, ezért az Udvari Haditanács intézkedésére 1829. december

---

[82] VaML Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11.

[83] VaML Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11. A közgyűlés foglalkozott Poltzer Károly főhadnagy, szombathelyi hadfogadó parancsnok kérelmével is, mivel gróf Batthyány József Sándor napirenden szereplő végrendeletének előírása szerint a család „magva szakadása esetére a cs. k. szolgált katonák s jelesen némelly részben éppen ezen ezredbéliek javára igen nevezetes intézetek foglaltatnak". Ezért ahhoz, hogy elöljáróinak jelenteni tudja, mit tartalmaz a végrendeletnek a katonasággal foglalkozó része, szüksége lenne rá. A közgyűlés határozata értelmében Carl Polzer főhadnagy számára a végrendelet ezen részének kivonatát kiadták.

[84] VaML Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése határozatának alapján felterjesztés a kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 2133. 14.

[85] VaML Az udvari kancellária 1829. december 4-i 13695/1963. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredet tisztázat. 14690/1829. 3232. 54. 15.

8-án áttelepültek Rackerburgba és körzetébe, ahol nagyon rövid ideig, négy hónapig állomásoztak. 1829 végén változások következtek be az ezred törzstiszti karában. Azt követően, hogy báró Anton Callot ezredes, aki 1815-től volt az ezredparancsnok, előlépett tábornoknak, gróf Ladislaus Wrbna ezredest nevezték ki ezredparancsnokká.[86]

Az 1830. évi események: áttelepülés, minősítés és békés megegyezés

Miközben gróf Batthyány Lajos alhadnagy századával Rackerburg környékén elszállásolva vészelte át a téli hónapokat és teljesítette az előírt szolgálati teendőit, Vas megye 1830 januárjától áprilisig több sikertelen lépést tett az anya és fia közötti örökösödési viszály békés rendezése érdekében.[87]

Az Udvari Kancellária leiratai végrehajtásáért Vas megye 1830. január 26-i közgyűlése egy újabb négytagú bizottságot küldött ki, hogy törekedjenek az áldatlan vita békés lezárására. A bizottság 1830. április 19-én Ikervárra ment, ahol az özvegy grófnét Ajkay Pál, a fiatal grófot Ritter József ügyvéd képviselte az anya és fiú közötti békés egyezség érdekében.[88] Skerlecz Borbála ügyvédje hat pontban terjesztette elő az özvegy pénzügyileg és birtokjogilag teljesíthetetlen követeléseit fiával szemben. Batthyány Lajos nevében ügyvédje korrekt ajánlatokat tett, amit a grófné jogi képviselője nem fogadott el.

A bizottság megállapította, ha az özvegy követeléseit elfogadnák, akkor a grófné évi 32 340 forintot kapna, fia csak 27 660 forintot, de ebből kellene fedeznie nővérének járandóságát, a tetemes régi adósságokat. Így az ifjú gróf nagy hátrányba kerülne az anyjával szemben. A bizottság azt javasolta, hogy Batthyány Lajos ajánlatát fogadják el, de azt az özvegy jogi képviselője elutasította, és így nem sikerült a két fél között békés egyezséget kötni. 1830. április 26-án a vármegye közgyűlése megtárgyalta bizottságának jelentését, és az egész ügyet ismét felterjesztette az Udvari Kancellária elé, azzal az ajánlással, hogy a grófnét tiltsák el gyámi jogkörétől, és a birtokokat vegyék zár alá a törvényes ítélet meghozataláig.[89]

Közben gróf Batthyány Lajos alhadnagyra újabb fontos katonai feladat végrehajtásában való részvétel várt. Az Udvari Haditanács 1830. áprilisi intézkedése alapján a 9. huszárezred ismét áttelepült. Ezúttal az ezred új helyőrségéül a csehországi Pardubitzot jelölték ki. Az alakulat 1830. április 10-én Rackerburgból kezdte el a menetet, és Bécsen keresztül vonulva május 10-ére érkezett meg a kijelölt helyőrségbe.

Az egy hónapos menet alatt az ezred életében két jelentős esemény történt. Bécsben II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc néven magyar király) megszemlélte a 9. huszárezredet, és a látottak felett kifejezte megelégedését. A csehországi Chrudimban pedig herceg

[86] *Ernst, Georg:* i. m. 170. o.

[87] VaML Vas vármegye 1829. december 12-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 3232. 15. b.; Az Udvari Kancellária 1831. január 18-i 14690/2064. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 55. 15.½.

[88] VaML „Tiszti tudosittása, Ebergényi Benedek Tábla Birónak, és a belől irtt kiküldöttségnek arról, Lomniczai Skerlecz Borbála asszonyság néhai Németujvári Gróf Batthyányi Jósef Sándor Úr özvegye és édes fia Gróf Batthyányi Lajos Úr között egyesség nem eszközölhettek." 1830. április 26. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 644. 16. a.

[89] VaML Vas vármegye 1830. április 26-i közgyűlése határozatának felterjesztése az Udvari Kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. 644. 56. 16.

Liechtenstein táborszernagy, főhadparancsnok ellenőrizte az ezredet, amely után az elvonult új állomáshelyére. Az ezredtörzs és az ezredesi osztály 2. százada Pardubitzba, az ezredesi osztály 1. százada Daschitzba, az alezredesi osztály Josephstadba, az 1. őrnagyi osztály 1. százada Prelautschba, Batthyány alhadnagy alegysége, az 1. őrnagyi osztály 2. százada Bohdanetzbe, a 2. őrnagyi osztály Hohenmauthba, a pótlovazási raktár Königgrätzbe települt.[90]

Az új ezredparancsnok, a magyarul jól tudó Wrbna ezredes számos reformot, újítást vezetett be az ezredben, mindenekelőtt a tisztek és altisztek oktatómunkájában és a lovaskiképzésben. Megszüntette a szétszórt elhelyezést, nagy gondot fordított az ezred életének szervezettségére, az ezred-, osztály- és századkötelékben történő kiképzésre, a lovasalakzatok és harcászati eljárások gyakorlására. Megszervezte az ezred fiatal tisztjeinek továbbképzését, amelyen részt vett Batthyány alhadnagy is.[91]

Közben 1830 nyarán fordulatot vett az anya és fiú közötti örökösödési per is. Vas vármegye sikertelen kísérlete a két fél békés megegyezésére új elhatározásra késztette a király tanácsadóit. Kiküldtek egy udvari kancelláriai bizottságot, amelynek 1830. augusztus 2-án sikerült az anya és fia között békés megegyezést elérnie. Az egyezség szerint az uradalmakból az ikervári, dobrai és a tótmoráci a fiúé, a többi az anyáé lett. A birtok jövedelméből törlesztik az adósságokat, fizetik a kamatokat, az uradalmi nyugdíjasokat és Batthyány nővérének kiházasítási járadékát. A jövedelem fennmaradó részét egyenlő arányban megosztják az anya és fiú között. Batthyány gróf tehát, hogy közelgő nagykorúságakor birtokait kezébe kapja, kompromisszumot kötött, sőt az egyezséget úgy módosította, hogy a közös terhek kifizetését is magára vállalta.[92]

Batthyány alhadnagy 1830 augusztusában már nyugodtan készülődhetett ezredének nyárvégi gyakorlatára, mivel véget ért az örökségéért folyó pereskedése. A 9. huszárezredet 1830. augusztus 22-én vonták össze Pardubitzba, amelynek körzetében a gyakorlat kezdődött. A gyakorlat alatt bemutatták az ezred alaki és harcászati alakzatait, végrehajtották az ezred támadását, védelmét, üldözést és menetet. Liechtenstein táborszernagy, csehországi főhadparancsnok és más elöljárók a gyakorlat minden mozzanatát ellenőrizték. A 9. huszárezred sikeres gyakorlata nagy elismerést váltott ki, és a tisztikart megdicsérték.[93]

Az 1830. esztendő nemcsak a 9. huszárezred, hanem Batthyány Lajos alhadnagy számára is sikeres volt. A katonai élet minden területén előrelépett, megerősödtek pozitív emberi és parancsnoki tulajdonságai, gazdagodtak ismeretei. Ezt jól tükrözi az 1830. október 30-án Pardubitzban készített minősítése:

„Rendfokozata: *alhadnagy.* Előlépett: *1827. április 20.* Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos.* Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy a nélkül: *nőtlen.* Születési év: *1807.* Születési hely és ország: *Pozsony Magyarországon.* Szolgálat. Hol szolgált: *Ebben az ezredben alhadnagyként 3 év 6 hó 10 nap.* Más ezredben, karban: *32. herceg Esterházy sorgyalogezredben kadétként 8 hó 16 nap.* Összesen: *4 év 2 hónap 26 nap.* Más ha-

[90] *Ernst, Georg:* i. m. 170–171. o.

[91] Uo.

[92] VaML Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat 14690/1829. 268. 57. 17.; Tilcsik i.m. 50-51.o.

[93] *Ernst, Georg:* i. m. 170–171. o.

talmat: *nem.* Vásárolt rendfokozatot: *nem.* Foglalkozása: *diák.* Anyagi támogatása: *megfelelő.* Egészségi állapota: *jó.* Jelleme: *becsvágyó és vidám.* Természetes tehetsége: *nagyon sok.* Nyelvismerete: *német, magyar jó, francia, latin, olasz közepes.* Felkészültsége: Gyakorlaton: *közepes.* Felszerelése: *jó.* Nevelésben: *törekvő.* Ismeretei. Műszaki tudományban: *némi.* Más tudományokból: *tudományos képzettsége van.* Lovaglása: *baloldali.* Lóismerete: *némi.* Milyen hadjáratban vett részt: –. Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált.* Civilekkel: *udvarias és tisztességes.* Ezredben: *kedvelt.* Alárendeltjeivel: szigorú, de jó és méltányos. Viselkedése. Szorgalmas és alkalmas: *igen.* Jó gazda: *igen.* Hibái. Italozik: *nem.* Játékos: *nem.* Adósságot csinál: *nem.* Kötekedő: *nem.* Különben a szolgálatban: *szorgalmas és használható.* Megérdemli az előléptetést: *igen soron.* Hányszor és milyen okból mellőzték: *sohasem.*"[94]

A minősítési listában a 9. huszárezred 17 alhadnagya – közülük 10 volt magyar – rangsorban van felsorolva, Batthyány a 6. helyen, a sematizmusban az 5. helyen szerepel.[95] Batthyánynak ez a minősítése azt bizonyítja, hogy régi és új parancsnokai jóindulatúan egyengették katonai pályafutását, elismerték a szolgálatban elért eredményeit, és reálisan határozták meg személyiségének jegyeit. A minősítést gróf Ladislaus Wrbna ezredes, Mathias Kukletta alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Legedics Ignác első őrnagy és gróf Haller Ferenc, másodőrnagy írták alá. A minősítés elkészítésében valószínűleg részt vett még az akkortájt nyugállományba került Gyurgyák alezredes, Tóth őrnagy, de mindenekelőtt Batthyány osztályparancsnoka, az ezredben 1814-től első őrnagy, Adolph Klein.[96] Batthyány Lajos alhadnagy három és fél éve töltötte már be első tiszti beosztását, az első őrnagyi osztály 2. század első szárnya 4. szakaszának (kb. 35 fő) parancsnokságát. Szolgálati kötelességeit lényegében feddhetetlen magaviselettel, nagy szorgalommal, jó ismeretekkel és ügyesen látta el. Főhadnagyi előléptetését – ami szárnyparancsnoki beosztást jelent – soron javasolták. Nyitva állt tehát előtte a katonai karrier lehetősége, a megváltozott körülmények azonban közbeszóltak, és a gróf pályája más történelmi fordulatot vett.

Nagykorúsága és kilépése a hadseregből, 1831. február 10. – április 30.

Az újév első honapjában, mivel örökösödési ügye kedvező fordulatot vett, és a nagykorúságától már csak alig három hét választotta el, ügyeinek intézésére gróf Batthyány Lajos alhadnagy szabadságon tartózkodott Bécsben. A Magyar Udvari Kancellária sikeresen rendezte az anya és fia közötti vagyoni vitát.

A Kancellária Bécsben 1831. január 17-én egyezett meg Batthyány Lajos gróffal és édesanyja meghatalmazottjával, az özvegy Batthyány József grófné bátyjával, Skerletz Józseffel, hogy írásba foglalják a fia és anyja közötti megállapodást. Másnap, 1831. január 18-án Bécsben elkészült a tízpontos latin nyelvű megállapodás, melyet gróf Batthány és anyja bátyja, meghatalmazottja, Skerlecz József, valamint a Kancellária bizottsága, Eötvös Ignác báró alkancellár, Kussenits Theodor és Jakab Simon tanácsosok

[94] KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste pro Anno 1830. Der Ober-Officiere. Fasc. 563/I. Német nyelvű. Eredeti tisztázat.

[95] Militär-Schematizmus, 1830. Wien. 314–315. o.

[96] *Ernst, Georg:* i. m. 171., 306. o.

előterjesztők, láttak el kézjegyükkel. Egy hét múlva, 1831. január 25-én pedig a felek beleegyezésével kész volt a magyar nyelvű szerződés szövege kisebb kiigazítással.[97]

Az Udvari Kancellária 1831. január 29-i leiratában adta tudtul Vas vármegye rendjeinek, hogy Batthyány Lajos gróf és anyja Skerlecz Borbála, özvegy Batthyány grófné ügyében a néhai Batthyány József Sándor gróf végrendeletével kapcsolatban királyi bizottság előtt barátságos megegyezés jött létre 1830. augusztus 2-án. Ez a leirat február 17-én érkezett Vas megyéhez, melyet négy nappal később kihirdettek a kisgyűlésben. A tíz pontból álló egyezség Batthyány Lajos nagykorúságával, 1831. február 10-ével lépett érvénybe, amikor átvette minden javaival és járandóságaival az ikervári, a dobrai és a tótmoráci uradalmat, az anyja a szalonoki uradalmat és jövedelmeit, szolgáltatásait tarthatta meg.[98]

Batthány gróf nehéz terheket vállalt magára, többek között az uradalmakat terhelő 140 133 pengőforint 45 krajcár (nagyapai, apai és anyai) adósság visszafizetését és kamatainak 1831. január 1-jétől esedékes törlesztését, Amália nővére örökrészének kifizetését és az uradalmi alkalmazottak nyugdíjának rendben való folyósítását. Ez bírta Batthyány Lajost arra az elhatározásra, hogy rendfokozatának lemondásával kilépjen a hadseregből, és minden erejét leromlott birtokainak rendbe hozására, a gazdálkodásra és pénzügyeire fordítsa. A Bécsben tartózkodó Batthyány gróf 1831. március 22-én a 9. huszárezred parancsnokságának az alábbi szövegű kilépési kérelmet nyújtott be:

„Báró Frimont 9. huszárezred Gróf Batthyány alhadnagy

1831 G 4/46

A magas cs. kir. báró Frimont 9 huszárezred

parancsnoksága Pardubitz

Nagykorúságommal, 1831. február 10-én bekövetkezett birtokom átvételével arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy azok a 17 évig tartó gyámsági kezelés ideje alatt, nagy terjedelmük ellenére, nemcsak a legalacsonyabb szintű jövedelmezőségük alá süllyedtek, hanem az összes épületek és a gazdasághoz tartozó használati eszközök is igen rossz állapotba kerültek; s amelyeket csak egy erős és gyorsan bekövetkező nagy befektetéssel összekötött munkával lehet talpra állítani, hogy a teljes pusztulástól megmentsem. Ehhez társul még a rá nehezedő tekintélyes adósság, amelynek csökkentéséhez idejében nem tudom az eszközöket előteremteni. Mivel mindezek a körülmények, saját érdekeimnek a figyelembe vételével, a lehető legjobb gazdálkodást igénylik, családtagjaim közül a birtokból csak személyes jelenlétemmel várhatom el a lehető legmagasabb jövedelmet. Ezen szándékom megvalósításában azonban a katonaságnál elfoglalt beosztásom lényeges akadályt jelent. Ezért engedtessék meg nekem, hogy a magas ezredparancsnoktól az elbocsátásomat, az alhadnagyi rendfokozat megtartása nélkül, kérelmezem, amely célból mellékelten csatolom az ide vonatkozó lemondási nyilatkozatot.

Bécs, 1831. március 22.

Gróf Batthyány Lajos
alhadnagy"[99]

---

[97] Lásd részletesen magyarázatot, szerződés szöveget *Tilcsik:* i. m. 50–65. o.

[98] VaML Az Udvari Kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 268. 57. 17.

[99] KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. 144. Fol. 4.

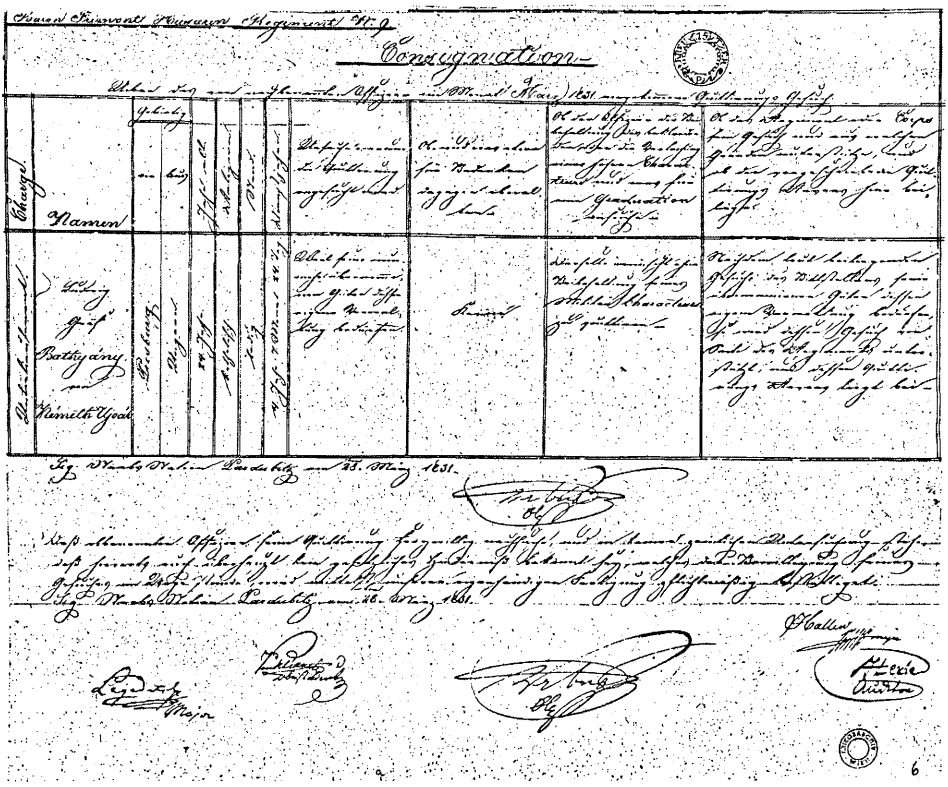

Wrbna gróf, ezredes igazoló nyilatkozata Batthyány kilépési kérelméhez

Wrbna gróf ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka támogatva a kilépési kérelmet, 1831. március 28-án kiállította a Consignationt, az igazoló nyilatkozatot, amelyet még aláírt Kukleta alezredes, Legedics őrnagy, Haller őrnagy és Herle hadbíró.[100]Batthyány „elbocsátását saját akaratából kéri", „az illető katonai rendfokozat megtartása nélkül kíván kiválni", és „semmiféle törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna". Az ezredes még aznap a szolgálati úton továbbította az iratokat.

Az elbocsátási előterjesztést 1831. április 2-án a dandárparancsnok, másnap, április 3-án a hadosztályparancsnok pártolólag továbbküldte, úgyhogy április 4-én már Prágában a főhadparancsnokság hivatalnoka iktathatta a kérelmet.[101] Herceg Alois Liechtenstein táborszernagy gróf Batthyány Lajos alhadnagy kilépési kérelmét április 7-én terjeszti fel „magas döntés hozatal végett" az Udvari Haditanácshoz, ahol április 11-én iktatják a beérkezett iratokat.[102] Az Udvari Haditanács április 21-i ülésén hozott G. 2144. számú rendeletével engedélyezte a kilépést a hadseregből.[103]

[100] KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. 144. Fol. 6.

[101] Uo. Fol. 2.

[102] Uo. Fol. 5.

[103] Uo. Fol. 1.

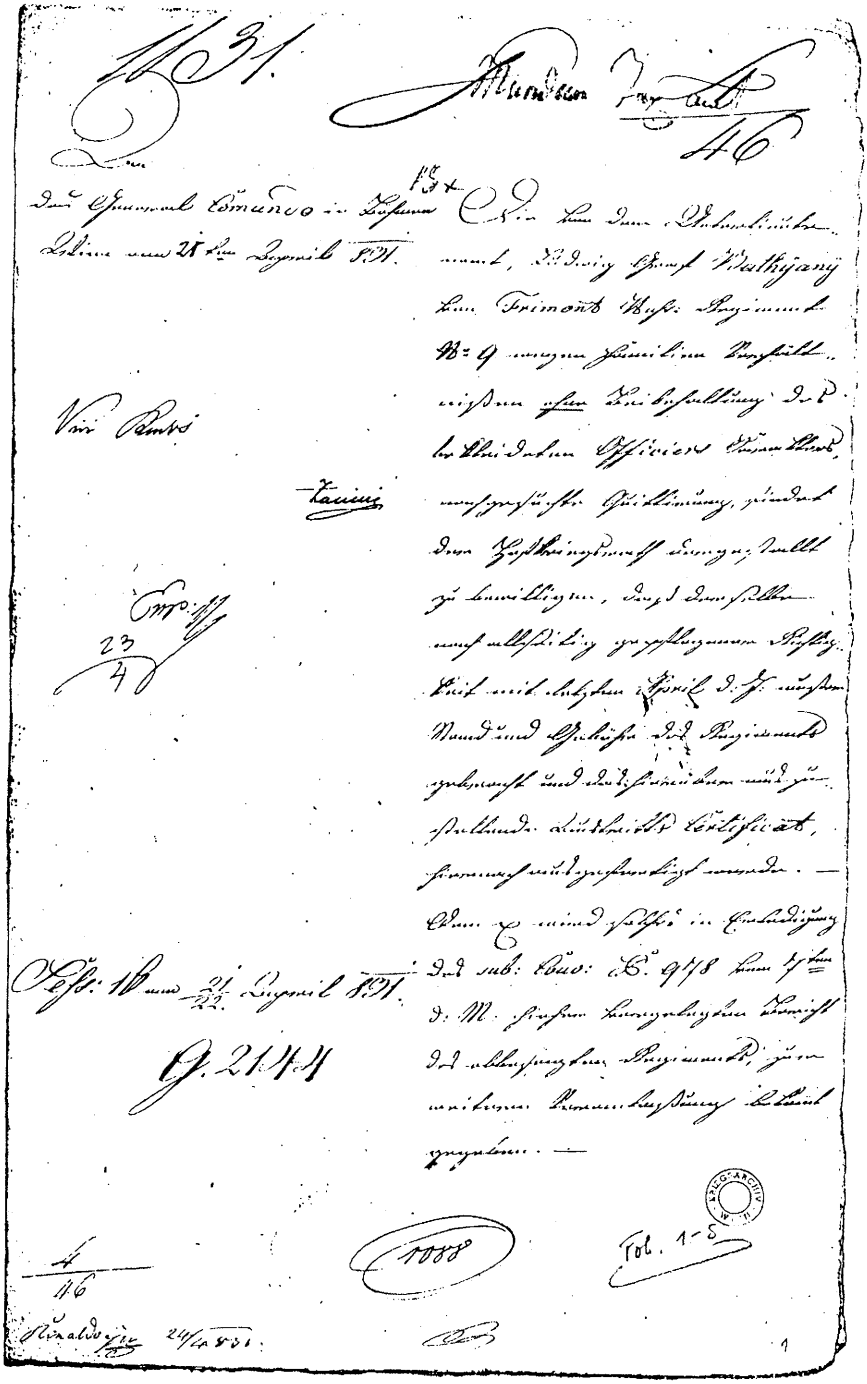

Az Udvari Haditanács rendelete Batthyány alhadnagy kilépéséről

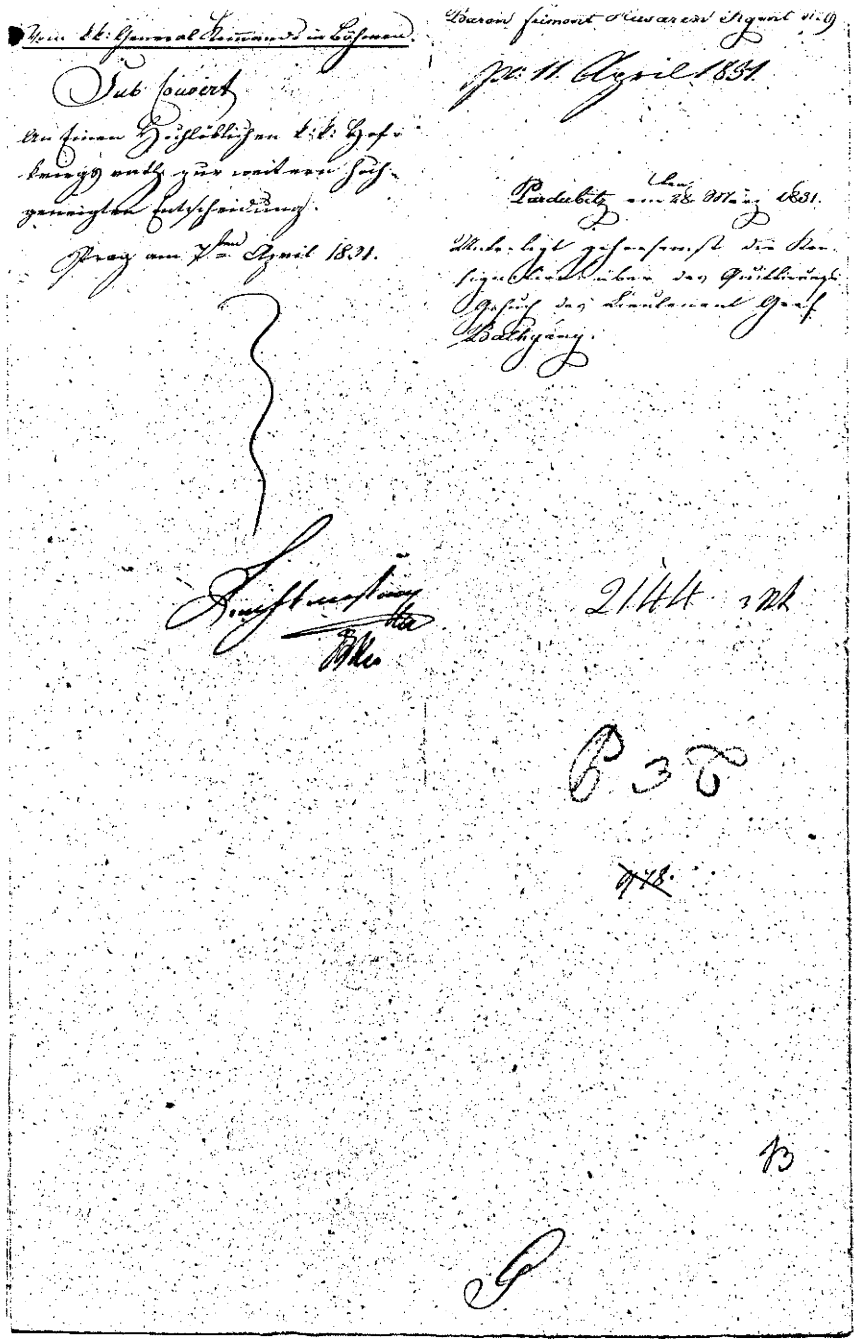

Az Udvari Haditanács rendelete Batthyány alhadnagy kilépéséről

Batthyány Lajos gróf 1831. április 30-án levetette a 9. huszárezred gazdag aranysújtásos, zölddolmányos és buzérvörös nadrágos alhadnagyi egyenruháját és rendfokozatának megtartása nélkül kilépett a császári-királyi hadseregből. Itt kell megjegyezni, hogy Batthyány 1830. évi minősítése és kilépésének előtörténete egyértelműen cáfolja azt a – visszaemlékezésből származó – állítólagos történetet, mely szerint Batthyány és Wrbna ezredes között az előbbi magyarsága miatt súlyos „incidens történt, melynek következtében a katonaságtól kilépett, s mely talán elhatározó befolyással volt egész életére".[104]

Gróf Batthyány Lajos huszáralhadnagyról nem maradt fenn ábrázolás, bár valószínűleg készült róla a korszakban divatos katonakép. Egy ilyen vagy hasonló jellegű ábrázolás meglétére utalnak özvegy gróf Batthyány Lajosné, gróf Zichy Antónia férje fogságáról és haláláról írt visszaemlékezésének ezek a sorai: 1849 „január 8-ikán ugyanabban az órában, midőn őt elfogták, íróasztalomnál ültem, Lajos képe előttem volt, azon kép, melyet, mint menyasszony tőle kaptam."[105]

Epilógus

Batthyány Lajos életének első nagy drámája, az anyjával való éles konfliktusa akkor ért véget, amikor kilépett a katonaságtól. Édesanyjával végül is kibékült, és annak 1834-ben bekövetkezett haláláig barátságban élt.[106]

Batthyány életének igen jelentős, személyiségét alakító szakasza volt katonáskodásának ideje. Szolgálata alatt megismerte a katonai életet, a katonai szabályzatokat, a gyalogsági és lovassági fegyvernemet, de elsajátította a tüzérségi és műszaki ismeretek minimumát is. Kialakult benne az alapvető elméleti és gyakorlati katonai ismeretek olyan rendszere, amelynek szilárd, el nem felejthető alapjai voltak. A hadseregben szerzett ismeretek és tapasztalatok pozitív hatással voltak birtokosi és politikusi pályájának alakulására. Ma már a történeti irodalom elismeri, hogy a „katonáskodás megedzette jellemét, önfegyelemre nevelte. A birtokait 1831 májusában átvevő gróf művelt, határozott, céltudatos egyéniség, aki az elkövetkező éveket anyagi biztonságának megteremtésére, valamint tudásának és képességeinek fejlesztésére használja fel. Olvasmányai, baráti beszélgetései, valamint külföldi utazásai révén szerzett tapasztalatait az 1830-as években elsősorban gazdaságának racionalizálására fordítja. Eközben ikervári kastélya az önképzés szellemi műhelyévé és – kiváltképp házassága után – a környék társasági életének központjává válik."[107]

---

[104] Lásd *Komlóssy Artúr:* Batthyány Lajos gróf megválása a katonaságtól. *Budapesti Hírlap,* 1927. április 10. (82.) szám 10. o. A szerző Komlóssy Lajos (1811–1883) korabeli kadét, 1848/49-es huszárőrnagy öregkori visszaemlékezése alapján írta meg cikkét, azt állítva, hogy ez az incidens az 1833. augusztus 25-től szeptember 11-ig lezajlott ezredgyakorlaton történt meg. Az időpont, de maga az állítás is téves.

[105] *Urbán Aladár:* Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. *Századok,* 1981. 3. sz. 595. o. Batthyány 1833-ban ismerte meg Zichy Antóniát, és 1834. december 4-én kötöttek házasságot. Batthyány fennmaradt képeiről lásd *Cennerné Wilhelmb Gizella:* Batthyány Lajos ikonográfiája. *Folia Historica 10.* A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Budapest, 1981. 21–37. o.; *Basics Beatrix:* Batthyány Lajos ábrázolásai. In: Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök. Batthyány Lajos, a hadseregszervező. Kiállítási katalógus. Budapest, 2007. 19–23. o.

[106] Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. 17–19. o.

[107] Lásd részletesen *Molnár:* i. m. 22–29. o.

1848-ban az önálló honvédelem megteremtésében Batthyány Lajosnak történelmi szerepe volt. Személyes érdeme a nemzetőrségre épülő, de lényegében a polgári forradalom fegyveres erejének funkcióját betöltő honvédség megszervezése, amely szilárd alapját és vázát képezte 1848 szeptemberétől az önálló magyar nemzeti hadsereg – a honvédsereg – kiépítésének. Batthyány miniszterelnöki és ügyvezető miniszterelnöki katonai tényked[e]sei mellett 1848 áprilisában és májusában ellátta az ideiglenes hadügyminiszteri teendőket is.[108] „Mészáros Lázár helyettesítése, ezt joggal feltételezhetjük, nem azért jutott Batthyánynak, mert több mint négy esztendőt szolgált a hadseregben. Ez sokkal inkább a helyzet bonyolultságából következett, így Batthyány közismert határozottságára volt szükség" – írta Urbán Aladár.[109] Ez a megállapítás igaz, azonban Batthyány 1848 áprilisától szeptemberéig meghozott helyes katonai döntéseiben s a honvédelemmel kapcsolatos építő és alkotó tevékenységében az őt segítő katonai tanácsadók, mindenekelőtt az Országos Nemzetőrségi Haditanács[110] mellett fontos szerepet játszottak tiszti szolgálata során elsajátított katonai és hadtudományi ismeretei is.

[108] Lásd *Urbán Aladár:* Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok,* 1982. 6. sz. 1229–1250. o.

[109] Uo. 1230. o.

[110] Itt kell megemlékezni, a teljesség igénye nélkül, az 1827 és 1831 között gróf Batthyány Lajossal együtt szolgált huszártisztekről, akik a miniszterelnök felkérésére vagy intézkedésére kisebb-nagyobb szerepet vállaltak a nemzetőrség és a honvédsereg létrehozásában és a szabadságharcban. Ilyen volt például Majthényi István első lovasszázados, aki őrnagyként 1848. április 20-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács előadója és a lovassági osztály főnöke lett, majd nemzetőr alezredesként Komáromba került, ahol később honvéd vezérőrnagyként a vár parancsnokságát látta el. Pándy Samu másod lovasszázados 1848. július 1-jétől nemzetőr őrnagyként az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztályán szolgált, majd honvéd alezredesként a honvédsereg ideglenes parancsnoka és több fontos beosztás után ezredesként a honvédsereg méneskari igazgatója, a mezőhegyesi méntelep parancsnoka lett. Bertalan József első lovasszázados 63 éves korában, 1848. június 19-én a Vas és Zala megyei lovas nemzetőrosztály őrnagya lett. Beretvás Ferenc egykori alhadnagyot, aki 1848-ban már ezredének első lovasszázadosa volt, honvéd alezredesként a hadügyminisztérium pótlovazási osztályára, decemberben a honvéd szekerészkar parancsnokává nevezték ki. Friedrich, utóbbd Békeffy József főhadnagy, előbb ezrede őrnagya, majd honvéd alezredeslett, végül ezredesként töltött be különböző beosztásokat. Dick György főhadnagy, majd lovasszázados, 1848. június 19-én a Borsod-Gömör-Heves megyei lovas nemzetőrosztály őrnagya volt. Komlóssy Lajos kadét, majd alhadnagy (1847-ben lovasszázados), 1848. június 30-án a Szabolcs megyei nemzetőrség őrnagya, később a Hajdú kerület lovas nemzetőrsége és az 5. huszárezred osztályparancsnoka lett. Gáspár András őrmester, 1831. június 28-tól ezredének alhadnagya is szép katonai pályát futott be, a szabadságharc alatt honvéd vezérőrnaggyá léptették elő. Életrajzi adataikat lásd részletesen *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Harmadik, átdolg. kiadás. Budapest, 2000.

Tibor Ács

LAJOS BATTHYÁNY THE HUSSAR OFFICER

Summary

The author of the study draws a portrait of Count Lajos Batthyány the hussar officer, on the 200th anniversary of his birth. On the strength of the latest research results, several characteristics of his childhood and youth are introduced, including the conflict and litigation between the fatherless Batthyány and his mother (who was his guardian and the manager of his estates, as well), which also had an effect on Batthyány's choice of the military profession and his further career. The author discusses in detail the stations of Batthyány's nearly five-year long military career: his service as a cadet in the Hungarian 32nd "Prince Esterházy" Line Infantry Regiment between 5 August 1826 and 19 April 1827, and his service and "variegated" life as a sub-lieutenant in the 9th "Baron Frimont" Hussar Regiment between April 1827 and 30 April 1831.

Tibor Ács

LAJOS BATTHYÁNY, L'OFFICIER DE HUSSARD

Résumé

A l'occasion du bicentenaire de la naissance du comte Lajos Batthyány, l'étude esquisse le portrait authentique de l'officier de hussard. Basée sur les derniers résultats de la recherche, elle présente quelques aspects de son enfance et de sa jeunesse, notamment le conflit et le procès entre Batthyány, orphelin de père, et sa mère (qui fut aussi sa tutrice et la gestionnaire de ses propriétés foncières) qui influèrent également sur son choix de carrière et son parcours militaire. Par la suite, l'étude traite en détail les différentes étapes de la carrière militaire de Batthyány qui dura près de cinq ans: cadet dans le 32e régiment hongrois d'infanterie de ligne du prince Esterházy entre le 5 août 1826 et 19 avril 1827, sous-lieutenant à la vie «mouvementée» dans le 9e régiment de hussard du comte Frimont entre avril 1827 et le 30 avril 1831.

Tibor Ács

LAJOS BATTHYÁNY, DER HUSARENOFFIZIER

Resümee

Die Studie zeigt zum 200. Jahrestag der Geburt von Lajos Graf Batthyány das authentische Porträt von Batthyány, dem Husarenoffizier auf. Sie stützt sich dabei auf die neuesten Forschungsergebnisse und stellt einige Charakteristika des Kindheits- und Jugendlebensweges vor. Dabei legt der Verfasser auch den Konflikt und die Prozesse zwischen Batthyány und seiner Mutter (die zugleich sein Vormund und die Verwalterin seiner Besitztümer war) vor, die sich auch auf seine Berufswahl und Karriere als Soldat auswirkten. Danach gibt er die Stationen der fast fünf Jahre langen Militärlaufbahn von Batthyány kund: seinen Kadettendienst im 32. ungarischen Linien-Infanterieregiment Fürst Esterházy zwischen dem 5. August 1826 und dem 19. April 1827 und seinen Unterleutnantdienst und sein „abwechslungsreiches" Leben im 9. Husarenregiment Frimont zwischen April 1827 und dem 30. April 1831.

Тибор Ач

ЛАЙОШ БАТТЬАНИ, ГУСАРСКИЙ ОФИЦЕР

Резюме

Достоверный портрет гусарского офицера Лайоша Баттьани дается в настоящей статье, опубликованной по случаю 200-летней годовщины со дня его рождения. Опираясь на результаты новейших исследований, автор показывает несколько этапов его жизненного пути, в том числе детство и юность, описывает конфликт и судебную тяжбу между полусиротой Баттьани и его матерью (которая одновремнно была его попечительницей и управляющим его имениями), что оказало влияние на выбор военной профессии и на его карьеру. Автор детально излагает этапы почти пятилетней его военной карьеры: кадетскую службу в 32-ом венгерском пехотном полку князя Эстерхази, в период с августа 1826 года по 19 апреля 1827 года, его службу в звании младшего лейтенанта и „развлекательную" жизнь в 9-ом гусарском полку барона Фримонта в звании младшего лейтенанта с апрля 1827 по 30 апреля 1831 года.

URBÁN ALADÁR

VIZSGÁLAT BATTHYÁNY LAJOS GRÓF ÖNGYILKOSSÁGI KÍSÉRLETE ÜGYÉBEN

Az Újépületben fogva tartott, kötél általi halálra ítélt Batthyány Lajos ítéletét október 5-én hirdették ki, s a grófot azonnal az elkülönítő szobába (a siralomházba) vezették. Másnap hajnalban öt óra előtt, amikor az akasztásra kívánták előkészíteni, a szobában őrködő foglár rémülten fedezte fel, hogy Batthyány nem tud felkelni. A takaró alatt ugyanis egy kis tőrrel súlyos sebet ejtett a nyakán, s a véletlenen múlott, hogy nem vérzett el. A büszke gróf ezzel elkerülte az akasztást, ami hagyományosan a rablógyilkosok büntetése volt. A hadbíróság azonnal elrendelte a szigorú vizsgálatot, de azt nem sikerült kideríteni, hogy a tőr miként került az elítélthez. Az alábbiakban közöljük a vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokat és az összefoglaló jelentést. A nyolcvan éve megjelent és kevéssé ismert feldolgozás[1] kiegészítésére érdemes a hivatalos iratokból néhány mozzanatot vagy eseményt kiemelni, amelyek segítenek jobban megismerni Batthyány utolsó két napjának történetét.

Ennek részletezése előtt azonban meg kell említeni, hogy Batthyányt és fogolytársait 1849. szeptember 12-én helyezték el az Újépületben. Batthyányt és Károlyi István grófot, Pest megye volt főispánját (és a 16. huszárezred megszervezőjét) úgy helyezték el egymás szomszédságában, az V. pavilon III. emeletén, hogy szobáikat egy konyhahelyiség kötötte össze. Ez kétségtelen kedvezés volt, amit betetőzött az, hogy a megérkezés napján (vagy másnap) a szobákat inasaik a Cziráki palotából (Batthyány évek óta bérelte), illetve a Károlyi palotából hozott bútorokkal rendezték be (3. és 15. dokumentum). Károlyi István inasának vallomásából tudjuk, hogy naponta háromszor: reggel, délben és este ment az Újépületbe, hogy urát kiszolgálja. Ő mondta el, hogy gazdája időnként Batthyányinál ebédelt (20. dokumentum). Németh János, Batthyány inasa arról vallott, hogy ő is naponta bejárt a börtönbe, hogy urának ruháját és cipőjét rendbe tegye, és szobáját kitakarítsa. Elmondta még, hogy Batthyányné és két lánya gyakran meglátogatta a grófot (8/a. dokumentum).[2] A vizsgálat összefoglaló jelentése neheztelően meg is állapította, hogy a magas állású vádlottal „túlságosan nagy tekintettel és kímélettel" bántak (27. dokumentum). A kényelem tehát biztosítva volt a gróf számára. Ugyanakkor a főporkoláb vallomásából tudjuk, hogy a szoba ablaka be volt deszkázva, s bár az a III. emeleten volt, alatta őrszem állott, akit a legnagyobb éberségre utasítottak (16. dokumentum).

Október 5-én az egyik foglár vallomása szerint 11 órakor üzent a hadbíró, hogy vezessék Batthyányt ítélethirdetésre. A gróf még hálóköntösben volt, a foglár segített neki öltözködni (2. dokumentum).[3] Batthyány nyugodtan ment, mert úgy vélte, legfeljebb tíz-

[1] Az alábbi iratokat ismerte és feldolgozta *Friedreich Endre* Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai c. tanulmányában (a továbbiakban: *Friedreich*, Batthyány). *Századok*, 1927. IV–VI. és klny.

[2] Batthyányné arról ír emlékezéseiben, hogy minden nap meglátogatta férjét, néha a három gyerekkel együtt. Batthyány Lajosné visszaemlékezése férje fogságára és halálára. S. a. r. *Urbán Aladár*. (A továbbiakban: Batthyányné visszaemlékezései.) *Századok*, 1981/3., 606. o.

[3] Németh Jánosnak, Batthyány inasának előadása szerint a gazdáját fél 8-kor álmából ébresztette egy katonatiszt. Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. S. a. r. *Urbán Aladár*. (A továbbiakban Batthyány pöre.) Budapest, 1991. 383. o. A gróf ítéletlevelére rávezették: „Kihirdetve 1849. október 5-én reggel fél kilenckor". Uo. 359. o. Az

tizenöt évi várfogság vár rá, s nem gondolt a halálra. A vádak felsorolását higgadtan hallgatta, de az ítéletlevél „kötél általi" kitételét döbbenten fogadta, s a szemtanú főporkoláb szerint arckifejezése „erős érzelmi tusát" árult el (16. dokumentum). Az ítélethirdetés után a gróf nem térhetett vissza a zárkaszobájába, hanem az I. emeleten egy áthelyezett hadbíró irodájában alakították ki az elkülönítőt (a siralomházat). A szobában két íróasztal és néhány párnázott szék volt. Pollak főhadnagy, főporkoláb két asztalt állíttatott be, az egyiket a szoba közepére feszülettel és két gyertyával, továbbá hat széket. A délutáni ellenőrzéskor látta, hogy Batthyány négy széket a falhoz állított, s azokon helyezkedett el. Mivel a fogoly fáradtságról panaszkodott, hozatott egy kincstári ágyat, s gróf kérésére zárkaszobájából később lehozatta matracát, amelyet átadás előtt az ügyeletes foglár gondosan megvizsgált, hogy nincs-e elrejtve benne valami, az élet kioltására alkalmas eszköz (16. dokumentum). Féltek arról, hogy az elítéltet megmérgezik. Az egyik foglár elmondta, hogy amikor a gróf szokásos délutáni teáját kérte, a főporkoláb engedélyével inasa, Németh János készítette el azt. Amikor meghozta a teát, egy csészébe félig töltött az italból, előbb megkóstoltatta az inassal, majd a maradékot ő itta ki. Ezután vitte csak be grófnak, s mellette maradt, amíg az elfogyasztotta a teát (3. dokumentum).

Az ítélet kihirdetéséről Batthyányné a komornájától értesült, akit egy fiatal katona (büntetésből besorozott honvéd) keresett meg, hogy a gróf küldte: mondja meg a feleségének, ítéletét kihirdették, s még egyszer szeretné látni. A grófnő a hír hallatán elájult, majd amint összeszedte magát, az Újépületbe sietett, ám a férjét nem láthatta. A komorna azt is elmondta, hogy aznap meglátogatta Batthyánynét Almássy grófné, Bezerédj István felesége, Orczy báróné, Csekonics báróné, Szapáry Antal gróf, Károlyi Lajos gróf (Batthyányné sógora) és Orczy báró, akik felváltva jöttek vigasztalni őt (14. dokumentum).

Batthyányné emlékezéséből tudjuk, hogy Károlyi Lajos Kempen altábornagytól végül is szerzett az asszonynak látogatási engedélyt. A délutáni órákban érkezett Batthyánynét Kanzler százados, hadbíró kísérte a fogolyhoz. (Délelőtt éppen ő hirdette ki az ítéletet.) Batthyánynéról a nyomozás kezdetén feltételezték, hogy ő csempészte be a tőrt, amellyel férje megkísérelte az öngyilkosságot. A jelen volt foglár azonban azt vallotta, hogy a házaspár átölelte ugyan egymást, de ő úgy állt, hogy láthatta a kezüket, s lehetetlen, hogy a grófnő valamit is átadott volna férjének (2. dokumentum). A szobában akkor őrt álló egyik gránátos a fentieket még azzal egészítette ki, hogy a grófnő mintegy fél óráig maradt s közben magyarul beszéltek (10. dokumentum).

Batthyány nem fogadta el a miniszterelnöksége idejéből ismert tábori főpap lelkészi szolgálatát, s felesége emlékezésének utalásából sejthető: az elutasítást azzal indokolta, hogy olyan papot szeretne, akit felesége küld hozzá. Mivel az asszony látogatása bizonytalan volt, Batthyány a Károlyi Istvánnál nevelősködött francia abbéra gondolt. Kérésére a főporkoláb megkereste Károlyi Istvánt, aki egy francia nyelvű levélkét küldött az abbénak, amely szerint barátja (Batthyány) igényli az ő szolgálatát (5. dokumentum). Plante abbé Károlyi István fiának nevelője volt, s munkáját befejezve másnap Bécsen keresztül készült visszatérni hazájába, ám papi hivatása és volt alkalmazója iránti kötelességérzete miatt nem tagadhatta meg a kérést (5. és 6. dokumentum). Az abbé este 7 óra után érkezhetett az Újépületbe, mert a szobában 8-kor szolgálatba lépő gránátos már ott találta. Szerinte a gróf

összefoglaló jelentés szerint Batthányné fél 12-kor kísérelte meg, hogy meglátogassa férjét. Ha 11-kor vezették volna a grófot az ítélethirdetésre, felesége oly hamar még a hírt sem kaphatta volna meg.

és a pap kifelé fordulva ültek a széken, így látnia kellett volna, ha a pap valamit átad az elítéltnek. Franciául beszéltek, s az abbé háromnegyed 9 körül távozott, miután megkapta a belépőt, hogy grófot másnap a vesztőhelyre kísérje (11. dokumentum).

Batthyányné emlékezéseiben leírja, hogy a férjével engedélyezett beszélgetéskor megkérdezte: miért olyan papot szeretne, akit ő küld. (Az asszony megjegyzi, hogy férjének ezt a kívánságát úgy mondták meg neki.) Mivel halkan beszéltek, a választ nem értette. Azzal váltak el, hogy a grófné a pappal, akit küld, levélben tudatja majd: várható-e az a „kegyelem", hogy nem akasztják, hanem agyonlövik. (Ebből nyilvánvaló, Batthyá-nyné nem tudta, hogy férje időközben már Plante abbé szolgálatát kérte.)[4] Nem tudjuk, hogy a grófné választása ezt követően miként esett Szántófy józsefvárosi plébánosra, akihez a francia nevelőnőt küldte, hogy kérje meg halálra ítélt férje lelki gondozására. Mivel a papnak előbb egy temetésen kellett részt vennie, csak este fél 7-kor kereste meg a grófnét, akitől megkapta annak belépőjét az Újépületbe. (Szántófy vallomásában elhallgatta, hogy Batthyánynétól levelet vitt, amit nem tudott átadni.) A plébános jelentkezett az őrségnél, s egy foglár felkísérte Batthyány elkülönítő szobájához. Ott találta a korábban érkezett Plante abbét. Bemutatkozott, hogy őt a grófné küldte, mire Batthyány az abbéra mutatva közölte, hogy „el van látva," majd arra kérte, mondja meg feleségének, hogy még egyszer szeretné látni (22. dokumentum).

Pollak főporkoláb rendeletére a Batthyány elkülönítő szobájába vitt kincstári ágyat eredetileg kincstári ágyneművel látták el. Az abbé távozása után a gróf a saját ágyneműjét kérte, amihez a főporkoláb hozzájárult. Az azt végrehajtó porkoláb vallomása szerint az ágyneműt az eredeti zárkaszobában személyesen kutatta át, majd felügyelete mellett vitték le azt a grófnak (3. dokumentum). Batthyány a főporkolábtól engedélyt kapott, hogy búcsúlevelet írjon. Fél 11-kor levetközött és lefeküdt. 11 óra után felült az ágyban, kérésére egy négy rétre hajtott papírlapot kapott, s arra írt úgy, hogy az egyik foglár a tintát, a másik a gyertyát tartotta (10. dokumentum).[5] A foglárok szerint a gróf éjszaka forgolódott, gyakran sóhajtozott, de szemét csukva tartotta. Négy óra után, más verzió szerint 5 óra előtt felült ágyában és vizet kért. A foglár látta, hogy akkor még nem volt megsebesülve (3. és 11. dokumentum).

Fél 6 körül érkezett az abbé, hogy teljesítse szomorú kötelességét. Vallomása szerint belépésekor két foglár és két őr volt a szobában. Köszöntötte a grófot, aki még ágyban feküdt. Odament hozzá, s nagyon lankadtnak és szenvedőnek látta. Az arcán vérnyomot vett észre, s azt hitte, hogy az orrvérzésből ered. Batthyány akkor kijelentette: véget akar vetni életének, hogy a csúf halált elkerülje (6. dokumentum). (Ha ez a kijelentés akkor és nem később hangzott el, nyilván franciául történt, amire a jelek szerint a foglárok nem figyeltek fel.) A szobában tartózkodó foglár szerint a pap érdeklődött, hogy a gróf miként aludt, de nem beszélgetett vele. Megáldotta a halálraítéltet, majd leült a szoba közepén álló asztalhoz, és egy könyvből imádkozni kezdett (3. és 11. dokumentum).

---

[4] Batthyányné emlékezései, 612–613. o. Az emlékezések szerint Csekonicsné hozta a hírt, hogy férje nem fogadta el a tábori főpapot, s olyan lelkészt akar, akit ő küld. Uo. 609. o.

[5] A levél eredeti német szövege: *Friedreich,* Batthyány, klny. 28–29. o. Magyar fordítása: Batthyány pöre 382–383. o. A vizsgálat megállapította, hogy a búcsúlevelet Hahsenteufel foglár az utasítás ellenére nem a vizsgálóbírónak adta át, hanem a Károly laktanya lelkészének, Ungváry Györgynek, s az juttatta el Károlyi Györgynéhez, Batthyányné húgához.

A vallomástevő Karger foglár szerint Batthyány öngyilkossági kísérletét csak akkor fedezték fel, amikor fel akarták kelteni, s az közölte, hogy nem tud felkelni, és jobb kezével a nyakához nyúlt. A takarót felhajtva a foglár meglátta a véres ágyneműt. Kérdésére a gróf közölte, hogy nem vérhányása volt. Előkapta a kis tőrt, és kísérletet tett, hogy mellbe szúrja magát, de az eszközt kicsavarták a kezéből. A foglár a tőrrel Pollak főporkolábhoz futott, aki azonnal orvosért küldte (3. dokumentum).[6] Az orvosi ellátásról Németh János emlékezései tájékoztatnak. Eszerint elsőként az ugyancsak fogva tartott Balassa János doktort találta, aki a sebet súlyosnak tartotta. A megérkezett Anton Bée törzsorvos bekötötte a sebet, ám Batthyány letépte a kötést, mire újrakötözték és lekötötték a kezét is.[7]

Azonnal vizsgálat indult annak kiderítésére, hogy miként jutott a tőr Batthyány kezéhez. Az első gyanúsított Plante abbé volt, hiszen amikor a két foglár kiment a szobából, egyedül maradt a halálra ítélttel (természetesen az őrt álló gránátosok jelenlétében – 3. dokumentum). A megzavarodott börtönszemélyzet elengedte ugyan az abbét (19. dokumentum), de még aznap letartóztatták.[8] Károlyi István elmondta, hogy Batthyány már Olmützben (ahol a végtárgyalása volt) úgy nyilatkozott, ha kötél általi halálra ítélik, az ítélet kihirdetése után megöli magát, mert egy tört fog elrejteni magánál. Szerinte a tőr a gróf matracában volt, ezért követelte azt – mint hallotta – az ítélet hirdetése után (5. dokumentum). Mivel Batthyány és a késve érkező Szántófy plébános kezet fogott, a letartóztatott és gyanúsított Plante abbé kínjában azt vallotta, hogy a pap a kézfogáskor adhatta át a tőrt Batthyánynak, de hozzátette: kész megesküdni, hogy abból semmit sem látott (21. dokumentum). Pollak főporkoláb, a lehetőségeket áttekintve, úgy vélte, hogy a tőr a matracban volt elrejtve, s jelentéktelen méretei miatt könnyen elkerülhette az ellenőrzést (16. dokumentum).

Ez a vélemény akkor szilárdult meg, amikor megismerhették Batthyány búcsúlevelét, pontosabban annak azt a részét, amelyben úgy írt feleségének, hogy a szégyenletes halál elkerülésére már régen hordott magánál „mentőeszközt." E levél tartalmát azonban a hadbíróság kezdetben nem ismerte. Mivel a foglárok és a két pap mellett Batthyányné járt a siralomházban, természetes, hogy őt is ki akarták hallgatni. Kempen altábornagy azonban a látogatási engedéllyel egyidejűleg Csurgóra szóló útlevelet küldött neki, vagyis tulajdonképpen kitiltotta az asszonyt Pestről.[9] Az özvegy tartózkodási helyét ismerve Maschek rendőrbiztos október 10-én utasította a székesfehérvári katonai parancsnokságot, hogy Batthyány Csurgón tartózkodó özvegyét szólítsa fel, minél hamarabb jelenjen meg a hadsereg rendőri osztályán a szükséges felvilágosítások megadására. Hozzátette: „anélkül, hogy tudatná vele kihallgatásának célját" (25. dokumentum). Valószínűleg véletlen, hogy a Csurgóra utazott Bártfay László ugyanaznap ajánlotta Batthyánynénak, il-

[6] A hadsereg-parancsnoksághoz felterjesztett jelentés szerint a gróf a nyakizmait vágta el (27. dokumetum).

[7] Batthyány pöre, 385. o. Batthyányné szerint erősítőt adtak férjének, mert szerették volna felakasztani. Batthyányné emlékezései, 614. o. Csak egy órával a kivégzés időpontja előtt döntöttek úgy, hogy a grófot agyonlövik.

[8] *Friedreich,* Batthyány, klny. 34. o. Így Batthyányt a vesztőhelyre Ungváry káplán kísére. Tőle tudjuk, hogy a papra támaszkodva a gróf így szólt: „Ne gondolja, tisztelendő úr, hogy annyira félnék a haláltól, de nagyon sok vért vesztettem, azért vagyok olyan bágyadt. Agyonlőnek vagy felakasztanak?" *Friedreich,* Batthyány, klny. 32. o., Batthyány pöre, 385. o. Tehát Batthyány még akkor sem tudta, hogy miként fogják kivégezni.

[9] Batthyányné emlékezései, 613–615. o.

letve húgának, Károlyiné Zichy Karolinának, hogy a hatóságokkal közölni kellene a gróf búcsúlevelének azt a részletét, amely felmenti feleségét (és mindenki mást is) a gyanú alól, hogy ő adta volna át az öngyilkossági kísérlet eszközét. Károlyiné még aznap megírta az illetékeseknek, hogy az özvegy nem adja ki a kezéből férje búcsúlevelét, de mellékeli két tanú láttamozásával a levélnek a tőrre vonatkozó kitételét (26. dokumentum).

A hadbíróság hitelesnek fogadta el Batthyány nyilatkozatát a magánál tartott mentőeszközről. Október 14-én elkészült az összefoglaló jelentés, amely, a kihallgatott személyek vallomásait felhasználva, ismertette a nyomozás egyes fázisait. Felmentette mind Batthyánynét, mind Plante abbét a gyanú alól, s azzal összegezte a vizsgálat eredményét, hogy a tőr vagy a használati tárgyak egyikében volt elrejtve, amelyeket a siralomházba vittek, vagy azt valaki titokban eljuttatta Batthyányhoz (27. dokumentum). A nyomozás tehát eredménytelen volt, s Maschek rendőrbiztos azzal a tanulsággal zárta el az ügyet, hogy a foglárszemélyzetet gondos motozásra kell utasítani, s azt a főporkoláb jelenlétében kell megejteni.

Mi történt? Miként került a tőr Batthyány Lajos kezéhez?

Megrendítő visszaemlékezéseiben Batthyányné elmondja: amikor a halálos ítélet kihirdetéséről értesült, eszébe jutott férje egyik, komor hangulatában tett kérése, hogy szerezzen neki mérget. Háziorvosa azonban közölte az asszonnyal, hogy mérget nem lehet kapni, árusítását eltiltották. Szapáry Antal is azt kérdezte tőle, van-e a férjének mérge, majd kijelentette: „mert a halál azok kezeiből neki is bizonyosan oly irtózatos és kiállhatatlan, mint nekem is volna, ha az ő helyében volnék; hálás volnék annak, ki keresztül szúrná szívemet..." Ez adta az ötletet Batthyánynénak, hogy kis törét a férje által kért pappal küldje el, majd amikor megkapta a látogatási engedélyt, azt magához vette.[10] Batthyányné leírja, hogy amikor a hadbíró felvezette férje szobájához, s kinyílt az ajtó, ő férje karjai közé rohant és sokáig szótlanul álltak. Majd a szoba sarkában összetolt székeken helyezkedett el a férje, és ő melléje ült. „Az egyik őr az ajtóban állt, a másik az ablak előtt, a szoba közepén volt egy asztal, azon egy feszület és két szál gyertya: az egyik oldalon állt a profosz, a másik oldalon az auditor Kanzler. Csak félhangon beszélgettünk és fél szavakkal, hogy a körülállók ne hallják, inkább szemeiből olvastam, mit akar mondani: egymás kezét szorítottuk, és a könnyek szemeinkben többet mondottak, mintsem mondhattunk volna a sok tanú előtt.

Megkérdeztem tőle, hogy miért csak olyan papot kíván, kit én küldök neki, hogy valóban ilyent kívánt, kit én ajánlok neki (ezt úgy mondták nekem), és hogy talán azért kívánt ő egy ilyent, mert talán remélte, hogy az által valamit küldhetek neki, mi által a gyalázatos halál módját elkerüli. Feleletét nem értettem egészen, csak azt vettem észre, hogy kezemre nézett, felhasználván egy percet, amelyben a profosz a tiszthez fordult és vele beszélt, azt súgtam neki, hogy mérget nem kaptam, *de ezt hoztam, ha kívánod.* Ő mindjárt utána nyúlt, kezét a kendőm alá tette, és gyorsan kikapta a kezemből.[11] Borzasz-

[10] Batthyányné nem mond többet a tőrről. Friedreich Endre kijelentette, hogy Batthyány Elemér a Nemzeti Múzeumnak adományozta azt. A tanulmány közli a tőr leírását. *Friedrich,* Batthyány, klny. 22–23. o.(Kérdés, hogy a bűnjel miként került a család birtokába. L. a 17. és 28. dokumentumot.) A Nemzeti Múzeum ereklyetárában őrzött, tokkal ellátott tőr bizonyosan nem azonos a Friedreich által ismertett eszközzel. L. Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. Szerk. *Körmöczi Katalin.* Budapest, 1998. 201. o., 13. fotó.

[11] Batthyányné komornája szerint úrnője kalapot és kendőt véve ment az Újépületbe (14. dokumentum).

tó perc volt ez, hogy én adom neki a fegyvert, mellyel életének végét fogja vetni: ez a gondolat kétségbe ejtett engem, de mégis megtettem! Ő kívánta, kötelességemnek tartottam!"[12] Takaróját magára húzva Batthyány erős akarattal a tőrrel úgy ejtett súlyos sebet a nyakán, hogy sem hanggal, sem a fájdalom hirtelen mozdulatával nem árulta el magát. Az ágya végénél ülő foglár semmit sem vett észre.

Batthyányné drámai beszámolójához nem fér kétség, hiába állította a magát menteni akaró őrszemélyzet, hogy a grófnő semmit sem adhatott át férjének. Van azonban egy dokumentum, amely az esetleg kételkedőket meggyőzi az emlékezések hiteléről, mégpedig Batthyánynénak az a levele, melyet az esti órákban férjéhez küldött Szántófy plébánosra bízott, aki azonban nem tudta azt átadni. Kihallgatásakor természetesen nem szólt róla, s 1850-ben visszajuttatta azt az özvegyhez.

Az eredetileg francia nyelvű levél így hangzik: „Egy papot küldök hozzád, hogy utolsó istenhozzádot mondjon nevemben: azt mondják, többé már nem bocsátanak be hozzád. Senkitől nem tudtam meg, hogy vajon megkegyelmeznek-e. Angyalom, ha még egyszer megláthatnálak, repülnék hozzád! Esdve kérlek, ne öld meg magadat túlságosan korán, mert ha a kegyelem mégis megjönne, és már későn, megölném magamat. Ölellek egész szívemből. Semmi esetre sem fognak kötéllel kivégezni."[13] Az utolsó mondat reagálás Batthyány kívánságára, aki, mint láttuk, azt kérte feleségétől, a pap révén, akit hozzá küld, tudassa, hogy felakasztják-e vagy főbe lövik.

*

Az itt következő dokumentumok az Országos Levéltár D 37 fondjában találhatók, a Polizei Ministerium 1849. évi általános iratai 1789. iktatószáma, 4. tétele alatt. A dokumentumokat *Lenkefi Ferenc* fordította.

Az iratok teljes szövegét közöljük, de megszüntettük a jegyzőkönyvek élén álló hosszú bevezetést, s elhagytuk a kihallgatás vezetőjének hitelesítő aláírását. Végül nem közöljük négy őrt álló gránátos rövid, új információkat nem tartalmazó vallomását.

[12] Batthányné emlékezései, 609–612. o.

[13] *Friedreich*, Batthyány, klny. 26–27. o. Ugyanott a francia eredeti.

1.

Újépület, 1849. október 7.
Karl Schmutzer főtörzsfoglár tanúvallomása

Folyó hó 5-én Pollak hadnagy, főporkolábtól parancsot kaptam, hogy gróf Batthyány Lajosnál éjjel 9-11 óráig lássam el a felügyeletet, szolgálatomat lelkiismeretesen végeztem, ez idő alatt a Khevenhüller két gránátosából álló őrségen kívül más ember nem jött a szobába. Éjjel 11 órakor a felügyeletet átadtam Hahsenteufel foglárnak.

Miután azt a feladatot kaptam, hogy Batthyány grófot kísérjem végrehajtásra, s mivel az folyó hó 6-a hajnali 5 órára volt kitűzve, így igyekeztem a megszabott órára pontosan megérkezni. Éppen amikor a szobához értem, Karger foglár lépett ki az ajtón és azt mondta nekem, hogy a gróf nem akar felkelni, én mondtam neki, keltse fel, ám mivel ugyanazzal a válasszal jött elő, vele együtt a szobába mentem. A Khevenhüller két gránátosából álló őrségen és Karger fogláron kívül a pap is a szobában volt. Az ágyhoz léptem, jó napot kívántam a grófnak, azonban megdöbbenéssel vettem észre vérnyomokat az ágyszöveten, visszaléptem a folyosóra, s Karger foglár engem követve e szavakkal mutatott egy kis tőrt: nézd csak, ezzel művelte magának. Az eseményt azonnal jelentettem Pollak hadnagynak, majd ugyanezen szándékkal Leizendorf hadbíró százados úrhoz mentem. Visszaérkezésemkor már orvosok voltak a szobában; felügyeletem idején nem adták oda ezt az eszközt a grófnak. Tanúvallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Karl Schmutzer főtörzsfoglár

2.

Újépület, 1849. október 7.
Franz Hahsenteufel altörzsfoglár tanúvallomása

Folyó hó 5-én délelőtt 11 óra körül a gróf Batthyány Lajos szobájához vezető folyosón voltam, amikor a hadapród, akit Leitzendorf hadbíró százados úrnál alkalmaznak írnoki feladatokra, hangosan szólított, legyek szíves a grófot ítélethirdetésre vinni. A gróf szobájába mentem, ahol csak az inasa volt mellette, felszólítottam őt, hogy jöjjön ítélethirdetésre, s átnyújtottam a komornyikjának a gróf ruháit, aki még hálóköntösben volt, miközben ez alkalommal átkutattam azokat. Amint a gróf felöltözött, Kanzler százados úr irodájába kísértem, ahol az ítélethirdetés történt.

Az ítélethirdetés után a gróffal a folyosóra mentem, mivel a gróf szobája az elkülönítésre még nem volt berendezve. Részben azon aggodalomból, hogy a gróf nehogy kivesse magát az ablakon, részint, hogy bizonyos legyek abban, semmiféle veszélyes eszközt nem tart magánál, az irodával szomszédos konyhába vezettem, itt még egyszer megmotoztam, anélkül, hogy egyebet, mint egy zsebkendőt és egy pápaszemet találtam volna. Addig maradtunk a konyhában, míg Karger bajtársam hozzánk jött, és a grófot átvette tőlem.

A gróf zárkaszobája a 3. emeleten volt, az elkülönítő szoba (siralomház) ellenben az elsőn, és utóbbiba is Karger vezette el. Csak délután 3 óra körül jöttem a gróf elkülönítő szobájába [a siralomházba] felügyeletre és este 7-ig maradtam nála, ez idő alatt rajtam és a két őrön kívül a gróf felesége is a szobában volt, aki Kanzler százados úr kíséretében jött. Elbúcsúztak egymástól, s bár többször átölelték egymást, úgy álltam, hogy egészen pontosan láthattam kezeiket, a grófné aztán Kanzler százados úr kíséretében távozott, ezért lehetetlen volt, hogy a grófné a férjének valamit odadugjon.

A gróf a 3-tól 7 óráig terjedő időben gyakorta és sürgetően követelte matracát korábbi zárkaszobájából, amit azzal utasítottam el, hogy nem hagyhatom magára. Körülbelül 7 órakor jött Pollak hadnagy úr a francia pappal, a hadnagy urat a lépcsőig kísértem, s amint visszatértem, Zdrahal bajtársam, aki engem váltott, már a szobában volt a grófnál. Éjjel 11-től 1 óráig ismét leváltottam Schmutzer foglárt, e két óra alatt a két őrön és rajtam kívül senki nem volt a szobában, nem messze ültem a gróf ágyától, ő habár valamelyest nyugtalan volt, gyakran sóhajtozott, de szemei csukva voltak, így úgy véltem alszik.

A fennmaradó időben nem voltam a gróf szobájában, csak reggel tudtam meg Schmutzer foglártól, hogy a gróf öngyilkos akart lenni. Mást nem tudok mondani, vallomásom helyesen lett felvéve és az igaz.

Hahsenteufel altörzsfoglár

3.

Újépület, 1849. október 7.
Karl Karger altörzsfoglár tanúvallomása

Folyó év szeptember 12-én Schmutzer főtörzsfoglár kíséretében 33 foglyot hoztak át ide az Újépületbe, köztük voltak Batthyány, Károlyi és Zlinsky grófok is, akiket a lehetőségek figyelembe vételével helyeztek el, úgy, hogy gróf Batthyány és gróf Károlyi is külön szobát kaptak, amelyek egy konyhával voltak elválasztva. A szobák korábban kincstári berendezési darabokkal voltak bebútorozva. Mivel, éppen ebédidő lévén, sok teendőm volt, csak este láttam, amint gróf Batthyány szobájába mentem, hogy inasa már a saját bútorait szállíttatta oda, ami persze Leitzendorf hadbíró százados úr engedélyével történhetett meg. Ezeket a bútorokat nem vizsgáltam meg, és nem is láttam, hogyan vitték oda azokat.

Folyó hó 5-én Batthyány grófot csak ítéletének kihirdetése után vettem át a Kovács százados úr irodájával szomszédos konyhában Hahsenteufel foglártól. Az őrséggel a gróf részére elkülönítő szobaként kijelölt helyiségbe vezettem őt. Ebben a szobában csak két íróasztal és néhány párnázott szék volt, amelyekre aztán a gróf lefeküdt és kérte, hogy zárkaszobájából hozzák le a párnát, amit, Leitzendorf százados úr engedélyével, egy küldönccel elhozattam, és csak alapos átvizsgálása után adtam oda a grófnak. Délután 3 óráig maradtam a grófnál, ezen idő alatt rajtam kívül a Khevenhüllertől még két gránátos volt őrségként a szobában, egyébként senki más nem jött be. 3 órakor Hahsenteufel váltott, és 7-től 9 óráig láttam el a szolgálatot. Amikor a szobába mentem, a francia pap volt a grófnál, időközben egy ágyat is vittek oda kincstári ágyneművel. A gróf egyre csak saját ágybelijét akarta, ezt saját felelősségemre nem akartam megengedni, mire mintegy 9 óra körül erről jelentést tettem Pollak hadnagy úrnak, aki azt mondta, hogy az ágyneműt alaposan vizsgáljam át, és személyesen adjam oda a grófnak. Jómagam egy tizedessel, ha nem tévedek, a Deutschmeistertől, aki a 3. emeleten volt szolgálatra beosztva, és két küldönccel a gróf zárkaszobájába mentem, igen alaposan átkutattuk az ágyneműt és saját felügyeletem alatt levitettem, mely alkalommal Pollak hadnagy úr a pap részére egy belépési engedélyt is átnyújtott nekem, mivel az hajnalban ismét a grófhoz kívánt jönni, egyúttal értésemre adta, hogy azt ne a gróf jelenlétében adjam oda a papnak.

Fél 10 körül a pap velem egyidejűleg jött ki a szobából, átadtam neki a belépési engedélyt, és nyugovóra tértem. Itt meg kell jegyeznem, hogy mialatt a belépési engedélyt és az ágyneműt hoztam, Schmutzer foglár, aki engem váltott, már a gróf szobájában volt, ő is csak egy rövid időre távozott, s egyelőre a gróf szobájában maradtam, amíg Schmutzer ismét vissza nem jött. Hajnali háromkor ismét rám jutott a szolgálat. A gróf többször megfordult az ágyában, de nem szólt, a pap belépése előtt röviddel egy pohár vizet kért, amit oda is adtam neki, miközben félig felemelkedett az ágyban, s így tisztán láthattam, hogy azideig még nem volt megsebesülve. A pap érdeklődött, hogy aludt a gróf, elmondta imáját, megáldotta a grófot és leült a szoba közepén álló asztalhoz, ahol egy könyvből imádkozott. Mivel már kardcsörgést hallottam a folyosóról, és úgy véltem, hogy a végrehajtó tisztek lennének, kimentem, de Schmutzer foglár volt az, akinek engem kellett leváltania. Arra kért, hogy ébresszem fel a grófot, mivel eljött a végrehajtás ideje. Én a papot kértem meg, hogy ezt kíméletesen hozza a gróf tudomására és vegye rá a felkelésre. Beszélt is a gróffal, és igenlően meghajolt felém. Ám mivel a gróf még mindig nem tett előkészületeket a felkelésre, megint Schmutzerhez mentem és közöltem vele, hogy mivel most elérkezett a szolgálati ideje, ébressze fel a grófot, ő ismét kért, hogy keltsem fel a grófot, ezért az ágyához léptem és felszólítottam a felkelésre, közben ő a jobb kezével a nyakához nyúlt és azt felelte, nem tudok, én a takaró után nyúltam, s amikor vér ömlött elő, megkérdeztem tőle, nem vérhányást kapott-e, azt válaszolta „nem, de ez van nálam" mialatt ismét egy döfést irányzott a mellének. Elkaptam a kezét és egy véres tört vettem el tőle,

azonnal a hadnagy úrhoz futottam, az ajtóban összetalálkoztam Schmutzerral, tovasiettemben megmutattam neki a tört és így szóltam hozzá: ide nézz. Schmutzer bement a szobába. Pollak hadnagy úr azt mondta, amilyen gyorsan csak lehet, hozzak egy orvost, a főorvost nem találtam meg azonnal, ezért a tüzérségi orvost hívtam, aki azonnal velem jött. A tört átadtam Pollak hadnagy úrnak, aki megtette a további jelentést.

Azt még meg kell jegyeznem, hogy amikor délelőtt 11 és délután 3 óra között a gróf szokásos tízóraiját kérte, amit Pollak hadnagy úr engedélyével, inasával készíttettem el; amikor vitte neki, elvettem tőle a teát, egy félig töltött csészéből előbb az inassal kóstoltattam meg, és magam ittam meg a maradékot. Azután én magam vittem a grófnak a teát a szobába, s ott maradtam nála, amíg elfogyasztotta, úgyhogy a szolga egyáltalán nem jött a szobába. Az őrszolgálatot az ítélethirdetés pillanatától délig a szokásos fogházi őrség gránátosai látták el, délben azonban az erre kirendelt vádlotti őrség jött a Khevenhüller gránátosaival. Egyebet nem tudok elmondani, tanúvallomásomat helyesen vették fel és az igaz.

Karger altörzsfoglár

4.

Újépület. 1849. október 7.
Josef Zdrahal altörzsfoglár tanúvallomása

Megjelenik a beidézett Zdrahal altörzsfoglár az Újépületben, és a kérdésekre a következőket mondja:

Október 5-én Pollak hadnagy úr utasítására egy pappal mentem Batthyány gróf szobájába. A szobában két őr volt, az egyik az ajtónál, a másik az ablaknál, de foglár nem volt ott. Batthyány grófnál a francia pap és az a lelkész volt, akit hozzá vittem, és úgy hiszem, tábori lelkész volt, csak pár szó hitbéli vigaszt intézett hozzá anélkül, hogy hozzáért volna, mivel erre nagyon ügyeltem, és ott is maradtam, míg el nem ment. Pár percre rá Karger foglár jött és ott maradt, miközben nemsokára távoztam és a francia pap ugyancsak az elítélt mellett maradt.

Éjjel egy órakor Hahsenteufel foglár ébresztett, s mivel eljött a kijelölt időm, Batthyány grófhoz mentem. Hajnali háromnegyed háromig maradtam nála. Ez idő alatt senki nem volt a szobában, csak én és a két őr. Hogy Batthyány akkor életben volt, arról meg vagyok győződve, mert gyakran mozgolódott és a takaróval betakaródzott. Más egyebet nem tudok mondani, tanúvallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Zdrahal altörzsfoglár

5.

Újépület, 1849. október 7.
Gróf Károlyi István tanúvallomása

Az igazmondásra való figyelmeztetés után a kérdésekre elmondja:

Gróf Károlyi István a nevem, Bécsben születtem, 52 éves, katolikus, özvegy vagyok, Johann Blant (sic!) abbét római tartózkodásom alkalmával, 1842-ben ismertem meg, és őt, mivel számomra éppoly derék papnak, mint amilyen becsületes embernek írták le, amint azt később valóban be is bizonyította, amikor a nevelést házamban átvette, ahol még jelenleg is tartózkodik. Mivel fiam nevelése már véget ért, az abbé Párizsba szándékozott visszatérni, s éppen tegnap hajnalban akart Bécsen keresztül oda útnak indulni, amikor a főporkoláb úr tegnapelőtt elkérte tőlem a címét és a kérdésemre, hogy mire kell az neki, azt mondta, gróf Batthyány Lajos kívánná általa utolsó útjára felkészíttetni magát, mire én a címet megadtam. Egyúttal rá is írtam a címre franciául a következő szavakat: „Szegény barátom szeretné igénybe venni az Ön tanácsát."

Batthyány, tudtommal, legfeljebb két-három alkalommal látta nálam az abbét, ugyanis a fiamat budai fogságom idején, ahol Batthyányval együtt voltam, látogatóba hozta hozzám, a Batthyány-

házba sosem jött az abbé. Batthyány már fogsága kezdetétől magával hordott két-három tőrt, két nagyobbat és egy kicsit, amelyeket részben a szalmazsákban, részint a párnában, vagy a matracban rejtett el, kiváltképp amióta Olmützben a hadbíróság előtt állt. Batthyány nemegyszer kijelentette, hogy ha ítélete kötél általi halálra szólna, a kihirdetéskor megölné magát, amiért e cselekedethez egy tőrt fog elrejteni magánál.

Szilárd meggyőződésem, hogy Batthyány csak a szalmazsákban, valójában a matracban rejthette el a tőrt, mert az ítélethirdetés után, mint hallottam, követelte azt, amit e nélkül nem tett volna, mert Batthyány nem volt túlságosan kényes és mindegy volt neki, hogy szalmán, vagy tollon feküdt. A tőr a fejpárnában is el lehetett dugva, mert azt is magához akarta hozatni.

Blant (sic!) abbé fiam valóban kiválóan sikerült neveléséért hálából évi 600 forintot húz nyugdíjként egyezményes érmeértékben haláláig, amelyet szerződésben biztosítottam számára. 1847-ben 7000 forint összegű egyezményes érmeértékű ajándékot is adtam neki.

Ezen tanúvallomásomra bármikor kész vagyok megesküdni.

Gr. Károlyi István

6.

Újépület, 1849. október 7.
Plante abbé vallomása

Jean Bertrand Plante-nak hívnak, Franciaországban Haute-Garonne megyében Mont Gajarban (sic!) születtem, 46 éves katolikus világi pap vagyok Párizsban, és a tegnap Batthyány Lajos gróffal történt esetről az igazságnak megfelelően a következőt tudom elmondani: Tavaly november óta lakom Pesten az Egyetem téren Károlyi György házában, s tegnapelőtt este 7 órakor kaptam gróf Batthyány Lajostól egy levélkét, amelyben arra kért, hogy hallgassam meg utolsó gyónását és készítsem fel a halálára. A grófot csak látásból ismertem, anélkül, hogy közelebbi kapcsolatban álltam volna vele. Mivel tegnap gőzhajóval Bécsbe akartam utazni, ez a kérés nagyon nemkívánatos volt számomra, de mégis odamentem és este mintegy fél 9-ig időztem nála, ottlétem idején folyamatosan jelen volt két foglár és két őr, s a gróf derűs és jóindulatú volt. Másnap, vagyis tegnap reggel mintegy fél 6-kor kérésére ismét odamentem, hogy a grófot meglátogassam és az utolsó szolgálatot nyújtsam neki. Belépésemkor a szobában megint két foglár és két őr volt, a gróf még ágyban feküdt, odamentem hozzá, de nagyon lankadtnak és szenvedőnek találtam, s vérnyomot vettem észre az arcán, amelyet kezdetben orrvérzésből eredőnek véltem, a gróf kijelentette, hogy véget akart vetni az életének, hogy a csúfos halált elkerülje.

Aztán 6 órakor a foglár is az ágyhoz lépett, s ahogy a takarót fellebbentettük, vért láttunk az ágyban és alatta. Ezért teljes mértékben tagadnom kell, hogy öngyilkosságához lopva egy tőrt adtam volna neki, s a kérdéses tőrt is már csak tegnap reggel, a tett megtörténte után láttam először, amikor a hadbíró megmutatta nekem, s ezért egyáltalán nem tudom megmondani, kitől származik, talán a kabátjában rejtette el a gróf. A Batthyány-családdal nem álltam közelebbi kapcsolatban, de hallottam, hogy a grófné előttem, tegnap délután körülbelül 3 és 4 óra között, a grófnál volt az Újépületben. Egyébként utánam egy másik papot küldött a grófné, aki mintegy 5 percet volt a grófnál, de azt a papot nem ismertem.

Jean Bertrand Plante abbé

7.

Újépület, 1849. október 8.
Josef Zdrahal altörzsfoglár tanúvallomása

A törvényes igazmondásra való emlékeztetés után elmondja:

Pénteken 12 és 1 óra között jött hozzám a tábori főpap úr, és Pollak hadnagy urat kereste, de mikor mégsem találta, megbízott azzal, hogy amilyen hamar csak lehet, közöljem a hadnagy úrral, küldjön egy papot Batthyány grófhoz.

Este 7 órakor éppen a szobámban voltam Pollak hadnagy úrral, amikor belépett egy pap és így szólt: „kérem, engem Batthyány gróf úrhoz küldtek," anélkül, hogy mondta volna, ki, így hát bemutattam a hadnagy úrnak, aki értésére adta, hogy túl későn jött, mert közben már egy másik lelkész van a grófnál.

Erre a pap így szólt: „örülök, annál jobb," de nem kevésbé kérte azonban a hadnagy urat, engedje meg, hogy láthassa a grófot, így hát a hadnagy úr utasított, hogy vezessem a papot a grófhoz. Amint bevezettem a szobába, a gróf az abbé mellett ült az asztalnál a falnál, a pap a grófhoz közelített és vele szemben leült egy székre. A lelkész vigasztalta a grófot, miközben azt mondta, hogy az ítéletet még nem hajtották végre, ezért nem lehetetlen az enyhítés, azután felállt és miután a gróf még egy istenhozzádot küldött feleségének, eltávozott. Másról egyikük sem beszélt, és a pap egyáltalán nem közelített annyira a grófhoz, hogy valamit titokban odaadhasson neki, mert figyeltem annyira, hogy a gróf és a két pap minden mozdulatát észleljem.

Josef Zdrahal altörzsfoglár

8/a.

Újépület, 1849. október 7.
Batthyány inasa, Németh János tanúvallomása

Németh Jánosnak hívnak, Ikerváron, Vas vármegyében születtem, 49 éves, katolikus, házas, öt 15 és 3 év közötti gyermek atyja vagyok, volt komornyik Batthyány Lajos grófnál, a Cziráky-féle házban a Hatvani utcában lakos, bírósággal még nem volt dolgom.

Jómagam, akárcsak Károlyi gróf inasa, minden nap elmentünk urainkhoz, hogy ruhájukat és cipőjüket kitisztítsuk, beszéltem is vele szobatakarítás és ágyazás közben, de csak addig, míg az alsó emeletre nem jött. Ez alkalomból soha nem motoztak meg bennünket, mivel a törzsfoglártól belépőnk volt. A gróf ruházatában vagy ágyneműjében sosem vettem észre tört, ahogy amióta fogságban volt, sem láttam nála tört vagy fegyvert, s nem is lehetett neki, mert már az utazás alatt gyakran átvizsgálták; hogy itt is megmotozták volna, soha nem láttam. Csak azt tudom, hogy felesége, a grófné, és két leánya gyakran jöttek hozzá, s naponta Károlyi gróffal étkezett. Különben, tudomásom szerint, senki nem jött hozzá.

A matracot, amin a gróf aludt, Ikervárról, a gróf birtokáról hozták ide, egy tűzdelt kék lószőr matrac volt. Ennek a közepén, már amikor idehozták, egy nagyjából tenyérnyi kerek lyuk volt. Ez a lyuk véleményem szerint a használat közbeni dörzsölődéstől keletkezett. A derékaljat mindig úgy fektettem le, hogy a lyuk alulra került, és nem volt látható. Ezt a matracot a Cziráky-féle ház János nevű kapusa hozta az Újépületbe.

Utoljára október 5-én voltam a grófnál, ahol a foglár utasítására, aki a gróf ruháit alaposan átvizsgálta, levetkőztettem, azután a foglár levezette őt, és többé nem láttam. Egyéb mondanivalóm nincs, vallomásomat helyesen vették fel és igaz.

XXX azaz Németh János, F. Mayer mint névaláíró.

Németh János kiegészítő vallomása október 8-án

Miután a matracot, amin Batthyány feküdt, bizottságilag átvizsgálták, Németh a kérdésre elmondja: Az igazságnak megfelelően el kell mondanom, hogy a két szakadás, amely uram nekem most megmutatott matracán található, már akkor ott volt, amikor azt az Újépületbe hozták neki, és a szállítás közbeni dörzsölődéstől keletkeztek.

XXX azaz Németh János, Desloges mint névaláíró.

8/b.

Tanúvallomás folytatása 1849. október 9-én Németh Jánossal

Ő a kérdésre így válaszol: A grófnak valóban mindig volt egy étkészlete, ami állandóan vele volt, mely az édesanyjától származott és nagy becsben tartotta. Ebben a készletben, amely egy ezüst láncocskával ellátott tokban volt, hogy vadászatkor fel lehessen akasztani, két kés és egy villa volt. Az egyik kés hegyes és kétélű volt, hogy vadászaton meg lehessen adni vele az őznek a kegyelemdöfést, ha eltalálták. Fekete csontnyele volt, markolatgombján vörös kővel. Ezt a kést, amelynek mintegy tenyérhossznyi pengéje volt, a gróf rendszerint a fehérneműje alá dugta. A második kés rövidebb volt, de éppoly hegyes, fekete markolattal és ezzel, csakúgy, mint egy ezüst villával szokott a gróf étkezni, és az Újépületben is ezzel evett. Az egész készlet egy kofferban volt a fehérnemű alatt, amikor a grófnak az Újépületbe hozták. Ezt a koffert nem kutatták át, mikor az Újépületbe hozták a grófnak. Nem tudom, hogy rajtam és a grófon kívül más tudott-e a hosszú késről, s hogy az a gróf szobájában, az Újépületben van.

Péntek délelőtt fél 12 körül, amikor a grófné éppen az Újépületben volt, de a gróffal nem tudott beszélni, megkérdezte tőlem, hol van az étkészlet, s erre azt mondtam, a szobában van az Újépületben, meghagyta nekem, hogy hozzam el. A készletet, amelyben egy papírba csomagolva mindhárom darab benne volt, kivettem a kofferből. Ez alkalommal csak gróf Károlyi István komornyikja volt ott és megkértem, tegye el a készletet, mert nincs helyem. Erre csak azt mondta, tegyem el én, és bedugta a kabátzsebembe, úgy vittem haza a tokjával együtt. E készletben a hosszú kés elég hosszú és hegyes volt ahhoz, hogy azzal valaki megszúrhassa magát, mivel az őz és a vaddisznó ledöfésére szolgált. Mivel kérte, a készletet péntek délután odaadtam Batthyány grófnénak, és Csurgóra vitte magával, mert a készletet igen kedvelte.

Egyéb mondanivalóm nincs, vallomásomat helyesen vették fel, és igaz.

XXX azaz Németh János, általam: F. Mayer

9.

Újépület, 1849. október 8.
Josef Pabel közlegény tanúvallomása

Josef Pabel közlegény a Palombini ezredből, Breiter ezredes gránátos zászlóaljától, mondja. Folyó hó 5-én láttam el az őrséget a halálra ítélt gróf Batthyány Lajos elkülönítő szobájában. Ottlétem alatt 12-től 2 óráig a fogláron kívül senki nem volt a szobában. Második alkalommal este 6-tól 8 óráig jutott rám ott az őrség, akkori ottlétem idején jött a pap a grófhoz és ismét megszakítás nélkül ott volt a három közül egy foglár a szobában. Este 7 órakor jött egy második pap, aki odalépett a grófhoz és olyan hangosan, hogy én is hallhattam, azt mondta: „a grófné küldte," de a gróf megköszönte neki és így szólt: „már van egy papom, aki imádkozik értem," mire a lelkész távozott. Más nem volt ott.

Josef Pabel

10.

Újépület, 1849. október 8.
Jakob Schediwetz gránátos tanúvallomása

Jakob Schediwetz gránátos mondja:

Folyó hó 5-én délután 4 órakor jöttem a halálra ítélt Batthyány gróf szobájába, ahol 6 óráig maradtam. Ez idő alatt a foglár és a tábori főpap úr volt a grófnál. Amint a tábori főpap elment, a hadbíró százados úr jött a grófné asszonnyal a szobába. Csupán mintegy félóráig maradtak a szo-

bában, mialatt magyarul beszéltek egymással, s át is ölelték egymást. Három foglár váltotta egymást. A grófné asszony és a hadbíró százados úr ottléte alatt a foglár egyszer eltávozott, hogy gyertyákat hozzon, de azonnal újra megjelent. Este 10 órakor ugyanerre az őrségre jöttem, ahol 12 óráig maradtam. Mikor elfoglaltam az őrséget, Schmutzer fogláron kívül senki nem volt a szobában.

Schmutzert 11 órakor váltotta fel az a foglár, aki 4 órakor volt ott, körülbelül fél 11-kor a gróf levetkőzve befeküdt az ágyba, azonban amint a foglárok 11 órakor váltották egymást, a gróf felemelkedett az ágyban, s egy papírlapra pár sort írt, amihez az egyik foglár a gyertyát, a másik a tintát tartotta neki. Schmutzer elvette a megírt lapot, szétvágta és az íratlan papírt az asztalra tette. Voltaképpen úgy állt a dolog, hogy a gróf egy négy részre hajtogatott ívpapírt kapva egy lapra írt, azt leszakította és odaadta Schmutzernak, aki a három üres részt az asztalra fektette, s hogy Schmutzer a megírt lapot hova tette vagy rakta el, nem tudom, mert Schmutzer háttal állt nekem. Schmutzer azután rögtön távozott, a gróf ismét lefeküdt és a másik foglár 12 óra előttig maradt a szobában, mert a gróf ezalatt nem aludt, aztán egy pillanatra kiment sétálni a folyosóra, de amikor 12 órakor felváltottak, már ismét a szobában volt.

XXX azaz Jakob Schediwetz, általam, Krobat őrmester

Másnap folytatva

Reggel 4-től 6 óráig őrként én is a gróf szobájában voltam, a foglár párszor kiment a folyosóra, amikor ismét visszajött, rövidre rá jött a pap, magyarul jó reggelt kívánt a grófnak, a gróf csupán biccentett a fejével, anélkül, hogy valamit mondott volna, többször fel is sóhajtott, s álla fölöttig be volt fedve a takaróval. Nem vettem észre, hogy a pap a grófnak valamit odaadott volna, és a sebeket biztosan azelőtt kellett magán ejtenie, hogy foglár felkelésre szólította fel, mert az időre már az egész ágy véres volt. A foglárok valóban a szobában voltak, de gyakran kimentek a folyosóra, bár csak rövid időre. A soványabb foglár levette a takarót a grófról, a másik ugyanazon pillanatban lépett a szobába.

XXX azaz Anton Wohlfahrt által írva.

11.

Újépület, 1849. október 8.
Franz Hassler közlegény tanúvallomása

Franz Hassler közlegény a Wellington gyalogság 2. századától mondja: E hó 5-én és 6-án voltam őrségben a szobában, ahol Batthyány gróf el volt különítve, a délután 2-től 4-ig terjedő időben nem volt más a grófnál, mint a foglár. 2 óra után egy küldöncöt hívott és levest hozatott a grófnak, azt egy gyalogos közlegény hozta, aki rögtön távozott. Amikor este 8-tól 10 óráig jöttem őrségre, egy idősebb pap volt a grófnál, mindketten széken ültek, s felém voltak fordulva, így észre kellett volna vennem, ha a pap a grófnak valamit titokban odaadott volna, amit azonban nem láttam. Mindvégig (úgy gondolom) francia nyelven beszéltek, amiből semmit nem értettem. Háromnegyed 9 körül a pap távozott, miután a foglár még előbb másnap kora reggelre visszarendelte.

Harmadik alkalommal 6-án hajnali 2-től 4 óráig voltam őrségben. Háromnegyed 4 körül a gróf vizet kért, és valamelyest felemelkedett az ágyban, de akkor még sem a grófon, sem az ágyban nem vettem észre nyomait annak, hogy a gróf megsebezte volna magát. Egyébként, amíg őrségben voltam, nem volt más a grófnál a szobában, a foglárok néha kimentek a szobából, de hamar visszajöttek. Hogy ezt mindhárom foglár vagy csak egyikük tette volna, arra nem emlékszem. Negyedik ízben már 6-án 10-től 12 óráig voltam őrségen.

Franz Hassler

12.

Újépület, 1849. október 8.
Martin Mayer gránátos tanúvallomása

Martin Mayer gránátos a Khevenhüllertől mondja: délután 4-től 6 óráig voltam őrségben a szobában, ez idő alatt a gróf felesége volt ott, aki Kanzler százados úrral érkezett, és egy foglár volt jelen, a hölgy elbúcsúzott és a százados úrral, aki folyamatosan jelen volt, mintegy fél hatkor távozott, egyébként senki nem volt a szobában, mint akkor sem, amikor éjjel 10-től 12 óráig láttam el az őrszolgálatot. Hajnali 4-től 6 óráig jött a pap, a gróffal együtt imádkozott, s amikor a foglár utóbbit felkelésre szólította fel és fellebbentette a takarót, láttuk csak, hogy a gróf meg van sebezve. Amikor a foglár felemelte a takarót, a grófnak már meg kellett sebesülnie, mivel nem folyt több vér a sebből. A foglárok nem voltak mindig jelen, ugyanis olykor kimentek egy pillanatra. A 10-től 12 óráig tartó időben a gróf írt is valamit, és a foglárnak, egy kövér embernek adta oda azzal az útbaigazítással, hogy kézbesíttesse azt a feleségének, ha többé nem láthatná.

XXX Martin Mayer, általam Georg Scherer

13.

Újépület, 1849. október 8.
Adam Wolf gránátos tanúvallomása

Adam Wolf gránátos a Khevenhüllertől mondja: Az ajtó előtti folyosón először 4-től 6 óráig láttam el az őrszolgálatot, ez idő alatt előbb a tábori főpap jött, aki nemsokára visszament,[14] aztán a gróf felesége jött Kanzler százados úrral a szobába, egyébként a foglárokon kívül senki nem ment be és ki, az asszony még leváltásom előtt kiment a szobából. Éjjel 10-től 12 óráig csak a foglárok váltása történt meg, közülük csak Schmutzert ismerem. Hajnali 4-től 6 óráig a porkoláb gyakran kijött a folyosóra, majd ismét visszament a szobába, amíg a pap megérkezett, aki azonban nem a tábori főpap volt. Később Schmutzer foglár érkezett váltásra, a másik porkoláb kijött a folyosóra és azt mondta, hogy a gróf nem akar felkelni, mire azt mondták, fel kell kelteni, erre hirtelen kijött az egyik foglár és azt mondta, a gróf megszúrta magát.

Adam Wolf

14.

Újépület, 1849. október 8.
Batthyányné komornája, Josefin Stumpf tanúvallomása

Josefin Stumpfnak hívnak, komorna vagyok Batthyány grófnénál, jelenleg itt lakom a gróf Cziráky-féle házban. A papról, akit a grófné röviddel Batthyány gróf halála előtt utóbbihoz küldött, csak annyit tudok mondani, hogy a grófné 5-én, pénteken – azt hiszem – délelőtt azt mondta, bárcsak ismerne egy papot, akit gyóntatóatyjaként hozzá küldhetne. Hogy valóban küldött-e lelkészt, nem tudom, nem is láttam papot, mivel azon a napon távol voltam hazulról, hogy bevásároljak, és házimunkát is elláttam.

Azt sem tudom megmondani, ki tudna erről bizonyosabbat közölni. A nekem mutatott tőrt soha nem láttam, s azt sem tudom, kié volt. Amikor a grófné az általam imént idézett módon az említetteket mondta, rajtam kívül senki nem volt jelen. Nem is tudok erről többet mondani, s a magam részéről megerősítem, hogy számára tanácsot és segítséget nem adtam.

[14] Batthyány nem fogadta el a pesti helyőrség tábori főpapja, Czigler Ignác szolgálatát. Batthyányné emlékezései szerint nevezett főpap áldotta meg 1848. június 24-én a pesti 1. és 2. honvédzászlóalj zászlaját.

A múlt pénteken délelőtt 9 és negyed 10 óra tájt egy kissé hosszú orrú, hosszúkás, vékony arcú fiatal katona jött hozzám és azt az üzenetet hozta, hogy a gróf megkérte, menjen el a grófnéhoz és mondja meg neki, hogy kimondták az ítéletét, ezért még egyszer szeretné látni. Ezt előadtam a grófnénak. Amint meghallotta, összerogyott, és amint ismét magához tért, s kissé megnyugodott, azt mondta, bárcsak tudná a módját, hogy még egyszer láthatná a grófot, majd az Újépületbe ment, de nem engedték be. Amikor hazajött, azt mondta, nem tudott bejutni a grófhoz. E kijelentésnél, amennyire emlékszem, rajtam kívül senki nem volt jelen. Erre további módozatokat keresett, hogy engedélyt eszközöljön ki és bejuthasson a grófhoz, de hogy milyen lépéseket tett, nem tudtam meg.

Egyébként aznap párszor távol volt, és nem emlékszem, mikor jött haza. Különben azon a napon a grófnét meglátogatta Almássy grófné asszony, Bezerédyné asszony, Orczy báróné és Csekonich báróné, valamint Szapáry gróf, gróf Károlyi Lajos és Orczy báró, akik felváltva jöttek a grófnéhoz és folyamatosan vigasztalták. Aztán délután, az idejét nem tudom már pontosan megmondani, az Újépületbe ment a grófhoz, mivel engedélyt kapott. Hogy egyedül vagy kísérettel ment-e, gyalog vagy kocsin, nem tudom megmondani, mert akkor már egészen odavoltam. Csak arra emlékszem, hogy a kendőt és a kalapot adtam oda neki, s személyzet nélkül, teljesen egyedül távozott otthonról. Hogy mikor tért vissza a gróftól, istenemre nem tudom, csak annyira emlékszem, hogy ez délután volt, és hogy visszaérkezésekor azt mondta, még egyszer látta a grófot.

Ez idő után többé nem volt szó papról, egész nap egy papot sem láttam, de nem is hallottam, hogy egyért is küldött volna. Péntekről szombatra virradó éjjel aztán a grófné Fótra, egy Pesten kívüli Károlyi-birtokra utazott, s ott az oda másnap délelőtt 10 vagy 11 óra körül megérkezett nővérével, Károlyi grófnéval találkozott. Én és a grófkisasszonyok elkísértük őt Fótra. Károlyi grófné megérkezése után ismét Pestre küldtek csomagolni, mert Károlyi grófné rábeszélte asszonyomat, hogy menjen vele Csurgóra. Aztán este a két grófné is Pestre jött, és még aznap éjjel Csurgóra utaztak. Személyzetünkből senki nem utazott velük, mert grófnőm József nevű szolgája csak tegnap ment el a poggyásszal. Josefin Stroboch szárazdajka, két szobalány és Tomé [Chomé – a komorna feltehetően nem tudta a pontos kiejtést] nevelőnő csak tegnap távozott a gyerekekkel.

Fóton semmit nem tudtunk meg a gróf sorsáról, csak Pesten értesültünk a haláláról. Egyébként a grófné mindig jóindulatú volt velünk, de sosem bizalmas. Bertrand Plante nevű papról sosem hallottam. A grófné egyébként katolikus vallású, s a ferences atyák templomát szokta látogatni. Szapáry gróf gyakran jött a házba, még tegnap is jött és afelől érdeklődött, hogy gondoskodtak-e a gyászról és hogy már elmegyek-e. Jelenleg a személyzetből még János kapus és a komornyik van itt.

Vallomásomat helyesen vették fel és igaz, más mondanivalóm nincs.

Josefin Stumpf

15.

Újépület, 1849. október 8.
Batthyányné portása, Buday János tanúvallomása

Buday Jánosnak hívnak, Pozsony megyében Wartbergen (Szenc) születtem, 37 éves, nős, portás vagyok Batthyány grófnénál, bírósággal még nem volt dolgom.

Azon tárgyakról, amelyeket a letartóztatott gróf Batthyány Lajosnak hoztak, a következőt tudom elmondani. Folyó év szeptember 13-án egy ágyat, egy ruhásszekrényt, egy asztalt, két karosszéket, egy fotelt, egy tükröt, egy mosdóasztalt, egy díványt és egy éjjeliszekrényt szállítottam az Újépületbe és több katona segítségével a gróf szobájába vittem azokat. Az összes bútor üres volt, s korábban több nálunk lakott tüzértiszt használta azokat. Ugyanígy ezen a napon egy matracot és egy szalmazsákot vittem fel. Voltaképpen nem is tudok biztosan visszaemlékezni, hogy vittem-e be matracot, vagy sem. Ezt talán gróf Batthyány Kázmér [?] házi udvarmestere tudná bizonyosabban elmondani, aki azokat a dolgokat őrizte, és nekem kiadta.

Utoljára a múlt szerdán, október 3-án voltam a grófnál, amikor bevittem a grófné étkészletét, aki azon a napon a grófnál étkezett. Az étkészlet két egyforma, felül lekerekített késből, két kanálból, egy villából, egy vizespohárból, egy sótartóból, egy tojástartóból és egy dugóhúzóból állt. Az volt a grófné saját utazókészlete, amit állandóan magával hordott, és azt, ha a férjével étkezett, én,

vagy a komornyik vittük az Újépületbe és este ismét elhoztuk. Két ízben behoztam a grófkisasszonyok étkészletét is, mivel két alkalommal az Újépületben étkeztek.

A többi bútorral együtt egy lószőrrel tömött szarvasbőr párnát is behoztam, amit a kulcsárnő postával küldött Fótról. A selyemtakarót a grófné jelenlétében vettem ki a hernyótenyészet raktárából. Nem láttam, hogy a párnán, a matracon, vagy a szalmazsákon nyílás lett volna, vagy valamit eldugtak volna benne. A nekem mutatott tőrt nem ismerem fel, mivel a tőröket, melyekből mintegy 14–16 volt neki, itt és Ikerváron gyakran láttam. Ami a töröket illeti, amelyek Ikerváron Johann Führer felszolgáló keze alatt voltak, és itt csomagolta be azokat, nem tudom honnan kerültek ide. A fegyvereket, amelyek Ikerváron voltak, már az előző évben elszállították a cs. kir. katonasághoz. Nem tudom megmondani, hogy mi módon jutott a nekem mutatott tőr a grófhoz. A házban a személyzetből már csak a grófné komornája van itt.

Vallomásomat helyesen vették fel és igaz, többet nem tudok mondani.

XXX azaz Buday János, általam: F. Mayer

16.

Újépület, 1849. október 7.
Josef Pollak főhadnagy tanúvallomása

Felszólítva az igazmondásra, azon kiegészítéssel emlékeztetve arra, hogy az elmondottakra meg kell esküdnie, majd amint következik, kihallgatva.

Josef Pollaknak hívnak, Csehországban Luschow járásban, Horizban születtem, 42 éves, katolikus, nős, gyermektelen vagyok, cs. kir hadnagy, főporkoláb, – jó magaviseletű.

Megjegyzés: egyéb, a tanúnak feltett általános ellenkérdésekre adott jelentéktelen válaszok után további kérdésre mondja:

Gróf Batthyány öngyilkossági kísérletéről a következőt tudom elmondani. Amikor Hahsenteufel foglárnak kiadtam az utasítást, hogy Batthyány grófot hozza el a szobájából és vigye Kanzler hadbíró századoshoz, már tudtam, hogy ki fogják hirdetni az ítéletét. A kihirdetés megtörténte után nyomban megtettem minden intézkedést, hogy Batthyányt megfelelő felügyelet alatt tartsák, amíg az evilági fogva tartására kijelölt 20. számú szobát berendezik. Ezalatt Batthyány a 18. számú konyhában volt az őrség és az említett foglárok felügyelete alatt, de később a számára rendelt szobába vitték. Nos, itt történt az öngyilkossági kísérlet, amiről egy nappal később (5-én volt a kihirdetés), tehát folyó év október 6-án reggel öt órakor szereztem tudomást. A köztes idő tényeiről a négy foglárnak Hahsenteufelnek, Kargernak, Zdrahalnak és Schmutzernek, valamint annak a legénységnek kell tájékoztatást adnia, amelyet őrszemként mind a szobában, mind kívül az ajtó előtt felállítottak.

A belső felügyeletet a nevezett négy foglár vette át, két-kétóránként kölcsönösen váltották egymást. Ezek a foglárok emellett azt az utasítást kapták, hogy a cs. kir. hadbíróság tudomása nélkül senkinek ne engedjék meg a belépést. Csak délután (október 5-én) 4 és 5 óra között jelent meg a felesége Kanzler hadbíró százados úr társaságában, arra hivatkozva, hogy az itteni cs. kir. katonai parancsnokság részéről engedélyt kapott arra, hogy szerencsétlen férjével beszélhessen. Elébe bocsátották, én nem voltam jelen, később értesültem erről a kivételes esetről, s egyúttal ama körülményről, hogy Batthyány gróf felesége révén hozatta magához Plante abbét.[15] Ezért a következő mozzanatok értékelésével úgy vélekedhetem, hogy a tőrt csak az ítélethirdetés után adhatták oda lopva Batthyány grófnak, éspedig:

1. Amikor folyó év szeptember 12-én Batthyányt grófot Olmützből idehozták és létszámba vették, a harmadik emeleten kapott szobát bedeszkázott ablakokkal, a Holzplatz-cal szemben. Az alatt található egy őrhely, az őrt kellően kioktatták kötelességére, és hogy a különösképpeni figyelem kötelezettségét váltáskor adja át az őt követőnek. Tehát kívülről semmiféle kapcsolat nem lehetséges, és gróf Batthyány

[15] Ez tévedés. L. Károlyi István gróf tanúvallomását (5. dokumentum).

2. az ítélethirdetés megtörténte után többé nem mehetett fel a szobájába, s ugyanő ilyen ítéletre nem volt felkészülve. Az erre vonatkozó indokolás mellett a következő tény szól. Itteni őrizetének teljes ideje alatt egy bizonyos összegnek és törvényesen megengedett bánásmódnak örvendhetett, melynek tudatában a halálbüntetés gondolata nem verhetett gyökeret benne, amint az is bizonyos, hogy Batthyány gróf társalgás közben ama reményét fejezte ki, hogy 10–15 év közötti várfogságot kap majd. További feltevésként: amellett, hogy Batthyánynak a kihirdetés előtt sejtelme sem volt arról, hogy halálra ítélik, az a körülmény szól, hogy egy más alkalommal megkérdezte, ítéletét súlyosbíthatják-e Bécsben, amire, mivel ez elől nem tudtam kitérni, azt válaszoltam, nem tudom, de azt gondolom, nem kerülne sor súlyosbításra, sőt akár enyhítés is következhet, vagy talán a per újrafelvételét is elrendelhetik. Ebből arra következtetek, hogy Batthyány jövőbeli sorsával kapcsolatban – habár kételyek között –, abban a gondolatban élt, hogy megússza várfogsággal és aggályainak nem adott teret.

4. (sic!) Batthyány gróf a kihirdetés alatt különösen annál a mondatnál, hogy „kötél által," láthatóan meglepődött, amely érzelmi tusa az arcán is világosan felismerhető volt, annál is inkább, mert a korábbi részeket több nyugalommal és higgadtsággal hallgatta.

5. A 20-as számú szobát, amelyet a kihirdetés után jelöltek ki számára, s korábban Freyer hadbíró úr irodaszobája volt, kiürítették, ezért a következő leltári darabokat állíttattam be: kincstári tárgyak – 6 szék, 1 asztal, 1 feszület 2 gyertyatartóval és gyertyával, 1 asztal a kályha mellett. A fenti székekből délután Batthyány valamelyes fekvőhelyet készített, azaz négyet ülőrészével a falhoz tolt, és azokra ereszkedett aztán le. Délután ellenőriztem, és mikor ez a változás feltűnt nekem, s Batthyány gróf fáradtságra panaszkodott, hozattam egy kincstári ágyat, s Batthyány kérésére a matracát, amit Karger foglár, jelentése szerint, a legnagyobb gonddal átvizsgált. Úgy gondolom, hogy ezekben a lakberendezési darabokban a tőr nem lehetett elrejtve.

6. Mivel éjszaka ez az őrizeti gyakorlat folytatódott és a kapcsolattartás teljes egészében megszűnt, így éjjel annál is kevésbé dughatták oda neki a tőrt, mivel az egymást váltó foglárokon és a csupán az ajtónál felállított őrszemeken kívül senki más nem ment be. Ezért helytállóbb véleményem szerint nem tévedés feltételezni, hogy délután 5 óra körül titokban adhatták oda neki azt a tőrt, annál is inkább, mert

7. amikor az Invalidus palota kórházkáplánja egy október 10-i kivégzésre 9-én történt kirendelésekor közölte velem,[16] hogy Batthyány gróftól Hahsenteufel foglár útján egy levelet vett át azzal a megbízással, hogy adja át Károlyi grófnénak, de eltépte azt, ám később, amikor erről és a levél tartalmáról kérdeztem, a káplán kitérően válaszolt és azt mondta, hogy a levelet mégis átadta Károlyi grófnénak.[17] Ez az ellentmondás a közlésekben – összefüggésben a levél tartalmával, vagyis „Öreg hű barátom ez alkalommal sem hagyott el engem," (aminek olvastán Károlyi grófné szeme könnybe lábadt), nyomra vezethetett. Jóllehet jóváhagytam Batthyány gróf kérését, hogy nejének és Károlyi grófnénak pár sort írhasson, mert abban akart elbúcsúzni tőlük, ám a dologért a megbízott felügyelő személyzetet tettem felelőssé, és a lelkére is kötöttem Hahsenteufel foglárnak, hogy a megírt búcsúlevelet nekem adja át, hogy előírásszerűen kezelhessük, és a vizsgálóbíró úrnak bemutathassuk. Hahsenteufel jelentése szerint, melyet azonban túl későn tett meg, a levelet Batthyány gróftól vette át, de azután az Invalidus palota papjának adta oda, hogy gondoskodjon róla. Mégsem juthatott e levél okán a tőr Batthyány kezeihez, mivel az írás csak Batthyány kivégzése után (amely október 6-án este hatkor történt meg), éspedig folyó év október 7-én vagy 8-án juthatott el rendeltetési helyére, és inkább az tűnik ki az érintett levél tartalmából, hogy Batthyány az iromány elkészítésekor a tőrnek, ha nem is valóságos, de legalábbis képzelt birtokában lehetett abban a meggyőződésben, hogy azt egészen biztosan megkapja. Mégis, hogy mi módon kapta a tőrt, nem elég világos számomra, bár elővezetésekor nyomatékosan megkérdeztem Batthyány grófot, hozzátéve, hogy élete végén tárja fel az igazságot, ám a felszólításnak nem volt más eredménye, mint hogy Batthyány így válaszolt „éppen azért, hogy ne legyek senki kárára, nem mondom meg." Ezért a tények állása szerint nem marad más feltevés, mint hogy a tőr a matracban volt elrejtve, s jelentéktelen mérete miatt könnyen elkerülhette az ellenőrzést.

[16] A jegyzőkönyv elején a dátum október 7., de a szöveget ezek szerint kiegészítették.

[17] Batthyány búcsúlevelét, feleségének emlékezése szerint, az említett lelkész húgának, Karolinnak adta át.

Hogy Batthyány a levél megírásakor, vagy már annak elkészítése előtt kérte-e, hogy hozzák el a matracát, vagy a megírás után eszközölte-e ki azt, megállapítható, hogy a matrac áthozatalának ideje este 8 órára esik. Közelebbi adatokkal a nevezett felügyelő személyzet tud szolgálni. A részemre felolvasott tanúvallomásomat helyesen vették fel és úgy igaz, ezért megerősítem.

Josef Pollak főhadnagy, főporkoláb

17.

Újépület, 1849. október 8.
A hadbíróság felterjeszti a bűnjelet

Cs. kir. pesti hadbíróság
A magas cs. kir. III. hadsereg-parancsnokságnak Pesten.

A folyó hó 7-én Z 3851/prs J. számon kelt magas rendelet haladéktalan teljesítéseként az alázatos hadbíróság csatoltan beterjeszti a magas cs. kir. hadsereg-parancsnokságnak a tőrt, amelyet folyó hó 6-án az elítélt gróf Batthyány Lajosnak eddig ismeretlen módon, fogva tartása helyén, az Újépület V. pavilonjában titokban odaadtak, s amivel ő aztán nyakizmai összevagdosásával öngyilkossági kísérletet követett el.

A nyomozás e tőr bevitelének útjáról és módjáról már folyamatban van, és annak teljes befejezése után a magas hadsereg parancsnokságnak elő lesz terjesztve.

Végül ami a fent említett magas rendelkezésben érintett vizsgálati iratokat illeti gróf Batthyány Lajosról, azokat alulírottak Őexcellenciája báró Kempen cs. kir. altábornagy és kerületi parancsnok úr útján Őexcellenciája báró Haynau cs. kir. táborszernagy és hadseregparancsnok úrnak haladéktalanul eljuttatják.

Pest, 1849. október 8-án

Michalowsky alezredes, Nedelkovics törzshadbíró

18.

Újépület, 1849. október 9.
Károlyi István gróf házfelügyelője, Jakob Brichzin tanúvallomása

Megjelenik a beidézett Jakob Brichzin tanú, házfelügyelő gróf Károlyi István házában, Pesten az Egyetem utcában, lakik ugyanott, mondja:

Plante abbét, aki már 1842 óta az ifjú Károlyi Sándor gróf nevelője és Geraldine grófkisasszony nyelvmestere, jól ismerem, mivel már 1830 óta voltam inas és szobatakarító Károlyi gróf házában. Már két és fél hónapja egyedül vagyok vele a házban és szolgálom is, összetakarítok és kitisztítom a ruháit. A nekem mutatott tőrt nem ismerem, nem tudom kié, és hogy honnan van.

Az abbénak nem volt ilyesféle fegyvere. Hogy az abbé milyen gyakran volt az Újépületben, nem tudom, csak amikor a grófot az Újépületbe vitték, rögtön azután mesélte, hogy engedélyt kapott a gróf meglátogatására. Én magam csak kezdetben voltam ott, amikor a bútorokat az Újépületbe vittük.

A bútorokat korábban a beszállásolt cs. kir. katonaság használta, és nem láttam, hogy bennük, vagy az ágyneműben valamit elrejtettek volna, vagy utóbbin nyílás lett volna.

A tekintetben, hogy hogyan jutott az abbé az Újépületbe, a következőt tudom elmondani: péntek este éppen hazamentem, amikor az abbé is a ház kapubejárata alatt állt, és panaszkodott, hogy az Újépületbe kell mennie. Egy cédulát tartott a kezében, melynek tartalmát nem ismertem, és mellette állt Rostany volt rajzmester, aki a Blechernenhut utcában [Kalap utca, ma Irányi u.] a sarokház mellett lakik, amelyik a Fischplatzra (Hal tér) nyílik, és több, a házban lakó tiszt tisztiszolgája,

akik ezt a cédulát átadták mondván, hogy hozta valaki, akit a foglár küldött. Amikor aztán este 7 óra körül a szobájába akartam menni, bezárva találtam. Amikor lementem, az egyik tisztiszolga, akit nem ismerek közelebbről, azt mondta, hogy az abbé papi öltözetben ment el.

Amikor este 9 órakor fényt láttam az ablakában, felmentem hozzá és elmondta, hogy Batthyány grófnál volt az Újépületben, de másnap hajnalban ismét be kell mennie, s szeretne fél ötkor felkelni, hogy 5 órára az Újépületben legyen. Mikor másnap fél ötkor ébreszteni akartam, már fenn volt, részben fel is öltözött, s Meichel komornyikkal nem sokkal ezután távozott.

Egész idő alatt nem láttam senkit az abbénál Károlyi György gróf Bártfay nevű jószágigazgatójának feleségén kívül. Ez este volt, amikor az Újépületből visszatért, és nem tudom, meddig volt ott, mert éppen belépésemkor jött ki. Szombat délután 5 óra tájban jött le a házban Károlyi grófné Batthyány grófnéval és alkonyatkor tovább ment Csurgóra, nem tudom, egyedül vagy kivel. Először Fóton volt. Hogy ezalatt ki beszélt a grófnékkal, nem tudom, mert nem lakom a közelükben, de nem hiszem, hogy az abbéval beszéltek, mert nem láttam őt hozzájuk menni. Fiatal papot ebben az időben a házban nem láttam. A nekem felolvasott vallomásomat helyesen vették fel és igaz, nincs mit hozzáfűznöm.

Jakob Brichzin, gróf Károlyi István szolgája.

19.

Újépület, 1849. október 9.
Bártfay Josefine tanúvallomása

Megjelenik a beidézett tanú, Bártfay Josefine asszony, Károlyi György gróf intézője, Bártfay felesége, lakik gróf Károlyi György házában és a kérdésekre elmondja:

Plante abbé urat onnan ismerem, hogy már több éve Károlyi gróf családjában nyelvmester és házikáplán volt, mely hivatalával már felhagyott és éppen Franciaországba akart visszatérni, s már útlevele is volt, ebben csak az a körülmény tartotta fel, hogy hallotta, gróf Károlyi Istvánnak milyen sorsban van része. Hogy ki szólította őt fel, hogy az Újépületbe menjen, nem tudom. Péntek este, amint fényt láttam az abbé szobájában, átmentem hozzá, hogy megtudjak valamit a gróf sorsáról. Elmesélte nekem, hogy az elítélt grófot igen nyugodtnak találta, és hogy ő maga öntött erőt bele, miközben vigasztalhatatlan volt, hogy ez a feladat jutott osztályrészéül.

Ő maga tudniillik igen szűkkeblű és félénk, s aki jellemét közelebbről ismeri, meg van győződve arról, hogy biztosan nem járulhatott hozzá a gróf öngyilkossági kísérletéhez, igen vallásos, s a legkevésbé sem túlságos. Azt is elmondta nekem, hogy másnap hajnali ötkor ismét a grófhoz kell mennie, mert őt rendelte meg. Csak később, amikor a gróf úr már véghez vitte szerencsétlen kísérletét, és az abbé urat rövid időre hazaengedték, mesélte nekem, hogy éppen az ő jelenlétében fedezte fel a foglár, hogy a gróf úr megsebezte magát. Ő maga nem ébresztette fel a grófot, mert azt hitte, hogy alszik, s az utolsó pillanatokban nem akarta zavarni. Nem tudom, hogy Batthyány grófné, vagy Károlyi gróf beszélt-e az abbé úrral egyszer vagy többször is, de azt biztosan tudom, hogy az abbé nem szólt Batthyány grófnéval és Károlyi grófné sem az abbéval, mert amikor itt voltak, a közelükben voltam.

Nem tudom, ki volt a második pap, akit Batthyány grófné, nem tudván, hogy az abbé már a férjénél van, odaküldött, s még kevésbé, hogy ki hozta azt a papot, talán a személyzetből valaki, akik azonban a grófnéval, a komornát is beleértve, aki erről éppúgy nem tud semmit, Csurgóra utaztak. Csak annyit hallottam, hogy a tisztelendő úr visszajött, mert az abbé úr már a grófnál volt. De hogy ki mondta ezt, nem tudom. Károlyi vagy Batthyány grófné asszony holmijai között soha nem láttam tőrt.

Bártfay Josefine

Bártfay Josefine kiegészítő tájékoztatása

Pest, 1849. október 10-én

Nagyrabecsült Biztos Úr!

Ígéretemnek megfelelően közlöm Önnel, hogy itt a házban nem hallhattam semmi felvilágosítást a tisztelendő úrról, akit Batthyány grófné szerencsétlen hitveséhez küldött, és csak azért késlekedtem ezen sorokkal, mert több embert, akikkel minden délelőtt találkozom, meg akartam erről kérdezni, s ezzel maradok nagyrabecsüléssel a legbecsesebb Biztos Úrnak alázatos szolgája

Bártfay Josefine m. k.

Maschek császári biztos úrnak lakásán.

20.

Újépület, 1849. október 9.
Károlyi István gróf inasa, Meichl József tanúvallomása

1828 óta vagyok Károlyi gróf házában, mintegy 10–12 éve vagyok az inasa és nála voltam Olmützben és Laibachban is. A nekem mutatott tőrt soha nem láttam, ezért nem is tudom, kié. A grófomnak egyáltalán soha nem volt tőre és a házában soha egyetlen tőrt sem láttam. Gróf Károlyi György feleségéhez, aki ugyancsak a házban lakik, soha nem mentem, ezért nem tudom, volt-e tőre. Batthyány grófnál, mivel egy ideig szolgáltam Laibachban, valóban láttam egy hegyes papírvágó kést, de az nem volt tőrszerű és szabadon hevert az íróasztalon. Hogy nem volt tőre, azt leginkább Martin Bistriz nevű egykori huszárja igazolhatja, akinek most egy Damengarde-hoz címzett dohányboltja van Károlyi György háza mellett.

Jómagam sosem mentem Batthyány grófnéhoz és azt sem láttam, hogy Plante abbé ment volna hozzá vagy ő amahhoz. Naponta reggel, délben és esténként uramhoz megyek az Újépületbe, hogy kiszolgáljam. Grófom gyakorta Károlyi grófnál étkezett, mivel szobáik csak egy konyhával voltak elválasztva, s legutóbb, még a Batthyány gróf elítélése előtti napon is vele étkezett. Ha az Újépületbe jöttem, soha nem motoztak meg. Nem tudom, ki hozta az abbét Batthyány grófhoz, ez okból nem is adtak nekem semmiféle utasítást. Hogy Batthyány grófné a férje elítélése előtti utolsó napokat a nővérénél, gróf Károlyi György feleségénél a házban töltötte-e, nem láttam, mert ritkán vagyok otthon. Nem akarom a volt huszár beidézése által igazolni, hogy a grófnak nem volt fegyvere, mivel ezt nem tudom.

Amikor a Batthyány gróf elítélését követő napon a komornyik kitakarított a szobájában, a konyhában oda akart nekem adni egy papírba tekert eszközt, hogy vigyem ki, mert tartott attól, hogy megmotozzák. Hozzátette, hogy az egy kés és megfogásakor egy fél lábnál is hosszabb rugós késnek tűnt. Mert ezt a kést nem akartam elvenni, ő a kabátzsebébe rejtette. Ez egy nappal azelőtt volt, hogy Batthyány gróf megsebezte magát.

Egyéb mást nem tudok elmondani, vallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Meichl Josef

21.

Újépület, 1849. október 10.
Plante abbé újabb vallomása

Mint már elmondtam, Károlyi gróf írásos utasítására 7 óra után jöttem Batthyány grófhoz, hogy lelki vigaszt nyújtsak neki, mintegy negyedórával később jött papi ruhában egy másik lelkész, akit korábban sosem láttam, a kalapját egyáltalán nem láttam. Belépéskor a pap e szavakkal üdvözölte a grófot „Jó estét gróf úr, hogy van," e szavaknál kezet nyújtott a grófnak és az is neki.

A pap elmondta, hogy a grófné küldte, hogy vigasztalja, mire a gróf annak hogyléte után érdeklődött és megkérdezte, megengedték-e a grófnénak, hogy másnap reggel még egyszer meglátogassa, mire a pap azt válaszolta, nem tudja. Aztán a gróf azt mondta a lelkésznek, hogy már itt vagyok imádkozni vele, amiért köszönte is a pap jó szándékát, mire a lelkész legfeljebb 5–6 perc ottlét után távozott. A pap és a gróf viselkedéséből arra következtettem, hogy a két úr már hosszabb ideje ismeri egymást, mert kölcsönösen bizalmasan viselkedtek. Németül beszéltek egymással. Épp ezért nem lehetetlen, hogy a pap a kéznyújtás pillanatában a tört titokban odaadta a grófnak, de kész vagyok letenni a szent esküt, hogy ebből semmit nem láttam, mert túlságosan el voltam foglalva a lelki dolgokkal, hogysem a mellékes dolgokra is figyeljek, annál is inkább, mert korábban még soha nem készítettem elő halálraítéltet az utolsó útjára.

Ezen tanúvallomásomra mindenkor kész vagyok megesküdni. A pap inkább magasabb volt, mint kis termetű, mintegy 30–40 éves, vöröses hajúnak tűnt és jó színben volt.

Jean Bertrand Plante abbé

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság utóirata:

A pesti városkapitányi hivatalnak

Pest, 1849. október 10-én

A cs. kir. hadbírósághoz ide intézett megkeresés vonatkozásában, hogy Giovanni Plante abbé kapjon-e útlevelet Bécsbe, tudtára adjuk a városkapitányi hivatalnak, hogy ama körülmény miatt, hogy a vonatkozó vizsgálat még nem zárult le, Johann Bertrand Plante részére az útlevél kiadását egyelőre meg kell tagadni.

Maschek

22.

Újépület, 1849. január 10. (?)
Szántófy Antal plébános tanúvallomása

Tanúvallomás, felvéve a cs. kir. hadsereg-főparancsnokság rendőri osztályánál. Főtisztelendő Szántófy Antal úr, plébános Pesten a Józsefvárosban, Buda és Pest, valamint környéke kerületi esperese a kérdésre elmondja:

Október 5-én, pénteken délután fél négykor egy vézna hölgy jött hozzám, kiejtése után született francia,[18] aki gróf Batthyány Lajosné nevében kért engem, hogy halálra ítélt hitvesét készítsem fel és lássam el a szentségekkel. Erre a kérésre azt válaszoltam, hogy az Újépületben lévő elítéltek részére egy Unghvári nevű papot már kijelöltek, mire a hölgy azt válaszolta, hogy a grófné engedélyt kapott arra, hogy olyan papot küldjön, akiben megbízik, s miután irányomban bizalmat érez, engem kér, hogy ne tagadjam meg tőle ezt a lelki szolgálatot. Nyomban magával akart vinni fiákeren, azonban egy halott, akit fél ötkor kellett elkísérnem, volt az oka annak, hogy csak fél hétkor hagyhattam el az otthonomat.

Nos hát a grófnéhoz mentem, mire ő több, általam nem ismert hölgy és úr jelenlétében szóban intézte hozzám kérését, s hogy az Újépületbe bemenetelt nyerjek, átadta nekem az engedélyét. A grófnét akkor láttam először a Cziráky-házban és a gróffal együtt csak név szerint ismertem.

Háromnegyed hét körül odamentem az őrséget ellátó tiszthez az Újépületben, akinek tudtára adtam küldetésemet, ő egy gránátost adott mellém és a foglárhoz irányított. A foglárokhoz érve két urat találtam egyforma egyenruhában, egy magasat és egy másik kicsit. Tudtukra adtam, hogy a grófné kérésére, mint pap, az elítélt grófnak lennék a segítségére, s ezért belépést kérek a grófhoz.

[18] Ez Elisa Chomé francia nevelőnő volt.

Erre a nagyobbik úr így szólt a kisebbikhez: vezesse fel a tisztelendő urat, a gróf vagy ezt a lelkészt, vagy a már ott lévőt kívánja magának papjául választani. Mire a kisebb foglár kíséretében bebocsátást nyertem a grófhoz.

Beléptem, a foglár velem szemben leült, minden mozdulatomat és szavamat lesve. Az ablaknál gránátos állt, feltűzött szuronnyal. A grófhoz közelítettem, aki egy széken ült, mellette az abbé. A gróf kérdésére ki vagyok, elmagyaráztam neki, hogy a józsefvárosi plébános vagyok, a grófné küldött, hogy papi vigaszt nyújtsak számára. Erre a gróf így válaszolt: Köszönöm Önnek tisztelendő úr, látja, már el vagyok látva, rámutatva a mellette ülő abbéra.

Erre így szóltam: Ily módon nem marad számomra más, mint azt kívánni, bár elfordíthatná a szerető Isten ezt a keserű kelyhet Öntől, gróf úr. Erre ajánlani akartam magamat, ő azonban még megkérdezte, mit csinál az asszonya, mire azt válaszoltam, hogy üdvözli őt és üzeni, hogy egyáltalán semmiféle bebocsátást nem nyer hozzá.

Erre kérve mondta, mondjam meg neki, ha tud, jöjjön mégis. Mindez a fent említett foglár úr előtt történt, aki ülőhelyéről, amelyet a szobában foglalt el, nem mozdult, hanem távozásom után ülve maradt ott. A gránátos, aki bevezetett engem, ismét kikísért, így még egyszer elköszöntem az őrséget ellátó tiszttől.

Meg kell jegyezni, hogy mind a tisztnek, mind a foglár uraknak belépésemkor tudtára adtam, ki vagyok. A nekem mutatott tőrt soha nem láttam, s még annyira sem volt a kezemben. Az általam elmondottakat bármikor kész vagyok ünnepélyes eskümmel megerősíteni.

Szántófy Antal esperes és józsefvárosi plébános Pesten.

23.

Újépület, 1849. október 14.
Plante abbé szabadlábra helyezése

Cs. kir pesti hadbíróság Nr. 1802.
A magas cs. kir. hadsereg-főparancsnokság tekintetes rendőri osztályának helyben

Az itteni foglár jelentésének következtében a Batthyány gróf öngyilkossága támogatásának gyanúja miatt a tekintetes cs. kir. rendőri osztály által kihallgatott Giovanni Plante abbét szabadlábra helyezték. Ő maga feltartóztatásakor gróf Károlyi Istvánnak a következő, 1. sz. alatt szereplő írását adta át, amivel saját gyóntatói kirendelését igazolja, s azt ismét vissza kívánja kapni. Miután a tekintetes cs. kir. rendőri osztály eme öngyilkossági kísérleti ügyben némi elönyomozást indított, s egyúttal e helyről is nyomozásokat folytattak, van szerencsénk a további mellékletben a Pollak cs. kir. hadnagy, főporkolábbal felvett jegyzőkönyvet betekintésre[19] és felhasználásra annak idején történő visszaszolgáltatás fejében szolgálatkészen átadni.

Pest, 1849. október 14.

Michalowski alezredes Nedelkovics törzshadbíró

Mellékelve Károlyi felkérő sorai:

„Mr. abbé Plante, Mon Pauvre Ami réclame votre Ministère.

Et. Károlyi"

[19] L. a 16. sz. dokumentumot.

24.

Cs. kir. pesti hadbíróság

A magas cs. kir. hadsereg-főparancsnokság tekintetes rendőri osztályának helyben.

Pest szabad királyi város városkapitányi hivatala helyben azt a hivatalos megkeresést intézte, hogy Giovanni Plante abbénak, aki az elítélt Batthyány gróf öngyilkossági kísérlete támogatásában gyanú alatt áll, lehet-e útlevelet kiadni Bécsbe. Miután e vizsgálati tárgyban a vonatkozó nyomozásokat a tekintetes rendőri osztály folytatta le, szíveskedjen a szükséges szakvéleményt onnét közvetlenül a feladóhoz eljuttatni.

Pest, 1849. október 16.

Michalowski alezredes, Nedelkovics törzshadbíró

25.

Újépület, 1849. október 10.
Kísérlet gróf Batthyány Lajosné kihallgatására

Cs. kir. pesti hadbíróság
A tekintetes cs. kir. katonai városparancsnokságnak Székesfehérváron

Pest, 1849. október 10.

Hogy a személyt, akinek segítségével gróf Batthyány Lajos öngyilkossági kísérleténél egy tőr birtokába jutott, kinyomozhassuk, van szerencsénk a tekintetes cs. kir. katonai városparancsnokságot a legszolgálatkészebben felkérni, hogy a jelenleg nővérénél, Károlyi grófnénál Székesfehérvár melletti birtokán, Csurgón tartózkodó Batthyány gróf özvegyét, anélkül, hogy tudatná vele a kihallgatás célját, szólítsa fel, hogy amilyen hamar csak lehetséges, itt Pesten, ezen az osztályon, a szükséges felvilágosítások megadására megjelenni szíveskedjék.

Kiadva Maschek.

26.

Csurgó, 1849. október 10.
Károlyiné, gróf Zichy Karolin megelőzi nővére kihallgatását

Csurgó, 1849. október 10-én

Kegyelmes Uram!

Mivel arról értesültünk, hogy embereket gyanúsítanak azzal, hogy részint beavatottak, részint a tőr átadói lennének, s ezért beidézték őket, így szerencsétlen nővérem azáltal reméli megmenteni az ártatlanokat, ha pár sort elhalt férjének utolsó leveléből a tőrre vonatkozóan – másolatban – két tanúval ezen másolat hiteléül megerősíttet és azt Önnek betekintésre megküldi. Ha mégis kétely merülne fel a hitelesség tekintetében, szegény nővérem vállalja, hogy egy Ön által küldött törvényszéki személy által – akinek ki kellene jönnie – bizonyítsa ezt, mert ezt a levelet nővérem nem adja ki a kezéből, mivel az atyjuknak utolsó hagyatéka, egyetlen áldása gyermekeire. Azáltal, hogy ezt megtagadta Öntől, ezen utolsó sorok ereklyeként, mint örök emlék maradnak meg az asszony és a gyerekek számára.

Mindez nővérem megbízásából Kegyelmes Uramnak

Károlyi Zichy grófnő

Batthyány levelének mellékelt, hitelesített kivonata:

Pest, október 5-e, este ½ 10 órakor

Drága Nőm!

Hiába reménykedtünk az emberségesség utolsó szikrájában, amikor azt véltük, hogy még egyszer látjuk egymást, ezt is megtagadták Tőled, ezért megismétlem Néked [...] azt a gonosz gyalázatot, amelyet ezek nekem szántak, remélem elkerülöm, erre a célra már régóta mentőeszközt hordok magamnál [...]

Batthyány Lajos m. k.

Hogy a fenti sorokat a nekünk mutatott eredeti levélből a méltóságos grófnő asszony, Batthyány Lajos özvegye, született Zichy grófnő saját kezűleg írta át, és az eredetivel szóról-szóra megegyezik, az igazság alátámasztására igazoljuk.

Csurgó, 1849. október 10-én.

p. h. Kovács Károly nevelő
p. h. Faragó József udvarbíró

27.

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság rendőri osztályának jelentése 1849. október 14-ről, a gróf Batthyány Lajos öngyilkossága tekintetében lefolytatott vizsgálatokról.

A parancsnokság gróf Batthyány Lajos kivégzése délutánján itt kiadta az utasítást a rendőri osztálynak, hogy folytasson nyomozást arról, miként sikerült a grófnak egy kis tőr által öngyilkossági kísérletet elkövetnie. Akkoriban, amikor ide ez az utasítás beérkezett, már megtették az előkészületeket a halálos ítélet végrehajtására, és ezért a gróf kihallgatása – természetesen mint az ügyben a legfontosabb tanúé – többé nem (volt?) foganatosítható.[20] Idáig egyébként Johann Berhard (sic!) Plante abbénak, a gróf gyóntatójának az őrizetbe vételét rendelték el, akit másnap reggel további eljárásra átadtak az osztálynak.

Így állt az ügy, amikor ez az osztály a rábízott hivatalos eljárást megkezdte, és tudatában volt a nagy nehézségnek e feladat megoldásában, miután egyrészt az első kedvező pillanat elmulasztásával, másrészt a ki nem hallgatott legfontosabb tanú elhunytával a siker kétségessé vált. Mert több mód volt nyilvánvaló, amelyeken a gyilkos fegyver a gróf kezeihez juthatott, és okkal lehetett feltételezni, hogy azok, akik ennél helytelen magatartásban, sőt hanyagságban és hibában érintettek lehetnek, vétküket nem fogják elismerni.

A lehetőségek engedte gyaníthatások most a következők: vagy az ítélethirdetést követően, miután az elkülönítő szobába kísérték, már a grófnál volt a tőr, vagy használati tárgyai egyikében volt elrejtve, amelyeket ebbe a szobába vittek, vagy valaki a környezetéből, vagy akit beengedtek hozzá, titokban elrejtette részére. Mármost ez irányokban a legszigorúbb nyomozásokat folytatták.

Franz Hahsenteufel altörzsfoglár elmondásából a következő derül ki. Folyó hó 5-én délelőtt 11 óra körül azt az utasítást kapta, hogy vigye Batthyány grófot ítélethirdetésre. Ezután ő a gróf szobájába ment és felszólította erre, s mivel még hálóköntösben volt, odaadta neki a ruháit, amelyeket azonban előbb átkutatott.

Az ítélethirdetés után a gróffal a folyosóra ment, mert ezalatt annak szobája az elkülönítésre még nem volt berendezve, s részben azon aggodalomból, hogy a gróf ki ne vesse magát az abla-

[20] A súlyosan sebesült Batthyánytól meg akarták tudni, hogy miként jutott a tőrhöz. Ő azonban így felelt: „Bevégeztem számadásomat Istennel és a világgal, és senkinek sem válaszolok." Németh János emlékezései. Batthyány pöre, 385. o.

kon, részint hogy biztos legyen abban, hogy nincs nála semmi veszélyes eszköz, az irodával szomszédos konyhába vezette, és még egyszer megmotozta.

Ez a közlés elfogulatlanul nézve nyilvánvaló tájékoztató arról, hogy ha a grófot az ítélethirdetés előtt testi motozásnak vetették alá, annak a legfelületesebbnek kellett lennie, mert a foglár csak a második motozás során akart meggyőződni arról, hogy a grófnál semmiféle veszélyes eszköz nincs. S feltéve még azt is, hogy őt a konyhában valóban átkutatta, úgy azt egészen tökéletlenül hajtotta végre, mert a vádlottat, mivel egyedül volt vele, nem vetkőztette le egészen az ingéig és a ruhadarabokat sem tapogathatta kellően végig. Ráadásul teljesen támasz nélkül áll még a foglár azon állítása, hogy Batthyány grófot a konyhában még egyszer átvizsgálta, mert teljesen egyedül volt vele, és a grófot erről nem hallgatták ki, s ezért okkal feltételezhető, hogy talán semmiféle testi motozás nem történt, és a foglár ezen nem igazolható, de nem is cáfolható állításával akarta fedezni magát, s be kell látni, ebből okkal következik, hogy a lehetőség határain belül a gróf egy titokban elrejtett tőrt magával vihetett a siralomházba.

Ezután Karger foglár vette át őt, és az úgynevezett elkülönítő szobába kísérte. Ebben csupán két íróasztal és néhány párnázott szék volt, amelyekre a gróf azután ledőlt. Aztán megkérte Karl Karger foglárt, hogy zárkaszobájából hozzák le neki a párnát. Karger engedélyt szerzett a hadbíró úrtól, egy küldönccel lehozatta a párnát és átadta a grófnak, miután előtte állítólag átvizsgálta. Karger ottléte idején, azaz délután 3 óráig a két őrt álló gránátoson kívül, senki sem jött a szobába. Akkor ismét felváltotta őt Hahsenteufel és este 7 óráig maradt a grófnál. Ez idő alatt jelent meg Batthyány felesége a hadbíró úr kíséretében. A házaspár elbúcsúzott egymástól, s bár többször összeölelkeztek, a foglár állítólag úgy helyezkedett, hogy pontosan láthatta kezeiket. Úgy véli, lehetetlen lett volna, hogy a grófné valamit odadugjon neki. A gróf azonban 3 és 7 óra között gyakran és erőszakosan követelte a matracát, amit Hahsenteufel azzal tagadott meg, hogy utasítása szerint nem hagyhatja ott őt.

Este mintegy 7 órakor megjelent a szobában Pollak hadnagy, főporkoláb Johann Bertrand Plante abbéval. Hahsenteufel foglár a hadnagy urat a lépcsőig kísérte, tehát a vádlottat a két őrt álló gránátos felügyelete alatt egyedül hagyta. Este 7-től 9 óráig ismét Karl Karger altörzsfoglár vigyázott fel a grófnál. Amint a szobába lépett, már ott találta az abbét. A gróf egyre az ágyát kérte, 9 óra körül a foglár Pollak hadnagy úrhoz ment jelenteni ezt, aki utasította, hogy az ágyneműt tüzetesen kutassa át, és csak aztán adja oda a grófnak. Két küldönc segítségével ez megtörtént, s ez alkalommal Pollak hadnagy átadott neki (Kargernak) egy belépési engedélyt is a pap részére, hogy másnap a grófhoz jöhessen.

A gróf ágybelije főként egy nagy matracból állt, amelyet alaposan átkutattak, alsó részén két lyuk volt, egyik oly nagy, hogy nem csak hosszában, hanem széltében is be volt szakítva, annyira, hogy látszott, a lyuk nem véletlen, hanem szándékosan művelték, és ilyenformán csak röviddel korábban tágították ki.

Ehhez képest ez a nézet Németh Jánosnak, a gróf komornyikjának elmondása szerint megdőlt, aki azt állítja, hogy ez a két szakadás már akkor a matracon volt, amikor az Újépületbe hozták, és a szállítás közbeni dörzsölődésnél keletkeztek. Tehát erre nem kell súlyt fektetni.

Mintegy fél 10 körül az abbé távozott, s a felügyeletre Karger foglárt is felváltották Schmutzer foglárral. További különös a kivégzés reggeléig nem történt. A gróf nyugtalan volt, gyakran sóhajtozott, később azonban nyugodtabb lett, és úgy tűnt, elszenderedik.

Hajnali 3 órakor Karl Karger foglár ismét átvette a szolgálatot, elmondása szerint a gróf többször forgolódott az ágyban, de nem szólt semmit, később egy pohár vizet kért, mely alkalommal félig felemelkedett az ágyban, annyira, hogy Karger világosan láthatta, hogy az ideig sehol nem volt megsebesülve.

Mikor ezután megérkezett az abbé, afelől érdeklődött, hogy aludt a gróf, elvégezte imáját, aztán megáldotta a grófot, a szoba közepén lévő asztalhoz állt, ahol egy könyvből imádkozott. Ekkor a foglár kardcsörgést hallott a folyosón, és úgy vélte, hogy ezek a kivégzési eljárás tisztjei, kiment, de Schmutzer foglár volt az, akinek váltania kellett őt.

Ekkor Schmutzer megkérte Kargert, hogy ébressze fel a grófot, mivel közeleg a kivégzés ideje. Ez azonban a lelkészt kérte, hogy kíméletesen hozza a tudomására és bírja felkelésre. Ő szólt is a grófhoz és igenlően meghajolt a foglár felé. Mivel azonban a gróf még mindig nem készülődött a felkeléshez, még egyszer Schmutzerhoz ment, s azt mondta neki, mivel szolgálati ideje elérkezett,

fel kellene ébresztenie a grófot. Az viszont megint arra kérte, hogy keltse fel a grófot, ezért Karger a gróf ágyához lépett és felkelésre szólította fel. Ekkor a gróf jobb kezével a nyakához nyúlt és így szólt „nem tudok." Karger a takaró után nyúlt, s amint vért látott kiömleni, megkérdezte a grófot, vérhányása van-e, mire ő így válaszolt: „nem, de ez van," miközben a törrel egy döfést akart a mellének irányozni, amit Karger azzal akadályozott meg, hogy megragadta a kezét, s a véres tört elvette tőle. Karl Karger akkor Pollak hadnagyhoz sietett, aki őt az orvosért küldte.

Az ajtóban találkozott Schmutzer foglárral, akinek előre siettében mutatta a tört és így szólt hozzá: „ide nézz," mire Schmutzer bement a szobába.

Karl Karger foglár eme kijelentéseit elfogulatlan szemmel vizsgálva biztosan több mögöttes gondolat nyerhet teret. Eltekintve attól, hogy helytelenül tette, hogy kisietett a kardcsörgésre, s a grófot az abbéval egyedül hagyta, elmondása is igen bizonytalan lábakon áll, s szinte vélhető, hogy már korábban történhetett valami, mert az egyik foglár a másikra hárította a gróf felkeltését. Azonban ez a mostani kijelentés sem áll összhangban Karl Schmutzer főtörzsfoglárával, aki elmondta, azt az utasítást kapta, hogy vezesse Batthyány grófot a kivégzésre, tehát sietett, hogy a kiszabott hajnali 5 órára megérkezzen. Éppen akkor lépett ki Karger az ajtón, amikor odaért az elítélt szobájához, és mondta, hogy a gróf nem akar felkelni. Tehát Karger már Schmutzer érkezése előtt megpróbálta őt felébreszteni. Schmutzer akkor megkérte Kargert, hogy keltse fel a grófot, s mintha az az előbb mondott válasszal jött vissza, vele együtt maga is a szobába ment, az ágyhoz lépett és jó reggelt kívánt a grófnak, és döbbenettel vette észre a vérnyomokat az ágyneműn. Erre visszament a folyosóra, Karger foglár pedig, követve őt, e szavakkal mutatott fel egy kis törtː „nézd, ezzel tette."

Magában nagyobb a hihetősége Johann Bertrand Plante abbé kijelentésének, aki ez esetben azt állítja, hogy kora reggeli látogatásakor a grófot még ágyban fekve, láthatóan kimerülten és szenvedve találta, s ágyneműjén vérnyomokat vett észre, amelyeket kezdetben orrvérzésnek hitt. Közben maga a gróf mondta neki, hogy véget akar vetni az életének, hogy a szégyent elkerülje, és amint a jelenlévő foglárok azonnal fellebbentették a takarót, vért láttak a takarón és alatta.

Ezzel az állítással egybehangzóan beszélt a gróf szobájában őrködő gránátos közlegény, Martin Mayer a Khevenhüller gránátos zászlóaljától, aki 4-től 6 óráig látta el a szolgálatot. Ez idő alatt – így mondja –, a lelkész a gróffal imádkozott. Aztán amikor a foglár utóbbit felkelésre szólította fel, és a takarót megemelte, látták csak, hogy a gróf megsebesült. Azonban sebéből nem folyt több vér, bizonyságául annak, hogy a tettnek jóval korábban meg kellett történnie.

A Jakob Schediwetz nevezetű második gránátos, aki reggel 4 és 6 óra között látta el az őrséget a gróf szobájában, is megerősítette, hogy a gróf, amikor a lelkész jött és üdvözölte őt, csupán a fejével biccentett, anélkül, hogy szólt volna valamit, több ízben sóhajtozott, s a takaróval állig be volt fedve. Ez a gránátos mindenesetre azt mondja, hogy a grófnak már korábban meg kellett sebeznie magát, és a tanú nem vette észre, hogy a pap valamit átadott volna neki. De mind ez, mind a korábbi tanú, az elkülönítő szoba ajtaja előtt felállított szintén gránátos őr, Adam Wolf, megerősítette, hogy a foglár ez idő alatt párszor kiment a folyosóra, majd ismét visszajött a szobába.

Ezek a tettet kísérő körülmények magukért beszélnek és kétségtelen, hogy a foglárok némi gondatlansággal, s inkább úgy vélném, hogy túlságosan nagy tekintettel és kímélettel a vádlott magas állására, hozzájárultak annak művéhez, úgyhogy az öngyilkossági kísérletnek a legnagyobb valószínűséggel az abbé érkezése előtt meg kellett történnie, s lehetséges, hogy a gróf a tört titokban magánál hordta, vagy elrejtette az ágyneműjében.

Még mindig elfogadható volt az a feltételezés, hogy a tört részére csak az ítélethirdetés után rejtették el, s mivel a gyanú ez esetben nem terjedhet odáig, hogy a foglárok egyikére, vagy az őrséget adó gránátosokra gyanakodjanak, így minden sejtés Batthyány grófnéra és Johann Bertrand Plante abbéra összpontosult.

Mint korábban említve volt, a grófné folyó hó 5-én az esti órákban vett búcsút férjétől, és mintegy fél órát időzött ott. Ámde mind a foglár, mind az erről megkérdezett őrök megerősítik, hogy látták, a grófné semmit nem adott át a grófnak. Ez a közlés azért is nyughat igen nagy valószínűségen, mert ésszerű, de lélektani meggondolásokkal kiválóan alátámasztható. Miként sejthette volna meg a grófné keserű fájdalma pillanatában azonnal oly nyilvánvalóan férje szándékát, hogy azt vélje, elteszi magát láb alól, és már az első látogatáskor egy törrel szerelkezzen fel. Még nem tudhatta, hogy a férjével való találkozáskor nem vetik-e alá testi motozásnak, és hogy mennyire kell tartania a tör megtalálása esetén a szégyenbe hozástól. Annál is inkább, mert a rendelkezésre álló

leírások szerint a grófné nem annyira szenvedélyes és hősies hölgy, ellenben egy csendben tűrő, istenfélő asszony. És ha valóban erre a megfontolásra is juthatott, remélhette-e, hogy ezt egy második, vagy egy következő látogatás alkalmával véghezviheti, ha a férj döntése, tettereje tudomására jut?

Így a fő gyanú Johann Bertrand Plante abbéra hárult, kinek tekintetében is a legbehatóbb nyomozásokat folytatták.

Az abbé Haute-Garonne megyében, Montgaillardban született, 46 éves, katolikus világi pap, gróf Károlyi István gyermekeinek nevelője, Pesten lakik, gróf Károlyi György házában. Megbízatásának útjáról és módjáról a következők állapíthatók meg.

Folyó hó 5-én Batthyány Lajos kívánságára Pollak hadnagy, főporkoláb az ítélethirdetés után a már elítélt Károlyi István grófhoz[21] ment, és az abbé címe után érdeklődött. A kérdésre, mire akarja ezt használni, a hadnagy azt mondta, hogy Batthyány gróf az utolsó útjára akarja felkészíttetni magát, mire Károlyi megadta a címet, és egy cédulára ezeket a szavakat írta: „szegény barátom az Ön szolgálatát kívánja." E felkérés az abbénak kétségkívül igen alkalmatlan volt, mert még sosem vett részt kivégzésen, de papi állásánál fogva kötelezve érezte magát, hogy ezt a szolgálatot ne tagadja meg, és tervezett bécsi útját is elhalasztotta, amire az ide vonatkozó nyomozások szerint már minden előkészületet megtett.

Mint a továbbiakban pontosan megállapítható, ez időben sem Batthyány grófné, sem más a családjából, és senki a személyzetből nem volt az abbénál, hogy vele megállapodjon, sőt az efféle vélekedésnek teljességgel ellentmond ama körülmény, hogy a grófné egy másik lelkészt küldött, akinek a gróf számára az utolsó segélyt kellett volna nyújtania.

Mert már az abbé, de az ört álló gránátosok is vallomásukban leszögezték, hogy mialatt az abbé első alkalommal a grófnál volt, megjelent egy második lelkész teljes miseruhában, akit a grófné küldött. Ezt a papot a gróf rövid párbeszéd után azzal a megjegyzéssel küldte el, hogy van már lelkigondozója, s üdvözölteti a grófnét.

Hogy ezt a papot felkutassák, mind Batthyány gróf, mind gróf Károlyi összes személyzetét kihallgatták, míg végül személyében Szántófy Antal kerületi esperest és józsefvárosi lelkészt nyomozták ki. Nos ő ezt adja elő: folyó hó 5-én, pénteken, délután fél négykor egy vézna hölgy jött hozzá, (született francia) és Batthyány grófné gyermekeinek nevelője, aki őt Batthyány grófné nevében kérte, készítse fel halálra ítélt hitvesét és lássa el a szentségekkel.

Erre az indítványra a pap azt válaszolta, hogy az Újépületben elítéltek számára már kijelöltek egy Ungváry nevű lelkészt, mire a hölgy azt felelte, a grófnénak engedélye van arra, hogy olyan papot küldjön, akiben megbízik, és miután iránta érez így, kéri, hogy ezt a lelki szolgálatot ne tagadja meg tőle. Nyomban fiákerrel akarták elvinni, azonban egy halott, akit fél ötkor el kellett kísérnie, volt az oka annak, hogy csak fél hétkor hagyhatta el lakását. Azonnal a grófnéhoz ment, aki több ismeretlen hölgy és úr jelenlétében kérését szóban is elmondta neki, és hogy belépést nyerjen az Újépületbe, átadta az engedélyét.

Ő akkor látta először a grófnét, és ugyanígy a grófot is csak név szerint ismerte. Háromnegyed 7 körül a pap az őrtiszthez ment, akivel tudatta küldetését. Az egy gránátost adott mellé és a foglárhoz kísértette. Ott még két másik porkolábot talált, akik közül az egyik, miután szándékát megismerte, így szólt a másikhoz: „Vezesse fel a papot, a gróf vagy ezt, vagy a már ott lévő papot szeretné lelkiatyjául választani." Egyúttal el kell mondani, hogy a foglárok eljárása nem alapulhatott felsőbb engedélyen és biztosan nem volt alkalmas arra, hogy egy csalást megakadályozzon.

Amint belépett a gróf szobájába, a foglár vele szemben leült, figyelve minden mozdulatát és szavát, az ablaknál pedig egy gránátos állt feltűzött fegyverrel. Szántófy a grófhoz közelített, aki egy széken ült, mellette az abbéval és a gróf kérdésére, hogy ki ő, elmondta hogy ő az a józsefvárosi pap, akit a grófné küldött, hogy papi vigaszt nyújtson számára. Erre a gróf a mellette álló abbéra mutatva így válaszolt: „köszönöm önnek tisztelendő atyám, látja, már el vagyok látva." Erre a plébános kijelentette, hogy ily módon nem marad neki hátra más, mint azt kívánni, bárcsak a Jóisten elfordíthatná ezt a keserű kelyhet a gróftól. Ajánlani akarta magát, de a gróf még megkérdezte tőle, mit csinál a felesége, mire ő azt válaszolta, hogy üdvözli őt és üzeni, hogy többé egyáltalán nem tud bebocsátást nyerni hozzá, mire a gróf kérlelve így szólt, ha tud, mégis jöjjön még.

[21] Károlyi István ítéletét is e napon hirdették ki. Két évi várfogságra és 150 000 frt pénzbírságra ítélték az általa felállított huszárezred szervezéséért. *Friedrich*, Batthyány, klny. 19. o.

Itt most meg kell jegyezni, hogy az esperes bemutatkozott a grófnak, s ezt elmondása szerint eredetileg a foglárok előtt is megtette, mégsem akarta egyik prófosz sem megismerni a papot, valószínűleg azért, mert helytelen eljárásuk kifogásolásakor fontos volt számukra, hogy ne nyomozhassák ki őt.

Mármost valószínűsíthető lett volna, hogy a kérdéses tőrt ez a pap adta oda titokban a grófnak, sokkal inkább, mint az abbé, mivel az esperest a grófné küldte, aki már beszélt a gróffal, s megbeszélésük alkalmával könnyen rávehette erre a cselekedetre; az abbé esetében erre nem volt alkalma. Mindazonáltal a jelenlévők közül senki nem látott semmit, az összkörülmények oly valónak és gyanún felül állónak tűnnek, a személy pedig, ami azt illeti, elég magas méltóságot visel ahhoz, hogy rászolgáljon a hitelre, úgyhogy letartóztatásával csak a legnagyobb jogtalanság történhetett volna meg.

És ugyanilyen, ha nem még jobb eshetősége volt az abbénak, ahogy az eddigi fejtegetés épp eléggé igazolja. Ehhez azonban a vizsgálatok során még a következő körülmények járultak, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy fényt vessenek erre a némileg homályos ügyre.

Mivel nem mulasztották el Batthyány fogolytársainak kihallgatását sem, ami némiképp hozzásegített egy nyom feltalálásához, így gróf Károlyi István elmondása révén, aki a gróf fogolyszobájától csupán egy konyhával volt elválasztva, kitudódott, hogy a gróf már fogsága kezdetétől két vagy három tőrt hordott magánál, amelyeket részben a szalmazsákban, részint a párnában, másrészt a matracban rejtett el. Batthyány gróf a tanúnak többször is kijelentette, hogy ha ítélete kötél általi halálra szólna, a kihirdetésnél öngyilkosságot követne el, mely okból ezen aktushoz egy tőrt rejtene el magánál.

Ha hajlamosak lennénk ennek a közlésnek csak csekély jelentőséget tulajdonítani, úgy Németh János rögtön előadandó tanúvallomása eléggé alkalmas ahhoz, hogy erre nagyobb súlyt fektessünk. Ez a komornyik, aki már nyugpénzen élt, de gróf Batthyány Lajos kívánságára elfogatása után, folyó év januárjában jó tulajdonságai miatt ismét a gróf szolgálatába vették, és a grófot mindenüvé, Laibachba, Olmützbe, Pozsonyba és végül ide kísérte, azt mondja, hogy mind ő, mind Károlyi gróf komornyikja, Meichl József, uraikhoz ki-be jártak, anélkül, hogy valaha is megmotozták volna őket. A gróf fogsága alatt állandóan egy étkészletet tartott magánál, amelyet igen nagyra becsült, mert az anyjától származott. Ebben a készletben, amely egy ezüst láncocskával ellátott tokban feküdt, hogy a vadászaton fel lehessen akasztani, két kés és egy villa volt.

Az egyik kés hegyes és kétélű volt, hogy vadászaton az őznek meg lehessen adni a kegyelemdöfést, ha eltalálták. Ennek fekete csontmarkolata volt, a markolatgombon egy vörös kővel. Gróf Károlyi István is így írta le ezt a kést, melynek mintegy tenyérnyi hosszú pengéje volt, s a gróf rendszerint a fehérnemű alá dugta. A második kés rövidebb volt és szintén hegyes, fekete foglalékkal, s ezzel, ahogy az ezüst villával is, szokott a gróf étkezni. Az egész készlet egy kofferben volt a fehérnemű alá fektetve, amelyet bevittek a grófnak Újépületbe; a koffert nem vizsgálták át. E hó 5-én délelőtt fél 12 körül, amikor a grófné éppen az Újépületben volt, ám a gróffal nem tudott beszélni, megkérdezte az inastól, hol van az étkészlet és kihozatta vele, ami aztán így is történt. Ezt a készletet a grófné másnap magával vitte Csurgóra. Gróf Károlyi István komornyikja, Meichl József, aki Batthyány grófot Laibachban kis ideig szolgálta, szintén megerősítette, hogy egy hegyes kést látott nála.

Nos, mindezeket figyelmesen szemügyre véve, egyre tisztábban kiviláglik, hogy gróf Batthyány Lajos a kérdéses tőrt magánál hordta, vagy ágyneműjében rejtette el, ami egy csupán felületes átvizsgáláskor könnyen elkerülhette a figyelmet. És e szempontból nézve azon levél tartalma, amelyet a gróf az erről folytatott nyomozások szerint folyó hó 6-ára virradó éjjel, 11 és 12 óra között, két foglár jelenlétében írt és Hahsenteufel foglár útján feleségéhez küldetett, s melyben ez állt: „azt a gonosz gyalázatot, amelyet ezek nekem szántak, remélem elkerülöm, erre a célra már régóta mentőeszközt hordok magamnál", ez sem hamisítvány, sem becs nélküli, s a tárgyra épp annyi fényt vet, amennyi csak elérhető volt azon felvilágosítások nélkül, amelyeket ez esetben elégséges mértékben valószínűleg egyedül az elhunyt gróf adhatott volna.

De ezáltal mindazon gyanúokok is elenyésztek, amelyek idáig az abbé ellenében lebegtek és időleges fogvatartását vonták magukkal. Röviden összefoglalva, az egész esetnél sokszorozottan hiányos őrizet és felügyelet nyilvánult meg, s megfontolandó, hogy az abbéval együtt Szántófy esperes és lelkész és a gróf felesége szintúgy ott volt, és hogy akartak-e részére titokban olyan eszközt átadni, amivel a másvilágra segíti magát, sőt bizonyára méreg, vagy ilyesféle hatásosabb és

sokkal egyszerűbb szer lett volna, így viszont nem kell mást bizonyítani, amint Batthyány állítja, a kérdéses tőr valóban régóta a birtokában volt.

És miután az abbé hosszasabb feltartóztatása valószínűleg céltalan és eredménytelen lett volna, s mivel a feltárt és ismertté vált körülmények révén a gyanú csaknem teljesen legördült róla, vagy legalábbis megoszlott közte és a többi személy között, továbbá az öngyilkosság támogatása polgári törvényeink szerint voltaképpen egyáltalán nem ismert, s minthogy az öngyilkosság mégis csak saját szabad önrendelkezésből következik, jogtalanságnak tűnt az abbét hosszabb ideig megfosztani szabadságától, ezért az imént említett felvilágosítások kézhez vétele után folyó hó 13-án azonnal szabadlábra helyezték, mivel a magas kerületi parancsnokság elismert lojalitása és igazságszeretete mellett bízvást számolni lehet annak magas egyetértésével, s mivel az összes adat összefoglalóját már régebb óta igényelte, ennélfogva az abbé őrizetbe vétele még ezen idő alatt sem lehetne igazolható.

Tehát ez a véleményem. Ezt az aktát ezen vizsgálati anyagokkal le kell zárni és legfeljebb a foglárszemélyzetnek kell hasonló alkalmakkor a lelkére kötni a leggondosabb figyelmet, a motozásokkor a legrészletesebb eljárást, amelyeket ráadásul a főporkoláb jelenlétében kellene végrehajtani.

Maschek

28.

Bécs, 1852. december 7.
Batthyányné tőrének utóélete

Tisztelt Alezredes Úr!

Feltételezve, hogy Ön már valóban jól van, engedje meg közölnöm Önnel, hogy e hó 6-án az itteni rendőri igazgatóság elnökségéhez osztottak be, és olyan munkákkal bíztak meg, amelyek egybevágnak korábbi szaktevékenységemmel.

Hogy elégedett lehetek-e a cserével, mielőtt megszoknám, azt az Ön emberi megítélésére bízom. Szívből jövő jó egészség kívánataim mellett kérem, adja át nagyrabecsülésem nyilvánítását is a kegyelmes asszonynak. Jelen sorok küldésére a melléklet miatt kivártam a kedvező alkalmat, amikor egy barátom, Kanitz kereskedő a jó ügy érdekében odautazik.

Ez a tőrformájú papírvágó kés Maschek rendőrigazgató távozása óta hivatali asztalomban volt, és a legsietősebben összecsomagolt papírok és számlacsomagok alatt most találtam meg rendezésükkor. Ez egy vizsgálatból származik, amelyet Maschek egy pap ellen folytatott, aki annak gyanúja alatt állt, hogy gróf Batthyány öngyilkossági kísérletéhez ezt az eszközt kézhez adta. A nyomozásnál semmi sem bizonyosodott be, ezért a kis kést bűnjelként őrizték meg, mert senki nem ismerte el, hogy a tulajdonosa volna.

Miután hosszabb ideig őriztem, legyen szabad Nagyméltóságodnak hasonló célból átadnom azzal a szerény megjegyzéssel, hogy voltaképpen az aktához tartozik, de a szétszóródás elkerülése végett külön kellene megőrizni, vagy a rendőri osztálynál, vagy a hadbíróságon, ahol esetleg szintén folytattak vizsgálatokat.

Azért is bocsánatot kérek alkalmatlankodásomért, mert átköltözésem hivatali szobámból, mint tudja, olyan sürgősen ment végbe, hogy egyes darabokat nem lehetett nyugodtan átvinni.

Különös nagyrabecsüléssel maradok Nagyságod legodaadóbb szolgája

Bécs, 1852. december 7-én

Podolsky m. k.

Podolsky főbiztos átad egy tőr formájú papírvágó kést
a pesti cs. kir. hadbíróságnak történő továbbításra.

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság utóirata a tekintetes cs. kir. pesti hadbíróságnak
14/12 P(ost) S(criptum)

Mellékelten van szerencsém egy tőr formájú kis papírvágó kést a tekintetes cs. kir. hadbírósághoz azzal a megjegyzéssel eljuttatni, hogy azt Podolsky főbiztos úr adta át, s egy vizsgálatból származik, amelyet az ennél az osztálynál alkalmazásban állt korábbi cs. kir. rendőrbiztos, most Nagyváradon cs. kir. rendőrigazgató, Michael Maschek vezetett egy pap ügyében, aki azon gyanú alatt állt, hogy gróf Batthyány Lajosnak öngyilkossági kísérletéhez ezt a kést kézhez adta.

Mivel ezen nyomozásnál semmiféle bizonyosság nem derült ki és senki nem ismerte be, hogy e kis kés tulajdonosa, így azt, mint bűnjelet, megőrizték. Ez esetben ezért, mint az ügyirathoz tartozót, a tekintetes hadbíróságnál kellene letenni.

Tisztázta: Schot

Aladár Urbán

COUNT LAJOS BATTHYÁNY'S SUICIDE ATTEMPT UNDER EXAMINATION

Summary

Accused of high treason, the Austrian court-martial sentenced Count Lajos Batthyány, the first Hungarian Prime Minister responsible to Parliament, to be hanged. Subsequent to the delivery of the judgement, in the course of the night to 6 October 1849, the count attempted suicide with a small dagger. Cutting his neck muscles, he made hanging impossible. The examination made by the Austrian military authorities could not reveal how Batthyány had got hold of the dagger. The documents published in the study offer a detailed record of the failure of the investigation. The introductory lines sum up the antecedents of the suicide attempt, as well as the questioning process, and after that, based on the memoirs of Batthyány's wife, the reader gets to know how she managed to hand over the dagger to her husband.

Aladár Urbán

ENQUÊTE SUR LA TENTATIVE DE SUICIDE DU COMTE LAJOS BATTHYÁNY

Résumé

Accusé de crime de lèse-majesté, le comte Lajos Batthyány, premier chef de gouvernement hongrois, fut condamné à mort par pendaison par le tribunal militaire autrichien. Dans la nuit du 5 à 6 octobre 1849, après le prononcé du jugement, le comte tenta de se suicider avec un petit poignard. Il se sectionna les muscles cervicaux pour empêcher ainsi la pendaison. L'enquête menée par les autorités militaires autrichiennes ne réussit pas à déterminer comment Batthyány put se procurer le poignard. Les documents publiés décrivent en détail l'échec de la procédure. Les lignes introductrices examinent les antécédents de la tentative de suicide et les auditions, puis l'étude présente, d'après les mémoires de l'épouse de Batthyány, comment celle-ci réussit à passer le poignard à son mari.

Aladár Urbán

UNTERSUCHUNGEN IN DER ANGELEGENHEIT DES SELBSTMORDVERSUCHS VON LAJOS GRAF BATTHYÁNY

Resümee

Das österreichische Kriegstribunal verurteilte Lajos Graf Batthyány, den Ministerpräsidenten der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung, infolge der Anklage des Hochverrats zum Tode durch den Strang. Der Graf unternahm in der Nacht zum 6. Oktober 1849, der Nacht nach dem Urteilsspruch, mit einem kleinen Dolch einen Selbstmordversuch: er schnitt sich die Halsmuskeln durch und machte damit das Erhängen unmöglich. Eine Untersuchung durch die österreichischen militärischen Behörden konnte nicht feststellen, wie Batthyány zum Dolch gelangt war. Die veröffentlichten Schriften dokumentieren detailliert das Scheitern des Verfahrens. Die einleitenden Zeilen überblicken die Vorgeschichte des Selbstmordversuchs und die Verhöre. Danach geben die Dokumente auf Grund der Erinnerungen der Ehefrau von Batthyány kund, wie es der Frau gelang, ihrem Ehemann den Dolch zu übergeben.

Аладар Урбан

ОБ ИССЛЕДОВАНИ ПО ДЕЛУ ПОПЫТКИ К САМОУБИЙСТВУ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬАНИ

Резюме

Австрийский военный трибунал обвинил графа Баттьани Лайоша, первого ответственного премьер-министра Венгрии, в предательстве и приговорил его к смертной казни через повешание. В ночь после провозглашения смертного приговора на рассвете 6 октября 1849 года Баттьани сделал попытку самоубийства посредством кинжала, перезал себе сонную артерию и тем самым сделал невозможным осуществление приговора. Расследование, проведенное австрийскими военными властями, не смогло установить, каким образом оказался у Баттьани этот злополучный кинжал. Публикуемые материалы подробно документируют провал этого расследования. В предисловии излагаются предпосылки этой попытки к самоубийству и проведенных допросов, а затем на основании мемуаров супруги Баттьани автор показывает, как удалось ей передать это оружие своему мужу.

BABUCSNÉ TÓTH ORSOLYA – KREUTZER ANDREA – SZOLECZKY EMESE

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF MUNKÁSSÁGÁT ÉS MUNKÁSSÁGA UTÓÉLETÉT TÜKRÖZŐ DOKUMENTUMOK A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBEN

Batthyány Lajos gróf születésének 200. évfordulója alkalmából „Történelmünk korszakalkotója" közös főcímmel a Hadtörténeti Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum egy-egy gyűjtőkörének megfelelő, széleskörű anyaggyűjtésen alapuló időszaki tárlattal[1] tisztelgett az első felelős magyar kormány miniszterelnökének emléke előtt. Eredményeképpen a kiállított tárgyakról Basics Beatrix és B. Varga Judit szerkesztésében Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező címmel a megnyitó(k)ra dekoratív, közös katalógus látott napvilágot. A kétségtelenül helyigényes és terjedelmes, részben még publikálatlan nyomtatott és kéziratos – a HTM-kiállítás mintegy 1/3-át kitevő – forrásanyag ebben nem került közlésre.

Múzeumunk utolsó pillanatig tartó anyaggyűjtése során felmerült a kivégzett miniszterelnök Belvárosi (Pesti) Ferences Templom kriptájában máig megőrzött, egykori nyughelyét jelző márvány fedő-, illetve emlékkövek bemutatásának lehetősége. Tekintettel a Magyarországi Ferences Rendtartomány és intézményünk közt fennálló szoros szakmai kapcsolatra, a nagyközönség számára ismeretlen, különleges ereklyék kiállítására is módunk nyílt. Sajnálatos módon a nyomdai határidők miatt már ezek sem kerülhettek a katalógusba.

E hiányosságokat az alábbiakban pótoljuk.

*

A Hadtörténeti Múzeum és a Hadtörténelmi Levéltár anyagának leírásait

Babucsné Tóth Orsolya (B. T. O.) muzeológus, a HTM Plakát- és Aprónyomtatványtár vezetője,

Bonhardt Edit (B. E.) gyűjteménykezelő (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény),

Kreutzer Andrea (K. A.) főmuzeológus, a HTM Könyvgyűjtemény vezetője,

Samu Botond Gergő (S. B. G.) muzeológus gyakornok, és

Szoleczky Emese (SZ. E.) főmuzeológus, a HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény vezetője készítette

[1] Batthyány Lajos miniszterelnök (BTM) – Batthyány Lajos, a hadseregszervező (HTM)

KÉZIRATOK

1.

Cserey Ignác 33. sorgyalogezred-beli százados kinevezése a 2. honvéd zászlóaljhoz parancsnoknak, őrnagyi rangban

Budapest, 1848. június 8.
Batthyány Lajos aláírásával.

Kovászna, 1898. november 7-ről keltezett, hitelesített másolat, amely a „az idős: Jakab István által bemutatott hivatalos szám és pecsétnélküli eredetivel szorol szora megegyez"; Séra (?) Lajos királyi járásbíró aláírásával, a királyi járásbíróság bélyegzőjével. Rájegyzés: „Melynek eredetije a Sepszi Szentgyörgyi székely nemzeti múzeumba van letéve." 2 darab egykoronás illetékbélyeggel.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 1 ív, 1 beírt oldal, 340×210 mm. Fekete körbélyegző lenyomata.
Származása: m. kir. ltsz. 19.239/2., 1926-ban, vitéz Pardi Imréné adományaként került múzeumunkba.

A szabadságharc előtt a 1822-től a 15. határőrezredben, 1829-től nemesi testőrként, majd 1844-től a 33. gyalogezredben főszázadosként szolgáló nagyajtai Cserey Ignác (1803–1897) 1848 áprilisától a nemzetőrség szervezésére felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács Gyalogsági Osztályának főnöke volt. Közreműködött a Pesten alakuló 1. és 2. honvédzászlóalj szervezésében, utóbbinak parancsnoka lett. Ezredesi rangban érte a világosi fegyverletétel, fogságából 1852-ben kegyelemmel szabadult. 1888–96 között a budai honvéd menház parancsnoka volt.

HTM 0.450/Em
SZ. E.

2.

Puky Miklós miniszterelnöktől kapott kormánybiztosi kinevezése

Pest, 1848. szeptember 19.
Batthyány Lajos bélyegzős aláírásával.

Vas-gallusz tintával kitöltött litográf, magyar nyelvű, 1 ív, 1 beírt oldal, 263×416 mm, a „Miniszterelnök pecsétje 1848" köriratú papírfelzetes pecséttel.
Származása: 1971-ben vétel útján került múzeumunkba.

Bizáky Puky Miklós (1806. Káva – 1887. Karácsond) hevesi földbirtokosként kapcsolódott be a reformkor ellenzéki politikai mozgalmába. 1848. június 2-án a vármegye másod-, 1849. január 3-án első alispánjává választották. 1848. szeptember 19-én az újoncozás végrehajtására Batthyány Lajos Heves vármegye kormánybiztosává nevezte ki. Nagy szerepet játszott a honvédek toborzásában és az újoncállítás teljesítésében. 1849. január 29-től május 7-ig Komárom kormánybiztosa volt. A világosi fegyverletétel után emigrált. 1867-ben amnesztiát kapott és haláláig hevesi birtokán, visszavonultan élt.

HTM 71.817.1/KE
SZ. E.

3.

Batthyány Lajos búcsúlevele

„Grof Batyányi Lajos levele Nejéhez Pest 1849ki oktober 5^{én} esteli 9 orakor"

A búcsúlevél kéziratban terjesztett másolatainak egyike.
H. n., é. n.
Két különböző, ismeretlen kéz írása.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, gyászkeretes levélpapír, 2 beírt oldal, 210×135 mm
Származása: a múzeum Adattárának hivatalos átadása 1999-ben.

HTM 99.237.1/KE
SZ. E.

4.

Vers

„Batthyány Ballada"
Ismeretlen szerző öt tételre tagolt hazafias költeménye. Feltehetőleg korabeli kéziratos másolat.

H. n., é. n.
Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 1 ív, 4 beírt oldal, 228×146 mm.
Származása: 1970-ben, vétel útján került múzeumunkba.

HTM 70.7.1/KE
SZ. E.

5.

Hazafias antológia

„Batthyány Lajos, az elárult haza vértanuja, a szent harczban az oltárrá lett vesztőhelyen Elesettek hü emlékezetének hazafiúi kegyelettel szentelik A kiadók."
Hamburg, 1851 február

Egy kéz írása.
Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 368 lap, 359 beírt oldal, 210×165 mm.
Származása: 1971-ben, vétel útján került múzeumunkba.

A kötethez a vétel idején egy feltehetőleg 1921-ben keletkezett újságkivágatot mellékeltek, amely az adott művet elemzi. Ennek modernizált helyesírású változatát közöljük:

„Egy régi hazafias antológia.
Irta: Agárdi László.

Hetven esztendővel ezelőtt állítottak össze, nem tudni, hogy kik, egy versgyűjteményt s látták el lelkes, buzdító és reménykedő Előszóval. Tudomásom szerint nyomtatásban eddig nem jelent meg s így érdemes ismertetni. Talán lesznek, akiknek hasonló gyűjtemény van a birtokukban és több mű alapján esetleg meg lehet állapítani, hogy kik voltak a hazaszeretettől áthatott kiadók.

Az antológia jelenleg Érdy Kálmán őrnagy birtokában van. Ő atyjától örökölte, akihez nagyatyjától, Érdy János nevű numizmatikustól kerülhetett. Ez az Érdy János részt vett az 1848/9. mozgalmakban s emiatt a Bach-korszakban többször letartóztatták. Bizonyára összeköttetésben állott a hazájuktól távol élő emigránsokkal és ezek valamelyikétől jutott a kezéhez a gyűjtemény. Ez annál inkább megtörténhetett, mert később a M. N. Muzeum igazgató-őre lett és így több olyan dolog ke-

rülhetett birtokába, amit abban az időben nem lehetett nyilvánosságra hozni. Az antológia gyűjtőire és hazánkba kerülésének módjára és idejére eszerint semmi biztos adatunk sincs.

Maga a versgyűjtemény félbőrbe kötött, szélein erősen megkopott negyedív alakú könyvet alkot. A sarka arany-nyomású díszítés között ezt a feliratot viseli: Foradalmi Darabok. (Igy!) Az alsóvonalas díszítés fölött ez a két betű látható hasonlóan arany-nyomással: D L.

A könyv XVI és 343 oldalt tartalmaz. Kilenc üres oldal fejezi be a művet, amely elejétől végig ugyanegy kéznek az írása. A szép, kerek s elég nagy betűk mindenütt jól olvashatók.

A versgyűjteményt az első lapon a következő ajánlás vezeti be:

»Batthyány Lajos
az elárult haza vértanuja,
a szent harczban
és az oltárrá lett vesztőhelyen Elesettek
hű emlékezetének
hazafiui kegyetettel szentelik A kiadók.«

Előszó következik ezután a másik lapon és a X. oldalon fejeződik be ezzel a dátummal: »Hamburgban 1851. évnek Februárius havában. A kiadók.«

A tartalom a következőképen csoportosítja a gyűjtemény versanyagát: I. Mártius előtt. 3–56. lap. II. Mártiusi hangok. 61–84. l. III. Remény és csalódás. 89–170. I. IV. A magyar had. 177–257. I. V. A bajnokok. 260–289. I. VI. Regék és Balladák. 295–338. I. Jegyzetek 340. I. Az egyes verscsoportok előtt egy egész oldalt foglal el a versek csoportosításának jelzése. Az egész írott könyv kiállítása olyan gondos és csinos, hogy csaknem nyomtatott mű módjára lehet olvasni a gyűjteményt.

Mint az előszó dátuma jelzi, a világosi katasztrófára következő másfél esztendő alatt gyűjtötték össze a kiadók a könyv versanyagát. Tudjuk, hogy a ránk szerencsétlenül végződött harcok után, nagyon sokan voltak kénytelenek menekülni a magyar hazából. A köztudatba inkább csak azoknak a nevei mentek át, akik valamely nagyobb szerepet vivő politikus vagy katona kíséretében jutottak külföldre. Ezek később sokfelé szóródtak és sokféle pályán folytatták az életért való küzdelmet.

A Hamburgban tartózkodókat itt is áthatotta hazájuk szeretete. A versek gyűjtésénél öntudatosan jártak el, amint azt előszavuk is jelzi. Hármas célt akartak szolgálni az antológia összeállításával és kiadásával. Emlékszobrot akartak állítani mindazon »lánglelkeknek, kik részint a dal édes zenéjével, részint a szónoki hatalom mennydörgő hangjával hirdeték népünknek a szabadság evangéliumát.« Azonfelül babérkoszorút akartak helyezni a harcban elhullt hű és hősies hazafiak sirjára. S végül dalokban irt történetkönyvet akartak nyújtani a magyar népnek, hogy a közelmúlt nagy eseményeitől buzdítva ne essék kétségbe jövője sorsán.

Ha a gyűjteményben előforduló költők névsorán és a költemények címein végigtekintünk, meg kell állapítanunk, hogy a kiadók hozzáértéssel végezték hazafias munkájukat. Ami anyag nyomtatásban, sőt kéziratban rendelkezésükre állott, az mind felhasználást nyert. Ha talán nem teljes a gyűjtemény, bizonyára nem a gyűjtőkön múlt, hanem azon a nehézségen, amellyel külföldön élőknek a cenzúra erős működése miatt munkájukat végezni lehetett. Viszont azonban a nevére méltó antológiának abban az időben lehető tökéletes jelentkezése ez az írott könyv. A költemények ügyes csoportosításán kívül mutatják ezt a jegyzetek, melyeket a kiadók mindenütt használnak, ahol akár irodalomtörténeti, akár keletkezésre vonatkozó, akár pedig politikai tekintetben szükségesnek találták hangjuk felemelését.

A dolog természetének megfelelően a költök közül legtöbbször Petőfi nevével találkozunk. Ő azoknak az időknek csaknem páratlanul sokoldalú és termékenységű megörökítője. Mellette ott szerepel a két nemzeti imádság szerzője: Vörösmarty és Kölcsey. És ezután hosszú sorban az 1848/9-es idők minden hazafias költője, mint Arany, Bajza, Czuczor, Erdélyi, Sárosy, Szász, Vachot Imre és Sándor. A költők neveit igen sok költemény után csak a kezdőbetűk jelzik vagy az első és az utolsó betű. Az ismert költőknél azonnal meg lehetett állapítani a nevet: A. J. Arany; Gy Gyulai; Cz-r Czuczor; H-r Hiador és így tovább. De sok, kevésbé ismert költemény szerzőjének a kezdőbetűi is előfordulnak. Ilyenek (a felsorolás nem teljes): I; G T; L I; H M; M I;G F; P Gy; T D; L H; T K; ilyen jelzés is előfordul: (I vagy T?) K. Ez utóbbiak költeményei legtöbbször nem tartoznak a kiváló alkotások közé, azért a szerzők nevének homályban maradása nem fontos.

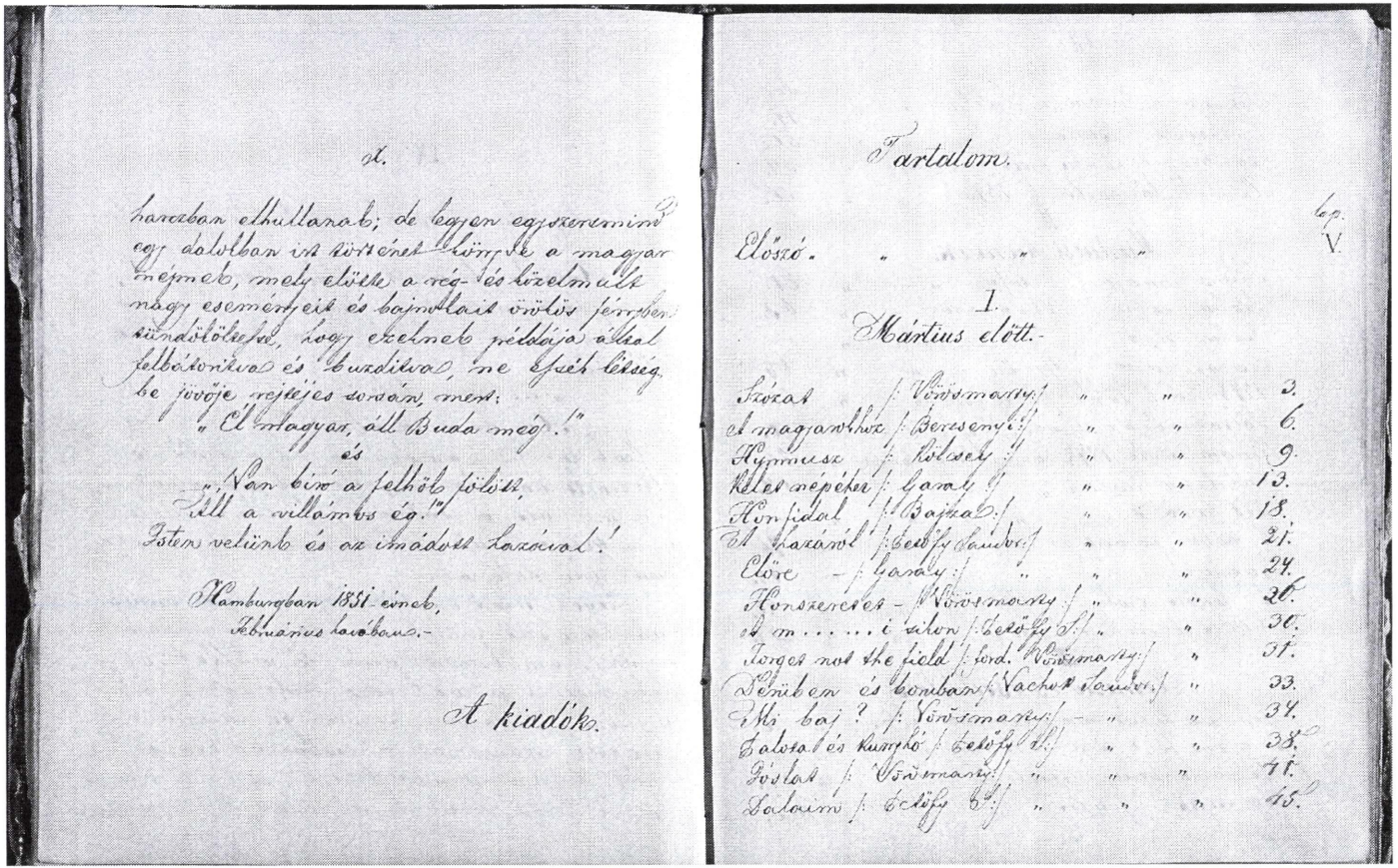

X.

harczban elhullanak; de legyen egyszeremind egy dalokban irt történet könyve a magyar népnek, mely előtte a rég- és közelmult nagy eseményeit és bajnokait örökös fényben tündökölteſse, hogy ezeknek példája által felbátorítva és buzdítva, ne eſsék létség be jövője rejtéjes sorsán, mert:

„Él magyar, áll Buda még!"

és

„Van biró a felhők fölött,
Áll a villámos ég!"

Isten velünk és az imádott hazával!

Hamburgban 1851-évnek,
Februárius havában.-

A kiadók.

Tartalom.

				lap.
Előszó.	„	„	„	V.
I. Mártius előtt.-				
Szózat	/: Vörösmarty :/	„	„	3.
A magyarokhoz	/: Berzsenyi :/	„	„	6.
Hymnusz	/: Kölcsey :/	„	„	9.
Kelet népéhez	/: Garay :/	„	„	13.
Honfidal	/: Bajza :/	„	„	18.
A hazáról	/: Petőfy Sandor :/	„	„	21.
Előre	/: Garay :/	„	„	24.
Honszeretet	/: Vörösmarty :/	„	„	26.
A m.....i sikon	/: Petőfy S. :/	„	„	30.
Forget not the field	/: ford. Vörösmarty :/		„	31.
Derüben és bomban	/: Vachot Sandor :/		„	33.
Mi baj?	/: Vörösmarty :/	„	„	34.
Palota és kurvaló	/: Petőfy S. :/	„	„	38.
Jóslat	/: Vörösmarty :/	„	„	41.
Dalaim	/: Petőfy S. :/	„	„	45.

A „Hazafias antológia" X–XI. oldala

Ez az antológia összegyűjtésének idején a politikai viszonyok miatt nem jelenhetett meg Magyarországon. Aligha adták ki a hatvanhetes kiegyezés után, pedig az volt megjelenésére a legkedvezőbb idő. Azóta nevesebb költőknek e gyűjteménybe felvett versei úgyszólván minden középiskolát végzett ember előtt ismeretesek. Ha most az ötvenes éveknél is nyomasztóbb időket élünk, azt is meg kell állapítanunk, hogy a gyűjteményben foglalt versek legtöbbjének hatása megjelenése óta meglehetősen gyöngült. A versgyűjtemény kiadása manap csak irodalomtörténeti jelentőségű lehet és valamely tudományos vagy irodalmi testületünk hatáskörébe tartozik."

A cikk szerzője által említett Érdy, 1847-ig Luczenbacher János (1796–1871) ügyvéd, régész, történész, az MTA tagja. 1840–57 közt az akadémia éremgyűjteményének őre, 1846-tól a MNM Régiségtárának őre, az Éremtár létrehozója. Hazánkban elsőként végzett tudományos régészeti feltárásokat. Nevéhez fűződik a legterjedelmesebb régi magyar nyelvemlék, az Érdy-kódex ismertetése is.

A versgyűjtemény kötésének leírása némi pontosításra szorul: valóban félbőrös kötésű; az eltelt idő alatt a kötéstábla és annak szélei még erősebben megkoptak. Azonban nem a sarok, hanem a kötésgerinc kapott arany-nyomású díszítést; ennek megfelelően a gerinc alsó sapkájának díszítése felett olvasható a D. L. monogramm.

HTM 71.943.1/KE
SZ. E.

6.

Levél

H[erceg] Esterházy Pál
Bécs, 1848. május 13.

Esterházy Pál herceg külügyminiszter arról értesíti a miniszterelnököt, Batthyányt, hogy a császárhoz intézett kérelme a magyar katonaság hazavezénylésével kapcsolatban eredményes volt. Az osztrák hadügyminiszter megkapta az utasítást, hogy a Miklós- és Sándor-huszárezredeket, továbbá egy magyar gyalogezredet indítson útba Magyarországra. A császár azonban fenntartja magának a jogot arra nézve, hogy ha a magyarországi zavaros állapotok elmúlnak, ezen ezredeket máshová vezényelje.

360×227 mm, magyarul, 1 ív, 2 beírt oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49: 1/129a.
SZ. E. – S. B. G.

7.

Levél

Kivonat a magyar minisztertanács ülésének jegyzőkönyvéből a temesi magyar királyi fő hadi kormánynak. Megütközéssel vették tudomásul, hogy a bécsi katonai hatóságok még mindig rendelkeznek a katonai szervekkel. Egyben a temesiek tudomására hozzák, hogy minden rendelkezést kizárólag a magyar minisztérium jogosult adni. Felszólítják, hogy a kezelésében levő fegyvertárakról és hadi készletekről adjon jelentést a minisztériumnak, és Olaszországból rendelje vissza a Rukawina ezredből Damjanichot.
Aláírás hiányzik [Batthyány]
Pest, 1848. április 16.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 386×245 mm, 1 ív, 2 beírt oldal. A miniszterelnök vörös viaszpecsét töredékével.
Hátlapon címzés: A Temesvárott székelő temesi magyar fő hadi kormánynak.

Damjanich János, a későbbi tábornok és aradi vértanú 1848 februárjában főszázadosként szolgált a 61. Rukawina gyalogezred 3. zászlóaljánál Temesvárott, azonban április folyamán büntetésül az ezred itáliai hadszíntéren állomásozó gránátos osztályához helyezték át, mert hadosztályparancsnokával, báró Haynau altábornaggyal összeszólalkozott az első felelős magyar kormányt érintő kérdésekben.

HL 1848–49: 1/42.
SZ. E. – B. E.

8.

Kísérőlevél

V. Ferdinánd császár és magyar király levele Batthyányhoz. A mellékelt uralkodói leirattal tudomására hozza, hogy felmenti a miniszterelnöki tisztségből, s magyar miniszterelnöknek Récsey Ádám Ferenc táborszernagyot, a magyar nemesi testőrség kapitányát nevezi ki.

Ferdinand
Schönbrunn, 1848. október 3.

Vas-gallusz tintával írt, német nyelvű, 270×212 mm, 1 ív, 1 beírt oldal
A hivatkozott levél hiányzik.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

Récsey Ádám, báró (1775–1852) táborszernagy. Részt vett a napóleoni háborúkban, ezredesi rangot ért el és megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Az udvari kamarilla bizalmi embereként 73 évesen, Bécsben tartózkodva élte át kinevezését, ami ellenjegyzés nélkül érvénytelen és alkotmányellenes volt. Bár október 7-én lemondott tisztségéről, a képviselőház hazaárulóként bűnvád alá helyezte. Október 11-én a bécsi felkelők elfogták, a város elestével azonban kiszabadult. 1850-ben nyugalomba vonult. Családjából ő kapta a bárói címet.

HL 1848–49 2/210.
SZ. E. – S. B. G.

9.

Kinevezés

Gróf Batthyány Lajos Doboka megyének: Boheczel Sándort Doboka és Kolozs megyébe toborzási kormánybiztosnak nevezi ki, és Vay Miklós királyi biztosnak rendeli alá.

Batthyány Lajos
Pest, 1848. szeptember 15.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 376×243 mm, 1 lap, 1 beírt oldal.

Vay Miklós, báró (1802–1894) 1840-ben Zemplén megye képviselője, azután Borsod megye főispáni helytartója, majd a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka. 1844-től koronaőr, 1845-től helytartótanácsos. 1848 június 19-én a nádor Erdély királyi biztosává, szeptember 22-én az uralkodó miniszterelnökké nevezte ki. 1849 októberében négyévi várfogságra ítélték, amiből nyolc hónap múlva szabadult. 1860. október 20-án udvari kancellárrá nevezték ki, de 1861-ben állásáról lemondott A kiegyezés után ismét koronaőr, 1888-tól a főrendiház elnöke, titkos tanácsos és a magyarországi református konvent elnöke.

HL 1848–49 2/79.
SZ. E. – S. B. G.

10.

Átirat

Batthyány Lajos miniszterelnök átirata báró Lederer Ignác cs. kir. hadi főkormányzónak: A nemzetőrség felállításához Korponay János cs. kir. főhadnagyot használni kívánja, ezért kéri átvezénylését.

Gr. Batthyány Lajos m.e.

Vas-gallusz tintával írt, 295×230 mm, magyarul, 1 ív, 1 beírt oldal.

Korponay János (1819–1881) 1834-től hadfi a 37. gyalogezredben, 1837–42 közt nemesi testőr, 1844-től a MTA levelező tagja, katonai szakíró. 1848 tavaszán főhadnagy a 32. gyalogezrednél. Áprilistól Batthyány nemzetőrségi titkára és előadó az Országos Nemzetőri Haditanácsnál. Májusban áthelyezik a Hadügyminisztériumhoz, ezredesi rendfokozatig jut el. 1849. július 1-jétől a Tiszántúl, majd a Duna-Tisza köze népfelkelésének megszervezésével és vezetésével bízzák meg. Világosnál esik fogságba, Aradon halálra, majd várfogságra ítélik. Kufsteinben raboskodik, 1856-ban szabadul. 1867-től Abaúj megye levéltárnoka, a magyai Honvédegylet elnöke.

HL G. C. (General Commando) 1848. Elnöki iratok: 143.
SZ. E. – B. E.

11.

Értesítés

A miniszteri országos bizottmány (Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc) értesítése a magyarországi cs. kir. katonai főkormányzó Lederer Ignácnak. A miniszterelnök március 22-i pozsonyi körlevelében elrendelte a nemzetőrség kincstári fegyverekkel való ellátását. Ezt Rottenbiller Lipót alpolgármester a rend fenntartására Pesten 1000 darab, az Újépületben kiosztandó fegyverrel akarja megoldani. Tudakozódnak a raktárban elhelyezett fegyverekről, mert a zavargások miatt azok kiosztását szükségesnek látják.

Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc aláírásával
Pest 1848. március 27.

Vas-gallusz tintával írt, 395×245 mm, magyarul, 1 ív, 2 beírt oldal.
Válaszlevél fogalmazvány: Buda 1848. március 27.

HL G. C. 1848. Elnöki iratok: 273.
SZ. E. – S. B. G.

12.

István nádor közleménye

Az ország felelős ministerei, a' férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyülés végén ő felsége a' nemzet kivánságára tanácsába hivott, tárczáikat letették. Az 1848-ik III, t. cz. 11 és 12. §-ainak értelmében uj ministerium alkotása következik. ...

István nádor királyi helytartó. Gróf Batthyány Lajos.

Budapest, 1848. szeptember 12.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 325×223 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0185/Nyt
B. T. O:

13.

600/E. miniszterelnöki felhívás

Azon vész, melly a magyar hazára és különösen a magyar nemzetre az alkotmányos szabadság ujabb kivivása óta perczről perczre nehezedék, ime egész erejében kitört. A drávai vonalat az ellenség három helyen nyiltan megtámadván, hazánknak a Duna-Dráva közti részeit fegyveres erővel elfoglalni, azon földet, mellyért őseinknek annyi vére omlott, tőlünk, hű maradékoktól, jogtalanul eltulajdonitani, a magyar nemzetet szolgává alázni törekszik. ... felszólitani sietek a haza minden polgárát: ... azonnal tömeges felkelést elrendelni, minden fegyverfogható embert kiállitani, ott, honnan az előre nyomuló ellenség részéről a veszély leginkább fenyeget, ...

Gr. Batthyány Lajos s. k., ministerelnök

Pest, 1848. szeptember 13.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 423×264 mm., 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0213/Nyt
B. T. O.

14.

Ministeri rendelet

Nemtelen bujtogatások következtében a közrend, a személy- és vagyonbátorság tegnap botrányosan megháborittatott. Vannak, kik a népgyülések szabadságával visszaélnek. Az ország felelős ministériuma a törvény által reá ruházott hatalmat, ugy a törvényes szabadság megóvása mint az ezzel válhatatlan kapcsolatban lévő közrend fentartása végett teljes erélylyel akarván gyakorolni, a törvény nevében rendeli és parancsolja: ...

Gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, B. Eötvös József, Gr. Széchenyi István, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor

Pest, 1848. április 20.

A pesti céhlegények április 19-i antiszemita megnyilvánulású megmozdulására válaszul Batthyány Lajos engedélyhez köti a tömeggyűlések szervezését.

[Pest], Landerer és Heckenast, magyarul és németül, 418×261 mm, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 0735/Nyt
B. T. O.

15.

István nádor nyílt levele

István nádor királyi hozzájárulással miniszterelnökké nevezi ki gróf Batthyány Lajost és megbízza a miniszterek megnevezésével.

Kedves gróf Batthyány! Ezennel tudósítom önt ...

István m. k. Nádor

H. n., [1848. március 17.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 247×191 mm. 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 2170/Nyt
B. T. O.

16.

Batthyány közleménye Pulszky Ferenc államtitkár Bécsből írt levelének részletével

Azon futár, kit én folyó hó 23-án Pulszky Ferencz külügyministeri álladalmi titkár urhoz azon utasitással küldték fel Bécsbe, miszerint levelem vettével azonnal kérje ki ő felségének azon határozott válaszát, mellyel ő az általam kijelölt minister társaim megerösitésére és azon feltételre, mellyhez ezen ministerium megalakulását köti, (t. i. Jelachichnak az országból tüsténti kiparancsoltatását) adni méltóztatik - megérkezett.

Gr. Batthyány.

Budapest, 1848. szeptember 25.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 350×253 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 6517/Nyt
B. T. O.

17.

Miniszterelnöki körlevél, 1-szám

Tisztelt törvényhatósági elnök úr! Az események rendkívüli gyorsasága miatt, még talán szét nem küldhetett k. k. körlevél hiányában, a' mellékelve olvasható nádorfőherczegi kinevező iratra hivatkozva: első és haladéktalan kötelességemnek tartom a' törvényhatóságok fejeit, elnökeit, és igy Önt is, Uram, ő Felsége nevében, 's a' polgári hűség kötelességeire hivatalosan felhívni és megbízni, hogy a' közbéke és nyugalom fenntartására, minden tekintélyöket, hatásukat, alárendeltjeiket 's eszközeiket erélyesen felhasználni, s' az erőszakos s ingerlő eljárásokon kívül minden segédmódokat igénybe venni, –...

kötelezettje Gróf Batthyány Lajos s. k. nemzeti minister-elnök

Pozsony, 1848. március 17.

Miniszterelnöki kinevezését követő első intézkedése, melyben kéri a hatóságok vezetőit, hogy a rend és a nyugalom fenntartása érdekében mindent tegyenek meg.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 275×214 mm, 2 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 79.113.1/Nyt
B. T. O.

18.

3055/N. Ö. rendelet

Értésemre esett, hogy több megyék a' háború végéig ajánlkozó önkénytes nemzetőrök napi díját 8 pkrnál nagyobbra határozták, – mivel az illyen egyenetlenség' azokban, kik kevesebb napi dijt vennének, csak elégületlenséget szülne, – mi már is magában hordaná a' felbomlás csiráját, rendelem ezennel: –

Gróf Batthyány Lajos. m. k.

Budapest, 1848. augusztus 27.

Batthyány intézkedése a nemzetőri napidíjak egységesítése tárgyában.

Komárom, Szigler testvérek, magyarul, 383×224 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 90.48.1/Nyt
B. T. O.

19.

A nemzet képviselői a nemzethez és különösen az országbani hadsereghez és mindennemü fegyveres csapatokhoz

A folyó évi Pozsonyi országgyülésen alkotott III-ik cz. 3-ik §-ában ez foglaltatik: „Ő Felségének bármelly rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak ugy érvényesek, ha Budapesten székelő ministerek egyike által is aláiratnak" ...

Pázmándy Dénes m. k. elnök. Záborszky Alajos m. k. jegyző.

[Pest], 1848. szeptember 27.

A képviselőház az 1848-as országgyűlésen alkotott törvénycikkre hivatkozva Franz Philipp Lamberg gróf (1791–1848) szeptember 25-i főparancsnoki kinevezését törvénytelennek nyilvánítja s hazaárulás vádja alatt megtiltja, hogy engedelmeskedjenek rendelkezéseinek. Továbbá utasítja a dunántúli sereget a harc folytatására.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 411×249 mm, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 90.49.1/Nyt
B. T. O.

20.

Költemény

A' nemzeti örsereg dala.

Pájer.[?]
H.n., é.n.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 201×125 mm, magyarul, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 0207/Nyt
B. T. O.

21.

Formanyomtatvány

Nyugtatvány. ... ftrol ... krol pengő pénzben, mely öszveg [!] a' haza szükségeinek fedezésére költsön-ajándék-kép ... lakos ... által a' választmánynál letétetett. Költ ... 1848 ... hó ... napján.

Az önálló magyar bankjegy megteremtéséhez szükséges lakossági kölcsön 2 darab nyugtája, 1 lapra nyomtatva.

H. n., [1848. május 23 körül.]
Nyomdahely és nyomda nélkül, 400×243 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0812/Nyt
B. T. O.

22.

154ik szám. Törvénycikkely a Nemzeti Őrseregről

A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködésére bizatik, e tekintetből mig a legközelebbi országgyűlés kimeritőleg rendelkeznék, a nemzeti őrsereg alakítására nézve a következők határoztatnak: ...
H. n., [1848. április 11.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 413×260 mm, magyarul, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 90.55.1/Nyt
B. T. O.

23.

Honvédelmi Szövétnek
Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre volt cs. kir. bombavető

... Alulírt, az előlkített czím alatt egy népszerű hadtudományi folyóiratot kívánok megindítni, a magyar hadirodalomnak egyik első zsengéjéül. ... Közlönnyel akarjuk ellátni a magyar hadsereget és mindazokat, akik a haza erősítésére nemcsak akarattal és elszántsággal rendelkeznek, hanem tudatosan törekszenek a katonai és hadtudományi ismeretek elsajátítására, gyakorlati felhasználására. ...

Raksányi Imre (1818–1849?) honvéd alezredes tervezett Honvédelmi Szövétnek című folyóiratának programja, benne saját szakirodalmi tevékenységének ismertetése. A folyóiratból két szám jelent meg (Első szám: 1848. június 25.).

Raksányi a szabadságharcban tevékenyen részt vett, 1849. április 17-től őrnagy, a feldunai hadtest tüzérparancsnoka; majd tüzérségi felügyelő, később honvéd alezredes lett. Utóbb Kossuth katonai irodáján szolgált tüzérségi titkárként. Mint Kossuth rokona és föltétlen híve, mindvégig kitartott mellette, megbízott harctéri kiküldötteként és informátoraként szerepelt. A szabadságharc végén nyoma veszett, egyes források szerint a temesvári csatában esett el 1849. augusztus 9-én, mások szerint emigrációban halt meg.

[Pozsony, 1848. március 25.]
Nyomdahely és nyomda nélkül, 210×130 mm, magyarul, 18 oldal.

HTM 87.3.1/Nyt
B. T. O.

24.

Hirdetmény

A' cs. kir. Hadsereg Osztály Kormányától. A' cs. kir. Magyar Fő Hadi Kormánytól érkezett intézménynél fogva, Ő Felsége, dicsőn uralkodó Fejedelmünk és Urunk! legkegyelmesebb jóváhagyásával, a' Magyar nemzeti Lobogónak mind azon nyilvános épületekre, 's egyéb közintézetekre való feltüzése, a' fejedelmi czimekhez, hol ezek eddig is léteztek mellékelve, rendeltetik, mellyek e' honban a' Katonaság használatára, és szállásolására léteznek. ...

Bechtold s. k. Tábornok

Kassa, 1848. március 31.

Philipp Bechtold (1786–1862) cs. kir. altábornagyot Mészáros Lázár 1848. június 27-én a mintegy 15 000 fős délvidéki haderő főparancsnokává nevezte ki. A szenttamási sikertelen ostrom miatt Perczel Mór árulással vádolta meg a képviselőházban, erre lemondott s távozott. Az 1849. augusztus 5-i szőregi csatában egy cs. kir. lovashadosztályt vezényelt Haynau parancsnoksága alatt.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 382×239 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 76.154.1/Nyt
B. T. O.

25.

Toborzási utasítás.
Magyarországban alakitandó honvéd őrseregre nézve

H. n., [1848. augusztus eleje]

Az 1848. augusztus 13-i önkéntes nemzetőri csapatok szervezését elrendelő miniszterelnöki utasításhoz kapcsolódó kiadvány az erdélyi honvédzászlóaljak toborzási intézkedése: a 4000 főből 4 zászlóaljat kívántak szervezni, alakítási helyül Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Fogarast és Dévát jelölték meg. Az eredetileg tervezett 4 zászlóaljból csupán kettő jött valóban létre. – Az eredetileg öt melléklettel (Eskü, Toborzási számadás, Beavatási lajstrom, Beavatási napló, Hetenkénti tudósítás) megjelent utasítás 20 §-ra tagolva tárgyalta a toborzás menetét, körülményeit, feltételeit.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 372×241 mm, magyarul, 3 lap, 6 nyomtatott oldal.

HTM 72.285.1/Nyt
B. T. O.

26.

1611/B. Máramaros vármegye egyetemének

A katonaságnak hadi lábra lett állitása tetemes kölcségében van az országnak. ... A kormánynak kötelességében áll egy részről az ország békés lakóit az ily rendkivüli terhek viseléséről; más részről a büntetésnek egész sulyát éreztetni nem csak azokkal, kik féktelenségek elkövetésében találtatnak, hanem azokkal is, kik a törvény elleni merényeket gátolni elmulasztották. ...

Belügyminister Szemere m. k.

Budapest, 1848. május 20.

Belügyminiszteri rendelet, melynek értelmében a helyi zavargások lecsendesítésére kivezényelt katonaság élelmezési és szállítási költségét a rendbontóknak, illetve a lázongást nem megakadá-

lyozó helyi lakosságnak kell viselnie. Az intézkedésnek a legnagyobb nyilvánosságot a több nyelven való kifüggesztéssel, illetve az egyházi kihirdetéssel rendeli megadni.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 440×280 mm, magyarul, 1 lap, 1nyomtatott oldal.

HTM 0756/Nyt
B. T. O.

27.

Hirdetmény

Felszólítás a nemzethez kamatos kincstárutalványok kibocsátása ügyében.

Olly időket élünk, midőn az események hova fejlődése kiszámíthatatlan. A nemzetnek készen kell lennie, hogy a jövendő által készületlenül meg ne lepessék. A magyar senkit meg nem támad, senkit sem bánt: de ha megtámadtatik, a támadás előtt gyáván meghajolni nem fog, meghajolni nem szabad. ..... És ezért én, mint mondám, nem ajándokra szólitom fel a nemzetet, hanem csak arra szólitom fel, adjon kölcsönt az országnak, tehát önmagának rövid időre kamat mellett, csak annyi kölcsönt, mennyit az ország egy év alatt biztosan visszafizethet. ...

Kossuth Lajos s. k. pénzügy minister.

Buda, 1848. május 23.

A pénzügyi válság megoldására Kossuth Lajos kamatos kincstárutalványok kibocsátását tervezte. E szándékát kiáltványban fogalmazta meg. Az állam nevében kölcsönt kért az országtól rövid, 3-12 hónapos lejáratú 5%-al kamatozó 50-100 forintos címletű kincstári utalványok formájában.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 390×243 mm, magyarul, 2 oldal.

HTM 2782/Nyt
B. T. O.

28.

Kiáltvány

Polgártársak!

Midőn forrón szerette hazámba megérkeztem, ezennel mindenek előtt ajánlom magamat azon nagy nemzetnek, mellynek királya által szentesitett közbizodalma emelt hazám fényes hadügyministeri polczára. ... felhivom egyszersmind e' hazának minden polgárait, hogy engem nehéz feladatomban bölcs belátásaikkal elősegiteni tartózkodás nélkül sziveskedjenek.

Mészáros Lázár, hadügy-minister.

Pest, 1848. május 24.

Mészáros Lázár (1796–1858) Itáliában állomásozó ezredét elhagyva május 23-án érkezett Pestre és vette át ténylegesen a hadügyi tárca vezetését, amelynek élére Batthyány április 10-én nevezte ki. Ebből az alkalomból adta ki támogatást kérő sorait.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 195×242 cm., magyarul, 1 oldal.

HTM 0761/Nyt
B. T. O.

29.

Zászlószentelési beszéd

II ik Zászlóalj
Honvédök! Polgártársaim! ezen hadilobogó, mellyet rövid ünnepéllyel felavatánk, a' hazának látható jelképe. A' haza és a' király szent, azért e' percztől fogva szent legyen előttük ezen zászló is, áldozzuk fel alatta örömmel vérünket, áldozzuk fel életünket a' szeretett hazáért és jó királyunkért. ... Most esküdjünk fel tehát megszentelt lobogónk alá, s' egy szivvel lélekkel kiáltsuk: ...
Cserey Ignác, őrnagy
[Pest, 1848 június közepe?]

Nagyajtai Cserey Ignác (1803–1897) 1848 áprilisától a nemzetőrség szervezésére felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács Gyalogsági Osztályának főnökeként tevékenykedett, majd a Pesten megalakult 2. honvédzászlóalj parancsnokaként a délvidéki harcokban vett részt. A 2. honvédzászlóalj zászlószentelése alkalmából elhangzott beszédének írott változata.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 392×257 mm, magyarul, 1 oldal.

HTM 0829/Nyt
B. T. O.

30.

Költemény

Miskolczi Nemzetőr-Dall [sic!]
Garas Samu nemzetőr
[Miskolc], 1848. ?

Miskolc, T.[óth] L.[ajos], 224×155 mm., magyarul, 1 oldal.

A pesti forradalom hírére március 20-tól Miskolcon is megindult a nemzetőrség szervezése. Feltehetőleg ezidőtájt keletkezezz a lelkesítő vers, amelynek szerzőjéről, nemzetőr voltán kívül, egyéb adat nem áll rendelkezésünkre, de a míves, cifra keretdíszben megjelenő háromversszakos költemény színvonala az alliterációkkal, pontos ritmikai és ütemérzékkel kifejezetten jó, tanult emberre vall.

HTM 0487/Nyt
B. T. O.

31.

Törvényczikk. Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról

Addig is, mig a hon védelmének állítandó rendszere kimeritőleg tárgyaltatik s megállapitattik, az ország jelen rendkivüli körülményeinek tekintetéből határoztatott: 1. §. ...
Mészáros Lázár, hadügyminister
Budapest, 1848. július 20.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 417×257 mm., magyarul, 2 oldal.

Mészáros Lázár hadügyminiszter katonaállítási javaslata.

HTM 90.52.1/Nyt
B. T. O.

32.

Közlemény

15-ik szám. A központi bizottmány a hadügyminister által tervezett ujonczállítási törvényczikket következő módon véli szerkezendőnek: A magyar hadseregről. ....
[1848 július ?]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 413×256 mm, magyarul, 1 lap, 3 nyomtatott oldal.

Mészáros Lázár hadügyminiszter tervezett újoncállítási törvénycikkének nyomdai, de még nem végleges változata, ceruzás rájegyzésekkel és javításokkal.

HTM 3234/Nyt
B. T. O.

33.

Toborzási felhívás

Auf! zum Kampfe nach Ungarn.
Auf ihre Musensöhne, Brüder der akademischen Legion, auf, auf, ihr Jünger der Freiheit, auf Brüder zum Kampfe! ....
Von der Bildungs-Kommission des freien Eliten-Korps für Ungarn.
Bécs, 1848. szeptember

[Bécs], Gedruckt bei Franz Edlen v. Schmid, 400×495 mm, németül, 1 oldal.

A márciusi bécsi forradalom napjaiban a császár hozzájárult székvárosában az Akadémiai Légió és a Nemzeti Gárda szervezéséhez. Utóbbinak tagja volt pl. Semmelweis Ignác is. A Légiót a második bécsi forradalom napjaiban (1848. október 6.) oszlatta fel az uralkodó. Fennállásának néhány hónapja alatt jelentős szerepet játszott a magyar forradalom eszméinek népszerűsítésében, melynek támogatására saját soraikból egy szabadcsapatot kívántak létrehozni.

HTM 72.469.1/Nyt
B. T. O.

34.

Újoncállítási táblázat

Megyék és szabad királyi városok, mellyek az ujjoncz-állitáshoz hozzájárulnak...
Pest, 1848. szeptember 27.

Nyomda és nyomdahely nélkül, 420×523 mm, magyarul, 1 oldal.

Batthyány Lajos a képviselőház szeptember 12-i határozata értelmében 14-én elrendelte a honvédek toborzásának országos megkezdését. Október közepére újabb 16 zászlóalj állt fel. A dokumentum részletesen taglalja a 15–31. honvédzászlóaljak kiegészítési körzetét. A táblázat a 4441/n. ö. rendelet melléklete.

HTM 0020/Nyt
B. T. O.

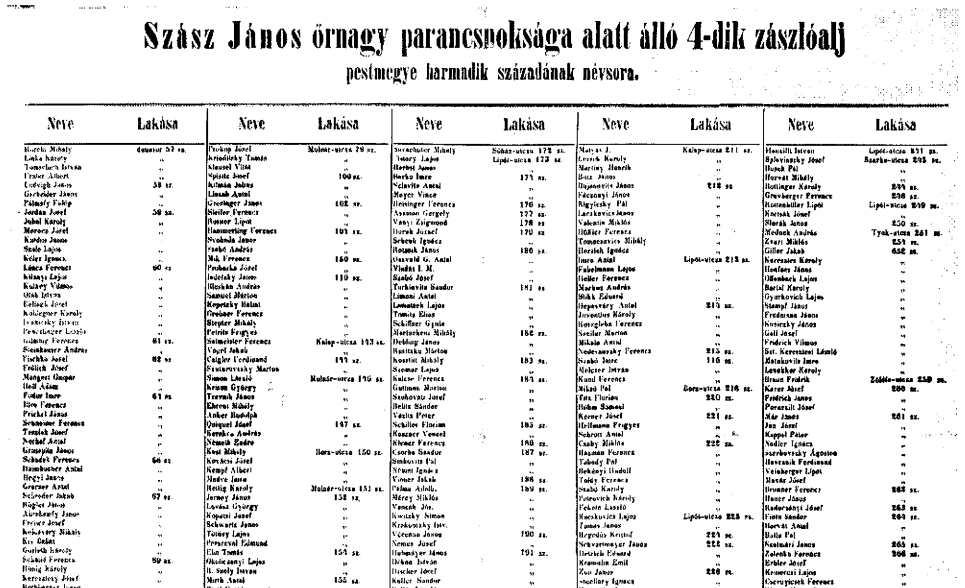

Szász János őrnagy parancsnoksága alatt álló 4-dik zászlóalj

pestmegye harmadik századának névsora.

Neve	Lakása	Neve	Lakása	Neve	Lakása	Neve	Lakása	Neve	Lakása
Bartik Mihály	dzsunor 53 sz.	Fiskup József	Mulnár-utcza 78 sz.	Szvorcsics Mihály	Sóház-utcza 172 sz.	Matyasi J.	Kálap-utcza 211 sz.	Hasulik István	Lipót-utcza 251 sz.
Laka Károly	„	Arnódiczky Tamás	„	Tóthy Lajos	Lipót-utcza 173 sz.	Ernyei Károly	„	Sphrinsky József	Bástya-utcza 295 sz.
Tomerlein István	„	Skassel Vilmos	„	Herbst Anton	„	Merling Henrik	„	Hunk Pál	„
Unger Albert	„	Spitzle József	100 sz.	Berko Imre	173 sz.	Bosz János	„	Horvat Mihály	„
Czifrigh János	38 sz.	Schmik János	„	Nyilvitz Antal	„	Hegenmüller János	218 sz.	Hottinger Károly	294 sz.
Gerkeider Jakab	„	Linak Antal	„	Meyer Vince	„	Pázmányi János	„	Greenberger Ferencz	250 sz.
Pálmayi Fülöp	„	Greisinger János	102 sz.	Heininger Ferencz	176 sz.	Rigyiczky Pál	„	Rosenmüller Lipót	Lipót-utcza 249 sz.
Jordan József	38 sz.	Sieller Ferencz	„	Axmann Gergely	172 sz.	Lerchenvic Mózes	„	Mertsak József	„
Jobst Károly	„	Rosner Lipót	„	Vanyi Zsigmond	178 sz.	Valentin Miklós	„	Sherak Antal	250 sz.
Mercza József	„	Hammerling Ferencz	103 sz.	Horak József	170 sz.	Hőfler Ferencz	„	Medsek András	Tyuk-utcza 261 sz.
Kardos János	„	Svoboda János	„	Schenk Ignácz	„	Tomasevics Mihály	„	Czar Miklós	253 sz.
Szabo Lajos	„	Szabó András	„	Rozsak János	180 sz.	Herzich Ignácz	„	Giller Jakab	252 sz.
Keler Ignácz	„	Mik Ferencz	150 sz.	Oszvald G. Antal	„	Imre Antal	Lipót-utcza 213 sz.	Nerczsics Károly	„
Linca Ferencz	90 sz	Prohaska József	„	Vladis I. M.	„	Valentinus Lajos	„	Hoefler János	„
Juhasz Lajos	„	Indefsky János	110 sz.	Szabó József	„	Heller Ferencz	„	Olenbach Lajos	„
Kulasy Vilmos	„	Hlinka András	„	Turkovits Sandor	181 sz	Markus András	„	Bartel Károly	„
Olah István	„	Samuel Márton	„	Linaus Antal	„	Olah Edvárd	„	Gyurkovich Lajos	„
Bellack József	„	Kopetzky Helmt	„	Lowatsek Lajos	„	Hegevary Antal	215 sz.	Stampf János	„
Kohlegner Károly	„	Grosser Ferencz	„	Tomis Elias	„	Juventher Károly	„	Fredsman János	„
Ivanovsky István	„	Bergter Mihály	„	Schiffer Gyula	„	Gangolba Ferencz	„	Nowotny János	„
Perschinger Lajos	„	Petrits Gergyes	„	Mertenkeus Mihály	182 sz.	Seidler Morton	„	Gall József	„
Juhasz Ferencz	61 sz.	Schneider Ferencz	Kálap-utcza 193 sz.	Dobbag János	„	Mikala Antal	„	Fridrich Vilmos	„
Bienhauser Andras	„	Vogel Jakab	„	Hattika Morton	„	Nadenszky Ferencz	215 sz.	Szt. Kereszttol Lénárd	„
Tischko Antal	82 sz	Caigler Ferdinand	193 sz.	Jonstit Mihály	183 sz.	Szabó Imre	116 sz.	Matakovits Imre	„
Frölich József	„	Semerovszky Morton	„	Szomar Lajos	„	Molczer István	„	Lenzkher Károly	„
Mangott Gaspar	„	Simon László	Mulnár-utcza 176 sz.	Kaiser Ferencz	185 sz.	Kunl Ferencz	„	Braun Fridrik	Zöldfa-utcza 249 sz.
Heil Adam	„	Kraun György	„	Guttmon Morton	„	Mikó Pál	Bors-utcza 216 sz.	Karrer Józef	290 sz.
Fodor Imre	61 sz.	Tremak János	„	Stuhovatz Josef	„	Fatz Florián	220 sz.	Fridrich James	„
Bow Ferencz	„	Ehrent Mihály	„	Helitz Sándor	„	Bichm Samuel	„	Perarzik Józef	„
Prickel János	„	Anker Rudolph	„	Vaczin Peter	„	Kerner Józef	221 sz.	Már János	261 sz.
Schwarzer Ferencz	„	Quiquel Józef	147 sz.	Schiller Florian	185 sz.	Hellmann Fregyes	„	Jan Józef	„
Tomlek József	„	Kemlika András	„	Kanczer Vencel	„	Sukrott Antal	„	Koppel Péter	„
Norbof Antal	„	Nemak Endre	„	Rheser Ferencz	188 sz.	Csaby Miklós	222 sz.	Vedler Ignácz	„
Grunpyin János	„	Kral Mihály	Bors-utcza 150 sz.	Czorba Sandor	187 sz.	Hasman Ferencz	„	Szerbovszky Agoston	„
Schadek Ferencz	66 sz	Kerchez Józef	„	Simkovits Pál	„	Tabody Pál	„	Hanvanik Ferdinand	„
Hamshacher Antal	„	Kempf Albert	„	Nyuni Ignácz	„	Berkényi Rudolf	„	Veinberger Lipót	„
Hegyi János	„	Medve Imre	„	Ecsser Jakab	196 sz	Tasky Ferencz	„	Hanke Józef	„
Gratzer Antal	„	Kralig Károly	Mulnár-utcza 151 sz.	Palma Adolf.	189 sz.	Stahl Károly	„	Brunner Ferencz	262 sz.
Schreder Jakob	97 sz.	Jarmey János	158 sz.	Mérey Miklós	„	Petrovich Károly	„	Huner János	„
Hogler Jakob	„	Lovasz György	„	Vancsik Jós.	„	Fekete László	„	Kudarányi József	263 sz.
Aichhardy János	„	Kopasi József	„	Kwitzky Simon	„	Hanchovits Lajos	Lipót-utcza 225 sz.	Fuits Sándor	264 sz.
Preiser Józef	„	Schwartz János	„	Krokovsky Istv.	„	Tomes János	„	Horvát Antal	„
Schwarz Mihály	„	Tarney Lajos	„	Vécsics Jenő	190 sz.	Hegedüs Kristof	224 sz.	Hollo Pál	„
Ks. Gabel	„	Perserval Edmund	„	Nemes József	„	Szvarczmayer János	222 sz.	Nestmárl János	265 sz.
Gulich Károly	„	Elek Tomás	155 sz.	Hubmayer János	191 sz.	Hetrick Edvárd	„	Zalenik Ferencz	266 sz.
Schlick Ferencz	59 sz.	Okolicsanyi Lajos	„	Orkon István	„	Kramolin Emil	„	Erbler József	„
Honig Károly	„	B. Szoly Istvan	„	Drecher József	„	Zur Janos	220 sz.	Krancsics Lajos	„
Kertszleny József	„	Mark Antal	155 sz.	Kaller Sandor	„	Schellary Ignácz	„	Csernyicsek Ferencz	„
Bönkberger Lajos	„	Gani Gaspar	„	Keller László	„	Krasovics Imre	„	Tomay Venzel	„
Pertzger Mihály	„	Martinelli Antal	156 sz.	Lipert Józef	„	Krnosnicky János	„	Unbescer Ferencz	„
Schallauer Ferencz	73 sz.	Hazany Imre	„	Vittenkamer Józef	„	Horse Antal	227 sz	Volnesy András	271 sz.
Gregor Józef	„	Gaura Hugo	„	Kalb Imre	192 sz.	Sauer Károly	„	Antal Antal	272 sz.
Klemer Józef	75 sz.	Biber János	157 sz.	Weller Henr.	193 sz.	Neumeyer Fregyes	„	Tabol Antal	273 sz.
Schroder Jakab	75 sz.	Schutzenhofer Mih.	„	Veikhel Hermann	194 sz.	Vinkler Józef	230 sz.	Trittweine Fülöp	„
Jurish Gejza	77 sz	Alberesk Józef	158 sz.	Zeglovi Gergon	„	Gerebits Todor	230 sz	Nagel Józef	„
Lautzky Józef	78 sz.	Kaiser Agoston	„	Dantzig Diano	196 sz.	Grosser Mátyás	„	Bicsofzky Józef	275 sz.
Schenk Károly	„	Hauke Janos	„	Hutton Cotsmann	„	Pinkovsky István	231 sz.	Horo Lajos	„
Kaller Jakab	„	Heit Janos	159 sz.	Dienst Sándor	197 sz.	Neumayer Ferencz	232 sz.	Petrzel István	„
Fuchinger Janos	82 sz.	Matyasi György	„	Andeasi Lajos	„	Vürk Ferencz	„	Velez Florent	„
Schwarz Ede	„	Dittlemoser Károly	„	Hessler Ferencz	„	Kovács Pál	„	Hattonasz Antal	„
Mesterits János	83 sz	Tomka József	161 sz.	Makonsek Mih. Vindel.	„	Hitz István	„	Gyarmaticzky Márk.	„
Mehner Ferencz	„	Ekhardt József	Szél-utcza 163 sz.	Hoffman János	„	Hainz József	233 sz.	Sklisey Károly	„
Flick György	„	Nyemkovszky	„	Harner Károly	Kálap-utcza 208 sz.	Albrecht György	„	Nankasy János	„
Egri József	Mulnár-utcza 88 sz.	Orvás János	163 sz.	Kotlerlin Ferencz	„	Szemek György	236 sz	Kimbail Pál	„
Bartkes József	„	Kending János	„	Sirko Mih.	„	Jurt Sibory	„	Varnai Antal	„
Berg Ferdinand	93 sz.	Ilik Antal	Mulnár-utcza 165 sz.	Haderits Fregyes	206 sz.	Hudofsky János	„	Johann András	Mulnár-utcza 100 sz.
Saint Blome	„	Frank Konrad	166 sz	Hotel Fur.	240 sz	Pirun Janos	237 sz.	Heinzmann Morton	106 sz.
Vendeiner Jakab	„	Fenzl Ignácz	165 sz.	Hoffmann Josua	„	Wolf Henrik	„	Nánel Janos	Borsz-utcza 120 sz.
Jungbauer Mihály	93 sz.	Bakacz Ignácz	„	Stochsen Alb.	„	Egyenczy János	„	Nagy Gábor	Zöldfa-utcza 251 sz.
Dworzak Károly	96 sz.	Tellner József	„	Lenk István	„	Pinczer Ferencz	„	Frischmann József	248 sz.
Ventenhof János	„	Gati Ferencz	Sóház-utcza 170 sz.	Kosnik Károly	„	Esszreicher Károly	„		
Petarik Józef	97 sz.	Virmus János	177 sz.	Tahnyi Lajos	211 sz.	Ehrbauer Józef	„		
Guggenberger Károly	„	Krauzers József	„	Krempf József	„	Kingelek János	„		

Fentebb kijelölt urak f. hó 21-kén délután fél 7-re a Sz.-Ferencz szerzett udvarán tisztikarának megválasztására jelenjenek meg.

Nyomatott Beimelnél

35.

Névsor

Szász János őrnagy parancsnoksága alatt álló 4-dik zászlóalj pestmegyei harmadik századának névsora.

[Pest, 1848.]

[Pest], Beimel [József], 430×489 mm, magyarul, 1 oldal.

Balajthi Szász (Száz) János (1804–1854) 1818-tól közvitéz a 32. gyalogezredben, 1823-tól nemesi testőr, 1827-től a 39. gyalogezred tisztje. 1848. június 19-től Pest város egyik nemzetőr őrnagya. November 11-től a Pest városi nemzetőrség parancsnoka, december 28-tól Pest katonai parancsnoka. 1849 januárjában jelentkezett a fővárosba bevonuló császáriaknál, hadbírósági elítélését a főváros ismételt magyar kézre kerülése akadályozta meg. A budapesti nemzetőrség, majd júliusban Szeged térparancsnoka volt.

HTM 0834/Nyt
B. T. O.

36.

Cs. kir. katonai törvényszéki ítéletek

[Debrecen], 1849. október 25.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 436×286 mm, magyarul, 1 lap, 4 nyomtatott oldal.
Vas-gallusz tintás kézírással lapalji rájegyzés: „74 a megitéltek száma – ezek között vagynak 4 kanonokok es áldozó pap, négy Gróf, két Baro, két hadvezér és több más hadi Tisztek és Titkárok s parancsnokok egy Herczeg – (olvashatatlan)"

A debreceni kerületi cs. kir. főbiztosság tájékoztatója a 1849. szeptember 12. és október 25. között meghozott haditörvényszéki ítéletek felsorolásával, köztük Batthyány Lajos gróf kötél általi halálos ítéletével.

HTM 0212/Nyt
B. T. O.

37.

Falikép

Magyar vértanuk. 1551–1854. Gróf Kreith Bélának a magyar vértanuk emlékei összegyűjtőjének, az 1848–49[1] és Kossuth-muzeum megalapítójának a forradalom és a magyar nemzeti függetlenség eszméi ébrentartójának az Ereklye Muzeumnak 25 éves jubileuma alkalmából hazafias tisztelettel ajánlják Vass József és Hegedűs Rezső a kiadó és a szerző.
[Budapest, 1907]

Budapest, Révai és Salamon műintézete, sokszorosított grafika, 630×912 mm, magyarul

A műlap illusztrációi a Kreith-gyűjteményben őrzött képeken alapulnak, hasonlóképpen a Kacziány Géza által 1905-ben és 1906-ban megjelentetett Magyar vértanúk könyvéhez, melynek szintén Vass József volt a kiadója. A nyomaton jellegzetes századfordulós keretben középen téglalap alakú mezőben a „Kilencz aradi vértanu felakasztása" című kép kapott helyet. Körötte 32 darab, kör alakú, feliratos emblémába foglalva a magyar történelem mártírsorsot szenvedett alakjait örökítette meg a művész, kezdve Martinuzzi Fráter György meggyilkolásával (1551), túlnyomórészt az 1848/49-es eseményekhez kapcsolódó megtorlásra koncentrálva.A kép bal oldalán megtalálható Batthyány Lajos gróf kivégzésének patetikus ábrázolása.

HTM 99.548.1/Nyt
SZ. E. – K. A.

38.

Utasítás a kormánybiztosokhoz

A népfelkelésnek korántsem feladata az ellenségnek nyilt csatábani megtámadása, sőt azt nekie minden kitelhető módon gátolnia kell. Oldalról és hátulról fenyegetése az ellenségnek. Előle a marháknak és lovaknak elhajtása. Elálása az eleségnek. ...
Batthyány Lajos
Pest, 1848. szeptember 18.

Batthyány Lajos miniszterelnök utasítása a kormánybiztosokhoz a népfelkelés szerepéről és feladatáról; a Dráva és a Bakony térségére vonatkozó konkrét útmutatásokkal.

Szekszárd, Perger Sándor nyomdája, 340×243 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/106.
SZ. E. – S. B. G.

39.

Felszólítás székely polgártársainkhoz

Közös hazánknak jelen évi országgyűlései letették a szabadság', egyenlőség, és testvériség' alapköveit. Nemzeti nagyságunk biztosan fog ezeken emelkedhetni, s ha a hazafiak' buzgalma vállat vállhoz vet, és lelkesedésük kitüréssel párosul, teljes díszben álland az épület, minek fedele alatt minden honpolgár nemes önérzettel élvezheti a polgáriasodás és kifejlettebb jólét' áldásait. ...
Gr. Batthyány Lajos
Budapest, 1848. június 28.

Batthyány Lajos miniszterelnök felszólítása a székelyekhez és „oláhokhoz" önkéntes zászlóaljak alakítására, cserébe országgyűlési intézkedéseket ígér helyzetük javítására.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 338×234 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/83.
S. B. G.

40.

Fölhívás

Jóslatot mondok, hazámfiai! szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondék, és szinte borzadok, látván, hogy minden, de minden oly borzasztón hamar teljesedett. ...
Kossuth
[Pest, 1848. szeptember 18.]

Kossuth apokaliptikus víziója történeti kitekintéssel Magyarország jövőjéről, Jellačić betörése kapcsán. Fegyverfogásra szólítja fel a népet Jellačić ellen, Veszprém környékére gyülekeztetve.

Miskolc, T. L. nyomda, Borsod vármegye rendeletéből kiadva, 462×286 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/108.
S. B. G.

41.

Rendelet, 3844/n. o.

A nemzetgyűlés által a haza megmentésére előlegesen felajánlott 42 ezer főből álló hadsereg kiállítása körül kibocsátott rendeletek pótlékául ezennel közhirré teszem...
Gr. Batthyány Lajos
Pest, 1848. szeptember 18.

Batthyány Lajos miniszterelnök rendelete a hadfogadó parancsnokságoknak, hogy vegyék át azonnal a hatóságoktól kiállított újoncokat, és lássák el őket a szükséges ruhával.

Az újoncok 20 pengőforint foglalópénzt kapnak, mely által 4 évi szolgálatra kötelezik magukat.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 324×240 mm, magyarul, 1 ív 1 nyomtatott, 1 beírt oldal.
Hátoldalon a miniszterelnök kettétépett papírfelzetes pecsétje, illetve az Udvarhely, Keresztúr és Bardóc székeknek Udvarhelyre történő vas-gallusz tintás címzés.

HL 1848–49:52/107.
SZ. E. – S. B. G.

42.

Fölhívás

Édes hazánkat ármány és árulás környékezi...
Ministerelnök Batthyány Lajos
Budapest, 1848. szeptember 19.

Batthyány Lajos a belső ellenség felbujtására a fellázadt „rácz" és horvát nép megmozdulása ellen fegyverbe szólítja az ország lakosságát. Felhívja őket a hadkötelesek honvédseregbe való kiállítására, különböző kedvezményeket kilátásba helyezve.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 333×232 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/109.
SZ. E. – S. B. G.

43.

Hatósági felhívás

Azon ministeri rendelet folytán, mellyszerint a' nemzetőrséghez kinevezett őrnagyoknak, parancsnokoknak és segédtiszteknek, kik még az alkotmányra esküt nem tettek, az alkotmányra való haladék nélküli feleskettetése rendeltetett: Debreczen városnak...
Kiss Lajos bizottmányi jegyző
Debrecen, 1848. szeptember 25.
Debrecen város „honvédelmi és közbátorságra felügyelő választmányának" döntése alapján Kiss Lajos bizottmányi jegyző felszólítja Debrecen népét, hogy minden volt és jelenlegi tisztviselő, aki még nem tett esküt az alkotmányra, október 1-jén jelenjen meg eskütételre. Közli az esküforma szövegét.

Debrecen város könyvnyomdája, 186×232 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/115.
S. B. G.

44.

4441/n. ö. rendelet

A most alakitandó 16 honvéd-zászlóaljakhoz szükséges ujonczok kiállitása tárgyában eddig kiadott legujabb rendeletek kiegészitésére, felvilágositására következendőt rendelem: Az ide mellékelt aránylagos kivetésből láthatják a törvényhatóságok, mennyi ujonczot állitanak ki...
Batthyány Lajos
Pest, 1848. szeptember 26.

A miniszterelnök intézkedik a szükséges ruházat tárgyában, valamint a dunántúli területek népfelkelése ügyében. Kimutatás mellékelve a kivetett újoncok számáról, gyülekezőhelyéről stb.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 420×264 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49: 52/116
Pest, 1848. szeptember 27.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 417×521 mm, magyarul, 1 ív, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/116/a.
B. T. O. – S. B. G.

45.

Határozat

Határozata a nemzet képviselőinek a folyó évi september 29-én kivívott győzelem iránt...
Pázmándy Dénes a képviselőház elnöke és Ludwigh Lajos a képviselőház jegyzője
Budapest, 1848. október 1.

A képviselőház kifejezi háláját a szeptember 29-i pákozdi ütközetben helytálló csapatoknak, többek között az 1. honvéd zászlóaljnak; a fővezér Móga altábornagynak, és más, a csatában kitűnt egyéneknek.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 370×234 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/124.
SZ. E. – S. B. G.

46.

Felhívás

Hazafiak! Sajnosan tapasztalók, hogy a csend, közbátorság, s a honpolgárok és katonaság közti egyetértés ma reggel megzavartatott. ...
Rottenbiller Lipót elnök és Oroszhegyi Jósa h. jegyző.
Pest, 1848. április 12.

A pestvárosi Rendreügyelő Választmány felhívása a hazafiakhoz békére, egyetértésre és testvériségre. Jogtalan eljárás volt a laktanyában olasz proklamációkat osztogató egyén letartóztatása. A közrendet a továbbiakban a rövidesen megérkező felelős magyar kormány fogja fenntartani.

[Pest], Landerer és Heckenast, 366×234 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/42.
SZ. E. – S. B. G.

47.

Hirdetmény

Első alispán úr! Azon mozgalom, melly roppant erővel egész Európát megragadá, hazánkat is áthatotta...
Az ország' minister-elnökétől
Pozsony, 1848. március 22.

Batthyány Lajos miniszterelnök nyílt levélben közzétett utasítása Tolna vármegye alispánjának. Tudósítja az országgyűlés által a haza felvirágzása érdekében hozott törvények pozitív mivoltáról, így a közteherviselésről, azonban felhívja a figyelmet a félreértelmezésből adódó rendbontások veszélyére, illetve azok elhárítására szólítja fel.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 420×265 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/27.
SZ. E: – S. B. G.

48.

Hirdetmény

Hazafiak! Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak. Minden hazafi szent kötelessége, hazáját bel és kül ellenségek ellen védeni: ezt igényli a' természeti jog, ezt parancsolja a' törvény. ...
Gr. Batthyány Lajos és Baldacci Manó ezredes.
Pest, 1848. május 16.

Felhívás a rendes nemzetőrségbe, azaz a 10 000 főből álló magyar honvédseregbe való jelentkezésre. Felsorolja az országos hadfogadó helyeket; az országos toborzás május 17-én a fő toborzó házban a fővárosi Tehén utcában veszi kezdetét. Részletezi a belépő nemzetőrök szolgálati juttatásait, valamint a tisztek és a tüzérek toborzásának feltételeit is.

[Pest], Landerer és Heckenast, 525×415 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/61a.
SZ. E: – S. B. G.

49.

Felhívás

Felhivás a' nemzeti őrsereg ügyében. Minden jólelkű hazafinak legfőbb óhajtása az, hogy a' hazában béke – uralkodjék, minden embernek személye, és vagyona bármelly rossz lelkü megtámadók ellen bíztosítva legyen. ...
Piukovits Ágoston főjegyző
1848. május 9.

Felhívás Bács-Bodrog megye lakosságához, hogy jelentkezzenek a nemzetőrségbe.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 315×230 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/57.
SZ. E. – S. B. G.

50.

Szabályzat

[Kiss Károly]: A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács. Pest, Eisenfels Rudolf, 1848. 72 p., 17 cm.

Könyvtári félvászon kötésben, papírja savasodik.

Kiss Károly (Buda, 1793 – Pest, 1866) 1811–37 között a 37. gyalogezredben szolgált, 1848–49-ben honvéd ezredes. 1848. március 21-én a pesti nemzetőrség szervezésére kapott megbízást, áprilistól az Országos Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának főnöke, októbertől elnöke, novembertől a Hadügyminisztérium nemzetőrségi osztályának vezetője. 1849 májusától a katonai nevelőintézetek főfelügyelője volt. Világosnál fogságba esett, 10 évi várfogságra ítélték, 1850 nyarán kegyelmet kapott. 1841-től az MTA tagja.

HTM Kvgy. 2707
K. A.

51.

Szabályzat

Gál Sándor: A' Pest-városi nemzeti őrsereg' ideiglenes oktatás, gyakorlat és szolgálati szabályzata. Pest, Müller Gyula Könyvkereskedése, 1848. 55 p., 22 cm.

Magyar és német nyelven.
Korábbi tulajdonbejegyzéssel. Kötéstábla nélkül, kiadói papírkötésben.

Gál Sándor (Csíkszentgyörgy, 1817 – Nocera, 1866) az olmützi katonaiskola elvégzése után 1838-tól a 37. gyalogezrednél, 1845-től hadnagyként a 14. határőrezrednél szolgált. 1848 májusától segédtiszt volt az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál, július közepétől honvéd százados, a pesti nemzetőrség segédtisztje, szabályzatokat készített a nemzetőrség és a honvédség számára. 1849 februárjától ezredes, a 14. határőrezred és a Székelyföld katonai parancsnoka, július végétől tábornok. A zsibói fegyverletétel után emigrált (Hamburg, Anglia, Konstantinápoly, Olaszország), 1852-től Kossuth megbízásából egy új magyarországi és erdélyi felkelést készített elő. 1860-tól az itáliai magyar légió tagja, 1861-ben Kossuth parancsára Türr Nápolyban elfogta. Később kiszabadult, de elborult elmével halt meg, olaszországi emigrációban.

HTM Kvgy. 8° 629
K. A.

52.

Szabályzat

Horváth Károly, mérai (kiad.): A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen kiadta – –, a nemzeti gyalog őrsereg 6-dik osztályának hadügyésze. Pest, Beimel József, 1848. 14 p., 22 cm.

Papírja savasodik, gerincén papírcsíkkal ragasztva.

Horváth Károly, mérai (Alsózsolca, 1812 – Budapest, 1893) ügyvéd, jogtudós, országgyűlési képviselő. 1848–49-ben ő írta – mint jegyző – Pest városának kiáltványait. 1851-ben haditörvényszék elé állították, halálra ítélték, ezt kegyelemből várfogságra enyhítették, melyet Josephstadtban töltött le. 1858-tól praktizálhatott ismét. Érdemdús közéleti pályáját tisztelet övezte.

HTM Kvgy. 7095
K. A.

53.

Könyv

Sillye Gábor (szerk.): A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal. Összeszedte – – nemzetőrségi választmányi tag és tollvivő. Pozsony, Schmid Ferenc–Busch J. J., 1848. 46 p., 19 cm.

Sillye Gábor, hajdúhadházi (Hajdúböszörmény, 1817 – Uo., 1894) ügyvéd, 1848 júliusától országgyűlési képviselő, később kormánybiztos, 1849-ben a hajdúkerület főkapitánya és a nemzetőrség főparancsnoka volt. 1850-ben halálra ítélték, majd tízévi várfogságra, ahonnan 1856-ban szabadult.

HTM Kvgy. 5699
K. A.

54.

Könyv

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 1–3. k. Genf, Puky Miklós, 1865. IX.: 615, XI.: 616, XI.: 605 p., 22 cm.

Horváth Mihály (Szentes, 1809 – Karlsbad, 1878) katolikus paptanár, püspök, történetíró, az MTA tiszteletbeli tagja, a Kisfaludy-társaság elnöke, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatási minisztere. A szabadságharc után bujdosott, 1851-ben in effigie halálra ítélték, 1866-ig száműzetésben élt (Belgium, Franciaország, Svájc, Olaszország). Zürichben ő volt a Batthyány-fiúk nevelője. Hazatérése után, általános megbecsülésben, 1869-től haláláig volt képviselő. Erzsébet királynénak is prelegálta a magyar történelmet.

Puky Miklós, bizáki (Káva, 1806 – Karácsond, 1887), a kiterjedt bizáki Puky-család tagja, 1848–49-ben alispán, országgyűlési képviselő, komáromi kormánybiztos, in effigie halálra ítélték, 1867-ben tért haza. Svájci emigrációjában nyomdát nyitott, ahol többek között Horváth Mihály történeti munkái is napvilágot láttak.

HTM Kvgy. C 3399/1–3. (C 3399–3401)
A kiállításban a 3. k. (lt. sz. C 3401.) Korábbi tulajdonbélyegzőkkel, aranyozott, festett vörös vászonkötésben.
K. A.

55.

Könyv

Farkas Emőd: Gróf Batthyány Lajos élete. Budapest, Lampel R[óbert] KK. (Wodianer F. és Fiai) RT. Könyvkiadó Vállalata, [1908] 96 p., 15 cm. (Magyar Könyvtár. Szerk. Radó Antal. 511–512. o.)

Könyvtári félvászon kötésben.

Farkas Emőd (Álmosd, 1866 – Budapest, 1920) hírlapíró, számos magyar történelmi tárgyú írás szerzője, kedvelt témája volt a Rákóczi-kor és az 1848–49-es szabadságharc.

HTM Kvgy. 8° 116
K. A.

56.

Könyv

Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor (szerk.): Ezernyolczszáz negyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Budapest, Révai, 1898. 476 p., 27x37 cm, ill.

Festett, ezüstözött, aranyozott, javított, eredetileg vajszínű vászonkötésben.

A szabadságharc 50. évfordulójára kiadott harántalakú díszalbumnak szürke, vajszínű, vörös és kék kiadói kötésváltozata is készült. Az ötkötetes „Gracza" (ld. ott) mellett a háztartásokban leggyakrabban előfordult emlékkötetek közé tartozik. A századvég híres nevei jegyzik az ezer képet tartalmazó vállalkozást: a szerkesztők Jókai Mór (1825–1904), Bródy Sándor (1863–1924), Rákosi Viktor (1860–1923) voltak, a közreműködők között találjuk Bársony Istvánt (1855–1928), Beöthy Zsoltot (1848–1922), Hampel Józsefné Pulszky Polyxénát (1857–1921), Heller Henriket (1843–?), Ignotust (1869–1949), Inczédy Lászlót (1855–1902), Kazár Emilt (1843–1922), Marczali Henriket (1856–1940), Mihailovich Istvánt (1866–1908), Mikszáth Kálmánt (1847–1910), Sebők Zsigmondot (1861–1916), Szilágyi Sándort (1827–1899), Timár Szaniszlót (1859–1917), Varga Ottót (1853–1917), Voinovich Gézát (1877–1952).

HTM Kvgy. 8° 388
K. A.

57.

Zsebkönyv

Kuszkó Istvánné Tokaji Irma (összeáll.): 1848–49-iki történelmi tárcza-napló 1894 márcz. 15. emlékére. I. évf. Az 1848–49-iki „Történelmi Lapok" kiadványa. Kolozsvár, Közművelődés Rt., [1894]. 14 p., 12 cm.

A literátus családból származó szerzőnő, Tokaji Irma, Kuszkó Istvánnak (1860–1936), a kolozsvári ereklyemúzeum igazgatójának, az „1848–1849. Történelmi Lapok" szerkesztőjének neje volt, több cikke jelent meg különböző erdélyi lapokban. Ezt a történelmi naptárt 24 ezer példányban nyomtatták, a Történelmi Lapok mellékleteként, 15 krajcárért, jótékony céllal.

HTM Kvgy. 8° 4420
K. A.

58.

Könyv

Az 1849. október 6-án kiszenvedett nemzeti vértanuk emléke. Kiadja a győri honvéd-egylet. Győr, Czéh Sándor, 1879. 39 p., 22 cm.

A kötet valamennyi oldalán gyászkeretes szedéstükör.

HTM Kvgy. 7.386
K. A.

59.

Könyv

Kacziány Géza: Magyar vértanuk könyve. Budapest, Vass József, 1905. 143 p., 31 cm, ill.

Bordó vászonkötésben, rajta szürke-fekete-fehér képen az aradi vértanúk kivégzése. Dr. Horváth Jenő ex librisével.

Kacziány Géza (Arad, 1856 – Budapest, 1939) jogi végzettségű író, publicista, műfordító, pedagógus, az amerikai magyar emigrációban néhány évig mint presbiteriánus lelkész is működött.

A vértanúk emlékére többször, nagy példányszámban kiadott kötete sok családban fennmaradt. 1906-os kiadása szürke és lila kiadói vászonkötésben jelent meg.

Kacziány gyermekkori jó barátja volt gróf Kreith Bélának (Arad, 1851 – Csüdőtelke, 1916), akinek ereklyetára és hagyományápoló tevékenysége országszerte ismert volt. Az ő gyűjteményéből, melynek negyedszázados fennállására ajánlotta az író ezen kötetet is, származnak nagyrészt a könyv képei.

HTM Kvgy. 10.206
K. A.

60.

Könyv

Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. 1–5. k. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), [1894–1898]. 451, 439, 438, 448, p., 28 cm, ill.

Préselt, aranyozott, festett vörös kiadói (javított) bőrkötésben. Zöld és kék kiadói kötésváltozat is készült.

A szabadságharc ötvenedik évfordulójára kiteljesedett, reprezentatív konmemoratív összefoglalásnak szánt művet nagyon sok családban és intézményben őrizték és forgatták rendszeresen. A képek java része gróf Kreith Béla (Arad, 1851 – Csüdőtelke, 1916) nevezetes 1848-as ereklyemúzeumának tárgyait vonultatja fel. Gracza György (Vehéc, 1856 – Budapest, 1908) jogász, újságíró, író – nevét leginkább ez a munka őrizte meg.

HTM Kvgy. 8° 96
K. A.

61.

Könyv

Szemere Bertalan: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege von Bartholomäus Szemere, ehemaligem Minister von Ungarn. Erste Abtheilung: Graf Ludwig Batthyány. 110 p. Zweite Abtheilung: Arthur Görgei. 151 p. Dritte Abtheilung: Ludwig Kossuth. 159 p. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1853.

Gerinccím: B. Szemere / Kossuth, / Görgei, / Batthyány.
A három rész fordított sorrendben egybekötve.
Századfordulós fekete aranyozott félvászon kötés, festett piros lapszélek.

Szemere Bertalan (1812–1869) emigrációjában több könyvet is írt a szabadságharc alakjairól.

HTM Kvgy. 11.717
K. A.

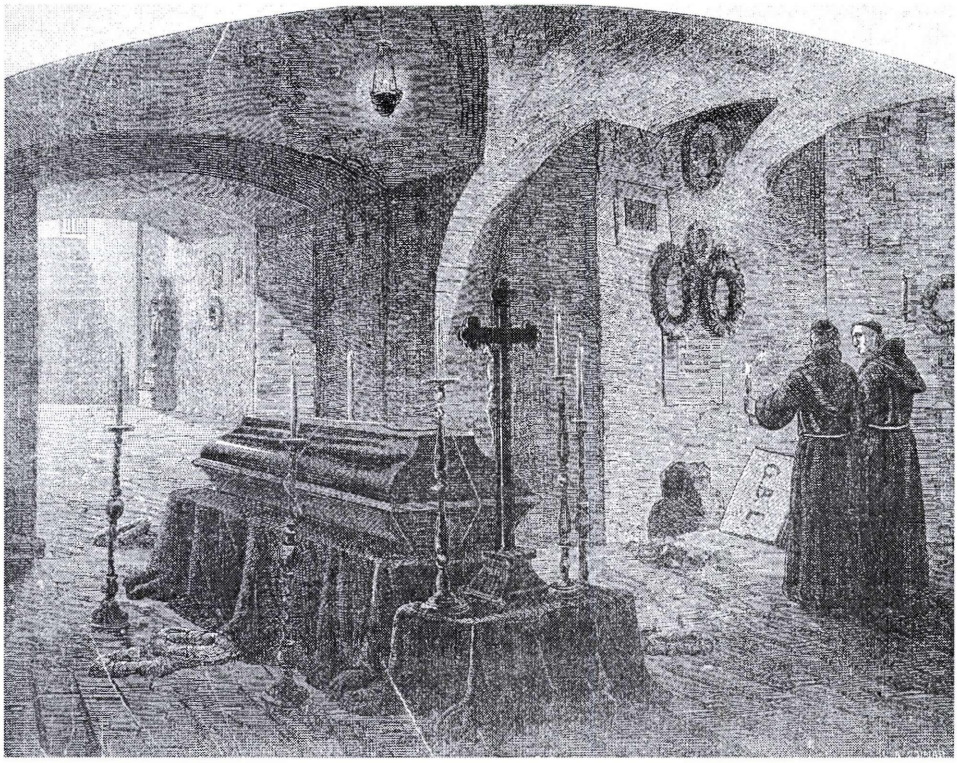

„Gr. Batthyány Lajos koporsója a ferenczieк sírboltjában"

62.

Könyv

Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, Heckenast Gusztáv, 1870. 30 p., ill., 29 cm.

Kétívnyi, fűzött, papírborítós füzet (javított), a címképen Batthyány Lajos Marastoni Jakab 1867-es acélmetszetén, Rusz K[ároly?] másolatában. A borítón különböző (második világháború előtti) bélyegzőlenyomatok.

Számos népszerű képet tartalmaz Batthyány Lajos miniszterelnök 1848-as szerepléseiről és kivégzéséről.

HTM Kvgy. 6.440
K. A.

63.

Kottagyűjtemény

A szabadságharcz dalai és indulói. (1848–49). A dalokat énekhangra zongorakísérettel, az indulókat zongorára átírta Káldy Gyula. 3. kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. metszése és nyomása, [1894?]. 11, 83 p., 33 cm.

Mindhárom füzet címlapján tintával írt ajánlás: „Szegedi-Maszák Aladár úrnak baráti emlékül Káldy Gyula 1897. szept. 30."

A 2. füzetnek csak a címlapja van meg, a kötéstáblából kijár az egész, a gerinc vászna leszakadt. Fatáblás félvászon kötés, festett lapszélek.

Káldy Gyula (Pest, 1838 – Budapest, 1901) karmester, zenetörténész. 1881-től a Nemzeti Színház, majd az Operaház rendezője, főrendezője, ennek később igazgatója is. 1894-től a Zeneakadémia tanára.

Maszák (pesti Szegedy-Maszák) Aladár a szabadságharcot végigküzdő Maszák (pesti Szegedy-Maszák) Hugó (Nagyenyed, 1831 – Budapest, 1916) író, szerkesztő, grafikus és Barabás Miklós (1810–1898) festő Ilona leányának (1844–1929) legidősebb fia volt. A család valamennyi tagja több generáción keresztül a zenei, művészeti, irodalmi élet kiemelkedő alakja volt. Szegedy-Maszák Aladár később udvari tanácsos, a király udvarnagyi hivatalának vezetője is volt.

HTM Kvgy. A 255 (coll. 3.)
K. A.

64.

Könyv

Vargyas Endre: Magyar szabadságharcz története 1848–1849. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. 467 p., ill., 24 cm.

Szakadt bordó félvászon kötés, aranyozott gerinccím. A szennylapon egykorú könyvkötői feljegyzés: „Procopius Nagyságáé félvászon aranyozva 40 kr."

HTM Kvgy. 8° 1895

Német fordításban is megjelent:
Geschichte des ungarischen Freiheits-Kampfes in den Jahren 1848–1849. Budapest, Wilhelm Wehner, 1879. 510 p., ill., 25 cm.

Bordó préselt, festett, aranyozott egészvászon kötésben.

Vargyas Endre, kapuvári (Kapuvár, 1842 – Budapest, 1913) jogot és teológiát tanult, gróf Batthyány Géza családjánál is nevelősködött. Tanfelügyelőként működött, pályája során számos művelődéstörténeti és történeti munkát írt.

HTM Kvgy. 11.538
K. A.

65.

Könyv

Boross Vilmos (szerk.): 1848–1898. Szabadságharczunk emléke. Nemzeti diszmű. Heyer Arthur tollrajzaival. Bp., Laurencic Gyula, 1898. 189 p., 16x20 cm, ill.

Boross Vilmos (Nagyvárad, 1859 – Budapest, 1904) hírlapíró, szerkesztő.

Heyer Arthur (Haarhausen, 1872 – Budapest, 1931) a millennium évétől a magyar fővárosban működött festő, illusztrátor. A kötet képeit neves fényképészek készítették.

A szabadságharc 50. évfordulójára kiadott kisméretű díszalbum számos relikvia és emlékhely fotóját tartalmazza, rövidebb ismertetőkkel, forrásrészletekkel. A színes, festett, aranyozott, nyomott vörös vászon kötéstábla Leszik Károly budapesti könyvkötő egykorú munkája.

HTM Kvgy. 11.724
K. A.

66.

Könyv

Vajda Emil: Az 1848/49-iki szabadságharcz vértanúi. A szabadságharcz félszázados évfordulója alkalmára. Győr, Gross Testvérek, [1898]. 125 p., 17 cm.

Az előzékben Batthyány Lajos és a 13 aradi vértanú képei, melyek köré a valamikori tulajdonos ceruzával odaírta mindegyikük nevét. Új papírkötésben, a gerincre visszaragasztva az eredeti gerinc maradványa, mely a sorozatszám töredékét is tartalmazza (99. sz.).

Vajda Emil (Kolozsvár, 1858-Győr, 1916) konzervatóriumot és bölcsészkart végzett tanár, író, a győri városi élet egyik kiemelkedő alakja. Az 50. évfordulóra megjelent számos megemlékezés és díszmű egyike ez a munka is.

HTM Kvgy. 8° 4414
K. A.

67.

Könyv

Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, Emich Gusztáv, 1867. 360 p. 21 cm.

Mikár Zsigmond egykori tulajdonbejegyzésével.

Szeremlei Samu (Gelej, 1837 – Hódmezővásárhely, 1924) református lelkész, 1908-tól az MTA levelező tagja. Kiterjedt történelmi, helytörténeti, egyháztörténeti tevékenységet folytatott, de teológusként és néprajzi monográfusként is számon tartják.

Mikár Zsigmond (Buttyin, 1826 – Budapest, 1906) 1848–49-ben huszártisztként harcolt, Aradon besorozták a császári hadseregbe, ahol 1853 végéig szolgált és ismét eljutott a tiszti rangig. 1858-ig Londonban és Párizsban élt, majd hazatérése után az 1848–1849. országos honvédegyletek központi bizottságának főjegyzője lett, a honvédegyletek életének szervezésével és a honvéd névkönyvek összeállításával foglalkozott. Első „Honvéd Schematismus"-a 1869-ben jelent meg, majd 1891-ben az 1890-ben még életben volt 30 000 honvéd névjegyzékét adta közre, a megyei honvédegyletek rendjében. A kiegyezés után létrejött magyar királyi honvédség első, 1870-es névkönyvét (sematizmusát) is ő állította össze.

HTM Kvgy. 8° 184
K. A.

68.

Szabályzat

Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára. Pest, Emich Gusztáv Könyvkereskedése, 1849. Nyomatott Eisenfels Rudolfnál. 199 p., 18 cm.

Aranyozott, bordázott félbőr kötésben, kézzel festett szennylapokkal, préselt-aranyozott kötéstáblában.

HTM Kvgy. 11.446
K. A.

69.

Könyv

Sebők Károly (szerk.): A' Nemzeti Casino részeseinek névsora, betűrenddel, annak szabályai, 's egyéb tudnivalói 1848. Szerkeszté Sebők Károl. Pest, Trattner – Károlyi betűivel. 104 p., 16 cm.

Kartonkötésben.

A 6. oldalon szerepel „Batthyány Lajos gr., nemzeti ministerelnök: Pesten, Szabadsajtó utczai gr. Cziráky házban."

HTM Kvgy. 8° 4787
K. A.

70.

Könyv

Horváth S.: Graf Ludwig Batthyány, ein politischer Märtyrer aus Ungarns Revolutionsgeschichte und der 6. October 1849. in Ungarn. Hamburg, Hoffmann – Campe, 1850. Ny. H. S. Voigt. 76. p., 18 cm.

Kiadói kék papírkötésben. Savas, kissé sérült példány.

A szerző magáról annyit árul el, hogy korábban alkalma volt Batthyány gróffal szorosabb kapcsolatba kerülni. A vártanúk felsorolása és a rövid történeti leírás több helyen erősen egybecseng Horváth Mihálynak a szabadságharcról írott műve (ld. ott) megfelelő részével.

HTM Kvgy. 11.770
K. A.

71.

Könyv

Gyüjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a' cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott Hirdetményeknek. Hivatalos kiadás. Első füzet, foglalja magában az időszakot 1848-dik évi september 22-től, 1849-dik évi julius 31-ig. Buda, Egyetemi Nyomda, 1849. XVI, 128, 27 p., 21 cm.

Kötéstábla nélkül.

Az uralkodó és a katonai vezetés által Magyarország számára kibocsájtott rendeletek mind magyarul, mind németül megjelentek, több kiadásban. Az Erdély számára kiadott rendeletek magyar, német és román nyelven láttak napvilágot. A közigazgatás és az adminisztráció újra berendezkedésével a kormánylapok (mai szóval: a közlöny) is hasonlóan volt többnyelvű.

HTM Kvgy. 1492
K. A.

72.

Kalendárium

Kolozsvári naptár. Az 1848ik szökőévre. IV-dik év. Kolozsvár, Tilsch János, 1847. 120 p., 18 cm.

A címlap melletti oldalon a kolozsvári r. kat. nagytemplom új tornyát ábrázoló metszet.

„Kiadja if. Tilsch János. Kolozsvár, az »Ev. Reformatum Kollégyom« betűivel Tilsch János nyomt."

Kiadói kötése töredékesen maradt fenn (hátoldal), restaurált.

Belekötött jegyzetlapokkal, részletes beírásokkal.

Egykorú tulajdonbejegyzés: „Bodó Károly VI. g. o. tanuló".

A régi kolozsvári patríciuscsaládból származó Tilsch János könyvkötő, kiadó és kereskedő, 1842 és 1849 között a kolozsvári református kollégiumi nyomda bérlője. 1848-ban lelkes hazafiként ő volt Kőváry László „Ellenőr" című radikális politikai újságjának kiadója. Ezért a szabadságharc leverése után várfogságra ítélték. Unokahúgát az említett neves erdélyi történetíró, Kőváry László (Torda, 1819 – Kolozsvár, 1907) vette feleségül1854-ben.

HTM Kvgy. 11.747
K. A.

73.

Kalendárium

Neu eingerichteter allgemeiner Ofner Schreib-Kalender, nach christlicher Zeitrechnung auf das Gemein-Jahr 1849. Buda, Bagó Márton, 1848. 43 p, 22 cm, ill.

Belekötött jegyzetlapokkal, néhol bejegyzésekkel.

Kiadói papírkötésben, a címlapon a budai királyi palota sematikus metszetével.

A Bagó Márton nevével 1833 és 1873 között fémjelzett pesti nyomda hosszú időn keresztül ismert kalendárium és ponyvakiadó volt. A nyomda ezt a profilját az atya halála után, ifjabb Bagó Márton három évtizedes működése alatt is megtartotta.

HTM Kvgy. 6.572
K. A.

74.

Névkönyv

Mititär-Schematismus des Österreichischen Kaisertumes. 1831. Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1831. 492, 14, 139, 20 p., 18 cm.

Egykorú festett papírkötésben, gerincén arannyal nyomott cím.

A 314. oldalon a 9. huszárezrednél „Unterleutenants ...Batthyány Ludwig gr."

A katonai névkönyvek a Habsburg Birodalom területén 1790 óta jelentek meg folyamatosan, minden évben, egyre bővülő terjedelemben. Kezdetben csak a magasabb beosztású tiszteket tartalmazták, később már valamennyi tiszti állományú egyén belekerült. A kiegyezés utántól, a magyar honvédség megalakulásától kezdve párhuzamosan jelentek meg a közös haderő, a magyar királyi honvédség és az osztrák Landwehr névkönyvei, a vezényleti nyelvnek megfelelően németül, illetve magyarul. Általában előző év végén zárták a sematizmusba kerülő adatokat és a szükséges helyesbítéseket pótlólag vezették bele, kézzel vagy nyomtatott pótlapokkal. Az utolsó magyar honvédségi névkönyv 1944-ben jelent meg, a közös haderő utolsó évfolyama értelemszerűen 1918 volt.

HTM Kvgy. X 334/1831
K. A.

75.

Címtár

Az 1848 évi julius 2-ára egybehivott nemzeti gyülés képviselőinek 's a' felső ház tagjainak név- 's lak könyve. Pest, Geibel Károly, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál. 30 p., 17 cm.

Bizáky Puky József cs. és kir. kamarás címeres ex librisével és különböző korábbi tulajdonbélyegzőkkel.

Geibel Károly 1842 március közepén megnyitott nagy forgalmú könyvkereskedése és kiadója az egykori Kristóf téren, a Nagy Kristóf Gyógyszertár mellett állott.

HTM Kvgy. 17.383
K. A.

76.

Könyv

A független magyar miniszterek életrajza. Pest, Herz János és Társa, 1867. 24 p., 23 cm.

A Lukács László által 1848-ban alapított nyomda 1854-től volt Herz János (†1894) tulajdona, aki már 1841-től dolgozott a Pesti Hírlap nyomdájában. Az ötvenes-hatvanas években számos lap kiadója, nyomdásza volt.

HTM Kvgy. 8° 62
K. A.

77.

Könyv

Országgyűlés 1847. Pest, Trattner – Károlyi, 1848. 15 p., 23 cm.

HTM Kvgy. 8° 69
K. A.

78.

Könyv

Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai (Különlenyomat a Századok 1927. évi IV–VI. számból). Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927. 38. p.. 23 cm.

Az ismert hadtörténész, akadémikus báti Berkó István (Léva, 1904 – Budapest, 1982) egykori könyvtárából, tulajdonbejegyzésével.

Friedreich Endre (Mártonfalva, 1878 – Budapest, 1952): történetíró, piarista paptanár. Tanulmányait Budapesten végezte, 1903-tól Veszprémben működött. 1904-ben szerzett bölcsészdoktori címet, 1907-től Vácott, majd 1908-tól Budapesten tanított és élt, a rend könyvtárosaként és levéltárosaként. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulat választmányának (1933), a Magyar Paedagógiai Társaságnak (1934) és a Szent István Akadémiának (1933). A Batthyány utolsó napjait feldolgozó tanulmánya eredetileg a Századok 1927. évi IV–VI. számában jelent meg (113–148. p.).

HTM Kvgy. B 2218
K. A.

79.

Kalendárium

Bucsánszky Alajos Képes Kalendárioma 1848. Pest, Bucsánszky Alajos, 1847. 102, 16 p., ill., 21 cm.

Savas, használt példány, könyvtári kötésben.
A címlapon Hunyadi Jánost ábrázoló fametszet.

Bucsánszky Alajos (Eger, 1802 – Budapest, 1883) könyvkötő, kiadó és könyvkereskedő, Pozsonyban, majd Pesten. Nagy példányszámú, hivatali vagy népszerű, olcsó és kelendő nyomdatermékek tömegét állította elő, számos ponyvát és kalendáriumot. A Bucsánszky-féle képes kalendárium e műfaj jellegzetes képviselője.

HTM Kvgy. 1048 (8° 3682)
K. A.

80.

Űrlap

Fejenkénti könyv. Kolozsvár, K. Főtanoda betűivel, 1848. 14 p., 24 cm.

Hikman Viktor szortiment könyvtári kötésében (a Ráday utcai műhely a két háború között rendszeresen dolgozott a Hadimúzeumnak).

Személyre szóló, kitöltetlen, táblázatos katonai igazolvány. Tartalmazta a származási adatokat, személyleírást, a toborzás körülményeit, a szolgálat alatti változásokat, betegségeket, szabadságolást, büntetéseket, ruházati ellátmányt, az V. Ferdinánd királyra teendő eskü szövegét és a „Hadi czikkek" kivonatát.

HTM Kvgy. 8° 169
K. A.

81.

Könyv

Reschauer, Heinrich – Smets, Moritz: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. 1–2. k. Wien, R. von Waldheim. 1876. 6, 436, 656+6 p. ill. 29 cm. (1. k. 15–24. p. hiány.)

A vaskos mű első kötetének Heinrich Reschauer (1838–1888), a másodiknak Moritz Smets (Smetazko) (1828–1890) a szerzője. Az illusztrációkat neves és népszerű művészek, Vinzenz Katzler (1823–1882), Fritz (Friedrich) Kriehuber (1836–1871) (a közismert Joseph Kriehuber tehetséges legidősebb, de ifjan meghalt fia) és mások készítették.

A könyvet gazdagon díszítő metszetek oldalain feltehetőleg Aggházy Kamil (1882–1954) ezredes, a Hadtörténelmi Múzeum alapítója és későbbi igazgatója marginális, tintával írt magyarázószövegei olvashatók (a későbbi átkötés során körülvágás miatt ennek egy része olvashatatlanná vált).

1. k. 25. p.: Batthyány és Kossuth portréja (szignálatlan); 1. k. 425. p.: a magyar küldöttség menete a Hofburgba. Vinzenz Katzler rajza. A lapon kézírásos kommentár.

HTM Kvgy. 8° 397
K. A.

82.

Újság

Marczius Tizenötödike. Pest, 1848. március 19.– 1849. július 6., megj. naponta. Fel. szerk. Pálfi (Pálffi) Albert (1820–1897). Kiad. Lukács László. Ny. Beimel József. 2°

A radikálisnak számító lapot Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. július 7-én betiltotta.

Rendkívüli lap a „Marczius Tizenötödike"-hez. 1848. szeptember 16.
„A második felelős magyar ministerium alakulása napján."

A röplapot Csernátoni (alsócsernátoni Cseh) Lajos (1823–?) országgyűlési képviselő, a lap egyik szerkesztője szignálta.

HTM Kvgy. L 292/1849 (2° 253)
K. A.

83.

Újság

Pesti Hírlap. Pest, 1841. január 2 – 1849. július 8., (ekkor) megj. naponta. 2.

Szerk. (ekkor) Csengeri (Csengery) Antal (1822–1880) és Kemény Zsigmond (1814–1875). Kiad. és ny. Landerer és Heckenast.

Kossuth Lajos (1802–1894) Pesti Hírlapjának számos neves munkatársa, szerkesztője volt az évek során – ez utóbbiak rendszeresen a cenzúra miatt változtak. Az ekkori szerkesztők mindegyike neves publicista, író és közéleti ember, nemcsak ekkor, hanem a kiegyezés után is.

1848. március 17-től (a sajtószabadságtól) új számozást kezdtek. Ekkor vált napilappá, majd a Batthyány-kormány hivatalos újságjává a hírlap.

Az újság számaiban, mint minden lapban, a hírek, tudósítások mellett külön figyelmet érdemelnek az apróhirdetések, melyek a mindennapi életről informálnak – hiszen a politikai és hadi események közepette mindenki élte a maga életét.

1848. április 23., 38. sz.; 1848. június 8., 77. sz.; 1848. június 18., 85. sz.

HTM Kvgy. L 281/1848
K. A.

84.

Batthyány Lajos gróf első sírhelyének vörös márványtáblája a pesti ferences templom altemplomából (1849)

Négyzet alakú, ívelt tetejű vörös márványlap, 70×73,5×9 cm.
Az előlapon vésett és aranyozott keretben az alábbi felirat olvasható:

1849dik évi October hó 6kán
az Urban elhunyt
G. B. L.
áldás és béke
hamvaira.

A hátlap csiszolatlan.

1849. október 6-án a Rókus Kórházból ellopott holttestet éjnek idején szállították a ferencesekhez, ahol az előre megbeszéltek szerint, Dank Agáp házfőnök vezetésével, a templom szentélye alatti kriptába helyezték. A sírhelyet jelölő tábla legelső felirata csupán a három betűs GBL monogram volt, amelyet írással befelé fordítva merték csak elhelyezni a kriptafülke elé. Így a mártír miniszterelnök sírhelye valóban titokban maradt, csupán a Batthyány család és a temetést végzők tudtak róla. A fent olvasható bővített szöveg csak az ünnepélyes újratemetés (1870) előtt néhány évvel került a táblára.

A sírhelyet, s ezért a táblát is ideiglenesnek tekintette a család és a ferencesek is, a politikailag kedvezőbb időkre viszont nem hónapokat, vagy pár évet, hanem 21 évet kellett várni.

85.

A Batthyány Lajos egykori sírhelyét jelölő fehér márványlap előlapja a pesti ferences templom altemplomából

Fekvő formátumú ívelt tetejű téglalap alakú tábla, 59×79×2 cm.
Hátlapján, az előlaphoz hasonlóan vésett és aranyozott keretben, az alábbi felirat olvasható:

EZ EMLÉKKŐ KÉSZÍTETETT
A VÁROSI BIZOTTSÁG ÁLTAL.
1878.

A Batthyány-újratemetést szervező bizottmány, élén Királyi Pál képviselővel, már két hónappal az ünnepélyes gyásznap előtt, 1870. március 29-én kibontatta a ferences templom alatti titkos sírhelyet, és meggyőződött róla, hogy a holttest valóban Batthyány Lajosé. Az eseményen Batthyány

Lajos fia, Elemér képviselte a családot. Erről a kihantolásról pontos jegyzőkönyvet vettek fel, amelyben az áll, hogy Piry Cirjék házfőnök szomorúan válik meg a mártír miniszterelnök földi maradványaitól, de mindenképpen „szent kötelességének" tartja méltóképpen megjelölni azt a helyet, ahol a halhatatlan emlékű gróf porai 20 évnél is tovább nyugodtak. Ezt az ígéretét valósította meg Piry, amikor a fehér márványtáblát elkészíttette, amelyet azután az üres kriptafülke elé falazták, a monogramos táblát pedig a falnak támasztották.

Batthyány földi maradványainak újratemetésére 1870. június 9-én került sor. Erre az alkalomra feketébe öltözött a ferencrendi templom belseje is, ott ravatalozták fel a holttestet, majd hatlovas hintóval vitték a Kerepesi temetőbe.

Mindkét tábla tulajdonosa a Pesti Ferences Rendház.

Fejes Antal OFM

Orsolya Babucsné Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

COUNT LAJOS BATTHYÁNY'S WORK AND ITS AFTERMATH, AS REFLECTED IN THE DOCUMENTS OF THE COLLECTIONS OF THE INSTITUTE AND MUSEUM OF MILITARY HISTORY

Summary

On the 200th anniversary of the birth of Count Lajos Batthyány, both the Military History Museum and the Budapest Historical Museum paid tribute to the first Hungarian Prime Minister responsible to Parliament, by organising separate temporary exhibitions (Prime Minister Lajos Batthyány [Budapest Historical Museum] – Lajos Batthyány, Organiser of the Army [Military History Museum]) under the joint title "The Maker of an Epoch in Hungarian History." Based on a wide-ranging research activity, each museum arranged a display in its own field of interest. On the occasion of the opening ceremonies, a decorative catalogue was published (ed. Beatrix Basics and Judit B. Varga). The volume includes the exhibits of the two displays. By reason of size, as well as the deadline of submission to the press, however, the partially unpublished collection of printed and manuscript documents, which constituted about one third of the Military History Museum's exhibition material, had not been published in the volume.

As a result of the activity of gathering the exhibition material until the last minute, and courtesy of the Province of the Franciscan Order in Hungary, it had also become possible to display the memorial stones that used to mark the former resting place of the executed Prime Minister in the Franciscan Church in Budapest. Regrettably, these had not been included in the catalogue either, owing to the deadline of submission to the press.

The present publication makes up for the abovementioned deficiencies.

Orsolya Babucsné Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

DOCUMENTS SUR L'ACTIVITÉ DU COMTE LAJOS BATTHYÁNY ET LES EFFETS DE CELLE-CI DANS LES COLLECTIONS DE L'INSTITUT ET MUSÉE D'HISTOIRE MILITAIRE

Résumé

A l'occasion du bicentenaire de la naissance du comte Lajos Batthyány, le Musée d'Histoire Militaire et le Musée d'Histoire de Budapest ont organisé l'exposition temporaire «La personnalité qui marqua notre Histoire», basée sur un travail de documentation de vaste envergure, pour rendre hommage à la mémoire du premier chef de gouvernement hongrois. Le joli catalogue commun, publié sur les objets exposés pour les vernissages, est signé Beatrix Basics et Judit B. Varga. Toutefois, certaines sources imprimées ou manuscrites, en partie inédites, n'ont pas été publiées dans ce catalogue en raison de leurs longueurs et des délais d'impression (il s'agit d'environ 1/3 des documents de l'exposition du Musée d'Histoire Militaire).

Grâce à la collecte de documents jusqu'à la dernière minute et à l'amabilité de la Province Franciscaine de Hongrie, on a également pu présenter les pierres de mémoire qui avaient marqué l'ancien lieu de sépulture, dans l'église franciscaine de Pest, du Premier Ministre exécuté. Hélas, les délais d'impression ont empêché qu'elles figurent dans le catalogue.

Notre publication comblera ces manques.

Orsolya Babucsné Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

DOKUMENTE IN DER SAMMLUNG DES INSTITUTS UND MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE, DIE DIE TÄTIGKEIT UND DAS NACHLEBEN DER TÄTIGKEIT VON LAJOS GRAF BATTHYÁNY WIDERSPIEGELN

Resümee

Zum 200. Jahrestag der Geburt von Lajos Graf Battyhány gedachten das Museum für Militärgeschichte und das Historische Museum von Budapest unter dem gemeinsamen Titel „Die epochale Person unserer Geschichte" dem Ministerpräsidenten der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung mit jeweils einer temporären Ausstellung, die ihren Sammelkreisen entsprach und auf einer breiten Materialsammlung basierte (Ministerpräsident Lajos Batthyány [Historisches Museum von Budapest] – Lajos Batthyány, der Armeeorganisator [Museum für Militärgeschichte]). Über die ausgestellten Objekte wurde, herausgegeben von Beatrix Basics und Judit B. Varga, ein dekorativer, gemeinsamer Katalog erstellt. In diesem wurde jedoch das Quellenmaterial, das etwa 1/3 der Ausstellung des Museums für Militärgeschichte ausmacht, infolge der Druckfrist und aus Gründen des Umfangs nicht veröffentlicht.

Als Ergebnis der bis zuletzt laufenden Materialsammlung war es dank des Entgegenkommens der Franziskaner-Ordensprovinz Ungarns auch möglich, diejenigen bis heute bewahrten Gedenksteine vorzustellen, die die ehemalige Ruhestätte des hingerichteten Ministerpräsidenten in Pest, in der Franziskanerkirche markierten. Leider konnten auch diese infolge der Druckfrist nicht im Katalog erscheinen.

Unsere Mitteilung beseitigt nun diese Mängel.

Оршойа Бабучне Тот – Андреа Кнейтцер – Эмеше Солецки

ДОКУМЕНТЫ, ОТРАЖАЮЩИЕ РАБОТЫ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬАНИ И ДАЛЬНЕЙШУЮ СУДЬБУ ЕГО РАБОТ В КОЛЛЕКЦИИ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА И МУЗЕЯ

Резюме

По случаю 200-летия со дня рождения графа Лайоша Баттьани Военно-Исторический Музей Венгрии и Исторический Музей города Будапешт организовали с широким сбором историчского материала выставку на тему „Лайош Баттьани– премьер-министр и организатор армии Венгрии, как основоположник новой эпохи в истории Венгрии." В организации мероприятий участвовали Беатрикс Башич и Юдит Б. Варга. Были широко представлны декоративные, каталогизированные материалы, хотя к сожалению, почти одна треть материалов – источников выставки Военно-Исторического Музея – не была представлена к публикации. Благодаря проведению сбора материалов, длившемуся до последнего момента, и любезности Венгерского Францисканского Ордена имелась возможность продемонстрировать сохранившийся до сего времени надгробный постамент казненного премьер-министра, находившийся на месте упокоения во францисканской церкви. К сожалению, по причине сроков, данных типографией, эти материалы не были прдставлены в каталоге.

Наш журнал восполнит этот пробел.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

HERMANN RÓBERT

Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei

Argumentum

CSIKÁNY TAMÁS

A HÁROMSZÉKI KISHÁBORÚ 1848 DECEMBERÉBEN

A szabadságharc menetét döntően az határozta meg, hogy a főhadszíntéren a szemben álló felek főereje milyen eredménnyel harcolt. Hadseregének téli sikere jutatta Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy kezére Pestet és Budát, majd egészen a Tiszáig, az ország területének nagyobb részét. Görgei Artúr tábornok kiválóan irányított hadserege érte el azt a nagy sikert, hogy 1849 májusára az országnak csak kis szögleteiben maradt idegen katona, ugyanakkor a Dembiński, majd Bem altábornagy vezette magyar fősereg temesvári csatavesztése okozta a szabadságharc szomorú végét. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy csupán a Pozsony és Temesvár közötti területre korlátozódott volna a háború, éppen ellenkezőleg, szinte az ország egész területén folytak harcok, helyenként szünet nélkül, hol kisebb, hol jelentősebb erőkkel, reguláris, nemzetőr és népfelkelő csapatok között, sokszor öngerjesztő módon. Vagyis a döntést kereső nagy hadműveletek mellett egy sor úgynevezett kisháború dúlt, melyek egyébként mindig is kísérői voltak a különböző korok fegyveres konfliktusainak.

Az 1848–49-es szabadságharc során több kisháború dúlt az ország területén. Ezek közül most a háromszéki ellenállással kívánunk foglalkozni, a hadművészet fent említett területének bemutatásával. Háromszék önvédelméről már többen írtak, közülük összefoglaló jellege, objektivitásra törekvése miatt Egyed Ákos munkássága emelkedik ki. Az általa írt munkák megnyugtatóan tisztázták az önvédelem szervezésének körülményeit, eseményeit, így a székely oldalon történtek bemutatásánál nagymértékben támaszkodunk műveire. A következőkben elsősorban mégis osztrák szempontból vizsgáljuk az eseményeket, köszönhetően annak, hogy a császári-királyi hadseregnél keletkezett parancsok, jelentések alapján jobban rekonstruálhatók a harctéri események, mint az e szempontból rendkívül hiányos, jórészt a visszaemlékezőkre alapozott székely oldal esetében.[1]

A kisháború jellemzői

A napóleoni háborúk utáni évtizedekben katonai gondolkodók, hadtörténészek egész sora kísérelte meg a hadművészet egyes fogalmainak tisztázását, újraértelmezését. Ennek során, többek között, igyekeztek meghatározni a kisháború lényegét, tartalmát, amely azonban igen nehéz feladatnak bizonyult.[2]

Kisháborúnak minősíthettek ugyanis minden olyan hadi cselekményt, mely nem a főhadszíntéren zajlott s melynek közvetlen célja nem a döntés kivívása volt. Ennek megítélése, az események ilyen szempontú osztályozása, nem okozhatott gondot. Egy másik nézet azonban azon műveleteket nevezte kisháborúnak, „amelyek csupán egy hadsereg vagy hadtest hadműveleteit mozdítják elő anélkül, hogy közvetlen összefüggésben len-

[1] A tanulmány megírását a bécsi Collegium Hungaricum Ösztöndíjának támogatása tette lehetővé számomra. Itt kívánok köszönetet mondani Hermann Róbertnek, a Kriegsarchivban végzett kutatásaimhoz nyújtott segítségéért.

[2] A rövid összefoglalás a következő munka alapján készült: Principien 1876.

nének egy ország meghódításával vagy uralásával."[3] E sorokat von Valentini vezérőrnagy[4] vetette papírra, aki tehát a felderítést, a vállalkozásokat, a meglepéseket és a különböző elterelő műveleteket értette kisháború alatt. A saját csapatok tevékenységének fedését és információk gyűjtését az ellenségről, vagyis tulajdonképpen könnyű csapatokkal végrehajtott feladatok összességét, melyek mindig szükségszerűen segítették a főseregetet.[5] Az idők folyamán azonban e tevékenység annyira részévé vált a hadműveleteknek, hogy már aligha lehetett külön tárgyalni.

A kisháború megfogalmazásakor olyan nézettel is találkozhatunk, amely szerint annak célja is ugyanaz, mint a „nagy" háborúé, viszont más módszerek alkalmazásával. Az ellenség felett több kisebb győzelmet aratni, ellenálló képességét folyamatosan gyengíteni, vezetőit elrabolni, fenyegetni, vagyis kimeríteni és ezzel háborús céljáról lemondatni; ez is elvezethet a végső győzelemhez.

A különböző megközelítések a lényeget tekintve azonban mégis hasonló tevékenységet takarnak. A mellékhadszínterekre általában alig jutottak reguláris csapatok, különösen olyanok, melyeket csatákban, ütközetekben a döntés kivívására szántak. Elsősorban tehát itt is könnyű csapatok jelenlétével számolhattak, emellett különböző szervezetű szabadcsapatokkal, népfelkelőkkel, vagyis a helyi lakossággal. E hasonlóság tette lehetővé azt is, hogy általánosságban meghatározzák azon alapelveket, melyek a kisháborús hadviselésre jellemzőek lehettek.

A kisháború célja tehát az ellenség legyőzése, de nem túlerővel, technikai fölénnyel, még csak nem is hagyományos minőségbeli és szervezettségbeli fölénnyel, hanem különleges képességek felmutatásával. Ennek alapjelzői az önállóság, mozgékonyság, a képzettség, az elkötelezettség és adott esetben a hősiesség voltak.

A mellékhadszíntéren harcolók számára a következő feladatok fogalmazódhattak meg: az adott terület megtartása legtöbbször túlerővel szemben, az ellenség jelentős erejének lekötése rendszerint védelemmel, de sok esetben színlelt támadásokkal, vállalkozásokkal, állandó nyugtalanítással. Ehhez általában kis létszámú csapatok álltak rendelkezésre, melyeknek csak csekély része volt reguláris, tömegét a helyi lakosság adta. Utóbbiak megbízhatóságát az alacsony kiképzettségi fok ellenére azért nem lehetett megkérdőjelezni, mert az ott élő emberek számára ez egyben honvédő, nemzeti háborút jelentett. Ez az egyik fő tényezője a kisháborús sikernek. A másik fontos alapfeltétel a megfelelő földrajzi környezet, vagyis a terep. A sík, nyílt vidék volt legkevésbé alkalmas e hadviselésre, viszont az erdős-hegyes, mocsaras területek rendkívüli előnyöket biztosíthattak. A harcászati eljárásokat e körülményekhez kellett igazítani.

A kis létszámú, bonyolult körülmények között harcoló csapatok sikerének fontos eleme az állandó mozgás volt, amivel lehetetlenné tették hollétük kiderítését, ugyanakkor ennek révén szerezhettek információkat az ellenségről. A gyorsaság tette lehetővé a rajtaütéseket, például a szemben álló fél előőrsein, figyelő- és biztosítópontjain, raktárain, menetoszlopain. E képesség birtokában siker, vagy erős ellenállás esetén azonnal

[3] Principien 1876. 1. o.

[4] Georg-Wilhelm von Valentini porosz vezérőrnagy (1775–1834)

[5] Már a XVIII. századi európai hadművészet is szívesen fordult a sablonokat kerülő „kisháború" felé. Erről *Jeney Lajos Mihály:* A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Hága, 1759. (Budapest, 1986.)

vissza is vonulhattak, eltűnhettek. A vállalkozásokat kis csoportokban, önállóan kellett végrehajtani, ami egy egészen más típusú parancsnoklást kívánt, mint hagyományosan. Minden vezetési szint igényelte a megfelelő döntésképességet, a körültekintő, tudatos irányítást. Megfogalmazódott olyan nézet is, hogy a kisháborúban van igazán szükség a képzett parancsnokokra, hisz abban nincs olyan magasabb kötelék, amelyben csupán a sablonokat kell követni. „Az önállóság a kisháború lelke."– ahogy Decker porosz tábornok fogalmazott.[6] A csoportok sokszor teljesen magukra utalva működtek, parancsnokaik saját belátása szerint. Az úgynevezett előőrsi vagy portyázó hadviselés ugyanakkor nem csak a parancsnoktól, hanem az egyes katonától is megkövetelte az önállóságot és sok esetben az önfeláldozást is. Ez utóbbit azonban csak végszükség esetén várták el, hiszen, éppen az alacsony létszám miatt, mindenkire szükség volt, főleg a leghasználhatóbb harcosokra. Ezért ritkán alakultak ki hosszan elhúzódó harcok, lövöldözések. A harcászat leegyszerűsödött, előtérbe került a mesterlövészek pontos tüze. A támadó lehetőleg váratlan csapásra készült, majd a lehető legnagyobb eredmény elérése után gyorsan visszavonult a helyszínről.

A kisháborút folytató haderő fegyvernemi összetétele megfelelt az általános elveknek. A XIX. században a gyalogság és a lovasság mellett már egyértelmű volt a tüzérség jelenléte is. Az arányokat meghatározta a terep, a feladat, de legtöbbször a lehetőségek. Mindhárom fegyvernemre vonatkozott a „könnyű" általános jelző. A gyalogság esetében ez elsősorban a sorban álló és össztüzeket lövő társaikhoz képest pontosabb, gyorsabban tölthető puska, illetve egyéb szálfegyverek alkalmazását jelentette. Lovasság esetében leghasználhatóbbnak a már klasszikusnak számító huszár csapatnem bizonyult, sajátos feladatrendszerével. A tüzérségnél szintén a könnyebben mozgatható lövegeket részesítették előnyben. Az egy- és háromfontos ágyúnak különösen a hegyi, vagyis a szétszedhető és málházható változata jelenthetett nagy támogatást. Előtérbe került a röppentyűk (rakéták) alkalmazása, melyeknek háromlábú állványait bárhol fel lehetett állítani.

Az egyes harcászati kötelékek nagyságának meghatározása alkalmazkodott a harcmódhoz. Míg normál esetben gyalogságnál a zászlóaljat (rendszerint ezer fő) tekintették alapvető kötelléknek, a kisháborús követelményhez igazodva előtérbe került a kétszázados osztály (zászlóaljharmad) alkalmazása, három-négyszáz fővel. A lovasságnál kilenctíz lovas, egy megfelelő szakaszparancsnokkal, már jól alkalmazható volt. A tüzérségi megerősítésnél lövegekről, lövegpárokról beszélhetünk, melyeket egyes különítményekhez, osztagokhoz osztottak be, az ütegkötelék alkalmazása szinte kizárt volt. A katonáknak érteniük kellett a műszaki munkákhoz is, mert ilyen jellegű támogatásra alig volt lehetőség és el kellett bírniuk a málhájukat is, hiszen poggyász- és más szállítószekerek nem lassíthatták a meneteket.

A kisháborús harcászat a következő harcmódokat részesítette előnyben:

– „csatárharc" – gyors, rövid támadásokkal az ellenség kifárasztása, gyengítése, felriasztása és minden ponton, ahol lehet, nyugtalanítása, e helyekről való elűzése;

– meglepés – az ellenség felkutatása, rajtaütés, les- vagy rejtekhelyről támadás, találkozóharc;

– védekező harc – egyes helyek megőrzése, szállítmányok, vagy fontos katonai és gazdasági létesítmények fedezése.

[6] Principien 1876. 3. o. Karl von Decker rendelkezési állományú tábornok (1784–1844).

A teoretikusok által előszeretettel alkalmazott kifejezés az előőrsi és a portyázó harc, melyekkel a fenti feladatokat megoldhatták. A védelem, vagy védekező harc volt a legkevésbé kedvelt harcmód, de sokszor, szükségszerűen, alkalmazni kellett. Egy portyázó különítménnyel szemben egy bizonyos v. R. tábornok[7] a következő követelményt állította. „1. katonai szolgálatra alkalmasság és fizikai készenlét. 2. lovas és lovagolni tudás. 3. félig vadásznak, félig utásznak és egy kicsit tüzérnek lenni. 4. az előőrsi szolgálatban való jártasság. 5. a dolgok iránti kedv és szeretet. 6. becsület a szó minden értelmében."[8]

Háromszék katonaföldrajzi leírása

Háromszék Magyarország, Erdély és Székelyföld délkeleti szögletében fekszik, területe kiválóan alkalmas kisháborús hadviselésre. Magas hegyek övezik, határa csupán délnyugat felé nyitott. „A Székelyföldnek legszebb, legérdekesebb s minden tekintetben legkitűnőbb részét kétségtelenül Háromszék alkotja."[9] Orbán Balázs a szék természeti adottságaira éppúgy értette előbbi mondatát, mint az ott élő emberek mentalitására. Háromszék – miként egész Székelyföld – lakói számára az évszázadok során létkérdéssé vált a harc, az önvédelem. A terület elszigetelt fekvése egyrészt jó védelmet biztosított, másrészt az ott élők külső segítségben nem, vagy csak késve reménykedhettek. Ehhez a geostratégiai helyzethez igazodott az az aktív szabadságvágy, mely annyira jellemző a székelyekre, és amelyért a történelem során annyiszor fogtak fegyvert. A székelyek határőri feladataik teljesítéséért már a középkorban királyi kiváltságokkal rendelkeztek, ami az évszázadok során jelentősen módosult. Csík- és Háromszék lakóinak egy része a XIX. században is határőr-katonai szolgálatot látott el, vagyis a lakosság hagyományai és részben felkészültsége lehetővé tette a kisháború sikeres folytatását. Ehhez járult még az a nehéz, edzett embert igénylő életmód, ami az ott élőkre jellemző volt.

Háromszék 3153,6 négyzetkilométernyi területén négy város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva), 103 falu és két puszta volt.[10] Háromszék, nevével ellentétben, négy széket egyesített, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszéket. A terület földrajzi és közigazgatási határai a XIX. században már nem estek egybe. A keleti határa az egyedüli, ahol a Keleti-Kárpátok havasai egyértelművé tették a szék határát. Ennek déli vége a Bodzai-szorosnál volt, ahol viszont Felső-Fehér megye egy része húzódott Háromszék és az ettől délre lévő Barcaság között. A határ onnan észak felé haladt a Feketeügy folyóig, majd azzal együtt az Oltig. A szék nyugati határa az Olt folyó volt, kivéve Hídvég és Árapatak környékét, ami szintén Felső-Fehér vármegyéhez tartozott. Köpectől kezdve az északi határ kelet felé a Barót- és az Uzonka-patak vonala, majd a Szent Anna-tó környékét, a Büdös és Nagy-Csomág hegyeket délről kikerülve – melyek megint csak Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak – a Kézdi- és Kászonszék közötti háton haladt a Keleti-Kárpátokban lévő Nemere-hegység felé. Közigazgatásilag Háromszék északi

[7] Decker használta e rövidítést. Principien 1876. 63. o.

[8] Uo.

[9] *Orbán* 1868. 1. o.

[10] Az adatok forrása *Lipszky János:* A Magyar Királyság általános térképe (Mappa generalis regni Hungariae). Pest, 1806 (1804–1808) DVD. In: *Lipszky János:* A Magyar Királyság és társországainak térképe és névtára. Budapest, 2002.

szomszédja Bardóc-fiúszék, amely Udvarhelyszékhez tartozott, illetve Csíkszék, keletről és dél-keletről a két román fejedelemség, délnyugatról Brassó-vidék (és Felső-Fehér-vármegye említett kis különálló része), nyugatról pedig Felső-Fehér-vármegye határolta.

A szék természetes határa keleten az említett Nemere, majd dél felé haladva az Ojtoziszoros után a Háromszéki-havasok 1700 méter fölötti csúcsai, egészen a Bodzai-szorosig. Északon a Hargita és annak nyúlványai képeznek nehezen áthatolható akadályt, amelyhez nyugatról a Persányi-hegység csatlakozik. A Déli-Hargitában található Kakukk-hegy 1558 méter magas, a Persányi-hegység Vár-hegye is meghaladja az 1100 métert.

Háromszék területe változatos képet mutat, nyugati felét a Baróti- és a Bodoki-hegység osztja részekre, középső területe a Szépmező lapos vidéke. Orbán Balázs erről így írt: „Ezen havasok között terül el Háromszéknek gyönyörű tere, melyet termékenységéért a Székelyföld Kanaánjának jogosultan nevezhetünk, mivel a számos vizér által öntözött térségnek dús talaján terem hazánknak legszebb és legjobb tiszta búzája, mely súlyban még a bánátit is felülmúlja."[11] A Háromszékhez tartozó Miklósvárszék és a szomszédos Udvarhelyszék részét képező Bardóc-fiúszék területét Erdővidéknek nevezik, de földrajzi szempontból ide tartozik Felsőrákos, Ágostonfalva, Apáca és Ürmös település is Felső-Fehér-vármegyéből.[12] Erdővidék tehát magába foglalja az Olt-völgyet a Kormos-Lángos- és Barót-patak vidékétől Bölönig terjedő területet, kilenc bardócszéki, három miklósvárszéki helységgel és a felsorolt Felső-Fehér-vármegyei településekkel.

A szék legjelentősebb folyója az Olt, mely észak felől érkezve keresztülfolyik Háromszéken, de mielőtt elhagyná azt, nyugatnak, majd északnak fordul, így képezi a nyugati határt. Az Olt legjelentősebb mellékfolyója a Feketeügy, és Kökös közelében egyesülnek. A két folyó jelentős akadályt képez, az Olt a szék egész területén, a Feketeügy az alsó folyásánál. E folyókba számtalan patak ömlik, melyek azonban általában könnyen „átlábolhatók". Az úthálózat viszonylag sűrű volt. A legjelentősebb útvonal a Brassó–Illyefalva–Sepsiszentgyörgy–Tusnád–Csíkszereda felé tartott, illetve Brassóból Prázsmáron át Kézdivásárhelyre, onnan egyrészt Kászonszék felé, másrészt Berecken át az Ojtozi-szoros felé vezetett. Országos útnak számított a Brassóból Földváron, Hídvégen, Felsőrákoson át Székelyudvarhelyre vezető út. Ezen kívül számtalan úton átjuthattak a hegyeken, melyek köves altalajuk miatt rendszerint jól járhatóak voltak. A folyók menti településeket is utak kötötték össze.

A vidék időjárási viszonyait elsősorban a medence-jelleg határozza meg. Ennek köszönhetően sokat fúj a szél, amelyek közül a legismertebb az ún. nemere. A hasonló nevű hegység felől váratlanul és nagy erővel betörő szél különösen télen okoz sok kárt, hóviharokat idéz elő, torlaszokat épít. Ettől függetlenül a székelyek mégis örülnek neki, mert feltámadása jó termést ígér. Nyugati irányból fúj az ún. német szél, mely „félt és utált". Egyébként az időjárás a mezőgazdasági műveléshez igen kedvező.[13]

Háromszék lakossága a század közepén 100 000 fő körül mozgott.[14] A családok 90 %-a mezőgazdaságból élt, emellett elsősorban Kézdivásárhelyen iparosok és kézműves mes-

[11] *Orbán* 1869. 3-4. o.

[12] *Demeter* 1998. 9. o.

[13] *Orbán* 1869. 4. o.

[14] *Egyed* 1978. 12. o.

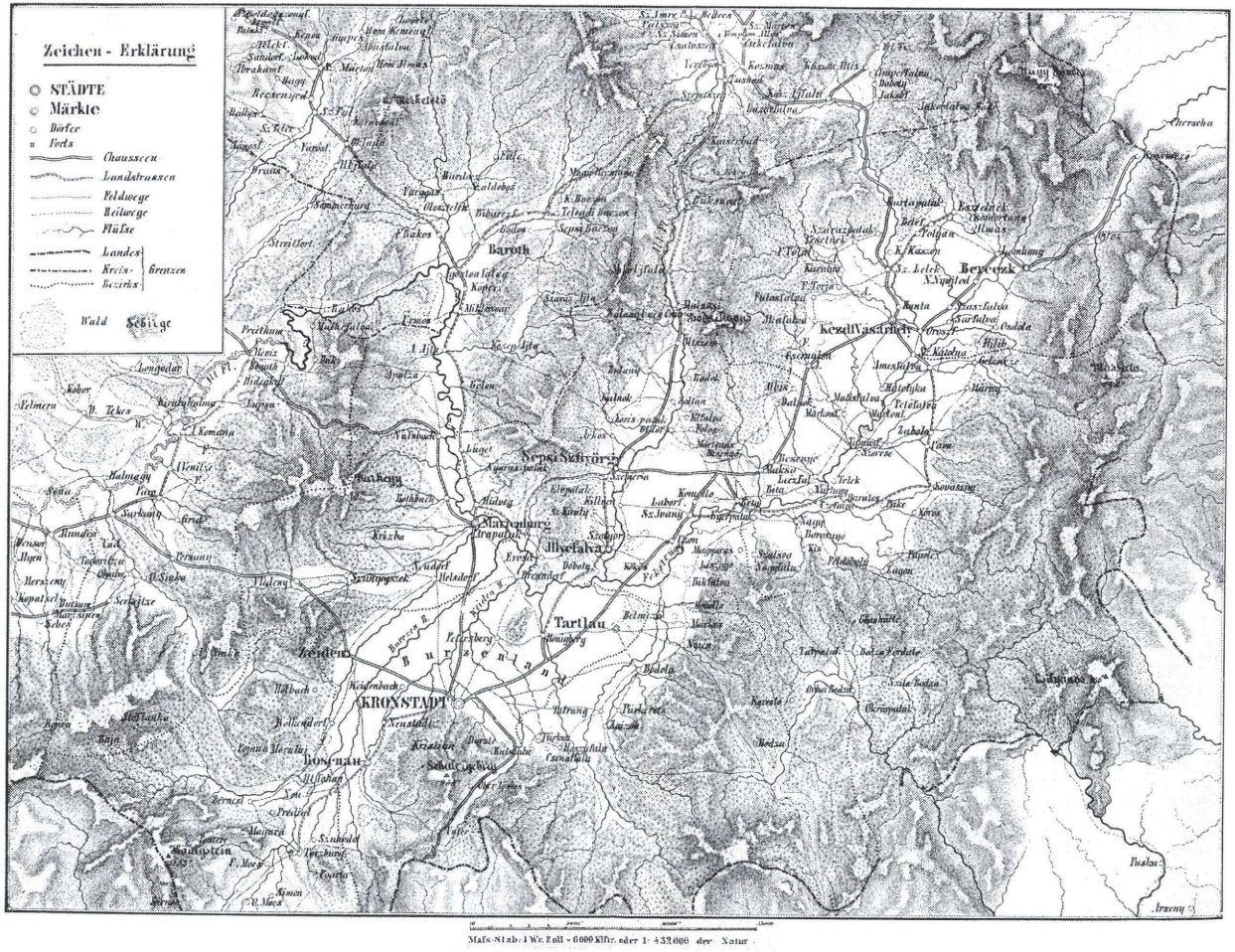

„Uibersichts-Karte des südöstlichen Theiles von Siebenbürgen" – Heydte, *1863.* *nyomán*

terek dolgoztak. A lakosság fele, a néhány százaléknyi nemes, polgár és pap mellett, az ún. katonarendűekhez tartozott, a többi jobbágy- és zsellércsaládban élt. A lakosság néhány százaléka román zsellér és jobbágy volt, akik elsősorban a hegyekben laktak. Háromszék polgári vezetője a választott főkirálybíró volt, az egyes székeket alkirálybírók vezették. A felettes hatósági tisztet az Erdélyi Főkormányszék látta el. E vezetői struktúrával párhuzamosan működött a katonai vezetés is, mely közvetlenül a birodalom katonai érdekeit képviselte.

Háromszéken 1764-ben állították fel a 15. (2. székely) határőr-gyalogezredet, melynek katonái helyben teljesítettek szolgálatot. Részben szintén a szék adta a 11. (székely) huszárezred legénységét is, melynek parancsnoksága és néhány százada is a vidéken állomásozott. A katonarendű családok felett az ezredparancsnokságok álltak, akiket viszont az Erdélyi Főhadparancsnokság irányított Nagyszebenből. A határőrök szabad állású földművelők voltak, saját földdel rendelkeztek. A családok férfitagjainak 18 és 50 éves kor között kellett katonáskodniuk. Megfelelő kiképzés után részt vettek a határok védelmében, ellenőrzésében, sőt háború esetén akár a hadszínterekre is vezényelhették őket. A határőröknek, a rendszeres szolgálat mellett, évenként 50 napot különböző hadgyakorlaton kellett tölteniük. A családok katonai rend szerint éltek, nevelték és taníttatták fiúgyermekeiket. A katonai szolgálatot a székelyek nehezen fogadták el, mely a személyes kötelezettség mellett olyan egyéb anyagi terheket rótt rájuk, melyeket alig tudtak teljesíteni. Nekik kellett ruházatukról, felszerelésükről gondoskodniuk, részt kellett venniük szállításokban, a tisztjeik eltartásában és még egy sor olyan terhet viseltek, melyek földjeik művelésének jövedelméből alig tudtak fizetni. A székelyekre erőszakolt katonai rendszer ráadásul idegen hatalom uralmát testesítette meg.

Az önvédelmi harc előzményei

Az 1848 március–áprilisi magyarországi események a székelyek között is nagy lelkesedést váltottak ki, elérkezettnek látták az időt régi sérelmeik orvoslására. Azzal azonban egyelőre várniuk kellett, hisz az áprilisi törvények értelmében először az erdélyi országgyűlésnek el kellett fogadnia az uniót, amit azt követően az uralkodó hagyott jóvá és csak azután kezdődhettek a változások. A háromszékiek elsősorban a kötelező katonai szolgálatot, a jobbágyi terhek eltörölését és a törvény előtti egyenlőség, az általános vallási és polgári szabadságjogok érvényesülését akarták elérni. A reményteli várakozás közben kapta a parancsot a háromszéki határőrezred, hogy négy százada készüljön fel indulásra, illetve fegyvereik egy részét málházza fel kocsikra. Április 25-én Uzonban a négy század és a szállítmány valóban készen állt az indulásra, de némi tanácskozás után a székely katonák úgy döntöttek, hogy nem hagyják el földjüket és a fegyvereket sem engedik elvitetni.[15] A katonák végül hazatértek, a fegyvereket pedig Sepsiszentgyörgyre szállították. E lépést nem helyeselhették sem a kolozsvári főkormánynál, és még kevésbé a főhadparancsnokságon.

Az egyre izgatottabb viszonyok között a rend fenntartása a szerveződő nemzetőrségre hárult. Annak megalakítása már április elején közgyűlési határozattal megindult. A nem-

[15] *Egyed* 1978. 37. o.

zetőrök soraiba nemeseket, katonarendűeket, értelmiségieket vártak és fogadtak fel, alacsonyabb számban jobbágyokat és zselléreket is. Mindenesetre figyeltek arra, hogy a szervezet tükrözze az egyenlőséget, a testvériséget, amelyre oly nagyon törekedtek.

A székely határőr alakulatokat a főhadparancsnokság szerette volna máshol tudni, mint éppen azon a területen, mely máris sok gondot okozott neki. A jól használható katonák segítségére azonban máshol is számítottak. Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én úgy döntött, küldöttséget indít Székelyföldre, hogy a székelyek támogatását kérje a délvidéki szerb felkelés megfékezéséhez. Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly hivatalos segítséget Erdélyben – az unió kimondása előtt – nem kaphatott és hiába próbálkozott a küldöttség Maros-, majd Udvarhelyszéken, sikerrel csak Háromszéken járt. Először Sepsiszentgyörgyön, majd május 30-án Alsócsernátonban tartottak nagygyűlést, melyen egyetértettek, hogy szegedi táborba katonákat kell küldeni. Megállapodtak abban is, hogy az alakulatok szervezésében nemeseknek, katonarendűeknek és jobbágyoknak egyaránt részt kell venniük. A jobbágyok viszont nem akartak menni, míg robotolniuk kellett, ezért hát a gyűlés határozatilag kimondta a robot megszüntetését.[16] A pesti küldöttség végül sikerrel járt. A csíki 1. határőrezredtől augusztus 14-én Szeged felé „kiindult" egy zászlóalj, a háromszéki 2. határőrezredtől ugyancsak egy zászlóalj július 23-án már Kolozsváron volt, a székely huszárok egy osztálya pedig július 27-én hagyta el Hídvéget.[17]

Közben Kolozsváron május 29. és június 18. között ülésezett a már nagyon várt erdélyi országgyűlés, mely megszavazta az uniót, és –az áprilisi törvényekkel összhangban – megalkotta azon törvényeket, amelyek lehetővé tették Erdély polgári átalakulását. Foglalkoztak a székely katonai szolgálat kérdésével is, amit oly módon kívántak megoldani, hogy a határőrségből nemzetőrséget szerveznek, és mindenkire kiterjesztik a katonai kötelezettséget. Ezt a javaslatot azonban az uralkodónak jóvá kellett hagynia, addig minden maradt a régiben.

A következő hetek, hónapok eseményei nem igazolták a várakozásokat. Hamar kiderült, hogy a szászok és a románok csak kényszerből szavazták meg az uniót, a konzervatív erdélyi főnemesség pedig nem kíván olyan lépéseket tenni, melyek veszélyeztetnék viszonyát az udvarral. Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok is ellenérdekelt volt, főleg miután Bécsből egyre sűrűbben kapta az erre vonatkozó instrukciókat. Szeptember 4-én Carl Urban ezredes, a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka felmondta a magyar kormány iránti engedelmességet, majd a szeptember 15–25. között megtartott balázsfalvi román nemzeti gyűlés, miután elutasította az uniót, kimondta a fegyveres harc szükségességét. Mindezen események tettekre sarkallták a székelyeket is, akik október 16-ára, Agyagfalvára hívták össze nemzeti gyűlésüket.

A háromnapos gyűlésen – Puchner altábornagy tiltása ellenére - megjelent a két székely határőr-gyalogezred és a székely huszárezred, parancsnokaival együtt, szabályosan felsorakozva. Sőt a gyalogosok „elmetszették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja ...".[18] A székelyek „Rákos-mezején" 60–70 000 ember gyűlt össze. A gyű-

[16] *Egyed* 1978. 55. o.

[17] *Jakab* 1880. 259. o.

[18] *Jakab* 1880. 395. o.

lés ötlete Berzenczey László, országgyűlési követtől eredt, de pártolta a főkormányszék is, ami a törvényesség szempontjából fontos volt. A gyűlésen résztvevők kinyilatkoztatták hűségüket a király iránt, kifejezték együttműködési készségüket Erdély népeivel, és határozatot hoztak az önvédelemről. Kimondták ugyanakkor minden székely egyenjogúságát „jogban és kötelességben," ami természetszerűleg érintette a katonai szolgálat kérdését is. A gyűlés arról is döntött, hogy a románokkal szemben megvédik magukat, ezért minden 19–40 év közötti férfinak hadba kellett szállnia.[19] Ezt követően megválasztották a székely haderő fővezérét Sombori Sándor ezredes, a székely huszárezred parancsnokának személyében, illetve az egyes kötelékek vezetőit. A székek szerint megszervezett székely had ezután elindult, hogy érvényt szerezzen a nemzetgyűlés határozatának. Több kisebb ütközetben le is győzte Urbán ezredes seregét, majd felgyújtotta és kifosztotta Szászrégent. Ez utóbbi eseménnyel kezdődött a székely had bomlása, melyet a november 5-i marosvásárhelyi ütközet elvesztése pecsételt meg.

Közben Puchner tábornok október 18-án kinyilvánította Erdélyben az ostromállapotot, kezébe vette a nagyfejedelemség polgári és katonai irányítását, törvénytelennek mondva ki a magyarországi „rémkormányt" és a kormánymegbízottak tevékenységét.[20] Ugyanerre az időszakra esik a román népfelkelés kiszélesedése, az általános polgárháborús helyzet kialakulása.

Az erdélyi császári sereg a számottevő katonai erő nélkül maradt Maros- és Udvarhelyszéket gyakorlatilag ellenállás nélkül megszállta. Csíkszék esetében ez nehezebb volt, hisz a 14. (1. székely) határőrezred egy zászlóalj kivételével saját területén állomásozott és a szék társadalma is hajlott az ellenállásra. A helyzetet végül Franz Dorsner ezredes, ezredparancsnok oldotta meg, aki pacifikálta a széket azon feltétel mellett, hogy oda idegen katona és felkelő nem léphet be.

A háromszéki védelem feltételeinek megteremtése

Háromszék adottságainál fogva alkalmas volt az önvédelemre, amit még tovább fokoztak. Fontos intézkedés született például már szeptember 16-án, amikor elhatározták, hogy a továbbiakban a határőrzés terhét a katonák felerészt megosztják a jobbágyokkal és a nemesekkel.[21] Ez azt jelentette, hogy egyre több embert készítettek fel katonai szolgálatra. Ugyancsak előrelátó intézkedést hoztak október 19-én, amely a fegyverek és „bármilyen védeszköz" előkészítéséről rendelkeztek. Másnap már a tartalékfegyvereket is kiosztották. Vagyis Háromszék készült a harcra, bár arra aligha gondoltak, hogy azt hosszasan, magukra hagyatva kell megvívniuk.

A szervezőmunka Háromszék Állandó Bizottmánya és az október végén Sepsiszentgyörgyön megalakult Központi Kormány irányításával indult. A kormány vezetője Berde Mózes volt, a katonai főparancsnok Nagy Imre huszáralezredes, az élelmezési biztos Demeter József.[22] Berde sürgősen összeíratta a 18 és 50 év közötti férfiak nevét, mi-

[19] *Egyed* 1998. I. 217. o. A székelyek hadjáratát az Országos Honvédelmi Bizottmány október 28-án jóváhagyta.

[20] *Kővári* 1861. közli a rendelet teljes szövegét.

[21] *Egyed* 1978. 68. o.

[22] *Egyed* 1998. 253. o.

közben a bizottmány által kijelölt bizottságok a székeket járták a felkészülés ellenőrzésére. Az összeírt férfiakból településenként alakulatokat szerveztek. A szolgálatot teljesítőknek előírták a viseletet, illetve egyéni beszerzés révén, vagy központi raktárból fegyverhez is jutották őket. Elsősorban lándzsával, kiegyenesített kaszával szerelték fel a harcosokat. Mozgósították a nemzetőröket is, akik Háromszék veszélyeztetett határaihoz vonultak, ott láttak el figyelő szolgálatot. Ezzel őrláncot hoztak létre a szék körül.

A szék lakói számára a kialakult helyzet sok ellentmondást hordozott. Egyrészt reménykedtek abban, hogy valóban életbe lépnek azok a törvények, amelyeket Kolozsváron hoztak és megvalósulnak az agyagfalvi határozatok, másrészt viszont szembesülniük kellett Puchner altábornagy október 18-i proklamációjával, ami a március előtti állapotok visszaállítására törekedett. A helyzet tisztázására novemberben több népgyűlést is szerveztek. November 11–12-én mindenki számára egyértelművé tették, hogy Háromszék támadás esetén a harcot választja, ugyanakkor a tárgyalásos rendezésre is felhívták a császári felet. Ilyen értelemben fogalmaztak levelet Puchner számára. Ezen a népgyűlésen ismét megválasztották a szék vezetőségét, amelynek élére Berde Mózes került, immár kormánybiztosi minőségben. A katonai ügyekért Dobay Károly ezredes, a határőr-gyalogezred parancsnoka felelt. A népgyűlések hangulata egyértelműen kifejezte a lakosság óhaját: mindenáron harcolni kell!

A helyzet értékelése és a tennivalók megtárgyalása érdekében a szék vezetősége november 16-ára kibővített tanácskozást hívott össze, melyen újabb népfelkelő alakulatok szervezését, és a határok megerősítését határozták el. A legfontosabb bejelentés azonban a gyűlésen Gábor Áron szájából hangzott el. Ígéretet tett arra, hogy „lészen ágyú!"

A főhadparancsnokságon járt tárgyalóküldöttség Puchner altábornagy elutasító, teljes, feltétel nélküli meghódolást követelő válaszával november 19-én tért vissza, ami tovább egyszerűsítette a helyzetet.[23] A november 28-i újabb sepsiszentgyörgyi népgyűlésen ismét kimondták a fegyveres önvédelmet.

Háromszék hadereje

A önvédelmi háborúra készülő Háromszék néhány hét alatt politikai, társadalmi és gazdasági életének minden területét átállította „hadiműködésre." A harc sikeres folytatásához egyértelművé kellett tenni az irányítás rendszerét. A legfontosabb döntések egy százhúsz tagú állandó választmány ülésein születtek, a végrehajtó hatalmat pedig a Kormányzó Hivatal viselte, élén Berde Mózes kormánybiztossal és Horváth Albert főkirálybíróval. A városokban, falvakban védelmi bizottmányok alakultak, melyek feladata a Kormányzó Hivatal utasításainak végrehajtása volt, amiben a helyi nemzetőrökre támaszkodhattak. Felállítottak három térparancsnokságot, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Baróton. E három városban volt a legnagyobb szükség a gyülekező csapatok rendezésére, fegyelmének fenntartására. Felállt két hadbíróság is, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. Az egyes települések ötven év feletti férfijai-

[23] *Kővári* 1861. 122–126. o. Puchner november 16-án bocsátotta ki Háromszéknek szóló rendeletét. Ebben az október 18-i proklamáció teljes elfogadását követeli, illetve azt, hogy a határőrség csak tőle fogadjon el parancsokat.

ból megszervezték a „belszolgálatot," a határszéli településeken ezen kívül a régóta jól bevált híradórendszerrel, a „lármafával" erősítették meg a figyelőszolgálatot.[24]

Háromszék katonai ellenállásának fontos összetevője volt a fegyver- és lőszerbiztosítás. A szék aligha vállalhatta volna fel a harcot, ha nem kap megfelelő biztosítékokat arra, hogy e téren nem szenved majd hiányt. Kézdivásárhelyen néhány katona és iparosmester tökéletesen megoldotta a kérdést. Ott működött a salétromfőző üzem, a gyutacsgyár, a lőpor- és lőszerkészítő műhely és végül oda települt az ágyúöntő műhely is, mindazon műhelyekkel, melyek a lövegek egyéb alkatrészeit előállították.

A szék hadereje a kisháborús viszonyoknak megfelelően rendkívül változatos képet mutatott. Legképzettebb magjának a határőröket tarthatjuk, a gyalogezred és a huszárezred otthon maradt katonáit. Kevés harci tapasztalattal rendelkezetek viszont a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóalj önkéntesei, akik a marosvásárhelyi ütközet után vonultak Háromszékre. Pontos létszámuk nem ismert, egyes adatok szerint négyszázan lehettek. Ugyancsak átestek már a tűzkeresztségen a „Kossuth-lovagok", illetve huszárok, az a szintén önkéntes lovas szabadcsapat, amelyet Berzenczey László kezdett el szervezni augusztus közepén, s csapatzászlójukat Kossuth Lajos felesége adományozta. A felállítandó ezred toborzó- és állomáshelye többek között Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy volt. Később, jelentősen kiegészülve, az ezred a 15. (Mátyás) huszárezred sorszámot és nevet kapta.[25] A haderő többi részét többnyire lándzsával felszerelt nemzetőrök alkották, helységenként különböző nagyságú kötelékekbe szerveződve.

A tüzérség szervezője Gábor Áron szolgálaton kívüli császári-királyi „határőr káplár" volt, akinek vezetésével egyrészt megindult a löveggyártás és az ahhoz kapcsolódó technikai feltételek megteremtése, másrészt a lövegek kezelőállományának toborzása és kiképzése. A székely tüzérparancsnok rövid idő alatt megszervezte e fegyvernemet, november 30-án két ágyúja már eredményesen működött a hídvégi ütközetben. A kezelők gondos kiválogatásánál előnyben részesítette a tanult és iparos embereket, különösen a kézdivásárhelyi katonai „Nemzeti Fiú Nevelőház" diákjait, akik fegyelmezettek és gyorsan kiképezhetők voltak.

A székely had állományának morális állapota kitűnő volt a kisháború folytatásához. Ugyanez már nehezen állítható a tiszti állomány vonatkozásában. Az önvédelmi háború krónikásai sűrűn kiáltottak árulót néhány tiszt magatartásával kapcsolatban, sokszor nem is alaptalanul. A tisztek helyzete azonban sokkal nehezebb és bonyolultabb volt, mint a közkatonáké és különösen a népé. A tisztek a császári-királyi hadsereg tagjaként élték addigi életük egy részét, az biztosított számukra megélhetést, egzisztenciát és – nem mellékesen – érvényes esküjük is a mindenkori uralkodóhoz kötötte őket. Ez éppen úgy igaz volt a magyar tisztekre, mint az idegen származásúakra. Nyilván másként is ítélték meg a forradalmat, mint a közemberek, számukra sokszor fontosabb lehetett a birodalom belső rendje, mint azok az áttekinthetetlen állapotok, melyek azokra a hónapokra jellemzőek voltak. A különböző helyről kapott parancsok sem jelentettek megoldást, hisz sokszor teljesen ellentmondtak egymásnak, de vezetőik viselkedése is további bizonytalanságot szült. Bizton állíthatjuk, hogy a tisztek zöme őrlődött a hazaszeretet és a biro-

[24] *Egyed* 1998. I. 271. o.

[25] *Jakab* 1880. 314. o.

dalomhoz kötődő hűség között, mégis dönteniük kellett, ami függhetett személyiségüktől, bátorságuktól, sokszor egyéni ambícióiktól, de többször a pillanatnyi benyomásoktól, a közhangulattól is. E nehéz döntés kikerülése okozta azután a legtöbb bajt. Aki későbbre halasztotta, már nem tudott tisztességgel váltani. A döntés elodázása vezetett oly sok egyéni tragédiához, áruláshoz, fegyverletételhez, ami az egész közösségre nagyon rossz hatással volt. Ezek közül a legsúlyosabb a 12. honvédzászlóalj parancsnokának, Balázs Emanuel őrnagynak az esete volt, akit árulás miatt Sepsiszentgyörgyön meglincseltek.[26] A korábbi határőr százados vétkét ma már aligha lehet pontosan megállapítani, de kétségtelen, hogy tárgyalt Heydte századossal. Amikor katonái ezt megtudták, elfogták és Sepsiszentgyörgyre kísérték. Még az a hír is elterjedt, hogy zászlóalját szétverette a császáriakkal.[27] Balázst a nép a hadbírósági ítélet előtt kivégezte. Ezen kívül is több eset volt, amikor a székely katonák elégedetlenkedtek, főleg idegen származású tisztjeikkel.

A székely ellenállás fontos tényezője, hogy az nem csupán a férfiak „dolga" volt, az egész társadalom részt vett benne. Az ellenállás vezetői könnyen hivatkozhattak arra, hogy a siker nem csak egy ideológia győzelme, hanem az egyén, a család és a kis közösségeket érdekei is ezt kívánják. A férfiak jórészt kötelezés nélkül beálltak harcosnak, a fiatal fiúk is elmentek, ha másképpen nem, Gábor Áronnak segíteni. Az asszonyok pedig mindehhez erkölcsi erőt és támogatást nyújtottak. Hozzáállásukat Jókai Mór Csataképek című elbeszélés-gyűjteményének egy megrázó története, a Székely asszony is jól érzékelteti.[28]

A kisháború sajátos vonásának tekinthetjük azt is, hogy a résztvevő felek pontos létszámadatait nem tudjuk meghatározni. A székely haderő nagyságával kapcsolatban is csupán becslésekbe bocsátkozhatunk. Elfogadhatónak tartjuk Egyed Ákos meggyőző adatát, aki hozzávetőleg 10 000 főre teszi azt a létszámot, amely valóban részt vett a küzdelemben, vagy felkészült arra.[29]

A háromszéki haderő főparancsnoka Dobay ezredes volt, aki, mint a határőrezred parancsnoka, nagy tekintéllyel és tapasztalattal rendelkezett. Táborkari főnöke, Gál Sándor százados, rendkívül agilis, nagy elméleti tudással rendelkező, jó szervezőkészségű tiszt volt, teljesen elkötelezett a székelyek ügye iránt. A hadsereg három táborból állt. A jobbszárnyat Sombori Sándor ezredes, a huszárezred parancsnoka vezényelte, Sepsiszentgyörgy székhellyel. A balszárnyon lévő tábort Nagy Imre alezredes vezette Uzonból, az erdővidéki hadoszlopot Pap Mihály reaktivált őrnagy. Ez utóbbi székhelye Barót volt. A lovasság parancsnoka Kovachich Horváth Ignác százados, a tüzérségé Gábor Áron, későbbi őrnagy volt. Az egyes csoportok november 29-re foglalták el a helyüket, miközben a határ menti őrvonal már működött, jelezte az ellenség mozdulatait, vállalkozásait.

[26] Az eseményről többek között *Egyed* 1978.128–129. o., *Gál* 2006. 26. o.

[27] *Heydte* 1863. 155. o., *Wengen* 1879. 759. o., *Egyed* 1978. 128. o.

[28] *Jókai Mór:* Csataképek a magyar szabadságharcról. Budapest, 1894.

[29] *Egyed* 1998. 272. o.

Anton Puchner báró, altábornagy, erdélyi főhadparancsnok 1848 őszén meglehetősen nehéz helyzetben volt nagyszebeni székhelyén. Erdély forrongott és hihetetlenül sok feladatot kellett volna egyszerre megoldania, amihez viszont kevés katona állt a rendelkezésére. Megkönnyítette a dolgát azonban az, hogy csapatait kiegészítethette sok tízezer román és szász felkelővel, akiknek irányítására alacsonyabb rendfokozatú császári-királyi tiszteket rendelt.[30] Az uralkodó október 3-i manifesztumának kézhez vétele után, ő is megírta kiáltványát, melyet október 18-án bocsátott ki. Ezután, mint teljhatalmú polgári és katonai vezető, igyekezett visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. A székely tábor november 5-i szétverése után megkezdődött a székely székek pacifikálása, ami sokáig valóban minden nehézség nélkül zajlott. Különös fontossággal bírt azonban két, határőrséget adó szék, Csík- és Háromszék biztosítása. Ezért örült Franz Dorsner ezredes vállalkozásának, aki hajlandó volt megegyezni a csíki székelyekkel a meghódolásról, még ha az a vártál lassabban haladt is. Annál több bosszúságot okozott neki Háromszék, ami kezdettől feltételeket szabott, de a főhadparancsnok egyelőre nem akart tárgyalni. Ezt november 16-i levelében tudtára is adta a hozzá küldött követségnek és feltétlen behódolást kívánt. Ennek elutasítása után nem maradt más, mint a szék fegyveres meghódítása. A feladatra az altábornagy Gedeon József altábornagyot és hadosztályát jelölte ki. Puchner általános tervét az 5. (Savoya) dragonyosezred kapitányához, August von Heydte báróhoz november 21-én írt leveléből ismerjük.[31]

Puchner hírszerzői jelentésekből arra következtetett, hogy a székelyek Kézdivásárhely környékéről november 24-én vagy 25-én Brassó felé akarnak támadni. Ennek megakadályozására csapatösszpontosítást határozott el Földvárra. Az összevont csapatok vezetésével a 63. (Bianchi) gyalogezred parancsnokát, Johann Stutterheim báró, ezredest bízta meg. Talán itt érdemes megjegyezni, hogy az ezred, melynek több százada harcolt a székelyek ellen, lengyel kiegészítésű volt. Stutterheim csapataihoz kellett csatlakoznia Carl Riebel őrnagynak a Brassói Kerület katonaságával. Puchner Földvárra irányította Székelyudvarhelyről Heydte kapitány különítményét és a fogarasi népfelkelőket is. A csapatok gyülekeztetése mellett a tapasztalt tábornok intézkedett élelmiszer és lótáp felhalmozására, a megfelelő lőszerkészlet előkészítésére. Ehhez két biztost, egy tisztet és egy polgári hivatalnokot jelölt ki. A meneteket előfogati szekereken kellett végrehajtani úgy, hogy a csapatok november 24-ére beérkezzenek Földvárra. Érdekes megjegyzése Puchnernek, hogy a Segesváron gyülekező román népfelkelők olyan rosszul öltözöttek voltak, hogy haza kellett őket engednie. Stutterheim viszont előreküldte népfelkelőit, hogy időben a meghatározott helyre érjenek.

Végül az elrendelt összpontosítás csak november 29-re jött létre, akkor érkezett be, utolsóként, Heydte kapitány különítménye. Az eredeti intézkedéshez képest Riebel őrnagy csapatai Szászhermányban gyülekeztek. Az összpontosításban résztvevő csapatok a következők voltak:

[30] L. az 1. számú mellékletet.

[31] KA AFA K1928. 1848-21-91d.

Stutterheim ezredes parancsnoksága alatt

három és fél század a 63.(Bianchi) gyalogezredtől

két század az 5. (Savoya) dragonyosezredtől

fél hatfontos üteg (3 löveg)

Grupp százados népfelkelői

Riebel őrnagy parancsnokága alatt

két század a 16. (1. román) határőr-gyalogezredtől

két század brassói polgárőr

49 fő a 11. (székely) huszárezredtől, az ún. „Desaner Flügel"[32]

fél háromfontos üteg

egy osztag szabadcsapat a brassói kerületből

A felsoroltakon kívül a Bodzai-szorosnál egy fél század kiszolgált határőr és 2 000 népfelkelő állt, illetve tartalékként két löveg, valamint a fogarasi és a brassói helyőrség, szintén népfelkelőkkel kiegészítve. Heydte adatai alapján összesen 1890 gyalogos, 200 lovas reguláris katona, nyolc löveg és hozzávetőleg 4 000 nemzetőr és népfelkelő állt készen a harcra.[33] Gedeon főhadiszállása Vledényben volt.

A kisháború eseményei

A kisháború természetéből fakadt, hogy nem volt igazán kezdete és vége, egyszer csak kiderült, hogy „már zajlik." Azt is nehéz meghatározni, hogy Háromszék mikor kezdte meg önvédelmét. Valószínűleg november 26-én törtek ki az első harcok, egyidejűleg egyszerre két helyszínen is. Aznap érte támadás a székelyek bodzai őrségét, amely három áldozatot követelt.[34] Dobay ezredes haladéktalanul ki is rendelte Nagy alezredest, aki egy Mátyás-huszárszázaddal és némi székely gyalogsággal indult az őrvonal helyreállítására, a gyülekező ellenséges csoportosítás elűzésére. A zömmel szászokból álló erő harc nélkül visszavonult.[35]

Ugyanazon a napon érkezett be Homoródszentpál felől Felsőrákosra Heydte kapitány és különítménye. A császáriak két napig állomásoztak azon a kis erdővidéki településen, közben lefegyverezték a környék falvait, amihez a dragonyoskapitány komoly segítséget kapott Daniel Imrétől, aki egyúttal felhatalmazást kapott Bardóc-fiúszék királybiztosi feladatainak ellátására is. Az erdővidéki csapatok szinte tétlenül nézték az eseményeket. Rangidős parancsnokuk Balázs Emánuel őrnagy lett volna, de ő és tisztjei Heydtével egyezkedtek. Így került sor a 12. zászlóalj szétkergetésére, illetve az említett Balázs őrnagy elfogására és sepsiszentgyörgyi kivégzésére. A zászlóalj 2. századának teljes állománya letette a fegyvert.[36] Mindez szétzilálta Erdővidék védelmét, ami lehetővé tette,

[32] A 11. (székely) huszárezrednek a Fogaras-vidéki Dezsánból kiegészített, román legénységű félszázada.

[33] *Heydte* 1861. 156. o. és *Nahlik* 1863. 108. o.

[34] *Egyed* 1978. 123. o.

[35] *Demeter* 2003. 30. o.

[36] KA Hofkriegsrath. Varia. Karton 3. Heydte. 1848., 1850. Dobay ezredes szemrehányó levele a „2. honvéd gyalog századnak" Laborfalva, 1848. november 30.

hogy a császáriak hadisarcot vessenek ki és fosztogassanak.[37] A begyűjtött fegyvereket Felsőrákosra szállították. Az osztrák források nem szólnak bővebben az ottani eseményekről; úgy tűnik, Heydte csapatai zavartalanul végezhették feladatukat.

Heydte még Felsőrákoson kapta meg Puchner sürgető levelét Csík behódoló nyilatkozatával kapcsolatban: ő volt ugyanis a felelős a Csíkszék behódolásával kapcsolatos tárgyalások lebonyolítására, ő állt kapcsolatban Dorsner ezredessel és a szék vezetőivel. Az altábornagy minden bizonnyal még a Háromszék elleni hadműveletek megindítása előtt biztosan szerette volna tudni, hogy Csík nem csatlakozik a lázadókhoz. Vagyis Heydtének immáron egyszerre két feladatot kellett megoldania, aminek igyekezett megfelelni. Egyrészt levelet írt Balási József főkirálybírónak, hogy december 2-ig tartson népgyűlést, ahol jóváhagyathatja a behódoló nyilatkozatot, másrészt Stutterheimet is értesítette, hogy november 29-ig egyesül vele.[38]

Stutterheim eközben általános támadást készített elő Sepsiszentgyörgy ellen, amit 28-án akart megindítani. Heydte különítményének késése miatt az időpont csúszott, a késés viszont lehetővé tette, hogy Felsőrákoson csatlakozhasson csapataihoz a 4. Bianchi-század és további 1 200 népfelkelő. November 28-án így megerősített különítmény vonulhatott Miklósváron át Hídvégre, az elrendelt gyülekezési hely közelébe.

Az első komolyabb összeütközés november 29-én történt. Árapatakon 125 honvéd állomásozott, akik közül néhányan elhatározták, hogy áthozzák az Olton lévő kompot a túloldalról. Ennek nagy jelentősége volt, hisz a folyón nem lehetett másként átkelni, mint azon a vízi járművön. Vállalkozásukat segítette a nagy köd. A túloldalon Joseph Schwigenschlögel hadnagy parancsnoksága alatt harminc ember tartózkodott előőrsi szolgálaton a Bianchi-gyalogezred 6. századából. Azt, hogy a honvédek miként keltek át a folyón, nem tudjuk, mindenesetre sikerült meglepniük a császáriakat, és sűrű lövöldözés közepette átvontatták a kompot a másik partra. Magyar veszteségről nem tudunk, az ellenségtől egy ember esett el.

A Földváron tartózkodó Stutterheim az eseményről értesülvén úgy döntött, hogy nem hagyja annyiban a dolgot. Néhány önkéntest Schwingenschlögel megerősítésére küldött, a Bianchi-ezred 1. századának harminc emberét Franz Mosing főhadnagy vezetésével, egy szakasz Savoya-dragonyost és egy népfelkelő köteléket viszont az Olt-hídon át azzal a paranccsal irányított Heydtéhez az alig két kilométerre lévő Hídvégre, hogy támadja meg Árapatakot.[39]

A magyar fél természetesen észlelte az eseményeket, ezért igyekezett jó állást keresni. Találtak is egy kiváló védelmi vonalat „a falun kívül a Hídvége felöl azon magas ároknál, mely a hegyről lejövő vizet magasan töltéselt sáncolat által az Oltba vezeti."[40] A 12. honvédzászlóaljhoz tartozó katonákat az új zászlóaljparancsnok, Clement György százados vezette.

A támadásra dél körül került sor, még mindig sűrű ködben, ami miatt csak sejtették egymást az ellenfelek. Az első eldördülő sortüzek füstje még tovább nehezítette a tájé-

[37] *Egyed* 1978. 125. o.

[38] *Wengen* 1879. 761. o. Az ütközetet november 30-ra teszi.

[39] *Nahlik* 1863. 108–109. o.

[40] *Demeter* 2003. 31. o.

kozódást, viszont a fütyülő golyók megadták az irányokat. Heydte csapatainak jobb szárnyát a Bianchi-ezred egy fél százada alkotta, a balszárnyat népfelkelők, a tartalékot egy román határőrszázad és két szakasz dragonyos. Az élénk tüzelés közben Heydte azt vette észre, hogy a folyópart felőli oldalon a magyarok bizony nem hátrálnak, hanem lassan tért nyernek. Erre a saját balszárnyára sietett és az ott álló népfelkelőket próbálta előrehaladásra bírni, hogy a magyar felet a hegyek felől a folyóhoz szorítsa. A népfelkelők azonban nem mozdultak, hiába állt a kapitány az élükre: amikor a császárt éltetve pisztolyával a levegőbe lőtt és támadásra indult, csak néhány saját embere követte. Az egyik dragonyosszakasz cseh katonái erre láncot alkottak a román népfelkelők mögött, és előre kezdték nyomni őket. A kapitány ezután átadta a parancsnokságot a népfelkelőket vezénylő Ludwig Thomassegovich főhadnagynak és Johann Caballini hadnagynak, majd a másik szárnyra sietett. Oda előrerendelte a másik dragonyosszakaszt, melynek támogatásával a gyalogosok támadásra lendültek.

A magyar fél az óriási túlerővel szemben, tisztjei vezetésével, hősiesen kitartott. Buczy Alajos százados, Józsa Lajos főhadnagy és Csíki Domonkos hadnagy kiválóan vezette legényeit. A védelem mellett a nagy köd leple alatt még rohamokat is indítottak egészen addig, míg el nem fogyott a lőszerük. Amikor meglátták a jobbszárnyukon lassan előrenyomuló román népfelkelőket, a szórványos lövöldözést is abbahagyták, majd visszavonultak. Ezután már Árapatak védelmét sem kockáztatták meg, hanem a hegyek között kerestek menedéket.

A császári sereg végül bevonult Árapatakra, és a románok fosztogatni kezdtek, de azt – a dragonyosezred története szerint – a gyalogezred katonái megakadályozták, a felkelőket kiűzték a faluból, a rablott holmit pedig visszavitették velük. Ezután visszatértek Hídvégre, előőrsük pedig Árapatakon maradt.

Az Árapatak-környéki harcok felkeltették a székely hadvezetés érdeklődését. Az elért kisebb sikerek és a kitartás reményteljessé tett egy nagyobb vállalkozást is. Sombori Sepsiszentgyörgyön gyülekeztette csapatait. Oda érkezett Kézdivásárhelyről 4–500 vegyes fegyverzetű gyalogos, köztük sokan vadászpuskával, Torjáról és Kézdiszentlélekről lándzsások, illetve egy század székely és egy szakasz Mátyás-huszár. Ez volt az első alkalom, hogy a gyülekező székelyek két ágyúnak is örülhettek.[41] November 30-án reggel Hídvég felé, az ott lévő ellenség megtámadására – osztrák jelentés szerint – hozzávetőleg 400 fő indult.[42]

Aznap a császári csapatok zöme is megindult a földvári táborból, Stutterheim végre megkezdhette régen várt támadását; Földváron, Caballini hadnagy vezetésével, csupán 1200 népfelkelőt és 400 nemzetőrt hagyott hátra.[43] A csapatok Botfalva felé indultak és Riebel őrnagy csapatainak csatlakozása után, Illyefalva felé továbbmenetelve akartak a székelyeken rajtaütni. Stutterheim csapatait Heydte is követte különítményével.[44]

A Földváron bekövetkezett eseményekről Kovachich Horváth Ignác huszárszázados feljegyzéseiből kaphatunk részletes képet.[45] A székely sereg érkezését tapasztalva a csá-

[41] *Demeter* 2003. 31. o.

[42] KA AFA K 1928 1848-12-1. Stutterheim ezredes december 1-i jelentése Gedeon altábornagynak.

[43] Más adatok szerint csupán 50 román határőr és 50 népfelkelő maradt hátra. *Treuenfest* 1890. 313. o.

[44] KA AFA K 1928 1848-12-1. Stutterheim ezredes december 1-i jelentése Gedeon altábornagynak.

[45] *Demeter* 2003 31–32. o.

szári előőrsök elhagyták Hídvéget, majd kiürítették az Olt jobb partját, még a híd pallóit is felszedték. A székelyek a partra érve felvették a harcrendjüket, ugyanúgy tettek a császáriak is a túloldalon. A felek háromnegyed órán keresztül lőtték egymást az Olton keresztül. Közben néhányan megpróbáltak átugrálni a híd gerendáin, de a vakmerő próbálkozások eredménytelenek maradtak. A helyzetet Gábor Áron két lövegének a tüze oldotta meg, azt a román nemzetőrök és népfelkelők már nem állták és menekülni kezdtek. Caballini és embereinek egy része Feketehalomra menekült, a többség szétszéledt.[46]

A székelyek rögtön kihasználták az egyre gyengülő ellenállást és a hídgerendákon átegyensúlyozva követték a menekülőket, majd betörtetek a faluba, melynek egy része hamar lángba borult. Jelentős zsákmány került a kezükbe, egyebek mellett 300 szuronyos puska és nagy mennyiségű lőszer. Más zsákmányról Horváth nem írt, annál többet az osztrák fél, mely szerint teljesen kirabolták a falut. Mindenestre nem valószínű, hogy a parancsnokok szabad rablást engedtek volna. Annak züllesztő hatása túl nagy lett volna, az ellenség főereje pedig közel volt. Sombori mindazonáltal valószínűleg látta, hogy nem nagyobb császári erővel kerültek szembe. A veszteségek egyik oldalon sem voltak jelentősek. A támadók két óra körül már ismét az Olt jobb partján álltak. A sereg az erdőn keresztül visszavonult, bár a lovasoknak este még volt egy próbálkozásuk Botfalu felgyújtására.

Stutterheim pályafutásának valószínűleg ez volt az egyik legszomorúbb napja, tervei csődöt mondtak. Elöljáróitól érthetetlen parancsokat kapott, a székelyek pedig hátba támadták. Botfaluba érve kapta kézhez Gedeon november 29-én kelt utasítását arról, hogy le kell mondani a támadásról, és csak védekezni szabad, mert mégis meg fogják kezdeni a tárgyalásokat a székelyekkel. Még el sem olvasta a levelet, amikor értesítést kapott a székelyek földvári támadásáról. Ráadásul megjelent nála Heydte is azzal, hogy már nem érvényes Gedeon parancsa, vonuljanak tovább Illyefalva felé. Az ezredes azonban másként döntött, a dragonyosokat a legrövidebb úton visszaindította Földvárra, a gyalogság részére pedig kocsikat rekvirált. Mire a császári csapatok visszaértek, addigra székelyeket már nem találtak, csak „felperzselt falut," kifosztott tábort, ahogy az a kisháborúban sajátosan „természetes" volt. Stutterheim ezzel igen nehéz helyzetbe került, hisz katonáit nem tudta ellátni, még tüzelőfája sem nagyon maradt. Rekvirálni legközelebb Hídvégen lehetett volna, de a visszavonuló székelyek a hidat teljesen használhatatlanná tették. A helyzetet Joseph Mosing főhadnagy oldotta meg. „A hídvégi vendéglőt szétszedette és hidászok nélkül, csak a századok ácsaival és néhány alkalmas katonával sötét éjjel elkészítette a művet, mely biztos és célszerű volt. Az elkészült hídon éjjel kettőkor Mold hadnagy ment át fél század Bianchival és a szükséges élelmet Hídvégen beszerezte."[47] A hidat végül december 3-án lerombolták.

Stutterheim a következő napokban minden vonalon – Hídvégtől a Bodzai-szorosig – védelemre és járőrözésre készült, amihez újabb csapatokra lett volna szüksége. Az elmúlt napokban az is kiderült, hogy a román és szász népfelkelők csupán tömeget adnak, alig használhatóak. Heydte végül, ezer fő kivételével, hazaküldte őket.[48] A Brassó-vidék

[46] *Treuenfest* 1890. 314. o.

[47] *Nahlik* 1863. 110. o.

[48] Stutterheim már idézett, december 1-i jelentése.

fedezésére őrvonalat hoztak létre, melynek két tábora Földvár és Szászhermány volt, kisebb, néhányszáz fős román különítmények álltak Botfalván, Prázsmáron, illetve a már említett erő Bodzánál. Ezen kívül járőrök indultak Nyén,[49] Markos és Bodola felé.[50] Heydte még december 1-én egy Bianchi-századdal, egy dragonyosszázaddal, kétezer népfelkelővel és két „doppelkakennel"[51] elvonult Székelyudvarhelyre, a Csíkszékkel kapcsolatos ügyeinek intézésére.[52]

A lezajlott ütközetek tapasztalatairól, illetve táborának állapotáról Stutterheim december 4-én jelentett Gedeon tábornoknak.[53] A további sikeres harchoz elengedhetetlennek ítélte, hogy jelentős erősítést kapjon. Szerinte öt-hat gyalogzászlóalj, egy lovasezred, két üteg, egy „kis hídfelszerelés" és tartalékban néhány brassói nemzetőrszázad lett volna szükséges a Háromszék elleni sikeres műveletekhez. Ezzel „az összes népfelkelő alkalmazását nélkülözni lehetne, mivel azok amúgy is csak rendetlenséget okoznak." Az ezredes egyébként a nagy hideg miatt engedélyezte katonáinak, hogy elhagyják a tábort és a földvári házakba szállásoljanak be. Eszerint mégsem égett le az egész falu, mint ahogy arról az osztrák jelentések szóltak. Természetesen az előőrsök kint maradtak és megszervezték a riasztást. A különítmény rendelkezett 320 ágyúgolyóval, 60 kartácslövedékkel és 2876 puskalőszerrel, ami rendkívül csekélynek mondható. Ismét csak gondot okoztak a népfelkelők: a Mold hadnagy parancsnoksága alatt álló, eredetileg 1 300 fős csapat már csak alig 700 embert számlált, a többiek vagy elszöktek, vagy hiányos öltözetük miatt megbetegedtek.

A magyar táborban a földvári győzelem tovább növelte a harcosok magabiztosságát és a lelkesedését. A hadiüzemek egyre nagyobb hatékonysággal dolgoztak, Székelyföld különböző területeiről néhány fős csoportokban egyre gyakrabban érkeztek határőrök, honvédek, nemzetőrök és huszárok. Addigi, sikeresnek mondható tevékenységük újabb ötleteket és terveket szült, melyek közül a Brassó elleni támadás vált egyre népszerűbbé. Különösen a radikális vezetők, az ún. Kiskomité tagjai és a fiatalabb tisztek pártolták a gondolatot. A magasabb beosztású és rendfokozatú „régi" tisztek vagy ellene voltak, vagy nem nyilvánítottak véleményt. Az ötlet mellett érvként szólhatott az is, hogy Brassó és környéke elfoglalásával az egyre szaporodó had élelmezése könnyebbé válhat, a háború az ellenség területén folyik, illetve Háromszék közvetlen veszélyeztetettsége is csökken. Ellenérv nem hangzott el, bár nyilván volt. Háromszék önvédelmi háborút hirdetett, amibe egy támadó hadjárat nem illett bele. Dobay, Sombori ezredes, Nagy Imre alezredes, mint császári tisztek, aligha tarthatták összeegyeztethetőnek a Brassó elleni támadást ezredük érdekeinek képviseletével. Az uzoni haditanács mégis döntött: Brassót el kell foglalni.[54]

[49] Ma Keresztvár (Teliu).

[50] KA AFA K 1928. 1848-12-2. Riebel december 1-i jelentése Gedeonnak

[51] Az átlagos puskánál kétszer nagyobb űrméretű, elöltöltős, a korban már elavultnak számító tűzfegyver, „szakálas puska."

[52] *Heydte* 1861. 157. o.

[53] KA AFA K 1928 1848-12-12a.

[54] Az események leírásánál elsősorban Horváth Ignác emlékiratára támaszkodunk, ő az uzoni haditanács időpontját nem jelölte meg. *Demeter* 2003. 33. o.

A hadjárat tervét Dobay ezredes dolgozta ki. Eszerint a támadás három irányba indul, Szászhermány, Prázsmár és Földvár felé, a főirányként Szászhermányt határozta meg. Ennek megfelelően létrehozták a megfelelő csoportosításokat:

Sombori ezredes aldobolyi csoportosítása
500 szuronyos puskás, 600 vadászpuskás, 2000 lándzsás, összesen 3 100 gyalogos
110 székely huszár és 180 Mátyás-huszár, összesen 290 huszár
2 hatfontos ágyú Semsey Tamás főhadnagy parancsnoksága alatt

Butyka Tamás százados hídvégi csoportosítása
400 honvéd, 300 lándzsás, összesen 700 gyalogos
1 két és félfontos ágyú

Nagy Imre alezredes a kökösi hídnál
600 fő szuronyos puskával, ebből egy század honvéd, 600 lándzsás, összesen 1200 gyalogos
65 fő Mátyás-huszár, 18 székely huszár, összesen 83 fő
1 hatfontos ágyú.

Sárosi Ferenc hadnagy bikfalvai csoportja
160 helyi szuronyos puskás, 40 honvéd szintén szuronyos puskával, 200 vadászpuskás, 500 lándzsás, összesen 900 gyalogos
112 Mátyás-huszár

Az általános támadás december 5-én érte az osztrák csapatokat. Először nézzük a főirány eseményeit, vagyis a Szászhermány körüli harcokat. Sombori ezredes csapatai tizenhét kilométeres menet után érték el a szász települést, ahol Riebel őrnagy csapatai állomásoztak. Az őrnagy, saját, december 2-i kimutatása szerint az 1. román határőrezred 2. századával, a brassói polgárőrség 3. századával, egy szárny román huszárral (a székely huszárezredtől), három tábori löveggel és mintegy 420 népfelkelővel, összesen hozzávetőleg 1300 fővel rendelkezett.[55] Sombori csapatainak létszámával összevetve a székelyeknek sikerült itt két és félszeres erőfölényt létrehozniuk.

Szászhermány az Olt bal partján fekszik, kissé mocsaras, fás, bokros területen, ahol az Olt hídja és a falu között célszerű volt az utat használni, különösen a lovasságnak és a tüzérségnek. A folyó túlsó partja viszont teljesen nyílt terület, az arról érkezőt már messziről meg lehetett látni. Sűrűn fel is tűntek itt székely járőrök, előőrsök, akik gyakran riasztották a folyóparton őrt álló román határőröket és brassói polgárőröket.[56]

December 5-én reggel jelentették is az előőrsi vonalról, hogy parlamenter érkezett és bebocsátást kért a faluba. Csikós András százados, a román határőrezred tisztje, mint előőrsparancsnok, a parancsnokságra kísérte Cseh László főhadnagyot, a székely határőrezred tisztjét, aki ultimátumot hozott. Cseh átadta azt a feltételeket tartalmazó iratot is, melyek teljesítésével a szászhermányi polgárok megmenthették magukat. A székelyek vezetői követelték a fegyverletételt, azok elszállítását az aldobolyi táborba, a császári ka-

[55] KA AFA K 1928.1848-12-ad3. Riebel őrnagy december 2-i kimutatása, közli *Dragomir* 1944. 40. o.
[56] Soldatenfreund, 1852. 69. o.

tonák elküldését és a székely katonák részére szállás és ellátásra napi 10 krajcár biztosítását.[57] Csikós ellenben közölte a parlamenterrel, hogy Puchner rendeletének megfelelően csak a székelyek feltétlen meghódolásáról hajlandó tárgyalni. A válasszal Cseh elhagyta Szászhermányt, Csikós elfoglalta a helyét és már jelentették is neki a székelyek közeledését.

Sombori időközben seregével elhagyta Aldobolyt. A Barcaság felé ereszkedő vidéken haladva jó áttekintéssel rendelkezett az előtte lévő területre. Ennek figyelembe vételével határozta meg a menetrendet, majd a harcrendet. Elővédként puskások vonultak, utána a lövegek következtek, a zöm menetét a huszárok zárták. Az Olt felől a lándzsások képeztek oldalvédet, illetve a lovasok mögött hátvédet. A székelyek először az Olt hídjánál akadtak ellenségre, mellyel szemben a gyalogság 800–1000 lépésnyire bontakozott szét, a lövegek tőlük jobbra és balra a szántóföldön álltak fel, mögöttük fedezetül a lovasság vonult fel. Ezután megalakult a csatárlánc, és megközelítette a hidat.

Az előőrsök riasztása után Riebel őrnagy, aki akkor érkezett vissza Brassóból, a falu előtt mintegy 800 lépésre azonnal harcrendbe állította csapatait. Az első vonal közepét az úton felállított három löveg képezte, jobbra egy osztály – két század – román határőr, balra egy század szabadcsapatbeli állt. A második vonalat jobbról 49 huszár alkotta, balról egy brassói polgárőrszázad. A másik brassói század és további népfelkelők a nyitott szárnyak fedezésére bontakoztak szét.

Az ütközet dél körül kezdődött. „Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távolságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdte meg, majd minden a huszárságra volt irányozva."[58] Már két huszárt is lelőttek a lováról, amikor, hosszas előkészítés után, Semsey lövegei is megszólaltak. Az alapos igazgatás, irányzás nem volt hiábavaló, mert az egyik lövés rögtön egy lőszeres kocsit talált el, melynek tengelye széttört, amitől az ott álló gyalogosok megzavarodtak, az pedig elég volt a székely csatároknak, hogy elérjék a hidat. A fontos eredményt a huszárok rögtön kihasználták és átkeltek az Olton. Az ellenséget azonban egyelőre nem lehetett üldözni, mert Riebel egy hátsó terepszakaszon újra rendezte csapatait, lövegeit állásba rendelte és azok, amennyire lehetett, viszonozták a tüzet.[59] A huszárok egy része ezt követően a császári ágyúkat akarta megszerezni, de a kísérlet kudarcot vallott. A hó borította terepen Máday Ferenc kapitány, a huszárok parancsnoka, nem vette észre a lövegek előtti posványos területet. Amikor a huszárok elérték, süllyedni kezdtek, és csak nehezen menekültek ki belőle. Ez elég időt adott az ellenség tüzérségének a visszavonuláshoz. A lövegek és velük együtt a közép gyalogsága azért hátrált, mert a székely huszárok eredményesen támadták az ellenség balszárnyát. Riebel félt, hogy elvágják visszavonulási útvonalát. Magyar részről a tapasztalt lovassági parancsnok, Sombori ezredes irányította a huszárokat.

Riebel – aki még az ütközet elején értesítette Stutterheimet az eseményekről – ezután a falu szélén akart újabb védelmi állást foglalni, de a huszárok akkor már a falu nyugati részének utcáin lovagoltak. Oda érkezett Botfaluról is egy kis huszárcsapat, amelyet éppen a szász falvak riasztási rendszere irányított az ütközet helyszínére. A császáriak még

[57] Soldatenfreund, 1852. 69. o.

[58] *Demeter* 2003. 34. o.

[59] A császári félre vonatkozóan KA AFA K 1928. 1848-12-18. Riebel őrnagy december 5-i jelentése Gedeon altábornagynak.

a templom körüli erős falakat sem védték, ami jól mutatja, hogy milyen pánikba estek. Az őrnagy ugyan állította, hogy megpróbálta összeszedni az embereit egy támadáshoz, ami a fosztogatásba kezdett székelyekkel szemben jó eredménnyel kecsegtetett volna, de nem járt sikerrel. Amikor Riebel látta, hogy a falu már négy helyen ég, kis seregével Brassóba menekült

A falu égéséről más forrásból is tudunk. Eszerint a huszárok néhány csűrt felgyújtottak, miközben a helyi lakosság és a faluba szorult katonák egy része még védekezett. Gottlieb Hermanstätter főhadnagy elesett, tizenöt fő a székelyek fogságába került. Az ütközet után a székely sereg, halottait, sebesültjeit szekerekre rakva, Aldobolyba vonult vissza.[60] A székelyek részéről nyolc–kilenc főnyi volt a veszteség, a császáriaknál tizenhét–huszonhárom fő.[61]

A haditervnek megfelelően aznap Butyka százados is támadott Hídvégnél, bár az csupán jól sikerült demonstráció volt. Mivel a haditervre csak az eseményekből, illetve a visszaemlékezők beszámolóiból tudunk következtetni, részleteiben nem ismerjük. Ha Butyka feladata annyi volt, hogy egész nap foglalkoztassa Stutterheim ezredes különítményét azért, hogy ne tudjon erősítést küldeni Szászhermányba, akkor az kiválóan sikerült.

Stutterheim már reggel látott két oszlopot, egyenként 2–300 fővel, Hídvég környékén mozogni, később egy parlamenter is megjelent nála azzal, hogy mondjon le a Barcaság védelméről. Mindezen eseményeket az ezredes figyelmen kívül hagyta és csak délután kettő körül riadóztatta a haderejét. Az előőrsöket egy századdal megerősítette, majd egész erejét szétbontakoztatta a parton, a tüzérséggel együtt. A tüzet a székelyek kezdték puskákból és – Stutterheim szerint egyfontos – ágyúból. A tűzpárbaj alig egy félórát tartott, majd Butyka emberei visszavonultak. Ezalatt kapta meg a császári ezredes Riebel értesítését a támadásról, ám csupán egy lovas járőrt tudott kiküldeni információgyűjtésre, illetve az árapataki partszakaszra 300 népfelkelőt, mivel a túlparton ott is székelyek jelentek meg.[62]

Azon a napon a kökösi és a bikfai csoportosítás is végrehajtotta feladatát. Két irányból támadva Prázsmárt kellett elfoglalniuk, ami ellenállás nélkül meg is történt, az ott tartózkodó császári őrsök elmenekültek, Dobay ezredes támadó hadművelete sikeresen megkezdődött. Mindezek fényében nehezen érthető, hogy miért vonultak vissza Szászhermányról Sombori csapatai. A székelyek a következő napokban, hetekben a barcasági Hétfalutól Földvárig ellenőrzésük alá vonták a falvakat, ám az időszak nem tartozik a székely–román–szász együttélés legszebb fejezetei közé...

A császári oldalon, és különösen Brassóban, igen nagy aggodalommal néztek a következő események elé, féltek a székelyek újabb támadásaitól. Stutterheim 5-éről 6-ára virradó éjjel visszavonult Brassóhoz, az Oltnál csak kisebb őrsöket hagyott és az árapataki kompot is felgyújtatta. Puchner számára a háromszéki ügy immár nehezen megoldható problémává vált. Csíkszékkel együtt Háromszéket is pacifikálnia kellett volna, lehetőleg minél gyorsabban és olyan eszközökkel, melyek nem mérgesítik el teljesen

[60] *Hochbauer* 1998. 28. o. A forrás megjelölése nélkül.

[61] *Demeter* 2003. 35. o. A Soldatenfreund cikke szerint viszont a császáriak közül két fő halt meg és többen megsebesültek. Soldatenfreund, 1852. 70. o.

[62] KA AFA K 1928. 1848-12-16. Stutterheim aznapi jelentése Gedeonnak.

a viszonyt a három ezredet adó területtel. Csík esetében ez sikerült, de Háromszékben éppen ellenkező folyamatok zajlottak, a székelyek támadtak és fenyegették egyik fontos törzsterületét, Brassó vidékét. Az altábornagy úgy ítélte meg, hogy ereje nem elegendő a székelyek letöréséhez ezért Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyhoz, a magyarországi császári csapatok fővezérhez fordult erősítésért. A kérés realizálódásáig a Joseph Schurtter vezérőrnagy vezette dandárt Brassóba küldte. Az azonban csak december 18-án érkezett meg, így Brassó nehéz helyzetét egyelőre nem a dandár oldotta meg, hanem egy dragonyostiszt vállalkozó szelleme, ha úgy tetszik rossz szelleme. August von Heydte kapitányról van szó.

A december 5-i sikeres székely támadás után az eresztevényi táborban ült össze az újabb haditanács, melyen felmerült Brassó megtámadásának lehetősége. Dobay nem értett egyet, ám olyan nagy volt rajta a nyomás, hogy nem lehetett más választása, mint a támadás elrendelése. A december 8-ára tervezett felvonulás azonban mégis elmaradt, mert megérkezett Jákó Daniel hadnagy azzal a hírrel, hogy Heydte ismét megjelent Erdővidéken.[63] Választaniuk kellett tehát, hogy tovább támadnak, vagy megvédik azt az Erdővidéket, amelyen már egyszer rajtaütött a dragonyoskapitány. Dobay és Sombori természetesen ez utóbbit pártolta és végül a haditanács az utóbbi mellett döntött.

Erdővidék védelmével kapcsolatban már korábban is történtek intézkedések. Dobay december 3-án nevezte ki az erdővidéki helyi erők vezetőjévé Pap Mihály őrnagyot. Másnap az új parancsnok végigjárta a falvak egy részét és december 5-re Bibarcfalvára gyűlést hirdetett. Az volt a terve, hogy az Ürmösnél vélt ellenséges tábort megtámadja. Közben Erdővidék északi részének falvaiban Daniel Imre királybíró – Heydte meghagyásából – a lőfegyverek összeszedését végeztette. Ennek sikere, a lakosság hozzáállásával kapcsolatban felvethet egy sor kérdést. Kétségtelenül Erdővidék volt talán legkiszolgáltabb helyzetben a háromszéki ellenállás alkalmával. A Baróti-hegység földrajzi értelemben elvágta az ott élőket a szék nagyobbik részétől, viszont megközelíthető volt, Udvarhelyszék felől, az alsórákosi szoroson át Kőhalom felől és az Olt mentén, Brassó irányából. Az Olton túl már ellenséges érzelmű lakosság élt, akik a császáriakat segítették. Nem érezhettek kellő támogatást az ellenállásukhoz, ezért, ahogy Heydte megjegyezte „(Bardóc)szék lakossága, ez nekem meggyőződésem, azonban nem kevésbé bízik és figyel."[64] A kapitány szerint a határőrségnek is csupán a tisztjei [voltak] ellenségesek, az altisztek és a legénység csak félelemből tartott a „lázadókkal." Az altiszteknek még az elmaradt fizetésüket is megígérte, ha felhagynak a szék védelmével. A lakosság azonban inkább a pusztításoktól félt, és nem is alaptalanul, semhogy ismét elfogadja az annyira gyűlölt régi katonai hatalmat.

Heydte közben, december 2-án, már Székelyudvarhelyen volt, ahol várta a csíki küldöttséget a behódoló nyilatkozattal. Reményei a szék helyzetének végleges megoldásáról azonban egyelőre nem valósultak meg. Míg a kapitány Csík pacifikálására várt, portyázó akciót határozott el a Bardóc-fiúszéki Vargyas felé, hogy ott a lakosság lefegyverzését ellenőrizze, illetve a már begyűjtött fegyvereket elszállítsa. Az expedíció gyülekezési helyéül Karácsonyfalvát jelölte ki, ahová Földvárról beérkezett a Savoya-dragonyosok ez-

[63] *Demeter* 1998. 28. o.

[64] KA AFA K 1928. 1848-12-29. Heydte kapitány december 7-i jelentése Gedeon altábornagynak.

redesi osztályának 1. százada és oda rendelte az Alsórákoson álló népfelkelőket is. Természetesen az utóbbi helységet nem hagyta őrség nélkül. Ott maradt Thomassogevich főhadnagy egy különítménnyel, hogy fedezze Kőhalmot, illetve az összeköttetést biztosítsa Kőhalom és Brassó között. Heydte Székelyudvarhelyről a 4. Bianchi-század nyolcvan emberével indult Karácsonyfalvára, ahová december 5-én este érkezett meg.

Másnap reggel, már az egyesülés után, a különítmény elindult Vargyasra. Útközben találkoztak Daniel királybíróval, aki jelentette, hogy az összegyűjtött fegyverek a vargyasi templomban vannak, onnan azonban még nem tudta elszállítatni azokat. Gondját a különítmény oldotta meg és az ott lévő 368 fegyvert kocsikra rakva Karácsonyfalvára szállították,[65] éppen időben, ugyanis Pap őrnagy december 7-én a köpeci, a baróti és a felsőrákosi nemzetőrökkel felkereste Danielt, és visszakövetelte a fegyvereket. A királybíró kénytelen volt menekülni, kastélyát – osztrák források szerint – kifosztották és felégették. Ennek hatására, de lehet, hogy ennek ürügyén, másnap Heydte csapataival elindult Felsőrákosra. Mielőtt a faluba ért volna, a Felsőrákos és Köpec közötti síkon már fegyvereseket látott, akiknek szemmel tartására népfelkelőket és néhány szakasz sorgyalogost rendelt, majd folytatta útját.

A helységhez közeledve parlamenter érkezett Botár Károly századostól, az ott lévő csapatok parancsnokától, hogy a császáriak ne vonuljanak tovább, Heydte azonban válaszképpen, gyalogságának egy részét csatárláncba fejlődtetve, olyan eredményesen demonstrált, hogy a székelyek gyorsan visszavonultak. A császáriak üldözni kezdték őket, aminek során sok foglyot ejtettek, köztük Pap őrnagyot és Botár századost. Más adatok szerint Pap őrnagyot megvesztegetett társai jutatták a császáriak kezére.[66]

Felsőrákoson – kisháborús viszonyokhoz képest – jelentős csapatösszevonásra került sor. A Heydtével odaérkezett Bianchi-század mellett egy román határőrszázad és a 41. (Sivkovich) gyalogezred negyven katonája képviselte a sorgyalogságot, negyven Savoya-dragonyos a lovasságot, ezen kívül szász és román népfelkelők Székelyudvarhelyről, Alsórákosról és máshonnan. Heydte egy levele szerint összesen 200 gyalogossal, 70 dragonyossal és 1700 népfelkelővel rendelkezett.[67] Ehhez érkezett még Hévízről 600 fő, szintén népfelkelők.[68]

December 8-án reggel Heydte magához rendelte azon falvak elöljáróit, amelyek részt vettek a vargyasi kastély elleni akcióban. Felszólította őket, hogy adják ki a résztvevőket és büntetésül fizessenek 5 200 forintot és 480 marhát. A meghatározott időre a falvak teljesítették a kapitány követelését. Daniel 1200 guldent kapott kárpótlásként, a többit Gedeon tábornokhoz küldte. Erről december 9-én a következőket jelentette: „Tegnap már 1300 forint behajtott konvencionális guldent Kőhalomra beküldtem és 290 marhát, ezt ma 1420 konvencionális forint követi, melyet hasonlóan Kőhalomra küldök. Minthogy a románok útközben 200 marhát, melyeket a szászok szállítottak, elszedtek és elhajtottak, mivel nem tudom, hogy a Ön határozata már ne lenne érvényes (az együttműködés-

[65] *Demeter* 1998. 27. o.

[66] *Dragomir* 1944. 43. o. Heydte keltezetlen levele Orgidan prefektushoz. A közölt levél (KA AFA K 1928. 1848-12-35a) a bécsi levéltárban nem található. Továbbá *Egyed* 1978. 157. o.

[67] *Dragomir* 1944. 43. o. Heydte idézett levele.

[68] KA AFA K 1928 1848-12-35. Orgidan jelentése Gedeon altábornagyhoz, közli *Dragomir* 1944. 42. o.

ről – Cs. T.) kérem ezért Orgidan prefektusnak a fontos együttműködést elrendelni."[69] Ugyanakkor egy különítmény Fülébe vonult, és használhatatlanná tették a hámort. Ebben a kis vasüzemben lövedékeket öntöttek a székely sereg számára, ami Heydte előtt sem volt titok. Elkoboztak három láda „vasat" – ahogy a kapitány jelentésében szerepel –, és azt szintén Kőhalomra szállították.

Háromszék megerősítésére december 9-én délelőtt érkeztek be az első csapatok. A hídvégi táborból a Clement és Buczy százados vezette 12. honvédzászlóalj 170 katonája vonult Köpec felé, akik magukkal hozták a két és félfontos lövegüket. Köpecen csatlakozott hozzávetőleg 500 erdővidéki lándzsás és 37 Mátyás-huszár, Incze Daniel főhadnagy parancsnoksága alatt. A csapatmozgást azonnal jelentették Felsőrákosra, ahonnan Heydte késedelem nélkül elindította a csapatait.

A székely csapat a Barót-patakig vonult előre. Az elővédet a honvédek képezték, „ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tüzéri fedezettel,"[70] majd a huszárok következtek. Ezt követte a zöm, vagyis a lándzsások. A pataknál már szembetalálkoztak a harcrendbe bontakozott császári erővel, melynek közepét a 4. Bianchi-század és egy román határőr-század alkotta. Egy volt huszárkadét, Hilarius Fenz hadnagy irányította a Savoya-dragonyosszázadot, Heydte saját századát. Az Olt-mentén e kötelék képezte a jobbszárnyat. A balszárnyon zömmel szász és román népfelkelők álltak Thomassegovich főhadnagy és Caballini hadnagy vezetésével, e harcrendi elemet a negyven Sivkovich-gyalogos erősítette. Ott állt a két doppelhaken is. Ugyancsak népfelkelők képezték a tartalékot Joseph Maly hadnagy irányítása alatt. A székelyek vezetői, némi túlzással, 8 000 főre becsülték az ellenség összlétszámát.

A kis székely had mindenesetre vakmerően szembeszállt a tömeggel. Átkeltek a Barót-patakon és felvettek egy sajátos harcrendet. Az egész erőt egyetlen hosszú vonalba állították fel, legalább olyan szélesen, mint az ellenség. Mindenki beállt a sorba, még a lóval nem rendelkező huszárok is a pisztolyaikkal. A tartalékot a huszárok képezték a balszárnyon. Mire ez a harcrend kialakult a császári gyalogság előreküldött csatárlánca már közeledett és rövidesen megkezdődött a tűzharc. Horváth Ignác százados Clement és Buczy századosok beszámolója alapján a következőket írta visszaemlékezésében: „A tüzelés mind két részről megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonyos a Savoya ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összesereglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magokat. A dragonyosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitartott lovak valának, melyek az előttök hasra fekvő honvédeket sérelem nélkül átugrálták. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s lőjj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokot még az átugráló dragonyosok meg nem fordíttatván, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradott halva a honvédek között".[71]

---

[69] KA AFA K 1928. 1848-12-39. Heydte kapitány december 9-i jelentése Gedeon altábornagynak. Nicolaus R Orgidan (Orghidan) prefektus a hévízi állomásparancsnok volt.

[70] *Demeter* 2003. 38. o.

[71] Uo.

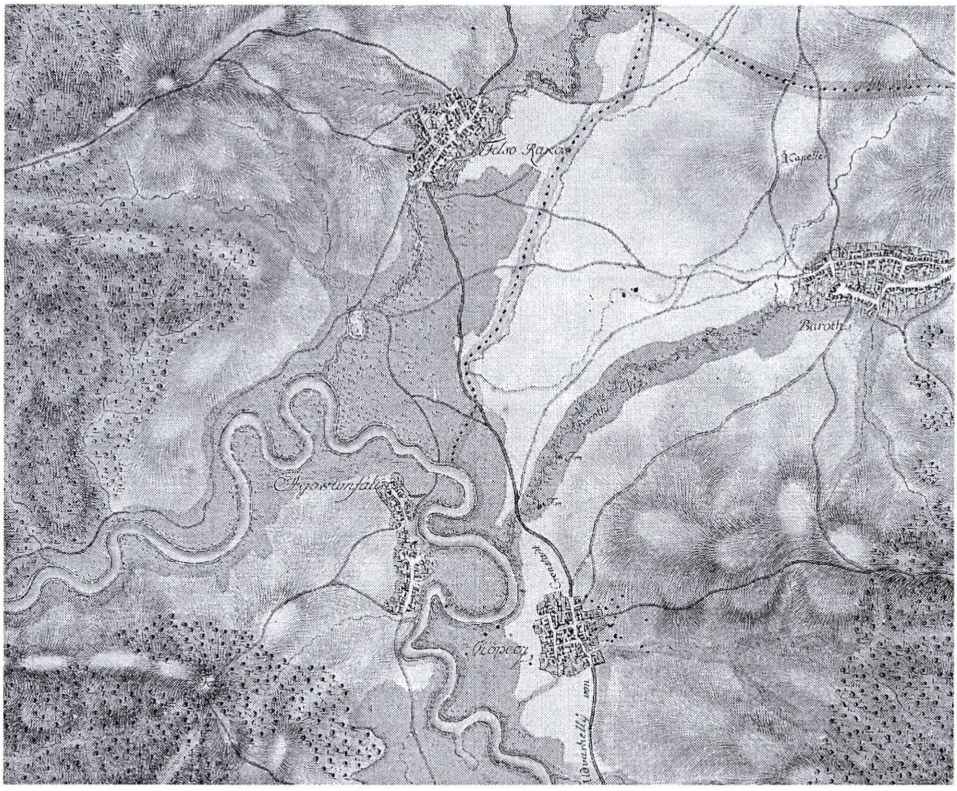

Köpec és környéke a II. katonai felmérésen

A székely haderő ezután a kis siker után már visszavonult, ki hol tudott, átkelt a patakon, és menekült Köpec felé. A császáriak nyomon követték őket, ebben különösen a népfelkelők jártak elől. A faluig tartó üldözés azt eredményezte, hogy a nap legnagyobb vesztesége ott keletkezett. A felkelők felgyújtották, kifosztották Köpecet, a lakosok egy részét meggyilkolták. Heydte bizonyosan jelen volt az eseményeknél, hisz egy helyi puskaműves kétszer is rálőtt, amiért nyomban felkoncolták.[72] Egy császári tiszttől mindenesetre szokatlan, hogy ilyen események folyásának adjon szabad teret. Vélhetően váratlanul nagy veszteségei – különösen dragonyosai sorában – és a székelyek vakmerősége késztethette e minősíthetetlen cselekedetre. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ő adott volna rá parancsot, de, bár személyesen jelen volt, nem is akadályozta meg a történteket.

Heydte napi jelentése a következőket tartalmazta: „Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, hogy ma győztes ütközetet vívtam a székelyekkel itt és Köpec között. Sikerült vad futásra kényszerítenem őket. Az erejük lehetett 400 székely önkéntes[73], néhány száz

[72] *Wengen* 1879. 768. o. Az ezredtörténet nem ír Köpec felgyújtásáról és a mészárlásról, sőt azt írja, hogy Heydte még időben felfedte a gyújtogatási szándékot és a reguláris csapatokkal kiűzte a népfelkelőket a faluból. Ez utóbbi lehet, hogy megtörtént, csak jóval később, amikor már égett a falu és sok volt az áldozat. Köpec tragédiájáról többet *Egyed*1978. 158. o.

[73] Így nevezték a honvédeket.

székely huszár, több ezer népfelkelő és 60–80 Kossuth-[74] és székely huszár, egy ágyú, mely kétfontos golyóval lőtt. Az én erőm 66 dragonyosból, 320 fő gyalogosból, 2 doppelhakenből és néhány ezer népfelkelőből állt. Az ellenség nyitott tüzet, bár nagyon hevesen, de nagyon nagy távolságból. Mi közelítettünk és előnyös állásból, elég hatásosan lőttük. A tűz hosszan tartott és miután láttam, hogy az ellenség tüze jelentősen erősebb, mint a mienk, a dragonyosokat két oszlopban a jobbszárnyra meneteltettem és az ellenség ellen olyan hatásos rohamot indítottam, hogy holttestek tömege maradt a dragonyosok szablyája alatt és mindenki vad futásba kezdett. A huszárok nem állták az elég sok szúrást és az elsők voltak, akik menekülni kezdtek."[75] A dragonyosok vesztesége kilenc halott, közte Fenz hadnagy,és tíz súlyos sebesült, a Bianchi-gyalogosoké három sebesült, a népfelkelőktől 14 halott és nyolc súlyosan sebesült volt.[76] A székelyek hét halottat vesztettek az ütközetben, Köpecen pedig ötven polgári lakos esett áldozatul.[77]

Köpec pusztulása nagy felháborodást keltett a székelyek között. Ha Heydte célja az elrettentés volt, akkor éppen ellenkező hatást ért el. Oda vonzotta Háromszék katonai erejének nagy részét, mely gyorsan bosszút akart állni. Heydte megpróbálkozott egy felszólító levéllel, melyben Háromszék feltétlen meghódolását követelte azzal a fenyegetéssel, hogy az egész szék Köpec sorsára juthat. Erre Kovachich Horváth Ignác vagy Gál Sándor százados válaszolt, aki közeli bosszúállással fenyegette meg a császáriakat.[78]

A köpeci ütközet utáni napon a falu füstölgő romjainál már megjelentek a huszárok. Kovachich Horváth százados százharminc emberével Hídvégről vonult Nagyajtáig, onnan küldött járőröket egészen a Barót-patakig. Megállapították, hogy császáriak Felsőrákos Olasztelek felőli oldalán táborba szálltak és ellenőrzésük alatt tartják a területet, egészen Barótig. Este beérkezett Gál százados, aki egyetértett Horváthtal, hogy minél hamarabb támadniuk kell. Ehhez Dobay ezredes megfelelő erőt is biztosított számukra. A kidolgozott terv szerint, a székely erőket két csoportra osztották. Az egyik – Horváth vezetésével – Nagyajtáról Középajtára, majd tovább Szárazajtán át Nagybaconba megy, onnan a támadáshoz Bibarcfalván és Baróton át Olasztelek felé vonul. A másik csoportosítás Gál vezetésével Köpecen át egyenesen Felsőrákos felé vonul és támad. A kétirányú támadással lehetetlenné akarták tenni, hogy Heydte visszavonuljon.

Horváth különítménye 130 huszárból, Butyka százados 150 puskás és 500 erdővidéki lándzsás gyalogosából állt. Gál csapata 180 Mátyás-huszárt számlált Máday főhadnagy irányítása alatt, 120 puskást és 400 lándzsást, valamint két hatfontos ágyúval rendelkezett, Gábor Áron parancsnoksága alatt. Ezeket az adatokat Horváth jegyezte fel, de valószínű, hogy további népfelkelőkkel jelentősen nagyobbra nőhetett a létszám.

Horváth különítménye már december 12-én megindult a kijelölt útvonalon, estére el kellett érniük Nagybacont. Másnap korán meg akartak érkezni Barótra, hogy az ott vélt dragonyosokat meglepjék. Ez azonban nem sikerült, mert a császári előőrs hírt kapott a székelyek mozdulatairól, így visszavonult a táborába. A korai érkezés azért sem sikerült,

---

[74] Mátyás-huszár.

[75] KA AFA K 1928. 1848-12-40. Heydte kapitány Felsőrákosról kelt jelentése Gedeon altábornagynak.

[76] *Wengen* 1879. 768. o.

[77] A katonaveszteségre *Demeter* 2003. 39. o., a polgári áldozatokra *Egyed* 1998. 286. o.

[78] A levélváltást Horváth is leírta, *Demeter* 2003. 40., de ebben az esetben hitelesebbnek véljük a dragonyosok ezredtörténetét. *Wengen* 1879. 769. o.

mert a gyalogosok csak jelentős késéssel érkeztek a Horváth által meghatározott helyre. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Heydte értesült a székelyek jelenlétéről, Horváth úgy döntött, hogy nem vonul Olasztelekig, hanem a Baróttól északra lévő magaslatról támad. A délelőtti órákban Gál különítménye is felvonult, Köpecet elhagyva átkeltek a Barót-patakon, majd felvették a harcrendet, melyről pontos adatunk nincsen. Ott volt a két hatfontos ágyú, melyet nyilván a lovasság fedezett, a puskásokat Gál – aki kiválóan képezett tiszt volt – előírásszerűen csatárláncba osztva alkalmazhatta. A parancsnok a gyalogság mögé is állított lovasokat „a sorok lezárásáért, és hogy erősítessék a gyalogság."[79] Valójában az ütközetbe e csoportosítás ténylegesen nem avatkozott bele, csupán a lövegek tüze járult hozzá az eljövendő sikerhez.

Heydte kellő figyelemmel kísérte a székelyek felvonulását. Az ellene vonuló sereg létszámát 8–9000 főre becsülte, melyet szerinte négy ágyú kísért, legalábbis a jelentésében így rögzítette. Ezek után – bár az előző napon kapott egy dragonyosszakasz megerősítést – úgy döntött, hogy nem vállalja az ütközetet, hanem visszaveti az ellenséget, majd a Rika-hegyen át elvonul Homoród vidékére. Ennek megfelelően csapatait Felsőrákostól északra állította fel, a Székelyudvarhely felé vezető országút mentén. Elhatározásának megfelelően összeállította a csapata menetrendjét, melyet a Savoya-dragonyosok 1. százada, két román határőr-század, a Sivkovich-gyalogság egy szakasza, a két doppelhaken, és Thomassegovich főhadnagy, illetve Caballini hadnagy népfelkelői alkották. Az oszlopot hátulról a 4. Bianchi-század fedezte. A többi népfelkelő és a Savoya-dragonyosoktól egy szakasz Gustav Bundschuh hadnagy vezetésével a menetet balról biztosította úgy, hogy a Barót felől érkező ellenséggel meg kellett ütköznie.

A császári mozdulatok Horváth Ignác kapitány figyelmét sem kerülték el, bár ő az ellenség egy részének balra húzódásából azt a következtetést vonta le, hogy talán Olasztelket akarják megszállni. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni, ezért sürgősen intézkedett, hogy nyolc huszár, harminc puskás és egy népfelkelő század sietve vonuljon a faluba. Ugyanakkor megszólaltak Gábor Áron lövegei is.

Horváth a következőkben azt tapasztalta, hogy a vele szemben álló csapatok a Kormos-Lángos-pataknál megállnak és szétszóródnak. Erre elindította maradék erejét, mely a patak előtt szétbontakozott, de mire támadásra került volna sor, az ellenség visszavonult. A székelyeket üldözésre rendelte, ami a patakhoz érve majdnem megakadt. A gyalogosok nem találták jó ötletnek, hogy télvíz idején a térdig érő jéghideg vízben átgázoljanak, de Horváth végül mégis kierőszakolta az átkelést. Ráadásul egy dragonyosszakasszal kerültek szembe, de meglepetésre azok is hátrálni kezdtek. Közben Gál minden ellenállás nélkül jutott a falu közelébe. Jelentős események azonban továbbra is csak a jobbszárnyon történtek.

A gyalogság előrenyomulása közben huszárok elfogtak egy Vargyasra siető puskaporos szekeret. Miután akciójukat befejezték, a székely huszárok közül néhányan – a 9. szentkatolnai századból – megtámadták a sorait rendező ellenséget. A császári gyalogság az országúton az erdő széléig vonult vissza és ott igyekezett védelemhez rendeződni. Ebben támogatták őket a dragonyosok, akik előttük fejlődtek csatárláncba. A két fél lovasai pisztolyaikkal és karabélyaikkal lőttek egymásra, miközben Horváth, a saját Má-

[79] *Gál* 2006. 32. o.

tyás-huszár századával igyekezett támogatást nyújtani a székely huszároknak. A dragonyosok rövid harc után hátrálni kezdtek, ám hátrább, egy mocsaras ároknál újra felálltak és igyekezetek állásukat szilárdan megtartani. Törekvésük egy ideig sikerrel is járt, mert Horváth félt a huszárokat beengedni az erdőbe, ugyanis nem tudta, mire készülnek az ellenfél gyalogosai. Saját gyalogsága egyelőre vonakodott az előrevonulástól, így a huszárok végül, részenként, mégis csak behatoltak az erdőbe és rövid harcban felszámolták a dragonyosok védelmét. Erre az időre már megérkezett Gál százados is a lövegeivel, de azokat végül az erdei harcban nem alkalmazták. Az ellenség szervezett védelmének megszűnése után a székelyek már valóban üldözésbe kezdtek, és akiket utolértek, jórészt népfelkelőket, azokat kíméletlenül lekaszabolták. A császáriak kezdetben rendezett visszavonulása végül rendezetlen meneküléssé fajult. Horváth emlékirata szerint az ellenségtől kétszáz embert temettek el, a székelyek részéről hárman sebesültek meg. Más adatok szerint 297 fő esett el a császáriaktól.[80] A huszárok embert nem vesztettek, csak harminchat kard törött el, viszont zsákmányoltak hatvan vágómarhát és három mázsa lőport. Még ugyanaznap a köpeciek bosszúból felgyújtották Ágostonfalvát.[81]

A császáriak visszavonulása tehát inkább hasonlíthatott menekülésre, mint szervezett menetre. Ezt mutatja a következő esemény is, melyet a román határőrezred története örökített meg: „A zöm visszavonulásakor az ezred 4. századától Majoran tizedes, mikor a túlerejű ellenség a dragonyosokat erősen nyomta és már az előfogati parasztok is elmenekültek, a poggyász kocsit, melyen a századpénztár volt, hasonlóképpen a lőszeres kocsikat körültekintően és nagy elhatározottsággal mentette meg, azokat az útról letérve a hegyekbe vezette és hogy ne követhessék őket, a kocsi nyomokat levelekkel fedte el és az összes kocsi még este Homoródra ért."[82]

Heydte este már Homoródról fogalmazott levelet Gedeonnak, amelyben az egész székely haderő támadásáról írt. Jelentette felettesének, hogy a következőkben megpróbálja összeszedni csapatait és fedezni Kőhalmot egy esetleges támadástól.[83] A következő nap áttette székhelyét Székelyzsomborra.

A dragonyoskapitány veresége váratlan fordulat volt. A köpeci győzelem után Gedeon reményteljes módon nézhetett a jövőbe, hisz több helyről is jelentették neki a székely erők visszahúzódását. Ez lehetővé tette, hogy a császári erők ismét megszállják a Háromszék körüli felső-fehér megyei falvakat. Stutterheim december 10-én jelentette, hogy Földvárra előreküldött egy különítményt, hogy felvegye az összeköttetést Heydtével és összehangolják a tevékenységüket.[84] Ugyanakkor már előkészítés alatt volt, a beérkező dandárral együtt indítandó támadás, népfelkelőket és polgárőröket helyeztek el Szúnyogszéken és Höltevényben is. Ebbe a folyamatba nehezen volt beilleszthető Heydte menekülésszerű visszavonulása.

A kapitány próbálta megmagyarázni a kudarc okát. „Nagyon érzem a löveg és lovasság hiányát" – írta még december 13-án este Homoródról.[85] Többször említette a román

[80] *Demeter* 2003. 44. o. és *Egyed* 1978. 159. o.

[81] *Demeter* 2003. 44. o.

[82] *Treuenfest* 1890. 318. o. és Heydte december 16-i jelentése: KA AFA K 1928. 1848-12-73.

[83] KA AFA K 1928. 1849-12-53. Heydte december 13-i jelentése Gedeon altábornagynak.

[84] KA AFA K 1928. 1849-12-41. Stutterheim ezredes december 10-i jelentése Gedeon altábornagynak.

[85] KA AFA K 1928. 1849-12-53.

népfelkelők fegyelmezetlenségét, megbízhatatlanságát. Bizonyára furcsa lehetett a románok számára az a helyzet is, hogy a rebellis magyaroknak van ágyújuk, míg nekik, akik a reguláris császári sereg oldalán harcolnak, nincs. Ennek Heydte december 16-i levelében hangot is adott: „Uram engedje meg, hogy sürgősen kérjem két könnyű tábori löveg ide küldését, mivel ezek nélkül a románokat nehéz előrevinni." A felsőrákosi katasztrófa azonban mégsem okozott nagyobb bajt, mivel a székelyek visszavonultak, valóban önvédelemre szorítkoztak.

A kialakult helyzetet december 18-án döntően megváltoztatta a Schurtter-dandár beérkezése Brassóba.[86] Szinte azonnal megkezdődtek a helyzet tisztázását célzó műveletek a főerő támadásának előkészítésére. Először a Bianchi gyalogezredtől Anton von Mold hadnagy kapott parancsot egy osztag gyalogos és lovas népfelkelővel, valamit néhány huszárral az ellenség kiűzésére Hétfaluból.[87] Erre azért is szükség volt, hogy a Brassó és a Tömösi-szoros közötti összeköttetést helyreállítsák. Sárosi hadnagy ott portyázó katonái, köztük ötven honvéd és negyvenhat Mátyás-huszár nem vették fel a nyílt harcot, hanem mindenhol kitértek és visszavonultak.[88]

A tervezett császári támadás irányához képest a balszárnyra esett Földvár, ahová december 20-án érkezett a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja és a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóalja. Nekik késedelem nélkül támadniuk kellett volna, azonban a szélsőségesen rosszra forduló időjárás megakadályozta azt: a nemere indult rohamra és a nagy hófúvás helyükhöz kötötte a csapatokat. A székelyeket természetesen kevésbé zavarta a szél és már a következő nap megtámadták a császári előőrsöket, de rövid harc után visszavonultak.

A támadás vezetésére kijelölt Stutterheim ezredes december 24-re tette át a támadás kezdetét. Addig szemrevételeztette Hétfalu és Prázsmár vidékét és átvizsgálták Bodola falut is. Az ott lakó csángók akkor alighanem örültek a császári katonák megjelenésének, hisz előző nap a románok Hétfaluban százhúsz ember gyilkoltak le.[89]

A Schurtter-dandár december 24-én végül is Földvárról kiindulva indította meg támadását a közben Hídvégnél gyülekező székely sereg ellen. Bár a székelyek készültek, építettek földsáncokat is, de egy rohamoszlopot alkotó reguláris zászlóalj elfoglalta azokat, és a székely sereg Előpatakon át Sepsiszentgyörgyre menekült. Az ütközet úgy került be háromszéki ellenállással foglalkozó történetírásba, mint amely döntően hozzájárult a nem sokkal később megkötött árapataki szerződés létrejöttéhez. Heydte 1863-ban megjelent munkájában olyan döntő győzelemről írt, melyben a székelyek részéről három gyalogzászlóalj, két század huszár és nyolc löveg vett részt Sombori személyes vezetése mellett.[90] Horváth Ignác kapitány szerint azokban a napokban ott csupán harminc puskás és százhúsz lándzsás állt Incze százados parancsnoksága alatt, illetve ott volt az úgyne-

[86] A dandár állományába tartozott a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja, A 41. (Sivkovich) gyalogezred Landwehr-zászlóalja, a 16. (1. román) határőr-gyalogezred 1. zászlóalja, a 3. (Miksa) svalizsérezred egy osztálya és egy hatfontos üteg. *Nahlik* 1863. 114–115. o.

[87] *Nahlik* 1863. 115. o.

[88] *Demeter* 2003. 45. o.

[89] *Hochbauer* 1998. 70. o. A „véres karácsony" egy hetek óta tartó kölcsönös gyilkosságok, kivégzések, fosztogatások tragikus lezárása volt. A közelben álló brassói polgárőrök csak későn avatkoztak be.

[90] *Heydte* 1863. 207. o.

vezett Kálnoky-féle régi ágyú is.[91] Döntőnek viszont azért nem tarthatjuk ezt az ütközetet, mert a császári erő nem vonult tovább a terveknek megfelelően Illyefalva felé, hanem visszafordult. Ennek egyik fő oka az volt, hogy közben a székelyek ismét megszállták Prázsmárt, vagyis egyáltalán nem ment el a „kedvük" a további harctól. A császáriaknak három gyalogszázadot, egy dragonyosszázadot, két löveget és egy népfelkelő osztagot kellett oda küldeniük, hogy a székelyek visszavonuljanak.[92]

Mindezen események megint óvatossá tették Stutterheimet. Egy erős köteléket állomásoztatott Botfalván, amelyet ugyanúgy, mint a prázsmári csapatokat, folyamatosan foglalkoztatták a székelyek. December 26-án háromnegyed kilenckor két oszlopban, 5–600 gyalogossal, százötven lovassal, egy löveggel és 2400 lándzsás népfelkelővel Bodoláról és Nyén felől támadtak Prázsmár felé. Carl Véver százados, az ottani császári csapatok parancsnoka előtt nem maradt titokban a támadási szándék, készült rá. Hogy a következőkben mi is történt, azt a Bianchi-gyalogezred történetét bemutató könyvben a következőképpen rögzítették: „Az ellenség 1500 lépésre, kétosztagnyi frontszélességben állt fel. Véver százados a túlerő miatt először védekezni akart. A falu előtt felfejlődtette két gyalogszázadát, a dragonyosokat, és felállt a két löveg is. A népfelkelő lovasok egy részével a balszárnyán és a hátában fenyegette az ellenséget. A gyalog népfelkelők egy rohamoszlopot képeztek és minden oldalon könnyen alkalmazni lehetett őket. Éppen rohamra készültek, amikor egy civil, Barabás komisszár, egy hadnaggyal és egy dobossal jött, fehér kendőt lobogtatva. Véver megállította a csapatait, a komisszár közeledett és átadott egy írást békeszerződéssel. Véver átvette és közölte, hogy tovább küldi, mert ő nem tárgyalhat. Az ellenséget ugyanakkor haladéktalan visszavonulásra szólította fel, különben negyed óra múlva támadást helyezett kilátásba. Abban a pillanatban a balszárnyon Nyén felől feltűnt két ellenséges lovas és néhány gyalogos, ami felkeltette a gyanút, hogy az ellenség Bikfalvától is felvonul, a parlamenter küldése csak csel. Véver a komisszárt, mint túszt visszatartotta és a visszaküldött tiszthez fordult, hogy sürgősebben vonuljanak vissza, mert azonnal támad. A székelyek nem várták meg a támadást, hanem Bodola és Nyén felé azonnal visszavonultak."[93]

Közben Heydte ismét parancsot kapott arra, hogy szállja meg Felsőrákost, amit december 24-én, huszonöt fokos hidegben hajtott végre. Ott egy zászlóaljnyi székely gyalogság és egy század lovasság állomásozott, de mindenféle rendszabály nélkül, így könnyen meglepték őket. A székelyek egy része letette a fegyvert, negyvenen fogságba estek a többiek elmenekültek. A dragonyosok a baróti hídig üldözték a huszárokat.[94]

Gedeon tábornok december 26-án a főhadiszállását Vledényből Brassóba helyezte át, ahová másnap Heydte csapatai is bevonultak. A tábornok december 30-ára kitűzte az általános támadás időpontját, az azonban már nem következett be.[95]

December végére a székely ellenállási kedv alábbhagyott. Bíró Sándor, az események résztvevője fogalmazta nem sokkal később, hogy „három hónapi táborozásban népünk a

[91] *Demeter* 2003. 45. o.

[92] *Treuenfest* 1890. 321. o.

[93] *Nahlik* 1863. 116–117. o.

[94] *Treuenfest* 1890. 321–322. o.

[95] A vázlatos tervet ld. a 2. számú mellékleten.

tél dermesztő hidegében elfáradt ..."[96] A népfelkelők, nemzetőrök, határőrök egy része hazament, a táborok létszáma apadt. A székelyeket aggodalommal töltötték el a kudarcok, az egyre erősödő ellenségről szóló hírek és akár az orosz beavatkozás réme is. Talán arról sem kaptak híreket, hogy közben Erdélyben megjelent egy magyar hadtest, mely már Kolozsváron ünnepelte a karácsonyt. A háromszéki had vezetői, a „régi" tisztek e folyamatot úgy értelmezhették, hogy eljött a kiegyezés ideje. A politikai vezetés ugyanakkor még tovább szervezte az ellenállást, az állandó választmány megtiltotta a táborok elhagyását, a Kiskomité szabályozni kívánta a népfelkelés folytatását.

Berde Mózes, Dobay Károly és Sombori Sándor nevéhez köthető, hogy a tárgyalások megkezdése mellett döntöttek. December 28-án az állandó választmány megfogalmazta a tárgyalási alapfeltételeket és megválasztották a békebizottságot. A szerződéstervezetet január 1-én terjesztették Heydte kapitány elé, aki Gedeon tábornok nevében tárgyalt. Rövid egyezkedés után másnap Árapatakon a felek aláírták a szerződést, melynek értelmében a császáriak nem szállják meg Háromszéket, a határőrök megtarthatják fegyvereiket, viszont a 12. honvédzászlóalj katonáit és a Mátyás-huszárokat el kellett távolítani a szék területéről, az ágyúcsövekből pedig, ismét harangokat kellett volna öntetni.[97] Háromszék e szerződés megkötésével időt nyert, egészen addig, míg Josef Bem altábornagy győzedelmes seregei elérték, hogy a császári sereg először ellene összpontosuljon, majd elmeneküljön Erdélyből. A háromszékiek már január 15-én felmondták a szerződést.

Összegzés

Az 1848–49-es magyar szabadságharcot több kisháború is kísérte. A leghosszabb az úgynevezett délvidéki kisháború volt, mely 1848 májusától szünet nélkül tartott a harcok befejezéséig. A másik jelentős terület Erdély volt, ahol 1848 októberétől 1849 március végéig, majd az orosz betöréstől a fegyverletételig zajlottak harcok. Kisháborúnak nevezhető Bem tábornok erdélyi felszabadító hadművelete, még ha önálló, jórészt reguláris csapatokkal vívott küzdelem volt is. Ezen belül is elhatárolható a székelyek harca az agyagfalvi gyűlés után Gedeon altábornagy csapatai ellen.

Hálás feladat a háromszéki ellenállást bemutatása és értékelése, hiszen sikertörténetről írhatunk. A székbeliek önvédelmi harca tökéletesen betöltötte hivatását, megvédték függetlenségüket, megőrizték döntési szabadságukat, ugyanakkor jelentős erőket vontak el más hadszíntérről. Puchner altábornagynak minden katonájára szüksége lett volna az Erdélybe törő Bem ellen, azonban legalább kétdandárnyi erejét lekötötte Háromszék. Ez összes erejének a harmada volt.

A háromszékiek „kisháborúja" klasszikus példája lehet annak, hogy egy adott terület miként tudja minden erőforrását mozgósítani a siker érdekében. Minden „hadrafogható" embert, minden készletet, minden háztartást a sikeres háború szolgálatába állítottak. Amiképpen politikai vezetésen belül, a katonai vezetésben is voltak ellentétek, mindez azonban nem gátolta a csapatok tevékenységét. Amellett, hogy a főbb katonai vezetők, sokszor elveiket félretéve, szervezték a haderő összehangolt tevékenységét, az egyes kö-

[96] Idézi *Egyed* 1998. 289. o.

[97] Az egyezmény szövegét közli *Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. 53. o.

telékparancsnokok döntésképessége, bátorsága, talpraesettsége szinte hihetetlen győzelmeket eredményezett. Sikeres parancsnoknak bizonyult Gál Sándor, Horváth Ignác, Sárosi Ferenc, de még mások is, akik sok kis győzelmet elérve nagyon megkeserítették a császáriak életét. A székelyek tökéletesen kihasználták helyismeretüket, gyorsan és észrevétlenül jelentek meg, majd vonultak vissza, a szemben álló félnek általában nem volt biztos híre róluk. Külön fejezetként kellene Gábor Áron tevékenységéről szólnunk, de szerencsére ezt már többen megtették, most legfeljebb ismét fejet hajtunk működése előtt.

A harcmód megfelelt a kisháborús követelményeknek éppúgy, mint a székelyek évszázados hagyományainak. Az erdők közelségére rendszerint figyeltek, attól csak ritkán távolodtak el. Ha igen, akkor vagy biztosak voltak a dolgukban, vagy vereséget szenvedtek. Ez utóbbi következett be a december 9-i köpeci ütközetben, amikor már későn jöttek rá, hogy vakmerőség volt elvállalni a harcot. A lovasság elleni harcuk viszont a „könynyűlövész" harcászat tökéletes megvalósítása volt. Amikor látták, hogy nincs idejük zárt alakzatot létrehozni, egyénileg oldották meg feladatukat. Ebben a korban még szégyennek minősült egy gyalogosnak lehasalni az ellenség előtt, de ha az egyetlen túlélési esély ez volt, akkor megtették.

A kisháborús sikerhez jelentősen hozzájárult a népfelkelők mentalitása is. Kiképzetlen voltuk ellenére megállták a helyüket, ami nyilvánvaló elkötelezettségüket jelzi. Mutatja ugyanakkor azt is, hogy bíztak saját seregükben. Hihetetlenül fontos volt, hogy a sereget tapasztalt katonák vezették, hogy volt tüzérségük, hogy ott voltak velük a határőrszomszédok. A legfontosabb tényező azonban mégis az volt, hogy saját földjüket védték. Horvát írta, hogy a Kormos-Lángos-patakon már nem akartak átmenni a székelyek, nem csak a hideg víz miatt, hanem mert az már nem az ő földjük volt.[98]

A szemben álló félnek már nem volt ilyen szerencséje a népfelkelőkkel. A szász és román harcosok esetében hiányzott az igazi motiváció, őket jóformán kirendelték a háborúba. Ezért azután különösen megviselte őket a kudarc. Hiába állt minden népfelkelő kötelék élén egy császári tiszt, mégsem bíztak eléggé a sikerben, az első veszteségek után bizonytalanná váltak. Ismét Horváthra hivatkozunk, amikor felidézzük azt a történetet, amikor három huszár úgy megriasztott egy népfelkelő tábort, hogy azok az erdőbe menekültek, ahol azután egymásra lövöldöztek.[99]

A kisháború velejárójának kell tartanunk a rablásokat, fosztogatásokat, gyújtogatásokat. Ez mind a két oldalon sok szerencsétlenséget okozott. A falvakat, a lakosságot ért súlyos csapások elsősorban a nehezen fegyelmezhető népfelkelőkhöz köthetőek. A tragédiák közül azonban Köpec esete mindenképpen kiemelkedik, egyrészt a sok áldozat miatt, másrészt pedig azért, mert egy császári tiszt legalábbis végignézte az eseményeket. Magyarországon is égettek fel falvakat, a császáriak például Bősárkányt, az oroszok Losoncot, viszont már előző nap kidobolták a döntést, így a lakosságnak volt ideje értékeit összeszedni és kimenekülnie. A köpecihez hasonló pusztítás irreguláris csapatokra volt jellemző és szinte kizárólagosan a mellékhadszíntereken.

Háromszék ellenállása – legalábbis 1849 nyaráig – megakadályozta, hogy ellenség lépjen a szék területére, majd többezer embert biztosított Bem számára. Ennél nagyobb sikert aligha érhettek volna el.

---

[98] *Demeter* 2003. 42. o.

[99] *Demeter* 2003. 44. o.

KA AFA K1928	Kreiegsarchiv Wien, Alte Feldakten, Brigade unter Gedeon. 1848–1849. Karton 1928
Demeter 1998.	*Demeter László:* Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849. Barót, 1998.
Demeter 2003.	*Demeter László:* Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In. Határvidék 1762-1918. 1. k. Szerk.: *Demeter Lajos.* Sepsiszentgyörgy 2003.
Dragomir 1944.	Revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848–49. Szerk.: *Silviu Dragomir.* Vol. I. Sibiu, 1944.
Egyed 1998.	*Egyed Ákos:* Erdély 1848–1849. I. k. Csíkszereda, 1998.
Egyed 1978.	*Egyed Ákos:* Háromszék 1848–1849. Bukarest, 1978.
Gál 2006.	*Gál Sándor* életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Előszó: *Egyed Ákos.* Kísérő tanulmány és kronológia: *Csikány Tamás.* Fordította és utószó: *Zágoni Zsolt.* Csíkszereda, 2006.
Heydte 1863.	*Heydte, August:* Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen. Leipzig, 1863.
Hochbauer 1998.	A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk.: *Hochbauer Gyula.* Szecseleváros, 1998.
Jakab 1880.	*Jakab Elek:* Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
Kővári 1861.	Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Szerk.: *Kővári László.* Kolozsvár, 1861.
Nahlik 1863.	*Nahlik, Johann Edlen von:* Geschichte des kais. kön. 55. (63.) Linien-Infanterie Regimentes Baron Bianchi. Brünn, 1863.
Orbán 1868.	*Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása. III. k. Pest, 1869.
Principien 1876.	Prinzipien der Kriegskunst. Handbuch den Kriegsführung der Gegenwart. Dritte Band. Prinzipien des kleinen Krieges und den Feldbefestigung. Viertes Buch. Kleiner Krieg. Leipzig, 1876.
Soldatenfreund, 1852.	Oesterreichischer Soldatenfreund. Zeitschrift für militärische Interessen. 1852. február 7. V. évfolyam 17. szám. Das Gefecht bei Honigberg in Siebenbürgen.
Treuenfest 1890	*Treuenfest, Gustav Ritter Amon von:* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 46. Feldzeugmeister Géza Frh. Fejérváry de Komlós-Keresztes von 1764 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16. Wien, 1890.
Wengen 1879.	*Wengen, Friedrich von der:* Geschichte des k.k. öst. 13. Dragoner-Regiments Prinz Eugen von Savoyen. Brandeis, 1879.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

A Déli Hadsereg mozgó seregteste

Hadosztályparancsnok Gedeon altábornagy

1. dandár. Parancsnoka: Schurtter vezérőrnagy

Bianchi-gyalogság	2 zászlóalj
Leiningen-gyalogság 3. zászlóalja	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)
román mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)

háromfontos üteg
vegyes utászszázad
Kikülönítésnél lesz megfelelő lovassága vagy a gyalogdandárhoz szervezik (?), azonban csak a szükséges időben.

2. dandár. Parancsnoka: Kalliany vezérőrnagy[100]

Károly Ferdinánd főherceg-gyalogság	2 zászlóalj
Siskovich-gyalogság Landwehr-zászlóalj	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)
román mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)

fél hatfontos gyalogüteg

Lovasdandár. Parancsnoka: Báró Rehmen ezredes a Savoya dragonyosoktól[101]

Miksa főherceg-svalizsérek	2 osztály
Savoya-dragonyosok	2 osztály
székely huszárok	1 osztály 3. dezsáni szárnnyal
román irreguláris lándzsás lovasság	1 vagy 2 osztály

hatfontos üteg
A beosztott tüzérségen kívül a 2. hatfontos üteg, mint tartalék tüzérség marad a seregtest parancsnok speciális feladataihoz és a megszokott szolgálatfeladatokra a gyalogdandárhoz lesz beosztva.

[100] Joseph Kalliany.

[101] Peter Rhemen.

Gyalog-, egyúttal tartalékdandár, nagyszebeni elhelyezésben, a parancsnoka előzetesen a legidősebb törzstiszt.

Báró Uracia gránátos zászlóalj[102]	1 zászlóalj
Turszky-gyalogság	fél zászlóalj[103]
szász vadász szabadcsapat	1 zászlóalj
1. román határőrezred 3. zászlóalja	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrségtől	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után, szervezésük a fogarasi kerület népfelkelőiből Ursz hadnagy[104] vezetésével)
román mozgó nemzetőrségtől	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után, szervezésük a fogarasi kerület népfelkelőiből Ursz hadnagy vezetésével)

4. gyalogüteg azonban csak kiegészítve

Helységek állománya

Brassóban: később meghatározva, addig marad a mostani helyőrség
Nagyszeben: itt található a tartalék dandár
Fogarason: később meghatározva, éspedig az 1. román határőrezred legénysége adja
Segesváron: marad a jelenleg ott található két század az 1. román határőr ezredtől, mellette két század a Bianchi-gyalogságtól. Ez utóbbi amikor a medgyesi mozgó különítményhez kerül, akkor arra az időre csak az 1. román határőrezred két százada marad.
A gyulafehérvári erőd: az 1. román határőrezred osztályai teljes egészében, ha ezeket beosztják a mozgó különítményhez, a Bianchi-gyalogság váltja fel.

Az Északi Hadsereg mozgó különítménye

4 zászlóalj a 2. román határőrezredtől Urban alezredes parancsnoksága alatt
1 zászlóalj a bukovinai határ kordontól
1 század a Miksa-svalizsérektől
1 ütegnyi löveg
Továbbá a még a különben Északkelet-Magyarországról és Galíciából valamennyi beérkező csapat, továbbá a mozgó nemzetőrség és a népfelkelők Szolnok és Krassó megyéből

Puchner altábornagy[105]

KA AFA K1928. 1848-12-7. eredeti, német nyelvű tisztázat.

[102] Helyesen báró Joseph Urraca őrnagy gránátos zászlóalja.

[103] 62.(Turszky) gyalogezred, erdélyi kiegészítésű.

[104] David Ursz hadnagy a 16. (1. román) határőr ezredtől.

[105] Dátum nélküli irat, de a mellette szereplő irat alapján október 25-e körül keletkezhetett.

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

A Háromszék elleni hadművelet terve, 1848. 12. 27.

Heydte csapatai:

Kőhalom[**nak**] és Hévíz[**nek**] két századdal megszállva kell maradnia, Kőhalmon és Hévízen egy-egy román század,[106] együtt népfelkelőkkel, akik Hévízen Grupp százados parancsnoksága alatt maradnak. A szászok állandó tábora Kőhalom és Segesvár közé átköltözik Steinburg százados egyetértőleges vezetésével.

Dorsner ezredesnek intézkedés Sepsibükszád és Székelyudvarhely megszállása érdekében.

A három század románnak 450 tűzfegyvere van, amiből leszámítjuk Heydte erejét. Ez marad ezután a közös hadművelethez, ha Heydte kapitány[**t**] még nem számítjuk és Udvarhely biztosítására

Heydte rendelkezésére áll: 600 fő gyalogos, 230 fő lovas, 3 háromfontos löveg, népfelkelők.

A földvári kulcspont:

Riebel őrnagy gondjaira bízva 600 fő gyalogossal, 3 löveggel és egy szárny lovassal. Hozzá tartozik a hévízi és a kőhalmi őrs Nagyszeben és Fogaras fedezése miatt. A Riebel őrnagy feladata, hogy míg az 1. (Schurtter) dandár Földvárról és a 2. (Stutterheim) dandár Brassóból előrevonul Sepsiszentgyörgy[**re**], tartalékot képez és fedezi az Oltot Botfaluig. Ha a körülmények engedik, az erejének nagyobbik részével az oszlopok után vonul.

Az 1. balszárnyi Schurtter-dandár áll: a Károly főherceg[107] gyalogezred 250 gránátosából, a Parma-gyalogezred 3. zászlóaljából 740 fő, a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóaljából 900 fő, összesen 2040 fő és 6 hatfontos löveg Sichrowsky főhadnagy vezetésével.[108] Nemzeti népfelkelőkkel (kiegészítve – Cs.T.)

Ez az oszlop nagyrészt az elővéd és utóvédbe beosztva. Földvárról Botfalván át Szászhermányba rendelve, ahol a 2. oszlop 1801 gyalogosa, 2 század dragonyos 3 hatfontos és 3 háromfontos löveg csatlakozik.

Az 1. és 2. dandár a hadműveleti erő, melynek a feladata 1. nap a hadművelet megkezdése, az egyesülés, mely Szászhermányban, Barcaszentpéteren és Prázsmáron történik.

2. nap: menetel a 2. dandár az 1. dandár egy részével a Feketeügyön át Kökösre, a hidat birtokba veszi és lehetőleg előrevonul Uzonig és lehetőleg Szentiváig[109]. Prázsmáron marad egy tartalék. (Kevés sorkatona, a román népfelkelők egy része a menet fedezésére.)

3. nap: támadás Kökösről és Uzonból Illyefalva felé, Szentivánnak megszállva kell maradnia, figyelemmel a kézdivásárhelyi út felé. Ezen utóbbi előrevonulás alatt a tartalék Prázsmárról Kökösön át Uzonra vonul előre.

4. nap: Szentiván megszállva marad, az 1. és 2. dandár Sepsiszentgyörgy felé működik és lehet, hogy állást kell foglalnia Sepsiszentgyörgy birtokba vételéhez.

Az előrevonáskor a két dandár oszlopainak egy magasságban kell menetelniük – nagyobbára harcrendben – tekintettel a terepre, főleg a lövegek miatt, a népfelkelőknek a szárnyakon lépcsőzve. Az utász osztag a sáncszerszámokkal és az ácsokkal az elővédnél. Gerendákat vigyenek ma-

---

[106] A 16. (1. román) határőr gyalogezred két százada.

[107] 3. (Károly főherceg) gyalogezred gránátosai.

[108] Josef Sichrowsky főhadnagy az 5. tüzérezredtől.

[109] Szentiványlaborfalva.

gukkal a kökösi hídhoz, az osztag egy utásztiszt parancsnoksága alatt álljon, a hídverésben gyakorlott legénység álljon rendelkezésre.

A kőhalmi kulcspont Hévízzel együtt a szász tábort parancsnokló báró Heydte kapitány úrral, vagy a száguldó huszárok és a román lovasok alkotta századdal, Földvár, Szászhermány Botfaluval Barcaszentpéterrel megszállva marad, ahogy Brassóban is visszamarad a Turszky-gyalogezred 17. százada és 800 nemzetőr, pozíciós[110] és egyfontos lövegekkel.

Kőhalmon és Hévízen 2 század román 500 népfelkelővel Grupp és Phillipovich százados[111] vezetésével.

Földváron Riebel őrnagy 600 fő gyalogossal két löveggel és egy szárny lovassággal.

Szászhermányban és Barcaszentpéteren a Ferdinánd Miksa főherceg svalizsérezred egy osztálya három löveggel, szász népfelkelők, és a dezsáni huszárok, és 150 lovas népfelkelő.

Botfalván egy puskás század a Leiningen-gyalogezredtől és szász népfelkelők, hasonlóképpen Heydte kapitány parancsnoksága alatt, mint a tartalék népfelkelők az érintett napokon. Az illető helyeken energikus fellépés szükséges.

Vereség esetén a 2. dandár Szászhermány, Prázsmár felé, Brassó megszállásához vonul, az 1. dandár visszahúzódik Szászhermányra, Barcaszentpéterre, Botfalván álló tartalék Újfalura indul, a földvári állásban lévők, mint elővéd szerepelnek ezután.

Lovas és gyalogos útmutatók minden oszlopnál, illetve zászlóaljnál ...

Busek őrnagy[112] egy osztály svalizsérrel a 2. dandárhoz rendelve, ellenben a dragonyosok az 1. dandárhoz.

KA AFA K1928. 1848-12122a., eredeti, német nyelvű, hevenyészett fogalmazvány.

[110] Általában nehéz löveg.

[111] Stanislav Phillipovich százados a 16. (1. román) határőr gyalogezredtől. Grupp századost nem sikerült azonosítani.

[112] Báró Carl Buseck őrnagy, a 3. (Miksa) svalizsérezred tisztje.

Tamás Csikány

THE LOCAL WAR OF HÁROMSZÉK IN DECEMBER 1848

Summary

The concept of "local war", as a category in military strategy, appeared in the special literature of the 18th–19th centuries for the first time. At that time, attempts were made to define its types, principles and the possible methods of its implementation. The term was usually applied to a limited scope of activities by regular, irregular or territorial troops in the secondary theatres of operations. This kind of fighting, also referred to as "partisan war", generally followed, completed and supported the armed conflicts of the period. "Local wars" also took place in Southern Hungary and in Transylvania during the 1848–1849 Hungarian War of Independence. Out of those events, the study discusses and analyses the "defensive" war in Háromszék (South-Eastern Transylvania) in December 1848. The resistance of the Székelys evolved so successfully during that month that the Imperial-Royal Armed Forces had to direct and station two brigades there. The events in Háromszék provide an excellent example of how to devote all the capacity, all the human and material resources of a region to successful resistance; how to take advantage of local geographical conditions; and how to utilise the commitment of people for the defence of national interests.

Tamás Csikány

LA PETITE GUERRE DE HÁROMSZÉK EN DÉCEMBRE 1848

Résumé

La notion de la «petite guerre», comme une catégorie de l'art militaire, est apparue pour la première fois aux 18e–19e siècles dans la littérature spécialisée. C'est à cette époque qu'on a essayé de définir ses types, ses principes et les possibilités de la mettre en pratique. Ce genre de guerre et de méthodes de combat concernaient, en général, des opérations limitées, menées par des troupes régulières, semi-régulières ou territoriales sur des théâtres d'opérations secondaires. Ces événements, nommés également guerres de partisans, accompagnaient, complétaient ou soutenaient la plupart des guerres de l'époque dont la guerre d'indépendance hongroise en 1848–49, surtout dans le Sud du pays et en Transylvanie. Parmi ces batailles de «petite guerre», l'étude présente et analyse le combat «d'autodéfense» de Háromszék en décembre 1848. La résistance des Szeklers y était si efficace ce mois-là, que l'armée impériale et royale a dû y diriger deux brigades. L'exemple de Háromszék illustre bien comment on pouvait mettre au service de la résistance l'ensemble des ressources humaines et matérielles, exploiter au mieux l'engagement des hommes et les conditions géographiques militaires pour faire valoir les intérêts nationaux.

Tamás Csikány

DER KLEINKRIEG VON HÁROMSZÉK IM DEZEMBER 1848

Resümee

Der Begriff des „Kleinkrieges" als Kriegskunstkategorie erschien das erste Mal in der Fachliteratur des 18–19. Jahrhunderts. In dieser Zeit versuchte man, seine Arten, Prinzipien und die möglichen Arten der praktischen Realisierung zu bestimmen. Unter dieser Weise des Krieges, bzw. der Kriegsführung verstand man in der Regel die Tätigkeit der auf den Nebenkriegsschauplätzen kämpfenden regulären, halbregulären und volksaufständischen Truppen mit eingeschränktem Ziel. Die Kriege der Ära wurden im Allgemeinen von diesen als Partisanenkrieg bezeichneten Ereignissen begleitet, ergänzt und unterstützt. So war es auch im ungarischen Freiheitskampf von 1848–49: im Südland und in Siebenbürgen gab es ständig „Kleinkriegskämpfe." Von diesen stellt die Studie den „Selbstverteidigungskampf" von Háromszék im Dezember 1848 vor und analysiert diesen. Der Widerstand der Sekler entfaltete sich in diesem Monat so erfolgreich, dass die kaiserlich-königliche Armee gleich zwei Brigaden hierher lenken, bzw. hier einsetzen musste. Der Widerstand von Háromszék ist ein hervorragendes Beispiel dafür, wie ein gegebenes Gebiet, ein Seklerstuhl, die gesamte Kapazität, seine menschlichen und materiellen Ressourcen für den erfolgreichen Widerstand mobilisiert werden konnte, wie die militärisch–geografischen Verhältnisse des Gebietes und das Engagement der Menschen zur Geltendmachung der nationalen Interessen am besten genutzt werden konnten.

Тамаш Чшкань

МАЛАЯ ВОЙНА ПРИ МЕСТЕЧКЕ ХАРОМСЕК В ДЕКАБРЕ 1848 ГОДА

Резюме

Понятие „малая война" как категория военного искусства появляется впервые в специальной научной литературе XVIII–XIX веков. Именно тогда попытались определить виды, принципы и возможные способы ее практического осуществления. Под этим видом войны или вонных действий как обычно подразумевались ведущиеся с ограниченной целью боевые действия регулярных, полурегулярных или народно-ополченческих войск, на второстепенных твд. Войны этого периода, как правило, до конца сопровождали, дополняли и поддерживали события, которые назывались также партизанской войной. Так происходило это и в венгерской освободительной борьбе 1848–1849 гг. В Южных провинциях и в Трансильвании до конца велись боевые действия категории „малых войн". Из них в данной статье рассматриваются и анализируются боевые действия, связанные с „самообороной," в декабре 1848 года. Противостоянине секейцев в этом месяце было настолько успешным, что кайзровско-королевские вооруженные силы были вынуждены направить сюда для борьбы две бригады, действовавшие здесь длительное время. Сопротивление Харомсекейцев является отличным примером того, каким образом можно было обратить в целях успешного сопротивления а полную мощность людские и материальные резервы данной территории, каким образом можно было наиболее эффективно использловать патриотизм бойцов и военно-географические условия для реализации национальных интересов.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

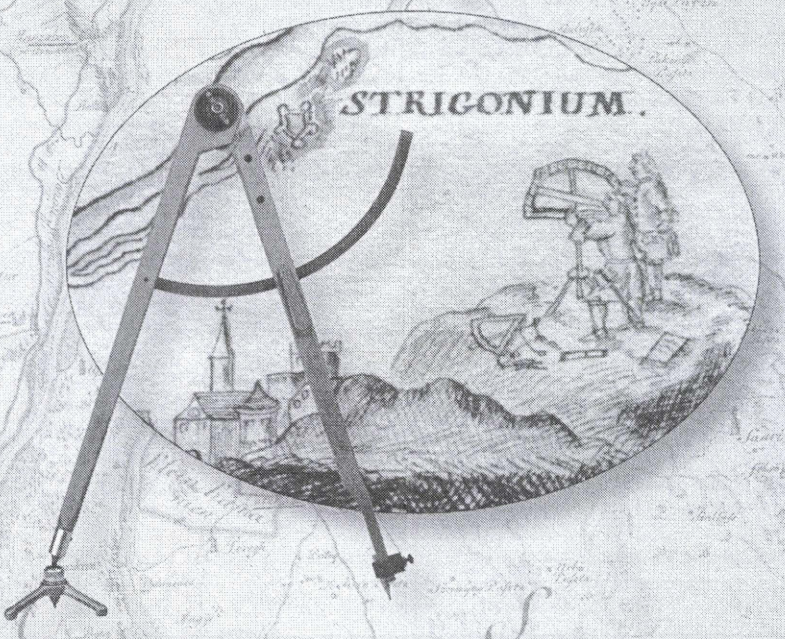

Jankó Annamária

Magyarország katonai felmérései 1763–1950

Argumentum

MOLNÁR ANDRÁS

HONVÉD ÖNKÉNTESEK TOBORZÁSA ÉS ÚJONCOZÁS A LENDVA-VIDÉKEN 1848–1849-BEN[1]

Lendva-vidéknek a Mura folyó, valamint a Mura és a Rába vízválasztója által közrezárt, egykor a történelmi Zala vármegyéhez – 1849-ig annak lövői járásához –, napjainkban pedig Szlovéniához tartozó területet nevezzük, melyet 1920-ban a trianoni békeszerződés értelmében csatoltak el Magyarországtól. E terület, Alsólendva és Belatinc mezővárosok térségének népessége a jobbágyfelszabadítás előtt szinte kivétel nélkül két nagy uradalom alattvalója volt: az Esterházy hercegek lendvai, valamint a Csáky grófok – Gyika család által bérelt – belatinci uradalmáé, csupán egyetlen magyar falut, Szécsiszentlászlót birtokoltak a Szapáryak. A belatinci uradalom két mezővárosát (Belatincot és Turniscsét) és 22 falvát kizárólag vendek (szlovének) lakták, míg a lendvai uradalom két mezővárosának (Alsólendvának és Dobronaknak) és 24 falvának népessége vegyes volt; négy faluban vendek, a többiben magyarok éltek.[2]

A Lendva-vidéken az 1848–1849-es szabadságharc idején nem voltak jelentősebb fegyveres összeütközések vagy csaták, a különböző katonai alakulatok azonban gyakran érintették e területet is. A Bécsből Trieszt felé – Sopronból Horvátországba – vezető országos fő posta- és kereskedő út, valamint a Nagykanizsáról a stájerországi Radkersburgba vezető postaút Alsólendván keresztezte egymást, így elsősorban e városon, és a fenti utak mentén fekvő lendva-vidéki településeken vonultak át, illetve ezekben állomásoztak hosszabb-rövidebb ideig a magyar, horvát és osztrák csapatok. Noha a Lendva-vidék többnyire csak felvonulási területként, és sokkal inkább hátországként, semmint harctérként szolgált az 1848–1849. évi hadműveletek során,[3] az ottani magyar és vend települések több száz, összesen 415 név szerint ismert katonát adtak a szabadságharc honvédhadseregének.[4]

A 7. honvédzászlóalj lendva-vidéki önkéntesei

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 16-án tette közzé felhívását egy tízezer főből álló „rendes nemzetőrsereg" felállításáról. E seregbe Magyarország bármely lakója, mindenféle társadalmi vagy vagyoni korlátozás nélkül beléphetett, ha a katonai szolgálatra egészségileg alkalmas volt, és megfelelt az életkori és magassági követelmé-

[1] Közleményünk az alábbi, Szlovéniában megjelent könyvünk egyik fejezetének rövidített, átdolgozott változata: *Molnár András:* Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2006. (a továbbiakban – *Molnár András:* Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok) 133 o.

[2] *Fényes Elek:* Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1836. 1. k. 519–525. o.

[3] E hadműveleteket Hermann Róbert közreműködésével részletesen feldolgozta *Molnár András:* Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok, 59–94. o.

[4] A lendva-vidéki honvédek névtárát közli *Molnár András:* Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok, 118–133. o.

nyeknek. Az önkéntesek háromévi szolgálatra kötelezték magukat, fegyverükről, felszerelésükről, ellátásukról és fizetésükről pedig az államnak kellett gondoskodnia. A forradalom vívmányainak védelmére korábban szervezett nemzetőr alakulatok legfeljebb az adott településen láthattak el rendfenntartó, karhatalmi feladatokat, mert többségükben fegyvertelenek, kiképzetlenek és gyakorlatlanok voltak. Ráadásul a Magyarországon állomásozó reguláris, jórészt idegen legénységű császári királyi katonai alakulatok sem nyújthattak támaszt komolyabb fegyveres konfliktus esetén. Annak pedig a szerb nacionalisták nyílt katonai szervezkedése miatt egyre nagyobb lett a veszélye, ezért a Batthyány-kormány, a nemzetőrség felállításáról elfogadott törvény jogi kereteit kihasználva, formailag ugyan nemzetőrségnek nevezett, valójában azonban katonai alakulatok szervezését kezdte meg. A „rendes nemzetőrség" csupán fedőnév volt, és az új alakulatok önkénteseit rövidesen a „honvéd" elnevezéssel illették. Ezekből az önkéntesekből alakult meg 1848 nyarán az első tíz honvédzászlóalj, köztük a 7., amelynek toborzási területe Vas és Sopron megye mellett Zalára is kiterjedt.[5]

Zalaegerszeget már a május 16-i felhívás is toborzóhelyként nevezte meg, és a zalai megyeszékhelyen június 5-én kezdődött meg az önkéntesek fogadása.[6] Zala megyében 1848. október elsejéig összesen 213 önkéntes jelentkezett honvédnek. A Lendva-vidék első önkéntes honvédje Bukovecz József lendvalakosi születésű, 19 éves parasztlegény lett, aki 1848. július 7-én Letenyén állt be önkéntesnek.[7]

A zalai önkéntesek legnagyobb része a kézművesek soraiból került ki. Többségük vándorló mesterlegényként tartózkodott hosszabb-rövidebb ideje Zalában. Közéjük tartozott a lendvai Szentháromsági temetőben, a Pöszér család sírkertjében nyugvó Ráth N. János „1848–49-es honvédszázados" is,[8] aki 1827. május 7-én, Pécsett született. Ráth tímármesterséget tanult, és vándorútja 1848 júniusának első napjaiban Zala megye székhelyére, Zalaegerszegre vezetett, ahol ekkor vette kezdetét a honvéd önkéntesek toborzása. A 7. honvédzászlóalj újoncainak zalaegerszegi avatójegyzéke szerint Ráth János 1848. június 10-én állt be önkéntesnek,[9] és attól kezdve közel három és fél hónapig a 7. honvédzászlóalj katonája volt. Szeptemberben már tizedesként szolgált, amikor kinevezték az Egerben alakuló 26. honvédzászlóalj alhadnagyává.[10]

---

[5] A honvédtoborzás előzményeiről és az első tíz honvédzászlóalj felállításáról lásd *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 223–269. o.

[6] *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András.*) Zalaegerszeg, 1992. 54–55. o.

[7] Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala megye katonaállítási iratai. Újoncozási iratok, 1848. A 7. honvédzászlóalj zalai önkénteseinek avatójegyzéke.

[8] Ráth adatai a Pöszér család lendvai síremlékén olvashatók. V. ö. *Varga Sándor:* Vidékünk szabadságharcosai az 1848/49-es forradalomban. In: Naptár, 1995. A szlovéniai magyarok évkönyve. Lendva, 1994. 64–65. o., v. ö. *Kovács Attila:* Az 1848/49-es szabadságharc muravidéki honvédei. In: *Muratáj,* 1998. 1. sz. 16. o.

[9] ZML Újoncozási iratok, 1848. A 7. honvédzászlóalj avatójegyzéke. V. ö. *Bona Gábor:* Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei. In: *Baranya.* Emlékszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998–1999. Pécs, 1999. (a továbbiakban: *Bona Gábor:* Baranyai tisztek) 149. o.

[10] *Közlöny,* 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., v. ö. *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj története, 75. o., *Bona Gábor:* Baranyai tisztek, 149. o. Ráth pályafutásáról és honvédelményeiről bővebben *Molnár András:* „Aki nem ment honvédnek, gyáva volt a neve." Ráth János honvédszázados verses visszaemlékezése az 1848–1849-es szabadságharcra. In: *Muratáj,* 2001. 1. sz. 49–67. o., v. ö. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2002. 3. sz. 902–912. o.

1848 őszén – Ráthhoz hasonlóan – a 7. zászlóalj számos önkéntesét helyezték át más alakulathoz, és léptették elő tisztté vagy tiszthelyettessé, mert az újonnan alakított honvédzászlóaljaknál nagy szükség volt a már többé-kevésbé kiképzett, illetve gyakorlott vezénylőkre. Közéjük tartozott Fehér György is, aki egyes adatok szerint Alsólendván született 1827-ben. Fehér piarista teológushallgatóként állt be 1848 júliusában a Szombathelyen szerveződő 7. honvédzászlóaljhoz, majd ősszel a 15. zászlóaljhoz került, ahol 1849 áprilisában őrmester, június 28-án pedig hadnagy lett, és a komáromi várőrségnél szolgált.[11]

A 7. honvédzászlóalj katonái a szabadságharcban nem igazán arattak babérokat. Pákozdnál, a magyar sereg balszárnyának tartalékában állva, csak távolról figyelhették bajtársaik győzelmét. A vesztes schwechati csatában a magyar visszavonulást fedezték, majd egy nagyobb császári egység, a Simunich-hadosztály üldözése után a Nyugat-Felvidéken teljesítettek határőrszolgálatot. Részt vettek néhány kisebb, határ menti csetepatéban, majd a császáriak decemberi támadását követően a Vág folyó mentén fekvő Lipótvár erődjébe rendelték őket. A kis erőd csekély magyar őrsége mintegy másfél hónapon keresztül ellenállt a császáriak ostromának, 1849. február 2-án azonban megadta magát. A 7. zászlóalj honvédjei akkor hadifogságba kerültek, és túlnyomó többségük számára véget ért a szabadságharc.[12]

Lendva-vidéki önkéntesek a 47. honvédzászlóaljban

1848. június 13-án – alig egy héttel a zalai honvédtoborzás kezdete után – Szemere Bertalan belügyminiszter arra utasította a dél-dunántúli megyéket, hogy nemzetőrségükből vezényeljenek jelentős létszámú erőket a horvát–szlavón határszakasz védelmére. A mozgóvá tett állandó nemzetőrségek őrszolgálatával azonban – főképpen más megyékben – rengeteg gond volt, ezért Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 15-én elrendelte, hogy a továbbiakban az állandó nemzetőrségek kimozdítása helyett önkéntes nemzetőrzászlóaljat kell kiállítani. Jellačić szeptember 11-i támadása után Csány László királyi biztos hazabocsátotta a zalai nemzetőrség mozgóvá tett, járásonként szervezett — ám katonai feladatokra hasznavehetetlen — zászlóaljait, Zala megye Állandó Bizottmányának szeptember 13-i ülése pedig elrendelte egy körülbelül ezer főből álló önkéntes nemzetőrség felállítását. A kiállítandó önkéntesek számát a népesség arányában kívánták felosztani az egyes települések között. Mivel a megyének hitelesebb népesség-összeírásai nem voltak, Fényes Elek „Magyarország leírása" című, 1847-ben megjelent könyvének adatait vették alapul, és így mintegy 200 főnek kellett egy önkéntest kiállítania.

---

[11] *Bona Gábor:* Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András.*) Zalaegerszeg, 1992. (a továbbiakban: *Bona Gábor:* Zalai tisztek) 33. o., *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok) 1. k. 382. o., v, ö. *Varga Sándor,* 67. o., *Kovács Attila,* 17. o.

[12] A 7. honvédzászlóalj sorsáról részletesebben *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj története, 58–112. o. Újabb adalékok: *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj történetéről, 1848–1849. *Tüske Ferenc* honvédorvos visszaemlékezése. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények,* 1996. 3. sz. 66–76. o., *Molnár András:* Nagy Iván honvédelményeiből. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 42.) (Szerk.: *Káli Csaba.*) Zalaegerszeg, 1997. 159–178. o.

Az önkénteseket elvileg az állandó nemzetőrség soraiból kellett volna toborozni, de a követelmények sokkal inkább a honvédekkel szembeni elvárásokra emlékeztettek: 22 évnél idősebb, ám 40 évnél fiatalabb, egészséges, és a katonai szolgálat viszontagságainak elviselésére alkalmas férfiakat kerestek. A nemzetőr önkénteseket ugyanúgy háromévi szolgálatra kötelezték, mint a honvédeket, és tisztjeiket, a századosokkal bezárólag, maguk választhatták.[13]

Zala megye Állandó Bizottmánya 1848. szeptember 21-én határozta el, hogy a hat járás közül három, a Kapornaki, az Egerszegi és a Lövői járás településeinek egyenként 270–270 főnyi önkéntes nemzetőrt kell kiállítaniuk. Egyúttal lehetővé tették, hogy amelyik község nem tudja saját lakosaiból kiállítani a kívánt létszámot, más helységből származó önkéntest is felfogadhat.[14] Gyika Jenő nemzetőr őrnagy, a Lövői járás mozgóvá tett nemzetőrzászlóaljának korábbi parancsnoka, ugyanaznap kelt levelében arra kérte Csány László királyi biztost, hogy őt nevezze ki az önkéntes nemzetőrség őrnagyául, egyúttal pedig előterjesztette a leendő tisztikar névsorát.[15]

Gyika Jenő, a belatinci uradalmat bérlő família egyik tagja, és 1847. június 14-től a Lövői járás főszolgabírója, korábban a császári királyi hadseregben szolgált. 1816-ban született Bécsben, 1834-ben lett hadapród, majd 1839-ben a cs. kir. 62., Turszky gyalogezred hadnagyaként lépett ki a katonaságtól.[16] 1848 májusában még főszolgabíróként szervezte és íratta össze a Lövői járás nemzetőrségét, majd június 2-án katonai tapasztalataira utalva kérdezte Csány László királyi biztostól: „Ha a szükség magával hozandja, egy kapitányságra számolhatok-e Laci bátyám?"[17]

Július elején, tekintettel a nemzetőrség közelgő táborba vonulására, Gyika Jenő főszolgabírói hivatalának ideiglenes helyettesítését kérte Zala megye Állandó Bizottmányától. A bizottmány július 3-i ülésén Gyika nemzetőri szolgálatának időtartamára Babos Józsefet bízta meg a főszolgabírói teendők ellátásával. (Gyika helyettesítését július 17-én a megye főispánja is jóváhagyta.)[18] Időközben Csány László közbenjárt Batthyány Lajos miniszterelnöknél, aki július 19-én arról értesítette a királyi biztost, hogy „Ön ajánlatára Gyika Jenőt ideiglenes őrnaggyá, díj nélkül ki fogom nevezni".[19] Két nappal később, 1848. július 21-én nemzetőr őrnaggyá nevezte ki a miniszterelnök – István nádor ellenjegyzésével — Zala megye Lövői járása nemzetőrzászlóaljának parancsnokát.[20]

---

[13] *Molnár András:* A zalai 47. honvédzászlóalj felállítása 1848 őszén. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. (Zalai Gyűjtemény 26.) Zalaegerszeg, 1987. 114–116. o.

[14] ZML Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyve (ÁB jkv.) 1848:1944.

[15] Magyar Országos Levéltár (MOL) H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Komáromban lefoglalt iratok, 127. sz.

[16] Gyika Jenő rövid életrajzai: *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. 2. bőv. kiad., Zalaegerszeg, 1906. 342–343. o., *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. 2. bőv. jav. kiad., Budapest, 1987. (a továbbiakban – *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek) 166. o., Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. (Szerk.: *Pálmány Béla.*) Budapest, 2002. (a továbbiakban: Országgyűlési almanach 1848–1849) 108–109. o., Zalai életrajzi kislexikon. 3. jav. bőv. kiad., Zalaegerszeg, 2005. (a továbbiakban: Zalai életrajzi kislexikon) 115–116. o.

[17] MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Zala megye levelei, 24. sz.

[18] ZML ÁB ir. 1848:1328.

[19] Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. (A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár.*) Budapest, 1999. 2. k. 944. o.

[20] *Novák Mihály,* 44. o., *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek, 166. o.

Az 1848 szeptemberében szerveződő zalai önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz visszatérve: annak őrnagyául eredetileg a szentgróti Batthyány Károly grófot jelölték, mivel azonban a tényleges parancsnokságot már az első napoktól kezdve Gyika gyakorolta, Batthyány lemondott a felkínált rangról. Ezek után Gyika őrnagy kapta feladatul, hogy a Csány László egyetértésével kinevezett tisztikart összehívja a zászlóalj alakulási helyére, Zalaegerszegre, és a tiszteket beossza századaikhoz.[21] A Lövői járás települései által kiállított önkéntes nemzetőrök ideiglenes századosává Szabó Jánost nevezték ki szeptember 26-án.[22]

Mindtsek Péter, Alsólendva mezőváros jegyzője – és megyei hídi biztos – szeptember 25-én az alábbiakat jelentette Horváth Vilmos zalai kormánybiztosnak az önkéntes nemzetőrök lendva-vidéki toborzásával kapcsolatban: „Ha jól emlékezem, a Tekintetes Kormányzó Biztos Úrnak Alsólendván lételekor szóval is jelenteni szerencsém vala, miszerint hotticai és kapcai helységbéliek, nagyobban vandalus ajkú szomszédink, nemigen nagy rokonszenvvel viseltetnek a magyarok ellen, mivel közülük néhányat a béütött illír rablócsoport egészen tévútra vezetett. Sejdítettem is én ezt már jóval [korábban], mivel az említett két helységek elöljárói nem a megszokott mód szerint jártak hivatalaikban, de bizonyosat mégis mindeddig nem tudhattam; mi okból jelenteni, vagy inkább vádolni őket sem akartam. Azonban el nem hallgathatom, most, midőn a kimozdulni kellő nemzetőr sereg helyett önkénteseket nékik állítani kelletik, mindjárt ellenségeskedésre fakadtak, sőt azonnal Varasdra mentek ketten, Kapcáról Berdin Gergely bíró, Hotticáról bizonyos Balasicz Mihály, ki különben Varasdon belőli születésű, és azt kérdezték Varasdon, hogy állítsanak-e katonát, vagy se; és lehet, hogy még többet is tettek. Az első[ről], tudniillik a kapcai bíróról még sokat nem tudok, hanem az utolsóról, hotticai Balasicz Mihály[ról], egyéberánt is mint olyan szájas egyénről, annyit tudok, hogy már előbb is zavarkodó, békételen ember volt, most azonban az illír emissariusoktól [ügynököktől] bíztatva, tán még bujtogathat is".[23] Mindtsek Péter feljelentő – és a hotticai Balasicz Mihály elfogását kérő – levelét a zalai kormánybiztos az alispánhoz továbbította, ő pedig a megye Állandó Bizottmánya elé terjesztette azt. A Bizottmány szeptember 27-i ülésén Gyika őrnagy jelentéséből kiderült, hogy a bevádoltak tevékenysége érdemben nem akadályozta a toborzást, mert az érintett Kapca és Hottica községek részéről már sikerült besorozni az önkéntes nemzetőröket. Az ellenséggel való cimborálás vádjának kivizsgálásával azonban megbízták Babos József helyettes főszolgabírót, és felhatalmazták, hogy a gyanú beigazolódása esetén fogja el, és kísértesse be a megye központi börtönébe az érintetteket.[24]

Mivel a fenti vádakkal kapcsolatos további eljárásnak sem Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyveiben és irataiban, sem az alispán és más tisztviselők iratai közt, sem pedig a megye büntető törvényszékeinek jegyzőkönyveiben és irataiban nincs nyoma, szinte bizonyosra vehető, hogy a vádak nem igazolódtak be, és a gyanúsítottak ellen nem indult bírósági eljárás. A Lendva-vidék vend lakosságának egy része azonban, ha nem is ellenséges, de legalább közömbös volt a magyar szabadságharc ügyével szem-

[21] ZML ÁB jkv. 1848:2047.

[22] ZML ÁB jkv. 1848:2047., v. ö. *Novák Mihály,* 106. o.

[23] ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai (ÁB ir.) 1848:2071.

[24] ZML ÁB jkv. 1848:2071., v. ö. *Novák Mihály,* 109. o.

ben, és ki akart maradni a fegyveres konfliktusból. Az önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka, Gyika Jenő őrnagy Dobriban, november 24-én kelt levelében, „minthogy ezen zászlóaljtul csaknem minden horvát vagy vandalus ajkú honvédek hazaszöktek," a szökevények elfogását és visszakísértetését kérte Zala megye Állandó Bizottmányától.[25] Gyika állítását támasztja alá, hogy egyes vend honvédek szökését még húsz évvel később, a Zala megyei Honvédegylet 1867 utáni szervezésekor is számon tartották. Az egylet törzskönyvében jegyezték fel, hogy a lippai Matyasecz Miklós, Zadravecz Iván és Zver István, valamint a gumilicai Lebar Márk – valamennyi földműves – „a besorozás után két hétre megszökött".[26]

A Zala megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj eredeti névjegyzékei nem maradtak fenn, egykorú forrásokból csupán a létszámadataik ismeretesek. Az 1848 novemberében készített későbbi újonckivetési táblázatból tudjuk, hogy a Lövői járás 271 önkénteséből 142 főt a lendva-vidéki települések állítottak ki 1848 szeptemberében. Nyolc–nyolc önkéntest adott Alsólendva és Palina, hatot–hatot Belatinc, Dobronak és Turnischa, ötöt–ötöt Adrián, Bisztrice és Cserencsóc. Négy–négy önkéntest kilenc település állított ki (Gánicsa, Gumilica, Hosszúfalu, Kapca, Lendvalakos, Lippa, Radamos, Tüskeszer és Zorkóháza), három–három önkéntese tíz lendva-vidéki településnek volt (Filóc, Hottica, Isakóc, Kebele, Lippahóc, Melinc, Petesháza, Renkóc, Szécsiszentlászló és Zsizsekszer), két–két főt adott 12 község (Bagonya, Bratonc, Brezovica, Csente, Deklesin, Gyertyános, Iváne, Hídvég, Pince, Sztrelec, Völgyifalu és Zsitkóc), végül egyet–egyet Bánuta, Göntérháza és Kót.[27]

A zászlóalj legénységének pontosabb névsora – legalább részben – az 1867 után készített honvédegyleti törzskönyvből rekonstruálható. A törzskönyv adatai szerint a Lendva-vidék 26 településéről összesen 65 név szerint ismert katona szolgált ebben, a később „47. honvédzászlóalj" nevet viselő alakulatban.[28] Alsólendváról hét, Belatincról hat, Lendvalakosról öt, Bisztricéről, Lippáról és Zorkóházáról pedig négy–négy azonosítható önkéntese volt e zászlóaljnak. Három–három név szerint ismert katona szolgált Gumilicáról, Hotticáról, Kapcáról, Palináról, Petesházáról és Turnischáról, kettő–kettő Filócról, Kótról és Renkócról, végül egy–egy Bratoncról, Csentéről, Hídvégről, Hosszúfaluból, Isakócról, Kebeléről, Melincről, Pincéről, Sztrelecről, Tüskeszerről és Völgyifaluból.

A zászlóalj 65 lendva-vidéki katonájából – a Belatincról származó parancsnok, Gyika Jenő mellett – mindössze négyen voltak tisztek vagy altisztek, a többiek valamennyien közvitézként, egyszerű honvédként szolgáltak. Az 1848 nyarán még Alsólendván, mérnöksegédként tevékenykedő Spur János 1848. december 11-től számvevő hadnagy volt a 47. honvédzászlóaljnál, majd 1849. február 16-tól számvevő főhadnagyként, végül pedig számvevő századosként szolgált alakulatánál. Spur 1867-ben megyei ülnök lett Zala-

[25] ZML ÁB ir. 1848:2453.

[26] Hadtörténelmi Levéltár (HL) „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve." (Az 1683., 1685., 1686. és 1690. számú honvédek adatai.)

[27] ZML Újoncozási iratok, 1848. „Lövői járás három vidékjében az újoncoknak helységenkinti kivetése". Babos József helyettes főszolgabíró kimutatása, Salomvár, 1848. november 10.

[28] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve." A továbbiakban ennek adatait elemezzük.

egerszegen, azután Budapestre került, ahol az Állami Számvevőszék tisztviselőjeként dolgozott. 1899. december 23-án bekövetkezett haláláig ő volt az óbudai Honvédegylet elnöke.[29] Az 1899-ben Alsólendván élő Nagy József ügyvéd, nyugalmazott főszolgabíró – saját bevallása szerint – őrmesterként szolgált a 47. honvédzászlóaljnál.[30] Tizedes volt a zászlóaljnál az 1867-ben Kapcán – 1890-ben pedig Bisztricén – tanítóskodó Vörös János, és altiszti rangban állt az 1867 körül Lendvalakoson kézművesként tevékenykedő Gitstaller Alajos is. A zászlóalj katonáinak 86,2 százaléka (56 fő) paraszti sorból származott; földműves, napszámos, cseléd, pásztor, vagy éppen foglalkozás nélküli volt. 6,2 százalékuk (4 fő) tisztségviselő vagy értelmiségi (főszolgabíró, ügyvéd, tanító, mérnök), 4,6 százalékuk kézműves (3 fő, közülük egy kovács), végül 3 százalékuk egyéb foglalkozású (egy-egy fő kocsmáros és foglár) volt.

A 47. honvédzászlóalj 65 lendva-vidéki katonája közül 17 fő nem tért vissza a szabadságharcból; 6 eltűnt, 11 pedig biztosan meghalt. 1848 őszén hunyt el a belatinci Tüskei (Tüskés) Mátyás, és szintén 1848-ban lőtték agyon a hotticai Vajda Márton közvitézt. Az isaszegi csatában, 1849. április 6-án halt hősi halált az alsólendvai Kis János közvitéz, és 1849-ben ugyancsak csatában esett el a zorkóházai Matyasecz József közvitéz. Betegségben halt meg 1848-ban a lendvalakosi Nagy Imre József közvitéz, 1849-ben pedig a szintén lendvalakosi Fehér István, a hosszúfalui Göncz Mihály, és a kapcai Téglás István (valamennyien közvitézek). A szabadságharcból töredékesen fennmaradt veszteséglistákból tudjuk, hogy a 47. honvédzászlóalj 1. századában szolgált további három lendva-vidéki honvéd katonai kórházban, betegségben halt meg 1849-ben: az alsólendvai Polák András közvitéz Karcagon, február 9-én, a kebelei Puhán József közvitéz Debrecenben, február 19-én, a lendvalakosi Göncz Ferenc közvitéz pedig ugyancsak Karcagon, április 7-én hunyt el.[31]

A Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj azon önkéntesei, akiket 1848 szeptemberének végéig állítottak ki, október 3-án, Nagykanizsa horvát megszállás alóli felszabadítása során estek át a tűzkeresztségen. A zászlóalj október 16-án csatlakozott Perczel Mór honvédtábornok drávai hadtestéhez, amely a másnapi letenyei ütközetet követően kiűzte a megszálló horvát csapatokat a Muraközből. A zászlóalj azután a Mura mentén állomásozott, és részt vett Perczel hadműveleteiben, egészen addig, míg a decemberi császári támadás következtében az egész magyar hadtest visszavonult, és december 22-én elhagyta Zala megyét. Közben, még november 11-én, átminősítették a nemzetőrzászlóaljat honvédzászlóaljjá, és a 47. sorszámot kapta. 1848. december 30-án a zalai 47. honvédzászlóalj is részt vett Perczel oldalán a vesztes móri ütközetben. Miközben a császáriak Perczel erőinek zömét megsemmisítették és szétszórták, a 47. zászlóaljnak sikerült rendben, veszteségek nélkül visszavonulnia. 1849 januárjában a főváros, Pest-Buda feladása után a 47. zászlóalj is visszavonult az Alföldre, Cegléd, Szolnok, Karcag irányába. Január 22-én ott vitézkedett Szolnok visszafoglalásában, majd február

[29] *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona Gábor:* Kossuth kapitányai) 551. o., *Bona Gábor:* Zalai tisztek, 29. o., v. ö. *Varga Sándor,* 66–67. o., *Kovács Attila,* 16–17. o.

[30] MOL R 129. Levelek a Budavár bevételének ötvenéves évfordulóján ünnepet rendező bizottsághoz. Nagy József levele, Alsólendva, 1899. május 15.

[31] HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. Segédkönyvek, 70. k. Az elhunyt honvédek és hadifoglyok adatai.

27-én súlyos veszteségeket szenvedett a kápolnai csatában. A tavaszi hadjárat során a zászlóalj különösen a nagysallói csatában tüntette ki magát. Április 26-án Komárom felmentéséért vívtak rendkívül véres harcot, azután Buda alá vezényelték őket. 1849. május 21-én elsőként a 47. honvédzászlóalj katonái jutottak fel Budavár ormára, és ők tűzték ki a győztes magyar zászlót; az volt a zalai honvédek pályafutásának csúcspontja. 1849 júniusában a Vág menti hadjáratban vettek részt, majd a magyar főerők általános visszavonulása során Komáromból Miskolcon és Debrecenen át Világosig vonultak vissza. Ott ért véget a 47. zászlóalj honvédjeinek mozgalmas, csatákban, küzdelmekben, megpróbáltatásokban bővelkedő katonaélete is: az augusztus 13-i fegyverletétel után hadifogságba kerültek, és legtöbbjüket büntetésül besorozták a császári hadseregbe.[32]

A zalai 47. honvédzászlóalj első parancsnoka az 1848. november 25-étől hivatalosan is honvédőrnagyi rangot viselő Gyika Jenő volt, egészen 1849. február 14-ig, amikor a tornaaljai ütközetben megsebesült. Felgyógyulása után, 1849. május 9-én, a 17. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. Feladatának ellátásában azonban akadályozta a zászlóalj korábbi parancsnoka, ezért Gyika lemondott új beosztásáról, és május 31-én kilépett a honvédseregből. A pozsonyi császári hadbíróság 1850-ben hatévi várfogságra ítélte, ám befolyásos sógora, Sima Simon György közbenjárására rövidesen szabadon engedték.[33]

Honvéd újoncozás a Lendva-vidéken 1848 késő őszén

A magyar országgyűlés 1848. szeptember 16-án arról hozott határozatot, hogy minden 127 lakos után két honvéd újoncot kell kiállítani, akiket négy év katonai szolgálatra köteleznek. Batthyány Lajos miniszterelnök szeptember 19-én kibocsátott körlevele szerint Zala megye 4565 újonc kiállítására volt köteles. Batthyány egy héttel később átmenetileg felfüggesztette az újoncozás végrehajtását mindazokban a megyékben, ahol szervezés alatt állt a népfelkelés; így történt ez Zalában is. 1848 októberében, miközben a megye vezetése még mindig az (akkor már 1350 főnyire tervezett) önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj felállításával foglalkozott, több helyről is jelentős számú újoncot kértek Zalától az első honvédzászlóaljak veszteségeinek pótlására. Ráadásul a megyéből Pestre küldött futár tévedése folytán az a hír jutott el az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz, hogy a megye nem egy, hanem két önkéntes zászlóalj kiállítását rendelte el. Ettől kezdve mind a pesti katonai hatóságok, mind a Muraközben állomásozó Perczel Mór, mind pedig a megye kormánybiztosa, Csertán Sándor két zalai zászlóalj felállításával számoltak, és ilyen értelmű rendeleteket, illetve utasításokat küldtek Zala megye vezetőinek, hogy mielőbb állítsák ki a vállalt újoncmennyiséget és a második zászlóaljat. Az újoncozás azonban, az egymásnak ellentmondó rendeletek, és a kezdeti értetlenség miatt, nehezen indult.[34]

---

[32] A 47. zászlóalj önkénteseinek sorsáról részletesen *Hermann Róbert:* A 47. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András.*) Zalaegerszeg, 1992. 115–142. o.

[33] Gyika Jenő életrajzai: *Novák Mihály,* 342–343. o., *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek, 166. o., Országgyűlési almanach 1848–1849. 108–109. o., Zalai életrajzi kislexikon 115–116. o.

[34] *Hermann Róbert:* Az 56. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei, 195–203. o.

Végre a megye Állandó Bizottmányának október 29-i ülése elrendelte a megyére eső újonclétszám települések közötti kivetésére szolgáló kulcs kidolgozását. A Koppány Ferenc főadószedő által kidolgozott kivetési kulcs szerint Fényes Elek statisztikája nyomán (amely mintegy 270 202 főre tette a megye lakosságát) a 35 509 lélekszámú Lövői járásnak 600 újoncot kellett kiállítania.[35] Mivel azonban ebből 271 önkéntest már kiállítottak az önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz (a későbbi 47. honvédzászlóaljhoz), a 329 főnyi hátralékot osztották szét a járás települései között. A Lendva-vidék településeire ilyen módon a még szeptemberben kiállított 142 önkéntesen felül további 177 újonc (összesen 319 fő) esett.[36]

Zala megye Állandó Bizottmányának november 6-i ülése jóváhagyta a kivetési kulcsot, és elrendelte az újoncozás megkezdését. Az újoncállítás módjára nézve azt a miniszteri rendeletet tekintették mérvadónak, amely szerint az újoncok „vagy az ország gyűlése határozata következtében életkor szerint, úgy, mint először a 19, azután 20, 21, 22 évesekből, vagy másodszor az összeírottak közt teendő sorshúzás, vagy végre az illető községek által maguk körébe toborzás útján felfogadandókból lesznek kiállítandók". A megyei bizottmány felhívta a rendelet végrehajtásáért felelős tisztviselők, a fő- és alszolgabírók figyelmét, hogy tudatosítsák a községekben: „a katonáskodási kötelesség nem értékhez, hanem személyhez kötött teher és kötelesség lévén, a toborzás útjáni helyettesítés csak úgy értelmez[hető], ha abba az egész község önként megegyez, és senkit arra, hogy bárkinek fia helyett másnak fogadására költséggel járulni tartozzék, ha csak önként nem akar, kényszeríteni nem lehet." Zala megye tehát – a miniszteri rendelet nyomán – lehetővé tette, hogy a tehetősebbek fiai kibújjanak a sorozás alól, és helyettes felfogadásával váltsák meg a katonáskodási kötelességüket.[37]

A Lövői járásban 1848. november 21-én induló újoncozás a lendva-vidéki települések többségében terv szerint zajlott, néhány községből azonban kisebb-nagyobb problémákat jeleztek. Az iványi Rousz Ferenc és Puczkó István az alábbi kéréssel fordult az újoncok alkalmasságát elbíráló megyei orvoshoz: „Fiaink, Rousz Iván és Puczkó János nem honvédnek termett ifjak lévén, de különösen azért, mert házasok és itthon reájok nagy gazdaságunk miatt úgyszólván nélkülözhetlen szükségünk van, s azon esetre, ha honvédnek elmennének, hitveseik is szüleikhez visszamenendők, gazdaságunkat még nagyobb veszteségnek tennék ki; alázatosan kérjük tisztelt orvos urat, méltóztassék a fennebbi tekintetekből ezen házas ifjak iránt – minthogy a többi sors szerint utánok következők mindnyájan nőtelenek – kellő tekintettel lenni, s őket – mint amúgy is testalkotásuknál fogva katonai szolgálatra alkalmatlanokat – a honvédek közé leendő besoroztatástól kegyesen megmenteni."[38] A kérelem csak részben járt sikerrel, mert Rousz Iván nevével ugyan nem találkozunk a sorozási lajstromokban, a 21 éves Puczkó Jánost azonban 1848. november 22-én besorozták a honvéd újoncok közé, majd pedig az 56. honvédzászlóaljnál teljesített szolgálatot.[39]

---

[35] ZML ÁB jkv. 1848:2207., ÁB ir. 1848:2249. (Koppány Ferenc főadószedő felosztási terve)

[36] ZML Újoncozási iratok, 1848. „Lövői járás három vidékjében az újoncoknak helységenkinti kivetése." Babos József helyettes főszolgabíró kimutatása, Salomvár, 1848. november 10.

[37] ZML ÁB jkv. és ÁB ir. 1848:2249.

[38] ZML Újoncozási iratok, 1848. Keltezés és szám nélkül.

[39] ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma." Lövői járás.

November 24-én a hosszúfalui Farkas Ferenc zsellér fordult kérésével Zala megye Állandó Bizottmányához: „Hosszúfalusi helységünkben csupán tizenkét zsellér lakik, és köztünk négy házatlan zsellér van, s mégis reánk két regruta van vetve. Nékem alólírtnak fiamat érte a sors, és így, ki egyetlen kenyérkeresőm volt, elvesztém. A Tekintetes Bizottmány kegyességéhez folyamodom, méltóztasson rajtam könyörülni, és elnyert sorsomon segíteni. Egy regruta tizenkét zsellér után bíz elegendő volna; úgy ezen tekintetből, remélem, fog rajtam a Tekintetes Bizottmány könyörülni!" A Bizottmány helyt adhatott a zsellér kérésének, mert Hosszúfaluból végül egyetlen sorsot húzott újoncot sem soroztak be.

Az alsólendvai nemzetőrtiszt, Dervarics Kálmán értesülései szerint a hotticaiak, „midőn falujokból a honvédsereg számára újoncokat kellett volna állítaniuk, az elöljárók Regedébe, egy stájer határszéli városba futottak az ottani osztrák katonai parancsnokságtól megkérdezni, vajon ők adjanak-e a magyar honvédsereg számára újoncokat."[40] Bármit is tanácsolt a radkersburgi császári parancsnokság a hotticaiaknak, azok mégsem szegültek ellen a magyar hatóságoknak. November 26-án sor szerint kiállították a falura kivetett három újoncot; mindhárman helyben született, húsz éves parasztlegények voltak, nevük hangzásából ítélve vendek (Bömhécz, Fricsár, Matyasecz).[41] Amikor azonban Dervarics Kálmán december 13-án Hotticára érkezett, hogy Perczel Mór tábornok parancsára elsüllyessze az ottani kompot, a hotticaiak a következőket válaszolták neki: „Nekünk a magyar honvéd generális nem parancsol [...]; tegnap Regedéből katonatisztek voltak itt nálunk, s azok azt tanácsolták nekünk, miképp mi ne engedelmeskedjünk a magyaroknak, s újoncokat se adjunk nekik, mert azok fellázadtak a császár ellen."[42]

Könczöl Ferenc, a honvédek besorozását végző megyei választmány tagja, december 16-án tett jelentést az újoncozás állásáról. Aznap a Lövői járásnak összesen 36 főnyi újonchátraléka volt, amiből 25 újoncal a Lendva-vidék tíz, zömében vendek lakta települése tartozott. Palinának öt, Lippahócnak és Melincnek négy–négy, Gánicsának három, Belatincnak, Bratoncnak és Deklesinnek kettő–kettő, végül Bakónaknak, Bisztricének és Isakócnak egy–egy főnyi tartozása volt.[43] E települések közül 1848. december 23-ig, a zalai honvéd újoncozás befejezéséig, csupán Bratonc, Bisztrice és Isakóc teljesítette maradéktalanul az újoncállítási kötelezettségét. Gánicsa állított ugyan egy, Lippahóc pedig két újoncot, de így is maradt (kettő, illetve egy fős) hátralékuk, a többi település viszont egyáltalán nem rendezte a tartozását.[44]

Melinc község lakossága Zala megye Állandó Bizottmányához írott kérelmében az alábbiakkal indokolta az újoncállítás elmaradását: „Alóírt helységbeliek bátrak vagyunk aziránt könyörögni, miután minálunk oly hibás – leginkább golyvás és néma — emberek vagynak, hogy katonának alkalmatos ember jelenleg 2 vagy 3-nál [több] – de ezek is gazdák – nem találtatik, ennélfogva minket méltóztatnék a katonáskodási tehertől felmenteni, és bármely más szolgálatra használni; pénzre nézve is szegények vagyunk any-

[40] *Dervarics Kálmán:* A révész kunyhója. Kivonat 1848. évi naplómból. (1. rész) In: *Zalai Közlöny,* 1897. március 20. (12. sz.) 1. o.

[41] ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma." Lövői járás.

[42] *Dervarics Kálmán:* A révész kunyhója, 1. rész. 2. o.

[43] ZML ÁB ir. 1848:2692.

[44] ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma." Lövői járás.

nyira, hogy a reánk vetett újoncszámot készpénzzel – amilyen drága most egy újonc – kiállítani nem vagyunk képesek."[45] A melinciek kérelmét alátámasztotta Babos Péter megyei esküdt Belatincon, december 20-án kelt igazolása is: „Alólírott hitelesen bizonyítom, hogy Melinc helységbelieket már többször elejbém rendeltem újoncállítás végett; kik is előttem megjelenvén, mindannyiszor tapasztaltam, hogy újoncnak való egyén közöttök nem találkozott [értsd: találtatott], mert többnyire apró, golyvás és néma egyénekből állanak; egész harminc esztendeig már elősoroltam őket."[46]

A Lövői járás besorozott honvédjeiről vezetett, és „A bevett újonc katonák lajstroma" címet viselő összeírás szerint az 1848. november 21. és december 23. közötti, mintegy öthetes újoncozás során a lendva-vidéki településeknek a rájuk kivetett 177 főnyi újonclétszám mintegy kilencven százalékát, 160 újoncot sikerült kiállítaniuk. A legtöbb újoncot, szám szerint tizenhármat, Bisztrice állította ki, míg Alsólendva és Turnischa kilenc–kilenc, Dobronak nyolc, Adrián és Cserencsóc hét–hét, Petesháza pedig hat újoncot adott. Öt–öt honvédet állított ki hat lendva-vidéki település (Bagonya, Filóc, Gumilica, Lendvalakos, Tüskeszer és Zorkóháza), négyet–négyet öt község (Gánicsa, Kebele, Lippa, Palina és Renkóc), hármat–hármat tíz helység (Belatinc, Bratonc, Deklesin, Gyertyános, Hottica, Iváne, Isakóc, Lippahóc, Szécsiszentlászló és Zsizsekszer), két–két főt nyolc további falu (Brezovica, Göntérháza, Kámaháza, Kapca, Pince, Radamos, Sztrelec és Völgyifalu), végül egy–egy újoncot adott Bakónak, Bánuta, Csente, Hídvég és Kót.[47]

A lendva-vidéki településeken kiállított 160 honvéd újonc kilencven százaléka, 145 fő földműves volt, közel kilenc százalékuk, 14 fő kézműves mesterséget űzött (közülük három szabó, kettő–kettő asztalos és fazekas, egy–egy pedig molnár, gerencsér, varga, ács, lakatos, csizmadia és kovács volt), egyikük pedig, a Kapcán született 17 éves Zanecsi Alajos (mint az egyik gumilicai sorozott újonc helyettese, 84 pengőforintért), tanulóként csapott fel honvédnek. Az egyes települések által besoroztatott újoncok 85,6 százaléka az adott helységben született, 14,4 százalékok viszont máshonnan származott, és helyettesként, fizetség ellenében, önként vállalkozott katonai szolgálatra. A 160 lendva-vidéki újonc több mint háromnegyedét (77,5 százalékát) sorshúzás alapján sorozták be honvédnek, közel negyedük (22,5 százalék, 36 fő) viszont helyettes volt. Saját állandó lakosainak kiváltása érdekében csupán két tehetősebb település fogadott nagyobb létszámú helyettest: a valamennyi újoncát ilyen módon kiállító, és közpénzből, városi kaszszából fizető Alsólendva mezőváros kilencet, egyenként száz–száz pengőforintért, a felerészben helyetteseket, felerészben sorsot húzottakat állító Dobronak mezőváros pedig négyet, egyénenként 20-tól 80 forintig terjedő összegért. Öt olyan település, amelyik csupán egy–egy újoncot tartozott kiállítani, kizárólag helyetteseket soroztatott be honvédnek (Bakónak, Bánuta, Csente, Hídvég és Kót), további tizenhárom lendva-vidéki helység pedig egy–két helyettest is fogadott a sorsot húzott újoncai mellé. A helyettesek két belatinci önkéntes kivételével – egyikük az öccsét váltotta ki – pénzért, emellett pedig, kisebb részben, „örökös tartásért" vállalkoztak katonai szolgálatra. Közülük hatan 50 pengőforint alatti (legkevesebb 5 forintnyi), tizenegyen 50 és 100 forint közötti, ugyan-

[45] ZML ÁB ir. 1848. december, szám nélkül.

[46] ZML ÁB ir. 1848. december, szám nélkül.

[47] ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma." Lövői járás. A továbbiakban ennek adatait elemezzük.

csak tizenegyen pontosan 100 forintnyi, hatan pedig ennél is nagyobb (de legfeljebb 144 forintnyi) pénzösszeget kaptak a helyettesítésért.

A Zala megyében 1848 őszén végrehajtott honvéd újoncozás során mindössze két olyan lendva-vidéki újonc akadt, akit nem a szülőföldjén, hanem valamely távolabbi zalai településen, helyettesként soroztak be honvédnek. A Gyertyánoson 1822-ben született földműves, Lai Imre Sormáson, az Alsólendván 1822-ben született földműves, Pál József pedig Nagykanizsán állt be honvédnek.[48]

A Lendva-vidéken 1848. november 21. és december 23. között besorozott újoncok különböző alakulatokhoz, leginkább a délnyugat-dunántúli megyék honvédzászlóaljaihoz kerültek, de akadt köztük olyan is, akit a 16., Károlyi honvéd huszárezredhez osztottak be. A Zala megyei Honvédegylet törzskönyvének adatai szerint e huszárezrednél négy lendva-vidéki huszár szolgált, egyikük, a cserencsóci Utrosa (Ütroza) András trombitásként. A 36., Pécsett alakított, Baranya megyei honvédzászlóaljhoz tizenhárom, a 46., Somogy megyei zászlóaljhoz tizenkettő, az 1848 őszén – Perczel Mór honvéd tábornok hadtestének részeként – Zala megyében állomásozó 48., Szabolcs megyei honvédzászlóaljhoz négy, a 61., Somogy megyei zászlóaljhoz pedig három lendva-vidéki honvéd került.[49]

Az utóbbi zászlóaljnál szolgált a kaposvári születésű Bezerédy Elek honvéd hadnagy is, aki a lendva-vidéki Hosszúfaluban hunyt el 1905. április 3-án. Bezerédy diákként, alig húszévesen, 1848 novemberében lett a 61. honvédzászlóalj önkéntese, azután őrmestere. 1849 januárjától hadnagyként szolgált alakulatánál, majd május végén a 97. honvédzászlóaljhoz helyezték át, ahol 1849. július 22-én főhadnaggyá nevezték ki. A világosi fegyverletétel után büntetésül besorozták a cs. kir. 28. gyalogezredbe, és csak 1857-ben bocsátották el. Ezután Zala megyében telepedett le, és tagja lett a Zala megyei Honvédegyletnek.[50]

A legnagyobb számban természetesen az 1848 őszén Zala megyében felállított 56. honvédzászlóaljhoz kerültek az ekkor besorozott lendva-vidéki újoncok is. A Zala megyei Honvédegylet törzskönyvének tanúsága szerint az 56. zászlóaljnál 49 név szerint azonosítható lendva-vidéki honvéd szolgált. Két fő (egy ügyvéd és egy kovács) kivételével mindnyájan paraszti származásúak (földművesek, foglalkozás nélküliek és napszámosok) voltak, és ugyancsak két fő kivételével valamennyien közvitézként harcoltak. Mészárits Mihály melinci földműves őrvezető, az 1849 után Belatincon letelepedett Mocsáry János ügyvéd pedig főhadnagy volt az 56. zászlóaljnál.[51]

Az 1820. június 24-én a Zemplén megyei Kozmán született Mocsáry János 1844. július 21-én végzett a nagyváradi királyi akadémián, 1847. szeptember 14-én sikeres ügyvédi vizsgát tett Pesten, 1848 tavaszán a pesti nemzetőrség főhadnagya volt, 1849. január elsején pedig a zalai 56. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. Főhadnaggyá Komáromban, augusztus 16-án léptették elő. A szabadságharcban sebesülést szerzett Mo-

[48] ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma." Kapornaki járás, Nagykanizsa.

[49] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve."

[50] *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok) 1. k. 157. o., v. ö. *Kovács Attila,* 17. o.

[51] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve."

csáry, a komáromi erőd kapitulációjakor kapott menlevél birtokában, 1849 őszén, bajtársaival érkezhetett Zala megyébe, ahol már 1850 januárjától hivatalt vállalt. Előbb fizetés nélküli, 1850. április 30-ától pedig fizetéses gyakornok volt a zalaegerszegi cs. kir. szolgabírói hivatalnál. 1852. március 28-tól a Sümegi járás szolgabírói hivatalának közigazgatási segédjeként, 1854. május 1-től (március 12-én kelt kinevezése alapján) 1861. januárjáig az Alsólendvai járás közigazgatási segédjeként, 1865 novemberétől 1872. január 9-ig pedig a Lövői járás alszolgabírójaként dolgozott. Később járásbíró lett, és Zala vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként tevékenykedett. 1864-ben már Belatincon élt ügyvédként, 1867-től tagja volt a Zala megyei Honvédegyletnek, és 1901. augusztus 24-én halt meg lendva-vidéki lakóhelyén.[52]

Az 56. honvédzászlóaljnál szolgáló 49 lendva-vidéki honvéd a következő tizennyolc településről származott: hét fő Bisztricéről, hat Turnischáról, öt Filócról, négy–négy Bagonyáról és Lendvalakosról, három–három Hotticáról és Renkócról, kettő–kettő Deklesinről, Hosszúfaluból, Iváncról, Palináról, Petesházáról és Sztrelecről, végül egy–egy Belatincról, Csentéről, Gánicsáról, Gyertyánosról és Melincről. Közülük – a honvédegyleti törzskönyv adatai szerint – hatan eltűntek, nem tértek vissza a hadjáratból. Rajtuk kívül a lendvalakosi földműves, Bazsika Pál közvitézként halt hősi halált 1849-ben, két bisztricei honvéd, Balasics (Balasicz) Márk és Zalek Iván pedig betegségben hunyt el 1849-ben.[53]

Az 56. honvédzászlóaljhoz került lendva-vidéki honvédek 1848 decemberének végéig Perczel Mór honvédtábornok Zala megyében állomásozó hadtestében teljesítettek szolgálatot, majd a Szekulits István őrnagy vezette hadosztály kötelékében a Nagykanizsa – Keszthely – Sümeg – Tapolca útvonalon hagyták el a megyét, és 1849. január 7. körül Ceglédnél csatlakoztak ismét Perczel tábornok maradék hadtestéhez. A Szolnok térségében 1849 januárjában végrehajtott hadműveletek során az 56. honvédzászlóalj közvetlenül nem bocsátkozott harcba; az igazi tűzkeresztségen a február 26–27-i kápolnai csatában esett át. A csatát követően ők is visszavonultak a Tisza mögé, majd csaknem egy hónapnyi erőgyűjtés után részesei lettek az április elején induló tavaszi hadjáratnak. Kétes hírnévre tettek szert az április 6-i isaszegi csatában, ahol tévedésből a saját gyalogságra lőttek, de csakhamar jóvátették a hibát. Április derekán Pest előterében vettek részt kisebb ütközetekben, majd a császári kézen maradt Budát ostromló honvéderők része lettek. Budavár május 21-i bevétele során – a 47. zászlóalj zalai honvédjeihez hasonlóan – ők is kitűntek vitézségükkel. Május végétől június végéig a Vág menti hadjáratban, majd július közepéig Komárom alatt harcoltak. Július 13-án a komáromi erődrendszer védőseregéhez csatlakoztak, és Komáromban maradtak, illetve annak közvetlen körzetében harcoltak a szabadságharc végéig. Komárom feladásakor, 1849. október 2-án

[52] Mocsáry életrajzi adatai: ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. 492., külön kezelt csomó. „Personal Standes Ausweise der Stuhlr[ichter] Amts Beamten et Diener". (Mocsáry János személyi lapja, Alsólendva, 1856. szeptember 16.), ZML Zala megye közgyűlésének jegyzőkönyve 1861. március 5. 279. sz. (Mocsáry ügyvédi diplomájának kihirdetése), ZML Zala vármegye főispáni helytartójának iratai 5327/1864. (a Zala megyei ügyvédek névjegyzéke), *Zalai Közlöny*, 1901. augusztus 31. (35. sz.) 2. o., *Zalamegye*, 1901. szeptember 1. (35. sz.) 4. o. További, könyvészeti adatok: *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok, 2. k. 500. o., Zala megye archontológiája, 1138–2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) (Szerk.: *Molnár András.*) Zalaegerszeg, 2000. 450. o.

[53] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve."

tették le a fegyvert, és miután ők is megkapták a megadás feltételéül szabott menlevelet, büntetlenül hazatérhettek, és mentesültek a megtorlástól.[54]

Újoncozás a Lendva-vidéken 1849 nyarán

Az 1848 decemberének végén kezdődő, és mintegy négy hónapig tartó császári megszállás alól a tavaszi hadjárat magyar sikerei után, 1849 április végén szabadult fel Zala megye. A Szemere Bertalan miniszterelnök által 1849. május 15-én kormánybiztossá kinevezett Csertán Sándor május 26-án Kanizsáról szólította fel a megye alispánját: „A kormány által biztosul küldetvén ki, az újoncok kiállítása kötelességül tétetett, miről minél hamarabb intézkedni szükségesnek tartom".[55] A kormánybiztos felhívására Koppány Ferenc főadószedő már másnap elkészítette a megyére eső újonclétszám felosztását. Mivel a magyar országgyűlés újabb 50 000 honvéd újonc kiállítását hagyta jóvá, a létszámból 1142 újoncot Zala megyének kellett kiállítania. Miután az előző évben megajánlott 200 000 újoncból Zalára eső 4565 főből (főként a Muraköz folyamatos császári megszállása miatt) még mintegy 1933 újonc hiányzott, most ez a hátralék is a felszabadult, magyar kézen lévő öt zalai járást – köztük a Lendva-vidéket is magában foglaló Lövőit – terhelte, így a megye összesen 2175 újonc kiállításával tartozott.[56]

Az újoncállítás részleteiről Zala megye Állandó Bizottmányának Keszthelyen, 1849. május 31-én tartott ülése határozott, amelyen – többek között – az alábbiakat rendelték el: a tisztviselők a kívánt újonclétszámot „a községek által toborzás útján szerzendő újoncokból iparkodjanak kiállítani, s ha ily önkéntesek nem találtatnának, nyúljanak a sors szerinti húzáshoz, értesítsék a népet arról, hogy az önként s jókedvből [beálló] katonának a magyar hadseregben mennyivel nagyobb a tekintete azoknál, kik hazafi kötelességöknek teljesítésére nem önhajlamukból, hanem erre a törvény szigorúsága által kényszeríttetnek." Mivel az újoncozásról hozott törvény a toborzást és a helyettesítést is megengedte, a megye Állandó Bizottmánya elrendelte, hogy a községek a toborzást „amennyire lehet, csak a magok kebelében intézzék, vagy legalább a megyebeliekre nézve oly egyénekre terjesszék ki, kik a jelen újoncozási besorozás alól minden esetre mentesek – a külső megyéből fogadható újoncokra a határozat ki nem terjedvén". A bizottmány a továbbiakban pontosította még a kenyérkereső családfő, vagy egyedüli fiúgyermek felmentésének körülményeit, és arról is rendelkezett, hogy az újoncállítást aszerint kell végrehajtani, hogy „ezáltal is közteher egyes családokra s személyekre méltányosság szerint oszoljon". Az Egerszegi és Lövői járás újoncainak besorozásával Könczöl Ferenc és Farkas András tisztviselőket, orvosi vizsgálatukkal pedig Smalkovits Mihályt, a megye főorvosát bízták meg. Miután Zalaegerszegen a bizonytalan katonai

---

[54] Az 56. zászlóalj honvédjeinek sorsáról részletesen *Tóth Károly:* Az 56-ik honvédzászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893., *Hermann Róbert:* Az 56. honvédzászlóalj története, 203–256. o., *Balogh Gábor:* Honvéd emlékeim. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága..." Emlékiratok. (Negyvennyolcas idők II.) (Szerk.: *Forrai Ibolya.*) Budapest, 1999. 312–329. o.

[55] ZML ÁB jkv. 1849:1., v. ö. *Vajda Lászlóné:* Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztosa (1809–1864). In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 35.) (Szerk.: *Bilkei Irén.*) Zalaegerszeg, 1994. 228–229. o. Csertán levele az alispánhoz: ZML Tisztviselők után maradt iratok. Csillagh Lajos alispán hivatalos iratai, 1849.

[56] ZML ÁB ir. 1849:5–6.

helyzet miatt – a császári csapatok támadásától tartva – nem lehetett végrehajtani a sorozást, e járások újoncait Kapornak mezővárosba, onnan pedig a keszthelyi gyülekezőhelyre irányították.[57]

Az 1849. június 5-én kezdődött újabb honvéd újoncozás Lövői járásbeli eredményeiről Babos József helyettes főszolgabíró az alábbiakat jelentette június 12-én a megyei alispánnak: a járás második vidékében, azaz Alsólendva környékén (az alsólendvai uradalomban) „az újonc kiállítás minden ellenmondás és nehézség nélkül, a legnagyobb szorgalommal folytattatik", és talán be is fejeződik három napon belül. A járás első, a belatinci uradalmat is magában foglaló vidékében „Simon János szolgabíró úrnak magyar helységeiből is az újoncok szorgalmasan kiállíttatnak. Miképp boldogulhat a vandalus néppel, még nem tudom, mert azon vidékben még most működik."[58]

Simon alszolgabíró sehogy sem boldogult a belatinci uradalom vend nemzetiségű településein. Erről tanúskodik az a két, Turnischán, 1849. július 4-én kelt nyilatkozat, amelyben Zorkóháza, Lippa, Brezovica és Palina községek, valamint Turnischa mezőváros elöljárói próbálták mentegetni településeiket az elmaradt újoncállítás miatt. A községek Némethy Elek jegyző által fogalmazott nyilatkozata – mellyel csaknem szó szerint megegyezett a turnischaiak Barbarits István, a „város gazdája" által készített nyilatkozata is – így szólt: „Mink alulírottak, mint Zorkóházi, Lippai, Brezovicai és Palinai helység elöljárói, Csertán Sándor kormánybiztos úrtól felszólíttattunk az újoncok beállítása következtében, mely felszólításban minket hűtelenség bűnével vádoltak bé; mely bűn mi okért ruháztatott reánk, nem tudhatjuk, mert mink a magyar kormánynak soha semmi parancsának ellen nem állottunk, de még nem is volt szándokunkban. Most, hogy újoncainkat nem állítottuk bé, még nem nevezhetnek hűteleneknek, mert mink csak egyszer vidékbeli szolgabíró úrtól írásban valánk felszólítva, hogy mennyi újoncot tartozunk adni; mindig vártuk, hogy majd a szolgabíró úr jön hozzánk, mint máskor, sorsot húzatni, de mi okból nem jött, azt nem tudjuk. Mink pediglen, mint szegény helység elöljárói, legénységgel sorsot nem húzathatunk, mert mink csak mindig az illető megyei tisztek befolyásával állíthatunk újoncokat, de magunkra hagyatva jelen körülmények között éppen lehetetlen."[59]

Zala megye Állandó Bizottmányának 1849. július 8-i ülése az ügyben a következő határozatot hozta: „Minthogy az érintett helységek magok nyilatkozatuk szerint is mindeddig újonc illetőségeiket a haza védelmére ki nem állították, nehogy később ezen helységek, s a többi Belatinc környékbeli helységek is, kik szinte újoncaikat mind ez ideig ki nem adták, az újoncok kiállításával hazafiúi kötelességök teljesítésétőli vonakodásukat, s ezzel önként elkövetett hűtlenségi bűneiket a haza ellenében azzal palástolhassák, hogy vidékbeli szolgabíró úr közbejötte nélkül nem tudták újoncaikat kiállítani – noha egyébkint a magyar kormány rendeleteinek hazafiúi kötelességök szerint engedelmeskedni ké-

[57] ZML ÁB jkv. 1849:5–6., *Molnár András:* „Zalának elszállt lelke...". Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849. május 26. – július 29. In: *Századok,* 1999. 2. sz. 342. o. (Csertán Sándor jelentése, Keszthely, 1849. június 6.), *Vajda László – Vajda Lászlóné:* Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. In: Zalai Tükör, 1974. I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. 37. o., *Vajda Lászlóné:* Csertán Sándor, 229. o.

[58] ZML Csillagh Lajos alispán hivatalos iratai, 1849.

[59] ZML ÁB ir. 1849:330., 331.

szek lettek volna –, ugyan azért Simon János alszolgabíró, Vasdinnyei Lajos esküdt és Faisztl János lendvai városbíró urak a végzés kiadásával oly utasítással kiküldetnek, hogy a fent érintett helységekben és Belatinc környékbeli minden többi helységekben is – kik eddig újoncaikat be nem adták –, az egyházi anyakönyveket bevegyék, s azok útmutatásaik szerint 19 évestől kezdve minden ifjakat helységekként összeírjanak, a törvény értelmében azon ifjakból az egyes helységekre esett újoncokat helyenkint a helységekkel – szükség úgy hozván magával, sorshúzás szerint is, egyébként pedig sor és évszám szerint – kiállíttassák, s az újoncok kiállítására őket a törvény értelmében olyformán, hogy a ki nem állítók helyett a helységek költségére újoncokat fogadjanak, kényszerítsék."[60] Az újoncozás ilyen módon elrendelt befejezésére már nem maradt idő: 1849. július 12-én a császári csapatok Letenyénél és Alsólendvánál betörtek Zala megye területére, és két nap alatt Zalaegerszegig előrenyomulva, a Lendva-vidéken is véget vetettek a magyar kormány uralmának.[61]

Az Egerszegi és Lövői járás újoncairól vezetett beavatási jegyzőkönyv adatai szerint a két járásból összesen 549 újoncot soroztak be 1849. június 5. és július 13. között.[62] Ami a Lendva-vidék egyes településeit illeti, az 1848-ból maradt 17 főnyi újonchátralékot egyetlen helység sem állította ki. Ezek az alsólendvai uradalomhoz tartozó, magyarok lakta Bakónak kivételével valamennyien a belatinci uradalom vend nemzetiségű települései voltak (Belatinc, Deklesin, Gánicsa, Lippahóc, Melinc és Palina). 1849. június 13. és július 13. között a Lendva-vidék tizenkilenc – az egyetlen Szécsiszentlászló kivételével az alsólendvai uradalomhoz tartozó – helysége összesen 56 újoncot állított ki, miközben a belatinci uradalom – szinte teljes egészében vend lakosságú – települései egyetlen honvédet sem adtak. Tény, hogy az alsólendvai uradalomhoz tartozó két vend nemzetiségű községen, a három-három újoncot adó Hotticán és Kebelén kívül 1849 nyarán a Lendva-vidéken valamennyi vendek lakta település kibújt a katonaállítási kötelezettsége alól.

A Lendva-vidék tizenkilenc települése 1849. június 13. és július 13. között az alábbi újonclétszámot állította ki: nyolcat Dobronak, hatot Alsólendva, ötöt–ötöt Lendvalakos és Petesháza, hármat–hármat Gyertyános, Hosszúfalu, Hottica, Kebele, Radamos, Szécsiszentlászló és Völgyifalu, kettőt–kettőt Csente, Göntérháza és Hídvég, végül egyet–egyet Bánuta, Kapca, Kót, Pince és Zsitkóc. Az 56 újonc közel kilencven százaléka, ötven fő földműves volt, valamely kézműves mesterséghez alig kilenc százalékuk, mindössze öt fő értett (közülük kettő csizmadia, egy–egy pedig ács, kőműves és kovács volt), és akadt köztük egy 18 éves tanuló is, akinek „írástudó"-ként jegyezték fel a foglalkozását. A Rédicsen született Kancsal György tanuló, tizennégy társához hasonlóan, jó pénzért felfogadott helyettesként vállalkozott a katonáskodásra. Az újoncok mintegy 86 százaléka (48 fő) az őket besorozó településen született, idegenből mindössze 14 százalékuk, (nyolc fő) származott. A helységek, illetve az egyes, sorsot húzott fiatalemberek több mint egynegyed részben (közel 27 százalékban) helyetteseket állítottak be újoncnak. A helyettesítés ára most jóval magasabb volt, mint 1848 őszén; az önkéntesek legkevesebb

[60] ZML ÁB jkv. 1849:330-331.

[61] *Molnár András:* „Zalának elszállt lelke..." 366–369. o.

[62] ZML Újoncozási iratok, 1849. Honvéd újoncok beavatási jegyzőkönyve. Zalaegerszeg, 1849.

80, általában 100-nál több pengőforintot kértek. Többségük 120–140 forintért vállalkozott a feladatra, de akadt köztük olyan is, akinek 300 pengőforintot fizettek.[63]

Zala megye Keszthelyen gyülekező újoncait nemzetőri kísérettel szállították Komáromba.[64] A Lövői járás 1849. június 13. és július 13. között besorozott 56 lendva-vidéki újonca valószínűleg szintén Komárom erődjébe került. Közülük csupán 16 név szerint azonosítható honvéd egykori alakulatszámát jegyezték be később a Zala megyei Honvédegylet törzskönyvébe. Hárman az 56. honvédzászlóalj katonájaként, ketten tüzérként szolgáltak a komáromi erődben, egy újonc pedig ugyanide került a 71. honvédzászlóaljhoz. Saját bevallásuk szerint négyen a Somogy megyei 46. honvédzászlóalj, ketten a zalai 47. honvédzászlóalj katonái lettek, négyen pedig – állítólag – egy–egy további honvédzászlóaljnál teljesítettek szolgálatot.[65] Az 1849 nyarán besorozott lendva-vidéki honvédek többségének további sorsát nem ismerjük, csupán annyi bizonyos, hogy akik túlélték a Komárom környékén vívott harcokat, azok az erőd feladásakor – az 56. zászlóalj zalai honvédjeihez hasonlóan – menlevelet kaptak, és békében hazatérhettek.[66]

A Lendva-vidéken 1848–1849-ben önkéntesen toborzott vagy sorozással kiállított honvéd újoncok a – már tárgyalt, illetve említett – zalai 7., 47. és 56., a somogyi 46. és 61., a baranyai 36., a szabolcsi 48. és a pesti 71. honvédzászlóalj, valamint a 16., Károlyi honvéd huszárezred és a komáromi vártüzérség mellett még az alábbi alakulatokban teljesítettek szolgálatot: egy–egy fő az 1., 4., 8., 9., 13., 24., 26., 43., 45., 111. és 124. honvédzászlóaljnál, kilencen pedig a cs. kir. huszár- és sorgyalogezredek magyar oldalon harcoló zászlóaljainál. Két–két lendva-vidéki katona szolgált a cs. kir. 2., Hannover huszárezrednél, a 32. Ferdinánd, a 33., Gyulai és a 39., Don Miguel gyalogezrednél, valamint egy a 60., Wasa gyalogezrednél.[67]

[63] ZML Újoncozási iratok 1849. Honvéd újoncok beavatási jegyzőkönyve. Zalaegerszeg, 1849.

[64] ZML Katonaság tartására vonatkozó iratok, 1849. A komáromi újonctelep átvételi elismervényei és orvosi bizonyítványai.

[65] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve."

[66] A Komárom környéki harcokról (1849 júliusától), és a fegyverletételről részletesebben *Hermann Róbert:* Az 56. honvédzászlóalj története, 244–249. o.

[67] HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve."

András Molnár

THE RECRUITMENT AND CONSCRIPTION OF HUNGARIAN VOLUNTEERS IN THE LENDVA REGION IN 1848–1849

Summary

The Lendva Region, situated around the market towns of Alsólendva and Belatinc on the western edge of the historical Zala County, and belonging to Slovenia today, with a mixed population of Hungarians and Slovenes, sent 415 soldiers to fight in the Hungarian army of the 1848-1849 War of Independence, all of whom are known by their names. The first volunteers of the region were recruited in June 1848, and served in the 7th Army Battalion, which was set up in Vas and Zala Counties. The Voluntary National Guard Battalion, organised in September 1848 in Zala County, was transformed into an army battalion with the pennant number 47 in November. 142 volunteers from the Lendva Region served in that battalion, and their commander, Major Jenő Gyika also came from there. In the course of the recruitment campaign between 21 November and 23 December 1848, the region sent 160 recruits, mostly young conscripts, and only about 10% were hired volunteers. The recruits were posted to various units, predominantly to the army battalions of the south-western counties of Transdanubia. A great number of them were detailed to the 56th Army Battalion of Zala County, where 49 people from the Lendva Region served, all known by name. The last recruitment campaign in the region took place between 13 June and 13 July 1849. The 56 recruits who joined the army during that period were most probably posted to the fortress of Komárom, where they were detailed to various units.

András Molnár

RECRUTEMENT DES HONVEDS VOLONTAIRES DANS LA RÉGION DE LENDVA EN 1848–1849

Résumé

Située aux confins occidentaux du département historique de Zala, la région de Lendva (aujourd'hui en Slovénie) et la population mixte (hongroise et slovène) des villes agricoles d'Alsólendva et de Belatinc ont fourni à l'armée hongroise de la guerre d'indépendance de 1848–1849 plusieurs centaines de soldats, au total 415 nommément connus. Les premiers honveds volontaires, recrutés en juin 1848, servaient dans le 7e bataillon honved formé dans les départements de Vas et de Zala. Formé en septembre 1848, le bataillon volontaire de la garde nationale de Zala a été qualifié de bataillon honved en novembre avant de recevoir le numéro 47. Dans ce bataillon servaient 142 volontaires originaires de la région de Lendva et leur commandant, Jenő Gyikva, venait également de cette région. Lors du recrutement des honveds entre le 21 novembre et le 23 décembre 1848, la région a fourni 160 soldats, des jeunes recrues levées pour la plupart (seul un peu plus de 10% ont été des volontaires engagés contre rémunération). Ces recrues ont été principalement affectées à des bataillons honved des départements sud-ouest de la Transdanubie, en plus grand nombre au 56e bataillon honved de Zala où servaient quarante-neuf honveds, nommément connus, originaires de la région de Lendva. La dernière levée des recrues a eu lieu dans la région entre le 13 juin et le 13 juillet 1849. Les 56 recrues ont été probablement affectées aux différentes unités du fort de Komárom.

András Molnár

DIE WERBUNG VON HONVED-FREIWILLIGEN UND REKRUTIERUNG IN DER GEGEND VON LENDVA IM JAHRE 1848–1849

Resümee

Die heute zu Slowenien gehörende Gegend von Lendva am westlichen Rand des historischen Komitats Zala, die Region der Marktflecken Alsólendva und Belatinc, die von einer gemischten Bevölkerung aus Ungarn und Wenden (Slowenen) bewohnt wurde, gab der ungarischen Honved–Armee des Freiheitskampfes von 1848–1849 insgesamt 415 dem Namen nach bekannte Soldaten. Die ersten, im Juni 1848 rekrutierten Honved-Freiwilligen der Lendva-Gegend dienten im 7. Honved-Bataillon, das in den Komitaten Vas und Zala aufgestellt worden war. Das im September 1848 gegründete Freiwilligen-Nationalgardebataillon von Zala wurde im November zum Honved-Bataillon umqualifiziert und erhielt die laufende Nummer 47. In diesem Honved–Bataillon dienten 142 Freiwillige aus der Lendva-Gegend, und auch ihr Kommandant, Honved-Major Jenő Gyika stammte von hier. Im Laufe der Honved-Rekrutierung zwischen dem 21. November und dem 23. Dezember 1848 stellte die Region 160 Rekruten, mehrheitlich aus eingezogenen Jugendlichen (nur gerade einmal ein Zehntel waren an ihrer Stelle für Geld angeheuerte Freiwillige). Die Rekruten kamen zu verschiedenen Verbänden, am ehesten zu den Honved-Bataillonen der Komitate im Südwesten von Transdanubien. In größter Zahl wurden sie dem 56. Honved-Bataillon von Zala eingeteilt: dort dienten 49, dem Namen nach bekannte Honveds aus der Lendva-Gegend. Die letzte Honved-Rekrutierung fand in der Lendva-Gegend zwischen dem 13. Juni und dem 13. Juli 1849 statt. Die damals gestellten 56 Rekruten kamen aller Wahrscheinlichkeit nach in die Festung von Komárom (Komorn), wo sie verschiedenen Verbänden zugeteilt wurden.

Андраш Мольнар

ВЕРБОВКА И РЕКРУТИРОВАНИЕ ДОБРОВОЛЬЦЕВ-ХОНВЕДОВ В ПРОВИНЦИИ ЛЕНДВА В 1848–1849 ГГ.

Резюме

Провинция Лендва, расположенная на западе историчского комитата Зала с сельскохозяйственными городами Альшолендва и Белатинц, – в настоящее время принадлежащая Словении, имеющая смешанное население: венгры и словены, дала несколько сот борцов-участников освободительной борьбы 1848–1849 гг, всего 415 человек, известных поименно. Первые добровольцы, завербованные в провинции Лендва, в июне 1848 года, служили в 7-ом хонведском батальоне, сформированном в комитатах Ваш и Зала. Сформированный в сентябре 1848 года залайский добровольный батальон национальной гвардии был переформирован в ноябре в хонведский батальон, получивший номер 47. В этом хонведском батальоне служило 142 добровольца из провинции Лендва, их командир хонведский майор Енё Дьика был также назначен из этого батальона. В период вербовки хонведов, проведенной с 21 ноября по 23 декабря 1848 года, провинция выставила 160 рекрутов, в основном новобранцев, (всего лишь едва больше, чем одна десятая часть их была из добровольцв, поступивших за деньги в армию.) Рекруты были направлены в различные воинские части, большей частью в хонведские батальоны юго-западных и задунайского комитатов. Большей частью они попали в залайский 56 хонведский батальон, где служило сорок девять, известных по именам хонведов из провинции Лендва. Последние рекруты-хонведы в провинции Лендва были призваны в период с 13 июня по 13 июля 1849 года. Поставленные тогда 56 рекрутов по всей вероятности очутились в Комаромской крепости, где они были распределены по различным воинским формированиям.

Von der Revolution zur Reaktion

Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49

Bearbeitet von
Róbert Hermann, Thomas Kletečka,
Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi.
Herausgegeben von Christoph Tepperberg und
Jolán Szijj mit Unterstützung der
Aktion Österreich-Ungarn.

Budapest – Wien 2005

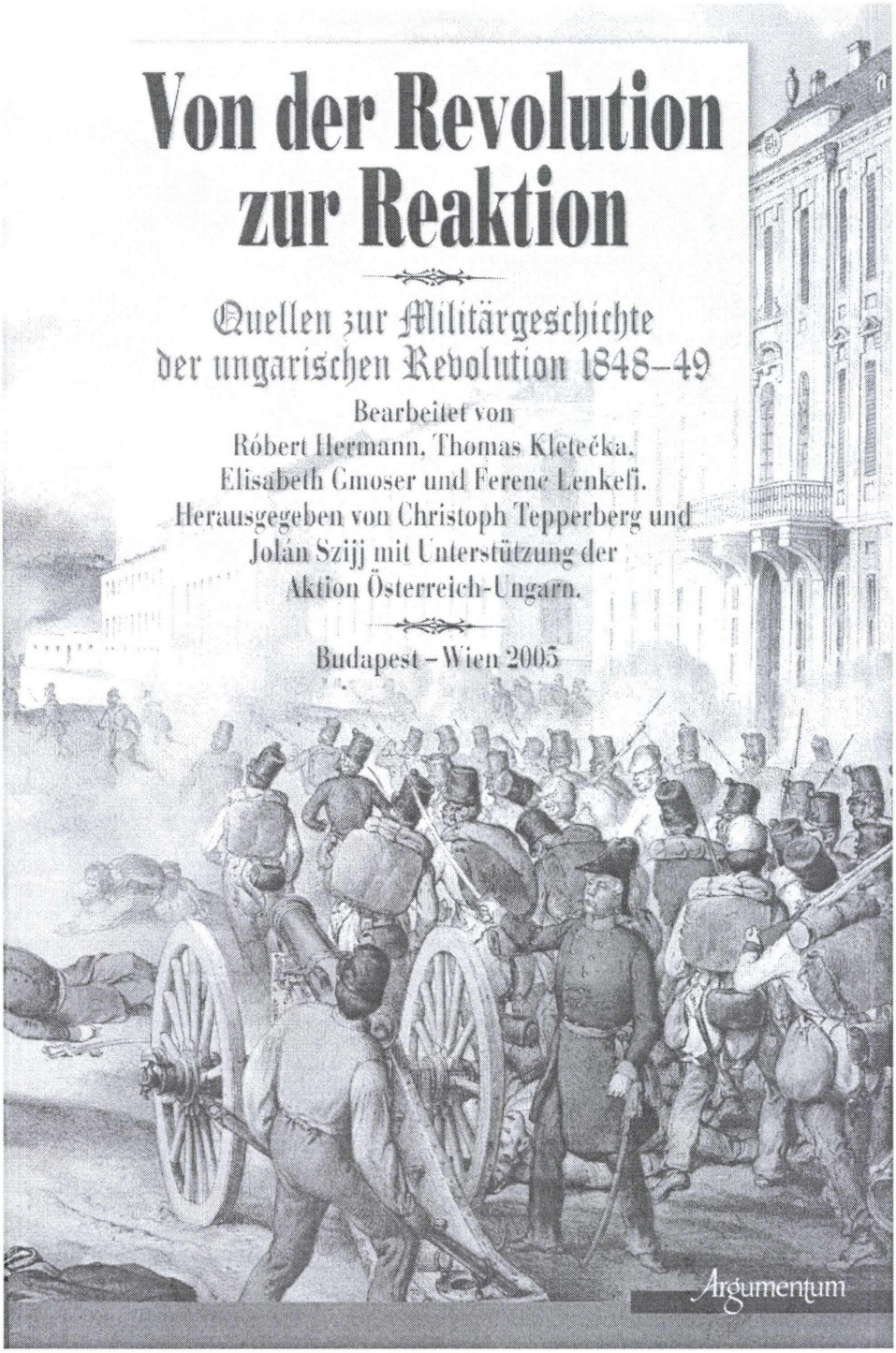

Argumentum

HERMANN RÓBERT

GRUBER FÜLÖP HONVÉDSZÁZADOS, A SZABADSÁGHARC VÉRTANÚJA[1]

Amikor Batthyány Lajos kormánya 1848. május 16-án meghirdette „egy tízezer főbül álló rendes nemzetőrsereg," a későbbi honvédség szervezését, a felhívásban egyúttal tudatta: „minthogy az ország rendes nemzetőrseregi lovas ágyútelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólíttatnak," hogy jelentkezzenek Baldacci Manó báró, ezredesnél, aki a „rendes nemzetőrsereg" szervezését irányítja.[2]

Rövidesen megkezdődött az önkéntesek toborzása és fogadása, majd június közepén megkezdődött a tisztek kinevezése is. Mivel a tüzérségi beosztás komoly műszaki és technikai ismereteket igényelt, elsősorban azok jöhettek szóba, akik korábban a cs. kir. hadsereg különböző tüzéralakulataiban, legfőképpen a Magyarországon állomásozó cs. kir. 5. (Bervaldo) tüzérezred legénységi, altiszti vagy tiszti állományában szolgáltak.[3]

Az 1. honvéd hatfontos (fél) gyalogüteg parancsnoka[4]

Közéjük tartozott az 1820-ban (más források szerint 1819-ben) Pesten született Gruber Fülöp. Gruber 1837. szeptember 26-án állt be a cs. kir. 5. tüzérezredhez mint alágyús, 120 pengő forint letéti tőke ellenében, 14 éves szolgálatra. 1839. augusztus 16-án léptették elő ágyússá, majd 1842. szeptember 1-jén tizedessé. Mivel időközben a katonaidőt leszállították, Gruber 1846. december 29-én egy bajtársa helyett, újabb 120 forint letét ellenében, további nyolcévi szolgálatra kötelezte magát. 1848. március 21-én léptették elő tüzér őrmesterré, majd július 31-én áthelyezéssel került a honvéd tüzérséghez. (A már említett 120 forintot letétet 1848. szeptember 9-én átadták a honvéd tüzérségnek.)[5] 1848 előtti katonaéletéről azt tudjuk még, hogy egy ideig Itáliában szolgált.[6]

---

[1] Életére ld. *Bona Gábor*, 1988. 234. o. Tévesen a párizsi katonai akadémia hallgatójaként aposztrofálja őt *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o. – Ezúton mondok köszönetet Fazekas Istvánnak (Magyar Országos Levéltár Bécsi Kirendeltsége), Kemény Krisztiánnak (Hadtörténelmi Levéltár) és Németh Györgynek (Magyar Országos Levéltár) a tanulmány anyaggyűjtésében nyújtott segítségükért.

[2] Közli *Urbán:* Batthyány-iratok I. 527. o.

[3] A honvédtüzérség szervezésére ld. *Csikány Tamás:* A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban. *AETAS*, 1998/2–3. 44–72. o.; *Uő.:* A honvédtüzérség megszervezése 1848-ban. In: Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltatok egy árva hon volt..." Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: *Csurgai Horváth József* és *Demeter Zsófia*. Székesfehérvár, 2000. 97–104. o.; *Csikány Tamás*, 2000.; *Urbán Aladár*, 2004.

[4] A honvédség tüzéralakulatainak történetéről szinte csak a kortársak emlékirataiból tájékozódhatunk. Eleddig csupán két üteg történetéről született szakirodalmi feldolgozás. *Csikány Tamás:* Az aradi nemzetőrtüzérség 1848-ban. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk.: *Erdődy Gábor* és *Hermann Róbert*. Budapest, 2002. 249–261. o.; *Uő.:* Az V. (később IX.) honvéd lovasüteg története 1848–1849-ben. HK 1999/2. 277–300. o.

[5] KA Grundbuchblätter Karton 1918. (9.) Artillerie-Regiment No. 5. Abg. Kl. I.1841–1854. Heft 39, Seite 54.

[6] Ld. erre Kossuth 1849. június 30-i intézkedését. KLÖM XV. 629. o.

Ami a magánéletét illeti, élettársi kapcsolatban állt Ürményi Franciskával, aki 1848 őszén terhes volt tőle; s akinek – nem tudni, hogy Grubertől, vagy mástól – volt már két fiúgyermeke.[7] Ugyanakkor úgy tűnik, magának Grubernek is volt két fia: az 1849 június végén ötéves Fülöp a bécsi lelencházban, és az akkor 15 hónapos (tehát 1848 január–februárjában született) Károly, aki „elhagyatott anyja gondviselése alatt" Pesten lakott.[8]

Gruber feladata elsősorban a kiképzetlen honvéd tüzérújoncok kiképzése és oktatása volt. A honvéd tüzérség népszerűségét növelte az 1848. augusztus 16–17–18-án a Rákos mezején tartott nyilvános bemutató lövészet.[9] A megalakult 1. honvéd hatfontos gyalogüteget Batthyány miniszterelnök olyan kiképző vagy keretalakulatnak tekintette, amely több más üteg legénységének kiképzését szolgálja.[10] Ezért a honvéd tüzérség mozgósítására egészen 1848. szeptember közepéig, Jellačić betöréséig, nem került sor.

Szeptember 13-án Batthyány Turcsányi János és Gruber Fülöp tüzérőrmestert hadnagyi kinevezésre terjesztette fel István nádorhoz, 14-én pedig újabb kinevezésekre került sor.[11] Gruber az 1. honvéd hatfontos gyalogüteg parancsnokságát kapta. Egyik beosztottja később így emlékezett rá: „...körülbelől 30–35 éves, közép, izmos termetű szőke férfiú volt, kis bajusszal, szakállát borotválta. Modora komoly, magába zárkózott, velünk sohasem beszélgetett, ennek egyik oka az is lehetett, hogy keveset tudott magyarul, – hivatalos rendeletek kiadásánál is lehetőleg röviden fejezte ki magát; egészen régi osztrák katonai tekintélyt gyakorolt. Máskülönben emberségesen bánt velünk, nem szekírozott, sem pedig durva szavakkal nem illetett. A rendet szerette, s teendőit érteni látszott. Mi tiszteltük benne a kötelességét jól betöltő parancsnokot, sőt, vonzalommal voltunk irányában."[12] Gruber adandó alkalommal maga is a legénységgel mulatott, „mint jó cimbora."[13]

Az üteg személyzetének összetételéről szintén ez a visszaemlékezés számol be. A szeptember végétől Gruber parancsnoksága alatt álló akkor már csak félüteg három tűzmestere közül kettő cs. kir. tüzér volt, egy pedig egy bizonyos Korányi nevű honvédújonc. A legénységi állományt egy–két cs. kir. tüzér kivételével újoncok alkották. „Legtöbben voltunk deákféle fiúk, különösen jogászok, mérnökök, különféle vallású papnövendékek, bányász-akadémikus, gyógyszerész, kereskedő, – az iparosokból órás, szakács, szabó, suszter, fodrász, kőműves, lakatos pincér stb. A földműves parasztosztályból senki sem volt;" sőt, még a vontatást végző szekerészek között is csak egyetlen írástudatlan paraszt

[7] Az Ürményi Franciska 1849. június 11-én Kossuthhoz intézett kérvényéhez kapcsolódó iratok között az 1846. július 1-jén született Péter Pál Ferenc és az 1848. december 26-án született István János keresztelői anyakönyvi kivonata található. MOL HM Iü. o. 7. doboz. No. 2779. Kossuth ezzel kapcsolatos 1849. június 30-i intézkedése említi Ürményi Franciska Gusztáv nevű fiát is. KLÖM XV. 629. o. Péter Pál Ferenc anyakönyvi kivonatán a szülők közül csak Ürményi Franciska szerepel, s nincs utalás a gyermek törvényességére; István Jánosén mind ő, mind Gruber neve rajta van, s szerepel rajta a gyermek „törvényes" minősítése.

[8] Ld. erre Gruber testvérének, Fedrigoniné Gruber Máriának 1849. június 26-án Kossuthhoz intézett beadványát. MOL HM Iü. o. 7. doboz. No. 2779., ismerteti KLÖM XV. 629. o.

[9] A legelső honvéd naplójegyzetei. In: *Korányi Viktor* (szerk.): Honvédek naplójegyzetei. 2. kiad. Pest, 1861. 27–30. o.; *Sáfrány Mihály,* 42–43. o.; *Urbán Aladár,* 2004. 518. o.

[10] Ld. erre *Urbán:* Batthyány-iratok II. 1095–1096. o.

[11] *Urbán Aladár,* 2004. 523. o.

[12] Egy honvéd köztüzér, 35–36. o.

[13] Uo. 92. o.

akadt, „a többiek fiakkerekből [ti. fiákeresekből], urasági kocsisokból s jómódú gazdák fiaiból állottak. – Alig van az országban vallás, mely köztünk képviselve ne lett volna, egypár derék rác fiú is volt közöttünk."[14]

Szeptember 13-án megszületett a döntés három honvéd ütegnek a dunántúli táborba küldéséről. Két üteget, a Gruber vezette 1., illetve a Sztrakoniczky Bazil (Vazul) vezette 3. honvéd hatfontos gyalogüteget szeptember 15-én küldték a dunántúli táborba a Répásy Mihály őrnagy vezette 6. (Württemberg) huszárezred öt századának fedezete alatt.[15] A harmadik, Ullrich Ágoston vezette 1. honvéd hatfontos lovasüteget valószínűleg szeptember 19-én indították a táborba, s 21-én már Székesfehérvárt volt.[16] Utoljára a Mack József vezette 2. hatfontos lovasüteg indult a táborba, valószínűleg szeptember 25-én.[17]

A két üteg és a huszárok a Buda – Tétény – Martonvásár – Velence – Székesfehérvár útvonalon indultak meg, 19-én érkeztek Székesfehérvárra, onnan 20-án Várpalotán át vonultak Kenesére. Szeptember 21–23. között Lepsényben és környékén állomásoztak, 24-én visszaindultak Székesfehérvárra.[18] Útközben az üteg felét Jánossy Sándor hadnagy vezetésével Dunaföldvárra indították; az aztán a továbbiakban sem tért vissza Gruber félütegéhez.[19]

Székesfehérvárról Pákozd környékére vonult vissza a sereg. Gruber félütegét a Franz Holtsche vezérőrnagy vezette hadközéphez osztották be, a cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteggel, és az 1. és 2. honvéd hatfontos lovasüteggel együtt. A délutáni órákban ott, Pákozdnál került sor a két fél közötti ágyúpárbajra. A magyar tüzérek kezdetben nem viszonozták a horvát tüzérség tüzét, amikor azonban a horvát ütegek lőtávolba értek, Gruber „egész hidegséggel," mintha csak gyakorlótéren lennének, elkezdett vezényelni, s alig néhány lövés után az ellenséges tüzérség visszatakarodott. Az ütegnek csupán az egyik kocsikerekét érte találat.[20]

A csata után a magyar sereg Martonvásárra vonult vissza, majd megkezdte Jellačić seregének üldözését. Móga október 1-jén négy hadoszlopba osztotta seregét,[21] a félüteg október 3-án a Teleki Ádám vezérőrnagy vezette tartalék hadoszlophoz volt beosztva, 72

---

[14] Egy honvéd köztüzér, 36–37. o.

[15] *Urbán Aladár,* 2004. 524. o. A 3. hatfontos gyalogütegre ld. *Hatala Péter,* passim.

[16] *Urbán Aladár,* 2004. 524. és 526. o. Az ütegre ld. *Sáfrány Mihály,* passim.

[17] Az ütegre ld. *Urbán Aladár,* 2004. 527. o.; *Rosty Zsigmond:* Jellacsicscsali csatározások. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris,* I. 59–62. o.

[18] Egy honvéd köztüzér, 14–17. o.; *Hatala Péter,* 11–12. o. A hadtest szeptember 23-i harcrendje a két üteget a Székesfehérvár melletti táborban tünteti fel 230 fővel, 150 lóval és 18 löveggel. MOL Csány-ir. KLI 197. Egy valószínűleg szeptember 25-én kelt kimutatás 225 fővel, 120 lóval és 16 löveggel „itt a táborban" tünteti el őket, azzal, hogy „a fennmaradó rész négy löveggel Földváron van." Uo.

[19] Egy honvéd köztüzér, 17. o. Szalay szeptember 26-án még mindig tüzérséget kért Görgeitől. *Görgey – Katona,* 171. o. Szeptember 28-án a négy löveg már ott volt, ld. erre *László Károly,* 5. o.; szeptember 28-án este 9-kor értek Adonyba. *Görgey – Katona,* 189. o. Jánossy parancsnokságára ld. uo. 225. o. Az üteget később az Ozoránál zsákmányolt lövegekből egészítették ki teljes üteggé. *László Károly,* 9. o.; Adatok Jalovics György, az első hatfontos ágyúüteg első ágyúja 11 hónapos és 32 csatás irányzója, később tűzmestere jegyzeteiből. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris,* I. 45. o.

[20] Egy honvéd köztüzér, 20–23. o.; *Urbán Aladár,* 2004. 528. o.

[21] A hadoszlopok összetétele és számozása azonban folyamatosan számozott. Így október 2-án a 7. honvédzászlóalj és a 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja az 1., október 3-án a 7. hadoszlopba tartozott. *Görgey – Katona,* 249. o. és HL 1848–49. 2/209.

fővel és 58 lóval.[22] Aznap Móga a 2., az 1. és a tartalék oszlopot Baracskán át Bicskére indította.[23] Október 4-én Bicskén állomásozott, még mindig a tartalék hadoszlopnál.[24] Onnan Móga aznap Bánhidára[25], 5-én Kócsra[26], 6-án pedig, Bábolnán át, Győrbe irányította. Győrben 7-én pihenőnapot tartottak, majd másnap, 8-án, Öttevénybe, onnan Barátföldére[27], majd 9-én Horvátkimlén, Mosonon, Magyaróváron és Miklósfalván át Parndorfba vonultak.[28]

A Lajta menti táborban került sor Gruber és az ütegszemélyzet egyetlen konfliktusára. A tüzérek ugyanis egy eső után száraz szalmát szereztek a lovak alá, de miután saját fekvőhelyük is megnedvesedett, annak egy részét, „tán valamivel többet is a szükségesnél," a maguk számára lefoglalták. A szekerészek panaszt tettek Grubernél, aki leteremtette a tüzéreket, s visszahordatta velük a szalma nagy részét, mondván: „Egy ember 20 forint [annyi volt a katonák foglalója], de a ló 120 forint." A tüzérek morogtak, de aztán Grubernek is nyelnie kellett, mert a katonák még jó ideig, főleg ha parancsnokuk is hallotta, csak „húszforintos embereknek" nevezték magukat; ám Gruber „elég ildomos volt ezt szó nélkül hagyni, és mi is lassacskán felhagytunk a célzással."[29]

Az üteget október 11-én a Miklósfalván lévő zömnél tüntették fel 145 fővel, 115 lóval és 8 löveggel.[30] Az október 20-i létszámkimutatásban 71 fővel, 56 lóval és 4 löveggel Békeffy József dandárjánál találjuk;[31] az október 27-i létszámkimutatás is oda sorolja, 61 fővel és 51 lóval.[32]

A sereg először október 16-án lépte át a Lajtát, az osztrák–magyar határt, de még aznap vissza is tért a folyó jobb partjára. A második határátlépésre október 21-én került sor; akkor a csapatok egy éjszakát osztrák földön töltöttek, s csak 22-én tértek vissza állásaikba. Az üteg az éjszakát a szabad ég alatt töltötte, éjszaka esett az eső, tehát valóságos megváltás volt visszatérni Parndorfba.[33]

Harmadszorra október 28-án indult meg a sereg. A Békeffy-dandár feladata az volt, hogy lovasságát és a 2. honvéd lovasüteget adja át Répásy Mihály ezredes dandárjának, maga a dandár pedig hat gyalogzászlóaljával és a fél 1. hatfontos honvéd gyalogüteggel Rohraun, Höfleinen, az Elender- és a Schiringer-erdőn keresztül vonuljon az udvari

[22] HL 1848–49. 2/209.

[23] Móga diszpozíciója, Martonvásár, 1848. okt. 3. Magyar fordításban közli *Görgey – Katona*, 284–285. o.

[24] HL 1848-49. 2/216.; MOL OHB 1848:2103.

[25] Móga diszpozíciója, h. n. [Bicske, 1848. okt. 4.] MOL Csány-ir. KLI 290.

[26] Móga diszpozíciója, Bánhida, 1848. okt. 5. HL 1848–49. 2/222.

[27] Móga diszpozíciója, Győr, 1848. okt. 7. HL 1848–49. 2/235.; Móga – Csány, Barátfölde, 1848. okt. 8. uo. 2/251.

[28] Az egész útra ld. Egy honvéd köztüzér, 29–31. o.; Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. I. k. 343–370. o.

[29] Egy honvéd köztüzér, 36. o.

[30] Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung. Series Nova 358. II. kötet. 59. f. Másolat: MOL H 147. Vegyes iratok. 9. doboz. Német fordítások és másolatok, 1848.

[31] Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály feljegyzései 16–17. f. Ugyanide beosztva tünteti fel két datálatlan harcrend is. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 12-13. és 38. ff.

[32] MOL HM Ált. 1848:9276.

[33] Egy honvéd köztüzér, 53–55. o.

malmok (Hofmühle) felé, s a Márton-oszlopnál (Martensäule), a malmoktól délre, két hadágban (Treffen) úgy foglaljon állást, hogy a Königsbergen és Kellersdorfnál lévő hadközéppel balról, a jobbszárny fedezetét alkotó, Fischamendig előnyomult (a csatában Bárczay János vezette) Ivánka-dandárral jobbról vegye fel a kapcsolatot.[34]

A dandárba a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, a Borsod megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, a 9. (Miklós) huszárezred hat százada, a 2. honvéd hatfontos lovasüteg, valamint Gruber ütege volt beosztva; a teljes létszám 1868 fő, 430 nyerges, 107 fogatos ló és 12 löveg volt.[35] A dandár október 28-án foglalta el a kijelölt állásokat, s 29-én kelt át Fischamendnél a Fischán. Október 30-án a Schwechat folyócska jobb partján álltak fel. Az üteg krónikása szerint Bárczay János alezredes először tartalékba rendelte őket, de Szirányi Ernő százados, a Holtsche-hadosztály vezérkari főnöke, a csupán négy löveggel rendelkező Kosztolányi-dandár segítségére küldte a félüteget. Amint a Schwechatot védő cs. kir. csapatok tüzérei lőni kezdték őket, az üteg is lemozdonyozott, s viszonozta a tüzet. Rövidesen abbamaradt a tüzelés, Gruber előrement felderíteni a történteket, majd miután visszatért, az üteget előrevonták. Az újabb állásban vagy két óra hosszat álltak – a legénység már morgolódott –, s ott csatlakozott hozzájuk a Bárczay-dandár pozsonyi ütegének hat lövege is. Két óra elteltével a tarackok elkezdték Schwechatot lőni, egy épületet fel is gyújtottak, ám Kosztolányi – nem akarván kárt okozni a polgári lakosságnak – leállította a tüzelést. Rövidesen parancs jött a vissza-, pontosabban az elvonulásra; Kosztolányi szerint „a balszárnyamon álló fél ágyútelep az 1. dandárságtól elparancsoltaték;" azaz Gruber ütegét az 1., Schweidel-dandár mellé rendelték volna. Útközben egy nemzetőr százados megállította a félüteget, aztán újabb parancs jött a visszavonulásra, végül a félüteg az eredeti, reggeli állásában lemozdonyozott, s mindaddig ott maradt, amíg a gyalogság egésze vissza nem vonult, anélkül hogy támadásnak lett volna kitéve. Fischamenden áthaladva, annak keleti oldalán megálltak, egy óra múlva azonban parancs jött a visszavonulásra. Az üteg egész éjjel vonult, s október 31-én reggel 10 óra tájban már a pozsonyi Duna-híd mellett hányt sáncokban voltak. Este 10 órakor aztán Pozsonyba irányították őket. A félüteg krónikása szerint a legénység elégedett volt Gruber csatában tanúsított magatartásával.[36]

A schwechati csata után a félüteget, más csapatokkal, együtt Guyon Richárd ezredes vezetésével, a Morvaországból betört, s egészen Nagyszombatig előnyomult, Balthasar Simunich altábornagy vezette cs kir. dandár ellen küldték. Útközben találkoztak a 12. (Nádor) huszárezred Csehországból hazaszökött, Virágh Gedeon vezette századával. A félüteg a Klapka György őrnagy vezette dandárba került, ahhoz tartozott még a 48. (Ernő

[34] A diszpozíciót ld. MOL HM Ált. 1848:9276.

[35] MOL HM Ált. 1848:9276.

[36] Egy honvéd köztüzér, 65. o.; Kosztolányi – feldunai hadtest parancsnoksága, Pozsony, 1848. november 1. No. 186. MOL Csány-ir. Iktatott beadványok. No. 358. Közli *[Gyalókay Jenő]:* Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez. HK 1929. 223–225. o. – A dandár többi alakulatáról semmilyen forrásunk nincs. A 60. gyalogezred krónikása a hadjáratot osztrák szemszögből írja le. *Coloman Rupprecht von Virtsolog:* Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871. 302–305. o. A borsodi zászlóaljról csak azt tudjuk, hogy egyetlen főt sem veszített. Szűcs Miklós naplója 1839–1849. S. a. r. *Kilián István.* Miskolc, 1981. 256–257. o. A felvonulásról életteli képet ad egy, a borsodi zászlóaljnál önkéntesként tartózkodó tiszt beszámolója; ő azonban október 29-én a székely határőrzászlóaljhoz csatlakozott, így a Békeffy-dandár, illetve a Gruber-féle félüteg szerepléséről nem ír. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. „Die Vorrückung und das Gefecht bei Schwechat."

főherceg) gyalogezred 3. zászlóalja, az 1. honvédzászlóalj, egy nemzetőrzászlóalj, valamint két-két század a 4. (Sándor) és a frissen felállított 13. (Hunyadi) huszárezredből.[37]

Október 31-én éjjelre Szentgyörgyre értek, másnap, 1-jén reggel továbbindultak Bazinba, majd 2-án elérték Nagyszombatot, ahonnan egy közeli faluba mentek tovább. November 3-án Nádasra vonultak, Guyon elővédje ott érte utol Simunich utóvédjét, de komolyabb kárt nem tudott benne tenni. A félüteg tartalékban volt. November 4-én a Jablonicnál vívott újabb ütközetben csupán a félüteg egyetlen tarackja jutott némi szerephez. Aznap Szenicen szállásoltak be, majd 5-én továbbmentek Holicsig. Miután Simunichot nem sikerült beérni, s kimenekült az országból, a Guyon vezette csapatok is visszavonultak. Még aznap visszatértek Szenicre, onnan 6-án Jablonicon át Nádasra, majd pihenőre Nagyszombatba vonultak.[38]

Nagyszombatból a félüteget visszairányították Nádasra, a feldunai hadtest legészakibb, a Nádasi-szorosnál állomásozó, előbb Guyon, majd Zsedényi Gyula alezredes, később Ordódy Kálmán őrnagy vezette dandárjához; a félüteg létszáma november 14-én 56 fő és 45 ló volt.[39] Ott is maradt egészen 1848. december 14-ig, a cs. kir. támadás kezdetéig, állítólag változatlan létszámmal.[40] Időközben Grubert november 6-án főhadnaggyá léptették elő, november 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel; 25-én pedig (16-ától számítandó ranggal és illetménnyel) megkapta a századosi kinevezését is.[41]

A félüteg december 6-án részt vett a Windisch-Grätz herceg tulajdonába tartozó, a cs. kir. csapatok által megszállt lieszkói kastély elleni támadásban. Miután azonban Simunich jelentős erőket mozgósított a támadást végrehajtó csapatok ellen, kénytelenek voltak visszavonulni.[42] Gruber élettársához írott levelében így számolt be a történtekről:

---

[37] A dandár összetételére ld. Guyon – Kossuth, Nádas, 1848. november 25. előtt. MOL Görgey-lt. b/21. fasc. Német nyelvű csataleírások. (Eredetileg iktatva OHB 1848:3723., illetve HM 1848:9927. szám alatt) A jelentésben tévesen hat löveggel szerepel.

[38] Klapka – Kossuth, Pozsony, 1848. november 6. MOL OHB 1848:3378.; Guyon – Kossuth, Nádas, 1848. november 25. előtt. MOL Görgey-lt. b/21. fasc. Német nyelvű csataleírások. (Eredetileg iktatva OHB 1848:3723., illetve HM 1848:9927. szám alatt); Egy honvéd köztüzér, 64–81. o. Az expedícióra ld. még *Zámbelly Lajos:* Emlékiratok 1848/49-ből. Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos.* XI. k. 1889. 267–272. o.; *Splény Béla* emlékiratai. A szöveget közreadja és válogatta *Kendi Mária.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Fábri Anna.* Budapest, 1984. II. k. 86–98. o.; Lestár Péter levele ifj. Fórián Györgynek, Binyóc, 1848. november 26., közli *Péterné Fehér Mária,* 2002. 95–97. o.; *Árvay Sándor,* 103–104. o.; *Laky Antal,* 155. o.; *Tüske Ferenc,* 70–71. o. A másik oldalról ld. *Johann Strack,* 15–23. o. V. ö. még *Márkus László,* 1955. 48–53. o.; *Molnár András,* 1992. 83–86. o.; *Zachar Péter Krisztián:* A Simunich-dandár szerepe 1848 őszén és kora telén Felső-Magyarországon. *Kút.* AZ ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványai. (IV.) 2005/2. 17–23. o. – Némileg zavarba ejtő, hogy a feldunai hadtest november 9-i harcrendjének tanúsága szerint az üteget először a Johann Weissl von Ehrentru vezette dandárba, Lázár György vezérőrnagy hadosztályába osztották be, s ezen a napon Pozsonyban állomásozott volna. Ebben a harcrendben a Guyon által vezényelt csapatok elvileg nem szerepelnek; ugyanakkor a Weissl-dandárban csak a cs. kir. 3. lovasüteg fele szerepel, a másik fele nem, s biztosan tudjuk, hogy ez nem volt Guyon mellé beosztva. HL 1848–49. 3/192.

[39] Ld. a november 14-i harcrendet. MOL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok,

[40] Ld. erre a feldunai hadtest november 29-i és datálatlan, december 15-i létszámkimutatását, valamint a november 24-i tüzérségi kimutatást. Az előbbi kettőt ld. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 34-36. ff., az utóbbit MOL OHB 1848:5510., közli *Csikány Tamás,* 2000. 41. o. A dandár tevékenységére ld. *Molnár András,* 1992. 86–94. o.; a mindennapokra Lestár Péter levele ifj. Fórián Györgynek, Binyóc, 1848. nov. 26., közli *Péterné Fehér Mária,* 2002. 95–97. o.; *Szekovics Pál,* 6. o.; *Szirondi [Bírányi Ákos],* 135. o.; *Árvay Sándor,* 104–105. o.; *Laky Antal,* 156. o. A félüteg hétköznapjaira ld. Egy honvéd köztüzér, 81–95. o.

[41] *Bona Gábor,* 1988. 234. o.

[42] Egy honvéd köztüzér, 86–90. o.; *Johann Strack,* 28–30. o.; *Árvay Sándor,* 104–105. o.; *Molnár András,* 1992. 91–93. o. Ordódy jelentését a támadásról ld. MOL OHB 1848:5240. Ő a magyar veszteséget három ha-

„múlt szerdán, azaz e hó 6-án ismét borzasztó ütközetünk volt, ahol csaknem elfogtak volna, ha az embereim nem lőnek olyan különösen jól;" az ütközetben egy, tartalék lőszerért hátraküldött tizedesét is elfogták, a magyar veszteség 2 halott és 3 sebesült volt.[43]

Gruber december 10-én Nádasról írt hosszú levelet élettársának. A levélből kiderül, hogy Ürményi Franciska akkor már előrehaladott terhes volt, s két nagyobb fiúgyermekéről is gondoskodnia kellett. Ennek ellenére Gruberhez akart utazni, aki azt tanácsolta neki, hogy mindenképpen egyedül érkezzen, az utazással lehetőleg várja meg a szülést, és csak utána induljon el; a gyerekeket pedig addig adja oda valakihez táplálásra. Gondoskodjon bútoraik biztos elhelyezéséről, mert tavasszal szüksége lesz rájuk; ruhákat és ágyneműt vigyen magával. Ha mindezzel egyetért, menjen Nádasra, de előbb tudassa a válaszát. Franciska korábban azt írta neki, hogy szívesen megosztja vele a fáradalmait. Gruber ezért tudatta, hogy fekvőhelyül csupán szalmát kapnak, ő maga a földön alszik, s az is előfordult már, hogy a frissen felszántott földön, csupán bundájával takarózva aludt, „jobban, mint egy paplanos ágyban." Ha Franciska megérkezne, vesz neki két lovat és egy könnyű kocsit, ami csak az ő rendelkezésére áll majd. Ha mégsem ért egyet fenti javaslataival, akkor legjobb, ha Budán marad, s megvárja, míg ő, Gruber vissza nem tér.[44]

December 14-én Simunich csapatai megtámadták Ordódy nádasi dandárját. A létszámkimutatás szerint a dandár létszáma 4742 fő volt, ám ebből az 1146 főnyi nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj ténylegesen soha nem tartozott a dandárhoz. Ugyanakkor a többi alakulat létszáma azonos a november 29-i hadrendben található adatokkal.[45] Az Ordódy jelentése szerint 3000 főnyi dandár viszonylag csekély ellenállást tanúsított a túlerővel szemben, és a veszteségek sem voltak súlyosak. A dandár Nagyszombat felé vonult vissza. Az ütközetről szóló hadijelentésében Ordódy külön dicsérte Gruber félütegét.[46]

A félüteg a támadás kezdetén a szorosból visszavonulva Nádas falu előtt lemozdonyozott, de miután ott nem érte támadás, s az ellenség bekerítéssel fenyegette a dandárt, tüzelés nélkül elhagyta a falut, majd Nádason túl foglalt tüzelőállást, s lövéseivel távol tartotta az üldöző ellenséges könnyűlovasságot. A következő faluhoz, Binyóchoz érve az üteg ismét lemozdonyozott, s megvárta, amíg az összes csapat visszavonul. A második falu, Boleraz előtt ismét tüzelőállást foglaltak, s látták, ahogy a cs. kir. csapatok megrohanják az üresen maradt Binyócot.[47]

---

lottra és öt könnyű sebesültre tette. A hadijelentésben Ordódy Imély főhadnagyot, az 1. háromfontos gyalogüteg parancsnokát dicsérte. December 8-i pótlólagos jelentésében ugyanígy tett, de abban már nyolc könnyű sebesültről írt. Uo. 1848:5205.

[43] Gruber – Ürményi Franciska, Nádas, 1848. december 10. MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779. – *Árvay Sándor,* 105. o. szerint mind a magyar, mind a cs. kir. tüzérek „rosszul lődöztek." (...) „Néhány száz ölnyire volt tőlünk az ellenség a völgyben, s 10–14 lövés közül egy sem talált..."

[44] Gruber – Ürményi Franciska, Nádas, 1848. dec. 10. MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779.

[45] Ld. erre a feldunai hadtest dátum nélküli, 1848. december 15-i hadrendjét. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 36. f. A nógrádi zászlóaljra ld. Janik János – Görgei, Zsolna, 1848. dec. 29. Magyar fordításban közli *Supka Géza:* 1848–1849. S. a . r. *Fábri Anna.* Budapest, 1985. 516. o.; Janik János – Görgei, Komárom, 1849. január 20., április 28-i utóirattal. MOL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz.; Janik János – Jeszenák János, Vágújhely, 1849. dec. 13. HL 1848–49. 5/277.

[46] Az ütközetre ld. *Molnár András,* 1992. 94–97. o., Ordódy december 15-i hadijelentésének közlésével (MOL OHB 1848:6307.). Ld. még KLÖM XIII. 778. o. (Ordódy dec. 14-i jelentése Görgeihez); *Szirondi [Bírányi Ákos],* 136–137. o.; *Árvay Sándor,* 105–106. o.; *Tüske Ferenc,* 71. o.; *Johann Strack,* 32–36. o. Simunich december 14-i jelentését közli Von der Revolution, 100–101. o.

[47] Egy honvéd köztüzér, 95–96. o.

Nagyszombatnál a dandár megállt, Ordódy – akit Görgei fővezér időközben Lipótvárba rendelt várparancsnokul – átadta a parancsnokságot Zinnern Károlynak, a 7. honvédzászlóalj őrnagyának. A dandár december 15-én délután lóvasúton továbbment Szeredre, majd a Vágon átkelve, Semptén szállásolt be. Oda érkezett a dandár új kijelölt parancsnoka, Guyon Richárd ezredes, aki az Ordódy által Lipótvárba vezetett 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljat (saját korábbi alakulatát) visszarendelte a dandárhoz, s helyette Görgei utasítására a 7. honvédzászlóaljat küldte Lipótvárba. Egyben elrendelte, hogy a dandár (amely akkor 2600 főnyi gyalogságból, egy gyenge osztály lovasságból, valamint 4–4 hat- és háromfontos lövegből állott) térjen vissza Nagyszombatba, s ott várja be az ellenséget. Még aznap mindez meg is történt.[48]

Másnap, december 16-án Nagyszombatnál támadta meg Simunich a dandárt. A dandár tüzérségét alkotó háromfontos félüteg a város előtt, a Nádas felé vezető országúton foglalt állást; Gruber ütegéből a tarack és egy sugárágyú a város főutcájának végén, a várost körülvevő kőfal vonalában állt fel.[49]

A cs. kir. csapatok a ködben viszonylag észrevétlenül közelítették meg a várost, és sikerült csaknem teljesen bekeríteniük a védekezőket. A Görgei által segítségül küldött 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj akkor érkezett meg lóvasúton a városba, amikor a vasútállomás már az ellenség kezében volt. Az ellenséges gyalogság a lovassági fedezetet alkotó Hunyadi-huszárok megfutása miatt a dandár 8 lövegéből hatot elfoglalt, de nem sokkal utóbb megérkezett Cseklészről három szakasz a Württemberg-huszároktól, s Guyon egy szakasz élén visszafoglalta az ágyúkat, ám az erőteljes ellenséges gyalogsági tűz miatt visszavonulni volt kénytelen, s így az ágyúkat sem tudta megmenteni.[50]

A városban lévő két löveg folyamatosan tüzelt, s Gruber is mellettük volt. A cs. kir. csapatok Gruber félütegéből a városban lévő két löveget, az Imély Miklós vezényelte 1. háromfontos honvéd félütegnek pedig három lövegét foglalták el. Odalett a félüteg két ütegkocsija is.[51] „Tüzéreink ágyúikat el nem hagyták – írta december 24-i hadijelentésében Guyon –, hanem ellenséges szuronyok közt dicső halállal múltak ki. – Ütegparancsnokok Gruber kapitány- és Imély tüzér főhadnagynak halála vagy elfogatása minden derék vitézre mélyen szomorítóan hat, annyival inkább, minthogy ütegeiket még azon percben sem hagyták el, midőn már a fedezet eltávozott; hanem vitéz katonák s hű hazafiak módjára helyt állottak. Ezen becsületes tisztek sorsáról a haza

[48] *Molnár András*, 1992. 97. o.; Egy honvéd köztüzér, 96. o.; *Árvay Sándor*, 106. o.; *Szekovics Pál*, 6. o.; *Tüske Ferenc*, 71. o. *Szirondi [Bírányi Ákos]*, 137–138. o. A létszámra ld. Guyon 1848. december 15-én Nagyszombatról Csányhoz intézett jelentését. MOL Csány-ir. IBA 1150.

[49] Egy honvéd köztüzér, 96. o.

[50] Az ütközetre ld. Guyon jelentéseit, MOL Csány-ir. IBA 1187. (Csányhoz, Érsekújvár, 1848. december 21.), OHB 1848:6545. (Ógyalla, 1848. december 24.); A VII. hadtest kitüntetettjeinek jegyzéke. MOL HM Ált. 1849:23268.; *Szirondi [Bírányi Ákos]*, 138–142. o.; *Péntekné Fehér Mária*, 98. és 105. o.; *Johann Strack*, 36–40. o.; *Kászonyi Dániel:* Magyarhon négy korszaka. Fordította *Kosáry Domokos*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Márkus László*. Budapest, 1977. 237–238. o.; *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Ugrin Aranka*. Budapest, 1983. 262–265. o. (Marschalkó Tamásnak, az 1. honvédzászlóalj tisztjének beszámolója alapján.); *Márkus László*, 1955. 56–59. o. Simunich december 17-i jelentését közli Von der Revolution, 104–107. o.

[51] Gruber – Ürményi Franciska, Lipótvár, 1848. december 22. MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779. Ld. még Egy honvéd köztüzér, 96–99. o. A cs. kir. tüzérek az elfoglalt öt lövegből és a zsákmányolt lovakból Hussarek hadnagy vezetésével egy újabb üteget alakítottak. *Johann Strack*, 39. o.

nagy vesztére semmi sem tudatik."[52] A két félüteg legénységéből alig tizenöt fő maradt; a tisztek és a tűzmesterek mind ott maradtak. (Magát Grubert is elesettnek hitték.)[53]

A dandár maradványai az ütközet után Szered felé vonultak vissza, s a Vág túlsó, bal partján foglaltak állást. Valószínűleg a megmaradt lövegekből alakították meg a komáromi, majd pozsony–komáromi üteget, amelyet a továbbiakban Kern András hadnagy vezényelt.[54] Az üteg eredeti legénységének egy része azonban a komáromi erődben maradt.[55]

Grubert azonban korán siratták el. A nagyszombati ütközetben a városban lévő lövegei mellett volt, s amikor a cs. kir. gyalogság elfoglalta azokat, félórányi küzdelem után karddal vágta keresztül magát az ellenségen. Állítólag már egy cs. kir. tüzértiszt odament hozzá, mondván, hogy „Pajtás, te a miénk vagy az ágyúiddal együtt", ám Gruber levágta őt a kardjával.[56] Az ütközetből kijutva egy házba menekült, szerzett egy rongyos köpenyt, majd egész éjjel ment Nádas felé. Nádason előfogatot szerzett, amellyel 17-én Manigáig utazott, ott éjszakázott, majd 18-án a Lipótvárral átellenben fekvő Galgócra jutott. Amikor Ordódy őrnagy megtudta, hogy Gruber ott van, egy parancsőrtisztet küldött hozzá, hogy az erődbe hívja. Amikor Gruber belépett az erődbe, s Ordódy megpillantotta, felkiáltott: „A Gruber jön!" Mire az ott lévők „Éljen Gruber százados!" kiáltással fogadták. Ordódy ezután az egész tisztikar jelenlétében felajánlotta neki, hogy vegye át az erőd tüzérparancsnoki tisztét.

Gruber mindezt december 22-én írta meg Ürményi Franciskának azzal, hogy a fentieket elmondani könnyebb, mint leírni. „...ha tehát jönni akarsz, vedd utadat Komáromnak gőzhajón, aztán előfogattal Érsekújváron át Lipótvárba."[57] Ürményi Franciska azonban már nem tudott utazni, hiszen december 26-án megszületett István János nevű fiuk.[58]

---

[52] Guyon – OHB, Ógyalla, 1848. december 24. MOL OHB 1848:6545.

[53] Egy honvéd köztüzér, 101. o. Elesettnek írja Kondor Lajos, az 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj századosa dátum nélküli, 1848. december 17-i, Csányhoz írott jelentésében, MOL Csány-ir. Nem iktatott beadványok, dátum nélküli beadványok; s Csány 1848. december 17-én Kossuthnak küldött jelentése is, közli KLÖM XIII. 791. o. Ugyanezt írja Guyon december 21-én Érsekújvárról Csánynak. MOL Csány-ir. IBA 1187.

[54] Kernre ld. *Bona Gábor*, II. 209. o. o. Az üteg először a feldunai hadtest december 29-i hadrendjében tűnik fel, mint honvéd félüteg, 64 fővel, 54 lóval és 4 löveggel; mellette a pozsonyi hatfontos üteggel. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten 536. A hadtest egy 1849. január elején keletkezett, hiányos harcrendjében már komáromi ütegként szerepel, Kern parancsnoksága alatt. MOL R 306. 20. csomó. No. 182. Szintén komáromi ütegként szerepel az 1849. január 5-i hadrendben, MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 43-44. f. A február 18-i kassai hadrendben pozsony–komáromi üteg néven szerepel, 7 löveggel. HL 1848–49. 14/72. Az 1849. március 9-i hadrendben már csupán pozsonyi üteg, a neve, Robert Schulz százados vezetésével. HL 1848–49. 16/439.

[55] Egy honvéd köztüzér, 103–199. o.

[56] Az esetet – nyilván Gruber elbeszélése alapján – leírja *Árvay Sándor*, 106. o. – Ugyanakkor a kimutatások szerint a Simunich-hadosztály soraiból egyetlen tisztje sem esett el, csupán három sebesült tisztje volt. Ld. Simunich dec. 17-i jelentését, közli Von der Revolution, 104–107. o.; *Johann Strack*, 39. o.

[57] Gruber – Ürményi Franciska, Lipótvár, 1848. dec. 22. MOL HM lü. o. 6. doboz. 1849:2779.

[58] A budai tabáni római katolikus plébánia hiteles anyakönyvi kivonatát ld. MOL HM lü. o. 7. doboz. No. 2779.

A lipótvári erőd nem volt komoly, a XIX. század erődépítészeti követelményeinek megfelelő erődítmény. Kis területe könnyen belőhetővé tette, nem voltak kiépített kazamatái, nem övezte sáncrendszer.[59] Ahogy Görgei fogalmazott, „egy ott operáló hadtest számára sem védelmi pontként, sem menedékhelyül nem szolgálhat."[60] Mindezek alapján a cs. kir. hadvezetés joggal remélte, hogy a váracska rövid időn belül, szabályos ostrom nélkül megadja magát. Maga Görgei is ezzel számolt, s december 26-án arra utasította Ordódyt, azonnal hagyja el azt, ha a további védekezés az erődítmény „összes tüzérségi felszerelését céltalanul csak az ellenség kezébe juttathatná;" ha azonban az elszállításhoz nem tudna elegendő eszközt előteremteni, védelmezze az erődöt a végsőkig.[61]

Egy 1849. január 10-i kimutatás szerint a falakon 4 háromfontos, 6 hatfontos tábori, 5 hatfontos és 8 tizenkétfontos várvédő löveg, 5 tízfontos tarack, 3 harmincfontos mozsár, valamint 1–1 egy- és másfélfontos sugárágyú állt; raktárban volt egy tízfontos tarack, 7 hatfontos és 2 tizenkétfontos várvédő ágyú. Ez összesen 43 löveg volna.[62] A tüzérség 26 sorezredi és 58 honvédtüzérből állott, azaz még két fő sem jutott egy–egy löveg kiszolgálására. A tüzérségi lőpor mennyisége 70 mázsa volt.[63] A várőrséget a 23. (Ceccopieri) gyalogezredből átállt olasz katonákból és más olaszokból szervezett, 31. zászlóaljnak is nevezett Frangepán-csapat (Simunich szerint 220, a magyar létszámkimutatások szerint 350 fő), a 7. honvédzászlóalj (Simunich szerint 750, a magyar létszámkimutatások szerint állítólag 1017, de inkább csak 7–800 fő),[64] és a 16. honvédzászlóalj két, többnyire nem túl lelkes, szlovák újoncokból álló százada (Simunich szerint 450, de inkább csak

[59] Részletes leírását ld. *Rabár Ferenc,* 1988. 362–369. o. Az erőd teljes védhetetlenségét kiemeli *Gustavo Massoneri,* 87–90. o. is. A vár védelmi állapotára ld. Ordódy 1848. december 16-án és 17-én az OHB-hoz intézett jelentéseit. MOL OHB 1848:6020.

[60] Görgei – Ordódy, Győr, 1848. december 26. Bayer József sk. másolata. MOL Görgey-lt. b/29. fasc. Az 1848/9. évi magyar „feldunai," utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Arthur, Gáspár, s utoljára Pöltenberg tábornokok) eredeti elnöki levelező-jegyzőkönyve.No. 2/a. Magyar fordításban közli *Görgey István,* I. 78. o.

[61] Görgei – Ordódy, Győr, 1848. december 26. Magyar fordításban közli *Görgey István,* I. 78. o. Az utasítás nagy valószínűséggel nem jutott el Ordódyhoz; de ha eljutott volna, sem jelentett tényleges alternatívát, ui. az erődben az 1849. február 2-i átadás alkalmával összesen 17 fogatos ló volt. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18g.

[62] KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18p. Emellett akkor már csak összesen 16 mázsa lőpora volt a várőrségnek. A Simunich által Windisch-Grätzhez eljuttatott hírszerzői adatok szerint a vár tüzérsége 12 darab tizenkét-, 5 darab hat- és 7 darab háromfontos ágyúból, 3 darab harmincfontos mozsárból és 4 darab tízfontos tarackból állott. További 7 hatfontos ágyú, 1 harmincfontos mozsár és több tízfontos ágyú talpak hiányában a raktárakban hevert volna. Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. dec. 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Ennek alapján adja meg a tüzérség erejét *Rabár Ferenc,* 1988. 368–369. o. Wurmb őrnagy 1849. február 4-i jelentése szerint 38 löveget és 2 sugárágyút vettek át február 2-án. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18d. Uo. 1849-13-18p. A részletes, 1849. február 3-án kelt kimutatás szerint 4 háromfontos, 2 hatfontos tábori, 12 hatfontos vas várvédő, 10 tizenkétfontos várvédő ágyú, 6 tízfontos tarack, 4 harmincfontos mozsár, 1 egyfontos és 1 másfélfontos csatakígyó volt a löveganyagban. Ez összesen 40 löveg. Uo. 1849-13-18n. Ebből a két utóbbi kivételével valamennyi korábbi cs. kir. löveg volt. Uo. 1849-13-18o. Ugyanez az adat szerepel Neperzeny százados 1849. február 2-i jelentésében. Uo. 1849-13-16. 8. o.

[63] *Rabár Ferenc,* 1988. 368–369. o. – Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása szerint összesen 22 ágyú, három harmincfontos mozsár és 2 tarack volt a várfalakon felállítva. Közli *Molnár András,* 1998. 546. o. *Árvay Sándor,* 107. o. szerint 20 vaságyú és egy háromfontos üteg volt a tüzérség. A tüzérség csekély létszámáról ő is megemlékezik. *Gustavo Massoneri,* 90. o. 2 mozsárágyúról, 8 tizennyolcfontos lövegről és 2 röppentyűről ír.

[64] *Árvay Sándor,* 107. o. egyenesen csak 450 főre teszi.

400 fő), valamint Simunich szerint 24 lovas nemzetőr alkotta.[65] A teljes létszám Simunich december 21-i jelentése szerint 1528 fő volt (a kapituláció alkalmával 1313 fő adta meg magát, s 31 beteg honvéd volt a kórházban.)[66] A kapituláció alkalmával összesen 593 lőfegyvert és 586 szuronyt vettek át az őrségtől, azaz a várőrség felének nem volt puskája.[67]

A vár eredeti tüzérparancsnoka Döring Henrik főhadnagy, más források szerint százados,[68] a helyőrségi tüzérigazgatóság helyi fiókparancsnoka pedig Karl (Karel) Koranczuk százados volt.[69]

Simunich altábornagy december 17-én Nagyszombatból írott levelében szólította fel Ordódy őrnagyot a vár átadására, de a várparancsnok azt másnap visszautasította.[70] A védelmi előkészületek részeként december 19-én a várőrség felégette a galgóci és szeredi hidat, valamint Újváros (Mesztecskó) mezővárost, mivel az jó fedezéket nyújthatott volna az ostromlóknak. A leégett házak falainak lerombolása azonban idő hiányában elmaradt; azokat később az ostromlók fedezékként használták.[71] A rombolási munkálatokban Gruber kiemelkedő részt vállalt. December 20-án bezárták a várkaput; 23-án és 24-én Simunich csapatai megkezdték az erőd körülvételét.[72]

A szükséges tüzérségi felszerelés, különösen az ostromlövegek hiánya miatt Simunich egyelőre megelégedett az erőd körülzárásával. A zárolásra december 26-án vonultak fel a csapatok, az ütegállások kiépítése december 28-án kezdődött, s 29-én fejeződött be.[73]

---

[65] Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. dec. 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Hivatkozik rá *Rabár Ferenc*, 1988. 368-369. o.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 550. o.; *Laky Antal*, 156. o.; *Árvay Sándor*, 107. o.

[66] Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. december 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Hivatkozik rá *Rabár Ferenc*, 1988. 368–369. o. 1848. december 19-i jelentésében 40 lövegről írt (12–12 hat- és tizenkétfontos, 8 háromfontos ágyú, 4–4 tízfontos tarack és harmincfontos mozsár) a várőrség létszámát 1000–2000 fő közé, a lőpor mennyiségét 150 mázsára tette. No. 374. Uo. 1848-12-171d. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása szerint 1200–1300 fő volt az őrség létszáma. Közli *Molnár András*, 1998. 546. o. A betegek névsorát ld. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18bb. A 20. (Welden) sorgyalogezred 3. zászlóaljának történeti összefoglalója szerint 40 tiszt és 1245 legénységi állományú volt a foglyok száma. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-4. 11. o. *Gustavo Massoneri*, 90. o. szerint nyolc, egyenként 150 fős honvédszázadból (1200 fő), a Frangepán-csapat három, 150 fős századából (450 fő) és 60 honvédtüzérből, azaz összesen 1710 főből állt volna az őrség.

[67] KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18r. Az átvételkor 8895 gyalogsági töltényt vettek át.

[68] *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o. szerint százados, *Csikány Tamás*, 2000. 173. o. szerint főhadnagy, *Bona Gábor*, I. 333. o. szerint hadnagy volt. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása is hadnagynak mondja. Közli *Molnár András*, 1998. 546. o. Annyi bizonyos, hogy Guyon 1848. november 11-én az OHB-hoz írott levelében javasolta hadnagyi kinevezését. MOL HM Ált. 1848:11071. Eredetileg iktatva a OHB-nál 1848:2733., majd az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál 7964. szám alatt.

[69] *Bona Gábor*, 1988. 328.o.

[70] *Rabár Ferenc*, 1988. 369–370. o. Simunich levelét ld. MOL OHB 1848:6020. (Melléklet Ordódy aznap az OHB-hoz intézett jelentéséhez). Fogalmazványa KA AFA Fasc. 160. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-30. A felszólításra utal Simunich december 17-i, Windisch-Grätzhez írott jelentésében, közli Von der Revolution, 104–107. o. Az elutasító választ Ordódyn kívül Zinnern őrnagy, Starhemberg százados és Jánossy Eduárd hadnagy írta alá. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-171c. Simunich december 19-én küldte meg Windisch-Grätznek. Uo. 1848-12-171b.

[71] *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o.; *Szekovics Pál*, 7. o.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.

[72] *Szekovics Pál*, 7. o.

[73] *Rabár Ferenc*, 1988. 371–372 o.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

A vártüzérség december 27-én adta le az első lövéseket az ütegállások kiválasztását végző cs. kir. tisztekre, s délután fél négykor a várőrség kitörést hajtott végre Újvároska felé, de nem ért el eredményt.[74] A vártüzérség 28–29-én folyamatosan, noha különösebb eredmény nélkül lőtte az ütegállásokon munkálkodókat. Sokkal nagyobb gondot jelentett az ostromlóknak a Trakovicon lévő tüzérségi laboratórium december 28-án délután 3, más forrás szerint 4 órakor történt felrobbanása.[75]

A cs. kir. ostromtüzérség lövegeit december 29-én reggel hat órakor vontatták be az ütegállásokba, az említett robbanás miatt azonban egy napot várni kellett a vár lövetésével. December 30-án reggel 8 órakor Simunich az előző napon írott felszólításával újabb parlamentert küldött az erődbe, a várőrség azonban ismét visszautasította a megadási felszólítást.[76] Délelőtt fél tízkor az ostromtüzérség megkezdte a vár lövetését, amit a Gruber vezette magyar tüzérség viszonzott. A magyar tüzérség teljesítménye még a szemben álló cs. kir. tiszteket is elismerésre késztette. A négy felállított ellenséges ütegből egy visszavonulni kényszerült, egy pedig éppen hogy meg tudott maradni a tüzelőállásában. Ahogy az egyik magyar szemtanú írja, „részünkről (...) sok kárt okoztak fiatal, de lelkes tüzéreink."[77] Gruber jeles viselkedését az egyik szemtanú is kiemeli.[78] A cs. kir. tüzérség lőszere délutánra csaknem teljesen elfogyott, ezért délután 4-kor abbahagyta a tüzelést. Simunich este fél hatkor intézkedett, hogy a lövegeket vonják vissza a tüzelőállásokból.[79]

Január 1-jén reggel a várőrség kisebb kitörést hajtott végre Újvároska felé, ahol leégették a lelkész házát;[80] január 5-én pedig a Paradicsom nevű majorság és Vörösvár felé törtek ki, s több épületet leégettek.[81]

---

[74] Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. december 29. No. 423/op. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-206.; *Johann Strack*, 44. o.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13. (*Rabár Ferenc*, 1988. 1848. december 29-re teszi.)

[75] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Ambrossy százados: Tagebuch über die Cernirung und Beschiessung von Leopoldstadt. Uo. 1849-13-14.; *Johann Strack*, 44. o. Wurmb őrnagy 1850. márc. 12-i összefoglaló jelentésében tévesen december 29-én délután fél kettőre teszi. Aufzeichnungen und Relation uiber die Beschiessung der Festung Leopoldstadt am 30-ten December 1848. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-17b. *Gustavo Massoneri*, 91. o. a december 30-i bombázás utánra teszi a robbanást.

[76] A felszólítást és Ordódy válaszát ld. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-27d., f.. Az iratot eredetileg december 28-án fogalmazta meg, 29-i dátummal letisztáztatta, de végül 30-i dátummal küldte el. A fogalmazványt és az elküldetlen december 29-i tisztázatot ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-72., ad 72. Ordódy válaszának másolatát ld. még uo. 184812-ad 76. V. ö. még Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 44. o.

[77] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.; *Szekovics Pál*, 7. o. Hasonló elismeréssel ír *Laky Antal*, 156–157. o.; *Árvay Sándor*, 107. o.; *Tüske Ferenc*, 72. o. is.

[78] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.

[79] *Rabár Ferenc*, 1988. 371–374. o. Simunich december 30-i, 431. számú jelentését a sikertelen ágyúzásról ld. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-27c., fogalmazványa KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-76. V. ö. még Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o. (téves, 1849. január 4-i dátummal.) és *Gustavo Massoneri*, 90–91. o. Ugyanakkor nincs más nyoma annak, amit *uő.* 95–96. o. állít, amely szerint a sikertelen ágyúzás után szóba került volna az, hogy a várőrség hagyja el az erődöt, s próbáljon meg csatlakozni a magyar hadsereghez.

[80] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

Miután Windisch-Grätz 1849. január 5-i utasításából értesült Buda és Pest elfoglalásáról,[82] Simunich január 7-én újabb kapitulációs felszólítást küldött a várőrségnek Stenglin báró, a 63. (Bianchi) gyalogezred főhadnagya útján.[83] Ordódy erre haditanácsot hívott össze, amelyen ott volt a várőrség valamennyi tisztje. Megkérdezte a tiszteket, akarják-e tovább tartani az erődöt, mire mindenki igennel felelt. (A tanácskozáson ott volt Gruber is, akit Stenglin utóbb képzetlen és jelentéktelen személynek nevezett, és akiben csupán egyszerű dezertőrt látott.) A haditanács nem utasította el nyíltan a felszólítást, de engedélyt kért Simunichtól arra, hogy futárt küldhessen az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz miheztartási parancsért.[84] Simunich nem érezte magát felhatalmazva efféle engedély kiadására. Január 8-án Stenglin útján tájékoztatta erről a várőrséget, majd január 7-én kelt jelentésével Windisch-Grätz főhadiszállására küldte a főhadnagyot az említett kéréssel.[85] Windisch-Grätz a kérést január 10-én elutasította, feltétel nélküli fegyverletételt követelt, s további ellenállás esetén kötél általi halállal fenyegette a tiszteket.[86]

Simunich a választ január 14-én Stenglin főhadnagy útján megküldte Ordódynak, aki azt tudomásul vette, de a megadást elutasította.[87] Ugyanakkor négyszemközt közölte Stenglinnel, hogy különösen a Frangepán-zászlóalj olasz katonái ellenzik a megadást, és hogy e tekintetben nincs emberei felett hatalma, s különösen Mednyánszky báró gyakorol terrort az erődben. Egyben azt is közölte, hogy az élelmiszerkészletek megfogytak, s hogy a december 30-i sikertelen bombázás jelentősen emelte a várőrség bátorságát.[88]

A várőrség döntését nyilván befolyásolta az, hogy miután Simunich január 11-én értesült arról, hogy Görgei feldunai hadtestének csapatai Verebélyen mutatkoznak, január

---

[81] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

[82] Windisch-Grätz – Simunich, Buda, 1849. jan. 5. No. 1155/A.O. KA AFA Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-2. Másolatát ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-16.

[83] Simunich – Ordódy, Nagyszombat, 1849. jan. 7. No. 16. Fogalmazvány KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-ad 16. V. ö. még. Simunich – Windisch-Grätz, 1849. jan. 7. No. 17/op. Fogalmazványa uo. 1849-1-18., tisztázata uo. Karton 1847. HA DA. 1849-1-57b.; Ld. még Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.; *Johann Strack*, 46. o.

[84] Ordódy – Simunich, Lipótvár, 1849. jan. 7. KA AFA Karton 1847. HA DA. 1849-1-57a.; uo. Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-ad 5.; Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 46. o. A Votum informativum, s ennek nyomán *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o. a magyar hadügyminisztériumhoz küldendő futárról ír; ám Ordódy levelében egyértelműen Landes-Verteidigungs-Ausschuss szerepel. Ld. még Szabó Gyula, a 7. honvédzászlóalj századosa 1849. április 26-i vallomását. MOL HM Iü. o. 5. doboz. 1849:2067.

[85] Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1849. jan. 7. No. 17/op. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-54b.; Stenglin 1849. január 21-i jelentése, másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664–671. f.

[86] Windisch-Grätz – Simunich, Buda, 1849. január 10. No. 1237/AO. KA AFA Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-5. Fogalmazványa uo. Karton 1847. HA DA. 1849-1-57. Idézi *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o.

[87] Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f. (ő tévesen január 8-ra teszi ezt); Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 51. o.; Votum informativum 3/v. folio; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.

[88] Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1849. jan. 16. No. 44/op. KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-1-125. Fogalmazványa uo. Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-52. Ismerteti – téves jelzettel – *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o., 114. jz.

12–13-án serege nagy részével Görgei ellen indult, s elrendelte a lipótvári zárolás feladását is. Így a várőrség január 12-én sikeres kitörést hajtott végre, s noha Simunich január 14-én ismét gyűrűt vont az erőd köré, a kis siker némi optimizmussal tölthette el az ostromlottakat.[89]

Simunich január 20-án ismét beküldte Stenglint az erődbe, s vele kézbesíttette az őrségnek Windisch-Grätz január 12-én kelt kiáltványát, amely a magyar oldalon harcoló legénységi állományú katonáknak, amennyiben leteszik a fegyvert, közbocsánatot (Generalpardont) ígért. Ordódy és a tisztikar egy jelentős része – Stenglin jelentése szerint – immár késznek mutatkozott a fegyverletételre, ám a tisztek más része, így Mednyánszky László báró, őrnagy, helyi erődítési parancsnok, Schubert főhadnagy, valamint a Frangepán-csapat legénysége ellenállt. Stenglin adataiból úgy tűnik, hogy Gruber is az ellenzők között volt. Zinnern őrnagy egyenesen egy irónnal írott cédulát nyomott Stenglin kezébe: „Mednyánszky őrnagy a várőrség szerencsétlensége, és én a körülmények áldozata vagyok."[90] Ugyanakkor Ordódy a közbocsánat ígéretét nem hirdette ki[91], de nem is csinált belőle titkot.[92]

Simunich – akit január 25-ig előbb Görgei hadtestének műveletei ejtettek aggodalomba, majd a komáromi várőrség megnövekedett aktivitása nyugtalanított, egyelőre megelégedett Lipótvár zárolásával, s megkezdte az előkészületeket az erőd komolyabb lövetésére. Január 26-án a várőrség két kisebb felderítő akciót hajtott végre, különösebb eredmény nélkül.[93] Január 30-án Mednyánszky sürgetésére, az ő személyes vezetésével,

---

[89] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Rabár Ferenc*, 1988. 376–379. o. Ő a kitörést Navarra őrnagy 1850. augusztus 28-i jelentése alapján január 13-ra teszi; ennek általa megadott jelzete azonban pontatlan. (Tagebuch die Beschießung der Festung Leopoldstadt betreffend, welches in Folge hohen General Artillerie-Direktions Verordnung deto 30. April 1850 A 1646 von dem Hauptmann Anton Navarra des k. k. Bombardier-Corps, in so lange derselbe als Artillerie-Commandant dabei beteiliget war, durch das löbliche Artillerie-Inspektorat zu verfassen beauftragt wurde. Bécs, 1850. augusztus 28. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-15. 52. o. Korábban HL 1848-49. 7/170. Rabár a 6/133. számú iratra hivatkozik, ez azonban Ambrossy százados 1850. március 14-i jelentése, amely csak az 1849. január 7-ig terjedő, ill. az 1849. február 2-i eseményeket mondja el.) A másik hivatkozott irat jelzete pedig téves. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.; *Árvay Sándor*, 107. o. – *Gustavo Massoneri*, 97–98. o. szerint Mednyánszky és ő azt javasolták Ordódynak, hogy a várőrség hagyja el az erődöt, s próbálja meg Görgeivel együtt két tűz közé fogni Simunichot.

[90] Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f. V. ö. Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13; Stenglin közléseit ismerteti a Votum informativum, 3/v. és 7/v – 8/r. folio. Eszerint az általa hozott megadási felszólítások Ordódyra, valamint Starhemberg, Szabó, Héja és Farkas századosokra, magára Gruberre, Schubertre és különösképpen Zinnernre voltak nagy hatással. Ez idézi Zinnern céduláját is. Magát a cédulát ld. Stenglin 1849. január 21-i jelentése mellett. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 669. f.

[91] Ezt három, a várból január 23-án kiszökött tisztiszolga közölte Simunichcsal. Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13., ennek nyomán *Johann Strack*, 56. o.

[92] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Ugyanezt jelentette Simunich 1849. február 1-jén Galgócról Windisch-Grätznek azzal, hogy az ígéretnek nem volt hatása, mert Mednyánszky és az olaszok mindenkit terrorizálnak. No. 131/op. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-4.

[93] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Wurmb őrnagy – Simunich, Trakovic, 1849. január 26. este 7., uo. 1849-13-17i. Ezt az akciót *Johann Strack*, 57. o., s az ő nyomán *Rabár Ferenc*, 1988. 379. o. tévesen január 25-re teszi.

a 16. honvédzászlóalj két százada tört ki Mesztecskó felé, de a támadást a cs. kir. tüzérség és gyalogság sikeresen visszaverte.[94] A kitörésben Gruber is részt vett.[95]

A források nem egészen egyértelműek azt illetően, hogy mikor kapott lábra a várban a kapitulációs hajlandóság. Benkő Napóleon vallomása szerint Ordódy már január 7-én ebédre marasztalta Stenglin főhadnagyot, a parlamentert, aki Ordódy, Zinnern Károly őrnagy, Héya József és Gruber százados előtt arról beszélt, hogy a vár feladása esetén a magyar tiszteket jelenlegi rangjukban átveszik a cs. kir. hadseregbe, a honvédeket pedig hazaengedik.[96] Benkő szerint ezután Gruber összehívta a tüzértiszteket, s arra szólította fel őket, hogy a haditanácsban szavazzanak a vár feladására. Ezáltal „a tüzéreknél majdnem bizodalmatlanságot maga iránt gerjesztett," de Ordódy helyrehozta a dolgot.[97] Ugyanígy a Frangepán-csapat tisztjei is hajlandóságot mutattak volna a megadásra. A 7. honvédzászlóaljnál Starhemberg István százados hívta össze az alakulat tisztjeit, de Baranyay Pál főhadnagy „hatalmas szót" emelt a feladás ellen, majd több tiszttársával egyetemben elhagyta a gyűlést.[98]

Gruber állítólag Mednyánszkyt is megkörnyékezte, mire az felkereste Ordódyt, s felszólította, hogy fogassa el a megbízhatatlan tiszteket, és akasztassa fel Grubert, de Ordódy erre nem volt hajlandó.[99]

A sikertelen január 30-i kitörési kísérlet, s az ellenséges ütegállások kiépítésének előrehaladása nyilvánvalóvá tette, hogy előbb-utóbb megkezdődik az erőd újabb, nehéztüzérségi lövetése. A február 1-jei haditanácson Ordódy megkérdezte Grubert, mennyi időre elegendő még a tüzérségi lőszer, mire Gruber azt válaszolta, „hogy legfelebb egy napi tüzelés után az igen kis mennyiségben lévő lőpor felhasználva leend, s akkor az ellenség 600 lépésnyi távolságra anélkül, hogy azt gátolni lehetne, Bresch Batteriát építhet, és a vár falainak akármely részét leronthatja."[100] A haditanácson résztvevő tisztek közül csak

---

[94] Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. február 1. No. 131/op. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-4. (300 fő, 2 löveg); Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Neperzeny szds.: Tagebuch während der Cernirung und Beschiessung der Festung Leopoldstadt vom 25-ten Jänner bis 2-ten Februar 1849. Lipótvár, 1849. február 2., uo. 1849-13-16. 5. o.; *Johann Strack*, 59. o.; *Rabár Ferenc*, 1988. 380. o. Az ostromnapló 1000, Strack 400 főre teszi a támadók létszámát; ez utóbbi a pontosabb. Ld. még *Szekovics Pál*, 7. o.; *Laky Antal*, 157. o.; *Árvay Sándor*, 108. o.

[95] A votum informativum 12. f., Gruber vallomása alapján.

[96] Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664–671. f.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.– Az eredeti rangban történő átvétel ígéretét Ordódy, Zinnern, Starhemberg István és Szabó Gyula 7. és Héja József 16. honvédzászlóalji századosok állítólag terjesztették is. Ld. erre Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomását a pesti helyőrségi hadbíróság előtt. MOL HM Iü. o. 3. doboz. No. 2665. Ő is említi – dátum nélkül – a parlamenter ebédre történt meghívását.

[97] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Az esetről hallomás alapján szól Szabó Gyula 7. honvédzászlóalji százados 1849. május. 14-i vallomása is. MOL HM Iü. o. 5. doboz. No. 2067. (innen az idézet)

[98] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Említi – dátumra való utalás nélkül – Szabó Gyula 7. honvédzászlóalji százados 1849. május 14-i vallomása is. MOL HM Iü. o. 5. doboz. No. 2067. – *Árvay Sándor*, 107. o. szerint erre a gyűlésre még január 1-jén került volna sor, ám ez kevéssé valószínű; inkább a január 14. utáni dátum tűnik valószínűnek.

[99] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.

[100] Szabó Gyula, a 7. honvédzászlóalj főhadnagya 1849. április 26-i vallomása a debreceni helyőrségi hadbíróság előtt. MOL HM Iü. o. 5. doboz. 1849:2067. Hasonló értelemben ismertette Gruber beszédét máj. 14-én is. Uo.

Mednyánszky, valamint a Frangepán-csapat két századosa, Swoboda és Massoneri szavaztak a további ellenállás mellett; Ordódy, Zinnern és a többiek, köztük Gruber, a vár feladására szavaztak. Ordódy állítólag felajánlotta a várparancsnokság átadását annak, aki a várat védeni gondolja, ám több tiszt, köztük Gruber is, kijelentette, hogy ez esetben lemondanak. A tanácskozás döntés nélkül zárult, a résztvevők abban állapodtak meg, hogy megvárják a vár újabb lövetését.[101]

A február 2-án reggel fél nyolckor kezdődő újabb ellenséges bombázás aztán nyilvánvalóvá tette az erőd tarthatatlanságát. Egy óra alatt 277 lövés zúdult a várra, s többségük komoly károkat okozott. A honvédtüzérség képtelen volt megfelelő hatékonysággal viszonozni a tüzelést, csupán egy-két lövés dördült el.[102]

Az utóbb Debrecenbe érkező tisztek közül többen is vádolták Grubert; Csernovics István, a Frangepán-csapat főhadnagya azt állította, hogy február 2-án Gruber magához vette a tüzérségi raktár kulcsait, s „az ágyúzás a várban szorosan megtiltatott."[103] Benkő Napóleon, a 16. honvédzászlóalj hadnagya szerint Csóka hadnagy hiába akart tüzelni, mert „csodájára a kulcsot elcserélve látta." [104] Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomása szerint „az árulók előre elkészülve reá [ti. a lövetésre], a rakhelyek kulcsait a lőportárból Gruber tüzérszázados által elfoglaltatva – az ágyúzás a várban szorosan megtiltatott."[105]

Az ágyúzás hatására Ordódy az erőd III. számú bástyájára – a magyar zászló helyébe – kitűzette a fehér zászlót. Miután azonban az ágyúzás ennek ellenére folytatódott, az I. bástyára is kitűzetett egy fehér zászlót; erre a vár lövetése abbamaradt. Simunich újabb parlamentert küldött az erődbe, aki megkérdezte Ordódyt, mit akar ez jelenteni. A választ, a feltétel nélküli megadás elfogadását, Starhemberg István százados vitte az ostromsereg táborába.[106] Ordódy csupán ennyit írt: „A várőrség megadja és őfelsége kegyelmébe ajánlja magát." Simunich ezután megfogalmazta a feltételeket, amelyek szerint a legénységet és a tiszteket, további utasításig, hadifoglyokként, Pozsonyon át vezetik el.[107]

---

[101] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 549. o. – Szabó Gyula 1849. április 26-i és május 14-i vallomása szerint ő maga is azt javasolta, hogy tartsák az erődöt, amíg lehet, azután próbálják meg átvágni magukat az ostromlókon. MOL HM Iü. o. 5. doboz. No. 2067. (Igaz, Szabót Benkő Napóleon vallomásában keményen vádolta az erőd feladásában játszott szerepéért) Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomása szerint Ordódy ténylegesen át is adta a parancsnokságot Mednyánszkynak. MOL HM Iü. o. 3. doboz. No. 2665.

[102] Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 59. o.; *Rabár Ferenc*, 1988. 380–381. o. – Költői, de pontatlan leírást ad a bombázásról *Gustavo Massoneri*, 103–105. o.

[103] Csernovics István, a Frangepán-csapat főhadnagya 1849. június ?-i vallomása a pesti helyőrségi hadbíróság előtt. MOL HM Iü. o. 3. doboz. 1849:2665. – Megjegyzendő, hogy Csernovics – *Gustavo Massoneri*, 111. o. szerint – a schwechati csatában gyávaságával tűnt ki, s Massoneri azzal gyanúsította, hogy ő látta el információkkal az ostromlókat. Ennek azonban semmi nyoma nincs.

[104] Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 549. o.

[105] MOL HM Iü. o. 3. doboz. No. 2665.

[106] Wurmb őrnagy 1849. febr. 4-én kelt jelentése. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18d.

[107] Közli *Johann Strack*, 60. o. Magyar fordításban közli *Rabár Ferenc*, 1988. 381. o. Fogalmazványát és egy másolati példányát ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-2-8b. és uo. Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18h.

A megadási egyezményt Simunich 1849. február 2-án délután fél egykor írta alá, majd a védő őrség az újvároskai kapun kivonult, s felsorakozott a vársikamon (Glacis). A foglyokat a 20. (Welden) gyalogezred 3. zászlóalja kísérte Trakovicáig, onnan pedig a szluini határőr gyalogezred 4. zászlóaljának adták át őket.[108] Ordódy a megadás után elmondta Simunichnak, hogy a bombázás azért is volt olyan leverő hatással a várőrségre, mert azt csupán február 3-ára várták, s a vártüzérség ezért tanúsított olyan csekély ellenállást. Azaz – ellentétben a később Debrecenbe magukat igazolni akaró tisztek vallomásaival – szó sem volt Gruber tudatos szabotázsáról.[109]

A fogságtól a vértanúságig

Simunich 1849. február 4-én egy, a várban szolgált ellátási segéd, valamint az erődítési igazgatóság számvivőjének jelentése alapján közölte Windisch-Grätzcel és Johann Kempen von Fichtenstamm altábornaggyal, a pozsonyi katonai kerület parancsnokával azon tisztek névsorát, akik a várőrség kitartásában jelentős szerepet játszottak. A névsorban az első Schubert hadnagy, a második Mednyánszky („Kossuth kimondott híve"), a harmadik Gruber volt. Rajtuk kívül még összesen hét nevet sorolt fel. Velük szemben dicsérte Ordódy lojális jellemét, illetve a vele szorosan együttműködő Zinnern őrnagyot, Starhemberg és Héja századosokat.[110] A fogoly tisztek közül a Simunich által megjelölteket különválasztották a többiektől, és Pozsonyba szállították, hogy az ottani cs. kir. Katonai Vizsgáló és Rögtönítélő Bizottmány elé állítsák őket.

A pozsonyi fogságból Gruber február 14-én végre ismét írt Ürményi Franciskának. „Drága jó Fanny! – Miután már régóta nem kaptál levelet, tudatom veled, hogy jelenleg Pozsonyban vagyok, ahol jól megy sorom. – Mivel most már tudod, hol vagyok, tudasd velem, hogy szülésedkor mit hoztál a világra, és hogy a többi gyermekek egészségesek és még életben vannak-e? – Lelkemből üdvözöllek és csókollak, miképpen idős édesanyádat, a fiatal hölgyet, annak bátyját és a kisasszonyt. – Maradok – a Te Gruber Fülöpöd. – Címem a következő: „À Monsieur Monsieur Gruber Fülöpnek, leadandó a cs. kir. állandó Katonai és Polgári Nyomozó Bizottmánynál Pozsonyban, a Vízikaszárnyában."[111]

A vizsgálatot végző bizottmány elé összesen 18 személy került, azonban különböző szempontok miatt az erőd végsőkig történő ellenállásáért felelősségre vonandók köre végül öt személyre, Ordódyra, Mednyánszkyra, Gruberre, Alexander Schubert (Aleksander

---

[108] Beschreibung des Feldzuges in Ungarn, des 3. Feld-Bataillons vom Inf. Rgmte Br. Welden Nro. 20. – Vom 15-ten Oktober 1848 bis 13-ten September 1849. [Belül:] Feldzug in Ungarn 1848 ud 1849 (Vom 15 Oktober 1848 bis 13-ten Septemb. 1849.) Neuwirth őrnagy távollétében aláírta Dervich szds. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-4. 11. o. – *Johann Strack,* 60. o. tévesen írja, hogy már Lipótvárott a szluiniak vették volna át a foglyokat.

[109] Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. február 4. No. 60/p. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-27., másolata uo. Karton 1848. HA DA 1849-2-37a. Hozzáteendő, hogy az Ordódyt leárulózó, s mindenütt árulást szimatoló *Gustavo Massoneri,* 99. o. Mednyánszkyt és Grubert kiváló embereknek, Grubert pedig legjobb barátjának nevezi.

[110] Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. febr. 4. No. 60/p. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-27., másolata uo. Karton 1848. HA DA 1849-2-37a.; uő. – Kempen, uo., ua. Másolat. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 632-633. f.

[111] MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779.

Szubert) főhadnagyra és Koranczuk századosra korlátozódott. A bizottmány Kempen altábornagy, a pozsonyi katonai kerület parancsnoka február 5-én kiadott utasításának alapján február 6-án kezdte meg a vizsgálatot. Az első, sommás kihallgatásokra február 16-án került sor, s a vizsgálat a tanúk és a vádlottak kihallgatásával március 20-ig tartott. Tollovitz hadügyész már március 14-i jelentésében hangsúlyozta, hogy a vizsgálat során három személy vétkessége bizonyosodott be, Mednyánszkyé, Gruberé, illetve Schuberté: ők voltak azok, akik a végsőkig ellenezték az erőd átadását.[112] Windisch-Grätz többször is sürgette a vizsgálat befejezését, de Tollovitz hadügyész csak április 11-ére készült el az – egyébként igen részletes, közel 40 oldalas – hadügyészi előterjesztéssel, a votum informativummal.

Abban először az okmányok alapján ismertette az ostrom történetét. Fő vádként a makacs ellenállást említette, de hozzátette: miután a vádlottak egy része az október 3-i manifesztum megjelenése után különböző fegyveres összecsapásokban vett részt, kiegészítő vádként az is felhozható velük szemben.[113] Hangsúlyozta, hogy noha Ordódy és tisztjei már január 20-án hajlandónak mutatkoztak a megadásra, azt Mednyánszky, Schubert és Gruber, valamint a Frangepán-zászlóalj katonái megakadályozták.[114] Ezzel némileg ellentétben állt Stenglin – Tollovitz által is idézett – vallomása, amely szerint január 20-án Gruber is a megadást pártolók közé tartozott; illetve Ordódyé, aki a megadást akkor ellenzők közé csupán Mednyánszkyt és Szubertet sorolta.[115] A várőrség három, korábban a cs. kir. hadseregnél szolgált tagjának március 9-i, egybehangzó vallomása szerint viszont Mednyánszky és Schubert mellett Gruber volt az, aki a várőrség gyakori kitöréseit vezette, s úgy tűnik, a hadügyész ezeknek a (Stenglinével ellentétben kétségkívül „belső") vallomásoknak adott nagyobb hitelt.[116] Ezt az is magyarázhatja, hogy a január 30-i kitörésről Ordódy is ilyen értelmű, Gruberre nézve terhelő vallomást tett.[117]

Gruber vallomása alapján kiemelte, hogy az részt vett az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatában, ahol két órán át lőtte Jellačić csapatait; ott volt, noha a tartalékban, Schwechatnál; részt vett Simunich csapatainak november eleji üldözésében és a holicsi ütközetben. December 16-án Nagyszombatnál mindaddig harcolt, amíg csak ágyúit el nem foglalták; majd Lipótvárott, Ordódy felszólítására, elfogadta az erőd tüzérparancsnoki posztját. Az első bombázás alkalmával viszonozta az erőd lövegeivel a tüzet; részt vett – noha vezénylő szerep nélkül – a január 30-i kitörésben. Kezdetben ellenezte az erőd feladását, végül azonban, más tisztekhez hasonlóan, pártolta azt. Gruber azzal védekezett vallomásában, hogy már régen vissza akart térni a cs. kir. csapatokhoz, s hogy a nagyszombati ütközet után azért ment Szeredre, hogy elhozza onnan a holmiját, s aztán

[112] Tollovitz – pozsonyi katonai kerület parancsnoksága, Pozsony, 1849. március 14. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. Fogalmazvány. Ad No. Aud. 42. 676-679. f. Az iratot Kaempf alezredes aláírásával postázták.

[113] Votum informativum 6–7. f.

[114] Uo. 3/v–4/r. f.

[115] Uo. 7/v–8/r. és 10/r. f. Ugyanakkor érdekes, hogy Stenglin pozitív véleményének a Zinnern peranyagában található március 12-i vallomásában nincs nyoma.

[116] A vallomásokat ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 651/v., 652/v., 655/r., 657/v., 660/r., 661/r-v., 662/r. f. V. ö. Votum informativum 8/v. f.

[117] Votum infomativum 10/r. f.

jelentkezzen Simunichnál. Gruber vallomásában Koranczuk százados védelmében előadta, hogy december 30-án ugyan látta megjelenni őt a bástyákon, de ez nem jelenti azt, hogy ő vezényelte volna a lövegeket.[118]

Ordódyé mellett, áttételesen, Koranczuk százados vallomása is terhelte Grubert, mivel hangsúlyozta, hogy az, Lipótvárba érkezése után, átvette a tüzérparancsnokságot, s hogy ő maga a december 30-i bombázást követően beteget jelentett, s ezt követően nem vett részt az erőd védelmében.[119]

Tollovitz szerint a vádlottak – Koranczuk kivételével – elkövették a fegyveres lázadás bűntettét. Bűnük annál is súlyosabb, mert Simunich hatszor szólította fel őket kapitulációra; s Buda és Pest elfoglalása után minden további nélkül különbséget tehettek volna a jog és a bűn között.

Tollovitz szerint a fő bűnös kétségkívül Mednyánszky, de vele azonos módon Gruber is büntetést érdemel. Hangsúlyozta, hogy Gruber szellemi képzését a cs. kir. hadseregben kapta, mégis összesen öt alkalommal vett részt cs. kir. csapatok elleni harcban. (Ide sorolta a pákozdi csatát is, noha arra még az október 3-i manifesztum előtt került sor. Maga Gruber viszont nem említette sem a lieszkói, sem a nádasi ütközetet.) Tollovitz hangsúlyozta: a fegyveres lázadásban való ilyen folyamatos részvétel mellett szó sem lehet a törvényes büntetéstől való eltéréstől. Gruber „szégyentelen állítását," hogy csupán azért ment Szeredre, hogy holmiját elhozva Simunichnál jelentkezzen, eleve cáfolja, hogy azt követően átvette az erőd tüzérparancsnokságát, s hogy „bűnét az osztrák ostromló csapatok tevékeny lövetése által tovább folytatta." Nem lehet büntetést módosító tényezőként tekintetbe venni azt – a tanúk által meg nem erősített – állítását sem, hogy végül pártolta az erőd átadását, mert „büntetendőségét már korábbi bűnös részvétele meghatározta."[120]

Mindezek alapján Tollovitz – a vonatkozó törvény- és rendeleti helyek idézése után – Mednyánszkyt és Grubert kötél általi halálítéletre javasolta. A vádlottakat még aznap a vizsgáló bizottmány elé idézték, majd miután felolvasták nekik a vallomásukat, megkérdezték tőlük, van-e valamilyen előadni valójuk. Mindketten nemmel feleltek. Ezután elvezették őket, majd Tollovitz felolvasta a fontosabb okmányokat és a votum informativumot a Karl Kaempf nyugalmazott cs. kir. alezredes vezette bizottmány tagjainak. Ezután azok rövid időre visszavonultak, majd rendfokozat szerint leadták szavazatukat: egyöntetűen a Tollovitz által előterjesztett ítéletet támogatták.

Az ítéletet Kempen még aznap felterjesztette Windisch-Grätznek megerősítés végett.[121] A fővezér azonban azokban a napokban már nem volt a fővárosban: I. Ferenc József az olmützi udvarba rendelte, majd felmentette a fővezéri tisztéből, a helyét elfoglaló Ludwig Welden táborszernagynak pedig kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy az ítéletek megerősítésével foglalkozzék.

---

[118] Uo. 12. és 18/v–19r. f. A fentiek alapján alaptalannak kell mondanunk Benkő Napóleon hadnagy azon vádját, hogy Gruber Pozsonyban „feladó szerepet visz a kihallgatásoknál." Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 550. o.

[119] Votum infomativum 13. f.

[120] Votum infomativum 16/v–17/r. f.

[121] Kempen – Windisch-Grätz, Pozsony, 1849. ápr. 11. No. 2427. HL Absz. III. AOK JS 1849-2/19.

A fővezérséget május 30-án átvevő Haynau június 1-jén küldte vissza Kempennek az ítéletet végrehajtás végett.[122] Kempen június 4-én írta alá az ítéleteket, amelyeket még aznap közöltek az elítéltekkel. Mednyánszkyt és Grubert június 5-én hajnali 4 órakor akasztották fel.[123]

A Pressburger Zeitung szemtanúi beszámolója szerint Gruber egészen megtört volt, amikor a vesztőhelyre kísérték. Meggyónta bűneit, megcsókolta a feszületet s az őt vigasztaló pap kezét, majd a bitófa alá lépve állítólag ezt mondta: „Testvérek! Köszönöm az irántam tanúsított szeretetet. Vegyetek intő példát énrólam, szerencsétlenről. Ide kerül az ember, ha letér a helyes útról. Ne érjen titeket is ily szomorú sors. Engem elcsábítottak, és azért meg kell halnom. Tehát: óvakodjatok a rebellisektől!"[124]

Nem tudni, mondta-e Gruber ezeket a szavakat.[125] Egy éppen hogy férfikorba lépett, pályáját derékba törni, életét veszni látó, rövid idő alatt sokat megélt személy nem biztos, hogy hősi pózba vágja magát halála óráján. Ne feledjük, Gruber négy hónapja volt fogoly. Az ellene folytatott vizsgálat két hónapja úgy fejeződött be, hogy az ítéletet nem tudta; vagy ha tudta is, az eltelt idő feljogosította a reményre, hogy azt nem hajtják végre. Fogságában eljuthattak hozzá a hírek a magyar sikerekről; de hírt kaphatott Petőcz György Pozsony megyei másodalispán május 24-i és Nimnichter János sütőmester május 31-i pozsonyi kivégzéséről is. S aztán egy nap leforgása alatt vége volt minden reményének. Lehet, hogy összetört a csalódás súlya alatt, lehet hogy nem. De életének mércéjét nem az állítólagos utolsó mondatok, hanem 1848 szeptembere és 1849 februárja közötti tettei adják.

A kivégzések visszhangja

A két kivégzés óriási felháborodást keltett a magyar hadseregben. „Az ellenség ilyen vadállati kegyetlensége elkeseríti a hadsereget, – s egyhangúan visszatorlásért kiált. A további részvét a világ szeme előtt gyávának mutatna minket. – Mednyánszky halála által a magyar hadsereg megszégyeníttetett – meg kell bosszulni – az utat és módot és a kormánynak kell meghatároznia" – írta június 10-én Komáromból Görgeinek Klapka György tábornok.[126] Az esztergomi főhadiszálláson lévő Ludvigh János főkormánybiztos pedig így írt június 11-én Kossuthnak: „E percben nem tudom nyugodtan megítélni; vajon okosabb-e a mérsékelt politikát követni, csupán azt hiszem, hogy most demonstrációként egy fára hármat [ti. három osztrák foglyot] kell felhúzatni." Emellett a tábori ve-

[122] Haynau – Kempen, Pozsony, 1849. jún. 1. No. 400. Fogalmazvány. Uo.

[123] Az ítéletet ld. uo. és Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsrachiv, Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasc. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile No. 403., közli *Kumlik Emil,* 67-68. o.

[124] Idézi *Kumlik Emil,* 68. o.

[125] *Kumlik Emil,* 68–69. o. szerint „a pozsonyi hivatalos jellegű újságnak e híradása annyira magán viseli a kényszer alatt működő Gutgesinntheit bélyegét, hogy megcáfolása szinte fölösleges;" s biztosra veszi, „hogy a fiatal vértanú a bakó láttára sem tagadta meg önmagát és egész hősi múltját."

[126] Közli Von der Revolution, 436–437. o., magyar fordításban Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk.: *Farkas Gyöngyi.* Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab.* A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás.* Budapest, 1998. 153–154. o. és *Hermann Róbert:* Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998. 287–288. o.

gyes rögtönítélő törvényszékek visszaállítását javasolta. Nyomban meg is kérdezte a Győrből éppen visszatérő Görgei véleményét, aki kételkedett a visszatorlás célszerűségében „most, amikor dolgaink olyan jól állnak, s nem tanácsolja a terrorizmus útjának követését."[127] Kossuth Lajos kormányzóelnök szintén felháborodva vette tudomásul az ítéletet: „...idején látom miszerint elleneink irányában eddig követett nagylelkűségünkkel felhagyva az osztrák zsarnokság ezen embertelen eljárása ellen visszatorlást használjunk" – írta Görgeinek június 13-án.[128]

Ám az 1849. június 16-i minisztertanács – Görgei javaslatára – úgy döntött, hogy nem él a viszont megtorlás eszközével.[129] Az indokokról Görgei így írt a hadsereghez intézett kiáltványában: „Csüggedhetetlen vitézséggel s győző fegyvereinkkel kivívandó győzelmeink által bosszulandjuk meg az ártatlanok gyilkosságát, hogy legyen győzelmünk eredménye, létünk függetlensége és szabadsága örökös, mint leend az elhunytak emléke örökös. – De egyes fegyvertelen ártatlanok legyilkolásával nem fogjuk megfertőztetni vitézségünket, s nem fogunk letörpülni alacsony bosszúállásra. – Azokat, kiknek a véres csatamezőn győztes fegyvereitek és vitéz nagylelkűségtek megkegyelmezett, nem fogjuk gyilkoló vérpadra hurcolni, s nem fogjuk követni ellenségeinket embertelen ösvényre, melytől a becsület, erkölcs és polgárisodás [sic!] elborzadnak."[130] Batthyány Kázmér külügyminiszter pedig francia nyelvű diplomáciai körlevélben hozta a külföldi közvélemény tudtára a történteket.[131]

A kivégzések rossz visszhangja miatt az osztrák minisztertanács június 24-én figyelmeztette Haynaut, hogy a reguláris csapatok soraiból ejtett foglyait ne akasztassa fel azonnal, ahogyan szándékozott tenni, mert máskülönben szörnyű visszatorlás várható, s a magyarok sem fognak többé foglyokat ejteni. (A magyar hatóságok fogságában ekkor két cs. kir. tábornok, s több tucat törzs- és főtiszt volt.)[132]

A család és a magyar kormányzati segély

A kivégzések híre június 10-én jutott el Komáromba, 11-én pedig az esztergomi főhadiszállásra. Aznap – a kivégzéséről még mit sem tudva – Ürményi Franciska, Gruber élettársa és gyermekeinek anyja, kérvényt írt Kossuthhoz, melyben elmondta, hogy Gruber a csatatérre történő elvonulásakor két kiskorú gyermeket hagyott hátra, s miután a nagyszombati ütközet után részt vett Lipótvár védelmében, az erőd „elárulása és fel-

---

[127] Közli *Hermann Róbert:* Kossuth és Görgei között – Ludvigh János kormánybiztosi jelentései 1849-ből. *Századok,* 2006/3. 727. o.

[128] Közli KLÖM XV. 512–513. o.; *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. 81. o. és *Hermann Róbert,* 2001. 409–410. o.

[129] Közli KLÖM XV. 532–533. o. és *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. 81. o.

[130] *Közlöny,* 1849. június 29. Közli *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849. Pest, 1869. II. k. 495–496. o.

[131] Batthyány Kázmér 176/k. ü. sz. alatti körlevelét ld. MOL H 148. Nyomtatványok. Dátum szerint. Közli *Ion Ghica:* Amintiri din pribegia după 1848. Bucuresti, 1889. 310–315. o.

[132] Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka. Wien, 2002. 449. o.

adása után mint magát megadni nem akaró, fogolyként az osztrákok kezébe esett, akik Pozsonyba vitették fedezet alatt, és onnan továbbszállították egy, mindezen óráig ismeretlen helyre." Mindezek miatt Gruber kiszabadulásáig, illetve visszatértéig Kossuthtól, mint a haza atyjától, segélyt kért Gruber gyermekei számára.[133]

Kossuth június 16-án a következő sajátkezű hátirattal küldte át az iratot a hadügyminisztériumnak: „A derék Gruber honvédtüzér kapitány az istentelen ellenség vad barbarizmusának áldozatul esett. – Ő az, ki – mikint a pozsonyi és bécsi lapok nyíltan hirdetik – a felejthetlen emlékű Mednyánszkyval Pozsonyban a vérszomjas ellenség által kivégeztetett. – Hátramaradottairól – legyenek azok törvényes vagy természetes gyermekei – a státusnak gondoskodni erkölcsi kötelessége. – Mire ezennel a hadügyminisztériumot megilletődött résztvevő érzéssel felszólítom, s tudósítását bevárom."[134]

Görgei hadügyminiszter június 24-én a következő véleménnyel küldte vissza a folyamodványt: „...a hadügyminisztérium szinte, mikint tisztelt Kormányzó úr, oly résztvevő érzettel viseltetik az ügyünk mellett ernyedetlen működő, de szerencsétlenül elhalt Gruber százados iránt, hogy a hátrahagyott 2 fiúgyermeke részére attyok egész 980 p[engő]f[orin]tnyi békeévi illetményét az illető özvegynek – mindaddig, míg a gyermekek 20-ik életkorukat elérik – évi nyugdíjul engedményezni véleményezek, azon indokból, hogy az atya érdeme, s szerencsétlen kimúlása ennyi figyelmet a státustól méltán megérdemel."[135]

Két nappal később azonban Gruber testvére, Fedrigoniné Gruber Mária is kérvénnyel fordult Kossuthhoz, s kérte, hogy az gondoskodjon Gruber „habár nem törvényes ágyból született két fiúgyermekéről", a bécsi lelencházban lévő ötéves Fülöpről, s az „elhagyatott anyja gondviselése alatt" Pesten lévő, tizenöt hónapos Károlyról.

Kossuth láthatólag nem értette a dolgot, s június 30-án átírt a hadügyminisztériumnak. Közölte, Gruber Mária „állítja, hogy Ürményi Franciska s az általa nevezett két gyermeket nyug-, vagy kegypénz nem illetheti, mivel érintett nő szeretője talán lehetett, de hitvese nem volt; s hogy továbbá tőle Gruber századosnak annyival kevésbé sem lehetett gyermeke, minthogy ő akkor Olaszhonban szolgált folytonosan;" s hogy „a valódi gyermekek nem Gusztáv és Péter nevűek, hanem Filip és Károly néven kereszteltettek." Kossuth a két folyamodványt azzal tette át a hadügyminisztériumhoz, hogy „mint egy részről óhajtom, hogy a vitézül elhullottak hátramaradottjairól gondoskodva legyen, úgy másrészt kívánom, miképp az álladalom pénzei érdemnélkülieknek ellátásával ne fecséreltessenek." A minisztérium tehát vizsgálja meg, s óvatosan intézze el az ügyet.[136]

Kossuth utasítása egy nappal a hadsereg szegedi összpontosításának elrendelése után kelt, amikor küszöbön állt a főváros újabb kiürítése. Nem csoda, hogy a hadügyminisztérium nem foglalkozott az üggyel. Az akta csupán Szegeden került elő, ahol az előadóívre rávezették: „Míg Pestre megyünk, fenntartassék."[137]

---

[133] Ürményi Franciska – Kossuth, Budapest, 1849. jún. 11. MOL HM Iü. o. 7 d. No. 2779. Eredetileg iktatva a kormányzóelnöki iratok között 1849:8323., a hadügyminisztérium általános iratsorozatában 1849:21293. szám alatt. Ismerteti KLÖM XV. 541. o.

[134] Közli KLÖM XV. 540–541. o.

[135] Közli *Hermann Róbert*, 2001. 420. o.

[136] Kossuth június 30-án kelt intézkedését ld. KLÖM XV. 629. o.

[137] MOL HM Iü. o. 7 d. No. 2779.

Ám a magyar kormány többé nem tért vissza Pestre, sőt, rövidesen Szegedről is távozni kényszerült. Így aztán szegény Ürményi Franciska, s a másik, ismeretlen hölgy sem kapott segélyt a magyar kormánytól. További sorsuk, ahogy Gruber gyermekeié is, ismeretlen.

Gruber alakja is háttérbe szorult a másik, nevezetesebb vértanú, Mednyánszky László mögött. A pozsonyi vértanúk életútját és mártíromságát feldolgozó Kumlik Emil kötetében is inkább csak általánosságok szerepelnek róla, holott nem kis szerepet játszott abban, hogy Lipótvár – minden számítás ellenére – olyan hosszan kitartott; szakmai kvalitásairól pedig maguk az ellenséges tisztek állítottak ki kedvező bizonyítványt az 1848. december 30-i tüzérségi párbaj kapcsán. Emellett arra a szomorú nevezetességre is szert tett, hogy ő volt az 1848–49-es szabadságharc egyetlen, a tüzér fegyvernemhez tartozó vértanúja.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Absz.	HL Abszolutizmuskori iratok
AFA	Alte Feldakten
Árvay Sándor	*Molnár András:* Árvay Sándor emlékirata. HK 1989/1. 94–114. o.
Bona Gábor I–II.	*Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A–Gy. Budapest, 1998.; II. k. H–Q. Budapest, 1998.
Bona Gábor, 1988.	*Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Csány-ir.	MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai.
Csikány Tamás, 2000.	*Csikány Tamás:* Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. Tinta Kiadó. Budapest, 2000.
Div. Sim., sp. Bk. v. L.	KA AFA Fasc. 167–169. Division Simunich, später Blokadekorps vor Leopoldstadt und Komorn.
Div. Schw. u. Sim.	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Fasc. 160–161.; Karton 1953. Division Edmund Schwarzenberg und Simunich
Egy honvéd köztüzér	*Sz[abó] Gy[örgy]:* Egy Honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Budapest, 1875. (A szerző nevét a HL 1848/49-ben található kézirat alapján állapítottam meg).
Görgey – Katona	*Görgey István:* 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. S. a. r. *Katona Tamás.* Bibliotheca Historica. Budapest, 1980.
Görgey István I.	*Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.

Görgey-lt.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény
Gustavo Massoneri	*Gustavo Massoneri:* Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról. Fordította *Száraz Orsolya.* A jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket fordította *Pete László.* Studia Militaria Hungarica 1. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
HA DA	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Hauptarmee, Detailakten
HA. u. W-G.	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Hauptarmee unter Windisch-Grätz
Hatala Péter	*Hatala Péter:* Ötven év előtt. 1848-iki március 15-től Világosig. Budapest, 1898.
Hermann Róbert, 2001.	Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert.* Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM Ált.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
HM Iü. o.	MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály iratai.
IBA	MOL Csány-ir. Iktatott beadványok.
III. AOK JS	HL Absz. III. Armee Oberkommando. Justiz Section
KA	Kriegsarchiv, Wien
KLI	MOL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok.
KLÖM XIII.	Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952.
KLÖM XV.	Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1955.
Kumlik Emil	*Kumlik Emil:* A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta *Koncsol László.* Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998.
Laky Antal	*Molnár András:* „Csak úgy önként álltam a zászlóm alá." Laky Antal keszthelyi csizmadialegény visszaemlékezései a 7. honvédzászlóalj harcaira. HK, 1991/3. 149–157. o.
László Károly	*László Károly:* Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. Sajtó alá rendezte *Pordán Ildikó.* Budapest, 2001.
Márkus László, 1955.	*Márkus László:* Guyon Richárd. Budapest, 1955.
MOL	Magyar Országos Levéltár
Molnár András, 1992.	*Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj története. (In:) *Molnár András* (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. *Zalai Gyűjtemény,* 33. k. Zalaegerszeg, 1992. 53–112. o.
Molnár András, 1998.	*Molnár András:* Lipótvár feladása. *Életünk,* 1998. Különszám. 540–550. o.
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.

Péterné Fehér Mária, 2002. *Péterné Fehér Mária:* „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban". Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. (In:) Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona.* Kecskemét, 2002. 79–130. o.

Pozsonyi htvszék. HL Absz. A pozsonyi cs. kir. haditörvényszék iratai

Rabár Ferenc, 1988. *Rabár Ferenc:* Lipótvár ostroma 1848–1849-ben. HK 1988/2. 362–383. o.

Sáfrány Mihály *Sáfrány Mihály* „Miskolci Ref. Lyceumot" végzett diák, az 1848-49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította *vitéz Sáfrány Géza* ny. altábornagy. Miskolc, 1941.

Johann Strack *Johann Strack:* Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn von 1848 und 49. Wien, 1858.

Szekovics Pál *Darnay (Dornyay) Béla:* Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól – 1849. december 9-ig. *Balatoni Múzeumi Füzetek,* 7. sz. Keszthely, 1948. (In:) uő.: Keszthely és az 1848–49-es szabadságharc. Keszthely, 1948.

Szirondi [Bírányi Ákos] A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után. (In:) *Szirondi [Bírányi Ákos]:* Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. I. füzet. Pest, 1850.

Tüske Ferenc *Molnár András:* A 7. honvédzászlóalj történetéről, 1848–1849. – Tüske Ferenc honvédorvos visszaemlékezése. *Vasi Honismereti Közlemények,* 1996/3. 66–76. o.

Urbán Aladár, 2004. *Urbán Aladár:* A Nemzetőrségi Haditanács és a honvéd tüzérség megszervezése 1848-ban. HK, 2004/2. 511–534. o.

Urbán: Batthyány-iratok I–II. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár.* Budapest, 1999. I–II. k.

Vahot Imre – Gánóczy Flóris I. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris:* Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjáratból. Pest, 1861. I. k.

Von der Revolution Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi.* Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien – Budapest, 2005.

Votum informativum Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsrachiv, Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasc. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile No. 403. Mednyánszky László, Gruber Fülöp, Ordódy Kálmán, Alexander Schubert [Aleksander Szubert] és Karl Koranczuk votum infornativuma.

Zinnern-per HL Absz. Pozsonyi htvszék. 1849-2/341. Karl Zinnern periratai

Róbert Hermann

CAPTAIN FÜLÖP GRUBER, A MARTYR OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Summary

A significant number of the victims of the retaliations in Hungary in 1849–1850 had served in the Imperial-Royal Army previously. One of them was Captain Fülöp Gruber, who started his service in the Hungarian Army of the War of Independence as the sergeant of the Imperial-Royal Army. Gruber was one of the first officers of the Hungarian artillery. The 1st Six-pounder Infantry Battery was under his command when it left Budapest to a camp in Transdanubia in the middle of September 1848. The battery was soon divided into two. From that time on, Gruber was in command of one of the half-batteries. He took part in the battle of Pákozd on 29 September, the battle of Schwechat on 30 October, and the campaign against the Simunich Division in Upper Hungary in early November 1848. Subsequent to that, his half-battery was posted to the northernmost stationed brigade of the Upper Danubian Army. After the attack of the main force of the Imperial-Royal Army, he was appointed the artillery commander of the fortress of Lipótvár. With his activity, he significantly contributed to the resistance of the fortress against the besieging troops for one and a half months. After the surrender of the fortress, he was taken prisoner, court-martialled and sentenced to death. He was executed together with Major László Mednyánszky on 5 June 1849 in Pozsony. He was the only martyr of the artillery of the War of Independence.

Róbert Hermann

LE CAPITAINE HONVED FÜLÖP GRUBER, MARTYR DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

Résumé

La plupart des victimes de la répression de 1849–1850 en Hongrie servirent auparavant dans l'armée impériale et royale. Parmi elles, le capitaine honved Fülöp Gruber qui intégra l'armée honved en tant qu'adjudant impérial et royal. Gruber fut l'un des premiers officiers de l'artillerie honved hongroise. C'est sous son commandement que la 1ère batterie divisionnaire honved de six livres partit de Budapest, à la mi-septembre 1848, vers le camp de la Transdanubie. Peu de temps après, la batterie se scinda en deux et Gruber devint ensuite le commandant d'une semi-batterie. Il participa à la bataille de Pákozd du 29 septembre et à celle de Schwechat du 30 octobre, ainsi qu'aux opérations militaires menées en Haute-Hongrie, début novembre 1848, contre la division Simunich. Par la suite, sa semi-batterie intégra la brigade la plus septentrionale de l'armée du Haut-Danube. A l'issue de l'offensive des forces impériales et royales principales, il devint le commandant d'artillerie du fort de Lipótvár. C'est aussi grâce à son activité que le fort résista durant 1,5 mois aux assiégeants. Après la prise du fort, il fut capturé avant d'être traduit devant un tribunal militaire qui le condamna à mort. Il fut exécuté à Pozsony, le 5 juin 1849, avec le commandant László Mednyánszky. Il fut le seul martyr de l'artillerie de la guerre d'indépendance.

Róbert Hermann

HONVED-HAUPTMANN FÜLÖP GRUBER, MÄRTYRER DES FREIHEITSKAMPFES

Resümee

Der bedeutende Teil der Opfer der Retorsion des Jahres 1849–1850 in Ungarn hatte früher in der kaiserlich-königlichen Armee gedient. Zu ihnen gehörte auch Honved-Hauptmann Fülöp Gruber, der als kaiserlich-königlicher Wachtmeister in die Honved-Armee kam. Gruber war einer der ersten Offiziere der ungarischen Honved-Artillerie. Die erste Honved–Infanteriebatterie von Sechspfund-Kanonen ging Mitte September 1848 aus Budapest unter seiner Leitung in das Lager in Transdanubien los. Die Batterie teilte sich bald in zwei Teile, und Gruber war ab diesem Zeitpunkt Kommandant einer der Halbbatterien. Er nahm an der Schlacht von Pákozd am 29. September und bei Schwechat am 30. Oktober, anschließend Anfang November 1848 an der Kriegsoperation in Oberungarn gegen die Simunich-Division teil. Danach kam er mit seiner Halbbatterie zur nördlichsten Brigade der Armee an der oberen Donau. Nach dem Angriff der kaiserlich-königlichen Hauptkräfte wurde er Artillerie-Kommandant der Festung von Lipótvár (Leopoldsburg). Mit seiner Tätigkeit trug er ernsthaft dazu bei, dass die Festung anderthalb Monate lang den Belagerern standhielt. Nach der Aufgabe der Festung wurde er festgenommen, vor ein Kriegstribunal geschleppt und zum Tode verurteilt. Seine Hinrichtung fand zusammen mit Major László Mednyánszky am 5. Juni 1849 in Pressburg statt. Er war der einzige Artilleristenmärtyrer des Freiheitskampfes.

Роберт Херманн

ХОНВЕДСКИЙ КАПИТАН ФЮЛЁП ГРУБЕР, МУЧЕНИК БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

Резюме

Значительная часть жертв расправы с участниками освободительной борьбы 1848–1849 гг. служила в кайзеровской королевской армии. К ним принадлежал также и гонведский капитан Фюлёп Грубер, который попал в состав хонведской армии в качестве фельдвебеля кайзеровско-королевской армии. Грубер был одним из первых офицеров венгерской хонведской артиллерии. 1-ая хонведская боевая пехотная батарея тыла (шестифунтовая) под его руководством отправилась в середине сентября 1848 года из Будапешта в лагерь в Задунавье. Вскоре батарея разделилась надвое, после чего Грубер стал командиром одной половины батареи. Он участвовал 29 сентября в битве при Пакозде и 30 октября в сражении при Швехате, затем в начале ноября 1848 года был участником боевой операции на севере Венгрии против дивизии Шимуниха. После этого с половиной батареи он попал в самую северную бригаду Северной Дунайской армии. После наступления главных кайзероаских королевских сил он был назначен командующим артиллерии крепости Липотвар. Его заслуга состоит в том, что под его командованием крепость противостояла австрийцам а течение полутора месяцев. После сдачи крепости Грубера схватили, предали военному трибуналу, который вынес смертный приговор. 5 июня 1849 года Грубер был казнен в Пожони (ныне Братислава) вместе с майором Ласло Меднянски. Он был единственным артиллеристом-мучеником освободительной борьбы 1848–1849 гг.

PETE LÁSZLÓ

TÜRR ISTVÁN ÉS A PIEMONTI MAGYAR LÉGIÓ 1848–1849-BEN

Türr István jelentős szerepet játszott a Risorgimento küzdelmeiben, az egységes Olaszországért vívott harcokban. Giuseppe Garibaldi tábornok hadsegéde és a dél-itáliai hadsereg hadosztályparancsnoka volt az 1860. évi szicíliai expedícióban, Nápoly és környéke katonai kormányzója, majd az olasz királyi hadsereg altábornagya, II. Viktor Emánuel tiszteletbeli hadsegéde. Beházasodott a Bonaparte-házba, és – az olasz király megbízásából – kényes diplomáciai feladatokat látott el. A kiegyezést követően hazatért és tevékeny szerepet játszott, többek között, a magyarországi szabadkőművesség szervezésében, a népoktatás elindításában, a Panama-, a Korinthoszi- és a Ferenc-csatorna építésében, továbbá a békemozgalomban. A „magyar garibaldista" emlékét a római Gianicolo-dombon, az olasz nemzeti újjászületésért küzdő hősöknek szentelt emlékparkban 1999-től szobor is őrzi. Gazdag, változatos pályafutásának első fontos állomása 1848–49-hez kötődik.

Radetzky seregében

Türr István 1825. augusztus 11-én született Baján,[1] hét gyerek közül az ötödikként. Apja, Türr Jakab, jómódú vaskereskedő volt, anyja, Udvary Teréz pedig egy orvos lánya. Négy évet járt ki a helyi ferences gimnáziumban, az ötödik osztályból azonban – apja 1840-ben bekövetkezett halála miatt – kimaradt. Szűk két év leforgása alatt több mindennel próbálkozott: vaskereskedő-, majd lakatosinas lett, a molnármesterségbe is belekóstolt, aztán kőművesinasként folytatta. Kereste a helyét, amit végül a hadseregben talált meg. Még a tizenhetedik életévét sem töltötte be, amikor 1842. március 18-án Zomborban önkéntesként beállt a Ferenc Károly főherceg nevét viselő 52. osztrák gyalogezredbe, amelynek toborzó központja Pécsett volt: 50 forint foglaló ellenében tíz évre sorozták be. 1844 júliusában az osztrák uralom alatt álló Lombardiába: Veronába, majd – a 2. gránátos század katonájaként – Milánóba rendelték. Olaszországi szolgálata idején, 1846. július 3-án tizedessé, 1848. április 10-én őrmesterré, november 9-én pedig alhadnaggyá nevezték ki.[2] Az ezred Itáliába vezénylése teljes mértékben megfelelt az osztrák hadszervezési elveknek. A bécsi udvar ugyanis biztosabbnak vélte uralma fenntartását egy adott területen zömében idegen katonaság segítségével, mivel az, egy esetleges felkelés alkalmával, kisebb valószínűséggel állt át a számára idegen nemzetiségű felkelők oldalára. A cs. kir. hadsereg magyarországi és erdélyi kiegészítésű gyalog- és huszárezredeihez tartozó katonaság (a határőrezredeket nem számítva) 1848 tavaszán 22–25 000 fő gyalogost (15 ezred) és 10–12 000 fő huszárt tett ki; a gyalogezredek 45

[1] Keresztlevél (Extractus Matriculae Baptisatorum). MOL R 211. 1. cs. 1.

[2] *Gonda* 7–8. o.; *Pitroff* 25–26. o.; KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1848. és 1849. Ezen a helyen is köszönetet mondok Hermann Róbert kirendeltségvezetőnek (az Osztrák Hadilevéltár mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség, Bécs), aki a tisztikari minősítési lapok, és egyéb vonatkozó iratok másolatait a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá Foki Ibolya főlevéltárosnak (Zala Megyei Levéltár) a dokumentumok olvasásában nyújtott segítségéért.

zászlóaljából 25, az öt gránátos zászlóaljból kettő, a 12 huszárezredből négy állomásozott itthon, a többiek külföldön, vagyis a Habsburg Birodalom egyéb tartományaiban szolgáltak. A gyalogság és a lovasság jelentős része Észak-Itáliában tartózkodott: négy gyalogezred Lombardiában és Velencében, egy gyalogezred Triesztben, egy gyalogos zászlóalj Fiumében, egy gránátos zászlóalj pedig Milánóban, amelyekhez még két huszárezred csatlakozott.[3] Türr István a Freisauf (később, 1848 márciusától Weiler[4]) gránátos zászlóaljban szolgált, amelynek, mint említettük, Milánóban volt a központja. Az osztrák Udvari Haditanács ugyanis a gyalogezredek – szervezetileg különálló – 2–2 gránátos századából (vagyis egy-egy gránátos osztályából) önálló zászlóaljakat szervezett, összesen húszat, amelyeket a mindenkori parancsnok nevével jelöltek, és amelyeket, szükség esetén, külön is bevetettek. Egy gránátos zászlóalj hat századból állt, tehát három gyalogezred egy-egy gránátos osztálya alkotta. A Freisauf gránátos zászlóalj a 33., az 52. és a 61. gyalogezred századaiból állt össze.[5] Türr Istvánt legújabb állomáshelyén, Milánóban érték az 1848. évi forradalmak.

1848 első hónapjaiban forradalmi hullám söpört végig Itálián. Palermótól kezdve Román és Toszkánán keresztül Piemontig alkotmányt követeltek a tömegek, amit rövidebb-hosszabb időn belül meg is kaptak. Itália fő problémáját azonban alkotmányos reformokkal nem lehetett megoldani: az egység és függetlenség kivívása a félszigeten állomásozó osztrák katonaság jelenléte miatt lehetetlen volt. Amikor március 18-án Milánóban a polgárőrség felállítását követelő tömeg és az osztrák helyőrség között súlyos incidens történt, a milánóiak barikádokat emeltek, és öt nap (*cinque giornate*) leforgása alatt, hősies harcok árán, kiűzték az Észak-Itáliában állomásozó osztrák hadsereg főparancsnoka, Joseph Radetzky tábornagy csapatait a városból.

Milánóban már 1847 őszén feszültté vált a helyzet. Az elhunyt, osztrák származású milánói érsek helyébe az akkor Itália-szerte éltetett „reformpápa", IX. Pius ugyanis olasz, ráadásul bergamói születésű, tehát lombardiai főpapot nevezett ki, ami leírhatatlan örömöt szerzett a milánóiaknak. 1847. szeptember 8-án a város kivilágításával és utcai felvonulással ünnepelték az új érsek beiktatását. Amikor azonban fiatalok egy csoportja IX. Piust kezdte éltetni, a rendőrség hirtelen a tömegre támadt; az összetűzésben egy polgár meghalt, mintegy hatvanan megsebesültek.[6] Néhány hónappal később, december végén hazafiak egy csoportja felhívást tett közzé a milánóiakhoz, hogy a következő év január 1-jétől hagyjanak fel a dohányzással. A „dohánylázadás" azt a célt szolgálta, hogy jelentős bevételtől fosszák meg az osztrák államkincstárt, ezzel is tiltakozva az idegen elnyomás ellen. Az akció sikere a kezdeményezők reményeit is felmúlta: január első napjaiban szinte csak a civil ruhás rendőrök dohányoztak az utcákon, ők viszont provokatív céllal. Nem is maradt el a hatás: a milánóiak egy része kifütyülte őket, kisebb incidensekre is sor került – a rendőrség így kívánta letartóztatni a hangadókat. A helyzet akkor mérgesedett el igazán, amikor Radetzky a rendőrök mellett katonákat is küldött az utcára, hasonlóan provokatív céllal. Január 3-án este a rendőrök és a katonák, a Freisauf gránátos zászlóalj tisztjei és közlegényei, a lakosságra támadtak. Kegyetlen fellépésük

[3] *Urbán*, 1971. 215–216. o.

[4] *Ascher*, I. 513. o.

[5] *Urbán*, 1963. 151–152. o.

[6] *Candeloro* 66–67. o.

következményeként hat halott és több mint ötven sebesült maradt az utcákon.[7] Ettől a pillanattól kezdve Milánóban olyan feszültté vált a helyzet, hogy bármikor számítani lehetett még véresebb konfliktusokra. Az újabb összeütközés nem is váratott sokáig magára: március közepén kitört a forradalom.

Ezeknek az eseményeknek Türr István is részese volt – az osztrák oldalon. Március 18-án a déli órákban, amikor a felkelés kitört, Türr a milánói várban, a Castello Sforzesco udvarán tartózkodott. Rath dandárparancsnoktól azt a parancsot kapta, hogy, 10–15 gránátost maga mellé véve, menjen a közeli Főparancsnokságra (Comando Generale) hírekért. Türr azzal tért vissza, hogy a nép a Veronában tartózkodó Johann Baptist Spaur báró, kormányzó palotáját, a Palazzo del Governót megostromolta, az őrséget lefegyverezte, Moritz O'Donnell gróf, helyettes kormányzót pedig foglyul ejtette. Délben riadóztatták a helyőrséget; a gránátos zászlóaljat a városközpont, a Piazza del Duomo irányába vezényelték. Már emelkedtek a barikádok, és a felkelők az erkélyekről és az ablakokból lövöldöztek. Türr ezért a parancsnoksága alatt álló katonaságot két részre osztotta: embereinek egyik fele az utca egyik oldalán, a másik fele az utca túlsó oldalán haladt, hogy kereszttűzbe foghassák a támadókat. Türrt katonái élén a Broletto, a városháza mögött húzódó Via di Brisára küldték, ahol a felkelők a magyar katonákat a mind gyakrabban felhangzó *Viva i fratelli ungheresi!* kiáltással fogadták. Sőt az egyik olasz nemzeti színű kokárdát nyújtott a magyar katonák felé, őt azonban a dóm egyik tornyáról tiroli vadászok lelőtték. A heves harcok közepette fraternizálásra később sem kerülhetett sor, a felkelők, nemtől és kortól függetlenül, minden lehető eszközzel, elkeseredetten küzdöttek a megszálló katonaság, köztük a magyarok ellen. „Erkélyekről, ablakokból, pinczékből, háztetőkről, templomtornyokról lövöldöztek ránk magyarokra ép úgy mint a többiekre; dobáltak ránk cserepeket, zsindelyeket, köveket, bútordarabokat, sőt az egyik őrjárat fejeire valahonnét egy elkeseredett olasz egy egész zongorát dobott" – idézte fel később Türr. Nagy nehézségek árán jutottak a Palazzo Reale elé, de ott a mellékutcákban felállított torlaszokról *Viva l'Italia!* kiáltással és puskatűzzel fogadták őket. A gránátos zászlóalj, amelynek vesztesége egy halott és tíz sebesült volt, harminc órán keresztül védte a királyi palotát, majd kénytelen volt visszavonulni a Castellóba. Az elszigetelten harcoló császári csapatok az élelmiszer- és lőszerhiány miatt igen nehéz helyzetbe kerültek, ezért 19-én este Radetzky elrendelte a városközpont kiürítését, és az összes egységet a Castellóba vonta vissza. A mintegy 14 000 katonát számláló és 30 ágyút birtokló, de a felkeléstől megbénult milánói osztrák helyőrség egyre nehezebb helyzetbe került a több mint 1600 barikádot emelő, fanatikusan küzdő forradalmárokkal szemben, és március 22-én a város feladására kényszerült. Maga Radetzky tábornagy Türr gránátos zászlóalja közepén lovagolva hagyta el Milánót, az osztrák csapatok Melegnanóig vonultak vissza. A kimerült katonák csak fegyverrel tudták rákényszeríteni a városka lakóit, hogy táborhelyet adjanak számukra.[8]

Minden bizonnyal a milánói harcok idején mutatott magatartása is hozzájárult Türr már említett, április 10-i őrmesteri és november 9-i alhadnagyi előléptetéséhez, továbbá az ezredében róla kialakított kedvező képhez. Az 1848. évi tiszti minősítési lap tanúsága szerint ugyanis a nagyon jó természetű, magyarul, németül és illírül jól, olaszul is vala-

[7] *Candeloro* 103–104. o.; *Ascher*, I. 511. o.; *Sked* 106–111. o

[8] MH 1903. október 7., október 9.; *Pieri* 187–193. o.; *Ascher*, I. 513–517. o.

mennyire beszélő, magyarul és németül írni-olvasni tudó Türr a hadgyakorlaton és az ellenséggel szemben egyaránt nagyon bátor, ügyes és energikus, a civilekkel nem nyájaskodó. Különösebb ismeretei a műszaki dolgokban, egyéb tudományokban, művészetekben és mesterségekben ugyan nincsenek, de, a már említett erényein túl, igyekezete, szorgalma és kitartása miatt példakép lehet alárendeltjei számára. Mindezek alapján, a sorban előtte lévő után, megérdemli az előléptetést.[9]

Radetzky seregével a Mincio folyó mentén található Peschiera és Mantova, valamint az Adige folyó mentén fekvő Verona és Legnago erődök által képezett várnégyszögbe vonult vissza, ahová az erősítést várta; Türr zászlóaljával, a Rath-dandárba beosztva, Veronába került.[10] A szárd–piemonti csapatok ellen viselt háborúban a Weiler gránátos zászlóalj különösebb szerepet nem kapott, a május 6-i santa luciai és a július 23–25-i custozzai csata idején is a harcokba végül be nem avatkozott tartalékba osztották be. Amikor aztán Károly Albert seregének sorozatos kudarcai és azokból következő visszavonulása után Radetzky augusztus 6-án visszatért Milánóba, csapatai között ott találjuk a Ferenc Károly ezred első és második zászlóalja mellett a Türr Istvánt is sorai között tudó Weiler-gránátosokat is.[11] A Pottornyay András ezredes parancsnoksága alatt álló 52. gyalogezred tisztikara és legénysége egyébként többször is kitüntette magát az olaszok elleni harcokban, így a milánói visszavonulásnál és április 8-án Montebellónál, a már említett santa luciai csatában, amikor maga az első vonalban harcoló ezredparancsnok is súlyosan megsebesült: egy ágyúgolyó leszakította a jobb karját. A baranyai katonák a custozzai csatában az egyéni hősiesség számos példáját sorakoztatták fel, de kitűntek az 1849 márciusi hadjáratban is Mortaránál és Novaránál.[12]

Időközben Türr értesült arról, hogy a szintén bajai születésű Mészáros Lázár ezredest a magyar kormány hadügyminiszterévé nevezték ki, felkereste és megkérte, hogy vigye magával Magyarországra. Mészáros azt ígérte, hogy mihelyst kinevezik Türrt hadnaggyá, átteteti ezrede Magyarországon szolgáló 3. zászlóaljához. Az események azonban más irányt vettek. Türrt november 9-én alhadnaggyá nevezték ki, és ugyan a Ferenc Károly ezred 3. zászlóaljához osztották be, de csak névleg. Nem térhetett vissza ugyanis Magyarországra, mivel zászlóalja akkor már magyar zászlók alatt az osztrákok ellen harcolt. A gránátosokkal Monzába rendelték szolgálattételre. 1848 decemberének végén az ezred 10. századához helyezték át, amely Magentában állomásozott. Türr alhadnagy a Ticino folyóhoz került, amely ekkor határfolyó szerepet töltött be az osztrákok és a piemontiak között.[13]

[9] KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1848.

[10] *Ascher*, I. 518. o.; *Bánlaky* 18., 36. o.

[11] *Ascher*, I. 531., 549., 555., 569., 571. o.

[12] Katonai vitézség, II. 337–340. o.

[13] MH 1903. október 11., október 14.; Türr István levele Francesco Sclavónak. Nizza, 1903. január 22. BUG Manoscritti, 44184. V. ö. *Costa* 85–86. o.

1849. január 17-én Türr Istvánt előőrs-parancsnokként a Ticino boffalorai hídjához rendelték, a híd túloldalán piemonti őrség tartózkodott. A fegyverszünet idején szokásos barátkozás keretében a híd közepén beszélgetett az olasz tisztekkel. Amikor ez utóbbiak megtudták, hogy Türr magyar származású, magyar nyelvű kiáltványt nyomtak a kezébe. Azt Splény Lajos báró, torinói magyar követ[14] jutatta el az osztrák seregben szolgáló magyar katonákhoz. Splény Lajos 1848. december 12-én érkezett meg állomáshelyére, ahol legsürgősebb teendője az osztrák hadsereg Itáliában harcoló magyar katonáinak ügye volt. Már megérkezése napján azt javasolta Ettore Perrone piemonti miniszterelnöknek, hogy a torinói kormány fegyverezze fel az átálló magyarokat és Fiumén keresztül próbálja meg hazajuttatni őket.[15] Döntő lépésekre azonban csak akkor került sor, amikor Piemontban lemondott Perrone békepárti kormánya, és december 15-én Vincenzo Gioberti került a miniszterelnöki székbe. Gioberti kormánya az osztrákok kiűzését és a nemzeti egység megteremtését tűzte ki fő célul, s azonnal hozzákezdett a háború előkészítéséhez. Ehhez tartozott az is, hogy az új kormány, hivatalba lépése után néhány nappal, Splényt elismerte Magyarország hivatalos követeként. Így már hivatalosan munkálkodhatott a magyar katonák átszöktetésén. December 25-én, utóirattal ellátva, közzétette Teleki László gróf, párizsi magyar megbízott és titkára, Szarvady Frigyes kiáltványát, amelyben átállásra szólították fel a magyarokat.[16]

Türr István kezébe is ennek a kiáltványnak egy példánya kerülhetett. A piemonti tisztek arra bíztatták Türrt, hogy használja ki az alkalmat, álljon át tüstént az olasz oldalra. Ő azonban nem akarta a rábízott őrállást elhagyni, de megígérte, hogy az első adandó alkalommal visszatér hozzájuk. Miután az őrségben felváltották és visszatért a szállására, a hozzá hasonlóan gondolkodó honfitársainak felolvasta a kiáltványokat, ami alapján tisztán láthatták helyzetüket. Január 19-én reggel Türr az előőrshöz ment, és az ott szolgálatot teljesítő Schwartz hadnagynak felmutatott egy parancsot, miszerint feladata a boffalorai híd és a Magenta közötti terep átkutatása. Közölte továbbá, hogy a parancsot csak akkor tudja teljesíteni, ha átmegy a hídon is, amivel kapcsolatban az őrség parancsnokának semmiféle ellenvetése nem volt. A korábban megismert két olasz tiszt már várta a magyar alhadnagyot, és Trecatéba vitték, ahonnan levélben kérte Schwartz hadnagyot, jelentésében említse meg: magyar ember létére engedelmeskedett hazája felhívásának, a törvényes magyar kormány rendelete folytán otthagyta az osztrák sereget.[17]

Nem Türr István volt az első, aki egységét elhagyva átállt a piemonti csapatokhoz. Christian Appel altábornagy 1849. január 17-én Magentából jelentette a cs. kir. II. hadtest parancsnokságának, hogy a 7. (Reuss–Köstritz) huszárezred, illetve az 52. (Ferenc Károly) gyalogezred szétszórtan elhelyezett, többnyire előőrsön lévő legénysége körében

---

[14] Splény megbízatásáról ld. Kossuth Lajos levele Teleki Lászlónak, Budapest, 1848. november 12. és Teleki László levele Splény Lajosnak, Párizs, 1848. december 3. AST Carte politiche diverse 1848, m. 24, n. 136.

[15] Splény Lajos levele Ettore Perrone miniszterelnökhöz. Torino, 1848. december 12. AST Materie politiche per rapporto all'estero. Lettere ministri esteri. Ungheria, 1849, m. 511, n. 5.

[16] *Waldapfel* 84–88. o.; *Koltay-Kastner* 14–18. o.; *Hermann* 234–235. o.; *Pete* 44–45. o.

[17] MH 1903. október 14.; *Pitroff* 27. o.; Türr István levele Francesco Sclavónak. Nizza, 1903. január 22. BUG Manoscritti, 44184. V. ö. *Costa* 85–86. o.

a megelőző napokban több dezertálás fordult elő, és ezért javasolta, hogy a két ezredet német anyanyelvű csapatokkal váltsák fel.[18]

Az osztrákok „az előőrstől hitszegően ellenséges területre szökött" Türr Istvánt január 21-én állományon kívül helyezték.[19] A két piemonti tiszt Türrt a főhadiszállásra, a genovai herceghez vezette, aki igen nyájasan fogadta a magyar altisztet, és még aznap meghívta ebédre. Türr megtette az előkészületeket, hogy bajtársai veszély nélkül követhessék példáját. Közülük sokan átmentek a piemonti oldalra a Ticinón cirkáló hajókon. Az osztrákok azonban, mivel sorra tünedeztek el a magyar katonák, az ezredet hamarosan elvezényelték a folyó mellől.[20]

A piemonti magyar légió élén

Még szökése napján, január 19-én este Türr István Alessandriába utazott és jelentkezett Eusebio Bava tábornoknál, a szárd hadsereg főparancsnokánál.[21] Két nappal később Gerolamo Ramorino tábornok, az V. (lombardiai) hadosztály parancsnoka fogadta. Még aznap, január 21-én este néhány lombardiai tiszt magával vitte a színházba, ahol megjelenésekor azonnal lelkesen ünnepelték és „Éljenek a magyarok!" kiáltásokkal üdvözölték. Türr az olasz egység éltetésével válaszolt. Az esetről beszámoló torinói napilap is örömét fejezte ki az újabb és újabb magyar dezertőrök érkezése miatt, ugyanakkor óvatosságra intette a kormányt velük kapcsolatban. „Bizalmatlannak lenni nem sértő; sőt annak a bizonyítéka, mennyire szívünkön viseljük Itália és Magyarország üdvét" – szögezték le. A lap azt is tudni véli, hogy a magyar tisztet, akit ugyan nem nevez meg, de minden bizonnyal Türr Istvánról van szó, kinevezték a magyar egység parancsnokává.[22] A napilap értesülései hitelesnek bizonyultak: január 24-én Chrzanowski tábornok, vezérkari főnök megbízta Türr Istvánt, hogy vegye át az osztrák csapatoktól átállt magyarokból alakított légió vezényletét, amely Alessandria városában állomásozott.[23]

A légió – akkori hivatalos nevén *Corpo speciale di truppe ungheresi* – megalakítását a piemonti kormány 1849. január 17-én kelt rendeletében mondta ki, öt nappal a másik külföldi, a lengyel légió létrehozása előtt. A hét pontból álló rendelet első pontja szerint a légiót azoknak a magyar katonáknak a számára kell létrehozni, akik már átálltak az osztrák hadseregből, vagy ezután hagyják el a császári lobogót. A következő pont kimondja, hogy a légió lovasságból és gyalogságból áll majd. A harmadik pont fogalmazza meg a parancsnok feladatait: a csapat megszervezése, hogy bevethető állapotba kerüljön. E célból a légió vezetője közvetlen kapcsolatban áll a szárd királyi hadsereg parancsnokával és a hadügyminiszterrel. A negyedik pont rendelkezik a felszerelésről: a magyar egyenruhára hasonlító ruházatról és a fegyverzetről egyaránt a hadügyminiszter gondos-

[18] KAW Alte Feldakten. Hauptarmee unter Radetzky. 1849-1-120.

[19] KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1849.

[20] MH 1903. október 14.; *Pitroff* 27. o.

[21] MH 1903. október 14.

[22] *La Concordia*, 1849. január 27.

[23] MH 1903. október 14.; Chrzanowski tábornok igazolása Türr kinevezéséről. Párizs, 1855. május 12. MOL R 211. 1. cs. 10.

kodik. A következő pont jutalmat helyez kilátásba az átálló magyar katonáknak: 2 scudo a fegyver nélkül, 5 scudo a fegyverrel jelentkező katonának, annak pedig 50 scudo, aki lóval érkezik. A hatodik pont előírása szerint a légió tagjai hűségesküt tesznek, legalább a háború végéig szóló érvényességgel, a szárd király zászlajára és a szárd alkotmányra. Az utolsó pont kimondja, hogy – a szervezést megkönnyítendő – a szárd hadseregből egy katonai biztost és egy adminisztrációs ügyekkel foglalkozó tisztet a magyar légió mellé rendelnek.[24]

A piemonti kormány rendelete nem volt előzmények nélküli. Már 1848 októberében és novemberében előírták, hogy baráti módon kell fogadni a dezertáló magyar katonákat. Abban az időszakban, október 10-én született meg a magyar országgyűlés döntése, amellyel visszahívta a külföldön állomásozó magyar katonákat, mely alkalomból Madarász László, az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében, kiáltvánnyal fordult az olaszokhoz, amit a *L'Alba* című napilap november 11-i számában közölt: „Magyarország rokonszenvvel üdvözölte az olasz függetlenségi háborút. Magyarország elrendeli Olaszországban állomásozó bátor csapatainak, hogy azonnal hagyjanak fel a harccal, és igyekezzenek vissza hazájukba. Olaszok! Dicső nép utódai és örökösei, hallgassátok meg a baráti magyar szót, segítsétek csapataink eljutását Fiuméba, és biztosak lehettek nemzetünk barátságában."[25] Alberto Ricci, párizsi szárd követ pedig, Teleki László tanácsára, november elejétől kezdve javasolta Ettore Perrone miniszterelnöknek Splény torinói fogadását és az Itáliában állomásozó magyar katonák átállásának előmozdítását.[26] Perrone igyekezett is elősegíteni a magyar dezertőrök visszatérését hazájukba, de az állam kényes helyzete miatt az akadályokba ütközött.[27] November közepén mindenesetre megérkeztek az osztrák zászlót elhagyó első katonák, akik kijelentették, hogy szeretnének hazatérni, mire Genovába irányították őket, hogy szárd hajókra szállhassanak. A következő hetekben és hónapokban, a korabeli olasz sajtó beszámolói szerint, naponta érkeztek újabb magyar katonák, a legtöbben Piacenzából. Bresciában állítólag a magyar katonák megtagadták az engedelmességet és elbocsátásukat követelték, toszkánai hírek pedig 300 magyar dezertőrről szóltak.[28] Ezek a számok erősen túlzóak, 1848 végéig az átszökött magyar katonák száma aligha érhette el a százat. A dezertőrök alacsony létszámát a Splény Lajos 1849. január 8-i levelében megfogalmazott okokkal magyarázhatjuk: „A Lombardiába küldötteim elseje szerencsésen visszaérkezett; nagy örömet okozott viszontlátnom e derék fiut, neve Balog Dávid. Megjárta Milanot, Comot, Monzat stb. összefutott négy ezredet, számos tisztek s altisztek aláirását hozta meg, kik mindnyájan azt izenik, hogy e pillanatban lehetetlen az átszökés, miután a magyar ezredek a határszélektől lebebb szállásoltattak el."[29] Balogh Dávid beszámolójából kiderül, hogy Radetzky egyéb elővigyá-

[24] Az olasz eredetit közli: *Vigevano* 33–34. o.

[25] *Márkus* 6. o.

[26] Alberto Ricci levelei Ettore Perronénak, Párizs, 1848. november 2., november 10., december 2. AST Carte politiche diverse 1848, m. 24, n. 136.

[27] Ettore Perrone levele Alberto Riccinek, Torino, 1848. november 15. AST Carte politiche diverse 1848, m. 24, n. 136.

[28] *Jászay* 107–108. o.

[29] Idézi: *Horváth*, II. 56. o. 1849. február 18-án Cristoforo Negri, a torinói külügyminisztérium osztályvezetője is azt írta, hogy „eddig száznál kevesebb magyar állt át a piemonti erőkhöz." *Biondelli* 94. o. Az 1848 első felében dezertált magyar katonákról ld. *Pásztor* 1–16. o.

zatossági intézkedéseket is foganatosított: ezer aranyat tűzött ki jutalmul azoknak, akik elfogják vagy feladják a magyar katonák között kiáltványokat osztogató ügynököket. Akinél pedig akár csak egy kiáltványt is találnak, vagy bebizonyosodik, hogy ilyet olvasott, annak főbelövés a büntetése. A terror szinte nem ismert határokat: „A kémkedés, vádaskodás nagy fejlődést nyert, és szegény vitézeink a legcsekélyebb gyanú miatt is könyörület nélkül lövetnek agyon."[30]

Január 3-án körülbelül ötven magyart soroztak be a lombard zászlóaljakba, és mintegy további ötven magyar katona szolgált szétszórtan a szárd hadseregben, különösen a 4. és a 6. ideiglenes ezredben, továbbá Szardínia szigetén, Sassari városában. Elsősorban ezeknek a kisebb csoportoknak az egyesítésével, továbbá az egyes városokban, különösen Torinóban tartózkodó magyar katonáknak a csatlakozásával alakult meg a légió. Január végéig 110 szökött magyar katona gyűlt össze Alessandriában, Türr és egy – egyelőre ismeretlen – tiszttársa parancsnoksága alatt.[31] A szárd király katonáihoz hasonlóan a magyarok is teljes ellátásban, ruházatban, felszerelésben és illetményben részesültek. Piros szegélyű sötétkék sapkát viseltek, amelyen elől fehér lemezből készült magyar jelvény díszelgett, magyar nemzeti színű kis forgóval. Ugyancsak sötétkék posztóból varrt, meggyszínű hajtókával ellátott kabátot hordtak, továbbá sötétkék pantallót szintén meggyszínű szegéllyel, amihez fűzős magyar bakancs járult. Fegyverük csappantyús puska és szurony volt. A rangot a kabát és a köpeny ujjaira felvarrt gyapot-, illetve ezüstgaland jelezte. „Magyar csapat" név alatt egy századot képeztek és helyőrségi szolgálatot teljesítettek. Miután a főhadnaggyá előléptetett Türr átvette a légió parancsnokságát, naponta gyakorlatokat tartottak.[32]

Splény báró magyar nemzeti színű selyemzászlót készíttetett a légió számára, amit február 18-án ünnepélyes körülmények között szenteltek fel a marengói síkságon. A légió reggel tíz órakor vonult ki az alessandriai Santo Stefano laktanyából. A 19. olasz ezred zenekara haladt előttük, kíséretükben pedig a helyőrség számos tisztje. A helyszínre érkezve egy cseh pap, Mensinger atya misézett a Marengo melletti Spinetta templomában, majd Manfredo Fanti tábornok és több más olasz tiszt jelenlétében megáldotta a zászlót. Ezután Mensinger atya cseh nyelven lelkesítő beszédet mondott: „Megáldottam a zászlótokat, nagy királyotok, Szent István nevében és átadom azt nektek, nem azért, hogy alatta szabadságra és függetlenségre vágyó népek ellen vonuljatok, hanem azért, hogy védjétek meg a szabadságot, melyért őseitek annyi vért ontottak. Magyarok és csehek együtt harczoltak a szabadságért a törökök ellen, Sobiesky lengyel vitézei és Starhemberg Jaroslav cseh vitézei veletek együtt védték Európát a török barbárság ellen. Most, hogy a magyar nép az osztrák zsarnokság ellen harczol, Mészáros magyar hadügyminiszter tótokat vezet a közös ellenség ellen, Bem és Dembinsky lengyel tábornokok harczolnak a ti szent ügyetekért. És a midőn én itt a szlávok nevében isten templomában, ezen az örökké híres marengói síkságon felszentelem a zászlótokat, amely alatt harczolni fogtok, csókkal pecsételem meg a magyarok és a szlávok testvériségét." A pap ekkor megölelte és megcsókolta Türrt, aki átvette a zászlót, kivitte a templom előtt felál-

[30] *Horváth*, II. 56. o.

[31] *Vigevano* 34. o. Egy visszaemlékezés szerint a légió 185 főt számlált. *Sz. I.* 19. o. Augusto Pierantoni 160 fős légióról tud. *Pierantoni* 40. o. Bárdy Rudolf körülbelül kétszáz főre teszi a létszámot. *Bárdy* 87. o.

[32] *Sz. I.* 17–19. o.

lított légióhoz, átadta a zászlótartónak, majd kardot rántott és a következő esküt mondta el: „Esküszünk a mindenható istenre, hogy ezt a szent jelvényt és vezérünket, addig is mig hazánkba visz, követni fogjuk mindenhova, ahová Carlo Alberto király minket szólitani fog. Fogadjuk, hogy bármily veszélyben vitéz katona gyanánt utolsó csepp vérig harczolunk, Olaszország és Magyarország, ezen két testvérnép közös ellensége ellen!" Az ünnepség végeztével Türr visszavezette a légiót Marengóba, Napóleon szobra köré állította katonáit, tisztelgést vezényelt, majd beszédet tartott nekik: „Vitézek! Ismeritek ezt a szobrot? Azt a Napoleont ábrázolja, aki félszázaddal ezelőtt a szabadságért harczolt, egymaga védte azt a népforradalom leverésére szövetkezett fejedelmek ellen. Ott járt a mi szép hazánkban is és felajánlotta apáinknak, hogy kivívja a függetlenségüket, ha elszakadnak Ausztriától. Őseink hivek maradtak a Habsburg-házhoz és Napoleon ellen forditották fegyverüket. És mi lett a jutalmuk? A legrutabb árulás azon császári ház részéről, mely szét akarja most darabolni drága hazánkat, elakarja tiporni fiatal szabadságunkat, a melyért őseink annyiszor ontották a vérüket. De a rut szándék nem fog megvalósulni. Nem engedjük hazánkat eltaposni. Minden magyar ember, öreg és fiatal, férfi és nő kész utolsó csepp vérét ontani a szabadságunkért. És miután jó csillagzatunk testvérnemzet közé vitt, mely ép úgy küzd ama hatalom ellen mint mi, harczolni fogunk ezen nemzet szabadságáért és ha kell, meghalunk érte. Erre esküszünk a Szent Háromság nevében!" A légió tagjai fennhangon ismételték meg az esküt, aztán Carlo Albertót, Olaszországot, Kossuthot és Magyarországot éltették. A zászlószentelést áldomás követte, este pedig harsány zeneszóval, hazafias dalokat énekelve vonultak be Alessandriába. A város kapujánál Mantelli ezredes a nemzetőrség élén várta a magyar katonákat, hogy aztán kölcsönös tisztelgést követően a város lakosságának szűnni nem akaró üdvrivalgása közepette a királyi palota elé vonuljanak, ahol Olaszország és Magyarország éltetésével oszolt szét az ünneplő tömeg. Az ünnepség végeztével visszaállt a katonai napirend, a már századossá előléptetett Türr továbbra is gyakorlatoztatta katonáit, ami azonban a helyőrségi szolgálat ellátását nem akadályozta.[33]

A magyar csapat az egész februárt Alessandriában töltötte, majd március 11-én áthelyezték Nizzába. Röviddel az indulás előtt megváltoztatták nevüket: ezután Magyar Légió név alatt szerepeltek. Az út tíz napig tartott, amiért is a magyarok nem vehettek részt a március közepén kiújult, és a március 23-i novarai vereséggel tragikusan hamar befejeződött piemonti–osztrák háborúban, az mégis döntő befolyást gyakorolt a légió sorsára. A március 26-án aláírt fegyverszünet 2. pontja arra kötelezte a szárd királyt, hogy a lehető leghamarabb oszlassa fel a lombard, magyar és lengyel katonákból álló csapatokat, azok a katonák ugyanis osztrák alattvalónak számítottak. Ugyanakkor az osztrák kormány teljes amnesztiát ígért őrmestertől lefelé mindenkinek, amennyiben tizenöt napon belül visszatérnek hazájukba.[34]

Az amnesztia hírének fogadtatásával kapcsolatban a rendelkezésre álló adatok ellentmondanak egymásnak. Türr István visszaemlékezései szerint, miután Olivieri tábornok jelenlétében felolvasta katonáinak a rendeletet, a légió egy tagja sem jelezte, hogy

[33] MH 1903. október 14.; a *L'Opiniome* beszámolója, 1849. február 23. Ld. még MOL R 90. I. 492.; *Pitroff* 27–28. o.; Türr István levele Francesco Sclavónak. Nizza, 1900. május 24. BUG Manoscritti, 44125. V. ö. *Costa* 82. o.

[34] *Vigevano* 34–35. o.

haza kívánna térni, egyöntetűen elutasították az amnesztiát. A legénység magatartását látva Türr közölte Olivieri tábornokkal, hogy – jóllehet a kormány hívta a szárd hadseregbe – a honfitársait nem hagyja el.[35] Ezzel szemben Attilio Vigevano ezredes, hadtörténész egy Olivieri tábornok által aláírt, a Nizzai Hadosztály Katonai Főparancsnoksága által április 2-i keltezéssel kiadott dokumentumra hivatkozva azt állítja, hogy a magyar katonák egységesen elfogadták a felkínált amnesztiát, ezért aztán a szárd hadügyminiszter úgy intézkedett, hogy április 2-án hagyják el Nizzát és április 15-ig jelenjenek meg Novarában, ami osztrák fennhatóság alatt állt. A magyar légió novarai csatavesztés utáni kilátástalan helyzetéről számol be egy Marseille-ben kelt levél. Írója ismeretlen, néhány részletét a címzettje, William Sandford angol polgár tudatta barátjával, Pulszky Ferenc londoni magyar ügyvivővel április elején küldött levelében. Az idézett részlet a következő: „Nizzába érkezve a magyar csapattestet teljes kétségbeesésben találtam. A békeszerződés második pontja szerint a szardíniai király köteles a magyar, lengyel és lombard csapatokat elbocsátani. Nos, majdnem el akarták kergetni ezt a szegény 120 magyart, zsandárok kíséretében, Toulonig, ahol az afrikai idegen légióba akartak inkább belépni, mintsem Radetzkyhez visszatérni. De a francia konzul nem akarta őket Franciaországba beengedni anélkül, hogy ne kapjanak 10 frc.-t fejenként, amit a piemonti miniszter megtagadott tőlük. Rögtön a kormányzóhoz mentem és igen erőteljes szavakkal vetettem szemére a kormány hálátlan viselkedését ezekkel a katonákkal szemben, akik életüket jöttek feláldozni Itália szabadságáért. Fellépésem után megváltoztatták bánásmódjukat, adtak egy összegben a katonáknak 500 frc.-t és kíséret nélkül engedték el őket – de fegyverek nélkül is. Április 2-án elindultak Nizzából, látszólag az osztrák határ felé tartva. A valóságban Genuába mentek, ahol jó fogadtatást remélnek."[36] A légió valójában, Vigevano ismertetése szerint, a Ventimiglia – San Remo – Albenga – Finalborgo útvonalon április 7-én Savonába érkezett, ahol azt kérték, hogy Novara helyett Livorno felé, Toszkánába folytathassák útjukat. A szárd kormány engedett a kérésnek és úgy rendelkezett, hogy április 10-én szálljanak hajóra Livorno felé. A kedvezőtlen időjárás és más okok miatt azonban az indulás egyre késett, ami nagymértékben növelte a nyugtalanságot a katonák között. Nem volt türelmük tovább várni, ezért azt kérték, hogy térhessenek vissza Nizzába, ahonnét aztán Franciaországba folytatnák útjukat. A szárd kormány ezt a kérést is teljesítette: április 17-én elhagyták Savonát, és ugyanazon az útvonalon, amit a hónap elején megtettek, április 22-én visszaérkeztek Nizzába. Franciaországba azonban nem léphettek be, így még egy hónapot Nizzában töltöttek. A piemonti kormány, miután elérte Radetzky tábornagynál, hogy a fegyverszünet már ismertetett 2. pontjának végrehajtását június 30-ig hosszabbítsa meg, május 21-én – a lombard és a lengyel csapattal együtt – hivatalosan feloszlatta a Magyar Légiót. A szükséges intézkedéseket még abban a hónapban megtették – folytatja az események ismertetését Vigevano –, így június 1-jére a légió feloszlott. A katonák egyenruhájukat és felszerelésüket megtarthatták, a határig napidíjat és egy, tizenöt napi fizetésüknek megfelelő összeget kaptak. Azokat, akik a szárd seregben kívántak tovább szolgálni, szívesen fogadták.[37] Vigevano állításainak egy része biztosan nem felel meg a valóságnak, hiszen a magyar katonák, ahogy a további-

[35] *Pitroff* 28. o.

[36] William Sandford Pulszky Ferenchez, 1849. április eleje. Közli *Waldapfel:* Levelestár, III. 210–211. o.

[37] *Vigevano* 35–37. o.

akból kiderül, május elején már Franciaországban voltak. Ezek szerint a piemonti kormány fenti intézkedései csak elméletben vonatkoztak a Magyar Légió tagjaira is.

Türr visszaemlékezése szerint a légió valóban Savona felé menetelt, ám nem azért, hogy Novarában osztrák kézre adják magukat, hanem azért, hogy – Splény báró tanácsára – onnan Velencébe vagy Rómába hajózzanak, ahol még folyt a küzdelem. Türr szerzett egy hajót, amivel Civitavecchiába mehettek volna, hogy onnan folytassák útjukat Rómába, de ugyanakkor arról is hírt kapott, hogy a franciák a fontos kikötővárost elfoglalták, Rómát pedig tengeri blokád alá vonták.[38] A római terv létezését támasztja alá egy április első felében kibontakozott levélváltás is. Michele Pinto, a Római Köztársaság torinói követe, egy Splény báróval lezajlott genfi találkozó után, április 3-i levelében azt javasolta Carlo Rusconinak, a római külügyminiszternek, hogy a Magyar Légiót szállítsák Rómába a köztársaság védelmére. Hosszú beszélgetésük során ugyanis Splény egyetértett Pintóval: a novarai csatavesztés után az olasz nemzeti függetlenség központja Róma lett, a korábban Piemontnak szánt magyar segítséget tehát a Római Köztársaság számára kell felajánlani. Splény akkor ajánlotta fel „a jól felszerelt és felfegyverzett, derék tisztek altal vezetett, teljesen fegyelmezett katonákból" álló, Nizzában állomásozó légiót. Splény, a megbeszélés után azonnal, sürgönyben tájékoztatta Türr Istvánt a tervről. Szintén április 3-án kelt levelében Splény arra kérte Pintót, hogy értesítse Türrt és Bárdy Rudolfot, a magyar kormány Nizzában tartózkodó megbízottját, amennyiben a római kormány nem tudná, vagy nem akarná a Magyar Légiót alkalmazásába fogadni. Rusconi április 16-i válaszában azt felelte ugyan, hogy megteszik a szükséges intézkedéseket a légió Rómába szállításra, az azonban, a fent ismertetett okok miatt, már nem valósulhatott meg.[39]

Miután a római terv kilátástalanná vált, Türr elhatározta, hogy katonáival Franciaországba megy. Azt remélte, hogy a francia kormány segítségével eljuthatnak Törökországba, onnan pedig utat vághatnak maguknak Magyarországra. Visszatérve Nizzába letették a fegyvert, mivel a francia kormány csak ezzel a feltétellel engedélyezte határainak átlépését. További feltétel volt, hogy a katonák legfeljebb húszfőnyi csoportokban léphettek francia területre. Türr ezért a légiót felosztotta, és miután a piemonti kormány ötnapi zsoldot fizetett, meghatározott sorrend szerint, egynapi időközzel, útnak indította csapatait Toulon városába. A francia kormány a magyar katonákat francia területen, rangkülönbség nélkül, mérföldenként fejenként 3 sou összeggel látta el. Maga Türr, miután a légió vezetését átmenetileg Bárdy Rudolfra bízta, közvetlenül Párizsba utazott, hogy segítséget kérjen Teleki László gróftól, a független magyar kormány párizsi megbízottjától. Teleki minden tőle telhetőt megtett, hajót azonban nem sikerült kapniuk a francia kormánytól a törökországi útra, ezért elhatározták, hogy a légiónak Angliába kell továbbmennie.[40] Ezekről az eseményekről Teleki is beszámolt május 2-án Pulszkyhoz írt levelében: „110 szökevény katona érkezett meg Toulonba Piemontból, ezeket a piemonti

[38] *Pitroff* 28. o.

[39] Michele Pinto levele Carlo Rusconinak, 1849. április 3., Splény Lajos levele Michele Pintónak, 1849. április 3., Carlo Rusconi levele Michele Pintónak, 1849. április 16. OSZK Kézirattár, 1848/14. V. ö. OSZK Analecta Literaria 6342. Splény levelét közli *Waldapfel:* Levelestár, III. 222–223. o.; *Jászay* 126–127. o.; Centenáris Kiállítás 67. o.; *Bárdy* 98–99. o.

[40] *Pitroff* 28–29. o.; *Sz. I.* 19. o.; *Bárdy* 101. o.

udvar nem akarja tovább tartani, a francia kormány enrollirozni szeretné, de csak Algírba küldheti a légion etrangèrebe, oda pedig nem akarnak menni. Tehát, ha nem akarjuk, hogy zsiványokká váljanak, tartanunk kell, de ha én tartom, minden pénzemet oda kell forditnom és akkor aztán a haza dolgai háttérbe szorulandnak. Ámbár a könyörületesség egészen keresztény erény, melyet Krisztus minden evangéliumunkban parancsol, jobban szeretek hazafi lenni, ha erről le kell mondani, hogy azt gyakoroljuk. Egyébiránt igyekszem jól elrendezni a dolgokat, beszélgettem már rólok a külügyminiszterrel, s még fogok beszélni, s folytonosan ismét beszélek, de Isten tudja mire vezet mindez. Tudtára kellett adnom kormányomnak, hogy az ő dolga ezen ügyben véglegesen határozni."[41] Teleki, pénzügyi nehézségei ellenére, kisebb összeget adott a Toulonba utazó Türrnek, ahová éppen megérkezett katonáinak utolsó csoportja is, összlétszámuk mintegy 120 főt[42] tett ki. Közben, ahogy arra már Teleki is utalt idézett levelében, egy touloni francia tábornok algériai szolgálatra verbuválta a magyarokat. Türrnek is felajánlotta, hogy rangja megtartásával francia szolgálatba léphet. Az ajánlatot mindannyian visszautasították,[43] mondván, hogy nem szökevények, hanem magyar katonák, mire a tábornok megtiltotta, hogy egy csapatban folytassák útjukat. A légiót ezért újra felosztották, ezúttal három részre: két része különböző utakon Lyon felé tartott, a harmadik pedig Rodez érintésével Le Havre irányába.

A légió helyzete egyre sanyarúbbá vált, a pénz elfogyott, a katonák jó részének bakancsa a sok meneteléstől elszakadt. A pénzhiányt Teleki újabb szerény küldeménye enyhítette valamelyest. Az újságokból arról értesültek, hogy a Badenben kitört forradalom győzelemre áll, a herceg katonái is csatlakoztak a néphez. Útjuk kilátástalansága arra indította Türrt, hogy katonáival csatlakozzon a badeni forradalmárokhoz, remélve, hogy a forradalom kiterjed, és lehetőség nyílik a magyar sereggel való egyesülésre, amely – Türr értesülései szerint – diadalmasan haladt Bécs felé. A Lyonba érkezett két csapatot útnak is indította, a harmadiknak pedig, amely 78 főt számlált és amelyet – a Splény levelében már említett – Balogh Dávid hadnagy vezetett, pénzt küldött és megparancsolta, hogy menjenek szintén Badenbe.[44]

A francia kormány azonban az utóbbi csapatnak megtiltotta, hogy megváltoztassa az útirányát, így az észak-franciaországi tengerpartra, Boulogne városába mentek. Megérkezésükről és továbbindulásukról George Meredith angol író és költő június 30-án Pulszky Ferenchez írt leveléből értesülünk. Meredith egy, a *Daily News* 1849. június 29-i számában megjelent hírt ismertet barátjával: az osztrák hadseregből Itáliában megszökött 59 magyar katona megérkezett Boulogne-ba, ahonnét francia utasításra a PRINCESS COLOMBINE angol hajó a Londonhoz közel fekvő Folkestone városába viszi őket. A magyar üggyel erősen rokonszenvező angol polgár aggodalmát fejezte ki a magyar menekültek sorsa miatt, és ellátásukra gyűjtést javasolt, amelyhez saját hozzájárulását is fel-

[41] Teleki László Pulszky Ferenchez, 1849. május 2. Közli *Waldapfel:* Levelestár, III. 287–290. o. Teleki összesen 3300 frankot költött a magyar katonákra. Ld. Teleki László Pulszky Ferenchez. Párizs, 1849. július 1. Közli *Waldapfel:* Levelestár, IV. 151–152. o. Teleki erőfeszítéseiről ld. még: Türr István levele Bárdy Rudolfnak (Párizs, 1849. május 10.), közli *Bárdy* 105. o.

[42] *Waldapfel* 88. o.

[43] Sz. I. légióbeli őrnagy szerint 60 magyar katonát „a franczia kormány erőltetett beegyezésével" Afrikába szállítottak. *Sz. I.* 19. o.

[44] *Pitroff* 29. o.

ajánlotta.[45] Meredith aggodalma, úgy tűnik, nem volt alaptalan. Legalábbis az derül ki azokból a levelekből, amelyeket a csapat parancsnoka, Balogh Dávid hadnagy július során Pulszky Ferenchez küldött. „Nagyságos Urunk 18, az az tizennyolc xár ezüst pénzbül sinylődő a mi életünk. Nincs atya, nincs anya, kiben helyeztessük bizodalmunkat, egyedül a Nagyságos Úrban, hogy ezen szegény négy őrmesternek és három káplároknak valami csekélységgel méltóztatna zsoldunkat meg jobbítani, hogy legalább ruhánk tisztításábul például tehessünk alattavalóink eránt, méltóztasson esedezésünket szívére venni, melyért a fölöttünk lévő égbeli Istenünktül várhatja bő áldásait" – panaszolta és kérte Balogh Dávid első, július 7-i levelében, amit rajta kívül még Tóth és Varga őrmester, valamint Károly írnok őrmester írt alá. Az első próbálkozás, ahogy az a négy nappal később írt levélből kiderül, nem járt sikerrel: „Minek utána Londonból visszaérkeztem, azon szomorú esetet katonáinknak, kik szegények majd éhen halnak meg, elbeszéltem: hogy az országunk követe mely szavakkal illetett mindnyájunkat, hogy pénzt nem adhat, Istenem! (a szegény katonák kiáltának) szegény szerencsétlen hazánk parancsára mindent megtevén e messze földre jutottunk, ahol éhen meg kell halni..." A panaszt szemrehányás követi: „Nem ezt várták ám azon szerencsétlen honfiak, kik itt sinylődnek, kik ennyi földön sok hideget, s meleget étlen és szomjúság közt a hazának dicső szent parancsára megtettek, kik a haza végveszélyét hallván, s azt védeni igyekeznek, ott hagyván a német zászlóját." Balogh hadnagy a katonák élelmezésére kölcsönt vett fel, annak visszafizetési határideje azonban lejárt, így mindenképpen szüksége volt Pulszky anyagi támogatására. A saját pénzéből is költött, ám annak megtérítését nem várta el. A Meredith által említett gyűjtésből is kikerekedett egy kisebb összeg, de Pulszky nélkül ahhoz sem juthattak hozzá. Július 19-i levelében tehát gyors cselekvésre kérte a magyar kormány londoni képviselőjét. A kért anyagi támogatás azonban csak nem érkezett meg. Ezúttal az angolok nem találták Balogh hadnagyot annyira megbízhatónak, hogy rá bízzák a pénzt. Erre kért indulatosan magyarázatot július 23-i levelében a magyar csapat parancsnoka: „Utoljára még egyszer kérem Nagyságod szívességét, nekem megírni és tudtomra adni e gyalázatnak indítóokát, és ennek gerjesztő gőgösét, mert én mint tiszt, mint hazaszerető, igaz honfi inkább meghalni, mintsem gyalázatban élni akarok!!"[46]

A magyar különítmény, amelyből a Franciaországot átszelő út során, úgy látszik, többen is lemorzsolódtak, végül is 35 napig tartózkodott Folkestone-ban. Az angol kormány igyekezett gondoskodni a katonákról: napi 24 pennyt kaptak, továbbá polgári öltözetet, majd egy angol gőzössel Konstantinápolyba szállították őket. Miután a török kormánytól kaptak fejenként 175 piasztert, szétoszoltak.[47] Türr pedig, feltehetőleg 30–40 emberével, május végén Badenbe érkezett.

[45] George Meredith Pulszky Ferenchez, 1849. június 30. Közli *Waldapfel:* Levelestár, IV. 140–141. o. Az angol eredetiben szereplő Bologne városnevet a kiadvány – tévesen – az olasz Bolognával azonosította.

[46] Balogh Dávid Pulszky Ferenchez, 1849. július 7., 11., 19. és 23. Közli *Waldapfel:* Levelestár, IV. 176–177., 187–188., 212–213., 228–229. o.

[47] *Sz. I.* 19. o.

A felkelést május 11-én a rastatti erőd helyőrségének lázadása indította el, amit a badeni főváros, Karlsruhe helyőrsége május 13-án követett. A forradalom kiújulását az okozta, hogy IV. Frigyes Vilmos porosz király visszautasította a frankfurti német nemzetgyűlés által felajánlott német császári koronát. Május 14-én ideiglenes kormány alakult Lorenz Peter Brentano vezetésével.

Amikor Türr István kis csapatával megérkezett Badenbe, egy zászlóalj kiképzését bízták rá. Türr visszaemlékezései szerint nehéz munka volt, mivel az emberek gyakorlatlanok és fegyelmezetlenek voltak, továbbá a fegyverzetük sem volt kifogástalan, sokan csak kaszával szerelkeztek fel. Miután mégis gyorsan megoldotta feladatát, Türrt ezredessé nevezték ki, és három zászlóaljat bíztak rá. Egy június 18-án, a mannheimi főhadiszálláson kelt parancs szerint Türr ezredesre ruházták át a Neckar-Auer erdőtől kezdődő és Ludwigshafenig terjedő felállítás feletti parancsnokságot. Ludwigshafennél öt napig védte a Rajna vonalát, de miután a szintén fellázadt pfalziakat visszaverték, a badeni csapatok sem tarthatták magukat. Június 29–30-án a badeni hadsereg, benne Türr csapatával, a Murg-vonalat védte. A badeniek javarésze nagy lelkesedéssel harcolt, de a fegyelmezett porosz csapatok elől kénytelenek voltak hátrálni. A felkelők alulmaradtak és Svájcba menekültek. Türr csapata július 10-én lépte át a határt. A badeni felkelés ugyanott fejeződött be, ahol kirobbant: a porosz erők július 23-án bevették Rastattot.

Ludwik Mieroslavski lengyel tábornok, a badeni és pfalzi nemzeti hadsereg volt főparancsnoka, 1853. október 29-én Párizsban az alábbi igazolást adta ki Türr István szerepéről: „Igazolom, hogy Türr István úr, a piemonti hadsereg Magyar Légiójának volt parancsnoka, Baden és Pfalz nemzeti seregébe őrnagyi ranggal lépett, ezredessé lépett elő. A badeni ügynek megtette mindazokat a szolgálatokat, melyeket bátorságától, odaadásától és értelmiségétől várni lehetett. Vezényletem alatt több csatában vett részt, új csapataink kiképezte és valóban értékes szolgálatokat tett úgy is mint fiatal milicziánk szervezője, úgy is mint harcztéri tiszt. Különösen kitüntette magát, mikor a Rajnán való átkelést Ludwigshafen és Mannheim közt kellett védeni, majd a kaferthali összeütközésnél, azután pedig a véres waaghauseli csatában, ahol két zászlóaljjal és négy ágyúval két és fél órán át tartóztatta föl a Porosz herczeg hadtestének Philippsburgnál veszteglésre kárhoztatott felét."[48]

A Svájcba menekült magyar katonák egy része az 1849 szeptemberében meghirdetett újabb általános amnesztia (őrmestertől lefelé) hírére hazatért, amire maga Türr is biztatta katonáit. Akik nem éltek a lehetőséggel, azokat a svájci kormány, kérésükre, saját költségen Amerikába szállította. Türr Bernben maradt, ahonnan csak 1850 elején utazott Párizsba.[49]

Türr István 1849. január 19-én megtette azt a lépést, amely, mint utólag bebizonyosodott, döntőnek bizonyult további sorsa szempontjából: egy életre elkötelezte magát az

[48] MH 1903. október 18. A badeni felkelésről ld. *Mieroslavski* 1–53. o., *Schreiner* 53–77. o., továbbá *Speck* 144–158. o., valamint *Engels* 105–190. o.

[49] *Pitroff* 30–31. o.

olasz ügy, az olaszok mellett. 1849. évi szereplése többet is felvillantott azok közül a tulajdonságok közül, amelyek a későbbiekben is jellemezték működését: mindenekelőtt páratlan szervezőkészségét, továbbá határozott fellépését és félelmet nem ismerő, gyakran a vakmerőség határát súroló személyes bátorságát.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Ascher	*Ascher, Adolph:* Geschichte des k. und k. Infanterieregiments FZM. Erzherzog Friedrich Nr. 52. Band I–II. Wien, 1905.
AST	Archivio di Stato di Torino
Bánlaky	*Doberdói Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. XXII. I. Ferenc József háborúi az 1848/49. évi magyar szabadságharcot kivéve 1848–1882. Budapest, 1942.
Bárdy	Adventures of Rudolph Bardy De Kovatsi, a Hungarian exile in Italy, Hungary and Turkey. Rochester, 1855.
Biondelli	*Biondelli, Carlo Ottavio:* La missione del colonnello Alessandro Monti in Ungheria nel 1849. Tesi di laurea in storia moderna. Università Cattolica del Sacro Cuore – Milano. Facoltà di Scienze Politiche. Anno Accademico 1968–69. Kézirat. Archivio dei Baroni Monti della Corte, Nigoline Cortefranca (Brescia). Carte di Alessandro Monti.
BUG	Biblioteca Universitaria di Genova
Candeloro	*Candeloro, Giorgio:* Storia dell'Italia. Volume terzo. La rivoluzione nazionale (1846–1849). Milano, 1995[3].
Centenáris Kiállítás	1848–1948. Centenáris Kiállítás. Történelmi Emlékbizottság, Budapest, 1948.
Costa	*Costa, Emilio:* Le lettere di Stefano Türr a Francesco Sclavo. In Rassegna Storica del Risorgimento LIV (1967), fascicolo I.
Engels	*Engels, Friedrich:* A német birodalmi alkotmány-hadjárat. In Karl Marx és Friedrich Engels művei 7. Budapest, 1962.
Gonda	*Gonda Béla:* Türr tábornok. Budapest, 1925.
Hermann	1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta *Hermann Róbert.* Budapest, 1996.
Horváth	*Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története. I–III. Genf, 1865.
Jászay	*Jászay, Maddalena:* L'Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849. Budapest, 1948.
Katonai vitézség	A magyar katona vitézségének ezer éve I-II. Szerkesztette *Pilch Jenő.* Budapest, é. n.

KAW	Kriegsarchiv, Wien
Koltay-Kastner	*Koltay-Kastner Jenő:* A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.
Márkus	*Márkus, Stefano:* I sardi del Risorgimento e l'Ungheria. Estratto da Studi Sardi VIII (1948).
MH	*Türr István:* Emlékeimből. I–XXIII. In: *Magyar Hírlap,* 1903. október 4–december 20.
Mieroslavski	Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden. Bern, 1849.
MOL R 90.	Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth Lajos iratainak időrendi része (I.)
MOL R 211.	Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény. Türr István irathagyatéka.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
Pásztor	*Pásztor, Lajos:* La guerra d'indipendenza italiana del 1848 e il problema dei soldati ungheresi in Italia. Estratto dagli Atti del XXVII Convegno dell'Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano. Milano, 1948.
Pete	*Pete László:* Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999.
Pierantoni	*Pierantoni, Augusto:* Il colonnello Alessandro Monti e la Legione Italiana in Ungheria (1849) – Gli ungheresi nelle guerre nazionali italiane (1848–1866). Roma, 1903.
Pieri	*Pieri, Piero:* Storia militare del Risorgimento. Guerre e insurrezioni. Torino, 1979.
Pitroff	Türr István tábornok töredékes önéletrajza. Közli *Pitroff Pál.* In *Új Magyar Szemle,* 1921. III. 1–2. szám.
Schreiner	*Schreiner, Klaus:* Die badisch-pfälzische Revolutionsarmee 1849. Berlin, 1956.
Sked	*Sked, Alan:* The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War, 1848. London – New York, 1979.
Speck	*Speck, Ulrich:* 1848. Chronik einer deutschen Revolution. Frankfurt am Main – Leipzig, 1998.
Sz. I.	*Sz. I.* légióbeli őrnagy: Az 1849-ki olaszhoni magyar legio Türr parancsnoksága alatt. In: *Tarka Világ* és *Képes Regélő,* 1869. 1. sz.
Urbán, 1963.	*Urbán Aladár:* A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó osztrák katonaság 1848 áprilisában. In *Hadtörténelmi Közlemények,* 1963/2. 145–169. o.
Urbán, 1971.	*Urbán Aladár:* A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848. április–május). In *Hadtörténelmi Közlemények,* 1971/2. 211–237. o.
Vigevano	*Vigevano, Attilio:* La Legione ungherese in Italia (1859–1867). Roma, 1924.
Waldapfel	*Waldapfel Eszter:* A független magyar külpolitika 1848–1849. Budapest, 1962.
Waldapfel: Levelestár	*V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára I–IV. Budapest, 1950–1965.

László Pete

ISTVÁN TÜRR AND THE HUNGARIAN LEGION IN PIEDMONT IN 1848–1849

Summary

István Türr played an important part in fighting for the Italian unity. It was the 1848–1849 Hungarian War of Independence that marked the first station of his career.

In 1842, he joined the Austrian 52nd Infantry Regiment, which was detailed to Italy in 1844. Subsequent to the Milan uprising and influenced by the proclamation issued by Lajos Kossuth, on 17 January 1849, Türr, then a sub-lieutenant, joined the Sardinian Army, which was fighting against the Austrians. He became the commander of the Hungarian Legion that was organised of Hungarian deserters. After the defeat at Novara on 23 March, he and his soldiers left for France, and then, hearing the news of the outbreak of the revolution in May, he arrived in Baden with the remainder of his troops. He was promoted to the rank of colonel and was commissioned with the command of three battalions. After the suppression of the uprising, on 10 July, he escaped to Switzerland. Some of his soldiers returned home at the news of amnesty, which was announced in September 1849, but he stayed in Bern, from where he left for Paris at the beginning of 1850. He only returned home after the Compromise between Austria and Hungary was reached in 1867.

In the course of his activity in 1848–1849, István Türr already gave evidence of several characteristics that were typical of his later actions: his outstanding organising abilities in the first place, his determination and his bravery that dangerously approached recklessness in many cases.

László Pete

ISTVÁN TÜRR ET LA LÉGION HONGROISE DE PIÉMONT EN 1848–1849

Résumé

István Türr joua un rôle important dans les luttes pour l'Italie unifiée. La première étape de sa carrière est liée aux années 1848–49.

En 1842, il intégra le 52e régiment d'infanterie autrichien qui fut dépêché en Italie en 1844. A l'issue du soulèvement de Milan, Türr devint sous-lieutenant. A l'appel de Kossuth, il rejoignit, le 17 janvier 1849, l'armée sarde luttant contre les Autrichiens et devint le commandant de la Légion Hongroise formée de déserteurs. Après la défaite du 23 mars de Novarre, il conduisit ses soldats en France avant de se rendre à Baden, avec le reste de sa troupe, à la nouvelle de la révolution éclatée fin mai. Il fut nommé colonel et se vit confier trois bataillons. Le 10 juillet, après l'écrasement du soulèvement, il se réfugia en Suisse. Une partie de ses soldats rentrèrent, en septembre 1849, à la nouvelle de la proclamation de l'amnistie, mais Türr resta à Berne avant de partir pour Paris au début de 1850. Il ne rentra en Hongrie qu'après le compromis conclu avec l'Autriche.

István Türr fit preuve, déjà en 1848–49, de certaines qualités qui caractérisèrent ses activités aussi par la suite, notamment une capacité d'organisation hors du commun, une action ferme et du courage parfois à la limite de la témérité.

László Pete

ISTVÁN TÜRR UND DIE UNGARISCHE LEGION IN PIEMONT IM JAHRE 1848–1849

Resümee

Istán Türr spielte eine bedeutende Rolle in den Kämpfen um ein einheitliches Italien. Die erste Station seiner Laufbahn ist mit dem ungarischen Freiheitskampf von 1848–49 verbunden.

Türr war im Jahre 1842 in das 52. österreichische Infanterieregiment eingetreten, das 1844 nach Italien beordert wurde. Nach dem Aufstand von Mailand ging er – bereits als Unterleutnant – am 17. Januar 1849 auf das Manifest von Kossuth hin zur sardinischen Armee hinüber, die gegen die Österreicher kämpfte. Er wurde Kommandant der aus den hinüber Geflohenen organisierten Ungarischen Legion. Nach der Niederlage am 23. März in Novara ging er mit seinen Soldaten nach Frankreich, und kam infolge der Nachricht von der Ende Mai ausgebrochenen Revolution mit seinen restlichen Männern nach Baden. Er wurde zum Obersten ernannt und mit der Leitung von drei Bataillonen beauftragt. Nach der Niederschlagung des Aufstandes, am 10. Juli, floh er in die Schweiz. Ein Teil seiner Soldaten kehrte infolge der Nachricht der im September 1849 verkündeten Amnestie heim, er jedoch blieb in Bern und ging Anfang des Jahres 1850 nach Paris. Er kehrte erst nach dem Ausgleich nach Ungarn zurück.

Die Rolle von István Türr in den Jahren 1848–49 zeigte gleich mehrere Eigenschaften, die auch seine spätere Tätigkeit charakterisierten: in erster Linie sein einzigartiges Organisationstalent, sein entschlossenes Auftreten und seine oft an Tollkühnheit grenzende Tapferkeit.

Ласло Пете

ИШТВАН ТЮРР И ПЬЕМОНТСКИЙ ВЕНГЕРСКИЙ ЛЕГИОН В 1848–1849 ГГ.

Резюме

Иштван Тюрр играл значительную роль в боях, которые велись за единую Италию. Первый этап его карьеры начинается в 1848–1849 годах.

В 1842 году он поступил в 52-ой австрийский пехотный полк, направленный в 1844 году в Италию. После Миланского восстания Тюрр, бывший тогда уже младшим лейтенантом, под воздействием манифеста Кошута 17 января 1849 года, переходит в сардскую армию, сражавшуюся против австрийцев, и становится командиром Венгерского Легиона, сформированного из перебежчиков. После поражения при Новарре 23 марта он со своими бойцами идет во Францию, затем, узнав о революции, разразившейся в конце мая, он с остатками своих людей прибывает в Баден. Тюрр был произведен в полковники и ему поручили три бытальона. После разгрома восстания 10-го июля он прибывает в Швейцарию. Часть его солдат, узнав об амнистии, возвращается на родину, однако Тюрр остается в Берне, затем в начале 1850 года уезжает в Париж и лишь после заключения известного Соглашения возвращается на родину.

Роль Иштвана Тюрр а период 1848–1849 годов освещается боле полно, чем в написанных позднее характеристиках его деятельности, здесь подчеркиваются прежде всего его чрезвычайные организаторские способности, решимость и выдающуяся храбрость.

CSORBA GYÖRGY

„HAZASZERETET KÉNYSZERÍTI CSILLAPÍTNI MAGÁNY KESERŰSÉGEM"

Perczel Mór naplója (1851–1852)

A napló keletkezése

Az Oszmán Birodalomba menekült 1848-as magyar emigráció tagjainak tollából tekintélyes számú napló és memoár került már napvilágra, s ritkán adatik meg, hogy újabb, ismeretlen vagy lappangó művek bukkanjanak elő.[1] Most egy ilyen, elveszettnek hitt naplót tarthatunk kezünkben, amelynek szerzője a negyvennyolcas szabadságharc egyik különleges egyéniségű tábornoka, az „izgatott lelkű látnok," Perczel Mór.[2]

Naplóját 1851. szeptember elsejei dátummal kezdi vezetni, amikor is Kütahya városából a magyar és lengyel internáltak utolsó csoportja indulhatott el a valódi szabadságot jelentő Nyugat-Európa felé. Perczel és családja azonban kényszerűségből még hat hónapot töltött el török földön, és csak 1852. május 21-én érkeztek meg az angliai Southampthon kikötőjébe. A kilencvenhat oldalon keresztül tartó napló lezárását három nappal később határozta el, „Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére." Ezt követőn már csak két eseményt jegyzett fel: kiköltözésüket Norwoodba és Júlia nevű lányának születését. Végül a napló egy álom leírásával ér véget, amely akaratlanul is híven tükrözi Perczel zaklatott lelkiállapotát.[3]

A mű tehát legnagyobb részt Perczel Mór törökországi tartózkodása alatt keletkezett, ám nem tekinthető folyamatos munkának, nem találhatunk a naplóban minden nap bejegyzést, számos esetben pedig visszamenőleg írta le az eseményeket. Erre utal például a hosszú szeptember elsejével kezdődő bejegyzés, amelyben már arról számolt be – erős

---

[1] *Kacziány Géza*: A magyar memoire-irodalom 1848–1914-ig, Budapest, 1917.; *Nagy Márta*: Az 1848–49-es emigráció memoire irodalma, Budapest, 1936.; *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban, *Századok*, 128 (1994). 113–134. o.

[2] Perczel Mór életének és pályafutásának ismertetésétől jelen munkánkban eltekintenénk, csupán megjegyeznénk, hogy ő is azon honvédtábornokok közé tartozik, akiről még nem készült monografikus feldolgozás. Legújabb életrajzai: *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 91–125. o.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór. In: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla.*) Budapest, 2002. 669–673. o.; személyiségének mindmáig legjobb jellemzése: *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. *Századok*, 71 (1937). 304–322. o. Szabadságharc alatti tevékenységére lásd különösen: *Borus József:* A Perczel-hadtest januári ellentámadása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1961/2. 670–696. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 313–326. o. *Uő*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. *Zalai Gyűjtemény*, 36/II. Zalaegerszeg, 1995.; *Uő*: Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848. október végén. *Aetas*, 1998/2–3. 74–106. o.; *Uő*: Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet, 1848. december 30. *Aetas*, 2001/2. 80–103. o.; *Uő*: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március – június. In: A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. (Szerk. *Kiss Gábor Ferenc, Zakar Péter.*) Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 15., Szeged, 2003. 9–49. o.; *Urbán Aladár*: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991):1. 77–109. o.

[3] ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, G615 Perczel Mór naplója: 1851. September 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig.

túlzással –, hogy csak ő maradt hátra Keleten. De harmadik gyermekének születése is megbolygatta a kis család nyugalmát, s az írást csak néhány ellopott nyugalmas percben tudta folytatni.

A rövid, sokszor csupán tőmondatos feljegyzések, a tartalom és a stílus alapján megállapítható, hogy naplóját nem szánta kiadásra, annál is kevésbé, mivel például Miklós születésének és saját bajainak naturális leírása semmiképp sem találkozhatott a kor közízlésével, legalábbis írott, kiadott formában nem. Viszont nem is zárkózott el tőle, hiszen unokájának, Perczel Olivérnek közlése szerint nagyatyjának „határozott óhaja volt emlékiratait vonatkozólag semmi ne kerüljön nyilvánosságra, míg kortársai élnek".[4] Perczel műve nem teljesen ismeretlen a történetírás előtt. A napló külső címoldalán található feljegyzés alapján a művet elsőszülött fia, József családja őrizte meg. Armand – József fia – halálát (1956) követően özvegye több más irattal együtt a naplót is elküldte a másik testvérhez, Perczel Olivérnek. 1966-ban a *Borsodi Szemlé*ben Adamovics Ilona megjelentette a napló körülbelül egyharmadnyi részét, de a folytatás elmaradt, a kézirat pedig kikerült kutatóink látómezejéből.[5] Jelenleg a kézirat az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel.

A napló rétegei

Perczel naplóját olvasva három alapvető réteg tárul fel előttünk. Az első, a naplóíróval történt eseményeket tartalmazza a mű keletkezésének időszaka alatt: utazás, szállások, mindennapi ügyek, de ide sorolhatjuk tájleírásait, néprajzi és egyéb megfigyeléseit is. A második réteg a Perczelek életéről, a család intim szférájáról, megpróbáltatásaikról, egészségükről, viszonyrendszerükről és társadalmi kapcsolataikról szól. A harmadikban pedig, a tábornoknak a szabadságharccal és az emigrációval, ott is elsősorban Kossuth Lajossal kapcsolatos benyomásaival, véleményeivel és kritikájával, valamint saját küldetéstudatával találkozhatunk.

A hétköznapi emigráció

Perczel Mór Kütahyából azzal a szándékkal kelt útra, hogy testvérével és családjaikkal Amerikába távozzon. A gemliki kikötőben azonban várandós feleségére tekintettel felajánlották neki, hogy gyermeke világra jöttéig az országban maradhat. A tábornok hamar ráállt az ajánlatra, és így került az oszmán-törökök egykori fővárosába, Bursába. Perczel Mórék a helyi kis európai kolónia életében nagy szenzációt jelentettek, és gyorsan a társasági élet középpontjába kerültek, amelyben nagy szerepet játszott felesége egészségi állapota. A helyi török kormányzat igyekezett jó viszonyban maradni a neves emigránssal, de több konfliktusforrás is adódott. Perczel mellé állandó török kísérőt ren-

[4] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 89/17. Perczel Mór naplórészletének kiadására vonatkozó dokumentumok. 1966. Perczel Olivér levele Adamovics Annához.

[5] Perczel Mór naplója. „1851. September 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig". (Közli *Adamovics Ilona.*) *Borsodi Szemle,* 1966/1. 58–69. o.; Frank Tibor Zerffi-életrajzához próbálta felkutatni a kéziratot, sikertelenül: *Frank Tibor*: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe. 1820–1892. Budapest, 1985. 65. o.

deltek, engedély nélkül nem hagyhatta el a várost, annak ellenére, hogy internációja lényegében már megszűnt. A török kormány is így gondolhatta, hisz a tábornok apanázsát csak nagy nehézségek árán utalta ki. Mozgásszabadságának korlátozását azzal magyarázhatjuk, hogy ő még mindig a kütahyai internáltak egyik prominens tagja volt, s minden esetleges osztrák- vagy orosz-ellenes tettéért az „északi hatalmak" az Oszmán Birodalmat vonhatták volna kérdőre.

Perczel kényszerpihenője alatt is igyekezett tevékeny életet élni. Gondoskodott családjáról, török fürdőbe, piacra járt, látogatta helyi ismerőseit, vendégeket fogadott, külföldi lapokat olvasott, és élénk levelezést folytatott hűséges barátaival.

Törökül tanult, és saját állítása szerint képes volt a pasákkal a saját nyelvükön társalogni. Sokat olvasott a török történelemről, sőt, a kor sajátos romantikus, magyaros etimologizálása őt is magával ragadta, mikor egy-egy török személy- vagy népnévvel találkozott. Elhatározta, ha ideje engedi, egy rövid török históriát, valamint nyelvtant fog írni. Angolt tanulva készült nyugati útjára is, bevallva, hogy könnyebben sajátítja el az utóbbit, mint a törököt. Figyelmet fordított lánya nevelésére is, akiről feljegyezte, hogy ügyesen tanulta mind a francia, mind pedig a török nyelvet.

Végül 1852. március 3-án indultak tovább Bursa városából előbb Gemlikbe, majd onnan hajóval Isztambulba. Másnap, amint megérkeztek, fogadta őt a török külügyminiszter is, a következő napon pedig Stratford Canning, Nagy-Britannia legbefolyásosabb portai követe, aki Perczel politikai nézeteiről és terveiről faggatózott. Még aznap a család egy francia gőzössel útra kelt Málta felé, ahová március 13-án érkeztek meg nagy viszontagságok – tengeri betegség, vihar – közepette. A szigeten számos ismerős alak bukkant fel: Alessandro Lemmi, Kossuth egyik bizalmasa, Balogh János, egykori barsi követ és aleppói emigráns, Süleyman pasa, valamikori kütahyai parancsnokuk. Végül egy angol gőzösön május 11-én hagyták el Máltát, és 21-én kötöttek ki Southampthonban, ahol már pár régi barátja várta. Három nap múlva vasúton érkeztek Londonba, s ekkor határozta el a naplóírás befejezését. Még röviden tudósít bennünket, hogy június végén az angol főváros környékén található Norwoodba költözött, majd pedig, hogy november 24-én megszületett leánya, Juliska.

A család

Naplójából egy szentimentális, feleségével és gyermekeivel sokat törődő apa képe rajzolódik ki előttünk, aki nagyon háziasan tud segíteni utódai nevelésében is. A kis család egy újabb taggal gyarapodott Bursában, amikor is 1851. október 12-én megszületett Miklós fia, igaz, Perczel szíve mélyén leányt várt. Rövid máltai tartózkodásuk alatt az is kiderült, hogy felesége ismét várandós lett, és 1852. november 24-én már az angliai Norwoodban született meg Juliska nevű leánya. Itt hívnám fel arra a tényre a figyelmet, hogy a másodszülött Józsefről (szül. Kömlőd, 1847. febr. 18.)[6] a napló sohasem szól, mint ahogy egyetlen emigrációs emlékirat sem. Ennek alapján biztosan állíthatjuk, hogy 1852 nyaráig nem volt szüleivel; de Perczel még csak azt sem említi, hogy vajon hol és mi lehet vele. Ez az apró családi rejtély még kibogozásra vár.

[6] *Dobos*, 2001. 114. és 219. o.

A család a bursai európai kolónia élénk érdeklődését vívta ki, s egyfajta turistalátványosság is lett, hiszen ha egy nyugati utazó érkezett a városba, feltétlenül megtisztelte őket látogatásával. Az emigráns szabadsághős tábornok iránti érdeklődés az egész utazás alatt megmaradt. Ahol megfordultak, magyar és lengyel emigránsok keresték fel őket, velük szemben azonban sokszor bizalmatlanságot és elutasítást olvashatunk ki a sorokból.

A politikai emigráció

A naplóból kibontakozik előttünk Perczel politikai nézete, véleménye és kapcsolatrendszere is. Soha nem mulasztott el valós vagy vélt ellenfeleiről – különösen Kossuthról – véleményt formálni, s e megnyilvánulásai nem mentesek az elfogultságtól. A volt kormányzóelnök minden cselekedetét, megmozdulását érzékenyen figyelte és kommentálta. Ismert, hogy az emigráció vezető tisztére mindketten a legmegfelelőbbnek érezték magukat, s emiatt komoly konfliktus támadt közöttük. Perczel hiába tett profétikus kijelentéseket és utalt többször is saját kiválasztottságára, ebben a küzdelemben is alulmaradt, hisz számos, jól felfogott érdek Kossuth vezető szerepét követelte meg. A tábornok személyében is sértve érezte magát, gyanakodva fogadta és visszautasította Kossuth közeledési kísérleteit a Gemlikbe vezető út során: „Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha." Nem sokkal később pedig azt olvashatjuk, hogy „Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencséjét. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiaskóbani keveredést kerülni." Egy másik helyen Kossuth hibájának rója fel lojalitását a dinasztiához, valamint hogy nem számolt le a haza ellenségeivel. 1851. december 21-én pedig nem fukarkodva a jelzős szerkezetekkel, kifejtette, hogy „nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint Kossuth – egy nemzet ölője, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kajánságból, gyávaságból elejtett nemzet megváltója légyen.... Mondám, írám: hogy Kossuth kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni." Egyébként bárki, aki szorosabb kapcsolatban állt Kossuthtal, gyanússá vált a tábornok szemében; így történt Alessandro Lemmi esetében is.

Perczel ugyanakkor két helyen is meglepő éleslátással formált véleményt. Az első esetben Esterházy Pál hercegnek a *Times*-ba küldött, és több lapban is publikált cikkével[7] kapcsolatban megjegyzi, hogy az „Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen". Másodszor pedig Batthyány Kázmér 1851. december 31-én megjelent hírhedt Kossuth-ellenes írásáról[8] jegyezte fel gondolatait: „Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert Kossuth gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még Kossuthnak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848

[7] Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1., lásd *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 1. k. Budapest, 1940. 347. o.

[8] Megjelent: *Times*, 1851. dec. 30., lásd: *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 2. k. 1. rész. Budapest, 1944. 192. sz. irat, illetve: *Jánossy* 1940. 1. 348. o.

nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben Batthyányi Kázmér épp úgy mint nekem is, Kossuthtal közös érdemünk; sőt Kossuthnak ép az bűne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá [...]. B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki szamár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi eszét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg."

Bemmel kapcsolatban sem maradt el a rosszalló kritika, bár alapjában véve dícsérően ír róla: „Az öreg Bemnek – kivel bánátbani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki *már akkor diktátorságot ajánla* [kiemelés tőlem – Cs. Gy.], és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam, a legjobb magyar vezérnek hirdet..." De az öreg altábornagy el akarta tulajdonítani tőle a bánsági hadjárat sikereit, s ráadásul az oláhokkal is cimborált, amelyért a sors az aleppói fogsággal és végül halállal büntette.

A fentieken kívül még a szabadságharc több jelentős katonája és politikusa kapott nem egészen hízelgő megjegyzést. Görgeit természetesen árulónak tartotta, már csak személyes ellentéteikből is kifolyólag, Damjanichot pedig az elhíresült aradi ügy miatt marasztalta el: „[Perczel Miklóst] egy részeges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék. Isten ada nagyszerű elégtételt. Damjanich gyalázatos otrombán, védtelen, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerülé a vészt és ellenei buktak belé."

Perczel Mór naplójában emigrációs kapcsolatrendszere is feltárul. Főképp testvérével, Miklóssal, Batthyányi Kázmérral, Halász Józseffel, Thaly Zsigmonddal, Zerffy Gusztávval levelezett, számos látogatót fogadott az emigráció másod-harmadvonalából, például Ács Gedeont, Gyurmán Adolfot, a kütahyai lengyeleket, valamint a bursai konzulokat és különböző külföldi személyeket. Rövid isztambuli tartózkodása alatt meglátogatta a török külügyminisztert és Canning angol követet, aki politikai nézeteiről puhatolózva megtudhatta, hogy ő sem tudta elképzelni a magyar szabadságharc feltámasztását európai támogatás nélkül. Perczel ügyesen kikerülve a csapdát, kétségbe vonta, hogy a magyar nép nagy része köztársaságpárti lenne. Szóba került a személyes amnesztia kérdése is: „erre én kissé büszkén mondám, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám."

A szövegközlés

Annak ellenére, hogy a napló egy része már megjelent, a teljes közlést tartjuk indokoltnak egyrészt a szöveg egysége, másrészt a korábbi kiadás fogyatékosságai – több rossz olvasat, szövegkihagyások, téves központozás, magyarázó jegyzetek hiánya – miatt.

A forrást mai központozási és helyesírási szabályok szerint közöljük, de igyekeztünk megőrizni az eredeti stílust. Az aposztrófokat elhagytuk, a cz-t a mai normál 'c' betűvel jelöltük, a felesleges nagybetűket kisbetűvé alakítottuk. A magyar és a közismert idegen személynevek helyesírását és következetlenségeit kijavítottuk (Kosút/Kossút helyett Kossuth stb.), de az egyéb neveket szöveghűen közöljük, lábjegyzetben jelezve az első előfordulásnál a helyes alakot. A mára már magyar közszóvá vált idegen eredetű szavakat

modern helyesírással közöljük (pl. politica helyett politika, emigratio helyett emigráció stb.). Egyes feloldásokat, szövegközi értelmező betoldásokat szögletes zárójelbe tettünk.[9]

Végül itt szeretnénk köszönetet mondani Arbanász Ildikónak a szöveg összeolvasásában nyújtott segítségéért, Hermann Róbertnek hasznos tanácsaiért és adataiért, Sudár Balázsnak a francia, Szabó-Pál Tibornak pedig a latin szövegek tolmácsolásáért.

[9] A személyek azonosításához a következő műveket használtuk fel: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, Harmadik átdolg., jav. kiadás, Budapest, 2000.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II–III. k. Budapest, 1998–1999.; *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, HK 1999 (112.):2. 352–398. o.; *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001., Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla.*) Budapest, 2002.; Magyar életrajzi lexikon, elektronikus kiadás; *Süreya, Mehmed*: Sicill-i Osmanî 1–6. k. İstanbul, 1996.; *Kuneralp, Sinan*: Son dönem osmanlı erkân ve ricali (1839–1922). Prosopografik rehber, İstanbul, 1999. (A továbbiakban külön hivatkozás nélkül.)

1851. SEPTEMBER 1.
VAGY IS KUTAHIAI FOGSÁGBÓLI KISZABADULÁSUNK ELSŐ NAPJÁTÓL 1852. JÚNIUS VÉGE-IG
PERCZEL MÓRICZ 1848/49 TÁBORNOK NAPLÓJA

Szeptember 1.

Végre megvirradt az oly epedve várt nap. Késő fekve le az álomtalanul töltött utolsó éj után kora felkelve sieték podgyászunk rendezni. Kisdedeim deli Irmám, pajkos Mórickám s drága nőm pihenni engedve, magam sietve mindent el s a málhás lovakra helyezék. Jön Kovács István[10] őrnagy, ki bács-bánáti táborozásomkor mint torontáli szabadcsapat alkotója s parancsnoka, alattam szolgált. Volt pápista plébános, de ki a rác zendülés után a templomi szószéken kardot rántva lelkesíti a népet fegyverre; s aztán protestáns vallásra térve, egy ösmerős nőt, ki utána jöve, feleségül vőn. Tudósít, hogy kis Irma leánya, keresztleányunk reggel meghalt. Kissé neheztelék, mert nem legjobb viseletű, sőt, politikailag is gyanúsított anyának gondatlanságából származhata a kisded halála. De Isten neki. A szülőknek nagy terhére lett volna Amerikáig. Míg maga talán csak nyomor s kínteli tengéstől szabadult. Szinte eszembe jut a civilizáció e részbeni kontrasztja. Midőn ellenzi, bünteti a gyermeksikkasztást, holott a szülőre, kisdedre egyaránt csak haszonárasztó. A törököknél ez nemcsak nem bün; sőt szükségszerintinek tekintetik. Ács[11] református pap hátramaradt temetni. Ő igen értelmes, olvasott, hazafias egyén. Irmát tanítá utolsó hónapokban Halász[12] elmente után. Egy kissé makacs, mint magam, azért többször nálam ebéd alatt vitáztunk. Kossuth imádója, ha nem is oly vak, mint a többi. Házmán, tanulótársam, 1843-ban Buda város követe, 1848-ban belügybe velem hivatalnok, s velem budai követ is: ki azonban a háború alatt igen óvatosan elmaradozva a vészben és az emigráció alatt is kissé gyanúsítva viselé magát, egyébként igen komoly, okos férjfiú,[13] Kovácsné udvarlója, szintén elmaradt. Többiek mind 8 óra tájban megindultunk: búcsút véve Kutahia[14] komoly, jószívű népségétől s kopár hegyeitől, puszta várromaitól s sötét kaszárnyájától. Juliska Irmával kocsin, Móci Julival[15] tachtarevan-palankin[16] gyaloghintóba ültek. Miklósné[17] s mi lóháton.

Ideje volt. Még egy tél s hon iránti bú, kétkedés jövőnk iránt; keserűség a múltnak naponként hol unalomból, hol bennünket környező osztrák bérnökök általi felidézése, okvetlen megemészt, vagy bolonddá tesz. Testünk elfonnyadt: eszünk eltompult. Macskatermészete légyen, ki a szabadság legét elbírandja, félő, hogy politikailag legalább úgy ne járjunk, mint ama múmiák vagy római edények, melyek ezeredek után is épen ásatnak ki, de mihelyt valaki hozzájok nyúl, elporlanak.

Bár jövendőnk is alig tudánk, bár nőm nyolc hónapos viselős és így ez hegyes út szinte veszélyes is; bár Amerika oly messze; mégis kevés hitványt kivéve legnagyobb örömmel indultunk út-

---

[10] Kovács István (1817–1863) őrnagy, 1849. április–májusában Perczel Mór alatt, június elejétől a pétervárади erődben szolgál, majd Guyon parancsőrtisztje a IV.(bácskai) hadtestnél.

[11] Ács Gedeon (1822–1887), református lelkész, nemzetőr a szabadságharcban, Törökországban az emigráció lelkésze.

[12] Halász József (1805–1882) 1848 szeptemberétől hadnagy a Zrínyi önkéntes csapatnál, október 13-tól főhadnagy és számvevő tiszt a 35. honvédzászlóaljnál Perczel Mór hadtestében. Később százados a drávai hadtestnél, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregnél, március végétől a IV. (bácskai) hadtestnél, júliustól őrnagy és a Közép-Tiszai hadsereg (Perczel mindenkori seregének a) főpénztárnoka.

[13] Házmán Ferenc (1810–1894) reformpolitikus, 1847–48-ban Buda országgyűlési követe, 1848-ban belügyminisztériumi, 1849. május 16-tól külügyminisztériumi osztályvezető. Bővebben: *Czaga Viktória*: Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere (1810–1894). Budapest, 1997.

[14] Kütahya.

[15] Perczel Mór felesége: Sárközy Júlia (1828–1877).

[16] Gyaloghintó, palanquin.

[17] Perczel Miklós felesége: Latinovits Hermina (1818–1901).

nak. Suliman Bey,[18] az Internáció parancsnoka – sima, édes, ravasz diplomata, kit a szultán igen szerencsésen választa minden érdekek nehéz kiegyenlítésére: maga is örült síkos pályája szerencsés bevégzésének. Ő megőrze a szökéstől, s kissé érezteté is velünk a fogságot a traktátus szerint; másrészt ismét mit csak lehete, tőn anyagilag, fogságunk könnyítésére. Ő az osztrák és orosztól rendet kap, hogy megőrze; a szultántól pasaságot, hogy emberségesen és generose[19] őrze; tőlünk köszönetet; mert hisz foglyoknak soha ily dolguk nem volt.

Panaszom, bajom Sulimannal kevés volt. Csak egyszer, midőn a tavasz közeledve s el nem szabadulva vonakoda künn szállást adni, rohanám keményen meg; de ez is teljesülvén, ismét békén valék vele. És miután nem is ő, sem a szultán, hanem Európa ölé s öleté el Hazánkat, miután ismét Európa tanácslá vagy követelé égbekiáltólag igazságtalan elzáratásunk; én távol őket okozni, feledém a sérvet, melyet okoztak; s hálával akarok emlékezni a jóra, mit tettek. Ezen jó pedig abban áll, hogy két évig családostul generose eltartottak; s még vagy 800 aranyat gazdálkodni is adtak; mi nekem, ki oly kevéssel takarodék, nem is az osztrák, hanem inkább irigyeim, az árulók előtt át a határon, nagy haszon. Továbbá éltünk osztrák–orosz gyilok s méreg ellen is Isten kegyelmével megmenték. Pedig ez sem csekélység. Valami Ullman[20] nevű öreg zsidó kísért Vidinből Sumlára, ez többször mondá „Tábornok, Ön szent, hogy még eddig meg nem halt." Ő érzé, hogy hányszor kísértik a mérgezést.

Fogságom alatt keveset leveleztem, keveset politizáltam. A szabadságot tartva jövendő alfájának, alapjának s mindent mi ezt kockáztatná, rossznak, bűnnek. Innét sok haragom Kossuth ellen. De azért némelykor haragomban én is hibázék e regula ellen. Nulla regula sine exceptione.[21] Ki megírám párszor, hogy mindent fülem mögé írok. S százszorosan fizeti ezt vissza Ludas Matyi. S eljövend az Úr, nagy ütközetet tenni, s szétdobni a főket nagy földek fölött. 1843. [évi] gyűlésen Pozsonyban mint a konzervatív-labanc vagy pecsovics, mint az ellenzéki kuruc, vagy Kubinsky párt főnökeitől egy vitakor megtámadtatva ezt jóslám kormánynak, Nemzetnek, conditionate,[22] az-az ha ostoba lesz. A nem eléggé bátor készülő elszánt Nemzetem már teljesült, ki nem tuda, akara 1848-i ritka csodaszerencséjével élni és ellenét megsemmisíteni. Az 1849-ben az kül világsegélyen túl főleg a nemzet könnyenhívősége s szándékos magaelárultatása segítségével ismét hatalomra jutó osztrák ahelyt, hogy Istennek hálát adva kegyelmes s igazságos lett volna a magyar iránt, egyeseket, ezereket ölete, sanyargata; egy nemzet szívébe gyilkot döfe: lehetlen, hogy rajta is ne teljesedjék akkori jóslatom másodrésze. És pedig, míg a hibás jószívű nép csak ideiglenesen lakolt, a javítlan fenevadat örök kárhozat érendi.

És megírám különösen Újévnapján, midőn jövének üdvözülni; hogy ez évben megváltást nekünk s nyomban a hazának is hiszek s hirdetek. Üzém májusban a menni akaratoskodókat mondva, menjetek tanulni, tapasztalni; mert ha ti mentek, majd mi is valahára utánatok; s végre eljövend az Írás szerint az Úr küldöttje Keletről öszveszedendő a híveket, és őket visszasegítendő szülőföldjükre.

És ők mentek. Mészáros,[23] Halász, Koszta[24] és hirdették az igazságot. És most mentek Kossuth, Miklós.[25] És csak én, a sors csodás rendelete szerint maradtam Gemlükön[26] hátra Keleten, hogy beteljesedjék mi írva lőn; és mondva 1851 Újévnapján; az által, kit az Úr kiválaszta a népfajok egyik legnemesebbjét enyészettől menteni.

---

[18] Süleyman Refik Bey ezredes, a kütahyai emigráció parancsnoka.

[19] Nemesen.

[20] A sumlai magyar emigráció névjegyzékében szerepel egy Uhlmann Mór nevű hadnagy, lásd: *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Budapest, 1927. 681. o., de Bona Gábor életrajzgyűjteményeiben nem találtunk rá.

[21] Nincs szabály kivétel nélkül.

[22] Feltételesen.

[23] Mészáros Lázár (1796–1858) altábornagy, hadügyminiszter.

[24] Koszta Márton (1822–1858?) a bihari 1. nemzetőrzászlóalj hadnagya. Nov. 24-től főhadnagy, 1849 áprilisától százados az 55. honvédzászlóaljban.

[25] Perczel Miklós (1812–1904) Perczel Mór testvére, 1848 júniusától nemzetőr őrnagy. Később dandárnok testvére seregében. 1849. április 5-től alezredes és dandárnok a IV. (bácskai) hadtestnél. A hó közepétől június elejéig Pétervárad, majd július 9-től az aradi vár parancsnoka két hétig, ezt követően ismét testvére törzsénél szolgál.

[26] Gemlik.

Kissé melegben s porban, kopár kis dombok közt a 4-5 óra távolnyira Sayd-Ömer falucskába érénk. Bősz kő házak, homokkupacon. Sátort nem vereték, noha volt, homok miatt. De megadtuk árát. Birkaakol büdös szobában egész éjet nem aludtunk. Bolhákat vadászám kisdedeimen és Juliskámon. Még sötétben felkeltünk s felöltöztünk. Még 1sőn induláskor sok bajunk kajvászokkal,[27] örményekkel, kik azonban csak törökül szólanak. Mindent, mit láttak, elloptak. A török faj mint úr, sokkal nemesb, becsületesb, okosb is, mint a többi szolga, ki alacsony tolvaj csaló. Sayd-Ömérben meglátogattam azon mesterséges aláüregelt s falakkal bent bíró dombot, melyet némelyek Hannibál utolsó lakának mesélnek;[28] kit ostoba hazája elűze, hogy hamarabb eltöröltessék; s kiről Cornelius Nepos írá „sed multorum obtrectatio deiecit me ius virtutum."[29] Ha nem is nagyságához, de elűzetéséhez önsorsom is kissé hasonlít. Engem azonban csak Kossuth, Görgey és pár áruló intrikája űze el; s nép mindég ragaszkoda hozzám. És így ezt is zálogul tekintem, hogy a népre még üdv vár.

2-án igen korán nőm tachtarevánba ültetve, gyönyörű erdőkön, hegységeken át Dodurga-ba értünk. Minden szebbnek tetszik, mint jövetkor. Íme, mit tesz a belmintlét az anyagi érzékek működésére. Minő gyarló lehet az ember ítélete. Mi az igazság! Úton Kossuth gyermekeit pihenés közt hozzánk küldé. Szeretne közeledni. De lehetlen elfogadnom. Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha; s most éppen nem. Majd ha a Hon meg lesz mentve. Úton még Gyurmán[30] jöve hozzám. Gyermekének keresztatyja valék. Neki sok segélyt adék. S ő, noha csak egyszer bízám meg egy kis cikkírásra védelmemre, ettől is vonakoda; ekkor igen keményen felingerülve megszidtam. Most ő bocsánatot kérve azt szívesen is viszonyosan adám. Munkátlan, evésben, pazarlással tölté idejét; honban ő is Görgeyanus, mert Lutheránus: nem azok közé sorozandó, kik honnak becsületet, hasznot hajthatnának. Nejét sajnálom. Dodurgán a dzsámiban nyerék jó szállást Kossuthtal szemben. Irmát át is engedém. De kint a templom korridorjában háltunk és igen jól aludtunk. Ács, Szerényi,[31] ez az emigráció legcsendesebb és illendőbb tagja sokszor látogatnak. Suliman teli szívességgel. Utunk kedves és élvteljes.

3-án kora indulva 9 órai menet után igen szép hegyes, erdős vidéken, s különösen egy kis folyóval bíró, malmokat is hajtóval hosszú völgyön meredek sziklák közt Pazardsik-ra értünk. Úton Juliska hegyen lefelé sokszor gyalogolt. Egy csúcson egy barlang is kivehető. Malmok egy része deszkát fűrészel. Erdők roppantak, fenyves vagy tölgy. Tömérdek fa rohadva fekszik tilosak lévén. Solimán, ki igen gondos, szíves irántunk, több falusi fegyverest járata oldalvást rablók ellen, kik hír szerint Smyrnáról[32] erre szorítottak. Ez azonban inkább csel, hogy valaki el ne szakadjon. Szállásunk töröknél meglehetős; igen jó dinnyével.

A faluk átaljában mind török, jószívű és tiszta, munkás népséggel. Ezt már Bulgáriában is tapasztaltuk. Európa többnyire oláh, szláv, görög útmutatók után ámítva a török népséget igen csekélyre szeretnék tenni, holott csalatkoznak, mint Magyarországgal. A faluk Anatóliában, mind Bulgáriában nagyrészt törökök; kik még szorgalmasabbak is a tunya bolgár, örmény népnél. A városok vegyesek. Juliska igen fáradt, a verandán – külcsarnok – jól háltunk.

4. szept. 7 órakor indultunk. Kissé szemezett az eső. Igen szerencsések voltunk. Az ég mindig felhős, melegtől nem szenvedénk; és az eső sem indult meg egész útban. Ismét egy nagy erdős hegységen mentünk át; honnét le a termékeny brussai[33] vidékre, és Olympra gyönyörű kilátás. Fent egy kanidsi,[34] kissé fölöstökömöztünk.[35] Én Áccsal gyalog mentünk le. Lent Suliman közelede nőmnek fennhangon kijelentve, hogy tőle függ, meddig s miként menjünk. Kursunán, egy kies se-

---

[27] Őrökkel.

[28] Az elterjedtebb hagyomány szerint Hannibál sírja egy kissé odébb, az Isztambul és Izmit között lévő Gebze város környékén lenne megtalálható.

[29] De sokak irigykedése fosztott meg engem a kiválódáshoz való jogtól.

[30] Gyurmán Adolf (1813–1869) újságíró, a *Közlöny* szerkesztője.

[31] Szerényi Antal (?–1856) krassói szolgabíró.

[32] Ma: İzmir.

[33] Ma: Bursa.

[34] Bizonytalan olvasat.

[35] Reggeliztünk (a Frühstück népies alakja).

lyemtenyésztő török faluban, az házban, hol jövet Miklóssal és Halásszal éjjeleztünk, szálltunk. Már a nők szabadabban jártak; s szebbek is, mint Kutahiában, hol kora tizenkét évben már férjhez menve is, sok gyerekvesztés által is, hamar elnyomorodnak. Mohamed bizonyára okosb és természetesb próféta volt Jézusnál. Az eredmény is mutatja. Amaz birodalmakat alkota egy Istent hirdető, ez országokat ronta magát Istennek gyanítható tanaival. És mi több a keresztény állományokban a nagy többség szerencsétlen, megtagadva hamis istenét és emiatt magát az Igazat is: míg a török erősen ragaszkodva hitéhez Profétájához átaljában boldognak érzi és vallja magát. Hol ismertek török aposztatát.[36] Hol hallottatok törököt Isten és Sors ellen zúgolódni? És mégis ti mertek Mohamed vallása ellen kikelni. A barbárnak mondott török nemcsak Nemzetiséget, de más vallást sem írta ki s üldöze; míg ti Európában nem engeditek az egy Istent imádót telepedni! Oh, ti bolondok, Istentelenek!

Mohamed megengedé Oriens népeinek a sok feleségűséget, mert a már 12 évben érett lány hamar elfonnyad; míg a férfi még 50-60 éves korában is erős és magteli. Ez tehát szükség volt. A közönséges nép egyébként egyszerre csak egy nőt bír s szeret; csak később vesz legfőbb másodikát.

Kursunán három órát pihenve, estve 7 óra után Ijnegöl-re[37] értünk. Jütó-ra.[38] Egy török Effendihez,[39] rongyos nagyúri házba szállítottak. Igazi lusta magyar táblabíró, ki félig banqueroutte.[40] Testvérivel pohosak, elpuhultak. Haremjüket elrejtették. Alig adtak valamit. Egy szerecsen szolgájuk fáradoza. Verandán háltunk. Juliska igen haragos volt; és ilyenkor én is szenvedek. Most csak eltűröm szegénykétől. Kutahiában is némelykor tűrtem; de aztán ha végre türelmem kifogya, akkor szegényke kis Angyalomat, olykor becsületesen megszidtam. De csakhamar ismét ő lett az Úr; és nekem kelle cirógatással rövid uraságomról letenni. De érte szívesen mindent. Hisz ő annyit szenvede értem. A gyalázatos osztrák 1849 augusztusban Aradnáli elválásunk után hamar befogatá, és illetlen kísérettel Pozsonyba casamatteba[41] záratá. Ott három holnapot szenvede. A háborúban tőlem messze; legnagyobb aggodalmat tűre. És aztán egy évig rólam biztos hír nélkül. A nehéz utat maga két kisgyerekkel Dunán le Fekete-tengeren át Stambulba tevé. Orsovánál a Vaskapun ladikon ment nagy vészközt át. Stambulból ugyan nagyobb kísérettel indult. Szabó alezredes[42] Bács-Bánátban alattam és később Temesvár sikertelen lusta ostromlója és Décsi[43] cs. volt huszártiszt; de mint később kijöve császári ágens és Dobokai[44] kísérték. Brussán az olasz locandás[45] igen meghúzta 1½ napra 500 piasztert kérve. Brussáról Kutahiára 4 nap alatt lóháton jöve; gyerekek egy lovon jobbra balra kosárban. Katonák kísérték. Érdekes menet lehet a magas bérceken át, éjjel holdvilágban. És ha ő nem jő, a büdös kaszárnyában harag, bú közt a telet alig tudandom kiélni. Ő eszem, éltem mentője. És szegény most ismét panaszt nem mondva siet, noha pár hét alatt szülnie kell. Ismét verandán aludtunk.

5-én gyönyörű lapályon keresztül telve szeder ültetvényekkel, dió fákkal, egy meredek völgyben fekvő Akszú[46] – fehérvíz – faluba értünk. Roppant vegetáció. Óriási dió, gesztenyefák. Se-

---

[36] Hitehagyót.

[37] Inegöl.

[38] Bizonytalan olvasat.

[39] Úrhoz.

[40] Csőd, tönkrement.

[41] Kazamatába.

[42] Szabó István (1825–1862) 1848 őszén vezérkari százados, a délvidéki hadsereg utász-és mérnökkari főnöke. Decembertől őrnagy. 1849. május 29-től alezredes, az V. hadtest vezérkari főnöke, augusztus 1-jétől ezredes.

[43] Décsi, keresztneve: János (?): kapitány, görög emigráns, aki a bács-bánsági hadjárat alatt szökött át a rác táborból. *Perczel Miklós:* Naplóm az emigrációból. (Vál., a bev. és a jegyz. írta: *Závodszky Géza.*) [Budapest, 1977.] 19. o. Más adat szerint thesszaliai görög volt: *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848–1849-ben. Ungvár, 1862. 82. o.

[44] Dobokai József „Erdély Országos Rendőri Bizottság elnöke"-ként jelölte meg tisztségét. Magyar Országos Levéltár R 90 Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. Kossuth-gyüjtemény I. 807.

[45] Vendéglős.

[46] Aksu: jelentése valóban 'fehérvíz'.

lyemtenyésztők. Egy egészen fehér színű vizű patak folya át. Közel lakunkhoz egy vagyonos török selyemtenyésztőnél nagy gesztenyeerdő. Gazdánk öreg, becsületes; leánya egy, férjhez ment egy szép fiatalhoz; házban laknak egy beteges köhögő kisleányuk. Nő gyönyörű. Mindig körültünk forogtak. Tömérdek asszony, leány látogata. Irma babáját csodálják. Ez a baba Pestről nagy utat tőn és sok udvarlást nyer. Sulimán jöve kérdezi, hogy ő bemenvén Brussára, nem kívánnánk-e valamit? Kossuth akart maga, de ezt ellenzé. Nőm csak szép barackot kért. Kossuth beküldé Berzenczeyt[47] és Ihászt:[48] felhíva a brussai Magyarokat, hogy jöjjenek Gemlükre. Kossuth egész úton magát Kormányzónak tiszteltetve aszerint parancsolgatva, nevetséges modorú fejedelmiséget erőtete. Mindig első siete lovagolni faluba, két török dzsidás elől; aztán két kísérő magyar; aztán Ő; kissé utána Ihász, Berzenczey etc. mindkettő rettentő rossz lovas. Suliman, a hol magyar hol osztrák spion Lülleyvel[49] mindig gúnyolá őt. Lehetlen Kossuthtal békülnöm. Gazdánk évenként 3000 piastert, mintegy 300 forint ezüstöt nyer selyemért. Igen szép selymük, maguk gombolítják le.

6-án sziklás hegyen kereszül a Brussa előli térségbe értünk. Gyönyörű kert, teli szederrel, diófákkal, gránát fügés kertekkel. Egy kis falu dzsámijánál[50] reggeliztünk. Gránátot fáról szedtük. Végre 5 óra úttal egy félig görög lakos Szuszuska faluba telepedtünk. Görög házban. Mindent elrejtette. Édes külsejűek. Hamisak. De lassan bizalmasabbak. Jó tanyánk lőn. Lorodi jöve. Aischl fehérvári korcsmáros fia.[51] Ügyvéd. 1843-ban fehérvári követ; és követőm is. De aztán kissé pecsovics. 1848-ban háborúban mint Házmán, a vészben elmaradozó. De tavaszi fényes eredményre ismét elő és Kossuthhoz szegődve, nem híve a hamari tragikus fordulatot együtt kiszorultak. Kutahiában igen gyanúsítva, egyébként igen csapodár és hírhordó. Most is jön és hírli, hogy a török Császár meghalt. Igen megharagudtam könnyelmű beszédén. Melynek valótlansága hamar kisült. Ezután jön Miklósi[52] alattam szolgál Bács-Bánátban, 7 z[ászlóalj]-nál- villovai[53] éji csatában karján golyósebet kapott. Ceglédi új seregembe Balogh[54] Z[ászló]-aljába tevém át; Temesvárnál is közel csatáza. Csak pár hete kiszöke és Kutahiába jöve Amerikába mehetés végett. Most panaszkodik, hogy Cseh[55] az öreg tolmács megszidá. Ő ugyanis az úton kissé gyanúsan viselé magát és Aksuból el akara szökni; de a török őr elfogá. Emiatt szidá őt Cseh. Mi érdem a dologban, nehéz ítélni. Hisz szégyen-gyalázat, annyi gaz volt a háború alatt is az elsők közt; és tűnt a fele kém, s spion! Elutasítám.

Juliskám egyszerre nagy görcsöket és fájdalmakat kap. Már hívém, hogy meglesz. Mina, Miklós neje átsiet. Ápoljuk. Görög ebe-bába is jő. De szerencsésen enyhül. Sulimán szép kenyeret és barackot küld. Jól alszunk.

7-én megindulva nagy meleg és port tűrve a hegységbe felhúzódtunk. Előbbi nap Visoczky[56] jöve mellém, vele hosszasban értekezék Preniskyvel.[57] Tudományos dolgokról deákul, franciául,

---

[47] Berzenczey László (1820–1884) országgyűlési képviselő, kormánybiztos.

[48] Ihász Dániel (1813–1881) 1848 júniusától főhadnagy a 7. honvédzászlóaljnál. Szeptember 24-től százados a 13., november 25-től őrnagy és parancsnok az 55. zászlóaljnál. Április 24-től alezredes és a vöröstoronyi őrség parancsnoka.

[49] Lülley Emánuel (1807–1895) rendőri és kémszolgálatokat teljesít a szabadságharc idején.

[50] Dzsámijánál.

[51] Lóródy (Eischl) Eduárd (1809?–1858) A forradalom előtt főjegyző Székesfehérváron. 1849. június 6-tól belügyi tanácsossá nevezik ki. 1849 júliusában Szegeden található, feltehetőleg a rendőri osztályon dolgozik. Szemere Bertalan miniszteri tanácsosa.

[52] Miklósy (Ármin) Ráfáel (1822–?) 1849 márciusától hadnagy a 7. zászlóaljnál, június közepétől főhadnagy.

[53] 1849. máj. 24.

[54] Balogh János (1796–1872) 1848 októberétől őrnagy, népfelkelési biztos. 1849 januárjától a 71. honvédzászlóalj parancsnoka. Június végén Perczel mellé rendelik és a Duna-Tisza közén egy zászlóaljat szervez (sorszám nélküli, ún. Balogh-zászlóalj). Július 16-tól alezredes és dandárparancsnok Perczel seregében.

[55] Cseh Imre (1805–1852) 1849. márc. főhadnagy, ápr. százados, később a vöröstoronyi dandár vezérkari tisztje. Az emigrációban Kossuth török tolmácsa.

[56] Wysocki, József (1809–1873) lengyel, 1848. nov. 18-tól őrnagy, 1849. jan. 1-jétől alezredes, márc. 8-tól ezredes, hadosztályparancsnok. Máj. 7-től tábornok, a lengyel légió parancsnoka.

németül emlékezénk 5iki útban. Most 7én öreg Cseh mentegetődzni jöve hozzám. Sulimánnal is törökül hosszasban értekezénk. Jó kedvvel. Egy utat készített török kormány Brussa és Gemlük közt. Igen szükséges. Télen átgázolhatatlan sár a hegységen. Alapja már megvan nagyrészt. Igen célszerűen építve. Oláh számüzöttek[58] vagynak alkalmazva. Török, keresztény vegyesen, bérben dolgozik. Így tesz Omer Seraskier Boszniában, igen okosan.[59] Tömérdek kincse a töröknek e vidékekben; népe becsületes, bátor, erős, engedelmes. Csak feje, a kormány légyen okos, erényes, és nincs mit félnie. És most úgy látszik emancipálja is magát az osztrák-orosz befolyástól. Hiában fenyegette az osztrák háborúval, a Szultán szavát tartá; és mi kiszabadultunk az Egyiptomi fogságból. Hegytetőről kilátás Brussára; és a gemlüki tengeröbölre. Egy őrház forrással. Most sátorok. Egy pasa, az út rendezője híva lakomára. Kossuth betért. Én, Juliskám gyenge lévén, nem; egy skatulya édességet külde nőmnek. Gemlükre értünk nagy meleg közt. Kossuth a mejchanba,[60] a vendéglőbe, én a vámházba, giömrü-chánba[61] szálltam. Tengerre nyíló ablakú szép lakba. Nincs szavam az érzést leírni a tenger látására; vitorlás hajók részint a parton rakodók ki és be; részint ide vagy elvitorlázók. Végre hő vágyam ismét tengert látni betelt. Istennek nem győzök elég hálát adni, ki annyi baj, vész, ellenség körme közül is még Kutahiából is kivezérle. Ez csodálatos vezérletben horgonyoz reménynem; hogy Isten bevégzendi illőn pályám; látandóm megmentendem Hazámat is, mint azt erősen hívém gyermekkoromtól fogva. Estve kisgyermekeimmel ájtatosan imádkozánk hálát.

Estve jelentik gőzös közeledését. Látánk lámpáját messziről. Éjjel érkeze. Másik hajnalban. Egyik postagőzös, a Császári tolmáccsal, kihozá az úti ajándékot – adhic[62] – és útleveleket; másik egy negyven álgyús hadigőzös; a Dardanellákba szállításra; hol Mississippi amerikai gőzös vár. Regvel 9 óra tájban jő Berzenczei, mondja „Kormányzó Úr küldi az engem illető útlevelet, sajnálja, hogy rangunk nincs beleírva." Én már haragudva Kossuthon, hogy a kormányzóságon még most sem ad túl, noha még előtte való délután Kossuth gyermekei Karádival[63] nálam voltak, mégis tudva, hogy ez ismét miatta történik, mert ő követelé, hogy Kormányzónak ismertessék, és mert neki nem adhaták ezt, tehát nekünk is elhagyák, válaszolám: „Kossuth Úr nem kormányzó, először nincs mit; másodszor lemonda Görgey számára. És így, ki okos s nem alacsony, őt így nem nevezheti. Az ő nevetséges, sőt piszkos követelése e részben már eddig is elég bajt okoza, és pert nekünk; és most ezt ismét neki tulajdoníthatjuk. Én egész úton csendesen tűrém, nevetséges viseletét. Bocsátani kész szabadulási örömömben, szívesen békén váltam volna tőle; az úton hajóba is kerülni kívánok minden ízetlenkedést. De lehet-e ez? Nem tudá ő, hogy én tőle mit sem fogadok; és nem lehet-e annyi óvatossága, az engem illető útlevelet visszaadni a töröknek." Visszaadám tehát azt. Nőm igen sírt ez öszveütközésen. De a sors így akarta. És jól. Mert íme nyomban jő Suliman Homes[64] amerikai követségi ügynökkel, a császári dragománmnal.[65] Tudósítnak, hogy a császár megengedé, hogy Brussára térhetek és ott nőm lebetegülését megvárhatom. Már elhatározva lévén legalábbis Máltáig menni, nehezemre ese első percben. De nagy hamar átlátván, mi kedvezés rejlik itt, elfogadám.

---

[57] Przyiemski, Julian (1821–?) lengyel, 1848 novemberétől dandársegédtiszt Perczel seregében, december közepétől főhadnagy. 1849. január 24-től őrnagy és Vécsey főadjuntása. Június 27-től alezredes. Július közepén a lengyel légióba helyezték át.

[58] A Dunai Fejedelemségekben kitört forradalom résztvevői.

[59] Ömer Lütfi Pasa (1806–1871) az oguliai ezred hadapródjaként szökött át Törökországba és lett renegát 1828-ban. Katonai pályája gyorsan ívelt felfelé, 1848-ben tábornok, 1849-től vezíri rangban a ruméliai hadsereg parancsnoka. Seraskier: hadvezér.

[60] Meyhane: vendéglő, kocsma.

[61] Gümrükhane: vámház.

[62] Eddig; azonkívül.

[63] Karády Ignác (?–1858) 1848-tól Kossuth fiainak nevelője.

[64] Homes, Henry Augustus (1812–1887) amerikai misszionárius, diplomata, könyvtáros. 1836-tól misszionárius Törökországban. 1851–1853 között a konstantinápolyi amerikai követséggel állt kapcsolatban, mint tolmács (arab és török), helyettes konzul és ügyvivő. 1854-ben hazatért és ott a New York Állam Könyvtárának könyvtárnokaként élt. Lásd: Dictionary of American Biography 9. vol. (Ed. *Malone, Dumas.*) New York, 1932. 191. o.

[65] Tolmáccsal.

Először, nem kell Amerikába mennem. Mert Homes szerint a hajó csak Gibraltár és Specia[66] szigetén köt ki; és itt alig engedtetnék kitérés. Ennyire pedig nőm alig merhetne menni.

Másodszor, Kossuthtól végre elválhatok. Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencséjét. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiaskóbani keveredést kerülni. Hogy beteljék az Ige. Quisquis suae fortunae faber.[67]

Amerikától ideiglenesen mentve qui habet tempus habet vitam.[68] Tudja az ég, mi jó lesz ebből, Cromwell is Amerikába készült. Én pedig nem csak szabadítani, de ámítni és zsarnokolni sem akarom népemet. Így írék Halásznak is Gemlökről és haza is pár rövid sort.

Így maradtam el Gemlükön Ázsiában, Keleten, hogy betelhessék az Ige; és annak idején eljöjjék Keletről az Isten választottja.

Úti ajándékul mindenki egyhavi fizetést nyert. – Homes ismerős előttem Zerfi[69] leveleiből. Egyszer írt is nekem. Magas, rút ember. Diplomata, de vastag. Egésznek másnak tetsze, mint levelében. Vagy mint osztrák ágens, miről ő Kossuth által Zerfivel gyanúsíttaték, vagy amerikai érdekben, kik Kossuthot minden áron bírni akarni látszottak, működe. Kétszer is látogata. Jelenté, hogy hajó nem megy Máltára; s csak Specia szárd szigeten és Gibraltárnál szállít; hol alig lehetséges többek kimehetése. Egyébként nőm iránt meleg aggodalmat színlelve látám, hogy kívánja elmaradásunk. Meglátom, rá nem szede-é. Azt is állítá, hogy Kossuth sem foghat kiszállani. Miklósnál is volt. Szinte reá akará beszélni, hogy velem maradjon. Miklós válaszolá, furcsa, hogy mi, kik elsők fogadák Amerika ajánlatát feltétlen, mi legyünk, kik feleslegesek a hajó túlterhelése miatt. Mire ő hamar visszatére, „ezt csak iránti gondoskodásból mondá." Miklóssal elhatározánk, hogy ő megy; és ha épp az út neki kedvetlen, Európába száll vagy tér.

9-én Homes búcsút vőn. Úgy Sulimán, ki bizonyítványt kért és nyert. Visoky, Preniczky, Házmán, Lorodi, Kovács, Gyurman, Asbot,[70] Ács, Szeredi,[71] Cseh, Miklósy búcsúznak tőlem. Délután kezdőde rakodás. Homes ajánlá, hogy kevés podgyászt vigyenek. Minő fukarság! 5 órakor búcsúzék Miklóstól. Gyermekségünktől fogva együtt Vörösmarty által neveltetve, együtt ellenzéki izgatók, megyei, o[rszág]gyűlési követek; aztán katonák; üldözöttek az irigység s honvesztő árulás által, száműzöttek s foglyok, keserű vala az elválás. Csak a hit és remény jövőnkbe enyhíté. Mit tőn ő 25 éven át, mint izgató és utóbb mint hű vitéz, egyik legelső honvéd; és mégis hány hitvány tétetik elejbe, mert ő nem volt rendes cs. katona, mert ő csak táblabíró őrnagy volt. Mintha épp e körülmény nem öregbíté az érdemet és nem adna inkább más tulajdonok azonsága mellett elsőbbséget. Ez ostoba gonosz balítélet kifolyása, a honárulást ápoló cs. volt tisztek agyarkodásának és Kossuth s volt ellenzéki kollegáim kajánságának ölé meg Magyarországot. És még utóbb egy részeges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék.[72] Isten ada nagyszerű elégtételt.

---

[66] La Spezia olasz kikötő.

[67] Ki-ki a maga szerencséjének kovácsa.

[68] Aki időt nyer, életet nyer.

[69] Zerffi Gusztáv (1820–1892) újságíró. Számvevő hadnagy, majd százados a Központi mozgó seregnél. 1849. július 9-én kérésére elbocsátják a hadseregtől. Ő is emigrál, de 1849 őszétől 1862-ig az osztrák titkosrendőrség ügynöke. *Frank* 1985.

[70] Asbóth Sándor (1810–1868) 1848 decemberétől honvéd mérnökkari százados, 1849. május 10-től őrnagy, június 12-től Kossuth Kormányzóelnöki hivatala Katonai irodájának vezetője, a minisztertanács katonai ügyeinek jegyzője. Végül alezredesként hagyta el az országot és az Egyesült Államokban élt.

[71] Feltehetőleg azzal Szeredi Józseffel lehet azonos, aki 1848 szeptemberében Bécsben toborzott önkénteseket Magyarország számára. *Urbán* 1991. 79–91. o.

[72] Az aradi vár visszavételét követően a vár parancsnokává Perczel Miklós, július 11-én Damjanich János tábornokot pedig a vár főfelügyelőjévé nevezték ki, de mivel a kinevezés nem rendelkezett egyértelműen az alá-fölérendeltségi viszonyról, ezért Perczel Damjanich utasításait nem hajtotta végre. A tábornok erre 1849. július 29-én elfogatta a várparancsnokot és haditörvényszék elé akarta állítani. A kormány közbeavatkozásának köszönhetően ez elmaradt, de Perczel lemondott posztjáról. *Csikány Tamás*: Arad az 1848/49-es szabadságharcban. In: Az aradi vár története. Budapest, 1998. 150–151. o.

Damjanich gyalázatos otrombán, védtelen, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerülé a vészt és ellenei buktak belé.

Alkony felé ladikra ülénk Juliskámmal és gyermekeimmel és körülsétálánk a gyönyörű pompás hadigőzöst. Többektől, kik a fedélen, búcsút véve. Estve még a hajó megindult a Dardanellákba – Csanakkalé[73] – hol az amerikai hajó várá.

Ez szerb, kinek szennyest mosni adánk rútul mosva meghozá s egy üngöt ellopa. Gonosz nép. Kutahiában 1½ év folytán csak egy gyilkolás. Két szerb kocsis a muhafiznak[74] – főbíró, kerületi – egy nőt s leányát rablásért éjjel megölé. És e cudar néppel szövetkeze Ausztria. És e cudar nép miatt idegen francia demokratizmusa ügyünktől!

10-én délfelé nőm tachtareványra ült, én lóra és kíséretünkkel Brussára indultunk. Salya lovas őrnagy gondoskoda. Alkonyra baj nélkül a külvároshoz, a fürdőkhöz közel értünk és ott a nyerészkedő Loski olasz vendéglőjébe, piszkos szobájába szállottunk.

11-én nagy eső. Batthyányi[75] még itt. Neje Stambulban. Ő azon feltét alatt, hogy politikába nem avatkozék, Párizsba kapott engedelmet. Neje Magyarhonba szeretné. Még kér. De úgy látszik, sikertelen. Kis alázás. De ő hisz más viszonyban. Roppant vagyon! Ezért lehet, sőt kell kissé politizálni. Kivált, ha ridegség mit sem használ.

Ő meglátogata. Regvelinél és estebédnél többek közt a table d'hôte-nál[76] – hol igen jól ettünk – egy angol családdal ismerkedünk. Mars úrral, nejével és testvérével. Igen derék, kedves család, teli előzéssel s részvéttel. Mily jó ese, hogy első szabad társalgásunk ily kedves, művelt emberekre találkoza. Jordán[77] nevű ifjú lengyel, ki szlávizmusáról kissé bűnös irántunk – ki lábát töré Sumlán s előbb Bem alatt szolgált, is itt volt. Igen szíves alázattal közelede. Úgy látszik, ő is más ítélettel van most ügyünk iránt. Longvotné, az angol konzul Sandissan lánya jöve nőmhöz, férje most Londonban; előbb a háború végén Guyon alatt szolgált.[78] Martin gazdag angol bankár is szíves.

12-én Batthyányi ismét; és a két derék angolné; úgy Sandisonné jövének. A Basa kétszer is külde tudakolni. Lakást a szomszédban nézék és fogadék 250 piasterért havonként.

13-án Szarim Pasánál[79] voltam. Tolmács nélkül törökül conversáltam,[80] szokás szerint igen szíves. Csibuk, kávé, serbet[81] adaték. Franciául is tud. Ő volt angol, orosz követ; fővezér és egyszer mint Kutahiába menetkor nála lévén mondá „fináneminiszter is". Ő hát még a magyar szolgabírónál is többet tudhat. Nőm az angol nőket is meglátogatá estve.

Sandissonnál is voltam, hol szép társaságot találék. Ő beteges.

14-én Crépin francia konzult látogatám. Ki egy csomag levelet külde előbb. Juliska szüleitől,[82] Domokos Miskánétól; én Halásztól, Zerfytől vettem leveleket. Lent vacsoráltunk.

Angolok éjjel Brussára dűlő Olympra készültek és el is mentek. Neve törökül Keschisch Dag,[83] barát-hegy egy barát Seyktől – Guardiántól – ki ott halt meg. Egy napba kerül fel s alájárása. Átköltözködtünk új, gyönyörű kilátású, egészséges lakunkba.

---

[73] Helyesen: Çanakkale.

[74] A muhafız jelentése: őr, őrző.

[75] Batthyány Kázmér (1807–1854) reformpolitikus, a Szemere-kormány külügyminisztere.

[76] Közös étkezésnél.

[77] Jordan Zygmunt (1824–1866) lengyel nemes, 1849. február 1-jétől főhadnagy a 44. honvédzászlóaljnál és Dembińsky segédtisztje. Márc. 1-jétől százados. Belépett a török seregbe, Aleppóba internálták Bemmel együtt.

[78] Longworth, John Augustus (?–1875) részt vett a magyar szabadságharcban, 1851–1860 között monasztiri angol konzul.

[79] Sârim İbrahim Paşa (1801/2–1854) oszmán–török államférfi, dolgozott a szentpétervári követségen, volt londoni, iráni, párizsi követ, s különböző minisztériumok élén. 1848. április–augusztus között nagyvezír. 1849 szeptemberétől 1851 októberéig Bursa tartomány (Hüdâvendigâr) kormányzója.

[80] Társalogtam.

[81] Şerbet: édes ital.

[82] Sárközy Julianna szülei: Sárközy József és Pázmándy Antónia.

[83] Bursa híres hegye, több néven említik: Keçidağ ('Kecskehegy'), Keşişdağı (Baráthegy, Szerzeteshegy), Olymp, ma: Uludağ.

16-án angolok újra nálunk. Én bazárban egy handzsárt felkészítetni; cipő, óra csináltatás végett. Érdemes meglátni bazárt. Angolok meghívtak ismételve Angolhonba, szállást is ajánlottak, sőt egész seriositással[84] hívák fel nőm elfogadásra; adák adressüket. Délben elindultak Mudaniába.[85] Batthyányi is elment, búcsúzván. Ő derék, kitűnő, sokat áldozó hazafi volt. Kutahián Kossuthra hason okból neheztelő. Iránt am nagy szívességgel, sőt egyszer baráti segéllyel is 1848 előtt; de 1849ben szinte kissé elfogult.

17. szállásunk rendezénk. Salya bimbasi távoza.[86] És csak a milázim 4 katonával mint sauvegarde marada.[87] Sandisson délben látogata. Nekem mondá, hogy az orosz konzulné is szeretne jönni. Délután elmentünk a fürdők felé; melyek nyugotnak, közel hozzánk fekszenek. Én a Jeni hamamba, az újba mentem.[88] Nőm egy kicsibe. Fent van a régi, vagyis Kara Mustafa erősebb.[89] Nagyszerű épületek, nagy források, igen hasznosak. Világhírűek régibb időben. Közel falu szinte termekkel. Ott Murad Császár Moseája.[90]

18-án délben Crepin konzul nálam. Beszéli, hogy ő már 35 éve itt. Jöve, midőn még veszélyes vala európai öltönyben menni. Minő változás. Alig 60-70 ember ez 120-150 000 lakosnyi nagy kereskedő városban tart rendet. És mint Kutahiában is ritka a lopás, gyilkolás. Mi ehhez Európa civilizációja, a sok tiszt, őr, adó, börtön, törvény, fegyenc-, bolond-, szegényház mellett. Koldus nem sok; legalább nem szemtelen! Délután Juliskával városba indultunk, de esőzni kezde. Igen boldogul elégedve érezzük magunkat. Feledve múltat, keserűséget. Bízva, hogy Isten Juliskám szerencsésen kisegítendi ez bajból is.

19. Décsi nevű görög-szerb, ki Pancsován hozzám szökve, mint egyik gallopin[91] szolgált alattam; már akkor is mindig szemügy alatt, mert mindig óvakodik; de ott bátran viselé magát s hűn is: török honba kísért és egy darabig tolmácsom. Most újra idejöve igen gyanús. Ő Aleppóba is ment ép Bem halála előtt. Hírlik, hogy Mayerhofen[92] Belgrádból küldé hozzám már Pancsován. Egy aranyat adtam segítségül; de többet nem fogadám. Legényem, János jelenté, hogy elment.

20. Sandissonnal valánk nőmmel és Imával. Regvelire. Igen jól tölténk fél napot. Sakkoztam is az öreggel.

21. Egy félbolond Várady[93] emigráns is faggat látogatásival. Már lassanként jönnek a kémek, gignonok. Semper habebitis pauperes vobis cum.[94]

22. Háziasszonyunk, egy görög nő, leányának vőlegénye érkeze. Jött vele egy stambuli gazdag kereskedő is, mint mondja, fürdőbe; ő nőmmel Pestről Stambulig utaza! Kissé furcsa! Ezentúl egy előkelő stambuli kavasz[95] – polizia agens – császári missióval. Mi nem tudhatjuk.

23. Egy kelés támadt jobb alfelemen, sokat szenvedek. Nőm erősen tartja magát.

24. 25. Folytonos szenvedés, de azért sétálni is valék: magam, kíséret nélkül.

24. Még az amerikai konzult, ki előbb osztrák is volt, látogatám. Hidegen fogada. Badeni születésű.

25. Délután küld és Sandisson fiját izenve, hogy Canning[96] köszöntése mellett tudatja, miként utazásonkra minden segítséget ajánl. Juliska levelet kapott Liditől, anyától. Lidi Laciba szerelmes, ki

---

[84] Komolyan.

[85] Mudanya.

[86] Binbaşı: őrnagy.

[87] Mülazim: hadnagy; sauvegarde: védcsapat.

[88] Yeni hamam: 'új fürdő', itt valószínűleg a Yeni kaplıca fürdőről van szó, amely 1552-ben épült fel.

[89] Ez talán az Eski kaplıca, amelynek helyén a feltételezések szerint már a bizánciak idején is fürdő állt.

[90] Az I. Murad által alapított Murad (Hüdâvendigâr)-dzsámiról van szó.

[91] Nyargonc, futár.

[92] Ferdinand Mayerhofer von Grünbühl (1799–1869) 1848-ban ezredes. 1848–49. fordulóján a délvidéki szerb csapatok parancsnoka, 1849-ben vezérőrnaggyá léptették elő. Belgrádi konzul.

[93] Várady József (1826–1854) a szabadságharcban a huszároknál szolgált. 1854-ben a Makk-féle összeesküvés kapcsán Erdélyben elfogták és felakasztották.

[94] Szegények mindig lesznek veletek (Mt. 26,11.).

[95] Kavas: rendőr.

szerinte hozzám formít.[97] Kéri egyezésem. Halász is írt Párizsból egy desperat[98] levelet. Az öreg legény unja magát. Még mit sem tudnak sorsunkról. Francia kormány szinte ellenségesen viselé magát.

26. Sandissonné maga látogatá nőm. Ismételve contestatióit[99] Canningnek. Ég tudja, mit akar a diplomácia. Igen óvatosak! Alig tudok a homályban tapogatni. A török hallgat.

Az angolok mindig kérdik mikor és hova megyek, Angliát dicsérik; de azért nyíltan a kormány tagjai nem hívnak; annál többet a privát utazók. Kossuthot, hogy a kormány nem akará szívesen Angliába, minden szóból észrevehető. De azért még is érezhető ellenséges indulatja Britanniának Ausztria irányában és ez, hogy a Magyarokat még valami – talán 1852-i – eseményekre kötelezve akarják tartani. Batthyányit sajnálják, miért ment Párizsba s nem Londonba; nejét szinte kárhoztatják; kiről tudják, hogy Ausztriával némi tranzakcióban áll. Egyébként bizonyos, hogy Canning az ó angol diplomácia egyik Coryphausa s régi osztrák barát, nem akar, vagy nem tud egészben bécsi barátaival szakadni; s így Palmerstonnak[100] iránt unk – már is félszeg politikáját még nyesettebben alkalmazza.

Crepin küldi a Stambulból érkezett lapokat. Kölni, Siècle[101] és Pesti Napló. Fiatal Orbán[102] küldé.

27. múlt éjt sokat szenvedék; de ma már enyhülés. Délután Sváb amerikai konzul két Sveici fival jöve látogatni. Igen szíves, tisztelettelteljes. Egész más, mint előbb. Pár órát kellemesen tölték. Hoza Miklóstól levelet Smyrnai öbölből. Miklós tudósít, hogy nem szabad partra szállaniok. 50 nap utazandnak. Spéciánál[103] talán 10 napot töltendnek, de valóban transzportáltatnak. Egyébként nagy becsüléssel. Kossuthtal – ki iránta előző jó lábon. Kossuth látja, hogy becsülése van, de távol, hogy hivatalos tisztelgéssel ajándékoztatnák az amerikaiaktól. Ő ezt erősen várta. Most tehát látja, minő hiú volt cselekvése eddig kormányzóskodásával. Házi asszonyunk vendégei iránt minden gyanú megszűnt. Ők fürdőt használnak.

28. Szombat. Kelésem múlik. Juliska baj nélkül. Semmi új!

29. Sváb, nejével és a Sveici kereskedővel jöve délután. Egész délután itt. Allgemeinet[104] hoztak. Kossuthot ők is gyengének, Klapkát Görgey áruló társának állíták. Már harag nélkül tudok s higgadtan múltról szólani.

Allgemeinet hoztak. Ebből a Párizsban történt elfogatásokat olvasám. Tartok, hogy Thaly[105] is köztük. Eleget óvám őket. Ki idegen országban keres menedéket: ne avatkozzon annak ügyeibe; ki hazát veszte, ne akarjon világot rendezni. Halászt is féltem, hogy belevitték; de talán megemlékeze tanaimra. Idegen mint cseppvíz, mit tud használni ily mozgalomnak előidézésére; és minő sokat magát kockáztatja, s ügynek is árt sikertelenséggel; holott, ha bár nélküle is győz a kedvező párt, ezt neki rossz néven nem veheti; és az ügyet még is pártolandja.

Crépin felfordult, kezit kitöré.

Október 10-én, Csütörtökön

Juliska sok aggodalom közt, de baj nélkül vala eddig. Sok látogatása Sandisson és Svábné részéről a múlt napokban. Sandisson egyszer nálam ebédelt. Mindég sürgetik Angliába telepedésem. Politika silány. Párizsból semmi bővebb értesülésem. Féltem Thalyt és Halászt. Irma és Móricka

---

[96] Stratford Canning (de Redcliffe) (1786–1880) törökországi angol nagykövet 1824–29 és 1841–58 között.

[97] Lidi: Sárközy Lídia (1834–1882), Perczel Mór feleségének testvére. Laci: Perczel László (1827–1897), Mór testvére. Kettejük házasságát 1852. jún. 8-án kötötték meg.

[98] Kétségbeesett.

[99] Tanúsítását.

[100] Palmerston, Henry John Temple, Viscount (1874–1865), angol liberális politikus, külügyminiszter, majd miniszterelnök.

[101] A liberális Kölnische Zeitungról és a konzervatív Le Siècle-ről van szó.

[102] Orbán Balázs (1830–1890) író, néprajzi gyűjtő; a szabadságharc alatt és után családi ügyek miatt Konstantinápolyban élt.

[103] La Spezia olasz kikötőváros.

[104] Augsburger Allgemeine Zeitung.

[105] Thaly Zsigmond (1814–1886) nemzetőrszázados, 1849 elejétől a komáromi várban található. Február 21-től honvéd mérnökkari százados, március 7-től őrnagy, április 23-tól alezredes, Komárom várerődítési igazgatója.

igen erős hurutban szenvednek már két hete. Drága leánykám szinte félelmet okoz. Ritka éj alhatok jól, három kincsemet ápolom. Ők örömeim, oly kedvesek mind. Isten tartsa meg őket. Tegnap kapék egy itt munkás asztalos magyar által öreg Csehtől, Kossuth tolmácsától levelet, ki Smyrnáig kíséré a kutahiakat. Hurráhkal fogadtattak; de az amerikai hajó kapitány szigorú és 50 napig tart utuk, kiszállhatás tiltva. Írja az öreg, hogy Isten segítse Hazát, hogy mentsem; most már sokan óhajtnák; csak késő ne légyen.

Miklós is írt a Smyrnai öbölből. Az első levele Dardanellákból úgy látszik elvesze, vagy Suliman vagy Homes útján. Kossuth látva, hogy vége fejedelemségének és szívességet, becsülést igen, de nem méltóságos igazságot mutatnak iránta, megadta magát; mindég keresi Miklós társaságát. Ő is írja, hogy 50 napig menendnek és Specián 10 napot időzve, máshol ki nem szállandnak.

Egy angol, volt kapitány van itt, ki orosz honból jöve, utas; akarna látogatni; úgy Jordán lengyel tiszt is; de lehetlen volt eddig fogadnom.

Tegnap múlt a harmadik Kurban Bairam,[106] melyet itt tölték Törökhonban. Ez 3 nap szok tartani. Birkákat ölnek a vagyonosok, és kiosztják a szegényeknek. Az örmények szüretelnek és egész éjt hordják a csöngettyús tevék a puttonyokat. Szép időnk folyvást.

Olvasom lapokból, hogy Bécsben a híres humoristát, Saphirt[107] is befogták. Ép e napokban volt leánytestvére, az itteni orvos neje nálam.

Ifjú Orbán Stambulból tudósít, hogy az osztrák több Honfutó főnökre is, közük rám s Miklósra halálos ítéletet mondata, hirdete és in effigie[108] végre is hajtata. Majd, majd, majd!

Nőm, drága Cicám betegülni kezd. Gyermekeim erős hurutban. Sandissonné jő és itt hál.

12-én szombaton. Tegnap már reggel kezdtek a fájdalmak. A vajúdás este megindult. Még estve Sandisson maga nálam, puncsot ittunk és sakkoztunk. Hagyám politesseből[109] is nyerni. De aggodalmam is nagy. Ma regvel erős vajúdás. Éjt nem aludtunk. 9 órakor nagy fájdalmak. Nem akart menni. Én jobb, Sandissoné bal oldalon tartá. Bába szemközt lábainál térdelé. Kimondhatlan izgatott félelmes feszültségben. Óriási szenvedései még márványt is megríkattak volna. Bába végre tanácsolja, hogy térdeljen fel, s hajoljon ölembe. Ezt én hamar elfogadva, csakugyan vállamra kulcsolva kezeit és ölembe fejét, térdelve roppant erőlködés közt meg és egy kis ép, erős fiat szült. És miután az utóméhet is mindjárt elvevé a bába és hasát nyomva a vért szinte kipréslé, igen-igen elgyengült kis nőm, folyton ájuldoza. Egy orvos, Spadaro nevű, ki már gyermekeim miatt is hivaték, igen ügyesen viselé magát. És hamar javulni kezde. Gondolhatni, mennyi bajom. Kisdedeim folyton anyjuk után, Irma, hozzám Móricka be akartak törni. Nagy hurutolásokra[110] ki kelle futosnom. Sandissonné, Longwortné tetemesen segítettek. Igen sokat köszönök nekiek.

13-a. Javulás közt, szerencsésen múlik. Mindig azt hivém, hogy leányka lesz és már előre Juliskának kereszteltem; de kis Móci szerént nem lőn Juliska, hanem csak egy kis Tilinkó. Ázsiai, Anadolu[111] török fiúcska. Basa folyton tudakol.

Sandissonné kérdezi, sőt ajánlja, nem lenne-e kedvünk telet Máltán tölteni, mi középen fekszik amúgy is mindenhova, még Olaszhonhoz is. Én ezt elfogadám, mert 3 gyermekkel, egy terhes nőcséléddel 20 napig tengeren lenne [csak] kissé veszélyes. Holnapután fogok szólani Basával. Csodálkoztak, hogy én mennyire házias vagyok. Mondják, hogy az öreg Dembinsky[112] ezt már nekiek beszélé, de nem hitték. Ők nem tudják, hogy mi a tevékeny, mi az igaz érző férjfi; és azt sem, hogy *„plus au aproche des grandes hommes, plus au trauve qu'ils sont des hommes."*[113]

13. éjjet már magunk tölténk; én kis nőmet és 3 gyermekem ápolám. Még is találék pár percet aludhatni. Juliskám keveset aludt. Sok vért vesztett. De regvel javult és a kisfiút szoptatja. Mi, no-

---

[106] Kurban bayramı: török vallási ünnep.

[107] Saphir, Moritz Gottlieb (1795–1858), magyarországi születésű osztrák újságíró és humorista.

[108] Jelképesen. Az aktus dátuma: 1851. szeptember 22.

[109] Udvariasságból.

[110] Köhögésükre.

[111] Anatóliai.

[112] Dembiński, Henryk (1791–1864) honvéd altábornagy.

[113] Minél közelebb kerülünk a nagy emberekhez, annál inkább észrevesszük, hogy emberek. Kiemelés Perczeltől.

ha nehezen kezdődik, de mégis megy. Hála Isten. Mert ez második szirt vala, mit el kelle szerencsésen kerülni. Minő kedves Juliskám, midőn mellén a csecsemő. Most ő is és a fiúcska is alusznak; tehát beírám e sorokat; és leveleket írok Kömlődre, Bonyhádra, Amerikába s Párizsba.

Gyermekim naponként imádkoznak velem, köszönetet mondva Istennek, hogy annyi vészből, fogságból kiszabadíta; hogy kis angyali nőm, szerelmes anyjuk ily szerencsésen átese szülésén, és családunk egy kis fiúval ajándékozá. Kérve őt, hogy teljesítse utolsó forró kérelmünk és engedje Hazánk megmentve, miéinket ölelhetni és ott nyugalmat lelni.

15-én. Basánál voltam, tudatva, hogy 20-25 nap múlva szándékom távozni. Igen szíves. Nőm javul, a kicsi erősödik; Móricka s Irma gyógyulnak. Estve még Sandisson késő jöve. Ajánlva szolgálatit. Nem tudom, mi sietteté. Talán a posta, mi ma gőzösön érkeze Gemlükön át.

16-án. Crépin szép üdvözlő levelet írt. Tudatja velem, hogy Szárim Pasa a kormányzó Stambulba van vissza híva. Mi lehet e rögtöni változás oka s eredménye: alig gyaníthatom. Semmi más újat nem kapok.

22. Semmi új, sem levél. Nőm egy nap kis hideglelést szenvede, de javul már. Amerikai konzul volt nálam ajánlva, hogy elutazásom iránt ő is ír követséghez. Úgy látszik, akarják, hogy habár lassan, mégis Amerikába jöjjek. Szarim Pasa utazott el álgyúdörgés közt nagy ceremóniával Stambulba.

Október 28-án. Nőm legelőször ment ki fürdőbe. Sandissonékkal; Csekirge fürdőbe[114] egy fertályi falu Brussához. Az orosz konzulné, Falkeisenné szándékosan kiment vele találkozni.

Mind nőm, mind a gyermek beteg lett.

November 13-a. A múlt napokban egy nap Sandissonéknál, másnap Sváb amerikai konzulnál valánk ebédre. Mindég látogatnak. Batthyányi Kázmérnak Athén előtt horgonyzó francia gőzösről még szeptember közepén írt levelét csak e napokban vevém: hol írja, hogy Canningtól értesüle, miként csakugyan az ő közbenlépése eszközlé itt maradásom és tanácsolja, hogy írnék neki, mert késznek jelenté könnyíteni utazásom. Mit én azonban nem tevék: hisz első levelemre sem válaszolt. Én írék választ, B[atthyány]-nak, de nem küldém el. E levél iratim közt marad. Kifejezi érzeteim Kossuth-mánia felett. Hazaszeretet kényszeríti csillapítni magány keserűségem.

Magyar lapokból olvasom osztrák újabbi dühöngéseit, én, Miklós és más emigránsok pellengére ítéltetését: Nyáry[115] és sok mások elzáratását. Csak rajta! Majd eljön a fizetés. Én kamatokkal rovom le tartozásom. Sera venit pedibus poena dei gravibus.[116] Ismét kegyetlenséggel vádolnak. És nincs Magyar, ki illőn leírna táborozásim, e fontos közügyet tisztára hozni. Részint, hogy népszerűségem, hírem rontsák, részint mert a vad szerb és rácok dühöngéseit rovatlan akarják politikából hagyni, engem védtelen hagynak. Így tettek Görgey és közöttem is. Megnyerték az ostoba eljárás jutalmát.

A Revues de deux mondesban pedig egy osztrák őrnagy Pimoda-nak,[117] ki foglyom volt Péterváradon és Jellasich táborkari tisztje, leírja miként verém és semmisítém meg a szerb-rác-osztrák hadat Bács-Bánátban s hogy különösen Todorovics[118] cs. tábornok, ki a bánáti hadat parancsolá a Nugent[119] akkori fővezérsége alatt 15 000 emberből cs. hadból, mit Szeged alá verete alig 4500 embert mente meg. A török szerbek pedig 15 000 teszik holtakban veszteségüket. Pedig propria oris confessio plus valet quam centum testium revelatio.[120]

Miklóstól legkisebb tudósításom. Halász írt kétszer is. Úgy Thaly egy panaszos levelet Halász ügyetlenségei iránt. Halász csak egynéhány fontos adatot életemből foglaló iromány átküldésével bízatott meg általam és ezt is rosszul végzé. De hát ki a hű?

---

[114] Çekirge.

[115] Nyáry Pál (1805–1871) országgyülési képviselő, az OHB tagja, A szabadságharc bukása után 10 évi várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult.

[116] Az Isten malmai lassan őrölnek.

[117] Georges Pimodan (1822–1860), fogoly osztrák tiszt, akit halálra ítéltek, mivel hadifogolyként a pétervárad főfoglárral összejátszva, az ott őrzött cs. kir. hadifoglyok kiszabadításával a cs. kir. csapatok kezére akarta juttatni az erődöt.

[118] Kuzman Todorovic osztrák vezérőrnagy.

[119] Laval Nugent von Westenrath [angolul: Westmeath] (1777–1862) cs. kir. táborszernagy.

[120] A saját szóbeli vallomástétel többet ér, mint száz tanú állítása.

Folyó hó 11-én a hold kissé elsötétült. A törökök ősi balítéletük szerént azt híve, hogy egy sárkány akarja elnyelni, egész éjjel lövöldöztek. Az imámok, müezzinek a minareteken folyton énekeltek.

Az új Pasa mégsem érkezik. Halogatódik jövetele. És mi sem tudjuk, mit akarnak! A tél nyakunkon.

Ugyan 11-én kaptam Dobokaytól Constantinápolyból levelet, melyben tudósít, hogy Suliman kérdezősköde rólam és ajánlá, ha írnék neki, hogy egész itt maradásomra kifizeti illetőségem.

Frank[121] nevű császár huszár volt, volt kapitány, ki móri csatában sebet kapva elfogták s most festész Stambulban, írt: hogy él s el akar jönni.

A tél nyakamon, lakást keresek. Juliska kapott Liditől s anyjától is leveleket. Hála az ég, nincs bajuk. Irmám és Mórickám is már egészségesek. Egész nap éjt gyermekeinkkel foglalkozva: sok álomtalanságot kell kiállanunk. Időm alig van, cseléd hiában, írni vagy politizálni.

Ma éjjel egy kis csecsemőt találtak házunk előtt meztelen. Egy szegény szomszéd fogadá fel. Juliska kora regvel meglátogatá, pénzt, ruhát ajándékoza.

November 17-én A város másik részén fekvő új szállásba hurcolkodék. Egész len az Olymp tövében. Angol, francia, amerikai konzulok közébe. Katonák mind velem új lakba is. Volt házigazdáném igen szomorú lőn. Görög, rettenetes tolvajok; mindent, mit láttak, elloptak szemtelenül és még haragudtak, ha kérdőre vonám. Most legalább magányosan lakunk. Első éj rettenetes szélvész. Ház ropogott, földindulás is volt. Igen aggódtunk s nem aludtunk tűztől félve.

18-án. Kimentem Csarsira – piacra – és egy kis fekete kutya jobb combom megharapta. Veszélyes helyzetünkben nem botránkoztató, ha írom, miként nagy aggodalmam veszettségtől. Mert hisz Ausztriának annyi szerencséje: ellenei mindig elpusztultak. Rákóczi Ferenc pénzeire vert pro libertate első betűiről is írák „peribitis rebelles omnes laqueo igne bello, et reliqui tandem Austriae tributarii eritis."[122] Bizony rettenetes vagy inkább szörnyű nevetséges lenne, ha azért, mert mindent legtöbbet, leghűbben, legvitézből és okosból, tiszta szándékkal elköveték Hazám javára, mentésére, sok millió polgártársam boldogítására, gyermekkoromtól folyton következetesen vért izzadva, üldözést szenvedve, éltet, szabadságot áldozva, és most jutalmul a sors ily iszonyú véget adna. Míg az, „Kossuth", ki ez ügyben annyi bűnt követe el ellenem s Hazája iránt, Angliában, Európában, Amerikában hozsannával fogadtatnék. Ezt hinni sem szabad. Lehetlen, hogy annyi vész, golyó azért került ki, hogy ily nyomorú halál érjen utó. Félre tehát az aggodalommal. Hisz én az Isteni Sors igazságában hittem és éltem. Én nem akarhatok rá blaszfémiát[123] mondani.

Amerikai konzul angol grammatikát és sajtót s szép levélkét külde.

Sandissontól szinte, melyben tudósít, hogy hírlik, miként osztrák törökkel ki akar kötni. Sandisson sokat remél Kossuth jelenésétől Angliában, nem Kossuth miatt éppen, hanem mert véli, Anglia diszponálva légyen magyar részére. És ismét magyarázza, hogy itt tartanak. De azért a török még nem is fizet, csak őröztet! Így hát, óh Ég, mindég nekem kell áldoznom, szenvednem a Honért, mely jutalmul gyaláz és munka után eltaszít.

Sandisson estve még nálam.

19-én. Az új Pasánál, ki 17-én érkeze, valék. Egy öreg, 60 éves, tisztes képű ősz. Előbb syriai Pasa volt. Kellemesen mulaték vele törökül. De őneki sincs rendelete irántam. Ez ismét aggasztó! Sandisson küldi Presse-t. Kossuth 23-dik októberben ért Southamptonba. Fényes fogadtatása. És mégis csak 15 nap maradna. Kis ellen izgatási eredmény is érezhető. Jeles a Presse egy okoskodása Kossuthról. Midőn szemére hánya az osztráknak, a toryknak, Auszturátáknak, mit bántják Kossuthot, kinek ha van hibája, hogy a kedvező alkalmat elsurrantá csupa hűségből és lojalitásból a dinasztia iránt a Haza elleneit őket elölni, semmisíteni. Holott erre szerinte 20szor is volt módja és a demokraták erre izgaták is.

Úgy így, édeseim, én is ezt mondom csak. Azon különbséggel, hogy én ebből reá bűnt, átkot vonok, míg ti, míg ők, a vakok és szamarak dicsőségét. Kinek jobb a logikája, az ítélete? De várjunk!

---

[121] Frank Károly (1824–?) 1848 októberében lépett be a honvédseregbe. december 5-től főhadnagy, a móri ütközetben megsebesült, fogságba esett, de Buda visszavételekor kiszabadul. Május 25-től főszázados.

[122] Ha ti, lázadók, mindnyájan elpusztultok is kötél által, tűzben vagy háborúban, akik mégis megmaradtok Ausztria adófizetői lesztek.

[123] Istenkáromlást.

Finis coronat opus.[124]

December 21-én. Egyszerű éltünk addig meglehetős boldogul folyt le. Konzulok folyton barátságosak. Sandisson igen diplomatice hol Kossuthot és az irántai Angol mániát védi, hol ismét ellene kel, és minden reményt Angol intervenció iránt elrabol.

Miklóstól a Gibraltári öbölből vevék levelet. Ez második, többi elvesze. Halász és Thaly is írt. Ők veszekszenek. Első hibás ügyetlen; másik úgy látszik K[ossuth] csillagához akar szegődni és engem elhagyni. Mindenik illő választ nyert. Batthyányinak is elküldém még másik szállásomban K[ossuth] mániát tárgyaló levelem.

Longvodt, ki a magyar háború vége felé Guyon mellett szolgált, Sandisson veje is megérkeze Angliából. Ő is K[ossuth] mellett; reményt nyújt, hogy Honunknak hasznára válhatik ez őrjöngés. Én vele mint Sandissonnal is vetélkedék ez iránt: kik noha előhordott okaim igazságát látják, elismerik: még is K[ossuth] mellé nyilatkoznak. Egyébként mindkettő igen diplomata, óvatos és mihelyt szavuknál akarom fogni angol intervenció iránt, fordítják a köpönyt. Úgy látszik, csak füst, legfőbb lobbanó láng. Multum clamoris parum lanae.[125] És én ismét igaz Próféta! Miklós levele is erősíti ezt!

G[gróf]. B[atthyányi]-nak – H[alász]-nak – T[haly]nak írám: hogy átaljában nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint K[ossuth] – egy nemzet ölője, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kajánságból, gyávaságból elejtett nemzet megváltója légyen; és hogy a további is minden tapasztalás, lakolás dacára aranyborjút, hamis Istent imádó és evvel igaz Prófétáját folyton bántó nép: ily bűnös ostoba hitben, ragaszkodásban még üdvöt lelhessen.

Mondám, írám: hogy K[ossuth] kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni.

Hogy óvakodjon Angliába menni; és siessen Amerikába.

Nevetség, hogy idegen akar törvényt szabni; világügyekbe avatkozni: kinek annyi gyengéje, hibája. És íme már eddig is mi lőn. Angliában egy egész párt K[ossuth] személyében a magyar ügy ellen. K[ossuth] ismét ép úgy mint Magyar Honban nem más mint eszköz; orgánum. Ingatag, változékony. Hol centralista, hol municipalista. Hol demokrata, hol republikánus, hol angol tory és conservative.

Ez az egész komédia, ha közvetlen háborúra nem vezet, inkább árt, hogysem használ ügyünknek. Egyébként minden érdemnek, dicsőségnek egyedül K[ossuth] személyére ruháztatásával és azon szemtelenség által, mellyel K[ossuth] ezt elfogadá: előre jóslám, hogy majdnem minden férjfiasb magyar és érdemes hazafi halálosan lesz sértve. És ez egy nagy szakadás forrása.

És íme, ma veszek Szemerétől Párizsból, úgy Zerfytől, és Halásztól leveleket, melyekben mind ez igazolva. Szemere felszólít, hogy vele szövetkezzek K[ossuth] ellen; ki ellen ő kilép, felboszszankodván azon, hogy K[ossuth] kijelenté a magyaroknak, miként ő most is kormányzó; diktátori hatalmat akar gyakorolni és még hadvezér is lenni. És mindenkit, ki ellene, letiporni. Írják: hogy G[gróf]. B[atthyányi] K[ázmér], Mészáros, Teleky László,[126] Almásy Pál,[127] ő vele egy értelemben és csak engem várnak. Halász is írja, hogy fordul Angliában K[ossuth] elmentével a dolgok állása; és jóslatom kezd teljesülni. Zerfy éppen vérmes.

Ugyan most veszek Stambulból tudósítást, hogy telegráfi Triesztbe ért és onnét jött hír szerént Napóleon Lajos szétkergeté a kamarákat és magát 10 évre Elnöknek proklamála.[128] Ez lenne méltó következése azon aljas, otromba, gaz viseletnek, mellyel magát francia honban minden párt mondható, minden politikai notabilitas lehetlenné és hitelveszetté tevé!

---

[124] A befejezés koronázza meg a művet./Minden jó, ha a vége jó.

[125] Sok kiabálás, kevés gyapjú.

[126] Teleki László (1811–1861) 1848–49-ben a magyar kormány párizsi követe, majd emigráns politikus.

[127] Almásy Pál (1818–1882) 1848-ban a képviselőház alelnöke, 1848 végén Heves vármegye kormánybiztosa, 1849-ben Debrecenben a képviselőház elnöke. A szabadságharc bukása után egy ideig Genfben, Brüszszelben és Párizsban tartózkodott, majd kegyelmet nyerve hazatért.

[128] Louis Bonaparte 1851. december 2-i államcsínyéről van szó. Egyébként pont Perczel naplóbejegyzésének napján, december 21-én zajlott az a népszavazás Franciaországban, amelynek következtében új alkotmány lépett életbe.

Elmehetésem iránt, úgy illetékem kifizetésére nézve semmi válasz a török kormánytól.

December 22. Voltam az új Pasánál Scherif Pasánál:[129] értesíte, hogy a külügyminiszter Ali pasától[130] van ugyan rendelete, de még a pénzügyminisztertől nem és így mit sem tehet. Kissé hevesben, de mégis még ki nem törve végkép szorgalmazám igazaimat.

Szóval újra fogoly vagyok és pedig fizetés nélkül: környezve számos kémtől, veszélytől. És pedig talán nem csak osztrák, de talán már török, sőt angolok foglya is, Kossuth és a lengyelek intrikáinak ideiglenes áldozata is. De hagyám. Béketűrés. Az Úr velem, és elleneim végre ledőlendnek. És örök gyalázat érendi őket.

Egy derék angol, vagyis írlandi Blackon van itt; sokszor jő hozzám. Angolokat bolondoknak nevezi.

Érdekes az Augsburgi Allgemeine Zeitung 1851. november 24. no. 328. egy cikke Palmerston ellen, hol a kék könyv[131] adta oklevelekből kimutatja Palmerston gaz eljárását a magyar ügyben; hogy az orosz intervenció ellen még szót sem emelt; hogy a magyarok szövetkezési kísérleteire adott gúnyos elutasításait még Ausztriának kedvezésből másolatban mindég el is küldé. Hát még az 1849. április hóban mondott beszéde, melyben nyíltan Ausztria fenntartását igényli.

Ép oly érdekes a Presse 1851. október 26-i száma, melyben Kossuth védelmére a Times és mások támadására ily perfid – bár igaz – okoskodások állanak „*Jusqu'au dernière* moment et trop longtemps au dire méme de ses amis, il s'est montré fidéle aux principes de *la monarchie constitutionelle*" aztán „ce fut alors que Kossuth cria aux armes; et qu'il brisa tous les liens de cette fidelité poussée jusqu'a duperie, puisque vingt fois il lui avait sacrifié le succés immanquable *de la révolution*." És végre „S'il se fut prononcé plus tôt et que les Hongrois triomphaus eussent marché sur Vienne, ils doublaient l'élan révolutionnaire de l'Allemagne et rendaient probablement impossible l'entrée en Campagne de la Russie en 1849. Mais Kossuth ne voulant alors conquérir que les droits de la Hongrie et ne pensant pas à révolutionner l'Europe, retint l'armée victorieuse, grande faute que les démocrates peuvent lui reprocher, mais qui devrait lui valoir au moins quelques égards de la part de ceux qu'il a peut étre *sauvée à cette époque*".[132]

És ez a nagy érdemes Próféta! Kit ily oldalról kell és lehet védelmezni. Szegény, nyomorult emberiség. És ti, okos, hideg, számító angolok: minő bolond, aljas szerepet játszottatok! Minő kárt, szégyent ütöttetek az általatok is legyilkolni segített magyar tetemein épp akkor, midőn annak ügyét felkarolni látszattok.

Mi sem ártott a magyar ügynek még a 200 000 orosz sem annyit, mint az osztrák gúny „Kossuth katona, Kossuth pénz, Kossuths noten, Kossuths hunde."[133] Az angolok ugyan így kezdik ügyünk melletti felszólamlásuk!

Január 10.[134] 1852. Az új évbe betértünk. Ez év éltem periódusainak eddigi törvénye szerént az emelés, a szerencse éve. Meglátjuk, reméljük bételik e illőn éltem pályája és a fokonkénti fejlődés az azt mindég előzött esésnek ismét megfelelé! A Karácsont Sandissonéknél tölténk: Az új év nap-

---

[129] Mehmed Şerif Paşa (?–1864) 1851 októberétől 1852 áprilisáig Bursa tartomány (Hüdâvendigâr) kormányzója.

[130] Mehmed Emin Âli Paşa (1815–1871) török államférfi, többször volt nagyvezír és külügyminiszter. Az utóbbi tisztséget ekkoriban 1848 augusztusától 1852 augusztusáig viselte.

[131] Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–1849., London, 1850.; Az ún. „Blue Book"-okra nézve lásd *Temperley, Harold – Penson, Lilliam M.*: A Century of Diplomatic Blue Books, 1814–1914. London, 1966.[2]

[132] „Még a barátai szerint is túl sokáig, az utolsó pillanatig hűnek mutatkozott az alkotmányos monarchia elveihez..." „Ez akkor volt/történt, amikor Kossuth hadba szólított és amikor eltépte eme öncsalásig folytatott hűség minden kötelékét, mivel húsz évvel feláldozta neki (értsd: a hűségnek) a forradalom elkerülhetetlen sikerét."„Ha ezt korábban kijelenti/nyilvánosságra hozza, akkor (?) a győztes magyarok Bécsig menetelhettek volna, megkettőzhették volna Németország forradalmi lendületét és feltehetőleg lehetetlenné tették volna, hogy Oroszország belépjen a háborúba 1849-ben. De Kossuth, aki akkor még csak Magyarország jogait akarta kivívni, és nem gondolt Európa forradalmasítására, visszatartotta a győztes hadsereget. Ez nagy hiba volt, amit a szemére vethetnek a demokraták, de amely megérdemelne legalább néhány [együttérző] pillantást azok részéről, akiket megmentett ebben az időben."

[133] Kossuth bankók, Kossuth kutyák.

[134] Valószínűleg tollhiba, s a helyes dátum január 1.

ját nálam. Blackhall és Edgwad Angolok, Szeriadi[135] oláh internált és egy lengyel orvos is nálam voltak estvén át. Ezek igen mívelt ifjak!

A kiábrándulás jő mindenhonnét. Az oláh, horvát bánja, átkozza múlt bűneit, elcsábíthatását; a lengyel ismét barát kíván lenni emigráció kezdetbeni mostoha viseletről lemondani készülő. Az angolok feledik az Amerikába indult K[ossuth] s szinte szégyellik a mániát. Bételt jóslatom egy jottáig. Spectator erősen ellene kél. Hát még a lapok azon szemtelenség ellen, hogy magát most is kormányzónak vallja. Franciaországban Napóleon diadalmas. Angol, német gyalázza tette, s még is diadalát kívánja! Furcsa. Az angol ormány úgy látszik, ismét közeledik Ausztriához: a Királyné ajándékot küld a kegyetlennek, népei által vádolt Császárnak! Szép ez ám moralitás konzekvencia: corvus corvo non eruit oculos.[136] Jaj néktek népek, kik hízelegtek a hatalmasoknak, azoktól vártok üdvöt; ők csak utilizálnak egy bizonyos határig. Palmerston csak ártalmatlanná akará tenni a magyar ügyöt.

De úgy kell lenni, hogy az írás betelhessék. Mindennek rontva, gyalázva, becstelenítve, haragvásban, zavarban, elv s hitel nélkül: hogy keletről az Úr küldöttje bétölthesse missióját. Ha angol, francia okos, becsületes, nincs más megváltónak szüksége, szerepe!

Január 2. Sváb és Krepin voltak nálam. Igen szívesek. Utóbbinak egy fiatal sógora e napokban agyon lővé magát. Vigasztalám, hogy régi időkben az öngyilkolás erény. És most sem ostobaság! Ki nem leli itt nyugtát, okos vitéz, ha kitér ez életből. Jót, hasznot tesz polgártársainak, a közönségnek. És csak hipokrita könnyeket hullatnak többnyire az öngyilkosért. Kárhozatos civilizáció, mely becstelenítéssel, büntetéssel akarja kényszeríteni a boldogtalant szenvedésre, és magának bajt, nyűgöt örökít!

Halásztól teli panaszos levelet kaptam szidásteli levelemre. Ő feledi, hogy fogoly vagyok, és szitokteli levelet ír Napóleonról. Batthyányi Kázmér is írt December 17-éről igen kedves, okos levelet. Írja, hogy Timesbe egy cikket küldött, kíváncsi vagyok tartalmára.

Herceg Esterházy Pálnak[137] a Timesbe küldött és majd minden lapban közlött nyilvánítás[138] a Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen. Kérkedik nyíltan hazaárulásával és avval, hogy csalni akar, azaz azért vállalt minisztériumot, hogy a hazafiakat megronthassa! Ily kurva [?] szemtelenségen a Times a nemes angol arisztokrácia fel nem ütközik. De hogy is a Kurafiak?

Szemerének még nem feleltem. De úgy látszik, hogy a francia események mint nagyvilág diluvium,[139] úgy is eltemetik a parányi magyar ügyet! Miért hát e miserabilitas.[140]

Január 1-én Sandissonéknál Longvod és Sandisson mindkettő angol Konzul, noha az orosz konzul Falkeisen nejével is jelen volt, még is nyíltan én egészségemre és Magyarország szabadítására poharat emeltek. Sőt kevés vártatva maga Falkezen is felkél is nyíltan General Perczel egészségére emelt poharat. Íme orosz politika. Szegény Damianics jut eszembe, ki az orosz Excellenciázásra adá át Aradot és felakasztották. Mi nem vagyunk, voltunk és leszünk Damiánicsok.

A Kölni Zeitungban Görgeyről írják minő nyomorút, csúf éltet él, mindenkitől megvetve. Longwod nejével, Sandisson leányával elment Stambulba, rendeltetése helyére, onnét Boszniába.

Én még mindég hír nélkül és fizetés nélkül. De csak tűrök. Geduld bringt Rosen.[141] Nem akarom feledni saját tanításom, melyet Kutáhiába utaztunkor Kossuthnak célozva kiálték tite tute tati tibi tante tyranne tulisti perge pati paticus pariet patientim palmam.[142] És ő megszabadult. És én még most is itt, pedig ő folyton konspirált. Én pedig csendesen valék. Mit ér hát a klasszikusok

---

[135] Lásd erre: *Veress Sándor*: A magyar emigratio a Keleten. I. k. Budapest, 1879. 206. o.

[136] Holló hollónak nem vájja ki a szemét.

[137] Esterházy Pál Antal, herceg (1786–1866) diplomata, 1848. áprilisában a Batthyány-kormány tagja: a király személye körüli miniszter. Lemondása után Londonba távozott.

[138] Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1. *Jánossy* 1940. I. 347. o.

[139] Özönvíz.

[140] Nyomorúság.

[141] A türelem rózsát terem.

[142] A mondat első fele egy Enniustól származó idézet: „Tatius, ó, Titus, te tirannus tetted e tettet." A mondat második fele valószínűleg Perczel nehezen értelmezhető szójátéka: Csak tűrj tovább, a gyógyszerész türelmesen készíti a gyógyírt.

példabeszéde. Bizony nehezen szülik meg az én menekülésem. Pedig Sumlán álmodám, hogy egy oroszlány ugra hátamra, de én körmeit nyakamon át megragadva erősen tartván és utóbb nagy erőködéssel egy tóba lökém!

Hammernek török birodalom történetével[143] foglalkozék már pár holnapja. Abban tanulám, hogy a török nyelv már pár száz éve elnyeleték az újabban fejlett osmanlu nyelv által;[144] s hogy a benne elősorolt sok magyaros nép név, hely csakugyan tanúsítja, hogy a régi török és a magyar egy vidékről származtak, egyik nyugatnak, másik délnek és egy népűek.

A hegyekben most is vannak egész magyarképű pásztor vándornépek. Yürük[145] a nevük. Ezek nyáron hegyekben, télen lapályon legeltetik marhájukat, mely szebb fajtú a lakosokénál és hasonló a magyarhoz. Ezek a régi török faj lehetnek. Juhőrök – lehet nevük eredete.

Egy Sárközy kapitányról is van szó a 16. században, ki a töröknek sok kárt tett, de végre elfogaték és kegyetlen agyonvereték.

Különös egy Osman főnök gyermekinek neve, kik közül az egyik tütüs azaz tetves, a másik tekes azaz tökös gúnynevet kapott.[146]

Ha időm lesz, egy rövid török históriát és grammatikát írok. Most azonban még tanulok törökül folytatólag és Sandisson fiától, Alfredtől naponként az angol kiejtést is tanulom. Úgy látszik, könnyebben tanulom ezt, mint a törököt. Holtig tanul a jó cigány. Kis gyerekeim egészségesek. Irma igen jó tanul, ír, olvas és francia, török nyelvet naponként én tanítom. Móricka sokszor engedetlen, csintalan. Alig bírok vele. Jó, rossz bánás, mindegy. Naponként ágyba pisil. Pedig igen szeretem. Majd okosb lesz. A kis tilinkó gyarapul. Bámulatosan már 4 hetében riskását kelle adunk neki és telhetetlen lenne. Igen jó, kedves, gyönyörűen nevet reám, ha lát.

Halász írja és lapokból is olvasám, hogy Patakyt Kossuth Rendsburgba[147] küldvén az ott elfogaték és utána vagy 200 magyar katona. Minő lelkiismeretlen könnyelműség. Hányszor mondám, hogy a magyar nem tud, nem fog konspirálni. Sok az áruló közte. Szerencsétlen, átkozott kezdet, de hiába, nem tanulva nem hisznek! Kossuth anyját s testvéreit is befogták Pesten. Bizonyosan revansul[148] K[ossuth] kezdésére!

Január 15. Az amerikai konzul Schwáb meghitt Mudaniára rándulni; de a Pasa nem engedé. Ennek következtében az amerikai mint angol konzulok hivatalos felszólítást intézék, hogy miután különösen az ő követségeik eszközlése alatt maradtam itt feleségem lebetegülését bevárandó és így ők szinte természetes garantjai szabadságomnak: eszközöljék elbocsáttatásom és illetékeim kifizettetését.

Mindketten jogaim igazságát írásban elismerve ígérék sietős közbenjárásukat. Az angol a Nagyvezírhez intézett s neki átadott levelem kézbenjuttatását.

Egyébként egyik kedvetlen hír a másikat éri. Napóleon több mint 7 millió szavazatot nyert. És az orosz cár küldte díszjelt elfogadá; sőt, egy volt császári osztrák és később magyar tisztet – mert részt vett az elleni harcban, az osztráknak átszolgáltatott.

Továbbá, hogy nemcsak az Angol Királyné egy porcelán servist[149] ajándékot külde Ferenc Józsefnek; söt most még a magyar ügyet is csak kétszínűen pártoló Palmerston is megbukott s kiesett a minisztériumból. Szóval a Reakció halad: és így magyarázom okát a vélem való cudar erőszakolásnak.

Kossuthot és a magyarokat Amerikában a Kongresszus hivatalosan fogadtatni rendelé, mi a szinte háború nyilvánítás osztrák ellen.

---

[143] *Joseph von Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–X., Pest, 1827–1835.

[144] Az oszmanli valójában a török nyelv perzsa és arab szavakkal és nyelvtani szerkezetekkel erősen átitatott változata.

[145] A yürükök anatóliai türkmen nomád törzsek.

[146] *Hammer* GOR I. 13. Perczel téved a török szavak jelentését illetően.

[147] Piringer (Pataki) Mihály Mór (1823–1852) őrmester az 50. honvédzászlóaljban a Perczel-hadtestben, 1849 márciusától Erdélyben. Állítása szerint hadnaggyá nevezték ki. 1852-ben mint Kossuth ügynökét Rendsburg elfogták és kivégezték.

[148] Válaszul.

[149] Étkészletet.

És az angolok ellenségei Amerikának; midőn K[ossuth] elmenetelével nagy hamar feledék a magyar ügyet, most ezt ürügyül véve szinte annak ellenségeivé kezdenek válni. És így Próféciám mindenképp teljesülésbe megy: a Kossuthot vakbuzgósággal fogadó Európa, méltó lakolásul egészen az ördög körmei közé jut. Ők megengedék vagyis segíték ölni a magyart, most maguk is szolgaságba süllyednek.

Másrészt a gonosznak nyújtott babér hamar elhervadva, ahelyt, hogy francia, angol honbani agitációi Kossuthnak Hazánkra hasznot húz, mint azt eleve jóslám, új ellenségeket szerze és a régi szimpátiát elölé. Ment volna mint mondám, tanácslám igyenest Amerikába.

Még csak egy van hátra, az, hogy Keletről megindultassék az Úr híve, az igaz Próféta, az emberiség megváltásáért.

Január 10-én egy estvélyen voltunk Blackhall angolnál, hol Serjadi és több oláh itteni internáltak jelen voltak, és igen közeledtek, egészségemre ittak. Január 11kén nőm álmában az égen egy jelet láta: melynek emberképe s neki mondá, hogy egy év alatt győzni fogunk; de aztán szörnyű döghalál lesz.

Január 24. még a konzulok most sem küldék el iránt ami leveleiket. Erővel késztetnének itt maradásra. Ez igen kellemetlen reám nézve. Úgy látszik, ők osztrák, orosz és török érdekben a helyt, hogy szabadulásom előmozdétnék, még segítnek a hálóba fonni. Rettenetes! Már idejövetelem első napjai után gyanúm támadt ugyanis előző szívességük, másrészt itt tartatásomra irányzott beszélgetéseik iránt. Nőmnek mondám de ide e könyvbe óvakodék gyanúm ily ördögi viselkedés iránt beírni. Bár csalatkoznék már valahára. Hisz szinte rettegésig teljesülnek jóslatim.

Palmerston is megbukott hát. És óh, szégyen az angol népnek, orosz, osztrák szab törvényt. És így Kossuth fellépésinek Angliában hazánkra nézve nem hogy üdvös, de remény is semmisítő eredménye lőn.

Batthyányi Kázmérnak a Times-ban igtatott cikke[150] Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert K[ossuth] gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még K[ossuth]-nak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848 nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben B[atthyányi] K[ázmér] épp úgy mint nekem is, Kossuthtal közös érdemünk; sőt K[ossuth]-nak ép az bűne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá és így a szerencsés kedvező percet elsurrantá az én tanácsim, sőt támadásim ellenére: B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki szamár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi eszét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg. Batthyányi bár hű barátom, és eddig sok érdemekkel bíratnak, általam különösen ismert Hazafi, mégis e cikkel alighanem tetemes hibát követe el, ártva hazájának, ártva magának. Ha csak mit nem tudhatok, valamely fontosb politikai tekintet, holmi tranzakcionális előlépés gyanánt nem szolgált annak ilykénti szerkesztésére alapul. Vediremo![151]

Thalytól, Halásztól vevék december 20. körül szóló levelet Londonból, úgy Vukovicstól[152] is: ők, a bohók még nem érzék Palmerston bukását ekkor: hínak, hogy siessek oda, mert a tennivaló idő itt. Szegények furcsán ábrándulhattak ki eddig már Palmerston bukása megtudására! De hiába, ez emberek hasonlítnak a zsidókhoz K[ossuth]-hozi hitükben, kik a mindég elégett jeruzsálemi templom felépítésével foglalkoztak. Halál ellen nincs orvosság!

A Basa már minap 2000 piaszterrel kínált, én nem fogadám, most ismét 5000 ígért. Én ezt is visszautasítva egész illetőségem kifizettetését és szabadságba helyeztetésemet sürgetém. Furcsa egy szemtelen zsidóskodás. Itt kénszerítenek maradni saját költségemre; aztán még zsidóskodnak; őriznek katonák által, kiket házamban kell tartani. Talán azt akarják, hogy pénzem kifogyjon, aztán kényük szerént bánhassanak velem. És a konzulok? Eddigi eljárásuk kétely. Meglátom 14 nap alatt. Akkor, ha lesz módom, Európa nyilvánosságához folyamodok és ha lehet elszököm!

---

[150] Megjelent: *Times,* 1851. dec. 30. lásd: *Jánossy* 1944. 192. sz. irat, illetve: *Jánossy* 1940. 348. o.

[151] Majd meglátjuk!

[152] Vukovics Sebő (1811–1872) a Szemere-kormány igazságügy minisztere. A bukás után a londoni emigráció tagja.

Január 26kán délután a Basa tergimánját[153] küldi sok selammal;[154] 10 000 piasztert ada ideiglenesen követelésem fejében.

Január 28kán Juliska anyjától, Liditől kap kedves leveleket. Igen nyugtatók, mert már pár hete igen aggódánk Kossuth testvérei befogatása következtében, hogy őket is valami üldözés érte. Hála Isten, semmi bajuk.

Magyarországnak a Hírlapok szerént valami félszeg palliative[155] alkotmány adatik; mi, még nem tudni.

Halásztól is két levelét vevék ismét.[156] Többek közt a londoni emigráció veszekedéseit írja; és hogy Kemény ezredes[157] Elnökük megtámadtatva, hogy nem kezelé hűn az emigráció pénzeit. A lapot olvasván szörnyethalt ere megszakadván. Ez már második eset. Beknével is ez történt![158]

Amerikában Kossuth fényesen hivatalosan mint Kormányzó fogadtatik. De új szerencsétlenség! Washingtonban az országgyülési palota felékítve hivatalos fogadtatására elég![159]

Folytonos átok kíséri e bűnösök lépteit. Úgy látszik, Kossuthot pár percre emeli a sera venit peribus poena Dei gravibus, hogy annál érzékenyben büntesse. Hisz ha tanácsom követve szabadulása után meghúzza magát a világ egy szögében, hazug nimbusza alatt csendben várhatta volna halálát. Nem nyugva, szemtelenül újra fellép: természetesen rettenetes lesz lakolása.

Alig 10 napja, hogy Sandisson angol konzulnak mondám, sőt írám, hogy Palmerston bukása Rechid fővezér[160] estét vonandja maga után. És íme, épp most kapám a tudósítást, hogy le van téve és helyette egy agg régi ember kinevezve.[161] Az írás hát bételik. Ezen két intrikáns hazánknak sokat ártó egyén: épp akkor s midőn Kossuth emelésével foglalkoztak semmiségbe süllyednek.[162] Sandisson, ki minap tagadá ennek lehetőségét, épp úgy mint Kossuth fogadtatására nézve Angliában Hazánk részére intervenciót jósolt hamarit: most álmélkodva mondja, hogy szinte Prófétai igazság minden szavam!

Február 3. Suliman Pasának Stambulból egy legénye lévén nálam tőle köszöntésekkel s felhívással, hogy küldenék leveleket: írtam az új fővezérnek, Raudnak és Residnek, ki a Díván Elnöke lőn. Hírlik, hogy Szarim lesz fővezér, mert Raud csak interimales.[163] Jó, szelíd ember, de egy veszélyben forgó birodalom megmentésére alig alkalmas. Egyébként Parva sapientia regitur

---

[153] Tercüman: tolmács.

[154] Köszönéssel, üdvözléssel.

[155] Enyhítő, elfedő, leplező.

[156] Az egyik levél olvasható: Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára Perczel Mór hagyaték Fond 89/61. Halász József Perczel Mórhoz, London, 1852. jan. 9–10.

[157] Kemény Farkas (1797. ápr. 11.–1852. jan. 5.) 1848 szeptemberében a Torda megyei nemzetőrség őrnagya, októbertől a torda-aranyoszéki önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka. 1849. jan. 23-tól alezredes és dandárnok. Április 7-től ezredes. A zsibói fegyverletétel után emigrációba vonult. Párizsban, majd 1851-től Londonban élt.

[158] Beck Vilma (?–1851) Kossuth egyik vitatott szerepű diplomáciai ügynöke. Utalás arra, hogy emlékiratai megjelenésével kapcsolatban meghurcolták, s ennek következtében halt meg. Lásd a kérdés irodalmával: *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 43–45. o.

[159] A információ Halász említett leveléből származik.

[160] Mustafa Reşid pasa (1800–1858) államférfi, többször volt külügyminiszter és nagyvezír. Ekkoriban 1848 augusztusától 1852 januárjáig nagyvezír.

[161] Reşid pasát 1852, január 26-án menesztették, és helyére Mehmed Emin Rauf pasa (1780-1860) került; március 5-én azonban Reşidet visszahelyezték. *İsmail Hami Danişmend*: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul, 1955. cilt 4. 140. o.

[162] Perczel itt téved: bár Palmerston valóban a magyar szabadságharc ellen volt nagypolitikai megfontolásból, Reşid pasa nagyvezír orosz-ellenes érzelmű volt, s szimpatizált a magyarokkal – szintén politikai megfontolásból. Lásd: *Haraszti Éva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest, 1951.; *Hajnal* 1927. Ráadásul Palmerston sem bukott túl nagyot: 1852 decemberétől 1855-ig belügyminiszter, 1855 és 1858 között valamint 1859-től haláláig miniszterelnök lett.

[163] Egyelőre.

mundus.[164] Kossuthnak elég esze volt, s mégis elveszté Honunkat. A természetnek ez kedvenc játéka. Nagy emberek mindég előjelei a nagy bukásnak. Nagy Sándor után Görögh on, Hannibál után Carthago, Napóleon után Francia ország indult vésznek! – Lojszki vendéglős Brussán. Olasz ember: midőn 1850 február végén az internálandók ide értünk, láta el étekkel bennünket. Kossuth és emberei gyaníták, hogy osztrák bérenc és mérgez; egy legénye meg is olt akkor rögtön. Én sokszor gyomorfájásban szenvedtem és különösen egy éjjel Miklós s Halász tovább mulatván kin; igen rosszul voltam; úgy, hogy szinte halálom várám. Ezen Lojszki Gemlükön hozzám jövén szorgalmazá, hogy nála szálljak; sőt, midőn novemberben előbbi szállásomnál tartatva a mostaniba költözék, rendkívüli gyanús tolakodással olcsóságot ajánlva kéré, hogy vendéglőjébe szálljak, azt egészlen rendelkezésemre szánva. Cselédeimet folyton csábítá. És íme, most az osztrák nyíltan konzuljának nevezte! Szerencse, hogy gyanús természetem óvatosságra inte. Mert másként már eddig Ábrahám kebelében nyugszok. Hisz Halim pasa Sumlán[165] hivatalosan inte, óvjuk magunkat méregtől és zsoldos szerbek gyilokjától; így tőn Suliman Kutahiában.

Való csoda, ha innét élve kijutok. És Ullman szerint „Szent"-nek kell lennem, hogy annyi vészt kikerülék és a méreg nem foga rajtam. Úr! Nem hagysz el minket.

Az Aleppóban tartott renegát magyarok, az öreg Bemen kívül, ki ott végzé pályáját, szinte megszabadultak. A török még eléggé becsületes volt nem venni iszlámizmusokat komolyan, mire őket Andrássy Gyula[166] akkori magyar követ Isztambulban ijesztő levelével s tanácsával s Bem maga is elámított ígéreteivel csábítá. És én még mindig itt fogoly. Való, már meg kell rögzenem Próféciámban: hogy Isten kegyelme engem utolsón itt tarta, hogy betölthessem az írást, és indulhasson Keletről az Úr választottja öszvegyűjteni a szenteket.

Az öreg Bemnek – kivel bánátbani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki már akkor diktátorságot ajánla, és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam,[167] a legjobb magyar vezérnek hirdet, de ki bánáti táborozásom érdeme egy részét magának akarta tulajdonítani: Aleppóban tért fel az örök nyugalom helye. Keserves egy és félévi fogság után: melyet a sors talán neki büntetésül róva, hogy ő is követe oláhokkali cimborozása által bűnt a magyar irányában!

Február 11. reggel Sváb örömmel jő, hoz levelet Marstól és Brauntól[168] egy amerikai útlevéllel; biztosítások, hogy szabadok vagyunk s hátra lévő fizetésünk megadatik. A Pasa azonban még rendeletet nem nyert.

Február 15-én Sandissonnál igen fényes estvély. Sok örmény is jelen a brussai európaiak mellett. És egy öreg török gyönyörű menyével, kit azonban egy szobában rejtve tartott szinte őrzött, és csak az ajtón engedi kinézni a terembe.

Február 25. Canning egy igen szép levelet írt hozzám,[169] szabadításom biztosítva.

28-án Pasa értesít, hogy mind 6 havi fizetésem, mind elmehetésem iránti rendelet megérkeze. Estve nagy tűz támadt; de szerencsére szél nélkül regvelre eloltatott. Keddre határzám indulásunk Gemlükre.

---

[164] Kevés bölcsesség kormányozza a világot.

[165] Halim pasa: sumlai kormányzó.

[166] Andrássy Gyula (1823–1890) 1849 májusától mint a kormány küldöttje Konstantinápolyba utazott. A világosi fegyverletétel után a menekültek érdekében tárgyalásokat folytatott a török kormánnyal, majd Párizsban és Londonban élt. 1851-ben távollétében halálra ítélték, és in effigie kivégezték. 1858-ban amnesztiával hazatért. Később miniszterelnök, majd külügyminiszter. Itt Perczel Andrássy 1849. szept. 11-i levelére utal. Közli: *Hajnal* 1927. 468–470. o.

[167] Lásd OSZKK Fond 89/212. Bem a vidini magyar táborparancsnoksághoz. 1849. okt. 3. Vidin.

[168] Marsch, George Perkins (1801–1882) több nyelven beszélő amerikai jogász, politikus, diplomata, tudós. 1849-ben nevezték ki Konstantinápolyba követnek, ahol 1854-ig maradt. 1860-ban ő lett az első amerikai követ Olaszországban. Neves nyelvészként részt vett az Oxford Dictionary első kiadásának munkálataiban is. Dictionary of American Biography 12. vol. (Ed. *Malone, Dumas.*) New York, 1933. 297–298. o. Brown, John Porter (1814–1872) diplomata, orientalista. 1832-ben konstantinápolyi amerikai követ nagybátyához utazott. 1833-ban már segéddragomán, 1835-ben megbízott konzul, 1836-ban dragomán, 1857-ben főkonzul, 1858-ban a pedig követség titkára. Kilenczer volt ideiglenes ügyvivő. Számos keleti művet fordított angolra. Dictionary of American Biography 3 vol. (Ed. *Malone, Dumas.*) New York, 1929. 139–140. o.

[169] Levél eredetijét lásd: OSZKK Fond 89/132.

Március 2. Sandissonékhez mentünk indulásunk idejéig, minden málhánk elkészítve. Svábéktól, Crepintől elbúcsúzánk. Igen nehezen vál el nőm, mert kis körükben sok élvezet nyere. Soha harag, civódás nem rontá hat havi itt létünk. És ha a török igényesebben bán velünk, bizony még pár hót itt töltünk. De úgy látszik, a mint a télen át szerettek itt tartani, úgy a tavasszal mit sem törődnek elmenetelünkkel.

3. Sokaktól kísérve megindultunk, fizetésem 6 hóra kiadaték és így pótolva költségem jövendőm pár évre biztosítom. Talán Isten is úgy akarta, hogy Törökhont elhagyjam és induljak Keletről összeszedni a híveket. Igen szép tavaszi időnk. Jó előjel. Utunk a hegyeken át Gemlükig kissé nehéz, de Juliskám tachtarevanban a gyerekekkel alkonyra beértünk. Onnét tüstént gőzhajóra. Itt a nő kabin adaték szállásúl.

4-én kora hat órára Sztámbulba értünk. Nőm hajón hagyva, magam Ali Pasa külügyminiszterhez sieték kísérő tisztemmel és a Brussai pasa által rendelkezésemre adott házitiszttel. Ali pasa rendelé ezt így. Ő háremjából kihívatva tüstént fogada. Igen szíves volt; magam és mint utolsó magyar az összes menekültek nevében köszöném a porta szívességét, és búcsút mondék. Kérdé, akarok é tovább maradni; sőt ajánlá. De én költség és alkalmatlanság tekintetéből is sietést mondva a holnapi, azaz 5ki francia gőzössel menésre nyilatkozék.

Ez nap poggyászom a dananoknál[170] és passzusom visirozásait[171] intézvém; még estve Braun az amerikai követségtől hozzám jöve estve (sic). Igen szíves. Mondá, hogy több lapok erősen kikeltek török kormány iránt, hogy letartóztata. Kossuthról okosan elmélkede, tudósíta, hogy Lemmit[172] elbocsátá és ez most Máltán; hogy Amerikában okosan viselé magát. És hogy kilátás Alliancera[173] Amerika és Anglia közt. Adott levelet máltai konzulhoz.

5-én Meglátogatám Canningot. Ő, noha elfoglalva, levélkére írott nevem olvasva, tüstént fogadva kezem szorítá, leültete. És nagy hamar politikához foga. Furcsa! Kérdé, igaz-e, hogy tavaszra mozgalom lesz Magyarhonban. Én mondám, nem hiszem; sőt én részemről európai mozgalom nélkül szinte kárhoztatám. Erre nagyon is szíves lőn: kérdé, Kossuth respublicát hirdet. Mondám, ez lehet ő privát véleménye, de ha van is, gyűlöltség a magyar népben a mostani dinasztia ellen, még kérdés, respublicanus-e. Sőt, a harc alatt bizony csak alkotmányos szabadságát védé. Erre még szívesb lőn. Hosszasb egy órai ily szíves szóváltás után végre bizalmasan kérdé, hogy ha Austria amnesztiát adna? Erre én kissé büszkén mondám, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám. Erre kissé hidegebben mondá, hogy „je vous félicite de vos nobles sentimens."[174] De nagy hamar én ismételve humanitása iránti köszönetem, ismét szívesb lőn. Kezem szorítva válék el tőle. Útlevelem Máltára látiratozva. Így lőn vége e büszke angol toryvali érdekes conversatiom.[175] Büszkeségét letörém!

Délután 3 órakor két kajkra (sic) ülék, és a francia gőzös Leonidásra kelék. Igen zavaros volt a tenger és kissé veszélyes a beszállás. 5 órakor indulánk. Nem igen sok utas az első helyen. Igen jó kis kajütöt kapánk. Jőnek a francia követ Lavalette és neje testvérei. Szinte el akarák foglalni tatunk; de hallva nevünk tüstént elálltak. A francia személyzet igen szíves, graciosus,[176] szolgálatkész; minő különbség a durva osztrák és e művelt francia nép bánása közt!

Éjjen át noha igen zavaros tengeren, mégis baj és betegség nélkül utaztunk. Kisgyerekeink csak megvoltak; jól aludtak. Estve igen jó ettünk. Francia étek jeles. Nem hiába dicsekszenek.

6-án regvel 7 órára Dardanellákba értünk, 1 órát időztünk. E híres szoros hely hamar ellenség kézbe kerülhet földön ostromolva.

A francia nők kisgyermekük áthozaták, még mi ebédelénk; mert ők fekve maradtak. Erre Juliska is meglátogatá. Igen szívesek gyermekeinkhez. És most ép e percben a szalonban mulatunk.

---

[170] Bizonytalan olvasat.

[171] Láttamoztatás.

[172] Adriano Lemmi, Mazzini ügynöke.

[173] Szövetségre.

[174] Gratulálok önnek nemes érzéseihez.

[175] Társalgásom.

[176] Kedves, előzékeny.

Majd elfeledém megjegyezni, hogy 4kén éjjel Stambulban Bujukderében[177] tűz támadt és ennek fele része elégett a Hotel Europtól ezt nem is látánk, és átaljában Perában[178] mit sem törődtek, sokan mit sem tudtak róla.

7-én múlt éjjel igen erős tenger és ellenkező szél igen megviselé hajónkat. Én okádék pár percre, de hamar helyrejöttem és igen jól alvás közt kis Miklóskám tisztába tehetém és többi picikéim betakarhatám, mert sokszor le szokták rúgni magokról a takarókat. Juliskám fejfájás és gyomorémelygésben szenvede, de nem okáda és így a kicsit meg tudá szoptatni. Szegény kis családom! Isten fog őrködni mint eddig is őrköde felettünk.

Regvel 6 órára smyrnai öbölbe érkeztünk. Én Mórickával és Irmával ladikra ülvén a francia városrészt, úgy a bazárt meglátogatánk. Még kimentünk előtt a francia konzul hajóra jött és itt mondá, hogy a brit minisztérium megbuka.[179] Rendkívüli tünemény. Alig tevé K[ossuth] ki lábát Kutahiából egy bukás másikát éré ügyünkben. Alig teszem én ki, és íme egy első eset is már kedvező ügyünkben. Több idegen jött be kíváncsiságból látásomra. Egy olasz zsidónő is utazik velünk. Meséli, hogy igen jó barát Vay Lászlóval[180] és ez neki tartozik. Hogy Lemmi az ő leányát bírja; és ezt mégyen látogatni Máltába.

Délután 6 órakor indultunk; és éjjen át igen zavaros tengeren bár, jól aludtunk, regvelre engem hányást ért; Juliskám is rosszul lett. Végre délután 2 órakor.

8-án Syra, egy csinos görög város alá értünk. Hegyek oldalán fekszik amphitheatraliter; csupa kőház, egyik másik felett. Vidéke kopár, fa nélküli. Folytonos növekedés; sok hajó kikötőjében. 9-én éjjen át csendesebb tenger, igen jó aludtunk. Kisdedeink egészségesek. Juliskám is csak keveset szenvede. Cerigo és Morea közt uszánk át. Előbb még Malvaise-t láttuk; melynek világhírű borába fojtá magát az angol fehér és rózsa-párti harcban a halálra ítélt Clorucci herceg. Syrán is több ember közelede hajónkhoz látásom végett. Egy angol is utaz velünk Máltára jó barátja Longwotnak, kivel, úgy a hajóbiztossal érdekesen múlatánk. Erős szélvész támadván délután éjjelre a Novarini[181] híres kikötőben kerese hajónk menedéket. Ezen kikötőben volt 18 -ben[182] ama híres novarini ütközet, hol a Codrington Admiral[183] parancsa alatt egyesült angol, francia, orosz had a kikötőbe szorított török hajóhadat tökéletesen megsemmisíté és evvel a török tengeri hatalmát végképp megrontva, a görög szabadságharc diadalát határzá el. Furcsa néhány év múlva ugyanazon angol nemzet kormánya egy nyomorult zsidó szemtelen követelései fejében a görög nép kikötőit elzáratá és kereskedésének nagy kárt okoza.[184] A város alig pár házat számít. Haszontalan erősség védi a jeles kikötőt, melynek szoros bejárása között egy sziklacsúcs emelkedik. 10-én délután megindultunk újra és 11-12-én át folytonos szélvészes idő és magas tengerben végre 13-án Máltába érkeztünk. Igen sokat szenvedtünk, folytonos hányás igen elgyengíte; úgyhogy alig váránk partra érést. Mintegy 10 óra tájban búcsút véve szíves útitársainktól és a hajósnéptől: a Quaratinába,[185] egy szilárdul faragott kövekből épült tág épületbe szállítottak.

Lemmi ama gyanús olasz, ki Kossuthot Amerikába kísérte, hajónkhoz jöve, napát, ki velünk utaza, fogada. Eme nő és a véle utazó zsidó igen gyanúsak előttem. Itt olvasom a máltai lapból, hogy új angol minisztérium igen vegyes alakult; hogy a máltai népség nem akar az angolok követelte Militiába állani; hogy az orosz Belgiummal és Hollanddal szövetkeze egy francia invázió ellen; és hogy francia honban a követválasztások Napóleon kívánsága szerént dőltek el.

---

[177] Büyükdere: ma Isztambul része.

[178] Pera: Beyoğlu – Konstantinápoly főleg európaiak által lakott városnegyede.

[179] John Russel kormánya 1852 februárjában bukott meg.

[180] Vay László (1823–1884) huszár százados, emigrált és Kossuth konstantinápolyi ügynöke lett. 1855-ben hazatért.

[181] Navarino.

[182] Perczel nem emlékezett pontosan a dátumra, ezért üresen hagyta. A csata 1827. október 20-án volt.

[183] Sir Edward Codrington admirális.

[184] Itt Perczel a Don Pacifico incidensre utal. Palmerston magáévá tette egy David Pacifico nevű angol állampolgárságú kereskedő görög állammal szemben fennálló vitatható követelését és a francia valamint az orosz tiltakozás ellenére blokád alá vette a görög kikötőket.

[185] Karantén.

Alig ebédelénk, már jön egy olasz emigráns üdvözölni, jelentve, hogy Balog János,[186] az 1832-ben híres barsi követ, de később Apponyi-párti, még 1848-ban ismét képviselő és hozzám tartó és a háborúban alattam szolgáló: Aleppóból, hol ő is mint renegát, a többiekkel tartózkodó, ide jöve és most siet látogatásomra. Csakugyan jő is és beszéli aleppói viszonyait; hogy ő is amnesztiáért recurrált,[187] de tudva most elitéltetését, ismét kin marad. Én, ha szívesen is, mint magyart, de óvatosan mégis fogadám és erre őt is intém. Juliskám igen nyugtalan, haragos, mi nekem sok bajt okoz! Móricka igen rossz. Éjjelünk rossz. Folyton szédelge fejünk, igen bágyadtak vagyunk. Másnap regvel bárkára ülve áteveztünk a várba, és a Hotel Orientálban egy rossz szobába szálltunk. Az amerikai konzult látogattam. Egy hideg vörös angol. Végzék vele itt maradhatásom iránt. Amerikai protekció alatt. A Policiához menék. Ott a Policia főnök szinte examinálni[188] kezde: nem akarva talán hinni, hogy én vagyok ki vagyok. Kérdé, ismerem-e Milbitz olasz tábornokot. Én természetesen felelem, hogy nem. Úgy látszik, ezt valami osztrák emissariusnak tartják. Egyébként illendően véget veték, de még is szigorúan és bár tisztelettelijesen mégis furcsán tetsző társalgásnak és útlevelem véve eltávozék. Szállás után néztem és másnap csakugyan fogadék is a Strada-Dominico 126. számú házban bútorral havonként 85 frankért. Úgy ebédet is 3 személyre havonként 90 Schilling vagyis 115 frankért. Mosást 12 darabját 1 Schillingért és kiadék is 120 darabot. Egy nő és egy férjfi cselédet egyenként 20 frankjával. És így rendes költség kétszázhatvan frank.

Március 27-én. még mindég betegeskedünk. Főfájás, gyomorfájás, hasrágás, hányás szinte aggódunk, hogy megmérgeztek. Angol nyelvet kezdek tanulni. Irmát lány iskolába járatom; félek, hogy kis Juliskám ismét terhes! Isten szaporítja bajunk. Sétálni járkálunk. Egyébként senkit sem ismerünk. Csak Balog jő hozzánk. Nem számítom az amerikai konzul és neje etikett látogatását. Lapokból olvasom, hogy Reschid Pasa ismét török fővezér. Lemmi e napokban Baloggal találkozva: annak erősen állítá, hogy magyarhonban mozgalom üt ki. Ez Canning kérdésével öszveállítva mégis valami jelentőséggel bírhatna. Ha csak nem inkább, ezek tudva azon erős állításom, hogy kiszabadulásommal ügyünk jó fordulatot veend: azt hiszik, hogy nekem valami titkos tervem és öszveköttetésem; és ezt szeretnék kipuhatolni.

Ép most hallom, hogy az angol új Derby minisztérium is megbuka! Íme, a jelek szaporodnak! Az Úr kezdi művét, büntetni a Gonoszokat, szabadítani az elnyomottakat! Oh, Úr segíts Hazámon, segíts rajtunk!

Április 2-a folyton betegek. Én különösen hideglelés és szívgörcsben is szenvedek. Aggodalmunk nő! Az amerikai konzulon kívül még neje; úgy orvosunk, Sankey, egy igen gazdag angol neje s leánya is előzőleg meglátogattak. Egyszer a vidékre Hiema, Sz Julian városkákra Baloggal lóháton kirándultam. De még rosszabbul lettem erre.

Az angol minisztérium bukása felől hír nem valósult. Kossuthról írják, hogy unatik, fogy; és Párizsból, hogy egy democrat pártot felfedezvén a kormány, több magyar az osztráknak kiadatott. Nincs-e ebben Zerfy?

Az angolok folyton fegyverzik a műveket. Mintha meglepéstől tartanának!

Április 19. Lemmi különös külről. Nőm folyton beteges; ismét terhes állapotban. Isten szaporítja bajaim. Lapok hírlik, hogy Schwartzenberg osztrák minisztert guta üté.[189] Napóleon Lajos decentralizál.

Napokban kiladikázván nőmmel és gyermekeimmel a nagy kikötőbe az itteni két nagy sorhajót Brittannia és Trafalgar megnézni, egy török gőzösre bukkantunk és mellette evezvén egyszerre Suliman Bey Kutahiai őrünk kiállt reám. Ő, ki a télen már Tuniszba volt követi misszióba, most Tripoliszba megy és szélvész előbb szicíliai partokra csapván ide jött szenet rakatni. Véle sokat beszéltem, igen örült látásomon.

---

[186] Balogh János (1796–1872) reformpolitikus, Bars megye országgyűlési követe, 1848. október 19-től honvéd őrnagy, Nyitra és Trencsén megye népfelkelési biztosa. 1849 januárjától a 71. honvédzászlóalj parancsnoka a komáromi várőrségnél. Június végén Perczel Mór mellé vezénylik. Júliusban már alezredes és dandárparancsnok a Közép-Tiszai hadseregben.

[187] Visszaért, itt: folyamodott.

[188] Vizsgálni.

[189] Felix zu Schwarzenberg (1800. okt. 2.–1852. ápr. 5) osztrák politikus, 1848. novemberétől haláláig miniszterelnök.

Blackhall angol, ki már Brussán látogata télen, most Alexandriából ide jövén, már többször meglátogata.

Millbitz nevű szláv és tábornok az olaszoknál ide érkeze és meg akara látogatni; én nem igen hívám erre!

Április 25. Tegnap ment el az angol flotta. Úgy látszik, a franciáktól félnek vagy inkább talán öszveakarnak kapni velük, hogy a flottájukat semmisítsék. A tory minisztérium a régi angol politika kerékvágásában van.

20-án A matrózok versenye volt a ladikokon.

Batthyányitól, Thalytól, Halásztól kaptam két ízben is leveleket. Miklósról hírt, de levelet nem. Juliskám any[j]ától.

Napokban Sankey és az amerikai konzul különös szívességgel voltak irántunk. Az utóbbi páholyába és theára meghítt és el is mentünk.

Der illustrirte Kinderfreund I. és II. bey Otto Spaner in Leipzig 1852 von Louis Thomas.
Handbuch für reisende in den Orient bey Adolf Krobbe in Stutgart 1852.[190]

Május 1–7. Nőm igen betegeskedvén és én meglehetős nyugalmat találván szinte már elhatárzám itt maradást hosszasb időkig. Már új lakást is fogadánk: de inasom, egy máltai öszvecimborázván a házi úrral, rútul megcsaltak. Ezen kis körülmény bár elhatároztatá velünk, hogy tovább kelünk, és sietünk rendeltetésünk elejbé.

Sandissontól, Juliskám any[j]ától kapott levelet. Millbitz nevű olasz tábornok a napokban meglátogata. Szívesen fogadám; de nem viszonzám.

Május 11-én Ripan nevű angol hajóra ülénk. Roppant gőzös tömérdek angollal, családosakkal is, kik Indiákból jőnek. Több indus nábob is. Kellemes zene, mely naponként kétszer zenéz. Csinos tág cabine. Igen derék angol kapitány, ki igen szívesen fogada, és franciául is szól. 12-én Igen szép idő, az afrikai partok és szigetecskék mellett evezénk. Repülő halak. Gyermekek számosan a fedelen játszanak. Angol nem oly hideg, mint franciák leírják. Bár engem nem is ismernek s nem igen szólék még velük, még is azt találom, hogy nemes, becsületes tulajdonukon túl még szívesség is elég lakik bennük. Csak azt nem látszanak szeretni, ha valaki angolt nem szól.

Öreg Balognak, ki igen szorult állapotban tehetségem szerint kis segélyt hagyva, tőle szívesen búcsúzék. Ő igen szíves készséggel volt irántunk.

15-én éjjelen Gibraltár alá értünk. Itt 16. délig időztünk. Úton velünk 23 gyermek, kik szabadon mulatnak a fedelen. Egy angol tábornok; Stanley Lord fia; tömérdek gazdag indiai angol és egy pár indus főnök. 16-án estve erős szél, nyugtalan tenger és ez folyvást tarta, míg 21-én délután 2 órára Southampthonban megérkeztünk. Igen sokat szenvedék családommal. Juliskám folyton beteges. Irma is párszor. Kis Miklóska is. Csak Móricka nem, de annál csintalanabb. Tömérdek bajom és szenvedésem.

A parton Halász Józsi és Fehérváry Miklós[191] 1843-ban honti követ, ki most nejével, egy derék nővel, Amerikába vándorol, kedves két kis gyermekeivel vártak. És kész lakba vezettek. Amerikai konzul Croskay[192] és a híres Lordmajor[193] látogatására sietvén, az utóbbi egy vendéglésre meghíva winchesteri lakába. De nőm s magam is beteg, három gyermekkel, cseléd nélkül megköszöném. Furcsa! De lelkem unszolt el nem fogadásra.

A Times közlé 22-én már a telegráfi tudósítást, s pedig dicsérőlég, hogy megérkezék.

24-én dél 12 órakor vaspályára ülve 4½ órakor Londonba utazásom céljára elérék kedveseimmel. Itt a készen tartott lakba szállva ezen jegyzések bezárására határzám magamat Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére. Ámen.

---

[190] E könyvek címei mindenféle megjegyzés nélkül, így szerepelnek a naplóban.

[191] Fejérváry Miklós (1811–1895), a reformellenzék tagja, 1851-ben kivándorol Belgiumba, majd Amerikába, itt él haláláig.

[192] Az amerikai konzul neve helyesen: Croskey, Rodney.

[193] A southamptoni polgármester.

1852. június végén mentünk ki lakni London mellett Norvaud-ra.[194]

1852. november 24-én született ugyanitt Juliska leánykám délután 3 órakor. Nőm rövid szenvedése után. Növekedjék Isten kegyelméből erőben, igazságban.

[Egy lap kihagyás után folytatva]

1852. augusztus 20-án álmodám éj után regvel felé, mintha Halász József elhítt volna utazni; és mentünk vele egy városba; ott betért ő egy házba, mondván, atyafia van és útlevelet és kocsit szerez. Szándékunk vele Bonyhádra jutni. És midőn Józsi bent marada, kiálték reá; erre behítt, itt sok asszony és gyermek. Néztek engem.

Erre együtt kimenénk; a város végin kocsira ülénk. Hátranézek, tehát mögöttünk ül három rendőr fegyveresen, és ismét egy más kocsi őrökkel. Én észrevévem, hogy el vagyok árulva, fogva. Kérdem Halásztól „Józsi, mit tettél velem." Erre ő azt válaszolja, hidegen „ne aggódjék, ez azért van, hogy Kossuth meghalhassék." Erre én nem lévén megnyugodva, mondom „de te, Józsi, valld meg, elárultál; és engem akarnak ölni. Mit tettél velem, mi lesz szegény gyermekeimből." És elkezdém szidni, átkozni. Erre ő baljával képemre üt és azt mondja „meg kell halnia, mit Kossuthnak" és kiálta az őrökre, hogy üssenek ők is; én szürke katonai volt köpenyembe burkolám magamat, és elhallgaték. De az örök mint márványalakok meg sem mozdultak és e közben felébredtem.

Tüstént Juliskának elbeszéltem.

[194] Helyesen: Norwood.

György Csorba

THE DIARY OF MÓR PERCZEL, 1851–1852

Summary

Several diaries and memoirs, written by Hungarian exiles who left their country for the Ottoman Empire after the defeat of the 1848–1849 War of Independence, have come to light so far, and it is very rare to find new, unknown or hidden works in this field. Such a source, thought to be lost for a long time, is the diary of General Mór Perczel, a unique character of the 1848–1849 War of Independence.

Perczel had kept his diary from 1 September 1851, when the last group of Hungarian and Polish internees departed the town of Kütahya, heading towards Western Europe, which symbolised real freedom. Perczel and his family, however, spent another six months in Turkish territory under the pressure of necessity. Thus, they arrived in the harbour of Southampton only on 21 May 1852. He finished writing the 96-page diary on the third day after his arrival in England.

For its greatest part, the diary was written during Mór Perczel's stay in Turkey, but it cannot be considered a continuous work, as there are no notes for each day, and in several cases the events were recorded retrospectively. Regarding the brief, often very simple notes, as well as the contents and the style, it can be established that Perczel did not intend to publish his diary.

György Csorba

JOURNAL INTIME DE MÓR PERCZEL, 1851–1852

Résumé

Nous connaissons de nombreux journaux intimes et mémoires écrits par des Hongrois émigrés dans l'Empire Ottoman après 1848. Il est alors rare de découvrir des ouvrages jusqu'alors inconnus ou cachés tel que le journal, présumé perdu, de Mór Perczel, un des généraux à la personnalité exceptionnelle de la guerre d'indépendance de 1848.

Perczel a commencé à rédiger son journal le 1er septembre 1851 au moment où le dernier groupe des réfugiés hongrois et polonais ont pu partir de la ville de Kutahya vers l'Europe occidentale et la vraie liberté. Toutefois Perczel et sa famille ont dû passer six mois supplémentaires sur le sol turc avant d'arriver au port de Southampton le 21 mai 1852. Il a achevé son journal de quatre-vingt-seize pages le troisième jour suivant son arrivée en Angleterre.

L'ouvrage fut donc rédigé en grande partie en Turquie sans toutefois être continu: Perczel n'écrivait pas tous les jours et dans de nombreux cas, il racontait les événements a posteriori. Les brèves observations, souvent sous forme de phrases monorèmes, le contenu et le style permettent de constater que son journal n'était pas destiné à être publié.

György Csorba

DAS TAGEBUCH VON MÓR PERCZEL, 1851–1852

Resümee

Aus der Feder der Mitglieder der ungarischen Emigration des Jahres 1848, die in das Osmanische Reich geflohen waren, erschien bereits eine Vielzahl von Tagebüchern und Memoiren. Es bietet sich nur selten die Möglichkeit, dass weitere, unbekannte oder verborgene Werke zum Vorschein kommen. Solch ein verloren geglaubtes Werk ist das Tagebuch von Mór Perczel, einem General des ungarischen Freiheitskampfes von 1848 mit besonderer Persönlichkeit.

Perczel begann das Tagebuch mit dem 1. September 1851 zu führen, als nämlich die letzte Gruppe der ungarischen und polnischen Internierten aus der Stadt Kütahya in Richtung Westeuropa losgehen konnte, das die wahre Freiheit bedeutete. Perczel und seine Familie mussten jedoch gezwungenermaßen noch sechs Monate auf türkischem Gebiet verbringen und kamen erst am 21. Mai 1852 im Hafen der englischen Stadt Southampton an. Das 96-seitige Tagebuch wurde am dritten Tag der Ankunft in England beendet.

Das Werk entstand also größtenteils während des Aufenthalts von Mór Perczel in der Türkei. Es kann jedoch nicht als fortlaufendes Werk betrachtet werden: wir finden nicht jeden Tag einen Eintrag im Tagebuch, und in zahlreichen Fällen beschrieb er die Ereignisse rückblickend. Auf Grund der kurzen Aufzeichnungen – oft in einfachen Sätzen –, des Inhalts und des Stils kann festgestellt werden, dass er nicht das Ziel hatte, das Tagebuch zu veröffentlichen.

Дьердь Чорба

ДНЕВНИК МОРА ПЕРЦЕЛЬ, 1851–1852 ГГ.

Резюме

Было написано и издано значительное число дневников и мемуаров, авторами которых являются венгерские эмигранты, покинувшие родину в 1848 году. Не удивительно, что в настоящее время уже редко можно напасть на след новых работ подобного жанра. Одной из таких работ является именно дневник Мора Перцель, одной из выдающихся личностей, участвовавших в освободительной борьбе 1848 года

Свой дневник Перцель начал вести с первого сентября 1851 года, когда последняя группа венгерских и польских интернированных смогла отправиться из города Кютахьа в направлении Западной Европы, означавшей истинную свободу. Однако Перцель и его семья были вынуждены провести на турецкой земле еще шесть месяцев и лишь 21 мая 1852 года прибыли в английский порт Соутэмптон. Девяносто шесть страниц дневника были законченыл на третий день после прибытия в Англию.

Таким образом мемуары были написаны в основном во время пребывания их автора в Турции, и их невозможно считать постоянной непрерывной работой автора, в дневнике не были записаны все дни последовательно, во многих случаях события были занесены задним числом. На основании стиля кратких записок, во многих случаях состоящих из сжатых предложений, на основании содержания и стиля их можно заключить, что автор не предусматривал издавать свой дневник.

SOLYMOSI JÓZSEF

SZTANKÓ SOMA, 1848-AS HONVÉDTISZT VISSZAEMLÉKEZÉSE ÉLETÉRE ÉS SZOLGÁLATAIRA[1]

Sztankó Soma[2] 1814. május 1-jén született Eperjesen.[3] Iskoláit szülővárosában, majd Debrecenben végezte. A magyar származású, de német anyanyelvű fiatalember ott tanult meg magyarul. 1830–1832-ben gyógyszerésznek tanult nagybátyja mellett Hajdúböszörményben. 1832-ben kisebb kárt okozván, az általa amúgy sem kedvelt nagybátyjától félve, megszökött és beállt a cs. kir. 62. (Turszky) gyalogezredhez. Itt folyamatosan emelkedve a ranglétrán 1835-ben őrmester, 1843-ban alhadnagy, 1847-ben hadnagy lett a tehetséges ifjú. Állomáshelyei a korban megszokott módon folyamatosan változtak. Alakulatával megfordult Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Pesten. A józan életű, takarékos, szolgálatban igyekvő ifjú tiszt folyamatosan foglalkozott önműveléssel. Klasszikus irodalmat és tudományos műveket egyaránt olvasott. Szolgálata mellett kedvet kapott a tudományos munkához is. Visszaemlékezése szerint már 1836-ban megjelent első munkája „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken" címmel. Később – állítása szerint – Czetz Jánossal közösen kiadott egy „magyar hadnyelvtant", majd 1847–1848 telén lefordították és Bécsben kiadták az „Oktató szabályzat"-ot. A Sztankó által említett munkák egyikénél sem derül fény egyértelműen közreműködésére, negyedik munkája pedig, amit „Franczia–afrikai háború" címmel írt 1847-ben, de „a bekövetkezett forradalmi események miatt kinyomtatása elmaradt", nem ismert.

1848 májusban Sztankó hadnagy az április végén megszervezett Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz került. Még ez előtt megbízást kapott az újonnan felállítandó tíz honvédzászlóalj felállítási, felszerelési és egy évi működési költségeinek megtervezésére, mely feladatának kiválóan eleget tett. Olyannyira, hogy Batthyány miniszterelnök hamarosan maga mellé vette, mint segédtisztet és titkárát a hadügyi, nemzetőri és honvédségi ügyekben. Június 13-án számfeletti főhadnaggyá nevezték ki az 5. honvédzászlóalj létszámában, meghagyva addigi beosztását. Július 1-jén Batthyány megbízta korszerű

---

[1] Itt szeretnék köszönetet mondani az iratolvasásban, valamint a német nyelvű szövegek fordításában nyújtott segítségéért Lenkefi Ferencnek, valamint segítő tanácsaikért Hermann Róbertnek, Pajkossy Gábornak és Kemény Krisztiánnak.

[2] Nevének írásmódjával kapcsolatban több probléma is felmerül. Vezetéknevét 1848 előtt minden bizonnyal németesen rövid o-val (Sztanko) írta, honvédtisztként azonban már használta az ó-ra végződő verziót (Sztankó) is, valamint az aradi hadbíróság előtt tett vallomását is így írta alá. Későbbi nyomtatásban megjelent munkáiban már csak ez utóbbi névalak fordul elő, a kiegyezés utáni honvédtiszti személyi lapján is így szerepel. Mindezek alapján úgy vélem nem tévedünk, ha jelen publikációban a Sztankó változatot használjuk. Teljes keresztneve Sámuel, de már 1848–49-ben, majd később is a rövidebb Somát használta, így mi is ezt a névalakot részesítjük előnyben.

[3] Életrajzi adataira: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona:* Tábornokok) 669–670. o., *Urbán Aladár*: Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/3. (a továbbiakban: *Urbán:* Sztankó) 533–535. o., *Sztankó Soma*: Életem leírása. Kézirat. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 1848–49-es gyűjtemény: 57/1., *Sztankó Soma:* Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Sztankó:* Adatok), *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. k.Budapest, 1909. 1120. o., HL Tiszti anyakönyvi lapok: 25412.; a honvédség felállításáról szóló tervezetére: *Urbán*: Sztankó. 525–540. o; fegyverbeszerzéseire: *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 94–96. o.

nyugati fegyverek beszerzésével, ezért külföldre utazott és október elejéig 24 355 szuronyos puskát és 3,8 millió gyutacsot indított útnak főleg Belgiumból. A legális fegyverbeszerzés megtiltása után hazatért. Szeptember 24-én (október 1-jei hatállyal) előléptették századossá. Nemsokára új feladatot kapott: gyutacsgyártó gépeket kellett becsempésznie az országba Galícián keresztül. Miután ezt a megbízást is kitűnően megoldotta, és a behozott gépeket üzembe helyezte, harcoló alakulathoz kérte magát. 1849. január 29-től őrnagy, majd február 6-án a 49. honvédzászlóalj parancsnoka lett. Végigharcolta a tavaszi hadjáratot, és részt vett a júniusi Vág-menti hadjáratban is.

1849. június végén azonban, valószínűleg a Görgei tábornoktól a peredi csatában kapott bíráló megjegyzés, valamint hadtestparancsnoka leváltása miatt, több tiszttársához hasonlóan benyújtotta lemondását a zászlóaljparancsnokságról, amit július 4-én fogadtak el. Ezután a szabadságharc végéig a nagyváradi hadszergyárnál állt alkalmazásban, majd Görgeihez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert.

Aradon 12 év várfogságra ítélték, de 1852. július 18-án kegyelmet kapott. Ezután gazdálkodó, magániskolai tanár, majd az 1859-ben megnyíló pesti református gimnázium német nyelv és irodalom, valamint földrajz tanára lett. E minőségében 1864-ben középiskolai földrajz tankönyvet írt.[4] 1869-ben visszavették az új honvédseregbe őrnagyi ranggal, 1871-ben alezredessé léptették elő. 1875-ben került nyugállományba. Tiszti személyi lapja szerint 1873–1874-ben haditörvényszéki vizsgálat alatt állt. Sajnos azonban ez utóbbiról, valamint nyugdíjazásának körülményeiről nem lelhetők fel iratok.

1868-ban Pesten megjelentette „Adatok az 1848-dik év eseményeihez" című munkáját.[5] Az 1870-es évek közepétől „Életem leírása" címmel emlékiratot írt, mely töredékesen fennmaradt. Utolsó éveiben betegségek gyötörték. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy nyolcvankét éves korában, 1896. november 20-án öngyilkos lett.[6]

Sztankó Soma életútja magáért beszél, bár kevéssé ismert szereplője 1848–1849 történetének, mindenképpen érdemes rá, hogy foglalkozzunk vele és a nevéhez köthető dokumentumokat közkincsé tegyük. Urbán Aladár szavaival: „Ismeretlen nyelvművelő és hadtudományi munkássága is figyelmet érdemel, de 1848. évi tevékenysége kiemelkedően fontos: nevéhez fűződik a honvédség felállításának tanulmányterve, ő szerezte meg a nyár és az ősz során szervezett honvédzászlóaljak modern fegyvereit, és ő volt az, aki kockázatos vállalkozások során biztosította a hazai fegyvergyártáshoz szükséges külföldi gépeket. Kevesebb érdemmel is megszolgálta volna, hogy nevét megjegyezzük."[7]

Visszaemlékezése 1957. június 5-én került a Hadtörténelmi Levéltár tulajdonába Sztankó Gergelyné ajándékaként. A kézirat eredeti tisztázat, magyar és német nyelven készült. 49 kézzel írott oldalt tartalmaz, jelzete: Hadtörténelmi Levéltár, 1848–49-es gyűjtemény 57/1. Az iratban a 2–3. oldal sérült, a 12. oldal egy „Certificat," Sztankó Soma bizonyítványa Aradról való 1852-es elbocsátásáról.[8] Az emlékirat a 40. oldal végén

[4] Lásd *Sztankó Sámuel:* Általános földirat különös tekintettel Magyarországra. Kisebb gimnáziumok reál- és felsőbb elemi- és leánytanodák számára. Pest, 1864. OSZK 179.134.

[5] A mű az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható a 216.531. számú jelzeten.

[6] *Bona*: Tábornokok. 670. o., valamint *1848–49-diki Történelmi Lapok,* 1896. évi szám, 215. o.

[7] *Urbán*: Sztankó. 535. o.

[8] Ezt a mellékletben közöljük.

megszakad, így a szerző élete és a szabadságharc eseményei csak 1849 április végéig követhetők. A 41–47. oldalon erkölcsi fejtegetések sora olvasható, mely valószínűleg nem volt a visszaemlékezés része, de valamikor az emlékirathoz csatolták. A 48–49. oldal szintén későbbi betoldás lehet, ez birtokadásvételek leírása. Mivel ez utóbbi oldalak minden bizonnyal nem voltak a visszaemlékezés részei és semmilyen érdemleges információval nem szolgálnak Sztankó Soma életéről, közlésüktől eltekintettünk. Közöljük viszont a nyomtatásban megjelent „Adatok az 1848-dik év eseményeihez" című visszaemlékezés azon részét, amely 1849 április végétől foglalja össze az eseményeket.

Jelen publikáció tehát arra vállalkozik, hogy közölje Sztankó Soma a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött visszaemlékezését, amelyben születésétől kezdve írja le élete fontosabb eseményeit egészen 1848–1849-es tevékenységéig. A közlés szöveghű, ha egy-egy mondat német nyelvű, annak fordítása a lábjegyzetben megtalálható. A szöveget a mai helyesíráshoz közelítettük, ugyanígy jártunk el az írásjeleknél is. A szerző személyes nyelvhasználatát, az idegen szavakat változatlanul hagytuk, magyarázatuk a lábjegyzetben olvasható. A tollhibákat megjegyzés nélkül javítottuk, a rövidítéseket pedig feloldottuk. Az eredeti szövegben aláhúzott részeket dőlt betűvel emeltük ki. A visszaemlékezés eleje rendkívül töredékes, közlésétől azonban mégsem tekintettünk el, mert véleményünk szerint így is tartalmaz értékes információkat. A hiányokat szögletes zárójellel és három ponttal jelöltük, azon betűket melyek feloldása egyértelmű volt dőlt betűvel szedtük. Néhány esetben szintén szögletes zárójelben megpróbálkoztunk a hiányzó szavak beírásával is. A személynevek írásában a szerző írásmódját hagytuk meg, kivéve a kor jelentős történelmi személyiségeit, de a lábjegyzetben minden esetben megadtuk a nevek mai írásmódját is. Az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharccal kapcsolatos, valamint a téma szempontjából fontos személyekről a lábjegyzetben igyekeztünk néhány pluszinformációt adni. Az 1848–1849-es honvédhadsereg tisztjei életrajzi és szolgálati adataihoz Bona Gábor műveit használtuk fel.[9]

[9] *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Bona: Tábornokok); Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona:* Kapitányok); Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. (a továbbiakban: *Bona:* Hadnagyok I–II–III.)

Születtem Eperjesen *1814.* május 1-én reggel [...] [mi]dőn a tavasz üdvezletére zene hangzott a város és ligetekbe[...].

Atyám liptósz[*ent*]miklósi [...], [anyám] Neupauer Anna, iglói tanító leánya, mindkette[n] [...] [kereszt]atyám Krieger Sámuel, Eperjes város főor[vosa] [...].

Testvéreim: Mária 182[5]-ben hozzáment Végh József [*érado*]nyi ref[*ormátus*] lelkészhez, Terézia, megh[*alt*] hajadon [...] [...]zsa, férjezett Merkatz, megh[*alt*] 1849. Nagyvára[*don*] [...] [...]er Jánosné, özvegy 1849 óta,[10] Dániel gon[...] [...] [...]leti tartományokban, Karolina, férjeze[*tt*] [...].

Gyermek [...] hogy szüleim a városban sa[...] [...] [*zöl*]dség és gyümölcsös kertben eljátszog[...].

Szüleim a[...] [...]n vallásosak voltak. Nemcsak hogy [...] [lefe]kvéskor közösen imádkoztunk, hanem [...] hideg miatt templomba nem mehettün[k] [...] [...]kön az istentiszteletet énekkel és a [...] [fe]lolvasással; valamint minden vasárnapi ebéd e[...] emlékből kellett felmondanunk. Anyanyelvün[k] [...]; de miután az iskolákat németül végeztük, inkább ez [volt] annak mondható.

Mindamellett, hogy az 1811-dik évi pénzdevalváció[11] által szüleim nagy kárt szenvedtek, mégis gyermekeiket a leggondosabb taníttatásban részesítették. Az olvasást otthon tanultuk, és ötéves korában már mindenik olvasni tudván az elemi iskolába bemutattatott, de azon túl is volt otthon korrepetítorunk. Az iskolában pedig erkölcs és tanulásban kitűnő voltam, csak egyszer kaptam büntetést.

Kilenc e[...] midőn a gimnáziumba léptem. Tanáraim Albini és Kér[...], [tan]uló társaim közül csak *Pulszky Ferencet*[12] említem, kivel [...] [ver]senyeztem a tanulásban, hogy klasszifikáció[13] alkalmával [...] [...]löltek, azután következett a harmadik. Az iskola[...] az elsőt foglaltam el.

A protestáns é[*s*] [katolikus diákok] [*a*]kkor még nagyon mereven álltak szemben [...] sokszor előre kijelölt verekedések történte[*k*] [...] [...]an hajlamból de becsületből részt v[...] [...] protestáns gyerek verebet akarván leü[tni] [...] külső falán egy szoborra szállott, a [...] [...]nyat kőhajtásával leütette. [...] jött; kevés híján vallási polgá[rháború] [...] városháza előtt valamennyi tanácso[s] [...] tanári testület jelenlétében 12 virg[...] [...] az most másképp van.

Tanulmánya[...] [...] [...]mi osztályban is latin nyelven végez[tük] [...] [j]ártas volt akkor mindenki, hogy még [...] csak látinul társalogtunk egymás közt. [...] nök is – név szerint a tanárok nejeik és leányaik – va[...] [...]k iparos legények is folyékonyan beszéltek latinul.

Az iskoláztatás pedig nagy pénzbe került. Iskoladíj, papír, könyvek aránylag az élet többi szükségleteihez legalább négyszerte oly drágább, mint jelenkorban (*1876*). Némely könyv tíz gazdának kezén keresztül ment. Minden protestáns házban egy biblia oly kincs, mely körülbelöl egy hold föld árába került.

Mint kuriózumot ide iktatom némely tárgyak akkor idei értékét, melyből kiviláglik, hogy a gyáripar[i] és közlekedési eszközök haladása mily roppant változást idéztek elő.

Iskolapénz egy évre 5 forint, most 12 forint. Korrepetíció havi 3 forint, most 15 forint. Iskolai könyv általában 40 krajcár, most 30 krajcár. Biblia 8 forint, most 4 forint. Iparos legény hetenként 40 krajcár, most 4 forint. Napszám 8 krajcár, most 80 krajcár. 1 kiló kávé 2 forint 20 krajcár, most 1 forint 80. 1 kiló cukor 1 forint 60, most 64 krajcár. 1 métermázsa búza 2 forint 40, most 10 fo-

[10] Az itt található később írt bejegyzés († 1893–94) az illető halálára utal.

[11] A pénz értékének leszállítása, melyre a napóleoni háborúk alatt és után kétszer is sor került, 1811-ben és 1816-ban.

[12] Pulszky Ferenc (1814–1897) író, archeológus, politikus. A szabadságharc idején Angliában képviseli Magyarországot. Világos után halálra ítélik. Az emigrációban Kossuth híve, tevékeny részt vállal az emigráció ügyeinek intézésében, később azonban visszavonul és Kossuthtal is szakít. Eötvös József közbenjárására amnesztiát kap és hazatér.

[13] Minősítés, osztályozás.

rint. 1 kiló hús 8 krajcár, most 45 krajcár. 1 sütnivaló malac 16 krajcár, most 2 forint. 1 liba 12 krajcár, most 1 forint 20 krajcár. 1 levél a postán 10-40 krajcár távolság szerint, most pedig 5 krajcár mindenüvé. Ezen árjegyzék vonatkozik 1822 és 1876-ik évre.

A diákélet sokkal szegényesebb lefolyású volt, mint jelenkorban. A ragaszkodás tanár és iskolatárshoz bensőbb és az egész életre kiható. Minden iskolaév végén az iskolaterem 40-50 db élő fával és ugyanannyi kosár szebbnél szebb virágokkal kidíszíttetett; és midőn a tanár belépett és katedrán elfoglalta helyét, egy ügyes szerkezettel virágkorona ereszkedett le fejére és így hallgatta végig a búcsúszót elmondó diákot. Még a legszegényebb sorsú szüle is igyekezett év közben egy kis ajándékkal kedveskedni gyermekei tanárainak. A majálisok az erdőben – Cimete[14] nevű fürdőhelyen – nagyobb ünnepéllyel tartattak. Ellenben a színház, bálterem és vendéglők látogatása általában tilos volt a diáknak.

1825-ben Mari néném férjhez ment Végh József éradonyi lelkészhez. Szokásban volt akkor időben, hogy alföldi előkelő házak leánygyermekeik mellé a német nyelv megtanulása céljából felföldi jó nevelésű polgárleányokat fogadtak. Így jutott nővérem is Komáromy György úri házhoz Debrecenbe, hol Végh József a fiúk nevelője volt, és egymást megszeretvén, miután eklézsiát[15] kapott, házasságra keltek. Végzetes volt ezen esemény az egész családra, amennyiben lassanként valamennyi testvérek az Alföldre szivárogtunk le. Legelső volt Liza[16] húgom, ki már 1827-ben Marihoz ment neki segélyül és a magyar nyelv elsajátításául.

Eszerint 1829. augusztus havában én is kerültem Debrecenbe, és egy hónapot Éradonyba[n] töltvén, az iskolaév kezdetével október havában a Kollégiumba[17] retorika osztályba írattam be. Lakásom egy Zipfinger nevű zongoratanítónál, élelmezésem pedig Barts Dániel nagybátyámnál volt; kinek, hogy némileg viszonozzam e jótéteményt, már kezdettől fogva szabad óráimban segédszolgálatokat tettem gyógyszertárában. A debreceni iskolában 102 tanuló között voltam a tizedik, és bizonyára ott is leendettem első,[18] ha a magyar nyelv nem-tudás miatt némely tárgyakban el nem maradok.

Az 1831-ik évi kolerajárvány elragadta szegény édesanyánkat Eperjesen. Mintája volt ő egy jámbor, munkás, gyermekei boldogságát szívén viselő, neveltetésöket előmozdító anyának. A legnagyobb önmegtagadás és nélkülözések mellett is minden leánytestvért az eperjesi felsőbb leánytanintézetben kitaníttatta, mely akkor híres volt egész Magyarországban.

Nagybátyámnak nemcsak Debrecen[ben], de Böszörményben[19] is volt patikája, hol egy bajor születésű provizort[20] tartott, ki egy szót sem tudott magyarul. Annálfogva 1830-ban az iskolaév végeztével melléje adott, és már addig is annyira haladtam, hogy unszolására végképpen a gyógyszerész pályára léptem, és már mindent reám lehetett bízni. Midőn pedig 1831-ben a kolera dühöngött és a városok őrvonallal elzárták magokat, Szoboszló hajdúváros[21] megkérte nagybátyámat, valakit a legszükségesebb szerekkel odaküldeni: Barts engem kirendelt. A város egy nagy udvar[t] és házat kijelölt, mely azelőtt katonatisztek szálláshelye volt, és abban mintegy 100-féle szereimet, üvegcse, [s]katulya[22] és papírcsomagokban, deszkákból hamarjában összeszegzett állványokon kitároltam. A járvány megszűntével Szoboszló város kieszközölte, hogy ezen ideiglenes gyógyszertár állandósíttassék; az engedélyt természetesen nagybátyám nyerte el.

1831-ben Barts eladta debreceni patikáját Tamássi Károlynak és Böszörménybe tette át lakását, beteg nejét Debrecenben hagyván. Mily csekély jellemű volt ezen ember tanúsítja a következő eset: a tél folytán meghalt a neje Debrecenben. Midőn a küldönc kijött, azonnal futottam a nagy-

[14] Ma Cemjata (Cemétefürdő), Eperjestől öt kilométerre nyugatra.

[15] Egyházközséget.

[16] Bizonytalan olvasat.

[17] A debreceni református kollégiumba.

[18] Első lettem volna.

[19] Hajdúböszörmény.

[20] Okleveles gyógyszerész, aki a tulajdonos helyett a gyógyszertár felelős vezetője.

[21] Hajdúszoboszló.

[22] Bizonytalan olvasat.

vendéglőbe hol rendesen szokott volt tarokkozni. De ő legkevésbé sem illetődve e szomorú híren, így válaszolt: „Jól van", és játszótársaihoz fordulva: „No uraim, miután még az éjjel kell bemennem a holnapi temetkezést elrendelni, tehát még csak háromszor járjon körül a kártya". S egész nyugalommal még egy fél óráig kártyázott. Pedig neje hozományán vette meg patikáját Debrecenben és betegségének is ő volt az oka.

1832-ben, március havában nagybátyám Eperjesre utazott leányá[t] Karolinát, ki Schmidt-féle leányneveldében volt, meglátogatni. Engem is magával vitt el, hogy útban szolgáljam, és öreg atyámat és két kicsi testvéreimet meglátogassam. Elindulásunk napján véletlenül egy kermeslél[23] üveget törtem el a pincében. A kár nem ért fel egy forinttal; de megszidva azzal fenyegetett, ha visszatérünk az útról akkor fog velem számolni. És csakugyan másnap, hogy Böszörménybe visszaérkeztünk Angyalfi nevű practicans[24] társam megsúgott, hogy a principálisnak[25] szándéka van holnap megverni, csak pálcát szerezzen neki. Ennek hallatára fellázadt a vér keblemben attól tartván, hogy gonosz szándékát végrehajtja, estve midőn elment kártyázni a vendéglőbe, titkon elhagytam a házat, és tudván, hogy Polgáron a Tisza mellett katonaság állomásol, oda szöktem. Ámbár könnyű szerrel kivehettem volna útravalót a pénztárból, a lelkiismeret nem engedte azt tennem, hanem egy lepedőt, melyet még a többi ágyneművel együtt szüleim házából hoztam, elvittem magammal és a hortobágyi pusztán a juhászokkal csekély ebédért cseréltem be. Ráadásul egy darab szalonna és kenyeret adtak vacsorára. Április 3-án szép tavaszi nap volt. Sajátságos boldogság érzete fogott el. Bizonytalan a jövőm, de lelkemben remény és szent akarat. Örültem, hogy e hitvány jellemű embertől megszabadultam, jöjjön bár ami jöhet. A pusztán juhászok útra igazítottak. Estve érkeztem a faluba, és pénzem nem lévén a vendéglő istállóban háltam meg. Reggel megkértem egy altisztet vezetne engem a kapitányhoz, mert be akarok állani.

Polgáron akkor a 62. cs. kir. gyalog sorezrednek 11. százada egzekúcióképp[26] szállásolt a káptalan, mint földbirtokos és [az] úrbéres lakosok közt felmerült birtokháborítási ügyben. E csapat parancsnoka Koczok Sándor kapitány,[27] Szepes megyei nemes családból való, nemcsak születésére, de gondolkodás és tettben is nemes ember volt. Mondtam ki vagyok, honnan jövök, kedvem volna a katonaélethez, és kértem ne venné akadályul, hogy még nem töltöttem be a 18-ik évet, mert én semmiképp sem szándékozom visszatérni nagybátyámhoz, ki velem gorombául bánik. Koczok kapitány kezdetben reá akart venni a visszatérésre, előhozván mily nehéz béke idején pártfogás nélkül tiszti rangba előlépni; de miután határozottan megnyitottam szándékomat, tudtom nélkül egy altisztet küldött Böszörménybe levéllel, melyben felvilágosítást kért nagybátyámtól. Ez ugyan óhajtását visszatérésemre fejezte ki válaszában, de miután semmi rosszat nem tudott ellenem felhozni, tehát a kapitány is beleegyezett felavatásomba. Aznap ebédre meghívott a vendéglőbe, bemutatott a többi tiszteknek, és különösen Szekulits hadnagyra[28] bízott jó házba való elszállásolás és kiképeztetésemre nézve. Azután is még sok ízben meghívott ebédre. Társaságban sem volt hiányom, mert ugyancsak ezen századnál voltak a kapitány rokonságából való Tirtsch Károly,

---

[23] Értelmezhetetlen szó, valószínűleg szakkifejezés.

[24] Itt: gyógyszerész gyakornok.

[25] Elöljáró, főnök.

[26] A végrehajtás ellenőrzésére, végrehajtóként. Polgáron ekkor már több mint egy évtizede folyt a paraszti ellenállás a káptalan, mint földesúr által folytatott határcsonkítási politikával szemben. Ezért Szabolcs vármegye kérésére rendeltek ki katonaságot a mezővárosba a „Hajdui Szabadságnak tündér csábjaitól" elragadtatott jobbágyság féken tartására. *Nyakas Miklós:* A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848. (Fejezet Polgár történetéből). Eger, é. n. 84–85. o.

[27] Koczok (Koczogh) Sándor (1790–1856). 1807–1841 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, századosként őrnagyi címmel nyugalmazzák. 1848. július–december között a Szepes megyei gyalogos nemzetőrség őrnagya, 1850-ben a pesti hadbíróság vizsgálata felmenti. *Bona*: Tábornokok. 447. o.

[28] Szekulics (Sekulits) István (1810–1885). 1830–1848 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, főhadnagyként lép ki a szolgálatból 1848. júliusban. A szabadságharc során a Zrínyi önkéntes csapat (később 35. honvédzászlóalj) századosa, majd őrnagya és parancsnoka. 1848. decemberben alezredes és dandárparancsnok a drávai hadtestnél, 1849-ben a II. hadtest hadosztályparancsnoka, májustól ezredesként. Aradon előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélik, 1850-ben kegyelmet kap. *Bona*: Tábornokok. 620–621. o.

Solti Sándor és Palrman Frigyes[29] hadapródok, akik mint végzett tanulók önként katonai pályára léptek, és kiváltképpen Tirtsch Károlyban oly hűséges barátra találtam, milyenhez többé hosszú életemben nem lehetett szerencsém. De még az egész tiszti kar és a hadapródok [is] bámulták e ritka hűséget. Ő 1840-ben, apja halála után – ki Pelsőcön a Koháry-féle vashámoraiban tisztviselő volt – a boldogult atya hivatalába lépett, hogy elárvult testvéreinek viselhesse gondját. Fájdalmas szívvel váltunk el egymástól.

Mondhatom katonapályám első évei legboldogabb korszakot képeznek egész életemben. Otthon nélkülözések közt nevelve, azután egy modorban és jellemben míveletlen nagybátya durva szidalmazásainak kitéve, mily jól esett ezen előzékenység, jóakarat és finom bánásmód elöjáróim részéről. Szorgalommal tanultam a katonai könyveket, negyedik hétben őrt állottam,de csak két óráig, mert már a délutáni parancskiadásnál tiszteletbeli altisztnek neveztettem ki, és egyszersmind ebédre meghívattam a nemes lelkű kapitányom által. Sőt, megtudván, hogy egy kevéskét franciául tudok, ilyen könyveket adott olvasásra és francia–német szótárt hozzá. Öröm és boldogság tölti el szívemet még most is, valahányszor visszatekintek ezen időkre, amidőn még csak a jelennek örültem és reményteljesen néztem a jövőbe.

1832. szeptember havában az ezred Nagyváradra rendeltetett. Odaérve kapitányom ismét nemes szívének és jótéteményeinek számát eggyel szaporítá. Ti. a váradi katonai élelmezési hivatal egy írnokot szükségelt, és Koczok ajánlatára engem ért e szerencse. Ez nagy előny volt, mert sok jövedelemmel járt. Kaptam pedig:

Írnoki napdíjjul havonként 6 ft. (ti. altiszti fizetésen felül)

Ajándékképp az élelmezési tiszt 2 ft. havonként

A molnár és fuvaros nyugtákért 4 ft.

A káptalan inspektora[30] havonk[ént] 2 ft. mikor leszámításkor pénzt vittem.

Egyéb alkalomkor általában havonta 3 ft. Annyira, hogy ezeket mind összevetvén altiszti fizetésemmel együtt többre, mint egy főhadnagy akkori illetékei rúgott fel. De meg is tudtam becsülni magamat, mert jó erkölcsben, egy apácához hasonló módon éltem, az irodában nem győzött dicsérni főnököm, és anélkül, hogy köteles lettem volna, nehogy katonai dolgokban elmaradjak, reggeli gyakorlatokra önszántamból jártam el; vasárnap pedig midőn mindkét szolgálatom szünetelt az irodában, főnököm szép terjedelmes könyvtárában olvasgattam. Ilyenkor sokszor meglátogatott az élelmezési főnök fiatal neje csokoládé[val] és süteményekkel, és bizalmasan órahosszant velem társalogván elpanaszolta, mily boldogtalan ő, ki öreg férfiúhoz nőül ment, akit nem szeret; talán putifárné szándéka volt,[31] de én óvakodtam a tisztelet határainál bensőbb érzelmet tanúsítani; mert sem jó főnököm iránt háládatlannak lenni, sem pedig ezen jó állást kockáztatni nem akartam. A jövedelemből készíttettem magamnak finom posztóból ruhát, és midőn kapitányom 1834 tavaszán Szepességre ment szabadsággal, általadtam neki 80 pengőforintot, hogy átutaztában azt kézbesítse kedves apámnak Eperjesen. Nem tudom kinek volt legnagyobb öröme hármunk közt: nekem-e, hogy szülémet segíthettem, atyámnak-e a váratlan segélyben, vagy kapitányomnak azon tudatban, hogy az ő pártfogása következtében képes voltam szülőmet segíteni.

Az élelmezési főtiszt nemcsak minden számadásait reám bízta – miután már beletanultam –, hanem vizitáció[32] alkalmával a főhadbiztosnak felajánlott, és emez jelentését a hadügyminiszterhez tevén, leirat folytán szabadságomba adatott a katonaélelmezési osztályba legalsóbb fokú hivatalnok minőségben átlépni; s ámbár ez nagy előny lett volna, mégis inkább maradtam ezredemnél, annál inkább mert az óbester[33] közölvén velem e rendeletet, megígérte, hogy mihelyt sikerülend hadnaggyá kineveztetni, azonnal segédnek vesz maga mellé.

---

[29] Helyesen: Palzmann Frigyes (1814–?), 1832 és 1838 között hadfi a cs. kir. 62. gyalogezredben, a szabadságharcban a 19. honvédzászlóalj hadnagya. Bona Gábor lektori véleménye, valamint *Bona:* Hadnagyok II. 629. o.

[30] Itt: uradalmi intéző.

[31] Vö. a Bibliában József történetével.

[32] Ellenőrzés, vizsgálat.

[33] Ezredes.

Egy napon kétezer forintot vittem a káptalan számvevői hivatalba szállított terményekért. A pénzt zsebkendőbe kötve kabátom alá a mellhez tettem és begomboltam. De vásár lévén, a tolongásban valahogy egy alsó gomb leszakadt és a pénzt elvesztettem. Még észre sem vettem, midőn az emberek figyelmeztetnek, hogy valaki kiabál utánam. Visszatekintek és látok egy cigányt, aki messziről mutogatja fehér zsebkendőmet, melyet meglátta midőn kiesett. Bizonyára nem gyaníthatta mily nagy összeg bankjegy volt abba kötve. Látván azt, annyira megijedtem, hogy egész nap reszketett a testem, és alig voltam képes beszélni a számtartóval kinek a pénzt általadtam.

Ezen időben szándékom volt a zenében is kiképezni magamat. Jövedelmem elégséges levén, egy drága fuvolát vettem, és havonként 3 forintot fizettem egy ezredbeli zenésznek az oktatásért. Több éveken át gyakoroltam, lemásoltam egypár rizsma[34] kottát, nyertem is meglehetős virtuozitást a technikában, de játékomból hiányzott a szép előadás. S miután mellemet is erőltette, végre az aradi fogságban adtam el fuvolámat s ráadásul valamennyi még el nem dobott hangjegyeket[35] is.

1834-ben, augusztus havában ezredünk Aradra helyeztetett át. Elvesztettem tehát a jövedelmező állást az élelmezési irodában, és azonnal Aradon az ezredirodába rendeltettem; de már itt csak 2 forint járt havi pótdíjul, és a segédtiszt úr reggelenként kávét adott egy nagy csészével.

Ősszel egy havi szabadságot vettem, hogy sógoromat, Végh Józsefet Gálospetriben[36] meglátogassam. Ott voltam október 14-én (vagy 15) midőn reggel 7 óra után nagy földalatti moraj és zuhogással a föld megrendült, a torony egy része leszakadt, a templom összevissza repedezett, sok kémények és gyengébb alkotású házak a faluban összedűltek, a réten pedig – nagy szárazság után – ezer és ezer helyen a víz ökölnyi vastag és rőfnyi magas sugárban kitört. Annyira, hogy a megrémült lakosság máris minden percben valami tengerforma lesüllyedésbe menőnek látta magát; de alig egy fél óra múlva a víz ugyanazon helyeken eltűnt, mindenütt csak egy kis rakás kékesszín iszapot hagyván jelül azon helyeken, hol kitört volt. A következő éjjel pedig nagy égiháború volt, hun harminc másodpercenként állott az egész láthatár fényvilágban, eső pedig alig egy kevés hullott. Sohasem azelőtt, sem utána nem láttam a vilányosság oly nagyszerű tüneményét. A földalatti dörgés még egy hónapnál tovább tartott, napjában húszszor is, mint valami ágyúlövés, de a földrengés már csak csekély volt ezután, és alig-alig egy kissé az ablakokat megrezzentette.

Visszatérve szabadságról, minthogy gyalog tettem az utat a hideg esőben október végén, annyira meghűltem, hogy egész télen a hidegláz bántott. Sem az orvos nem tudott segíteni, sem nagylelkű pártfogóm Koczok, aki számomra a vendéglőben minden nap egy becsinált csibét rendelt, hogy könnyebb emészthető étellel éljek, mint az őrmesteri közasztalnál.

1835. február hóban valóságos őrmesterré előléptem, és minthogy a hidegláz még mindég bántott és az orvos levegőváltoztatást rendelt: tehát június hóban Gyulafehérvárra[37] monturhozatalért[38] kirendelt csapat vezényletével megbízattam. Ez nagyon kellemes szolgálati kirendelés volt, amennyiben az év legszebb időszakában történt, és akkor időben naponként csak 2 mérföldet[39] haladva és minden harmadik nap pihenőt tartván, az oda- és visszamenetel 6 hétig eltartott. A kellemetlen társ, a hideglelés is ott hagyott el Erdélyben, azon felül pedig tapasztalást szereztem. Visszatérve pedig, miután helyem az irodában az alatt betöltetett, a 9. század számvevőségét vettem át, azon ígéret mellett, hogy ezentúl is, ha megkívántatik, magyar fogalmazás és fordításban segélyül leszek az ezred irodájában. Gyulafehérvári út alkalmával egy Hunyad megyei Lapusnyak nevű oláh faluban elszállásoltatván, vasárnap délután nézni mentem a táncot a vendéglő előtt. A karcsú, magas termetű és ez alkalommal csinosan öltözött oláh nők fekete hajzattal, római szabályos arcvonásokkal, tej és rózsaszín testtel, megtanítottak mennyire emeli a csinos, elegáns öltözék a női szépséget. Mert ha ezen parasztnők francia divatosan vannak öltözve, mindenik közülek egy-egy grácia gyanánt feltűnt volna.

[34] Ezer ív papiros.

[35] Feltehetően kottákat.

[36] Bihar vármegyében található.

[37] Erdély, Alsó-Fehér vármegye.

[38] Katonai egyenruha-szállítás.

[39] Egy osztrák mérföld közel 8 kilométert jelentett. Valószínű, hogy Sztankó cs. kir. tisztként ezzel a mértékegységgel számolt.

Midőn az ezredirodában valék vezényelve, szabad óráimat felhasználtam egy katonai munka elkészítésére az altisztek számára. Címe: „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken," megjelent Aradon a Schmidt-féle nyomdában, és nekem száz forintnál többet jövedelmezett.[40] Kivált a huszárezredek sokat megrendeltek az altisztek számára. Azon kívül pedig a francia nyelv gyakorlatával, estvénként otthon fuvolával foglalkoztam, vagy Cerrini századosnak oktatást adtam a magyar nyelvben, aki csakhamar Jósika[41] regényeit hibátlanul fordítani képes volt.

1837-ben az őszi gyakorlatok után Szegedre rendeltetett századunk az olasz deportáltak[42] őrizetére, kik a várban el voltak zárva és némely könnyebb munkákkal foglalkoztak. Nevezetes pedig, hogy szegedi országgyűlési képviselő Hódi tanácsos a pozsonyi országgyűlésen[43] panaszt emelt, miért tartatnak ezen olasz politikai vétkesek Magyarországban mintegy Szibéria módjára? A bécsi kancellária pedig erre egy kimutatást terjesztett elé az országgyűlésnek, név szerint bebizonyítandó, hogy a 600 közül alig egy-kettő politikai fogoly, a többi pedig gyilkosság[ért] vagy csalásért van elítélve. Az országgyűlési urak ezen megnyugodtak; de én – aki Szegeden bejáratos voltam a parancsnoksági irodába –, nagyon jól tudtam, hogy a gyilkossági tény abból áll, hogy egyszer egy zsandár őket meglepte titkos gyűlhelyen, és azt leszúrták, vagy harmincan ott jelen levén, és három-négyszázan az esetet tudva de fel nem jelentve. A csalás pedig forradalmi célokra való adománygyűjtésben állott.

Szegeden egy esztendeig állomásoztam, azután ismét Aradra vonultunk. Nevezetességül említhetem, hogy 1837. szilveszter éjjelén oly nagy hómennyiség hullott, hogy utcán és udvarban reggelig magasabban állott, mint a földszinti ablakok párkányzata. Újév napján sem ember, sem kocsi nem járhatott az utcán, kiállított őreink a faköpenyből ki sem mozdulhattak, nagy fáradsággal kellett felváltásuk miatt hozzájok közeledni. De nemcsak Szegeden, az egész országban oly nagy volt a havazás, és ennek következtében március 14-én a nagy árvíz Pesten. Midőn annak hírére adományok gyűjtődtek Szegeden, önmagam 100 db négyfontos profuntot[44] ajándékoztam. Sok halat ettem Szegeden, de kevés híján múlt, hogy ők meg nem ettek engemet. Mert egy nyári napon keresztülúszván a túlsó partra – amit már több ízben tettem –, észrevétlen egy búzával terhelt hajó olymal à propos[45] szegte utamat a folyam közepén, hogy nem haladhattam sem előbbre, sem vissza, és csak a legvégsőbb erőfeszítéssel, máris vizet nyelve átküzdhettem magam a túlsó partra. Csolnakon tértem vissza az innenső partra, de azután, mint egy halott aludtam délutántól reggelig az uszodában.

Aradra visszatérve, miután Tirtsch, Solti és Palrman régi barátim már mind elhagyták az ezredet, más hadapród[ok] és őrmesterek társaságában kellett keresni szórakozást, akikkel kevésbé rokonszenveztem. Ezek néha belevontak kártyajátékba is, de többnyire szerencsével játszottam, bátor[46] magam sohasem kerestem fel a játékasztalt és sohasem voltam indítványozó.[47]

---

[40] 1868-ban megjelent emlékiratában „Vezérfonál a hadmenetek és táborőrizeteken" címmel említi. Lásd *Sztankó:* Adatok. 3. o. Az említett mű feltehetően azonos az Aradon 1836-ban Schmidt József nyomdájában megjelent „Vezérfonal a' hadmenéseken- táborőrízeteken 's őrtzírkálásokon ugymint rövid oktatás a' helyes eligazodásra" című Malter József zászlós által szerkesztett művel, ebben azonban nincs utalás Sztankó esetleges társszerzőségére. Ettől függetlenül azonban lehetséges, hogy közreműködött a mű elkészítésében. *Pászti László:* Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája 1790–1848. (a továbbiakban Hadi tzikkelyek) Lásd e számban, 1035. o.

[41] Jósika Miklós báró (1794–1865), író. Ezekben az években fut be, és akkor a legolvasottabb magyar regényíró. 1848–1849-ban az OHB, majd 1849-ben a legfelsőbb törvényszék tagja. Az emigrációban Teleki, majd Kossuth munkatársa, 1859-től az emigráció sajtóirodájának vezetője.

[42] A szegedi erődben 1833-tól működött a szegedi Italianische Deportati Anstalt, viszonylag rendszeresen szállítottak ide bírósági ítélet nélküli deportáltakat Lombardia és Velence tartományokból. *Urbán Aladár:* Kossuth Lajos és a szegedi foglyok kiszabadítása 1848 októberében. *Századok,* 1994/5. 872–887. o.

[43] Az 1839/40-es országgyűlésen Csongrád megye követei (Kárász István és Klauzál Gábor) javasolták a diétának, hogy az I. (V.) Ferdinánd Lombard-Velence királyává koronázásakor 1838-ban a politikai foglyoknak adott amnesztiát a szegedi foglyokra kiterjesztendő forduljanak felirattal az uralkodóhoz. A főrendek ezt nem támogatták, a két tábla közötti többszöri üzenetváltás után sem. A foglyok végül a magyar országgyűlés 1848. október 10-i döntése alapján szabadultak. Uo. 872–887. o.

[44] Katonakenyeret.

[45] Rosszkor, kedvezőtlen alkalommal.

[46] A korban jelentése lehetett „bár" is.

Bálokba is eljártam, és egy ily alkalommal megismerkedtem Balogh Katalin kisasszonnyal. Árva leány volt, nagyon szép, apja életében uradalmi tiszttartó, a kisasszony pedig báró Maasburg századosnál,[48] mint távoli rokon, társalkodónő minőségben. Nagyon szerettük egymást, de nőül nem vehettem, mert vártam mindennap hadnagyi kinevezésemet; azért nem akartam kilépni; különben is akkor egyszerűbb lévén az államszerkezet, sem bank, sem iparvállalatok, a toll emberének, hacsak nem a vármegyénél, kevés alkalma volt magának biztos állást szerezni. Amint később értesültem, gróf Csekonics, egy uradalmi ispán nejévé lett.

1841-ben ismét egy igen jeles kapitányt kaptam. Meskó István nagy míveltségű férfiú, ki Bécsben Eszterházy hercegnővel a legbensőbb viszonyban állott, mintegy számkivetésképp ezredünkhez osztatott be Aradra. Engem nagyon szeretett, és mint számvevő őrmesternek, tetemes pótdíjban részesíttetett; befolyásával kieszközölte, hogy ezredapróddá[49] kineveztessek, és nem szűnt munkálni, hogy hadnagyságra is előembereimet átszökjem.

Könyvtárában lévén a francia klasszikus írók művei, azokat használatomra bocsátotta; miáltal sokat haladtam a közmíveltségben. Midőn hadnaggyá előléptettem így szóla hozzám: „Mein lieber Freund! Bis jetzt haben Sie das trostlose Leben einer Raupe geführt, die Metamorphose gab Ihnen Flügel, Sie müssen ein wenig herumflattern so lange noch Ihr Spätsommer währt Ihre Gage reicht kaum hin den Magen zu füllen, woher noch sich anständig kleiden! Verargen Sie es nicht einem alten Kameraden, wenn er Ihnen seine Dienste anbietet. Die Militärkleider nehmen Sie in der Uniformierung, die Civilkleider bei meinem Schneider Singer; und lassen Sie alles auf meine Rechnung setzen. Monatlich 2 fl. Rückzahlung wird Ihnen nicht schwer fallen."[50] Ily módon úgyszólván adósság nélkül jutottam az első tiszti felszereléshez. A számla feljebb ment 300 forintnál, és miután négy hónapig két forintonkint törlesztettem, Meskó ismét Bécsbe áttétetett a gránátosokhoz, és elmenetkor nemcsak kötelezvényeimet elszakította, hanem még egész szobabútorzatát nekem ajándékozta. De más tisztek is megajándékoztak kard, kardbojt, csákó és több effélével. Hol találni ehhez példát a modern tiszt[i]karban!

Takarékos lévén, nemcsak adósságot sohasem csináltam, hanem évenkint még 40 forintot küldtem Végh József sógoromnak Gálospetribe, segélypénzül édesatyám eltartásáért.

Két hétre kinevezésem után szerencsém volt Károly Ferdinánd és Vilmos főhercegekkel[51] egy hajón utazni Pestről Komáromba. Ebédjökre is meghívtak a gőzhajón, és én csodálkoztam mennyire jártas az alig 19 éves Károly főherceg a komáromi vágvonali erődítmény építésének folyamáról; mintha mindennap ott időzne.

1843-ban ősszel Pestre jöttem az ezreddel. Életem módját Meskó tanácsához alkalmaztam. Szolgálatban szorgalmas és mindég kitüntetett; szabadidőmet nagy részben tudományos könyvek olvasására használtam, miben nem volt hiányom, mert az ezrednek saját kis könyvtára volt csupa válogatott könyvekből minden tiszt használatára, vagy pedig sétákra gyalog a Városligetbe, és olykor ott 20 pénzért megozsonnyáltam a Neszvárka[52] nyáralóban. Sokszor csónakáztam is a városligeti tóban. Télen a Nemzeti Színházba jártam. A bérlet (katonatiszti parterre[53] bérlet) olcsó

---

[47] Sztankó ezen állítását alátámasztják minősítései, melyekben mint tehetséges és szorgalmas kadét, majd tiszt szerepel, aki tartózkodik az italtól, a kártyától és az adósságoktól. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Conduite-Liste des 62. Infanterie Regiments 1841–1849. Karton 148.

[48] Maasburg János, báró, cs. kir. alszázados a 16. Zanini gyalogezred 1. zászlóaljánál. Részt vesz a szerbek elleni harcokban, az olasz nemzetiségű katonák nyomására zászlóalja belép a honvédseregbe. 1849 januárjában alakulatának négy századát Újvidékről átviszi a szerb felkelők táborába. *Bona:* Kapitányok. 723. o.

[49] Sztankó hadapród lett, azaz tisztjelölt.

[50] Kedves Barátom! Ön eddig hernyósivárságú életet élt, az átváltozás szárnyakat adott, hát szárnyaljon egy keveset, amíg tart a késői nyár, illetménye alig elegendő, hogy a gyomrát megtöltse, hogyan lenne tisztességes ruhája! Ne vegye zokon egy öreg bajtárstól, ha felajánlja önnek szolgálatait. A katonai ruhákat megkapja egyenruhaként, a civil ruhákat a szabómnál, Singernél csináltassa, és tetessen mindent az én számlámra. Havi 2 forint visszafizetés nem fog nehezére esni.

[51] Károly főherceg (1771–1847) két fiáról, Károly Ferdinándról (1818–1874) és Vilmosról (1827–1894) van szó. Sztankó valószínűleg rosszul emlékszik Károly Ferdinánd korára vagy a találkozás időpontjára.

[52] Bizonytalan olvasat.

[53] A nézőtér földszinti része.

volt, két forint egész hónapra. Vendéglőbe, kávéházba nem jártam, ahhoz nem volt pénzem. Bálokba csak akkor, ha ingyenes meghívó jegyek a tisztikarnak kiadattak, ami akkor nagyon szokás volt; sőt még a főurak is, ha termeikben nagy táncmulatságokat adtak, el nem mulasztottak a katonatiszti karnak egynehány meghívójegyet küldeni. Azzal megjelenhetett a tiszt, ha azelőtt soha nem is volt a mágnási háznál; uniformisa magában már bemutatásnak tekintetett.

Általában a tiszti állás a katonaságnál sokkal kitűnőbb volt, mint jelenleg, midőn ezeket írom. Az általános védrendszer[54] megfosztotta nimbuszától. Akkor az egész hadseregben, gyalogság, lovasság, tüzérség és mű[szaki] csapatoknál összesen 7 ezerre ment a tisztek száma hadnagytól tábornagyig. Jelenleg szaporább a hetvenezernél.[55] Akkor a fiatal mágnások kétharmadában elfoglalták a tiszti állást az ezredben, és a tisztfiait leszámítva alig jutott százra három vagy négy polgári származású, bármennyire mívelt lett volna. Mostanában pedig a főurak visszavonulnak, a míveltebb polgári ifjú hivatal, orvosi vagy technikai pályán keres előmenetelt, és legnagyobb részben csak a tehetetlen, kinek nincs önmagához bizodalma életrevalóságáról, búvik a zsinóros ruhába. Hogy ily körülmények közt a testületi szellem is silányabb lett, magától következik. A hajdani (1848 előtti) tiszt gavallér volt polgári származás mellett is, a mostani hadszolga, ha grófi családból is veszi eredetét. Nyilvánul az a házasságnál is; akkor bátran megkérhetett egy katonatiszt minden főúri leányt, most vajmi kevés tisztnő van az úri házból!!!

Pedig anyagi tekintetben sokkal előnyesebben van helyezve most a katonatiszt, mint hajdan; mi akkoriak sokat éheztünk, de nagy volt a becsület; mostaniak jól élnek, de kevés a fénykör. Íme egy 48 előtti hadnagy büdgetje[56] és életmódja:

Fizetése havonkint 24 forint:	*Jelenleg szolgapénzzel 58 forint:*
ebből reggeli profont[57] 30 kr.	reggeli kávé 3 ft.
ebéd 3 tál 5 ft.	ebéd 4 tál 10 ft.
vacsora kenyér és tepertő 3 ft.	vacsora rendes 10 ft.
katona ruházat 8 ft.	uniform 7 ft.
polgári ruha 5 ft.	polgári ruha ---
fehér ruha, lábbeli 3 ft.	ugyancsak 4 ft.
mosás, 2 szolga, 1= 3 ft.	ugyanezek 3 ft. 50
ezredzene, *könyvtár 4% - 96 kr.*	*jelenleg* ---
kikerülhetlen kiadás akkor 28 ft. 26 kr.	most 37 ft. 50.

S miután kitalálható, hogy akkor lehetetlen volt deficit nélkül élni, tehát kéntelen volt a tiszt téli fa illetékét pénzben megváltani, hogy a deficitet fedje és dohányra is maradjon; jelenleg pedig kisebb kiadásokra még mindég 20 forintja marad apró kiadásokra.[58]

Menetek alkalmával pedig semmi díjat nem kapott akkor, de kárpótlásul a földesurak versenyeztek, hogy kinél szálljon meg a tiszt; ellenben most még az ezredest is parasztházba szállásolják.

Világítja akkori életmódunkat [a] következő anekdota: Minden évben kétszer-háromszor vezénylő tábornokunk, báró Lederer[59] megrendelte magához az egész budapesti tisztikart parolára[60]

---

[54] Az általános védkötelezettséget az 1868. évi 40. törvénycikk (véderőtörvény) vezette be. Ugyanekkor rendelkeztek a honvédség felállításáról és a népfelkelésről (1868. évi 41., ill. 42. törvénycikkek).

[55] A hetvenezer valószerűtlenül nagy szám, még ha az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős haderejét (1867 után 250-260 ezer fős békelétszám és 800 ezer fős hadilétszám) tekintjük is. Számításaim szerint a közös hadseregbeli tisztikar, a honvédtisztek, valamint a tartalékosok létszáma összesen sem haladja meg a 25 000 főt. Vö. *Hajdu Tibor:* Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

[56] Költségvetése.

[57] Prófunt, katonakenyér.

[58] Valószínűleg véletlen szóismétlés.

[59] Lederer, Ignaz báró (1769–1849), cs. kir. lovassági tábornok, ekkor magyarországi (budai) főhadparancsnok.

[60] Kézfogásra, ismerkedésre.

(annyi, mint az udvarnál cercle[61]). Egy ily alkalommal megszólít egy gránátos hadnagyot: „Wie geht es Ihnen? Wie unterhalten Sie sich?",[62] mire ez felele: „Nach Möglichkeit Excellenz, alle Wochen zweimal Zapfenstreich mit Musik."[63] A tábornagy meghökkent ezen feleletre és mondá: „Erklären Sie sich deutlicher,"[64] s a hadnagy válaszola: „Excellenz, meine Gage ist so gering, dass nach Abzug der Uniformirung mir so wenig bleibt um kaum den Hunger zu stillen, und da bleibt mir wohl kein Heller zur Unterhaltung."[65] Lederer mosolygott és avval vigasztalta: „Sie haben Recht, aber warten Sie nur bis Sie Hauptmann sind, dann gehts schon besser, oder heiraten Sie ein sehr reiches Mädchen, einem so schönen Offizier wird keine den Korb geben."[66]

Ezen korszakból még feljegyzem:

1843-ban Czetz János[67] hadnagy bajtársammal együtt kiadtunk egy magyar hadnyelvtant, mely mindkettőnknek szépecskén jövedelmezett.[68] 1845-ben az egyiptusi szembetegség uralkodott a pesti helyőrségnél. Én ki voltam rendelve kórházparancsnokul a kiscelli rokkantak laktanyába az óbudai Mátyás-hegy oldalán, hova 600 egész-, 710 szembeteg akkor elhelyeztetett. Az orvosi kezelés csaknem semmit sem használt, mert többnyire magától gyógyultak meg a szembetegek. De kisült ragályos volta azáltal, hogy kezdetben a szobaszolgálat és konyhába rendelt egészséges katonák már harmadik napon szinte véres szemmel jártak; de miután a törülkezés reggeli mosdás után a betegek által használt törülkezőkbe megtiltatott, többé nem fordultak elé megbetegedések a szolgálati személyzetben. 1846. nyár derekán meghalt édesatyám, ki nehány évig Gálospetriben Mari nénémnél töltette öreg napjait, és ott temettetett el.

1847. május havában halt meg Mari néném férje, Végh József lelkész. Nagyon jószívű ember volt, boldog házasságban éltek, és testvéreimen is amint lehetett igyekezett segíteni. Keveset szerezhettek, és néném 7 fel nem nevelt gyermekkel özvegységre jutott. De az Isten segítette a családot. Legidősebb Jozefina Gönczy Pálhoz (még atya halála előtt) ment férjhez; József kincstári tiszt, Janka Nagy Péterhez; Petronella Vámosyhoz ment, Timi és Gyula meghalt; a legkisebb gyermek, Végh Lajos pedig félegyházi[69] lelkész.

1847[-ben] írtam a „Francia–afrikai háborút", mely terjedelmes munkának kézirata a Magyar Akadémia Könyvtárában van, miután a bekövetkezett forradalmi események miatt kinyomatása elmarad[t].[70]

1847. március 15-én párviadalom volt Ramp[71] nevű hadnagytársammal. Szolgálat miatt történt indulatos összeszólalás volt az oka. Ellenfelem ugyan gyakorlottabb a vívásban, mint én, mégis

---

[61] Uralkodói fogadás.

[62] Hogy érzi magát? Jól szórakozik?

[63] A lehetőségekhez mérten, nagyméltóságod, minden héten kétszer zenés ébresztővel.

[64] Magyarázza el világosan.

[65] Nagyméltóságod, az illetményem túl csekély, hogy az egyenruhapénz levonása után megmaradó kevés pénz a az éhségem lecsendesítse, és nagyjából egy fillérem sem marad szórakozásra.

[66] Legyen nyugodt, várjon, amíg százados lesz, akkor már jobban fog menni, vagy vegyen el egy gazdag lányt. Egy ilyen jóképű tiszt nem kap kosarat.

[67] Czetz János (1822–1904) honvéd tábornok. 1842–1846 között a cs. kir. 62. gyalogezrednél szolgál hadnagyként. 1848 nyarától előbb a Hadügyminisztériumban, majd az OHB-nál szolgál, októbertől már vezérkari századosként. 1848. novembertől őrnagy és az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd ideiglenes parancsnoka, december 30-tól alezredes, 1849. február 12-től ezredes, május 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét. *Bona*: Tábornokok. 148–149. o.

[68] Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható műben semmilyen utalás nincs Sztankó állítólagos társszerzőségére. Lásd *Czetz János:* Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára. Pest, 1844. OSZK 227.219.

[69] Kiskunfélegyházi.

[70] A mű jelenleg nem található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, de az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában sem.

[71] Ramp, Adolph, a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

rövidebbet húzott, és jobb keze csuklóján oly vágást kapott, hogy egy évig tartott tökéletes kigyógyulása, és többé sohasem bírt elegendő erővel jobb kezében.

Nem vagyok barátja a csekélységekre alapuló párbajnak, mindazonáltal helyes társadalmi intézménynek tartom, mert előfordulnak oly kényes természetű sérelmek, melyeket a jogtalanul megbántott fél sem szeretne bírói eljárás útján a nagy harangra kötni, és visszatorlás nélkül sem hagyhatja, hogy a közbecsülésben kárt ne valljon. Igaz megesik gyakran, hogy a megbántott fél rövidebbet húz a párbajban, de vigasztalására azután a közvélemény annál nagyobb indignációval[72] fordul a sértő ellen.

1847/48 telén ismét Czetz társammal együtt magyarítottuk az „Oktató szabályzatot," mely Bécsben Linger könyvnyomdájában kiadatott.[73]

1848. év: magyar forradalmi korszakom

Panegyricumot[74] írok a múltakra. Teszem ezt tiszta lelki meggyőződéssel és állíthatom, hogy nincs egy is a régiek közül, ki nem úgy gondolkodnék, amint én érzem és vallom.

A katonatiszti élet negyvennyolc előtt paradicsomi élet volt. Nem azért, mert a szolgálatban valamivel kevesebbet vétetett igénybe, mint most; hiszen fegyvergyakorlatok, írásbeli feladványok, legénységi iskolák akkor is megvoltak már. De paradicsomi élet volt társadalmi állása és a tisztelet nemes, lovagias, testvéri szelleménél fogva. A fizetés csekély ugyan; de latin mondat szerint: „ignoti nulla cupido,"[75] a szerényebb sorsú nem is vágyott reggelézés vagy jó ebéd után; éhezett és amellett boldog volt, karcsú, de egészséges. A gazdagok finom módon segítették bajtársaikat, valóságos testvéri szeretet uralkodott. Esetek előfordultak, hogy egy vagy másik kincstári pénzt elkötvén, gazdagabb társai kártyajátszmára meghívták, és szándékosan vesztettek, míg a hiányt meg nem nyerte. Az arany kardrojt keresett volt; a mágnások sokat áldoztak érte, hogy megnyerhessék; és viszonylag ezeknek fénysugara a polgári származású tisztre is esett. A magasabb körök örömmel látták a katonát családjaikban, és büszkék voltak reá. Azért nem is volt példa reá, hogy egy katonatiszt elhagyta volna önként állását jövedelmezőbb polgári állás miatt; mint ezt napjainkban gyakran látjuk. Akkor a katona nobile officium[76] volt, most kenyérkereseti mód.

Téves vélemény az, mintha a császári seregben, valakit nemzetsége[77] miatt visszaszorítottak volna a tisztség elnyerésétől. Kevesebb volt azon egyszerű oknál fogva, hogy nem szeretett a magyar úri ifjúság a seregbe lépni, és nagy része nem tudott németül.

Az előléptetési szabály igazságosabb volt a jelennél. Az egy fekete pont, az ezredtulajdonosok korlátlan hatalma hadnagyi kinevezésekre nézve, egyensúlyoztatott azután az ancienitas[78] szigorú megtartásával, és oly elemeket hozott a tisztikarba, melyek díszére váltak. Nem történhetett akkor, hogy Clausewitzet[79] bemagolt mnemotechnikusok[80] nagy tisztségre emelkednek és becsök addig tart, míg egyszer lóra kell ülni és vezényelni, s akkor császár és ország kárára kiválik teljes tehetetlenségök. Nem történhetett nagyobb catastropha[81] a nemzetek életében, mint az általános védkötelesség behozatala. Az iparüző polgár foglalkozásától elvonatik, földmívelésre született ifjú, há-

---

[72] Felháborodással, haraggal.

[73] 1848-ban Bécsben megjelent ugyan egy „Oktató szabályzat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára" című munka, de kiadója „Strausz özvegye és Sommer", és a könyvben nincs utalás a fordítók személyére. *Pásztí:* Hadi tzikkelyek. Lásd e számban, 1049. és 1069. o.

[74] Dicshimnuszt.

[75] Ismeretlenül semmit se óhajtunk.

[76] Nemes kötelesség.

[77] Nemzetisége.

[78] Rangidősség.

[79] Clausewitz, Carl von (1780–1831), korának egyik legnagyobb katonai teoretikusa.

[80] Emlékezetművészek.

[81] Katasztrófa.

romévi szolgálat után, nem tér többé vissza ekéjéhez, hanem lesz hordár, fiakker[82] vagy vasúti munkás, hol kicsapongó korhely életet folytat, az emberi nem testi alkat és erkölcsben degeneral,[83] az adó évről-évre nyomasztóbb, a háborúk pedig nem hogy megszűntek volna, hanem csak nagyobb tömegekben esik az öldöklés, az öldöklő fegyverek tökéle[ete]sednek, de amit egyik nemzet ma feltalált, holnap a másiktól túlszárnyaltatik.

Valóban az volna a legboldogabb ország, hol a munkafelosztás kinek-kinek tetszése szerint legáltalánosabb; akinek kedve könyvekhez, legyen tudós, kinek kedve katonasághoz, legyen katona; de azután ha szolgálatképtelen, illően láttassék el.

Bátran állíthatni, hogy Nagy Lajos király uralkodása óta Magyarországnak legboldogabb korszaka a Széchenyi vezérlete alatt múlt időszak.

Ezen nagy korszak által felköltött lelkesedés nem maradhatott visszahatás nélkül a seregre is; a magyar születésű tisztek rajongtak hazájok jövőjéért; magyar ezredekbe beosztott németek a magyar nyelvtant forgatták kezeikben; a testvéri szeretet nem lazult ezáltal a testületben, mert senki sem sejthette a jövőt.

1846-ban tárgyaltatott a pesti megyeháznál a váltóhamisító Kohn pere. Tudtommal ezen eset először zavarta meg a harmóniát a pesti tisztikarban. A megye nem akart engedelmeskedni az Udvari Kancelláriától vett utasításnak. Nyáry Pál,[84] akkor alispány, személyének már ki is volt jelölve egy szoba, fogságul az Újépületben (József laktanya).[85] Lehetett tartani felkeléstől, és ennek következtében Paccassy[86] tábornok maga körül gyűjtvén a tisztikart a laktanya udvarában, következőleg nyilatkozott: „Meine Herren! Diese ungarischen Mufti's treiben es in der Renitenz zu weit. Es kann der Fall eines Volksaufstandes eintreten. Darum fordere ich Sie auf, wenn jemand unter Ihnen mehr dem Lande als der Fahne zugethan ist, bei Zeiten seine Quittirung einzureichen."[87] Nem jutott senkinek sem eszébe lemondani; és ha 1848-ban oly határozottan szólnak hozzánk, az ezer császári tiszt közül, kik a forradalmi sereget vezettük, alig egy pár lépett volna át a mozgalom táborába.

A francia februári forradalom extasba[88] hozott mindnyájunkat. Vártunk minden percben mozgósítást, háborút, kitüntetést és előléptetést.

Képzelhetni mily lidérc nyomta a magyar érzelmű tisztek keblét, midőn március 15-én Pesten és a vidéken tüntetések keletkeztek. Még nem gyanítottam hova vezetend az; de máris genirozott[89] voltam társaim körében, és félnem kellett a felkelt polgárság ellen kardomat használni. Azonban midőn Őfelsége az országgyűlés kívánatait szentesítette, az elcsüggedést végtelen öröm és szép remény váltották fel. A horvát születésű tisztek kivételével mind örültünk az engedményeknek; de mindamellett távol tartottuk magunkat a mozgalomtól. Én csak egyet ismertem – Gál Sándor[90] igen csekély tehetségű – hadnagyot, aki már kezdettől fogva a nemzetőrség bizottságába bejárt, mely a Serviták kolostorában Földváry Lajos[91] és Posta[92] quittirozott[93] tisztek szóvivése alatt etablirozta magát.[94]

---

[82] Bérkocsis.

[83] Elkorcsosul.

[84] Nyáry Pál (1806–1871), Pest megye alispánja, 1848–1849-ben képviselő, az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, várfogságot szenved.

[85] Az Újépület nem azonos a József laktanyával, előbbi a mai Szabadság tér helyén, utóbbi a várban volt.

[86] Paccassy, Johann báró (1793–1848), 1841–1845 között vezérőrnagyként Pesten dandárparancsnok. Sztankó valószínűleg vagy az esemény évszámára, vagy az akkori parancsnokára emlékszik rosszul.

[87] Uraim! Ezek a magyar muftik túl messzire mentek a renitenskedésben. Az eset miatt népfelkelés is bekövetkezhet. Ezért felhívom Önöket, ha van valaki Önök között, aki a hazájához a zászlónál jobban vonzódik, időben kérelmezze kilépését.

[88] Eksztázisba, önkívületbe.

[89] Zsenírozott, feszélyezett.

[90] Gál Sándor (1817–1866), cs. kir. határőr hadnagy, később honvéd ezredes.

[91] Földváry Lajos (1811–1881) volt cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

[92] Posta Ferenc (1817–1883) volt nemesi testőr, később honvéd alezredes.

Midőn az első magyar minisztérium április 11-kor Pestre érkezett,[95] az ömlő eső dacára sok ezernyi nép várt a Duna-parton. Én is ott voltam polgári ruhában, de sértette szemeimet látni Gál Sándort katonatiszti egyenruhában, kivont karddal a nemzetőrség sorai [?] élén.

Május hó első hetében felkeresett gróf Széchenyi egyik titkára, és felkért a nagy hazafi nevében, lennék szíves 10 gyalogzászlóaljnak felszerelés, ruházat és egyévi eltartás tervét elkészíteni.[96] Nem találtam semmi okot az ajánlat ellen; ellenkezőleg, örültem ez által a miniszterekkel ösmeretségbe jönni. Azt tehát pontosan és hirtelen elkészítvén, bemondás szerint Duschek[97] titkár úrhoz vittem el. Midőn az áttekintette, megköszönte nekem és észrevételképp monda: „Főhadnagy úr, amint látom jobb fizetésről is gondoskodott a lö[h]nungot[98] 5 krajcárról emelve 8-ra, de az alig kitelhetik. Kossuth[99] ugyan állítja (egy füzetkére mutatva), hogy Magyarország képes lesz évenként 25 milliót jövedelmezni, de én jobban tudom, hogy nem rúghat feljebb 13 milliónál." – Mily roppant különbség a budgetben 25 év alatt, összehasonlítva a mostani 250 millióval.

Néhány nap múlva báró Maszburg[100] főhadnagy és ezredsegéd magához hivatott és azt mondja: „Bruder, hier ist die Verordnung vom General Commando, deine Anstellung als Adjutant bei dem Premier Minister Batthyány[101] in der Nationalgarde; dir winkt eine glänzende Carrière, wenn die Dinge nicht umklappen; besser du riskirst es nicht."[102] Mire én: „Warum nicht, der Kaiser hat es sanctionirt, es steht ja alles fest."[103] Ő ismét: „Was steht fest, nicht einmal den Batthyány sein Kopf steht fest."[104] Beteljesedett baljóslata, de ő sem sejthette akkor egy pár napra bekövetkezett végzetes halálát Gallovits hadnaggyal[105] együtt, midőn a Károly-laktanyában az újonnan toborzott honvédek összecsaptak a Ceccopieri-ezred[106] legénységével.[107]

Az állomást Batthyány gróf mellett elfogadván, sorsom kockája el volt vetve. Nem lehet most sem megbánnom; mert az ügyek akkor még a leglojálisabb úton haladtak. (Fata nolentem trahunt, volentem ducunt.[108]) Mészáros[109] hadügyminiszter még nem érkezvén meg Olaszországból, a ka-

---

[93] Kilépett.

[94] Rendezkedett be.

[95] Az első felelős magyar kormány Pozsonyban lévő tagjai nem április 11-én, hanem 14-én érkeztek Pestre.

[96] Batthyány miniszterelnök távollétében helyettese, Deák Ferenc igazságügy-miniszter utasította Ottinger vezérőrnagyot, az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnökét, hogy dolgoztasson ki egy tervezetet 1200 főnyi önkéntes mozgó nemzetőrség felállítására. Ottinger valószínűleg Széchenyi közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez fordult segítségért, így titkára útján Széchenyi kérte fel Sztankót a tervezet elkészítésére. *Hermann Róbert:* 1848–1849 A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 52. o. és *Urbán:* Sztankó. 529–530. o.

[97] Duschek Ferenc (1797–1872), ekkor pénzügyminisztériumi osztályigazgató, államtitkári ranggal, a Szemere-kormányban pénzügyminiszter.

[98] Zsoldot.

[99] Kossuth Lajos (1802–1894), ekkor a Batthyány-kormány pénzügyminisztere.

[100] Helyesen Maasburg, Joseph, báró (1811–1848. június 11.), a cs. kir. 62. gyalogezred főhadnagya és ezred segédtisztje. Nem azonos a korábban említett Maasburg századossal.

[101] Batthyány Lajos gróf (1806–1849), az első felelős magyar kormány elnöke.

[102] Bajtárs, itt a parancs a főhadparancsnokságtól, hogy az új állásod segédtiszt Batthyány miniszterelnök mellett a nemzetőrségnél, ez fényes karrierrel kecsegtet számodra, ha a dolgok nem változnak; legjobb ha nem kockáztatsz.

[103] Miért nem? – a császár nevez ki, minden teljesen biztos.

[104] Mi biztos? – még Batthyány feje sem biztos.

[105] Gallovich Sándor (1822–1848. június 14.), a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

[106] A cs. kir. 23. gyalogezred.

[107] Az 1848. június 11-i összecsapásnak a két 62. gyalogezredbeli tiszt mellett, még több halálos és sebesült áldozata volt. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. (Szerk. *Hermann Róbert.*) Budapest, 1996. (a továbbiakban: A szabadságharc története) 96–97. o.

[108] Vezetik a végzetek az akarót, a nem akarót vonszolják. (Seneca)

[109] Mészáros Lázár (1796–1858), cs. kir. ezredes, 1848. május 26-tól vezérőrnagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere. 1848. szeptemberben ideiglenesen a délvidéki hadsereg főparancsnoka, 1848. december kö-

tona személyzet állott: Baldacci[110] ezredes, Kis Károly[111] százados, Korponai[112] főhadnagy, én és Csermelyi[113] hadnagy.

1848. Pünkösd napján[114] kiütött a szerb lázadás Kikindán.[115] Nem mint szemtanú, hanem azok elbeszélése után, érdekesnek találom feljegyezni egy jóslatot: Kikindán akkor egy huszárszázad állomásozott. A parancsnok, Kacskovics[116] nagy hazafi, mint debreceni születésű, valamint neje is; Galvagni[117] főhadnagy trieszti születésű, utolsó vércseppig fekete-sárga. Lendvay[118] főhadnagy és Holossy[119] hadnagy fiatal úrfiak, keveset törődtek a politikával. A lázadás napján délelőtt a gyógyszerésznél reggeléztek ezen tisztek, akinek neje néha delejes álomba esett. A háziúr betoppan: „Uraim furcsákat beszél ismét nőm, jöjjenek csak hallgatni, de halkan menjünk." S ezennel lábujjhegyen lopódznak az asszony szobájához, melynek ajtaját férje szándékosan nyitva hagyta. De a kanapén fekvő asszony megszólal álmában: „Hát mit leskelődnek? Azt akarják tudni mi lesz ebből? Hát csak tessék, jöjjenek be, nem sok örvendetes. Lássa Kacskovics, ön nagy hazafi, de nem jut ki szereplés számára. Ön Galvagyni schwarzgelb,[120] de a magyarokért fogja állását és vérét feláldozni. Lendvay és Holossy Önnek [sic!] finom gavallérok és Mitlauferek[121] lesznek a nagy küzdelemben; mert ebből világháború lesz; Magyarország elkezdi és a bolondok hónapjában lesz szerencséje (az 1849. április havi csaták). Tíz év múlva folytatná (1859: Olaszhonban), ismét tíz év múlva még nagyobb (1870: porosz–francia), és újra tíz év múlva a világháború; és azután megfordulnak az emberek az Istenséghez."

Beteljesült; még aznap délután kitört a lázadás; a rácok öldesni kezdték a huszárokat; kik a városon kívül gyülekeztek, de a városban maradt Kacskovicsné és Galvagni a gyógyszerésznél; azokat a nép dühe elől pincéjében 24 óráig elrejtve tartotta. Ezentúl Kacskovics gyanús lett nejére; Galvagni meghitt barátja a hölgynek, és a magyarokért hősiesen harcolt. Lendvay, Hollóssy megtették kötelességüket.

A szerb lázadás és horvátországi mozgalmak napról-napra nagyobb hullámokat vertek Eltűntek az aranjuezi napok a katonaságnál is.[122] Horvátországból két kiküldött tiszt tartózkodott Pesten, az őrségi tisztek nézeteit kikémlelni; keletkezett a „gutkaiserlich"[123] párt; a Magyarország vívmányaival rokonszenvet mutatók hidegséggel fogadtaták, és a vendéglőkben sokszor éljeneztetett Jellačić[124] bán.

A „Martius" és „Opposition" kis napilapok a legdurvább módon megtámadtak mindent, ami eddig tekintélyben állott. Szemtelen vakmerőségök annyira ment, hogy még az uralkodóház tagjait

---

zepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka. 1849. áprilisában altábornagy, július 1-jétől a honvédsereg fővezére, július 30-tól vezérkari főnöke. Emigrál. *Bona:* Tábornokok. 178–179. o.

[110] Baldacci Manó (Emánuel) báró (1807–1852), ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetője, októberben honvéd tábornok és az erdélyi csapatok főparancsnoka november végéig. *Bona:* Tábornokok. 144–145. o.

[111] Kiss Károly (1793–1866), nyugalmazott cs. kir. százados, később honvéd ezredes.

[112] Korponay János (1819–1881), cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

[113] Csermelyi (1848. júniusig Offenbach) Lajos (1816–1876), kilépett cs. kir. hadnagy, később honvéd őrnagy.

[114] Valójában húsvéthétfőn, április 24-én.

[115] Nagykikinda (Torontál vármegye).

[116] Kacskovich János (Iván) (1810–1880), cs. kir. huszárkapitány, később honvéd alezredes.

[117] Galvagni, Cesare (1819–1889), cs. kir. főhadnagy, később honvéd alezredes.

[118] Lendvay Rudolf (Rezső) (1821–1892) cs. kir. főhadnagy, később honvéd őrnagy.

[119] Hollóssy József (1825–1892) cs. kir. hadnagy, később honvéd huszárkapitány.

[120] Fekete-sárga, császárhű.

[121] Társutasok.

[122] Utalás Friedrich Schiller Don Carlos című drámájának szállóigéjére: „Az aranjuezi szép napoknak vége". Aranjuez a spanyol királyok kedvelt nyaralóhelye volt Madrid közelében.

[123] Császárhű.

[124] Jellačić, Josip báró (1801–1859), cs. kir. altábornagy, horvát bán, zágrábi főhadparancsnok.

is állatsereglettel összehasonlították, és midőn a csőcselék nép báró Lederer[125] magyarország[i] katonai főparancsnok szállása előtt macskazenézett – hol egy szakasz gránátos által szétugrasztatott – , és a tábornok másnap utasítás kikére [sic!] végett Bécsbe elutazott, ezen tényt az „Opposition" ily módon közlette: „Wir haben noch mehr so goldbetresstes Gesindel wegzujagen."[126] Ezen lapszámot a pozsonyi parancsnok gróf Lamberg[127] tábornok Batthyánynak átküldte – a sértő mondatot krétával alávonva – azon nyilatkozattal, hogy magyar indigéna[128] létére ő is örül a haza jobb fordultán, de lenne szíves féket vetni a ponyvairodalom szerkesztőinek, mert az felette rossz vért csinál a katonatiszteknél. A miniszterelnök könnyes szemekkel ideadta nekem a levelet: „feleljen erre valami szépet, még ma aláírom; barátom rosszul indultunk, tartok tőle rossz lesz ennek a vége."

Foglalkozásom többnyire a nemzetőrségi parancsnokságra kérelmezők okmányaikat vizsgálni és előterjesztést tenni, és a municipiumokkal[129] nemzetőr tervezés és felfegyverzés ügyében levelezni.

Ámbár a katonaságba felavatásom napjától kezdve soha egy fillér adóságom nem volt, sőt egy kis tőkét is szereztem magamnak irodalom és takarékossággal, valamint pénzben szorult bajtársaimon is sokszor segítettem; de mégis rendkívül meglepetve voltam örömmel, midőn Baldacci ezredes nekem tudtul adá, hogy a belépés napjától havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesítendem, a gagén[130] felül. Ez ugyan még nem sok; de aki takarékosságból egész télen át alig egy párszor fűttettem, most jövedelmemet csaknem kétannyira nevelve, mindenesetre anyagi tekintetben nyertem.

Július 1-én a miniszterelnök cabinetjébe[131] beszólított, mondván: „A rácz felkelés minden nap nagyobb mérveket ölt; szükséges a nemzetőrséget felfegyverezni. Pázmándytól[132] – aki Frankfurtból jött – hallom, hogy ott lehetne egy pár ezer szuronyos puskát kapni. Ahhoz oly ember kell, akihez tökéletes bizodalmam lehet; ha Ön elvállalja, nagyon örülnék rajta." Megjegyeztem, hogy nem fér meg jellememmel a csempészet; de ő azt válaszola: „Az nem is szükséges; Ön csak az átvételre kiküldetik; kap útlevelet külföldre, az elszállítást Bécsből pedig a Wodjaner ház eszközelteti." Ily módon már másnap útba voltam külföldre, ellátva egy megbízási okmánnyal 10 000 fegyver bevásárlására a magyar nemzetőrség részére.

Július 4-én Bécsben a Magyar Kancellária épületében jelentkeztem, és vett utasítás szerint Moritz Wodjanerrel[133] is értekeztem.

Ugyanaznap tanúja voltam az ünnepélynek, midőn a frankfurti parlament küldöttsége ünnepélyesen áthozta a „Reichsverweser"-nek[134] választási jegyzőkönyvet János főhercegnek.[135]

Frankfurtba érvén Szalay[136] – ott időző magyar követnél – jelentkeztem. Vasárnap volt, de még aznap vezetett egy díszáru kereskedőhöz, aki késznek mutatkozott 10 000 lőfegyver megszerzésére bizományilag, de készletben nem volt egy darabja sem. Láttam tehát jobbnak a forráshoz menni, és Lüttichbe[137] indultam; ahol több fegyvergyárakban összesen 6000 darabot készen találva, azokat

---

[125] Lederer, Ignaz báró, cs. kir. lovassági tábornok, budai főhadparancsnok. 1848. május 10-én a budai háza előtt tüntetőket a cs. kir. katonaság kíméletlenül szétkergette. Az esetnek 22 sebesültje volt, egy tüntető később belehalt sérüléseibe. A szabadságharc története. 73–74. o.

[126] Még több ilyen aranypaszományos söpredéket kell elűznünk.

[127] Lamberg, Franz Philipp báró (1791–1848), cs. kir. altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok, később Magyarország katonai főparancsnoka. Szeptember 28-án a pesti hajóhídon meglincselték.

[128] Külön törvénnyel honosított idegen.

[129] Törvényhatóságokkal.

[130] Fizetésen.

[131] Itt: szobájába.

[132] Pázmándy Dénes ifj. (1816–1856), liberális politikus, 1848-ban a frankfurti össznémet nemzetgyűléshez küldött követ, később a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke.

[133] Wodianer Móric (1810–1885) bécsi bankár és nagykereskedő.

[134] Birodalmi kormányzó.

[135] János főherceg (1782–1859), tábornagy, a napóleoni háborúk hadvezére, 1848-ban ideiglenes német államfő.

[136] Szalay László (1813–1864), a magyar kormány képviselője Frankfurtban.

[137] Liège (Belgium).

lekötöttem, míg a pénzutalvány meg nem érkezett, és erről jelentést téve a miniszterelnöknek, bejelentettem, hogy hetenkint kétezer darabot, igen jót és jutányos áron lehet szerezni.

Ily módon összesen 26 000 darab szuronyos puska, és mindenikhez ezer darab gyutacs, általam küldetett Magyarországba.[138] E közt 2400, melyet Londonban vásároltam. Egyre-másra darabonkint 11 forintba került. A lüttichi jobb és olcsóbb volt, mint az angol. A pénzt Wodjaner ház Bécsben utalványozta Trumper et Mertens bankárháznak Bruxelles-be,[139] ahol azt személyesen felvettem, és azután Jongen, lüttichi szállító által Bécsig szállíttattam; ottan Moritz Wodjaner eszközelte a további elszállíttatást Pestre.

Magamnak ezen alkalommal a miniszterelnök által 6 forint napidíj volt utalványozva; és miután még századosi gage[140] és havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesültem; és ellenében hozzá voltam szokva gyermekségem óta a takarékossághoz; tehát midőn október 3-án a fegyverbehozatal Magyarországba eltiltatott, és annak következtében visszatértem Pestre, egy kis megtakarított pénzösszegem is volt. Megjegyzem még, hogy az utolsó szállítmány, mintegy 2300[141] Bécsben október 6-án a felkelő nép által, a Zeughausból,[142] hova Moritz Wodjaner a fegyverbeviteli tilalom következtében letéteményezte volt, kiraboltatott.

Kezdetben a gyárosok ajándékokkal megkínáltak, és miután elfogadni vonakodtam, elbámultak rajta, ilyest mondván: „Önnek még nagyon kevés tapasztalata van a világban; lássa itten időznek szardíniai és muszka tisztek, azok tőlünk öt százalékot kapnak; hát Ön, aki még ahhoz forradalmi téren áll; és tiszti állása kockáztatik, miért veti meg biztosítani magát?". (Most látom be, sok igaz rejlett abban.) Nem boldogulván így, azután luxus puska és pisztolyokat nekem ajándékoztak; azokat már elfogadtam, de fájdalom nem vehettem hasznát; mert az október 3-i fegyverbeviteli tilalom miatt, be nem hozhattam magammal; azután pedig jobbnak tartottam, ott Lüttichben Jongen által eladatni; s ezen módon 600 forintot nyertem; ámbár kétannyit is megért volna.

Lüttichben tartózkodásom alatt olykor-olykor elmentem a tiszti kaszinóba, de nagyon meg voltam akadva, mert Belgiumban azt hitték, hogy a magyar még most is, mint Árpád idejében, életének nagyobb részét lovon tölti, és hol egyik, hol másik lovas tiszt megszólított: „Van a századjánál egy makrancos lova, mely senkit sem tűr a hátán, próbálnám meg." Restelltem a magyar renomét kockáztatni; azért mindég kitérőleg válaszoltam.

Szívszorongatva olvastam a francia lapokban, mily végzetes célra indultak hazám ügyei. Október másod hetében visszatérvén, a véletlen magával hozta, hogy éppen azon vagonban Blum Robert,[143] Fröbel[144] és társai, a frankfurti parlament küldöttjei utaztak Bécs felé. Bécsből pedig – mely már akkor Windisch-Grätz[145] seregével körül volt zárolva – csak úgy szabadulhattam haza, hogy egy fiakker drága pénzért mellékutakon elvitt Morva folyamig; ott pedig levetkeztem, bőrendem és ruháimat fejre téve, átgázoltam a folyót, még néhány lépést úsznom is kellett; a túlsó parton pedig egész Malackáig[146] gyalogoltam, ahol kocsit fogadtam, és azután gőzhajón Pestre utaztam.

Pestre érve fájdalommal kellett látnom a helyzetet. Jóakaróm, gróf Batthyány Lajos leköszönt, helyette a Honvédelmi Bizottmány tartotta tanácskozásait a redoute[147] épületében. Nem születtem

---

[138] Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában pontosabban fogalmaz: „A benyújtott számlának kezeim közt levő másolata szerint összesen 20 szállítmányban július 20-tól október 5-ig 24 355 puska és 3 812 000 gyutacs küldetett". Lásd *Sztankó:* Adatok. 7. o.

[139] Brüsszelbe.

[140] Fizetés, illetmény.

[141] Sztankó 1868-as visszaemlékezésében csak 1600 db szerepel, *Sztankó:* Adatok. 7. o., hadbírósági vallomásában pedig 2600 db, HL Aradi hadbíróság 113/16., 2/382/b.

[142] Fegyvertárból.

[143] Blum, Robert (1807–1848), újságíró, könyvkereskedő, a frankfurti német nemzetgyűlés tagja. A bécsi forradalomban való részvétele miatt Windisch-Grätz 1848. november 9-én kivégezteti.

[144] Fröbel, Julius (1805–1893), publicista, könyvkiadó, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja. 1849-ben Amerikába emigrált.

[145] Windisch-Grätz, Alfred zu (1787–1862), cs. kir. tábornagy, a Bécset körülzáró csapatok parancsnoka.

[146] Pozsony megyei helység.

[147] Vigadó.

forradalmárnak; belesodorva lévén híven teljesítettem mind a reám bízottakat zaj és szájhősködés nélkül, harcoltam bátorsággal, de nem tolakodtam jutalomért, miáltal sok kevésbé érdemes emelkedett felettem; csekély vigasztalásomul szolgál, hogy 1867-ben Pulszky iskolatársam így szólt hozzám: „Ugyan mondd meg hogyan van az? Külföldön sokszor beszélgettünk erről Kossuthtal; mindenki magasra felvitte, és Te, a legérdemesebb csak őrnagy maradtál; pedig Te is voltál a seregnél." Feleltem: „Könnyen érthető, mert schwarzgelbnek tartottak, azért, hogy nem szájhőskedtem."

A Honvédelmi Bizottmány rendeletével Parendorfra[148] indultam a magyar hadseregbez, mely akkor Móga[149] tábornok vezérlete alatt állt. A gőzhajón gróf Le Ferrier fiatal dzsidás tiszt, anyjával, egy francia kivándorolt gőgös úrnővel szinte[150] fedélzeten volt. Hamar megismerkedtünk és ő kedélyes könnyedséggel elbeszélte: „Mi nagyon szerencsétlen család vagyunk; a jakobinusok rémuralma alatt családunk majdnem egy szálig guillotiniroztatott;[151] aki megmaradt külföldre menekült; a restaurációval visszakerültünk, de már 1830-ban újra kellett menedéket keresni Ausztriában. Azóta beléptem a császári seregbe; most februárban utasítást vettem Frohsdorfból [?] Párizsba menetre; harcoltam a proletárokkal egyetemben a torlaszok mögött; kaptam bajonettszúrást lábamon; de a győzelem nem Henrik királyunkat, hanem a köztársaságot installálta trónra. Visszatértem ezredemhez, ezt meg a rácok ellen kirendelik; azalatt a bécsi csőcselék Latour[152] nagybátyámat massacrirozá;[153] anyám lejött értem; nem tudom hova visz; de mindenekfelett neki engedelmeskedni tartozom."

Pozsonyban a zöldfánál szálltak; éppen azon téren volt két zászlóalj kaszás felállítva. Ezen látványra a grófné görcsökbe esett; roppant áron azonnal fiakkert fogadott, aki őket tovább vigye.

Bizony rendetlen egy tábor volt ez a Parendorf. Meglátszott rajta lépten-nyomon a lehangoltság szelleme. A császári seregbeli katonatisztek borzadva gondoltak ezen Rubiconra, melyet átlépve régi zászlójukat és társaikat elhagyák. A borsodi nemzetőrséggel Fischamendig, azután a 2. székely határőr zászlóaljjal[154] részt vettem a Schwechat alatti csatában.[155] Délelőtt hol ágyútűzben álltunk, hol gyalogság tüzelt reánk; de semmi veszteségünk. Három óra délután volt, mikor gránátokkal kezdtek sikeresebben tractálni,[156] de már akkor az általános visszavonulás elrendeltetett; a nemzetőrség pedig lőfegyvereit, kaszáit elhányva vad futásnak indult. Sajnálkozva tekintettem az út mellett eldobolva[157] heverő sok szép belga puskára, melyek a hajdúvárosi nemzetőrségnek ki levének osztva.

Másnap Csányi[158] – a magyar sereg főkormánybiztosával – beszédbe ereszkedvén felhozatott, hogy máris a sereg gyutacsban szenved.[159] Azon másképp nem lehetett segíteni, mint egy gyutacsgyár felállítása által; de ám nem volt ahhoz értő ember; tehát gép és dolgost[160] be kellett csempészni. Ez ugyan nem kedvemre való megbízás volt, jobban szerettem volna a seregnél maradni. De némileg becsületbeli dolognak tekintettem, ha már annyi költséggel 26 000 fegyver vásároltatott, és a velök beküldött gyutacs oly hamar elforgácsoltatott, egy gyutacsgyár felállításába (aggodalmaim dacára is) eljárni.

---

[148] Pándorfalu, Moson vármegye.

[149] Móga János (1785–1861), cs. kir. altábornagy, 1848. szeptember–októberben a magyar főserég parancsnoka.

[150] Szintén.

[151] Guillotin által lefejeztetett.

[152] Latour, Theodor gróf (1780–1848), cs. kir. táborszernagy, hadügyminiszter, az október 6-i bécsi forradalom idején felkoncolták.

[153] Felkoncolta.

[154] A 15. (2. székely) határőr gyalogezred I. zászlóalja.

[155] 1848. október 30-án.

[156] Itt: bántalmazni.

[157] Eldobva.

[158] Csány László (1790–1849), a magyar főserég kormánybiztosa, később a Szemere-kormány közlekedési minisztere. 1849. október 10-én Haynau kivégeztette.

[159] Azaz gyutacshiányban szenved.

[160] Dolgozót, szakmunkást.

Utasítás szerint Galicsországon[161] keresztül, Krakkón át vettem utamat, a határszélen borkereskedőnek adván ki magamat. Velem volt egy szerb ifjú jogász, Dobrovojevits néven. Csudálkozom mily könnyen kibocsátottak az ausztriai határvám tisztek. Krakkóban, a rendőri hivatalban nagy érdeklődéssel kérdezőskedtek a magyar ügyekről. Óvatosnak kellett lennem feleleteimben, s azért lelkem mélyében sajnáltam, észre vevén arcokon mennyire rokonszenveznek a magyarral, hogy nem lehetett őszintének lenni.

Lüttichbe érkezve a gépeket megnéztem, megalkudtam; 9 munkást napi 1 forint 20 krajcár fogadtam, oly módon, hogy a fizetés fele három hónapra előre fizetendő, melyet hátrahagyott családaiknak számára Lehman gyáros úr megtartotta; ezek számára útlevelet kieszközöltem, melybe, mint posztógerély munkásai beírattak, és az alatt, míg a gépek csomagoltattak, segedelmet itt hagyva Párizsba mentem, miniszteri küldetésben.

Párizsban felkeresve ifj. Teleki László[162] magyar képviselőnket, azt a kandalló előtt (november eleje körül), egy szőnyegen elterülve, földen fekve találtam, mert éppen akkor bántották hátgerincsorvadás fájdalmai. Elbeszélte, hogy Duprat-val,[163] Magyarországba kijelölt francia képviselővel jó barátság és érintkezésben van, de a külügyminiszter, Bastide[164] úr eddig vonakodott őt hivatalosan fogadni, azt adván elő, hogy addig, míg Magyarország egy uralkodó alatt van Ausztriával, csakis egy követ képviselheti a császár személyét. Továbbá megbízott Teleki: Kossuthnak személyesen is megmondani, hogy Franciaország részéről nem várhatunk segélyt sem Cavaignac,[165] sem Napóleon hercegtől;[166] de ha Ledru Rollin[167] választatnék a Köztársaság elnökének, akkor igen; mihez ugyan csekély a kilátás. A napi sajtó nincsen részünken; a „National" kivételével; melybe ő és a bécsi (Bem[168] és Pulszkynak menekülésre Bécsből saját útlevelet kölcsönzött) francia attaché, ki büntetésképp Párizsba idéztetett.[Sic!] Kérte nagyon Kossuthnak előhozni: küldené ki neki mielőbb Szarvadit,[169] mert sokkal tevékenyebb Irányinál.[170] Leveleket is adott, melyekben a tartalom sorai közt citromlével való írás foglaltatott, és szóval utasítást hozzákötvén, hogy a titkos közlés elolvashatóságáért egy párszor meleg rézvasalóval kell jártatni a leveleken.

Aznap estve herceg Czartoriczky[171] palotájába gróf Telekivel menvén, a herceg ki nem jött az értekezés salonba, hanem csak Dembiński [172] tábornok és a herceg titkárja. Kikérdeztek mindenről;

---

[161] Gácsországon, Galícián.

[162] Teleki László gróf (1811–1861), a Batthyány-kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a Szemere-kormány párizsi megbízottja. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja, 1860-ban Drezdában letartóztatják, 1861-ben a Határozati Párt vezetője, öngyilkos lesz.

[163] Duprat, Pièrre-Pascal, republikánus képviselő, 1848 nyarán kiszemelt magyarországi francia diplomáciai ügynök.

[164] Bastide, Jules (1800–1879), republikánus politikus, 1848-ban francia külügyminiszter.

[165] Cavaignac, Louis-Eugène (1802–1857), francia tábornok, 1848-ban hadügyminiszter, a júniusi munkásfelkelés idején diktátor, majd kormányfő, 1848 decemberében köztársasági elnökjelölt.

[166] III. Napóleon (Charles-Louis-Napoléon Bonaparte) (1808–1873), I. Napóleon unokaöccse, 1848–1851 között Franciaország elnöke, 1852–1870 között francia császár.

[167] Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807–1874), ügyvéd, radikális képviselő, körtársasági elnökjelölt, 1849 júniusában Londonba menekül, 1871-ben hazatér.

[168] Bem, József (1794–1850), az 1830–1831-es lengyel felkelés tábornoka, 1848–1849-ben honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy. Az októberi bécsi forradalom utolsó szakaszában a város védelmét vezeti, majd Magyarországra menekül. Az erdélyi csapatok parancsnokává nevezik ki, a szabadságharc végén rövid ideig fővezér. *Bona:* Tábornokok. 145–147. o.

[169] Szarvady (Hirsch) Frigyes (1822–1882), ügyvéd, újságíró, 1848–1849-ben Teleki László titkára.

[170] Helyesen: Irínyi József (1822–1859), ügyvéd, író, a márciusi ifjak egyike, a Tizenkét Pont egyik megfogalmazója, a Pest városi Közbátorsági Választmány tagja, 1848–1849-ben a Bihar megyei hosszúpályi kerület képviselője, 1848 októbere és 1849 májusa között Teleki munkatársa Párizsban. A szabadságharc után halálra ítélik, de kegyelmet kap. Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla.*) Budapest, 2002. 394–396. o.

[171] Czartoryski, Adam Jerzy herceg (1770–1861), az 1830-1831-es lengyel felkelés vezetője, majd a lengyel emigráció feje.

Dembiński különösen a várak őrségéről; Pétervárad, Eszék, Komárom, Temesvár és Gyulafehérvár mily kezekben van?

Hazamenet Teleki tudtomra adta, hogy Dembiński elfogadta a meghívást Magyarországba; de én megjegyeztem: „Az, nagy baj, mert mi nem harcolhatunk rendes katonai maneuverekkel,[173] hanem locális[174] viszonyok ismeret[e] és a sereg és nép fellelkesítésével, mind a kettőhez pedig jobban fognak érteni a magyar születésű tisztek, majd kiválik közülök egyik-másik fővezérnek, ha még most csak századot vezényelne is. Hanem amire nagy szükségünk van, az egynehány jól kiképzett, magát kitüntetni vágyó tüzér és mérnök százados, aki a várak védelmezése vagy ostrománál nekünk nagy szolgálatot tehetne, mert ilyenekbe igen szegények vagyunk." Nem tudom, mennyire követte Teleki tanácsaimat; csakhogy Dembiński mégis bejött, és nem volt nagy köszönet benne.

Siettem hazafelé ugyanazon úton melyen jövet, azaz Galícián keresztül. Az utolsó porosz állomáson, Misloviczon megakadtunk, mert a munkások, útleveleik nem lévén láttamozva a bruxelles-i osztrák követ által, ideiglen visszatartóztattak. Nem akartam veszélyeztetni a gépek minősége felfedezését, a munkásokat kétheti fizetéssel elláttam, míg útleveleik láttamozva megérkeznek, magam Dobrovojevitscsel tovább indultam. Krakkóban ismét veszély fenyegetett; ott meg ládáimat nyitogatták, vizsgálandók nincs-e benne fegyver, de szerencsére egyik sem értett hozzá. Sőt midőn a vizsgáló hivatalnok már a második láda szerszámainak emelgetésénél kezét megsértette úgy, hogy vérzett is, bosszúsan szólott: „Gehen Sie zum Teufel mit Ihren Wollkrämpen."[175] S én meg voltam mentve.

De intem utódaimat, a világért ily vállalatokba ne bocsátkozzanak, még a hazáért sem. Voltam 16-szor harcban, hullott körülem ágyú- és puskagolyó, de annyi rettegést sohasem éreztem, mint ezen alkalommal, és reá következő 2 nap, míg magyar földre érkeztem. Krakkóban fuvarosokat fogadtam Iglóig, s onnan Pestig segédem szállította, mert én vállalatomat biztosítva látván előre siettem, útközben Tirtsch Károly – egész életben leghűségesebb barátomat – meglátogatván Pelsőcz[ön], Gömör megyében.[176]

Érdekes anecdotát[177] fűzek ide a nép hadakozási szelleméről. Ugyanis kérdezvén Tirtsch Károly hadapródi testi-lelki barátomat, ki jelenleg a vashámoroknál igazgatótiszt volt: „Hát neked nincs-e kedved a hazáért fegyvert ragadni?", ő felele: „Amint látom, neked sincs nagy bizalmad, hát minek hagynám én itten feleségem, gyermekeim és állásomat? Hanem igenis a kirendelt nemzetőrök megválasztottak kapitányoknak, de én túljártam eszöken; mert miután egypár hétig őket begyakorolgattam, az elindulás előtti napon szép szónoklatot tartottam hozzájok, beszélvén a haza veszélyéről, a csatamezőhalál dicsőségéről, s intettem mindenkit tegye meg végrendeletét, mert én oly dicsően akarom vezérleni, hogy kevesen fognak visszajönni a családi tűzhelyre. Csendességben szétoszoltak, de alig egy óra múlva hozzám küldtek deputatiót,[178] azon kéréssel, hogy csak maradjak itthon hátrahagyott feleség és gyermekeik gondviselőéül, mert ők már más kapitányt választottak." Ott voltak ők a Kassa-hegyi csatában,[179] s első ágyúlövésre a 10 000 nemzetőr megfutott, kiabálván: „Áruló volt vezérünk, egyenesen oda állított, ahol az ágyúgolyó jár."

Kossuth nagy megelégedéssel fogadott. Az sem volt baj, hogy a munkások elmaradtak, mert időközben egy francia, Chateau nevű gépész Illírián keresztül jött az országba, és ezen szerencsés körülmény következtében már három nap múlva a gépek fel voltak állítva a József-laktanya épületében;

---

[172] Dembiński, Henryk gróf (1791–1864), az 1830–1831-es lengyel szabadságharc tábornoka, 1849-ben honvéd altábornagy.

[173] Manőverekkel, tervszerű hadmozdulatokkal.

[174] Lokális, helyi.

[175] Menjen az ördögbe a kártológépeivel!

[176] Ludvigh János kormánybiztos 1848. december 9-én jelentette Béláról az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak és Láhner György ezredesnek, hogy a Belgiumból hozott gyutacsgépek megérkeztek. A három jelentés megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban: 1848–49-es gyűjtemény 52b-25/11., 12., 13.

[177] Anekdotát.

[178] Küldöttséget.

[179] Valószínűleg az 1848. december 11-én vívott budaméri ütközetről van szó.

a durranó por készítési helységéül pedig Wagner[180] gyógyszerész és Zitterbart[181] építész által a pesti Duna-parton az úgynevezett kincstári téglavetőnél könnyű szerkezetű színek hirtelen készültek.

Midőn ezen haladást bejelentettem, Kossuth nagyon megörült és éjji 12 órára magához rendelt, kijelentvén: azért oly késő órára, mert addig el van halmozva teendőkkel, és szeretne fontos dolgot velem közleni. Megjelentem egy fél órával előbb, és az előteremben Pulszkyval értekeztem, neki elbeszélvén utazásomat, mert ő éppen akkor Londonba magyar ügynökül volt menendő. Azután behívott Kossuth, dolgozó cabinetjébe, s a kandallóhoz maga mellé ültetvén mondá: „Látom százados úr Ön nem csak jó hazafi és becsületes, de egyszersmind ügyes ember is; azért egy nagy horderejű megbízást teszek kezeibe. Hajlandó-e a magyar kormány nevében Leuchtenberg herceghez[182] utazni Szentpétervárra?" Megértettem mi lehet a küldetés célja, s azért válaszoltam: „Köszönöm a kegyes bizodalmat Elnök úr, de én azt hiszem, oly fontos ügyben egy hírneves grófot kellene küldeni, nem pedig egy szerény századost." Ő viszonzá: „Ami azt illeti, egy részben igaza van, de lesz méltó katonai rangja és elég pénze rendelkezésére." Mentegetőztem s nem fogadtam el, mert akkor, mint most, meg voltam győződve, hogy Magyarország csak a Habsburg-dynastia[183] alatt lehet boldog.[184]

Gondolkodva Kossuth újólag elkezdett: „Nos tehát egy már katonai feladat. Ezek a rácok Bácskában sok csapást mérnek seregünkre, felülnek szekerekre, megrohanják előőrseinket, s azután oly hirtelen, amint jöttek, eltünnek. Szervezzen Ön egy ily zászlóaljat, hat-hat embert számítva egy kocsira." Én: „Bocsánat Elnök úr, a rácok kocsin jönnek, mert nincsen lovasságuk; de nekünk vannak e célra huszárjaink. Egy zászlóalj kocsin félmérföldnyire elnyúlik, és csakis úton haladhat. S midőn az első szekér már verekszik, hol van még a többi? Lehetnek kivételes esetek, például nehány mérföldnyi oldalt az ellenség valamely szállítmányát elfoglalni, mely magát biztonságban vélvén nincs eléggé fedezve, de ilyenkor requirált[185] kocsik is használhatók." Ő: „Igaza van, derék, értelmes katona, tehát mármost csak lásson mielőbb a gyutacsgyár után."[186]

De már harmadnapra, december 29-én, magához ismét hivatott. „Százados úr, rakja össze gépeit sietve. Görgei[187] felhagyta Győrt, igyekezzenek mielőbb Nagyváradra a fegyver- és gyutacsgyárral. Láhner[188] előre ment a helyiséget kitűzni." Tettem amint nekem meghagyatott; elővigyázatból még Wagnernél nagyobb mennyiségű kénező salétrom és kénsavat, egy rézmívesnél pedig

---

[180] Wagner Dániel (1800–1890), az első magyar gyógyszerészdoktor. 1848-ban egészségügyi tanácsos és a gyógyszerészeti ügyek előadója. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. (Szerk. *Kenyeres Ágnes.*) Budapest, 1969. 1018. o.

[181] Zitterbarth Mátyás (1803–1867), építész. A pesti klasszicista építészet nagy alakja, nevéhez fűződik – többek között – a pesti régi Nemzeti Színház és a Vakok Intézetének építése. 1848-ban főszázados a pest-budai lovas nemzetőrségnél, majd címzetes őrnagy ugyanitt. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. i. m. 1081. o. és *Bona:* Tábornokok. 731. o.

[182] Leuchtenberg Miksa herceg (1817–1852), I. Miklós orosz cár veje. Mint potenciális magyar király merül fel a neve Kossuth Csány László erdélyi kormánybiztoshoz írt 1849. február 23-i levelében, lásd Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban KLÖM) XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1953. 534–537. o., valamint a vidini levélben (1849. szeptember 12.), lásd A szabadságharc története. 409–411. o. Kossuth 1849. augusztus 4-i Szemere Bertalan miniszterelnökhöz és Batthyány Kázmér külügyminiszterhez írt levelében az orosz cári család valamelyik tagját említi, mint akinek fel lehetne ajánlani a koronát, lásd KLÖM XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István.*) Budapest, 1955. 820–821. o. A Sztankó által leírt felkérés valószerűtlen, mert a herceg magyar trónra ültetésének ötlete a levelek tanúsága szerint csak a dél-erdélyi, majd a magyarországi orosz beavatkozás után merült fel. Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában sem említi ezt a beszélgetését Kossuthtal.

[183] Habsburg-dinasztia.

[184] Lehetséges, hogy Sztankó itt visszavetít, és 67-es alapról bírálja Kossuthot.

[185] Hatóságilag térítés ellenében összeszedett.

[186] Sztankó 1868-ban még úgy emlékezett, hogy miután parancsot kapott a Nagyváradra történő áttelepülésre, Kossuth magához hivatta, és akkor beszélt neki a szekereken harcoló zászlóalj esetleges felállításáról. Lásd *Sztankó:* Adatok. 9–10. o.

[187] Görgei Artúr (1818–1916), honvéd vezérőrnagy, ebben az időben a feldunai hadsereg parancsnoka.

[188] Láhner György (1795–1849), honvéd ezredes, később vezérőrnagy, a hadügyminisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályának vezetője.

rézlemezeket szereztem.[189] Lehetetlen leírni azt a zűrzavart, amely akkor a pesti indóháznál uralkodott.[190] Urak, nők, kisdedek, a képviselők családjai, a nagy hideg miatt bundástól, ágyneműkkel a vagonokba tömve, legértékesebb tárgyaikat lábok és fejök felett rejtve, rémület és bánat arcaikban, valóságos tatárfutást ábrázolának. Szolnokon a vendéglőkben főúri családok, hölgy és úr kivétel nélkül, földre kiterített szalmára egypár órai pihenőre ledűlve, és egy-egy adag kávé vagy palackbort ötforintosokkal fizetvén, mert a frakkos kellner[191] valamit visszatéríteni nem méltóztatott, és örült mindenki, ha az egész napi éhezés után valamit tehetett szájába. Hajnalban fuvar után való veszett futkosás, mert mindenki meg akarta előzni a másikat Debrecenbe mielőbb juthatásával.

Debrecenben pedig valamennyi láda; bank, egy sajtó, fegyvergyár, gyutacsgyár, ruharaktár, vert pénz kis hordócskákban, összevissza keverve és a Nagytemplom előtti téren lerakva, őrizetlen hevert. Szerencsére magam rakaszait még aznap mind kiválasztottam, és szekerekre rakva másnap Nagyváradra szállíttattam, hol két hét alatt teljes folyamatban volt a gyutacsgyártás. A dolgosok[192] többnyire a szegedi fogságból felszabadított olasz deportáltak voltak.

Miután így én ezen téren a hazának nagy szolgálatot tettem, katonai dicsvágyam nem hagyott nyugodni. Mások a hadseregből menekültek a szabóműhelybe vagy irodába, én pedig, aki méltán a gyár igazgatásánál maradhattam volna, vágytam kifelé a csatatérre. Írtam tehát a Kormányelnöknek[193] abbeli szándékomat, aki ismét nemes lelkűséget tanúsított; mert nemcsak megszólította a hadügyminisztert, miért feledtetett el promócióm,[194] hanem határozottan kijelölte, hogy az őrnagyi kinevezés visszafelé, január 1-től való ranggal történjék; mi több: személyesen kétszer lement a hadügyi osztályba, magának meggyőződést szerzendő, megtörtént-e rendelete. És amint a hivatalos Közlönyből látható, ezen eset magánosan áll a honvédseregben, hogy valaki régibb ranggal kineveztetett volna, mint a kihirdetés napján.[195]

1849. február elején vettem át Tiszafüreden a 49. honvédzászlóalj vezényletét. Valóban jeles tisztikar, egypár császári seregből való egyének, többnyire jó házból való mívelt férfiak, melyek nem csak egy forradalmi csapat, de minden más rendes sereg díszére lehettek volna. Volt köztük egy kilépett szerzetes barát, meg egy 16 éves ifjú, ki a váci katonaintézetből megszökött. Ezen gyermek minden alkalommal a legmerészebb bátorsággal kitüntette magát. Neve Zombat.[196] A forradalom után a császári seregbe besoroztatott, és ott is hamar tisztnek előlépett; a legénység pedig Borsod megyebeli magyarságtól vitéz harcosok. Jó lélekismérettel mondhatom, hogy ezen zászlóalj minden alkalommal magát kitüntette; de én megvetettem a reclamot[197] és nem küldtem a „Március 15-ébe" (napilap) öndicsérő cikkeket, mint azt mások cselekedték.

---

[189] Itt lehetséges, hogy Sztankó nem pontosan emlékszik az időpontokra. Görgei ugyan december 27-én adja fel Győrt, Kossuth azonban csak december 30-án utasítja Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkárt, hogy az országos pénztárat és a bankjegygyár gépeit szállítassa Debrecenbe, valamint Bónis Sámuel képviselőt, hogy a koronázási ékszerekkel tegye ugyanezt. Az országgyűlés pedig csak december 31-én dönt úgy, hogy az OHB-val együtt Debrecenbe költözik. Valószínű, hogy a mégoly fontos gyutacsgyár elszállítására Sztankó csak ezek után kapott parancsot, annál is inkább, mert a pesti fegyvergyár Debrecenbe szállított gépeinek Nagyváradra szállítását Kossuth csak 1849. január 8-án rendeli el. A szabadságharc története. 238–249. o.

[190] Pest kiürítése 1849. január 1–5. között folyt.

[191] Felszolgáló, pincér.

[192] Dolgozók.

[193] Az OHB elnökének, Kossuth Lajosnak.

[194] Előléptetésem.

[195] Kossuth először január 27-én, majd február 2-án sürgette a hadügyminisztériumnál Sztankó őrnagyi kinevezését. KLÖM XIV. k. 255–256. és 295. o. A minisztérium február 2-án közölte, hogy a kinevezés már január 29-én megtörtént. MOL OHB 1849: 1393. Sztankó őrnagyi kinevezése a *Közlöny* 1849. évi 16. számában jelent meg, január 29-i kelettel, illetve január 1-jei érvénnyel. Kossuth ezután Sztankó mielőbbi beosztását javasolta azzal, hogy egy alakítandó mintazászlóalj parancsnokává kellene őt kinevezni. KLÖM XIV. k. 307. o. A minisztérium ezután, február 6-án nevezte ki Sztankót a 49. honvédzászlóalj parancsnokává. MOL HM Általános iratok 1849: 2013.

[196] Zombat(h) Gyula (1832–1881), honvéd főhadnagy. A 49. honvédzászlóaljban 1848. dec – 1849. május között szolgál hadnagyi rangban. 1853–1860 között a cs. kir hadseregben szolgál, hadnagyként szerel le. *Bona:* Hadnagyok III. 519. o.

[197] Reklámot, népszerűsítést.

Tiszafüreden vettem át a zászlóaljat, mely ugyan eddig rosszul volt öltözve és fegyverezve, mert parancsnoka Egervári[198] inkább vágyott az irodába, mint harci babér után; de szorgalmamnak sikerült egynehány nap alatt mindenünnen ruhát, fegyvert szerezni, és a zászlóaljat hasznavehetőségre, amennyire rövid idő alatt lehetséges, hozni. Ezen állomásban 11 napig szabad ég alatt, folytonos havazás és esőzés közt, tanyáztunk a Tisza partján tábori tűz körül. Köpenyegem szolgált sátor és ágynak, fejem alatt a nyereg, vánkos gyanánt.

Március elején Újvárosra[199] rendeltettünk. A Hortobágyon menetelve éjjel a [...]jérek[200] befagytak, s mégis szegény honvédeim közül azok, kiknek elrongyosodott lábbeliek volt, mezítláb haladtak azokon keresztül, pedig lépésök alatt a jég beszakadozott és lábaikat nagyon sértette.

Egy hét múlva ismét a Tiszához, Rakamazra rendeltettünk, és midőn a császári sereg Tokajt elhagyta, azt szállottuk meg, de onnan is csakhamar Szolnok előtt a Tisza bal partján foglalva állást. [sic!] Megemlítendő, hogy a híd elhordva lévén, nappal zászlóaljam egy szakasza szállotta meg az indóházat, éjjel pedig Abonyból érkezett egy német seregbeli lovas csapat; kikkel a sóhivatalnoknak legjobban meggyűlt a baja, mert mindég követeltetett tőle a napi bevétel; pedig azt meg a mi szakaszunk tisztje estve felvette és Asbóth Lajos dandárparancsnoknak[201] beszolgáltatta. – Itten egy sóhivatali tisztnek 12 éves fia nekünk a legjobb kémszolgálatot tett. Atyja császári érzelmű lévén a német tisztek mindég gyülekeztek házában. De a fiú mindent figyelemmel kihallgatott, körültekintette a felállított őröket; és azon ürügy alatt mintha a túlparton levő szőlőjekbe menne madarat lőni, mindent hűségesen referált.

Április elején, midőn a fősereg Görgei vezénylete alatt Hatvan és Isaszeg felé vonult, dandárunk Asbóth Lajos ezredes vezénylete alatt, átlépve a Tiszán szinte[202] Pest felé haladt. Abonyban tartottam a zászlószentelést, és megjegyzem, hogy midőn az esküformában felolvastam V. Ferdinánd királyt, alig egy-két hang szólott utánam, annyira volt már a köztársasági szerencsétlen eszme elterjedve. Monorba éppen akkor érkeztünk, midőn a horvátok rabolni kezdtek. Közeledésünk hírére sietve elhagyták a várost. Végre április 9-én foglaltuk el a péceli magaslatokon hadi állásunkat.

A haditerv az volt: Mialatt a magyar sereg zömével Komárom felé nyomul, addig a II. hadtest Aulich tábornok vezénylete alatt – aki Cinkotától egy félkörben Újpestig kiterjedt – leköti Pestre Jellačić bánt, s ha ez a Rákoson[203] csatába ereszkedik, megveri és Pestet rohammal veszi be. Az Asbóthtól vezényelt dandár pedig fedezze a vasutat Szolnok felé s egyszersmind közreműködjék a maneuverekbe.[204] Vecsés és Üllőn gyülekezett még vagy 8000-nyi nemzetőrség.[205]

Április 11-én délben vettünk parancsot támadásra, és egész a pesti téglavetőig előnyomultunk. Aulich terve szerint dandárunk hadicselre fordíttatott, hogy nagyobb erővel megveretvén és üldözőbe vétetvén, az alatt a II. hadtest Cinkotáról Pestre nyomulhassék. De a csel nem sikerült, mert a császári sereg nem távozott messzire Pestről, s minket csak Keresztúrig üzött; visszavonulásunk rendben történt; egynehány sebesült és egy halottam volt. Asbóth bejelentette kitűnő magaviseletemet ez alkalommal a hadügyminiszternek, és nevem dicsérettel említtetett a napiparancsban.

---

[198] Egerváry (1848 júliusáig Mausburger) János (1806–1889), honvéd őrnagy. 1848. október – 1849. január között a 49. honvédzászlóalj parancsnoka. Ezután a Debrecenben lévő katonai kórházak és raktárak főfelügyelője, majd a hadügyminisztérium irodaigazgatója. *Bona:* Tábornokok. 317. o.

[199] Balmazújváros.

[200] Olvashatatlan szó.

[201] Asbóth Lajos (1803–1882) honvéd ezredes a 12. hadosztály parancsnoka volt. Ebben a hadosztályban szolgált a 49. honvédzászlóalj is, Sztankó mégis többször dandárként említi, feltehetően az alakulat dandárnyi létszáma miatt.

[202] Szintén.

[203] Rákos mezején.

[204] Műveletekben.

[205] Az ismertetett haditerv így téves. Képtelenség lett volna egyetlen hadtesttel megkísérelni Pest bevételét a cs. kir. fősereggel szemben. Valójában az Aulich vezette csoportosítás (amelybe az Asbóth-hadosztály is beletartozott) feladata az volt, hogy lekösse és foglalkoztassa a cs. kir. főerőket mindaddig, amíg a magyar főerők Görgei vezetésével el nem érik Komáromot.

Április 16-án ismételtük a támadást, hasonló célból és ugyanazon eredménnyel. Fájdalom, a sebesültek közt volt Stromsky főhadnagy[206] is (a sopronyi ágostai szuperintendens[207] fia), aki nemsokára sebei következtében Pécelen halt meg.

Április 20-án a pesti német sereg egy kis szemlélő csapatot estve küldött ki Vecsés felé. Annak hírére a 8000 nemzetőr Vecsés és Üllőn, anélkül hogy közelről láttak volna ellenséget; szétfutott hazafelé Nagykörös és Kecskemétre, otthagyva minden élelmi készleteit, melyeket azután táborunkba szállíttattuk, és oly bőven voltunk szalonna, hús, bor stb., hogy még a lovakat is kenyérrel tartották a huszárok, nehogy megpenészesedjék.

Április 21-én harmadszor ismételtük ezen forcirozott[208] tüntetéseket. Veszteségem ez nap rémítő volt. Tüzérség és lovasságunk megfutamodott, egy vasas lovasosztály (két század) megtámadta zászlóaljamat, Kovács[209] – magyar születésű kapitány – vezérlete alatt; emez kiáltván: „Tegyétek le a fegyvert kutyák!", de nem sikerült nekik berontani;[210] hanem azután midőn visszavonultunk – ami mindég rendben történt – az ellenséges tüzérség borzasztó módon pusztított zászlóaljamban. 700 emberből 114-et vesztettem halottak és sebesültekben, ezek közt két főtiszt is. Csuda, hogy magam épen maradtam, miután eső módon környezett a kartács- és srapnellgolyó zápora.

Most már nagy változás történt, mert mialatt a Rákoson hadakozott a II. hadtest, Görgei a főserreggel megnyervén a csatát Vácnál, Komáromig érkezett.[211] Ennek következtében Jellačić bán, a maga hadtestének egy részét Komárom felé küldte a Duna jobb partján; ő pedig horvátjaival visszavonult Zágráb felé.[212] Pestet egészen elhagyta és a budai várba Hentzi tábornok[213] vezérlete alatt négyezernyi őrséget[214] elhelyezve. [Sic!]

Zászlóaljam Soroksáron elhelyeztetett, de megengedtem a tiszteknek [...][215]

[Adatok az 1848-dik év eseményeihez[216]]

Miután Jellačić Pestről kiszoríttatott, április utolsó napján rendeletet kaptam Csepel-szigetet megszállani és a hídverést előkészíteni. Elintézve a hajók lefoglalását e célra, egy csolnakban mentem át Ercsénybe, megtekintendő egy alkalmas helyet a hídverésre; de éppen akkor ott időzött egy osztrák főtiszt a postaházban, kit Hentzi tábornok jelentéssel küldött Jellačić bánhoz. Oly sietve eltávozott e futár, hogy még depechét[217] is otthagyta, melyből világosan megtudhattuk, mennyi őrséggel rendelkezik Hentzi a budai várban.

---

[206] Stromszky Adolf (1823 körül – 1849) hadnagy, április 11-én szerzett súlyos sebesülése miatt május 10-én halt meg. *Bona:* Hadnagyok. III. 191. o.

[207] Az evangélikus egyházkerület élén álló lelkész.

[208] Erőltetett.

[209] Kováts Ferenc, alszázados a 7. (Hardegg) vértesezredben.

[210] A négyszögbe.

[211] A váci ütközet időpontja április 10., Komáromot pedig április 22-én érték el a magyar csapatok.

[212] Sztankó pontatlanul fogalmaz, hiszen a cs. kir. fővezér ekkor már Ludwig Welden táborszernagy, ő a II. és a III. hadtesttel, a régi tartalék hadtest egyes alakulataival vonult vissza nyugat felé, Jellačić pedig az egész I. hadtesttel délnek tartott, de nem Zágrábnak.

[213] Hentzi, Heinrich (1785–1849.) cs. kir. vezérőrnagy a budai vár parancsnoka. 1849. május 21-én a vár bevételekor halálos sebet kapott.

[214] Valójában a várőrség kb. ötezer főt számlált.

[215] A kézirat itt megszakad.

[216] *Sztankó Soma:* Adatok az 1848-dik év eseményeihez című, 1868-ban Pesten megjelent művének 11–14. oldalát szó szerint közöljük abból a célból, hogy helyettesítsük a töredékes kézirat hiányzó részét. A kötet megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban a 216.531. számú jelzeten. A dőlt betűvel kiemelt részek az eredetiben is így szerepelnek.

[217] Futárpostáját, sürgönyét.

Szándékomtól elüt a csaták menetelét leírni: csak röviden említem, hogy zászlóaljammal Budavár ostrománál a paliszádokat[218] a Duna felé vettük be. Ezután a Vág-vonalnál június 14-én Vásárut, június 20-án és 21-én a peredi kétnapos csatában bátran harcoltunk. Végre július 2-án Komáromnál, előbb a szőlőkben s folytatólag az ácsi erdőt tartó ellenséget szuronyszegezve rohantuk meg.

Ezen csata után a II. hadtest (abban a 49. zászlóalj is) rendeletet vőn Komárom vár megszállására. Miután személyesen inkább a síkon való harcban részt venni vágytam: ezért folyamodtam a fővezérhez, hogy zászlóaljam parancsnokságát átadhassam. Erdélybe szándékoztam Bemhez, ott remélvén még üdvös fordulatot hanyatló ügyünkre nézve; de ami ezután történt, csak gyászos vonaglása a nagyszerű nemzeti küzdelemnek. Menekülés közben Simándnál orosz fogságba esvén, többi tiszttársaimmal együtt hasonló sorsban részesültem. Sarkadon Asbóth Lajos ezredes és Kolik őrnaggyal[219] Andrepp[220] orosz altábornagy és a cár szárnysegédénél lévén, ez előmutat egy levelet Schwarzenberg[221] hercegtől, melynek tartalma szerint közbocsánat és fátyol a múltakra ígértetik. És ebben rejlik oka úgymint az öntudatban is, hogy nem valami konspiráció útján, hanem az államélet természetszerű fejlődésénél fogva jutottunk fegyveres felkelésre, miért önként mentünk az ítélőszék elébe. Aradon tizenkét évi várfogságra elítéltetvén, háromévi szenvedés után kegyelem útján szabadságra helyeztettem.

Ezek előbocsátása után szabad legyen a nemzet e dicsőséges korszaka felett nézeteimet in nucleo[222] kinondani:

1. Ha március 15-e után a demagógia nem vergődik túlsúlyra a nemzeti mérsékelt párt felett, ha a hadsereg nem bántalmaztatik és a nemzet az államadósság egy részét magára vállalja: akkor a reakció is kevesebb elkeseredettséget, kisebb erőt fejt ki, szent ügyünk alig került volna fegyverrel való eldöntésre. Így dicsőségesebb volt, mert győzelmeink által tiszteletünkre indítottuk Európát, de amúgy nemzetiségünk nem szenvedett volna oly nagy kárt; mert a reakció által felszított nemzetiségek, most annál veszélyesebb ellenünkké lettek. *Szolgáljon ez ujjintésül a jelen körülmények közt követendő eljárásra nézve.*

2. A függetlenség[i] nyilatkozatot követő Szemere[223] által hirdetett respublikai irány, úgy a nemzet kebelében, mint az európai diplomáciánál legtöbb ellenséget keltett ellenünk.

3. Midőn Görgei győzelmes seregével Buda alá jött, ahelyett hogy az ellenséget minden erejével üldözze, megsemmisítse, s fővárosát bevegye, hol sok hadiszerekre és önkéntesekre talál; akkor a végeredmény leginkább veszélyeztetett. [sic!] Ő ugyan nem gyaníthatta, hogy Hentzi oly elszántan fogja magát védelmezni, remélheté három nap alatt nagy seregével kezére keríteni a várat: de hiba volt a nehezebb kaliberű ostromágyúkról már előre nem gondoskodni, s azokat oly későn réstörésre alkalmazni. Kipótolhatlan veszteség.

4. Világosnál történt fegyverletételről Görgeit nem lehet árulással vádolni. Az árként mindenfelől özönlő orosz sereg, lőszerhiány, közelcsüggedés, mind ezen lépésre kényszeríték. Legjobb esetben még egy kétes győzelem Szegednél, ha idejében odaérkezik, mielőtt a szövetségesek hadoszlopai konvergirozva[224] egyesültek, de a végkatasztrófa kikerülhetlen volt.

---

[218] Cölöpsánc.

[219] Collig (Kollig, Kollik) Ferenc (1808–?), cs. kir. főhadnagy, majd százados, honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok. Várfogságot szenved. *Bona:* Tábornokok. 277. o.

[220] Helyesen: Anrep, Joszif Romanovics (1796–1860; 1853-tól Anrep-Elmpt gróf), orosz altábornagy, főhadsegéd, lovassági tábornokként halt meg. A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (S. a. r. *Rosonczy Ildikó* és *Katona Tamás*, ford. *Rosonczy Ildikó* és *Gerencsér Zsigmond.)* Budapest, 1988. 876. o.

[221] Schwarzenberg, Felix herceg (1800–1852), osztrák miniszterelnök 1848–1852.

[222] Röviden, tömören.

[223] Szemere Bertalan (1812–1869), reformpolitikus, 1848-ban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felsőmagyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1865-ben elborult elmével hazatér. – Szemere 1849. május 2-i miniszterelnöki programbeszédében kormányát forradalmi, respublikai és demokráciai irányúnak vallotta.

[224] Összetartva, egymás felé vonulva.

5. Mohácstól kezdve nincs a magyar nemzetre végzetesebb esemény a sadovai csatánál.[225] Negyedfél századig harcoltak a magyar seregek *leginkább* az uralkodóház német érdekeiért; ezentúl a birodalom német népei segítendik császárjok és királyunkat magyar koronája jogai érvényesítésében. Az uralkodó székhelye Bécs, de a birodalom politikai súlypontja Budapest. Talán [a] közeljövőben önmagunk javára kívánatosnak találandjuk a szorosabb összefüggést. Ha tehát ez kétségbe vonhatlan, legyünk méltányosak minden oldalra, ne alkudozzunk fillérekbe, hol élet-halál forog kérdésben, mutassuk meg társországunk és a szomszéd nemzeteknek, hogy magasabb szempontból, nem pedig uralomvágyból fogjuk fel végzetes küldetésünket, *ne türelmetlenkedjünk a honvédsereg felállítása miatt,* mert megjön ez bizonnyal, mihelyt a birodalom fejlődése annyira megért; és ha Isten így akarja, Európa közepén Rumburgtól Várnáig a nemzetek egy nagy birodalomba testvériesen egyesülendnek, *melynek közös szimbóluma Pannónia.*

[225] A Königgrätz és Sadova között vívott 1866. július 3-i csata, amely eldöntötte a porosz–osztrák háború sorsát és nagyban hozzájárult az osztrák–magyar kiegyezéshez is.

MELLÉKLET

Arad, 1852. július 24.
Sztankó elbocsátó irata az aradi várbörtönből

K. k. Festungs-Commando Arad

Certificat

Für Herrn Samuel Sztankó vormaligen k. k. Oberlieutenant, welchem in Folge allerhöchsten Entschließung Seiner Majestät des Kaisers vom 18-ten Juli 1852. No. 3914. der Rest der ihm zuerkannten Festungsstrafe allergnädigst nachgesehen und der somit in Folge hohen Gouvernements-Erlasses vom 22-ten Juli 1852. Präsidiale: No. 41/m. g. t.[226] in Freiheit gesetzt wurde, daher in seine Heimath nach Kóly, im Ober Biharer Comitat frei passiren zu lassen ist.

Festung Arad am 24-ten Juli 1852.

Seiner kaiserlichen königlichen apostolischen Majestät wirklich bestellter
Feldmarschall-Lieutenant und Festungs-Commandant.
Castellitz Feldmarschall-Lieutenant

Gesehen k. k. 5. Militär Districts-Commando
Großwardein 21. August 1852.
Braunhofer Generalmajor

[HL 1848/49: 57/1. 12. fólió. Német nyelvű, eredeti tisztázat.[227]]

[226] Bizonytalan olvasat.

[227] Az irat magyar fordítása:

Cs. Kir. Aradi Várparancsnokság
Bizonyítvány
Stanko Sámuel egykori cs. kir. főhadnagy úr számára, akinek megítélt várfogsága maradékát őfelsége a császár 1852. július 18-i 3914. számú legfelsőbb elhatározása következtében a legkegyelmesebben elengedte, és aki így az 1852. július 22-i elnöki 41/m. g. t. számú kormányzósági rendelet következtében szabadlábra helyeztetett, tehát otthonába Kólyra, Felső-Bihar vármegyébe szabadon hazatérhet.
Aradvár, 1852. július 24.

Ő császári királyi apostoli Felsége
tényleges altábornagya és erődparancsnoka
Castellitz altábornagy

Látta a Cs. Kir. 5. Katonai Kerületi Parancsnokság
Nagyvárad, 1852. augusztus 21.
Braunhofer vezérőrnagy

József Solymosi

AN ACCOUNT OF THE LIFE AND SERVICE OF SOMA SZTANKÓ, OFFICER OF THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE

Summary

Soma Sztankó (1814–1896), an officer of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, wrote his memoirs in the middle of the 1870s. Today, the manuscript is preserved by the Military History Archives. The work titled "Description of My Life" lets the reader see the events of the period and the role of the protagonist from the point of view of an army officer. Among others, the memoirs give an account of Sztankó's activity as a member of the Military Council of the National Guard; as Prime Minister Lajos Batthyány's secretary for National Guard issues; as an acquirer of armaments from abroad; and as the commanding officer of a battalion. Sztankó entered the military profession by accident, and then, in the course of a rather typical career of the period, from an officer of the Imperial-Royal Army he became the officer of the Army of the Hungarian War of Independence, a prisoner in Arad, a school teacher, and finally an officer of the Royal Hungarian Army after the Compromise between Austria and Hungary in 1867. The aim of the publication is to make an interesting historical source available to the public.

József Solymosi

MÉMOIRES DE SOMA SZTANKÓ, OFFICIER HONVED EN 1848, SUR SA VIE ET SES SERVICES

Résumé

Soma Sztankó (1814–1896), un officier honved de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–49 a écrit ses mémoires au milieu des années 1870. Ce manuscrit est aujourd'hui conservé aux Archives d'Histoire Militaire. L'ouvrage intitulé «La description de ma vie» présente son propre rôle et les événements d'époque vus par un officier. Nous pouvons suivre ses activités en tant que collaborateur du Conseil de guerre de la Garde Nationale et puis secrétaire chargé de la garde nationale auprès du Premier Ministre Batthyány, ainsi que ses acquisitions d'armes à l'étranger et son action comme commandant de bataillon. Notre protagoniste s'est retrouvé dans l'armée par hasard avant d'avoir un parcours plutôt typique à l'époque: officier de l'armée impériale et royale, puis officier honved avant d'être prisonnier à Arad et de nouveau officier dans l'armée après le compromis conclu avec l'Autriche. L'objectif de cette publication de source est de rendre accessible pour le grand public ce document d'époque intéressant.

József Solymosi

DIE ERINNERUNGEN VON SOMA SZTANKÓ, EINEM HONVED-OFFIZIER DES JAHRES 1848, AN SEIN LEBEN UND SEINEN DIENST

Resümee

Soma Sztankó (1814–1896), ein Honved-Offizier des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849, erstellte seine Erinnerungen Mitte der 1870er Jahre. Diese Handschrift wird heute im Militärgeschichtlichen Archiv gehütet. Die Arbeit mit dem Titel „Életem írása" [Schrift meines Lebens] stellt die zeitgenössischen Ereignisse, sowie die eigene Rolle des Protagonisten mit den Augen eines Soldatenoffiziers dar. Wir können seine Tätigkeit als Mitarbeiter des Landeskriegsrates der Nationalgarde und als Sekretär des Ministerpräsidenten Batthyány in Angelegenheiten der Nationalgarde, seine ausländischen Waffenbeschaffungen und seine Tätigkeit als Bataillonskommandant verfolgen. Unser Held kam infolge eines Zufalls auf die Militärlaufbahn und wurde – in einer typischen Laufbahn der Zeit – vom Offizier der kaiserlich–königlichen Armee zum Honved-Offizier, dann zum Gefangenen in Arad, Mittelschullehrer und schließlich – in der Honved-Armee nach dem Ausgleich – erneut zum Offizier. Das Ziel der Quellenpublikation ist es, dass dieses interessante Dokument der gegebenen Epoche einem breiten Kreis zugänglich gemacht wird.

Йожеф Шоймоши

ВОСПОМИНАНИЯ О ЖИЗНИ И СЛУЖБЕ ХОНВЕДСКОГО ОФИЦЕРА ШОМА СТАНКО

Резюме

Шома Станко (1814–1896 гг.), один из хонведских офицеров вунгерской освободительной борьбы 1848–1849 гг., в середине 1870-х годов написал свои воспоминания, связанные с участием в этих событиях. Его рукопись в настоящее время хранится в Военно-Историческом Архиве. Работа под названием „Описание моей жизни" показывает события того времени глазами боевого офицера, отражая роль самого главного героя. Читатель может внимательно проследить деятельность автора, бывшего членом Всевенгерского Военного Совета Национальной Гвардии, секретарем национальной гвардии при премьер-министре Баттьани, занимавшимся и закупкой оружия за границей, и бывшего также командиром батальона. Наш герой попал на военное поприще случайно, в ходе своей весьма типичной для того времени карьеры он из хонведского офицера венгерской кайзеровско-королевской армии оказался в арадском плену, затем посл освобождния преподавателем в средней школе, и в конце концов после австро-венгерского компромисса вновь смог стать офицером в хонведской армии. Публикация настоящего источника ставит целью сделать более доступными в широких кругах читателей описываемые события.

PÁSZTI LÁSZLÓ

HADI TZIKKELYEK, TÁBORI UTASÍTÁSOK ÉS A TÖBBIEK...

Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790-1849

Jelen bibliográfia az 1848–49-es magyar szabadságharc és az azt megelőző több mint fél évszázad során keletkezett hadtudományi szakmunkákat tartalmazza. Nem véletlen ez a korszakválasztás. Csak ennek a két évnek a kiadványai megérdemelnének egy önálló bibliográfiát, de ez nem lenne teljes, ha a korábbi időszak forradalmian új hadtudományi eszméinek, valamint az azok nyomán bekövetkezett változások, és a hazai politikai viszonyok által behatárolt lehetőségek[1] között megszületett szakmunkákat nem ismertetnénk.

II. József politikájának köszönhetően Magyarországon is felgyorsult a nemzeti ébredés, a nacionalizmus, ami 1790-re jelentős rendi mozgalmat keltett életre. A mozgalom nyomán megerősödött az a tábor, amely az önálló magyar hadügy megteremtéséért küzdött. Az 1790/91-es országgyűléstől vissza-visszatérő követelés volt a nemzeti hadsereg és a magyar katonai felsőoktatás létrehozása. Ezt a törekvést csak több mint fél évszázaddal később sikerült megvalósítani, de az idevezető út sem érdektelen, hiszen az ország hadügyét sikerült olyan szintre fejleszteni, hogy 1848–49-ben a nemzet képessé vált kivívott szabadságát fegyverrel védelmezni.[2]

A francia forradalmi háborúk, majd a Napóleoni-háborúk hatására jelentősen átalakult a hadviselés, ami termékenyítőleg hatott a hadtudományra is. Az Osztrák Birodalomban először Károly főherceg fellépése nyomán indult változás, aki mint az osztrák hadsereg fővezére igyekezett az új szellemi alapokon új hadsereget teremteni. Számos könyvet írt, melyekben az egyszerű közkatonától a legmagasabb beosztású tisztekig igyekezett az új hadászati és harcászati elveket bemutatni, amiket a magyar szakírók is gyakran idéztek. 1806 és 1808 között kiadott szabályzatai alapjául szolgáltak a magyar nemesi felkelés új, immár magyarul is megjelenő szabályzatainak. Talán legjelentősebb munkája az 1813-ban megjelent *Grundsätze der Strategie...*, melyben a hadászat alapelveit taglalja, sajnos csak a szabadságharc leverése után jelent meg *A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat elõadásával felvilágosítva* címen, Kiss Károly fordításában.[3] Mint a birodalom legfőbb katonai irányítója, nem kerülte el a figyelmét a magyar hadügy fejletlensége és a nemesi felkelés megreformálása tett javaslatait nyomtatásban is közzé tette (*Relatio celsitudinis suae caesareae domini archiducis Caroli Generalissimi...*).

---

[1] Ez utóbbira nézve érdemes felidéznünk Raksányi Imre megjegyzését: „Ide igtatom a jelenleg is még alig elavult értekezés végét, hogy legalább azon mulathassuk magunkat, milly tekervényességekbe kellett akkor a censor ur személyes barátságának daczára is burkolnom a fönebbi olly egyszerü gondolatomat." A Honvédelmi szövétnek ismertető röpirata, 1848. márc. 25., 5. o.

[2] A korszak katonai nyelvezetére nézve bővebben lásd: *Markó*, 1959–1961., a reformkor hadikultúrájának teljes körű feldolgozását pedig: *Molnár*, 1999. és *Ács*, 2005.

[3] Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzuges 1796. in Deutschland. Wien, 1813. Fordítása Pesten jelent meg 1861–63 között.

A nemesi felkelést háborús időszakban többször is össze kellett hívni (1797, 1800, 1805, 1809), s alkalmatlansága 1809-ben végképp bebizonyosodott, így a korszakban további munkák születtek ezen elavult intézménnyel kapcsolatban (*Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium...; Relatio officiosa generalis de nosocomiis...; Summa prudentiae militaris...; Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt*). Aztán a háborús időszak elmúltával a kérdés egyre inkább lekerült a napirendről és az országgyűléseken inkább a magyar katonai felsőoktatás majd a magyar nyelv használatának bevezetése a magyar ezredeknél került előtérbe.

Már 1800-ban megbízta József nádor gróf Keglevich Györgyöt, hogy mint a későbbi nemesi felkelés egyik vezetője, készítsen a felkelő sereg számára kivonatot a cs. kir. csapatok szabályzataiból, a munkák (*A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei; Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások...*) a legközelebbi felkelés alkalmával 1805-ben meg is jelentek.[4]

1808-ban Pozsonyban megjelent egy, a legénységnek és altiszteknek szánt munka, kérdések és feleletek formájában német (*Verhaltungen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten...*) és magyar (*A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különbféle kötelességei...*) nyelven. A következő évben pedig Pesten egy hasonló a lovasság számára *„A' szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva a' magyar felkelő nemes lovasság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára...*" címen.

Az újabb nagy lökést, az 1809. évi nemesi felkelés hozott, amikor is számos munkán kívül (*Oktatás a' hadban való szolgálatra...; Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő fordúlló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról; Az újhadi-tudomány' lelke* stb.), a cs. kir. szabályzatok kivonatai is elkészültek magyar és német nyelven egyaránt. A magyar kiadások többnyire követik az eredeti német szöveg szerkezetét, olykor kihagyva részeket, némelyek pedig jelentősebb átalakításon estek át. Ugyanis a nemesi felkelők esetében érthető módon kevesebb dolgot kellett szabályozni, mint például a kaszárnyaéletet sem. A szabályzatokhoz mellékelt formanyomtatvány-minták német, illetve magyar nyelven készültek, azonban a gyakorlati szabályzatokban szereplő ábrák magyarázata mindegyik könyvben magyar nyelvű. Az erdélyi felkelők nem ezeket használták, számukra újabb szabályzatokat készítettek.

Császári-királyi katonai szabályzatok	*A nemesi felkelés számára készült német nyelvű kivonat*	*A nemesi felkelés számára készült magyar nyelvű kivonat*
Abrichtungs-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien, 1806.	Abrichtung-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára. Pest, 1809.
Abrichtungs-Reglement für die k. und k. k. Infanterie. Wien, 1806.	Abrichtung-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára. Pest, 1809.

[4] *Markó*, 1959. 309. o.

Császári-királyi katonai szabályzatok	*A nemesi felkelés számára készült német nyelvű kivonat*	*A nemesi felkelés számára készült magyar nyelvű kivonat*
Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien. 1807–1808.	Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára. Pest, 1809.
Dienst-Reglement für die k. k. Infanterie. Wien, 1806-1807.	Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára. Pest, 1809.
Exercier-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien, 1806.	Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára. Pest, 1809.
Exercier-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Wien, 1807.	Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára. Pest, 1809.

Egy magyar katonai főiskola felállításának igénye még a 18. századra nyúlt vissza, s a bécsi udvar 1791-ben, az akkori viszonyok hatására kénytelen volt ígéretet tenni a katonai akadémia létrehozására, amiről 1808-ban törvényt is alkottak (VII. tc., nyomtatásban: *Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.*). Jóllehet az oktatásnak már 1809-ben el kellett volna kezdődnie, az anyagi fedezet is összegyűlt adakozás útján, a bécsi udvar mégis folyamatosan akadályozta a megnyitását. A reformkori országgyűléseken az ellenzéki vármegyék visszatérően siettették a Mária Ludovika királynéról elnevezett intézmény megnyitását, de csak annyit sikerült elérni, hogy az 1827:XVII. tc. lehetővé tette az akadémia építésének megkezdését Pesten. Végül is az 1848-as év lázas előkészítő munkálatai után a Magyar Hadi Főtanoda, Petzelt József alezredes irányítása alatt 1849. január 7-én megnyitotta kapuit, igaz, csak néhány napra, míg a megszálló osztrák katonai hatóság be nem tiltotta működését; így a „szabadságharc alatt a tisztképzésnek egyetlen sikeres megoldása volt csak – a csapat és a harctér".[5]

Addig is a katonai gondolkodók tevékenységét egy másik intézmény fogta össze, a Magyar Tudós Társaság. Az alapító Széchenyi Istvánhoz csatlakozott Festetich László gróf 1826. évi adományával lehetővé tette, hogy egy „hadtudományi rendes" tagot felvegyenek, jobb híján a Matematikai osztály keretén belül. Feladata az európai hadügyi szakirodalom magyarra fordítása volt.[6] Miután a magyar katonai nyelv fejlődésének kérdése szinte nemzeti üggyé vált, a katonákon kívül a társadalom és a tudományos világ érdeklődési körébe is bekerült. A Tudós Társaság által 1834-ben kiadott *Mathematikai műszótár* katonai kifejezéseinek összeállításán Kiss Károly főhadnagy, Szontágh György százados és Baricz György őrnagy dolgoztak.[7] A munkát Kiss tovább folytatta és 1843-ra elkészült *Hadi műszótárával*. Következő évben újabb nyelvtörténeti szempontból ér-

[5] *Ács*, 1999. 340. o. és *Bényei*, 1986. 300–311. o.

[6] *Ács*, 1995. 84. o.

[7] *Markó*, 1960. 170–172. o.

dekes könyv jelent meg *Magyar hadnyelvtan...* címen, szerzőjét – Cetz Jánost – Kiss Károly mellett, szintén ott találjuk a szabadságharc legnagyobb nevei között.

A fallal körülvett városok polgárainak régi kötelességei közé tartozott, a város közvetlen védelméhez történő hozzájárulás. Ennek egyik fontos követelménye volt, a polgárok felkészítése a háborúra, a fegyverforgatás rendszeres gyakorlása. A „polgárőrségek" a török háborúk után is fennmaradtak, ekkor már inkább a városi ünnepek fényét emelendő. A 18. század során a polgári alakulatok igyekeztek nemzetiség szerint és sokszor vagyoni helyzet (egyenruhás és nem egyenruhás századok) alapján is megkülönböztetni magukat. A városi polgárőrség életében a reguláris haderő hadszíntérre vonulása jelentett nagyfokú változást, ilyenkor a katonaság helyett láttak el helyőrségi és rendfenntartó feladatokat. A nemesi felkelőkkel egyidőben a városi polgárőrségek számára is készült egy szolgálati szabályzat (*Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn*) a nádor rendeletére; alapjául feltehetően szintén a cs. kir. katonaság számára kiadott szabályzatok szolgálhattak.[8]

A polgárőrségek természetesen a háború elmúltával is fennmaradtak, egyes településeken lövészegyletek alakultak, s gyakorlataikat több helyen is nyomtatott szabályzatok, vezényszó-gyűjtemények segítették. 1848 tavaszán aztán ezeket az egyleteket beolvasztották az akkor létrehozott nemzetőrségbe; Batthyány miniszterelnök határozottan kiállt amellett, hogy a sokszor arisztokratikus vonatkozásokat magán viselő városi polgárőri alakulatok ne tarthassák meg különállásukat.[9]

A magyar ellenzék, mely az 1723 óta fennálló állandó hadseregben a politikai elnyomás eszközét látta, vele szemben két módon próbált szembeszállni. Egyrészt a nemesi felkelés reformját sürgették, másrészt az állandó hadsereg magyarosítását kísérelték meg. A nemesi felkelésre vonatkozó törvények legutóbbi módosítása 1808-ban történt meg (1808:II., III., IV. tc.), majd az 1827:XV. tc. alapján kirendeltek egy reformbizottságot, amely 1830-ra elkészített egy, lényegi változásokat nem tartalmazó tervezetet, majd a kérdés a későbbi országgyűléseken nem került érdemi tárgyalás alá.

Az 1830-as évek második felétől egyre hevesebben került előtérbe a hadseregen belüli magyarnyelv-használat igénye; mely szintén eredmény nélkül maradt. Ugyanakkor a következő évtizedben megszületett az „első konkrét reformkori elképzelés az önálló nemzeti haderő felállításáról", a jogegyenlőség és köztehervíselés elvére épülő nemzetőrség terve, ami jelen esetben egy nemzeti reguláris haderőt jelentett volna. A tervvel a liberális ellenzéki, gróf Zichy Ottó lépett fel 1841-ben, megalakításának indokául az erősödő balkáni orosz befolyást (a pánszlávizmust) hozva fel. A tervezet végül is a konzervatívok ellenállása miatt nem kerülhetett sem az országgyűlés elé, sem sajtó alá. Zichy elképzelése – aminek a porosz katonai rendszer (Landwehr) szolgált alapjául, – csak a sajtószabadság megszületése után, 1848 nyarán látott napvilágot (*Nemzeti őrseregi organisatio*); anélkül, hogy az országgyűlés munkájára hatással lett volna.[10]

---

[8] *Molnár*, 1992. 94–119. o.

[9] Több ilyen értelmű utasítást és rendeletet ismerünk személyesen a miniszterelnöktől, vagy a hivatalához tartozó Nemzetőrségi Haditanács vezetőjétől, Baldacci Manótól. Többek közt Pest, Pápa, Pozsony, Szeged, Sopron és Temesvár elutasított kérvényeiről tudunk. 1848. július 3-án Baldacci a *Közlöny*ben is közzé tette az erre vonatkozó miniszterelnöki rendeletet, amit Batthyány a kolozsvári központi választmánynak, az erdélyi nemzetőrség szervezése tárgyában írt július 25-i levelében ismételten figyelmébe ajánl. *Urbán*, 1999. 335., 421., 755., 785. és 886. tétel; *Közlöny*, 1848. júl. 3.

[10] *Molnár*, 1988. 732–741. o.

Az 1848. március 15-ét követő időszak a katonai szakmunkák sosem látott számú megjelenését hozta magával. Sok évtizedes hiányt kellett rövid idő alatt pótolni, az éppen csak kialakuló magyar katonai nyelv felhasználásával. Ezért sem meglepőek ezen munkák sokszor meglehetősen nyakatekert fogalmazásai, nehézkes, gyakran nehezen érthető szakszavai. A hamar háborúvá szélesedő konfliktus egyik következménye, hogy viszonylag kevés elméleti szakmunka születhetett, és nagyobb igény mutatkozott a hadtudomány „mesterségbeli" részével kapcsolatos, oktató, és a katonákat a mindennapokban segítő szolgálati szabályzatokra.

A nem egészen másfél év során kiadott különféle munkák megjelenésének időrendje részben rekonstruálható.

Dátum	*Szerző, cím*
1848. március 23 – április 11.[11]	*Gál Sándor:* A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata. 1. kötet. Pest, 1848.
1848. április 5.[12]	*Gál Sándor:* A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Pest, 1848.
1848. április 3. előtt[13]	*Horváth Károly:* A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen. Pest, 1848.
1848. április 15 – július 15.[14]	*Gál Sándor:* A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata. Pest, 1848.
1848. május 20.	A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata. Kolozsvár, 1848.
1848. május 20.[15]	*Korponay János:* Hadi földirás. II. kötet. – Első rész. Európai Török-álladalom, Görögország, és a' Jóniai szigetek' Köztársasága. Kecskemét, 1848.
1848. június 20–27.[16]	*Sztrokay Elek:* Az erődítés tudománya. Buda, 1848.
1848. július 9.[17]	*Kállay Ferenc:* A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai. Buda, 1848.

[11] *Németh*, 2006. 74. o.

[12] A Müller Testvérek könyvkereskedés hirdetése a megjelenésről. PH 1848. ápr. 5. A lap március 24-i számában már beszámolt a sajtómunkálatokról.

[13] Az ideiglenesen kidolgozott „Nemzeti őrsereg' szolgálati rendszabályai" a' kecskeméti nemzeti-őrsereg által következő módosításokkal fogadtattak el: [...] . Kelt Kecskeméten aprilis 3-kán. Kiadta Léstár Péter őrnagyi segéd. MOL R 32 1848. ápr. 3.

[14] A III. oldalon leközölt „Őrhadi rendelet" ezen szabályzat használatát írja elő, s április 15-én kelt. Megjelenéséről az első ismert hirdetés *Kossuth Hírlapjá*ban azonban csak július 15-én jelent meg. KH 1848. júl. 15.

[15] Heckenast könyvkereskedés hirdetése, mely szerint a a könyv eddigi két kötete féláron kapható. PH 1848. máj. 20.

[16] A fiatalon elhunyt szerző emlékére szánt bevezető sorokat Toldy Ferenc vetette papírra június 20-án, majd 27-én a szerző édesanyja a Nemzeti Múzeumnak adományozta a mű egy példányát.

[17] Kállay a Haditanács június 6-i ülésén olvasta fel munkáját; akkor a jelenlevők azt javasolták, hogy a sorkatonaság már lefordított törvényeit vegye át. (MOL H 90 1848:15 június 6.) A módosított szabályzat június 17-én már elkészülhetett, mert e napon javasolta Baldacci Batthyánynak, hogy azokat közköltségen az Egyetemi nyomdával állíttassák elő, ami július 9-ére meg is történt. *Urbán*, 1999. 667. és 842. tétel. A Nemzetőrségi Haditanács november 21-én kérte a hadügyminisztériumot, hogy fordíttassa le német, szlovák, szerb, horvát,

Dátum	*Szerző, cím*
1848. július 10.[18]	A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai. Pest, 1848.
1848. július 15.[19]	*Raksányi Imre:* Honvédelmi szövétnek. Pozsony, 1848. *Zichy Ottó:* Nemzeti őrseregi organisatio. Győr, 1848.
1848. augusztus 1.[20]	Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára. Bécs, 1848.
1848. augusztus 4.[21]	*Gál Sándor:* Rövid utasitás az előőrsök (Vorposten) szolg[á]latát illetőleg. – –: Rövid utasitás egyes földszinti tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában. – –: Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vífegyvergyanánti használata gyalog és lovas ellen. – –: Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára. Első füzet. Pest, 1848.
1848. augusztus 8.[22]	A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai. A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. III. füzet. A gyalog nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai. A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai. A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. V. füzet. A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai. Pest, 1848.
1848. augusztus 19.[23]	*Péterffy Gyula:* Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. Buda, 1848.
1848. augusztus 25. előtt[24]	*[Mack József]:* Kézikönyv a honvéd tüzérség számára. Pest, 1848.
1848. augusztus 31.[25]	*Fekete Soma:* Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Pest, 1848.

román és lengyel nyelvre. Az irat hátoldalán található megjegyzés szerint az ügyben már történtek intézkedések, de a fordítások közül eddig egyről sem tudunk, ami megjelent volna. MOL H13 1848-10-435.

[18] Urbán Aladár szerint a 2. kötet kiadása során egyszerre jelent meg a magyar és a német nyelvű változat, amit a többi kötet esetén is feltételezhetünk. (Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde, ill. Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde. I–V. Heft) *Urbán*, 1973. 111. o.

[19] Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. júl. 15.

[20] Hartleben Konrád könyvkereskedő hirdetése. PH 1848. aug. 1.

[21] Július 12-i újsághirdetés szerint a művek sajtó alatt vannak, és két héten belül utcára kerülnek, megjelenésükről azonban csak az augusztus 4-i lapok tudósítanak. KH 1848. júl. 12. és PH. aug. 4.

[22] Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése, miszerint az 1, 4–5. füzetek kaphatók. Feltehetően a 2. füzetnek is el kellett készülnie erre az időre. KH 1848. aug. 8.

[23] Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. aug. 19.

[24] Batthyány augusztus 25-én küldte át a már kinyomtatott kézikönyvet a nádornak. *Urbán*, 1999. 1064. tétel.

[25] Magyar Mihály könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. aug. 31.

Dátum	*Szerző, cím*
1848. október[26]	A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen. Marosvásárhely, 1848.
1848. október 6.[27]	IV. Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok. [Buda, 1848.]
1848. október 26. után[28]	*Rácz Vilmos:* A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvédseregre alkalmazva. Buda-Pest, 1848.
1848. november 1.[29]	*Gál Sándor:* Oktatási szabályzat, a' magyar gyalogság számára. II. füzet. A' csatározásról. (Vom Plänkeln.) Pest, 1848.
1848. november 24. után[30]	Fegyszabályok a' debreczeni nemzetőrségi gyalog és lovas századok részére. Debrecen, 1848.
1848. december 22.[31]	Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyalog-had' számára. Pest, 1849.
1849. február 12.[32]	*Mack József:* Hadi törvények. Komárom, 1849.
1849. május 2.[33]	*Bene János:* A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai. Komárom, 1849.
1849. május 13.[34]	A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Debrecen, 1849.
1849. június 2.[35]	Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára. [1. rész] Pest, 1849.

[26] Berzenczey László az 1848. szeptember 28-i levelében tájékoztatta a hadügyminisztériumot, hogy a később 15. Mátyás-huszároknak nevezett önkéntes lovascsapat szabályzata „rövid idő alatt elkészülend". *Németh*, 2006. 77. o.

[27] „Eljárási rendszabályok" című nyomtatvány alapján. MOL R 32 1849. márc. 1. Már július 28-án helybenhagyta Nemzetőrségi Haditanács, és augusztus végén a zászlóaljak is megkapták, a nyomtatásra viszont csak 2 hónapos késéssel került sor. *Urbán*, 1973. 306. o.

[28] Müller Adolf könyvkereskedő előfizetési felhívása, mely szerint a nevezett mű hamarosan elkészül, s tankönyvként lesz használható a hadbírói tanfolyamon. A hirdetés ebben a formában jelent meg november 9-én és 24-én is. KH 1848. okt. 26., nov. 9. és nov. 24.

[29] Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. nov. 1.

[30] A Debrecen város 1848. november 24-i városi közgyűlésén elfogadott pontok, melyeket 3000 példányban nyomtattattak ki.

[31] Emich Gusztáv könyvkereskedő hirdetése, jóllehet a könyvben kiadási évként 1849 szerepel. KH 1848. dec. 22.

[32] A *Komáromi Értesítő* hírdetése szerint a „haditörvények megjelennek holnapután az az hétfőn e hó 12-én délután", majd a 13-i számban a Szigler kiadó már a megjelenésről értesíti az olvasókat. *Komáromi Értesítő* 1849. febr. 10. és 13.

[33] Bene János előfizetési felhívása „A magyar honvédsereg szolgálati szabályai"-ra, melyet a nemzetőrségi haditanács adott ki, s most olcsó utánnyomást ajánl, a *Komáromi Értesítő*ben jelent meg. A könyv megjelenéséről Szigler Antal könyvkereskedő hirdetése tudósít. *Komáromi Értesítő* 1849. márc. 1. és máj. 2.

[34] „Telegdi Lajosnál könyvárusnál épen most jelentek meg és kaphatók: A gyalog nemzetőrség oktatási szabályai és A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai." *Alföldi Hirlap* 1849. máj. 13. A hirdetés alapján nem lehet eldönteni, hogy az 5-ből pontosan mely füzetekről van szó, az is elképzelhető, hogy a 2-5. kötetekről, és az elsőt ki sem adták.

Dátum	*Szerző, cím*
1849. június 8.[36]	*Petzelt József:* A magyar hadi főtanoda szerkezete ...; Verfassung der ungarischen Kriegsakademie ... Pest, 1849.
1849. június vége[37]	Tábori utasítás gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára. [2. rész, illetve a teljes kötet] Pest, 1849.
1849. július 5.[38]	*Mészáros Lázár:* Huszárok kézikönyvecskéje. Pest, 1849.

A nemzetőrök, majd a honvédek kiképzési és fegyelmi szabályzatainak kiadását a miniszterelnöki hivatalhoz tartozó Országos Nemzetőrségi Haditanács intézte, míg 1848 decemberében be nem olvadt a hadügyminisztériumba. Egy április végi tudósítás szerint: „A nemzetőrségi vezérszavak már meg vannak határozva a nemzetőrségi tanács által, s Péterfy Gyula és Gál Sándor tiszturak a gyakorlati szabályok kidolgozásával bizattak meg. A szolgálati rendszabályok szerkesztése Kiss Károly századosra bizatott. A fegyelem kidolgozását Kállay Ferencz hadiügyvéd vállalta el. Ezen munkálatok minélhamarabb be lesznek végezve."[39]

A cs. kir. sorkatonaságtól átvett kiképzési szabályzatok első fordításai, kivonatai meglehetősen hamar, már március végén kezdtek megjelenni, de a jelentősebb munkákra július végéig, augusztusig várni kellett. Ma még nem ismerjük, hogy ezek – és a később megjelentek – milyen példányszámban készültek, és hogyan jutottak el a központtól távol alakuló csapatokhoz, esetleg a már hadszíntéren lévőkhöz. A Nemzetőrségi Haditanács által kiadott illetve felügyelt kiadványokat a hivatal általában a hadügyminisztériumon keresztül megküldte a csapatoknak, de ezt a magán jellegű kiadásoknál nem feltételezhetjük. Az azonban nagyon valószínű, hogy nem jutott elegendő példány mindenhova és ezért sokan készítettek maguk számára kézzel írt jegyzeteket, kivonatokat a nyomtatványok alapján.[40]

A forradalom után legelőször Gál Sándor: *A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata* című fordításának 1. kötete jelent meg. Az alapmunka: *Abrichtungs-Reglement für die k. k. Linien-Infanterie* és a hozzá tartozó ábrák: *Pläne zu dem Abrichtungs-Reglement der k. k. Linien-Infanterie* 1843-ban jelentek meg Bécsben, de további

---

[35] Címlapon szereplő dátum. Az igazán fontos kiadvány nyomtatása már 1848 decemberében megkezdődött, és a hirdetés az első résznek még azévi megjelenését ígérte. Erre a főváros kiürítése és a császári csapatok január 5-i bevonulása miatt már feltehetően nem került sor. MT 1848. dec. 22.

[36] Az OSZK példányba kézzel írt bejegyzés: „A' Széchényi-országos könyvtárnak szentelé Petzelt József, e' munka szerzője, a' magyar hadi főtanoda aligazgatója. 1849-ki junius 8án", valamint *Ács*, 1999. 337. o.

[37] Az első, megjelent rész címlapján szereplő információ.

[38] A hirdetés szerint, ezen legújabb művön kívül kapható még a Tábori utasítás... és a Honvéd és kötelességei című könyv is. MT 1849. júl. 5.

[39] *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. Péterffyt és Gált április 20-án bízták meg, másnap pedig kérték a hadügyminisztériumot, hogy a munkák elkészültéig a szolgálat alól mentsék fel őket. MOL H 3 1848:25. és 29. Persze voltak önként jelentkezők, mint Sillye Gábor pozsonyi ügyvéd, aki aztán egy kisebb könyvet ki is adott a pozsonyi nemzetőrségnek. MOL H3 1848:37.

[40] „Szakaszbani oktatás." A töredék füzetke, valamelyik „Oktatási szabályzat" kivonata, talán Gál munkája, esetleg az 1849-ben megjelent szabályzat alapján. MOL R 306 1848–49. Egy másik hasonló kézirat „Az őrsereg gyakorlatainál használandó magyarositott parancsszavak magyarázatai" címet viseli; vélhetően az Abrichtungs-Reglement egy egyszerüsített fordítása, a kiképzés meggyorsítása érdekében. 1848. jún. 1. HL 1848-49 52b-5/1.

kiadásai is voltak. Az 1845-ös 2. kiadás alapján Gál a könyv első 196 oldalát fordította le és az 1., 2 és 9. ábráját vette át. A fordításban, és a további változataiban is, „a hadseregben német vezényleti szavakhoz szokott tisztek segítségére szerepelnek a magyar vezényszavak mellett a németek is".[41] Augusztusban Gál az újabb fordításait kis füzetekben adta közre, hogy minél előbb az érdeklődők rendelkezésére álljanak (*Rövid utasitás az előőrsök (Vorposten) szolgálatát illetőleg, Rövid utasitás egyes földszinti tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában, Szuronyvítan a' gyalogság számára...*). Egyúttal a sorgyalogság szabályzatát új címlappal hozták forgalomba: *Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára, 1. füzet*, aminek viszont már megjelent a folytatása[42] is novemberben (*II. füzet. A' csatározásról*).

A *Szuronyvítan* ábrái is megegyeznek a cs. kir. szabályzat ábráival, persze jóval kisebbek, a különbség, hogy a képeken szereplő gyalogos katona fehér frakkban és szűk magyar nadrágban látható, míg az őt támadó lovasok francia-, piemonti-jellegű egyenruhát viselnek.

Szinte a sorgyalogság szabályzatával egyidőben Gál elkészítette annak kétnyelvű (magyar és német) kivonatát is a nemzetőrség számára (*A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata*). Ennek – egymástól független – debreceni[43] és nagykárolyi kiadása[44] már csak magyar nyelvű, de azért a végén egy magyar-német szószedettel. Kolozsvárott egy bizottmányt hívtak össze, amely Gál szabályzatát némileg átdolgozva és kibővítve készítette el az ottani változatot. A füzet bővített kiadásában tervezte az osztályban és zászlóaljban történő kiképzés, továbbá a fegyelmi és őrszolgálati szabályok ismertetését, ez azonban már más címmel jelent meg: *A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata.*

Gál „Császári királyi sorgyalogsági szabályzatának" azonban további utóélete is volt. Már 1848 decemberének végén megjelentek a hirdetések, miszerint kapható az *Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára*, bár ebből az évből származó példányokat nem ismerünk, nem kizárt, hogy az év vége felé közeledvén, a kiadást előredátumozták, vagy a vártnál korábban elkészültek a könyvkötők?[45] Mindenesetre az nem valószínű, hogy újabb fordítás készült volna; vélhetően Gál munkáját a távollétében valaki kismértékben átfogalmazta, egyes kifejezéseket más szakszavakra cserélt és a „szuronyvítannal" kibővítve ismételten kiadta. E könyvnek létezik egy 1849-es második kiadása is.[46] Érdekesség, hogy a szuronyvítan ábráin a gyalogosokon a honvédek szűk nadrágja és a „kávébarna" atillája van, a velük harcoló lovas alakok immár a cs. kir. hadsereg egyenruháit hordják.

---

[41] Gál Sándor hirdetése. KH 1848. júl. 12.

[42] Ez a fent említett cs. kir. szabályzat 197–240. oldalainak fordítása.

[43] A' debreczeni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.

[44] A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Címlapján bejegyzés: „Várady Imre tulajdona, augusztus 28[án]". Feltehető azonban, hogy a könyv már tavasszal megjelent.

[45] A kérdés megválaszolását bonyolítja, hogy a hirdető Emich Gusztáv könyvkereskedő volt, de a könyvet Eisenfels Rudolf adta ki, a második kiadását pedig Lukács és társa. Így akár az is elképzelhető, hogy az Emich-féle példányokat az osztrák hatóságok begyűjtötték, és a csapatokhoz olyan kevés számban jutott el, hogy nem maradt fent, vagy valahol lappang.

[46] Az első kiadásból ismerünk Görgeynek és Perczelnek ajánlott példányt, a 2. kiadást pedig „A Vitéz magyar hadseregnek" ajánlotta a kiadó.

Az 1843. október 1-i császári parancsban elrendelt cs. kir. sorgyalogságnak szóló szabályzatnak létezik még egy magyar nyelvű – talán hivatalos (?) – fordítása, amely Bécsben jelent meg *Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára* címen.[47] Úgy tűnik azonban, hogy ennek semmi köze sincs a Gál-féle fordításhoz, nyelvezete is nehézkesebb, fordítója sok esetben nem is tudott magyar megfelelőt a német vezényszavakra. Az ábrák gyalogosa a fehér frakk mellé bőszárú pantallót visel.

Még mindig Gálnál maradva, tudunk róla, hogy további tudományos tervei voltak. Egy júliusi hirdetésben a következő könyvek elkészítését ígérte: „Harczműtan (Taktik), Táborzati utasítvány (Feldinstruction), Hadolatitan (Manoevrirkunst)"[48]. Egy következő előfizetési felhívásában részletesen is kifejtette elképzeléseit: „A kor kivánatának megfelelőleg, az európai hatalmasságoknál alkalmazott legjelesebb és legkedveltebb hadi művek alapján – némelly eredeti korszerű nézeteimet hozzá adva, – következő munkáimat sietek a magyar hadi, honvéd és nemzetőrségi közönség, valamint a felállítandó hadi oskolák számára füzetenkint kibocsátani: Harczmüvészeti utasítások a harczmezőn együtt működő gyalog-, lovasság és tüzérség számára, 4 füzetben; Harcztan (Taktik) mind a három fegyvernem számára, 4 füzetben. [...] Remélve, hogy ezen munkám által a kor lényegesebb kellékeit némileg pótolva, honvédi és nemzetőrségi társaimnak fejledező magyar hadi nyelvünkön merész tollal olly útat török, melyen ha szakértő társaim kezet fognak, és lankadatlan fáradalommal e téren velem működni nem vonakodnak, rövid idő alatt a hadi tudományokban olly haladást tettünk, melly a magyar nemzet önállásának egyik szilárd oszlopául szolgáland. Uj elveket és szabályokat teremteni a harczművészetben, arra nem érzem magam felhíva, mert ehhez a kellő tapasztalás hiányzik, de a modort, miként kell a seregeket harczműelvek szerint lehető leggyorsabban czélszerűen kiképezni, abban a legkitűnőbb harczművészek vezérlete alatt némi jártasságot szereztem magamnak. Jelen fáradalmam czélja az, hogy azon elvek és szabályok, mellyeket czélszerünek és alkalmazhatónak találok, a magyar hadi nyelv gyarapításával közrebocsátassanak, és azoknak mikénti alkalmazásáról egyszerű és rendes utasításokat nyerjenek a magyar harczosaink, a közvitéztől kezdve fel a fővezérig."[49] Jelen ismereteink szerint Gál egyéb elfoglaltságai miatt az ígért könyvek nem jelenhettek meg.

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályait a Nemzetőrségi Haditanács adta ki 5 füzetben; összeállítói között ott kell keresnünk Kiss Károlyt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagját. Egy-egy füzet magyar és német (*Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde* és *Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde*) nyelvű változata egyszerre jelent meg. A magyar nyelvű köteteket Debrecenben is kiadták 1849-ben, – egyelőre úgy tűnik –, hogy módosítás nélkül, sajnos jelenleg csak a második kötetből került elő egy példány!

Az első füzetnek, mely *A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai* alcímet viselte, további kiadásai is ismertek, Kolozsvárról és Kőszegről. Utóbbi helyen a magyar mellett a német változat is a bekerült a kiadványba, a könyv kötetjelölést is kapott, de további részeket nem adtak ki. Az eredeti szövegen nem változtattak.

---

[47] A borítón lévő hirdetés szerint a kiadók cseh és olasz nyelven is forgalmazták.

[48] PH 1848. júl. 11. és KH 1848. júl. 12.

[49] Gál a hirdetéshez tartalomjegyzéket is mellékelt, és havonta ígérte egy-egy füzet megjelenését. KH 1848. aug. 17.

Jóllehet az imént azt állítottam, a további kötetek nem jelentek meg, mégis a 4. füzet – egészen új címmel – megjelent a Székelyföldön. Bár látszólag kevés összefüggés van a két a könyvecske között: *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai* valamint *A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen*, a két könyv tartalmában mégis szinte teljesen azonos, minimális fogalmazási eltérések vannak, többnyire még az oldatükör is megegyezik; utóbbiban a nemzetőr helyett a közvitéz megnevezés szerepel; elvileg vannak hozzá ábrák, de az ismert példányokból hiányoznak. A marosvásárhelyi szabályzat kiadásának gondozójában Gál Sándort sejthetjük.[50]

A kiképzés kérdéskörén messze túlmutat a *Tábori utasitás gyalogság, lovasság és tüzérség számára* című munka, ami már inkább a tisztek jobb eligazodását volt hivatva elősegíteni a terepen, harci körülmények között. (Eredetije: Feld-Instruction für die Infanterie, Kavallerie und Artillerie. Mit 8 Plänen. Zweite Auflage. Olmütz, 1847.[51]) E fontos könyv hirdetésével már 1848. december 21-én találkozhatunk a korabeli napilapokban[52], mi szerint a mű sajtó alatt van és az első részt még decemberre ígéri megjelenni. Ehhez képest az első rész borítóján az 1849. június 2-i dátum olvasható, és nincs semmiféle utalás a korábbi megjelenésre. A második rész nem sokkal később elkészült, az előfizetők azt megkapták, a többiek pedig a teljes kötetet egybekötve. Szinnyei szerint Sujánszky Antal fordította Buda ostroma alatt[53], aminek a hirdetés ellentmond, hiszen ha meg nem is jelent 1848 végén, a fordításnak akkor már készen kellett lennie.

A jórészt a cs. kir. hadseregtől átvett fegyelmi szabályzatokat bármennyire is igyekeztek a nemzetőrségre átdolgozni, annak szelleme messze elütött a civil felfogástól, ahogy a *Népelem* fogalmazott: „valódi gúny a polgárság jelenlegi szabadságára". Bírálói a büntetések szigorát, és különösen a munkájukat végző polgárok számára előírt utasítások betarthatatlanságát kifogásolták. A kényszerűségből távolmaradók elzárása pedig elsősorban a szegények megélhetését veszélyeztette, inkább jövedelemtől függő pénzbírságot javasoltak bevezetni. „Végre: koronáját a czopfabsolutismusnak ezen osztálypárancsnak abban találjuk, hogy a lovas nemzetőr, örszöri[sic!] könnyű vétkezés után (mert a többi a városi törvény székhez tartozik) kitöröltetik, s a gyalog nemzetőrségbe soroztatik. Tehát az állandó gyalog nemzetőrség tényleg fegytestületté van rendelve."[54]

Mivel a fegyelmi szabályok viszonylag későn, csak július közepén jelentek meg, a helyhatóságok ideiglenes szabályokat adtak ki a helyi nemzetőrség részére, már csak azért is, mert a hadszíntérre kimozdítandó nemzetőrök számára nélkülözhetetlen volt[55];

---

[50] Berzenczey László kormánybiztos 1848. augusztus 28-i jelentésében nevezi meg Gált, mint az önkéntes lovas csapat szabályzatának kidolgozóját. MOL Pénzügymin. Elnöki, nem ikt. ir. 25. (Németh György szíves közlése.)

[51] Az osztrák szakirodalom Joseph von Radetzky (1766–1858) munkájaként tartja számon.

[52] Emich Gusztáv hirdetése. KH 1848. dec. 21. és 24.; MT 1848. dec. 22.

[53] Sujánszky Antal (1815–1906) lipótvárosi plébános, később esztergomi kanonok. *Szinnyei*, 1891. XIII/114–117. o.

[54] *Népelem*, 1848. júl. 29. Továbbá: „Az ég mentsen attól, hogy az egészet tárgyaljam, csak némelly czifrább részleteire akarok minden nemzetőrt [...] figyelmeztetni. [A harmadik fejezet szerint:] ha a nemzetőr a hadi fegy ellen vétene, minden ellentmondás nélkül tartozik az előjáróságtól kimondott fenyítéket elfogadni és (halljátok) megköszönni. [...] És miért nem mindjárt megcsókolni?" MT 1848. júl. 22.

[55] Mint ahogy azt Veszprém vármegye is tette a Zalába induló nemzetőrei számára. MOL R 32 1848. júl. 3. és H 9 1848:536. Valamint Szeged: A szegedi nemzetőség ideiglenes szabályai. Az illető hadi választmány

ezek részben nyomtatásban is megjelentek.[56] Tudjuk, hogy központi szabályokat több helyhatóság is csak módosításokkal fogadta el a maga részére, ezért Batthyány rendeletet kényszerült kiadni, melyben megerősítette a kiadott fegyelmi szabályok kötelező érvényességét.[57]

A bibliográfia az 1790 és 1849 közötti korszak monografikus hadtudományi szakirodalmát tartalmazza, kivéve belőle a pusztán hadtörténeti munkákat, hiszen egyrészt ettől parttalanná vált volna, és mert első sorban a hadtudomány aktuális kérdéseivel foglalkozó kötetekre fókuszáltam. Természetesen kivétel ez alól is akad, hiszen például a nemesi felkelés helyzetével foglalkozó munkák sok esetben a felkelésre vonatkozó törvényi szabályozás történetét is magukba foglalták, mint ahogy a különféle törvények előkészítését végző országos bizottságok jelentései is tartalmaznak katonai-jogtörténeti felvezetést.

A bibliográfiában nem szerepelnek a folyóiratokban megjelent szakmunkák, sem a periodikumok, az ún. hadi lapok; egyetlen kivétellel (*Honvédelmi szövétnek*), mely tartalmát és terjedelmét tekintve is méltó helyet foglal el a hadtudományi munkák között. Tartalmi okokból eltekintettem az ún. aprónyomtatványokra (16 vagy annál kevesebb lapszámú kiadvány, ami nem periodikum) vonatkozó könyvtári szabályzattól, és több ilyet is felvettem a bibliográfiába, bár itt volt a legnehezebb meghúzni a határt, hogy egy egylapos, vagy néhány oldalas vezényszó-gyűjtemény vagy fegyelmi szabályzat kimaradjon-e vagy sem a bibliográfiából. Az aprónyomtatványok teljes körű feldolgozása meghaladja e munka célkitűzéseit, de végül is azokat a nyomtatványokat, melyek a kutatás során előkerültek, a további munkák elősegítésére, a szabadságharc alatt megjelent hadi lapokkal együtt függelékben közöltem.

A bibliográfia szerkezete kronologikus, az éveken belül a tételeket betűrendben közöltem. A szövegközlés során teljes mértékben megőriztem a korabeli írásmódot és a tipográfiai hibákat, egyedül a kis és nagybetűk írásmódjának következetlenségétől tekintettem el és a mai helyesírás szabályaihoz közelítettem. A leírásban minden, a címoldalon szereplő adatot közöltem, mint ahogy a további oldalakon szereplő, szerzőre, nyomdára, megjelenési időre stb. vonatkozó adatokat is, a megfelelő oldalszámmal kiegészítve.

A lelőhely adatoknál az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő példányt adtam meg elsőként, ezeket kivétel nélkül megtekintettem, a leírások is ezek alapján készültek. Amennyiben egy dokumentum a nemzeti könyvtár állományában nem volt fellelhető, akkor az a gyűjtemény került előre, amelyik példányáról a leírás készült. A további példányok esetében nem volt módom minden egyes esetben a mű megtekintésére, ezekben az esetekben az adott gyűjtemény katalógusa szolgált hivatkozási alapul. Azon tételek leírásában, melyeket nem láttam és többnyire könyvtárközi kölcsönzés keretében tudtam adatokat szerezni, a lelőhelyet *-gal láttam el.

által, 1848. junius havában (közli: *Reizner*, 1884. I. k. 263–265. o.); Arad városa július 1-én fogadta el az ideiglenes fegyelmi szabályokat (*Lakatos*, 1881. I. k. 122–123. o.); Gyulán pedig már április 3-án készen volt a nemzetőrökre vonatkozó szabályzat, amit később Békés vármegye egészére kiterjesztettek (*Oláh*, 1889. I. k. 181–186. o.)

[56] „Az egri nemzetőrség alapszabályait" június 23-án fogadta el a város. MOL H 92 1848:1319. Nyomtatott változatokat lásd a Függelékben!

[57] *Urbán*, 1999. 1010. tétel.

RÖVIDÍTÉSEK

BME OMIKK	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
BML	Baranya Megyei Levéltár
BMMI ÚLKTO	Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága. Új- és legújabb kori Történelmi Osztály
DEENK	Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
DM TGy	Déri Múzeum, Történeti Gyűjtemény
ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
FSzEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HK	Hadtörténeti Könyvtár
HTM Kvgy	Hadtörténeti Múzeum, Könyvgyűjtemény
HTM Nyt	Hadtörténelmi Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtár
KAK	Kolozsvári Akadémiai Könyvtár
MNMK	Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára
MOL	Magyar Országos Levéltár
MOLK	Magyar Országos Levéltár Könyvtára
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTBK	Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár
OgyK	Országgyűlési Könyvtár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
OSZK KNyT	Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár
SK	Somogyi-könyvtár
SZTE EK	Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
TREKN	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár

1.

A' mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok, melylyeket gróf G. J. magyar lovas generális Ő nagyméltósága írt 1789. esztendőben. Mostan pedig a' vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvekért, edjszersmint a' nemes bandériumokból a' Mars mezejére ki-szállani vágyódokért közre botsáttatott.
Pozsonban és Komáromban, Véber Simon Péter költségével és betüivel. 1790.

(XII, 308 o. + 1 kép)
Lelőhely: OSZK 288.017.; HTM Kvgy C 308.; MTAK 520.090. (kép nélkül), 540.160. (kép nélkül), 553.138. (kép nélkül), 562.714.
[Gvadányi József] (1725–1801)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. III/1578. o.

2.

De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium.
Auctore Josepho Keresztury de Szinerszek, agent. aulic.
Vindobonae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, aulae typographi, et bibliopolae, MDCCXC.

([16], 530, [29] o. + 1 kép)
Lelőhely: OgyK C2/2177.
Keresztury József (1755–1825)

3.

Anton von Zach Obristwachtmeister in dem k. k. militär Kadettenhaus zu Wienerisch Neustadt.
Vorlesungen über die Feldbefestigung Vertheidigung und Angrif.
Zweite vermehrte Auflage. Mit achtzehn Kupfertafeln.
Wienerisch-Neustadt, bei Adam und Kompagnie. 1791.

([14], 288, [16] o. + 18 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.277.
Zach Antal (1747–1826)
Megjegyzés: korábbi kiadásai 1782-ben, 1783-ban és 1784-ben jelentek meg Bécsben. (*Dörnyei – Szávuly*, 2007. 3901–3904. tétel.)

4.

Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium
auctore Iosepho Keresztury, agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum. Cum recensione apocrisium, de banderiis hungaricis, Viennae anonymo auctore 1785. editarum per Ioannem Bárdosy I. C. S. T. I. A. et R. L. G. D. conscriptae.
Budae, tipis et sumptibus Catharinae Landerer viduae et haeredum 1792.

([8], 229, [19] o.)
Lelőhely: OSZK 201.054.; ELTE EK Gb 83.; TREKN EL 1137.
Bárdossy János (1738–1819)

5.

Regulamentum pro regio-hungarica nobili turma praetoriana.
Viennae, 1795. Typis Ioannis Davidis Hummel.

(172, [6] o. + 16 formanyomtatvány [20 lap])
Lelőhely: OSZK 155.816. és 222.883.; ELTE EK 414.037.; MTAK Hadt.Qu.47.

6.

Schema derer unter dem hohen Commando Seiner königlichen Hoheit Erzherzog Palatinus Josephus stehenden Herrn Herrn Generals, Stabs- u. Ober-Offiziers der hochlöblich-hungarisch-adelichen Insurrection von den districten Dies- und Jenseits der Donau nebst einem Theile des Theisser so im Lager bei Steinamanger versammlet waren. Anno 1797.
Steinamanger, gedruckt bei Anton Siess.

([29] o. + 1 tábla + 26 kép)
Lelőhely: OSZK 183.167. (fotómásolat); FSzEK BV 355/91.; MOLK 8/15.573.
Megjegyzés: az eseményről térkép is készült „Situations Plan der Gegend um Steinamanger, wo das adelich hungarische Insurgenten Corps unter Comando seiner königlichen Hoheit des Erzherrzogs Joseph Palatinus vom 6ten Augusti bis 13ten September 1797 im Lager gestanden und im Manoeuvriren geübet worden" címmel Bécsben, 1797–1798-ban.

7.

Schema officialium totius inclytae nobilis insurrectionalis militiae anno M.DCC.XCVII. per Regnum Hungariae item Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae descriptae, juxta seriem districtum regni per stabum generalem ejusdem insurrectionalis exercitus efformatum.
Budae, sumptibus typogr. Regiae Universitatis Anno 1798.

(67 o.)
Lelőhely: OSZK 235.860.; FSzEK R 9.269.; OgyK C2/3116.

8.

Gründliche Abhandlung von der Pferd-Kenntniß zum nützlichen Gebrauch für die Cavallerie-Offiziers bey Rimontierungen und sonstigen Ankauf eines Pferdes.
Verfaßt vom kais. kön. Rittmeister Wopperer.
Pest, gedruckt bey Mathias Trattner 1799.

(88 o.)
Lelőhely: OSZK 100.825.; OgyK B8/6009.
Wopperer János

9.

Kurze Abhandlung von den in- und äusserlichen Krankheiten, und sonstigen Beschädigungen, welche denen Pferden bei der Armee, im Feld und in Quartieren am gewöhnlichsten zustossen. Beschreibung ihrer Kennzeichen und Entstehungs, Ursachen, dann Anfügung der Arzney-Mittel, zur Heilung all dieser angegebenen Krankheiten und Beschedigungen. Nebst einigen Pferd-Operationen, mit den Anmerkungen, in welchen Krankheiten und Beschädigungen selbe, und wie solche vorzunehmen seyen.
Verfaßt vom kais. kön. Rittmeister Wopperer. Zweyte verbesserte Auflage.
Pest, gedruckt bey Mathias Trattner 1799.

(158 o.)
Lelőhely: OSZK A.vet.335.
Wopperer János
Megjegyzés: első kiadása Temesváron jelent meg 1790-ben. (*Szinnyei*, 1891. XIV/1650. o.)

10.

A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei.
Ki-adatott az 1800-dik esztendőben nemes Pest vármegyében fel-álló insurrectio alkalmatosságával.
Pesten, Trattner Mátyás betűivel.

(32 o.)
Lelőhely: OSZK 828.485.

11.

Summa prudentiae militaris, exemplis illustrata in usum sagatum praesertim nobilis insurrectionis Hungaricae. e vetustissimis, et probatissimis scriptoribus opera Pauli Kiszely de Benedekfalva, agentis Hungaro-aulici, et inclytorum Comitatuum Zempliniensis, Lyptoviensis et Scepusiensis tabulae judiciarae assessoris, ordine alphabetico congesta, et elucubrata. Cui accedunt dedicatio et praefacto auctoris, diversae pro animandis militibus allocutiones et adhortationes, querelae et sententiae militares.
Sumptibus Auctoris. Lipsiae 1800.

([8], 152 o.)
Lelőhely: OSZK 215.055.; HTM Kvgy C 5.865.; SZTE EK RA 6439.
Kiszely Pál (?–1817)

12.

Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur.
De la Barthe. [6. o.]
Pesth, gedruckt bey Mathias Trattner 1805.

(257, [7] o.)
Lelőhely: OSZK 100.960., 280.433. és 281.143.; ELTE EK Ee323.; HTM Kvgy C 5.118.; MTAK 520.444.; OgyK B6/3964.
Barthe, de la

13.

Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások,
mellyek öszve-szedettettek Ő királyi hertzegsége Magyar ország nádor-ispán, és törvényes fő-kapitány rendeléséből. Ki adattak 1805. esztendőben a' magyar országi insurrectió alkalmatosságával.
Pesthen, nyomtatt. Trattner Mátyás betűivel.

(26 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSZK 296.310. (2. koll.); FSzEK B 355/211/2. (ábra nélkül)
[Keglevich György] (?–1810)
Megjegyzés: *Markó*, 1959. 309. o.

14.

A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei.
Ujra ki adatatott az 1805. esztendőben nemes insurectio alkalmatosságával.
Pesten, Trattner Mátyás betűivel.

(21, 6 o.)

Lelőhely: OSZK 296.310. (1. koll.); FSzEK B 355/211/1.
[Keglevich György] (?–1810)
Megjegyzés: *Markó*, 1959. 309. o.

15.

A' hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A' leg-jobb régi, és újjabb írókból öszve-szedve.
Jung János a' magyar nemes fel-kelő seregnél volt f.hadn. adj. [XXVI. o.]
Első köttet
Pesten, talált. Eggenberger Jó'sef könyvárosnál. 1807.

(XXVI, [2], 167 o.)

A' hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A' leg-jobb régi, és újjabb írókból öszve-szedve.
Második köttet.
Pesten, talált. Eggenberger Jó'sef könyvárosnál. 1808.

([4], 273, [3] + 1 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.290.; HK 7.776.
Jung János (1778–1828)
Megjegyzés: Hir-adás. (8 o.) OSZK 627.457/A.

16.

Hadi tudomány, mellynek némelly fő-tzikkelyjeit kéz-írásba foglalta egy nevét eltitkolni akaró tudós, és nagy méltóságú hazafi.
Eredeti valóságában kiadta, és bévezetéssel megtóldotta Szekér Aloysius Joachim, most nemes Splényi Gyalog-Regementjének tábori papja.
Pesten, Hartleben Konrád Adolf könyvárosnál. 1807.

(321 o. + 13 tábla)
Lelőhely: OSZK 276.386.; HK 39.738.; HTM Kvgy. C 5.854. és C 5.856.; MTAK Hadt.O.142.; SZTE EK RA 7609.; TREKN EA1843 és EO1591.
Szekér Alajos Joakim (1752–1810)
Megjegyzés: kézirata „Hadi feljegyzések" címmel az OSZK Kézirattárában (Quart. Hung. 270.) *Ács*, 1995. 79. o. Markó Árpád szerint a mű szerzője lehet Splényi Gábor, az ezred tulajdonosa, vagy méginkább maga Szekér Alajos. *Markó*, 1959. 301. o.

17.

Relatio celsitudinis suae caesareae domini archiducis Caroli Generalissimi ad maiestatem suam sacratissimam imperatorem Franciscum I. regem Hungariae apostolicum.
Budae die 5-ta Maii MDCCCVII.

(70, [2] o.)
Lelőhely: OSZK 201.456. (25. koll.), 224.452., 228.401. és 804.043.; ELTE EK I9. (3. koll.) és Be190.; FSzEK Ball. 266/3. és B 355/148.; HK 18.202. és 20.595.; OgyK C2/1215.
Károly főherceg, Habsburg (1771–1847)

18.

Des Generalen Freyherrn von Zach Vorlesungen über die Feldbefestigung, Vertheidigung und Angriff.
Neueste Auflage.
Wien, Mößle, 1807.

([3], 380, [9] o. + XVII tábla)
Forrás: ÖNB-online katalógus: 305706-B Alt Mag.
Zach Antal (1747–1826)

19.

'A császári királyi 'armádia számára készitett hadi tzikkelyek
Bécsben nyomtattatott a' csász. kir. udvari és status könyv-nyomtato mühelyben MDCCCVIII esztendöben.

([16] o.)
Lelőhely: MTAK Hadt.Qu.44.

20.

Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.
Ein Beytrag zu den Jahrbüchern Ungarns.
Geschildert von S. P. Weber.
Pressburg, gedruckt mit Weberischen Schriften.

([8] o.)
Lelőhely: FSzEK B 830/25.; HTM Kvgy 8° 4048.; TREKN EA1138l-63.

21.

A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különbféle kötelességei, melylyek tsász. és királyi austriai gyalogságnak számára rendeltt kompánia regulamentumnak útmutatása szerínt kérdésekben és feleletekben foglaltattak. (Hozzá van adva egy gyalogság' fegyverének minden részeinek leírása; e' mellett mihez kellessék katonának magát a' tirállőrozásnál vagy plenkolásnál tartani. A' tóldalékban az all-tisztnek szükséges listák német nyelvben hozzá adattak.)
Németből magyarra fordíttatott.
Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel. 1808.

(140 o. + 4 formanyomtatvány [3 lap])
Lelőhely: OSZK 295.777.; ELTE EK Ee4383.; FSzEK B 355/156/IV.; HTM Kvgy. C 5.838.
[Vay Miklós ford.] (1756–1824)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o. alapján feltehető, hogy ezt is Vay fordította.

22.

Novum regulamentum militare, sub dieta Anni M.DCC.LI. concinnatum ac per sacratissimam caesareo-regiam majestatem benignissime approbatum.
Budae, reimpressum typis regiae universitas Pestiensis. Anno MDCCCVIII.

(38 o.)
Lelőhely: OSZK 502.990.; FSzEK BQV 355/146. és 5.217.

23.

Tekéntetés nemes Zemplén Vármegye fel-ült nemesi rendű vitézeinek ki-szabott hadi törvényei.
Kassán, Fűskúti Landerer Ferentz' betűivel. [1808]
Ki-adatott T. N. Zemplén Vármegye fő jegyzője Bernátfalvi Bernát László által [32. o.]

(36 o.)
Lelőhely: OSZK 323.455.; HTM Kvgy C 307.
Bernát László
Megjegyzés: kiadási év az OSZK katalógus alapján.

24.

Verhaltungen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten, für die Gemeinen, Gefreyten, Tambour, Korporalen und Feldwebel; nebst Beschreibung der Bestandtheile eines inf. Feuergewehrs den Verhaltungen beym Tirailliren oder Plenkeln, und dem Anhange der nothwendigsten Listen. Im Jahr 1808.
Preßburg, bey Simon Peter Weber

(148 o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 312.309.; MTAK 525.962.

25.

Zachowáwánj a předpis slúzebny chsařstého králowstého sprostého wogáka, gefraytra, tambora, a kaprála, s otázkamy a odpowědmy pro ožitečnau a prospěssnau potřebu samotného cwjčenj z gazyku nřmeckého s možnau pilnostj překoženo skrze A. S. F. w roku 1808.
W Presspurku, Pjsmem Ssimona Petra Webera.

(132 o.)
Lelőhely: OSZK 101.130.

26.

Abrichtungs-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 111, 9 o.)
Lelőhely: OSZK 184.877.; ELTE EK Ee37.; FSzEK 50.499.; HTM Kvgy. C 5.833.; TREKN EO838.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

27.

Abrichtungs-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 91, [10], 8 o.)
Lelőhely: OSZK 189.051.; ELTE EK Ee332.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

28.

Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 8, 96, [8], [2] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 218.658. és 228.111. (a címoldalt elcserélték: Exercier-Reglement für die Cavallerie...); FSzEK B 355/247.; HTM Kvgy. 15.652.

29.

Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolf Hartleben.

([2], 8, 60, [14] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 218.657.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

30.

Dienst-Vorschrift in Frag- und Antworten für Gemeine und Unteroffiziere der Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Nebst einem Anhange vom Plänkeln, und von den Schuldigkeiten der Unteroffiziere.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 134, [8], [1] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 209.056.; HTM Kvgy C 5.834.

31.

Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő fordúlló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról. Az 1809. esztend. nemesi felkelésre.
Kőltt Aradon, Böjt-elő hava II-ik napján 1809. esztendőben. Peretsenyi Nagy László t. n. Arad vármegye essküttye. [8. o.]
Temesváron. Klapka Jó'sef Károly' betűivel.

(30 o.)
OSZK 100.704. és 211.006.
Nagy László (Perecsényi) (1771–1827)

32.

Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 118, 51, [8], [8], [1] o. + 8 tábla)
Lelőhely: OSZK 228.114.; FSzEK 50.500.; HTM Kvgy 8° 3179.; TREKN EO839.

33.

Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 124, 51, [14] o. + 9 tábla)
Lelőhely: OSZK 228.230.; MTAK Hadt.O.417.; SZTE EK RA 825.; TREKN EO840.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

34.

A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 119, 71, 8, [8] o. + 9 tábla)
Lelőhely: OSZK 307.804.; FSzEK B 355/156/II.; HK Sz 3.295.; HTM Kvgy. C 4.320. és C 5.886.; MTAK Hadt.O.32.; SZTE EK RA 4344.
[Cserna János]
[Csohány József ford.]
[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)
Megjegyzés: a szakirodalom több szerzőt is feltüntet. *Petrik*, 2001., *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o. és *Ács*, 2005. 179. o.
Fejezete: A' hadi forgásoknak külömböző vidékekhez való alkalmaztatása

35.

A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 156, 71, 8, [8] o. + 8 tábla)
Lelőhely: OSZK 211.741(1)., HK Sz 3.292.; HTM Kvgy. C 610. és C 5.880.; MTAK Hadt.O.418.; OgyK B6/4272/d, 340.900.
[Tanárky Mihály Sándor ford.] (1784–1839)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.
Fejezete: A' hadi forgásoknak külömböző vidékekhez való alkalmaztatása

36.

A' nemes fel-kelésről szólló törvénynek három tzikkellyei.
Kassán, Ellinger István, ts. és kir. priv. könyvnyomtató betüivel 1809.

(47 o.)
Lelőhely: *SZTE EK Régi Könyvek Tára RA 4319.

37.

Oktatás a' hadban való szolgálatra a' fel kelő magyar nemes sereg' ifjú tisztjeinek, és al tisztjeinek számokra
Magyar nyelvenn közönségessé tette Tanárky Mihály, fő hadnagy a' Gen. Quart. Meister Stáábtól.
Pesten, Füskúti Landerer Mihály' betűivel. 1809.

([6], V, [3], 79 o.)
Lelőhely: OSZK 211.741. (2. koll.), 821.741. (2. koll.) és 821.474.
Tanárky Mihály Sándor (1784–1839)

38.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 164, [3] o. + 2 tábla, 5 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 100.565. és 101.156.; HK Sz 3.880.; MTAK Hadt.O.307. és 1265.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/348. o.

39.

Számadásokat illető útasítás, a' Tiszán túl lévő kerület' felkölt magyar nemes lovas ezredjeinek, és bataillonjainak számára.
Budán, a' királyi Magyar Universitás' betüivel. 1809.

(23 o. + 4 formanyomtatvány [3 lap])
Lelőhely: OSZK 101.866. (formanyomtatványok nélkül) és 216.293.; FSzEK 50.498.

40.

A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], VIII, 71, [1] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 100.566. és 803.342.; HK Sz 3.876.; FSzEK B355/156/III.; HTM Kvgy. C 4.701. és 8° 440.; MOLK 8/22.390.; MTAK Hadt.O.274.; SZTE EK RA 4344.
[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)
[Teleki László ford.] (1764–1821)
Megjegyzés: *Ács*, 2005. 179. o. és *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.

41.

A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 112, 8, [3] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 276.884.; ELTE EK 05452.; HK Sz 3.290.; MOLK B/1.616.; MTAK Hadt.O.306.; MTBK To-15.873.; OgyK B6/4272/a.
[Vay Miklós ford.] (1756–1824)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

42.

A' szolgálat regulamentoma az erdélyi fel-kelö nemesség gyalogságnak számára közönségesen.
Kolosváratt, nyomtattatott a' Királyi Lyceum betüivel 1809.

(37 o.)
Lelőhely: OSZK 101.118. (1. koll.); *KAK R-120.734/1. és R-120.735.; MOLK 8/3.299. (1. koll); MTAK Hadt.O.311.

43.

A' szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva a' magyar felkelő nemes lovasság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára a' puskázásrúl és az altisztek' kötelességeirűl szolló toldalékkal együtt kiadattak a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2]+8+158+[2] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 280.456.; FSzEK B 355/334.; HK 19.069. Sz 2.089.; HTM Kvgy. C 4.702., C 5.847. és C 5.884.; MOLK 8/23.168.; MTAK Hadt.O.308.; OgyK B6/4272/e.; TREKN EA1223. és EO846.
[Vay Miklós ford.] (1756–1824)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

44.

A' táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye.
Nagy-Váradonn, nyomt. N. Szigethy Mihály' betüivel, 1809.
Kiadta fő notárius Domokos Lörintz m. k.

(16 o.)
Lelőhely: OSZK 224.566.; HK 7.579.; TREKN E A1222.
Domokos Lőrinc (1761–1825)

45.

A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pest 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 94, [3] o.)
Lelőhely: OSZK 211.742.; FSzEK B 355/156/I.; HK Sz. 3.293.; HTM Kvgy. C 5.837.; MTAK Hadt.O.531.; OgyK B6/4272/c.
[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)
[Teleki László ford.] (1764–1821)
Megjegyzés: *Ács*, 2005. 179. o. és *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.

46.

A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből.
Pest 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 107 o.)
Lelőhely: OSZK 211.743.; ELTE EK Ee252.; HK Sz 3.872.; HTM Kvgy. C 609.; MTAK Hadt.O.105.; OgyK B6/4272/b.; TREKN EA 1219., EA1220., EO841. és EO842.
[Vay Miklós ford.] (1756–1824)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

47.

A' tanitásnak regulamentuma az erdéjlyi nemes fel-kelö sereg' könnyü gyalogságnak számára. Kolo'sváratt, nyomtattatott a királyi lyceum betüivel 1809.

(80, [17] o.)
Lelőhely: OSZK 101.118. (2. koll); *KAK R-120.734/2. és R-120.735.; MOLK 8/3.299. (2. koll).

48.

Ueber das Benehmen der Bewohner eines Orts, bey dem Anrücken einer feindlichen Truppe. Als Mittheilung vieljähriger, im Kriege gesammelter Erfahrungen und gemachter Beobachtungen, allen Menschen gewidmet.
Schemnitz, mit Schulzerischen Schriften. 1809.

(28 o.)
Lelőhely: OSZK 100.834.

49.

Az újhadi-tudomány' lelke.
Fordította Zalárdi Jakkó László a' báró Stipsits huszár regementjében fő-hadnagy.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

(109 o., szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSZK 294.028.
Jakkó László (Szalárdi) (1781–1833)
Megjegyzés: eredetije: *Bülow, Adam Heinrich Dietrich:* Geist des neueren Kriegssystems. Hamburg, 1799.; *Ács*, 2005. 101. o.

50.

A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára. Elsö fö darab. Kolo'sváron. Nyomtattatott 1810. esztendöben.

(88, [15] o. + 13 tábla)
Lelőhely: OSZK 825.219-825.220.; MTAK Hadt.O.151/3. (táblák nélkül).
[Cserna János]
[Nyomtatta Török István.]
Megjegyzés: *Petrik*, 2001. és OSZK katalógus.

51.

Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia Hungarica anno 1809 erectis et administratis. Auctore Francisco Eckstein medicinae et chirurgiae doctore, in regia scientiarum universitate Hungarica chirurgiae professore publ. ord. et insituti chirurgio-practici praefecto, illius temporis insurrectionali proto-medico.
Budae, typis regiae universitatis Hungaricae. 1810.

(83, 12, [8], 8, [4] + 1 tábla; a szöveg közt: táblázatok, formanyomtatványok, hadparancsok és egy katonai kórház elrendezése.)
Lelőhely: OSZK 189.224.; FSzEK B 355/168.; HTM Kvgy. 8° 2506.; OgyK C2/320.; TREKN E Q331.
Eckstein Ferenc (Ehrenbergi) (1769–1833)

52.

A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára.
Kolo'sváronn. Nyomtatt. Török István által 1810ben.

(41 o. + 13 tábla)
Lelőhely: OSZK 825.217.; MTAK Hadt.O.151/1. (táblák nélkül).

53.

A' tanitásnak regulamentuma az erdélyi fel-kelö nemesség' lovasságának számára.
Kolo'svaron. Nyomtattatott 1810. esztendöben.

(41 o.)
Lelőhely: OSZK 825.218.; MTAK Hadt.O.151/2.

54.

Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt.
Von Michael v. Piringer, Sr. kais. kön. apost. Majestät wirkl. Hofsecretär.
Erster Theil.
Respice quid moneant leges. Juvenal.
Wien, gedruckt in der Degenschen Buchdruckerey, auf Kosten des Verfassers. 1810.

(XVI, 286, [1] o.)

Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt.
Von Michael v. Piringer, Sr. k. k. apost. Maj. wirkl. Hofrathe, Ehrenmitgliede der Künste und nützlichen Wissenschaften zu Erfurt.
Zweyter Theil.
Respice quid moneant leges. Juvenal.
Wien, gedruckt in der Buchdruckerey des J. B. Zweck, auf Kosten des Verfassers. 1816.

(XVI, 535, [1] o.)
Lelőhely: OSZK 213.871. és 295.140.; ELTE EK Gb 217. (1. kötet); FSzEK 29595/1–2.; MNMK 15.881.; SZTE EK A 83617. (1. kötet), A 83499. (2. kötet) és RA 3544-RA 3545.; TREKN EL134.
Piringer Mihály (1763–1840)

55.

Egy szó az erdélyi nemes ifjusághoz.
Szárhegyi idössebb g. Lázár Josef cs. k. insurectionális fö-strázsa-mester. [4. o.]
Maros Vásárhelly, nyomtattatott a' Réfor. Kollégyom betüivel, Fiedler Gottfried által 1812-dik esztendőben.

(16 o.)
Lelőhely: *MTBK Bo-16591. (Koll. 3.).
Megjegyzés: az Anleitung zum Selbstudium der militärischen Dienstwissenschaft. Wien, 1809. című munka előszavának fordítása.
Lázár József (Szárhegyi) (?–1819)

56.

Elemente der Manövrir-Kunst.
Vom Feldmarschall-Lieutenant Freyherrn von Zach.
[1.] Erster Theil.
Wien, gedruckt bey Anton Strauß. 1812.

([2], 243, [3] o. + 10 tábla)

[2.] Zweyter Theil.
Wien, gedruckt bey Anton Strauß. 1812.

([2], 436 o. + 11–27. tábla)

[3.] Von Anton Freyherrn von Zach, General-Feldzugmeister, Ritter des milit. Maria-Theresien-, und Commandeur des oesterreichisch-kaiserl. Leopold-Ordens, Inhaber des Linien-Infanterie-Regiments Nr. 15.
Dritter Theil. Nach dem von ihm hinterlassenen Manuscripte.
Mit der Biographie und dem Bildnisse des Verfassers.
Mit 9 Planen. Tab. XXVIII bis XXXVI.
Wien, bey J. Georg Ritter v. Mösle sel. Witwe. 1830.

(Arckép + XXIV, 370 o. + 28–36 tábla)
Lelőhely: HK 21.103.
Zach Antal (1747–1826)

57.

Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie und anderer Pferdeliebhaber, von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur.
Vom Marquis de la Barthe, vormahligem k. k. öster. Rittmeister.
Zweyte verbesserte Auflage.
Pesth, bey K. A. Hartleben 1815.

(250 o.)
Lelőhely: MTAK 520.170. és Tört.O.1023.
Barthe, de la

58.

Egy szó az erdélyi nemes ifjúsághoz
Szárhegyi idősbb G. Lázár Jó'sef cs. k. insurrectionális fö-strázsa-mester.
Kolo'sváron. Nyomtattatott a' Réf. Koll. betüivel 1816.

(18 o.)
Lelőhely: OSZK 283.31.; FSzEK Ball 259/7.
Lázár József (Szárhegyi) (?–1819)
Megjegyzés: az Anleitung zum Selbstudium der militärischen Dienstwissenschaft. Wien, 1809. című munka előszavának fordítása.

59.

Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D. 1818.
Erlau, gedruckt in der Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey.

(57, [1] o.)
Lelőhely: OSZK 101.922.; MTAK Hadt.O.78.

60.

Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D.
Kaschau, gedruckt in der Ellinger'schen Buchdruckerey. 1820.

(44 o.)
Lelőhely: OSZK 205.393. (9. koll.).

61.

Handbuch für Unter-Offiziere der k. k. Cavallerie.
Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Major im Regimente Kaiser-Uhlanen.
Wien, den 1. August 1823. [4. o.]
Wien, 1823. Gedruckt bei Anton Strauss.

(167 o.)
Lelőhely: OSZK 101.404.; TREKN O1016.
Megjegyzés: Szinnyei szerint 3 táblával. *Szinnyei*, 1891. V/996. o. A Református Egyházkerület Nagykönyvtárának katalógusa a következő címet adja: Handbuch für Unter-Offiziere und Zugs-Kommandanten der k. k. Cavallerie mit eingeschaltetem Anhang zum Abrichtungs-Reglement; vélhetőleg borítócím lehet, esetleg címvariáns.
Karacsay Fedor (1787–1859)

62.

Handbuch für Unter Offiziere der k. k. Cavallerie. In fünf Heften.
Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Major im Regimente Kaiser-Uhlanen.
Zweite, mit einem Hefte vermehrte Auflage.
Wien, 1824. Gedruckt bei Anton Strauss.

(188, [2] o. + 1 tábla)
Lelőhely: MTAK Hadt.O.169.
Karacsay Fedor (1787–1859)

63.

Versuche über den Seitendruck der Erde, ausgeführt auf höchsten Befehl des Herrn General-Genie-Directors Erzherzog Johann, kaiserliche Hoheit, und verbunden mit einer theoretischen Abhandlung über diesen Gegenstand nach Coulomb and Français, nebst einer Nachweisungen älterer Versuche dieser Art von Carl Martony de Köszegh, Major im k. k. Ingenieurs-Corps.
Wien. Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey. 1828.

(221, [3] o.)
Lelőhely: OSZK 305.625.
Kőszeghi Martony Károly (?–1848)

64.

Projectum de tributi ad cassas seu dotationis militaris, seu domesticarum necessitatum pendendi in ipsis regni juristictionibus subrepartitione, per sub-deputationem regnicolarum in contibutionalibus comissariaicis ordinatam propositum.
Pestini, typis Ludovici Landerer de Füskut 1829.

(6 o. + 5 fomanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 503.022.; HK 7.239.

65.

Projectum articulorum de militaribus personis, earumque substantia; item de judicio ex procedura nundinali.
Budae, typis Regiae Universitatis Hungaricae 1830.

(8 o.)
Lelőhely: OSZK 503.023.; HK 7.238.

66.

Projectum de dislocatione, et provisione militiae, regulamento item militari per subdeputationem regnicolarem in contibutionalibus commissariaticis ordinatam, propositum.
Pesthini, typis nobilis J. M. Trattner de Petróza. 1830.

(41 o.)
Lelőhely: OSZK M 503.570.

67.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiorum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.
Pesthini, 1830. Typis nobilis J. M. Trattner de Petróza.

(99 o.)
Lelőhely: OSZK 503.030.; FSzEK 5.534.; TREKN EI25.

68.

Erkölcsi tudomány a' katona számára.
Németből fordította Tomkaházi Tomka György, cs. k. al-hadnagy. [12. o.]
Pesten, Trattner' és Károlyi' költségén. 1831.

(132 o.)
Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 3247.; MTAK Hadt.O.88.
Tomka György (Tomkaházi)

69.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiorum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.
Pestini, typis et impensis Trattner-Károlyianis. 1831.

(102 o.)
Lelőhely: OSZK 85.091.; ELTE EK 445.667. (2. koll.), 451.785. (4. koll.) és 715.688. (1. koll.); HK 33.982.; FSzEK B 355/204.; MOLK 8/2.990.; SZTE EK RB 2134.; TREKN EI161. és EL77d.

70.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiorum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.
Editio secunda.
Auctoritate comitiorum impressa Posonii in typographia Ludovici Landerer de Fűskút 1831.

(72 o.)
Lelőhely: OSZK 502.400.; ELTE EK 900.855. és 901.985. (1. koll.); HK 7.240.

71.

Versuch einer theoretisch-praktischen Anleitung zum Scheibenschießen als Leitfaden für die Abrichter in diesen sowichtigen Dienstzweige.
Von Anton Allasy von Löwenbach, Hauptmann im k. k. fünften Jäger-Bataillon. Mit vier Kupfern
Wien, 1831. Verlag von J. G. Heubner.
Gedruckt bei Ferdinand Ullrich. [230. o.]

(VIII, 230, [2] o. + 4 tábla)
Lelőhely: HK 63.511.
Allásy Antal (Löwenbachi)

72.

Gemaelde einer Schlacht. Als karakteristische Schilderung mit Hinblick auf die verschiedenen Verhältnisse, Wirkungen und Folgen – !
Vom k. k. pension. Major und des österreichischen Leopolds-Ordens Ritter von Radischits.
Pesth, gedruckt bei Landerer. 1832.

(48 o.)
Lelőhely: OSZK 101.161.; HK 41.034.
Radisits Moyses

73.

Handbuch für Unter-Offiziere der k. k. Cavallerie.
In fünf Heften. Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Oberstlieutenant im Regimente König von Baiern Dragoner. Dritte vermehrte Auflage. Mit drei Steindrucktafeln.
Wien, 1832. Gedruckt ind im Verlage bei J. B. Wallishausser.

(182, [1] + 3 tábla)
Lelőhely: *ÖNB 74.M.192.
Karacsay Fedor (1787–1859)

74.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen.
Leutschau, gedruckt bey Johann Werthmüller 1832.

(132, [3] o. + 5 formanyomtatvány + 2 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.227.

75.

Oktatások a cs. k. gyalogság eleibe rendeltetett tábori szolgálatokra,
kiadott néhai Mayer József cs. kir. vezér major, magyarra fordíttatott.
Bécs 1834. Kiadta Gr. Gyulai Ferenc ezredes saját költségén.

(143 o.)
[Prágay János] (?–1851)
[Haykul Antal nyomtatta]
Forrás: *Petrik*, 2001. és MTB, 1950. III/208. o.

76.

Unterricht für junge Militärs enthält: Terrainlehre und Terrainbenützung, Felddienst, das Unentbehrlichste über Fortification, Beispiele von Rapporten und Meldungen über Vorfälle vor dem Feinde.
In Zwei Theilen. Von Anton Pannasch, k. k. Hauptmann im 3. Linien-Infanterie-Regimente Erzherzog Carl.
Erster Theil.
Güns, 1834. Carl Reichard's Verlag. [szennylapon]
Alcím: Terrainlehre und Terrainbenützung. Von Anton Pannasch, k. k. Hauptmann im 3. Linien-Infanterie-Regimente Erzherzog Carl. Mit 1 Karte und 42 lithographirten Zeichnungen. Güns, 1834. Carl Reichard's Verlag. [III. o.]

([1], XIV, 256 o., szövegközti ábrákkal, térképvázlattal)
Lelőhely: OSZK 36.711/1.
Pannasch Antal

77.

Oktató szaballat, a' császári és cs. királyi gyalogság' számára.
Fordította a' magyar gyalog ezeredek köz használatjára Virág Jósef, méltóságos báró Gollner 48-dik számú csatarendbeli gyalog ezredében szolgáló káplár.
Sopronban, 1835. Kultsár Katalin asszony betűjével.

(VI, 7–128 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.732.; HK Sz 3.856.
Virág József

78.

Practischer Vorpostendienst, gestützt auf Grundsätze und Regeln, als Leitfaden zum Selbstunterrichte für Jene, die einen Schritt tiefer in seine mannigfaltigen Forderungen dringen wollen, wie auch zum Gebrauche für Regiments-, Bataillons-und sonstige Schulen, mit den fähigern, zu höhern Chargen sich ausbildenden Induviduen.
Erläutert durch mehrere Beyspiele und 10 Pläne.
Von Anton Allásy von Löwenbach, Hauptmann im k. k. fünften Feldjäger-Bataillon, Ritter des k. sard. St. Mauritius- u. Lazarus-Ordens.
Linz, 1835. Verlag der k. k. privil. akademischen Kunst-, Musik- und Buchhandlung des Friedrich Eurich und Sohn.

(XII, 456 o. + 10 tábla)
Lelőhely: HK 15.256.
Allásy Antal (Löwenbachi)

79.

Szolgálati szaballat a' cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a' közkatona 's altisztek' mind béke, mind hadi kötelességeit tárgyozva a' magyar n. gyalog ezredek' használatára szerkesztve magyarított Virág Jósef, méltóságos báró Gollner 48-dik csatarendü ezredében szolgáló tiszt. strázsamester.
Sopronban, 1836. Kulcsár Katalin asszony' betüjivel.

(119, [1] o.)
Lelőhely: OSZK 101.741.
Virág József

80.

Vezérfonal a' hadmenéseken- táborőrízeteken 's őrtzírkálásokon ugymint rövid oktatás a' helyes eligazodásra.
A' századok' iskoláik számára szerkesztette gróf Nugent 30-dik sor ezredbéli zászlóssa Malter Jósef.
Aradon 1836. Schmidt Jósef' cs. kir. priv. könyvnyomtató betüivel.

(107 o.)
Lelőhely: MTAK Hadt.O.106.
Malter József

81.

Leitfaden zur Verfassung von Meldungen und Rapporten für Unteroffiziere; insbesondere für Jene, welche sich für die ausgebreiteteren Verrichtungen höherer Grade vorbereiten wollen.
Von Antolich, Oberlieutenant im k. k. zweiten Feldjäger Batallion.
Güns, 1837. Druck und Verlag von Carl Reichard.

([VIII], 278, [2] o.)
Lelőhely: MTAK Hadt.O.164.
Antolich Imre

82.

Az 1836-dik évi 11-dik törvény czikkely 6-dik §-sában nevezett Országos Küldöttségnek, az országban szállást tartó, 's azon áltkelő katonaság élelmezésének és beszállításának legjobb 's legigazságosabb módja 's az ezekkel elválaszthatatlan kapcsolatban álló tárgyak eránti alázatos véleményes jelentése.
[1839]

(222 o., szövegközti táblázatokkal + 3 táblázat)
Lelőhely: OSZK 503.064.; OgyK 500.676.[207.].
Megjegyzés: kiadási évként a kézirat lezárásnak ideje.

83.

Rendszabály a' polgári őrsereg' számára Magyar-országban.
Cs. kr. fő-herczeg ország nádora ő felsége' kegyelmes rendeletéből tervesztve.
Kassán. Nyomtatta Werfer Károly, cs. kir. kivált. acad. könyvnyomtató. 1840.
Reglement für die Bürger-Miliz im Königreiche Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Palatinus entworfen.
Kaschau. Gedruckt bei Carl Werfer, k. k. privil acad. Buchdrucker. 1840.

(63 o.)
Lelőhely: HK Sz 16.896.; MTAK Hadt.O.91.

84.

Leitfaden, in kürzester Zeit Ungarisch zu lernen. Hauptsächlich für den Selbstunterricht und den Gebrauch des k. k. Militärs eingerichtet.
Herausgegeben von J. N. Prágay.
Wien, 1841. Druck und Verlag der Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung.

(116 o.)
Lelőhely: *ÖNB ZALT MAG 306198-A.
Prágay János (?–1851)

85.

Der Unterricht des Gemeinen Infanteristen in dessen Dienstpflichten, der Behandlung und Kenntniss des Feuergewehrs, dem Tirailliren, Garnisons- Marsch- und Feldverhaltungen, nebst einem Anhange der Grundsätze der Elementar-Bewegungen des Abrichtungs- und Exerzier-Reglements.
Von Andor Melczer von Kellemes, Major im Landgraf Hessen-Homburg k. k. 19. Linien-Infanterie-Regimente.
Wien. Gedruckt bei Anton Strauß's sel. Witwe. 1841.

(XX, 384, [1] o.)
Lelőhely: HK 12.963.; TREKN E A1305.
Melzcer Andor (Kellemesi) (1800–1873)

86.

Kivonatja az 1839/40 évi 3^{ik} törvényczikkben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részérül kiküldött tagok által, a' Magyar Országban lévő katonai lak, 's egyébb szükségek fedezésére szolgáló, és az e' czélra fordítható épületek, úgy szinte a' laktanyák épitésére kijelelt telkek eránt az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszínén szerkesztett öszveírásnak.
Budán a' magyar. kir. Egyetemi Könyvnyomtató Intézetben 1842.

([116] o.; benne 56 számozott lap táblázat)
Lelőhely: OSZK 503.043.; FSzEK Bf 355/216.; MOLK f/309.; OgyK 700.285.

87.

Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részérül kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszinén szerkezett öszveirás kivonatában részletesen leirt haszonvehető épületeknek.
Budán a' magyar kir. Egyetemi Könyvnyomtató Intézetben 1842.

([79] o.)
Lelőhely: OSZK 503.207.; OgyK 352.577.
Megjegyzés: megjelent „Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnak jelentése" című munka 10. alpontjaként is

88.

Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnak jelentése.
Budán, a Magyar Kir. Egyetem betüivel 1843.

([2], 42, 21, [79] + 1 tábla + [3], 269–338 o.)
Lelőhely: OSZK 503.206.; ELTE EK Ee2739.*([2], 63, [79] +1 tábla [3], 269–334 o.); FSzEK 5189.; MOLK f/308.
Megjegyzés: a törvény előkészítéséről bővebben: *Timon*, 1936.
Fejezete: „Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részérül kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszinén szerkezett öszveirás kivonatában részletesen leirt haszonvehető épületeknek."

89.

Az 1841/3-dik évi országgyülésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, az újoncz állitás tárgyában.
[1843]

(8 o.)
Lelőhely: OSZK 503.156.; ELTE EK 901.975.

90.

Hadi műszótár. Magyar-németűl és német-magyarul.
Közre bocsátja Kiss Károly, kapitány 's magyar akademiai rendes tag.
Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär-Kunstwörterbuch.
Veröffentlich von Karl v. Kiss, Hauptmann und ord. Mitglied der ung. Akademie.
Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv. 1843.

(VIII, 128, [3] o.)
Lelőhely: OSZK 271.819.; FSzEK 68.539.; HTM Kvgy. C 552., C 3.290., C 3.291. és C 5.545.; MTAK Hadt.O.377.
Kiss Károly (1793–1866)

91.

Kriegsszenen als Beispiele des Felddienstes.
Vom Johann Baptist Schels, kaiserlich-österreichischem Oberstlieutenant; Ritter des kaiserlich-russischen St. Stanislaus-Ordens zweiter, und des königlich-preußischen Rothen Adler-Ordens dritter Klasse; dann des königlich-würtembergischen Zivil-Verdienst-Ordens der Krone; Kommandeur des Großherzoglich-Badenschen Ordens vom Zähringer Löwen; Ritter des Konstantinischen St. Georg-Ordens von Parma; auswärtigem Mitgliede der Königlich-Schwedischen Akademie der militärischen Wissenschaften zu Stockholm, und Ehrenmitgliede des Museum Francisco-Karolinum zu Linz.
Erster-Vierter Band.
Pesth. Verlag von Conrad Adolf Hartleben. 1843.

(203, 200, 200, 193 o.)
Lelőhely: OSZK 37.247/2., 4.; HK 10.259/1–4.; MTAK Hadt.O.330.
Schels, Johann Baptist (1780–?)

92.

Kurzgefaßter Reitunterricht mit allem darauf Bezüglichen, nebst einem Anhange über die bei der k. k. Cavalerie eingeführten Säbelhand- und Gefechtsgriffe; zum Gebrauche für jene Militärs, deren Dienst es erfordert, Reiter zu sein
Zusammengestellt und herausgegeben von Gottfried Hofbauer, Edler von Hohenwall, Major im k. k. F. M. L. von Berwaldo Feldartillerie-Regimente Nr. 5. Besitzer der goldenen Tapferkeits-Medaille und des Armee-Kreuzes. Mit 7 lithographirten Tafeln.
Pesth, 1843. Druck von Landerer und Heckenast.

([10], 278 o. + 7 tábla)
Lelőhely: OSZK 627.742.
Hofbauer, Gottfried

93.

A' szegedi nemzeti polgári őrsereg szabályai.
Szegeden, Grünn János betüivel. 1843.

(14 o.)
Lelőhely: ELTE EK Ee186.

94.

Abhandlung über das Verbrechen der Desertion nach den in de k. k. österreichischen Armee bestehenden Gesetzen.
Von Johann Nahlik, Hauptmann und Auditor in dem k. k. Linien-Infanterie-Regimente Baron Bianchi Duca di Casalanza Nr. 63.
Hermannstadt. M. v. Hochmeister'sche Buchdruckerei. (Theodor Steinhaussen.) 1844.

([12], 199 o.)
Lelőhely: OSZK 102.031.
Nahlik János

95.

Fechtmetode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praris geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten" mit 19 Abbildungen.
Bearbeitet von Ballassa, k. k. Major in der Armee.
Pesth, 1844. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften.

([8], 72 o. + 25 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.351. (táblák nélkül).
Balassa Konstantin (1792–1862)

96.

K. k. Bürger-Militärs-Schematismus der königl. Frei- und Krönungsstadt Pressburg.
[Pozsony,] 1844. Buchdruckerei von Anton Edlen v. Schmid.

(62 o.)
Lelőhely: OSZK 101.090.

97.

Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára
irta Czetz J., cs. kir. 62-dik számú n. Tursky lovag, gyalog sorezredi hadnagy.
Pesten, 1844. Nyomtatta Trattner-Károlyi.
Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. österr. Armee bearbeitet von J. F. Czetz, k. k. Lieutenant im 62-ten Linien-Infanterie-Regiment Ritter von Tursky.
Pesth, 1844. Druck von Trattner-Károlyi.

(82, 114, 73, 64 o.)
Lelőhely: OSZK 227.219.; FSzEK 335.448.; MTAK 524.154. és Hadt.O.111.
Czecz János (1822–1904)

98.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada' fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak.
Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám. 1844.

(14 o.)
Lelőhely: OSZK 225.783.; FSzEK B 355/10.; MTAK Hadt.O.1258.; OgyK B6/2645.

99.

Az 1841/3-dik évi országgyűlésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, a' katona élelmezés és szállásolás tárgyában.
Költ Kolozsvártt julius 23-kán 1845. [44. o.]

(44 o.)
Lelőhely: OSZK 503.152.

100.

Fechtmetode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praris geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten" mit 19 Abbildungen.
Bearbeitet von Ballassa, k. k. Major in der Armee.
Zweite Auflage. Pesth, 1845. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften.

([6], 72, [2] + 25 tábla)
Lelőhely: OSZK 102.048.; FSzEK BH 796/85.; HK 37.460.
Balassa Konstantin (1792–1862)

101.

Hadi földírás
Írta Korponay János, cs. kir. főhadnagy, 's magyar academiai levelező tag.
I. kötet. Hadi földírás elmélete; Európa általában; Orosz álladalom és Krakó Köztársaság.
Pesten, nyomatott Beimel Józsefnél. 1845.

(VIII, 192, [2] o. + 2 térkép)

Hadi földirás.
Irta Komonkai Korponay János, cs. kir. granátos főhadnagy az Esztei Ferencz Ferdinand főherczeg' nevét viselő, 32-ik számú magyar gyalog sorezrednél; magyar tudós-társasági levelező tag, 's T.N. Abaúj, Bihar és Máramaros vármegyék táblabírája.
II. kötet. – Első rész. Európai Török-álladalom, Görögország, és a' Jóniai szigetek' Köztársasága.
Kecskeméten, nyomatott Szilády Károlynál. 1848.

([4], 339, [3] o.)
Lelőhely: OSZK 271.897.; FSzEK 97.661/1–2.; HK 38.150.; MTAK Földr.O.154.
Megjegyzés: a tervezett további két kötet nem jelent meg.
Korponay János (Komonkai) (1819–1881)

102.

A' megujitott pesti magyar polgári gyalog-őrhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve.
Irta Weil Fülöp. Forditotta F. M.
Pesten, 1845. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.
Die Fahnenweile des erneuten, löblichen, ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth. Ein Gedenkbuch der Feier, welche am 15. August 1844, auf dem Rakosfelde in Pesth stattgefunden, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen von Ph. Weil.
Pesth, 1845. Druck von Landerer und Heckenast.
Borítócím: A' megujitott pesti magyar polgári gyalog-őrhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve. Denkbuch der Fahnenweiche des löblichen ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth am 15. August 1844, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen.

([6], 66, [4], 168 o. + 1 ábra)
Lelőhely: OSZK 800.879–800.880 M.; FSzEK B 351/153.; HTM Kvgy. C 5209.; OgyK B6/7534.; SZTE EK RB 478.
Weil Fülöp

103.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada' fegyvergyakorlatainal divatozó vezér szavak.
Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. sz. 1845.

(16 o.)
Lelőhely: MTAK Hadt.O.634.

104.

Nemes szabad királyi Rév-Komárom városa magyar gyalog polgár őrsereg' fegyvergyakorlatainál használó vezér szavak.
Komáromban, Weinmüller Francziska kir. szab. Könyvnyomtató-Intézetében. 1845.

(8 o.)
Lelőhely: OgyK B6/4018.

105.

Szabad királyi Pestvárosa lövész-zászlóalj polgárainak alapszabályai, mellyeket minden önkénytesen beállott egyes tag, ezen testület' fennmaradása végett, pontosan megtartani köteles.
Pesten 1845, nyomatott Trattner-Károlyi könyvnyomtató intézetében, Uri utcza 453. szám alatt.
Statuten für das Pesther bürgerl. Scharfschützen Batallion, deren Erfüllung aus freyen Antrieb sich jedes eintretende Mitglied zur Aufrechthaltung dieses Corps zur Pflicht macht.
Pesth, 1845. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften, Herrengasse Nro 453.

(27 o.)
Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 1630.

106.

Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement für das seit 1809 durch Se. k. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Reichs-Palatin gnädigst sanctionirte Bürger-Scharfschützen-Corps der königl. Freistadt Pesth.

Herausgezogen und zusammengesetzt von Franz Schmidt, Hauptmann vom obengenannten Corps. Pesth, 1846. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.
Borítócím: Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement des Bürger-Scharfsützen-Corps der k. freistadt Pesth. Pesth, 1847. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

([10], 85 o., formanyomtatványokkal)
Lelőhely: OSZK 100.937. (borítócím nélkül); HTM Kvgy. C 5.871. (bővítménnyel: [10], 85, 87–96 o. + 1 tábla; bársonyba kötve, aranyozott); MTAK Hadt.O.421.
Schmidt Ferenc (?)
Bővítmény címe: Rang- und Stammliste. des löbl. bürg. Scharfschützen-Bataillons der k. Freistadt Pesth im Jahre 1846.

107.

A' cs. k. ausztriai lovas közkatona kötelességei, és rendszabásairól való utasitások. Kérdésekben és feleletekben a' téli oskolák számára. Német és magyar nyelven előadva.
Öszveszedte Rainer Ján. Em., cs. kir. ausztriai kapitány. Németből magyarra forditattak cs. k. Nádori 12dik huszár-ezrednél.
Bécsben, 1847. Heubner J. G. könyvárusnál.
Die Vorschriften über die Pflichten und Verhaltungen des gemeinen Soldaten der k. k. österreichischen Cavallerie; in Fragen und Antworten zum Behufe der Winterschulen vorgetragen. In deutscher und ungarischer Sprache. Verfaßt von Joh. Em. Rainer, kaiserl. königl. österreichischem Rittmeister. Aus dem Deutschen in das Ungarische überfeßt bey dem k. k. Palatinal 12ten Husaren-Regimente.
Wien, 1847. Im Verlage von J. G. Heubner.

(383 o.)
Lelőhely: OSZK 100.436.; MTAK Hadt.O.168.
Rainer János Emanuell (?)

108.

Abrichtungs- und Exercier-Vorschrift für die Kronstädter Bürgerwehr.
Kronstadt, Johann Gött, 1848.

(55 o.)
Forrás: *Petrik*, 2001.

109.

Borsod megyei nemzetőrség' lándzsávali oktatás' szabályzata és század szerinti felállitása.
Miskolczon, nyomatott Tóth Lajos betüivel. 1848.

(7 o.)
Megjegyzés: közli *Csorba*, 1987. Az eredeti a Hermann Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentációjában.

110.

A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata.
Az eredeti németből leforditotta Gál Sándor, cs. kir. alhadnagy, az 1. székely 14. határvéd ezerednél. 1848. 1^{sö} füzet.
Pesten, nyomatott Trattner-Károlyi betüivel. Uri utcza 453.

(192 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSZK 102.003.; FSzEK 44.196.; HTM Kvgy. C 5663.
Megjegyzés: csak az első kötet jelent meg.
Gál Sándor (1817–1866)

111.

A' debreczeni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Nyomatott Debreczen város' könyvnyomdájában. Ára 6 kr pengő p. Megszerezhető Telegdi K. Lajosnál. [23. o.] [1848]

(23, [1] o.)
Lelőhely: DM TGy I.2001.62.
[Gál Sándor] (1817–1866)

112.

[Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde – Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde]
[1. kötet] Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde.
Pesth, 1848. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.
Erstes Heft. Dienstes-Vorschriften und andere Verpflichtungen.

(64 o.)
Lelőhely: OSZK 100.457.; HK Sz 16.427.; FSzEK B 355/340.

[2. kötet]
[3. kötet]
[4. kötet] Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde.
Herausgegeben von dem Reichskriegsrathe.
IV. Heft. Abrichtungs-Reglement der berittenen National-Garde.
Pesth, Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1848.

(58 o. + 4 tábla)
Lelőhely: *TREKN A1035h.

[5. kötet] Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde.
Herausgegeben vom National-Garde-Kriegsrath.
V. Heft. Exerzier-Reglement der berittenen National-Garde.
Pesth, 1848. Gedruckt bey Rudolph Eisenfels.

([4], 77 o. + 5 tábla + 2 lap kotta)
Lelőhely: OSZK 100.760.
[Kiss Károly] (1793–1866)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891 VI/357. o. és *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. A kötetszámozás és az alcím a kötetek 3. oldalán.

113.

Egésségi VII parancs. Az életrend alkalmazott alapszabályai honvédeink számára.
Közli Pólya József, orv. tudor.
Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel. [8. o.] [Pest, 1848]

(8 o.)
Lelőhely: MOL R32 1848.
Pólya József (1802–1873)
Megjegyzés: megjelent az *Orvosi tár* 1848/II. kötetének 13-ik számában is, októberben, 193–202. o.

114.

Az erődítés tudománya.
Irta Sztrokay Elek, főhadnagy az ötödik számu magy. huszárezrednél. A szerző arcképével és nyolc kőmetszetü táblával.
Budán, a Magyar Kir. Egyetem betüivel 1848.

([1], 8, 139, [2] o. + 8 tábla)
Lelőhely: OSZK 268.835.; FSzEK 37.900.; HTM Kvgy. C 371. és 3.577.; MTAK Hadt.O.130.
Sztrokay Elek (Nemescsói) (1818–1847)

115.

Fegyszabályok, a' debreczeni nemzetőrségi gyalog és lovas századok részére.
Debreczenben nyomatott a' város könyvnyomdájában. 1848.

(16 o.)
Lelőhely: OSZK 827.200. és OSZK KNyT 56/1848–49. 8°; DM TGy I.1947.47.; HK Sz 3.874.; HTM Kvgy C 5.201.

116.

Fegyvergyakorlat-tan elemei vezényszavak nyomán a miskolczi nemzetőrség használatával.
Szerkeszté Kun Bálint, nyugalmazott kapitány.
Miskolczon, nyomatott Tóth Lajos betüivel. 1848.

(35 o.)
Lelőhely: OSZK 102.010.; HL 52/259.; HK 13.865.; HTM Kvgy 11.602.
Kun Bálint (?–1863)

117.

Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. 1844.
Magyarra fordította Péterffy Gyula, cs. kir. granátos főhadnagy a' 39-ik számu magyar vonalgyalog ezredben, t. ns Mármaros vármegye' táblabirája, és a' királyi magyar természettudományi társulat' tagja.
Budán, nyomatott Bagó Márton' nyomdájában. 1848.

(316 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSZK 606.640.; FSzEK B 655/480.; HK Sz 2.053.; MTAK Hadt.O.284.
Péterffy Gyula (1813–1884)
Megjegyzés: az eredeti mű címe: Exerzier-Reglement für die k. k. Linien-Infanterie 1844. Mit Anhang: Anleitung für die Ausbildung der k. k. Linien-Infanterie in der Vertheidigung und in Angriffe einzelner Gegenstände und Örtlichkeiten 1845.

118.

A gyalogság, vadász és külön csapat fegyverei Wänzl rendszere szerint.
Wien, Tendler, 1848.

Forrás: ÖNB-online katalógus, 68660-A. Neu. Mag.

119.

Hadgyakorlati parancsszavak.
A nemzeti őrseregnek hódolattal ajánlva Rainhardt [Reinhardt] Alvin, cs. k. örnök által
Pozsonyban, 1848. Landes-féle könyvkereskedés megbízásában.
Commando-Worte.
Der National-Garde ehrfurchtsvoll gewidmet von Avelin Rainhardt, Cadet-Feldwebel im Inf.-Reg. Nr. 2.
Preßburg, 1848. Zu Comission der Landes'schen Buchhandlung.

(21 o.)
Lelőhely: HTM Kvgy. C 5748.
Alvinczy (Reinhardt) Alvin (1818–1896)
Megjegyzés: közli: *Lehoczky*, 1899. 25., 175–178. o.

120.

A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvédseregre alkalmazva.
Szerkeszté Rácz Vilmos százados és hadbíró.
Buda-Pest, 1848. Nyomatott Müller Ádolfnál.

(295 o., formanyomtatványokkal)
Lelőhely: OSZK 289.379.; HTM Kvgy. 9059.
Rácz Vilmos (1819–?)

121.

Honvédelmi szövétnek.
Kézikönyvül nyujtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által.
(Táblákkal, rajzokkal és térképekkel.)
Pozsony, 1848. Belnay örököseinek betüivel.

(176, 88 o. + 5 lap táblázat, ábra és térkép)
Lelőhely: OSZK 805.067.; ELTE EK Rar.Hung.Ee188.; HTM Kvgy. C 5.413. és C 5.420.

Raksányi Imre (1818–1849)
Hírdetése: Honvédelmi szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre, volt. cs. kir. bombavető. Pozsonyban, 1848. Nyomtatott Schmid Ferencz és Busch J. J. betüivel.
Pozsony, mart. 25. 1848. [3. o.]

(18, [1] o.)
Lelőhely: OSZK 224.486.; FSzEK Ball 50/4. és B 355/145.; HTM Kvgy. 8° 63.; HTM Nyt HTM 87.3.1/Nyt.; MTAK 522.050.; TREKN EH11.
Megjegyzés: az OSZK példány címlapjának aljára ragasztott címke: A' munka, melyet ezen hirdetés jelent, kapható Pesten Edelmann Károly' (előbb Heckenast Gusztáv') könyvkereskedésében (vácziutszán 15. szám) n. 8 r. Posony. 264 lap, több táblával és csataképpel 2 for. pengő.

122.

Kézikönyv a honvéd tüzérség számára.
Kiadta a minister-elnök meghagyásából, az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
Pesten, 1848. Nyomatott Trattner-Károlyinál.

([2], 113, [2] o. + 12 tábla)

Lelőhely: OSZK 295.865. és 812.263.; FSzEK B 358/1.; HTM Kvgy. C 4.179.; MTAK Hadt.O.90.; TREKN EA1224.
[Mack József] (1814–1868)
Megjegyzés: *Ács*, 1995. 92. o.

123.

Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Kimeritő magyarázata egyes nemzetőr és minden önálló részlet beoktatásának.
Wessenhauser W. után németből Fekete Soma.
Pest, 1848. Magyar Mihály könyvárusnál.

(32 o.)
Lelőhely: OSZK 100.445.; ELTE EK Gb 12901. és Rar.Hung.540.
Fekete Soma (?–1859)

124.

Ko[lo]zsvár városa magyar gyalog polgári őrhada fegyvergyakorlatainál bevett vezér-szavak.
Kolozsvártt, 1848. Nyomatta az Ev. Ref. Főiskola nyomdája betüivel Tiltsch János.

(14 o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 89/1848–49. 8°

125.

A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai.
Kiadja a minister-elnök meghagyásából, az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
Budán, a' Magyar Egyetemi Nyomda betűivel, 1848.

([2], 75 o.)
Lelőhely: OSZK 818.727.; FSzEK 41.522. és 343.648.; HTM Kvgy. 11.595.; MOL R32 1848.
[Kállay Ferenc] (1790–?)
Megjegyzés: *Urbán*, 334. o. 136. lj.
[Pótfüzet:] IV. Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok.
Pesten october 6-án Nádossy Sándor, alezredes. [91. o.]
[Buda, 1848.]
OSZK 260.532. és KNyT 53/1848–49. 8°; HK Sz 2.094.; MOL R32 1848. október 6.
([2], 79–91 o.)
Nádossy Sándor (1811–1882)

126.

A' magyar nemzeti őrseregnek fegyszabályai.
Győrött, özvegy Streibig Klára betüivel, 1848.

(16 o. magyar-német nyelven)
Lelőhely: OSZK 230.873.; MOL R32 1848.

127.

[A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. 1848.]
[1. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai.
Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(72. o.)
Lelőhely: OSZK 22.821/1., 223.335. és 293.362.; ELTE EK Ee220.; FSzEK Ball 322/1. és BV 655/290.; HK Sz 3.861.; HTM Kvgy. 3293. és C 4043.; MOLK B/781.; MTAK Hadt.O.159.; OgyK B6/4390.; SZTE EK RA 221.

[2. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos nemzetőrseregi Tanács.
II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai.
Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(88 o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.; HK Sz 3.861.; MOLK B/781.; OgyK B6/4473.

[3. kötet] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
III. füzet. A gyalog nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai.
Pesten, 1848. Nyomatott Eisenfels Rudolfnál.

(109, [1], VI o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSZK 223.335. (a 4. tábla hiányzik); ELTE EK Ee220.; HTM Kvgy. C 377.

[4. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
IV. füzet. A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai.
Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(55 o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.

[5. kötet] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
V. füzet. A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai.
Pesten 1848. Eisenfels Rudolf nyomdája

([4], 70 o. + 5 tábla, 3 lap kotta)
Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.; FSzEK B 655/292.; HTM Kvgy 2707.
[Kiss Károly] (1793–1866)
Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891 VI/357. o. és *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. A kötetszámozás és az alcím a kötetek 3. oldalán.

128.

A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat szabályai.
A kőszegi nemzeti őrsereg parancsnokának rendelésére kinyomatott.
[K]őszegen, 1848. Nyoma[...Re]ichard Károly és fiainál.
Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde. Erstes Heft. Dienst-Vorschriften und andere Verpflichtungen.

Auf Anordnung des Günster National-Garde-Obercommando aufgelegt.
Güns, 1848. Gedruckt bei K. Reichard und Söhne.

(99 o.)
Lelőhely: OSZK 32.993/1.
Megjegyzés: csak az első kötet jelent meg. Az egyetlen ismert példány címlapja enyhén sérült.

129.

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
Kolozsvártt kapható Tilts János könyvkereskedésében. [1848.]

(52 o.)
Lelőhely: OSZK 305.466.; HK Sz 3.862.

130.

Marosszéki őrsereg szabályai.
Vezérleti műszók. 1848.

Forrás: *Koncz*, 1887. 51. o.

131.

A miskolczi nemzeti őrsereg.
Miskolc. Nyomt. Tóth Lajosnál [1848] [8. o.]

(8 o.)
Forrás: Közli: *Csorba*, 1987. Az eredeti a Hermann Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentációjában.

132.

Nemes szab. k. Buda fővárosa' polgánhada[!] gyakorlatainál divatozó vezér szavak.
Budán. Nyomatott Bagó M. betűivel. 1848.

(7 o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 88/1848–49. 8°

133.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak.
Pesten, 1848. Nyomatott Trattner-Károlyinál, Uri utcza 453. sz. a.

(14 o.)
Lelőhely: OSZK 627.588.; HK Sz 16.895.

134.

A nemzeti könnyü lovas orseregnek besorozása ezeredben és hadgyakorlati parancsszavak.
Hazafiui tisztelettel ajánlja Halas József. Nemzeti őr.
Pozsony. Nyomtatott Wéber Simon Lajosnál. 1848.

(14 o. + 1 ábra)
Lelőhely: OSZK 101.976.
Halas József (?)

135.

A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata.
1848. Kolozsvártt, Tilts János sajátja.
Borítócím: A' kolozsvári nemzeti polgári örsereg oktatási és gyakorlati szabályzata

(36 o. + 1 tábla, 1 ábra a hátsó borítón)
Lelőhely: OSZK 102.013.

136.

A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Irta Gál Sándor.
1848. Pesten, nyomatott Trattner-Károlyi betűivel.
Borítón: Pesten, Müller Gyula könyvkereskedésében, uri és koronautcza szegletén.

(52 o.)
Lelőhely: OSZK 230.844.; ELTE EK Ee4411.; FSzEK B 351/113.; HK 3.867.; HTM Kvgy. B 308., C 416., C 776. és C 5537.; MOLK 8/5.647.; MTAK 521.007. és Hadt.O.1260.; OgyK 308.022.; TREKN EI 10fi.
Gál Sándor (1817–1866)

137.

A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Irta Gál Sándor. 1848.
Nagy-Károlyban, nyomatott Gönyei József betüivel. 1848.

(26 o., 1 szövegközti ábrával)
Lelőhely: OSZK 818.415.; FSzEK B 355/215.
Gál Sándor (1817–1866)

138.

A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen.
Kiadta Horváth Károly, a nemzeti gyalog őrsereg 6-dik osztályának hadügyésze.
Pesten, nyomatott Beimel Józsefnél. 1848.

(14 o.)
Lelőhely: OSZK 228.522.; FSzEK B 351/155.; HK Sz 17.440.; HTM Kvgy. 7095., MTAK Hadt.O.1591.
Horváth Károly (?)

139.

Nemzeti őrseregi organisatio.
Irta gróf Zichy Ottó, a győri nemzeti őrsereg ideiglenes vezére.
Győrött, 1848. Nyomatott özvegy Streibig Klára betüivel.

(29 o.)
Lelőhely: OSZK 102.028.; TRENK A1305.i.
Zichy Ottó (1815–1880)

140.

Nemzetőrség vezérszavai
Debrecen, 1848. Telegdi Kovács Lajos rendelésére.

Forrás: *Benda – Irinyi*, 1961. 396. o.

141.

Nemzetőrség vezérszavai
2. kiadás. Debrecen, 1848. Telegdi Kovács Lajos rendelésére.

Forrás: *Benda – Irinyi*, 1961. 397. o.

142.

Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára.
Első füzet. Az eredeti németből forditotta Gál Sándor. Ára 40 kr. pp.

([2], 192 o. + 3 tábla)

Oktatási szabályzat, a' magyar gyalogság számára.
II. füzet. A' csatározásról. (Vom Plänkeln.)
Az eredeti németből forditotta Gál Sándor. 1848. Ára 20 kr. p.p.
Pesten, nyomatott Trattner-Károlyinál.

([2], 193-234, [4] o.)
Lelőhely: OSZK 101.274. és 165.061.(1. koll.); HK Sz 3.857/1–2.; HTM Kvgy. C 380. (1. füzet), C 412., C 435. és 5547.; MTAK Hadt.O.303. (1. füzet); OgyK B6/3316. (1. füzet).
Gál Sándor (1817–1866)

143.

Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára.
Bécs. Strausz özvegye és Sommer betüivel. 1848.

(XVI, 195, [1] o. + 5 tábla)
Lelőhely: HK Sz 3.858. és Sz 3.875.

144.

A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata.
Szerkeszté és a Pesti Őrhaditanács helybenhagyásával közre bocsátá Gal Sándor.
Pesten, 1848. Müller Gyula könyvkereskedésében. Uri- és Korona utcza szegletén.

(VIII, 55 o. + 1 tábla; magyar-német nyelvű)
Lelőhely: OSZK 165.061. (2. koll.) és 230.840.; FSzEK B 351/20.; HK Sz 16.227. (2 táblával); HTM Kvgy. C 436., C 4.037., C 4.462., C 4.463., C 5.020., C 5.746. és 8° 629.; MOL R 32 1848. április 15.; MOLK 8/12.871.; MTAK Hadt.O.398. és 1260.; OgyK B6/3286. és 343.183.; SZTE EK RB 1409.
Gál Sándor (1817–1866)

145.

A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal.
Összeszedte Sillye Gábor, nemzetőrségi választmányi tag és tollvivő.
A pozsonyi II. számú nemzetőrség névsora.
Pozsonyban, 1848. Schmid Ferencz és Busch J. J. Könyvnyomdájukban.

(46 o.)
Lelőhely: OSZK 101.687.; HK Sz 3.859., 13.815.; HTM Kvgy. 5699.; MTAK 526.506.
Sillye Gábor (Hajdúhadházi) (1817–1894)

146.

Rövid utasitás az előőrsök (Vorposten) szolg[á]latát illetőleg.
Irta Gál Sándor. A' honvéddek- és mobilnemzetőrség számára. 1848.
Pesten. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(26 o.)
Lelőhely: OSZK 177.667. (1. koll.); HK Sz 3.865.; OgyK B6/4227.
Gál Sándor (1817–1866)

147.

Rövid utasitás egyes földszini tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában.
Irta Gál Sándor. A' sorkatonaság' gyakorlati szabályzatának függeléke szerint.
Pesten, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(42 o.)
Lelőhely: OSZK 177.667. (2. koll.) és 101.151.; HK Sz 3.866.; HTM Kvgy. 11.442.; OgyK 4289.
Gál Sándor (1817–1866)

148.

A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen.
[Marosvásárhely] Nyomatott az ev. ref. főtanoda betüivel Felső-visti Kali Simon által 1848.

(53 o. + 4 tábla)
Lelőhely: HTM Kvgy. C 379. és 8° 1837. (ábrák nélkül).

149.

Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak.
Nyomatott Grünn Jánosnál Szegeden. 1848.

Közli: *Szendrei*, 1913.

150.

Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vífegyvergyanánti használata, gyalog és lovas ellen.
Irta Gál Sándor. A' sorkatonaság oktatási szabályzata alapján.
Pesten, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(30 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSZK 177.667. (3. koll.); HK Sz 3.860.; OgyK B6/4288.
Gál Sándor (1817–1866)
Megjegyzés: hasonmás kiadása megjelent Budapesten 1993-ban.

151.

Cavallerie-Exercier-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee.
Karaczay Fedor
Wien, Tendler, 1849.

Forrás: ÖNB-online katalógus: 19950-A. Alt. Mag.
Karacsay Fedor (1787–1859)

152.

Gyakorlati parancs szavak a 49-ik honvéd zászlóalj számára.
Debreczenben 1849. Nyomatott a város nyomdájában.

(19. o.)
Közli: *Garay*, 1914. Függelékként
Megjegyzés: a 7–10 oldal hiányzik; a kötés sérülésmentes, így feltételezhető, hogy már az eredeti példány középső lapjai elvesztek. Megjegyzendő még, hogy az első hat oldal valóban a parancsszavakat tartalmazza, de a 11. oldallal folytatódó rész „vizsgakérdéseket" a honvédek és altisztek számára. Ez alapján, valamint a hiányzó oldalak számozása és a feltételezhető eredeti füzés ellentmondásai okán akár két csonka mű egybekeverése is elképzelhető.

153.

Hadi törvények.
Közli Mack József, tüzér alezredes. Ára 6 kr. p.p.
Komáromban 1849. Nyomatott Szigler testvéreknél.

(16 o. + 2 lap kotta)
Lelőhely: HK 13.816.; HTM Kvgy 42.696.; FSzEK 328.672.
Mack József (1814–1868)

154.

Handbuch für Unter-Officiere der k. k. Cavallerie.
Karaczay Fedor Gr. 4. bővített kiadás.
Wien, 1849.

(184 o.)
Karacsay Fedor (1787–1859)
Forrás: *Szinnyei*, 1891. V/996. o. és *Petrik*, 2001.

155.

A honvéd és kötelességei.
Katonai oktatások elbeszlés formában. Pz. után magyarositva. [Fordította] N. L.
Debrecen, 1849.

(VIII, 291 o.)
Lelőhely: OSZK 816.962.; HK 20.596.; MTAK Hadt.O.2546.
Megjegyzés: az eredeti mű adatai: *Pönitz, Carl Eduard:* Der Soldat und seine Pflichten. (Az első kiadásra nem találtam adatot, de a második javított kiadás Lipcsében jelent meg 1852-ben.)

156.

Huszárok kézikönyvecskéje.
Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára.
Pesten. Emich Gusztáv sajátja. 1849.

([4], 140 o.)
Lelőhely: OSZK 288.718.; HK Sz 3.868. és 13.654.
[Mészáros Lázár] (1796–1858)
Megjegyzés: kézirata „A szolgálatot illető szabások kérdésekre és feleletekre foglalva. A köz vitézek és altisztek számára. A puskázásról, strázsa és őrállásról, czirkálásról és altiszteknek kötelességeiről egyben foglalt kiadás. 1823. esztendőben" címen az MTAK Kézirattárában (RAI Hadtud. 8.r. 4. sz). *Ács*, 1995. 84. és 93. o.

157.

A magyar hadi főtanoda szerkezete,
Mészáros Lázár hadügyminister és magy. vezérőrnagy megbizásából Petzelt József egyetemi tanár által összeállittatott és az 1848. évi magyar országgy. CXVI. ülésében elfogadtatott.
Pesten, 1849. Nyomatott Lukács és Társnál.

([8], 63 o.)
Lelőhely: OSZK 286.960.; FSzEK B 355/18.; HTM Kvgy. 8° 4031.; MTAK Hadt.O.1052.; OgyK B6/8216.; TREKN EA1829.
Petzelt József (1805–1850)
Megjegyzés: hasonmás kiadása megjelent Budapesten, 1978-ban.

158.

A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvényczikkelyek. Ujra kiadva a hadügyminister meghagyásából.
Debreczenben 1849, a város könyvnyomdája betüivel.

(70 o.)
Lelőhely: OSZK 297.014.; HK Sz 3.863.; HTM Kvgy. C 4.705.; MOLK 8/926.

159.

A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvényczikkelyek. Ujra kiadva a hadügyminister meghagyásából.
Kolozsvártt, 1849. A K. Főtanoda betüivel.

(72 o.)
Lelőhely: OSZK 297.364.; FSzEK 41.291. és 343.652.; MOL R 32 1849.

160.

A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai. Kiadta a ministerelnök meghagyásából, az országos nemzetőrseregi tanács 1848.
Közli Bene János, honvéd 70dik zászlóalj századosa.
Komáromban 1849. Nyomatott Szigler testvéreknél.

(46 o.)
Lelőhely: OSZK 808.307.
Bene János (1814–1874)

161.

[A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. 1849.]
[1. kötet]
[2. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai. [3. o.]
Debreczen. Telegdi Lajos könyvárusnál. 1849.

(73, [3] + 3 tábla)
Lelőhely: FSzEK 41.512/2.

[3. kötet] Gyalog nemzetőrség gyakorlati szabályzata
Debrecen, Telegdi Kovács Lajos, 1849.
[4. kötet.] A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai
Debrecen, 1849.
[5. kötet.] [A lovas nemzetőrsereg gyakorlati szabályai]
Debrecen, 1849.

Forrás: A 3. kötetre vonatkozóan: *Benda – Irinyi*, 1961. 403. o. és *Petrik*, 2001.; a teljes kiadványra: *Alföldi Hírlap* 1849. máj. 13.
Megjegyzés: az *Alföldi Hírlap* hirdetése alapján nem lehet eldönteni, hogy pontosan mely füzetek, és milyen címen jelentek meg, az a legvalószínűbb, hogy csak a 2–5. kötet készült el és az elsőt ki sem adták.

162.

Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára.
Pesten, Emich Gusztáv' könyvkereskedésében. 1849.

(XVI, 199 o. + 5 tábla)
Lelőhely: OSZK 218.672., 288.621. (sérült példány) és 818.726.; FSzEK B 355/32. és 46.576.; HTM Kvgy. C 375. és 11.446.

163.

Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára.
Második javitott kiadás.
Pesten, Emich Gusztáv' könyvkereskedésében. 1849.

(XVI, 199, [1] o. + 5 tábla)
Lelőhely: OSZK 280.427.; HK Sz 2.037.

164.

Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára, az Olmützben közelebb megjelent eredeti német 2-ik kiadás után magyaritva, 8 kőnyomatú tervvel. I. füzet.
Ezen eddigelé legjobbnak elismert terjedelmesb[...] munka, mindenrendü tiszt és főtisztnek, sőt majdnem mi[nden ka]tonának, bármelly fegyvernemből, nélkülözhetetlen [...] egész munka 30 nyomtatott ívből, és 8 tervből számos raj[...]land. Mindenfelőli sürgetések következtében általadjuk eze[n mun]kának eddig elkészült első részét, mind a' 8 kőnyomatu [...] a' még hátralevő ívek (második szakasz) sajtó alatt a [...] hónap' végével kötve általadatnak; a' helybenlakó előfiz[...] is elvihetik a' következő, folytonosan megjelenő íveke[...]
Pest, junius 2-ikán 1849. [Emich Gusztáv]

([2], 128 o. + 8 tábla)
Lelőhely: HTM Kvgy. B 309. (sérült címlap, a 4. tábla hiányzik).

[II. füzet] Tábori utasitás gyalogság, lovasság és tüzérség számára.
8 kőnyomatu tervvel.
Pesten, Emich Gusztáv sajátja. 1849.

(VIII, 129-431 o. + [37] o. szöveg és táblázat, 8 tábla)
Lelőhely: OgyK B6/2511:[2].

165.

Tábori utasitás gyalogság, lovasság és tüzérség számára.
8 kőnyomatu tervvel.
Pesten, Emich Gusztáv sajátja. 1849.

(VIII, 431 o. + [37] o. szöveg és táblázat, 8 tábla)
Lelőhely: OSZK 101.057. és 101.350.; ELTE EK Ee170.; FSzEK 41.528.; HK Sz 2.073.; HTM Kvgy. B 845., C 414. és C 4.062.; MTAK Hadt.O. 175.; OgyK B6/2511.; TREKN EA1651.

166.

Utasitás a nemzeti szabad lovas csapatokkali harczvitel tárgyában.
Debreczenben, a város könyvnyomdája betűivel. 1849.

(16 o.)
Lelőhely: OSZK 217.503.

167.

Verfassung der ungarischen Kriegsakademie.
Im Auftrage des Kriegsministers und General-Majors Lázár Mészáros, aufgestellt von Joseph Petzelt, Universitäts-Professor, und vom Reichstage des Jahres 1848 in seiner 116. Sitzung angenommen.
Pesth, 1849. Gedruckt bei Lukács és társ.

([8], 63 o.)
Lelőhely: OSZK M 809.704.; ELTE EK Ee155. és 114.721.; FSzEK B 355/28.; OgyK 331.382.; SZTE EK RA 3303. és RB 1632.
Petzelt József (1805–1850)

1. Cím szerint

Az 1836-dik évi 11-dik törvény czikkely 6-dik §-sában nevezett Országos Küldöttségnek, az országban szállást tartó, 's azon áltkelő katonaság élelmezésének és beszállításának legjobb 's legigazságosabb módja 's az ezekkel elválaszthatatlan kapcsolatban álló tárgyak eránti alázatos véleményes jelentése	82
Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnak jelentése	88
Az 1841/3-dik évi országgyülésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, a' katona élelmezés és szállásolás tárgyában	99
Az 1841/3-dik évi országgyülésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, az újoncz állitás tárgyában	89
Abhandlung über das Verbrechen der Desertion nach den in de k. k. österreichischen Armee bestehenden Gesetzen	94
Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement des Bürger-Scharfsützen-Corps der k. freistadt Pesth	106
Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement für das seit 1809 durch Se. k. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Reichs-Palatin gnädigst sanctionirte Bürger-Scharfschützen-Corps der königl. Freistadt Pesth	106
Abrichtungs- und Exercier-Vorschrift für die Kronstädter Bürgerwehr	108
Abrichtungs-Reglement der berittenen National-Garde	112
Abrichtungs-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	26
Abrichtungs-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	27
Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium	4
Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D.	60
Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D. 1818.	59
Borsod megyei nemzetőrség' lándzsávali oktatás' szabályzata és század szerinti felállitása	109
Cavallerie-Exercier-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee	151
Commando-Worte	119
A' cs. k. ausztriai lovas közkatona kötelességei, és rendszabásairól való utasitások. Kérdésekben és feleletekben a' téli oskolák számára	107
'A császári király 'armádia számára készitett hadi tzikkelyek	19
A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata	110
A' csatározásról. (Vom Plänkeln.)	142
A' debreczeni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata	111
Denkbuch der Fahnenweiche des löblichen ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth am 15. August 1844, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen	102
Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde	112, 128
Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde	112

Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	28
Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	29
Dienst-Vorschrift in Frag- und Antworten für Gemeine und Unteroffiziere der Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Nebst einem Anhange vom Plänkeln, und von den Schuldigkeiten der Unteroffiziere	30
Dienst-Vorschriften und andere Verpflichtungen	128
Dienstes-Vorschriften und andere Verpflichtungen	112
Egésségi VII parancs. Az életrend alkalmazott alapszabályai honvédeink számára	113
Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő fordúlló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról. Az 1809. esztend. nemesi felkelésre	31
Egy szó az erdélyi nemes ifjuséghoz	55, 58
Elemente der Manövrir-Kunst	56
Erkölcsi tudomány a' katona számára	68
Az erődítés tudománya	114
Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	32
Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	33
Exerzier-Reglement der berittenen National-Garde	112
Die Fahnenweile des erneuten, löblichen, ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth. Ein Gedenkbuch der Feier, welche am 15. August 1844, auf dem Rakosfelde in Pesth stattgefunden, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen von Ph. Weil	102
Fechtmetode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praris geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten" mit 19 Abbildungen	95, 100
Fegyszabályok, a' debreczeni nemzetőrségi gyalog és lovas századok részére	115
Fegyvergyakorlat-tan elemei vezényszavak nyomán a miskolczi nemzetőrség használatával	116
Gemaelde einer Schlacht. Als karakteristische Schilderung mit Hinblick auf die verschiedenen Verhältnisse, Wirkungen und Folgen – !	72
Des Generalen Freyherrn von Zach Vorlesungen über die Feldbefestigung, Vertheidigung und Angriff	18
Gründliche Abhandlung von der Pferd-Kenntniß zum nützlichen Gebrauch für die Cavallerie-Offiziers bey Rimontierungen und sonstigen Ankauf eines Pferdes	8
Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.	20
A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	34
A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	35
A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára	50
Gyakorlati parancs szavak a 49-ik honvéd zászlóalj számára	152

Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. 1844.	117
A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai	127, 161
Gyalog nemzetőrség gyakorlati szabályzata	161
A gyalog nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai	127
A gyalogság, vadász és külön csapat fegyverei Wänzl rendszere szerint	118
Hadgyakorlati parancsszavak	119
A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvédseregre alkalmazva	120
A' hadi forgásoknak külömböző vidékekhez való alkalmaztatása	34, 35
Hadi földírás	101
A' hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása	15
Hadi műszótár. Magyar-németűl és német-magyarul	90
Hadi törvények	153
Hadi tudomány, mellynek némelly fő-tzikkelyjeit kéz-írásba foglalta egy nevét eltitkolni akaró tudós, és nagy méltóságú hazafi	16
Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie und anderer Pferdeliebhaber, von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur	57
Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur	12
Handbuch für Unter Offiziere der k. k. Cavallerie	61, 62, 73, 154
A honvéd és kötelességei	155
Honvédelmi szövétnek	121
Huszárok kézikönyvecskéje	156
K. k. Bürger-Militärs-Schematismus der königl. Frei- und Krönungsstadt Pressburg	96
Kézikönyv a honvéd tüzérség számára	122
Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Kimeritő magyarázata egyes nemzetőr és minden önálló részlet beoktatásának	123
Kivonatja az 1839/40 évi 3^{ik} törvényczikkben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részérül kiküldött tagok által, a' Magyar Országban lévő katonai lak, 's egyébb szükségek fedezésére szolgáló, és az e' czélra fordítható épületek, úgy szinte a' laktanyák épitésére kijelelt telkek eránt az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszínén szerkesztett öszveírásnak	86
Ko[lo]zsvár városa magyar gyalog polgári őrhada fegyvergyakorlatainál bevett vezérszavak	124
A' kolozsvári nemzeti polgári örsereg oktatási és gyakorlati szabályzata	135
A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különbféle kötelességei, mellyek tsász. és királyi austriai gyalogságnak számára rendeltt kompánia regulamentumnak útmutatása szerínt kérdésekben és feleletekben foglaltattak	21
Kriegsszenen als Beispiele des Felddienstes	91

Kurze Abhandlung von den in- und äusserlichen Krankheiten, und sonstigen Beschädigungen, welche denen Pferden bei der Armee, im Feld und in Quartieren am gewöhnlichsten zustossen. Beschreibung ihrer Kennzeichen und Entstehungs, Ursachen, dann Anfügung der Arzney-Mittel, zur Heilung all dieser angegebenen Krankheiten und Beschedigungen. Nebst einigen Pferd-Operationen, mit den Anmerkungen, in welchen Krankheiten und Beschädigungen selbe, und wie solche vorzunehmen seyen	9
Kurzgefaßter Reitunterricht mit allem darauf Bezüglichen, nebst einem Anhange über die bei der k. k. Cavalerie eingeführten Säbelhand- und Gefechtsgriffe; zum Gebrauche für jene Militärs, deren Dienst es erfordert, Reiter zu sein	92
Leitfaden, in kürzester Zeit Ungarisch zu lernen. Hauptsächlich für den Selbstunterricht und den Gebrauch des k. k. Militärs eingerichtet	84
Leitfaden zur Verfassung von Meldungen und Rapporten für Unteroffiziere; insbesondere für Jene, welche sich für die ausgebreiteteren Verrichtungen höherer Grade vorbereiten wollen	81
[A lovas nemzetőrsereg gyakorlati szabályai]	161
A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai	127
A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai	161
A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai	127
A magyar hadi főtanoda szerkezete...	157
Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára	97
A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvényczikkelyek	158, 159
Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások, mellyek öszveszedettettek Ő királyi hertzegsége Magyar ország nádor-ispán, és törvényes főkapitány rendelésébül	13
A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei	10, 14
A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai	160
A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai	125
A' magyar nemzeti őrseregnek fegyszabályai	126
A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai	129, 161
A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai	127, 128
Marosszéki őrsereg szabályai	130
A' megujitott pesti magyar polgári gyalog-őrhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve	102
A miskolczi nemzeti őrsereg	131
A' mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok, melylyeket gróf G. J. magyar lovas generális Ő nagyméltósága írt 1789. esztendőben. Mostan pedig a' vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvekért, edjszersmint a' nemes bandériumokból a' Mars mezejére ki-szállani vágyódokért közre botsáttatott	1
A' nemes fel-kelésről szólló törvénynek három tzikkellyei	36
Nemes szab. k. Buda fővárosa' polgánhada[!] gyakorlatainál divatozó vezér szavak	132
Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak	133

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada' fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak	98, 103
Nemes szabad királyi Rév-Komárom városa magyar gyalog polgár őrsereg' fegyvergyakorlatainál használó vezér szavak	104
A nemzeti könnyü lovas orseregnek besorozása ezeredben és hadgyakorlati parancsszavak	134
A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat szabályai	127, 128
A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata	135
A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata	136, 137
A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen	138
Nemzeti őrseregi organisatio	139
Nemzetőrség vezérszavai	140, 141
Novum regulamentum militare, sub dieta Anni M.DCC.LI. concinnatum ac per sacratissimam caesareo-regiam majestatem benignissime approbatum	22
Oktatás a' hadban való szolgálatra a' fel kelő magyar nemes sereg' ifjú tisztjeinek, és al tisztjeinek számokra	37
Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára	142
Oktatások a cs. k. gyalogság eleibe rendeltetett tábori szolgálatokra	75
Oktató szaballat, a' császári és cs. királyi gyalogság' számára	77
Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára	143
Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára	162, 163
A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata	144
A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal	145
Practischer Vorpostendienst, gestützt auf Grundsätze und Regeln, als Leitfaden zum Selbstunterrichte für Jene, die einen Schritt tiefer in seine mannigfaltigen Forderungen dringen wollen, wie auch zum Gebrauche für Regiments-, Bataillons-und sonstige Schulen, mit den fähigern, zu höhern Chargen sich ausbildenden Induviduen	78
Projectum articulorum de militaribus personis, earumque substantia; item de judicio ex procedura nundinali	65
Projectum de dislocatione, et provisione militiae, regulamento item militari per subdeputationem regnicolarem in contibutionalibus commissariaticis ordinatam, propositum	66
Projectum de tributi ad cassas seu dotationis militaris, seu domesticarum necessitatum pendendi in ipsis regni juristictionibus subrepartitione, per sub-deputationem regnicolarum in contibutionalibus comissariaicis ordinatam propositum	64
Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn	38, 74
Reglement für die Bürger-Miliz im Königreiche Ungarn	83
Regulamentum pro regio-hungarica nobili turma praetoriana	5
Relatio celsitudinis suae caesareae domini archiducis Caroli Generalissimi ad maiestatem suam sacratissimam imperatorem Franciscum I. regem Hungariae apostolicum	17
Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia Hungarica anno 1809 erectis et administratis	51

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiorum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae	67, 69, 70
Rendszabály a' polgári őrsereg' számára Magyar-országban	83
Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részérül kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszinén szerkezett öszveirás kivonatában részletesen leirt haszonvehető épületeknek	86, 88
Rövid utasitás az előőrsök (Vorposten) szolg[á]latát illetőleg	146
Rövid utasitás egyes földszini tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában	147
Schema derer unter dem hohen Commando Seiner königlichen Hoheit Erzherzog Palatinus Josephus stehenden Herrn Herrn Generals, Stabs- u. Ober-Offiziers der hochlöblich-hungarisch-adelichen Insurrection von den districten Dies- und Jenseits der Donau nebst einem Theile des Theisser so im Lager bei Steinamanger versammlet waren. Anno 1797.	6
Schema officialium totius inclytae nobilis insurrectionalis militiae anno M.DCC.XCVII. per Regnum Hungariae item Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae descriptae, juxta seriem districtum regni per stabum generalem ejusdem insurrectionalis exercitus efformatum	7
Statuten für das Pesther bürgerl. Scharfschützen Batallion, deren Erfüllung aus freyen Antrieb sich jedes eintretende Mitglied zur Aufrechthaltung dieses Corps zur Pflicht macht	105
Summa prudentiae militaris, exemplis illustrata in usum sagatum praesertim nobilis insurrectionis Hungaricae. e vetustissimis, et probatissimis scriptoribus opera Pauli Kiszely de Benedekfalva, agentis Hungaro-aulici, et inclytorum Comitatuum Zempliniensis, Lyptoviensis et Scepusiensis tabulae judiciarae assessoris, ordine alphabetico congesta, et elucubrata. Cui accedunt dedicatio et praefacto auctoris, diversae pro animandis militibus allocutiones et adhortationes, querelae et sententiae militares	11
Szabad királyi Pestvárosa lövész-zászlóalj polgárainak alapszabályai, mellyeket minden önkénytesen beállott egyes tag, ezen testület' fennmaradása végett, pontosan megtartani köteles	105
A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen	148
Számadásokat illető útasítás, a' Tiszán túl lévő kerület' felkőlt magyar nemes lovas ezredjeinek, és bataillonjainak számára	39
Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak	149
A' szegedi nemzeti polgári őrsereg szabályai	93
A' szolgálat regulamentoma az erdélyi fel-kelö nemesség gyalogságnak számára közönségesen	42
A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára	52
A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	40
A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	41
Szolgálati szaballat a' cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a' közkatona 's altisztek' mind béke, mind hadi kötelességeit tárgyozva a' magyar n. gyalog ezredek' használatára szerkesztve magyarított Virág Jósef ...	79

A' szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva a' magyar felkelő nemes lovasság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára a' puskázásrúl és az altisztek' kötelességeirűl szolló toldalékkal együtt kiadattak a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	43
Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vífegyvergyanánti használata, gyalog és lovas ellen	150
A' táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye	44
Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára, az Olmützben közelebb megjelent eredeti német 2-ik kiadás után magyaritva, 8 kőnyomatú tervvel	164
Tábori utasitás gyalogság, lovasság és tüzérség számára	164, 165
A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	45
A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből	46
A' tanitásnak regulamentuma az erdéjlyi nemes fel-kelö sereg' könnyü gyalogságnak számára	47
A' tanitásnak regulamentuma az erdélyi fel-kelö nemesség' lovasságának számára	53
Tekéntetés nemes Zemplén Vármegye fel-ült nemesi rendű vitézeinek ki-szabott hadi törvényei	23
Terrainlehre und Terrainbenützung	76
Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok	125
Ueber das Benehmen der Bewohner eines Orts, bey dem Anrücken einer feindlichen Truppe. Als Mittheilung vieljähriger, im Kriege gesammelter Erfahrungen und gemachter Beobachtungen, allen Menschen gewidmet	48
Az újhadi-tudomány' lelke	49
Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär-Kunstwörterbuch	90
Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. österr. Armee	97
Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt	54
Der Unterricht des Gemeinen Infanteristen in dessen Dienstpflichten, der Behandlung und Kenntniss des Feuergewehrs, dem Tirailliren, Garnisons- Marsch- und Feldverhaltungen, nebst einem Anhange der Grundsätze der Elementar-Bewegungen des Abrichtungs- und Exerzier-Reglements	85
Unterricht für junge Militärs enthält: Terrainlehre und Terrainbenützung, Felddienst, das Unentbehrlichste über Fortification, Beispiele von Rapporten und Meldungen über Vorfälle vor dem Feinde	76
Utasitás a nemzeti szabad lovas csapatokkali harczvitel tárgyában	166
Verfassung der ungarischen Kriegsakademie	167
Verhaltungen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten, für die Gemeinen, Gefreyten, Tambour, Korporalen und Feldwebel; nebst Beschreibung der Bestandtheile eines inf. Feuergewehrs den Verhaltungen beym Tirailliren oder Plenkeln, und dem Anhange der nothwendigsten Listen	24

Versuch einer theoretisch-praktischen Anleitung zum Scheibenschießen als Leitfaden für die Abrichter in diesen sowichtigen Dienstzweige	71
Versuche über den Seitendruck der Erde ...	63
De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium	2
Vezérfonal a' hadmenéseken- táborőrízeteken 's őrtzírkálásokon ugymint rövid oktatás a' helyes eligazodásra	80
Vorlesungen über die Feldbefestigung Vertheidigung und Angrif	3, 18
Die Vorschriften über die Pflichten und Verhaltungen des gemeinen Soldaten der k. k. österreichischen Cavallerie; in Fragen und Antworten zum Behufe der Winterschulen vorgetragen	107
Zachowáwánj a předpis slúzebny chsařstého králowstého sprostého wogáka, gefraytra, tambora, a kaprála, s otázkamy a odpowědmy pro ožitečnau a prospěssnau potřebu samotného cwjčenj z gazyku nřmeckého s možnau pilnostj překoženo skrze A. S. F. w roku 1808.	25

2. Szerző/fordító/közreadó

Allásy Antal (Löwenbachi)	71, 78
Alvinczy (Reinhardt) Alvin (1818-1896)	119
Antolich Imre	81
Balassa Konstantin (1792-1862)	95, 100
Bárdossy János (1738-1819)	4
Barthe, de la	12, 57
Bene János (1814-1874)	160
Bernát László (Bernátfalvi)	23
Czecz János (1822-1904)	97
Cserna János (Udvardi)	34, 50
Csohány József	34
Domokos Lőrinc (1761-1825)	44
Eckstein Ferenc (Ehrenbergi) (1769-1833)	51
Fekete Soma (?-1859)	123
Gál Sándor (1817-1866)	110, 111, 136, 137, 142, 144, 146, 147, 150
Gvadányi József (1725-1801)	1
Halas József	134
Haliczky András Frigyes (1753-1830)	26, 27, 29, 33, 38
Hofbauer, Gottfried	92
Horváth Károly	138
Jakkó László (Szalárdi) (1781-1833) [58]	49

[58] *Markó*, 1960b.

Jung János (1778-1828)	15
Kállay Ferenc (1790-?)	125
Karacsay Fedor (1787-1859)	61, 62, 73, 151, 154
Károly főherceg, Habsburg (1771-1847)	17
Keresztury József (1755-1825)	2
Keglevich György (?-1810)	13, 14
Kiss Károly (1793-1866)	90, 112, 127
Kiszely Pál (Benedekfalvi) (?-1817)	11
Korponay János (Komonkai) (1819-1881)	101
Kőszeghi Martony Károly (?-1848)	63
Kun Bálint (?-1863)	116
Lázár József (Szárhegyi) (?-1819)	55, 58
Mack József (1814-1868)	122, 153
Malter József	80
Melzcer Andor (Kellemesi) (1800-1873)	85
Mészáros Lázár (1796-1858)	156
Nádossy Sándor (1811-1882)	125
Nagy László (Perecsényi) (1771-1827)	31
Nahlik János	94
Pannasch Antal	76
Péterffy Gyula (1813-1884)	117
Petzelt József (1805-1850)	157, 167
Piringer Mihály (1763-1840)	54
Pólya József (1802-1873)	113
Prágay János (?-1851)	75, 84
Rácz Vilmos (1819-?)	120
Radisits Moyses	72
Rainer János Emanuell	107
Rainhardt [Reinhardt] Alvin, lásd: Alvinczy (Reinhardt) Alvin	-
Raksányi Imre (1818-1849)	121
Schels, Johann Baptist (1780-?)	91
Schmidt Ferenc	106
Sillye Gábor (Hajdúhadházi) (1817-1894)	145
Szekér Alajos Joakim (1752-1810)	16
Sztrokay Elek (Nemescsói) (1818-1847)	114
Tanárky Mihály Sándor (1784-1839)	34, 35, 37, 40, 45
Teleki László (Széki) (1764-1821)	40, 45
Tomka György (Tomkaházi)	68

Vay Miklós (1756-1824)[59]	21, 41, 43, 46
Virág József	77, 79
Weil Fülöp	102
Wopperer János	8, 9
Zach Antal (1747-1826)	3, 18, 56
Zichy Ottó (1815-1880)	139

3. Kiadó/nyomda

Adam und Kompagnie (Wiener Neustadt)	3
Bagó Márton (Buda)	117, 132
Beimel József (Pest)	101, 138
Belnay örökösei (Pozsony)	121
Bernát László (Kassa)	23
Debrecen város könyvnyomdája, lásd: Telegdi Kovács Lajos	
Degenschen Buchdruckerey (Bécs)	54
Eggenberger József (Pest)	15
Egyetemi Nyomda (typographia Universitatis) (Buda)	7, 22, 39, 51, 65, 86, 87, 88, 114, 125
Ellinger István (Kassa)	36, 60
Emich Gusztáv (Pest)	156, 162, 163, 164, 165
Érseki nyomda (Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey) (Eger)	59
Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey, lásd: Érseki nyomda	
Eurich, Friedrich (Linz)	78
Gönyei József (Nagykároly)	137
Grünn János (Szeged)	93, 149
Gyulai Ferenc (Bécs)	75
Hartleben Konrád Adolf (Pest)	16, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 57, 91
Haykul Antal (Bécs)	75
Heckenast Gusztáv (Pest)	90
Heubner, J. G. (Bécs)	71, 107
Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, lásd: Udvari és status könyvnyomtató műhely	
Hummel, Johann David (Bécs)	5
Gött, Johann (Brassó)	108

[59] *Szakály*, 1997.

K. k. privil. akademischen Kunst-, Musik- und Buchhandlung des Friedrich Eurich und Sohn, lásd: Eurich, Friedrich	78
Kali Simon, lásd: Marosvásárhelyi ref. koll. nyomdája	
Kiszely Pál	11
Klapka József Károly (Temesvár)	31
Kolozsvári királyi főtanoda	42, 47, 159
Kolozsvári református kollégium nyomdája	58
Kozma Vazul (Pest)	146, 147, 150
Kultsár Katalin (Sopron)	77, 79
Kurzbek, Joseph von (Bécs)	2
Landerer és Heckenast (Pest)	92, 102, 106, 112, 127
Landerer Ferenc (Kassa)	23
Landerer Katalin	4
Landerer Lajos (Pest-Pozsony)	64, 70, 72
Landerer Mihály (Pest)	37
Landes-féle könyvkereskedés (Pozsony)	119
Lukács és Társa (Pest)	157, 167
Magyar Mihály (Pest)	123
Marosvásárhelyi református kollégium nyomdája (Marosvásárhely)	55, 148
Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung (Bécs)	84
Mössle, Johann Georg von (und Witwe) (Bécs)	18, 56
Müller Adolf (Buda-Pest)	120
Müller Gyula (Pest)	144
National-Garde-Kriegsrath, lásd: Országos nemzetőrseregi tanács	
Országos nemzetőrseregi tanács	112, 122, 127
Reichard Károly (Kőszeg)	76, 81
Reichard Károly és fiai (Kőszeg)	128
Schmid Antal (Pozsony)	96
Schmid Ferencz és Busch J. J. (Pozsony)	145
Schmidt József (Arad)	80
Schulzer (Selmecbánya)	48
Siess, Anton (Szombathely)	6
Strauss, Anton (Bécs)	56, 61, 62
Strausz, Anton özvegye (Bécs)	85
Strausz özvegye és Sommer (Bécs)	143
Streibig Klára (Győr)	126, 139
Szigethy Mihály (Nagyvárad)	44
Szigler testvérek (Komárom)	153, 160

Szilády Károly (Kecskemét)	101
Telegdi Kovács Lajos (Debrecen)	111, 115, 140, 141, 152, 158, 161, 166
Tendler (Bécs)	118, 151
Theodor Steinhaussen (Nagyszeben)	94
Tilts János (Kolozsvár), lásd még: Kolozsvári ref. koll. nyomdája	124, 129, 135
Tóth Lajos (Miskolc)	109, 116, 131
Török István (Kolozsvár)	50, 52
Trattner János Mátyás (Pest)	8, 9, 10, 12, 13, 14, 66, 67
Trattner János Mátyás és Károlyi István (Pest)	68, 69, 95, 97, 98, 100, 103, 105, 110, 113, 122, 133, 136, 142
Typographia Universitatis, lásd: Egyetemi Nyomda	
Udvari és status könyvnyomtató műhely (Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey) (Bécs)	19, 63
Ullrich, Ferdinand (Bécs)	71
Wallishausser, J. B. (Bécs)	73
Wéber Simon Lajos (Pozsony)	134
Wéber Simon Péter (Pozsony)	1, 20, 21, 24, 25
Weinmüller Francziska (Komárom)	104
Werfer Károly (Kassa)	83
Werthmüller, Johann (Lőcse)	74
Zweck, J. B. (Bécs)	54

4. Kiadási/nyomtatási hely

Arad	80
Bécs/Wien	2, 5, 18, 19, 54, 56, 61, 62, 63, 71, 73, 75, 84, 85, 107, 118, 143, 151, 154
Bécsújhely/Wiener Neustadt	3
Brassó/Kronstadt	108
Buda	4, 7, 17, 22, 39, 51, 65, 86, 87, 88, 114, 117, 125, 132
Buda-Pest	120
Debrecen	111, 140, 141, 152, 155, 158, 161, 166
Eger/Erlau	59
Győr	126, 139
Kassa/Kaschau	23, 36, 83, 60
Kecskemét	101

Kolozsvár	42, 47, 50, 52, 53, 58, 99, 124, 129, 135, 159
Komárom	1, 104, 153, 160
Kőszeg/Güns	76, 81, 128
Linz	78
Lipcse/Lipsiae	11
Lőcse/Leutschau	74
Marosvásárhely	55, 148
Miskolc	109, 116, 131
Nagykároly	137
Nagyszeben/Hermannstadt	94
Nagyvárad	44
Pest	8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 57, 64, 66, 67, 68, 69, 72, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 110, 112, 113, 122, 123, 127, 133, 136, 138, 142, 144, 146, 147, 150, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 167
Pozsony/Posonium/Pressburg	1, 20, 21, 24, 25, 70, 96, 119, 121, 134, 145
Selmecbánya / Schemnitz	48
Sopron	77, 79
Szeged	93, 149
Szombathely/Steinamanger	6
Temesvár	31

5. Nem magyar, vagy vegyes nyelvű könyvek

latin	2, 4, 5, 7, 11, 17, 22, 51, 64, 65, 66, 67, 69, 70
német	3, 6, 8, 9, 12, 18, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 38, 48, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 112, 119, 128, 144, 151, 154, 167
szlovák	25

FÜGGELÉK

1. A bibliográfiából kihagyott „művek"

Több olyan bibliográfiai hivatkozásról, ami korábbi összeállításokban szerepel, ma már tudjuk, hogy tévedésen alapul, vagy más okból nem valós, esetleg erősen kétséges, hogy tényleg megjelent. Ezeket a bibliográfiától elkülönítve, esetenként részletesebb magyarázattal közöltem.

1.

Feljegyzése azon mesterszóknak, mellyek a magyar felkelő seregnek regulamentumaiban idegen nyelvekbül magyarra fordíttattak s mellyek a fels. cs. kir. főhg és országunk nádor-ispánya által kirendelt katona bizottság által helyben hagyattak.

Petrik önálló műként kezeli[60], jóllehet kizárólag A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára és A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára című szabályzatokkal egybekötve jelent meg, és önállóan egyetlen példánnyal sem találkoztam.

2.

A' hadi forgásoknak külömböző vidékekhez való alkalmaztatása. [Pest, 1809]

Petrik függelékként kezeli[61], de több könyvtári katalógus is önálló műnek tekinti, jóllehet kizárólag A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára és A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára című szabályzatokkal egybekötve jelent meg, és önállóan egyetlen példánnyal sem találkoztam.

3.

A szolgálat s gyakorlás regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség lovasságának számára. Udvardi Cserna János. Kolozsvár, 1810.

Itt feltehetően arról lehetett szó, hogy a Kolozsváron 1809-ben és 1810-ben megjelent két önálló szabályzatot (A'szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára és A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára) egy címleírásba összehozták.[62]

4.

Project zu Schleussen-Thoeren für Kriegs-Schleussen [...] Nebst 6 Plaennen und einem Modelle [...] von Jos. Petzelt, [...] zu Ollmütz im Jahre 1835.

(117 o. + 6 tábla, 1 jelmagyarázat)[63]
Petrik állításával szemben nem könyomat, hanem kézirat; lelőhely: BME OMIKK 1082.

---

[60] *Petrik*, 2001.

[61] *Petrik*, 2001.

[62] *Petrik*, 2001. és *Szinnyei*, 1891. II/314. o.

[63] *Petrik*, 2001. és *Szinnyei*, 1891. X/1095. o.

5.

Sztankó Soma: Vezérfonal a táborőrizeteken...

Szinnyei szerint ezt a munkát hadnagy korában fordította. Sztankó visszaemlékezéseiben három könyv közreműködőjeként is feltünteti magát: 1) Vezérfonál a hadmenetek és táborőrizeteken. Arad, Schmidt nyomda, 1836. 2) Magyar hadnyelvtan, melyet Czecz Jánossal közösen készítettek. 3) Oktató szabályzat fordítása 1847–48 telén, szintén Czeczel közösen, ami a bécsi Linger-féle könyvnyomdában jelent meg.[64]

1) Aradon valóban megjelent egy könyv 1836-ban Vezérfonal a' hadmenéseken- táborőrízeteken 's őrtzírkálásokon ... címen a Schmidt-nyomdában, de azon Malter József zászlós szerepel szerzőként! 2) Czecz Magyar hadnyelvtan című munkájában nem található utalás arra, hogy Sztankó, vagy bárki más közreműködött volna még az elkészítésében. 3) Bécsben megjelent ugyan Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára című szabályzat, de kiadója a „Strausz özvegye és Sommer". A könyvben nincs utalás a fordítók személyére.

6.

A gyalogság és lovasság harctudománya (Taktik). Minden rendű és fegyverzetű tisztek használatára. Pz-től. Az eredeti német 2. kiadás után magyarítva. 2 kötet. 1848.

A megjelenés előtt álló kétkötetes mű hírdetését Emich Gusztáv helyezte el Marczius Tizenötödike 1848. december 22-i számában. A fővárosok január eleji kiürítése és az osztrák megszállás miatt feltehetően már nem készült el. Az eredeti német mű adatai: Pönitz, Carl Eduard: Taktik der Infanterie und Cavallerie zum Gebrauch für Offiziere aller Grade und Waffen. 2. kiad. Adorf, 1847.

7.

Tábori sebészet. Kórodai előadások Balassa János magy. egyetemi tanártól.

A szintén megjelenés előtt álló mű hirdetését Emich helyezte el Marczius Tizenötödike 1849. június 19-i számában, de ugyanígy hirdette a Respublika még július 9-én is. A fővárosok ismételt kiürítése miatt feltehetően már ez sem készült el.

8.

Baricz Ede: Tábori gondolatok. 1849.

A másfél ív terjedelmű könyv nyomtatása 3000 példányban megtörtént, de a császári hatóságok augusztusban a marosvásárhelyi nyomdában hagyott nyomatokat elkobozták. Talán egyszer előkerül belőle példány![65]

[64] *Szinnyei*, 1891. XIII/1120. o.; Sztankó Soma önéletrajza HL 1848–49 57/1. 13. és 19–20. o. és *Sztankó*, 1863. 3. o.

[65] *Koncz*, 1887. 59. o.

2. *Kisnyomtatványok*

1. (1805)

Der complete Stand für alle Waffen ist in den Beylagen für die Insurrections-Armee bestimmt. ...[66] Joseph, Palatinus. [1805][67]

([4] o. + 21 formanyomtatvány és táblázat)
Lelőhely: OSZK 503.184.

2. 1841

Pécs szabad királyi város magyar nemzeti polgárőrségének rendszabályai. 1841.

(4 o.)
Lelőhely: BML. Pécs sz. kir. város tanácsülési jkve. 1841.; BMMI ÚLKTO I 71.1760.

3. (1848–1849[68])

5. szám. Törvényczikk. Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. Budapest julius 20án 1848. Mészáros Lázár hadügyminister.

([2] o.)[69]
Lelőhely: OSZK KNyT 270/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.52.1/Nyt.

9. szám. Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának. Budapest; julius 20-án 1848. Mészáros Lázár s.k. hadügyminister.
[Melléklete:] Áttekintése azon tárgyaknak, mellyeknek a Ludovicea megnyitása előtt vagy már készen kell lenni,vagy a mikhez legalább mindjárt hozzá fogni kellene.

([8] + [1] o.)[70]
Lelőhely: MOL R 32 1848. július 20.

15-ik szám. A központi bizottmány a hadügyminister által tervezett ujonczállitási törvényczikket következő módon véli szerkezendőnek: A magyar hadseregről.

([3] o.)[71]
Lelőhely: OSZK KNyT 829/1848–49. 2°; HTM Nyt 3234/Nyt.; MOL R 32 1848.

17-ik szám. Előterjesztése azon okoknak, mellyek a központi bizottmányt az ujoncz-állitási ministeri törvényjavaslat módositására inditották. Budapest aug. 1-ső napján 1848. Farkas Károly, s.k. központi bizottm. előadó.

([2] o.)[72]
Lelőhely: OSZK KNyT 272/1848–49. 2°

---

[66] Cím nélkül, a hadparancs első mondata.

[67] „Die Egalisirungs-Farben sind: für den District diesseits der Donau Kaisergelb. [...] jenseits der Donau Krapproth. [...] diesseits der Theiß Schwarz. [...] jenseits der Theiß Dunkelgün. Für Croatien Carmesin." (4. old.) Ezek az 1805. évi nemesi felkelés színei. *Ságvári – Somogyi*, 1999. 96. o.

[68] A Hadtörténeti Múzeum teljes 1848–49-es aprónyomtatvány-gyűjteményét közli: *Tóth*, 2000. A Magyar Nemzeti Múzeum vonatkozó kéziratos és nyomtatott iratait pedig: *Hermann*, 1987.

[69] Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 561–562. o.

[70] Közli: *Beér-Csizmadia*, 1954. 592–562. o.

[71] Az iratról említést tesz *Beér – Csizmadia*, de csak a végleges törvényszöveget közli. *Beér – Csizmadia*, 1954. 562. o.

[72] Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 563–564. o.

39-ik szám. Javaslat, mint lehetne a jelenlegi újonczozási rendszert javítani: tekintettel az újabban kifejlődött alkotmányra. Budapest, junius 30-án 1848. Mészáros Lázár

([6] o.)[73]
Lelőhely: OSZK KNyT 279/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.53.1/Nyt.

54. szám. Törvényjavaslat a magyar hadseregről.

([2] o.)[74]
Lelőhely: OSZK KNyT 849/1848–49. 2°; MOL R 32 1848.

105. szám. 214. sz./h.ü.n. A hadügyminister az országos honvédelmi bizottmányhoz. Budapest november hó 22-én 1848.
A jövő januárius 7-én megnyittatni szándékozott hadfőtanoda tárgyában van szerencsém 1-ső szám alatt „Járandoság kimutatását a felállitandó hadi főtanodában a 200 növendékre kiszabott, teljes állomáshoz szükséges igazgatói, tanitói és szolgálati személyzetnek, – 2-ik Költségvetését 1848/9 évben szükséges kiadásoknak, 50 növendéket számitván, – 3-ik Összes ismétlését a kiadásoknak. – 4-ik Ruházati tervezet mintával [...] Hadügyminister Mészáros Lázár s.k.
Pest, 1848-ik évi november hó 22-én. Petzelt József s.k. tud. egyetemi tanár.

[11. o.] (11 o.)[75]
Lelőhely: OSZK KNyT 188/1848–49. 2° és 388/1848–49. 2°

114. szám. Az osztályok központi bizottmányának jelentése a felállitandó magyar katonai főtanoda tárgyában hadügyminister ur által előterjesztett terv és költségvetés felett. December 7-én 1848. Vermes Illés, az osztályok központi bizottmányának előadója.

([2] o.)[76]
Lelőhely: OSZK KNyT 899/1848–49. 2°

116-ik szám. Országos határozat a magyar hadi főtanodáról.

(10 o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 900/1848–49. 2°

125. sz. Határozata a felsőháznak a magyar hadi főtanoda tárgyában. [1848. dec. 23.]

Forrás: *Beér – Csizmadia*, 1954. 603. o.; a végleges törvényszöveget közli: 604–612. o.

154. szám. Törvényczikkely. A nemzeti őrseregről.

([4] o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 196/1848–49. 2°

154ik szám. Törvényczikkely a nemzeti őrseregről. [1848. március 22.][77]

([2] o.)
Lelőhely: HTM Nyt 90.55.1/Nyt. és 0822/Nyt.; MOL R 32 1848.

---

[73] Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 564–569. o.

[74] Ennek az iratnak van 50. számú előzménye; a végleges törvényszöveget közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 570–573. o.

[75] Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 600. o.

[76] Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 601–602. o.

[77] *Tóth*, 2000. 680. o. 44. tétel.

169ik szám. Törvényjavaslat. A nemzeti őrseregről.

([4] o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 195/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.56.1/Nyt.

Az álló katonaság az absolutizmus támasza.
Marosújvár majus 30. 1849. Id. Farkas Sándor m. k.

[14. o.] (14 o.)
Lelőhely: OSZK 101.838.; HTM Kvgy. 8° 2862.

Beschreibung der Montur und Bewaffnung der Nationalgarde.

([2] o.)
Lelőhely: MOL R 32 é. n. (1848–49).

A cs. kir. gyaloghad kis záru perkuszios fegyvere alkotásáról és arra való czélszerű gondviselétről, ugymint zárjának megvizsgálásáról, elveken alapult szabályok szerint.

Forrás: Hartleben Konrád könyvkereskedő hirdetése. PH 1848. aug. 1.

Eljárási rendszabályok. 1849. márc. 1. Debreczen, Mészáros Lázár Hadügyminister. Nyom. Debreczen [város] könyvnyomdájában.

([3] o.)[78]
Lelőhely: HTM Nyt 90.26.1/Nyt.; MOL R 32 1849. márc. 1.

Fegyelmi és büntető törvények, mellyek a' Veszprém Vármegyei nemzetőrsereg számára ideiglenesen, mig a' Ministerség által kidolgozott megérkezendik, megállapittattak e' következendőkben: [...] Nyomatott Ramesetter Károly betüivel, nyárló 3. 1848.

([1] o.)[79]
Lelőhely: MOL R 32 1848. július 3. és R 32 1848. (dátum nélküli változat)

Fegyelmi rendszer. Melly a' pápai ideiglenes nemzeti őrsereg mihez tartása végett az állandó választmány által megállapíttatott. [...] a' választmány rendeléséből Martonfalvy Elek. m.k. jegyző. [1848. március 22.][80]

([1] o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 2/1848–49. 2°; HTM Nyt 2123/Nyt.

Fejenkénti könyv[81]. Kolozsvart. Nyomatott a k. főtanoda betüivel. 1848.

(14 o.)
Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 169.

Figyelmeztetés a nemzetőrökhöz! 1848-ik évi majus hó 24-ik napján tartott városi közgyülésben a' nemzetőrökre nézve ideiglenesen a következő fegyelmi rendszer állapittatott meg: [...] Adatott Győr városa közgyűléséből majus 24-én 1848. Tóth Imre s.k., elnök.

([1] o.)
Lelőhely: MOL R 32 1848. május 24.

---

[78] Szükségessé vált a korábbi katonai eljárási szabályok szigorítása, így például, míg korábban az 5 évnél súlyosabb ítéletek esetén az ítéletet felsőfokon is jóvá kellett hagyatni, úgy ettől fogva a halálos ítéleteket is csak utólag, a végrehajtás után! Természetesen ez a tisztekre nem vonatkozott!

[79] Részben az 1807. évi nemesi felkelőkre szóló fegyelmi szabályok felhasználásával.

[80] *Tóth*, 2000. 680. o. 46. tétel.

[81] Modern szóhasználattal: katonakönyv. Az első példányt 1848. július 4-i levelében Baldacci küldte a kolozsvári toborzási központnak, mintaképpen. *Urbán*, 1999. 770. tétel.

Az ideiglenesen kidolgozott „Nemzeti őrsereg' szolgálati rendszabályai" a' kecskeméti nemzeti-őrsereg által a következő módosításokkal fogadtattak el: [...] Kelt Kecskeméten aprilis 3-kán 1848. kiadta Léstár Péter őrnagyi-segéd. Nyomatott Kecskeméten Sziládi Károlynál.

([1] o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 9/1848–49. 4° és 44/1848–49. 4°; MOL R 32 1848. ápr. 3.

Az ideiglenes nemzetőrség alapszabályai. Kelt Pápán Martius 21-kén 1848. Martonfalvy Elek egyesületi jegyző.

([1] o.)
Lelőhely: OSZK KNyT 44/1848–49. 2°

A hadi rögtön itélő-széki eljárás. Azon esetek, mellyekre nézve hadi rögtön itélőszéki eljárásnak van helye, a' következőkben, u.m.: [...] Kelt Debreczenben mart. 4-én 1849-ik évben hadügy-minister Mészáros Lázár s.k.

([3] o.)
Lelőhely: HTM Nyt 90.25.1/Nyt.; MOL R 32 1849. márc. 4.

Honvédségi rendes zászlóaljak öltözetszabályzata. Nemzetőrségi öltözeti szabályok Nyomatott Landerer és Heckenastnál.[82]

([4] o.)
[A nemzetőrségre vonatkozó rész azonos: MOL R32 1848. május]
Lelőhely: MOL R 32 1848.

A' kecskeméti polgárokhoz! Hazánkat több részről megtámadó 's a' magyar nemzetet kiirtással fenyegető ellenség hadai pusztitására, az országos főkormány önkénytes mozgó nemzetőrség és száguldó csapatok kiállítását rendelte. [...] Kelt Kecskeméten, december 31-kén 1848. a' szabad mozgó csapatok alakítására kinevezett bizottmány nevében Csányi János s.k. bizottmányi elnök. Nyomatott Kméten.

Forrás: *Székelyné*, 2002. 185–186. o.

Magyar lovas nemzetőr. Ungarische Nationel-Garde zu Pferd. Magyar gyalog nemzetőr. Ungarische National-Garde zu Fuss. Az országos nemzetőrseregi tanács rendeletére. Rajzolta Szerelmey Miklós, Pesten Dorottya utcza Vogel házban. [Színes kőnyomat]

[1 o.][83]
Forrás: MOL R 52 1849. Katonaképek, magyar lovas és gyalog nemzetőrök

A nemzeti őrsereg vezérszavai. „Mig ezen vezérszavak magyarázataikkal együtt mintegy hat nap mulva sajtó alól kiszabadulnak, itten a' legszükségesebbek az illető nemzeti őrsereg tisztei számára előlegesen kiadatnak."[84]

([4] o.)
Lelőhely: MOL R 32 1848.

---

[82] Baldacci május 31-én küldte át a nyomtatványt a hadügyminisztériumnak a „Toborzási utasítással" együtt. *Urbán*, 1999. 569. tétel.

[83] A Kossuth Hírlapjában 1848. július 9-én megjelent hírdetés tudósít a Szerelmey-féle színes kőnyomatokról. *Urbán*, 1973. 111–112. o. Baldacci már június 13-án a 3000 elkészült nyomat költségeiről értesítette a pénzügyminisztériumot. MOL H91 1848. jún. 13.

[84] „A' nemzeti őrsereg kiképzéséhez megkívántató hadi műszavak a' Pesti hírlapban, Nemzeti ujságban és ezen czím alatt keletkező hírlapban »Nemzeti őr« ezentul közrebocsáttatnak. G. S." (4. o.) Gál Sándor itt valószínűleg „A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata"-ra utal, ami március végén jelent meg.

Nemzetőrségi lófelszerelés és málházás leírása. Pest nyárhó [július] 1-sö napján 1848. országos haditanács Baldacci.[85]

Forrás: *Urbán*, 1956. 333–356. o.

Nemzetőrségi öltözeti szabályok. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

([2] o.)[86]
Lelőhely: OSZK KNyT 4/1848–49. 2°; R 32 1848. máj.

Oktatás. Közelebbi utmutatás a hazafias adakozások utján beszerzendő sebkötési anyagok minőségi és nemeire nézve. [1848]

Lelőhely: Magángyűjteményben

Rövid utasitás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára. Nyomt. a m. kir. egyetem betűivel. [Buda, 1848]

(4 o.)[87]
Lelőhely: OSZK KNyT 3/1848–49. 2° és 3a/1848–49. 2°

Sz. kir. Győr városa egyesült polgári őrserege számára alkotott rendszabályok: ...
Tóth Imre alezredes, 1848. márc. 20. Győr.

([1] o.)
Lelőhely: MOL R 32 1848. márc. 20.

Terve a' Marosvásárhelyt felállitandó, nemzeti, polgári őrseregnek.

(3 o.)[88]
Lelőhely: MOL R 32 1848. és R 32 é. n.

Toborzási utasítás[89]. Magyarországban alakitandó honvéd őrseregre nézve. Öt darab melléklettel: A. alatt eskü. B. [alatt] toborzási számadás. C. [alatt] beavatási lajstrom. D. [alatt] Beavatási napló. E. [alatt] Hetenkénti tudosítás. [1848.]

(6 o.)
Lelőhely: MOL R 306 1848. május és keltezés nélkül (mellékletek nélkül); HTM Nyt 72.285.1/Nyt.

Toborzási utasitás Magyarországban alakitandó rendes nemzet őrseregre nézve. Öt darab melléklettel: A. alatt eskü. B. [alatt] toborzási számadás. C. [alatt] beavatási lajstrom. D. [alatt] beavatási napló. E. [alatt] hetenkénti tudósitás. [1848. május]

(6 o.)
Lelőhely: *TREKN I656bk.

---

[85] Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o. Lelőhelyek: az egri, veszprémi, soproni, szombathelyi és zalaegerszegi levéltár.

[86] Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o. Urbán az öltözeti szabály nyomtatását május végére, június elejére teszi; június 13-án már készen volt a színes könyomat az egyenruhákról.

[87] 1848. június 26–27-én jelent meg. *Urbán*, 1973. 110. o. Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o.

[88] Nyomtatta a marosvásárhelyi református kollégium könyvnyomdája 1848-ban. *Koncz*, 1887. 51. o.

[89] Az Erdélyben felállítandó 4 honvéd zászlóalj számára kiadva.

Törvényczikk a hedseregnek 50.000 fővel szaporitása elrendeltetik. Kelt Debreczenben a képviseletiháznak 1849. évi april. 24én tartott üléséből. Almásy Pál mk. alelnök. Hunfalvy Pál jegyző.

([1] o.)[90]
Lelőhely: OSZK KNyT 717/1848–49. 2°

Törvényczikkely. A nemzeti őrseregről. Gesetzartikel. Von der Nationalgarde. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

([4] o.)
Lelőhely: MOL R 32 1848.

Utasitás. Vidéki katonai parancsnokságok számára.
1849.

(16 o.)
Forrás: MTB, 1950. III/212. o.

Utasitás a nemzeti hadsereg zászlóalji és századi parancsnokainak részére.
Komárom 1849.

(11 o.)
Forrás: MTB, 1950. III/212. o. és OSZK katalógus.

Werb-Instruction für die im Königreiche Ungarn zu errichtende mobile National-Garde[91]. Mit fünf Formularen sub A. Eidesformel. – B. Werb-Rechnung. – C. Assent-Liste. – D. Assent Protocoll. – E. Wochen-Rapport.
Pesth, am ... ten Mai 1848. Baldacci. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

[4. o.] ([2], 4 o. + 6 lap, 5 melléklet)
Lelőhely: MOL H 94 Nem iktatott iratok. A) Szám nélkül elhelyezett iratok: 6.

[90] Az elfogadott 1849. III. tc-t közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 734. o. valamint a *Komáromi Értesítő* 1849. máj. 23.

[91] A szűkebb értelemben vett Királyi Magyarországon felállítandó 10 honvéd zászlóalj számára kiadva. Baldacci május 31-én küldte át a magyar és német nyelvű nyomtatványt a hadügyminisztériumnak. *Urbán*, 1999. 569. tétel.

3. Hadi lapok 1848–49-ből[92]

Cím	*Megjelenési hely*	*Megjelenés időtartama*
Brassói Lap	Brassó	1849. április–május
Csíki Gyutacs – – a Hadi Lap töredéke![93]		
Hadi Lap	Csíkszereda	1849. május 27 – július 16.[94]
Honvéd	Kolozsvár	1848. december 28 – – 1849. augusztus 14.
Honvédelmi Szövétnek	Pozsony	1848. július[95]
Komáromi Értesítő	Komárom	1849. január 9 – július 6.
Komáromi Lapok	Komárom	1849. július 11 – október 1.
Nemzetőr[96]	Pest	1848. május 27 – december 21.
Székely Hírmondó	Kézdivásárhely	1849. június 7 – június 17.
Való	Pest	1849. július (?)

Megjegyzés: Ezek a hadi lapok, megnevezésükkel ellentétben, nem szaklapok, a hadi eseményeken túlmenően általánosabb tájékoztatást nyújtottak mind a honvéd, mind a polgári lakosságnak, elsősorban a központtól távol elzárt részeken, mint a körülzárt Komáromban és Erdélyben.[97] Az egyetlen kivétel, ami ténylegesen katonai szakfolyóirat volt, a Pozsonyban megjelent Honvédelmi Szövétnek, de sajnos ennek is csak egy száma látott napvilágot. Talán a „Való" lehetett volna még hasonló; a Kecskeméthy Aurél szerkesztő által meghírdetett program (Pest, 1849. június)[98] szerint a lap mindenekelőtt a napi és a közelmúlt katonai eseményeit fogja tárgyalni, valamint katonai jelentéseket szándékozik közölni, szélesebb olvasóközönségnek szánva. Egyenlőre a programterven kívül nem ismerünk megjelent számokat.

[92] A korszak teljes sajtóbibliográfiáját közli: *Busa*, 1957.

[93] *Rákóczi*, 1989. 200–207. o.

[94] Busa Margit a július 2-ai számot ismeri utólsóként, de a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében megvan a július 16-ai szám. (Németh György szíves közlése.)

[95] *Ács*, 2005. 224–226. o.

[96] A *Pesti Divatlap* melléklete volt, majd május 27-től önállóan jelent meg. *Busa*, 1986. I/1. 190–191. o.

[97] *Kosáry – Németh*, 1985. 280–286. o.

[98] A' „Való" czimü katonai lap' programja. (OSZK FM3/8468; HTM PAnyt 0180/Nyt; MOL R32 1849. június) Közli: *Görgey*, 1888. 2. k. 634–635. o. Szerinte Kecskeméthy a lapot Görgey Artúr megbízásából és támogatásával indította. Az első előfizetési felhívás június 23-án jelent meg a *Marczius Tizenötödikében*, de a *Respublika*, melyben kiadóként a hadügyminisztérium volt megadva, még júl. 1-én is közölte a hirdetést. MT 1849. jún. 23. és *Respublika* 1849. júl. 27. és júl. 1. Továbbá a lap programját ismerteti: *Lukács*, 1942.

Ács, 1995.	*Ács Tibor:* A XIX. századi magyar katonai gondolkodás története. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1995. 76–106. o.
Ács, 1999.	*Ács Tibor:* A magyar hadi főtanoda, 1848–1849. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/2. 303–351. o.
Ács, 2005.	*Ács Tibor:* A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba, 2005.
Beér – Csizmadia, 1954.	*Beér János – Csizmadia Andor:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954.
Benda – Irinyi, 1961.	*Benda Kálmán – Irinyi Károly:* A négyszáz éves debreceni nyomda 1561–1961. Budapest, 1961.
Bényei, 1986.	*Bényei Miklós:* A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 300–311. o.
Busa, 1957.	Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája. In: Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. [Budapest], 1957. 113–146. o.
Busa, 1986.	*V. Busa Margit:* Magyar sajtóbibliográfia. 1705–1849. Budapest, 1986.
Csorba, 1987.	Borsod, Miskolcz 1848. Szerk.: *Csorba Csaba.* 2. kiadás. Miskolc, 1987.
Dörnyei – Szávuly, 2007.	*Dörnyei Sándor – Szávuly Mária:* Régi magyar könyvtár III. XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. II. k. 1761–1800. Budapest, 2007.
Garay, 1914.	*Garay Antal:* Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848–1849. Gyoma, 1914.
Görgey, 1888.	Görgey István: 1848 és 1849. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888.
Hermann, 1987.	*Hermann Róbert:* 1848–1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. In: *Folia Historica*, 13. Budapest, [1987.]. 123–167. o.
HL	Hadtörténelmi Levéltár
KH	Kossuth Hírlapja
Koncz, 1887.	*Koncz József:* A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. Marosvásárhely, 1887.
Kosáry – Németh, 1985.	A magyar sajtó története II/1. 1848–1867. Szerk.:. *Kosáry Domokos* és *Németh G. Béla.* Budapest, 1985.
Lakatos, 1881.	*Lakatos Ottó:* Arad története. Arad, 1881.

Lehoczky, 1899. — *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a Munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.

Lukács, 1942. — *Lukács József:* Kecskeméty Aurél 1849-es katonai lapjáról. In: *Magyar Könyvszemle*, 1942. 429–430. o.

MTB, 1950 — Magyar történeti Bibliográfia 1825–1867. Budapest, 1950.

Markó, 1959–1961. — *Markó Árpád:* A magyar katonai nyelv fejlődése. Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1959. 295–317. o., 1960. 169–181. o., 1961. 212–232. o.

Markó, 1960b. — *Markó Árpád:* Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány. 1781–1833). Budapest, 1960. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 18.)

MOL — Magyar Országos Levéltár

Molnár, 1988. — *Molnár András:* „Nemzeti őrsereg" felállításának terve 1843–ból. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4. 732–741. o.

Molnár, 1992. — *Molnár András:* Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992/3. 94–119. o.

Molnár, 1999. — *Molnár András:* Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. (Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei). In: *Századok*, 1996/6. 1193–1215. o.

MT — Marczius Tizenötödike

Németh, 2006. — *Németh György:* Gál Sándor, a katonai szakíró. In: Hargita Kalendárium 2006.

Oláh, 1889. — *Oláh György:* Békés vármegye 1848–49. Gyula, 1889.

Petrik, 2001. — Magyar könyvészet 1712-1920. *Petrik Géza* retrospektív bibliográfiája Kiszlingstein Sándor, Kozocsa Sándor valamint az Országos Széchényi Könyvtár kiegészítéseivel. CD-ROM. Budapest, [2001.]

PH — Pesti Hirlap

R. Kiss, 1909. — Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. Szerk.: *R. Kiss István*. Budapest, 1909.

Rákóczy, 1989. — *Rákóczy Rozália:* Volt-e a Hadi lapnak tüzérségi melléklapja 1849-ben? In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/2. 200–207. o.

Reizner, 1884. — *Reizner János:* A régi Szeged. Szeged, 1884

Ságvári – Somogyi, 1999. — *Ságvári György – Somogyi Győző:* Nagy huszárkönyv. Budapest, 1999.

Szakály, 1997. — *Szakály Orsolya:* Vay Miklós és az 1807. évi országgyűlés. Egy közéleti botrány családi levelek tükrében. In: *Fons*, 1997/3. 301-323. o.

Szendrei, 1913. — *Szendrei János:* Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1913. 318–320. o.

Székelyné, 2002. *Székelyné Kőrösi Ilona:* Muraközy János és Kecskemét város szabadcsapata. In: Kecskemétiek a szabadságharcban II. Kecskemét is kiállítja... Kecskemét, 2002. 177–216. o.

Szinnyei, 1891. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái I–. Budapest, 1891.

Sztankó, 1868. *Sztankó Soma:* Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868.

Timon, 1936. *Timon Béla:* Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. A cs. kir. hadsereg elhelyezése és ellátása Magyarországon. Budapest, [1936.]

Tóth, 2000. *Tóth Orsolya:* A Hadtörténeti Múzeum Plakát- és Aprónyomtatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 2000/3. 673–733. o.

Urbán, 1956. *Urbán Aladár:* Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1956/3–4. 333–356. o.

Urbán, 1973. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán, 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzetek készítette, az előszót írta *Urbán Aladár.* Budapest,1999.

László Pászti

MILITARY STATUTES, FIELD ORDERS AND OTHERS...

A Bibliography of Hungarian Works of Strategic Theory, 1790–1849

Summary

With the exception of the purely military historical works, the bibliography takes account of the Hungarian related special literature of strategic theory from the period between 1790 and the 1848–1849 Hungarian War of Independence.

In the Austrian Empire, these dates marked a period of political and later actual struggle for the organisation of the independent Hungarian national defence. From the parliament of 1790–1791, a recurrent claim of the estates was for the institution of a national army and Hungarian military higher education, which were only realised by the end of the period, and even then only temporarily.

As a result of the French Revolutionary and Napoleonic wars of the time, military strategy went through several changes, which also influenced strategic theory effectively. Within the scope set by the new ideas, their consequences, and the Hungarian political situation, the country's national defence was successfully developed to a level, at which the nation was able to gain and preserve its independence by force of arms from Habsburg absolutism in 1848–1849.

László Pászti

ARTICLES MILITAIRES, INSTRUCTIONS DE CAMPAGNE ET AUTRES

Bibliographie des ouvrages hongrois d'art militaire, 1790–1849

Résumé

La bibliographie comprend la littérature monographique d'art militaire ayant trait à l'histoire hongroise, née entre 1790 et la guerre d'indépendance hongroise de 1848–49, excepté les ouvrages qui relèvent uniquement de l'histoire militaire.

Au sein de l'Empire autrichien, c'est la période de la lutte, d'abord politique puis réelle, pour la création de la défense hongroise indépendante. A partir de la Diète de 1790–91, la mise en place de l'armée nationale et de l'enseignement militaire supérieur hongrois sont des revendications récurrentes qui n'ont été satisfaites que temporairement à la fin de la période examinée.

Les guerres révolutionnaires et napoléoniennes ont considérablement transformé la manière de faire la guerre et de ce fait, inspiré aussi l'art militaire. Les nouvelles idées et les transformations engendrées par celles-ci ont permis de développer, dans les limites des rapports politiques nationaux, la défense nationale en Hongrie qui devint ainsi capable en 1848–49 de défendre avec des armes la liberté de la nation contre l'absolutisme des Habsbourg.

László Pászti

KRIEGSARTIKEL, FELDANWEISUNGEN UND ANDERE...

Die Bibliografie ungarischer militärwissenschaftlicher Arbeiten, 1790–1849

Resümee

Die Bibliografie enthält – die reinen militärwissenschaftlichen Werke nicht mit einberechnet – die monografische militärwissenschaftliche Fachliteratur der Zeit zwischen 1790 und dem ungarischen Freiheitskampf von 1848–49 mit ungarischem Bezug.

Innerhalb des Habsburgerreiches ist diese Zeitspanne die Ära des politischen, später tatsächlichen Kampfes für die Schaffung eines selbständigen ungarischen Militärwesens. Ab der Diät des Jahres 1790–91 war die Schaffung einer nationalen Armee und eines ungarischen militärischen Hochschulwesens eine immer wiederkehrende Forderung, wobei diese jedoch erst zum Ende der Ära hin – vorübergehend – verwirklicht werden konnte.

Infolge der damit zeitgleich verlaufenden Kriege der französischen Revolution und von Napoleon veränderte sich die Kriegsführung in bedeutendem Maße, was auch auf die Militärwissenschaft eine produktive Wirkung hatte. Unter den neuen Ideen, sowie der infolge dieser eingetretenen Veränderungen und innerhalb der von den ungarischen politischen Verhältnissen eingegrenzten Möglichkeiten konnte das Kriegswesen des Landes auf ein Niveau gebracht werden, dass die Nation im Jahre 1848–49 fähig wurde, ihre errungene Freiheit gegen den Habsburg-Absolutismus mit Waffen zu verteidigen.

Ласло Пасти

ВОЕННЫЕ ПУНКТЫ (ПАРАГРАФЫ), ПОЛЕВЫЕ ПРИКАЗЫ, УКАЗЫ И ПРОЧЕЕ...

Библиография венгерских военно-исторических работ, 1790–1849 гг.

Резюме

Настоящая библиография содержит военно-научные монографии эпохи борьбы венгров за свободу периода 1790 и 1848–1849 гг., сюда не вошли чисто военно-исторические работы.

В истории Австрийской Монархии этот период является эпохой подлинной политической борьбы за создание самостоятельного национального военного дела. Начиная с 1790–1791 года постоянным требованием, фигурировавшим на заседаниях государственного парламента, было создание национальной армии и формирование высшего венгерского военного образования, хотя это стремление было осуществлено, и то лишь временно, лишь к концу этого периода.

Под влиянием происходивших одновременно с этим революционных событий во Франции и Наполеоновских войн значительно было реорганизовано военное дело, что плодотворно повлияло и на военную науку. Благодаря изменениям, происшедшим в результате веяния новых идей и новых возможностей, возникших в Венгрии, венгерское военное дело удалось развить до такого уровня, что венгерская нация была в состоянии успешно с оружием в руках защитить завоеванную в 1848–1849 гг. национальную свободу от господства габсбургского абсолютизма.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

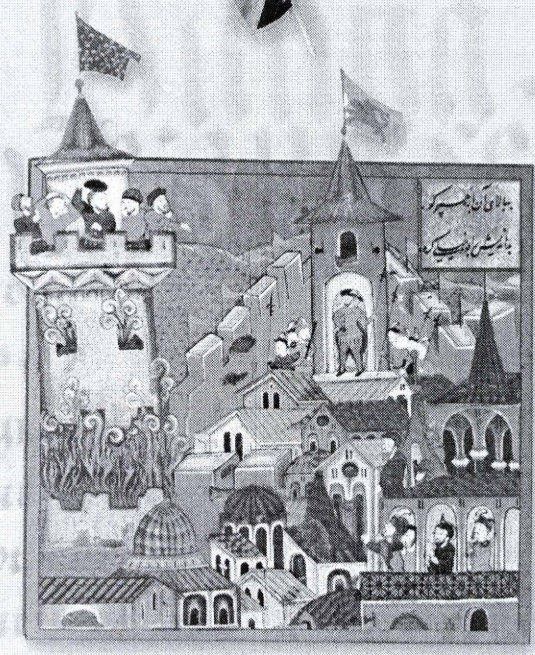

Kubinyi András

Nándorfehérvártól Mohácsig

A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete

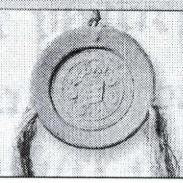

Argumentum

SZEMLE

MÉSZÁROS KÁLMÁN

II. RÁKÓCZI FERENC TÁBORNOKAI ÉS BRIGADÉROSAI

A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711

A Hatörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László

Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 186 o.

A szerző neve nem ismeretlen a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatói előtt, és az elmúlt évek során számos kitűnő tanulmánnyal, kisebb-nagyobb cikkel bizonyította hozzáértését. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy olyan – a Rákóczi-szabadságharc (had)történetével foglalkozók számára immár nélkülözhetetlen – segédkönyvek kiadását valósította meg, mint Markó Árpádnak a Rákóczi-szabadságharc csatáit feldolgozó tanulmányai válogatott újraközlése, vagy Heckenast Gusztáv életrajzi adattára. A most ismertetett szép kivitelű, igényes kötet lényegében a szerző eddigi kutatásainak első monografikus összefoglalása.

A munkát rövid, de alapos és lényegre törő historiográfiai áttekintés vezeti be, amelyből a kezdetektől, vagyis Thaly Kálmán korai kutatási eredményeitől napjainkig megjelent eredményekről értesülhetünk. Az olvasó éppen ezért már rögtön a monográfia elején kettős érzéssel szembesül: részint azzal, hogy az elmúlt évtized kutatásai milyen sok apró, de korántsem lényegtelen adattal egészítették ki a függetlenségi harc vezéralakjainak életrajzi portréit, ugyanakkor az is nyilvánvaló már első pillantásra, hogy mennyi lemaradással kell számolnunk. Ki gondolná például, hogy a Rákóczi-szabadságharc katonai felső vezetésének 63 tagja közül mindössze kilenc (!) tábornokról és brigadérosról készült életrajzi monográfia vagy tanulmány? Bottyán Jánosról és Ocskay Lászlóról Thaly Kálmán készített – sok kívánnivalót hagyó, és már a maga korában is kifogásolt – biográfiát, háromkötetesre tervezett, és családtörténetbe ágyazott Bercsényi-életrajza pedig csonkán maradt, mivel csak 1706-ig követte nyomon a kuruc főgenerális életútját. Perényi Miklós brigadérosról Komáromy András, Pekry Lőrinc tábornagyról pedig Rácz Imre írt összefoglaló életrajzi tanulmányt 1915-ben, illetve 1929-ben. Az 1950–1970-es évek során Baksay Zoltán, Esze Tamás, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes és Tóth Gyula tollából jelentek meg részben népszerűsítő és a szélesebb olvasóközönségnek szánt biográfiai munkák Czelder Orbán, Esze Tamás, Béri Balog Ádám brigadérosról és Bottyán János generálisról. Azóta viszont mindössze egyetlen korszerű életrajzi monográfia született, Károlyi Sándoré, Kovács Ágnestől.

A bevezetőt a tulajdonképpeni első, nagyobb terjedelmű, összefoglaló fejezet követi, amely a kuruc hadvezetés létrejöttét hivatott bemutatni az olvasóknak. A szerző megállapítja, hogy a tiszaháti bujdosómozgalomból kibontakozó szabadságharc első tisztjeit még maguk a felkelők választották meg. Erre még Rákóczi Magyarországra érkezése előtt sor került, és bár bizonyított tény, hogy a fejedelem még 1703 májusában ezredesi kinevezést adott Esze Tamásnak, a frissen kialakuló kuruc hadsereg első főtisztjei még többnyire írásos kinevezés nélkül, és leginkább csak Rákóczi hallgatólagos beleegyezésével viselték rangjukat.

A kurucok kezdeti térnyerését követően Rákóczi a „szegénylegény-tisztek" szerepének ellensúlyozására kezdett kinevezni a frissen csatlakozott, tekintélyesebb és többnyire katonai múlttal is rendelkező nemesek közül úgynevezett fődirectorokat a különböző hadszíntéren harcoló alakulatok mellé. A hadsereg első tábornokainak kinevezésére pedig csak akkor került sor, amikor „kellő politikai súllyal vagy elegendő katonai tapasztalattal rendelkező személyek" álltak Rákóczi hűségére.

A szakirodalomban általánosan elfogadott tény az is, hogy Thököly Imre török földről hazatért emigránsai is korábbi rangjuk megtartásával állhattak be Rákóczi seregébe. Ehhez csupán annyi kiegészítést tennénk, hogy a jelen kötetben felsorolt személyek közül (Csáky András, Guthi István, Orlay Miklós és Szappanos Mihály) egyedül Szappanos Mihály az, aki valóban a Thököly-emigrációban viselt rangjával kezdte meg rövid pályafutását Rákóczi hadseregében. Vele ellentétben – egy nemrégen előkerült török forrás szerint – Guthi István mindössze hadnagy volt, a bujdosó fejedelem környezetében bejáróként, illetve fegyverhordozóként említett Csáky András korábban egyáltalán nem viselt katonai rangot, az 1704 elején Erdélybe érkező emigráns katonaságot vezető Orlay Miklós pedig Thököly legközelebbi bizalmasai közé tartozott ugyan, ám katonai tisztséget ő sem viselt, ilyen jellegű szerepvállalására csak elvétve, kivételes esetekben került sor. A hazatéréséről és sikerekben gazdag dél-erdélyi „villámhadjáratáról" szóló korabeli beszámolók némelyike ugyan generálisnak írja, máig sem tisztázott körülmények között bekövetkezett hirtelen halála azonban megakadályozta, hogy Rákóczitól bármilyen katonai rangot vagy más hivatali tisztséget kapjon.

Fenti megjegyzéseink azonban nem változtatnak a szerző alapvető megállapításán, mely szerint a hadszervezés első időszakára a spontaneitás volt a jellemző, és abban is egyetértünk, hogy a fejedelem valóban helybenhagyta a hazatérő emigráns vezetők részben még tényleg Thökölytől kapott, vagy csupán a függetlenségi harc első időszakának nehezen dokumentálható hadicselekményei között a katonák választása révén nyert, esetleg önmaguk által adományozott rangját.

A főparancsnoki kar létrejöttét, a katonai közigazgatás megszervezését, valamint a felső vezetés összetételét, vagyis a monográfia magvát összesen négy különálló fejezet (A főparancsnoki kar hierarchiájának kiépülése, A katonai közigazgatás és a hadvezetés, A kuruc hadvezetés személyi állománya és előmenetele, A kuruc hadsereg legfőbb beosztásai) tárgyalja. Az egyes fejezetekről is hosszasan tudnánk írni, terjedelmi korlátaink miatt azonban mégis inkább a számunkra érdekesebbnek tűnő részletekre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A szerző vizsgálatai szerint II. Rákóczi Ferenc hadseregének összesen 63 tábornoki vagy brigadérosi rangú katonai vezetője volt. Közöttük azonban hárman is vannak, akiknek a szerepe már korábban is megosztotta a szakembereket. Pierre Puchot Des Alleurs márki, XIV. Lajos francia király altábornagyi rangban Magyarországra érkezett követe, bár visszautasította a Rákóczi által számára felkínált tábornagyi rangot, katonai tanácsadóként (sőt kezdetben a hadműveletek tényleges irányításában is) aktív szerepet vállalt a kuruc hadseregben. Des Alleurs-höz hasonlóan sokáig vitás volt Vay Ádám udvari főmarsall és helyettese, Török András funkciója is. Bár Vay Ádám a függetlenségi harc nyolc éve alatt több alkalommal is végrehajtott katonai megbízatásokat, a szerző osztja Heckenast Gusztáv korábbi megállapítását, miszerint a középkorból eredő udvari tisztség (udvarnagy, Hofmarschall) továbbélését tükröző „udvari marsalli" cím nem tekinthető azonosnak a tábornagyi rendfokozattal. Mivel azonban Vay a reguláris ezredekbe szervezett testőrség parancsnoki tisztségét is betöltötte, rangját mégis a tábornagyokéval azonos szintű beosztásként értelmezhetjük. A szerző ennek megfelelően Vay helyettesét, Török Andrást a tábornoki rang nélkül kinevezett kerületi vicegenerálisokkal állítja egy sorba, ám külön fel hívja a figyelmet arra a tényre, hogy sem Töröknek, sem pedig a szabadságharc utolsó hónapjaiban utódává kinevezett ifj. Perényi Imrének nem volt kimutatható katonai szerepköre.

A szerző összegzése szerint a 63 személy közül a szabadságharc kezdetekor 21-en voltak aktív katonai szolgálatban, és rajtuk kívül mindössze 24 főről bizonyítható, hogy rendelkeztek korábbi katonai tapasztalatokkal. Velük szemben 18 személy esetében történetírásunk egyáltalán nem rendelkezik olyan adatokkal, amelyek alátámasztanák katonai előéletüket. Igaz, az utóbbi lista olyan neveket is tartalmaz, mint a bujdosó kurucok között bizonyíthatóan 1696 óta vezető szerepet betöltő Esze Tamás, vagy éppen Károlyi Sándor, aki szatmári főispánként a tiszaháti felkelők ellen fegyvert fogott nemesi felkelők vezetője volt, s mint ilyen 1703. június 7-én Dolhánál csapást mért a kurucokra. Mindezek ellenére egyikükről sem tudjuk, hogy valaha, akárcsak egy röpke időre is, katonai tisztséget töltött volna be.

A szerző aprólékosan tárgyalja a kuruc katonai felső vezetés tagjainak a szabadságharc kitörésekor, illetve a kuruc hadseregben történt szolgálatvállalásuk idején viselt rangját.

Aktív katonatisztek, vagy katonai tapasztalattal rendelkező, de 1703-ban már ténylegesen nem szolgáló személyek esetében azok egykori rangjára is kitér. Érdekességként itt csupán a két végletet emeljük ki: Czelder Orbán és Ocskay László brigadérosok korábban egyaránt altisztként szolgáltak a császári hadseregben, és a 63 tábornok és brigadéros közül mindössze két korábbi tábornok volt: a császári hadseregből vezérőrnagyként Rákóczihoz átállt Forgách Simon, és a Havasalföldről 1704 nyarán hazatért Petrőczy István, Thököly unokatestvére és legbelsőbb híve, aki az emigrációban az „erdélyi generális" címet viselte. Petrőczyt hazatérését követően generális-főstrázsamesteri címmel ruházta fel Rákóczi, és bár a szabadságharc folyamán végig bizonyíthatóan élt e rangjával, tényleges katonai szerepet csupán a Trencsén körüli ostromzár (1705), majd a trencséni csata utáni hetekben meghirdetett nemesi felkelés egyik gyülekezési táborának parancsnokaként töltött be.

Bár a szerző kimondottan nem tér ki rá, érdemes megvizsgálnunk a 63 főtiszt társadalmi és nemzetiségi összetételét is, annál is inkább, mivel a kötet alapján erre minden módunk és lehetőségünk megvan. A főtiszti kar tagjai között összesen 21 nagybirtokos arisztokrata volt, a 63 tábornok és brigadéros többségét egyértelműen a köznemesség tagjai tették ki. A Rákóczi hadseregében szolgálatot vállalt idegen főtisztek – öt francia és egy lengyel – feltehetően mindannyian nemesi származásúak lehettek, a magyar főtisztek között azonban akadt, aki alacsonyabb sorból küzdötte fel magát. Egy polgári és két jobbágyi származású főtisztet ismerünk: Czelder Orbán szepességi polgárcsalád sarja volt, míg a függetlenségi harcot megelőző bujdosómozgalom és a tiszaháti felkelés egyik vezéralakjaként érdemeket szerzett Esze Tamás brigadéros Rákóczi tarpai, az 1710 tavaszán generális-főstrázsamesterré előléptetett Nagyszegi (Leuka) Gábor pedig a Wesselényiek Nagyszeg faluból való jobbágya volt. Esze Tamást –brigadérosi kinevezését követően – a fejedelem meg is nemesítette!

Nemzetiségi megoszlás tekintetében először a már említett hat külföldit kell megemlítenünk, az öt franciát – Georges Chassant, François Damoiseau, Louis Fierville le Hérissy és Louis Lemaire brigadérosokat, valamint Pierre Puchot Des Alleurs márkit –, és a mindössze néhány hónapig szolgáló lengyel származású Janusz Grudziński generális-főstrázsamestert. A hazai nemzetiségek közül bizonyíthatóan a szepesi szászok közül került ki Czelder Orbán brigadéros, de ugyancsak német anyanyelvű volt a császári hadsereg egykori gyalogsági tisztjeként Magyarországra nősült és itt letelepedett Róth János György, aki szintén brigadérosi rangot ért el Rákóczi hadseregében. Az imént említett Nagyszegi Gábor generális-főstrázsamester feltehetően román származású volt.

Csupán érdekességként jegyezzük meg: a szabadságharc utolsó éveiben határozott tárgyalások folytak Rákóczi állama és a szomszédos Oszmán Birodalom magas rangú tisztviselői között, hogy – elsősorban albán és bosnyák nemzetiségű és muszlim vallású – török alattvalókból zsoldosokat toborozzanak. A felfogadandó katonaság parancsnoki posztjának várományosa az albániai pasa parancsnoksága alá tartozó Omer aga volt, aki éppen ettől a megbízatásától várta a katonai ranglétrán való felemelkedését, és előléptetése érdekében maga Rákóczi is lépéseket tett. Bár a törökországi segédcsapatok zsoldba fogadása egészen a szabadságharc végéig napirenden volt, nem került sor albán és bosnyák katonák tömeges integrálására a kuruc hadseregbe. Amennyiben viszont a fejedelem terve megvalósul, feltehetően Omer Aga lett volna a kuruc hadsereg első albán (és muszlim vallású) tábornoka.

A szerző szigorú forráskritikai elemzések során jutott el oda, hogy 63 főben állapítsa meg a kuruc felső vezetés pontos létszámát. Munkája során adatokkal alátámasztva cáfolta meg elődei tévedéseit, így, pl. Thaly számos tévedésének helyesbítése mellett még Markó Árpád elírását is kiigazítja, amely szerint Orosz Pál is Rákóczi brigadérosa lett volna. Orosz ugyanis már 1704 elején, tehát jóval a brigadérosi rang bevezetőse előtt generális-főstrázsamester lett. Korrigálja Mészáros Kálmán Markó Árpád azon tévedését is, hogy ugyancsak Orosz Pál 1703 nyarán Törökországból tért volna haza 3000 bujdosó élén. Markó e tévedését később többen is átvették, Mészáros Kálmán viszont helyesen állapítja meg, hogy ebben az esetben nyilvánvaló elírással állunk szemben, és Markó valójában Orlay Miklósra gondolt, amikor a fentieket leírta.

Itt még megjegyezzük, hogy a szerző Orlay kapcsán további helyesbítést is tesz,

mely szerint Thököly bizalmas hívét a szakirodalom ugyancsak helytelenül említi Rákóczi brigadérosaként.

A kötet az V. fejezeten belül (Életrajzi adattár) tárgyalja a 63 tábornok és brigadéros életrajzát is. A szerző már elöljáróban leszögezi, hogy a 27 kuruc tábornok, 33 brigadéros és a három vitatható szerepű tisztségviselő (Des Alleurs, Vay Ádám és Török András) életrajzában csupán az illető személyek katonai karrierjét igyekszik felvázolni, emellett feltünteti születésük és elhalálozásuk idejét, utal társadalmi helyzetükre, és közli a felkelés előtti katonai működésükre vonatkozó adatokat is. A szabadságharc időszakából viszont csupán a felkeléshez való csatlakozásuk körülményeit, a rangemeléseket, illetve a szabadságharc ügyéhez való viszonyulásukat mutatja be, röviden. Végezetül utal az esetleges későbbi katonai karrierjükre is.

Első pillantásra az életrajzok meglehetősen szegényesnek tűnnek, néhány esettől eltekintve a szerző Heckenast Gusztáv két éve megjelent életrajzi adattárának megfelelő oldalaihoz utasítja az érdeklődőt („Heckenast: Ki kicsoda...") Ennek okát is megadja, mivel közli, hogy az életrajzok esetében alapvetően Heckenast Gusztáv és saját kutatásaira támaszkodott, és a részletes, hivatkozásokkal is ellátott életrajzokat egytől-egyig megtalálhatjuk a fenti adattárban. Véleményünk szerint jobb lett volna, ha a jelen monográfia a tárgyalt főtisztek teljes, vagy teljesebb életrajzát is tartalmazza, és a szerző ily módon is megkönnyíti az olvasó helyzetét, és csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az említett adattárban a szerzőnek jóval több saját kutatása fekszik, mint azt a jelen kötetekben megadott hivatkozások alapján első olvasatra gondolnánk. Az már merő véletlen, hogy a kötet végén található bibliográfiából éppen a legtöbbet idézett forrásmunka feloldása hiányzik... Itt és most igyekszünk pótolni ezt a hiányosságot: *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán.*) História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak 8. (Sorozatszerk. *Glatz Ferenc.*)

A monográfia utolsó részét az okmánytár képezi, amely harminc, zömmel eredeti kinevezési okirat mellett Rákóczinak az országos főkapitányságok felállításával kapcsolatos, 1706. június 21-én, Érsekújvárott készített határozatait tartalmazza. A szerző kutatásai alapján közel 80 tábornoki vagy brigadérosi kinevezésről van tudomásunk, ennek ellenére csak alig ötöt (!) sikerült eredetiben fellelnie, kettőnek az egykorú tisztázati példányát, háromnak későbbi másolatát, húsz kinevezési okmánynak pedig a fejedelemi kancellárián jegyzőkönyvezett fogalmazványát sikerült megtalálnia. Igaz, néhány irat esetében több, kisebb eltéréseket mutató, de lényegében azonos szövegű példány is előkerült. Mészáros Kálmán összesítése alapján jelenleg összesen huszonhat kuruc tábornok és brigadéros kinevezési okmányát ismerjük, mivel négyükének – Károlyi Sándor, Orosz Pál, Pekry Lőrinc és Bagossy Pál – két-két irata is fennmaradt. Külön érdekesség, hogy két idegen főtiszt, a francia François Damoiseau és Louis Fierville le Hérissy brigadérosi kinevezése is a rendelkezésünkre áll. A harminc kinevezési okmány közül egyébként korábban mindössze Bottyán János generális-főstrázsamesteri kinevezése jelent meg nyomtatásban Thaly Kálmánnak a generális levelezését tartalmazó kötetében, Kisfaludy György brigadérosi kinevezésének hasonmása pedig szerepel *A kisfaludi Kisfaludi család története* című, 2004-ben napvilágot látott családtörténeti monográfiában. Az okmánytár elsődleges érdeme, hogy a szerző igyekezett a mai ismereteink szerint rendelkezésünkre álló összes tábornoki és brigadérosi kinevezést bemutatni, e célját azonban sikerült jelentősen túllépnie, mivel az okmányokat szigorú forráskritikai elvek alapján rendezte kiadás alá. Lehetőség szerint minden esetben kitér az illető okmány történetére, felsorolja korábbi ismertetéseit, több példány esetén megadja az egyes másolatok elérhetőségét is. Emellett az iratok kritikai kiadására törekedett, így több esetben felhívja a figyelmet apróknak tűnő, ám lényeges szempontokra is. Esze Tamás brigadérosi kinevezésénél például rámutat, hogy a fejedelmi prokokollumba bevezetett szövegből a stiláris javítás miatt törölt szavakkal együtt a főtiszt titulusának első „N" (= *Nemzetes*) betűjét is kihúzták. A szerző ugyan leszögezi, hogy a *nemzetes* és *vitézlő* titulus rendszerint párban áll, függetlenül attól, hogy az illető katonatiszt valóban nemes volt-e vagy sem, Esze Tamás kinevezési okmányának fogalmazványában azonban egyértelműen szándékos javítás történt, ami nyilvánvalóan akkor még jobbágyi státusára utal.

Véleményünk szerint az immáron négy éve tartó Rákóczi emlékév-sorozat megannyi kiadványa, megemlékezése és tudományos tanácskozása ellenére kevés olyan meghatározó munka született, amely valóban előre viszi a kutatást, és akár az elkövetkező évekre is irányt mutat. Az elmúlt évek során új, vagy eddig kevésbé kutatott területek felé irányult a figyelem, melyek közül emeljük ki a mostanság olyannyira divatos elitkutatást, ezen belül az arisztokrácia társadalmi és kulturális szerepének kutatását.

Hasonlóan fontos problémakör a magyar végvári vitézek és a több mint négy évtizeden át tartó kuruc mozgalmak katonaságának integrációja a Habsburg-hadseregbe. Csupán e két kutatási irányvonal szempontjából is figyelemreméltó lehet a jelen kötet, hiszen Rákóczi államának legfőbb katonai méltóságai között 21 bárói és grófi rangú nagybirtokos arisztokrata volt, a függetlenségi harc hadseregét kitevő katonaságnak, és természetesen a tisztikarnak pedig igen jelentős része került ki a törökellenes felszabadító háborúk veteránjai, illetve a nyugati hadszíntéren megfordult egykori császári katonák közül. Az egykori kurucok 1711 utáni szerepvállalása a Habsburg-hadseregben szintén a kellően még fel nem dolgozott témák közé tartozik.

Mészáros Kálmán kötete, amellett, hogy a választott téma első, minden szempontból alapos összefoglalása, ráirányítja figyelmünket a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének egyik nagy hiányosságára is, nevezetesen, hogy a függetlenségi harcot nem szerencsés minden esetben kizárólag nyolc év történései alapján ábrázolni. Igen gyakran éppen a szabadságharcot megelőző és azt követő évtizedek történetének feltáratlansága vagy felületes ismerete gátolja meg, hogy egyes helyzetekben pontos véleményt alkothassunk. Itt csak arra utalnék, hogy az udvari főmarsall és helyettese (Vay Ádám és Török András) szerepkörének vizsgálatához kitűnően lehetne hasznosítani a Thököly Imre udvarának hasonló tisztségeiről szóló ismertetéseket, ám a „kuruc király" egykor népes és fényűző udvarát többnyire még ma, a főúri udvari kultúra kutatásának reneszánsza idején is csak Thaly Kálmán forráskiadásai alapján tudjuk tanulmányozni. Ha pedig a nagyrabecsült olvasó veszi a fáradságot, és fellapozza a „Heckenast-adattár" megfelelő oldalait, akkor tapasztalja csak meg igazán, mennyire szegényes is a magyar nemzet egyik legismertebb és legnagyobb népszerűségnek örvendő időszakában szereplő katonai vezetők életrajza! Elég csak arra utalnunk, hogy a most ismertetett monográfiában bemutatott főtisztek közel harmadának előéletéről szinte semmit sem tudunk. Néhányukról ugyan határozottan kijelenthetjük, hogy semmilyen katonai képzésben nem részesültek, a szabadságharcot megelőző két-három évtized hadtörténetének alapos tanulmányozásával, s azon belül is leginkább Thököly hadseregének és udvarának, valamint a törökellenes hadjáratokban részt vett magyar katonaság személyi összetételének ismeretében az említett 18 Rákóczi-kori főtiszt többségének előéletéről is biztosan többet tudhatnánk meg.

Seres István

NAGY ZOLTÁN (SZERK.)

A BATTHYÁNYAK ÉVSZÁZADAI

Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29.

(Körmend Város Önkormányzata, Körmend – Szombathely, 2006. 512 o., 1 t.)

2007-ben van Batthyány Lajos gróf, az első felelős kormány miniszterelnöke születésének kétszázadik évfordulója. A bicentenárium évét a Magyar Köztársaság kormánya Batthyány emlékévvé nyilvánította. Ennek mintegy nyitányaként, az országos eseménysorozatra történő felkészülés jegyében, Vas Megye Közgyűlése, Körmend, valamint a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum a 2005-ös esztendőben rendezvények

sorozatával emlékezett arra, hogy 1605-ben Körmend mezőváros a hozzá tartozó uradalommal együtt a Batthyányak birtokába került, akik attól fogva meghatározó szerepet játszottak a megye gazdasági, politikai és kulturális életében. A „Batthyányak évszázadai" cím alatt lezajlott programok közül kiemelkedett a Szombathelyi Képtár és a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum együttműködésében létrejött kiállítás Szombathelyen és Körmenden, majd az utóbbi városban 2005. október 27–29-e között megrendezett tudományos konferencia. Példaértékű, ahogyan a szervezők a Batthyány-kastély évszázados kincseit, valamint a XVII–XVIII. századi főúri reprezentáció eszközeit bemutató, országos figyelmet keltett kiállítás katalógusának és ezzel párhuzamosan a nagyszabású tudományos konferencia anyagának igényes és hazai viszonylatban szokatlanul gyors megjelentetéséről gondoskodtak. S bár a két kötet közül most csak az utóbbiról ejtünk szót, a kiállításkatalógust is jó szívvel ajánljuk a család és a város története iránt érdeklődő olvasók és a Körmendre látogatók figyelmébe.

A „Batthyányak évszázadai" című, szép kiállítású könyv, amelynek borítóját a Batthyány Boldizsárnak és Benedeknek 1500-ban adományozott címer és a körmendi kastély főépületének homlokzatán található hercegi címer díszíti, nem csupán a konferencia előadásait, de tágabban véve a „vasi emlékév" szellemi termését is összegzi. A szerkesztő, *Nagy Zoltán* múzeumigazgató, utószavában elmondja, munkatársaival és a kötet támogatóival egyetértésben arra törekedtek, hogy a Batthyányakkal, a hozzájuk kapcsolódó tárgyi és szellemi értékekkel a Körmend város és a Batthyány-uradalom történetével foglalkozó legkülönbözőbb tudományágak szakembereinek minél szélesebb körét (történészek, irodalomtörténészek, művészettörténészek, zenetörténészek, néprajzosok, jogászok, levéltárosok, könyvtárosok, régészek, muzeológusok, restaurátorok, műemlékvédelmi szakemberek, építészek, táj-és kertépítészek) vonják be a munkálatokba. A háromnapos konferencián elhangzott 34 előadás így duzzadhatott 54 tanulmányt tartalmazó, több mint ötszáz oldalas, fólió méretű, vaskos kötetté.

A hatalmas anyagot a szerkesztői kéz szerencsés módon hat nagyobb tematikai egységbe rendezte: I. A Batthyány család évszázadai – A Batthyány családnév eredetétől Körmend birtoklásáig; II. A Batthyány család évszázadai – Gróf Batthyány Ádámtól Batthyány-Strattmann László hercegig; III. Batthyányak a magyar művelődéstörténetben; IV. A körmendi Batthyány Hercegi Levéltár és a várkastély gyűjteményei; V. A körmendi Batthyány kastély kutatásának eredményei és hasznosítási lehetőségei; VI. Visszatekintés a Batthyány kastély évszázados kincsei című időszakos kiállításra. A könyvet mintegy 400 fekete-fehér szövegközti kép és 36 oldalnyi színes melléklet, valamint Luigi Ferdinando Marsili olasz hadmérnök-író 1683-ban készült, kihajtható Rába-védműtérképe teszi teljessé, hely- és névmutató, valamint a szerzők bemutatása zárja.

A Batthyányak nagy korszaka ugyan a kora-újkor, de amint „Theatrum historiae – theatrum Batthyanyae" című bevezetőjében *R. Várkonyi Ágnes* akadémikus írja: „származásukat a családi hagyomány a honalapítás idejéből eredezteti, felemelkedésük lassú, szívós munkával a középkorban indult, majd a fiúk és unokák fontos hivatalokba jutottak, elestek a mohácsi csatatéren, aki megmenekült, az várak, kastélyok, hatalmas birtokok ura lett." A Batthyányak, bár birtokaik szétdarabolódtak, méltóságaik letűntek, értékeiket megrabolták, felgyújtották, még XX. századi történelmünk formálásában is szerepet játszottak, a kötet írásai ezért a família sorsát a honfoglalástól napjainkig kísérik végig, zavarba ejtő bőséggel árasztva az életrajzi, gazdaság- és művelődéstörténeti adatokat.

A család jelentősebb és szerényebb személyiségeivel, gyerekek s más nemzetbeli rokonok sokaságával együtt korábban is jelen volt a történetírásban, hiszen az ország leggazdagabb levéltárából régebben is két kézzel merített a kutatás (állításunk igazolására példaként a tudós levéltáros, Iványi Béla, avagy a pályáját Körmend és a Batthyány-birtokok jobbágytársadalma történetével kezdő, tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló történész, Tóth István György munkásságát említjük, akinek a konferencia és a kötet egyik írása is emléket állít). A kötet egészét áttekintve joggal állapítja meg bevezetőjében R. Várkonyi Ágnes, aki a csaknem 50 szerző ívnyi anyag lektora is volt, hogy a tanulmányok többsége az elődök által vágott úton vezet tovább, miközben az egyetemes történetírás újabb módszereit, vizsgálódási területeit kapcsolja be a hazai Batthyány-kutatásokba. Batthyány I. Fe-

renc horvát bán (1496–1566), az európai tudósokkal kapcsolatot tartó, kísérletező humanista főúr Batthyány III. Boldizsár (1537–1590) és fia, a Balassi Bálinttal jó barátságban állt Batthyány II. Ferenc (1573–1625), valamint hitvestársa Lobkovitz Poppel Éva (1585?–1640), a XVII. század első felének legtehetségesebb gyógyító nagyasszonya, Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitány (1610–1659), Zrínyi harcostársa és barátja, avagy az utolsó nemzeti nádor, Batthyány Lajos Ernő (1696–1765) és a „a szegények orvosa"-nak is nevezett, II. János Pál pápa által 2003-ban boldoggá avatott Dr. Batthyány-Strattmann László alakja régóta izgatja a legkülönbözőbb tudományágak képviselőit. És akkor még nem tettünk említést a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnökről. Természetesen valamennyien szereplői e mostani könyvnek is. Az újonnan föltárt levéltári anyagon túl mi az a többlet, amit ezek az írások hozzátesznek a korábbi tudásunkhoz? A teljesség igénye nélkül csak néhányat sorolunk ezek közül.

A família eredetére vonatkozó legendák és hiedelmek helyett (amelyeknek többségét maguk a családtagok terjesztették), immár hiteles dokumentumokból rajzolódik ki a Batthyányak származása, felemelkedése, helye a magyar politikai elit körében. A család történetével foglalkozó tanulmányokban, a nemzetközi történetírás új irányzatainak hatására, a viselkedési szokásrenddel együtt jelentős hangsúlyt kapott a felhalmozott tudás, az értékőrző és értékteremtő erő. Ez abból a felismerésből fakad, hogy a kora-újkorban a vagyonnak és származásnak megfelelő hatalmi helyzet biztosításához már elengedhetetlen feltétel volt a műveltség, a tanultság. A Batthyányak nagyszabású építkezéseit, kertjeit, gyűjteményeit, mecenatúrájukat és az európai, valamint a hazai szellemi élet korabeli prominenseivel fenntartott kapcsolataikat nemzetközi összehasonlításban, interdiszciplináris módszerrel feltáró tanulmányok meggyőzően bizonyítják az udvari kultúra értékőrző és értékteremtő jellegét. A könyv ehhez kapcsolódó másik nagy újdonsága a család egymást váltó udvarai szerkezetének, működésének, zenei életének, valamint az udvarban kibontakozó köznemesi és értelmiségi pályák, társadalmi rétegek sokoldalú bemutatása. Végül, ugyancsak az udvar, az udvari kultúra kérdéskörén belül, több dolgozat is foglalkozik a Batthyány család jeles nőtagjaival. Az elemzések központjába a gyermeknevelés és a laikus gyógyítás került. Ezekből egyértelműen kitűnik, hogy a családban az orvoslás iránti, legmagasabb szinten boldog Batthyány-Strattmann László tevékenységében testet öltött vonzalom és szociális érzékenység a XVI–XVII. században élt Batthyány-nagyasszonyok s kiváltképp Lobkowitz Poppel Éva öröksége.

Még hosszan sorolhatnánk e nagyszerű kötet újdonságait, ehelyett azonban inkább gazdag hadtörténeti vonatkozásaira hívjuk fel a figyelmet. Mind a hat fejezetben olvasható ugyanis egy-két olyan írás, amely a hadtörténészek, valamint a katonai muzeológia és hagyományápolás szakembereinek érdeklődésére is számot tarthat.

Mindjárt az első fejezetből említést érdemel a *Dominkovits Péter* soproni főlevéltáros által rajzolt portré Horváth Bálint körmendi kapitányról (Batthyány II. Ferenc egy összetett feladatkörű familiárisa: Mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány). A tanulmány a szerzőtől megszokott széles forrásbázis alapján egy eleddig kevéssé ismert jelenséget dokumentál, egy főúri familiáris egyidejű vármegyei és magánföldesúri katonai vezetői funkcióját az 1620-as években. Ehhez kapcsolható, bár a harmadik, művelődéstörténeti részbe került *Ladányi-Benedikt Ildikó* írása, aki Francsics Gáspár körmendi kapitány 1648–1650-ben, Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitányhoz írott levelei alapján mutatja be a körmendi vár és kapitánya mindennapi életét. (A könyvben hátrébb, külön tömbben kaptak helyet a körmendi kastély kutatásának eredményei, mégis ide kívánkozik *Siklósi Gyula* régész, az MTA Régészeti Intézete tudományos főmunkatársa és *Borossay Katalin* művészettörténész, a Műemlékvédelmi Tudományos Intézet munkatársa dolgozatának megemlítése, amelyekből a körmendi vár középkori képe és a Batthyány II. Ferenc 1605-ös birtokba lépését követően elnyert alakja, mankóbüki Horváth Bálint és Francsics Gáspár életének színtere bontakozik ki.)

A Batthyány család következő nemzedékéhez tartozó Batthyány II. Ádám dunántúli főkapitány, utóbb horvát bán katonai tényke dését világítja meg új adatokkal a Vas Megyei Levéltár munkatársa, *Sarlai Szabolcs* (Marsili és a Batthyányak a Rába védelmében 1683-ban) és a fiatal történész, *Kas Géza* dolgozata (A Batthyány család és a várrombolás) a kötet második fejezetében. Minden bizonnyal Bat-

thyány II. Ádám révén, hadizsákmányként került az a nagy számú oszmán-török fegyver a Batthyányak tulajdonába, amely azóta is a körmendi Herceg Batthyány-Strattmann Hitbizomány fegyvergyűjteményének törzse – derül ki *Kovács S. Tibor* fegyvertörténésznek a család gyűjteményeit bemutató fejezetben olvasható írásából (A Batthyány-Strattmann gyűjtemény oszmán-török fegyverei).

Végül a kötetet záró fejezetében, a fentebb említett körmendi kiállítás műhelytitkait és szakmai tapasztalatait megfogalmazó dolgozatok között is találunk a hadtörténész-muzeológus számára hasznosíthatókat (*Wieber Marianne:* Öltöztetett Batthyány szobrok; *Somogyi Győző:* A Batthyány bandérium; *H. Vörös Márta:* A látogatók teszik teljessé a kiállítást. A Batthyány kastély évszázados kincsei című időszakos kiállítás fogadtatása).

Összegzés gyanánt idézzük ismét R. Várkonyi Ágnes értékelő sorait:

„A tanulmánykötet eredeti, többnyire rendkívül értékes interdiszciplináris jellegű kutatások együttese. A múzeumokban őrzött szellemi és tárgyi örökség színvonalas feldolgozása. Végső soron a kultúra megőrzéséről szól, Magyarország és Európa múltjáról, az élet távlatairól. A kötetet használni fogják a szakmai körök. Felhasználható az egyetemi oktatásban, segédkönyvül szolgál a középiskolai tanároknak és helytörténészeknek. Kézikönyve lehet a korszerű turisztikát szervező szakembereknek is." És – tesszük hozzá – nem hiányozhat a hadtörténészek, a magyar hadtörténelem iránt elkötelezettek könyvespolcáról sem.

Hausner Gábor

HERMANN RÓBERT

GÁSPÁR ANDRÁS HONVÉD TÁBORNOK

Kecskemétiek a szabadságharcban IV.

(Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma, Kecskemét, 2005. 240 o.)

A kecskeméti Katona József Múzeum 1848–49-es szabadságharccal foglalkozó sorozata immár negyedik kötetéhez érkezett. Az eddigiekben általában egy-egy kecskeméti kötődésű személy vagy alakulat rövid életrajzát, illetve történetét, valamint visszaemlékezéseket tettek közzé. A sorozat negyedik kötete kizárólag a szabadságharc egyik kevéssé ismert tábornokával, a kecskeméti születésű Gáspár Andrással foglalkozik.

A Székelyné Kőrösi Ilona által szerkesztett és Hermann Róbert által írt kötet tartalma alapvetően két részre oszlik. Az első részben Gáspár vezérőrnagy minden eddiginél teljesebb életrajzát olvashatjuk. Ez utóbbi a *Kecskemét is kiállítja...* című – a sorozat második köteteként megjelent – tanulmánygyűjtemény szintén Hermann Róbert által írt Gáspár-életrajzára épül, annak kibővített, javított változata.

A tábornoki életrajz kronologikus rendet követ. A *Csizmadiából közhuszár, közhuszárból százados* című fejezet a kezdetekkel ismerteti meg az olvasót. Kiderül hogyan lett a kisnemesi származású, de csizmadia foglalkozású idősebb Gáspár András fiából az apai mesterség folytatója helyett cs. kir. huszártiszt a 9. (Miklós) huszárezredben. Bár először nem igazán tetszett neki a katonaélet, utóbb, fokozatosan emelkedve a ranglétrán, 10 év szolgálat után a közhuszárként indult ifjút tisztté léptették elő. Minősítési lapjai szerint ezután is jól teljesített, és 1845-ben már főszázadosként (első osztályú százados) szolgált.

A következő három fejezet (*Morvaországtól Magyarországig, A Drávától Székesfehérvárig, Az ozorai diadal részese*) már az 1848–49-es szabadságharc közvetlen előzményei és az önvédelmi háború megindulása idején követi nyomon Gáspár katonai karrierjét: ezredével együtt rendelték Magyarországra, ahol részt vett a Jellačić elleni hadműveletekben és hamarosan megkapta őrnagyi kinevezését is. Perczel és Görgei parancsnoksága alatt aktí-

van közreműködött a Roth vezérőrnagy vezette horvát hadosztály ozorai bekerítésében. Ezután, október 8-án, kinevezték a Nagykanizsán állomásozó magyar csapatok parancsnokává, feladata a Muraköz visszafoglalása lett.

A *Perczellel a Muraközben és a Mura mentén* című fejezetben részletes beszámolót kapunk a muraközi harcokról, melyekben Gáspár végül nem egy önálló seregtest parancsnokaként, hanem Perczel Mór alárendeltségében vett részt. A Muraköz visszafoglalása után a drávai hadtest még egy rövid ausztriai betörést is megkísérelt, melynek során Gáspár ismét kitüntette magát. A túlerő és az időjárási viszonyok (az áradás miatt a Muraköz csaknem teljesen víz alá került) azonban visszavonulásra késztették a Perczel-hadtestet, mely így a Mura bal partjára kelt át. A cs. kir. csapatok december közepén induló általános támadásáig a hadtest ezen a vidéken állomásozott, mígnem a beérkező hírek hatására Perczel és serege Görgei megsegítésére indult. Az időközben (november 26-án) ezredessé előléptetett Gáspár akkor dandárparancsnokként szolgált Perczel hadtestében.

A Murától Mórig című fejezetben részletes ismertetést olvashatunk a Perczel hadtest Pest felé történt visszavonulásáról, valamint a súlyos vereséggel végződő móri csatáról. Ez utóbbiban Gáspár ezredes ismét kitűnően helytállt, a vereség pedig sokkal inkább Perczel meggondolatlanságán, mintsem csapatai vitézségén múlott.

A feldunai hadtest dandárparancsnokaként a téli hadjáratban, valamint *A hadosztályparancsnok* című fejezetek mutatják be Gáspár téli hadjáratban nyújtott teljesítményét. A Mórnál szétvert dandárával Budára érkező Gáspár azonnal jelentkezett Görgeinél, aki a Miklós-huszárokkal együtt rögtön bevonultatta ezredéhez, hiszen annak hat százada már a feldunai hadtestben szolgált. Gáspár András ezredes a 9. huszárezred és a hadtest egyik dandárának parancsnoka lett. Ezután részt vett Görgei felvidéki visszavonulásában, majd a kápolnai csatában. 1849. március 6-án – a II. hadtest élére távozó Aulich helyett – Görgei Gáspárt nevezte ki frissen átszervezett hadteste egyik hadosztályparancsnokának. Nem sokkal később az ideiglenes fővezérré kinevezett Görgei helyett, rangidős ezredesként, már ő lett a VII. hadtest ideiglenes parancsnoka. Április 4-i vezérőrnagyi előléptetése után pedig őt nevezték ki a hadtest élére.

A *Hadtestparancsnokként a tavaszi hadjáratban* című fejezetben a szerző az április 1–24. között lezajlott hadieseményeket, csatákat, ütközeteket és Gáspár szerepét ismerteti. A hatvani ütközetben nyújtott teljesítményéért előléptetett Gáspár igyekezett teljesíteni a rá váró feladatokat, de a kitűnően induló hadtestparancsnoki karriert jelentősen befolyásolta az április 6-i isaszegi csata alatt tanúsított magatartása. A kapott parancshoz szó szerint ragaszkodó és kockáztatni nem akaró huszártisztet több kritika érte tiszttársaitól, parancsnokaitól. E véleményekkel szemben még évekkel az események után is védekezésre kényszerült. A szerző részletesen ismerteti e polémia történetét is.

A hadieseményekről leírása mellett részletes ismertetést kapunk a Gáspár szabadságolási kérelmét kiváltó vélt és valós okokról. Erről szól a *Betegség vagy tiltakozás? Gáspár András és a trónfosztás* című fejezet, melyben a szerző megállapítja, hogy a közhiedelemmel ellentétben Gáspár döntésében nem a függetlenség és a trónfosztás kimondása, hanem az a felismerés játszhatott szerepet, hogy a hadtestparancsnoki posztra eljutva már nem tudott megfelelni a külvilág és saját maga támasztotta követelményeknek. Ezért inkább a távozás mellett döntött. Mindehhez hozzájárulhattak a hadjárat következtében kiújult izületi fájdalmai, melyekre hivatkozva kérte szabadságolását.

Gáspár április 26-án távozott a hadtest éléről, az aznapi komáromi csatában már Poeltenberg volt a hadtestparancsnok. Az *1849. áprilisától augusztusáig* című fejezetből megtudhatjuk, hogy Gáspár tábornok a Nagyvárad melletti fürdőkben keresett gyógyírt köszvényére. Onnan írt leveleket a hadügyminisztériumnak, illetve Kossuthnak, melyekben betegsége miatt a továbbiakban valamilyen békealkalmazást kért. Több beosztással kapcsolatban felmerült a neve, de kinevezésére már nem került sor. Görgeihez csatlakozva Világosnál esett orosz fogságba, majd tábornoktársaival együtt az aradi várbörtönbe került.

A *Fogságban* és *Az aradi per és a börtönbüntetés* című fejezetek bemutatják a honvédtábornokok Világos utáni sorsát és perét. Gáspár ügyét a később kivégzett 13 vértanúéval együtt tárgyalták, őt azonban nem halálra, hanem tíz év várfogságra ítélték, mivel a függetlenségi nyilatkozat után távozott a hadseregtől. Gáspár büntetését az aradi várbörtönben

töltötte, mivel egészségi állapota miatt nem tudták a kijelölt helyre, Zágrábba szállítani. Fogságát azonban nem kellett kitöltenie, 1851 februárjában kegyelmet kapott.

A szabadulás után című fejezetben a szerző röviden ismerteti Gáspár további életét, melynek legfőbb gócpontjai 1868–1875 közötti országgyűlési képviselősége, valamint az 1870-es évek második felében az Országos Központi Honvédegylet elnöksége voltak. 1884-ben bekövetkezett haláláig többször támadták isaszegi magatartása miatt. A bihari református temetőben helyezték örök nyugalomra.

Hermann Róbert az *Összegzés*ben megállapítja, hogy Gáspár tipikus 1848–49-es karriert befutva emelkedett a kapitányságtól egészen a tábornokságig és a hadtestparancsnoki beosztásig. Ez utóbbi betöltése már meghaladta erejét és képességeit, de ezzel szintén nincs egyedül a szabadságharc hadvezérei, azon honvédtábornokok között, akik ennek ellenére méltó ellenfélnek bizonyultak a sokkal alaposabb képzettséggel és nagyobb tapasztalattal rendelkező cs. kir. tábornokokkal szemben.

A kötet második felében található az *Okmánytár*, mely 127 tételben összesen 129 irat eredetijét vagy magyar fordítását tartalmazza. A szerző a budapesti és bécsi levéltárakban található Gáspár-iratokat egyaránt kigyűjtötte és közzé tette. Ennek ellenére 1848-as tevékenységéről csak egy (1848. december 14-én kelt), 1849. évi ezred-, majd hadosztályparancsnoki működéséről pedig csak nyolc dokumentum található a kötetben.

Az iratok túlnyomó többsége (118) 1849 áprilisi hadtestparancsnoki tevékenységét mutatja be. Az utolsó két irat Gáspár betegszabadsága idején Kossuthoz írt levele, valamint a Pesti Napló szerkesztőségéhez írt – de meg nem jelent – válasza Kmety György Görgeit és őt érintő bírálataira. Az *Okmánytár*ba került még 128. tételszámon egy Kiegészítés, melyben a szerző legújabb kutatási eredményei alapján helyesbíti a Gáspár megkegyelmeztetésére vonatkozó eddig ismert és általa is felhasznált adatokat.

A kötet rövidítésjegyzékkel, angol és német nyelvű összefoglalóval, alakulat-mutatóval, név-, és helynévmutatóval, valamint képmellékletekkel zárul. A Hermann Róberttől megszokott precizitással elkészített mű hasznos hozzájárulás a szabadságharc hadvezéreinek igen hiányos életrajzgyűjteményéhez. Haszonnal forgathatják történészek és érdeklődők egyaránt. És bár a recenzens a hibák felemlegetését is feladatának tekinti, néhány szóismétlésen, vagy betűhibán kívül nem tud szóvá tenni semmilyen tévedést. Ezért csak az elismerés hangján szólhat a szerzőről és a munkáról, amit jó szívvel ajánlhat az Olvasónak.

Solymosi József

HERMANN RÓBERT

KOSSUTH HADSEREGE, KOSSUTH FŐVEZÉREI

(Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 436 o.)

„A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára" Veszprémy László szerkesztette sorozatában jelent meg Hermann Róbert legújabb könyve, amely az 1848–49-es szabadságharc egyik kulcsfontosságú kérdéskörével, Kossuth Lajosnak, a szabadságharc politikai vezetőjének, és a zömmel általa kinevezett honvédtábornokoknak – elsősorban a honvédsereg egymást váltó fővezéreinek – a kapcsolatával foglalkozik.

A bevezető Kossuth és Klapka György 1859 eleji levélváltását ismerteti, amelyben Kossuth egyértelművé tette, hogy egy újrakezdődő szabadságharc esetén saját kezében szándékozik egyesíteni a polgári és katonai hatalmat. A következő fejezetek pedig magyarázatul szolgálnak arra, hogyan alakulhatott ki Kossuthban az a meggyőződés, hogy csakis a saját fővezérsége esetén garantálható a siker.

Az első, a témát felvezető fejezet Kossuthnak a magyar hadüggyel kapcsolatos 1848–49. évi tevékenységét foglalja össze röviden. A szerző rámutat, hogy bár az önálló magyar haderő alapjainak lerakásában a fő érdem az

első magyar miniszterelnöké, Batthyány Lajosé, a különböző alakulatok egységes tömeghadsereggé fejlesztésében Kossuthnak és az általa vezetett Országos Honvédelmi Bizottmánynak komoly szerepe volt. Emellett kiemeli Kossuth szerepét a honvéd lovasság és a vadászcsapatok, valamint a lengyel és a német légió megteremtésében, illetve azt, hogy az önkéntes mozgó nemzetőrség felállításának ötlete is tőle származott.

A második fejezet Kossuth és tábornokai kapcsolatát taglalja. Bemutatja Kossuth és Mészáros Lázár hadügyminiszter már társminiszteri időkben sem harmonikus viszonyát, valamint azokat az 1848 tavaszi–nyári magyar erőfeszítéseket, amelyek az önálló magyar tábornoki kar kialakítását célozták a cs. kir. hadsereg magyarországi születésű tábornokaiból, illetve az ezirányú törekvések kudarcát. Ezután bemutatja az 1848 őszén megalakuló tábornoki kart, majd az 1848–49 fordulóján bekövetkezett krízist, amikor jelentős számú tábornok hagyta el a magyar hadsereget. Majd Kossuth, és a honvédsereg de facto első számú vezetőjévé váló Görgei Artúr tábornok szerepét ismerteti az 1849. évi tábornoki kinevezésekben. Megmutatja azt is, hogy a rokon- és ellenszenv, a rangidősség és a politikai megbízhatóság, de egy-egy jelentősebb (rész)siker is könnyen vezethetett olyan személyek kinevezéséhez, akik önálló parancsnokként nem váltak be (pl. Lenkey János, Esterházy Sándor, Kiss Ernő, illetve Knezić Károly). A fejezet záró része azokkal a magas rangú törzstisztekkel foglalkozik, akik valamely okból nem kapták meg a vezérőrnagyi fokozatot, illetve Kossuth és tábornokai szabadságharc utáni kapcsolatát mutatja be röviden.

A harmadik fejezet az 1848. évi fővezéri kérdéssel foglalkozik. A szerző bemutatja a Délvidéken a szerb felkelés miatt felállított hadsereg vezetői posztjára kinevezett tábornokok tevékenységét, és gyakori cserélődésüket, egészen az eredményes parancsnokok kinevezéséig. Rámutat arra, hogy az 1848 nyarán végrehajtott magyar hadműveletek sikertelensége nem csak a kinevezett cs. kir. tábornokok megbízhatatlanságának, hanem személyi alkalmatlanságuknak is köszönhető volt (pl. Philipp Bechtold altábornagy esetében). Ezután az év őszétől főhadszíntérré váló Dunántúlon, a Dráva mentén állomásozó magyar sereg vezéri posztján bekövetkező változásokat ismerteti a Jellačić vezette horvát hadsereg támadásától egészen Pákozdig. Rávilágít arra, hogy Batthyány miniszterelnöknek a végső pillanatban sikerült megtalálnia azt a fővezért, Móga János altábornagyot, aki a fegyveres önvédelem alapján hajlandó volt szembeszállni a támadókkal.

A negyedik fejezet Kossuth egy alkalombeli fővezérségével foglalkozik. Azt az 1848 októberi időszakot mutatja be a főhadszíntéren, amikor az OHB élén a polgári hatalmat átvevő Kossuth először avatkozott be a hadsereg irányításába. Hermann Róbert tisztázza a Jellačićot üldöző, majd az osztrák–magyar határon megálló hadsereg felső vezetésében lejátszódó vitákat és az azok alapján hozott döntéseket, majd megmutatja, hogy a hadvezetést támadásra inspiráló Kossuth milyen úton és mekkora erőkkel érkezett meg a táborba. A végül kudarccal záruló alsó-ausztriai hadjáratnak azonban volt két fontos eredménye a szerző szerint: az vezetett ugyanis a hadsereg vezetésének megtisztulásához, illetve a hasznavehetetlen alakulatok eltávolításához. A fejezet zárása ismerteti a Móga leváltása és Görgei kinevezése közötti rövid interregnumban fővezéri posztot betöltő Kossuth intézkedéseit, amelyek hozzájárultak a schwechati vereség után a magyar sereg rendezéséhez, illetve az időközben a Felvidékre betört Simunich-dandár kiszorításához.

Az ötödik, legnagyobb fejezet a fővezéri kérdés 1849. évi történetét dolgozza fel. Bemutatja, hogy a cs. kir. hadsereg téli offenzívája után a Tisza vidékére visszaszoruló magyar csapatok főparancsnokságát Kossuth miért adta Dembińskinek (akit már 1848 decemberében Magyarországra hívott), majd a lengyel vezér kétbalkezes tevékenységét és március eleji leváltásának részletes történetét ismerteti, majd a Vetter rövid fővezérsége után bizalmat kapott Görgei és Kossuth sikeres együttműködésének a leírása következik az 1849 nyári törésig (amit a szerző egy június 12-i levélhez köt). Hermann Róbert szinte napról-napra elemzi Görgei június 30-i leváltásához vezető eseményeket, újabb részletekkel egészítve ki az eddigi ismereteket. Ezután először a tehetetlen Mészáros Lázár tevékenységének, majd Kossuth sikertelen fővezéri aspirációi után a tehetségtelen Dembiński fővezérré való kinevezésének a leírása következik, amely után – Bem kései, augusztus 9-i fővezéri kinevezése ellenére – egyenes út vezetett a temesvári katasztrófáig, majd a világosi (szőlősi) fegyver-

letételig. Ebben a fejezetben a szerző az általánosan ismert főesemények mellett olyan, alig ismert részletekkel is foglalkozik, mint Kossuth március–júliusi, illetve Klapka május–júniusi fővezéri aspirációi, valamint Kossuth és Bem majdnem az egész 1849. éven végigvonuló tárgyalásai az utóbbi főparancsnokságáról, és Bem erőfeszítései a küzdelem folytatására Temesvár után. A fejezet (és egyben a mű) összegzésében Hermann Róbert megállapítja, hogy a polgári hatalom elsődlegességét hirdető Kossuth (egy–két személytől eltekintve) alapvetően bizalmatlan volt a sikeres katonákkal szemben, hiszen azok, katonai hatalmukat felhasználva, bizonyos mértékig függetleníthették (és függetlenítették is) magukat a kormányzattól. Ezért a megbízhatóság és az eredményesség közül Kossuth szinte mindig az előbbit választotta, és ezt a rossz szokását még a katonai válsághelyzetekben sem adta fel. Ebből következett az emigrációban az a döntése is, hogy a harc folytatása esetén egymaga akarta betölteni a fővezéri és a kormányzói posztot.

A kötetet egy szinte bibliográfiának is felfogható rövidítésjegyzék és négy melléklet egészíti ki, amelyek közül három a magyar hadtestek, várak és erődök, valamint a hadseregek adott időszakban regnáló parancsnokait tünteti fel. A negyedik Kossuth 1848. szeptember 24 – 1849. augusztus 17. közötti mozgását és tartózkodási helyeit ismerteti. A művet végül a szerzőre jellemző nagyon részletes személy-, hely-, és tárgymutató zárja.

A kötetben előfordulnak kisebb hibák (néhány helyen a hivatkozásoknál elmaradnak az oldalszámok, illetve a IV. fejezetnél kimaradt a 2. alfejezetszám), és elírások: az olasz légiónak csak két fegyverneme volt, nem három, a 62. gyalogezrednek az 1. és nem a 2. zászlóalja volt Komáromban, Mezőkövesdnél a magyar lovasság csak 2 (max. 3) löveget zsákmányolt, nem négyet, és az orosz főerők Tiszafüredtől keltek át a Tiszán, nem Cibakházánál. A mellékletek táblázataiba is becsúszott néhány hiba: Pulszky Sándor az I. hadtest élén ezredes, Kiss Pál az V. hadtest élén csak alezredes volt, Johann Zahn altábornagy, Perczel Miklós csak alezredes volt Pétervárad parancsnokaként, Kiss Pál pedig csak júniusban lett vezérőrnagy, illetve Mezősy Pál csak júniustól volt őrnagy. Ezenkívül a recenzens szerint hasznos lett volna az önálló magyar tábornoki kar felállítását taglaló résznél külön felsorolni az 1848 márciusában a Magyar Királyság területén működött főhadparancsnokságokhoz beosztott tábornokokat, hiszen egy felállítandó magyar haderő esetében elsősorban ők voltak kéznél.

Mindezzel együtt a recenzens csakis ajánlani tudja Hermann Róbert régi és új kutatási eredményeit ötvöző, a továbbiakban megkerülhetetlen munkáját, amely minden eddiginél pontosabb, adatokkal alaposan alátámasztott képet rajzol Kossuth és tábornokai a szabadságharc alakulását alapvetően befolyásoló kapcsolatáról.

Kemény Krisztián

BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD HUSZÁR TISZTIKAR 1938–1945

Második, bővített kiadás

(Heraldika Kiadó, Budapest, 2006. 682 o.)

A rendszerváltás óta ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés a második világháború magyar vonatkozásai, a Magyar Királyi Honvédség szereplése, a több mint hatvan év előtti történelmi eseményekben részt vett magyar csapatok parancsnokai, vezetői iránt. Hazai hadtörténészeink minden tőlük telhetőt megtettek a korábbi évtizedekben agyonhallgatott, vagy egyszerűen csak reakciós, fasiszta, stb. jelzőkkel illetett Horthy-korszak fehér foltjainak eltüntetésére, a kutatási hiányok pótlására. Számos színvonalas szakmunka és összefoglalás, dokumentumkötet, kisebb-nagyobb tanulmány látott napvilágot tevékenységük nyomán. A

meglehetősen sokrétű stúdiumok egyik sajátságos irányát, szeletét képezi a hadtörténelem, a szociológia és az elitkutatás határmezsgyéjén mozgó, az 1938–1945 közötti időszak magyar katonai felső vezetésének, katonai elitjének és az ahhoz tartozó személyek életrajzának – elsősorban Szakály Sándor nevéhez fűződő – vizsgálata.

A második világháborús honvéd tisztikar egészének szakszerű vizsgálatára eddig nem, vagy csak elvétve történtek kísérletek.

Bene János és Szabó Péter jó érzékkel a magyar szempontból talán legnépszerűbb és legismertebb fegyvernem, a magyar királyi honvéd lovasság 1938–1945 közötti tisztikarának bemutatását, a huszártisztek lexikonszerű tömörséggel megfogalmazott életrajzainak közreadását – amely a kötet valódi értékét adja – tűzték ki célul. Hogy miért éppen a huszárokra esett a választásuk, azt a következőképpen fogalmazzák meg a bevezetőben: „Egy mára letűnt, de a XX. századi nagy háborúk alatt is sokak által megkérdőjelezett létjogosultságú fegyvernem képviselői ők, akik számtalan értékes tulajdonságukkal – bátorság, leleményesség, ügyesség, találékonyság – kitűntek más fegyvernembeli tiszttársaik közül. Életrajzuk példa arra, hogy soha, semmilyen körülmények között nem adták fel, mint ahogy fegyvernemük is igyekezett a modern elvek alapján és fejlett technikákkal vívott harcmódhoz igazodni. Életpályájukban, s főleg a háború utáni sorsukban mindenütt felfedezhetők e kitartás, a fennmaradni akarás és tudás elemei. Tartásuk, a megaláztatások (börtön, kitelepítés, lefokozás) büszkén, emelt fővel való elviselése példa lehet a ma élők számára is."

Minden elfogultság nélkül bizton állíthatjuk, hogy nehéz és fáradságos munkájuk eredményeként kiváló és nagy terjedelmű, mindenki által jól használható alapmű született. A téma népszerűségét és a kötet kelendőségét mutatja, hogy a szakmai és olvasói berkekben is egyaránt jól ismert szerzők legújabb kutatási eredményeiket immáron a könyv második (az első 2003-ban látott napvilágot), javított és bővített kiadásában adhatják közre.

A mű rövid bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy a kötetben 611 hivatásos és 1156 tartalékos huszártiszt adatai szerepelnek. A munka megírásához zömében a HM Központi Irattárának, valamint a Hadtörténeti Levéltárnak a személyi anyagait, továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumokat, az egykori huszárok és hozzátartozóik birtokában maradt okmányokat, visszaemlékezéseket használták fel.

A kötet bevezető tanulmányában a szerzők a Magyar Királyi Honvédség lovasságát és tisztikarát mutatják be az 1920–1945 közötti időszakban. (Mindez természetesen nem helyettesítheti a honvéd lovasság Horthy-korszakbeli részletes történetét összefoglaló munkákat.) Felsorolják a Trianon után a huszárságnál végbement szervezeti és elhelyezési változásokat, a huszárezredek és -századok létszámának változásait, írnak a lovassági tisztek a Monarchia egykori nagy múltú intézményeiben és a budapesti Ludovika Akadémián végbement, a tisztté avatással végződő képzéséről. Megismertetik az olvasót a tanulmányi idő változásaival, a második világégés idején az akadémiákon foganatosított átszervezésekkel. Képet kapunk a huszártisztek származásáról, a szerzők az apák foglalkozásán keresztül megvilágítják a tisztikar összetételét, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetét. Külön írnak a tartalékos huszártiszti karról, annak utánpótlásáról, a tisztikar továbbképzésére szolgáló szaktanfolyamokról és iskolákról.

Megismerhetjük a lovasságnál szolgáló tisztek mindennapi elfoglaltságait, fogalmat alkothatunk arról, mennyire voltak jelen a társadalmi és a közéletben.

A könyv írói tudósítanak az 1938-ban meghirdetett győri fegyverkezési program nyomán a honvédségen belül végbement szervezeti változásokról, fejlesztésekről, a huszárezredek és alakulatok békeállomáshelyeinek változásairól. Részleteket tudhatunk meg a honvédség sereg- és csapatlovasságának 1941 utáni részvételéről a második világháború hadműveleteiben, a huszárcsapatok fegyverzetének átalakulásáról, a háború idején a hátországban történt átszervezésekről és diszlokációs változásokról, a rendszeresített létszámok alakulásáról. A szerzők kifejtik, mekkora veszteségeket szenvedett a huszár tisztikar a világégés folyamán, nyomon követik a kevés túlélő 1945 utáni sorsát, köztük a számos személyt érintő lefokozásokat és meghurcoltatásokat. Megtudhatjuk, hogyan illeszkedtek be az új társadalmi rendbe, illetőleg hová és mennyien vándoroltak ki Magyarországról.

A szoros betűrendben felsorolt hivatásos és tartalékos huszártisztek rövid életrajzai, amelyek a kötet terjedelmének pontosan 95 száza-

lékát teszik ki, sok egyéni sorsot tárnak az olvasó, valamint a még ma is élő hozzátartozók vagy leszármazottak elé.

Az egyes biográfiák a születési és halálozási adatokat, a szülők nevét, az apa foglalkozását, a tiszt vallását, tanulmányait, szolgálati előmenetelét, szakmai beosztásait, továbbá – akiről csak lehetett – a második világégés utáni sorsát foglalják össze.

Az egyes életrajzok terjedelme a rendelkezésre álló források menynyiségétől és használhatóságától, megbízhatóságától függően igen változó, néhol csak néhány sort, néhol pedig egy egész oldalt tesznek ki. Ha valakiről fellelhető volt, a szerzők az életrajz mellé képet is mellékeltek.

A kötet végén található Függelékben a szerzők felsorolják a honvéd lovasság 1938 és 1945 közötti dandár-, ezred-, és osztályparancsnokait, táblázatokban foglalják össze az önálló huszárszázadok elöljáróit, a 2. magyar hadsereg 1942–43-as hadműveleteiben, a Magyar Megszálló Erők 1941–44 közötti ukrajnai állomásozásban, az 1944–45-ös magyarországi és erdélyi hadműveletekben részt vett huszárszázadok tevékenységét.

A könyvet 34, korabeli magyar kitüntetéseket, tiszti élet- és csoportképeket, uniformisokat, ismertebb személyeket ábrázoló fénykép teszi szemléletesebbé.

Engedtessék meg a könyv ismertetőjének egy rövid észrevétel, amely magától értetődően semmit nem von le a munka értékéből. Véleményem szerint az életrajzok adatainak részletes elemzése lehetőséget adott volna a bevezetőben egy, a honvéd huszártiszti kar egészére vonatkozó rövidebb társadalmi-szociológiai összehasonlítás elkészítésére, amelynek segítségével az olvasók a lovas fegyvernem történetének további érdekes adalékaival, a korszakos szakemberek pedig későbbi vizsgálódásaikhoz még több új szemponttal lettek volna gazdagabbak.

A mindenképpen hiánypótló kötet a második világháború történetét kutató had- és köztörténészek, valamint az egykori huszártisztek hozzátartozói vagy leszármazottai, továbbá a hazánk hadtörténelme iránt érdeklődő széles olvasóközönség figyelmére egyaránt számot tarthat.

Csak reményünket fejezhetjük ki, hogy a szerzőpáros jóvoltából a második világháború idején a honvédség többi fegyverneménél szolgált tisztek életrajzát is hamarosan kezünkben tarthatjuk.

Balla Tibor

WOLGANG ETSCHMANN – TAMARA SCHEER – ERWIN A. SCHMIDL

AN DER GRENZE

Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956

(Vehling Verlag GmbH., Graz, 2006. 173 o.)

Az utóbbi egy évtizedben egész Európában megélénkült az érdeklődés az 1956-os magyarországi események, továbbá a hazánkkal szomszédos országokban akkoriban foganatosított politikai és katonai intézkedések iránt. A téma népszerűsége ma is töretlen: részben a korabeli és eddig még ismeretlen dokumentumok túlnyomó többségének kutathatóvá válása, részben a ma is élő egykori szemtanúk és résztvevők azon nyilvánvaló törekvése és igénye miatt, hogy a történelmi mértékkel mérve közelmúltnak számító történésekről a korábbiakhoz képest alaposabb, hitelesebb és feltétlenül árnyaltabb képet kapjon a mai kor nemzedéke.

Az elmúlt esztendőben számos magyar és idegen nyelvű dokumentumkötet, szakmai összefoglalás, képes album látott napvilágot az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából. Ennek kapcsán számosan vizsgálták a témakör különböző – politikai, hadtörténeti, gazdasági, társadalmi és szociológiai – aspektusait. Ezek sorába illeszkedik a tetszetős kivitelű és témájában kü-

lönlegesnek számító kötet is. Csak üdvözölni tudjuk, hogy a – nem csak osztrák – szakmai berkekben jól ismert szerzőhármas választása éppen az egy évvel korábban, a négyhatalmi megszállás alól felszabadult második Osztrák Köztársaság újonnan szervezett szövetségi hadserege, a Bundesheer legelső – az 1956 őszén a magyar határon felállított vasfüggöny mentén történt – bevetésének feldolgozására és bemutatására esett.

A könyvet számos, korabeli szemtanúk által írt visszaemlékezés-részlet, napilapokból idézett tudósítás, eredeti fénykép, továbbá számítógépes ábra teszi élvezetes és hasznos olvasmánnyá.

A rövid bevezető után *Wolfgang Etschmann* professzor, az Osztrák Szövetségi Hadsereg Hadtörténeti Kutatóosztályának vezetője által írt tanulmány a földkerekség politikai és stratégiai helyzetét mutatja be az 1956-os, béke nélküli esztendőben. A szerző áttekinti az 1945–1956 közötti időszak leglényegesebb világpolitikai történéseit, felvázolja az Egyesült Államok és a Szovjetunió stratégiai helyzetét, bemutatja az 1945 után kialakult nyugati (NATO) és keleti (Varsói Szerződés) katonai szövetségi rendszerek létrejöttének folyamatát. Foglalkozik a kettészakított Németország helyzetével, a nyugati szövetséges nagyhatalmak – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – második világháború utáni szerepével. Röviden összefoglalja az 1950–53 között lezajlott koreai háború világpolitikára gyakorolt hatását. Kitér az Indokínában, Malaysiában és Kenyában zajló, gyarmattartók elleni harcokra, továbbá azok társadalmi következményeire. Összegzi az 1956-os esztendőben a Földközi-tenger térségében kialakult három válsággócban (Algéria, Ciprus, Szuez) történteket, vagyis az 1954-tól zajló algériai háború, a Cipruson a britek ellenében kibontakozott felkelés, valamint az 1956 őszén tetőzött egyiptomi, szuezi válság lényegét. Végezetül megállapítja, hogy a hidegháborús kelet-nyugati szembenállás az ún. harmadik világban zajló háborúk és az ott végbement politikai változások során is tetten érhető, érzékelhető volt.

Erwin A. Schmidl egyetemi docens – az Osztrák Szövetségi Hadsereg Védelmi Akadémiáján működő Stratégiai és Biztonságpolitikai Intézet vezetője, az Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, (akinek neve alatt 2003-ban már megjelent egy német nyelvű önálló kötet Ausztria és a magyarországi 1956 kapcsolatáról) az 1956 október végi–november elejei, hazánkban lezajlott eseményeket és az azok által kiváltott osztrák reakciókat állítja vizsgálódásai középpontjába. Tanulmányában röviden ismerteti a magyar forradalom és szabadságharc időbeni lefolyását, a szovjet katonai beavatkozást és annak politikai következményeit. Megvizsgálja Ausztria 1956-os bel- és katonapolitikai helyzetét, részletesen ír a 180 000, Magyarországról érkező menekült határátlépésének lezajlásáról, társadalmi befogadásukról, annak gazdaságot terhelő vonzatairól. Megtudhatjuk, hogy a magyar határon fekvő Rechnitznél november 23-án osztrák és szovjet katonák között történt összetűzés során az utóbbiak közül elesett harcos holttestét később hivatalosan átadták a szovjet hatóságoknak.

Tamara Scheer, az Osztrák Szövetségi Hadsereg Védelmi Akadémiájának PhD ösztöndíjasa tanulmányában az osztrák szövetségi haderő 1956-os állapotát veszi górcső alá. Ismerteti az 1955 szeptemberében elfogadott véderőtörvény rendelkezéseit, amelynek segítségével a következő évtől 40 000 fős hadsereg felállítását célozták meg. Bemutatja az osztrák Honvédelmi Minisztérium és a három csoportba, valamint nyolc dandárba tömörülő hadsereg csapatainak szervezeti felépítését, állomáshelyeik területi elhelyezkedését. Részletesen megismerhetjük az újoncokkal együtt összesen 23 000 főt számláló Bundesheerben használatos, részben amerikai, részben szovjet fegyverzetet, a teljesen új, 56 mintájú egyenruhát. A szerző ír a korábban a szövetséges nagyhatalmak által használt és rossz állapotban visszahagyott laktanyákról, a katonai panaszbizottság felállításáról, amely az egyenruhába bújtatott civilek jogainak védelmét szolgálta.

Következő közleményében *Tamara Scheer* az 1956. október 15-én bevonult és elsőként szolgálatot teljesítő 13 000 osztrák sorkatona mindennapjait vetíti elénk. Szemléletesen bemutatja az újoncok korántsem pozitív, de előítéletektől mentes hozzáállását a katonai szolgálathoz. Számos korabeli résztvevő visszaemlékezését felvonultatva idézi fel az 1956 nyarán lezajlott sorozásokat és az újoncok október közepén történt bevonulását. Megtudhatjuk, milyen volt az élet a kaszárnyákban. Megismerkedhetünk az alapkiképzéssel, a bakák ellátásával (havonta 150 Schilling zsoldot

kaptak), szórakozási lehetőségeikkel, ruházatukkal és fegyverzetükkel. A fejezet írója végezetül arra a megállapításra jut, hogy az újoncok számára a katonai szolgálat alapvetően pozitív élmény maradt.

Erwin A. Schmidl és *Tamara Scheer* közös tanulmányukban az osztrák fegyveres erő 1956 őszén az államhatárok védelmében történt bevetését elemzik. Részletetekbe menően megismerhetjük a 350 km hosszú osztrák–magyar határon felvonult három (1., 2. és 5.) dandár, továbbá a Bécs valamint Graz környékén rendelkezésre álló kisebb tartalékok október 27. és december 15. közötti tevékenységét. Tudomást szerezhetünk arról, hogyan reagált a tiszti és a sorállomány a magyarországi események változásaira, hogyan folytatták a határ menti járőrözést nap mint nap, milyen ellátásban részesültek, hol szállásolták el őket. A leírtakból kiderül, hogy a hadsereg az osztrák csendőrséggel és a vámőrséggel is kiválóan együttműködött, feladatai közé elsősorban a határra érkező menekültek segítése és gyűjtőhelyekre kísérése, a fegyveres szabadságharcosok, illetőleg magyar katonák lefegyverzése tartozott. Megtudhatjuk, hogy 1956. november 4. után az osztrák katonai vezetés már komoly szovjet, sőt csehszlovák támadástól is tartott, ezért a határtól távolabb eső terepszakaszokon védelmi állások kiépítését rendelték el, noha a hadsereg akkori állapotában vajmi kevés eséllyel vehette volna fel a harcot a szovjet csapatok ellen. A katonaság magyar határ mentén történt bevetésére másodszor 1957 januárja és áprilisa között került sor, amikor is az osztrák vámőrség feladatainak ellátásában segédkezett.

Erwin A. Schmidl a könyv utolsó fejezetében vonja meg az 1956-os események mérlegét. Kifejti, hogy Ausztria kész volt egy évvel korábban elnyert szuverenitását és semlegességét a kelet felől jövő fenyegetések ellen megvédelmezni. Az Osztrák Szövetségi Hadsereg számára ez a bevetés számos tapasztalattal szolgált, amelyeket a későbbiekben szervezeti, irányítási és fejlesztési tekintetben egyaránt jól felhasználhattak. Az újonnan felállított fegyveres erő kiállta első próbáját. A szerző úgy véli, a honvédelem a következő évtizedekben – részben az 1956-os események szerencsés és pozitív kimenetele miatt – nem volt igazán fontos kérdés Ausztria számára, ami abban is megnyilvánult, hogy a haderő nem kapta meg azt a figyelmet a politikusok részéről, amely megillette volna.

A feltétlenül hiánypótló, mindenki által jól használható, olvasmányos összefoglaló mű elsősorban az Ausztria modern kori története iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek íródott. Meggyőződésem azonban, hogy a kötetet az 1956 történetével behatóbban foglalkozó köz- és hadtörténészek is haszonnal, élvezettel forgathatják.

Balla Tibor

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR

BORUS JÓZSEF (1926–2006) MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA[1]

1951

1. Bem, a forradalmi hadvezér. = *Katonai Figyelő*, 3. (1951.) 1. sz. 74–79. o.
2. A pákozdi győzelem 1848. szeptember 29. = *Katonai Figyelő*, 3. (1951.) 4. sz. 87–99. o., 2 térk.
3. Fekete Sándor: A márciusi fiatalok. = *Századok*, 85. (1951.) 1–2. sz. 265–267. o. [Könyvismertetés.]

1952

4. *B. J.* et al.: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, Akadémiai, 287–408. o
5. A forradalmi háború kérdései. = *Katonai Figyelő*, 4. (1952.) 2. sz. 110–111. o.
6. *B. J.* – Szerk.: *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár – Magyar Történelmi Társulat, 339 o., 5 t., 6 térk.

1953

7. A Rákóczi-szabadságharc hadművészete. = *Néphadsereg*, 6. (1953.) 137. sz. 2. o. (Részletek a kongresszuson mondott korreferátumból.)

---

[1] Borus József 1948-ban, harmadéves egyetemistaként kezdett el az 1848–49-es szabadságharc hadtörténetével foglalkozni. Honvédségi ösztöndíjat kapott, majd 1950-től főhadnagyként a Hadtörténelmi Levéltárban dolgozott, azután az MTA Történettudományi Intézetében, Molnár Erik aspiránsaként foglalkozott tovább témájával. 1954-től újra a Hadtörténeti Intézet munkatársa volt, ahol az újraindult Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője, majd az Intézet tudományos osztályának vezetője lett. 1956-tól a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségén dolgozott, belevetve magát a még feltáratlan 1848–49-es anyagokba. Az ekkor felkutatott dokumentumok alapján írta meg disszertációját *Az ellentámadás problémája 1849 februárjában* címmel. Bécsi tartózkodása alatt fordult figyelme a második világháború haditechnikai és egyetemes vonatkozásai felé. Ennek eredményeként számos tanulmánya született az 1944–45-ös magyarországi harcokról. Hazatérte után a Párttörténeti Intézetben dolgozott, majd 1967-től visszatért a Történettudományi Intézetbe. (A munkakapcsolatot, kutatásai témáiból adódóan, a későbbiekben is, egészen haláláig megtartotta a Hadtörténeti Intézettel.) 1977–78-ban Moszkvában járt ösztöndíjjal, majd 1978–79-ben a freiburgi egyetemen tanított vendégprofesszorként. A '80-as évektől az MTA Történettudományi Intézetének Jelenkortörténeti Osztályán dolgozott, és az 1945 utáni háborúk történetével foglalkozott.

Sokoldalú munkássága túlmutatott a kutatóintézeti beosztásokból adódó korszakokon. Eredeti kutatási korszakain felül többek között foglalkozott a török-, valamint a Rákóczi-kor hadtörténetével és számos művelődéstörténeti tanulmánya is megjelent.

Jelen bibliográfia Borus József szerteágazó munkásságáról igyekszik a lehető legteljesebb képet adni. A gyűjtésbe beletartoznak az önálló cikkeken, tanulmányokon túl a könyvismertetések, lektorálások és a dokumentált egyetemi előadások is.

Külön köszönet illeti özv. Borus Józsefné Böszörményi Nórát, és Borus Juditot, akik voltak szívesek rendelkezésemre bocsátani a hátramaradt tudományos beszámolókat, és publikációs jegyzékeket, valamint az életrajzot.

8. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1–2. = *Századok*, 87. (1953.) 1. sz. 152–155. o., 2–3. sz. 438–440. o. [Könyvismertetés (KLÖM XIII–XIV.).]

1954

9. A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1954.) 1. sz. 64–90. o.

Vita:[2] *Perjés Géza:* Hozzászólás Borus József és Tóth Gyula tanulmányához. = Uo. 3–4. sz. 375–385. o.

10. A Rákóczi-szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. = Magyar Történész Kongresszus, 1953 június 6–13. Budapest, Szikra, 100–111. o.

1955

11. 1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1955.) 3–4. sz. 167–203. o.

12. Russel, Alfred: A horogkereszt rémtettei, Budapest, Szikra, 1955. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1955.) 3–4. sz. 391–400. o. [Könyvismertetés.]

1956

13. A nép a Tisza-vonal védelmében – 1849. január–április. = *Jászkunság*, 3. (1956.) 2. sz. 51–55. o., 2 t.

14. Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1956.) 3. sz. 3–19. o.

15. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. = *Századok*, 90. (1956.) 1. sz. 473–476. o. [Könyvismertetés (KLÖM XV.).]

1957

16. Friessner, Hans: Verratene Schlachten. Hamburg, Holsten Verlag, 1956. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957.) 3–4. sz. 272–282. o. [Könyvismertetés.]

1961

17. A Perczel-hadtest januári ellentámadása. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 8. (1961.) 2. sz. 670–696. o.

18. Dembinski fővezérsége 1849 februárjában. = *Századok*, 95. (1961.) 4–5. sz. 536–561. o.

19. Sorsdöntő órák Tiszafüreden. Az 1849-es tavaszi hadjárat előtörténetéhez. = *Jászkunság*, 7. (1961.) 2. sz. 59–63. o.

20. Az 1944-es Szolnok-megyei harcok – volt hitlerista tábornokok munkáiban. = *Jászkunság*, 7. (1961.) 3–4. sz. 165–173. o. 2 t.

1962

21. Megjegyzések és kiegészítések dr. Horváth Miklós alezredes, a történettudomány kandidátusa „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténete és hadművészete néhány kérdésének kritikája" című tanulmányához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1962.) 1. sz. 241–264. o.

Vita: *Horváth Miklós*: Egyedül Hitler felelős a második világháború kirobbantásáért? (Válasz Borus Józsefnek a történelemtudomány kandidátusának kritikai észrevételeire. = Uo. 265–284. o.

[2] Viták esetében B. J. publikációját követi a válasz, viszontválasz.

1963

22. A felső-tiszai hadtest 1848 december – 1849 február. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 10. (1963.) 1. sz. 153–187. o.

23. Recherches concernant l'histoire de la democratie populaire hongroise. = *Acta Historica*, 9. (1963.) 1–2. sz. 187–189. o.

1964

24. A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 11. (1964.) 3. sz. 422–448. o.

Vita: *Ölvedi Ignác*: A iasi–kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 449–462. o.

Pintér István: Magyarország az utolsó csatlós szerepében. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 463–469. o.

Kormos László: Az országos szintű és a helytörténeti kutatómunka összefüggése. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 470–475. o.

25. A hazai marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944–1956). = *Párttörténeti Közlemények*, 10. (1964.) 2. sz. 1–28. o.

26. Hadtörténet és társadalomtörténet. = *Történelmi Szemle*, 7. (1964.) 2. sz. 473–489. o.

27. Népfelkelés Jánosházán, 1849. április 28. = *Vasi Szemle*, 18. (1964.) 2. sz. 227–231. o.

28. Felszabadító hadműveletek Borsodban – 1944. = *Borsodi Szemle*, 8. (1964.) 5. sz. 1–7. o. (Rövidített előadásszöveg.)

29. Reimann, Max: Aus Reden und Aufsätzen 1946–1963. = *Világtörténet*, 1964. 1. sz. 144–146. o. [Könyvismertetés.]

1965

30. Az 1944–45. évi magyarországi harcok a nyugatnémet irodalomban. = *Világtörténet*, 2. (1965.) 7–8. sz. 65–86. o.

31. Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1944. november 6 – december 24.) = Történelmi Évkönyv 1. (1965.) 185–196 o. (Előadás.)

32. Fejér megye felszabadítása. = *Fejér megyei Szemle*, 2. (1965.) 2. sz. 5–24. o.

33. Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar írókatona. = *Századok*, 90. (1965.) 3. sz. 579–580. o. [Könyvismertetés.]

1966

34. Vaproszi isztoriografii oszvobogyityelnoj borbi v Vengrii. = Vtarovaja mirovaja vojna I. Főszerk.: *Szamszonov, A. M.* Moszkva, Nauka, 1966. 194–197. o*

35. Marx, Karl – Perczel Mór levélváltása. = *Párttörténeti Közlemények*, 12. (1966.) 4. sz. 114–118. o. [Forrásközlés.]

36. Historiografia dziejów pierwszych lat Wegierskiej Demokraciji Ludowej. = Polska Ludowa V. 1966. 75–79. o.*

37. Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. = *Századok*, 100. (1966.) 1. sz. 214–215. o. [Könyvismertetés.]

---

* A csillaggal jelölt címeknek hazai könyvtárban nem akadtam nyomára. Ezek adatai B. J. saját publikációs jegyzékéből származnak.

1968

38. Az NDK IV. Német Történészkongresszusa. = *Századok*, 102. (1968.) 5–6. sz. 1283–1286. o.

39. A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. 1. k. = *Századok*, 102. (1968.) 5–6. sz. 1174–1178. o. [Könyvismertetés.]

1969

40. A Tanácsköztársaság katonapolitikája. = A Tanácsköztársaság Somogyban 1919. Szerk.: *Kanyar József* et al. Kaposvár, 41–53. o

41. Páncélos kötelékek a Tiszántúlon, 1944 októberében. = A Tiszántúl felszabadítása. Szerk.: *Dombrády Lóránd*. Budapest, TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 33–45. o.

42. Békés megye felszabadulása (1944. szeptember – október 7.). = *Békési Élet*, 4. (1969.) 3. sz. 393–420. o., ill.

    Vita: Hozzászólás: *Zielbauer György*: Kiegészítő megjegyzések Dr. Borus József: Békés megye felszabadulása (1944. szeptember – október 7.) című tanulmányához. = *Békési Élet*, 5. (1970.) 2. sz. 282. o.

1970

43. Hadszíntér Somogy földjén. (1944. december 1 – 1945. március 31.) = Somogy megye múltjából. Szerk.: *Kanyar József*. Kaposvár, Somogy megyei Levéltár, 205–272. o.

44. Fejér megye felszabadítása 1944. december 2. –1945. március 23. I. rész. = Fejér megyei történeti évkönyv 4. Szerk. biz.: *Bodnár László* et al. Székesfehérvár, MSZMP Fejér megyei Bizottsága, 5–65. o., ill., 6 térk.

45. Jelenkorkutatás és hadtörténetírás. = *Századok*, 104. (1970.) 3. sz. 577–579. o.

46. Izdanyije proizvegyenyij Lenina v Vengrii. = Isztorija SZSZSZR 1970. 1. sz. 212–216. o.*

47. Eseménynaptár. Összeáll.: *B. J.* et al. = A szocializmus útján. Szerk.: *Szabó Bálint*. Budapest, Akadémiai, 9–307. o.

48. Hozzászólás. = *Századok*, 104. (1970.) 4. sz. 1160. o. [Lenin és a történettudomány. Az MTA ünnepi ülése Lenin születésének 100. évfordulóján.]

1971

49. Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei (1942–1945). 1–2. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 18. (1971.) 2. sz. 253–291. o., 3. sz. 441–475. o.

50. Szolnok megye felszabadítása (1944. október 7– november 17.). Szolnok, Damjanich Múzeum, 51 o. (Szolnok megyei múzeumi adattár, 19.)

51. Az európai hadszíntér 1941-ben. Németország politikai és katonai helyzete. A Szovjetunió elleni katonai tervek. = *Hadtudományi Közlöny*, 6. (1971.) 1. sz. 50–80. o.

52. Die militärgeographische und kriegswirtschaftliche Bedeutung Ungarns für das faschistische Deutschland. = *Bulletin des Arbeitskreises „Zweiter Weltkrieg"*, 1971. 3–4. sz. 45–63. o. *

53. A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. 5. k. = *Századok*, 105. (1971.) 2. sz. 470–475. o. [Könyvismertetés.]

54. Hozzászólás. = Gondolatok a munkásmozgalom-történet és a helytörténet kérdéseiről. = *Párttörténeti Közlemények*, 17. (1971.) 2. sz. 115–118. o.

1973

55. A Elektromos Készülékek és Anyagok Gyárának története. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, 141 o., 24 t. (Üzemtörténeti Füzetek, 7.)

56. Bürgerkrieg und Intervention in Sowjetruβland 1917–1922. = Truppendienst Taschenbuch 22. 165–218. o.

57. Die ungarische Revolution 1848/49. I–IV. = *Truppendienst,* 12. 1973. 2. sz. 117–120. o,. ill., 3. sz. 221–225. o., ill., 4. sz. 317–321. o., ill., 5. sz. 417–421. o., ill.

1974

58. A szabadságharc honvédserege és hadműveletei 1848–1849. = Örökség. Szerk.: *Jávori Béla.* [Kaposvár], KISZ Somogy megyei Bizottsága, 3–89. o., ill.

59. Tiszafüred – és a hozzá vezető út. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 21. (1974.) 2. sz. 197–231. o.

60. Radikális politikus – forradalmár tábornok: Perczel Mór. = Az Élet és Tudomány kalendáriuma. 1974. 73–80. o., ill.

61. Aufbau und Zusammmensetzung der ungarischen Honvédarmee = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock,* 23. 8. sz. 517–520. o.

62. A parlamenterek halála. = *Népszabadság,* 32. (1974.) 303. sz. 4. o.

63. A tavaszi hadjárat. = *Népszabadság,* 32. (1974.) 77. sz. 7. o.

64. Történész szemmel a Visegrádi estékről. = *Magyar Hírlap,* 7. (1974.) 205. sz. Hétvége melléklet, IV. o. [Könyvismertetés: Féja Géza: Visegrádi esték.]

65. Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. = Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 23. sz. 321–324. o. [Könyvismertetés.]

1975

66. Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. Budapest, Zrínyi, 1975, 375 (+2) o., ill., 7 térk.

Ismertetése: Bőhm Jakab = *Hadtörténelmi Közlemények,* 23. (1976.) 2. sz. 387–389. o.

67. Magyarország felszabadítása, Budapest, Táncsics, 32 o., ill. (Mi világunk, 6.)

68. Szolnok a második világháború éveiben 1939–1944. = Szolnok város története I. Szerk.: *Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc.* Szolnok, Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat, 217–251. o.

1976

69. Schützen, Kanoniere, Kommandanten. Berlin, 1975. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 23. (1976.) 4. sz. 740–741. o. [Könyvismertetés.]

1977

70. Mór a felszabadulás hónapjaiban (1944 december – 1945 március). = Mór története. Szerk.: *Farkas Gábor.* Mór, Mór Nagyközség Tanácsa, 411–424. o. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez, 13.)

71. Faszyzm na Węgrzech. Spravy Wojskowe. = *Acta Universitatis Wratislaviensis,* 366. (1977.) 177–184. o. [Előadás Wroclawban, a Fasizmus Európában c. konferencián.]*

1980

72. 1944. Felszabadító harcok Szabolcs-Szatmárban 1944 októberében. = *Szabolcs-Szatmári Szemle,* 15. (1980.) 3. sz. 75–83. o.

73. A szolnoki pályaudvar bombázása 1944. június 2-án. = *Jászkunság,* 26. (1980.) 1–2. sz. 73–80. o.

74. 1944 ősze. A nyilasok előkészülete a hatalomátvételre. = *Élet és Tudomány,* 35. (1980.) 42. sz. 1315–1317. o., ill.

75. Az üzemtörténetírás kérdései = *Honismeret,* 8. (1980.) 6. sz. 56–58. o. [Könyvismertetés.]

76. A legendás T–34–es = *História,* 2. (1980.) 2. sz. 11–12. o.

1981

77. Kaposvár felszabadulásának előzményei. = *Somogy*, 9. (1981.) 2. sz. 92–95. o.

78. A honvédsereg élelmezése 1848–49-ben = *História*, 3. (1981.) 2. sz. 30. o.

79. Utószó. = *Takács Tibor*: Csalánruha. Budapest, Móra, 363–378. o.

1982

80. Kassa bombázásáról. = *História*, 4. (1982.) 1.sz. 7–8. o.

81. *B. J.* et al: Magyarország történeti kronológiája IV. Szerk.: *Glatz Ferenc*. Budapest, Akadémiai, 1982. [1962–1970 közti időszak.]

82. A történetírás módszerei – üzemtörténet-írás. = *A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei*, [7. (1982.)] 1–13. o.

83. Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1982.) 1. sz. 143–146. o. [Könyvismertetés.]

1983

84. Die Haupttendenzen der Waffenwicklung im sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert. = Türkenkriege und Kleinlandschaft I. Szerk.: *Kropf, Rudolf – Meier, Wolfgang*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 37–54. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 68.) [Ill.: portré.]

85. Moderne Militärtechnik und alte Kriegswaffen in des Türkenkriegen 1663–1698. Internationaler Kongress für Militärgeschichte. Wien, 6–10. Juni 1983. 413–429. o.*

1984

86. Magyarország hadtörténete I. (A honfoglalástól a kiegyezésig). Főszerkesztő: *Liptai Ervin*, Szerk.: *B. J.* Budapest, Zrínyi, 670 o.

87. 6. fejezet. A kuruc szabadságharctól ezernyolcszáznegyvennyolcig. = Uo. 403–445. o.

88. Hungarian Regiments, Officers, and Soldiers of the Habsburg Army during the French Revolutionary and Napoleonic Wars. = East Central European Society and War in the Era of Revolutions, 1775–1856. Szerk.: *Király Béla*. New York, Columbia University Press. 32–46. o. (War and Society in East Central Europe, IV.)

89. The Military Industry in the War of Independence. = Uo. 519–537. o.

90. Atombomba – atomrakéták. = *História*, 6. (1984.) 1. sz. 4–7. o.

91. A Wehrmacht tábornokai és tengernagyai. = Uo. 5–6. sz. 54–55. o.

1985

92. Szolnok megye felszabadítása 1944 őszének délkeleteurópai hadművelete során. = Egy tiszántúli város felszabadulása és újrakezdése. Szerk.: *Szabolcs Ottó*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, [47–63. o.] (A Kisújszálláson 1985. október 12-én rendezett országos konferencia anyaga.)

93. Kétszáznegyven ágyú díszsortűze. (sic!) = *Napjaink*, 24. (1985.) 2. sz. 12–14. o.

94. A honvédsereg első győzelmének krónikája. = *Könyv és nevelés*, 27. (1985.) 3. sz. 109–111. o. [Könyvismertetés: *Urbán Aladár*: Pákozd, 1848.]

1986

95. Tiszafüred felszabadítása. = Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből, Szerk.: *Füvessy Anikó* és *Szilágyi Miklós*. Szolnok, Tiszafüred Város Tanácsa, 1986. 64–82 o. (Tiszafüredi tanulmányok, 2.)

96. Kultur und Schulwesen im dreigeteilten Ungarn im sechzehnten und siebzechnten Jahrhundert. = Türkenkriege und Kleinlandschaft II. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 85.), 1986. 169–194. o. *

97. Die osmanische Kriegsmacht – der erste und letzte Gegner des Prinzen Eugenen. = Schriftenreiche der Arbeitsgemeinschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Prinz Eugen Savoyen, 6. Graz, 1986.*

1988

98. Modern haditechnika és régi fegyverek a török háborúkban (1663–1680). = Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes.* Budapest, Akadémiai, 1988. 154–170. o.

99. Tanári segédanyag az 1945 utáni magyar történelem tanításához. Összeállította: *B. J.* et al. Budapest, Országos Pedagógiai Intézet, 53. o.

100. „Hongrie" [címszó] = Dictionnaire d'art et d'histoire militaires. Szerk.: *Corvisier, André.* Paris, Presses universitaires de France, 1988.*

101. Még mindig a Horthy-legenda. = *História*, 10. (1988.) 1. sz. 32. o.

102. Ribbentrop Moszkvában = Uo. 5. sz. 31–33. o.

1989

103. Valóban késve indult meg 1941. június 22-ével a Barbarossa-hadművelet? = *Hadtörténelmi Közlemények,* 102. (1989.) 3. sz. 302–321. o.

104. Heere, Waffen, und Kämpfe in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. = Die Güssinger. Szerk.: *Dienst, Heide* et al. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 143–155. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 79.)

1990

105. Die Einschätzung der Lage Deutschlands aus ungarischer Sicht. = Die Zukunft des Reiches: Gegner, Verbündete und Neutrale (1943–1945). Szerk.: *Messerschimdt, Manfred – Guth, Ekkehart.* Bonn, E. S. Mittler & Sohn, 161–175. o.

106. Die Arkade in etymologischer und geschichtlicher Betrachtung. = Arkadenhäuser. Szerk.: *Kropf, Rudolf.* 73–82. o. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 89–102. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 85.)

107. Észrevételek Dombrády Lóránd tanulmányához. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 103. (1990.) 1. sz. 172–176. o. [*Dombrády Lóránd*: Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében.]

1991

108. Vörös János és Nádas Lajos 1944. október 15-i szerepéről. = *Történelmi Szemle*, 33. (1991.) 3–4. sz. 249–254. o. (Forrásközlés.)

109. Fegyverzet és haditechnika a szovjet hadszíntéren, 1941 nyarán. = *Új Honvédségi Szemle,* 45. (1991.) 10. sz. 142–149. o.

110. Bewaffnung und Taktik der Heere in Osteuropa in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. = Comission Internationale d'Histoire Militaire. Acta Nr. 13., Helsinki, 1991. *

111. Nem csökkentek Kassa bombázásának kérdőjelei. = *História*, 13. (1991.) 5–6. sz. 60. o.

1992

112. Stalingrads Wiederhall und Wirkung in Ungarn. = Stalingrad Ereignis – Wirkung – Symbol, Szerk.: *Förster, Jürgen.* München – Zürich, Piper, 215–228. o.

113. Aspekte des mitteleuropäischen Heerwesens zu Ende des 15. Jahrhunderts. = Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolgen. Szerk.: *Döcker, Ulrike – Knopf, Rudolf.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 285–297. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 88.)

114. Breszt-Litovszktól Moszkváig. = *História*, 14. 1992. 2. sz. 19–21. o.

1993

115. Julius Deutsch – ein jüdischer Politiker aus dem Burgenland. = Juden im Grenzraum, Szerk.: *Knopf, Rudolf.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 303–316. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 94.)

116. Az európai hadügy és a spanyol örökösödési háború végétől a nagy francia forradalomig. = Állampogári és honvédelmi ismeretek. Összeáll: *Szabó Mihály.* Budapest, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 5–9. o. (Szemelvénygyűjtemény IV.) [A Magyarország hadtörténete I. kötete vonatkozó fejezeteinek újraközlése.]

117. A szatmári békétől a francia forradalomig. = Uo. 10–11. o.

118. A francia forradalomtól 1847-ig. = Uo. 12–32. o.

119. Kádár János és a csehszlovákiai beavatkozás. = Uo. 29. o.

1994

120. Hadüzenetek nélkül a második világháborúban. = *História*, 16. (1994.) 1. sz. 4. o.

121. Búvárhajó–háború. = Uo. 8. o.

122. Légi háború. = Uo. 10. o.

1995

123. Ostrolenkától Temesvárig. Lengyel katonai vezetők a magyar szabadságharcban. = *Barátság*, 2. (1995.) 2. sz. 692–695. o.

124. Néhány hadtörténelmi megjegyzés. = *Hadtudomány*, 5. (1995.) 3. sz. 119–123. o. [Hozzászólás *Gosztonyi Péter*: Berlin ostroma és az európai háború vége c. cikkéhez.]

125. A magyar 1. hadsereg 1944 tavaszi-nyári harcai, német forrásokban. 1–2. = *Magyar Honvéd*, 6. (1995.) 28–29. sz. 42–43. o.

126. Hadosztály, dandár, zászlóalj. = *História*, 17. (1995.) 4. sz. 28. o.

1996

127. Die Kriegsindustrie des ungarsichen Freiheitkampfes. = Die Revolution von 1848/49 im österreichisch–ungarischen Grenzraum. Szerk.: *Schlag, Gerald – Weghoffer–Mikats, Lieselotte.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 89–102. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 94.)

128. Freischärler im Westungarn (1921). = Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Szerk.: *Widder, Roland.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 51–63. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 95.)

129. Graf Ludwig Batthyány – Ungarns erster Ministerpräsident 1807–1849. = *Burgenländische Heimatblätter*, 58. (1996.) 4. sz. 160–171. o.

130. Az Öbölháborúról – másképpen. = *Új Honvédségi Szemle*, 50. (1996.) 6. sz. 139–143. o. [Könyvismertetés.]

131. A Királytigrisek Magyarországon, 1944–1945. = *Haditechnika*, 30. (1996.) 3. sz. 49–50. o., ill.

132. Az 1944 szeptemberi-október eleji harcok kilátásai. = II. Honvéd emléknap Makón. 1995. Szerk.: *Halmágyi Pál.* Makó, Önkormányzati Képviselőtestület, 1996. 17–19. o. (A Makói Múzeum füzetei, 85.)

133. Vitatkozzunk és tartsuk tiszteletben a tényeket! = *Hadtudomány*, 6. 1996. 1. sz. 108–109. o. [Viszontválasz Gosztonyi Péter reakciójára: Még egyszer a Berlin ostroma és az európai háború vége című cikkről.]

1997

134. Sturmgewehr. A második világháború legendás fegyvere. = *Rubicon*, 8. (1997.) 7. sz. 36–38. o.

135. Az SS–20 rakéták: rejtély és valóság. 1976–1977. = *História*, 19. (1997.) 10. sz. 6. o.

136. A MiG vadászgépek története. A „Tűzróka" ellopása – amerikai filmen. = *História*, 19. (1997.) 3. sz. 26–28. o.

1998

137. Die adeligen Privatarmeen – ihre Ausrüstung und Bewaffnung. = Adelige Hofhaltung im österreichisch–ungarischen Grenzraum. Szerk.: *Kropf, Rudolf – Schlag, Gerald.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 39–53. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 98.)

138. Kisújszállás 1848/49-ben – Az Illésyek. = 1848/49 emlékezete a Nagykunságban. Szerk.: *Ducza Lajos.* Kisújszállás, Kisújszállás Város Önkormányzata, 63–87. o., ill., 14 t.

139. A szabadságharc hadiipara. = *Új Forrás*, 30. (1998.) 6. sz. 94–101. o.

1999

140. Die Befreiung der ungarischen Galeerensklaven – Admiral Michael de Ruyter. = Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Szerk.: *Reingrabner, Gustav – Schlag, Gerald.* Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 243–256. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102.)

141. Vetter Antal. = *Rubicon*, (1999.) 4. sz. XVI.

2000

142. Erdély, 1940. = Kisújszállási nagykun kalendárium a 2000-es szökőévre. Kisújszállás, 2000. 64–70. o.

2001

143. 1941. június 22 – megelőző támadás? = *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001.) 4. sz. 527–546. o.

144. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk.: *Vadász Sándor.* = *Világtörténet*, 2001. ősz–tél. 95–97. o. [Könyvismertetés.]

2003

145. Tragédia a Donnál = *Hadi Krónika*, 67. (2003.) 1321–1327. o., ill.

2004

146. Újraindul a Hadtörténelmi Közlemények (1954–1955). = *Hadtörténelmi Közlemények,* 117. (2004.) 1. sz. 285–293. o.

147. Kisvárda felett az égbolt derült! = *Légkör*, 49. (2004.) 3. sz. 15–17. o.

2005

148. Néhány megjegyzés Magyarország második világháborús történetének feldolgozásához. = *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005.) 1–2. sz. 274–293. o.

149. Budapest a német és a szovjet hadvezetés terveiben. = Az elsodort város – Emlékkötet Budapest ostromáról. Szerk.: *Markó György.* Budapest, PolgArt, 2005. 11–39. o.

ELŐADÁSOK:

Népfelkelés Jánosházán, 1849. április 28. Jánosháza, 1964. április. 28.

A népi demokratikus korszak történetének és kutatásának problémái. Celldömölk, 1964. február 15. (A Járási Tanács és a Hazafias Népfront járási szervezetének rendezésében.)

A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. (A Magyar Történelmi Társulat 1964. évi vándorgyűlésén, Szolnok, 1964. május 27.)

Felszabadító hadműveletek Borsodban. 1964. október 2. (A Magyar Történelmi Társulat 1965. évi vándorgyűlésén.)

A magyarországi felszabadító hadműveletek, különös tekintettel Észak-Dunántúlra. 1965. február 18. (Tatabánya, TIT pedagógus tanfolyam.)

Nyugat-Dunántúl felszabadulása, a magyarországi hadműveletek befejezése. Győr, 1965. április 28.

A nacionalizmus elleni harc fő kérdései a felszabadulás utáni magyar történetírásban. Salgótarján, 1965. május 16. (Honismereti tanfolyam.)

A magyarországi felszabadító harcok historiográfiája. Moszkva, 1965. április 15. (A fasiszta Németország feletti győzelem 20 évfordulója. Konferencia.)

A magyar népi demokrácia története első szakaszának történeti irodalma. 1965. november 1. (A Magyar-Lengyel Történész Vegyes Bizottság tudományos ülésszakán.)

Békés megye felszabadulása 1944. szeptember – október 7. Szarvas, 1969. július 1.

A Habsburg-hadsereg magyar ezredei, tisztek és katonák. New York, Brooklyn College, 1981 március.

Katonapolitikai kérdések a reformkorban. New York, Fészek Klub, 1981. március 13.

Schlaininger Gespräche Die Haupttendenzen der Waffenentwicklung im sechzehnten und siebzechnten Jahrhundert. Stadtschlaining (Burgenland), 1983 szeptember.

Ungarn im zweiten Weltkrieg, és Die ungarische Militärgeshichtschreibung. Zürich, Eidgenössische Technische Hochschule, 1984 február.

Der Weg nach Helsinki. Novo Vozokany, 1984 május.

Kultur und Schulwesen im dreigeteilten Ungarn im sechzehnten und siebzechnten Jahrhundert. Stadtschlaining, 1984 szeptember.

Die Jahre 1944/45 in der heutigen ungarischen Geschichtschreibung. München, Müncheni Egyetem, 1984 november.

A Varsói Szerződés fegyveres erői a NATO értékelésében. Moszkva, Társadalomtudományi akadémia, 1985 május.

A magyar Vörös Hadsereg légiereje. Pécs, A Society in Change XVIII. Konferenciája, 1985. június 12.

Ungarn im Zweiten Weltkrieg – politisch-diplomatische Aspekte. Zürich, 1987. július 9.

Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. Zürich, Eidgenössische Technische Hochschule, 1987. szeptember 10.

Die Einschätzung der Lage Deutschlands aus ungarischer Sicht. Freiburg, Militärgeschichtliches Forschungsamt, 1987. szeptember 18.

Die westungarischen Honvéd – bzw. K. u. K. Regimenter im ersten Weltkrieg. Eisenstadt, 1987. október 30.

Bewaffnung und Taktik der Heere in Osteuropa in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Helsinki, Comission Internationale d'Histoire Militaire, 1988. május 31.

Der Warschauer Pakt (Einstellung, Ziele, Angriffspläne gegen Westeuropa). Eidegenössische Technische Hochschule, Führungsschule Zürich. 1997. február 4.

Streitkrafte des Warschauer Paktes – Österreich in den militärischen Planungen. Stadtschlaining (Burgenland), 1997. szeptember 25.

Die Lage des ungarischen Unabhangigkeitskrieges im Februar–Marz 1849. Szolnok, 1999. március 6.

Die Westungarischen Weingebiete an der Blattern des zweiten Landesufnahme der Monarchie. Szalónak (Burgenland, 1999. szeptember 22.

Hexen, Demonen und Visionen in den Balladen von János Arany, a Schlaininger Gesprache keretében, Stadtschschlachting (Ausztria). 2000. szeptember 26.

Az 1859–60-as változások és Tüköry részvétele az olasz egységesítésben. Körösladány, 2005. szeptember 9. (A Tüköry Lajos születésének 175. évfordulójára rendezett konferencián.)

Lektorálás, fordítás

Alekszander Petrovics Scserbatov: Paszkevics Magyarországon. Budapest, Európa, 1984. 445 o.

Alisby, Christofer: Waffen–SS. Hitlers Black Guard at War. Budapest, Zagora, 1999. 175 o., ill. [Fordította: *B. J.*]

Riport

Történelemhamisítók. = *Magyar Hírlap*, 22. (1989.) 93. mell., 1. o. [Riporter: *Albrecht Gyula.*]

Egyetlen közös cél: a fasizmus térdre kényszerítése. = *Magyar Hírlap*, 27. (1994.) 129. 8. [Riporter: *Szász István.*]

TÁRGYMUTATÓ[3]

XVI–XVII. sz. hadtörténet, török háborúk: 84, 85, 96–98, 137, 140

XVIII. sz. hadtörténete, Rákóczi szabadságharc: 7, 10, 87, 88, 110, 117, 118

1848/1849 1, 2, 4, 5, 6, 11, 13, 17–19, 22, 27, 35, 57–59, 61, 63, 78, 79, 87, 89, 123, 127, 138, 139, 141

1945 utáni hadtörténet: 119, 135, 136

Életrajz: 1, 4, 60, 115, 129, 140, 141

Haditechnika, hadiipar: 76, 89, 90, 98, 104, 109, 110, 127, 131, 134, 135, 136, 139

Helytörténet: 19, 20, 27, 28, 31, 32, 42, 43, 44, 50, 68, 70, 72, 73, 77, 92, 95, 115, 128, 138

II. világháború – egyetemes történet: 21, 24, 49, 51, 91, 101–103, 105, 112, 120–122, 124, 133, 143, 149

Kronológia, tanári segédanyag: 47, 81, 99

Középkori hadtörténet: 104, 113

Művelődéstörténet, ipartörténet: 25, 55, 75, 96, 106, 115

Magyarország a II. világháborúban: 80, 107, 111, 112, 126, 142, 145, 147, 148

Magyarországi hadszíntér, 1944/1945: 20, 24, 28, 30–32, 43, 44, 50, 52, 62, 67, 68, 70–74, 77, 92, 95, 105, 108, 125, 131, 132, 149

Munkásmozgalom-történet: 25, 46, 48

A Szovjetunió és a Tanácsköztársaság hadtörténelme: 40, 56, 114

Tudománytörténet, történetírás-elmélet: 9, 11, 14, 23, 26, 34, 38, 45, 75, 82

[3] A tárgymutató csak az önálló cikkeket, tanulmányokat tartalmazza, a könyvismertetéseket nem vettem fel a listára.

TARTALOM

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF SZÜLETÉSÉNEK KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

ÁCS TIBOR — Batthyány Lajos, a huszártiszt ... 724

URBÁN ALADÁR — Vizsgálat Batthyány Lajos gróf öngyilkossági kísérlete ügyében ... 765

BABUCSNÉ TÓTH ORSOLYA – – KREUTZER ANDREA – – SZOLECZKY EMESE — Batthyány Lajos gróf munkásságát és munkássága utóéletét tükröző dokumentumok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiben ... 797

CSIKÁNY TAMÁS — A háromszéki kisháború 1848 decemberében ... 837

MOLNÁR ANDRÁS — Honvéd önkéntesek toborzása és újoncozás a Lendva-vidéken 1848–1849-ben ... 877

HERMANN RÓBERT — Gruber Fülöp honvédszázados, a szabadságharc vértanúja ... 897

PETE LÁSZLÓ — Türr István és a piemonti magyar légió 1848–1849-ben ... 924

CSORBA GYÖRGY — „Hazaszeretet kényszeríti csillapítni magány keserűségem" Perczel Mór naplója, 1851–1852 ... 942

SOLYMOSI JÓZSEF — Sztankó Soma, 1848-as honvédtiszt visszaemlékezése életére és szolgálataira ... 975

PÁSZTI LÁSZLÓ — Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849 ... 1005

SZEMLE

MÉSZÁROS KÁLMÁN — II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711 *(Seres István)* ... 1083

NAGY ZOLTÁN (SZERK.) — A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29. *(Hausner Gábor)* ... 1087

HERMANN RÓBERT — Gáspár András honvéd tábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. *(Solymosi József)* ... 1090

HERMANN RÓBERT — Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei *(Kemény Krisztián)* 1092

BENE JÁNOS – – SZABÓ PÉTER — A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945 *(Balla Tibor)* ... 1094

WOLFGANG ETSCHMANN– – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL — An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 *(Balla Tibor)* ... 1096

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR — Borus József (1926–2006) munkásságának bibliográfiája ... 1099

CONTENTS

ON THE 200TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF COUNT LAJOS BATTHYÁNY

TIBOR ÁCS — Lajos Batthyány the Hussar Officer ... 724

ALADÁR URBÁN — Count Lajos Batthyány's Suicide Attempt under Examination ... 765

ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH – ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY — Count Lajos Batthyány's Work and Its Aftermath, as Reflected in the Documents of the Collections of the Institute and Museum of Military History ... 797

TAMÁS CSIKÁNY — The Local War of Háromszék in December 1848 ... 837

ANDRÁS MOLNÁR — The Recruitment and Conscription of Hungarian Volunteers in the Lendva Region in 1848–1849 ... 877

RÓBERT HERMANN — Captain Fülöp Gruber, a Martyr of the War of Independence ... 897

LÁSZLÓ PETE — István Türr and the Hungarian Legion in Piedmont, 1848–1849 924

GYÖRGY CSORBA — The Diary of Mór Perczel, 1851–1852 ... 942

JÓZSEF SOLYMOSI — An Account of the Life and Service of Soma Sztankó, Officer of the 1848–1849 War of Independence ... 975

LÁSZLÓ PÁSZTI — Military Statutes, Field Orders and Others... A Bibliography of Hungarian Works of Strategic Theory, 1790–1849 ... 1005

REVIEW

KÁLMÁN MÉSZÁROS — The Generals and Brigadiers of Prince Ferenc II Rákóczi. The Establishment and Structure of the Hungarian Military High Command, 1703–1711 *(István Seres)* ... 1083

ZOLTÁN NAGY (ED.) — Centuries of the Batthyány Dynasty. Scientific Conference in Körmend, 27–29 October 2005 *(Gábor Hausner)* ... 1087

RÓBERT HERMANN — General András Gáspár. Soldiers from Kecskemét in the War of Independence, Part IV *(József Solymosi)* ... 1090

RÓBERT HERMANN — Kossuth's Army, Kossuth's Commanders-in-Chief *(Krisztián Kemény)* ... 1092

JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ — Hussar Officers in the Royal Hungarian Armed Forces, 1938–1945 *(Tibor Balla)* ... 1094

WOLFGANG ETSCHMANN – TAMARA SCHEER – ERWIN A. SCHMIDL — An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 *(Tibor Balla)* ... 1096

BIBLIOGRAPHY

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — A Bibliography of the Works of József Borus (1926–2006) 1099

TABLE DES MATIERES

POUR LE BICENTENAIRE DE LA NAISSANCE DU COMTE LAJOS BATTHYÁNY

TIBOR ÁCS — Lajos Batthyány, l'officier de hussard 724

ALADÁR URBÁN — Enquête sur la tentative de suicide du comte Lajos Batthyány ... 765

ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH – – ANDREA KREUTZER – – EMESE SZOLECZKY — Documents sur l'activité du comte Lajos Batthyány et les effets de celle-ci dans les collections de l'Institut et Musée d'Histoire Militaire 797

TAMÁS CSIKÁNY — La petite guerre de Háromszék en décembre 1848 837

ANDRÁS MOLNÁR — Recrutement des honveds volontaires dans la région de Lendva en 1848–1849 877

RÓBERT HERMANN — Le capitaine honved Fülöp Gruber, martyr de la guerre d'indépendance 897

LÁSZLÓ PETE — István Türr et la légion hongroise de Piémont en 1848–1849 924

GYÖRGY CSORBA — Journal intime de Mór Perczel, 1851–1852 942

JÓZSEF SOLYMOSI — Mémoires de Soma Sztankó, officier honved en 1848, sur sa vie et ses services 975

LÁSZLÓ PÁSZTI — Articles militaires, instructions de campagne et autres... Bibliographie des ouvrages hongrois d'art militaire, 1790–1849 1005

REVUE

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Les généraux et les brigadiers généraux de François Rákóczi II. La mise en place et la hiérarchie du haut commandement militaire 1703–1711 *(István Seres)* 1083

ZOLTÁN NAGY (ED.) — Les siècles des Batthyány. Colloque scientifique à Körmend, 27–29 octobre 2005 *(Gábor Hausner)* 1087

RÓBERT HERMANN — András Gáspár, général honved. Des soldats originaires de la ville de Kecskemét dans la guerre d'indépendance IV *(József Solymosi)* 1090

RÓBERT HERMANN — L'armée de Kossuth, les généraux en chef de Kossuth *(Krisztián Kemény)* 1092

JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ — Le corps d'officiers de hussards de l'armée royale hongroise 1938–1945 *(Tibor Balla)* 1094

WOLGANG ETSCHMANN – – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL — An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 *(Tibor Balla)* 1096

BIBLIOGRAPHIE

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — Bibliographie de l'œuvre de József Borus (1926–2006) 1099

INHALT

STUDIEN ZUM 200. JAHRESTAG DER GEBURT VON LAJOS GRAF BATTHYÁNY

TIBOR ÁCS — Lajos Batthyány, der Husarenoffizier ... 724

ALADÁR URBÁN — Untersuchungen in der Angelegenheit des Selbstmordversuchs von Lajos Graf Batthyány ... 765

ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH – ANDREA KREUTZER – – EMESE SZOLECZKY — Dokumente in der Sammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte, die die Tätigkeit und das Nachleben der Tätigkeit von Lajos Graf Batthyány widerspiegeln ... 797

TAMÁS CSIKÁNY — Der Kleinkrieg von Háromszék im Dezember 1848 ... 837

ANDRÁS MOLNÁR — Die Werbung von Honved-Freiwilligen und Rekrutierung in der Gegend von Lendva im Jahre 1848–1849 ... 877

RÓBERT HERMANN — Honved-Hauptmann Fülöp Gruber, Märtyrer des Freiheitskampfes ... 897

LÁSZLÓ PETE — István Türr und die ungarische Legion in Piemont im Jahre 1848–1849 ... 924

GYÖRGY CSORBA — Das Tagebuch von Mór Perczel, 1851–1852 ... 942

JÓZSEF SOLYMOSI — Die Erinnerungen von Soma Sztankó, einem Honved-Offizier des Jahres 1848, an sein Leben und seinen Dienst ... 975

LÁSZLÓ PÁSZTI — Kriegsartikel, Feldanweisungen und andere... Die Bibliografie ungarischer militärwissenschaftlicher Arbeiten, 1790–1849 1005

RUNDSCHAU

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Die Generäle und Brigadiere von Ferenc II. Rákóczi. Das Zustandekommen und die Hierarchie der oberen militärischen Kurutzen-Führung, 1703–1711 *(István Seres)* ... 1083

ZOLTÁN NAGY (HRSG.) — Die Jahrhunderte der Familie Batthyány. Wissenschaftliche Konferenz in Körmend, 27–29. Oktober 2005 *(Gábor Hausner)*... 1087

RÓBERT HERMANN — Honved-General András Gáspár. Einwohner der Stadt Kecskemét im Freiheitskampf IV. *(József Solymosi)* ... 1090

RÓBERT HERMANN — Die Armee von Kossuth, die Oberkommandanten von Kossuth *(Krisztián Kemény)* ... 1092

JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ — Das königlich-ungarische Honved-Husarenoffizierskorps *(Tibor Balla)* ... 1094

WOLFGANG ETSCHMANN – – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL — An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 *(Tibor Balla)* ... 1096

BIBLIOGRAFIE

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — Die Bibliografie des Oeuvres von József Borus (1926–2006).... 1099

СОДЕРЖАНИЕ

К ДВУХСОТЛЕТНЕЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬЯНИ

ТИБОР АЧ — Лайош Баттьяни, гусарский офицер ... 724

АЛАДАР УРБАН — Об исследовании по делу попытки к самоубийству графа Лайоша Баттьяни ... 765

ОРШОЙА БАБУЧНЕ ТОТ – – АНДРЕА КРЕЙТЦЕР– – ЭМЕШЕ СОЛЕЦКИ — Документы, отражающие работы графа Лайоша Баттьяни и дальнейшую судьбу его работ в коллекции Военно-Исторического Института и Музея ... 797

ТАМАШ ЧИКАНЬ — Малая война при местечке Харомсек в декабре 1848 г. ... 837

АНДРАШ МОЛЬНАР — Вербовка и рекрутирование добровольцев-хонведов в провинции Лендва в 1848–1849 гг. ... 877

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Хонведский капитан Фюлёп Грубер, мученик борьбы за свободу ... 897

ЛАСЛО ПЕТЕ — Иштван Тюрр и пьемонтский венгерский легион в 1848–1849 гг. ... 924

ДЬЕРДЬ ЧОРБА — Дневник Мора Перцель, 1851–1852 гг. ... 942

ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ — Воспоминания о жизни и службе хонведского офицера Шома Станко ... 975

ЛАСЛО ПАСТИ — Военные пункты (параграфы), полевые приказы, указы и прочее... Библиография венгерских военно-исторических работ, 1790–1849 гг. ... 1005

ОБЗОР

КАЛЬМАН МЕСАРОШ — Генералы и бригадиры князя Ференца II. Ракоци. Формирование высшего военного руководства куруцев и его иерархия. 1703–1711 гг. *(Иштван Шереш)* ... 1083

ЗОЛТАН НАДЬ (Ред.) — Столетия, отмеченные именем Баттьяни. Научная конференция в Кёрменде. 27–29 октября 2005 года. *(Габор Хауснер)* ... 1087

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Гонведский генерал Андраш Гашпар. Урожденцы города Кечкемет в освободительной борьбе. IV. *(Йожеф Шоймоши)* ... 1090

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Армия Кошута, полководцы Кошута. *(Кристиан Кемень)* ... 1092

ЯНОШ БЕНЕ – – ПЕТЕР САБО — Гусарское офицерство венгерской королевской хонведской армии 1938–1945 гг. *(Тибор Балла)* ... 1094

ВОЛФГАНГ ЕТШМАНН – – ТАМАРА ШЕЕР – – ЭРВИН А. ШМИДЛ — An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und Einsatz während der Ungarnkrise 1956, *(Тибор Балла)* ... 1096

БИБЛИОГРАФИЯ

ВИКТОР АНДАХАЗИ СЕГИ — Библиография работ Йожефа Боруш (1926–2006 гг.) ... 1099

„A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”

Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr, 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 500,– Ft

E számunk tartalmából

„Az ifjú gróf Bécsben, 1826. március 29-i levelében jelentette be édesanyjának, özvegy Batthyány grófnénak, hogy katonatiszt kíván lenni. Indítékait világosan kifejtette. A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Nem rettentik vissza a tiszti szolgálat nehézségei sem. Önkritikusan beismeri, hogy az életmódját befolyásoló »körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik.« Kiemeli a magyar történelemben, az ország védelmében a hadsereg szerepét. A haza katonai szolgálatát, a katonáskodást úgy jellemzi, mint, amely »az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak... melyek védelme alatt minden, fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!«

[...] katonai pályaválasztása »nem hirtelen fellángolás [...] mert már évekkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jóságodban, ismételten bátorkodom azt ezúttal is eléd terjeszteni.« Biztosítja anyját, mivel erős, egészséges testalkatú és állhatatos lelkű, háborúban és békében családja és a maga nevéért becsülettel fog helytállni, sőt megfogadja: »Attól sem kell tartanod, hogy a katonaéletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket.«"

(Ács Tibor: Batthyány Lajos, a huszártiszt.)

„Az Újépületben fogva tartott, kötél általi halálra ítélt Batthyány Lajos ítéletét október 5-én hirdették ki, s a grófot azonnal az elkülönítő szobába (a siralomházba) vezették. Másnap hajnalban öt óra előtt, amikor az akasztásra kívánták előkészíteni, a szobában őrködő foglár rémülten fedezte fel, hogy Batthyány nem tud felkelni. A takaró alatt ugyanis egy kis tőrrel súlyos sebet ejtett a nyakán, s a véletlenen múlott, hogy nem vérzett el. A büszke gróf ezzel elkerülte az akasztást, ami hagyományosan a rablógyilkosok büntetése volt. A hadbíróság azonnal elrendelte a szigorú vizsgálatot, de azt nem sikerült kiderítenie, hogy a tőr miként került az elítélthez. Az alábbiakban közöljük a vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokat és az összefoglaló jelentést. A nyolcvan éve megjelent és kevéssé ismert feldolgozás kiegészítésére érdemes a hivatalos iratokból néhány mozzanatot vagy eseményt kiemelni, amelyek segítenek jobban megismerni Batthyány utolsó két napjának történetét."

(Urbán Aladár: Vizsgálat Batthyány Lajos gróf öngyilkossági kísérlete ügyében.)

9 770017 654008 07003

120. ÉVFOLYAM 2007. DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

120. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2007. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor alezredes, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Czigány István* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, igazgató-helyettes, Hadtörténeti Intézet; *Dombrády Lóránd,* az MTA doktora; *Domokos György,* PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet; *Farkas Gyöngyi,* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *G. Etényi Nóra,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar; *Gebei Sándor,* az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola (Eger); *Hausner Gábor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője; *Hermann Róbert,* PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Holló József* ny. altábornagy, PhD, habilitált egyetemi tanár, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója; *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Kónya Péter,* PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, rektorhelyettes, Eperjesi Egyetem; *Kovács Ágnes,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Debreceni Egyetem; *Köpeczi Béla* akadémikus; *Mészáros Kálmán,* PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet; *Mezey Barna,* az állam- és jogtudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Jogtudományi Kar; *dr. Rákóczy Rozália; R. Várkonyi Ágnes* akadémikus; *Ságvári György,* a történelemtudomány kandidátusa, főmuzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Seres István,* PhD, MTA–ELTE Közép-Ázsiai Kutatócsoport; *Tóth Ferenc,* PhD, főiskolai tanár, Berzsenyi Dániel Főiskola (Szombathely); *Zachar József* ny. ezredes, az MTA doktora, habilitált egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola (Eger)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJA*

R. VÁRKONYI ÁGNES

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS

Régi és új kérdésekkel

Az ónodi országgyűlés évének prognózisát II. Rákóczi Ferenc fejedelem számára 1706. végén gróf Bercsényi Miklós fogalmazta meg: „az következő új esztendőnek minden részeinek szerencsés folyását" kívánja, „mindenképpen jobbat, többet, s kedvesebbet azoknál, kiket pennám feltenni tudna. [...] Kívánván maga méltóságának öregbülésével s gyükerezésével s nemzetünk dücsűségével" ő maga is „megújjult szívvel lélekkel" szeretné szolgálni a fejedelmet.[1]

Az előrejelzés két lehetőséget foglalt magában: a dicsőséges békével vagy a sikeres háborúval számoltak 1706 második felének fejleményei szerint. Anglia és Hollandia, a spanyol örökösödési háborúban a Habsburg Birodalommal koalíciót alkotó két tengeri hatalom az újesztendőtől a béketárgyalások folytatását várta. Anna angol királynő a megkötendő béke reményében üdvözölte Rákóczit. Jacob Hammel-Bruyninex, Hollandia rendkívüli bécsi követe pedig ezekben a napokban I. József császár és magyar király megbízottait kereste fel, hogy felvegyék a Magyar Konföderációval megszakadt tárgyalások fonalát.[2] Rákóczi a Szenátussal Rozsnyón ülésezik, és még nem dőlt el, hogy milyen céllal hívja össze az országgyűlést. Békét kötnek, vagy tovább szólnak a fegyverek. Még senki sem sejtette, ami megtörténik majd Ónod alatt a sajó-körömi mezőn 1707. május 31. és június 22. között az országgyűlésen.

A következőkben az ónodi országgyűlés nagy témájából néhány régi és új kérdést vázolok. Átfutva történeti feldolgozásain, exponálom a problémákat, majd vázolom az európai krízishelyzet Magyarországot és a Habsburg Birodalmat illető sajátosságait. Ismertetem a rozsnyói tanácsülést előzményeivel és döntéseivel együtt. Foglalkozom a diplo-

---

* Az alább olvasható tanulmányok a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum által az ónodi országgyűlés 300. évfordulója alkalmából 2007. június 14-én rendezett emlékülésen elhangzott előadások szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változatai.

[1] Bercsényi Rákóczinak, Beszterce, 1706. december 23. és 29. Archívum Rákóczianum (AR) II. osztály V. k. 349–350. o. – A köszöntés általános a koraújkori Magyarországon. Vö. Erdődy Sándor Erdődy Györgynek, Monyorókerék, 1703. december 25. „ennél boldogabb és örvendetesebb" állapotot kíván az újesztendőre gróf Czobor Krisztina 1704. december 24-én kelt levelében Erdődy Györgynek, de a karácsonyi és újesztendei jókívánságai mellett a mai jó üzletasszonyok elődje nem felejti el megjegyezni, hogy „az interessben járó 250 frtról ne feledkezzék meg." Mindkét levél: Szlovák Állami Levéltár Bratislava/Pozsony, Archiv rodu Erdődy (Az Erdődy család levéltára) Karton 13, pall. 16., Karton 12. pall. 97. A karácsonyi köszöntőkről Rákóczi életében: *R. Várkonyi Ágnes:* In nocte nativitatis Domini... Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére. (Szerk. *Kalmár János.*) Budapest, 2007. 81–82. o.

[2] Anna királynő Rákóczinak, Kensington, 1706/7. január 12. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból. (Közli: *Simonyi Ernő.*) AR II. osztály III. k. (AR II/III.) Budapest, 1877. 302–303. o.

máciai koordinátákkal Londontól Marosvásárhelyig, Párizstól Varsóig. Elemzem a sajókörömi mezőn felállított országgyűlési sátorban történt eseményeket és a sarkalatos végzéseket. Forráskritikai kérdéseket és megoldandó feladatokat sem mellőzve remélem közelebb jutunk, hogy tárgyszerű választ találjunk a magyar történetírók között és magyarok s más nemzetek között évszázadok óta vitatott kérdésekre.

Elfelejtve, mielőtt megismerték volna?

Az országgyűlés első értelmezése nem más, mint a legolcsóbb horror. Vetési Kökényesdy László (1680?–1735), a Magyar Konföderáció diplomatája a szabadságharc után 1715-ben vetette papírra. Eszerint Rákóczi a véres rémdrámát tudatosan hajtatta végre, Bercsényivel közösen titkos összeesküvést szőtt, hogy Franciaország követelésére kimondhassa az interregnumot. Eltervezték a nagy hatású jelenetet, néhány részletébe később beavatták Károlyit is, bár ő a mészárlásról nem tudott. Bűnbaknak szemelve ki a terhek miatt elégedetlen Túróc vármegye két követét, Okolicsányi Kristóf alispánt és Rakovszky Menyhért főjegyzőt, elhatározták, hogy miután Rákóczi a gyűlésben magához szólítja őket, majd bírálatuk miatt hatást keltően távozni készül, Bercsényi bosszúért kiált, s Ilosvai János az ország sátrának bejáratánál pisztolylövéssel megadja a jelt. A terv pedig némi módosítással, de lényegében pontosan valósult meg: Rakovszkyt Bercsényi mellbe szúrta, majd Károlyi fejbevágta, és a tervbe ugyancsak beavatott Ilosvay Bálint és Imre brutálisan lemészárolta.[3]

Az országgyűlést és előzményeit legrészletesebben először II. Rákóczi Ferenc az 1717-ben franciául papírra vetett és Párizsban hágai impresszummal 1739-ben megjelent *Memoires* lapjain ismertette olvasóival. Miután a tájékozatlan érdeklődő rájön, hogy az *Emlékiratok* utólag történt évrendi tagolása elválasztotta egymástól az országgyűlést előkészítő rozsnyói szenátusi ülést és az ország sátorában történt eseményeket, ha felületesen olvas, akár úgy is vélheti, hogy Vetési igazat mondott. Rákóczi ugyanis maga írja az országgyűlés még 1707 elején kialakított programjáról „titoktartásra köteleztem a szenátust, melyet nagyon is megőriztek". Csakhogy a titoktartás az interregnum kimondásának elhatározására vonatkozott. A Turóc vármegye követeinek (Rákóczi szerint tévesen az alispán, Rakovszky Menyhért és a jegyző, Okolicsányi Kristóf) fellépését és gyászos halálát elmondó részletet ugyancsak az előzetes tervre is utalható mondattal vezette be az *Emlékiratait* író fejedelem. „Föltettem magamban, hogy magyarázatot kérek Turóc vármegyétől..." De le is szögezte azonnal: „...elmondhatom az Örök Igazság előtt, akinek művemet ajánlottam, hogy sem én, sem más nem gondoltunk arra, ami bekövetkezett és amit beszédem hevessége és indulatossága okozott." Vetési rémmeséjét a kitervelt vérengzésről már az *Emlékiratok* is cáfolta. Feltűnő viszont, hogy Rákóczi mennyire hangsúlyozza saját felelősségét azért, hogy tárgyalásukat vármegyei követek halála árnyékolta be. Elmondja, hogy bár a követekkel folytatott diskurzusát minduntalanul megszakító Bercsényi indulatait sikerült megfékeznie, saját keserűségét végül nem tudta visszafojtani. Elkeseredett, mert úgy érezte, nem bíznak benne, igaztalanul vádolták, hogy kincseket gyűjt, és a rendek elfordultak tőle. Személyes sérelmek miatt

[3] Particularités secraittes de la pretendue Diette d'Onod de 1707. Kiadva: *Joseph Fiedler:* Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. I. k. Wien, 1855. 292–294. o.

vélte, hogy le kell mondania a Magyar Konföderáció fejedelmi méltóságáról és kész volt visszavonulni Erdélybe. Az országgyűlésről szólva szinte mellékesen említette meg, hogy a francia szövetség mielőbbi megkötése érdekében kimondták az interregnumot.[4] A trónfosztást elhatározó okokról a rozsnyói tanácsülés tárgyalásait ismertetve írt. Kifejtette, hogy már a rozsnyói tanácsülést is a francia király elvárása miatt hívta össze, mivel kérésükre, hogy kössön velük szövetséget, azt a választ kapta, hogy a szövetkezett rendek „szövetségükkel még nem szakadtak el az Ausztriai Ház uralmától, és úgy látszik, még elismernek urat maguk fölött. Az pedig ellenkeznék a király méltóságával, hogy egy másik fejedelem alattvalóival szövetkezzék [...]. Így hát a Szenátusban mindenki azon a véleményen volt, hogy meg kell tennünk ezt az elszakadási nyilatkozatot azért az előnyért, hogy szerződést kössünk Franciaország királyával, amely alkalmat adna neki, hogy úgy kezeljen bennünket, mint szövetségeseit, ha majd az általános békekötésre kerül a dolog."[5] Ezután hosszan leírja Rákóczi, hogy a tanácsülésen figyelmeztette a szenátorokat az elszakadás veszélyeire, s hogy nagy kárt is okozhatnak a nemzetnek. Ha legyőzik őket, a császár a hódítás jogán azt tenné, amit Ferdinánd Csehországgal tett. Ellenvetéseit pedig azért sorolta el, hogy jobban megismerje a szenátorok véleményét. Érvei senkit nem ingattak meg és ezek után döntöttek, hogy összehívják a rendeket, „mert ehhez a nagy ügyhöz szükség volt a beleegyezésükre".

Feltűnő, hogy a rozsnyói szenátusi ülés és az ónodi országgyűlés rövid leírásában Rákóczi mennyit mentegetőzik, hogy esetleg tévedhet. „De ha nem csalódom", „Már nem emlékszem rá pontosan", „azt hittem" kitételekkel jelezte, hogy talán elfelejtette pontosan mi is történt. Valóban felcserélte a turóci követek statusát. Azt írta: Bercsényi Rakovszky alispán (!) vállára ütött, és a mellett ülő Károlyi ugyancsak az alispánra sújtott. A jegyzőt (!) is több ütés érte. Mint majd látni fogjuk, a szemtanúk az időközben előkerült országgyűlési naplókban másképpen írták le a diéta „nagyjelenetét". Feltűnő, hogy Rákóczi a két Turóc vármegyei követ halála miatt önmagát, indulatos, heves beszédét hibáztatta. A trónfosztásról szólva pedig Rákóczi – saját bevallása szerint – már nem emlékezett, ki kezdeményezte az országgyűlésen, hogy döntsenek. „Már nem emlékszem rá pontosan, én ajánlottam-e vagy Bercsényi, hogy nyilvánítsunk érvénytelennek minden igényt, melyet az Ausztriai Ház a nemzettel szemben fenntart."[6]

Az emlékezet tűnékenysége, megbízhatatlansága már Szent Ágostont foglalkoztatta.[7] A reneszánsz hatására a személyiség önértékének felismerése a kora újkorban önéletírások, emlékiratok áradatában jelent meg egész Európában, s napjainkig tartó hatalmas emlékezés-irodalmat indított útjára. Mennyiségében jóval szerényebb ugyan a magyar emlékirat együttes, mint például a hasonló műfajú angol, francia, német művek sokasága, de problematikájában a kérdés ugyanaz. Marc Bloch, Carr, újabban Alan Baddeley s mások véleménye egybevág, hogy az emlékiratok, emlékezések csak alapos forráskritikával értelmezhetők.[8]

---

[4] II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. (Ford. *Vas István.* A bevezetőt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.*) Budapest, 1978. (Emlékiratok) 386., 394., 394–396. o. A 141 sornyi szövegből mindössze 9 foglalkozik a trónfosztással.

[5] Emlékiratok 385. o.

[6] Emlékiratok 396. o.

[7] Szent Ágoston Vallomásai: S. Aureli Augustini Confessiones. X. könyv, XIX. fejezet.

[8] *Marc Bloch*: A történész mestersége. (Ford. *Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál.*) Budapest,

Az *Emlékiratok* közléseiből a valóság kiszűrése az országgyűlés episztemológiája szempontjából döntően fontos, de nem könnyű kutatói munka. Számolunk azzal, hogy a fejedelem *Emlékirataiban* a történeti valóság több rétege épült egymásra. A megtörtént valóság, Rákóczi, az átélő élményei, majd a bekövetkezett események fénytörésén át felidézett emlékek hangsúlyváltozásai mindmegannyi rétegét alkotják ennek a nagyszerű műnek. Meghatározta Rákóczi szövegét, hogy milyen céllal, kiknek készült, hogyan alakultak franciaországi viszonyai XIV. Lajos király halála után, mivel biztatta a Habsburg–török háború és a hatalmi egyensúlyt igénylő, még mindig nyugtalan európai helyzet.

Az *Emlékiratok,* mint többször megállapították, irodalmi alkotás, az országgyűlés leírása ezen belül is mesterien szerkesztett részlet. Szövege a továbbiakban erősen hatott az országgyűléssel foglalkozó művekre. Egyrészt meghatározta, hogy több mit két évszázadon át a különböző történetírók eltérő értelmezésekkel, de főleg vagy kizárólag a Turóc vármegyei követek tragédiáját és az interregnum kimondását tekintették az országgyűlés eseményének. Másrészt, a korszak magyar történetírásának megkésett, visszaszorított és aktuálpolitikával terhelt jellegéből következett, hogy az országgyűlést hiányos ismeretanyag alapján, látványos eseményeire szűkítetten, ellenkező előjelekkel ítélték meg, az idővel változó határainkon innen és a külföldi szakirodalomban egyaránt. Jellemző Horváth Mihály megállapítása a reformkorban kiadott *A magyarok története* című összefoglalásában: „Rakovszky és Okolicsányinak az ónodi országgyűlésen véleménykülönbség miatti levágása szintoly zsarnoki önkény volt, mint az eperjesi mészárlat." Közvetlenül az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverése után nagy feltűnést keltett Joseph Fiedlernek a bécsi Akadémia történeti osztályán elhangzott és 1852-ben megjelent közleménye. Vetési vérgőzös összeesküvés leírását véve alapul, kifejtette: Rákóczi és köre előre eltervezte, hogy Turóc vármegye követeit lemészárolják. Előadásának hitelét a Fontes Rerum Austriacarum sorozatban kiadott forrásokkal tette nyomatékossá.[9]

Abban az időben, amikor az osztrák és a magyar történetírás a párbeszéd közelségében volt egymáshoz, nem késett a reagálás sem. Szalay László genfi emigrációjában elkezdett *Magyar történetében* (1859) addig számba nem vett forrásokat vont be az országgyűlés értelmezésébe, hangsúlyozta a francia politika hatását, közölte Rákóczi országgyűlési előterjesztését, s Fiedler forrásáról, Vetési írásáról megállapította, hogy az hamisítvány, s ezzel más összefüggésbe illesztette a turóci követek ügyét. Véleményét osztotta Horváth Mihály is, és a *Magyarország történelme* 1872-ben megjelent művéből kihagyta a korábbi „lemészárlás" értelmezését. S újabb érvekkel bizonyította, hogy Vetési írása nem más, mint utólagos fantazmagória.[10]

1996. 48–50. o.; *E. H. Carr*: What is History? London, 1961.; *E. H. Carr:* Mi a történelem. Budapest, 1995.; *Tóth Árpád:* Mi a történelemelmélet? *Aetas,* 1995. 1–2. sz.; *Alan Baddeley*: Human Memory Theory and Practice. Pscychology Press, 1997. Magyar kiadás: *Uő:* Az emberi emlékezet. (Ford. *Racsmány Mihály.* Szerk. *Pléh Csaba.*) Budapest, 2005. 332–359. o.; *Deák Ágnes:* A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról. *Aetas,* 1994. 3. sz. 155–161. o.; *Gyáni Gábor*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000.; *R. Várkonyi Ágnes*: Történetírás, kritika és emlékezet. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2007. 2. sz. 632–635. o.

[9] *Horváth Mihály*: A magyarok története. Pest, 1844.; *Fiedler, Jozef*: Der blutige Landtag zu Ónod. Sitzungsberichte der Wiener Akad. Phil. Hist. Classe 1852. Bd. IX.; *Fiedler, Jozef*: Actenstücke zur geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit Auslande. I. Wien, 1858. 49–58. o.

[10] *Szalay László*: Magyar történet. Pest, 1859. VI. k. 426. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. Az új dolgozat második bővített kiadása. VI. k. Pest, 1872. 474–487. o. Horváth első értékelésére: *Szekfű Gyu-*

A század végére elkészült az országgyűlés történetének részletes és objektív igényű feldolgozása Áldásy Antal tollából. Az Akadémia Vitéz-díjával jutalmazott pályamunka szerzője, az akkor alig huszonötéves Áldásy, a korszerű képzésben részesült professzionális történészek első generációjához tartozott, a bécsi Institut für Österreichische Geschichtsforschung ösztöndíjasaként ismerkedett meg a modern forráskritika követelményeivel, és itáliai könyvtári és levéltári kutatásai során nyert fogalmat a magyar történelem európai beágyazottságáról. A *Századok* 1895. évi számaiban folytatásban közölt kismonográfiája széles forrásbázisra épült, felhasználta az országgyűlés máig legrészletesebb leírását, Bártfa követeinek a naplóját, ismertette a Szalay László által feltárt francia forrásokat, és több, eddig ismeretlen dokumentumot közölt. Megkezdte az *Emlékiratok* szövegkritikáját is. Kimutatta, hogy emlékezete megcsalta Rákóczit, amikor úgy vélte, hogy esetleg Bercsényi javasolta volna, hogy kimondják az interregnumot. Részletes elemzéssel és új érvekkel bizonyította, hogy Vetési irata hamisítvány, s éles megvilágításba helyezte az országgyűlés gazdasági és szociális reformjait. Diplomáciatörténeti érdeklődéséből következett a merőben új megállapítás: az abrenuntiatio kikiáltásában a francia szövetség igénye bármely nyomós ok is lehetett, valójában „az esemény, mely a nemzetet függetlenségének proklamálására bírta, a nagyszombati békealku erőszakos félbeszakasztása volt." A bécsi Institut növendéke tárgyszerűen és független szellemi tartással állapította meg: „maga a bécsi udvar nyomta a nemzet kezébe a fegyvert..."[11]

„A turóci eset" fejezetcímmel is kifejezte Áldásy, hogy újabban feltárt források alapján, új szempontok segítségével vizsgálta meg a két követ tragédiájával végződő eseményeket. A fegyveres konfliktus kirobbanását az *Emlékiratok* vallomását felhasználva az 1890-es években modern eljárásnak számító pszichológiai érvekkel magyarázta. Rákóczit elkeserítette, hogy önzéssel, magánérdekei érvényesítésével gyanúsítják: „kitört belőle a sokáig elnyomott, elfojtott fájdalom, s mint a gátjait szétszakító folyó [...] elragadták környezetét, felkorbácsolták a szenvedélyeket, melyek megfékezésére, lecsillapítására az ő hatalmas egyénisége nem volt többé képes."[12]

Áldásy kitűnő feldolgozásának hiányosságai a Rákóczi-szakirodalom addigi egyoldalúságából következtek: elmaradt a kor társadalmi, államelméleti vizsgálata, s így nem tudta kibontani a forrásokban rejlő korszerű szociális, gazdasági, katonai reformok és kormányzati törekvések jelentőségét. A pozitivizmus már kissé megmerevedő irányzatának megfelelően pontosan, elfogulatlan igénnyel ismertette az eseményeket, a források tartalmát, de értelmezésükkel adós maradt. Mégis, munkája jó utat nyitott a további korszerű vizsgálatokra.

Az ónodi országgyűlésnek ezt a minden addiginál részletesebb leírását Thaly Kálmán méltatta. Pályája csúcsán, mint a korszak vitathatatlan szaktekintélye nagy elismeréssel szólt a műről, de kicsit úgy is, mint saját alkotásáról. Egyrészt közölte, hogy a témát ő

---

la: Mit vétettem én. Budapest, 1916. Legutóbb idézi: *Dénes Iván Zoltán*: Szekfű Gyula. Budapest, 2001. 158. o. Horvát reformkori történetírásáról: *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban. II. k. Budapest, 1973. 109–112. o. A hamisításról: *Áldásy Antal*: Az ónodi országgyűlés története. *Századok*. 1895. 723–726. o.; *Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. *Századok*, 1896. 6. o. Legutóbb: *Köpeczi Béla*: Vetési Kökényesdi László kuruc diplomata és a császár katonája 1680?–1756. Budapest, 2001.

[11] *Áldásy* 1895. 722–725., 740. o., 4. jegyzet; *Thaly* 1896.; *Csepreghy Kálmán:* Az ónodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894.

[12] *Áldásy* 1995. 714. o. Érdekes, hogy Szekfű Gyula, amint majd látni fogjuk, hasonlóan fogalmaz.

tűzte ki, ő volt a pályamű bírálója, (a másik Szilágyi Sándor), s tanácsokkal, kiegészítésekkel segítette a fiatal historikust, s magát a kismonográfia „*keresztapjá*nak" nevezte. Másrészt, kiegészítéseket fűzött a munkához, hiszen valójában Áldásy önálló, eredeti alkotást tett le az asztalra az ónodi országgyűlésről. Összehasonlítva a vörösvári levéltárban lévő eredetiekkel Vetési leveleit, Thaly megállapította, amit már Horváth Mihály sejtett, hogy azokat is utólag eszelte ki. Vetési iktatókönyvének tartalmi bejegyzései alapján írta meg saját érdekei szerint a Savoyai Jenő hercegnek átadott leveleket. Nagy érdeme, hogy a tiszteletre méltó forrásgyűjtő Thaly közölte az ónodi országgyűlés történetét előkészítő rozsnyói tanácsülés jegyzőkönyvét és a Bethlen-család levéltárából a marosvásárhelyi diéta döntő fontosságú III. articulusának teljes szövegét. Romantikus szemlélete azonban ezen az egyik legjobb írásán is átüt. Változatlan indulattal ördögök és angyalok küzdelmét látta most is a múltban. A bécsi miniszterek „önhaszonlesők", a generálisok „zsákmányolók", József császár „mulatozásainak élt", Vetési pedig maga a megtestesült romlottság, „korhely". „hamisítás-gyártó", aki „eladta" becsületét. A csaták történetírója az országgyűlést minden jelentősége ellenére nagy nyomatékkal csupán „epizódnak" minősítette.[13]

A XX. század elején Márki Sándor *II. Rákóczi Ferenc 1676–1735* című monográfiájában módosította az országgyűlés értelmezését. „*A békepárt megtörése* " címmel külön fejezetben tárgyalta a történteket. Turóc vármegye követeinek kezdeményezését a „békepárt" akciójának nevezte, s „ellenforradalom szíttását", „frondeurködést" látott benne. A követek tragédiájára a „vértörvényszék", a „vérengzés" minősítést használta, s korának fogalmát vetítve vissza, úgy vélte, Rákóczi attól félt, hogy a „szólásszabadság elnémításával" vádolják. Megalkotta a hosszú életű sémát, a békét szorgalmazók, a Habsburg uralkodó bérencének tekintett „békepártiak" és a velük ellentétben a végsőkig harcoló Rákóczi hamis sémáját. Ugyanakkor ő az első, aki ismertette az ónodi országgyűlés európai visszhangját és a császárpárti tiltakozásokat.[14]

A „békepárt" és a „háború fejedelme" képet rögzítette művészi fokon Szekfű Gyula a *Magyar történet* (1935) című összefoglaló művében. *A száműzött Rákóczi* (1913) szélsőséges koncepcióját, a kizárólag a Habsburg Birodalom keretei között reális magyarországi fejlődésről és ezzel szemben a fejedelem törekvéseinek irrealitásáról Szekfű már sokban meghaladta. Mégis, az ónodi országgyűlés Rákóczijáról szólva, ennek meghatározó elemeit vitte tovább. Magas színvonalon alkalmazva a szellemtörténeti módszert, nem az országgyűlésről, hanem a fejedelem viselkedésben kifejeződő értékkategóriákról írt. A *Rákóczi egyénisége* című fejezetben Turóc vármegye követeinek ügyét éppen hogy csak megemlítve állapította meg: „ónodi gyűlésen a lappangó, ki nem mondott, alig elgondolt vádra a bensőleg szótlanná tett, saját börtönében megkínzott lélek tör ki és szórja oda minden titkát." Majd „belekeseredve szavainak hatástalanságába" lemond a szabadságharc vezetéséről. Szekfű, miután közölte Rákóczi több, eltérően leírt beszédéből az egyik változatot, röviden lezárta az eseményt: „Bercsényi és Károlyi kardot rántott és Okolicsányival, Rakovszkyval az egész ellenzék megsemmisült."[15] A trónfosztásról *A*

[13] „történelmünk nagyérdekű epizódja", „örökre emlékezetes történeti epizód", „nagyérdekű epizód". *Thaly*, 1896. 1–3. o.

[14] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. II. k. Budapest, 1909. 5–53. o.

[15] *Szekfű Gyula:* A Rákóczi-felkelés. In: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. k. Budapest,

külpolitika befolyása című fejezetben írt. „Ez a tömegtől elszakadt egyéniség az ónodi krízis lázas pillanatában mindenki előtt megmutatkozott" – idézte fel újra a követek megölésének jelenetét, hangsúlyozva, hogy ennek semmi köze nem volt a trónfosztáshoz. Turóc vármegye nevében a katonai terhek ellen emeltek szót, szerették volna „a többi tót, luteránus megyét felizgatni," s ezzel az értelmezéssel Szekfű az eseménynek indokolatlan etnikai jelleget adott. Figyelmen kívül hagyva Áldásy monográfiáját, Szekfű az interregnumot egyértelműen francia követelésből vezette le: Rákóczi, mivel nem látott át a franciák „pókhálószerű, megfoghatatlan igéretein", engedett követelésüknek. Megállapítja, (ma már tudjuk alapvető források ismeretének hiányában tévesen), hogy Rákóczi „a nemzetközi viszonylatokban mindvégig tanuló maradt." Sőt, Vetési véleményét is idézi, de nem említi, hogy az hamisítás lenne, amit már korábban, a történetírói elődjének vallott Szalay László is kimutatott. Viszont egyértelműen érzékelteti, hogy Rákóczi műveltségével, erkölcsi normáival messze fölötte áll a rendeknek, akik a francia király biztatásának „meghallgatása után »eb ura fakó József császár nem királyunk« kiáltások közben kimondták, hogy Józsefet nem ismerik el többé királyuknak." Holott ilyen romantikus hevület az egykorú forrásokból nem állapítható meg, csupán a XIX. század historizáló festményei ábrázolják így színpadi beállításban a rendeket. Ily módon azonban Szekfű tollán az ónodi országgyűlés akarva, akaratlanul ürügyül szolgált, hogy segítségével Rákóczi politikáját az irrealitások világába helyezze. Szekfű az ónodi országgyűlést változatlanul a beszűkített magyar–Habsburg viszony keretébe illesztette, és a haladást megtestesítő abszolutizmus, meg az elmaradt magyar rendiség küzdelmének értelmezte. Olvasmányos stílusban előadott véleménye felerősítette a század elején többször megismételt, de forráskritikailag soha ki nem fejtett aktuálpolitikai szónoki állítást, hogy a trónfosztás közjogellenes volt, és nélkülözött minden racionalitást. A magyar rendek egy közjogi törvényt érvénytelenítettek, amelyhez nem volt joguk.[16]

Az évszázadok során kialakult sémákat az 1930-as évek közepén néhány új értelmezés haladta meg. Polner Ödön a magyar alkotmány és a nemzetközi jog szempontjait érvényesítette, s eszerint az interregnumot nem a francia politika hatására mondták ki, hanem a Magyar Konföderáció céljaiból, az idegen hatalom támadásával szemben az államiság védelméből következett. Felfogása szerint nem a király és a rendek álltak szemben, hanem a Magyarország államiságát védők küzdöttek az állami integritást megsemmisítő vagy külsőségeiben fenntartó, az országot birodalmába betagolni kívánó idegen hatalommal. Wellmann Imre pedig 1938-ban leszögezte: „az ónodi országgyűlést helytelenül ítélte meg eddig a történetírás", s lényegét abban látta, hogy itt lett nyilvánvaló: Rákóczi eltávolodott a rendektől.[17] Ezzel a társadalom rendi kereteiből az országos érdek és államfejlődés szintjére emelt események az addigiaknál tágasabb horizontra, európai távlatba kerültek. Oly módon is, hogy Balla Antal Rákóczi életrajzában a természetjogra és Rákóczi és az államvezetésben tevékenykedők európai színvonalú elméleti műveltsé-

---

1935. 281–282. o. A beszédet először Thaly közölte Rákóczi Emlékiratai 1868. évi kiadásának lábjegyzetében. I. m. 221., 304–305. o.

[16] *Szekfű* 1935. 282., 304–305. o.; *Balla Antal*: II. Rákóczi Ferenc élete. In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. (Szerk. *Lukinich Imre.*) Budapest, 1935. (Rákóczi Emlékkönyv) 139–142. o.

[17] *Polner Ödön:* II. Rákóczi Ferenc közjogi szempontjai. In: Rákóczi Emlékkönyv 380–382. o.; *Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulója tiszteletére. Írták tanítványai. Budapest, 1938.

gére hivatkozott.[18] Zolnai Béla a *Nemzeti királyság* című fejezetében ugyancsak európai szellemi kapcsolatokra utalt, és az országgyűlés történetében a *„közteherviselés gondolatát"* emelte ki úgy, hogy „a kort másfél évszázaddal megelőző terv meghiúsult a rendek ellenállásán."[19] Ezzel szemben Takács János kitűnő munkája újonnan föltárt nagy mennyiségű forrás alapján kimutatta az országgyűlésen törvénybeiktatott új, a nemességet is magában foglaló adórendszer alaposan kidolgozott anyagát és eredményeit.[20]

Kétszázötven év után, az 1950-es évek elején az ónodi országgyűlés történetét részletesen ismertetve, de leegyszerűsített sémával próbálták beilleszteni a történeti folyamatba.[21] Hamarosan azonban a szabadságharc történetéről nyílt vagy látens viták alakultak ki. Az értékes részeredményeket az eltelt fél évszázad során újonnan feltárt hazai és külföldi források, átfogóbb nézőpontok segítségével lehetett újraértelmezni és a valóságot jobban megközelítő rendszerben összegezni. Egyaránt hozzájárultak ehhez Benda Kálmán, Maksay Ferenc, Esze Tamás, Pap László dokumentumkötetei, a diplomáciatörténeti monográfiák, Rákóczi államának jellegét tisztázó tanulmányok, a hadtörténeti munkák, a kiadott naplók, emlékiratok, jelentések. A nagy mennyiségű, főleg a francia levéltárakból feltárt anyagból kiderült, hogy XIV. Lajos politikáját rendkívül behatóan foglalkoztatta az országgyűlés és nagyra értékelte a trónfosztás következményeit. Az 1960–80-as évek magyar történetírása a szabadságharc történetét kiemelte a romantika kuruc és labanc szemléletei rabságaiból, s ezzel az ónodi országgyűlést az államépítkezés, a reformok, a szociális viszonyok, az európai hatalmi helyzet és a hadsereg modernizálásának szintjére helyezte. Az ónodi országgyűlésről azonban ma is megoszlanak a vélemények.[22]

Hosszú kutatói pályámon többször is írtam az országgyűlésről. Episztemológiai erőfeszítéseim oda vezettek, hogy az ismeretek egyre bővülő köreit kellett bejárnom. Kezdetben gyakorlatilag az *Emlékiratok*at követtem, sőt az ifjúság számára írt kötetben egyszerűen Rákóczi leírását közöltem dramatizálva, hogy könnyebben érthető legyen. A könyv címének története jól jellemzi az 1960-as évek mentalitását. A baráti beszélgetésen, hogy mi legyen a mű címe, Varga János az egykorú katonaénekből kiemelt sort javasolta, mondván az ország akkori helyzetére is talál, országunk képletesen szólva *Két pogány közt* él.[23]

---

[18] *Balla* 1935. 141–142. o.

[19] *Zolnai Béla*: II. Rákóczi Ferenc. Franklin Budapest, é. n. 27. o.

[20] *Takács János*: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941.

[21] „Az ónodi országgyűlés legfontosabb feladata azonban a Habsburg dinasztia Rozsnyón elhatározott *trónfosztása*, Magyarország függetlenségének kikiáltása volt, s ez szükségszerűen összekapcsolódott a Habsburgok előtt meghódolásra készülő békepárt megtörésével [...] Az ónodi trónfosztással Magyarország jogilag is lerázta magáról a Habsburgok Mohács óta ránehezedő igáját." *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi szabadságharc. Budapest, 1953. 94–95. o.

[22] A teljesség igénye nélkül: Ráday Pál iratai 1703–1705 I. k. (Szerk. *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László.*) Budapest, 1955.; Ráday Pál iratai 1706–1709. II. k. (Szerk. *Benda Kálmán* és *Maksay Ferenc.*) Budapest, 1961.; *Gottreich László:* Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1957. 3–4. sz. 83–100. o.; *Köpeczi Béla*: A francia szövetség reménye és az ónodi országgyűlés. In: *Uő:* A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 142–152. o.; *Fabiny Tibor*: Rákóczi és az evangélikusok. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerk. *Hopp Lajos, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1980. 365–382. o.; *Ságvári György*: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiság védelmében. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. (Szerk. *Czigány István.*) Budapest, 2004.

[23] *R. Várkonyi Ágnes:* Két pogány közt. (A Rákóczi-szabadságharc története.) Budapest, 1968. 133–137. o. Érdekes, hogy Bryan Cartledge – az idegen nyelven megjelent magyar szakirodalom alapján, Robert Evans tá-

Korán nyilvánvaló lett, hogy az országgyűlés tárgyszerű megismerése lehetetlen az államszervezet, Rákóczi Udvari Tanácsának (Consilium Aulicum) a Habsburg Birodalom érdekeinek, a jobbágypolitika, gazdaságpolitika ismerete nélkül. Tudomásul kellet venni, hogy az általánosan használt „rendi" fogalom nem felel meg a köznemesség egy jelentős, de figyelembe nem vett, művelt, Bodin, Justus Lipsius, Macchiavelli, Grotius, Puffendorf művein iskolázott és vállalkozó, kereskedő rétegének. A feltárt új levéltári forrásanyag sok részletében módosította az országgyűlés hagyományos képét.

A legfontosabb kulcsszavakat Rákóczi politikájának következetesen használt fogalmai adták kezembe: „az európai hatalmi egyensúly", a „közérdek", közjó", „az általános európai béke." Régi beidegződések miatt ezek, az ónodi országgyűlés hazai és külföldi forrásaiban is többször feltűnő képzetek elkerülték a kutatók figyelmét, vagy nem tekintették lényegesnek. Hosszú vizsgálatokkal sikerült kideríteni, hogy Rákóczi politikáját a szervezkedéstől kezdve következetesen áthatotta az a cél, hogy az országot foglalják be az európai univerzális békébe. Kibontakozott az országgyűlés széleskörű elméleti, eszmetörténeti hátországa, az egész XVII. századi magyar politikát is meghatározó jellege. Használhatatlan lett a régi vélemény, hogy az ónodi országgyűlésen az abszolutizált „békepárt" és a végsőkig harcoló fejedelem tábora állt volna szemben. Az „universalis békéről", mint Rákóczi politikáját meghatározó koncepcióról vázolt véleményemmel ugyan a kor néhány kutatójának rendkívül heves és látens kritikáját váltottam ki. Viszont Mályusz Elemér elismerő megfogalmazása, hogy eszerint „másutt voltak a tengelyek", messzemenően beigazolódott.[24] Az ónodi országgyűlés megértésének új koordinátái az 1990–2000. évek szakirodalmában tűnnek elő. A török hatalom visszaszorítása erőteljesen befolyásolja azt az új Európa-kép kialakulását, amely a vesztfáliai béke óta az erőviszonyok kiegyensúlyozására való törekvésben is érvényesül. Az általában már ebben az új Európában gondolkozó Rákóczi az ónodi országgyűlés előkészítése idején is felvázolja a Közép-Európa országaival kötendő konföderáció egyik változatát, amelynek alakulása Bocskai koncepciójától Zrínyi Miklós törekvésén át végig követhető.[25]

---

mogatásával, Petrovics István, Kontler László, Frank Tibor, Gömöry György segítségével megírt – összefoglaló munkája lényegét ajánlója a következően fogalmazza meg: „describes how a small country, for much of its existence squeezed between two empires..." *Bryan Cartledge:* To Will to Survive. A History of Hungary. London, 2006. A könyvre Paul Ten Hagen hívta fel a figyelmem, ezúton köszönöm.

[24] *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1955. 134–135., 253–262. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A Rákóczi szabadságharc. In: Magyarroszág rövid története. (Főszerk. *Molnár Erik.* Szerk. *Székely György.*) Budapest, 1963. (a kézirat 1958-ban készült) 310–311. o. Továbbá: Az ónodi országgyűlés történelmünk távlatában. *Borsodi Szemle,* 1967. 3. sz. 53–62. o.; Ad pacem universalem. (A szatmári béke nemzetközi előzményei.) *Századok,* 114 (1980). 165–197. o.; Rendi vármegyei ellenzék és az ónodi országgyűlés. In: Magyarország története 1686–1790. (Főszerk. *Ember Győző* és *Heckenast Gusztáv.*) Budapest, 1889. I. k. 218–224. o.; Konföderációs tervek a XVII–XVIII. századi Magyarországon. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán. (Szerk. *Beke Margit, Bárdos István.*) Esztergom, é. n. (1995.) 151–155. o.

[25] *Ágoston Gábor:* Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997. 83–99. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Konföderációs tervek a XVII-XVIII. századi Magyarországon. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán. i. m. 151–155. o.; Bocskai külföldi kapcsolatairól és konföderációs terveiről, a garanciával megkötött bécsi békéről és annak nemzetközi hátteréről is: *Sahin-Tóth Péter:* A francia külpolitika és a Bocskai felkelés. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk. *Glatz Ferenc.*) Budapest, 1993. 123. kko.; *G. Etényi Nóra–Horn Ildikó–Szabó Péter:* A koronás fejedelem. Budapest, 2006. 214–216. o.; *Teszelszky Kees*: A Bocskai-korona és a koronázás mitosza. *Confessio,* XXX (2006). 3. sz. 54–58. o. A Zrínyi környezetéhez köthető Elmélkedést kiadta: *Bene. Sándor–Szabó Sándor:* Oktatás jó elmélkedésre. *Hadtörténelmi Közlemények,* 113 (2000). 2. sz. 437–476. o.

Messzemenő vizsgálatokat kívánt, hogy az ónodi országgyűlést, mint egyetlen történelmi jelenséget sem lehet önmagába zártan megérteni. A vesztfáliai békében megfogalmazott európai egyensúly Rákóczi politikájának is vezérelve volt, és nem hagyta érintetlenül I. József császár és az angol és holland kormányférfiak törekvéseit sem. A fiatalabb történész generáció többek között az alkotmány, az országgyűlési döntési mechanizmusok, az eszmetörténet, a békekötés, a reprezentáció, a propaganda történetét feltáró eredményeivel, a hadsereg társadalmi összetételének mikrovizsgálataival ugyancsak hozzájárult, hogy európai összefüggésben, a hosszú távú folyamatban helyezzük el mindazt, amit Rákóczi diétája a koraújkorban jelentett.[26]

Hiányaink azonban nagyok. Nem készültek el a Rákóczi államában tevékenykedők biográfiái, a Magyar Királyság főméltóságai és a körülöttük tevékenykedő hivatalnokok életrajza egyelőre könyvek üres lapokkal. Mivel az országgyűlést hosszas előkészítés előzte meg, s a reformok kidolgozásában munkálkodók életútja, képzettsége még feltárásra vár, az országgyűlési végzések elméleti geneziséről keveset tudunk. Ismeretlenek a Habsburg Birodalom központi intézményeiben a döntési mechanizmusok. Charles Ingrao nagy levéltári anyagra építve és a magyar szakirodalmat is felhasználva I. József császár és király nagyszabású biográfiájában részletesen ír az ónodi országgyűlésről, de a Rákóczi-szabadságharc egészét „rebelliónak " értelmezi, és nem feledtetheti, az első örökös király magyarországi politikájának feltárásra váró problémáit.[27] Az egyetemes történetírásban ugyan figyelmesebb érdeklődés váltja fel az ónodi országgyűlésről a régi, XIX. századi nézeteket.[28] De sokat kell várnunk a magyar politikában nagy szerepet ját-

[26] A bibliográfiát lásd *R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel*: A Rákóczi-szabadságharc. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2004. 774–811. o. A nagy irodalomból itt csupán a szűkebb témánkba vágó műveket említhetem. *Mezey Barna:* Jogforrások a Rákóczi-szabadságharc államában. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján, 1976. 24–32. o.; *Siptár Dániel:* „Sine nobis de nobis". A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. (Szerk. *Tamás Edit.*) Sárospatak, 2003. II. k. 217–242. o.; *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. Budapest, 2005.; *G. Etényi Nóra*: Hadszíntér és nyilvánosság. Budapest, 2003.; *Uő*: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánosság előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Budapest, 2003.; *Bene Sándor:* Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen, 1999.; *Kreutzer Andrea:* Rákóczi fogsága és szökése a nürnbergi „Friedens- und Kriegs-Courier" híreiben. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép Európa. I. k. 85–108. o.; *Gyulai Éva:* Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán. Aszalay Ferenc (1674–1729) udvari szekretárius életútja. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. 7–78. o.; *Kincses Katalin Mária:* „Magamat megfegyveresítvén". Egy felvidéki köznemes Szirmay András hagyatéka. In: *Uő:* Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300 évfordulóján. Budapest, 2003. 7–32. o.; *Mészáros Kálmán:* Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114 (2001). 2–3. sz. 303–360. o.; *Kis Domokos Dániel:* Az Erdélyből Magyarországra menekült bujdosók élete a Rákóczi-szabadságharc idején Szaniszló Zsigmond naplója alapján 1707–1711. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza, 1999. 372–413. o.; *Seres István:* Csulay Imre jelentései II. Rákóczi Ferencnek a török földre menekült erdélyi kurucokról 1706–1708. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116 (2003). 3–4. sz. 847–875. o.

[27] *Charles W. Ingrao*: In Quest and Crisis: Emperor Josef I and the Habsburg Monarchy. West Lafayette, 1979. 143–145. o. Vö. *Karl Otmar von Aretin*: Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik. *Historische Zeitschrift*, 215 (1972). 529–606. o.; *Karl Otmar von Aretin:* Magyarország és I. József császár politikája. In. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 35–44. o.; *R .Várkonyi Ágnes:* A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly. In: Császár és király 1626–1918. Történelmi utazás. (Szerk. *Fazekas István, Ujváry Gábor.*) Wien, Collegium Hungaricum, 2001. 55–63. o. Kormányzókörének tagjairól nagy irodalommal: The Treaties of the War of the Spanich Succession. An Historical and Critical Dictionary. (Edited by *Linda Frey* and *Marsha Frey.*) Greenwood Press, 1995. 406., 498–499. o.

[28] *Erich Zöllner*: Ausztria története. (Ford. *Bojtár Endre.*) Budapest, 2000. 201. o.; *Karl Vocelka*: Glanz

szó bécsi államférfiak működését, többek között Savoyai Jenő herceg és Wencel Wratislaw kancellár magyarországi politikáját új szempontok alapján feltáró munkáktól. Tisztázásra vár, hogy miként van jelen a magyar kérdés a Habsburg-kormányzat angol, holland, francia és spanyol politikájában, mennyire befolyásolta Rákóczi európai megítélését a császári udvar propagandája. Ugyanakkor a Habsburg Birodalom több országot átfogó uralkodói modelljét, csak a változó történeti helyzetek és a szomszéd országok, Csehország, Szlovákia, Horvátország, Lengyelország összehasonlító vizsgálatai alapján lehet reálisan számba venni. Annál is inkább, mert a nemzetközi szakirodalomban érvényesül az a nézet is, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharca egyrészt hosszú távú folyamatba illeszkedik, másrészt a spanyol örökösödési háború része volt, hatott az erőviszonyok alakulására, a háború kimenetelére, következésképpen hozzájárult, hogy Franciaország elkerülte a teljes vereséget. A Magyar Konföderáció diplomáciáját pedig az ónodi országgyűlés előkészítésének idején is ösztönözték az európai erőviszonyok átrendeződésének esélyei és alternatívái.[29]

Ónod[30] és Köröm ma is őrzi, mint helyi hagyományt, az országgyűlés emlékét. De a társadalom szélesebb rétegeiben alig tudnak valamit róla, sőt még megtörténte is teljesen kiesett a történeti tudatból. Annak ellenére, hogy a szűk szakmai körökön túl a szélesebb olvasóközönségnek szánt hazai és külföldi művek között vannak, amelyek már lényegre ható igénnyel ismertetik.[31] A középiskolai történelem tankönyvek némelyike is nagyobb figyelmet fordít az országgyűlésre. Az igényes *Befejezetlen múlt* című tankönyvcsalád *„Nyugat felemelkedése 1450–1759"* című kötet ugyan kevéssé hangsúlyozza Rákóczi államának reális külföldi kapcsolatait, sőt meglepő módon Vetési írásából idéz egy részletet, és a detronizációról is leegyszerűsítetten szól: „az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, hogy a magyar trónt külföldi uralkodónak lehessen fölkínálni." Ugyanakkor elismerésre méltóan hangsúlyozza az országgyűlés alkotását, a közteherviselést.[32] Összességében, ha az ónodi országgyűlés úgy esik ki az emlékezetből, hogy valóságos mivoltában meg sem ismerték, a magyar történelem európai jelenlétének önismeretünk szempontjából is lényeges fejezetéről mondunk le.

---

und Untergang der Höfischen Welt. Repräsetation, Reform und Reaktion im Habburgischen Vielvölkerungenstaat. Österreichische Geschichte 1699–1815. (Hg. von *Herwig Wolfram.*) Wien, 2001. 61. o.

[29] *Karl, Otmar von Aretin:* Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grosmachtpolitik. *Historische Zeitschrift,* 215 (1972). 529–606. o.; *Uő:* Magyarország és I. József császár politikája. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 35–44. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly esélyei. In: Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk. *Glatz Ferenc.*) Budapest, 1993. 149–161. o.; *Jozef Baďurik:* A csehek és magyarok első felkelése a Habsburgokkal szemben. Kiindulópontok a komparációhoz. In: „Frigy és békesség legyen..."A bécsi és a zsitvatoroki béke. (Szerk. *Papp Klára* és *Jeney-Tóth Annamária.*) A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára VIII. Debrecen, 2006. 13–20. o.

[30] *Veres László–Viga Gyula:* Ónod monográfiája. Ónod, 2000.

[31] Vö. *Bertényi Iván–Gyapay Gábor:* Magyarország rövid története. Budapest, 1992. 279–280. o.; *Cartledge* 2006. 125. o.

[32] *Bihari Péter:* A Nyugat felemelkedése 1450–1789. Budapest, 2003. 188. o.

Rozsnyón a Magyar Konföderáció Szenátusának a fejedelem elnökletével 1706. december 18-án elkezdődött, majd hosszabb megszakítás után 1707 januárjában folytatódó tanácskozásán kritikus helyzetben kellett döntenie, súlyos gazdasági nehézségek és növekvő társadalmi feszültségek között. A szabadságharc terhei a tizenöt éves török háború anyagi és véráldozatokkal sújtott lakosságára zúdultak. A Habsburg-kormányzat militáns gazdasági módszerei kimerítették a vármegyéket, eladósították a városokat, és polgárháborúba sodorták a parasztokat, a volt végvári katonákat és a kereskedő rétegeket.[33]

Európa hatodik éve fegyverben lévén, a termelés, a kereskedelem, az utánpótlás bázisai a kimerülés határára jutottak, a pénzforrások kifogyóban voltak, 1706 a spanyol örökösödési háború kritikus esztendeje. A XVII. század nagy átalakulásait kísérő válságot elmélyítő háborús bajok tömege egyaránt éreztette hatását Franciaországban és a tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia kereskedői körében. Különösen érzékenyen sújtotta Közép-Európa országait, főleg a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Magyarország területeit. Miként általában minden európai hatalom küzdött a stabilitásért, Rákóczi állama, a Habsburg-kormányzat, a Magyar Királyságnak az uralkodó hűségén maradt fő méltóságviselői és a lengyel rendek is egyaránt keresték a kiutat.[34]

Rákóczi és a mellette tevékenykedő államférfiak tudatában voltak a Habsburg Birodalom fölényes katonai, diplomáciai erejének. Az állami önállóság kivívásához az európai jelenlétben látták a legfőbb feltételt, beleértve a diplomáciai, kulturális kapcsolatokat és a megértésre számot tartó alkotmányos önmeghatározásukat. Kezdettől fogva hatalmas erőfeszítésekkel hozták létre államhatalmi intézményeiket, a Magyar Konföderációt, a központi kormányszerveket, az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum), majd az ebből átszervezett Szenátust,[35] a Gazdasági Tanácsot (Oeconomicum Consilium) és a Comissariatus intézményét.[36] Általános gyakorlatot követve, Lipót császár rézpénz-kibocsátá-

[33] *Takáts Sándor*: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, VI (1889). 343–367., 391–412., 439–464. o. A kereskedelemben érdekelt rétegekről először: *Benczédi László:* A hegyaljai felkelés 1697. Budapest, 1953.; *R. Várkonyi Ágnes:* A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII–XVIII. század fordulóján. *Századok*, 99 (1965). 679–718. o.; *Wellmann Imre:* Gazdasági élet Magyarországon a töröktől megszabadító háború idején. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. (Szerk. *Praznovszky M.–Bagyinszky* I.) Salgótarján, 1987. 40–78. o.; *H. Németh István:* Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.) Budapest, 2004. 2. k. 228. o.

[34] *Rabb, Theodore, K.:* The struggle for stability in Early Modern Europe. Oxford, 1975.; *De Vries, Jan:* The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600–1750. Cambridge, 1976.; *Frey, Linda u. Marsha:* Friedrich I. Preußens erster König. Graz, 1984.; *Auer, Leopold:* Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischen-staatlicher Friedensschlüssen von Oliva und Achen 1660–1668. In: *Duchhardt, Heinz:* Zwischenstaatliche Freidenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit. Wien, 1991.; *Shennan, J. H.:* International relations in Europe 1689–1789. London–New York, 1995.; *Tapié, V. L.:* Les Relations entre la France et l'Europe centrale de 1661–1715. Paris, 1958.; *Székely György:* Fények és árnyak a 17. századi lengyel városfejlődésben. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. (Szerk. *Tusor Péter*, munkatársak *Rihmer Zoltán, Thoroczkay Gábor.*) Budapest, 1998. 389. o.

[35] *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. Budapest, 1955.; *R. Várkonyi Ágnes:* Rendhagyó országgyűlés Szécsényben. In: A szécsényi országgyűlés 1705. (Szerk. *Praznovszky Mihály.*) Szécsény, 1995.

[36] *Takács* 1941.; *Takács János*: Az Oeconmonicum Consilium szervezete 1707-ben. *Levéltári Közlemények*, 14 (1936). 260–272. o.; *Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703–1711. Budapest, 1991.; *Heckenast Gusztáv:* II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa (Consilium Aulico-Oeconomicum). In: A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára. (Szerk. *Búza János, Csató Tamás Gyimesi Sándor.*) Budapest, 1996. 61–68. o.

sának mintájára rézpénzt verettek, s megkezdték a hadsereg regularizálását. Az állami bevételek, a Rákóczi-birtokok jövedelmeivel, kölcsönökkel és a francia segélyekkel biztosították a háború szükségleteit, az állam működését, de az 1704-ben kialakult egyensúlyi helyzet 1706 folyamán ingataggá vált, sőt felborulással fenyegetett.

Rákóczi rosszul felszerelt és kevéssé kiképzett katonasága hiányosságain s a vesztett csaták következményein keveset javítottak az 1706. évi katonai sikerek, a rézpénz értékvesztését feltartóztatni próbáló fejedelmi rendelkezések s a hadsereg regularizálásának lassú menete.[37] A belső feszültségekről a fejedelmi kancelláriára befutó panaszok tömege tájékoztat. A jobbágyi státusú katonák hevesen igényelték szociális helyzetük rendezését, a földesurak érdekeiket védték, a nemesek kiváltságaikat féltették és a városok, mezővárosok ragaszkodtak kereskedelmi kiváltságaikhoz. Súlyos terheket rótt a lakosságra a hadsereg élelmezése, ellátása, kiszolgálása, az időközben átvonuló császári ezredek és a várőrségek. A központi rendeleteket a vármegyék nehezen, felében-harmadában teljesítették, s 1706 elejétől a nemességre is érvényes katona kiállítás kötelezettségét sérelmesnek tekintették. Egy-egy régió vármegyéi „conventiculumot," közös tanácskozást tartottak. Februárban az Ugocsa vármegyei Nánáson, március 3-án pedig Eperjesen gyűltek össze. Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Gömör, Torna és Ugocsa vármegye közös memorialist adott be. Kijelentették, hogy hűségesen elfogadják a fejedelem központi zsoldosállítási rendelkezését. Ugyanakkor nehezményezték, hogy nem országgyűléssel döntöttek, a rendelkezések hiányosak, sértik a nemesi szabadságjogokat, és „romlik a nemességnek becse". Nehezen viselik a drágaságot, az értékét vesztett rézpénz dömpingjét s a tisztek, katonák, lófelvásárlók visszaéléseit.[38]

Rákóczi és kormányzóköre a kritikus viszonyokról alapos áttekintéssel rendelkezett, a Gazdasági Tanács rendszeresen tájékoztatta a roppant nehézségekről, s az *Emlékiratok* drámai leírása kiáll minden forráskritikai próbát. De ugyanakkor a kölcsönök tartalékokról tudósítanak, és Magyar Konföderáció hívei között többen gyarapodtak a szabadságharc alatt; a bérlők, vállalkozók, szállítók, tisztségviselők, kereskedők csoportjainak anyagi helyzete még következetes feltárásra vár.[39] A Gazdasági Tanács működésére jel-

---

[37] Rákóczi 1706. február 5-én kelt országos rendelete *Thaly Kálmán*: A gróf Andrássy család levéltára. *Századok*, 1874. 254. o.

[38] *Köpeczi–Várkonyi* 1976. 273–275. o. Rákóczi a vármegyéket beidézte: MOL G 16 1.2/b. A vármegyék képviselőit beidéző levél formuláját kiadta *Bánkúti Imre:* A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből 1705–1707. Miskolc, 2003. 151–152. o. Az 1706. évi vármegyei terhekről és fejedelmi rendeletekről, többek között a rézpénz limitációjáról, a nyerészkedők megbüntetéséről, tanulságosak a nógrádi követek folyamodványára pontról pontra adott válaszok. Nagy Iván Nógrád vármegyei iratgyüttese: *Szirácsik Éva*: „Rákóczi levelek". Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád megyei Levétárból. Salgótarján, 2005. 174–224. o. Szirmay András részletesen feljegyzi a rézpénz miatt kialakult drágaságot („egy pár disznó fl 100 egy paar Csizma fl 8..."), gazdasági feljegyzései szerint azonban rézpénzen és ezüstpénzen vegyesen adott el és vett. Viszont a munkaerő gyorsan reagált a rézpénz elértéktelenedésre, mert szőlőmunkásokat és fahordókat nem kapott rézpénzen, árendásait ezért zsellérségre szállította. Szirmay András feljegyzései 1680–1713. (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat írta *Kincses Katalin Mária.*) II. k. 1705–1713. Vaja, 2007. 30–46. o. Rákóczi tiltja, hogy a szőlőmunkásokat ezüst pénzzel fizessék. *Szirácsik* 2005. 230. o.; *Szemán Attila:* A Rákóczi-szabadságharc időszakának „labanc" rézpénzei. In: Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve 1993–1994. Budapest, 1998. 87–122. o.

[39] A vasipari vállalkozóról: *Heckenast Gusztáv:* Lányi Pál. (A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez.) *Történelmi Szemle*, 5 (1962). 18–36. o. Szirmay András több tényezős gazdasági tevékenységéről, jövedelemkimutatásaival együtt: *R. Várkonyi Ágnes*: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század köznemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. A Nógrád Megyei Múzeumok Év-

lemző, hogy 1711 után a központi kormányzat hivatalnokai munkájáról elismeréssel szóltak. Báró Sternbach főkamaragróf jelentése szerint a Tanács felismerte a bányák faszükségének jelentőségét, és nagy gondot fordított az erdőkre.[40]

Rákóczi államférfiaival együtt ismerte a válság veszélyeit, kivizsgáltatta a visszaéléseket, orvosoltatta a panaszokat, felvilágosított és tájékoztatott, de tudatában volt, hogy átfogó reformokra van szükség. Rozsnyón a Szenátus decemberi ülésein ezekről a reformokról döntöttek. A terhek igazságosabb elosztását, a pénzügyek rendezését, a rejtett gazdasági tartalékok megnyitását, a működőképes ország stabilitását és (amint a nagyszombati béketárgyalásokon előterjesztett feltételeik között is kifejezésre jutott) az ország önrendelkezésének nemzetközi fenntarthatóságát kívánták elérni.

Legsúlyosabb feladat az adórendszer átalakítása volt. A jobbágyportákra kivetett adó rendszerét Rákóczi elvetette azzal, hogy a szabadságharc kezdete óta nem szedett adót. A korszerű, a kiváltságos rétegeket is fizetés alá vonó adózás bevezetése azonban nehéz és összetett feladatnak bizonyult. Buktatóit a Habsburg-kormányzat sikertelen kísérletei bizonyították. Rákóczi első próbálkozását a miskolci tanácsülésen 1706 elején nem tudta keresztülvinni, s Károlyi Sándor generális elvi kifogásait is megfogalmazta.[41] A rozsnyói tanácsülés asztalára alaposan kidolgozott reformterv került. A tervek alapelvei egybevágnak a rozsnyói tanácsülés és az országgyűlés döntéseivel, a szerzők többsége részt vett az ónodi tárgyalásokon is.[42]

Platthy Sándor (1677–1714), az Udvari Tanács, majd a Gazdasági Tanács tagja, az ország gazdaságának teljes átalakítását dolgozta ki. A merkantilista elvek alapján a szabad kereskedelemre, a pénz akadálytalan cirkulációjára helyezte a hangsúlyt. Az országos jövedelemforrások felmérése alapján gazdasági fegyelmet ajánlott, az országos és a magánérdekek között bizonyos egyensúly kialakításával próbálkozott. Sarkalatos követelménynek jelölte meg a nemesség, és a kiváltságos csoportok megadóztatását: „Nincsen semminemű méltó ok, se törvény, kire nézve a zászlós urak s bárók e hazánkban dominiumokat bírván, jószágoknak jövedelmébül e közönséges szükségre ne contribuáljanak." Mivel „egy a haza, egy a szabadság." A kereskedelmi forgalom alapján kivetett jövedelemadót, a működőképes gazdaság és a négymillió hatszáznegyvenhárom ezerre becsült országos jövedelem meghatározó feltételének tekintette.[43]

---

könyve, 7 (1981). 15–39. o. Gazdasági feljegyzései: Szirmay András feljegyzései 1680–1713. (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat írta *Kincses Katalin Mária.*) I. k. 680–704. o., II. k. 1705–1713. Vaja, 2004–2007.; *Bánkúti Imre:* Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Vaja, 1980. (Folia Rákócziana, 4.)

[40] *Péch Antal*: A selmeci bányavállatok története II. 1650–1750. (Sajtó alá rendezte *Kosáry Domokos.*) Budapest, 1967. 148. o.

[41] „helyesnek és méltónak ítélem lenni, hogy azon négy status (kivévén az törvény szerint determináltatott censussát némelyeikének) absolute legyen immunis és semmi contributioval ne aggraváltassék... hanem az parasztság (kit az ország törvény soha szabadnak nem conludált, hanem mindenütt jobbágynak nevez) igen is pro conservatione regni facultása szerént adózzon és fizessen." A nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Sajtó alá rendezte *Géresi Kálmán.*) V. k. Budapest, 1897. 366. o.

[42] A gazdasági reformok körültekintő előkészítését bizonyító dokumentumok alapján nem fogadható el az a vélemény, hogy az új adórendszer „utolsó kétségbeesett kísérlet volt" *Bánkúti* 2002. 76. o.

[43] Tervezetét közli: Rákóczi Tükör II. 264–272. o. Életrajza: *Szluha Márton:* Liptó vármegye nemes családjai. Budapest, 2000. 543. o.

Bulyovszky Dániel (?–1714), az Udvari Tanács titkára, majd a Gazdasági Tanács számvevője és Spáczay Gábor (?–1722) nyitrai kanonok, a Gazdasági Tanács tanácsosa közös előterjesztésükben a rézpénz radikális bevonását javasolták, a katonaság jó ellátása érdekében európai példákkal és a nemzet szükségleteire hivatkozva érveltek a nemesség megadóztatása érdekében. Két elméleti forrásuk tűnik elő. Idézték Machiavelli már Zrínyi és Montecuccoli által is hangsúlyozott alapelvét. („Bellum sine milite, miles sine pecunia, pecunia sine tributo subsistere nequit.") Másik forrásként a Habsburg-kormányzatnak is Anglia és Hollandia példáját hangsúlyozó Joachim Becher és általában a merkantilista elmélet szolgált. „Consideráltassék az Portugallusok példája, mikor maguk szabadságát vindikálták. Nézettessék meg, ma mit csinál Anglia, Hollandia. Mit csinálnak a császár hereditária provinciáiban [örökös tartományaiban] lévő hercegek, fejedelmek, grófok, nagyságos urak, nemesek, érsekek, püspekek, káptalanok, konventek, szerzetesek, városok és mindenféle rendek pro sui deffensa, et nostri offensa [a maguk védelmére és a mi veszedelmünkre] ne pöngössünk csak nyelvünkben hazafiságinkat és ne persvadeáljuk csak másnak azt, hogy pro libertate patriae' minden kárt, veszteséget dücsőséges dolog békivel szenvedni', hanem ki-ki közülünk, elkezdvén a Méltóságos Fejedelmen, az utolsó nemes emberig a magunk facultása szerint offeráljunk s adjunk bizonyos számú pénzt, vagy az kinek az nincsen, valamely darab ezüstet vagy aranyat..."[44]

A Nógrád vármegyei köznemes Kajali Pál (1659 k–1710) szenátor, akit az Udvati Tanács tagjaként „Rákóczi messze látó szeme világának" neveztek, egységben tekintette át a rézpénz és az adó kérdését. Rákóczi megbízásából készített felmérésében javasolta a nemesség megadóztatását és a vagyondézsmát, együtt a kereskedelem élénkítésével. Részletesen foglalkozik a rézpénz kérdésével. Konzultált a vármegyékkel, és elemzően tekintette át a kereskedelmi szokásokat. Többek között az is újdonsága diagnózisának, hogy kimutatta, a libertas értéke devalválódik, a poltura megőrizte viszonylagos kelendőségét. Árnyaltan vizsgálta a rézpénz válságának okait, többek között a hamisítását is, és az adóreformot a pénzügyi reformmal együtt látta megoldhatónak. Előterjesztése figyelmeztet, történetietlen eljárás összefüggéseiből kiragadva romantikus dolusszal ömlesztve sorolni a rézpénz miatti valóban drámai panaszokat, ha nem ismerjük és értelmezzük a megoldására tett javaslatokat. Kajali felmérése azért is fontos, mert jelen van a rozsnyói tanácsülésen és az ónodi országgyűlés adóügyi bizottságában is részt vesz.[45]

Ráday Pál kancellár, Kajali vejének javításaival maradt fenn a minden bizonnyal fejedelmi megbízásra készült munka a magyar társadalom adózási szokásairól: Az Haza közjavára szolgáló törvényes tehernek rövid megmutatása. Eszerint adót nemcsak a háború idejére kötelesek fizetni, mégpedig „a nemesi szabadságok sérelme nélkül". Fel kellett mérni a már rendkívül differenciált társadalom különböző rétegeinek teherbíró

[44] Rákóczi Tükör II. 257–263. o.

[45] Kajali Pálról *R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi állama és Nógrád vármegye. In: Nógrád vármegyei Múzeumok Évkönyve. 22. Salgótarján, 1976. 40–44. o.; *Heckenast Gusztáv*: Kajali Pál (Rádai pál apósa). In: Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 3000. évfordulójára. (Szerk. *Esze Tamás.*) Budapest, 1980. 79–85. o. Gazdasági előterjesztésének kelte: Fülek, 1706. november 8. Ráday Gyűjtemény, Ráday család levéltára IV.d/1-12. Kiadta *Heckenast Gusztáv*: Kajali Pál (1662–1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Vaja, 1980. 32–36. o. Bánkúti, bár figyelmét Kajali előterjesztése korábban elkerülte (*Bánkuti* 1991. 73–87. o.), röviden megemlíti: *Bánkúti Imre:* A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai. (Bevételi források, eredmények és gondok.) In: Az államiság megőrzése. (Szerk. *Czigány István.*) Budapest, 2002. 74. o.

képességét, a régióként eltérő jövedelemforrásokat, s mindezzel összefüggésben remélhető megállítani a rézpénz értékének zuhanását és stabilizálni a Magyar Konföderáció pénzügyi viszonyait. „Hogy a hadviselés és fegyver zörejei ez hazában nem új dolog legyen azt Országunk Törvényei bőven bizonyittyák." Kevés idő volt, amikor az ország rendeinek és lakosinak arra ne kellett volna költeni. „De lássuk boldogulását Hazánk mostani sorsának, midőn ennek lakosi az elveszett szabadságnak meg nyerését nagy kívánsággal óhajtják, és ahhoz szóval magokat mindenekre ajánllyák, de cselekedetbeli készséggel alig visznek valamit véghez. A Personalis insurrectiokhoz való idegenségeket komor kedvvel jelentik, s a hadak fizetésére való segedelemadást is neheztelik, el annyira, hogy mindőn valamely költséggel a közönséges jót elé kellene országostul segélleni, akkor minden felül csak a sok panaszolkodások hallatnak, hányván hogy az adózások felvetések az haza szabadsága ellen tétetnek a vármegyékre, megh nem gondolván abban magok javát, mintha Hazájok múlhatatlan szükségére valamely költségbeli segítséggel elő állani magyar országban új és soha nem történt és practikált dolog volna. És mintha a Szabad Országok magok megtartására az önön hadakozásaiktúl kívántató minden költségadás nélkül megállhatnának. Kihezképest senki se vélekedjék úgy, hogy a Haza szabadsága, egyedül csak abban állna, hogy annak szükséges oltalmazására senki semmit ne adgyon, ne költsön és fizessen, mert a nélkül ellenni lehetetlen." Mi a Habsburg adóztatás és Rákóczi adóztatása között a különbség? A válasz: a cél! Történelmi példákat hoz fel „az Haza szabadsága erejében s virágzó állapottyában vala, de vallyon úgy találtatike, hogy az Ország Rendei s lakossága a közjóra való minden költség s adakozás nélkül lettek volna"[46]

Az adórendszer átalakításának kiszivárgott hírei tovább növelték a vármegyék nyugtalanságát. Valószínűleg néhány vármegye 1706 őszén gróf Forgách Simon (1669–1730) generálishoz fordultak. A szenátus tagja, Rákóczi hadseregének legképzettebb főtisztje, a hadsereg regularizálásának kezdeményezője és szervezője, a kassai kerületi főparancsnoki tisztet is betöltötte, és jelentős katonai erő volt a kezében. Az elsőrangú hadászati ismeretekkel rendelkező és művelt Forgách gróf *Emlékiratá*ban azt írta, hogy a vármegyék „teljes bizalommal" keresték meg, „felfedték előtte sok nyomorúságukat, tanácsot kértek tőle" s ő magáévá tette a vármegyék sérelmeit, „éles hangú levelet írt a fejedelemnek, s abban kérte őt, hogy az országgyűlés törvénye szerint kezdjen hozzá a meglevő bajok orvoslásához". Rákóczi feltételezve, hogy bátorította a vármegyéket, talán szervezte is, s ha mint a reguláris csapatok főparancsnoka a vármegyei mozgalom élére áll, a Magyar Konföderációt véres polgárháború sepri el, 1706. november 22-én letartóztatta és a krasznahorkai várban fogságba vetette.[47]

---

[46] Az adózási szokásokat felmérő teljes tervezet címe jelzi a szempontokat is: „Az Haza közjavára szolgáló törvényes tehernek rövid megmutatása, melyeket a Magyar országon lakó rendek Hazájok mellett való hadakozás idején s még azon kívül is (a nemesi szabadságok sérelme nélkül) magok megmaradásáért, mint igaz Hazafiak, bevött törvényes szokás szerint viseltek vala és azon fölül most is viselni kötelesek." S. d. Ráday Gyűjtemény, Ráday család levéltára, Ráday iratok IV.d/1. 1-3. 3. sz.

[47] Forgách Simon Emlékirata. In: Rákóczi Tükör II. 453. o.; *Köpeczi–R. Várkonyi* 2004. 347. o. Portréja: *Ságvári György*: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiság védelmében. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. (Szerk. *Czigány István.*) Budapest, 2004. 196–198. o. Forgách a Magyar Konföderáció legképzettebb, nagy katonai tapasztalatokkal rendelkező és rendkívül művelt főtisztjének *Emlékirat*a a szabadságharc után keletkezett, részben ez magyarázza az egykorú dokumentumokkal nem mindenben egyező állításait. Fogságban írt feljegyzései, imái alapján úgy tűnik, Rákóczi központosított, abszolút eljárással kormányzó ha-

A rozsnyói szenátori ülés egyhangúan jóváhagyta Forgách letartóztatását, és úgy döntött, hogy lefoglalják a konföderációs esküt megtagadó nemesek birtokait.[48] Egyetértettek, hogy bevezetik a nemességre is kiterjesztett általános jövedelemadót, korlátozzák a rézpénz kibocsájtását, drákói szigorral büntetik a pénzhamisítást, és kodifikálják a hadsereg önállóságának régen készülő törvénykönyvét. Mindezt az országgyűlés elé terjesztik. A tárgyalásokat azonban megszakították. Nemcsak az ünnepek miatt. Várták a császár válaszát, hogy folytatják vagy sem a béketárgyalásokat.

Kajali Pál jó szemére vall, hogy észrevette: a rézpénz elértéktelenedésének egyik oka, hogy sokan úgy vélik, „ha meglesz a békesség, a' rézpénzen egészen kárt vall". Ezért is javasolta 1706. november 22-én Rákóczinak, hogy nyilvánítsa ki, a rézpénz kártalanításának kérdését beleveszik a békesség traktájába.[49]

A nagyszombati béketárgyalások (1706. június 13 – július 25.) berekesztése után kora ősszel két vonalon is kezdeményezés történt, hogy folytassák a tárgyalásokat. Anglia és Hollandia továbbra is szorgalmazza, hogy közvetíti a megegyezést. Anna angol királynő 1706. október 8-án Rákóczinak címzett levele több volt, mint kötelező diplomáciai udvariasság:„Mon Cousin!" kezdte sorait s kifejtette, számíthat rá, mindent elkövetnek, hogy Rákóczi megköthesse a hazája és a közérdek szempontjából egyaránt kívánatos békét. Megbízottját küldi, hogy felvegyék a tárgyalások fonalát és „biztosítsa Önt a Magyar nemzet iránt érzett ragaszkodásunkról és jóindulatunkról, különösen pedig az Ön személye iránti nagyrabecsülésünkről." 1707. január 12-én Kensingtonból írva hangsúlyozta: Rákóczi megkötendő békéje része lesz az európai univerzális békének.[50] Megragadva a legkisebb esélyt is a méltó békére, Rákóczi már októberen közölte Hammel-Bruyninex holland követtel, hogy a nemzetközi garancia, az Erdélyi Fejedelemség önálló államisága és az idegen katonaság kivitelének feltételeivel készek az újabb tárgyalásokra.

A megegyezés másik változatát Okolicsányi Pál képviselte. Rákóczi egykori jogtanácsosa, szervezkedésének résztvevője I. József hűségére állt, és az evangélikus nemesség királypárti vezető személyisége lett, a béketárgyalásokon a király egyik békebiztosi feladatát látta el.[51] November közepén felkereste Rákóczit, s úgy vélte, az uralkodó és az

---

talmával fordult szembe. Vö. Iratok Forgách Simon tábornagy fogságáról. In: Ráday Pál iratai 1703–1706. I. 751–753. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Politikai elmélet és gyakorlat. *Irodalomtörténet*, 13 (1981). 399–413. o. Szirmay András szerint „árultatásnak suspiciójából" fogták le. In: Szirmay feljegyzései. II. 30. o. Pontosabb megismerése Czigány István befejezés előtt álló Forgách biográfiája és a vele együtt kiadott levelezésének megjelenése után várható.

[48] Mennyire összefüggésben látták a Magyar Konföderáció vezetői a gazdaság. különböző szektorait, arra jellemző Jánoky Zsigmond udvari kancellár és szenátor véleménye: „Ez olyan dolog mint az óra, ha egy kerekecskéje hibás is megakad." Levele Rákóczinak, Rahó, 1706. december 26. MOL G-19 II./2.e/A. Zrínyi a vitézséget hasonlította órához.

[49] Kajali, 1706. november 22. 36.

[50] AR III/III. 253–254. o. Az angol politika fokozott érdeklődésére Magyarország és a térség iránt vö. *Kurucz György* könyve és a kandidátusi fokozat elnyerésére benyújtott munkája: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. R. Várkonyi Ágnes és Pálmány Béla opponenesi véleménye és Kurucz György válasza. Továbbá: *A. F. Pribram:* Österreichische Staatsverträge England. 1526–1748. Insbruck, 1917.; *Angyal Dávid:* Erdély politikai érintkezése Angliával. *Századok*, 34 (1900). 309–325., 398–420., 495–508., 702–711., 873–904. o.; *Kurucz György:* Érdekek és előítéletek. A brit diplomácia és Magyarország a 18. századig. *Századok*, 129 (1995). 253–284. o.; *Bárczy István:* A Rákóczi-szabadságharc angol, holland diplomáciája. In :Rákóczi tanulmányok. 267–290. o.

[51] *Fabiny* 1980. 369–372. o.

alattvalók megegyezéséhez nincs szükség külföldi hatalmak közvetítéséhez. A fejedelem bízott Okolicsányi Pálban, jó polgárnak tartotta, s mivel mindennél előbbre valónak tekintette a megfelelő békét, 1706. október 6-án kelt levelében közölte: sok csalódása ellenére, nem nagy reményekkel, de kész a tárgyalásokra az ország egyetértésével, ha előre tisztázzák a feltételeket, s a Magyar Konföderáció ragaszkodik Svédország és Poroszország királyainak közvetítéséhez is. Okolicsányi Pál felkereste a holland követet és túlzott optimizmussal úgy vélte, az összehívandó országgyűlésnek nem lesz más dolga, minthogy megerősítse a békekötést. Bruyninex december 13-án részletesen beszámolt kormányának Rákóczi kikötéseiről, és közölte tárgyalási készségét Karl Salm herceggel, a Titkos Tanács elnökével.[52] A császári udvar feleletétől függ, hogyan folytatódik a megszakított rozsnyói szenátusi tanácsülés.

I. József császár kancellárja, Wenzel Wratiszlaw herceg a következően jellemezte a Magyar Konföderációval harcban álló Habsburg Birodalom helyzetét: „a magunk hibájából belekerültünk egy szürnyű labyrintusba."[53] A században általánosan használt a labyrintus képzet, annyit jelent, hogy a helyzet veszélyes, kockázatos, bonyolult, de van kiút. A Habsburg Birodalom számára 1706 végén égető szükség, hogy Magyarországon hallgassanak el a fegyverek.

I. József császár, az első magyar király, akit öröklés jogán koronáztak meg kilenc éves korában. Amint 1705 tavaszán elfoglalta a trónt, megreformálta az idős udvart, uralkodói nyilatkozatban kijelentette: szakít apja önkényességével. Őt nem terhelik a múlt bűnei, törvénytelen eljárásai.[54] Elismerte a Magyar Konföderációt, elfogadta Anglia és Hollandia békeközvetítését, de a nagyszombati béketárgyalások sikertelenségét az angolok és a hollandok „jelentős mértékben Ausztria nyakába varrták", a korban egyre nagyobb jelentőségű közvélemény miatt ez súlyos presztizsveszteséggel járt. Már nyilvánvaló, hogy „a szövetségesek politikai gépezetének működésében Rákóczi jelentős bonyodalmat okozott," mert tartósan lekötötte a Birodalom számottevő haderejét. Megnövelte az örökös tartományok és a német fejedelemségek terheit, s ily módon „a Birodalom belső összetartó erejére is kihatott."[55] A magyarországi hadszíntér mintegy 20-50 ezer főnyi császári haderőt vont el a spanyol örökösödési háború rajnai frontjáról, az itáliai haditerv növelte a katonai utánpótlás gondjait, és további feszültségekkel terhelte meg József császár szövetségeseihez fűződő viszonyát. S sem a torinói győzelem (1706. szeptember 7.), sem az állambank megkésett létesítése nem oldotta meg, hogy a Magyarországról kiesett 7.1 millió adót az örökös tartományoknak és Csehországnak kellett megfizetnie, és az üres kincstárat főleg a tengeri hatalmak kölcsönével tölthették fel.[56]

---

[52] AR III/III. 268–277. o.

[53] *Ingrao* 1979. 123. o.; *Linda Frey* and *Marsha Frey*: A Question of Empire: Leopold I. And the War of Spanish Succession 1701–1705. New York, 1983. 85–87. o.

[54] *Fraknói Vilmos:* A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítás az 1687/88-ik országgyűlésen. Budapest, 1922.; *Aretin* 1972.; *Ingrao* 1979. 23. kko.

[55] *Áldássy* 1896. 546. o.; *Aretin* 1980. 36–38. o.; *G. Etényi Nóra*: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Németrómai Birodalom nyilvánosság előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. 2003. 131–132. o.

[56] *Jean Bérenger:* Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.; *Uő:* A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 1980.; *P. G. M. Dickson:* Finance and Government under Mária Theresia 1740–1780. Oxford, 1987. II. 186–187. o. Idézi: *Szijártó* 2005. 213. o.

A magyarországi béketárgyalások folytatását szorgalmazó angol–holland ajánlatról tárgyaló decemberi konferenciákra a király hűségén kitartó magyar főméltóságok közül senkit sem hívtak meg. Annak ellenére, hogy Esterházy Pál nádor kezdeményezésére a rendi főméltóságok ugyancsak kísérletet tettek az ország elképzelt megbékítésére. Némileg tompítva, de lényegében magukévá téve Rákóczi feltételeit, kérték a császárt, hogy ne zárkózzék el a béketárgyalások elől. Wratislaw kancellár azonban nagyon is tisztában volt a Casa Austriaca kockázataival: a béketárgyalások meggyőzték, hogy a magyarok garanciális békét akarnak kötni, s ezt Anglia és Hollandia egyre inkább támogatja. A garanciális béke veszélyes a dinasztiára nézve és megbontja a több országból összefogott Birodalom óhajtott egységét. A döntést a háborús párt hozta meg. Erdélyről a császár nem mond le, a külső hatalmak garanciája sérti az uralkodó suverenitását, s a hadseregével Szászországból Lengyelországba készülő XII. Károly svéd királlyal szemben előretörő Péter cár 30 ezer főnyi haderőt ajánlott a magyarok ellen.[57] Végül a kormányzat december 29-én közölte Okolicsányi Pállal és a holland követtel, hogy Rákóczi egyetlen feltétele sem lehet tárgyalási alap. Hammel-Bruynincx 1707. január 2-án kelt levélben tudósította Rákóczit a király válaszáról.[58]

Tudomásul véve, hogy a király a háború mellett döntött, Okolicsányi Pál visszament családi birtokára Túróc vármegyébe, ahol az alispáni tisztséget fia, az ifjú házas Kristóf töltötte be, a jegyzői feladatokat pedig sógora Rakovszky Menyhért látta el. A két vármegyei tisztségviselő januári dátummal egy *Memorialet* küldött Rákóczinak és körlevelet a szomszéd vármegyéknek.

Rozsnyón január 22-én folytatták Rákóczi elnökletével a Szenátus plenáris ülését. Ismertették a béketárgyalások kudarcba fulladt folytatásának iratait, s elhangzott a kérdés: „az Ausztriai Dominium abrenunciatiója, detronisatio és interregnumnak pronunciációja, ezt tanácsos e elkövetni, vagy sem?" Érveiket öt pontban foglalták össze: „Hogy magát szabad nemzetnek declarálhassa szükséges az Dominii Austriaci abrenuntiacio." Csak így kaphat segítséget külső hatalmaktól, s főleg „az által az universalis békességnek traktátusában beléphessen és abbúl ki ne rekesztessék." Az universalis békébe foglalva annyit jelent, hogy Európa elismeri az ország integritását. Leszögezték azt is, hogy csakis önálló országként köthetnek más országokkal szövetséget. További pontokban kétségbe vonták József királyi hatalmának törvényességét. Örökös királlyá koronázása előtt Lipót császár az eperjesi véres teátrummal a „Regnicoláknak nagy terrort incutialt szívekben." Végül úgy határoztak, hogy az interregnumot országgyűlésnek kell kimondania és törvénybe iktatnia.[59]

---

[57] *Eustache Le Noble:* Histoire du Prince Rakotzi ou la guerre des Mécontens sous son commandement. Paris, 1707. Rákóczi Fejedelem históriája avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezénylete alatt. (Ford. *Márki Sándor. Köpeczi Béla* tanulmányával, a fordítást az eredetivel összevetette, a jegyzeteket írta *Kovács Ilona.*) Budapest, 1976. 112. o. Bruynincx Stepney-nek, 1706. december 29. AR III/III. 299–300. o. Kiadta: *Thaly* 1896. 14–15. o.

[58] *Thaly* 1896. 8. o.; *Köpeczi* 1966. 142. o.

[59] „Conclusa Rosnaviensia. In Anno1707. Mensibus Januario et Februario" *Thaly* 1896. 12–22. o. A teljes szöveget közli: *Köpeczi* 1966. 142–143. o.

Rákóczi 1707. január 22-én országos körlevélben tudatta, hogy május 1-jén Ónodon országgyűlést tart. Meghívóját megkapták a városok, vármegyék és a főrendek. Első alkalom, hogy a szécsényi konföderáció értelmében a katonaság képviselői is hivatalosak az országgyűlésre. Eredetileg Rozsnyón tervezték az országgyűlést. Miért helyezték éppen Ónodra? Az ónodi uradalmat és a várat még Rákóczi Zsigmond szerezte meg, és a család legrégibb birtokai közé tartozott. Az akkor már erősen megrongált vár a letűnt évszázadban a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség közös támaszpontjául szolgált, egykor híres végvári katonaságából sokan a vár körül telepedtek le, a környéken egykori végvári katonák, szabadságot nyert rusztikusok éltek. Ónod mezőváros élénk kereskedőhelynek számított, értelmisége, a gyülekezet lelkészei, tanítói, jegyzői a sárospataki kollégiumban nevelkedtek, iskolája szerves kapcsolatot tartott a kollégiummal. A hatalmas kiterjedésű ónodi uradalom biztosíthatta az országgyűlés több száz résztvevőjének ellátását és a Sajó-körömi mező védett, befogadó területnek számított.[60]

A császári udvar viszonylag későn nyilatkozott, bár tudott róla, hogy mi készül. I. József császár csak április 12-i keltezéssel közzétett pátensével próbált elébe vágni a meghirdetett országgyűlésnek. Tudatta, hogy a béketárgyalások és az újabb békekísérlet a pártütők miatt maradt sikertelen. Rákóczi minden híve amnesztiát kap, ha hűségére visszatér. S királyi hatalmával tiltja, hogy a „kihirdetett gyűlésükön" bárki részt vegyen.[61]

Alkalmazkodva a megváltozott hatalmi viszonyokhoz, Rákóczi 1706 végén, 1707 elején intenzív diplomáciai akciókba kezdett. Kettős céllal. Erős pozíciókból kívánta biztosítani, hogy az országgyűlés elfogadja a rozsnyói szenátusi ülés döntéseit. S hasznosítani akarta a döntés eredményeit.

A Magyar Konföderáció francia kapcsolatait alaposan megterhelte az udvarába küldött királyi residens, a magyarokkal szemben elfogult és rosszindulatú Pierre P. Des Alleurs márki (1645–1725).[62] A király válaszait többnyire ő közvetítette, halogatta és interpretálta. 1706 őszén a Magyar Konföderáció francia diplomáciájában hangsúlyváltás figyelhető meg. XIV. Lajos királytól nemcsak azt várta Rákóczi, hogy emelje meg a támogatás összegét és kössön vele szövetséget, nyomatékkal kérte: „tegye bizonyossá, hogy bennünket is befoglal az általános békeszerződésbe."[63] 1706. november 8-án a magyarországi viszonyokat a francia király számára ismertető sorai egybevágnak Ferriol márkinak, Franciaország konstantinápolyi rezidensének írott soraival: sürgeti a szerződést, amelyben biztosítanák, hogyha az általános békét megkötik, akkor abba a magyar nemzetet belefoglalják.[64] A sürgetés érthető. Franciaország elszenvedett vereségei miatt,

---

[60] *Varga János:* Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Budapest, 1969. 298., 305., 322., 439., ,445., 464. o.; *Rémiás Tibor:* A Rákócziak uradalma és a 16-17. századi mezőváros.; *Ágoston István:* Ónod és térségének művelődéstörténete. Mindkét tanulmány In: Ónod monográfiája. (Szerk. *Veres László, Viga Gyula.*) Ónod, 2000. 211–264., 347–378. o.

[61] *Horváth Mihály* 1872. VI. 464. o.

[62] *Köpeczi* 1966. 106–107., 110–112., 134–136. o. The Treaties of the War of the Spanish Succession, 1995. 131–132. o.

[63] Rákóczi XIV. Lajos királynak, Esztergom, 1706. augusztus 5. In: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta *Köpeczi Béla.*) Budapest, 1958. 115–116. o.

[64] 1706. november 8–9. *Köpeczi* 1969. 135–136. o.

1706 őszén hajlandónak mutatkozott a békére.[65] A Magyar Konföderáció legfőbb célja lett, hogy mint önálló állam tarthasson igényt befoglalására a spanyol örökösödési háborút lezáró európai békébe. Az interregnum kimondásának ez az elsődleges indítéka. A Magyar Konföderációt a Habsburg kormányzat katonai pártja egyenesen rászorította, rákényszerítette erre az útra. Mivel Rákóczi és kormányzóköre tudatában volt az elhatározó lépés jelentőségével, igyekeztek alaposan előkészíteni azt.

1707 első hónapjaiban Rákóczi kapcsolatot teremtett a velencei francia követtel, utasításokat adott horvátországi megbízottjának, megkísérelte érdekkörébe vonni Szlavóniát, követet küldött Angliába, és tájékozódott a svéd király és a török Porta terveiről. Amint Rozsnyóról Munkácsra érkezett, azonnal fogadta Sieniawskát, a lengyel politika egyik kulcsszemélyiségét, és írt Grofey Philippnek, a svéd király mellett a francia ügyvivőnek. Február 27-én pedig meghatározóan jelentős sorokat küldött a sandomiri conföderáció nagytanácsára egybegyűlt lengyel rendeknek. A kiáltványnak is beillő írásában Rákóczi a Magyar Konföderáció nevében, lengyel rokonságára és ősei lengyel honosságára hivatkozva eléjük tárja a szabadságharc okait, hazája sorsát, és felszólította őket, hogy fogjanak össze szabadságuk védelmére.[66]

Kritikusabb időpontban Rákóczi nem is kezdeményezhetett volna összefogást a lengyel rendekkel. II. Ágost király az alt-ranstädti béke (1706. szeptember 2.) értelmében lemondott a lengyel trónról Leszczyński Szaniszló javára, akit a XII. Károly svéd király pártjára állt lengyel nemesség egy része, a varsói konföderáció emelt trónra. Viszont az időközben Lengyelország területére behatolt Péter cár támogatásával a franciabarát nemesség sandomierzi konföderációja új királyt kívánt, és 1707. május 23-ra királyválasztó országgyűlést hívott össze Lublinba. Nem tudjuk, hogy Rákóczi februári sorai már előzetes tájékozódásra adott válasznak tekinthetők, vagy csupán jelzésnek. Nem ismerjük Rákóczi februári levelének hatását a sandomierzi konföderációban. További kutatásnak kell tisztáznia majd, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem pontosan hogyan került I. Péter nagyszámú jelöltjei közé. Egyértelműen nem bizonyítható, hogy Rákóczit márciusban Sieniawski koronai nagyhetman felesége, Lubomirski Erzsébet javasolta a lengyel trónra, de az sem, hogy Rákóczit tudtán kívül jelölte a cár. Az orosz diplomáciát a Franciaországgal kiépítendő kapcsolatokhoz fűzött érdekek vezették, el akarta érni, hogy Rákóczi segítségével a franciák közvetítsék a svédekkel megkötendő békét. Esetleg a cár Rákóczi mediatiójával próbált bekerülni a francia diplomácia érdekszférájába. Nincs itt terünk, hogy a kérdés körül ma is eleven vitával foglalkozzunk.[67] Két eddig nem vizsgált körül-

[65] „a francia udvartúl is tudtomra adatott volt, hogy tettenek vala onnan projectumot az univesalis békességrül" Rákóczi Bercsényinek, Marosvásárhely, 1707. április 13. AR II/II. 65. o.; *Horváth Mihály* 1872. 457. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Az önálló Fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története. II. k. Budapest, 1986. 911. o.

[66] Ráday Pál iratai II. 84–86. o.

[67] *Márki Sándor:* Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913.; *Jacek Staszewski* :A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: Rákóczi tanulmányok. 229–246. o.; *Jacek Staszewski:*Lengyel–magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 57–60. o.; *Artamonov, Vlagyimir Alekszejevics*: Magyarország és az orosz–lengyel szövetség 1707–0711. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 46. o. „A lengyel rendek egy része Jakub Sobieskit, Savoyai Jenőt és II.Rákóczi Ferencet javasolta a trónra." *Köpeczi Béla*: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest, 2002. 98. o.; *Bánkúti Imre:* Rákóczi és I. Péter cár: remények és/ vagy illuziók. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. 165–171. o.; *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Eger, 2004. Akadémiai doktori disszertáció; *Csetri Elek, Horn Ildikó, Péter Katalin* opponensi véleme-

ményt azonban nem mellőzhetünk. Egyrészt, Rákóczi lengyel királysága egybeesett, sőt összefonódott az ónodi országgyűléssel. Másrészt Rákóczi közép-európai konföderáció kialakítására törekvő hosszabb távú terveibe illeszkedett.

Május közepén megérkezik Rákóczi szerencsi táborába a cár követe, Corbea Dávid. Közli: Oroszország ura Rákóczit ajánlotta lengyel királynak. A cár pénzbeli segítséget ígért, az egykor a magyar koronához tartozó Moldva és Havasalfölde visszavételét, és azt, hogy a Magyar Konföderáció mellé állítja a rácokat. Gyors választ vár, titkosírással, május 23-a előtt, külön futárral.[68]

Rákóczi feleletét Ónodra indulás előtt a szerencsi táborban, május 23-án saját kezűleg megírt, s másnap végleges formába öntött *Általános utasítás*ban fogalmazta meg, amelyet a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követe, Nedeczky Sándor számára adott.[69] Ezt a május 26-án az Ónod melletti táborban keltezett *Instructio particularis* vagy *Titkos utasítás* egészítette ki.[70] Mindkettő feltételeket szabott, és hangsúlyozta Lengyelország érdekeit. A követnek közölnie kell, hogy a fejedelem a cár meghívását hálával fogadta, bár nem vágyott a lengyel trónra. Magyarország és Erdély szabadságáért fogott fegyvert, eskü köti, hogy hazájának gondját viselje. Fájó szívvel nézte Lengyelország szenvedéseit. Elfoglalták hazája ügyei, küzdelmeikben nem segíthetett. A cár inkább Lengyelország békéjét keresse. Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, a hollandok, az angolok és a poroszok, úgy látja, ha elfogadná a lengyel koronát, az újabb háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látna benne, hogy Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák. A francia király sem akar újabb királyválasztást. Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzeten, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát s halassza el a királyválasztást. Legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára a lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele. Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség szövetsége pedig a török ellen is védelmet ad. Az utasítás jelzi, hogy Magyarországot és Erdélyt kiszabadítja a Habsburg hatalom alól, s ha a cár megtámadja a császárt, rákényszerítheti, hogy békét kössön a Magyar Konföderációval. A lengyel koronát Rákóczi az erdélyi–magyar–lengyel szövetséggel együtt kívánja elfogadni. Tapasztalatai birtokában: 1705-ben a hasonló konföderáció tervében Rákóczi azt is belefoglalta, hogy Franciaország és Anglia Hollandiával együtt ismerje el a szövetséget, és közösségüket együtt foglalják be az európai háborút lezáró békébe. Péter cár ajánlatára tehát Rákóczi feltételeket szabott, még az országgyűlés küszöbén, de már Erdély beiktatott fejedelmének öntudatával.

Az Erdélyi Fejedelemség jelentőségét már George Stepney angol békebiztos, majd a béketárgyalások felelevenítése körül munkálkodó Hammel-Bruyninex felismerte. Komp-

nye II. Rákóczi Ferenc lengyel királyságával kapcsolatban is. *R. Várkonyi Ágnes:* Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly" II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemre. Budapest, 2004. 325–335. o.

[68] Lelőhelyeinek, másolatának és kiadásának pontos felsorolásával közli: *Márki* 1913. 28–30. o. A tárgyalások anyagát kiadva: Ráday Pál iratai II. 213-234. o.

[69] Eredeti: MOL Nedeczky levéltár, 1651. Első kiadás: *Nedeczky Gáspár*: A Nedeczky család. Budapest, 1891. 237–248. o. Vö. *Márki* 1913. 414–418. o. Rákóczi részben diktált fogalmazványát és Ráday Pál által leírt végleges szövegét feltárta és kiadta: Benda Kálmán In: Ráday iratok II. 216–220. o.

[70] MOL Nedeczky levéltár, 1664. sz Kiadva: Ráday iratok II. 221–224. o.

romisszumot ajánlott. A császári udvar nem tehet mást, minthogy maga emeli Rákóczit Erdély fejedelmévé, mert majd a török Porta segíti be a fejedelmi méltóságba, s ez az Austriai házat kellemetlen helyzetbe hozza. Ha viszont Rákóczi elfoglalhatja a fejedelmi széket, megszerezheti „Magyarország békéjét, amelyet már olyan régóta óhajtunk elérni."[71]

Rákóczi végül 1707. február 15-én a hónap 28. napjára, Marosvásárhelyre hívta össze az erdélyi három nemzetet.[72] Mellőzve most az országgyűlés sokat elemzett és vitatott gazdag eseményeit, egyetlen, az önodi országgyűlés szempontjából jelentős döntésével foglalkozunk. Marosvásárhelyen április 5-én a vármegyék, a székelyek és a szászok követei a fejedelmi beiktatás szertartását a magyar királyságbeli és az erdélyi tradíciókat egyesítve rendezték meg.[73]

Rákóczi országgyűlési meghívójában a „törvényeinkkel semmit nem gondoló Ausztriai ház", „nemzetünk közmegnyomoríttatása" és hasonló megfogalmazások eleve az országgyűlés legfontosabb feladatát fogalmazták meg. A Fejedelemségnek el kellett határolnia önmagát a Habsburg Birodalomtól.[74]

Beiktatási beszédében Rákóczi a fejedelmi hatalomról elmélkedett, a jó uralkodó eszménye ellentéte a zsarnoki uralomnak.[75] Az erdélyi három nemzet megerősítette a huszti gyűlés végzését.[76] Kijelentették, hogy Erdélyt kivonják József király uralma alól, s a Magyar konföderáció nélkül nem kötnek békét. Leszögezték, hogy a belgiumi és helvéciai respublikák példájok szerint maguk és utódaik nevében a Habsburg-háztól örökre elszakadnak. Bartha András ítélőmester a fejedelmet beiktatása alkalmával köszöntő üdvözlő beszédében ugyancsak hangsúlyozta, hogy a Fejedelemség elszakadt az Ausztriai Ház Birodalmától.[77] A kritikus Lemaire francia hadmérnök is fontosnak tartotta, hogy a trónfosztást feljegyezze: „Plenáris ülésen nyilvánosan elutasították a császárt és a Habsburg-ház uralmát."[78] Királya, XIV. Lajos nevében Des Alleurs még a megválasztás napján elismerte Rákóczit a Habsburg uralom alól magát jogilag kiszabadított Erdély Fejedelmének.

---

[71] Bruyninex Stepneynek, Bécs, 1706. december 8. AR III/III. 278. o.

[72] „Az convocatoriákat tegnapelőtt Orbán Elek elvitte." AR I/II. 22., 23. o. Vö. *Márki* I. k. 592. o.; *Mezey Barna:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései. In: Fiatal oktatók műhelytanulmányai 3. Budapest, 1982. 58–77. o.

[73] II. Rákóczi Ferenc 1707-ben április 5-én Marosvásárhelyen lett dicsőséges beiktatása. Erdélyi Múzeum Levéltára. A Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Gróf Kemény József Gyűjtemény T XIX. Varia 11. *B. Szabó János–Erdősi Péter:* Két világ határán. A hatalom átadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. 91–95. o.; *Erdősi Péter*: A szertartástól az Emlékiratig: II. Rákóczi Ferenc marosvásárhelyi fejedelmi beiktatása. In: Évforduló és tanácskozások 2007. Az élő Rákóczi X. 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. (Szerk. *Muzsnay Árpád.*) Szatmárnémeti, 2007. 154–163. o.; *Köpeczi Béla:* A fejedelem beiktatása francia szemmel. Uo. 104–107. o.

[74] AR I/II. 22. o.

[75] MOL P 1848 A Berényi család levéltára, Fanda et Nefnda, 19.

[76] „nyilván való lévén, hogy az erdélyi fejedelemségnek az austriai regimentül való el szakadása mind a' két hazának boldogulására szükséges..." Ráday-iratok I. 532. o. Vö. *Köpeczi–R.Várkonyi* 2004. 340. o.

[77] Történelmi Tár, 1897. 583–584. o.; *Századok,* 1888. 48. o.; *Márki* I. k. 604. o.; *Vízkelety András*: Bartha Andrásnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem beiktatásán elhangzott beszéde. ItK 1961. 578–581. o.; Az erdélyi és a magyarországi rendek szövetséglevele. In: Ráday-iratok I. 529–532. o.

[78] „De ahelyett, hogy józan hangon kifejtették volna a trónfosztás okát, ezt szitkok özönével tették, ámbár ez talán szükségszerű és előre megfontolt dolog volt, hogy a faragatlan népben és a nemességben olthatatlan gyűlöletet ébresszenek a régi kormányzattal szemben, s felszítsák a lelkesedést a szabadító iránt." *Louis Lemaire:* Beszámoló mindarról, ami a maygarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Rákóczi Tükör II.

A marosvásárhelyi országgyűlés az abrenuntiatiót a III. törvénycikkébe foglalta be. Lényeges része egyértelmű. „Mivel pedig olyatén erőszakos jussát még most is a török nemzettel tött karloviczi békességnek fundamentumán építi, és az által szabad választásnak jussát elrontván magának rajtunk, mint jobbágyin örökös uralkodást tulajdonít és ellenben mindenkor szabad országunknak eleitűl fogván fenntartott törvényit semmiben fel nem bonthattyuk, solenniter protestálunk és contradicálunk minden praetensióinak, jussának, fejedelemségének, uralkodásának és akármely directe vagy indirecte kigondolható reservátájinak, s úgy nemkülönben mindazoknak és minden uralkodásinak rendit, módját és dolgait, donatiójit, collatiójit praeter titulares abrogálván, tollálván, annihilálván és reprobálván, magunkat mentekké, absolutusokká hirdettyük és pronunciáljuk. Sőt annak felette, hogy a belgiumi és helvetiai respublikának példájok szerint posteritásink is az Ausztriai Háznak uralkodásától örökké eliszonyodván, azt soha se ne javasolják, se be ne vegyék, sub Anathema et perpetua perduellionis in Patriam notae kényszerítyük és kötelezzük."[79]

A történetírás még nem tárta fel a Habsburg-ház erdélyi „trónfosztását", hatalmának eltörlését kijelentő és törvénybefoglaló marosvásárhelyi országgyűlés előkészítését, a döntést kidolgozók körét. Annyi bizonyos, hogy a marosvásárhelyi „függetlenségi nyilatkozat" mintegy bevezette az ónodi országgyűlés döntését és megerősítette azt. A beiktatott fejedelem hatalma katonailag korántsem volt szilárdan meglapozott, de a nyilatkozat határozott külpolitikai orientációnak adott hangot. Közvetlenül az országgyűlés után, az erdélyi katolikus püspökség visszaállítása érdekében, s az Erdélyi Fejedelemség és a küszöbönálló ónodi országgyűlés végzései elismerése céljából küldte Rákóczi Rómába XI Kelemen pápához Brenner Domokos követét május 4-én megfogalmazott instructióval.[80]

Az országgyűlés

1707. május 24-én, aznap, amikor lengyelországi követének az *Általános utasítást* átadta, Rákóczi Szerencsről Ónodhoz közel, a sajó-körömi mezőre, az országgyűlés színterére „nagy és ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával [...] Beérkezett."[81] A fényes reprezentáció az erdélyi fejedelmet illette, és kifejezte a Magyar Konföderáció vezérlő fejedelmének és a lengyel korona városainak méltóságát, politikai, katonai erejét is. Várni kellett az árvizek miatt késlekedő követekre, s ügyrendi tanácskozások után a gyűlést május 31-én nyitotta meg az ország sátorába a főrendek és a szenátus kíséretében bevonuló fejedelem. Reprezentáció és ügymenet tekintetében a Magyar Király-

[79] OSZKK Fol. Hung. 1389. Idézi: *Áldássy* 1895. 948–949. o.

[80] Ráday Pál iratai II. 195–205. o.

[81] Beniczky Gáspár naplója 1707–1710. In: Rákóczi-tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, hadi szabályok, országgyűlési diáriumok és törvénycikkek gyűjtemény. (Szerk. *Thaly Kálmán.*) Pest, 1866. 5. o. A Bártfai napló, Kecskeméthy Imre levele és Károlyi Önéletírása a bevonulás napját május 23-ra teszi: „Úgy tűnik tehát, hogy Beniczky egybemossa a máj. 23–-24-ei két nap eseményeit ...Talán néhány nappal később kezdte el vezetni a *Diárium*ot, s utólag az eseménytelen 24-ei pihenőnap miatt megcsalta az emlékezete." *Bánkúti Imre:* II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. Budapest, 2005. 15. o. Mivel a Rákóczi *Instructio* keltezése egyértelmű („Datum in castro nostro Szerencs, die 24. mensis Maji1707." Ráday iratok II. 220. o.) nincs okunk kétségbe vonni Beniczky közlését. Mivel az ünnepélyes bevonulás állami reprezentációval, főrendek, generálisok, különböző seregek és vármegyei küldöttségek részvételével történt, nyilván előkészítése, a résztvevők összegyűjtése több napot is igénybe vehetett, s a generálisok, így Károlyi is már 23-án elindult Szerencsről.

ság országgyűléseit igyekeztek követni. Rákóczi „trónon", emelvényre helyezett vörösbársony széken foglalt helyet, s a kormányzótestület tagjai, a szenátus, az egyházi és világi méltóságok vették körül. A királyt köszöntő érsek helyett Telekessy István egri püspök üdvözölte, szokásos jókívánságokon kívül Zakariás próféta szavait idézve, Rákóczit mintegy a haza Megváltójának, jövőjét biztosító uralkodónak nevezte. Viszont a rövid fejedelmi válasz és az előterjesztés már előlegezte az országgyűlés reformjait. Rákóczi kijelentvén, hogy eddig is minden törekvése a haza javát szolgálta, s a távolmaradt főurakra és nemesekre szigorú büntetés kirovását kérte az országgyűléstől.

A fejedelmei előterjesztést Labsánszky János (1651–1713) a szenátusi kancellária direktora olvasta fel. Válaszúthoz érkeztek, nyugodt elmével gondolkozhatnak „szabadságunk helyrehozataláról és nemzetséges közügyünk folytatásáról". Amit elértek, az egységüknek köszönhetik, mint már korábban is említette „mily erejű volt a portugálusok, helveták és hollandusok összekapcsoltatott és egybenszövetkezett szívek, már most nemzetséges megegyezésünknek hasznát magunkban s nagy mértékkel tapasztalhatjuk." Hosszan ismerteti a béketárgyalásokat s a császár által ajánlott, minden biztosítékot nélkülöző feltételeket, ha beleegyeznek, valójában újabb alávetésükhöz vezetne. „Rövidítse inkább a nagyhatalmú Isten napjainkat, hervassza ifjúságunk virágát," mintsem ezt elfogadnánk. „Mi készebbek leszünk sok igaz fiaiddal, a pusztai és az erdei vadakkal nyomoruságunk napjait töltenünk," mintsem hogy az önfeladás nyomorúságába vigyék az országot. Akik azzal vádolják, hogy egyéni haszonkeresésből nem kötött békét, vagy hogy a terhek súlyosabbak, mint a császár idejében voltak „álljanak elő [...] szóljanak szabad voksuk szerint." Hivatkozik a bujdosó zsidók példájára, amint Mózes vezetésével eljutottak az ígéret földjére. A másik példa pedig a három szabadságát kivívott ország: Portugália, Svájc és Hollandia. „Kövessük a fellebb említett portugallusok, helvéták, a hozzánk hasonló hitekkel szövetséget kötött hét tartományok példáit, melyek ha súlyos hadakozástoktól megijedtek volna, bizony most is azon ellenségnek, kitől mi szabadulni kívánunk, igája alatt nyögének." Nincs más megoldás, mint folytatni a háborút. De ez alapvető változásokat kíván: „Mivel azon utak és módok követése által, melyekkel eddig folytatnunk nem lehet, válasszunk oly utat, mely által boldogulásunkat leginkább remélhetjük."[82]

Továbbiakban a fejedelmi előterjesztés részletesen elsorolja a modernizáció programját. Az országos gyülekezet elé tárja az igazságügy, a pénzügy, a hadsereg, a kereskedelem reformját. Közli a várható jövedelmeket, a kiadásokat, a katonaság költségeit és új teherelosztásra tesz javaslatot.

Rákóczi ezek után ismét beszédet mondott. Kifejtette, folyamatban van, hogy orvosolják a császári uralom miatt elszenvedett sérelmeket, s amire régen vártak, minden jogos tulajdonos hozzájut a császári uralom alatt elkobzott, és eddig a Magyar Konföderáció kincstári használatában lévő birtokához. A fejedelmi beszédek és az előterjesztés már előlegezték az országgyűlési tárgyalások kulcsszavait: közügy, közérdek, közjó, közönséges jó közterher, vagyis az országos terhek, a közönséges szükség. A terveket majdnem meghiúsító események jól ismertek.

A július 6-án hétfőn reggel 8 órakor kezdődő ülésen az előző napokban az adó reform s a rézpénz körüli viták miatt feszült légkörben folytatódtak a tárgyalások. Berkes András, a

[82] *Szalay* 1859. VI. 411–415. o.; *Áldásy* 1985. 634–636. o.

váci káptalan követe a tizenhárom vármegye nevében és néhány más vármegyével egyetértően azt kívánta, hogy ha a rézpénzt nem vonják be, akkor ne lehessen vele adósságot fizetni, vagy zálogbirtokot visszaváltani. Ezt az országgyűlésen jelen lévő katonaság követei hevesen ellenezték. Bercsényi kijelentette, hogy nem kedvezhetnek privát érdekeknek, és a dúsgazdagoknak, az egész ország érdekét, a közügyet kell nézni, s mint Ung vármegye főispánja, a szatmári főispán Károlyival és Bereg vármegye főispánjával, Csáky Istvánnal együtt nem tudnak a tizenhárom vármegye közös opiniójáról. E ponton a tárgyalás irányt váltott, már nem a rézpénzről volt szó, hanem Turóc vármegye kezdeményezte kérdésekről.

Turóc vármegye 1707 januárjában az alsó-magyarországi vármegyékhez elküldött levele három elemében üt el a vármegyék általános panaszaitól. A különböző élelem és katonaellátási szolgáltatásokat „az egész ország törvénye és szabadságuk ellen" veti ki rájuk a fejedelem. A császár parancsai ellen szólhattak, most a szegénység elviselhetetlen terhét némán kell viselniük. Végül, a többi vármegyét összefogásra hívja, hogy „unitis viribus" léphessenek fel. Kimondva-kimondatlanul a fejedelmet megvádolja, hogy tyrannus módon uralkodik. A Memorialéban „édes hazánkhoz és nemzetünkhöz való igaz szeretet" ösztönzésére felszólítják a fejedelmet, hogy ne ragaszkodjék a külső országok garanciájával megkötendő békéhez, hanem fogadja el a császár ajánlatát, és térjenek vissza hűségére. Erősebb garancia nem lehet, mint Bocskai idejében volt, Alsó- és Felső-Ausztria, Csehország, Szilézia Morvaország jótállása ellenére is kiújult a császár háborúja Bethlen Gábor fejedelemmel. A kereskedelmi kiváltságot élvezők az ország értékeit a maguk hasznára fordítják. A Memoriale magas műveltségű, a tárgyalásokról tájékozott szerzőre vall, Okolicsányi Pál felfogását fejezi ki, lehetséges, hogy ő íratta, vagy sugallta. A két írás egymást erősíti, Rákóczi békekoncepcióját támadja, nemzeti és szociális retorikával arra ösztönöz kimondatlanul is, hogy szakadjanak el a konföderációtól.[83]

Az ellentét tehát nem a régi szakirodalomban abszolutizált „békepárt" és a háborút végletekig folytató Rákóczi között, hanem a háború befejezéséről kialakított két felfogás között volt. Okolicsányi az amnesztia elfogadását javasolta. Rákóczi a szervezkedés idejétől következetesen képviselt garanciákkal megkötött béke, mint az ország univerzális békébe befoglalásának feltétele biztosítja az állami integritást, jelentős európai és magyar politikai hagyományokkal rendelkezett és a szécsényi országgyűlés 4. törvénycikke is rögzítette.

A turóci követek kezdeményezéséből könnyen szélesebb körű mozgalom bontakozhatott ki. Bécsben a magyar főméltóságok körében már 1706 végén elterjedt a hír, hogy több nyugat-magyarországi és négy dunántúli vármegye arra kérte Rákóczit, ne folytassa az országot romba döntő háborút, béküljön meg a császári udvar feltétele szerint, nekik elég, ha a császár orvosolja némely sérelmüket, s Okolicsányi Pál jelentette Bécsbe „hét vármegye máris visszatáncolt a szövetségtől". Közelebbről nem datálható, de minden valószínűség szerint vármegyei környezetben 1706 második felében felbukkant írás „a konföderációból való kilépés és I. József hívségére való esküvésről" tudatos szervezésre vall. Az ajánlásában azt hangsúlyozza, hogy a „szabadságnak keresésének színe alatt [...] máris volt szabadságunk elrontatik."[84]

---

[83] *Szalay* 1859. VI. 421-422.; *Áldás.* 1985. 712–714. o. Vö. Hont vármegye 1707. febr. 9-én, Pest megye 1707. ápr. 16-án kelt levele: MOL G 19 II. 2 C.

[84] Stepney bizonytalannak tartja a hírt, de hangsúlyozza a vármegyék és a katonaság elégedetlenségének tudatában tagadta meg a császári udvar a béketárgyalásokat. Hága, 1707. január 11. AR III/III. 300–301. o. Okolicsányi Pál jelentéséről: Bártfai napló, 278. o.

Nyugodt körülmények között Rákóczi alapos vizsgálattal tervezte elrendezni a turóci követek akcióját. A Szenátus kancellárja, Sennyei István az indulatok elszabadulása előtt javasolt törvényes vizsgálatot. A fejedelmi trón előtt, levelük felolvasása után is igazukhoz ragaszkodó követek vádjaival szemben Rákóczi elégtételt kívánt, mert megsértették a konföderációt. A gyűlés hallgatott. Rákóczi félreértvén a csendet, fájdalmas és felháborodott szavakkal távozni készült, de hívei visszatartották. Kitört a vihar, Rakovszky meghalt, Okolicsányi véresen menekült. Az országgyűlés tábora körül őrszolgálatot teljesítő udvari hadak és francia gránátosok között szétfutott a hír, hogy a fejedelmet megölték s néhány vármegye a császárhoz akar állni, s a katonák az ország sátorához rohantak. Okolicsányi alispánt kivallatták, majd kivégezték, Turóc vármegye zászlóját megtépték, pecsétjét összetörték, a vármegye gyanúba került tagjait, Révay Ferenc főispánnal együtt letartóztatták.[85] A vármegye 1707. november 26-i jegyzőkönyve szerint az akció Okolicsányi és Rakovszky magányos kezdeményezése volt, a tagok nem tudtak róla.

A szemtanúk és a kortársak különbözően, sokszor egymásnak ellentmondóan írják le a döntő mozzanatokat. Összehasonlító kritikai vizsgálatuk külön tanulmányt igényel, csupán néhány lényeges eltérést ismertethetünk. Amit a bártfai követek naplója a Turóc vármegye nevében szétküldött körlevélből idéz, [86] azt Louis Lemaire (1664? – ?) hadmérnök leírása a Versailles-i udvarnak 1710 augusztusában benyújtott *Relation* lapjain már mint a két követ és Rákóczi párbeszédét adja elő: „A két követ közül az első elmondta, hogy még a Habsburg-ház zsarnoki uralma idején is joguk volt ellenszegülni minden újításnak, ami az ország törvényébe ütközött."[87]

Rákóczi beszédét a kortársak különböző változatban írták le. Márki Sándor ezekből állított össze egy negyedik változatot.[88] Megoszlik a naplóírók véleménye a tekintetben is, hogy a két turóci követet ki és hogyan támadta meg. A névtelen napló szerint Bercsényi „nagy haraggal" kardot rántott, és a vármegyei notariust megsebesítette, Károlyi hasonlóan nagy haraggal ugyancsak a notariust sebezte meg.[89] Beniczky Gáspár, a fejedelem magántitkára, „protokollfőnöke", aki valószínűleg hivatali kötelességből vezette naplóját, csak annyit említ, hogy „az egész ország felzendült ellenek, [...] felkiáltottak, hogy megöljék őket [...] Amint is mindeneknek szeme láttára Rakovszky Menyhértet ott az ország sátorában össszevagdalták, lábainál fogva kivonták, és a sátoron kívül megölték. Okolicsányi Kristóf pedig az ország sátorbul kiugorván, a sátor mellett összevagdaltatott ugyan, de akkor meg nem öletett." Egy ismeretlen követ latin *Diáriumá*ban azt írja, hogy a „rendek" miután Rákóczit fejedelmi székébe visszaültették „egy hangon kiáltották, hogy inkább vesszen el egy ember a nép javáért, mintsem hogy az ország fej

[85] Révay a fogságban meghalt, Okolicsányi Pál egy év után visszanyerte szabadságát. Platthy Sándor letartóztatásának oka nem világos, Ónodon, 1707 junius 27-én kelt levelében köszönetet mond, hogy a halál torkából és a tömlöcből Rákóczi megmentette. MTAKönyvtár Kézirattár Másolatok 20. doboz.

[86] „a császár idejében lehetett recurrálni és instálni a császár előtt: most pedig instanciának semmi helye nincsen." Rákóczi Tükör II. 291. o. A vád alaptalan, a fennmaradt vármegyei levelek és fejedelmi válaszok sokasága bizonyítja. Valószínűleg az az alapja, hogy Rákóczi költségkímélést hangsúlyozva, részben az állandó követjárás helyett írásbeli kapcsolattartásra szólította fel a vármegyét, részben pedig két-két vármegyei képviselőt akart udvarában tartani.

[87] *Lemaire* Rákóczi Tükör II. 226. o.

[88] *Márki:* 1909. II. k. 24–25. o.

[89] Rákóczi Tükör II. 274–275. o.

nélkül, vezér nélkül maradván az örök szolgaság veszedelmeibe, útvesztőjébe (labyrintusába) hulljon; miért is elvégezték, hogy Turóc vármegye alispánja, Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért legyenek halál fiai. Amit mondtak, ott helyben megis cselekedték; szörnyű kavarodás támadt, kelevézzel és karddal hadonászva rontottak rájuk, kiüzték ország sátorából, s üldözték, vágták, aprították őket, amikor Rakovszky alig egy kőhajításnyira a sátortól földre rogyott, sok sebből vérezve és haldokolva, s amikor a generális úr káplánja odafutott, hogy mint amaz kérte, feloldozza, az ő kezei között kilehelte lelkét." A leginkább részletes Bártfai napló írója, Péchy Ádám, a város jegyzője és országgyűlési követe szerint a katonaság támadt a követekre. Mialatt Bercsényi a távozni készülő fejedelmet tartóztatta, „Azalatt a sok körül belül álló fegyveres nép, reméntelen, nagy villámlásával kivont szablyáknak nekirohanván az adstáló feljebb említett nemes Turóc vármegye embereinek, úgymint viceispányának Okolicsányi Kristófnak, és táblabéli asszeszorának, Rakovszky Menyhértnek – kik is szaladásra vévén magokat, de nem használván semmit."[90]

A szóbeszédek historikusát, Cserei Mihályt azért érdemes felütnünk, mert mulatságos példája, milyen gyorsan és hogyan jutott el a hír Brassóba. Szerinte a levelet nemcsak Turóc vármegye követei írtak, hanem más vármegyék követeivel együtt adtak be supplikációt Rákóczinak, kérvén békéljen meg a császárral, mert ha tovább háborúzik, az egész ország elpusztul, hiszen az adó felülmúlja a császár idejében szedett összeget. Bercsényi leárulózta őket és nemcsak ő rántott kardot hanem „maga is Rákóczi" és „hallatlan pogány kegyetlenkedéssel a jó tanácsadó ártatlan embereket ott felmészárolák."[91]

Lemaire hadmérnök leírásában ugyancsak sok a mese. Miután Rákóczi helyére visszaült „...Bercsényi emelkedett szólásra. Azzal vádolta a turóci követeket, hogy a császár szolgálatában állnak, amit ő már régen tud, s azt is tudja, hogy több más megyét is a maguk pártjára akartak vonni, mert jó bizonyítékok is vannak a kezekben e titkos összeesküvésről. A követek kérték, hagy tisztázhassák magukat a vádak alól, de Bercsényi gróf többet nem szólt, hanem cselekvésre határozta el magát; kirántotta a kardját, és lesújtott az egyik követre, Károlyi tábornok is társul szegődött a vérszomjas támadásban. A sebesültet ki akarták vinni a sátorból, ahol a diétát tartották, de útközben a jelenlévők felkoncolták. A másik követ azt hitte, hogy futásban kereshet menedéket a dühnek ez embertelen kitörése elől, de hiábavaló volt igyekezete: a fejedelem egy testőre elfogta, agyba-főbe verte és visszaterelte a sátor elé, ahol Bercsényi nemesurai olyannyira összekaszabolták, hogy félig holtan rogyott a földre." Majd hatást keltően leírja, hogy az ifjú Bercsényi miként döfte kardját az első meggyilkolt követ testébe „az apa kegyetlensége immár nem páratlan, hiszen fiában méltó utódra lelt."[92] Lemaire a magyarokat nem sokra tartotta, Bercsényit pedig egyenesen gyűlölte. Szövege mégis figyelemreméltó, mert elfogultsága rokonságot mutat Vetési hamisított leírásával.

---

[90] Rákóczi Tükör II. 307–308., 291–292. o.

[91] Cserei Mihály: Erdély históriája (1661–1711). (A Cserey-életrajzot, a jegyzeteket, mutatókat írta *Bánkúti Imre.*) Budapest, 1983. 385–360. o.

[92] Rákóczi Tükör II. 227–228. o. Szávai Nándor fordítása. Lemaire portréját Köpeczi Béla vázolta fel a *Relation* bevezetőjében 157–158. o. Beszámolója a marosvásárhelyi országgyűlésről: *Köpeczi Béla*: A fejedelmi beiktatás francia szemmel. In: Az élő Rákóczi. (X.) 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. (Kiadja *Muzsnay Árpád.*) Szatmárnémeti, 2007. 104–107. o.

Forgách Simon generális az országgyűlés ideje alatt már fogságban volt, Ónodon felesége és fia instanciáztak érdekében. Esetleg tőlük értesülhetett, hogy mi történt. Emlékiratait lengyelországi emigrációjában írta, s a történtekbe beleszőtte a vármegyei követeket felkoncolással fenyegető katonaság dühödt lázadását is. „Bercsényi tüstént kardot rántott, és [...] Rakovszkyt ledöfte, Károlyi pedig a másik követet, a megye alispánját: mindketten súlyos sebükkel is menekülni akartak, de a testőrségbeli katonák, akik körülvették az országgyűlés színhelyét, Rakovszkyt nyomban megölték, s Okolicsányin újabb halálos sebet ütöttek. A katonák azon melegében berontottak abba a sátorba, amelyben az országgyűlés összeült, s fel akarták koncolni a követeket egytől egyig, a főrangúak azonban visszatartották a fejedelmet, s kérlelték: ne engedje a nemes urakat megölni; végül a fejedelem feltartóztatta a dühödt katonákat, de a testőrtisztek maguk is csak igen nehezen tudták visszatartani őket, és Isten volt az, aki végül is csodálatosképpen megmentette az egész nemességet."

Összevetésünkből egy sereg kérdés következik. Rákóczi *Emlékirataiban* magát hibáztatja és a két követ halálát Bercsényi és Károlyi tettének tulajdonítja. Ezzel szemben több forrást összevetve jogos a kérdés. Kik marasztalhatók el a két követ megölése vagy halálos megsebesítése miatt? Rákóczi? Bercsényi? Károlyi? A katonaság? A testőrség? A nemesség? Vagy a rendek kollektíve döntöttek és rögtönítélő bíróságként működött az országos gyülekezet? Ha meggondoljuk, hogy az önbíráskodást kemény szigorral tiltó fejedelem, ezúttal nem indított vizsgálatot, ki a felelős a követek halálra sebesítéséért. Növeli a kérdéseket, hogy az ismert közvetlen források szerint sem Bercsényi, sem Károlyi nem említi, hogy része lett volna a követek elnémításában úgy, ahogy Rákóczi *Emlékirataiban* olvasható.[93] Az ellentmondásokat csak feltevésekkel próbálhatjuk feloldani.

Az országgyűlési tárgyalásokon a fejedelem mögött az előző hónapok feszített munkatempója volt. Tudott a vármegyei szervezkedésről, de úgy vélte leszerelték. Turóc vármegye követeit pedig szabályos vizsgálaton kívánta felelősségre vonni, főleg a *Memoriale* miatt. A rézpénz ügyében zajló viták izgatott, feszült légkört teremtettek. A katonaság képviselői új radikális hangot ütöttek meg. Rákóczi kérdéseit az országgyűlés nem értette, ezért hallgattak. A hallgatást a fejedelem értette félre. Lemondása szokatlan és váratlan esemény volt. Kitört a pánik, a tömeghisztéria és a katonaság követei, a „fegyveres nép" ítélkezett. Arról maga is ír, hogy az indulatok kirobbanása pillanatában már másra nem gondolt, minthogy „megakadályozzam ezt a rendellenességet". Nyilvánvaló Rákóczi lélekjelenlétén múlott, hogy nem következett be szakadás, vérfürdő, anarchia. A mögötte álló tisztekkel küldött parancsot udvari hadainak, nehogy a turóciaknak ártsanak. Az sebesült Okolicsányi Kristófot a hadbíró Kajali Pál elnökletével hallgatták ki, és ítélték halálra. Szüleitől búcsúzó levelében, amelyet Ács Mihály lelkésznek mondott tollba, megemlékezik róla, hogy a fejedelem védte meg a katonák dühösségétől. „Hiba volt, hogy olyan hevesen beszéltem" – vállalta magára a felelősséget Rákóczi. Nem akarta tovább feszíteni a húrt, a vármegyék és a katonaság között, Bercsényi és Károlyi kezdeményezését, kardrántását kiemelve a két vezető személyével mintegy legalizálta a turóci követek büntetését. Következő intézkedései arra vallanak, hogy nem

[93] Károlyi naplója: Június 6. „Turóc megye követeinek árulása"; Június 7. Turóc megye eltörlése; Június 8. „Okolicsányi Kristóf examináltatik"; Június 9. Hóhér által Okolicsányinak feje vétetik." *Szalay László:* Gróf Károlyi Sándor önéletírása. I. k. 192. o.

akart büntetni, a vármegyéket igyekszik megnyugtatni és szorosabban a Magyar Konföderációhoz kötni. Okolicsányi Pált, a szerencsétlenség legnagyobb vesztesét, mert egyetlen fiát siratta, letartóztatta, majd egy év múlva a császári udvar kérésére szabadon engedte.

Az országgyűlés a június 6-át követő napokban megszavazta a rozsnyói szenátusi ülésen eldöntött és azóta alaposan kidolgozott reformokat. Heves viták után érvényesült az eredeti szándék, hogy szegény és gazdag, nemes és jobbágy egyaránt adózzék. Az országgyűlési törvény 6. végzése szögezi le az általános közteherviselés követelményét. Az alapelvet Rákóczi már korábban megfogalmazta: szabadságharcuk mind gazdagnak, mind szegénynek és akármely rendbéli ország lakóinak egyenlő boldogulására és hasznára szolgál. Terhét is közerővel, közfáradsággal, vagyis közösen kell viselni. Adó nélkül az ország nem lehet, s amint előzetesen Plathy, Bulyovszky, Spáczay és Kajali kifejtették az egész adórendszert gyökeresen át kell alakítani. Elvetették a portát, a paraszti adózás évszázados adóegységét. Az adó alapja a jövedelem lett. Az adót a jövedelmek alap egységei, a dikák után kellett fizetni. Az Instructió 35 pontban foglalta össze az adóalap kialakításának szempontjait.[94] Minden nemes főúr, egyházi személy, városi lakos és mesterember köteles volt alávetnie magát a vármegyénként és városonként kiküldött dicátorok összeírásának. Nem kivétel sem a fejedelem, sem a főtisztek, sem a főpapok. A harmincöt pontból álló alapos utasítás figyelmezteti a dikátorokat, hogy a zselléreket, szolgákat se hagyják ki. A közrend – a parasztság – egy dikát kitevő jószága után mentességet kap, de személyenként is egy dikának megfelelő értéket kell fizetnie. A katonák hozzátartozóit úgy dikálták, mint a nemeseket, személyük mentes maradt. Ugyanilyen sokrétű körültekintéssel vették számba az adóalapul szolgáló jövedelmeket vagy hasznot hozó javakat. A vetéseknél például nem tettek különbséget a földtulajdon viszonyok között: „akár kúria, akár templom után való, akár ortvány (irtvány), akár puszta, és akármi módon nevezhetnék is, egyaránt menjen be a dikációkba úgy, akármely szőlőben termett borok is." A szőlőtermő vidékeket a bor minősége szerint négy osztályba sorozták, az „első főklasszisba [...] a tokaji tájon lévő szőllőket" vették. Általában az összeíróknak kiadott utasítás korszerű gazdaságpolitikát fejez ki. Egységbe próbálja foglalni a Magyar Konföderáció uralma alá került egész területet. Számba veszi a legkülönbözőbb jövedelmi forrásokat és foglalkozásokat. Külön rovatban tüntetik fel a földesúri vagy városi, községi tulajdonban lévő üzemeket mint a malmok, serfőzők, különböző officinák. Megadóztatják a bérbe adott uradalom, helyi vám, mészárszék stb. után kapott bérleti összeget. Az instrukció igyekezett kiküszöbölni a különböző területeken használatos eltérő mértékegységekből adódó egyenetlenségeket. Vagyis kísérletet tettek az egységes mértékrendszer kialakítására, amit Franciaországban majd a forradalom vív ki. A jövedelemadó alapjául szolgáló, körültekintően megszervezett dicális összeírás más forrásokkal is egybevágó képet ad az ország eltérő gazdasági helyzetéről, a leggazdagabb vármegyék: Zemplén, Sáros, Gömör, Szatmár, Nógrád.[95] Az országgyűlési törvény elvben és gyakorlatban megszüntette a nemesség adómentességi kiváltságát, s ez akkor is történelmi jelentőségű, ha történtek visszaélések.

[94] Instructio dicatorum ex generali regni conventu ad oppidum Ónod celebrato exmissiorum. MOL G 28 V. 2. d. A nógrádi dicatorok példányából kiadta *Takács* 1942. 136–140. o.

[95] Alapos elemző feldolgozása, részletes kimutatásokkal és az Instructió közlésével: *H. Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi féle dicalis conscriptio. In: Rákóczi tanulmányok. 1980. A nemesség pénzbeli adóterhe tehát nagyobb volt, mint a többi társadalmi rétegé" *Kovács Ágnes* 2003. 57. o.

Az ónodi országgyűlés adóreformját kidolgozók átlátták, hogy az új adórendszer csak úgy működik, ha független a pénz értékének romlásától. Rákóczi is felismerte, hogy az árak emelkedése nem pillanatnyi jelenség csupán, hanem immáron évszázados tendencia. Devalválták a rézpénzt. A libertás leértékelése 60%-os, vagy valamivel több volt. Az országgyűlés három törvényt hozott értékének megőrzéséről: összesen két millió kétszázezer különböző címletű rézpénz lehet forgalomban, a hamisítás ellen ezeket lepecsételéssel, a Boldogasszony kicsinyített képével jelölték meg. Törvény biztosította, hogy rézpénzzel lehet adósságot fizetni, birtokot kiváltani és mindennemű árút vásárolni. Mivel a rézpénz mennyiségét visszafogták, az ezüstpénz forgalma növekedésére is számítottak. A rézpolturások felügyelésére minden vármegyében, városban és mezővárosban hites vigyázó embereket állítottak.

Az adórendszerrel és a rézpénz stabilizálásának szándékával összefüggésben tekintették át a kereskedelmi forgalmat. Feloldották a kereskedelmi monopóliumokat. Felemelték a külföldi kereskedők által behozott árúk vámját, úgy, hogy azt arany és ezüstpénzben szedtek. A hitelek kiegyenlítése rézpénzzel is történhet.

Európa-szerte általános törekvés ebben az időben, hogy az adó érje el az ingatlan értékének változásait és kövesse a társadalom gazdasági tevékenységének sokféleségét. Az ónodi országgyűlés korának legmodernebb szisztémája szerint vetette ki az adót hatalma alá került országrészre úgy, hogy a gazdaság más területeit is igyekeztek összehangolni az adózók fizetőképességének növelésével. A Magyar Konföderáció új adórendszere túlmutat Lipót császár adópolitikáján, amely megtartotta a portális adószisztémát, majd központilag kirótt milliós összegeket vetett az országra, s közben kereskedelmi monopóliumaival, az áruforgalom megadóztatásával akadályozta, hogy az adóköteles lakósság folyamatosan bevételhez juthasson. Az ónodi országgyűlés adórendszere főleg a kereskedelmi, áruértékesítői tevékenységre, a lakosság jövedelmére épült. A korabeli Európában az adórendszer modern voltát az határozta meg, hogy mennyiben sikerül a társadalom egészért és a jövedelmi források minél mélyebb rétegeit elérni. Az ónodi országgyűlésen elfogadott adószisztéma Közép-Európa keleti régióinak viszonyai között, korszerű, úttörő kísérletnek számított.[96] Bevezetéséhez időre lett volna szükség. Vagyis hosszú távra építkeztek. A Habsburg Birodalom szempontjából sem érdektelen, ha a békekötésben ezt a rendszert átveszik. A gazdasági döntések hatékonyabb végrehajtása érdekében átszervezték a Consilium Oeconomicumot és a pontos pénzkezelést, pénzügyi fegyelmet és ügymenetet segítő instructióval látták el. Szerves részét alkotja a gazdasági reformnak az államkincstár évi elszámolási kötelezettsége.[97]

A dikák összeírására két hónapot számítottak, s addig is – hogy a hadak fizetése ne várasson magára – félmillió forintot vetettek gyorssegélyként a lakosságra oly módon, hogy abból ötvenezer forintot a szabad királyi városoknak kellett fizetniük.

A katonaság statusának rendezésére törvénybe iktatták a hadiszabályzatot, a *Regulamentum Universalét*. Hosszú és alapos munkával kidolgozott *Regulamentum,* a szolgálati szabályzat és haditörvénytár biztosítja, hogy a hadsereg ezentúl külön testület, saját jogrendszerrel, belső törvényekkel.[98] Rendezték a különböző kiváltságos fegyvervi-

[96] *R. Várkonyi* 1989. I. k. 221. o.

[97] *Takáts* 1946. 260–265. o.; *Heckenast* 1953. 92. o.

[98] *Zachar József*: A magyarországi hadügy jogi keretei 1648–1848. *Hadtörténelmi Közlemények,* 108 (1995). 2. sz. 3–24. o.

selő csoportok helyzetét. Erre vall, hogy törvénybe iktatták Gönc korábban adományozott hajdúvárosi kiváltságát. Mégpedig oly módon szentesítette ezt az országgyűlés 24. artikulusa, „hogy az odavaló örökös és zálogos földesuraknak, valami károk s praejudiciumok ne következzék, megegyeztünk és elvégeztük", hogy a fejedelem „az ő jussokat való megelégítésében módot találjon és teljes satisfactiót [elégtételt] adhasson számukra". A kártalanításról annyit tudunk, hogy Gönc zálogbirtokosa, a Csáky család számára Rákóczi évi ezernyolcszáz forintot utalt ki az „ország jövedelméből." Nagy jelentőségű elv érvényesült, ha csak első, kezdeti lépéseiben is: a hajdúszabadság nem egyéni földesúri szándékból, hanem országos szinten, az állam rendeletére, a nemesség beleegyezésével jött létre, mégpedig az érintett földesurak állami kártalanítása útján. Mindazonáltal jogos a kétely, hogy miként következtethetünk Gönc egyedi esetéből országos méretű intézkedés előkészületeire. A gazdasági gondok sűrűjében, mikor a háború elemi szükségleteire sincs pénz, miként vállalhatja az új magyar állam a földesurak kártalanításának nem kis terhét? Alapvető feltétele ennek az új, korszerű alapokra fektetett adózás lett volna, amelyet – korabeli szóhasználatban – közteherviselésnek, vagyis a közös teherviselésnek neveztek a kortársak. Valószínű, hogy a fegyvert fogott jobbágystátusúak és családjuk személyi szabadságát Rákóczi a földesurak kárpótlásával kívánta rendezni ennek anyagi fedezetét megteremteni azonban csak a gazdasági reformokkal remélhették.

Háborús viszonyok között a katonaság egészségügyi ellátása érdekében hozott döntést ma különös elismeréssel értékelhetjük. A Konföderációhoz hűtlenekké lett főurak és nemesek elkobzott birtokaiból országos ispotály alapot hoztak létre. Jövedelmét „a nyomorúságra és gyámoltalanságra jutott, és Országunk szolgálatára alkalmatlanná tett vitézeinek és az olyaténok Özvegyeinek és Árváinak" ellátására fordították. Rákóczi alapítványt létesített és helységeket rendelt a sebesültek rokkantak számára.[99]

Elindították az igazságügy reformját. Az újabb kutatásosok szerint Rákóczinak a törvényességet szorgalmazó következetes munkája nyomán a szabadságharc első hónapjai után már viszonylagos törvényesség érvényesült, és a hadbírósági szervezet az első hónapoktól kezdve működött. Az élet nagy változatosságban hozta létre a bírósági ügyeket. A katonai igazságszolgáltatást szabályozó *Regulamentum Universale* elrendelte hadbírák mellé az esküdtszék felállítását, a generális hadbíróság és a főhadbíróság szervezetét.[100] A polgári jogszolgáltatás rendezése érdekében létrehozták a Magyar Konföderáció legfelső igazságszolgáltató szervét, az ítélőtáblát. Elnökének Szirmay András nevezte ki Rákóczi.

Végül az országgyűlés folytatta a Szécsényben törvénybe iktatott vallási törvényeket érvényesítő munkát. Bizottságokat küldött ki, hogy ellenőrizzék hogyan hajtották végre a szabad vallásgyakorlatról és a templomok elosztásáról hozott törvényeket, érvényesülhet- e akadálytalanul a jobbágyok lelkiismereti szabadsága.

Az ónodi országgyűlés intézkedései az államgazdaság, államigazgatás különböző területein fogaskerékszerűen illeszkednek egymáshoz és olyasmit szolgáltak, amit mai kifejezéssel „modernizációnak" neveznek. Az újabb elemzések hangsúlyozzák, hogy a

[99] *Áldásy* 1895. 730–731. o. Articulus XI. tc. *Takáts László:* A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1972.; *Uő*: Hadigondozás a Rákóczi-szabadságharc idején. *Honvédorvos,* XXIII (1971). 290–304. o.

[100] *Elek Balázs:* Büntető eljárás a Rákóczi-szabadságharc idején. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. 2003. 194–195. o.

modernizáció nem egyszerűen a gazdaság függvénye, hanem „gondolkozási attitűd", a szellemi és anyagi erőforrások minél teljesebb, kreatívabb igénybevételére módszert, találékonyságot, alkalmazást jelent.

Jókora késéssel, június 20-án érkeztek meg az országgyűlésre az Erdélyi Fejedelemség követei. Gróf Mikes Mihály és báró Kemény Simon főkövetek vezetésével jött küldöttség különlegesen ünnepélyes fogadtatásban részesült. „Ónodrul egészen a Sajó hídjáig" két lobogós székely sereg, és karabélyosok a táborra bekísérték. Fogadásukat a legnagyobb reprezentáció tette különlegesen ünnepélyessé. A két ország konföderációját törvénnyel erősítették meg. Eközben tovább folytak a lengyel–magyar–orosz tárgyalások. Rákóczit várták a lengyel trónra, s a cár elfogadta a fejedelem feltételét: a rácokat a császáriak oldaláról a Magyar Konföderáció mellé állítja. Rákóczi teljes autonómiát, és az országgyűléseken a részvételi jogot ígért a „vitéz rác nemzetnek".[101]

A turóci követek tragédiája után Rákóczi összehívta a Szenátust és feltette a kérdést: vajon a véres események után kimondhatják az interregnumot, ahogyan azt Rozsnyón elhatározták? Június 13-án „publica sessióban" a téli quartély a lovak ellátását elosztó és a dikátorok kötelességét meghatározó fárasztó tárgyalások után Rákóczi előterjesztette: Magyarország szabadsága érdekében szükséges, „hogy a konföderált statusok az austriai ház s József királyságának abrenunctiatiót tegyenek." A javaslathoz Bercsényi bővebb beszéddel szólt hozzá. Kifejtette, hogy valójában már Szécsényben megtörtént, kinyilvánítása elkerülhetetlen, mert csakis mint független ország köthetnek szövetséget más királyokkal és számíthatnak rá, hogy befoglalják az országot az európai békeszerződésbe.[102] Az országgyűlés kijelentette, hogy Habsburg-ház az országot nem birtokolja örökös jogon, érvénytelennek nyilvánította az 1687. évi országgyűlés törvényét, mert az alkotmány átalakítására erőszakkal, megfélemlítéssel szorították rá a rendeket. A félrevezetéssel hozott törvények a kor jogi felfogása szerint nem léphetnek érvénybe. József örökös jogon elnyert királyi hatalmát nem fogadják el. Történeti és jogi érveléssel a természeti törvényre és államelméleti alapelvekre hivatkozva mondták ki, hogy az örökösséggel trónt foglaló „József nekünk nem királyunk [...] országunkat király nélkül mondjuk lenni." A dicsőséges Szent István és II. András király törvényei alapján alkotmányos jogukkal élve nyilvánítják ki, hogy Magyarország független állam, s az országban „interregnum" van.[103]

Az uralkodói jogok gyakorlásával az új király megválasztásáig az országgyűlés Rákóczit ruházta fel. Gondoltak rá, hogy a konföderáció pecsétfeliratát átalakítják, ezt azonban Rákóczi elvetette.[104] Az állam központi tanácsadó szervezete, változatlanul a Szenátus maradt, némi személyi változással. Elnöke, Bercsényi Miklós tekintettel Rákóczi erdélyi fejedelmi és várható lengyel királyi méltóságából következő távollétére, elnyerte a fejedelmi helytartó méltóságot.

---

[101] *Benda Kálmán:* Magyar–rác együttműködési törekvések a Rákóczi-szabadságharc idején. In: Rákóczi Tanulmányok. 1980. 141–157. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A „rác nemzet" és a közép-európai konföderáció II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére. (Szerk. *Besze Tibor, Miskei Antal.*) Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos közleményei. Új sorozat XXXIV. k. Eger, 1907. 105–126. o.

[102] Rákóczi Tár II. 299. o.

[103] RMK I. 1735., II. 2280. 2317/b.

[104] *Áldásy* 1895. 929. o.; *Orgona Angelika:* Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. 2003. 212. o.

Az interregnum kinyilvánítását 1705 tavasza óta többször tervbe vették, a külföldi megfigyelők folyamatosan várták.[105] A döntés az erdélyi nyilatkozathoz képest is kicsit megkésett, de körültekintően előkészítették. A Magyar Konföderáció alkotmányos felfogásából következett, halaszthatatlanná a garanciális békéhez, az universalis békébe foglalásához, a nemzetközi szerződéshez elengedhetetlen állami integritás megteremtése tette halaszthatatlanná. Az állami integritás nemzetközi biztosítékának elemi feltételének tekintették. Európát az „Universis Orbis Christiani..." kezdetű kiáltvány tájékoztatta. „Ad perpetuam rei memoriam" hangsúlyozta, hogy utódaik boldogabb jövője érdekében készek voltak a béketárgyalásokra, de az Ausztriai Ház nyugalmat biztosító béke helyett családd módon a régi zsarnoki uralmat akarja visszaállítani, ezt bizonyítják a megszakad béketárgyalások és Konföderációjuk szent kötelékének megbontására Turóc vármegye felbérelése. Ezért hozták meg a következő törvényt, s a kiáltvány idézi a trónfosztásról a 2. törvénycikket. Végül magyar történelmi példákra hivatkozva reményüket fejezik ki, hogy a külföld támogatja döntésüket. Elszántak, hogy Portugália, Helvécia, Hollandia példáját követve kivívják szabadságukat.[106]

A törvényt június 22-én pecsételték le, s Rákóczi beszédjével, ünnepélyes ceremóniával, Te Deum Laudamus celebrálásával a diétát befejezték. De a döntések érvényesítéséről, országos ügyekről Rákóczi még a Szenátussal és Bercsényivel még napokig tárgyalt Ónodon.

A lengyel követség érkezését már másnap jelezték. A sajó-körömi mezőn, az ország sátorában a Magyar Konföderáció fejedelme fogadta a lengyel küldöttséget: a Sandomiri Konföderáció képviseletében Michael Wolińskit s feleségét, Sieniewskát, a nagyhetman feleségét, a litvániai marsallt és más lengyel urakat. Az ünnepélyes fogadáson és zenés banketten részt vett Bercsényi fejedelmi helytartó, Des Alleurs márki, francia követ, a Szenátus és több tiszt.[107]

Az érdemi tárgyalásról a Péter cárhoz küldött követe, Nedeczky Sándor Ónodon július 1-3 keltezett fejedelmi utasításból következtethetünk. Részletesen elemzi a térség katonai politikai viszonyait, számba veszi a spanyol örökösödési háború és a lengyelországi hadihelyzet esélyeit, s a lehető megoldásokat. Mérlegeli a lengyel királyválasztás elhalasztását addig, amíg megerősödik a lengyel–magyar–erdélyi szövetség, rendbe teszi Magyarország és Erdély dolgait. El kell érniük Franciaországnál, hogy Lengyelország, Oroszország, Magyarország és Erdély nélkül nem tárgyalnak az európai békéről, s a bajor választófejedelmet, vagy mást segítenek a magyar trónra. Ismerteti a lengyel trón elfoglalásának feltételeit és a magára nézve kötelező körülményeket. Visszatérő kívánsága az a magyar politikában is alapvető vezérelve, hogy az általános békébe Lengyelországot, Magyarországot és Erdélyt is bevonják. Az egész instrukcióban s ennek megfelelően nyilván az ónodi lengyel tárgyalásban érvényesül Rákóczinak az a már 1705-ben is világosan megfogalmazott követelménye, hogy a térség országainak szövetsége nemcsak az

[105] Rákóczi eredeti, de el nem mondott javaslatát a szécsényi országgyűlésre Benda Kálmán tárta fel. Ráday iratok I. 333–345. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Király-viták. In: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben. Szécsény, 1975. Legutóbb: *Kovács Ágnes:*Társadalmi célok társadalmi támogatottság. In: Az államiság megvédése. 49. o.

[106] Jelezve nyomatott példányait és francia fordítását közli: Ráday Pál iratai II. 205–208. o. Több másolata létezik Európa különböző levéltáraiban és kézirattáraiban., rövid idő alatt eljutott Londonba, Public Record Office (PRO) SP 80/29.

[107] Beniczky Gáspár naplója, június 23–24. A lengyel küldöttség diplomáciai látogatását Ónodon, az ország sátorában érdemes lenne emléktáblával megörökíteni.

európai hatalmi egyensúly tényezője lehet, hanem a nagyhatalmak hódító igényeivel szemben is védelmet nyújt. Különben Magyarországot ellenségek veszik körül és Lengyelországot felosztják. Az ónodi országgyűlés és a Lengyelország kapcsolatát, mintegy a térség közös problémáit bizonyítja, hogy közel egy időben az ónodi abrenuntiatióval Lublinban 1707 július 11-én mondták ki Ágost király trónfosztását, s azt, hogy Leszczyński Szaniszló választása törvénytelen volt. Üres tehát a lengyel trón is.[108]

I. József császár 1707. augusztus 20-án kelt kiáltványában ítélte el az ónodi országgyűlés döntését. Esterházy Pál nádor a magyar udvari tanáccsal együtt az abrenuntiatiot. törvénytelennek nyilvánította.[109] Ugyanekkor a császár teljes amnesztiával kövezte ki az Ónodról hűségére vezető utat, s engedett a rendi főméltóságok sürgetésének, húsz év után összehívta Pozsonyba az országgyűlést. A nádor pedig József császár egyetlen és meg sem látogatott magyar országgyűlésére lényegében Rákóczi kívánságait fogalmazta meg.

Az ónodi országgyűlés megakadályozta, hogy 1707-ben amnesztiával befejezzék a szabadságharcot. Igaz, ezzel még három év háborús szenvedéseinek tette ki a lakosságot, de megmentette a férfiakat, hogy az utánpótláshiánnyal küzdő Habsburg kormányzat kivigye őket a spanyol örökösödési háború véres csatatereire. Bebizonyította, az ónodi diéta, hogy a Magyar Konföderációnak volt ereje, tehetsége és bátorsága a rendkívül súlyos válságra általános, átgondolt és korszerű reformokkal válaszolnia. Ha heves belső harcok árán is, de alkalmas döntéseket hozott arra, hogy megnyissák a gazdasági tartalékokat, így az egész államgazdaságot új síkra téríthessék át. Esélyt adtak Franciaországnak, hogy megmeneküljön a teljes összeomlástól, mert további három évig Magyarországon tartottak 20–50 ezer főnyi császári haderőt. Nem sokkal az országgyűlés után megkötötték az orosz szövetséget, és a következő évben megfogalmazták a Franciaország szövetség leveleit az Erdélyi Fejedelemséggel és a Magyar Konföderációval.[110] Európában végigkaszált a pestis, hosszú és kemény telek gyötörték a kimerült, lerongyolódott hadseregeket, az éhező, otthonából kivert lakosságot, ennek ellenére a veszteségekkel sújtott Magyar Konföderációnak sikerült fenntartania Anglia és Hollandia békeközvetítő és garanciát vállaló szándékát az universalis béke küszöbéig. Az ónodi országgyűlés vezérelvét, hogy Magyarország, Erdély és Lengyelország bekerüljön Európa közös, a spanyol örökösödési háborút lezáró universalis békéjébe, Rákóczi végül sem tudta elérni. A közteherviselés, az úrbéres kötelék megszüntetésének földesúri kárpótlással történő megoldása majd a XIX. század viszonyai között 1848-ban valósul meg. A két nagyhatalom pedig Lengyelországot valóban felosztotta, s Közép-Európa keleti régiójában a két nagy birodalom között fekvő országok a XX. században is hatalmas áldozatokkal tovább küzdhettek a túlélésért.

---

[108] Ráday iratok II. 227–232. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Lengyelország és „az európai hatalmi egyensúly" II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Szerk. *Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs.*) Budapest Történeti Múzeum. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. 334. o.; *Reese Werner:* Das Ringen um Frieden und Sicherheit in der Entschneidungjahren der spanischen Erbfolgerkrieges 1708–1709. München, 1933.

[109] Haus-Hof- und Staatsachiv. Hungarica Comitialia 1707-1722. 403.

[110] A szövegeket XIV. Lajos király javításaival régen ismerteti a szakirodalom. Többszöri közlés után legutóbb is *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc külpolitikája és a francia–bajor kapcsolat. In: Az államiság megvédése. 2003. 15–17. o.

Ágnes R. Várkonyi

THE DIET IN ÓNOD
Old and New Questions

Summary

On the strength of incomplete (and even forged) sources, the old Hungarian and foreign special literature had formed an oversimplified opinion on the Diet held in Ónod from 31 May to 22 June 1707. Those early works only emphasised the murder of the deputies of Túróc County and the dethronement of Emperor and King of Hungary Joseph I Habsburg. The study sheds light on the background and the foreign relations of the Diet, and through the analysis of available sources, it places the session in the course of history, giving a detailed account of its events, as well as the progressive economic reforms introduced there.

Rákóczi had prepared the session by his activity both in Hungary and abroad. The previous Diet in Marosvásárhely, which proclaimed his enthronement as Prince of Transylvania, declared the country's independence from the Habsburg dynasty. Rákóczi initiated once again that Louis XIV of France made the promised alliance with him and that he guaranteed its inclusion in the universal peace treaty. In order to form a Central European confederation and to obtain the crown, he started negotiations with the Polish estates united in the confederation of Sandomierz, as well as Tsar Peter I, who confronted the King of Sweden in that country. At the beginning of the Diet, Rákóczi stated that a Polish-Hungarian-Transylvanian confederation, with an English and Dutch support, could secure the stability of Central Europe and the power balance of its countries.

To the effect of a decision that broke feudal traditions, the representatives of the army also took part in the session. They strongly objected to the position taken by Túróc County's two deputies who were opposed to reforms, making Rákóczi resign in the heat of anger. Panic broke out and, on the strength of the conflicting evidence of eyewitnesses it is most likely that the military took justice in its own hands. Rákóczi prevented the breakout of a bloody civil war, and the event was legitimised by the examination and sentence of a fatally wounded Kristóf Okolicsányi. Afterwards, a new system of taxation, eliminating the fiscal immunity of the nobility was introduced, along with personal income tax, and the freedom of trade. Copper money was devalued and it was declared that Emperor Joseph I would not be recognised as King of Hungary by means of succession. As a proof of the relationship between the session in Ónod and the Polish events, in other words the shared problems of the region, the dethronement of King Augustus was declared in Lublin almost simultaneously, on 11 July 1707.

Ágnes R. Várkonyi

LA DIÈTE D'ÓNOD
Des questions anciennes et nouvelles

Résumé

L'ancienne littérature hongroise et étrangère spécialisée a formulé des avis schématiques sur la Diète tenue à Ónod (21 mai – 22 juin 1707) et ce, sur la base de sources incomplètes et parfois même falsifiées qui n'ont souligné que l'assassinat des délégués du comitat de Turóc et le détrônement de l'empereur Joseph 1er de Habsbourg, roi de Hongrie. L'étude explore, avec la critique des sources disponibles, les événements ayant précédé la Diète et les relations extérieures de celle-ci. Elle place la Diète dans le processus historique en présentant en détail les événements et également les réformes économiques modernes.

Pour préparer la Diète, Rákóczi a mené un véritable travail d'organisation au niveau de la politique intérieure et extérieure. La Diète de Marosvásárhely, qui l'a intronisé prince, a déclaré la sé-

paration d'avec la dynastie des Habsbourg. Rákóczi a, de nouveau, sollicité Louis XIV de conclure avec lui l'alliance promise et de garantir l'intégration de celle-ci dans la paix universelle. En vue de la confédération de l'Europe centrale et de l'obtention de la couronne, il a engagé des négociations avec les Ordres polonais rassemblés dans la confédération de Sandomierz et le tzar Pierre 1er qui défiait le roi de Suède dans le pays. Au début de la Diète, Rákóczi a expliqué que la confédération polono-hungaro-transylvanienne pourrait garantir, avec le soutien des Anglais et des Néerlandais, la stabilité de l'Europe centrale ainsi que l'équilibre des pouvoirs entre les pays de la région.

Au sens d'une résolution brisant les cadres du régime des Ordres, les délégués de l'armée ont également pu participer à la Diète. Ils ont violemment protesté contre la position de deux délégués du comitat de Turóc qui s'opposaient résolument aux réformes, un conflit qui a poussé Rákóczi, exaspéré, à abdiquer. Compte tenu de l'affolement général et des récits contradictoires des témoins oculaires, la seule chose qu'on puisse constater c'est que l'armée se serait fait justice elle-même. Rákóczi a empêché l'éclatement d'une guerre civile sanglante, alors que l'événement a été légalisé par l'audition et la condamnation de Kristóf Okolicsányi déjà mortellement blessé. Ont été introduits par la suite le régime fiscal abolissant les privilèges fiscaux de la noblesse, l'impôt sur le revenu et le libre-échange. Le billon fut dévalué et il a été déclaré que l'empereur Joseph 1er n'était pas admis comme roi de Hongrie par la voie de la succession. Le fait que le roi Auguste a été détrôné à Lublin le 11 juillet 1707, donc presque simultanément à la déclaration d'Ónod illustre bien les rapports entre la Diète d'Ónod et la Pologne, ainsi que le problèmes communs de la région.

Ágnes R. Várkonyi

DIE DIÄT VON ÓNOD

Alte und neue Fragen

Resümee

Über die in Ónod abgehaltene Diät (31. Mai – 22. Juni 1707) bildete die alte ungarische und die ausländische Fachliteratur mangelhafte, ja sogar auf Grund gefälschter Quellen schematische Meinungen heraus, wobei sie ausschließlich die Ermordung der Deputierten des Komitats Turóc und die Dethronisation des Königs von Ungarn Josef I. aus dem Hause Habsburg, der auch die Kaiserwürde innehatte, hervorhoben. Die Studie deckt die Vorgeschichte der Diät, ihre außenpolitischen Beziehungen auf, stellt die Ereignisse mit der Kritik der zur Verfügung stehenden Quellen detailliert vor und platziert sie zusammen mit ihren zeitgemäßen wirtschaftlichen Reformen im historischen Entwicklungsgang.

Rákóczi bereitete die Diät mit außenpolitischer und innenpolitischer organisatorischer Arbeit vor. Die Diät von Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch), die ihn in seine Fürstenwürde von Siebenbürgen inaugurierte, stellte fest, dass sich die Stände von der Habsburger Dynastie losreißen. Rákóczi initiierte erneut, dass Ludwig XIV. mit ihm das versprochene Bündnis schließt und gewährleistet, dass dieses in den universellen Frieden eingeschlossen wird. Im Interesse der mitteleuropäischen Konföderation begann er Verhandlungen mit den in der Konföderation von Sandomierz zusammengeschlossenen polnischen Ständen und mit Zar Peter I., der sich in Polen dem König von Schweden widersetzt hatte, im Interesse der Erhaltung der polnischen Krone. Rákóczi führte zu Beginn der Diät aus, dass die polnisch-ungarisch-siebenbürgische Konföderation mit englischer und niederländischer Unterstützung die Stabilität Mitteleuropas, das Machtgleichgewicht seiner Länder gewährleisten könnte.

Im Sinne des Beschlusses, der die ständischen Rahmen sprengte, nahmen an der Diät auch die Gesandten des Kriegsvolks teil und protestierten heftig gegen den Standpunkt der beiden Deputierten des Komitats Turóc, die die Reformen konsequent opponierten. Dies bewog Rákóczi in seiner Erregung dazu, abzudanken. Es brach Panik aus, und vergleichen wir die widersprüchlichen Augenzeugenmeinungen, so können wir feststellen, dass es wohl mit großer Wahrscheinlichkeit zur Selbstjustiz des Kriegsvolks kam. Der Ausbruch eines blutigen Bürgerkrieges

wurde von Rákóczi verhindert; das Ereignis wurde durch das Verhör und die Verurteilung des tödlich verwundeten Kristóf Okolicsányi legalisiert. In der Folge wurden das Steuersystem, das das Vorrecht des Adels auf Steuerfreiheit abschaffte, die Einkommenssteuer und die Handelsfreiheit eingeführt, das Kupfergeld devalviert und erklärt, dass Kaiser Josef I. nicht auf dem Erbfolgeweg als ungarischer König akzeptiert werde. Die Verbindungen der Teilnehmer der Diät von Ónod mit Polen wird auch dadurch bewiesen, dass es in Lublin – auch als ein Zeichen der gemeinsamen Probleme dieser Region – zur Zeit der Abrenuntiation in Ónod, am 11. Juli 1707 die Dethronisation von August II. als König von Polen ausgesprochen wurde.

Агнеш Р. Варкони

ОНОДСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ
Со старыми и новыми вопросами

Резюме

О государственном собрании, проведенном в Оноде с 31 мая по 22 июня 1707 года в венгерской и зарубежной специальной литературе сложилось недостаточно полное профессиональное мнение, более того, случается, что имеют место схематичные мнения, возникшие на основании фальсифицированных источников. Подчеркивалось исключительно убийство послов комитата Туроц и низвержение с престола императора и короля Венгрии Габсбурга Иосифа I. В настоящей статье автор раскрывает события, предшествовавшие государственному собранию, характеризует внешнеполитические связи, дает критический анализ имеющихся в распоряжении источников и детально излагает события в рамках исторического процесса совместно с современными экономическими реформами.

Настоящее государственное собрание было подготовлено Ракоци, его внешне- и внутриполитической организационной работой. Включенное в конституцию Княжества Марошвашархейское государственное собрание провозглашало разрыв с династией Габсбургов. Ракоци вновь выступил с инициативой и предлагал Людовику XIV заключить с ним обещанный союз, который он гарантировал включить во всеобщий мир. В интересах средне-европейской конфедерации он, в целях заполучения короны, начал вести переговоры с польскими сословиями, объединенными в Сандомирской конфедерации, а также с царем Петром Первым, воевавшим со шведским королем. В начале работы государственного собрания Ракоци заявил, что польско–венгерско–трансильванская конфедерация при поддержке Англии и Голландии могла бы обеспечить стабильность Центральной Европы, равновесие власти этих стран.

В государственном собрании согласно решению, расшатывающему сословные рамки, приняли участие также и военные делегаты, выражая энергичные протесты против позиции двух послов комитата Туроц, последовательно возражавших против реформ, что вызвало вынужденный отказ Ракоци от своего поста. Возникла паника, а из сопоставления противоречивых показаний свидетелей можно установить, что имел место самосуд. Ракоци сумел предотвратить возникновение кровавой гражданской войны, и это событие было легализовано допросом и оглашением приговора смертельно раненому Криштофу Околичаньи. В дальнейшем была введена налоговая система, устранившая привилегии дворянства, истекавшие из освобождения от налогов, был введен подоходный налог, свободная торговля, были девальвированы медные деньги, и было провозглашено, что императора Иосифа I в Венгрии не примут в порядке наследования венгерским королем. Связь государственного собрания в Оноде и Польши, как и совместные проблемы региона подтверждает то, что примерно одновременно с онодской абренунциацией 11 июля 1707 года в Люблине было провозглашено низложение с престола короля Августа.

MEZEY BARNA

TÖRVÉNYEK ÉS TÖRVÉNYALKOTÁS AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉSEN

A Rákóczi-szabadságharc négy magyarországi conventusán 57 törvénycikket fogadtak el az összegyűlt rendek. Ezek az artikulusok a magyar alkotmánytörténet különleges darabjai, a magyar államfejlődés speciális államalakulatának dokumentumai. Ám hiába keressük a Corpus Juris Hungarici köteteiben[1] Rákóczi fejedelem törvénycikkeit, közöttük az ónodi 24. articulust. S nem csak a millenniumi évfordulós kiadványokból hiányoznak, de a szerkesztők következetes döntése alapján a későbbi sorozatok sem vették fel állományukba a szécsényi, ónodi és sárospataki articulusokat. Még a legfrissebb, digitális változat is csak függelékben és részlegesen közli a végzéseket.[2]

A tudatos feledékenység hosszú ideig nyilvánvalóan főként politikai okokkal magyarázható. Talán nem véletlen, hogy a Habsburg-dinasztia a leghatározottabban visszautasította az országlásának legnagyobb szabású „rebellióját" esetleg elismerő szerkesztői szándékokat. Ezt kifejezésre is juttatták a magyar országgyűléssel. (*„A karok és rendek elrendelték: hogy az elszámlált gyűléseken vagy más helyeken is, a mozgalmak alatt, bárhol és bármikor hozott, összes és bárminő határozatokat, és egyebeket is, a miket azok tárgyaltak, cselekedtek s végeztek, törvénynél fogva s tettleg semmiseknek, erőtleneknek s eltörlötteknek tekintsék."* [3] Alátámasztja az udvar álláspontját az 1711. évi békekötésben foglalt klauzula,[4] mely lehetővé tette volna bizonyos (a Habsburg-ház által nagyvonalúnak tartott) feltételek, (a hűségeskü) mellett a megegyezést, a kegyelmet a fejedelem számára. Mint ismeretes, II. Rákóczi Ferenc az emigrációt és a hűtlenség bélyegét választotta.[5] De a függetlenségi küzdelem törvényszerkesztői elhallgatása szólt annak a jelképpé növekedett mozgósító erőnek is, mely a dinasztia-ellenes gondolkodás körében a nemzeti érzés egyik fő támaszává vált. 1906-ig érdemben szóba sem kerülhetett a fejedelem rehabilitációja.[6]

A másik szempont sem lényegtelen, mely a mai szerkesztők megfontolásaiban játszik szerepet. Ez pediglen az oly sokszor emlegetett bizonytalanság, mely a szabadságharc gyűléseinek alkotmányos problémái körül fogalmazódik meg, mely törvényszerűen vezet át az újabb kérdésig, a törvényalkotás jogszerűségének megkérdőjelezéséig.

---

[1] Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás. Szerkeszti *Márkus Dezső*. 1657–1740. évi törvényczikkek. Fordította és bevezetéssel ellátta *Tóth Lőrincz*. A nyelvezet és a műkifejezések egysége tekintetéből egyeztették *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri *Márkus Dezső*. Budapest, 1900.

[2] Corpus Juris Hungarici CD. A törvényekbe zárt történelem. A millenniumi emlékkiadás alapján szerkesztette *Pomogyi László*. A függeléket összeállította *Bódiné Beliznai Kinga*. Budapest, 2000.

[3] 1715:32. tc. A mult mozgalmak alatt nyilvánosan vagy magánosan történt összes tárgyalásoknak és cselekvényeknek megsemmisitése.

[4] 1711. május 1. A szatmári egyezmény első pontja. A megyezés megerősítése Eleonóra Magdolna Terézia részéről: Bécs, 1711. május 26. A szatmári béke története és okirattára. Magyarország újabbkori történetének forrásai. Közzétette *Lukinich Imre*. Budapest, 1925., I. k. 411. o. Magyarul: Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. k., 1526–1790. Szerk.: *Sinkovics István*. Budapest, 1968. 865.o.

[5] 1715:49. tc. Bünbocsánat a szatmári megegyezésben kitüzött határidőn belől hazatértek részére, s másoknak, kik arra a határidőre vissza nem tértek, számüzetése.

[6] 1906:20. tc. II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról.

Nem véletlen, hogy a jogtörténész számára az egyik legizgalmasabb kérdés, hogyan kísérelte meg II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc politikai vezetése legitimálni a szabadságküzdelmet bel-és külföldön. Hogyan igyekezett a jogértelmezés szempontjából a külhonnak és a belső ellenzéknek egyaránt ütőképes, értékelhető és meggyőző módon érvelni a szabadságküzdelem törvényessége mellett és megnyerni őket a szabadságharc ügyének. A legitimációs erőfeszítéseknek legfőbb terrénuma a jogalkotás volt, az ónodi országgyűlés pedig az egyik legfontosabb színhelye volt e törekvésnek.

Mint azt már többhelyütt kifejtettem, meggyőződésem szerint II. Rákóczi Ferenc politikai koncepciójában a magyarországi gyűlések általában három aktuális kérdés megoldását célozták. A conventusok biztosítottak alkotmányos hátteret a mindinkább elhúzódó háborúhoz, feladatuk volt igazolni annak törvényességét (legitimáció). 1705-re, amikor már halaszthatatlanná vált a kezdeti, spontán módon formálódó szövetkezés alkotmányos rögzítése és összhangba hozása a magyar rendi alkotmánnyal, napirendre került az utóbb csatlakozottak felesketése, „beemelése" az alkotmányos keretek közé, dönteni kellett az állami struktúráról (konföderáció). Végül a gyűlésekben meghozott törvények foglalták össze a szabadságharc céljait és határozták meg a változások irányát; bizonyították a nemzet és a külföld előtt is a szabadságharc katonai-politikai erejét (deklaráció). Mindezek érdekében II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes háborúja során Magyarországon és Erdélyben kilenc országgyűlést hívott egybe.[7] Néhány esztendővel ezelőtt, a szabadságharc kitörésének évfordulóján Sárospatakon és Vaján tartott konferencián, majd utóbb Szécsényben, a meghívók szíves jóvoltából volt szerencsém a szabadságharc országgyűléseire a fejedelem által kitűzött három nagy politikai célkitűzésének tartalmi elemzését elvégezni, az országgyűlések fókuszán át a természetjogi és közjogi érvelés koncepciót elemezni,[8] s mindezt konkretizálni a szécsényi országgyűlésre.[9] Az ónodi országgyűlés időpontjára a sikerek és nehézségek, a feladatok és kihívások oly karakteresen jelentek meg az ország és a külvilág előtt, hogy a célok manifesztálódása még nagyobb hangsúlyt kapott.

Legitimációs elemek az 1707. évi törvényhozásban

A szabadságharc politikai struktúráját három jellegzetes intézmény legitimálta: a függetlenség, a jogfolytonosság és a hajdúszabadság képében megfogalmazódó jobbágypolitika. Mindhármat a szabadságharc bázisát alkotó társadalmi csoportok megnyerésére igazította fegyvertárába a fejedelem. Ugyanakkor a függetlenség, a jogfolytonosság és a hajdúszabadság realizálásában megragadható közvetlen gazdasági érdekek alkalmasnak mutatkoztak e csoportok összekapcsolására és felhasználására az egységes társadalompolitikában.

---

[7] A magyarországi országgyűléseket Szécsényben 1705. szeptember 12 – október 2.; Ónodon 1707. május 31–június 22.; Sárospatakon 1708. november 28 – december 17., Szatmárt 1711. április 24 – május 1. között tartották. Az erdélyiek Gyulafehérváron, 1704. július 7–12.; Huszton, 1706. március 8–13.; Medgyesen, 1706 októberében, Besztercén, 1707 januárjában; Marosvásárhelyen pedig 1707. március 28 – április 21. között üléseztek.

[8] V. ö. *Mezey Barna:* Jogélet a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára (Szerk.: *Tamás Edit.*) A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 45. Sárospatak, 2003. 337–358. o.

[9] *Mezey Barna:* Törvényalkotás Rákóczi országgyűlésein – különös tekintettel a szécsényi conventusra In: Rákóczi állama Európában. (Szerk.: *Bagyinszky Istvánné, Balogh Zoltán.*) Discussiones Neogradiensis, 9., Salgótarján, 2007. 91–109. o.

II. Rákóczi Ferenc politikai indokolásának, közjogi argumentációjának két jól elkülöníthető szintjét figyelhetjük meg. A külső alkotmányjogi érvelés Magyarországot az európai hatalmi viszonyrendszerbe ágyazva, elsősorban a Habsburg-dinasztia és a magyar trón kontextusában igyekezett elhelyezni, s a szabadságharc pozícióját a külvilág számára (természetjogi érvekkel) egyértelműsíteni. *„Minekokáért az Austriai Háznak olly tsalárd alattomban-való, alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása, és álnokúl velünk bánása, 's nem egyébre (hanem hogy maga kegyetlen uralkodása, és utálatos igája, 's erőszakos hatalma alá hajthasson bennünket) tzélozása, avagy tsak onnan-is bővségesen ki-tetszik, hogy ő királyi hatalmával..., külömb-külömb-féle színek alatt nyilván való erőszak-tételre, vér-ontásra, és ezen Magyar Nemzetnek fel-tett el-törlésére ki-fakadott, ...”*[10] kezdte a fejedelem az ónodi 2. articulusban az idegen „Ausztriai Ház” törvénytelenségeinek indoklását, mely végül a trónfosztáshoz vezetett.

Következetes szóhasználattal idegen nemzetről szólt, kiáltványaiban csakúgy, mint az általa kibocsátott törvénycikkelyekben. (A naményi pátensben *„...megh nyomorodot Hazánk sok keserve törvéntelen szenvedését és az idegen Nemzettül Törvényinknek, Diplomáinknak, igazságunk ellen való sanyargatását”* idézte meg magyarázatképpen a szabadságharc kirobbanására, mely ónodra egyértelműen *„az Ország lakos Rendeinek, és azoknak szabadságinak nyilván-való ellenségévé változtatta magát.”*[11]) Az idegen nemzet elnyomása Magyarország fölött, elnyomó uralma a magyar nemzeten mintegy külsővé tette a kapcsolatot és az ellentéteket. Érvelésében a magyar államiság kapott döntő szerepet, a magyar nemzet függetlensége a némettől, „az ausztriaitól.” Rákóczi konfliktusábrázolásában a Habsburgok kiemelése a magyar alkotmányos keretből tudatos megfontolás eredménye. Azzal, hogy kettéválasztotta a birodalmi szempontokat és a magyar alkotmányos hagyományokat, új aspektust kölcsönzött a közjogi értelmezésnek. A kapcsolat külsővé tett megfogalmazása, mely két szuverenitás összeütközéséről és nem belső uralmi viszonyokról szólt, legerősebb pillérét képezte a közjogi indokolásának.

A korszak befolyásos jogfilozófiai felfogása, a természetjog értelmezésében jogos és természetes az idegen elnyomás elleni föllépés. Az eredetileg az abszolút királyi hatalom megalapozása érdekében munkálkodó gondolkodók (Bodin vagy Hobbes) az uralkodói szuverenitás tanát munkálták ki az egyházi ihletésű államtannal szemben. De az uralkodói szuverenitástól a népszuverenitásig tartó út rövid volt, mely immáron az abszolút hatalommal szemben, attól elválasztva fogalmazta meg az ember elidegeníthetetlen, örök, természetből eredő jogaira telepített szuverenitást.[12] Ebben a felfogásban a természetjog az állam fölött áll, érvénye nem függ az állam elismerésétől, biztosítéka nem az állami kényszerítő erő. Ennek nemzetközi jogi vonatkozása úgyszintén a pozitív jog fölött álló és erkölcsileg kötelező „örök” jogra való hivatkozás. A polgár, a nép szuverenitása nem a fennálló jogszabályok, hanem a természetjog folyománya; így a szuverenitás megőrzését vagy visszaszerzését nem kell pozitív jogi érvekkel alátámasztani. A közösségi értékek egységes hordozója az önmagát meghatározó nép.[13]A magasabbra he-

[10] 1707:2. tc. Josephus királyságának lemondása, az interregnumnak, vagy király nem létének bé következett ideje, és az Austriai Ház akár mimódon praetendáltt mindennémü jussának el-törlése.

[11] 1707:2. tc.

[12] *Péteri Zoltán:* Természetjogi államelméletek. In: Állam-és jogtudományi enciklopédia. (Főszerk.: *Szabó Imre.*) Budapest, 1980.

[13] *Hermann Heller:* A törvény fogalma a birodalmi alkotmányokban. In: Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. (Szerk.: *Takács Péter.*) Budapest, 2003. 229. o.

lyezett értelmezési zóna fölöslegessé tette a Habsburgok trónbetöltésre vonatkozó törvényes indoklásainak vitatását. A szuverenitás sérelme, annak védelme, illetve az arra történő utalás nem ütközött össze a tételes törvényekkel, érdektelenné tette még az eltörölt ősi rendi ellenállási jogot is.

II. Rákóczi Ferenc természetjogi értelmezési kísérlete a bécsi kormányzatot idegen hatalom elnyomó rendszerként tekintette, a kapcsolatot és az ellentéteket két állam viszonyrendszerébe ágyazta: (*„az Austriai Ház ... külömbkülömb-féle tsalárd mesterségeivel hálóba keríteni, és néminémüképen véle született tyrannusi kegyetlen uralkodásravaló vágyódásával, maga elébbeni kemény 's gyalázatos szolgálatjának igája, és annak nyomoruságos sorsa alá hajtani igyekezett bennünket"* [14]). Azzal, hogy érvelésében az osztráktól független magyar államiság kapott döntő szerepet, a természetjog jellemző pillérét emelte be az argumentációs rendszerbe. Az idegen elnyomás elleni jogos és természetes védekezés, a szuverenitás megőrzésének és visszaszerzésének megalapozottsága közjogi indokrendszerének legszilárdabb elemét képezte. A függetlenség ebben a gondolkodásban tovább ment az alkotmányos értelmezésen. A fejedelem, miután a Habsburg-dinasztiát külső erőként tételezte, s azt a nemzetet eltipró, annak szuverenitását felszámoló erőként rajzolta meg (*„ezen Magyar Nemzetnek fel-tett el-törlésére kifakadott"*), nem elégedhetett meg csupán a rendi függetlenség-fogalommal (vagyis a rendi alkotmányosság helyreállításával). Így juthatott el, kellett eljutnia a trónfosztó deklarációig.

A Polner Ödön által „belső alkotmányjogi" érvnek nevezett, hivatkozások ennél már több buktatót rejtettek magukban. Amikor ugyanis a magyar rendi alkotmányosság garanciáira történik utalás, hallgatólagosan elismertetik a dinasztia joga a trónra, hiszen csak ebben az esetben alkalmazható vele szemben alkotmányos kifogás.[15]

A legfontosabb érv, amire tradicionális közjogi alapon hivatkozni lehetett, a legkézenfekvőbb – nép és uralkodója közötti – konfliktus esetén, az ellenállási jog megidézése volt. A jus resistendi, mint alkotmánybiztosíték, a magyar törvényi jogban 1222-ben bukkant fel. Az Aranybulla úgynevezett ellenállási záradéka akként rendelkezett, *„hogyha pedig mi, vagy az utánunk következendő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövendőbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következendő királyoknak minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké."* [16] Ez a meglehetősen homályosan megfogalmazott alkotmányos juss azután folytonos viták kereszttüzében állott. A 'mindnyájan és egyen-egyen' kifejezés ugyanis nem volt elég határozott, éppen az ellenállás intézményes kereteit nem tisztázta. Értelmezési problémák miatt már egy évtized után konkretizálására szorult. Eszerint *„akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenyítsen meg."* [17]

---

[14] 1707. évi törvények. Elől-járó beszéd, mellyben ezen Gyűlésnek terminusa, és hirdetésének okai jelentetnek.

[15] *Polner Ödön:* Rákóczi közjogi szempontjai. In: Rákóczi emlékkönyv. (Szerk.: *Lukinich Imre.*) Budapest, 1935.

[16] 1222:31. tc. 2. §. Hogy az elölbocsátott czikkelyek arany pecsét alatt irásba foglaltatván, különbkülönbféle őrizö helyekre adassanak és tétessenek el.

[17] 1231:35. tc. Az elítéltek birtokairól.

Az esztergomi érsek nevesítése kézzelfogható pozíció birtoklóját rendelte a végrehajtáshoz, megragadható képletet igazított a jus resistendi esetleges gyakorlásához. A megjelölt méltóság befolyása ráadásul vetekedett a királyéval, ezzel reálissá téve a jog tényleges igénybevételét. Egyben persze a veszélyes ködösséggel megfogalmazott feljogosító passzus méregfogát is kihúzta. Nem véletlen törekedtek tehát arra a nemesek, hogy a királyokkal ne az 1231. évi bullát, hanem az eredeti jus resistendit tartalmazó 1222. évi törvényt erősíttessék meg.[18] Ráadásul az Aranybullában foglalt jogok megfogalmazása önmagában kevéssé tartalmazta azokat az elképzeléseket, melyek a kibontakozott rendiség időszakában a rendi szabadságfogalmat lefedték volna. Szükségessé vált tehát a nemesi szabadságok definiálása ahhoz, hogy az Aranybulla értelmének kiterjesztésével aktualizálni lehessen a XIII. századi jus resistendit. Ebben az irányban lépett a Hármaskönyv szerzője, amikor a „primae nonus"ban összefoglalta a legfontosabbakat. A nemest idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül senki sehol le nem tartóztathatja; senki másnak hatalma alatt nem áll, mint a törvényesen megkoronázott fejedelmeknek; továbbá a nemesek *„mindennemű jobbágyi szolgálat, adakozás alól, rovás és egyéb adó, vám és harminczad fizetésétől mindörökre teljesen mentesek."* A személyes szabadság, a király hatalma alá tartozás és az adómentesség mellett Werbőczi is az ellenállási jogot tartotta a legnagyobb értéknek, igaz, kissé korszerűsített formában és tartalommal. Mint írta, ha az uralkodó a *„kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelne, akkor örök időre szabadságukban áll annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének."* [19] Az ellenszegülés és ellentmondás valódi tartalma homályban maradt. A többségi rendi-közjogi vélemény szerint ez nem jelenthetett fegyveres ellenállást, hanem csak lehetőséget adott az említett, a nemesség szabadságait sértő királyi intézkedések hatálytalanítására, azok végrehajtásának megakadályozására, a mulasztások orvoslására. S valóban, a közjogtörténet azt bizonyítja, hogy a XVII. századig alkotmányos mederben maradt az ellentmondás, azt a nemesek csakúgy, mint a főurak, törvényes keretek között igyekeztek igénybe venni.

A XVII. század katonai mozgalmai, felkelései és szabadságküzdelmei aktualizálták a jus resistendit – mindkét oldalon. Az ellenálló rendi erők cselekedetük jogosságának alátámasztására hívták meg e tradicionális jogi eszközt, az udvar pedig politikai megfontolásokból, alkotmányos eszközökkel (az országgyűlés által) töröltette el. Az Aranybulla 31. fejezetét hatályon kívül helyező törvénycikk[20] világosan mutatja Bécs aggodalmát és magyarázza agresszív magatartását az ősi magyar alkotmányos intézménnyel szemben. Az ellenállási jogot *„némely egyeseknek rossz akaratu magyarázása törekedett netán más elrontott értelemre csavarni s Ő legszentségesebb felsége józanabb hű karainak és rendeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferditették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson ..."*

[18] „Kezdetét veszi a jeruzsáleminek nevezett II. András király 1222. évi decretzumainak megerősítése, amely I. Lajos király részéről az Úrnak 1351. esztendejében történt" V. ö. pl. 1351. évi törvénycikkek, Előbeszéd.

[19] Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve, melyet Werbőczi István a királyi felség személyes jelenlétének helytartója, a legnagyobb gonddal készített Ulászló Úrnak, a fenséges fejedelemnek és úrnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királyának. 1514. I. Rész, 9. cím. A nemeseknek négy fő és kiváltságos jogáról.

[20] 1687:4. tc. Jeruzsálemi II. Endre király 1222. évi 31. törvénycikkelyét bizonyos részében megmagyarázzák.

Pontosan ez az articuláris döntés jelentett komoly problémát a fejedelem és politizáló köre számára. Az ellenállási jog eltörlése kizárta az a háború jogosságának alkotmányos indokolását. Ebből a közjogi csapdából egy út vezetett ki, melyre Rákóczi rá is talált. Rendkívüli figyelemmel próbálta bizonyítani az ellenállási záradék hatálytalanításának érvénytelenségét. Nem az eltörlés tényét vitatta, hanem a hatályon kívül helyezési processzus jogosságát; az 1687-i országgyűlésen született articulusok semmisségére koncentrált.

Az interregnumot kimondó törvénycikk a trónfosztás indoklásában világosan fogalmazza meg Rákóczi pártjának álláspontját. *„Az eperjesi mészárlásnak vér-ontó theatruma, annak rettentő, 's kegyetlen hóhérlásiból, ... bizonyosan tudgyuk, 's ki-tanúltuk ... a nagy szorongatásában, 's inségben lévő fő-fő Rendei életeknek, 's jószágaiknak veszedelemben forgásával, ... erőszakos, és tyrannusi kegyetlenséggel-való ... erőszakos voxolásoknak törvénytelenségét"*[21] – vallották. Az argumentáció megtámadta tehát a törvényalkotási folyamatot, hiszen az erőszak hatására, az udvar nyomása alatt, a rendek fenyegetésével kinyert szavazatokkal történhetett, a nem szabad akaratból történt voksolás pedig semmissé teszi az egész folyamatot. Ha pedig jogszerűtlen a törvényalkotás és semmis az így létrejött törvény, akkor az 1222:31 cikk törlése maga is érvénytelen. Vagyis él az ellenállási jog, amire tekintettel erre is lehet alapozni a szabadságharc jogosságát.

Ennek az érvelésnek bizonytalanságát a szabadságharc politikusai is érezték, mert az első évekhez képest halványodó kontúrokkal jelent meg az érvek csokrában az ellenállási jog. Az ónodi országgyűlés detronizáló cikkelye éppen ezért nem is erre koncentrált első sorban (bár nem mulasztotta el a hivatkozást: „azonnal ellene mondottunk"), hanem az idegenségre, a nemzetet pusztító és sanyargató idegen Házra hivatkozott, és azt mint idegen dinasztiát nyilvánította trónfosztottnak.

A törvényszöveg formulázása (*„abrenunciálunk és ellene mondunk"*), az ellenállási jog aranybullabéli megfogalmazását idézi, de a jogalap megjelölésénél már nem az eredeti alkotmányos forrásra hivatkozik, hanem annál általánosabb felhatalmazásra utal. Mint az indoklás fogalmaz, a döntést *„...régi ditső szabadságunknak, 's leg-felső törvényes jussunknak erejével, és authorításával ..."* hozták meg,*"melly mind isteni, 's mind emberi törvények szerént, reánk szállott, és származott."*

Ehhez az érveléshez kötődve egy másik érvénytelenségi szempontot is fölvetett a gyűlés: „a' mostani országló *Első Joseph Császárnak, a' Magyar Koronához képzett jussát és álnokúl koholtt praetensioját, vagy ahoz jutásra-való kivánságát, kit a' Posoni Ország Gyülésében, az Ország Statusi és Rendei által, magának örökös jussal adatottnak lenni állat."*[22] Olyan közjogi garanciákat kért számon, mint a szabad királyválasztás és a szabad voksolás. Eszerint *„minden előre lenni szokott választás nélkül, Josephnek a' Királyi székbe erőszakos, és tyrannusi kegyetlenséggel-való bé-tolyását"* súlyos törvénysértésként értelmezte, annak királyságát elismerni nem volt hajlandó. A jogtalan trónfoglalás és az idegen dinasztia egymásba fonódó érvei immáron egymást erősítették. A alkotmányos szempontból elutasított koronázás ráadásul egyfajta közjogi hidat jelentett az ellenállási jog felhasználása és a szuverenitás-problémákra támaszkodó természetjogi

[21] 1707:2. tc.

[22] 1707:2. tc.

érvelés között. Ugyanis az a tény, hogy Lipót erőszakosan és jogtalanul ültette trónra fiát, az ónodi gyűlés szerint a belsőként is értelmezhető viszonyokat egyértelműen külsővé fordította: *„Első Joseph Császár, és ő általa az egész Austriai Ház, rajtunk követett királyi engedelmességétől s tiszteletitől, és minden magának tulajdoníttatni kívántt jussától a' Magyar Coronánkhoz, Országunkhoz, annak igazgatásához, most vagy jövendőben, akar mimódon-való ragaszkodásától fel-szabadúltaknak, és meg menekedetteknek lenni végezvén."* Ezzel a fordulattal a belső, jus resistendit meghivatkozó érvelés külsővé, a természetjogira építő argumentációvá vált. Azonban akár a külső, akár a belső közjogi érvrendszert tekintjük is, mindkettő alapvetően a függetlenség kérdéskörébe igazodik.

A rendi korszak függetlenségi eszméje sajátosan alkotmányjogi alapozású volt. Nem a dinasztiától való elszakadást, hanem a rendi alkotmány helyreállítását, a rendi jogok sérelmének felszámolását jelentette. A XVII. század európai birodalmak oly sok autonómiát, területet, etnikumot foglaltak magukba, hogy a „függetlenség" mai értelmezésének alkalmazása reménytelennek tűnik. A magyar rendi alkotmányosság és az uralkodó dinasztia viszonyába ágyazottan viszont megalapozott válasz kereshető. A sérelmi politikából következő megoldások nem feltétlenül az önálló magyar állam és a nemzeti király irányába mutattak. A kor ideológiája inkább a tradicionális szabadságok megtartása és/vagy helyreállítása, a magyar alkotmány tiszteletben tartása mellett voksolt. Nem önmagában a Habsburg-dinasztia jelentett problémát, hanem a dinasztia aktuális tagjainak magyarországi politikája. Minél inkább a perszonálunió irányába mozdult Bécs és az ország viszonya, annál kevesebb ellenállást tanúsítottak a rendek, s annál nagyobb volt az együttműködési hajlandóság. (Az elvárás konkrét formában az ősi rendi jogok megerősítésében és gyakorlati betartásában, betartatásában állott). Ha azonban a kormányzat, az összbirodalom gondolatát erősítve, a magyar rendi szabadságok rovására akár legális, akár a törvényi renden túlmutató megoldásokkal operált, reáluniós vagy még annál is erősebb abszolutisztikus elképzeléseket szolgáló technikákat alkalmazott, azonnal előtérbe került a függetlenség gondolata. (Úgy vélem, jól igazolja ezt a gondolatfüzért az a tény hogy függetlenségi küzdelmeink vezetői meglehetős gyakorisággal ajánlották fel a trónt és a koronát segítség reményében távoli, idegen dinasztiák tagjainak.) II. Rákóczi Ferenc szabadságharca pedig éppen az egyik legnyíltabb abszolutisztikus kísérletre adott válaszként indult meg. Közismert tény, hogy emiatt a szabadságharc politikai ideológiájának gerincét az ősi nemesi szabadságokra vonatkozó jogok eltörlésének, vagy módosításának bécsi programjával szembehelyezett, a jogfolytonosság képletébe igazított jogvédelem képezte.

II. Rákóczi Ferenc és politikai körének argumentációja szervesen illeszkedett a mindennapi tudatba mindinkább beivódott 'magyar nemesi nemzet és haza' fogalomképéhez,[23] s egyaránt megtalálható a nemesi közvéleményhez, vármegyéhez vagy paraszti közösségekhez, a vitézlő rendhez intézett pátensek indokolásaiban. E függetlenséget gyakran alkalmazta szinonimaként a szabadsággal *(„édes Nemzetünk régi ditsőséges, és szabadságához-való szeretetünktől viseltetvén, annak óltalmára fegyvert fogván).*[24]

---

[23] V. ö. *Benczédi László:* Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. Budapest, 1980. 109. o.

[24] 1707. évi törvények. Elől-járó beszéd.

Az ellenállási jog eltörlésének törvénytelenségére való hivatkozás mellett az ónodi cikkelyekben rendre felbukkannak a magyar rendi alkotmányra tett utalások. Ebben a keretben fontos érvként jelent meg a Habsburgok uralkodói alkalmatlanságának bizonyítása. Az uralkodó(k) alkalmatlan(ok) volt(ak), hiszen *„...authoritasával gonoszúl élvén, 's nem lévén maga kötelességére (melly Hazánk irott törvényeiben, és a' hittel meg erősített diplomákban bőven le-van ábrázolva:) semmi tekintete,"* azokat megsértette (megsértették).[25] Ez a megközelítés a harmadik hivatkozási pillért alapozta meg a szabadságharc politikai ideológiájában, a jogfolytonosság elemét.

A jogfolytonosság az ónodi országgyűlésen

A jogfolytonosság kérdése az ősi jogok tiszteletéről és annak alkalmazásáról, valamint az új intézmények jogszerűségéről szólt.

Mint már a szécsényi országgyűlés kapcsán is nyilvánvalóvá vált, a jogfolytonosság szempontjából az országgyűlések alkotmányossága alapkérdéssé vált. Az egész jogi legitimáció, a jogszabályok, az alkotott aktusok érvényessége kérdőjeleződött volna meg, ha az országgyűlés maga illegitimnek bizonyul.

1705-ben, amikor a „békességnek Tractája" akadozni látszott, a vallási ellentétek országos akarat nélkül kezelhetetlennek tűntek, a háború folytatása jelentős erőfeszítéseket, a tartós berendezkedés szilárdabb állami kereteket követelt, nem térhetett ki a szabadságharc politikai vezetése az országgyűlés összehívásának problematikája elől. A körülmények hatására a döntés megszületett, az éles konfrontáció Béccsel elkerülhetetlen volt. A szabadságharc vezérkara II. Rákóczi Ferenccel egyetértve úgy látta jónak, ha a gyűlést – ha már szakításra vezet – a törés igazolására használja fel. Bizonyítani kellett a szabadságharc ügyének tömeges támogatottságát csakúgy, mint alkotmányos helyénvalóságát. Azonban, amint tudjuk, a szécsényi megoldás felemás eredményt hozott. Egyik oldalról, az interregnum elhalasztásával, közjogi kérdőjelet tettek a conventus alkotmányossága mellé, hiszen a regnáló király jogosítványainak gyakorlása szerves összefüggésben állott a gyűlés működésével. Ugyanakkor azonban határozatot hoztak a megjelent rendek arról, hogy a Szécsényben létrejött alkotmányos fórumon az ügyek éppúgy tárgyaltassanak, mint egy országgyűlésben, s hatáskörét egyezőnek nyilvánították ki a diétáéval. Ez a döntés nyitva hagyta a gyűlés közjogi megalapozásának kérdését, amit végül ónodon válaszoltak meg, a detronizációval. A trónfosztás a gyülés szuverenitásának megerősítését hozta, hiszen ettől fogva a döntések közjogi megalapozásában a monarchikus szuverenitás helyét a diaetális szuverenitás foglalta el.

Az ónodi gyűlés praeambuluma nem hagyott kétséget a felől, hogy az egybegyűlt rendek magukat artikulusok alkotására jogosított gyülekezetnek tekintették, Deklarálták, hogy az ott megszületett törvények *„a' Magyar-Országi Hazájok Szabadságáért öszveszövetkezett Státusok és Rendek"* akaratából *„concludáltattak, és végeztettek."* A Praeambulum részletesen foglalkozik a gyűlés egybehívásnak okaival és törvényességével. *„A' Szétsényi közönséges Országos Gyülés"* jogi alátámasztására a konföderációt idézték meg, melyet *„az Austriai Háznak elviselhetetlen jármával szorongattattunk vólna, édes*

[25] 1707:2. tc.

Nemzetünk régi ditsőséges, és szabadságához-való szeretetünktől viseltetvén, annak óltalmára fegyvert fogván" az ország régi szabadságainak helyreállítására hívtak életre.[26] A másodlagos hivatkozás sem hiányzik: magának a meghívóknak kibocsátását a fejedelem a szécsényi gyűléstől nyert „authoritásra" alapozta, amivel implicit módon ismét felidézte a szécsényi gyűlés alkotmányos igazoltságát. Az országos gyűlés autonómiáját többször is hangsúlyozták, példának okáért az interregnum kimondása kapcsán. „*...bennünket nem kénszerítvén, sem abban ellent nem tartván, hanem tellyes jó kedvünkből, és szabad akaratunkból, Hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik: Országunkat király nélkül lenni jelentyük, és hirdettyük.*"[27]

Az első articulusban a hagyományos országgyűlések hatáskörébe tartozó diaetális bíráskodás felidézésével az turóci követek ügyével kapcsolatban jelentették ki a rendek, hogy erre joguk van. „*Rakovszki Menyhártnak ...a' Gyülésben köztünk történt halálát, nem tsak méltónak és helyesnek itéltük, 's appróbáltuk, hanem következendő napokon a' társát-is Okolitsáni Kristófot, ugyan azon vármegye vicé-ispánnyát, hóhér keze által, feje vételével érdeme szerint megbüntettettük; annak felette azt-is elvégeztük ...*"[28]

Az erdélyi rendekkel kötött szövetség ratifikálása megint csak az országgyűlési hatáskör egyik elemének, a külügyi jogoknak a megerősítését jelentette. A szécsényi országgyűlésből az erdélyi országgyűléshez küldött deputatio együttműködési javaslata találkozott a marosvásárhelyi országgyűlés helyeslésével, amit az ónodi gyűlésbe delegált erdélyi deputatusok jeleztek is a rendeknek. Miután az erdélyi országgyűlés is külön törvénycikket szentelt a szövetségnek, a magyarországi szövetkezett rendek is úgy döntöttek, hogy ugyancsak önálló artikulusba foglalják az erdélyi szövetséget. „*Ahozképest Mi-is, igaz, szives, és meg-másolhatatlan Szövetségünknek, és Colligationknak vagy öszve lött köttetésünknek meg-mútatására nézve, azon Szövetségbéli kötést, avagy Confoederatiot, annak minden punctumiban, tzikkelyeiben, és articulusaiban, úgy valamint a' Vezérlő Fejedelmünk ő Felsége, és a Senatus által tsináltt instrumentumban feltétetett, s foglaltatott, ezen articulusunk által meg erősíttyük, confirmállyuk, és ratificállyuk, és hogy állandó, 's meg-maradandó légyen, el-végeztük.*"[29]

Ónodon ismét közelített az országgyűlési szerkezet a rendi Magyarországéhoz. Az 1608:1. tc. a törvényhatósági képviselet elvére helyezkedett, s egy évszázada ez volt a a diéta rendek által elfogadott alapja. A vármegyékből, szabad királyi városokból instructiókkal ellátott követeket küldtek az országgyűlésbe, a képviselet e követek ténykedésén nyugodott. Az alkotmányosságra történő hivatkozással kezdettől fogva ezt az alkotmányos megoldást lett volna a legkézenfekvőbb választani. Szécsényél azonban a fejedelem még úgy ítélte meg, hogy a törvényhatósági képviselet buktatóinak (az esetlegesen elmaradó követek, a kis létszámú megjelenés, az instructionális dacolás lehetősége) elkerülésére és a szabadságharc propagandisztikus céljainak alátámasztására célszerűbb a régebbi tradíciókhoz visszanyúlni. Ónodon ismét visszatért a törvényhatósági képviselet elvéhez (amit megerősített a „vitézlő rend" jelenlétével.

---

[26] 1707. évi törvények. Elől-járó beszéd

[27] 1707:2. tc.

[28] 1707:1. tc. A' Szövetségnek meg-tartásáról, ellene vétőknek pedig büntetéséről, 's példájáról.

[29] 1707:3. tc. A' felséges Erdélyi fejedelemmel, és oda-való Statusokkal, és Rendekkel lött Szövetség, és öszve-kötelezés meg-erősíttetik, és ratificaltatik.

Az országgyűlés 1707-ben is egyértelműsítette, hogy az ország szuverén központjának tekinti magát. Miközben rendelkezett a szabadságharc fennhatósága alá tartozó államfél hatóságainak folyamatos működéséről, a méltóságok megtartásáról, a fejedelem és a szenátus hatalmának megerősítéséről[30] és a helytartóválasztásról,[31] magának vindikálta a királyválasztás jogát, amiről azonban az adott helyzetben halasztó döntést hozott. (*„A' király választás pedig most, hogy függőben hagyattassék, egyező akarattal el-végeztetett."*[32])

II. Rákóczi Ferenc jogpolitikai koncepciójának sarokpontját jelentette a központi jogalkotás (a törvényi és a pátensjog) legitimitásának megteremtése, vagyis a jogalkotói akarat (a konföderáció, az országgyűlések, a fejedelmi hatalom) érvényességének elfogadtatása, a Habsburgok által évszázada rombolt, központi, írott, jogi formákban megjelenő koncepcionális jogalkotás hitelessé tétele. Ugyanakkor partnerré kellett tennie a szokásjog képződését és érvényesülését biztosító törvénykezési szerveket, az alsóbb hatóságok bírói székeit, az ítélkező szervek tagjait. Bizonyítani kellett, hogy a tradicionális magyar jog a továbbiakban is a jogélet alapját képezi. E kettős célt a jogfolytonosság jogszabályi bizonyítékában érhette el. A szabadságharc törvényei ennek következtében (ha az aktuális politikai, társadalmi vagy katonai problémákra adott törvényi válaszokat leszámítjuk) többnyire folytatói, korszerűsítői, értelmezői a korábbi artikuláris, vagy consuetudinális rendelkezéseknek. Így a jogalkotói szándék nem építhetett a tagadásra, csakis a folytonosságra. Legfeljebb csak a magyar rendi alkotmányosság szempontjából törvénytelen Habsburg-törvényhozást támadhatta, de semmiképpen sem az ősi magyar jogalkotás vagy szokásjog elemeit.

A jogfolytonosság általános elve, mely a jogalkotás és joggyakorlat tradicionális alapjait jelentette, a fentieket is tekintve, magától értetődő gyakorlattá vált a szabadságharc államában. A jogfolytonosság argumentuma nem csupán az ősi nemesi szabadságok sérelmeinek orvoslását jelentette, hanem a rendi alkotmányosság fenntartását, a magyar alkotmányos keretekbe illeszkedő államszervezés és jogalkotás koncepcióját is. Ékes példái ennek a törvényi hivatkozások a magyar consuetudóra, a Hármaskönyvre, a törvényhozásra, és általában „Hazánk írott jogaira."

Az interregnumot megalapozó indoklás még az egyszerű hivatkozáson is túlmegy. Államalapító Szent István decretumaira utalva értelmezi az Intelmekben megfogalmazott uralkodási princípiumokat és azokat szabadságharc időszakára aktualizálva kéri számon a Habsburgokon az istváni rendelkezések elmulasztását. (Ezúttal hagyjuk figyelmen kívül, hogy a korábban a decretumok közé sorolt Intelmek a tudományos kutatások jelenlegi álláspontja szerint nem jogszabályként, hanem az uralkodó utódához írott, politikai tapasztalatokat összefoglaló királytükrök sorába illeszthető). „Mivel pedig ezen Mi Országunknak még a' leg-első *Fundator*a-is a' Szent *István király* első *decretum*ának 4. részében, maga fiának, a' Szent *Imre hertzeg*nek, és következendőképen, minden Magyar Királyoknak ki-adott parantsolatiban-való *sententiáját, e' következendő szókkal jelentette ki. Ezekből pedig, tudnia illik a' fejedelmekből, ország baroiból, hadi fő rendekből, 's*

[30] 1707:4. tc. A' felséges Vezérlő fejedelem és az senatus hatalma, és authoritása meg-erősíttetik, a' király választás pedig fenn-hagyattatik.

[31] 1707:5. tc. A' locumtenensnek választásáról, és annak authoritásáról.

[32] 1707:4. tc.

nemesekből, senkit szolgálatra ne kénszerits, vagy szolgának ne nevezz, 's a' t. Ha szelid erköltsü leszesz, királynak mondatol, és a' király fiának, és szerettetni fogsz minden vitézlő rendektől; Ha pedig haragos, kevély, irigy, és békételen leszesz, és a' grófokon, 's fejedelmeken nyakaskodó, kétség kivül a' vitézlő rendnek erőssége, a' királyi méltóságnak meg tompulására, 's csökönésére válik, és idegeneknek adgyák a' te országodat."

A felfogásuk szerint erőszakkal az országra kényszerített törvényeket leszámítva a fejedelem és a szabadságharc vezető körei a Habsburgok által szentesített törvényeket is érvényesnek fogadták el. A propositiók csakúgy, mint számos törvény rendelkezései utalnak a magyar jogra, miképpen a szécsényi vallásügyi tárgyalások eredményeképpen született törvényekben, az ónodi trónfosztó döntést megfogalmazó articulusban is. A kor szokásának azonban leginkább az általános hivatkozás volt a megfelelő. „Hazánk írott törvényeinek sérelme nélkül,"[33] „a törvény folyásának szokott módja szerint,"[34] „hazánk leghelyesebb törvényei szerint" rendelik az eljárást, a nem szabályozott tartalmi kérdések megítélését a szabadságharc törvényei. A hivatkozások többnyire általános utalást tartalmaztak, de nem volt ismeretlen a konkrét törvényhely megjelölése sem.

A hadi törvények megalkotására felhatalmazó törvénycikkben figyelemre méltó az a rendelkezés, mely a jogalkotásra történő felszólítás és feljogosítás mellett arra is figyelmezteti a fejedelmet és a deputatusokat, hogy *„hazánk törvényeiben a hadi törvényekről alkalmas emlékezetek vannak,"* ezért a hiányzó szabályozást oly módon pótolják, hogy ne tévesszék szem elől: feladatuk *„hazánk írott törvényei értelme szerént leendő rendben vétele, módja s formája szabása és azoknak artikulusokba foglalása."* [35]

Ugyancsak ebbe a gondolatkörbe vág a Regulamentum Universale záradéka, melyben a fejedelem arra utal, hogy a *„partikuláris observatiokat avagy rendtartásokat" azért „nem vólt szükséges itten specificáltatnunk, minthogy országunk régi írott törvényétől ... nem igen különböztetnek."* [36]

Az Ausztriai Háznak szemére hányta a gyűlés, hogy kötelességét, *„melly Hazánk irott törvényeiben, és a' hittel meg erősített diplomákban bőven le-van ábrázolva"* nem teljesítette.[37] Az Ország Törvényes Táblájának felállításakor a törvényhozók ónodon rendelkeztek azon *octavialis causá*król, *„kiknek más birájok Országunk utólbi törvényei, 's végezési által nevezve*[38] *nintsenek."* Hasonlóképpen általában hivatkozott a magyar törvényekre a bírák jogi ismereteinek gyarapításáról szóló intézkedés, hogy ti. *„a' birák, a' kiknek Hazánk irott törvényeit szükséges jól tudni, mellyeknek értelme szerént a' jó biró tiszti, 's hivatallya-is azt hozván magával, a' törvény-tételre, és az igazságnak kiszolgáltatására köteleztetnek, arra vigyázzanak, hogy mind az exceptiókban, mind a' meritumban, a' melly törvények a' peres felek által allegáltatnak, azokhoz magokat semmiképen*

---

[33] 1707:12. tc. Az igazságnak ki-szolgáltatásáról, és az Ország Törvényes Táblájának fel-állításáról.

[34] 1707:12. tc.

[35] 1707:20. tc A' Hadi Törvényes Processusnak-is rendben-vétele végeztetik.

[36] Regulamentum Universale, Inclytorum Confoederati Regni Hungariae Statuum ac Ordinum, tam Militarium, quam & ex parte Inclytorum Comitatuum, Liberarum item ac Regiarum Civitatum, aliorumque quorumvis, Observandum. Kelt Onodnál lévoe Táborunkban. die 5. Julii. An. 1707. (Nagyszombat, 1707.), Országos Széchényi Könyvtár, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, RMK. 1733.

[37] 1707:2. tc.

[38] 1707:14. tc A' Táblán itélendő causáknak minéműségéről.

ne kötelezzék, hanem Hazánk helyesebb törvényei szerént a' mint Isten által igazságosabbnak, 's törvényesebbnek itélik lenni a' dolgot, elégséges declaratióval, 's világosítással tegyenek törvényes ítéleteket, és deliberatiókat." [39] Ugyancsak a törvénykezéssel kapcsolatos végzés volt, hogy *„Hazánk irott törvényeivel egyező Praeceptorium, és minden egyéb-féle parantsolatokat, mind felséges Vezérlő Fejedelmünk, mind a' Méltóságos Locumtenens Ur, mind pedig a' Senatusbéli Cancellarius Ur, expediáltassanak."* [40] *„A' melly causák, Hazánk törvényei szerént"* eladdig vármegyei hatáskörbe tartoztak, azok továbbra is ott maradnak, s „azoknak ottan-való folyása, tovább is helyben hagyattatik" – rendelte az ónodi országgyűlés, már önmagában azzal a ténnyel is erősítve a jogfolytonosságot, hogy nem eszközölt feladatváltást az egyes törvénykezési szervek között. A szabad városok „székén folyni szokott *causá*kban pedig, hasonlóképen a' régi módnak meg-tartása végeztetett."[41] S mint láttuk, általános a hivatkozás a régi törvényekre a katonai büntető eljárás, a hadi törvények kapcsán is.[42]

A rézpénzforgalommal kapcsolatos egyik rendelkezés a zálogos javak kiváltásáról szólt, melynek megtagadói ellen *„az 1647. esztendőnek 125. articulusa, 1652. esztendőnek 52. articulusa szerént* [43] lehessen *procedál*ni, és azokban le irtt büntetésekben essenek." A törvény a Tabula Regni Judiciariára újonnan kinevezett bírák figyelmébe ajánlotta a *„Tripartitum Decretumnak Prologusá*ban[44] a' birónak tisztiről szóló" rendelkezést. Az öröklési jogi szabályok megvilágosításához a Hármaskönyvet hívták segítségül a törvényalkotók. Eszerint a *„Tripartitum Decretum Első Részének 98., 99. és 102. Titulussai értelme szerént"* [45] kell eljárni.

Konföderáció-értelmezés 1707-ben

Mint említettük volt, az ónodi országgyűlésen rendkívüli jelentőségre emelkedett a konföderáció megerősítése. Kettős értelemben is fontos szerepet játszott a napirendek, valamint a megalkotott artikulusok között. 1707-re világossá vált, hogy hosszabb távú háborúskodásra kell berendezkedni, miközben egyértelmű repedések keletkeztek a szabadságharc szerkezetében, amit a turóczi követek esete is példázott. Az tehát létkérdésnek tűnt, hogy a küzdelem kereteit rögzíteni kell, s az erők összpontosítása, a lelkesedés feltámasztása egyik lehetséges útjának a kötés megerősítése látszott. De ezen túl alkotmányos értelemben is szükség volt a konföderációra. A detronizációval újra felszínre került a szuverenitás kérdése, amelynek egyik kezelési lehetősége volt a konföderáció közjogi megerősítése.

---

[39] 1707:15. tc A' törvény-tételben a' bíráknak mód szabattatik, és ezen tzikkelyt: Secundum allegata, et probata, miként értsék, meg-magyaráztatik.

[40] 1707:16. tc. A' törvényes, és egyéb-féle parantsolatoknak ki-adásáról.

[41] 1707:19. tc. A' vármegyék és szabad királyi városok törvény székét illető causák processusiról, és azoknak appellatáiról.

[42] 1707:20. tc.

[43] 1707:9. tc. A' zálagos jószágoknak a' réz pénzen léendő ki-váltásáról.

[44] 1707:15. tc.

[45] 1707:18. tc. A' zálagos jószágokban, és ingó-bingó marhákban, 's portékákban, a' férjfiú, és felesége között-való egyenlő successióról, midőn maradék, és testámentum-tétel nélkül múlik-ki valamellyik közzülök e' világból.

A konföderáció mibenlétével kapcsolatos bizonytalankodások a szabadságharc második országgyűlésére enyhültek. Egyértelművé lett, hogy *„a' Magyar-Országi Hazájok Szabadságáért öszveszövetkezett Státusok és Rendek"* közönséges gyűlésükben igényt tartanak a törvények megalkotásának jogára.

Leszögezték, hogy a *„Szétsényi közönséges Országos Gyülésünkben, erős Szövetségünknek szoros kötésével öszvetsatolt"*[46] konstrukcióját megerősítik,[47] s a továbbiakban is fenntartják,[48] az ellene vétőket felelősségre vonják és megbüntetik. Ebben az összefüggésben a „confoederáltak" a szövetkezetteket, a „Confoederatio" a Szécsényben létrejött szövetség fogalmát fedi. Hasonlóképpen a trónfosztó cikkely, mely a Habsburg ház „kegyetlen *tyrannusi* uralkodása ellen-való Szövetség kötésünkkről" szól, melyhez elvárják a csatlakozást, s a vonakodókat úgyszintén büntetni rendelik.[49]

Azonosítás helyett egyértelmű párhuzamot lehet kiolvasni a fejedelm és a többi hatóságok autoritásának megőrzéséről rendelkező cikkelyben a konföderáció, mint szövetség és a az *„Ország Statusi, és Rendei,"* mint a hatalmat hordozó tényezők között. Mert *„e' Confoederatio, avagy Szövetség erejével"* lehetett az Ország státusai és rendei hatalma és igazgatása alá hajtani az érintett területeket. A szövetség itt inkább a hadakat, a „Statusi és Rendi" kifejezés magát az államot, szűkebb értelemben a conventust jelenti.[50] Egyébként is az rögzíthető, hogy ónodon már szívesebben használják a „Szabad Nemzet,"[51] illetve az „Országnak közönséges Gyülekezete"[52] kifejezéseket a szabadságharc államának illetve a conventusnak megjelölésére.

Némi különséget lehet érezni az Erdélyi Fejedelemséggel kötött megállapodás körül. Ugyanis az „oda-való *Confoederáltt Status*okat és Rendeket, a' Mi Szövetségünkben, és öszve-kötelezettségünkben, avagy *Colligation*kba-való lépésre, 's velünk egyet-értésre *invitál*ván" lényegében egy nemzetközi szerződést készítettek elő, s azt Ónodon ratifikálták[53]. Ez a szövetkezési értelem tehát egy államok közti képletet körvonalaz, mely nagyságrendjében, de minőségében is különbözik a magyar rendek szövetkezésének konföderáció-fogalmától.

Az ónodi törvénycikkekben tehát nem jelenik meg a konföderációnak a szövetkezéstől eltérő értelme, mint korábban Szécsényben, vagy mint a szabadságharc politikai vezetőinek szóhasználatában. A szövetség két szintje között azonban különbséget tesz a terminológia: a rendek szövetségét és az államok szövetségét eltérően értelmezi, mely azonban nem ellentétes egymással.

---

[46] 1707. évi articulusok. Elöl-járó beszéd.

[47] 1707:3. tc.

[48] 1707:1. tc.

[49] 1707:2. tc.

[50] 1707:4. tc.

[51] 1707:22. tc. Az Ország lakos[ok] Rendeinek jövendőben-is, a' Generalis Conventusokra, vagy Gyülekezetekre léendö comparitiójokról 's jövetelekről.

[52] 1707:22. tc.

[53] 1707:3. tc.

Deklarációk az ónodi országgyűlésen

Mint arról többször szóltunk, a Rákóczi szabadságharc országgyűléseiben született articulusok azon túl, hogy a conventusok jogi aktusai voltak, egyben a szabadságharc deklarációinak is tekinthetők a háború céljáról, a gyűlések és a konföderációs állam szuverenitásáról, valamint az aktuális választott politikáról. A articulus-szövegek magukban foglalják a döntések indoklását is, s amennyiben a jogkörök telepítését is érintik, a gyűlések önérzetes nyilatkozatát is szuverén önállóságukról. Az 1705. évi szécsényi conventusban a konföderáció volt a központi téma, melynek létrejötte, konstrukciója, jogossága és feladatai képezték a törvényhozási tevékenység fókuszát.[54] Ónodon az interregnum kimondása határozta meg a közhangulatot és a törvények tartalmi töltését, hiszen, túl a detronizáció tényének és megokolásának súlypontján, ország-világ előtt tisztázni kellett a hogyan tovább kérdését. Ennek keretében világosan le kellett szögezni a fennálló, Szécsényben létrehozott alkotmányos konstrukció állandóságát, a konföderáció megerősítését, sőt az erdélyi rendek beemelését a konföderáció immáron magasabb szintű, nemzetközi kereteibe. Ez, mint föntebb láttuk, a lehető legnagyobb tisztasággal kapott hangot az ónodi gyűlés törvénycikkelyeiben.

Ami viszont újszerű az ónodi törvényhozásban, az a Rákóczi szabadságharc egyik politikai tartóoszlopának a korábbiakhoz képest újszerű jobbágypolitikának töredékes felbukkanása. Igaz ugyan, hogy messzi távolba került a jobbágyfelszabadítás eszméje, mely a megerősödött rendi képletekhez aligha volt igazítható, de a fejedelem politikai köre kijelölte az új utat.

A praemabulum ékesszóló kiáltványként fogalmazza meg a gyűléshez vezető utat, a békesség traktájának elakadását, melyet a „tiszta igaz indúlattal tett *tracta*béli munkálkodásunk" ellenére a tárgyalópartner idézett elő. Ezért kellett úgy döntenie a haza szabadságáért „öszve-szövetkezett egész Magyar-Országi minden *Státus*ok és Rendeknek," hogy az ügyek további menetét megtanácskozzák. A *„békesség tractájában az Austriai Háznak ... külömbkülömb-féle tsalárd mesterségeit"* meghivatkozó szöveg egy könnyed fordulattal tér át a Habsburg-ház „véle született *tyrannusi* kegyetlen uralkodásraváló vágyódására," mely a szövegező szerint egyenesen vezetett el ahhoz, hogy a magyarságot *„kemény 's gyalázatos szolgálatjának igája, és annak nyomoruságos sorsa alá hajtani igyekezett."*[55] Sőt miközben a konföderáltak a béketárgyalásokat szorgalmazták, a bécsi kormányzat az egyenetlenség magvait igyekezte elhinteni, egészen odáig, hogy egyes vármegyéket, mint például *„Turótz vármegyét annyira vitték, hogy ő a' maga közönséges gyüléséből egynéhány vármegyékre esz-vesztő leveleket irván, azok által szakadásokat, 's vissza vonásokat nem tsak szerzeni igyekezett,"* de a szövetségen belül pártütést szított.[56] Ez a gondolatmenet mintegy alátámasztja a detronizációhoz vezető út irodalmi értékű kifejtését és magyarázatát. A trónfosztás jogosságát és szükségszerűségét taglaló törvénycikk rövid foglalata lett a szabadságharc legitimitását igazoló érvrendszernek. Felbukkant benne a Habsburg-ház abszolutisztikus kormányzati módszereinek alkalmazása, az országgal szembeni kegyetlensége, a visszaélések sorozata, az *„eperjesi mészár-*

[54] 1705:1. tc.

[55] 1707. évi articulusok. Elől-járó beszéd.

[56] 1707:1. tc.

*lás*nak vér-ontó *theatruma."* Felpanaszolta a magyar állam beolvasztását célul kitűző politikát, a rendek semmibe vételét. Hivatkozott a királyi hatalommal való visszaélésre, a magyar törvényektől eltérő országlásra, az alkotmány felfüggesztésére. Az indoklás utalt *„a már ennekelőtte ki-botsátott"* kiáltványra, melyben, mint írták, az osztrák visszaélések sorozatát és a szabadságharc jogosságának kérdését *„a' Keresztyén Világ itéleti alá botsátottuk."*

A pillanatnyi helyzetre vonatkozóan a praeambulum megkérdőjelezte I. József trónra léptetésének és koronázásának jogosságát, a pozsonyi országgyűlés törvényességét, az ott, erőszakkal elfogadtatott törvények érvényességét. Rámutatott a Habsburgok álságos békepolitikájára, mely nem tartotta vissza a császári erőket *„az Ország raboltatásától, pusztíttatásától, 's rajta-való fenekedésétől."* Mindezekre hivatkozással mondták ki a trónfosztást és az interregnumot.

Hasonlóképpen tájékoztatási célt szolgált az erdélyi rendekkel kötött szövetség közzététele, „speciális articulusba" foglalása, a konföderáció megerősítése, a Szécsényben létrehozott államszervezet továbbvitelének rögzítése.

„Declarállyuk azon kivül, és kiadgyuk, hogy mind azokat a' Hazánk fiait, publicus, és nyilván-való ellenséginknek fogjuk tartani, valakik ezen articulusoknak datumjától, avagy ki-adásától fogva két hónapok el-folyása alatt Confoederationkban, vagy Szövetségünkben bé-állani nem akarván, a' meg-irtt Austriai Háznak hüségében, engedelmességében akar mimódon, és akarhol meg-állapodnak, és Országunknak törvényesen tartozó egyességére, 's hüségére viszsza nem térnek, úgy hogy a' meg mondott idő eltelvén, azoknak minden javai, s jószági, azonnal mindgyárt közben-vetés nélkül, ezen articulusunk erejével az Ország Fiscusára szállyanak örökösön, úgy azoknak tisztségek, méltóságok, szabadságok félben-szakadttaknak, és semmire-valóknak tartassanak." Ez a beszúrás már nyilvánvalóan nem az európai közvélemény meggyőzését szolgálta, hanem a konföderációval dacolók megrettentését célozta; az eltévelyedők visszatartását, a bizonytalanok megerősítését, az egyenetlenségek felszámolását.[57]

Rákóczi államának közismert alapeleme volt, hogy a szabadságharcot nem a nemesség kezdte, hanem a Pap, Bige és Esze vezette paraszthadak, a föld agyonhajszolt, kizsákmányolt népe. Az általuk elvárt fordulat (a jobbágyfelszabadítás) ellenében a számukra megfogalmazott program (a hajdúszabadság) Ónodon nyert articuláris megfogalmazást. A hajdúszabadság a jobbágypolitikának persze egyik dimenziója volt csupán: a fegyvert fogott jobbágyokra, a vitézlő rendre vonatkozott, s nem érintette az otthon maradottak státusát és kötelezettségeit. Ez a kompromisszum azonban (mely a földesúri hatalom keretében tiszteletben tartotta a nemesi jogokat is), úgy tűnik, elfogadható keretet adott a katonáskodók törekvéseinek, s tűrhető volt a nemesség oldaláról is. Az ónodi törvényi megoldás nem általános érvényű volt még, inkább eseti deklarációt tartalmazott. Ugyanis a conventuson *„ezen Hazánk Szabadságáért indíttatott hadakozásunknak mindgyárt kezdetitől fogva, Göntz városának lakosai-is fegyverben lévén, 's nyughatatlankodván, és vitézi sok jeles tselekedetekkel, ditséretes jó magok viselését ékesítvén, kiket is felséges Vezérlő Fejedelmünk, meg-jutalmazni kivánván, tetszett kegyelmesen ő Felségének, hogy azon helység a' Hajdu Városok száma közzé számláltassék, és Hajdu Városi*

[57] 1707:2. tc.

szabadsággal, 's privilegiumokkal fel-ékesíttessék, melly ő Felsége hozzájok-való kegyelmességét" mutatja. A deklarációs célok ékes bizonyítéka, hogy a hajdúszabadság privilégiumának egyszerű adományozása helyett a fejedelem az articulus szövegében részletesen elemezte (nyilván a nemesség megnyugtatására) azon biztosítékokat, melyek megakadályozhatják „az oda-való örökös, és zálogos-földes uraknak, valami károkat." A privilégium ára az volt, hogy a fejedelem, az urakkal alkut folytatva, megállapodott kártalanításukról, miképpen az egri káptalant is biztosította a faluból származó dézsma állami forrásból történő pótlásáról. Országos rendezés hiányában, azt deklaratív úton pótolandó,[58] világosan kirajzolódik az egyedi ügykezelés technikája A törvényhozás deklarációs funkciója talán az ónodi országgyűlésen a legerősebb. A szövetkezettek conventusára figyeltek a partnerek, figyeltek az ellenségek; fontosnak tartotta az európai közvélemény csakúgy, mint a hazai társadalom. Rákóczi és politikai környezete dicséretére legyen mondva, kihasználták a lehetőséget.

[58] 1707:24. tc. Göntz Városának, a' Hajdu Városok száma közzé-való bé-vételéről, és annak mind örökös, 's mind zálagos földes urai meg-elégíttetésekről.

Barna Mezey

LAWS AND LEGISLATION IN THE DIET IN ÓNOD

Summary

At the four conventions held in Hungary during Rákóczi's War of Independence, the assembled estates passed 57 acts. These are unique articles of Hungarian constitutional history, and the documents of a special form of government in the course of the development of the Hungarian state. One would, however, look in vain for these acts of the Rákóczi period in the volumes of *Corpus Iuris Hungarici*, e.g. Article 24 passed in the Diet in Ónod is not included there. The acts were not only omitted from the millennial jubilee editions, but as a result of editors' consistent decision-making, from later series too, even the latest digital version only publishes parts of the articles in its appendix. For a long time, the reasons for the deliberate forgetfulness were political: the Habsburg dynasty resolutely refused any possible editorial intentions to acknowledge the greatest rebellion during its reign. On the other hand, today's editors are uncertain about the constitutional issues of the sessions of the Diet during Rákóczi's War of Independence, which evidently leads to questioning the legitimacy of the period's legislation.

The study analyses the attempts of Prince Ferenc II Rákóczi and the political leaders of the War of Independence to legitimise their fight for freedom both in Hungary and abroad. The author introduces how they endeavoured to reason clearly and sensibly with the outside world and the opposition to prove the legitimacy of their struggle and to win them over to support the War of Independence. The most significant arena of the above-mentioned efforts was legislative activity, of which the Diet in Ónod was a key occasion.

Barna Mezey

LOIS ET LÉGISLATION À LA DIÈTE D'ÓNOD

Résumé

Lors des quatre assemblées tenues en Hongrie pendant la guerre d'indépendance de Rákóczi, les Ordres ont adopté 57 articles de loi. Ces documents d'une formation d'État particulière occupent une place spéciale dans l'histoire constitutionnelle de la Hongrie. Toutefois nous aurions beau chercher les articles de loi de Rákóczi, dont l'article 24 d'Ónod, dans les volumes de Corpus Juris Hungarici: ils ne figurent ni dans les publications parues à l'occasion du millénaire de l'État hongrois, ni dans les collections postérieures et ce, en raison de la décision conséquente des rédacteurs. Même dans la version numérique la plus récente, seulement une partie de ces ordonnances sont publiées dans l'appendice. Pour une longue période, cette omission consciente s'explique avant tout par des raisons politiques: la dynastie des Habsbourg s'est formellement opposée à l'intention de certains rédacteurs éventuellement enclins à reconnaître la plus importante rébellion du pays. En revanche, les rédacteurs actuels prennent en considération les problèmes constitutionnels soulevés par les assemblées de la guerre d'indépendance, ce qui conduit logiquement à la mise en question de la légitimité de la législation.

Cet écrit examine comment François Rákóczi II et la direction politique de la guerre d'indépendance ont tenté de légitimer leur lutte à l'intérieur et à l'extérieur du pays en apportant des arguments juridiques pertinents et convaincants à la fois pour l'étranger et l'opposition nationale en vue de les gagner à leur cause. Ces efforts de légitimation résidaient principalement dans la législation dont la Diète d'Ónod était l'un des lieux principaux.

Barna Mezey

GESETZE UND GESETZGEBUNG IN DER DIÄT VON ÓNOD

Resümee

Auf den vier Konventen des Rákóczi-Freiheitskampfes in Ungarn wurden von den versammelten Ständen insgesamt 57 Gesetzesartikel verabschiedet. Diese Artikel sind besondere Dokumente der ungarischen Verfassungsgeschichte, des speziellen Staatsgebildes der ungarischen Staatsentwicklung. Doch wir suchen in den Bänden des Corpus Juris Hungarici vergeblich nach den Gesetzesartikeln von Rákóczi, unter ihnen dem 24. Artikel von Ónod. Sie fehlen nicht nur aus den Jubiläumsausgaben zum Millenium, sondern auf Grund der konsequenten Entscheidung der Redakteure auch aus den späteren Ausgaben. Sogar die neueste, digitale Version gibt die Beschlüsse nur im Anhang und nur auszugsweise kund. Die bewusste Vergesslichkeit ist lange Zeit hindurch mit politischen Gründen zu erklären: die Habsburger Dynastie wies die eventuellen redaktionellen Absichten, die die größte „Rebellion" seiner Regierung eventuell anerkannten, entschieden zurück. In den Überlegungen der heutigen Redakteure spielt dagegen diejenige Unsicherheit eine Rolle, die sich um die Verfassungsprobleme der Versammlungen des Freiheitskampfes formuliert, was gesetzmäßig zur Hinterfragung der Rechtmäßigkeit der Gesetzgebung führt.

Die Schrift untersucht, wie Ferenc II. Rákóczi und die politische Führung des Freiheitskampfes den Kampf um die Freiheit im In- und Ausland zu legitimieren versuchten, wie sie versuchten auf eine Weise zu argumentieren, die aus der Sicht der Rechtsinterpretierung sowohl für das Ausland, als auch für die interne Opposition zu bewerten und überzeugend schien, diese für die Sache des Freiheitskampfes zu gewinnen. Das bedeutendste Terrain dieser Legitimationsversuche war die Gesetzgebung, wobei gerade die Diät von Ónod zu einem der wichtigsten Schauplätze dieser wurde.

Барна Мезеи

ЗАКОНЫ И ЗАКОНОТВОРЧЕСТВО В ОНОДСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ СОБРАНИИ

Резюме

Собравшиеся на четырех конвентах Венгрии участники освободительной борьбы Ракоци приняли 57 статей закона. Эти статьи законодательства представляют собой особые экземпляры истории венгерской конституции. специальные исторические документы формирования и развития венгерского государства. Но тщетно искали бы мы в томах Corpus Juris Hungarici статьи законов, изданных Ракоци, в том числе статью 24-го закона, изданного в Оноде. Они отсутствуют не только в изданиях, выпущенных в годовщину тысячелетия Венгрии, но на основании последовательного решения редакции их нет и в более поздних сериях, и даже самый последний дигитальный вариант публикует эти юридические параграфы только выборочно и в отрывках. Эта сознательная забывчивость могла быть объяснена главным образом политическими причинами: Габсбургская династия решительно отвергала все возможные издательские намерения, которые, не дай Бог, признают самого большого „бунтаря" периода их правления. В соображениях современных издателей однако играет роль та неопределенность (неуверенность), которая была сформулирована вокруг конституционных проблем государственного собрания периода освободительной борьбы, что закономерно ведет к постановке вопросительного знака касательно правомерности освободительной борьбы.

Статья исследует вопрос о том, как попытался Ракоци и руководство освободительной борьбы легитимировать свою борьбу за свободу как внутри своей страны, так и за границей. Как старались они с точки зрения правотолкования аргументировать для заграницы и внутренней оппозиции закономерность, законность борьбы за свободу, и привлечь противников на сторону дела борьбы за освобождение. Основным полем деятельности, где прилагались усилия по легитимации, было законотворчество, одной из наиболее важных областей которого было онодское государственное собрание.

CZIGÁNY ISTVÁN

A KATONASÁG ÉS AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS*

Bár történelmi köztudatunkban az ónodi országgyűlés[1] a Habsburg-ház trónfosztásával forrott össze, a napirenden számos, az adózással, a pénz- és katonai ügyekkel kapcsolatos kérdést tárgyaltak meg, amelynek fontosságára az utóbbi évtizedek kutatásai irányították rá a figyelmet.[2]

A Habsburg-ház trónfosztásáról rozsnyói tanácsülésen a szenátus már döntött, de a rendek jóváhagyására is szükség volt. A vita azonban mégsem a közjogi kérdések, hanem a rézpénz és az adózás körül bontakozott ki. Az országgyűlés 17 ülésnapjából nyolcnak szerepelt a napirendjén a rézpénz, és legalább ennyi alkalommal tárgyalták az adózás kérdését is.[3] Nem véletlenül, hiszen mindkettő jelentős politikai, gazdasági és társadalmi problémát jelentett.

Az adózás, vagyis az adó megajánlása mindig neuralgikus pont volt a rendek számára, mert ezt tartották a legfőbb jogaik egyikének, a központi hatalom korlátozására szolgáló eszköznek.[4] A rézpénz értékvesztése nyomán elmélyülő monetáris válság következtében bekövetkező gazdasági válságot csak tetézte a hadsereg finanszírozásának ellehetetlenülése. Ez utóbbi jelentős társadalmi feszültségekhez vezetett, mivel a katonák fizetetlensége és ellátatlansága törvényszerűen maga után vonta a katonai executiókat, a lakossággal szembeni önkényeskedéseket, erőszakoskodásokat.

A történeti és hadtörténeti szakirodalom a hadsereg kérdésével általában az ónodi országgyűlésen elfogadott általános katonai szabályzat kapcsán foglalkozik. Ennek ügye már 1705 őszén a szécsényi országgyűlésen is napirendre került, de elfogadásáról akkor nem született döntés. Hosszas előkészítő munkát követően Ónodon újra elővették a katonai törvénykezés ügyét.[5] Az országgyűlésen először június 11-én tárgyaltak a katonai törvényekről, de az általános üléseken és a vármegyék megbeszélésein már több alkalommal a is előkerültek a hadsereggel kapcsolatos ügyek.

Az ónodi országgyűlésen a X. törvénycikkben elfogadott *Regulamentum Universale* tulajdonképpen a haderő felállításával, beosztásával, ellátásával és fizetésével foglakozó

* A tanulmány az Országos Tudományos és Kutatási Alapprogram a T 038212 számú pályázata és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült.

[1] Az ország főméltóságainak (nádor, országbíró horvát bán) távollétében, valamint a hiányzó vármegyék miatt az országgyűlés korlátozott hatáskörű volt. A rendek Szécsényben csak „conventus generalis confoederatorum Hungarorumnak", azaz a szövetkezett magyarok általános gyűlésének nevezték az aktust. A tanulmányban használt országgyűlés kifejezés is ezt a kategóriát takarja.

[2] *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976.; *Bánkúti* 1991.; *N Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. RTan. 1980. (a továbbiakban: *N. Kiss*, 1980.) 87–112. o.; *N. Kiss István*: A szabadságharc államának jövedelmei. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 199–205. o.; *Bánkúti Imre*: II. Rákóczi Ferenc rézpénzeinek gazdasági és társadalmi vonatkozásai. *Numizmatikai Közlöny*, 1979/1980. 77–79. o.

[3] *Wellmann* 1938. 5. o.

[4] *Szijártó M. István*: A magyar rendek adómegajánlási joga. TSz 2004. 3–4. sz. 249–268. o.

[5] *Gottreich László*: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. HK 1957. 3–4. sz. 83–100. o.; *Markó Árpád–Tóth Gyula*: A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. HK 1954. 3–4. sz. 143–150. o.

szervezeti szabályzat, amely hét részben ismertette a hadsereg, kiegészítésével, javadalmazásával, ellátásával és beszállásolásával kapcsolatos teendőket. Tartalmazta a haditörvényszéki eljárást és a haditörvényeket. A *Regulamentum Universale*-t és a haditörvényeket a június 21-én tartott „országos" ülésen Sennyey István főkancellár, Kajaly Pál főhadbíró és Vay Ádám udvari főkapitány jelenlétében olvasták fel, amit a rendek tudomásul vettek.[6]

Az Ónodon becikkelyezett hadiszabályzatok és törvények elfogadása fontos állomása volt a Magyar Királyság önálló hadereje kiépítésének, mivel először foglalták egységes rendszerbe a magyarországi katonaságra vonatkozó szervezési szabályzatokat, utasításokat és törvényeket. Bár a katonai szabályzatok és törvények a hadsereg működtetésének eszközei, de hatékonyságuk sokban függ a gazdasági és társadalmi viszonyoktól, a katonáskodók mentalitásától s nem utolsó sorban a politikai környezettől. A katonai jogalkotás azonban csak egy volt a hadsereggel kapcsolatos ügyek közül, mivel az adózás és a rézpénz forgalma talán még fontosabbnak számított a katonáskodók számára.

A „vitézlő rend" képviselői Ónodon nemcsak politikai és gazdasági érdekeik védelmében emeltek szót, hanem a fejedelmi akarat érvényesítésében is fontos szerepet játszottak. Az ónodi országgyűlés előtt és alatt két rendkívüli esemény is történt: Forgách Simon tábornagy 1706. késő őszén történt letartóztatása, illetve a turóci követek felkoncolása, amely nemcsak az országgyűlés légkörére, hanem annak döntéshozatalára is rányomta bélyegét. Mindkét eset hátterében tetten érhető a rendi és a fejedelmi hatalom közti feszültség, ám nem ez volt az egyetlen szál, amely a két történést összekötötte.

1707 kora nyarán már negyedik éve tartott a háború, a hadsereg fenntartása, kiegészítése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Rákóczi és a mögötte felsorakozó katonai és politikai vezetés jól tudta, hogy az elhúzódó háborúban a lelkesedés és az áldozatvállalás egyre kevésbé tartható fenn. Rákóczinak az adókivetéshez s annak behajtásához erős központi államhatalmat és hivatali apparátust kellett kiépítenie és működtetnie, ami törvényszerűen a rendi hatalom korlátozásához vezetett. A rendi ellenállás burkolt formáival nap, mint nap meg kellett küzdenie. 1705 őszén a szécsényi országos gyűlésen pedig megtapasztalta, hogy akaratát a rendekkel szemben csak korlátozottan tudja érvényesíteni.[7] A fejedelemnek tehát hasonló problémákkal kellett megküzdenie, mint magyar királyként a Habsburg uralkodóknak. Rákóczi tisztában volt vele, hogy az adófizetés megajánlásánál, valamint a rézpénz értékének törvényi szabályozásakor a rendek ellenállására számíthat. Bízott abban, hogy a „vitézlő rend" és a katonáskodó nemesség, akik számára az adóbevétel s a rézpénz vásárlóerejének helyreállítása a rendszeres zsoldellátást jelentette, felsorakozik mögötte.

A „vitézlő rend" az országgyűlésen

Az utóbbi évtizedek kutatásai feltárták, hogy az évszázados törökellenes fegyveres harc és a Habsburg uralkodókkal folytatott rendi küzdelmek nyomán az ország társadalma jelentős mértékben militarizálódott.[8] A különböző rendű, rangú és javadalmazású

[6] *Áldásy* 1885. 94–102. o.

[7] A szécsényi országgyűlésre nézve lásd: *R. Várkonyi Ágnes*: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705-ben. In: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. (Szerk. *Praznovszky Mihály.*) Szécsény, 1995. 7–58. o.

[8] *Czigány* 2004. 1212–1228. o.

fegyveres csoportokból a XVII. századra létrejött a „vitézlő rend", amely Bocskai István és Thököly Imre felkelése idején komoly hatalmi és politikai tényezővé, a Rákóczi-szabadságharcban pedig kezdettől fogva a fejedelmi hatalom egyik legjelentősebb támaszává vált.[9]

Az országos gyűlés színhelyének kiválasztásakor is a katonai szempontok érvényesültek. Ónod az egykori híres végvár, a Rákóczi-család egyik jelentősebb birtokközpontja még mindig komoly erődítmény, a Sajó és Hernád völgyében pedig ott találjuk a II. Rákóczi Ferenc ősei által létrehozott hajdútelepüléseket, amelyek privilégiumait a szabadságharc elején újította meg a fejedelem.[10] A kiválasztott helyszín katonailag jól biztosítható, a fejedelem által uralt országrész központjában található, így az ellenség hirtelen katonai akciójától sem kellett tartani.

Ónodon a katonáskodó fő- és vármegyei nemesek mellett az ezredek küldöttei is megjelentek, akik persze egyben a nemesi rend tagjai is voltak. Számukat nem ismerjük pontosan, de a fejedelem még áprilisban úgy rendelkezett, hogy minden „corpusból", azaz hadtestből válasszanak küldötteket az országgyűlésre.[11] Bercsényi Miklós főgenerális a Károlyi Sándor tábornagy parancsnoksága alatt lévő hadtest képviseletére négy vagy öt személy kiküldését javasolta.[12] A „vitézlő rend" követeit az 1706. első felében létrehozott főkapitányságonként delegálták.[13] Megválasztásukra április végén, május elején került sor. Jelenleg tizenhárom főtiszt nevét ismerjük közülük. A Duna–Tisza közi és a tiszántúli ezredeket Buday István generális főstrázsamester, Szemere László brigadéros, Ilosvay György, Szalay Pál, Kárándy Mihály, ezredesek és Bajcsy György alezredes képviselte. A dunántúli és érsekújvári főkapitányság ezredei Esterházy Dániel altábornagyot, Kisfaludy György brigadérost, Rétey György, Révay Imre ezredeseket, Ujvárossy István alezredest és Andreánszky Zsigmond főstrázsamestert küldték, „több más részükről való" követtel együtt.[14] Ők a nemesi vármegyék gyakorlatához hasonlóan „gravameneket", vagyis a sérelmeket és „fogyatkozásokat" felsoroló beadványokat állítottak összse, azzal a szándékkal, hogy a katonaság megbízásából az országgyűlés elé terjesszék.[15]

A katonáskodó nemesek és a „vitézlő rend" követei elsősorban az adózás, illetve a rézpénz körül kialakult vitában hallatták hangjukat. Mindkettő közvetlenül érintette a katonaságot, hiszen rendszeres zsoldot a befolyó adókból lehetett fizetni, a zsold értékét, pedig az értékálló pénz garantálta.

---

[9] A „vitézlő rend" politikai szerepének erősödésére nézve lásd: *Benczédi László*: A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben. TSz 1963. 1. sz. 33–42. o.; *Uő:* A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: A Thököly-felkelés és kora. (Szerk. *Benczédi László.*) 9–22. o.

[10] *Czigány* 2004. 1221–1226. o.

[11] A „corpus", vagyis a hadtest fogalma nehezen körülírható a Rákóczi-szabadságharcban. A korabeli dokumentumokban minden nagyobb, több ezredből álló erőt „corpusnak" neveztek, de ezt az elnevezést használták a kerületi főkapitányok parancsnoksága alatt lévő csapatokra is.

[12] Bercsényi Miklós Károlyi Sándornak, Ungvár, 1707. március 26. Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Károlyi Sándorhoz 1703–1711. Közli *Thaly Kálmán.* Rákóczi Tár II. k. Pest, 1868. 212–213. o.

[13] EATK 17., 19., 24. o. A kerületi főkapitányságok szervezésére nézve lásd: *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Budapest, 2006. 48–55. o.

[14] EATK 11–13., 90–91. o.

[15] EATK 18–22., 24–26. o.

A fejedelmi előterjesztés a hadsereg létszámából indult ki, amely szerint az elmúlt évben az 52 000 lovas és 27 000 gyalogos fizetésére 5 693 043 forint kellett rézpénzben, ezért a rendektől 2 691 641 forint megajánlását kérte.[16] Ezzel szemben a rendek egy része amellett kardoskodott, hogy az összeg kitelik a kincstári- és bányajövedelmekből, s amennyiben az nem elég, a fejedelem által elajándékozott birtokokat kell visszavenni s azok jövedelméből kiegészíteni a hiányzó összeget. Felmerült egy másik indítvány is, amely a megajánlandó összeget a jövedelmek egytizedéből fedezte volna.

Az első javaslat a „hadi tisztek" ellenállásán bukott meg, mivel a fejedelmi adományokból, érdemeik és elmaradt javadalmazásuk fejében zömmel ők részesültek. A másik elképzelés viszont Rákóczi tetszését nem nyerte meg, aki ragaszkodott ahhoz, hogy „mind úr, mind szegény, attól mie kinek vagyon adózzék".[17]

A rendeknek végül is sikerült 2 000 000 forintra lealkudni a kért adót, de az annak megyénként és portánként történő kivetéséről tovább tárgyaltak. Az adó ilyetén való megajánlása, nagyjából megfelelt a „vitézlő rend" elvárásainak, mivel adományba kapott birtokaikat megtarthatták, szolgálatuk fejében pedig további kedvezményekre számíthattak.

A rézpénz problémájának tárgyalására, az adómegajánlás elfogadását követően az országos gyűlés harmadik munkanapján (június 4.) került sor. Bár a rendek zöme abban egyetértett, hogy a forgalomban lévő pénz mennyiségét és értékét csökkentsék, ám Bercsényi Miklós előterjesztése, amely az adósságtörlesztést és a zálogbirtokok kiváltását rézpénzben is engedélyezte volna, kemény ellenállást váltott ki a küldöttek jelentős részéből. A főgenerális javaslatában a katonaság követeléseinek adott hangot, amikor a jelenlevőknek feltette a kérdést: „micsoda lelkiismerettel lehetne az vitézlő rendre nézve, amely vérét ezen pénzen felszenteli, restringálni azon rézpénznek dolgát annyira, hogy csak megigya s megegye, és mást ne szerezhessen rajta?".[18] Döntés nem születetett, ám amikor újra tárgyalták a rézpénz ügyét (június 6.), heves vita kerekedett, amely végül a két turóci követ, Okolicsányi Kristóf alispán és Rakovszky Menyhért táblabíró felkoncolásával végződött. A véres eseményeket követő második napon (június 8.) a rendek döntöttek a rézpénzről, majd a következő napokban a megajánlott adó beszedésének módozatairól is.

A rézpénzt mintegy 60%-al devalválták, s csak 2,2 millió forint értékűt hagytak forgalomban. Teljes értékű fizetőeszköznek nyilvánították (VII–VIII. tc.), amelyet adósságtörlesztésre és a zálogbirtokok kiváltására is fel lehetett használni. A rendelkezés nemcsak a hadivállalkozásban érdekelt tisztek, hanem az eladósodott nemesek és közvitézek számára is előnyös volt.[19] Határoztak arról is, hogy a megajánlott 2 millió forint hadiadóból, 500 000 forintot a hadak zsoldhátralékának gyors enyhítése miatt még a nádori porták alapján, a fennmaradó 1,5 millió forintot, azonban már a dikális (rováson alapuló) vagyonadó formájában vessék ki.[20]

---

[16] Forrásaink nem egyértelműek a pénznem megnevezését illetően, de a kormányzati előterjesztések általában rajnai forinttal számoltak.

[17] *Áldásy* 1885. 46–47. o.

[18] Diarium Conventus Onodiensis és Bártfa város követeinek naplója az ónodi országgyűlésről. RTü/2. 315., 328. o.

[19] *Áldásy* 1885. 70–71. o.; *Csepreghy* 1894. 82–83. o.

[20] *Beniczky* 2005. 19–20. o.; *Áldásy* 1885. 47. o.

Az elégedetlenkedő megyék legalábbis elvben elfogadták a nemesség megadóztatását is magában foglaló köztehervise lést. Ennek módját és mértékét az országgyűlés határozatban (VI. tc.) mondta ki: „az országnak proventusán és a vitézlő rendek nyári és téli élődésén vagy alimentatióján kívül mindnyájan egyen-egyen, senkit ki nem vévén, két millió pénzbeli segítségadást rendeltünk közöttünk, országunkban kiszedetni".[21] A dikális adók behajtása céljából intézkedtek az adózók vagyonának (jószág, gabona, borkészletet, pénzbevétel) számbavételéről. Ennek végrehajtására vármegyénként két összeíróbiztost, úgynevezett „dikátort" küldtek ki, mindössze két hónapot adva az összeírás elvégzésére.

Adókönnyítést elvben csak a katonáskodó parasztok és nemesek kaptak. Fegyveres szolgálatuk fejében vagyonösszeírásuk minden rovatából egy dikát (a vagyon 30 forint értékű alapegysége), vagyis rovást levonhattak.[22] A „vitézlő rend" élt is ezzel a lehetőséggel, mert az összeíróbiztosok csak elenyésző vagyont mutattak ki náluk. Több vármegye, mint például Kis-Hont vagy Szatmár, illetve a szabolcsi hajdúvárosok a katonáskodókat eleve mentesítették az adó megfizetése alól.[23]

A dikátorok megválasztását követően (június 11.) sor került a „vitézlő rend" beadványinak megtárgyalására. Felolvasták a „a nemes militiának memoriálisát", amely különböző „instantiákat" „gravameneket", tartalmazott, s a javadalmazás mellett „az rézpénznek mivoltát foglalván magában".[24] Nem tudjuk, hogy egy vagy több iratot olvastak-e fel, sőt azok tartalmáról sincsenek bővebb információink. Feltehető azonban, hogy nem csak a szakirodalomban emlegetett, a dunántúli hadak által megfogalmazott országgyűlési beadvány hangzott el. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a hadsereget általánosan érintő pénzügyi és ellátási problémák mellett csak a dunántúli katonaság helyi gondjaival foglalkoztak volna.

A dunántúli „vitézlő rend" gravamenjei (sérelmei) között szintén központi helyet foglaltak el a rézpénzben kifizetett, vagy ki nem fizetett zsold okozta gondok. Ezek ördögi kört alkottak, melyből csak a hadsereg megfelelő pénzügyi finanszírozásával lehetett kiutat találni. Ha fizetnek is – írták: „annyi, mint ha semmi sem volna; mert mind a Vitézlő Rend, mind a szegénység absolute megidegenedett tűle." Mivel a katonáktól nem fogadták el a rézpénzt, azok erőszakkal igyekeztek megszerezni a szükséges élelmet, felszerelést és ruházatot, „melyért a Vitézlő Rend fejére elég átok is száll". Helyi gondként merült fel például, hogy a rendszertelen és rossz pénzben fizetett zsold miatt tömegessé váltak a szökések, kivált akkor, ha a császári-királyi sereg magyar hadakat toborzott, s akár 10-15 forint foglalópénzt is fizettek nekik.[25]

Minden bizonnyal a többi főkapitányság vitézeinek képviselői is összeállították saját „gravamenjeiket", s Ónodon ezekből szerkeszthették össze azt a „memorialist", amelyet az országgyűlésen olvastak fel. Tekintettel arra, hogy a katonaság gondjainak legnagyobb részét a kivetett adókból lehetett majd orvosolni, a felsorolt ügyekben nem szüle-

[21] *Áldásy* 1885. 139. o.

[22] *Bánkúti Imre*: Rákóczi államának gazdasági problémái. *Magyar Tudomány,* 2003. 6. sz. 687., 105. o.; *N. Kiss* 1980. In: RTan 88–89. o.

[23] *N. Kiss* 1980. In: RTan 89. o.

[24] Bártfa város követeinek naplója az ónodi országgyülésről. RTü/2. 339. o.

[25] AR I/X. 33–35. o., *Áldásy* 1885. 76–77. o.

tett konkrét döntés. Esterházy Antal 1708 januárjában a dunántúli vármegyék gyűlésén a rendek megnyugtatására közölte, hogy Ónodon ígéretet kaptak kérései teljesítésére, ám ezekből a katonaság alig érzékelt valamit.[26]

Nem történt előrelépés a katonák letelepítésére még a szécsényi országgyűlésen tett ígéretek megvalósításának ügyében sem.[27] Csupán egy helységet, Göncöt ruháztak fel hajdúvárosi privilégiumokkal, igaz azt törvénybe iktatták (23. tc.).[28]

A fejedelem az ónodi országgyűlésen háborús költségvetést fogadtatott el, elveiben sok szempontból hasonlót, mint amelynek bevezetésével az 1670-es években a Habsburg uralkodó I. Lipót is megpróbálkozott. 1671-ben a katonaság eltartásának költségeit alapul véve 871 000 rajnai forintot vetettek ki a királyi országrészre, amelynek felét a földesurakra terhelték.[29] A császári-királyi kormányzat abszolutisztikus politikája, az adóügyi intézkedések a rendi ellenállás felerősödéséhez, majd a bujdosó-kuruc mozgalom kibontakozásához, fegyveres felkeléshez vezetett.[30]

A megajánlott 2 milliós hadisegélyen felül a hadsereg élelmezése, a Rákóczi és Bercsényi udvartartására megszavazott 150 000 forintnyi összeg, illetve az államgépezet működtetésének költsége további, több mint egymillió rajnai forint többletterhet jelentett a lakosság számára. Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy a hadiköltségvetést felülvizsgáló szenátusi bizottság elhatározta a katonák javadalmazásának csökkentését.

Noha az ónodi országgyűlésre készített fejedelmi előterjesztés 86 438 fős állománnyal számolt, ám a tényleges létszámok ennél jóval alacsonyabbak voltak, így a tényleges költségek is kisebbek lehettek, mint amelyről a fejedelmi előterjesztés beszámolt. E mögött természetesen nem csak a hadiköltségvetés szokásos kincstári manipulálása húzódott meg, hanem a főtiszteknek a létszámokkal való visszaélései mellett a hadsereg szervezési hiányosságai is. A kiadások csökkentésére és a szervezetlenség kiküszöbölésére Bercsényi Miklós irányításával 1707 tavaszán megkezdték az ezredek redukcióját, vagyis az alakulatok számának és állományának csökkentésével foglalatoskodott.[31]

A költségek leszorítása végett a katonáknak csak a „hadiévre", azaz hat hónara fizetnék a csökkentett havi zsoldot (a lovasoknál három, a gyalogosoknál két forintot), télen pedig csak élelemellátást kaptak. A zsoldigényt ezzel 2 344 496 rajnai forintra mérsékelhetik, ám a ruházati és élelemellátmánnyal együtt a kiadások még így is megközelítették a 4 millió rajnai forintot.[32] Ha ehhez hozzászámítjuk a fegyver-, lőszer- és lóutánpótlás anyagi vonzatait, akkor az Ónodon jóváhagyott adókivetések sem fedezhették az igényeket.

Amikor a fejedelem 1706 decemberében a rézpénz elértéktelenedése és a hadsereg súlyos ellátási gondjai miatt 1,5 millió forint adót vetett ki, már az is 152 rénes forint és

[26] AR I/X. 35. o.

[27] Csécsi János naplója szerint a szécsényi országos gyűlés alkalmával kinyilvánították: „Minden vármegyében állíttassanak szabad helységek, amilyenek a hajdú-helyek, s a katonáskodó nem nemes személy ott találja hazájának szolgálatért tett jutalmát." Csécsi János naplója a szécsényi országgyűlésről. In: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. (Szerk. *Praznovszky Mihály.*) Szécsény, 1995. 174. o.

[28] *Áldásy* 1885. 150–151. o.

[29] *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlatására 1671–1702. Sz 1904. 122–123. o.

[30] A rendelet kihirdetését olyan felháborodás követte, hogy a kirótt adót két hónap múlva a felére csökkentették.

[31] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Beszterce, 1707. április 15., április 27. AR I/V. 392–399., 404–406. o.

[32] *Takáts* 1941. 27–29. o.; *Bánkúti* 1991. 116. o.

50 dénárnyi összeggel terhelte meg a nádori portákat.[33] Az adó jelentős részét természetben és iparcikkben hajtották be, mivel a forgalomban lévő fizetőeszközök zömét kitevő rézpénzt jószerivel már senki sem fogadta el. Ónodon a több mint 3 millió forintos pénz és terményadóval tovább növelték a terheket, amely csak kevéssel maradt el attól amennyit a központi (királyi) kormányzat 1695-ben az Magyar Királyságtól (Erdély, Horvátország és Szlavónia nélkül) követelt. Akkor a 2 millió rajnai forint adó, 166 forint terhet jelentett portánként, amelyhez több mint egymillió forintnyi porció járult.[34]

Ha összeszámoljuk a katonaállítás, az adó és a hadsereg számára kirótt élelmiszer értékét, az egy portában lévő parasztságra közel 650 forint adóteher esett évente.[35] Mindezt 26 vármegye és 25 szabad királyi város lakossága, valamint a kiváltságolt jászok és kunok fizették. A lakosság vállára nehezedő adó és hadellátási terhet akkor tudnánk reálisan megítélni, ha tudnánk, hogy egy portára hány ház esett, s abban hány család lakott. Erről már a korszakban is állandó vita folyt, hiszen az állam, az adófizetők számát kívánta volna növelni, míg a vármegyék a nemességgel és a parasztsággal együtt minél kevesebb porta összeírásában voltak érdekeltek.[36] Rákóczi és kormányzóköre éppen ezért vetette el a porták utáni adóztatást, és vezette be a vagyonadót.

Két hónap alatt azonban nem lehetett a reális vagyonbecslést elvégezni, ráadásul a vármegyék dikátorai inkább eltitkolni igyekeztek a lakosok valós jövedelmi viszonyait. Ez a központi kormányzatnak is hamar szemet szúrt, így a fejedelem kénytelen volt a vármegyék és városok követeit az összeírt dikák felülvizsgálatára az év végére (december 5.) újra összehívni.

A Forgách-ügy

Rákóczi és szűkebb kormányzóköre természetesen tisztában volt azzal, hogy a lakosság hatalmas terheket visel, belefáradt a háborúba, és egyre nagyobb hányaduk a békét óhajtja. A nagyszombati béketárgyalások kudarca azonban mindenki előtt világossá tette, a háború folytatódik. A szabadságharc vezetői bíztak a „vitézlő rendben", a katonáskodó nemesekben, akiknek legnagyobb része különböző egzisztenciális okok, illetve a megújított, kapott vagy a kilátásba helyezett kiváltságaik vagy birtokadományaik miatt a harc folytatásában volt érdekelt.

Döntő súllyal esett latba a zömmel főnemesekből álló tábornoki kar álláspontja, akik közül sokan egy vagy több vármegye legfőbb birtokosaként, főispánként és szervitoraik útján biztosítani tudták megyéik lojalitását. Támogatásukra nemcsak a hadsereg feletti fejedelmi hatalom megszilárdítása, hanem a Habsburgok trónfosztásának jóváhagyatása érdekében is szükség volt.

---

[33] *Bánkúti Imre*: A kuruc függetlenségi háború gazdasági pénzügyi alapjai. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. (Szerk. és az előszót írta *Czigány István*.) Budapest, 2002. 74. o.

[34] *Iványi* 1991. 155–157. o.

[35] *Takáts* 1941. 29. o.

[36] Egy portára általában 60 házat számoltak, de volt olyan vélekedés is, mely szerint ez az adóegység akár 100 házat is takarhat.

Rákóczinak és a mögötte felsorakozó katonai és politikusi gárdájának szembesülnie kellett a fokozódó terhek elleni vármegyei tiltakozásokkal. Többek között az országgyűlés mielőbbi összehívását követelték, amely dönthetett az adók megajánlásáról és a pénzügyek rendezéséről.

A fejedelem központosító, a rendek érdekeit sokszor keresztező politikájával szemben a kuruc állam legfőbb vezetőiben is volt ellenérzés. Károlyi Sándor altábornagy, Szatmár vármegye alispánja 1704 végén Rákóczinak csak igen burkoltan írta meg kifogásait, ám feleségének nyíltan beszámolt arról, hogy a fejedelem tudtára adta: „törvényért kötöttük fel a kardot, de ő Nagysága [Rákóczi] igen törvénytelenül kezd bánni velünk."[37]

A kuruc állam harmadik embere, Forgách Simon tábornagy, szenátor Borsod vármegye főispánja azonban nem rejtette véka alá véleményét. Indulatos, hirtelen haragú ember lévén, gyakran ragadtatta el magát, különösen italos állapotban. Az egyik ilyen esetet Teleki Mihály ezredes, az erdélyi gazdasági tanács tagja jegyezte fel 1705 májusában. Amikor Forgách hírét vette Lipót császár halálának „több becsületes hadi tisztek előtt kezdte csepülni és becsteleníteni a magyar ügyet" mondván „Josephus király nekem jó kegyelmes uram volt", s ha tudtam volna, hogy Lipót császár hamarosan meghal, „ma kurucz nem volnék".[38] Élete végén papírra vetett emlékiratában még élesebben fogalmazott: „a németek idejében sem volt abszolutisztikusabb az uralom [...] magát a szabadságot támadták meg." A vármegyék ez okból keresték fel őt, mert sem Rákóczinál, sem Bercsényinél nem nyertek orvoslást sérelmeikre. Ezt követően ő levelet írt a fejedelemnek, amelyben kérte, hogy az országgyűlés törvényei szerint rendezze a megyék bajait.[39]

Mi igaz a Forgách által leírtakból? 1706 őszén valóban ő állt volna az elégedetlenkedő megyék élén? Vagy csak az emlékiratok sajátosságáról, az emlékező szerepének felnagyításáról van szó? Az tény, hogy a tábornagyot útban az ónodi országgyűlést előkészítő rozsnyói tanácskozásra, november 22-én a fejedelem letartóztatta, majd börtönbe vetette.[40] Hogy pontosan mi történt és miért került börtönbe Forgách Simon, az ország egyik legtekintélyesebb főrendje, azt a kortársak és a késői korok historikusai is csak találgatták. A Forgách-emlékiratban említett, Rákóczinak elküldött állítólagos levél eddig nem került elő,[41] éppen úgy mint Esterházy Antal írása sem, amelyben Bercsényi Miklósnak számolt be a tábornagy szervezkedéséről.

Rákóczi ominózus, a szakirodalom által sokszor idézett hadparancsa mai szemmel olvasva közel sem volt olyan egyértelmű, mint azt később a fejedelem állította. A végső döntést tulajdonképpen a tábornagyra bízta, amikor meghagyta neki: „Kegyelmed operatióit legfőképpen az üdőhöz és alkalmatossághoz" szabja.[42] *Emlékirataiban* a fejedelem már úgy nyilatkozott, hogy amikor Forgáchnak parancsot adott, már tudta, ha nem hajtja végre, példát statuál vele.[43]

---

[37] Károlyi Sándor Barkóczi Krisztinához, Beregböszörmény, 1704. december 29. Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). I. k. (Szerk., jegyzetekkel ellátta *Kovács Ágnes.*) Debrecen, 1994. 26–28. o.

[38] Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703 usque annum 1720. MTA Kt Ms 10 210. fol. 124.

[39] *Várady Sternberg* 1968. 1064. o.

[40] Forgách Simon a Szenátusnak, Krasznahorka, 1707. január 23. MOL RSzlt G 15 Caps D Fasc. 92. fol. 4–6.

[41] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Bajnóc, 1706. december 13. AR I/V. 342. o.

[42] *Thaly Kálmán*: Rákóczi utasítása Forgáh Simonnak, Párkány, 1706. szeptember 30. HK 1890. 109–111. o.

[43] REml In: AR/III. 383–385. o.

Guido Starhemberg tábornagy Esztergom felé vonuló seregének visszafordulását a Trencsén és főleg Pozsony ellen indítandó támadásától várták, amelyről egy morvaországi diverzió terelte volna el a figyelmet. A fejedelem haditerve első pillantásra tetszetős volt, csak a megvalósításához nem állt rendelkezésre a megfelelő számú katonaság, tüzérség és mindenekfelett idő. Arra ugyanis kevesen számíthattak, hogy a parancs kiadásától számított tizenkettedik napon Esztergomot a kuruc őrség feladja. Bár Forgách 1706 őszi hadműveleteinek reális értékeléséhez még további kutatások szükségesek, annyi azonban világos, a katonai „mulasztás" vádja csak ürügy volt. Hasonló kudarcokért akár az egész kuruc tábornoki kart becsukathatta volna a fejedelem.

Az már előbb is nyílt titok volt, hogy Forgách Simon, a császári-királyi hadsereg vezérőrnagya 1704 márciusában József trónörökös jóváhagyásával állt Rákóczi pártjára, hogy a fejedelmet rávegye a megbékélésre.[44] Forgách emlékei szerint azonban olyan hírek is szárnyra kaptak, hogy ellenzi a trónfosztást, sőt egyesek azzal is megvádolták, hogy az alája rendelt reguláris csapatokat hatalmi ambíciói kielégítésére, a fejedelemmel szemben is felhasználhatja.

A korabeli forrásokat lapozgatva egyértelműen megállapítható, hogy Forgách Simon a vármegyei szervezkedés egyik kulcsfigurája. A tábornagy szervezkedéséről legfőbb ellenlábasa, Bercsényi Miklós főgenerális is értesült. Letartóztatását követően a főgenerális nyomban tájékoztatta a fejedelmet, hogy Nyitra vármegyét arra biztatta „kérjenek gyűlést, kérjenek számot a fehérpínzről, lássanak magok traktához, ne szenvedjék a prodominatiót [vagyis ne legyenek a fejedelem hűbéresei]".[45] Két hét elteltével Bercsényi megismétli a Forgách ellen felhozott vádjait. Értesülései szerint a tábornagy háromnégy vármegyét arra biztatott, ne tűrjék az önkényt, kérjék az országgyűlés összehívását a fejedelem és a szenátus autoritásának megerősítése végett.[46]

Rákóczi széles körű vizsgálatot rendelt el, s már kezdettől fogva azon a véleményen volt, hogy Forgách számláját sok vétek terheli. Az egyik legsúlyosabbnak „az vármegyékben kezdett egyenetlensége" bizonyult, amelynek eredményeként Nyitra vármegye már „gyűlés", vagyis az országgyűlés összehívását kérte.[47]

Wesselényi István, a királyhű erdélyi fejedelmi tanácsos a távoli Szebenben is úgy értesült, hogy Forgáchot azért vetették börtönbe, mert: „egynehány vármegyékkel egyetértvén ráizentenek volna a fejedelemre, hogy vagy tartson reguláris hadat, mint kivel ellene állhassanak az ellenségnek – minthogy az ilyennel semmire nem mennek –, vagy ha nem, ők inkább leteszik magokat, mintsem csak így nagyobb jobbágyság és nyomorúság alá vessék magokat."[48]

A tábornagy letartóztatását, a fejedelem és közvetlen környezete nem verte nagydobra. A szenátust Rozsnyón tájékoztatta a Forgách ellen felhozott vádakról. Közölte – legalábbis *Emlékirataiban* így emlékezett –, hogy katonai vétsége miatt hadbírósági eljárást

[44] *Czigány István*: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2005. 132–134. o.

[45] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Bajnóc, 1706. november 30. AR I/V. 329. o.

[46] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Bajnóc, 1706. december 13. AR I/V. 343. o.

[47] Rákóczi Bercsényinek Rozsnyó, 1706. december 17. AR I/I. 657. o.

[48] *Wesselényi István:* Sanyarú világ. Napló 1703–1708. (Közzéteszi: *Demény Lajos–Magyari András.*) Bukarest, 1985. 263. o.

nem indíttat ellene, mert az „bemocskolná családját".[49] Rákóczi úgy vélte, politikailag hasznosabb Forgách fogvatartása, mint egy nyilvános per, ahol a vádlott védekezhet. Minden bizonnyal még emlékezett Forgách azon soraira, amelyben azzal büszkélkedett, a fejedelem mellett lévő urak közül ő a legelső mágnás, a fejedelem után a második ember.[50] Tarthatott a tábornagy politikai ambícióitól, aki a legjobban képzett csapatok parancsnoka volt. Miden bizonnyal hitelt adott azoknak az értesüléseknek is, miszerint őt I. József küldte táborába, és feltételezhette, hogy a tervbe vett trónfosztását ellenezte volna.

Bercsényi a tábornagy letartóztatásának okát firtató kérdésekre semmitmondó, kitérő válaszokat adott a hozzá fordulóknak. Esterházy Antal tábornagy, aki jó viszonyban volt az őrizetbe vett főúrral, Károlyinál is érdeklődött „Simon úr felöl". A generális azonban kitért a válasz elől. Esterházy ezt zokon vette, mert postafordultával szemrehányást tett tábornoktársának, hogy ő csupán azt kérdezte tőle „mi lehetett az oka [Forgách] megfogatásának", mivel úgy vélte„közelebb lévén Kegyelmed a méltóságos fejedelemhez tudhatta".[51]

Károlyi Forgách „árestálását" követően véleménynyilvánításaiban még óvatosabbá vált. Bercsényi egyik levelében Károlyi hollétéről tudakozódva mintegy mellékesen megjegyezte a fejedelemnek, hogy Forgách elfogatása „s az én replicám tompították pennáját".[52] Az talány, hogy Esterházy Antal miért faggatta Károlyit, hiszen ő valószínűleg többet tudhatott a főúr szervezkedéséről. Talán nem véletlen, hogy Esterházy oly buzgón tudósította Bercsényit a letartóztatott tábornagy dolgairól. Nemcsak leveleit továbbította a főgenerálisnak, de arról is beszámolt, hogy a reguláris katonaság állítólag „káplárságra nem ítélték elégségesnek" Forgáchot.[53]

Forgách Simon tábornagy bebörtönzése nemcsak a tábornoki kar, hanem az elégedetlenkedő vármegyék számára is intő jel volt. A fejedelem hol „pennával", hol katonai exekúcióval próbálta a vonakodó vármegyei nemességet rászorítani a katonaállításra, s a Rozsnyón kivetett pénz és naturálék beszolgáltatására. Zemplén vármegyébe már nemcsak parancsokat, hanem Szemere László brigadéros vezetésével katonákat is küldött a vonakodó nemesség „meggyőzésére".[54] Ezeknek az akcióknak azonban úgy tűnik kevés foganatja volt, mert a megyék továbbra sem siettek az adó beszolgáltatásával. Bercsényi szerint azért, mert „az túróczi seditio [lázadás] vetett gyükeret".[55]

A turóci „lázadás"

A „túróczi seditio" annak a körlevélnek megfogalmazásával kezdődött, amelyben a vármegye kertelés nélkül sorolta fel a háború okozta gondokat, köztük a portális hajdúk kiállításának, a terménybeli beszolgáltatások terheit, a „vitézlő rend" vélt és valós visz-

[49] REml In: AR/III. 385. o.

[50] Forgách Rákóczinak, Szászsebes 1705. július 30. MOL G 15 RSzlt. I. 1. Caps B Fasc 24.

[51] Esterházy Antal Károlyinak, Emőke, 1707. március 11. *Géresi Kálmán*: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. Budapest, 1897. 609–610. o.

[52] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Bajnóc, 1706. december 13. AR I/V. 342. o.

[53] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Bajnóc, 1706. december 12. AR I/V. 341. o.

[54] *R. Várkonyi Ágnes*: Küzdelmek a korszerű magyar állam megteremtéséért. In: Magyarország története 1686–1790. (Főszerk. *Ember Győző–Heckenast Gusztáv.*) Budapest, 1989. 218–219. o.

[55] Bercsényi Rákóczinak Revőce, 1707. április 10. AR I/V. 390. o.

szaéléseit, olyanokat, amelyek minden megyét sújtottak. A körlevelet a Rákóczinak írott memorialissal együtt (1707. január 31.) megküldték a szomszédos (Pozsony, Nyitra, Liptó, Trencsén, Bars és Árva) vármegyék rendjenek véleményüket és csatlakozásukat kérve a közös fellépés érdekében.[56]

A turóciak feljegyzése elsőként a megszakadt béketárgyalások folytatását kérte a fejedelemtől. Úgy vélték, hogy a konföderáció sérelmeit az ország nevében terjesszék újra az uralkodó elé, és azok az országgyűlésen nyerjenek orvoslást, „mivel a király dieta nélkül semmi törvényt nem tehet, ellenben a nemes ország is az ő felsége confirmatioja nélkül semmit sem végezhet" – szólt az indoklás.[57] Bocskai István bécsi (1606) békéjére hivatkozva elegendőnek tartották az örökös tartományok (Alsó- és Felső-Ausztria, Csehés Morvaország, illetve Szilézia) garanciáját az ország törvényeinek betartatására.

Ezt követően a gazdasági sérelmeket, illetve a szabad kereskedelem elsorvadásából fakadó áruhiányt és drágaságot részletezték. Külön is kiemelték a só és a vas forgalmának magánérdekekből történő kisajátítását, amely következtében azok egyre drágábbak lettek.[58] Kérték, hogy panaszaik az ország régi törvényei szerint az országgyűlésen orvosoltassanak.[59] Minkét irat kendőzetlenül, ám a valós helyzetnek megfelelően sorolta fel a háborús terheket és sérelmeket, amelyeket Turóc vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében tételesen is felsoroltak. Az 1707. január 13-án tartott megyei közgyűlésen feljegyezték, hogy a legújabb repartitió szerint a nemeseknek 3 aranyforintot és 30 dénárt kellett fizetniük (az aranyat rézpénzben a dénárt ezüstben). A terményekből 1776 metz (mérő) kenyérgabonát, 1776 metz zabot, továbbá 586 mázsa húst katonai exekucióval hajtottak be. A téli kvártély terheit a március végén tartott közgyűlésen összesítették. Eszerint 1564 katonát láttak el, akiknek ellátására 5000 metz gabonát, 3000 metz zabot és 120 mázsa húst fordítottak. A felszerelés és ruházat pótlása 3, a lovaké 42 aranyba került személyenként.[60]

Turóc vármegye körlevelére és a memorialisra nem érkezett válasz, azt a környező vármegyék Rákóczihoz továbbították. Egy példánya valószínűleg Bercsényihez is eljutott, mert azt más, Okolicsányi Pálnak szóló irattal együtt megküldte a fejedelemnek. Az írások ismeretében úgy vélte, hogy Okolicsányi, aki a királyi békebiztos volt „admitáltassék" (elbocsájtassék), s a tárgyalásokból kizárattassék. Homályosan egy olyan dokumentumra is utalt, amely konföderáció jogosságát kérdőjelezte meg.[61] A szervezkedés irányítójának Forgách Simont tartotta, aki letartóztatása miatt már nem tudta megvalósítani szándékait.[62]

---

[56] *Szalay* 1859. VI. k. 421–423. o.

[57] *Szalay* 1859. IV. k. 422. o.

[58] Nógrád vármegye is sok panaszlevelet küldött Rákóczi kancelláriájára a só- és áruhiány, illetve a különböző élelmiszer- és iparcikkek drágulása ügyében. A fejedelem igyekezett ezekre a panaszokra megoldást találni. Erre nézve lásd II. Rákóczi Ferenc levele Nógrád vármegyéhez a sóhiányról, Sempte, 1706. június 21., illetve Nógrád vármegyéhez a spekulánsok elleni fellépésről, Érsekújvár 1706. június 18., valamint Nógrád vármegyéhez a sóval való szabad kereskedelemről. *Szirácsik Éva*: „Rákóczy-levelek". Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatának regesztái a Nógrádi Megyei Levéltárból. Salgótarján, 2005. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 46.) 200., 202., 227. o.

[59] A meorialisban I (Hunyadi) Mátyás és II. Ulászló dekrétumaira hivatkoznak.

[60] *Kočiš* 1978. 273–274. o.

[61] Thaly Kálmán az Archivum Rakóczianum kiadásakor úgy vélte, hogy Turóc vármegye körleveléről van szó, de ezek az iratok tudomásunk szerint még nem kerültek elő.

[62] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Teplice, 1707. április 7. AR I/V. 386. o.

A fejedelem a szervezkedés mögött elsősorban a császári udvart gyanította, konkrétan a király békebiztosát, Okolicsányi Pált sejtette, aki a körlevél és a memorialis egyik indítványozójának, Turóc vármegye alispánjának, Okolicsányi Kristófnak az apja volt. Sokan – köztük a memorialis szerzői is – úgy értékelték, hogy a béketárgyalások csak „függőben maradtak", s még láttak kiutat a megegyezés létrehozására.[63] Helyzetmegítélésük hibás volt, mivel a szembenálló felek ekkor már a háború folytatása mellett tették le a voksot.

Az Udvari Haditanács élén Savoyai Jenővel a tárgyalások helyett a katonai megoldást szorgalmazta. Jean Louis Rabutin és Guido Starhemberg tábornagy keletről és nyugatról indított támadása azonban, Esztergom visszavételétől eltekintve, nem hozott jelentős sikert. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy a királypárti rendek képviselői Esterházy Pál nádor és Keresztély Ágost esztergomi érsek a királyi tanácsban (1707. március) a nemzetközi garancia, illetve a dinasztia uralma alatt maradó, de egy önálló fejedelem által kormányzott Erdély elfogadására tettek javaslatot az uralkodónak.[64]

Bécs eleve elzárkózott, hogy a nemzetközi diplomácia porondjára vigye a magyar rebellisek ügyét. Az Oszmán Birodalom elleni védelem szempontjából fontos Erdély korlátozott önállóságáról, kivált Rákóczi irányítása alatt, pedig hallani sem akart. Elutasító volt a fejedelem magatartása is, aki a XIV. Lajossal kötendő szövetség reményében már a Habsburg-ház trónfosztásának előkészítésén fáradozott, így a turóciak békekezdeményezése szemben állt politikai törekvéseivel.

Azt nem tudjuk, hogy a fejedelem mikor döntött, a turóciak felelőségre vonásáról, de Bercsényinek már Marosvásárhelyről megírta: „Pál gazdára", vagyis Oklicsányi Pálra lesz gondja az országgyűlésen „az kinek dolgát hitem ellen volna béhúnyt szemmel nézni".[65] Hogy Rákóczi milyen felelőségre vonáson gondolkodott nem tudjuk, de biztos nem olyanra, mint amelyről később (1715) egykori diplomatája, Vetési Kökényesdy László egy Savoyai Jenő herceghez intézett memorandumban számolt be.[66]

Bercsényi éppen ekkor, 1707 tavaszán Gyürky Pál generális főstrázsamester, szenátor, valamint Ordódy György brigadéros jelenlétében már hivatalos eljárás keretében vonta kérdőre Okolicsányi Kristófot a fejedelmet sértő és zsarnoksággal vádoló, a „közügyet" lázító írásokról. A körlevél és memoriális elkészítését az alispán nem tagadta, ám azzal védekezett, hogy azt csak fogalmazványként küldték meg a megyéknek, s miután azok nem reagáltak rá, a dokumentumot nem juttatták el a fejedelemhez. Bercsényi szemrehányást tett Okolicsányinak, hogy a konföderációra tett esküje szerint neki kellett volna jelentenie „az első rossz igyekezőt", az írások megfogalmazása helyett. Nem tudjuk, hogy a főgenerális kilátásba helyezett-e valamiféle retorziót. A fejedelemhez intézett soraiból csupán annyi derül ki, hogy (meg)„pirongatta", amely a főgenerális heves vérmérsékletét ismerve, valószínűleg válogatott szidalmakat jelentett.

---

[63] *Szalay* 1859. IV. k. 422. o.

[64] *Áldásy* 1885. 16. o.; *Iványi* 1991. 236. o.

[65] Rákóczi Bercsényi Miklósnak, Marosvásárhely, 1707. április 13. AR I/II. 65. o.

[66] Kökényesdy beszámolója szerint, a turóci követek megöletése előre kitervelt esemény volt. Bercsényi és Károlyi a fejedelem francia katonaságát már előre feleskették a konföderáció elárulóinak megbosszulására. Rákóczi a turóciak árulását firtató beszéde után távozni készült, és jelt adott. Ekkor Bercsényi bosszúért kiáltván kardjára csapott, az akcióba beavatott Ilosvay Bálint és Imre pedig pisztolylövéssel tudatták a katonasággal az akció kezdetét. Bercsényi eközben Rakovszkyra támadt, mellét keresztül szúrta, Károlyi pedig fejbe sújtotta. A földre zuhanó embert végül a két Ilosvay kaszabolta össze. *Márki* 1909. II. k. 18–19. o.; *Áldásy* 1885. 62–65. o.

A jegyzőkönyv elkészítésével a főgenerális Okolicsányi Mihályt, a Gazdasági Tanács jogügyi igazgatóját bízta meg, s az ügyet a szenátus elé utalta. Kilátásba helyezte, hogy ha a szenátus úgy dönt, nyomozást rendelnek el.[67] Levelében Bercsényi mindenesetre sietett megnyugtatni Rákóczit, hogy a „túróczi históriának" nem lettek követői.[68]

A vizsgálatról vélhetően a fejedelem erdélyi távolléte miatt nem döntöttek, ám a főgenerális amellett kardoskodott, hogy a turóci ügy kivizsgálását az országgyűlésen folytassák le: „had keressük ki az ónodi gyülekezett előtt az ilyen nagyramehető seditiót; vagy igazítsa el az Ország, vagy légyen tudva sorsunk."[69] Turóc vármegye alispánjának és táblabírájának véres sorsa valóban az ónodi országgyűlésen teljesedett be, csaknem két hónappal azt követően, hogy az idézett sorokat papírra vetették.

A tragikus „felelőségre vonás"

Okolicsányi Kristóf alispán és Rakovszky Menyhért táblabíró felkoncolásának véres eseményei közismertek a szakirodalomból. Noha hat viszonylag részletes beszámolóval rendelkezünk a történtekről, mégis igen nehéz annak pontos rekonstruálása.[70] Ez nem is csoda, hiszen a véres kavarodásban, a résztvevők zöme sem tudhatta, hogy pontosan mi történik.

A feszült hangulatú ülés akkor vett tragikus fordulatot, amikor a fejedelem a turóci követeket felelőségre vonta a körlevélben és a memorialisban foglaltak miatt. Okolicsányi és Rakovszky kitartott álláspontja mellett, szó szót követett, ám amikor a fejedelem felszólította a küldötteket, hogy nyilvánítsanak véleményt az ügyről, azok némák maradtak. Rákóczi ezt a turóciakkal való egyetértés jelének vélte, s annyira elkeseredett, hogy „sok beszédi között könyves szemmel" felajánlotta lemondását. Ezt követően elszabadultak a szenvedélyek. A turóci követek vitájától haragos Bercsényi kardjával Rakovszkyra sújtott, Károlyi pedig halálos csapást mért a táblabíró fejére. Közben a „belől álló fegyveres nép [...] kivont szablyákkal" a többi turóci küldöttre rontott. Rakovszky és Okolicsányi menekülni próbált, de az ország sátorát körülvette a fejedelem testőrsége, s „az vitézek rútul megvagdalták".

Óhatatlanul is felmerül a kérdés, miért kellett meghalnia a turóci követeknek? A válasz banális: rossz időben, rossz helyen, rosszul szóltak! A véres tettet a pillanat hatása alatt követték el, ám az a politikai légkör, amelyben olyan tömegpszichózis alakult ki, amely a fenti eseményekhez vezetett, már nem a véletlen műve volt.

Mint láttuk, Rákóczi és Bercsényi feltett szándéka volt az esküszegő és „alattomban" szervezkedő turóciak megbüntetése. Elgondolkoztató azonban, hogy Forgách Simon tábornaggyal ellentétben, nem a hallgatást, hanem a nyilvánosságot választották, az ország-

[67] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Revőce, 1707. április 10. AR I/V. 390–391. o.

[68] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Beszterce, 1707. április 27. AR I/V. 405. o.

[69] Bercsényi Miklós Rákóczinak, Revőce, 1707. április 10. AR I/V. 391. o.

[70] Erre nézve lásd Napló az Ónodi országgyűlésről. In: RTü/2. 311. o.; Diarium Conventus Onodiensis. In: RTü/2. 315–317. o.; Bártfa város követeinek naplója az ónodi országgyűlésről. In: RTü/2. 330–332. o.; *Louis Lemaire*: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: RTü/2. 254–257. o.; *Beniczky* 2005. 19–21. o.; *Várady Sternberg* 1968.; Ottlyk György önéletírása. In: *Ottlyk* 1875. 102–103. o.

gos gyűlést. A megelőző hónapok történései igazolják, hogy Rákóczi és legszűkebb kormányzóköre politikai és katonai nyomást kívánt gyakorolni az összegyűlő rendekre a trónfosztás, valamint a háború folytatásához szükséges adózási és pénzügyi döntések meghozatala érdekében.

A turóciak ügye kapóra jött ennek demonstrálására. Leveleik hangneme ugyan elütött attól, amit Rákóczi megszokott és elvárt, ám haragját, amelynek hangot is adott, a zsarnokság és a jogtiprás vádja váltotta ki. Ráadásul a vármegye, fejedelemi jogkörbe, a külpolitika irányításába szólt bele, amelyet a kor egyetlen szuverén vagy magát annak tekintő uralkodója sem hagyott megtorlás nélkül. Olyat kértek tőle, amely a konföderáció egész politikáját aláásta volna.

A kor uralkodóihoz hasonlóan Rákóczi sem válogatott az eszközökben. Természetéből ugyan hiányzott a despotizmusra való hajlam, ám politikai céljai eléréséhez a meggyőzést s az erőszakot éppúgy alkalmazta, mint a teátrális elemekkel teletűzdelt ékesszólását. Prózaibban fogalmazva, jókor, jól (előkészített) helyen, jó kérdéseket tudott feltenni.

Rozsnyón a szenátus ülésein és Ónod előtt a meggyőzés eszközeit, alkalmazta,[71] az országgyűlésen jelentős szerepet kapott a katonai nyomásgyakorlás eszköze, amelynek végrehajtója a főtiszti kar és a „vitézlő rend" volt. A katonaság meghatározó szerepe természetes egy hadban álló országban, de Magyarországon, ahol több mint másfél évszázadig háborúztak a törökkel, az ország- és az országos gyűlések már a megelőző korszakokban is egyre jobban militarizált jelleget öltöttek. A XVII. század közepén sem volt ritka, hogy a vármegyék bandériumai mellett olyan nagyhatalmú főurak, mint például a Batthyányak vagy a Zrínyiek akár több száz fős magánkatonaság élén jelentek meg a diétákon.

Nem volt ez másképp Ónodon sem. Ottlik György, a fejedelem főudvarmesterének feljegyzése szerint a „vármegyék zászlós seregekkel" érkeztek Ónodra.[72] Köztük volt Turóc vármegye 58 nemesből álló bandériuma is, amelynek zászlaját büntetésként, alig egy hét múlva, állítólag Rakovszky holteste felett szaggatták szét.[73]

Beniczky Gáspár naplójából tudjuk, hogy Rákóczi az udvari hadak közül a testőrző karabélyos, a székely kopjás és a francia gránátos lovas ezred élén vonult be az országgyűlés táborába, de rendelkezésére állt a palotás ezred is.[74] A katonaság felvonultatására nemcsak Rákóczi személyének és az országos gyűlés színhelyének biztosítása miatt volt szükség, hanem a fejedelmi hatalmat is reprezentálta. Bár az alakulatok létszámáról csak hézagos adataink vannak, de túlzónak tartjuk azokat a szakirodalmi vélekedéseket, amelyek 10-20 000 fős katonai biztosítást feltételeznek.[75]

---

[71] A Rozsnyón tartott szenátusi ülésről lásd *Thaly Kálmán*: Az ónodi országgyűlés történetéhez. Sz. 1896 1–22. o. Károlyi a tárgyalásokról tömören csak annyit jegyzett fel naplójában, „nagy dolgok csendességgel folytak". Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadja *Szalay László*. Magyar Történelmi Emlékek. IV. k. Pest, 1865. 176. o.

[72] *Ottlyk* 1875. 102. o.

[73] Okolicsányi Kristófon és Rakovszky Menyhérten kívül a küldöttség tagja volt többek között: Zorkovszky Pál aljegyző, Benicky Imre, Eördögh Ádám, Záborsky Pál, Dávid Ferenc és Platthy András. *Kočiš* 1978. 276. o.; *Márki* II. k. 24. o.

[74] *Beniczky* 2005. 15. o.

[75] A Vissenaque gránátos lovasezred 1707. június 28-án 604, a Zay András vezette testőrző karabélyosok 1707. augusztusában 1016 főt számláltak. Sáros vármegye levéltára közgyűlési iratok (Šariška Župa Kongregačne písomnosti) Acta Politica 1707. MOL Filmtár C 1533.; MOL RSzlt G 15. 1. doboz fol. 12.

A két turóci követ tragédiája és a vármegye nemeseinek bebörtönzése intő jel volt a többiek számára. A rendek képviselői ezt követően nagyobb ellenállás nélkül megszavazták háború folytatása szempontjából létfontosságú törvényeket, a devalvált rézpénz teljes körű használatát s a vagyonadó kirovásának módját és a Habsburg-ház trónfosztását. Ottlik György a gyűlések hangulatáról és a törvények elfogadásáról visszaemlékezésében úgy vélekedett, hogy „kinek nem is volt ehhez kedve és szíves resolutiója, de cselekedetinek úgy köllött meglenni, amint kívánta a potioritas [a hatalmasság], kiki tartva Rakowszky és Okolicsányi tánczától."[76]

Rákóczi bel- és külpolitikai szempontból egyaránt fontosnak tartotta, hogy a „turóci pártütők" megbüntetése a konföderáció tálalásában kerüljön ország-világ elé. Az országgyűlési végzések első artikulusa így nem az elfogadott törvényekkel kezdődött, hanem „Az szövetség megtartásáról, ellene vétőknek pedig büntetéséről s példájáról" szólt, elsőként lépve a propagandaháborúban.[77]

Rákóczinak és kormányzókörének sikerült elhallgattatnia az ellenzéket, sőt gátat vetett a Habsburg-udvar azon mesterkedéseinek is, amely minden eszközt megragadott a konföderáció egységének megbontására. Börtönbe vetették a királyi békebiztosokat, „Pál gazdát", vagyis Okolicsányi Pál és Viza János püspököt. A fejedelem ugyanis jogosan feltételezte, hogy a turóci „lázadás" ösztönzője Okolicsányi Pál volt. Nyilvánvaló, hogy a béketárgyalások meghiúsulását követően a bécsi udvar és a királyhoz hű maradt magyar rendek mindent megtettek, hogy a konföderáción belüli ellentéteket tovább élezzék. Törekvésük kezdetben sikerrel járt, hiszen Bécsben már 1706 végén tudni vélték, hogy a dunántúli és „dunán-inneni" vármegyék egy része, Bercsényi szerint hat-hét vármegye, hajlandók a király által ajánlott feltételekkel megbékélni.[78] A szervezkedés külföldi szálait jól mutatja, hogy a memorialis szövege eljutott a korabeli sajtóhoz, s az egyik legtekintélyesebb bécsi újság a *Wienerisches Diarium* azt nyilvánosságra is hozta.[79]

Okolicsányi Kristóf kivégzését követően (június 13.) Bercsényi Révay Imre ezredest az udvari lovas karabélyos ezred egy válogatott különítményével Turócba küldte. Noha az akció elsődleges célja a „megfélemedett" lakosság lecsillapítása volt, de a vizsgálat érdekében lefoglalták a vármegye iratainak egy részét, sőt néhány nemes letartóztatására is sor került. Két nappal a katonai akció elrendelését követően letartóztatták Révay Ferenc turóc vármegyei főispánt is, de Rákóczi hamarosan lehetőséget adott a bűnösök egy részének „megtérésére" is. Platthy Sándor, Beniczky Gábor és Huszár Imre lehetőséget kaptak a rendek, vagyis az „ország" megkövetésére, majd Rákóczitól is bocsánatot nyertek, aki kegyet gyakorolva visszahelyezte őket korábbi tisztségeikbe.[80]

Később a fejedelem igyekezett a vármegye joghatóságát is rendezni. 1707 novemberében engedélyt adott a közgyűlés megtartására, de jogainak helyreállítását a szenátus

---

[76] *Ottlyk* 1875. 103–104. o.

[77] *Áldásy* 1885. 133–134. o.

[78] Georg Stepney jelentése Hága, 1707. január 11. AR II/III. 300–301. o. Rákóczi itt valószínűleg az angol polgári forradalom eseményeire gondolt, amikor számos tanácsurat megöltek, majd a királyt I. Károlyt (1649. január 30.) lefejezték.

[79] A *Wienerisches Diarium* számainak fénymásolatát Eténvi Nóra bocsátotta rendelkezésem, amit ezúton is köszönök.

[80] *Áldásy* 1885. 102. o.

december végén a következő országgyűlés hatáskörébe utalta.[81] Addig Révay Gáspár személyében főadministrátort nevezte ki a vármegye élére, aki a megyei nemesek által megválasztott (megválasztatott) commissariusokkal intézte az ügyeket.

A megtorlást – köztük Okolicsányi Pál letartóztatását, aki csak 1708. június végén szabadult – a fejedelem jogszerűnek tartotta, sőt mi több, az angol és holland követeknek kifejtette, hasonló eljárásra az angol parlamentben és a „hollandi köztársaságban" is volt példa.[82]

Közel egy évtized távolából *Emlékirat*ában Rákóczi tompítani igyekezet az Ónodon történteket. Beismerte, s ennek őszinteségében nincs okunk kételkedni, hogy szavai idézték elő a váratlan fordulatot, ám a véres tettért már tábornokait tette a felelőssé.[83] A fejedelem *Emlékirat*át elbukott harcának jogosságát igazolandó, az európai politikai közvéleménynek szánta. Saját helyzetét szilárdnak mutatta azáltal, hogy a szervezkedést egy maroknyi, ráadásul egymással rokonságban lévő nemes akciójaként állította be, egy olyan vármegyében, amely a háború kezdete óta nem látott ellenséget.[84]

A zsarnokság vádját azzal hárította el, hogy miután tábornokai eljárásának szabálytalansága megrendítette, tanácsot kért a szenátustól, „folytassuk e a trónfosztás tárgyalását, vagy ne folytassuk, nehogy azt mondhassák: csupán azért történt előbb az öldöklés, hogy a rendek megfélemedjenek és könnyebben hozzájáruljanak a trónfosztáshoz".[85] A szenátus pedig egyhangúlag az országgyűlést továbbfolytatása mellett döntött.

A Rákóczi által leírtak a szubjektív elemek ellenére híven tükrözik a korabeli abszolutista hatalomgyakorlás módját. Rákóczi a hatalom s a hadsereg adta nyomásgyakorlás eszközével éppen úgy élt, mint a nagylelkű megbocsátással. Ónodon, a háború folytatásáról s az ahhoz szükséges adóról és pénzről kellett dönteni. Az erről folytatott viták a rendek és fejedelmi hatalom közti összecsapást eredményeztek, amely az események kiszámíthatatlan sodrása következtében vérengzésbe torkollott.

Történetírásunk az ónodi országgyűlést a Rákóczi-szabadságharc csúcspontjának tekinti, ám a rendek nyílt ellenállása s annak drasztikus letörése már a politikai válságot jelezte. Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért az abszolutista hatalomgyakorlás áldozatai lettek. A nemesi rend tagjaként kívánták őket felelőségre vonni, etnikai hovatartozásuk, amint ezt a szlovák történetírás hangsúlyozza, ebben nem játszott szerepet, mert a kor ezt a politikai kategóriát még nem ismerte.

[81] *Thaly* 1896. 97–103. o.

[82] Rákóczi levele az angol és holland követekhez, Terebes, 1707. szeptember 17. AR II/III. 339. o.

[83] REml In: AR/III. 395–396. o.

[84] REml In: AR/III. 396. o.

[85] Uo.

Áldásy 1885.	*Áldásy Antal:* Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Budapest, 1895.
AR I/ I.	II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei 1703–1712. Közli *Thaly Kálmán.* I. k. 1703–1706. Pest, 1873. (Archivum Rákóczianum I. osztály: Had- és belügy. I. kötet)
AR I/V.	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán.* II. köt. 1706–1708. Budapest, 1877. (Archivum Rákóczianum I. osztály: Had- és belügy. V. kötet)
AR II/III.	Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Közli *Simonyi Ernő.* III. k. Budapest, 1877. (Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára II. osztály Diplomatia III. kötet)
AR/III. REml	II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (Ford. *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.*) Budapest, 1978. (Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. kötet)
Bánkúti 1991.	*Bánkúti Imre:* A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711). Budapest, 1991.
Beniczky 2005.	II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. (Az előszót és a jegyzeteket írta *Bánkúti Imre.*) Budapest, 2005. (Rákóczi Források)
Czigány 2004.	*Czigány István:* Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-magyarországon és a Tiszántúlon, 1600–1660. HK 2004. 4. sz. 1212–1228. o.
Csepreghy 1894.	*Csepreghy Kálmán:* Az ónodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894.
EATK	Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709. Közli *Thaly Kálmán.* Budapest, 1901.
Fol	folio
HK	*Hadtörténelmi Közlemények*
Iványi 1991.	*Iványi Emma:* Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 10.)
k.	kötet
Kočiš 1978.	*Josef Kočiš:* Prĭspevok k vzťahu Rákócziho Františka II. Slovensku. *Historicky Časopis,* 1978. 2. sz. 272–282. o.
Márki 1909.	*Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferencz. II. k. 1707–1708. Budapest, 1909. (Magyar Történeti Életrajzok)
MHHS XXVII.	Történelmi naplók. 1663–1719. Közli: Thaly Kálmán. Budapest, 1875. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXVII. k.
MOL	Magyar Országos Levéltár
MTA Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
Ottlyk 1875.	Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása. 1663–1711. MHHS XXVII. 1–120. o.

RSzlt	Rákóczi-szabadságharc levéltára
RTan	Rákóczi tanulmányok (Szerk. *Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1980.
RTü/1–2.	Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. (A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes.* A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította *Bánkúti Imre.*) Budapest, 1973. I–II. k.
Sz	*Századok*
Takáts 1941.	*Takáts János:* Köztcherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941.
Thaly	*Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. I–II. Sz 1896. 1–22., 97–113. o.
TSz	*Történelmi Szemle*
TT	Történelmi Tár
Várady Sternberg 1968.	*Várady Sternberg János:* Forgách Simon tábornagy emlékiratai. Sz 1968. 5–6. sz. 1038–1074. o.-
Wellmann 1938.	*Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1938. 525–571. o.

István Czigány

THE MILITARY AND THE DIET IN ÓNOD

Summary

During the last decades, researchers have pointed out the significance of the issues concerning taxation, financial and military matters, which were discussed in the Diet in Ónod. Military regulations and laws that were enacted in Ónod represented an important stage in the process of the establishment of the independent Hungarian armed forces. For the first time, organisational regulations, directives and laws about the Hungarian military were codified. Although military regulations and laws are means of operating an army, their efficiency is considerably influenced by economic and social conditions, the mentality of soldiers and very much by political circumstances. Military legislation, however, was only one of the issues that were dealt with in relation to the army, as taxation and the circulation of copper money were equally important for those serving in the army.

The representatives of the military did not only speak in defence of their political and economic interests in Ónod, but played a vital role in enforcing the authority of the Prince, too. The events that took place in Ónod truly reflect the way of the absolutist exercise of power in the period. Besides the practice of generous forgiveness, Rákóczi also resorted to making threat by means of his power and the army. In the Diet in Ónod, a decision had to be reached on the continuation of the war, and the taxes and finance it required. The debates on that topic resulted in a conflict between the estates and those in power, until the series of events culminated in a massacre.

Hungarian historiography considers the Diet in Ónod as the peak of Rákóczi's War of Independence, whereas the open resistance of the estates and the way it was crushed already indicated political crisis.

István Czigány

L'ARMÉE ET LA DIÈTE D'ÓNOD

Résumé

La Diète d'Ónod a débattu de nombreuses questions liées à la fiscalité, ainsi qu'aux affaires financières et militaires dont l'importance a été mise en évidence par les recherches des dernières décennies. L'adoption des lois et des règlements militaires transposés en articles de loi à Ónod a marqué une étape importante pour la mise en place des forces armées indépendantes du Royaume de Hongrie. En effet, c'était la première fois que les règlements d'organisation, les instructions et les lois relatifs à l'armée hongroise aient été rassemblés de manière cohérente. Si les règlements et les lois militaires sont des outils pour le fonctionnement de l'armée, leur efficacité dépend fortement des conditions économiques et sociales, de la mentalité des soldats et aussi de l'environnement politique. Toutefois la législation militaire était juste l'une des affaires ayant trait à l'armée, étant donné que la fiscalité et la circulation des monnaies de billon étaient peut-être encore plus importantes pour les militaires.

En plus de défendre leurs intérêts politiques et économiques, les représentants de »l'Ordre des guerriers« ont également joué un rôle important en aidant le prince à imposer sa volonté. Les événements d'Ónod reflètent fidèlement la manière absolutiste de l'exercice du pouvoir de l'époque. Du fait de son pouvoir et du soutien de l'armée, Rákóczi pouvait exercer de la pression, mais aussi accorder généreusement son pardon. A Ónod, il a fallu décider de la poursuite de la guerre, ainsi que des impôts et des autres moyens financiers nécessaires. Les débats menés à ce sujet ont provoqué un conflit entre les Ordres et le pouvoir princier, ce qui a abouti à un carnage dans le tourbillon imprévisible des événements.

Notre historiographie considère la Diète d'Ónod comme l'apogée de la guerre d'indépendance de Rákóczi, alors que l'opposition ouverte des Ordres et son écrasement brutal marquaient déjà une crise politique.

István Czigány

DAS KRIEGSVOLK UND DIE DIÄT VON ÓNOD

Resümee

An der Tagesordnung der Diät von Ónod wurden zahlreiche Fragen im Zusammenhang mit der Steuerzahlung, sowie mit finanziellen und militärischen Angelegenheiten behandelt. Auf die Wichtigkeit dieser wurde die Aufmerksamkeit durch die Forschungen der vergangenen Jahrzehnte gelenkt. Die Festsetzung der Kriegsstatuten im Gesetz und die Verabschiedung der Gesetze in Ónod war eine wichtige Station des Ausbaus der selbständigen Streitmacht des Königreichs Ungarn, da die Organisationsstatuten, -Anweisungen und -Gesetze bezüglich des Kriegsvolks in Ungarn das erste Mal in ein einheitliches System gefasst wurden. Zwar sind die militärischen Statuten und Gesetze Mittel des Betriebs der Armee, aber ihre Effizienz hängt stark von den wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnissen, der Mentalität der Bewaffneten und nicht zuletzt vom politischen Umfeld ab. Die militärische Gesetzgebung war jedoch nur eine der Angelegenheiten im Zusammenhang mit dem Heer, da die Steuerzahlung und der Kupfergeldverkehr für das Kriegsvolk vielleicht von noch größerer Bedeutung war.

Die Vertreter des Kriegerstandes sprachen sich in Ónod nicht nur in schützender Weise für ihre politischen und wirtschaftlichen Interessen aus, sondern spielten auch in der Geltendmachung des fürstlichen Willens eine wichtige Rolle. Die Geschehnisse in Ónod spiegeln die zeitgenössische

Art der absolutistischen Machtausübung getreu wider. Rákóczi machte vom Mittel der Druckausübung mit Hilfe der Macht und des Heeres genauso Gebrauch, wie von der großzügigen Vergebung. In Ónod musste über die Fortsetzung des Krieges und die dazu notwendigen Steuern und Gelder entschieden werden. Die hierüber geführten Diskussionen führten zum Zusammenstoß zwischen den Ständen und der fürstlichen Macht, der infolge der unberechenbaren Reihe der Ereignisse in einem Blutbad endete.

Unsere Geschichtsschreibung sieht die Diät von Ónod als Gipfel des Rákóczi-Freiheitskampfes an, aber der offene Widerstand der Stände und die drastische Niederschlagung dieses Widerstandes verkündeten bereits die politische Krise.

Иштван Цигань

АРМИЯ И ОНОДСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ

Резюме

На повестке дня Онодского государственного собрания обсуждались многие вопросы, связанные с налогами, финансами и армией. На важность этих вопросов направляли внимание и исследования последних десятилтий. Принятие военных уставов и законов, сформулированных в Оноде, послужило важным этапом в строительстве самостоятельной армии Венгерского Королевства, ибо впервые были сформулированы в единой системе касающиеся венгерского воинства организационные боевые уставы, наставления и и законы. Хотя военные уставы и законы являются средствами функционирования армии, но их эффективность во многом завсит от экономических и общественных отношений, от менталитета личного состава и не в последнюю очередь от политического окружения. Однако военное правотворчество было всего лишь одним из составляющих, связанных с армией компонентов, так как взимание налогов и оборот медных денег считались, пожалуй, еще более важными для действующей армии.

Представители „воинствующего рыцарского сословия" подняли голос не только в защиту своих политических и экономических интересов, но они играли важную роль и в осуществлении воли князя. Происшедшее в Оноде правдиво отражает способ осуществления абсолютистской власти того времени. Ракоци одинаково умел пользоваться как средствами насилия, предлагаемыми армией, так и милостью великодушного прощения. В Оноде надо было принять решение о продолжении войны, и о необходимых для этого налогах и деньгах. Проходившие об этом споры приводили к столкновениям между сословиями и княжеской властью, которые вследствие непредвиденного течения событий заканчивались кровавыми столкновениями.

Наша историография рассматривает государственное собрание в Оноде кульминационным пунктом освободительной борьбы Ракоци, но открытое противостояние сословий и грубое его подавление уже обозначали политический кризис власти.

MÉSZÁROS KÁLMÁN

ÚJABB SZEMPONTOK ÉS FORRÁSOK A TURÓCI „PÁRTÜTÉS" TÖRTÉNETÉHEZ

Bánkúti Imre 80. születésnapjára

Turóc vármegye követeinek az ónodi országgyűlésen éppen háromszáz esztendeje bekövetkezett tragédiája jól ismert mozzanata a Rákóczi-szabadságharc történetének. Egy-egy rövid mondattal a tankönyvek és az átfogó történelmi monográfiák is kitérnek rá, az országgyűléssel részletesen foglalkozó munkák pedig súlyának megfelelően taglalják az ügy hátterét is. Az alábbiakban ezért nem törekszem az eseménysor minden részletre kiterjedő ismertetésére, csak a főbb epizódok kiragadásával és eddig kevéssé érvényesített szempontok felvetésével vagy a szakirodalomban lépten-nyomon felbukkanó pontatlan és hibás adatokra, vagy újabban feltárt forrásokra szeretném felhívni a figyelmet.

Előzmény: az 1706. évi béketárgyalások kudarca

Az 1706. évi béketárgyalások kudarcba fulladása után – részben az uralkodóházzal és az udvarral szemben táplált, igen erős érzelmi motivációk hatása alatt, részben pedig XIV. Lajos által a szövetségkötés feltételeül szabott követelésnek engedve – Rákóczi elszánta magát a Béccsel való végleges szakításra. Hogy a béketárgyalások kudarcáért melyik félt terheli nagyobb felelősség, az hosszú ideje vita tárgyát képezi történetírásunkban. Rákóczi és főként a konföderált rendek békebiztosai őszintén kívánták a békét, s – bár a katonai megoldásnak mindvégig akadtak hívei a császári udvarban – a békevágyat I. Józseftől és a királyhű rendek képviselőitől sem lehet elvitatni. Az angol és holland békeközvetítők – már csak önnön jól felfogott szövetségesi érdekeiknek és a protestánsok iránti együttérzésüknek megfelelően is – nagyobb engedékenységet vártak Bécstől, de Rákóczi is kompromisszumot nem ismerő merevséggel ragaszkodott az erdélyi trónhoz, s végső soron éppen Erdély és a nemzetközi garancia kérdése vált a megegyezési kísérlet szakítópróbájává. Az eredménytelen tárgyalások után persze mind a császári, mind a kuruc propaganda igyekezett a másik félre hárítani a felelősséget, s miután a katonai erőviszonyok a későbbiekben egyre kedvezőbben alakultak Bécs számára, Rákóczi éppen ekkor szalasztotta el a békekötés *számára is* legkedvezőbbnek ígérkező lehetőségét.

A kudarc után labanc és kuruc oldalról is kétségbeesett kísérlet történt a megegyezés érdekében. Esterházy Pál nádor és Keresztély Ágost esztergomi érsek felterjesztésére 1707 márciusában Bécsben összeült a királyi tanács, s többek között a nemzetközi garancia elfogadására, valamint a királynak teendő hűségeskü letételével Erdélynek önálló fejedelem általi kormányzására is javaslatot tettek.[1] A konföderált rendek által ellenőrzött országrészben ugyanakkor Turóc vármegye részéről indult kezdeményezés a béke-

[1] *Horváth* VI. 461–464. o. Idézi: *Áldásy* 16. o. Lásd még: *Iványi* 236. o.

tárgyalások felújítására és az országot a gazdasági kimerülés felé sodró háború mielőbbi lezárására. Csakhogy amíg az udvarhű magyar urak javaslatait egyszerűen lesöpörték az asztalról, addig a turóciak hamvába holt kezdeményezése Ónodnál véres tragédiába torkollott.

A körlevél és memorialis keletkezése

Döbbenetes, de Turóc vármegye nevezetes körlevelét és a fejedelemnek szánt (végül el sem küldött) emlékiratát hiába keressük modern kiadásban.[2] A Rákóczi-szabadságharc legfontosabb forrásait a tricentenárium alkalmából közreadó reprezentatív kötetben sem szerepel.[3] Tudomásom szerint Szalay László adta ki utoljára csonkán maradt történelmi összefoglalójában – lábjegyzetben és hézagosan idézve, egykorú másolatról.[4] Az ónodi országgyűlés legfontosabb forrásához, a bártfai követek naplójához *C* és *D* jelzetű mellékletként mindkét okmány „valóságos pariája" csatolva volt, s Thaly Kálmán jelezte, hogy ezen iratok – ha nem is a napló mellett, de az 1707. évi egyéb akták között – 1872-ben még fellelhetőek voltak Bártfa város levéltárában, ám Szalay kiadására hivatkozva mellőzte azokat a napló közreadásakor.[5] A későbbi irodalom is Szalay kiadásából citálja,[6] bár Áldásy vagy a körlevél egy példányáról, vagy a munkáját bíráló Thaly nyomán néhány szavas kiegészítést tett ott, ahol Szalay kipontozta a szöveget. Wellmann Imre ugyanakkor egy ma már elégtelen jelzetű és Szalay közlésétől némileg eltérő példányt említ,[7] R. Várkonyi Ágnes közli egy általa ismert, ma is fellelhető példány levéltári jelzetét,[8] jómagam pedig a Thaly-gyűjteményben bukkantam egy újabb példányra.[9]

A körlevelet Turóc vármegye 1707. január 27-i közgyűlésén kezdték tárgyalni, s a 31-i közgyűlésen fogadtatta el azt Okolicsányi Kristóf alispán és Rakovszky Menyhért táblabíró, s úgy tűnik, még február elején is eszközöltek némi változtatást a szövegben. Ennek ellenére Szalay január 1-jei dátummal közli a levelet,[10] s az egyik korabeli forrás, a *Diarium Conventus Onodiensis* szerzője is hibás dátumot (secunda Januarii) említ.[11] Noha Thaly Kálmán és Áldásy Antal munkáiban utóbb január 31-i dátum szerepel, Márki Sándor pedig Szalay hibájára is felhívja a figyelmet,[12] számos szerző mind a mai na-

---

[2] A memorialis jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy a korabeli bécsi hírlap, a *Wienerisches Diarium* latin és német fordításban is közli. (Ez úton is köszönöm Miroslav Kamenický szivességét, hogy megküldte számomra a memorialis e nyomtatott szövegváltozatát.)

[3] Nemzet és eml.

[4] *Szalay* VI. 421–423. o., lapalji jegyzetben.

[5] Bártfai köv.: MHHS XXVII. 145. o. (Hogy Thaly 1872 nyarán kutatott Bártfán, arra lásd uo. a bevezetőt: XV–XVI. o.)

[6] *Áldásy* 51–54. o.; *Csepreghy* 73. o.; *Szalay* kiadására utal: *Horváth* VI. 475. o.; RTü II. 331. o., a bártfai követek naplójához fűzött jegyzetben.

[7] *Wellmann* 564. 96. jz.

[8] Mo. tört. 4/2. 1335. o.

[9] OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. VII. fol. 305–306. o. A függelékben e két utóbb említett egykorú kéziratos példány szövegét Szalay és Áldásy kiadásával egybevetve adom közre.

[10] „A körlevél 1707. januarius 1-én kelt..." *Szalay* VI. 421. o.

[11] *Áldásy* 127. o. Magyar ford.: RTü II. 315. o.

[12] *Márki* II. 18/4. jz. A helyes dátum: uo. 16. o.

pig a január 1-jei téves keltezést görgeti tovább,[13] s ezzel a dátummal szerepel *Magyarország történeti kronológiájá*ban és *A Szlovák történelem lexikoná*ban is.[14] A hiba annál feltűnőbb, miután az óévbúcsúztatót eleink már 300 évvel ezelőtt is méltóképpen megünnepelték, így aligha akadt olyan vármegye, amely újév napján hivatalos iratok kibocsátásával és főként közgyűlés tartásával lett volna elfoglalva! Az általam ismert egyetlen keltezett példányon január 27-i dátum szerepel, eszerint a 31-én (és talán még február első napjaiban is) korrigált körlevelet az előző közgyűlés dátumával adta ki a vármegye jegyzője.

A szomszédos Pozsony, Nyitra, Liptó, Trencsén, Bars és Árva vármegyék rendjeihez[15] intézett körlevél rögtön súlyos panasszal kezdődik: a fejedelem és Csáky István országos főhadbiztos legutóbb a hatósági árszabás betartatását és a természetbeni adók beszolgáltatását sürgető, mulasztás esetén szigorú büntetéssel (pénzbírsággal és a vármegyei tisztségviselők hivatalvesztésével) fenyegető parancsait mindannyian vehették. Korábban a császári parancsokat legalább alaposan megvitathatták és azok eltörléséért folyamodhattak, most azonban kéréseik nem lelnek meghallgatásra, s csak nyögnek a terhek alatt. A szegénységet és a nemességet egyaránt sújtó terhek közül előszámlálják a portális hajdúk kiállításának, felfegyverzésének, ruházattal, szállással és élelemmel való ellátásának kötelezettségét, a „fel s alá járó hadak" által okozott károkat, az elrendelt közmunkákat és szekerezéseket, a különféle természetbeni beszolgáltatásokat és a szükség esetén bármikor elrendelhető személyenkénti nemesi felkelést. Az eddig soha nem tapasztalt terhek könnyebbítéséért és egyéb ügyekben is egy „alázatos memorialist" fogalmaztak a fejedelemhez, melynek másolatát véleményezésre a körlevélhez csatolták, hogy az abban foglaltakhoz csatlakozva együttes erővel léphessenek fel „a jó szomszédság" és „a közönséges igazság" jegyében.

A Rákóczihoz intézett memorialis már bevezetőjében kinyilvánította Turóc vármegye rendjeinek békevágyát, hiszen újévi jókívánságaikat is a mielőbbi békekötés reményével zárták.[16] Ezután az előző évi tárgyalások kudarcának okait vizsgálva arra kérik a fejedelmet, hogy miután az udvar a konföderátusok panaszainak orvoslását zömmel az országgyűlés elé utasította, ennek megfelelően terjesszék az uralkodó elé sérelmi válaszukat. A nemzetközi garancia kérdésében elegendőnek tartanák, ha az 1606. évi bécsi békét szavatoló örökös tartományok (Alsó- és Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaország, valamint Szilézia) vállalnának ismét kezességet a magyar törvények betartatására. Magánpanaszait a királyi leiratra adott válasz benyújtását követően is ki-ki megfelelő módon előterjesztheti – folytatja az emlékirat, majd rögtön ezután rátér a nemesi szabadságjogoknak a konföderáció részéről történt megsértésére, melyek közül első helyen a só és vas

[13] *Horváth* VI. 475. és 479. o.; *Csepreghy* 72. o.; *Asztalos,* 2000. 232. o.; *Köpeczi–Várkonyi.* 1976. 277., 490. o. és 2004. 348., 642. o. (a főszövegben és a kronológiai összeállításban is). A „javított" kiadás bírálója, *Bánkúti Imre* számos hasonló hibát igazít helyre recenziójában (Sz, 2005. 1297–1299. o.), de ezt a tévedést ő sem korrigálja. Ugyancsak hibásan szerepel *R. Várkonyi Ágnes* más munkáiban: Mo. tört. 4/2. 1224. o.; Nemzet és eml. 191/3. jegyzet.

[14] Magyarország töténeti kronológiája. Főszerk. *Benda Kálmán.* II. 1526–1848. (A vonatkozó rész *Nagy József Zsigmond* munkája.) 2. kiad. Budapest, 1983. 541. o. (A kötetvégi hibajegyzék sem javítja.); *Dušan Škvarna – Július Bartl – Viliam Čičaj – Mária Kohútová – Róbert Letz – Vladimír Segeš:* A szlovák történelem lexikona. Ford. *Kulcsár Mónika.* Bratislava, 2003. 88. o. (Eredeti szlovák nyelvű kiadása: 1997.)

[15] Pontos felsorolást ad a *Diarium Conventus Onodiensis* ismeretlen szerzője. Lásd: TT 1895. 526. o., *Áldásy* 127. o. és RTü II. 315. o. (NB. ez utóbbi helyen a magyar fordítás szövegéből kimaradt Bars vármegye!)

[16] Az emlékirat e bevezető részét Szalay nem közli.

magánérdekekből eredő kisajátítását panaszolják fel. A szabad kereskedelem nemléte miatt áruhiány és nagy drágaság tapasztalható, különösen a ruházati anyagok, a vasáru, a só és egyéb fűszerek hiánya jelent gondot. Mindezek orvoslására és bizonyos törvénycikkek[17] megtartására kérik a fejedelmet.

A két irat határozott, helyenként meglehetősen éles hangnemben, de a valós helyzetnek megfelelően részletezi a háborús terheket és sérelmeket. A só és vas magánérdekekből történő kisajátításának vádja azonban expressis verbis magát a harc folytatását is egyéni érdekként határozza meg, hiszen a vas a hadiipart, a só pedig a hadellátást szolgálta. Ez méltán válthatta ki Rákóczi és a kuruc hadvezetés haragját, s részben a nem kellően megfontolt stílus riaszthatta vissza a szomszédos megyéket is attól, hogy csatlakozzanak a kezdeményezéshez. Alább látni fogjuk, hogy Rákóczi az ónodi országgyűlésen azt is a turóci követek szemére vetette, hogy a háborús terhek mértékét eltúlozzák, s Turóc vármegye félreeső helyzeténél fogva az átlagosnál is kevesebbet szenvedett a hadmozgásoktól. Való igaz, hogy Alsó-Magyarországon például Nyitra és Pozsony vármegyét, valamint az alföldi mezővárosokat is jobban sújtották a császári és kuruc csapatok hadműveletei és a katonaság túlkapásai, de hogy Turóc vármegye sem csupán hírből ismerte az efféle gondokat, arra nézve egy rendkívül érdekes forrást hívhatunk tanúbizonyságul.

1707 februárjában Palocsay György kuruc brigadéros fordult meg ezredével Turócban, s a szerinte nem megfelelő ellátás miatt rendkívül sértő hangnemben fogalmazott levéllel oktatta ki Okolicsányi Kristófot. A rövid, katonás levél otromba stílusa nem csupán személyében sértette meg az alispánt, de Palocsay még azt az igen durva magyar közmondást sem átallotta papírra vetni, miszerint „kása nem étel, tót nem ember".[18] Okolicsányi Kristóf hosszú válaszlevélben utasította vissza Palocsay támadását. Önérzetes hangon figyelmeztette a brigadérost, hogy a nemes vármegye tisztviselőjeként, sőt magyar nemesemberként, de a konföderáció legkisebb tagjaként és a fejedelem legutolsó szolgájaként sem türheti el a sértést. Miután Palocsay lekezelő módon egy pohár tokaji borra is meghívta Okolicsányit, erre úgy reflektált, hogy ő apja házában is ihat jó bort, sert vagy vizet, s ha a brigadéros illendőképp viselkedett volna, ő invitálta volna magához. A levélváltásra már a memorialis és a körlevél megfogalmazása után került sor, ez tehát semmiféle hatással sem lehetett Okolicsányi Kristóf akciójára. A kuruc sereg ma-

[17] Az egyes szövegvariánsok eltérően adják meg a dekrétumok és törvénycikkek sorszámát. Lásd erről alább, a függelékben közölt memorialishoz fűzött jegyzeteket. A CJH alapján mégis nagy biztonsággal azonosítani lehet a konkrét törvényhelyeket, melyek véleményünk szerint a következők: I. Mátyás III. dekrétumának (1471) XI. cikkelye („A király az országlakosok akaratán kívül semmi adót se szedjen."); II. Ulászló I. dekrétumának (1492) I. cikkelye („A király az ország összes karait és rendeit tartsa meg régi szabadságaikban..."); II. Ulászló V. dekrétumának (1504) I. cikkelye („Az egyes urak és vármegyék ne otthon vagy magánosan, hanem az országgyűlésen vagy közönséges gyűlésen mindeneknek közös egyetértésével ajánljanak a királynak segélyt vagy adót...")

[18] Az ügy dokumentumait lásd a függelékben. Megjegyezzük, hogy a Palocsay Horváth család, amelyből a brigadéros származott, horvát eredetű, s Palocsay György maga Sáros vármegyében élt, tehát népes udvartartásában is valószínűleg nagyobb számban szolgáltak szlovákok és ruszinok, nemzetiségi élű kirohanásra így még akkor sem volt kellő alapja, ha tekintetbe vesszük, hogy édesanyja Károlyi Sándor nővére volt. Maguk a turóciak is megjegyezték Bercsényihez írott panaszlevelükben, hogy Palocsay sem éppen a Tiszántúlról (tehát tősgyökeres magyar tájról), hanem „oroszok" (értsd: ruszinok) lakta vidékről származik, így melléfogás volt részéről a bántó megnyilvánulás. Különösen azzal az Okolicsányi Kristóffal szemben, aki turóci nemestársaitól eltérően kifogástalan magyarsággal írta leveleit, így Palocsayhoz intézett válaszát, sőt az ónodi véres tragédia után szüleihez szóló búcsúlevelét is. A Palocsay családra lásd: NI V. 155. o. és IX. 90–93. o.

gas rangú tisztjei és a nemesi vármegye tisztségviselői között nap mint nap került sor hasonló összezördülésekre, így forrásunk a hadsereg és a civil hatóságok kapcsolatának *jellemző* dokumentuma.[19] Mégis furcsállhatjuk, hogy eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Thaly Kálmán nem csupán ismerte a saját gyűjteményében fennmaradt okiratot, de fontosabb részeit szokása szerint postairónnal alá is húzta. Sajátos történelemfelfogásához és történetírói habitusához híven mégsem használta fel az ónodi országgyűlésről írott közleményében, ahol pedig minden apró részletkérdést megvilágító okmány tartalmát idézi vagy legalább megemlíti.[20]

Az ügy ezzel természetesen nem ért véget: Turóc vármegye február 26-i közgyűlése levélben tett panaszt Bercsényi Miklósnál: részletesen felsorolják terheiket, s a mostoha természeti adottságokra, valamint a súlyos aszály okozta gondokra hivatkozva azok könnyítését kérték a főgenerálistól, s a Palocsay által elkövetett sérelem orvoslásáért is hozzá folyamodtak. Ugyanakkor magánál a fejedelemnél is panaszt tettek, s Rákóczi 1707. március 14-én Ungvárott kelt levelében Palocsay példás megbüntetésére utasította Bercsényi Miklóst.[21] Az ügy valószínűleg éppen a körlevél-botrány kirobbanásával vett ellenkező fordulatot, s három héttel később már maga Bercsényi Miklós is „Palocsaiként" szidta az öreg Okolicsányi Pál „tót emberségét", s immár nem Turóc vármegye panaszának orvoslását és „Palocsai Uram dolgának" elsimítását, hanem a kiszivárgott akció miatti számonkérést tartotta fontosnak, s ezért hívatta maga elé Okolicsányi Kristófot.[22]

A körlevél és memorialis keletkezéséről az eddig előkerült források alapján a következőket tudjuk. Turóc vármegye 1707. január 27-i közgyűlésén Okolicsányi Kristóf alispán – a Trencsén megyei Bellusról jőve – ismertette azt a memorialist, amelyet elmondása szerint Trencsén vármegye rendjei készítettek a fejedelem számára, s amelynek „némely böcsületes emberek" révén megszerzett másolatát a vármegye jegyzőjével, Ularik Andrással fel is olvastatta. Rakovszky Menyhért „oly figyelmetessen hallgatózott és vigyázott" a memorialis felolvasásakor, „mintha ő éppen semmit sem tudott és soha nem hallott volna felőle". A felolvasás után pedig „mindjárt dícsérte", és javasolta, hogy küldjék el a fejedelemnek, de ne úgy, mint saját instanciájukat, mert egyetlen megyének („kivált ennek a mi legkissebbikünknek") a folyamodványa úgysem nyerne meghallgatást, hanem a szomszéd

[19] *Bánkúti* Imre találó megállapítása (Sz 2005. 1289. o.) szerint a vitézlő rend „tagjai közt kialakult bizonyos felsőbbrendűségi tudat, mivel magukat tartották az igaz hazafiaknak, akik vérüket ontják a hazáért, lenézték a társadalom polgári részét, parasztokat, nemeseket, polgárokat, életformájukat elutasították. Ez a mentalitás állandóan kisebb-nagyobb konfliktusokat idézett elő a katonaság és a polgári társadalom közt."

[20] *Thaly* 97–110. o. („A túróczi pártütő kísérlet" c. fejezet.) A Palocsay és Okolicsányi Kristóf levélváltásáról készült egykorú másolaton Thaly gyűjteményének 1881-es évszámmal jelzett bélyegzője is szerepel, ami arra vall, hogy az említett közlemény megírásakor (1896) már a szerző birtokában volt.

[21] Turóc vármegye levelét és Rákóczi parancsát Bercsényihez lásd a függelékben. (Rákóczi levelére és Bercsényi kiadott levelezésének alább említendő utalásaira Czigány István hívta fel a figyelmemet, segítségét ez úton is köszönöm.)

[22] Lásd Bercsényi Miklós 1707. április 7-én Teplicéről és 10-én Revőcéről írt leveleit a fejedelemhez, ahol a Palocsayra történő homályos utalás Rákóczi most megismert rendelete és a Palocsay–Okolicsányi levélváltás kapcsán válik érthetővé: AR I/V. 387. és 390. o. Maga Thaly – nem tudni, hogy a levélváltás ismeretében vagy más közvetett adatok és Bercsényi utalásainak nyomán – mindössze a következő magyarázatot adja jegyzetben: „Palocsay György ezrede Túróczba jutván téli szállásokra: az ezredes holmi kvártélyos ügyekben összeveszett a vármegyei tisztekkel, és őket haragjában »tót ember«-eknek szidta, a mit azok sértésnek vettek, s Bercsényinél panaszt emelvén, elégtételt követeltek." Mint láttuk, az ügy valójában nem volt ennyire bagatell, s Palocsay sértése is sokkal durvább volt annál, ahogy Thaly tálalja a dolgot.

vármegyékkel összefogva, „unitis viribus" lépjenek fel az ügyben. Ehhez mindjárt papírra vetett néhány szempontot,[23] és szóban is bőséges instrukciókkal látta el a jegyzőt a szomszédos megyékhez intézendő körlevél megfogalmazásával kapcsolatban. Ularik jegyző a következő, január 31-i közgyűlésen még a rendek egybegyűlése előtt felolvasta Révay Ferenc főispán, Okolicsányi Kristóf alispán, Rakovszky Menyhért és a turóci prépostság adminisztrátora jelenlétében. A jegyző által fogalmazott levél azonban „némely periodusokban nem tetszvén" a vármegye vezetőinek, Rakovszky egy másolati példányt rögtön korrigált, s a javított változatot letisztáztatta a jegyzővel. A későbbi vizsgálat során Ularik András által Révay Imrének átadott iratok között szerepel azonban Rakovszky 1707. február 1-jén Rákón kelt levele a jegyzőhöz, amelyben további változtatásokat és pontosításokat kért a fejedelemhez intézett memorialis szövegében. Az ekkor javasolt változtatások bekerültek a végleges változatba, úgy tűnik tehát, hogy a két okmány csak február elejére készült el, s csak ezután küldhették meg a szomszéd vármegyéknek.[24]

Testületi döntés vagy a két követ öntevékeny akciója?

A fentebb vázoltakat jórészt a vármegye 1707. november 26-i közgyűlési jegyzőkönyvéből tudjuk, ahol a kassai kibővített szenátusi ülésre küldendő követek instrukciójában jegyezték le az elmondottakat úgy, amint a vármegye annak idején jelen volt tagjaitól, különösen Ularik jegyzőtől részletesen értesülhettek. Thaly Kálmán 1894 augusztusában járt Turócszentmártonban, s akkor másolta ki az említett részt a közgyűlési jegyzőkönyvből, majd megosztotta adatait Áldásyval is, aki összefoglalóan közölte az adatokat az országgyűlésről írt monográfiájában.[25] Utóbb Thaly szó szerint is közölte a jegyzőkönyvi szakaszt a Századokban,[26] jómagam pedig nemrégiben bukkantam rá a kassai gyűlésre küldött turóci követeknek instrukciójuk értelmében a fejedelemhez és a Szenátushoz benyújtott folyamodványaira, valamint az ezekhez mellékelt, a vármegyei jegyzőkönyvben leírtakkal szó szerint egyező vizsgálati jelentésekre.[27] A jegyzőkönyvben és a folyamodványok mellékleteiben leírt vallomás önigazoló jellege kétségtelen. Wellmann Imre egyenesen óvatosságra int a dokumentum hitelességét illetően, megjegyezvén, hogy az ónodi országgyűlésen a két főkövet tragédiáján túl a vármegyét is súlyosan megbüntették, s „a Kassára küldött követeknek éppen az volt a feladatuk, hogy valamikép eszközöljék ki a szigorú ítélet megváltoztatását". Wellmann szerint „ebben csak úgy reménykedhettek, ha a pártütés vádját sikerül a megye közönségéről a két főbűnösre, a többé tanúskodni nem tudó" Okolicsányira és Rakovszkyra hárítani. A szerző azzal igyekszik még alátámasztani érveit, hogy felemlíti: „az ónodi véres események hí-

[23] Valószínűleg ezt a pontokba szedett emlékeztetőt adta ki *Thaly* (Sz 1896. 104–105. o.) Rakovszkynak egy 1707. május elején kelt levele mellékleteként. (Nyilván tévesen ehhez a levélhez csatolva.)

[24] Rakovszky február 1-jei levelét lásd: *Thaly* 103–104. o.

[25] *Áldásy* 66–68. o. A szerző a Thalytól nyert információk kapcsán megjegyzi, hogy a megyei jegyzőkönyv vonatkozó része mindaddig „csodálatos módon" elkerülte a történészek figyelmét, ami azért is feltűnő, „mert ez okmány oly helyen van, hol már számosan kutattak, s ép ez egy okmányról nem tesznek említést". Az igazság ezzel szemben az, hogy Rajner Gyula már éppen 20 évvel Áldásy előtt felhívta a figyelmet a nevezetes okmányra. Lásd: A Magyar Történelmi Társulat 1874-ik évi vidéki kirándulásáról szóló jelentések. X. *Rajner Gyula*: A zsyó-váralja–turóczi bizottság jelentése. IV. A Túrócz megyei levéltár. Sz, 1875. 189–190. o.

[26] *Thaly* 97–102. o.

[27] Lásd a függelékben.

rére a Túrócban maradt rendek a parasztsággal együtt féltükben a hegyekbe bujdostak", s Bercsényi az ő megnyugtatásukra is parancsot adott a megyébe küldött katonai expedíciót vezető Révay Imre ezredesnek.[28] Természetesen nem hihetjük, hogy a békepárti akció mögött kizárólag Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért állt volna, esetleg még az előbbi apjával, Okolicsányi Pál királyi békebiztossal a háttérben.[29] A körlevélben és a memorialisban említett sérelmek a rendek többségének véleményét tükrözték (legalábbis az alsó-magyarországi vármegyékben), s a kurucok több más turóci nemessel együtt az öreg Okolicsányit és a főispánt is vizsgálati fogságra vetették. A „két főbűnös" mellett tehát „felbujtót" és „bűntársakat" is találtak, s ennek a vármegyei felterjesztésben foglaltak sem mondanak ellent. Ularik főjegyző és a többiek önigazolás-jellegű vallomását véleményem szerint hitelesnek fogadhatjuk el. A fő pontokon egybevág ezzel a kínvallatásnak alávetett Okolicsányi Kristóf vallomása is, aki szerint Rakovszky „concipiálta az írásokat, de notáriusa vármegyének írta".[30]

Itt kell közbevetnünk, hogy Rákóczi hibásan közli a turóci követek tisztségeit, ő ugyanis Emlékirataiban Rakovszkyt alispánnak (Vicomte), Okolicsányit pedig jegyzőnek (Notaire) mondja.[31] A valóságban Okolicsányi volt az alispán, Rakovszky pedig nem volt jegyző, csupán a vármegye tekintélyes assessora, táblabírája. Az egykorú források közül az ónodi első articulus, a névtelen magyar Napló és a latin Diarium, a bártfai követek naplója, Beniczky Gáspár diáriuma, Forgách Simon emlékirata és ifj. Tsétsi János havi krónikája egyaránt helyesen közli Okolicsányi tisztségét (alispán, viceispán, vicecomes). Rakovszkyt a latin Diarium, Beniczky és Forgách csak névvel említi, az országgyűlési végzések első cikkelye, a bártfai napló és Tsétsi helyesen *táblabeli assessor*nak, illetve *jurassor*nak mondja, s csupán a magyar Naplóban szerepel – név nélkül – nótáriusként.[32] Mint láttuk, már Thaly közleményében hangsúlyos adatként szerepel a megye tényleges jegyzőjének, Ularik Andrásnak[33] a vallomása, akit maga Thaly „csak ártatlan író-gép gyanánt" szereplő, jóhiszemű, jámbor, becsületes tisztviselőként jellemez.[34] Ennek ellenére – Rákóczi előadását követve – szinte minden történész hibásan közli a tisztségeket, s Áldásy, Márki, Asztalos, Várkonyi egyaránt (fő)jegyzőnek mondja Okolicsányit, s alispánnak Rakovszkyt, Wellmann név nélkül alispánt és *jegyzőt* említ, s csupán Csepreghy és Fabiny nevezi helyesen alispánnak Okolicsányit, de ez utóbbi meg Rakovszkyt mondja jegyzőnek.[35] Ott, ahol csupán az ónodi események részleteiről van

[28] *Wellmann* 565. o. (A Révaynak adott instrukciót teljes terjedelmében közlöm a függelékben.)

[29] Okolicsányi Pál szerepével részletesen foglalkozik: *Fabiny* 371–381. o. A „turóci konspirációt" illető újabb forrás nem került elő személyével kapcsolatban, de az elgondolkodtató, hogy a Wienerisches Diarium Ónod után közölni tudta a memorialis teljes szövegét, persze ahhoz Bécsben több úton-módon is hozzájuthattak. (Lásd fentebb a 2. jegyzetet!)

[30] Bártfai köv. MHHS XXVII. 147. o. és RTü II. 332. o. Idézi *Áldásy* 51. o.

[31] AR III/I. 394., 396. o. (A francia szöveg: 158., 160. o.)

[32] Az ónodi gyűlés I. cikkelye: *Áldásy* 133–134. o. és CJH Függelék; Napló: TT 1902. 415. o. és RTü II. 311. o.; Diarium: TT 1895. 526–527. o., *Áldásy* 127–128. o. és RTü II. 315–316. o.; Bártfai köv.: MHHS XXVII. 145–146. o. és RTü II. 331. o.; *Beniczky* 19–21. o.; *Forgách* 1065. o.; Tsétsi: MHHS XXVII. 316. o.

[33] Nagy Ivánnál egy 1655-ben nemességet nyert *Uhlárik* nevű Trencsén vármegyei családról olvashatunk, de ugyanott egy 1701. évi forrás alapján – talán olvasati hibából – *Uhrik* András szerepel Turóc vármegye jegyzőjeként. NI XI. 369–371. o.

[34] *Thaly* 102–103. o.

[35] *Áldásy* 55., 58. o.; *Márki* II. 18., 20. o.; *Asztalos*, 2000. 232. o.; *Köpeczi–Várkonyi* 1976. 283., 521., 525. o. és 2004. 692., 698. o.; Mo. tört. 4/1. 221. o.; *Wellmann* 565. o.; *Csepreghy* 74. o.; *Fabiny* 374., 378. o. NB. R.

szó, ez különösebb félreértést nem okoz. Áldásyt azonban komolyabb tévedésre vezette ez a pontatlanság, mert Okolicsányi idézett vallomását, miszerint Rakovszky fogalmazta, de a jegyző írta a körlevelet, úgy értelmezte, hogy jegyző alatt itt magát Okolicsányi Kristófot kell érteni![36] Valójában már a harmadik személyű fogalmazás is gyanús kellett volna, hogy legyen számára, Thaly szívességéből pedig hozzájutott a vármegyei jegyzőkönyv adataihoz s abban a jegyző vallomásához is, így Áldásynál mint az ónodi országgyűlés monográfusánál súlyosabban esik latba ez a teljesen érthetetlen tévesztés. Ugyanezt a hibát követte el évekkel később a névtelen magyar Napló közreadásakor is, amikor annak adatait megkérdőjelezve a csupán megsebesített és halálra kaszabolt személyek felcserélését rója fel a naplóírónak, holott az csak annyiban hibázott, hogy jegyzőnek vélte Rakovszkyt.[37]

Visszakanyarodva Wellmann Imre fenti véleményéhez, amelyben kétségbe vonja a turóciak mentegetőző vallomásának hitelét, meg kell jegyeznünk, hogy ő is jegyzőnek mondja az egyik ónodi áldozatot. Ilyen hibába csak akkor eshetett, ha felületesen tekintette át a vizsgált forrásokat, s ez a tény már önmagában is csorbítja észrevételének kritikai élét. Amit pedig ő maga a bűnrészesség jelének vélt, hogy tudniillik a turóci nemesség a parasztsággal együtt a hegyekbe menekült, szintén cáfolható, hiszen az adott szituációban nem kellett ahhoz bűnrészesnek lenni, hogy úrrá legyen valakin a félelem. Az elbujdosott szegénységnek pedig éppen semmi szerepe sem lehetett a nemesi vármegye „pártütésében", így a megye lakóinak magatartását nem a bűnrészesség jeleként, hanem a rémhírek által kiváltott tömeghisztéria hatásaként kell értékelnünk, s Bercsényi ennek megfelelően reagált, amikor a néhány néven nevezett, bűnrészességgel vádolt nemes elfogatása és a túlkapások szigorú tilalma mellett elsősorban a kedélyek lecsillapítását és a turóciak elleni zavarkeltők megfékezését adta parancsba.

Wellmann is elismeri azonban, hogy „Okolicsányi és Rakovszky volt az egész mozgolódás fő értelmi szerzője", s találóan teszi hozzá, hogy „nem is intézték minden mesterkedés nélkül a dolgot". Helyesen bírálja Thaly észrevételét is, aki szerint a turóci nemességet „legföljebb a könnyelműség vagy a korlátoltság (!) vádja érheti", s abban is egyet lehet érteni Wellmannal, hogy „a megye nemeseinek többsége, legalább hallgatólag", osztotta Rakovszkyék álláspontját.[38] Csakhogy zömmel így voltak ezzel a szomszédos vármegyék rendjei is, mégis válasz nélkül hagyták a turóciak körlevelét: részben felbontatlanul, részben felbontva küldték meg azt a fejedelemnek,[39] vagyis eszük ágában sem volt csatlakozni a kezdeményezéshez, Rakovszkyék így lemondtak a memorialis benyújtásának tervéről.[40] Sőt, mi több, Turóc vármegyében is volt ellenkező értelmű ál-

---

Várkonyi Ágnes másutt (*Köpeczi–Várkonyi* 2004. 352., 360., 362. és 643. o.) részben forrásidézetben, részben saját szövegében helyesen alispánként említi Okolicsányit, de az ugyanazon könyvön belüli ellentmondások csak növelik a zűrzavart. Végül megjegyzendő, hogy Beniczky Gáspár naplójának újabb kiadásakor Bánkúti Imre sajtó alá rendezőként, jómagam pedig sorozatszerkesztőként ugyancsak tévesen tettük meg Okolicsányit jegyzőnek, Rakovszkyt pedig alispánnak a kötet személynévmutatójában: *Beniczky* 267–268. o.

[36] *Áldásy* 60. o.

[37] TT 1902. 413. o. A magyar Napló elé írt bevezetőben.

[38] *Wellmann* 565–566. o.

[39] Ezt maga Rákóczi említi: AR III/I. 394. o.

[40] Okolicsányi Kristóf 1707 áprilisában Bercsényi előtt csak a vármegyékhez írt körlevelet ismerte el, s tagadta, hogy a fejedelemnek is írtak volna. Midőn az ónodi gyűlésen kihallgatták, azt válaszolta, nem tudja, végül miért nem küldték el a memorialist Rákóczinak. Lásd: AR I/V. 390. o., *Szalay* VI. 428. o. és *Áldásy* 60. o.

lásfoglalás: Révay Imre báró tiltakozó levelet írt a megye közgyűlésének, ezt azonban Okolicsányi alispán úgy terjesztette elő, hogy a jelenlévők tréfának (?!) vélték a bennefoglaltakat, s – Ularik jegyző utólagos vallomása szerint – Okolicsányi magánál tartotta a levelet, s így a jegyzőkönyvben sem maradt nyoma.[41] Mindent egybevetve, véleményem szerint Okolicsányiék az általános közhangulatnak megfelelően fogalmazták meg a rendek sérelmeit, de elszánt fellépésük dacára nem csupán a szomszédos megyéket,[42] de a turóci nemességet sem tudták úgy maguk mögé állítani, hogy azok az első bizonytalan szituációban ne hátráltak volna ki mögülük. Magatartásukat aligha lehet korlátoltságnak, „együgyű bambaságnak"[43] tekinteni. Mondhatnánk inkább óvatos tartózkodást, józan kivárást. Amikor pedig már híre ment Rákóczi és Bercsényi neheztelésének, sőt Bercsényi személyesen is „megpírongatta" Okolicsányi Kristófot,[44] többen is javasolták, „hogy a haragnak megcsendesítésében mód kerestessék", Rakovszky azonban az ország törvényeire hivatkozva önérzetesen utasított vissza minden ilyen kezdeményezést.

Közvetlenül az országgyűlés előtt viszont saját maga fogalmazta meg a követutasítást, s úgy adta a nótárius kezébe, aki tehát tényleg nem állt a helyzet magaslatán, ha hagyta, hogy hivatali teendőit jórészt Rakovszky intézze helyette. A május 12-i közgyűlésben azután a többség ellentmondott az instrukció tartalmának, s úgy tűnik, lassanként elszivárogtak, hogy távollétükkel menthessék magukat az egyre kényesebbé váló szituációban. Végül a többség eloszlása után Okolicsányi alispán mégis felolvastatta, majd le is pecsételte vagy pecsételtette az instrukciót. Rakovszky és Okolicsányi tehát még ekkor sem hátrált meg, s magukra maradva némiképp rossz előérzettel, de igazuk tudatában továbbra is a békekötés elszánt híveiként indultak a gyűlésre.

Tragikus fordulat

A körömi táborban lezajlott események részletei az egykorú forrásokból és a szakirodalomból jól ismertek.[45] A gyűlés első érdemi vitája június 4-én robbant ki a hadiadó mértékéről és kivetésének módjáról, valamint a rézpénz forgalmáról és értékéről. Itt találkozunk először az egyik turóci követ, Rakovszky nevével, aki többekkel – így a nyitrai alispánnal és a barsi pálosok küldöttjével – együtt ellentmondott az elértéktelenedett rézpénz korlátlan forgalmának, és legalább a zálogbirtokok kiváltásának és az adósságok megfizetésének tilalmát szerették volna elérni. Bercsényi hevesen tiltakozott a megkötés ellen, s a vitát a fejedelem azzal rekesztette be, hogy arra a következő ülésen térjenek

[41] *Thaly* 106–107. o.

[42] Bercsényi értesülése szerint Árva vármegye „igen apprehendálta" a turóciak körlevelét, Liptó pedig visszaírt, „hogy őköt ezen dolog nem illeti". Lásd Bercsényinek fentebb, a Palocsay-ügy kapcsán már említett levelét Rákóczihoz. Revőce, 1707. április 10. AR I/V. 390–391. o.

[43] *Thaly* 102. o.

[44] Bercsényi a rózsahegyi evangélikus zsinatról hívatta maga elé Okolicsányi Kristófot, aki csak harmadszori kéretésre jelent meg a főgenerális színe előtt. Bercsényi nyíltan szemére vetette az egész ügyet, mire Okolicsányi „csak pirult, et dixit nihil". Lásd Bercsényi imént idézett levelét: AR I/V. 390–391. o.

[45] Lásd főként: *Beniczky* 19–21. o.; Bártfai köv.: MHHS XXVII. 142–149. o. és RTü II. 329–332. o.; *Rákóczi*: AR III/I. 394–396. o.; *Lemaire*: RTü II. 254–257. o.; a névtelen magyar Napló: TT 1902. 415–416. o. és RTü II. 310–311. o.; az ugyancsak névtelen latin Diarium: TT 1895. 526–527. o., *Áldásy* 127–128. o. és RTü II. 315–317. o. Megjegyezzük, hogy a gyorsan pörgő eseményekről utólag készített források alapján – különösen a június 6-i drámai nap eseményeit tekintve – nem mindig dönthető el az egyes beszédek és epizódok sorrendje. Az események rekonstrukciója: *Áldásy* 49–69. o.

vissza. Rakovszky tehát tapasztalhatta, hogy ellenzéki véleményével nincs egyedül, ezért talán félre is tette korábbi aggodalmait, Rákócziban és Bercsényiben viszont megerősödhetett az a korábbi elhatározás, hogy számonkérik a turóciak éveleji akcióját. Maga Rákóczi mondja Emlékirataiban, hogy előre föltette magában, hogy magyarázatot kér a megyétől.

A június 6-i ülésen azután ismét a rézpénz ügyében került sor pengeváltásra, először csupán a szó képletes, majd véresen valós értelmében is. Berkes András váci vikárius ugyanis a felső-magyarországi 13 vármegye nevében megismételte a korábbi tiltakozást, hogy rézpénzben ne lehessen zálogot kiváltani és adósságot visszafizetni. Bercsényi azzal utasította el a felszólalást, hogy a gyűlésben senki sem szólhat testületileg, hiszen éppen azért hirdettek személyenkénti megjelenést az országgyűlésre, hogy ki-ki a saját nevében voksolhasson. A tizenhárom vármegye nevében pedig már csak azért sem léphet fel a nagyprépost, mert erre ő nem kaphatott felhatalmazást, hiszen erről Bercsényinek Ung, Károlyinak Szatmár, Csáky Istvánnak pedig Bereg vármegye főispánjaként semmiféle tudomása sincs. Berkes elhallgattatása után ütött a turóci követek számonkérésének órája, Bercsényi ugyanis azzal zárta beszédét, hogy az „alattomban" írt körlevél ügyét mint a pártoskodás jellemző példáját és a konföderációra tett eskü megszegését említette.

Rögtön ez után Rákóczi emelkedett szólásra, hogy felpanaszolja a körlevélben foglaltakat, melyek közül mind az egyéni haszonkeresés vádja, mind pedig az a tény mélyen sértette, hogy Turóc vármegye nem közvetlenül hozzá fordult panaszai orvoslásáért. Rakovszky magyarázkodni kezdett, majd Okolicsányit is válaszadásra szólították fel. A hosszas párbeszéd végén Rákóczi felolvastatta Krucsay István szenátusi titkárral a körlevelet és a memorialist, melynek éles hangneme most teljesen a követekre háramlott vissza. Rákóczi pontról pontra utasította vissza a vádakat, kifejtette, hogy eddig még senkitől sem tagadta meg jogos panaszainak orvoslását, de a turóciak panaszai mindenképpen túlzottak, hiszen azok egyrészt a közös ügy érdekében folytatott háború természetes velejárói, másrészt viszont éppen Turócnak lehet legkevésbé oka a panaszra, mivel félreeső helyzeténél fogva az ellenséges és a saját csapatok mozgása is kevésbé érintette más vármegyéknél. Rakovszky és Okolicsányi azonban ezt követően is kitartott korábbi álláspontja mellett. Rákóczi azt várta beszédének hatásától, hogy a rendek vagy a Szenátus igazságot szolgáltat neki, és Sennyey István kancellár indítványozta is a törvényes eljárás megindítását a turóci követek ellen, ám – mint utólag kiderült – a rendek a Szenátus, a szenátorok pedig a rendek kezdeményezésére vártak. A döbbent csönd kínos percei után Rákóczi teátrális jelenet közepette felajánlotta lemondását, és könnyes szemmel távozni készült. Klobusiczky Ferenc ekkor szelíden visszakényszerítette székébe, Bercsényi pedig heves indulattal támadt a követek ellen, s kardjával Rakovszkyra sújtott, mire Károlyi halálos sebet ejtett ugyanannak fején. Rakovszky és Okolicsányi is menekülni próbált, de előbbi a sátor előtt összerogyva Bercsényi udvari papjának karjai között kilehelte lelkét, az utóbbi pedig több súlyos sebet szerzett, amelyekből azonban még felépülhetett volna... A vérengzésben Bercsényin és Károlyin kívül állítólag Ilosvay Imre, Ilosvay Bálint és talán Ilosvay János vett még részt, s az ifjú Bercsényi László is megmártotta kardját Rakovszky holttestében.[46]

[46] Bercsényi és Károlyi kezdeményező fellépését Rákóczi, Lemaire és a névtelen magyar napló említi, az Ilosvayak részvételét Kökényesdy László utólag Bécs számára készített, több ponton is meghamisított előadásából tudjuk, Bercsényi László „barbár tettét" pedig egyedül Lemaire örökítette meg.

A zűrzavar hatására Rákóczi visszanyerte lélekjelenlétét, és gátat vetett a további vérengzésnek. Az ország sátorához tódult katonaságot tisztjeikkel lecsillapíttatta, és védelmébe vette a közhangulat által fenyegetett többi turóci nemest. Okolicsányit is a fejedelem francia testőrei kísérték borbélyhoz. A turóci nemesek egyike, – mint Rákóczi írja Emlékirataiban – „egy rendkívül hiú és vakmerő ügyvéd",[47] Platthy Sándor a fejedelem lábaihoz borulva keresett menedéket. Ehhez a jelenethez egy igen érdekes, irodalmi értékű forrásunk is van, amelyet – tudtommal – eddig, ebben az összefüggésben még nem használtak fel. Ez egy gúnyvers, melynek keletkezéséhez tudnunk kell, hogy Platthy 1708 őszén meghódolt a császáriaknak, és Csáky Imre kalocsai érsek szolgálatába állt. Csáky 1710-ben őt bízta meg, hogy átvegye számára a székéből felfüggesztett egri püspök egyházmegyéjének és Heves–Külső-Szolnok vármegyének az igazgatását. Az eljárás miatti sérelmét azután az agg Telekesy István egri püspök az említett pasquillusban is megfogalmazta, pellengérre állítva Platthy ónodi szereplését. A vers hosszan ecseteli, hogy Platthy is kis híján osztozni kényszerült Rakovszkyék sorsában, sógora azonban megmentette életét, felkiáltván: „Minden félreálljon, ezt senki ne bántsa!"[48] Telekesy nem nevezi meg a nagyhatalmú sógort, de a genealógiai adatok ismeretében könnyen megválaszolhatjuk a kérdést: minden kétséget kizáróan Vay Ádámról, II. Rákóczi Ferenc udvari marsalljáról van itt szó, aki unokahúgának férjét védelmezte a fenti szavakkal.[49] Ismét egy olyan mozzanat, amellyel kiegészíthetjük a hatalmas zűrzavar eseményeit.

A „törvényes" eljárás

Már egykorúlag is föl-fölröppentek a vádak, hogy a turóciak tragédiája előre (sőt lépésről lépésre!) eltervezett dolog volt,[50] s a Kökényesdy (Vetéssy) László által az udvarhoz benyújtott, utólag szerkesztett emlékirat is ezt hangoztatja.[51] Való igaz, hogy Rákóczi és Bercsényi elhatározta a turóci követek megleckéztetését, és az is kimutatható, hogy mind politikailag, mind katonailag nyomást kívántak gyakorolni az összegyűlt rendekre, hogy a rozsnyói szenátusi ülésen hozott döntésnek megfelelően kierőszakolják a trónfosztást és a harc további folytatásához szükséges határozatokat. A véres jelenet spontaneitásához azonban aligha férhet kétség. A hatalmas zűrzavarban bekövetkezett öldöklés egyébként is inkább ártott, mint használt a trónfosztás ügyének. Maga Rákóczi az „Örök Igazság" előtt jelenti ki Emlékirataiban, hogy nem gondolt előre arra, ami bekövetkezett. Történészeink a fejedelem védelmében sokszor idézték már ezt a vallomást, én azonban nem erre, hanem arra fektetném a hangsúlyt,

[47] AR III/I. 396. o.

[48] Telekessy István: 1711. febr. 28-án másként, újra előadva azok a dolgok, melyek Ónodon 1707. máj. 6-tól az egyezség befejezéséig tartó napokban végbementek. In: A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Válogatta és sajtó alá rendezte *Varga Imre*. Budapest, 1977. 597–600. o. és jz., 840–841. o.

[49] *Szluha* 2000. 543. o.

[50] Okolicsányi Pálnak és feleségének is azt állították némelyek, hogy voltak, akik időben figyelmeztethették volna fiukat a rá váró veszedelemre. Lásd a függelékben az öreg Okolicsányi leveleit Radvánszky Jánoshoz a szatmári békekötés után.

[51] Kökényesdy célzatos és feltétlenül túlzó (legtöbb részletében koholt) előadásának gyönge pontjaira mutat rá: *Szalay* VI. 426. o.; *Horváth* VI. 484–485. o.; *Áldásy* 62–65. o.; *Thaly* 4–7. o.

hogy az Emlékiratokból is kitűnik, mennyire bántotta Rákóczit a dolog, s azzal is tisztában volt, hogy túlfűtött beszédével ő korbácsolta fel az érzelmeket, s így, ha akaratlanul is, de ő idézte elő a váratlan fordulatot.[52]

1707. június 7-én az országgyűlés nyilvános ülésének kezdetén Rákóczi visszatért az előző napi véres eseményre, kérve, „hogy senki is azon meg ne ütkezzék: mert gondolatjában sem volt, és meg sem tudta gondolni, hogy azok történjenek".[53] Ezek után joggal vetődhet fel a kérdés, hogy ha Rákóczit ennyire bántotta a dolog, miért kellett „továbblépni", vagyis mire volt jó Rakovszky holttestének meggyalázása, Okolicsányi megkínzása és kivégzése, számos turóci nemes bebörtönzése és a vármegye joghatóságának felfüggesztése. Azt hiszem, mindez az események egyenes következményeként magyarázható, mivel a karddal eszközölt „igazságszolgáltatást" utólag csak a törvényes eljárás igazolhatta a közvélemény felé. A jogi lépések ezért már 6-án megkezdődtek, amikor elrendelték Okolicsányi kivallatását és a turóci nemesek őrizetbe vételét, amely egyaránt szolgált vizsgálati fogság és védőőrizet gyanánt. 7-én Rákóczi beszéde után Károlyi és Bercsényi is szólásra emelkedett, s Bercsényi hangsúlyozta beszédében, hogy „Isten ő Szent Felsége" csodálatos rendelése szerint éppen a főbűnös, Rakovszky nyerte el méltó jutalmát, a sebesült Okolicsányi szerint ő volt ugyanis az iromány „fabricatora".

A jogi eljárás során sem tartották be azonban a formaságokat. Előbb döntést hoztak róla, hogy ki kell vizsgálni, vajon a vármegye testületének tudomásával és teljes egyetértésével adták-e ki az írásokat, de már a vizsgálat lefolytatása előtt széttépték a megye zászlaját, „diribrűl-darabra" törték kopját, összetörték dobját és trombitáját, pecsétjét pedig bevonták és a fejedelem kezébe adták.[54] Jelképeinek megsemmisítésével tehát eleve kollektív büntetéssel sújtották a megye testületét, sőt, mi több, állítólag arról is határoztak, hogy Turóc vármegyét fel kell osztani a négy szomszédos megye között.[55] A turóci nemesek (valószínűleg a gyűléstől távolmaradtakról van szó) elfogatásával Platthy Sándort bízták meg, de miután ő és Beniczky Gábor is vonakodtak a feladattól, azzal mentvén magukat, hogy ők is Turóc megyeiek, mindkettőjüket fogságra vetették.[56] Hetedikén kivallatták Okolicsányit és Sennyey kancellár sátorában a turóci nemeseket is,[57] 9-én pedig a tábortól egy puskalövésnyire rövid kínzás után kivégezték Okolicsányit, állítólag azzal a karddal, amelyet Károlyi Sándor kölcsönzött abból a célból, hogy a családi ereklyék közt megőrizve utódai „hazaszeretetének jelképét" lássák majd benne.[58]

---

[52] „Elmondhatom az Örök Igazság előtt, akinek művemet ajánlottam – írja Rákóczi –, hogy sem én, sem más nem gondoltunk arra, ami bekövetkezett, és amit beszédem hevessége és indulatossága okozott." AR III/I. 394. o. Majd alább ismételten önmagát hibáztatja a fejedelem: „...fölismertem, milyen hiba volt, hogy olyan hevesen beszéltem." Uo. 396. o.

[53] Bártfai köv.: MHHS XXVII. 147. o. és RTü II. 332. o.

[54] A dobot és trombitát csak a magyar Napló említi a jelképek között: TT 1902. 416. o. és RTü II. 311–312. o.

[55] Kolinovics adatait idézi: *Áldásy* 61. o. és *Csepreghy* 81., 125–126. o. Utóbbi kizártnak tartja, hogy ilyen döntés akár csak felvetődött volna a gyűlésben, mivel azt más forrás nem említi. Ha „in prima furia" fel is merült ez az ötlet, az bizonyos, hogy június 15-én már ezzel ellentétes állásfoglalás született. Lásd erről alább.

[56] Lásd a latin Diarium adatát: TT 1895. 527–528. o., *Áldásy* 129. o., valamint magyar fordításban (ahol a vármegye „zár alá vételéről" van szó): RTü II. 317. o.

[57] Beniczky szerint a megárestált nemeseket 7-én, a bártfai napló szerint 8-án hallgatták ki.

[58] *Lemaire*: RTü II. 256. o.

A két követ holttestéről részben ellentmondásos adataink vannak. Rakovszky testét 6-án a gyilkosság helyszínén hagyták, majd másnap reggel, ruházatától megfosztva hóhér vonszolta ki két ökör farkához kötve a tábortól távolabb. A végtisztesség megtagadása mindenkiben visszatetszést keltett, s Forgách Simon már úgy értesült, hogy a katolikus Rakovszky testét „sem a madarak, sem a kutyák nem érintették; azt nem tudja senki, hova lett később, de néhányszor fényt lehetett látni azon a helyen".[59] Ottlyk György fejedelmi udvarmester önéletírásából tudjuk, hogy Rakovszkyt végül eltemették. Okolicsányi szüleinek írt búcsúlevelében még azt remélte, hogy testét talán Rákóczi engedélyével hazavihetik Tótprónára,[60] végül azonban őt is a vesztőhelyen hantolták el Rakovszky mellett, Ottlyk György prédikátorának, Ács Mihálynak és fiának, Ottlyk Andrásnak közreműködésével.[61]

Június 13-án Bercsényi részletes instrukcióval küldte ki Révay Imre gyalogsági ezredest a fejedelem udvari lovas-karabélyos ezredéből válogatott különítménnyel Turócba. Mint fentebb említettük, elsősorban a hírek szerint felbolydult lakosságot kellett lecsillapítania, és a turóciak elleni közhangulat hatása alatt elkövethető visszaéléseket, katonai túlkapásokat kellett megakadályoznia, de négy név szerint megnevezett személy, Révay Ferenc főispán, Lehoczky György, Kostyán György és Czemanka Ádám letartóztatását is elrendelte a főgenerális.[62] Révay Imrére nyilvánvalóan azért esett a választás, mert egyrészt otthonos volt a vármegyében, tehát kellő helyismerettel és tekintéllyel rendelkezett, másrészt hűségét már azzal is bizonyította, hogy annak idején ellentmondással élt a memorialis megvitatásakor. A szakirodalom azonban számos helyen a főispán fiával azonosítja Révay Imrét, s ezzel drámaivá fokozzák az apja elfogatásával megbízott fiú küldetését.[63] Révay Imre valójában távoli unokaöccse volt Révay Ferencnek, s ez a rokonsági fok már inkább ellenérdekeltséget feltételez, melyet az is mutat, hogy Révay Imre rögtön magának kérte nagybátyja főispáni tisztét Bercsényitől és a fejedelemtől.[64]

---

[59] *Forgách* 1065–1066. o. Idézi: *Köpeczi–Várkonyi* 1976. 284. o. és 2004. 363. o.

[60] Okolicsányi Kristóf búcsúlevelét lásd: Sz 1927–28. 331–333. o.

[61] Ottlyk: MHHS XXVII. 103. o. Az Okolicsányi számára koporsót készíttető Ottlyk András a genealógiai irodalom szerint alig múlt 15 éves ekkor: *Szluha* 2006. 471. o.

[62] Bercsényi az elfogandó nemesek lakhelyét is közli parancsában: Révay főispán – Prékopa, Lehoczky György – Szentmárton, Kostyán György – Tarnó, Czemanka Ádám – Tarnó. (*Fabiny* 369. o. hibásan Czemanka *Andrást* említ.) E családokra lásd: NI III. 191. o., VI. 381. o. és VII. 81. o. Megjegyezzük még, hogy Beniczky Gáspár naplójában *Kostiál*, illetve *Kosstyál* (33., 138. o.), s ennek nyomán *Thaly*nál (Sz 1896. 102. o.) és *Fabiny Tibor*nál (i. m. i. h.) is *Kostyál* György szerepel, de Nagy Iván szerint a *Kostyál* és *Kostyán* két külön család, és az utóbbi birtoka volt „Tarnó". Szluha Márton viszont a tharnói előnevű Kostyál család leszármazását közli (*Szluha* 2006. 314–317. o.), a helyes névalak kérdésében így egyelőre nem tudok dönteni. Bercsényi parancsát lásd a függelékben.

[63] Thalynak a bártfai követek naplójához fűzött jegyzete (MHHS XXVII. 146–147. o.) tévesztette meg a későbbi szerzőket, így *Áldásyt* is, aki eredetileg a Századokban megjelent tanulmányában szintén a főispán fiaként említi Révay Imrét (Sz 1895. 720. o.) *Thaly* utóbb korrigálta ezt az adatot (Sz 1896. 102. o.), s Áldásy is javítani próbálta ugyanezt munkájának önállóan megjelent változatában, de a bonyolult szerkezetű mondat végén mégis bennmaradt a hibásan jelölt rokonsági fok (*Áldásy* 95. o.), s csak a kötetvégi hibaigazító helyesbíti az értelemzavaró szöveghelyet. A bártfai követek naplójának új kiadásában (RTü II. 332. o., 47. jegyzet) ugyancsak hibásan szerepel a két Révay családi kapcsolata.

[64] Révay Imre 1707. június 23-án Prékopán kelt levele Bercsényihez. Idézi *Áldásy* 155. o. Valószínűleg ezzel függ össze Rákóczi július 12-i levele is Révay Imréhez, melyben ígéri, hogy kedvezően fogja elbírálni annak kérését. Lásd a függelékben.

Az országgyűlésben a turóci nemesek vallomása nyomán csak június 15-én (tehát két nappal Bercsényi imént említett parancsa után) rendelték el Révay Ferenc főispán letartóztatását, aki jelen volt azon a közgyűlésen, amelyen a körlevelet és memorialist megtárgyalták. Határozat született, hogy ha Révay nem tudná tisztázni magát, akkor függeszszék fel, s a fejedelem addig is rendeljen ki biztost a vármegye tisztújítására. Új alispán választása után a megye nyerje vissza pecsétjét, „s azontúl zászlót is szabad légyen csináltatni azon Nemes Vármegyének".[65] Ez a határozat már egyértelműen a megenyhült hangulat jele, és elébe ment annak, hogy a rendi jogokat megtestesítő nemesi vármegye intézménye ellen is visszavonhatatlan és veszélyes példát statuáljanak.

Június 21-én három turóci nemest, Platthyt, Huszár Imrét vagy Józsefet és Beniczky Gábort felszabadították az árestom alól, akik megkövették az egész országot, másnap, a gyűlés zárónapjának reggelén pedig Rákóczi is audiencián fogadta hármójukat, s visszahelyezte őket korábbi tisztségeikbe.[66] Platthy 23-án még írásban is köszönetet mondott a fejedelemnek.[67] Többen azonban továbbra is fogságban maradtak, s a Révay által elfogatott és a kivezényelt karabélyosok által július 2-án a körömi táborra bekísért[68] személyekkel együtt Egerbe kísérték őket, az öreg Okolicsányi Pált pedig Munkács várában vetették fogságra.[69] Révay Imre a megye levéltárának számos dokumentumát is elkobozta, s – nyilván vizsgálat céljából – megküldte azokat a fejedelemnek.[70]

1707 novemberében Turóc vármegye a fejedelem engedelmével közgyűlést is tartott, s ekkor fogalmazták meg a fentebb részletesen tárgyalt instrukciót a kassai kibővített tanácsülésre küldött követeik számára, hogyan fogalmazzák meg és nyújtsák be önigazoló jelentésüket és joghatóságuk visszanyerését kérő folyamodványukat Rákóczihoz és a Szenátushoz.[71] A kassai „majdnem országgyűlés" 1707. december 24-én eloszlott, de Rákóczi karácsony után, mindjárt az ünnep másnapján újabb tanácskozást tartott a Szenátus együtt maradt tagjaival. Ezen tárgyalták meg Turóc vármegye említett beadványait. Az ülésen az a határozat született, hogy Turóc vármegyét méltán érte büntetés, hiszen ha a megye universitasa nem is vett részt a pártütésben, mentségei elhallgatásával „ha szinte vétkes nem lett volna is, vétkessé tette magát". Miután pedig a megye elleni ítéletet az országgyűlés hozta, a fejedelem önmaga nem adhat felmentést,

---

[65] Bártfai köv.: MHHS XXVII. 161–162. o.

[66] Bártfai köv.: MHHS XXVII. 169–170. o.; *Beniczky* 27. o. Huszár keresztnevét a két forrás eltérően említi.

[67] *Thaly* 108–109. o.

[68] *Beniczky* 33. o.

[69] A névtelen magyar Napló szerint Okolicsányi Pált június 9-én tartóztatták le: „Ezen nap Okolicsány Páll meg arestáltatott." TT 1902. 416. o. és RTü II. 312. o. Áldásy a Napló elé írt bevezetőben összetéveszti az apát és a fiút, s ezért ismét a naplóírónak ró fel pontatlanságot. (TT 1902. 413–414. o.) Június 9-én egyébként valószínűleg csupán határozatot hoztak az öreg Okolicsányi letartóztatásáról, hiszen a távoli Turócba ekkor még nem juthattak el a kirendelt katonák. Mindenesetre Okolicsányi Pál letartóztatását előbb elrendelhették, mint a többiekét, mert Révay Imre küldetésekor őt már nem említik az elfogatandók között.

[70] Erre utal Turóc vármegye 1707. november 26-i közgyűlési bejegyzése, amelyben többek között zár alá vett dokumentumaik visszaadásának kérelméről is szó van. Thaly 101. o. Ezen iratok egy részét, tudniillik a Rakovszkyt és Okolicsányit kompromittáló leveleket Thaly közre is adta: uo. 103–107. o. Nem kizárt azonban, hogy a megye levéltárának több más iratát is elkobozták, s talán ezzel magyarázható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában jelenleg nagyobb számban találhatók Turóc vármegye eredeti közgyűlési iratai a Rákóczi-szabadságharc éveiből: Eredeti oklevelek, K 357. No. 2786., 2792. stb.

[71] A folyamodványokat és a mellékelt jelentést lásd a függelékben.

azt csak majd a legközelebbi országgyűlésen kérhetik ismét. Addig is a börtönében elhunyt főispán helyett kapjon a megye főadministrátort Révay Gáspár személyében, aki a megyei nemesekkel egyetértésben megválasztott hat commissariussal intézze az ügyeket. A még tömlöcben lévő turóci nemesek (köztük Okolicsányi Pál) és a kezességen elbocsátottak sorsáról pedig úgy határoztak, hogy ügyüket a Szenátus előtt kell kivizsgálni a fejedelem által meghatározott időben.[72] Rákóczi december 29-én ki is nevezte az elhunyt Révay Ferenc fiát, Gáspárt főadministrátorrá. Érdekes, hogy döntésekor nem teljesítette Révay Imre korábbi kérését, ehelyett elfogadta Okolicsányi Pál javaslatát, aki munkácsi tömlöcéből már előzőleg, november 30-án kérte, hogy a Révay család örökös főispánságára való tekintettel vagy az idős urak közül Révay Mihályt, illetőleg Zsigmondot, vagy az ifjabb nemzedékből Révay Gáspárt nevezze ki a fejedelem az elhunyt Ferenc báró utódává.[73]

A fogságra vetett turóci nemesek ügyét végül 1708. május 21–22-én vizsgálták ki Egerben. Rákóczy kirendelt ügyvédről is gondoskodott számukra Csemniczky Péter és Sándor személyében. A rendek közbenjárására Rákóczi végül eltekintett a vádemeléstől, s május 26-án hozzájárult kezességen való elbocsátásukhoz.[74] 1708. június végén Okolicsányi Pál is kezességen szabadult,[75] de az év őszén, a sorsfordító trencséni csatavesztést követően, megyéjük császári megszállásakor valamennyien visszatértek I. József hűségére. Révay Gáspár főispáni helytartót, kuruc gyalogezredest Nyitra várának feladása miatt Rákóczi hadbíróság elé állíttatta, de felmentették, s unokafivérével, Révay Imrével együtt mindvégig kitartott a szabadságharc ügye mellett. Nevüket a szatmári békeokmányon is olvashatjuk.

Honárulók, mártírok vagy áldozatok?

A turóci követek – újfent hangsúlyozzuk: Magyarország újabbkori történelmében példátlan[76] – tragédiája háromszáz év távlatából is felveti a kérdést: hogyan értékelhetjük Rakovszky és Okolicsányi történelmi szerepét. Csakugyan hazaárulók vagy legalábbis a konföderáció árulói voltak? Vagy épp ellenkezőleg, az igaz ügy mártírjaiként a magyar és (vagy?) szlovák nemzeti hősök Pantheonjában van a helyük? Természetesen már a kérdés ilyen formában való felvetésével is hangsúlyozni szeretném, hogy a modern történettudomány sem érzelmi alapon, sem ennyire sarkos formában nem adhat választ a problémára. Bizonyára helytelen, sőt ahistorikus következtetésre jutnánk, ha kuruc–labanc vagy szlovák–magyar viszonylatban próbálnánk magyarázni a problémát. Helyesebben járunk el, ha a korabeli politikai irányzatokat vesszük górcső alá, s ebben a viszonyrendszerben értékeljük a történelmi epizódot és annak szereplőit.

---

[72] *Wellmann*, LK 1935. 71. o.

[73] *Thaly* 109. o. Rákóczi egyébként munkácsi tartózkodásakor, 1707. november 22-én személyesen is fogadta Okolicsányi Pált, akivel hosszasan elbeszélgetett. *Beniczky* 76. o.

[74] *Beniczky* 138., 140. o.

[75] Július 2-án már Vihnyén jelentkezett Rákóczi táborában, ahol 4-én fejedelmi audiencián vett részt. Nyilván ekkor mondott köszönetet szabadulásáért. *Beniczky* 152–153. o.

[76] A középkorból is csak az 1131. vagy 1132. évi aradi országos gyűlésben történt vérengzést említhetjük hasonló példaként.

A kuruc függetlenségi háború éppúgy megosztotta az ország népét, mint történelmünk sok más korszaka. A különböző társadalmi rétegek más-más célok eléréséért, gyakran egymással szembenálló érdekekért ragadtak fegyvert Rákóczi és Bercsényi vezetésével, miközben a másik oldalon szintén jelentős politikai erőt képviselő csoport tartott ki az ország törvényes uralkodója mellett olyan – történelmi mércével mérve is – jeles személyiségek vezetésével, mint Esterházy Pál nádor, Pálffy János bán vagy Széchényi Pál érsek. A két tábor politikai megosztottsága lényegében polgárháborús szituációt teremtett, s mint arra legújabban Bánkúti Imre rámutatott, a polgárháborúnak „más erkölcsi normái vannak, mint két idegen hadsereg közti harcnak. Polgárháborúban ugyanis a másik fél nemcsak katonai ellenség, hanem politikai áruló."[77] Ebben a viszonyrendszerben válik érthetővé a turóci követek tragédiája is.

Jellemző, hogy sorsukról mindkét fél országgyűlési törvénycikkben emlékezett meg. Az ónodi gyűlés első articulusa a bécsi udvar „családd igéreti árnyékán" kapdosó, a szövetkezett rendek „hitetlen s mételyes tagjai"-ként bélyegzi meg a két szerencsétlen sorsú követet, akik rávették megyéjüket, hogy „észvesztő leveleket" írjon a szomszéd vármegyékre, s „azon pártos írásokban való hamisságot" az országgyűlésben „oltalmazni s tökéletlen pártfogásokkal támogatni nem" irtóztak, s e tettükért méltó büntetést is szenvedtek.[78] Ezzel szemben az 1715. évi XLVI. törvénycikk elégtételt szolgáltat számukra, s szörnyű haláluk magyarázatául azt közli, hogy arra a lázadók gyűlésében azért került sor, „mert a császári királyi felséggel leendő kibékülést írásban beadott különféle érvekkel, példákkal és okokkal sürgették, a nemességi kiváltságnak ama lázongások alatti iszonyú sérelmét s a szegény népnek is elviselhetlen [!] elnyomását kijelentették..."[79]

Thaly Kálmán rendkívül elfogult értékelést ad a turóciakról, nem csupán ma megmosolyogtató, de már saját korában is tudománytalannak számító érzelmi kitörésekkel bélyegzi meg őket, s nevezi a „főbűnszerző" Okolicsányi Pált „vén pártütőnek, hazaárulónak és hitszegőnek".[80] Ennél még Rákóczi is objektívebb jellemzést ad, amikor a következőket írja egykori jogtanácsosáról: „...túl jó polgárnak tartottam ahhoz, hogysem ártani akarna a közös ügynek. De nem gondoltam meg eléggé, hogy az olyan jellemű ember, mint Okolicsányi, ha egyszer kétségbeesik a háború szerencsés kimenetelén, tervet forralhat, hogy engem olyan megegyezésre kényszerítsen, amilyet éppen kötni lehet."[81] Ezzel tulajdonképpen egyet is érthetünk, hiszen Okolicsányi csakugyan a realitások figyelembevételével kívánt békét kötni, s nyilván olyan békét, „amilyet éppen kötni lehet". Ez a rendek egy jelentős részének, különösen a megyei nemességnek megfelelt volna, ám a vitézlő rend még stabilnak látszó társadalmi erőt biztosított Rákóczi és a kuruc hadvezetés számára a háború folytatásához. A szatmári békesség utólag mégis Turóc vármegye követeit igazolta, hiszen a Károlyi és Pálffy által 1711-ben elért eredményeket lényegében már az udvar 1706. évi békeajánlata is tartalmazta. Igaz, hogy a fejedelem Szatmár után is kitartott elvi álláspontja mellett, s ónodi beszédéhez híven „mindenét feláldozva" száműzetésbe vonult.

---

[77] *Bánkúti*, Sz 2005. 1296. o.

[78] *Áldásy* 133–134. o. és CJH Függelék.

[79] CJH

[80] *Thaly* 110. o.

[81] AR III/I. 394. o. Részben idézi: *Fabiny* 372. o.

A témához kapcsolódó alábbi dokumentumok részint ismeretlenek, részint egy–másfél évszázada kiadatlanok. Az iratok közlésénél mai helyesírásunkat tartottam szem előtt, megőrizve ugyanakkor a vélhetően kiejtésbeli sajátosságokat is tükröző írásmódot. A több példányban ismert dokumentumok összehasonlítását szövegkritikai jegyzetek szolgálják, tárgyi jegyzeteket pedig csak akkor alkalmaztam, ha a bevezető tanulmány nem nyújt kellő háttér-információt.

1.

Turóc vármegye körlevele a szomszéd vármegyékhez a fejedelemnek szánt memorialis tervezetével

Két egykorú másolat. *A)* OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc VII. fol. 305–306. és *B)* MOL G 19. II. 2. c. fol. 236–237. Az irat provenienciájához adalékul szolgálhat, hogy az Országos Levéltár bélyegzőjén kívül „A M. N. Muzeum Könyvtára" feliratú körbélyegző is megtalálható rajta. Helyesírásában és szövegében a két példány egymástól, továbbá Szalay és Áldásy kiadásától[82] is jelentősen eltér. Az *A)* példány helyesírása és nyelvezete áll közelebb a maihoz,[83] és szövegében is ez tűnik pontosabbnak, ezért ezt veszem alapul a közlésnél. A főbb különbségekre jegyzetben utalok.

Nemes Thurócz vármegye levelének, mellyet Rákóczihoz akart küldeni, de eléb a szomszéd vármegyékkel közlötte.[84]

Méltóságos Vezérlő Fejedelem, nékünk jó kegyelmes Urunk!

Isten ő Szent Felsége mostan folyó új esztendőnek kezdetiben és több következendőknek áldottabb forgásiban az édes hazánk javára és megmaradására célozó teljes boldogulással, minden lelki és testi kívánta jókkal, háborúság után pedig mindnyájunk által szívessen óhajtó[85] békesség partjára való boldog jutással Fejedelemségedet[86] áldja meg,[87] és az édes Nemzetünk igaz fiaival együtt vígasztalja, alázatossan kívánjuk.[88]

Tavali armistitiumnak alkalmatosságával tractált békességnek mivóltábul[89] velünk közlött és Confederált[90] Nemes Vármegyékben publicált[91] Nagyságod kegyelmes pátensiből és azokban accludált, Tekéntetes Ország nevével béadott propositiókbul, ellenben azokra a' Felséges Udvar által tett resolutiókbul, mellyek nem szintén[92] idegenek a' békesség kötésétül,[93] alázatossan meg-

[82] *Szalay* VI. 421–423. o. és *Áldásy* 51–54. o.

[83] A *B)* példány helyesírásának és egykori kiejtésének legfőbb jellemzője, hogy az *é* betűt (és hangot) gyakran *í*-vel helyettesíti (míltóságos, cílyozó, békessíg, engedelmessíggel, Felsíges, vígezhett, béadassík, lévín, törvínyünknek, quártílozók, naturalík), de ennek fordítottja is előfordul (szévessen, séránkozási, szénye, kévül, élleti). Ezeket, valamint a kötőszók eltérését, a pedig–penig(len) alakváltozatokat és más apróbb különbségeket nem jelzem.

[84] E cím csak a *B)* példányon szerepel. Feltűnő, hogy Rákóczit itt a korban szokásos titulusok nélkül említik, a másolat ezért bizonyára nem a Fejedelmi Kancellárián, és nem is a fejedelem számára készült.

[85] A *B)* példányon: *óhajtott*.

[86] *B)*-ben sajátosan így: *Fejedelmessígedet*.

[87] A *meg* igekötő *A)*-ból hiányzik.

[88] A memorialis első bekezdése Szalay és Áldásy kiadásából hányzik.

[89] *B)*-ben: *mivóltában*. Szalaynál és Áldásynál: *mivoltáról*.

[90] A *B)* változatban helyesen így, az *A)*-ban viszont másolási hibából *Conferált* szerepel.

[91] A két kiadott változatban szöveghiány: *és ... publicált*.

[92] Az *A)* és *B)* példányban, valamint Szalaynál így, Áldásynál fordított szórendben: *szintén nem*.

értettük, a' békesség tractája min múlt, vagy hogy csak függőben maradt légyen? Mindazáltal öszvönözvén[94] bennünket az édes hazánkhoz és nemzetünkhez buzgó szeretet, és az égig felhatozó[95] számtalan sok árváknak, özvegyeknek és szegénységnek szüntelen könyvhullatási,[96] séránkozási és sanyarúsági,[97] nemessi praerogativánk szerént kéntelenítettünk a' Nagyságod vezérlő fejedelmi színe előtt szokott engedelmességgel megjelennünk, vallamellyeket a' Felséges Udvar maga resolutiói által diaetára elhallasztott, mivel[98] a' király diaetán kívül per se[99] semmi törvént nem tehet, ellenben a' Nemes Ország is az ő Felsége[100] confirmatiója nélkül semmit sem végezhet: könyörgünk azért Nagyságodnak alázatossan, országunk tetszése szerént való replica a' Nemes Ország nevével béadassék az ő Felsége resolutióira.[101]

A' mi pedig gvarantia állapotját illeti, ha csak a' miatt el köllenék múlni[102] a békességnek, melyben most sem desperálunk, nagyobb és erőssebb gvarantia nem lehetvén, mint Bocskaÿ idein[103] való patificatio vólt, midön Alsó-, Felső Austria, Csehország, Morva és Silesia sponsiót magokra vállaltak Felséges magyarországi király által léendő haza törvénnyeinek[104] és szabadságának inviolabilis megtartása iránt, melyet azután csak nem sokára Bethlehem[105] motussa követte, involválván a' megírt országokat is: a' kik mivel succumbáltak, Isten kezében lévén a' hadak vezérlése és triumphusi, kicsoda ellent állhat[106] az Isten megváltozhatatlan dispositióinak?[107]

Ezen kívül, ha mi egyéb privata praetensiók fent foroghatnak,[108] azokat replica béadása után is suo modo alkalmatossan folytathatni.

Mindazáltal törvényünknek és nemesi szabadságunknak, mellyet a' Confoederatio nem sufferál hanem inkább erősíti,[109] megsértődését abban tapasztaljuk, hogy a' melly generale beneficiumok az egész országnak deserviálnak ususul,[110] úgymint a' többi között a' vas és a' só, azok leginkább privatus ususokra fordéttatnak, mellyeket majd nem is kaphatnyi, és ha valakik particulariter kaphatják is, de[111] az árra excessive eleváltatott. A' melly áruk[112] penig más országokból[113] béhozattatnak országunkba, úgymint: drága materiák, mindenféle posztók, fűszerszám és egyéb jószágok, mivel szabad commerciumok nem folynak, éppen nem tudjuk, azontúl[114] micsoda köntösben járjunk? Vasat[115] is honnénd a' magunk és szegénység szükségére provideáljunk? és fűszerszám s

---

[93] Szalay és Áldásy szövegében: *kérésétől.*

[94] E szó *A)*-ban, valamint Szalaynál és Áldásynál is így, *B)*-ben: *felindítván.*

[95] *B)*-ben: *egekig felhatván*, Szalaynál és Áldásynál: *égig felható.*

[96] E szó *A)*-ban így!

[97] *B)*-ből hiányzik: *és sanyarusági.*

[98] *B)*-ben: *mert.*

[99] Szalay és Áldásy kiadásában: *...dieta nélkül.*

[100] *A)*-ban szövegromlás: *a' Felsége.*

[101] *B)*-ben, valamint Szalay és Áldásy kiadásában is: *resolutiójára.*

[102] *B)*-ben: *el köllene múlni*; Szalaynál és Áldásynál: *kellenék elmúlni.*

[103] E szó *B)*-ben így: *ideiben.* Szalaynál és Áldásynál: *idejében.*

[104] *B)*-ben így: *törvényeknek*, a szóvégi toldalék utólagos beszúrásával.

[105] *B)*-ben: *Bethlem.* Szalaynál és Áldásynál: *Bethlen.* Bethlen Gábor fejedelemről van szó.

[106] Szalaynál és Áldásynál: *állhat ellene.*

[107] *B)*-ben, Szalaynál és Áldásynál: *dispositiójának.*

[108] *B)*-ben: *fönforoghatnának;* Szalaynál: *fenforgannának;* Áldásynál: *fenforognának.*

[109] *B)*-ből ez utóbbi szó hiányzik.

[110] *B)*-ben helyesebben így: *deserviálnának usussal.* Szalay és Áldásy kiadásában: *deserviálnak ususból.*

[111] E kötőszó *B)*-ből hiányzik.

[112] E szó *B)*-ben hibásan így: *árák*!

[113] A *B)* példányon egyes számban: *országbúl.*

[114] Szalaynál és Áldásynál helyesebben: *ezentúl.*

[115] *B)*-ben szövegromlás: *mást.*

só nélkül való étkekkel hogy éljünk? Könyörgünk abban is generaliter,[116] prospiciáltassék az egész országnak,[117] abban fogyatkozást ne szenvedjünk.

Végtére,[118] supplicálunk Nagyságodnak alázatossan ad similitudinem articuli 11.[119] Matthiae regis decreti 3.[120] Item Uladislai regis decreti 1. articuli 1.[121] et ejusdem decreti 5. articuli 1. et aliorum passim conditorum, az édes hazánk törvényeiben és az közönséges szabadságban minket kegyelmessen megtartanyi méltóztassék.[122]

Paria literarum Inclyti Comitatus Turocziensis ad reliquos vicinos comitatus datarum.[123]

Illustrissimi, Reverendissimi &[124]

Nem kétljük, vette Nagyságtok s kegyelmetek Méltóságos Vezérlő[125] Fejedelem kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes parancsolatit venálék[126] limitatiójának, sub poena flor. 500[127] argenteae pecuniae[128] de officialibus comitatensibus desumenda et degradatione ab officiis fienda[129] megtartása, úgy a 1ª 9bris anni 1706 praeteriti[130] videlicet anni militaris menstrue exolválandó quantuma,[131] nemkülönben Méltóságos gróff Csáky István generalis urunk ő Nagysága fenyegető levelét is Besztercze Bányára hetenkint, Körmöczre penig semel pro semper[132] imponált gabonának és naturaléknak sub mulcta militaris executionis administratiója végett.[133] Melly dolgok,[134] dispositiók és imposíták,[135] minthogy egyenessen az egész ország törvényei és szabadságink ellen,[136] (a' kikért most életünket föltettük és hadakozunk) intimáltatnak,[137] és ennekelőtte császár parancsolatit (megvizsgálván azokat országunk törvényei szerént) mertük ad amussim megdisputálnyi és ő Felségét de abrogatione talium[138] supplicálnyi: most penig akármelly súlyos dolgok imponáltatnak[139] reánk és szegénységre, csak süket füllel praetereálván, alatta nyögünk,[140] ho-

---

[116] *B)*-ben így: ***Könyörgünk azért Nagyságodnak generaliter abban is,***

[117] Szalaynál és Áldásynál így: *provideáltassék az egész ország...*

[118] *B)*-ben: *Végre.*

[119] A két kéziratos másolaton és Szalaynál *11.*, Áldásynál *II.* szerepel.

[120] A két kéziratos másolaton arab *3*-as, a két kiadott szövegben pedig római *IV*-es olvasható.

[121] *A)*-ban, Szalaynál és Áldásynál *1*-es, *B)*-ben *2*-es áll.

[122] A konkrét törvényhelyekre lásd fentebb a 17. jegyzetet!

[123] Ez a címsor csak *A)*-ban van meg.

[124] *B)*-ben csak így: *Illustrissimi &.*

[125] E szó *B)*-ből hiányzik.

[126] Ez a szó az *A)* példányban *victualék*-ról javítva.

[127] Az *A)*-ban, Szalaynál és Áldásynál is *500*, de a *B)*-ben *300*.

[128] *B)*-ben: *monetae.*

[129] E szó *B)*-ből hiányzik.

[130] Ez a szó is hiányzik a *B)* példányból.

[131] Szalay és Áldásy kiadásában ez a szövegrész így: *1. nov. 1706 menstrue exsolvendum quantumra (nézve).*

[132] Szalaynál itt kipontozott szöveghiány van, Áldásy pedig latinul közli a mondatrészt: *...Neosolium hebdomadatim, Cremniczium vero semel...*

[133] Szalaynál és Áldásynál néhány közbetoldott szó könnyíti meg az első mondat értelmezését, de nyelvtanilag a kéziratos példányok egymással megegyező mondatszerkezete is helyes.

[134] *B)*-ben egyes számban: *dolog.*

[135] *B)*-ben így: *impositiók.* Szalaynál és Áldásynál e szó hiányzik.

[136] *B)*-ben így: *...minthogy az egész ország törvényes szabadsági ellen...*

[137] *B)*-ben, valamint Szalaynál és Áldásynál is: *instituáltatnak.*

[138] *B)*-ben, Szalaynál és Áldásynál: *similium.*

[139] *B)*-ben így: *imponeáltatnak is.*

lott úgyis még[141] elviselhetetlen terh[142] vagyon most is az szegénységen,[143] úgymint: hajdúk praestatiója, azoknak fegyverkezése,[144] ruházása, quártélyozók súlyos intertentiója, föl s alá való[145] hadakra megszámlálhatatlan költség és expensák, gratuitus labornak[146] administratiója, tábori szekereknek praestatiója, limitált annonának és naturaléknak elviselhetetlen exolutiója, nyári havakra gabonának, zabnak és húsra való[147] marháknak nagy költséges deportatiója és hajtatása, abból emergált restantiáknak complanatiója, mostani quantumnak impositiója[148] és kévánt exolutiója. Szükség úgy hozván magával, personalis insurrectiója és egyéb súlyok is. Ezeket azért meggondolván és megfontolván, nyilvánvaló[149] dolog, hogy kikeletig sem fog subsistálnyi a' szegénség.[150] Egy szóval: elannyira vagyunk, hogy soha még effélékben nem valánk. Kihez való képest minemő alázatos memorialist concipiáltunk Méltóságos[151] Vezérlő Fejedelem kegyelmes Urunkhoz ő Nagyságához, de alleviatione et aliis negotiis, Nagyságtokkal s Kegyelmetekkel in verissimis[152] paribus communicáljuk a' végett, hogy országunk törvényét és nemesi szabadságot[153] közönségessen illető instantiánk annál erősebb, állandóbb és hathatósb[154] kegyelmes Urunk ő Nagysága előtt lehessen: az aránt a' maga tetszését és sentimentumát velünk és nemes szomszéd vármegyékkel communicálnyi, sőt unitis viribus annak promotiójában velünk egyet[155] értenyi, és a' magok részérűl is hathatóssan promoveálnyi, bennünket penig mi karban Nagyságtok s Kegyelmetek meg fog állapodnyi, indilate informálnyi[156] ne terheltessék Nagyságtok s Kegyelmetek, azt hozván magával mind közönséges igazság, mind peniglen a' jó szomszédság is.

In reliquo optatum responsum[157] expectantes[158] easdem praetitulatas Dominationes Vestras diutissime atque felicissime ad vota propria valere desideramus. Datum in congregatione in oppido Szent Mártony[159] celebrata. Die 27. Januarii Anno 1707.

Supra titulatarum Dominationum Vestrarum

Servi paratissimi, obligatissimi
Universitas Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium
Comitatus Túrócziensis

---

[140] Szalay és Áldásy kiadásában így: *...csak fohászkodva nyögünk alatta...*

[141] *B)*-ben: *holott úgyis elíg*; Szalaynál és Áldásynál: *holott még most is.*

[142] *B)*-ben: *tereh.*

[143] Áldásynál hibásan: *...szegénységben...*

[144] *B)*-ben: *fegyverkeztetése.*

[145] *B)*-ben, Szalay és Áldásy kiadásában egyaránt: *fel s alá járó.*

[146] Szalaynál és Áldásynál: *...gratuitorum laborum...*

[147] Szalay és Áldásy kiadásában szövegromlás: *hátravaló.*

[148] A megelőző három szó Szalaynál és Áldásynál hiányzik.

[149] *B)*-ben csak így: *való.*

[150] *B)*-ben így: *kikeletig sem subsistálhatni fog a szegénység.* Szalaynál és Áldásynál, helyes szórenddel: *...sem fog subsistálhatni...*

[151] A két kiadott változatból e szó hiányzik.

[152] *B)*-ben: *veris suis.*

[153] *B)*-ben: *törvényes és nemesi szabadságát.*

[154] *B)*-ben: *hathatóssabb*, Szalaynál és Áldásynál: *hathatósb.*

[155] *B)*-ben: *együtt.*

[156] Szalay és Áldásy kiadásában szöveghiány: *bennünket ... informálni.*

[157] *B)*-ben: *responsum optatum.*

[158] Az *A)* példány itt egy *etc.*-val folytatódik, elhagyva a befejező részt a dátumig bezárólag. Szalaynál és Áldásynál a teljes záróformula *(In reliquo...)* hiányzik a dátummal és aláírással együtt.

[159] Turócszentmárton, az egykori Turóc vármegyében (ma: Martin, Szlovákia).

2.

Palocsay György brigadéros és Okolicsányi Kristóf alispán levélbeli konfliktusa
Priekopa, 1707. február 14. – Tótpróna, 1707. február 20.

Egykorú másolat folytatólag ugyanazon lap két oldalán. Az első oldal jobb felső sarkában korabeli írással 1707-es évszám látható. Thaly Kálmán Okolicsányi és Palocsay nevét, valamint a tokaji borra invitáló szavakat piros, a Palocsay levelét záró durva közmondást pedig kék ceruzával aláhúzta. OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. VII. fol. 304r–v. (Talán azonos Turóc vármegye 1707. február 26-i, alább közölt panaszlevelének ma már hiányzó mellékletével.)

Copia literarum Domini Georgii Palocsaÿ

Isten áldjon meg, Okolicsányi Christoff uram!

Hogyha emberséges ember kegyelmed, jöjön hozzám hétfőn estvére Mossóczra egy pohár tokaji borra, jó szívvel látom, de ha nem az, maradjon otthon. Mivel penig talán kegyelmed Tekintetes Nemes Thurocz vármegye vice ispánya, bizonyossan nem tudom, de ha kegyelmed talál lenni, igen köszönöm, hogy annyira megböcsülte kegyelmes Urunk ő Nagysága legkisebbik alázatos hívét, engemet, hogy a' Tekintetes Nemes vármegye legkisebbik embere által meglátogatott, és megtudakozta, mint vagyok; igaz magyar példa szó: Tóth nem ember, kása nem étek. Datum Priekopa,[160] 14. Februarii 1707.

Kegyelmed

Jóakarója,
Palocsay György m. p.

In dorso literarum autem haec sunt scripta:

Kérem tartsa meg a' Nemes vármegye a' rendet, minden compania eleibe rendeltessen commissariust, vagy talán kegyelmed azt meg nem tanulta?

Responsum

Édes Nagyságos Uram!

A Nagyságod engem sem úgy, mint egy magyarországi egy vármegyének méltatlan viceispányját, sem úgy, mint egy magyarországi nemes embert, annál inkább úgy sem, mint a' Méltóságos, Tekéntetes, Nemzetes és Nemes Confoederált statusok legkissebb tagját vagy az kegyelmes Urunk legalázatosb hívét meg nem böcsüllő, a Nemes vármegyét penig inkább még[161] mint engem fölöttébb is böcsületében megsértő levelét vettem. A Nemes vármegye mind magáért, mind az én tisztemért feleljen Nagyságodnak, mert annyiból nem csak engem illet. Az mindenik companiához való különb-különb commissariusnak rendelése is, minthogy az eránt tisztembéli instructio arra engem eddig nem tanéttott, inkább az egész vármegyét illeti, nem egyedül engem. Aminemű commissariusok penig eddig a' Nemes vármegyétül rendeltettenek s mellém adattattanak, azoknak meg van hagyva, hogy Nagyságodnak és a Nemes regementnek tisztek szerént szolgáljanak, és a' Nemes vármegyére is, a' szegénységre is vigyázzanak. Hogy Nagyságodat nem látogattattam Nemes vármegye nevével, ha vítettem volna is, nem érdemlettem olly mocskos levelet, a' minéműtt ír reám, és következendőképpen a' Nemes vármegyére, ki együtt én velem azt sem érdemlette, hogy ama régi, másként jó értelemmel elszenvedhető példabeszédet, tott nem ember etc., reája és reám

[160] Priekope, Prékopa, utóbb Révayfalva Turóc vármegyében (ma Martin része, Szlovákia).

[161] E szócska csupán kezdőbetűjével rövidítve, feloldása így egy kissé bizonytalan.

is hányja. Szálljon Nagyságod magába, ha illeti-e ez a' Nagyságod méltóságos tisztét? Avagy nem illendőbb volt volna-é, ha abban a' politiában vítettem volna is, nékem akkor szememre vetni, mikor a' minap Nagyságodat úgyis mint vice ispány meglátogattam magam, jóllehet Nagyságod béjővén a' vármegyénkbe, a' maga jövetelét sem nékem mint méltatlan vice ispánynak, avagy ha engem arra méltónak nem tartott, sem a' Nemes vármegyének (noha eddig szokás volt) nem insinuálta. Ha penig vagy a' Nemes vármegyének, vagy főispány uramnak a' maga béjövetelét megírta Nagyságod, nékem éppen azt senki meg nem jelentette. Az egész emberi nemzetet még a' természet is arra tanétja, hogy az elébb mondjon jó napot, a' ki jön, nem az, a' kihez jött valaki, mellyet nem én magamra, hanem a' Nemes vármegyére érték, kinek tudtára adni illett, hogy béjött Nagyságod. Írt ugyan Nagyságod 17. hujus[162] a' Nemes vármegyének, kit a' Nemes Deputatióban, nem penig Nemes vármegye gyülésében 18. vettünk, de abban csak a' computus eránt írt Nagyságod, kiben mivel szinte fáradtunk, magam adtam illendő választ, mivel az egész vármegye ott nem volt. Azt sem érdemlettem, hogy kérdésben veszi Nagyságod, ha én vagyok-é viceispány?, holott úgyis mint viceispány idein a' béjövetele után udvarolván Nagyságodnak, annak lenni engem Nagyságod megtudta, s annak is ismért. Mindezekbül Nagyságod, ha magába száll, eszébe veszi, hogy valaminthogy nem igyekeztem olly mocskoss, nékem szólló levelére okot adnom, úgy nem is adtam, sőt minden jót ígértem Nagyságodtul mind magamnak, mind a' Nemes vármegyének. Istennek hálá, nékem adott ő Szent Fölsége az édesatyám házánál is egy darab kenyeret, egy ital bort is, sört is, vizet is, azért azt sem érdemlettem, hogy úgy hívjon engem Nagyságod, mint hív Nagyságod egy pohár borára. Sőt, Atyám Uram parancsolatjából kívántam volna, hogy azt a' gratiáját szegény házhoz[163] mutatta volna, s megalázta volna, de olly méltatlanul bánván velem és általam a' Nemes vármegyével, inkább távulrul kívánom Nagyságod és a Nemes regement eránt az én viceispányi tisztemet végben vinni. Így már általlátja Nagyságod, hogy az ártatlanba belékapni nem illik a' Nagyságod tisztihez, sem úri állapotjához, inkább penig jó akaratjába, gratiájába bévenni és megtartani. Datum Tott Pronae,[164] die 20. Februarii 1707.

Nagyságodnak

Szolgája

3.

Turóc vármegye panaszlevele Bercsényi Miklóshoz
a vármegye terhei és a Palocsay által elkövetett sérelem ügyében
Turócszentmárton, 1707. február 26.

Eredeti. MOL G 24. II. 6. a. fol. 137–138.

Excellentissime et Illustrissime Comes ac Domine,

Domine nobis colendissime, gratiosissime!

Rosnórul 4. hujus az itt nálunk inquartirisált Tekéntetes Palocsay György Uram ezerének Babocsay Uram quietantiájára bizonyos számú pénznek letétele iránt írt Nagyságod kegyes parancsolatját vévén, jóllehet még azelőtt egy héttel tartatott gyüléssünkben megolvastuk és megértettük, de válasz adássa némely okokra nézve e' mai gyüléssig elhaladván, mostani alkalmatossággal mind arra alázatossan felelünk, mind penig azonban megírt Palocsay Uram által viceispány úron és őkegyelme által az egész vármegyénken elkövetett kissebbségrűl informáljuk, és hogy afféle rövédséget megorvossolni méltóztassék, Nagyságodat kérjük.

[162] Már 17-e is három nappal később volt Palocsay 14-i levelénél, így nem tartom kizártnak, hogy a másolatban egyértelműen 14-ének olvasható keltezés az eredetiben 19-e volt. Ez megmagyarázná Okolicsányi kései (20-ai) válaszát is. Ha mégis 14-én kelt Palocsay levele, akkor Okolicsányi talán nem volt odahaza, s csak napokkal később vette azt kézhez, de Turóc megyén belül még így sem indokolják a földrajzi távolságok a majdnem egyheti késlekedést.

[163] Így, de helyesen inkább: *házához* vagy *házunkhoz*.

[164] Tótpróna a hajdani Turóc vármegyében (ma Slovenské Pravno, Szlovákia).

Ami illeti annakokáért az első dolgot, Méltóságos kegyelmes Urunk! Mely nagy oppressióban és temérdek fogyatkozássokban légyen a' vármegyénk lakossa, jóllehet hosszú szóval az Nagyságod kegyes fülét nem akarjuk terhelni, minthogy egyébkor is már azaránt írtunk, és Nagyságod maga is jól tudhatja kicsiny és nyomorúlt voltát ezen vármegyének, mindazonáltal hogy friss emlékezetében lehessen Nagyságodnak, következendőképpen alázatossan representáljuk.

Az elmúlt esztendőben nagy szárazság miatt annyira megszükölt a' gabona, kivált a' tavaszi, hogy sokknak majd vetésbéli szeme sem tért meg, sőtt legalább tizennyólc vagy húsz határokban annyira kiverte és lecsapta a' kő esső a' gabonákat, hogy némely helyekben nem is arattak, se kaszáltak. Azon kívül is itt való föld természet szerént oly igen sován lévén, hogy az hol legtermékennyebbnek tetszik is, alég három annyit ád s hoz. Ahoz sűrőn lévén a' faluk, határok igen kicsények, kevés vetésre való föld, rétség nincsen, hegyek ha vannak is, de semmi kereskedésbéli hasznot nem tehet azokbul sem földesúr, sem szegényember.

A marha is igen kevés, mert határoknak nagy szorossága miatt nincsen hol legeltetni, és erre nézve nem is lehet szaporétatni.

Járúl ehez, Kegyelmes Urunk, az elmúlt esztendőkben sok tra[n]senákra erogált és circiter négyezer forintokra extendálandó költség, mellyet a' Tekéntetes Nemess Commissariatusság in defalcationem impositionum nem akar acceptálni. Tavali s ezidei transenarum expensák is majd annyira exurgáltatnak. Az mely marhát tavali esztendőben és azelőtt is ad Inclytum Commissariatum administráltattunk, onnan való bűröknek és faggyúnak az árátt (a' ki közöl másfélezer forintokra exurgál) sem akarja imputálni és bévenni.

Az sóldosoknak és portalis hajdúknak fölálatássa, ruházássa, fegyveressétésse, ha mi hiba történik akár emberekben, ruhában, fegyverben, akár lovakban, annyiszor, a' mennyiszer szükséges, helyre való állétássa esztendeig sok ezerekbül álló költségébe telik mind magunknak, mind szegénységnek. Ezeknek felette sok ezerekre megyen a' mit holnaponként való imposiák szerént köllett megadnunk. Ha most a' pénzbéli quantumot is kölletik füzetnünk, oly oppressióba jött sorsunk, az honnét éppen utolsó romlása mindnyájunknak, nem csak szegénységnek, következik.

Mindezeken felől tetéztetnek mindenféle nyavalyáink a' mostani quártélyozóknak tartássokkal és excessussokkal, mellyek a' Regulamentomnak mivoltát ha ámbár imígy-amúgy fölszámláljuk is, négyezer forinttal felőlhaladják, csak két hóra peragált computust is ideértvén. Computus után penig tett exactiók ha inquiráltatnak, talám majd annyira fölütnek. Nyomban penig és azonnal béjött amaz után, ki csak 23. hujus ment ki a' vármegyébűl, Tekéntetes Nemzetes Nagy Jánoss Uram erőssebb ezerének nyolc kompániája és stobbja, és a' mit mai gyűlésben publicált intimatiójábúl districtualis commissarius uramnak s benne accludált Nagyságod kegyes documentumának valósságos mássábúl informáltattunk: Nemes Zólyom vármegyében delocált négy kompániájának is bé köll jőni a' vármegyénkbe. Máris actu minden fél jobbágyhelyre két egész portio esvén, mellyeken a' proportión felöl máris nagyon aggraváltattunk, ha pedig a' resultans négy kompánia is béjövend, a' szegénységnek végső pusztulássát várhatjuk, actu is immár tapasztalni kezdünk.[165]

Így előszámlálván annakokáért illy nyilvánvaló lehetetlenségünket, a' Nagyságod bölcs itéletire hagyjuk, méltóztassék kegyessen megfontolni és minket nem csak a' kívánt pénznek megadássátul megmenteni, azon négy kompániát tűlünk eltávoztatni, hanem mind az aránt patrocinálni, hogy az Tekintetes Commissariatusság és nevezet szerént Ambro Páll districtualis commissarius uram a' bőreket és a faggyút is acceptálja, mind penig hogy az béjött Nagy János uram ezerének valamely része tűlünk elvitessék.

Palocsay uram a' viceispány úrral és őkegyelme által egész vármegyénkkel való méltatlan bánássát Nagyságod ez inclusákbul[166] bűven meg fogja érteni, mellyekbül, jól megvizsgálván őket, azt is méltóztassék eszében venni, hogy jóllehet Palocsay uram hogy a' vármegyénkbe béjött, rend és szokás szerént nem insinuálta magát, mindazonáltal viceispány uram őkegyelméhez elment, és maga, úgy mint viceispány, meglátogatta s köszöntette. Minthogy penig meg nem gondolván sem a' nemessi szabadságot, sem a' viceispányi tisztet, sem a' vármegyénket meg nem tekéntvén, mocskossan írt ökegyelmére, s egészen a' vármegyénkre is, ama példabeszédet is (jóllehet, bár

[165] A mondat befejező része utólag javítva erről: *...tapasztaljuk.*

[166] Nyilvánvaló, hogy a Palocsay–Okolicsányi levélváltás vagy fentebb közölt, vagy attól különböző másolati példánya lehetett a ma már hiányzó melléklet.

meggondolta vólna, hogy Palócsa[167] sincs Tiszán túl, hanem oroszok között légyen) nagyobb kissebbétésnek okáért hányta. Alázatossan kérjük, hogy Nagyságod eztet példának kedvéért megorvossolni méltóztassék, hogy Palocsaj uram megértse, hogy a' tisztség, kit a' Méltóságos Fejedelem adott, nem a' nemessi szabadságnak megsértéssére, hanem annak megböcsülléssére való, és hogy őkegyelme azon kívül, hogy úri rendben van, sem nem ura nemess embernek, hogy írjon reá, mint paraszt emberre, sem nem nagyobb szabadságú legkissebb nemess embernél, annál inkább, hogy egy vármegyét és annak viceispányát tudhassa ezután megböcsűlni és másoknak rossz példát ne adjon. In reliquo supratitulatam Dominationem Vestram diutissime atque prosperrime ad vota propria valere exoptamus, gratiosam resolutionem expectantes. Datum ex generali congregatione nostra, in oppido Szent Marthony celebrata, die 26. Februarii, anno 1707.

Excellentissimae et illustrissimae
Dominationis Vestrae

Servi humillimi
universitatis praelatorum, baronum,
magnatum et nobilium comitatus Thurocziensis

4.

II. Rákóczi Ferenc parancsa Bercsényi Miklóshoz Palocsay megbüntetéséről
Ungvár, 1707. március 14.

Eredeti. A nagy, kerek, felzetes pecsétnek már csak nyoma látszik. A levél külzetének jobb felső sarkában korabeli írással 1707-es évszám látható. A címzés mellett Bercsényi kancelláriáján készült egykorú tartalmi kivonat: „Ratione impendendae satisfactionis per colonellum Georgium Palócsay inclyto Comitatui Turocziensi fiendae Suae Serenitatis literae. Ungvár, 14. Martii 1707." MOL G 24. II. 6. a. fol. 164–165.

[Külső címzés:] Illustrissimo comiti Nicolao Bercsényi de Székes, Nostro ac confoederatorum Regni Hungariae statuum supremo generali et senatori primario, nec non inclyti comitatus Ungh supremo comiti, Amico Nobis observando et syncere dilecto.

Illustrissime Comes, Amice Nobis observande et syncere dilecte!

Salutem et omnem prosperitatem. Minémő insolentiáknak elkövetésével Palocsaÿ György colonellussunk nemes Turócz vármegyét s tiszteit kissebbítette, includált repraesentatiójokból bővebben fogja általérteni Kegyelmed. Hogy azért contentumok szerént való satisfactiójok lehessen, Kegyelmed generalissi authoritássa szerént említett Palocsaÿ Györgyöt exemplariter büntettesse meg, hogy az illyetén zabolátlan excessussok correctiójának példájával afféle insolentiák továbbá praecaveáltassanak, s minden történhető edgyenetlenségek eltávoztattatván, azzal az injuriált nemes vármegyét is consolálhassa. Coeterum servet Deus Eandem ad vota diu feliciter. Datum Unghvar, die 14. Martii anno 1707.

Praetitulatae Dominationis Vestrae

ad officia paratus
F. Rakoczi m. p.

Stephanus Krucsay m. p.

[Legalul:] Generali Comiti Domino Nicolao Bercsényi.

[167] Palocsa, a Palocsay Horváth család Sáros vm.-i birtokközpontja (ma Plaveč, Szlovákia).

5.

Bercsényi Miklós parancsa Révay Imre ezredesnek
Ónodnál, 1707. június 13.

Eredeti. OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Fasc. VI. fol. 121–123. Kívül egykorú 1707-es évszám. Kiadatlan. Említi és egy-két sorát idézi *Wellmann* 565., de hibásan Fasc. VII. fol. 129. jelzettel

[Külcím:] Revai Imre Uramnak ő Nagyságának Ónodtul adatott order, kiben parancsoltatik, hogy az szegénységet Turocz vármegyében lecsendesítvén, az specificált rendeket arra deputál[t] fegyveresek által arestálja.

Tekintetes Nagyságos Revai Imre Ezeredes Gyalog Kapitany Uramnak ő kegyelmének praesentibus intimáltatik. Minekutánna némely Thurocz vármegyebéli személlyeknek az rajtunk uralkodni kívánó Austriai Házhoz való titkos hamisságú szíveknek hajlandóságából származott és Nemzetünknek nyilvánságos árultatását néző munkájokat Istenünknek rajtunk könyörülő irgalmassága csudálatossan kimutatta vólna, és azok az Confoederált statusoknak megegyezett értelmével magok gonosz cselekedetinek más hasonló hamissak példájára megérdemlett büntetéseket elvennék. Történt azon vármegyében a' mint hallatik, hogy universaliter ennek féltében az ott lakozó rendek, úgy az parasztság is elszélledvén, hegyeknek futamodnék, elgondolván, hihető, hogy azon egy-két árulónak gonoszsága miatt mind közönségessen az egész lakossoknak, kik az árúlók Istentelen igyekezetire nem is cooperálódtak, szenvedniek köllessék. Hogy azért az ártatlanok és Hazánk szabadulásának előmozdítását néző úri, fő és nemesi rendek, nem különben az szegény parasztság is ez iránt való haszontalan opiniójokat letegyék, és megcsendesült elmével lakóhelyeikre bátran visszaszállhassanak, tetszett a' Fölséges Fejedelemnek maga kegyelmes patensivel az ártatlanok gondjaviselését kegyelmessen bizonyítani, és a' végre maga qvardiájából bizonyos számú karabélyos hadat odaküldeni, a' ki mind azok ellen, kik ne talán Thurocznak nevezetire az ártatlan híveken gondolnának alkalmatlankodni, elégségessen conserválhassa. Kinek is alkalmatossabb végbevitelét concredálván praesentibus emlétett Kapitány Uram dexteritásának, ezen orderemnek vétele után vegye kezére azon Thurocz vármegyei elszélledett lakosok lecsendesétésére rendölt negyven karabélyost magok tisztjével együtt, és az vármegyére való fölérkezése előtt is tegyen oda hírt menetelének mivóltárúl, elhitetvén minden rendekkel az patensnek communicatiója által, hogy oltalmokra küldöttetett, és az ártatlanoknak senkitül semminémő bántódások nem lészen, a' mint is a' végre úgy rendölje az magával menő karabélyosokat, hogy minden felől elégséges securitása lehessen mindenek ellen az ott lakozó rendeknek és az szegénységnek is, nem engedvén sehol legkissebb excessust is senkitül, annyival inkább ezen maga felekezetitül tétetni, nagy számadásában járván, ha kinek mi panasza jőhet in contrarium a' Fölséges Fejedelemhez, a' vagy előmbe. E mellett singulariter committáltatik ő kegyelmének, hogy ezen accludált és subscriptióm alatt lévő designatióban találkozó néven nevezett személlyeket ezen orderemnek erejével absque tamen tumultu omni megfogattatván, a' Fölséges Fejedelemnek kiadott rendölése szerint küldje Ónodhoz jó securitassal, kiben is observálni köll szükségessen, hogy ezeknek tumultuaria comprehensiójokkal ismét valahogy föl ne zavarja az lakosok csendesülését. Mind ezekben e szerint procedálván, különbet se cselekedjék! Költ Ónodnál 13. Junii 1707.

G. B. Miklos m. p.

[Külön cédulán:] Eidem Domino Colonello Magnifico Emerico Revaj secundum ordiner suos ad jussum Suae Serenitatis acceptos et hic annexos designantur compraehendendi et Onodinum sub aresto mittendi.[168]

Magnificus Franciscus Revaj in Prékopa.
Georgius Lehoczky in Szent Marton
Georgius Kostyan in Tarno[169]
Adamus Czimanka in Tarno.[170]
Signatum in castris ad Onod die 13. Junii 1707.

6.

Rákóczi levelei Révay Imre ezredesnek
Munkács, 1707. július 12., valamint Tőketerebes, 1707. augusztus 26. és szeptember 18.

A fejedelmi leveleskönyvbe bejegyzett fogalmazványok vagy másolatok. MOL G 19. II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. IV. fol. 457r., 458v., 463r.

Eadem. [12. Julii Munkáts.[171]] Barone Magnifico Emerico Révay. Mivel a' veszedelmes factiónak ellent állott contradictiója által is kegyelmed, olly kegyelmes reflexióban fogjuk tartani kegyelmedet, hogy az incaptiváltattak dólga revideáltatván, kegyelmed kivánságának eleget tegyünk.

26. Augusti Terebes.[172] Révai Imre Úrnak. A melly karabélyosinkat rendeltük vala kegyelmed mellé, nem szükség azokat tovább ott tartóztatni, ezen parancsolatunk vétele után mindjárt küldje Hozzánk.

18. 7bris Terebes. Révai Imrének. Levelét vévén, értjük czerének mundéra készülését, fegyvere kiadattatása iránt is kívánnánk mostanában succurrálni, de az melly fegyverek voltanak, azok immár más ezerekre kiosztattanak, de az iránt nem leszen rövid idő alatt fogyatkozás. A melly karabélyosok Turoczban vannak, a vélek lévő kapitánnyal együtt küldje vissza!

7.

Rákóczi utasítása Vass Sándor brigadéros, egri várparancsnok
számára Révay Ferenc turóci főispán eltemettetéséről
Sárospatak, 1707. szeptember 20.

A fejedelmi leveleskönyvbe bejegyzett fogalmazvány vagy másolat. MOL G 19. II. 3. h. Protocollum Rákóczianum, tom. IV. fol. 464r.

20. 7bris S. Patak. Vass Sándor. Révai Ferencz halálát s egyszersmind testinek eltemetése felől leányának kívánságát megértvén,[173] kit is megengedjük, a hova kívánják eltemettetni.

---

[168] Utólag beszúrva: *et...mittendi*

[169] Tarnó a volt Turóc vármegyében (ma Trnovo, Szlovákia).

[170] A két utolsó név is utólag beszúrva.

[171] Munkács az egykori Bereg vármegyében (ma Mukacsevo, Ukrajna)

[172] Tőketerebes a hajdani Zemplén vármegyében (ma Trebišov, Szlovákia).

[173] A genealógiai irodalom Révay Ferenc három leányát ismeri. Ezek: Julianna, Benyovszky Ádámné; Kata, Hrabovszky Miklósné és Ilona, Podhorszky Györgyné. Lásd: NI IX. 697., 715. o.

8.

Turóc vármegye rendjeinek folyamodványa a Szenátushoz és a fejedelemhez, mindkettőhöz mellékelve a vármegye vizsgálati jelentése a januári körlevél és memorialis keletkezéséről. Kassa, 1707. december

Eredeti. MOL G 19. II. 2. h. fol. 269–274. Az irategyüttes külzetén egykorú számjelzet: No. 354. A vizsgálati jelentés szövege nagyrészt megegyezik a folyamodványok benyújtásával megbízott követek számára készült és a vármegyei jegyzőkönyvben lejegyzett instrukcióban foglaltakkal. Innen kiadva: *Thaly*, 98–101. A szövegváltozatok eltéréseire jegyzetben utalok.

A Szenátushoz benyújtott folyamodvány

[Kívül:] Az Felséges Magyar Országi Vezérlő Fejedelem s öszve szüvetkeztetett Nemes Haza Méltóságos Senatusához, kegyelmes s Nagy Jó Urainkhoz ő Nagyságokhoz s ő kegyelmekhez alázatos Memorialisa Turoczi úri s nemessi lakosoknak.

Méltóságos Tekintetes Senatus,
nékünk kegyelmes és Nagy Jó Uraink!

Jóllehet ennekelőtte is a volt teljes igyekezetünk, hogy Felséges kegyelmességgel tündeklő Vezérlő Fejedelem Urunknál az némely álnok emberek miatt elvesztett vármegyénk autoritasának s praerogativának visszaadása iránt alázatossan instáltunk volna, de mivel Felséges kegyelmes Urunk mind eddig is más haza köz javát illető dolgokban foglalatoskodott, és ónodi gyűléstül fogva illyen alkalmatosság nem volt, ekkoráig hallasztottunk alázatos könyörgésünket. Most mivel esztenez bennünket Méltóságtok, Nagyságtok s kegyelmetek tapasztalt könyörületessége és Felséges Urunkhoz máris beadott alázatos instantiánk mellett leendő kegyes patrociniumja, mellynek hogy nagyobb foganatja legyen, minémő fassiót adott vármegyénkbéli úri s nemessi rend, aztat Méltóságtok, Nagyságtok s kegyelmetek eleiben alázatossan terjesztjük, instálván, hogy megértvén abul némely álnok embereknek practikájokat, a töbinek penig, úgy mint nem interessatusoknak ártatlanságokat, az exautorizált vármegyének előbi praerogativáinak s szabadságának viszszaadása, megholt főispány hellyett másnak constitutiója, autenticum pecsétünknek s elszakasztott zászlónk hellyett másnak adása iránt Felséges kegyelmes Urunknál tött alázatos könyörgésünket kegyelmessen promoveálny s bennünket kegyes protectiója allatt további utolsó csep vérünkig való Nemes Haza szolgálatjára megtartany méltóztassék.

Melly Méltóságtok, Nagyságtok s kegyelmetek kegyelmességét s gratiáját alázatossan megszolgálny igyekezünk.

Méltóságtok, Nagyságtok s kegyelmetek

alázatos szolgái,
Turoczi úri, fő s nemesi lakosok

A fejedelemhez benyújtott folyamodvány

[Kívül:] Az Felséges Magyar Országi Vezérlő és Erdélyi Fejedelem Rakoczi Ferencz (Titulus), nékünk természet szerint való kegyelmes Urunkhoz ő Felségéhez alázatos supplicatiója Turoczi fő s nemessi lakosoknak.

Felséges Fejedelem,
nékünk kegyelmes Urunk!

Melly keserves és majdon halhatatlan[174] confusióban és némely emberek istentelen practicájok miatt maga régi autoritasától megfogyatkoztatott állapotba esett Turocz vármegyei fő és nemessi rend, aztat Felséged széne előtt detegálni szükségtelennek gondoltuk.

[174] Értsd: *majdnem (szinte) hallatlan.*

Mivel penig Felséges Urunk, eddig is azok, az kik magokat abban interessatusoknak nem tartották, és tovább is azon álnokúl becsúsztatott levélnek a vármegye gyűlésében való behozását és communicatióját se nem tudták, sem pediglen akkorban jelen nem voltak, felyől írt nyughatatlan emberek practicájok miatt való magok megvetésétbés exautorizatióját nyögve, de alázatos engedelmességgel szenvedtük s tovább is a régi becsületünknek és privilegiuminknak vissza való hozását Felséged kegyelmessége által óhajtván, Felséged előtt alázatossan könyörgünk, azon fatalis dolognak mivoltárul újobban adott fassiót kegyelmessen megvizsgálván, exautorizált vármegyénket in suis avitis libertatibus et praerogativis articulariter restauráltatny, megholt főispány hellyett autenticum pecsétünknek visszaadásával mást constituáltatny, úgy mivel mostani felfegyverkezett állapotunkban vitézlő rendet illető jel nélkül nem lehetünk, elszakasztott zászlónk hellyett (hogy jövendőben is az alatt igaz vérségünket, magyarságunkat Felségedhez s hazánkhoz való alázatos hívséges kötelességünket utolsó csepp vérünkig contestálhassunk) mást adatny kegyelmessen méltóztassék.

Melly Felséged hozzánk mutatandó kegyelmességét alázatos hívségünk által életünk fogytáig igyekezünk megszolgálni.

Felségednek

alázatos szolgái s hívei,
Turóczi úri, fő s nemessi rendek

Vizsgálati jelentés a Turóc vármegyei körlevél keletkezésének körülményeiről, A) és B) példányban, a két iménti folyamodvány mellékleteként

Fassiója azoknak, a' kik azon conceptusnak becsúsztatása alkalmatosságával jelen voltak, következik eképpen.

Szegény Okoliczanyi Krisstóff, akkorbéli viceispánya Nemes Vármegyének, publicáltattván Nemes statussoknak pro die 27. Januarii attunc imminente, jam vero praeterita anni currentis[175] generalis gyűlést, azalatt kiment vala Tekintetes Nemes Threncsény vármegyébe, Bellusra,[176] és onnét azon gyűléssre visszatérvén, annak alkalmatosságával megnevezett scriptumot a' több productumi közül kivévén, nyélván constál azoknak, a' kik kevessen jelen voltanak, kivált notáriussunknak, az kitűl leginkább megtudtuk s publice fateálja, hogy akképen szólott volna.

Tekintetes Nemes Threncsény vármegye minémű memorialist Méltóságos Vezérlő Fejedelem Kegyelmes Urunkhoz ő Nagyságához (akkorban úgy tituláltatván ő Fölsége) concinnálta, némelly böcsületes emberek in paribus velem communicálták, azért én is Nagyságtokkal Kegyelmetekkel közlöm. Melly scriptum igen kevés freqventiában a' midőn notariussunk által olvastatott vólna, Rakovszky Menyhárt olly figyelmetessen hallgatózott és vigyázott reá, mintha ő éppen semmit sem tudott és soha nem hallotta[177] volna felőle, post perlectionem penig mindjárt dicsérte és javallotta, csak küldettessék Fölséges Urunkhoz, azt asserálván, jól tudom, úgymond, ha csak praecise vármegyiknek fogiá[178] küldeni, hogy egy vármegyének instantiáját (és kivált ennek a' mi legkisebbikünknek) elvetődik, hanem tanácsolja, hogy a' nemes vármegye más tekintetes nemes szomszéd vármegyékkel correspondeálván, unitis viribus promoveálja, a' mint is azonnal fogván papirost, és egynéhány ratiókat is[179] punctumokat, pro fundandis correspondentionalibus literis föltévén, notariussunk kezébe adta, és mi formán köllették[180] azokat fölvenni és stylizálni büsségessen őttet informálta. Melly expeditiókat notariussunk in privato appromtálván, következendő gyülésinkben, a' ki 31. Januarii celebráltatott, béhozta, és minekelőtte a' statussok eszvegyültek volna, fő- és viceispányink, Rakovszky Menyhárt és pater administrator urak előtt megolvasta, mellyek

[175] A Thaly által közölt jegyzőkönyvi instrukció szövegéből az *attunc ... praeterita* szövegrész hiányzik.

[176] Bellus az egykori Trencsén vármegyében (ma Beluša, Szlovákia).

[177] Thalynál helyesen: *hallott.*

[178] Thaly közlésében: *vármegyénk fogja.*

[179] Így! Thalynál: *és.*

[180] Így! Thalynál: *köllessék.*

némelly periodussokban nem tetszvén, ugyan Rakovszky által egy exemplar corrigáltatván, újobban notariussunkkal leírattattanak, és olly formán exmittáltattanak tekintetes nemes szomszéd vármegyékre, de a' memorialis ki conceptussa lött volna, senkinek közülünk nem constál.

Üdő jártában penig, midőn már hére ment, hogy a' Fölséges Kegyelmes Urunk és más Méltóságok igen megindúltak rajta, és nagy haraggal vármegyénk ellen vadnak, némellyek kezülünk javallották következendő gyüléssinkben, hogy a' haragnak megcsendessétésében mód kerestessék:[181] azt mondotta mindenkor Rakovszky (törvényeket előhányván), hogy senkinek azért nem köll félni, asserálván, hogy ország törvényén fundáltatott vólna, arra nézve is midőn ország gyűléssére Ónodhoz köllett indúlnunk (úgy reménljük,[182] féltvén már magát) instructiót formált, és notariussunknak kezében adta, mintha notarius concipiálta vólna, mellet emlétett notariussunk die 12. Maji gyűléssünkben előhozván, midőn már Ónodhoz in procinctu itineris voltunk, kezdte vala olvasni, de nagyobb részirűl annak mind contradicáltuk,[183] hanem vége felé a' gyülésnek, midőn már a' statussok in potiori parte eloszlottak volna, viceispányunk megolvastatván, notariussunkkal csak[184] expediálta, és nála lévén a' pecsét, maga nyomta-é vagy nyomattatta reá (nékünk nem constál), a' mellett egész Fölséges, Méltóságos, Tekintetes és Nemes Confoederatio előtt azon scriptumot és correspondentionalist publice merészlette[185] olta[l]mazni,[186] sőt ott lévő vármegyénk statussit arra inducálni akarta, egy szóval mindnyájan fölkiáltsák,[187] hogy egész vármegyénk dolga és munkája.

9.

Okolicsányi Pál két levele az emigrációból hazatért Radvánszky Jánoshoz

Mindkét levél eredeti, az elsőben csupán az aláírás autográf, a második a külcím kivételével teljesen sajátkezű. Külcím csak a második levélen található, ennek zárlatán a vörös viaszba nyomott, PO monogramos, címeres gyűrűspecsét is épen maradt. Jól kivehető a címerrajz is: a pajzs mezejében és sisakdíszként könyökben hajlított páncélos kar buzogányt tart. A levelek Thaly Kálmán kezén is átfutottak, aki a következőket mondja Radvánszky János kuruc kori iratainak ismertetésekor: „Végre említendő még egy külön csomag, Radvánszky János 1711-iki lengyelországi bujdosásáról... E csomagban foglaltatik ... Okolicsányi Pálnak az 1711. májusában szerencsésen házához érkezett Radvánszkyt szomorúan üdvözlő levele, melyben a keseredett szívű atya visszatér Ónodnál elvérzett szerencsétlen végű fia iszonyú sorsára, és hosszasan mereng a fölött..." Lásd: A Magyar Történelmi Társulat 1874-ik évi vidéki kirándulásáról szóló jelentések. IV. Thaly Kálmán jelentése a Radvánszky- és gr. Csáky- (szepesmindszenti) levéltárak Rákóczi-kori adatairól. Sz, 1875. 91. Megjegyezzük, hogy a Thaly által ismertetett levéltári rend időközben jelentősen módosult. A „Radvánszky János lengyelországi tartózkodására vonatkozó iratok" mai „csomagjában" (MOL P 566. III. oszt. XLVII/l. cs.) mindössze egy 1710. november 28-án kelt bérleti szerződés található, Okolicsányi levelei nem itt, hanem a levélírók alfebetikus sorozatában, MOL P 566. III. oszt. XXII. cs. 64–65. sz. jelzet alatt lelhetők fel.

Mosóc, 1711. május 31.

Édes Öcsém Uram!

Istennek neve dicsértessék, hogy már egyszer az ártotlanoknak véreknek a' közönséges jónak színe alatt könnyen való ontásában magát gyönyörködtető kegyetlenésgnek társaságából megszabadulván, magáéba szerencséssen jöhetett és szállhatott kegyelmed, kit senki nem reménlhetett, mikor arrul csak emberi módon gondolkodott. Semmi, hogy megromlott állopotba esett házához

[181] Az egyik példányban így: *keresztessék.*

[182] Értsd: *úgy véljük.*

[183] Thalynál helyesen: *contradicáltunk.*

[184] Thaly közlése szerint: *ugyan csak.*

[185] Thalynál: *merészlett.*

[186] A zárójelben pótolt *l* betű mindkét példányból hiányzik.

[187] Thalynál: *fölkiáltsuk.*

érkezett és szállott. Penig hogy adta Isten kezéhez már másszor kegyelmednek. Melly eránt annál nagyobb csudája és irgalmassága Istennek ez kegyelmeden mostanában, a' mennél győzödelmessebb volt azok ellen a' törvényes rend szerént való király, a' kik a' törvény és szabadság keresésének nevezete és pallástja alatt, Szent Péter intése ellen, minden gonoszságot a' házába[188] megárasztottak volt. De nevette az Isten őket, hogy a' törvényes rend szerént való királytul én általam és mások által eleikbe adott jó békességnek kellemetes idejét megvetették, mert ellátta, hogy az ő napja eljőne ellenek, és akár hova futnának is, mikor az ő órája eljőne, őket a' büntetésre megtalálna. Az se szaporétsa a' kegyelmed bánotját, hogy kedves Asszonya Anyját és édes Magzatit nem találta ez nyomorult életben, mert azok boldogul kiragadtattak a' gonosz napok előtt.

Hát, édes Öcsém Uram, volt-e valaha valahon az ég alatt valakinek[189] méltóbb oka az kesergésnek szaporéttására, mind [!] nékem és az én házomnak volt akkor, a' mikor ugyanazok, a' kikkel én sok jót tettem, igazán nékiek is és az édes házamnak[190] szolgáltam (kit Isten tud) az édes Fiamat csak azért, hogy a' békességet társaival[191] együtt kívánta és javallotta, és hogy az igaz szabadságért szollanyi merészelt, csaknem szemem láttára[192] öszvevagdaltatván, azután megkínoztatván, kit az Isten az első dühösségtül megtartott volt, osztán szántszándékkal, de ítélet nélkül levágattak, úgy az kegyetlen executiót megtéttetvén, itélték mintha jól cselekedték volna, a' mint hogy a' nevezetre nem míltó ónodi gyülekezetnek articulusa bizonyítja. S így hagyták példa nélkül való gonoszságnak példáját a' következendő nemzetségnek![193] Engem rabságra téttettek, minden ok nélkül, csak hogy az édes Hazámnak békességet szerzenyi akartam, kit a' hohér igazán soha csak egy szempillantásig sem kívánt, ha szinte nagyon kivánnyi aztot tettette is magát.[194] Annál is inkább szaporéthatná szíves fájdolmomat az, hogy a' kiket szíves jóakaróimnak lennyi gondoltam s hittem, azok noha tudták, hogy az nap meg köllenék halnyi emlétett édes Fiamnak és néhai Rakovszky Uramnak, a' mellyen megestek, mégis nem jelentették meg, hogy idején a' kegyetlen előtt, ki előtt az ártatlan meg nem maradhatott, eltávoztak volna.[195] Ez ám, édes Öcsém Uram, valóságos oka lehetne a' keserűségnek szaporéttására! De a' mikor meggondolom, hogy az Isten akaratja nélkül csak egy hajszál is ember fejérül le nem hull, azonnal az Isten akaratján megnyugodván, vigasztalást veszek, annál nagyobbat, a' mennél bizonyossabb vagyok, hogy őket igaz mondásért s írásért megöletvén, azon hellyt azt a'[196] minden szerencsét elvesztették, a' kit az Isten nékiek az édes Hazánknak dicsősséges boldogulására és nem a' kegyetlenkedésre kezekbe adott volt. Abban hagyván azokáért az elmúlt dolgokat, imádkozunk, hogy Isten se magunkat, se az édes Hazánkat többé olly késértetben[197] ne ejtse, a' kegyelmed haza való elérkezését penig megboldogétsa, kit kívánok!

Datum Mossocz[198] 31. Maji 1711.

Kegyelmednek

köteles szolgája,
Okolicsany Pál

---

[188] Értsd: *házában.*

[189] Ez a szó utólag beszúrva. Az aláírásával megegyező színű tinta alapján valószínűleg Okolicsányi sajátkezű javítása.

[190] Így, de inkább: *hazánnak.*

[191] Az *i* betű utólagos betoldás, eredetileg: *társával.*

[192] Tudomásunk szerint az öreg Okolicsányi nem volt jelen az ónodi gyűlésen.

[193] Értsd: *nemzedéknek.*

[194] Nem tudni, Rákóczit vagy Bercsényit érti-e Okolicsányi itt „hóhér" alatt, aki csak színleg kívánta volna a békekötést.

[195] Úgy látszik, Okolicsányi Pál is hitt benne, hogy előre megrendezett dolog volt az ónodi véres jelenet, amely elkerülhető lett volna, ha időben figyelmeztetik a turóci követeket. Itt talán burkoltan magát Radvánszkyt is vádolja, hogy nem jelezte előre a várható tragédiát, Radvánszky legalábbis magára vette e súlyos szavakat, mint az Okolicsányi viszontválaszából kitetszik.

[196] Jóval későbbi írással (lila színű tintával) *azt a'* javítva erre: *azolta.*

[197] Értsd: *kísértésbe.*

[198] Mosóc az egykori Turóc vármegyében (ma Mošovce, Szlovákia).

Mosóc, 1711. június 5.

[Küső címzés:] Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Radvánszkj János Uramnak (titulus pleno cum honore), kedves jóakaró Öcsém Uramnak ő kegyelmének.
Radván.[199]

[A címzés hátoldalán a kézhezvétel dátuma:] Exhibita Radvanÿ 16. Junii 1711.

Ajánlom köteles szolgálatomat kegyelmednek, mint jóakaró Öcsém Uramnak!

Hagyjuk abban az már valamentére megemiszödett[200] szívbeli fájdalmoknak öszvevetéseket, kikkel azokat csak újítjuk.[201] Nyugodjunk meg az Isten akaratján, melly nélkül soha semmi[202] sem nem volt, nincsen és nem is leszen, kirül mások akarmiképpen okoskodván, vetekedjenek, már azaránt kell imádnunk az Istent, hogy ez után a' készertetekbe[203] ne vigyen, kit én mindennap cselekeszem ugyan. Ki után sokan leselkednek most is, még ollyanok is, kiket gyermekségektül fogva kebelemben Isten által felneveltem, mindazonáltal oda teszem mindenkor: Fiat voluntas tua etc. Kit hogy kegyelmed is szüntelen szívében forgat, jól cselekeszi, mert nem lehetünk e változás alá vettetett életben bátorságossak. Hogy kegyelmed magára magyarázza ama' én írásomat,[204] bizony nem itélem azt abbul, hogy igaz légyen, akit mások beszéltek, nem magamnak csak, hanem másoknak is, és kivált a feleségemnek. De egésszen soha el nem hittetvén magammal, hogy az ollyat ellenem és néhai édes ártatlan fiam ellen – kivel együtt hogy igaz szolgája voltam kegyelmednek, az Isten és az én lelkiesméretem tudja – kívánta volna elkövetnyi, annál inkább most nem hiszem, minthogy olly módossan eleit veszi kegyelmed böcsületes válaszában, kiben én megnyugodtam. Azért igaz szolgájának tartson kegyelmed azután is. Megmondhatja Simonidesné Asszonyom,[205] hogy néhai jó asszonyomat,[206] mikor mások szóllanyi is felőle irtóztak, meglátogattam, és az méltóságos G.[207] Hajster Uram[208] előtt is, kinek bal vádolások miatt valamelly neheztelése is volt ellenem, könnyöbbítésére mérészeltem szollanyi, ki [!?] azoknak is szolgáltam, kit Isten tud, a' kik hogy ellenem áskáltak s most vádaskodnak, jól tudom. Bűn alá vettetett ember vagyok, mint más, kérnyi mindazáltal szüntelenül szoktam az én Istenemet, hogy ne engedje ragadtatnom a bosszúállásra akkor se, mikor módom volna, amint hogy mikor arra módom volt, még eddig megtartott.

Osztroluczkj Jánosnak a' hóhér gonoszságát dicsérő levelének mása itt vagyon, mégis igyekezem temperálnom magamat. Datum Mossocz, die 5. Junii 1711.

Kegyelmed köteles szolgája, Okolicsányi Pál[209]

---

[199] Radvány a hajdani Zólyom vármegyében (ma Banská Bystrica részeként Radvaň, Szlovákia).

[200] Értsd: *valamennyire megemésztődött.*

[201] Sajnos, nem ismerjük Radvánszky válaszlevelét, de abban valószínűleg felpanaszolta az eperjesi vérpadon kivégzett édesapja gyászos sorsát, s erre született Okolicsányi Pál viszontválasza.

[202] E szó utólag betoldva.

[203] Értsd: *kísértésekbe.*

[204] Lásd a 195. jegyzetet!

[205] Valószínűleg Simonides Jánosné, akinek férje 1708. március 13-án bekövetkezett haláláig a besztercebányai szlovák nyelvű evangélikus gyülekezet lelkésze volt.

[206] Radvánszky édesanyjáról, Máriássy Janka Katalinról van szó, aki a már császári megszállás alatt lévő Besztercebányán rekedt súlyos betegen, s ott hunyt el 1710 második vagy 1711 első felében. Miután fia és veje, Gerhard György is vezető szerepet játszott Rákóczi oldalán, a császáriak részéről zaklatásnak volt kitéve, s ezért hangsúlyozza Okolicsányi, hogy ő közbenjárt az érdekében.

[207] *Gróf* vagy *Generális.*

[208] A kegyetlenkedéseiről ismert Siegbert Heister császári tábornagyról van szó.

[209] Az utolsó bekezdés a dátummal és aláírással együtt a betelt lap margójára jegyezve.

[A levél külsejére jegyzett lapszéli utóirat:] Ha terhére nem volna kegyelmednek, szépen recommendálom ezen inclusát,[210] ki Géczi uram levelére való válaszom. Írt volt ő kegyelme Garamszegrül[211] 2[212] hujus. Méltóztassék kegyelmed ő kegyelme után igazítanyi, ha Garamszegen nem volna, Osgyan[213] felé is vannak gyakran alkalmatosságok.

[210] A csatolmány ma már természetesen nincs a levél mellett.

[211] Garamszeg az egykori Zólyom vármegyében (ma Banská Bystrica részeként Hronsek, Szlovákia).

[212] A szám olvasata bizonytalan, inkább hetesnek látszik, de az ötödikei keltezés miatt csak másodika lehet.

[213] Osgyán a volt Kis-Hont vármegyében (ma Ožďany, Szlovákia). Itt lakott Géczy Zsigmond volt kuruc ezredes, a „lőcsei fehér asszony"-ként elhíresült Géczy Julianna édesapja.

Levéltári és kézirattári források

MOL	*Magyar Országos Levéltár (Budapest)*
G szekció	A Rákóczi-szabadságharc levéltára
G 19.	Fejedelmi Kancellária
II. 2. c.	Átiratok és beadványok. Megyék beadványai
II. 2. h.	Elintézetlen kérvények szám nélkül
II. 3. h.	Leveleskönyvek, másolatok
G 24.	Bercsényi Miklós főgenerális kancelláriája
II. 6. a.	Levelek, beadványok Bercsényihez
P szekció	Családi levéltárak
P 566.	A Radvánszky család radványi levéltára
III. oszt.	III. osztály: Levelezések és Radvánszky II. János kuruckori politikai iratai
OSzK Kt.	*Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)*
Fol. Hung.	Folia Hungarica
1389.	Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteménye

Forráskiadványok

AR I/V.	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli: *Thaly Kálmán.* II. k. 1706–1708. Budapest, 1877. (Archivum Rákóczianum. I. osztály: Had- és belügy. V. k.)
AR III/I.	II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.* Budapest, 1978. (Archivum Rákóczianum III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei, I.)
Bártfai köv.	Szab. kir. Bártfa városa követeinek naplója az ónodi gyűlésről. 1707. [május 15. – június 23.] MHHS XXVII. 121–174. o. Részleteket hoz: RTü II. 319–341. o.
Beniczky	II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. S. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta *Bánkúti Imre.* Budapest, 2005. (Rákóczi Források.)
CJH	Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár... (CD-változat.)
Diarium	Diarium Conventus Onodiensis. Közli *Áldásy Antal:* Az 1707-iki országgyűlés egy kiadatlan naplója. TT, 1895. 524–530. o. (Majd *Áldásy* alább, a feldolgozásoknál szereplő monográfiájának függelében is megjelent: 125–131. o.) Magyarul *Jánossy István* fordításában: RTü II. 313–319. o.
Forgách	*Váradi Sternberg János:* Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Sz, 102. (1968) 1038–1074. o.

Lemaire Louis Lemaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. Ford. *Szávai Nándor*. RTü II. 176–288. o.

MHHS XXVII. Történelmi naplók. 1663–1719. Közli: *Thaly Kálmán*. Budapest, 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXVII. k.)

Napló Névtelen napló az ónodi országgyűlésről. [1707. május 31. – június 27.] Közli: *Áldásy Antal*. TT, új folyam 2. (1902) 412–417. o. Innen (a május 31-i bejegyzés nélkül) újraközli: RTü II. 310–313. o.

Nemzet és eml. A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. *R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel*. Budapest, 2004. (Nemzet és emlékezet.)

Okolicsányi búcsúlevele *Áldásy Antal:* Okolicsányi Kristóf levele szüleihez kivégeztetése előtt. Sz, 61–62. (1927–1928) 331–333. o.

Ottlyk Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása. 1663–1711. MHHS XXVII. 1–120. o.

RTü I–II. Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet[ek] anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes*. A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította *Bánkúti Imre*. Budapest, 1973. I–II. k. (Magyar Századok.) 2. kiad.: Budapest, 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források. – A 2. kiadás kevésbé praktikus szerkezete és kifogásolható szöveggondozása miatt az 1. kiadás lapszámaira hivatkozom.)

Tsétsi Ifjabb Tsétsi János Havi krónikája a Rákóczi-háború történeteiről. 1703–1709. MHHS XXVII. 257–396. o.

TT *Történelmi Tár* (elektronikus változata a világhálón: http://kt.lib.pte.hu/konyvtar/kt04111201)

Feldolgozások

Áldásy *Áldásy Antal:* Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. Budapest, 1895. (Eredetileg: Sz, 29. [1895] 546–563., 619–647., 710–745., 845–855., 922–949. o.)

Asztalos *Asztalos Miklós:* II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, é. n. (1934) és új, modernizált kiad.: Budapest, 2000. (elektronikus változata a világhálón is elérhető: http://mek.oszk.hu/02200/02210/)

Bánkúti *Bánkúti Imre:* Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. [Részletes kritikai ismertetés *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc c. művének harmadik, javított kiadásához. Budapest, 2004. Millenniumi Magyar Történelem. Életrajzok.] Sz, 139. (2005) 1285–1299. o.

Csepreghy *Csepreghy Kálmán:* Az ónodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894.

Fabiny *Fabiny Tibor:* Rákóczi és az evangélikusok. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk. *Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1980. 365–382. o.

Horváth VI. *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. Az új dolgozat második, bővített kiadása. VI. k. Pest, 1872.

Iványi *Iványi Emma:* Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 10.)

Köpeczi–Várkonyi	*Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. 2., átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 1976. és 3. jav. kiad. Budapest, 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.)
Márki II.	*Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferencz. II. k. 1707–1708. Budapest, 1909. (belső címlap) vagy 1910. (külső borító). (Magyar Történeti Életrajzok.)
Mo. tört. 4/1–2.	Magyarország története 1686–1790. Főszerk. *Ember Győző, Heckenast Gusztáv.* 1–2. k. Budapest, 1989. (Magyarország története tíz kötetben, 4/1–2.) A vonatkozó fejezeteket *R. Várkonyi Ágnes* írta.
NI I–XII. és Pótlék	*Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék-kötet. Pest, 1857–1868. (Nyolc kötetbe rendezett reprint kiad.: Budapest, 1987.)
Sz	*Századok*
Szalay VI.	*Szalay László:* Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711. Pest, 1859. (2. kiad. Pest, 1866.) [NB. a mű 1707-tel megszakad!]
Szluha, 2000.	*Szluha Márton:* Liptó vármegye nemes családjai. Budapest, 2000.
Szluha, 2006.	*Szluha Márton:* Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Budapest, 2006. (Felvidéki nemes családok, I.)
Thaly	*Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. [I–II. közl.] Sz, 30. (1896) 1–22., 97–113. o.
Wellmann	*Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Írták tanítványai. Budapest, 1938. 525–571. o.
Wellmann, LK 1935.	*Wellmann Imre:* Az 1707. évi kassai gyűlés tárgyalásai. *Levéltári Közlemények,* 13. (1935) 42–72. o.

Kálmán Mészáros

ADDITIONAL ASPECTS AND SOURCES OF THE STORY OF TURÓC COUNTY'S "REBELLION"

Summary

The tragedy of Turóc County's deputies that took place in the Diet in Ónod was unparalleled in the modern history of Hungary. Both the special literature and textbooks highlight that bloody episode of Rákóczi's War of Independence, but the cited data are often inaccurate, wrong or incomplete, and the assessment on the issue is rather one-sided. In order to eliminate those mistakes, the author of the present work publishes key sources that were first issued over a hundred years ago, as well as a number of newly discovered documents. He also considers several aspects that had not been discussed in detail before, and that help the realistic portrayal of the events and the participants.

The author throws light on various chronological and personal issues, and on the strength of a circular issued by Turóc County and a memorandum addressed (but never sent) to Rákóczi in late January-early February 1707, he concludes the following. After peace negotiations broke off in 1706, Kristóf Okolicsányi and Menyhért Rakovszky did not encourage the leaders of the confederation to simply surrender and give up all the achievements of the War of Independence, but to consider the possibilities of an international guarantee and to regard the Vienna Peace Treaty of 1606 as a starting point. In the aforementioned Treaty, the estates of the Austrian hereditary lands warranted the rights of the Hungarian estates.

On account of previously unknown sources, it is now possible to refute Prince Rákóczi's charges, according to which Turóc County had not taken an equitable share of the burdens of war, and they gave voice to exaggerated complaints. In fact, the war had not only placed a heavy burden on the County, its leaders were also subject to gross insults, which was not an isolated occurrence, but a common conflict between the Hungarian military and civilian authorities of the period.

Therefore, the historical role of Turóc County's deputies who died under tragic circumstances can only be understood if one puts the events in the context of the marked differences between the political platforms of the period. The War of Independence divided the nation, similarly to several other events of Hungarian history, and the division of the two political groups had led to a situation comparable to a civil war. The author, who wishes to pay tribute to the 80-year-old Imre Bánkúti by dedicating this present work to him, refers to one of the historian's apt statements, according to which civil war "is different in its morality from a war that two nations fight. In a civil war the opposing side is not only a military opponent, but a political traitor" as well. In that context, the tragedy of the deputies of Turóc County can be understood, and it becomes clearly seen that only a realistic evaluation of Rákóczi's War of Independence will determine the place of Okolicsányi and Rakovszky in Hungarian history.

Kálmán Mészáros

DE NOUVEAUX POINTS DE VUE ET SOURCES POUR L'HISTOIRE DE LA FACTION DE TURÓC

Résumé

La tragédie des délégués du comitat de Turóc, survenue à la Diète d'Ónod, est sans précédent dans l'histoire moderne de la Hongrie. Même si cet épisode sanglant est suffisamment évoqué dans la littérature spécialisée et aussi dans les manuels, les publications apprécient souvent ce sujet d'un seul point de vue ou sur la base de données inexactes, erronées ou incomplètes. En vue d'éliminer ces insuffisances, la présente étude publie des documents essentiels parus il y a plus de cent ans, ainsi que des sources récemment découvertes avant d'évoquer de nombreux aspects jusqu'alors négligés pour l'appréciation réaliste des événements et des personnes impliquées.

Au-delà de l'éclaircissement d'une série de questions de personnes ou chronologiques, on peut constater sur la base du circulaire du comitat de Turóc, délivré fin janvier – début février 1707, et du mémorial adressé (mais non envoyé) à Rákóczi qu'après la rupture des négociations de paix de 1706, Kristóf Okolicsányi et Menyhért Rakovszky ont pris comme point de départ la paix de Vienne de 1606, en tenant compte des possibilités de garanties internationales, dans laquelle les Ordres des provinces héréditaires d'Autriche avaient garanti les droits des Ordres hongrois. On ne peut donc pas dire qu'ils ne faisaient qu'inciter la direction de la confédération à faire acte de soumission et à renoncer aux acquis de la guerre d'indépendance menée par les Ordres.

Des sources jusqu'alors inconnues permettent également de démentir les accusations du prince selon lesquelles le comitat de Turóc contribuait peu au financement de la guerre et exagérait les préjudices subis. En fait, en plus de sa participation aux lourdes charges financières, la direction du comitat s'est fait insulter, ce qui n'était pas un acte isolé, mais un conflit fréquent entre les administrations civiles et les chefs militaires kouroutz.

Par conséquent, le rôle historique des délégués au destin tragique du comitat de Turóc ne peut être apprécié qu'en connaissance des graves conflits entre les différents courants politiques de l'époque. La guerre d'indépendance kouroutz a divisé le pays tout autant que beaucoup d'autres périodes de notre histoire et la division des deux camps politiques a quasiment poussé le pays au bord de la guerre civile. Imre Bánkúti, à qui l'auteur souhaite rendre hommage par cet écrit à l'occasion de ses 80 ans, a constaté pertinemment que »les normes morales de la guerre civile sont différentes de celles d'une bataille entre deux armées étrangères. Dans la guerre civile, l'ennemi

n'est pas seulement un adversaire militaire, mais également un traître sur le plan politique.« C'est dans ce contexte qu'on peut comprendre la tragédie des délégués de Turóc. La place dans l'histoire d'Okolicsányi et de Rakovszky ne peut être définie qu'à travers l'appréciation réaliste de l'ensemble de la guerre d'indépendance de Rákóczi.

Kálmán Mészáros

NEUE ASPEKTE UND QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER „EMPÖRUNG" VON TURÓC

Resümee

Die Tragödie der Deputierten des Komitats Turóc in der Diät von Ónod gilt in der neuzeitlichen Geschichte Ungarns als beispiellos. Sowohl in der Fachliteratur, als auch in den Lehrbüchern ist diese blutige Episode des Rákóczi-Freiheitskampfes mit dem notwendigen Gewicht vertreten. Aber einerseits erschienen bezüglich dieses Themas oftmals ungenaue, fehlerhafte oder lückenhafte Daten, andererseits ziemlich einseitige Bewertungen. Die vorliegende Studie gibt zur Behebung all dieser Fehler die grundlegenden, vor mehr als einhundert Jahren erschienenen Dokumente, bzw. mehrere neu erschlossene Quellen kund und wirft zahlreiche – bisher kaum geltend gemachte – Aspekte zur realen Beurteilung der Ereignisfolge und der Protagonisten auf.

Über die Klärung einer Reihe von chronologischen und personellen Fragen hinaus kann auf Grund des Rundbriefes des Komitats Turóc von Ende Januar – Anfang Februar 1707 und des an Rákóczi geschriebenen (aber schließlich nicht verschickten) Memorials festgestellt werden, dass Kristóf Okolicsányi und Menyhért Rakovszky nach dem Abbruch der Friedensverhandlungen des Jahres 1706 die Führung der Konföderation nicht bloß zur Unterwerfung und zur Aufgabe der durch den ständischen Freiheitskampf errungenen Ergebnisse antrieben, sondern betrachteten mit der Abwägung der Möglichkeiten der internationalen Garantie gerade den Frieden von Wien des Jahres 1606 als Ausgangspunkt, als die Stände der österreichischen Erbländer die Rechte der ungarischen Stände garantiert hatten.

Aus bisher unbekannten Quellen kann auch diejenige Anschuldigung des Fürsten widerlegt werden, dass das Komitat Turóc verhältnismäßig geringe Kriegslasten getragen hätte und seine Deputierten mit ihrer Beschwerde übertriebenes Unrecht formulierten. In Wahrheit wurde die Komitatsführung neben der bedeutenden materiellen Opferbereitschaft auch in schwerem Maße persönlich insultiert. Dies war keine isolierte Erscheinung, sondern ein typischer Konflikt der militärischen Behörden der Kurutzen und der Behörden der Zivilen.

Auf Grund des Obigen können wir die historische Rolle der Gesandten des Komitats Turóc mit tragischem Schicksal nur in Kenntnis der schwerwiegenden Gegensätze zwischen den politischen Strömungen der Zeit bewerten. Der Unabhängigkeitskrieg der Kurutzen spaltete das Volk des Landes genauso, wie viele andere Ären unserer Geschichte und die Spaltung der beiden politischen Lager schuf im Grunde eine Bürgerkriegssituation. Imre Bánkúti, den der Verfasser mit seinem vorliegenden Beitrag anlässlich seines 80. Geburtstages ehren möchte, stellte treffend fest, dass der Bürgerkrieg „andere moralische Normen hat, als der Kampf zwischen zwei fremden Heeren. Im Bürgerkrieg ist nämlich der Feind nicht nur ein militärischer Gegner, sondern zugleich auch ein politischer Verräter". In diesem Beziehungssystem wird die Tragödie der Deputierten von Turóc verständlich, und wir können die Rolle von Okolicsányi und Rakovszky nur mit der realen Beurteilung der Gesamtheit des Rákóczi-Freiheitskampfes bestimmen.

Кальман Месарош

НОВЫЕ АСПЕКТЫ И ИСТОЧНИКИ В ИСТОРИИ ТУРОЦКОГО „ЗАГОВОРА"

Резюме

Трагедия послов комитата Туроц, происшедшая в государственном собрании в Оноде, была беспримерной в нлвейшей истории Венгрии. Этот кровавый эпизод борьбы за свободу, возглавляемую Ракоци, с должным акцентом фигурирует как в специальной литературе, так и в учебниках, однако зачастую, отчасти, с опубликованием неточных, ошибочных, неполных данных, а с другой стороны, были опубликованы по этой теме весьма односторонние оценки. В интересах устранения всех указанных недостатков в настоящей публикации печатаются основные документы, увидевшие свет уже более, чем сто лет тому назада, и целый ряд новых, недавно обнаруженных источников, кроме того автор выдвигает целый ряд новых точек зрения в целях для реальной оценки событий и действующих лиц истории.

Помимо выяснения целого ряда хронологических и персональных вопросов на основании циркулярного письма, изданного в комитате Туроц в конце января – начале февраля 1707 года, и памятной записки, адресованной Ракоци (которая в конце концов так и не была отправлена), можно установить, что после приостановки переговоров о мире в 1706 году Криштоф Околичаньи и Меньхерт Раковски уговаривали руководство конфедерации не просто покориться и отказаться от всех завоеваний, достигнутых в борьбе за свободу сословий, но при взвешивании возможностей международных гарантий, считали исходной основой именно мир, заключенный в Вене в 1606 году, когда сословия австрийских наследных провинций гарантировали права венгерских сословий.

Из неизвестных до сего времени источников можно опровергнуть и то обвинение князя, что комитат Туроц нес относительно небольшое бремя войны и сформулировал уроны и жалобы, преувеличенные его обидами. На самом же деле наряду с тяжелыми материальными жертвами руководство комитата подвергалось и грубым личным оскорблениям, что было не изолированным единичным явлением, а характерным конфликтом воинов куруцев и гражданских властей.

На основании всего сказанного историческая роль послов комитата Туроц с трагической судьбой может быть оценена лишь при знании острых противоречий, разрывавших политические направления эпохи. Война куруцев за независимость точно так же разделила народ страны, как и во вногие другие эпохи нашей истории, и разделенность двух политических лагерей по сути дела создала ситуацию гражданской войны. Имре Банкути, 80-летнему юбилею которого посвящена по сути дела данная статья, очень метко установил, что гражданская война „отличается другими моральными нормами, чем боевые действия двух иностранных армий." Ибо в гражданской войне другая сторона является не только военным противником, но и „политическим предателем" одновременно. В такой системе отношений становится понятной трагедия послов Туроца, и лишь давая реальную оценку освободительной борьбе князя Ракоци в целом, мы сможем определить место Околичаньи и Раковского в венгерской истории.

KOVÁCS ÁGNES

KÁROLYI ÉS AZ ÓNODI VÉRFÜRDŐ

1707. június 6-án az ónodi országgyűlésen megdöbbentő, az európai politikai közvéleményt is foglalkoztató jelenetre került sor: súlyos sérülést, illetve halált okozó fegyveres támadás ért két vármegyei követet. Méghozzá nem is akárki, hanem a legfelső kuruc vezetéshez tartozó Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor részéről. A történtekről Károlyi Naplójegyzeteiben a következőket olvashatjuk: „Intra discursum occurált az sessióban Túrócz vármegye árultatása, kit vakmerőképen defendálván az követje, Rakovszki Menyhárt Okolicsányi Kristóf viceispánnal, összevagdaltatnak. Rakovszki meghal, az másik életben marad és sententiáztatik minden complex társaival." Bár a többi évtől eltérően, 1707-ről nem csak szabályos, azaz havi, illetve napi bontásban készült napló maradt fenn Károlyitól, hanem egy összegzés is az esztendő általa legfontosabbnak tartott eseményeiről, ebben még rövidebb leírás olvasható a történtekről: „Foly az ónodi mezőn az országgyűlés, az holott Turócz vármegye confoederatio ellen való scissiójáért gyalázatosan szenved. Hrakovszki Menyhárt, Okolicsányi Kristóf meghalnak."[1]

Ahhoz képest, hogy a komoly következményekkel járó, jogi és erkölcsi értelemben igencsak aggályos országgyűlési mészárlás mekkora visszhangot váltott ki bel- és külföldön egyaránt, s hogy abban Károlyinak meghatározó szerepe volt, az idézett forrás feltűnően szűkszavú. Mi több, hiányos, hiszen nincs benne említés Rakovszky és Okolicsányi halálának körülményeiről. Igaz, Károlyi diáriumára általában is jellemző a tömörség, az Ónodon történtek rendkívülisége miatt, s mert azokra egyéb írásaiban sem található utalás, mégis nehezen hihető, hogy a naplóíró szófukarsága a véletlen műve.

Mivel azonban a rendelkezésre álló direkt források nem alkalmasak és nem elégségesek ennek a feltételezésnek a bizonyítására, közvetett adatokkal, analógiákkal és következtetésekkel, azaz a mikrotörténetírás és a pszichoanalízis módszerét is hasznosítva kísérlem meg interpretálni a tiszántúli generális magatartását és a történtekhez való viszonyulását. Meggyőződésem ugyanis, hogy ha van Károlyi életének olyan mozzanata, amelynek megértéséhez célszerű a pszichotörténeti aspektusú vizsgálat, az ónodi leszámolásban való részvétel ilyen. Teszem ezt annak tudatában, hogy a pszichoanalitikus elemzés mindig csak annyira lehet jó, mint maga a történelmi forrásanyag,[2] s hogy a pszichohistória nagyobb teret enged a szubjektív értelmezésnek, mint a tradicionális történetírás. Éppen ezért, miközben az említett irányzat módszerét (is) alkalmazva szeretném bebizonyítani, hogy Károlyi ónodi szereplése nem „kisiklás" volt, hanem szervesen illeszkedik politikai pályája egészéhez, a tények figyelembe vételével igyekszem elkerülni az öncélú pszichologizálást.[3]

---

[1] Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadja *Szalay László*. Magyar Történelmi Emlékek. IV. k. Pest, 1865. (a továbbiakban: Önéletírás...) 179., 192. o.

[2] Freud munkái alapján, erre a szempontra is felhívja a figyelmet Röckelein a pszichohistorikus módszerről szóló tanulmányában. *Röckelein, Hedwig:* A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához". *Aetas*, 2002. 2–3. sz. 240. o.

[3] Mintegy parodizálva azt, egyszersmind jelezve a pszichoanalízis sokszor tapasztalható kritikátlan elfogadásával kapcsolatos fenntartásomat, előadásomban a következőképpen fogalmaztam: „Nem kívánok olyasmiről elmélkedni, hogy volt-e speciális üzenete annak, hogy Károlyi kardéllel sújtott Rakovszky fejére, míg Bercsé-

Témánk szempontjából az tűnhet az egyik legfontosabb problémának, hogy az a Károlyi, aki 1706 elején a szenátus miskolci ülésére készített feljegyzésében, másokkal ellentétben, a törvényesség betartására hivatkozva ellenezte a Habsburgok magyarországi örökös királyságának eltörlését és az ellenállási záradék visszaállítását,[4] másfél évvel később egy dicstelen attak részeseként ugyanazon dinasztia detronizációja útjából segített elhárítani az akadályt. Korábbi munkáimban már kifejtettem, hogy a Károlyi pályáját jellemző ellentmondások többnyire csak látszólagosak, s feloldásuk kulcsa politikai krédójában keresendő, amelyben abszolút elsőbbséget élvez a rendiség melletti elkötelezettség.[5] Ez teszi érthetővé közpályájának „cikk-cakkjait" és változatos politikai eszköztárát. Ez magyarázza a Habsburg-ház iránt márcsak a családi hagyomány miatt is lojális szatmári főispán szembefordulását Bécccsel 1703-ban, majd a körülmények változásával az 1711-es békekötés, a két esemény között pedig a trónfosztás érdekében tanúsított magatartását. Ezt a logikát követve arra kell gondolnunk, hogy a miskolci és az ónodi országgyűlést előkészítő rozsnyói tanácsülés között eltelt időszakban olyan horderejű dolognak kellett történnie, amely miatt, éppen a legmagasabbrendű cél érdekében, Károlyi számára az abrenunciáció is vállalhatóvá vált.

A fordulatot az önálló erdélyi fejedelemség ügye jelentette, amely a kurucok követeléseként a nagyszombati béketárgyalásokon fogalmazódott meg. Abban a reményben, hogy a külföldi garanciák mellett ez lehetne a rendi jogok érvényesülésének legfontosabb záloga. Persze Bécsben is tudták – hiszen a XVII. században többször megtapasztalhatták –, hogy egy független Erdély az uralkodó és a rendek hatalmi játszmáiban az utóbbiak pozícióját erősítené, ezért a dinasztia nem volt hajlandó annak elismerésére. A

---

nyi csak kardlappal ütött a vállára. Még kevésbé szeretnék a jelenetből olyan abszurd, ám elméletileg lehetséges következtetést levonni, hogy Károlyi vérszomjasabb, horribile dictu: lojálisabb is volt a fejedelemhez, mint a főgenerális, mert halálos sebet ejtett Rakovszkyn." A konferencia szünetében kiderült, hogy a példázat nem volt szerencsés. Töll László százados, a Hadtörténeti Múzeum osztályvezető-helyettesese ugyanis figyelmeztetett, hogy a kardhasználat mikéntjének, a fizikai következményeken túl, jelképes jelentése is van. Míg a kardlapozás célja a megszégyenítés, a kardvágásé az ellenfél megsebesítése vagy megsemmisítése. Megköszönve és elfogadva a bírálatot, az Ónodon történtekkel kapcsolatban mégis megkockáztatom azt a véleményt, hogy Károlyi nem akarta „túlteljesíteni" Bercsényit. Nem csak arra gondolok, hogy katonai képzettség híján (és általában is hiányos neveltetése miatt) az is feltételezhető róla, hogy nem ismerte a kardhasználat szimbolikáját – hiszen a lényeggel, a verés és a vágás közötti különbséggel nyilván tisztában volt –, hanem sokkal inkább arra a helyzetre, amelyben sor került az akcióra. Az Emlékiratok szerint Rakovszky és Okolicsányi közvetlenül megtámadásuk előtt a fejedelem mellett álltak, Bercsényi pedig Rákóczi másik oldalán foglalt helyet. Ezután következett Károlyi, akiről a fejedelem azt jegyezte fel, hogy a „Bercsényi mellett ülő Károlyi [...] úgy vágta fejbe az alispánt, hogy az rögtön holtan esett össze." [II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla.* A szöveget gondozta *Kovács Ilona.* Budapest, 1978. 395–396. A továbbiakban: Emlékiratok...] Bár ez a mondat is azt bizonyítja, hogy az Emlékiratok nem mindig megbízható forrás (hiszen Rakovszky egyrészt nem alispán volt, másrészt nem halt meg azonnal), tételezzük fel, hogy az „ülésrendet" illetően nem csalta meg a fejedelmet az emlékezete. Ez esetben a Károlyi és a Rakovszky közötti jelentős távolság miatt nagyonis elképzelhető, hogy Károlyi nem azt latolgatta, hogyan ragadja meg a kard markolatát, hanem hogy egyáltalán elérje Rakovszkyt.

[4] *Károlyi Sándor:* Csekély Elmélkedés. In: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Kiadja: *gróf Károlyi Tibor,* sajtó alá rendezi: *Géresi Kálmán.*) V. k. Budapest, 1897. (a továbbiakban: Károlyi Oklevéltár) 365. o.

[5] *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Kovács,* 1988.) 42–44. o.; *Uő:* Károlyi Sándor társadalmi-politikai nézetei a szabadságharc idején. In: „Rákóczi urunk... hadaival itten vagyunk." A Szatmárnémetiben 1999 áprilisában megrendezett „Élő Rákóczi" konferencia anyagából szerkesztette *Takács Péter.* Debrecen–Nyíregyháza, 2000. 18. o. Újra kiadva: In: A Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *R. Várkonyi Ágnes, Kis Domokos Dániel.*) Budapest, 2004. 546. o.

tárgyalások 1706. július 22-én megszakadtak, s ezzel az előzményekhez képest új helyzet állt elő, áthidalhatatlannak tűnő szakadék keletkezett a két fél között.

Károlyi is úgy vélte, hogy Erdély „a Habsburgok mulasztása és törvénytelen hatalomgyakorlása miatt került a 17. század elején a török birodalom érdekszférájába", ezért Bécsnek nincs joga örökös tartományként kezelni. A birodalom keretein belül, Magyarországhoz hasonlóan, szabad országnak kell tekinteni, melyet 1704. július 8-a óta Rákóczi szabadon választott fejedelemként kormányoz. Erdélyt, mint önálló fejedelemséget „az egész keresztyénség jóvára és Magyarország szabadságának manutentiójára [kell] stabiliálni" – írja a Csekély Elmélkedésben.[6] Tehát a bécsi udvar negatív viszonyulása az Erdély-kérdéshez legalább olyan fontos politikai motivációt jelentett Károlyi számára, mint 1703-ban annak felismerése, hogy a rendi sérelmek orvoslására nincs békés lehetőség. Az akkori helyzetértékelés következménye a Rákóczihoz való csatlakozás volt, a nagyszombati tárgyalások kudarca a detronizáció tervének támogatására késztette Károlyit. Méghozzá azért, mert meg volt győződve arról, hogy az önálló erdélyi fejedelemség elfogadtatásának csak nemzetközi támogatással van realitása. S mivel a mozgalom egyetlen, érdemleges segítséget nyújtó külföldi támogatója, XIV. Lajos a Habsburg-ház trónfosztása esetén volt hajlandó a kuruc állammal való szerződéskötésre, Rákóczi, a többi szenátorral együtt őt is meg tudta győzni a feltétel teljesítésének szükségességéről.[7]

Ennek az érvelésnek az alapján jogos a kérdés: miért nem volt fontos Erdély szuverenitásának elismertetése Károlyi számára a Pálffyval folytatott tárgyalások idején? Véleményem szerint azoknak a feltételeknek a hiánya miatt, amelyek 1707-ben még rendelkezésre álltak. Hiszen a súlyos gazdasági nehézségek miatti elégedetlenség ellenére a szabadságharcnak volt társadalmi támogatottsága, s ami a legfontosabb, jelentős létszámú hadserege, amely nem csak lehetőséget, hanem kényszert is jelentett a további hadakozás szempontjából. A kuruc sereg ugyan soha nem nyert komoly ütközetet a császáriakkal szemben, de uralma alatt tartotta az ország nagy részét, és kritikus helyzetekben – amilyen az ónodi országgyűlés előtti és alatti időszak is volt – képes volt a politikát befolyásoló erődemonstrációra.[8] Mivel a döntően jogfosztott és deklasszálódott elemekből verbuválódott katonaságnak ekkor még a háború folytatásához fűződött érdeke, nem kétséges, hogy a neki nem tetsző békekötés esetén akár a polgárháborútól sem riadt volna vissza. Ha valaki, Károlyi tudta ezt, hiszen a tábornokok közül neki volt a legközvetlenebb kapcsolata a kuruc vitézekkel, ő ismerte leginkább a mentalitásukat.

A katonasággal szemben azonban a társadalom jelentős hányada a dinasztiával való megbékélést óhajtotta, amivel a fejedelem és környezete is tisztában volt. Szervezkedésüket megakadályozandó került sor az ellenzéki vármegyékkel kollaboráló (netán azokat irányító?) Forgách Simon letartóztatására, s ezért törekedett Rákóczi a detronizáció tervének titokban tartására. Erre utal Károlyi feljegyzése is a szenátus rozsnyói tanácsülésé-

[6] Károlyi Oklevéltár 371. o.

[7] Emlékiratok... 385–386. o.

[8] Hogy a katonaság, különösen a tisztek érdekei bizonyos körülmények között komoly hatással lehetnek a politika alakulására, jól bizonyítja a XVII. századi kuruc mozgalmak és Thököly Imre fejedelemségének története is, amelyet a téma kiváló kutatója, Benczédi László több munkájában is kifejtett. *Benczédi László:* Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Budapest, 1980.; *Uő:* A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben. *Történelmi Szemle,* 1963.; *Uő:* A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: A Thököly-felkelés és kora. (Szerk. *Uő.*) Budapest, 1983.

ről: „nagy dolgok csendességgel folytak".[9] A vezetés tehát számolt az ellenzék országgyűlési színre lépésével, és elszánt volt a békepárt megtörését illetően.[10] Ennyiben igaza lehet Kökényesdinek, de abban aligha, amit a szabadságharc bukása után állított, hogy tudniillik Rákócziék előre megkomponálták az ónodi véres jelenetet. Valójában kizárható egy olyan forgatókönyv, ahogyan végül is az események megtörténtek. Hiszen azt nem lehetett tudni, hogy Okolicsányi és Rakovszky a – kifogásaikat kivizsgáló – törvényes eljárás megindítására tett javaslat elhangzása után is tovább érvelnek majd álláspontjuk mellett. Még ennél is kevésbé lehetett előzetesen arra a döbbent és hosszú csendre számítani, amely a fejedelmi orációt követte. Jóllehet az általános bénultságot Rákóczi szenvedélyes szavai oldották fel, semmi sem igazolja, hogy a megrendítő beszéd lett volna a jeladás Bercsényi és Károlyi számára. Sokkal valószínűbb, hogy se Rákóczi, se tábornokai nem számítottak ilyen makacs ellenállásra, már csak azért sem, mert Rabutin Erdélybe vonulásának megakadályozására hivatkozva, ténylegesen a követek megfélemlítése céljából, hatalmas katonai biztosítás mellett került sor a diéta megnyitására.[11] Az ellenzék elszántsága sokkoló hatású lehetett, amely hozzájárulhatott ahhoz, hogy a fejedelem – önuralmát vesztve – megbántottságában kilátásba helyezze lemondását. Minden bizonnyal ennek várható következményei – a szabadságharc ellehetetlenülése, az ország cseh-típusú integrációja – és a Rákóczit ért méltánytalanság miatti felháborodás késztette Bercsényit Rakovszky megtámadására, amelyhez Károlyi szinte azonnal csatlakozott.

Bercsényi esetében – tekintettel indulatos és ideges természetére – jobban érthető a heves reakció, mint Károlyiéban, aki tartózkodott a szélsőségektől és általában konszenzusra törekedett. Ezúttal azonban, a jogállamiság szégyenére, úgy vált ítéletvégrehajtóvá, hogy nem volt törvényes ítélethozatal. Az eset szinte sugallja a kérdést: mi volt Károlyi indítéka? Mindenek előtt politikájának vezérelve, a rendi világ megőrzésére való törekvés, amelyhez képest minden más politikai célkitűzés eszközzé degradálódott értékrendjében. Beleértve a független erdélyi fejedelemséget, az annak elismertetése szempontjából fontos francia–magyar szövetséget, ennek feltételeként pedig a trónfosztást is. Így nincs mit csodálkozni azon, hogy Károlyi a legradikálisabb lépésre is kész volt a békepárt ellen, mert az veszélyeztette a detronizációt, aláásta a mozgalom folytatásához nélkülözhetetlen társadalmi egységet, megingatta Rákóczi tekintélyét, holott a szabadságharcnak még volt tartaléka, következésképpen esélye is célja elérésére.

Természetesen Károlyinak is tudomása volt a szervezkedők által megfogalmazott, itt nem részletezendő nehézségekről, sőt a sérelmek egy részével egyet is értett. Egy évvel korábban például a Csekély Elmélkedésben fejtette ki véleményét arról, miért nem méltányos a kiváltságosok, köztük a nemesség megadóztatásának szándéka.[12] Nem lehetett ínyére az a – szintén Rozsnyón beterjesztett – javaslat sem, hogy rézpénzzel lehessen adósságot törleszteni és zálogbirtokot kiváltani, hiszen – más kuruc vezetőkhöz hasonló-

[9] Önéletírás... 176. o.

[10] Károlyi önéletírása is azt bizonyítja, hogy a fejedelem minden alkalmat megragadott a kuruc vezetők meggyőzésére. Károlyi már május 14-én csatlakozott Rákóczihoz Szerencsen, ahonnan együtt vonultak át Ónodra, s szinte minden nap tanácskoztak. Bercsényi megérkezését követően többször konzultáltak hármasban, illetve a szenátussal „országos dolgokról". Önéletírás... 191–192. o.

[11] Beniczky Gáspár naplója. In: Rákóczi Tükör. (Szerk. *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1973. (a továbbiakban: Rákóczi Tükör) II. k. 343–344. o.

[12] Károlyi Oklevéltár 366. o.

an – feleségével együtt számos esetben kikötötte, hogy nem fogadják el a kongót.[13] Azt is tudta, hogy a rézpénz inflációt gerjeszt, amelynek terhét jórészt a civil lakosság viseli, s hogy a megyék számára nagy megterhelést jelentenek a szolgáltatások[14] és a katonaság egyre gyakoribb visszaélései. Ám volt benne annyi bölcsesség, hogy felismerje: nem akkor kell panaszkodni, amikor a körülmények változása még inkább megköveteli az összefogást és az áldozatvállalást, mint korábban. Nem lehetett benne kétség a szervezkedés jellegét illetően sem, hiszen az ellenzék, különösen a turóciak kitartóan és módszeresen próbálták megosztani a konföderációt, ami a hadiállapotra tekintettel elfogadhatatlan volt. Ráadásul abban a körlevélben, amelyet a megye alispánja és jegyzője 1707. január 7-én bocsátott ki, az elviselhetetlennek tartott terhek kifogásolása mellett arra hivatkozva követelték a béketárgyalások folytatását, hogy a háború folytatása a kuruc vezetők érdeke.[15]

Mindezek alapján Károlyi indokoltnak tarthatta a pártütők felelősségre vonását és megbüntetését, bár ő maga valószínűleg sosem kezdeményezett volna olyan jelenetet, mint amilyennek részesévé vált. Az akcióba lendülő Bercsényi mellett viszont semmiképpen sem maradhatott tétlen, hiszen a gyanú árnyéka vetült volna rá.

Károlyinak minden bizonnyal eszébe jutott és intő példaként szolgált Forgách Simon esete is. A császári seregből való átállása után tábornaggyá kinevezett Forgách rendszeresen megszegte Rákóczi és Bercsényi utasításait, de letartóztatására nem ezért került sor. Fogságba vetésének igazi oka, a tábornok emlékirata szerint is, az volt, hogy a háború terhei miatt elkeseredett megyék, mivel Bercsényinél nem találtak meghallgatásra, „teljes bizalommal [hozzá] fordultak, felfedték előtte sok nyomorúságukat, tanácsot kértek tőle [...] Végül is, mint a fejedelem rangban második tanácsadója, éles hangú levelet írt a fejedelemnek, s abban kérte őt, hogy az országgyűlés törvényei szerint kezdjen hozzá a meglévő bajok orvoslásához. A kincstartók adjanak számot az ország jövedelméről, s mind a katonák fizetését, mind pedig a rézpénz ügyét" hozzák rendbe.[16]

Károlyi pontosan tudta, hogy a parancsmegtagadás csak ürügy volt Forgách letartóztatására, s hogy ezen az alapon a fejedelem a többi tábornokkal, köztük vele szemben is hasonlóképpen járhat el, hiszen egyikük engedelmességével és katonai teljesítményével sem volt maradéktalanul elégedett. Jóllehet Károlyi, Forgáchcsal ellentétben, nem avatkozott be Rákóczi hatáskörébe, és nem vett részt semmilyen politikai konspirációban, neki is voltak konfliktusai a fejedelemmel. Amikor például 1704-ben a parancsnoksága alá tartozó Gencsyt és Ibrányit – fejedelmi utasításra – Forgách elfogatta, Bercsényi pedig harácsolással rágalmazta meg, felháborodásában feljegyzést készített Rákóczi számára Magamnak gravamenjei címmel.[17] Ebben az őt ért méltánytalanságokat ugyan

[13] Amikor például egyik birtokos társuk, Kállai Ferenc ki akarta váltani a Károlyiéknak elzálogosított semjéni jobbágyait, Barkóczi Krisztina feltételül szabta, hogy csak ezüstpénzt fogadnak el. MOL A Károlyi család nemzetségi és fóti levéltára. P 1507. Olcsva, 1706. augusztus 26.

[14] Rákóczi Károlyihoz írt levele is tanúsítja, hogy a szolgáltatások behajtása minden kerületben gonddalbajjal járt: „Az mi az rozsnyai determinátiónkat illeti: mindazoknak nemcsak az Kegyelmed districtusában, de másokban is gyarló effectusát tapasztaltuk az vármegyék részérül." Archivum Rákóczianum. Első Osztály. (Szerk. *Thaly Kálmán.*) (A továbbiakban: AR) II. k. 67. o.

[15] A körlevelet közli *Áldásy Antal:* Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. *Századok,* 1895. 712–713. o.

[16] Forgách Simon Emlékirata. In: Rákóczi Tükör. I. k. 503–504. o.

[17] Rákóczi Tükör. I. k. 116–127. o.

hosszasan sorolta, de szemlátomást ügyelt arra, hogy se a hangneme, se a mondandója ne sértse a fejedelmet. Ehhez képest meglepő, hogy feleségét teljesen másként tájékoztatta a feljegyzés tartalmáról. „Meg írtam – holott ilyen formában nem írta meg –, hogy törvényért kötöttük fel az kardot, de ő Nagysága igen törvénytelenül kezd bánni velünk..."[18]

A levél azért érdekes, mert nem csak azt tanúsítja, hogy időnként Károlyi túlzásokra ragadtatta magát, hanem azt is, hogy Rákóczi szerinte sem járt el mindig jogszerűen, de ezt csak feleségének merte megemlíteni. Sértettségét azonban éreztette a fejedelemmel, aki, valószínűleg a gravamenek hatására, magához hívatta, s még titkárát, Pápai Jánost is elküldte hozzá. Ám Károlyi csak azt követően jelent meg a verebélyi hadiszálláson (1705. január végén), amikor emberei kiszabadultak a fogságból.[19] A balszerencsés zsibói csata után szintén nézeteltérés támadt Rákóczi és Károlyi között, mert a tábornok – ugyancsak sérelmeire hivatkozva – nem akarta elvállalni az erdélyi főparancsnokságot. Az erre reagáló fejedelmi válaszban megfogalmazott és az ónodi beszédben elhangzott szemrehányások között feltűnő a hasonlóság, sőt, mindkettőből ugyanaz az érzelmi túlfűtöttség árad. „Hogy pedig Kegyelmed súlyos fáradságitól megnyugodhassék, resolváltam magamat, hogy felváltsam magam Kegyelmedet; [...] holnap [...] indulok, mivel mást nem küldhetek. Tudom, mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, [...] lássa az katona, ha otthágy; régen resolváltam magamat az áldozatra" – írta Rákóczi,[20] melynek hatására Károlyi néhány napon belül megszervezte a Dés és Tasnád közötti védelmet. A probléma tehát megoldódott, de másfél évvel később, az országgyűlésen eluralkodott, rendkívül feszült hangulatban Károlyi nem lehetett biztos abban, hogy nem újulnak-e ki és nem nagyulnak-e fel a régi sérelmek.

A drámai helyzetben – végtére is a turóciak viselkedése olyan reakciót váltott ki, amely legfeljebb csak a fejedelem elleni merénylet esetén lett volna indokolt – elvileg az sem volt kizárt, hogy passzivitása esetén, ha nem is Rákóczi, Bercsényi fogja megvádolni azzal, hogy összejátszik a pártütőkkel. Károlyi ugyanis meg volt győződve arról, hogy Bercsényi ott gáncsolja, ahol tudja, és ebben nem is tévedett. Eltekintve most azoknak az eseteknek a felsorolásától, amelyek Károlyi igazát bizonyítják, egyetlen levélre hivatkoznék. Ezt 1706. december 13-án írta a főgenerális Rákóczinak s benne egy rövid, ám igen figyelemreméltó mondat olvasható Károlyiról: „Forgács, s az én replicám tompították pennáját".[21] Az én olvasatomban ez azt jelenti, hogy Forgách letartóztatása és annak Bercsényi-féle indoklása óvatosabbá tette Károlyit a véleményformálásban. Annál is inkább, mert nem sokkal Forgách letartóztatása előtt ő sem hajtotta végre a fejedelem parancsát, nem akadályozta meg Starhemberg és az Erdélyből kijövő Rabutin egyesülését, amiért Rákóczi ki is fejezte rosszallását.[22] Mindezek alapján szerintem nem alaptalan az a feltételezés, hogy a politikai motiváció mellett Károlyinak taktikai szempontjai is lehettek, amikor kardot rántott. Mint ahogyan ilyen megfontolások vezették Sztrijben is,

[18] Károlyi 1704. december 29-én írt levele: Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). (Szerk. *Kovács Ágnes.*) Debrecen, 1994. (a továbbiakban: Károlyi levelei...) I. k. 27. o.

[19] *Kovács,* 1988. 73. o.

[20] Károlyi Oklevéltár 334–335. o.

[21] AR V. k. 342. o.

[22] AR I. k. 644–646. o.

ahol 1711. március 27-én abból a célból kereste fel a fejedelmet, hogy tájékoztassa a Pálffyval megkötött megállapodásról és megnyerje őt a békekötésnek. Tudjuk, hogy bár szándékában állt, nem vallotta be, hogy ő maga már fel is esküdött I. Józsefre. Hallgatásának több oka is lehetett, az egyik biztosan az volt, hogy az ellenséges légkörben várható letartóztatása esetén minden erőfeszítés kárba vész, amely a megegyezésre irányult.

A politikai és taktikai szempontok mellett érzelmi okok is szerepet játszhattak Károlyi magatartásában, aki őszintén tisztelte a fejedelmet, és azt is fel tudta mérni, mit köszönhet neki. S itt elsősorban nem a vagyoni helyzetét kedvezően befolyásoló lehetőségekre, például a birtokperekben a família javára hozott döntésekre gondolok, hanem a Rákóczi környezetében megszerzett tudásra. A gazdasági, gazdaságpolitikai, katonai és az általános műveltség körébe tartozó ismeretekre. A szabadságharc alatt Károlyi sok mindent megtanulhatott abból, aminek elsajátítását gyermek- és ifjúkorában megtagadta tőle a sors. Károlyi ragaszkodott a fejedelemhez, s úgy vélte, hogy kapcsolatuk még jobb lehetne, ha Bercsényi nem áskálódna ellene. Tény, hogy Rákóczi és Károlyi együttműködése mindig zavartalanabb volt a főgenerális távollétében.

Az, hogy 1705-ben született fiát Ferencnek keresztelteti, semmit sem bizonyít az érzelmi kötődésből, hiszen akkoriban szokás volt a gyermekeknek tekintélyes emberek, például az uralkodók nevét adni. Az azonban jelzésértékű, hogy Károlyi 1715-ig, Rákóczi hazaárulóvá nyilvánításáig, sokat fáradozott azon, hogy a fejedelem hazatérhessen és teljes körű kegyelemben részesüljön. Úgyszintén sokatmondó, hogy évekkel a szabadságharc után többször hivatkozott a fejedelemre, szinte nosztalgiával. Például abban az 1722. évi diéta idején írt levélben, amelyben a képviselő társak restségéről és felelőtlenségéről panaszkodott feleségének: „... csél csóf az urak, a statusok eszem iszom [...] dolgozom, mint Ferencz idejében. Másokat is ösztönzök, hogy rajtunk ne múljék."[23]

Károlyi ónodi viselkedésének okait kutatva, az elemző megteheti, hogy egymástól szétválasztva mutasson rá a politikai, taktikai és érzelmi motivációkra, amelyek a konkrét helyzetben természetesen együtt és pillanatok alatt hatottak. Ónodon ezek kombinációja ösztönözhette Károlyit a rendkívüli cselekedetre, amelynek tétjét Bercsényi kardlapozása után minden bizonnyal felmérte.

Ha viszont ennyire motivált volt Károlyi ónodi magatartása, miért hallgatta agyon a véres eseményekben való közreműködését? Megítélésem szerint a szégyenérzet miatt, amely mindannyiszor hatalmába kerítette, ha elégedetlen volt önmagával, vagy kivetnivalót talált saját viselkedésében. Ilyenkor a – néha szánalmas – önmeggyőzési kísérletek mellett a feleségével való beszélgetés, az asszony tanácsai vagy éppen dorgálása nyugtatták meg leginkább. Nem tartom véletlennek, hogy első útja rögtön a trónfosztás után Ónodról is Barkóczi Krisztinához vezetett, mint mindig, ha lelki gyötrelmek kínozták.[24]

Összegzésképpen: életútját és gondolkodásmódját figyelembe véve úgy vélem, Károlyi nem volt és nem is lehetett büszke ónodi szerepvállalására, de viselkedését ezúttal sem öncélú indulat, még csak nem is az országgyűlésen kialakult, bizonyos mértékben valószínűleg őt is befolyásoló tömegpszichózis, hanem a politikai, taktikai és érzelmi motivációk bonyolult szövevényéből is kimutatható okszerűség vezérelte.

[23] Károlyi levelei... II. k. 385. o.

[24] Erről részletesebben: *Kovács Ágnes:* Károlyiné Barkóczi Krisztina férjéhez írt levelei a szabadságharc idején. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. (Szerk. *Tamás Edit.*) Sárospatak, 2003. II. k. 135–137. o.

Ágnes Kovács

SÁNDOR KÁROLYI AND THE BLOODBATH IN ÓNOD

Summary

On 6 June 1707, in the Diet in Ónod, a shocking event took place that attracted the attention of the European political public, as well. Two county deputies were attacked by arms; one of them got severely, the other fatally wounded. The attackers were two leading figures of the Hungarian War of Independence: Miklós Bercsényi and Sándor Károlyi. Károlyi was not and could not be proud of what he did in Ónod, but his deeds were not motivated by pure anger or by the mass hysteria that arose in the session, although the latter must have influenced him too, to some extent. He was led by a combination of political, tactical and sentimental reasons instead. What were his motives? In the first place, his guiding principle in politics was the preservation of the feudal system, which he placed above all other political objectives, including an independent Transylvanian Principality; a French-Hungarian alliance that the latter's recognition required; and the dethronement of the Habsburg dynasty that was a precondition for the alliance. Therefore, it was no surprise that Károlyi was ready to take even the most radical measures against pacifists who represented a menace to the dethronement; undermined the unity that was essential for the ongoing activity of the movement; and weakened Rákóczi's authority, although the War of Independence still had its reserves and consequently its chances of reaching its aim.

Ágnes Kovács

KÁROLYI ET LE BAIN DE SANG D'ÓNOD

Résumé

Le 6 juin 1707, la Diète d'Ónod devint le théâtre d'un événement qui éveilla également l'intérêt des milieux politiques européens: deux délégués de comitat furent mortellement blessés par arme. Les auteurs de ces faits n'étaient pourtant pas n'importe qui. Il s'agit de Miklós Bercsényi et de Sándor Károlyi, deux membres du haut commandement kouroutz. Károlyi n'était pas – ne pouvait pas – être fier du rôle qu'il avait joué à Ónod. Toutefois son comportement ne s'explique pas par la violence gratuite, ni par la psychose de masse ayant gagné la Diète qui a dû, dans une certaine mesure, l'influencer. Károlyi suivait une logique à la base de laquelle on découvre des motivations politiques, tactiques et émotionnelles très complexes. Quel était le motif de Károlyi? Tout d'abord, le principe de sa politique qui résidait dans la volonté de conserver la société des Ordres. Il considérait tous les autres objectifs politiques comme des moyens au service de ce but, y compris la principauté indépendante de la Transylvanie, l'alliance franco-hongroise si importante pour la reconnaissance de celle-ci, ainsi que le détrônement. Alors, il n'est pas étonnant que Károlyi ait été prêt à l'action la plus radicale contre le parti de paix qui menaçait le détrônement et l'unité sociale indispensable pour la poursuite du mouvement et ébranlait l'autorité de Rákóczi, alors que la guerre d'indépendance avait encore des réserves et, par conséquent, des chances d'atteindre ses objectifs.

Ágnes Kovács

KÁROLYI UND DAS BLUTBAD VON ÓNOD

Resümee

Am 6. Juni 1707 kam es in der Diät von Ónod zu einer erschreckenden Szene, die auch die europäische politische Öffentlichkeit beschäftigte: die Deputierten zweier Komitate wurden von Bewaffneten angegriffen und dabei schwer verletzt, bzw. getötet. Und zwar nicht von irgendwelchen Leuten, sondern von Miklós Bercsényi und Sándor Károlyi, die zur obersten Führungsriege der Kurutzen gehörten. Károlyi war und konnte auf seine Rolle in Ónod nicht stolz sein. Seine Handlung wurde aber diesmal nicht von einer eigennützigen Erregung und auch nicht von der Massenpsychose geleitet, die sich bei der Diät herausgebildet und in bestimmtem Maße wahrscheinlich auch auf ihn gewirkt hatte, sondern von rationellen Dingen, die sich aus dem verworrenen Geflecht von politischen, taktischen und emotionalen Motivationen ergab. Was waren die Beweggründe von Károlyi? Vor allen Dingen das Grundprinzip seiner Politik, das Streben nach der Bewahrung der ständischen Welt. Im Verhältnis dazu wurden alle anderen politischen Zielsetzungen in seiner Wertordnung zu Mitteln degradiert. Das unabhängige Fürstentum Siebenbürgen und das aus der Sicht der Anerkennung dessen wichtige französisch-ungarische Bündnis, und als Voraussetzung dessen auch die Dethronisation mit eingeschlossen. So ist es nicht verwunderlich, dass Károlyi sogar zum radikalsten Schritt gegen die Friedenspartei bereit war, weil diese die Dethronisation gefährdete, die Geschlossenheit in der Gesellschaft, die zur Fortsetzung der Bewegung unabdingbar war, untergrub und das Ansehen von Rákóczi erschütterte, obwohl der Freiheitskampf noch über Reserven verfügte und folglich auch eine Chance hatte, sein Ziel zu erreichen.

Агнеш Ковач

КАРОЙИ И ОНОДСКОЕ КРОВАВОЕ ПОБОИЩЕ

Резюме

6 июня 1707 года на государственном собрании в Оноде произошел потрясающий случай, привлекший внимание политического общественного мнения Европы: был произведен вооруженный налет на послов двух комитатов. Притом нападение совершили не кто-либо, как со стороны Миклоша Берченьи и Шандора Каройи, принадлежавших к верховному руководству куруцев. Каройи не имел права гордиться, да и не испытывал гордости за содеянное им в Оноде, но его поведение диктовалось на сей раз ни самоцельной яростью, ни массовым психозом, в определенной мере, по всей вероятности, повлиявшим и на него, а политическими, тактическими и эмоциональными мотивациями, которые сплелись в сложный клубок ярости. Что послужило поводом для поступка Каройи? Прежде всего, руководствуясь своей политикой, стремлением к сохранению мирового порядка, в сопоставлении с которым все другие политические целеустановки были деградированы на шкале ценностей. В том числе и независимое трансильванское княжество, французско-венгерское союзничество, столь важное с точки зрения признания его, и в качестве условия его также низложение правителя с трона. Таким образом нечему удивляться, что Каройи был готов сделать самый радикальный шаг против стоявших за мир партий, ибо их тактика ставила под угрозу свержение правителя, подрывала общественное единство, столь необходимое для продолжения движения, поколебала авторитет Ракоци, хотя борьба за свободу все еще располагала крупными резервами, а следовательно и шансами для достижения цели.

ZACHAR JÓZSEF

EGY CSENDES ÉV A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚBAN

A nemzetközi helyzet Európában 1707-ben

1707-ben, a II. Rákóczi Ferenc nevével egybeforrt szabadságharc legjelentősebb esztendejében egymástól függetlenül, de párhuzamosan két nagy koalíciós háború folyt Európában. Tovább tartott a magyar szabadságküzdelmet megelőzően kibontakozott két különböző térségbeli nagyhatalmi fegyveres küzdelem, mégis csendesebbnek bizonyult ez a hadjárati év, mint az előzőek és az ezt követőek. Az orosz–lengyel-litván–dán szövetség részéről a Svéd Királyság Balti-tenger térségében érvényesülő nagyhatalmi hegemóniájának megtörésére 1700-ban megindított északi háború első szakasza addigra már eldőlni látszott. IV. Frigyes dán király hamar különbékére kényszerült, II. Ágost lengyel király, litván nagyfejedelem kiszorult a Rzeczpospolitából, sőt I. (Erős) Frigyes Ágost néven örökölt eredeti felségterületét, a Szász Választófejedelemséget is megszállta XII. Károly őt üldöző hadserege. Ezáltal a svéd király elérte, hogy az altranstädti békében II. Ágost kényszerűen lemondott lengyel–litván trónjáról, elfogadta a svédpártiak által trónra emelt gróf Leszczynski Szaniszló poznanyi vajda királyságát, és felmondta az orosz cárral kötött szövetséget. I. Péter hadai azonban még litván–lengyel felségterületen állomásoztak, és messze nem ért véget a svédellenes északi háború.[1]

Ha nem is ennyire egyértelműen, de eldőlni látszott a másik nagy fegyveres összecsapás, a spanyol Habsburg-ág utolsó sarja, II. Károly halálával megüresedett trón öröklése miatt a leányági leszármazottak közt 1701-ben kirobbant háború első szakasza is. Bár a Bourbon-házbeli XIV. Lajos francia király elérte, hogy másodszülött unokáját, Anjou hercegét, V. Fülöp néven a spanyol rendek többsége trónra emelte, az e háborúban szövetségesévé megnyert hatalmakat az addigi, számára kedvezőtlen hadműveletek következtében sorra vesztette el. Az örökség egy részének megszerzéséért vele szövetségben hadba szállt, ugyancsak leányági jogon részesedést követelő II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem (a magyarországi oszmánellenes felszabadító háború idején még császári generálisként szolgáló Wittelsbach-sarj) jelentős hadikudarcot szenvedett el. Ezt követően felségterülete az ausztriai Habsburg-ág feje, I. Lipót császár haderejének megszállása alá került. Hasonlóképpen megfosztotta hatalmától a császár a másik Wittelsbach-fivért, az eredetileg ugyancsak a francia királlyal szövetséges József Kelemen kölni választó-hercegérseket is.[2]

---

[1] *Robert, M.* (kiad.): Sweden's Age of Greatness, 1632–1718. London, 1792.; *Otwinowski, Erazm:* Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. od roku 1696–1728. Kraków, 1849.; Stanislas le Grand dans l'infortune ou Lettres de cet auguste Monarque a la Reine de France sa Fille. Vienne, 1759.; *Voltaire:* Histoire de Charles XII. Rouen, 1731.; *Uő:* Geschichte Karls XII., Königs von Schweden. Voltaire's vorzüglichste Schriften, XV. k. 2. r., Wien, 1810.; *Feldman, Józef:* Polska w dobie wielkiej wojny pólnocnej, 1704–1709. Kraków, 1925.

[2] *Kanen, H.:* The War of Succession in Spain, 1700–1715, London, 1969.; *Schryver, Reginald de:* Max II. Emmanuel von Bayern und das spanische Erbe, Mainz, 1996.; Kampagnen der Franzosen in den Niederlanden, am Rhein und in Italien unter dem Marschall von Berwick von ihm selbst erzählt. Bern, 1793.; *Schilling, Heinz:* Höfe und Allianzen. Deutschland 1648–1763. Berlin, 1994.

Erre II. Viktor Amadé, Savoya uralkodó hercege átállt a francia király mellől a császár oldalára, míg a császár másodszülött fiának, a spanyol ellenkirályként felléptetett Károly főhercegnek, koronázását követően III. Károly spanyol királynak valenciai, katalóniai és aragóniai térnyerése következtében V. János, Portugália királya is csatlakozott a császár koalíciójához.[3] Ennek szilárd részét képezte (Orániai) III. Vilmos angol király és németalföldi helytartó (majd az ő 1702-ben bekövetkezett halálát követően az Anglia trónjára visszatért korábbi Stuart-dinasztiabeli Anna és az Egyesült Németalföldi Tartományok élén immár egyedül álló Anthonie Heinsius nagypenzionárius), akinek (akiknek) két önálló hadserege jelentős szerepet játszott a háborús fejleményekben.[4]

1706-ban XIV. Lajos francia hadai két hadszíntéren is súlyos vereséget szenvedtek a főerőkkel vívott csatában: május 23-án a dél-németalföldi térségben Ramillie-nél John Churchill tábornaggyal, Marlborough hercegével, szeptember 7-én az észak-itáliai Torinónál Ferenc Jenő, Savoie-Carignan hercegével (a magyar szakirodalomban és a következőkben itt is: Savoyai Jenő herceggel,) a császár vezértábornagyával szemben. Ennek hatására Spanyol-Németalföld (Brabant és Flandria) és a Milánói Hercegség is V. Fülöp ellenében III. Károlyt ismerte el uralkodójának.[5]

Az előző évekbeli hadműveletek 1707-ben a bevezetőben jelzett módon erősen mérsékletesen folytatódtak, bár a spanyol örökségért vívott háború egyik hadszínterén sem szüneteltek. Még ha meghatározó jelentőségű csatára ez évben nem is került sor a Rajnamenti, a savoyai–provence-i, németalföldi–francia, spanyol királyságbeli belső határtérségben, figyelmünk ezúttal mégis ezekre irányul, e háború fejleményei ugyanis jelentős befolyással voltak a Rákóczi-szabadságharc további menetére.

Magyar szempontból a legfontosabb a Habsburg Birodalom helyzetének megszilárdulása volt. XIV. Lajos hadainak előző évi északi és déli veresége reális közelségbe hozta, hogy az időközben elhunyt I. Lipótot a császári méltóságban követő elsőszülött fiának, I. Józsefnek sikerül átvinnie a háborút fő riválisa, egyúttal a magyar szabadságharc fő támasza, a Francia Királyság felségterületére. Ezért is hárította el elsőszámú nagyhatalmi ellenfelének, a Bourbon-ház fejének előző év végi békekezdeményezését.[6] A közös hadisikerek egyúttal megszilárdították a Habsburg-koalíció államai közti szövetséget, míg a korábban a Franciaországgal való együttműködést előnyben részesítő kisebb hatalmak már inkább a semlegesség lehetőségét keresték. Végül az is a további császári sikerek irányába mutatott, hogy az északi háború addigi alakulása következtében elhárulni látszott az a veszély, hogy az átcsapjon további kelet-európai területekre. A bécsi udvar elemzői ugyanígy elmúltnak látták annak a lehetőségét is, hogy a korábbi Thökölyszabadságharc példájára a Rákóczi-szabadságharc is felidézi az Oszmán Birodalommal való háborút.[7]

---

[3] Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA) Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) Italien, 1707-II-35., Spanien, 1707-IV-2.; vö. *Ingrao, Charles:* In Quest and Crisis: Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy. West Lafayette, Indiana, 1979.; *de Courcy:* La coalition de 1701 contre la France. Paris, 1886.

[4] *Scouller, R. E.:* The Armies of Queen Anne. Oxford, 1966.

[5] *Hatton, Ragnhild* (szerk.): Louis XIV et l'Europe. Paris, 1976.; *d'Albissin, N. Girard:* Genese de la frontiere franco–belge. Paris, 1970.

[6] *Reese, W.:* Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des Spanischen Erbfolgekrieges, 1708/09. München, 1933.

[7] *Sorel, Albert:* La question d'orient au XVIIIe siècle. Paris, 1989.

Mindezt így kellett látnia a francia „legkeresztényibb" királynak is, ugyanis már 1707 februárjában, vagyis a hadműveletek téli szállásra vonulás miatti szokásos, átmeneti szünetelése idején elküldte meghatalmazottait Milánóba a császár alteregójának tekintett Savoyai Jenő herceghez. Megbízatásuknak megfelelően a Po folyó völgyében rekedt francia hadseregnek a határhoz közeli Susához való szabad elvonulása ellentételezéseként felajánlották az általuk még megszállva tartott valamennyi erőd (így főleg a milánói, mantovai, cremonai, sabbionettai, valenziai, mirandolai, ostigliai, modenai) kiürítését (bár Nizza és néhány határközeli savoyai erőd megtartásához eleve ragaszkodott XIV. Lajos).[8] Mivel ennek a mintegy 18 000 főnyi haderőnek a kivonása gyakorlatilag egész Észak-Itália átengedését jelentette, a Habsburg-hadak legfőbb parancsnoka elfogadta a francia ajánlatot.[9] Március 13-án sor került az eziránvú kettős szerződés, a milánói megállapodás aláírására a francia király képében Vaudémont hercege (IV. Károly természetes fiának leszármazottja), a császár megbízásából Savoyai Jenő herceg részéről.[10]

Ez azonban még messze volt a francia béketörekvés megvalósulásától, továbbá semmilyen különbéke kezdeményezés sem járt sikerrel egyetlen császári szövetségesnél sem,[11] ezért XIV. Lajos más irányba mozdult. A megszálló csapatai élén a Szász Választófejedelemségben állomásozó XII. Károlyhoz küldte követeit, azzal a megkereséssel, hogy a diadalmas uralkodó támadja hátba a Francia Királyság keleti határán őt veszélyeztető ellenséges hadakat. A svéd király azonban hajthatatlan maradt, miután a fő ellenségének tekintett szász–lengyel-litván uralkodót porig alázta, még le kellett számolnia az orosz cárral is. Ezért óvakodott attól, hogy ellenségei számát szaporítsa és egybekapcsolja az addig teljesen külön folyt két nagy koalíciós háborút, sőt a császárral való közeledés útján remélte, hogy akadálytalanul tovább folytathatja saját háborúját. Ugyancsak sikertelennek bizonyult az a diplomáciai kezdeményezés, amellyel XIV. Lajos III. Ahmed szultán katonai támogatását igyekezett megnyerni.[12]

Formális szövetségkötés nélkül is immár egyetlen szövetségesének a szabadságharcot vívó II. Rákóczi Ferencet tekintette a francia király, mivel világossá vált, hogy I. József április 12-i pátensével[13] sem tudja elérni az ország megbékítését. Sőt, bekövetkeztek a császárral való szakítást jelentő magyarországi és erdélyi fejlemények.[14] Ilyen körülmények között I. József kényszerűen tudomásul vette a lengyelországi változásokat, II. Ágost le-

[8] KA AFA Italien, 1707-II-12., 1707-III-4., Piemont, 1707-III-13., -23., -29., 1707-IV-8c.; vö. *Pelet* (kiad.): *Vault de:* Mémoires militaires rélatifs a la succession d'Espagne sous Louis XIV, Paris, 1835–1845. (a továbbiakban: *Vault*), VI. o. 763. skk. o.

[9] KA AFA Italien, 1707-XIII-18.; *Quincy, marquis de:* Histoire militaire du regne de Louis le grand, Roy de France. Paris, 1726 (a továbbiakban: *Quincy*), VI. k. 341. skk. o.

[10] KA AFA Italien, 1707-III-3., -17., -28., Piemont, 1707-XIII-18., -24.; vö. K. k. Kriegsarchiv (kiad.), *Hipssich, Carl Freiherr–Komers, Camillo Freiherr* (szerk.): Spanischer Erbfolgekrieg, Feldzug 1707, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie, IX. Band, Wien, 1883. (a továbbiakban: FZ) 2. kk. o.

[11] KA AFA Italien, 1707-III-8.; FZ Supplement, 103. o.

[12] *Tóth Ferenc:* Assension sociale et identité nationale. Budapest, 2000. 27. skk. o.

[13] KA Akten des Hofkriegsrates (a továbbiakban: HKR) Reg. 1707-April-460.

[14] KA AFA Ungarn, 1707-VI-50. skk.

mondását, I. Szaniszló trónra léptét, egyúttal nem lépett fel a császári uralma alá tartozó szászországi birodalmi területek svéd megszállása ellen sem.[15]

Mindenesetre a német-római birodalmi ügyekben mutatkozó nézetkülönbségek miatt a császár és a svéd király közti viszony feszült volt, amit az is jelzett, hogy Strahlenheim svéd követ elhagyta bécsi állomáshelyét. Ez ismét felidézte azt a veszélyt, hogy XII. Károlyt mégis megnyeri szövetségesül XIV. Lajos, ezért április végén Altranstädtben egyenesen a császárral szövetséges angol hatalom képviseletében Marlborough hercege tárgyalt a svéd uralkodóval. A megbeszélések akkor még csak az alapveszélyt hárították el, a feszültség tovább élt, míg azután megszületett az augusztus 31-i lipcsei megállapodás. Ennek értelmében a vitatott német-római birodalmi ügyekben (protestáns vallásgyakorlás, püspökkinevezés, birodalmi hadkötelezettség) I. József engedett XII. Károlynak, míg a svéd uralkodó elfogadta a császári feltételt, és hadaival a Habsburg-birodalombéli Szilézián át visszatért Lengyelországba.[16]

A lipcsei megállapodás hatására I. Péter természetszerűleg fordult a császár ellen a szomszédos országban szabadságharcot vívó II. Rákóczi Ferenc felé. A megszálló nagyhatalom uralkodójaként más, érdemben szóba jöhető személyiség hiányában, I. Szaniszlóval szemben felléptetve, immár neki ajánlotta fel a lengyel királyi méltóságra való jelölés lehetőségét.[17]

Még egy nemzetközi kapcsolatbeli kérdésről kell röviden említést tenni, ez pedig az a körülmény, hogy a francia hatalom Észak-Itáliából való kiszorulása következtében a pápai állam közvetlen szomszédságba került a Habsburg Birodalommal, pontosabban a Milánóban, Piacenzában, Parmában, Mantovában, Mirandolában, Modenában, Guastallában, Ferrarában, Genovában, Massában, Luccában, Toscanában állomásoztatott császári csapatokkal. XI. Kelemen pápa korábban sem titkolta franciabarátságát, a francia–spanyol hadak torinói vereségét követően azután már nyíltan is fellépett e nem kívánt szomszédság lehetősége ellen.[18] Miután pedig a további császári hadi előkészület elsődlegesen az Egyházi Állam déli szomszédja, a Nápolyi Királyság ellen irányult, XI. Kelemen pápa először a Habsburg-szolgálatban álló csapatoknak a környező itáliai államokbeli elhelyezése, majd a tervezett, felségterületén átvezető hadművelet ellen tiltakozott. Amikor mindez hiábavalónak bizonyult, sorozatosan kiközösítéssel fenyegette meg a császár hadvezéreit, beleértve a hadak élén személyesen I. Józsefet képviselő Savoyai Jenő herceget is. Eközben sietve számára megbízható egyházi vezetőket nevezett ki a déli szomszédságába.[19] Ám ezzel sem tudta megakadályozni az Egyházi Államon át Nápolyba vezető hadjáratot.

---

[15] *Herchenhahn:* Geschichte der Regierung Kaisers Joseph I. Leipzig, 1786.; *Braubach, Max:* Prinz Eugen von Savoyen. II. k.: Der Feldherr. Wien–München, 1964.

[16] KA AFA Italien, 1707-V-15.; FZ 7. skk. o.

[17] KA HKR Reg. 1707-November-294.

[18] *Lamberty, de:* Mémoires pour servir a l'histoire du XVIIIe siècle. Amsterdam, 1735. (a továbbiakban: *Lamberty*), IV. k. 399. skk. o. Vö. FZ 2. r.: Supplement, 198. o.

[19] KA AFA Italien, 1707-IV-29., Neapel, 1707-XI-12., -14.

Császári hadi előkészületek

Az észak-itáliai császári hadi előkészületekkel kapcsolatosan ezen túlmenően is több nehézség merült fel. A legnagyobb gondot a szövetséges savoyai uralkodó herceg, II. Viktor Amadé okozta, aki nehezen fogadta el, hogy miközben a császár visszahelyezte őt felségterülete birtokába, továbbra is magának követelte meg az adóbehajtást a Savoyába ékelődve továbbélő kisebb-nagyobb német-római birodalmi hűbéri területektől. (A szövetségesek közti legvitatottabb terület Montferrat volt.) Ugyanilyen gond merült fel nemcsak a közvetlen császári fennhatóság alá került három hercegség: a formálisan a spanyol koronához tartozó Milánó, Ferdinánd Károlynak a Gonzaga-Nevers ház kihaltát is jelentő halálát követően francia uralom alá vetett Mantova, valamint a francia szövetségre rákényszerített Mirandola, hanem még főleg a Toscana Nagyhercegség és az ugyancsak kényszerűen korábban a francia királynak való alávetettséget elfogadó Genovai Köztársaság esetében.[20]

(Nem hagyható említés nélkül, hogy a középkori német-római birodalom itáliai határain belül mintegy tucatnyi újonnan formálódott államban közel háromszáz császári hűbérbirtok élt tovább. A helyzetet még bonyolította az a körülmény, hogy Piemontban és Savoyában egyes területeken pápai, míg az Egyházi Állam egyes területein ugyanakkor császári hűbérjog érvényesült.)

Két másik szomszédos, éppen az itáliai és a Rajna-menti hadszíntér közt fekvő, illetve a francia Burgundiával határos, későbbi svájci terület is gondot okozott Savoyai Jenő hercegnek, illetve I. József császárnak. Egyrészt a német-római birodalmi területekről való csapat- és utánpótlás-szállítások útjának megrövidítésére Graubündten Kantonnal külön megállapodást kellett kötniük márciusban, amelyben nemcsak a fizetés módját, hanem az átvonulás rendjét is a császártól független kis területi egység kormányzói szabták meg, tárgyalási előnyüket, vagyis a nagyhatalom szükséghelyzetét kihasználva.[21] Az év során azután örökös hátrahagyása nélkül halt meg Nemours-i Mária hercegnő, Neufchatel/Neuenburg Hercegség és Valengin Grófság uralkodója, akinek területére mind XIV. Lajos, mind I. Frigyes (választófejedelemként: III. Frigyes) igényt formált. Végül a választófejedelemnek sikerült a francia király fölé kerülnie, ugyanis egyszerűen fegyveresen birtokba vette az uralkodó nélkül maradt területeket. Ezzel megnövekedett a császári védelmi kötelezettség kiterjedése is, miközben ez egyúttal I. József befolyását növelte (ugyanis a Brandenburgi Választófejedelemség német-római birodalma részét képezte, míg a Frigyes királyi méltósága elnyerésének hátteréül szolgált Porosz Hercegség már a háború kezdetekor szövetségre lépett vele).[22]

Még mindig a hadműveletek 1707. évi megkezdésének felidézése előtt arról a Habsburg-koalíción belüli nézetkülönbségről is említést kell tennünk, amely éppen az angol diplomáciai nyomásból fakadt. Míg ugyanis a császári felfogás szerint a háború tovább-

[20] KA AFA Italien, 1707-I-15., -17., 1707-II-5., -33., 1707-III-15., 1707-IV-8d.; FZ 2. r.: Supplement, 35. o. Vö. *Burnet:* Histoire de ce qui c'est passé de plus mémorable en Angleterre. Amsterdam, 1735.

[21] KA AFA Italien, 1707-III-20., 1707-IV-16.

[22] Mémoires de la princesse Marie de Nemours. In: *Michaud, Joseph-Francois–Poujoulat, Jean-Joseph-Francois* (kiad.): Collection de Mémoires pour servir a l'histoire de France. Paris, 1836. Vö. *Dohna, Christophe Comte de:* Mémoires originaux sur la regne et la cour de Frédéric I Roi de Prusse. Berlin, 1833.

viteleként a spanyol örökség részét képező Nápolyi Királyságot, majd annak birtokában az ugyancsak a spanyol uralkodóhoz kötődő Szardíniát és a Szicíliai Királyságot kellett volna birtokba venniük, a francia nagyhatalom megalázását az angol királyi udvarban másként képzelték el. A londoni döntéshozók a tengerentúli saját gyarmataikkal való kapcsolattartás szempontjából legzavaróbb francia tengerparti bázist, a Provence-beli Toulon-t kívánták következő hadicélként, Itáliából megindulva, párhuzamos tengeri és szárazföldi támadással elfoglalni. (Ez esetben bizonyára az 1704. évi legfontosabb angol hadicél megismétlése volt napirenden, akkor a Földközi-tenger nyugati medencéjének bejáratát ellenőrző Gibraltárt vette birtokba az angol haderő.[23])

A fent körvonalazott körülmények éppen a spanyol trónért köztük folyó polgárháborúban hozták nehéz helyzetbe III. (Habsburg) Károlyt V. (Bourbon) Fülöppel szemben. Hiába vonult be ugyanis előző évben hadaival Madridba, hamar kiszorult onnan erősítéssel visszatért ellensége ellentámadása következtében. Sőt a továbbiakban III. Károly uralmát csak Catalónia, Valencia és részben Aragónia rendjei ismerték el, és az e területekről való további, főleg jelentős előretöréshez azonban hiába remélt hadakat császár fivérétől és annak szövetségeseitől.[24]

Egyébként az 1707-es hadjárati esztendőben a Bourbon-ház legyőzésére készülő császár is több szempontból nehéz helyzetben volt. Miközben az előző év két győztes tábornagyára, az itáliai térségben Savoyai Jenő hercegre, a németalföldi hadszíntéren Marlborough hercegére továbbra is számíthatott, az év elején meghalt egyik legtehetségesebb hadvezére, az előző évben még a német-római birodalmi hadak élén állt Lajos Vilmos tábornagy, Baden őrgrófja (a magyar forrásokban Badeni Lajos). A rendek utódjává Savoyai Jenőt választották, ám őt, összes hadai főparancsnokát, I. József nem engedte át a birodalmi rendeknek, miként azt is elhárította, hogy III. Károly kérésére a spanyolországi hadszíntérre küldje főparancsnoknak. Végül rangidőssége alapján az addig altábornagyi rangban állt, de hadvezérként nem tündökölt Krisztián Ernőt, Bayreuth és Culmbach őrgrófját helyezték birodalmi tábornagyi rangban a Rajna-menti főparancsnoki beosztásba, akinek választásával viszont addig mutatott teljesítményei alapján a császár nem volt elégedett.[25]

A személyi kérdéseknél sokkal súlyosabb gondot jelentett a háború folytatása szempontjából Bécsben, hogy az évi tervezett hadikiadást 26 381 955 rajnai forintban állapították meg, míg a kivethető hadiadó csak 14 088 600 rajnai forintot tett ki.[26] Ennek beérkezte is több mint kétséges volt nemcsak az itáliai Habsburg-fennhatóságú és német-római birodalmi hűbéres területekről, hanem a megszállt Bajorországból, az erősen kimerült Rajna-menti tartományokból, különösen pedig a polgárháborút vívó Magyar Királyságból. Ebből fakadóan a különbözetet megint csak, sőt fokozott mértékben államkölcsönből, állami vagyon elidegenítéséből kellett fedeznie a császári udvarnak.[27]

---

[23] KA AFA Piemont und Italien, 1707-XIII-7., Provence, 1707-XIII-2.; vö. *Scouller, R. E.:* The Armies of Queen Ann. Oxford, 1986.; *Veenendaal, A. J.* (kiad.): De Briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702–1720. s'Gravenhage, 1986.

[24] *Marzenado, marquis de Santa Cruz de:* Réflexions militaires et politiques. Paris, 1738.

[25] KA AFA Deutschland, 1707-II-10., Italien, 1707-IV-22., 1707-V-17.; HKR Reg. 1707-April-66.

[26] KA AFA Italien, 1706-X-85.; HKR Reg. 1707-Jänner-401.

[27] KA AFA Neapel, 1707-III-2.; FZ 36. skk. o. 2. r.: Supplement, 176. o. Vö. *Braubach, Max:* Die Bedeutung der Subsidien für die Politik im Spanischen Erbfolgekriege. Bonn–Leipzig, 1923.; *Mensi, Franz:* Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740. Wien, 1890.

Az Európa-szerte hadban álló csapatok személyi és anyagi utánpótlása a pénzügyi nehézségeken kívül azáltal is nehézkesen ment, hogy a bécsi Császári Udvari Haditanácson túl még létezett a különálló Belső-ausztriai Haditanács Grazban. Az ezek közti súrlódás pedig tágabb teret nyert azáltal, hogy a kétségtelenül mindenki más fölé emelkedő bécsi haditanácsi elnök, Savoyai Jenő herceg, továbbra is távol, az itáliai császári és szövetséges hadak élén állt, onnan pedig sokszor ezt a feszültséget nem is tudta észlelni. Mindenesetre az egyes hadszíntereken bevetésre kerülő erőkkel kapcsolatosan az ő befolyása érvényesült.[28]

Ennek értelmében a császári állandó hadseregből a gyalogezredek közül Itáliában 19 (köztük a magyar Bagossy-hajdúezred), 9 vértesezred (köztük Pálffy Jánosé), 7 dragonyosezred és 2 magyar huszárezred (Ebergényi- és Splényi-) bevetésével számolt a hadvezetés. Hasonló súllyal csak a magyar szabadságharc ellen kívántak haderőt küldeni, mégpedig 15 gyalogezredet (köztük Pálffy Miklósét), 9 vértes- és 4 dragonyosezredet. A Rajna-menti hadműveleteket illetően 2-2 ott átteleltetett gyalog- és vértesezredet, továbbá 3 magyar huszárezredet (Kollonits, Esterházy, Lehoczky) kívántak bevetni a császári katonai vezetők.[29] Ezeket illetően azonban még az előző évből fegyverben maradt összesen 107 081 fő hadilétszámra való újrafeltöltése az előírt 26 015 fővel is kétséges volt, nem is beszélve a közel 8000 hiányzó lóról, a korábban is nélkülözött nagy mennyiségű fegyverről és hadianyagról.[30]

Ezért a császár mindenütt, de különösen a németalföldi és spanyolországi hadszíntéren német-római birodalmi kiállítású, szövetséges államokbeli és további uralkodóktól bérelt csapatokkal kívánta folytatni a háborút, miközben igyekezett támaszkodni a helyi irreguláris erőkre is.[31] Bizonyos saját császári erő tartalékolása azért is szükséges volt, mert a szász választófejedelmi területen hadaival megszállóként állomásozó svéd haderő a császár cseh koronájának szomszédos területeit is fenyegette, hiszen a német-római ügyekben éppen napirenden voltak a XII. Károly és I. József közti, már említett nézetkülönbségek.[32]

A császári hadak nápolyi hadjárata

Szövetségeseivel egyetértésben I. József a háború súlypontját 1707-ben határozottan az itáliai hadszíntérre helyezte. A jelentős észak-itáliai császári haderő számára egyszerűbb és korábban megindítható volt az eredeti császári hadicél, a Nápolyi Királyság elleni hadjárat, mint a főleg csak az angol gyarmati érdek által diktált támadás a francia délkeleti tartomány, Provence ellen.[33] Ugyanis mind I. Frigyes poroszországi király és (III.

[28] KA AFA Italien, 1707-IV-12., Deutschland 1707-VII-12.

[29] KA AFA Deutschland, 1707-I-9., -15., 1707-II-8., -17., 1707-IV-8., -16.; a magyar huszárokra: Deutschland, 1707-IV-29., Italien, 1707-III-37. Bővebben a császári állandó hadseregbeli magyar közreműködésre: *Zachar József:* Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004. 104. skk. o.

[30] KA AFA Italien, 1706-X-85., 1707-I-14., 1707-II-1., -ad 4., -51., Römisches Reich und Niederlande, 1707-I-1.

[31] KA AFA Italien, 1707-IV-28., 1707-XIII-14., Deutschland und Niederlande, 1707-V-24., -39.; FZ 58. o.

[32] KA HKR Reg. 1707-Juni-326., 1707-July-385.

[33] KA AFA Piemont und Italien, 1707-III-27., 1707-V-12., 1707-XIII-7., Italien, 1707-II-15., -26., 1707-III-8., Neapel, 1707-III-2., 1707-IV-3., 1707-XIII-1.

Frigyes néven) brandenburgi választófejedelem, mind János Vilmos palotagróf, pfalzi választófejedelem hadai bevetésének késleltetését kérte az újoncok és a szükséges utánpótlás beérkeztéig, s más német-római tartományok is késlekedtek.[34]

Savoyai Jenő herceg, a császár személyét képviselő vezértábornagy és tartósan Milánóban tartózkodó főparancsnok a Nápoly ellen vonuló csoportosítás élére Wirich Philipp Lorenz Daun gróf táborszernagyot jelölte ki, akit Torinóban ért a felkészülési parancs. Annak tudatában, hogy az alkirályként a Bourbon V. Fülöp hatalmát XIV. Lajos akaratából képviselő Ascalona hercege alig 3000 fegyveressel rendelkezett a Nápolyi Királyság területén, a Habsburg-hadvezetés elegendőnek látta egy 9000 főnyi támadó erő összevonását, majd útnak indítását. Az ő ellenállásától sem tartottak az észak-itáliai francia kivonást követően.[35] Ugyanakkor már előzetesen támaszt láttak a XI. Kelemen pápa által kinevezett franciabarát püspökök semlegesítésére a császári házhoz kötődéséről közismert Francesco Pignatelli bíboros, nápolyi érsekben, valamint fivérében, Monteleone hercegében és a körülöttük csoportosuló helyi arisztokratákban.[36] Így a szövetséges angol hadvezetést az együttes franciaellenes közvetlen támadás párhuzamos végrehajtásáról biztosítva, az ellenséges magatartású pápai udvar aggodalmait folyamatosan elhárítva, április 17-én Savoyai Jenő parancsot adott Daun táborszernagynak a hadműveletek megkezdésére.[37]

Az erre kijelölt öt ezredből 5880 gyalogost különítettek ki, valamint két vértes-, három dragonyos- és egy huszárezredből összesen 2222 lovast.[38] A modenai gyülekezést követően ez az erő a Po folyó völgyében az Adriai-tenger partjára vonult, részben már előzetesen biztosított engedéllyel pápai felségterületen. Ott felvették a Triesztből, Fiuméből, Porto Ré-ből és Buccariból tengeri úton Anconába átszállított szükséges felszerelést és hadianyagot, valamint utánpótlást, majd a tengerparton haladtak Loretóig.[39] A hadoszlop élén egy bizonyos Király nevű kapitány vezényletével 80 magyar huszár vonult, az utóvédben pedig áthajózott katonai határőrvidékbeliek is voltak.[40] Loretótól a hadoszlop végig az Egyházi Államon át a tengerparton San Giovanni di Bologna–Ravenna–Imola–Cesena–Rimini–Pesaro–Siniglia érintésével vonult, ott délnyugatnak fordult és a félsziget belsejébe igyekezve Jesi–San Severino–Foligno–Monte Rotonda menetvonalon június 16-án Róma előterébe érkezett.[41]

Miközben a csapatok pihenőnapot kaptak, parancsnokuk, Daun táborszernagy a kíséretében lévő pápai legátussal a Szentszékhez sietett. Magával vitte és bemutatta XI. Kelemen pápának az I. József által Nápolyba kinevezett Georg Adam von Martinitz grófot, a nevében az alkirályi tisztséget a jövőben ellátó császári megbízottat.[42] Mivel a spanyol koronához tartozó felségterületről volt szó, az alkirályi kinevezés III. Károly részéről

[34] KA AFA Neapel, 1707-V-10., Provence, 1707-V-ad 4., Römisches Reich und Niederlande, 1707-VI-1.

[35] KA AFA Piemont und Italien, 1707-III-27., Neapel, 1707-V-1., -5., -6½.

[36] Memorie istoriche della guerra tra l'imperiale Casa d'Austria, e la reale Casa di Borbone. Venezia, 1732. 423. skk. o.

[37] KA AFA Piemont und Italien, 1707-IV-27., Neapel, 1707-V-6½.

[38] KA HK Reg. 1707-July-94.; AFA Italien, 1707-IV-33., -36., 1707-V-15.

[39] KA AFA Neapel, 1707-IV-4., -5., -6., -7., -8., -11., 1707-V-10.

[40] KA AFA Piemont und Italien, 1707-XIII-8.

[41] KA AFA Neapel, 1707-V-3., -19., -20., Italien, 1707-VI-6., Spanien und Portugal, 1707-VI-2.

[42] KA AFA Neapel, 1707-VII-4.

történhetett meg, viszont fivére számára I. József vette birtokba ezt, ezért úgy vélte, egy ténylegesen alkirállyá kinevezendő személy beérkeztéig is gyakorolni kell az ő nevében a helybéli hatalmat. Ezért már a hadakkal küldte az erre kiválasztottat, aki útközben állomáshelyére, bemutatkozó látogatást tett és audencián jelentkezett a római katolikus egyházfőnél, egyúttal az átvonulás térségének evilági uralkodójánál.

A Monte Rotonda mellett táborozó hadakhoz visszaérkezett főparancsnok ezután Rómát kelet felől megkerülve, Tivoli–Augni–Ceprano menetvonalon vezette kötelékeit a nápolyi határra, amit június 26-án ért el, két nap múlva pedig átlépett. Ennek hírére ugyan nápolyi csapatösszevonás történt, de a lakosság passzív maradt, ezért a benyomulók elől a helyi egységek visszavonultak a Volturno folyó felé, míg Daun táborszernagy Teano–Capua úton egyenesen Nápoly azonos nevű székesfővárosa ellen vezette hadoszlopát.[43] Ám július 1-jén Capua előtt ágyútűz fogadta a magyar huszárok alkotta élmenetőrsöt, harc bontakozott ki, a túlerő elől a városvédők a fellegvárba húzódtak. Az elővéddel közben beérkezett Vaubonne őrgrófja, császári altábornagy elrendelte a város birtokbavételét, és felszólította megadásra a fellegvárba húzódottakat. Ez szabad elvonulás mellett másnap megtörtént.[44]

A zömmel érkező Daun táborszernagy erre őrséggel rakatta meg nemcsak Capuát, hanem Sorát és Isolát is, ugyanakkor folytatta hadoszlopával a menetet. Az ellenség közeledtének hírére Ascalona hercege családjával és kíséretével Nápoly városából tengeri úton az északabbra fekvő Gaeta városába távozott. Ezalatt a császári hadak Aversa magasságába értek, ahol megjelent a főparancsnok előtt Nápoly városának küldöttsége, hogy megállapodjanak a város átadásáról. Másnap Daun táborszernagy III. Károly spanyol ellenkirály nevében átvette a várost, de oda csak július 7-én vonult be.[45]

Ennek ellenére Castiglione hercege, a Bourbon-kötelékek parancsnoka és Atri hercege, a helyi milícia parancsnoka még megkísérelte, hogy fegyveresen ellenálljon, de a túlerő elől a félsziget belsejébe, Avellinóhoz voltak kénytelenek elvonulni. Ott kettéváltak, előbbi Vitri, utóbbi Salerno felé ment tovább, de az őket üldöző Johann Georg Caraffa (nápolyi családból származó) herceg, császári generális kötelékei mindkettőjüket megadásra kényszerítették, miközben a három nápolyi fellegvár és további erősségek is kapituláltak. Ezzel július közepére a legfontosabbnak tartott császári célkitűzés, a Nápolyi Királyság székesfővárosának környékén a hódoltatás gyakorlatilag befejeződött.[46]

Egyetlen fontos település, a tengerparti Gaeta erőd okozott még gondot Daun táborszernagynak, ahová a Bourbon-alkirály is menekült, s ahonnan esetleges ellenállást szervezhetett. Mivel ennek a szárazföld felöli megtámadását nehézkesnek találta, a császári udvaron keresztül a szövetséges angol–németalföldi hajóhad egy kötelékének segítségül küldését kérte.[47] Miután azonban erre hiábavalóan várakozott, a császári parancsnok augusztus végén saját erőiből hajózott be mintegy 3600 főt, hogy a Gaeta előtti öbölbe küldje őket. Hasonló nagyságú erő, olaszok, spanyolok, vallonok védték a kikötővárost

[43] FZ 180. skk. o.

[44] KA HKR Reg. 1707-July-478.; AFA Neapel, 1707-VII-2.

[45] KA AFA Neapel, 1707-VII-2.; FZ 367. skk. o.

[46] KA HKR Reg. 1707-July-478.; AFA 1707-VII-3.

[47] KA HKR Reg. 1707-July-471.

és erődjét Oracio Capula tábornok parancsnokságával. Daun alkalmi flottája előbb előzte az öbölben talált ellenséges hajókat, majd szeptember 1-jéről 2-ra virradóra, kihasználva egy váratlan vihart, az odaszállítottak partra szálltak, és azonnal hozzákezdtek a futóárkok ásásához. Ez a munka a nehéz terepen vontatottan haladt, csak a hónap közepén vált lehetségessé az erőd lövetése. A roham elrendelése csupán szeptember utolsó napján következhetett be, az addig ütött réseken akkor végre betörtek a császári harcosok, és heves kézitusa alakult ki a szűk helyen. Mindenesetre a fellegvárból beavatkozók is hiába igyekeztek kiszorítani a támadókat, így hamarosan a megadás mellett döntöttek parancsnokaik. Mintegy 250 tiszt és közel 2000 legénységi állományú tette le a fegyvert, esett hadifogságba, miközben a császáriak gazdag hadizsákmányhoz is jutottak.[48]

Eddigi sikerei meghozták Daun táborszernagynak a császári tábornagyi és a spanyol marsalli kinevezést, ezzel katonai pályája csúcsára jutott.[49] Ugyancsak egyfajta elismerést jelentett számára, hogy Gaeta birtokbavételének hírére az Egyházi Állammal való elválasztás és a viszonylag nagy távolság ellenére a Toscana Nagyhercegségbe ékelődött nápolyi enklávé, a Stato de Presidi legjelentősebb erődjét, Orbetellót védő Spejovara tábornok is megadta magát spanyol őrségével együtt, majd vállalta, hogy immár V. Fülöp helyett III. Károly szolgálatába áll át. Ezt látván, a szomszédos, ugyancsak Toscanába ékelődött kis Piombino Hercegség védői is alávetették magukat a császári főparancsnoknak.[50]

Mivel az Appennin-hegységtől keletre is maradtak ellenséges erők, Daun táborszernagy a fenti sikereket megelőzve, már augusztus közepén azok ellen fordult hadaival. Elsőnek Pescara hódoltatására indult, egyúttal egy köteléket Aquila ellen küldött. Pescarát védői nem adták fel, ezért szükségessé vált körülzárása, amelyet szeptember 1-jétől módszeres lövetése követett. Ezt kezdetben ugyan a védők még viszonozták, de azután szeptember 14-én mégis kapituláltak. A védőket irányító korábbi milíciaparancsnok, Atri hercege, szabadon Rómába távozhatott, míg harcosai fogságba kerültek.[51]

Még egy rövid kérdést kell említenünk a nápolyi hadjárattal kapcsolatosan. A fentebb már említett császári megbízott, Martinitz gróf nem tudta megnyerni tevékenységével a továbbra is a távoli Barcelonában időző III. Károly bizalmát, ugyanakkor egyre kevésbé értett szót Daun tábornaggyal is, amit tetézett azzal, hogy meggondolatlan intézkedések sorozatával felkelésközeli hangulatot teremtett a nápolyi lakosság körében. A beérkezett jelentések alapján I. József azután leváltotta, hazarendelte, és Daun tábornagyot főparancsnoki beosztása megtartásával ideiglenes helytartói méltóságba helyezte.[52]

Bár Daun tábornagyként és helytartóként egyaránt mindkét uralkodó fivér bizalmával rendelkezett, mégis nehéz helyzetben volt, ugyanis nemcsak csapatokat nem tudott átengedni a spanyolországi hadművelet segítésére, hanem még az észak-itáliai császári kötelékeknek sem tudott pénzt, élelmet és takarmányt eljuttatni. Ugyanis a szicíliai Bourbon-alkirály, los Barbazos herceg megtagadta a kereskedelmi forgalmat, zárlatot rendelt el minden fontos árucikkre, sőt olyan hadi előkészületeket tett, amelyek eleve reménytelenné tették, hogy kiterjesszék a Habsburg-fennhatóságot Szicíliára is.[53]

---

[48] KA AFA Neapel, 1707-VIII-7., -8., 1707-X-1.; HKR Reg. 1707-Dezember-207.

[49] KA AFA Neapel, 1707-XI-101½.

[50] KA AFA Neapel, 1707-XI-14., 1707-XII-5.

[51] KA AFA Neapel, 1707-VIII-10., -11., 1707-XI-6.

[52] KA HKR Reg. 1707-July-478.; AFA Neapel, 1707-VII-1., -3., 1707-VIII-9., -11.

[53] KA AFA Neapel, 1707-X-4., -9., 1707-XI-2., -7., -ad 7., -12., -ad 12., -14., 1707-XII-1.

Miközben az 1707-es hadjárati esztendőben a császári udvar figyelme elsősorban a fenti, a nápolyi hadjárattal kapcsolatos fejleményeket követte, a szövetséges hatalmi körök figyelmének középpontjában egészen más irányú hadi előkészületek és események álltak. Mind I. Józsefnek, mind Savoyai Jenőnek tudomásul kellett vennie, hogy a szövetséges angol és németalföldi politikai és katonai vezetés a meggyengült Francia Királyság elleni hadműveleteket elsődlegesen a Földközi-tenger nyugati medencéjének meghatározó pontján lévő, Provence-beli Toulon elleni egyidejű tengeri és szárazföldi támadással akarja folytatni. (A korábban jelzett gyarmatpolitikai érdek érvényesítésén túl itt kell jeleznünk, hogy a francia kormányzat évek óta nem tudott úrrá lenni a Cévennes-hegységbeli Camisard-felkelésen, s ezt bíztató körülménynek vélték a tengeri hatalmak irányítói.[54])

A tengeri erőket szívesen biztosították, míg a szárazföldieket az észak-itáliai császári alárendeltségben álló állandó hadseregbeli és német-római kerületi (pfalzi, frank, hesseni, darmstadti, gothai), valamint szövetséges (savoyai és poroszországi) csoportosítástól várták. Ugyancsak azt várták, hogy a Tengeri Alpokon való eljuttatással megfelelő számú folyami átkelő- és ostromeszközöket (15 pontonhíd elemeit, 100 ágyút és mozsarat), valamint elegendő mennyiségű ostromanyagot (1000 hordó lőport, 50 000 lövedéket) vigyenek magukkal a kijelölésre kerülő császári csapatok. Ehhez először is az adott 50 négylovas fogaton túl a tengerpartra való hegyi átszállításhoz nélkülözhetetlen mintegy 5000 bérelt málhásállat egybegyűjtéséről kellett a hadvezetésnek gondoskodnia.[55]

Minden csapatátkelési, hadianyag-szállítási művelet megkezdését megelőzően a szövetségeseknek be kellett vonniuk a helyreállított Savoya Hercegség uralkodóját, II. Viktor Amadét az erre irányuló megbeszélésekbe, hiszen Provence-ba Piemont és Milánó Hercegségből az ő felségterületén át vezetett minden út.[56] Ugyanez volt a helyzet a császári csapatokkal megrakott további észak-itáliai kisállamok esetében. Miután sikerült a nehézségeket, főleg a várható anyagiakat elhárítani, május 20-án Savoyai Jenő herceg kiadhatta a parancsot a gyülekezési helyekre, útvonalakra, menetekre, szállásokra, biztosításokra vonatkozóan.[57]

Ennek értelmében az erre kijelölt 26 gyalogzászlóalj (köztük a Bagossy-hajdúk egy zászlóalja) és 57 lovassvadron (köztük egy-egy Ebergényi- és Splényi-huszársvadron) május 23. és június 6. közt indult meg állomáshelyéről. E császári hadseregbeliekhez savoyai és más szövetséges erőkből menet közben még további 25 gyalogzászlóalj csatlakozott. Az erre kijelölt kötelékeknek a Tengeri Alpok tövében felállított három gyülekező táborba június 12. és 16. közt kellett beérkezniük, a magyar egységbelieknek Bosso, Curtatone és Santa Lucia térségéből mind a Torinótól délnyugatra fekvő Orbassanóhoz kellett vonulniuk. A gyülekeztetés befejezését követően egyrészt a még francia

[54] KA AFA Italien, 1707-II-15., -26., Provence, 1707-V-2., -3., 1707-XIII-10. Vö. *Joutard, Ph.:* Journeaux camisards, 1700–1715. Paris, 1965.; *Bosc, H.:* La guerre des Cévennes, 1705–1710. Paris-Sorbonne, 1974.

[55] KA AFA Portugal und Spanien 1707-VIII-ad 2., Italien, -39., 1707-III-38., 1707-IV-12., -19., -21., -30., -91., 1707-V-15., 1707-XII-7., Provence, 1707-XIII-2.

[56] *Lamberty* IV. k. 361. skk. o.; KA AFA Italien, 1707-II-7., 1707-IV-1.

[57] KA AFA Italien, 1707-VI-2., -6., -12., Provence, 1707-V-4., -ad 4b., -5.; FZ 2. r.: Supplement, 166., 169., 172. o.

kézen lévő Susa és Perosa helyőrségére tekintettel (a milánói családbeli) Hannibal di Visconti őrgróf lovassági tábornokkal az élen egy utóvédet hagytak hátra, másrészt az ellenség megtévesztésére Georg Friedrich Kriechbaum báró altábornaggyal egy különítményt nagy zajjal az Aosta völgyében a Kis Szent Bernhard-hágó felé indítottak meg. Valójában a császári–savoyai csapatok II. Viktor Amadé parancsnoksága alatt, négynapi élelemmel és takarmánnyal ellátva, a két csoportosítás közti térségből, Limone-től június 30-án indultak meg, és a Col di Tendo útvonalon négy oszlopban keltek át a Tengeri Alpokon. Savoyai Jenő herceg is a táborkarral tartott.[58]

Július 10-re értek ki Nizza alá a Sospello és Scereno közti hegyeken átvezető nehéz menetet követően, amely nagyon sok erőt kivett minden egyes harcosból. Sospellót a franciák közeledtükre feladták, míg Montalbonót megerősítették. Bár a támadásra küldöttek kijutottak a tengerpartra és elértek a Var folyó torkolatához, ott a folyóvölgyben forrásirányban kitértek, hogy kedvező átkelési lehetőséget találjanak.[59]

Provence és általában a francia délkelet védelme évek óta Tessé grófja, René de Froulai marsall (a jutalmul még abban az évben római követté megtett sikeres hadvezér) feladata volt, ezúttal is ő tette meg a beérkező hírekre a szükségesnek tartott előkészületeket, amelyre a nehézkes ellenséges hadbaindulás miatt elegendő ideje is volt. Provence, Dauphiné és Savoie védelmére összesen 60 gyalogzászlóaljjal és 45 lovassvadronnal rendelkezett.[60] A főhadiszállását Chaumont várában felütő francia főparancsnok a keleti támadás hírére erősítésként a legfőbb hadvezetéstől még további 23 gyalogzászlóaljat kapott, de lovasságot egyáltalán nem.[61] Ezt túl kevésnek tartotta, további csapatokat kérelmezett, ennek hatására végül újabb 12 gyalogzászlóalj és ezúttal 15 lovassvadron is érkezett.[62] S mivel a francia hadvezetés figyelmét nem kerülte el a fentebb leírt ellenséges mozgás, lehetővé vált az időben és megfelelő helyen, megfelelő erővel való szembeszállás.

A császári–savoyai erők a Var folyón kerestek megfelelő átkelési alkalmat, ezért a franciák ennek megakadályozását tekintették elsődleges feladatuknak. Sietve védelmi vonalat építettek ki a folyó mentén, a veszélyes helyeket elsáncolták, ám e munkálatokat a túlparti magaslatokról Savoyai Jenő herceg figyelemmel kísérte. Az ő felismerése alapján három irányból támadtak rá a franciákra, mégpedig egy felfedezett gázlón az ellenség hátába jutva, és a tengerpart felől, a szövetséges flotta által támogatottan, mindkét parton. A július 11-én váratlanul megindított támadáskor azonnal felhagytak védelmi előkészületeikkel a franciák, mire a támadók birtokba tudták venni Saint Laurent városát és várát. A teljes támadó erő beérkeztéig vontatottan folytatódott az előrenyomulás Toulon felé, ám a kis francia települések sorra védekezés nélkül kapituláltak, a hódoltatással viszont a franciák további időt nyertek újabb védelmi előkészületeikhez.[63]

---

[58] KA AFA Provence, 1707-V-6., -7., 1707-VI-3., -4., -ad 4., -5., -6., -7., -ad 7. A magyar huszárokról lásd: Zachar József: Les Houssards Hongrois dans l'Armée Impériale des Habsbourg pendant l'Ancien Régime. *Vivat Hussar,* No. 35, Tarbes, 2000, (a továbbiakban: *Zachar* 2000.) 91. skk. o.

[59] KA AFA Piemont, 1707-XIII-1., Provence, 1707-XIII-1.

[60] *Vault* VII. k. 59. skk. o. Vö. Mémoires et Lettres du maréchal de Tessé. Paris–Strasbourg, 1806. (a továbiakban: *Tessé*) II. k. 240. skk. o.

[61] KA AFA Provence, 1707-V-6.

[62] *Vault* VII. k. 93. o.

[63] KA AFA Piemont, 1707-XIII-18., Provence, 1707-XIII-1., 1707-VII-1.; FZ Supplement, 176. skk. o.

A császári–savoyai kötelékek előrevonását nehezítette a szokatlanul heves kánikula is, amely szükségszerűen pihenőnapok közbeiktatására kényszerítette a hadvezetést, ezáltal viszont az angol–németalföldi flottaegység felkészülhetett a szárazföld felől beérkezők fogadására és támogatására. A Biot–Cannes–Fréjus–Esterel–Les Ares–Le Luc–Pignans–Cuers–Sollies-le-Pont–La Valette útvonalon végül július 26-án közvetlen Toulon előterébe érkezett támadók haladéktalanul hozzákezdtek a körülzáráshoz.[64] Tessé marsall addigra már összevont Toulon védelmére 42 gyalogzászlóaljat és 12 lovassvadront, ezekkel nemcsak az ellenség menetét igyekezett nehezíteni, hanem egyúttal a védelmet is minél hatékonyabbá tenni. A város védelmének a szárazföld felőli elsáncolással való biztosítására sietve további 29 gyalogzászlóalj folyamatos beérkeztéről is gondoskodott.[65]

A védelmi előkészületeket a Toulon előterében levő La Croix-Faron magasság birtokba vételét követően a hadak névleges főparancsnoka, II. Viktor Amadé, valamint a kíséretében lévő Savoyai Jenő herceg is jól szemügyre tudta venni. Mivel fel kellett ismerniük, hogy nehéz ostrom elé néznek, ezért a gondos előkészület mellett döntöttek. Sőt a július 28-i haditanácsi ülésen még az a kérdés is vitát képezett, egyáltalán megostromolják-e a várost, vagy vonuljanak vissza. Végül az a felfogás nyert többséget, hogy az ostrom előkészületeként a kisebb erősségeket, védműveket kell elragadni.[66] Ennek megfelelően másnap birtokba vették a Sainte Catherine magaslatot is, s az ottani sáncművekre támadtak, s váratlan rohammal ezt a külső védművet is elfoglalták. Ezt követően észak és északnyugat felől körülzárva a várost, a jóval közelebbi tengerpart felől magasló La Malgue birtokba vételére indultak, s az első tüzérségi lövetést augusztus 3-án onnan kezdték meg a keleti városkapuk és bástyák ellen. Ehhez a tüzérségi tűzhöz csatlakoztak a szövetséges hajóhad ágyúi is.[67]

Eközben azt kellett tapasztalnia a két szövetséges hadvezérnek, hogy a helyi lakosság ugyancsak fegyvert fogott ellenük, ezzel kívülről veszélyeztették a Toulont körülzárt hadaikat, ugyanakkor beérkezett a jelentős hadsereg-erősítés is a városba, miközben még továbbiak is úton voltak. Ezek augusztus 1-jére táborba vonultak a császári–savoyai csapatokkal szemben Sainte Anne, Missiessy, Sainte Catherine térségében, és azonnal sorozatos rajtaütésekkel zavarták a támadók műveleteit. Az állandó nyugtalanítással gyengített ostromlók elleni egyidejűleg La Croix-Faron, Sainte Catherine és La Malgue térségében megindított támadásra már augusztus 14-én parancsot adott Tessé marsall. A francia támadás váratlansága és az addigi megpróbáltatások okozta meggyengülés sorozatos császári–savoyai kudarccal járt. Ezért II. Viktor Amadé már augusztus 18-án az ostrom félbeszakítása és elvonulás mellett döntött. Savoyai Jenő a főparancsnoki tiszt névleges viselőjének döntését elfogadta ugyan, mivel a sikeres ostromot maga is lehetetlennek tartotta, de még egy erőteljes ágyútüzet zúdíttatott a városra, hogy ezzel kikényszerítse a hadifogolycserét.[68]

[64] *Vault* VII. k. 121. skk. o.

[65] *Tessé* II. k. 258. skk. o.; *Quincy* V. k. 375. skk. o.

[66] *Arneth, Alfred:* Prinz Eugen von Savoyen. Wien, 1858. (a továbbbiakban: *Arneth*) I. k. 428. skk. o.

[67] KA AFA Provence, 1707-VIII-3.

[68] KA AFA Provence, 1707-XIII-1., Italien, 1707-X-2.; FZ 2. r.: Supplement, 183. o.

A Toulon elleni sikertelen támadás azzal zárult, hogy augusztus 20-ról 21-re virradóra a betegeket és sebesülteket, valamint a korábban partra tett lövegeket behajózták, a következő éjjel a szárazföldi elvonulást teljes csendben megkezdték, miközben a Fels altábornagy vezényelte utóvéd, köztük a magyar huszárok ezt Le Luc magaslatáról fedezték. Ezt követően mind a Sollies-le-Pont felé szárazföldön, mind a Sainte Marguerite felé tengeren való elvonulást meg kellett gyorsítani, mivel a kiürített magaslatokat a francia tüzérség vette birtokba, és tüzével veszélyeztette a kudarcot szenvedettek menetét. A visszavonulás Cuers–Vidan–Les Ares–Pignans–Gonfaron–Fréjus–Cannes–Esterel–Antibes–Biot–Saint Laurent–Nizza–Col di Tendo útvonalon vezetett el a savoyai felségterületre, azon belül is elsőnek Saluzzo és Saviglio térségébe, majd szeptember 11. és 16. közt a támadó csoportok feloszlatását jelentő Pignerol magasságába. Provence területén francia kötelékek követték, a helyi lakosság nyugtalanította a visszavonulókat, de semmilyen jelentősebb összecsapásra sem került sor.[69]

Mielőtt a Provence ellen támadó csoportosítás feloszlatására sor került, II. Viktor Amadé rávette a rokon Savoyai Jenő herceget, hogy támadjanak rá az ő felségterületét nyugtalanító, továbbra is francia védőrséggel megrakott határmenti Susa erődre. Miközben egy biztosító csoportosítást hátrahagytak Pignerolnál, az elővéd már szeptember 17-én, a zöm pedig másnap megindult Scalenghe–Rivalto–Bussaleno útvonalon. A menet hírére Tessé marsall is erősítéseket küldött a veszélyeztetett erődhöz, ezek Susától délre gyülekeztek, míg a szeptember 21-én beérkezett császári–savoyai kötelékek az erődtől keletről közeledtek, és sietve birtokba vették az ottani külső védművet. Felderítésük jelentése alapján, a felmentők megelőzésére ugyancsak birtokba vették a felmentőktől és az ostromolni szándékozóktól egyaránt délebbre fekvő Monte Repino és Monte Marial magaslatot is. Erre a felmentők a körülzárást megelőzendő, sietve elvonultak. Másnap Susa város küldöttsége felkereste az ostromra készülők főhadiszállását, és a küldöttek átadták a város kulcsait. Egyúttal tudatták, hogy az éj leple alatt a felmenteni szándékozó, de elvonult hadakat követve, a franciák mind a várost, mind a fellegvárt kiürítették, a túlparton lévő magaslat kolostorába húzódtak vissza, és a Dora Riperia hídját maguk mögött lerombolták, miközben ez a szándékuk a Chaumont-nál átvezető híddal is.[70]

Miközben II. Viktor Amadé hadai egy részével a közeli Perosa birtokbavételére vonult el, távollétében Savoyai Jenő magához ragadta a kezdeményezést, s egyrészt kikülönített erőkkel a francia felségterület felé vezető utakat záratta le, másrészt további kötelékeket küldött Chaumont és a szomszédos települések elfoglalására, a lerombolt ottani híd helyreállítására, az azon való átkelésre. Egyúttal szeptember 23-án a visszamaradottakkal birtokba vette Susa városát, ahol gazdag hadikészletet találtak. Ugyanakkor a Chaumont-nál átkelt erők beleütköztek a franciákba, ütközet bontakozott ki. Ennek eredményeként a franciák visszavonultak Giaglione magasságáig, ott elsáncolták magukat, ám az ellenük felvonult csoportosítás élén álló Zum Jungen generális átkarolást hajtott végre, kikényszerítette e település kiürítését, mire a franciák Brunettához, majd Exilles-hez folytatták visszavonulásukat. A császári–savoyai csapatok folytatták üldözésüket, majd további erőösszevonást követően az Exilles-be bezárkózottak szabályszerű körülzárásához, ostromához kezdtek. A külső védművek rombolása, birtokbavétele után

[69] KA AFA Provence, 1707-XIII-1.

[70] *Vault* VII. k. 166. skk. o.; *Tessé* II. k. 274. skk. o.

a roham október 1-jén vált lehetségessé, végül a fellegvárat a francia védők további két nap múlva, magukat fogságra adva, kényszerűen kiürítették. A hadifoglyok Torinóba szállításával az ezévi itáliai—provence-i hadműveletek lezárultak.[71]

A hadjáratból megtért hadak II. Viktor Amadé által szorgalmazott téli szállásra vonulását megelőzően Torinóban a császári, savoyai, német-római hadvezetés haditanácson értékelte a fejleményeket, foglalt állást a következő esztendei teendőkkel kapcsolatosan, majd utasítást adott az egyes alakulatoknak a különböző észak-itáliai erősségekbe való elvonulására. A Bagossy-hajdúk Mantovába, az Ebergényi- és a Splényi-huszárok Sermida és Roverbella, míg a Pálffy-vértesek Castiglione és Bozzola helyőrségbe tértek téli szállásra. Maga a császári főparancsnok október 28-án Bécsbe távozott, hogy szóbeli kiegészítéseket fűzzön addigi jelentéseihez, és személyesen tájékozódjon a többi hadszíntér azévi fejleményeiről.[72]

A Rajna-menti hadszíntér eseményei

Magunk is követjük Savoyai Jenő kitekintését a kevéssé eleven és ugyancsak kevéssé eredményes további hadműveletekre. A Rajna-mentén a Bühl és Rastatt közt kiépített Stollhofeni védvonalak és a Majna folyó közt volt jelentősebb császári, elsősorban német-római birodalmi (pfalzi, rajnai, sváb és frank kerületbeli) kiállítású haderő, amelyhez egy kisebb csoportosítás csatlakozott a Neckar folyó középső szakaszán, miközben erős védőrséggel volt megrakva Freiburg, Philippsburg, Landau és Mannheim. A hadműveletekhez a bajorországi téli szállásról előrevont császári egységek közt volt a magyar Kollonits-, Esterházy és Lehoczky-huszárezred is. [73]A határfolyó túlpartján Elzászban, Lotharingiában, Bourgogne és Franche Comté területén Claude Louis-Hector, Villars hercege, Franciaország marsallja főparancsnoksága alatt összpontosultak a francia erők, köztük a francia király magyarokból álló Verseilles-huszárezrede.[74]

Kezdeményezőkészség hiányában a kényszerűen beiktatott itteni új császári főparancsnok, Krisztián Ernő, Bayreuth és Culmbach őrgrófja a bécsi haditanácsi utasítást kívánta követni, amely szerint a folyón átkelve, az lesz a birodalmi hadak alapvető feladata, hogy a németalföldi franciaellenes hadjáratot segítse ezzel az oldalirányú mozdulattal. Ugyancsak a Rajnán való átkeléssel ellenséges területre kívánta vinni a háborút a francia hadvezetés, hogy minél nagyobb számú ellenséges erőt kössön le, ezért feltöltötte a jelentősebb erődök, így főleg Hagenbach, Lauterburg, Strassburg, Kehl, Breisach raktárait.[75]

A kezdeményezés végül francia részről történt, miután 45 zászlóaljban és 92 svadronban mintegy 30 000 főt vontak össze, és támogatásukra 68 löveget küldtek, míg a

[71] KA AFA Provence, 1707-XIII-16., Italien, 1707-X-1½., -16.; *Vault* VII. k. 414. skk. o.

[72] KA AFA Provence, 1707-X-1, -1a., Piemont, 1707-3., -4., -4a., 1707-XI-2b, -6.

[73] KA AFA Deutschland, 1707-IV-29. A magyar huszárokról: *Zachar* 2000. 91. skk. o.

[74] Archives du Service Historique de l'Armée de la Terre, Paris-Vincennes (a továbbiakban: ASHA), série correspondence A1 (a továbbiakban: A1), Fasc. 2034., fol. 3., -5., -6., -7. Vö. Vie du maréchal duc de Villars écrite par lui-meme et publié par Anquetel et avec plans de batailles. Paris, 1784. A Verseilles-ezrednek a történetéről lásd bővebben: *Zachar József:* A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1980/4. 523. skk. o.; *Boissau, Raymond:* Verseilles-hussards. *Vivat Hussar,* No. 30. Tarbes, 1995. 11. skk. o.

[75] KA AFA Deutschland, 1707-I-5., -15., -16., 1707-II-8., -ad 8., -10., -17., 1707-IV-15.

szembenálló német-római erők 32 zászlóaljban és 40 svadronban alig 20 000 főt számláltak. A franciák azt a látszatot keltették, mintha egyszerre akarnának átkelni Fort Louis, Lauterburg és Breisach magasságában, holott valójában a Neuburg magasságában történő átkelésre készültek. A május 21-i meglepetés tökéletesen sikerült, a másnap végül Kehlnél átkelt 47 lovassvadron és 10 gyalogzászlóalj váratlan megjelenésekor a széthúzódott ellenséges erők itteni ellenállása eleve kudarcra volt ítélve. A francia kötelékek Stollhofent és Bühlt azonnal birtokba vették, ezért legalább Rastattot védeni akarták, így visszavonultak, ám a franciák üldözőbe vették a németeket, így Kuppenheimt és Rastattot is elragadták. Az északkeleti üldöző menet folytatódott Ettlingenhez, illetve Durlach-hoz, ahol a német utóvéd és a francia elővéd közt összecsapásra is sor került. Az elvonulás és üldözés innen délnek, Pforzheimhez, illetve Dürmenzhez folytatódott, ott átkeltek az Enz folyó jobb partjára, ahol május 27-én egyesítették az addig harcoló és erősítésként újonnan beérkezett német-római csapatokat.

A másnapi haditanácskozás úgy döntött, hogy az Enz és a Neckar folyóközben elsáncolt állásba vonulnak, hogy így fedezzék a megszállt Bajorországot. A francia nyomás hatására azonban június 4-én kelet felé fordultak, Illingen, illetve Schwieberdingen felé, majd tovább Stuttgartnak, ahol az ellenséget rendületlenül űző Villars marsall június 8-án letáboroztatta hadait. Miután a német hadak Cannstadtnál átkeltek a Neckar jobb partjára, az üldözés ezt követően ismét kelet felé, a Rems folyó völgyében folytatódott, ez kisebb ütközeteket követően 12-én Schorndorf, 20-án Lorch elfoglalásával járt, azután Gmünd következett. E hadmozdulat, amelynek során a francia király Verseilles-ezredbeli magyar huszárai ütöttek rajta a német Oettingen-dragonyosokon és más lovasokon, azt jelentette, hogy a bayreuthi őrgrófnak továbbra is hátrálnia kellett. Még mindig a Rems völgyében Burgau magasságáig vonult, ott kívánt fedezékbe vonulni az Ulm–Donauwörth út fedezésére, jobbszárnnyal Brainkofen és balszárnnyal Herlikofen településre támaszkodva, de arról kellett értesülnie, hogy az ellenség újonnan átkelt további erőkkel ismét a nyomában van.[76]

Miután Villars marsall Gmündnél összpontosította addig minden irányban portyázó kötelékeit, a Verseilles-huszárok fürkésző jelentései alapján június 22-én megindultak a német kötelékek ellen Iggingen irányába. Ennek során Ober-Leinzellnél a francia elővéd ismét beleütközött az ellenséges utóvédbe, mire a német-római csapatok zöme sietve tovább vonult vissza, ezúttal a hadak megint északnak fordultak Ellwangennek, sőt Crailsheimnak, majd onnan nyugatnak, egyenesen Heilbronnhoz húzódtak, miután bécsi utasítás érkezett a Rajnához való visszatérésre. Ezzel együtt Landau és Philippsburg védőrségét arra utasította a hadvezetés, hogy a francia összeköttetési vonalak zavarásával segítse ezt elő.[77]

A birodalmi hadak zöme ezúttal zavartalanul folytatta menetét. A június 26-án Crailsheimből megindult kötelékek Westernach, Bilzfeld érintésével 29-én beérkeztek Heilbronnba, ahol a Neckar jobb partján tábort vertek. Amint Villars marsall a megváltozott irányú ellenséges menetről értesült, azonnal maga is a Neckarhoz igyekezett hadaival, hogy az azon való átkelést megakadályozza. Július 1-jén azonban még csak Cannstadtnál

[76] KA AFA Deutschland, 1707-IV-1., 1707-V-24., -28., -29., -43., 1707-VI-2., -ad 2.; HKR Reg. 1707-July-30., 1707-XIII-1.; ASHA A1, Fasc. 2027. fol. 89., 90., 101., 124., 137., .150., 152., 156., 158., 159., 162., 173., 191.

[77] KA AFA Römiches Reich, 1707-VI-1., Deutschland 1707-VI-18., 1707-XIII-1.

járt a Rems-völgyben, amikor megtudta, hogy Francois-Marie Broglie (régi piemonti családbeli) herceg, francia altábornagy csoportosítása megjelent Laufennél, mire a bayreuthi őrgróf kötelékei élén Sinsheim és Langenbrücken érintésével Philippsburghoz vonult, ahová másnap már be is érkezett. Mivel a francia főparancsnok aggódott a Rajna-hidak miatt, egyenesen Fort Louis felé vonult tovább Durchlach, Bruchsal, majd Mingolsheim és Heidelberg érintésével, de élelmet és takarmányt is gyűjtve csak 14-én ért ki a Philippsburggal szemben fekvő Roth, Welndorf, Reiningen és Sankt Leon falvak magasságába. Ezalatt a birodalmi kötelékek Philippsburg és Mannheim között ide-oda vonultak.[78]

A császári főparancsnok ugyanakkor július 14-én Philippsburgban hadvezér-társaival haditanácsi ülést tartott, ahol meghallgatták a Bécsből hozzájuk küldött Hannibal Joseph Sigbert Heister gróf tábornagy, a Császári Udvari Haditanács alelnöke által közvetített udvarbéli döntést. E szerint a lauterburgi vonalakhoz kell továbbvonulniuk, hogy ezáltal érjék el Villars marsall kivonulását a birodalmi területekről.[79] A német-római birodalmi kerületi hadak parancsnokai ennek ellenére úgy döntöttek, hogy csak a Rajna bal partjára vonulnak, ott foglalnak úgy állást, hogy ezzel megakadályozzák a francia csapatok partváltását, ha ez lenne a szándékuk.[80] Erre két Rajna-hídon át Speyerhez vonultak, ugyanis az a hír érte el őket, hogy a Neckar mentén megjelent francia hadak váratlanul birtokba vették Mannheimt, majd szétválva továbbmentek Oggersheimig, illetve Hernsheimig. Erre sietve odavittek egy hadihidat is Philippsburgból, Claude-Florimond, Mercy grófja, császári altábornagy pedig visszament a Rajna jobb partjára, hogy megakadályozza a további francia portyázásokat. Mindezt tapasztalva, Villars marsall belátta, hogy az erőviszonyok kiegyenlítődése miatt a Neckar folyótól északra való műveletek mind inkább lehetetlenné válnak, ezért csapatait Bruchsalnál gyülekeztette, ahová utóvédje július 29-én érkezett be.[81]

A következő hetekben mindkét hadviselő fél részéről csak kisháborús műveletek folytak, ezekben pedig mindkét oldalon főleg a magyar huszárok jeleskedtek, a császári állandó hadseregből Dessőffy alezredes a Kollonits- és Babocsay alezredes a Lehoczky-ezredből szerepel gyakran a hadijelentésekben. A francia Verseilles-ezredből hasonlóképpen kiemelik a hadijelentések Sárváry alezredes és (micsoda véletlen!) Dessőffy Miklós kapitány teljesítményét. A helyszínt illetően Bruchsal, Berghausen, Götzingen és Durchlach neve szerepel gyakrabban a portyázásokkal kapcsolatosan. Augusztus 28-án Villars marsall csapataival a Murg folyó mögé ment vissza, a tüzérséget és a trént is visszavonta ide, Rastatt és Kuppenheim közé, egyúttal a rajnai hajóhidat Wintersdorfhoz húzatta, míg egy különítményt Hagenbach-hoz küldött, hogy megakadályozza a német birodalmi csapatok átkelését a bal partra.[82] A bayreuthi őrgróf figyeltette, főleg huszáraival, az ellenséges mozgást, miközben előbb Durchlach magasságában várt ki, majd

[78] KA AFA Deutschland, 1707-VI-16., 1707-XIII-1.

[79] KA HKR Reg. 1707-August-138.

[80] KA AFA Deutschland, 1707-VII-6.

[81] KA HKR Reg. 1707-July-519.

[82] KA AFA Deutschland, 1707-VIII-1., 1707-XIII-1.; ASHA A1, Fasc. 2027. fol. 223., 229., Fasc. 2030. fol. 135. A hazai és a franciaországi Dessőffyekre lásd: *Dessoffy, Charles:* Genéologie de la Maison Dessoffy de Csernek. Paris, 1829.

Ettlingenhez vonult el. Eközben a korábban a Fekete-erdőben Donaueschingenig portyázó francia hadakat is visszavonta a francia hadvezetés.[83]

Szeptember 2-án I. József császári utasítására a német-római birodalmi csapatok és így a németországi hadszíntér főparancsnokságában Krisztián Ernő bayreuthi-culmbachi őrgrófot György Lajos hannoveri választófejedelem (a Stuart-dinasztia kihaltával leányági leszármazottként a későbbi I. György angol király) váltotta fel. Beérkeztéig átmenetileg Johann Karl Thüngen báró tábornagy (a magyarországi oszmánellenes felszabadító háborúban rangról rangra emelkedett kiváló katona) állt a hadak élén. E csoportosítás, amely ezzel együtt erősítést is kapott (szász, braunschweigi, vesztfáliai kötelékeket), feladata továbbra is védelmi jellegű maradt, a jelentős mélységbe való francia benyomulást kellett elhárítani, mégpedig Ettlingen és Daxlanden között új sáncvonalak építésével. Az erre való erőátcsoportosítás Hornbergnél és Offenbachnál eredményezett ismételt kisebb összecsapást. Ezt követően a franciák Kehlhez vonultak vissza, míg a németek Ettlingenhez. Végül Villars marsall hadaival október 29-én részben Fort Louis, részben Strassburg magasságában visszavonult a Rajna bal partjára. Erre a birodalmi kötelékek is téli szállásra vonultak Philippsburg, Rheinfelden és Säckingen térségében.[84] A kisháborús műveletek azonban elszórtan még tovább folytatódtak, az egyik hadijelentés ezt így őrízte meg: „December elején Lehoczky császári ezredest 100 huszárral a Lech jobb partjára küldték, hogy az összes hidat kihúzza, és az Itáliából hazatérő hessenieket – esetleg akár fegyverrel is – megakadályozza, hogy Bajorországban vonuljanak téli szállásokra."[85] Ehhez hasonlóan a francia hadvezetés ellenséges terület felderítésére küldte Sárváry alezredest ismeretlen számú huszárával.[86]

A németalföldi hadszíntéren mutatkozó fejlemények

Áttérve most már röviden a németalföldi hadszíntér ez évbeli eseményeinek felidézésére, először azt kell megismételnünk, hogy a császári (német-római), szövetséges (angol, németalföldi) és bérelt (dán, porosz) csapatok a spanyol felségterületnek minősülő Brabant és Flandria biztos birtokában néztek az újabb fejlemények elé. Menin megszállásával ráadásul nyitva állt előttük az egyik, a francia felségterület belsejébe vezető út is.[87] A francia hadak főleg Hennegau, Namur és Dél-Flandria területén állomásoztak.[88] A szembenálló hadak élén a császári koalíció részéről az angol tábornagy Marlborough hercege, míg francia részről formálisan az V. Fülöp nevében (már a háború elején) spanyol-németalföldi kormányzónak megtett II. Miksa Emánuel, a felségterületéről kiszorult bajor választófejedelem, gyakorlatilag a francia uralkodóház egyik oldalágából

[83] KA AFA Deutschland, 1707-XIII-1.; ASHA A1, Fasc. 2028. fol. 11., 32., 50., 66., 76.

[84] KA AFA Deutschland, 1707-XI-10., -ad 17., -25., 1707-XII-ad 12., 1707-XIII-1.; ASHA A1, Fasc. 2028. fol. 141., 145., 157., 167., 190., 197., 210., 217., 221., 224., 248., 255.

[85] KA AFA Deutschland, 1707-XII-22.

[86] ASHA A1, Fasc. 2013. fol. 542., Fasc. 2028. fol. 259., 261., 275., 294.

[87] *Coxe, Wilhelm:* Herzogs Johann von Marlborough Leben und Denkwürdigkeiten, nebst dessen Original-Briefwechsel. Wien, 1820–1822. (a továbbiakban: *Coxe*) III. k. 344. skk. o. Vö. *Taylor, Fr.:* The Wars of Marlborough, 1702–1709. Oxford, 1921.

[88] KA AFA Deutschland und Niederlande 1707-III-18.

származó Louis-Joseph de Penthiere, Vendome hercege, francia marsall állt.[89] A szembenálló erők ezen a hadszíntéren is a franciák számára mutattak előnyt, 124 gyalogzászlóalj és 193 lovassvadron ellenében a császár koalíciója csak 97 gyalogzászlóaljat és 164 lovassvadront tudott felmutatni. A jelentős francia erőösszpontosítás abból fakadt, hogy a versailles-i udvar meg kívánta akadályozni az előző évi ottani siker folytatólagos kiaknázását, a háború francia felségterületre való átvitelét. Ez indokolta azt is, hogy a Saint-Geniez-ezred zömében magyar huszárait is ezen a hadszíntéren alkalmazta a francia hadvezetés.[90]

A szokásos hadjárati esztendő kezdéseként Marlborough hercege május 14-én adta ki a parancsot hadainak a Brüsszeltől nyugatra, Anderlecht térségében május 19-től kezdődő összevonására, míg Vendome marsall ugyancsak május 19-én kezdte hadai gyülekeztetéseit a francia határnál, Mons közelében. Érdekes módon mindkét szembenálló csoportosítás 26-án indult meg a másik ellen. Mire azonban Marlborough Mons magasságába érkezett, Vendome már elvonult a néhány mérföldre lévő Gosselies-hez. Kisebb harcérintkezésekre tekintettel, a császári koalíció hadai rövid haditanácskozást követően nemcsak leállították előrenyomulásukat, hanem Brüsszel érintésével egyenesen Leuvenhez, Brüsszeltől északkeletre vonultak vissza, ahová már 31-én meg is érkeztek. Miközben ott a Dyle folyó mögött vonultak táborba, a francia kötelékek a Sambre folyó völgyében Namur és Charleroi közé meneteltek el, majd onnan még kissé tovább északra, Gembloux síkságára, jobbszárnnyal Sauveniere, balszárnnyal Noisement támponttal. A szembenállók táborba vonulása kéthavi szünetet eredményezett, még kisháborús műveletek sem folytak Brabant e térségében, noha viszonylag nem túl nagy távolságban állomásoztak.[91]

Mivel fürkészői révén Marlborough hercege arról értesült, hogy Vendome marsall ereje gyengült, ugyanis egyes alakulatokat át kellett vezényelnie Provence-ba, augusztus 10-én megindult, hogy vagy csatára, vagy a Sambre jobb partjára való hátravonulásra kényszerítse. A francia főparancsnok felismerte a támadással fenyegető veszélyt, és a készülő bekerítés elől sietve visszavonult nyugat felé eredeti gyülekezési területére, Mons térségébe. Bár egy esetleges csatavívás lehetőségében bízva, a császári koalíció hadai követték, de csak kisebb találkozóharcokra került sor. Végül Vendome marsall további nyugati menettel Ath, majd Tournay érintésével, a határon szeptember 6-án átkelve, egészen Lille-hez vonta vissza hadait, miközben a mindvégig a nyomában vonuló Marlborough hercege végül felhagyott a további csatakereséssel. Mindenesetre csak október közepén küldte téli szállásra csapatait.[92]

---

[89] Le duc de Vendome en Espagne, par un ancien militaire. Paris, 1824.; *Murray, G.:* The letters and dispatches of John Churchill, First Duke of Marlborough. London, 1845. (a továbbiakban: *Murray*) III. k. 319. skk. o. Vö. *Burton, I. J.:* The Captain-General. The Career of John Churchill, Duke of Marlborough from 1702–1711. London, 1968.; *Wijn, J. W.:* Het Staatse Leger (1702–1715). s'Gravenhage, 1956.

[90] KA AFA Deutschland und Niederlande, 1707-V-89., 1707-VI-24., 39.; ASHA A1, Fasc. 2021. fol. 9. skk. A huszárezredről lásd bővebben: *Zachar József:* Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális (? –1742). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1982/3. 355. skk. o.; *Boissau, Raymond:* Saint-Geniez-, puis Rattky-Hussards. Des origines a 1716. *Vivat Hussar,* No. 31., Tarbes, 1996, 9. skk. o.

[91] *Murray* III. k. 351. skk.; *Coxe* III. k. 347. skk. o.; ASHA A1, Fasc. 2018. fol. 5., 168., 199., Fasc. 2019. fol. 79., 104., 126., 145., 148., 162., 177, 198

[92] *Murray* III. k. 507. skk.; *Coxe* III. k. 515. skk. o.; FZ 245. o.; KA AFA Römisches Reich und Niederlande 1707-XI-10.; ASHA A1, Fasc. 2019. fol. 235., Fasc. 2020., fol. 34., 72., 141., 184., Fasc. 2023. fol. 104.

A tényleges örökséget jelentő Spanyol Királyság területén folyt harcokra is röviden kitekintve, elsőként azt kell leszögezni, hogy a Baleari-szigeteken, a szárazföldön pedig az egykori Aragóniai Királyság tartományain (Valencia, Catalonia és a névadó Aragonia területén) kívül, amely térségbeliek elfogadták III. (Habsburg) Károly királyságát, mindenütt (így Castíliában, Galíciában, Estemadrában) kelettől nyugatig V. (Bourbon) Fülöp hívei gyakorolták a hatalmat. Ennek megfelelően az előző évi hadjáratot követően a császári koalíció hadainak az a része vonult csak e területeken téli szállásra, amelyik Castilíából szorult ki kelet felé, míg a rövidnek bizonyult madridi sikert követő gyors kudarc után a másik részt téli szállásra nyugatra, portugál felségterületre szállították. Mindkét országszélen főleg angolok, németalföldiek és portugálok voltak, német-római vagy császári hadseregbeliek alig. A portugáliai csoportosítás zömét III. Károly erős nyomására azután az ottani főparancsnok, Lord Rivers tengeri úton január 17-i lisszaboni behajózással és február 7-i alicantei partraszállással átszállította Valenciába.[93]

A továbbra is Barcelónában tartózkodó Habsburg-ellenkirály a francia támadástól tartva, további erősítéseket kívánt császár bátyja és annak szövetségesei révén. Ennek azonban számos más ok mellett főleg a hajókapacitás szűkössége miatti átszállítási nehézség volt az akadálya, ugyanis Anna királynőnek belpolitikai gondjai támadtak az angol–skót–ír unióból fakadóan, és ezért elegendő közreműködésnek tartotta a Toulonhoz biztosított tengeri szállításhoz való angol hozzájárulást. A németalföldi államvezetés a hajóhiányon nem sietett segíteni, sőt, igyekezett elérni a háborús tehertétel csökkentését, ezért elhúzódó tárgyalásokba kezdett. Végül az sem felejthető, hogy V. János portugál király fivére egy jelentős belső hatalmi csoportosulás élén inkább franciabarát volt, vagyis a tengeri szállítást vállalni képes harmadik szövetséges hatalom adottságai is korlátozottak voltak.[94]

Mindezen túl V. Fülöp helyzetét erősítette, hogy nagyatyja, XIV. Lajos jóvoltából eleve őt támogatta egy 32 gyalogzászlóaljból és 24 lovassvadronból álló francia segélyhad, amelynek élén Jacques Fitz-James Berwick herceg (II. Jakab volt angol király természetes fia), Franciaország marsallja állt. III. Károly utánpótlási nehézségeit látva, további segítségnyújtásként, a közös navarrai határ adottságát kihasználva, a francia király saját haderejéből kikülönítve, sietve újabb, 24 gyalogzászlóaljból és 23 lovassvadronból álló segélyhadat küldött unokája, a spanyol király további támogatására. Ennek élére XIV. Lajos unokafivérét, az uralkodóház oldalágából származó Fülöpöt, Orléans hercegét állította. A spanyolországi hadszíntéren bevetett francia erők szerepe rendkívüli jelentőségű volt, mivel az V. Fülöp szolgálatában állt spanyol hadsereg összesen alig 49 gyalogzászlóaljból, 110 lovassvadronból és 18 milícia-zászlóaljból állt.[95]

Kölcsönös csapatösszevonásokat követően azzal indult az azévi hadművelet, hogy még mielőtt az újonnan érkezett francia hadak egyesülhettek volna a már korábbról ott tartóz-

[93] KA AFA Spanien, 1707-I-1., -4½., -6., 1707-II-1.

[94] KA AFA Spanien und Portugal, 1707-III-1., 1707-I-1., -3., -4., -5., 1707-IV-1., -2., 1707-VI-2., 1707-VIII-2., Italien 1707-II-35., 1707-X-3., -6., 1707-XI-7., -17.; *Lamberty* IV. k. 583. skk. o., FZ 36. skk,, 172. skk.. o.

[95] KA AFA Spanien, 1707-V-5., -7.; ASHA A1, Fasc. 1994. fol. 72.. 83., 84. Vö. Mémoires du duc de Berwick. La Haye, 1738.

kodókkal, a III. Károly uralmát támogató szövetséges csapatok április 8-án megindultak Aragóniában Villena ellen, ahonnan Berwick marsall hadai visszavonultak Chinchinellához. Időközben Fülöp orléans-i herceg az újonnan jöttekkel Saragossához érkezett, körülzárta ezt az Ebro-menti erősséget. A jelentős túlerő láttán a spanyol védőrség a feladás mellett döntött. Az időközben Berwick herceghez odarendelt csapatokkal való egyesülésüket a III. Károly nevében támadó szövetségesek nem zavarták, hanem Villenát igyekeztek elfoglalni, sikertelenül.[96]

Erre az egyesült spanyol–francia hadak április 23-án Almansa ellen vonultak, hogy ott csatavívásra készüljenek. A szembenálló hadak élén Henri de Massue, Ruvigny őrgrófja, Galloway grófja (számos forrásban és feldolgozásban: Lord Galloway, császári, majd németalföldi, végül angol szolgálatban álló tábornok), angol altábornagy ugyancsak a nyílt összecsapás mellett döntött. A mintegy 32 000 főnyi spanyol–francia csoportosítás ellen alig 15 500 fős angol–portugál–németalföldi hadsereg készülődött. Mégis április 25-én a déli órában klasszikus vonalharcászati eljárás szerint egymással szemben felállva és megindulva, utóbbiak kezdeményeztek. Miután elhallgattatták az ellenséges tüzérséget, megindultak a gyalogoserők, elsőnek az angol kötelékek, ezt a spanyol ellenmenet megállította, heves közelharc bontakozott ki, amelybe sorra kapcsolódtak be a friss erők. Nem volt kétséges, hogy a spanyol–francia túlerő győz, maga Galloway altábornagy is súlyosan megsebesült, véres vesztesége mintegy 3000 fő volt, fogságba esett harcosai közül mintegy 5000. A győzelem a spanyol–francia erőknek is sokba került, véres veszteségük elérte a 4000 főt.[97]

Az almansai súlyos vereségért a felelősséget egymásra tologatták a szövetséges angol, portugál és németalföldi katonai vezetők.[98] Maga III. Károly általában ítélte el tábornokait, szemükre vetette, hogy a csatavívást indokolatlan módon keresték, hiányosan kezdeményeztek, rosszul vezettek, végül pedig megfutamodtak.[99] Május 2-án a spanyol ellenkirály személyesen tartott haditanácskozást a jövendőt illetően. A megbeszélésen részt vevő katonai vezetők határozatot hoztak, miszerint megvédik Valencia Királyságot, mégpedig a csatából épségben kikerült harcosokra, újonnan érkező reguláris szövetséges katonákra és toborzandó helyi irreguláris fegyveresekre, valamint az adott várőrségekre támaszkodva. Gyülekezési központként Valencia városát határozták meg, ugyanakkor azonnal futárokat indítottak III. Károly személyes segítségkérő levelével a szövetséges udvarokba. Az V. Fülöp trónjáért harcoló Bourbon-hadvezetés is haditanácskozást hívott egybe győzelmét követően, amelyen úgy döntöttek, hogy Fülöp, Orléans hercege hadaival kövesse Valenciában az ellenséget, míg Berwick marsall gyülekeztesse a többi hadat az Ebro völgyében Tudelánál, hogy azután onnan Aragónia elragadására indulhasson.[100]

---

[96] *Quincy* V. k. 411. skk. o.

[97] KA AFA Spanien, 1707-V-1a., -4, 1707-VIII-8., 1707-XIII-2a., -2c.; ASAH A1, Fasc. 2048. fol. 253., 278., Fasc. 249. fol. 34., 74., 157., 159.

[98] KA AFA Spanien, 1707-V-1b., -10., 1707-VI-40.

[99] *Arneth, Alfred:* Eigenhändige Correspondenz Königs Karl III. von Spanien (nachmals Kaiser Karl VI.) mit dem Obersten Kanzler des Königreiches Böhmen, Grafen Johann Wenzel Wratislaw. Wien, 1856. (a továbbiakban: Correspondenz) 42. o.

[100] KA AFA Spanien, 1707-V-1c., -2., -4., -5., -6., -8., 1707-VI-1., 1707-VIII-7., -9.

Az újabb hadműveletek azzal kezdődtek, hogy Galloway altábornagy gyülekező hadaival az ellenség elől északra vonult, a kiürített Valencia városát pedig május 9-én birtokba vették a Bourbon-csapatok. Erre Fülöp, Orléans hercege Valencia Királyság hódoltatását is Berwick hercegre bízta, mellé adta d'Asfeld altábornagyot, maga pedig Madridba ment. Ám Berwick újonnan kapott helyettesére bízta Valenciát, ő pedig a hadak egyik részével az eredeti elhatározás szerint Aragóniába vonult. Miközben a Habsburg-főparancsnok még mindig Tortosánál tétlenkedett, d'Asfeld altábornagy elfoglalta Xativát, majd a Jucar folyószigeten lévő Alcira erődjét ragadta el, végül a tengerparti Déniát zárta körül, és ezt ostromolta, sikertelenül egészen augusztus 5-ig. Ezalatt a szárazföld belsejében részben Aragónia és Castília határvidékén folytak összecsapások, részben az Ebró völgyében Tudelától egészen Saragossáig. Ebben különösen virtuskodtak a francia király részéről a spanyol uralkodónak átengedett, egykor Deák Pál ezredes alatt Itáliában szolgált magyar huszárok, Filtz ezredessel az élükön.[101]

Saragossa elfoglalása után a francia–spanyol csapatok egy része portyázásra északkeletre Huescához, mások Jacához, illetve Ainsához vonultak, majd ismét összevonásra kerültek. Ezt követően június 16-án az Orléans-i herceg és Berwick marsall csapatai egyesültek Bujaralóznál, erre Galloway altábornagy hadseregével kitért előlük, és Mequinenza erődjét feladva, visszavonult a Segre folyó bal partjára, Torre del Segre városhoz. E lehetőséggel élve, a francia kötelékek elfoglalták Balaguer és Fraga erődjét. A kedvezőtlen időjárás miatt hetekre megszakított hadműveletek július közepén azzal folytatódtak, hogy a Bourbon-csapatok körülzárták Lleidát, de az ostromot kénytelenek voltak félbeszakítani, ugyanis XIV. Lajos hadakat vont el e hadszíntérről a Provence-ban folytatott védelmi harcokhoz.[102]

Ezzel a spanyol királyságbeli hadszíntéren fegyverszünet következett be, amelyet III. Károly arra igyekezett hasznosítani, hogy pénzt, hajót és katonát szerezzen további háborújához. Az ő fentebb felvillantott nehézségeivel éles ellentétben V. Fülöp belső utánpótlással is növelni tudta csapatai létszámát, így a harcok folytatása mellett döntött. Lleida ostromának újrakezdésére indultak hadvezérei, elterelő műveletként viszont elsőnek Galloway altábornagy csapatai ellen a Segre folyó mentén vonultak. Szeptember 9-én azután ismét körülzárták a tengerparti erődöt, megtették a szükséges ostromelőkészületeket, amelyeket sorozatos kitörések sem tudtak megzavarni. Az erőd lövetése október 3-án kezdődött, 12-én kerülhetett sor az első, még sikertelen rohamra. Az ostrom elhúzódásához hozzájárult, hogy október 26-án Galloway altábornagy csoportosításával a tengerparti Tarragonától felmentésére indult, és ezt is el kellett hárítani. Végül mind ennek a felmentési kísérletnek az elhárítása, mind pedig november 11-én Lleida elfoglalása sikerrel járt. Alig három nap múlva a győztes csapatok máris téli szállásra indultak.[103]

E hadszíntérről szóló rövid ismertetésünk zárásaként feltétlenül meg kell említenünk azt is, hogy nyugaton Portugália felől is történtek hadi kezdeményezések, de azok lényegesen elmaradtak jelentőségben a keleten folyóktól. Portugál és angol kötelékek benyo-

[101] E huszárokról lásd: *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest, 1984. 69. skk. o.; *Boissau, Raymond:* Les hussards de Louis XIV en Italie et en Espagne 1702–1709. *Vivat Hussar,* No. 29. Tarbes, 1994. 34. skk. o.

[102] KA AFA Spanien, 1707-V-7., 1707-VIII-2½., -4., -9., -11.; FZ 268. skk. o.; ASHA A1, Fasc. 2049., Fasc. 2050., fol. 82., 112., 113., 238., Fasc. 2052. fol. 214., 219., Fasc. 2058. fol. 91.

[103] KA AFA Spanien, 1707-XI-1., -3., -4., -10., -12., -13., 1707-XII-5.

multak a portugál–spanyol határon, és váratlan hadmozdulatukkal eljutottak Sevilláig, miközben az útjukba kerülő kisebb várakat elfoglalták. Ezzel egyidőben spanyol–francia erők viszont északabbra, az egyik határszakaszon Portugáliába nyomultak be, Olivenza erődjét ugyan hiába ostromolták, de néhány kisebb erősséget ők is birtokba vettek.[104]

Kitekintés a Rákóczi-szabadságharcra

Bár messze nem a spanyol örökségért vívott háború hadszíntereként formálódott ki a magyarországi szabadságharc, de már a kortársak nagy része is úgy vélte, hogy a császár számára e térségben szükségessé váló erőfeszítések következtében mégis annak részének tekinthető. Ezért, még az eddigieknél is rövidebben, felvillantjuk az ezzel kapcsolatos fő hadifejleményeket is, míg a sokkal fontosabb politikaiakat ezúttal mellőzni kényszerülünk.

II. Rákóczi Ferenc vezér-fejedelem hadainak létszámát a Császári Udvari Haditanács az 1706 végi téli szállásra vonulás idején sorra véve, a szűkebben vett magyar felségterületen összesen 38 000, míg az erdélyin 27 000 harcossal számolt. Velük szemben az állandó hadseregbeli, német-római, idegen uralkodóktól bérelt és hazai milícia kötelékek összességét tekintve is ennek felét látta bevethetőnek.[105] A hadműveletekkel kapcsolatosan a császári hatalom számára az okozta a fő gondot, hogy a magyar szabadságért küzdők jelentős erőkkel állomásoztak a Bakony és a Rába közti térségben, Kőszeg és Szombathely a birtokukban volt, biztos átjárással rendelkeztek a Felvidékre, mindezzel az osztrák és cseh tartományokat veszélyeztették. Az év első felében e térségben folyó váltakozó sikerű harcokat eleven érdeklődés követte.[106] Ezen kívül nagyobb figyelmet szentelt még a bécsi hadvezetés a császári kézen maradt Székesfehérvár ellátásával kapcsolatos műveleteknek,[107] valamint Jean-Louis de Rabutin, Bussy grófja, császári tábornagy erdélyi támadó feladattal való hadba küldésének, menetének, ottani hadmozdulatainak és azok magyarországi hatásának.[108]

Összegzés

Az 1707-es esztendő magyar szempontú szemrevételezésének végére értünk. Befejezésül és összegzésként leszögezhetjük, hogy ez a magyar szabadságharc legjelentősebb esztendejének bizonyult, amelyben sorsdöntő fejlemények következtek be. II. Rákóczi Ferenc fejedelem szabadságküzdelmével elérkezett a csúcsra, ahonnan már csak a lassú hanyatló szakasz következhetett. Ezzel szemben sem a Balti-tengeri térség hatalmi vi-

---

[104] *Lamberty* IV. k. 585. skk. o.

[105] KA AFA Ungarn, 1706-XI-3., 1706-XII-13.

[106] KA AFA Ungarn, 1707-I-5., 1707–II-1., -2., -3., -4., 1707-III-1., -6., -7., -8., -9., 1707-IV-1., -3., -4., -5., 1707-XIII-3.; HKR Reg. 1707-März-100., 1707-Mai-82., -83., 1707-Juni-239., -343., -356., 1707-July-66., -388.

[107] KA HKR Reg. 1707-July-244., -299., -308., -325., -328.

[108] KA AFA Ungarn, 1706-XII-13., 1707-III-2., -6., 1707-IV-4., 1707-VII-ad 7., 1707-XI-3., -ad 3., 1707-XII-1.; HKR Reg. 1707-Jänner-75., -374., 1707-Feber-21., -135., 1707-März-81., 1707-April-159., -263., 1707-July-112., -426., 1707-August-119., -140., -151., -159., -237., -238., -247., -356., -367., -379., -408., -415., -447., 1707-September-66., -242., -311., 1707-October-20., -33., -48., 1707-November-26., -111., -175., -288., 1707-Dezember-129.

szonyainak átformálásáért, sem pedig a világméretű spanyol királyi örökség birtokbavételéért külön vívott két európai koalíciós háború menetében nem történt döntő fordulat. Miként a magyar szabadságharcban részt vevőkre, az e két jelentős összecsapásban fegyvert forgatókra is még hosszú évek további küzdelmei vártak. Ez a Habsburg–Bourbon nagyhatalmi vetélkedésben, mivel mindkét fél szövetségeseivel egyetemben kerülte a csatavívást, a kisháborús műveletek térnyerését eredményezte, ami együtt járt a kisháború első mestereinek tekintett magyar huszárok első jelentős térnyerésével mindkét hadviselő fél koalíciós hadseregeiben.[109] Ez önmagában indokolja, hogy az egyéb szempontból a Habsburg–Bourbon összecsapásban csendes háborús évként megjelenő közbülső, kevéssé jelentős és látványos hadi fejleményekkel is foglalkozzunk.

Ismétlésként mindenesetre újólag rögzíthetjük, 1707-ben mindössze annyi történt, hogy egy császári csoportosítás szinte harc nélkül birtokba vette a Nápolyi Királyságot, egy egyesült spanyol–francia had elragadott néhány erődöt a németalföldi–portugál védőktől Aragóniában és Valenciában, miután győztek a csupán a polgárháborúban jelentősnek számított almansai csatában. Ezen túlmenően egy császári–savoyai szárazföldi és egy angol–németalföldi tengeri különítmény sikertelenül vette ostrom alá Toulont, míg a Rajna és Neckar folyók közti térségben francia–német, Brabantban pedig angol-németalföldi–francia váltakozó sikerű kisebb ütközetek mellett elsődlegesen kölcsönös kivárás és portyázás folyt. Más szavakkal, a spanyol örökségért folytatott, közel másfél évtizedes Habsburg–Bourbon fegyveres összecsapásban, mind a négy hadszíntéren egyaránt csendes háborús esztendőt jelentett 1707.

[109] Lásd erről bővebben: *Zachar József:* Idegen zászlók alatt, in: *Uő* (szerk.): Huszárok. Budapest, 2000. 62. skk. o.; *Uő:* Hungarian Soldiers int he Habsburg and Foreign Armies, 1699–1789. In: *Király, K. Béla – Veszprémy, László* (kiad.): A Millenium of Hungarian Military History. New York, 2002. 185. skk. o.

József Zachar

A SILENT YEAR OF THE WAR OF THE SPANISH SUCCESSION

Summary

1707 was the most significant and most successful year of Rákóczi's War of Independence, both from a military and a political point of view. During that same year, like before and after that, parallel with the Hungarian freedom fight, two great coalition wars were fought in Europe, independently of one another. The Great Northern War for the modification of power structure in the Baltic area, and the War of the Spanish Succession for the legacy of the extinct Spanish Habsburgs, fought between the successors of the female line and their allies. In the year 1707, however, both armed conflicts came to a standstill and negotiations came to prominence. As the special literature has discussed the history of the aforementioned talks in detail, the author's aim is to introduce the hostilities that also continued if somewhat less severely. He lays emphasis on the discussion of the fights between Habsburgs and Bourbons, as those were the engagements that influenced the Hungarian events. Since great campaigns temporarily were discontinued across Europe, Hungarians who had been known as the experts of local wars started to gain ground in the various European armies. The author primarily pays attention to the Hungarian aspects of the armed conflicts under examination.

József Zachar

UNE ANNÉE CALME DANS LA GUERRE DE SUCCESSION D'ESPAGNE

Résumé

1707 fut l'année la plus importante de la guerre d'indépendance de Rákóczi, la plus réussie sur le plan militaire et politique. Parallèlement à la lutte nationale hongroise, cette année-là, mais aussi avant et après, l'Europe fut le théâtre de deux grandes guerres de coalition: la guerre nordique menée pour changer les rapports de force dans la région de la mer Baltique et la guerre menée pour le trône de l'Espagne entre la descendance féminine et les alliés après l'extinction de la branche espagnole des Habsbourg. Dans les deux conflits, l'intensité des combats a considérablement baissé en 1707 et ce sont les tentatives de négociation en vue d'un accord qui ont occupé le devant de la scène. Étant donné que la littérature spécialisée s'est jusqu'alors surtout intéressée à ces dernières, l'auteur cherchera à présenter la suite des combats, certes, menés sans trop de conviction, notamment l'affrontement entre les Habsbourg et les Bourbon qui a eu un impact décisif sur l'évolution de la situation en Hongrie. Comme avec le recul de la grande guerre, les Hongrois, considérés comme les maîtres de la petite guerre, ont gagné du terrain dans les différentes armées européennes, l'auteur évoque surtout les faits ayant trait aux Hongrois.

József Zachar

EIN STILLES JAHR IM SPANISCHEN ERBFOLGEKRIEG

Resümee

1707 war bekanntermaßen das bedeutendste, militärisch und politisch erfolgreichste Jahr des Freiheitskampfes von Rákóczi. Gleichzeitig liefen aber parallel zum ungarischen nationalen Kampf – auch noch in dem genannten Jahr – wie davor und danach unabhängig voneinander zwei

große Koalitionskriege in Europa: der Nordische Krieg um die Modifizierung der Machtverhältnisse der Region des Baltischen Meeres und der Krieg um das Erbe der ausgestorbenen spanischen Habsburg-Linie zwischen den Nachfahren der weiblichen Linie und ihren Verbündeten. Das genannte Feldzugsjahr stellte jedoch in beiden Kriegen eine Art Innehalten dar: anstelle des Einsatzes der Waffen rückten die auf eine Einigung zielenden Verhandlungsversuche in den Vordergrund. Nachdem sich die Aufmerksamkeit der Fachliteratur bisher eher auf Letztere konzentrierte, hat sich der Verfasser diesmal die Vorstellung der unentschlossen doch weitergeführten Kämpfe zum Ziel gesetzt, in erster Linie hinsichtlich des Zusammenstoßes zwischen Habsburgern und Bourbonen, der die weiteren ungarischen Ereignisse auf bestimmende Weise prägte. Er zitiert in der Reihenfolge der Wichtigkeit den Feldzug des kaiserlichen Heeres, der zur Besetzung des Königreichs Neapel führte, den erfolglosen Angriff mit den Verbündeten vom Gebiet des Fürstentums Savoyen gegen die französische Provinz Provence, die mit wechselndem Erfolg entlang des Rheins geführten Kämpfe, die Operationen auf dem niederländischen Kriegsschauplatz, die grundsätzlich im Rahmen des Kleinkrieges verblieben, sowie den Bürgerkrieg in Spanien, der von den Bewaffneten und aus dem Ausland gekommenen Helfer gefochten wurde, die das Königreich von Philipp V., bzw. Karl III. unterstützten. Da parallel mit der Tatsache, dass der große Krieg in den Hintergrund rückte, europaweit auch einherging, dass die Ungarn, die als Meister des Kleinkrieges angesehen wurden, in den verschiedenen europäischen Heeren an Raum gewannen, berücksichtigt der Verfasser durchgehend besonders die ungarischen Bezüge.

Йожеф Захар

ОДИН СПОКОЙНЫЙ ГОД В ВОЙНЕ ЗА НАСЛЕДОВАНИЕ ПРЕСТОЛА В ИСПАНИИ

Резюме

1707 год быд самым значительным в военном отношении и в области политики самым успешным годом в освободительной борьбе Ракоци. В то же время еще в том же году параллельно с национальной борьбой венгров, как ранее, так и позже в Европе шли две крупные коалиционные войны: северная война за внесение коррекций в отношения между державами в районе Балтийского моря и война между наследниками по женской линии за наследство трона вымерших испанских Габсбургов. Однако в обеих этих войнах текущий военный год явился своеобразной приостановкой войны: вместо оружия на передний план были выдвинуты попытки вести переговоры в целях достижения соглашения. Поскольку до сего времени внимание специальной литературы распространялось скорее на последнее, автор и на этот раз ставит целью показать продолжавшиеся, правда уже нерешительно, военные действия, в первую очередь оказавшие влияние на схватку Габсбургов и Бурбонов. Поскольку параллельно с оттеснением на задний план большой войны венгры, считавшиеся мастерами малых войн, стали во всеобщем масштабе распространять свое влияние на все более обширные территории. Автор статьи уделяет главное внимание роли венгров в этот период.

GEBEI SÁNDOR

AZ 1707. ÉVI LENGYEL ÉS MAGYAR DETRONIZÁCIÓ POLITIKAI HÁTTERE

Az előzmények – az alt-ranstädti békéhez vezető út

Amikor a Szent Liga nyomására, de a köznemesség (slachta) támogatásával is François Louis prince de Conti ellenében I. Frigyes Ágost (Friedrich August) szász választófejedelmet 1697. június 25-én lengyel királlyá választották és 1697. szeptember 15-én Krakkóban II. Ágost néven „rex Poloniae"-nak megkoronázták, még politikai ellenfelei is úgy látták, hogy a pacta conventa-ba foglaltak kivitelezhetőek. Szászország és a Rzeczpospolita egyesített gazdasági és hadipotenciálja biztos garanciának látszott ahhoz, hogy a XVII. században megtépázott lengyel-litván nagyhatalmi státusz újra a Jagelló-kori fényben ragyogjon. Az egész lengyel–litván társadalom óhajtotta a sikert, a „kis északi háborúban" (1655–1660) elszenvedett megaláztatásokért revansra áhítozott, az elhódított területek (Livónia, Porosz Hercegség, Ukrajna) visszaszerzésére törekedett. Konopczyński Władysław, a híres lengyel történész találó szavaival élve a csupán „Erős" (Mocny), de nem „Nagy" (Wielki) II. Ágost[1] először a lengyeleken és a litvánokon ejtett legfájóbb sebet szerette volna begyógyítani, ezért a svédek Livóniából (Rigából) való kiűzésére szövetkezett a valóban „Nagy" cárral, I. Péterrel (1699–Preobrazsenszkoje/ Moszkva). Ám a „nagy északi háborút" (1700–1721) előkészületlenül kirobbantó II. Ágost 1700–1704 között a remélt sikerekkel szemben sorozatos vereségeket könyvelhetett el. A stratégiai cél realizálása – Svéd-Livónia (Riga) visszaszerzése – helyett 1702. május 24-én elveszítette az új, Vasa-dinasztiabeli lengyel királyi fővárost, Varsót is.

Két hónap múlva döntő csatában maradt alul XII. Károllyal szemben (Kliszow, 1702. július 19.)[2], aminek következtében Krakkót is kénytelen volt átengedni a svédeknek. Augusztus 10-én XII. Károly svéd király akadálytalanul vonulhatott be az ősi lengyel koronázó városba.

Röpke két év alatt megmutatkozott, hogy a múlt dicsőségéről ábrándozó Rzeczpospolita ugyanolyan katasztrofális helyzetbe jutott, mint 1655–1657-ben, a „potop" (özönvíz) idején. Akkor úgy menekült meg a Rzeczpospolita az összeomlástól, hogy a diplomácia sietett a totális csődöt mondott hadügy segítségére. Sikerült területi engedmények árán 1656-ban fegyverszünetet kötni Oroszországgal, sikerült a katolikus királynak, János Kázmérnak katonai koalícióra lépni a katolikus császárral (1656-ban III. Ferdinánddal, 1657-ben I. Lipóttal) a lutheránus X. Károly Gusztáv ellen, sikerült a brandenburgi választófejedelmet, Frigyes Vilmost a Porosz Hercegség átadása fejében Svédország oldaláról elvonni. De 1702-ben (1703-ban) vajon hogyan menthető meg az ország?

[1] *Konopczyński, Władysław*: Polska a Szwecja od pokoju do upadku Rzeczypospolitej, 1660–1795. Warszawa, 1924. 34. o.

[2] *Stok, Paweł*: Bitwa pod Kliszowem w r. 1702. In: SMHW t. VI. cz. 2. Warszawa, 1960. 191–252. o.; *Gierowski, Józef Andrzej*: Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). In: Wielka Historia Polski. Tom 3. Kraków, 2003. 252–256. o.

I. Lipót császár támogatásával eleve nem számolhattak a spanyol örökösödési háború miatt, a fennmaradt alternatívák bántóan leegyszerűsödtek. Két megoldás, rossz és roszszabb közül választhatott az ország: vagy a Svédország, vagy az Oroszország által képviselt politikai törekvéssel azonosulhatott. Ezt a beszűkült mozgásteret csak akkor lehetett (volna) a Rzeczpospolita előnyére módosítani, ha II. Ágost és országa egységes álláspontot alakít ki és egységes cselekvésről dönt. 1704-re viszont olyannyira megromlott a király és alattvalói közötti viszony, hogy a „háború és béke" problémáját homlokegyenest másképpen akarták megoldani. Amíg II. Ágost a háború folytatása mellett kardoskodott és a svédek kiűzését, az ország felszabadítását az orosz segítség fokozottabb igénybevételével képzelte megvalósítani, addig a szenátorok zöme a XII. Károllyal való azonnali békekötést szorgalmazta. A békéért még a királyt is fel szabad áldozni, hangoztatták, mert II. Ágost alkotmánysértést követett el, hiszen a Rzeczpospolita tudta és beleegyezése nélkül indította meg a háborút. Következésképpen, ez a háború csakis II. Ágost király és nem a Rzeczpospolita háborújának minősíthető. Tehát végső soron a királynak kell viselnie a felelősséget mind a csúfos katonai vereségekért, mind a lengyel–litván nemzetet ért erkölcsi megaláztatásokért.

Ebből a helyzetértékelésből, illetve ezekből az egymást kizáró válságkezelő elképzelésekből fakadóan hasadt ketté Lengyelország (Litvánia szerepe egyelőre még elhanyagolható az érlelődő konfliktusban) és a külpolitikai bonyodalmak belpolitikai válsággal súlyosbodtak. A varsói és a sandomierzi konföderációkba[3] tömörült erők 1704 végére a „II. Ágost király detronizációja – az interregnum kimondása – ellenkirály (Leszczyński Szaniszló) választása" folyamattal olyan kompromisszum nélküli helyzetbe sodorták hazájukat, amelyből igazán a Rzeczpospolitában befolyásra törő nagyhatalmak valamelyike, azaz a svéd–orosz vetélkedő győztese húzhatott hasznot. A Rzeczpospolita 1709-ig elhúzódó belpolitikai válságperiódusának nyitányát az alábbiakkal illusztrálhatjuk.

1704 („békepárt" – „a honvédelem pártja")

- február 16. a varsói konföderáció
- február 24. II. Ágost király detronizációja
- április 16. az interregnum kihirdetése
- (M. Radziejowski interrex)
- május 20. a sandomierzi konföderáció (az interregnum visszautasítása)
- július 12. Leszczyński Szaniszló királlyá választása Varsóban
- augusztus 15/25.[4] Narva az oroszoké
- augusztus 19/30. a narvai egyezmény[5]
- (I. Péter cár és II. Ágost király III. svédellenes szövetsége)

1705

- október 4. Leszczyński Szaniszló királlyá koronázása Varsóban
- november 18/28. a varsói egyezmény
- (XII. Károly és Leszczyński Szaniszló oroszellenes szövetsége)

[3] A konföderációk megalakulásáról, azok politikai küzdelméről l.: *Gebei Sándor*: Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció. In: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. (Szerk.: *Bagyinszki Istvánné, Balogh* Zoltán) Salgótarján, 2006. 54–60. o.

A lengyel nemesség politikai elképzeléseiről nagyszerű összefoglalást ad *Porazíński, Jarosław*: Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710) Toruń, 1999. c. monográfiája. Témánkhoz különösen a Dwukrólewie (Kettős királyság) c. fejezet (88–127. o.) illeszkedik.

[4] Ballagi Aladár megjegyzését idézzük: „Még némely svéd történész sem tudja, hogy náluk a XVIII. század elején csak tíz nap különbséget vettek föl a Gregorianum és *saját naptáruk* között." ... „A svéd stylust, az-

1706-ban a háború újabb szakaszába lépett akkor, amikor XII. Károly szeptember elején a Német-Római Császárság területén át Szászországba vezette csapatait. Vakmerő lépéséről Európa valamennyi érdekelt koronás főjét idejekorán tájékoztatta, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy ez a katonai akció az európai általános békét nem veszélyezteti. Az akció célja mindössze az – hangsúlyozta a svéd katonakirály –, hogy a hadüzenet nélküli háborút kirobbantó II. Ágost lengyel királyt így kényszerítse a vérontás befejezésére.[6]

Sakk-kifejezéssel élve, XII. Károly ezzel a húzásával mattolta ellenségét, hiszen II. Ágostot Szászországtól, „anyaországától," biztonságosnak gondolt hátországától, utánpótlás-bázisától fosztotta meg, saját, nélkülöző hadseregéről pedig bőkezűen gondoskodott. Nyugodt téli szállás és minőségi élelmezés várta a megszálló svéd katonaságot pl. Drezdában, Lipcsében, Königsteinben stb., amiért cserében XII. Károly vasfegyelmet követelt meg katonáitól. Halálbüntetés várt azokra, akik fosztogatásra, rablásra adták a fejüket, a közrendre eleve a svéd rendőrség (!) vigyázott.[7] A svéd katonai jelenlét egyáltalán nem zavarta meg Szászország mindennapi életét, „olyan nyugalom honolt Szászországban, mint Stockholmban."[8] Igaz, hogy ezért a nyugalomért hatalmas summát fizetett a választófejedelemség. Azon kívül, hogy a szász lakosság a kvártélyozás és a porciózás költségeit viselte, XII. Károly hadiadóval is súlyosbította terheiket. A precíz szász adónyilvántartásból ismerjük, hogy II. Ágost szász alattvalói 625 000 birodalmi tallér/hó hadiadóval gazdagították a stockholmi államkincstárt a svéd megszállás hónapjaiban.[9]

A lengyelországi hadszíntéren tartózkodó II. Ágostot megdöbbentette XII. Károly váratlan manővere, súlyos dilemma elé került. Lengyelországot védje meg és mentse meg Szászország feláldozásával, vagy Szászország megőrzése fejében hagyja sorsára másik országát? Ez utóbbi variáció mellett döntött, ám a kivitelezést hallatlan óvatosan, titok-

az a Gregorianumtól 10 nappal elmaradó időszámítást csak 1713-ban kezdik abbahagyni, akkor kezdik a svédek is használni a 11 napi különbözettel számító Julianumot." – *Ballagi Aladár:* XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon. 1709–1715. Budapest, 1922. 12–14. o.

[5] Oroszországban a Julianum és a Gregorianum közötti 11 napos eltérést tartották számon. A narvai egyezmény immár I. Péter és II. Ágost harmadik szövetkezése XII. Károly ellen. Az 1699-es preobrazsenszkojei, az 1701-es birzsei (ma: Birža, Litvánia) egyezményekhez hasonlóan, az 1700-ban elvesztett, de 1704-ben az oroszok által visszafoglalt Narvában aláírt szerződés továbbra is II. Ágostot ismerte el a Rzeczpospolita legitim uralkodójának. Következésképpen a trónbitorló Leszczyński és a „királycsináló" XII. Károly svéd király elleni hadakozás folytatására kötelezték magukat. Oroszország – a korábbiakhoz képest – nagyobb élő- és anyagi erő biztosítására vállalt kötelezettséget. A részletekről l.: *Gebei Sándor:* II. Ágost lengyel király és a magyar ügy, 1701–1703. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/3–4. sz., 781–790. o.

[6] Összesen 22 300 főt (7300 lovas, 5000 dragonyos, 7000 gyalogos és egyéb) számlált a Szászországba bevonultatott svéd haderő. Theatrum Europaeum Theil XVII. (vom 1704ten Jahr bis Ausgangs 1706ten Jahr vorgegangen) Jahr 1706. Francfurt am Mayn, 1718. 130–131. o.

[7] *Voltaire's* vorzüglichste Schriften. XV. Band. Geschichte Karls XII Königs von Schweden. Zweiter Theil. Wien, MDCCCX. (A továbbiakban: *Voltaire:* Geschichte Karls XII.) 69. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 136. o.

[8] *Voltaire:* Geschichte Karls XII. 73–75. o.

[9] Uo. 69. o.; Zsurnal, ili Pogyennaja zapiszka, blazsennija i vecsnodosztojnija pamjatyi Goszudarja Imperatora Petra Velikovo sz 1698 goda, dazse do zakljucsenyija Nejstadszkovo mira. Csaszty pervaja. Szankt-Petyerburg, 1770. (A továbbiakban: Zsurnal, ili Pogyennaja zapiszka.) 141. o.

ban kellett végrehajtania. Miközben a látszat kedvéért az orosz segélyhadak parancsnokával, Alekszander Mensikov herceggel együtt a Lengyelországban hagyott svéd főparancsnok, Arvid Mardefeld seregének megsemmisítését tervezgette, addig meghatalmazottjai titkos tárgyalásokat folytattak a svéd kancellárral, Karl Piperrel a Lipcse melletti Alt-Ranstädtban. (Egyáltalán nem volt véletlen a Lipcsétől két mérföldnyire fekvő tárgyalási színhely kijelölése, a harmincéves háború idején, a lützeni csata előtti napokban, ott működött Gusztáv Adolf svéd király főhadiszállása.[10]) A svéd győzelem ezúttal a tárgyalóasztalnál született meg. II. Ágost képviselői 1706. szeptember 24-én minden különösebb vita nélkül elfogadták a svéd király diktátumait, a békeszerződést október 14/24-én ugyancsak Alt-Ranstädtban ratifikálták a felek megbízottjai. Saját érdekeinek védelmében mindkét fél vállalta, hogy a dokumentum létét és tartalmát egyelőre nem hozzák nyilvánosságra.[11]

Vajon, miért kellett titokban tartani a békeokmányt? A huszonkét cikkelyből álló dokumentumot[12] átolvasva kézenfekvő a válasz. II. Ágost lengyel király és XII. Károly svéd király, I. Szaniszló lengyel király „béke és barátsági szerződésének" III. cikkelye értelmében II. Ágost „Lengyelországhoz–Litvániához kapcsolódó valamennyi jogáról és igényéről" egyszer s mindenkorra lemondott, I. Szaniszlót „törvényesen választott, törvényesen megkoronázott királynak és nagyfejedelemnek" ismerte el. Visszavonhatatlanul megígérte, hogy sem Szaniszló életében, sem annak halála után uralkodói igényekkel a Rzeczpospolita egyetlen országában, tartományában sem lép fel.[13] A III. cikkellyel összhangban II. Ágost arra kötelezte magát, hogy lengyel és a litván alattvalóit késedelem nélkül feloldja hűségesküjük és kötelezettségeik alól, őket I. Szaniszló király alattvalóságába engedi (IV. cikkely). Mindenféle szövetséget felbont, főképpen „a moszkvai cárral kötött egyezséget" érvényteleníti, valamennyi mellette szolgáló moszkovita katonát elbocsátja, a cári hadakban harcoló, „orosz neveken" számon tartott szász katonákat pedig hazarendeli (V. cikkely). Az összes „törvény és végzés," amelyek akár országgyűléseken (szejmeken), akár szenátusi üléseken születtek, „örök időkre" (zu ewigen Zeiten) hatályukat vesztik, de II. Ágost világi és egyházi privilégiumai érvényben maradnak (VI. cikkely). A lengyel korona és a többi koronázási jelvény, a kincstárban lévő értékek, ékszerek és díszek, a királyi archívum és könyvtár Szaniszlót illették (VII. cikkely). Az 1700 óta folyó északi háború során szerzett haditrófeákat (svéd zászlókat, okmányokat,

[10] Zsurnal, ili Pogyennaja zapiszka, 142. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 136. o.

[11] *Otwinowski, Erazm:* Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. od roku 1696–1728. Kraków, 1849. (A továbbiakban: *Otwinowski:* Dzieje Polski.) 108. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 139–143. o.; *Haintz, Otto:* König Karl XII. von Schweden. Erster Band Berlin, 1958. (A továbbiakban: *Haintz:* Karl XII.) 150–151. o. Haintz szerint a ratifikáció 1706. október 10/20-án Piotrkówban zajlott. *Haintz:* Karl XII., 155. o.

[12] Az alt-ranstädti béketárgyalásokon Svédország részéről Karl Piper királyi szenátor, királyi kancellár és Olaus Hermelin királyi államtitkár, Lengyelország részéről Stanisław Jablonowski krakkói vajda, Litvánia részéről Alexander Paulus Sapieha litván főmarsall, II. Ágost „királyi őfelsége és szász választófejedelem" nevében Antonius Albrecht von Imhoff titkos tanácsos és George Ernst Pfingsten titkos „referendarius" vettek részt. A békeszerződés szövege megtalálható az OSZK Kézirattárában (Fol. Lat. 1174. sz.): Friderici Augusti regis Poloniae et ducis Saxoniae instrumentum pacis cum Carolo XII. rege Sveciae et Stanislao I. rege Poloniae (1706.), kiadva: Friedens-Tractat, so zwischen dem König von Schweden und dem König von Pohlen und Churfürsten von Sachsen den 14/24. September 1706 geschlossen worden. In: Um die polnische Krone. Sachsen und Polen wärend des Nordischen Krieges 1700-1721. (Bearbeitet von *J. Kalisch, J. Gierowski*) Berlin, 1962. (A továbbiakban: Friedens-Tractat.) 175–183. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. 140–143. o.

[13] Friedens-Tractat, 177. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 140. o.

hadieszközöket stb.) visszaadták XII. Károlynak, a szász helyőrségeket II. Ágost hazarendelte lengyel területről. Átengedte továbbá Krakkót és Tykocint a svédeknek, mire XII. Károly nagyvonalúan megígérte, hogy a svéd garnizon kivonul Lipcséből és Wittenbergből. (A szerződésben foglaltak betartásáért a Német-Római Birodalom császára, Anglia királynője és a Németalföldi Egyesült Államok vállalták a garanciát.) A békekötés sürgősségét a hathetes ratifikálási határidő bizonyítja.[14]

Az alt-ranstädti béke hivatalos kihirdetésére addig nem kerülhetett sor, amíg II. Ágost személyi biztonságáról nem gondoskodtak. A tárgyalások lezárása pillanatában óriási sereg főparancsnoka volt – táborában csak a Mensikov-féle orosz had harmincezerre rúgott –, vele szemben Mardefeld svéd tábornok nyolcezer svédje és húszezer Szaniszló-párti lengyel állt.[15] Ebben a szituációban II. Ágostnak folyamatosan alakoskodnia kellett: fegyverben álló katonáit és az oroszokat nap mint nap a küszöbön álló csatára tüzelte, titkos futáraival pedig Mardefeldet győzködte az összecsapás értelmetlenségéről, feltárván előtte a szászországi tárgyalások eredményeit. A svéd tábornok bizalmatlansága miatt 1706. október 29-én Kalisz térségében – a békeszerződés ellenére! – mégis sor került a csatára. Ha hihetünk Mensikov cárhoz intézett jelentésének, akkor Mardefeld gyanakvása ötezer svéd és ezer lengyel katona életébe került.[16]

Szörnyű érzések kavaroghattak az akarata ellenére győztes csata után II. Ágostban. Személyesen kellett tisztáznia magát XII. Károly előtt a be nem kalkulált esemény miatt. A kaliszi csata után hazasietett (Szászországba ment), ahol XII. Károly parancsára I. Szaniszlóval kellett találkoznia. Megaláztatása Lipcsében azzal folytatódott, hogy saját kézzel írt levélben kellett gratulálnia I. Szaniszlónak a trónra lépése alkalmából. A lengyelországi hivatalnokainak címzett másik levelével az új király iránti lojalitásra és lelkiismeretes szolgálatra utasította egykori tisztviselőit. De az aláíráskor használt titulusai között már nem szerepeltethette a lengyel királyi címet.[17]

Európa nyugati fele a lengyel válság megszűnését olvasta ki a 1706-os alt-ranstädti békéből, úgy értékelte, hogy a nagy északi háború a Rzeczpospolita kiválásával egyszerű északi háborúvá redukálódott, a koalíciók kötésének ideje elmúlt északon, a konfliktus csak a két háborúzó országra, Svédországra és Oroszországra szűkült. XII. Károly érvényesíteni tudta akaratát Európában, mégpedig kettős okból. Egyrészt az európai nagyhatalmak érdekeltek voltak a vesztfáliai békerendszer megőrzésében, másrészt legalább ugyanilyen fontosnak tartották a svéd fegyverek eltávolítását Európából (Szászország-

[14] Friedens-Tractat, 177–183. o.; Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 141–143. o.

[15] Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo. t. IV/2. Szankt-Petyerburg, 1900. (A továbbiakban: Piszma i bumagi.) 1195–1196. o.; Zsurnal ili Pogyennaja zapiszka, 153. o.; *Szolovjov, Sz. M.:* Szocsinyenyija. Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon. Knyiga VIII. tom 15. Moszkva, 2001. (Reprint) (A továbbiakban: *Szolovjov:* Isztorija Rossziji.) 190. o.

[16] *Szolovjov:* Isztorija Rossziji. Maga Arvid Mardefeld tábornok 1760 tiszt- és katonatársával az oroszok kezére került. Őket később kicserélték a stockholmi orosz foglyokkal. Zsurnal, ili Pogyennaja zapiszka, 153. o.

Konopczyński Władysław, a már idézett lengyel történész, II. Ágost uralkodói teljesítményét Lengyelország történetének legsötétebb korszakaként ábrázolja. Megjegyzi, hogy Vitéz Boleszláv lengyel király 47 csatájából csak egyetlen egyet veszített el, II. Ágost viszont ugyanennyi csatájából egyetlen egyet nyert meg, a kaliszi csatát, azt is akarata ellenére. *Konopczyński, Władysław:* Od Sobieskiego do Kościuszki. Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań, 1921. 72. o., *Haintz:* Karl XII. 156. o. (Haintz Mardefelt formában szerepelteti a svéd tábornok nevét.)

[17] *Voltaire:* Geschichte Karls XII., 91. o.

ból, a császárság területéről). Ez pedig nem jelentett mást, mint az Oroszország elleni háború folytatását. Anglia és Hollandia tanácsára I. József császár engedett XII. Károly követeléseinek a vallásszabadság ügyében, így a sziléziai protestánsok több tucat templomukat visszakaphatták főleg a nagyvárosokban (pl. Breslauban = Wrocławban). Az európai nagypolitika szemszögéből értékelhető valóságos engedmény az volt, hogy a császár Oroszország ellen irányuló, barátságtalan lépéseit szerződésben rögzítették. I. József császár nemzetközi érvényességűnek fogadta el az alt-ranstädti békét, azaz legitimnek ismerte el az uralkodóváltást a Rzeczpospolita élén, I. Szaniszlót törvényesen hatalomra került lengyel királyként és litván nagyfejedelemként ismerte el. Ez az oroszellenes lépés az orosz hadak Szilézián és Csehországon való átvonulásának a tilalmával is kiegészült[18]

A császárral szolidáris Anglia és Hollandia I. Szaniszlót szintén befogadta az európai királyok családjába, a svéd király és a császár megegyezése után Brandenburg-Poroszország is kockázatmentesen csatlakozhatott az új királyt elismerők táborához. Franciaország és az Oszmán Birodalom ugyancsak deklarálta az egykori poseni (poznańi) vajda legitim hatalmát.

I. Szaniszló 1704–1706 közötti uralkodása még vitatható, de II. Ágost 1706. évi lemondásával és az európai országok általi törvényesített uralkodóváltással a lengyelországi konfliktus lezárult. Legalábbis úgy tűnt, hogy megszűnt. Az új király úgy intézkedett, „mintha teljesen ura lenne a Rzeczpospolitának," híveit, rokonságát magas tisztségekbe emelte. Már említett távoli rokonát, unokahúga férjét, az 1703-ban még Rákóczi-barát Józef Potockit a korona főhetmanságával jutalmazta,[19] nagybátyja, Jan Stanisław Jablonowski, a rusz (lvovi) vajdája kancellár, az „öreg Sapieha", majd annak fia nagyhetman, a hozzá pártolt litván főhetman, Michał Wiśniowiecki a rusz vajdája,[20] Lanckoroński krakkói alkamarás pedig krakkói vajda lett. Nem feledkezett meg a koronázó, lvovi érsekről sem, Zieliński érsek a prímásságot érdemelte ki a király részéről, egyelőre pápai jóváhagyás nélkül.[21]

Látható és érzékelhető, hogy I. Szaniszló király II. Ágost lemondását és Lengyelországból való távozását a belpolitikai válság végleges megoldásaként kezelte. Magabiztos intézkedéseiből, a cím- és rangadományozásokból azt olvashatjuk ki, hogy a király nélkül maradt sandomierzi konföderációra úgy tekintett, mint egy létalapjától megfosztott politikai tömörülésre, amelynek a behódolása rövid időn belül várható. A volt Ágost-hívek, a sandomierziek csatlakozásával Lengyelország egysége majd helyreáll – szövögette terveit Szaniszló –, és Svédországgal szövetségben, a közös lengyel–svéd ellenség, azaz Oroszország, az eredeti, az 1667 előtti lengyel–orosz és az 1661 előtti svéd–orosz határok mögé űzhető.

---

[18] Zsurnal, ili Pogyennaja zapiszka, 145–146. o.; *Haintz:* Karl XII., 169–174. o.

[19] *Żielińska, Teresa:* Poczet polskich rodów arystokratycznych. Warszawa, 1997. (A továbbiakban: *Żielińska:* Poczet.) 257. o.

[20] *Gąsiorowski, Antoni* (Red.:): Urzędnicy centralni i nadvorni Polski XIV–XVIII wieku. Tom X. Kórnik, 1992. (A továbbiakban: *Gąsiorowski:* Urzędnicy) 171., 195. o.; *Otwinowski:* Dzieje Polski, 119., 127. o.; *Ciara, Stefan:* Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990. 160–161. o.

[21] *Otwinowski:* Dzieje Polski, 127. o.

Vizsgáljuk meg, volt-e realitása I. Szaniszló politikai számvetésének? S egyáltalán: hogyan reagáltak a sandomierzi konföderáció tagjai II. Ágost váratlan lemondására? S ami még ennél is fontosabb: hogyan viszonyult I. Péter cár az áruláshoz, az 1698 óta élő, többször is megújított szerződés felrúgásához?

A Rzeczpospolita megosztottságának fenntartása (1707)

Péter cár igen későn, Mensikov 1706. november 24-én/december 5-én írott leveléből értesült Ágost arculcsapással felérő kapitulációjáról. A lengyelországi orosz hadak főparancsnoka, hogy uralkodója előtt felelősségét némiképpen csökkentse, az alábbi javaslattal hozakodott elő: „ha Ő Kegyelmessége mihamarabb hozzánk (az orosz hadak főhadiszállására, Zsolkvára/Żółkiewbe – G. S.) méltóztatna érkezni, akkor igen hamar új királyt lehetne választani (mocsno szkoro drugovo korolja vibraty), amit a lengyelek, úgy vélem, az Ön jelenlétében hajlandóak lennének támogatni,..."[22] Mensikov felvetését azonnali cselekvés követte. I. Péter cár dacolva az időjárási viszontagságokkal – Pétervárról indulva, Velikije Lukit, Szmolenszket és Kijevet érintve – már 1706. december 28-án/1707. január 8-án Zsolkván (lengyelül Żółkiewben) termett, ahová a sandomierzi konföderáció vezetőit is mozgósították. A konföderáció vezetője (marsallja), Stanisław Denhoff (Dönhoff) mellett tekintélyes főurak, jelentős politikai befolyással rendelkező személyek futottak be a zsolkvai orosz főhadiszállásra: pl. a korona hetmanjai, Adam Sieniawski főhetman, Stanisław Rzewuski nagyhetman, Konstanty Szaniawski kujáviai püspök, Janusz Wiśniowiecki krakkói és vilnói vajda, Ludwik Pociej litván főkincstartó és mások. Feltétlenül ehhez a politikai tömbhöz tartoztak még a Sapiehák ádáz ellenségei, a litván Ogińskiek, Mikołaj nagyfejedelmi kincstárnok, a trocki (trakai-i) kastellán és öccse, Grzegorz Antoni litván nagyhetman (1703-tól),[23] továbbá Marcin Wołłowicz, a Litván Nagyfejedelemség főmarsallja is.[24] A megváltozott – II. Ágost király lemondása utáni – helyzethez mind Oroszországnak, mind a sandomierzi konföderációnak új stratégiát kellett kidolgoznia. Az orosz és a II. Ágost lengyel király hatalmának védelmére alakult sandomierzi konföderáció együttműködését újra kellett szabályozni. E nem könnyű feladat megoldására hívták életre az érdekelt felek a tárgyaló delegációikat. A lengyeleket és a litvánokat egyaránt tömörítő konföderátusok tárgyaló küldöttségét J. Wiśniowiecki krakkói és vilnói vajda vezette, a cári akaratot Gavriil Golovkin kancellár és Grigorij Dolgorukij orosz varsói követ, belső tanácsos képviselte.[25]

---

[22] Piszma i bumagi, t. IV/2. Szankt-Petyerburg, 1900. 1133–1136. o.

[23] *Feldman, Józef*: Polska w dobie wielkiej wojny północnej, 1704–1709. Kraków, 1925. (A továbbiakban. *Feldman*: Polska w dobie.) 205–206. o.; *Zielińska:* Poczet, 189–190. o.

[24] *Feldman:* Polska w dobie, 205–206. o. A sandomierzi konföderációhoz csatlakozottak szinte teljes névsorát közli *Kamiński, Andrzej:* Konfederacja sandimoerska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim, 1706–1709. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969. című munkájában.

[25] Nem „Golovin főkancellár," mint ahogyan Márki Sándor írta (*Márki*: Nagy Péter czár 16. o.), hanem Golovkin. Ugyanis volt Golovin nevű kortársa is Golovkinnak. Mégpedig, Golovin, Fjodor Alekszejevics gróf, a híres diplomata. Neki tulajdonítják Oroszország külképviseleteinek megszervezését. Később Szibéria helytartója. 1706-ban halálozott el. *Pavlenko Ny. I.:* Ptyenci gnyezda Petrova. Moszkva, 1994. (A továbbiakban: *Pavlenko:* Ptyenci.) 389. o.; *Molcsanov, Ny. Ny.:* Diplomatyija Petra Pervovo. Moszkva, 1984. 199. o.; de vigyázat! A Golovkinok közül is több államférfi ismert. Témánk tárgyalásakor Golovkin, Gavriil Ivanovics grófról, kancellárról van szó, aki az 1706-ban meghalt Golovin után vette át a „Külügyminisztérium" vezetését. A

A lengyel követek J. Wiśniowiecki vajda vezetésével február 16/27-én, vasárnap 12 órakor érkeztek Nagy Péter főhadiszállására. A 11 hintóból álló menet fogadására cári testőrök sorakoztak fel, s az állami delegációknak kijáró tisztelettel és pompával fogadták az érkezőket. A konföderáció delegációjának vezetője J. Wiśniowiecki üdvözlő beszédében megerősítette a lengyelek és litvánok szövetség melletti elkötelezettségét. Kiemelte, hogy Lengyelország és Litvánia számára a jövőben is elengedhetetlen Oroszország katonai és pénzügyi támogatása, s a konföderáció nevében ígéretet tett arra, hogy a két évvel ezelőtti szerződés változatlanul érvényben marad a közös cél megvalósításáig, azaz, a svédek fölötti győzelemig.[26] Az ünnepélyesség és az udvariaskodás viszont már az első tárgyalási napon félbeszakadt, mert a lengyel konföderáltak kifogásolták az orosz segédhad élelmezési kvótáját, a háború és járványok által sújtott lengyel vajdaságok (brześci [breszti], bełzi, chełmi) porciózástól való felmentését szorgalmazták a cárnál. Hasonlóan katasztrofális volt a helyzet a sandomierzi, a sieradzi, a łęczycai, a lublini vajdaságokban is, de ott a rekvirálások miatt – állították a lengyel delegátusok. Megpróbálták elérni annak kimondását, hogy a károkozásért a cári katonaságot terheli a felelősség, következésképpen a kárt szenvedő vajdaság birtokosai anyagi kompenzációra tarthatnak igényt. Kérték, hogy ennek a summának bekalkulálásával a cár a Rzeczpospolitának beígért pénzügyi támogatását arányosan emelje meg. A konföderáltak további anyagi természetű kifogása a cári segélypénzek rendszertelenségére vonatkozott. Hiányolták, hogy a beígért „orosz milliók" nem érkeztek meg a címzettekhez, csupán fél millió lengyel arany (50 000 orosz rubel) kifizetésére került sor. Szóvá tették a lengyel–litván követek a nemesség régi sérelmét, amely az exportcikkek (ökrök, gabona) szabad szállítását korlátozta. Mind szóban, mind írásban kérték, hogy a lengyel árucikkek akadálytalanul eljuthassanak Rigába, Królewiecbe (Königsbergbe) és Gdańskba, sőt, vámmentesen érkezhessenek a szóban forgó kikötőkbe. Ugyanolyan vámmentességet követeltek a lengyel kereskedők számára is, mint amilyet az áruközvetítésben résztvevő orosz kereskedők élveztek. Az utóbbiak megjelenése a lengyel „piacon" nagy veszteséget okozott és okoz a hazaiaknak – jelentették ki a delegáltak a sérelmek elősorolása folyamán –,

---

magyar nyelvű források gyakran „kamarás," „belső kamarás" címekkel is felruházzák. Valóban, a „posztyelnyicsij" rang tulajdonosa is volt, amit szószerint „a belső szoba, hálószoba őreként, a hálókamra őreként" fordíthatunk, de az értelemszerű fordítása. „a belső titkok ismerője." I. Péter cár egyik legbizalmasabb emberéről van itt szó, s nem véletlenül. Ugyanis ő a cár anyjának a rokona volt. (Golovkin a fia, Alekszandr Gavrilovics Nyugat-Európából Magyarországon keresztüli hazatérése ügyében levelezett Rákóczival.); *Pavlenko:* Ptyenci, 389. o. A Golovkinokhoz hasonlóan a Dolgorukijokból is többen szolgáltak I. Péter alatt. A leggyakrabban emlegetett Dolgorukij, (Dolgorukov) Grigorij Fjodorovics, aki a XVIII. század eleji diplomáciatörténetben egyedülálló teljesítménnyel büszkélkedhetett: 15 éven át volt a lengyelországi ügyekért felelős diplomata, de különböző beosztásokban, hol „ambasador", hol „posol" minőségben. (Érdekes, hogy Hopp Lajos csak a testvéréről, Jakov Fjodorovicsról tesz említést. *Hopp Lajos:* A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. *Irodalomtörténeti Füzetek,* 80. sz., Budapest, 1973. 23. o.) A harmadik Dolgorukij, Vaszilij Lukics, a nagybátyjuk. Ő is Péter cár diplomatája, 1706–1709 között ő is Lengyelországban dolgozott. Feladatának „iránya" Szászország (II. Ágost), Brandenburg-Poroszország (I. Frigyes) volt. Később Dániában szolgált 13 éven keresztül. Fontos tudni, hogy az elsőrangú diplomaták huzamosabb ideig nem tartózkod(hat)tak külföldön, a második vonalba tartozó diplomaták voltak a szakmabeliek, az igazi karrierdiplomaták. *Altbauer, Dan:* The Diplomats of Peter the Great. In: JBfGOE 1980/1. 1–16. o.; *Turilowa, Swietlana:* Rosyjscy przedstawicielie dyplomatyczni w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w. In: KH 1998/2.; *Molcsanov:* Diplomatyija Petra Pervovo, 198–199. o.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy „Jakov Jegorovics Dolgorukij orosz tábornokkal," „Mihail Mihajlovics Golovkin diplomatával" nem tárgyalhattak Rákócziék. *Köpeczi Béla:* II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest, 2002. 21. o.

[26] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 471–473. o.

mert a 2 lengyel groszy (garas) = 1 (ezüst) kopejka átváltási arány a kopejka ónnal vagy ólommal történő rontása miatt felborult. Az adásvételt szinte megbénító ezüstözött (poszreblenije) kopejka nem maradhat forgalomban – követelte határozottan a sandomierzi konföderáció tárgyaló küldöttsége.[27]

Az anyagiak mellett komoly feszültségforrásnak számított az ukrán kérdés is. A Jobbparti Ukrajnában orosz segítséggel levert Palej-kozákfelkelés után a „győztes" cári katonaság nem vonult ki a Rzeczpospolita ukrán vajdaságaiból, hanem már három éve megszállás alatt tartotta azokat. A cár ezen idő alatt többször is ígérte a megszállt várak, vajdaságok (Belaja Cerkov, Korszuny, Vinnyica, Szokal, Sztanyiszlavov stb.) visszabocsátását, mégsem teljesítette a lengyelek óhaját. Ezért 1707 februárjában Zsolkván, az egykori Sobieski királyi kastélyban rezidáló I. Péter cárnak és környezetének fenyegetőleg megismételték a lengyel követelést: a konföderáció és Oroszország további együttműködésének megkérdőjelezhetetlen feltétele a cári (reguláris) katonaság, illetve a kozák és kalmük szabadcsapatok kivonása Ukrajnából, illetve az onnan leszerelt és elszállított ágyúk, puskák és egyéb hadiszerek visszaszolgáltatása.[28]

Egy héten át folyt a lengyel panaszáradat; a cári meghatalmazottak átvették az írásba foglalt, pontokba szedett kérelmet és közeli választ ígértek a cár nevében. I. Péter cár február 22/március 4-én búcsú-audiencián fogadta a Wiśniowiecki-féle delegációt és biztató szavakkal bocsátotta vissza őket a konföderáltak fővárosába, Lvovba. A szerencsésen fennmaradt, Golovkin kancellár és Dolgorukij belső tanácsos nevével jegyzett válaszdokumentumból rekonstruálhatjuk a lengyel–litván kérések teljesítését, illetve elutasítását. Az orosz fél 19 cikkelyben összegezte válaszát, s terjesztette elő azt a konföderációnak elfogadásra.

Tekintettel arra, hogy az alt-ranstädti béke értelmében II. Ágost lengyel királysága és litván nagyfejedelemsége megszűnt, az orosz-lengyel szövetséget újból meg szükséges erősíteni az 1686. évi „örökérvényű béke" alapján – hangsúlyozták az oroszok. Az orosz fél az új államokmányban az 1686-os – a Dnyeper folyó vonalán húzódó – orosz–lengyel határ visszaállítását ígérte, vagyis arra kötelezte magát, hogy kivonja a Palej-felkelés elfojtására a Jobbparti Ukrajnába vezényelt hadait és Ukrajna okkupált részeit visszaadja Lengyelországnak. Nem csak lengyel, de orosz érdekekből fakadóan vállalta Oroszország továbbra is, hogy segélyhadakkal támogatja a konföderációt a Svédország elleni háborújában, a konföderáció hadseregének továbbra is subsidiumot biztosít. Annak kifizetésére viszont csak a tényleges hadműveletek megkezdésekor kerülhet sor – rögzítette az anyagi támogatás feltételét a szerződés. A közös cél elérése – azaz, a XII. Károly és I. Szaniszló hadseregének megsemmisítése – érdekében a lengyel területről Oroszországba elszállított lengyel ágyúk hiánytalan visszaszolgáltatását ugyancsak megígérte az orosz fél.[29] Mivel pedig Oroszország már eddig is sok pénzt fektetett be a Rzeczpospolita vé-

[27] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 477–488. o.

[28] Uo. 490-491.

[29] Piszma i bumagi, t. VI. Szankt-Petyerburg, 1912. 393–394. o. – a visszakövetelt ágyúk lajstromát ismerjük. A lengyelek az ukrajnai váraikból elszállított lövőszerszámokról több ízben is részletes kimutatást adtak át az orosz kancellárnak. I. Péter cár az egyébként nem korszerű ágyúk visszaszolgáltatását nem tagadta meg, csupán halogatta. Arra hivatkozott, hogy az orosz–svéd háború kimenetele kétséges, ezért óvatosságból biztonságos távolságba helyeztette el azokat.(?) A mintegy 20 db különböző kaliberű ágyú között a legrégebbit még 1563-ban öntötték az utolsó Jagelló király, Zsigmond Ágost idején. 3 db 1635-ben készült, 12 fontos ágyú a

delmére, elvárja, hogy a Rzeczpospolita az orosz segélyhadat a jövőben is élelmezze. Oroszország ragaszkodik ahhoz, hogy a lengyel, litván lakosság az orosz segélyhadat hat hónapon keresztül teljes mértékben ellássa (katonáit élelmezze, lóállományát takarmányozza), ezen felül további porciót nem követel. Amennyiben a cári katonák részéről önkényeskedés fordulna elő, a 6., 8. cikkely értelmében vegyes bizottság vizsgálja ki a panaszokat és a sérelmeket, a vétkeseket szigorúan megbüntetik. Cár őfelsége, I. Péter hozzájárul ahhoz, hogy a porcióztatásra kijelölt területek nagysága ötezer portával csökkenjen, ílymódon tizenötezer portára redukálódjon. Tekintettel a háborús pusztításokra, Pinszk és körzetében cári katonaság nem állomásozik, de Podólia és a többi megnevezett vajdaság porció kötelezettségétől nem tekinthet el (11.,13. cikkely). És hogy kevesebb panasz szülessen az élelemadó behajtásakor, a porcióztatás jogszerűségén lengyel megbízottak őrködjenek, a begyűjtés menetére lengyel komisszárok ügyeljenek. Ugyancsak méltányolható a konföderáltak azon kérése – ismeri el az orosz fél –, hogy a nemesi és egyházi udvarházak mentesek legyenek a beszállásolástól, a királyi birtokok pedig minden szolgáltatás alól.[30]

Látható, hogy I. Péter nem fukarkodott az ígéretekkel. Kilátásba helyezte az orosz segélycsapatok létszámának növelését, a lengyel háborús kiadások fedezését, a kozákok által megszállt ukrajnai területek maradéktalan visszaadását. Ezen kívül a lengyel, litván „főszereplők" – a színfalak mögött – még cári jutalomra is számíthattak.

A sandomierzi konföderáció saját, politikaformáló centrumában, Lvovban, Stanisław Szembek prímás-érsek meghívására a konföderátusok a Rzeczpospolita alkotmányos helyzetéről tanácskoztak. A II. Ágost kegyéből 1705-ben, az elhalálozott Radziejowski helyére prímás-érsekké előrelépett Szembek az alt-ranstädti béke után interrexnek tekintette magát, s mint ilyen, az Rzeczpospolita alkotmányos életének a mihamarabbi beindításán munkálkodott. Legégetőbb feladata a királynélküliség időszakában a királyságba vezető út lerövidítése volt. Mivel királya nélkül a Rzeczpospolita működésképtelenségre volt kárhoztatva, ezért mindenkinek elemi érdeke fűződött a kaotikus állapotok felszámolásához. A lvovi általános gyülésen (walna rada = conventus generalis – 1707 februárja) arról szónokolt a prímás-érsek, hogy II. Ágost „szörnyű, hallatlan, szégyenteljes módon, a Rzeczpospolita jogával és szabadságával ellentétesen" cselekedett, ilyet „nemhogy a haza, de más, idegen országok sem láttak" eddig. Olyannyira megalázta és prostituálta magát a lengyelek szabad akaratából választott királya, II. Ágost, mint senki más Európában. Mivel a király lemondásával megszűnt a Rzeczpospolita első rendje (király = primus ordo) – állapította meg Szembek ideiglenes államfő –,a maradék kettőnek kell sürgősen döntenie a haza sorsáról. 1704-ben „a király megoltalmazására" (circa tuitionem majestatis) alakult meg a konföderáció, most, 1707-ben „a szabadság megoltalmazására" (circa tuitionem libertatis) kell működnie. „Nincsen királyunk, de akárcsak őt, úgy a szabadságunkat is az életünkkel védelmezzük."[31] Szembek beszéde, majd testvérének, a korona alkancellárjának, Jan Szembeknek a hozzászólása is a sandomierzi konfö-

„Władysław król polski" (IV. Uászló [1632–1648]) nevet viselte, a legnagyobb kaliberűek 1637-ben kerültek ki az öntödékből. Az egyik, egy 24 fontos, valamikor Krzysztof Radziwiłł litván herceget, a másik, egy 27 fontos, Janusz Radziwiłł litván herceget szolgálta. A felsorolt példák félreérthetetlenül arra utalnak, hogy a lengyel hadsereg ütőképességének emeléséhez még a 70–100 év előtt gyártott lövegeket sem nélkülözhették!

[30] Piszma i bumagi, t. VI. Szankt-Petyerburg, 1912. 496–503. o.

[31] *Feldman:* Polska w dobie, 211–213. o.

deráció megújításáról, legitimitásáról és felelősségéről elmélkedett, habár a „ki legyen a király?" életbevágóan fontos kérdésre egyikük sem adott választ.

A konföderátusok lvovi országos gyűlése ebben az óvatoskodó, Zsolkvára tekingető bizonytalanságban folytatta munkáját, üres vitákkal, jogi eszmefuttatásokkal múlatta a drága időt. A szenátorok és a képviselők fejlett jogérzékét, vagy talán a Rzeczpospolitában uralkodó alkotmányos tisztázatlanságot és zűrzavart szemléltessük néhány képviselő felvetésével!

1. Igaz, hogy II. Ágost lemondott a koronáról és azt átadta I. Szaniszlónak, ám erre nem volt törvényes joga. Az 1669. évi alkotmány értelmében ugyanis a királyi címről való lemondás után az interregnum jogi helyzete áll elő, amikor is a Rzeczpospolita legféltettebb jogának érvényesítésére, a szabad királyválasztásra kell sort keríteni.

2. II. Ágost nem ruházhatja fel uralkodói jogokkal azt a személyt, akit a Rzeczpospolita nem választott meg alkotmányos úton királyának. Leszczyński nem lehet koronás fő, mert nem a szejm, hanem a varsói konföderáció nyilvánította – svéd nyomásra – királynak. A törvénytelenül trónra ültetett poznani vajda nem egyéb, mint trónbitorló.

3. Amennyiben bebizonyosodna, hogy II. Ágost király erőszak hatására tette le a koronáját, úgy a politikai helyzet kedvezőre fordulásával térjen vissza a királyságába. Tehát az interregnum kihirdetése szükségtelen.

4. A podóliai vajda, Humiecki kétségbeesésében így kiáltott fel: „Hát van királyunk, vagy nincs?" Mert ha van, akkor a konföderáció bármilyen határozata törvénytelen, ha pedig nincs királyunk, akkor a királyválasztás előkészítéséről, azaz a vajdai és tartománygyűlések (szejmikek) összehívásáról kell tanácskozni. A vélemények sokszínűségét és ellentmondásosságát ismerve, meglepetést szinte senkinek nem okozott a lvovi országos gyűlés 1707. március 17-én határozathozatal nélküli feloszlása.[32]

Oroszország minden eszközt bevetett Lengyelországban és Litvániában azért, hogy konzerválja a Rzeczpospolita megosztottságát. Hiszen a lengyel–litván testvérháború egy félig baráti, félig ellenséges országban garantálta az orosz jelenlétet, egy oktrojált királyválasztás pedig legitimálhatta a sandomierzi konföderáció fennmaradását, végeredményben az Oroszországgal kötendő újabb egyezményeket. Oroszország tehát, a saját érdekeit szem előtt tartva, semmiképpen nem engedhette meg az erőviszonyok áttolódását I. Szaniszló oldalára, mert a Rzeczpospolita egységesülése I. Szaniszló mögött Svédország és a Rzeczpospolita teljes katonai kapacitását rá, keleti irányba zúdíthatta volna. A vészhelyzet elhárításához tehát elodázhatatlanul szükségesnek látszott az új királyválasztás!

A királyválasztás alkotmányos kereteit Szembek prímás-érsek és Denhoff marsall azzal teremtette meg, no meg I. Péter cár türelmetlenségét is azzal csitította el, hogy 1707. május 23-ra (po Rimszkomu kalendarju) Lublinba általános gyűlést hirdettek meg a szabad királyválasztás (wolna elekcja) napirendi pontjával. A cár – érthető módon – gyanakvással és bizalmatlansággal kezelte a lengyelek ígéreteit, hiszen semmi és senki nem tudta garantálni számára a biztos végeredményt, vagyis egy II. Ágost helyébe lépő, annak oroszpárti kurzusát folytató új választott királyt. Éppen ezért, I. Péter cár a konföderáció vezetőivel folytatott tárgyalásai mellett nem feledkezhetett meg a nemzetközi dip-

[32] *Feldman:* Polska w dobie, 210–216., 219. o.

lomáciáról sem. Erőfeszítéseket tett arra, hogy európai nagyhatalmak bármelyikével, akár Svédországgal, akár Franciaországgal, akár a Német-Római Császársággal hivatalos együttműködést alakíthasson ki. Oroszországnak minden diplomáciai variáció megfelelt volna, akár egy svéd–orosz béke, akár egy katonai szövetség a császársággal Franciaország és Svédország ellen. I. Péter külpolitikai stratégiáját egyetlen dolog, a nemzetközi elszigeteltség megakadályozása vezérelte. Legyen szó háborúról, vagy békekötésről. Oroszország számára bármelyik alternatíva elfogadhatónak tűnt, de csak valakivel szövetségben.

Ebből a szempontból különösen érdekes I. Péter cár levele, amelyet Zsolkvából 1707. április 27/május 8-án intézett I. József császárhoz. Az igen hosszú iromány kiemelt jelentőségéről a teljes uralkodói titulusok használata már eleve árulkodik. I. Péter emlékeztette I. József császárt arra, hogy 1697-ben apjával, I. Lipót császárral közösen juttatták Lengyelország trónjára II. Ágostot, Szászország választófejedelmét a francia jelölttel, Contival szemben. Oroszország az 1700 óta folyó, Svédország elleni háborúban mindvégig II. Ágostot és Lengyelországot támogatta segélyhadakkal és pénzsegélyekkel. A vereségek ellenére 1701-ben is, 1703-ban is szerződésileg kötelezte magát a jövőbeni segítségnyújtásra. Az 1703. évi szövetség erejénél fogva a cári kincstárból 300 000 rubelt (= 3 000 000 lengyel aranyat) utaltak át II. Ágostnak a katonák kifizetésére, ezen felül egy 12 000 főnyi, cári zsoldban álló segélyhad küzdött a lengyelek oldalán a különböző csatákban. A kaliszi győzelem (1706. október 29.) egyedül „Mensikov herceg" érdeme volt – hangsúlyozta a cár –, pedig a csatában jelen volt II. Ágost király is. Mint később kiderült, akkor már hitszegően, csak a látszat kedvéért maradt a csatatéren, mert orosz szövetségese háta mögött csalárd módon „több nappal a csatát megelőzően" (za mnogije dnyi do bataliji) békét kötött XII. Károllyal. Ráadásul nem csak békét kötött, hanem Alt-Ranstädtben lemondott a lengyel királyságáról is I. Szaniszló javára. II. Ágost a legalantasabb dolgot követte el – az országa és szövetségese iránti esküszegést és a szövetséges kiszolgáltatását az ellenségnek –, amiért a „Mindenható Isten bosszúja" (otomscsenyije Vszemoguscsevo Boga) biztosan utoléri. Oroszországot leginkább az alt-ranstädti béke 11., 12. és 20. §-a sérti, mert az uralkodásra méltatlan II. Ágost a nála szolgálatot teljesítő cári alattvalókat kiszolgáltatta a „svédnek". Egyik pillanatról a másikra 12 orosz ezred – egyenként 1600 ember – került svéd hadifogságba, de még a cár személyes fődiplomatájának, Patkul Reinholdnak[33] sem biztosított menedéket XII. Károly bosszújától (az

[33] Patkul, Johann Reinhold livóniai nemes, aki többi nemes társával együtt súlyos anyagi veszteségeket szenvedett el az 1680-tól elkezdődött reductiótól. Az eladományozott királyi birtokok visszavételét XI. Károly (1672–1697) nem csak Svédországban, hanem valamennyi svéd tartományban elrendelte. Miután a XI. Károlynál személyesen tiltakozó Patkul kudarcot vallott, gyújtó hangú levelekkel buzdította ellenállásra a nemességet. Patkulra kimondták a halálos ítéletet a lázítás miatt, de az ítélet végrehajtása elől sikerült Varsóba szöknie. II. Ágost tanácsadója lett a livón ügyekben. Ő sugallta a lengyel királynak azt az ideát is, hogy Livóniát szász – nem lengyel! – csapatokkal foglalja el, s ezért a livón nemesség hálából II. Ágost örökletes királyságát deklarálja Livóniában. Mihelyt Livóniát, mint Lengyelország tartományát örökletes királysággá nyilvánítják, ez az esemény maga után vonja az egész lengyel királyság örökletessé tételét – jósolta az egykori svéd alattvaló. 1701 novemberében viszont már I. Péter cár szolgálatába szegődött. Alapvető feladata a cár és a lengyel király közötti kapcsolat fenntartása volt. Patkul, mit sem sejtve a XII. Károly és II. Ágost között 1706. szeptember 24-én kötött alt-ranstädti béke 11. pontjáról – ahol II. Ágost a Lengyelországba menekült svédek kiszolgáltatására kötelezte magát, Patkult név szerint is kiemelve, zavartalanul közlekedett Oroszország és Szászország között, mígnem a svédek 1707. április 6-án éjjel 12 órakor Königsteinben II. Ágost tudtával letartóztatták. I. Péter cár és diplomatáinak többszöri tiltakozása ellenére sorsa eleve megpecsételődött. Hazaárulásért 1707. október 10-én lefejezték és felnégyelték „in Casimierz in Grosspolen" „a hazátlan zsoldost" (vagy a Livónia felsza-

egykori svéd-livóniai alattvaló 1702-ben engedély nélkül lépett át I. Péter cár diplomáciai testületébe – G. S.). A „becsületét feledő" szász herceg „istentelen", „legbarbárabb szokású" (szamüh varvarszkih prav i obücsajev) lépését most azzal tetézte – folytatta haragosan a cár –, hogy a csalárd béke garantálására magát, I. József császárt kérte fel. „Barátilag és testvérileg" (druzsebno – bratszki) fordul a cár az őt ért sérelmek korrigálása céljából a császárhoz, ahhoz a személyhez, aki a „Római Birodalom" feje, akinek alattvalója a „Szászországi Kurfürst, a Római Birodalom tagja". A császár egyedül képes arra, hogy az igazságnak érvényt szerezzen, „államügyekben [nemzetközi vitás ügyekben] bíráskodjon" (szuda po goszudarsztvennüm pravam). I. József császár ítéltesse el a „Római Birodalom más magas rangú tagjaiból és hivatalnokaiból álló bírósággal" a „nemzetközi jog [megsértését] és az esküszegést" (szuda ... vo vszjom narusenyiji priszjagi i vszenarodnüh prav). I. Péter cár kérte a császár közbenjárását az igazságtalanság megszüntetéséért, kérte az esküszegő II. Ágost elmarasztalását, a „becstelen béke" garanciájának megtagadását.[34]

I. Péter nem elégedett meg azzal, hogy a császárnál jogorvoslatért folyamodjék, hanem az európai udvarokat is II. Ágost és XII. Károly ellen igyekezett hangolni. A császárnak szóló levéllel azonos tartalmú és hangvételű levelet kapott I. Frigyes porosz,[35] IV. Frigyes dán király is.[36] Az oroszok nemzetközi riadóláncából Róma sem maradhatott ki. XI. Kelemen pápától azt kérte I. Péter, minden oroszok cárja, „Krisztus születése után" 1707. május 18-án Lublinban dátumozott levelében, hogy a Szentatya „ne ismerje el törvényes királynak" Szaniszlót (za korolja nye priznatyi), mert őt a protestáns svéd király „erőszakkal s nem a Lengyel Királyság törvényei alapján", hanem „a Lengyel szabadság halálát" jelentően emelte trónra.[37] Szaniawski kujáviai püspök, a sandomierzi konföderáció befolyásos személyisége örömmel tájékoztatta a cárt a Rómából érkezett hírekről: a Borisz Kurakin herceg[38] által „beadott pontokat" a pápa őszentsége hajlandó acceptálni, ha I. Péter cár országában a „római vallás szabadságát", kolostorok és templomok korlátozás nélküli építését, a pápai követek Oroszországban való tartózkodását, illetve szabad mozgását „a latin egyház számára sajátkezűleg aláírt, az ország nagypecsétjével hitelesített diplomával" garantálja.[39]

Magától értődő, hogy ilyen diploma kiadására Oroszországban nem kerülhetett sor és nem pusztán azért, mert a pravoszláv főpapság tiltakozott volna ellene, hanem főleg azért, mert a vallási unió, a görögkatolikus egyházi befolyás immáron egy évszázados keleti terjeszkedése feloldhatatlan ellentéteket szült Ukrajnában. Ezt az Ukrajnában hol

---

badításáért küzdő hazafit?). *Wittram, Reinhard:* Zur Beurteileng J. R. von Patkuls. In: Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Göttingen, 1954/4. 99–122. o.; *Uő:* Baltische Geschichte. Die Ostseelande: Livland, Estland, Kurland. 1180–1918. München, 1954. 102–104. o.; *Pavlenko Ny. I.:* Pjotr Velikij. Moszkva, 1994. 128–129. o.

[34] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 200–207. o.

[35] Uo. 207–214. o.

[36] Uo. 214–216. o.

[37] Uo. 258–259. o.

[38] *Altbauer:* The Diplomats of Peter the Greet. In: JBfGOE 1980/1. 9. o. Gazdag információbázis a Kurakin-család levelestára, amelyet tíz kötetben publikáltak. Borisz Ivanovics Kurakinra az 1. kötet vonatkozik: Archív knyazja F. A. Kurakina. t. 1. Szankt-Petyerburg, 1890.

[39] Piszma i bumagi, t. VI. Szankt-Petyerburg, 1912. 258. o.

lappangó, hol a felszínre törő, vallásháborúvá terebélyesedő ellenségeskedést Oroszországba importálni egy „lengyel királyocska" el nem ismerése fejében, még gondolatilag is a képtelenséggel ért fel. A teljesíthetetlen feltételek megfogalmazása viszont nem zárta be a további tárgyalások előtt a kiskaput, a diplomáciai kapcsolatok alapszintű működtetése folytatódhatott.

Érdekes epizódként említjük meg, hogy I. Péter cár a megvesztegetéstől sem riadt vissza. Semmilyen ár nem számított megfizethetetlennek az orosz–svéd béke fejében. Közvetítőnek a tekintélyes angol herceget, Marlborough hercegét (Malburg duk) szemelte ki a cári udvar. Az orosz–svéd béke tető alá hozásáért, de akkor is, ha a „királynő segítségével" sikerülne aláírni a békét, elképzelhetetlenül gazdag „ajándékban" részesült volna a herceg. Választhatott három orosz hercegség, a kijevi, a vlagyimiri és a szibériai hercegség közül, s bármelyiket is választja magának Marlborough hercege, élete végéig 50 000 jefimki évi jövedelemmel számolhatott. Az esedékes béketárgyalásokon folyó alkudozásnál viszont nem téveszthette szem elől az orosz érdekeket. A svédektől elvett tengerparti tartományokból csupán Dorpatot (Derptet) engedné ki a kezéből a cár, Narva visszaszolgáltatásáért különböző árakat szabott az orosz uralkodó. Hajlandó volt pénzen megváltani a kikötővárost, legvégső esetben mégis kész volt lemondani Narváról, ám „Pityerburgot minden eszközzel meg kell tartani, visszaadásáról még gondolkodni sem szabad" (A o Pityerburhe vszemi merami iszkaty ugyerzsaty za sto-nyibugy; a o otdacse onovo nyizse v müszli imety) – szólt a péteri ukáz. Ha meglesz a béke, a herceg a legmagasabb orosz kitüntetést, a Szent András Rendet is kitűzheti majd ruhájára. Olyan rubin fogja díszíteni az érdemrendet, amelyhez fogható Európában kevés van[40] – tetézte csábító ajánlatát minden oroszok cárja.

I. Péter cár, megtapasztalván a nagyhatalmak elutasító magatartását – egyikük sem hajlott semmilyen diplomáciai megállapodásra Oroszországgal –, „a diplomáciai másodvonalat" (a mi szóhasználatunk – G. S.) hozta működésbe. Manőverezési terét a lengyel korona „piacra dobásával" próbálta bővíteni.

I. Péter cár lengyel királyjelöltjei

A lengyelországi királyválasztás ügyének aktualizálása, Oroszország előnyére való alakítása felgyorsíthatta a nagypolitikai célok valamelyikének a realizálását. Ezért a cár által lengyel királynak felkért jelöltek olyan potens személyeknek számítottak a cári tervezésben, akiknek a politikai szerepvállalása a stratégiai céljai valamelyikéhez – szövetségkötés akár a háborúra, akár a békére – segíthette az időnként Európába fogadott (Szent Liga), időnként Európából kizárt (karlócai békék) Oroszországot. De ki legyen a király? Van-e jogalapja ahhoz, hogy „egy független állam trónjával" rendelkezzen?[41] (Ezt a kérdést Perényi József professzor is feltette a többször idézett írásában, habár a válasszal – úgy érezzük – adós maradt.)

[40] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 60–61. o.

[41] *Perényi József:* II. Rákóczi Ferenc és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a poltavai csata előtt. In: Rákóczi tanulmányok. (Szerk.: *Sinkovics István – Gyenis Vilmos*) Budapest, 1978. 27. o.

I. Péter cárnak nagyon óvatosan kellett eljárnia ebben az ügyben. Úgy kellett tárgyalásokat kezdeményeznie a kiszemeltekkel, hogy az oroszpárti konföderáció, mint jogforrás, a háta mögött álljon és a konföderáció léte egy pillanatra se kerülhessen veszélybe. Azért hivatkozhatott I. Péter az ajánlat beterjesztésekor a lengyelekre, mert az 1704-es lengyel–orosz szerződés hatályából fakadóan II. Ágostnak és a cárnak minden külpolitikai akciót közösen, kölcsönös egyetértésben kellett megvalósítania. Mivel Alt-Ranstädt után (1706) nem volt királya Lengyelországnak, a sandomierzi konföderációra, illetve a prímás-érsekre szállt át az uralkodói jogkör, ezért a prímás-érsek, illetve a konföderáció vezetőinek belegyezésével, a szövetségesek és a maga nevében, I. Péter cár kezdeményezhette a kiszemelt jelölt királyválasztáson való részvételét. Éppen ezért a Szembek-testvérpár és a Sieniawski-házaspár véleményét mindig figyelembe kellett vennie. Stanisław Szembek prímás-érsek, mint potenciális interrex, a királyválasztás legitimitását képviselte. A II. Ágost-i, központi hivatalnokság kontinuitását a királyi alkancellár testvére, Jan Szembek jelenítette meg. A testvérpár és Konstanty Szaniawski kujáviai püspök úgy vélekedett, hogy a lengyelek körében népszerű Sobieski-fiúk valamelyike (Jakub, Konstanty, vagy Aleksander)[42] biztosan elfogadná a trónt a konföderáltak és a cár felkérésére. Érdemi tárgyalásokra viszont csak Jakub Sobieskivel került sor. Mind a cár, mind a konföderáltak, tehát közös elhatározásból, felajánlották a híres törökverő király legidősebb fiának a koronát. I. Péter cár 1707. május 27/június 7-én két levelet is címzett a nemhivatalos királyjelöltnek. Az általánosságokat rögzítő levélben a cár Lengyelország nehéz helyzetét ecsetelte, majd a kiutat vázolta fel. A „Lengyel Királyság ... nem tudja másképpen lezárni ezt a háborút csak akkor, ha új és törvényes királyt választ és emel a trónra" (izbranyije i vozvegyenyije novovo i zakonnovo na presztol korolja). Márpedig Jakub Sobieskit minden lengyel szívesen látná a trónon, méltó lenne arra, hogy apja nyomdokaiba lépjen. Szó nincs arról, hogy az orosz cár beavatkozna a lengyel királyválasztás dolgaiba, de a Rzeczpospolita és Oroszország közötti élő szerződés alapján személyesen és barátilag is kéri az ajánlat elfogadására. Tudnia kell a válaszadása előtt – írta I. Péter cár a levelében –, hogy Oroszország egy lépést sem hátrál ki Lengyelországból addig, amíg a „lengyel trónra" minden szempontból elismert uralkodó nem kerül. Ennek a célnak a megvalósításához „minden eszközt, beleértve a katonai és a pénzügyi támogatást is" (kak gyengami, tak i vojszkami i vszjakimi szposzobami) hajlandó biztosítani.[43]

Az orosz segítségnyújtás részleteivel a másik levélből ismerkedhetünk meg. Amennyiben Jakub Sobieski pozitív választ ad a megkeresésre, a prímás-érsek által Lublinba összehívott országos gyűlés azonnal királlyá választja és a továbbélő lengyel–orosz szövetség alapján Oroszország mindennel támogatja és védelmezi az új királyt és országát a veszély elmúltáig. Oroszország annyi pénzt garantál a folyó háború befejezéséig, amennyi 7–10 000 „lengyel, vagy reguláris zsoldos" (vojszka polszkovo ili reguljarnovo) ellátására szükséges. Viszont, ha a „királyfi" (korolevics) saját költségén kívánna hadakozni, évi 100 000 rubelnyi (egymillió lengyel arany) subsidiumra számíthat. A Lengyelor-

[42] *Gierowski, Józef Andrzej:* Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej. In: *Sobótka.* Śląski Kwartalnik Historyczny. 1980. 373–374. o.; *Staszewski, Jacek:* Konstanty Sobieski królewicz polski. In: Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia XLVII. Wrocław, 1984. 142–143. o.

[43] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 275. o.

ságban harcoló cári segélyhadak fizetéséről a cár maga gondoskodik, de élelmezésük a Rzeczpospolita kötelessége; „az élelmen kívül más nem kell" (krome odnyih proviantov nye berjom). A megválasztott lengyel király mellett akkor is maradnának orosz segélyhadak, ha az orosz főerők kiszorulnának Lengyelországból, azok a király parancsnoksága alatt tovább harcolnának az ellenséggel. Abban az esetben, ha „mi (I. Péter cár – G. S.) az ellenségtől nem tudnánk megtartani őt (Jakub Sobieskit – G. S.) a trónján", akkor ő és felesége élete végéig egy oroszországi „provinciát bírhat tulajdonul" (odnu provinciju vo vlagyenyije). A kecsegtető ajánlatok elfogadhatóságát és komolyságát I. Péter cár azzal is bizonyítani igyekezett, hogy levelét sajátkezüleg írta alá és pecsételte meg. Szó szerint: „Ezen diplomát a jobb (hatályosabb, erősebb) érvényesség céljából a pecsét mellett sajátkezű aláírásunkkal megerősítjük" (dlja lutcsej szilü szej diplom pri pecsatyi szvojeju rukoju zakrepljajem).[44]

Golovkin orosz kancellár a maga diplomáciai csatornáin keresztül szorgalmazta a tervezet révbe juttatását. Az egyik Szembek-rokon, Krzysztof „tengermelléki főesperes" közvetített a kancellár és „Jakub királyfi" között. Golovkin uralkodójától eltérően, egyenesen tanácsolta a felajánlott korona elfogadását és a lublini radán való megjelenést. Érdekes, hogy a „királycsinálás" forgatókönyve a gyakorlatban új momentummal is bővült. Feltehető, hogy Golovkinnak már voltak olyan információi is, amelyek az idősebb Sobieski fiú visszakozását sejttették. Ezért kerülhetett az üzenet végére a következő megjegyzés: ha Jakub elutasítaná a koronát és testvérének, Aleksandernek engedné át, akkor minden ajánlat és ígéret Aleksanderre vonatkozzon.[45]

A Szembek-csoport hallgatólagosan tudomásul vette azt is, hogy I. Péter cár merészen Savoyai Jenő hercegnél is jelentkezett a maga és a lengyelek nevében a korona ajánlatával. 1707. március 17/28-i lembergi, német nyelvű leveleivel a cár arra utasította bécsi rezidensét, Heinrich Huyssent (als haben Wir Unsern gegenwärtigen in Wien residirenden Minister von Huyssen ... anbefohlen), hogy haladéktalanul utazzon Milánóba a herceghez Lengyelország sorsának megtárgyalása végett.[46] Április második felében megtörtént a kapcsolatfelvétel. Az instrukció értelmében az esseni születésű cári diplomatának rá kellett beszélnie a herceget a királyjelöltség elfogadására. Reális lenne Savoyai herceg pozitív döntése, mert a a „lembergi általános tanácskozáson" (auf dem Lembergsche Generalconseil) jelen lévő prímás, a lengyel és litván főparancsnokok és más előkelő szenátorok a cár őfelségével egyetértésben hívják Lengyelországba. Tudnia kell a hercegnek, hogy az országban hivatalosan is deklarálták a „szabad királyválasztást" (die freie Wahl), tehát más kandidálók éppúgy megjelenhetnek a koronáért meghirdetett versengésben, mint Savoyai Jenő. Nem szabad elhallgatni, hogy Sobieski király fiát, „Prince Jacobus"-t is felkérték a királyválasztáson való indulásra. Ennek közlésekor viszont Huyssen köteles volt cár őfelsége nevében „titokban hozzátenni" (ins geheim zu

[44] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 276–278. o.

[45] Uo. 676-677. o.

[46] Uo. 129., 135. o.; *Petschauer, Peter:* In Search of Competent Aides: Heinrich van Huyssen and Peter the Great. In: JBfGOE 1978/4. 486., 491. o. Az 1703-ban Alekszej cárfi nevelőjének szegődött Huyssenről és oroszországi működéséről l. még *Pekarszkij P. P.:* Baron Gusszejn: Ucsono-litycraturnij agent russzkovo pravityelsztva v nacsale XVIII sztoletyija. In. Otyecsesztvennaja zapiszki 1860/3.; *Recke, Walter:* Heinrich Huyssen. Ein Essener Stadtkind als Gelehrter und Diplomat im Dienste Peters des Grossen. In: *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte,* 1912/1. sz.

declariren): a cár a herceget támogatná egy esetleges versengésben. Akárhány királyjelölt is lenne, azok közül „az elsőbbség Savoyai Jenőt illetné" (währe der Prince Eugenius vor allen andern dazu bequähm). S nemcsak a herceg királlyá választása történne meg, hanem a cár őfelsége azonnal gondoskodna a megkoronáztatásáról is. Az ügy sürgősségére való tekintettel jó lenne, ha a herceg Bécsben, vagy egy másik, Lengyelországhoz közeli városban tartózkodna, mert a választás dolga május közepére, esetleg május végére eldől – egészítette ki mondandóját Huyssen. Milyen nagyszerű lenne, ha a herceg elfogadná a cár és a lengyelek felkérését, hiszen a császár stabil szövetségeseket nyerhetne Franciaország és „más ellenségei ellen" – nyilvánvalóan a császárság területén, Szászországban állomásozó svédek ellen – vázolta a ragyogó perspektívát a cár követe. Mint hozzáértő katonaember, Jenő herceg abban a kitüntető cári kegyben részesülhetett, hogy tanulmányozhatta a Huyssen által Milánóba vitt orosz haderőről készült táblázatot. Ez a kimutatás valójában azt sugallta, hogy a lengyel királyság elfogadása mögött reális erő húzódik, megvalósításához kétség nem férhet.[47]

A magabiztosságot sugalló üzenet ellenére mégis kétségek gyötörték a cárt a lengyel trón miatt. Huyssen olyan utasítást is kapott, hogy milánói megbízatásával egy időben „puhatolózzon a nassaui hercegnél is" (ins geheim den Prince von Nassou zu versuchen): hogyan fogadna egy lengyel korona-ajánlatot?[48]

Savoyai Jenő válaszai udvariasak, de elutasítóak voltak. Májusi üzenetei (3-i, 12-i, 14-i) a lényeget illetően azonos módon hangzottak: egy császári szolgálatban álló katona – bármennyire is kitüntető ajánlatról van szó – a császár tudta és beleegyezése nélkül ilyen kérdésben nem dönthet. A császár állásfoglalásától teszi függővé a cári felkérés teljesítését, addig is számít a cár őfelsége türelmére és megértésére.[49]

A sandomierzi konföderáció másik jelentős csoportosulásának élén Adam Sieniawski főhetman állt, akit I. Péter cár ugyancsak potenciális királyjelöltként tartott számon.[50] A Szembek-csoporthoz hasonlóan igen befolyásos szereplőkből verbuválódott ez a politikai erő is. Ide tartozott többek között a konföderáció marsallja Stanisław Denhoff, Sieniawski katonai helyettese, Stanisław Rzewuski nagyhetman és nem utolsó sorban Sieniawski főhetman felesége, a Lubomirski hercegi család szülöttje, Elżbieta Helena Lubomirska.[51] Személye azért volt különösen jelentős, mert nem csak az egymással vi-

---

[47] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 140–144. o.; „... er hat den Princen aus der beygelegten Tabell zuzuzeügen die ansehnliche Macht der regulirten Trouppen von Ihro Czaarschen Mayestät so in Pohlen un Lithauen, wie auch unserer Cosakischen, Calmuckischen Trouppen ungerechnet, mit welcher gantzen Macht Ihro Czaarsche Mayestät bereits sein denselben Princen vermittelst einer Verbindung durch einen Tractat sowohl zu Erlangung, alss Conservirung der Chron bey Gluck und Ungluck mit allen Kräfften zu assistiren und niemahls (zu verlassen)." – Uo. 143–144. o.

[48] Uo. 162. o.

[49] Uo. 548–549., 549–550., 550. o.

[50] *Gierowski, Józef Andrzej:* Projekt układu Piotra I z A. Sieniawskim z 1707 roku. In: *Sobótka.* Śląski Kwartalnik Historyczny. 1994. 210–212. o.; *Kopyś, Tadeusz:* Rzeczpospolita Polska w okresie powstania Ferenca Rakóczego 1703-1711. In: Studia Caroliensia 2004/3–4. (Európa és Magyarország II. Rákóczi Ferenc korában – Europe and Hungary in the Age of Ferenc II Rákóczi. Budapest, 2003. szeptember 24–26. Nemzetközi konferencia. 46–47. o.

[51] Sieniawskiné, szül. Elżbieta Helena Lubomirska (1669–1729) alig volt hatéves, amikor édesanyja meghalt, apja viszont a korona legmagasabb rangú minisztere, korona-főmarsall lett. (26 éven át viselte a tisztségét!) A félárva kislány előbb a nagybátyjánál, Hieronim Augustyn Lubomirskinél, majd egy varsói zárdában nevelkedett. Apját nagyon szerette, de az apa rosszallása ellenére is Adam Sieniawskit választotta férjéül. Há-

askodó lengyelek, hanem a királyok között is utazó diplomataként szolgálta a konföderáció ügyét (egyéni, családi érdekeiről sem feledkezve meg).

I. Péter cár – Denhoff és a Sieniawski-házaspár egyetértésével[52] – a kiszemelt királyjelöltek közé bekerült Rákóczihoz is elindította követét, mégpedig az erdélyi születésű, a moldvai vajda szolgálatából cári szolgálatba átlépett udvari tanácsosát, David Corbeát.[53] Azt a feladatot kapta, hogy beszélje rá a fejedelmet a korona elfogadására és a május 23-án („új stílus szerint") kezdődő gyűlésen Rákóczi igenlő válaszának a birtokában már megtörténhessen az erdélyi fejedelem hivatalos királyjelölése. I. Péter cár Corbea nevére szóló, részletes instrukcióját az orosz hadak főhadiszállásán, Zsolkván 1707. április 21/május 2-án állították ki, és valószínű, hogy már május 15–20. között Szerencsen tárgyalt a fejedelemmel.[54] A kilencpontos követi utasítás[55] részletes elemzését már 1912-ben elvégezte a Századok hasábjain Tomasevszkij Sztepan, a lvovi és a krakkói egyetemen oktató ukrán történész,[56] mi csak a megbízatás egyetlen mozzanatára, az általunk a legfontosabbnak ítéltre kívánunk kitérni.

Corbea cári „aulicus consiliarius" bizalmasan arról informálta Rákóczit, hogy a cár és a Rzeczpospolita sandomierzi konföderációjának vezetői közös elhatározásra jutottak a lengyelországi helyzet értékelésében és a nehéz helyzet megoldásában: a lengyelek – annak ellenére, hogy II. Ágost lengyel király lemondott a trónjáról I. Szaniszló javára – nem fogadják el törvényes uralkodójuknak a hajdani „poseni vajdát." Kijelentik, hogy a XII. Károly svéd király „fegyvereinek árnyékában" (sub armis) megválasztott (1704) és

---

zasságába óriási hozománnyal érkezett (100 000 arany készpénzben, 10 000 arany értékű ingatlan). A házastársak közötti viszony hamar megromlott, a férj a csendes, ukrajnai Brzeżanyban, a feleség a mozgalmas fővárosban, Varsóban szeretett élni. Jan Sobieski király felesége, a francia kultúráért és mentalitásért rajongó Maria Kazimiera királyné bizalmas udvarhölgyeként beleártotta magát az országos politikába. A francia befolyás erősítésének a szándékával került bizalmas viszonyba több, vezető politikussal is. Sobieski király halála után a francia párt lelkes támogatója. Rákóczi és Bercsényi biztonságának szavatolására du Héron követ kérte fel Sieniawskinét, aki nem csak a menekültek elrejtéséről gondoskodott, hanem tervük, egy magyarországi felszabadító háború előkészítésében is közreműködött. Rákóczi és Sieniawskiné kapcsolata a későbbiekben sem szakadt meg, sőt gyermekeik összeházasítását is tervezték. Polski Słownik Biograficzny, t. XXXVII/1. Warszawa–Kraków, 1996. 90–91. o. L. még: *De l'Hommeau:* Emlékirat egy magyarországi utazásról 1704-ben és 1705-ben. In: Rákóczi Tükör. II. k. (Szerk.: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1973. 108–109. o.; *Jarochowski,* Kazimierz.: Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcyi Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704). Poznań, 1874. 271–272. o.; *Thomasevszkij,* Sztepan: Ugorscsina i Polscsa na pocsatku XVIII w. In: Zapiszki NTS. t. XXXV. Knyiha V. L'viv, 1908. 74–76. o.; *Nowak, Jerzy Robert:* A lengyelek és a Rákóczy-felkelés. In: *Tiszatáj,* 1976/6. 56. o.; *Popiołek, Bożena:* Królowa bez korony: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej (ok. 1669–1729) Kraków, 1996.

[52] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 448. o. Sieniawskiné befolyásáról a Szepességben is beszéltek: „...die Synavskyn (Sieniawskiné – G. S.) mit ihrem anhang durch ihre practiquen sogar suchet, ermelten R. (Rákóczi) inter candidatos polonicos zu bringen, wie sie dann gar nachdenklich an Mr. Denhoff mit zweien zeilen wissen lassen, dass die sach zu Lublin vor ihre partei wohl ausgeschlagen seie, quod pro Ragozio per domesticas interpretatur." – idézi az ukrán történész *Thomašivskyj, István:* Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. *Századok,* 1912/10. 762. o., 7. jegyzet. (A továbbiakban: *Thomašivskyj*: Adatok.)

[53] *Ráday Pál* iratai, 1707–1708. II. k. (Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán és Maksay Ferenc*) Budapest, 1961. (A továbbiakban: *Ráday* iratai II.) 209. o.; Piszma i bumagi, t. VI. Szankt-Petyerburg, 1912. 2. o.

[54] *Thomašivskyj*: Adatok, 766. o. I. Péter cár külön levélben kéri Rákóczit, hogy Corbea „udvari tanácsosát" (nadvornij szovjetnyik) titkos audencián fogadja. MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 24.

[55] Piszma i bumagi, t. V. 591–595. o. Corbea életéről, munkásságáról. *Georgescu-Buzău Gh.:* Un diplomat romîn la Moscova la începutul secolului al XVIII-lea: David Corbea Ceausul. Bucureşti, 1957.

[56] *Thomašivskyj*: Adatok, 768–770. o.

megkoronázott (1705) I. Szaniszló a Rzeczpospolitának nem uralkodója, illegitim módon gyakorolja hatalmát. A lengyel és litván nemesség, alapvető szabadságjogával élve, szabad királyválasztásra gyülekezik Lublinba. Rákóczi fejedelem királyjelöltsége (kandydat) mind a Rzeczpospolitának, mind a lengyel konföderáltakkal szövetséges „cár őfelségének" megtiszteltetés lenne. „...hajlandó-e ezt a váratlanul adódó szerencsét megragadni (=elfogadni)?"[57]

Az orosz diplomáciai küldetés lényegét és visszhangját maga Rákóczi tárta fel az Emlékirataiban. Innen idézzük: „Igazán elmondhatom, hogy egyáltalában nem vágyakoztam a lengyel koronára, sőt, távol ettől, minden célom az volt, hogy elkerüljem ezt a választást. Így hát elküldtem Rádayt, erdélyi kancelláriám igazgatóját Szászországba, hogy őszintén jelentse a svéd királynak a cár ajánlatát és az én feleletemet. ... Azonkívül tudattam Szaniszló királlyal, hogy a lengyel főtábornok (Sieniawski – G. S.), aki bizalmas barátom, a nagytanácsot képező valamennyi szenátorral együtt hajlandó őt elismerni, és ezzel megerősíteni választását, ha testületileg fogadja őket. A svéd király Rádaynak igen határozott választ adott, tudniillik azt, hogy csak tartsam magamat erősen a cár ellen, mert ő, a svéd király, nemsokára Lengyelországba indul és megveri a cárt. Szaniszló király viszont tudatta velem, hogy ő Isten kegyelméből Lengyelország királya, s így nincs szüksége a nagytanács kegyelmére. ... Ez a két válasz határozottan arra indított, hogy kíméletesen bánjak a cárral, igyekezzem elkerülni lengyel királlyá választásomat, ugyanakkor békét közvetíthessek a cár és a svéd király között, a francia király és a bajor választófejedelem közbejöttével, azzal a feltétellel, hogy a választófejedelmet Magyarország trónjára emelik és segítik ott megmaradni, én megtartom Erdélyt és Szaniszló király Lengyelországot. Íme, minden lépésemnek és a cárral kötött szerződésemnek titkos kulcsa, melyről senki nem tudott, csak Bercsényi gróf."[58]

A cár és a fejedelem követeinek – David Corbeának és Nedeczky Sándornak – többszöri oda-vissza küldése és fogadása mellett[59] Rákóczi jelöléséhez a sandomierzi konföderáció lublini országos gyűlésének állásfoglalását sem nélkülözhette a cár. A meghívóban feltüntetett, május 23-ra meghirdetett lublini országos tanácskozás (walna rada) csak június 12-én kezdődött el. Ezen a fórumon kellett a Rzeczpospolita jövőjéről, egy új király választásáról dönteni, de facto a lengyel–orosz szövetség életben tartásáról határozni. S hogy mennyire a szövetség további megőrzésén volt a hangsúly, bizonyítja az a tény, hogy 1707 folyamán I. Péter cár több hónapon át Lengyelországban tartózkodott. Még ha a közel két hónapos betegségét nem is vesszük figyelembe, akkor is közel négy hónapig Zsolkva–Lublin–Varsó térségében utazgatott. Hol az ott állomásozó katonáit szemlézte, hol haditanácsot hívott egybe, hol a lengyel szenátorokkal egyeztetett. I. Péter cár „jelenléte" – Lublintól fél mérföldnyire, Jakubowiczban május 8/19. és május 28/június 8. között, majd Lublinban 1707. június 8/19-től július 6/17-ig – a lublini rada munkájára negatívan, pozitívan egyaránt hatott. Negatívan azért, mert a képviselők nem féltek kimondani a szabad választás körülményeinek csorbítását, pozitívan pedig azért,

[57] Piszma i bumagi, t. V. Szankt-Petyerburg, 1907. 591–592. o.

[58] II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (Fordította *Vas István*, a tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*, a szöveget gondozta *Kovács Ilona*) Budapest, 1978. (A továbbiakban: Rákóczi Emlékiratai) 397–398. o.

[59] *Thomašivskyj*: Adatok, 766–767. o.

mert a konföderáltak mégis az interregnum kihirdetése mellett voksoltak. Szembek prímás-érsek 1707. július 11-én jelentette be, hogy a Rzeczpospolita hivatalosan is az interregnum állapotát éli, és a prímás-érsek az interrex jogait gyakorolja. (A magyarországi konföderáció ónodi interregnumról hozott döntése 1707. június 22-én lett hatályos, amikor II. Rákóczi Ferenc az „Ország Sátorában" aláírásával, pecsétjével szentesítette az előkészített okmányt![60])

A sandomierzi konföderáltak képviselői – „Volniszki Mihál névő Lengyelországi Respublica emberivel" – II. Rákóczi Ferencet a király nélküli királyságba invitálták.[61] Audienciájukra Munkácson, 1707. július 21-én került sor, az érdemi tárgyalásokat július 24-én Bercsényi Miklósnál, Ungvárott folytatták le. Aznap valóságos diplomáciai nagyüzem volt Rákóczi ideiglenes udvarában. Először Wolyński Michał lengyel főkövettel váltott szót a fejedelem, aztán „más hat lovú Aranyos Hintón Mosqua Czár követtye, és belső Tanácsosa Dávid Ivánovics Csorbe nevű Úr" következett, immár ismerősként („Csorbe" [= Corbea] 1707. május 15-20 között tárgyalt először a fejedelemmel Szerencse.), „..majd egy egész óráig magánossan való propositiója és a Fölséges Fejedelem replicája" zárta a délelőttöt. Ebéd előtt újabb tárgyalási fordulóval bővítették a napi programot, s úgy „három óra tájban délután asztalhoz leültenek." A fejedelem jobbján az első és második helyen az orosz és a lengyel követek foglaltak helyet. A rangos diplomáciai eseményhez illő díszebéden „drága étkekkel és confectumokkal" kedveskedtek a vendégeknek; „...sok szép discursus, Trombita, Dob és másféle Musica meg nem szűnt" este hat-hét óráig. A nevezetes nap a fejedelem és az orosz követ négyszemközti, aznapi harmadik beszélgetésével zárult.[62] Ugyancsak Beniczky Gáspár fejedelmi titkár naplójából tudjuk, hogy másnap este 11 órakor fejeződött be az a szűk körű, bizalmas tanácskozás, amely alaposan meghányta-vetette a cári és a lengyel ajánlatot és végül a fejedelemnek felkínált korona elfogadásáról döntött.[63]

A Munkácson 1707. július 28-án keltezett, Nedeczky Sándor számára kiadott követutasításból,[64] valamint a fejedelmi követeknek – Klobusiczky Ferencnek, a Consilium Oeconomicum elnökének és Nedeczky Sándornak, „a Fejedelemnő Úrasszonyunk udvari Prefektusának" – szóló, Munkácson augusztus 6-án dátumozott, részletes követutasításból[65] világosan kiderül, hogy mi mindenre kellett odafigyelniük. Ezek a korabeli instruk-

[60] Rákóczi Tár, I. k. (Szerk.: *Thaly Kálmán*) Pest, 1866. 17. o. Beniczky Gáspár naplójából: 1707. június 22. „...végső Sessiója lévén az (ónodi – G. S.) Ország-Gyűlésének: kilencz óra tájban az Fölséges Fejedelem maga Sátorából az Ország Sátorában, az hol nagy frequentiával voltak az Nemes Vármegyék, az egész Senatussal együtt alá ment, Joseph Császár Törvénytelen Dominiumjának abrenuntiatiójárúl való közakarattal condált solemnis Instrumentumnak, és egyszersmind Ártikulusok subscriptiójának 's pöcsétlésének kedvéért." Ugyanez legújabban közreadva: II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma, 1707–1710. (Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta *Bánkúti Imre*) Budapest, 2005. 27. o.

[61] Rákóczi Tár, I. k. 28. o.

[62] Uo. 29–30. o. Hopp Lajos – nyilván elírásról van szó – „Corbea Dánielnek" tüntette fel az orosz követet. *Hopp Lajos:* A lengyel–magyar hagyományok újjászületése. *Modern Filológiai Füzetek,* 14. Budapest, 1972. 8[illegible].

[63] Rákóczi Tár, I. k. 30. o. – II. Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklóssal, Barkóczy Ferenccel, Sennyei Istvánnal és Kajali Pállal vitatta meg a hallatlanul bonyolult kérdést.

[64] *Nedeczky Gáspár:* A Nedeczky család. Budapest, 1891. (A továbbiakban: *Nedeczky:* A Nedeczky család) 248–251. o.

[65] *Nedeczky:* A Nedeczky család, 251–270. o.; *Ráday* iratai, II. 244–254. o. Márki Sándor részletezi a követutasítás egyes pontjait. *Márki Sándor:* Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Budapest, 1913. 42., 44–49. o.

ciók Rákóczi Emlékirataival teljesen egybecsengenek azon a ponton, ahol a fejedelem azt állítja, hogy „szeretett hazánk javát" tartotta szem előtt akkor, amikor a lengyel trónra való meghívást nem hárította el magától.

De miért változott meg Rákóczi álláspontja a május végétől eltelt két hónapban?[66] Hiszen május végén még elutasította a Lengyelországba való invitálást, július végén pedig igent mondott arra. Ne feledjük, hogy a korona-ajánlattal először az orosz cár követe jelentkezett Rákóczinál, ami nagyon váratlanul érhette őt. Ez a hirtelen előkerült lehetőség, de sokkal inkább a lengyel ügyekben való tanácstalansága arra indította Rákóczit, hogy azonnal követet küldött XII. Károlyhoz Corbea májusi távozása után. Azt sem feledhetjük, hogy a Rákóczi-ősök természetes külpolitikai szövetségese mindig Svédország volt (annak ellenére, hogy 1657-ben, a közös lengyel hadjárat idején, X. Károly Gusztáv svéd király elfordult II. Rákóczi Györgytől, II. Rákóczi Ferenc példaként mindig az 1643. évi szerződést emlegette!): onnan remélhetett segítséget a császár ellen, akár úgy, hogy XII. Károly Szászországból Csehországba nyomul, akár úgy, hogy fegyverekhez juthat svéd, szász, vagy – Szaniszló révén – lengyel közvetítéssel.

A júliusban Munkácsra befutott ajánlat viszont már gyökeresen különbözött a májusitól_ a királyjelöltséget a lengyel interregnumot kimondó lublini országos gyűlés (walna

---

Érdekességképpen megjegyezzük, hogy Nedeczky Sándor terjedelmes névsort állított össze a cári főemberekről (pl. „A leghatalmasabb és kegyelmesebb czár és egész muszka birodalom jeles Senatorainak névjegyzéke"), akiket a cárhoz indított Rákóczi-követeknek célszerű és illik felkeresni. Hozzátesszük, hogy a névsorban feltüntetett szenátoroknak, cári hivatalnokoknak csak a töredéke tartózkodott állandóan a cár mellett. Ez az oka annak, hogy Nedeczky Sándor a nevek nagy részét pontatlanul adta meg, s nyilvánvalóan hallomás után jegyezte le azokat. A listából az is kiderül, hogy Nedeczky az orosz névadás szabályait – családnév, keresztnév, atyai keresztnév – nemigen ismerte. Illusztrációként a tárgyalt eseményekhez kapcsolódó példákat közreadunk:

Nedeczky-varáns:	*Helyesen:*
Tychon Nicetides Streschneu	Sztresnyov, Tyihon Nyikitics
Borisius Petrovics Scheremetou	Seremetyev, Borisz Petrovics
Danielidis Menszicou Sándor	Mensikov, Alekszandr Danyilovics
Joannes Alexides Musin puskin	Muszin-Puskin, Ivan Alekszejevics
Artemonides Mathuieu András	Matvejev, Andrej Artamonovics
Theodorides Dolgoruka Gergely	Dolgorukij, Grigorij Fjodorovics
Ignatides Emiliamus Ucrainczou	Ukraincev, Jemeljan Ignatyevics
Schaphirou	Safirov, Pjotr Pavlovics
Mtuieuitz opraxin (sic!) Theodorus	Aprakszin, Fjodor Matvejevics
Joannides Niceta Repnin	Repnyin, Nyikita Ivanovics
Dolgoruka Basilius	Dolgorukij, Vaszilij Lukics
Stephanides Mazepa János	Mazepa, Ivan Sztyepanovics stb.

[66] Ezt a kérdést Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes már több írásukban is érintették, legutóbb a „II. Rákóczi Ferenc külpolitikája" (Budapest, 2002. 98–101. o.), illetve „Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly" (in: Studia Caroliensia 2004/3–4. 398–400. o) című munkákban, de a lengyel–svéd és a lengyel–orosz relációk mélyebb feltárása és bemutatása indokoltnak látszik, mert Rákóczi döntésében – eltérően a hagyományos svéd–erdélyi diplomáciai vonaltól –1707-ben a Sieniawski-házaspár „pillanatnyi" (júliusi, augusztusi) állásfoglalása játszotta a meghatározó szerepet.

Szűkszavúan, de alapvetően pontos helyzetképet ad a problémáról Bánkúti Imre: „Rákóczi és I. Péter cár: remények és/vagy illúziók" című publikációjában. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk.: *Tamás* Edit) Sárospatak, 2003. 165–171. o.

rada = conventus generalis) hivatalos követsége terjesztette elő. Bizonyára még ez is kevés lett volna Rákóczinak a beleegyezéséhez, ha nem kap Lengyelországból autentikus biztatásokat. Gondolunk itt Lublinba küldött követe, Nedeczky Sándor Lublinból továbbított postáira, I. Péter cár minden részletre kiterjedő javaslataira[67], a Sieniawski-házaspár bátorító szavaira, s nem utolsó sorban arra is, hogy az üres francia ígérgetések helyett a lengyel korona elfogadása árán kézzelfogható katonai és pénzügyi segítséghez juthatott. Rákóczit idézve: „elhatároztuk tehát magunkat, hogy *bizonyos szövetségben kikötött pontok és alább kijelölendő feltételek alatt* (kiemelés tőlünk – G. S.) a mindenható Isten véghetetlen Gondviselése szerint nekünk felajánlott Lengyelország koronáját elfogadjuk."[68] Először a II. Rákóczi Ferenc lengyel királyságára vonatkozó fontosabb feltételeket vegyük számba!

1.„Muszka-, Magyar-, Erdély- és Lengyelország" véd- és dacszövetségét „nem csak a Fejedelmek (uralkodók – G. S.) egymás között, hanem az országok is egymás irányában sérthetetlennek tartsák," s azt, „sem a jelen, sem jövendőben keletkező háború szerencsétlenségei között nem szabad feloldani ..."

---

[67] MTA Kézirattára, Ms. 4958. fasc. 2., számozatlan iratok, Nedeczky Sándor Lublinból küldött jelentései. 1707. június 17-i levelében pl. azt írta a fejedelemnek: „Itt nem hittem volna, mely sok addictusai legyenek Felségednek, jóllehet én az titkot senkinek az lengyelek közül nem aperiáltam, de vox populi, quod magis magnatum mind jó helyre czíloznak." Ugyanebben a levélben még: „Szinyavszky uram ... jóakarója Felségednek, noha, ha csak akarná, alkalmasint ezen dologban gátlást tehetne, de talán attul is van, hogy nem tud semmit is benne." 1707. június 25-i jelentésében többek között ezt írta: „Igen nagy jókkal van a moszkva Czár Felségedhez," üres kézzel bocsátotta el a császár követét, „megégette már ezeknek is a kása a szájokat." 1707. július 8-án keltezett tudósításában Nedeczky egy „négy ország" együttműködését célzó tervezet pontjait vetette papírra. „Puncta circa colligationem Suae Majestatis Czareae, Inclyt. Regnor. Poloniae, Ungariae et Principat. Transylvaniae, fortassis consideranda"

Corbea Lublinban kiállított 1707. július 1/11-i instrukciója szerint Rákóczi, mint lengyel király, számíthatott a svédek elleni háborúban és trónjának megőrzésében Oroszország teljes haderejére, pénzügyi segélyére (totis suis exercitibus et pecunia assistere ex omni possibilitate), kalkulálhatott Oroszország közvetítő szerepére a császár és Magyarország, Erdély konfliktusában (mediatione sua penes aulam caesaream curabit, ut Transylvaniae et Ungariae pacem efficiat). A mediáció sikertelensége esetén, de a svéd háború szerencsés befejezése után a cár orosz hadakkal kényszeríti a császárt Magyarországon a békére. Ha pedig az általános béke megszületne – a császár a francia királlyal, a cár a svéd királlyal kiegyezne –,a fejedelem érdekeinek érvényesítésénél számíthat a cár támogatására (ad universalem pacem perventum foret, qualem tum temporis assistentiam principi a csarea maiestate expectandum est). Piszma i bumagi, t. VI. 217–219. o.

[68] *Nedeczky:* A Nedeczky család, 261. o.; Mol G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 2–3. Conditiones Secretae (...in alio Tractatu expressam acceptat oblatam sibi Regni Poloniae Coronam...).

Corbea 1707. július 20-án Ungváron kelt, Golovkin kancellárnak futárpostával küldött levelének tartalma visszaigazolja Rákóczi véleményét. Corbea közli, hogy Rákóczival többször is tárgyalt, nyilvános üléseken is, privátim is. A fejedelem „megígérte a Lengyel korona elfogadását," és a cár őfelségével lefolytatandó tárgyalásokkal Bercsényi generálist bízta meg „teljhatalommal." Azt javasolja Corbea, hogy a cári audiencia a magyar határhoz közel, vagy Jarosławban, vagy Sandomierzben legyen, mert a generális hosszú ideig nem maradhat lengyel földön. Rákóczi „második teljhatalommal" felruházott embere a kancellárnak is ismerős Nedeczky Sándor lesz, ő a Rzeczpospolita képviselőivel folytat majd megbeszéléseket. Érdekes megjegyzés Corbeától: *„jobb lenne, ha Nedeczky előbb a cár őfelségéhez utazna, s nem a Rzeczpospolitához."* Nem kevésbé érdekes az a mondata is, ahol leírja, hogy a „köztársaság" képviselőjével többször is beszélt Ungváron, egyeztetett, de Lengyelországba külön utakon, más-más időpontban indulnak vissza. Piszma i bumagi t. VI. 219–221. o. Ugyanebből a levélből megtudhatjuk azt is, hogy Corbea már régóta beteg, és Ungváron megint jelentkezett a korábbi kór: „alig élek a betegség miatt" (jedva zsiv ot onüja). Uo. 221. o.

Magyarországi diplomáciai küldetéséből visszatérve Varsóban hunyt el 1707 augusztusában. I. Péter cár bizonyára elégedett volt állami szolgálatával, mert a holttestet Kijevbe szállíttatta és a híres Barlang-kolostorba (Pecserszkij monasztir) temettette el. Uo. 222. o.

2. „Cár ő Felsége,...[Rákóczi Ferencet] mint megválasztandó lengyel királyt egész erejével, fegyverrel, pénzzel és más hadi költségekkel, úgy saját mint lengyel hadsereggel mindaddig, míg a béke és a békés kormányzat végképen helyre nem lesz állítva" a királyságában, méltóságában, biztonságban megtartja.

3.A királyi méltóság tiszteletben tartásának velejárója, hogy a cár őfelsége minden ügyet megvitat a királlyal, döntés csak egyetértésükben születhet, [a cár] távollétében a lengyelországi „egész muszka ármádia" közvetlenül a király parancsnoksága alá tartozik.[69]

A Magyarország és Erdélyország jövőjének, biztonságának garanciáit taglaló Rákóczi-elvárások közül a „katonai segedelem" dolga volt a központi kérdés. Úgy vélekedett a fejedelem, hogy Lengyelországba való távozása nem váltaná ki „a polgárok elkedvetlenedését", ha azonnal megtapasztalhatnák a beígért segítséget. A Magyarországra irányított orosz sereg „legalább 20 ezer emberből álljon" – kötötte ki Rákóczi –, amely elegendő az ország védelmére.[70]

De volt-e I. Péternek 20 000 nélkülözhető katonája? Első hallomásra irreálisnak és megalapozatlannak tűnik ez a preventív katonai akció, Rákóczi mégis komolyan számolt ezzel a lehetőséggel. Sőt, politikai terveit a cár ígéreteire építette, mint ahogyan azt az 1707. augusztus 6-i instrukció szövege is tanúsítja. Tudjuk az Emlékiratokból, hogy Rákóczi lengyel politizálásának alapkérdése a magyarországi szabad királyválasztással, illetve az ő erdélyi fejedelemsége elismertetésével állott összefüggésben. 1707-re már többszörösen bebizonyosodott, hogy e politikai célkitűzések megvalósítása, csak saját erőre támaszkodva, kivitelezhetetlen. 1707 májusa – augusztusa között Rákóczinak nem egyszer alkalma adódott arra, hogy a cári „udvari tanácsos", Corbea adatait tesztelje.

Corbea ugyanis egyik titkos audenciáján a lengyel–litván területeken diszlokált orosz hadsereg pontos létszámviszonyairól készített kimutatást is bemutatta (Tabella Suae Czareae Msttis peditum et equitum militum).[71] Eszerint az „in Magna Polonia" működő orosz gyalogság és lovasság összlétszáma 75 723 fő volt (43 740 gyalogos és 31 983 lovas), a Litvániában állomásozó és harcoló orosz erők létszáma 22 335 főt tett ki. A tüzérséget kiszolgáló személyzethez 1926 fő tartozott. (Totusque Praenumeratus Suae Csareae Msttis Exercitus, tam in Magna Polonia, quam in Litvania existens, Equitum et Peditum, nec non Artilleriae Servientium 99 984 constat.[72]) Ebből a százezres kontingensből, illetve ha a litvániai kb. húszezertől el is tekintünk, a maradék kb. hetvenötezres orosz haderőből, 20 000 orosz katona Magyarországra való bevonultatása egyáltalán nem látszott irreálisnak. Az orosz katonaság magyarországi jelenléte diplomáciailag sem kifogásolható, mert nem minősül háborús beavatkozásnak – vélekedett Rákóczi. Egyrészt azért, mert a közvetítő szerepre ajánlkozott cár korábbi szándékát ily módon nyomatékosítja, másrészt azért sem, mert a cár a segélyhadat Lengyelország választott királyának adja, harmadrészt pedig azért sem, mert szerte Európában alkalmazott módszerről van szó. Hadüzenet híján adott „a dán a birodalomban katonát a francia ellen," s ugyanez „a dán adott katonát a császárnak, kiket ellenünk (Magyarországon Rákóczi ellen – G. S.) fordított."

---

[69] *Nedeczky:* A Nedeczky család, 261–262. o.; MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 7–9.

[70] *Nedeczky:* A Nedeczky család, 264. o.; *Ráday* iratai, II. k. 251. o.

[71] MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 181. Erről a részletekbe menő kimutatásról sem Márki Sándor, sem Perényi József, sem mások nem tesznek említést.

[72] Uo.

Ha a svéd király mégsem tenne le szándékáról, és megtámadná Lengyelországot, akkor „czár ő Felsége Silesia és Magyarország véghatáraira, nagyobb számú sereget küldjön" – fejtegette Rákóczi –, ami azzal az előnnyel járna, hogy az ellenség hátországát veszélyeztetné, a császár és a svéd király küszöbön álló szövetségét gyengítené, és a Magyarország feletti „őrködést" stabilizálná. Mint „Magyarország felszabadításának a protectora" demonstrálná „a bajor fejedelem felé" a Magyarország melletti eltökéltségét, „reményeket keltvén fel" benne a magyar trón iránt. Mivel Lengyelországhoz hasonlóan Magyarországon is interregnum van, és József császár magyar királyként éppúgy trónbitorló, mint Szaniszló, Magyarországon sem kerülhető meg a királyválasztás. A „bavarus" (Miksa Emánuel bajor választófejedelem) magyar trónra való megválasztása nyomán „az osztrák érezvén gyengeségét" a két háború miatt, „Magyarországot kénytelen lenne átengedni." Magyar- és Erdélyország szempontjából az már lényegtelen, hogy a cár az új „magyar király" személyében szövetségest nyerhetne a svédek ellen.[73]

Rákóczi és bizalmas tanácsadói szigorúan előírták a „telyhatalmazottaknak" (Bercsényinek, Klobusiczkynek, Nedeczkynek, Bertótinak, Rádaynak), hogy a mondandójukat ne követelésekként, hanem egyszerű előadásként terjesszék elő a cárnak, illetve a cári tárgyaló partnereknek. A lengyel szenátorokkal, vagy „akár a köztársaságnak (Rzeczpospolitának) bármely Rendjével nyilvános értekezésekbe ne bocsátkozzanak," amíg azt előzetesen nem egyeztették a „czár ő Felségével." „A legfőbb, és legszükségesebb utasításunkat nyíltan abban adjuk elő – olvashatjuk az instrukció utóiratának 9. pontjában –, miszerint, *ha választásunkat a körülmények változandósága elhalasztaná, és mégis ennek daczára, ezt megelőzné czár ő Felségével a szövetség, ezen esetben a közjó érdekében a confoederális köztársasággal szoros szövetség ne köttessék* ... (kiemelés tőlünk – G. S.)"[74]

Meghökkentő a követutasítás ezen része! Hogy-hogy „ne köttessék szoros szövetség" a Rzeczpospolitával, ha I. Péter cárral hamarabb megszületne a szövetség, mint Rákóczi királlyá választása? Ezek szerint a szövetségkötés halasztó hatállyal volt a királyválasztásra? Nincs itt valami ellentmondás Rákóczi lengyelországi politikájában?

1707 első felében a sandomierzi konföderáció vezetőinek közeledését szívesen fogadta, sőt a lublini „szejm" meghatalmazottainak Munkácson való megjelenése a finishez közelítette Rákóczi lengyel trónra emelését. Éppen ez a követség – a július 11-én kihirdetett lengyel interregnum utáni hivatalos követség – késztette Rákóczit arra, hogy a cártól érkező kezdeményezést revideálja. Amíg az 1707 májusi „Csorbe"-küldetésre adott válaszában a főhangsúly a svéd–orosz békekötés előmozdításán volt, esetleg még azon az áron is, hogy Szaniszlót lengyel királynak ismerje el a cár, addig a másodjára, Corbea által beterjesztett javaslatok – a konföderáltak hívó szava és a Lublinban tartózkodó Nedeczky-jelentések[75] miatt is – új értelmet nyertek. Svédország és Oroszország összebékítésének elengedhetetlen feltétele az volt, hogy XIV. Lajos francia király közvetítő szerepet vállaljon a svéd–orosz konfliktusban, ám Franciaország legalább két okból nem kívánta a békét keleten. A balti-tengeri nagyhatalomra szüksége volt, mert Svédország, mint protestáns ország, állandó fenyegetést jelentett az ősi ellenség, a Habsburg császá-

[73] *Nedeczky:* A Nedeczky család, 262–270. o.; MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 7–9.; *Popiołek:* Królowa bez korony, 61. o.

[74] Uo. 272. o.

[75] *Thomašivskyj:* Adatok, 768–770. o.

rok uralta birodalom hátában. Versailles ezt a veszélyforrást nem iktathatta ki az európai politizálásból, de vigyáznia kellett, nehogy felboruljon az európai egyensúly, nehogy szétessen a vesztfáliai rendszer. Továbbá azért sem volt érdekelt Franciaország a svéd–orosz háború befejezésében, mert a katolikus Rzeczpospolita óriási emberanyagával – mint ahogyan az a XVII. században többször is beigazolódott – azonnal a császár megmentésére sietett volna a spanyol örökösödési háborúban.

Rákóczi a francia diplomácia rafinált húzásait is mérlegre tehette, mert az orosz és a lengyel diplomatákkal folytatott tárgyalások kellős közepén, 1707. július 25-én érkezett meg Ungvárra háromévi távollét után Kökényesdi László, a francia és bajor ügyekben eljáró diplomata.[76] A nyugatról és keletről befutott információk összegzése alapján Rákóczinak alternatív politizálásra nyílott lehetősége. A francia és bajor közvetítés primátusa helyébe I. Péter cár és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem szövetségkötése lépett azzal a céllal, hogy ez a szövetség mégis csak képes lesz kikényszeríteni a francia–bajor színrelépést a svéd–orosz konfliktus lecsendesítésében;[77] a cári–fejedelmi szövetkezés és Rákóczi királlyá választása a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaságnak a békét, a nyugalmat, belső egységének helyreállítását garantálja, amit a célországok vezetői megtapasztalván, egészen biztos, hogy exponálják magukat a svéd–orosz háború befejezésében. Talán úgy összegezhetnénk a gondolatmenetet, hogy az orosz cártól is, a sandomierzi konföderáltaktól is felkínált lengyel korona elfogadása közvetlenül Lengyelország számára, második lépcsőben Magyarország számára, illetve mindkét ország sorsával szorosan egybekapcsolódva Oroszország számára is kivezető utat jelenthet a háborúból. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy a lengyel konföderáció ebben az újabb –júliusi – verzióban is csak utolsó láncszemként jött szóba.

[76] Rákóczi Tár, I. k. 30. o.

[77] *Köpeczi:* II. Rákóczi Ferenc külpolitikája, 32–35. o.

Sándor Gebei

THE POLITICAL BACKGROUND TO THE POLISH AND HUNGARIAN DETHRONEMENTS IN 1707

Summary

Elector of Saxony Frederick Augustus I, who was crowned King of Poland on 15 September 1697 under the name of Augustus II, aimed at regaining the positions of Poland-Lithuania as a great power, in possession of the united economic and military background of Saxony and the Rzeczpospolita. First he entered into an alliance with Tsar Peter I to force out the Swedes from Livonia, but as a result of the unprepared war he suffered a series of defeats, and in two months he was heavily defeated by Charles XII of Sweden and was forced to sign a peace in Alt-Ranstädt in 1706. The Rzeczpospolita had two bad courses to choose from: either to follow the political endeavours represented by Sweden or those represented by Russia. The situation divided Poland. By the end of 1704, the powers united by the two confederations of Warsaw and Sandomierz had dragged their country into a hopeless situation after the process of King Augustus II's dethronement, the proclamation of an interregnum and the election of a rival king (Stanislaus Leszczynski). It was obvious that the only side to profit from the state of affairs was the winner of the Swedish-Russian contest.

In Western Europe the Peace of Alt-Ranstädt was interpreted as follows: after the retirement of the Rzeczpospolita, the armed conflict was limited to two opponents, Sweden and Russia. The great western powers were interested in preserving the structure established by the Treaty of Westphalia, but also considered it crucial to keep Swedish arms out of Europe, which meant that the war against Russia had to be continued. Besides Emperor Joseph I, England, the Netherlands and Brandenburg-Prussia, France and even the Ottoman Empire legitimised the power of Stanislaus I, who thought that in alliance with Sweden, Russia could be forced to retreat behind the pre-1667 Polish-Russian, and the pre-1661 Swedish-Russian borders.

The former followers of Augustus, i.e. the confederation of Sandomierz, regarded the rule of King Stanislaus to be illegitimate, and insisted that another king had to be elected, as well as the anti-Swedish alliance with Russia renewed. Russia too used all means to preserve the division of the Rzeczpospolita. She had to stop Stanislaus I from gaining more power, as a united Rzeczpospolita behind Stanislaus I would have meant the full military capacity of Sweden and Poland swoop eastwards.

Peter I did not forget about international diplomacy either. His efforts to turn European courts against Augustus II and Charles XII, however, remained unsuccessful. Thus, he tried to broaden the scope of his manoeuvres by putting the Polish crown "on the market." The answers of Prince Eugene of Savoy were polite but evasive, therefore the tsar added Prince Ferenc II Rákóczi's name to the list of potential aspirants for the throne, which already included those of Jakub Sobieski and Adam Sieniawski.

Summing up the pieces of information obtained from the west and the east, Rákóczi had the opportunity to engage in alternative politics after the dethronement of Joseph I in 1707. Instead of the primacy of French and Bavarian mediation, an alliance with Tsar Peter I gained importance with the intention of forcing France and Bavaria to come on the scene and pacify the Swedish-Russian conflict, whereas Rákóczi's election as King of Poland would have guaranteed the reestablishment of peace and domestic unity in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Accepting the Polish crown offered by both the Russian Tsar and the Confederation of Sandomierz would have meant the way out of war for Poland, for Hungary and for Russia, too.

Sándor Gebei

L'ARRIÈRE-PLAN POLITIQUE DES DÉTRÔNEMENTS DE 1707 EN POLOGNE ET EN HONGRIE

Résumé

Couronné roi de Pologne le 15 septembre 1697 sous le nom d'Auguste II, Frédéric Auguste 1er, électeur de Saxe tenta de rétablir le statut de grande puissance de la Pologne et de la Lituanie. En possession du potentiel économique et militaire réuni de la Saxe et de la Rzeczpospolita, il conclut d'abord une alliance avec le tzar Pierre 1er pour chasser les Suédois de Livonie. Toutefois, il subit des défaites successives dans cette guerre déclenchée sans préparatifs. Lorsque, deux mois plus tard, Charles XII remporta la bataille décisive, Auguste II fut contraint de conclure la paix (1706, Alt-Ranstädt). La Rzeczpospolita dut alors choisir entre deux mauvaises solutions, s'associer à l'ambition politique de la Suède ou à celle de la Russie. Du fait de ce constat, la Pologne se scinda en deux. A l'issue du détrônement du roi Auguste II, de la déclaration de l'interregnum et de l'élection d'un contre-roi (Sanislo Leszczyński), les forces rassemblées dans les confédérations de Varsovie et de Sandomierz créèrent, pour la fin de 1704, une situation désespérée dans le pays qui ne put profiter qu'au vainqueur de la rivalité russo-suédoise.

La paix d'Alt-ranstädt signifia à la partie occidentale de l'Europe qu'avec le retrait de la Rzeczpospolita, le conflit n'opposa désormais que deux pays belligérants, la Suède et la Russie. Les grandes puissances européennes furent intéressées au maintien des traités de Westphalie, mais elles voulurent également faire disparaître les armes suédoises de l'Europe, ce qui signifia la poursuite de la guerre contre la Russie. Ainsi, outre l'empereur Joseph 1er, l'Angleterre, les Pays-Bas et la Prusse Brandebourg, la France et même l'Empire ottoman reconnurent la légitimité du pouvoir de Sanislo 1er qui estima qu'avec la Suède, son alliée, il pourrait repousser la Russie derrière les frontières originales, soit d'avant 1667 pour la frontière russo-polonaise et d'avant 1661 pour celle russo-suédoise.

Selon la position de la confédération de Sandomierz, des anciens partisans d'Auguste, le pouvoir du roi Sanislo fut illégitime. Aussi souhaitèrent-ils élire un autre roi pour le remplacer et renouveler l'alliance avec les Russes contre la Suède. La Russie utilisa tous ses moyens pour conserver la division de la Rzeczpospolita afin d'empêcher le renforcement du pouvoir du roi Sanislo Ier, car le rassemblement de la Rzeczpospolita derrière celui-ci aurait pu lancer vers l'Est toute la capacité militaire de la Suède et de la Pologne.

Pierre Ier ne négligea pas la diplomatie internationale non plus: il s'efforça de monter les cours européennes contre Auguste II et Charles XII, mais sans succès. Il chercha alors à élargir sa marge de manœuvre en »mettant sur le marché« la couronne de la Pologne. Les réponses du prince Eugène de Savoie furent polies, mais évasives. Ainsi le prince François Rákóczi II devint également un candidat potentiel au trône avec Jakub Sobieski et le grand hetman Adam Sieniawski.

Sur la base de la synthèse des informations arrivées de l'Est et de l'Ouest, Rákóczi eut une alternative politique après le détrônement de Joseph Ier en 1707. La médiation française et bavaroise ne fut plus prioritaire par rapport à l'alliance à conclure avec le tzar Pierre Ier qui fut censé obtenir l'engagement franco-bavarois pour calmer le conflit russo-suédois, alors que l'élection de Rákóczi pour le trône polonais aurait pu garantir la paix et le rétablissement de l'union nationale pour la République aristocratique polono-lituanienne. L'acceptation de la couronne par Rákóczi, proposée par le tzar russe et aussi par les confédérés de Sandomierz, aurait pu être une porte des sortie de la guerre à la fois pour la Pologne, la Hongrie et la Russie.

Sándor Gebei

DER POLITISCHE HINTERGRUND DER POLNISCHEN UND DER UNGARISCHEN DETHRONISATION DES JAHRES 1707

Resümee

Der am 15. September 1697 unter dem Namen August II. zum polnischen König gekrönte Kurfürst von Sachsen Friedrich August I. war im Besitz des vereinten wirtschaftlichen und militärischen Potenzials Sachsens und der Rzeczpospolita bestrebt, den polnisch–litauischen Großmachtstatus wieder herzustellen. Zuerst verbündete er sich mit Zar Peter I. zur Vertreibung der Schweden aus Livland, musste aber im unvorbereitet eingeleiteten Krieg eine Reihe von Niederlagen hinnehmen. Zwei Monate später unterlag er in einer entscheidenden Schlacht Karl XII. und musste Frieden schließen (1706, Alt-Ranstädt). Die Rzeczpospolita hatte die Möglichkeit, zwischen zwei schlechten Lösungen zu entscheiden und sich entweder mit den von Schweden, oder den von Russland vertretenen politischen Bestrebungen zu identifizieren. Aus dieser Situationsanalyse folgte, dass sich Polen spaltete. Die in der Konföderation von Warschau und von Sandomierz zusammengeschlossenen Kräfte trieben ihre Heimat bis Ende des Jahres 1704 mit dem Prozess a „Die Dethronisation von König August II. – Die Erklärung des Interregnums – Der Wahl eines Gegenkönigs (Stanislaus Leszczyński)" in eine derart ausweglose Situation, aus der nur der Sieger des Wettkampfes Schweden-Russland einen Nutzen ziehen konnte.

Die westliche Hälfte Europas las aus dem Frieden von Alt-Ranstädt heraus, dass sich der Konflikt mit dem Ausscheiden der Rzeczpospolita auf zwei kriegsführende Länder, Schweden und Russland, reduzierte. Die europäischen Großmächte waren bestrebt, das Friedenssystem von Westfalen beizubehalten, hielten es jedoch für genauso wichtig, auch die schwedischen Waffen aus Europa zu entfernen, was die Fortsetzung des Krieges gegen Russland bedeutete. Neben Kaiser Josef I., England, den Niederlanden und Brandenburg-Preußen deklarierten also auch Frankreich und sogar das Osmanische Reich die legitime Macht von Stanislaus I., der der Meinung war, dass Russland mit Hilfe von Schweden hinter die ursprünglichen, polnisch–russischen Grenzen vor dem Jahre 1667 und schwedisch-russischen Grenzen vor dem Jahre 1661 vertrieben werden könne.

Dem Standpunkt der ehemaligen August-Anhänger, der Konföderation von Sandomierz, zufolge galt die Macht von König Stanislaus als illegitim. Deshalb drängten sie an seiner Stelle und gegenüber ihm auf eine Königswahl, sowie auf die Erneuerung des russischen Bündnisses gegen Schweden. Auch Russland setzte alle Mittel ein, um die Spaltung der Rzeczpospolita zu konservieren und konnte auf keinen Fall zulassen, dass sich die Kräfteverhältnisse auf die Seite von Stanislaus I. verschieben, da die Vereinigung der Rzeczpospolita hinter Stanislaus I. die gesamte militärische Kapazität Schwedens und Polens in östliche Richtung hätte überschütten können.

Peter I. vergaß auch auf die internationale Diplomatie nicht: er versuchte, die europäischen Höfe gegen August II. und Karl XII. zu stimmen – ergebnislos. Deshalb wollte er seinen Manövrierungsraum damit erweitern, dass er die polnische Krone „auf den Markt warf". Die Antworten von Prinz Eugen von Savoyen waren höflich, aber ausweichend, deshalb trat schließlich neben Grosshetman Adam Sieniawski und Jakub Sobieski, den der Zar als potentielle Königskandidaten ansah, auch Fürst Ferenc II. Rákóczi.

Auf Grund der Zusammenfassung der aus dem Westen und dem Osten eingegangenen Informationen hatte Rákóczi nach der Dethronisation von Josef I. im Jahre 1707 die Möglichkeit zur alternativen Politisierung. Anstelle des Primats der französischen und bayrischen Vermittlung trat das mit Peter I. abzuschließende Bündnis, mit dem Ziel, dass dieses vielleicht das französisch-bayrische Auftreten in der Beruhigung des schwedisch-russischen Konflikts erzwingen und seine Wahl zum polnischen König der Adeligen Republik Polen-Litauen den Frieden und die Wiederherstellung der inneren Einheit gewährleisten könnte. Die Akzeptierung der polnischen Krone, die sowohl vom russischen Zar, als auch von den Konföderierten von Sandomierz angeboten worden war, hätte für Polen, Ungarn und auch Russland einen aus dem Krieg hinausführenden Weg bedeuten können.

Шандор Гебеи

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФОН НИЗЛОЖЕНИЯ ПОЛЬСКОГО И ВЕНГЕРСКОГО МОНАРХА В 1707 ГОДУ,

Резюме

Коронованный 15 сентября 1697 года Фридрих Август I, саксонский электор, обладавший объединенным экономическим и военным потенциалом Саксонии и Речи Посполитой, стремился к восстановлению польско-литовского великодержавного статуса. Сначала, в целях вытеснения Шведов из Ливонии он заключил союз с царем Петром I, однако в развязанной неподготовленной войне он потерпел ряд поражений, а спустя два месяца был разбит Карлом XII в решающей битве и был вынужден заключить мир (1706, Алт-Ранштэдт. Речь Посполита могла выбирать среди двух зол: она должна была отождествлять себя с политическими стремлениями или Швеции или России. При оценке этого положения Польша раскололась надвое. Сплотившиеся в Варшаской и Сандомирской конфедерации силы к концу 1704 года в ходе процесса „детронизации короля Автуста II – провозглашения интеррегнума, выбора контркороля (Лещински Санисло) загнали свою родину в такое беспросветное положение, которое было выгодно только победителю шведско-русского поединка.

Западная половина Европы могла вычитать из альт-ранштэдского мирного договора, что с выходом из войны Речи Посполитой военный конфликт сузился на две воюющие стороны – Швецию и Россию. Европейские великие державы были заинтересованы в сохранении вестфальской мирной системы и считали точно так же важным удаление шведского оружия из Европы, что означало продолжение войны против России. Император Иосиф I, Англия, Голландия, и стало быть наряду с Бранденбургом–Пруссией Франция, более того Османская империя также декларировали легитимность власти Санисло I, который полагал, что в союзе со Швецией Россию можно будет оттеснить за пределы первоначальной польско–российской границы до 1667 года и шведско-российской границы 1661 года.

Бывшие приверженцы короля Августа (поскольку согласно позиции сандомирской конфедерации власть короля Санисло считалась незаконной), вместо данного короля и в пику ему настаивали на избрании короля и на обновлении союзничества с Россией против Швеции. Россия также боролась всеми силами и средствами в целях консервирования раскола Речи Посполитой и ни в коем случае не могла допустить, чтобы соотношение сил изменилось в пользу Санисло, так как воссоединение Речи Посполитой во главе с Санисло I бросило бы полную военную мощь Швеции и Польши на восток (на Россию).

Царь Петр I не позабыл и о международной дипломатии: он старался настроить европейские королевские дворы против Августа II и Карла XII – но безрезультатно. Поэтому свое маневренное пространство царь России пытался расширить путем „выброса на рынок" польской короны. Ответы князя Евгения Савойского были вежливыми, но уклончивыми, поэтому в конечном итоге в одном ряду с главным потенциальным кандидатом царя Якобом Собесским и главным гетманом Адамом Синявским очутился и князь Ференц II Ракоци.

На основании информаций, поступивших как с запада, так и с востока, после детронизации Иосифа I в 1707 году Ракоци представилась возможность вести альтернативную политику. Вместо предпочтения французского и баварского посредничества он вступил в союз с Петром I с той целью, что таким образом он сможет пожалуй заставить французов и баварцев выйти на сцену в утихомиривании шведско-российского конфликта, а выбор его польским королем гарантирует мир и восстановление внутреннего единства Польско–Литовской Дворянской Республики. Принятие польской короны, предложенной русским царем и сандомирскими конфедератами, могло бы означать выход из войны как для Польши и Венгрии, так и для России.

KÖPECZI BÉLA

AZ ÓNODI TRÓNFOSZTÁS ÉS A FRANCIA DIPLOMÁCIA

A trónfosztás kimondása

Rákóczi Ferenc 1707 elején összehívta Rozsnyóra a szenátust, hogy megtárgyalja a trónfosztás kérdését. A jegyzőkönyv tanusága szerint január 22-én a következő kérdést tették fel: „Nem bízhatván azért a megbékélléshez továbbá, a Haza securitására mit kellessék cselekedni? Az Austriai Dominium abrenunciatiója, detronisatio és interregnumnak promunciatiója, ezt tanácsos-é elkövetni, vagy sem?"[1] A szenátus úgy válaszolt, hogy ki kell mondani a Habsburg-ház trónfosztását, mert ilyen módon szerződéseket lehet kötni a külső hatalmakkal, tehát az aktusnak külpolitikai jelentősége volt.

Az ónodi gyűlést a fejedelem eredetileg május 1-jére hirdette meg, de csak 31-én nyitotta meg, mert sok követ későn érkezett. A vita azzal kezdődött, hogy megtárgyalják a rézpénz ügyét, amely folyamatosan elértéktelenedett. Némely követek azt kívánták, hogy ezzel a pénzzel ne lehessen jószágot vásárolni és zálogot fizetni. Mások azonban kijelentették, hogy ha a katonákat rézpénzzel fizetik, akkor fel kell használni azt a pénzt jószágok és zálogok kiváltására.

Ezzel kapcsolatban szóba kerül a turóci követek levele, amelyet elküldtek a megyéknek, Rákóczi elolvasta azt és a tartalmát pártütésnek nevezi. Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért turóci követek tiltakoztak e nézet ellen, Rákóczi vitába szállt velük, de a követek hallgattak.[2] *Emlékirataiban* így írja le a jelenetet: „Szomorú nekem azt látni, hogy haboznak kérésemet így teljesíteni, mert az igazságot nem lehet megtagadni a szövetkezés legutolsó tagjától sem. De a csend még ekkor is tovább tartott, végül azt hittem, hallgatásukkal helyeslik azt, amit Turóc megye alispánja és jegyzője előadott. Így keserűségtől áthatva felháborodást éreztem, és elragadott szívem nem tudta visszafojtani sértődését. [...] Jól látom, hogy mindazt a fáradságot, virrasztást, szenvedést, amelyet a háború kezdete óta eltűrtem, úgy tekintik, mintha csak atért viseltem volna el, hogy kincseket gyűjtsek hazám kárára. Így hát nem marad más hátra, mint visszaadni kezükbe azt a méltóságot, amellyel engem Szécsényben felruháztak, és visszavonulni erdélyi fejedelemségembe. Ezek voltak utolsó szavaim, aztán csakugyan felkeltem, hogy elmenjek."[3]

Bercsényi és Károlyi kardot rántott, tumultus támadt, Okolicsányit megölték, Rakovszkyt ledöfték. Letartóztatták Okolicsányi Pált, a vármegye főispánját, Révay Ferencet és több turóci nemest. A fejedelem később megbánta heves felszólalását. Ennek ellenére egyetlen írásában sem szólt erről.

Az országgyűlés folytatta a munkáját, leértékelte a rézpénzt, átalakította az adórendszert, amely szerint nemes és jobbágy egyaránt adózzék.

---

[1] *Thaly Kálmán:* Az ónódi országgyűlés történetéhez. *Századok,* XXX (1896). 1. sz. 15. o.

[2] II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai. (Ford. *Vas István.* A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla,* a szöveget gondozta *Kovács Ilona.*) Budapest, 1978. (Archivum Rákóczianum III/I.) 395. o.

[3] Emlékiratok 395–396. o.

Július 13-án Rákóczi elmondja, hogy javasolja a Habsburg-ház trónfosztását. Az országgyűlés kimondja ezt, de arról nem szavaz, hogy kit javasol uralkodónak. Elfogadja a hadi szabályzatot, az úgynevezett *Regulamentum Universalét*. Megjelennek a gyűlésen az erdélyi fejedelemség követei és a két ország konföderációját megerősítik. Július 28-án a gyűlés tedeummal bezárul.

A francia diplomaták

A francia diplomaták több jelentésben is ismertetik az ónodi országgyűlést. A Lengyelországban működő Bonnac márki a gyűlés kezdetéről kap jelentést, de nem jut el a trónfosztás kimondásához.[4] Des Alleurs első jelentéseit nem ismerjük, de megmaradt az a tudósítása, amely a turóci követekről beszél. Azt állítja, hogy a magyarok „kegyetlenek", így különösen Károlyi, akinek egyéb atrocitásait is felsorolja. Károlyi maga adta oda kardját, és egyik hadsegéde megnézi, vajon elég éles-e. Szerinte Rákóczi sem fukarkodik a „kegyetlenségben". „A kivégzés napján Ragotzi fejedelem nagy zenét adott asztalánál, mintha valami győzelmi nap lett volna. Néhány nappal azelőtt azt mondták nekem, hogy leginkább azt kívánta volna, amit az egyik erdélyi fejedelem elődje tett, aki az általa elitéltek holttestéből nagy asztalt állított fel és székeket ugyanilyen anyagból s ezen az asztalom az elképzelhető nagy vendégséget adta, mely egy napot és egy éjszakát tartott." „Ítélje meg kegyelmes Uram – írja Torcynak –, mit ér ez az ember, ha egy kis emberség van benne és mindennap hasonló barbárságot lát és hall. Bevallom Ragotzi fejedelem majdnem egy évig rászedett, de azóta észrevettem, hogy olyan mint egy kaméleon, aki szellemét mindig azoktól veszi, akikkel találkozik, mert saját külön szelleme nincs, csak a mérhetetlen hiúság, amelyet minden alkalommal megmutat, óvatosság és tekintet nélküli ambíció, amely nem habozik hazudni és csalni, sem pedig megszabadulni egy embertől, akitől fél, vagy akitől így valamilyen hasznot remél."[5]

Ez a levél világosan bizonyítja, hogy a francia követ egyre határozottabban szembenáll Rákóczival, akiről ezt a súlyos jellemzést adja.

Az interregnumot július 13-án mondják ki, és előzetesen Rákóczi tanácskozik a francia követtel. Ezt a beszélgetést Des Alleurs így írja le: „József király letételének elhatározása előtti estén Ragotzi fejedelem megkérdezte, mit gondolok erről a tervről. Én azt feleltem, nem tudom, hogy biztos eszköz-e Magyarország szabadságának helyreállításához, de olyan eszköz, amely híressé teheti." (*Je luy repondis que je ne scavois pas sy c'estoit un moyen seur pour restablir la liberté d'Hongrie, mais qu'il me paroissoit que s'en estoit un pour le rendre celebre.*[6]) E mondatból az derül ki, hogy Des Alleurs kételkedik a magyar szabadság kivívásában, de hízeleg a fejedelemnek, biztosítva, hogy „híressé lesz". Szerinte a bajor választót kellene királlyá jelölni, amit a fejedelem nem ellenez, de úgy véli, hogy erre nincs még lehetőség. „Ez a válasz arra indít, hogy az higyjem, talán magára gondolt."[7] Ebben a levélben elmondja, hogy Rákóczi miután beik-

[4] Francia Külügyi Levéltár. Corr. pol. Hongarie, 12. k. 339. és köv. fol.

[5] 1707. július 16. Corr. pol. Hongarie, 11. k. 243–246. fol.

[6] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1710. jún. 15. Corr. pol. Hongrie, 11. k. 237–239. fol.

[7] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1707. júl. 22. Corr. pol. Hongrie, 11. k. 230–231. fol.

tatták az erdélyi fejedelemségbe és kimondták az interregnumot, megkérdezte, XIV. Lajos hajlandó-e vele és a konföderációval szerződést kötni. A követ továbbítja a kérdést, de nem sürgeti az udvar feleletét.

A legrészletesebben az ónodi országgyűlésről Louis Lemaire hadmérnök ír az *Histoire interessante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle* című jelentésében. Szövege a következő: „A diéta a hónap utolsó napján nyílt meg. A fejedelem igen sok köszönetet kapott a gyülekezettől mindazon szolgálataiért, amelyeket a hazának tett. Miután biztosította a jelenlevőket, hogy továbbra is buzgólkodni fog a haza üdvéért, arról szólt, mennyire fáj neki, hogy a meghívott megyék nem jelentek meg valamennyien a diétán, és így nem tevékenykedhetnek együttesen a közös ügy előmozdításán, és mindjárt azt is hozzátette, hogy véleménye szerint ne várják meg őket, hanem kezdjék meg nélkülük a tanácskozást. A jelenlevők azzal mentegették honfitársaikat, hogy az utak nagyon rossz állapotban vannak, mivel a folytonos esőzések feláztatták őket; de megszavazták a diéta megnyitását. A rézpénz ügye volt az első, hevesen vitatott kérdés: a legtöbb követ bevonását kérte: a tábornoki és miniszteri rangban levő mágnások, lévén erre sajátos okuk, viszont amelett kardoskodtak, hogy a pénz névértékét felénél kevesebbre csökkentsék, és így állítsák helyre hitelét. De mivel Bercsényi gróf lelkesen szólt a rézpénz árfolyamának fenntartásáról, és az egész gyülekezetben neki volt a legnagyobb szava, vagy tőle féltek a legjobban, úgy határoztak, hogy változás nélkül kötelezik a népet elfogadására: az első határozat kiegészítéseként elhangzott az a javaslat is, hogy az elzálogosított birtokokat rézpénzzel legyen szabad felszabadítani és kiváltani. Ez utóbbi cikkely vitája során igen sok ellenvetés hangzott el, senki nem akarta ezt az igazságtalan határozatot. Bercsényi elhallgattatta a gyülekezetet, és indulatos felszólalásával rendkívüli intézkedések szükségességét bizonygatta a közszabadság kivívása érdekében, teljesen elvakította a jelenlevőket, kivéve Turóc megye két követét: ha ezek nem szállnak vele vitába, a többiek szó nélkül elfogadták volna a kérdéses cikkelyt, amely pedig hátrányos volt mindenkire, kivéve a tábornokokat s általában azokat, akiknek módjuk volt sok effajta pénzt felhalmozni, és akik csupán saját érdeküket nézve terjesztették elő a közösségre hátrányos javaslatot. A két követ közül az első elmondotta, hogy még a Habsburg-ház zsarnoki uralma idején is joguk volt ellene szegülni minden újításnak, ami az ország törvényeibe ütközött, hogy a jelenlegi háború, melyet azért indítottak, hogy az uralkodó által rájuk kényszerített rabigát lerázva kivívják a közszabadságot, eddig is sok áldozatot és kivételes eljárást igényelt, s hogy a rendek mindezeket egyhangúan megszavazták: csapatokat állítottak és szereltek fel, s azóta is ellátják őket lovakkal, élelemmel, szekerekkel, újoncokkal, sőt a rézpénzt is vállalták, de annak a javaslatnak, hogy azokat a családokat, amelyek jó pénzt adtak kölcsön, most arra kényszerítsék, hogy ellenértékeként rézérméket fogadjanak el, semmi köze a háború viseléséhez s csakis azokra nézve előnyös, akik kedvező helyzetük folytán sok efféle érmét halmoztak fel, s most a törvény erejével akarják kiragadni zálogleveleiket a törvényes hitelezők kezéből: és mivel a diétán minden követ megteheti észrevételeit, és megvédelmezheti a közösség igazát, neki is joga van a javaslat ellen szólni, és kijelenteni, hogy egy szabad gyülekezetet senki nem kényszeríthet olyan cikkely elfogadására, amely kizárólag azok érdekeit szolgálná, akik megszavazását sürgetik. Ellenvetését támogatta ugyane megye második követe is, s hasonlóképpen cselekedtek volna a többiek is, ha e beszédek hallatán fel nem áll a fejedelem, és felháborodva ki nem jelenti, hogy miután őt, aki minden javát a haza

szolgálatára áldozta, zsarnoknak bélyegezték, lemond arról a tisztségéről, amelyet a konföderáció reá ruházott, és visszavonul a maga fejedelemségébe, de ott sem feledheti majd a nép hálátlanságát, amely pedig neki köszönheti szabadságát. Ezek a szavak mélyen érintették a jelenlevők szívét, melyen inkább a félelem vett erőt, semmint a szeretet, úgyhogy elégedetlenség moraja csapott fel a gyülekezetben a megye ellen. Könnyes szemmel kérlelték a fejedelmet, ne hagyja magára népét, amelyet távozása nyomorúságba döntene, mivel csupán tőle remélheti, hogy győzelemre vigye ügyét, amelyet rajta kívül senki nem irányíthatna annyi bölcsességgel, és senki nem vezethetné el szerencsés befejezéséig, és amely az Ég áldását hozza majd nemcsak a fejedelem, hanem utódjai fejére is. A fejedelem nem maradt érzéketlen e sok könyörgés és meghatott jókívánság hallatára: visszaült a helyére. És most Bercsényi emelkedett szólásra. Azzal vádolta a turóci követeket, hogy a császár szolgálatában állanak, amit ő már régen tud, s azt is tudja, hogy több más megyét is a maguk pártjára akartak vonni, mert jó bizonyítékok is vannak a kezében e titkos összesküvésekről. A követek kérték, hadd tisztázhassák magukat a vádak alól, de Bercsényi gróf többé nem szólt, hanem cselekvésre határozta el magát: kirántotta a kardját, és lesújtott az egyik követre, Károlyi tábornok is társául szegődött e vérszomjas támadásban. A sebesültet ki akarták vinni a sátorból, ahol a diétát tartották, de útközben a jelenlevők felkoncolták. A másik követ azt hitte, hogy futásban kereshet menedéket a dühnek ez embertelen kitörése elől, de hiábavaló volt igyekezete: a fejedelem egy testőre elfogta, agyba-főbe verte és visszaterelte a sátor elé, ahol Bercsényi nemesurai olyannyira összekaszabolták, hogy félig holtan rogyott a földre. Bercsényi gróf fia, akár egy ifjú barbár, aki barbár lendülete merészségével és kegyetlenségével büszkélkedve most ontja vérét első áldozatainak, az első meggyilkolt követ testébe döfte kardját – ha még maradt volna némi élet az áldozatban, ez a döfés megpecsételte volna sorsát –, majd a gyülekezet elé lépett, s vértől szennyezett csupasz kardját felmutatta bizonyságul, hogy ő is részese volt e gyilkosságnak: e cselekedet láttán mindenki azt gondolta, hogy az apa kegyetlensége immár nem páratlan, hiszen fiában méltó utódra lelt. Amikor a lárma elcsitult, hálát adtak Istennek, hogy megvilágítván az elméjüket, lehetővé tette a hazaárulók leleplezését, és elhatározták, hogy perbe fogják a sebesült, haldokló követet, akinek két nappal később a hóhér a fejét vette, mégpedig Károlyi kardjával: maga a tábornok akarta így, hogy aztán házában őrizze a kardot, amely késő utódainak szemében hazaszeretetének jelképe lesz, s ösztönzi majd őket, hogy mindenkor ősük nemes példáját kövessék.

Azt sem hallgathatom el, hogy mielőtt a gaztett elpalástolása végett az utolsó és halálos csapást rámérték volna a szerencsétlen sebesültre, kínvallatásnak vetették alá, ami itt abban áll, hogy tüzes vassal sütögetik a vádlott gyomrát: azt akarták, hogy a fájdalom kényszere alat olyan államellenes bűnöket valljon be, amelyek igazolták volna nyilvános kivégzését: de a szerencsétlen egyre csak az ártatlanságát hangoztatta. Árva teteme temetetlenül hevert az egész gyülekezet szeme előtt, s csak akkor vonszolták el a hóhérral a táboron kívülre, amikor már oszlásnak indult, s ott is maradt kutyák és hollók prédájául. Turóc megyét megfoszották címereitől, pecsétjét elkobozták, lobogóját széttépték: minden követét őrizetbe vették, s nagyban fenyegetőztek, hogy valamennyit kivégzik: nagy hűhót csaptak a vizsgálat körül, de mivel bizonyítékot nem találtak, később visszaadták a megye kiváltságait. Okolicsányi ügyvédet, a lefejezett követ apját letartóztatták, és Munkács várának tömlöcében őrizték.

Őrizetbe vették Viza püspököt is, aki már jó ideje béketárgyalásokat folytatott Szirmay báróval, s őt is a munkácsi erődbe hurcolták: Szirmay bárónak sikerült Bécsbe menekülnie, de birtokait elkobozták.

Miután a rézpénz értékét köznapi árfolyamának megfelelően csökkentették, a diéta tárgyalásai békésebb mederben folytak, zúgolódás nélkül elfogadtak mindent, amit Bercsényi tábornok javasolt, többek közt kétmillió fehérezüst forint adó kivetését: azt is elhatározták, hogy udvartartása költségein felül évi százezer tallért adományoznak Rákóczi fejedelemnek, Bercsényi grófnak pedig, ugyancsak házának költségein felül, évi ötvenezret: s ez utóbbit egyben Magyarország helyettes vezérlő fejedelmévé választotta és nyilvánította a diéta."[8]

Lemaire beszámolója kevésbé elítélő, mint a Des Alleursé, de maga is elítéli a turóci követek elleni kegyetlenséget. Rákóczi szavait híven idézi, bár azt állítja, hogy inkább a félelem, mint a szeretet váltotta ki a jelenlévő követek álláspontját.[9]

Tervek a szerződések létrehozására

A trónfosztás kimondása után eltelik jó hosszú idő, amíg sor kerül a szerződések kidolgozására. XIV. Lajos május 31-én azt írja, hogy előbb készítsék el a szerződéstervezeteket. Két fajta szerződésről van szó, az egyiket a konföderációval, a másodikat Rákóczival, mint erdélyi fejedelemmel. Az első tervezet címe: *Projet d'un traité entre Sa Majesté tres Chrestienne et ses successeurs d'un part, le duc et les estats et ordres de la confederation du royaume d'Hongrie d'autre part.* Ebben az áll, hogy XIV. Lajos pártfogásába veszi Magyarországot: megígéri, hogy nem befolyásolja az új király megválasztását: ha ez megtörténik, elismeri őt és hadaival megsegíti: a jelen szerződés örökre érvényben marad, ha a felek nem tartják szükségesnek a változtatást: egyik fél sem köthet szerződést a közös ellenséggel: ha béketárgyalásra kerül sor, XIV. Lajos biztosítja magyar rendek követeinek jelenlétét: a király kijelenti, hogy a segélypénzért semmiféle igényt nem támaszt, ha sikerül újabb tartományokat visszaszerezni, XIV. Lajos ezt segíteni fogja, ha a spanyol király a nápolyi királyság birtokába jut, 5.000 embert küld az Adriára s ezek a hadak is a fejedelem parancsnoksága alá tartoznak, ha a szerződés ratifikálására sor kerül, akkor magyar küldöttség megy Franciaországba, amelyet előnyben részesítenek a velencei követtel szemben, ha van új király, ha nem, akkor úgy fogadják, mint a régi magyar király követeit.

A második szerződéstervezet cím: *Projet d'un traité entre Sa Majesté Tres Chretienne et François 2^{d} Prince de Transilvanie.*

Szövege a következő: XIV. Lajos és az erdélyi fejedelem örökös szövetséget követnek: a király biztosítja, hogy a fejedelem megmarad Erdélyi birtokában; egyik fél sem tárgyal az ellenféllel a másik beleegyezése nélkül; ha összeül a békekonferencia, az erdélyi fejedelem követeit fogadja; támogatja a fejedelem utódait az erdélyi trón megszerzésében; a szerződés ratifikálásával követség megy Franciaországba ugyanolyan ranggal,

[8] *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Rákóczi Tükör. Budapest, 1973. II. k. 254–257. o. (Szávay Nándor ford.)

[9] Des Alleurs XIV. Lajosnak, 1708. júl. 19. Corr. pol. Hongrie, 13. k. 186–188. o.

mint a birodalmi választó fejedelmek követei; ha Rákóczi kénytelen elhagyni Erdélyt, a király évente 200 000 császári forint díjat ad neki és utódainak.[10]

Ezek a tervezetek eljutottak Versaillesbe, Torcy különböző megjegyzéseket tett, Rákóczi ezeket elfogadta. A szerződések megkötésére azonban nem került sor, mert 1708. augusztus 3-án a kurucok Trencsénnél csatát vesztettek, és mert Franciaország gazdaságilag és katonailag súlyos helyzetbe került. A szerződéskötés tehát meghiúsult, Rákóczi Lengyelországból Franciaországba érve a comte de Saros inkognitót vette fel. A török–osztrák háború kitörésével a fejedelem Törökországba ment, s 1735-ben Rodostóban halt meg.

[10] *Köpeczi Béla:* A Rákóczi szabadságharc és Franciaország. Budapest, 1966. 204–205. o.

Béla Köpeczi

THE DETHRONEMENT IN ÓNOD AND FRENCH DIPLOMACY

Summary

Several reports of French diplomats give account of the Diet in Ónod. Marquis Bonnac in Poland received a report on the first part of the session, in which the declaration of the dethronement is not included. The initial reports of Des Alleurs are not known, but his communication on the deputies of Túróc County has been preserved. He claimed that Hungarians were "ruthless," and especially Károlyi, whose several atrocities he also listed. Károlyi himself handed over his sword to one of his adjutants to check if it was sharp enough. According to that record, Rákóczi was not sparing with "ruthlessness" either.Interregnum was declared on 13 June, and Rákóczi had a discussion with the French envoy beforehand. The most detailed description of the Diet in Ónod was given by military engineer Louis Lemaire in his report titled *Histoire interessante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle.*

The conventions to be signed with France were drafted long after the declaration of the dethronement. On 31 May, Louis XIV asked for the conventions to be drafted soon. There was mention of two kinds of conventions; one would have been signed with the confederation, the other with Rákóczi, as Prince of Transylvania. The drafts arrived in Versailles, Torcy made comments on them, which Rákóczi accepted. The conventions were, however, never signed, because the Hungarian army was defeated at Trencsén on 3 August 1708, and France faced a difficult economic and military situation. Thus, the two countries failed to enter into a contract.

Béla Köpeczi

LE DÉTRÔNEMENT D'ÓNOD ET LA DIPLOMATIE FRANÇAISE

Résumé

Les diplomates français ont rédigé plusieurs rapports sur la Diète d'Ónod. Le marquis de Bonnac, en poste en Pologne, est informé du début de la session, mais pas de la déclaration du détrônement. Nous ne connaissons pas les premiers rapports de Des Alleurs sur la Diète, mais celui qui parle des délégués de Turóc a été conservé. Il affirme que les Hongrois sont »cruels«, surtout Károlyi dont il énumère également les autres atrocités. Károlyi a remis lui-même son épée à son aide de camp qui devait vérifier si elle était suffisamment aiguisée. Selon Des Alleurs, Rákóczi ne se retient pas non plus lorsqu'il s'agit »d'actes cruels«.Avant la déclaration de l'interregnum le 13 juillet, Rákóczi s'entretient avec l'ambassadeur de France. C'est Louis Lemaire, officier du génie militaire, qui donne le plus de détails sur la Diète d'Ónod dans son rapport intitulé *Histoire intéressante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle.*

Il passe beaucoup de temps entre la déclaration du détrônement et la rédaction des traités à conclure avec la France. Le 31 mai, Louis XIV écrit qu'il faut d'abord préparer les projets de traité. Il s'agit de deux types de traité, l'un serait conclu avec la confédération, l'autre avec Rákóczi en sa qualité de prince de Transylvanie. Ces projets sont parvenus à Versailles. Torcy a fait de différentes observations que Rákóczi a acceptées. Toutefois, les traités n'ont jamais été conclus, d'une part parce que les kouroutz ont perdu la bataille de Trencsén le 3 août 1708, d'autre part parce que la France s'est retrouvée dans une situation économique et militaire grave. Ainsi la conclusion du traité a échoué.

Béla Köpeczi

DIE DETHRONISATION VON ÓNOD UND DIE FRANZÖSISCHE DIPLOMATIE

Resümee

Die französischen Diplomaten berichten gleich in mehreren Berichten von der Diät von Ónod. Der in Polen tätige Marquis Bonnac erhält vom Beginn der Diät einen Bericht, schreibt aber nicht von der Erklärung der Dethronisation. Die ersten Berichte von Des Alleurs kennen wir nicht, es ist aber seine Berichterstattung erhalten geblieben, in der er von den Deputierten aus Turóc spricht. Er behauptet, dass die Ungarn, und insbesondere Károlyi, „gnadenlos" seien; bezüglich des Letzteren zählt er auch die sonstigen Atrozitäten auf. Károlyi übergab sein Schwert persönlich, und einer seiner Adjutanten kontrolliert, ob es scharf genug ist. Des Alleurs ist der Meinung, dass auch Rákóczi nicht mit „Grausamkeiten" geize.Das Interregnum wird am 13. Juli ausgerufen, und Rákóczi berät vorab mit dem französischen Gesandten. Am detailliertesten schreibt der Genieoffizier Louis Lemaire über die Diät von Ónod, und zwar in seinem Bericht mit dem Titel *Histoire interessante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle.*

Nach der Erklärung der Dethronisation vergeht eine lange Zeit, bis die mit Frankreich abzuschließenden Verträge ausgearbeitet werden. Ludwig XIV. schreibt am 31. Mai, dass zuerst die Vertragsentwürfe erstellt werden sollten. Es geht um zwei Arten von Verträgen: einerseits um den mit der Konföderation, andererseits um den mit Rákóczi als Fürst von Siebenbürgen. Diese Entwürfe gelangten nach Versailles; Torcy machte verschiedene Anmerkungen, die Rákóczi akzeptierte. Zum Abschluss der Verträge kam es jedoch nicht, weil die Kurutzen am 3. August 1708 bei Trencsén (Trentschin) eine Schlacht verloren und weil Frankreich wirtschaftlich und militärisch in eine schwierige Situation kam. Der Vertragsabschluss scheiterte also.

Бела Кёпеци

НИЗЛОЖЕНИЕ МОНАРХА В ОНОДЕ И ФРАНЦУЗСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ

Резюме

Французские дипломаты во многих своих донесениях описывают Онодское государственное собрание. Работавший в Польше маркиз Bonnac получает донесение о начале государственного собрания, но не успевает высказаться о низложении императора. Первые донесения газеты Des Alleurs нам не известны, хотя сохранилось сообщение, в котором говорится о туроцских послах. Сообщение констатирует, что венгры „немилосердны", особенно Каройи, различные жестокости которого Bonnac подробно перечисляет. Каройи сам отдает свой меч, и один из его адъютантов проверяет, достаточно ли он остр. По его мнению, Ракоци также не „страдает" мягкосердечием. Интеррегнум был объявлен 13 июля, и предварительно Ракоци совещается с французским послом. Наиболее подробно об онодском государственном собрании пишет военный инженер Louis Lemaire в своем донесении *Histoire interessante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siecle.*

После провозглашения низложения короля пройдет немало времени, пока наступит время разработки новых договоров, заключаемых с Францией. 31 мая Людовик XIV пишет, что сначала нужно подготовить проекты договоров. Речь идет о двух договорах: один будет заключен с конфедерацией, а второй с Ракоци, как трансильванским князем. Эти проекты договоров попали в Версаль, Торсу пишет различные заметки к ним, которые бвли приняты Ракоци. Однако заключение договоров не состоялось, ибо 3 августа 1708 года куруцы потерпели поражение в битве при Тренчене, а еще потому, что Франция очутилась в тяжелом экономическом и военном положении. Заключение договоров не произошло.

TÓTH FERENC

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS FRANCIA SZEMMEL

Az elmúlt évtizedek kutatásai elég jól feltárták a Rákóczi-szabadságharc és a francia közvélemény bonyolult kapcsolatrendszereit, és talán minden kornál jobban ismerjük, hogy milyen módon láthatta a francia olvasóközönség a magyarországi eseményeket. Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes munkái nyomán elég jól tájékozódhatunk e kérdésben.[1] Természetesen bizonyos témák különösen nagy visszhangot váltottak ki a francia közvéleményben és hosszú időn keresztül a figyelem középpontjába kerültek. A magyar országgyűlés, a diéta működése egyike volt az ilyen „örökzöld" témáknak. Jean Bérenger és Kecskeméti Károly legújabb munkája igen érzékletes módon jeleníti meg e kérdést.[2] A francia politikai gondolkodók számára a magyar parlamentarizmus példája egyszerre szolgáltatott példát a képviseleti rendszer sajátos, közép-európai típusának bemutatására és a francia központi hatalom kritikájára. Amíg a felvilágosodás századában a nemesi szabadságjogok visszaállítását óhajtó germanisták (Saint-Simon, Boulainvilliers és Montesquieu) csodálattal tekintettek a magyar vagy lengyel diéták erős nemesi képviseleti hatalmára, az abszolutizmus védőiként elhíresült romanisták (Dubos abbé) kritikusabb hangvételt fogalmaztak meg e kérdésben.[3] A magyar diéták történetében egyedülállónak tekinthető ónodi országgyűlés esete mindenképpen megérdemli, hogy újra megvizsgáljuk a történtek francia interpretációját, annak későbbi viszhangját oly módon, hogy a korabeli francia hagyományokat is figyelembe véve próbáljuk meg értelmezni azokat.

A források közül a diplomáciai, katonai és publicisztikai írásokat szeretnénk kiemelni. A teljességre való törekvés igénye nélkül, inkább néhány példán keresztül kívánjuk megvilágítani az ónodi országgyűlés francia kortársakra és az utókorra gyakorolt hatását. A diplomáciai források közül a Francia Külügyminisztérium Levéltára *Correspondance politique Hongrie* gyűjteményének 11. kötetében található levelezés a legérdekesebb, hiszen ez vonatkozik az általunk vizsgált időszakra. Az ónodi országgyűlés jelentősége a magyar-francia kapcsolatok szempontjából is elsődlegesnek tekinthető, hiszen Rákóczi többéves próbálkozás után ismét a XIV. Lajossal való szövetség reményében hívta össze e legfőbb törvényalkotó fórumot.[4]

A fejedelem mellé rendelt francia követ, Pierre Puchot, marquis Des Alleurs altábornagy folyamatosan tájékoztatja a francia uralkodót és külügyi államtitkárát, Torcyt a magyarországi eseményekről. Mivel a francia uralkodó szemében a számára oly fontos magyarországi felkelés vezetői végső soron legitim uralkodójuk ellen fellázadt alattvalók

---

[1] Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország, Budapest, 1966. (A továbbiakban: *Köpeczi*, 1966.).; *Uő.:* Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig. (Tanulmánykötet), Budapest, 1985. (A továbbiakban: *Köpeczi*, 1985.); *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* Rákóczi tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. 2 k., Budapest, 2004. (A továbbiakban: Rákóczi tükör.); *R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel* (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 2004.

[2] *Bérenger, Jean – Kecskeméti, Charles:* Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918. Paris, 2005.

[3] A romanista és germanista vita kérdéséhez *Aron, Raymond:* Les étapes de la pensée sociologique, Paris, 1990. 72–73. o.

[4] A magyar–francia szövetség tervezeteiről és azok sorsáról *Köpeczi Béla:* A magyar–francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Köpeczi*, 1985. 130–158. o.

voltak, a szövetségi szerződés megkötése komoly akadályt jelentett. A Habsburg-ház trónfosztása így egy jogi akadály elhárítását jelentette volna a fontos szövetségi szerződés megkötése útjából. 1707-re a francia követ és a fejedelem környezete között viszony látványosan megromlott, és ez nagymértékben kiolvasható a levelezés soraiból.

A magyar szabadságharc ügye és Rákóczi fejedelem személye iránti elfogultsággal nem vádolható Des Alleurs márki folyamatosan figyelte az eseményeket és azokat gyakran kritikus hangon kommentálta jelentéseiben. 1707. június elsején beszámolt a királynak az ónodi országgyűlést megelőző, Rákóczival folytatott tárgyalásairól. A fejedelem előadta neki legújabb haditerveit, amelyekhez ötvenezer főből álló hadsereg felállítását tervezte. Des Alleurs nem leplezte a haditervek végrehajtása iránti kételyeit, amelyeket szarkasztikus, magyarellenes stílusban fejtett ki: „... ami az általa kovácsolt háborús terveket illeti, tudhatta, hogy a természet nem adott más tálentumot a magyaroknak, mint hogy jobban tudnak futni, mint mások, és főleg a lábukra, mintsem a karjukra számíthatunk, így véleményem szerint nem szabad semmilyen hadműveletbe belefogni, amíg nem ismerjük az ellenség szándékait, és amíg azokat megtudjuk, fel kell készülni megakadályozásukra. Őfelsége láthatja ezek alapján, hogy milyen álomképek vannak az itteni emberek fejében, valamint képet alkothat az óvatlanságukról és rendezetlenségükről is. Azt hiszem, Felség, hogy a magyarországi háborút rosszul összeeszkábált épülethez hasonlíthatjuk, amely a legkisebb incidens hatására összedőlhet."[5]

A országgyűlés viharos eseményeiről is beszámolt a francia követ. A királyhoz írott levelében megállapította, hogy a magyarokkal való szövetség ügye egyre távolabb kerül és beszámolt a turóci követeket ért retorziókról, amelyeket nem kommentált különösebben az uralkodónak. Torcy külügyi államtitkárnak írt levelében azonban jóval bőbeszédűbbnek mutatkozott. Károlyi grófot áldozataival játszó, kegyetlen hadúrként jellemezte, s e tulajdonságát a magyarok összességére általánosította: „Azt hiszem be kell, hogy számoljak néhány különleges, itt történt esetről, amelyek hiteles képet adnak az itteni emberek valódi jelleméről. Néhány napja Károlyihoz vezettek négy kémnek vélt embert. Ő azonnal megparancsolta, hogy hozzanak szalmát, amit rögtön a talán ártatlan szerencsétlenekre szórtak és meggyújtottak. Valaki mesélte, hogy a szerencsétleneket kísérő papot is figyelmeztették, hogy távozzon, mielőtt velük együtt megégne. A pap csak nehezen tudta menteni az irháját. Ugyanazon Károlyi nagyon megdicsért egy tisztet, aki, miután egy emberrel megetetett két vagy három font lőport, tüzet rakatott a szájába. E találmány nagy sikert aratott. Ugyanő azt kívánta, hogy a saját szablyájával vágják le a sebesült képviselő fejét, mivel emléktárgyként szerette volna őrizni a kardot, amellyel a hazaárulót megbüntették. Mivel a hóhér nem ért rá, így Rákóczi egyik hadsegédje vizsgálta meg, hogy éle elég éles-e a szablya."[6]

A kedvezőtlen bemutatást természetesen Rákóczi sem kerülhette el. Des Alleurs-t olvasva a fejedelemről a keleti despota képe elevenedik meg, amely szinte a legvérszomjasabb zsarnokok portréját is megszégyeníti: „A kivégzés napján Rákóczi fejedelem nagy muzsikát rendelt az asztalánál, mintha valami győzelmet aratott volna. Néhány napja azt mondták, hogy egyik elődejéhez méltó módon szeretett volna ünnepelni, aki a parancsá-

[5] Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Correspondance politique Hongrie, (A továbbiakban: AMAÉ CP Hongrie), Tome 11. 234–236. o

[6] AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o.

ra kivégzettek holttestéből rakott asztalon és hasonló módon összeállított székekkel rendezett lakomát, amely az elképzelhető legnagyobb pompával zajlott egész nap és egész éjszaka. Elképzelheti Uram, hogy akiben van egy kis emberség, mit érezhet nap mint nap hasonló barbárságok hallatán."[7]

A keleti despota képe ebben az időszakban kezdett elterjedni az európai politikai gondolkodásban. Megjelenése összefügg a modern nyugati államelméleti gondolkodók európai államdefinícióinak kialakulásával és azok távoli, elsősorban ázsiai, illetve Európán kívüli ellentéteinek felállításával. Az egyébként már a XVI. századi velencei követjelentésekben is megfigyelhető toposzt Montesquieu művei tették népszerűvé Európában.[8] Montesquieu klímaelmélete összefüggést feltételezett a földrajzi elhelyezkedés, valamint a hőmérséklet és az állam működése között. Elméletét számos kortársa és az utókor ugyancsak számos neves filozófusa vitatta. A klímaelmélet továbbfejlesztői és tagadói között bontakozott ki a keleti despotizmus jelenségéről folytatott szellemi vita, amely gyakorlatilag a francia forradalom kitöréséig, sőt még azt követően is zajlott neves filozófusok, diplomaták, utazók és tudósok között.[9] A Rákócziról Des Alleurs által alkotott keleti despota kép azért is izgalmas, mivel egyes elemei és funkciója révén kapcsolódik a velencei diplomáciai hagyományokhoz. A klasszikus képet még a szószegő, kormányzati munkára alkalmatlan ember hétköznapi sztereotípiájával is kiegészítette: „Bevallom, hogy Rákóczinak sikerült majdnem egy évig megtévesztenie, de aztán rájöttem, hogy ő csak kaméleon, aki minden körülötte lévő szellemét felveszi, mivel önmagának nincs saját, egyéni véleménye, csak óriási hiúsága, amit nem mulaszt el minden alkalommal megvillantani, emellett korlátlan és mértéktelen ambícióval rendelkezik, ami nem tartja vissza attól, hogy gátlástalanul hazudjon, csaljon, vagy hogy megszabaduljon valakitől, akitől tart, vagy akiből valamilyen hasznot remél."[10]

Des Alleurs 1707. június 15-i levelében beszámolt a trónfosztásról és az annak ügyében a fejedelemmel folytatott beszélgetéséről is: „A Diétán folyó hó 18-án történtek, melyek József király letételére vonatkoztak, arra vezettek, hogy megkérdezzem Rákóczi fejedelmet, gondoltak-e valakire, akinek felajánlanák a koronát, s rögtön hozzáfűztem, nem látok méltóbbat és Magyarország ügye számára alkalmasabbat, mint a bajor választót, amellyel Rákóczi egyetértett, de azt mondta, hogy nem kellene most erről beszélni, mivel az csak megbontaná a konföderáció vezetői és tagjai között fennálló szép egyetértést. E válasz alapján azt a megállapítást szűrtem le, hogy talán saját magára gondol. Azt is mondta ezek után, írjak Felségednek, hogy megtudja, a trónfosztás után kíván-e szövetséget kötni Felséged vele, mint Erdély fejedelmével, és a szabad és konföderált Magyarországgal."[11]

---

[7] AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o.

[8] E témáról *Valensi, Lucette:* Venise et la Sublime Porte. La naissance du despote, Paris, 1987., v. ö. *Grosrichard, Alain:* Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique. Paris, 1979.

[9] A keleti despotizmus eszméjének franciaországi vitájáról l. Henry Laurens összefoglaló jellegű munkáját: *Laurens, Henry:* Les origines intellectuelles de l'expédition d'Égypte. Paris–Istanbul, 1984. A vitában fontos szerepet játszott a Rákóczi-emigráció egyik leszármazottja François de Tott (1733–1793) munkássága is, amelyet e sorok szerzője méltatott a következő tanulmányokban: *Tóth Ferenc:* François de Tott (1733–1793) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései. *Vasi Szemle,* 2003/6. 713–731. o., *uő.:* Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006.) 2. 389–414. o.

[10] AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi,* 1966.

[11] AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi,* 1966. 146–147. o.

Mint ismeretes, a magyar–francia szövetség az ónodi országgyűlés határozatai után sem jött létre, hiszen XIV. Lajos – jogi, katonai és gazdasági érvekre hivatkozva – mindvégig elutasította a törvényes uralkodójuk ellen fellázadt magyarokkal való hivatalos szerződés aláírását.[12] Ebben valószínűleg nem kis szerepe volt Des Alleurs malíciózus jelentéseinek is.

A francia katonai támogatás következtében több mint ezer francia katona és mintegy nyolcvan–száz katonatiszt vett részt a szabadságharcban. A velük szemben éreztetett bizalmatlanság ellenére Rákóczi hasznos katonai tanácsadókra lelt személyükben. Legismertebb közülük Lemaire brigadéros, neves, tapasztalt francia hadmérnök, akit méltán tekinthetünk Vauban egyik legjobb tanítványának, hiszen részt vett a XVII. század legjelentősebb ostromaiban (1684: Luxembourg, 1689: Mainz, majd Mons, Charleroi, Brüsszel). Az 1707-es év egyébként Vauban halálának éve, és talán nem véletlen, hogy nevével találkozhatunk Des Alleurs levelezésében is, aki a neves francia hadmérnök halála után komolyan pályázott a Szent Lajos Rend nagykeresztjére, amit érdemeire való tekintettel el is nyert.[13]

Az ónodi országgyűlés felkavaró eseményeiről az egyik legérzékletesebb leírás, amely a Carpentras-i könyvtárban található kéziratában maradt fenn *(Relation de ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la campagne de 1705 jusqu'au mois de mars par Lemaire, ingénieur, ayant servi en ce pays)*, Lemaire brigadérostól származik. Lemaire 1705-től 1709-ig tartózkodott Magyarországon és leírásában kritikus hangvételben elemezte a szabadságharc okait, annak lefolyását és fontosabb eseményeit. Különösen elítélte az arisztokrata parancsnokok kapzsiságát, és Bercsényit tette felőssé a szabadságharc kudarcaiért.[14] Az ónodi országgyűlésről szóló visszaemlékezésében Des Alleurs-höz hasonlóan szarkasztikus stílusban írt a fejedelemről, akit szerénytelenséggel is megvádolt. Megdöbbentő képet festett a túróci követek megyilkolásáról, amit a rézpénz ügyével kötött össze. A fő felelősnek természetesen Bercsényit tartotta, akinek az országgyűlés kritikus pillanatában való fellépése indította el az eseményeket: „És most Bercsényi emelkedett szólásra. Azzal vádolta a turóci követeket, hogy a császár szolgálatában állanak, amiről ő már régen tudott, s azt is tudja, hogy több más megyét is a maguk pártjára akartak vonni, mert jó bizonyítékok is vannak a kezében e titkos összeesküvésről. A követek kérték, hadd tisztázhassák magukat a vádak alól, de Bercsényi gróf többé nem szólt, hanem cselekvésre határozta el magát; kirántotta a kardját, és lesújtott az egyik követre, Károlyi tábornok is társául szegődött e vérszomjas támadásban. A sebesültet ki akarták vinni a sátorból, ahol a diétát tartották, de útközben a jelenlevők felkoncolták."[15]

Bercsényi iránti ellenszenvének több lehetséges oka is lehetett. Legvalószínűbb, hogy a magyar arisztokrata néhány alkalommal éreztethette a francia tiszttel szembeni felsőbbségét, ami természetesen kiválthatta Lemaire nemtetszését. A francia hadseregen

---

[12] Lásd ehhez *Köpeczi Béla:* A magyar–francia szövetség terve a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Köpeczi,* 1985. 130–158. o.

[13] AMAÉ CP Hongrie, tome 11. 243–246. o., v. ö. *Köpeczi,* 1966. 146–147. o.

[14] *Köpeczi Béla:* Lemaire brigadéros, a Rákóczi-szabadságharc bírálója. In: *Köpeczi,* 1985. 130–158. o.

[15] *Louis Lemaire:* Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. Rákóczi tükör, 2. k. 227. o.

belül is jellemző volt az ún. „tudós fegyvenemek" (*armes savantes*); vagyis a tüzérség és a műszaki alakulatok zömében polgári származású tisztikara és a katonai nemesség (*noblesse de l'épée*, azaz a „kard nemessége") között feszültség, ami a XVIII. század során csak még jobban elmélyült. Valójában kétfajta nézet, a születés (*naissance*) és az érdem (*mérite*) elvének összeütközéséről volt szó.[16] Véleményünk szerint Lemaire kritkájában is megfigyelhető a katonai nemesség rendjének és a születés elvének kritikája. Különösen élesen nyilatkozik Bercsényi fiáról, Bercsényi Lászlóról, a későbbi francia marsallról, akiről még az apjánál is kegyetlenebb képet fest a francia hadmérnök: „Bercsényi gróf fia, akár egy ifjú barbár, aki barbár lendülete merészségével és kegyetlenségével büszkélkedve most ontja vérét első áldozatainak, az első meggyilkolt követ testébe döfte kardját – ha még maradt volna némi élet az áldozatban, ez a döfés megpecsételte volna sorsát –, majd a gyülekezet elé lépett, s vértől szennyezett csupasz kardját felmutatta bizonyságul, hogy ő is részese volt e gyilkosságnak; e cselekedet láttán mindenki azt gondolta, hogy az apa kegyetlensége immár nem páratlan, hiszen fiában méltó utódra lelt."[17]

Lemaire részletesen leírta a trónfosztás eseményét és kitért annak jelentőségére a magyar–francia szövetsége esélye szempontjából, ám beszámolójában megismételte uralkodója, XIV. Lajos legfontosabb jogi ellenérvét is: „A fejedelem nem feledkezett meg Des Alleurs úrral folytatott tárgyalásairól, mert valóban szeretett volna a Királlyal szerződést kötni. Bercsényi grófot maga mellé szólítva újra felvette tehát a tárgyalások fonalát. Mindketten mély aggodalmuknak adtak kifejezést a nehézségek miatt, amelyekre Des Alleurs úr felhívta figyelmüket, és azt mondták, hogy a nemzet jogosan zúgolódik máris, mivel úgy érzi, nem kap elegendő támogatást. Des Alleurs úr azt felelte, hogy erre nézve nincs semminemű utasítása, és csak a saját nevében nyilatkozhat, ám véleménye szerint a Királyt e terv ellen hangolná az a körülmény, hogy alig van rá példa, vagy a történelemben talán nincs is, hogy egy uralkodó szövetséget kössön egy másik uralkodó alattvalóival; mivel ez a szerződés súlyos nehézségekbe ütközik, az ő véleménye szerint kár is erőltetni, hiszen Őfelsége mindenképpen változatlan figyelemmel és jóindulattal viseltetik irántuk, és egy általános béketárgyaláson meg is védené érdekeiket."[18]

Valójában Des Alleurs és Lemaire brigadéros visszaemlékezései számos ponton kiegészítik egymást, a hangvételük és véleményük a lényeges dolgokban láthatólag egybecseng. Ebből persze nem feltétlenül következik az a feltételezés, hogy tudatos egyeztetéssel, mindketten szándékosan igyekeztek rontani a magyar szabadságharc vezetőinek hitelét a Versailles-i udvar kormányzati köreiben. Mindenesetre kritikus hangvételük rávilágít a magyar–francia együttműködés árnyoldalaira és korlátaira is. Amint ezen írások jellegéből következtetni lehet, az eredetileg csak belső, szűkebb kormányzati köröknek szánt szövegek szerzői nem rejtették véka alá a gyakran igen szigorú bírálataikat, amelyek igen hosszú távra meghatározták a magyar függetlensége mozgalmak megítélését a francia diplomáciai körökben. Másrészt pedig, e szövegek kiadása révén, szigorú, verdiktszerű állításaik immár szélesebb közönség előtt is megjelentek.

---

[16] Lásd e kérdéshez *Tutey, Louis:* Les officiers sous l'ancien régime. Nobles et roturiers. Paris, 1908.; *Léonard, Émile:* L'armée et ses problèmes au XVIIIe siècle. Paris, 1958.

[17] Rákóczi tükör, 2. k. 228. o.

[18] Rákóczi tükör, 2. k. 229. o.

A publicisztika és a szélesebb közönség számára írt munkák hatása szintén rendkívül fontos az általunk vizsgált téma franciaországi recepciója szempontjából. Amint azt Köpeczi Béla munkáiból tudjuk, az európai francia nyelvű sajtó is nagyon érzékenyen reagált a magyarországi háború eseményeire. Bár ezek a hírek, természetesen, csak a spanyol örökösödési háború fő eseményei mellett jelentek meg, a korabeli európai közvélemény mégis igen nagy jelentőséget tulajdonított a magyarországi eseményeknek. XIV. Lajos politikáját elsősorban a *Mercure galant*, a *Clef du Cabinet* valamint Eustache Le Noble és Jean de la Chapelle pamfletjei támogatták. A Nantes-i ediktum visszavonása utáni hugenotta emigráció által működtetett, elsősorban hollandiai francia sajtó, a *Mercure historique et politique*, a *Lettres historiques* és a *L'Esprit des Cours* elsősorban a szövetségesek politikája mellett tört lándzsát.[19] Az 1707-es év eseményei közül több sajtóorgánum is foglalkozott az ónodi országgyűléssel és a trónfosztással.

A franciapárti *Mercure galant* üdvözlölte a trónfosztást, és a szerkesztő utalt a döntés egyhangú jellegére, valamint a pártütők megbüntetésére. A *Clef du Cabinet* utódjaként ismert *Journal historique* megemlítette a trónfosztás kapcsán, hogy az országgyűlésnek áldozatai is voltak, de az erőszakos cselekményeket nem ítélte el. Eustache Le Noble 1707 szeptemberi, érzékletes pamfletjében ünnepelte az ónodi országgyűlés eseményeit és Rákóczit szinte már magyar királynak tekintette.[20]

A *Mercure historique et politique* és a *Lettres historiques* ugyanakkor inkább elítélő hangon szólt az ónodi országgyűlés eseményeiről; alapvetően a béke szükségességét hangsúlyozták. A *L'Esprit des Cours* még erősebb szavakat használt: „Valóban, ez a gyűlés nagyon viharos volt, a széthúzás elűzte belőle az egységet és az erőszak győzött a szabadság és a biztonság felett. A tárgyalásokat vér mocskolta be, a kard kegyetlenül mondott véleményt, és az erősebbek, előnyüket felhasználva, fellebezési lehetőség nélkül ölték meg a gyengéket, másokat hóhérkézre juttattak. Micsoda barbár buzgalom ez a közjóért! Ilyen körülmények között az igazi patriótáknak joguk van nyögni és kiáltani. Ó, egy abszolút monarchia még mindig többet ér, mint a természeti jog egész lovagrendje, mint a nemzet kiváltságainak állítólagos védelmezői!"[21]

Ennek a Gueudeville publicista nevéhez fűződő szövegnek és Des Alleurs, valamint Lemaire visszaemlékezéseinek rokonsága annál is inkább figyelemre méltó, mivel mindegyikben visszatérő elemként figyelhető meg a „barbárságra" való utalás. A magyarok „barbárságára" vonatkozóan a XVIII. századból több példát is hozatunk. A magyar huszárság nyugat-európai megjelenésével kapcsolatban, különösen a császári huszárok esetében, francia publicisztika előszeretettel élt a „barbár" jelzővel. Ezt részben a kisháborús taktika törökellenes háborúkban edződött művelőire alkalmazták, akik a Nyugat-Európában akkor (már) szokatlan fejvétel mellett karóba húzást és egyéb kegyetlen módszereket is alkalmaztak.[22] Ne felejtsük el, hogy még jóval a francia forradalom előtt va-

[19] *Köpeczi*, 1966. 340. o.

[20] Uo. 370–371. o.

[21] Ua. 372. o.

[22] A kisháborús taktika „keleti" válfajának franciaországi recepciójához *Picaud, Sandrine:* La petite guerre au XVIIIe siècle: une mise au point bibliographique. In: Comité de Bibliographie de la Commission Internationale d'Histoire Militaire: Bibliographie internationale d'histoire militaire (Sélection 2000–2004). Tome 26. Pully, 2005. 178–225. o.; *uő.:* La guerre des partis au XVIIe siècle en Europe. *Stratégique*, N 88. 101–146. o.; *Coutau-Bégarie, Hervé:* Traité de stratégie. Paris, 2006. 238–248. o.

gyunk! A keleti „barbár" természetesen nem rokonítható a felvilágosodás korának másik kedvelt toposzával, amit a szelíd vadember, a „bon sauvage" testesít meg. Ez utóbbi éppen az európai szokások bírálatát szolgálta, amint azt Voltaire híres regénye nyomán ismerjük. A „jó vadember" helyett a barbárság itt szintén a keleti despotizmus elméletével rokonítható fogalomként jelenik meg, hiszen nem a természeti vadember ösztönös harci tetteiről, hanem a keleti jellegű harcmodor tudatos katonai alkalmazásáról van szó.

A teljesség kedvéért nem árt hangsúlyozni, hogy a „barbár" jelzőt a magyarokra csak kivételes szövegkörnyezetben használták a francia háborús publicisztikában. A barbarizmus példáinak valóságos tárházát találhatjuk ellenben a korabeli francia sajtóban az osztrák örökösödési háború császári huszárainak vagy pandúrjainak jellemzésére. Valószínűleg innen ered a ma is használatos „a la hussarde" kifejezés is.[23] Másrészt, feltűnő, hogy a a hétéves háború során eltűntek a „barbár" jelzők a császári huszárok jellemzéseiből francia hadi tudósításokban. A jelenség magyarázata abban rejlik, hogy az 1756-os ún. „diplomáciai forradalom" eredményeképpen francia–osztrák szövetség jött létre, amelyben nem lett volna udvarias a szövetséges katonákat pejoratív jelzőkkel illetni. Amint arra egyébként David A. Bell amerikai történész is rámutatott „Jumonville halála" című tanulmányában, a felvilágosodás korában a nyugati sajtóban a „barbár" mindig az ellenség szinonimája.[24] A franciákkal szövetséges császári magyar huszárok egészen a forradalomig civilizált hírnévnek örvendtek, majd ismét fordul a kocka! 1792 után a forradalmi propaganda szinte diabolizálta és ismét „barbár" jelzővel illette a németalföldi hadszíntéren szolgáló magyar huszárokat. Szinte reneszánszát élte a „barbarizmus"a sajnálatos rastatti incidens után, amikor 1799. április 28-án a magyar huszárok megölték a békekongresszusról távozó francia követeket.[25] A korabeli jelentések lapjain az ónodi országgyűlés brutális jelenetei elevenedtek meg.

A negatív kép tovább öröklődött a magyar országgyűlés későbbi megítélése tekintetében is. A magyar és lengyel diéták a francia abszolutizmus védelmezői számára a nemesi anarchia szimbólumává váltak. Des Alleurs és Lemaire véleményét már említettük, s azt is, hogy mások, mint például a filozófus Montesquieu, éppen a nemesi szabadságjogok diadalát látták bennük. Igaz hogy ebben a korszakban a francia rendi országgyűlést nem hívták össze, de léteztek olyan tartományi rendi gyűlések Languedoc vagy Bretagne területén, amelyek sokban hasonlítottak a közép-európai diétákra.[26] Chateaubriand fő művében, *A síron túli visszaemlékezések*ben, így emlékezik vissza az *ancien régime* korszakának breton tartományi gyűlésére: „A gyűlésen személyesen részt vevő nemesek eléggé hasonlítottak egy lengyel diétához, nem lovas lengyelek voltak, hanem gyalogosok, nem szarmaták, hanem szkíták."[27]

---

[23] Lásd ehhez egy korábbi tanulmányunkat: *Tóth Ferenc:* A la hussarde... (Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez), *AETAS*, 2003/3-4. 55–67. o.

[24] *Bell, David A.:* Jumonville's Death: Nation and Race in Eighteenth-Century France. In: *Bell, David A.– Pimenova, Ludmila – Pujol, Stéphane:* La Recheche dix-huitiémiste. Raison universelle et culture nationale au siècle des Lumières. Paris–Genève, 1999. 227–251. o.

[25] *Tóth Ferenc:* Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815). Officina Hungarica IX. Budapest, 2000. 262. o., v. ö. *Criste, Oscar, Capitaine:* Rastatt. L'assassinat des ministres français le 28 avril 1799. Paris, 1900.

[26] A közép-európai diéták és nyugati megfelelőik összevetéseiről lásd *Tollet, Daniel* (Ed.): L'Europe des Diètes au XVIIe siècle. Mélanges offerts à Monsieur le professeur Jean Bérenger. Paris, 1996.

[27] Idézi *Chaline, Olivier:* Les États de Bretagne: une diète à l'ouest de la France? In: *Dumanowski,*

Jóval kiegyensúlyozottabb és objektívabb képet tükröz a felvilágosodás korának főműve, a nagy Enciklopédia Ónod szócikke. A földrajzi és tulajdonnevekkel elég szűkmarkúan bánó szerkesztők fontosnak vélték, hogy Ónod neve is bekerüljön ebbe a grandiózus tudástárba. A szócikk szűkszavú és mégis sokat mondó: „Onod (földr.). Felsőmagyarországi vár és város, Borsod vármegyében, a Sajo folyó mentén. E helység nevét a magyarországi zavargások és háborúk tették híressé, és többek között ez volt 1707-ben Rákóczinak és híveinek gyűléshelye."[28]

Az ónodi szócikk tanúsága szerint az 1707-es országgyűlés híre még évtizedekkel később is visszhangot keltett az egész Európában közkedvelt Enciklopédia lapjain. Mindez persze nem jelenti azt, hogy pontos információkról volna szó, hiszen a torzult elnevezések önmagukért beszélnek. A Rákóczi-szabadságharc a „zavargások és háborúk" (*troubles et guerres*) lekicsinylő fogalmaként jelent meg, az országgyűlésből egyszerű „gyűlés" (*assemblée*) lett a Diderot és d'Alembert által szerkesztett nagy műben. Mindenesetre a megjelenés ténye e nagyhatású munkában mindenképpen megérdemli, hogy itt megemlékezzünk róla. A fejedelem személyének szerepét is érdemes megvizsgálni ebből a szempontból. Rákóczi életének utolsó szakasza olyan korra esett, amelyben a magyar függetlenségi mozgalmak lehetőségei a minimálisra csökkentek. A magyarországi török hódoltság felszámolásával és az európai francia hegemónia megszűnésével két fontos külpolitikai támaszát is elveszítette a Habsburg-házzal szembeni politikai ellenállás. Kedvezőtlen helyzetben és időszakban került sor az emigrációra, ami eleve kudarcra ítélte a száműzött minden próbálkozását. Ebből a tragikusnak is nevezhető helyzetből adódóan ellentmondásos képünk van szabadságharcos fejedelmünkről. A nyugati közvélemény az idős Rákóczit elsősorban javíthatatlan kalandornak tekintette, aki minden eszközt megragadna hatalma helyreállításáért. Ez a kalandorkép nagyon gyakran összemosódott más, valódi kalandorokéval, mint például, Théodore de Neuhofféval, aki Korzika királyaként vált ismertté.[29] E kétes hírnév, amely különféle irodalmi művekben is tetten érhető (például Prévôt abbé Manon Lescaut-jában), szintén felelős az olyan lekicsinylő és pontatlan fogalmazásért, mint amilyen az Enciklopédia említett szócikkéé.

*

Jaroslaw– Figeac, Michel: Noblesse française et noblesse polonaise. Mémoire, identité, culture XVIe-XXe siècles. Bordeaux, 2006. 139–152. o.

[28] Az eredeti szöveg így hangzik: „Onod, (Géogr.) ville & château de la haute Hongrie, dans le comté de Borsod, sur la riviere de Sajo. Les troubles et les guerres du pays ont fait connoître cette place, et ce fut, entr'autres en 1707, un lieu d'assemblée pour Rakotzy et ses adhérens. (D. G.)" Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et métiers. Tome XXIII. Genève, 1773.

[29] *Graziani, Antoine-Marie:* Le roi Théodore. Paris, 2005. 67. o.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az ónodi országgyűlésről szóló francia visszaemlékezések rendkívül ellentmondásos képet festenek az eseményekről. A hivatalos jelentések szerzői esetében megfigyelhetők bizonyos tendenciák, amelyek részben a hivatalos francia külpolitika irányvonalát követik, másrészt pedig szerzőiknek a francia társadalomban elfoglalt helyzetét is híven tükrözik. Des Alleurs követ és Lemaire brigadéros visszaemlékezéséből tükrözik a francia abszolút monarchiát támogató taláros nemesség, illetve a polgári származású katonatiszti réteg magyar országgyűlésről alkotott véleménye olvasható ki. Des Alleurs kritikájának célpontjában Rákóczi fejedelem személye állt és rajta keresztül alkotott az egész magyar nemzetre is kiterjesztett sztereotípiákat. Számára Rákóczi nemcsak a törvényes uralkodója ellen fellázadt főnemes mintaképe, hanem a keleti despota klasszikus példája is volt. Lemaire brigadéros elsősorban a magyar arisztokrata főtiszteket és főleg Bercsényit támadta, rajta keresztül a Franciaországban oly sokat vitatott katonai nemesség elvét vette célba. Természetes, hogy francia szemmel ítélték meg és ítélték el a magyarországi eseményeket. Ugyanakkor jelentéseik polikai hatását vizsgálva nehezen képzelhető el, hogy ne tudtak volna elvonatkoztatni származásukból adódó előítéleteiktől. Ítéletük nyilvánvalóan tudatos volt és konkrét politikai célokat szolgált. Egyrészt alátámasztották azon jogi meggondolásokat, amelyek a francia uralkodót a magyar felkelőkkel való szorosabb diplomáciai kapcsolatfelvételtől visszatartották. Másrészt, diszkriminatív jellegüknél fogva, alkalmassá váltak a kuruc mozgalom francia kormányzati körökben való lejáratására. Sajnálatos módon ez a negatív kép tovább élt a későbbi korok magyar függetlenségi mozgalmainak megítélésében is, hiszen a külügyi szakértők rendszeresen forgatták a *Correspondance politique Hongrie* köteteit. Hasonlóan negatív kép marad fenn a „barbár" magyar szokásokról is, amely, visszatérő toposzként, változó intenzitással, vonatkozhatott a szokatlanul vad és kegyetlen harcmodorra, de lehetett az ellenséget általában elítélő propaganda eszköze is.

Ferenc Tóth

THE DIET IN ÓNOD FROM A FRENCH POINT OF VIEW

Summary

The reports and memoirs written by French envoys on the Diet in Ónod provide rather contradictory information about the events. On the one hand, official reports follow the guidelines of French foreign policy, but on the other hand they reflect their authors' position in French society. The main object of Des Alleurs' criticism is Prince Rákóczi. Through his personality he stereotyped the entire Hungarian nation. For him, Rákóczi was not only the model of an aristocrat who rebelled against his legitimate monarch, but also a classic example of an eastern despot. Brigadier Lemaire primarily condemned the Hungarian aristocratic officers and Bercsényi in particular. Through him he criticised the principle of military nobility, a much debated issue in France. The reports served concrete political purposes. In the first place, they underlined those legal concerns that hindered the French monarch from establishing closer diplomatic relations with the Hungarian insurgents. From another aspect, due to their discriminatory nature, they proved to be suitable to ruin the reputation of the Hungarian independence movement in the French court, which had a negative effect on the judgment of subsequent Hungarian independence movements, too.

Ferenc Tóth

LA DIÈTE D'ÓNOD VUE PAR LA FRANCE

Résumé

Les mémoires et les rapports d'ambassadeurs français sur la Diète d'Ónod peignent une image très contradictoire sur les événements. Les rapports officiels suivent la ligne directrice de la politique étrangère officielle de la France ou reflètent le statut social de leurs auteurs. La critique de Des Alleurs a pris pour cible le prince Rákóczi à travers la personne duquel il a créé des stéréotypes qu'il a également étendus à l'ensemble de la nation hongroise. Pour lui, Rákóczi était non seulement le modèle de l'aristocrate qui s'est insurgé contre son souverain légitime, mais aussi l'exemple classique d'un despote oriental. Le brigadier Lemaire s'attaquait principalement aux officiers généraux issus de l'aristocratie hongroise et surtout à Bercsényi et, à travers lui, au principe de l'aristocratie militaire, fortement contesté en France. Ces rapports servaient des objectifs politiques concrets. D'une part, ils ont étayé les considérations juridiques qui retenaient le souverain français de nouer des relations diplomatiques plus étroites avec les insurgés hongrois. D'autre part, du fait de leur caractère discriminatif, ils étaient aptes à discréditer le mouvement kouroutz dans les milieux administratifs français et cette image négative avait un impact également sur l'appréciation des prochains mouvements d'indépendance de Hongrie.

Ferenc Tóth

DIE DIÄT VON ÓNOD MIT DEN AUGEN DER FRANZOSEN

Resümee

Die Berichte und Erinnerungen der französischen Gesandten an die Diät von Ónod zeigen ein äußerst widersprüchliches Bild von den Ereignissen. Die offiziellen Berichte folgen zum Teil dem Kurs der offiziellen französischen Außenpolitik und spiegeln teilweise die Rolle ihrer Verfasser in der französischen Gesellschaft wider. Im Mittelpunkt der Kritik von Des Alleurs stand die Person von Fürst Rákóczi. Über ihn schuf er Stereotypien, die er auch auf die gesamte ungarische Nation ausweitete. Für ihn war Rákóczi nicht nur das Musterbild eines Hochadeligen, der sich gegen seinen gesetzlichen Herrscher aufgelehnt hatte, sondern auch das klassische Beispiel eines östlichen Despoten. Der Angriff von Brigadier Lemaire richtete sich in erster Linie gegen die ungarischen Aristokraten-Oberoffiziere und vor allem gegen Bercsényi. Über ihn nahm er das Prinzip des in Frankreich so umstrittenen Militäradels ins Visier. Die Berichte dienten konkreten politischen Zielen. Einerseits bestätigten sie diejenigen rechtlichen Überlegungen, die den französischen Herrscher von einer engeren diplomatischen Kontaktaufnahme mit den ungarischen Aufständischen zurückhielten. Andererseits waren sie – infolge ihrer diskriminierenden Charakters – dazu geeignet, die Kurutzenbewegung im Kreis der französischen Regierung unmöglich zu machen. Dieses negative Bild lebte auch in der Beurteilung der späteren ungarischen Unabhängigkeitsbewegungen weiter.

Ференц Тот

ОНОДСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ ГЛАЗАМИ ФРАНЦИИ

Резюме

Воспоминания и донесения французского посла об онодском государственном собрании дают чрезвычайно противоречивую картину событий. Официальные донесения отчасти следуют по курсу официальной внешней политики Франции, а отчасти отражают позицию их авторов во французском обществе. Мишенью критики газеты Des Alleurs стала личность князя Ракоци и через него стали создаваться и распространяться стереотипы на всю венгерскую нацию. Для французской печати Ракоци стал не только образцом аристократа, восставшего против законного правителя, но и классическим примером восточного деспота. Бригадир Lemaire нападал в первую очередь на венгерских высших офицеров – аристократов и, главным образом, Берченьи, а через него взял под прицел принцип военной аристократии, вызвавшей так много споров во Франции. Эти донесения служили конкретным политическим целям. Во-первых, подкрепляли те юридические соображения, которые удерживали французского короля от установления более тесных дипломатических контактов с венгерскими повстанцами. С другой стороны, вследствие своего дискриминативного характера были пригодны для дискредитирования движения куруцев в правительственных кругах Франции, и этот отрицательный образ продолжал жить и в оценке более позднего движения за независимость Венгрии.

G. ETÉNYI NÓRA

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS A WIENERISCHES DIARIUMBAN ÉS A THE BOSTON NEWS-LETTER-BEN

A címben szereplő két hetilapot kora újkori léptékben igen nagy távolságra adták ki egymástól, s a két újság olvasóközönsége is nagymértékben különbözött. Mégis mindkét hetilap indulásában közös, hogy a XVIII. század elejének nagy politikai, társadalmi, gazdasági hatalmi átrendeződése hívta őket életre. A spanyol örökösödési háború széttagolt hadszíntereiből, véres tengeri és szárazföldi csatáiból és élénk diplomáciai akcióiból a politikai döntéshozásba be nem avatott társadalmi rétegek is pontosan érzékelhették, hogy hosszú távon meghatározó változások zajlanak az európai hatalmak között. Az egyre távolabbi területeken és területekért folyó, mind nagyobb kiadásokkal, növekvő létszámú hadseregekkel zajló háborút a hatalomnak már nemcsak a hatalomgyakorló elitnek kellett bemutatnia, hanem egyre szélesebb társadalmi rétegek előtt kellett megnyitni az információhoz való hozzájutás lehetőségét. A XVIII. század elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a technikai adottságok, jól kiépített infrastruktúrák és kialakult társadalmi mechanizmusok miatt, hatékonyan működő hatalom nem zárolja, hanem tudatosan kanalizálja a hírek áramlását egyre szélesebb társadalmi rétegek felé s minél távolabbi területekre.

Wienerisches Diarium

1703. augusztus 8-án szerdán jelent meg a *Wienerisches Diarium* első száma.[1] A kiadó, Johann Baptist Schönwetter megértette az idők szavát, hiszen több évszázadig működő újságot alapított.[2] Bár már az 1670-es években három német, egy olasz és egy latin nyelvű újság működött Bécsben, a *Wienerisches Diarium* teljesen új hangvételt képviselt. Nem egy akart lenni a sokféle hang között a nyilvánosságban, hanem irányítani akarta a közbeszédet, a meghatározó hangot akarta jelenteni.[3] A beköszöntő szövegében arra hivatkozik a kiadó, hogy az államtudomány nevében és értelmében egy olyan fontos európai hatalmi központból, mint a császári udvar, hivatalos jelentéseket is közzé kell tenni, hogy tájékoztassák a világot, milyen jelentős döntések születnek, fontos események történnek ott. Napról napra tudósítva valóban diariumként szerették volna működtetni az

[1] Österrechisches Nationalbibliothek Wienerisches Diarium 1703–1970. Mikrofilm Mf 226. *Franz Stamprecht:* Die älteste Tageszeitung der Welt. Weden und Entwicklung der „Wiener Zeitung" Dokumentationen zur europäischen Geschichte. Wien, 1974.

[2] *Karl Vocelka:* Glanz und Untergang der Höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. In: *Herwig Wolfram* (Hg.): Österreichische Geschichte 1699–1815. Ueberreuter Wien, 2004. 251. o.

[3] *Helmut W. Lang:* Die deutschsprachigen Wiener Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Diss. Univ. Wien, 1972.; *Helmut W. Lang:* Österreichische Zeitungsverlagsgeschichte im 17. Jahrhundert. In: *Paul Raabe* (Hg.): Bücher und Bibiliotheken im 17. Jahrhundert in Deutschland. Hamburg, 1980. 135–144. o.; *Wolfgang Duchkowitsch:* Absolutismus und Zeitung. Die Strategie der absolutistischen Kommunikationspolitik und ihre Wirkung auf die Wiener Zeitungen 1621–1757. Diss. Univ. Wien. Wien, 1978.; *Erich Zöllner:* Die öffentliche Meinung in der Geschichte Österreichs. Wien, 1979.; *Thomas Winkelbauer:* Ständefreiheit und Fürstenmacht Länder und Untertanen des Haueses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. In: *Herwig Wolfram* (Hg.): Österreichische Geschichte 1699–1815. Teil 1. Ueberreuter Wien, 2004. 354–359. o.

újságot, szerdán és szombaton közölve új híreket. Külön közzétették, hogy milyen fontos követek érkeztek Bécsbe, kiknek és mikor tartottak audienciát. Olvasóközönségként a császári udvarba küldött követeket is megcélozták, s az egyre nagyobb létszámú udvar tagjai is viszontlátták magukat az újság hasábjain.[4] Az újságot Bécs belvárosában, üzletileg már korábban is fontos szerepet játszó helyen, a „Vörös Sünhöz" címzett háznál lehetett megvásárolni, ahol az 1680-as években Leopold Voigt akadémiai könyvkiadója is működött, s ahol a nürnbergi Entereknek is lerakata és könyvkereskedése volt. Ugyanitt a másik neves nürnbergi kiadónak, Paulus Fürst örököseinek a kiadványaihoz is hozzájuthattak az érdeklődők.[5] Schönwetter a XVII. század neves bécsi nyomadászcsaládjának, a Cosmeroviusoknak az örökségét is megvásárolta 1715-ben.[6]

A *Wienerisches Diarium*ot az 1683. évi török ostrom után látványosan növekvő népességű, majd százezer fős lakosú Bécs polgárai[7] tartották fent üzletileg, hiszen egyrészt tájékozottak szerettek volna lenni a nemzetközi és az udvari eseményekben, másrészt viszont jelen is szerettek volna lenni a nyilvános térben, ami a császárvárosban, az egyre nagyobb létszámú udvar árnyékában nem volt könnyű vállalkozás. A bécsi polgárok azonban az újság hasábjain is megjelentek, a városi felsőbb és középrétegeknek a bekösönőben kiemelten ajánlotta újságját a kiadó. A rendszeresen jelentkező „születtek" és „házasságot kötöttek" rovatban csak a magas társadalmi méltóságok családtagjai szerepelhettek. A császárváros szereplőinek mozgását tükröző „érkeztek" és „elutaztak" rovatba azonban már nemcsak a magasabb udvari méltóságok, hanem az alacsonyabb rendek tagjai is bekerülhettek. A halálozási rovatban szerepelhettek polgárok is.

A hetilapba terjedelmi okokból csak válogatott hírek fértek. Képes melléklet csak két alkalommal jelent meg, először egy olyan nagy horderejű esemény kapcsán, mint I. Lipót temetése 1705 májusában, mikor egy ravatalképet tettek közzé egy dicsőítő költeménnyel.[8] I. Lipót temetéséről tizenhét oldalas külön számban is beszámoltak, részlete-

---

[4] *Jörg Johechen Berns:* Der nackte Monarch und die nackte Wahrheit. Ausknüfte der deutschen Zeitungs- und Zeremonialschriften des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts zum Verhältnis von Hof und Öffentlichkeit. *Daphnis*, XI. 1982. 335. o.; *Maria Goloubeva:* The glorification of Emperor Leopold I. in image, spectacle and text. Mainz, 2000.; *Galavics Géza:* Németalföldi barokk festők és grafikusok a 17. századi Közép-Európában. In: Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Budapesti Történeti Múzeum 1993. június 11 – október 10. Kiállítási katalógus. (Rendezte: *Galavics Géza.*) Budapest, 1993. 22–44. o.; *Kalmár János:* Hatalmi helyzet és uralkodói udvar a 18. század eleji Európában. In: Európa fejedelmi udvaraiban. Mányoki Ádám. Egy arcképfestő-pálya szereplői és helyszínei. Budapest, 2003. 9–27. o.

[5] *Kreutzer Andrea:* Az Endterek Bécsben. In: Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére. Pázmány Irodalmi Műhely Tanulmányok sorozata. (Szerk. *Hargittay Emil.*) Piliscsaba, 2007. 189–193. o.

[6] *David L. Paisey:* Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750. Wiesbaden, 1988. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekwesen 26.) 233. o.; *Kreutzer*, 2007. 190. o.

[7] *Ifj. Barta János:* Áldozatok vagy károsultak? (Alsó-Ausztria társadalma és az 1683-as hadjárat.) és *Karl Vocelka:* Ausztria belső helyzete 1683-ban. Mindkettő in: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. (Szerk. *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1988. 33–51., 52–64. o.; *Felix Czeike:* Geschichte der Stadt Wien. Wien–München–Zürich–New York, 1981. 115. o.; *Paul Münch:* Lebensformen in der frühen Neuzeit 1500 bis 1800. Berlin, 1998. 43. o.; *Karl Vocelka:* Die Stadt und die Herrscher és Andreas Weigl: Frühneuzeitliche Bevölkerungswachstum In: *Peter Csendes–Ferdinand Opll* (Hrsg.): Wien Geschichte einer Stadt. Band 2. Die frühneuzetliche Residenz 16. bis 18. Jahrhundert (Hrsg. von *Karl Vocelka* und *Anita Tarninger.*) Wien–Köln –Weimar, 2003. 13–46. és 109–127. o.

[8] *Wienerisches Diarium*, 1705. 183. o. „Abbildung des höchstvedauerlichen Leichnambs, dess Allerdurchleüchtigsten Römis. Kaysers Leopoldi I. welcher den 5ten May 1705. Umb 3. Viertl auff Vier Uhr, mit gröstem Leyd-Wesen des ganzen Hauss von Oesterreich in Gott seelig entschlaffen." *Magdalena Hawlik-van de Water:*

sen bemutatva a castrum dolorisokat és a temetési menetet.[9] Valamint egy jelentős várostromról tettek közzé hadmérnöki rajzot. Hosszabb mellékletet viszont igen gyakran megjelentettek, mind diplomáciailag, protokolárisan fontos eseményekről, mind pedig hadi sikerekről.

A Habsburgok nemzetközi hírnevét, politikai súlyát diplomáciai események kapcsán is érzékeltették az olvasóközönség előtt, nemcsak Bécsben történt eseményeket ismertetve, hanem III. Károly spanyolországi jelenlétét is bemutatva. Külön beszámolót közöltek arról, miként hagyta el ünnepélyesen Bécset 1703. szeptember 12-én III. Károly, hogy elfoglalja a spanyol trónt, s ismertették az útvonalat is, melyen Spanyolországba utazott.[10] Jellemző a hírek gyorsaságának értékére, hogy órára pontosan megadják, hogy előző nap délután 5-kor befutott hírt közölnek az újságban III. Károly Spanyolországba érkezéséről, s ott királyként való köszöntéséről 1704-ben,[11] melyet több oldalon ismertetnek, az ülésrend kis rajzaival is érzékeltetve Károly nemzetközi elismertségét.[12]

Részletes, szakszerű tudósítások jelentek meg Károly spanyolországi hadi sikereiről, I. József landaui táborából, a hadi események kapcsán a hadvezérek hírnevét éltették. Savoyai Jenő „folytatásos diariumai"[13] s az angol Marlborough herceg jelentései is rendszeresen szerepeltek. Néhol csak néhány sornyi kivonatot közöltek az állítólagos hadi naplójukból. A magyarországi hadszíntéren harcoló császári generálisok jelentései a kisebb távolság miatt igen gyakran jelentek meg, vagy hosszabb részletek a hivatalosan vezetett hadinaplóikból. A Sygbert Heister generális nagyszombati győzelméről szóló jelentés megjelent a hetilap mellékleteként:[14] 1705. január 5-i hírek alapján közlik a veszteséglistát és a császári seregek nagyszombati táborából hadinaplószerűen az eseményeket 1704. december 27. és 30. között,[15] január 3-i hírek alapján, melyet aztán külön kiadványként is terjesztettek.

Der schöne Tod. Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640 und 1740. Wien–Freiburg–Basel, 1989. Címlap és 46–65. o.

[9] *Wienerisches Diarium,* 1705. 190. o. „Relation Von Weyland Ihrer Röm. Kayserl- Majestat Leopold, Dieses Nahmens des Ersten, Blorwürdigsten Angedenckens, Höchst-Seeligsten Ableiben, Und hierauff angestellter prächtigster Leich-Begängnuss. Wienn, verlegt durch Johann Baptist Schönwetter, Universi. Buchhändlern, und zu finden im rothen Igel, 1705."

[10] *Wienerisches Diarium,* 1703. Num. 15. „Eigentliche Relation Alles dessen, Was sich bey dem Abschied Ihro Königl. Majest. In Spanien Caroli III. An dem Hiesigen Käyserl. Hoff zugetragen."

[11] *Wienerisches Diarium,* 1704. Num. 65. „Heut Nachmittag umb 5. Uhr wird zu haben seyn die richtige wahre Nachricht von dem auss Engelland, und nicht auss Portugall von Ihrer Königl. Majest. Von Spaniern, Carl dem Dritten anhero abgeschickten Cabinets-Courrier. Wie auch von dem im Reich vorgegangenen Treffen."

[12] *Wienerisches Diarium,* 1704. Num. 65. „Relation, Dessen, was sich bey der fernern Abreiss Ihrer Kön. Majest. Von Spanien auss Engelland, deren Anlandung in Portugall, und dortigen Empfang zugetragen."

[13] *Wienerisches Diarium,* 1705. Num. 227. „Sonntag den 4 October... Eodem langte ein Currier von dem Kayserlichen General Feld-Marschallen, Ihrer Hochfürstl. Durchl Prinzen Eugenio von Savoyen auss Italien dahieher an, welcher nebst verschiedenen Brieffen von des Kayserl. Hof auch hierbeygehende Continuation Diarii vom 18. Bis 23. Septemb. mitgebracht."

[14] *Wienerisches Diarium,* 1705. Num. 148. „Relation, Der Von dem Kayserl unter Commando des Herrn General-Feld-Marschallen Grafen Sybert von Heyster, In Ungarn stehenden Corpo, Gegen die Rebellische Unter persöhnlicher Anführungen des Rakoczy, und übriger Rebellischen Haupter, gestandenen Armee, unwert Tyrnau erhaltenen Victorie."

[15] *Wienerisches Diarium,* 1705. Num. 149. „Diarium Auss dem Kayserlichen Haupt-Quartier Tyrnau vom 27. Biss 30. Decembr. 1704." Lista aller in dem jüngst bey Tyrnau vorgegangenen Treffen todt-blessirt- und verlohren gangenen Officiers und Soldaten.

Az érdeklődésre számot tartó vagy katonailag, politikailag jelentős eseményekről szóló beszámolókat nemcsak a hetilap mellékleteként[16] tették közzé, hanem ugyanazt a hírt az élelmes kiadó, nevének gondos feltüntetésével nyomtatott hírlevélként[17] is megjelentette. Sőt az üzleti sikerre törekvő s az udvar érdekeit is szem előtt tartó Johann Baptista Schönwetter ugyanazt a hírt harmadik módon is tálalta: az 1703. október 31-i Léva melletti harcokról egy metszettel illusztrált röplapot is kiadott, mely valószínűleg a szász választófejedelem udvarában maradt fent.[18]

A hetilapban nagyon hangsúlyosan megjelenik I. Lipót és feleségének mély vallásossága és az egyházi elit súlya. A ceremóniákat nem részletezve, de rendszeresen megemlékeztek a császár jelenlétében tartott misékről. Különösen a jezsuiták jelenléte szembeszökő,[19] nemcsak a jelentős egyházi ünnepeken a Stephansdomban tartott misék kapcsán, hanem a bécsi jezsuita egyetem életéből is rendszeresen bemutattak fontos eseményeket. A hetilap híre szerint az 1705. május 31-i pünkösdi ünnepek alkalmával a bécsi pöspök által celebrált misét követően Joannes Baptista Rösing, a teológiai kar dékánja és Johann Georg Lager tartott szép latin nyelvű orációt.[20] A hetilap a „messzeföldön híres" egyetem jelentősebb vizsgáiról is tudósított a jelenlévők gondos felsorolásával,[21] de a vizsgák témáit már nem említve. 1703 nyarán a Madridból érkezett hírek után arról írtak, hogy augusztus 20-án harsonák és trombiták közreműködésével hatvan filozófiai doktort avattak a bécsi egyetemen, mert a hetilap be akarta mutatni, hogy nemcsak Mars, hanem

---

[16] *Wienerisches Diarium.* 1703. Num. 17. „Kurzer und Eigentlicher bericht, Von der In Ungarn den 31. Octobris, An. 1703. Von denen Kayserlichen gegn die Rebellen erhaltener Victorie, und der wieder eroberten Stadt und vesten Schloss Löwentz... in Wienn, zu finden bey Johann Baptista Schönwetter, Universitätischem Buchhandlern im rothen Igel."

[17] *Apponyi Sándor:* Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. I–II. Budapest, 1900–1902. III–IV. München, 1925–1927. (a továbbiakban: App. H.) App. H. 1473. „Kurzer und eigentlicher Bericht von der Ungarn den 31. Octobris, A. 1703. „Von denen Kayserlichen gegen die Rebellen erhaltener Victorie, und der wieder eroberten Stadt und vesten Schloss Löwentz... in Wienn, zu finden bey Johann Baptista Schönwetter, Universitätischem Buchhandlern im rothen Igel."

[18] Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Dresden Hist. Hung. 501, 33. „Beschreibung dess ersten und zwar glüklichen Angriff deren Teutschen wider die Rebellen in Hungarn, und der darauff er folgenden Repoussirung, sambt Eroberung Löbenz, welches ordentlich nach den Ziffern zu sehen. Wienn zu finden bey Johann Paul Sedlmayr Universitätischen Buchhandlern, das Gewölb in der Kärnerstasse, in grossen Haasen-Hauss Anno 1703. Németországi és bécsi kutatásaimat az OTKA F 46270. számú pályázata és Klebelsberg Kuno ösztöndíj segítette. Ezúton is köszönöm. A röplap részletes elemzése: *G. Etényi Nóra:* A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó röplapok 1703–1705-ből. In: Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. (Szerk. *Krász Lilla– Oborni Teréz.*) Megjelenés alatt.

[19] *Liselotte Popelka:* ...Quasi per umbram Objicimus Jesuiten als Erfinder ephemer Strukturen. In: *Herbert Karner–Werner Telesko* (Hrsg.): Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordenzprovinz der „Gesellschaft Jesu" im 17. und 18. Jahrhundert. Wien, 2003. 147–156. o.; *Galavics Géza:* Németalföldi barokk festők és grafikusok a 17. századi Közép-Európában. In: Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Budapesti Történeti Múzeum 1993. június 11 – október 10. Kiállítási katalógus. (Rendezte: *Galavics Géza.*) Budapest, 2003. 22–43. o.; *Knapp Éva – Tüskés Gábor:* A „magas" művészettől a „populáris" művészet felé: a transzformációs folyamatok az emblematikában. In: *Uők:* Populáris grafika a 17–18. században.Budapest, 2004. 13–50. o.

[20] *Wienerisches Diarium.* 1705. Num. 191., uo. 1705. Num. 204.

[21] *Galavics Géza:* Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. *Művészettörténeti Értesítő,* LIII (2004). 1–4. sz. 53–80. o.; *Uő:* Esterházy László tézislapja (1680) – egy főúri család múlt és jövőképe. In: Détschy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet–Műemlékvédelem XI. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Budapest, 2002. 280–281. o.

Pallas is fontos szerepet játszik az udvarban.[22] 1707. május 19-én tartották a bécsi egyetemi nyilvános vizsgát, melyen Esterházy Imre is jelen volt.[23] Kitérnek arra is 1703. december 6-án, hogy kiket választottak meg a fontosabb posztokra a jezsuita egyetemen. Az egyetem és a kiadó közötti szoros kapcsolathoz az is hozzájárult, hogy a bécsi kiadványokkal és újságokkal kapcsolatos utólagos cenzúra a bécsi jezsuita egyetemen működött. A „híres császári historikus", Johannes Baptista Comazzi is szerepel az újság hasábjain.[24] 1703-ban kiemelt hír az is, mikor szeptember 2-án Te Deum Laudamus volt Budán a vár felszabadításának évfordulóján,[25] 1705. szeptember 13-án a pedig a Stephansdomban hálaladó misét tartottak Bécs 1683. évi török ostromának az emlékére.

A külpolitikai hírek összetett képet mutatnak. Míg a XVII. század végi pamfletekben nagyon erős a XIV. Lajos ellenes propaganda, addig e bécsi hetilapban a francia udvarból és XIV. Lajosról viszonylag kevés politikai hírt tettek közzé,[26] azt is főlént Svájcon és Ulmon keresztül érkezett levelek alapján. Alapvetően a hadszínterekről származó értesülések jelentek meg. A francia követek tevékenységét, például D'Heron vagy a lisszaboni francia követ mozgását azonban figyelemmel kísérték. 1703-as belgrádi hírek szerint sok francia pénz tűnt fel Konstantinápolyban a francia diplomácia aktivizálódásának köszönhetően.[27] A bajor választófejedelemről, II. Miksa Emanuelről – különösen a höchstädt-bleiheimi veresége után – politikai értesüléseket is közzétettek. Német területekről a politikai, katonai hatalomként egyre jelentősebb Berlinből, a kényes helyzetben lévő Kölnből s a regensburgi birodalmi gyűlésről érkező hírek domináltak. Az itáliai hadi hírek között, melyek elsősorban Velencéből, Milánóból, Genovából és leginkább Torinóból érkeztek, a pápai udvar politikája is megjelenik. A lengyel és svéd erőviszonyok változását is szisztematikusan figyelték a hetilap híradásai szerint. A külpolitikai hírek közül a Londonból és Hágából érkező információk a meghatározók. A szövetségesek udvarából is alapvetően hadi híreket, katonai jelentéseket tett közzé. Londonból a tengeren és a szárazföldön elért sikereket sorolják fel Nyugat-Indiától Gibraltárig. Malborough (John Churchill) hercegtől, az angol csapatok főparancsnokától a hadszíntérről is érkeztek közvetlen információk. Bár viszonylag kevés az angol udvar ceremóniáiról érkező beszámoló, Anglia világpolitikai súlya tükröződik a bécsi hetilap hasábjain is. A magyarországi angol béketárgyalásokról, béketközvetítési kísérletekről megírják a bécsi hetilapban a tárgyalások tényét, de az érvrendszerét, az angol politikai gondolkodásmódot, az angol diplomaták érveit nem érvényesítik.

A hetilap hírei azt tükrözik, hogy a bécsi udvarban nagyon tartanak attól, hogy a Porta beavatkozik az európai hatalmi átrendeződésbe, így gyakran külön számban is közzéteszik

[22] *Wienerisches Diarium*, 1703. Num. 5.

[23] Uo. 1707. Num. 396.

[24] Uo. 1705. Num. 218.

[25] Uo. 1703. Num. 10.

[26] A XVII. század végi német pamfletekben nagyon hangsúlyos XIV. Lajos személyes megjelenítése: *Franz Bosbach:* Monarchia Universalis. Ein politischer Leitbegriff der Frühen Neuzeit. Göttingen, 1998.; *Uő:* Der französischen Erbfeind. Zu einem deutschen Feindbild im Zeitalter Ludwigs XIV. In: Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit. (Hrsg. *Franz Bosbach.*) Köln–Wiemar–Wien, 1992. 11–139. o.; *Jean Schillinger:* Der Tyrann Ludwig XIV. in den deutschen Flugschriften des 17. Jahrhunderts. In: Die Affekte und ihre Repräsentation in der deutschen Literatur der Frühen Neuzeit. (Hrsg. *Jean Daniel Krebs.*) Bern, 1996. 231–246. o.

[27] *Wienerisches Diarium*, 1703. Num. 5., Num. 6.

a konstantinápolyi változásokról érkező híreket. A portai hírekbe beleszövik, hogy a franciák szeretnék a Porta beavatkozását, s attól tartanak, hogy Rákóczit is török hadak segítik.[28]

A rendszeres hírekkel megjelenő hetilap lehetőséget ad annak feltérképezésére, hogy miként változik a császári udvar nyilvánosság politikája a Rákóczi-szabadságharc kapcsán. Kezdetben a Német-római Birodalom hetilapjai reagáltak részletesebben az eseményekre. A híres nürnbergi *Friedens- und Fried Kurier* című hetilap már napra készen tudósított II. Rákóczi Ferenc bécsújhelyi szökéséről.[29] A Német-római Birodalomban a XVII. század végén működő mintegy ötven különféle hetilapban színvonalas információk mellett államelméleti érveket is hangoztattak, sokszor politikai elemzéseket is megjelentettek.[30] A német olvasóközönséget elérő francia befolyás ellen a bécsi udvarnak is egyre színvonalasabb, hatékonyabb propagandával kellett fellépnie a XVII. század közepétől. I. Lipót császár udvarában látványos váltáson ment át a politikai propaganda, különösen a visszafoglaló háborútól kezdve egyre tudatosabb a császári politika jelenléte a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt.[31] A Rákóczi-szabadságharc eseményeit, amíg lehetett, az udvar próbálta lokális és katonai problémaként kezelni, élesen elutasítva a történeti jogi, nemzetközi jogi és államelméleti érveket.[32] A császári udvarból hivatalosan kezdetben csak kisebb jelentőségű összecsapásokról tudósítottak a magyarországi hadszíntérről. Bár már a *Wienerisches Diarium* második számában beszámolnak arról, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságot hirdetve Tokaj környékén táborozik,[33] érdemben csak az 1703. decemberi hírekben foglalkoztak hadi eseményekkel Pálffy János jelenté-

---

[28] *Wienerisches Diarium*, 1703. Num. 6.

[29] *Kreutzer Andrea:* Rákóczi fogsága és szökése a nürnbergi „Friedens- und Kriegs-Courier" híreiben. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk. *Tamás Edit.*) I. Sárospatak, 2003. 85–108. o.

[30] *Johannes Weber:* Deutsche Presse im Zeitalter des Barock. Zur Vorgeschichte öffentlichen politischen Räsonnemenst. In: Öffentlichkeit im 18. Jahrhundert. (Hrsg. *von Hans-Wolf Jäger.*) Sonderdruck 141.; *Peter Ukena:* Tagesschriftum und Öffentlichkeit im 16. und 17. Jahrhundert in Deutschland. In: Presse und Geschichte Beiträge zur Historischen Kommunikationforschung. München, 1977. 35–53. o.; *Johannes Weber:* Götter-Both Mercurius. Die Urgeschichte der politischen Zeitschrift in Deutschland. Bremen, 1994.; *Andreas Gestrich:* Absolutismus und Öffentlichkeit. Politische Kommunikation und Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts, Göttingen, 1994.

[31] *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 116–119. o.; *Markus Baumanns:* Das publizistische Werk des kaiserlichen Diplomaten Franz Paul Freiherr von Lisola (1613–1674). Ein Beitrag zum Verhältnis von absolutistischem Staat, Öffentlichkeit und Mächtepolitik in der frühen Neuzeit. Berlin, 1994. (Historische Forschungen, 53.); *Jutta Schumann:* Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I. Institut für Europäische Kulturgeschichte der Universität Augsburg. Colloquia Augustana. Band 17. (Hrsg. *Johannes Burkhardt* und *Theo Stammen.*) Berlin, 2003. 78–79., 323. o.; *Martin Wrede:* Das Reich und seine Feinde. Politische Feindbilder in der Reichspatriotischen Publizistik zwischen westfälischem Frieden und siebenjährigem Krieg. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Universalgeschichte Band 196. Mainz, 2004.

[32] *Pukánszky Béla:* Rákóczi a német irodalomban. In: Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára. (Szerk. *Lukinich Imre.*) Budapest, 1935. 161. o.; *Hannelore Lehmann:* A magyar szabadságharc a XVIII. század első felének német közvéleményben. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 91–93. o.; *G. Etényi Nóra:* Közzétett sikerek, eltikolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények,* 116 (2003). 3–4. sz. 688–689. o.

[33] *Wienerisches Diarium*, 1703. Num. 2. „Wie verlautet, seynd 2. Käyserl. In O. O. stehenden Regimenter beordert, ihren March Schleinig gegen Hungarn herabzunehmen, umb denen Rebellen, nebst den allda schon befindliche Völckern resistiren zu helfen und die Feinde zu dämpssen, welche sich immer verstärcken, weiter umb sich greiffen zimblich zulauff haben, weilen der Ragozi ihnen alle Freyheit verspricht, Kalo haben sich schon emportiret, allwo die meiste Mousqueters zu ihnen gangen, die Leutanant aber noch Tokay convoyter worden."

sei alapján. Az 1704-es év egyik legelső híre Pálffy János Csáktornya környéki győzelméről számolt be. Az 1704. januárjától horvát bán, 1704 májusától lovassági tábornok[34] Pálffy János részletes jelentései rendszeresen szerepeltek magyarországi események kapcsán.[35] Katonai sikerei mellett ebben szerepet játszhattak jó udvari kapcsolatai is. A császári udvarral lojális magyar politikai elit jelen van a bécsi újságban. A *Wienerisches Diarium* az 1704. június 24-i, szerdai számában közli a magyar királyi tanács, a magyar udvari kancellária és udvari tanácsosok előtt Mednyánszky báró által felolvasott hűségesküt aláírt főnemesek teljes névsorát.[36] Közzéteszik Lipót amnesztia pátensét is.

1704-ben a külön hírekben megszaporodnak a magyarországi hadi eseményekkel foglalkozó beszámolók, a császári seregek győzelmeit hirdetve. A hetilap híreiben többször bemutatják Esterházy Pál nádor szerepét, már nem katonai, hanem politikai megoldásokat keresve.[37] Esterházy Pál nádor pátensei is rendszeresen megjelentek a *Wienerisches Diarium*ban latin és német nyelven.[38] Lipót halála után részletesen bemutatják I. József udvarának legfontosabb embereit, érzékeltetve a szemléleti váltást is a két uralkodó között. A *Wienerisches Diarium* a Rákóczi-szabadságharcot alapvetően katonai problémaként láttatja. A bécsi hetilap 1705. október 2-i hírekben igen röviden számolt be a szécsényi országgyűlésről, a jelenlévőket felsorolva.[39] Politikai hírek a béketárgyalások kapcsán jelennek meg a császári oldal közvetítőinek szerepét hangsúlyozva, de a másik oldal érveit nem mutatják be. A hetilap 1705 októberében számolt be először részletesebben az angol és holland békeközvetítési tárgyalásokról, majd az 1706-os nagyszombati béketárgyalásokról.

Az 1707. év hírei összetett képet mutatnak. A politikai háttérismerettel, jogi műveltséggel rendelkező, különösen az udvarban otthonosan mozgó „beavatott" olvasók érdemi információkat, összefüggéseket olvashattak ki a külpolitikai értesülésekből. 1707. január eleji hírekben utalnak arra, hogy úgy tudják, eredménytelenül tér vissza Rákóczi küldötte a Portáról, s már Temesvárra érkezett,[40] s ezzel párhuzamosan még inkább hangsúlyos a császári követség útjának bemutatása. Az 1707 januárjában lezajlott ünnepélyes fogadásról, amit a haditanács különleges követének a tiszteletére tartottak Belgrádnál, a törökök Konstantinápoly felé vonulása során részletesen utaltak.[41]

---

[34] *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta *Mészáros Kálmán.*) Budapest, 2005. 323. o.; *Málnási Ödön:* Erdődi gróf Pálffy János nádor. Eger, 1929.

[35] „Kurzer und warhaffter Bericht, Von der gegn die Rebellen auff der Insul Czakathurn Jüngst glücklich erhaltenen Victorie, Unter Anführung Ihrer Excellenz Herrn Grafen Johannis Palffi, Banni Croatiae Anno 1704." *Wienerischhes Diarium,* 1704. Num. 65. melléklete.

[36] *Wienerisches Diarium,* 1705. Num. 198. Kollonich Lipót esztergomi érsek, Esterházy Pál herceg nádor, Erdődy György országbíró, Pálffy Miklós, majd Esterházy Mihály, Batthyány Ferenc, Kéry János, Csáky Imre, végül pedig a tanácsosokat felsorolva: Koháry István, Illésházy Miklós, Kolonits Ádám, Csáky Zsigmond, Nádasdy Ferenc, Erdődy Sándor, Kéry Ferenc, Draskovich János, Esterházy Ferenc, Batthyány Zsigmond, Kolonitsch Zsigmond, Zich Péter, Széchényi György, Andreas Skarbala, Palugyay Gábor.

[37] *Iványi Emma:* Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékyesége (1681–1713). Budapest, 1991. 232–242. o.

[38] 1704. március 29. Bécs. *Wienerisches Diarium,* 1704. Num 71. „Des Heil. Röm. Reichs Fürsten, Palatini in Hungarn, an alle Gespanschaften daselbst abgelassenes Ermahnungs-Schreiben."

[39] *Wienerisches Diarium,* 1705. Num. 226.

[40] Uo. 1707. Num. 358.

[41] *Wienerisches Diarium,* 1707. Num. 368. „Bericht Von dem Zu Sophia und Griechisch Weissenburg, beschehenen prächtigen Empfang des Kays. Hof-Kriegsrath und extra-ordinari Abgesandten an den Ottomannische pforten, (Titl) Herrn Ignatz Christoph, Edlen."

Johann Karl Tige erdélyi császári főparancsnok 1707. február 9-i kolozsvári győzelméről külön hírt tettek közzé, február 1-jétől hadinaplószerűen közölve az eseményeket.[42] Írnak arról is, hogy Rákóczit beiktatták erdélyi fejedelemnek. A 398. számban, a május 25-i és 27-i hírek végén teszik közzé a császári ellenpátenst, mely a fejedelmi tanácsnak Rozsnyón 1707. február 2-án az ónodi országgyűlést meghirdető határozatára válaszul a megjelenést tiltja. A császár nevében a magyar kancellária által kiállított pátenst Illésházy Miklós gróf és Hunyady László aláírásával közölték.[43] Rövid hírként utalnak arra is, hogy kémjelentések szerint a Lemberg környéki lengyel nemesség a cárral tárgyal, de arról nem adnak hírt, hogy Rákóczinak is élénkülnek az orosz kapcsolatai, s I. Péter a lengyel trónviszály megoldásában is szeretné felléptetni őt. A következő számban pedig a jezsuiták 1707. május 8-án kibocsátott tiltakozását teszik közzé, amiért a magyar királyság területéről kiüzte őket Rákóczi, ha nem esküdnek fel a konföderációra, pedig amint a tiltakozás hangsúlyozza, meghatározó szerepet játszottak az ifjúság nevelésében s a betegápolásban.[44]

Május végén a korábbiaknál sokkal részletesebb körképet kaphatunk a magyarországi katonai helyzetről. Székesfehérvárról, Szigetvárról és Szatmárból is rövid beszámolókat jelentetnek meg a hadi helyzetről, de nincsenek politikai vonatkozások. Részben a közvetlen információk hiánya miatt, részben pedig azért, mert – úgy tűnik – az udvar szívesen elhallgatná a politikailag kényes eseményeket. Június 2-án tették közzé a hírt, hogy Rákóczi és Bercsényi Ónod mellett gyűlést szerveztek. Guido Starhemberg császári tábornagytól, a magyarországi csapatok főparancsnokától érkezett május 31-én jelentés arról, hogy miként tartja megfigyelés alatt a Nagyszombat környéki területeket. Pozsony környékéről és Trencsényből pedig egy május 25-i levél tartalmaz arról híreket, hogy miként védik sáncaikat Nyitra és Érsekújvár környékén,[45] s kémek segítségével Guido Starhemberg gróf próbálja az ónodi gyűlést is megfigyelni.

Május 17-i londoni hírek alapján közlik, hogy az angol és a skót királyság egyesült, s nagy örömünnepségeket tartottak.[46] A bécsi hetilapban 1707 júniusában Norwich hercegének az angol királynő számára írt jókívánságait közlik, amelyet Anglia és Skócia 1707. április 29-én kinyilvánított egyesülésének alkalmára küldött.[47]

---

[42] *Wienerisches Diarium,* 1707. Num. 376. „Relation Von der Unter dem Commando Des Kayserlichen Obristen, Herrn Baron von Tige, Glücklich unternommenen Entsezung Der Vestung Clausenburg In Siebenbürgen, Und des darauff bey Rocsard mit seiner bey sich gehabten Mannschafft, so ohngefehr in 3000. Mann bestanden, den 9. Februari 1707. Über 15000. Rebellen, deren biss 2000 getödtet worden. Tapfferbefochten Sieg. Wienn, zu finden im rothen Ygel."

[43] Wienerisches Diarium, 1707. Num. 398. „Kayserliches Abmahnungs-Patent, An alle Noch getreue Ungarn Umb Denen von denen Rebellischen Anführern widerrechtlich aussgesprengten Patenten ... Wien, zu finden im rothen Ygel, Anno 1707." Röpl. 1152. „Josephus dei gratia electus romanorum imperator semper augustus...."

[44] *Wienerisches Diarium,* 1707. Num. 399. „Protestirung Der Gesellschafft Jesu, Belangend derselben Verweisung auss dem Königreich Hungarn, vor dem Granerischen Erz-Capitel, den 8. May 1707. Eingewendet."

[45] *Wienerisches Diarium,* 1707. Num. 400.

[46] Uo.

[47] Uo. Num. 410. „Glück-Wunschung, Welche bey Ihrer Majestät, der Königin von Gross-Britanien, die Geistlichkeit von Norwich, wegen geschlossener Vereinigung deren beeden Königreichen, Engell- und Schottland, abgeiegt." Vö. *Kovács Zoltán:* Közeledés vagy elkülönülés? Az angol külpolitika és Európa, 1689–1789. In: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről (Szerk. *Frank Tibor.*) Budapest, 2004. 89–106. o.; *Kovács Zoltán:* „Vérszopó zsoldosok" vagy szükséges szövetségesek? Adalékok a brit kontinentális szubvenciók történetéhez, 1715–89. In: Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára. (Szerk.

Az I. József császár nevében május 12-én kiadott, az ónodi országgyűlés érvénytelenségét hangsúlyozó pátens is megjelenik a *Wienerisches Diarium*ban.[48] A következő számban viszont a nyári pihenő rezidencián, a Favoritta kastélyban 1707. június 6-án tartott látványos lovas felvonulás szereplőit sorolják fel,[49] majd június 12-én a császárvárosban lezajlott pünkösdi ünnepségekről számolnak be részletesen. Anglia katonai győzelmeit Marlborough herceg hadinaplója alapján mutatták be az 1707. június 1-jei számban.[50]

A trónfosztás kapcsán az ellenpátens jelent meg, amely amnesztiát hirdet. Sokat írnak ekkor a királyhű Magyarországról, s attól tartanak, hogy Erdélybe visszatérnek a törökök. Majd a hetilapban az 1707. június 8-i Esztergom környéki csatáról adtak részletes beszámolót.[51] Az 1707. június 18–21-i bécsi hírekben számolnak be az ónodi országgyűlésről egy Magyarországról érkezett június 16-i levél alapján. Utalnak arra a 23 pontra, melyet válaszul kinyomtattak,[52] hogy miért nem volt eredményes a nagyszombati béketárgyalás. A hetilap szerint a Rákóczi-párti magyar rendek most még tovább mentek a császári udvarral való szakításban a magyar királyság szabadságára hivatkozva. A bécsi hetilap arról tudósít, hogy Okolocsányi fia, valamint Andransky kapitány[53] fellépése azt tükrözi, hogy Felső- és Alsó-Magyarország nemessége között ellentét van, s ezt kihasználva akarták Okolicsányiék a nemességet újra a császár mellé állítani.[54] A következő számban arról tájékoztattak, hogy június 23-án Rákóczi „rebellisei" Győr elővárosát dúlták fel. A hetilapban magyarázat jelent meg arról, hogy a császárnak adót kell emelnie a háborús idők miatt, erről jelent meg egy pátens.[55] A bécsi hetilapban III. Károly spanyol király barcelonai napjait is részletesen bemutatták május 18 és június 4 között.[56]

1707 júniusában és júliusában megszaporodnak a császári udvar ceremóniáiról szóló hírek mind a prédikációkról, mind pedig az egyetemi nyilvános előadóteremben tartott ünnepélyes vizsgákról. A bécsi hetilap nyári tudósításai – bár közvetlen nem utalnak rá – azt a képet vetítik az olvasóközönség elé, hogy a magyarországi politikai események, az Ónodon kimondott trónfosztás nem rendítik meg I. József hatalmát. Nem sorolnak fel

---

Ifj. Bartha János és *Pallai László*.) Debrecen, 2004. 109–130. o. Köszönöm Vajnági Mártának, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

[48] *Wienerisches Diarium*, 1707. Num. 400. „Kayserliches Ermahnungs-Petent, An alle Noch getreue Ungarn Umb Ferners in ihrer bissherigen Treu und Pflicht beständig zu verbleiben..."

[49] *Wienerisches Diarium*, 1707. Num. 401. „Beschreibung des herrlichen Turniers, Welches allhier in der Kayserl. Favoritta, den 6. Junii 1707. Gehalten worden."

[50] *Wienerisches Diarium*, 1707. Num. 403. „Diarium Von der Unterm Commando des Fürsten und Herzogen Von Marlboroug, Des Gen. Feld-Marschallen, Grafen von Nassau und Hrn. Von Oberkirchen, stehenden Alliirten Armee in Niederland, unweit Löven. Von dem 27. May, biss 1. Junii. 1707."

[51] *Wienerisches Diarium*, 1707. Num. 404. „Bericht von der glükclichen Eroberung des vesten Rebellis. Schanz Carabar in Ungarn, so beschehen den 8. Junii, 1707 unter Anführung des Kaiserl Herrn Commendanten zu Gran und Obristen, Freyherrn von Bruckenthal."

[52] Vö. Röpl. 1146. Raisonables Bedencken über die Hungarischen Tractaten und deren Haupt-Puncten warum Dieselben biss dato noch schwührig und unbeständig, auch aus erheblichen Ursachen so bald und leicht nicht zum Schluss und Richtigkeit zu bringen seyn. Cölln, 1706.

[53] Rakovszky Menyhért neve helyett szerepel.

[54] *Wienerisches Diarium*, 1707. Num. 405.

[55] Uo. 1707. Num. 406.

[56] Uo. 1707. Num. 407. „Continuatio Diarii Ihrer Königl. Spanischen Majsetät, Carl des Dritten. Aus Barcellona, vom 18. May, biss 4 Junii, 1707."

jogi és államelméleti érveket a trónfosztással szemben, hanem a Habsburg uralkodóház, különösen I. József hatalmi reprezentációja jelenik meg sokoldalúbban, mint azt megelőzően. Bár I. József vallásossága más, mint apjáé, I. Lipóté, anyja, az özvegy Eleonóra császárné tudatosan él az egyházi ünnepélyek s a Szent Mihály, a Szent Péter, a Szent Ágoston, a Schottenkirche, a minoriták és a jezsuiták templomába tett látogatásainak nyilvánosságában rejlő lehetőségekkel.[57] A *Wienerisches Diarium*ban körültekintő beszámolót olvashatunk arról, hogy az özvegy császárné a benedekrendiek kezében lévő Schottenkircheben vett részt egy ünnepségen udvarhölgyeivel együtt június 27-én, hétfőn délelőtt. Az újság részletesen bemutatja a Habsburgok tiszteletére emelt szép oltárt, mely Salamon király és Sába királynéjának találkozását eleveníti fel. Salamon az igazságos és istenfélő uralkodót testesíti meg, 12 oroszlános trónusa pedig az uralkodói hatalom jelképe a szakrális értelmezés mellett; Sába királynőjének látogatása pedig azt jeleníti meg, hogy más országokból is hódolnak Salamon bölcsessége előtt.[58] Az újságban nincs kommentár, csak az oltár leírása. Szintén kettős az értelmezési lehetősége a következő újsághírnek. A bécsi hetilapban leírják, hogy június 27-én a bécsi egyetemen a magyar nemzet védőszentjének, Szent László királynak az ünnepén a Stephansdomban Kollonich érsek vezetésével[59] ünnepséget tartottak, amelyen a horvát diákok nevében Mattachich Péter tartott szép, latin nyelvű orációt.[60] A bécsi hetilap következő számában tértek vissza az ónodi véres drámára. Röviden, de igen lényeges információkat közöltek arról, hogy Esterházy József mintegy ezer főnyi német és rác katonaságot vezényelve a Vág melletti táborában elfogott néhány közkatonát, hadnagyot és egy lovaskapitányt, akik azt vallották, hogy Bercsényi kapta elő a kardját, s sebesítette meg Okolicsányi Kristófot.[61]

Az ónodi országgyűlésről[62] már sokkal részletesebben számoltak be, mint a II. Rákóczi Ferenc által 1705-ben összehívott szécsényi országgyűlésről. Összességében azonban két tendencia figyelhető meg. Úgy tűnik, hogy nem érkeznek közvetlen információk az országgyűlésről, nincsenek konkrét értesülések. Másrészt inkább az jellemző, hogy szeretnék a II. Rákóczi Ferenc által összehívott országgyűlések politikai jelentőségét csök-

---

[57] *Vocelka* 2004. 58–59. o.; *Stefan Samerski:* Hausheilige statt Staatspatrone. Der Misslungene Absolutismus in Österreichs Heiligenhimmel. In: Die Habsburgmonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas. (Hrsg. von *Petr Mat'a* und *Thomas Winkelbauer.*) Stuttgart, 2006. 251–278. o.; *Friedrich Polleross:* Renaissance und Barock. In: Wien. *Geschichte einer Stadt... 462–488. o.*

[58] *A keresztény művészet lexikona. (Szerk.* Jutta Seibert.) Budapest, 1994. 274–275. o.; *Vayer Lajos:* A Psychomachia és a Legenda Aurea. Piero della Francesca arezzói freskóciklusának ikonológiai problémái. Új Művészet. Tanulmányok 3. Budapest, é. n.

[59] Kollonich Lipót esztregomi érsek, bíboros 1707. január 20-án húnyt el, a személyére tett utalás az előkészületekre vonatkozhat.

[60] A Szent László napján a Stephansdomban magyar diákok által tartott ünnepi beszédek jelentőségéről: *R. Várkonyi Ágnes:* A „Királyi Cédrus". Zrínyi Miklós beszéde Szent Lászlóról. Megjelenés alatt. Köszönöm, hogy a tanulmányt kéziratban olvashattam.

[61] *Wienerisches Diarium,* 1707. Num. 407. „welche aussgesagt auch unter andern bestättiget: Dass in der Versamblunge zu Onoth und sich dabey ereigneten Auffstoss der Berezenei den ersten Säbel-Streich auff den Christophn Ockoliczani, einen Sohn des Paul Ockolizani geführet, darauff gedachter Christoph in Stücken wäre zerhallet und 3.Tag also offentlich ligen gelassen, auch den Tag darauff die Vice-Gspänn von Arva und Taraoz enthauptet, der Paul Okolizani samt 19. Edelleuthen in die Eysen geschlagen worden."

[62] *Áldásy Antal:* Az 1707. évi ónodi országgyűlés története. I., II., III., IV., és V. közlemény. *Századok,* 1895. 546–563., 619–647., 710–745., 845–855., 922–949. o.; *Thaly Kálmán:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. *Századok,* 1896. 1-22. és 97-113.

kenteni, s így inkább elhallgatják, amennyire csak lehet. Nem írnak például arról sem, hogy milyen lassan érkeznek a követek az ónodi országgyűlésre, amit éppen emiatt csak késéssel nyit meg II. Rákóczi Ferenc. A kedvezőtlen, csapadékos és nagy áradással együttjáró időjárási viszonyokról azonban közöltek híreket. A *Wienerisches Diarium*ban alapvetően nem a turóci követek véleményeként mutatják be a tiltakozást az elszalasztott békekötési lehetőség s a növekvő terhek miatt, hanem sokkal inkább Okolicsányi Kristóf, még inkább apjának a császári békebiztosként tevékenykedő Okolicsányi Pálnak a szerepe rajzolódik ki, miszerint nyomást akartak volna gyakorolni azzal, hogy januári kiáltványukat a *Wienerisches Diarium*ban közzétették.[63]

A bécsi hetilap elfogultsága alapvetően nem abban áll, hogy milyen leírásokkal mutatja be a magyarországi eseményeket,[64] hanem abban ahogyan Bécsközpontúan, egyoldalúan akarja láttatni a politikai folyamatokat. A *Wienerisches Diarium* legfontosabb magyar szereplői Pálffy János horvát bán és Esterházy Pál nádor. A katonailag jelentős szerepet játszó Pálffy János személyes beszámolói nagy hangsúlyt kapnak a bécsi hetilapban, de Esterházy Pál politikai akcióinak is nagyobb a nyilvánosságuk a korban, mint utólag a hatásuk alapján értékeli azokat történettudomány.

The Boston News-Letter

Tanulságos kontrasztot figyelhetünk meg, ha összevetjük a *Wienerisches Diarium* és a *The Boston News-Letter*, az első amerikai hetilap[65] által az ónodi országgyűlésről közvetített képet. A korban még viszontagságos útviszonyok és a jelentős, több hónapnyi időbeli eltolódás ellenére az első amerikai hetilap lényeglátó, az országgyűlés politikai jelentőségét is tükröző képet ad 1707-ből. Az 1704 áprilisától 70 évig folyamatosan megjelenő amerikai hetilap első számától fogva részletesen tudósított a spanyol örökösödési háborúról, melyen belül az európai hatalmi átrendeződés részeként a Rákóczi-szabadságharc eseményeit is kiemelten kezelte. A bostoni hetilap rendszeres híradásai is érzékeltetik, hogy a kontinensek között erősödnek a politikai, gazdasági, társadalmi kapcsolatok. Az amerikai hetilap szemléletmódja az angol politika, diplomácia törekvéseit mutatja, alapvetően a Londonban kiadott angol újságok híreit tükrözve,[66] de az angol

[63] Miroslav Kamencky túrocszentmártoni konferencián elhagzott előadásának eredményére Mészáros Kálmán hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm.

[64] *Thaly Kálmán:* Kurucz hírlapok Berlinben. *Magyar Könyvszemle,* 1883. 229–245. o.; *Marczali Henrik:* Regesták a külföldi levéltárakból. II. Rákóczi Ferenc kora. I. Porosz alkudozások és jelentések. *Történelmi Tár,* 1882. 148–176. o.

[65] A hetilap másolatai a Washingtoni Kongresszusi Könyvtárból Dr. Bakó Elemér hagyatékaként kerültek az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatvány Tárába. A még feldolgozatlan K-40-es számot viselő anyagra W. Salgó Ágnes hívta fel a figyelmemet, s bocsátotta rendelkezésemre, szíves segítségét ezúton is köszönöm. Bakó Elemér a The Boston News jelentőségéről a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozóan előadást tartott 1985. április 26-án Washington Raybarn House Office Building nagytermében. Az előadás angolul és magyarul is megjelent. *Bakó Elemér:* Rákóczi and America. In: Emlékkönyv az Amerikai Magyar Szövetség 80. évfordulójára. (Szerk. *Uő.*) Washington, D. C. 1988. 324–327. o.; *Uő:* Rákóczi és Amerika. In: Magyarok az Amerikai Egyesült Államokban. Öt évszázad válogatott történetei (1583–1998) Budapest, 1998. 20–24. o.

[66] *Köpeczi Béla:* Az angol hírsajtó a Rákóczi-szabadságharcról. *Magyar Könyvszemle,* 112 (1996). 2. sz. 161–174. o.; *Uő:* A 18. századi Anglia magyarságképe. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója tiszteletére. (Szerk. *Tusor Péter.*) Budapest, 1998. 442–450. o. A bostoni újságot 1707-ben J. Allen

belpolitikai konfliktusokat háttérben tartja, s elsősorban a világpolitikai változásokat kíséri figyelemmel. Az európai hadi és politikai helyzet hatalmas híráradata szükségessé teszi, hogy csak rövid, összegzett híreket közöljenek, a katonai változások mellett a diplomáciai, politikai eseményeket is bemutatva. A bostoni hetilap rendszeresen tudósított az egyes országok országgyűléseiről. Számon tartotta a lengyel királyság, a frissen alakult porosz királyság országgyűléseit, de a svájci kantonok generális gyűléseit is. Az ónodi országgyűlésről is több hírt közöltek.

Az angol külpolitika a korban az európai hatalmi egyensúly szempontjából a középeurópai térségben lényegesnek tartotta az Erdélyi Fejedelmség súlyát, s ennek az elképzelésének a Habsburg Birodalom szövetségeseként megpróbált érvényt szerezni a XVII. század végétől kezdve.[67] II. Rákóczi Ferenc tudatosan épített erre a közös érdekrendszerre külpolitikájában az angol–holland békeközvetítés sürgetésekor, a nemzetközi garanciák követelésekor, s az erdélyi fejedelmi cím hangsúlyos reprezentálásakor.[68] Az angol diplomáciai elképzelések, az európai hatalmi egyensúly kialakításának szükségessége az angol hetilapokban és a Német-római Birodalom területén közzétett színvonalas politikai traktátusokban, pamfeltekben is megjelentek.[69]

A hírek sűrítéséből, de alapvetően az angol diplomáciai gondolkodásmódjából adódik, hogy a magyarországi és erdélyi politikai változások nagyon erőteljes egymásrahatást mutatnak a bostoni hetilap hasábjain. A bostoni hetilapban az 1705-ös szécsényi országgyűlést bemutató híradások kapcsán is hangsúlyos Rákóczi erdélyi fejedelmi címe, a hetilapban érzékeltetik, hogy milyen jelentős lenne az Erdélyi Fejdelemség tényleges katonai kézbe vétele.[70] Az 1707-es ónodi országgyűlés hírei előtt az Erdélyi Fejdelemség 1707 tavaszán tartott országgyűlése kap nagy figyelmet a bostoni újságban, az hogy Rákóczi be tudott vonulni Erdélybe, s ténylegesen beiktatták a fejedelmi székbe.

---

nyomtatta a Pudding úton, a postahivatal mellett, ahol árulták is. Az időbeli eltolódásnál figyelembe kell venni az angol időszámítás, évkezdés sajátosságait is.

[67] *Köpeczi Béla:* A Rákóczi-szabadságharc és Európa. (Szerk. és vál. Köpeczi Béla.) Budapest, 1970. 18–99. o.; *Bárczy István:* A Rákóczi-szabadságharc angol-holland diplomáciája. In: Rákóczi-tanulmányok. 1980. 269., 271. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai hatalmi egyensúly esélyei. In. A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk. *Glatz Ferenc.*) Budapest, 1993. 149–161. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc angol és holland kapcsolataihoz. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve. IX. Budapest, 1999. 3–17. o.; *Benda Kálmán:* Rákóczi és az európai hatalmak. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. 25–34. o.; *Linda* és *Marsha Frey:* II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak. *Történelmi Szemle,* 1981. 4. sz. 663–674.

[68] *R. Várkonyi Ágnes:* Magyar politika és a nemzetközi hatalmi egyensúly 1648–1718. In: Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Budapest, 1994. 199–218. o.; *Uő:* II. Rákóczi Ferenc államáról. In: Az államiság megőrzése. 2002. 229–282. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly 1676–1711. In: Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok. (Szerk. *Rozsondai Marianne.*) Budapest, 2002. 321-350.; *R. Várkonyi Ágnes:* Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc külpolitikájában. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. 7–24. o.

[69] *R. Várkonyi Ágnes:* Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly; *G. Etényi Nóra:* Die Umschichtung der Machtverhältnisse im Spiegel der zeitgenössischen Zeitungen und Pamphlete; *Linda* and *Marscha Frey:* The Treaties of Utrecht and the European International System: „Like the Peace of God Beyond Human Understanding". Mindhárom In: Európa és Magyarország II. Rákóczi Ferenc korában. *Studia Caroliensia,* 2004. 3–4. sz. 381–402., 349–369., 371–379. o.

[70] *G. Etényi Nóra:* A The Boston News-Letter hírei a szécsényi országgyűlésről. Újsághírek, diplomácia jelentések és röpiratok. In: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére 2005. szeptember 15–16–17. Szécsény. (Szerk. *Bagyinszki Istvánné, Balogh Zoltán.*) Salgótarján, 2006. 67–83. o.

A bostoni hírek szerint a katonai helyzet Rákóczi számára kedvező. Július 18-i bécsi információkból kitűnik, hogy a legutóbbi hírek szerint a császári segerek Erdélyben nagymértékben megfogyatkoztak, s a főtábornok Tigé azt írja, hogy lehetetlen lesz Erdélyben bent maradnia, hacsak gyorsan nem fegyverzik fel, erősítik meg újra.[71] Az amerikai hetilap Rákóczi fejedelmi beiktatását az 1705-ös eseményekhez visszanyúlva mutatja be. Érdekes, hogy 1705-ben az amerikai hetilap csak arról számolt be az erdélyi fejedelmi cím kapcsán, Bécsben nagy felháborodást keltett,[72] hogy Rákóczi legitim küzdelmét szimbolizáló, Herkulest ábrázoló érmet veretett, melyen a császári udvar politikája hidraként szerepelt.[73] A bostoni újság híradásaiban 1705-ben nem mutatták be a jezsuiták által Rákóczi köszöntésére Kolozsváron emelt diadalkaput,[74] melyről a bécsi porosz követ, Bartoldi is részletesen beszámolt akkor.[75] Most viszont 1707-ben a bostoni hetilap részletesen kitért arra, hogy jelentések szerint nagy örömünnepségek voltak Kolozsvárott, amikor Rákóczi herceget Erdély fejedelmének választották, különféle diadalíveket állítottak feliratokkal, amelyek nagyon támadóak, sértőek voltak a császárral szemben. A diadalíveken a képek Erdély fejedelmét ábrázolták, Rákóczi fejedelemi őseit, a bostoni újság szerint nem kilencet, hanem öt Báthoryt, s öt másikat, a Rákócziak közül. A fő diadalíven a mostani fejedelem képe alatt egy őt dicsőítő felirat volt.[76] A bostoni újság sze-

[71] *The Boston News-Letter,* Num. 196. (From Monday January 12 to Monday January 19. 1707.) Vienna July 18. „The Last Advices from Transylvania say, that our Troops in that Principality are reduced to great Extremitries, and Major-General Tige writes, that it will be impossible for him to maintain himself therein, unlefs he is speedily reinforced."

[72] *The Boston News-Letter,* Num. 97. (Febr. 18–25. 1705. 6. Augustus 1.) This very ist taken by eur Court, that Prince Ragotksi bath caused a Medal to be struck with his own Effigies, engraven on one side, and this Motto, Franciscus II. S. R. J. Princeps Ragotski et Transylvania, and on the other side, Hercules with the Hydra, the Motto, Tendir ad urdua Virtus." *G. Etényi* 2006. 75–77. o.

[73] *Thaly Kálmán:* Ötvösség és pecsétmetszés a Rákóczi korban. *Archeológiai Értesítő,* 1879. 139. o.; *Rudnay Gy.:* Warou Dániel körmöcbányai fővésnök (1674–1729). Budapest, 1936.; *Esze Tamás:* Warou Dániel körmöcbányai működéséhez. *Numizmatikai Közlöny,* 1937–38. 98-99.; *Huszár Lajos:* A kuruckor érmészete. Rampacher P.: Rákóczi emlékérmei. *Numizmazikai Közlöny,* 1907. 91–95. o.; *Galavics Géza* 1980. 474–480. o.; *Buzási Enikő:* II. Rákóczi Ferenc mint mecénás. *Művészettörténeti Értesítő,* 37 (1988). 162–185. o.

[74] *Galavics Géza:* A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerk.: *Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1980. 465-510.; *Szirtes Zsófia:* Előkerült a kolozsvári diadalkapu ábrázolása. Élet és Tudomány, LXII (2007). 14. sz. 419–420. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A kolozsvári Porta Triumphalis 1705. In: Emlékkönyv Szilas László tiszteletére. (Szerk. *Szilágyi Csaba.*) Szeged, 2007. 283–295. o.

[75] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin I.HA Geheimer Rat Rep. 1. Beziehungen zum Kaiser (auch zum Reich und zum Hause Österreich) Nr. 201. (Korábban 47a3) Relationen un Nachrichten Bartholdis aus Italien und Ungarn 1705 Aug- Dez. Fol. 178-183 Descriptio Porta Claudiopoli in honorem Ragozzi et Forgatsch erecta Fuerant novem Princesp Transylniae postitis suaus cum titulis hoc ordne et Inscriptiones. *G. Etényi Nóra:* A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk. *Tamás Edit.*) I. Sárospatak, 2003. 120. o.

[76] *The Boston News-Letter,* Num. 196. (From Monday January 12 to Monday January 19. 1707.) Vienna July 18. „The Last Advices from Transylvania say [...] Those Letters say, that they made great Rejoycings at Clausenburgh, when Prince Ragotski was proclaimed Prince of Transylvania, and that there were several Triumphal Arches, with Inscriptions very injurions to the Emperor. The Pictures of 10 Princes of Transylvania, of the Family of Prince Ragotski, viz. 5 of the Name of Bathory, and 5 others of the Name of Ragotski, adorned the chief Triumphal Arch, and under the Picture of the Present Prince were these Words: »Sanghime tentortin tibi, qua debentur Avorum, Transylvania, Heros, Maxime, Sceptta cape.« This Inscription and most of the others, were the same that had been prepared some time ago for the Reception of that Prince, which was prevented by the Defeat he received at Sciebd."

rint a felirat legtöbbje ugyanaz volt, mint korábban, 1705-ben készítettek a fejedelem fogadására, amelyet azonban a november 11-i zsibói csatavesztés miatt szét kellett szedni.[77] A híradás tévedésként is tanulságos, mert arra utal, hogy diplomáciai iratokban, esetleg nyomtatott formában az amerikai újság számára is „kéznél volt", elérhető volt a diadalkapu két évvel korábbi leírása. A ceremóniák bemutatásakor a bostoni hetilapban Rákóczi fejedelmi reprezentációjának tudatossága is tükröződik.[78]

A bostoni hetilap szerint Bécsben nagyon türelmetlenül várják, hogy megtudják, vajon a törökök elismerik-e Rákóczit Erdély szuverén fejedelmének, ami ellenkezne a karlócai békével. A hetilap arra is utal, hogy bármi is Rákóczi státusa, új követeket küldött Konstantinápolyba, jelezve megválasztását a fejedelmi tisztségre, s hogy új erőfeszítéseket tegyenek a Porta elköteleződésének érdekében a magyarok iránt. A bostoni újság diplomaták értesüléseire utalva arról számolt be, hogy a császári udvarban még nem ismerték el Rákóczi címét, de megújították, hogy a konföderációnak ő a vezetője.[79]

A *Boston News-Letter* a 198. számban, július 20-i bécsi hírek alapján, de saját tanácsosaira hivatkozva számolt be az ónodi országgyűlésen történt „erőszakos kimenetelű cselekményekről", melyeket – az újság híradása szerint – a küldöttek hajtottak végre a vezetők jóváhagyásával Okolicsányi fia és mások ellen. Nem véletlen a megfogalmazás, mert 1704-ben Okolicsányi Pál selmecbányai békebiztosságáról is jelentek meg hírek a bostoni újságban. A bostoni újság úgy tudta, Okolicsányiék azt ajánlották, hogy kössenek békét, s a békekötés jelentőségéről akarták meggyőzni az országgyűlést. A hetilap arról is ír, a valóságnak megfelelően, hogy Okolocsányi apját nem ölték meg, amint jelentették, de bebörtönözték, (1707 júniusa és 1708 júniusa között) számos más társával, mert azt gyanították, hogy a császár érdekében cselekszik. Az amerikai hetilap szerint Rákóczi herceg és Bercsényi gróf „partizánjai" arról próbálták meggyőzni az országgyűlést, hogy tagadják meg az ausztriai házat, de ragaszkodtak hozzá, hogy egyetlen külföl-

[77] Galavics Géza közölte a diadalkapunak a Kriegsarchivban található „Descriptio portae in honorem Ragoczy et Forgatsch erectae" című leírását, mely a „Diarium über die Operationen der – k. Truppen gegen die Rebellen unter Ragozzi und Forgatsch von 3 bis 26 November 1705" című irattal együtt jutott el a Haditanácshoz. *Galavics* 1980. 483., 491–492. o. A hivatalos jelentés szerinti leírás nyomtatásban is megjelent: App. H. 2373. Entwurff Der zu Clausenburg vor dem Ungarischen Erz-Rebellen Rakozi, Auffgerichten, Von denen Kay. Aber nach erhaltenen grossen Victori unter den S. V. Galgen verbrennten Triumph-Porten. *Galavics* 1980. 491–492. o. Gyalogi János jezsuita leírása: *Varga Imre:* II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt kolozsvári diadalkapuról. *Vigilia,* 1976. 10. sz. 691–696. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. (Szerk. *Szilágyi Csaba.*) Piliscsaba, 2006. 163–169. o. Cserei Mihály históriája. In: *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes:* Rákóczi Tükör. I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. 2. kiadás, Budapest, 2004. 355. o.

[78] *R. Várkonyi Ágnes:* Hatalom, rítus, kommunikáció II. Rákóczi Ferenc államában. In: Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyari András Emlékkönyv. (Szerk. *Pál Judit, Rüsz Fogarasi Enikő.*) Kolozsvár, 2002. 297–308. o.; *B. Szabó János–Erdősi Péter:* Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. Kard és koszorú. Ezer év magyar uralmi jelvényei. (Szerk. *Veszprémy László.*) Budapest, 2002. 91. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Idővel paloták. Magyar udvari kultúra a 16–17. században. (Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*) Budapest, 2005. 77–86. o.

[79] *The Boston News-Letter,* Num 196. (From Monday January 12 to Monday January 19. 1707.) Vienna July 18. „They are very impatient to know here, whether the Turks will own that Prince as Soveraign of Transilvania, which seems coutrary to the Treaty of Carlowitz. Whatever it be has sent new Deputies to Constantinople, to notily his Election to the Principality and make new Efforts to engage the Port to assist him and the Hungarians. They tell us at Court, that the latter have not yet acknowedledged his Title, have renewed his Commission of Chief of their Consideration."

di potentáttal se lépjenek szövetségre, amíg nem biztosították az országgyűlést arról, hogy bizonyos hatalmat deklarálnak az országgyűlésnek, amint megválasztják az új királyt.[80] Az újság szerint több kandidáló személyről is beszélnek, de ezekre a jelentésekre nem lehet hagyatkozni. Más hírforrások azt mondják, hogy kinyilvánították, ha a császár orvosolja a jogi sérelmeiket, valamint visszaállítja a tövényeiket és a szabadságukat, újból megválasztják királyuknak.[81]

Ebben a számában a bostoni hetilap – német, francia és holland újságokhoz hasonlóan – Czobor Márk kínos diplomáciai botrányáról is beszámolt, mikor a gróf a svéd követ jelenlétében XII. Károlyra sértő megjegyzéseket tett. Az újság szerint Czobor grófját megfosztották minden méltóságától, és arra ítélték, hogy börtönben maradjon hat évig, ezért Bécsben azt remélik, hogy a svéd király elégedett lesz a büntetéssel. I József Czobor grófot fogolyként küldte a svéd királyhoz, így az ügyet sikerült elsimítani.[82] Az 1711-es nyomtatott visszatekintések szerint a kínos esetet az okozta, hogy Czobor gróf holland újságban olvasott XII. Károlyra dehonesztáló megjegyzéseket hozott szóba a svéd követ előtt.[83]

A bostoni hetilap kétszázadik számában, július 30-i bécsi hírek alapján foglalkozott az ónodi országgyűlésen történt trónfosztás külpolitikai hatásával. A hetilap szerint a „legutóbbi hírek azt mondják, hogy a magyarok nemcsak kinyilvánították, hogy üres a trón, hanem megválasztották Rákóczit protectornak és Bercsényit nádornak, amíg egy új királyt nem választanak. A herceg kinyilvánította Nagy Britannia és Hollandia miniszterei nek a magyarok elvárását, hogy a jövőben úgy kezeljék őket, mint egy szabad nemzetet, s nem pedig úgy, mint az osztrák ház alattvalót. Az udvarban azt rebesgetik, hogy bizonyos tárgyalás készül, amely kibékíti Rákóczi heceget a császárral, és véget vet a magyarországi bajoknak, bár ez még elég valószínűtlen."[84] A hetilapban az erdélyi császári csapatok megerősítésére is utaltak. Híreik szerint az Erdélybe szánt seregek három hónapnyi fizetést kaptak, és készen állnak, hogy megkezdjék a menetüket. Rabuten gróf 250 000 forintot kapott saját és tábornokai részére.

---

[80] *The Boston News-Letter,* Num. 198. (From Monday January 26 to Monday February 2. 1707.) Vienna July 20. „Our Advices es from Hungary confirm the violent Resolutions taken by the Malcontents in the Dyet of Onod, which were ... consented to buy the Deputies? The Severity used againtst the Son of the Sieu. Ocolusiani and others, who offer'd to ... them to ... Peace, having deter'd others from discovering then true Sentiments."

[81] *The Boston News-Letter,* Num. 198. (From Monday January 26 to Monday February 2. 1707.) Vienna July 20. „They talk of several Candidates, but these tepo it are not to be depended upon, and some others Advices says, that they have declared, that the Emperor will tedress, their just Grievances, and restored their Laws and Liberties, they will ciuse him again for the King."

[82] *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (S. a. r., kieg. és az előszót írta *Mészáros Kálmán.*) Budapest, 2005. 89. o.; *Szalay László:* Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban. *Századok,* 1870. 1–13. o.

[83] „Der Herr Graf Zobor liess in der Holländischen Gazette aus Wien vom 17. Juli einziehen, dass er sich mit dem Herrn Baron von Stralenheim um Duell Schlage wolle." Röpl. 1189. Relation, Der Affaire, Des Graffen Zobor, Mit dem Baron von Strahlenheim Königliches Schwedisc. Gesandten, am Käyserl. Hoff Anno 1707. Sambt der Folge dieser Strittigkeiten biss auff den. 6. August 1711. (RMK III. 4799/a francia változat: Röpl. 1188.) és Röpl. 1178. „Brieff, Des, herrn N. N. An seinen Freund den Bericht des Affaire Des Graf Zobor mit dem Baron von Stralenheim betreffend, 1711." Francia változat: Röpl. 1183. és App. H. 1507.

[84] *The Boston News-Letter,* Num. 201. (From Monday February 16 to Monday February 23. 1707.) Vienna July 30.

A bostoni újság 203. számában az augusztus 6-i bécsi hírforrások alapján a császári udvar nagy „zavarodottságról" számolnak be a magyar eseményekkel kapcsolatban. Az amerikai újság arról a túlzásról is tudósít, hogy bécsi hírforrásaik egyetértenek abban, hogy „a magyarok elhatározták, hogy egy új választást visznek végbe, még e hó 28-án." Ezekről a kritikus állapotokról úgy tudják, elhatározták, hogy a teljes császári erőt összevonják, hogy megtámadják az elégedetleneket, akik Érsekújváron szállásolták be magukat, s tovább vonulnak Magyarországon, hogy megelőzzék a teljes országgyűlés találkozóját, amelyet azért készítenek elő, hogy egy új királyt válasszanak.[85]

A bostoni hetilapban Esterházy Pál politikai népszerűtlenségére is nyíltan utalnak. Az amerikai hetilap szerint az elégedetlenek tűzzel-vassal pusztítják azon nemesek uradalmait, akik a császár hűségén maradtak. Különösen Esterházy herceggel szemben, aki a „királyság palatinusaként és ahogy ők mondják a nép szabadságának védelmezőjeként elárulta őket az ausztriai házzal szemben." Két hozzátartozó kisvárost is lerombolták, nem kíméltek egyetlen házat s templomot sem.[86] (Esterházy Pál birtokait valóban többször érte támadás, noha II. Rákóczi Ferenc oldalán harcoló korábbi hívei megpróbáltak közvetíteni érdekében.[87])

A bostoni újság augusztus 13-i bécsi hírei Rákóczi június 16-án Ónodról keltezett kiáltványának a hatását is bemutatják. Az amerikai hetilapban részletes leírás jelent meg arról, hogy az elégedetlenek közzétették az interregnumot Rákóczi Ferenc deklarációjával, melyet Magyarország vezetőjeként minden keresztény fejedelemhez és államszövetséghez írt, s ez tartalmazza az okokat, hogy miért mondták ki a trón megüresedését. Az elégedetlenek deklarációja nagyon ellenséges a császárral szemben, akit úgy írnak le, úgy jellemeznek, mint egy Tirannos, s akit zsarnoki törvények alapján választottak, s nem legális uralkodó. Az újság szerint a császár úgy gondolta, hogy elrendeli a nyilvános tiltakozást, s azt hallják, hogy már nyomdában van az ellenpátens.[88] I. József császár és Esterházy Pál nádor az ónodi gyűlés határozatai ellen tiltakozó pátensét Johann Baptis Schönwetter jelenteti meg.[89] A bécsi hetilap azonban csak az ellenpátenst közli. A *The Boston News-Letter*ben a hadi híreket is kedvezőtlennek festik le.

Az amerikai hetilap a nemzetközi hatalmi egyensúly összefüggésében szemléli a Rákóczi-szabadságharc eseményeit. Az angol érdekeknek megfelelően a hosszútávú békemegoldást, megegyezést keresve, közvetítve. Azonban az angol politikai elképzeléseket tükröző bostoni hetilapba sem kerültek bele az ónodi országgyűlésnek azok a döntései, melyek Rákóczi államának működőképességét mutatják, melyek Rákóczinak azt a szándékát tükrözik, hogy miként lehet a közteherviselést, új hatékony adórendszert megvalósítani[90] s modernizációs lépések tenni.[91] Rákóczi és szűkebb politikusi köre reálisan látja,

---

[85] *The Boston News-Letter*, Num. 203. (From Monday March 1.to Monday March 8. 1707.) Vienna August 6.

[86] *The Boston News-Letter*, Num. 203. (From Monday March 1. to Monday March 8. 1707.) Vienna August 6.

[87] *Iványi* 1991. 234–235. o.

[88] *The Boston News-Letter*, Num. 206. (From Monday March 1. to Monday March 8. 1707.) Vienna August 13.

[89] Röpl. 1150.; RMK III. 4577.

[90] *Bánkuti Imre:* A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. (Szerk. *Czigány István.*) Budapest, 2002. 65–97. o.

hogy milyen fontos lenne egy rendszeres hírekkel jelentkező hetilap működtetése annak érdekében, hogy a szabadságharc hírei folyamatosan és II. Rákóczi Ferenc politikáját, elképzeléseit reálisan tükrözve jelenjenek meg. A hírközlésnek ez a korszerű és hatékony módja jól működő és nagy létszámú apparátust kíván meg, mely szisztematikusan gyűjti és rövid idő alatt széles körben terjeszti a híreket nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai vonatkozásokban is.

[91] *Wellmann Imre:* Az ónodi országgyűlés történetéhez. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének 60. évfordulója ünnepére. Bupapest, 1938. 525–571. o. Az ónodi országgyűlési naplók jelentőségéről legújabban: Rákóczi Tükör.2. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. (A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kis tanulmányt írta: *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1973. 309–319., 342–343., 353–359. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* Az ónodi országgyűlés In: A Rákóczi-szabadságharc. Nemzet és emlékezet. (Szerk. *R. Várkonyi Ágnes* és *Kis Domokos Dániel.*) Budapest, 2004. 184–196. o.

Nóra G. Etényi

THE DIET IN ÓNOD ON THE PAGES OF THE WIENERISCHES DIARIUM AND THE BOSTON NEWS-LETTER

Summary

In view of the conditions of the period, the two weeklies, i.e. the *Wienerisches Diarium* and The Boston News-Letter were published a considerable distance away from each other, and their readership too differed quite significantly, however, both newspapers came into existence as a result of the great political, social and economic changes of the early 18th century.

On the pages of the Viennese weekly, the court of Vienna wished to read the latest military and political news representing the significance and growing European power of the Habsburg dynasty, in respect of Leopold I and later his sons, too. Reflecting the interests of the central power, the *Wienerisches Diarium* gave detailed accounts of court ceremonies and events, the visits of foreign diplomats, publishing quotations from the official war diaries of the imperial commanders. The news of Rákóczi's War of Independence only appeared as a military issue, whereas constitutional or legal arguments were not cited concerning either the sessions of the Diet convened by Ferenc II Rákóczi or his title of Prince of Transylvania. With reference to Hungarians, the Viennese weekly most often dealt with members of the Hungarian royalist elite, like Croatian Ban János Pálffy, the successful commander, and Palatine Pál Esterházy as mediator. The news that the weekly reported about the Diet in Ónod were characterised by two main tendencies. There was no useful information either on the events of the session or the dethronement. Highlighting the participation of Miklós Bercsényi, the tragedy of Túróc County's deputies was discussed, but the events were explained by an earlier role as peace mediator of Pál Okolicsányi, the father of Túróc County's attacked deputy, Kristóf Okolicsányi. The weekly also regularly published the patents issued in the name of the monarch and the palatine, which forbade the appearance in the session. Nevertheless, in June and July 1707, most of the reports were about secular and church ceremonies that were to demonstrate the power and the European significance of the dynasty.

The Boston News-Letter, in accordance with the interests of England's foreign policy, reported on the naval and land campaigns of the War of the Spanish Succession, its diplomatic manoeuvres and economic effects. England, although an ally of the Habsburg Empire, considered Rákóczi's War of Independence to be more than a military issue. With reference to the European balance of power, which the Boston newspaper also regarded as an important matter, the policy of Ferenc II Rákóczi was discussed in detail on the pages of the American weekly, with special attention to the peace negotiations and the title of Prince of Transylvania. The paper treated Rákóczi as a significant political figure, in relation to the Principality of Transylvania in particular, and that approach is reflected by the reports on Rákóczi's representation of power, his commemorative medals and his triumphal arch erected in Kolozsvár. The Boston News-Letter also analysed the consequences of the dethronement in Ónod, in consideration of foreign affairs, and quoted Rákóczi's proclamation to the Christian world, which included the reasons for the dethronement. The Boston newspaper, as a mirror of English political opinion, was looking for long-term guarantees concerning the power crisis of the region.

In order to make his own opinion public, and to introduce the economic and military reforms of the Diet in Ónod, Rákóczi should have published his own newspaper. That would have been the only possibility to make his views known and to achieve his aims.

Nóra G. Etényi

LA DIÈTE D'ÓNOD DANS WIENERISCHES DIARIUM ET THE BOSTON NEWS-LETTER

Résumé

Les deux hebdomadaires, Wienerisches Diarium et The Boston News-Letter ont été édités très loin l'un de l'autre, du moins pour l'époque. Leur lectorat était fortement différent, mais les deux ont été créés à l'issue des grands changements politiques, sociaux et économiques du début du 18e siècle.

La cour de Vienne voulait voir, dans l'hebdomadaire viennois, des actualités militaires et politiques illustrant l'importance de la dynastie des Habsbourg, de Léopold Ier et de ses fils, ainsi que leur pouvoir européen croissant. Reflétant les intérêts du centre de pouvoir, Wienerisches Diarium publiait des comptes rendus détaillés sur les fêtes, les cérémonies de cour et la réception d'ambassadeurs étrangers, ainsi que des extraits de journaux de guerre officiels tenus par des généraux impériaux. L'hebdomadaire a traité la guerre d'indépendance de Rákóczi uniquement comme un problème militaire sans citer des arguments juridiques ou relatifs à la théorie de l'État et ce, même pas au sujet des Diètes convoquées par François Rákóczi II, ni de son titre de prince. Parmi les Hongrois, c'était surtout l'élite politique loyale au roi qui était présente dans l'hebdomadaire de Vienne, notamment le général efficace János Pálffy, ban de Croatie et comme médiateur, le palatin Pál Esterházy. Les informations publiées sur la Diète d'Ónod s'inscrivent dans deux tendances principales. Le journal ne dispose pas d'informations de fond directes sur les événements de la Diète, ni sur le détrônement. Le journal a fait état du drame sanglant des délégués de Turóc en soulignant le rôle de Miklós Bercsényi. Toutefois, ils ont expliqué les événements par le rôle de médiateur de paix joué précédemment par Pál Okolocsányi, père de Kristóf, délégué de Turóc. Interdisant la présence à la Diète, les décrets du roi, édités au nom du palatin, ont toujours été publiés dans l'hebdomadaire de Vienne. Néanmoins, en juin et juillet 1707, ce sont principalement les informations sur les cérémonies religieuses et sur le pouvoir et l'importance de la dynastie en Europe qui ont été publiées.

C'est selon les intérêts de l'Angleterre en matière de politique étrangère que l'hebdomadaire de Boston a présenté les opérations militaires terrestres et maritimes de la guerre de succession d'Espagne, ainsi que ses actions diplomatiques et son impact économique. L'Angleterre était l'allié de l'Empire des Habsbourg, mais pour elle, la guerre d'indépendance de Rákóczi n'était pas seulement une question militaire. Au nom de l'équilibre des pouvoirs en Europe mis en avant également par le journal, de nombreux aspects de la politique de François Rákóczi II y ont été présentés, surtout au sujet des négociations de paix et de son titre de prince de Transylvanie. Les informations de Boston considèrent Rákóczi comme une personnalité politique importante, surtout pour la Principauté de Transylvanie, ce que reflètent également les nouvelles publiées sur la manière dont il montre son pouvoir, sur ses médailles commémoratives et son arc de triomphe de Kolozsvár. The Boston News-Letter analyse également les conséquences en matière de politique étrangère du détrônement d'Ónod. Il cite le manifeste de Rákóczi adressé au monde chrétien qui contient les motifs du détrônement. Reflétant la position de la politique étrangère anglaise, l'hebdomadaire de Boston cherche des garanties à long terme pour résoudre la crise politique dans la région.

Pour faire connaître et faire valoir sa position, ainsi que pour présenter les réformes économiques et militaires de la Diète d'Ónod, Rákóczi aurait dû créer et éditer son propre hebdomadaire.

Nóra G. Etényi

DIE DIÄT VON ÓNOD IM WIENERISCHEN DIARIUM UND IM THE BOSTON NEWS-LETTER

Resümee

Die zwei Wochenzeitungen Wienerisches Diarium und The Boston News-Letter wurden – mit dem Maßstab der Zeit gemessen – ziemlich weit voneinander herausgegeben, und auch die Leserschaft der beiden Blätter unterschied sich in bedeutendem Maße. Trotzdem wurden beide Wochenblätter von der großen politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Umstrukturierung Anfang des 18. Jahrhunderts zum Leben erweckt.

Der Wiener Hof wollte in der Wiener Wochenzeitung militärische und politische Nachrichten wiedersehen, die die Bedeutung und die europäische Macht der Habsburger-Dynastie repräsentierten, sowohl bezüglich Leopold I., als auch später bezüglich seiner Söhne. Das Wienerische Diarium spiegelte die Interessen des Machtzentrums wider und veröffentliche detaillierte Berichte über die höfischen Feierlichkeiten, Zeremonien, den Empfang ausländischer Gesandter und Auszüge aus dem offiziellen Kriegstagebuch der kaiserlichen Heerführer. Die Nachrichten des Rákóczi-Freiheitskampfes erschienen lediglich als militärisches Problem und zitierten auch keine staatstheoretischen, rechtlichen Argumente bezüglich der von Ferenc II. Rákóczi einberufenen Diäten oder seines Fürstentitels von Siebenbürgen. In der Wiener Wochenzeitung erschien am häufigsten die königstreue ungarische politische Elite, insbesondere der kroatische Banus János Pálffy und – als erfolgreicher Heerführer und Mediator – Palatin Pál Esterházy. Die im Zusammenhang mit der Diät von Ónod im Wochenblatt veröffentlichten Nachrichten werden von zwei Haupttendenzen gekennzeichnet. Es gibt auch keine direkten nennenswerten Informationen über die Ergebnisse der Diät und die Dethronisation. Bezüglich des blutigen Dramas, der Abrechnung mit den Deputierten aus Turóc, betonten sie die Rolle von Miklós Bercsényi, erklärten jedoch die Ereignisse mit der früheren friedensvermittelnden Rolle des Vaters des Deputierten aus Turóc namens Kristóf Okolocsányi, nämlich Pál. Die Patente, die im Namen des Herrschers und des Palatins herausgegeben wurden und das Erscheinen bei der Diät verbaten, wurden im Wiener Wochenblatt stets veröffentlicht. Grundsätzlich wurden jedoch im Juni und Juli 1707 Nachrichten über weltliche und religiöse Zeremonien veröffentlicht, die die Macht der Dynastie stärkten und ihre europäische Bedeutung demonstrierten.

In der Bostoner Zeitung wurden – den außenpolitischen Interessen Englands entsprechend – die Kriegsereignisse des Spanischen Erbfolgekrieges auf dem Meer und auf dem Festland, die diplomatischen Aktionen und wirtschaftlichen Folgen vorgestellt. England war Verbündeter des Habsburgerreiches, betrachtete jedoch den Rákóczi-Freiheitskampf nicht nur als eine militärische Frage. Im Namen des europäischen Machtgleichgewichts, das auch die Bostoner Zeitung betonte, erschien die Politik von Ferenc II. Rákóczi im amerikanischen Blatt in recht vielseitiger Weise, insbesondere was die Friedensverhandlungen und den Fürstentitel von Siebenbürgen betrifft. In den Bostoner Nachrichten wurde Rákóczi als ein ernsthafter politischer Faktor angesehen, vor allem bezüglich des Fürstentums Siebenbürgen und dies spiegelt sich auch in den Berichterstattungen wider, die die Machtrepräsentation, die Erinnerungsmedaillen und die Siegespforte von Rákóczi in Kolozsvár (Klausenburg) vorstellten. Der The Boston News-Letter analysiert auch die außenpolitischen Konsequenzen der Dethronisation von Ónod. Er zitiert das Manifest, das Rákóczi an die christliche Welt gerichtet hatte und in dem die Gründe der Dethronisation angeführt sind. Die Bostoner Zeitung sucht – wobei sie den Standpunkt der englischen Politik widerspiegelt – langfristige Garantien für die Machtkrise der Region.

Zur Vorstellung des eigenen Standpunktes von Rákóczi, der wirtschaftlichen Erneuerungen, der Heeresreform der Diät von Ónod wäre die Herausgabe einer Wochenzeitung in eigener Veröffentlichung notwendig gewesen. Rákóczi hätte seinen eigenen Standpunkt nur in einem Wochenblatt richtig geltend machen können, der von ihm herausgegeben worden wäre.

Нора Г. Этеньи

ОНОДСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ СОБРАНИЕ В WIENERISCHES DIARIUM И THE BOSTON NEWS-LETTER

Резюме

Эти два еженедельника Wienerisches Diarium и The Boston News-Letter, измеряя шагами эпохи, издавались на весьма больших расстояниях друг от друга, и читательская публика этих двух изданий так же в большой мере разнилась между собой, и все же оба еженедельника были вызваны к жизни большими политическими, общественными и экономическими преобразованиями начала XVIII века. Венский двор хотел бы вновь увидеть в венском еженедельнике военные и политические вести, репрезентировавшие значение династии Габсбургов и их возрастающую власть в Европе – в отношении Леопольда I и затем его сыновей. Еженедельник Wienerisches Diarium, отражая интересы центральной власти, публиковал подробные отчеты о придворных празднествах, церемониях, приемах иностранных послов и подробные отчеты, почерпнутые из официальных военных дневников кайзеровских полководцев. Вести об освободительной борьбе под руководством Ракоци появлялись лишь в качестве военной проблемы, не содержали цитат из государственных теорий, юридических аргументов, ни в отношении провозглашенных Ференцем II Ракоци государственных собраний или же титула князя Трансильвании. В венских еженедельниках среди венгерских вестей фигурировала большей частью венгерская политическая элита, преданная королю, главным образом хорватский бан Янош Палффи, прославленный полководец, и в качестве посредника надора Пал Эстерхази. Публиковавшиеся в еженедельнике вести, касавшиеся онодского государственного собрания, характеризуются двуми основными тенденциями. Они не содержали непосредственной существенной информации ни о событиях в государственном собрании, ни о низложении правителя. Кровавая драма, расправа с послами Туроца была описана с подчеркиванием роли Миклоша Берченьи, но события объяснялись главным образом более ранней посреднической ролью туроцкого посла отца Криштофа Околочаньи, Пала. Изданные от имени правителя, надора патенты, запрещавшие появление в государственном собрании, всегда публиковались в еженедельнице. Однако в июне, июле 1707 года появлялись известия, демонстрировавшие власть и могущество династии, ее значение в Европе, сообщения о светских и церковных церемониях.

В бостонской газете в соответсвии с внешнеполитическими интересами Англии публиковались вести о морских и сухопутных боевых событиях испанской войны за наследство, дипломатические акции, проводимые в ее пользу, анализировалось экономическое воздействие военных действий. Англия была союзницей империи Габсбургов, но борьбу за свободу, возглавляемую Ракоци, она рассматривала не только как военный вопрос. Во имя европейского державного равновесия, подчеркиваемого и бостонской газетой, политика Ференца II Ракоци весьма многосторонне отражалась в американской газете, особенно события, связанные с переговорами о мире и титулом трансильванского князя. В бостонских известиях Ракоци рассматривают как серьезный политический фактор, особенно в отношении Трансильванского Княжества, и это отражается также и в державной репрезентации Ракоци, в показе в специальных выпусках изданных в его честь юбилейных медалей, триумфальной арки в городе Коложвар и пр. The Boston News-Letter дает также анализ внешнеполитических последствий низложения императора в Оноде. Приводится манифест Ракоци, с которым он обратился ко всему христианскому миру, где он называет и причины низложения правителя. Бостонская газета, отражая позицию политики Англии, ищет также долгосрочные гарантии для решения кризиса власти в регионе.

Для ознакомления со своей позицией, показа военной реформы и экономических нововведений государственного собрания в Оноде Ракоци нуждался в издании собственного еженедельника, в котором он мог бы выразить свою подлинную позицию.

KÓNYA PÉTER

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK AZ 1707. ÉV ESEMÉNYEIBEN

A szabad királyi városok fontos szerepet játszottak a Habsburg-ellenes felkelésekben a XVII. század végén és a XVIII. század elején, különösen azok legnagyobbjában és leghosszabbjában, amelynek élén II. Rákóczi Ferenc állt. E városok a szabadságharc számára több ok miatt is nagy jelentőségűek voltak. Gazdasági szempontból nem csak bőséges pénzforrásként szolgáltak, hanem a fegyveres küzdelem számára igen fontos nyersanyagokat és termékeket állítottak elő: fegyvereket, lőport, ruházatot, és más ipari cikkeket. Fejlett kereskedelmi kapcsolataik révén ezek a városok közvetítették a külföldi árucikkeket is az országba, politikai szempontból pedig, lojális, protestáns lakosságuk révén, fontos politikai szövetségest jelentettek a habozó nemességgel szemben. A városok ugyanakkor nem csekély katonai erővel is bírtak. Mind a Habsburg katonaság, mind a kuruc hadsereg igénybe vette őket elszállásolásra és ellátási célokra. A szabadságharc állama különösen azokra támaszkodott, amelyeket modern, tüzérséggel bőven ellátott erődítmények védtek, mert azok a harcok idején csaknem bevehetetlen, hosszú, akár több évig tartó ostromnak is ellenállni képes erődökké válhattak. A felső-magyarországi városok közül ilyen, valóban modern erőd a XVIII. század elején csak kettő volt, Kassa és Eperjes.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában a legnagyobb jelentőségűek, több ok miatt, a felső-magyarországi szabad királyi városok voltak, amelyek az ellenállás közepén helyezkedtek el, majdnem végéig a szabadságharc oldalán álltak, és annak fontos gazdasági, politikai és katonai támaszát alkották.[1] Felső-Magyarország területén öt, 1655-től hat szabad királyi város volt. E városok a szabadságharcot megelőző évtizedekben, pontosabban a XVII. század utolsó harmadában, mind nagyságukban, mind gazdasági, társadalmi, politikai vagy katonai jelentőségükben különböztek egymástól.

Eperjes a XVII. század első felében a királyi Magyarország legjelentősebb szabad királyi városainak egyike volt. Gazdaságát elsősorban a fejlett nemzetközi kereskedelem és a céhes ipar jellemezte; e téren egy időben a keleti részek fővárosát, Kassát is utolérte, sőt, átmenetileg, meg is megelőzte. A város modern erődítményrendszerrel és tüzérséggel rendelkezett. A század második felében több mint 6000 ember lakott a városban, bár ez a szám a Thököly szabadságharc után bizonyos mértékben csökkent. Lakossága német, magyar és szlovák nyelvű volt. A többi városhoz hasonlóan a lakosság többsége az ágostai evangélikus vallást követte.[2]

Bártfa a Lengyelország felé vezető úton, a határ közvetlen közelében terült el. Bár a városi jövedelmek fő forrását itt is a kereskedelem és az ipar jelentette, Eperjeshez képest mezőgazdasága is számottevő volt. Mindezek ellenére már a XVI. században lassan kezdett visszafejlődni, annak ellenére, hogy az összes szabad királyi városok közül, Kas-

[1] *Kónya, Peter:* Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670-1711). Prešov, 2000. (A továbbiakban: *Kónya*, 2000.)

[2] *Kónya Péter:* Eperjes az utolsó Habsburg-ellenes felkelések korában. In: Habsburgok és Magyarország XVI–XVII. században. Debrecen, 1997. 23–32. o.

sa után, Bártfa volt a legnagyobb földesúr, hiszen még a XVII. század közepén is 14 teljes jobbágyfalut birtokolt. A XVII. századra mégis jelentősen lemaradt Eperjes mögött. Védelmi rendszere lényegében csak az elavult, későközépkori bástyákból és falakból állt. A század végén legfeljebb 3000 – többségében német, kisebb részben szlovák nyelvű – lakosa volt.[3]

Kisszeben a legkisebb és gazdaságilag a leggyengébb volt a hat város közül. Kereskedelme, Eperjes közvetlen szomszédsága miatt, nem fejlődhetett oly mértékben, mint más városoké. Ugyanez mondható el céhes iparáról is. Lakossága alig haladta meg a 2000 főt. Csekély katonai jelentőségét mutatja, hogy középkori városfalai már csak esetleges rablótámadásoktól védhették meg. Többnyire német nyelvű lakossága soraiban nagyszámú szlovák mellett kevés magyar is akadt.[4]

Kassa, átmeneti pangás után, a XVII. század második felére ismét a legnagyobb és legjelentősebb felső-magyarországi várossá emelkedett. Gazdasági életében, a fejlett kereskedelem mellett, erős ipara is jelentős szerepet játszott. Lakossága a XVII. század végén kb 5000-re tehető. Polgársága, mint Eperjesé, háromnyelvű volt. Kassa az egyetlen olyan felső-magyarországi szabad királyi város volt, ahol az ellenreformáció előtt a lutheri mellett a református és a katolikus egyház is virágzott. Mint az egész Felső-Magyarország hagyományos központjában, a városban működött az országrész két legfelsőbb igazgatási szerve, a Felső-magyarországi Főkapitányság és a Szepesi Kamara.[5]

Lőcse is gazdag és fejlett kereskedőváros volt a XVII. században. Falai között több mint 40 iparos céh működött, lakosainak száma elérte a 4000 főt. A lakosság túlnyomó részét németek adták.

Késmárk a XV. században visszaesett mezővárosi rangra, csak 1655-ben kapta vissza a szabad királyi városok kiváltságait. A mintegy 2000 lakosú Késmárk elsősorban fejlett iparos város volt, ahol, mint Lőcsén, többnyire németek éltek.[6]

A hat város (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben és Késmárk) gazdasági, katonai és politikai jelentősége, több ok miatt, nem csak a mozgalom elején, hanem a lényegében következő évek során is megmaradt. Földrajzi fekvésüknek köszönhetően 1710-ig az alsó-magyarországi szabad királyi városokkal, vagy a bányavárosokkal szemben, a frontvonaltól távol, a kuruc hátországot alkották, és zömükben protestáns lakosaik is mindvégig sokkal lojálisabbnak bizonyultak, mint a nyugatabbra élő (pozsonyi, nagyszombati, besztercebányai vagy selmecbányai) polgártársaik.[7]

A hat szabad királyi város nem egy időben került a kurucok kezére, de 1704 végén már mindegyikük Rákóczi táborában volt.[8] E városok rendkívül jelentősek voltak a szabadságharc számára, annak ellenére, hogy a XVII. század utolsó két évtizedeiben és a

---

[3] *Kónya*, 2000.

[4] *Kónya, Peter:* Sabinov v druhej polovici 17. a na prahu 18. storočia, 119- 154. o. In: *Kónya, Peter* (a kol.): Dejiny Sabinova. Sabinov, 2000.

[5] *Kónya, Péter:* A Felső-Magyarországi szabad királyi városok II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. In: Rákóczi állama és a korabeli Európa. Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Kónya*, 2004.) 28–43. o.

[6] Uo.

[7] *Kónya*, 2000.

[8] Míg Kisszeben már 1703 őszén, Bártfa, Késmárk és Lőcse az év végén, Kassa és Eperjes csak 1704 decemberében került Rákóczi hatalmába.

felkelés elején, főleg gazdasági erejükből, sokat veszítettek. Kassa és Eperjes megszerzése kulcsfontosságú volt nem csak az egész Felső-Magyarország ellenőrzése szempontjából. Mind e kettő, mind a többi négy város még mindig elegendő gazdasági erővel rendelkezett, ami lehetővé tette a hadsereg ruházattal, puskaporral, könnyebb és nehezebb fegyverzettel, és a más, a háború számára szükséges árucikkekkel való ellátását.[9]

Katonai szempontból a korszerűen megerődített Kassa és Eperjes többhavi ostromnak is ellenállhatott. Többi négy város erődítései már távolról sem feleltek meg a kor hadászati követelményeinek, bár későközépkori városfalaik a nagyszámú katonaság szálláshelyeinek megvédésére még alkalmasak voltak. Nem feledkezhetünk meg a városok által fizetett adók összegéről sem. Politikai szempontból a polgárok elsősorban a vármegyei nemességgel való konfliktusokban nyújthattak segítséget a fejedelemnek.[10] Mindezek mellett Bártfa például, földrajzi fekvésének köszönhetően, jelentős szerepet töltött be Rákóczi külpolitikai kapcsolataiban is.

1705 végéig a városokban berendezkedett a kuruc hatalom és részben teljesültek a városok céljai és várakozásai is. Az új hatalom mentesítette a városokat a katonaság ellátásától és az adófizetéstől, de más gazdasági kedvezményeket is hozott: Kassán és Eperjesen Rákóczi visszaváltotta a Habsburg parancsnokok által bevezetett rézpénzt. Ezt a szükségpénzt a városparancsnokok a többhónapos ostrom alatt verették. Csak Eperjesen 8 282 rajnai forint értékében került forgalomba.[11] 1705 áprilisában Keczer Sándor 5 688 magyar forint 60 dénárt, majd 5 901 forint 67 dénárt vitt Lőcsére, beváltásra, s a város 12 000 magyar ezüstforintot kapott.[12] A politikai váltás, legalább az első években, pozitívan befolyásolta a kereskedelmet. Eperjes a több mint egy évig tartó ostrom után ismét szabadon kereskedhetett, nem csak a többi felső-magyarországi városokkal és mezővárosokkal, hanem a lengyel területekkel is, amit Rákóczi lengyelországi kapcsolatai is segítettek. Egyébként a fejedelem több rendelete támogatta a hazai (s így az eperjesi, kassai, vagy bártfai) kereskedők érdekeit.[13] De nem csupán a kereskedelmet, a hazai ipart is fejlesztették a felkelő állam szükségletei. Keczer Sándor már néhány nappal a város megszállása után, 1705 januárjában összevásárolta Eperjesen az összes piros és kék posztót,[14] és az árutermelés a következő években is folytatódott a katonaság számára.

Kisszeben a vallásügyek rendezése után visszaszerezte a malmot, ami korábban a katolikus plébános birtokába került.[15] A kis város jelentősége megnőtt, főleg addig, amíg Eperjes a császár kezén volt, és helyette Kisszeben vásárolta és adta el a tokaji borokat. Visszaszerezte a hejcei szőlőket is, amelyeket majdnem a szabadságharc végéig zavartalanul használhatott.[16] Bártfának 1706-ban, rendkívül nehéz helyzete ellenére (a város le-

[9] *Kónya*, 2004. 28–43. o.

[10] A felső-magyarországi szabad királyi városok már 1683 januárjában, a kassai gyűlésen támogatták Thököly Imre fejedelmet a nyugtalan nemességgel szemben.

[11] ŠA Prešov, Mag. Prešov 1700–1709, B–12.: De Wilson ezredes emlékirata Eperjes ostromáról.

[12] Uo. Keczer Sándor levele és nyugtája 1705 áprilisából.

[13] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 62.: a városi tanács jegyzőkönyvei, 1704–1708.

[14] ŠA Prešov, Mag. Prešov 1630–1705, B–2.: Keczer Sándor rendelete, 1705. január 9.

[15] Magyar Országos Levéltár (MOL), A Rákóczi-szabadságharc levéltára (RSZL), G–31.: a kisszebeni tanács levele a szécsényi országgyűlés bizottságának, 1706. április 30.

[16] ŠA Prešov, Mag. Sabinov, 104/13.: iratok a városi bortermelésről.

égett és gazdasága csak nagyon lassan fejlődött), két jobbágyfalu zálogát sikerült kifizetnie, és két tállyai szőlőjét (Nagy- és Kisnyerges) is visszaszerezte.[17] Ezek a gazdasági sikerek azonban múlékonynak bizonyultak. Hasonlóképpen a többi városnak is sikerült legalább részben visszakapnia a korábbi években elzálogosított falvait, szőlőit vagy majorságait.

Kisszebenben, Lőcsén és Késmárkon már 1704-ben, Kassán és Eperjesen 1705 elején visszaállt a szabad önkormányzat. Megszűnt a kamara felügyelete a városi kormányzati szervek felett, és az új városi tanácsok és hivatalok összetétele már a polgárság tényleges vallási viszonyai alapján alakult.[18] Így csak Kassán maradt a katolikus bíró, a többi öt városban evangélikus polgárok kerültek a bírói székbe. Kassán kívül, ahol azonban szintén a protestáns tanácsosok voltak többségben, csak Eperjesen és Bártfán jutott képviselethez a tanácsban a katolikus kisebbség.

A városok túlnyomóan protestáns lakossága számára rendkívül nagy fontosságú volt a vallásszabadság visszaállítása. 1703 végén, illetve 1704 utolsó heteiben a kuruc csapatokkal visszatértek a száműzetésből az evangélikus lelkészek. Rákóczi ugyan mindkét protestáns vallás szabad gyakorlását megengedte, az egyházi vagyon visszajuttatását azonban megtiltotta. Kivételnek csak az eperjesi evangélikus kollégium tekinthető, azt Bertóti Ferenc rendelete alapján már 1705 januárjában visszakapták az evangélikusok.[19] A lutheránus polgárok az időre már megelégelték, hogy csak a külvárosokban építhetnek fatemplomokat (már ahol építhettek, mert Eperjesen például a hatóságok még azt sem engedélyezték, Bártfán pedig éppen a századfordulón égették fel azokat). Ideiglenesen polgárházakat, illetve vendéglőket használtak egyházi célokra.[20] Csak a szécsényi országgyűlés rendezte végül – viszonylag igazságosan – a templomügyet a városokban. A vallási törvénycikkek értelmében az evangélikus (és a református) vallás az ország egész területén egyenrangú lett a katolikussal és az előző időben elkobzott templomokat és iskolákat igazságosan el kellett osztani a három bevett vallás között. A vallási cikkelyek érvényesítése érdekében az országgyűlés különbizottságokat hozott létre, melyek pár hét múlva a hat felső-magyarországi szabad királyi városba is megérkeztek. Míg az eperjesiek, bártfaiak, szebeniek és késmárkiak a templomok elosztásában nagy győzelmet arattak Szécsényben, a lőcseik, de különösen a kassaiak nem voltak elégedettek a végzésekkel. Lőcsén ugyanis olyan rendelkezés született, hogy az evangélikusoknak osztozkodniuk kellett a katolikusokkal a Szent Jakab-székesegyházon, akik azon kívül továbbra is kezükben tartottak még három templomot, holott összesen nem tettek ki 60 főt.[21]

---

[17] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 1825.; Mag. Knihy 62.

[18] Ez viszont nem zajlott mindenhol problémamentesen. Eperjesen pl. a fejedelmi biztosok az első választást semmisnek nyilvánították és márciusban újat rendeltek el. *Kónya, Peter:* Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670–1711). Prešov, 2000.

[19] *Kónya, Peter:* Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia. In: (*Kónya, P. – Matlovič, R.* [Ed.]:) Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy. Prešov, 1997. (A továbbiakban: *Kónya,* 1994.) 21–45. o.

[20] Az eperjesi ágostai hitvallású evangélikus parókia levéltára: Annale fata et vicissitudines Ecclesiae Evngelicae Eperiessiensis 1671–1721. (A továbbiakban: Az eperjesi ág. ev. parókia levéltára.)

[21] Csécsi János naplója a szécsényi országgyűlésről. In: Rákóczi tükör. I. (Szerk.: *Köpeczi, Béla – R. Várkonyi, Ágnes.*). Budapest, 1973. (A továbbiakban: RT I.) 165. o. *Fabiny Tibor:* II. Rákóczi Ferenc valláspolitikája. Budapest, 1971. Kézirat, (a továbbiakban: *Fabiny*) 49. o.

Sőt Kassán az evangélikus polgároknak el kellett hagyniuk még a nemrég visszafoglalt Szent Erzsébet székesegyházat is. Eperjesen, Bártfán és Kisszebenben viszont visszakapták az evangélikusok a főtéren álló székesegyházakat, Eperjesen még a mellette épült magyar, vagy kis templomot is. Hasonlóan visszakapták az iskolákat és a parókiákat is.[22]

Különböző kuruc csapatok hosszabb-rövidebb ideig már 1704-ben és 1705-ben is tartózkodtak a városokban, ám akkor még nem jelentettek nagy terhet a városi gazdaság számára. Az első évben a csapatokat mind Bártfán, mind Kisszebenben maga a fejedelem tartotta el, később a kiadások felét a városi pénztárak fedezték[23] – bár a szegény Kisszeben, Eperjes elfoglalásáig (amikor nagyobb helyőrséget kellett a városban tartani), azt sem volt képes vállalni.

A helyzet a következő évben kezdett változni, amikor Rabutin generális közeledett Erdélyből nagyszámú hadseregével. A felső-magyarországi szabad királyi városok akkor erősebb kuruc helyőrségeket és más csapatokat is befogadtak, és a gazdasági nehézségek is egyre bonyolultabbá tették a katonaság és az állam követeléseinek kielégítését. A városok immár közvetlenül megtapasztalhatták a háború súlyát.[24]

Az Erdély felől közeledő császári hadsereg első célja Kassa és Eperjes volt, ezért 1706-ban mindkét városban többször átépítették, kibővítették, vagy korszerűsítették az erődítményeket. Míg Eperjesen Károlyi Sándor még csak kiegészítette katonaságával a helyőrséget – és október elejére a vármegye inszurgensei is összegyülekeztek a városban[25] –, Kassának már állnia kellett a Habsburg hadsereg ostromát. Szeptember 29-től október 11-ig ostromolta Kassát Rabutin generális tizenötezres serege. Október 1-től három sáncból lőtték a várost, több mint négyszáz bomba hullott az utcákra és a város részben leégett. Végül a sikertelen ostrom után, október 11-én, Rabutin visszavonult a város alól. Az ostrom alatt nagy károkat szenvedett a város, sok ház és néhány jelentős középület, a székesegyház is, súlyosan megsérült.[26]

Kassán és Eperjesen kívül Bártfa is készült a védekezésre. Szeptember közepére reálissá vált a veszély, hogy a császári katonaság eléri a városokat: Rabutin Eperjesen, Kassán és Bártfán szándékozott telelni. Kassa, esetleg Eperjes sikertelen ostroma után is várható volt, hogy az ellenség továbbhalad Bártfa felé. A város védelmével a fejedelem Bertóti Ferenc kassai vicegenerálist és Károlyi Sándort bízta meg. Bertóti felhívással fordult a lakosokhoz, amelyben hazafiságukra hivatkozva buzdította őket a város személyes védelmére. A polgárokat a katonai parancsnokság alá rendelte, és egyúttal a katonaság ellátására is kötelezte.[27] A polgárokat szétosztotta a bástyákon, ahol a kuruc tisztek vezetése alatt kellett harcolniuk. A válságos helyzetben Károlyi is külön parancsot adott ki a város védelmére. Ostrom esetén csak a harcképes polgároknak kellett volna a városban maradniuk, a többieknek el kellett vonulniuk a bányavárosokba. Megparancsolta továbbá, hogy elegendő lőszert gyűjtsenek a városba, és letépette a tetőt a polgárházakról.

---

[22] *Fabiny,* 49. o., valamint Az eperjesi ág. ev. parókia levéltára.

[23] MOL RSZL G–24., 68.: II. Rákóczi Ferenc levele, 1704. február 2.

[24] *Kónya,* 2000.

[25] ŠA Prešov, ŠŽ K 23.: Sáros vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 1706–1710. 201. o.

[26] *Schiessler Gáspár:* Emlékezetes feljegyzések mindarról, ami Kassa szabad királyi városban történt. In: RT I., (a továbbiakban: *Schiessler,*) 517. o.

[27] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 62.

A polgároknak, akiket a késmárkiak egészítettek volna ki, az utolsó csepp vérükig kellett volna harcolniuk.[28] Rabutin a sikeretlen kassai ostrom után azonban nem menetelt tovább Bártfa felé, s így a rendeletek nem léptek érvénybe.

1707 folyamán is mind a hat városban tartózkodtak különböző kuruc csapatok. Eperjesen például a helyőrségen kívül Bercsényi Miklós és Ocskai László katonái, valamint La Mothe francia tüzérei állomásoztak. 1707 novemberétől kilenc tüzérszázad is Eperjesen telelt.[29] A város 1706 februárjától Keczer András főhadbiztos székhelye volt, a városparancsnoki tisztséget 1709-ig Roth György ezredes töltötte be.[30] A katonák fegyelmezetten viselkedtek, a polgárokat nem zavarták, vagyonukat nem károsították. Ez minden bizonnyal a fejedelem oltalomlevelének volt köszönhető, mely szerint a kihágásokat elkövető katonákra halálbüntetés várt. Így aztán rablásokra és erőszakoskodásokra a hadsereg részéről alig elvétve került sor. Csak 1706-ban panaszkodtak a polgárok Roth ezredesre a vágóhíd jogtalan elfoglalásáért, valamint katonáira, akik betörtek a városházára, néhány polgárházat kiraboltak és tulajdonosait megsebesítették.[31]

Bártfa a szabadságharc folyamán jelentős tüzérségi központtá vált. A város a kapituláció értelmében 1704 után is megtartotta ágyúit, 1706 végétől, de legkésőbb 1707 elejétől pedig számos tüzéregység állomásozott Bártfán, és a kuruc parancsnokság további ágyúkat és tüzérségi felszerelést is oda csoportosított.[32] 1707 január végén La Mothe ezredes érkezett a városba öt tüzérszázaddal, amelyekből egy a külvárosokba, a többi négy a környező falvakba települt. A francia ezredes a következő évben is a városban tartózkodott, és nagyobb tüzércsapatok is maradtak ott a szabadságharc végéig.[33]

Bártfán nem volt konfliktusmentes az együttélés a katonasággal. 1704 januárjában, egy verekedésben a polgárok lelőtték a kuruc parancsnok lovát.[34] Annak ellenére, hogy a parancsnok megígérte a fegyelem megtartását, a katonák továbbra is erőszakosan viselkedtek. 1705 februárjában panaszt nyújtottak be Roth ezredének egy kapitánya ellen, aki megtámadott egy polgárasszonyt, októberben pedig Seldtmeyer lovasai ellen.[35] A nagyszámú tüzérség is sok pénzébe került a polgároknak. La Mothe 1707-ben minden élelmiszert és iparcikkeket a várostól követelt, és a porciókat csak ezüstpénzben fogadta el. Egyébként, a többi tüzéregységek is nagyobb, rendszerint 1000 forintot meghaladó összegeket követeltek.[36]

Kisszebenben 1706-tól Fierville gyalogezrede telelt.[37] 1707 novemberében Ordódy ezredes hatvan gyalogját rendelték a városba, a parancsnoksággal Héthárson települt, a többi egységek a környékbeli falvakban.[38]

---

[28] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Missiles: Nariadenie gen. Károliho o prípravách na obranu mesta.

[29] ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 24.: Városi számadáskönyv, 1707–1710.

[30] MOL RSZL Fejedelmi Kancellária, városok beadványai, G–19.: az eperjesi magisztrátus panasza, 1706. febr. 2.

[31] Uo.

[32] Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve, 1706–1709. (Szerk.: *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1901. Levél, 1707. január 12.

[33] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Missiles: La Mothe levele, 1707. január 26.

[34] Uo, a városi tanács levele, 1704. január 11.

[35] ŠA Prešov, ŠŽ K 22., 794. o.

[36] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 1825.

[37] ŠA Prešov, ŠŽ K 22., 201. o.

Meg kell azonban mondanunk, hogy Kisszeben katonai jelentősége a XVIII. század elején már minimális volt. A kuruc hadsereg nem is látta értelmét tartósabb védelmének, és 1705-től sem tüzérséget, sem jelentősebb egységeket nem helyezett a városba. Két évvel később Ottlyk György főudvarmester Kisszebenről jelentette: „nem olyan hely, amely képes lenne védekezni."[39]

Kassa 1707 folyamán is az egyik legjelentősebb erőd volt, erős tüzérséggel és nagyszámú helyőrséggel. Az év elején eltüntették az 1706-os ostrom nyomait, tavasszal intenzív erődítési munkák folytak. A modern erődrendszert ároksánccal és ellengáttal egészítették ki.[40] Kassa az egész ország egyik legfontosabb központjává lett, az év folyamán maga a fejedelem is többször időzött a városban. A többi szabad királyi város közül Lőcsén és a kisebb Késmárkon is jelentős kuruc katonaság tartózkodott.

1707 folyamán, azaz a szabadságharc ötödik évében a felső-magyarországi szabad királyi városok ellenmondásos helyzetbe kerültek. Rabutin hadseregének távoztával a közvetlen ostromveszély elmúlt, ami hozzájárult a viszonyok konszolidálásához. A városok s polgáraik egyfelől élvezték a szabadságharc vívmányait (főleg a politikai, társadalmi és a vallási életben), másfelől viszont egyre nehezebben viselték a kuruc állam növekvő válságának következményeit.

Az év elején mind a hat városban önkormányzati választások zajlottak. Mindegyik új városi tanácsban többségre jutottak a protestáns polgárok. Kassán azonos arányban voltak evangélikusok és reformátusok,[41] a többi városokban viszont mind a szenátusban, mind a tanácsban túlsúlyba kerültek az evangélikus polgárok. A katolikus lakosság csak Kassán és Eperjesen rendelkezett jelentősebb képviselettel az önkormányzatban. A városbírói tisztségbe Kassán kívül mindenhol evangélikus jelölt került. Eperjesen 1706-tól Klesch János,[42] Bártfán Péchy Ádám,[43] Kisszebenben Trompler György,[44] Kassán a katolikus Szent-Mártoni Imre állt a város élén.[45]

Az városi lakosság nagy többsége továbbra is evangélikus vallású volt, aminek egyébként megfelelt a templomok s az egyházi vagyon elosztása, amely a szécsényi országgyűlés óta már nem igen változott. Az evangélikus egyház mindegyik városban a régi plébániatemplomokat használta, csak Kassán maradt a Szent Erzsébet székesegyház a katolikus kisebbség kezében; az evangélikusoknak meg kellett elégedniök a kisebb, volt szlovák templommal. Visszakapták az evangélikusok a híres városi gimnáziumokat is. Eperjesen új fejlődésnek indult a felső-magyarországi rendek kollégiuma, mely Rezik Jánossal a rektori székben tényleges főiskolává vált.[46] A katolikus polgárság viszont nem mindegyik városban rendelkezett saját iskolával. Kisszebenben katolikus tanító sem volt,

---

[38] ŠA Prešov, ŠŽ K 23., 511. o.

[39] Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei. II., 572. o.: II. Rákóczi Ferenc levele, 1709. november 9.

[40] *Schiessler*, 518. o.

[41] Uo.

[42] ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.: a városi tanács választási könyve, 1640–1728.

[43] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 62., 63.

[44] ŠA Prešov, Mag. Sabinov, Knihy 99.: Cathalogus Magistratualium.

[45] *Schiessler*, 518. o.

[46] *Kónya*, 1994. 21–45. o.

Eperjesen a jezsuiták távozása után minoriták a volt ispotályban működtették a katolikus iskolát.[47] A hat szabad királyi város ismét a magyarországi evangélikus egyház jelentős központja lett, ami több ténynek köszönhető: Eperjesen működött a híres főiskola, a rózsahegyi zsinatig a bártfai német pap, Zabler Jakab volt az egyetlen tényleges evangélikus szuperintendens (püspök) az országban, és a városi tanácsok is minden erővel támogatták a lutheri egyházat.

Természetes, hogy a katolikus polgárok nem elégedtek meg az új viszonyokkal. Az előző évben több panaszt érkezett a szécsényi országgyűlés vallásügyi bizottságához, elsősorban Bártfáról és Kisszebenből, ahol a plébánosok az elveszett jövedelmeket, az egyházi vagyont és a liturgikus tárgyakat követelték.[48] Az evangélikus városi tanácsok azonban nem csak a katolikus lakosokkal kerültek konfliktusokba. Bár a lutheránus-kálvinista ellentétek a rekatolizálás alatt jelentősen meggyengültek, a szabad királyi városokban a református kisebbség nem volt egyenlő partnere a lutheránus többségnek. Kassán csak 1706-ban kaptak helyet a reformátusok a városi tanácstól templomépítésre,[49] az eperjesiek pedig, amíg a losonci evangélikusok föl nem építették a templomukat, még építési helyet sem kaptak. A református polgárok panaszkodtak is emiatt a fejedelemnek, de sikertelenül, így az eperjesi református templom ügye az ónodi országgyűlés elé került.[50]

A szabadságharc ötödik évében, a hosszú háború és a gazdasági válság következményeként, különböző nehézségek kezdtek jelentkezni a városokban. A katonaság követelései, az adó- és porciószedés és a rézpénz bevezetése nagy károkat okozott a városi gazdaságnak. A városi pénztárak és élelmiszerraktárak kiürültek, a hadi események és az értéktelen pénz lehetetlenné tették a normális áruforgalmat, ami miatt a városok nem tudták veszteségeiket pótolni.

A katonai parancsnokok mind a hat városban elsősorban élelmiszert, bort, puskaport, lőszert, papírt, fát, posztót, ruházatot, lábbelit és más iparcikkeket követeltek a városházától.[51] Ezek értéke 1707-ben csak Eperjesen elérte a 4 151 forintot.[52] A szolgáltatások közül leggyakoribb volt a fuvarozás, vagy kézművesek küldése az erődítési munkákra. Bár a hadkötelezettség csak a városokban élő nemesekre vonatkozott, minden város köteles volt bizonyos számú katonát állítani és nem kevés polgár belépett a kuruc egységekbe (főleg az iparoslegények).[53]

Az első években a városok ugyan még csak a katonaság ellátásának felét fedezték, ám ezen felül nem csekély pénzösszegekkel, szolgáltatásokkal és terménnyel is szolgáltak a hadseregnek vagy az államnak. Míg 1707 őszén Eperjesen a korábban már említett kilenc tüzérszázad tartásából 41 vármegyebeli falu vette ki a részét, a gránátosokat néhány hét múlva már maga a város tartotta el.[54] Bártfának komoly gondokat okozott az oda te-

[47] *Kónya,* 2000.

[48] MOL RSZL Vallásügyi iratok, G–31.

[49] *Schiessler,* 516. o.

[50] Az eperjesi ág. ev. parókia levéltára.

[51] *Kónya,* 2000.

[52] ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 24.

[53] MOL RSZL Megyék és városok iratai, G–25.

[54] ŠA Prešov, Mag. Prešov, 1706–1806., B–2.: Keczer Sándor levele, 1708. március 5.

lepített francia tüzérség, amely nemcsak az élelmiszer-ellátását követelte a tanácstól – minden egyéb szükséges dologgal egyetemben –, hanem nem csekély pénzösszegeket is.

1707-ben már súlyos gondot jelentett a városoknak az adófizetés. A decemberben tartott kassai tanácsülésen Lőcsére 13 000, Eperjesre 10 000, Kassára 8 000, Bártfára 6 000 és Kisszebenre 3 500 dicát határoztak meg. Ez csak Eperjesen 32 750 rajnai forintot jelentett, ezen kívül még 2 500 köböl gabonát, ugyanannyi köböl zabot és 8 000 font húst.[55] Bártfa a pénz mellett havonta 102 köböl gabonával, ugyanannyi köböl zabbal és 40 mázsa 33 font hússal tartozott a kuruc államnak.[56]

Az eredetileg kivetett adó csökkentése ellenére a városok már nem voltak képesek kötelezettségeiket teljesíteni anélkül, hogy el ne adósodjanak, illetve újból el ne zálogosítsák vidéki birtokaikat. Így Eperjes már 1707-ben 4 000 forint kölcsön felvételére kényszerült,[57] és a városi jövedelmek 1706-tól 1707-ig Bártfán is több mint 18 000 forinttal, vagyis 75 százalékkal csökkentek.[58]

Egyidejűleg a rézpénz bevezetésének következményei is mutatkozni kezdtek a városokban. Eperjesen éppen 1707-ben vezették be először a városi számadásokban a 30 és 12 dénár értékű rézpénzt,[59] amely már régebben használatban volt. Ezt az értéktelen pénzt a helyi kereskedők és iparosok nem minden városban voltak hajlandók elfogadni, de a kuruc állam, a katonai parancsnokok és a hivatalok is csak a jó ezüstpénzt követelték. Így az adókat, a porciókat és más kiadásokat a városi pénztárakból ezüstpénzben kellett kiutalni, miközben a jövedelmek nagyobb része rézpénzben folyt be. Mivel a „fehér pénz" fogyásával nőtt a polgárok elégedetlensége és ellenszenve a „vörös pénz" iránt, Rákóczi és Bercsényi több rendeletben büntetés terhe alatt rendelte el a rézpénz általános használatát. Erre minden városban külön felügyelők figyeltek.[60] E rendeleteket mind Eperjesen, mind Kassán, mind Lőcsén nagy felháborodással fogadták a kereskedők. Bártfán a városi tanács segíteni igyekezett a rézpénz által legsúlyosabban károsodott polgároknak, ami új terheket jelentett a városi pénztárnak.[61]

További problémákat jelentettek az árak. A húsra és más élelmiszerekre a parancsnokok vagy hatóságok túl alacsony árakat szabtak. Ezeket azonban a polgárok, a pénz csekély értéke miatt, nem tartották be, és elsősorban a húst nemegyszer sokszoros áron adták el.[62]

Kivált a kisebb városokban már 1707-ben teljesen eltűnt a „fehér pénz," a városi pénztárakba és a számadáskönyvekbe réz libertások kerültek, és a problémák folytatódtak. A kereskedők és az iparosok nem akarták elfogadni az értékveszítő pénzt, a katonaság viszont, főleg a francia tüzérek, csak az ezüstérméket követelték. Kisszebenben, amely a legkisebb és gazdaságilag a leggyengébb volt a hat város közül, 1707 végéig majdnem össze-

[55] ŠA Prešov, Mag. Prešov, 1706–1806., B–2.: Keczer Sándor levele, 1708. február 16.

[56] ŠA Bardejov, Mag. Knihy 62.

[57] ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 24.; ŠOKA Prešov, Mag. Prešov, 1700–1709., B–12.: levél, 1708. október 13.

[58] ŠOKA Bardejov, Mag. Knihy 1825.

[59] *Kónya*, 2000.

[60] ŠA Prešov, ŠŽ K 23., 445., 884. ó.

[61] ŠOKA Bardejov, Mag. Knihy 1825.

[62] MOL RSZL G–19.

omlott a városi költségvetés, az ezüstpénz teljesen kiesett a forgalomból, a tanács nem csak az adó jelentős részét, hanem a katonáknak járó szolgáltatásokat és a fizetéseket is csak a terményben képes volt teljesíteni.[63] Érdekes módon próbálta megoldani La Mothe ezredes 1706–1707-ben Bártfán a húshiányt, mely egyformán veszélyeztette a polgárokat és a városban elhelyezett katonákat: úgy vetett véget a helyzetnek, hogy a mészáros céhtől mesterlegényeket követelt, akiket katonáival együtt kiküldött vidékre marhát kobozni.[64]

Mindennek ellenére a hat szabad királyi város és polgársága lojális maradt a fejedelemhez és a kuruc államhoz, és további áldozatokra is kész volt. Fontos szerepet játszott például a kuruc állam külügyeiben Bártfa, mely, a lengyel határ közvetlen szomszédsága miatt, különösen jól szolgálhatta a fejedelmet a külföldi követek fogadása terén, illetve a saját követségek kiinduló állomásaként. 1707-ben a városban több, Lengyelországba és Oroszországba induló kuruc követség tartózkodott, köztük Nedeczky Sándor is, aki az I. Péter cárral folytatott tárgyalásokon képviselte Rákóczit.[65]

Az 1707. év országos eseményeiből az első, amely a felső-magyarországi szabad királyi városokat érintette, a jezsuiták kiűzése volt. A Societas Jesuról már a szécsényi országgyűlés tárgyalt,[66] tagjai viszont csak 1707 januárjában hagyták el a kassai egyetemet, illetve az eperjesi és a lőcsei rendházat. Más vallási ügyek, mint az eperjesi kálvinisták már említett panasza, az ónodi országgyűlés elé kerültek. Az országgyűlés a kálvinisták javára döntött s így még az év vége előtt elkezdődhetett a templomépítés. Más vallási sérelmek, például a kisszebeni és bártfai katolikus plébánosok panaszai, nem kerültek az országos gyűlés elé.

Rendkívül fontos volt a városok számára az év egyik legjelentősebb országos eseménye, az 1707 tavaszán tartatott rózsahegyi zsinat. Erre a majdnem száz év után tartott első egyetemes magyarországi evangélikus zsinatra mind a hat felső-magyarországi szabad királyi város reprezentatív küldöttséget menesztett. Csak Eperjest két jelentős férfiú képviselte Rózsahegyen, Roth Mihály volt bíró és akkori alispán, valamint Klesch János városbíró. Kétségkívül a legjelentősebb és leghíresebb városi részvevő Zabler Jakab bártfai lelkész, az egyetlen élő magyarországi evangélikus szuperintendens volt. Ami a többi várost illeti, Eperjest Heidenreich János, Késmárkot Kray Jakab és Lányi Pál, Lőcsét Brokoff János György, Bártfát Frankenstein János és György Henrik, Kisszebent Faczonius Mátyás képviselte. Az egyháziak részéről a hat város gyülekezeteit az említett Zabler Jakab szuperintendensen kívül Sartorius János kassai és Schwartz János eperjesi lelkész képviselte. A zsinat, több más fontos végzés mellett, visszaállította a hajdani városi esperességet és jelentős határozatokat hozott az eperjesi kollégium ügyében is. A Felső-magyarországi Rendek Kollégiumát (az V. és XXIV. artikulusban) a legfelsőbb magyarországi ágostai hitvallású evangélikus oktatási intézménynek tekintette és gondozásával az ország mind a négy egyházkerületét megbízta.[67]

Bár a szabad királyi városok nem kapcsolódtak be a nemesi ellenzéki mozgalomba, a tizenhárom vármegye két gyűlését is Eperjesen tartotta, az egyiket 1706 márciusában, a

[63] *Kónya*, 2000.

[64] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, 15. Ce, Knihy 51.: a bártfai mészáros céh könyve, 1636–1822.

[65] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 1825.

[66] Csécsi János naplója a szécsényi országgyülésről. RT I.

[67] Evangélikus Országos Levéltár, Budapest, I. a 90. 20.: Originale Synodi Rosenbergensis Evangelicae in Memoria serenissime Posteritati conservatur.; Az eperjesi ág. ev. parókia levéltára.

másikat 1707 márciusában. Míg 1706-ban a vármegyék főleg az elkobzásokról, az adószedésről és a hadseregellátásról tárgyaltak, a városok elsősorban a saját gazdasági nehézségeikről, a katonaság követeléseiről és elszegényedésükről tanácskoztak. Végül összeállították a közös panaszokat, amelyekben a katonaság iránti kötelességek enyhítését, a szálláshelyeken tartózkodó egységek számának csökkentését s más kedvezményeket kérték.[68]

Míg az első gyűlést, és a gyűlés titkos tanácskozásának végzéseit és követeléseit Rákóczi szigorúan elutasította, a második már a törvényes dolgokról tárgyalt és a fejedelem tudatával hívatott össze. A gyűlésen a vármegyék és a hat felső-magyarországi szabad királyi város mellett Nagybánya, Debrecen és Szatmárnémeti követei is részt vettek. Eperjest a tanácskozáson Heidenreich János és Stössel Mihály tanácsos, Bártfát Grünwald Mátyás tanácsos és Péchy Ádám, a város bírája képviselte.[69]

Az év legfontosabb eseménye, amely az egész országot erősen befolyásolta, természetesen az ónodi országgyűlés volt. A fentebb említett gazdasági és pénzügyi problémákkal kapcsolatban Ónodon a szabad királyi városok követei elsősorban a gazdasági jellegű panaszokkal és követelésekkel léptek fel. Bártfa városának követségét Péchy Ádám, a város bírája, továbbá Raslaviczi István és Schirmer Zsigmond tanácsos alkotta.[70] Eperjes követségét három szenátor vezette: Svábi János, Oberbach és Horváth Miklós, a kassai követség vezetője Váncsay István tanácsos volt, a lőcsei küldöttség tagja pedig Brohoff János György. A kisszebeni követség élén Trompler György, a város bírája állt. Ezeken az urakon kívül a források a hat város követei között említik még Hedruith Jónást és egy bizonyos Ulikot. A városok érdekei világosan kiolvashatók a bártfai követek naplójából, amelynek írója legvalószínűbben a város főbírája, Péchy Ádám lehetett. A napló nem nagyon kommentálta I. József trónfosztását, helyeselte a szigorú bánásmódot a turóc megyei követekkel, és röviden, de elismeréssel említette az általános adózás bevezetését. Sokkal hosszabban írt azonban azokról a problémákról, amelyek közvetlenül a városok gazdasági érdekeit érintették.[71]

A szabad királyi városok követei nem kész panaszokkal vagy követelésekkel érkeztek Ónodra, csak az országgyűlés helyszínén kezdtek tanácskozni azokról, először különkülön a felső- és az alsó-magyarországi szabad királyi és bányavárosok, később együttesen, az összes városi követség. A hosszú tanácskozások ellenére még talán ötödszörre is csak azt konstatálták, hogy a gravameneket „papérosra is tönni" kellene.[72] Panaszaik, ahogy végül összeírták, elsősorban a portarendszert érintették, természetesen a kuruc katonaság kihágásairól, a rézpénzről és más gazdasági problémákról is volt köztük szó. A panasziratot Klobusiczky Ferencnek adták át és nagyon csodálkoztak, amikor a rendek panaszai között sajátjaikat nem hallották. Ezért megbeszélték, hogy Sennyey István kancellárra bízzák kívánságaikat, amiért is 24 aranyat kellett fizetniük.[73] Más problémák közül leginkább az új adórendszer (a dica-rendszer) bevezetése, a rájuk kiszabott 50 000

[68] II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei II, 496., 497. o.: II. Rákóczi Ferenc levelei, 1706. március 15. és 23.

[69] ŠA Prešov, ŠŽ K 23., 300–309. o.

[70] ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 62.: a városi tanács jegyzőkönyvei, 1705–1708.

[71] ŠA Prešov, Pobočka Prešov, Knihy 24.: városi számadáskönyv, 1707–1710. Bártfai követek naplója az ónodi országgyűlésről. Történelmi naplók. (Szerk.: *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1875.

[72] Uo.

[73] Uo.

forint befizetése és a rézpénz devalválása érdekelte őket. Az említett összeget még helyben, az országgyűlésen elosztották egymás között, a rézpénz használata ügyében igazat adtak Bercsényinek, hogy az mindenhol és mindenért használtasson, holott éppen a városok gazdálkodása szenvedett sok kárt a rézpénz bevezetése folytán. Érdekes volt még a városok számára a szárazvámok felszámolása és a harmincadok számának csökkentése, és természetesen az idegen kereskedők megadóztatását is elismeréssel kommentálták a követek.[74] A többi articulusok közül Eperjest különösen a huszonnégyszemélyes ítélőtábla létrehozása érintette: tizenkét tagjának éppen a városban kellett üléseznie; valamint a Consilium Oeconomicum elosztása. A Gazdasági Tanács három fiókja közül az egyiket Eperjesre helyezték, és nemsokára átvette az egész Consilium feladatait.[75]

Az egyéb országos tanácskozások közül a hat felső-magyarországi város számára az 1707 decemberében Kassán tartott volt különösen jelentős, melyen a felső-magyarországi vármegyéken kívül a szabad királyi városok követei is részt vettek, és ott is elsősorban a dicák elosztásáról, a rézpénz használatáról, a Rozsnyón kiszabott kétmilliós adóösszeg elosztásáról és a katonaság téli elszállásolásáról tanácskoztak. Eperjest a tárgyalásokon Melczer Mihály, Heidenreich János és Svábi János tanácsos képviselte, a kassai követségét Szent-Mártonyi Imre a város bírája és Váncsay István tanácsos vezette. Ezeken kívül a városi követek közül a kassai tanácskozás irataiban Kisszebenből Trompler Györgyöt említik, Késmárkról Nagy Istvánt.[76] A dicák új elosztása szerint Lőcsére 13 000, Eperjesre 10 000, Kassára 8 000, Bártfára 6 000 és Kisszebenre 3 500 dica jutott, 240 ezüst dénárjával. Ezen kívül minden dica után járt még egy mérő gabona, egy mérő zab, nyolc font hús, vagy esetleg 12 dénár váltságpénz.[77]

A hat felső-magyarországi szabad királyi város 1707-ben már negyedik éve a fejedelem táborában volt. Politikai, vallási és társadalmi téren feltétlenül pozitívan hatottak rájuk a szabadságharc vívmányai, amelyeknek köszönhetően visszaszerezték önkormányzati szabadságukat, országos képviseleti jogukat és a vallásszabadságot. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy nem csak hősiesen viselték a háború terheit, hanem további emberi és anyagi áldozatokra is hajlandók voltak. Az elhúzódó háború és a válság következményeként a városok egyre súlyosabb károkat szenvedtek, mégis szilárdan álltak a szabadságharc oldalán. Követeik részt vettek az ónodi országgyűlésen, ott voltak az év többi országos eseményén, és állhatatosan képviselték városaik gazdasági érdekeit.

---

[74] ŠA Prešov, Pobočka Prešov, Knihy 24.: városi számadáskönyv, 1707–1710. Bártfai követek naplója az ónodi országgyűlésről. Történelmi naplók. (Szerk.: *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1875.

[75] *Kónya Péter:* A Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. (Szerk.: *Tamás Edit.*). Sárospatak, 2003. 171–182. o.

[76] *Nagy Iván:* A kassai 1707. évi országos tanácsról. A Rákóczi-szabadságharc. (Szerk.: *R. Várkonyi, Á., Kis D. D.*) Budapest, 2004. 324–328. o.

[77] *Schiessler,* 518. o.

Péter Kónya

THE ROYAL FREE BOROUGHS OF UPPER HUNGARY AND THE EVENTS OF 1707

Summary

Royal Free Boroughs always played an important role in anti-Habsburg insurgencies, and especially in Ferenc II Rákóczi's War of Independence. Those cities were outstandingly significant from the point of view of the War of Independence. In relation to economy, they did not only serve as a source of abundant financial supplies, but they also provided most important raw materials and products for the armed forces: weapons, gunpowder, uniforms and other industrial items. Due to their highly developed commercial relations, those cities also traded foreign items from abroad, and from a political aspect, their loyal Protestant citizens were vital political allies, as opposed to the hesitant nobility. At the same time, cities also had considerable military power. Both soldiers of the Habsburg army and Hungarian insurgents were quartered in those cities, and they were also used for logistical purposes.

In 1707, the six Royal Free Boroughs of Upper Hungary (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben and Késmárk) had been on the side of Prince Rákóczi already for four years. They had been positively affected by the achievements of the War of Independence from a political, a religious and a social point of view: they had regained their freedom of self-government, their right of national representation and their freedom of religion. Those are the main reasons that they had not only shared to burdens of war, but were ready to make further sacrifices. Although they had suffered growing losses as a result of the lasting war and the crisis, they were standing firm on the side of the War of Independence. Their deputies took part in the Diet in Ónod, and other national events of the year 1707, and consistently represented the economic interests of their cities.

Péter Kónya

LES VILLES ROYALES LIBRES DE LA HAUTE-HONGRIE DANS LES ÉVÉNEMENTS DE L'AN 1707

Résumé

Les villes royales libres jouèrent un rôle important dans les insurrections contre les Habsbourg, notamment dans la guerre d'indépendance de Rákóczi. Ces villes furent importantes pour la guerre d'indépendance pour plusieurs raisons. Du point de vue économique, elles servirent non seulement de ressources financières abondantes, mais elles produirent également des matières de base et des produits indispensables pour la lutte armée: des armes, de la poudre, des vêtements et d'autres produits manufacturés. Grâce à leurs relations commerciales développées, c'est par l'intermédiaire de ces villes que les marchandises étrangères arrivèrent dans le pays. Du fait de leur population protestante et loyale, elles furent aussi des alliés politiques importants contrairement à l'aristocratie vacillante. En même temps, ces villes eurent des forces armées non négligeables. Et l'armée des Habsbourg et les kouroutz recoururent à ces villes pour le cantonnement et le ravitaillement des troupes.

En 1707, les six villes royales libres de la Haute Hongrie (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben et Késmárk) firent partie du camp du prince depuis quatre ans. Les acquis de la guerre d'indépendance furent positifs pour elles à la fois sur le plan politique, religieux et social: elles récupérèrent leur autonomie, leur droit de représentation nationale et la liberté de religion. C'est surtout cela qui explique pourquoi elles étaient prêtes à assumer de plus en plus de charges dans la

guerre. Malgré la gravité croissante des dommages subis en raison de la longue durée de la guerre et de la crise, elles continuèrent de soutenir avec fermeté la guerre d'indépendance. Leurs délégués participèrent à la Diète d'Ónod et aux autres événements nationaux de l'année à l'occasion desquels ils représentèrent avec persévérance les intérêts économiques de leurs villes.

Péter Kónya

DIE KÖNIGLICHEN FREISTÄDTE OBERUNGARNS INMITTEN DER EREIGNISSE DES JAHRES 1707

Resümee

Die Freistädte spielten in den Aufständen gegen die Habsburger und insbesondere im Freiheitskampf von Ferenc II. Rákóczi eine wichtige Rolle. Diese Städte waren aus der Sicht des Freiheitskampfes gleich aus mehreren Gründen bedeutend. Aus wirtschaftlicher Sicht dienten sie nicht nur als reichhaltige Geldquelle, sondern stellten auch für den bewaffneten Kampf sehr wichtige Ressourcen und Produkte her: Waffen, Schießpulver, Bekleidung und andere Industrieartikel. Dank ihrer entwickelten Handelsbeziehungen vermittelten diese Städte auch ausländische Waren ins Land. Aus politischer Sicht waren sie dank ihrer loyalen, protestantischen Bevölkerung wichtige politische Verbündete gegenüber dem zögernden Adel. Die Städte verfügten darüber hinaus auch über eine nicht unbedeutende Militärkraft. Sowohl die Streitmacht der Habsburger, als auch das Heer der Kurutzen nahm sie für Unterbringungs- und Verpflegungszwecke in Anspruch.

Die sechs oberungarischen Freistädte (Kassa /Kaschau/, Eperjes /Preschau/, Lőcse /Leutschau/, Bártfa /Bartfeld/, Kisszeben /Zeben/ und Késmárk /Käsmarkt/) befanden sich im Jahre 1707 bereits im vierten Jahr im Lager des Fürsten. Auf politischem, religiösem und gesellschaftlichem Gebiet hatten die Errungenschaften des Freiheitskampfes zweifellos eine positive Wirkung auf sie: sie errangen ihre Selbstverwaltungs-Freiheit, ihr landesweites Vertretungsrecht und die Religionsfreiheit wieder. In erster Linie ist es damit zu erklären, dass sie nicht nur die Lasten des Krieges trugen, sondern auch zu weiteren Opfern bereit waren. Zwar erlitten die Städte infolge des sich in die Länge ziehenden Krieges und der Krise immer schwerwiegendere Schäden, doch sie standen trotzdem fest an der Seite des Freiheitskampfes. Ihre Deputierten nahmen an der Diät von Ónod teil, waren bei den weiteren landesweiten Ereignissen des Jahres anwesend und vertraten standhaft ihre wirtschaftlichen Interessen.

Петер Коньа

СВОБОДНЫЕ КОРОЛЕВСКИЕ ГОРОДА СЕВЕРНОЙ ВЕНГРИИ В СОБЫТИЯХ 1707 ГОДА.

Резюме

Свободные королевские города играли важную роль в восстаниях против Габсбургов и особенно в освободительной борьбе Ференца II Ракоци. Эти города играли большую роль для освободительной борьбы по многим причинам. С экономической точки зрения они служили обильным финансовым источником, но поставляли также сырье и изделия, продукты, весьма важные для вооруженной борьбы: оружие, порох, обмундирование и другие промышленные изделия. Благодаря своим развитым коммерческим связям они играли

также роль посредников в поставке зарубежных товаров в Венгрию, а с политической точки зрения – и благодаря их лояльному протестантскому населению они являлись важным политическим союзником в противовес колеблющемуся дворянству. Кроме того эти города обладали и не малой вооруженной силой. Как солдаты Габсбургов, так и армия куруцев использовали их в целях транспортировки и снабжения.

Шесть северовенгерских свободных королевских городов (Кашша, Эперъеш, Лёче, Бартфа, Кишсебен и Кешмарк) в 1707 году уже четвертый год находились в лагере князя. В политической, религиозной и общественной сфере на них безусловно положительно воздействовали завоевания освободительной борьбы: они вновь получили свободу самоуправления, свои представительские права в парламенте страны и религиозную свободу. В первую очередь этим можно объяснить, что они не только терпеливо несли бремя войны, но и были готовы приносить дальнейшие жертвы. Несмотря на то, что вследствие затянувшейся войны и наступившего кризиса они страдали от все больших потерь, и все же они твердо оставались на стороне освободительной борьбы. Их послы принимали участие в онодском государственном собрании, присутствовали на остальных общегосударственных событиях года и преданно представляли экономические интересы их городов.

SÁGVÁRI GYÖRGY

A KURUC HADSEREG ÉS A REGULEMENTUM UNIVERSALE

Hadszervezés és hadellátás Ónod után

1707-ben az ónodi országgyűlésen a 10. törvénycikkel a kuruc rendek törvénybe iktatták a Regulamentum Universalét. Hadszervezés és hadellátás tekintetében a szabadságharc Ónod utáni szakaszára a Regulamentum megkerülhetetlen tétel, a benne lefektetett normatívák a még hátra volt négy évre, legalábbis a szándékok szintjén, megszabták a kuruc hadsereg szervezeti és működési keretét, a lehetőségekhez képest mederben tartották a hadsereg belső életét, rendjét. Magát a Regulamentumot, a kuruc szabadságharcban betöltött szerepét a magyar történetírás kellően értékelte, sommázva és megállapítva, hogy az, mármint a Regulamentum, kevéssé tükrözte a szabadságharc hétköznapi valóságát; ami benne megfogalmazódott, inkább egy vágyott állapot, elérendő cél, mondhatnánk ideálkép volt a hadseregről. A mindennapok, amelyeket szabályozni akart, jóval zavarosabbak, és a hadsereg egészére nézve jóval sivárabbak voltak. Mindazonáltal a Regulamentum, létező törvényként, főleg a hadi rendtartásban és hadellátási kérdésekben, tájékozódási pontként szolgált, egyben pedig üzenetként is a társadalom felé, hiszen jó esetben számszerűsíthetővé tehette a társadalom és a hadsereg kapcsolatát, a társadalmat sújtó, a katonáskodással, ezen belül is legfőképpen a hadellátással együtt járó terheket. A Regulamentumban megállapított normatív rend tehát, összességében, gátat vethetett a háborús viszonyok hozta önkényeskedésnek, erőszakoskodásnak, vagy legalábbis kiszámíthatóvá, másként megfogalmazva törvényesített és felügyelt állami monopóliummá tette azt.

A Regulamentum cikkelyeinek jó része hadszervezéssel és hadellátással foglalkozik. A XVIII. század hajnalán a hadügyek eme két fontos kérdése a legszorosabban összefüggött– nemcsak a kuruc Magyarországon, de szerte Európában – a hadsereg modernizációjával, tágabb értelemben az állandó hadsereg problematikájával. A hadsereg kiegészítése, szervezeti felépítése, létszámviszonyai, az egyes alakulatok napi működése, a fegyver-, lőszer- és ruházati ellátás, az élelmezés, az egyes szervezeti egységek pénzügyei, a katonák egzisztenciája, zsoldja valójában színtiszta katonai-logisztikai és szervezeti kérdések voltak, továbbgyűrűző hatásukban azonban a legtágabban értelmezve is társadalmi problémák. Másként szólva: ami az egyik térfélen a hadseregnek általában, és a katonának személyesen, törvényben lefektetett, vagy külön szerződésekkel biztosított rendszeres járandóság, az a másik térfélen, a társadalom számára, kötelező hadi szolgáltatások sora, a hadsereggel való kényszerű együttélésből fakadó konfliktussorozat, napi súrlódás: katonaadás, pénz-, élelem- iparcikkadó, téli szállás, szekerezés, egyfajta napi kiszolgáltatottság, amit saját kvótája arányában a társadalom minden csoportja megszenved. Vagy ha még más szemszögből nézzük: a hadsereg éppúgy ki van szolgáltatva a társadalomnak, az ország gazdasági pénzügyi lehetőségeinek, adózási képességének és teljesítési kedvének, amiképpen a társadalom az adóbehajtó hatalom repressziójának. Olyan kérdések ezek, amelyekre Európa tehetősebb részein sem találtak könnyen választ, nálunk pedig, ahol a társadalom teherbíró képessége a XVIII. század elején összehasonlíthatatlanul kisebb, ahol kevés a pénz, visszamaradott a gazdaság, s mindehhez

képest aránytalanul nagy a hadsereg létszáma, mint ahogy a kuruc Magyarországon volt, ezek a kérdések sokkal élesebben és szinte minden esetben az egész társadalmat érintően vetődtek fel.

Írásom e két kérdés 1707–1711 közötti alakulását vizsgálja, mindenekelőtt a kuruc állami szerepvállalás formáit, közvetlen vagy közvetett szervező és „gondoskodó" tevékenységét a hadsereg életében, mindennapjaiban. Mekkora részt tartott meg (volt képes, vagy kénytelen megtartani) a központi hatalom a maga számára hadsereg a működtetéséből, illetve mennyit kellett ráhagynia, vagy éppen szükségből továbbadnia a törvényhatóságoknak, vármegyéknek, városoknak, netán a működést rábíznia magukra az érintettekre, a katonaságra és a vármegyékre. Az általános normatívák kialakítása mindenképpen állami feladatnak számított, amely szerepét a kuruc állam, több-kevesebb hatékonysággal, a szabadságharc e fázisában be is töltötte; a Regulamentum Universale megalkotása és törvénybe iktatása ennek a tevékenységének mintegy a csúcspontját jelentette. Azonban ezzel együtt is, éppen az állami működés gyengeségéből fakadóan, mindvégig jellemző volt a kuruc államra egyfajta egészen direkt, szinte „atyáskodó," napi szintű, központi beavatkozási kényszerkötelezettség is, amit – paradox módon – egyfelől az állam megalkotta normatívák, pontosabban azok „életszerűtlensége," másfelől az állami adminisztráció, mindenekelőtt a hadellátó apparátus részszervei és területei egymást átfedő tevékenysége miatt beálló gyakori zavarok gerjesztettek.

Ez a kettősség sajátos és vegyes hatékonyságú kuruc gyakorlatot eredményezett az 1707–1711 közötti évekre. Alapjait az 1706–1707 telén kimunkált hadseregreform teremtette meg, melynek legfőbb letéteményese – pozíciójánál fogva is –Bercsényi Miklós, a kuruc hadak főgenerálisa volt. Szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A korábbi évek másik fő hangadója, Forgách Simon szava, akkor már őrizetben lévén, nem sokat számított, így a főgenerális elképzelései lényegében opponálás nélkül, fejedelmi egyetértéssel valósulhattak meg. A hadszervezés kérdésében Forgách és Bercsényi elképzelései között koncepcionális különbség figyelhető meg. Forgách, amikor még hatalmi helyzetben volt, a hadsereg modernizációját egyfajta „elit" elv érvényesítése mentén képzelte el, amit elég jól mutatnak azon gyakorlati szervezési lépései, melyeket 1705–1706-ban reguláris corpusa fenntartása érdekében tett – többnyire tábornoktársai fanyalgó, vagy akár vehemens elutasítása ellenére is.[1] Bercsényi modernizációja inkább nivelláló törekvésnek tekinthető, amely a hadsereg jóval nagyobb hányadára terjedt ki, és Forgáchéhoz képest kevésbé radikális: adminisztratív, lényegében hadszervezési, illetve az európai gyakorlatból, szűkebben a Habsburg seregből átvett kurrens hadellátási, élelmezési, fizetési újdonságok, és a hazai valóságból értelmezett újítások halmaza, s egyáltalán nem koherens gyakorlati lépések láncolata. Bercsényi működése inkább a napi kihívásokra adott – akkori mércével releváns – válaszok egymásutánja, de mondhatnánk akár azt is, hogy részleteiben trükkök, furfangok sora, vagy csupán futás az idő után.

A kérdés ezen a ponton másként is feltehető: előre- vagy visszalépés-e Bercsényi 1706–1707-es ténykedése Forgáchéhoz képest? Forgách perfekcionista hadsereg-modernizálásához képest Bercsényié mindenképpen realista, ami tükröződik a hadsereg szer-

[1] Forgách hadszervező tevékenységéről a regularizálás kapcsán *Ságvári György:* Kuruc regularizálás 1704-1706. In *Czigány István* (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Budapest, 2002. 189–228. o.

kezetének a hazai katonai-közigazgatási hagyományokhoz való igazításában (főkapitányságok), s ugyanígy a regimentek – szinte az egyes emberekkel is számot vető – tételes újjáalakításában. A korabeli hadi terminológia redukciónak[2] nevezte ezt az 1706 telén lezajlott hadszervezeti modernizálást, aminek véghezvitele egyértelműen Bercsényi nevéhez köthető. „Ennek (ti. a reductiónak) ... *practicabilitását kitanultam*" – írta a fejedelemnek 1706 novemberében. Bercsényi redukciója valójában radikális hadszervezeti átalakítás volt, ami Forgách reguláris corpusának felszámolásával, a valóságban az egyes lovas- és gyalogezredek – ahogy nem sokkal később a Regulamentumba is bekerült – a „regimentek és compániák státusának, a tisztségek collatiójának" „rendbetételét," vagy ahogy a történeti értékelések megfogalmazták: „arányosítását" jelentette. Több regiment megszűnt, illetve egymással összeolvadt.

Az átszervezés első fokon a hadkiegészítés területi-közigazgatási elvekre alapozott racionalizálását jelentette: *„... eo facto Verbplatcza minden regimentnek lehetne saját vármegyéje ...*" – jelezte Bercsényi a fejedelemnek fentebb idézett levelében. Említett tanulmányában Mészáros Kálmán hívta fel a figyelmet ezen elv lépcsőzetes kialakulására. Az első tervezetekben még hangsúlyos volt a territoriális szemlélet, vagyis az egyes ezredek hadkiegészítési területei – ahogy a korabeli dokumentumokból kikövetkeztethető – inkább földrajzilag behatárolt tájegységeket jelentettek. Bercsényi célja az volt, hogy az egy tájegységhez tartozó, „széjjel szerte szedett" katonákat az adott területre kijelölt regimentbe terelje. A végleges megoldás ugyanakkor már a közigazgatási határokat preferálta, amennyiben minden regimentet egy (néha több) vármegyével kapcsoltak össze. Ez a tételt a Regulamentumban is rögzítették.[3] A területi-közigazgatási elvnek továbbgyűrűző hatása is volt, ami egyben új alapokra helyezte a hadak ellátását is. Ennek érvényesítéséhez az adórendszer átalakításán keresztül vezetett az út (dicális adó). Lényege többek között, hogy a beszedett adók – pénz, főleg pedig naturáliák és szolgáltatások – a vármegye hivatali közreműködésével, lényegében direkt módon jutottak a vármegyéhez kapcsolt konkrét regimenthez. A vármegyék ezzel kulcsszerepbe kerültek (kényszerültek) a hadsereg működtetésében.

Hasonlóan gyakorlati megoldást kívánt a Forgách letartóztatása után magukra, illetve a kuruc állam nyakára maradt külföldi zsoldosok helyzetének rendezésére is. A konfliktust itt elsősorban az jelentette, hogy a külföldi katonaság aránytalanul jobb kondíciókkal rendelkezett, mint a hazai, mivel Forgách egykori reguláris corpusa ezredeinek alapító pátensei a külföldi zsoldosoknak a korabeli európai standardnak megfelelő jogokat, főleg pedig jobb ellátmányt biztosítottak.[4] A külföldi zsoldosok száma Forgách szerepének

---

[2] A témáról legújabban, több fontos új dokumentum közreadásával és rövid historiográfiai áttekintéssel *Mészáros Kálmán:* Hadseregszervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1999/3. 602–626. o.

[3] „... a hadak és a vármegyék közt eredhető confusio eltávoztatására rendeltetett az is, hogy a' melly regiment, melly vármegyéből állíttatik, ahhoz incorporáltassék az ott találandó praesidium és gvarnizon, úgy hogy a' tisztek ott léte alkalmatosságával mindenekben a' magok regimentje observatióját illető dolgokban onnan várhassanak és idejek s módjok lehessen a' continue való recrutázáshoz..." Regulamentum, Első rész, 5. pont. In: Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőket írta *Bánkúti Imre.* Budapest, 1976. 193. o. A szabályzat más helyein is történik utalás a vármegyékre, főleg a szolgáltatások taglalásakor, a szekerezés, a beszállásolás, élelmezés, aprómundér kapcsán.

[4] 1706 novemberében Bercsényi levélben fejti ki a fejedelemnek, hogyan képzeli el a kérdés megoldását: „A regulárisnak regulája iránt én, Kegyelmes Uram, úgy gondolkozom: praeter formam tractamenti minden

háttérbe szorulásával, s főleg lecsukatása után – éppen a fizetések elmaradása miatt – ugyan erősen lecsökkent, de még így is egyik igen komoly törésvonalát jelentette a kuruc hadseregnek. Bercsényi 1706 novemberében azt javasolta a fejedelemnek, hogy össze kell írni, kinek milyen a *„nemzete és béjövésének cirkumstantiája, tisztnek úgy mint közönségesnek ... és ... félretéve secreteumban az németet a reguláris lovas regimenteket a vármegyék zsoldosaival kell pótolni."* Mintegy félezer külföldi zsoldos lovas sorsáról kellett dönteni.[5]

Külön problémát jelentett e tekintetben a külföldi tisztek státusa. Létszámuk –a kor zsoldos mentalitásából is fakadóan –a szabadságharc alatt mindvégig erősen ingadozott. Ha rendesen kapták a fizetést, akár százak is lehettek a kurucok között, máskor erősen lecsökkent a számuk. 1707 telén annyian voltak – túlnyomó részben németek – hogy kitelt belőlük[6] egy-egy lovas- illetve gyalogezred tisztikara, s még szabad státusúak is maradtak. Esetükben is két koncepció gyürközött egymással: keverjék az idegen tiszteket a magyarországiakkal, avagy szeparálják őket, s szervezzenek számukra olyan ezredeket, ahol nincsenek magyarországiak. Korábban Forgách és maga a fejedelem is, azon a véleményen volt, hogy a tisztikar „keverése" a legjobb megoldás, mondván, hogy a szakmailag képzett külföldi tisztektől a reguláris módit nem ismerő magyarországiak közvetlenül eltanulhatják a reguláris módszereket. Ezzel szemben 1706–1707 telén már az volt az uralkodó vélemény, hogy a reguláris ezredek külföldi tisztjeit a ki kell venni a magyarországiak mellől, s két idegen ezredet kell szervezni, „Obester Norvald" vezetése alatt egy lovast, „Obester Bonafus" vezetése alatt pedig egy gyalogost; az indok: sok volt a viszálykodás a hazai és a külföldi tisztek között .[7]

Ennél azonban – legalábbis a forrásokból erre következtethetünk – többről volt szó! Bercsényinek nem csak egyszerűen a külföldi zsoldosokkal volt baja, hanem „reguláris" elnevezéssel is, ami ezeknek a katonaelemeknek szinte szinonímája volt a korabeli köznyelvben. Álláspontja egy 1707 február 1-én Réthey Györgynek adott direkcióból válik világossá: nehogy *„az eddig viselt reguláris nevezetnek idegenséghe kedvetlenséghet okozzon sok nemes s tisztek között, abhorreálván az dragonsághtúl szolgálatukat, ... tudományt kell tenni mindenek között, hogy az reguláris és Dragonyos nevezetben, s hivataljában egyedül azon idegen Nemzetbül szedett s erigált Regementek fognak maradni, az többi penighlen nem lésznek ollyan Reguláris dragonyosok, hanem ... Magyar Karabélyos Ezerek, és úgy valamint, ahogy az méltóságos Fejedelem oldala mellett karabélyos ezerében szerencséjének és böcsülettyinek tartya mind úri, mind úri nemessi iffjú tisztviselését, s mind köznemesi vitéz legény karabélyossi szolgálattyát ....*[8] A regulamentum-

---

edictumok és regulamentumoknak egyezni kell." Bercsényi Rákóczinak, 1706. november 30. Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első osztály, Had- és Belügy. V. k. (a továbbiakban: AR) 327. o.

[5] Uo.

[6] Bercsényi Réthey Györgynek, 1707. február 1. OSzK Kézirattár, Fol Hung. 1389/VI. 100. f.

[7] A két ezred szervezése körüli eseményekre reagál 1707. április 15-i levelében Bercsényi a fejedelemnek. Arról ír, hogy létszámban a tervezettnél gyengébbek lesznek az ezredek, mert „közel sem tanáltatott annyi német, az mennyi listájok tartott az regementeknek, de desertorok úgyis lesznek majd az ellenségtől, s azokkal fel lehet őket tölteni. A tisztikar azonban megvan, de Norvald csak a szép feleségüeket válogatja, Bonefusz az maga humorához valókat". Áprilisra Bonafusz ezredében 900, Norvaldéban 700 körüli volt a zsoldosok száma. AR I/V. 396. o.

[8] OSzK Kézirattár, Fol Hung. 1389/VI. 102. f.

ban tételesen nem is fordul elő a reguláris megnevezés, helyette valóban a „karabélyos" elnevezéssel találkozunk, amelynek státusbeli ellenpárja a „mezei lovashad". A gyalogezredeknél pedig még ennyi különbségtétel sincsen: ők egyöntetűen „mezei gyalogezredekként" említtetnek.

A reform gyakorlati lépései, legalábbis céljaikat tekintve, azonosak a Habsburg haderőtől eltanult (ellesett) mintákkal. A tervek kidolgozói, de maguk a legfelsőbb kuruc hadvezetés tagjai is, az „Erblandokban" megismert szervezési és hadellátási gyakorlatot utánozták, és azok jelentették a viszonyítási pontokat is. Amint az néhány fennmaradt dokumentumból és számos utalásból valószínűsíthető, 1706–1707 telén, a Regulamentum előkészítésének időszakában, több olyan elemzés is készülhetett, amelyekben a magyarországi gyakorlatot összevetették a Habsburg hadseregével. Egy keltezetlen, de bizonyosan 1706–1707 telén keletkezett, többoldalas háttéranyag például a Habsburg seregben követett német fizetési és ellátási módról értekezett. Az egyébként befejezetlen eszmefuttatás végkicsengése a kuruc hadaknak a némettel szembeni nagyfokú pazarlása. A ruháztatás tekintetében például arra hívja fel a figyelmet, hogy a német hadakban[9] *„mundérungot szerezni is csináltatni is fizetést is sollicitálni s egyszóval minden regement dolgát az regement költségén köll folytatni, kit is Regimentskostnak hínak, kiben tiszt és közönséges posztjai edgyaránt concurrálnak, nálunk ingyen zaklatja vármegyéket, készen veszi az assignatiókat a mundírra, ingyen szabattya, s ingyen varrattya, sem rendi, sem száma, in effectu kit viszonyítani fog majd az univerzális computus ..."* Ugyanez fogalmazódik meg, már mintegy konklúzióként, Bercsényi egyik 1707-es, a fejedelemnek írt levelében a ruhátlanságról panaszkodó ezredek kapcsán: ha azok maguk gazdálkodtak volna, maguk intézték volna saját költségen a mundérkészítést, -beszerzést, már lehetett volna kész ruházatuk. Ne panaszkodjanak a regimentek, mert a „kincstári ellátmányból" csak annyi jár, amennyi az ezred „effectivus statusa;" *„minthogy ez nem ingrediálja az ő, hanem az ország cassáját ..."*[10]

Amint arra utaltam, a reform leglátványosabban a had átszervezését érintette. 1706–1707 teléről több hadrendi variáns maradt fenn, ezek egyike éppen Bercsényi közvetlen környezetéből való. A hadrendben a főgenerális négy hadtestbe (corpus) osztotta be a kuruc regimenteket, az alábbiak szerint.

Tiszáninneni hadtest (Corpus Cistibiscanum) Forgách Simon vezetése alatt		Tiszántúli hadtest (Corpus Transtibiscanum) Károlyi Sándor vezetése alatt		Dunáninneni hadtest (Corpus Cisdanubianum) Barkóczi Ferenc vezetése alatt		Dunántúli hadtest (Corpus Transdanubianum) Eszterházy Antal vezetése alatt	
Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred
Forgách Simon	Róth (János György)	Szőcs János	Perényi Miklós	Eszterházy Antal	Nyáray (Náray László)	Somogyi Ádám	Domonkos Ferenc
Ifj. Barkóczi Ferenc	Radics András	Szemere (László)	Esze Tamás	Eszterházy Dániel	Révay Imre	Bottyán (János)	Móré András

[9] HL 65. doboz 165. f.

[10] AR I/V. 383. f.

Tiszáninneni hadtest (Corpus Cistibiscanum) Forgách Simon vezetése alatt		Tiszántúli hadtest (Corpus Transtibiscanum) Károlyi Sándor vezetése alatt		Dunáninneni hadtest (Corpus Cisdanubianum) Barkóczi Ferenc vezetése alatt		Dunántúli hadtest (Corpus Transdanubianum) Eszterházy Antal vezetése alatt	
Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred	Lovas-ezred	Gyalog-ezred
Orosz Pál	Csajághy János	Boné András	Eölyüs János	Jászság	Révay Gáspár	Kisfaludy György	Cziráky (László)
Csáky Mihály	Lóczy András	Sennyei Ferenc		Luzsinszky Sándor	Czelder Orbán	Török István	
Réthei György	Szinai András	Ilosvai Bálint		Berthóti István	Fodor László	Balogh Ádám	
Deák Ferenc	(Andrássy István ?) Fejérpataky	Kárándy Mihály		Ebeczky István	Thuróczy Gáspár	Szekeres (István)	
Szalay Pál	Egri ezer	Nyúzó Mihály		Ocskay László	Szádeczky Gáspár?	Kisfaludi László	
Réthey János		Bessenyey (Zsigmond)		Nagy János Bezerédy Imre		Prényi Farkas	
Mikházy (Nikházi György)		Krucsay Mihály		Somogyi Ferenc			
		Palocsay György		Géczy Gábor			

Udvari hadak		Erdélyi hadak	
Lovasezredek	Gyalogezredek	Lovasezredek	Gyalogezredek
Ordódy György	Szentiványi (János)	Pekry uram (Pekry Lőrinc)	Ecsedy (János)
Visznyák (Vissenacque, Alexandre Joseph)	Fervil (Fierville le Hérissy, Louis)	Vay László	Balogh Zsigmond
Norval (Carolus)	Bonafus (Bonafous, Charles)	Csáky László	Szászság
Székely (Zsigmond)		Bik László	Szentpáli (István)
		Draguly (Farkas, „Rácz Draguly")	
		Teleky	
		Jósika Sámuel	
		Székely soldos[11]	

[11] A hadrendben Thaly próbált eligazodni, és az eredeti iratot reflexióival és kiegészítéseivel látta el. A tiszáninneni lovasságnál megjegyezte, hogy Orosz Pál ezrede Gundelfinger parancsnoksága alatt állt, s hogy hiányoznak a felsorolásból Semsei századai; a gyalogosoknál kérdőjellel szerepeltette Andrássy Istvánt

Azt is tudnunk kell, hogy a Regulamentumban lefektetett elveket és a tiszta gyakorlatot elég gyorsan meghaladták az események. Kicsit előreugorva az időben: 1708–1709 telén a hadsereg racionalizálásnak újabb fejezete kezdődött el, a dandárosítás, amivel – itt tételesen nem részletezhetően – mintegy felülírták a Regulamentum számos pontját. Az új szervezésről 1708 vége felé születhetett meg a döntés, és 1709 januárjában léptették életbe. Újdonság, de legalábbis szemléletbeli átértékelést feltételez az a tény, hogy ismét és deklaráltan is megjelenik a reguláris–irreguláris ellentétpár, amennyiben mind a gyalog, mind a lovas fegyvernemben reguláris és irreguláris dandárokat szerveztek. Ezeket a francia mintára létrehozott lovasdandárokat hat–hat, a gyalogdandárokat három–három ezred alkotta. A hadrendben továbbra is külön státust élveztek a tiszántúli hadak, amennyiben ott megmaradt a hadtest-szervezés, benne lovas- és gyalogezredekkel („Károlyi uram corpusa"). Egy-egy gyalog- és lovasdandárt képeztek az udvari hadak is.

Íme az 1709 januárjában érvényes hadrend:

Udvari hadak („Fölséges Fejedelem Udvari hada")	
Ordódy György dandára	Szentiványi János dandára
Ordódy György	Szentiványi János
Zay András	Ferville (Fierville le Hérissy, Louis)
Deák Ferenc	Dittrich (Dietrich, Hans Jacob)

Reguláris lovasregimentek	Mezei lovasregimentek	
Babócsay Ferenc dandára	Ebeczky István dandára	Balogh István dandára
Babócsay Ferenc	Ebeczky István	Balogh István
Nagy János	Bottyán (János)	Kókay Márton
Palocsay György	Somodi Ferenc	Sötér (Tamás)
Géczy Gábor	Szalay (Pál)	Jász
Gyürky Pál	Rétey György	Nikházy György
Luzsinszky cum Bokros	Rétey János	Csáky (László)
		Orosz Pál

Fejérpataky ezrede mellett, és megjegyezte Sennyei Pongrácz nevét a dunáninneni hadtestnél; hogy Eszterházy Dániel ezredét Berthóthy Zsigmond vezényli, hogy a Luzsinszky ezred tulajdonosa Petrőczi István, hogy hiányzik Bezegh Imre ezrede, a gyalogosoknál pedig Winkler Vilmos és Andrássy Pál, majd ezt is áthúzva odaírta Andrássy István nevét. A dunántúliaknál szerinte kimaradt Goda, Sándor László és Bakács Lukács, a gyalogosoknál Horváth Tamás, majd itt is megjegyezte Andrássy Pál és Sennyei Pongrácz nevét. Az udvari gyalogságnál Bercsényi palotásait hiányolta, és megjegyezte, hogy speciális hivatásuk a testőrzés és ők adták Ungvár helyőrségét. Az erdélyieknél a szászság mellé zárójelben megjegyezte Ritter nevét és nota benével a végén Csáky Imre nevét. Első feltételezésében 1706–07 telére keltezte az iratot, majd visszatette 1708 július közepére, Érsekújvárra. A táblázatokban a zárójelbe tett névkiegészítéseket *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005. adatai alapján végeztem el.

Gyalogregimentek		
Csajághy János dandára	Perényi Miklós dandára	Urbán Czelder dandára
Csajághy János	Perényi Miklós	Czelder Orbán
Náray László	Radics András	Andrássy György
Révay Imre	Bagossi féle! (Bagossy László)	Winkler Vilmos

Károlyi Sándor hadteste	
Lovasezredek	Gyalogezredek
Szemere László	Károlyi (Sándor) uram
Bessenyey Zsigmond	Almási Márton[12]
KrucsayMárton	
Sennyey István	
Bik László	
Nyúzó Mihály	

Megváltozott az ezredek szervezete és jelentősen megemelkedett a keretlétszámuk is. A Regulamentum még 10 compániás lovas- illetve 8 compániás gyalogezredekről szólt. A lovascompániák létszáma 80 gregárius, de *„szabad légyen minden tisztnek serénysége által compániáját száz közszemélyre szaporítani"* – rendelkezett a törvény, míg a gyalog-compániáké, *„együtt a prima plana beli tisztekkel,"* 150 fő. A Regulamentum szerint a gyalogregimenteket két zászlóaljra (batalióra) osztották négy–négy compániával, illetve minden reguláris gyalogezredben megszerveztek egy–egy száz fős granatéros compániát is. Eszerint egy lovasezred létszáma, beleértve az ezredtörzset is, optimális esetben 1100, a gyalogezredé pedig 1300 fölé is emelkedhetett – ami persze, tegyük hozzá, csak fikció, hiszen ez az állapot szinte soha nem következett be. Az új struktúrában egy gyalogezredet már három–három zászlóalj és egy gránátos század alkotott.[13] Az ezred létszáma („completus statusa") is megemelkedett, 1900 főre, amihez hozzájött még az ezredtörzs állománya, így – legalábbis kereteiben – közel kétezer fős regimenteket kell elképzelnünk. A zászlóaljak változó számú, de legkevesebb három compániából álltak. Egy-egy compánia (század) létszáma 150 fő, ami elvileg akár 200 fölé is emelkedhetett. (A létszám a korszak Habsburg hadserege azidőtájt szervezett magyar hajdúezredeiben is 200 fő volt.)

Az újítások talán legfontosabbja a harmadik zászlóaljak megteremtése. A harmadik zászlóaljak tartaléknak számítottak, a Habsburg haderőben később elterjedt nevükön „helyőrségi zászlóaljnak," vagy „kiképző" zászlóaljnak, amelyek a rendtartás szerint a kijelölt vármegye valamelyik nagyobb erődjében, városában állomásoztak. Ott vonták

[12] Az irat „Az Ország Cassájának subdivisioja, Anno 1708 31 X-bris" címet viseli. OszK Kézirattár, Fol. Hung 1389/XI. 267. f. A névkiegészítésekre l. az előző jegyzetben írottakat.

[13] *Meynert:* Geschichte der k. k. österreichische Armee. III. k. 156. o. A gránátosok megjelenése a gyalogos alakulatokban a XVII. század második felére tehető. Az akkori harcászati szabványok századonként nyolc gránátos katona hadi alkalmazását írták elő. A XVIII. század elejétől aztán az egyes századok gránátosait összevonták, és külön gránátos századot alakítottak belőlük. E hadszervezési újítást a kuruc hadsereg is átvette.

össze és itt szerelték fel az újoncokat, ott folyt a kiképzésük, ott volt az ezred „anyagraktára", hadbiztosi apparátusa, ott tárolták az utánpótlási anyagokat, ott volt az ezred szimbolikus „otthona," s persze tényleges központja. Ez a meglehetősen praktikusnak tetsző lépés sokkal nagyobb jelentőségű, mint ahogy az az első pillanatban tetszik: valójában túlmutatott önmagán, de az aktualitás és a kényszer diktálta helyzeten is. A helyőrségi zászlóaljak létrehozása az állandó ezredek megteremtéséért tett, lehetséges hatásaiban túl nem értékelhető döntés volt, amivel a kuruc hadvezetés lényegében megelőlegezte azt a későbbi gyakorlatot, ami majd a Habsburg állandó hadseregnek is jellemzője lesz.

A hadseregreform legnehezebb része az ellátás racionalizálása volt. Ennek útja az adórendszer átalakításán át vezetett, ami – kényszerhelyzetben –a természetbeni adózás kiterjesztését jelentette. A katonaság zsoldjának, élelmezésének, felszerelésének, ruháztatásának az adókhoz való kapcsolása, e formájában, az 1707 januári rozsnyói tanácsülésen hozott határozatok alapján kezdett rendszeres gyakorlattá válni. A kiváltó ok a szükség volt, az infláció és az áruhiány. Ahogy a január 27-én tartott ülésen megfogalmazódott: *„posztó és más requisitumok rézpénzen nem comperiáltatnak, fejérpénz is annyira való nincsen."* Szükséges lenne ezért – folytatódik az indoklás – oly naturáliák (marha, bőr, faggyú, méz, viasz) vármegyékre való kivetése, amelyek a külkereskedelemben hasznosulhatnak, értékükben pedig a szomszéd provinciákból lehetne elegendő posztót hozatni a hadak ellátására. De szükség van másfajta naturáliákra is, különböző hazai iparcikkekre, amelyek egyenesen a csapatokhoz kerülnek – különböző textilféleségekre, főleg a paraszti háziipar termékeire, mint a vászon és a gyapjú és a közruházkodás általános cikkei, lábbelik, alsó ruházat (ing és lábravaló) és nemezsüveg (fekete süveg). Minthogy a rozsnyói kivetés alapja még a nádori porta volt, a különadóhoz egy porta értékét 152 rajnai forint 50 dénárban állapították meg, ami országos összesítésben mintegy 760 000 forintot tett ki. A behajtás során az elsőbbséget a közvetlen hadellátásra fordítható cikkeknek adták, a vászonnak, gyapjúnak és az „apró mundérnak." Ezek tették ki a 760 000 forint valamivel több mint felét, ami ezen felül volt, az lett a külkereskedelemben tovább értékesíthető kontingens[14] A teljesítésben azonban – mint ahogy a szabadságharc alatt mindvégig – nagyok voltak az elmaradások. Amit nem sikerült termékekben leadni, megválthatták pénzzel – de csak ezüstpénzzel.

A következő esztendőkre az adók kivetése már az ónodi országgyűlésen megalkotott új adózási rend alapján, dicák szerint történt, maguk az adók pedig egyre közvetlenebb formában kerültek az egyes alakulatokhoz. Az 1708-as adóról 1707 decemberében Kassán döntöttek a kuruc illetékesek. Az adónemek egyre változatosabbak lettek. A pénz- és az élelmiszeradó, a téli kvártély és a szekerezés – mint hagyományos közadók – mellett megjelentek a kifejezetten a hadak finanszírozását segítő új adófajták is, mint a „rekrutaalap" és a „lóalap". A két új adót a lovasság költségeire tervezték be, így kivetésük is a nemesi dicákra történt. A pénzadó nagyságát a kassai gyűlésen az úri és nemesi dica után 3 forintban, a parasztoké és a katonáké után 2 forintban állapították meg, amelyből a

[14] A rozsnyón történteket idézi *Takács János:* Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941. 124. o. Tekintélyes mennyiségekről volt szó. A kivetés közel 800 000 sing széles és ugyanannyi sing keskeny szövet, 2 300 mázsa gyapjú, 35 000 delicsizma, 70 000 közönséges csizma, 41 000 fekete süveg beszedését írta elő. A fennmaradó összegből 7 653 pár ökör közel 7000 kikészített marhabőr, 1332 mázsa viasz, 223 mázsa fagyú, 639 mázsa méz és 906 mázsa kender. Uo. 124–129. o. Ezeknek kellett volna hasznosulniuk a külkereskedelem révén. Kereslet híján azonban igazi kurrens termék csak a lábon hajtott szarvasmarha lett, a kereskedők idegenkedtek másfajta áruk átvételétől.

nemességnek 1 forintot ezüstpénzben kellett befizetnie, mert – így Bercsényi – a *„recrutáció ezüstpénzzel szokott végbemenni, arra nézve a harmadik dicális forintot ezüstpénzzel parancsolta incassáltatni Őnagysága."* Ez lett a fentebb jelzett rekrutaalap. Ezüstpénzből képződött a lóalap is, a nemesi dicák után járó 6–6 ezüst garasból. 100 dica hat garasai tették ki egy ló árát, 20 tallért, vagy 30 rajnai forintot.[15]

Élelemadóban minden – akár úri, akár paraszti – dica után egyformán egynegyed kassai köböl búzát, egynegyed kassai köböl zabot és 8 bányavárosi font húst határoztak meg. Élelmezési cikkeket csak a nyári hónapokban szedtek, a kvártélyos időre (novembertől májusig) inkább annak pénzbeli ellenértékét követelték az adózóktól. A téli kvártély, mint közadó, hagyományosan a paraszti dicákat terhelte. Minden 15 dica után képződött egy-egy orális és equilis porció, amelynek átszámított összege a hat kvártélyos hónapra összesen 30 forint volt. Ebből 18 forint esett az orálisra havi 3 forintjával és 12 az equilisre havi 2 forintjával. A 30 forintból 9 forint ezüstpénzben volt fizetendő. Ezt persze csak akkor kellett fizetni, ha adott faluban télidőre kevesebb katonát szállásoltak el, mint amennyit a dicaszámok után kellett volna. A harmadik adózó csoportot a szabad királyi városok jelentették. Dicáikra, hasonlóan a nemességéhez, 3 forintot vetettek ki, amelyből két forint ment a tüzérség költségvetésébe, 1 (ezüst)forint pedig ugyancsak a rekruta alapba. A téli kvártély megváltásáért, mivel a városokban nem volt beszállásolás, minden dica után 2 garast kellett befizetni a kasszába.

Sajátos helyet foglalt el az adózók palettáján a vitézlő rend. Azt már az ónodi országyűlésen kimondták, hogy a katonáskodókat személyükben ki kell emelni az adózók sorából, *„nem lehet egyűvé vetni a maga gazdaságát űző lakosokkal,"* s mindegyiküknél, minden vagyonféleség esetében, egy dicát le kell vonni, továbbá mentesülnek a kvártélytól, a vecturázástól. Mindezzel együtt a katonaság adózása egészen érdekes variációkra is lehetőséget adott, például a zsoldfizetés tekintetében. Ha ugyanis a katonáknak nem tudták megadni hivatalos, pénzbeni járandóságát, hozzácsapták azt a katona adójához, s amennyi pénzzel az állam neki tartozott, annyival kevesebbet kellett adóban teljesítenie. Vagyis a dica, mintha egyfajta váltó lett volna, valódi értékhordozóként kezdett szerepelni.

Hogy milyen is volt valójában az a mechanizmus, amely a hadsereget „rendben tartotta," s hogy egyáltalán milyen hatékonysággal működött, sommázva mutatja Eszterházy Antal egy 1708-as levele Vas vármegyéhez, melynek 800 hajdút kellett kiállítania. A vármegyét nyolc „cirkulusra" osztották, minden falura kimérték a rekrutaszámot és a fegyver- és ruházati anyag mennyiségét. A hajdú rekrutának *„jó puskát, szablát, lódingtartót, két pár fejérruhát, két pár bocskort, söveget, övet és tarisztnyát adnak, ezen kívül aba dolmánt és nadrágot, s mindehhez minden regrutának egy hónapi hópénzt."*[16] Ez volt az elhatározás, a megvalósítás azonban kívánnivalókat hagyott maga után. Látván a siralmas eredményt, Eszterházy Antal meglehetősen szarkazmussal förmedt rá a vármegyére 1708. május 21-én.[17] Megdicséri ugyan őket, hogy kiállították az *„obveniáló gyalogságot,"* ám annál keményebb a hajdúk küllemét illetően, merthogy – írja – *„megte-*

[15] A remonda lovak beszerzésének szükségmegoldása volt az is, ha a „szegénység" az adóhátralékát lóbeadással teljesíthette. Bercsényi Berzeviczy Boldizsár cassírernek olyan utasítást adott 1709-ben, hogy a Szepességből Babócsay Ferenc ezredének lovasítására fogadjon el hátralékban lovakat. AR I/VIII. 58. o. Bercsényi expedíciós könyve, 1709. június 8.

[16] Vas Vármegye Generális Congregatioja Eszterházy Antalhoz, 1708. március 29. In: Esterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709. (Kiad.: *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1901. 154–155. o.

[17] OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1389/XXIII. 650. f. (Thaly Kálmán saját kezű másolata.)

kintvén az gyalogságot a nemes vármegye felől való supposítumban, legottan csüggedezni kezdettem, ... mert azon vármegye maga contingens gyalogságát olly illetlenül, olly alkalmatlanul s mindenekben való fogyatkozással olly böcstelenül állította ki, hogy az a közjó prostitutiója, – s annak contemptussának valóságos mutogatására a ruha helett, és nem accessiojárul, mezítelenséget, az fegyver helett botot és semmirekellő csúfságos fegyveres fegyvertelenséget, alkalmatos hadi személyek helett alkalmatlan csonka, béna s koldusvezetőket ..." küldött.

Nincs lehetőségem arra hogy ehelyt mutassam be mindazt a számtalan trükköt, ötletet, pénzügyi bűvészmutatványt, amelyek, minden nehézség ellenére, együttesen, végül is biztosították a kuruc sereg túlélését a szabadságharc második felében. Az a „kuruc rend," amely éppen ebből az – első ránézésre – kaotikusnak tetsző halmazból felsejlik, ha az utókor szívesen használja is a rendetlenség színonimájaként, rövid távon működőképesnek bizonyult. A kuruc állam pedig igyekezett megteremteni mindehhez a törvényes kereteket.

György Ságvári

THE HUNGARIAN ARMY AND THE REGULAMENTUM UNIVERSALE

Organisation and Logistics of the Army after the Diet in Ónod

Summary

In 1707, in the Diet in Ónod, the rebellious Hungarian estates enacted the *Regulamentum Universale* as part of Act 10. When dealing with the organisation and logistics of the army of the War of Independence in the period that followed the aforementioned Diet, the *Regulamentum* is a basic source. Its norms at least theoretically regulated the organisation and operation of the army of the insurgency, and controlled its internal life and structure as far as possible. The *Regulamentum*, however, did not reflect the everyday reality of the War of Independence; it provided a picture of an ideal army instead. In fact, the general routine of the army was more complicated and for most soldiers rather dreary. Nevertheless, the *Regulamentum*, a legal document, served as a source of information regarding issues of military regulation and army logistics, as well as a message to the civilian public, for it was supposed to express the relations of the society and the army in numbers, i.e. it laid down the burdens that the society had to shoulder in connection with military service and army supplies in particular. To sum up, the norms of the *Regulamentum* were meant to prevent arbitrary actions and violence that take place in wartime, or in any case to make them predictable, in other words to turn them into a legitimate and supervised state monopoly.

Most articles of the *Regulamentum* treat the organisation and the logistics of the army. The author examines the development of those two issues in the period between 1707 and 1711, with special regard to the roles of the state – its direct and indirect activity concerning the organisation and welfare of the army.

György Ságvári

L'ARMÉE KOUROUTZ ET LE REGULAMENTUM UNIVERSALE

L'organisation et le ravitaillement de l'armée après Ónod

Résumé

En 1707, les Ordres kouroutz ont adopté l'article 10 sur le Regulamentum Universale. Concernant l'organisation et le ravitaillement de l'armée, ce Regulamentum est incontournable pour la période d'après Ónod de la guerre d'indépendance. Les normes y définies ont fixé, du moins en principe, les cadres organisationnels et opérationnels de l'armée kouroutz, ainsi que, dans la mesure du possible, la vie et l'ordre intérieurs de celle-ci. Toutefois le Regulamentum reflétait peu la réalité quotidienne de la guerre d'indépendance, il véhiculait plutôt l'image idéale de l'armée. Le quotidien de celle-ci était beaucoup plus confus et aride. Le Regulamentum, en sa qualité de loi en vigueur était tout de même une référence pour les questions relatives au règlement militaire et au ravitaillement de l'armée. Il envoyait aussi un message à la société puisqu'il pouvait quantifier, dans le meilleur des cas, le rapport entre l'armée et la société, notamment les charges incombant à cette dernière du fait de la guerre et des besoins de ravitaillement. Par conséquent, les normes fixées dans le Regulamentum pouvaient entraver les actes arbitraires et violents accompagnant la guerre ou plus précisément les légitimer sous forme d'un monopole d'État prévisible.

La plupart des articles du Regulamentum traitent de l'organisation et du ravitaillement de l'armée. Mon écrit examine ces deux questions entre 1707–1711 et avant tout les différentes formes de l'engagement public des kouroutz et leur activité d'organisation directe ou indirecte pour »subvenir aux besoins« de l'armée.

György Ságvári

DAS KURUTZENHEER UND DAS REGULAMENTUM UNIVERSALE

Heeresorganisation und Heeresversorgung nach Ónod

Resümee

1707 inartikulierten die Kurutzenstände mit dem Gesetzesartikel 10 das Regulamentum Universale. Aus der Sicht der Heeresorganisation und der Heeresversorgung ist das Regulamentum für die Zeitspanne des Freiheitskampfes nach Ónod eine unumgängliche Tatsache. Die darin festgelegten Normativen haben, zumindest auf der Ebene der Intentionen, den Organisations- und Betriebsrahmen der Kurutzenarmee bestimmt. Im Rahmen ihrer Möglichkeiten hielten sie das Innenleben und die Ordnung des Heeres im Lot. Das Regulamentum spiegelte jedoch die alltägliche Wirklichkeit des Freiheitskampfes nur begrenzt wider – es war eher nur ein Idealbild des Heeres. Der Alltag war viel konfuser und – hinsichtlich der Gesamtheit des Heeres – auch viel trostloser. Trotz alledem diente das Regulamentum als existierendes Gesetz insbesondere in der Militärordnung und in den Fragen der Heeresversorgung als Orientierungspunkt. Zugleich war es eine Botschaft in Richtung der Gesellschaft, da es im optimalen Fall die Beziehung zwischen Gesellschaft und Heer, die Lasten, die die Gesellschaft trafen, mit dem Kriegsvolk und vor allem der Heeresversorgung einhergingen, quantifizierte. Die im Regulamentum festgestellte normative Ordnung konnte also alles in allem der Willkür und Gewalttätigkeit infolge der Kriegsverhältnisse Einhalt gebieten, oder machte diese zumindest berechenbar. Anders formuliert, machte es sie zu einem legitimierten und überwachten staatlichen Monopol.

Ein Großteil der Artikel des Regulamentum beschäftigt sich mit der Heeresorganisation und der Heeresversorgung. Diese Studie untersucht den Verlauf dieser beiden Fragen zwischen 1707–1711, in erster Linie die Formen der staatlichen Rolle oder die indirekte organisierende und „fürsorgliche" Tätigkeit der Kurutzen im Leben, im Alltag des Heeres.

Дьердь Шагвари

АРМИЯ КУРУЦЕВ И REGULAMENTUM UNIVERSALE

Организация и снабжение армии после Онода

Резюме

В 1707 году на государственном собрании в Оноде сословия куруцев статьей 10-ой узаконили Regulamentum Universale. Regulamentum Universale стал основной необходимой статьей в отношении штатной организации армии и снабжения в после-онодский период освободительной борьбы. Заложенные в нем нормативы определили – по крайней мере на уровне намерений – организационные рамки и устав действий армии куруцев, по мере возможностей он сохранял в уставных рамках внутреннюю жизнь и порядок армии. Однако Regulamentum не столь полно отражал повседневную реальность борьбы за свободу, это был скорее идеальный образ армии. Повседневная жизнь ее была более беспорядочной и в целом более безрадостной. Но при всем при этом Regulamentum как существующий реальный закон служил руководством к поддержанию боевого порядка, в вопросах снабжения армии, и одновременно был средством коммуникации с обществом, ибо в положительном случае он мог служить количественным выражением контактов между обществом и армией, выражал в реальных цифрах материальное бремя, ложившееся на народ в связи с военным делом и главным образом в связи со снабжением армии. Таким образом нормативный порядок, установленный в Regulamentum-е, в целом, мог поставить заслон произволу и насилию в условиях войны, или по крайней мере дать цифровое выражение материальных расходов, несколько в иной формулировке можно сказать, что он узаконивал инспекцию над армией, ставшую государственной монополией.

Основная часть параграфов Regulamentum-а занимается штатной военно-армейской организацией и снабжением в военное время. Настоящая статья рассматривает формирование этих вопросов в период 1707–1711 годов, прежде всего формы функционирования куруцев в государстве, их непосредственную или опосредованную организационную и „попечительскую" деятельность в жизни армии и ее повседневном существовании.

SZEMLE

HANS BLOSEN OG RIKKE AGNETE OLSEN (UDGIVET)

JOHANNES BENGEDANS' BØSSEMESTER- OG KRIGSBOG OM KRIGSKUNST OG KANONER

Under medvirken af Aage Andersen, Bendt Falkesgaard Pedersen, Frede Storborg

(Universitetsvorlag, Aarhus, 2006. Bind I. 287 o., Bind II. 149 o.)

Be kell vallanom, nem ismerem a dán könyvkiadás és történeti kutatás eredményeit. Ennek részben nyelvi okai vannak, részben pedig eddigi ismereteim alapján úgy véltem, hogy a hadügy fejlődése szempontjából Dániát felesleges külön területként kezelni, mivel ott e téren alapvetően a német befolyás érvényesült. Midőn a jelen ismertetés tárgyát képező kiadvány kezembe került, tulajdonképpen igazolódott e nézetem, másfelől azonban megerősítést nyert, hogy bármikor és bárhonnan, olykor nem várt helyekről is rendkívül értékes és fontos kéziratok és könyvek kerülhetnek elő.

Az eredeti tüzérségi szakkönyv szerzője, a Hessen tartománybéli, Kasseltől északra levő Grebensteinből származó *Johannes Bengedans* tűzmester a XV. század első felében élt. Az 1440-es években a német lovagrend, illetve a dán király, III. Keresztély, annak halála (1448) után pedig Karl Knutsson svéd király szolgálatában állt. Fennmaradt levelei alapján a kutatók joggal következtetnek arra, hogy akkoriban, tehát nagyjából 1550 körül írhatta hadtudományi munkáját. Ezen kívül személyéről szinte semmit sem tudunk, bár műve alapján minden bizonnyal a korszak polihisztorai közé tartozhatott.

A *Büchsenmeister- und Kriegsbuch* története is több rejtélyt tartogat. Létezésének első 250 évét teljes homály fedi. Csak 1700 után bukkant fel, midőn a dán-izlandi tudós és kéziratgyűjtő, Arni Magnusson (1663–1730) birtokába került, ám arról megint nincs információ, hogy az hol és miként történt. Magnusson később a koppenhágai egyetem professzora lett, és halála előtt az egyetemre hagyta gyűjteményét. Az képezte a később a tulajdonosáról elnevezett Arnemagnaean Gyűjtemény alapját, amelyben a kéziratot mind a mai napig őrzik. A későbbiekben készült katalógusok mindegyike tartalmazza a művet, és a német filológusok is többször említik. A dán kutatás számára azonban mindvégi rejtve maradt, mígnem Aage Andersen történész 1990-ben újra felfedezte. A kódexről az 1998-ban Grazban tartott „Château Gaillard" konferencián Rikke Agnete Olsen számolt be az összegyűlt várkutatóknak, s az ott feltámadt érdeklődés nyomán született meg e kiadás.

A *Büchsenmeister- und Kriegsbuch* sokkal inkább tüzérek számára készült gyakorlati útmutató, mint elméleti szakmunka, hasonlatos az 1420-as évekből származó *Feuerwerksbuch*hoz, amelyet a legkorábbi, ilyen jellegű műként tartanak számon. A benne található illusztrációk alapján erősen valószínűsíthető, hogy Bengedans ismerte a korszak másik ilyen jellegű munkáját, a Konrad Keyser által készített *Bellifortis*t is.

A mű tehát egy nagyon korainak számító tüzérségi szakmunka, amely áttekintést ad azokról a gyakorlati dolgokról, amiket egy tűzmesternek akkoriban tudnia kellett. Elsősorban lőpor- és és salétromtisztítási recepteket tartalmaz, továbbá leírja a lövegek kezelésének technikáját, valamint szó van benne az ostromtechnikáról is. A tüzér szakma korai állapotát, a számos technikai problémát és a kémiai ismeretek hiányát jellemzi, hogy Bengedans állandóan hangsúlyozza a figyelmet, a gondosságot és mértékek pontos betartását. Rendkívül érdekes a gazdag képanyag, mely részben a szövegben, főként azonban a munka végén található. Az ábrázolásokon mindenféle „tüzes szerszám," továbbá külön-

féle lövegek, valamint ostromtechnikai eszközök láthatók. Némelyiküknél egyértelmű, mit is akart a szerző bemutatni, jónéhány olyan is akad azonban, ahol ma már megállapíthatatlan, miként is nézhetett ki az eredeti eszköz (ha egyáltalán valaha is megépítették és használták).

A *Büchsenmeister- und Kriegsbuch* egyébként minden valószínűség szerint befejezetlen: egyrészt a mű nincs lezárva, másrészt hiányzik az ajánlás is, ami a korban már szinte kötelezőnek számított. Ugyancsak erre utal, hogy szövegben számos ismétlés és pontatlanság található. Feltűnő továbbá, hogy a szöveg és a rajzok között sok esetben semmiféle összefüggés nincs, mintha az ábrák magyarázata még megírásra várt volna. A munka végén levő ábrázolások közül az utolsó néhány darab pedig kidolgozatlan és nincs kifestve.

A kétkötetes kiadás első részében a kézirat gondosan elkészített fakszimiléje található, ami Bengedans saját kezű, a korszakra olyannyira jellemző stílusú, színes rajzai díszítenek. Ezt követi az eredeti felnémet és alnémet szöveg dán és modern német nyelvű fordítása, az eredeti foliók szerinti tördelésben, jegyzetekkel ellátva. A második kötet tartalmazza az apparátust, melynek élén a betűhív átirat áll, ismét az eredeti foliókiosztásnak megfelelő rendben, bőségesesen jegyzetelve. Ezt követi Bengedans három fennmaradt levele fakszimilében, betűhív átiratban és kétnyelvű fordításban. Természetesen nem hiányzik a kézirat részletes, mindenre kiterjedő leírása sem.

A kiadvány készítői nagy gondot fordítottak a katonai vonatkozások értelmezésére és magyarázatára. Külön fejezetet szenteltek a Bengedans által leírtak kémiai vonatkozásainak, kiegészítve a kémiai szakkifejezések szótárával. Hasonlóképp foglalkoztak a könyvben használatos mértékegységekkel, továbbá alapos ismertetést kapunk a korszak haditechnikájáról és a szakszavakról is. A sort az ajánlott irodalom zárja.

Összességében szakszerű, alapos, minőségét tekintve pedig átlagon felüli kiadványt tarthat kezében az Olvasó. Be kell vallanom, nekem mégis kicsit keserű lett a szám íze e kötet láttán. Vajon az ugyancsak a tüzérségről szóló nagyszebeni kódexnek mikor születik ilyen kiadása?

Domokos György

FERENC TÓTH

SAINT-GOTTHARD 1664 – UNE BATAILLE EUROPÉENNE

Préface de Jean Bérenger (Histoire, Mémorie & Patrimoine)

(Panazol, LaVauzelle, 2007. 172 o.)

Az európai történelemkönyvek lapjain fontos helyet foglal el a Don Juan d'Austria vezette keresztény hadiflotta 1571. október 7-én Lepantónál aratott győzelme a török hajóhad felett, ám többnyire nem esik szó az 1663–64. évi magyarországi török háború során 1664. augusztus 1-jén, Szentgotthárd mellett lezajlott csatáról, amelyben a szövetséges (német-római birodalmi, francia, osztrák örökös tartományokbeli) erők az első komoly csapást mérték a Porta szárazföldi hadseregére. A francia olvasók mindezidáig csak igen keveset tudhattak ez utóbbi eseményről, annak ellenére, hogy abban számottevő francia erő is részt vett. Ezt a hiányt pótolja most a Sorbonne-on doktorált és habilitált Tóth Ferencnek, a XVII–XVIII. századi magyar–francia kapcsolatok avatott szakértőjének a La-Vauzelle kiadó jóvoltából napvilágot látott francia nyelvű összefoglalása „Szentgotthárd 1664. Egy európai csata" címmel.

Mint már a cím is mutatja, Tóth jelentős európai eseményként értékeli a Rába mentén történteket. Koncepciója szerint a szentgotthárdi csata nem csak közös osztrák–magyar történelmünk része, hanem összeurópai örökségünk. Ezt hangsúlyozza a kötet szerkezete, gondolatmenete, valamint a Sorbonne professzorának, az itthoni történészkörökben is jól ismert Jean Bérenger-nak az esemény nemzetközi összefüggéseit és a szerző tudományos pályáját felvázoló előszava is.

Tóth hat fejezetbe rendezte a francia olvasók számára fontosnak tartott ismereteket. Az első a szentgotthárdi csata korának, a XVII. század közepének politikai, diplomáciai viszonyait mutatja be. A második a Montecuccoli és a hadművészet címet viseli, és egyebek mellett Montecuccoli magyarországi tevékenységét, főparancsnoki működését, illetve katonai elképzeléseit érinti. A harmadik fejezet az 1663–64. évi török háború eseményeit, a negyedik a háborúban Magyarországon harcolt nemzetközi haderő útját, összetételét, a vezetés és az ellátás kérdését tárgyalja. Az ötödik, legterjedelmesebb rész foglalkozik magával a csatával, annak egyes fázisaival és értékelésével, az utolsó fejezet pedig hatásáról (a vasvári békekötésről és a Wesselényi-féle rendi szervezkedés kezdetéről), európai visszhangjáról, valamint irodalmi és képzőművészeti emlékezetéről szól. Végül, rövid konklúziót követően, Tóth a Függelékben közread két francia nyelvű beszámolót, Coligny-Saligny gróf, a francia csapatok parancsnoka levelét a csatában megsebesült és elesett franciák listájával, végezetül a vasvári béke szövegének korabeli francia fordítását. A nem egészen 180 oldal terjedelmű, mutatós kötetet a bécsi és párizsi archívumokból felhasznált levéltári források és a vonatkozó francia, osztrák és magyar szakirodalom jól válogatott bibliográfiája zárja.

Tóth munkájának előzménye 2004-re nyúlik vissza, amikor is fő szervezője és egyik előadója volt a szentgotthárdi csatáról Szentgotthárd és Vasvár városokban, francia és magyar történészek (többek közt Jean Bérenger, Olivier Chalin, Lucien Bély, Jean-Pierre Bois, R. Várkonyi Ágnes, Köpeczi Béla, Perjés Géza) részvételével lezajlott nemzetközi konferenciának és társszerkesztője a szimpózion anyagát közreadó kétnyelvű tanulmánykötetnek („Szentgotthárd–Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok. Szentgotthárd, 2004.). Az akkori előadók főbb megállapításai, műveik legfontosabb eredményei jelen kötetében is helyet kaptak. Tóth saját levéltári kutatásai mellett mindenekelőtt Perjés Géza klasszikus szentgotthárdi csata elemzésére és R. Várkonyi Ágnesnek a török elleni támadó háború nemzetközi hátterét és az 1663–64. évi koalíció kialakulását feltáró úttörő munkáira támaszkodik, de a bibliográfia és az egyes fejezetek tanúsága szerint felhasználta a csatával kapcsolatos legújabb magyar hadtörténeti vizsgálódások (Négyesi Lajos) és a francia és osztrák szakirodalom (különösen Jean Bérenger, Kurt Peball és Georg Wagner) eredményeit is.

Tóth Ferenc a csatatörténetet tágan értelmezi, éppúgy, mint francia és magyar tanítómesterei (Olivier Chalin, Perjés Géza), és ez nagyon is helyénvaló. Másként ugyanis nem lehetne az eseményt „visszaiktatni" az egyetemes történelem áramába, az Oszmán Birodalom európai visszaszorulásának folyamatába. A kismonográfia másik lényeges vonása, hogy a szentgotthárdi csatát a XVI–XVII. században lezajlott hadügyi változások összefüggéseibe, a „hadügyi forradalomnak" a nemzetközi kutatások homlokterében álló kérdéskörébe illeszti. Kétségtelen érdeme végül, hogy miközben jelzi a csata kimenetelével, értékelésével kapcsolatos eltérő magyar, osztrák és a francia véleményeket, határozottan állást foglal amellett, hogy az egyszerű partváltás (a Rábán való átkelés) során kialakult, a keresztény erők által egyáltalán nem várt és nem keresett összecsapásban az oszmán sereg jóval kisebb veszteségeket szenvedett, mint azt régebbi történetírásunk tartotta. Ezzel Perjés Géza felfogásához közelít, rámutatva azokra az okokra (ellátás, létszám, a koalíciós erők vezetésében mutatkozó nehézségek stb.), amelyek megakadályozták e siker döntővé fejlesztését, a török főserey üldözését, megsemmisítését.

Megítélésünk szerint Tóth Ferenc jó érzékkel, lényegre törően foglalta össze a szentgotthárdi csatáról a legfontosabb tudnivalókat. Széles kontextusba helyezte az eseményeket, és a francia részvételt gazdag levéltári adatokkal dokumentálta, miáltal a francia olvasóközönség számára is érdekessé és elfogadhatóvá tette munkáját. Reméljük, kezdeményezése hazai történészeink és a francia kiadó(k) körében is folytatókra talál.

Hausner Gábor

SZIRMAY ANDRÁS FELJEGYZÉSEI 1680–1713.

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette Kincses Katalin Mária

Első kötet: 1680–1704.; Második kötet: 1705–1713. Folia Rakócziana 9/1–2.

(Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja, 2004., 2007. 266, ill. 314 o., 2 térképvázlat 1 leszármazási tábla.)

Szirmay András (1656–1723) zempléni nemes feljegyzései nem ismeretlenek a történész szakma előtt, R. Várkonyi Ágnes például több tanulmányában is kiemelte a szakirodalomban leginkább *Gazdasági napló* néven elhíresült munka fontosságát. Ezért első olvasatra talán különösnek tűnik, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain éppen egy gazdasági naplót ismertetünk. Azt, hogy erre mégis sor került, két okkal is magyarázhatjuk: a (két) kötetet Kincses Katalin Mária a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum történészeként készítette elő kiadásra, és a háttérmunkálatokban több kollégája is részt vett. Ennél viszont jóval fontosabb, hogy Szirmay 1680-tól a Rákóczi-szabadságharc végéig folyamatosan beszámolt az országban zajló hadi eseményekről, mi több, az ilyetén feljegyzéseiben ismertetett eseményeknek gyakran ő maga is tevékeny részese volt. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez utóbbiak a napló hadtörténeti vonatkozásainak legérdekesebb és értékesebb részét képezik.

Az 1656-ban született Szirmay András elsősorban életének két eseménye miatt ismert a történészek és az olvasóközönség előtt: 1669–1670 között Thököly Imre tanulótársa volt az eperjesi kollégiumban, 1682-ben pedig az ő irányítása alatt zajlott le a kassai citadella bevétele. Az előző esemény feltehetően befolyásolhatta Szirmay „kuruc király" mellett befutott karrierjét (Kassa bevétele után egy ideig várkapitány, majd a kamarai adminisztráció egyik vezetője volt), a kassai citadella bevételét pedig a hadtörténészek egyöntetűen bravúros haditettnek tartják. Szirmay több hosszabb lélegzetű munkát is írt, köztük a *Descriptio Citadellae Cassoviensis*-t, amely a kassai vár és a város általa irányított, 1682. évi ostromáról és elfoglalásáról szól, valamint a *Dissertatio de Motibus sui temporis* című összefoglalást a rendi mozgalmak és függetlenségi törekvések történetéről az 1670-es évektől egészen a Rákóczi-szabadságharc végéig. Volt még egy 290 számozott oldalból álló, saját kezű munkája is, amely szükszavú latin és magyar nyelvű feljegyzéseket tartalmazott. Ez utóbbi sokban hasonlított a *Gazdasági napló*ra, sajnos, hollétéről ma már semmit sem tudunk.

A kéziratok hasznosítására már nem sokkal Szirmay halálát követően sor került. A polihisztor Bél Mátyás, valamint Szirmay leszármazottjai, Szirmay Antal történetíró és annak unokaöccse, Kazinczy Ferenc egyaránt lemásolták, illetve beépítették munkáikba a nekik tetsző műveket, fejezeteket. Híres felmenőjük tevékenységéről először Némethy Lajos értekezett a *Történelmi Tár* és a *Századok* hasábjain, 1882-ben és 1885-ben. Csakhamar a *Gazdasági napló* kiadására is sor került, ám Karsa Ferenc „mintegy folytatásos regényként, több mint tíz tucat részben, a használhatatlanságig széttördelve, indokolatlan kihagyásokkal, esetleges, rendszertelen, jegyzetszerű magyarázatokkal" jelentette meg az *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez* című kiadvány 1896–1904. évi köteteiben, 84 fejezetre lebontva.

Karsa kiadása a maga korában egyáltalán nem számított pongyola kiadásnak, széttagoltsága, a szegényes lapalji jegyzetek, a hiányzó személy-, földrajzinév- és tárgymutató, a tárgyi és szövegkritikai jegyzetapparátus hiánya mégis szükségessé tette a mű újrakiadását. Bár közhelynek hangzik, Kincses Katalin Mária ezzel valóban nem mindennapi feladatra vállalkozott, annál is inkább, mivel az első kötet elé írt bevezető szerint a forrás minél szélesebb körű felhasználhatósága miatt a lehető leghívebb formában kívánta Szirmay fő művét publikálni. Így valóban nem csupán a gazdaságtörténészek, hanem a hadtörténet kutatói mellett a nyelvészek, helytörténészek és családfakutatók is haszonnal forgathatják a kétkötetes kiadványt, amely elkészítését éve-

kig tartó háttérmunka, aprólékos levéltári kutatás előzte meg. Így pl. a szerző többek között önálló tanulmányban dolgozta fel Szirmay András szellemi hagyatékát is. Amennyiben tehát az olvasó már szerény értékelésünk alapján is kedvet kap az olvasáshoz, első falatnak mindenféleképpen a jelzett összefoglalást ajánljuk (*Kincses Katalin Mária:* „Magamat megh fegyveresítvén..." Egy felvidéki középnemes, Szirmay András hagyatéka. In: *Uő:* Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján. Budapest, 2003. 13–32. o.)

Mint elöljáróban leszögeztük, elsősorban a munka hadtörténeti aspektusaira szeretnénk felhívni a figyelmet. Szirmay művének ilyen irányú felhasználására már a Karsa féle kiadás alapján is sor került, így pl. Benczédi László a *Hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben* című kitűnő összefoglalásában (Budapest, 1953.) éppen Szirmay naplója alapján tért ki a zempléni nemes vagyonát a felkelők részéről ért támadásra, szolgáinak a kurucokhoz való csatlakozására. A napló néhány érdekesebb bejegyzéséről most mi is említést teszünk.

1685 októberében, amikor a fejedelmet Nagyváradon elfogták, Szirmay is Thököly Imre közvetlen kíséretében volt, és gyalog menekült ki a városból. Meglepő részletességgel írja le Thököly híveinek helyzetét, akiket (magát is beleértve) „Pásztor nélkűl való Juhak"-hoz hasonlít. Október 17-én kevesebb mint 1500 kuruc gyűlt össze Konyáron, ahonnan két társukat Caprara Aeneas generálishoz küldték gratiáért. Előbb azonban „bizonyos okokra nézve" Munkácsra akartak menni a fejedelemasszonyhoz. A katonaságot azonban erre nem tudták rávenni, s így végül alig háromszázan indultak el Petrőczy István vezetésével. Gyakorlatilag a nemességen kívül csak az udvari (elit) katonaság és Thököly belső szolgálattevői döntöttek az elvonulás mellett: „a Nemesség, Horvátok, Német Dragonyok, Komlóssi serege, és az Conventios szólgái az Fejedelemnek." Kétnapos, éjjel-nappali lovaglás után a dragonyosok lovai nem bírták az iramot, s így, Szirmay megjegyzése szerint, a „szükségből erényt kovácsolva," bekéredzkedtek Szatmár várába. Csupán az a négy dragonyos tartott a többiekkel, akiknek jobb lovuk volt. A kis csapatot útközben több támadás is érte, hol a szatmári lovasok akarták feltartóztatni őket, hol pedig az „oroszok" (ruszinok) állták el előttük a szorosokat. Ez utóbbi akadályon a menekülők tíz ember veszteséggel vágták át magukat. Egy részük Petrőczy kíséretében tovább ment Huszt felé, a többiek azonban már, a testi-lelki kimerültség miatt, „senkitűl nem tartván," október 19. éjjelén megálltak Visk mezőváros közelében, és a Tisza partján tábort vertek. Akkor csapott rájuk „Őregh Karollyi László" (Károlyi László báró, Szatmár vármegyei főispán, Károlyi Sándor apja – S. I.) a szatmári katonasággal, és Szirmayt százhúsz társával együtt fogságba ejtette. A többieknek sikerült az éj leple alatt bemenekülniük Huszt várába.

Szirmay beszámolóját más hiteles forrásokkal is alá tudjuk támasztani. Az 1685 őszére egyre csökkenő létszámú kuruc katonaságból pl. valóban csak egyedül Komlóssy Sándor főhadnagy gyalogseregéről tudjuk biztosan, hogy Thököly kíséretében volt október 15. előtt, és sikerült bejutnia Munkácsra. Erről maga Komlóssy így vallott egy 1689. május 29-én, Munkácson írt elismervényében: „Én, minekutánna Thököli Uramot az Török megh fokta volna, onnan el szélyedvén győttem az töb említet Thököly Uram adhaerensivel Máramarosban, ott Miltósághos boldogh emlékezető Károlyi László Uram eő Nagyságha Kegyelmes Urunk eő Felséghe Szatthmári Hadaival fel vérvén bennűnk; az hol is minden paripáimtul megh fosztattam, bujdosóban esvén, ugyan azon éjjel akattam Nemzetes s Vitézlő Dolhay György Uramra eő Kegyelmére."[1]

Csapata élén Komlóssy valóban bejutott a körülzárt Munkács várába, és Dobay Zsigmond naplója szerint 1686. március 9. estéjén Zrínyi Ilona megbízásából ő ment követségbe az Erdélyben tartózkodó Thökölyhez, ahonnan csak május 17-én tért vissza.[2] A Thököly-szabadságharc levéltára Komlóssy seregének összesen négy – 1686. január 4. és június 3. között Munkácson készült – név szerinti kimutatását is megőrizte. Ez azért is számít unikumnak, mivel rajtuk kívül csak egyetlen munkácsi alakulat összeírását ismerjük 1687-ből.[3]

---

[1] MOL G 11. Thököly-szabadságharc levéltára.

[2] Dobay Zsigmond naplója Munkács védelméről, 1686. január 1 – december 31. In: Késmárki Thököly Imre némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írási. 1686–1705. Közli: *Thaly Kálmán.* Pest, 1868. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores – Magyar Történelmi Emlékek, I. Osztály: Írók. XXIII. k.) 418., 434. o.

[3] MOL G 5. Thököly-szabadságharc levéltára. Thököly seregének katonai összeírásai és fizetési listái. 1683–1684. (!)

Szirmay András előbb Szatmáron, majd Kassán raboskodott, ahonnan csak 1687 februárjában szabadult. Hosszú raboskodása alatt is feljegyezte az említésre méltó eseményeket. Külön érdekesség, hogy gyakran német tisztek voltak a lakótársai, tizenegyet sorol fel név szerint, akik többnyire (karddal való) „vagdalkozásért," ritkábban verekedésért, vagy éppen a kompánia pénzének elköltéséért, s egy esetben lopásért jutottak hosszabb-rövidebb időre rabsába. Szirmay börtönfeljegyzései is forrásértékűek. Álljon itt egy újabb példa, amit ugyancsak meg tudunk erősíteni más forrásból:

Február 12-én beszámolt arról, hogy a Munkács védői által elfogott gróf Herbersteinért és két tiszttársáért Thököly több bensőbb hívét is szabadon engedték. A Munkács ostromáról napi rendszerességgel feljegyzéseket készítő Dobay Zsigmond hat nappal később szinte szóról-szóra ugyanazt írta be a naplójába. Szirmay leírásában a következőt olvashatjuk: „Die 12. Februarii Nemessanyi Bálint Uramat András Deákkal, Keleméssy Jánossal, Jeney Sámuellel és többiekkel General Caprára Uram Munkácsra bocsátatta Gróff Herberstajnért és más Német rabokért."

Ugyanez Dobaynál így hangzik: „[*Február*] 18. Nemessányi Bálint, Kellemessy János, Jeney Sámuel, Farkas Sándor, Borbély István és András Deák uraimék kiszabadúltak németek rabságából; ő kegyelmekért asszonyunk ő nagysága gróff Herberstaint és két tisztet kibocsátotta."[4]

Szabadulása után első útja Eperjesre vezetett ott élő rokonaihoz, amely időpont egybeesett Caraffa eperjesi vésztörvényszékével. A Munkács védőivel való kapcsolattartással gyanúsított szerencsétlen áldozatok többsége városi polgár, kisebb részben Thököly egykori katonatisztje volt. Szirmay tizenkilenc előbb többnyire megkínzott, majd kivégzett áldozatot sorol fel név szerint, hárman a kínzást követően (részben kemény váltságdíj ellenében) szabadon távozhattak, de a naplóíró szerint rajtuk kívül még „Számtalan sok Förendek és Nemessek megh fogatattak vólt, kiknek élettyek egy haj szálon állott." Ez utóbbiakat csak „bizonyos okokra nézve" bocsátották szabadon. A szerencsések között volt Szirmay bátyja, Szirmay Miklós is, ő annak köszönhette a menekülését, hogy annak idején jól bánt a Regéc várában raboskodó gróf Herbersteinnel, akit Zrínyi Ilona engedett szabadon 1686 februárjában. A német főúr emlékezett Szirmayra, és „kikérte" Caraffától. A másik két fivér, István és Péter csak azért nem kerültek a vádlottak közé, mert az előbbi a szilézíai Glatzban (a névmutatóban hibásan Graz!), majd Prágában raboskodott éveken át, Péter pedig határozottan távol tartotta magát Thököly háborújától.

Benczédi László révén fentebb már említést tettünk a Szirmayt 1697-ben ért vagyoni károkról. Naplójában a hegyaljai felkelés leírásakor a mozgalmat elítélő károsult nemes szólal meg, aki Tokay Ferencék fegyverfogását egyértelműen parasztfelkelésként értékeli. Külön említést tesz pl. arról, hogy Tokaj és Patak visszavételét megelőzően „azon Parasztok sok kastéllyokat fell vertek," „kárvallásai" felsorolásánál pedig külön ki is tér rá, hogy a „fell támadott parasztság" a pazdicsi kastélyában levő ládáit felhasogatta, selyem paplanjait, ónedényeit, posztóját, szép hámjait, stb. elvitte. Öt hordó hegyaljai és tizenöt hordó tarnai borát megitták. Kulcsárja két lovával ment a kurucok közé, tolcsvai vincellérje pedig éppen a felkelés kitörése előtt, a szőlőmunkára kapott 196 forinttal a zsebében csatlakozott hozzájuk! Máshol pedig arról ír, hogy a „Parasztok támadása miatt" nem tudta építtetni a nagymihályi kastélyát. Úgy tűnik, hogy a kurucok közé állt kulcsár a Zemplén megyei Butkára való Buttkai János volt, aki kisebb megszakítással 1690–1697 között folyamatosan betöltötte ezt a posztot, később viszont nem fordul elő a neve. A tolcsvai vincellér kilétét viszont nem lehet megállapítani. 1697-ben ugyan kétszer is említés történik felőle, de név nélkül. A következő évben egy István nevű férfi a tolcsvai vincellér, 1699-től pedig folyamatosan Bakos Györgyé az állás. Csak érdekességképpen jegyezzük meg, hogy a felkelés egyik vezetője Bakos Gergely volt, fia a legendás végvári vitéznek, majd Thököly talpas hadnagyának, a „Rezes orrú" Bakos Mihálynak.

Szirmaynak a hegyaljai felkeléshez való hozzáállása nem csupán a kifosztott nemes sértettségéből fakadt. Véleménye teljes egészében azonos a szervezkedés, majd a fegyveres felkelés apró részleteit kevésbé ismerő, és talán annak fókuszától némileg távolabb élő birtokos nemesség nézeteivel. A Pálóczi Horváth család naplója pl. így ír a felkelés kitöré-

[4] Lásd Dobay fentebb említett naplóját, 416. o.

séről: „ezen esztendőben circa 2. julii Patak és Tokaj körül conspirálván egynehány paraszt ember és kapás..." A jövőben érdemes lenne ezeket a korabeli naplókat, memoárokat is összehasonlítani, bár szerintünk a többség a Szirmayéhoz és a Pálóczi Horváth Györgyéhez hasonló véleményt tükrözi.

A hadi eseményekről szóló feljegyzések kapcsán feltétlenül említést kell tennünk a Rákóczi-szabadságharcról is. Szirmay 1701–1703 között gyakorlatilag a Rákóczi-összeesküvésben való részvétele miatt elfogatott bátyja, Szirmay István kiszabadításán buzgólkodott. Bécsben volt akkor is, amikor „Circa initium Juny támadot Rákoczy Ferencz hadakozássa". Hazatérése után a kurucok elől kilenc szolgával családostul Eperjesre húzódott, és csak 1704. október 5-én, a városba szorult nemességgel együtt esküdött hűséget Rákóczinak, akitől minden korábban elkobzott jószágát visszakapta. Többek között akkor került vissza a család birtokába a még 1687-ben lefoglalt erdőbényei szőlő is. Szirmay leírásában itt kronológiai hiba csúszott, mivel a kollektív hűségesküre szerinte a város feladását követően került sor. Kincses Katalin Mária azonban korrigálja a tévedést, mivel Eperjest csak december 1-jén adták fel, tehát Szirmay már jóval korábban Rákóczi hűségére tért, és az ő kíséretében volt Galgócon, amikor a fejedelem Lipótvárát kezdte lövetni (november 28 – december 3. között), azt azonban, a téli időre való tekintettel, helytelenítette. Később hazatért, és csak 1705. február 15-én indult el otthonról ismét Rákóczi táborába, és október 7-ig a fejedelem mellett „táborozott". A vereskői csatában azonban nem volt jelen, mivel akkor éppen Érsekújvárba küldték. A szécsényi országgyűlésen őt is beválasztották a huszonnégy szenátor közé, Bercsényivel való rossz viszonya miatt azonban végül Török Istvánt tették meg helyette. 1707-ben jelen volt az ónodi trónfosztásnál, és a következő megjegyzéssel számol be a túróci követek legyilkolásáról: „az én életem is veszedelemben vólt abban az gyűlésben, de Isten megh mentett." 1708 márciusában Korponán a Szövetkezett Rendek törvényes ítélőtáblája elnökévé választották, és május 21 – június 14. között a megyék és városok követeivel kibővített Szenátus, valamint a Gazdasági Tanács Egerben megtartott tanácskozásán helyben is hagyták a tisztségét. Mivel otthonukban semmi védelmük nem volt a magyar hadak miatt, 1709. december 6-án Eperjesre költöztette családját. A pestis miatt azonban ott sem nyugodhattak sokáig, előbb 1710 júniusában családostul Topolyókára, majd onnan szeptemberben Mislyére, s végül decemberben Rubóra ment. December 14-én a családját Sztropkóra küldte, ő pedig átment Lengyelországba, ahonnan 1711 elején menlevelet szerzett magának, majd azzal visszatért Eperjesre és a császár hűségére.

Szirmay alapos összefoglalásai az egész függetlenségi harcot végigkövetik. Feljegyzései tulajdonképpen három csoportba sorolhatóak: a szabadságharc katonai eseményei, a saját szerepe, ill. a vagyonát ért károk tételes felsorolása.

Rögtön szembetűnik az olvasónak, hogy a katonai események közül elsősorban a várak, erősségek, illetve nagyobb városok elfoglalását, ostromát idézi fel meglepő részletességgel és szakértelemmel. A szabadságharc kitörése és kezdeti eseményei kapcsán pl. megírja, hogy Rákóczi kurucai először Nagykállót vették be, amit Huszt, Nagykároly, Kisvárda, Szolnok, Léva, Csicsva, Vinna, Boldogkő, Sztropkó és Kékkő stb. elfoglalása követett. Ezután, a november 15-i zólyomi kuruc győzelmet követően, kuruc kézre kerültek a bányavárosok, majd elfoglalták Zólyom, Lőcse, Bártfa, Makovica, Szepes várát, sőt, Szirmay szerint még a Dunántúlon is „ell hatalmaztak" a felkelők. A maradék erősségeket is ostrom alá vették, így, többek között, őt és családját is körbefogták Eperjesen.

Az 1708. év hadi eseményei között elsősorban a trencséni csatavesztést tárgyalja. Megállapítása szerint Rákóczinak ugyan kevés embere esett el, de a katonaság mégis eloszlott, és a „szívek ell veszet." Az 1710. év eseményeit taglalva pedig megállapítja, hogy a reményvesztett kuruc hadsereg már megcsömörlött a további harctól, Lőcsét, Szepes várát, Érsekújvárt, Eperjest és Eger várát többnyire önként feladták, és csak a „praedának estek."

Mint fentebb írtuk, Szirmay feljegyzéseinek, jó gazdához mérten, fontos részét képezi a szabadságharc idején elszenvedett kárvallások felsorolása is. A kurucok már rögtön a függetlenségi harc elején feldúlták nagymihályi kastélyát, az ajtókat, székeket, kemencéket és „almariomokat" mind összetörték. A sarokvasakért a faragott köveket is teljesen elrontották. Ezen kívül Homonnán 28 hordó bo-

rát foglalták le, sok lábasjószágát leölték, két lovát elvitték. Amikor pedig Eperjesen november 2-án hat szekeres lovát fáért küldte, a „radácsi" kurucok „hámostúl, nyergestűl" elvitték őket, s így nem maradt (igás)lova. Az elkövetkező néhány év is mozgalmasan telt, bár kárairól csak ritkán tesz említést. 1704-ben pl. Eperjesen egy éjjel a pincéjéből itták és hordták el a németek két hordó hegyaljai borát, két év múlva pedig Tolcsván a „katonák" egy hordó borát vitték magukkal.

A szabadságharc utolsó hónapjaiban ismét megszaporodtak a birtokai elleni atrocitások. 1710 novemberében a fosztogató kurucok, a németek előrenyomulását látva, Nagymihályban hat asztag búzáját égették fel, a Sztropkóra küldött 16 hordó borát pedig útközben elvették. Felverték a nagymihályi kastélyt is, ahonnan nyolc hordó borát, hat hordó aszú szilvájáť, egy hordó mézét, valamint a hüvelyeseit vitték el. Azonban nem csak a kurucoktól kellett tartania, Homonnán a németek itták meg tíz hordó borát, Eperjesen pedig 82 kősóját, mintegy 52 köböl sóvári „főtt sóját" és a „réz művét" kobozták el. A következő év feljegyzései között, akárcsak 1703-ban, rövid összegzéssel fejezi be a nyolc évig tartó szabadságharc történetét: „Rakoczi Motussának ezidén vége szakatt, maga Bercsenyivel Eszterhazy Antallal, és Forgacz Simonnal Lengyel Országban profugiált."

A példákat a végtelenségig lehetne sorolni, hiszen a köteteket kutatási területe vagy kedvelt témája szerint ismertető recenzens hasábokat tölthetne meg elemzéssel, vagy hosszabb előadás formájában is megoszthatná gondolatait hálás hallgatóságával. Ehelyett ismertetésünk végén csupán a két kötet igényes kivitelét és a jegyzetapparátust emeljük ki. A mindösszesen 420 oldalnyi feljegyzést kötetenként 235, illetve 86 tételből álló, évenként csoportosított tárgyi jegyzet, a második kötet végén pedig közel 120 tételből álló irodalomjegyzék, az idegen szavak és kifejezések, valamint az elavult vagy jelentésmódosuláson átment magyar szavak és kifejezések jegyzéke, hatvan oldalnyi személy- és földrajzi név mutató követi. És hogy még teljesebbé tegyük a felsorolást, a második kötet végén van még az aprólékos tárgymutató, a Szirmay család leszármazási táblája, valamint két, Szirmay András főbb birtokait bemutató térképvázlat. Ez utóbbiak Hegedűs Ábel munkáját dicsérik.

Seres István

HERMANN RÓBERT (SZERK.)

VÉRTANÚK KÖNYVE

A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854

(Rubicon-könyvek, Budapest, 2007., 352 o.)

A „Rubicon–könyvek" sorozatban jelent meg Hermann Róbert szerkesztésében az 1848–49-es korszakkal foglalkozó történészek (Demeter Zsófia, Dér Dezső, Fleisz János, Fónagy Zoltán, Hajagos József, Kedves Gyula, Kovács István, Pelyach István, Pete László, Urbán Aladár és Zakar Péter) „munkaközösségének" legújabb alkotása, mely a forradalom és szabadságharc során, illetve az utána kivégzett személyeknek állít emléket. A mű elsőként gyűjti össze név szerint, életrajzzal ellátva az 1848–49-es események miatt biztosan kivégzett vértanúkat, a közismert „aradi tizenháromtól" egészen az egyszerű parasztokig.

A könyv előszavában Hermann Róbert röviden összefoglalja, miért váltak (a magyar történelem más korszakainak vértanúival ellentétben) a közös nemzeti emlékezet kitörölhetetlen részévé 1848–49 mártírjai. Megállapítja, hogy a kb. 140 kivégzés a korszakban (pl. a „Nagy Francia Forradalom" többezres kivégzéseihez, vagy csak az 1848-as júniusi párizsi munkásfelkelés utáni megtorláshoz viszonyítva) nem számított nagynak, de az Osztrák Császárságon belül, és főképp Magyarországon, előzmények híján, szinte sokkolta a lakosságot. Ehhez járult még az, hogy a bebörtönzések, a kényszersorozások, hadisarcok és a „Kossuth-bankók" megsemmisítése révén

lényegében az egész magyar társadalmat érintette az abszolutizmus bosszúja, és mivel végrehajtói zömmel idegenek voltak, a megtorlás és annak halálos áldozatai rövid időn belül az egységes nemzettudat részeivé váltak.

Az első fejezet az első felelős magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf pályafutásával foglalkozik. Urbán Aladár röviden, de miniszterelnöki időszakát részletesebben elemezve mutatja be Batthyány tevékenységét, rávilágítva arra, miért került sor halálra ítélésére olyan koncepciós per keretében, amelyet már a kortársak is jogtiprásnak tartottak.

A második fejezet az Aradon 1849. október 6-án kivégzett 13 honvédtisztnek állít emléket. A korszak kitűnő történészei részletes pálya- és egyben korképeket rajzolva mutatják be hőseik életét, természetesen elsősorban a szabadságharc alatti működésükre és elítélésükre összpontosítva. Az olvasó nem csak a közismert személyekről (pl. Damjanich Jánosról) szerezhet mélyebb ismereteket, hanem az olyan, szinte ismeretlen vértanúkról is mint Schweidel József, vagy Láhner György.

A harmadik fejezet a szabadságharc további áldozataival foglalkozik 1848–1850 között, kezdve a bécsi forradalom után halálra ítélt két Horváth Jánostól egészen az 1850-ben kivégzett mátrai gerillákig. A kivégzésük kronológiai sorrendjében közölt személyek között nem csak nagynevű politikusok, kormánybiztosok, tisztek és katonák találhatók, hanem közigazgatási hivatalnokok, egyházi személyek, földbirtokosok és sok egyszerű ember is. Az olvasó az ő történetükön (többnyire hadbírósági perükön) keresztül megismerkedhet a korral, és képet kaphat az osztrák hatóságok és a hadsereg akkor hatályos eljárásairól, de következetlenségéről, valamint kegyetlenségéről is. A szökevény huszárok, illetve a cs. kir. csapatok ellen harcoló elfogott, nem reguláris népfelkelők és gerillák statáriális kivégzése még csak érthető az adott korban, de a magyar kormány hirdetményeit közzé tévő, rendelkezéseit végrehajtó, és e miatt elítélt tisztviselők és egyháziak kivégzése már nem. Hiszen ennek alapján több száz főt lehetett volna felakasztani, illetve agyonlőni. Sokan estek áldozatul az cs. kir csapatok szinte hisztérikus gyanakvásának: néha elég volt egy érdeklődő szó egy osztrák katonához, és az illető máris kémnek, vagy árulásra felbujtó személynek minősült (akiért fejpénz járt a feljelentőnek). De sokszor halál járt egy részeg fővel elmondott rossz szóért is.

A negyedik fejezet a cs. kir. hatóságok által már az abszolutizmus időszaka alatt leleplezett függetlenségi mozgalmak mártírjait veszi számba (1852 és 1854 között). A zömmel a Makk József által vezetett szervezkedés különböző csoportjainak nem túl ismert vértanúiról itt részletes cikkeket talál az olvasó. Kár, hogy a szerző nem foglalkozik bővebben a Várady József-féle szervezkedéssel.

Az ötödik fejezet a megtorlás 1848 és 1858 közötti történetével foglalkozik. Itt ismerteti Hermann Róbert a kulcsfigura, Julius Haynau táborszernagy pályáját, akinek vérszomja fontos, de nem döntő momentum volt, majd a megtorlás elveit mutatja be, tisztázva I. Ferenc József császár az eddig ismertnél sokkal komolyabb felelősségét a kivégzésekben. Ezután a megtorlás gépezetével foglalkozik, és a különböző hatóságokat a katonai vizsgálóbizottságoktól a hadi- és rendkívüli törvényszékeken keresztül a csendőrség felállításáig mutatja be.

A megtorlás egyéb formáit ismertetve részletesen szól a botozásokról, a börtönökről, az egész települések és közösségeik elleni abszolutista bosszú eszközeiről, a hadifoglyok és kényszersorozottak sorsáról, illetve az egész magyar társadalmat anyagilag megnyomorító rendelkezésről: a Kossuth-bankók kárpótlás nélküli megsemmisítéséről. Végül leírja, hogyan szűnt meg a bosszúhadjárat, és ismerteti az amnesztia szakaszait 1859-ig (1867-ig). A könyvet a 1848–1850 között kivégzett vértanúkat betűrendben tartalmazó névsor és bibliográfia zárja.

A könyvben – mint minden munkában – előfordulnak kisebb hibák. Ezek egy része elírás, központozási-, illetve nyomdahiba, másrészt viszont akadnak kisebb tévedések és ellentétek az egyes szerzők által leírtakban is. Hermann Róbert legújabb kutatásai szerint a magyar főerők megkerülő mozdulata nem lepleződött le Tápióbicskénél, ellentétben a Dessewffy-életrajzban állítottakkal (23. o.). Kérdéses, hogy Kiss Ernőt három közkatona (39. o.), vagy egy gránátos lőtte-e le (45. o.). 1849. június 20-án az osztrákok lerombolták, nem feladták (81. o.) a hidat Szerednél. Jarkovácnál 1848. december 14–15-én a szerb csapatok létszáma inkább 10 000, mint 6000 fő (86. o.) volt. A bánsági főhadparancsnok adlátusa (vagy a bánsági katonai kerület parancsnoka) Vernhardt István vezérőrnagyként (202. o.), és Stefan Wernhardtként (213. o.) egyaránt

előfordul. A székelyföldi mártírok egyike, Török János, nem volt százados (306. o.). A függetlenségi szervezkedés irányítója Makk József alezredesként (290., 306. o.), Mack József tüzértisztként (303. o.) és őrnagyként (344. o.) is szerepel. Kérdéses, hogy Asbóth Lajos 1856. július 12-én, vagy 1857. május 9-én szabadult-e (345. o.), és ugyanez a helyzet Beniczky Lajossal: 1856. december 24., vagy 1857. május 9. (345. o.) a helyes dátum? (Lehetséges azonban, hogy a kegyelem és a tényleges szabadulás között ennyi idő telt el az esetükben.) A névsorban Dreyszker Pálnál hiányzik a kivégzés módja, Dudó, alias Pirisznyák György esetében pedig golyó szerepel kötél helyett (348. o.).

Mindezek mellett igazi hiánypótló alkotás született Hermann Róbert szerkesztésében (aki az előszó és az ötödik fejezetbeli összefoglaló mellett a fenti életrajzok kb. felét írta). Kitűnő történésztársaival ismét olyan tudományos ismeretterjesztő munkát tett le az asztalra, amit nem csak az érdeklődő közönség, hanem a szakma is haszonnal forgathat, és méltó mind a lezáruló Batthyány-emlékévhez, mind a forradalom és szabadságharc 2008-ban ünnepelt 160. évfordulójához.

Kemény Krisztián

M. CHRISTIAN ORTNER

DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE ARTILLERIE VON 1867 BIS 1918

Technik, Organisation und Kampfverfahren.

(Verlag Militaria. Wien, 2007. 637 o.)

A bécsi Heeresgeschichtliches Museum és az osztrák Militaria Verlag évek óta sikerrel kiadott, főként az 1867–1918 közötti időszak hadtörténeti vonatkozásait bemutató közös sorozata nemrégiben újabb kiadvánnyal bővült.

A magyar olvasók körében is jól ismert M. Christian Ortner, a bécsi Hadseregtörténeti Múzeum igazgatója, a sorozatban korábban megjelent több hasonló album írója, az osztrák-magyar tüzérség történetének összefoglalására vállalkozott.

A szerző az osztrák levéltárakban és könyvtárakban folytatott másfél évtizedes kutatásai eredményeit publikálta e kötetben, amelynek értékét növeli, hogy az Anton Dolleczek által írt és 1887-ben napvilágot látott, a császári-királyi tüzér fegyvernem történetét összegző munka megjelenése óta Ausztria-Magyarország tüzérségének históriájáról mindeddig csupán kisebb részfeldolgozások, illetve visszaemlékezések születtek.

A mű írója mintegy 1200 eredeti fénykép, színes és fekete-fehér korabeli rajz, ábra, táblázat, szervezeti séma segítségével enged bepillantást a tüzér fegyvernem világába és az ott szolgáló katonák mindennapjaiba. A kötetből eredeti fotók és ábrák segítségével ismerhetjük meg a korszak európai nagyhatalmainak tüzérségét, számos helyen összehasonlítva azt a dunai birodalomével.

A szerző rövid, általános bevezetőben foglalja össze az osztrák-magyar tüzérség történetének legfontosabb állomásait, amelyből megtudhatjuk, hogy az összesen nyolc nagyobb átszervezésen esett át a dualizmus idején.

Az 1867–1894 közötti időszakot tárgyaló fejezet először is bemutatja a tábori, a vár-, és – a korszakban a lövegek készítésével, megőrzésével és nyilvántartásával foglalkozó intézeteket magába foglaló – műszaki tüzérség 1876-ban, 1882–1885, valamint 1890–1894 között végbement szervezeti változásait. A szerző megismerteti az olvasóval a császári és királyi haderő azokban az években rendszeresített lövegeit, így pl. az Uchatius-féle, forradalmian új eljárással, acélbronzból készült 1875-ös mintájú (1875 M) tábori ágyút és az akkortájt az európai államok hadseregében rendszerben lévő tábori ágyúkat, a korábbi típusok mellett az 1880 M, várakban és partvédelmi célokra alkalmazott lövegeket. Külön alfejezet foglalkozik a magyar királyi honvédségnél 1872–1875 között rendszeresített és osztagokba szervezett 10 amerikai Gatling-,

illetőleg 80 belga Montigny-rendszerű szórólöveg (korabeli megnevezéssel „mitraillause") történetével, továbbá az 1893 M Salvator/Dormus-, az 1902 M Škoda-, az 1889/4 M Maxim-, a 7/12 M Schwarzlose-rendszerű géppuskák rendszerbe állításával. Részletes képet kapunk továbbá a dualista állam tüzérségének alkalmazási elveiről a kiegyezést követő jó két és fél évtized során.

A második nagy témaegység az 1894–1914 közötti periódust tárgyalja. A kötet írója összefoglalja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia tüzérsége milyen műszaki fejlődésen ment keresztül az első világháború előtti húsz évben. Részletesen tárgyalja a modern csőhátrasiklásos és gyorstüzelő tábori löveg létrehozásának különböző állomásait, amely a Škoda-rendszerű 75/96 M 9 cm-es tábori löveg, a 99 M 8 cm-es tábori ágyú megalkotásán át végül az 5 (5/8) M 8 cm-es tábori ágyú rendszeresítésében érte el végső formáját. Ezzel párhuzamosan a századforduló német, francia, angol, orosz tábori ágyúival is összehasonlítja azokat. A szerző bemutatja az általa tárgyalt időszakban kifejlesztett és rendszerbe állított (99 M 10 cm-es) osztrák-magyar tábori taracckot, a különböző típusú (99 M 7 cm-es, 8 M 7 cm-es, 9 M 7 cm-es) hegyi ágyúkat, a (99 M 10 cm, 8 M 10 cm-es és 10 M 10 cm-es) tarackokat, továbbá a (94/4 M 15 cm-es és 99 M 15 cm-es) tábori tarackokat, valamint a vártüzérség nehéz lövegeit. Utóbbiaknál külön kitér a 98 (98/7) M 24 cm-es, továbbá az első világégés harcai során elhíresült 11 (11/16) M 30,5 cm-es Škoda-mozsarak történetére.

Megtudhatjuk, milyen szervezeti átalakításokat hajtottak végre a tüzér fegyvernem életében az 1914 előtti, a legmélyrehatóbb változásokat hozó egy évtizedben. A szerző külön kitér a birodalom szárazföldi haderejének 1867 óta második vonalát alkotó két honvédség, nevezetesen a k. k. Landwehr tüzérségének 1908-ban, illetőleg a magyar királyi honvédség tüzérségének 1912–1913-ban történt létrehozására. A könyv bemutatja a dunai birodalom tüzérségi szakemberei által szerkesztett és bevezetésre került új lövegtípusokat, így a (14 M 10 cm-es, 14 M 15 cm-es) könnyű és nehéz tábori tarackokat, a (15 M 10,4 cm-es) nehéz tábori ágyút, továbbá a hegyi tüzérség új lövegét, a 15 M 7,5 cm-es hegyi ágyút. Képet kapunk a fegyvernem – nem utolsósorban az orosz-japán és a Balkán-háborúk eseményeinek valamint katonai tapasztalatainak hatására bevezetett – harcászati eljárásainak, tűznemeinek és bevetési elveinek módosulásáról.

Az utóbbi fejezet elolvasása után Franz Conrad von Hötzendorf tábornok, a birodalom 1906–1917 közötti vezérkari főnökének 1907-es mondása juthat az olvasó eszébe, miszerint Ausztria-Magyarországnak nem is kellene delegációt küldenie a második hágai lefegyverzési konferenciára, mivel már amúgy is a folyamatos lefegyverzés állapotában van. Ez a megállapítás fokozottan érvényes volt a birodalom tüzérségére.

A harmadik nagy témakör az osztrák-magyar tüzérség első világháborús szerepét vizsgálja. Górcső alá veszi az 1914 július végi mozgósítás után tett első szervezeti rendelkezéseket, majd bemutatja a világháború első két évének, a különböző (szerb, orosz, olasz, török) hadszíntereken szerzett tüzérségi tapasztalatait. A leírtakból kiviláglik, hogy a Monarchia tüzér fegyverneme még javarészt elavult löveganyaggal kezdte meg a háborút. 1914-ben technikai fejlettségét, lövegeinek számát tekintve a főbb hadviselő nagyhatalmakkal összehasonlítva még mindig jelentős hátrányban volt, amelyből sokat ledolgozott a világégés végéig. Igen részletesen tárgyalja a tábori, a hegyi, a vár-, valamint a lovas tüzérségnél 1916–1918 között bekövetkezett szinte folyamatos és sokszor nehezen követhető szervezeti változásokat.

Felsorolja milyen állomásai voltak a fegyvernem modernizálásának és milyen új lövegtípusokat vezettek be az állásháború követelményeihez igazodva. Szót ejt példának okáért a különféle kaliberű, nagyobbrészt improvizált szükségmegoldással készült légvédelmi lövegekről (forgatható talpra szerelt tábori ágyúk), és a birodalomban összesen két példányban létezett Oerlikon-rendszerű, 2 cm-es űrméretű légjármű-elhárító gépágyúról. Számos érdekes információval szolgál a könnyű (9 cm-es), a közepes (12–15 cm-es) és a nehéz (20–26 cm-es) aknavetőkről, a magyar Róka Kálmán és Halász Pál hadnagy nevéhez fűződő találmányról, a 8–24 cm-es űrméretben készült légaknavetőkről, továbbá a könnyű és közepes gránátvetőkről és azok szervezetéről. Részleteket tudhatunk meg az új konstrukciójú 17 M és 18 M 8 cm-es tábori ágyúkról, a 16 M 10 cm-es hegyi tarackról, a szétszedve szállítható 15 M 37 mm-es gyalogsági lövegről valamint a 15 M 7,5 cm-es

hegyi ágyúval felszerelt gyalogságot kísérő ütegek alkalmazásáról. A szerző az osztrák-magyar nehéztüzérség ismertetésén belül kitér a 15 M és 16 M 15 cm-es, autóval vontatott modern tábori ágyúkra és tarackokra, a 16 M 24 cm-es ágyúra, a 16 M 38 cm-es tarackra, a 16 M és 18 M 21 cm-es mozsárra, a 16 M 30,5 cm-es mozsárra, a 16 M 42 cm-es tarackra, és végezetül a szárazföldön használt, 35 cm-es hajóágyúra.

A fejezet végén Ortner értékeli a tüzérség felszereltségét, ezen belül számba veszi, hol és mennyi, valamint milyen típusú tüzérségi eszközt és lőszert gyártottak 1914–1918 között a dunai birodalom területén, áttekinti az ellenségtől zsákmányolt lövegek alkalmazását az egyes frontokon. Megismerteti az olvasóval a fegyvernemnél alkalmazott harci és bemérő eljárásokat, a világháború során kialakult tűznemeket. Végezetül tüzérségi szempontból elemzi a Monarchia legfőbb szövetségeséhez, Németországhoz fűződő viszonyát. Megemlíti, hogy a nyugati fronton 1914 őszén a belgiumi erődrendszer ostromában és a Verdun körüli, illetve a flandriai harcokban több 30,5 cm-es osztrák-magyar mozsárüteg vett részt, az 1918-as tavaszi német offenzívák idején pedig összesen 46 cs. és kir. nehézüteg támogatta tüzével a német támadásokat.

A recenzens néhány apróságot feltétlenül megemlítendőnek, kifogásolandónak tart. Magától értetődik, hogy a szerző egy elsősorban szervezet- és technikatörténeti munkában nem tér ki az első világháború hadműveleteinek ismertetésére, hiszen az már jelentősen meghaladná a mű terjedelmi kereteit. Véleményem szerint azonban adhatott volna egy rövid kitekintést a tüzérség alkalmazási elveinek, szervezetének 1918 utáni továbbéléséről a felbomlott Monarchia utódállamainak hadseregeiben, bemutathatta volna, milyen korábbi fejlesztésű lövegeket alkalmaztak a két világháború közötti időszakban. Nem esik szó a kötetben arról sem, hogy milyen eredménnyel alkalmazták Ausztria-Magyarország tüzérségét az 1914 előtti időszak egyetlen nagyobb hadjárata, Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációja során.

Szembetűnő, hogy Ortner a kötet megírásához csak német nyelvű irodalmat használt fel, holott a fegyvernem korabeli történetéről az angol és más világnyelven megjelent irodalom igen számottevő. A honvéd tüzérség megszervezéséről és 1912–1914 közötti történetéről, a honvédség szórólövegeinek históriájáról jelen sorok írójának megjelent néhány német nyelven is publikált tanulmánya, amelyek ismeretében a szerző kissé árnyaltabban fogalmazhatott volna a vonatkozó fejezetekben. A fegyvernem dualizmuskori történetéről modern szemléletű áttekintést adó, szakmai tekintetben jól használható könyv értékéből azonban mindezek vajmi keveset vonnak le.

A szép kiállítású, tetszetős, valódi különlegességnek számító kötet nem hiányozhat a tüzérség történetét kutató hadtörténészek, muzeológusok, tüzérségi szakértők polcáról. A benne található számos, fotótörténeti szempontból is ritka és érdekes, először publikált fénykép miatt a haditechnika iránt érdeklődő olvasó is minden bizonnyal örömmel, haszonnal forgathatja.

Balla Tibor

IN MEMORIAM

RÁZSÓ GYULA (1930–2007)

„Minden elmúlik, ami földi,
Minden az ég alatt,
S a megmaradt űrt, ami betölti,
Csupán a lélek az."

Tisztelt Gyászoló Rokonok, Barátok, Pályatársak! Hölgyeim és Uraim![1]

Egy nem mindennapi embert, kitűnő tudóst, hadtörténészt kísérünk ma utolsó útjára, akit elragadott körünkből a kegyetlen elmúlás. Fájó szívvel veszünk búcsút az 1930. január 9-én, Miskolcon született Dr. Rázsó Gyula hadtörténésztől, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum volt főigazgatójától, aki a középkor hadművészetének, a hadügy stratégiai kérdéseinek és a második világháború történetének kiváló kutatója és szakértője volt.

Középiskolai tanulmányait 1940 és 1944 között a munkácsi Állami Árpád Fejedelem Gimnáziumban, 1945–1948 között a miskolci Evangélikus és Református Lévay József Gimnáziumban folytatta. Egyetemi tanulmányait 1948–1950 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kezdte, majd 1950–1952 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen fejezte be könyvtár–angol–történelem szakon.

1953-ban szerzett középiskolai tanári és tudományos könyvtárosi diplomát. A történelem szeretete és későbbi kutatási területe iránti fokozott érdeklődése már középiskolai tanulmányai alatt megmutatkozott, ami fokozódott az egyetemi évek alatt is.

1952-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékére nevezték ki gyakornoknak, de még abban az évben áthelyezték az Országos Széchenyi Könyvtárba. 1954-től már a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtárának munkatársa, majd 1957-től a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Intézete Középkori Szekciójának hadtörténésze, 1969 és 1972 között vezetője lett.

Kutatási területe a XIV–XVI. századi magyar és egyetemes hadtörténelem, hadászat, a társadalom és a hadsereg kapcsolata volt – a török háborúk hadászati problémái. Tudományos kutatóként és szerzőként is komoly eredményeket ért el, amelyet számos, Olaszországban és a Vatikánban, Ausztriában, az akkori Jugoszláviában, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában végzett tanulmányút és konferencia segített.

[1] Elhangzott Dr. Rázsó Gyula, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum volt főigazgatója ravatalánál, 2007. augusztus 3-án.

1973-tól 1974-ig a Külkapcsolatok Intézetének osztályvezetője, majd ismét a Hadtörténeti Intézet hadtörténésze. 1976-ban megszerezte a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot. 1990-ben nevezték ki a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójává.

Hat önálló munkája látott napvilágot, huszonhat könyvben jelentek meg írásai és mintegy 200 könyvrészletet, tanulmányt és szakcikket publikált. Számos tudományos konferencián tartott figyelemre méltó előadásokat kutatási eredményeiről. Gyakran volt szereplője a televíziók és rádió történelmi műsorainak. Közéleti tevékenységét fémjelzi, hogy mintegy 30 történelmi, hadtudományi és oktatási társaságnak, bizottságnak volt elnöke, illetve tagja, többek között a honvédelmi miniszter Tanácsadó Testületének és a MTA Történeti Bizottságnak; a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságnak pedig elnöke. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum rendszerváltás utáni első főigazgatója volt 1990. augusztus 15-től 1993. novemberéig. Tudományos-közéleti munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. Tulajdonosa a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjének és a Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst fokozatának.

Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

Búcsúzunk a mindig szolgálatkész tudóstól, a vezetőtől, a rokontól, a kollégától, a baráttól. Igen a baráttól, hiszen néhányan azon szerencsések között tudhatják magukat, akik barátként is tisztelhették Őt, miskolciak, budapestiek, külföldiek és magyarok egyaránt. Kivételes intelligenciája, irigylésre méltó memóriája, határtalan segítőkészsége miatt sokan szerették Őt, annál már csak tisztelőinek tábora volt számosabb.

Tisztelt Főigazgató Úr ! Kedves Gyula!

Szívünkben végtelen szomorúság van! Már nem adsz több tanácsot kollégáidnak, munkatársaidnak, véget értek a kutatások itthon és Itáliában. Már nem meséled a csodálatos bridzspartikat, győzelmeidet és a frappáns vicceket, amelyek egy közös bécsi utunkon akár már csak egy szám bemondásával is derültséget keltettek. Nincs több baráti zrikálás, ugratás Vargyai professzorral, nincs több jó balhé, amit én, amikor először hallottam, véres veszekedésnek, nem viccnek hittem. Szóval hiányzik majd intelligens, tréfákat értő lényed, példa értékű tűrőképességed és nincs több nagy evés a Kerékben egy jó kis beszélgetés mellett. Már nem tudjuk meg Tőled – hihetetlen emlékezetedre támaszkodva – hogy mi volt az eredmény és kik rúgták a gólokat pl. a 1976 őszi olasz bajnokságon a Milán–Torino mérkőzésen.

Betegséged ellenére mindannyian – szeretteid, unokahúgod, barátaid, tisztelőid, szomszédaid – őszintén hittük, hogy még sokáig közöttünk lehetsz. Szótlanul és mosolyogva tűrtél, baleseted óta mindig panaszmentesen küzdöttél – és most itthagytál minket. Eltávozásod nyomán szorító hiányérzet, mélységes gyász költözött szívünkbe. Tudjuk, hogy az élet elválaszthatatlan velejárója a halál, mégis, amikor bekövetkezik, igen nehéz felfognunk a felfoghatatlant, s beletörődnünk a megváltoztathatatlanba.

Bár tudjuk, fizikai valóságodban ugyan távoztál közülünk, de lelkünkben velünk maradsz. Soha el nem halványuló emléked az idők végeztéig itt él szívünkben. A földi létben maradó barátaid és kollégáid nevében kívánom Neked, hogy új barátokra lelj immáron a Hadak Útjára költözött lelkek bajtársi közösségében.

Amikor ezzel az útravalóval búcsúzom Tőled, s közben hallom a lélekharang kondulását, John Donne szavai idéződnek fel bennem:

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy hegyfokot mosna el, vagy barátaid házát, vagy a te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól."

Érted szól, kedves Rázsó Gyula!

Érted szól, Tisztelt Főigazgató Úr !

Neved örökre fennmarad könyvek és tanulmányok címlapjain, emberséged, közvetlenséged pedig egykori munkatársaid, barátaid és tanítványaid emlékezetében.

*

Egy róla készült hivatalos személyi jellemzésben a következőket olvastam:

„Dr. Rázsó Gyula igen széles látókörű hadtörténész. Nem csak saját szakterületének problematikáját ismeri, hanem az újkor, sőt a legújabb kor fontos kérdéseiben is jártas. Tudományos munkásságát nagy lelkiismeretességgel és pontossággal végzi. A kutatómunkában több évtizedes gyakorlattal és tapasztalattal rendelkezik. Anyagismerete átlagon felüli, melyet széleskörű és sokoldalú érdeklődése, szorgalma mellett a klasszikus és nyugati nyelvekben való magas szintű jártasságának köszönhet. Jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkezik, személyiségének vonzereje van. Türelmes, békés természetű, mások gondjaiban és örömeiben osztozni tudó ember." Így ismertem meg Őt.

Emberi tulajdonságaiért, egyenes jelleméért, intelligens, a pozitív megoldásokat kereső vezetői magatartásáért, fanyar humoráért elöljárók és beosztottak egyaránt szerették és tisztelték mint embert.

Kedves Gyula!

Te soha nem szerettél kérni; Nagy László, a kitűnő költő szavai a Te szavaid is:

„Adjon az Isten szerencsét,
szerelmet, forró kemencét,
üres vékámba gabonát,
árva kezembe parolát,
lámpámba lángot, ne kelljen
korán az ágyra hevernem,
kérdésre választ ő küldjön,
hogy hitem széjjel ne dűljön,
adjon az Isten fényeket,
temetők helyett életet.
Nekem a kérés nagy szégyen,
adjon úgy is, ha nem kérem."

Tisztelt Főigazgató Úr ! Kedves Barátom!

Búcsúzik Tőled Unokahúgod, búcsúznak Tőled barátaid, tudós társaid, kollégáid, kik Téged mindig nagyra becsültek, búcsúznak a társintézmények, a miskolci osztálytársak, a bridzspartnerek, a szomszédok. Búcsúzik a történész társadalom, amely érzi a veszteséget. A Honvédelmi Minisztérium, a Magyar Honvédség vezetése és személyi állománya, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nevében búcsúzom én is, mint későbbi utódod.

Még egyszer köszönöm tanácsaid, amelyek a sokszor göröngyös főigazgatói pályán irányt mutattak nekem.

Tisztelt Gyászolók!

Racionalizált korunk sajátos és sajnálatos vonása, hogy létünk jelképpé és történelemmé zsugorodik, miközben a tényleges élettel alig találkozhatunk. Műveltségünk gyarapodásával aztán rádöbbenünk, hogy földi pályafutásunk során kétféle életet élünk: egy valóságosat és egy eszményit. S e kettősségben rejlik a nemes érzület, az erkölcsi jóság és minden etikai rend alapja. Valóságos életünk oly zaklatott, rohanó, s olyannyira tele van feszültséggel és félelemmel, hogy az eszményi élet valóságával és példájával csak az emlékezés és az azzal együtt járó önvizsgálat kivételes pillanataiban szembesülhetünk.

Minden embernek a maga életéből kell művet alkotnia, és e műnek nyitva kell állnia arra, hogy aki be akar oda lépni, azt befogadja. Dr. Rázsó Gyula életműve e szempontból példaértékű, hiszen kiváló mértékét adta az elkötelezett tudósnak, a hadtörténésznek, a nagybetűs EMBERNEK, s követendő utat mutatott azoknak a fiataloknak, akik e göröngyös életpályán nyomdokaiba léptek.

A most megkondult lélekharang már Őt szólítja, a mécsesek lángja már az Ő lelkének viszi az emlékezés világát, a pompázó virágok illata már az Ő új otthonát megszínesíti.

Kedves Főigazgató Úr, Kedves Barátom!

Mindannyiunk nevében adom Neked útravaló gyanánt a költő, Arany János szavait:

„Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl,
Hanem lerázván, mi benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul."

Búcsúzunk Tőled kedves Főigazgató Úr, kedves Gyula !

Köszönjük földi léted és üzenjük munkatársaid, barátaid, tanítványaid, mi tovább visszük a lángot. Emléked soha sem feledjük, Remenyik Sándor soraival:

„Egy lángot adok, ápold, add tovább!"

Nyugodj békében.

Dr. Holló József

BÚCSÚ RÁZSÓ GYULÁTÓL

Nehéz egy barátról elhinni, hogy nincs többé. Süket a telefonom. Mérkőzések után nem tudja egekbe emelni – vagy alkalmasint pokolra küldeni – elsősorban hőn szeretett újpesti játékosait. Talán a futball volt az egyetlen, ami kihozta sodrából ezt a végtelenül nyugodt, kiegyensúlyozott, mindenkivel szemben udvarias, a jó modorra sokat adó embert. Választékos beszéde nem tűrte az illetlen, közönséges kifejezéseket. Nem csak barátai és munkatársai szerették, széles ismeretségi köre is kedvelte, tudását nagyra becsülte. Elismert alakja volt a történész szakmának, űrt hagyott maga után.

Rázsó Gyula 1953-ban került a Hadtörténeti Intézet és Múzeumba, ahol egy életre eljegyezte magát a történelemmel, s különösképpen annak hadtörténeti ágával. A középkor kutatója lett. Munkáját hazai és olaszországi levéltárakra is kiterjedő kutatásaival alapozta meg. Kandidátusi disszertációjával – A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV. és XV. században –,a zsoldosságról írt tanulmányaival, vitacikkeivel, konferenciákon tartott előadásaival mindmáig hatóan megalapozta a kérdés magyar kutatását. Tevőlegesen vett részt a Mátyástól Mohácsig terjedő időszak történetének vitáiban is. Nem feledkezhetünk meg 1987-ben kiadott könyvéről a Lovagkor csatáiról. Ez az érdekfeszítő könyv élményt jelent a témával ismerkedni akarók számára Óriási anyagismerete és szaktudása mellett a szerző kitűnő stílusát is bizonyítja. Sajnálhatjuk, hogy nem követték a magyar középkorral foglalkozó további munkái.

Rendkívüli szaktudása a történelem egészére kiterjedt. Ritkán tévedett a történeti események, személyiségek és időpontok felidézésében. Kollégái kérésére és bámulatára bármikor felsorolta a francia, Habsburg vagy más uralkodóházak tagjait, regnálásuk pontos időpontjának megjelölésével, de akkor sem jött zavarba, ha a második világháború Wehrmacht-tábornokai iránt érdeklődött valaki.

Nem tartom szükségesnek Rázsó Gyula tanulmányai, előadásai hosszú sorának felsorolását, melyek a Mohácstól a második világháborúig terjedően bizonyítják széles körű érdeklődését és tudását. Természetesen részt vett nagy összefoglaló művek – a magyar hadtörténet – őt érintő részeinek megírásában is. Sajnálatos, hogy 1971-ben a bezúzás sorsára jutott a lovagkor csatáihoz hasonló kitűnő stílusban megírt, népszerűségre számot tartó könyve, a Nagy hadvezérek. A cenzúra nem tartotta elfogadhatónak Zsukov és Rommel párhuzamba állítását. Működésének utolsó esztendeiben figyelme kiterjedt korunk biztonságpolitikai kérdéseire is.

Lelkes ismeretterjesztő is volt. Sohasem jött zavarba, bármiről, bárhol és bárkinek tudott előadást rögtönözni, rádió- és TV-szerepléseire oda kellett figyelni. Mindig új nézőpontból, új történeti adalékokkal közelítette meg a témáit. Ide sorolhatók több éven át a középkorról tartott egyetemi órái. Fizetett érte, hogy taníthasson, hiszen az említésre sem érdemes tiszteletdíj még a taxiköltséget sem fedezte lakásától az egyetemig. Rossz lábával az egyetemet másként aligha tudta volna megközelíteni.

Habár sohasem említette, élete váratlan és kétségkívül kiemelkedő eseménye volt, hogy 1990 augusztusától kinevezték a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójává, melyet több mint három évig vezetett. Csak nagy nehézségek árán tudnám felsorolni mindazon tisztségeket, melyek mind a nyakába zúdultak. Többek között a Honvédelmi Minisztérium Tanácsadó Testületének, valamint Tudományos Tanácsának elnöke lett.

Élvezte, hogy odafigyelnek rá. Bővíteni és erősíteni igyekezett az intézmény kapcsolatrendszerét a hazai társintézményekkel, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia tudományos intézeteivel. Elemében volt. Kiemelt feladatának tekintette az eladdig elszigetelt intézmény német és amerikai kapcsolatainak kiépítését, szorgalmazta az együttműködést, kezdeményezte közös munkák létrehozását. Erősíteni igyekezett a magyar és nemzetközi hadtörténész szervezetek közti kapcsolatokat. Bel- és külföldi konferenciákra járt. Erőt véve mozgását akadályozó betegségén, hosszú és fáradtságos külföldi utakra vállalkozott. Mindez egy egészséges ember számára is megerőltető lett volna. Ő azonban nem akarta ezt tudomásul venni. Végül egy súlyos trombózis válságos állapotba sodorta, amiből nehezen tudott kilábalni. Be kellett látnia, az erőltetett menet meghaladta lehetőségeit.

Szeretett jókat enni. Jól ismerte az étlapok fogásait. Élvezettel beszélt egy-egy jó ételről, amit vendéglőben vagy baráti látogatások során ízlelhetett. Emlékezetesek a barátokkal és kollégákkal eltöltött vacsorák és sörözések beszélgetései, amikor a politikától a szakmáig, lett légyen bármiről is szó, a maga sohasem tolakodó módján gyakran vált a társaság központjává. Rendszerint a múlt és jelen dolgairól kifejtett sajátos eszmefuttatásával döbbentette meg a társaság őt még kevésbé ismerő tagjait. Somolyogva élvezte a hatást. Csendes, önirónikus, néha fullánkos humora volt. Szívesen együtt derült – sohasem hahotázott – a többiekkel, még ha ő került is az ugratás középpontjába.

Szenvedélyesen kártyázott. Versenyszerűen bridzselt, amíg egyre nehezülő mozgása meg nem akadályozta ebben is.

Beszélni kell életét harminc éven át végigkísérő betegségéről, mely meghatározta életvitelét, nem különben alkotói tevékenységét is. Barátjaként az 1977-ben bekövetkezett combnyaktörésétől a júliusban bekövetkezett haláláig végigkövethettem újabb törésektől súlyosbodó, válságos helyzeteket előidéző betegségét. Nagy önuralommal, panaszkodás nélkül viselte a megpróbáltatásokat. A kilencvenes években állapota megromlott, egyre nehezebben járt, ülni sem tudott sokáig. Lakását csak barátai segítségével tudta elhagyni. Magányát – egyedül élt – az olvasás, a TV futballmeccsei, hosszú telefonbeszélgetések és barátai látogatásai tették elviselhetővé. Szellemileg friss maradt, nem fogott ki rajta a betegség. Vele együtt sokáig reménykedtünk felépülésében, mozgásra biztattuk, holott tudtuk, a betegsége visszafordíthatatlan. Másfél éve hirtelen összeroppant. Már nem tudott lábra állni, egy honvédségi gyógyintézetbe került. Látogatásaim során, egyre romló állapota ellenére is, hazatéréséről beszélgetünk, biztatni igyekeztem. Mindvégig partnerként viselkedett, holott mindketten tudtuk, hogy nincs visszatérés. Az elkerülhetetlen bekövetkezett, Rázsó Gyula július 19-én, hetvenhét éves korában, elhunyt. Emlékét megőrizzük, mindannyian, akik barátai lehettünk.

Dombrády Lóránd

KOSÁRY DOMOKOS (1913–2007)

A történetírás – mint általában a tudományok – demokratikus tudomány, ahol nem a társadalmi-politikai pozíciók, hanem a teljesítmény az egyedüli értékmérő. Ennek ellenére a magyar történetírásnak is vannak/voltak olyan tekintélyei, akiknek véleményére minden történész figyelt és figyel. Ilyen egyéniség volt a 2007. november 15-én, élete 95. évében elhunyt Kosáry Domokos, az 1945 utáni magyar történetírás meghatározó, s az utóbbi évtizedekben talán legtekintélyesebb alakja.

Kosáry Domokos egy évvel a huszadik századi egyetemes és magyar történetet meghatározó első világháború előtt, 1913. július 31-én született a felső-magyarországi bányavárosok egyikében, Selmecbányán, klasszikus magyar polgári értelmiségi család sarjaként. Édesapja, Kosáry János hegedűművész volt, édesanyja, Réz Eleonóra, Kosáryné Réz Lola néven a két világháború közötti időszak népszerű írónője. Anyai nagyapja, Réz Géza volt a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskola utolsó rektora, aki az intézményt 1919-ben Sopronba költöztette, s ezáltal megmentette azt Magyarország számára. (A családnak „gyakorlata volt" az ilyen menekítésekben: a dédapa, Péch Antal 1849 telén a bányavárosok pénzverő gépeit menekítette át a cs. kir. csapatok elől Debrecenbe.)

A nagy világégés alapvetően befolyásolta Kosáry Domokos sorsát is: miután édesapja nem volt hajlandó esküt tenni a csehszlovák államra, 1919-ben az egész család áttelepült Magyarországra. Kosáry itt végezte az iskoláit, a Trefort utcai gimnáziumban érettségizett, majd 1931–1936 között a Pázmány Péter Tudományegyetem latin–történelem szakán tanult, s egyben az Eötvös Kollégium hallgatója is volt. Ott abban a megtiszteltetésben részesült, hogy Szekfű Gyula már elsőévesen szemináriumi hallgatói közé fogadta. Szekfűn kívül olyan egyéniségek tanították és voltak rá nagy hatással, mint Gombocz Zoltán, Domanovszky Sándor és Szentpéteri Imre. Doktori értekezését Szekfű Gyulánál írta a Görgey-kérdés történetéről, s ez a műve máig is a magyar historiográfiai irodalom egyik csúcsteljesítménye. (Miután Kosáry akkor még nem volt nagykorú, a kötet megjelenésekor az Egyetemi Nyomda Könyvkiadó nem vele, hanem az édesapjával szerződött.)

Kosáry az egyetem elvégzése után, a németországi náci fordulatot aggodalommal szemlélő Szekfű tanácsára, Franciaországba és Nagy-Britanniába ment ösztöndíjjal; Párizsban Marc Blochot hallgatta, s komoly hatással volt rá az Annales-iskola történetszemlélete, amely az eseménytörténet helyett a történelem valódi mozgatórugóira, a társadalom és a gazdaság jelenségeire fektette a fő hangsúlyt. Nagy-Britanniában a két világháború között Magyarországon főellenségként nyilvántartott Hugh Seton-Watson előadásait látogatta, majd 1941-ben, Teleki Pál miniszterelnök megbízásából, az Amerikai Egyesült Államokba utazott. Ott adott ki egy rövid, azóta több kiadást megért Magyarország-történetet, s közölte Teleki üzenetét az amerikai politikusokkal: Magyarország mindaddig nem lép be a németek oldalán az immáron két éve folyó háborúba, amíg ő, Teleki a miniszterelnök.

Kosáry hazatérése után a hazai politikusok előtt kifejtette, hogy a háborúban a Szovjetunió és az angolszász hatalmak úgy fogják összeroppantani a náci Németországot, mint egy diót; azonban mesterén, Szekfű Gyulán kívül senki nem hitt neki. 1941–1945

között az újonnan alakult Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, 1945–1949 között igazgatója volt. Alapítója és szerkesztője volt az Intézet folyóiratának, a Revue d'Histoire Comparée-nak, amely a nyugati minták alapján az összehasonlító történelemszemlélet hazai meghonosítására tett kísérletet. Közben 1937-től 1949-ig az Eötvös Kollégium tanáraként tanított.

A második világháború végén részt vett az ellenállási mozgalomban, a német megszállás után ő rejtegette Szekfűt és feleségét. Az 1945-ös fordulatot komoly várakozással fogadta, a tartós szovjet megszállás azonban aggodalommal töltötte el. 1945–1949 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen Szekfű Gyula újkori magyar történelmi tanszékén magántanárként oktatott, s Szekfű moszkvai követi kinevezése után tanszékvezetőként is felvetődött a neve. 1946-ban a békeelőkészítés során memorandumot írt Magyarország nemzetközi politikai helyzetéről, s szóba került, mint Magyarország lehetséges amerikai követe is. Azévben jelent meg a – még a német megszállás előtt írott – kötete Kossuth reformkori pályájáról, s 1945–1948 között több középiskolai történelmi tankönyv szerzője is volt.

1947 után azonban egyre inkább elfogyott körülötte a levegő, s a Görgey-kérdésről írott könyve miatt rövidesen már egyike volt az új rendszer „főellenségeinek"; a Magyar Történelmi Társulat 1949. október 14-i felolvasó ülésén a később koncepciós perben kivégzett Sólyom László altábornagy bírálta őt, az ülést elnöklő Andics Erzsébet pedig – miután Kosáry válaszolni merészelt az őt ért bírálatra – arra figyelmeztette, hogy miután elmulasztotta az önkritikát, lássa annak következményeit. Amikor pedig Andics az ülés után „haragtól sziszegő hangon" megkérdezte tőle, hogy elégedett-e önmagával, Kosáry nemmel válaszolt, mondván, hogy „a bukás katonai okainak elemzése során az én súlyos hibáimról annyi szó esett, hogy most szinte úgy érzem: ha annak idején egy kicsit jobban igyekszem, talán megnyerjük a szabadságharcot."

Andics fenyegetése nem maradt üres szó: Kosáryt 1949-ben minden állásából elbocsátották. Az év karácsonyán egy Renan-idézetet írt egy jegyzetfüzete élére: Ha azt akarjuk, hogy a jövőben igazunk legyen, akkor néha bele kell nyugodnunk abba, hogy egy ideig elavultnak tekintsenek.

Kosáry azonban nem adta fel, s szakmai tekintélye miatt teljesen az új hatalom sem merte őt háttérbe szorítani. A nehéz évek alatt látott hozzá az 1825 előtti magyar történelem forrásait és irodalmát feldolgozó többkötetes, annotált bibliográfia elkészítéséhez (Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I-III. Budapest, 1951–1958), amely a honfoglalástól a reformkorig terjedő korszak kutatóinak mindmáig nélkülözhetetlen kézikönyve. Az 1952-es Kossuth-emlékév alkalmával őt kérték fel a Kossuth-emlékkönyvben Kossuth reformkori tevékenységének bemutatására, ám ezen kívül jobbára csak népszerűsítő cikkeket publikálhatott. 1954-től – Nagy Imrének köszönhetően – az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárában dolgozott, s az agrártörténeti tematika ettől kezdve komoly súlyt kapott életművében.

1953-tól Nagy Imre köréhez csatlakozott, s 1956-ban a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnökévé választották. 1956. október végén Nagy Imre arra kérte, hogy legyen Magyarország ENSZ-képviselője, illetve arra, hogy gyűjtse össze a forradalom dokumentumait. Az anyaggyűjtést zárt letétként próbálta meg elhelyezni az egyik fővárosi könyvtárban, azonban 1957 őszén letartóztatták, majd 1958-ban négy év börtön-

re ítélték. Egy cellában raboskodott Déry Tiborral, s míg az a G. A. úr X-ben című regényét írta, Kosáry a „Széchenyi Döblingben" című monográfiáján dolgozott. (Kosáry Molnár Eriknek köszönhetően juthatott hozzá a szükséges szakirodalomhoz.) Maga a monográfia csak 1981-ben, a szintén a börtönben írt olvasónapló (A chilloni fogoly) pedig csak 1997-ben láthatott napvilágot. (Kosáry még börtönben volt, amikor 1958-ban megjelent a „Bevezetés..." harmadik kötete is – igaz, a szerző neve nélkül.)

1960-ban amnesztiával szabadult. 1960–1968 között a Pest Megyei Levéltár munkatársaként dolgozott, majd a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, később tudományos tanácsadója lett. Munkásságában egyre nagyobb teret kapott a XVIII. század magyar és egyetemes történetének kutatása, de – az összehasonlító történetszemlélet követelményeihez híven – több tanulmányt publikált Magyarország nemzetközi helyzete, illetve a magyar diplomáciatörténet tárgyköréből is. A Napóleon és Magyarország kapcsolatáról, illetve a Mohács előtti magyar külpolitikáról írott munkái önálló kötetként jelentek meg. Ekkor készült el a „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon" című, nagy visszhangot – s komoly vitákat – kiváltó nagymonográfiája, amely egyben akadémiai doktori értekezése is volt. Nem a teljesítményt, hanem a kort minősíti, hogy Kosáry csak 1982-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, s 1985-ben rendes tagja. Levelező tagként 1983-ban „Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében" címmel, rendes tagként pedig 1986-ban „Az európai kis államok fejlődési típusai a XVII–XX. században" címmel tartotta meg székfoglaló előadását. Egyik szerkesztője és szerzője volt „A magyar sajtó története" című monográfia-sorozatnak, s az 1848–1849. sajtójáról írott nagy ívű áttekintése 1986-ban angol fordításban külön kötetben is megjelent. Engel Pál és Szakály Ferenc mellett ő volt az egyik szerzője e négykötetesre tervezett „Magyarok Európában" című könyvsorozatnak, amelyben a számára oly kedves, 1711–1867 közötti időszak történetét dolgozta fel.

1989-ben nyugdíjba ment, a rendszerváltás időszaka azonban újabb feladatok elé állította. Tagja lett a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, s mindent megtett, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc emléke megkapja azt a megbecsülést, ami megilleti. (Megjegyzendő, hogy már egy 1985-ben elhangzott és megjelent interjújában is érzékeltette, hogy 1956-ot forradalomnak tartja.) 1990-ben pedig – nagy többséggel – a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé választották. E tisztet két cikluson át, 1996-ig töltötte be. Komoly szerepet játszott abban, hogy az Akadémia megőrizhette autonómiáját. Külön szorgalmazta, hogy egy személy csak két egymást követő ciklusban tölthesse be az elnöki tisztet. Külföldi akadémiai tagságait, a különböző nemzetközi tudományos társaságokban betöltött tisztségeit felsorolni nincs itt tér, ahogy legalább egy fél oldalt tenne ki, ha minden kitüntetését és díját feltüntetnénk. 1991-től a Teleki László Alapítvány Kuratóriumának, 1992-től a Magyar Külügyi Társaságnak az elnöke lett. 2000-ben választották meg a Magyar Történelmi Társulat elnökévé, 2007-ben pedig örökös díszelnökévé. A Társulatot ugyanúgy szívügyének tekintette, mint korábban az Akadémiát. A Társulat vitaestjein és különböző konferenciáin rendszeresen ő elnökölt, s a rá jellemző szellemi frissességgel foglalta össze azok tanulságait.

Közéleti elfoglaltságai mellett is tovább írt. Átdolgozta és az 1994-ig terjedő időszak feldolgozásával kibővítette első, a Görgey-kérdés történetét bemutató monográfiáját. A kötet azonban ennél jóval többet ad, hiszen nem csupán a különböző álláspontok szikár bemutatása, hanem sokszor érzelemtől átfűtött szabálytalan emlékirat is az 1936–1994

közötti időszakról. A szabadságharc 150. évfordulójára kitűnő monográfiát írt „Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben" címmel, amely 2003-ban angol fordításban is megjelent. Több, korábbi tanulmányait összegyűjtő kötete mellett külön kiemelendő a „Kossuth Lajos a reformkorban" című monográfiájának átdolgozott és bővített változata, amely Kossuth születésének 200. évfordulójára jelent meg. No és természetesen a „Bevezetés..." újabb, szintén átdolgozott és bővített változata, amelyen haláláig dolgozott, s amelyből eleddig két kötet jelent meg, a harmadik pedig sajtó alatt van. Mestere, Szekfű Gyula nyomdokain haladva tervezte egy újabb, egykötetes Magyarország története megírását.

Amikor arról faggatták, hogy mikor írja meg az emlékiratait, mindig azt mondta, hogy majd akkor, ha megöregszik. Kosáry ugyanis szellemét tekintve mindvégig fiatal maradt. Nem tartozott azon „nagy öregek" közé, akik egy idő után már csak önmagukat vagy a saját kortársaikat olvassák: a történettudomány legújabb eredményei élete végéig érdekelték. A Görgey- és a Kossuth-kötet átdolgozásánál a szakmai legfrissebb eredményeit is figyelembe vette és bedolgozta, s más munkái újabb kiadásánál is mindig jelezte az első megjelenés óta eltelt időszakban közzétett újabb álláspontokat. Mindig szívesen találkozott és konzultált a fiatalabb nemzedékek képviselőivel, s figyelemmel kísérte szakmai fejlődésüket, lett légyen szó az Árpád-kor, a törökkor, a magyar polgárosodás, vagy az általa Zrínyi nyomán „a magyar romlás századának" nevezett huszadik század kutatóiról. Nem tartozott a mindenkivel tegeződő professzorok közé, de ha valakit letegezett, az illető ezt kitüntetésnek vehette.

Saját életútjának tapasztalatai révén is életveszélyesnek tartotta, ha a történész szakma a politika járszalagjára kerül. Természetesen volt politikai meggyőződése, de munkáiban mindig a tiszta szakmaiság érvényesült. 1945 után nem volt hajlandó fellépni egyik volt mestere, Hóman Bálint ellen, sőt, mentőtanúként vett részt a perében. Az Akadémia elnökeként nem volt hajlandó semmifajta, a közvélemény egy része által elvárt „boszorkányüldözésre" sem, mondván, hogy a tudomány belső értékrendje majd úgyis helyre teszi mindenki munkásságát. Elérte, hogy Hóman Bálint poszthumusz visszakapja akadémiai tagságát, ugyanakkor elutasította a zsidótörvények meghozatalát „szakmailag" alátámasztó Orsós Ferenc professzor rehabilitálását, mondván, hogy az tudományos tekintélyét tudományon kívüli, emberellenes célokra használta fel.

Kosáryt a történelem egésze érdekelte, úgy, ahogyan a reneszánsz vagy a felvilágosodás korának polihisztorai a tudomány egésze iránt érdeklődtek. Munkái főleg a tudomány-, művelődés-, sajtó-, diplomácia- és politikatörténet tárgykörében jelentek meg, azonban munkásságának vannak komoly hadtörténeti vonatkozásai is. Ilyen a két kiadást megért Görgey-kötet, az első kiadás „melléktermékeként" 1939-ben megjelentetett rövid Görgey-életrajz, a Perczel Mór feljegyzéseiről a Századokban megjelentetett műhelytanulmány, a kuruckori Pest megyét bemutató tanulmány, a Napóleon és Magyarország kapcsolatáról írott kismonográfia, de ilyenek a Mohács-vitában elhangzott megszólalásai is.

Kosáry indulatos ember volt, s igen hevesen vett részt a tudományos vitákban, lett légyen szó akár az 1860–1861. esztendő esélyeiről, Mohácsról, a XIX. század eleji magyar elit nézeteiről, a Görgey-kérdésről, vagy akár (ahogy ő nevezte) az „intellektuális alvilág" által a Széchenyi meggyilkolásáról terjesztett rémmesékről és a barguzini Petőfi-

svindliről. Ugyanakkor – a felvilágosodás korának kutatójaként annak észkultuszától „megfertőzve" is – hitt abban, hogy a történeti kérdések a szakma eszközeivel tisztázhatók és megoldhatók. Ahogy a Görgey-kérdés történetéről szóló munka záró fejezetében írta, ma már van lehetőségünk arra, „hogy szakmai szabályok és az európai racionalitás tiszteletben tartásával és nem az indulatok jegyében elemezzük a történelmi és más kérdéseket. Azt szeretnénk, ha ez szabná meg az egész történelmi múltunkhoz és jelenünkhöz való viszonyunkat."

Úgy vélte, a történész feladata nem a nemzeti öntudat simogatása, hanem a múlt feltárása. Ha valaki merő hazafiságból eltagadja vagy szépíti a nemzeti múlt kellemetlen vagy szégyellnivaló eseményeit, az ahhoz a térképészhez hasonlítható, aki egy hajózási térképen nem tünteti fel a zátonyokat és az örvényeket. Viszolygott a nemzeti önsajnálattól, főként azért, mert bénító hatásúnak, s ezért életveszélyesnek tekintette azt. A történelemre nem lehet megsértődni – mondta gyakran. „A múltat vállalni – írta – emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongató öncsonkítás nélkül, egészben, úgy, ahogy végbement, nem a gyengeség, hanem az erő jele, és egyben forrása is."

Kosáry Domokos halála a magyar tudományosság pótolhatatlan vesztesége. Briliáns tudóst, kiváló embert veszítettünk személyében.

Hermann Róbert

FARKAS GYÖNGYI

SZÉLJEGYZET EGY ÉLETTÖRTÉNETHEZ

Egy éppen érettségiző fiatalember gyöngybetűs írása, amelyben felvételét kéri a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiára. Kérését alátámasztva arra hivatkozik: már gyerekkora óta foglalkoztatja a gondolat, hogy katona legyen, olvasott is ilyen témájú könyveket, valamint a középiskolában lövészoktató volt. Az előírt bizonyítványokat és iratokat csatolta, és orvosilag is alkalmas a pályára. Az 1931. június 16.-ra kitűzött felvételire azonban betegségre hivatkozva nem megy el. A kérelmező Kosáry Domokos volt.

Egy gazdag életpálya eddig kevésbé ismert részlete ez a „széljegyzet" – és egy elmúlt koré, amelyben egy Kosáry Domokos formátumú embernek a honvéd tisztképző intézmény és a katonatiszti pálya még alternatívát jelentett.

*

Nagyméltóságú Honvédelmi Miniszter Úr!

Kérem a Ludovika Akadémia I. évfolyamába teljesen díjmentes államköltséges helyre való felvételemet.

Nevem: Kosáry Domokos

Lakcímem: Budapest VIII. József u. 4. IV. 21.

Érettségi vizsgám időpontja: írásbeli: május 16., 18., 19., szóbeli: június 8.-11.-ig

Alkalmasságomnak megfelelő bármely fegyvernemhez törekszem.

Családi viszonyaim: Édesapám, dr. Kosáry János, 49 éves állami tanítónőképző intézeti tanár lakik Budapest, VIII. József u. 4. Édesanyám, született Réz Eleonóra, író. Édesapám fizetéséből és édesanyám írói jövedelméből élünk. Van egy testvérhúgom, Judit, aki a Sophiareum leánygimnázium IV. o. tanulója. Szüleimnek van azonkívül egy örökbefogadott nevelt leányuk is, Julia, ki óvónőképzőt végzett s most a Vöröskereszt-egylet főápolói tanfolyamának III. éves növendéke.

Felvételi okmány gyanánt mellékelem

Saját és atyám optálási bizonyítványát (a cseh és a magyar állampolgárság közül a magyar választásáról szóló irat – közreadói megj.)

Érettségi bizonyítványom csatolásáig a középiskola VIII. osztályának évvégi bizonyítványát.

Születési anyakönyvi kivonatomat.

A testi alkalmasságomra vonatkozó orvosi véleményt.

Az államköltséges helyre való igényjogosultsági bizonylatokat.

Szüleim vagyoni viszonyait igazoló hatósági bizonyítványt.

Szüleim azon nyilatkozatát, miszerint az akadémiából való elbocsátásomat az akadémia szabályszerű elvégzése, illetve tisztté való kinevezésem előtt önként nem fogják kérni, ellenkező esetben pedig az állam költségén történt addigi ellátási költségeket visszatérítik

Szüleim beleegyező nyilatkozatát arra nézve, hogy a Ludovika Akadémiába beléphetek, továbbá miszerint az 1931/32 tanévre szóló pályázati hirdetménynek és a „Tájékoztató" füzetnek határozványait teljes tartalmukban ismerik, és azon esetben, ha a Ludovika Akadémiába felvétetnék, az ezekben foglalt összes kötelezettségeknek megfelelnek.

Bátorkodom még felemlíteni rajzkészségemet, valamint azt, hogy mivel kisgyerekkorom óta foglalkozom azzal a gondolattal, hogy katona legyek, ilyenirányú munkákat is olvastam. A középiskolai előképzés alatt lövészoktató voltam.

Végül kijelentem, hogy a pályázati hirdetmény és a „Tájékoztató" füzetnek határozványait teljes tartalmukban ismerem, és felvételem esetén azoknak mindenben alávetem magam.

Kosáry Domokos

Az első lap tetején kék ceruzával írt megjegyzés:

Visszalépett VI. 23. Beteg

Az irat hátsó borítóján

A nagyméltóságú m. kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak

Budapest

Kosáry Domokos (budapest VIII. József u. 4. IV.21.) tiszteletteljes kérvénye a Ludovika Akadémiába való
felvétele ügyében.

9 drb. melléklet

Az irat a Hadtörténelmi Levéltár V. 6. fondszámú, M. kir. honvéd Ludovika Akadémia fondjában, az 1931. év felvételi iratai (184.d.) között található.

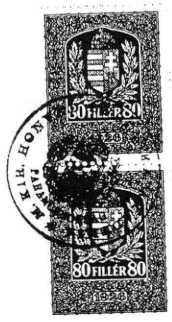

Nagyméltóságú Honvédelmi Minisztér Úr!

Kérem a Ludovika Akadémia I. évfolyamába teljesen díjmentes államköltséges helyre való felvételemet.

Nevem: Kosáry Domokos.

Lakcímem: Budapest, VIII. József-u. 4. IV. 21

Érettségi vizsgám időpontja: írásbeli: május 16., 18. 19., szóbeli: június 8.-11. ig.

Alkalmasságomnak megfelelő bármely fegyvernemhez törekszem.

Családi viszonyaim: Édesapám, dr. Kosáry János, 49 éves, állami tanítónőképzőintézeti tanár lakik Budapest, VIII József-u. 4. Édesanyám, született Réz Eleonóra, író. Édesapám fizetéséből és édesanyám írói jövedelméből élünk. Van egy testvérhugom, Judit, aki a Sophianum leánygimnázium IV. o. tanulója. Szüleimnek van azonkívül egy örökbefogadott nevelt leányuk is, Julia, ki óvónőképzőt végzett s most a Vöröskereszt-egylet főápolói tanfolyamának III. éves növendéke.

Felvételi okmány gyanánt melléklem

1.) Saját és atyám optálási bizonyítványát.

2.) Érettségi bizonyítványom csatolásáig a Középiskola VIII. osztályának évvégi bizonyítványát.

3.) Születési anyakönyvi kivonatomat.

4.) A testi alkalmasságomra vonatkozó orvosi véleményt.

5.) Az államköltséges helyre való igényjogosúltsági bizonylatokat.

6.) Szüleim vagyoni viszonyait igazoló hatósági bizonyítványt.

7.) Szüleim azon nyilatkozatát, miszerint az akadémiából való elbocsátásomat az akadémia szabályszerű elvégzése, illetve tisztté való kinevezésem előtt önként nem fogják kérni, ellenkező esetben pedig az állam költségén történt addigi ellátási költségeket visszatérítik.

8.) Szüleim beleegyező nyilatkozatát arra nézve, hogy a Ludovika Akadémiába beléphetek, továbbá miszerint az 1931/32 tanévre nóló pályázati hirdetménynek és a „Tájékoztató" füzetnek határozványait teljes tartalmukban ismerik, és azon esetben, ha a Ludovika Akadémiába felvételnék, az ezekben foglalt összes kötelezettségeknek megfelelnek.

Bátorkodom még felemlíteni rajzkészségemet, valamint azt, hogy mivel kisgyermekkorom óta foglalkozom azzal a gondolattal, hogy katona legyek, ilyenirányú munkákat is olvastam. A Középiskolai előképzés

Kosáry Domokos felvételi kérelmének első oldala

M.kir. budapesti városparancsnokság — Egészségügyi előadó

30 FILLÉR 80 1920

jkvsz.

ORVOSI VÉLEMÉNY

az alább megnevezett ~~jelölt~~ pályázó ról, a m. kir. Ludovika Akadémiá-ba leendő felvétele tekintetében.-

1./ Vezeték és keresztnév:	Losáry Domokos.
2./ Születési év, hó és nap:	1913. jul. 30.
3./ Születési hely és ország:	Selmecbánya (csch elszak. ter.)
4./ Testmagasság:	175 cm.
5./ Általános testminőség:	erősebb testalkat.
6./ A testnek a korhoz mért fejlettsége:	jól feljett.
7./ Védhimlő hegek:	balfelkaron halványan
8./ Kiállott betegségek:	kanyaró, bárányhimlő, vakbéllob (műtéti hey az alhas jobb oldalán)
9./ Szülők élnek-e, ha meghaltak milyen betegségben haltak el:	élnek, egészségesek.
10./ Kimutatható kormajlam /:habitus, dispositia:/	nincs.

Az orvosi vélemény első lapja

HŐSGALÉRIA

A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában

Szerkesztette: Bene Sándor, Hausner Gábor

ZRÍNYI KIADÓ

BIBLIOGRÁFIA

MÉSZÁROS KÁLMÁN

BÁNKÚTI IMRE MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA (2001–2007)

Bánkúti Imre 2002-ben ünnepelte 75. születésnapját. Életmű-bibliográfiája 2001-gyel bezárólag a kiváló történész–muzeológus előtt tisztelgő emlékkönyvben látott napvilágot. (Bánkúti Imre műveinek bibliográfiája [1948–2001]. Összeállította: *Mészáros Kálmán*. In: Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2002. 149–176. o.) A Rákóczi-kor fáradhatatlan kutatója azóta is számos újabb publikációval gazdagította a téma szakirodalmát és forráskiadványainak sorát. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából az elmúlt öt esztendő munkásságát szeretnénk bemutatni az alábbi bibliográfiai összeállítással. Egyúttal reménykedünk, hogy még sokáig gyarapítja majd a magyar történelem és különösen a magyar katonai múlt érdekes korszakának irodalmát és kiadott forrásait.

A bibliográfia az előző irodalomjegyzék szerkezetének megfelelően évenkénti bontásban veszi számba a szerző munkáit. Az adott éven belül az önálló kiadványok szerepelnek az első helyen, s az ezekről készült recenziók megjelenési adatait is közöljük. Ezután a tanulmányok, majd a forrásközlemények, végül az ismertetések következnek.

(Rövidítések: évf. = évfolyam; HK = Hadtörténelmi Közlemények; Ism. = ismertetés, ismerteti; köt. = kötet; o. = oldal; sz. = szám; Sz = Századok.; szerk. = szerkesztette; Bánkúti Imre nevét a szokásos ~ jel helyettesíti.)

2001

1. A szécsényi konföderációra esküt tett hajdúvárosiak névsora, 1705. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. XXVIII. Szerk. *Radics Kálmán*. Debrecen, 2001. 233–247. o.

2003

2. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. [II. köt.] 1705–1707. Összeállította: ~. Miskolc, 2003. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványa.) [Ism. a sorozat további, 3., 7. és 12. sz. alatt közölt köteteivel együtt *Mészáros Kálmán:* HK, 119. évf. (2006) 243–246. o.]

3. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. [III. köt.] 1708–1709. Összeállította: ~. Miskolc, 2003. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadványai.)

4. Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc korából. (Válogatás Dobák Géza gyűjteményéből.) Kiállítás a Katona József Emlékházban. Kecskemét, 2003. szeptember 19 – november 11. A kiállítást rendezte, a katalógust szerkesztette, a szöveget gondozta és a bevezetőt írta *Székelyné Kőrösi Ilona*. A forrásközlés és a jegyzetek ~ munkája. Kecskemét, 2003. [Kiállítási katalógus.]

5. Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez. HK, 116. évf. (2003) 876–932. o.

2004

6. *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* Rákóczi Tükör I–II. Naplók, jelentések emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. A jegyzeteket írta és a mutatók névanyagát összeállította: ~. Budapest, 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) [A Bánkúti Imre által készített jegyzetapparátus előzetes egyeztetés és engedély nélkül, az 1973. évi első kiadáshoz képest változatlan formában jelent meg. Ism. *Mészáros Kálmán:* Sz, 139. évf. (2005) 1053–1055. o.]

7. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. [I. köt.] 1703–1704. Összeállította: ~. Miskolc, 2004. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség közös kiadványa.)

8. A rozsnyói szenátusi tanácsülés jegyzőkönyve. (1706. december 18–20. – 1707. január 21. – február 1.) In: uo. 77–90. o. [Könyvészetileg nem túl szerencsés módon az iménti kiadvány elején megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában, 2004. május 26-án tartott emlékülés anyaga. Az előadások sorába illeszkedik a jelen forrásközlemény is.]

9. Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rendezte Mészáros Kálmán. Budapest, 2003. [Ism.] Sz, 138. évf. (2004) 250–251. o.

2005

10. Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban. S. a. r., szerk. és a mutatót összeállította: *Hudi József*. Veszprém, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 18.) [A kötet bemutatóját ism. *Kellei György:* A kuruckor emlékezete. Bánkúti Imre történész könyve a Rákóczi-szabadságharc megyei vonatkozásairól. In: *Napló. Veszprém Megye Napilapja,* 61. évf. 282. sz. (2005. december 2.) 3. o.]

11. II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta ~. Bp., 2005. (Rákóczi Források.) [Ism. *Seres István:* HK, 119. évf. (2006) 570–572. o. és *Tulok Péter: Szépirodalmi Figyelő,* új folyam 5. évf. (2006) 2. sz. 142–144. o.]

12. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. [IV. köt.] 1710–1711. Összeállította: ~. Miskolc, 2005. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Pfliegler J. Ferenc emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány közös kiadványa.)

13. 1704: Két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsett. In: A Pécsi Egyházmegye a 17–18. században. Pécs, 2005. Szerk. *Fedeles Tamás – Varga Szabolcs.* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, I.) 33–51. o.

14. Pest megye a felszabadító háborúk megindulásától a szatmári békéig (1686–1711). In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához, I. Budapest, 2005. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 4.) 9–99. o. [A tanulmány 1998-ban készült!]

15. Balsors vagy szükségszerű kudarc? Trencsén: 1708. augusztus 3. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor.* A szerkesztésben közreműködött: *Csákváry Ferenc, Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán, Tóth Ferenc.* [Budapest,] 2005. 61–74. o.

16. Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. [Részletes kritikai ism. *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc c. művének harmadik, javított kiadásáról: Budapest, 2004. Millenniumi Magyar Történelem. Életrajzok.] Sz, 139. évf. (2005) 1285–1299. o.

17. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán. História könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerkesztő Glatz Ferenc. (MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005. 511 o.) [Ism.] HK, 118. évf. (2005) 878–880. o.

2006

18. Kincses Katalin Mária: Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulójára. [Ism.] Sz, 140. évf. (2006) 1072–1074. o.

19. Szirácsik Éva: „Rákóczy Levelek." Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei Levéltárból. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 46. Sorozatszerkesztő Tyekvicska Árpád. (Salgótarján, 2005. 383 o. + 12 o. képmelléklet.) [Ism.] HK, 119. évf. (2006) 1111–1115. o.

2007

20. *Pulyai János:* Szatmári békesség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és mutatókat *Mészáros Kálmán* közreműködésével összeállította ~. Budapest, 2007. (Rákóczi Források.)

21. Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő Veszprémy László. Argumentum Kiadó, Budapest 2006. 187 o. [Ism.] Sz, 141. évf. (2007) 1325–1328. o.

Kéziratban

22. Dézsmabérlet, hadellátás, katonaállítás. A Rákóczi-szabadságharc hétköznapjai a „tót Impériumban". (Egy magángyűjtemény dokumentumai: 1692, 1704–1706.) Sajtó alá rendezte, bevezetéssel, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta ~. [Megjelenés alatt.]

23. Dokumentumok a Jászság történetéhez 1587–1706. [2002-ben bevételezett kézirat a jászberényi Jász Múzeum adattárában, jelzete: JMA 854-02.]

RÁKÓCZY ROZÁLIA

MILITARIA HUNGARICA

Katonai kisnyomtatvány-bibliográfia I-III.
1956-os röplap-bibliográfia I-IV.

Mutatók

A Militaria Hungarica összefoglaló címet eredetileg az első világháború végéig megjelent kisnyomtatványoknak szántam. Időközben azonban a megismert gyűjtemények és a begyűjtött nyomtatványok függvényében kiderült, hogy sem az első közlésben leírt idő/évszázad felosztás, sem a végső célként kitűzött időhatár nem tartható. A bibliográfia kibővült 1914–1938 közötti, illetőleg második világháborús darabokkal, és külön közlésként megjelent az 1956-os röplapanyag, négy folytatásban. Így ezeket is besoroltam a Militaria Hungarica cím alá és a mutatók rendszerébe.

Ez az összesített mutató tehát a Militaria Hungarica összefoglaló cím alatt a Hadtörténelmi Közleményekben 1996 és 2006 között, hét közlés formájában megjelent kisnyomtatvány-bibliogáfia egészének könnyebb áttekinthetősége és használhatósága érdekében készült; személynévmutatót, testület-mutatót, kibocsátó-mutatót, időrendi mutatót és cím szerinti mutatót tartalmaz, az egyes mutatókban alkalmazott rövidítések feloldásának és az egyes tételek lelőhelyének mutatójával kiegészítve.

Útmutató a használathoz

Egy adott csoportosításon (személynév-, időrendi, lelőhelymutató, stb.) belül az adott tétel után a Hadtörténelmi Közlemények évszáma szerepel a füzetszámmal törve, utána a közlés száma római számmal, törve a tétel arab sorszámával. Mivel a bibliográfia csak a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg (első közlés), a hagyományos HK rövidítéstől eltekintettem.

Példa személynévre:

Mária Terézia, Habsburg, magyar király – 1999/3. I/8.

Időrendre:

1642.04.09. – 2002/2. II/1.

A személynévmutatóban a szerző, kibocsátó személy, aláíró, szerkesztő és, amennyiben az utókor szerzőként tartja számon, a fordító kapott helyet. A közismert/közkeletű formáról, a névváltozatokról mindig van utalás a hivatalos – a leírásban szereplő – névre. Ez utóbbi esetben mindig a legutolsó változat a címrendszó, arra utalok valamennyi formánál. Uralkodók esetében nevük hivatalos magyar változata szerepel, egyéb formákról utalás található. A koronás fők néha bonyolult szám- és címváltozatait nem ez a mutató hivatott felderíteni. Ilyen esetekben a magyar számozás az alap, például „Ferenc, I., Habsburg-Lotharingiai, magyar király," vagy „Ferdinánd, V., Habsburg-Lotharingiai, magyar király." Ez esetekben eltekintettem annak feltüntetésétől, hogy az uralkodó ma-

gyar királyi címe mellett még német-római császár, osztrák főherceg, avagy osztrák császár lehetett. Mindez a bibliográfia megfelelő tételénél az uralkodóra vonatkozó évszámmal együtt szerepel.

A testületi mutatóban a szellemi kibocsátó a mérvadó, nem a kereskedelmi. A röplap szövegében bárhogy szerepelhet, a mutatóban a teljes névváltozat áll, alanyesetben. Ha időközben helységnév, megyenév stb. változott, a röplapon szereplő adatot tekintettem mérvadónak. Abban az esetben, ha a székhely a testület nevének tartozéka, nem vetettem hátra a település nevét. Ha szükséges, utaló segít:

Borsod-Abaúj-Zemplén megye Forradalmi Bizottság → Borsod megye,

Műszaki Egyetem Budapest → Budapesti Műszaki Egyetem,

Szekszárd, Forradalmi Bizottság → Szekszárdi Forradalmi Bizottság, de

Állami Pedagógiai Főiskola, Eger.

A személynév- és testületi szerzős mutatót követően kényszerűségből be kellett iktatnom azokat a szervezeteket/kibocsátókat, amelyek az adott történelmi események folytán alakultak, néhány napig, hétig éltek, vagy azokat, amelyeket felruháztak valamilyen testületi névhez hasonlóval, mint a „Szabadságért Harcoló Fegyveres Felkelők," vagy „Forradalmi Ifjúság." Ezek a személyhez és testülethez nem köthető kibocsátók mutatója alatt találhatók.

A segítséggel, külső forrás bevonásával meghatározott, vagy kiegészített neveknél nem használtam a könyvtári szabvány szerinti jeleket. A zárójelek halmaza a tájékoztatásban nem segít, tipográfiai szempontból viszont zavarossá teszi a látványt. Az eredeti kiadás egyes bibliográfiai tételeinél, természetesen, szerepelnek.

Az időrendi mutatóban, eltérően az eredeti közléstől, ahol a hónapok bevett nevét írtam le, a számítógépek miatt egységesen használt 01., 02., 03.,... 11., 12. jelzést alkalmazom a január, február, március,... november, december helyett, napok esetében a 01., 02. stb. szerepel. A tételes leírásban az időrendnél segítséggel meghatározott adatok is vannak, amiket a bibliográfiában a könyvtári szabályok szerint tettem zárójelbe, aszerint, hogy a dátumot magából a dokumentumból (kerek), vagy külső forrásból [szögletes] tudtam-e meg. Ha nincs meghatározott hónap és nap, csak év, vagy évkör, a szögletes zárójelet alkalmaztam. A mutatóban, a fentebb már leírtak miatt, elhagytam a zárójeleket.

A dátumok egymásutániságát pontosságuk határozza meg. Első helyen áll a teljes év, hónap, nap. Követi az év, hónap, majd a csak évszám. A továbbiakban az évkör, amelynek besorolását az első dátum határozza meg.

Tárgyszavas mutatót nem készítettem. A kereszthivatkozásokkal együtt (értelme csak így lenne) túl bonyolult és hosszú volna. Viszont támpontot nyújthat a földrajzi név, továbbá az egyes tételek besorolása a testületi szerzőknél.

Vannak olyan röplapok, ahol sem szerző, sem kiadó, sem – valóságos vagy képletes – testület nincs. Ott kénytelen voltam a kezdő szavakat betűrendbe sorolni, ez található a mutató végén. (Ez, a használhatóságot segítő szerzői/szerkesztői önkény érvényesül a nemesi felkelést érintő egyes tételeknél, vagy az 1956-os röplapoknál.)

A lelőhelyeket a bibliográfiában használt rövidítésekkel adom meg, rövidítésük feloldása felsorolásuk előtt található.

A Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1996./3. , 1999/3., 2000/1. és/vagy 2000/4.,[1] 2001/1., 2002/2., 2006/1. és 2006/3. számában megjelent közlések anyagát öleli fel:

A Mutató elkészítését a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Dunatáji népek kutatása Szakalapítványának ösztöndíja tette lehetővé. A támogatásért ezúton is köszönetet mondok.

Magának a bibliográfiának a megjelenését, a folytatólagos közlés reményét, a mutató közreadását az egyes füzetekben illően megköszöntem a támogatóknak. Itt szeretnék külön köszönetet mondani a Hadtörténelmi Közlemények engem mindvégig segítő és bíztató munkatársainak is.

[1] Az „1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. 2. rész" című közlés, sajnálatos tévedésből, a 2000/1. számban (185–220. o.) és a 2000/4. számban (1004–1038. o.) is megjelent.

Acél Tamás	2006/3. IV/99.
Apró Antal	2000/4. II/54.
Benjámin László	2006/3. IV/18.
Beregfy Sándor	2006/1. III/43.
Berger → Beregfy	
Brázay Kálmán	2006/1. III/29.
Bőke Gyula	2006/3. IV/12.
Cseh ?	2006/1. III/25.
Dercsényi János	2006/1. III/11.
Domokos Lőrinc	2002/2. II/55.
Dorner Ede	2002/2. II/81.
Dragos János → Dragoš, Joan	
Dragoš, Joan	1999/3. I/51.
Dudás József	2006/3.IV/33. – 2006/3. IV/34. – 2006/3. IV/35.
Eörsi István: Kőbálvánnyá	2000/1. II/76.
Eörsi István: Méltó	2000/1. II/76.
Eörsi István: Szóba ne állj	2000/1. II/76.
Eugen von Savoyen → Savoyai Jenő	
Eugenius a Sabaudia → Savoyai Jenő	
Ferdinánd, I. Habsburg, magyar király	1999/3. I/2.
Ferdinánd, III. Habsburg, magyar király	2002/2. II/1. 2006/1. III/1.
Ferdinánd, V. Habsburg-Lotharingiai, magyar király	2002/2. II/87.
Ferenc, I., Habsburg-Lotharingiai, magyar király	2002/2. II/26. – 2002/2. II/29. 2006/1. III/7.
Ferenc József, I., Habsburg-Lotharingiai, magyar király	1999/3. I/53. 2002/2. II/95. 2006/1. III/27.
Franz, I. → Ferenc	
Franz Josef → Ferenc József	
Friedrich Wilhelm → FrigyesVilmos	
Frigyes Vilmos, I., brandenburgi fejedelem	1999/3. I/3.

Garay Ákos	2006/1. III/33
Gerő Ernő	1996/3. I/7.
Goždu, Mánuil	1999/3. I/51.
Gozsdu Manó→ Goždu, Mánuil	
Grebennik, Konstantin	2000/4. II/71. – 2000/4. II/78. 2006/3. IV/64. – 2006/3. IV/65. – 2006/3. IV/67.
Grebennyik, Konstantin → Grebennik	
Győry Tibor	1996/3. I/20.
Gyulai Ferenc	1999/3. I/53.
Hadik András	2006/1. III/4.
Háy Gyula	2000/4. II/97.
Haynau Gyula → Haynau, Jacob Julius	
Haynau, Jacob Julius	2002/2. II/95. – 2002/2. II/96. – 2002/2. II/97.
Horthy Miklós	2006/1. III/39.
Horváth Lázár P. → Petrichevich	
Jobbágy Károly	2006/3. IV/18.
József főherceg, Habsburg-Lotharingiai, Magyarország nádora → József nádor	
József nádor	1999/3. I/16. 2002/2. II/46. – 2002/2. II/47. – 2002/2. II/53.
Kádár János	1996/3. I/16. 2000/4. II/54.– 2000/4. II/56.
Karl → Károly	
Károly, III. Habsburg, magyar király	1999/3. I/7.
Kisgeresdi Szabó Miklós → Szabó	
Klapka György	2006/1. III/26.
Koch, Ludwig	2006/1. III/35.
Lascsenko → Laščenko	
Laščenko, ?	2006/3. IV/84.
Leopold → Lipót	
Lipót, I. Habsburg, magyar király	1999/3. I/4. – 1999/3. I/5. – 1999/3. I/6.
Lukács Sándor	1999/3. I/42. 2002/2. II/82. 2006/1. III/13. – 2006/1. III/14. – 2006/1. III/15.
Lukáts Sándor → Lukács	
Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke → Dudás József	

Mária Terézia, Habsburg, magyar király	1999/3. I/8. – 1999/3. I/9. – 1999/3. I/10. – 1999/3. I/11. – 1999/3. I/13. 2006/1. III/2. – 2006/1. III/3.
Maximilian → Miksa	
Miksa, I. Habsburg, magyar király	1999/3. I/1.
Muraközi Emil	2006/3. IV/12.
Nagy Imre	1996/3. I/8. – 1996/3. I/16. – 1996/3. I/32. 2000/4. II/Függelék. 2006/3. IV/29.
Pálffi l. Pálffy	
Pálffy Miklós	2002/2. II/16.
Perczel Mór	2006/1. III/26.
Perczel Móritz → Perczel Mór	
Petrichevich Horváth Lázár	1999/3. I/34.
Petricsevics Horváth → Petrichevich	
Remellay Gusztáv	2006/1. III/11.
Saillant, Louis	2000/4. II/53.
Savoyai Jenő	1999/3. I/7.
Sillye Gábor	2006/1. III/21.
Stallner Ferenc	1999/3. I/47.
Strattmann, Theodor	1999/3. I/4.
Suslov, Ivan	2000/4. II/73.
Szabó Miklós	1999/3. I/47.
Szavojai Jenő → Savoyai Jenő	
Szuszlov → Suslov	
Tamási Lajos	2006/3. IV/18.
Timlich, ?	2002/2. II/49.
Török János	2002/2. II/91.
Vedernikov, ?	2000/4. II/91.
Vegyernyikov → Vedernikov	
Wölls, J. A.	1999/3. I/28.

I. kerületi → Első kerületi	
7. Huszárezred → Vilmos Huszárezred	
VII. kerületi → Hetedik kerületi	
VIII. kerületi → Nyolcadik kerületi	
IX. kerületi → Kilencedik kerületi	
XII. kerületi → Tizenkettedik kerületi	
Akadémiai Légió, Bécs	2002/2. II/90.
Akademische Legion in Wien → Akadémiai Légió	
Albertfalvai Zománchuzal Gyár	1996/3. I/42.
Április 4. Gépgyár	1996/3. I/42.
Arany János Gimnázium, Budapest	2006/3. IV/12.
Armee-Garnison, Cetinje	2006/1. III/30.
Armee-General-Commando, Ofen → Hadseregfőparancsnokság, Buda	
Armeeoberkommando → Hadseregfőparancsnokság	
Bács-Kiskun megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottmány, Kecskemét	1996/3. I/36.
Bagamér → Hajdúvárosok	
Bagos → Hajdúvárosok	
Baranya vármegye	2002/2. II/40. – 2002/2. II/74.
Beloiannisz Híradástechnikai Gyár	1996/3. I/42.
Belovár, Regiment Hauptschule → Határőr Ezred, Varasd	
Béres Pál	2002/2. II/94.
Berettyóújfalu → Hajdúvárosok	
Borsod-Abaúj Zemplén megye Munkástanácsa → Borsod megyei Munkástanács	
Borsod megyei Munkástanács	1996/3. I/17.
Budapest Főváros Direktóriuma	2006/1. III/36.
Budapest Főváros Tanácsa → Fővárosi Tanács	
Budapest Székesfőváros Katonai Ügyosztálya	2006/1. III/28.
Budapesti Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem	1996/3. I/1. – 1996/3. I/2. 2006/3. IV/11.
Budapesti Műszaki Egyetem	1996/3. I/3. – 1996/3. I/42.
Budapesti Műszaki Egyetem Központi Diákotthona	1996/3. I/13.

Budapesti szovjet csapatok parancsnoksága	2000/4. II/59.
Császári-királyi → az intézmény nevénél	
Csepeli Forradalmi Ifjúsági Szövetség, Budapest	2006/3. IV/40.
Csepeli Munkástanács	2006/3. IV/92.
Derecske → Hajdúvárosok	
Deretske → Derecske	
Dom Miguel Gyalog Ezred	2002/2. II/70. – 2002/2. II/71.
Dózsa Gépkocsizó Iskola → Magyar Néphadsereg	
Egészségügyi Miniszter	2000/4. II/48.
Egyesült Izzó, Budapest	1996/3. I/15.
Egyesült Izzó Munkástanácsa, Budapest	1996/3. I/18.
Egyetemi Forradalmi Bizottság, Budapest	2000/4. II/82.
Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, Budapest	2000/4. II/68. 2001/1. III/4. – 2001/1. III/8. 2006/3. IV/22. – 2006/3. IV/28. – 2006/3. IV/31. 2006/3. IV/37. – 2006/3. IV/80.
Egyetemi Nyomda, Budapest	2006/3. IV/42.
Élelmezési Igazgatóság, császári-királyi, Kaposvár	2006/1. III/24.
Élelmezési Igazgatóság, császári-királyi, Nagykanizsa	2006/1. III/24.
Élelmezési Igazgatóság, császári-királyi, Zalaegerszeg	2006/1. III/24.
[Első] kerületi Nemzeti Bizottmány, Budapest	2006/3. IV/27.
Első Székely Határőr Gyalogezred, Csíkszereda	1999/3. I/30.
Első Székely Határőr Huszárezred, Sepsiszentgyörgy	2002/2. II/65. – 2002/2. II/66.
ELTE → Eötvös Loránd Tudományegyetem	
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest	1996/3. I/34. 2001/1. III/5. 2006/3. IV/26.
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkari oktatóinak Szövetsége Forradalmi Bizottsága	2006/3. IV/80.
Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, Budapest → Budapesti Építőipari	
Épületelemgyár, 1. sz.	1996/3. I/42.
Erdélyi Főparancsnokság	1999/3. I/20. – 1999/3. I/25. – 1999/3. I/26. 1999/3. I/27. – 1999/3. I/29.
Értelmiségi Forradalmi Diákbizottság	2006/3. IV/80.
Esterházy Gyalogezred	2006/1. III/8.

Félegyháza, Kiskunfélegyháza → Hajdúvárosok	
Fogaskerékgyár	1996/3. I/42.
Forradalmi Bizottmány → Magyar Forradalmi Bizottmány	
Forradalmi és Demokratikus Ifjúság Szabad Földön Élő Bizottsága, Wien	2006/3. IV/96.
Forradalmi Ifjúság Bizottsága, IX. kerület → Kilencedik kerületi	
Forradalmi Ifjúsági Szövetség, XII. kerület → Tizenkettedik kerületi	
Forradalmi Karhatalmi Bizottság	2000/4. II/68.
Forradalmi Katonai Tanácsok	1996/3. I/30.
Forradalmi Középiskolás Diákszövetség, Budapest	2006/3. IV/54.
Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány → Magyar Forradalmi	
Forradalmi Munkás Tanácsok	2000/4. II/68.
Főkormányszék, Erdély	1999/3. I/22. 2002/2. II/4.
Fővárosi Tanács, Budapest	2006/3. IV/79.
Független Kisgazdapárt	2006/3. IV/43. – 2006/3. IV/53.
Gamma Optikai Mûvek	1996/3. I/42.
Goldberger Gyár, Budapest	1996/3, I/42.
Gubernium → Főkormányszék	
Győr vármegye	1999/3. I/15. 2002/2. II/23. – 2002/2. II/28. – 2002/2. II/62.
Győr vármegye és Győr város	2002/2. II/51. – 2002/2. II/56.
Hadseregfőparancsnokság	1999/3. I/ 54. 2002/2. II/13.
Hadseregfőparancsnokság, Buda	2006/1. III/22.
Hadügyi Népbiztosság	2006/1. III/36.
Hajdúvárosok	2002/2. II/7. – 2002/2. II/8.
Hardegg Vértes Ezred	2002/2. II/69.
Határőr Ezred, Varasd	2002/2. II/73.
Hazafias Népfront XIII. kerületi Elnöksége	1996/3. I/24.
Helytartótanács, Magyarország	1999/3. I/12. – 1999/3. I/24. 2002/2. II/2. – 2002/2. II/3. – 2002/2. II/5. 2002/2. II/6. – 2002/2. II/12. –2002/2. II/48. 2002/2. II/57.– 2002/2. II/60. – 2002/2. II/61. 2002/2. II/63. – 2002/2. II/77. – 2002/2. II/80. 2002/2. II/88.

[Hetedik] 7. Huszárezred → Vilmos Huszárezred	
[Hetedik] VII. kerületi Tanács, Budapest	2000/4. II/80
Hofkriegsrat, Wien → Udvari Haditanács	
Honvéd Helyőrség, Budapest	2006/1. III/32.
Honvédegylet, Torontál vármegye, Nagybecskerek	2002/2. II/98.
Honvédelmi Bizottmány → Ideiglenes Forradalmi Magyar Kormány	
Honvédelmi Miniszter, Magyarország	2002/2. II/99.
Honvédelmi Minisztérium, Magyarország	1999/3. I/55. 2006/1. III/41.
Honvédség → Magyar Honvédség, ill. Magyar Néphadsereg	
Ideiglenes Forradalmi Magyar Kormány és Honvédelmi Bizottmány	2006/3. IV/38.
Ifjúsági Forradalmi Bizottság, Szekszárd	1996/3. I/33.
Insurrectio → Magyar Nemesi Felkelés	
Inszurrekció→ Magyar Nemesi Felkelés	
Írószövetség → Magyar Írók Szövetsége	
Járműfejlesztési Intézet, Budapest	1996/3. I/37.
Kaba → Hajdúvárosok	
Kábel- és Műanyaggyár, Budapest	1996/3. I/42.
Katonai parancsnokság, Debrecen	2000/4. II/55.
Kelenföldi Vegyészeti Gyár	1996/3. I/42.
Kereskedelemügyi Miniszter, Magyarország	2002/2. II/100.
Keresztény Demokrata Néppárt	2006/3. IV/58.
[Kilencedik] IX. kerület Forradalmi Ifjúság Bizottsága	1996/3. I/5.
Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége, Budapest	2006/3. IV/49.
Kiskunfélegyháza → Hajdúvárosok	
Kismotor és Gépgyár	1996/3. I/42.
Kispesti Forradalmi Bizottság	1996/3. I/11.
Komádi → Hajdúvárosok	
Komárom → Béres Pál	
Konyár → Hajdúvárosok	
Kormánybiztosság, császári-királyi	2006/1. III/24.
Közcsendi Bizottmány, Győr megye és város	1999/3. I/42. 2002/2. II/83. – 2002/2. II/84.

Közcsendi Bizottmány, Kassa	1999/3. I/38. 2006/1. III/10. – 2006/1. III/16. – 2006/1. III/17. 2006/1. II/20.
Közcsendi Bizottmány, Pest	1999/3. I/33. – 1999/3. I/46. – 1999/3. I/48. 1999/3. I/49. – 2002/2. II/79. 2006/1. III/12. – 2006/1. III/18. – 2006/1. III/19.
Közcsendi Bizottmány, Pest megye	2002/2. II/86.
Közcsendi Bizottmány, Szekszárd	1999/3. I/44.
Közgyűlés, Kassa	2006/1. III/9.
Kraszna vármegye	2002/2. II/52.
Lajtabánsági Hadsereg, Felsőőr	2006/1. III/37.
Legfelsőbb Bíróság	1996/3. I/44.
Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak, Budapest	2006/3. IV/94.
Magyar Dolgozók Pártja	2000/4. II/74.
Magyar Dolgozók Pártja Hajdú-Bihar megyei Végrehajtó Bizottsága, Debrecen	2006/3. IV/23.
Magyar Dolgozók Pártja XIII. kerületi Pártbizottsága, Budapest	1996/3. I/24.
Magyar Dolgozók Pártja Végrehajtó Bizottsága, Budapest	1996/3. I/15.
Magyar Egyetemek és Főiskolák Egyesült Szervezete	1996/3. I/22.
Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége	1996/3. I/22.
Magyar Építőművészek Szövetsége	2006/3. IV/80.
Magyar Filmművészek Szövetsége	2006/3. IV/80.
Magyar Forradalmi Bizottmány	1996/3. I/35.
Magyar Forradalmi Ifjúmunkás Szövetség, Budapest	2001/1. III/7. – 2006/3. IV/32.
Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt, Budapest	2001/1. III/9. – 2001/1. III/10. 2006/3. IV/41. – 2006/3. IV/55. – 2006/3. IV/59.
Magyar Forradalmi Ifjúsági Szövetség	2006/3. IV/60.
Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány	2000/4. II/57. – 2000/4. II/61. – 2000/4. II/66. 2000/4. II/77. – 2000/4. II/86. – 2000/4. II/88. 2000/4. II/89. – 2000/4. II/92.
Magyar Honvédség	2000/4. II/48. – 2006/1. III/41.
Magyar Honvédség Forradalmi Bizottmánya	2006/3. IV/57.
Magyar Írók Forradalmi Szövetsége	2000/4. II/68.
Magyar Írók Szövetsége	1996/3. I/42. 2000/4. II/70. 2006/3. IV/56. – 2006/3. IV/80. – 2006/3. IV/97.

Magyar Képző- és Iparművészek	2006/3. IV/80.
Magyar Képzőművészek és Iparművészek Forradalmi Bizottsága	2006/3. IV/44.
Magyar Királyi Helytartó Tanács → Helytartótanács	
Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium → Honvédelmi Minisztérium	
Magyar Királyi Honvédség → Magyar Honvédség	
Magyar Köztársaság Forradalmi Honvédelmi Bizottmánya	1996/3. I/43.
Magyar-Lengyel Szövetség, Budapest	2006/1. III/38.
Magyar Nemesi Felkelés	1999/3. I/16. – 1999/3. I/21. 2002/2. II/12. – 2002/2. II/22. – 2002/2. II/24. 2002/2. II/26. – 2002/2. II/31.– 2002/2. II/36. 2002/2. II/38. – 2002/2. II/39. – 2002/2. II/43. 2002/2. II/46. – 2002/2. II/49. – 2002/2. II/50. 2002/2. II/5.
Magyar Nemzeti Bizottmány	1996/3. I/25. – 1996/3. I/46. – 2006/3. IV/35.
Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány	2000/4. II/67.
Magyar Nemzeti Hadsereg → Magyar Néphadsereg	
Magyar Néphadsereg	1996/3. I/30. – 1996/3. I/39. – 1996/3. I/43. 2006/3. IV/45.
Magyar Néphadsereg Dózsa Gépkocsizó Tiszti Iskola	1996/3. I/19.
Magyar Néphadsereg Forradalmi Tanácsa	1996/3. I/43.
Magyar Optikai Művek	1996/3. I/42.
Magyar Rádió	2006/3. IV/80.
Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége	2000/4. II/49.
Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága	2000/4. II/49.
Magyar Színművészek Szövetsége	2006/3. IV/80.
Magyar Szociáldemokrata Párt Ideiglenes Intézőbizottsága	2006/3. IV/48.
Magyar Szocialista Munkáspárt	2000/4. II/51. – 2000/4. II/52. – 2000/4. II/63. 2000/4. II/74. 2006/3. IV/78. – 2006/3. IV/79.
Magyar Zeneművészek Szövetsége	20065/3. IV/80.
Magyarország. Törvények, rendeletek → Országgyűlés, Magyarország; továbbá a kibocsátó uralkodó nevénél	
Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága	2000/4. II/64.

MÁVAG → Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak	
MDP l. Magyar Dolgozók Pártja	
MEFESZ → Magyar Egyetemek és Főiskolák Egyesült Szervezete ill. Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége	
Mike-Pérts, Mikepércs → Hajdúvárosok	
Minisztertanács, Magyarország	2006/3. IV/24.
Munkás-Paraszt Kormány → Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány	
Műszaki Egyetem, Budapest → Budapesti Műszaki Egyetem	
Nagybudapesti Munkástanács	2006/3. IV/95.
Nagybudapesti és Vidéki Munkástanács	2006/3. IV/89.
Nagyszalonta	2002/2. II/8.
Nagyszalonta → még Hajdúvárosok	
Nemesi Felkelés → Magyar Nemesi Felkelés	
Nemzeti Bizottmány, I. kerületi, Budapest → Első kerületi	
Nemzeti Bizottság, VIII. kerületi, Budapest → Nyolcadik kerületi	
Nemzetőrség, Debrecen	2002/2. II/92.
Nemzetőrség, Kecskemét	1999/3. I/45. 2002/2. II/89.
Nemzetőrség, Nagyszombat	1999/3. I/43.
Nemzetőrség, Pápa	1999/3. I/40. – 1999/3. I/41.
Nemzetőrség, Pest	1999/3. I/36. 2002/2. II/85.
Nemzetőrség, Pozsony	1999/3. I/39. 2006/1. III/21.
Néphadsereg → Magyar Néphadsereg, ill. Magyar Honvédség	
[Nyolcadik] kerületi Nemzeti Bizottság, Budapest	2006/3. IV/71.
Nyugdíjintézet, Budapest	2006/3. IV/50.
Országgyűlés, Magyarország	1999/3. I/17. – 1999/3. I/18. – 1999/3. I/19. 2002/2. II/18. –2002/2. II/19. –2002/2. II/20. 2002/2. II/21. – 2002/2. II/35. – 2002/2. II/36. 2002/2. II/37.– 2002/2. II/39. – 2002/2. II/40. 2002/2. II/43. – 2002/2. II/46.– 2002/2. II/48. 2002/2. II/64. – 2002/2. II/68. – 2002/2. II/75. 2002/2. II/78.
Országos Légvédelmi Parancsnokság	2006/3. IV/46.

Országos Széchényi Könyvtár	1996/3. I/40.
Pécsvidéki Bányász Szövetség, Pécs	1996/3. I/45. 2006/3. IV/51.
Pest vármegye	2002/2. II/34.
Pest vármegye → Pest-Pilis-Solt vármegye	
Pest-Pilis-Solt vármegye	2002/2. II/24. – 2002/2. II/25. – 2002/2. II/27. 2002/2. II/30. – 2002/2. II/30. – 2002/2. II/31. 2002/2. II/33. – 2002/2. II/35. – 2002/2. II/37. 2002/2. II/38. – 2002/2. II/44.
Pest Város Tanácsa	1999/3. I/31. – 1999/3. I/32.
Polgárőrség, Győr	1999/3. I/37.
Polgárőrség, Pest	1999/3. I/35.
Postások Szabad Szakszervezete	2000/4. II/50
Regierung-Commissariat → Kormánybiztosság	
Regiment Hauptschule → Határőr Ezred, Varasd	
Sáránd → Hajdúvárosok	
Sass→ Hajdúvárosok	
Szakszervezetek Országos Tanácsa	1996/3. I/23. – 1996/3. I/28.
Szalonta, Nagyszalonta → Hajdúvárosok	
Székely Határőr Ezred → Első Székely Gyalog, ill. Huszár Ezred	
Székesfehérvári Középiskolások Diákszövetsége	1996/3. I/12.
Szekszárdi Ifjúsági Forradalmi Bizottság	1996/3. I/33.
Szocialista Forradalmi Bizottmány, Debrecen	2006/3. IV/25.
SZOT → Szakszervezetek Országos Tanácsa	
Szovjet katonai parancsnokság, Debrecen	2000/4. II/55.
Társadalmi Egyesületek Szövetsége, Budapest	2006/1. III/38.
Tartománybiztosság, Magyarország	2002/2. II/72.
Tépe → Hajdúvárosok	
[Tizenkettedik] kerületi Forradalmi Ifjúsági Szövetség	2001/1. III/6.
Udvari Haditanács, Bécs	1999/3. I/14. – 1999/3. I/23. – 1999/3. I/52. 2002/2. II/42. – 2002/2. II/45. – 2002/2. II/67. 2006/1. III/5. – 2006/1. III/61.
Újpesti Forradalmi Bizottság	1996/3. I/9.
Ungarische Flüchtlingsorganisation in Deutschland, München	2006/3. IV/100.
Vegyes Közcsendi Bizottmány, Győr → Közcsendi Bizottmány Győr megye és város	
Verpflegsverwaltung, → Élelmezési Igazgatóság	

Veszprém vármegye	2002/2. II/58.
Vilmos Huszárezred, Debrecen	2006/1. III/34.
Warasdiner Militär-Grenz Infanterie Regiment → Határőr Ezred, Varasd	
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Forradalmi Katonai Tanács, Budapest	2006/3. IV/52.

Brázay sósborszesz	2006/1. III/29.
Corvin Forradalmi Bizottmány	2000/4. II/67.
Corvin Parancsnokság	2000/4. II/67.
A dolgozó nép	1996/3. I/4.
Eger város dolgozói	2006/3. IV/98.
Egyetemi Forradalmi Ifjúság	2006/3. IV/83. – 2006/3. IV/90.
Egyetemi Ifjak	2006/3. IV/72.
Élelmezési dolgozók	2006/3. IV/85.
Fegyveres Forradalmi Ifjúság	2006/3. IV/93.
Felkelők Kormánya, Nyugat-Magyarország	1996/3. I/27.
A felkelt Forradalmi Erők l. Forradalmi Erők	
Forradalmi Erők	1996/3. I/43.
Forradalmi Ifjúság	1996/3. I/31. 2001/1. III/3. 2006/3. IV/47. – 2006/3. IV/68. – 2006/3. IV/69. 2006/3. IV/73. – 2006/3. IV/76.
Forradalmi Magyar Ifjúság	2006/3. IV/13.
Forradalmi Tanács Ifjúsága	2006/3. IV/74.
Glauber István Egyetemi Zászlóalj	2000/4. II/65. 2006/3. IV/63.
Gyula város hazaszerető népe	1996/3. I/ 26.
A harcoló forradalmi ifjúság	2000/4. II/60.
A harcoló magyar ifjúság	2000/4. II/84.
Kecskemét népe	2006/3. IV/30.
Magyar demokratikus hazafiak Nemzeti Bizottsága	1996/3. I/29.
Magyar diákok	2000/4. II/96.
Magyar Egyetemi Ifjúság	1996/3. I/4. – 1996/3. I/27.
Magyar Értelmiség	2006/3. IV/80.
Magyar Forradalmi Ifjúság	2000/4. II/62. – 2006/3. IV/21. – 2006/3. IV/91.
Magyar Forradalmi Munkásság	2006/3. IV/81.
Magyar Hazafiak	2006/3. IV/87.
Magyar Ifjúság	2006/3. IV/14. – 2006/3. IV/39.
Magyar írók	2006/3. IV/97.
Magyar nép	2006/3. IV/17.

Munkások Forradalmi Tanácsa	2006/3. IV/82.
Munkástanácsok küldöttei	1996/3. I/42.
Nemzeti Forradalmi Bizottmány	20004. II/67.
Nyugat-Magyarországi Felkelők Kormánya	1996/3. I/27.
Olimpikonok Forradalmi Tanácsa	2000/4. II/48.
Szabad Magyar Ifjúság	2001/1. III/2.
A továbbharcoló magyar ifjúság	2000/4. II/72. – 2000/4. II/95.
Vörösmarty Rádió	2006/3. IV/15.

1505.09.11.	1999/3. I/1.
1544.01.26.	1999/3. I/2.
1554.01.26.	1999/3. I/12. (Helyes megjelenési ideje: 1544.01.26.)
1642.04.09.	2002/2. II/1
1647.03.01.	2006/1. III/1.
1683.08.03.	1999/3. I/3.
1690.10.26.	1999/3. I/4.
1697.12.03.	1999/3. I/5.
1699.01.21.	1999/3. I/6.
1720.01.02.	1999/3. I/7.
1754.12.04.	1999/3. I/8.
1755.07.19.	1999/3. I/9.
1757.06.22.	2006/1. III/2. – 2006/1. III/3.
1757.12.20.	1999/3. I/10.
1759.11.01.	1993/3. I/11.
1760.11.22.	1999/3. I/12.
1761 05.07.	2002/2. II/2.
1761.10.01.	2002/2. II/3.
1765.11.29.	1999/3. I/13.
1780–1790	1999/3. I/14.
1785.09.10.	2002/2. II/4.
1789.01.20.	2002/2. II/5.
1789.02.06.	2002/2. II/6.
1789–1790	1999/3. I/15.
1790.02.14.	2006/1. III/4.
1790.06.20.	2002/2. II/7.
1790.07.10.	2002/2. II/8.
1795.12.01.	2002/2. II/9.
1796.07.20.	2002/2. II/10.
1796.07.26.	2002/2. II/10.
1796.08.28.	2002/2. II/11.
1797.07.13.	2002/2. II/12.
1797.07.13.	2002/2. II/13.
1797.08.31.	2002/2. II/14.

1797.10.29.	2002/2. II/15.
1797.10.30.	2002/2. II/16.
1797	1999/3. I/16.
1797–1809	1999/3. I/17. – 1999/3. I/18. – 1999/3. I/19. – 2002/2. II/18. – 2002/2. II/121.
1799	1999/3. I/20.
1800.05.15.	2002/2. II/22.
1800.07.23.	2002/2. II/23.
1800.09.15.	2002/2. II/24.
1800.10.10.	2002/2. II/25.
1800.12.28.	2002/2. II/26.
1801.02.03.	2002/2. II/27.
1801.03.02.	2002/2. II/28.
1801.04.14.	1999/3. I/21.
1801.04.15.	2002/2. II/29.
1801.05.04.	2002/2. II/30.
1801.05.13.	2002/2. II/31.
1801?	2002/2. II/32.
1802.05.01.	1999/3. I/22.
1805.10.21.	2002/2. II/33.
1805.12.05.	2002/2. II/34.
1805.12.30.	2002/2. II/35.
1805	2002/2. II/36.
1806.01.10.	2002/2. II/37.
1806.03.20.	2002/2. II/38.
1806	2006/1. III/5.
1807.10.31.	2006/1. III/6.
1807-1809.	2002/2. II/39.
1808.03.16.	2002/2. II/40. – 2002/2. II/41.
1808.08.04.	2006/1. III/7.
1808.11.12.	2002/2. II/42.
1808.12.16.	2002/2. II/43. – 2002/2. II/44.
1808	1999/3. I/23.
1809.01.06.	2002/2. II/45.
1809.04.26.	2002/2. II/46.
1809.04.27.	2002/2. II/47.
1809.05.02.	2002/2. II/48.
1809.06.13.	2002/2. II/49.

1809.06.14.	2002/2. II/50.
1809.08.24.	2002/2. II/51.
1809.09.08.	2002/2. II/52.
1809.12.18.	2002/2. II/53. – 2002/2. II/54.
1809	1999/3. I/24. 2002/2. II.55.
1810.07.06.	2002/2. II/56.
1814.01.31.	2002/2. II/57.
1815.03.20.	2006/1. III/8.
1815.06.03.	2002/2. II/58.
1818.02.02.	2002/2. II/59.
1819.04.01.	2002/2. II/60.
1819.10.10.	2002/2. II/61.
1820.03.14.	2002/2. II/62.
1820.08.07.	2002/2. II/63.
1821.02.27.	2002/2. II/64.
1822	1999/3. I/25.
1823.03. után	2002/2. II/65.
1823.10.20. után	2002/2. II/66.
1827	2002/2. II/67.
1831.01.18. után	2002/2. II/68.
1831	1999/3. I/26.
1832	1999/3. I/27.
1836.03.29.	2002/2. II/69.
1836.05.23.	2002/2. II/70.
1836.08.29.	2002/2. II/71.
1839.03.13.	2002/2. II/72.
1839	2002/2. II/73.
1840.04.21.	2002/2. II/74.
1840.04.30.	2002/2. II/75.
1840	1999/3. I/28.
1841	2002/2. II/76.
1844.01.03.	1999/3. I/29.
1844.05.29.	1999/3. I/30.
1847.12.28–1848.01.04.	2002/2. II/77.
1848.03.04.	2002/2. II/78.
1848.03.15.	1999/3. I/31. – 1999/3. I/32.

1848.03.16.	1999/3. I/33. 2002/2. II/79. – 2002/2. II/80.
1848.03.17.	1999/3. I/34. – 1999/3. I/35.
1848.03.18.	1999/3. I/36.
1848.03.19.	2002/2. II/81. – 2002/2. II/82. – 2002/2. II/83.
1848.03.20.	1999/3. I/37. – 1999/3. I/38. – 1999/3. I/39 1999/3. I/40. 2002/2. II/84. 2006/1. III. 9. – 2006/1. III/10. Helyes megjelenési ideje 1848.03.21.
1848.03.20–04.00.	2002/2. II/85.
1848.03.21.	1999/3. I/40. 2006/1. III/11.
1848.03.22.	1999/3. I/41. – 1999/3. I/42. 2002/3. II/86.
1848.03.22-25.	1999/3. I/43.
1848.03.25.	1999/3. I/44.
1848.03.29.	1999/3. I/45.
1848.03.31.	1999/3. I/46. – 1999/3. I/47. 2002/2. II/87.
1848.04.02.	1999/3. I/48. 2006/1. III/12.
1848.04.08.	2006/1. III/13. – 2006/1. III/14. – 2006/1. III/15.
1848.04.09.	2006/1. III/16. – 2006/1. III/17. – 2006/1. III/18.
1848.04.10.	2002/2. II/88.
1848.04.12.	1999/3. I/49. 2006/1. III/19.
1848.04.13.	1999/3. I/50. 2006/1. III/20.
1848.04. után	2006/1. III/21.
1848.08.03.	2002/2. II/89.
1848.09.25–1848.10.16.	2002/2. II/90.
1848.11.14.	2002/2. II/91.
1848.11.24.	2002/2. II/92.
1849.01.29.	2006/1. III/22.
1849.10.01.	2002/2. II/94.
1849.10–12.00.	2002/2. II/93.
1849.11.01.	2002/2. II/95.
1849.12.10.	2002/2. II/96. – 2002/2. II/97.
1850–1851 körül	2006/1. III/23.
1851.07.10.	2006/1. III/24.

1852.07.16.	2006/1. III/25.
1859.05.20.	2006/1. III/26.
1867.12.10.	2002/2. II/98.
1864.10.23.	2006/1. III/27.
1870.01.01.	2002/2. II/99.
1910.06.14.	2002/2. II/100.
1914.06. után	2006/1. III/28.
1915-1918.	2006/1. III/29.
1917.08.17.	2006/1. III/30. – 2006/1. III/31.
1917.09.21.	2006/1. III/32.
1918.03.11.	2006/1. III/33. – 2006/1. III/34.
1918	2006/1. III/35.
1919.04.07.	2006/1. III/36.
1921.10.05.	2006/1. III/37.
1938.10.20.	2006/1. III/38.
1938.10.2–5.	2006/1. III/39.
1940.08.30–09.05.	2006/1. III/40.
1942.06.21.	2006/1. III/41.
1944.03.19.	2006/1. III/42.
1944.11.–12.eleje	2006/1. III/43.
1956.10.21.	2001/1. III/1.
1956.10.22.	1996/3. I/1. 2006/3. IV/11.
1956.10.23.	1996/3. I/2.– 1996/3. I/3. – 1996/3. I/4. – 2006/3. IV/12.
1956.10.23-24.	2001/1. III/2.
1956.10.23-25.	1996/3. I/5.
1956.10.24.	1996/3. I/7. – 1996/3. I/6. – 1996/3. I/8. – 1996/3. I/9. 2000/4. II/Függelék 2001/1. III/5. 2006/3. IV/13. – 2006/3. IV/14. – 2006/3. IV/15.
1956.10.24–25.	1996/3. I/10. – 1996/3. I/11. 2001/1. III/3. 2006/3. IV/16. – 2006/3. IV/17.
1956.10.24–26.	1996/3. I/12. 2006/3. IV/18.
1956.10.24–27.	1996/3. I/13.
1956.10.24–30.	1996/3. I/14.
1956.10.25.	1996/3. I/15. – 1996/3. I/16.

1956.10.25–26.	2006/3. IV/19.
1956.10.25–27.	1996/3. I/17. – 1996/3. I/18.
1956.10.25–30.	1996/3. I/19.
1956.10.25–11.1.	2006/3. IV/20. – 2006/3. IV/21.
1956.10.26.	1996/3. I/20. – 1996/3. I/21. – 1996/3. I/22. – 1996/3. I/23. 2001/1. III/4. 2006/3. IV/22. – 2006/3. IV/23. – 2006/3. IV/24. 2006/3. IV/25.
1956.10.26–27.	1996/3. I/24. 2006/3. IV/26.
1956.10.26–28.	1996/3. I/25. 2006/3. IV/27.
1956.10.27.	1996/3. I/26. – 1996/3. I/27. –1996/3. I/28.
1956.10.27–28.	1996/3. I/29. – 1996/3. I/30. – 1996/3. I/31. – 2001/1. III/6. – 2001/1. III/7. – 2001/1. III/8. 2006/3. IV/28.
1956.10.28.	1996/3. I/32. – 1996/3. I/33. – 2006/3. IV/29.
1956.10.28–29.	1996/3. I/34. 2006/3. IV.30. – 2006/3. IV/31.
1956.10.28–30.	2006/3. IV/32.
1956.10.29.	2006/3. IV/33. – 2006/3. IV/34. – 2006/3. IV/35. 2006/3. IV/36.
1956.10.29–30.	1996/3. I/35. 2006/3. IV/37. – 2006/3. IV/38. – 2006/3. IV/39.
1956.10.29–31.	2001/1. III/9. – 2001/1. III/10. 2006/3. IV/40. – 2006/3. IV/41.
1956.10.30.	1996/3. I/36. – 1996/3. I/37. – 1996/3. I/38. – 1996/3. I/39. – 1996/3. I/40. 2006/3. IV/42. – 2006/3. IV/43. – 2006/3. IV/44. 2006/3. IV/45. – 2006/3. IV/46..
1956.10.30–31.	1996/3. I/41.
1956.10.30–11.1.	2006/3. IV/49.
1956.10.30. körül	2006/3. IV/47. – 2006/3. IV/48. – 2006/3. IV/50. 2006/3. IV/51. – 2006/3. IV/52.
1956.10.31. után	2006/3. IV/53.
1956.11.01.	1996/3. I/45. 2000/4. II/47. – 2000/4. II/48. – 2000/4. II/49. 2000/4. II/50. 2006/3.IV/54.– 2006/3.IV/55.–2006/3. IV/56. 2006/3. IV/57.
1956.11.02.	2000/4. II/51. – 2000/4. II/52. 2006/3. IV/58. – 2006/3. IV/59.
1956.11.03.	2000/4. II/53.

1956.11.04.	2000/4. II/54. – 2000/4. II/55. – 2000/4. II/56. 2006/3. IV/60.
1956.11.04–12.04.	2000/4. II/57.
1956.11.04–12.31.	2000/4. II/58.
1956.11.04. után	2006/3. IV/61. – 2006/3. IV/62.
1956.11.05.	2000/4. II/59. – 2000/4. II/60. – 2000/4. II/61. 2000/4. II/62. – 2000/4. II/63. – 2000/4. II/64. 2000/4.II/65. – 2000/4. II/66. 2006/3. IV/63. – 2006/3. IV/64.
1956.11.05–10.	2000/4. II/68. – 2000/4. II/69. – 2000/4. II/70.
1956.11.06.	2000/4. II/71. – 2000/4. II/72.– 2000/4. II/73. 2000/4. II/74. – 2000/4. II/75. 2006/3. IV/65.
1956.11.06–09	2000/4. II/76.
1956.11.06. után	2006/3. IV/66.
1956.11.07.	2000/4. II/77.
1956.11.07.?	2000/4. II/78. – 2000/4. II/79. – 2000/4. II/80. 2000/4.II/81.
1956.11.07–10	2000/4. II/82.
1956.11.07. körül	2006/3. IV/67.
1956.11.08.	2000/4. II/83. – 2000/4. II/84. 2006/3. IV/68. – 2006/3. IV/69.
1956.11.08.?	2000/4. II/85. – 2000/4. II/86.
1956.11.08–10	2000/4. II/87.
1956.11.09.	2000/4. II/89. – 2000/4. II/90. – 2000/4. II/91.
1956.11.10.	2000/4. II/92. – 2000/4. II/93. – 2000/4. II/94. 2000/4. II/95. 2006/3. IV/70. – 2006/3. IV/71.
1956.11.10–11.	2000/4. II/96.
1956.10–15.	2006/3. IV/75.
1956.11.10. körül	2006/3. IV/72. – 2006/3. IV/73. – 2006/3. IV/74.
1956.11.11.	2006/3. IV/76.
1956.11.12. körül	2006/3. IV/77. – 2006/3. IV/79.
1956.11.13.	2006/3. IV/80.
1956.11.15.	2006/3. IV/81. – 2006/3. IV/82.
1956.11.16.	2006/3. IV/83.
1956.11.18.	2006/3. IV/84. – 2006/3. IV/85.
1956.11.20–22.	2006/3. IV/86. – 2006/3. IV/87. – 2006/3. IV/88.
1956.11.21.	2006/3. IV/89. – 2006/3. IV/90.
1956.11.21–22.	2006/3. IV/91.

1956.11.23.	2006/3. IV/92.
1956.11.24.	2006/3. IV/93. – 2006/3. IV/94.
1956.11.27.	2006/3. IV/95.
1956.11–12.	2000/4. II/97. 2006/3. IV/96.
1956.12.2.	2006/3. IV/97.
1956.1210.	2006/3. IV/98.
1956.12.20.	2006/3. IV/99.
1958.11.04.	2006/3. IV/100.

CÍM SZERINTI BESOROLÁS
(a szerző, szerkesztő és testületi szerző nélküli tételek esetében)

9 millió látta	2006/3. IV/19.
30-dik Tábori Tudósítás 1809	2002/2. II/59.
1956. november 23-án szabad választás lesz	2006/3. IV/86.
Altató dal október 23-án	2006/3. IV/16.
Árverési hirdetmény 1851	2006/1. III/24.
Budapest népe!	2006/3. IV/30.
Budapest népe! Kik az oroszok	2006/3. IV/66.
Budapesti dolgozók! Munkások	2000/1. II/79.
A császári királyi ármádia részére készített hadi tzikkelyek	1999/3. I/23.
Deutsche Siebenbürgens	2006/1. III/42.
Édesanyák, magyar asszonyok, lányok!	2000/1. II/90.
Egyedül vagyunk	2006/3. IV/68. – 2006/3. IV/69.
Egyetemisták!	2006/3. IV/72.
Elvtársak van fegyverünk	1996/3. I/6.
Az érzékeny nemes szívnek	2002/2. II/59.
[Ezerkilencszáz-ötvenhat] november 23-án	2006/3. IV/86.
Fegyverfogható száma egy felkelő gyalog	1999/3. I/19.
Fegyverfogható száma egy felkelő lovas	1999/3. I/18.
Fegyszabályok a debreceni nemzetőrségi	2002/2. II/92.
Felhívás a Bécsben lakó magyarokhoz	1999/3. I/50.
Felhívás a vérző Budapesthez	2000/1. II/60.
Felhívás. Munkások! Parasztok!	1996/3. I/3.
Felírása a karoknak és rendeknek a katonai kihágások	2002/2. II/75.
A felséges hazához s annak Tekintetes Nemes	2002/2. II/7.
A Felséges Hazához Nagy Szalonta várossa	2002/2. II/8.
Forradalmi rádióműsor	2006/3. IV/75.
Freitag den 17. August	2006/1. III/30.
Geleitschein 1849	2002/2. II/94.
Gond és hitvallás	2006/3. IV/97.
Harcban győztek hőseink	1996/3. I/41.
[Harmincadik] Tábori Tudósítás	2002/2. II/50.
Hátbatámadták a magyar szabadságot!	2000/1. II/72.

Honfitársak! Felkelők!	2000/1. II/62.
Hősköltemény a pesti srácról	1006/3. I/14.
Hut herab	2002/2. II/90.
Ígéret, Valóság	200/1. II/58.
Instruction für die zum Packpferd-Einkauf	1999/3. I/14.
Ilyen ütközet rendben állott	1999/3. I/21.
Insurgens lovas katona részére	2002/2. II/46.
Ismertető jeleik azon személyeknek 1849	2002/2. II/93.
Kiáltvány	2006/3. IV/98.
Kiáltvány. Az a békés eszközökkel 1940	2006/1. III/40.
Kiáltvány. Magyar Felkelők	1996/3. I/10.
[Kilenc] millió látta	2006/3. IV/19.
Ki szabása a pénzbeli fizetéseknek... gyalogság számára	2002/2. II/19.
Ki szabása a pénzbeli fizetésekne ... lovasság számára	2002/2. I/20.
Ki szabása a szekereknek és...	2002/2. II/21.
Ki szabása azon hónapi	2002/2. II/17.
Ki szabása azon pénzbeli	1999/3. I/17.
Kivívtuk! Kivívtuk, hogy Nagy Imre	1996/3. I/29.
Kőbálvánnyá válva	2000/1. II/76.
Köszöntés 1956-ban	2000/1. II/81.
Követeljük a szovjet csapatok azonnali kivonását	1996/3. I/26.
Követeljük a szovjet csapatok sürgős kivonását	2006/3. IV/17.
Lajstroma a mostani ároknak	2002/2. II/39.
Legújabb hír	2000/1. II/85.
Ludas voltál, Matyi	2000/1. II/93.
Magyar dolgozók!	2006/3. IV/87.
Magyar Dolgozók, budapesti fiatalok	1996/3. I/21.
Magyar értelmiség az ország népéhez	2006/3. IV/80.
Magyar Fiatal – Forradalmi ifjúság lapja	2006/3. IV/47. – 2006/3. IV/73.
Magyar honvédek! Ne lőjetek	2001/1. III/2.
Magyar testvéreink	2006/3. IV/74.
Magyar testvéreink, munkások!	2000/1. II/83.
Magyarok! Az ÁVH	1996/3. I/31.
Magyarok! Az ÁVH szembehelyezkedik	2001/1. III/3.
Magyarok! Az egész világ figyelme	1996/3. I/27.

Magyarok vagyunk, igazat mondunk	2000/1. II/69.
Marsch-Plan 1836	2002/2. II/69. – 2002/2. II/70. – 2002/2. II/71.
Másold le és terjeszd	1996/3. I/4.
Megalakult az új nemzeti kormány	1996/3. I/28.
Méltó a gyűlöletre	2000/1. II/76.
Merre vagy Rákosi?	2000/1. II/81.
Miért? Miért nem beszél...	2006/3. IV/61.
Minek utána ditsőségesen uralkodó második Ferentz	2002/2. II/31.
Mit jelent a forradalmi munkás-paraszt	2000/1. II/77.
Munkás testvérek	2006/3. IV/62.
Munkások, értelmiségiek, fiatalok	2006/3. IV/70.
Munkások, értelmiségiek, Magyarország	2006/3. IV/76.
Munkások! Megvalósult	1996/3. I/28.
Nagy Imrében bizalmunk	2001/1. III/4. 2006/3. IV/22.
Ne várd	2000/1. II/87.
Neu verbesserter... Militair Kalender 1840	1999/3. I/28.
Nyúgtatvány 1821	2002/2. II/64.
Ordre be Bataille des hungarisch adelischen Insurgenten	1999/3. I/16.
Ordre de Bataille. Der königlich ungarisch	2002/2. II/32.
Ö császári királyi Apostoli Felsége 1852	2006/1. III/25.
Ön (Török János) polgártárs	2002/2. II/91.
Pesten az aggharcosok épületében	2006/1. III/22.
Politikai apróhírdetések	2000/1. II/94.
A pozsonyi II. számú nemzetőrség	2006/1. III/21.
Quittung 1795.	2002/2. II/9.
Quittung 1796	2002/2. II/10.
Quittung 1797	2002/2. II/14.
Quittung 1800	2002/2. II/22.
Rundes Zelt	1999/3. I/52.
Schlacht bei Raab	2002/2. II/49.
Szabad választás Magyarországon	2006/3. IV/88.
Szabadságharch	2000/1. II/84.
Szállítóipari munkások	20000/1. II/86.
Személyes le-írása az oláh regement	1999/3. I/20.
Személyes leírása Torna megyéből	2006/1. III/23.

Szóba ne állj vele	2000/1. II/76.
A szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük	2006/3. IV/39.
Sztrájk!	2006/3. IV/85.
Tábori Tudósítás 1809	2002/2. II/50.
Toborzó	2006/3. IV/96.
Válasszatok!	2000/1. II/96.
Velünk a haladó világ	2000/1. II/88.
Vorschrift für die militärische Equitations-Schule	2002/2. II/42.
Vorschrift über die Diäten 1806	2006/1. III/5.
Vorschrift über die Diäten 1807	2006/1. III/6.
Werb-Instruction für das Königreich Ungarn	2002/2. II/45.

Ast.H.	Arhivul Statului Harghita, Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Románia
Batth.	Batthyaneum, Gyulafehérvár (Alba Iulia), Románia
BKKm.Lt.	Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét
BM Keszthely	Balatoni Múzeum, Keszthely
Bm.Lt.	Baranya megye Levéltára, Pécs
BG	Borda Glória gyűjteménye, Zebegény
GstA	Geheimnisses Statsarchiv, Berlin Dahlem, Németország
GySMm.Lt.Győr	Győr–Sopron–Moson megye Levéltára, Győr
GySMm.Lt.Móvár	Győr-Sopron-Moson megye Levéltára, Mosonmagyaróvár
Hadtört.	Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Könyvtár és Térképtár Budapest, azelőtt Hadtudományi Könyvtár. L. még: Hadtud
Hadtud.	Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtudományi Könyvtár Budapest, utóbb Hadtörténeti Könyvtár és Térképtár. L. még: Hadtört.
HIM Kisnyomtatvány	Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kisnyomtatvány- és Plakáttár Budapest. L. még: HIM Nyt.
HIM Nyt.	L. még HIM Kisnyomtatvány
HL	Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Levéltár Budapest
HTM	Magyar Honvédség Hadtörténeti Intézet és Múzeum Nyomtatványgyűjtemény. L. még HIM Nyt., azelőtt HIM Kisnyomtatvány.
JPM	Janus Pannonius Múzeum, Pécs
M.tul.	Magántulajdon
MPGy	Országgyűlési Könyvtár, Magyar Parlamenti Gyűjtemény Budapest
KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien, Ausztria
KJM	Katona József Múzeum, Kecskemét
ÖNB Fl	Österreichische Nationalbibliothek Ex-Libris–, Flugblätter– und Plakatensammlung, Flugblätter, Wien, Ausztria
ÖNB Pl	Österreichische Nationalbibliothek Ex-Libris–, Flugblätter– und Plakatensammlung, Plakate, Wien, Ausztria
SzNM	Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (Sfîntu Gheorghe) Románia

*

Ast.H.	1999/3. I/30. 2002/2. II/65. – 2002/2. II/66.
Batth.	1999/3. I/5.
BG	2006/3. IV/11. – 2006/3. IV/20. – 2006/3. IV/22. – 2006/3. IV/26. 2006/3. IV/28. – 2006/3. IV/30. – 2006/3. IV/31. – 2006/3. IV/33. 2006/3. IV/37. – 2006/3. IV/38. – 2006/3. IV/39. – 2006/3. IV/40. 2006/3. IV/41. – 2006/3. IV/42. – 2006/3. IV/43. – 2006/3. IV/45. 2006/3. IV/46. – 2006/3. IV/48. – 2006/3. IV/50. – 2006/3. IV/51. 2006/3.IV/52.– 2006/3.IV/57.– 2006/3.IV/58.– 2006/3.IV/64. 2006/3. IV/65. – 2006/3. IV/67. – 2006/3. IV/69. – 2006/3. IV/70. 2006/3. IV/71. – 2006/3. IV/72. – 2006/3. IV/78. – 2006/3. IV/79. 2006/3. IV/84. – 2006/3. IV/99.
BKkm.Lt.	2002/2. II/15. – 2002/2. II/16. – 2002/2. II/24. – 2002/2. II/25. 2002/2. II/26. – 2002/2. II/29. – 2002/2. II/30. – 2002/2. II/31. 2002/2. II/32. – 2002/2. II/33. –2002/2. II/34. – 2002/2. II/35. 2002/2. II/37. – 2002/2. II/38. – 2002/2. II/43. – 2002/2. II/46. 2002/2. II/53. 2006/1. III/8.
BM Keszthely	2002/2. II/7. – 2002/2. II/8. – 2002/2. II/51. – 2002/2. II/58. 2002/2. II/72. – 2002/2. II/91. – 2002/2. II/93. – 2002/2. II/94. 2002/2. II/96. – 2002/2. II/97. 2006/1. III/23. – 2006/1. III/24. – 2006/1. III/26. – 2006/2.III/27.
Bm.Lt.	2002/2. II/39. – 2002/2. II/40. – 2002/2. II/68. – 2002/2. II/73. 2002/2. II/74. 2006/1. III/25.
GstA	1999/3. I/3.
GySMm.Lt.Győr	1999/3. I/12. – 1999/3. I/15. – 1999/3. I/54. 2002/2. II/2. – 2002/2. II/3. – 2002/2. II/5. – 2002/2. II/6. 2002/2. II/9. – 2002/2. II/10. – 2002/2. II/11. – 2002/2. II/12. 2002/2. II/13. – 2002/2. II/ 19. – 2002/2. II/22. – 2002/2. II/23. 2002/2. II/28. – 2002/2. II/36. – 2002/2. II/48. – 2002/2. II/52. 2002/2. II/54. – 2002/2. II/56. – 2002/2. II/57. – 2002/2. II/60. 2002/2. II/61. – 2002/2. II/62. – 2002/2. II/63. – 2002/2. II/64. 2002/2. II/69. – 2002/2. II/70. – 2002/2. II/71. – 2002/2. II/76. 2002/2. II/77. – 2002/2. II/88.
GySMm.Lt.Móvár	1999/3. I/7. – 1999/3. I/17. – 1999/3. I/18. 1999/3. I/19. 2002/2. I/14. – 2002/2. II/18. – 2002/2. II/19. – 2002/2. II/20. 2002/2. II/21. – 2002/2. II/39.
Hadtört.	1999/3. I/11. 2002/2. II/42. – 2002/2. II/45. – 2002/2. II/55. – 2002/2. II/67. 2002/2. II/85. – 2002/2. II/92. 2006/1. III/5. – 2006/1. III/6.
Hadtud.	→ utóbb Hadtört
HIM Nyt.	1996/3. I/1. – 1996/3. I/2. – 1996/3. I/4. – 1996/3. I/5. – 1996/3. I/6. 1996/3, I/7. –1996/3. I/8. – 1996/3. I/9. – 1996/3. I/10. 1996/3. I/11. – 1996/3. I/12. – 1996/3. I/13.– 1996/3. I/14. 1996/3. I/15. – 1996/3. I/16. – 1996/3. I/17. – 1996/3. I/18. 1996/3. I/19. – 1996/3. I/20. –1996/3. I/21. – 1996/3. I/22.

HIM Nyt.	1996/3. I/23. – 1996/3. I/24. – 1996/3. I/25. – 1996/3. I/26. 1996/3. I/27. – 1996/3. I/28. – 1996/3. I/29. – 1996/3. I/30. 1996/3. I/31. – 1996/3. I/32. – 1996/3. I/33. – 1996/3. I/34. 1996/3. I/35. – 1996/3. I/36. – 1996/3. I/37. – 1996/3. I/38. 1996/3. I/39. – 1996/3. I/40. – 1996/3. I/41. – 1996/3. I/42. 1996/3. I/43. – 1996/3. I/44. – 1996/3. I/45. – 1996/3. I/46. 1999/3. I/4 . – 1999/3. I/6. – 1999/3. I/8. – 1999/3. I/16. 1999/3. I/21. – 1999/3. I/28. – 1999/3. I/48. – 1999/3. I/55. 2000/4. II/47.– 2000/4. II/97. 2002/2. II/1. – 2002/2. II/4. 2002/2. II/47. – 2002/2. II/50. 2002/2. II/59. – 2002/2. II/75. – 2002/2. II/99. 2006/1.III/22. 2006/1. III/28. – 2006/1.III/29. – 2006/1. III/32. 2006/1. III/33. – 2006/1. IIII/34. – 2006/1. III/35. – 2006/1. III/36. 2006/3. IV/16. – 2006/3. IV/17. – 2006/3. IV/19. 2006/3.IV/29. 2006/3.IV/44. – 2006/3. IV/47. – 2006/3. IV/49. – 2006/3. IV/53. 2006/3. IV/56. – 2006/3. IV/60.
HL	1999/3. I/36. – 1999/3. I/39. – 1999/3. I/41. – 1999/3. I/44. 1999/3. I/46. – 1999/3. I/49. 2000/2. II/78. – 2000/2. II/87. 2001/1. III/1. – 2001/1. III/10. 2006/3. IV/11. – 2006/3. IV/12. – 2006/3. IV/13. – 2006/3. IV/14. 2006/3. IV/15. – 2006/3. IV/20. – 2006/3. IV/21. 2006/3. IV/24. 2006/3. IV/25. – 2006/3. IV/27. – 2006/3. IV/32. – 2006/3. IV/33. 2006/3. IV/35. – 2006/3. IV/37. 2006/3. IV/38. – 2006/3. IV/39. 2006/3. IV/40. – 2006/3. IV/41. – 2006/3. IV/42. – 2006/3. IV/46. 2006/3. IV/54. – 2006/3. IV/55. – 2006/3. IV/59. – 2006/3. IV/61. 2006/3. IV/62. – 2006/3. IV/66. – 2006/3. IV/68. – 2006/3. IV/73. 2006/3. IV/83. – 2006/3. IV/85. – 2006/3. IV/86. – 2006/3. IV/87. 2006/3. IV/88. – 2006/3. IV/89. – 2006/3. IV/91. – 2006/3. IV/92. 2006/3. IV/93. – 2006/3. IV/94. – 2006/3. IV/95. – 2006/3. IV/96. 2006/3. IV/98. – 2006/3. IV/100.
HTM	→ HIM Nyt.
JPM	2002/2. II/95. – 2002/2. II/100.
KA	1999/3. I/9. – 1999/3. I/10. – 1999/3. I/14. – 1999/3. I/23. 1999/3. I/52. – 1999/3. I/53. 2006/1. III/2. – 2006/1. III/3. – 2006/1. III/6.
KJM	2002/2. II/89. – 2006/1. III/37. – 2006/1. III/43.
M.tul.	1996/3. I/3. 2002/2. II/49. – 2002/2. II/87. – 2002/2. II/98. 2006/1. III/30. – 2006/1. III/31. – 2006/1. III/38. – 2006/1. III/39. 2006/1. III/40. – 2006/1.III/41. – 2006/1. III/42. – 2006/3. IV/18. 2006/3. IV/75. – 2006/3. IV/80. – 2006/3. IV/97.
MPGy	1999/3. I/31. – 1999/3. I/32. – 1999/3. I/33. – 1999/3. I/35. 1999/3. I/37. – 1999/3. I/38. – 1999/3. I/39. – 1999/3. I/40. 1999/3. I/42. – 1999/3. I/45. – 1999/3. I/47. 2002/2. II/79. – 2002/2. II/80. – 2002/2. II/81. – 2002/2. II/82. 2002/2. II/83. – 2002/2. II/84. – 2002/2. II/86. – 2002/2. II/87. 2002/2. II/90. 2006/1. III/9–21.

ÖNB Fl.	1999/3. I/13. – 1999/3. I/43. – 1999/3. I/50. – 1999/3. I/51. – 2006/1. III/1. – 2006/1. III/4. – 2006/1. III/11.
ÖNB Pl.	1999/3. I/1. – 1999/3. I/2. – 1999/3. I/34.
SzNM	1999/3. I/20. – 1999/3. I/22. – 1999/3. I/24. – 1999/3. I/25. 1999/3. I/26. – 1999/3. I/27. – 1999/3. I/29.

TARTALOM

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

R. VÁRKONYI ÁGNES — Az ónodi országgyűlés. Régi és új kérdésekkel ... 1119
MEZEY BARNA — Törvények és törvényalkotás az ónodi országgyűlésen ... 1157
CZIGÁNY ISTVÁN — A katonaság és az ónodi országgyűlés ... 1175
MÉSZÁROS KÁLMÁN — Újabb szempontok és források a turóci „pártütés" történetéhez ... 1195
KOVÁCS ÁGNES — Károlyi és az ónodi vérfürdő ... 1233
ZACHAR JÓZSEF — Egy csendes év a spanyol örökösödési háborúban ... 1242
GEBEI SÁNDOR — Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere ... 1268
KÖPECZI BÉLA — Az ónodi trónfosztás és a francia diplomácia ... 1297
TÓTH FERENC — Az ónodi országgyűlés francia szemmel ... 1305
G. ETÉNYI NÓRA — Az ónodi országgyűlés a Wienerisches Diariumban és a The Boston News-Letterben ... 1316
KÓNYA PÉTER — A felső-magyarországi szabad királyi városok az 1707. év eseményeiben ... 1337
SÁGVÁRI GYÖRGY — A kuruc hadsereg és a Regulementum Universale. Hadszervezés és hadellátás Ónod után ... 1352

SZEMLE

HANS BLOSEN OG RIKKE AGNETE OLSEN (SZERK.) — Johannes Bengedans' bøssemester- og krigsbog om Krigskunst og Kanoner *(Domokos György)* ... 1365
TÓTH FERENC — Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne *(Hausner Gábor)* ... 1366
KINCSES KATALIN MÁRIA — Szirmay András feljegyzései 1680–1713. Első kötet: 1680-1704.; Második kötet: 1705–1713. Folia Rakócziana 9/1–2. *(Seres István)* ... 1368
HERMANN RÓBERT (SZERK.) — Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854 *(Kemény Krisztián)* ... 1372
M. CHRISTIAN ORTNER — Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik, Organisation und Kampfverfahren *(Balla Tibor)* ... 1374

IN MEMORIAM

HOLLÓ JÓZSEF — Rázsó Gyula (1930–2007) ... 1377
DOMBRÁDY LÓRÁND — Búcsú Rázsó Gyulától ... 1381
HERMANN RÓBERT — Kosáry Domokos (1913–2007) ... 1383
FARKAS GYÖNGYI — Széljegyzet egy élettörténethez ... 1388

BIBLIOGRÁFIA

MÉSZÁROS KÁLMÁN — Bánkúti Imre műveinek bibliográfiája (2001–2007) ... 1393
RÁKÓCZY ROZÁLIA — Militaria Hungarica. Katonai kisnyomtatvány-bibliográfia I-III., 1956-os röplap-bibliográfia I-IV. Mutatók ... 1396

CONTENTS

ON THE 300TH ANNIVERSARY OF THE DIET IN ÓNOD

ÁGNES R. VÁRKONYI — The Diet in Ónod. Old and New Questions ... 1119
BARNA MEZEY — Laws and Legislation in the Diet in Ónod ... 1157
ISTVÁN CZIGÁNY — The Military and the Diet in Ónod ... 1175
KÁLMÁN MÉSZÁROS — Additional Aspects and Sources of the Story of Túróc County's "Rebellion" ... 1195
ÁGNES KOVÁCS — Sándor Károlyi and the Bloodbath in Ónod ... 1233
JÓZSEF ZACHAR — A Silent Year of the War of the Spanish Succession ... 1242
SÁNDOR GEBEI — The Political Background to the Polish and Hungarian Dethronements in 1707 ... 1268
BÉLA KÖPECZI — The Dethronement in Ónod and French Diplomacy ... 1297
FERENC TÓTH — The Diet in Ónod from a French Point of View ... 1305
NÓRA G. ETÉNYI — The Diet in Ónod on the Pages of the Wienerisches Diarium and The Boston News-Letter ... 1316
PÉTER KÓNYA — The Royal Free Boroughs of Upper Hungary and the Events of 1707 ... 1337
GYÖRGY SÁGVÁRI — The Hungarian Army and the Regulamentum Universale. Organisation and Logistics of the Army after the Diet in Ónod ... 1352

REVIEW

HANS BLOSEN OG RIKKE AGNETE OLSEN (ED.) — Johannes Bengedans' bøssemester- og krigsbog om Krigskunst og Kanoner. *(György Domokos)* ... 1365
FERENC TÓTH — Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne *(Gábor Hausner)* ... 1366
KATALIN MÁRIA KINCSES — The Records of András Szirmay, 1680–1713. Volume I: 1680–1704. Volume II: 1705–1713. Folia Rákócziana 9/1–2. *(István Seres)* ... 1368
RÓBERT HERMANN (ED.) — The Book of Martyrs. The Victims of the Hungarian Revolution and War of Independence, 1848–1854 *(Krisztián Kemény)* ... 1372
M. CHRISTIAN ORTNER — Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik, Organisation und Kampfverfahren *(Tibor Balla)* ... 1374

IN MEMORIAM

JÓZSEF HOLLÓ — Gyula Rázsó (1930–2007) ... 1377
LÓRÁND DOMBRÁDY — A Farewell to Gyula Rázsó ... 1381
RÓBERT HERMANN — Domokos Kosáry (1913–2007) ... 1383
GYÖNGYI FARKAS — Marginal Notes on a Life Story ... 1388

BIBLIOGRAPHY

KÁLMÁN MÉSZÁROS — A Bibliography of the Works of Imre Bánkúti, 2001–2007 ... 1393
ROZÁLIA RÁKÓCZY — Militaria Hungarica. A Bibliography of Military Leaflets, Part I–III. A Bibliography of Leaflets of 1956, Part I–IV. Indices ... 1396

TABLE DES MATIERES

LE TRICENTENAIRE DE LA DIETE D'ÓNOD

ÁGNES R. VÁRKONYI — La Diète d'Ónod. Des questions anciennes et nouvelles 1119
BARNA MEZEY — Lois et législation à la Diète d'Ónod 1157
ISTVÁN CZIGÁNY — L'armée et la Diète d'Ónod 1175
KÁLMÁN MÉSZÁROS — De nouveaux points de vue et sources pour l'histoire de la faction de Turóc 1195
ÁGNES KOVÁCS — Károlyi et le bain de sang d'Ónod 1233
JÓZSEF ZACHAR — Une année calme dans la guerre de succession d'Espagne 1242
SÁNDOR GEBEI — L'arrière-plan politique des détrônements de 1707 en Pologne et en Hongrie 1268
BÉLA KÖPECZI — Le détrônement d'Ónod et la diplomatie française. La déclaration du détrônement 1297
FERENC TÓTH — La Diète d'Ónod vue par la France 1305
NÓRA G. ETÉNYI — La Diète d'Ónod dans Wienerisches Diarium et The Boston News-Letter 1316
PÉTER KÓNYA — Les villes royales libres de la Haute-Hongrie dans les événements de l'an 1707 1337
GYÖRGY SÁGVÁRI — L'armée de kouroutz et le Regulamentum Universale – l'organisation et le ravitaillement de l'armée après Ónod 1352

REVUE

HANS BLOSEN OG RIKKE AGNETE OLSEN (RED.) — Johannes Bengedans' bøssemester- og krigsbog om Krigskunst og Kanoner.*(György Domokos)* 1365
FERENC TÓTH — Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne *(Gábor Hausner)* 1366
KATALIN MÁRIA KINCSES — Notes d'András Szirmay 1680–1713. Volume 1: 1680–1704; Volume 2: 1705–1713. Folia Rakócziana 9/1–2. *(István Seres)* 1368
RÓBERT HERMANN (RED.) — Livre des martyres. Les martyres de la révolution et de la guerre d'indépendance hongroises 1848–1854 *(Krisztián Kemény)* 1372
M. CHRISTIAN ORTNER — Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik, Organisation und Kampfverfahren *(Tibor Balla)* 1374

IN MEMORIAM

JÓZSEF HOLLÓ — Gyula Rázsó (1930–2007) 1377
LÓRÁND DOMBRÁDY — Adieu à Gyula Rázsó 1381
RÓBERT HERMANN — Domokos Kosáry (1913–2007) 1383
GYÖNGYI FARKAS — Réflexion sur l'histoire d'une vie 1388

BIBLIOGRAPHIE

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Bibliographie des œuvres d'Imre Bánkúti (2001–2007) ... 1393
ROZÁLIA RÁKÓCZY — Militaria Hungarica. Bibliographie des petits imprimés militaires I–III, Bibliographie des tracts de 1956 I–IV. Index 1396

INHALT

ZUM DREIHUNDERTSTEN JAHRESTAG DER DIÄT VON ÓNOD 0

ÁGNES R. VÁRKONYI — Die Diät von Ónod. Alte und neue Fragen ... 1119
BARNA MEZEY — Gesetze und Gesetzgebung in der Diät von Ónod ... 1157
ISTVÁN CZIGÁNY — Das Kriegsvolk und die Diät von Ónod ... 1175
KÁLMÁN MÉSZÁROS — Neue Aspekte und Quellen zur Geschichte der „Empörung" von Turóc ... 1195
ÁGNES KOVÁCS — Károlyi und das Blutbad von Ónod ... 1233
JÓZSEF ZACHAR — Ein stilles Jahr im Spanischen Erbfolgekrieg ... 1242
SÁNDOR GEBEI — Der politische Hintergrund der polnischen und der ungarischen Dethronisation des Jahres 1707 ... 1268
BÉLA KÖPECZI — Die Dethronisation von Ónod und die französische Diplomatie. Die Erklärung der Dethronisation ... 1297
FERENC TÓTH — Die Diät von Ónod mit den Augen der Franzosen ... 1305
NÓRA G. ETÉNYI — Die Diät von Ónod im Wienerischen Diarium und im The Boston News-Letter ... 1316
PÉTER KÓNYA — Die königlichen Freistädte Oberungarns inmitten der Ereignisse des Jahres 1707 ... 1337
GYÖRGY SÁGVÁRI — Das Kurutzenheer und das Regulementum Universale. Heeresorganisation und Heeresversorgung nach Ónod ... 1352

RUNDSCHAU

HANS BLOSEN OG RIKKE AGNETE OLSEN (RED.) — Johannes Bengedans' bøssemester- og krigsbog om Krigskunst og Kanoner. *(György Domokos)* ... 1365
FERENC TÓTH — Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne *(Gábor Hausner)* ... 1366
KATALIN MÁRIA KINCSES — Die Aufzeichnungen von András Szirmay 1680–1713. Erster Band: 1680–1704.; Zweiter Band: 1705–1713. Folia Rakócziana 9/1–2. *(István Seres)* ... 1368
RÓBERT HERMANN (HRSG.) — Buch der Blutzeugen. Die Märtyrer der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes 1848 – 1854 *(Krisztián Kemény)* ... 1372
M. CHRISTIAN ORTNER — Die österreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik, Organisation und Kampfverfahren *(Tibor Balla)* ... 1374

IN MEMORIAM

JÓZSEF HOLLÓ — Gyula Rázsó (1930–2007) ... 1377
LÓRÁND DOMBRÁDY — Abschied von Gyula Rázsó ... 1381
RÓBERT HERMANN — Domokos Kosáry (1913–2007) ... 1383
GYÖNGYI FARKAS — Randnote zu einer Lebensgeschichte ... 1388

BIBLIOGRAFIE

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Die Bibliografie der Werke von Imre Bánkúti (2001–2007) ... 1393
ROZÁLIA RÁKÓCZY — Militaria Hungarica. Ungarische Militärdruckwerke-Bibliografie I–III., Flugblatt-Bibliografie von 1956, Verzeichnis I–IV. ... 1396

СОДЕРЖАНИЕ

К ТРЕХСОТОЙ ГОДОВЩИНЕ ОНОДСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СОБРАНИЯ

АГНЕШ Р. ВАРКОНИ — Онодское государственное собрание. Со старыми и новыми вопросами ... 1119

БАРНА МЕЗЕИ — Законы и законотворчество в Онодском государственном собрании ... 1157

ИШТВАН ЦИГАНЬ — Армия и Онодское государственное собрание ... 1175

КАЛЬМАН МЕСАРОШ — Новые аспекты и источники в истории Туроцкого заговора ... 1195

АГНЕШ КОВАЧ — Каройи и Онодское кровавое побоище ... 1233

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Один спокойный год в войне за наследование престола в Испании ... 1242

ШАНДОР ГЕБЕИ — Политический фон низложения польского и венгерского монарха в 1707 году ... 1268

БЕЛА КЁПЕЦИ — Низложение монарха в Оноде и французская дипломатия. Провозглашение низложения правителя ... 1297

ФЕРЕНЦ ТОТ — Онодское государственное собрание глазами Франции ... 1305

НОРА Г. ЭТЕНЬИ — Онодское государственное собрание в Wienerisches Diarium и The Boston News-Letter ... 1316

ПЕТЕР КОНЬА — Свободные королевские города Северной Венгрии в событиях 1707 года ... 1337

ДЬЁРДЬ ШАГВАРИ — Армия куруцев и Regulementum Universale, организация и снабжение армии после Онода ... 1352

ОБЗОР

ГАНС БЛОЗЕН ОГ РИККЕ АГНЕТЕ ОЛСЕН (Ред.) — Johannes Bengedans' bøssemester- og krigsbog om Krigskunst og Kanoner. *(Дьёрдь Домокош)* ... 1365

ФЕРЕНЦ ТОТ — Saint-Gotthard 1664. Une bataille europeenne *(Габор Хауснер)* ... 1366

КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ — Записки Андраша Сирмаи 1680–1713. Первый том. 1680–1704. Второй том. 1705–1713. Folia Rakocziana 9/1–2. *(Иштван Шереш)* ... 1368

РОБЕРТ ХЕРМАНН (Ред.) — Книга мучеников. Мученики венгермкой революции и борьбы за свободу.1848–1854 *(Кристиан Кемень)* ... 1372

М. ХРИСТИАН ОРТНЕР — Die osterreichisch-ungarische Artillerie von 1867 bis 1918. Technik. Organisation und Kampfverfahren *(Тибор Балла)* 1374

IN MEMORIAM

ЙОЖЕФ ХОЛЛО — Дьюла Ражо (1930–2007) ... 1377

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Прощание с Дьюлой Ражо ... 1381

РОБЕРТ ГЕРМАНН — Домокош Кошари (1913–2007) ... 1383

ДЬЁНДИ ФАРКАШ — На поля к одной истории жизни ... 1388

БИБЛИОГРАФИЯ

КАЛЬМАН МЕСАРОШ — Библиография трудов Имре Банкути (2001–2007) ... 1393

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Militaria Hungarica. Библиогрфия военныъ малых изданий, I–III. Библиография листовок 1956 года, I–IV. Показатели. ... 1396

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Veszprémy László

Lovagvilág Magyarországon

Argumentum

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr, 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„Az országgyűlési tárgyalásokon a fejedelem mögött az előző hónapok feszített munkatempója volt. Tudott a vármegyei szervezkedésről, de úgy vélte, leszerelték. Turóc vármegye követeit pedig szabályos vizsgálaton kívánta felelősségre vonni, főleg a *Memoriale* miatt. A rézpénz ügyében zajló viták [...] feszült légkört teremtettek. A katonaság képviselői [...] radikális hangot ütöttek meg. Rákóczi kérdéseit az országgyűlés nem értette, ezért hallgattak. A hallgatást a fejedelem értette félre. Lemondása szokatlan és váratlan esemény volt. Kitört a pánik, a tömeghisztéria és a katonaság követei, a „fegyveres nép" ítélkezett. Arról maga is ír, hogy az indulatok kirobbanása pillanatában már másra nem gondolt, minthogy „megakadályozzam ezt a rendellenességet". Nyilvánvaló, Rákóczi lélekjelenlétén múlott, hogy nem következett be szakadás, vérfürdő, anarchia. [...] »Hiba volt, hogy olyan hevesen beszéltem« – vállalta magára a felelősséget [...] Az országgyűlés a június 6-át követő napokban megszavazta a rozsnyói szenátusi ülésen eldöntött és azóta alaposan kidolgozott reformokat. Heves viták után érvényesült az eredeti szándék, hogy szegény és gazdag, nemes és jobbágy egyaránt adózzék."

(R. Várkonyi Ágnes: Az ónodi országgyűlés. Régi és új kérdésekkel)

„A francia diplomaták több jelentésben is ismertetik az ónodi országgyűlést. A Lengyelországban működő Bonnac márki a gyűlés kezdetéről kap jelentést, de nem jut el a trónfosztás kimondásához. Des Alleurs első jelentéseit nem ismerjük, de megmaradt az a tudósítása, amely a turóci követekről beszél. Azt állítja, hogy a magyarok »kegyetlenek«, így különösen Károlyi, akinek egyéb atrocitásait is felsorolja. Károlyi maga adta oda kardját, és egyik hadsegéde megnézi, vajon elég éles-e. Szerinte Rákóczi sem fukarkodik a »kegyetlenségben«."

(Köpeczi Béla: Az ónodi trónfosztás és a francia diplomácia)

„A Rákóczi által leírtak a szubjektív elemek ellenére híven tükrözik a korabeli abszolutista hatalomgyakorlás módját. Rákóczi a hatalom s a hadsereg adta nyomásgyakorlás eszközével éppen úgy élt, mint a nagylelkű megbocsátással. Ónodon, a háború folytatásáról s az ahhoz szükséges adóról és pénzről kellett dönteni. Az erről folytatott viták a rendek és fejedelmi hatalom közti összecsapást eredményeztek, amely az események kiszámíthatatlan sodrása következtében vérengzésbe torkollott.

Történetírásunk az ónodi országgyűlést a Rákóczi-szabadságharc csúcspontjának tekinti, ám a rendek nyílt ellenállása s annak drasztikus letörése már a politikai válságot jelezte. Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért az abszolutista hatalomgyakorlás áldozatai lettek."

(Czigány István: A katonaság és az ónodi országgyűlés)

9770017654008 07004